عنوان نطق فرمای انسان فیض تر زبانی و عطای سخن نمای تحقیق فهمی هر زبان

خوشنا کتابیست مشتمل بر مختلف محاورات عجیبه جامع الفاظ مشکلات فارسیه ضروریه حاوی اقسام لغات و مصطلحات مسمّی

غیاث اللغات

برای فائده خاص و عوام بار هشتم

از تصانیف قاموس علوم شریفه بحر جواهر فنون نفیسه تاج اللغویین مولانا غیاث الملة والدین انار الله برهانه

در مطبع منشی نولکشور بطبع آمده لائق تحسین وافر بر زبان باشد

اطلاع - اس مطبع مین ہر علم و فن کی کتب کا ذخیرہ سلسلہ وار فروخت کے لیے موجود ہی فہرست مطول ہر ایک شائق کو چھاپہ خانہ سے مل سکتی ہی جسکے معائنہ و ملاحظہ سے شائقان اصلی حالات کتب کے معلوم فرما سکتے ہین قیمت بھی ارزان ہی - اس کتاب کے ٹیٹل پیج کے تین صفحے جو سادے ہین انمین بعض کتب لغت وغیرہ فارسی و اردو کی درج کرتے ہین تاکہ جس فن کی یہ کتاب ہی اُس فن کی اور بھی کتب موجودہ کارخانہ سے قدردانونکو آگاہی کا ذریعہ حاصل ہو

صراح لغت کی کتاب مشہور و مقبول علما جس کو ابو الفضل محمد معروف جمال القرشی نے صحاح لغت جوہری سے جو اُم اللغات ہی اسی سے تلخیص کیا ہی تعریف اس کتاب کی محتاج بیان نہین اور آخر اس کتاب مین استعمال حروف معنوی علم نحو کے مفصل لکھے ہین اور ایک فرہنگ لغات غریب فارسی کی جو ترجمہ لفظ عربی مین واقع ہی منضم کی گئی اور واسطے آسانی بر آمد لغت کے ہر لغت کو حاشیے پر بھی لکھدیا ہی دو جلد مین ہی -

قاموس - سبحان اللہ روشن بیانی لغات اور رموزات لغت مین مثل آفتاب کے ضیا بخش عالم ہی مستغنی الصفات ہی کاملین عرب و عجم کے نزدیک بہت مستند و مقبول اور علما کو درس و تدریس مین ہر وقت اسکی ضرورت پڑتی ہی تصنیف ملا مجد الدین محمد فیروزآبادی شیرازی کہ ایک مدۃ العمر مین مصنف نے سیاحی کرکے استفادہ صحبت عرب لوگون سے یہ دولت لازوال بہم پہونچائی دو جلد مین -

مجمع بحار الانوار - مع تکملہ یہ کتاب لاجواب حاوی لغات قرآن و احادیث در حقیقت جیسے قاموس عامہ لغات عرب کا حاوی ہی ویسا ہی یہ کتاب لغات قرآن و احادیث سرور کائنات کو جامع ہی چار جلد مین تیسری جلد کے آخر مین مصطلحات لغت اور راویان احادیث کے طبقات کا ذکر اور غزوات اسلامی کا بیان بصراحت تمام مقامات بقید ماہ و سال ہی اور چوتھی جلد مین بعد تکملہ بقیہ لغات کے بحروف مرموز ماخذ استخاذ کا بیان ہی فی الواقع یہ کتاب ایک معدن جواہر لغات ہی مصنفہ محدث کامل عالم ماہر حضرت شیخ محمد طاہر یہ کاغذ سفید عمدہ بخط نسخ واضح کمال صحت سے طبع ہوئی -

مصباح المنیر - یہ لغت عرب کی کتاب بترتیب حروف تہجی لکھی گئی ہی مصنف احمد بن محمد بن علی المغربی ہین نہایت صحت کے ساتھ مطبع ہذا مین چھپی نقل از نسخہ مطبوعہ طہران اس کتاب کو ایک مرتبہ تلخیص قاموس کہنا زیبا ہی -

منتخب اللغات شاہجہانی - مشہور کتاب لغت کی جو مولوی عبد الرشید حسینی نے ماخذ اشتقاق کتاب کو قاموس صحاح صراح سے انتخاب کرکے یہ کتاب مرتب کی اور بحضور شاہجہان بادشاہ نذر گذرانی شاہزادگان داراشکوہ و شاہ شجاع و عالمگیر و مراد بخش کے یہ کتاب پیش نظر رہتی تھی نادر انتخاب ہی -

برہان قاطع - جسمین لغات و اصطلاحات و استعارات فرس کو بترتیب حروف تہجی با رعایت حروف اول و ثانی و ثالث لکھا ہی مولفہ مولوی محمد حسین اس مطبع مین یہ مستند کتاب دو حیثیت کی چھپی ایک قلم جلی کی بہت واضح دوسری خرد جسمین ہر لغت آغاز سطر سے بقلم ممتاز ہی کہ جس نکالنے لغت مین ناظرین کو بہت آسانی ہوگی

بہار عجم - یہ لغت کی کتاب نایاب محاورہ دانان اہل فارس کی خاص زبان خوش بیان شیرین بیان نادر الوجود کالعدم ہی مصطلحات الشعرا ربع مسکون مختلف اللغات گوناگون - اقسام محاورات بوقلمون کے ساتھ طرز بیان ہی کہ ہر لغت و محاورے کی سند کلام شعرا متقدمین و متاخرین کاملین و بلغاے ماہرین سے رقم ہی جو ہر بیان باز سخنوری و نقادان فن شاعری کا ایک ایک دو دو شعر ہر ہر لغت کے استعمال معانی متعدد پر معین و مددگار قدم بقدم ہی فصاحت و بلاغت سحبان کی روح کو وردو الم ہی - لطافت مضامین و بدائع الفاظ و معانی خارج از دائرہ عقل و فہم ہی اشعار آبدار و گوہر شاہوار و درۃ التاج سلاطین و شہان ہین کہ جنکی قدر و قیمت کے آگے جمال ملک چین و ختن کم ہی مضمون تابدار گویا گلشن ہمیشہ بہار یا گل گلزار یا طرۂ طرار یا سنبل پر پیچ و خم ہی کتاب ہی یا زرنگار یا خمخانہ جمین یا آئینہ اسکندر یا جام جم ہی رونق بخش سپہر برین زینت دہ حور العین یا رشک افزاے فردوس ارم ہی ہر لفظ سے آتی صداے قم ہی ہر مصرع اسکا مسیحا دم ہی غرض از سرتاپا عینک تماشاے قدرت بیچون مالک حدوث و قدم ہی مصنف اسکا عمدۂ روزگار رئیس نامدار شار رعالی وقار مشہور دیار و امصار و ہامون و کوہسار منشی ٹیک چند متخلص بہار

جدول فہرست ابواب و فصول غیاث اللغات

تمت

عنوان نطق گویان فرمان انساتر زبان و عطا نمای فیض سخن تحقیقات فهمی ماهر زبان

خوشنما کتابیست مشتمل بر مختلف محاورات عجیبه جامع الفاظ مشکلات فارسیه ضروریه حاوی اقسام لغات و مصطلحات مسمی

غیاث اللغات

مرسوده بار دوم برای فائده خواص و عوام

از تصانیف قاموس علوم شریفه بحر جواهر فنون نفیسه تاج اللغویین مولانا غیاث الملة والدین انار الله برهانه

در مطبع منشی نولکشور طبع آمده لا گلشن تحسین و آفرین زبان باشند

بسم الله الرحمن الرحیم

صراح لآلی بیان وصحاح جواهر تبیان حمد محمودیست
که در یکتایی قاموس اسم سامیش تاج اسامی ارباب فرهنگ
است و لطائف کارستان قدرتش سجلیست که زبان گویا
باصفای مجملش از فرط بیسامانی خویش در تنگنای لوامع شموس
معرفتش معدن قلوب بحر الجواهر عرفان و به مفتاح عنایتش
کنز اسرار دشوار سخت آسان همین کشف بعض اسرار شش دولت و
جهانگیری بقلم میسر شهسوار سخن بر کاب لوحی نامش موید و
مظفر و حصول قنیه رشد جز بگهر ریزی نعت هدیه نیست
که ره گم گردگان ظلمت آباد غوایت را بچراغ هدایت در
شهرستان عنایت رسانیده و بصمصام وحی منزل کرم نبوت
رسالتش برهان قاطع است بیخ کفر منقطع گردانیده و از اشاعت
انوار فیض مدار سراج اسلامش موجب افتخار عرب و عجم و تهذیب
نسائم فردوس شمائم دین متینش باعث بهار عجم حبذا مطلع انتخاب
دیوان نبوت که بسرودن و تکرار ستایشش جان غمگین مسرور
و به قند مکرر مدحت آل اطهار و چار شربت مدایح اصحاب اخیار
دل حزین را از تلخی اندوه خویش دوری اما بعد بر رای
عالم آرای دانشمندان روشن ضمیر مخفی نماند که چون بعضی

از احبا در تعلیم و تعلم نظم و نثر فارسی بدریافت صحت لغات
و معانی آن بتلاش کتب بهر سو میگردیدند و باوجود بهم رسیدن
یک دو کتاب به مطلب نمیرسیدند ناچار ازین هیچمدان استکشاف
آن نموده بجهت تسهیل تدریس کتب مروجه استدعای
کتاب کافی میکردند لهذا اضعف عباد رب العالمین
محمد غیاث الدین بن جلال الدین بن شرف الدین
اصلح الله شانهم و نور جنانهم ساکن بلده مصطفی آباد
عرف رامپور متعلق پرگنه شاه آباد لکهنو سرکار سنبهل مضافات
صوبه دار الخلافت شاهجهان آباد با وجود وفور علائق و
کثرت افکار و ازدحام درس و تدریس طلبا و اشتغال تالیف
و تصنیف بعض کتب مثل مفتاح الکنوز شرح سکندرنامه
و نسخه باغ و بهار و انشا و غزلیات و قصائد وغیره در عرصه
چهارده سال بعبارت سهل عام فهم این کتاب تالیف نموده
که مشتملست بر تحقیق جلیه و معانی لغات ضروریه کثیر الاستعمال
عربیه و فارسیه و ترکیه و کنایات و اصطلاحات و مباحث
بعض علوم که درین کتب مندرج است مثل گلستان و
بوستان سعدی و یوسف زلیخای جامی و نیرنگ عشق غنیمت

و انشای امان الله حسینی و انشای مادهورام و انشای
یوسفی و انشای منیر و انشای جامع القوانین خلیفه
شاه محمد و گشایش نامه شخصی و طوطی نامه ضیاء الدین
نخشبی و بهار دانش عنایت الله و رساله عبد الواسع
هانسوی و مجمع الصنائع نظام الدین احمد و نصاب
ابونصر فراهی و انوار سهیلی حسین واعظ کاشفی و مکاتبات
علامی ابوالفضل و انشای طاهر وحید و نثر ظهوری
ترشیزی و بلدمن فیاضی و سکندرنامه و مخزن اسرار
نظامی و مثنوی و دیوان ناصر علی و دیوان صائب و
دیوان خواجه حافظ و قران السعدین خسرو و تحفة العراقین
و قصائد خاقانی و قصائد انوری و توقیعات کسری
و گلگشتی میر نجات و زنانه بازار و رقعات و سه نثر ظهوری
و رسائل طغرای مشهدی و حسن و عشق و وقائع نعمت خان
عالی و قصائد عرفی و قصائد بدر چاچ و مثنوی معنوی روم
و اخلاق ناصری شیخ نصیر الدین طوسی و دیگر کتب
فارسی و کتب طبیه وغیره و صحت اکثر الفاظ محاورات
و بفرط احتیاط در تحقیق لغات این صحیفه موجز بدو

کتاب لغت اکتفا نکرده بهزار سعی و جستجو التجا نموده مثل قاموس شیخ مجد الدین محمد فیروزآبادی و صحاح جوهری و صراح ابو الفضل محمد و کنز اللغات لارون محمد و منتخب اللغات ملا عبد الرشید که آنرا رشیدی عربی نیز گویند و بحر الجواهر محمد بن یوسف و لب اللباب جلال الدین سیوطی و کشف اللغات محمد عبد الرحیم و مدار الافاضل شیخ الهداد سهرندی و مؤید الفضلا شیخ محمد لاد و لطائف اللغات عبد اللطیف و فردوس اللغات عطاء الله و برهان قاطع محمد حسین متخلص به برهان و فرهنگ جهانگیری جمال الدین حسین انجو و رشیدی فارسی ملا عبد الرشید مذکور و چراغ هدایت و سراج اللغات سراج الدین علی خان آرزو و مصطلحات الشعرا وارسته و جواهر الحروف و بهار عجم ٹیک چند بهار و فرهنگ سروری جلال محمد قاسم و لغات ترکی و منزل الاعلام و شمسی و شرح مقامات حریری و رساله معربات عبد الرشید و مجموع اللغات ابو الفضل بن مبارک و شرح الشعرا عبد الباسط و چهار شرح و نصاب ابو نصر فراهی از محمد بن فصیح دشت بیاضی دوم از یوسف بن مانع سوم از نظام هروی چهارم لا ادری و بعض تفاسیر مثل حسینی و بیضاوی و مدارک و بحر مواج و مهذب اللغات و نفائس الفنون و زبدة الفوائد و آئین اکبری و تقویم البلدان و حدود الامراض و رساله اوهام الخواص محمد حاج حسین و رسائل قواعد فارسی و فصول اکبری و چاربردی و کتب علم هیئت و طب و رسائل عروض و موسیقی و نجوم و تواریخ و تذکرها و در شروح ثقات و دیگر کتب که بیان آنها موجب تطویل است و حروف اول لغت را باب و حرف ثانی را فصل مقرر ساخت و بجهت زود یافتن لغت مطلوب برعایت ترتیب حرف آخر نیز پرداخت و در بعض جا برای آسانی تقسیم اشکال هم تحریر نموده و بنا بر سند صحت هر لغت نام کتابی که آن لغت ازان بتحقیق رسیده مرقوم کرده مگر بعض جا این التزام ترک نیز شده است و اختلاف و اتفاق کتب هم بیان ساخته و برای دریافت لغت ترکی و یونانی و سریانی و رومی و هندی و معرب در کتابت اشارت رفت و چون بسبب بعضی موانع تفصیل لغت عربی و فارسی را علیحده نوشتن نتوانست لهذا بنا بر شناخت لفظ عربی و فارسی علامت بیان کرده می شود هر لغتیکه سند آن از قاموس یا صراح یا منتخب یا کنز یا بحر الجواهر باشد عربیست و اگر سند آن از جهانگیری یا رشیدی یا برهان یا سراج اللغات باشد فارسی است و در سند دیگر کتب احتمال هر دو زبان باقی است ازین جهت چند آثار و علامات دیگر بیان کرده می آید بدانکه هر لغتیکه دران حرفی ازین حروف هشتگانه که ثای مثلثه و حای مهمله و صاد و ضاد و طا و ظا و عین مهمله و قاف باشد در آید عربیست دیگر آنکه هر لفظیکه در آخر آن تای فوقانی ماقبل مفتوح باشد عربیست دیگر آنکه هر لفظیکه اولش همزه که بالف شهرت دارد واقع شود و قبل از حرف آخر نیز الف باشد عربیست دیگر آنکه هر لغتی که ابتدایش همزه که مشهور بالف است یافته شود یا تای فوقانی یا میم اکثر چنانست که عربی باشد دیگر آنکه هر کلمه که بر وزن فکر و شکر یا بر وزن فاعل بکسر عین باشد اکثر چنان است که عربی باشد پس لفظیکه دران یکے ازین علامات مذکور یافته نه شود محتمل که فارسی باشد و هر لفظیکه دران بای فارسی و جیم فارسی و زای فارسی و کاف فارسی یا واو و یای مجهول یا قبل آخر آن یک حرف یا دو حرف ساکن باشد فارسی است و از اسمای بعضے کتب لغت بجهت تخفیف و اختصار لفظ لغات و غیره حذف کرده چنانچه کشف اللغات و منتخب اللغات و برهان قاطع و مؤید الفضلا و مدار الافاضل را کشف و منتخب و لطائف و برهان و مؤید و مدار نوشته چون این کتاب فوائد انتساب که به **غیاث اللغات** موسوم است در سنه یک هزار و دو صد و چهل و دو هجری باختتام رسیده هفت تاریخش باین اسلوب از عالم غیب بعرصه شهود جلوه گر گردید اول معیار فضایل دوم صیقل الفاظ سوم خاتم عقلا چهارم نظاره عجائب پنجم اعلام مستتر ششم وضوح کتب هفتم تحقیقات کبار درین اثنا بعض محبان از غلبه شوق مطالعه اش فرصت نظر ثانی نداده با وجود عذر بسیار نقلش برداشته باطراف بردند چون اتفاق نظر ثانی افتاد به نسبت نسخه سابق چیزی محو و اثبات و زیادت و نقصان بوقوع آمد و نسخهای سابق بجهت منتشر شدن خودها اصلاح پذیر نشد امید از اهل انصاف و تمیز آنست هر جا که درین کتاب نقصانی پدید آید معذور داشته معاف سازند و زبان ملامت را رخصت حرفگیری نداده باصلاح پردازند و من الله التوفیق و منه الوصول الی التحقیق

باب الالف الممدودة

فصل الف ممدوده مع الف

آئینهٔ سکندری — چون سکندر شهر اسکندریه و دیگر بلاد فرنگ معمور کرد دران شهر بر کنارهٔ دریا برای آگاهی از شورش اهل فرنگ مناره بنا کرده و آئینه از حکمت و طلسم ساخته بران نهاده و دیدبانی معین کرد تا تهیهٔ آمدن ایشان دران آئینه دیده فوج سکندری را آگاه گردانند و باز باین تدبیر شکست دادند

بارسوم دیدبان غفلت کرد اہل فرنگ آمدو شہر اسکندریہ را خراب کردند و آن آئینہ را در میان دریا انداختند چون سکندر را خبر شد باز آن آئینہ را از دریا برآورده بر سر مناره نصب کرد از ان وقت ایشان بران تصرف نیافتند۔ از کشف اللغات و برہان و در تواریخ مہجت العالم مسطور ست کہ در شہر اسکندریہ بلیناس بفرمودهٔ اسکندر منارهٔ عظیم ساختہ بود بہ بلندی سہ صد گز و بر سر آن آئینہ نصب کرده کہ قطر آن ہفت گز و دور آن بست و یک گز بود و تقریباً چون بر وزمین دران نگریستے ہرچہ در استنبول واقع بودی دران آئینہ ظاہری بود۔

آئینہ دار۔ خادم کہ آئینہ پیش رو گذارد و بمعنی مقابل و روبرو و بہ معنی ظاہر کنندهٔ عیب یا خوبی۔

آئس۔ بالف ممدوده و کسرهٔ ہمزه و سین مہملہ بمعنے ناامید از لطائف و این مقلوب آئیس است کہ ماخوذ از یاس شد۔

آئینہ پیل۔ تابہای آہنی مصیقل و پرجلا کہ در جنگہا بالای برگستوان پیل وصل کنند تا زخم بر پیل نرسد از شرح سکندر نامہ از خان آرزو و سیف اللہ احمد آبادی۔

آئین۔ زیب و آرایش و طرز و دستور از برہان و در بہار عجم نوشتہ کہ بلفظ دادن و گرفتن و داشتن و بستن و نہادن و کردن و برانداختن و ساز کردن و تازه کردن مستعمل است۔

آئینہ پیش نفس داشتن۔ در حالت بیہوشی تمام آئینہ پیش نفس گذاشتہ حال نفس دریافت کنند اگر آئینہ مکدر شود زنده است والا مرده۔

آئینہ۔ مرکب از آئین بمعنی زیب و آرایش و یای نسبت چہ از دیدن آئینہ زینت و آرایش می کنند اما آنکہ در اصل آہینہ بود آہین بزبان گیلان آہن را گویند و ظاہر است کہ آئینہ در اصل از آہن ساختہ شده بود از بہار عجم۔

آئین بندی۔ زیب و آرایش کہ در کوچہ و بازار شہرہا ہنگام قدوم سلاطین کنند از رشیدی۔

فصل الف ممدوده مع بای موحده

آبا۔ پدران این جمع اب است کہ در اصل ابو بود واو مفرد در جمع ہمزه شده آبا گشت۔

آب۔ فیض و عزت و خوبی و رونق و درخشندگی و تیزی تیغ و طرز و روش و نام ماه رومی و آن با ماه بہادون کہ ماه ہندی است باندک تفاوت مطابقت دارد و نیز لفظ آب و آبہ کہ کلمۂ نسبت است چون سرد آب و سردابہ بمعنی سردخانہ و گور آب و گورابہ بکاف فارسی بمعنی گنبد یکہ بر سر مقابر سازند از لطائف و شرح نصاب و شمسی و بہار عجم۔

آب طرب۔ شراب۔

آبدست۔ بمعنی وضو و استنجای آب و بمعنی رونق کار و صنعت از شرح قران السعدین و بہار عجم۔

آب لوج۔ بواو معروف و جیم عربی بمعنی قند و بمد نیز آمده و بالضم معرب آن از رشیدی و برہان۔

آب سرخ۔ شراب سرخ۔

آب منجمد۔ پیالۂ بلور۔

آب مرواریہ۔ بیماری نزول آب در پردهٔ چشم کہ نابینا میگرداند از چہار شربت و برہان۔

آب سند۔ بکسر سین مہملہ و سکون نون دریای اٹک

آب در جگر ندارد یعنی مفلس است از رشیدی و برہان۔

آب دزد۔ بضم دال مہملہ و سکون زای معجمہ نوعی از رہگذر آب کہ پنہان در زیر آن آب جاری باشد و طغرا بہمین معنی آورده و بمعنی ظرفی تنگ سر کہ در تہ آن سوراخہا باشد کہ بہندی آن را پنچوره گویند از چراغ ہدایت و بہار عجم۔

آبخورد۔ بمعنی نصیب و قسمت و بمعنی رود و خانہ و تالاب کہ مردم و بہایم از انجا آب خورند از برہان۔

آباد۔ ضد ویران بمعنی آفرین و ستایش و آبادان مزید علیہ آباد است از بہار عجم۔

آب گوہر۔ بیماری نزول آب در پردهٔ چشم کہ نابینا میگرداند از چہار شربت و برہان۔

آب خور۔ بمعنی نصیب و قسمت و بمعنی رودخانہ و تالاب و نہر کہ مردم و بہایم از انجا آب خورند از برہان۔

آبار۔ بروزن بازار در فارسی بمعنی اسرب گداختہ و در عربی جمع بیر کہ بمعنے چاه است بنقلب مکانی و ہمزه و با از برہان و غیر آن۔

آبلار۔ رودیست در کشمیر

آبشخور۔ بزیادت شین معجمہ و واو معدولہ روزی و قسمت و محل اقامت و جای آبخوردن مردم و حیوانات از بہار عجم۔

آبشار۔ رہگذر آب کہ از بالا بپائین بزیر ریزد۔

آبکور۔ بکاف عربی کسیکہ مردم از آب و نان او نفع نبرند از بہار عجم۔

آب انگور۔ شراب انگوری۔

آب انار۔ شراب سرخ از شرح سکندر نامہ

آب خضر۔ آب حیات۔

آبگیر۔ بکسر کاف فارسی تالاب و حوض از رشیدی و کشف و برہان۔

آب خیز۔ بمعنی موج زمینی کہ ہر جا دران کنند آب برآید از رشیدی۔

آب باز۔ بمعنے شناور۔

آب تیز - از شراب -
آبگروش - بیماری که از خون آبهای مختلف خصوصاً در سفر بهم رسد و بمعنی روزی و قسمت از بهار عجم -
آب و رنگ - سفیده و شنگرف و روغن که برای صفائی رنگ بر چهره مالند و آنرا گلگونه و غازه گویند شرح دیوان حافظ از بهلول -
آب خشک - پیالهٔ بلور -
آبسال - بسین مهمله بمعنی باغ از جهانگیری -
اب و گل - بکسر کاف فارسی کنایه از قالب بشری -
آب حرام - شراب -
آب بر آئینه ریختن و زدن - رسمیست که در قفای شخصیکه بسفر میرود چند برگ سبز بر آئینه گذاشته آب بران ریزند که بسلامت باز آید - از چراغ هدایت
آب از پی ریختن و گریستن آئینه و چشم تر کردن و آئینه و آئینه از پی داشتن - اینهمه اصطلاحات شگون زود رسیدن از سفر دانند - از مصطلحات
آبتین - بروزن آستین نام پدر فریدون از جهانگیری و رشیدی -
آبسالان - بمعنی باغ از برهان -
آبدستان - آفتابه که بدان وضو کنند آبدست بمعنی وضو و الف و نون برای نسبت -
آبان - نام ماه شمسی و آن مدت ماندن آفتاب در برج عقرب و آن با ماه هندی که اگهن است باندک پس و پیش مطابقت دارد و نام روز دهم از هر ماه شمسی - از رشیدی تا لفظ عقرب -
آبدان - تالاب و بمعنی ظرف آب - از برهان -
آب رفته در جو آمدن - بعد از زوال نعمت از سر نو کامیاب شدن -
آبروشن - در اصطلاح بمعنی رونق -

آب آتشین - شراب تند -
آب بی لجام خوردن - مطلق العنان و خودسر معاش کردن -
آب در سبد کردن - ارتکاب امر بیفائده
آب جاویدان - آب حیات -
آب از دهان رفتن و بدهان گردیدن کنایه از آب حسرت بدهان آمدن -
آب بر دست و پای کسی ریختن و کردن کنایه از خدمتگاری او کردن -
آب زیر کاه انداختن - مکاری و حیله گری
آب چشم کسی گرفتن - ترسانیدن -
آب بزیر کسی هشتن و سر دادن - فریب دادن و
آب بریسمان بستن - تلاش بیهوده نمودن در حصول آنچه میسر نباید اینهمه اصطلاحات از مصطلحات
آب خوردن - اندک توقف کردن از شرح سکندرنامه -
آب نخوردن - درنگ نه کردن - از رشیدی و برهان -
آب و روغن - تکلف کردن در سخن آرائی از لطائف -
آب گرفتن - بیماری که از فساد آب پیدا شود
آب بر روی کار آوردن - رونق و خوبی در کار پیدا کردن و عزت و امتیاز حاصل نمودن -
آب دهان خوردن - یعنی تحمل کردن - از شرح قران السعدین -
آب دندان - قسمی از حلوای نفیس مجازاً شرتبی و بمعنی سست و ضعیف و زبون باصطلاح قماربازان حریف زبون و نادان و نوعی از انار و امرود از رشیدی و چراغ هدایت و بهار عجم و برهان

آب شدن - شرمنده شدن - از رشیدی
آب پوست افگندن - رسیدن میوه به پختگی و بالغ شدن کودک - از چراغ هدایت -
آب در جگر داشتن - توانگر و صاحب مقدور بودن - از برهان -
آب در دیده داشتن - حیا کردن -
آب مرغان - تفرجگاهی است در شیراز از دار الافاضل -
آب کمان - یعنی زور کمان - از بهار عجم -
آبرو و آب رخ - در اصل باضافت معنی ترکیبی آن خوبی رو و صفائی چهره و مجازاً بمعنی جاه و اعتبار مجاز است و در عرف به فک اضافت بلفظ بردن و باختن و شکستن و ریختن مستعمل است - از بهار عجم -
آب در جو - کنایه از دولت و فرماندهی و بمعنی کامیاب -
آباره - بمعنی حساب - از سراج اللغات -
آبگینه - چیزیست مشابه به سنگ شفاف که آنرا بهندی کانچ گویند و بمعنی شیشه که در آن می و گلاب و مثل آن نهند معلوم نیست که ازین هر دو معنی کدام مجاز است - از برهان و شرح و در بهار عجم نوشته که آبگینه بمعنی شیشه و بلور و آئینه و مجازاً بمعنی شراب -
آبخانه - سراج یعنی پاخانه -
آبکامه - آبیست ترش که از حموضات متعدده راست کنند -
آب مرده - آب غیر جاری و افسرده -
آب سیه - آب عمیق و طوفان آب و بمعنی آب نزله که در پرده چشم جمع شده نابینا گرداند و بمعنی سیاهی دوات و بمعنی شراب و بمعنی نکبت و خواری

از شرح قرآن السعدین و بهار عجم و شرح سکندرنامه و چهار شربت۔

آب بدهان آمده ـ بمعنی کمال شایق و مشتاق چیزی مرغوب۔

آبای علوی ـ بضم عین مهمله و سکون لام بمعنی پدران بلندی و کنایه است از نُه فلک یا از هفت ستارهٔ سیاره۔

آبی ـ نام میوه که آن را بهی گویند و هر چیز که بآب تر شده باشد و بمعنی خواب چنانکه مرزا قتیل در چهار شربت آبی شدن معامله بمعنی برهم خوردن معامله نوشته است و نام رنگی که باسفیدی قدری نیلگون باشد و بعربی انکار کننده چرا که اسم فاعل است از اباء که بمعنی انکار است۔

آب بازی ـ بزاء معجمه بمعنی شناوری۔

آبیاری ـ آب رسانیدن بیخ درختان۔

فصل الف ممدوده مع تاء فوقانی

آتشپا ـ بیقرار ـ از لطائف۔

آت ـ به ترکی اسپ را گویند۔

آتش بیدود ـ آفتاب۔

آتش تر ـ شراب۔

آتش کار ـ آتش دادن و گرم کردن و مطبخ و آتشباز۔

آتشخوار ـ نام مرغیست که آتش می خورد از رشیدی و بعضی گویند که آن جانوریست که بهندی آن را چکور گویند۔

آتشگیر ـ بکسر کاف فارسی چیزی که آتش از منقل و دیگدان بآن بردارند۔

آتش بالفتح و کسرهٔ فوقانی هر دو درست است از جهانگیری و سراج اللغات و برهان بکسر تا۔

آتش محلول ـ آب گرم و روغن گرم و کنایه باشد از شراب باعتبار سرخی و گرمی۔

آتش زن ـ جانوریست که آن را ققنس گویند و بیانش در لفظ ققنس مسطور است و بمعنی چقماق نیز آمده ـ از شرح سکندرنامه و برهان۔

آتش زبان ـ کنایه از شاعر و فصیح الکلام و تیز زبان۔

آتش دهقان ـ آتشی که دهقانان تابستان در مرغزار خشک زنند تا چون باران ببارد شتاب گیاه نو برآید ـ از مؤید الفضلا و برهان۔

آتون ـ زنی که دختران را تعلیم خواندن دهد ـ از رشیدی۔

آتشکده کاو ـ هر دو کاف عربی سیخ آهنی با چوب دراز که بدان آتش را می شورانند و مشتعل میکنند۔

آتشگیره ـ بکسر کاف فارسی چیزی که آتش از منقل و دیگدان بآن بردارند۔

آتش زنه ـ چقماق و بمعنی چوبی یا سیخی که بدان آتش را شکنند ـ از شرح مثنوی۔

آتش نمرودی ـ آتشی عظیم که با حاطهٔ یک فرسنگ نمرود برای سوختن ابراهیم علیه السلام افروخته بود و آنقدر حرارت داشت که در چهار فرسخ آن پرندگان نگذشتی بحکم الهی آن آتش بران حضرت سرد شده از میان آن انواع گل و ریحان پدید آمد۔

آتشدستی ـ غلبه و چالاکی و تیزدستی و جلدی۔

آتش فارسی ـ آتشکده که بعهد پادشاهان دین زرتشت در فارس بود و آتش آنجا نگذاشتندی که خاموش شود و نام مرضی که آن را نار فارسی نیز گویند و آن بثری چندست که بر بدن ظاهر شود و سوزان با شدت درد و در اوایل زرداب میدهد و این مرض غیر آتشک است و معنی ثانی مجازست از معنی اول بمناسبت شدت سوزش و درماندگی ـ از رشیدی۔

فصل الف ممدوده مع ثاء مثلثه

آثار ـ نشانها و قدم و سنت های رسول صلی الله علیه و آله وسلم این جمع اثرست از منتخب و بمعنی افعال و اثرهای طبیعت چنانکه اثر آتش سوختن و اثر آب تر کردن و علی هذا القیاس در بهار عجم نوشته که آثار بمعنی عرض دیوار نیز در کلام استادان آمده و آنچه آثار بمعنی سیر و زن در مردم اشتهار دارد و در کتب لغات عربی و فارسی بثای مثلثه یا بسین مهمله باین معنی اصلاً بنظر نیامده ظاهراً بیجا و بعض هندوستانیان فارسی تراش است چون شهرت گرفته حکم اصطلاح پیدا کرده ناچار باید نوشت۔

آثم ـ بکسر ثای مثلثه گناهگار از کشف و کنز۔

آثام ـ جمع آثم که بکسر اول بمعنی گناه است ـ از سراج اللغات و بمعنی زمین هموار از بهار عجم۔

فصل الف ممدوده مع جیم عربی و فارسی

آجر ـ بضم جیم عربی و سکون رای مهمله خشت پخته یعنی خشتی که به آتش پخته باشد ـ از کشف و منتخب۔

آجل ـ بکسر جیم عربی هر چه با مهلت و با دیر باشد و گاهی کنایه از عالم آخرت باشد از کشف و منتخب۔

آجال ـ جمع اجل که بمعنی وقت موت ست و جا لا استعمال آن بمعنی مرگ و موت باشد

آجام ـ جمع اجم که بفتحتین جمع اجمه ست و آجمه بفتحات بمعنی انبوهی درختان و نیستان پس آجام جمع الجمع است ـ از کنز اللغات۔

آجده و اجیده ـ بخیه و بمعنی درشتی سوهان تا هموار سطح چیزی ـ از رشیدی و برهان۔

فصل الف ممدوده مع حاء مهمله

احاد - بهای مهمله بروزن افعال جمع احد که بمعنی یکیست از کشف بدانکه اعداد را چهارگانه مراتب مقرر اند اول احاد از یک تا نه دوم عشرات از ده تا نود سوم مات از یکصد تا نه صد چهارم الوف و گاهی لفظ احاد بمعنی عوام الناس آید چراکه مردم عوام اکثر فرداً فرداً کار و بار خود میکنند مثل شخص فی امرا خادمان زنان

فصل الف ممدوده مع خای معجمه

آخشیج - بیای مجهول و جیم عربی بمعنی ضد و مخالف است و مجازاً باعتبار ضدیت بمعنی یکی از عناصر اربعه که خاک و باد و آب و آتش است از جهانگیری و مدار و رشیدی و برهان و در سراج اللغات نوشته که آخشیک اصل است و آخشیج مبدل آنست نه معرب آن۔

آخ - کلمهٔ تحسین و آفرین از لطائف و در بهار عجم بمعنی شور و فغان۔

آخوند - بالف ممدوده و فتح خای معجمه که بوی ضمه از واو معدوله و سکون نون بمعنی استاد معلم و بضم خا نیز آمده و کسانیکه بالف غیر ممدوده و سکون خا و فتح واو خوانند غلط است۔

آخذ - بکسر خای معجمه و ذال معجمه گیرنده۔

آخر - بکسر خای معجمه بمعنی ضد اول و بفتح خا بمعنی دیگر که بهندی ترجمه لفظ دیگر اور باشد نه آنکه لفظ دیگر مراد از لفظ دوم باشد از صراح و کشف و مؤید و در سراج اللغات نوشته که آخر بضم خاے معجمه مخفف آخور که بمعنی علف اسپانست و بمعنی استخوان که زیر گردن و بالای سینهٔ انسانست بهندی هنسلی گویند آخور بواو معدوله جای چریدن اسپان و جای علف خوردن و اصطبل و مثال آن و این مخفف آخورست که معنی ترکیبی آن شرب است لیکن بمجاز بمعنی جاے چریدن مقرر گشت و مجازاً بمعنی کاه که اسپان خورند و بمعنی کاه پس مانده نیز آمده

و بمعنی مطلق آرامگاه و نشیمن اگرچه براے انسان باشد از رشیدی و بهار عجم و برهان۔

آخشیگ - بیای مجهول و کاف فارسی بمعنی ضد و مخالف است و مجازاً باعتبار ضدیت بمعنی یکی از عناصر اربعه که خاک و باد و آب و آتش است از جهانگیری و مدار و رشیدی و برهان و در سراج اللغات نوشته که آخشیگ اصلست و آخشیج مبدل آنست نه معرب آن

آخرین تحویل - کنایه از قیامت۔

آختن - بر کشیدن اکثر با تیغ مستعمل میشود از رشیدی و سراج اللغات و برهان۔

آخور سنگین - مقام بے علف۔

فصل الف ممدوده مع دال مهمله

آداب - جمع ادب و بمعنی علم عربی و این را از آن ادب گویند که بدین نگاهداشته میشود خود را از خلل در کلام عرب و آن دوازده قسم است علم لغت علم صرف علم اشتقاق علم نحو علم معانی علم عروض علم قافیه و این هشت اصول اند و علم رسم الخط و علم قرض الشعر و آن علمی ست که امتیاز کرده میشود بدان میان شعریکه سالم از عیوب است یا غیر سالم از عیوب و علم انشا و نثر از خطب و رسایل و علم محاضرات یعنی علم تواریخ و مانند آن و این چهار فروع اند از منتخب

آذرفش - بفتح راے مهمله آلتی ست که بدان در چرم سوراخ کنند بهندی ستالی گویند۔

آدرخش - بدال موقوف بمعنی صاعقه و برق از سراج اللغات

آدم - وجه تسمیه آنکه از ادیم الارض یعنی از روی زمین ای از خاک روی زمین مخلوق شده بود و بعضے گویند که او گندم گون بود درین صورت از ادمت ماخوذ است و ادمت بالضم بمعنی گندم گونی است و آدم بمعنی شتر سفید و آهوے سپید که بر پشتش خطهاے سیاه باشند نیز آمده از لطائف و شرح نصاب چه اول از تفسیر جلالین و بعض محققین نوشته اند که لفظ آدم را که اسم ابو البشر است از ادیم یا از ادمت مشتق گفتن صحیح نباشد چراکه آدم لفظ عجمیست و ادیم و ادمت عربیست پس اشتقاق لفظ عجمی از عربی متصور نمیشود

آداب فاضله - خصائل پسندیده و نیز کنایه از حکمت و شجاعت و عفت و عدالت۔

آدینه - بیای معروف بروزن خاگینه در فارسی و ترکی نام روز جمعه است و سروری که شرح گلستان بعربی نموده است آذینه بذال معجمه تحقیق کرده چه آذین بمعنی زینت و آرایش است و ها براے نسبت جمعه و زینت و آرایش اهل مسلمانان ظاهر است۔

آدم ثانی - حضرت نوح علیه السلام۔

آدم آبی - نوعی از حیوانات بحری که بصورت آدمی می باشد از بهار عجم۔

فصل الف ممدوده مع ذال معجمه

آذرگشسپ - بضم کاف فارسی و فتح شین معجمه و سکون سین مهمله و بای فارسی بمعنی آتش جهنده که عبارت از برق است و نام آتشخانه چون همیشه آتش آن شعله زن میماند لهذا باسم برق مسمی گردید و بعضے گویند که این مخفف آذرگشتاسپ است چراکه بنا کردهٔ بادشاه گشتاسپ بود - از سراج اللغات و شرح سکندرنامه و رشیدی۔

آذر - بضم ذال معجمه آتش و نام ماه شمسی و آن مدت ماندن آفتابست در برج قوس پوس که ماه هندی است باندک کم و بیشی بآن مطابقت دارد و نام روز نهم از هر ماه شمسی فارسی و بفتح ذال معجمه مخفف آذار که نام ماه رومی است و آن مدت ماندن آفتابست در برج حوت و این با ماه هندی که چیت باشد تقریباً مطابقت دارد و در کتب لغات مسطور است اردشیر زرتشتی ماهر لغت فرس بمعنے آتش

آدر بضم دال مهمله میخوانند لیکن اکثر شعرا بفتح ذال معجمه قافیه ساخته اند از جهانگیری و رشیدی و سروری و برهان و کشف و بهار عجم و مدار و موید و در برهان بفتح دال مهمله بمعنی آتش و بفتح ذال معجمه نیز نام ماه و نام روز نهم و در سراج اللغات بضم ذال معجمه بمعنی آتش و در بهار عجم بفتح آن و در جواهر الحروف نوشته که آذر بذال معجمه معرب آدر که بمعنی آتش ست نه مبدل زیرا که ذال معجمه نزد بعضی در فارسی آمده

آذار - بفتح ذال معجمه نام ماه رومی و مطابق آن بهندی چیت است که بفتح جیم فارسی باشد از منتخب و کشف و برهان و سروری و مدار-

آذیش - بکسر ذال معجمه و بدال مهمله نیز آمده و شین معجمه بمعنی آتش از موید و در برهان بمعنی خس و خاشاک و بمعنی چوبیکه بر آستانهٔ در خانه استوار کنند-

آذر آبادگان - نام شهری-

آذربایجان - معرب آذربایگان که ملکیست در حد غربی ایران دار الامارت آنجا شهر تبریز و تفصیلش در آذربایجان مرقوم خواهد شد - از برهان وغیره-

آذین - بمعنی آئین بندی و آرایش از بهار عجم و برهان و جهانگیری

آذان - گوشها این جمع اذن است-

آذوقه - و **آذقه** - هر دو لفظ بذال معجمه شهرت دارد بمعنی قوت اندک ظاهراً بزای هوز صحیح است لهذا در فصل آن نوشته خواهد شد-

فصل الف ممدوده مع رای مهمله

آرد - برای موقوف نه بفتح را بمعنی آنچه از سائیدن غله حاصل شود - از جهانگیری و مدار و برهان و موید-

آراد - و با خر دال مهمله روز بست و پنجم از هر ماه شمسی و بمعنی آرد نیز آمده بفتح اول و سکون ثانی از رشیدی و سراج اللغات و برهان

آرش - بفتح رای مهمله و شین معجمه پهلوان ایران که در تیراندازی بعالم نظیر خود نداشت گویند که تیرش بمسافت چهل منزل رفته بود و بغیر مد بفتحتین از آرنج تا سر انگشتان از جهانگیری و رشیدی و کشف و برهان-

آروغ - بمعنی بادیکه از درون شکم براه دهن بر آید ظاهرا ترکیب به لفظ زدن و گرفتن مستعمل از بهار عجم-

آرام - جمع ریم که بمعنی آهو بره است و در فارسی بمعنی آرام و قرار و سکون و هم صیغهٔ امر بمعنی و بلفظ دادن و داشتن و بردن و گرفتن مستعمل از بهار عجم-

آرزم - بتقدیم رای مهمله مفتوح بر زای معجمه ساکن بمعنی جنگ و کارزار-

آراستن - خوشنما گردانیدن چیزی را بزیادت کردن چیزی بران چنانکه آرایش دامن بسنجاب و آرایش دست بزیور - از جهانگیری-

آران - ملکیست از ولایت آذربایجان-

آرزو شکستن - حاصل شدن آرزو از مصطلحات

آردی - بدال مهمله نوعی از شفتالو-

آری - بکسر را و تشدید یا بمعنی آخور اسپان و رسن که بآن پای چهارپایه بندند از شراح نصاب و آری بتخفیف یای مجهول در فارسی اسم فعل است بمعنی قبول دارم و هم برای ایجاب بمعنی بلی و بدون مد کلمه ندا است چنانکه در هندی پس این توافق لسانین باشد از چراغ هدایت

آرای - جمع رای که بمعنی فکر و بینائی دلست از صراح و قاموس و منتخب و این لفظ در اصل آرای بود بر وزن افعال یا را بدل کردند از همزه چرا که بعد الف زائده بود ارا ء شد بعده قلب مکانی کردند یعنی همزه را که عین کلمه بود بجای را که فا کلمه بود آوردند و را را بجای همزه نهادند ارآء شد و همزه بهم آمدند اول مفتوح دوم ساکن پس همزهٔ ثانی را با الف بدل کردند آرا شد بر وزن افعال و در استعمال فارسی بجای همزه آخر یا نویسند

فصل الف ممدوده مع زای معجمه عربی و فارسی

آزرده پشت - کوزه پشت-

آژخ - بفتح زای فارسی و خای معجمه بمعنی گوشت پاره که بر اندام آدمی پدید آید بهندی مسه نامند از سراج اللغات

آزاد - کسیکه او مملوک کسی نباشد و نام درختیست که در جرجان روید و آزاد درخت طاق نیز گویند چون بهائم مجرد و بیمرد و بمعنی رست و بهمین معنی اطلاق آزاد بر سرو راست قامت کنند و بمعنی مجرد و بی عیب و کامل از سراج اللغات و نیز در سراج اللغات از رشیدی نقل کرده که سوسن آزاد از انست که برگهایش راست باشد و از ... نقل کرده که سرو را از آن آزاد گویند که دست تصرف خزان بار نرسد و سوسن سفید را از آن آزاد گویند که از بار رنگ آزاد است و صاحب بهار عجم نوشته که اگر چه زیادت ها در لفظ آزاده بمعنی بیان حرکت است چنانکه جام و جامه هر دو بمعنی پیاله شراب خوری مگر آزاد بدون ها بجای مستعمل میشود که اختیار رهائی او بدست دیگر باشد و آزاده بجای مستعمل میشود که اختیار رهائی او بدست همین کس باشد-

آژرد - بفتح زای فارسی و سکون رای مهمله و دال مهمله بمعنی بسیار خوردن - از برهان-

آزر - بفتح زای معجمه نام پدر حضرت ابراهیم خلیل الله علیه السلام و اهل تاریخ گویند که نام عم ایشان است و اکثر اهل عرب عم را نیز پدر گویند لهذا مخالفت قرآن نیست - از منتخب و کشف و مدار

آزور - بواو معروف و رای مهمله حریص و صاحب آز

آز - بزای معجمه بمعنی حرص-

آژنگ - بفتح زای فارسی و سکون نون با غنه و کاف فارسی بمعنی چین و شکنجها که در حالت پیری بر چهره و اندام پیدا میشود و بمعنی میوه نیز نوشته از لطائف و رشیدی و برهان-

آزرم - بفتح زای معجمه و سکون رای مهمله شرم و حیا و شفقت و مهربانی و بزرگی و عزت و عدل و رحمت و آشتی و صلح و طاقت و غضب و نام دختر خسرو و آشکارا و غم و اندوه و گناه از لطائف و جهانگیری و برهان و مدار-

آزمودن - امتحان و آزمایش از برهان -

آززدن - بفتح زاء معجمه و بضم آن غلط است چرا که مخفف آزار بدنست - از کشف -

آزقه و آزوقه - هر دو بضم زای معجمه کنایه از قوت قلیل چه دراصل آب زقه بود باضافت بیانی زقه بضم و تشدید قاف در عربی بمعنی دانه آبست که طائر از گلو برآورده در دهن بچه انداز دو دوائیکه بشیر مادر در دهان طفل ریزند پس بجهت تخفیف یا را حذف کردند چنانچه در آخور که در اصل آبخور بود و قاف را مخفف کرده اند و گاهی باشباع ضمه زاو نیز پیدا کنند و مجازاً الحاقاً علاقه مشابهت قلت بر غذای قلیل اطلاق باشد بذال معجمه و لفظ اول را بفتح آن خواندن خطاست -

آژده - بزای فارسی و فتح دال مهمله بمعنی چین و شکنج از جهانگیری و در برهان بمعنی نشان خلانیدن چیزی و نشتره زدن

	فصل الف ممدوده مع سین مهمله	

آسا - بمعنی مثل و مانند و در ترکیب اسم بمعنی آسوده کننده و بمعنی خمیازه از بهار عجم وغیره -

آسیا - مخفف آسیاب که در اصل آس آب بود و چون بر الف ممدوده که در حقیقت دو الف است حرفی یا لفظی در آید الف اول بیای تحتانی بدل شود و آسیاب آسی باشد که بتحریک آب میگردد و آسیا بمعنی مطلق آس هم مستعمل میشود -

آستر - ضد ابره بدون مد خطاست از کشف -

اساس - بالمد بمعنی بنیادها و این جمع اس است که بفتحتین بمعنی بنیاد باشد و بغیر مد مفرد است بمعنی بنیاد و اس بضمتین جمع آنست -

آس - بعربی نام درختیکه بفارسی آنرا مورد گویند و بفارسی دو سنگ مدور که از آن غله را آرد سازند -

آسمان - مرکبست از لفظ آس و کلمه مان که بمعنی مانند است یعنی مانند آسیا چه در منتهای بلاد شمالی گردش افلاک بلحاظ گردش آفتاب بطور گردش آسیاست نه بوضع گردش دولاب و همین حال باشد در منتهای زمین جنوبی یا آنکه مانند آسیاست بگردیدن نیمه فلک نمی شود و نام روز بست و نهم از هر ماه شمسی از رشیدی وغیره

آستین فشاندن و آستین زدن - بمعنی رد کردن و منع نمودن و گاهی آستین افشاندن بمعنی آفرین و تحسین کردن و بمعنی رقص و سماع نیز آید از بهار عجم

آستین بر جبین و چشم و دیده و دل کشیدن کنایه از دلاسا و غمخواری است از مصطلحات -

آسیه - بکسر سین مهمله و فتح تحتانی نام زن فرعون که مسلمان بود زیرا که پنهان بموسی علیه السلام ایمان از شرح مثنوی معنوی -

آسمانه - سقف خانه -

آسیمه - بیای معروف بمعنی پریشان و سراسیمه از لطائف و رشیدی و برهان -

آسی - طبیب او نشین بمعنی غمناک از منتخب و بعض شروح -

آسمانی - قسمی از آتشبازی که آنرا هوائی نیز گویند

	فصل الف ممدوده مع شین معجمه	

آشنا - بمعنی شناور و بمعنی شناوری از برهان -

آشوب - شور و فتنه و غوغا و بهم برآمدن چیزی از برهان در بهار عجم نوشته که بلفظ انگندن و افتادن و نشستن و برخاستن مستعمل است -

آش - هر طعام رقیق که آنرا توان آشامید از بهار عجم و بمعنی طعام مطلق نیز می آید -

آشام - صیغه امر از آشامیدن و بشرط ترکیب اسم بمعنی آشامنده و بمعنی خوراک و نام ملکیست که بشمال و مشرق بنگاله واقع است و آبیکه از برنج پخته گیرند بهندی پیچ گویند از لطائف و برهان قاطع و رشیدی

آشامیدن - نوشیدن -

آشوردن - آمیختن و خمیر کردن از برهان -

آشنائی دادن - شناساندن کسی را از بهار عجم

آشیان و آشیانه - مطلق خانه حیوانات و بمعنی سقف خانه مردم چنانچه خانه یک سقفه را یک آشیانه و دو سقفه را دو آشیانه گویند بمعنی اول بلفظ چیدن و نهادن و گذاشتن و گرفتن و ساختن و کردن و افراختن و برداشتن مستعمل از بهار عجم -

آشناره - بمعنی روشناس از بهار عجم -

آشناه - مزید علیه شناه بمعنی شناوری و شناوری کننده از بهار عجم -

آشنا فروشی - مدح کردن آشنا -

آشمالی - خوشامد و بے حمیتی - از چراغ هدایت

آشتی - بمعنی صلح -

	فصل الف ممدوده مع صاد مهمله	

آصف - بفتح صاد مهمله نام وزیر سلیمان علیه السلام از مزیل الاغلاط و برهان و بعضی از اهل لغت نوشته اند که آصف بن برخیا یکی از علمای بنی اسرائیل بود

آصال - جمع اصل که بمعنی شبانگاه است اول از بعض نسخ است

	فصل الف ممدوده مع غین معجمه	

آغا - بمعنی خداوند و برادر کلان و این لفظ ترکیست از موید و مدار -

آغوش - بمعنی بغل و کنار و بمعنی بنده و غلام و کنیز از سراج اللغات و برهان و رشیدی -

آغال - بجای خوابانیدن گوسپندان در صحرا و بمعنی گرفتار کردن و کسی را بر جنگ تیز کردن از برهان -

آغالیدن - تیز کردن کسی را برای جنگ و خصومت از برهان

آغاریدن - سرشتن

آغوش دادن - کنایه از تجرد شدن از مصطلحات

آغشتن - بفتح غین معجمه آمیختن و تر کردن از سراج اللغات

آغشته - بفتح غین معجمه بمعنی آلوده از برهان و کشف و جهانگیری

	فصل الف ممدوده مع فا	

آفتاب - معروف و بمعنی روشنی آفتاب نیز آمده و

بمعنی شراعی بمعنی حلقه که از تار سازند از کشمش وغیره و در سراج اللغات نوشته که آفتاب بمعنی قرص خورشید است و بمعنی روشنی خورشید مجاز است بخلاف مهتاب که بمعنی روشنی ماه است و بمعنی قرص ماه مجاز است و قیاس ماهتاب بر آفتاب غلط است

آفتاب سوار - کنایه از مردم صبح خیز و شب بیدار از بهار عجم

آفتاب گیر - بمعنی سایبان -

آفاق - جمع افق که بمعنی کنارهٔ آسمان است که در میدان صحرای وسیع با زمین پیوسته از دور بنظر می آید و مراد از آفاق عالم اجسام است که دنیا باشد چرا که همه عالم از میان کنارهای آسمان است و این مستفاد است از بعض کتب لغت و شروح و نزد فقیر مولف تحقیق آنست که آفاق جمع افق باشد که نزد اهل هیئت دائره است که تنصیف میکند فلک را میان مرئی و غیر مرئی یعنی دائره افق فرق میکند آنقدر فلک را که بالای زمین دیده میشود و میان آن قدر فلک که از نظر ناظر محجوب است زیر زمین و در تمامی معمورهٔ عالم باعتبار تفاوت رویت حرکت فلکی افق سه قسمست دولابی و حمایلی و رحوی دولابی بر بلاد خط استوا است و حمایلی بر اکثر بلاد معمورهٔ عالم و رحوی یعنی افقی که بران حرکت فلک بطور گردش آسیا مرئی و محسوس می شود بر ارض تسعین که قطب شمالی در انجا سمت الراس ست و افراد افق حمایلی کثیر است چه در هر اقلیم متفاوت باشد متفاوت باشد در میلان کجی و راستی پس مراد از لفظ آفاق مجموع عالم باشد از خط استوا تا ارض تسعین یعنی از ابتدای اقلیم اول تا انتهای اقلیم هفتم -

آفل بکسر فا فرو رونده از لطائف -

آفتاب لب بام - نزدیک بمرگ از چهار شربت

آفتاب دادن نگاهداشتن چیزی را در آفتاب از چراغ هدایت -

آفرین - بفای موقوف امر از آفریدن و بمعنی تحسین و حمد از برهان و جهانگیری سراج اللغات و بمعنی آفریده نیز آمده

آفلین - فرو رفتگان -

آفتابی شدن - ظاهر شدن -

آفتاب خوردن - محنت و تعب کشیدن

آفتابه - آوند لوله دار که بدان وضو کنند در اصل آب و تاب بود بار الفا بدل کردند از چراغ هدایت

آفاق مایله - عبارت از ربع مسکون چرا که ربع مسکون از خط استوا بجانب شمال واقع شده است آفاق مایله همین افقهای حمایل است و تفصیل این در تحقیق لفظ آفاق مسطور شد -

آفتابی - سورج مکهی که برای سایه سازند و در بهار عجم بمعنی متغیر و شکسته رنگ و چیزیکه از آفتاب داده باشند و در فرهنگ بمعنی ظرف آهنی که بهندی آنرا کڑاهی گویند

فصل الف ممدوده مع قاف

آقا - بقاف بمعنی خداوند از مدار و صاحب بهار عجم نوشته که این لفظ را چون بر اسم شخص مقدم کنند و برای تعظیم باشد و اگر از اسم موخر آرند تحقیر باشد و این لفظ ترکیست -

آقسنقر - بسکون قاف و ضم سین مهمله و سکون نون وضم قاف دوم و رای مهمله بمعنی سپید چه در ترکی آق سفید را گویند و سنقر نام طائر شکاریست و در مقابلهٔ این قراسنقر ست بمعنی سنقر سیاه چه قرا بفتح در ترکی سیاه را گویند و این هر دو اسم نام غلامان ترکان میباشد -

آقچه - روپیه و بمعنی اشرفی نیز آمده از لغات ترکی -

آقاسی - سوار و غه دیوانخانه و این ترکیست -

فصل الف ممدوده مع کاف عربی

آکا - بکاف عربی در ترکی برادر کلان -

آک بمعنی عیب و آفت و برای نسبت و تشبیه آید چون مغاک منسوب بمغ که بمعنی عمق است و مغاک بمعنی آبله مشابه بلفغ که بمعنی بت است و چون لفظ اک در آخر صیغهٔ امر آید معنی حاصل بالمصدر دهد چون خوراک و سوزاک بمعنی خورش و سوزش -

فصل الف ممدوده مع کاف فارسی

آگنده گوش - بفتح کاف اول فارسی کسیکه نصیحت نشنود

آگین - آنچه از قسم پنبه و پر مرغ و مثل آن در تکیه پر کنند

آگن - بفتح کاف فارسی صیغهٔ امر از آگندن -

آگندن - بکاف فارسی پر کردن -

آگاهی - بلفظ آمدن و آوردن و داشتن و دادن و یافتن و بودن مستعمل است از بهار عجم -

فصل الف ممدوده مع اللام

آلاء نعمتها جمع الا بکسر اول بمعنی نعمت است

آل تمغا بمعنی بخشیدن زمین و جاگیر کسی انسلا بعد نسل چه آل در عربی بمعنی فرزندان و اهل خانه و پیروان آمده است از منتخب -

آل عبا - باضافت و فتح عین مهمله و بای موحده عبارت از حضرت فاطمه و علی و حسنین رضوان الله علیهم چه عبا بمعنی گلیم و چادر باشد منقولست که روزی آنحضرت صلی الله علیه وسلم هر چهار تن مذکور را طلبیده عبائیکه مخطط بود بر خود و بر ایشان کشیده آیه تطهیر را خواندند و اضافت آل بسوی عبا نظر باستعمال عرب خیلی ندرت دارد چه لفظ آل مضاف سازند بذوی العقول فقط و لفظ اهل را بذوی العقول و غیر ذوی العقول هر دو

آلت - بمعنی دست افزار لفظ عربیست چنانکه در هندوستان این لفظ بمعنی قضیب شهرت داد و ظاهرا در ولایت مستعمل نباشد مگر در کلام طغرا آلت مردی واقع شده از بهار عجم -

آلات - جمع آلت و آن چیزیست که بدان کاری و چیزی بسازند

آلاف - هزاران جمع الف -

آلنگ - بفتح لام و سکون نون باغنه و کاف فارسی لفظ ترکیست بمعنی سبزه زار و چراگاه و صحرا از سراج اللغات

آل در فارسی بمعنی رنگ سرخ و اسپ بوده و نوعی از شراب و چوب و خیمه و نام مرضیکه زنان نوزائیده را باشد و بچهای بابیک که بدان جامه را سرخ کنند از برهان و سراج اللغات و مولف لفظ آل بمعنی سرخ و مهر باد و شاه

در لغات ترکی دیده است و در بهار عجم نوشته که بترکی مهر پادشاهان را گویند شاید در قدیم مهر پادشاه بشنجرف سبکرده باشند و آل تمغا بمعنی بخشیدن زمین و جاگیرست کسی را نسلاً بعد نسل و درین صورت لفظ آل عربی باشد و بعربی بمعنی فرزندان و اهل خانه و پیروان کذا فی المنتخب۔

آلم۔ بفتح لام رنج و دردرساننده تر۔

آلام۔ جمع الم که بمعنی درد و رنج ست۔

آلفتن۔ بضم لام بمعنی آشفتن از برهان۔

آلفته۔ بضم لام و فا و تای فوقانی رند مشرب۔

آلوچه۔ نام میوهٔ ولایتی که شیرین و لذیذ باشد۔

آلچی۔ گیرنده و ستاننده از لغات ترکی۔

فصل الف ممدوده مع المیم

آما۔ صیغهٔ امرست از آمودن بمعنی پر کن مگر ترکیب اسم بمعنے اسم فاعل میدهد بمعنے آماینده و پر کننده۔

آماج۔ نشانه تیر و تفنگ از برهان و رشیدی و بعض محققین نوشته اند که آماج بجیم فارسی خاک تودهٔ که بران نشانه تیر و تفنگ نصب کنند و این لفظ ترکیست۔

آمیزگار۔ بکاف فارسی خلیق و سازگار از بهار عجم۔

آمر۔ بکسر میم بمعنے امر کننده یعنے حاکم۔

آموزگار۔ بمعنے استاد و بمعنی شاگرد نیز آمده از شمسی و برهان

آمیغ۔ بغین معجمه بمعنے آمیز تبدیل زای معجمه بغین معجمه و درینصورت بمعنے آمیزش باشد از شرح مثنوی و برهان۔

آمال۔ بروزن افعال جمع امل که بفتحتین بمعنی امید ست از بهار عجم و منتخب

آمل بضم میم نام شهرے از مازندران از برهان و مدار و سراج اللغات

آموختن لازم و متعدی هر دو آمده از بهار عجم۔

آمین۔ اسم فعلست بمعنی قبول کن دعا را و بمعنی چنین باد از صراح۔

آمدن و آمده۔ هر دو بفتح میم ست و کسانیکه آمدن را بروزن ساختن خوانند غلط ست از جهانگیری و برهان

آمنه۔ بکسر میم و فتح نون اسم والدهٔ آنحضرت۔

آمیخته۔ بضم میم مخفف آموخته از رشیدی۔

آمله۔ بضم میم ثمر درختی است مشهور از برهان۔

آمون و آموی نام رودیست میان ایران و توران از شرح مثنوی مولوی روم۔

فصل الف ممدوده مع نون۔

آنات۔ بمعنی اوقات۔

آنس۔ بکسر نون و سین مهمله انس و محبت گیرنده بفتح نون خوگیرنده تر از منتخب۔

آنف۔ بکسر نون بمعنی مطیع و فرمانبردار از شرح نصاب

آنک آنکت بفتح نون و کاف تصغیر اشارتست به بعید چنانکه اینک قریب و بمعنی آنکه که برانداز ظاهر سے آید از برهان و بعضے بمعنی اکنون اکنون نیز نوشته اند۔

آنک۔ بضم نون کاف عربی بهندی سیسا گویند که از ان گلوله هاى بندوق سازند از شرح نصاب و برهان

آن۔ در عربی بمعنی وقت و هنگام و بمعنی اندک وقت و در فارسی بمعنی مال و ملکیت چنانکه گویند فلان چیز از آن منست یعنی از مال و ملکیت من است و حرف اشاره بچیزے و بمعنی طور و انداز و ادا و لیفیتے که در حسن معشوق میباشد

آنه۔ کلمه نسبت است چون ماهانه و سالانه و روزانه۔

فصل الف ممدوده مع واو

آوا۔ مخفف آواز بحذف زای معجمه از سروری و در جواهر الحروف نوشته که آوا مخفف آوای است که مبدل آواز باشد چراکه زای معجمه بیاے تحتانی بدل مے شود۔

آوخ۔ بفتح واو و خاے معجمه بمعنی آه و افسوس و کلمهٔ تعجب از کشف و لطائف و در لطائف و در لطایف و برهان بمعنی نصیب و قسمت نیز نوشته است۔

آوند۔ در اصل آب وند بود بمعنی ظرف آب یا را بواو بدل کردند بعد از ان بجهت اجتماع واوین یک واو را حذف کردند از رساله عبدالواسع۔

آورد۔ بفتح واو و ضم را بمعنی جنگ و کارزار از جهانگیری

آویش۔ نام دوا که آنرا سفر گویند از شرح نصاب و برهان و در جواهر الحروف نوشته که آویش بیای مجهول و شین معجمه گیاهی ست که درویشان از ان طره بندند و بعربی شعر گویند و اطبا شعر الصبا نویسند تا الاشعر شعر نباید که بمعنے جو باشد۔

آونگ۔ ریسمانی باشد که بران جامه و خوشهای انگور و امثال آن آویزند بهندی الگنی گویند از برهان و جهانگیری۔

آوردن۔ بفتح واو و ضم را دن از جهانگیری و بهار عجم طغرا گوید بیت چو گلکش مهر نگکاری برآورد ؛ طلاکوب زر جوش گل زرد ؛ و بضم واو نیز آمده چنانچه جعفرخان مصنف شیرین خسرو گوید بیت لبالب کوزهٔ صافی زهر درد ؛ بنزد یک لب هر یک چو آورد ؛

آوان۔ بالف ممدوده جمع اوانست که بهمزه مفتوحه باشد بمعنی اوقات از کشف و شرح زبیر نور الله بر گلستان

آواز گرفتن + افتادن آواز و این را خراشیدن آواز و نشستن آواز نیز گویند از بهار عجم۔

آو۔ بمعنی آب تبدیل موحده بواو از لطائف۔

آواره۔ بمعنے جدا از لطائف۔

آوه۔ بمعنی آواز حواشی مثنوی مولوی روم۔

آونه۔ بکسر واو و فتح نون و تنها این جمع آوانست که بمعنے وقت باشد۔

فصل الف ممدوده مع ها

آها۔ کلمه ایست که بوقت خوش آمدن چیزے استعمال کنند از شرح نصاب۔

آهن ربا۔ بضم رای مهمله سنگیست که آهن را بجود مے کشد آنرا مقناطیس نیز گویند و بهندی چمک نامند بضم جیم فارسی و تشدید میم

آهنج۔ بفتح ها و سکون نون و جیم عربی بمعنے قصد و آهنگ

آهاره۔ آنچه از نشاسته و غیره بطور آش پخته بر

کاغذ منجاصه مانند از جهانگیری و بهار عجم۔

آه سرد۔ آهیکه بخوف افشای راز حسب دلخواه باواز بلند کشیده نشود۔

آبک بفتح ها و کاف عربی چونهٔ سپید که آنرا العفص و قلعی گویند وجه تسمیه آنکه چون آب بر و پاشند بخاری مانند آه ازان برمی خیزد از رشیدی۔

آهنگ۔ لشکر و تعجیل و طرز و روش و کشش و قصد و اراده و بمعنی کوک و موافق و نام سرود و بمعنی آواز که قبل از سرود کشند و این از معنی قصد و اراده ماخوذ است چرا که در نغمات گویند که چه آهنگ است یعنی قصد کدام مقامات و بهندی الاپ گویند از رشیدی و برهان و دیگر شروح۔

آهوی حرم۔ آن آهو که در صحرای گرد نواح مکهٔ معظمه باشد و صید آن حرام است و حدود زمین حرم اینست جانب مشرق کعبه شش کروه و بطرف جنوب کعبه دوازده کروه و بسوی مغرب هژده کروه و بسوی شمال بست و چهار کروه از شرح کنز الفقه۔

آهرمن بفتح ها و سکون رای مهمله بمعنی دیو و شیطان و باعتقاد مجوس آهرمن فاعل شر است و یزدان فاعل خیر از برهان۔

آهن سرد کوفتن۔ کوشش بیفائده کردن۔

آهیختن۔ برکشیدن و اکثر با تیغ و خنجر مستعمل می شود از رشیدی و برهان۔

آهو۔ دو معنی دارد اول جانور معروف دوم بمعنی عیب از رشیدی و برهان۔

آهوپرستی۔ کنایه از کمال محبت تمکار۔

فصل الف ممدوده مع یای تحتانی

آیا۔ کلمهٔ تمنا و بمعنی افسوس و بمعنی شاید و کلمهٔ استفهام و برای استعجاب بمعنی والله عالم نیز آمده شاعر گوید بیت
آنانکه بصد زبان سخن میگفتند ؛ آیا چه شنیدند که خاموش شدند ؛ از رشیدی و برهان۔

آیت۔ نشان و علامت از شرح نصاب۔

آیات محکمات۔ آیاتیکه محتاج بتاویل نیست و حکم آن ظاهر از بهار عجم۔

آیان۔ بمعنی آینده چنانکه بالان بمعنی بالنده۔

آیات متشابه۔ آیاتیکه معنی آن صریح معین نباشد بلکه تاویل طلب باشد و احتمال معنی کثیر دارد چنانکه حروف مقطعات و غیر آن نیز چنانکه ید الله فوق ایدیهم والرحمن علی العرش استوی۔

آیانی۔ بکسر نون بمعنی شایستگی و خوبی از مصطلحات و بهار عجم۔

آیی آیی۔ بمعنی آمد آمد۔

آی۔ بترکی ماه را گویند۔

باب الالف المقصوره

فصل الف مقصوره مع همزه

ائمه۔ جمع امام است در اصل ائممه بود بر وزن افعله پس حرکت میم اول که کسره بود نقل کرده بهمزه دادند و میم را در میم ادغام کردند ائمه شد چون همزه مکسور بود آنرا بصورت یا نوشتند یعنی همزهٔ مکسور بود آنرا بصورت یا نوشتند یعنی همزهٔ مکسور ثانی را بیا بدل کنند و ائمهٔ معصومین عبارت از دوازده امام است رضی الله عنهم

فصل الف مقصوره مع بای موحده

ابتلا۔ بالکسر آزمودن و در بلا افتادن از کنز و صراح۔

ابتغا۔ بالکسر و غین معجمه خواستن و خواهش از کنز۔

ابقا۔ بالکسر و قاف باقی داشتن۔

ابا۔ بکسر اول بمعنی انکار و بفتح اول بمعنی آش و شوربا و در فارسی معنی مع و به بزیادت الف بر حرف یا از کشف و منتخب وغیره۔

ابطار۔ بالکسر درنگ کردن۔

ابنا۔ بالفتح پسران از منتخب جمع ابن که اصل ابن است و بالکسر بنا کردن۔

ابرام۔ بالکسر ادا کردن و بیزار شدن و پاک شدن و بری کردن۔

ابدار۔ بالکسر آشکارا کردن و آفریدن از کنز۔

ابن العنب۔ بکسر عین مهمله و فتح نون و موحده کنیت شراب۔

اب بالفتح و تخفیف با بمعنی پدر و این در اصل ابو بود و بعضی فارسیان بتشدید نیز آورده اند از بهار عجم۔

ابوت بضم اول و بضم بای موحده و تشدید واو مفتوح و فوقانی پدر شدن از کنز۔

ابن الوقت شخصیکه بمقتضای وقت عمل کند از چراغ هدایت

ابهت بضم اول و تشدید بای موحده مفتوحه و فتح ها بمعنی بزرگی از منتخب و مدار۔

اباحت۔ بکسر و حای مهمله حلال و مباح گردانیدن

ابلوج۔ بالفتح قند و شکر سپید از لطائف و برهان

ابن صبح۔ کنایه از آفتاب

آباد۔ بالفتح نفرین و دعای بد و بمد در فارسی بمعنی آفرین و دعای خیر از لطائف۔

ابا عن جد۔ یعنی پدر را از جد ابا عن جد در اصل عن اب عن جد بود و کلمهٔ عن را از اول حذف کردند و لفظ ابا را منصوب ساختند بقاعدهٔ نحو که گاهی حرف جر را حذف کنند و مجرور آنرا منصوب سازند و این قسم منصوب را در اصطلاح نحویان منصوب بنزع خافض گویند

ابد بفتحتین همیشه و زمانیکه نهایت ندارد از منتخب

ابوزید۔ مردی بود بنهایت زیرک و دانا و بغایت فصیح و ظریف و عیار به کار و عبد الواسع در شرح بوستان نوشته که شطرنج بازی بود در فن شطرنج بازی ضرب المثل۔

ابجد۔ کنایت از حروف مفردات که الف با تا ثا باشد تا آخر و هشت کلمهٔ معروف که بحساب جمل بجهت ترتیب اعداد حروف تهجی معین داشته اند چنانچه ابجد هوز حطی کلمن سعفص قرشت ثخذ ضظغ معانی این الفاظ مذکور صاحب مدار الافاضل چنین نوشته ابجد ای ابی وجد فی المعصیة یعنی پدر من که آدم بود یافته شد در گناه

یعنی گناهی از وی بوجود آمده بود آنرا اتباع هوا یعنی پیروی کرد هوای نفسانی خود را نسبت کرد ای حواله نمود بالتوبة والاستغفار یعنی گم کرده شد گناه او پس توبه کردن واستغفار کلمن ای تکلّم بکلمة فتاب علیه بالقبول والرحمة یعنی کلام کرده بکلمه پس قبول شد توبهٔ او سعفص ای ضاق علیه الدنیا فافیض علیه یعنی تنگ شده بود دنیا پس ارزانی شد برو عز قرشت ای اقرّ بذنبه فشرف بالکرامة یعنی اقرار کرد بگناه خویش پس شرف بکرامت یافت ثخذ ای اخذ من الله قوة یعنی گرفت از حق قوت را تا توبه را ضظغ ای سدّ عنه نزغ الشیطان بالعزیمة یعنی بسته شد از وی نزغ شیطان بعزیمت ای بکلام حق و توحید و بعضی نوشته که ابجد نام پادشاهی بود که ابجد مخفف آنست و هفت کلمات باقی اسمای هفت فرزندان اوست چنانچه در صراح وغیره تصریح آن کرده اند و بعضی نوشته که مرامر نام مردی بود که خط نوشتن ایجاد اوست این هشت کلمات اسامی هشت فرزندان اوست و در رسالهٔ الضوء المعظّم معنی هر هشت الفاظ مذکوره چنین نوشته ابجد آغاز کرد هوز پیوست حطی واقف شد کلمن سخن گو شد سعفص از وی آموخت قرشت ترتیب کرد ثخذ نگاه داشت ضظغ تمام کرد تم کلامه والله اعلم بالصواب۔

ابو البشر — حضرت آدم علیه السلام۔

ابکار — بالفتح جمع بکر بالکسر است و نیز جمع بکره بالضم که بمعنی بامداد است از لطائف۔

ابر — بفتحتین مزید علیه بر که بمعنی بالاست و در بهار عجم نوشته که ابر بالفتح و سکون با ترجمهٔ سحاب ظاهرا مرکب از آب که لغتی است در آب بالمد و حرف را کلمهٔ نسبت است بر قیاس انگشتر بمعنی خاتم۔

ابتر — بالفتح و تای فوقانی مفتوح و رای مهمله بمعنی دم بریده و دنبال بریده و ناتمام و بی فرزند از کشف و کنز و مؤید و منتخب اللغات و در بهار عجم نوشته که فارسیان این لفظ را بمعنی پراگنده و ضائع نیز آورده اند۔

ابی جعفر — نام امام محمد باقر رضی الله عنه۔

ابحار — بالفتح و بحای و رای مهملتین دریاها و این جمع بحرست۔

ابرار — بالفتح نیکوکاران جمع بارّ و برّ بتشدید را از منتخب۔

ابقر — بالفتح اعلی و رقاقه یعنی شوره از برهان۔

ابخاز — بفتح اول و سکون موحده و خای معجمه و زای معجمه نام ولایتی ست سمت گرجستان از رشیدی و در برهان ملکی از ترکستان و حسب قاموس گوید که نام طائفه ایست از مردم۔

ابراز — بالکسر و در آخر زای معجمه بیرون آوردن و ظاهر کردن از منتخب و کنز و قاموس آنچه که بعضی مردم گویند که ابراز بمعنی رفع البراز است در کتب معتبرهٔ لغات یافته نشد۔

ابریز — بالکسر خالص از زر و نقره از منتخب۔

ابلاس — بالکسر و سین مهمله نا امید شدن و غمگین شدن از منتخب و کنز۔

ابلیس — بالکسر نا امید از رحمت و نام شیطان از منتخب۔

ابن العرس — بکسر عین مهمله و سین مهمله راسو که بهندی نیولا گویند۔

ابرش — بروزن ابرص آنچه نقطها بران مخالف رنگ او باشند و بمعنی رنگ سرخ و سپید بهم آمیخته از برهان و کشف۔

ابرص — بالفتح کسیکه بر اندام او داغهای سپید باشد از لطائف۔

ابیض — سپید رنگ۔

ابط — بالکسر و طای مهمله بمعنی بغل از کنز۔

ابداع — بالکسر پیدا کردن چیزی که نو و تازه باشد از کشف و زبدة الفوائد و نوعی از صنائع شعر۔

ابتلاع — بالکسر و عین مهمله بحلق فرو بردن از منتخب۔

ابرق — بالفتح نوعی از سنگ که سپید براق طبق طبق باشد ظاهرا ابرق معرب ابرک است چه آن طبق بر طبق بودن یا بر مشابه است لهذا ابرک بکاف تصغیر اسم آن سنگ شده یا آنکه اسم تفضیل است از برق که بمعنی درخشیدن است بلحاظ درخشندگی اسم سنگ مذکور مقرر شد۔

ابریق — بالکسر و یای معروف آوند چرمین لوله دار که بدان وضو کنند و این معرب آبریز است از کشف و صراح۔

ابتهال — بالکسر تضرع و زاری کردن از کشف و کنز۔

ابل — بکسرتین و بکسر اول و سکون دوم شتران و این جمعیست که واحد ندارد از منتخب و صراح و کشف و بحر الجواهر۔

ابهل — بضم اول و سوم تخم سرو کوهی که بهندی ابهیر گویند از برهان و کنز۔

ابطال — بالکسر باطل کردن و بالفتح دلیران از منتخب۔

ابدال — بالکسر بدل کردن و بالفتح گروهی از اولیاء الله که حق تعالی عالم را بوجود ایشان قائم دارد و آن همه در عالم هفتاد تن اند چهل در شام میباشند و سی کس در جاهای دیگر اگر یکی از ایشان بمیرد دیگری از مردم بجای او مقرر شود از منتخب بدانکه ابدال جمع بدل است که بکسر اول و سکون دال باشد بمعنی شریف و کریم و چون اولیاء الله شریف و کریم خلائق اند ایشان را ابدال گفتند یا آنکه ابدال جمع بدیل است که بمعنی بدل چیزی است چون این قسم اولیا را بدل یکدیگر شدن مقرر است لهذا ایشان را ابدال گویند و در بهار عجم و مصطلحات نوشته که ابدال اگرچه جمع است مگر فارسیان بمعنی قلندر واحد استعمال کنند و هم بر مرید اطلاق نمایند گویند که ابدال باضافت و بی اضافت مرید قلندر را گویند نه آنکه مرید خردسال مراد باشد۔

ابتذال — در باختن و نگهداشتن چیزی را از صون و مجازا بمعنی بی اعتباری و بیقدری۔

ابابیل — بمعنی گروههای مرغان جمع اباله که بکسر اول و تشدید موحده بمعنی گروه مرغان است و بمعنی طائر معروف که در سقف عمارات بچه از مرغان آشیانه سازد و خطاست آنرا بعربی خطاف بضم و تشدید گویند جمع آن خطاطیف بفارسی پرستو گویند و بهندی نام آن [illegible] رسیده از کشف و آداب الفضلاء و رشیدی و فقیر مؤلف گوید که چون طائر مذکور گروه گروه شده اکثر پرواز مینمایند اگر باین مناسبت طائران مذکور را ابابیل گفته باشند شاید که درست باشد۔

ابن السبیل — مسافر چون مسافر را کسی کم شناسد لهذا نسبت کرده اند ملا ابسوحی ره ۵۱

از شرح مقامات حریری۔

ابہام۔ بالکسر پوشیدہ گفتن و پوشیدہ گذاشتن و در بستن و بمعنی شر انگشت از لطائف و کنز۔

ابرام۔ بالکسر استوار کردن و بستوہ آوردن و ملول کردن از منتخب و کشف و در کنز استوار کردن و تخت تافتن رشیمان و یوسف شارح نصاب بمعنی دو تو کردن ریسمان نوشتہ و در منتخب نیز ہمین معنی است

ابتسام۔ اندک خندہ کردن بمعنی شگفتن مجاز است

ابریشم۔ بفتح اول و یای مجہول و ضم شین معجمہ از برہان و بہار عجم و معرب آن ابریشم است کہ بکسر اول و یای معروف و فتح سین مہملہ باشد کذا فی الصراح و این لفظ سوای معنی مشہور بمعنی تارہای ساز نیز آید چراکہ از ابریشم تارہای ساز میسازند کذا فی الرشیدی و بہار عجم

ابکم۔ بفتح اول و سوم بمعنی گنگ از کنز۔

ابراہیم ادہم۔ یکی از اولیای کبار کہ قبل از اختیار فقر بادشاہ بلخ بودند و نام ایشان ابراہیم است و نام پدر ایشان ادہم از لطائف و غیر آن۔

ابوالقاسم۔ کنیت حضرت محمد مصطفی صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم چراکہ نام فرزند آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم قاسم بود کہ بطفلی وفات یافتند۔

ابان۔ بالکسر و تشدید بای موحدہ ہنگام و وقت از منتخب و صراح۔

ابوریحان۔ یکی از ائمہ علم ہیئت است کہ آنرا ابوریحان بیرونی گویند۔

ابن سیرین۔ بکسر سین مہملہ از اکابر تابعین است ماہر در علم تعبیر خواب۔

ابن اللبون۔ بفتح لام و ضم موحدہ شتر بچہ شیرخوارہ از لطائف۔

ابقای ماکان۔ بکسر اول باقی داشتن انچہ کہ بود۔

ابرو زدن۔ رضا دادن از مصطلحات۔

ابجد روان ساختن۔ الف با تا خواندن از مصطلحات۔

ابرو نازک و تنگ کردن۔ ناز و غمزہ نمودن از مصطلحات۔

ابرہ۔ بالکسر سوزن نیش از شرح نصاب و بالفتح در فارسی بمعنی ابر مردہ نیز آمدہ و آن چیزی است مشابہ بہ مرو و نبایت جاذب آب باشد و بمعنی جانب بالای جامہ و دو توی قبا و غیرہ و این ماخوذ از ابرہ است کہ بفتحتین بمعنی بر باشد کہ ترجمہ علی است الف زائدہ و بایکہ نسبت چون توالی حرکات در فارسی ثقیل بود و لہذا الفظ ابرہ حرف ثانی را بجہت تخفیف ساکن کردند۔

ابخرہ۔ بالفتح و خای معجمہ مکسور و رای مہملہ مفتوح بمعنی بخارہا است۔

ابنیہ۔ بالفتح و نون مکسور و فتح و تخفیف یا جمع بنا کہ عمارت باشد۔

ابعاد ثلثہ۔ بالفتح طول و عرض و عمق را گویند و عمق مراد از سطبریست از کشف اللغات۔

ابوشحمہ۔ بفتح شین معجمہ و سکون حای مہملہ کنیت پسر حضرت عمر رضی اللہ عنہ و بعضی گویند کہ او زنا کردہ بود حضرت عمر رض بر وحد جاری کردند او بضرب حد بمرد و بعضی نوشتہ اند کہ خمر خوردہ بود۔

ابلہ۔ بالفتح و ہای ملفوظ احمق از کنز۔

ابن حنیقہ۔ بفتح ہا و بفتح بای موحدہ و نون مشدد و مفتوح و قاف کنیت مسخرہ۔

ابن مقلہ۔ بضم میم و سکون قاف و فتح لام نام مردی خطاط کہ بتاریخ سہ صد و دہ ہجری از خط معقلی و کوفی و غیر آن شش خط اختراع نمودہ بہر حرف طرز خاص قرار داد و اسامی آن شش خط اینست ثلث و توقیع و محقق و نسخ و ریحان و رقاع و بعد از ان بمرور ایام استادان دو خط دیگر یکی نستعلیق از رقاع و توقیع دوم نستعلیق از نسخ و تعلیق استنباط نمودہ اند از منتخب و در مدار الافاضل نوشتہ است کہ بسبب جرمیکہ از ابن مقلہ بوقوع آمدہ حاکم وقت دستش بریدہ۔

ابرہہ۔ با لفتح و سکون موحدہ و فتح رای مہملہ و فتح ہای اول اسم نائب بادشاہ حبشہ کہ بر پرستش کعبہ حسد بردہ در یمن بتخانہ بنا کردہ آنرا قلیس نام کرد ہر چند کہ تاکید میساخت مگر کسی پرستش او نمیکرد ابرہہ خیال نمود کہ اگر کعبہ را منہدم کنم پرستش این مکان بوجہ احسن خواہد شد باین ارادہ لشکر با فیلان برای تخریب کعبہ فرستاد چون قریب کعبہ آمدند بحکم الہی طائران گروہا گروہ بپرواز آمدہ سنگریزہا بر سر ایشان باریدند ہر سنگریزہ کہ بر سر ہر کس میرسید از آدمی و فیل ہر دو میگذشت جملہ ہلاک شدند۔

اباد اللہ۔ بفتح اول و فتح دال مہملہ بمعنی ہلاک گرداند خدای تعالی از صراح۔

ابی۔ بفتح اول و کسر بای موحدہ و یای معروف و در عربی بمعنی سرکش و بفتح اول و یای مجہول در فارسی بمعنی بی کہ حرف نفی است الف در ینصورت در لفظ ابی زائدہ است و بضم اول و فتح موحدہ و تشدید یای تحتانی نام یکی از اصحاب و فارسیان بمعنی تخفیف نیز آرند۔

ابدالی۔ بالفتح فقر و ترک دنیا کردن و در بہار عجم بمعنی ظرافت و تمسخر آوردہ۔

ابلہ طرازی۔ زینتی کہ برای ابلہ فریبی باشد۔

ابہری۔ بر وزن احمدی منسوب بسوی ابہر کہ شہریست قریب زنجان و نام دیہ باصفہان از لب الالباب۔

ابہی۔ بالفتح و در آخر الف بصورت یا بمعنی زیباتر از کنز

ابوی۔ بفتحتین و کسر واو منسوب بہ اب کہ بمعنی پدر باشد

ابن اوی۔ بالف ممدودہ و واو مفتوح و در آخر الف مقصورہ بصورت یا بمعنی شغال از کنز۔

فصل الف مقصورہ مع تای فوقانی

اتکا۔ بکسر اول و تشدید تای فوقانی مکسور تکیہ کردن از منتخب۔

اتعاب۔ بالکسر در رنج انداختن و بالفتح رنجہا۔

اتراب۔ بالفتح و در آخر موحدہ بمعنی زنان ہم عمر ہمزاد

دو دختران و دو شیزه و هم سالان و هم عمران و این جمع ترب است که بالکسر باشد۔

اُترُج ۔ بضم اول و سوم و جیم ترنج از برهان۔

اِتّخاذ ۔ بالکسر و تشدید تای فوقانی مکسور و خای معجمه و ذال معجمه بمعنی گرفتن از منتخب۔

اِتّجار ۔ بجیم و رای مهمله بروزن اتفاق بمعنی تجارت کردن از لطائف۔

اِتمش ۔ بکسر اول و کسر میم و شین معجمه بلفظ ترکی بمعنی گروه و بصیغه ماضی است بزیادت ها۔

اِتّباع ۔ بروزن اتفاق بمعنی پیروی و بروزن انواع بمعنی پیروان۔

اِتّساع ۔ بکسر اول و تای مشدد و مکسور و سین مهمله فراخ شدن و نام مرضی در چشم که ضعف بصر آرد از موید و لطائف و صراح۔

اِتحاف ۔ بالکسر بروزن افعال بمعنی تحفه دادن از منتخب۔

اِتّصاف ۔ بکسر اول و تای فوقانی مکسور مشدد و صفت کردن و بصفتی موصوف شدن از منتخب۔

اِتلاف ۔ بالکسر نیست کردن و هلاک کردن از منتخب۔

اِتّفاق ۔ بالکسر موافقت کردن و بمعنی واقع شدن کاری بی سبب۔

اُتاق ۔ بضم بلفظ ترکی ست بمعنی خانه و خیمه و بجای قاف غین معجمه نیز آمده از مصطلحات و لغات ترکی۔

اَتراک ۔ بالفتح ترکان که قومی از مغلان باشد و مجازاً بمعنی سپاهیان و بمعنی خود های آهنی از صراح وغیره۔

اتابک ۔ بفتح اول و حرف چهارم بای موحده مضموم لفظ ترکیست بمعنی استاد و امیر و در رشیدی مرقوم است که اتابک بکسر بای موحده و کاف فارسی مرکب از لفظ اتا که بمعنی پدر است و لفظ بک که مخفف بیک است بمعنی امیر یعنی امیر که بجای پدر باشد و صاحب مدار الافاضل از شرفنامه نقل کرده که اتابک بمعنی ادب آموز کودکان و اتالیق است و نیز لقب سعد زنگی بادشاه شیراز چرا که سلطان سنجر شبی در حالت مستی سعد زنگی را که استاد او بود بادشاهی خود بخشید بعد وفات سلطان سنجر اتابک سعد زنگی بادشاه شد و اتابک که لقب قدیمی او بود بر خود روا میداشت و لفظ بادشاه بر برادرزادگان سلطان مرحوم مقرر گردانید و لفظ اتابک بمعنی جوبکه وقت خم دادن کمان و زه در آورده بکمان بندند تا راست نگرد و از شرح قران السعدین و در برهان نوشته که بمعنی پدر بزرگ و ادب آموز۔

اِتمک ۔ بفتح اول و فتح میم و کاف عربی در ترکی نان را گویند از موید و سوداتمک بمعنی آب و نان۔

اِتّصال ۔ پیوستن و باصطلاح منجمین عبارت از نظر کردن کواکب است با یکدیگر باعتبار مواصله بمدرج و درجات۔

اِتیان ۔ بالکسر و حرف سوم یای تحتانی در آمدن از منتخب و صراح و کنز چون بعد این حرف بای واقع شود بمعنی آوردن و بجا آوردن میگردد۔

آتان ۔ بفتح اول ماده خر از شرح نصاب کنز و منتخب و صراح۔

اِتقان ۔ بالکسر قاف استوار و محکمی کردن از کنز۔

اُتو ۔ بالضم و تشدید فوقانی و تخفیف آن هر دو آمده و آن معروفست و در اصل نام دستافزاری است که آنرا گرم کرده نقوش بر جامه میکنند۔

اتگه ۔ بفتح اول و ثانی و کاف فارسی در ترکی شوهر دایه را گویند کما فی در یای لطافت و این مخفف اتاگاه است چه در ترکی اتا بمعنی پدر است و اتاگاه کسیکه قائم مقام پدر باشد۔

اتاقه ۔ بضم اول و بجای قاف غین معجمه نیز آمده و بمعنی کلغی که از پرهای بعضی مرغان سازند و این لفظ ترکی است بلفظ زدن و داشتن مستعمل۔

فصل الف مقصوره مع ثای مثلثه۔

اِثنا ۔ بالفتح میانها جمع ثنا بالکسر از منتخب و موید۔

اَثواب ۔ بالفتح جامهای پوشیدنی جمع ثوب۔

اثاث البیت ۔ بالفتح رخت و متاع خانه۔

اثاث ۔ بفتح اول و دو ثای مثلثه بمعنی بسیار شدن و انبوه شدن و رخت و متاع خانه و احدش اثاثه

از منتخب و صراح۔

اِثمد ۔ بالکسر و میم نیز مکسور و دال مهمله سنگ سرمه از منتخب و برهان۔

اَثیر ۔ بفتح اول و کسر ثای مثلثه بمعنی عالی و بلند و بمناسبت بلندی فلک را گویند و بمعنی کره نار نیز میگویند چرا که کره نار بلند ترین عناصر است از کشف و لطائف۔

اَثر ۔ بفتحتین نشان پا و نشان زخم و بمعنی مطلق نشان نیز و بمعنی سنت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و بفتح اول و سکون ثانی جوهر شمشیر و نقل کردن سخن و حدیث نبوی و بالکسر نشان و بس جیمری از صراح و شمس و منتخب و کنز۔

اَثقال ۔ بالفتح و قاف گرانیها و بارها و بالکسر گران کردن از کنز۔

اَثل ۔ بالفتح نوعی از درخت گز از برهان و در منتخب شوره گز نوشته۔

اِثم ۔ بالکسر گناه۔

اَثیم ۔ بروزن کریم بمعنی گناهگار از کنز۔

اِثنین و اِثنان ۔ بمعنی دو و در حالت نصبی و جری بیا و در حالت رفعی بالف و این ملحق تثنیه است۔

اَثمان ۔ بالفتح قیمتها۔

اُثنیه ۔ بالفتح و کسر نون و فتح تحتانی جمع ثنا که بمعنی مدح است۔

اَثاثه ۔ بفتح اول و دو ثای مثلثه رخت و متاع از منتخب و صراح۔

اُثفیه ۔ بالضم و فای مکسور و تحتانی مشدده مفتوحه بمعنی یکپایه از سه پایه دیگدان از لطائف و شرح نصاب و منتخب۔

اَثافی ۔ بفتح اول و فای مکسور بمعنی دیگپایه یعنی دیگدان که از سه پایه مرکب شود و این جمع اثفیه است۔

اِثنا عشری ۔ بالکسر و عین و شین مفتوحتین طائفه از شیعه منسوب بائمه اثنا عشر یعنی دوازده امام صلوة الله علیهم اجمعین و نام روده ایست تحت معده و آنرا اثنا عشری از آن گویند که طول او دوازده انگشت

میباشد با نگستان صاحبش از بعضے کتب و مفرح القلوب

فصل الف مقصوره مع جیم

اجتبا - بالکسر برگزیدن از مؤید -

اجرا - بالکسر دلیری از لطائف و کنز و شرح مقامات -

اجلا - بروزن اطبا جمع جلیل است -

اجری - بالضم و بالکسر و رائے مهمله مفتوح و الف مقصوره بصورت یا بمعنے وظیفه یعنے طعام هر روزه که بزبان هند و علوفه از لطائف و شرح تحفة العراقین -

اجزار - بالکسر و زائے معجمه جزیه دادن و بی نیازه کردن و جزا دادن و بالفتح پارهای چیز از منتخب -

اجانب - بفتح اول و کسر نون و بائے موحده بمعنے بیگانگان این جمع اجنبی است از منتخب -

اجتناب - بالکسر دور شدن و یکسو شدن از چیزے از منتخب

اجرب - بالفتح صاحب مرض خارش -

اچوب - بضم اول و ضم جیم فارسی و واو غیر ملفوظ و سکون بائے فارسی لفظ ترکی است بمعنی کشاده

اجرت - بالضم مزد از کنز -

اجابت - بکسر اول جواب دادن از منتخب و در صراح مجازا بمعنے قبول نمودن و باصطلاح اطبا دفع براز کردن که بهندوستان دست نامند -

اجالت - بکسر گردانیدن و جولان دادن از منتخب

اجاج - بضم اول و دو جیم نمک تلخ و آب شور از سروری و شرح نصاب و کنز -

اجتهاد - بالکسر کوشش کردن و راه صواب جستن و باصطلاح فقها عبارتست از استنباط مسائل شرعیه بقیاس از کلام الله و حدیث و اجماع بشرائطیکه در کتب اصول مسطور است چنانچه واقفیت کما حقه از محاورات لسان عرب و علم صرف و نحو و شان نزول آیات و علم حدیث داشته باشد -

اجناد - بالفتح افواج و لشکرها و این جمع جند است

اجساد - بالفتح بدنها و جسمها -

اجلواذ - بکسر اول و کسر لام و تشدید واو و ذال معجمه شتافتن از فردوس اللغات و صراح -

اجیر - بروزن فقیر بمعنے مزدور از منتخب -

اجبار - بالکسر کسے را بزور به کاری داشتن از منتخب و غیره

اجهار - بالکسر بمعنے اظهار -

اجوره - بفتحتین جمع اجیر -

اجهر - بفتح اول و سوم روز کور از کنز -

اجلاس - بالکسر نشاندن از منتخب -

اجاص - بالکسر و تشدید جیم و صاد مهمله قسمے از آلو که میوه است ترش مزه و در منتخب نوشته که این معرب است چراکه در کلام عرب جیم و صاد جمع نمیشود -

اجماع - بالکسر اتفاق کردن جماعت به کاری

اجتماع - باصطلاح اهل تنجیم آنرا گویند که آفتاب و ماه در یک برج بیک درجه و یک دقیقه جمع شوند و درین وقت ماه از نظر گم و غائب میشود و همین وقت منحوس باشد -

اجدع - بالفتح بریده بینی و بریده گوش از منتخب

اجلاف - بالفتح مردمان سفله و فرومایه و بمعنے ستمگاران جمع جلف که بالکسر باشد بمعنے جفا کننده و خم تهی و هرچه میان تهی باشد از منتخب و کنز -

اجوف - بفتح اول و سوم چیزیکه اندرونش خالی باشد و نزد صرفیان لفظیکه میان آن مقابل عین فعل حرف علت باشد

اجحاف - بالکسر و تقدیم جیم بر حائے مهمله نقصان کردن و بدان چیز و نزدیک شدن و کار به کسے شرکت گرفتن -

اجاق - بالضم و جیم عربی لفظ ترکیست بمعنی دیگدان و خاندان از چراغ هدایت -

اجل - بفتحتین و تشدید لام معنی هر که بفتحتین و تخفیف لام معنی مهلت و مدت مرگ و وقت چیزی و نهایت مدت عمر و بفتح اول و سکون جیم بمعنے بر انگیختن و بمعنی برائے از کشف و منتخب و کنز -

اجدل - بالفتح و دال مهمله مفتوح طائر شکاری است که بفارسی آنرا چرغ گویند -

اجمام - بالکسر آرایش دادن ستور را برائے سواری از منتخب

اجحام - بالکسر و حرف سوم حائے مهمله باز ایستادن و نزدیک بهلاک رسیدن از منتخب -

اجم - بفتحتین نیستانها و انبوهی که درختان و اجمه و احد از منتخب و کشف -

اجرام - بالفتح بمعنے اجسام مگر اکثر اطلاق این لفظ بر کواکب و جواهرات و احجار کنند و بر اجسام حیوانی و نباتی روا ندارند مگر بندرت و اجسام او و دیده اعضا -

اجر غیر ممنون - ثواب بے نقصان -

اجفان - بالفتح و فا پلکهای چشم و موهای مژگان -

اجله - بفتح اول و کسر جیم و تشدید لام مفتوح بمعنی بزرگان و این جمع جلیل است -

اجنحه - بالفتح و نون مکسور و حائے مهمله بازوهای مرغان و بازوهائے آدمیان و این جمع جناح است از منتخب

اجوبه - بفتح اول و سکون جیم و کسر واو و بائے موحده جمع جواب از شرح فصول اکبری -

اجوره - بفتحتین لفظ عربیست بمعنی مزد از بهار عجم -

اجنه - بفتح اول و کسر جیم و تشدید نون جمع جنی غلط است چراکه این جمع جنین است و جمع جنی جنه است بالکسر و نون مشدد و در حل الاغلاط و منتخب -

اجنبی - بالفتح بیگانه از کنز -

اچی - بفتح اول و کسر جیم فارسی برادر کلان این لفظ ترکیست از لطائف و آنچه در بعض نسخ بالمعنے اخی بحائے معجمه نوشته اند او غلطی کاتبان است -

فصل الف مقصوره مع حاء مهمله

احصار - بالکسر شمردن و ضبط کردن از منتخب و کنز -

احبا - بفتح اول و کسر حاء مهمله و موحده مشدد بمعنی دوستان و این جمع حبیب است که بمعنی دوست

احلی - بفتح اول و سوم شیرین تر -

احیا - بالکسر زنده کردن و نام کتابی است احیاء العلوم

۱

از امام محمد غزالی رحمة الله علیه آن کتاب با چهار ربع است یک ربع آن در عبادات دوم در عادات سوم در مهلکات که دران بیان اسباب نجات است و هر یک از ارباع آن مشتمل است بر ده کتاب و بالفتح زندگان و بمعنی قبیله ها و محله ها بمعنی جمع حی است از منتخب و شمسی و فردوس اللغات و صراح۔

احشا۔ بالفتح و شین معجمه انچه در سینه و شکم باشد از دل و جگر و معده و روده از کشف و منتخب۔

احتوا۔ گرد فرو گرفتن از کنز۔

احتما۔ بالکسر پرهیز کردن بیمار و حمایت کردن از کشف و لطائف

احیاناً۔ بالفتح جمع حین لیکن بمعنی گاه گاه مستعمل میشود و نصب آن باعتبار ظرفیت است۔

احتجاب۔ بالکسر در پرده شدن از منتخب و شمسی

احتساب۔ تهی کردن از چیزها که در شرع ممنوع باشد و در شمار آوردن از منتخب۔

احزاب۔ بالفتح و رای معجمه و موحده گروهها از منتخب۔

احالت۔ بالکسر حواله کردن و حیله کردن و محال گفتن و یکساله شدن از منتخب۔

احسنت۔ بالفتح و سین مهمله مفتوح و سکون نون و فتح تای فوقانی صیغه واحد مذکر حاضر از باب افعال بمعنی نیکو گفتی مگر در فارسی تای فوقانی را موقوف خوانند و بمعنی تحسین و آفرین مستعمل کنند۔

احداث۔ بالکسر و ثای مثلثه نو پیدا کردن و بالفتح مردم نوجوان و نوخاسته از منتخب۔

احتیاج۔ نیازمندی بلفظ آوردن و داشتن و افتادن مستعمل از بهار عجم

احفاد۔ بالفتح و فا فرزند زادگان و بمعنی خادمان نیز از منتخب

احقاد۔ بالکسر و قاف بکینه آوردن کسی را و بالفتح کینها از منتخب و لطائف۔

احد۔ بفتحتین کوهیست نزدیک مدینه و بفتحتین یکی و کسی و یکم و روز یکشنبه و بمعنی یگانه صیغه صفت مشبه در اصل وحد بوده بر وزن حسن واو را برخلاف قیاس بهمزه بدل ساخته احد خوانند و اطلاق این لفظ در وصف حق تعالی کنند نه بر دیگری و بتشدید

دال تیز تر از منتخب و صراح و غیره۔

احور۔ بفتح اول و ثالث مرد سپید پوست که سیاهی چشم او بغایت سیاه باشد و نام مشتری از منتخب۔

احضار۔ بالکسر حاضر کردن از منتخب۔

احجار۔ بالفتح جمع حجر که بمعنی سنگ است۔

احبار۔ بفتح و بای موحده دانایان از فردوس اللغات

احمر۔ بالفتح بمعنی سرخ و گاهی بمعنی سخت و زشت آید چنانچه موت احمر موت سخت را گویند یعنی موتیکه دران تاسف و ماتم بسیار باشد و مقتول را نیز گویند از منتخب و بمعنی شیوت میسی

احرار۔ بالفتح و هر دو رای مهمله بمعنی آزادگان این جمع حر است که بالضم بمعنی آزاد باشد از منتخب و کشف و لقب عبید الله نقشبندی که پیر مولوی جامی بودند و در حقیقت لقب ایشان خواجه احرار است چرا که چون اسم ایشان عبید الله واقع گشت که معنی آن بندهٔ کوچک خداست بر ای تدارک آن خواجهٔ احرار لقب کردند گاهی لفظ خواجه در استعمال حذف کنند۔

احتکار۔ بالکسر غله بنیت گرانی جمع کردن تا بنفع فروخته شود از منتخب و کشف۔

احراز۔ بالکسر و در آخر زای معجمه استوار کردن و نگاه داشتن و جمع کردن از منتخب و کنز۔

احتراز۔ بالکسر پرهیز کردن و خود را نگاه داشتن از منتخب

احتباس۔ بالکسر و فوقانی و موحده و سین مهمله در بند داشتن و باز داشتن و بخل کردن و باز استادن بول یا غائط از منتخب و کنز

احساس۔ بالکسر و سینین مهملتین دیدن و دریافتن نمودن از منتخب و در بعضی کتب لغت نوشته که احساس دیدن و ملمس بدن چیزی معلوم کردن و آنچه بیکی از حواس خمسه دریافته شود۔

احمض۔ بالفتح و میم مفتوح و ضاد معجمه بمعنی ترش از منتخب و گاهی مجازاً بمعنی ناخوش و ناگوار آید۔

احتیاط۔ گرد فرو گرفتن از کنز۔

احتراف۔ بالکسر در لطائف بمعنی دانش و در منتخب بمعنی پیشه وری

احرف۔ بفتح اول و سکون ثانی و ضم رای مهمله جمع حرف

احنف۔ بالفتح کج پا یعنی کسیکه سر هر دو پا یعنی بیکدیگر خمیده باشد و نام شخصی که بنهایت فضل و کمال از زمرهٔ تابعین از منتخب

احراق۔ بالکسر سوختن و سوزانیدن از منتخب و کنز۔

احتراق۔ بالکسر سوخته شدن و باصطلاح اهل تنجیم پنهان شدن یکی از پنج ستارهٔ سیاره سوای قمر در زیر شعاع خورشید بسبب باهم شدن در یک برج واحد از منتخب۔

احداق۔ بالفتح مردمکهای چشم جمع حدقه۔

احق۔ بفتحتین سزاوارتر و لائق تر از منتخب۔

احتکاک۔ بالکسر باهم خراشیدن و باهم مالیدن با کسی از منتخب و غیره۔

احمال۔ بالکسر بار برداشتن و بالفتح بارها و گرانیها از منتخب و کنز

احتبال۔ بالکسر حیله انگیختن از لطائف و منتخب و کشف۔

احول۔ بالفتح کج چشم یعنی کسیکه یک چیز را دو بیند از منتخب و غیره

احوال۔ بالفتح جمع حال و حالت که بمعنی کیفیت هر چیز است و بجای مفرد نیز آرند از منتخب و صراح و بهار عجم۔

احلیل۔ بالکسر سوراخ ذکر از منتخب و کنز۔

احتمال۔ بالکسر و تای فوقانی مکسور بر داشتن و گمان کردن از منتخب و شمسی۔

احزم۔ بفتح اول و فتح زای معجمه هوشیارتر و داناتر از منتخب

احتشام۔ بالکسر خداوند خادمان و فوج بودن و مجازاً بمعنی شان و شکوه و بمعنی شرم داشتن از منتخب۔

احرام۔ بالکسر بر خود حرام گردانیدن بعض چیزهای حلال و مباح را چند روز پیشتر از زیارت خانهٔ کعبه از مقامات معین و همچنین در ایام حج و مجازاً احرام بمعنی دو چادر نادوخته که ولای احرام یکی را لنگ وته بند کنند و دیگری را بر دوش پوشیده در بهار عجم نوشته که احرام بالکسر در حرم شدن و در عرف شرع آنست که حاجیان لباس دوخته و استعمال خوشبو و اصلاح ریش و بروت و مجامعت وغیره بر خود حرام گردانند حالا احرام بستن بمعنی قصد و نیت کردن مستعمل است۔

احکام - بالکسر استوار کردن و بالفتح حکمها و فرمانهای پادشاهی و نام کتابی در اصول فقه -
احسن تقویم - نیکوتر راست کردن کنایه بمعنی صورت انسان -
احتجام - بالکسر و حرف چهارم جیم اشتر را مهار زدن و بر عضوی برای خون کشیدن از لطائف -
احمر افتم - بقاف و تای فوقانی بمعنی نهایت سرخ مائل بسیاهی و غبار -
احشام - بالفتح نوکرها و خدمتگاران از کنز -
احلام - بالفتح خوابها از کنز و در منتخب بمعنی خوابها و عقلها و بردباریها آمده -
احاسن - بفتح اول و کسر سین مهمله و نون جمع احسن بمعنی خوبها از منتخب -
احزان - بالکسر و زای معجمه اندوهگین کردن و بالفتح اندوهها از منتخب -
احصان - بالکسر و صاد مهمله زن خواستن مرد و شوهر کردن زن و استوار کردن و حصار کردن و پرهیزگار شدن از منتخب و کنز و در خیابان شرح گلستان نوشته که احصان در اصل بمعنی نگاه داشتن از بدیها و این خود ذات از محسن و مجازاً بمعنی زن خواستن مستعمل است -
احتضان - بالکسر و ضاد معجمه در کنار گرفتن از منتخب -
احیان - بالفتح وقتها از منتخب -
احدی الحسنیین - بکسر اول و سکون حای مهمله و فتح دال و الف مقصوره بصورت یا و ضم حای مهمله و سکون سین مهمله و فتح نون و یای اول و سکون یای ثانی یکی از دو نیکی -
احنه - بالکسر و نون مفتوح بمعنی کینه و خشم از منتخب و شرح نصاب و کنز -
احجیه - بالضم و جیم مکسور و تحتانی مشدد بمعنی چیستان که به هندی آنرا پهیلی گویند -
احمر قانی - بقاف و نون سرخ مائل بسیاهی مشابه بلون خون -
احتیاکی - بالکسر حیله انگیزی ظاهراً یای تحتانی در آخر زائد است از عالم سلامتی و فضولی چرا که احتیال خود مصدر است حاجت بیای مصدری ندارد و این نوعی از تفریس است -
احدی - بفتحتین منصبداری باشد از انواع منصبداران و این از عهد اکبر بادشاه است از چراغ هدایت و در بهار عجم نوشته که جماعه احدیان تنها منصب ذات دارند و سوا و پیاده متعینه سرکار با خود ندارند تمام کلامه و گویند که احدی از طرف بادشاه برای اجرای حکمی بر ایشان تسلط میشود

و بعض مردم که احدی بسکون حا گویند صحیح نیست -

فصل الف مقصوره مع خای معجمه

اخصار - بالکسر و صاد مهمله خصی کردن از لطائف -
اخلاء - بفتح اول و کسر خای معجمه و لام مشدد بمعنی دوستان صادق این جمع خلیل است که بمعنی دوست باشد از منتخب -
اخساء - بفتح اول و کسر خای معجمه و تشدید سین مهمله جمع خسیس -
اختر جوزا - کنایه از عطارد چرا که جوزا خانه عطارد است -
اخاء - بکسر اول برادری و دوستی کردن مصدر است از اخی یوخی اخاء یا را بهمزه کردند از منتخب -
اخرب - بالفتح ویران و باصطلاح عروضیان وزن بحریکه در آن خرب واقع شود و خرب بالفتح اگرچه در لغت بمعنی ویران کردن است لیکن باصطلاح عروض انداختن میم و نون مفاعیلن است فاعیل باند مفعول بضم لام که لفظ مستعمل است بجای آن نهند چون اول و آخر رکنی را انداختند خرابی تمام در آن راه یافت لهذا اخرب نام کردند -
اخوت - بضم اول و ثانی و تشدید واو مفتوحه بمعنی برادری یعنی برادر شدن و بکسر اول و سکون ثانی و فتح واو بمعنی برادران از منتخب و کشف -
اختیارات - بالکسر نام کتابی است در علم طب در بیان خواص ادویه آنرا اختیارات بدیعی نیز گویند -
اخت - بالضم خواهر -
اخوات - بفتحات خواهران -
اختلاج - بالکسر و آخر جیم عربی پریدن عضو یعنی جستن اندام -
اخ - بفتح برادر که در اصل اخو بود و فارسی بمعنی آفرین و بالضم بمعنی بوئیدن و اخ بالضم و در ترکی بمعنی تیر که از کمان می اندازند از لطائف وغیر آن -
اخ اخ - بکسر با همزه و الف مفتوح بمعنی خوش چنانکه در عربی طوبی و بخ بخ گویند و نیز کلمه که بمقام تأسف

گویند از لطائف و برهان -
اخدود - بالضم و هر دو دال مهمله شکافهائی زمین و کوه که بدرازی باشد از منتخب و لطائف -
اخذ - بالفتح گرفتن از منتخب -
اخاذ - بکسر اول و در آخر ذال معجمه بمعنی گرفتن و بمعنی تالاب که در بیابان باشد و یعنی زمین که بجهت خود بادشاه گرفته باشد از منتخب و بفتح اول و خای معجمه مشدد و بمعنی سخت گیرنده و بسیار گیرنده -
اختر - ستاره بمعنی فال و شگون و بمعنی طالع و علم و رایت و نام فرشته که در عالم آمین آمین گویان میگردد و هر که بآمین او برابر واقع میشود باجابت میرسد از لطائف و مصطلحات و سروری و برهان -
اخضر - بالفتح و ضاد معجمه مفتوح بمعنی سبز که رنگ معروف است -
اخبار - بالکسر خبر دادن و بالفتح جمع خبر است و بمعنی احادیث نبوی و تواریخ نیز می آید و لفظ اخبار نویسی بالفتح است نه بکسر از منتخب -
اختبار - بالکسر و حرف چهارم بای موحده خبر گرفتن بمعنی امتحان و آزمودن -
اختیار - برگزیدن و بمعنی مختار هم آمده -
اختصار - باصطلاح اهل معانی سخن قلیل اللفظ و کثیر المعنی آوردن و این معتبر است و اقتصار ضد این است و آن بد است -
اختر شناس - منجم از برهان -
اخرس - بالفتح بمعنی گنگ یعنی انسان بی نطق از منتخب و کنز -
اخس - بفتحتین و سین مهمله مشدد و بمعنی زبون تر و خوار تر از منتخب و شمسی و کنز -
اخفش - بالفتح و فا و شین معجمه در اصل لغت بمعنی ضعیف چشم که از روشنی آفتاب حجاب طلب باشد و نام مردی از ائمه لغت و صرف و نحو و قرأت -
اخص - بفتحتین و صاد مهمله مشدده خاص تر -
اخمص - بالفتح و صاد مهمله میان کف پا که بزمین ملحق نشود از منتخب و کشف -

اختلاط - بالکسر آمیختن وتباه شدن از منتخب -

اخلاط - بالفتح جمع خلط ونام شهری در روم وداروهای خوشبو از منتخب وغیره -

اختراع - بالکسر پیدا کردن چیزی را که پیشتر از وی مثل آن پیدا نشده باشد واین مشتق ست از خرع بالفتح که بمعنی شگافتن است -

اخلاف - بالفتح پس ماندگان مرده وفرزندان سعادتمند واین جمع خلف که بفتحتین باشد بمعنی فرزند صالح که بعد موت پدر خود بصلاحیت مانده باشد وجمع خلف که بفتح خا وسکون لام است بمعنی فرزند غیر صالح خلوف می آید بضمتین وگاهی اخلاف نیز می رید چنانکه افلاس بالفتح جمع فلس آمده از منتخب وشمسی وشروح نصاب -

اختطاف - ربودن همچو برق -

اخف - بفتح اول وثانی وتشدید فا سبکتر -

اختناق - بالکسر گلو گرفتن وگلو گرفته شدن از لطائف ومنتخب -

اخاک - بفتحتین بمعنی برادر تو واین لفظ مرکب است از اخ وکاف خطاب واین را بقاعده نحو در حالت نصب بالف ودر حالت رفع بواو ودر حالت جر بیای تحتانی نویسند -

اخطل - بالفتح وطای مهمله مفتوح نام شاعری مشهور از عرب از منتخب -

اختیال - بالکسر گردنکشی کردن وخیال کردن از منتخب

اخوال - بالفتح جمع خال است که بمعنی برادر مادر وعلم لشکر ونقطهٔ سیاه باشد که بر اندام بود -

اخزم - بالفتح وزای معجمه مار نر ونام جد حاتم طائی که او را پدرش عاق کرده بود از منتخب وشروح نصاب -

اخرم - بالفتح کسیکه دیوار گ بینی او بریده باشد وبینی بریده وباصطلاح عروض وزن بحری که خرم در آن واقع شود وخرم بالفتح اگرچه در لغت بمعنی دیوارگ بینی بریدن است لیکن باصطلاح عروض انداختن میم مفاعیلن است فاعیلن بماند مفعولن که لفظ مستعمل است بجای آن نهند انداختن میم مفاعیلن را بریدن بینی تشبیه کرده اند -

اخمص - بفتح اول وسکون خای معجمه چین پیشانی وابرو از چراغ هدایت -

اخشم - بالفتح وشین معجمه کسیکه او را ک بوی خوش وبوی بد نکند از لطائف -

اخوان - بالکسر بمعنی برادران این جمع اخ است که در اصل اخو بود واو یکه در واحد بسبب تخفیف حذف شده بود در حالت جمع عود کرده واین بر وزن فعلان بالکسر است چنانکه غزلان وصروان ونیجان جمع غزال وصرو وتاج پس کسانیکه اخوان را بالفتح خوانند خطاست -

اختان - بالفتح جمع ختن که بفتحتین بمعنی داماد است -

اخدان - بالفتح دوستان جمع خدن بالکسر که بمعنی دوست است -

اختر شمردن - کنایه از بیدار ماندن -

اخگر در پیرهن کردن - بی آرام وبیقرار کردن -

اخستان - بالکسر وتای فوقانی وسین مهمله نام پادشاه که ممدوح خاقانی ونظامی است -

اخاذه - بکسر اول وذال معجمه بمعنی آبگیر وتالاب از شروح نصاب وکنز ومنتخب -

اخته خانه - بالفتح طویله اسپان از مصطلحات -

اخچه - بالفتح وجیم فارسی بمعنی ریزه زر وروپیه واقچه بقاف نیز گویند واین لفظ ترکی است -

اخبیه - بالفتح وبای موحده مکسور وتحتانی مخففه نام منزل بست وچهارم از منازل قمر وآن چهار ستاره است نحس از منتخب وغیره -

اخمه - بفتح چین وشکنج از بهار عجم -

اخلکسمه اندازی - بضم اول وسکون خای معجمه وفتح کاف عربی وسین مهمله لفظ ترکی است تیر بازگشتی زدن از چراغ هدایت -

اخیافی - بالفتح ویای تحتانی وخا بمعنی برادر اسله پدر هر یکی علیحده ومادر واحد باشد از کنز وعلاقی برادر آنکه مادر هر یکی علیحده وپدر واحد باشد واعیانی آنکه در مادر وپدر شریک باشد

اخی - بمعنی برادر من -

اخطی - منسوب به اخطا که قومی ست از غیر -

فصل الف مقصوره مع دال مهمله

ادبا - بضم اول وفتح دال وبای موحده بمعنی ادب دهندگان واین جمع ادیب است -

ادعا - بالکسر وتشدید دال مهمله دعوی کردن وآرزو کردن از منتخب -

اداء - بالفتح رسانیدن وگزاردن وبیان کردن واین مصدر نیست مگر بمعنی مصدر می آید وبفارسی خوبی حرکات معشوق ورمز واشاره وبمعنی آواز نیز می آید

ادنی - بالفتح نزدیکتر وزبون تر بر تقدیر اول از دنو وبر تقدیر ثانی از دنائت است از منتخب -

ادب - بفتحتین اندازه وحد هر چیز نگاهداشتن وبمعنی دانش وطور پسندیده وعلوم عربیه مثل صرف ونحو ومعانی وبیان وبدیع از منتخب وبهار عجم ومؤید -

ادات - بالفتح ودر آخر تای فوقانی بمعنی آلت حصول چیزی ودستافزار وسلاح وباصطلاح علمی بمعنی حرف که در مقابله اسم وفعل باشد وآن لفظیست که بدان اسم را بفعل ربط دهند وادات تشبیه بمعنی لفظیکه بر تشبیه دلالت کند چنانچه در فارسی لفظ چون وچو ومانند آن هر یکی ازین الفاظ آلت است برای حصول تشبیه از منتخب تا لفظ چیزی -

اودات - بفتحتین وثالث واو وخامس فوقانی بمعنی الات حصول چیزی واین جمع ادات است از منتخب -

ادماج - پیچیدن چیزی ونام صنعت شعری که در کلام شوق متضمن مدعای دیگر باشد چنانکه درین بیت بیت انچه تیر میکند بر جان خصم ٭ میکند تیغ تو با فرق سران ٭ -

ادبار - بالکسر پشت دادن ودولت از منتخب وغیره -

ادوار - بالفتح گردشهای فلک یعنے زمانہا از منتخب -
ادرار - بالکسر روان شدن و ریختن باران تند و بول کردن پیاپی و بار بار انعام و بخشش نمودن از منتخب و کشف و صراح و کنز و در خیابان نوشته که ادرار در اصل جاری ساختن است و در عرف بمعنی وظیفه و راتب و روزینه مستعمل -
ادخار - بالکسر و تشدید دال مهمله مکسور و خای معجمه ذخیره کردن از منتخب و در اصل اذتخار بود ذال معجمه و تای فوقانی هر دو بدو دال مهملتین بدل شده مدغم شده اند -
ادبیر - بکسر اول و کسر بای موحده و یای مجهول اماله ادبار و گاهی بیای رعایت قافیه بیای معروف نیز خوانند از لطائف -
اوناس - بالفتح و نون و سین مهمله چرکها و این جمع وس است که بفارسی آنرا چرک و بهندی میل گویند از منتخب و غیر آن -
ادریس - بالکسر نام پیغمبری که بسیمیات در جنت رفته از لطائف و برهان -
ادق - بفتحتین و دقیق تر یعنے مشکلتر -
ادراک - بالکسر دریافتن اشیای غیر محسوس -
ادل - بفتحتین و تشدید لام و لیل تر و رهنماتر -
ادلال - بالکسر ناز کردن از منتخب -
ادهم - بالفتح بمعنے سیاه و بمعنی اسب سیاه و مار سیاه و بمعنے بند آهنی که در پای مجرمان اندازند و نام پدر ابراهیم بلخی که ولی کامل بوده از منتخب و لطائف -
ادیم - بالفتح مطلق پوست دباغت داده و بمعنے پوستیکه آنرا بودار گویند و بمعنے روی و اول هر چیز چنانچه ادیم الارض یعنی روی زمین و ادیم الضحی یعنی اول چاشت و بمعنی طعام با نان خورش از منتخب و کنز -
ادام - بکسر اول نان خورش که بهندی سالن گویند از منتخب و شروح نصاب -
ادغام - بالکسر خوردن چیزی بی جاویدن و لگام در دهن اسپ کردن و حرفی را در حرفی آوردن از منتخب -
ادیان - بالفتح و یای تحتانی جمع دین از منتخب -
ادون - بالفتح و واو مفتوحه کمینه تر و حقیر تر و کمتر از منتخب -

ادکن - بالفتح خاکستر رنگ از لطائف و در منتخب رنگیکه بسیاهی مائل باشد -
ادمان - بالکسر دائم کردن کاری را از کنز و در منتخب پیوسته شراب خوردن -
ادخنه - بالفتح و خای معجمه مکسور و نون و ده ها و این جمع دخان است که بالضم بمعنے دود باشد -
ادره - بالضم بزرگ شدن خایه از حد خود به سبب مرض باد و رطوبت از شرح نصاب -
ادقچه - بفتحتین و قاف و جیم فارسی لفظ ترکی نوعی از آرایش پلنگ خواب امرادان چادرے باشد سپید برابر پلنگ که هر چهار طرف آن پارچه رنگین بعرض نیم درعه بطور سے دوزند که وقت گستردن آن پایه پلنگ بدان پوشیده نشود و بران پارچه رنگین کلابتون انواع نقش و نگار دوزند چون آنرا بر پلنگ گسترده بالای آن توشکچه چادر کشند آن پارچه منقش مذکور از هر چهار طرف در میانه هر چهار پایه پلنگ متصل فرش زمین آویزان باشند -
ادعیه - بفتح اول و سکون دال و کسر عین و فتح تحتانی جمع دعاست و یای تحتانی را مشدد خواندن خطاست -
ادعیه ماثوره - حرف ششم تا مثلثه بمعنے دعاهائیکه از رسول صلی الله علیه و آله وسلم منقولست -
ادله - بفتح اول و کسر دال و تشدید لام جمع دلیل است -
ادانی - بالفتح و نون مکسور بمعنے نزدیکتران و کمینه تران از منتخب

فصل الف مقصوره مع ذال معجمه

اذا - بکسر اول بمعنے چون و بمعنی وقتی و بمعنی پس و بمعنی ناگاه از کنز -
اذی - بفتحتین بروزن قفا بمعنے ایذا دادن و رنجانیدن از منتخب -
اذکی - بالفتح زیرک تر از کنز -
اذهاب - بالکسر بردن و روان کردن و در رانده کردن از بیرون از منتخب و شمسے -
اذناب - بالکسر و نون موحده گناه کردن و بالفتح

وتهاچرا که در بعضے صورت جمع ذنب است و گاهی مجازاً بمعنے بندگان و کنیزکان و لواحق باشد از لطائف -
اذاعت - بکسر اول و فتح عین مهمله آشکار کردن از زبدة الفوائد -
اذیت - بفتح اول و کسر ثانی و تشدید تحتانی آزار و رنج -
اذخر - بالکسر و خای معجمه نیز مکسور گیاهی است خوشبو که بهندی آنرا مرچیا گند گویند از منتخب و غیر آن -
اذخار - بالکسر ذخیره نهادن و ذخیره کردن -
اذکار - بالکسر یاد دادن و بالفتح یاد کردنها از منتخب -
اذفر - بالفتح و فای مفتوح و رای مهمله بمعنی تیز بو از مؤید و منتخب و کشف و در صراح بمعنے خالص -
اذیال - بالفتح دامنها -
اذل - بفتحتین و تشدید لام ذلیل تر -
اذلال - بالکسر خوار کردن از منتخب -
اذهان - بالفتح جمع ذهن -
اذعان - بالکسر و عین مهمله فرمانبرداری و اطاعت از منتخب و کنز -
آذربیجان - بفتح اول و سکون ذال معجمه و فتح رای مهمله و کسر موحده و یای معروف و جیم عربی معرب آذر آبادگان که نام شهریست و معنی ترکیبی آن آتش آباد چون دران شهر آتشخانه ها بسیار بودند لهذا بدین اسم موسوم شد و بعضے چنین نوشته که آغور نام بادشاهی در آنجا مقام کرده فرمود که همه لشکر در دامن خاک آورده پشته سازند و خود نیز شریک شد چون پشته بزرگ شد نام آن آذربایگان کرد چه در ترکی آذر بلند را گویند و بایگان جای توانگران را گویند معرب مجموعه آذربایجان از رشیدی -
اذن - بالضم و بضمتین گوش از سراج و جواهر و منتخب و کنز و بالکسر بمعنے امر و فرمان -

فصل - الف مقصوره مع رای مهمله

ارتقا - بالکسر و قاف بالا رفتن از منتخب و کنز -
ارجا - بالکسر و جیم امیدوار کردن و پس افگندن و

نزدیک آمدن راه و بالفتح کرانها باین معنی جمع رجا است
که بمعنی کناره وطرف باشد از لطائف وشمسے۔
ارتجا۔ بالکسر وجیم امید داشتن از منتخب۔
ارودا۔ بالکسر و دال مهمله هلاک کردن از منتخب و لطائف۔
ارمیا۔ بالضم ومیم مکسور و تحتانی نام خضر علیه السلام و بعضے
گویند که نام الیاس علیه السلام از منتخب و برهان۔
ارخا۔ بالکسر و خاے معجمه سست کردن و فروگذاشتن از
کشف وصراح وکنز و منتخب و ارخا بفتح اول و ترکی ایشت را گویند
اروا۔ بالکسر و حرف سوم واو سیراب کردن از کنز و منتخب
ارتضا۔ بالکسر پسندیدن از کشف وکنز و در منتخب
بمعنی خوشنود شدن۔
ارنب۔ بالفتح و نون مفتوح و موحده خرگوش از منتخب و شرح نصاب
ارتیاب۔ بالکسر در شک افتادن از منتخب و لطائف۔
ارب۔ بالکسر و بای موحده بمعنی حاجت از منتخب
و شروح نصاب وکنز۔
اریب۔ بضم اول وکسر ثانی و یای مجهول کج و کسیج
رفتن از لطائف و این ماله وراب است بعد ابدال فتح او بهمزه۔
ارباب۔ بالفتح لفظ عربیست جمع رب که بمعنے پرورش
کننده است مگر لفظ ارباب بمعنی صاحبان و ترسا و
خداوندان مستعمل میشود و باصطلاح اهل ولایت رئیس
را گویند با غماض نظر از معنی جمع از مصطلحات وغیره
ارتکاب۔ بالکسر گناه کردن و شروع بکار ناشایسته
کردن و سوار شدن بر چیزی از منتخب وکنز و صراح۔
ارائب۔ بفتح اول وکسر همزه که رابع است و باء
موحده بمعنے حاجتها این جمع ارب است که بالکسر باشد
اردی بهشت۔ بضم اول و سکون را و کسر دال
مهمله و یای مجهول نام شمسے که بهندی مطابق آن جیٹھ
است و این مرکب است از ارد که بمعنی مانند و نظیر
است و بهشت و یا از اشباع کسره اضافت پیدا کردند
پس معنے مرکب مانند بهشت شد چون با یران و
توران درین ماه اشتداد بهار میشود اندا باین اسم

موسوم شد و نام روز سوم از هر ماه شمسے از جهانگیری
و رشیدی و کشف و برهان و مؤید۔
اروت۔ بر وزن اجابت بمعنے نمودن از کنز۔
اراحت۔ بکسر اول و حاء مهمله آسودن و آسائش
دادن و بشب چرانیدن و گنده شدن و مردن و بوے
چیزی دریافتن از منتخب۔
اراقت۔ بقاف ریختن آب وغیره۔
ارباب حجت۔ کنایه از اهل منطق۔
ارث۔ بکسر اول و سکون ثانی و ثای مثلثه میراث
و اصل و کار قدیم که بوراثت بدیگر رسد و بقیه چیزے و
خاکستر و بالفتح آتش افروختن از منتخب۔
ارج۔ بفتح اول و سکون ثانی و جیم عربی و فارسے
بمعنے قیمت زیرا که در اصل ارز بود زاے معجمه را
بجیم بدل کرده اند و مجازاً بمعنے مرتبه و قدر و بعربی
بفتح اول وکسر را مهمله هر چیزیکه خوشبو دار باشد بمعنے فارسی
از جهانگیری و سروری و فردوس اللغات و بمعنی عربی از
منتخب و شروح نصاب وکنز و در برهان بمعنی کرگدن نیز نوشته۔
ارتجاج۔ بالکسر و حرف چهارم و ششم جیم بمعنے
جنبیدن و لرزیدن از منتخب و لطائف۔
ارگنج۔ بضم اول و سکون را و فتح کاف فارسی نام
شهر از خراسان که بحدود ماوراء النهر پیوسته است
از برهان و در رشیدی نوشته که ترکان جرجانیه را گویند
که پایه تخت خوارزم است۔
ارتباح۔ بالکسر و فوقانی و موحده و حاے مهمله
سود گرفتن و ربح تجارت۔
اروح۔ بالفتح بمعنے مالک و بمعنی روحها۔
ارتیاح۔ بکسر اول وکسر تای فوقانی و بعده تحتانی و
در آخر حاء مهمله بمعنے شاد شدن از کشف وکنز و منتخب۔
ارجمند۔ بالفتح و جیم موقوف بر وزن نقشبند بمعنی
صاحب قیمت و مجازاً بمعنے صاحب مرتبه و گرامیقدر
و عزیز و بضم جیم خواندن خطاست از برهان و مدار

مؤید و کشف و جهانگیری و سروری۔
ارمزد۔ بضم اول و سوم و زاے معجمه و دال مهمله ستاره
مشتری و نام روز اول از هر ماه شمسے از برهان و رشیدی۔
ارد۔ بالفتح بمعنے قهر و خشم و بالضم بمعنے مانند و نظیر و بالکسر
نام روز بست و پنجم از هر ماه شمسی از جهانگیرے و
رشیدی و برهان و اردشیر لقب پادشاهی از معنی
اول یا از ثانی مرکب است۔
اروند۔ بالفتح نام کوه که آنرا الوند نیز گویند۔
ارتداد۔ بالکسر رو شدن و از اسلام برگشتن از منتخب
ارمد۔ بفتح اول و فتح میم صاحب رمد یعنے کسیکه چشم او
درد کند با سرخی و سیلان آب۔
ارشد۔ بالفتح راه راست یابنده تر۔
ارتیاد۔ بالکسر و بعد فوقانی تی و دال جستن و طلب
کردن از منتخب۔
ارشاد۔ راه حق نمودن۔
ارچند۔ بمعنے هرچند۔
ار۔ بالفتح بمعنے اگر۔
اردشیر۔ مرکب از لفظ ارد بالفتح که بمعنی خشم و قهر یا
از لفظ ارد بالضم که بمعنے مانند و نظیر است بهر تقدیر لقب
بهمن بن اسفندیار است چون جدش گشتاسپ
او را بسیار دلیر دید بدین لقب ملقب کرد و نیز لقب ساسان
بن ساسان که نبیره بهمن و دختر زاده بابک بود و او را
اردشیر بابکان نیز گویند بالف و نون نسبت از رشیدی
و جهانگیری و برهان و کشف۔
ارمز۔ بضم اول و سوم و زای معجمه نام روز اول از
هر ماه شمسے از برهان و رشیدی۔
ارزیز۔ بفتح اول و سکون رای مهمله وکسر زاے
معجمه بمعنے قلعی که آنرا بهندی رانگ گویند۔
ارز۔ بفتح اول و ضم رای مهمله و تشدید زای معجمه و
بضمتین نیز بمعنے برنج که غله معروف است و بفتح اول
و سکون رای مهمله و زای معجمه موقوف در فارسی بمعنے

بیت از منتخب و شروح نصاب و شرح تحفة العراقین و کنز —

ارشمیدس — بفتح اول و ثانی و سکون شین معجمه و کسر میم و یای معروف و ضم دال مهمله و سین مهمله نام حکیمی است از برهان —

ارس — بفتحتین و سین مهمله نام شهر و رود و لیست کناره آذربیجان از مدار الافاضل —

ارسطالیس — بفتحتین وزیر سلطان سکندر و ارسطو مخفف همین است و این لفظ یونانی است —

ارش — بفتحتین و شین معجمه از آرنج تا سر انگشتان و نام شهری و نوعی از جامه سبز رنگ و بفتح اول و کسر ثانی بمعنی عاقل و زیرک و بمعنی انجمن از جهانگیری و کشف و لطائف و برهان وغیره و در منتخب نوشته که مقدار هر دو دست آدمی که برابر قامت آدم است و بعربی بفتح اول و سکون را مهمله بمعنی برانگیختن فتنه و جنگ و دیت جراحت از منتخب و لطائف و کنز —

ارتعاش — بالکسر و عین مهمله و شین معجمه بمعنی لرزیدن از منتخب و لطائف و کنز —

ارماض — بالکسر و ضاد معجمه بمعنی سوختن از ریگ گرم از کنز —

ارض — بالفتح زمین باید دانست که برصد و حساب معلوم کرده اند که دایره عظیمه که بر زمین فرض کنند هشت هزار فرسخ است هر فرسخی سه میل و هر میلی سه هزار گز و هر گزی سی و دو انگشت مضموم و هر انگشت مقدار عرض شش جو معتدل و قطر ارض دو هزار و پانصد و چهل و پنج فرسخ است تقریبا که هفت هزار و شش صد و سی و پنج میل میشود و آنچه باتفاق چند کتب معتبر و تفاوت تقلیل دریافت شده اینست که مساحت تمام کره ارض شش کرور و بیست لک و سی هزار و دو صد و بست میل است و مساحت معموره از ربع مسکون یک کرور و چهل لک و سی هزار و دو صد و بست میل است و بعد مقعر فلک قمر از مرکز عالم چهل و یکهزار و نهصد و سی و شش فرسخ است و بعد محدب فلک قمر که مقعر فلک عطارد است از مرکز عالم هشتاد و پنج هزار و هفتصد و سه فرسخ است و بعد مقعر فلک الشمس یک لک و چهل و بست هزار و هشتصد و هشتاد و دو فرسخ است و بعد محدب فلک ثوابت که مقعر فلک اعظم باشد سی و هشت لک و بیست و چهار هزار و سه صد و سه فرسخ اما بعد محدب فلک اعظم محدب نیست که آنرا بجز خدای تعالی کس نمیداند و همچنین معلوم شده که قطر آفتاب هفده هزار و پانصد و سی و هشت فرسخ است و جرم وی صد و بیست و شش برابر زمین است و نزد بعضی یکصد و شش بار مانند زمین است و قطر قمر هفتصد و سی و یک فرسخ است و جرم وی سدس و سبع جرم زمین است والله اعلم بالصواب و بعضی ارباب تحقیق همچنین نوشته اند که تمام دائره کره زمین هشت هزار فرسنگ است و بحساب کروه بیست و چهار هزار کروه و طول ربع مسکون از مشرق تا مغرب دوازده هزار کروه و عرض از جنوب تا شمال نود درجه که شش هزار کروه باشد و هر کروه چهار هزار گز و هر گز بست و چهار انگشت و هر انگشت شش جو و هر جو شش موی بال اسپ بدانکه مساحت معموره زمین که ربع مسکون باشد چهل و شش لک و هفتاد و شش هزار و هفت صد و چهل فرسنگ است بدانکه هر درجه زمین شصت و شش کروه و دو هزار و ششصد و شصت و شش گز و شانزده انگشت است شصتم حصه درجه را دقیقه گویند و مسافت هر دقیقه زمین یک کروه و چهار صد و چهل و چهار گز و هر دقیقه را شصت ثانیه باشد و مسافت هر ثانیه هفتاد و چهار گز و یک انگشت و بدانکه طول هر برج یکصد و هشتاد درجه و پیمایش طول برج یک کرور و هفده لک و هفتاد و شش هزار و دو صد و هشتاد و هفت فرسنگ بدانکه هر برج فلکی را شصت درجه باشد و پیمایش هر درجه فلک سه لک و نود و دو هزار و پنج صد و چهل و دو فرسنگ است و پیمایش درجه فلکی بحساب کروه یازده لک و هفتاد و هفت هزار و شش صد و بست و شش کروه است بدانکه هر درجه را شصت دقیقه باشد پیمایش دقیقه فلکی بحساب کروه نوزده هزار و شش صد و بست و شش کروه است بدانکه درجه آسمان هفده هزار و شش صد و چهل و شش برابر درجه زمین است پس ازین ظاهر شد که فلک ثوابت هفده هزار و شش صد و چهل و شش برابر زمین ست والله اعلم بالصواب و پیمایش زمین بطور حکمای هند همچنین است که عرض هشت موی بال اسپ را یک جو و عرض هشت جو را یک انگشت و بست و چهار انگشت را یکدست و چهار دست را یک ڈنڈ و ده دست را یک بانس و بیست بانس را یک قوس و دو هزار ڈنڈ را کروه یعنی هشت هزار دست را یک کروه نامند و چهار کروه را یک جوجن و صد جوجن را یک دیپ یعنی چهار صد کروه را دیپ گویند و صد دیپ را یک منزل و صد منزل را یک گهند را تمام زمین —

ارتباط — بستن چیزی را با چیزی دیگر —

ارجاع — بالکسر چیزی را سوی چیزی متوجه گردانیدن

ارتجاع — باز گردانیدن —

ارتفاع — بالکسر و فتح فا بلندی و بلند شدن و از جای بر آمدن از کنز و منتخب و در غیاث بمعنی بلند و بر داشتن غله و مجازا بمعنی محصول و حاصل زراعت و حاصل ملک تم کلامه و بمعنی دفع و دور کردن —

ارباع — بالفتح و بای موحده و عین مهمله منزلها و خانها جمع ربع بالفتح که بمعنی خانه است و نیز جمع ربع بالضم —

اراجیف — بالفتح بیهودگان و سخنهای دروغ و بی اصل و این جمع ارجاف است از کنز و منتخب —

ارتشاف — بالکسر و شین معجمه مکیدن از منتخب و لطائف —

ارق — بفتحتین بیخوابی و بیداری و بتشدید قاف باریک تر و شفاف از منتخب و صراح —

ارتفاق - بالکسر و فا بمعنی رفاقت کردن و بر آرنج تکیه کردن از منتخب -

ارزاق - بالفتح جمع رزق -

ارشق - بفتح اول و فتح شین معجمه خوش قامت تر و زیبا اندام تر -

ارماق - بالضم مصدر ترکی بمعنی زدن از شرح نصاب -

اراک - بالفتح و کاف عربی قطعهٔ زمین و بمعنی درخت پیلو که از بیخ آن مسواک سازند از منتخب و تاج الاسامی -

ارک - بالفتح و کاف عربی شهر قلعه که مسکن بادشاه باشد این لفظ را بعضے بضمتین نوشته اند و بعضے بزیادت الف گفته اند و در رشیدی و جهانگیری نوشته که ارک بفتح اول و سکون ثانی شهر قلعه که درون شهر باشد و نام ولایتے است و در برهان بفتح اول و سکون ثانی و کاف فارسی بمعنی قلعهٔ کوچک -

ارائک - بفتح اول و کسر همزه که رابع است بمعنی تختها جمع اریکه از کنز و منتخب -

اردک بضم اول و سکون ثانی و فتح دال مهمله و کاف عربی لغت ترکی است بمعنی مرغابی از مصطلحات

ارتجک - بفتح اول و سکون رای مهمله و فتح فوقانی و جیم و کاف هر دو عربی بمعنی برق از جهانگیری و برهان و صاحب رشیدی بالکسر نوشته -

ارتنگ - بالفتح نگارنامهٔ مانی بود و هر کتابے که صور و اشکال داشته باشد از رشیدی و کشف و برهان

ارژنگ - نام نقاشی از چین که نظر مانی بود و هر کتابے که صور و اشکال داشته باشد از رشیدی و در برهان نوشته که ارژنگ نگارخانهٔ مانی است و بعضے گویند نام مانی ارژنگ بود و مانا عاست که لقب و شد

ارتجال - بالکسر و جیم بی اندیشه و بی تامل چیزے گفتن و بی اندیشه بسیار شعر و خطبه گفتن و فی الفور کردن کارے از منتخب و کنز -

ارتحال - بالکسر و حای مهمله چیزے از جائی بر داشتن و بجاے رفتن از منتخب و کنز -

ارذل - بذال معجمه زبون تر و ناکس تر از کنز -

اراذل ناکسان از کنز اللغات -

ارذال - بالفتح و حرف ثالث ذال معجمه فرومایگان از منتخب -

اردبیل - بالفتح و ضم دال مهمله و کسر بای موحده و یای مجهول نام شهریست از لب الالباب و در کشف بدال موقوف

ارجل - بفتح اول و فتح جیم عربی اسپی که یک پاے او سفید باشد و سه پاے دیگر غیر سفید باشند و این یکی از عیوب نفس اسپ است نحوست تمام دارد -

ارامل - بفتح اول و کسر میم زنان بیوه از کشف و در خیابان چنین تحقیق کرده که ارامل جمع ارمله است بمعنی مرد بے زن و زن بے مرد و در کفایه شرح هدایه نوشته که ارامل جمع ارمل است که بوزن احمق باشد بمعنی مردی و زنے که قدرت هیچ چیز نداشته باشد -

ارسال - بالکسر لفظ عربیست بمعنی فرو گذاشتن و فرستادن و فارسیان بر تحفه و سوغات استعمال کنند از مصطلحات

ارغام - بالکسر و حرف سوم غین معجمه خوار کردن و بینی کسی بخاک رسانیدن از منتخب -

ارتطام - فرو خفتن و گرفتار شدن و در گل افگندن چیزے از کشف و منتخب -

ارحام - بالفتح و حای مهمله زهدانها و خویشی ها جمع رحم از منتخب -

ارقم - بالفتح و قاف مفتوح مار سیاه که نقطهاے سفید بر پشت دارد و بعضے چنین نوشته ارقم مار یکه خطوط و نقاط سیاه یا سپید بر پشت آن باشند -

ارقام - بالفتح خطها از کنز اللغات -

ارتسام - بالکسر نقش بستن از کشف و صورت بسته شدن از کنز

ارم - بکسر اول و فتح دوم نام شهر عاد و نام پدر عاد از منتخب و در کشف نوشته که ارم بهشت شداد است و این را بهشت هشتم دانستن خطاست و در تواریخ بهجت العالم نوشته است که ارم شداد مابین صنعا و حضرموت است در اقلیم اول و مساحت باغ ارم دوازده فرسنگ در دوازده فرسنگ است ارتفاع دیوارش سه صد ذرع -

ارغنون - بالفتح و غین معجمه نیز مفتوح بروزن اندرون و ارغول بروزن افزون و ارغن بفتح اول و سوم بمعنی هر سه لفظ واحد است نام سازیکه افلاطون واضع آنست و آن کدوی خالی باشد بهم آمده و بران رود ها بندند از برهان و مدار و شرفنامه و در مؤید بضم غین معجمه آنچه با الا ... باشد ... بندند

ارمن - بفتح اول و بالکسر نیز آمده نام ملکی است مابین ایران و روم و فرنگ از برهان و غیر آن -

ارمان - بالفتح بمعنی آرزو و لفظ ترکی است -

اربعین - بالفتح نام عدد که بفارسی آنرا چهل گویند و مجازاً بمعنی چله که صوفیان تا چهل روز بگوشه نشسته ریاضت و عبادت میکنند -

ارزن - بالفتح نام درختی که از چوب آن عصا سازند و نام غله که بهندی آنرا چینا گویند و نام موضعیست سه فرسنگ از شیراز از منتخب و غیر آن -

اردوان - بروزن پهلوان نام پادشاهے که اردشیر بابکان نوکر او بود او را کشته بادشاه شد و نام ولایتے از رشیدی و برهان -

اران - بفتح اول و تشدید رای مهمله نام ولایت که آنجا معادن زر و نقره است از کشف و برهان -

ارسلان - بالفتح بمعنی بنده و غلام و بمعنی شیر درنده که بعربی آنرا اسد گویند و این لفظ ترکی است از سروری -

ارکان جمع رکن که بمعنی جزو اعظم است و در سراج رکن بالضم چیزیکه قوی تر باشد و گاهی از ارکان اربع عناصر مراد باشد -

ارغوان - بفتح اول و سوم درختیست که شاخهای باریک دارد و در موسم بهار همه درخت از گلهای سرخ میگردد و اصلا برگ ندارد و در موسم دیگر به برگ میشود و درما

برهان بوزن پهلوان نام گلیست سرخ رنگ۔

ارمغان ۔ بالفتح بر وزن پهلوان بمعنے تحفه از برهان و موئد و صاحبان جهانگیری و کشف و مدار و بهار عجم نوشته اند که بفتح اول و ضم میم است و در رشیدی بفتح میم۔

ارضین ۔ بفتح اول و کسر ضاد معجمه جمع ارض که بمعنے زمین است۔

اردو ۔ بضم اول و ثالث و دال مهمله و واو معروف لشکرگاه و لشکر بادشاهی از بهار عجم۔

ارنبه ۔ بالفتح و نون مفتوح و موحده خرگوش ماده و بمعنے پره بینی از منتخب و شروح نصاب و صراح۔

اربیه ۔ بضم اول و سکون را و کسر بای موحده و تشدید تحتانی بن ران از صراح۔

ارضه ۔ بالفتح و ضاد معجمه کرمها باشند بصورت مورکه چوب را میخورند بهندی دیمک گویند از کنز۔

ارگجه ۔ بالفتح و کاف فارسی و جیم عربی خوشبوئیست مرکب که از صندل و گلاب و کافور و مشک و عنبر و روغن سمن سازند۔

ارمه ۔ بضم اول و سکون ثانی و فتح میم و های مختفے مخفف ارمیا که نام خضر علیه السّلام است۔

اریکه ۔ بفتح اول و کسر رای مهمله و سکون تحتانے بمعنے تخت آراسته از منتخب و صراح و ابن حاج نوشته تختے و سریریکه بران حجله یا شامیانه باشد۔

ارابه ۔ بالفتح و موحده بر وزن قرابه بمعنے گردون که از چوب سازند و بران بار کشند از برهان و صاحب بهار عجم نوشته که ارابه بالف و بای موحده و عرابه بعین مهمله و بای موحده هر دو غلط است آنچه بتحقیق پیوسته صحیح عراده بعین مهمله و دال مهمله است فقیر مؤلف گوید که چون در برهان و جهانگیری غروه بفتح غین معجمه و دال مهمله بمعنے گردون چوبی نوشته است باین دلیل غراده صحیح باشد بفتح غین معجمه مزید علیه غروه مذکور و همچنین زیادت الف در فارسی بسیار آمده۔ و بقول برهان که اهل لسان است دریافت میشود که ارابه بمعنے گردون لفظ علیحده است۔

اربعه متناسبه ۔ در علم حساب قاعده است که بدان معلوم کرده میشود عدد مجهول و برای این امر چهار عدد اعداد مقرر است بانیطور که نسبت عدد اول بثانی آنچنان باشد که نسبت ثالث برابع پس اول و رابع را طرفین گویند و ثانی و ثالث را وسطین نامند هرگاه که یکے از طرفین مجهول باشد وسطین را باهم ضرب کرده حاصل ضرب را بر انچه تقسیم کن برابعاد طرف معلوم پس آنقدر که بیک عدد از اعداد طرف معلوم رسد همانقدر طرف مجهول خواهد بود مثلاً اگر کسے پرسد که دو روپیه را شش آثار قند میباشد چهارده روپیه را چند آثار قند خواهد بود گوییم که چون درینجا یکے از طرفین مجهول است پس وسطین را که شش و چهارده باشد باهم ضرب کردیم حاصل شد هشتاد و چهار پس آنرا بر طرف معلوم که دو باشد قسمت نمودیم بهر یک عدد چهل و دو رسید معلوم گردید که طرف مجهول درینجا چهل و دو آثار قند است اکنون ظاهر است که چنانچه دو را با شش نسبت تثلیث است همین طور چهارده را با چهل و دو نسبت تثلیث است و هو المطلوب و قیاس کن برین دقتی که یکے از وسطین مجهول باشد واین قاعده را باین عبارت سهل برای تفهیم عام نوشته ام۔

اراقه ۔ بکسر اول و قاف بمعنے ریختن آب و مثل آن از کنز و منتخب۔

ارنی ۔ بفتح اول و کسر رای مهمله و کسر نون بمعنے بنما مرا و این اشارت است بقصه موسٰی علیه السلام قَالَ رَبِّ اَرِنِی اَنْظُرْ اِلَیْکَ گفت موسی ای پروردگار من بنما مرا دیدار خود تا ببینم بسوے تو قَالَ لَن تَرٰانِی فرمود حق تعالی که هرگز نه بینی مرا کلمه ارنی مرکب است از لفظ ارو نون وقایه و یای متکلم وارو در اصل ارئی بود بر وزن اکرم امر از باب افعال حرکت همزه نقل کرده بما قبل دادند و همزه را از جهت التقای ساکنین و یا را از جهت وقف که در آخر امر میباشد حذف کردند ار باقی ماند چون نون وقایه و یای متکلم با و متصل گشت ارنی شد و اضطراراً ارنے در فارسی بسکون رای مهمله نیز آمده چنانچه در مخزن اسرار مولوی **نظامی** گفته بیت ۔ موسٰی ازین جام تهی دید دست ✤ شیشه بیک پایه ارنی شکست۔

ارجعی ۔ بکسر اول و سکون رای مهمله و کسر جیم صیغه واحد مونث امر حاضر است یعنے باز گشت کن تو اے زن و این خطاب است بروح مومن بوقت مرگ ار دک پرانی ۔ ظرافت و استهزا و ضرطه زدن از مصطلحات۔

اراضی ۔ جمع ارض چنانکه اهالی جمع اهل و لیالے جمع لیل زیرا که جمع فعل بر وزن فعالی نیز می آید مستفاد از فصول اکبری و شافیه و از صراح هم همین ثابت گمر بعض اهل لغت مثل ابن حاج وغیره انکار دارند و در قاموس نوشته که اراضی جمع ارض است لیکن غیر قیاس۔

ارزانی ۔ ضد گرانی نرخ اشیا و قیمت داشتن و افزونی و مجازاً بمعنے دادن و بخشیدن و منسوب بسوے ارزان که شهریست بدیار بکر و هم منسوب بارزن که موضعے هست سه فرسنگ از شیراز و در بهار عجم ارزانی بمعنے لایق و سزاوار و مسلّم و برقرار آمده۔

اری ۔ بالفتح بمعنے شهد از منتخب و شرح نصاب و کنز۔

ارمنی ۔ بالفتح منسوب بارمن که ملکے است قریب روم از لب الالباب۔

فصل الف مقصوره مع رای معجمه

ازاله ۔ بکسر اول بمعنے مقابله و برابر از کشف و کنز۔

ازیبا ۔ بفتح اول و یای مجهول مزید علیه زیبا بمعنے از زینت از برهان۔

ازکیا ۔ بالفتح پاکان و صاحبان ذهن صافے۔

ازکی - بالفتح و در آخر الف بصورت یا پاکیزه و لذیذ تر از کنز -

اژدرها - بالفتح بمعنی مار بزرگ جثه و این جمع اژدر نیست بلکه اژدرها لفظ مفرد است از برهان و رشیدی -

ازاحت - بکسر اول و حاء مهمله دور کردن از منتخب -

از سر و بست - بی تامل و چیست و جلد از رشیدی -

ازدواج - بالکسر و حرف سوم دال مهمله مکسور چهارم داد باهم جفت کردن مرد و زن را و قرین جفت شدن باهم از منتخب و لطائف و از دواج ماخوذ است از زوج چون در باب افتعال بردند تاء افتعال را بدال بدل کردند و باصطلاح نام صنعتی که در آخر ابیات دو دو لفظ متشابه الآخر یا دو لفظ متحد اللفظ و مختلف المعنی آرند چنانکه درین شعر بیت ای زلعل آتشینت در دل گلنار نار * غیر دل بیرون نداری ای بت مکار کار -

ازعاج - بالکسر و عین مهمله و جیم بمعنی جنبانیدن و برآوردن و برخیزانیدن از کشف و کنز و منتخب -

ازتعاد - بالکسر و عین مهمله و دال مهمله سخت بانگ کردن شتر از لطائف و منتخب -

ازدیاد - بکسر اول و سوم زیاده شدن از منتخب و درین لفظ دال اول بدل از تاء فوقانی است

ازدراد - بالکسر و الین مهملتین بگلو فرو بردن از منتخب -

ازهر - بروزن انور بمعنی روشن تر از منتخب و کنز -

ازبر - بالفتح و موحده بمعنی حفظ نمودن و بخاطر نگاه داشتن چیزی از برهان -

اژدر - بالفتح و زاء فارسی و فتح دال مهمله بمعنی مار بزرگ جثه که آنرا اژدها نیز گویند و نیز نام شکلی است در فلک بصورت اژدها که آنرا راس و ذنب نیز گویند -

ازار - بکسر اول و ستاره بمعنی شلوار و تنبان و

بمعنی لنگی و لنگ از برهان -

ازاهیر - بفتح اول و ثانی و یاء معروف شگوفها و این جمع ازهار است و ازهار جمع زهره که بالضم و بالفتح و بفتحتین و بضم اول و فتح ثانی بمعنی شگوفه است -

ازهار - بالکسر روشن کردن چراغ و بالفتح بمعنی شگوفها و این جمع زهره که بفتحتین و بضم اول و فتح ها باشد از منتخب -

از - حرفیست که بمعنی ابتداء علت و تجرید و دیگر معانی آید هر جا که دو حرف از جمع شوند حذف یکی از آن جائز داشته اند شاعری گوید بیت دولت خوبتر از خاطر خود رفتن نیست * سایه بال هما بر سر درویشان است * چنانچه بای موحده درین مصرع صائب ع غیبی بعیب خود برسیدن نمیرسد * از چراغ هدایت و صاحب بهار عجم در جواهر الحروف نوشته که حرف از اجلیه باشد یعنی بمعنی برای چنانکه ظهوری گوید بیت ز گلچینان باغش فصل خرداد * شگفته غنچها از جنبش باد * یعنی برای گلچینان باغ تصویرات ممدوح و فصل خرداد که آخر بهار است غنچه ها شگفته میشود از جنبش باد یعنی در انتهای برگریز عالم هم ابتدای بهار او میشود و از تبعیضیه چنانکه ع یکی را تب آمد ز صاحبدلان و از بیانیه بیت برانگیخت رومی چو بارنده میغ * نگرکش ز پیکان و باران ز تیغ * و گاهی بمعنی حرف با آید بیت بخوبی سند رسم غیبا دها * ز دولت چه نیکی کند یادها * یعنی دولت را برای امورات نیکی یاد میکند و بمعنی در چنانکه ع کادم از چهل روز گردد تمام * یعنی در چهل روز مثال دیگر چنانکه ع خواهند را یاد کرد از نخست * یعنی در نخست و بمعنی علی نظامی گوید - عروس جهان را فشاند از برش یعنی بر بالای او و بمعنی مع ع و بستگی از سنبل گلپوش تو دارد * یعنی با سنبل گلپوش تو دارد و بر چند الفاظ از زائد هم آید چنانکه ازنا گاه و از بهر و از برای و از پی

و از لبک و یکی از انواع لفظ از ترانش اعیات بیت
گر شاه زان جاه چو گان بن * که تا در کشم ملک خویشتن
اگر ضمیر او در اوج لطرف ده ار باشد و بهای اعراض
بیت گر گزند سپهر از خاک درش مژگان چو باز
تنگل انداز و بنداغ دیده بینای من -

ازیر - بفتح و بهر دو زاء معجمه آواز جوش دیگ و آواز رعد از لطائف و منتخب -

ازیغ - بفتح و یای معروف و غین معجمه بمعنی نفرت و کینه از لطائف و رشیدی -

ازلاف - بالکسر نزدیک کردن و جمع کردن و نزدیک شدن از لطائف و منتخب -

ازاحیف - تغیرات ارکان بحور شعر و این جمع از حاف است و ازحاف جمع زحف ست -

ازرق - بفتح اول و سکون زاء معجمه که مقدم است برای مهمله بمعنی نیلگون و کبود و بمعنی آب صاف و کسیکه سیاهی چشم او مائل بکبودی یا سبزی یا زردی باشد از صراح و منتخب و شرح نصاب -

اژدها فلک - شکلی است در فلک بصورت اژدها که آن عقده تین است که بعربی آنرا راس و ذنب گویند و تنین را نیز گویند که صورتی از جمله چهل و هشت صورتهای فلکی است از برهان و رشیدی -

ازانجا که - بمعنی برای آنکه از بهار عجم -

اژنگ - بفتحتین و سکون نون و کاف فارسی چینهای روی و اندام از برهان -

ازل - بفتحتین همیشگی و زمانی که آنرا ابتدا نباشد از کنز -

ازمیل - بالکسر و میم مکسور و یاء معروف بمعنی لنگر و کفشگران که بدان چرم را تیز تراشند از منتخب و هندی آنرا رانپی گویند -

ازدحام - بکسر اول و سکون زاء معجمه و کسر دال

مهمله و حاء حطی بمعنی انبوه کردن و انبوه از منتخب و از صراح و بزاء فارسی و هاء هوز غلط است چنانکه شرح شرت گرفته و این مأخوذ از زحم است که بمعنی انبوه باشد چون در باب افتعال بردند تای افتعال بدل شد چرا که فاء کلمه زاء معجمه واقع شده است۔

ازحام۔ بالکسر انبوهی کردن از منتخب و غیره۔

ازم۔ بضمتین در ترکی انگور را گویند از لطائف۔

ازبال۔ بالکسر برهنه شدن و بالفتح وقتها از کنز و منتخب۔

از پیش پای کسے برخاستن۔ بتعظیم او برخاستن از مصطلحات۔

از جا بر داشتن۔ کسے را ترقی دادن برتبه او از مصطلحات۔

از ترس هند دانه افگندن۔ مرادف سفیده افگندن از مصطلحات۔

از جا بر آمدن۔ بیحوصلگی کردن از مصطلحات۔

از دور بوسه زدن۔ کنایه از نهایت ادب و تعظیم از مصطلحات۔

از صحرا یافتن یا از صحرا جستن و از صحرا آوردن۔ مفت و رایگان یافتن و جستن بمعنی یافتن بسیار آمده۔

از خلاف بر آمدن۔ بے حجاب شدن۔

از سر تازیانه دادن۔ باشاره تازیانه بخشیدن۔

از کسی کسوت و جامه داشتن۔ کنایه از مرید و خلیفه او بودن از مصطلحات۔

از کسی کشیدن و برداشتن۔ جور و ستم او برداشتن از مصطلحات۔

از کف دست مو بر آمدن۔ کنایه از وجود گرفتن از ممتنع الوقوع در مقام تعلیق محال بالمحال از مصطلحات۔

از کسی ذخیره داشتن۔ شکوه او در دل گرفتن از مصطلحات۔

از کیسه رفتن۔ ضائع شدن و گم کردن از مصطلحات۔

از هم گذشتن۔ مردن و از یکدیگر جدا شدن از مصطلحات

از دست رفتن و از دست شدن۔ بیخود و بے اختیار شدن از رشیدی۔

از خر افتادن۔ کنایه از مردن از رشیدی و برهان و لطائف

از طرف بر شکستن۔ رو تافتن و کناره کردن و اعراض نمودن از بهار عجم۔

از ته ریش گذشتن۔ فریب دادن۔

از جا در آمدن۔ از حالت نیک بحالت بد رفتن۔

ازین۔ بمعنی چنین شرح گلستان از خان آرزو۔

از سر گذرانیدن۔ کنایه از قتل کردن از چراغ هدایت

از چشم افتادن۔ بے اعتبار شدن در نظر کسے از چراغ هدایت۔

از نفس انداختن۔ خاموش و بے صدا کردن از چراغ هدایت۔

از راه افتادن۔ راه گم کردن از بهار عجم۔

از جا رفتن و شدن۔ بیحوصلگی کردن و مضطرب شدن و غضبناک گردیدن۔

از بن دندان۔ کنایه از نهایت رغبت و الحاح و منت کشی و ظاهر است که در چنین حالت اکثر بیخهای دندان ظاهر میگردد از رشیدی و برهان و بعض شروح نصاب۔

از طاق دل کسی افتادن۔ نامقبول و ناپسند شدن پیش او۔

از نظر افتادن۔ ناپسند و بے اعتبار شدن۔

از جگر گذشتن۔ بد دلی و نامردی کردن۔

از سر باز کردن و از سر وا کردن۔ کنایه از دفع کردن آن و از سر جدا کردن۔

از پرگار افتادن۔ یعنی ضائع و بیکار شدن و پرگار بمعنی سامان و نظام است از مصطلحات۔

از پوست بر آمدن۔ کنایه از کشف حال خود کردن و از خودی خود بر آمدن و کمال شگفتگی و شادی از مصطلحات۔

از دهن یار بیرون آمده۔ کنایه از چیزی ست که کمال راست باشد که هیچ کمی در و نباشد از رشیدی و برهان و در شرح بمعنی چیزے که کمال لطیف و نفیس باشد با صفا و روشنی۔

ازمه۔ بفتح اول و کسر زاء معجمه و تشدید میم مفتوح جمع زمام که بمعنی مهار ست از منتخب و بفتح اول و کسر زاء معجمه و فتح میم غیر مشدد بمعنی رنج و سختی و قحط از لطائف۔

ازمنه۔ بالفتح و میم مکسور و نون مفتوح جمع زمانه۔

ازاله۔ بالکسر دور کردن از منتخب و کنز۔

اژده۔ بالفتح و سکون ژاء فارسی و دال مهمله ناهمواری و درشتی سوهان و بالف ممدوده نیز آمده است

ازلی۔ بفتحتین است نه بفتح اول و سکون ثانی منسوب بازل و همچنین ابدی نیز بفتحتین است از کشف۔

فصل الف مقصوره مع سین مهمله

استبقاء۔ باقی داشتن و باقی گذاشتن از منتخب و لطائف۔

استقاء۔ بالکسر نوشانیدن آب و شراب و مثل آن از کنز۔

استواء۔ بالکسر برابر شدن و گاهے مجازاً بمعنے وقت نیمروز از کنز۔

استرضاء۔ رضامندی خواستن و خوشنودی خواستن۔

اُستاء۔ بالضم و تای فوقانی تفسیر ژند که کتابیست از زرتشت در دین آتش پرستی از جهانگیری و مؤید و کشف و در برهان نوشته که استا بالفتح و بالضم تفسیر ژند و بالکسر ستایش و بالضم مخفف استاد۔

استدعاء۔ بکسر اول و ثالث درخواستن۔

استقراء۔ تلاش و جستجو کردن از کشف و کنز و پیروی و تتبع از منتخب۔

استقصاء۔ بالکسر و قاف و صاد مهمله طلب نهایت چیزے کردن و بنهایت چیزے رسیدن از منتخب و مجازاً بمعنی بخل و جبر و درستی و سعی و کوشش بسیار۔

استعفاء۔ خطا از کسے معاف کنانیدن و مجازاً بمعنی ادب عهده و خدمت را گذاشتن استعفا گویند

که فلان از کار خود استعفا داد غلط است صحیح چنین باشد که از کار خود استعفا کرد لیکن اگر آن کاغذ را مجازاً استعفا گویند که دران کلمات استعفا مرقوم باشند داون هم درست باشد۔

استیفاء ۔ تمام را فرو گرفتن و تمام گرفتن حق از منتخب وکنز وصراح ۔

استیلاء ۔ از باب استفعال بمعنی دست یافتن و غالب شدن از کنز وصراح ۔

استعلاء ۔ بلند شدن و بزرگوار شدن از کنز ۔

استثناء ۔ بیرون کردن از مجموعه چیزی را از کنز و بمعنے انشاء الله تعالی گفتن از لطائف ۔

اسراء ۔ بالکسر شب راه رفتن از منتخب و بضم اول و فتح سین مهمله و بعد الف همزه اسیران و بندیان ۔

استحصاء ۔ بحا و صاد مهملتین شمار کردن و ضبط نمودن

استسقاء ۔ آب خواستن و تشنگی و باران خواستن و نام مرض که دران شکم روز بروز بزرگتر میشود از لطائف وصراح ۔

اساری ۔ بضم اول و در آخر الف مقصوره مصورت یا بمعنے اسیران و این جمع اسیر است ۔

استهزا ۔ بالکسر و زاے معجمه بر کسے تمسخر کردن ۔

استرخاء ۔ بخاے معجمه فروهشته شدن از کنز ۔

استلقاء ۔ بقاف بر پشت واخسپیدن از کنز وصراح ۔

اسار ۔ بکسر اول بدی کردن ماخوذ از سوء که بمعنی بدیست

استبطاء ۔ بالکسر و بای موحده و طاء مهمله درنگ کردن

اسماء ۔ بالفتح نام زنی صاحب جمال از عرب که سوء نام مردے برو عاشق بود از منتخب وغیره

استجلاء ۔ بالکسر روشن و جلی ساختن ۔

اسفار ۔ بفتح اول و ثانی و فا بمعنے درانده و الف در آخر این لفظ برای ندبه است ۔

اشحیاء ۔ بالفتح جمع سخی ۔

استضاءة ۔ صحبت خواستن و بضاد معجمه روشنی گرفتن ۔

استجلاب ۔ بالکسر و جیم و موحده بسوی خود کشیدن و بمعنے حاصل کردن مستعمل از منتخب ۔

استیعاب ۔ همه را فرا گرفتن از اول تا آخر تمام گرفتن ماخوذ از وعب که بمعنے جمله و همه باشد از صراح و منتخب و فردوس اللغات ۔

اسلوب ۔ بالضم بمعنی وضع و طرز و گونه و روش از منتخب و برهان و صراح و کشف و بالفتح خطاست ۔

اسالیب ۔ جمع اسلوب ۔

اسهاب ۔ بالکسر بسیار گفتن و در بیابان رفتن و پیش رفتن اسپ از منتخب ۔

اسرب ۔ بالضم و راى مهمله نیز مضموم سیسا که بدان گولی بندوق سازند ۔

اسطرلاب ۔ بالضم و طاے مهمله نیز مضموم نام آلتیست که بدان ارتفاع آفتاب و کواکب معلوم کنند و این لفظ را بصاد مهمله هم مینویسند و مشروحاً بیان این در فصل الف مع صاد مهمله مذکور خواهد شد ۔

استکساب ۔ حاصل کردن چیزے یا هنرى بسعے خود و طلب کرد آوری چیزے نمودن ۔

استکتاب ۔ بالکسر کتابت کردن و نوشتن ۔

استمالت ۔ بالکسر بسوے خود میل دادن کسے را و راضی و راغب کردن بسوی خود از کنز وصراح ۔

استقامت ۔ راست شدن ۔

استهانت ۔ خوار شمردن ۔

استدامت ۔ همیشگی خواستن ۔

استعاذت ۔ بذال معجمه پناه گرفتن ۔

استغاثت ۔ فریاد رسی خواستن ۔

استعادت ۔ طلب باز گردانیدن ۔

استحالت ۔ محال و ناممکن بودن چیزے ۔

استنارت ۔ حرف چهارم نون بمعنی نور گرفتن و روشن شدن از کنز وصراح ۔

اسارت ۔ بکسر اول و فتح همزه که حرف چهارم است بدی کردن

استقسات ۔ بالضم و طاء مهمله و قاف و این همزه نیز مضموم و بعده سین مهمله مشدد و فوقانی بمعنی عناصر و این جمع اسطقس است که بمعنی عنصر باشد از کشف ۔

استجابت ۔ قبول کردن و جواب گفتن از منتخب ۔

استطابت ۔ پاکی خواستن و خوشی کردن و خوشبود ار کردن و لذیذ شدن ۔

استکانت ۔ فروتنی و حقارت و عجز و بعضے گفته اند که مشتق از کین است که بمعنی نحم فرج است چون آن اسفل موضع و ذلیل است پس بمعنے حقیقی استکانت مثل کین گردیدن باشد در حقارت از جاربردی شرح شافیه وکنز ۔

استطاعت ۔ قدرت و مقدور و دسترس و دستگاه ۔

است ۔ بالکسر سوراخ و بر لفظ عربی است از فردوس اللغات

استعلاج ۔ طلب علاج کردن از منتخب ۔

استدراج ۔ خرق عادت که از کافر ظاهر شود و خرق عادت ولی را کرامات گویند و نبی را معجزه ۔

استمزاج ۔ مزاج دانی کردن از منتخب ۔

اسفیدباج ۔ بالکسر معرب سفیدبا که بمعنے شوربای گوشت بی مصالح زرد که مریضان را دهند ۔

اسفیداج ۔ بالکسر معرب سفیداب یا سفیداچه در کلمه که آخر آن الف باشد در حالت تعریب جیم زائد کنند و در عرف آنرا سفیده کاشغری گویند ۔

استصلاح ۔ صلاح پرسیدن ۔

اسفاناخ ۔ بالکسر و فا و نون و خای معجمه نام تره که آنرا هندی پالک گویند از بحر الجواهر و اسپاناج بجیم عربی نیز آمده چرا که خای معجمه بجیم مبدل میشود ۔

اسلاخ ۔ بالکسر پوست کشیدن و پوست کندن ۔

اسپهبد ۔ بالکسر و بای فارسی مفتوح و سکون ها و فتح بای موحده بمعنے سپه سالار چه لفظ بد بالفتح بمعنے صاحب و دارنده است از رشیدی ۔

استبداد ۔ بالکسر تنها بسر کاری استادن و منع

کے قبول نکردن از کشف و کنز و این باخود دست از بد بالفتح و تشدید دال بمعنے پریشان کردن -

استاد - بالضم مخفف اوستاد چه استاد در لغت فرس بمعنے کتاب است و بفتح واو و دال مهمله بمعنے دانا و ترکیب مقلوب است از عالم گلاب و نبال معجمه معرب آن و همین اساتذه از بهار عجم وغیره -

استعداد - آمادگی از صراح -

استطراد - طلب بر آمدن و طلب راندن چیزی کردن و در و اتی کار از کشف المعانی و منتخب و در محاورات بمعنے بالتبع -

استبعاد - دوری جستن و دور شمردن از منتخب -

استعباد - حرف چهارم عین مهمله و پنجم بای موحده به بندگی گرفتن از منتخب -

استشهاد - گواهی خواستن -

استسعاد - سعادت خواستن یعنی نیکبختی جستن و یاری خواستن از کنز -

استیلاد - ولادت خواستن -

اسعاد - بالکسر یاری و نیکبختی از منتخب -

اسود بفتحتین جمع اسد و بفتح اول و سکون سین و فتح واو سیاه و بمعنے مار سیاه -

اسناد - بالکسر تکیه دادن چیزی را بچیزی و نسبت کردن چیزی را بچیزے و بالفتح جمع سند از لطائف و منتخب و صراح

اسد - بفتحتین شیر درنده نام برج پنجم از بروج فلک -

استرداد - بدالین مهملتین طلب از پس چیزے کردن کردن و داده را واپس خواستن از کنز و منتخب -

استلذاذ - لذت گرفتن -

اسفندارمذ - بکسر اول و سوم و ضم ذال معجمه نام ماه دوازدهم و آن مدت ماندن آفتاب است در برج حوت

استخر - بالکسر و تای فوقانی مفتوح و سکون خای معجمه بمعنے تالاب و نام قلعه فارس که در کلالی عظیم واقع است از رشیدی -

اسفندیار - بکسر اول و سوم و دال مهمله موقوف نام پسر گشتاسپ که نهایت بهادر و پهلوان بود رستم او را به تیر دوشاخه کور کرده کشت و نام پدرش را گشتاسپ بود از برهان و کشف -

اسکدار - بکسر اول و سکون ثانی و کاف عربی موقوف بمعنے ڈاک چوکی از رشیدی و جهانگیری و در سروری بمعنے قاصد -

اسیر - بمعنی محبوس و بندی و بمعنے حبس و قید که مصدر است نیز می آید چرا که فعیل نیز از اوزان مصدر است چون نعیم بمعنے نعمت از بهار عجم -

استغفار - بکسر اول و ثالث طلب مغفرت و آمرزش خواستن از منتخب

استوار - بالضم و تای فوقانی نیز مضموم بمعنی محکم از برهان و بهار عجم

استبشار - خبر خوش پرسیدن -

اسمار - بالفتح افسانهای شب و این جمع سمر است که بمعنے افسانه شب و حکایت باشد از کشف و سروری -

استقرار - آرام گرفتن و ثابت شدن از منتخب -

استمرار - روان شدن و همیشه بودن از منتخب و فردوس اللغات

استظهار - یاری خواستن و پشت پناه شدن قومی پشت شدن و از بر خواندن از منتخب و خیابان -

استحقار - خوار داشتن از کنز و فردوس اللغات -

استخوان دار - بمعنے محکم و قائم از مصطلحات -

اسفار - بالفتح و فا بمعنے مسافران و سفرها و سپید شدن روزها و کتاب های کلان بمعنے اول جمع سفیر است و بمعنے دوم و سوم جمع سفر است و بمعنی اخیر جمع سفر بالکسر است از کنز و اسفار بالکسر روشن شدن از کشف المعانی و لطایف و منتخب

اسود واحمر - بواو عاطفه کنایه از ملک حبش و روم و بعضے عرب و عجم نوشته -

اساطیر - بفتح و طای مهمله مکسور افسانهای باطل بمعنے جمع اسطوره است که بضم باشد و هم بمعنے خطوط و سطور ظاهرا بمعنے جمع الجمع سطر است از منتخب وغیره -

استکثار - شلشه بسیار خواستن -

اسمر - بالفتح گندم گون و افسانه گو و قصه خوان از کنز و منتخب

استکبار - خود را بزرگ تر پنداشتن و گردنکشی کردن از مؤید و منتخب -

استبصار - یقین دانستن و بینا شدن و دانائی و بینا شدن

استجبار - بجیم و بای موحده تکبر و گردنکشی کردن از منتخب

اسحار - بالفتح بامدادها و افسونها -

استحضار - بحای مهمله و ضاد معجمه یاد داشتن و حضور کسے خواستن

استر - بالفتح و تای فوقانی مفتوح نام حیوانی که از جفتے خرینه با اسپ ماده پیدا میشود و بهندی خچر گویند -

استار - بالفتح پرده ها جمع ستر بالکسر است بمعنے پرده و استار بالکسر نام وزنیکه چهار مثقال و نیم باشد از رشیدی و قاموس -

استتار - بالکسر و دو تای فوقانی در پرده پنهان گردیدن از منتخب

اسر - بفتحتین و تشدید رای مهمله بمعنی سرور و تر از لطائف -

استثمار - بالکسر و حرف چهارم ثای مثلثه میوه چیدن و میوه خواستن -

استشعار - حرف چهارم شین معجمه و پنجم عین مهمله نهان در دل ترسیدن از منتخب -

اسغر - بضم و غین معجمه مضموم خار شیت از لطائف -

اسرار - بالفتح جمع سر که بمعنے راز باشد -

استکرار - بالکسر تکرار کردن یعنے بار بار خواستن -

استنصار - بالکسر طلب نصرت کردن و یاری خواستن

استفسار - بالکسر اظهار خواستن و پرسیدن -

اساس - بقصر همزه مفتوح بر وزن سحاب بنیاد و بیخ عمارت و بنا از کشف و صراح و کنز و لطائف و ساس بالمد جمع آسس است بفتحتین بمعنے بنیان عمارت باشد از کنز و در بهار عجم نوشته که اساس بلفظ کردن و بستن و نهادن و گستردن و کشیدن و انداختن و برآوردن مستعمل است -

اسطقس - بضم اول و سکون سین و ضم طای مهمله و قاف و سین مهمله لفظ یونانی است بمعنے عنصر -

استیناس - خو گرفتن و الفت و محبت از منتخب و در خیابان انس و الفت گرفتن -

استنشاق - حرف چهارم نون و پنجم فا زندگانی خواستن و خون بر آوردن -

استعطاش - عین مهمله و در آخر شین معجمه ضعیف الصبر کردن

اسپش - بضم اول وضم بای فارسی کرمکیه در پوستین ونمد وگندم افتد از ابن اثیر -

استرخاص - رخصت خواستن -

استخلاص - رهانیدن -

استنباط - بمعنی استخراج یعنی بیرون آوردن چیزی را از کنز داین ماخوذ از نبط بمعنی آبیکه از قعر چاه برآید -

اسباط - بالفتح بمعنی پسران پسر و پسران دختر داین جمع سبط بالکسر است که بمعنی پسرزاده و دخترزاده باشد و بمعنی امت موسی علیه السلام چرا که امت ایشان اولاد دوازده پسران یعقوب علیه السلام بود ولفظ اسباط بمعنی گروهها مستعمل برانکه استعمال لفظ اسباط در اولاد یعقوب مثل استعمال لفظ قبائل است در بنی اسمعیل وتسمیه اینها باسباط وتسمیه آنها باقبایل برای آنست که تا فرق باشد میان فرزندان اسماعیل ع وفرزندان اسحاق ع -

اسقاط - بالکسر انداختن وبمعنی بچه انداختن از شکم وخطا کردن در سخن از منتخب -

استمتاع - منفعت جستن ونفع خواستن از منتخب -

اسماع - بالکسر شنوانیدن ودشنام دادن وسرود گفتن وبالفتح گوشها از منتخب وکشف -

استرجاع - چیز داده واپس گرفتن وانا لله وانا الیه راجعون خواندن از کشف وکنز -

استشفاع - شفاعت خواستن از کنز -

اسجاع - بالکسر قافیه در سخن آوردن وبالفتح سخنهای باقافیه وآوازهای کبوتر وفاخته از منتخب -

اسبوع - بضم اول وضم بای موحده هفته وهفت روز از شروح نصاب وکنز -

استدفاع - دفع چیزی از چیزی خواستن -

استطلاع - آگاهی جستن واطلاع خواستن -

استنقاع - نقوع گرفتن یعنی بعض از میوه خشک را در آب ترکرده از دست مالیده آب آن گرفتن -

استفراغ - فراغت خواستن وباصطلاح اطبا تهی شدن بدن از فضلات از کنز وبمعنی قی کردن نیز مستعمل -

اسباغ - بالکسر وبای موحده وغین معجمه تمام کردن وکامل کردن از کنز -

اسف - بفتحتین اندوه سخت واندوه وغم باهم آمیخته ویا اسفی کلمه بحالت غم گویند از ینجاست از کشف وصراح وبحر الجواهر -

استنکاف - حرف چهارم نون بمعنی ننگ وعار داشتن از کشف -

اسقف - بضم اول وسکون ثانی وضم قاف خطیب وواعظ نصاری که انجیل بخواند وعالم دین وپیشوای ایشان از منتخب وموید وغیر آن -

اسعاف - بالکسر حاجت روا کردن از کشف وصراح ومنتخب -

استعطاف - مهربانی خواستن ودل بدست آوردن از منتخب -

استیناف - حرف چهارم یای تحتانی وپنجم نون از سرگرفتن وآغاز کردن از منتخب -

اسلاف - بالفتح پیشینگان از کنز ومنتخب وبالکسر پیش فرستادن از منتخب -

استیلاف - طلب الفت نمودن ومحبت خواستن -

استخفاف - سبکی وحقارت وشرمندگی وسبک شمردن -

اسراف - بالکسر زیاده از حاجت خرج کردن -

اسیف - بروزن خفیف اندوهگین وغمگین از شرح نصاب -

اسکاف - بالکسر کفشگر از شروح نصاب وکنز ومنتخب وصراح -

اسیاف - بالفتح جمع سیف بمعنی شمشیرها از کنز ومنتخب -

استغراق - همه را فرا گرفتن از کنز -

استیثاق - بالکسر وحرف چهارم یای تحتانی وبعده ثانی مثلثه بمعنی استواری خواستن از کشف وکنز -

استراق - بالکسر دزدیده گوش بسخن کسی داشتن از کنز ولطائف وصراح -

استنطاق - سخن پرسیدن وگویائی خواستن از منتخب -

استحقاق - سزاوار شدن از منتخب -

اسواق - بالفتح بازارها واین جمع سوق است که بمعنی بازار باشد -

استطلاق - بالکسر رهانیدن از بند -

استنشاق - بالکسر وحرف پنجم شین معجمه یا هوا یا بوی در بینی درکشیدن -

استبرق - بالکسر معرب استبره کذا فی النفائس ودر قاموس گفته که آن دیبای سفت وگنده است مثل اطلس واز رساله احوال قیامت که تالیف کرده شاه رفیع الدین دهلوی است همین ثابت شده واز بعض تفاسیر نیز -

استمساک - چنگ در زدن -

اسپک - بالفتح وبای فارسی مفتوح خیمه کلان -

اسپرک - بالکسر وبای فارسی ورای مهمله مفتوحتین وکاف عربی گیاهی است زرد رنگ که بدان جامها را رنگ کنند از برهان -

اسفرنگ - بالکسر نام شهریست نزدیک سمرقند مولد سیف نام شاعر آنجاست -

اسبال - بالکسر وبای موحده فرو گذاشتن جامه وجاری کردن گریه را از کنز -

اسپغول - بالفتح وواو مجهول نام تخمیست معنی ترکیبی آن گوش اسپ است چه غول بمعنی گوش است وتخم مذکور با گوش اسپ مشابهت دارد وبعضی نوشته که برگش شبیه گوش اسپ است از رشیدی وغیر آن ودر برهان بالکسر است -

استقبال - پیشوائی نمودن وبمعنی مقابل کردن ماه وآفتاب در شب چهاردهم ودرینوقت ماه تمام وکامل باشد -

استعجال - شتافتن وشتابی خواستن -

استهلال - ماه نو دیدن وبانگ کردن کودک بوقت تولد وآشکارا شدن از کنز ومنتخب -

استظلال - بظای معجمه سایه گرفتن از کنز وپناه جستن بسایه از بحر الجواهر -

استقلال - بخود بکاری استادن بی شرکت غیری وبمعنی اندک شمردن از کنز -

اسهال - بالکسر جاری شدن شکم -

استدلال - دلیل آوردن وگواهی خواستن از کنز -

اسطافیل - بلغت رومی انگور را گویند که میوه معروف است از برهان ولطائف -

اسرافیل - نام فرشته ایست که در قیامت دوبار صور خواهد دمید در دمیدن اول بار همه مخلوق مرده ونیست خواهد شد ودر دمیدن بار دیگر همه مردگان زنده خواهند شد -

اسرائیل - نام یعقوب پیغمبر علیه السلام از کنز و در لطایف گوید که معنی اسرائیل بزبان عبری برگزیدهٔ خدا و بعضی گویند بندهٔ خدا۔

اسفل - بفتح اول و فتح فا بمعنی پائین تر و پست تر و زیر تر۔

اسافل - بفتح اول و کسر فا پائین ترینها و کمینها و بمعنی سرینهای مردم از منتخب و غیر آن۔

استیصال - بیخ برآوردن و از بن برکندن و این در اصل استئصال بود از کنز اللغات۔

استم - بالکسر تای فوقانی مفتوح ستم که بمعنی جفا و ظلم باشد از لطائف۔

استحمام - بحمام غسل کردن و بخار گرم از چیزی گرفتن۔

استعلام - آگاهی خواستن از کنز۔

اسقام - بالفتح و قاف بیماری ها و امراض۔

اسم - نزد بصریان معتل اللام مشتق از سمو بمعنی علو بدلیل امثلهٔ اشتقاق او چون سمی سمیّ تسمیهٔ و سمیه در تصغیر و اسماء در جمع تکسیر که اسم از جهت تضمن اجلال و تشریف مناسبت با معنی سمو دارد و نام نهندهٔ تعیین نام نیک اعلای مسمی پندارد اصل او سمو بود بر خلاف قیاس تغیر پیوست بحذف واو و تسکین سین و زیادت همزه وصل مکسور از جهت تعذر ابتدا بساکن اسم گشت و نزد کوفیان معتل فاست مشتق از وسم بمعنی داغ که علامت معرفت است چه اسم با وسم موافق درین صفت است اصل او وسم بود بحذف واو و زیادت همزهٔ وصل تغیر پیوسته اسم گشت و نزد بعضی واو مکسور بهمزه مبدل است و کوفیان امثلهٔ اشتقاق او را حمل بر قلب کنند و همه را معتل الفاء انند و شک نیست که قلب خلاف اصل است ازین جهت گفته اند که راجح قول اول است از تفسیر بحر مواج۔

استسلام - طلب سلامتی و گردن نهادن۔

اسم اعظم - اسم بزرگ از جمیع اسمای حق تعالی و در تعیین آن اختلاف بسیار است و نزد بعضی الله و نزد بعضی صمد و نزد بعضی الحی القیوم و نزد بعضی الرحمن الرحیم و نزد بعضی مهیمن و الله اعلم بالصواب۔

اسیلم - بضم اول و فتح سین مهمله و سکون تحتانی و کسر لام تصغیر اسلم است نام رگی است که میان خنصر و بنصر باشد۔

استفهام - فهمیدگی چیزی خواستن از منتخب

استلام - بالکسر از باب افتعال سودن سنگ را بدست یا بلب از منتخب و صراح و این کنایه است از بوسیدن و تحتانی مجرد آن سلم است که بفتحتین باشد بمعنی گردن نهادن ظاهر است چون بسودن سنگ بدست یا بلب از لوازم گردن نهادن است بمعنی مزید مجاز است از معنی مجرد و کسانیکه استیلام بزیادت یای تحتانی خوانند غلط است از کنز۔

استشمام - بمعنی بوییدن۔

استقدام - بمعنی استقبال کردن۔

استردن - بضم اول و سوم تراشیدن موی و پاک کردن از برهان۔

استردن - بفتح اول و سوم و فتح واو بمعنی تحقیم یعنی زن نازائی از رشیدی۔

استخوان - نوعی از سلاح زنگیان از شرح سکندرنامه۔

اساطین - بالفتح جمع اسطوانه بالضم که بمعنی ستون است از کنز۔

استحسان - بالکسر نیک شمردن و پسند نمودن از صراح و زبدة الفواید و کنز۔

استن - بالضم و تای فوقانی مضموم بمعنی ستون۔

اسنان - بالفتح و حرف سوم نون سالها و دندانها از کنز۔

اسفل السافلین - کنایه از هفتمین طبقهٔ دوزخ که زیر همه طبقات دوزخ است۔

اسطوره - بالضم و طای مهمله مضموم بمعنی افسانه و سخن باطل از منتخب۔

اسکنه - بالفتح و کاف عربی مفتوح و نون آلتی است نجاران را که در چوب بدان سوراخ کنند بهندی نهان و نهانی گویند از چراغ هدایت و در بهار عجم بهمین معنی بالکسر و در لغات ترکی بالکسر و سین مهمله نهان نجاران و همین اصح است و در رشیدی بالکسر بمعنی برمهٔ نجاران و در برهان نیز بالکسر برمه و بشین معجمه نیز آمده است۔

اساتذه - بالفتح و تای فوقانی مکسور و ذال معجمه جمع استاذ که بذال معجمه است معرب استاد که بدال مهمله باشد۔

اسفاه - بفتح اول و ثانی بمعنی واندوه چرا که اسف بمعنی اندوه و غم است و الف و ها برای ندبه و بمعنی تاسف و افسوس مستعمل است۔

استفاضه - فیض گرفتن۔

اسبوعه - بالضم و بای موحده نیز مضموم و عین مهمله بمعنی هفته که مجموع هفت روز متعارفه باشد۔

اسکندریه - شهریست در شمال ملک مصر بنا کردهٔ اسکندر بن فیلقوس۔

استه - بالضم و تای فوقانی تخم خرما و مانند آن مثل کناره شفتالو از رشیدی و کشف و سروری و در برهان بالفتح۔

اسوه - بالضم بمعنی پیشوا و رهنمای از منتخب و بحر الجواهر و کنز و صراح و بالفتح غلط۔

استره - بالضم و تای فوقانی مضموم معروف است ظاهر است از استردن از بهار عجم۔

استنباه - آگاهی جستن۔

استعاره - بعاریت خواستن از تاج المصادر و کنز و در ضوابط عظیم نوشته که استعاره در لغت بعاریت گرفتن چیزی و در اصطلاح شعرا مجاز را نامند و آنرا اضافت مجازی و اضافت بالاستعاره خوانند چنانکه سر هوش و قدم فکر که هوش و فکر را شخص فرض کرده برای او سر و قدم مقرر نموده و در رسالهٔ عبدالواسع نیز همین ست و صاحب مجمع الصنایع نوشته که استعاره عبارت از آنست که لفظی را که معنی حقیقی داشته باشد منشی یا شاعر آن لفظ را از معنی حقیقی آن نقل کرده بر چیزی دیگر بر سبیل عاریت استعمال نماید از جهت مشابهت که میان این هر دو است چنانچه لفظ نرگس و آهو بجای چشم آوردن و سنبل بجای زلف و سرو بجای قد گفتن مثال دیگر از حدیث نبوی صلعم الفتنة نائمة لعن الله من ایقظها خواب جدیدی برای لفظ فتنه استعاره واقع شده مثال در فارسی بیت چشم دولت ز سواد قلمت گشته منیر باغ دانش ز سحاب کرمت گشته نضیر و بعضی از محققین این فن

چنین تصریح کرده اند که استعاره قسمی از مجاز است و مجاز آنرا گویند که لفظی را در غیر معنی اصلی حقیقی بیک گونه علاقه و مناسبتی استعمال کنند اگر فیما بین علاقه امر نسبت سوای تشبیه مثل سببیت یا لزوم یا غیر ذلک آنرا مجاز مرسل نامند و اگر علاقه تشبیه است آنرا استعاره میگویند و حاصل استعاره آنست که مشبه را عین مشبه به ادعا نمایند اگر مشبه را ترک و مشبه به را مذکور سازند آنرا استعاره بالتصریح نامند چنانچه درین بیت اسعد بیت مهوشی مشکسا و شکر سیفروش ✦ دو نرگس کمان کش و دو گل درع پوش ✦ و اگر مشبه به را ترک کنند و مشبه را مذکور سازند آنرا استعاره بالکنایه خوانند و استعاره مکنی نیز گویند و بدانکه گاهی استعاره مخصوص برای شی محسوس باشد بوجه حسی او یا بوجه عقلی او و گاهی استعاره شئے معقول برای شئے معقول و گاهی استعاره محسوس برای شئے معقول و گاهی استعاره معقول برای شئ محسوس باشد و بدانکه تقسیم باعتبار لفظ مستعار بر دو قسم است اصلیه و تبعیه استعاره اصلیه آنست که لفظ مستعار اسم جنس باشد مثل استعاره اسد برای مرد شجاع و استعاره گل برای رخسار و سنجی را انجام شجاع را بر ستم و استعاره تبعیه آنست که لفظ مستعار فعل یا شبه فعل باشد باین حیثیت که تالش راجع بمعنی مصدری آن باشد چنانکه درین بیت بیت متتاب و بخون ما آویزه ✦ وز خیالات بیهده بگریزه ✦ تمسک کردن را با آویختن استعاره کرده و اجتناب کردن را بگریختن و درین بیت بیت و بمن مملکت بخنده خوش ✦ تا سر تیغ تو نگرزار ✦ چکیدن خون تیغ - بگریستن استعاره کرده اما تقسیم استعاره باعتبار تجرید و ترشیح سه نوع است اول استعاره مطلقه و آن چنانست که چیزے از ملائمات و صفات مستعار و مستعار منه دران مذکور نباشد چنانکه درین بیت عبدالواسع جبلی بیت شگوفه بر سر شاخ است همچو عارض جانان ✦ بنفشه بر لب جوی است چون جراره دلبر ✦ زلف را بعقرب جراره استعاره و مناسبات مستعار له و مستعار منه هیچکدام مذکور نساخت نوع دوم استعاره مجرده و آن چنانست که صفات و ملائمات مستعار له را ذکر کنند فقط چنانچه درین بیت فردوسی بیت بناخن زره تاب از مشکناب ✦ در آویخت از گوشه آفتاب ✦ زلف را بزره استعاره نموده و لفظ ناخن و مشکناب و آویختن از ملائمات مستعار له است یعنی زلف چنانچه درین بیت خاقانی بیت از سوزش آه من همه شب ✦ بادام تو دوش ناغنوده ✦ چشم را ببادام استعاره نموده و لفظ غنوده را که از ملائمات چشم است مذکور ساخته نوع سوم استعاره مرشحه و آن چنانست که ملائمات و صفات مستعار منه را مذکور سازند فقط چنانچه درین بیت انوری بیت در حفیه گرته عزم خرد جست باغ را ✦ چون آبگیرها همه پر تیغ و جوشن است ✦ موج آبگیر را به تیغ و جوشن استعاره نموده و لفظ عزم و خروج ملائم تیغ و جوشن است که مستعار منه واقع شده و گاهی تجرید و ترشیح هر دو در یک استعاره جمع میسازند چنانچه درین بیت خاقانی بیت بر شگافند صبا مشیمه اشب ✦ طفل خونی بخاور انداز ده ✦ آفتاب را بطفل استعاره نموده و صبا و شب و خاور ملائم مستعار له و مشیمه و خونی و شگافتن ملائم مستعار منه واقع شده و ترشیح در استعاره بلیغ تر از تجرید و اطلاق است اما استعاره بالکنایه عبارت است از ذکر مشبه و اراده مشبه به بالغیب قرینه و قرینه درینجا استعاره تخییلیه خواهد بود و طریقش چنانست که با مشبه مذکور چیزی چند از لوازم مشبه به محذوف ذکر نمایند پس ذکر مشبه و حذف مشبه به عبارت از استعاره بالکنایه است اما اثبات لوازم مشبه به محذوف برای مشبه مذکور عبارت است از استعاره تخییلیه و این بر سه قسم می آید برای آنکه لوازمیکه اختصاص بمشبه دارد و آنرا از برای مشبه اثبات نمایند از سه حال بیرون نیست یا قوام مشبه به بادست یا تکمیل مشبه به موقوف بر آنست یا دخلی در قوام و تکمیل ندارد مثال اول چنانکه زبان حال من بشکایت گویا تر است درینجا حال را بشخص متکلم تشبیه داده و این استعاره بالکنایه است و اثبات زبان که قوام متکلم باوست استعاره تخییلیه مثال دیگر سنائی گوید بیت علما جمله هرزه می لافند ✦ دین برپا هر کسے بافند ✦ درینجا دین را بدیبا و حریر تشبیه داده و این استعاره بالکنایه است و لفظ بافی و بافتن که از لوازم مقومه دیبا و حریر است استعاره تخییلیه مثال دوم چنانکه گوئی پنجه مرگ در فلان کس فرو رفت درینجا مرگ را بشیر تشبیه داده و مشبه به که شیر است ذکر نکرده این استعاره بالکنایه است و ناخن که اختصاص بشیر دارد موجب تکمیل اوست برای مرگ که مشبه است اثبات نموده این استعاره تخییلیه است مثال سوم چنانکه گوئی زمام حکم در دست فلان است درینجا تشبیه حکم نافذ استعاره بالکنایه است و اثبات زمام که از لوازم غیر مقومه مشبه به است برای مشبه استعاره نموده و این استعاره تخییلیه است -

استخاره - در لغت بهتر خواستن از خدای تعالی و باصطلاح آگاهی جستن از غیب در مآل کاری نزد سنیان بچند دستور است مختصر آنکه دعای قنوت یا دیگر ادعیه خوانده بخسپند انچه شدنی باشد مناسبات آن بخواب مشاهده کنند و اکثر شیعیان استخاره باین طور میکنند که بعد از خواندن چشم بسته تخمینا مقام ثلث دانهای تسبیح را بدو انگشت بگیرند و از انجا تا امام دو دو دانه طرح میکنند اگر در آخر یک دانه ماند علامت خیر است

اسرائیل - نام یعقوب پیغمبر علیه السلام از کنز و در لطایف گوید که معنی اسرائیل بزبان عبری برگزیدهٔ خدا و بعضی گویند بندهٔ خدا۔

اسفل - بفتح اول وفتح فا بمعنی پایین تر ولست تر و زیر تر۔

اسافل - بفتح اول وکسر فا پایین ترینها و کمینها و بمعنی سر سینهاے مردم از منتخب وغیر آن۔

استیصال - بیخ برآوردن و از بن برکندن واین در اصل استئصال بود از کنز اللغات۔

استم - بالکسر وتاء فوقانی مفتوح ستم که بمعنی جفا وظلم باشد از لطایف۔

استحمام - بحمام غسل کردن و بخار گرم از چیزی گرفتن۔

استعلام - آگاهی خواستن از کنز۔

اسقام - بالفتح وقاف بیماری ها و امراض۔

اسم - نزد بصریان معتل اللام مشتق از سمو بمعنی علو بدلیل اشلهٔ اشتقاق او چون سمے یسمے تسمیةً وسمے در تصغیر و اسماء در جمع تکسیر که اسم از جهت تضمن اجلال وتشریف مناسبت با معنی سمو دارد و نام نهنده تعیین نام نیک اعلای مسمی پندارد و اصل او سمو بود بر خلاف قیاس تغییر پیوست بحذف واو و تسکین سین و زیادت همزه وصل مکسور از جهت تعذر ابتدا بساکن اسم گشت و نزد کوفیان معتل فاست مشتق از وسم بمعنی داغ که علامت معرفت است چه اسم با وسم موافق در این صفت است اصل او وسم بود بحذف واو و زیادت همزهٔ وصل تغییر پیوست اسم گشت و نزد بعضے واو مکسور بهمزه مبدل ست و کوفیان اشلهٔ اشتقاق او را حمل بر قلب کنند و همه را معتل الفاء انند و شک نیست که قلب خلاف اصل است ازین جهت گفته اند که راجح قول اول است از تفسیر بحر مواج۔

استسلام - طلب سلامتی و گردن نهادن۔

اسم اعظم - اسم بزرگ از جمیع اسمای حق تعالی و در تعیین آن اختلاف بسیارست و نزد بعضے اللّٰہ و نزد بعضے صمد و نزد بعضے الحی القیوم و نزد بعضے الرحمن الرحیم و نزد بعضے مهیمن و اللّٰہ اعلم بالصواب۔

اسیلم - بضم اول وفتح سین مهمله و سکون تحتانی وکسر لام تصغیر اسلم است نام رگی است که میان خنصر و بنصر باشد۔

استفهام - فهمیدن گی چیز خواستن از منتخب

استلام - بالکسر از باب افتعال سودن سنگ را بدست یا بلب از منتخب و صراح واین کنایه است از بوسیدن و تحانی مجرد آن سلم است که بفتحتین باشد بمعنی گردن نهادن ظاهر چون بسودن سنگ بدست یا بلب از لوازم گردن نهادن است بمعنی مزید مجازست از معنی مجرد و کسانیکه استیلام بزیادت یاے تحتانی خوانند غلط است از کنز۔

استشمام - بمعنی بوییدن۔

استقدام - بمعنی استقبال کردن۔

استردن - بضم اول وسوم تراشیدن موی و پاک کردن از برهان۔

استردن - بفتح اول وسوم وفتح واو بمعنی تعظیم یعنی زن نازاے از رشیدی۔

استخوان - نوعی از سلاح زنگیان از شرح سکندر نامه۔

اساطین - بالفتح جمع اسطوانه بالضم که بمعنی ستون است از کنز۔

استحسان - بالکسر نیک شمردن و پسند نمودن از صراح و زبدة الفواید و کنز۔

استن - بالضم وتای فوقانی مضموم بمعنی ستون۔

اسنان - بالفتح وحرف سوم نون سالها و دندانها از کنز۔

اسفل السافلین - کنایه از هفتمین طبقهٔ دوزخ که زیر همه طبقات دوزخ است۔

اسطوره - بالضم وطای مهمله مضموم بمعنی افسانه و سخن باطل از منتخب۔

اسکنه - بالفتح وکاف عربی مفتوح و نون آلتی است نجاران را که در چوب بدان سوراخ کنند بهندی نهان و نهانی گویند از چراغ هدایت و در بهار عجم بهمین معنی بالکسر و در لغات ترکی بالکسر و سین مهمله نهان نجاران وهمین اصح است و در رشیدی بالکسر بمعنی برمهٔ نجاران و در برهان نیز بالکسر برمه و بشین معجمه نیز آمده است۔

اساتذه - بالفتح وتای فوقانی مکسور و ذال معجمه جمع استاذ که بذال معجمه است معرب استاد که بدال مهمله باشد۔

اسفاه - بفتح اول وثانی بمعنی دا و اندوه چرا که اسف بمعنی اندوه وغم است والف وهای براے نسبت به و بمعنی تاسف و افسوس مستعمل است۔

استفاضه - فیض گرفتن۔

اسبوعه - بالضم وبای موحده نیز مضموم وعین مهمله بمعنی هفته که مجموع هفت روز متعارفه باشد۔

اسکندریه - شهریست در شمال ملک مصر بنا کردهٔ اسکندر بن فیلقوس۔

استه - بالضم وتاے فوقانی تخم خربزه و مانند آن شل کنار و شفتالو از رشیدی و کشف و سروری و در برهان بالفتح۔

اسوه - بالضم بمعنی پیشوا و رهنمات از منتخب و بحر الجواهر و کنز و صراح و بالفتح غلط۔

استره - بالضم وتاے فوقانی مضموم معروف است ظاهر است از استردن از بهار عجم۔

استنباه - آگاهی جستن۔

استعاره - بعاریت خواستن از تاج المصادر و کنز و در ضوابط عظیم نوشته که استعاره در لغت بعاریت گرفتن چیزے و در اصطلاح شعرا مجاز را نامند و آنرا اضافت مجازی و اضافت بالاستعاره خوانند چنانکه سر هوش و قدم فکر که هوش و فکر را شخص فرض کرده براے او سر و قدم مقرر نموده و در رسالهٔ عبد الواسع نیز همین ست و صاحب مجمع الصنایع نوشته که استعاره عبارت ازانست که لفظے را که معنی حقیقی داشته باشد منشی یا شاعر آن لفظ را از معنی حقیقی آن نقل کرده بر چیزے دیگر بر سبیل عاریت استعمال نماید از جهت مشابهت که میان این هر دو است چنانچه لفظ نرگس و آهو بجاے چشم آوردن و سنبل بجاے زلف و سرو بجاے قد گفتن مثال دیگر از حدیث نبوی صلعم الفتنة نائمة لعن الله من ایقظها خواب پیدری براے لفظ فتنه استعاره واقع شده مثال در فارسی بیت چشم دولت ز سواد قلمت گشته منیر ٭ باغ دانش ز سحاب کرمت گشته نضیر ٭ و بعضے از محققین این فن

اشفاق - بالکسر مهربانی کردن و ترسانیدن و بالفتح جمع شفقت است از کنز و لطائف -
اشراق - بالکسر درخشیدن و روشن شدن و وقت صبح بعد از طلوع از منتخب -
اشتقاق - بالکسر گرفتن کلمه از کلمه و نیمه گرفتن چیزی را و جز آن شگافتن از منتخب -
اشتباک - بالکسر بهم در رفتن و انگشتان هر دو دست میان همدیگر در آوردن و بهم در رفتن شاخهای درخت و مثل آن و گاهی از لفظ اشتباک اجتماع و انبوه مراد باشد -
اشنک - بکسر اول و فتح ثانی و کاف عربی بمعنی خر که بعربی حمار گویند و این لفظ ترکی است از لطائف و در لغات ترکی بتشدید شین معجمه نوشته و بالفتح و سکون ثانی بمعنی قطره و بمعنی آب چشم
اشباک - بالفتح و سوم بای موحده جمع شبکه بمعنی دامها -
اشکال - بالکسر دشواری و بالفتح صورتها و رسنها یعنی جمع شکل بالکسر است که بمعنی رسن باشد -
اشهل - بالفتح سیاه زردی مائل و بمعنی انسان بیش چشم از منتخب و غیر آن -
اشتعال - بالکسر افروخته و شعله زدن آتش -
اشغال - بالفتح و غین معجمه شغلها -
اشکل - بالفتح پای بند و رسنی که بآن پالان شتر بندند تا از پشتش نرود و بمعنی سرخ چشم و سرخی و سفیدی آمیخته و خوشتر و پوشیده تر و دشوارتر و بمعنی اسپیکه دست راست و پای چپ او سپید باشد از منتخب -
اشکیل - بفتح بمعنی اسپیکه دست راست و پای چپ او سپید باشد و بمعنی مکر و حیله نیز آمده از برهان -
اشتعال - بالکسر افروخته شدن آتش -
اشتمال - بالکسر فرا گرفتن از کنز -
اشتلم - بضم اول و سوم و چهارم غلبه و تندی و زور و تعدی از برهان و بهار عجم غالباً بلکه یقیناً این لفظ ترکی است چه در لغات ترکی اشتلم بمعنی ستم نوشته است گو که در بهار عجم و برهان اشاره بترکی بودنش نکرده اند -

اشمام - بالکسر بویانیدن و بوئیدن -
اشنان - بضم گیاهی است شور که در زمین شور روید چون بدان جامه شویند مثل صابون سفید گرداند و هرگاه که آنرا بسوزند شخار میشود یعنی سجی گردد از برهان و رشیدی -
اشبیختن - بالکسر پاشیدن از برهان -
اشراقیان - بالکسر بدانکه اشراقیین گروهی است از حکمای سلف که از باعث اشراق و روشنی باطن خود ها که از کثرت ریاضت پیدا کرده بودند تعلیم و تعلم بمکاشفه و مراقبه میکردند و حاجت برفتن پیش یکدیگر نداشتند بخلاف حکمای مشائین که ایشان نزدیک یکدیگر رفته مقدماتها دریافت میساختند چنانچه افلاطون و بقراط وغیره از زمرهٔ اشراقیین بودند -
اشکره - بالکسر طائر شکاری که آنرا شکره گویند -
اشنه - بالضم و نون چیزیست مثل گیاه خشک که سیاه و سپید باشد که بهندی چهار چهیلا گویند و بعضی چهریله نامند و بعضی ملاگیر خوانند از برهان -
اشلوسه - بالکسر سطبه از برهان و رشیدی بالفتح -
اشعه - بفتح اول و کسر شین معجمه و تشدید عین مهمله مفتوحه جمع شعاع و کسانیکه بسکون شین خوانند خطا است -
اشربه - بفتح اول و سکون ثانی و کسر رای مهمله و بعده بای موحده جمع شراب که بمعنی مطلق هر چیز رقیق است یا از جنس خوردنی و آشامیدنی مثل آب و شیر و خمر و شهد وغیره -
اشباه - بالفتح امثال و نظایر جمع شبه بفتح اول و فتح بای موحده و های ملفوظ بسیار مشابهت دارنده -
اشکنه - بالکسر و کاف تازی بمعنی برمه نجاران از مصطلحات و بسین مهمله نیز آمده -
اشرفی - بسکون شین معجمه و فتح رای مهمله و سکه زرد این منسوب باشرف که بادشاهی بود سکه زر بوزن ده ماشه بزمان او رواج یافت از شرح دیوان خاقانی و کسانیکه بفتح شین و سکون را خوانند غلط محض است -
اشکال جنوبی و شمالی - بدانکه بر فلک ثوابت چهل و هشت اشکال قرار داده اند منجمله آن دوازده شکل بمنطقة البروج واقع اند که دوازده بروج مشهوره عبارت از همین است و پانزده اشکال از ان بجانب جنوب منطقة البروج است و بیست و یک شکل بطرف شمال و تفصیل این اشکال در فصل بای موحده مع شین معجمه مسطور است -
اشعری - منسوب بسوی اشعر شخصی بود که چون مادرش او را بزائید بر تنش موهای دراز بودند از لب الالباب -
اشفی - بالفتح و فای مفتوح و الف بعوض یا آلت آهنی که بدان در چرم سوراخ کنند بهندی ستالی گویند و درینجا بلحاظ شکل نوشته شد -
اشهی - بفتح اول و ثالث آرزو دارنده تر از منتخب و آرزو آورنده تر و درینجا بلحاظ شکل مکرر نوشته شد -

فصل الف مقصوره مع صاد مهمله

اصغا - بالکسر گوش نهادن از مدار و گوش فرا داشتن از کنز -
اصفیا - بالفتح برگزیدگان و این جمع صفی است از منتخب -
اصدقا - بفتح اول و کسر دال و قاف بمعنی دوستان و این جمع صدیق است که بر وزن فعیل باشد -
اصلا - بمعنی هرگز الف که در آخر اصلا است برای وقف است یا در عوض تنوین چرا که اصلا در حقیقت اصلاً بود از کشف -
اصطفا - بالکسر برگزیدن و برگزیدگی از منتخب و لطائف -
اصحا - بفتح اول و کسر صاد و تشدید حای مهمله تندرستان این جمع صحیح است -
اصهب - بالفتح هر شی سرخ رنگ که سپیدی زند و از صراح -
اصلاب - بالفتح جمع صلب که بالضم است بمعنی استخوان پشت که محل نطفهٔ مرد است و از اصلاب مراد آبا و اجداد است از لطائف -
اصحاب - یاران و همراهان و این جمع صاحب نیست بلکه جمع الجمع صاحب است چرا که اسم جمع صاحب

صحب است بالفتح جمع صحب اصحاب است جمع اصحاب
اصاحیب می آید از لطائف و صراح و سعد الدین تفتا
زانی در جامد و دیگر میگویند که اصحاب جمع صاحب است
چنانچه اطهار جمع طاهر و انصار جمع ناصر و اجهال جمع
جاهل و جار الله زمخشری ازین انکار دارد ـ
اصوب ـ بالفتح با صواب تر و نیکوتر ـ
اصطرلاب ـ بضم اول و ثالث آلتی است که از
برنج بشکل میسازند بصورت قرص و اندرون آن
چند اوراق باشد از برنج و بران اوراق دوائر
کثیر و خطوط بسیار منقوش میباشد و بر سطح اعلای
آن عضاده میباشد که آنرا اسیگردانند و آنرا
اعضاده اصطرلاب میگویند پس بقواعد علم اصطرلاب
که علمی است برای دریافت احکام اصطرلاب موضوع
ارتفاع آفتاب و ستارگان و بلندی هر چیز معلوم
کنند و این لفظ را بسین مهمله هم مینویسند بدانکه اصطر
بزبان یونانی ترازو را گویند و لاب بمعنی آفتاب
چون اکثر بدان احکام آفتاب و ستارگان معلوم کنند
و بزرگترین ستارگان و دیگر اشیا آفتاب است لهذا
آنرا با آفتاب منسوب کردند و واضع آن بقول
اصح ارسطو و بلیناس است که از جام کیخسرو استخراج
نموده اند از برهان و کشف و لطائف و بعضی محققین
نوشته اند که واضع اصطرلاب ابرخس حکیم یونانی است
ابرخس بفتح اول و فتح موحده و سکون رای مهمله و
فتح خای معجمه و سین مهمله و بعضی از محققین نوشته اند
که اصطرلاب در اصل بسین مهمله بود بفتح اول و ضم طای
مهمله جمع سطر است و لاب بمعنی سطرهای آفتاب که
احوال آفتاب بدان شناخته میشود و بعد ازان سین را
بجهت مناسبت طای مطبقه بصاد بدل کردند چنانچه
در صراط که در اصل سراط بسین بود ـ
اصابت ـ بکسر اول بمعنی رسائی و صواب یافتن از کشف و کنز
اصحاب السبت ـ یاران روز شنبه که قومی از بنی اسرائیل

بود حق تعالی امر کرد که روز شنبه ماهیان صید نکنند اتفاقا
دران روز ماهیان بسیار جمع میشدند ایشان حیله کرده
ماهیان را در همان آب بند میکردند و بروز یکشنبه میگرفتند
چون ظلم ایشان از حد گذشت حق تعالی همه را مسخ کرده
بوزنه ساخت و آنها بعد از چند روز هلاک شدند از لطائف ـ
اصطلاح ـ در لغت باهم صلح کردن و معنی اصطلاحی
لفظ اصطلاح باهم اتفاق نمودن قومی برای تعیین
داشتن معنی لفظ سوای معنی موضوع آن لفظ و اصطلاح
خود از صلح است چون در باب افتعال صاد مقابل فا
افتاد تای افتعال را بطا بدل کردند اصطلاح شد ـ
اصباح ـ بالفتح جمع صبح بمعنی بامداد و بالکسر صبح کردن
و در اصطلاح رفتن و از حالی بحالی گشتن از منتخب ـ
اصطخر ـ بکسر و بالضم نام شهر که قلعه شهر فارس است از مؤید و مدار
اصفاد ـ بالفتح و فا و دال مهمله زنجیرها و قیدها و بمعنی
بخششها از لطائف و منتخب ـ
اصطیاد ـ صید کردن از لطائف و منتخب ـ
اصطخر ـ بالکسر و فتح طای مهمله و سکون خای معجمه و در
آخر رای مهمله نام شهر که قلعه فارس است معرب استخر که
سابق گذشت از لب الالباب و برهان ـ
اصرار ـ بالکسر بنا بر کردن کاری مستعد شدن و
منع کردن کسی قبول نساختن ـ
اصطبار ـ بالکسر صبر کردن و طای آن بدل از تای
فوقانی است و در منتخب شکیبائی نمودن ـ
اصاغر ـ بفتح اول و غین معجمه مکسوره بمعنی خردان ـ
اصفر ـ بالفتح بمعنی زرد ـ
اصابع العجوز ـ نام شیرینی که بشکل انگشتان باشد بغایت سپید ـ
اصطناع ـ بالکسر نکوئی کردن و برگزیدن از کشف و منتخب و مدار و کنز
اصلع ـ بالفتح و در آخر عین مهمله بمعنی کل یعنی شخصیکه موی
سرش زائل شده باشد از بحر الجواهر و لطائف ـ
اصابع ـ بالفتح و بای موحده مکسوره انگشتان ـ
اصبع ـ بالکسر و بای موحده مفتوح و عین مهمله بمعنی انگشت

دست یا پا از کنز ـ
اصباغ ـ بالفتح و بای موحده و غین معجمه رنگها جمع صبغ ـ
اصناف ـ بالفتح قسمها و انواع و گونه ها و گروهها
و این جمع صنف است ـ
اصداف ـ بالفتح جمع صدف ـ
اصول خفیف ـ یکی از هفده اصول موسیقی و
اصول را بهندی تال گویند ـ
اصف ـ بفتحتین بمعنی کبر که ثمره نباتیست از سپاری
دراز تر و مزهٔ آن ترش از شرح نصاب و کنز
اصحاب کهف ـ بمعنی صاحبان غار و ایشان هفت تن
بودند از دوستان حق که از خوف دقیانوس نام بادشاهی
ظالم از شهر گریخته در غاری پنهان شده بخفتند و سگی
بمحبت ایشان همراه بود بحکم الهی بعد سه صد سال بیدار
شده باز بخفتند باز بقیامت خواهند برخاست
نام ایشان باتفاق اکثر مفسرین این است اول یملیخا
دوم مکسلمینا سوم کشفوطط چهارم تبیونس پنجم
کشافطیونس ششم ارزفطیونس هفتم یوانس کوس
و نام سگ ایشان قطمیر بود ـ
اصلاق ـ بالکسر راست کردن قول کسی و بالفتح راستیها
اصطکاک ـ بالکسر آواز بر یکدیگر کوفتن دو چیز سخت
از کنز و لطائف و در منتخب بهم واکوفتن ـ
اصطبل ـ بکسر اول و سکون صاد مهمله و فتح طای مهمله و سکون
بای موحده مکان بستن اسپان از صراح و مزیل الاغلاط
اصحاب الشمال ـ دوزخیان ـ
اصل ـ بالفتح بیخ درخت و غیر آن و نسب ـ
اصول ثقیل ـ یکی از هفده اصول موسیقی و
اصول را بهندی تال گویند ـ
اصیل ـ بفتح اول و کسر صاد بمعنی شبانگاه از لطائف
و صاحب اصل بمعنی صاحب اصلی کسیکه آبا و اجداد او
شریف و نجیب باشند ـ
اصحاب ثقل ـ بمعنی یاران هم صحبت از مصطلحات

اصول ـ جمع اصل که بمعنی بیخ است و نام علمیکه دران از ہر چہار اصول فقه که ادلهٔ شرعیه عبارت از انست بحث کنند و آن اینست کتاب و سنت و اجماع امت و قیاس و درینجا معنی کتاب و سنت قرآن و حدیث است پس اجماع عبارت است از اتفاق صحابه یا مجتہدین بر چیزی و قیاس عبارتست از تشبیه چیزے بچیزے بسبب اشتراک آن ہر دو در امریکه تا که ثابت شود در چیز اول حکمیکه ثابت است در چیز ثانی چنانکه تشبیه دادن لواطت را بوطی در حالت حیض بسبب اشتراک ہر دو در نجاست پس ثابت کرد بحرمت لواطت حکمیکه ثابت است برای وطی مذکور یعنی حرمت و باصطلاح فارسیان بمعنی حرکت موزون خوش آینده و باصطلاح موسیقیان بمعنی آنکه بهندی آنرا تال گویند نزد عجم هفده است یکے مخمس دوم بحر ترک ضرب و آنرا ترکی نیز گویند سوم دو یک چہارم دور پنجم ثقیل ششم خفیف هفتم چہار ضرب هشتم درافشان نهم ماتین دهم ضرب الفتح یازدهم اصول فاخته دوازدهم چنبر سیزدهم نیم ثقیل چہاردهم اوفر پانزدهم ارصد شانزدهم رمل هفدهم هزج ـ

اصنام ـ بالفتح بتها و این جمع صنم است ـ

اصم ـ بفتحتین و تشدید میم بمعنی کر و ناشنوا و بمعنی سنگ سخت و شهر الله الاصم عبارت از ماه رجب زیراکه در وی قتال حرام بود و آواز داد خواه و آواز سلاح شنیده نمی شد و خاتم اصم نام بزرگیست از منتخب ـ

اصول کلام ـ عبارت از مسایل علم کلام که دران مطالب علم نقلی را بدلائل عقلی ثابت کنند ـ

اصفهان ـ بالکسر و فتح فا شهر مشهور از ایران و نام پرده از موسیقی از لب اللباب و بهار عجم ـ

اصول فاخته ـ نام ضربی از موسیقی و نوعی از نواختن ساز از کشف و در برهان نوشته که صوتی باشد از نغمه بحر اصول و در بهار عجم نوشته که بهندی آنرا سوره فاخته گویند ـ

اصمع ـ بفتح اول و ثالث یکی از تابعین ماهر لغات عرب منسوب بجد خود که اصمع نام داشت و بکسر اول غلط از لب اللباب ـ

اصلی ـ نوعے از لغت عرب و آن لغتے است که در اصل موضوعست چون عماد ـ

فصل الف مقصوره با ضاد معجمه

اضحی ـ بالفتح و در آخر الف بصورت یا جمع اضحات است و اضحات مفرد است و در اصل اضحیه بود و بمعنی قربانی و اضحی فعلیست از افعال ناقصه و معنی آن کردن کار در وقت چاشت چون اضحی زید قائما یعنی بود وقت چاشت زید قائم و افعال ناقصه ازان ناقصه گویند که آن فقط بفاعل خود تمام نشود بلکه بغیر محتاجی مے باشد ـ

اضراب ـ بالکسر و گردانیدن و تقسیم شدن بیکجا و سیر فرو کردن و زیر باده انگندن و سیر گردانیدن و پدید گردانیدن مثل و بالفتح مانندها و انواع از منتخب ـ

اضطراب ـ بالکسر خلل یافتن و پریشان حال شدن و لرزیدن و طپیدن و زدن شمشیر و جز آن بایکدیگر و بلفظ کشیدن و کردن و افگندن و ریختن و دادن مستعمل و در مثنوی معنوی اضطراب بمعنی مضطرب نیز آمده از منتخب و بهار عجم و لطائف ـ

اضاعت ـ بالکسر ضائع کردن ـ

اضبارت ـ بکسر اول و حرف چہارم همزه مفتوح [illegible] ـ

اضافت ـ نسبت کردن چیزی را بسوی چیزی و مخفی نماند که اضافت باصطلاح نحویان نسبتی است که میان دو اسم واقع شود بوجه تقیید اسم اول را مضاف و اسم ثانی را مضاف الیه گویند و در فارسی حرف آخر مضاف را بنابر علامت اضافت کسره میدهند و در تلفظ و این اضافت ده قسم است اول تملیکی و آن اضافت ملک بالکسر است بسوی مالک چون اسپ زید و گنج قارون و قصر سلطان و همچنین اضافت مالک بملک چون خداوند خانه و سلطان روم و مالک دینار و این را اضافت حقیقی نیز گویند و بعضے اضافت لامی هم نامند چراکه در عربی ترجمه این قسم اضافت در اسم بمعنی لام تملیک مستتر باشد دوم تخصیصے و آن اضافت مخصص است بفتح صاد بسوے مخصص بکسر صاد بدفع اشتراک خاصه او چون آئینه حلبی و زنگ شتر و پوست انار و دکان عطار و از همین قسم است اضافت سبب بسوی مسبب چون کشته غم و اضافت مسبب بسوی سبب چون تیغ انتقام و این اضافت تخصیصے هم لامی است چراکه تقدیر لام در مضاف الیه باشد و از همین قبیل است اضافت ابنی و آن اضافت پسر باشد بسوے پدر بحذف لفظ ابن چنانکه ابو الفضل مبارک و عبد الصمد افضل محمد و ابو علی سینا یعنی ابو الفضل بن مبارک و عبد الصمد بن افضل محمد و بو علی بن سینا سوم توضیحی و آن اضافت موضح است بفتح ضاد معجمه بسوی موضح بکسر ضاد چون شهر بصره و خطه بخارا و باد شمال و درخت اراک و روز دوشنبه و این را اضافت عام بسوی خاص نیز گویند چہارم و این را بیانی نیز گویند و در این بیان کرده میشود حقیقت و ماده مضاف بمضاف الیه چون دیوار گل و خاتم طلا و کاسه بلور و جامه دیبا و قلمدان چوب بدانکه فرق در توضیحی و بیانی که توضیحی بجای باشد که مضاف بدون مضاف الیه هم یافته شود و مضاف الیه بدون مضاف یافته نشود یعنی وجود مضاف الیه را وجود مضاف لازم باشد و بیانی آنست که گاہے مضاف بدون مضاف الیه هم یافته شود و گاهی مضاف الیه بدون مضاف هم یافته شود یعنی وجود یکے را وجود دیگرے لازم نباشد پنجم تشبیهی و آن اضافت مشبه به است بسوے مشبه و بعضے این را اضافت مجازی نیز گویند چون دشمن نفس و زال دنیا و گلشن دولت و بهار اقبال و کلاه شگوفه و اطفال شاخ و سنبل زلف و نرگس چشم و جلاد اجل و صندوق سینه ششم توصیفی و آن اضافت موصوف است بسوی صفت چون شمشیر تیز و کارد کند و اسپ کبود و مرد شجاع هفتم مجازی و آن اثبات مضاف مضاف الیه را محض فرضی و اعتباری باشد باین وضع که قائل تشبیه دو شی در ذهن خود فرض کرده لوازم مشبه به را بمضاف

بسوی مشبه کنند و این قسم را استعاره نیز گویند چنانکه
سر هوش و قدم فکر و دست عقل درینصورت اثبات
سر و قدم برای هوش و فکر محض بتخییل متکلم است که هوش و
فکر را شخص صاحب سر و قدم ملاحظه نموده هشتم ظرفی و آن
اضافت مظروف است بسوی ظرف چون نشیننده بازار
و آب دریا و هوای صحرا و گاهی اضافت ظرف باشد بسوی
مظروف چون شیشهٔ گلاب و صندوق کتاب نهم اقترانی
و آنچنان است که مضاف بمضاف الیه اقتران معنوی داشته
باشد یعنی مضاف الیه حال باشد مر مضاف را چنانکه
درین عبارت نامهٔ عنایت که بنام فقیر صدور یافت
بدست ادب گرفته بسر ارادت نهادم و با تامل عیانه
مفتوح ساخته بچشم عقیدت برخواندم یعنی نامه که مقرون
بعنایت بود بدست خود که بحالت ادب اقتران داشت
برسر که با سر ارادت مقارنت دارد نهادم و بر همین
قیاس فقرهٔ دیگر بعضی این را اضافت بادنی ملابست نامند
و نزد بعضی صورت آن علیحده است چنانکه مذکور میگردد
دهم اضافت بادنی ملابست یعنی نسبت کردن یکی را بدیگری
بکمتر مناسبتی که میان واقع است مثال آن ایران ما و از
توران شما ظاهر است که قائل این کلام در محله
شهری از مضافات ایران قیام داشته باشد و همچنین
مخاطب باین اندک مناسبت که ذکر کرده آمده تمام ایران را
از آن خود قرار داده و این اضافت متفرع است از
اضافت تخصیصی که در صدر مذکور شد باید دانست کلماتیکه
آخر آن الف یا واو ساکن باشد جهت اظهار کسرهٔ اضافت
و توصیف یای تحتانی زایده مکسور آرند چون دانای عصر
و دوای لطیف و روی و پهلوی من و باید دانست در کلمه
که آخر آن های مختفی باشد وقت اضافت و توصیف
آن ها را بهمزهٔ ملینه بدل کنند چون خوشهٔ انگور و بادهٔ
صاف و گاهی بنابر تخفیف کلام مضاف الیه را بر مضاف
مقدم نمایند درینصورت کسرهٔ مضاف حذف سازند
و این اسلوب را اضافت بالقلب نامند و بعضی اضافت

مقلوبی گویند چنانکه اورنگ زیب یعنی زیب اورنگ و بخار
سپهر یعنی سپهر بخار و نیکمرد یعنی مرد نیک و جهان بادشاهی
یعنی بادشاهی جهان و گردون آفتاب یعنی آفتاب
گردون و گل آب یعنی آب گل و از چند الفاظ معینه
بنا بر ضرورت شعری یا کثرت استعمال یا غلبهٔ اسمیت
مضاف بر مضاف الیه همچنان مقدم باشد و کسرهٔ علامت
اضافت را از آخر مضاف ساقط کنند و این عمل را
فک اضافت خوانند و آن الفاظ این است مثل سر و
صاحب و قابل و دشمن و عاشق و پسر و مالک و الفاظیکه در
او آخر آن بعد مده نون باشد و علی العموم این قاعده
فک اضافت درین قسم نون جائز نباشد مگر آنکه چند لفظ
بر سمع موقوف باشند نه بر قیاس و الفاظیکه در او آخر
آن های مختفی باشد چنانکه سرخیل و سرگروه و سر انگشت
و صاحب غرض و صاحبدل و قابل شنا و دشمن جفا و عاشق
سخن چنانکه ظهوری گوید بیت درین انجمن کیست
عاشق سخن + که عشقی نورزید با شو من + مثال دیگر
استادی گوید مصرع گرچه بدنقشم ولی عاشق قمار
افتاده ام + و پسر عقاب چنانکه بیت دیرینه همیکه
دلم زخم دار اوست + مار ابد اور است تا اگر پسر عجم است
مثال فک اضافت لفظ مالک خاقانی گوید بیت
حجله همین نه آدر به در عنقا شد نر + گوست خلیفه حیدر
داور مالک رقاب + مثال دیگر بدر گوید بیت ای
بنفاذ امور بر سر تخت سرور + بر همه شاهان عصر حکم تو
مالک رقاب + مثال فک اضافت نون خاقانی گوید
در لفظ شبان بیت ضمیر من امیر آب حیوان + زبان
من شبان وادی ایمن + مثال دیگر بدر گوید در لفظ
کمان بیت روی زمین چو تیر شد راست ز نوک کلک تو
جز کجی که در کمان ابرو طاق دلبر است + مثال فک
اضافت از های مختفی مولوی فرماید بیت گر خدا خواهد
که پردهٔ کس درد + میلش اندر طعنهٔ پاکان برد + مثال دیگر
در حذف کسرهٔ اضافت ظهیر فاریابی گوید بیت نثار مجلست

از چرخ گوهری بادا + گر در حساب نیاید بها جهان گوهرها
یعنی حرف یای تحتانی در آخر لفظ بها که بجای اظهار کسرهٔ
اضافت بطرف جهان گوهر ضرورت و بیجا بر استقلال اسمیت
ورزن محذوف شده است و لفظ اول در بعض جا محل مقطوع الاضافت
آید نظامی فرماید ع چو اول شب آهنگ خواب آورم
و همچنین لفظ نیم همه جا بدون کسرهٔ اضافت آید چون نیمروز
و نیم شب و همچنین لفظ پس گاهی مقطوع الاضافت آید
چنانکه پس فردا و پس انگاه و پس کوچه و همچنین از لفظ ولیعهد
و ولی نعمت کسرهٔ اضافت ساقط کنند مثال آنکه بکثرت
غلبهٔ اسمیت کسرهٔ اضافت ساقط شده باشد چنانکه گل بهاری
و گلنار و گل گز که هر دو اسم رنگیست مشهور و بستان سرا و
جامهٔ غوک که بعربی طحلب و بهندی کائی گویند و تیر زین
نوعی از تیر که سواران ولایت و زرین نگاه دارند و باید دانست
که کلمهٔ مضاف چون مرکب باشد بشین ضمیر یا تای خطاب یا
میم متکلم چون غلامش و اسپت و شمشیرم درینصورت علامت
فتح ماقبل و سکون ضمیر متصل کسرهٔ مضاف ظاهر نشود مگر
وقتیکه بجای ضمیر متصل ضمیر منفصل که آن زیاده از
یکحرف میباشد بگذارند چون غلام او و اسپ تو و شمشیر من
و همین حالت در کلمهٔ بی و بلا و جز و به که با وصف ثبوت
معنی اضافت علامت کسره ظاهر نشود و مثال لفظ بی
درین مصرع ع بی یار بسر نمیتوان برد + و بلا تصنع
میگوئیم و بجز عشق ضائع است + و دل به دور دیگر وقتیکه
بجای این الفاظ کلمهٔ دیگر که مترادف اینها باشد مثل
سوای و غیر و الا ما را بگذارند کسرهٔ علامت اضافت پیدا آید
و همچنین از لفظ بر بجای موحده بمعنی پیش که لازم الاضافت
بما بعد خویش باشد چنانچه درین بیت سعدی بیت
جوان از میان رفت بردند پیر + بکردند بر تخت سلطان
اسیر + ای پیش تخت سلطان نظامی فرماید مصرع
تظلم زنانند بر شاه روم + و همچنین از لفظ از بر و زبر که
بمعنی بالا باشد چنانچه درین مصرع بنشست از بر بارهٔ
کوه دش + مثال فک اضافت آن مصرع نشاندش

زبردست و ستور خویش ـ یعنی بالای مسند و زیاده این خود
و اگر زبردست را صفت مقدم و زیر دست گفته شود چنانکه بعضی
گمان برده اند فعل نشاند لغو محض خواهد بود و همچنین اگر لفظ شان
ضمیر جمع غایب کلمه مصدر بالف ممدوده مانند آب و مقصوره
مانند ایزد و مضاف الیه واقع شود کسره اضافی عمو یا در مضاف
جایز و روا است مصرعه خسرو ـ گرد زنخ شان محاسن کنار یعنی
زنخدان مغلان مثال الف ممدوده چنانچه سعدی مثال ایزد از
نظامی مصرع بنام بزرگ ایزد دادبخش ـ مثال دیگر از خاقانی
مقوله خاقان چین بیت چو ایزد بمن نعمتی در فزود ـ سپاس ایزدم
چون نباید نمود ـ جامی گوید ع بنام ایزد عجب گلدسته نور ـ و گاه
الف ایزد در کتابت هم ساقط کرده بما قبل موصول سازند چنانکه نظامی
و میتوانند که کسره اضافت از آخر لفظ بزرگ و سپاس ـ شعر نظامی و
آخر لفظ نام در مصرعه جامی زیر امثله مذکوره است ساقط کنیم الف ایزد را
هرسه جا بضرورت نظم ساقط کنیم چنانچه سقوط این الف در نظم بسیار است
در صورت از ما نحن فیه نخواهد بود و باید دانست که گاهی کلمه را بدل کسره
اضافت آرند چنانکه درین مصرع ربوده میشوند گانرا شکیب ـ
ای شکیب میشوند گان و همچنین درین مصرعه کسانرا نشد ناوک اندر
حریر ـ یعنی ناوک آنکسان در حریر نرفت و چنانکه در بعض الفاظ سقوط
کسره اضافت بنظر آمده همچنین در بعض جا بدون حاجت اضافت زیاد
کسره نیز دیده شده چنانکه کسره لفظ سر درین بیت ظهوری بیت
بزیر قصر قدرش در تماشا ـ سر بر پشت عقل دست بالا ـ
مثال دیگر از ظهوری مصرع از ایشان سر صندل آلود کرد ـ
و بعضی درچنین مقام یای تحتانی مینویسند و میگویند که این یا
زایده آید بدانکه هر چند در کلام اساتذه سقوط کسره اضافت
و زیادت آن در بعض محل واقع است لیکن ازین هر دو امر
اجتناب لازم بل الزم مگر اسقاط کسره اضافت از لفظ
صاحب و سر جایز است چون اندکی از اقسام اضافت
به بیان آمد چندی از مشابهات آن نیز گفته میشود تا
تمیز حاصل گشته طالبانرا یک نوع فایده دست دهد بدانکه
مشابه بمضاف و مضاف الیه ترکیب بدل و مبدل است درین
صورت حرف آخر اسم اول را مکسور نخوانند بلکه آخر هر دو اسم را
موقوف متلفظ نمایند چنانکه امام حسن و شاهزاده و میرزا
صاحب سخن شناس محمود بیگ پس اسم امام و شاهزاده و سخن شناس
را مکسور نباید خواند زیرا که درین هر سه اسم بدل است از حسن و میرزا
محمود بیگ این سه اسم بدل است از اینها و باید دانست که قریب
باسلوب ترکیب اضافی ترکیب تخیل حرف تشبیه باشد از مشبه به
باسقاط لفظ در از مشبه چنانکه آینه رو یعنی چون آینه در رو و سرو
قامت یعنی چون سرو در قامت و دیگر ترکیب تمیز چون پست مرتبه
و بلند همت یعنی پست از روی مرتبه و بلند از روی همت و درین هر دو
ترکیب آخرین نیز حرف آخر اسم اول را موقوف خوانند و اصلا مکسور
بر زبان نرانند و هر یک ازین هر سه قسم اسما مرکبه چنانکه آینه رو و سرو قامت
و پست مرتبه و بلند همت و امثال آنرا لقب گویند ـ

اضداد ـ بالفتح جمع ضد ـ

اضرار ـ بالکسر ضرر رسانیدن ـ

اضطرار ـ بالکسر بی اختیاری و بیچارگی کردن از صراح ـ

اضمار ـ بالکسر ضمیر آوردن بمعنی نهفتن و پنهان کردن و ضمیر آوردن بجای اسمی در کلام ـ

اضیع ـ بفتح اول و سکون ثانی و فتح تحتانی بمعنی بسیار ضایع کننده ـ

اضلاع ـ بالفتح جمع ضلع که بمعنی پهلو باشد و گاهی بمعنی گوشها
و اطراف و جوانب مستعمل میشود ـ

اضطجاع ـ بکسر اول و کسر طای مهمله و جیم و عین مهمله بر پهلو خفتن از
کنز و منتخب و صراح ـ

اضعاف ـ بالکسر دو چند گردانیدن و بالفتح دو چندها ـ

اضائف ـ بفتح اول جمع ضیف که بمعنی مهمان باشد و این جمع خلاف القیاس است

اضیاف ـ بالفتح جمع ضیف است که بمعنی مهمان باشد ـ

اضعف ـ بفتح اول و فتح عین مهمله ضعیف تر ـ

اضلال ـ بالکسر بیراه گردانیدن کسی را از کنز ـ

اضغاث احلام ـ بفتح اول و ضاد و غین معجمتین و ثای مثلثه
بمعنی دستهای گیاه خشک و تر باهم آمیخته چه اضغاث جمع ضغث بالکسر است
و احلام بالفتح و حای مهمله بمعنی خوابها جمع حلم که بالضم است بمعنی خواب
پس مجموع اضغاث احلام بمعنی خوابهای پریشان که تعبیر درست
نداشته باشند بسبب اختلاط احوال معقول و غیر معقول ـ

اضحوکه ـ بالضم و حای مهمله آن چیز و سخن که مردم را بخنده آرد ـ

اضعاف ـ مضاعفه ـ بالفتح دو چندها دو چند کرده شده و کنایه
ازین کثرت در کثرت و بسیار در بسیاری است ـ

فصل الف مقصوره مع طای مهمله

اطفاء ـ بالکسر کشتن آتش و کشتن چراغ از منتخب ـ

اطراء ـ بالکسر مبالغه کردن در ستایش و مدح ـ

اطناب ـ بالکسر دراز ی سخن و بالفتح رسنهای خیمه از منتخب و در بهار
عجم نوشته که اطناب بلفظ دادن و آوردن و رفتن مستعمل ـ

اطیب ـ بفتح اول و فتح تحتانی خوشبو دارتر و پاکیزه تر ـ

اطالت ـ بالکسر دراز کردن ـ

اطارت ـ بکسر اول پرانیدن ـ

اطراح ـ بالکسر و حای مهمله انداختن از دستار الفضلا و منتخب ـ بالکسر و تشدید لام

اطراد ـ بالکسر و تشدید طای مهمله بمعنی راست شدن کارهای
یکدیگر شدن و تخفیف بمعنی راندن از صراح و منتخب ـ

اطراز ـ بالکسر نقش کردن و بالکسر و تشدید نیز بمعنی نقش کردن ـ

اطلس ـ بمعنی درم بی نقش سکه و نام جامه ابریشمی که اکثر از نقش
ساده باشد و بمعنی سطحه مقعر فلک نهم که سطح محدب آنرا عرش
گویند زیرا که چنانچه درم بی نقش از نقوش ساده باشد همچنین
فلک نهم از نقوش کواکب ساده است و بمعنی گرگ و تیره تیره یعنی شوخ
تیره رنگ از منتخب و شرح نصاب شرح قران السعدین ـ

اطروش ـ بضم و سوم و واو معروف و شین معجمه بمعنی کر که
بهندی بهرا گویند از شروح نصاب ـ

اطماع ـ بالکسر کسی را در طمع انداختن از کنز و بالفتح جمع طمع ـ

اطراف ـ بالفتح کنارها و باصطلاح اطبا بمعنی دست و پا از کنز ـ

اطلاق ـ بالکسر روان کردن و رها کردن از بند و گشادن
و گفتن و شکم راندن از کنز و منتخب ـ

اطریفل ـ بالکسر معرب تری پهل چه در هندی تری بمعنی
سه باشد و پهل بمعنی ثمر از رساله معربات چون دوای معروف
از هلیله و بلیله و آمله مرکب است بدین اسم مسمی گردید ـ

اطلال ـ بالفتح نشانهای سرای کهنه و ویران از لطائف و کنز و منتخب ـ

اطریه ـ بالفتح و حرف چهارم یای تحتانی رشته که از میده
ساخته با شیر و شکر میخورند از برهان ـ

اطروبه - بالضم و رای مهمله مضموم و بای موحده آنچه مردم را بطرب آرد بمعنی ساز و مزامیر و نغمه مستعمل میشود -
اطره - بالضم ره بن ناخن از بحر الجواهر -
اطعمه - بفتح اول و کسر عین مهمله جمع طعام -

فصل الف مقصوره مع ظای معجمه

اظفار - بالکسر غالب گردانیدن و پیدا کردن از منتخب

فصل الف مقصوره مع عین مهمله

اعیاء - بالکسر و یای تحتانی مانده شدن و مانده کردن از بسیاری رفتن با حرکت از منتخب -
اعتاء - بالفتح سرکشان این جمع عتو ست از لطایف -
اعمی - بالفتح و میم مفتوح و در آخر الف بصورت یا بمعنی نابینا
اعشی - بالفتح و شین معجمه مفتوح و در آخر الف بصورت یا لقب شاعری عظیم الشان از عرب از سروری و در منتخب بمعنی شبکور نیز آمده است -
اعتزاء - بزای معجمه نسبت داشتن خود را بکسی نسبت کردن از منتخب
اعصار - بالکسر نافرمانی کردن و جمع کردن گروهی را بر خیر و شر -
اعتلاء - بالکسر بلند شدن از منتخب -
اعلاء - بالکسر بلند کردن و بزرگوار کردن از منتخب -
اعتناء - بالکسر و تای فوقانی نیز مکسور و بعد آن نون غمخواری کردن و تیمار داشتن و اهتمام و مهربانی کردن از کشف و کنز و منتخب -
اعفاء - بفتح اول و کسر ثانی و تشدید فا جمع عفیف
اعطاء - بالکسر دادن و بخشیدن از منتخب -
اعراب - بالکسر واضح و روشن گردانیدن و بیان کردن و حرکات او آخر کلمات عربیه چرا که واضح میکند معانی مقتضیه را یا آنکه دور میکند فساد التباس را یا بمعنی نحو است از عربت معدته اذا فسدت پس همزه بتقدیر باب افعال برای سلب باشد و بالفتح عربان صحرانشین با این معنی این لفظ جمعی است که مفرد ندارد از قاموس و صراح و لطائف و کنز وغیره -
اعجاب - بالکسر در تکبر و غرور انداختن و تکبر کردن و حیرت و تعجب آوردن و عجب داشتن از منتخب -
اعشاب - بالفتح گیاهای تر -

اعاجیب - بفتح اول و ثانی و کسر جیم جمع عجیب چنانکه احادیث جمع حدیث از قاموس -
اعقاب - بالفتح پس ماندگان و پس آیندگان و پسران او لاد جمع عقب
اعادت - بکسر اول باز گردانیدن و باز گفتن از منتخب و کنز
اعنات - بالکسر و حرف سوم نون و در آخر تای فوقانی خود را بکار سخت افگندن نام صنعتے که آنرا التزام ما لا یلزم نیز گویند -
اعوجاج - بالکسر و واو مکسور و هر دو جیم بمعنی کج شدن از منتخب و کنز
اعرج - بفتح اول و ثالث لنگ از منتخب -
اعتداد - بالکسر بمعنی اعتبار و بمعنی شمار کردن از لطایف و منتخب
اعداد - بالکسر آماده ساختن و بالفتح جمع عدد از منتخب
اعتضاد - بالکسر و ضاد معجمه بازو دادن یعنی یاری و مدد کردن و میتوان که گاهی اعتضاد که مصدر است بمعنی معتضد باشد که اسم فاعل است چنانکه هدی بمعنی هادی -
اعتماد - بکسر اول و ثالث پشت تکیه کردن بچیزی از کشف -
اعتقاد - بدل گرفتن و سخت محکم شدن عقد داشتن مستعمل از بهار عجم
اعتیاد - بالکسر و بعد فوقانی تحتانی باز آمدن عادت کردن از منتخب
اعذار - بالکسر و حرف سوم ذال معجمه عذر کردن و ختنه کردن و طعام و ضیافت ختنه از منتخب و صراح و کنز -
اعصار - بالکسر و صاد مهمله گرد باد که بهندی بگوله گویند و بالفتح جمع عصر که بمعنی زمانه است از کشف و منتخب و شرح نصاب -
اعتبار - بالکسر عبرت گرفتن و باندیشه از پی چیزی رفتن و چیزی را نیک انگاشتن از منتخب -
اعور - بالفتح و واو مفتوح بمعنی شخص یک چشم و نام یک روده از شش روده شکم چرا که آنرا مدخل و مخرج همان یک راه است از بحر الجواهر و کنز -
اعتذار - بالکسر عذر خواستن -
اعمار - بالفتح عمرها و زندگانیها این جمع عمر است از منتخب و مدار
اعشار - بالفتح و شین معجمه جمع عشر که بالضم بمعنی ده حصه شده از چیزی
اعزاز - بالکسر عزت دادن -
اعجاز - بالفتح سرینها و بالکسر عاجز کردن کسی را و خرق عادتیکه از نبی ظاهر شود چرا که کافران از دیدن آن عاجز میگردیدند

از منتخب وغیر آن -
انعکاس - بالکسر واژگون کردن و عکس چیزی در آب و آئینه وغیره انداختن -
اعمش - بالفتح و میم مفتوح و شین معجمه آنکه آب از چشمش بسبب مرض جاری باشد و لقب عالمی از منتخب و لطایف
اعواص - بالکسر و صاد مهمله دشوار کردن کار بر خصم از منتخب
اعراض - بالکسر روی از چیزی گردانیدن و بالفتح متاعها و بیماریها و باصطلاح اطبا بمعنی مرض که بسبب مرضی پیدا شده باشد و جمع عرض که بمقابله جوهر باشد یعنی چیزی که ثابت و مستقل بنفس خود نباشد و قایم بغیر باشد و اعراض نفسانی عبارت از غم و هم و فزع و فرح و خجلت است -
اعتراض - پیش آمدن مر کسی را و در میان آمدن و حایل شدن از کشف و کنز اللغات -
اعتیاض - بمعنی عوض دادن و درین لفظ یا بدل از واو است از لطایف
اعتساف - بالکسر از عسف بمعنی بیراه رفتن و بیداد کردن از کنز و کشف و منتخب -
اعراف - بالفتح مقامی ست مابین دوزخ و بهشت و بدان جهت آنرا اعراف گویند که ساکنان آنجا اعراف باشند یعنی شناسنده باشند باحوال بهشتیان و دوزخیان و این روایت از امام مجاهد است از مدار الافاضل و کشف و منتخب و صاحب کشف و منتخب بمعنی بو یا نیز نوشته -
اعتراف - بالکسر بخطای خود اقرار کردن و شناختن از منتخب و بلفظ داشتن و آوردن مستعمل -
اعتکاف - بالکسر باز ایستادن از چیزی از کنز و در منتخب گوشه نشینی در مسجد
اعطاف - بالفتح پهلوها از کنز جمع عطف -
اعتناق - معانقه کردن از لطائف -
عتاق - بالکسر بنده آزاد کردن از منتخب -
اعناق - بالفتح گردنها و بزرگان قوم از لطایف و منتخب
اعتزال - بالکسر و زای معجمه یکسو شدن از کنز و در لطائف گوشه نشینی و یکسو شدن و منکر عالم باطن شدن و در محسوسات ماندن تمام شد و باصطلاح اکثر از محققین

اعتزال قائل بتقدم شدن و عباد را خالق افعال خود یا خیر او شر انپداشتن و اصلح در حق عباد از طرف باری تعالی واجب دانستن است ۔

اعدل ۔ بفتح اول و فتح دال شایسته تر بگواهی دادن و داد دهنده تر از صراح ۔

اعمال ۔ بالکسر کار فرمودن و بالفتح کارها و بمعنی گناهان و بزرگناهان نیز آمده ظاهرا باین معنی اخیر مجاز است ۔

اعزل ۔ بالفتح و زای معجمه نیز مفتوح در لغت بمعنی مرد بی سلاح است و نام ستاره که آنرا سماک اعزل گویند چه قریب او کوکب دیگر که بمنزله سلاح و نیزه او باشد نیست بخلاف سماک رامح که قریب او کوکب است که بمنزله سلاح و نیزه باشد از شرح قران السعدین و منتخب ۔

اعجال ۔ بالفتح شتابیها و شتابی کنندگان و گوساله ها ۔

اعتدال ۔ بالکسر میانه شدن در گرمی و سردی و خشکی و تری یا در طول و عرض و برابر بودن هر چیز و گاهی کنایه باشد از اعضا و اندام چرا که اکثر اعضای بیرونی انسان دو دو هستند و باهم عدل یعنی برابر افتاده اند و این مجاز است که اطلاق مصدر بر اسم فاعل شده است ۔

اعتلال ۔ بالکسر بیمار شدن و بهانه آوردن و علت و سبب آوردن برای چیزی و هم باز داشتن کسی را از کاری از صراح و منتخب ۔

اعتقال ۔ بالکسر و قاف بند کردن و بسته گردانیدن از کنز و منتخب ۔

اعتصام ۔ بالکسر خود را از گناه محفوظ داشتن و چنگ در زدن بچیزی از کنز و منتخب ۔

اعظام ۔ بالکسر بزرگ کردن و بزرگ داشتن ۔

اعاظم ۔ بفتح اول و کسر ظای معجمه بمعنی بزرگتران این جمع اعظم است چنانکه افاضل جمع افضل ۔

اعلام ۔ بالکسر خبر دادن و آگاه کردن و بالفتح علمهای فوج و نشانهای لشکریان و بمعنی اسمهای مردم و نامهای شعر و بمعنی کوهها از منتخب ۔

اعدام ۔ بالکسر نیست کردن ۔

اعم ۔ بفتح اول و ثانی و تشدید میم فراگیرنده تر همه را از منتخب ۔

اعجم ۔ بالفتح آنکه سخن فصیح گفتن نتواند و بمعنی گنگ نیز آمده از منتخب و غیر آن ۔

اعمام ۔ بالفتح جمع عم که بمعنی برادر پدر است از منتخب ۔

اعوام ۔ بالفتح بمعنی سالها و این جمع عام است که بمعنی سال باشد از منتخب ۔

اعلان ۔ بالکسر ظاهر کردن و آشکارا کردن از کنز و صراح ۔

اعلن ۔ بفتح اول و سوم آشکارا تر ۔

اعوان ۔ بالفتح یاران یعنی مددگاران و یاوران از کنز و منتخب ۔

اعیان ۔ بالفتح بمعنی بزرگان و چشمها و اشیا و ذوات موجودات و خارج از منتخب ۔

اعجوبه ۔ بضم همزه بمعنی عجیب و آنچه مردم را در تعجب اندازد نه بغیر همزه از مزیل الاغلاط ۔

اعنه ۔ بفتح اول و کسر عین و تشدید نون مفتوح جمع عنان اسپ ۔

اعزه ۔ بفتح اول و کسر عین و تشدید زای معجمه مفتوح بزرگواران و عزیزان و این جمع عزیز است ۔

اعونه ۔ بفتح اول و سکون عین و کسر واو و ابده نون یاری کنندگان و این جمع عاین است خلاف القیاس و عاین صیغه اسم فاعل باشد از عون ۔

اعیان ثابته ۔ صور اسمای الٰهی از کشف و مدار الافاضل بمعنی صور علمیه نوشته است ۔

اعضاء رئیسه ۔ دل و دماغ و جگر و غیره ۔

اعمی فطری ۔ بالفتح و میم مفتوح و فای مکسور بمعنی کور مادر زاد ۔

اعیائی ۔ بالکسر و بالفتح نام دردی که صاحبش از حرکت ایذا اسے یابد ۔

اعالی ۔ بفتح بلندان و بلندمرتبگان و جاهای بلند از کنز و کشف ۔

اعادی ۔ بفتح اول و ثانی و کسر دال بمعنی دشمنان از منتخب و کنز و کشف ۔

اعجمی ۔ بالفتح مراد از نادان و غیر فصیح از شرح تحفة العراقین ۔

اعرابی ۔ بالفتح بمعنی یکی از اعراب و این منسوب است باعراب که بمعنی عربان صحرانشین است ۔

اعنی ۔ بفتح اول و سکون ثانی و کسر نون بمعنی قصد میکنم و مراد میدارم این صیغه متکلم واحد است از عنی یعنی عنایة ۔

فصل الف مقصوره و با غین معجمه

اغرا ۔ بالکسر بجنگ برانگیختن کسی را و بر غلانیدن از کشف و کنز و منتخب ۔

اغضا ۔ بالکسر و ضاد معجمه اغماض و چشم پوشی ۔

اغوا ۔ بالکسر گمراه کردن از منتخب ۔

اغنا ۔ بالکسر توانگر کردن و بے نیاز گردانیدن از منتخب ۔

اغتراب ۔ غریب و مسافر شدن از لطائف ۔

اغاثت ۔ بکسر اول و حرف چهارم ثای مثلثه بمعنی فریادرسی از منتخب ۔

اغریرث ۔ بکسر اول و سوم و پنجم و در آخر ثای مثلثه نام بادشاه برادر افراسیاب از مؤید و برهان و مدار ۔

اغاید ۔ معشوقان این جمع اغید است که صیغه اسم التفضیل باشد بمعنی نازک بدن تر و نرم اندام تر از منتخب و صراح ۔

اغبر ۔ بالفتح و بای موحده نیز مفتوح بمعنی خاک رنگ و گرد آلود از کنز و منتخب ۔

اغتفار ۔ مغفرت از لطائف ۔

اغار ۔ بالفتح بمعنی نم در زمین نشاک و چسپیدن و بر غلانیدن و آمیختن از لطائف ۔

اغمار ۔ بالفتح نادانان و نا آزموده کاران ۔

اغلمش ۔ بفتح اول و ثالث و رابع نام بادشاهی از ترکستان از مدار و شرح و بعضی محققین بضم اول و سوم و چهارم نوشته اند ۔

اغماض ۔ بالکسر چشم پوشی و آسان گرفتن و بمعامله از منتخب

اغلط - بمعنی غلط تر -

اغلاط - بالکسر غلط کردن و بالفتح جمع غلط -

اغلاظ - بالفتح وظای معجمه چیزهای درشت وسطبر -

اغتراف - از کف آب خوردن از لطائف -

اغلاق - بالکسر در بستن از کنز و منتخب و باصطلاح دشوار کردن حصول معما -

اغراق - بالکسر غرق کردن و مبالغه کردن و کمان سخت کشیدن از منتخب و بعض از محققان نوشته اند که اغراق آن مبالغه را گویند که بحسب عقل ممکن باشد و باعتبار عادت محال نماید و آنکه بعادت و عقل هر دو محال باشد آنرا مبالغهٔ غلو نامند -

اغفال - بالکسر فروگذاشتن و بی خبری از منتخب -

اغلال - بالفتح طوقهای آهنی جمع غل بالضم و آبهای روان بالکسر خیانت و کینه از لطائف -

اغنام - بالفتح بز و گوسپندان این جمع غنم است -

اغلام - بالکسر کار شنیع با امردان و کودکان کردن -

اغصان - بالفتح و صاد مهمله جمع غصن بالضم که بمعنی شاخ درخت است از کشف و کنز و منتخب -

اغلاظ ایمان - بالفتح و ظای معجمه بکسور و الف مفتوح بمعنی قسمهای درشت -

اغلوطه - بضم اول و ثالث چیزی یا سخنی که بآن کسی را در غلطی و وهم اندازند از منتخب وغیره -

اغذیه - بفتح اول و سکون ثانی و کسر ذال معجمه و فتح تحتانی جمع غذا -

اغانی - بالفتح جمع اغنیه که بضم اول و تشدید یای تحتانی مثل امنیه و امانی و اضحیه و اضاحی و اغنیه سازها را گویند که بنفخ دم مینوازند مثل چنگ و رباب و مزمار آنرا گویند که بنفخ نوازند مثل نی و موسیقار شرح گلستان از میر نور الله و منتخب -

فصل الف مقصوره بعد ف

افنا - بالکسر نیست کردن از منتخب -

افعی - بفتح اول و سکون فا و فتح عین مهمله و در آخر بصورت یا نوعی از مار سیاه که بغایت زهرناک باشد فارسیان بکسر عین خوانند -

افسا - بالفتح و سین مهمله بمعنی افسونگر از برهان -

افشا - بالکسر آشکارا و ظاهر کردن از منتخب -

افترا - بالکسر بمعنی بهتان -

افراس آب - بالفتح و سین مهمله بکسور بمعنی حبابها که بوقت بارش بر روی آب پدید آیند از سروری -

افراسیاب - بالفتح بادشاهی عظیم الشان از بادشاهان توران که بغایت شجاع و بهادر بود و بمعنی حبابها نیز باشد و باین معنی چون در لفظ آب دو الف است الف اول بیای تحتانی موافق قاعده بدل شده است -

افت - بالضم بمعنی افتادن بمیان داری یعنی در گشتی دو کس را از هم جدا کردن از شرح گل کشتی -

افاضت - بکسر اول فیض دادن و خبر بسیار رسانیدن و پر کردن ظرف از منتخب -

افاقت - بالکسر بهوش باز آمدن از منتخب و کنز -

افلاج - بالکسر فالج شدن و بحس حرکت گردیدن عضو -

افلاح - بالکسر فیروزمندی و رستگاری از منتخب -

افتتاح - بالکسر گشادن و آغاز کردن از منتخب -

افتراح - بالکسر و در آخر حای مهمله سرور شادمانی کردن -

افراح - بالکسر شاد کردن از کنز -

افضاح - بالکسر و ضاد معجمه فضیحت کردن و رسوا کردن

افضح - بالفتح رسواتر -

افتضاح - بضاد معجمه رسوائی -

افتقاد - بالکسر و حرف چهارم قاف بمعنی گم کردن یعنی ناموجود کردن و بمعنی تفحص کردن و بمعنی گم شده را باز جستن و مهربانی کردن از لطائف -

افتاد - بالضم مجازاً بمعنی اتفاق از مدار و کشف -

افساد - بالکسر فساد کردن و تباه کردن و بالفتح تباهیها از منتخب -

اتخاذ - بالفتح و خای معجمه و ذال معجمه ابنا -

افتقار - بالکسر احتیاج و درویشی و خواری و عاجزی از منتخب وغیره -

افکار - بالفتح و کاف عربی جمع فکر و در فارسی بفتح اول و کاف فارسی بمعنی ریش و زخم و بمعنی مجروح از رشیدی و برهان -

افطار - بالکسر روزه شکستن و روزه گشادن از منتخب

افدر - بالفتح و دال مهمله مفتوح بمعنی برادرزاده و خواهرزاده از کشف و سروری و مدار و در برهان و رشیدی نوشته که صحیح آنست که برادر پدر را گویند که بعربی عم نامند -

افشار - بالفتح و شین طائفه ایست از قزلباش از فرهنگ ترکی -

افسار - بالفتح و سین مهمله ریسمانیکه بدان اسپ را بسته میکشند بهندی باگ ڈور گویند -

افزار - مصالح طعام مثل گشنیز و قرنفل و زیره وغیره و این مخفف ابزار است -

افسوس - بالضم بمعنی طنز و بازی و ظرافت و تمسخر و بالفتح دریغ و حسرت و ظلم از رشیدی و در برهان همه معنی بالفتح -

افلاس - بالکسر بیچیز شدن یعنی بجائی رسیدن که گویند فلسی ندارد از صراح بدانکه درین لفظ خاصیت باب افعال سلب ماخذ است -

افتراس - بالکسر گردن شکستن و کشتن و به نشان دریافتن چیزی را و سوار شدن از منتخب -

افراس - بالفتح اسپان و این جمع فرس است که بمعنی اسپ باشد -

افتتاش - بالکسر تفتیش کردن یعنی جستجو کردن از لطائف

افراط - بالکسر از حد درگذشتن و این ضد تفریط است که بمعنی کمی کردن و تقصیر کردن است از صراح و منتخب -

افتراق - بالکسر از همدیگر جدا کردن -
افق - بضمتین کنارهٔ آسمان از منتخب تحقیق افق در بیان لفظ آفاق نوشته شد و هم تحقیق دائره عظمی در فصل دال مع الالف مفصل مذکور خواهد شد -
افک - بالکسر دروغ و بهتان از کنز و مدار -
افضح - بالفتح اشارتست به افضل الدین که نام خاقانی است علیه الرحمة -
افاضل - بفتح اول و کسر ضاد معجمه فاضلتر آن و این جمع افضل است -
افتعال - بالکسر تهمت و بهتان -
افضل الاشکال - کنایه از شکل ...
افیال - بالفتح جمع فیلان -
افیل - بفتح اول و کسر فا بمعنی شتر جوان از شرح نصاب -
افعی آتشین دم - بفتح دال کنایه از بندوق -
افحام - بالکسر حای مهمله خاموش گردانیدن بحجت از منتخب -
افگنده سم - بمعنی عاجز و از حرکت باز مانده -
افریشم - بمعنی ریشم -
افتادن - بالضم و بالفتح چنانکه مشهور شده از برهان و مؤید و مدار و کشف -
افسریدن - بالفتح تعجب کردن از برهان -
افانین - بفتح و حرف چهارم که نون است مشهور بمعنی شاخهای درخت و بمعنی هنرها و انواع سخن جمع الجمع افنان است و افنان جمع فنن است که بمعنی شاخ باشد و نیز جمع فن از منتخب -
افنان - بالکسر گوناگون آوردن و بالفتح شاخهای درخت جمع فنن از کنز -
افسان - بالفتح و سین مهمله سنگ فسان -
افغان - بالفتح آه و ناله و نام قومی است معروف از رشیدی و برهان -
افتتان - بالکسر و تای فوقانی فتنه انگیختن و در فتنه افتادن از لطائف و کنز -

افسرده - از بسیاری سردی نیز پژمرده شده و یخ بسته شده از بهار عجم و غیر آن -
افرنجه - بالفتح و رای مهمله مفتوح و نون و جیم عربی نام شهری -
افئده - بالفتح و حرف سوم که همزه است مکسور و دال مهمله مفتوح بمعنی دلها و این جمع فؤاد است که بمعنی دل باشد -
افواه - بالفتح دارهای خوشبو بمعنی دهنها و بمعنی جمع فوه است که بر وزن قول بمعنی دهن باشد لیکن مجازاً بمعنی شهرت مستعمل از کنز و منتخب و خیابان و سید نور الله در شرح گلستان نوشته که افواه جمع فوه است که بضم اول باشد ها را از آخر حذف کردند چون واو تحمل اعراب نداشت بمیم بدل کردند ضمهٔ فا که بجهت مناسبت واو بود برای خفت بفتحه مبدل شد چنانچه در محل مفرد فم گویند چون صیغه را هنگام تصغیر و جمع تکسیر باصل و مینمایند در تصغیر فویه و در جمع افواه گویند -
افاغنه - بفتح اول و غین معجمه مکسور و نون جمع افغان که قومی است معروف -
افضیه - بالفتح و ضاد معجمه مکسور مکانهای فراخ و این جمع فضاست -
افگانه - بالفتح و کاف فارسی و نون بچهٔ ناتمام که در کمتر از هفت ماه متولد شود -
افضلی - تخلص خاقانی که در ابتدا میکرد -
افعی - بالفتح قسمی است از مار بغایت زهرناک از کنز و گویند که افعی از دیدن زمرد کور میگردد -
افاعی - مارهای زهرناک این جمع افعی است -

فصل الف مقصوره مع قاف

اقتنا - بالکسر و نون سرمایه دادن و کسب کردن از منتخب و کنز -
اقتنا - بالکسر و تای فوقانی مکسور و نون کسب کردن یعنی حاصل کردن و سرمایه گرفتن از کنز و منتخب -

اقتفا - بالکسر و چهارم فا بمعنی پیروی از منتخب -
اقصا - بالفتح کنارها و دورها جمع قصا که بفتح اول و قصر بمعنی دوری و کناره است چنانکه ارجا جمع رجاست و هم جمع قصی که بمعنی دور است از صراح و قاموس -
اقصی - بالفتح و صاد مهمله مفتوح بمعنی دورتر و بنهایت رسیده تر و مسجد اقصی مسجدیست که آنرا بیت المقدس گویند بنا کردهٔ داود علیه السلام در ملک شام واقع است و آن قبلهٔ یهود است -
اقربا - بالکسر رای مهمله جمع قریب که بمعنی خویشاوندانست و آنچه بازمردم بفتح را و ضم را خوانند غلط محض است کما لایخفی علی صاحب علم التصرف -
اقوا - بالکسر عیبی است از عیوب قافیه و آن مختلف کردنست قافیه را باختلاف حرکات نه باختلاف حروف چون قافیه گل بالکسر یا گل بالضم و قافیه دور بالفتح با دور بالضم و اقوا در لغت تمام شدن زاد است و چون این عیب بسبب آن میباشد که زاد شاعر که قافیه صحیح است تمام شده لهذا این عیب را اقوا نام کردند از منتخب و رسالهٔ عطائی -
اقلیمیا - بالکسر و یای اول معروف ریم نقره و چرک طلا از منتخب -
اقتدا - بالکسر و تای فوقانی نیز مکسور پیروی کردن از منتخب -
اقضی - بالفتح و ضاد معجمه مفتوح حکم کننده تر از منتخب -
اقوی - بفتح اول و سوم قوی و زورمندتر -
اقویا - بالفتح و واو مکسور و تحتانی زورمندان و این جمع قوی است -
اقرب - قریب تر -
اقارب - بالفتح نزدیکان و خویشان از منتخب -
اقتضاب - بالکسر و ضاد معجمه و بای موحده بریدن از کنز -
اقتراب - بالکسر نزدیک آمدن از لطائف -
اقصی القضات - بضم قاف دوم و فتح و تخفیف

ضاد معجمه ودوم قاضی تر از قاضیان یعنی آن قاضی
که در مرتبه قضا بالاتر از قاضیان باشد۔
اقامت۔ بکسر اول ماندن در جایی وقیام نمودن و
قائم کردن وتکبیر حرفیه اطلاع نماز جماعت گفتن
اقالت۔ بالکسر فسخ بیع نمودن وباز کاری در گذشتن
اقوات۔ بالفتح جمع قوت که بمعنی رزق وخوراک است
اقناعیات۔ بالکسر عبارت از ظنیات۔
اقبح۔ بالفتح وبای مهمله ناقص تر ومعیوب تر۔
اقداح۔ بالفتح کاسهای بزرگ وبالکسر عیب کردن کسی را۔
اقبح۔ بالفتح زشت تر از منتخب۔
اقماح۔ بالکسر حای مهمله سر بر آوردن سوی آسمان
چنانکه چشمها بسوی زمین باشد از لطائف۔
اقتراح۔ بالکسر ودر آخر حای مهمله بمعنی خواستن و
سوال کردن از صراح ومنتخب وکشف۔
اقلید۔ بالکسر معرب کلید از منتخب وصحاح۔
اقتصاد۔ بالکسر وصاد مهمله میانه روی از منتخب۔
اقطار۔ بالفتح کنارها وبمعنی قطرها در صورت معنی اول
جمع قطر بالضم است بمعنی کناره از منتخب وکنز۔
اقتصار۔ بالکسر وصاد مهمله کوتاهی کردن وبر یک
چیز ایستادن از منتخب وباصطلاح اهل معانی کلام را
کثیر اللفظ وقلیل المعنی نمودن۔
اقتباس۔ بالکسر آتش گرفتن چراکه مصدر است
ماخوذ از مادهٔ قبس که بفتحتین بمعنی آتش پاره است
ونیز لفظ اقتباس بمعنی نور گرفتن وباصطلاح اهل علم
بدیع اندکی از قرآن یا حدیث در عبارت خود
آوردن بی اشارت از کنز وبعضی رسائل۔
اقلیدس۔ بضم اول وکسر لام ودال کشوز نام کتابیست
در علم هندسه واشکال ریاضی که بنام مصنفش آنرا نامند و
معنی لغوی این لفظ کلید هندسه است چه بزبان یونانی
اقلی بالضم کلید ودس بالکسر بمعنی هندسه وبکسر اول و
فتح دال نیز نوشته اند از سروری وبرهان وغیر آن وجه

منتخب بالضم گفته وحرکت دال نوشته۔
اقتناص۔ بالکسر ونون وصاد مهمله شکار کردن
وکسب کردن از کنز ولطائف۔
اقط۔ بالکسر وبکسرتین بمعنی پنیر که آنرا قرب وکشک
نیز گویند وآن ماست وجغرات خشک کرده شده است
که آنرا نان خورش سازند از شروح نصاب ومنتخب کنز۔
اقطاع۔ بالفتح جاگیرات وپرگنها استفادار نداک
ومنتخب ومصطلحات۔
اقرع۔ بالفتح ورای مهمله مفتوح وعین مهمله بمعنی گل که بهندی
آنرا گنجا گویند بفتح کاف عربی از شروح نصاب۔
اقطع۔ بالفتح بریده دست از لطائف۔
اقماع۔ بالکسر وعین مهمله شکسته گردانیدن
وبالفتح شکستنها وکوهانهای شتر۔
اقتناع۔ بالکسر قناعت کردن۔
اقتطاف۔ بالکسر وطای مهمله میوه چیدن وثمره یافتن
اقفال۔ بالفتح جمع قفل است۔
اقبال۔ پیش آمدن ودر آوردن دولت بسوی کسی
وبمعنی قبول کردن از منتخب وغیره ودر بهار عجم نوشته که
فارسیان بمعنی دولت وقوت طالع استعمال نمایند
اقبیل۔ بالکسر بای موحده مکسور ویای تحتانی مجهول
اما که اقبال که همین معنی اقبال دارد۔
اقل۔ بفتحتین وتشدید لام بمعنی اندک تر وعبد
اقل بمعنی غلام کم قیمت تر۔
اقیال۔ بالفتح ویای تحتانی بزرگواران از کنز
اقلال۔ بالکسر اندک کردن ودرویشی از لطائف ومنتخب
اقتحام۔ بالکسر وحرف چهارم حای مهمله اختیار کردن ودر آمدن
در چیزی وستم کردن وخوار داشتن از کنز ومنتخب۔
اقسام۔ بالفتح حصه ها وسوگندها۔
اقانیم۔ بفتح اول وکسر نون جمع اقنوم وآن
سه کتابست نصاری را در مذهب ایشان۔
اقنوم۔ بضم اول وضم نون اصل هر چیز وباصطلاح

ترسایان اقنوم سه است وجود وحیات وعلم وآنرا
آب وابن وروح القدس نیز گویند ونام سه
کتاب مذهب نصاری در بیان هر سه اقنوم مذکور
از موید ومنتخب وغیر آن۔
اقحام۔ بالکسر انداختن چیزی را در چیزی از منتخب
اقوام۔ بالفتح جمع قوم۔
اقدام۔ بالکسر پیش رفتن ودر کاری وبالفتح قدمها از کنز
اقلیم۔ بالکسر وآن هفتمین حصه باشد از ربع مسکون
که عبارت از زمین آبادست وهر حصهٔ طولانی است
که یکسر بمشرق دارد وسر دیگر بمغرب وهر اقلیم منسوب بیکی
از سبعهٔ سیاره است ودر بعض کتب اسمای هفت اقلیم و
مناسبت هر یکی بسیاره این چنین نوشته اند چنانکه شیخ
محمد لاد صاحب موید الفضلا نوشته است هندوستان بزحل
وچین بمشتری وترکستان بمریخ وخراسان یعنی ایران
بشمس وماوراء النهر یعنی توران بزهره وروم بعطارد
وبلخ بقمر منسوب است واطلاق اسم اقلیم براین اکثر ماسی
مذکور مخالف قرار داد حکماست چنانچه تفصیل اقالیم
در باب های هوز بشرح لفظ هفت اقلیم خواهد آمد
ان شاء الله تعالی ولفظ اقلیم از منتخب وکشف وغیره
بالکسر ثابت شده است وبفتح غلط است۔
اقحوان۔ بضم اول وضم حای مهمله وفتح اول نیز آمده
بمعنی بابونه از موید وبحر الجواهر وسروری وبرهان
اقران۔ بالفتح همسران ونزدیکان وهمسایگان از مدار
اقتران۔ نزدیک شدن۔
اقچه۔ بالفتح وجیم فارسی بمعنی مهر زر ونقره یعنی درم و
دینار وهر چیز سپید که در گشت نصب کنند این لفظ
ترکی است ودر لغات ترکی بالف ممدوده وسکون
قاف نوشته است۔
اقضیه۔ بالفتح وضاد معجمه وبکسر اول جمع قضا که بمعنی حکم باشد
اقاله۔ بکسر اول بیع را فسخ کردن یعنی بعد از فروختن
چیزی خریدار وفروشنده بر رضامندی یکدیگر از اراده

بیج درگذرند و بمعنی از گناه درگذشتن و بمعنی موقوف کردن اراده از منتخب و شرح مقامات حریری

اقمشه - بفتح اول و کسر میم جامهای پشمینه درختها و متاعها و این جمع قماش است -

اقاصی - بفتح اول و صاد مهمله بکسره دوربران از منتخب و کنز

فصل الف مقصوره مع کاف عربی

اکفا - بالفتح و خا بمعنی همسران و همجنسان چراکه جمع کفو ست و بالکسر یکی از عیوب قافیه که حرف روی یا قید مختلف باشد بشرط قرب مخرج چون صباح و سپاه و بجره و شهر از منتخب و رساله عطائی -

اکاذیب - بفتح اول و کسر ذال معجمه سخنهای دروغ جمع کاذب خلاف القیاس چنانکه اباطیل جمع باطل یا آنکه جمع اکذاب باشد و اکذاب جمع کذب -

اکتیاب - دردمند و غمناک شدن از لطائف و کنز -

اکتساب - بالکسر حاصل کردن چیزی بسعی خود از منتخب -

اکباب - بالکسر و بهره و بای موحده نگون افتادن از لطائف و در منتخب نوشته که بر رو افتادن و بر رو افگندن لازم و متعدی است -

اکرات - بضمتین جمع اکرة باشد مثل کرة عناصر و کرة افلاک -

اکراد - بالفتح و کاف عربی و دال مهمله جمع کرد بالضم که قومی ست از عجم اکثر ایشان صحرانشین باشند از منتخب و غیره -

اکید - بفتح اول و کسر کاف عربی بروزن فعیل بمعنی محکم و استوار -

اکدر - بالفتح تیره تر از لطائف -

اکار - بالفتح و تشدید کاف برزگر یعنی مزارع اسے دهقان که زراعت کند از منتخب -

اکثار - بالکسر ثای مثلثه بسیار گفتن و بسیار کردن و بسیار خوردن از منتخب -

اکسیر - بالکسر بمعنی کیمیا از کشف و سروری و موید -

اکییس - بفتح اول و سکون کاف و فتح یای تحتانی و سین مهمله زیرک تر از لطائف -

اکدش - بکسر اول و سکون کاف عربی و کسر دال مهمله بمعنی محبوب یعنی اسپیکه پاورش از هند و پدرش از ترکستان باشد از جهانگیری و لطائف و اسپیکه مادرش ترکی و پدرش عربی باشد و آن بغایت تیز رفتار بود و گاهی مجازا بمعنی مرکب مجموعه آید -

اکارع - بفتح اول و کسر رای مهمله و عین مهمله پاهای گاو و گوسپند از صراح -

اکناف - بالفتح بمعنی اطراف و کنارها و بمعنی پناهها و این جمع کنف است که بمعنی پناه و کناره و طرف باشد از منتخب و کنز -

اکتناف - بالکسر پناه گرفتن از لطائف -

اکاف - بکسر اول پالان خر و اسپ از شرح نصاب و کنز و منتخب -

اکحل - بالفتح و حای مهمله نیز مفتوح آنکه چشمها و رستن مژگان او سیاه باشد و سرمه در چشم کرده و نام رگیست که آنرا هفت اندام گویند و آن میان رگ سر و باسلیق ست از منتخب و کنز -

اکول - بالفتح بروزن فعول بسیار خورنده -

اکال - بالفتح و تشدید کاف بسیار خورنده -

اکیل - بالفتح همکاسه یعنی همراه خورنده -

اکمال - بالکسر کامل کردن و تمام کردن -

اکتحال - بالکسر سرمه در چشم کشیدن از کنز

اکلیل - بالکسر بمعنی تاج و نام منزل هفدهم از منازل قمر و آن سه ستاره است بشکل مثلث بصورت تاج بر پیشانی عقرب از شرح قرآن السعدین و کشف و مدار -

اکل - بضمتین بمعنی میوه و بفتح اول و سکون کاف بمعنی خوردن از لطائف -

اکمل - بمعنی کامل تر -

اکارم - بفتح اول و کسر رای مهمله گرامی تران و بخشنده تران -

اکتتام - بالکسر و بعده تای فوقانی پنهان داشتن و پوشیدگی و خضاب کردن -

اکمام - بالفتح آستینها و غلافهای شگوفه از منتخب -

اکنون - در برهان بروزن مجنون قیاس میخواهد که بالضم باشد چه این لفظ ظاهرا مزید علیه کنونست که بضمتین باشد چون الف در اول ثلاثی و رباعی و غیره آرند مابعد او ساکن کنند و همان حرکت مابعد بدو دهند -

اکوان - بالفتح و کاف عربی در فارسی نام دیوی که رستم را در دریا انداخته بود و باز بدست رستم کشته شد از برهان و رشیدی و در عربی بمعنی موجودات و مخلوقات و این جمع کون است که بالفتح باشد و میتواند که جمع کائن باشد که بمعنی پیدا شونده است -

اکنان - بالفتح و کاف عربی و حرف سوم نون پرده‌ها و این جمع کن است که بالکسر و التشدید بمعنی پرده و پوشش باشد کذا فی المنتخب -

اکسون - بالکسر و کاف عربی و ضم سین مهمله دیبای سیاه از جهانگیری و موید و کشف و رشیدی و سروری و در برهان بالفتح و بالکسر آمده -

اکاسره - بفتح اول و کسر سین مهمله جمع کسری که لقب نوشیروانست لیکن اکاسره اولاد او را گویند و گاهی از لفظ اکاسره سلاطین عجم کبر مراد باشد از منتخب

اکیله - بفتح اول و کسر کاف خوردنی و غذا چرا که فعیله بمعنی مفعوله است -

اکمه - بالفتح کور مادرزاد از لطائف و کنز -

اکله - بفتح همزه و کسر کاف نام مرضی ست بد اول از مزیل الاغلاط -

اکتناه - بالکسر بکنه چیزے رسیدن -

اکراه - بالکسر بزور و ستم کسے را بر کاری داشتن از کنز -

اکاله - بالفتح و تشدید کاف بسیار بسیار خورنده -

اکسیری - بالکسر کیمیاگر -

فصل الف مقصوره مع لام

الا - بکسر اول و تخفیف بمعنی نعمت و نیکی و بفتح اول بمعنی بدان و آگاه باش درینصورت حرف تنبیه است از کنز و شرح نصاب و در فارسی بالفتح کلمهٔ خطاب است بمعنی اے از برہان -

الکا - بالضم و کاف عربی لفظ ترکی است بمعنی پرگنه و زمین و ملک و وطن -

التقا - بالکسر باہم شدن و باہم پیوستن و یکدیگر را دیدن از منتخب و کنز -

القا - بالکسر رسانیدن و انگندن از منتخب و کنز و صراح -

التوا - بالکسر و تای فوقانی بمعنے پیچیدن از منتخب و کنز -

الفا - بالکسر و فا مصدر است از باب افعال بمعنے یافتن و بضم اول و فتح لام با یکدیگر الفت کنندگان و دوست دارندگان -

الجا - بالکسر و بجیم نگاہداشتن از بدی و انداختن کار خود را بر خدا از منتخب -

الحا - بالکسر و حای مہملہ در نزاع انداختن از صراح -

التجا - پناه آوردن از منتخب -

الباب - بالفتح و النہا -

التہاب - بالکسر افروختہ شدن آتش و شعلہ زن شدن از منتخب و کنز -

الوب - بضم اول و ثانی و واو غیر ملفوظ و سکون بای موحده ترکی است بمعنی شده -

اولوالالباب - صاحبان عقلہا و خردہا چہ اولو بضمتین بمعنے صاحبان و الباب بالفتح جمع لب که بالضم و تشدید بای موحده بمعنی عقل و خرد باشد -

التفات - بالکسر گوشہ چشم نگریستن ارندار -

الست - بفتح اول و ثانی و سکون سین مہملہ و ضم تای فوقانی و در استعمال فارسیان بسکون تای فوقانی بمعنی آیا نیستم چہ الف در اول لفظ الست برای استفہام است و لست صیغہ واحد متکلم و لفظ الست شاید باشد با یہ کریمہ الست بربکم قالوا بلی -

الٰہیات - مباحث و مسائل علم الٰہی که یکے از فنون حکمت است -

الفت - خو کردن و دوستی بلفظ دادن و گرفتن و کردن مستعمل -

الموت - بالفتح اول و ثانی و ضم میم و واو معروف و تای فوقانی نام قلعہ ایست مشہور که مابین قزوین و گیلان واقع است از برہان -

الواث - بالفتح و ثای مثلثہ آلودگیہا -

الغیاث - بکسر غین معجمہ بمعنے داد رسی مخفف اسم و اصل الطلب الغیاث بود بجہت تخفیف طلب که فعل بود حذف کردند الغیاث مفعول آن باقی ماند و در استعمال عرف الغیاث بمعنی فریاد مستعمل میشود -

التجاج - بالکسر بدو جیم عربی ستیزه کردن -

الحاح - بالکسر و ہر دو حای مہملہ زاری کردن و درخواستن از مدار و مؤید و در کنز و منتخب مبالغہ کردن در کارے -

الواح - بالفتح و حای مہملہ بمعنے چیزہا که پہن باشد مثل تختہ ہا خواه از چوب باشد خواه از عاج و مس و آہن و غیره و این جمع لوح است از منتخب -

الوند - بفتح اول و سوم و سکون نام کوہی ست بلند در نواحی ہمدان از برہان -

الد - بفتحتین و تشدید دال سخت خصومت کننده از منتخب و صراح -

التذاذ - بالکسر و ہر دو ذال معجمہ لذت و مزه یافتن از منتخب -

الذ - بفتحتین و تشدید ذال معجمہ لذیذتر و بامزه تر

الله اکبر - نام کوہی است قریب شیراز و از چشمہ بیرون آمده که کناره رکن آباد جاری است از مدار -

اولوالامر - بضمتین بادشاه و امیر و ہر کسیکه صاحب حکومت باشد -

البرز - بالفتح و بای موحده مضموم و سکون رای مہملہ و بعده زای معجمہ نام کوہی ست بملک مازندران از رشیدی و در برہان نام کوہی است میان ایران و ہندوستان -

التزر - بفتح اول و سکون لام و کسر تای فوقانی و زای معجمہ نام پادشاه ترک و خوارزم از مؤید و برہان -

الدگز - بکسر اول و سکون لام و ضم دال مہملہ و فتح کاف فارسی و زای معجمہ نام پدر قزل ارسلان از مؤید و برہان -

الماس - بالفتح جوہریست سفید شفاف نہایت سخت گران قیمت که بہندی ہیرا گویند و قسمی است از فولاد جوہردار و کار و قلمتراش تیغ و خنجر را نیز گویند از بہار عجم و کشف و برہان و شرح نصاب و مؤید -

الیاس - بالکسر نام پیغمبر علیہ السلام که برادر خضر علیہ السلام اند و ہمراه خضر آب حیات خورده ہمیشہ زنده اند چنانکه خدمت بر بخضر مفوض ست ہمچنین خدمت بحر بالیاس مقرر ست -

الوس - بضمتین و واو غیر ملفوظ و سین مہملہ ساکن در ترکی قوم را گویند -

التماس - بکسر درخواستن از منتخب و باصطلاح اہل علم عربیہ سوال با مساوی و در فارسی سوال و نیز با علی -

التمش - بالفتح و تای فوقانی نیز مفتوح و کسر میم و سکون شین معجمہ بمعنے فوج پیشین و این لفظ ترکی ست و در لغات ترکی نوشتہ که التمش بمعنی فوجیکه میان ہراول و سردار باشد و در ترکی بمعنے عدد شصت نیز آمده -

الش - بضمتین آنچه از پیش امرا طعام نوکران دہند از مدار و این لفظ ترکی است گاہی مطابق رسم الخط ترکی الوش بزیادت واو نویسند مگر خواندن آن واو خطاست -

الوش - بضمتین و واو غیر ملفوظ آنچه از پیش امرا طعام نوکران دہند و طعام پس مانده و این لفظ ترکی است -

المش - بضم اول و کسر میم و شین معجمہ لفظ ترکی است بمعنی شده -

التقاط - برچیدن از کنز -

التیاع - بالکسر حرف ثالث فوقانی و رابع تحتانی و در آخر عین مهمله بمعنی سوزش دل از عشق از کشف و صراح -

التماع - بالکسر و عین مهمله درخشیدن و لمعه زدن از منتخب و کنز -

الغ بضمتین و در آخر غین معجمه بمعنی کلان و بزرگ و این لفظ ترکی است از مدار و کشف و برهان -

الثغ - بالفتح و ثای مثلثه نیز مفتوح و در آخر غین معجمه کسیکه بمخرج حروف ادا کردن نتواند بجای رای مهمله لام گوید و بجای شین معجمه سین مهمله -

الپ الغ - کلمه مرکب است بمعنی دلیر و بزرگ از لطائف -

الاغ - بضم اول و در آخر غین معجمه بمعنی سواری و مرکب که آنرا بیگار گیرند از رشیدی و در لطائف بمعنی اسپ و کسیکه بڈاک چوکی بجای رود و در برهان قاصد و اسپ و ڈاک چوکی -

الطاف - بالکسر لطف کردن و بالفتح نوازشها از منتخب -

الفاف - بالکسر درهم پیچیدن و بالفتح درختان بهم در شده از منتخب و لطائف -

الطف - بالفتح نازکتر و پاکیزه تر از منتخب -

الوف - بضمتین هزاران و این جمع الف است -

الیف - الفت گرفته شده از لطائف -

الف - بفتح اول و سکون لام بمعنی هزار که عدد معروف است و بکسر اول و سکون لام خوگر شدن و دوستی و یار دوست و بفتحتین نیز بمعنی خو گرفتن و دوستی از منتخب و کنز و قاموس و بفتح اول و کسر لام بمعنی مرد جدا و سخی و بقول مردی زن و نام یکی از حروف تهجی و آن خط مستقیم است که در میان لفظی یا آخر لفظی ساکن واقع میشود و بی ضغطه زبان و اگر آن خط مستقیم در ابتدای لفظ متحرک باشد یا در میان یا در آخر لفظ ساکن بضغطه زبان واقع شود همزه نامند مگر در عرف و محاورات اهل فارسی و عربی اگر ساکن باشد یا متحرک بهر دو حال الف گویند بدانکه الف در فارسی بر چند قسم است اول برای فاعل چنانکه در دانا و بینا و جویا دوم برای مفعول چنانکه پذیرا باد یعنی پذیرفته شده باد سوم برای لیاقت چنانکه خوانا و پذیرا بمعنی لایق خواندن و لایق پذیرفتن مصرع پذیرا سخن بود شد جایگیر + و درین دو قسم فرق باریک است چهارم برای متکلم چنانکه ملاذا و معاذا یعنی ملاذ من و معاذ من پنجم برای اتصال یعنی مرادف بای الصاق آید چنانکه رنگارنگ و شباشب یعنی رنگ برنگ و شب بشب ششم برای قسم چون حقا و ربا هفتم مصدریه چون پهنا و فراخا بمعنی پهن شدن و فراخ بودن نظامی گوید مصرع بپهنا شدی چهره را پهن ساز + هشتم برای کثرت چون خوشا و بدا و اندکا یعنی بسیار خوش و بسیار بد و بسیار اندک نهم برای دعا چون دهاد و کناد و بماناد و میراد و مبراد و دوباد و در اصل براد و بود دهم برای ندبه یعنی برای صوتی که بجهت دفع بخار غم در نوحه و ناله بکار برند چون واغربا و واورفیقا و دردا و دریغا و واویلا یازدهم برای ندا چون خدایا و کریما و دلا و محبا دوازدهم برای عطف چون شبا روزا و سالا ماها و سراپا و شبانه روز لفظا نه بجای واو عطف است سیزدهم زائده آن گاهی در اول آرند چون شتر و اشتر و گرد و اگرد و بر و ابر و شکره و اشکره و سکندر و اسکندر و گاهی در وسط چون نگونسار بمعنی نگون سر و حرام خوار بمعنی حرام خور و یاسمین بار بمعنی یاسمین بر و گاهی در آخر چون نیکا بمعنی نیک و دوراندیشا بمعنی دوراندیشی و گفتا بمعنی گفت و این الف زائد اکثر در نظم می آید برای ضرورت وزن چهاردهم الف تسمیه که برای تعظیم در آخر اعلام و القاب آرند چون جلالا و نصیرا و ظهیرا و طاکبا و تقیا و صابا وغیره پانزدهم برای افاده معنی تمام چون سراپا شانزدهم برای نسبت چون گندا بمعنی چیزیکه بوی ناخوش دهد پور بهای جامی گوید مصرع گنده دهن همچو پیاز و ترش چو دوغ + و شوربا بمعنی هار گل وغیره که بر روی شوهر و داماد آویزند و زیبا منسوب بزیب هفدهم برای اشباع یعنی نغمه بسیار خواندن فتحه پیدا شود چون نماک بمعنی نمک و ماهار بمعنی مهار و آچار و اچار و این الف ممدوده در اصل دو الف است هیجدهم الف تنوین و آن در اواخر اسمای عربی واقع شود و در علامت نصب نویسند و در حالت وقف الف خوانده میشود چون یقینا و مطلقا و قطعا و ظاهرا و مثلا و اصلا و این تنوین نصب مفید معنی تمیز است یعنی از روی یقین چنین است مگر لفظ اصلا منسوب به نزع خافض است یعنی بدور کردن با که حرف جار است ای اصلا در اصل بالاصل بود یعنی بوجه از وجوه هیچ و جا نوزدهم الف جمع و آن در فارسی جز بلفظ [illegible] یافته نشده و در عربی بسیار است چون تدابیر و تراکیب و عناصر و مساجد وغیر آن بیستم الف ابدال و این مخصوص بعربیست چون در بدل واو آید بصورت الف نویسند و خوانند چون عصا که در اصل عصو بود و چون در بدل یا آید بصورت یا نویسند و الف خوانند چون مهتدی که در اصل مهتدی بود و همچنین در مرتضی و مصطفی اگرچه یای این هر دو در اصل واو بوده است بیست و یکم الف تانیث که با اواخر الفاظ عربی ملحق شود و بصورت یا نوشته میشود چون حبلی و عقبی و دنیی مگر دنیی را مثل علیا با الف نویسند بیست و دوم الف مجهول الاصل و این را نیز بیا نویسند گاهی فارسیان این الف را باعتبار صورت کتابت یا خوانند چون موسی و عیسی بیست و سوم بمعنی سو و طرف چون سراسر زیر و سر بالا یعنی سر بسوی زیر و سر بطرف بالا در هستا و چپا بیست و چهارم الف بمعنی لفظ است که حرف ربط است چنانکه بیت دریغا گر بدی [illegible] طاعت نهادن + گرش همراه بودی دست دادن + یعنی دریغ است عرفی گوید بیت آن جام که از زر منیر تو فلک ساخت + زد دراکه کند غنچه گل شهرت جم را + یعنی زد و ست و این حرف گاهی بیای موحده بدل شود چون اسغدیدن و اسبغدیدن بروزن رسیدن بمعنی ساخته و آماده شدن و بتای معجمه چون آسته و خسته بالفتح استخوان خرما و کنار وغیر آن و بدال مهمله چون باج و باد و بزای معجمه عربی و بکاف فارسی در ملاهم چون سنگ

اپ و سگ لابی جانور آبی که خند بید ستر از ان بهم رسد و بعون
چون اغول و نغول بواو معروف جایگه در بیابان برای
رمه گوسپندان سازند و آدر و نادر و بمعنی جنگ و بواو
چون آرنج و دارنج و ناغ و توغ نام درخت و یکسان
و یکسون بمعنی برابر و بهای هوز چون انباز و هنباز
و یاسا و یاسه بمعنی رسم و قاعده مغلان و بیای تحتانی چون
ارمغان و یرمغان و چون افتاد و یفتاد —

الصاق — بالکسر بچیزی چسپیدن و چسپانیدن از منتخب

الزاق — بزای معجمه و السّاق بسین مهمله و
التصاق — بصاد مهمله هر سه لغت بمعنی بچیزی
چسپیدن از منتخب و کنز —

الاچق — بضم اول و ضم جیم فارسی خانه صحرائیان
که از مو سازند از لطائف —

الاق — بضم سواری و مرکب که آنرا بکار گیرند از
رشیدی و در لطائف بمعنی اسپ و کسیکه بڈاک چوکی
بجائے رود و در برهان بمعنی قاصد و اسپ ڈاک
چوکی و بمعنی خر نیز آمده و این لفظ ترکی است —

الدق بضم اول و ضم دال در ترکی مصدرست بمعنی شدن

الخالق — بفتح اول و ضم لام ترکی است صاحب
لغات ترکی نوشته پوشاک معروف که زیر قبا پوشند

النگ بضم اول و فتح لام و سکون نون و کاف فارسی ترکی
بمعنی سبزه زار و بفتحتین بمعنی دیوار مورچال قلعه گیری از برهان

العجل بفتح اول و سکون لام و فتح عین و فتح جیم مصدرست
و الف و لام در اول زائده و در ترکیب مفعول مطلق است
که صیغه امر از اول این حذف شده و در اصل چنین بود
اعجل العجل یعنے زودی بکن زودی کردن اے
کمال زودی بکن —

الحال — بالفتح بمعنے اکنون مرکبست از الف
و لام عهد و کلمه حال بعضے از مردم که یک لفظ
مفرد دانند و بالکسر خوانند غلط محض است —

الّ — بالکسر و تشدید لام بمعنی پیمان و امان و سوگند و از
منتخب و شروح نصاب و کنز —

الهام — بالکسر انچه در دل کسے انداز و خدا تعالی از خبر
وقوع خیر یا شر از بحر الجواهر و لطائف و منتخب و کنز —

التیام — بالکسر بیکدیگر پیوسته شدن و بهم آمدن و به
شدن زخم از زبدة الفوائد و منتخب و مؤید —

اولو العزم — خداوندان عزم و بمعنی پیغمبرانیکه جهد و ثبات
داشتند در کارها و صبر بر بلا و تکالیف کرده اند و آن
شش بودند نوح و ابراهیم و داؤد و یعقوب و
یوسف و ایوب و موسیٰ و عیسیٰ و محمد علیهم الصلوٰة
والسلام از بیضاوی و منتخب و غیره —

الزام — بالکسر لازم گردانیدن بر خود یا بر غیر از منتخب و غیر آن

التزام — بالکسر بر خود لازم گرفتن کاری را از منتخب —

الزم — بالفتح و زاے معجمه مفتوح لازم تر —

الم بفتحتین رنج و درد —

الیم — دردناک —

التثام — بکسر اول و سکون لام و کسر فوقانی و ثاے
مثلثه بوسه دادن بر چیزے یعنی بوسیدن ماخوذ از
لثم که بمعنی بوسه دادن است —

اللّهم — در اصل یا الله بود لفظ یا را حذف کردند و میم
مفتوح و مشدد عوض او در آخر در آوردند —

التون — بالفتح و تای فوقانی و واو معروف در ترکی
زر سرخ را گویند و نام حرم طغان شاه و بمعنی کنیزک از لطائف

الحان — بالکسر خوش خوانی و نغمه و بالفتح آوازها از منتخب

الکن — بفتح اول و فتح کاف عربی آنکه زبانش در
سخن گرفته شود از منتخب —

الان — بالفتح و تشدید لام نام ملکے از کشور روس
و در برهان ولایتی از ترکستان و بالفتح و تخفیف
لام و مد الف دوم در عربی بمعنی اکنون —

الپ ارسلان — بفتحتین و قیل بسکون لام و بای
فارسی بمعنی شیر دلیر چه الپ بمعنی دلیر و ارسلان بمعنی شیر
درنده هر دو لفظ ترکی است و این لقب پادشاهی است —

الی الآن — بمعنی هنوز و تا اکنون —

الماس دندان شدن — کنایه از کمال الحاح
و فروتنی کردن —

الف کشیدن و الف تبن کشیدن — داغ
بصورت الف بر بدن سوختن و بعضے گویند که در ایام
ماتم اشتره ها بر سینه زنند که نشانهایش بشکل الفها پیدا
میشوند و در بهار عجم نوشته که این رسم ولایت است
که عاشقان و قلندران و ماتمیان الف بر سینه می کشند

السن — بفتح اول و سکون لام و ضم سین مهمله و
نون جمع لسان —

الف قامتان — مژگان و کنایه از نگاه از مصطلحات

الف بر خاک یا بر زمین کشیدن کنایه از خجالت کشیدن

الف بر خاک کسی کشیدن — در مذهب امامیه
رسمی است که میت را بخاک کرده هفت بار سوره
انزلناه خوانند و هر بار بر قبر الف کشند از مصطلحات

البتّه — بالفتح و بای موحده و تشدید فوقانی اول
و تخفیف فوقانی ثانی که در حالت وقف بها بدل
شده مصدرست و برای تاکید و مبالغه مستعمل میشود
و در اصل بتّة بود که بمعنی قطع است یعنی یکبار بریدن
الف و لام در و زائد آورده اند که عوض فعل عامل است از کنز

السنه — بفتح اول و سکون لام و کسر سین مهمله و فتح
نون جمع لسان که بمعنی زبان است و بر همین نهج ا
طعمه جمع طعام و امتعه جمع متاع و اقمشه جمع قماش
و اسلحه جمع سلاح و غیر آن —

الیه — بالفتح و یای تحتانی نیز مفتوح بمعنی سرین و بالکسر
چنانکه مشهورست غلط است از جزیل الاغلاط و بحر الجواهر
و در شروح نصاب و کنز الیه بالفتح بمعنی دنبه
گوسپند و گوشت سرین حیوان —

الف و نون زائدتان — یعنی الف و نون که مقابل
فا و عین و لام نیفتد چنانکه در رحمان و عطشان که بر
وزن فعلان است —

الفیه - بالفتح و فای مکسور و تشدید تحتانی نام کتابی در علم نحو و صرف که هزار بیت دارد و باصطلاح رندان ایران کنایه از قضیب و ذکر از بهار عجم و رشیدی -

الکه - بالضم و کاف عربی بمعنی کشور لفظ ترکی است از لغات ترکی و برهان -

الله - در لغت بمعنی معبود برحق و در اصطلاح علم الذات الواجب الوجود المستجمع بجمیع الصفات و در اصل این اختلاف است نزد امام اعظم رحمة الله علیه بر اصل خود است زیرا که در ذات او تعالی تغیر نیست پس در لفظ اسم ذات او هم تغیر نباید کرد و نزد سیبویه دو قول است یکی آنکه اصل آن الاله بود همزه را بقاعده تسهیل حذف کردند و لام اول را ساکن کرده در لام دوم ادغام کردند الله شد و دیگر آنکه در اصل آن اله بود همزه را حذف کردند خلاف قیاس پس عوض او الف و لام در آوردند دو لام جمع شدند اول را در ثانی ادغام کردند الله شد و هم نزد سیبویه اصل لفظ الله لاه بود از لیه بالفتح که بمعنی پوشیدن و در پرده رفتن است پس داخل کرده شد بر لاه الف و لام ترا اند لازم غیر عوضی و بعده ادغام جاری شد علم اسم علم از صراح و منتخب و بعض حواشی و همین ارجح است الله الله در مقام تعجب استعمال کنند -

الویه - بالفتح و واو مکسور و تحتانی علمهای فوج یعنی نشانهای لشکر و این جمع لوا است -

الاچه - بفتح اول و ثانی و جیم فارسی پارچه باشد مخطط که دو رنگ باشد از لغات ترکی -

الجه - بالفتح جنسی و مال و بندی که در تاخت ملک بیگانه گیرند و نوعی از پارچه ریشمی الوان و این لفظ ترکی است از مصطلحات -

الهی پناه کسیکه او عالم علم حکمت الهی باشد و الهی نام فنی است از سه فن حکمت که طبعی و ریاضی و الهی باشد -

الفیه شلفیه - نام کتابی که حکیمی برای تقویت باه بادشاه مشتمل بر اشکال عجیبه جماع ترتیب داده بود الفیه کنایه از آلت تناسل و شلفیه کنایه از فرج زن از مصطلحات -

الف تازیانه خطیکه از ضرب تازیانه بر بدن ظاهر شود از مصطلحات -

الملعی - بالفتح و میم تیز مفتوح و کسر عین مهمله کسیکه رای او همیشه بر صواب باشد و در فکر او خطا نیفتد و نابرسیده از فراست خود معلوم کند از شرح حریری و در کنز بمعنی زیرک -

الیچی - بالفتح یال و بندی جنسیکه در تاختن ملک بیگانه گیرند و بمعنی گیرنده و ستاننده و این لفظ ترکیست از مصطلحات -

الهی - این لفظ مرکبست از لفظ اله که اسم ذات حق تعالی است و از حرف یای متکلم پس معنی مجموع آله من است و در بعض محل یای این لفظ بکرم برای نسبت نیز مفهوم میشود چنانکه درین عبارت که حکم الهی اینچنین بود و کسانیکه این یا را از نفس کلمه دانند خطاست و الهی نام یکی از اقسام ثلاثه حکمت نیز است و اقسام ثلثه حکمت اینست ریاضی و طبعی و الهی پس الهی علمی است که بحث کرده شود در ان از اموریکه بوجود خارجی و تعقل هر دو محتاج نباشد بسوی ماده و آن معرفت الله تعالی است و مقربان حضرت او که بفرمان او اسباب دیگر موجودات شده اند چون عقول و نفوس و احکام و افعال ایشان -

الف کوفی - کنایه از چیز کج چراکه الف خط کوفی کج باشد از کشف و از مدار الافاضل و برهان نوشته که الف کوفی کنایه از قضیب و آلت تناسل -

الدقی - بضم دال ترکی بمعنی شدن و یای تحتانی در آخر ضمیر غائب ترجمه لفظا و که راجع است بسوی های بدای -

فصل الف مقصوره مع میم

اما - بکسر اول و تخفیف میم جمع امت است که بمعنی کنیزک باشد از لطائف و بکسر اول و تشدید میم در عربی ترجمه یا که حرف تردید است و بفتح اول و تشدید میم معنی لیکن در

امضا - بالکسر نشان و علامتی که بر پشت فرامین و قباله نویسند و معنی لغوی آن بگذرانید نیست و روان گردانیدن فرمان از بهار عجم و مدار و کشف و منتخب و کنز -

امرا - بضم اول و فتح ثانی و ثالث و در آخر همزه جمع امیر از منتخب عجب از بعض مردم بی التفات که بسکون میم خوانند -

املا - بالکسر پر کردن و از یاد چیزی نوشتن و آغاز کردن و از خود چیزی گفتن و در اصطلاح بمعنی رسم الخط یعنی نوشتن ترکیب حروف موافق قاعده از منتخب و مدار -

امتلا - بالکسر پر شدن و در عرب بسیار پر شدن معده از غذا و بدهضمی -

امنا - بضم اول و فتح میم و نون بمعنی امانت داران و این جمع امین است -

امعا - بالفتح رودهای شکم و این جمع معاست که بکسر میم باشد و روده همه شش است اول اثنا عشری دوم صائم سوم دقیق چهارم اعور پنجم قولون ششم مستقیم از لطائف و مفرح القلوب -

ام القری - بضم اول و میم مشدد مضموم و ضم قاف و فتح رای مهمله و در آخر الف بصورت یا مکه معظمه چراکه اول از همه قریه های آن نواحی آباد شده است -

امشب - بمعنی این شب و در معنی شب گذشته و شب آینده هر دو مستعمل میشود بدانکه در سه محل لفظ ام بالکسر بمعنی لفظ این آید یکی امشب دوم امروز سوم امسال از بهار عجم و غیر آن -

ام الکتاب - کنایه از سوره فاتحه و بمعنی قران مجید و بمعنی لوح محفوظ و آیات محکمات از کنز و در اصطلاح سالکان عقل اول که اشارت بمرتبه وحدت است از بهار عجم و لطائف -

امنیت - بالضم و نون مکسور و یای تحتانی مشدد مفتوح بمعنی آرزو و امید و بالفتح و نون مکسور و تشدید تحتانی مفتوح بمعنی بیخوفی و این از مدار و کشف و منتخب

اماتت - بکسر اول و فتح تای فوقانی میراندن

وکشتن کسے را از منتخب۔

امارت۔ بکسر حکومت و بفتح بمعنی نشان و علامت۔

امارات۔ بفتح اول علامتها و نشانها از صراح و کشف۔

امهات۔ بضم و تشدید میم مادران جمع اُمّهة و این لغتی است در اُم که بمعنی مادر باشد و استعمال امهات در انسان است و در غیر انسان امات گویند بتشدید میم کذا فی القاموس و الصراح۔

امت۔ بفتحتین بمعنے کنیزک و بفتح و سکون میم پشته زمین و جای بلند و بضم اول و تشدید میم مفتوح بمعنی گروه انسان و بمعنی پیروان انبیا از منتخب و کنز و فرد در شرح اللغات و مولانا یوسف بن ماتع چنین تحقیق کرده که امت ماخوذ از ام است که بمعنی قصد کردن باشد و برین تقدیر امت گروهی بود که در قصد کردن چیزی یکدل باشد و بمعنی جمع و بمعنی ملت و امام و پیشوا و بعضے از روزگار و تارک سر۔

ام الخبائث۔ شراب۔

امتزاج۔ بالکسر و جیم آمیخته شدن چیزے بچیزے از منتخب۔

املاح۔ بالکسر و حای مهمله چیزے را نمکین کردن۔

امابعد۔ اما لفظ متضمن بمعنے شرط و لفظ بعد از ظروف زمانے است بمعنی پس چون درینجا مضاف الیه محذوف منویست مبنی علے الضم باید خواند یعنی دال بعد را در امابعد مضموم باید خواند و مضاف الیه محذوف آن اکثر لفظ حمد و نعت باشد۔

امداد۔ بالکسر مدد کردن از منتخب۔

امتداد۔ کشیده شدن و درازی از منتخب۔

امجد۔ بالفتح بزرگتر از منتخب۔

امجاد۔ بالفتح بزرگان۔

اماجد۔ بزرگان۔

امرد۔ بالفتح بی ریش و ساده زنخ از صراح۔

امارد۔ بفتح اول و کسر رای مهمله جمع امرد۔

امیار۔ بضم اول و کسر میم و یای مجهول و گاهی میم را مشدد کنند و مجهول را معروف خواندن در اکثر محل درست باشد از مدار و موید۔

ام ولد۔ باضافت باصطلاح فقه کنیزکیه که از نطفه مالک خود پسر یا دختر زائیده باشد در حین حیات خود مالک و او را روا نبود که آن کنیز را فروخت نماید و بعد از مردن مالک خود آن کنیز آزاد باشد بکسی در میراث نخواهد رسید۔

امصار۔ بالفتح شهرهاے کلان و این جمع مصر است که بمعنی شهر است از منتخب۔

امطار۔ بالفتح بارانها این جمع مطر است که بمعنی باران باشد از منتخب۔

امرار۔ بالکسر بگذرانیدن از کنز۔

اموات احمر۔ مقتولان و شهیدان۔

امر۔ بفتح اول و سکون میم بمعنی حکم و بمعنی کار اگر بمعنی حکم باشد جمع آن اوامر مے آید و اگر بمعنے کار باشد جمع آن امور مے آید از منتخب۔

امس۔ بالفتح دیروز از کشف۔

املس۔ بفتح اول و فتح لام ساده و هموار و صاف و نرم از کشف و کنز و صراح۔

امرء القیس۔ بکسر اول و سکون میم و فتح راے مهمله و ضم همزه که بصورت واو است و فتح قاف و سکون تحتانی و سین مهمله نام شاعی که افصح شعراے عرب بوده است بعضی گویند که او هفت قصیده غراے خود نوشته بر در کعبه آویخته بود و بگفتن جواب صلاے عام در داده و دران ایام آیه کریمه قیل یا ارض ابلعی ماءک و یا سماء اقلعی و غیض الماء و قضی الامر و استوت علی الجودی نازل گشت بملاحظه این آیه شهره فصاحت امرء القیس سپری گشت۔

امتصاص۔ بالکسر هر دو صاد مهمله مکیدن از کنز۔

امتاع۔ بالکسر نفع رسانیدن۔

ام الدماغ۔ بالضم کنایه از جای دماغ و آن جوفیست از استخوان غشائیست صلب که محیط جوهر دماغ است

امر معروف۔ امر کردن بکارهای نیکو که در شریعت اسلام معروف و شناخته شده هستند چنانچه صوم و صلوة و حج و زکوة و صدقه عید الفطر و قربانی۔

املاق۔ بالکسر مفلسی و درویشی از منتخب۔

امام ناطق۔ یعنی امام ناطق بحق عبارت از امام جعفر صادق رضی الله عنه۔

املاک۔ بالکسر مالک چیزی گردانیدن و بالفتح جمع ملک بالکسر

امتثال۔ بالکسر و حرف چهارم تای مثلثه بمعنی فرمانبرداری از کشف و منتخب و کنز۔

املال۔ بالکسر ملول کردن از منتخب۔

امهال و تمهال۔ هر دو بالکسر مهلت و فرصت دادن از لطائف۔

امثال۔ بالفتح داستانهای مشهوره و جمع مثل بمعنی مانند از منتخب۔

امیر نحل۔ بفتح نون و سکون حای مهمله لقب حضرت علی کرم الله وجهه از مدار۔

اماثل۔ بفتح اول و کسر تای مثلثه جمع امثل که بمعنی مشابه و نظیر است یا جمع امثال که جمع مثل است از شرح اصول اکبری و بمعنی همسران مستعمل۔

امل۔ بفتحتین بمعنے امید از منتخب۔

ام۔ بالفتح و سکون میم حرف عطف است بمعنی یای تردید و بالضم و تشدید میم بمعنی مادر و اصل هر چیز۔

ام العلوم کنیت علم صرف زیرا که اصل و مبدء اکثر علوم است

ام ملدم۔ بکسر میم دوم و سکون لام و فتح دال مهمله کنیت تپ دائمی که مادر مرگ است از شرح تحفة العراقین و مؤید و منتخب۔

امم۔ بضم اول و فتح میم بمعنی گروههای مردم از منتخب و کنز۔

امام۔ بالفتح بمعنی پیش و روبرو و بکسر بمعنی پیشوا و بمعنے رشته معماران که بآن نمار است کنند۔

امن۔ بفتح اول و سکون ثانی بے هراس شدن

از بهار عجم و کشف و منتخب و کسانیکه از بے التفاتے بفتحتین خوانند غلط است

امان - بالفتح بیخوف بودن و ایمنی و زنهار و بمد اول جمع امن که بمعنے بیخوف ست -

امین - امانت دار از صراح -

امعان - بالکسر تیز کردن نظر و در رفتن بکارے یعنی در کارے غور کردن از منتخب -

ام الصبیان - نام دیویکه اطفال را آسیب ساند و نزد اطبا نوعے از صرع است که با طفل عارض میشود از مصطلحات -

ام غیلان - بکسر غین معجمہ بمعنے مادر دیوان چه ام بالضم بمعنی مادر و غیلان بالکسر جمع غول که بمعنے دیو باشد لیکن بمناسبت مسکن و ماوائے دیوان بودن بمعنی درخت خار دار که بهندی ببول و کیکر گویند مستعمل است و مغیلان مخفف همین است از منتخب و بعض شروح و در صراح و قاموس نوشته که ام غیلان بفتح غین معجمه درخت سمره که آنرا طلح نیز گویند و آن درختان بزرگ اند خاردار در ریگستان عرب -

امتان بضم اول و تشدید میم مفتوح جمع امت بطور فارسی -

امتنان - بالکسر نعمت دادن و منت نهادن از منتخب و کنز -

اماکن - بفتح اول و کسر کاف جمع الجمع مکان است چه جمع مکان امکنه باشد و جمع امکنه اماکن است

امام مبین بضم میم سوم و کسر بای موحده بمعنی لوح محفوظ -

امکان - بالکسر مصدر است از باب افعال بمعنے قدرت دادن و جاے دادن بر تقدیر معنی اول ماخوذ است از مکنت که بمعنی قدرت باشد و بر تقدیر معنی دوم ماخوذ باشد از مکانت که بمعنی جاے و جاگیر شدن ست و در محاورۂ فارسیان بمعنی طاقت و قدرت آید و گاہے ازان ماسوائے الله مراد باشد و باصطلاح اهل حکمت چیزیرا گویند که عدم و وجود او هر دو ضروری نباشد چنانچه جزئیات حادثه مثل انسان و دیگر حیوانات و شجر و حجر و امتناع انرا گویند که عدم وے ضروری باشد چنانچه شریک بارے و وجوب آنکه وجود وے ضروری باشد چنانچه واجب تعالی -

امکنه - بالفتح و کاف مکسور و نون جمع مکان -

اماله - بکسر اول میل دادن چیزے را از جاے او بسوی دیگر و باصطلاح اهل عربی میل دادن فتحه را بسوی کسره بطوریکه الف صورت یای مجهول پیدا کند چنانچه کتیب اماله کتاب و رکتب اماله رکاب و در الفاظ فارسی نیز اماله می آید چنانچه آزیر اماله آزار و آبید اماله آباد از رساله ناجی و عبد الواسع و غیرهما -

امثله - بفتح اول و سکون میم و کسر ثای مثلثه جمع مثال -

امتعه - بالفتح و تای فوقانی مکسور و عین مهمله مفتوح جمع متاع -

امزجه - بفتح اول و سکون میم و کسر زای معجمه و فتح جیم عربی جمع مزاج -

امور عامه - بتشدید میم دوم در اصطلاح اهل حکمت چیزها را گویند که ذات آنها عام باشد مختص بیک قسم از اقسام موجودات نباشد بلکه شامل باشد هر سه قسم موجودات را یا دو را از ان جمله و موجودات سه قسم است واجب و جوهر و عرض پس وجود و وحدت و کثرت از جمله امور عامه است که مخصوص بیک قسم از انها نیست چنانچه وجود و وحدت یافته میشود در هر سه اقسام موجودات و کثرت یافته میشود در دو قسم که جوهر و عرض باشد -

امامیه - فرقه شیعیان که بجز دوازده امام بولایت کسے اعتقاد ندارند -

امی - بالضم و تشدید میم در حقیقت منسوب به ام است که بمعنی مادر باشد یعنی آن کسے که پدرش در ایام طفلی او بمیرد و از تربیت پدر محروم بوده در کنف مادر یا دایه پرورش یابد و از نعمت علم نوشتن و خواندن اوراحاصل نشود و مجازاً بمعنی هر آنکسے که نوشتن و خواندن نداند اگرچه بپیش پدر جوان شده باشد و لفظ امی لقب پیغمبرما صلے الله علیه و آله وسلم از انست که آنحضرت از کسے تعلیم نگرفته بودند تا فضیلت استاد بر آن حضرت ثابت نشود از بهار عجم و منتخب و شرح سکندرنامه و کنز -

امهانی - بالضم و تشدید میم مکسور نام دختر ابوطالب یعنی خواهر حقیقے حضرت علی کرم الله وجهه که خواهر عمزادۂ پیغمبرما صلے الله علیه و آله وسلم باشد از اسماء الرجال شیخ عبد الحق و جامع الاصول و کسر میم مختص فارسی است و انچه که بعضی از اهل لغت بمعنی عمۂ آنحضرت نوشته اند محض غلط است -

امهات سفلی - اربعه عناصر یا طبقات زمین -

امانی - بفتح اول و کسر نون و تشدید تحتانے بمعنی آرزوها و مرادها این جمع امنیه است که بالضم باشد بمعنی آرزو و بالف ممدوده خواندن یا بتخفیف یا دانستن غلط است مگر فارسیان بمعمول خود بتخفیف یا میخوانند از کنز و مدار و منتخب و لفظ امانی بتخفیف یا بمعنی منسوب بامان که بمعنی امن است و هم منسوب بامانت بحذف تای فوقانی -

امام محمد غزالی - بابتدای حال بعلوم ظاهر پایۀ عظیم داشتند چنانچه بر معاصران خود تفوق جستند و بآخر از زهد و تزکیه و تصفیه باطن نصیبے کامل حاصل ساختند و کتب مفیده بسیار تصنیف کردند چون کتاب احیاء العلوم و جواهر القرآن و تفسیر یاقوت التاویل چهل مجلد و مشکوة الانوار و غیر آن و خان آرزو در خیابان نوشته است که لفظ غزالی را ملا عصام در شرح قصیده برده بتخفیف نوشته و مولوی عبد الغفور در حاشیه نفحات بتشدید گفته چنانکه عبد الباسط بلگرامی در حواشی قاموس تصریح کرده همچنین ابن خلکان نیز بتشدید تحقیق نموده لیکن سمعانی در کتاب انساب

تخفیف زای معجمه گفته چون غزاله بفتح دهی است از مضافات طوس ظاهراً همین تخفیف اصح است و امام مذکور در سنه پانصد و بیست بجوار رحمت حق پیوست۔
اموی۔ بضم اول و فتح میم و کسر واو منسوب به بنی امیه و امیه بضم همزه و فتح میم و تشدید تحتانی نام یکی از اجداد یزید به پشت چهارم۔

فصل الف مقصوره مع نون

انطفا۔ بالکسر فرو مردن آتش و چراغ از منتخب۔
اندروا۔ بفتح اول و حرف پنجم واو بمعنی آویخته و نگونسار و سرگشته و حیران از برهان و رشیدی۔
انجلا۔ بالکسر و جیم روشن و صاف شدن و روا شدن ابر و وا شدن غم و از خانه و وطن بیرون رفتن از منتخب و کنز۔
انحا۔ بالفتح و حای مهمله جمع نحو ست که بمعنی راه و طور باشد۔
انسا۔ بضم اول و فتح نون و سین مهمله جمع انیس که بمعنی همدم و غمخوار و رفیق است۔
انزوا۔ بالکسر و زای معجمه گوشه نشینی و یکسو شدن از خلق۔
انتما۔ بالکسر و تاے فوقانی نیز مکسور بکسے نسبت یافتن و بمعنی افزون شدن و بالیدگی از قاموس و صراح و منتخب و مدار و کنز و بهار عجم و بعضے مردم که بمعنے پر و مملو گویند غلط است۔
انها۔ بالکسر خبر دادن از منتخب۔
انبا۔ بالکسر خبر دادن از منتخب
انحنا۔ بالکسر و حای مهمله مکسور و نون خمیده شدن و کوز پشت شدن از منتخب و این از باب انفعال است مجردش حنا بالفتح بمعنی خمیدن۔
انطوا۔ در نوردیده شدن از منتخب۔
انا۔ بالفتح در ترکی مادر و در عربی بمعنی من و بکسر اول بمعنی وقت و اگر در آخر بعد الف همزه زیاده کنند بمعنی ظرف و آوند باشد از شرح نصاب و فردوس اللغات۔
انتفا۔ بالکسر نیست کردن و نیست شدن از منتخب و کنز۔
انقضا۔ بسر آمدن مدت از منتخب۔

انثی۔ بالضم و ثای مثلثه ماده که در مقابله نر است از منتخب و کنز۔
انشا۔ بالکسر آفریدن و آغاز کردن و از خود چیزے گفتن و نام علمی است که دانسته شود بدان تراکیب عبارت نثر و باصطلاح علم عربیت و منطق کلامیکه احتمال صدق و کذب نداشته باشد و اقسام آن بسیار است منجملهٔ آن امر و نهی و ندا و قسم و تعجب از منتخب و مناظرة الانشا و صراح و کشف و کنز۔
انگشت نما۔ کامل و اشهر و رسوا از مصطلحات۔
انتخاب۔ بیرون کشیدن و برگزیدن بلفظ زدن و کردن مستعمل از منتخب و بهار عجم۔
انحداب۔ بحا و دال مهملتین کوز پشتے
انتساب۔ نسبت داشتن بکسے۔
انسب۔ بالفتح مناسب تر۔
انجذاب۔ کشیده شدن از منتخب و تاج المصادر۔
انسکاب۔ بالکسر ریختن آب و گریستن بسیار از منتخب
انقلاب۔ بالکسر گردیدن و واژگون شدن و برگشتن از کاری و حالی در حجت و کوکب و بلفظ گرفتن و کردن و افتادن مستعمل از بهار عجم و غیره۔
انساب۔ بالفتح نسبها و نژادها۔
انسلاب۔ بالکسر گم و نیست شدن۔
انتهاب۔ بالکسر غارت کردن از کشف و صراح و تاج المصادر و کنز و منتخب۔
انبوب۔ بالضم و حرف سوم بای موحده مضموم بمعنے نی که از میان خالی باشد و این لفظ عربیست از منتخب۔
انقاب۔ بالفتح سوراخها و سرنگها که در زمین کنند درینصورت جمع نقب است و بمعنی روبندها درینصورت جمع نقاب است۔
انصباب۔ بالکسر و صاد مهمله و دو بای موحده ریخته شدن آب و هرچه رقیق باشد از منتخب

انیاب۔ بالفتح و حرف سوم یای تحتانی و در آخر موحده دندانهاے نیشتر که درندگانرا باشد و این جمع ناب است از صراح۔
انکباب۔ بالکسر و بر دو بای موحده بکار ادویه گرفتن و برروے افتادن از منتخب و غیر آن۔
انتصاب۔ برپا شدن۔
انابت۔ بکسر اول و حرف چهارم موحده مفتوح و بعده فوقانی توبه کردن و دعا خواستن از کشف و منتخب و صراح باز گردیدن بسوی خدا و باز گشتن از کارهاے بد۔
اندرپت۔ بالکسر مخفف اندرپت که دیہے بود الحال داخل قلعه شهر دہلی است۔
انگشت۔ بالفتح و کاف فارسی مکسور چوب سوخته که سرو شده سیاه گشته باشد از برهان و مدار و جهانگیری و کشف۔
الفت۔ بالفتح و فای مفتوح بمعنی ننگ و عار داشتن از کنز و منتخب۔
انائت۔ بکسر اول و فتح همزه که حرف چهارم است بمعنے دیر و درنگ و آهستگی و ثانی مزید همین است از لطائف و منتخب۔
اناث۔ بالفتح بروزن قنات بمعنی درنگ و تاے این لفظ در رسم الخط عربی گرد مینویسند۔
انوثیت بضمتین بزیادت یای تحتانی غلط است بمعنی زن شدن و ماده بودن و انوثت بدون یای تحتانی صحیح بخلاف رجولیت که مصدر جعلیست چراکه رجل اسم جامد است و انثی مشتق است از انوثت لیکن چون انوثیت هم در کلام ثقات واقع شده استعمالش جائز باشد عرفی گوید بیت مایه نشئه انوثیت ؛ باز در بطن مادر اندازد۔
اناث۔ بکسر اول و در آخر ثای مثلثه بمعنی ماده ها این جمع انثی که بمعنے ماده است از مدار و منتخب و کنز۔

وکشف ولطائف۔

انبعاث۔ بکسر اول وکسر بای موحده وعین مہملہ وثای مثلثہ برانگیختہ شدن از منتخب۔

انبیث۔ بروزن فعیل بمعنے آہن نرم از شرح نصاب وکنز۔

اندماج۔ بالکسر در رفتہ شدن بچیزے و درآمدن و استوار شدن بجائے از کشف و منتخب۔

اندراج۔ داخل شدن و درآمدن و نوردیده شدن از کنز۔

انبج۔ معرب انبہ۔

انموذج۔ بالضم ومیم مضموم وذال معجمہ مفتوح بمعنی نمونہ ونمودار و در فارسی گاہے مجازاً بمعنی اندک مستعمل میشود باید دانست کہ صاحب قاموس نموذج بدون الف وبفتح نون معرب نموده نوشتہ است وانموذج را کہ بالف است خطا گفتہ لیکن از مفتاح سکاکی وکتب معتبرهٔ دیگر معلوم شده کہ انموذج بزیادت الف صحیح است چراکہ رتبۂ صاحب مفتاح در علم عربیت زیاده از رتبۂ صاحب قاموس است وہر دو شارح مفتاح انموذج را کہ بالف است صواب دانستہ معرب نموده گفتہ اند نہ معرب نمونہ بدلیل آنکہ قاعدهٔ تعریب دلالت میکند کہ معرب نموده باشد چہ دال مہملہ در تعریب بذال معجمہ بدل میشود ولفظ نموده کہ بدینجا مذکور شد صیغهٔ اسم مفعول است نہ ماضی ونمونہ مخفف نموده است واین از تحقیقات استادی عبدالکریم خان مغفور است ومؤلف نیز از کتب معتبره ہمین تحقیق نموده۔

انضاج۔ بالکسر وضاد معجمہ وجیم پختہ کردن خلط و ماده وریش ورسیده کردن میوه ونیز باصطلاح اطبا غلیظ کردن خلط رقیق را ورقیق کردن غلیظ را۔

انگشت پیچ۔ عہد وپیمان ودست آویز۔

انجاح۔ بالکسر وجیم وحاے مہملہ رواکردن حاجت از منتخب وکنز۔

انفتاح۔ کشاده شدن از منتخب۔

انشراح۔ کشاده شدن دل از منتخب۔

انتصاح۔ نصیحت پذیرفتن۔

انتطاح۔ سرون زدن گاو وقوچ ومثل آن از لطائف۔

انتساخ۔ بالکسر ودر آخر خاے معجمہ نسخہ گرفتن از منتخب وکنز۔

انتفاخ۔ پرباد شدن وآماسیدن از منتخب۔

انقیاد۔ فرمانبرداری وفروتنی از منتخب۔

انتقاد۔ نقد ستانیدن وکاه از دانہ جدا کردن از منتخب ولطائف ویکی از اعمال علم معماست وآن اشارت کردن است ببعض حروف بالفاظ مناسب آن حروف چنانچہ حروف اول راسر ورخ ولب وتاج گفتن وحروف وسط را میان ودل وکمر وحرف آخر را پا ودامن وغیره خواندن چنانکہ برای اسم شمس درین مصرعہ ع اول شام ومیان چمن ودامن نرگس۔

انعقاد۔ بالکسر اول وکسر عین مہملہ وقاف ودال بستہ شدن ومجتمع شدن۔

انشاد۔ بالکسر وشین معجمہ شعر خواندن وانشاد سرائے بمعنے شعر خواندن۔

اند۔ بالفتح مخفف اندک ولفظ اند بمعنی چند نیز آمده از شرح نصاب ودر برہان وجہانگیرے نوشتہ کہ اند لفظے است برای شمار عدد مجہول از سہ تا نہ۔

انسداد۔ بکسر اول وکسر سین مہملہ بستہ شدن راه از منتخب۔

انفراد۔ تنہا شدن۔

انبان باد۔ پوستیکہ آنرا پُر باد گروه آہنگران آتش افروزند۔

انفاذ۔ بالکسر وفا ودال معجمہ جاری کردن وروان کردن و روان شدن وفرستادن وشمشیر وخنجر بر چیزی گذرانیدن از منتخب۔

انصار۔ بالفتح یاری دہندگان وگروہی از اصحاب رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ در ایام ہجرت در مدینہ بعد آن سرور رسیدند از منتخب۔

انتشار۔ پراگنده شدن وبمعنی استاده شدن ذکر وقضیب از منتخب وصراح۔

انظار۔ بالفتح نظرہا۔

انفجار۔ بالکسر بدرآمدن آب از منتخب وروان شدن ریم از وکیل۔

انگار۔ بالفتح وکاف فارسی صیغہ امر انگاشتن بمعنی بفہم وبدان وخیال کن۔

انتظار۔ چیزے را بچشم داشتن بلفظ داشتن وبردن وکشیدن وکردن مستعمل وانتظاری بزیادت یاے مصدری خطاست مگر نزد بعضی فارسیان جائز۔

انکسار۔ شکستہ شدن وشکستگی۔

انحصار۔ بالکسر کوتاه شدن ودر گنجیدن در چیزی۔

انمار۔ بالفتح پلنگان ونام قبیلہ از بنی سبا از منتخب۔

انوار۔ بالفتح شگوفہا وروشنی ہا بر تقدیر اول جمع نور بالفتح وبر تقدیر معنی دوم جمع نور بالضم از منتخب وکنز۔

انذار۔ بالکسر وذال معجمہ پند دادن وترسانیدن از منتخب ولطائف۔

اندار۔ بالفتح ودال مہملہ بمعنی افسانہ از فرہنگ میر عضدالدولہ انجو۔

انبر۔ بالفتح وحرف سوم بای موحده مضموم در ترکی نام آلتیست کہ آہن گرم را بدان گیرند بہندے سنڈاسی گویند از رشیدی وفردوس اللغات۔

انبار۔ بالفتح تودہای غلہ ومتاع جمع تیر کہ بالکسر بمعنے توده وجای غلہ ریختن است چنانکہ در منتخب وصراح ودر فارسی صیغہ امر از انباشتن کہ بمعنی پر کردن وذخیره کردنست از بہار عجم۔

انگشت زنہار۔ مغلوب کہ بجہت خواستن امان و پناه جستن پیش غالب انگشت شہادت بر میدارد۔

انفطار۔ پاره پاره شدن وآفریدن از لطائف۔

انشار۔ بالکسر زنده کردن از لطائف۔

اندازه۔ بالفتح بمعنی ادای دلپذیر وبمعنی قیاس وقصد

وحمله کردن وقدرت ومقدار ومرتبه وحال و انداز رسا کنایه از فکر رسا وطرزیکه هر کسے را پسند آید از کشف و بهار عجم وجهانگیرے ورشیدی وسروری وبرهان وچراغ هدایت۔

انگژه۔ بالفتح وضم کاف فارسی وزای فارسی انچه پیلبانان در دست دارند از برهان و در جواهر الحروف نوشته که در اصل انکس بود بضم کاف عربی وسین مهمله چون باتصال کاف مضموم بسین مهمله لفظ قبیح پیدا میشد لهذا کاف عربی را بکاف فارسی وسین را برای معجمه بدل کردند وبعضی زای عربی را برای فارسی بدل نمایند۔

اندرز۔ بفتح اول وسوم نصیحت وپند ووصیت از مدار وسروری ورشیدی وجهانگیری وبرهان۔

انتهاز۔ بالکسر فرصت یافتن وقابو یافتن از منتخب وکنز۔

انباز۔ بالفتح شریک۔

انجاز۔ بالکسر وجیم وفا کردن وعده وروا کردن حاجت از منتخب وکنز۔

اناس۔ بضم اول بمعنی مردمان واین مفرد است جمع نیست مگر بمعنی جمع مے آید از بحر الجواهر وکنز ومنتخب

انس۔ بالکسر آدمیان واین مفرد است بمعنی جمع و بالضم خو گرفتن وآرام گرفتن بچیزے والفت گرفتن و بفتحتین نام یکے از اصحاب کرام از منتخب وکنز۔

اندراس۔ بالکسر ودال مهمله نیز مکسور بمعنی کهنه شدن وکهنگی از منتخب۔

انتکاس۔ واژگون شدن۔

انغماس۔ بالکسر وعین معجمه بآب فرو رفتن از منتخب وتاج۔

انغراس۔ بالکسر وعین معجمه ورای مهمله روئیدن درخت۔

انفس۔ بفتح اول وضم فا جمع نفس که بسکون فا بمعنی روح وذات است وعالم انفسے مراد از عالم ارواح وعالم باطنی وآفاقی کنایه از عالم ظاهری و عالم اجسام از شمسے ومیتوان گفت که عالم انفس وآفاق همین عالم ظاهری باشد چه اکثر نفوس وجمیع افق در همین عالم ظاهری موجود اند۔

انیس۔ خو گرفته شده وهمدم وغمخوار ومصاحب از منتخب وکنز وصراح ولطائف۔

انعکاس۔ بالکسر باژگونه شدن ونمودار شدن شکل چیزے در هر جسم شفاف مثل آب وآئینه وغیره۔

اندلس۔ بفتح اول وفتح دال مهمله وضم لام ملکی است در مغرب از لب الالباب۔

انجاس۔ بالفتح پلید یها از منتخب۔

انقاس۔ بالفتح وقاف وسین مهمله سیاهی هاے نوشتن واین جمع نقس ست که بالکسر بمعنی سیاهی نوشتن باشد از منتخب۔

انجس۔ بفتح وجیم بمعنی پلید تر اسم تفضیل از نجس۔

انتعاش۔ بلند شدن وبرخاستن ونیکو شدن و این از باب افتعال است از منتخب وکنز وفارسیان بمعنی عیش ونشاط استعمال کنند از بهار عجم۔

انبتاش۔ حرف چهارم باے موحده برهنه کردن وکفن دزدیدن از لطائف۔

انقص۔ بالفتح کمتر وعیب ناک تر از منتخب۔

انقاص۔ بالفتح کمینها وعیبها وبالکسر کم کردن وناقص کردن۔

انقباض۔ بالکسر گرفته شدن وگرفتگی از منتخب۔

انتقاض۔ بالکسر وقاف شکستگی عهد وجز آن از منتخب

انتهاض۔ بالکسر برخاستن وکوچ کردن از منتخب وکنز

انقراض۔ بریده شدن وگاهی بآخر رسیدن مدت ازین مراد باشد از کنز۔

انخفاض۔ بالکسر وبخای معجمه وضاد معجمه وفا باکسره شدن کلمه وبه نشیب افتادن از کنز۔

انبساط۔ بمعنی گستاخی وکشاده شدن وفراخی وبمجاز بمعنی خوشی وگسترده شدن از منتخب ومجموع اللغات

انخراط۔ درمیان جماعتی در رفتن از کنز ودر مجموع اللغات درمیان چیزے در آمدن ورشته در سوزن کشیدن ودر صراح در کشیده شدن ورشته واز منتخب بمعنی در کشیده شدن مستفاد میگردد۔

انحطاط۔ بالکسر وحاے مهمله فرود آمدن ورو بکمی نهادن چیزے از کنز ومنتخب۔

انضباط۔ پیوستگی ومضبوطی۔

انبان نفط۔ بکسر نون سوم وسکون فا وطای مهمله حقه چرمین که از نفط یا باروت پر کرده بدو آتش بر دشمنان اندازند۔

انتزاع۔ بالکسر وزای معجمه بیرون کشیدن و برکندن وبرکنده شدن لازم ومتعدی از منتخب وکشف۔

اندفاع۔ دور شدن۔

انصداع۔ شگافته شدن از منتخب۔

انتفاع۔ نفع گرفتن از منتخب بلفظ زدن مستعمل۔

انخلاع۔ بخای معجمه برکنده شدن از منتخب۔

انطباع۔ بالکسر وطای مهمله وموحده نقش شدن چیزے بر چیزے از منتخب۔

انقلاع۔ بقاف برکنده شدن از کنز۔

ابناغ۔ بالفتح وسوم موحده وغین معجمه وزن کر در نکاح یکمرد باشند هر یکی مر دیگرے را ابناغ باشد بهندی سوت گویند از برهان۔

انفاغ۔ قطب علی در شرح دیوان حافظ بمعنے شوخ نوشته ودر مدار الفاغ بفتح اول وسکون تحتانے وخا بمعنی غماز وغنوده گفته ودر مجموع اللغات و فرهنگ دیگر بسکون تحتانے بمعنی گواریدن کودک یعنی حرف زدن کودک وبمعنی نو آموختن سخن وبهلول شارح دیوان حافظ بمعنی روستائی نوشته۔

انزیاغ۔ بزاے معجمه ویاے تحتانی وغین معجمه میل کردن بطرف دیگر از جانب حق واعتدال۔

انصباغ۔ بصاد مهمله وباے موحده رنگین شدن از منتخب وکنز۔

اندباغ۔ پخت یافتن پوست۔

انحراف - بالکسر خم شدن و برگشتن و بطرفی مائل شدن و مراد ازکجروی و بیفرمانی آید از کنز۔

انصرام - بازگشتن و مراجعت و انقلاب۔

انعطاف - خم گرفتن و برگردیدن از منتخب

انکشاف - واشدن۔

انکساف بسین مهمله کسوف شدن آفتاب۔

انتکاف - عار و ننگ داشتن از لطائف۔

انصاف - نصف کردن و برابر داشتن که بر هیچ طرف زیادتی نشود۔

الف - بالفتح بینی۔

انتصاف - داد یافتن و نصفت یافتن و نیمه شدن از منتخب۔

انوف بضمتین جمع انف که بمعنی بینی است۔

انیق - بفتح اول و کسر نون و سکون یاء تحتانی خوب و عجیب از منتخب۔

انملاق - بکسر اول و سوم و دقی و چاپلوسی و تلطف نمودن و هموار شدن و خلاص یافتن از منتخب

انفاق - بالکسر روزی دادن و خرج کردن از منتخب

انتساق طریق و انتظام پذیرفتن و روش و دستور چیزی ترتیب دادن لازم و متعدی هر دو آمده۔

انساق - بالکسر روش و دستور ترتیب دادن و بالفتح جمع نسق۔

انزهاق - بالکسر و زای معجمه نیست شدن و هلاک شدن از منتخب۔

انخراق - دریده شدن۔

انغلاق - بالکسر و غین معجمه بسته شدن در۔

انطباق - بهم پیوستن۔

انسلاک - درآمدن چیزی در چیزی از کنز و منتخب

انهماک - بالکسر کوشیدن در کاری و مبالغه کردن در آن از کنز و منتخب۔

انهاک - بالکسر لاغر و ضعیف کردن از منتخب

انفکاک - بالکسر و بفا بمعنی از هم جدا شدن و آزاد شدن از منتخب۔

انسباک - بالکسر و حرف چهارم بای موحده گداخته شدن زر و نقره و دیگر فلزات۔

اندیک - بالفتح بر وزن نزدیک کلمه تمنا بمعنی امید است از شرح قصائد خاقانی و برهان۔

انفال - بالفتح و فا غنیمتها که از کفار گیرند جمع نفل بفتحتین از منتخب۔

انحلال - بالکسر و حای مهمله گشاده شدن و تا چیز شدن و نابود شدن از منتخب و مجموع اللغات۔

انجیل - بالکسر کتاب عیسی علیه السلام معرب انگلیون بعد حذف واو و نون قلب مکانی کردند میان لام و یا و الف را کسره دادند چه افعیل بالفتح در کلام عرب نیامده۔

انجل - بالفتح و جیم مفتوح فراخ چشم از شرح نصاب و کنز و صراح۔

اندمال - به شدن زخم و جراحت از منتخب۔

انخلال - بالکسر و خای معجمه تباهی۔

انامل - بفتح اول و کسر میم بمعنی سرهای انگشتان و این جمع انمله است که بمعنی سر انگشت باشد از منتخب و غیر آن

انفعال - شرمنده شدن و اثر چیزی پذیرفتن از منتخب و کنز و بلفظ داشتن و بردن و کشیدن و دادن مستعمل از بهار عجم۔

انتحال - بحاء مهمله سخن کسی یا شعر کسی بر خود بستن از منتخب و کنز۔

انتقال - از جائی بجائے رفتن از منتخب و کنز۔

انتسال - فرزند شدن از لطائف۔

انتقام - بالکسر کینه کشیدن از کسی از منتخب و کنز بلفظ کشیدن و گرفتن مستعمل۔

انهدام - ویران شدن و از پا درآمدن عمارت و غیره از منتخب و کنز

انصرام - بالکسر بریده شدن و منقطع شدن و آخر شدن از منتخب و کنز۔

انهزام - بالکسر و زای معجمه بمعنی شکست لشکر که در مقابله فتح است از منتخب و کنز۔

انقسام - بالکسر حصه حصه شدن و بخش بخش شدن

انضمام - بالکسر فراهم شدن چیزی بچیزی و پیوستگی و آمیختن و بهم شدن از منتخب و کنز

انعام - بالکسر نعمت دادن و نازک کردن و زیاده شدن و بالفتح چهارپایان در نیصورت جمع نعم است که بفتحتین باشد و نام سوره قرآن مجید از منتخب و کنز۔

انجم - بفتح اول و ضم جیم ستاره‌ها و این جمع نجم است که بمعنی ستاره باشد از قاموس و منتخب۔

انتظام - بالکسر آراسته و مرتب کردن۔

انام - بالفتح بمعنی مخلوقات از جن و انس و آنام بالمد نیز آمده و انیم هم نوشته اند و این هر سه لفظ اسم جمع است نه جمع مثل قوم و رهط از قاموس و منتخب۔

انعدام - بالکسر نابود شدن و صاحب جلی الاغلاط نوشته که این لفظ غلط است چراکه باب انفعال مختص بعلاج و تاثیر است مگر استعمال آن بسیار است۔

انفصام - بالکسر و حرف سوم و چهارم فا و صاد مهمله بمعنے شکسته شدن از منتخب۔

اندام مطلق عضو ظاهر و مجاز آتمام بدن بلکه مطلق جسم را گویند لهذا اندام گل و اندام کوه و اندام آفتاب هم آمده از بهار عجم۔

انتسام - بکسر اول و کسر تای فوقانی و سین مهمله بوی خوش گرفتن از کنز۔

انجام - بالفتح بمعنے انتها از برهان و در مدار بمعنی آخر کار۔

اندگان - بالفتح و کاف فارسی نام شهری از توران

ابین سمرقند و چین از برهان۔

اندجان۔ بالفتح و جیم عربی نام شهریست از توران و این معرب اندگان است از قاموس۔

انسان۔ بالکسر بمعنی آدمی و بمعنی مردمک چشم از کنز و مدار و مولانا یوسف در شرح نصاب نوشته که انسان در اصل انس بود الف و نون مزیدتان بران ملحق شده و این ماخوذ است از انس بالضم که بمعنی الفت گرفتن و ظاهر شدن است و بعضے گفته که ماخوذ از نسیان است و مردمک چشم را ازان انسان گویند که بیننده را شکل انسان دران نظر مے آید بهمین جهت در فارسی مردم و مردمک نیز گویند و بهندی تپلی نامند چه در هندی معنی حقیقی لفظ تپلی تصویر آدمی است۔

انسان عین۔ مردمک که بهندی تُپلی نامند

انجمن۔ بالفتح و جیم مضموم جائیکه دران مردم بسیار نشسته باشند و در آخر این لفظ نون برای نسبت است بسوی انجم یعنی مناسبت با ستارگان دارد اے چنانکه ستارگان باهم متصل میباشند و نامهاے مختلف دارند و در خردی و بزرگی متفاوت همین طور حال مجلس است و این از شرح نصاب۔

انگاشتن۔ بکاف فارسی بمعنی دانستن و پنداشتن و بکاف عربی خواندن غلط است از جهانگیرے و لغت ها۔

اندهیدن۔ بالفتح کهگل کردن بر دیوار و بمعنی آلودن از مدار و برهان۔

اندهان۔ بالفتح و دال مضموم بمعنی غمگین از لطائف

انین۔ بفتح اول و یای معروف بمعنی ناله و نالیدن از لطائف و منتخب و کنز۔

انجیدن۔ ستره زدن و ریزه ریزه کردن از برهان۔

انجیدگان۔ بمعنی زخمیان۔

انیران۔ بالفتح اول و یای مجهول نام دو ستی ام

از هر ماه شمسے از جهانگیرے و برهان۔

انیشان و انیشین۔ بضم اول و هر دو تای مثلثه هر دو خانه از کنز۔

ابنان۔ بالفتح پوست و باغت داده و زنبیل فقیران که از چرم میباشد و شکیره۔

اندیدن۔ تعجب کردن از برهان۔

انگلیون۔ بالفتح و کاف فارسی مفتوح و یای تحتانی و واو معروف بمعنی انجیل عیسی علیه السلام و نام کتاب مانی نقاش چه نام سازد و نام جامه هفت رنگ و هر شے که عجیب و غریب باشد از رشیدی و برهان

انگشت در دهان ماندن۔ مناسف ماندن

انگشت بر لب زدن۔ کسی را بسخن آوردن و گویا گردانیدن از جهانگیرے و برهان و کنایه از اسند عای سخن از مصطلحات۔

انگشت بر حرف نهادن۔ عیب گیری کردن

انگشت نیل کشیدن۔ بمعنی ترک کردن از برهان و جهانگیرے۔

انگشت بدندان گرفتن۔ کنایه از تعجب کردن و حسرت خوردن۔

انگشت بچشم نهادن۔ قبول کردن فرمان از برهان۔

انگشت بر در زدن۔ استجازت باز کردن در۔

انگشت بر جبین نهادن۔ کنایه از سلام کردن

انار یاسین۔ روز نوروز جمل بار سورهٔ یاسین بر انار میدمند هر که آنرا بے شرکت غیر بخورد تمام سال از امراض محفوظ ماند۔

انگشتو۔ ریزهای نان بروغن و شکر مالیده از برهان۔

انبره۔ بفتح اول و سکون نون و ضم باے موحده آلتی است که آهن گرم را بدان میگیرند و بهندی سنسی گویند از برهان و رشیدی۔

انمله۔ بالفتح و میم مضموم بمعنی سر انگشت جمع اینه انامل

می آید از بحر الجواهر و کشف و مدار و در منتخب بکسر میم و صاحب قاموس گوید که بهر سه حرکت الف و بهر سه حرکت میم درست است۔

اندازه۔ بمعنی طاقت و یارا و جرات و تخمین و نمونه و نشان و بمعنی قصد و اراده از بهار عجم۔

انوشه۔ بفتحتین و واو مجهول و شین معجمه بمعنی خرم و خوشحال و پادشاه نوجوان و مجازاً بمعنی دانا و یعنی مرد توکه نغار از جهانگیری و رشیدی و مدار۔

انگاره۔ بالفتح و کاف فارسی و رای مهمله بمعنی نقش ناتمام و نقشه و دول تصویر و هر چیز ناتمام و بمعنی نگارش و بمعنی افسانه و دفتر حساب از برهان و رشیدی و بهار عجم۔

انتباه۔ بالکسر آگاه کردن و خبردار شدن و آگاه ے از کشف و سروری و منتخب۔

انبوبه۔ بالضم و بای موحده مضموم و واو معروف و بجهم بای موحده بمعنی نارهٔ آفتابه و باشوره از منتخب و برهان و حرف پنجم را یاے تحتانی دانستن خطاست۔

انگله۔ بفتح اول و ضم کاف فارسی حلقه کوچک گرگوے گریبان را دران داخل کنند از رشیدی و در برهان بفتح کاف فارسی بمعنی گوے گریبان۔

انگوزه۔ در اصل انگوژد بوده انگو بمعنی درخت حلبیت چه انگ بمعنی حلتیت و واو نسبت و ژد بفتح زاے فارسی در فارسی بمعنی صمغ پس ژا را بزاے عربی و دال را بها بدل کرده اند مگر انگزه بدون واو افصح است از رشیدی و غیره۔

انفحه۔ بالکسر و فای مفتوح و تخفیف و تشدید حای مهمله هر دو درست و بفتح اول و کسر فا نیز آمده است بمعنی پنیر مایه صاحب قاموس و اقسراے نوشته اند

الفحه شیرے باشد که منجمد و بسته میشود در شکنبهٔ بچهٔ شتر یا میش و غیره بشرطیکه آن بچه تا حال گیاه نخورده باشد پس شکمش شگافته شیر مذکور که برزی مائل میشود بیرون مے آرند و خشک کرده بدواها بکار مے برند واز منتخب و بحر الجواهر و کشف نیز همین تحقیق شده۔

ابنانه۔ بالفتح و آن پوستے باشد مثل مشک که غله و رخت دران پر کنند از برهان۔

انیقه۔ بروزن صحیفه بمعنی خوب و عجیب از منتخب

انحو دار انق بفتحتین شاد شدن و بغایت خوش شدن آن

انبه۔ بفتح اول و ضم موحده مخفف انبوه و بفتح اول و سکون نون و فتح بای موحده و های ملفوظ عربی بمعنی تنبیه کننده تر و خبر دهنده تر از منتخب و بفتح موحده و های مختفی میوه ایست مشهور که آنرا آنب گویند۔

انسیه۔ بالضم و یای مشدد منسوب بانس که بالضم بمعنی خو گرفتن و الفت نمودن است۔

انطاکیه۔ بالفتح شهرے است بشام۔

انگشترین و انگشتری۔ مزید علیه این هردو لفظ انگشتر است از عالم مهین که در اصل مه است و باء و نون زائده و انگشتر مخفف انگشتور است یعنی صاحب انگشت پس واو را بجهت تخفیف حذف کرده اند از خیابان۔

اندامی۔ بالفتح امر از اندامیدن که بمعنی گلابه و گل بر دیوار و غیره مالیدنست و بمعنی آلودن ست و بمعنی بدگوئی و بمعنی روباه صادقه از برهان۔

انسی۔ بالکسر آدمی و بمعنی جانب اندرونی عضو و هر چیز و جانب راست از کنز۔

انانی۔ بالفتح بید انش از لطائف۔

انفسے۔ مراد از عالم ارواح و عالم باطنی و آفاقی مراد ازان عالم ظاهری و عالم اجسام که دنیا باشد از شمس

اندامی۔ جامهٔ خوش اسلوب که بریدن جست و درست در اندام آید

الی راب۔ نام دیوان روح الله خان که زنار دار بود

فصل الف مقصوره مع واو

اولی۔ بالفتح صواب تر و سزاوار تر و بالضم بمعنی نخستین مونث اول از منتخب و صراح و بضم اول و واو غیر ملفوظ و کسر لام بمعنی خداوندان۔

اولیا۔ بالفتح دوستان و نزدیکان قرابت و نزدیکان حق تعالے از منتخب و فردوس اللغات۔

اودا۔ بفتح اول و کسر واو و تشدید دال مهمله جمع ودید است بمعنی دوستدارندگان۔

اوصیا۔ بالفتح جمع وصی۔

اوسط قضایا۔ کنایه از حد اوسط و آن عبارت است از لفظ مکرر در قیاس و قیاس مرکب باشد از دو قضیه چنانچه العالم متغیر و کل متغیر حادث پس لفظ متغیر حد اوسط است چون از هر دو قضیه صغری و کبری هر دو لفظ مکرر را که حد اوسط است دور کنی نتیجه حاصل آید العالم حادث۔

اول بها مشک بها۔ این مثل و محاوره سوداگران است باینمعنی که فروختن متاع بعوض قیمتیکه خریدار اولین میدهد بهتر است۔

اوی۔ بفتح اول و فتح ثانی و سوم الف بصورت یا بمعنی شغال صاحب نصاب این لفظ را بضرورت نظم مخفف بن اوی آورده است۔

اوتوب۔ بضم اول و ضم تاے فوقانی و هردو واو غیر ملفوظ و ترکے بمعنی گذشته۔

اوجب۔ بفتح اول و فتح جیم بمعنی واجب تر۔

اول شب۔ در اصل ترکیب اضافی است لیکن بکثرت استعمال کسرهٔ اضافت محذوف شده چنانکه نیم شب و جز آنکه مقطوع الاضافه است ابیات نظامی گوید بیت چو اول شب آهنگ خواب آورم ❊ به تسبیح نامت شتاب آورم ❊ از بهار عجم۔

اوهن البیوت۔ بالفتح و هاء مفتوح سست ترین خانها۔

اول قنوت۔ کنایه از وقت فجر چراکه شافعی در ان قنوت میخوانند از مدار۔

اویماقات۔ بضم اول و واو معدوله و سکون یای تحتانی جمع اویماق که لفظ ترکی است بمعنی قوم و قبیله از لغات ترکی نوشته شد۔

اوداج۔ بالفتح رگهاے گردن جمع وداج که بالکسر است از منتخب۔

اوج۔ بالفتح طرف بالای هر چیز و اوج بلندترین درجه کواکب بود و آن ملاقات سطح محدب فلک باشد از افلاک سبعهٔ سیاره و این معرب اوچ است و اوچ بضم اول و واو معدوله و سکون جیم فارسی لفظ هندی است از منتخب و برهان و برجندی و در بهار عجم نوشته که اوج بالفتح باصطلاح هیئت و تنجیم نقطه ایست از فلک خارج مرکز که دور ترین نقاط است از مرکز عالم و هر یکی از سبعه سیاره اوجی باشد و گاهے حضیض۔

اوستاخ۔ بمعنی گستاخ از لطائف۔

اوساخ۔ بالفتح جمع وسخ که بمعنی چرک و ریم است از لطائف۔

اوج مریخ۔ کنایه از برج اسد که محل اوج مریخ است

اوتاد۔ بالفتح میخها و این جمع وتد است و قسمی از اولیاء الله که بهمه عالم چهار تن میباشند از منتخب

اوراد۔ بالفتح دعاهائیکه بوقت معین فرو خوانند از منتخب

اولاد۔ بالضم نام دیو مازندران۔

اورمزد۔ بواو معروف و رای مهمله موقوف و ضم میم و سکون زاے معجمه بمعنی پهلوی ستاره مشتری که قاضی فلک است۔

اورنگ۔ بالفتح تخت و فر و شکوه و مکر و حیله از برهان۔

اوحد۔ بالفتح یگانه از لطائف۔

اوتار - بالفتح و تای فوقانی بمعنی تارهای ساز و رودهای کمان و این جمع وتر است که بالتحتین باشد از منتخب -

اوطار - بالفتح حاجات -

ادبار - بالفتح و بای موحده امر از ادباریدن بمعنی بحلق فرو بردن و این امر به ترکیب اسم بمعنی بحلق فرو برنده آید -

اودر - بفتح اول و کسر دال مهمله برادر پدر که بعربی عم گویند از کشف و برهان و رشیدی -

اوزار - بالفتح آلات و ادوات کاریگران و مصالحه طعام از برهان و بعربی گناهها و سلاحها و بارها که بر پشت بر دارند کذا فی کنز اللغات -

اولی تر - بدین لفظ تر محض زائد است برای مبالغه نیست چرا که اولی که صیغهٔ اسم تفضیل است حاجت بمبالغهٔ دیگر ندارد با آنکه درین ترکیب کلمهٔ اول بتجرید مستعمل میشود از بهار عجم و نور الله در شرح گلستان نوشته که چون معنی التفضیلی از لفظ اولی مستفاد است کلمهٔ تر محض زائد است چون در کلام فصحا کثیر الاستعمال است اصلاح نمیتوان کرد -

اوزه - بکسر اول و فتح واو و تشدید زای معجمه مرغابی از منتخب و قاموس -

اوس - بالفتح و سین مهمله گرگ و رنده و عطا و عوض و نام قبیله از عرب از شرح نصاب و فرهنگ و لطائف -

اوباش - بالفتح بمعنی مردم مختلف و بهم آمیخته و مردم فرومایه و ناکس و در عرب عام بمعنی مردم بیباک و رند و آمیزه جمع بوش است که بالفتح باشد بطریق قلب حروف واقع شده و او را بمقام مفرد گرفته فارسیان بجای مفرد استعمال کنند از بهار عجم و کشف و صراح و لطائف و منتخب و شرح گلستان -

اواسط - بفتح اول و کسر سین مهمله میانه ها و میانه تر ها و این جمع اوسط است -

اوجاع - بالفتح دردها جمع وجع که بمعنی درد است از کنز -

اوتاد طالع - بدانکه نزد منجمین اوتاد طالع مولود چهار است اول برج طالع که خانهٔ اول است و آن تعلق دارد به تن و جان و عمر و زندگانی مولود دوم خانهٔ چهارم و آن تعلق دارد بمعاش و روزی و املاک و مقام و پدر سوم خانهٔ هفتم و آن تعلق دارد بزن و زوجه و مراد و مقصود چهارم خانهٔ دهم و آن تعلق دارد بحکومت و شغل و عمل و دولت -

اولاغ - بضم اول و واو غیر ملفوظ و غین معجمه لفظ ترکی است بمعنی خر -

اوتاغ و اوتاق - در ترکی خانه و حجره -

اوجاغ و اوجاق - در ترکی دیگدان -

اوقاف - بالفتح املاکیکه بر فقرا و مزارات وقف کرده باشند از منتخب -

اوفق - بالفتح و فای مفتوح موافق تر از منتخب -

اوشاق - بضم اول و واو غیر ملفوظ در ترکی بمعنی طفل و امرد

اوثق - بالفتح و ثای مثلثه محکم تر و استوار تر از منتخب

اوغرشماق - بضم اول و سکون غین معجمه و کسر رای مهمله و سکون شین معجمه مصدر ترکی است بمعنی دزدیدن -

اولنگ - بضم واو مجهول و فتح لام و سکون نون و نیز فتحه و کاف فارسی بمعنی سبزه زار و مرغزار و این لفظ ترکی است

اونگ - بضم اول و واو غیر ملفوظ و کسر نون اول و سکون نون دوم و کاف فارسی در ترکی بمعنی اینها -

اوشنگ - بالفتح هندی الگنی از برهان -

اوائل - بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است جمع اول

اوغول - بضم اول و ضم غین معجمه و سکون لام و هر دو واو غیر ملفوظ علامت ضمهٔ ما قبل لفظ ترکی است بمعنی کودک و پسر مجازاً گاهی بمعشوق آرند -

اوجال - بالفتح و جیم بیمها و خوفها -

اول - بفتح اول و تشدید واو مفتوح صیغهٔ اسم تفضیل بمعنی پیشتر و منصرف آمدن لفظ اول

اسم تفضیل و عدم استعمال آن بیکی از استعمالات ثلثهٔ اسم تفضیل که من و اضافت و لام است از جهت کثرت استعمال است لهذا بعض صرفیان وزن آن فوعل مثل جوهر قرار داده اند و بضم اول و فتح و تخفیف واو جمع اولی که مؤنث اول است و بضم اول و واو غیر ملفوظ و سکون لام در ترکی بمعنی آن که برای معیت و اسم اشارت است -

اوزم - بضم اول و واو غیر ملفوظ و ضم زای معجمه لفظ ترکی است بمعنی انگور از لطائف -

اوهام - بالفتح جمع وهم -

اوثان - بالفتح و ثای مثلثه بمعنی بتها این جمع وثن است که بمعنی بت باشد از منتخب و صراح -

اوطان - بالفتح جمع وطن -

اوان - بالکسر بمعنی ایوان و کوشک و بفتح و کسر وقت و هنگام از منتخب و قاموس و در صراح بمعنی هنگام فقط بالفتح

اوباریدن - بحلق فرو بردن -

اولین - در استعمال فارسی بزیادت یا و نون مزید علیه اول است مثل نخست و نخستین و مه و مهین و کمتر و کمترین از شرح نور الله -

اوژن - بضم اول و فتح زای فارسی صیغهٔ امر است از اوژندن بمعنی بینداز و بفگن و قتل بکن و بکش از برهان -

اولان - بضم اول و واو غیر ملفوظ در ترکی بمعنی شوند

اوج سره - نام نغمهٔ ایست از موسیقی -

اوده - بفتحتین و های مختفی صوبهٔ هندوستان در قدیم شهری بود بزرگ اجودهیا نام بهرائچ و لکهنؤ و بلگرام داخل این صوبه است -

اوقیه - بضم اول و واو معروف و کسر قاف و تشدید یای تحتانی چهل درم وزن اواقی جمع آن از منتخب و مؤید و کشف و در کنز نوشته که اوقیه بالضم مقدار ده درم و پنج سبع درم در

جدیث بمعنی چهل درم —

اوحکسمه بضم اول و واو غیرملفوظ و حای معجمه ساکن و کاف عربی مفتوح و سکون سین مهمله ترکیست بمعنی تیر بازگشتن زدن

از چراغ هدایت و بهار عجم بمعنی کج و منحرف و برگشته —

اولمش اوله — در ترکی بمعنی شده باشد چه اولمش بضم اول و واو غیرملفوظ و سکون لام و کسر میم و سکون شین معجمه بمعنی شده و اوله بالضم اول و فتح لام بمعنی باشد —

اولکه بضم اول و واو معدوله و سکون لام و کاف عربی بمعنی کشور و این ترکیست —

اوعیه — بفتح اول و سکون واو و کسر عین مهمله و یای تحتانی بمعنی ظروف و آوندها این جمع وعاست که بکسر بمعنی آوند باشد و بمعنی آوند واحد نیز مستعمل میشود —

آواره — دفتر حساب از برهان —

آواه — بالفتح و تشدید واو دو غا خوانند بزاری یعنی واه کنند و کسیکه بزبان حاجت ندارد هرچه کند ذل کند از لطائف

آورده بفتح اول و سکون واو و کسر را و فتح دال رگهای غیر جهنده و این جمع وریده است —

اوره — بفتح اول و سوم ابره قبا و ابره رضائی و غیره

اولی اجنحه بضم اول و کسر لام و فتح الف و سکون جیم و کسر نون و حای مهمله صاحبان بازوها و این کنایه است از ملائک چراکه منقول است که فرشتگان پر و بال دارند

اولی بضم همزه که بصورت الف است و واو مکتوبه نه ملفوظ و کسر لام بمعنی خداوندان جمع ذو بالضم و این جمع خلاف ماده و بعض است

اوچی — بالفتح و جیم مکسور تخلص شاعری —

اوانی بفتح اول و کسر نون بمعنی ظروف و آوندها و این جمع آنیه است و آنیه بکسر نون جمع اناست و انا بکسر اول بمعنی آوند ست از صراح —

اوغلی بضم اول و ضم غین معجمه منسوب به اوغلان که نام قومی ست از ترک الف و نون در حالت نسبت حذف شده و در لغات ترکی نوشته که اوغلی بمعنی پسر او چه اوغل بمعنی پسر و بچه و یای معروف بمعنی او زیراکه ضمیر غایب است

اولیس قرنی بضم اول و فتح واو و قاف و را مهمله هر دو مفتوح نام ولی کامل منسوب بقرن که قرن بفتحتین نام قبیله است در ملک یمن از قاموس و منتخب و صراح و بسکون را خواندن غلط است —

فصل الف مقصوره مع های هوز

اهدا — بالکسر هدیه و تحفه فرستادن —

اهوا — بالفتح خواهشها و آرزوهای نفس از منتخب

اهلاً و سهلاً و مرحبا — دستور عرب است که چون کسی از راه دور بیاید این هرسه کلمات گویند اهلاً یعنی امدی تو اهل واقربای خود را سهلاً بمعنی سپر کردی تو زمین نرم را مرحبا جای تو فراخ است —

اهاب — بکسر اول و بای موحده بمعنی پوست حیوان که آنرا دباغت نداده باشند یا پوست مطلق از منتخب —

اهلیت — بالفتح و لام مکسور و تشدید یای تحتانی سزاوار بودن و لیاقت و شرافت —

اهبت بالضم و حرف سوم بای موحده ساز و براق از منتخب

اهانت — بالکسر سبک داشتن کسی را از صراح —

اهوج بفتح اول و سکون ثانی و فتح واو و جیم عربی احمق شتاب کار و مرد بزرگ جثه دراز بالا از منتخب —

اهلیلج — بالکسر و هر دو لام مکسور و یای معروف و جیم معرب هلیله از عصمت شرح خلاصة الحساب و در صراح بروزن اطریفل —

اهواز — بالفتح نام شهری از خورستان که هوای بد دارد و کژدم زهرناک در انجا بسیار باشد از برهان و جهان گیری —

اهتزاز — بالکسر و هر دو زای معجمه جنبش کردن و خوشحالی کردن از منتخب و کنز و صراح —

اهل — بفتح اول و سکون ثانی سزاوار و انس گرفتن و کدخدا شدن و کسان و مردمان خانه از منتخب و در خیابان نوشته که اهل بمعنی صاحب آید و گاهی بمعنی صاحبان بمفرد و جمع هر دو آید —

اهوال — بالفتح جمع هول که بمعنی وحشت و ترس ست از کنز و منتخب —

اهمال — بالکسر فروگذاشتن چیزی را بجود از صراح و منتخب و در بهار عجم نوشته که اهمال بمعنی درنگ از ماده همل دریغت یافته نشد مگر امهال بتقدیم میم بمعنی مهلت دادن آمده برین تقدیر اهمال قلب امهال باشد —

اهرم — بالفتح اول و سوم بمعنی شیطان و کفچه و سطبر و کلان بار —

اهتمام — بکسر اول و کسر تای فوقانی غمخواری کردن و در کاری همت برگماشتن و توجه دلی کردن و حاصل معنی آن کوشش کردن از کشف و صراح و منتخب —

اهم بفتحتین و تشدید میم سخت در اندوه اندازنده و کنایه از مشکل تر و ضرورتر از کشف و منتخب —

اهرمن — بالفتح و رای مهمله مفتوح و فتح میم بمعنی شیطان باعتقاد مجوس فاعل شر چنانکه یزدان فاعل خیر از برهان

اهون — بالفتح اسان تر —

اهل بخیه — بباء موحده رند و خراباتی از بهار عجم —

اهله — بفتح اول و کسر ثانی و تشدید لام جمع هلال است

ملویه — بفتح اول و سکون ها و کسر واو و فتح تحتانی جمع هواجنانکه اغذیه و ادویه جمع غذا و دوا —

اهل ذمه — کافران مطیع بادشاه اسلام و گاهی عبارت از رعیت باشد —

اهالی — بالفتح اعیان و اشراف الاهالی جمع الاهل علی خلاف القیاس از شرح نصاب و کنز —

اهبتی بضم اول و سکون ثانی و فتح بای موحده و تای فوقانی و یای مجهول بمعنی ساز و براق و این لفظ در حقیقت اهبت است بدون یای تحتانی بمعنی ساز و براق چون در انشا بیا واقع شده است لهذا درینجا برعایت بعضی کسان بیا نوشت ظاهر ابودن یا غلطی کاتبانست که بجای کسره موصوف یا نوشته است یا انکه برای

تعظیم باشد یعنے ساز ویراق و بزرگ ویسار۔

فصل الف مقصوره مع یای تحتانی

ایلیا۔ بالکسر ولام نیز مکسوره بعده یای تحتانی بلغت سریانی معنی این لفظ صدیق اکبرست واین لفظ برای بسیار معنی آید نام شہریست و نام بیت المقدس و لقب حضرت علی کرم اللہ وجہہ و نام حضرت خضر علیہ السلام از منتخب و برہان۔

ایہنگا۔ بفتح اول وسکون تحتانی وفتح ہا با تنوین بمعنے تنہا ای بمعنی الماضی یعنی دور شد۔

ایا۔ بالفتح کلمہ نداست وکلمہ افسوس برای استفہام آید چنانکہ گوئی آیا این مقصود بحصول خواہد پیوست از برہان و رشیدی وغیرہ۔

ایرسا۔ بالکسر ویار معروف وسین مہملہ بیخ سوسن و قوس قزح از برہان۔

ابتیا۔ بالکسر بیائید شماد کسان از کشف۔

الیفا۔ بالکسر دادن وگزاردن حق کسے بتمام از صراح

ایطا۔ بالکسر پامال کردن ومکرر کردن قافیہ وآن بر دو قسم است ایطای خفی و ایطای جلی خفی آنست کہ تکرار ظاہر نباشد چون دانا و بینا و آب و گلاب وجلی آنست کہ تکرار ظاہر باشد چون ریباتر وخوشتر وستمگر وافسونگر و زرین و سیمین وگریان وخندان وگفتن وشنیدن ویاران وعزیزان واین عیب فاحش است۔

ایاب۔ بالکسر بمعنے بازگشت ورجوع از کشف ولطائف۔

ایدوب۔ بکسر ہمزه ویار تحتانی غیر ملفوظ وضم دال مہملہ وواو غیر ملفوظ وسکون بار موحده در ترکی بمعنی ساختہ۔

ایوب۔ نام پیغمبرے کہ بر تکالیف مرض ورنج بسیار صابر بودند

ایجاب۔ بالکسر لازم کردن وثابت ومقرر نمودن از صراح ومنتخب۔

ایت۔ بیای معروف در ترکی سگ را گویند۔

ایلاقات۔ بالکسر مساکن واطراف ترکان واین لفظ ترکی است۔

ایالت۔ بالکسر سیاست ونگاہداشتن وبفتح غلط از منتخب وکشف وکنز۔

ایماقات بضم اول وسکون تحتانی خاندانہا وقبائل واین جمع ایماق است کہ لفظ ترکی است از مفتاح اللغات ولغات ترکی وبرای فائده مکرر نوشتہ شد۔

اینت۔ بالکسر ویار معروف ونون ساکن باغنہ وفوقانی کلمہ تحسین وتعجب است بمعنی زہی از برہان ولطائف۔

ایراث بالکسر وثار مثلثہ میراث رسانیدن وبقیہ چیز دادن از منتخب وغیرہ۔

ایارج۔ بکسر اول وفتح رار مہملہ وجیم عربی دوای است مرکب مسہل ومنقے دماغ از بحر الجواہر ومنتخب۔

ایرج۔ بکسر اول وبیای مجہول وفتح رار مہملہ وجیم عربی نام پسر فریدون از برہان وبعضے نوشتہ اند کہ در ملک او ہیچ شہر شک خیز نبود۔

ایچ۔ بالکسر وجیم فارسی بمعنی ہیچ از برہان۔

ایلاج۔ بالکسر درآوردن چیزے درمیان چیزے از کشف وفردوس اللغات۔

ایضاح۔ بالکسر روشن وآشکارا کردن از منتخب۔

ایلچی۔ بکسر اول ویار رسم الخط غیر ملفوظ وسکون لام وخار معجمہ بمعنے گلہ اسپان لفظ ترکی است واز بعض ترکان ایلچی بزیادت یار تحتانی در آخر مسموع گردید

ایجاد۔ بالکسر در وجود آوردن وپیدا کردن۔

ایراد بالکسر فرود آوردن وچیز بر کسے وارد کردن از صراح ومنتخب۔

ایزد۔ بکسر اول وثالث نام حق تعالیٰ ودر وجہ ترکیب این نام والاکہ ازین چہار حروف است چنین گفتہ اند کہ چون مدار عالم بر طالع اول وعاشر وسابع ورابع است کہ آنہا را اوتاد اربعہ گویند پس این نام مبارک را بلحاظ اعداد مذکور باین حروف ترکیب کردند بدانکہ برای الف یکعدد است وبرای یا ده وبرای زا ہفت وبرای دال چہار اند رشیدی وبرہان

ایلاد۔ بالکسر زائیدن۔

ایزاد۔ بمعنے زیاده غلط است چراکہ در پنجاب بون یا رتحتانی بمقابلہ رای فعل وجہے ندارد وچراکہ اصل این اجوف است مگر ازاده بحسب قیاس صحیح باشد۔

الیسر۔ بالفتح وسین مہملہ مفتوح آسان تر بمعنی جانب چپ از کنز۔

ایدر۔ بروزن دیگر بمعنی اینجا واکنون از برہان ولطائف ورشیدی۔

ایثار۔ بالکسر وثار مثلثہ برگزیدن یعنی منفعت غیر را بر مصلحت خود مقدم داشتن واین کمال درجہ سخاوت است۔

ایر۔ بالفتح ذکر وقضیب از منتخب وصراح۔

ایلغار۔ بکسر اول ویار غیر ملفوظ چراکہ علامت کسره الف است چہ در ترکی حرکات را بحروف علت مینویسند وسکون لام وغین معجمہ مفتوح والف غیر ملفوظ بسکون رار مہملہ پس ایلغار در تلفظ الغر بوزن خنصر باقی ماند بمعنے بسرعت بر فوج دشمن دویدن

ایار۔ بالفتح یکے از ماه رومیان کہ آفتاب در ثور باشد ومطابق آن بہندی جیٹھہ است از برہان وشرح نصاب وغیرہ۔

ایجاز۔ بالکسر کوتاه کردن سخن واختصار نمودن از کنز ومنتخب۔

ایاس۔ بالفتح نام غلام سلطان محمود غزنوی وسین مہملہ این بدل زار معجمہ است از برہان۔

ایکدش۔ بکسر اول ویار تحتانی غیر ملفوظ وسکون کاف عربی وکسر دال وشین معجمہ دو چیز بہم آمیختہ وکسیکہ مادر وپدرش چینی ورومی یا فرنگی وہندی باشند واسپ مجنس یعنے اسپیکہ از جفتی اسپ ترکی وتازی پیدا شده باشد از جہانگیری واین لفظ ترکی است۔

اینمش۔ بکسر اول ویار تحتانی غیر ملفوظ وسکون نون وکسر میم وشین معجمہ در ترکی بمعنی فرود آمده۔

ایقاظ - بالفتح و قاف و ظاء معجمه بیداران از کنز و بالکسر بیدار کردن -

ایقاع - بالکسر واقع کردن و بجنگ در انداختن از منتخب

ایاغ - بالفتح پیاله شراب خوری و این لفظ ترکی است از برهان و رشیدی -

ایفاغ - بالفتح و سکون تحتانی و فا و غین معجمه در مدار الافاضل بمعنی غماز و بمعنی غنوده و مبلول شارح دیوان حافظ بمعنی روستائی و قطب علی بمعنی شوخ نوشته -

ایتلاف - بالکسر و یاء معروف و کسر تاء فوقانی باهمدیگر آمیختگی گرفتن -

ایراق - بالکسر برگ بر آوردن درخت از منتخب

ایماق - بضم اول و سکون یاء تحتانی بمعنی تبار و قبیله از مفتاح اللغات -

ایتلاق - بالکسر سپید نموده شدن مجازاً بمعنی درخشیدن و روشن شدن -

ایاق - بالفتح پیاله شراب خوری و بمعنی پای و این لفظ ترکی است از برهان و رشیدی -

ایبک - بالکسر و یاء مجهول و فتح باء موحده و کاف عربی بمعنی بت که بعربی صنم گویند گاهی مجازاً بمعنی معشوق آید از برهان و رشیدی و در لطائف بمعنی غلام و قاصد -

ایک - بالفتح بیشه و انبوهی درختان از منتخب و غیر آن

اینک - بالکسر اول و فتح نون بمعنی اینست و این قسم اکنون

ایصال - بالکسر رسانیدن از منتخب -

ایل - بالکسر و یاء معروف بزبان سریانی نام حق تعالی و از نیجاست جبرئیل و میکائیل بمعنی بنده خدا و برکے بمعنی سال است و بکسر اول و تشدید تحتانی مفتوح در عربی بمعنی گوزن و بزکوهی از منتخب و برهان و کنز و بکسر اول و یاء مجهول در ترکی بمعنی مان و قوم جماعت

ایلول - بالفتح و لام مضموم و واو معروف نام ماه رومی که آفتاب در سنبله باشد مطابق آن بهندی ماه کوار است از شروح نصاب -

ایم - بالفتح مار سفید از منتخب -

ایلام - بالکسر درد مند کردن از منتخب -

ایتام - بالفتح یتیم -

ایهام - بالکسر در غلطی انداختن و در شک افگندن و نام صنعت شعری و آنچنان باشد که در شعر لفظ ذو معنیین آرند یعنی لفظی ذکر کنند که دو معنی داشته باشد و معنی بعید مراد باشد از کشف و مجمع الصنائع

ایام - روزها جمع یوم فارسیان بمعنی مطلق وقت و هنگام نیز آرند سلیم گوید بیت شام سلیم آمد ایام قدح نوشی است فیضے ندید در روز ساغر چو گل شبوا از بهار عجم -

ایمن - بالکسر و میم بکسور بمعنی بیخوف و بی دهشت اماله آمن بکسر میم که اسم فاعل است از امن و ایمن بالکسر و میم مفتوح بمعنی بیخوف نیز و این اماله امن است بالفتح میم که اسم تفضیل از امن است و ایمن بالفتح و میم مفتوح بمعنی مبارک تر اسم تفضیل از یمن و بتقدیر معنی دیگر ماخوذ است از یمین که بمعنی دست راست است -

ایوان - بالکسر و یاء معروف نشستنگاه بلند که بران سقف باشد و کوشک و دالان بزرگ و این معرب ایوان بالفتح از شروح نصاب و بهار عجم و کنز و منتخب -

ایگین - بکسر اول و یاء تحتانی غیر ملفوظ و کسر کاف فارسی و سکون نون در ترکی بمعنی بوده -

ایسان - بالفتح گوشه عالم مابین مشرق و شمال ظاهرا این لفظ هندیست -

ایدون - بالفتح بمعنی اکنون و بالکسر بمعنی همچنین و این جا و این زمان از برهان و رشیدی -

ایرمان - بالکسر و یاء معروف طفیلی که همراه مهمان آید و بمعنی حسرت و ندامت و بمعنی عاریت از برهان و رشیدی

ایقان - بالکسر بیقین دانستن -

ایمان - بالفتح سوگندها و قوتها و دستهای راست و بالکسر گرویدن و امان دادن از منتخب و صراح -

ایام الرهان - بالکسر راء مهمله آن روزها که مردم عرب دران اسپان بگرد میدوانند هر که اسپ خود پیش برد گرو از حریف میگیرد از منتخب و غیره -

اینگین - بالکسر نام غلام ترک است از شرح خاقانی

ایان - بالفتح و تشدید تحتانی و فتح نون بمعنی کی و آن سوال است از زمان از کنز و منتخب و صراح -

ایران - بالکسر ملکے است مشهور که مابین جیحون و فرات واقع است و آن عراق و خراسان و طبرستان و فارس و همدان و نهاوند و آذربایجان و کرمان و غیرها است از رشیدی و شرفنامه و برهان و در رساله ناجی مسطور است که ایران منسوب بایرج که آنرا ایرج هم میگویند نام پسر فریدون -

این - بالفتح و نون مفتوح بمعنی کجا از شرح نصاب -

ایروان - بیاء معروف و واو نام شهریست -

ایکه - بالفتح بیشه و انبوهی درختان از منتخب و غیر آن

ایه - بکسر اول و سکون یاء تحتانی معروف و کسر ها بمعنی زیاده کن از شرح نصاب و کنز -

ایلخه - بکسر اول و یاء غیر ملفوظ و سکون لام و خاء معجمه رمه و گله اسپان و مجازاً بمعنی اصطبل نیز آمده و این لفظ ترکیست -

ایله - بکسر اول و یاء غیر ملفوظ و فتح لام و ایره بکسر اول و یاء غیر ملفوظ و سکون راء مهمله در ترکی ترجمه باء معیت

ایچره - بکسر اول و یاء تحتانی غیر ملفوظ و سکون جیم فارسی در ترکی بمعنی درمیان و اندرون -

ایمه - بالفتح بمعنی اکنون و بمعنی بیهوده و بالکسر مخفف اینهمه از رشیدی و کشف و برهان و در بهار عجم بمعنی اینکه اسم اشارت است بتقریب بمعنی همچنین نیز آمده و بالفتح اول و کسر همزه که حرف دوم است و تشدید میم لفظ عربی است جمع امام و آنچه در کواغذ اراضی و املاک نویسند که ائمه داران پرگنه فلان غلط است بجاے

آن همه داران صحیح است چه به کسر تحتانی و فتح میم
در ترکی خوراک و روزینه را گویند وایمه بکسر الف
و یای تحتانی غیر ملفوظ و فتح میم هم بایمعنی آید و این
تفاوت لهجه بعض ترکان است —

ایادی — بالفتح نعمتها و نکوئیها و دستها و این جمع
اید است و اید جمع ید است از کشف و سروری و کنز و در
منتخب نوشته که ایدی و ایادی هر دو بالفتح دستها و نعمتها
لفظ اول بمعنی دست بسیار استعمال یافته و لفظ ثانی بمعنی
نعمت و خان آرزو در خیابان نوشته که ایادی جمع اید است
و ایدی جمع ید است و ید بمعنی دست و گاهی بطریق مجاز
بمعنی نعمت و قدرت مستعمل میشود و بعضی که نوشته اند
که مشترک است بهر دو معنی حقیقی و بعضی نوشته که ید بمعنی
دست جمع کرده میشود بر ایدی و برای نعمت بر ایادی

ایشک اقاصی — ترکی است بمعنی داروغه دیوانخانه
چه ایشک بهمزه و یای تحتانی و شین معجمه و تحتانی
و کاف عربی فضای دروازه و اقاصی بمعنی سردار همه
از مصطلحات و بهار عجم —

ای — حرف نداست و در عربی بالفتح و در فارسی و هندی
عوام بیای مجهول و این از توافق لسانین است لیکن
در هندی کتابی بی بهار بیوز است مگر لفظ ای که برای
تفسیر است در فارسی نیز بالفتح مستعمل میشود از بهار عجم
و سوید و بالفتح اول و ضم یا مشدد در عربی بمعنی چه و کدام
از کنز اللغات —

ایای — بکسر اول و تشدید یای اول و فتح یای ثانی بمعنی مرا

الیستی — بالکسر صفت زنان باشد چون بی بی که در
عربی ستی بالکسر و تشدید تای فوقانی و ترکی بیگم از جهانگیری

ایلاقی — بالکسر منسوب بایلاق که ملکی است از شاش
قریب ترک —

ایلخی — بکسر اول و یای تحتانی غیر ملفوظ و سکون لام
و کسر خاء معجمه و یای معروف رمه و گله اسپان
و این لفظ ترکی است —

باب بای عربی

فصل بای عربی مع الف

بارخدا — بمعنی خدای تعالی بزرگ و نیکو کار چه لفظ نیکو
کار و بزرگ است از موید و کشف و بعضی نوشته که حق تعالی
را از ان بارخدا گویند که هر کسی را بار میدهد یعنی هر کس
هر وقت از و عرض حاجت خود میتواند کرد —

بالا — بمعنی فوق و بمعنی قد و قامت و بلندی و درازی
و اسپ کوتل و کنایه از ملک خراسان از برهان و بهار عجم

بادپا — بمعنی تیز رفتار و اکثر صفت اسپ واقع میشود
از برهان —

باسا — بسین مهمله بمعنی سخنی از منتخب و کنز و صراح —

باب السماء — کهکشان از لطائف —

بادپروا — بفتح بای فارسی که حرف چهارم است و ششم
واو دریچه را گویند که برای آمدن باد گشاده باشد
از شرح خاقانی —

با — در عربی مرد کثیر الجماع و در فارسی مخفف باد است
که طائر شکاری باشد و بدانکه لفظ با که حرفیست مرکب
از بای مسمی و الف مسمی در فارسی برای چند معنی آمده
اول بمعنی مع چنانچه بگوئی آمیا بازین عقل خریدم دوم
بمعنی با وجود چنانکه با آنکه او را بسیار فهمانیدم نفهمید سوم
برای عطف آید بیت فرق است میان آنکه یارش
در بر × با آنکه دو چشم انتظارش بر در × چهارم بمعنی
طرف و جانب چنانکه بیت برو از وی پیامی چند با او × و زلیخا
را دهی پیوند با او × پنجم بمعنی را چنانکه مصرع سنجاب
ده نمیع با کوه × یعنی کوه را ششم برای تقابل چنانکه
بیت باروی تو آفتاب دیدم × خوبست ولیکه این
ندارد × هفتم برای معاد مصرع فرهاد کوه غم را باجان
نمی فروشد × هشتم برای استعانت عرفی گوید بیت
باصیقل ضمیر تو چون عکس آئینه × مرئی شود ز ظل بدن
صورت حواس × و بای مسمی فقط بای مسمی بدون
الف آن نیز در فارسی برای چند معنی آید اول
بمعنی مع چنانکه بخیر و عافیت در ینجا رسیدیم دوم بمعنی
با وجود چنانکه ع بعصیان در رزق بر کس نبست
سوم بمعنی طرف و جانب چنانکه ع بکوی او ندهم طفل
اشک را رخصت × مصرع دیگر بملک عجم رغبت
شاه خاست × چهارم بمعنی مقدار چنانکه بیت
بجوی مستانند ز دهقان بیر × بمن میفروشند بدیوان سیر
پنجم بمعنی برای چنانکه ع بدیدار مردم شدن عیب نیست
مصرع دیگر بطواف کعبه رفتم بحرم رهم ندادند × ششم برای
تقابل بیت بابداری لعلت یکی نخواهد بود اگر بنرخ عقیق
یمن شود پیدا × هفتم برای توافق چنانکه ع غمین مباش چو کار
بمدعای تو نیست × ع مطرب بگو که کار جهان شد بکام ما
هشتم برای قرب چنانکه ع طمع برد شوخی بصاحبدلی مصرع
دیگر کفر دا بداد ربود خسروی × ع او را امن و مرا
باد پارسان × نهم برای سبب چنانکه بیت بجرم عشق
تو ام میکشند غوغائی است × تو نیز بر سر بام آکه
خوش تماشائیست × دهم برای تشبیه چنانکه بیت
لطافتش بهار شاد مانیست × قهرش بسموم مهرگانیست ع
بحسن صورت او بر زمین نخواهد بود × مصرع بصورت
تو بتی کس نیافرید خدا × یازدهم بمعنی عوض ع
پدرم روضه رضوان بدو گندم بفروخت × بیت
نه به پیغمبر نگارو ند الشور زند × همین بس که دنیا بدین میخرند ×
ع که علم و ادب میفروشند بنان × دوازدهم برای
قسم چنانکه بیت ز ابروان تو بی اختیار می ترسم ×
بمرتضی که ازین ذوالفقار می ترسم × سیزدهم برای
تیمن و توسل چنانکه رباعی یارب برسالت رسول
الثقلین × یارب بغزا کننده بدر و حنین × عصیان
مرا دو حصه کن در عرصات × نیمی بحسن بخش و نیمی
بحسین × چهاردهم برای استعانت چنانکه ع بچوگان
خدمت توان برد گوی × ع بلشکر توان کرد این کارزار

ع — تازه میسازم بناخن باز داغ خویش را ؛ پانزدهم
بای صله والصاق چون رنگ برنگ و دم بدم ؛ شانزدهم
بمعنی زیر چنانکه بتیغ بمعنی زیر تیغ بیت چنین تا بمقدار
هفتاد و هرده ؛ بتیغ آمداز رومیان در نبرد ؛ ع گر آیاکی
خاطر در آید لینگ ؛ هفتدهم برای آغاز چنانکه
ع بنام جهاندار جان آفرین ؛ اگرچه درحقیقت این
بای استعانت است لیکن چونکه بعد حذف جمله متعلقه
نمود که ابتدا میکنم است و در ابتدای کلام واقع شده
لهذا مجازاً بای ابتدائیه و بای آغاز گویند هیزدهم
بمعنی رخ و سمت چنانکه ع بگردن فتد سرکش تندخو ؛
نوزدهم بای اضافی و آن بمعنی اضافت و بدیع وزیر
داری بزور محتاج ؛ بستم بمعنی لائق چنانکه صائب
گویند بیت صائب کنونکه در دهن دندان نمانده است
آن به که راه چاره و تدبیر بسپرم ؛ یعنی درد کامه بها رکت
رسانیده و لائق معالجه نمانده بست و یکم بمعنی از چنانکه
بیت به تن بو یا کند گلهای تصویر نهالی را ؛ بیابید ار
ساز د خفتگان نقش قالی را ؛ بیت حافظ بخود
نپوشید این خرقهٔ می آلود ؛ ای شیخ پاکدامن معذور
دار ما را یعنی از خود نپوشید بست و دوم بمعنی در چنانکه
مصرع دشنام بمن دادی شکر بدهان تو ؛ بست و سوم
بمعنی بر چنانکه بیت آن شمع راگذر بمزارم فتاده است
پروانه چون سمن به فراهم فتاده است ع مشت آبی
بروی غفلت زن ؛ بست و چهارم بمعنی را چنانکه ع
بدار اندادانچه دادی نخست ع بزلفش چون دهم
ای آرزو دل ؛ بست و پنجم زائده و آن در اول اسما
و حروف مفتوح می آید و در ابتدا افعال اکثر جا مکسور
و بعضے جا مضموم مثال بای زائده مفتوحه بر اسم مصرع
آن قطره ام که چرخ بدور افگند مرا مصرع به تنها ندانست
روی لب ؛ مثال بای زائده مفتوحه بر حرف
مصرع بجز این نکته که حافظ ز تو ناخوشنود است ؛
مثال بای زائده مکسوره بر ماضی و امر و مضارع چنانکه

برفت و بگیر و برو ع و بسختی بمیرد اندر غار و مثال
بای زائده مضموم بر ماضی و مضارع و امر چون بگفت
و بکند و بخورد و در عربی برای جمیع معانی مکسور می آید
و این حرف گاهی بواو بدل شود چون برناه و ورنا و باز
و واز و لقا چون بان و وزفان و بمیم چون غرب و غرم
و بکاف عربی و فارسی چون باله و کاله بمعنی نوعی از جوال
و بهای هوز چون بوسش و هوش بمعنی کر و فر —
باب — در عربی دروازه و نام کتابی و در ترکی و فارسی
بمعنی شائسته و برابر و در خور و لائق و بمعنی باره و حق چنانکه
گویند در باب فلان یعنی در حق فلان از منتخب و برهان اللغات
بابُب — گوشه عالم مابین مغرب و شمال و این لفظ هندی است
باب الابواب — سرحدی است بملک شروان از محل
انقطاع جبال از کیهان تا دریای خزر شدی از سنگ
و چونه و آهن و ارزیز کشیده اند و در میان سد بجهت
آمد و شد قوافل که از ایران بترکستان یا از ترکستان
بایران باشد دروازه کلان از آهن نصب نموده اند
بوقت حاجت مرور قوافل نگهبانان پادشاه ایران
آن دروازه را میکشایند و باز مقفل نمایند و این را
در بند خزر هم میگویند از تواریخ وغیره —
باب قصاب — داولیست از کشتی و آن یکبار کی
بزور کله و گردن حریف را کج کرده بر زمین زدنست
چنانکه قصاب چهار پایه را بر زمین میزند —
باد جنوب — باد لیست مخالف مزاج آدمی چنانکه در کتب
طبیه مذمت آن بسیار مسطور است —
بابت — لائقی و سزاواری و بمعنی لائق و سزاوار
نیز آمده و این مصدر جعلی است از بهار عجم وغیره —
باغات — جمع باغ بطور عربی و نام محله در اصفهان
که اکثر ساکنانش رندو اوباش بوده باشند از شرح گل کشتی
بالشت — بکسر لام و سکون شین معجمه انچه بوقت خواب
زیر سر نهند و این مزید علیه بالش است که بمعنی تکیه شهرت
دارد از برهان و بالشت پیل انچه مقدار تکیه کلان

از پنبه راست کنند و پیل نو گرفتار را بان باوے
دهند از شرح قران السعدین —
بالین پرست — شخص تنبل و بیکار و آرام دوست
که سر از بالین نتواند برداشت از مصطلحات —
بالیست — بکسر یای تحتانی بمعنی حاجت و نیاز
و لوازم چیزی از مدار —
بادوست — بدو دال مهمله مسرف و کسیکه مال را
جلد خراب و پریشان کند و بمعنی مفلس نیز آمده از برهان
و رشیدی و چراغ هدایت —
بازخواست — طلب و جستجو و مواخذه و واپس
گرفتن چیزے —
باز یافت بمعنی خریدن —
بارود و باروت — در اصل بمعنی شوره است
و بمعنی داروی تفنگ مجاز است زیرا که جزو اعظم
شوره باشد از بهار عجم —
بادورمشت بجا صل و تهیدست و بمعنی بیجا صلے
و تهیدستی و لطائف —
باد بروت — تکبر و غرور و بمعنی لاف نیز از برهان
و سروری و لطائف —
بالادست — حریف و غالب و بمعنی هر چیز نفیس
و بهتر و کامل و بمعنی صدر مجلس از برهان —
باعث برانگیزنده —
باحث — بکسر حای مهمله کاونده زمین و کاونده سخن از منتخب
باج زر یکه از سوداگران بطریق محصول میگیرند و زر یکه
بادشاه غالب از مغلوب میگیرد —
بادلیج — بدال مهمله و یای معروف و جیم عربی نوعے
از توپ که آلت جنگ است از چراغ هدایت ظاهراً
بادلیج معرب بادلش است و بادلش بدال مهمله و کسر
لام و شین معجمه در ترکی توپ را گویند چنانکه در
لغات ترکی مسطور است —
بادسنج — خام طمع و کار بیفائده کننده —

بادِ مسیح ـ کنایه از دم مسیح که اموات را حیات می بخشد

باد سرخ ـ مرضی است معروف باد بمعنی اول معروف و نام زوریست و دوم از هر ماه شمسی و بمعنی کلام و سخن و مدح و آه و ناله و تیز و تند و نام گنجی از گنجهای خسرو پرویز و نخوت و تکبر و کلمه ایست برای دعا و بمعنی مخفف بوادست و باد آمزید علیه بادست و نام فرشته و نام مرضی که از فساد خون پیدا میشود و تن ازان سیاه شود و بمعنی جوشش خون که آنرا سرخ باد نیز گویند از برهان و جهانگیری و باد بمعنی صدمه نیز آمده چنانچه باد دشنام و باد تیر و باد سیلی و باد خایه و باد تازیانه و باد رکاب و باد تفنگ و باد شمشیر و باد رمح وغیره از مصطلحات و بهار عجم ـ

بارد ـ بکسر رای مهمله در عربی بمعنی سرد و سردی کننده و فارسیان بمعنی بیمزه و ناخوش آرند و مجازاً بمعنی عنین که بزنان قادر نباشد از بهار عجم وغیره ـ

باد آورد ـ بفتح واو نام گنج دوم از هشت گنج خسرو پرویز و وجه تسمیه اش این است که قیصر روم از خوف پرویز چند کشتی از مال و زر پر کرده بجزیره فرستاد باد مخالف آن کشتی ها را بسوی ملک پرویز آورده لهذا آن مال را گنج باد آورد نام کردند و نیز نام بوته خاردار سفید رنگ و نام نوای است در موسیقی از رشیدی و برهان و کشف و مدار ـ

باربد ـ بفتح حرف چهارم که بای موحده است نام مطربی که از مقربان خسرو پرویز بود در فن موسیقی مهارت عظیم داشت و این مرکب است از بار که بمعنی دخل و رخصت است و بد بالفتح بمعنی خداوند و دارنده چون پرویز او را حکم دخول مجلس بجمیع اوقات داده بود لهذا باین لقب ملقب گردید از رشیدی و کشف و برهان و صاحب برهان نوشته که بضم موحده و بفتح آن نیز درست باشد و در رشیدی نوشته که ضمه خطا است

باسعود ـ کنیت ابوالحسن خرقانی رحمة الله علیه از لطائف

بایزید ـ کنیت یکی از اولیای کبار که اکمل وقت بودند و مولد ایشان شهر بسطام است ـ

بازوبند ـ بزای معجمه و واو عاطفه مصالح هر چیز چنانچه رشته بند تسبیح و دوال و امثال برای شمشیر ـ

باغ مراد ـ باغیست در هرات ـ

باقر ـ بکسر قاف مرد بسیار علم و بسیار مال و شیر درنده و لقب امام پنجم که پسر امام زین العابدین علیهم السلام بودند از منتخب ـ

بادفر ـ بدال مهمله و فتح فا یکی از بازیچهای اطفال که بهندی پهرکی گویند و آنرا از کاغذ میسازند و بعضی نوشته که چرخی باشد مدور و سوراخ که بر رشته سفته بدو دست در کشاکش آرند ـ

بار ـ این لفظ چند معنی دارد اول نام است از نامهای حق تعالی دوم پشته خروار و انبار سوم بزرگی چهارم گرانی پنجم بزرگ و نیکوکار ششم نصیب هفتم رخصت و دخل هشتم بیخ و بن درخت نهم مرادف کار دهم کرت و مرتبه یازدهم بارگاه دوازدهم بسیاری هر چیز و جای انبوه هر چیز چون زنگبار و دریابار سیزدهم ثمر و میوه هر درخت چهاردهم حمل زنان پانزدهم غش و آمیزش که در مشک و زعفران کنند شانزدهم ستاره مطربان هفدهم بارنده و بار امر از باریدن از جهانگیری و معانی این لفظ بسیار است چون بعضی ازان در کتب متداوله مستعمل نشده بود ترک نمودم و در شرح نصاب بار بتشدید را بمعنی نیکوکار از منتخب و چراغ هدایت و بهار عجم بار بمعنی شاخ درخت نوشته است ـ

باباکیوره ـ نام شخصی که نقیر بنگ نوش بوده ـ

باحوره ـ بضم حای مهمله و واو معروف بمعنی سخن گرما در ماه تموز و ایام مقرری آن هشت روز است از نوزدهم تموز تا بست و ششم ماه مذکور و این هشت اگر بغایت گرمی بگذرند علامت ارزانی است و اگر بسردی بگذرند علامت قحط باشد

و نزد بعضی این لفظ ماخوذ از بحران که بمعنی حکم باشد یعنی هشت روز مذکور حاکم اند بر احوال هشت ماه از اول مرداد تا آخر اسفند ار از برهان و منتخب و صراح و لطائف و اکثر اهل لغت و بعضی شارحین قصائد عرفی را در تحقیق این لفظ خطا واقع شده ـ

بارگیر ـ بمعنی اسپ و شتر گاو از برهان ـ

بادگیر ـ بکاف فارسی دریچه در و نی که برای باد در خانه سازند و خانه که از هر چهار طرف بادگیر بجهت وزیدن باد داشته باشد ـ

باغ نظر ـ نام باغی است در کرمان و باغ در اصفهان از مصطلحات

باهر ـ بکسر ها بمعنی روشن و ظاهر از منتخب ـ

باختر ـ بمعنی مشرق اکثر است و گاهی بمعنی مغرب نیز می آید و لفظ باختر مخفف باختر است و اختر آفتاب را گویند و ماه را نیز اختر میگویند و بمعنی ملک خراسان و توز از قندهار از رشیدی و برهان و موید و مدار و جهانگیری و کشف و شرح خاقانی ـ

باور ـ بفتح واو است نه بضم آن بمعنی اعتبار کردن و قبول داشتن بلفظ کردن و افتادن و داشتن مستعمل از برهان و بهار عجم ـ

بازار ـ ظاهر در اصل بازار بود زیرا که درچنین جاها اکثر اطعمه و ابا ها فروخته اند و بمرور ایام بمعنی مطلق جای فروختن استعمال یافته و بازار تیز و گرم و رائج از صفات اوست و مقابل اینها بازار کهنه و افسرده و شکسته و بسته و غیر رائج و لفظ بازار بمعنی سود و معامله و رونق و رواج نیز آمده از بهار عجم ـ

بابر ـ بضم بای موحده دوم نام بادشاهی که جد اکبر بود و بچهار واسطه نبیره شاه تیمور صاحب قران بادشاه

بافر ـ بکسر دال شتابنده از لطائف ـ

بادام زنجیر ـ باضافت تکمه حلقه زنجیر از مصطلحات

بالعشی والابکار ـ بکسر شین معجمه و کسر الف که حرف

دهم است بمعنی شام و بامداد —
باز — بزای معجمه مسافت هر دو دست فراخ کرده از سر انگشت دستی تا سر انگشت دست دیگر و بترکی آنرا قلاج گویند و بمعنی تکرار و معاودت کاری و بمعنی کشاده و نشیب و تمیز و قدرت و جانب و گذرگاه و بمعنی جدا و نام طایر شکاری و شراب و باج و خراج و بمعنی برگشتن و صیغه امر از باختن و بازیدن اسم مصدر و معانی شدند از برهان و جهانگیری و رشیدی و مؤلف گوید هر چند که لفظ باز بمعنی وقت و هنگام در کتب لغت نیامده مگر در کتب درسی فارسی مثل ظهوری و ابو الفضل وغیره چند جا واقع شده چنانچه بر تتبع متامل پوشیده نیست و لفظ دیر باز حرف چهارم یای تحتانی است و بیانش در محل خود خواهد آمد —
باخرز — بفتح خای معجمه و سکون رای مهمله و بعده زای معجمه بر وزن ناصر و نام قصبه از خراسان و نام گوشه ایست از چهل و هشت گوشه موسیقی از رشیدی و برهان و جهانگیری —
بارز — بکسر رای مهمله و بعده زای معجمه بمعنی ظاهر پدید شونده از منتخب
باران گیر — آنچه از چوب و نمد مثل سایبان سازند بهندی چهچه گویند از شرح قران السعدین —
بار انداز — فرو کش شدن و مقام گزیدن از مصطلحات
بالوس — بواو معروف و سین مهمله بمعنی کافور مغشوش یعنی کافوری که چیزی دیگر غیر بران آمیخته باشد از مؤید و برهان و رشیدی و مدار
باس — بسین مهمله بمعنی خوف و بیم و عذاب و سختی و قوت جنگ و دلیری از کشف و کنز و منتخب —
بائس — بکسر همزه سخت محتاج شونده و درویش از لطائف اللغات
باباخس — بخای معجمه نام سخره —
باش — بشین معجمه و بترکی بمعنی سر که بعربی راس گویند از لغات ترکی
بازیگوش — بکاف فارسی بمعنی شوخ و شنگ و طفلیکه گوش بر آواز بازی طفلان دیگر دارد و این لفظ بمعنی عربی خطا است از برهان و چراغ هدایت و بهار شریعت
باقلتمش — بسکون قاف و فتح لام و سکون فوقانی و کسر میم و سکون شین معجمه لفظ ترکی است بمعنی دیده شد باق بمعنی دیده و لام علامت مجهول و مش علامت مفعول و بجای یا که در آخر صیغه ماضی و مفعول آرند چنانکه گفته و رفته و گشته —
باغمش — بفتح اول و سکون خای معجمه لفظ ترکی بالف غیر ملفوظ و کسر میم در ترکی بمعنی دیده که صیغه ماضی است —
بادریش — بیای معروف غرور و لاف از لطائف —
باد فروش — خوشامد گو و لاف زن و در هندوستان لقب قومی است که آنرا بهات گویند و آنرا باد خوان نیز نامند و همین صحیح است از بهار عجم —
بالش — بکسر لام تکیه که زیر سر نهند و بمعنی بالیدگی و افزایش از برهان و در جواهر الحروف نوشته که بالش و بالین تکیه که آنرا زیر سر نهند ماخوذ از بال که بمعنی پرهای بازوی مرغان است چه در اصل وضع از پر مرغان می آگندند و در لفظ اول شین معجمه و در لفظ ثانی یا و نون برای نسبت است یا آنکه ماخوذ از بالیدن بمعنی افزودن چون زیر نهادن تکیه موجب افزایش خواب است لهذا باین نسبت آنرا بالش گفتند —
باسط — فراخی دهنده و یکی از اسمای الهی —
بادشرط — بضم شین معجمه باد موافق چون شرط بالضم در اصل بمعنی نشان و علامت است باد موافق را که باد شرط گویند از همین جهت است که علامت روان شدن جهاز و عدم شدن طوفان است انتهی از مدار و رشیدی و لطائف و سراج اللغات و صاحب تاریخ ولایت نامه که شهر لندن دار السلطنت انگریز رفته بود چنین نوشته که باد شرط که باد نرم است چون نسیم موافق که بعد فرو شدن طوفان وزیدن گیرد باین باد اگرچه اهل جهاز را بعد تصدیعات طوفان راحتی حاصل شود لیکن در روش جهاز قصور راه یابد زیرا که جهاز هر قدر که زود تر بمنزل مقصود در رود بهتر است —
باع — بعین مهمله مقدار دراز کردن هر دو دست از منتخب
بالغ — بضم لام پیمانه شراب —
بازغ — بکسر زای معجمه و غین معجمه روشن و طالع شونده از منتخب —
باغ — معروفست و مشترک است در عربی و فارسی در عربی جمع آن بیغان چنانکه تیجان و نیران جمع تاج و نار و باغات نیز آمده از بهار عجم و در ترکی باغ بمعنی بند که از ان چیزی را بندند —
بارق — روشن و تابان —
باسق — بکسر سین دراز و بالنده از بسوق که بمعنی بالیدن و دراز شدن است از صراح و کنز و منتخب
باسلیق — بلفظ یونانی است و آن رگی است مشهور و بمعنی لغوی آن بادشاه عظیم است چرا که این رگ از دل و جگر رسته است از بحر الجواهر — و عجب که بترکی هم باشلق بشین معجمه و کسر لام بمعنی بادشاه و امیر و سردار است و درین هر دو لفظ یونانی و ترکی توافق لسانین است باندک فرق —
بالاچاق — بمعنی غالب و حاکم و زبردست و بالا و صاحب بلندی و مقابل برچاق که بمعنی مغلوب و محکوم و فرمانبردار باشد از چراغ هدایت و بهار شریعت —
بادفتق — بدال مهمله مکسور و فتح فا و سکون فوقانی مرضی است که خایه بزرگ شود —
باربگ — بکسر بای موحده دوم و کاف فارسی بمعنی امیر اعظم که او هر وقت که خواهد بدرگاه بادشاه بار یابد و این مرکب است از بار که بمعنی دخل است و از بگ بالکسر که مخفف بیگ است بمعنی صاحب و امیر و این لفظ را بفتح بای ثانی نیز نوشته اند که بگ بالفتح بمعنی امیر و صاحب است در ترکی و این لفظ بمعنی

عرض بگی که عرض مردم بحضور بادشاه میبرد نیز آمده از کشف و شرح قران السعدین۔

بابک ۔ بفتح بای دوم و کاف عربی نام بادشاه پارس که جد مادری اردشیر بن ساسان است و بعضے گویند که نام معتبری که ساسان را البشارت تولد اردشیر داده بود از رشیدی و کشف و در برهان نوشته که بابک بمعنی امین و استوار و نام بادشاهی که اردشیر دختر زاده او بود و بمعنی پرورنده و تصغیر باب که بمعنی پدر باشد و این تصغیر برای تعظیم است و صاحب جواهر الحروف نیز نوشته که در بابک کاف برای تفخیم و تعظیم است۔

باسک ۔ بفتح سین مهمله و کاف عربی بمعنی دهن دزند که بهندے اتراجاهی گویند و نزد مورخین هنود نام بادشاه ماران

بال ۔ از کتف تا سر ناخن و بعضے گویند از شانه تا آرنج و بازوے مرغان و نوعے از ماهی بزرگ و امراز بالیدن و بعربی بمعنی دل و جان و حال و فراخے عیش و شان عظمت و بترکی عسل را گویند از برهان و لطائف و منتخب و کشف و مدار و موید۔

بابل ۔ بکسر بای دوم نام شهر قریب کوفه و بضم با غیر فصیح از موید و برهان و در مصطلحات نوشته که نام شهریست از عراق و در آنجا چاهے است که هاروت و ماروت دران معذب اند قال عزوجل ببابل هاروت و ماروت و بعضے اهل لغت بضم سوم نیز نوشته اند و شعرا هم آورده ظهوری گوید بیت در دکن آن چشم پیدا میشود: باج خواه ساحران بابل است سلیم گوید بیت در ره عشق ایدل از سحر و فسون ایمن مباش خانه هر مور این صحراے چاه بابل است بنای قافیه هر دو غزل بر ضمه است

باقل ۔ بکسر قاف تره فروش و نام مردی که در لغایت کنند بان و احمق بود از کنز و در مصطلحات و بهار عجم نوشته که کودک نشان ریش بر آورده و نام شخصیکه بحمق مشهور بود و شخصی که بکاهلی در ماندگی بیان شود

بازل ۔ بکسر زای معجمه شتری که بسال نهم در آید از منتخب

باذل ۔ بکسر ذال معجمه بمعنے بخشنده و سخی از منتخب۔

باسل ۔ بکسر سین مهمله دلیر و بهادر از منتخب۔

بالشت پیل ۔ آنچه در اوائل حال برای آموختن پیل نو گرفتار از پنبه بمقدار تکیه کلان راست کنند و باولی دهند از شرح قران السعدین۔

بِاَیِّ حَالٍ ۔ بکسر اول و فتح ثانی و تشدید تحتانی مکسور و تنوین آخر که علامت آن و وزیر لام است بمعنی بهر حال بدانکه با جاره است و ای اسم استفهامیه مضاف و حال مضاف الیه و ای گاهی مدخول خود را عام میگرداند چنانچه بهر ریخاست۔

بالغدو والاصال ۔ بضمتین غین معجمه و دال مهمله و واو اول مشدده و مد الف که ماقبل صاد مهمله است بمعنے بامداد و شبانگاه ها۔

بالاستقلال بالذات و بلا واسطه و تنها به کار استادن

باغ نسیم ۔ باغیست در کشمیر از چراغ هدایت۔

بام طرف ۔ بیرونی سقف خانه بمعنی صبح و پگاه و درینصورت مخفف بامداد است از برهان۔

بادشنام بضم دال مهمله مقدمه جذام باشد از رشیدی

بان ۔ نام درختی است و نام خوشبوی و مشک بید را نیز گویند از برهان و تحقیق آنیست که بان درختیست نازک و خوشنما که از تخم آن روغن گیرند و بسیار نافع و خوشبو باشد و آن درخت در ملک عرب روید و در هندوستان نباشد و آنچه بعضی نوشته که بان بمعنی درخت سنجنه است و بعضی گویند که درخت بکائن هر دو غلط است از منتخب و خیابان و در فارسی بمعنی رنگ و لون و بمعنی دارنده آید چون فیلبان و در هندی بان چیزی است که بباروت پر کرده بعد آتش بر فوج مخالف اندازند و آن بشکل هوائی باشد که آتشبازی معروفست ظاهرا نامش اگن بان است چه بان در هندی تیر را گویند و اگن بمعنے آتش۔

باستان بمعنی قدیم و گذشته و بمعنے کهنه این لفظ را بیای فارسی خواندن خطاست از رشیدی و کشف و برهان و جهانگیری۔

باب زن بحروف سوم بای موحده موقوف و زای معجمه مفتوح سیخ که بران کباب بریان کنند از رشیدی و سروری۔

بازرگان ۔ بفتح زای معجمه بمعنے سوداگر و این مخفف بازارگانست و مرکب باشد از لفظ بازار که معروفست و از لفظ گان که برای لیاقت آید پس معنی بازارگان کسی که لائق بازار باشد و آن سوداگر است و کسانیکه بضم زا خوانند خطاست از کشف و برهان و در بهار عجم نوشته که بازارگان جمع بازاره که بهای نسبت بمعنی کسیکه در بازار نشیند و بازارگان بفتح زای معجمه عربی مخفف بازارگان و اطلاق آن بر شخص واحد از عالم فرزگان و دندان که جمع شده و مفرد استعمال میشود بمعنی سوداگر مجاز است

باقلان ۔ بقاف نام جائیست

باز خوردن ۔ ملاقی شدن و مقابل شدن۔

بابکان ۔ بفتح بای موحده دوم و کاف عرب منسوب ببابک که نام جد مادری اردشیر ساسان است چون اردشیر از بابک پرورش یافته بود باو منسوب شد الف و نون برای نسبت و بعضے گویند که بابک نام معبریکه ساسان را بشارت تولد اردشیر داده بود لهذا باو نسبت کردند از رشیدی۔

باذنجان بذال معجمه مکسور و جیم عربی معرب بادنگان ترکاری معروف که بهندی بیگن گویند از قاموس وغیر آن۔

باروان براء و دال مهملتین بمعنی آوند و ظرف که دران چیزی نهند از برهان و شرح نصاب و در رشیدی نوشته که احوال خرجی و بمعنی صراحی نیز آمده۔

بارِدین – نام شهر از لطائف –

بالین – آنچه بوقت خواب زیر سر نهند در هندوستان بتکیه شهرت دارد و آنطرف سریر را گویند که بدان طرف سر می نهند بهندی سرهانه گویند

بامدادان – بمعنی بامداد الف و نون زائده است از عالم بهاران و صبحگاهان از خیابان

بادزن – بمعنی بادکش که بهندی پنکها گویند –

بادخود برنیامدن – بی اختیار شدن –

بادپیمودن – کار بیفائده کردن از برهان –

بادخوان – خوشامدگو هرزه گو از برهان –

باد در بروت افگندن و باد در سبلت افگندن – تکبر و غرور و لاف زدن –

باختن لازم و متعدی هردو آمده بازی کردن با جنسی از قمار و نقد خود را در قمار بحریف داده عاجز ماندن که بهندی هارنا گویند –

باب رسانیدن بنا و رسیدن بنا بآب بنای خانه محکم و استوار شدن و کردن از جهت عمیق کندن جای بنای و بمعنی خراب کردن نیز آمده –

باریک شدن – لاغر شدن از مصطلحات –

باریک رسیدن – در کاری بغور تمام وارسیدن و اندک اندک بکمال خوبی سرانجام دادن از مصطلحات

بازار زدن – فائده خاطرخواه گرفتن و سود معامله و سودا را نیز بازار گویند از مصطلحات –

باز کردن – جدا نمودن و کشادن از مصطلحات

باز و کشادن – جوانمردی و سخاوت از مصطلحات

باکسی آتش شدن – باو در خشم شدن –

بالا گرفتن بلند شدن و شخصی را غافل کرده چیزی از مال او ربودن و خارج کردن و بمعنی برداشتن و رونق و نظام یافتن از بهار عجم و مصطلحات –

بالین شکستن اندکی تعظیم کردن از مصطلحات –

بازی خوردن – فریب خوردن –

باد بدامان کردن – کنایه از غرور و رعنائی و بعضی گویند که عبارت است از امر غیر ممکن بظهور آوردن

بار افگندن – بمعنی فروکش شدن و مقام کردن از مصطلحات

باد در کله داشتن بضم کاف عربی و های ملفوظ کنایه از غرور و نخوت از مصطلحات –

بار بستن – کنایه از سفر کردن –

باغ سبز نمودن – بمعنی فریب دادن از جهانگیری و در چراغ هدایت و بهار عجم باغ سبز نمودن بوعده های دروغ فریب دادن –

باسنگ در جوال شدن – نوعی از تعذیب مجرمان باسنگ یک جوال کرده می بندند و کنایه از همخانه شدن با مردم بد از برهان وغیره –

بازکشیدن – بمعنی نوشتن ابوالفضل و کم کاتبت آورده و آنکه در باب بازکشیدن فقره چند نقلی نموده اند الی آخره

بال تندرو – ملکه ابر یعنی پارچه ابر از شرح گلگشتی –

بازو – قوت و استعداد –

بالنگو – بکسر لام بادرنجبویه از برهان –

بارو – بضم راء مهمله دیوار قلعه و حصار از لطائف و کشف و برهان

باکو – بواو مجهول شهریست قریب شروان از مؤید وغیره

بازگو – بزای معجمه و کاف فارسی و واو مجهول بیان کننده

باهو – بواو معروف چوبدستی بزرگ از برهان –

بارقه – بکسر راء مهمله و قاف چیزیکه درخشنده باشد – و مجازاً بمعنی روشنی و درخشندگی چه بارقه ماخوذ از بروق است که بمعنی درخشیدن باشد و در مدار بمعنی ابر یا برق و در منتخب و کنز و قاموس بمعنی شمشیرها و در صراح بمعنی شمشیر واحد –

باره – حصار قلعه و دیوار قلعه و بمعنی اسپ تیز رفتار و بمعنی کرت و نوبت و بمعنی حق و شان چنانچه در بارهٔ فلان یعنی در حق فلان و بمعنی قاعده و بمعنی بوزه که نشه میکند از برهان و سروری و کشف و لطائف و مدار و مصطلحات بمعنی دوست هم آمده –

باغنده – بضم غین معجمه غلوله پنبه منقوش از برهان

بالوعه – بواو معروف و عین مهمله حوضی باشد کوچک که از اندرون فراخ کاسه صحن خانه و آب میزر در آن جمع میشود از منتخب و مدار و کنز و در کشف بدرآه آبخانه

بادفراه و بادافراه بلغت اول بکسر دال مهمله و فتح خا و لغت ثانی بفتح الف و سکون فا جزای گناه و مکافات بدی از برهان و مؤید و رشیدی و کشف و مدار و سروری

باده – شراب چه باد بمعنی غرور آمده و ها برای نسبت است از رشیدی و در بهار عجم نوشته که باده شرابیکه خام از خم برآورده استعمال نمایند و بر عرق نیز اطلاق کنند و این منسوب بباد است چه باد غرور را گویند و خوردن شراب نیز غرور می آرد و مجازاً بمعنی پیاله شراب خوری هم می آید –

باغره – بافین معجمه گرهی که در بندگاه بغل یا بن ران بسبب ورم یا ریشی بهم رسد بهندی بدلگنها گویند از رشیدی

باکره – بکسر کاف بمعنی دوشیزه و در مدار و کشف بمعنی زن نارسیده و نابالغ –

باغچه – باغ کوچک و کسانیکه بغچه گویند خطاست از کشف

بالیه – بکسر لام کهنه و قدیم از منتخب و کشف و کنز ماخوذ از بلی بالکسر بمعنی کهنه شدن –

باخه – بخای معجمه جانور آبی است که بهندی کچهوه گویند از جهانگیری و این لفظ ترکی است –

باکوره – بضم کاف عربی و واو معروف میوهٔ نورسیده که اول از همه افراد نوع خود پخته شده باشد از منتخب و لطائف و کنز وغیره –

بازنامه – بزای معجمه اسباب و تجمل و بمعنی منت و بمعنی تفاخره و بعضی گمان برده اند که برای مهمله است از رشیدی و لطائف و در برهان این لفظ بجهت همین معانی برای مهمله مرقوم است –

بالغه – بمعنی کامله –

بادیه ـ صحرا و بیابان بادی عربیست و ترکی پیاله
بزرگ را گویند چنانچه در لغات ترکی مسطور است ـ
بابسته ـ لائق و بهتر ـ
بازغه ـ بکسر رای معجمه و غین معجمه طلوع کننده و نام زنی
است از نسل عاد که بهدایت یوسف علیه السلام
بمرتبه معرفت رسیده از منتخب ـ
باطشه ـ سخت گیرنده و حمله کننده از منتخب ـ
بادحکه ـ بکسر دال و حای مهمله و تشدید کاف عربی مفتوح
و ها بمعنی شهوت و باه زبان هندی این مرکب است چه حکه
بمعنی خارش است چون باد در روح در عروق و اعصاب
اندام زن ممتلی میشود حالتی مثل خارش بهم میرسد
از کتب طب و منتخب ـ
بادکله ـ بکسر دال مهمله و کاف عربی مضموم بمعنی
ضربت جماع از چراغ هدایت ـ
بالمشافهه ـ بضم میم و فتح فا و فتح ها و بعده های دیگر
که بدل از تاست بمعنی بارو برو سخن گفتن و کسانیکه
فا را مکسور خوانند یا در آخر یک ها مینویسند و یک ها
میخوانند خطاست لائق آن بود که این لفظ را در
باب میم می نوشتم لیکن بنابر مصلحتی درینجا
نوشته شد ـ
بادرشه ـ بسین مهمله چوب مدور یعنی قرص چوبین
سوراخدار که بر ستون خیمه نهند از برهان ـ
باوامه ـ قسمی از پارچه نفیس و نوعی از ابریشم
کمینه که هنوز آنرا از هم نگشاده باشند بمعنی
خرقه مرقع از برهان ـ
باسگونه ـ بمعنی واژگونه ـ
بابگانه ـ بکاف عربی دریچه و کاف برای تصغیر
و آنه که حرف نسبت است انتهی از شرح خاقانی
و در برهان نوشته که پالگانه بیای فارسی و لام کاف
فارسی بمعنی بام بلند و دریچه خانه ـ
بادام سیه ـ بادامهائی که بر تابوت مرده اندازند

و کنایه از چشم محبوب از بهار عجم ـ
باریچه ـ آنچه بدان اطفال بازی کنند و بهندی
کهلونه گویند باریچه اگرچه در ظاهر تصغیر بازیست مگر تحقیق
آنست که کلمه چه درین لفظ برای نسبت است انتهی خیابان
بارانی ـ بهندیا سقرلاتی جامه و کلاهیکه در بارش
پوشند و بمعنی بارش نیز آمده از مصطلحات و در برهان
و رشیدی نوشته که قبیله ایست از ترکان ـ
بازندگی ـ بمعنی مکاری و حیله گری از مصطلحات از بهار عجم
بافلان چه داری ـ بمعنی با او چه خصومت داری
از مصطلحات ـ
بادهٔ ریحانی ـ شرابیکه دران اقسام گلهای
خوشبودار انداخته یک شب نهند ـ
بارگی ـ بکسر کاف فارسی بمعنی اسپ از لطائف
و جهانگیری و برهان ـ
بانی ـ بنا کننده از منتخب ـ
باد عیسی ـ دم عیسی یعنی قم باذن الله گفتن
عیسی علیه السلام ـ
باغی ـ بفرمان و از اطاعت بیرون شونده ـ
بازی ـ در عربی باز را گویند که طائر شکاری است
و در فارسی سوای معنی معروف بمعنی فریب و خانه نیز آمده
بادی ـ آغاز کننده و بمعنی اول هر چیز از کشف
و لطائف و منتخب ـ
بادی الرای ـ اول فکر بدانکه بادی اسم فاعل است
از بدایت که بمعنی آغاز و اول است و چون این را
مضاف کردند بسوی الرای الف در درج کلام افتاد
ضمه بر یا ثقیل بود انداختند التقای ساکنین شد
میان یا و لام یا افتاد و در تلفظ مگر این یا را در رسم الخط
مینویسند و در حالت جری نیز همین حکم است مگر
در صورت نصب یا را حذف نکنند و مفتوح خوانند ـ
باکی ـ بکسر کاف عربی بمعنی گریه کننده از منتخب ـ
باری ـ نام حق تعالی و اصل بارو بود و در کنز

بمعنی آفریننده نوشته و در فارسی بیای مجهول لفظی است
که برای طلب قبول و استدعای قلیل آید ـ
بانگ خلیل اللهی ـ کشتی گیران چون حریف را
از جا بردارند و خواهند که بر زمینش زنند ببانگ بلند
الله اکبر کشند و آنرا بانگ خلیل اللهی نامند زیرا که آنحضرت
اکثر در نشست و برخاست الله اکبر می گفتند
از بهار عجم ـ
بالی ـ کهنه از منتخب ـ
باشی ـ بشین معجمه در ترکی بمعنی سردار ـ
باولی ـ بفتح واو منسوب بباول شهریست که جامه
ابریشمی در انجا خوب بافند ـ
بادوستی ـ بدو دال مهمله بمعنی سرعت و چالاکی سراقه
باغچه سلیمانی ـ باغ طلسم که بشعبده و سحر بنظر
تخییل گردانند ـ
باقلانی ـ بقاف و نون نام بندی و یلی است ـ
باجی ـ بجیم عربی لفظ هندی بمعنی حصه طعام که بتقریب
شادی یا ماتم بخانه مردم میفرستند و هم لفظ فارسی
است بمعنی خراجی و باج دهنده و در ترکی بمعنی خواهر
و همشیره از چراغ هدایت و بهار عجم و غیر آن ـ
باریکی ـ حرف چهارم بای موحده نظارت دارد و غیره
بازی بازی ـ یعنی به بی پروائی کار کردن از بهار عجم

فصل بای موحده مع بای عربی و فارسی

ببغا ـ بفتح موحده اول و سکون ثانی و غین معجمه
بمعنی طوطی و حرف ثانی را بای فارسی نیز نوشته اند از برهان
ببر ـ بروزن صبر درنده است که دشمن شیر باشد از
مدار و در برهان و رشیدی نوشته که ببر بفتحتین جانور
صحرائی شبیه بگربه که دم ندارد و بفتح اول و سکون ثانی
درنده معروف و مسموع شده که نوعی از شیر است
که پشم دار باشد و در بهار عجم نوشته که ببر بفتحتین درنده ایست
از قسم شیر و بر جمع آن فارسیان بسکون استعمال نمایند
به پشت هم رفتن ـ مددگاری کردن و مجازاً

مقابله علت را گویند از مصطلحات —
به بینی رسیدن — قریب مرگ شدن و از سبب به تنگ آمدن —
به بینی خط بر زمین کشیدن کمال عجز و فروتنی کردن
بپوست افتادن — عیب جوئی کسے نمودن —
بپوست گفتن — سخن در پرده گفتن یعنے برمز و ایما گفتن —
بپرکار بودن — بقاعده و قانون بودن —

فصل بای موحده مع تای فوقانی

بتا — بکسر اول بمعنی بگذا صیغه امر است از برهان —
بت — بالفتح و تای فوقانی بمعنی بریدن و ازینجاست بت که شنگرف بر سر هر فقره شرحی نگارند و آن اشارت است باینمعنی که فقره اول تا اینجا قطع شد و فقره دیگر شروع گردید تا لفظ بریدن از منتخب و لطائف و باقی از زبان ثقات —
بتاسانید — یعنی بترسانید از لطائف —
بتر بفتحتین مخفف بدتر و بعربی بفتح اول و سکون ثانی بریدن و از بیخ برکندن و بفتحتین بریده دم شدن و بے فرزند شدن از منتخب —
بتول — بفتح اول و ضم ثانی حضرت فاطمه رضی الله عنها را ازان لقب است که بتل بالفتح در لغت بمعنے قطع است و بتول بمعنے قطوع باشد که صیغه اسم فاعل است بمعنی قطع کننده و چون حضرت فاطمه قاطع علائق دنیا بودند لهذا بتول گفتند از لطائف
بتن برداشتن و برگرفتن — تحمل کردن ناملائم و مکروه را —
بتیاره — بکسر و سکون تای فوقانی و بعده تحتانی و رای مهمله بمعنی بلا و آفت و بمعنی افسون و فریب و ربو از برهان و سروری و لطائف و مؤید و در رشیدی بهای فارسی بمعنی مکروه و میت —
بت راه بالضم و باضافت بمعنی مانع راه —

فصل بای موحده مع ثای مثلثه

بث — بالفتح و تشدید ثای مثلثه آشکارا کردن و فاش کردن و ظهور نمودن از کشف و کنز و منتخب
بثر بضمتین آبله خرد یا دانه سرخ یا زرد که از جوشش خون بر اندام پدید آید از کشف —
بثور بضمتین جمع بثره از کشف و منتخب —
بثره — بالضم آبله کوچک از منتخب —

فصل — بای موحده مع جیم عربی و فارسی

بچاق — بکسر بای موحده و جیم فارسی بروزن کتاب بمعنے کارد از لغات ترکی که بغایت معتبر ست و بعضے بنچاق بنون نوشته اند و در مصطلحات هم بیای موحده و تشدید جیم فارسی آمده —
بچشک — بکسرتین بای موحده و جیم فارسی و سکون شین معجمه و کاف عربی بمعنی طبیب از برهان و رشیدی و جهانگیری و در فرهنگ نور الدین حسین بکسر اول و فتح ثانی و در کشف و مدار بضمتین مگر اول اصح است —
بجول بضمتین با جیم عربی بروزن اصول بمعنی استخوان و شتالنگ و پانسه و بازی قمار که از استخوان میسازند از برهان و مدار بروزن ملول و در رشیدی بفتحتین و این لفظ ترکی است و در لغات ترکی که بغایت معتبر ست بضم بای موحده و ضم جیم و واو معدوله غیر ملفوظ و فتح شد و همچنین اصح است —
بچشم کردن — انتخاب کردن و وقع و وقار نهادن از مصطلحات —
بچشم کم کردن حقیر و بیقدر دانستن از مصطلحات
بجان آمده — ناخوش و بیدماغ از بهار عجم

فصل بای موحده مع حای مهمله

بحیرا — بفتح اول و کسر ثانی و نزد بعضے بضم اول و فتح ثانی نام راہبے که در راه شام آنحضرت را در ایام طفلی پیغمبر آخر الزمان شناخته ایمان آورده بود
بحت بفتح اول و سکون ثانی و تای فوقانی بمعنی خالص و محض و صرف از کشف و منتخب —
بحة الصوت — بضم اول و تشدید حای مهمله گرفتگی آواز از حدود الامراض —
بحث — بالفتح و ثای مثلثه کندیدن و کاویدن زمین و بمعنی تفحص نیز مستعمل میشود از منتخب و غیر آن —
بحر — بفتح اول و سکون دریای محیط که شور است و جوی بزرگ از منتخب و مجازاً بمعنی وزن شعر بسیاست آنکه همچنانکه دریا مشتمل است بر انواع جواهر و نباتات و حیوانات بحر عروض نیز مشتمل است بر انواع شعرا همچنانکه کسے در دریا افتد حیران و سرگردان میشود همچنین کسیکه در بحر اشعار افتد بجهت تغیراتیکه در ارکان واقع است متحیر میشود که اینچه تغیر است و چه وزن دارد بعدد بحور شعر نوزده است طویل و مدید و بسیط و وافر و کامل و هزج و رجز و رمل و منسرح و مضارع و مقتضب و مجتث و سریع و جدید و قریب و خفیف و مشاکل و متقارب و متدارک از رسائل عروض و در مصطلحات بحر بمعنی غور و فکر نیز آمده —
بحور بضمتین جمع بحر خواه بحر بمعنی دریا باشد خواه بمعنی وزن شعر —
بحار — بکسر اول دریاها و این جمع بحر است که بمعنی دریا باشد —
بحر اخضر بمعنی دریای سبز و سبز بودن دریا محض فرضی ست یا از کثرت عمق سبز نموده باشد و نیز بحر اخضر دریائیست که بجانب شرقی آن چین و بغرب آن یمن و بشمال آن هند و بجنوب آن دریای محیط طولش دو هزار فرسنگ و عرض پانصد فرسنگ و جزائر آباد بسیار دارد یکے ازان سراندیب است —
بحر معلق — کنایه از آسمان —
بحل بکسرتین بخشیدن جرم و عفو کردن گناه از

از لطائف و مدار و در بهار عجم بمعنی معاف آمده و مولف گوید چون در فارسی حای حطی نیامده ظاهرا اصل لفظ عربی باشد و حال آنکه در لغات معتبره عربی مثل صراح و قاموس و منتخب وغیره بحل بهیچ معنی نیامده ازین معلوم شد که در اصل بهل بوده باشد بالفتح اول و کسرهای هوز صیغه صفت مشبه بمعنی ترک کرده و بمراد گذاشته شده و مجازاً بمعنی معاف مستعمل ماخوذ از بهل بالفتح که مصدر است بمعنی ترک کردن و گذاشتن بمراد کما فی الصراح والقاموس پس از غلطی کاتبان قدیم و عدم التفاتی اہل تعلم و تعلیم بجای حطی شهرت گرفته یا آنکه در اصل بهل بکسر تین باشد صیغه امر از هلیدن بمعنی گذشتن که در بعض محل بمعنی اسم مفعول واقع میشود چنانکه گزین که صیغه امر است بمعنی اسم مفعول مستعمل میگردد پس بتقدیر بهای هوز درست باشد مگر آنکه بودن حای حطی بابدال باشد چنانکه در خیره حال که در اصل هیر و هال بود لیکن بتقسیم دعوی ابدال خالی از ضعف نمی نماید

بحرین - هر دو دریای روم و فارس و نام شهریست در اقلیم دوم بجانب مغرب -

بحر روان - عبارت از کشتی -

بحران - بالضم تغیر عظیم که دفعةً در مرض واقع شود از مقاومت طبیعت با مرض بسوی صحت کشد یا بسوی هلاک و تشبیه کرده اند طبیعت را بسلطان و مرض را بدشمن و بدن را بملک و روز بحران را بروز قتال پس اگر درین روز سلطان که طبیعت است دشمن را که مرض است از ملک براند بحران نام جید گویند و اگر دشمن غالب شود نعوذ بالله منها و سلطان را بکشد و ملک را فرا گیرد بحران نام ردی نامند -

بحر کمان - فاصله که بعد کشیدن کمان میان زه و کمان بهم رسد از مصطلحات -

بحیره - دریای عمیق و خطرناک -

بحتری - بالضم نام شاعری از عرب منسوب است به بحتر که پدر قبیله از طی بود از منتخب وغیره -

فصل بای موحده مع خای معجمه

بخارا - نام شهر از توران مشتق از بخار که بمعنی علم است چون دران شهر علما و فضلا بسیار بودند به بخارا موسوم کردند از لطائف مولف گوید که بخار بمعنی علم در کتب دیگر بنظر نیامده -

بخشا - امر بخشیدن و بخشانیدن از رشیدی

بخت - بالفتح بهره و نصیب و این در عربی نیز آمده در اصل بخش بود شین معجمه را بتا بدل کرده اند از جواهر الحروف و بهار عجم -

بخ - بالفتح کلمه ایست بمعنی خوشا که بوقت خوش آمدن چیزی گویند از شرح نصاب -

بخ بخ - هر دو بای موحده مفتوح بمعنی خوشا و آفرین و این کلمه ایست که بوقت تحسین چیزی گویند از منتخب وغیره -

بخرد - در لسان الشعرا بالفتح و در مدار بالکسر بمعنی هوشیار و در برهان نیز بالکسر است بمعنی دانا و هشیار

بخت سپید - بخت نیک -

بخت بلند - لقب امیری زمیندار -

بخور - بفتح اول و ضم معجمه و واو معروف بمعنی خوشبو از مؤید و صاحب منتخب نوشته که آنچه ازان بود و هند و در بهار عجم و مدار خوشبوئیکه از سوختن بعض ادویه حاصل شود مثل عود و لوبان وغیره و در لطائف بمعنی عطریات سوختنی -

بخت نصر - بضم بای موحده و سکون خای معجمه و بعده فوقانی و فتح نون و صاد مهمله مشدد مفتوح و بعده را مهمله پادشاهی که کافر بود و این مرکب است از بخت که در اصل بوخت بود بمعنی پسر و نصر که نام بت است چون او را در حالت طفلی پیش بت

یافته بودند و نام پدرش معلوم نبود لهذا با بت منسوب کردند و شتر بختی منسوب بآن بادشاه است از قاموس -

بخر - بفتحتین بدبوی دهان از شرح نصاب و لطائف

بخار - بضم دود و آنچه مانند دود یا رطوبت از آب گرم وغیره برخیزد و مجازاً بمعنی تپ نیز آمده -

بخس - بالفتح و سین مهمله بمعنی زر قلب یعنی زر ناسره از لطائف و بکسر بمعنی ناقص و نقصان کردن و نیز در لطائف نوشته که در فارسی بهای فارسی بمعنی گداخته و پژمرده -

بخشایش - از گناه در گذشتن از برهان -

بخش - بمعنی حصه و نصیب از برهان و کشف

بخش بخش - بمعنی پاره پاره -

بخت و اتفاق - منفعت کثیر حاصل شدن یکسی بلا وجه بی سعی و تلاش چنانچه مال یافتن کسی در زمین یا در اثنای چاه کندیدن و فرق درمیان بخت و اتفاق آنکه بخت خاص است و اتفاق عام اگر یافتن منفعت کثیر است بخت گویند و اگر یافتن چیز بمقدار چنانچه پاره شیشه یا پاره ظروف چینی در بن چاه نوکنده یافتن یا پیش آمدن امری که در آنجا وجودش متصور نباشد اتفاق گویند

بخام کشیدن - در پوست دباغت ناکرده کشیدن چنانکه نقاره را در پوست گاو کشند یا گنهگار را در پوست خر و سگ کشند از مصطلحات -

بخشائیدن و بخشائش - در محل ترحم و عفو مستعمل است لیکن بمعنی جود و کرم هم استعمال کرده اند مگر بندرت از بهار عجم -

بخشودن - رحم کردن از رشیدی و لطائف الحدائق و برهان

بخیه از روی کار افتادن بمعنی فاش شدن راز

بخیه - بروزن سپیده پنبه و پشم بر زده و از هم

جدا گشته از رشیدی و مدار و برهان

بخردی - بالکسر دانائی از برهان -

بختی - بالضم نوعی از شتری بزرگ سرخ رنگ که از جانب خراسان آرند و این منسوب بخت است که بادشاهی بوده است آنرا بخت النصر میخوانند بادشاه مذکور مادهٔ شتر عرب و نر شتر عجم را جفت ساخته بود نتیجه که ازان حاصل شد آنرا شتر بختی گویند از لطائف و منتخب و کشف -

فصل بای موحده مع دال مهمله

بدلا - بضم اول و فتح دال مهمله جماعتیست از اولیا الله و ایشان در همه عالم هفت تن میباشند ایشان غیر از ابدال اند چه ابدال در همه عالم هفتاد شخص اند از منتخب

بدست - بکسرتین از سر انگشت کوچک از سر انگشت کلان که بعربی آنرا وجب بفتحتین و شبر بالکسر نامند و بهندی بالشت گویند از رشیدی و جهانگیری و مدار و برهان -

بدایت - بکسر اول و حرف چهارم همزه بمعنی آغاز و آغاز کردن از منتخب و تاج و کنز -

بدعت - چیزی نو که در دین پیدا شود و در زمانه رسول علیه السلام نبوده باشد از منتخب و کنز -

بداهت - بالفتح و حرف چهارم های هوز بی اندیشه آمدن سخن و ناگاه آمدن چیزی از کنز -

بدهیات بفتح اول و فتح دال و کسر ها و تشدید تحتانی زیرا که چون فعیله منسوب بیای نسبت میشود یای او محذوف شود و کسرهٔ عین کلمه اش بفتح ابدال یابد چنانچه حنفی در نسبت حنیفه پس بدهیات اشیائی که علم اینها موقوف بتفکر نباشد چنانچه واحد نصف اثنین است و کل اعظم است از جزو و بدینمعنی بدیهیات نیز آمده بسکون تحتانی اول و تشدید تحتانی دوم -

بد - بالضم و تشدید دال بمعنی چاره و علاج از منتخب و در فارسی بالضم و تخفیف دال مخفف بود و بالفتح بمعنی صاحب و خداوند از برهان -

بدرود - بالکسر و بای موحده و واو معروف بمعنی وداع و بمعنی رخصت کردن و ترک کردن از برهان و رشیدی و جهانگیری و مؤید و مجمع الفرس و کشف و مدار بالکسر و بالضم هر دو -

بدیده - بالفتح ظاهر از کشف -

بدر - بفتح اول و سکون دال ماه تمام و نام جائیکه دران بزمانه رسول صلی الله علیه و آله و سلم جنگ واقع شده بود از مدار و منتخب و بعضی محققین نوشته اند که بدر ماه تمام را ازان گویند که بعد غروب شمس مبادرت مینماید در وقت طلوع خویش بر دیگر اشکال محاق -

بدور - بضمتین جمع بدر که بمعنی ماه تمام است -

بدخش - بفتحتین مخفف بدخشان و بدخش نعت آب کنایه از لعل بدخشان گداخته شده عبارت از شراب سرخ باشد

بدیع - نو پیدا شده از منتخب -

بدع - بکسر اول و سکون ثانی نو پیدا شدن و بکسر اول و فتح دال چیزهای نو پیدا شده و درین جمع بدعت از منتخب

بدائع - بفتحتین چیزهای نو پیدا شده جمع بدیع مجازاً بمعنی عجائبات مستعمل -

بداغ - بضم اول و در آخر غین معجمه بمعنی شاخ درخت از لغات ترکی و در فردوس اللغات بمعنی شمشیر نوشته والله اعلم بالصواب -

بددل - ترسناک از برهان -

بدل - بفتحتین باصطلاح کشتی گیران دفع هر بندی که آنرا در عرف بند توڑ گویند از بهار عجم -

بدل ما یتحلل عوض هر چیزیکه تحلیل میشود از بدن -

بدسگال - بکسر سین مهمله و کاف فارسی بمعنی بد اندیش و دشمن -

بدیل - بفتح اول و کسر دال مهمله بدل چیزی نام حکیم خاقانی از منتخب -

بدال - بفتح اول و تشدید ثانی بمعنی آنکه غله ها فروشند و مردم آنرا بقال گویند و در لغت بقال آنرا گویند که تره فروشد از مزیل الاغلاط -

بدرام - بفتح بای موحده توسن سرکش و بکسر بای فارسی آراسته و خرم از رشیدی و جهانگیری و در برهان بالفتح بمعنی خوش و بهتر -

بدین - بالفتح بمعنی باین نه بالکسر -

بدبختان - غله فروشان و مزارعان مفلس و مردمان ظالم و فاسق -

بدست کم گرفتن حقیر و بیقدر دانستن از مصطلحات

بدو - بفتح اول و سکون دال و بضمتین و تشدید واو بمعنی ظاهر شدن و پیدا آمدن بفتح اول و سکون دال سوای معنی مذکور بمعنی بیابان و صحرا از صراح و منتخب و لطائف و کنز و هم بفتح اول و سکون دال بمعنی ابتدا کردن و ابتدا و آغاز باین معنی در اصل بدء بود بدون قاعدهٔ عربی فارسیان موافق ضابطهٔ خود همزه را بواو بدل کردند چنانکه جزء کتاب وغیره را جزو بواو نویسند و خوانند -

بدجلو - بکسر جیم و فتح لام اسپ سرکش از بهار عجم

بدزهره - بفتح زای معجمه ترسناک -

بده - بفتحتین خشکه بلاؤ از برهان -

بدیهه - بی اندیشه آمدن سخن و ناگاه آمدن چیزی از کنز و شعر و مثل که بر محل خوانده شود -

بدره - صاحب رشیدی و کشف نوشته اند که بالفتح خریطهٔ دینار و اشرفی و از برهان نیز همین ثابت شده و در کنز و منتخب نوشته که پوست بره و بزغاله و همیان هزار درم و یا ده هزار درم و یا هفت هزار درم و دینار -

بدرقه - بفتح اول و بسکون دال و فتح رای مهمله بمعنی رهبر از منتخب و مدار و صاحب مغرب گویند جماعتی که راهبر قافله باشد و این عربی الاصل نیست بلکه مولد است -

بدنی - بفتحتین منسوب به بدن و بسکون دال

غلط و بهمین طور بفتحتین است عربی و بمعنی ترکی و بهگی و غلطی۔

بدی۔ بفتح اول و کسر دال و سکون تحتانی مشدد بمعنی نخستین و اولین و در اصل این لفظ بروزن فعیل است از شرح نصاب۔

بدوی۔ بفتحتین مردم صحرانشین۔

بدیهی۔ بفتح اول و کسر دال خبریکه علم آن موقوف بتفکر نباشد چنانچه واحد نصف اثنین است۔

فصل بای موحده مع ذال معجمه

بذر۔ بالفتح هر تخمیکه از نخود کوچک تر باشد۔

بذله۔ بالفتح بمعنی لطیفه و سخن خوش و مرغوب که در محفل دوستان آن را بذل و خرج توانکرد برای نشاط خاطر از لطائف و برهان و موید و مدار بالضم و بالکسر و در خیابان نوشته که باین معنی این لفظ عربی الاصل باشد لیکن در اکثر کتب فارسی داخل است۔

بذی۔ بفتح با و کسر ذال معجمه و تشدید دو تحتانی مرد فاحش و بی شرم از منتخب۔

فصل بای موحده مع رای مهمله

برنا۔ بفتح نون مرد جوان از برهان۔

برایا۔ بالفتح خلائق و این جمع بریت است که بفتح با و کسر را و تشدید تحتانی بمعنی خلق باشد از کنز و منتخب

برصیصا۔ بالفتح و هر دو صاد مهمله نام ولی که بوسواس شیطان کافر شده بود از لطائف۔

برخیا۔ بالفتح و خای معجمه مکسور و تحتانی نام پدر آصف که وزیر سلیمان علیه السلام بود۔

برء۔ بالضم و همزه از بیماری به شدن از کنز۔

برگ بغرا۔ عبارت از نانهای بغرا که از والهٔ آرد گندم پهن کرده بشکل برگ سازند و بشربت و قند پزند بغرا بفتح موحده و سکون غین معجمه نام بادشاه ترکستان که مخترع طعام موصوفست از مصطلحات و بهار عجم۔

برارت۔ بروزن فراغت بیزاری از چیزی پاک شدن و دور شدن از کنز۔

برات۔ لفظ فارسی است کاغذ نوشته که بموجب آن از خزانه زر بدست آید بلفظ نوشتن و کردن و دادن و گرفتن و آوردن و زدن و شدن مستعمل از بهار عجم۔

برغست۔ بفتح اول و فتح غین معجمه و سین مهمله و فوقانی نام تره که مثل پالک باشد بمعنی آخوانب از لطائف

برداشت۔ بمعنی سواری۔

برنشست۔ بمعنی سوار شد از لطائف و برهان

برودت۔ بضمتین بمعنی سردی۔

براعت۔ بفتح اول و عین مهمله روشنی و فصاحت و فضیلت و کامل شدن در فضائل و هنر از موید و کشف و کنز و صنعت براعة الاستهلال نزد اهل بدیع عبارت است از آنکه شاعر یا منشی در ابتدای خطبهٔ کتاب یا در مطلع قصیده الفاظی چند ذکر کند که مشعر بر مطلب باشد و در منتخب نوشته که استهلال بمعنی بانگ کردن کودک بوقت ولادت است ظاهرا وجه تسمیه آنست که چون بمجرد بانگ کردن مولود بوقت ولادت شناخته میشود که پسر است یا دختر همچنین از صنعت مذکور بدلالت الفاظ مناسبه در شروع کتاب و قصیده دریافته میشود که این کتاب و قصیده در فلان مضمون و فلان احوال است۔

بروت۔ بضمتین بمعنی سبلت یعنی موی لب از بهار عجم و موید و کشف و مدار۔

برکت۔ بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی بالیدن و افزون شدن و گاهی بسکون نیز آید چنانچه قدسی گفته بیت چنان با دو شمشیر دستی فشاند که در خرمن عمر برکت نماند از بهار عجم و آنچه در عوام به تشدید مستعمل است محض غلط۔

برلست۔ قاعده و قانون و دستور از برهان۔

بریت۔ بفتح اول و کسر ثانی و تحتانی مشدد و مفتوح بمعنی خلق که بالفتح است از منتخب و کنز

برغوث۔ بالضم و غین معجمه نیز مضموم و واو معروف و ثای مثلثه بمعنی کیک که بهندی پسو گویند از شرح نصاب و کنز۔

برنج۔ بکسر تین معرب پرنگ که بهندی چاول گویند و آن مسی ست که ممزوج باشد۔

برخ۔ بفتح اول و سکون ثانی و خای معجمه بمعنی پاره و حصه و بهره از برهان و ادات الفضلا۔

برزخ۔ بالفتح و زای معجمه مفتوح و خای معجمه چیزیکه در میان دو چیز مختلف حائل باشد خواه از آن هر دو مختلف در خود مناسبتی داشته باشد یا نه چنانچه اعراف برزخ است میان بهشت و دوزخ و بوزنه برزخ است میان بهائم و انسان و درخت خرما و دم گیاه برزخ ست میان حیوانات و نباتات و لیسد یعنی مونگا برزخ است میان نباتات و جمادات و برزخ بمعنی زمانه که مابین وقت مرگ و زمان قیامت است از سروری و کنز و منتخب و دیگر کتب۔

برخورد۔ بسکون رای دوم ماضی است بمعنی ملاقی شد و هم مصدر بمعنی ملاقات و بفتح رای دوم بمعنی ملاقی شود۔

برد۔ بالفتح بروزن سرد بمعنی سرد گشتن و بمعنی سرما و بمعنی خواب کردن و همیشه بودن و قیام نمودن و بالضم نوعی از جامه مخطط و قصیده برده از ینجاست و بفتحتین بمعنی ژاله و تگرگ و بفتح اول و کسر دوم هر چیز که سرد باشد و در فارسی بالضم یک قسم بازی شطرنج که مهرهٔ حریف همه گرفته شوند فقط شاه بماند و این بمنزله نصف مات است معنی اول از صراح و منتخب و موید و کشف و معنی آخر از لطائف۔

برگ بید۔ نوعی از پیکان و خنجر که بشکل برگ بید

ساز ندا از سراج و مصطلحات۔

برید۔ بفتح اول و کسر ثانی و یای معروف بمعنی قاصد و نامه بر مستعمل است کذا فی الکنز و المنتخب و نیز در منتخب در رساله معربات که بغایت معتبر است چنین تحقیق کرده که برید معرب بریده دم است و آن استر می باشد یا اسپ که دم او را ببرند برای نشان و بعضی گویند که تیز رفتار میشود و بمقدار دو فرسنگ اسپ نگاه میدارند جهت خبر بردن سلاطین فی الحال آن شخص را گویند که بران سوار شده خبر برد بلکه بعد چندی از ان هر نامه بر و قاصد را گویند که چالاک باشد۔

برجند۔ بالکسر نام قریه از ولایت خراسان از برهان

برده بند۔ بالتشدید تجربه کار ماهر بمعنی قومی ست که فوج جنگی برود و بجنگ آنند و سپاه گران فروشند از بهار عجم

بره فلانی نشیند۔ یعنی مثل او بحال قباد و گرفتار آید از مصطلحات۔

برازده۔ بکسر اول بمعنی منیر بید۔

برومند۔ بفتح اول و ضم ثانی بمعنی بارور و مجازاً بمعنی برخوردار و کامیاب و از خاصیت لفظ مند آنست که ماقبل آن اگر کلمه ثنائی باشد واو زائده بران زیاده کنند چون برومند و تنومند از سراج

برخوردار۔ مرکب است از برخور مع الدال بمعنی برخوردن و لفظ دار کلمه نسبت است و این از عالم خریدار است نه از عالم زردار از بهار عجم و صاحب کشف درین لطیفه بر آورده که این هر سه امر است بمعنی بر دبخور و بدار و نزد بعضی برخوردار بمعنی درخت برخوردن چه دار بمعنی درخت و برخور بمعنی مصدر و مرکبی است از اسم و امر چنانکه خونریز بمعنی خون ریختن و پابوس بمعنی پابوسیدن

برلغار۔ بضمتین و غین معجمه و رای مهمله ترکی نام فوجیکه بروز جنگ جانب دست راست پادشاه استاده باشد از لغات ترکی نوشته شد۔

برخور۔ بفتح فاعلد و شتاب۔

بروار۔ بالفتح ایوان و خانه تابستانی که لغایت سبز باشد از برهان و در منتخب برهان دریچه بالاخانه که ترجمه غرفه است۔

برادر۔ بفتح اول اگرچه بهیچ یکی از کتب لغت لفظ برادر بتصریح بنظر مؤلف نیامده که بفتح صحیح است یا بکسر مگر صاحب برهان نوشته است که فرادر بفتح بروزن برادر پس ازین معلوم شد که برادر بفتح است۔

بر۔ بالفتح ثمر و میوه درخت و سینه و آغوش و بغل و کناره و زن جوان و پستان زن جوان بمعنی پهنای و مثل با موحده برای الصاق نیز آید چنانچه دوش دوش و زمین بزمین یعنی دوش بدوش و زمین بزمین و بمعنی عربی بالفتح و تشدید را نام حق تعالی و زمین خشک و بیابان و نیکوکار و مهربان و بالکسر و تشدید را بمعنی نیکی و بخشش و نیکو شلوکی و رضامندی مادر و پدر و زندگی کردن و بالضم و تشدید بمعنی گندم و بالکسر و سکون را در ترکی بمعنی یک که عدد اول است از لطائف و کنز و برهان و منتخب و لغات ترکی۔

برزگر۔ بفتح اول و سکون را و مهمله و بعده زای معجمه زراعت کنند و دهقان و کسانیکه ازین تحقیق آگاه نیند برزگر بذال معجمه بجای رای مهمله میخوانند و این نزد اهل تحقیق صحیح نیست از برهان۔

بران سر۔ یعنی بران عزم و بران اراده۔

برکار۔ بکسر پستان سینه برآمده جوانان و بمعنی معشوق از چراغ هدایت و در شرح گل کشتی نوشته که برکار بفتح اول و کسر رای مهمله و کاف عربی برآمدگی و بالیدگی سینه و پستان۔

بربر۔ بکسر هر دو بای موحده در ترکی بمعنی یک یک و بفتح هر دو بای موحده ملکی است بجانب حبشه که مردم آنجا سبزه رنگ باشند۔

برج کبوتر۔ در ایران رسم است که عمارت بلند چشمه چشمه در جمع اسازند و آن خانه ها برای کبوتران است موسوم ببرج کبوتر چون بخیال کبوتر بکار زنگ زران آید محصول برج کبوتر در سرکار بادشاهی رسد و بعضی نوشته اند که برج کبوتر خانه کبوتر را گویند از مصطلحات و بهار عجم

بروز۔ بضمتین و در آخر زای معجمه برون آمدن و آشکار اشدن از منتخب و بفتح اول و سکون ثانی و فتح واو و در آخر زای معجمه در فارسی نخاف و آن جامه میخیزد از برهان

براز۔ بکسر اول فضله و نجاست یعنی سرگین آدمی و غیره بمعنی برون آمدن بفتح خطاست از منتخب و کنز

برزب۔ بالضم و در آخر زای معجمه قدر و شکوه و مرتبه و رفعت و بلندی قامت انسان و تنه درخت و بالفتح زراعت و بمعنی زیبائی و جهانگیری و رشیدی و سروری و برهان۔

بردعجوز۔ بالفتح و عین مهمله نیز مفتوح هفت روز است و در آخر زمستان سه روز آخر بهمن که بهندی کجهاکن گویند و چهار روز اول اسفندار که بهندی تقریباً چیت باشد چون این روز در آخر زمستان واقع شده لهذا برد عجوز نامند چه برد بمعنی سرما و عجوز بمعنی پیرزن و بعضی گویند که دران روزها زالی در صحرا از سرما مرده بود لهذا باین اسم مسمی گشت و اسامی آن هفت روز اینست صن بکسر صاد مهمله و تشدید نون صنبر بکسر صاد مهمله و تشدید نون مفتوحه و سکون جیم حاء و را مهمله و بر بفتح واو و سکون بای موحده و را مهمله بروزن امر فاعل موتمر و معلل اول بصیغه اسم فاعل و ثانی بفتحتین و کسر و تشدید لام اول مطفی الجمر بالضم انصراح۔

برگ ریز۔ موسم خزان از برهان و سراج

برگ سبز کنایه از چیز بسیار کم مقدار و تحفه درویش که توقع زر و سیم پیش اغنیا گذرانند از مصطلحات

برجیس۔ بالکسر و جیم عربی مکسور و یای معروف و سین

مهمله ستارهٔ مشتری که بر فلک ششم تابد و سعدست و آنرا قاضی فلک گویند خانهٔ او قوس و حوت است این معرب برجیس ست که بالفتح باشد چرا که وزن فعلیل بالفتح در کلام عرب نیامده از برهان و در رسالهٔ معربات وغیر آن ـ

برجاس ـ بالضم و جیم عربی و سین مهمله بمعنی نشانهٔ تیر وغیره از منتخب و برهان ـ

برنس ـ بضم موحده و رای مهمله ساکن و ضم نون و سین مهمله جامهٔ که از پشم سیاه بافنده و نادر سفید هم باشد و آن لباس ترسایان و نصاری ست و در صحاح بمعنی کلاه دراز که کشیشان می پوشند ـ

برش ـ بضم اول و کسر ثانی قاش خربزه وغیره از بهار عجم

برص ـ بفتحتین مرضیست که داغهای سیاه یا سپید بر اندام پدید آید از منتخب

بربط ـ نام سازی است مثل طنبوره باشد مگر کاسه بزرگ و دسته کوتاه دارد از برهان و در رسالهٔ معربات که از صاحب رشیدی است مسطور است که بربط معرب بربت است بمعنی سینهٔ بط زیرا که شبیه باشد بسینهٔ بط ـ

بروع ـ بالفتح و دال مهملهٔ مفتوح ملکی است از توابع ایران و در آذربایجان باقلیم پنجم ـ

برف ـ فرق میان برف و یخ آن ست که برف چون غبار سفید مثل غبار میبارد و یخ چون موم گداخته قطره قطره میچکد و انجماد می پذیرد مثل سنگ سپید میگردد

براق ـ بالفتح و تشدید رای مهمله هرچه تابش و درخشندگی و لمعان باشد مثل ابرک و سنگ سرمه

بریق ـ بفتح اول درخشندگی و تابش برق که از ابر جهد از کنز و صراح و منتخب و کشف و گویند که بمعنی درخشان نیز آمده ـ

برق و زرق روشنی و ساختگی ـ

برید فلک ـ بفتح اول کنایه از ماه که بریع السیر است در راج

برمک ـ بفتح اول و سکون رای مهمله و فتح میم شخصی بود آتش پرست و در آخر مسلمان شده با عیال ببغداد رفت خالد نام پسرش در دولت عباسیه وزیر شد و بعد از خالد پسرش که یحیی نام داشت بدولت رسید بعد از و فضیل که پسر یحیی بود بدولت کامیاب گشت و بعد از فضیل برادرش که جعفر نام داشت بمرتبه اعلی رسید و دولت برامکه بر جعفر تمام شده از رشیدی و برهان ـ

بروک ـ بضمتین و کاف عربی فرو خفتن شتر و ثابت شدن از لطائف

برگ ـ بالفتح و کاف فارسی ساز و نوا و سامان و اسباب سرانجام و بمعنی التفات و پروا و بفتحتین و کاف عربی قماش منقش باشد از پشم شتر از برهان و سراج ـ

برشگال ـ بفتح اول و سکون ثانی و شین معجمه موقوف و کاف عربی بمعنی برسات و بفتحتین نیز آمده و در بهار عجم نوشته که لفظ هندیست و زر فقیر مؤلف کتاب مفرس برسگال است که بسین مهمله باشد چه در هندی برس بمعنی بارش و کال بمعنی وقت و چون العبد از تحقیق این لفظ در سراج اللغات تلاش کردم بعینه مطابق نوشته خود یافتم

بران دل ـ یعنی بران عزم و بران اراده بهار عجم ـ

برسام ـ بالفتح مرضیست که اندرون سینه ورم باشد از برهان و در حدود الامراض نوشته که بعربی آنرا ذات الجنب گویند ـ

براهام ـ جهودی ست که بکمال بخیل و خسیس بود و در زمانه بهرام گور از شرح خاقانی و مؤید

برچشم و بچشم گفتن ـ کنایه از قبول کردن ـ

براجم ـ بالفتح و کسر جیم بندهای انگشتان ـ

برجم ـ بضم اول و سوم مفرد است از شرح نصاب ـ

برون ـ بالکسر مخفف بیرون از برهان و رشیدی و صاحب کشف بضم نوشته ـ

برزن ـ بالفتح و زای معجمهٔ مفتوح بمعنی کوچه از رشیدی

براهین ـ بالفتح جمع برهان و بضم خواندن خطاست

برین ـ بفتح اول و تشدید یای مفتوح تثنیه بر و کنایه از

ورم و بفتح ها و تخفیف رای مکسور در فارسی بمعنی بر تر و بلند

برگستوان ـ بالفتح و کاف فارسی مضموم و مکسور هر دو و فتح و سین مهمله ساکن آنچه از قسم لحاف بر اسپ اندازند تا زینت و حفاظت شود و بهندی پاکهر گویند و در سراج نوشته است که برگستوان بفتح کاف فارسی است چه برگست بمعنی بلا و لفظ آن کلمهٔ نسبت ـ

برق یمانی ـ برقیکه منسوب بیمن باشد یعنی برقیکه از جانب یمن که مطلع سهیل است درخشان شود و آن دلیل باران است و در منتخب و کشف نوشته که یمان منسوب بیمن

برهان ـ بالضم حجت روشن و دلیل قاطع از منتخب و فرق درمیان برهان و دلیل آنست که دلیل عام است و برهان خاص و باصطلاح منطق قیاسی است که مرکب باشد از مقدمات یقینی تا نتیجه دهد مقدمهٔ دیگر را که یقینی باشد نه ظنی چنانچه کُلُّ اِنسانٍ حَیَوانٌ و کُلُّ حَیَوانٍ جِسمٌ پس ازین نتیجه یقینی بر آید کُلُّ اِنسانٍ جِسمٌ ـ

برتن ـ بضم اول و سکون ثانی و ضم ثالث نام قبیلهٔ ای انگشت سباع از کنز و در منتخب هم نام یک قبیله و چنگال شیر و چنگال جانور درنده و در صراح چنگال مرغان شکاری ـ

برهمن ـ بفتح حرف دوم و سکون سوم و بسکون دوم و فتح سوم هر دو طور آمده و قومی است از علمای هنود

برزین ـ بالفتح و کسر زای معجمه و یای معروف نام آتشکده و بمعنی آتش هم نوشته اند از برهان و کشف و سروری و مدار و رشیدی ـ

برهون ـ بمعنی صابون از سراج ـ

برتکان ـ بالفتح و تای فوقانی مفتوح و کاف عربی بمعنی گلیم از شرح نصاب و فردوس اللغات ـ

براغلیدن ـ کسی را بر جنگ تیز کردن از برهان

برماسیدن ـ مالیدن عضو از برهان ـ

برون ـ بالضم در قمار از حریف غالب آمدن اخ جرانع هدایت

بروی آب آوردن ـ ظاهر ساختن ـ

بروی استادن - حریف شدن از چراغ هدایت
برکت شدن - تمام شدن و مردن از چراغ هدایت
بطاق ابروی کسی می خوردن - بیاد کسی شراب خوردن از چراغ هدایت -
بریسمان کسی بچاه او فتادن - بسبب کسی در بلا افتادن از چراغ هدایت -
برو در ماندن - خجلت زده شدن و عاجز شدن از مصطلحات و چراغ هدایت -
بریسمان عجب افتادن - با شخصی مکار معامله افتادن از مصطلحات -
برخویش نابخشودن - قصد چیزے کردن که از ان هلاک شود -
برخود چیدن - تفاخر کردن و تکبر کردن از چراغ هدایت و بهار شربت -
برتافتن - بمعنی برداشتن
برطبع خوردن - ناخوش و ناپسند آمدن و غم افزا شدن
بر رو دویدن - شوخی کردن از بهار عجم -
برسر آمدن - غالب آمدن و بمعنی آخر شدن از بهار عجم
برافتادن - دور شدن و نابود گشتن از بهار عجم
بربناگوش زدن - تپانچه زدن و آگاه گردانیدن
برپیچیدن و بسر پیچیدن - نام فنی است از کشتی از بهار عجم -
برطرف شدن - دور شدن -
برابر دویدن - استقبال کردن -
برابر کشیدن - سنجیدن -
بروز سیاه نشاندن - خراب و بدحال گردانیدن از بهار عجم
برچیزی چشم سرخ کردن - طمع داشتن آن چیز -
برخوردن - ملاقی شدن و ملاقات کردن و زده شدن چیزی بر چیزی و بمعنی نفع یاب شدن از چراغ هدایت -
برطاق بلند گذاشتن و برطاق بلند نهادن بمرتبه اعلی رسانیدن و چیزی را بکمال نمایش دادن
و بمعنی چیزی را بجائی بلند نهادن که دست آن نرسد و بمعنی ترک کردن و فراموش کردن هم آمده از برهان و بهار عجم
برخ زدن و بریخ نوشتن - فراموش کردن و نابود کردن و محو کردن و زود زائل کردن از برهان و سراج وغیره -
بر رکوروز افگندن - بمعنی ظاهر ساختن -
برکردن - بمعنی روشن کردن و ظاهر کردن از سراج و چراغ هدایت -
برگریزان - بمعنی موسم خزان از برهان و سراج وغیره
برگ سبز فرستادن - مرادف گل فرستادن -
برقفا نگاه کردن و دیدن چیزے در نظر آمدن از مصطلحات
بردست کسی ریختن - زبون و مغلوب کردن از مصطلحات
بروت کسی اپنبه نهادن - کنایه از تمسخر و ظرافت نمودن از مصطلحات -
بریش کسی فراغت داشتن - بریش او ریدن چه فراغت بمعنی ریدن مستعمل است از مصطلحات -
برقالب زدن - مهیا کردن و سرانجام دادن از مصطلحات -
برمالیدن - بمعنی بالا کردن آستین و بالا کردن پایچه تنبان برای شتاب رفتن و مجازاً بمعنی گریختن از برهان و مصطلحات -
برمچیدن - بجیم فارسی دست نرمے بر بدن کسے مالیدن از برهان -
برلنگ زدن - بمعنی گریختن از مصطلحات و برهان و بهار عجم و نیز صاحب بهار عجم نوشته که درین تامل است ظاهراً لنگ بکسر لام بمعنی آلت رجولیت است پس برلنگ زدن کنایه از قطع آلت بود چراکه زدن بمعنی بریدن آمده است -
برشکستن - کناره کردن و بمعنی رنجیده شدن نیز آمده
برنشستن - سوار شدن -
برآب بستن چیزے را سیراب کردن از مصطلحات
براه بردن - بسر بردن از مصطلحات -
برانگشت پیچیدن - یاد داشتن و مشهور کردن از مصطلحات -
برپاچه ریدن یعنی بسیار ترسیدن از مصطلحات
برخرخود سوار شدن و نشستن - بمکافات عمل خود گرفتار آمدن از مصطلحات -
برخشت زادن معمول زنان بار دار است که بوقت وضع حمل خشت را زیر پا گذاشته بر سر پا نشینند و زور برو دهند تا طفل بسهولت متولد شود -
بر در عرفان زدن و بر عالم عرفان زدن از عجایب و ششدر برآمدن از مصطلحات -
بر در جلال زدن خشمناک شدن از مصطلحات و بهار عجم -
بر دوشنبه دندان زدن - کنایه از غیبت لواطت چه دوشنبه سرین را گویند از مصطلحات -
برسرپا آمدن - ظاهر شدن و پیدا شدن از مصطلحات
برسرین ای ذم سرین از مصطلحات -
برسنگ زدن - ظاهر کردن و گفتن از مصطلحات
برکشیدن - وزن کردن و مرتبه و رتبه کسی افزون کردن از مصطلحات و بهار عجم -
برغو بفتح و ضم اول و غین معجمه مضموم شاخ حیوان که از میان تهی باشد و آنرا نفیری نوازند از رشیدی و جهانگیری و برهان -
برشته بکسر تین بروزن فرشته بمعنی بریان و هرچه مرغوب و محبوب باشد و حسن برشته کنایه از حسن سبز و تنه گلگون یعنی حسنیکه ملیح بسرخی باشد از بهار عجم و موید و کشف
برره بفتح اول و فتح هردو را مهمله نیکو کاران جمع بار که بتشدید را است -
بر الساعة بفتح اول و سکون را و ضم همزه دواے مرکب مفید نزله رطوبات و نام کتابیست در علم طب از امام زکریا رازی و معنی لفظی این مرکب به شد در ساعت است
برّه بالفتح و تشدید را بفتحتین و تخفیف را ابرو و طوبجه

گوسپند و آهو و بمعنی برج حمل که محل شرف آفتاب است وقتیکه آفتاب در برج حمل باشد موسم بهار شروع میشود

برکه - بالکسر حوض آب لفظ عربی است از منتخب و کنز

براهمه - بفتح اول و کسر ها جمع برهمن بحذف حرف خاتمه

برده - بالفتح بمعنی غلام و کنیزک دایه از بهار عجم و این ترکی است و در برهان بمعنی اسیر -

برهنه - بفتح اول و ثانی و سکون ها و معجمه عریان و بالفتح اول و سکون ثانی و فتح ها نیز آمده -

برذعه - بالفتح و ذال معجمه مفتوح و عین مهمله پالان خر از شروح نصاب -

برطله - بالضم و طای مهمله مفتوح کلاه از قاموس -

برغشاله - بفتح شین معجمه پلاو زرد از برهان -

برامکه - بفتح اول و کسر میم و فتح کاف عربی کنایه از امرای عظیم الشان سخاوت پیشه و در اصل لفظ برمک است پس برامکه اولاد و نسل برمک باشد تحقیق آنکه برمک شخصی بود آتش پرست در آتشخانه نوبهار که در بلخ بود خدمت آتش فروزی میکرد از جمیع خادمان آتشکده معززترین بود و در تواریخ ابن خلکان مسطور است نمیدانم که اسلام آورده بود یا نه و صاحب رشیدی نوشته که در آخر مسلمان شده با عیال بجانب دمشق که دار الملک بنی امیه بود توجه شد و خالد نام پسرش در دولت عباسیه وزیر ابی العباس سفاح شد بعد از خالد پسرش که یحیی نام داشت بدولت رسید و بعد از آن فضیل که پسر یحیی بود بدولت کامیاب گردید و بعد از فضیل برادرش که جعفر نام داشت بمرتبه اعلی رسید و در سخاوت و مروت نظیر خود نداشت و دولت برامکه بر جعفر تمام شد از تواریخ ابن خلکان و رشیدی و برهان

برخورداری و نور چشمی - این القاب خاص بدختر نوشتن بر رو یا تحتانی برای تانیث دانستن محض غلط است چراکه در فارسی یا برای تانیث بهیچ جا نیامده مگر در هندی و اگر گویند برای تکلم است خصوصیت دختر نماند بلکه پسر هم ثابت میشود بهر صورت این القاب بدختر خالی از کراهت نیست -

برخی - بفتح اول و سکون ثانی و کسر خای معجمه و یای مجهول یکپاره از چیزی چه برخ بالفتح بمعنی حصه و بهره و یای تحتانی برای وحدت لهذا بمعنی اندکی مشهور است و بفتح اول و سکون ثانی و فتح خای معجمه بروزن ندی بمعنی فدیه و قربانی و صدقه یعنی آنچه عوض چیزی عزیز بکسی دهند از بهار عجم و جهانگیری و برهان و مدار و رشیدی و کشف و مؤید -

برکی - بفتحتین و بکاف عربی منسوب ببرک که بفتحتین است و آن قماشی باشد از پشم اشتر که اکثر لباس فقرا آن باشد از جهانگیری -

بری - بفتح اول و کسر را و تشدید یا بمعنی پاک و بمعنی بیزار و بمعنی بیگناه و بفتح اول و تشدید را هر شی که در زمین خشک و صحرا باشد از کنز -

بردخطی - بالضم جنسی از چادر باشد که در بافت آن خطهای باریک و رنگین باشند -

بردقلمی - بالضم جنسی از چادر که در بافت آن خطها میباشند برابر سطری و بعضی گویند که بر آن نقاشان از قلم نقش و نگار کشند -

بردیمانی - بضم اول و حرف چهارم که یای تحتانی است و کسر نون و تخفیف یای تحتانی دیگر نوعی از چادر مخطط که از ملک یمن آرند و الف در لفظ یمانی عوض یکی از یای مشدده است پس گفته نمیشود یمانی بالف و تشدید یا تا جمع نشود عوض و معوض مگر یمانی بتخفیف

برنائی - بالفتح جوانی -

بریانی - بالکسر نوعی از پلاو نمکین -

برگ سبز همکاری و برگ سبز هم پیشی - برگ پان یا سبزه دیگر که کشتی گیران جهت مقرر کردن کشتی بخانه حریف خود فرستند و همچنین گل نیز میفرستند و آنرا گل کشتی گویند -

برهان لمّی - بکسر لام و تشدید میم بکسور بدانکه برهان باصطلاح منطقیین عبارت است از قیاسی که مرکب باشد از مقدمات یقینی و آن دو قسم است یکی لمّی دوم انّی لمّی آنست که حد اوسط در آن علت حکم بود در ذهن و نفس الامر چنانکه گویند زید متعفن الاخلاط وکل متعفن الاخلاط فهو محموم فزید محموم پس حد اوسط که متعفن الاخلاط است علت است برای حکم کردن محموم بر زید در ذهن و نفس الامر و آنرا برهان لمّی از آن گویند که دلالت میکند بر لم و علت حکم در نفس الامر -

برهان انّی - بدانکه برهان انی آنست که حد اوسط در آن علت حکم بود در ذهن فقط نه در نفس الامر چنانکه گویند الاربعة منقسم بمتساویین فهو زوج فالاربعة زوج پس حد اوسط که منقسم بمتساویین است علت است برای حکم کردن زوج بر اربعه در ذهن فقط و آنرا برهان انی از آن گویند که دلالت میکند بر انیت ثبوت حکم در نفس الامر نه بر لم و علت حکم و بعضی بعبارت دیگر چنین تصریح لمّی و انّی کرده اند برهان لمی آنست که از علت دلیل گیرند بطرف معلول چنانچه تعفن اخلاط علت است برای حمی در این مثال زید متعفن الاخلاط وکل متعفن الاخلاط فهو محموم فزید محموم و برهان انی آنست که از معلول دلیل گیرند بطرف علت چون الجسم مؤلف وکل مؤلف له مؤلف فالجسم مؤلف پس مؤلف بفتح لام معلول است و بکسر لام علت است -

برهان سلمی - بدانکه برهان سلمی برهانی است که بآن ثابت میکنند در علم حکمت متناهی بودن ابعاد آنرا برهان سلمی از آن گویند که در آن شکلی میکشند بصورت سلم برای اثبات مطلوب تقریرش بر وجه اجمال آنکه اگر عدم تناهی ابعاد متحقق باشد البته ممکن بود که برآریم از یک مبدا دو خط مانند دو ساق مثلث و هر قدر که آن خطها بکشیم بعد فیما بین متزاید گردد مثلا خارج کنیم از نقطه آ دو خط اطرف مذکور و فرض کنیم بر یک خط نقطه ب بفاصله یک گز و دیگر بفاصله دو گز و ه بفاصله سه گز و فرض کنیم بر خط

دیگر مقابل اینها نقطهای ج و ه و ز بفاصلهای منفصله و وصل کنیم آن نقطها خطوط با ینصورت ب △ ج بعد ج ه زاید باشد از بعد ب ج و بعد ه ز زاید باشد از بعد ج ه پس آن هر دو خطوط را الی غیر النهایه ممکن باشد در میان آنها بعد غیر متناهی باید که محصور باشد آن ابعاد غیر متناهی میان دو حاصر و این منافی عدم تناهی است زیرا که محصوریت تناهی را میخواهد پس چگونه عدم تناهی انفراج با وصف محصوریت متصور باشد پس باطل شد عدم تناهی ابعاد

برهنه گوئی — صریح گفتن و فاش گفتن —

برج آبی — سرطان و عقرب و حوت —

برج خاکی — ثور و سنبله و جدی —

برج بادی — جوزا و میزان و دلو —

برج آتشی — حمل و اسد و قوس —

برکهی — بالفتح و کاف عربی مضموم نام کبوتر از شمسی

فصل بای موحده مع زای معجمه

بزرجمهر — بضمتین و سکون رای مهمله و ضم جیم عربی و کسر میم نام وزیر اعظم نوشیروان و این معرب بزرگ مهر است و آنچه در بعضی لغات نوشته اند که بضم جیم نشاید جیم و رای مهمله هر دو ساکن باید خواند این قول غلط است صحیح همان است که جیم را مضموم خوانند چرا که در عربی دو ساکن بدون مده هم نیایند از رساله معربات صاحب منتخب چون ضمه به نسبت کسره و فتحه حرکت قویست پس کلمه معرب را که ضعیف بود باین حرکت قوی قوت دادند و قوت ضمه شرح ملا در بحث فعل مذکور است

بزرگوار — مزید علیه بزرگ از بهار عجم —

بزگر — بضم اول و فتح کاف فارسی کسیکه پیش جنگی یا بجنگ آیند

بزجگر — ترسان ضد بهادر —

بزاز — بالفتح و تشدید زای معجمه اول جامه فروش چرا که بز بالفتح و تشدید زای معجمه بعربی جامه را گویند از کشف و مؤید —

بز — بالفتح و تشدید زای معجمه بمعنی جامه و بالضم و تخفیف در فارسی بمعنی گوسپند که بهندی آنرا بکری گویند و کنایه از برج حمل که خانه زحل است و بمعنی مسخره نیز آید بمعنی اول از برهان و باقی از لطائف —

بز آویز — بضم نام دار از کشتی و آن واژگون آویختن حریف است چنانکه قصاب ذبیحه را بر قنار بسته پوست کشد

بزوغ — بضمتین و غین معجمه روشنی و طلوع از لطائف

بزاق — بضم اول لعاب و کف دهن از کشف و منتخب و مؤید و مدار از بحر الجواهر —

بزشک — بکسرتین طبیب از برهان —

بزرگ — بضمتین نام مقامی است از دوازده مقام موسیقی و بالفتح و زای مهمله مفتوح بمعنی کتان که بهندی السی گویند از برهان —

بزقدم — حقیر و ناتوان بطئی الحرکت از مصطلحات

بزران — بضم لفظ مفرد است بمعنی شهوت زنان از لطائف —

بزگرفتن — هزل و تمسخر کردن از لطائف —

بزبان برداشتن و گرفتن بحرفهای ملائم فریب دادن و سخنان نالائق گفتن کسی را از مصطلحات

بزم سنگین — بزمیکه دران مردم کثیر جمع باشند از مصطلحات —

بزه — بفتحتین بمعنی گناه و خطا و بضم اول میوه خوشبودار از برهان و سراج اللغات و رشیدی —

بزمه — بزیادت ها بمعنی بزم و سیف الله نوشته که ها برای تصغیر است و در سراج اللغات نوشته که بزمه بمعنی گوشه از بزم در ینصورت ها برای نسبت است و در برهان بمعنی مجلس شراب —

بزغاله — بزکوهی چه غال بمعنی شگاف و غار که در کوه باشد و ها برای نسبت —

بزنگاه — بکسر اول جائیکه خوف رهزنان داشته باشد از مصطلحات —

بزودی — منسوب ببزده که نام شهر است —

بزگیری — مکر و حیله کردن و بمعنی دزدی نیز آمده از مصطلحات

بزبازی — رقصانیدن بز و بوزنه از مصطلحات

فصل بای موحده مع سین مهمله

بسا — بمعنی بسیار و الف برای کثرت یا زائد —

بسالت — بالفتح شجاعت و دلیری از منتخب و کنز —

بست — بالضم و سکون سین مهمله نام شهر یست از ایران و وقتی ست منحوس بمقدار دوازده ساعت که بعد از سه شبانروز تسبیل در می آید مبدا آن از هنگام ابتدای اجتماع شمس و قمر ست بهندی آنرا بهدرا گویند بالفتح بای موحده مخلوط بها و تشدید دال و بعده رای مهمله و الف بالکسر مخفف بیست که ترجمه عدد عشرین است —

بسطت — بفتح اول و سکون ثانی و فتح طای بمعنی فراخی و کشادگی از صراح و کنز و کنایه از دوستی و بالضم خطا است —

بسیج — بفتح اول و کسر ثانی و یای مجهول و جیم فارسی قصد و اراده و تیاری و آمادگی از برهان و رشیدی و جهانگیری

بسفائج — بالفتح و تحتانی نیز مفتوح معرب بسپایه نام دوائی که چوب درختی باشد از رساله معربات صاحب رشیدی و منتخب —

بسند — بفتحتین بمعنی کافی و کافی شدن از سراج و رشیدی

بسد — بضم اول و ضم سین مهمله مشدد و بتخفیف سین نیز آمده بمعنی مرجان که بهندی آنرا مونگا گویند از کشف و مدار و برهان —

بسته نگار — نوعی از سرود و راگنی از چراغ هدایت

بسر — بالضم خرمای خام که هنوز پخته نشده باشد از منتخب و شروع نصاب و بفتح اول و کسر سین نام وزیر نصرانی از لطائف —

بستان افروز — گل تاج خروس که بعضی اهل هند

اکرا کلماغا گویند از برهان و سراج اللغات —
بس — بالفتح بمعنی بسیار و بمعنی کافی و یکی از تشبیه
تشبیه چون شیر بس یعنی مانند شیر —
بسیط — بالفتح بمعنی فراخی و بالضم از صراح و بمعنی گستردن
بساط — بکسر فرش و عرصهٔ شطرنج و فراخی میدان
و بمعنی دسترس و متاع و سرمایه و دستگاه و سفره
جرمین ملفظ انداختن و افگندن و کشیدن و آراستن
و گستردن و چیدن مستعمل از بهار عجم و فردوس اللغات
بسیط — بفتح جای فراخ و گسترده شده و چیزیکه
فراخ باشد در اصطلاح حکما هر شی که غیر مرکب است و بعضی
تعریف بسیط چنین کرده اند که هر چیزیکه جزو آن مشابه
کل آن باشد چنانچه آب و خاک و آتش و باد علیحده علیحده
و نام بحر بسیت از نوزده بحور شعر —
بسائط — بکسر همزه که حرف چهارم است جمع بسیط
و مراد از بسائط اربع عناصر که خاک و باد و آتش و آب است
بسیط مسبع — بضم میم و فتح سین مهمله و فتح بای
موحده مشدد کنایه از زمین باعتبار هفت اقلیم —
بسپراک — یاقوت زرد که در هند پکهراج گویند از اصطلاحات
بست و یک شماق — بکسر اول و ضم واو دوم
کنایه از بست و یک صورت شمالی و تفصیلش
همین جا بعد و سطر مسطور —
بسمل — بکسر اول و کسر میم بمعنی مذبوح بالضم و بمعنی ذبح
کردن نیز آمده چراکه بوقت ذبح کردن بسم الله میگویند
پس ظاهر این کلمه فارسی الاصل نیست لفظ مستحدث
است از سراج و کشف
بست و یک پیکر نور در ایوان شمال — بدانکه
اهل هیئت از کواکب مرصوده تخمیناً چهل و هشت صور بر
فلک قرار داده اند از انجمله دوازده صور بر نفس منطقة
البروج واقع اند که دوازده بروج مشهور عبارت
از انست و از انجمله بست و یک صور بجانب
شمال از منطقة البروج اند یکی از ان دب اصغر

بصورت خرس استاده کواکب آن هفت دوم
دب اکبر و آن نیز بصورت خرس کلان است کواکب
آن بست و هفت سوم تنین بصورت اژدهای
بزرگ با شکنهای بسیار کواکبش سی و هفت چهارم
قیقاوس بر شکل شلثی بزرگ کواکبش یازده پنجم
بصورت مرد استاده و دستهای کشیده بدست راست
عصا گرفته و این را حارس السماء نیز نامند کواکبش
بیست و دو ششم قلّه و آنرا کاسهٔ درویشان نیز گویند
چراکه در استدارت آرخنه افتاده است گویا که
کاسهٔ لب شکسته است ستارهٔ آن هشت هفتم
جاثی علی رکبتیه بصورت مردی بزانو در آمده ای
بزانو نشسته ستارهٔ آن بست و هشت هشتم شلیاق
و آن بصورت سلحفات است یعنی باخه کواکبش ده
از انجمله کوکبی است از قدر اول آنرا النسر الواقع
گویند نهم دجاجه و آن بصورت ماکیان است کواکبش
هفتده دهم ذات الکرسی بصورت زنی است بر کرسی
نشسته و پاها فرو گذاشته کواکبش سیزده
یکی از کواکب آن کف الخضیب است از قدر
ثالث یازدهم حامل راس الغول بر مثال مردیست
بر پای چپ خود استاده پای راست برداشته و دست
بر سر نهاده و بدست چپ سر دیو خون چکان بموی
سر گرفته کواکبش بست و شش دوازدهم ممسک
العنان بصورت مردی استاده بیکدست تازیانه و بدست
دیگر عنانی کواکبش چهارده از انجمله عیوق از قدر اول
سیزدهم عقاب و آنرا نسر طائر نیز گویند کواکبش نه چهاردهم
دلفین بصورت حیوان بحریست که بمشک بر باد
کرده مشابهت دارد کواکبش ده پانزدهم سهم بصورت
تیر کواکبش پنج شانزدهم حوا بصورت مرد مار افسا
کواکبش بست و چهار هفدهم حیه بصورت مار که بدست
همان مار افسا است کواکبش هژده هژدهم قطعة الفرس
کواکبش چهار و در نفائس الفنون بجای قطعة فرس

نام نوشته که بصورت اسپ خوش شکل کواکبش
سی و نوزدهم فرس اکبر بصورت اسپیکه او را سر و دو دست
باشد و کفل و دو پای نبود کواکبش نوزده بستم مرأة المسلسله
بصورت زنی استاده و دستها کشیده و زنجیری بر هر دو پای
او نهاده و بعضی نوشته که زنجیری بر دست اوست
کواکبش بست بست و یکم مثلث و آن مثلثی است
که در وی طول باشد کواکبش چهار ده و پانزده صور
که بجانب جنوب از منطقة البروج واقع شده اند اول
قنطس و آن بر شکل حیوان بحریست که او را دو دست
بود و بال و دم چون مرغ کواکبش بست و دو دوم جبار
بر شکل مرد قایم بر کرسی و در دست عصا گرفته و کمر
و شمشیری حمائل کرده و این صورت را جوزا نیز گویند
کواکبش سی و هشت سوم نهر بر شکل جوی باریک
با گردشهای بسیار کواکبش سی و چهار چهارم ارنب بصورت
خرگوش کواکبش دوازده پنجم کلب اکبر بصورت سگ
کواکبش هژده منجمله آن شعرای یمانی که شعرای
عبور نیز گویند از قدر اول ششم کلب اصغر از کواکب
او یکی شعرای شامی و دیگر مرزم هفتم سفینه بشکل کشتی
کواکبش چهل و پنج و منجمله آن سهیل است از قدر اول
هشتم شجاع بصورت مار بزرگ و دراز با شکنهای
بسیار بهم پیوسته کواکبش بست نهم باطیه آنرا
کاس نیز گویند شکلیست مستدیر کواکبش هفت دهم
غراب بصورت زاغ کواکبش هفت یازدهم قنطورس
بصورت حیوانی مرکب از اسپ و آدمی از سر تا پشت
چون مقدم آدمی و از کمر تا پا مثل اسپ کواکبش
سی و هفت دوازدهم سبع بصورت حیوان درنده
کواکبش نوزده سیزدهم مجمره بصورت منقل کواکبش
هفت چهاردهم اکلیل جنوبی بشکل صنوبری کواکبش
سیزده پانزدهم حوت جنوبی بشکل ماهی بزرگ کواکبش یازده
بسطام — صاحب منتخب اللغات و مزیل الاغلاط
و یاقوت حموی نوشته اند که بالکسر است نام شهریست

که مولد حضرت بایزید است و صاحب مؤید وکشف وصراح و مدار ولب الالباب بالفتح نوشته اند و بالضم در هیچ کتاب یافته نشد۔

بسیم ــ بروزن فعیل بمعنی تبسم کننده از لطائف۔

بسام ــ بالفتح وتشدید سین مهمله خنده وشگفته

بسیجیدن ــ بالفتح اراده کردن۔

بستن ــ بمعنی پیوند نبرآمده چنانکه بستن بمعنی پیدا کردن وشدن چو شگوفه بستن وابله بستن وبمعنی پوشیدن چون بیزار بستن وبمعنی بنا کردن چون حصار بستن از بهار عجم۔

بستان ــ بالضم معرب بوستان از منتخب ودر سراج اللغات نوشته که لفظ فارسی است مرکب از کلمه بست بالضم که بمعنی گلزار وجائیکه میوه خوشبودار آن باشد والف ونون زائده مثل شاد وشادان۔

بساتین ــ بالفتح جمع بستان بالضم خواندن خطاست

بسدین ــ منسوب به بسد که مرجان باشد مراد از [illegible]

بست ویک قران ــ ترتیبش اینست زحل را با شش کواکب که زیر او ست مشتری را با پنج کواکب که زیر او ست مریخ را با چهار کواکب که زیر او ست وشمس را با سه کواکب که زیر او ست وزهره با دو کواکب عطارد القمر۔

بسر زلف صحبت داشتن ــ پریشان وتیره دل بودن واظهار رنجش نمودن۔

بسر شدن ــ آخر شدن از بهار عجم وغیره

بسر پیچیدن ــ الحاح وسماجت کردن تا نام داد دست از کشتنے

بسر کشیدن ــ یکدفعه جرعه کشیدن از مصطلحات

بست شکستن ــ بالفتح از عهده کار بر نمودن از مصطلحات

بسر پا آمدن ــ از مرض شفا یافتن از مصطلحات

بسر گشتی گردیدن ــ مرادف گرد سر گردیدن۔

بسباسه ــ بالفتح مد وبای موحده ودو سین مهمله معرب بربار هندی جاوتری گویند از منتخب۔

بسمله ــ بالفتح مخفف بسم الله وبمعنی بسم الله الرحمن الرحیم گفتن از منتخب وغیر آن۔

بسحاق اطعمه ــ بالضم وحای مهمله نام شاعر که در اشعار ش همه بیان طعامها باشد۔

بسوه ــ لفظ هندی است بمعنی بستم حصه هر چیز عموماً وبمعنی بستم حصه بیگهه وبیست چهارم حصه آن که بالیش که مین زراعت خصوصاً

بسته ــ بالفتح بقچه۔

بساط خانه ــ متاع خانه از چراغ هدایت۔

بسمه چی ــ بالفتح آنکه با وراق طلا ونقره بقالب بالقلم بر جامه نقش کند از بهار عجم۔

بسی ــ مزید علیه بس از بهار عجم۔

بستان سرا ــ باغیکه در صحن خانه سازند از سراج اللغات

فصل بای موحده مع شین معجمه

بشری ــ بالضم مصدر است بمعنی مژده وبشارت ونام برادرنده یوسف علیه السلام از منتخب وتفسیر مدارک وجامع البیان وتحقیق یا البشری در باب یای تحتانی گفته خواهد شد

بشقاب ــ بالضم بمعنی رکابی بزرگ این لفظ ترکی است از بهار عجم۔

بشارت ــ بالضم وکسر بمعنی خبر خوش وبالفتح باین معنی خطاست از بحر الجواهر ومدار وکشف ومؤید ومنتخب

بشاشت ــ بالفتح گشاده روئی وخوش طبعی از منتخب وکنز ودر صراح تازه روشدن۔

بشن پد ــ بکسر اول وفتح شین معجمه وسکون نون وفتح بای فارسی نوعی از سرود هندی است مثل دهرپد۔

بشر ــ بفتحتین بمعنی انسان واز انجهت انسان را بشر گویند که دیده میشود ونمایان میباشد بالبشره لظاهر الجلد از شرح مقامات حریری۔

بش ــ بالفتح وسکون شین معجمه بند هر چیز مطلقاً وبند پایه آهن ونقره وبرنج که بر در یا پیوند پایه صندوق وامثال آن نصب کنند برای استواری

از مصطلحات وسراج اللغات۔

بشاش ــ بالفتح وتشدید شین معجمه اول بمعنی خوش وتازه رو از لطائف وکنز۔

بشع ــ بفتح اول وکسر شین معجمه وبعین مهمله بد مزه وگلوگیر از کنز۔

بشک ــ بالفتح دویدن ودروغ گفتن از لطائف ودر رشیدی بالفتح عشوه وغمزه وبالضم بمعنی زلف

بشکال ــ بالفتح برسات۔

بشکن بشکن ــ یعنی هنگامه جوش وخروش وانگشت زدن که اهل رقص را باشد از چراغ هدایت۔

بشولیدن ــ پریشان کردن از برهان۔

بشخودن ــ بخای معجمه خراشیدن از برهان۔

بشکولیدن ــ چالاکی نمودن از برهان۔

بشره ــ بفتح اول وثانی وثالث ظاهر پوست آدمی از کشف ومنتخب وکنز

بشر حافی ــ بالکسر وحای مهمله وفا نام ولی که برهنه پا میگشت از لطائف

فصل بای موحده مع صاد مهمله

بصیرت ــ بینائی دل یعنی دانائی وزیرکی۔

بصارت ــ بالفتح بینائی چشم از منتخب وغیر آن۔

بصیر ــ بینا ودانا از منتخب۔

بصائر ــ بینائی ها وحجتهای روشن

بصل ــ بفتحتین پیاز از لطائف۔

بصم ــ بالضم فرجه میان خنصر وبنصر از شرح نصاب

بصره ــ بالفتح نام شهری از عراق عرب وبفتحتین جمع باصر

بصری ــ بالکسر منسوب بشهر بصره اگرچه قیاس فتح میخواست لیکن کسره دادند تا تفاوت باشد میان بصری بالفتح منسوب بسوی بصره که بمعنی ملک حجاز است از شرح کافیه از شهاب الدین دولت آبادی

فصل بای موحده مع ضاد معجمه

بضاعت ــ بکسر اول مال واسباب۔

بضع ــ بالکسر و عین مهمله از سه تا نه هر عدد یکه باشد بضع گویند و بالضم بمعنی نکاح و فرج زن و بالفتح گوشت بریدن و سیراب شدن از لطائف و کنز ــ

بضعه ــ بالکسر گوشت تازه از لطائف و کنز ــ

فصل بای موحده مع طای مهمله

بطحا ــ بالفتح و حای مهمله وادی مکه معظمه و گاهی از بطحا مکه معظمه مراد باشد و اصل لغت بطحا بمعنی زمین فراخ که گذرگاه آب سیل باشد و دران سنگریزه ها بسیار باشد از منتخب و کنز و کشف و لطائف ــ

بطالت ــ بالفتح بیکار و معطل بودن و بکسر اول بمعنی دلبری از منتخب و صراح ــ

بطائح ــ بفتح اول و حای مهمله جاهای نشیب و فراخ که گذرگاه آب سیل باشد و دران سنگریزه ها بسیار باشند و این جمع بطحا است از صحاح و کنز ــ

بطیخ ــ بالکسر و تشدید طای مهمله مکسور و سکون تحتانی و خای معجمه خربزه از شرح نصاب و لطائف ــ

بطره ــ بالفتح شگافتن زخم و بفتحتین دهشت و حیرانی و غفلت و ناسپاسی و نافرمانی و شادی مفرط و توانگری و فراخی عیش و بمعنی زمین شگافته نیز آمده از منتخب و لطائف و کشف و کنز ــ

بطلیموس ــ بفتح با و فتح لام و تقدیم یای تحتانی بر میم نام حکیم یونانی صاحب کتاب مجسطی و تقدیم میم نیز گفته اند از منتخب و در برهان بفتح با و فتح لام و بتقدیم میم و یای تحتانی و گفته که بتقدیم تحتانی بر میم نیز بنظر آمده ــ

بطش ــ بفتح اول و سکون ثانی سخت گرفتن و حمله کردن از منتخب و کنز و صراح ــ

بط ــ بالفتح جانور معروف و این معرب بت است و صراحی شراب که بصورت بط سازند از رساله معربات و بهار عجم و برهان ــ

بطریق ــ بالکسر زاهد ترسان از مؤید و برهان و در صراح و کنز سردار فوج رومیان ــ

بطک ــ بضمتین صراحی کوچک که برای شراب سازند

بطل ــ بفتحتین بمعنی شجاع و دلیر از منتخب

بطال ــ بالفتح و تشدید بیکار و دروغگو و بغایت دلیر از منتخب ــ

بطن ــ بفتح با و سکون طا شکم از منتخب ــ

بطین ــ بضم اول و فتح ثانی تصغیر بطن و نام منزل دوم از منازل قمر و آن سه ستاره اند انگشت بر شکل مثلث که بر دم حمل واقع شده از شرح قران السعدین و بفتح اول و کسر طا بمعنی بزرگ شکم ــ

بطون ــ بضمتین پوشیدن و پوشیدگی و جمع بطن که بمعنی شکم است ــ

بطلان ــ بالضم ناچیز و ضائع شدن از منتخب ــ

بطاق ابرو کسی کار کردن ــ بیاد او کار کردن از مصطلحات ــ

بطرح دادن ــ فروختن جنس بنرخ گران بر رعایا از بهار عجم

بطو ــ بضم اول و سکون ثانی درنگ و آهستگی نقیض سرعت از صراح ــ

بطانه ــ بکسر اول و چهارم نون بمعنی آستر قبا و غیره و بمعنی اندرون شکم و سینه و مجاز آ بمعنی اراده باطن و بمعنی دوست ولی از منتخب و لطائف

بطی ــ بفتح اول و کسر ثانی و تشدید تحتانی بر وزن فعیل درنگ کننده و آهسته ــ

بط سرخاب نمای ــ صراحی شراب از مؤید ــ

فصل ــ بای موحده مع عین مهمله

بعث ــ بالفتح و ثای مثلثه بمعنی بر انگیختن از منتخب و کنز و گاهی ازین قیامت مراد باشد ــ

بعد البعد ــ بضم اول و فتح چهارم مرکب نام دائره که بالا تر از همه افلاک فلک است و نیز بهیئت بعد البعد هر خطی اطلاق کنند که از مرکز عالم خارج شده باوج کواکب منتهی آن رسید

بعث و نشر ــ کنایه از روز قیامت چرا که در ان وقت همه مردگان از زمین بر انگیخته خواهند شد و هر طرف پراگنده خواهند شد ــ

بعیر ــ بفتح اول و کسر ثانی بر وزن فقیر بمعنی اشتر از کشف و منتخب و کنز ــ

بعر ــ بفتح سرگین شتر و گوسپند و آهو و موش بفارسی پشک گویند از منتخب و غیر آن ــ

بعض ــ بفتح اول و کسر ثانی و ضاد معجمه بمعنی پشه از کنز اللغات ــ

بعضی ــ بالفتح پاره از چیزی و در لفظ بعضی یای تحتانی برای وحدت است اگر وحدت منظور نباشد آوردن یا درست نیست ــ

بعلبک ــ نام شهر یست بشام که قوم الیاس علیه السلام در انجا بعل نام بت را می پرستیدند از منتخب

بعل ــ بالفتح نام بت قوم الیاس علیه السلام و بمعنی شوهر و بمعنی صاحب و مالک از منتخب و کنز ــ

بعال ــ بکسر اول بمعنی شوهرها و بمعنی جماع کردن و رجولیت و شوهران و زمینهای بلند و زمینهای باران نارسیده از منتخب و لطائف ــ

بعد المشرقین ــ بالضم بدانکه مفاصله مشرق صیفی و شتوی باعتبار افق ارض تقریباً پانصد و چهل و شش فرسنگ یا کم میشود و بحساب کروه سه هزار و سیصد و سی و هفت و یا بالا میشود چرا که بعد مطلع اقصر الایام از مطلع اطول الایام تقریباً چهل و هفت درجه است و هر درجه ارضی تقریباً بست و دو فرسنگ یا بالا میشود و بحساب کروه هر درجه ارضی تقریباً شصت و هفت کروه یا کم میشود از روی تحقیق هر درجه ارضی شصت و شش کروه و دو هزار و شش صد و شش گز و ده گره میگردد و پیمایش درجه فلکی یازده لکه هفتاد و هفت هزار و شش صد و بست و شش کروه میشود و نزد بعضی مشرقین عبارت از مشرق و مغرب

است چرا که گاهی بلحاظ شرافت طلوع آفتاب از مشرق تغلیباً مغرب را نیز مشرق گفته تثنیه آن مشرقین نمایند

بغثره – بالفتح و ثای مثلثه مفتوحه بمعنی پراگنده شدن از کنز –

بعره – بالفتح سرگین شتر و گوسپند و آهو بفارسی آنرا پشک گویند از منتخب و شروح نصاب و لطائف

بعینه – بکسر اول و کسر نون بمعنی بحقیقت خود و ذات خود

بعالمی برطرف افتاده – کنایه از خود رأی و خود پسند که نصیحت کسی نه پذیرد –

فصل بای موحده مع غین معجمه

بغرا – بالفتح و غین معجمه نام پادشاه خوارزم و نام آشی است که ایجاد بغراخان پادشاه خوارزم است و آنچنان باشد که مثل لیموی کاغذی بلکه خورد تر از آن از آرد نخود گلوله ها ساخته آش از آن درست میسازند و بغرا بمعنی خوک نر آمده از برهان و غیر آن و در سراج اللغات بالضم نوشته که نوعی از آش است وضع کرده بغراخان پادشاه ترکستان بکثرت استعمال لفظ خان و یای نسبت حذف شده و در آئین اکبری نوشته که بغرا قسمی است از پلاو که از گوشت و میده و نخود و روغن و قند و سرکه و زردک وغیره راست کنند

بغضا – بفتح اول و سکون غین معجمه و ضاد معجمه بمعنی عداوت سخت –

بغا – بفتح بمعنی خواستن و بکسر و مد بمعنی زنا کردن و فاحشه شدن از منتخب و صراح و بفارسی بمعنی هیز و مخنث از لطائف و رشیدی –

بغاث – بهر سه حرکات حرف اول و غین معجمه و ثای مثلثه مرغیست تیره رنگ که مردار میخورد از منتخب و کنز ظاهرا کرکس باشد و در ترجمه حریری نوشته که بغاث بکسر اول طائر شکاریست و در کنز بالضم بمعنی طائری پیر که از تلاش طعمه عاجز ماند والله اعلم بالصواب

بغداد – بالفتح نام شهری در عراق عرب که در اصل باغ داد بود از آنکه پیش ازین باغی بود که هر هفته نوشیروان عادل در آن باغ بداد مظلومان میرسید بحال الف دال را ساقط کرده بغداد گویند از کشف و برهان و خیابان و در مصطلحات بمعنی کهنه و خراب و کنایه از پیاله شراب که پر و مالامال باشد و بغداد با صطلاح لوطیان ... را گویند کذا فی شرح گل کشتی –

بغلمشلر – بفتح اول و سکون غین معجمه و فتح لام و کسر میم و سکون شین معجمه و فتح لام و سکون رای مهمله ترکی بمعنی بسته اند –

بغاره – بکسر اول و در آخر زای معجمه چیزیکه در شکاف چوبی بکوفتن داخل کنند از برهان و در رشیدی برای مهمله بنظر آمده والله اعلم بالصواب –

بغلطاق و بغلتاق – بفتحتین بمعنی قبا از رشیدی و در برهان کلاه فرنگی و طاقیه و بعضی بمعنی جامه بغلبند نوشته و در سراج اللغات نوشته که بمعنی بغلبند و کلاه چون طای و قاف در فارسی نمی آید شاید که زبان دیگر باشد

بغلق – بالفتح نام طائر مجازاً بمعنی تیر آمده –

بغلک – گرهی باشد که در بغل مردم پیدا شود و دیر پخته گردد از برهان و رشیدی –

بغل – بفتح و سکون ثانی بمعنی استر که بهندی آنرا خچر گویند و آن از خر نر و اسپ ماده پیدا میشود از منتخب و شرح

بغچه – بالضم جامه بند که معروفست این لفظ ترکی است از لغات ترکی ثابت شده –

بغتة – بالفتح ناگاه و یکبارگی و دفعةً از کشف و منتخب

بغی – بفتح اول و سکون ثانی مصدر است بمعنی بیفرمانی و از اطاعت بیرون رفتن و بفتح اول و کسر ثانی و یای مشدده بر وزن فعیل صیغه صفت مشبه بمعنی بیفرمان از منتخب –

بغداد خراب و بغداد کهنه و بغداد خالی کنایه از ساغر تهی و شکم خالی از بهار عجم –

بغل گیری – نام داو از کشتی –

بغلی – کنایه از قران کوچک قطع که آنرا بسفر در بغل نگاه دارند

فصل بای موحده مع فا

بفرلسید – این لفظ غلط است بفرستند صحیح چرا که مصدرش فرستادنست پس بمعنی آماده کردن یای تحتانی بعد رای مهمله وجهی ندارد و اسقاط تای فوقانی نیز درین لفظ از بعد سین مهمله یافته نشده –

بفری – بالفتح کارگاه جولاهها از کشف و از رشیدی معلوم میشود که راچه جولاهه باشد –

فصل بای موحده مع قاف

بقلة الحمقا – بالفتح و حای مهمله مفتوح و سکون میم و بعده قاف تره خرفه و معنی لغوی آن تره نادانست چون با وصف فوائد بسیار بیشتر در راهها و جاهای خسیس میروید لهذا باین اسم مسمی گشت از مدار و در شرح نصاب نوشته که چون تره مذکور با وجودیکه بهر بار از سیل خراب و برباد میرود و لیکن اکثر براه سیل گذر آب میروید

بقائی ریزد – یعنی در بازی شطرنج برابر ماند –

بقر – بفتحتین بمعنی مطلق گاو خواه نر خواه ماده بخلاف ثور که گاو نر را گویند و در بقره تای وحدت است نه برای تانیث از صراح و شرح نصاب –

بقراط – بالفتح نام حکیم از مدار و کشف –

بقاع – بالکسر اول بمعنی جاها است جمع بقعه که بالضم بمعنی جا است از منتخب و لطائف –

بق – بالفتح و تشدید قاف بمعنی پشه گاهی در فارسی بضرورت نظم تخفیف آرند –

بقل – بالفتح تره که پخته نان خورش سازند –

بقال – در هندوستان بمعنی غله فروش بسیار مستعمل شده است و باین معنی بدال بالفتح و تشدید دال مهمله صحیح باشد و نزد اهل زبان بقال بمعنی تره فروش است چه بقل بالفتح تره را گویند از چراغ هدایت –

بقم ـ بالفتح وتشدید قاف مفتوح نام چوبیکه از و رنگ سرخ حاصل شود از قاموس و در فارسی بتخفیف قاف مستعمل بهندی مجیٹه ـ

بقایم ریختن ـ عاجز شدن است از چهار شربت ـ و در بهار عجم کنایه از جنگ ناکرده عاجز آمدن ـ

بقله ـ بالفتح تره که بخته نان خورش سازند ـ

بقعه ـ بالضم زمین که محدود و ممتاز باشد از زمین دیگر و بمعنی سرای و خانه مستعمل است از منتخب ـ

فصل بای موحده مع کاف عربی و فارسی

بکا ـ بالضم بدون همزه بمعنی گریه که اشک ریختن باشد بکاء بالضم و در آخر همزه بروزن فعال بمعنی گریه کردن باواز از منتخب و شرح یوسف ـ

بکارت ـ بفتح صحیح است وبالضم و بکسر خطاست بمعنی دوشیزگی از مزیل الاغلاط و صراح و کشف و منتخب

بگرد رفت ـ خراب و تباه شد از مصطلحات ـ

بگرد است ـ بکاف فارسی بمعنی تباه و ضائع است از مصطلحات ـ

بگلر ـ بالفتح و کاف فارسی بروزن اختر ترکی امیر د بزرگ را گویند از لطائف ـ

بگتر ـ بکاف فارسی بروزن اختر جامه ایست که روز جنگ پوشند و آن تابهای آهنی باشد که بر آن مخمل بابانات کشیده استعمال نمایند از برهان و رشیدی ـ

بکر ـ بالکسر زن دوشیزه و اول هر چیز و هر کار یکه مانند آن پیشتر نشده باشد و بالفتح شتر جوان و نام قبیله است و نام ملکی است و بفتحتین بامداد و لفظ باکره که بزیادت الف مشهور است بمعنی زن دوشیزه از مخترعات عوام است صحیح بدون الف است و دیگر بالکسر بمعنی نازک و لطیف نیز آمده مگر بمجاز چون سخن بکر و مضمون بکر و نکته بکر و همچنین بوسه بکر و باده بکر بمعنی باده که هنوز از ان نخورده باشند از منتخب و صراح و بهار عجم ـ

بکور ـ بفتحتین بگاه برخاستن و در بامداد رفتن از منتخب

بکتاش ـ بالکسر و کاف عربی نام بادشاه خوارزم از برهان و سراج اللغات و مدار و در رشیدی یافته نشده و بعضی چنین نوشته اند که بکتاش بالکسر و کاف فارسی مرکب است از لفظ بک که مخفف بیگ است که ترکی بمعنی صاحب و امیر باشد و تاش بمعنی غلام پس بمعنی مجموع صاحب غلامان است و میتواند که بمعنی هم خداوند باشد چه در ترکی لفظ تاش و داش برای اشتراک اید ـ

بگیارق ـ بالکسر و کاف فارسی و رای مهمله مضموم نام امیر و بمعنی غلامان بک از لطائف ـ

بگ ـ بالفتح و کاف فارسی غوک و بالکسر مخفف بیگ که ترکی بمعنی امیر است از لطائف و رشیدی ـ

بگنگ ـ بالفتح و نون مفتوح و کاف فارسی بمعنی حیوان دم بریده از برهان و رشیدی ـ

بگلربگ ـ بفتح اول و ضم سوم و کسر پنجم که بای موحده است و کاف فارسی ترکی بمعنی خانخانان و امیر امیران از لطائف

بکاول ـ بضم بای موحده و کاف عربی و ضم واو بمعنی داروغه باورچیخانه از سراج اللغات و در بهار عجم بفتح اول و فتح واو ـ

بکم ـ بالضم جمع ابکم که بمعنی گنگ است و بفتحتین بمعنی گنگی از منتخب و لطائف و کنز ـ

بکران ـ بالضم نزدیکی از رشیدی و برهان ـ

بگتیان ـ بکاف فارسی بروزن سکینان نام قوم از سلاطین ترک ـ

بگند اشتن ـ از رساله عبد الواسع معلوم میشود که بکسر بای موحده است ـ

بکار بردن ـ بعمل آوردن ـ

بیگلاربیگیان ـ سرداران امرا و بزرگان امیران ـ

بکه ـ بالفتح و تشدید کاف نام قدیم مکه معظمه از منتخب و شروح نصاب ـ

بکره ـ بالضم صبح و بامداد و بالفتح چرخیکه بر سر چاه نصب کنند و بمعنی چرخ کوچک که جولاهگان کلاوه را بر ان کشیده بگردش آورده ریسمان بر ماشوره پیچند بهندی خرخی نامند از صراح و منتخب وغیره

بکلانه ـ ملکی است در اقصای شرقیه صوبه بنگاله

بکر نگاه ـ معشوقیکه هنوز دلربائی نیاموخته باشد از مصطلحات

فصل بای موحده مع اللام

بلوا ـ بالفتح بلا و زحمت از لطائف و کنز ـ

بلا ـ بالفتح آزمایش کسی کردن خواه بازار رسانیدن خواه بنعمت دادن از شرح نصاب و در صراح بمعنی زحمت و سختی و در مهذب اللغات بمعنی نعمت و در کنز بمعنی نعمت و زحمت هر دو آمده و در منتخب آزمودن و مکروهی رسانیدن و نعمت دادن و در چهار درده فارسی بمعنی بسیار آید از چراغ هدایت و غیره و در بهار عجم نوشته بمعنی کاریکه بغایت عجیب باشد و کار عمده فوق الطاقت

بلغا ـ بضم اول و فتح لام و غین معجمه بلیغ ـ

بلاغت ـ جوان شدن و رسیدن بمرتبه منتها کمال در ایراد کلام برعایت مقتضای حال یعنی آوردن کلام مطابق اقتضای مقام بشرط فصاحت چراکه فصاحت جزو بلاغت است و فصاحت فقط را بلاغت شرط نیست از منتخب و چند شروح و رسائل و مجمع الصنائع و در مناظر الانشا چنین تعریف کرده که بلاغت مطابق بودن کلام است مقتضای مقام را یعنی لائق حال مخاطب و مناسب مقام کلام کند و خالص بودن کلام از ضعف تالیف و بعضی ثقات چنین تصریح کرده اند که بلاغت کلام انست که کلام بر وفق مقام و حال بود چنانکه بوقت احتمال ملال سامع از طول مقال اختصار کنند و آنچه اهم باشد تقدیم نماید و آنچه که اهم نبود موخر کنند و ذکر امور معلوم ترک سازد و امور مجهوله مخاطب ایراد نماید و علی هذا القیاس ـ

بلیت ـ بفتح اول و کسر لام و تشدید تحتانی بمعنی

آزار و رنج و سختی از منتخب

بلاهت - بالکسر کم عقل بودن در امورات دنیا از کنز و در منتخب و صراح بفتح نادانی -

بلادت - بفتح کند ذهنی از کشف و صراح و کنز -

بلوکات - بضمتین و کاف عربی چند ده که با هم تعلق داشته باشند بهندی پرگنه گویند از مدار و در فرهنگی معتبر نوشته که بلوکات جمع بلوک است که بضم اول بمعنی قصبه و ده باشد و این لفظ ترکی است -

بلماج - بالضم و جیم عربی نوعی از آش رقیق که از آب کنی گوشت پزند مانند حریره از رشیدی و بقول سراج

بلاجح - بکسر اول و فتح جیم و در آخر حای مهمله بمعنی بدون رد کردن -

بلخ - بفتح اول و سکون ثانی نام شهر از خراسان از برهان و منتخب و بفتحتین خواندن خطاست -

بلید - بفتح کند ذهن از منتخب -

بلند - بحرکات ثلثه لیکن فتح افصح است از برهان قاطع و مدار و صاحب رشیدی و جهانگیری نوشته اند که بلند بفتحتین بمعنی چوب چهارم که از سر چوب دیگر دروازه بالا باشد و صاحب بهار عجم نوشته که بلند بفتح و ضم هر چیز دراز خواه بسوی فوق خواه بسوی تحت چون زلف بلند یعنی زلف دراز و بمعنی عظیم الشان و بزرگ نیز مجازاً چون رای بلند و قیمت بلند و دولت بلند و شهریار بلند و در سراج اللغات و چراغ هدایت نوشته که بلند بالفتح ضد پست و بلهجه بعضی بضم اول و بمعنی دراز نیز آمده چنانکه شب‌های بلند و عمر بلند و دامن بلند و بمعنی کثیر و بسیار نیز آمده چنانکه تغافل بلند -

بلد - بفتحتین در عربی بمعنی شهر و در فارسی بمعنی راهبر و پیشوا از فردوس اللغات و بهار عجم -

بلجار - بالضم و جیم عربی بمعنی وعده از لغات ترکی -

بلغور - بالضم و واو معروف هر غله که در آسیا اندکی شکسته باشند و آشی که از آن پزند آنرا نیز بلغور گویند از رشیدی و برهان و مدار -

بلغار - بالضم شهریست نزدیک ظلمات آباد کرده سکندر و معنی ترکیبی آن بسیار غارست چه دران سرزمین بسیار غارست از سراج اللغات و بعضی گویند که در اصل بن غار است نون بلام بدل شده و لفظ بلغار بمعنی چرم بود از نیز آمده که آنرا ادیم گویند و صاحب قاموس گوید که بمعنی شهر بلغر است بالضم و عامه بلغار گویند و صاحب رشیدی نوشته که وجه صحت بلغر ظاهر نمیشود و صاحب کشف و مؤید و برهان و رشیدی همه بمعنی نام شهر بلغار نوشته اند -

بلادر - بفتح اول و ضم دال مهمله ثمر درختیست که بهندی آنرا بهلانوا گویند حار در درجه چهارم و نام زیور و پیرایه زنان که بصورت بلادر سازند و زنان آنرا بر سر بندند از رشیدی و لطائف و مدار و کشف و جهانگیری و برهان و بکسر اول و فتح دال غلط است -

بلور - بکسر اول و فتح لام مشدد و سنگی است سپید و شفاف و بایمعنی بفتح با و ضم لام مشدد و واو معروف نیز آمده از منتخب و تخفیف لام نیز واقع شده -

بلعم باعور - بفتح اول و سکون لام و فتح عین مهمله و موحده و عین مهمله و واو معروف یکی از علمای بنی اسرائیل که مستجاب الدعوات بود بهوای نفس خود بر موسی علیه السلام دعای بد کرد که موسی بسبب آن چهل سال در بیابان سرگردان ماند آخر بدعای یوشع پیغمبر علیه السلام ایمان او مسلوب گردید نام پدر او باعور بود از لطائف وغیره -

بلقیس - بالکسر زنی بود جمیله فرمانروای شهر سبا که بنکاح سلیمان علیه السلام آمد -

بلیناس - بالفتح نام حکیمی از ندیمان سکندر از کشف و مدار -

بلاس - بفتح مجازاً بمعنی مکر و فریب و وجه تسمیه این در بهار عجم مسطور است -

بلوط - بالفتح و تشدید لام مضموم نام درختیست که تخم آنرا جفت بلوط گویند که بهندی سیتا سپیاری نامند بارد بدرجه اول و یابس در سوم ممسک و قابض از بحر الجواهر -

بلع - بالفتح بمعنی فرو بردن چیزی را بگلو و بضم با و فتح لام منزل بست سوم از منازل قمر و آن دو ستاره است یکی روشن و بزرگ و دیگر خفی و کوچک و آنچه روشن است گویا از کمال روشنی خود آن کوچک را فرو میبرد از مدار و در کنز برای هر دو معنی مذکوره بفتحتین نوشته است -

بلبل بوستان مازاغ - کنایه از پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم از مؤید -

بلاغ - بالفتح رسانیدن و بمعنی کمال و کفایت آمده از صراح وغیره -

بلیغ - رسا و رسنده در علم بمرتبهٔ کمال و تیز زبان از منتخب وغیره -

بلغ - بفتحات و غین معجمه علامتی که در مقابله کتاب بر کنارهٔ ورق نویسند تا معلوم شود که مقابله صحت کتاب تا اینجا رسیده بلغ صیغهٔ ماضی است -

بلاق - بالضم چشمهٔ آب و حلقه بینی که زیور زنانست از لغات ترکی -

بلک - بکسر اول و فتح لام هر چیز که دیدنش خوش آید و بمعنی تحفه و چیز عجیب غریب از برهان و رشیدی

بل - بالفتح لفظ عربی است که برای ترقی و اضراب آید فارسیان اکثر بزیادت کاف در آخر استعمال کنند

بلال - بالکسر نام شخصی از اهل حبش که از زمرهٔ اصحاب کبار بود و در مسجد رسول صلی الله علیه و آله و سلم بانگ پنجگانه میگفتند -

بلابل بفتح اول و کسر بای دوم جمع بلبل که طائر مشهورست جمع بلبله که بمعنی کوزهٔ لوله دار و صراحی است

بلبل آملی - بضم میم لقب طالب آملی که شاعر معتبر است

بلل - بفتحتین نم و تری از کنز -

بلبال - بفتح هر دو بای موحده بمعنی اندوه و غم شدید از منتخب و کنز -

بلعم - بفتح اول و فتح عین مهمله درویشی بود مستجاب الدعوات که موسی علیه السلام بد دعا کرد و موثر شد تفصیلش عنقریب در بلعم باعور گذشت -

بلاگردان - بمعنی قربان و تصدق کرده شده -

بلاگردن - کار عجیب بظهور آوردن از مصطلحات

بلدان - بضم اول و سکون لام بمعنی شهرها و این جمع بلد است -

بلبان - بالتحریک نام سازی که باشتراک لب و دست نوازند و بهمین سبب بهندی آنرا منهه چنگ گویند از بهار عجم و صاحب کشف بلبان را بالفتح نوشته و شارحیکه ثقه و معتبر است بلبان را بفتحتین بمعنی العود نوشته این لفظ در برهان و رشیدی یافته نشده -

بلسان - بفتحتین درختی است کوچک مانند درخت حنا که نمیروید مگر در قریه عین الشمس که در ملک مصر است از منتخب و در برهان نوشته که بفتح با و سکون لام درختیست در ملک مصر که از برگ آن روغن گیرند و در بحر الجواهر و کشف نیز بفتحتین نوشته که درختیست در مصر که روغن آن بچکید

بلند شنیدن - بمعنی کر شدن ای ناشنوا شدن از شرح قران السعدین -

بلیه - بفتح اول و کسر لام و تشدید تحتانی بمعنی آزار و رنج و سختی از منتخب -

بلمه - بالفتح دراز ریش از لطائف -

بلبله - بضم هر دو بای موحده بمعنی کوزه که لوله اش بپهلوی گردن آن باشد و آواز صراحی و بمعنی صراحی نیز آمده و بفتح هر دو بای موحده بمعنی شدت اندوه و وسواس از منتخب و رشیدی و برهان -

بلیا - بفتح اول و یای معروف با و غمناک و بهای

مجهول ثمر درختی که بهندی بهیرا گویند بار و بذر حبه اول و یابس در درجه دوم مقوی معده از لطائف -

بلغه - بفتحات و غین معجمه علامتی که در مقابله کتاب بر کناره ورق نویسند تا معلوم شود که مقابله صحت کتاب تا اینجا رسید ظاهر البلغة بصیغه ماضی مونث است که تای آنرا درین مقام علامت بجهت اختصار دراز نویسند و در صراح نوشته بلغه بالضم آنچه بسند باشد و در شرح خاقانی نوشته که بلغه بالفتح مخفف بلاغت و بفتح اول و ثانی و ثالث جمع بالغ است -

بلده - بالفتح شهر و نام منزلی است و یکم از منازل القمر و آن شش ستاره است از برج قوس و صاحب قاموس گوید آن پاره از آسمان است خالی از کواکب و بمعنی شهر و بضم نیز آمده از منتخب و کشف و شروح بعضی از قصائد

بلالانه - بکسر مانند بلال چون حضرت بلال رضی و صالح و بی تکلف بود پس از بلالانه مراد صالحانه و بی تکلفانه باشد

بله - بالضم با و سکون لام جمع ابله از منتخب و صراح و در کنز نوشته که کم عقلان در امور دنیا و معاش نه در امور آخرت و بله بفتحتین و های مختفی تصرف اوطیان مخفف لفظ بلی که بمعنی آری است -

بلکه - بدون کاف عربی است برای ترقی و اضراب فارسیان با کاف استعمال کنند و در مقام حسن ادا رم هم آرند از بهار عجم و مصطلحات فقیر مولف گوید که کاف را در لفظ بلکه دراز باید نوشت چراکه کاف غیر دراز که در حقیقت مرکب بهای مختفی است بجای نویسند که کاف را بلفظ دیگر متصل نسازند درینجا چون کاف بلفظ بل مرکب باشد حاجت باتصال های مختفی نماند فافهم -

بلی - بفتح اول و کسر لام لفظی است که برای تصدیق کلام آید در اصل این لفظ عربیست بفتح لام مگر فارسیان بکسر لام استعمال کنند

بلندی - [illegible] رفعت بلفظ دادن و یافتن مستعمل از بهار عجم

بالای تحتانی - بکسر اول و کسر شین معجمه بمعنی [illegible]

و بی یکسو شدن و بفتح شین معجمه و بجای یای تحتانی الف خواندن تصرف فارسیان است چنانکه تمنی را تمنا نویسند و خوانند -

فصل باء موحده مع میم

بم - بالفتح بمعنی سر چنگ یعنی بزرگ تار [illegible] از جهانگیری و چراغ هدایت و لطائف بمعنی صدای بم و بانگ بلند که از تار [illegible] ه و روبرو آرند در مقابله زیر باشند که بمعنی آواز باریک -

فصل باء موحده مع نون

بنا - بفتح اول و تشدید نون معمار و بسیار بنا کننده و بکسر اول و تخفیف نون عمارت و بیخ عمارت از شرح نصاب و لطائف و کنز و در بهار عجم نوشته که بنا بلفظ کردن و شدن و نهادن و گذاشتن و افگندن و انداختن مستعمل

بنت العنب - بکسر عین مهمله و فتح نون و موحده بمعنی شراب چه عنب انگور را گویند و در عرب و فارس شراب از انگور میسازند -

بنت - بالکسر بمعنی دختر -

بنات - بفتح بمعنی دختران و این جمع سالم بنت است و بنت در اصل بنوة بود واو را برخلاف قیاس حذف کردند و تای فوقانی را عوض آن گردانیدند و نون را ساکن کرده بای موحده را کسره دادند چون خواستند که جمع سالم سازند الف و تا برای جمعیت آوردند و تای فوقانی را حذف کردند برای تخفیف بای موحده را بطرف اصل رجوع ساخته مفتوح خواندند بجهت زائل شدن خفتی که از سکون نون پیدا شده بود -

بنوت - بفتحتین و تشدید واو بمعنی پسری و فرزندی از منتخب

بنج - بالفتح معرب بنگ که بمعنی ورق خراسانی اجوائن است اگرچه قیاس میخواهد که بنج معرب این بنگ نیز باشد که بهنگ گویند مگر چنین نیست در استعمال اطبا بنج درخت اجوائن خراسانی است و این بنگ را که بعض مردم با آب سائیده مینوشند اطبا و فقها ورق قنب نامند بلیج از رساله

از رسالهٔ معربات صاحب رشیدی۔

بند۔ بالفتح بمعنی قید بمعنی فکر و تدبیر بمعنی فریب و حیله و بند اندامها و قوانین کشتی پهلوانان بمعنی زنجیر و قفل و بند قبا و غیره و دال تیغ و بند که پیش آب بربندد و بند رسن اسپ و غیره و عهد و پیمان و صفت گاو که بمقابله دارا به باهم بدارند و شرط و گم و گره ریسمان و طومار کاغذ و بمعنی توقع و طمع و نام ولایتی از برهان و لطائف و بهار عجم و مصطلحات۔

بنامیزد۔ این کلمه بزرگ تمنا برای دفع چشم بد استعمال کنند و بعضی گویند در محل تعجب و قسم آرند بسبب کثرت استعمال کسرهٔ اضافت را حذف کردند بلکه الف را نیز و هم در رسم الخط نه نویسند از سراج اللغات و کشف و بهار عجم و بعضی گویند که اگر کسرهٔ میم را کسرهٔ اضافت قرار دهند و به برای رعایت یای تحتانی و حذف الف که بیشتر است مع کسره خوددش بندار نیز شنوانند شد۔

بندر۔ بالفتح کنارهٔ دریا که جای ایستادن کشتی باشد از منتخب و بمعنی هر شهری که بر کنارهٔ دریای محیط واقع باشد مستعمل میشود مثل سورت و بنگاله معلوم همچنین میشود که بندر باین معنی کدام زبان است لیکن اکثر جمع آن در کتب بطور عربی بنادر می آید۔

بنادر۔ بالفتح جمع بندر که مذکور شد۔

بنصر۔ بالکسر انگشتی که میان وسطی و خنصر است۔

بنی نوع بشر۔ بمعنی فرزندان جنس انسان چه بنی در اصل بنین بود که جمع ابن است چون بنین را مضاف کردند بسوی نوع نون جمع موافق قاعدهٔ نحوی ساقط گردید بنی نوع ماند۔

بنی عامر۔ قبیله ایست از عرب۔

بنگه تیر۔ کنایه از برج جوزا۔

بنگش۔ بکاف فارسی بروزن رنجش نام ملکی است قریب کشمیر و ساکنان آن ملک را نیز بنگش گویند از برهان و غیره

بنفش۔ بفتح اول و ضم نون و فا و شین معجمه بمعنی کبود رنگ و نیلگون از شرح سکندرنامه۔

بنات النعش۔ سه ستاره اند قریب بایهٔ شرقی شمالی نعش و نعش چهار ستاره دار دبصورت چهارپائی و بنات و نعش مجموع هفت ستاره اند قریب قطب شمالی و آن هر همه بر گرد قطب میگردند۔

بناگوش۔ بضم اول نرمهٔ گوش از رشیدی و بهار عجم و کشف و سراج اللغات و مؤید و صاحب مدار الافاضل از سکندری و شرفنامه و چل الغات بعین بضم اول تحقیق کرده و صاحب فرهنگ جهانگیری نیز بهمین ضمه صحیح گفته پس بکسر و فتح که مشهور است محض غلط باشد و نیز صاحب بهار عجم نوشته که بعضی بمعنی شقیقه گفته اند و بعضی بمعنی پس گوش آورده اند۔

بنطوش۔ غله سبز رنگ که آنرا مونگ گویند از مدار و سراج اللغات

بناغ۔ بفتح غین معجمه ما شوره ریسمان خام و نوعی از سبزه و چوب خشک و تار عنکبوت از لطائف۔

بنادیق۔ بفتح جمع بندوق۔

بندوق۔ در اصل بالضم است مکر در استعمال عام رسیان بفتح نیز جائز بمعنی تفنگ و این ماخوذ از بندوق است که بضم اول و ثالث در عربی بمعنی غلوله باشد چون از تفنگ گولهٔ آهن یا سرب می اندازند لهذا مجازاً تفنگ را که آله انداختن آنست نامیدند چون ضمه دال را اشباع کردند واو پیدا شد پس آن واو را نوشته بندوق گفتند۔

بندق۔ بالضم و دال مهمله نیز مضموم غلولهٔ گلین که اندازند و میوهٔ معروف که فندق گویند از منتخب۔

بنایان افلاک۔ عقول عشره۔

بنگ۔ بالفتح و کاف فارسی بروزن رنگ نام سبزهٔ معروف و نام ملک مشهور که آنرا بنگاله گویند و بفتحتین و کاف عربی بروزن فلک نوعی از قماش که بهتر از اطلس باشد و گلهایش زرد و سرخ و سبز و از رسیدی شاید که همین نام صحیح باشد بسبب چیزیکه در ملک تاتار آنرا بنت گویند

بنی اسرائیل۔ اولاد یعقوب علیه السلام چه اسرائیل بزبان عبری لقب یعقوب علیه السلام است چه اسرا بالکسر بمعنی برگزیده و ئیل اسم حق تعالی از لطائف و در منتخب نوشته که لفظ سریانی است و بعضی گفته که اسرائیل بمعنی بندهٔ خدا است۔

بنی تمیم۔ قومی و قبیله ایست از عرب از منتخب۔

بنت الکرم۔ بفتح کاف عربی و سکون رای مهمله بمعنی شراب انگوری چه کرم بالفتح بمعنی رز است که درخت انگور باشد از کنز۔

بنایان۔ بفتح اول و تشدید نون معماران۔

بنا بآب سانیدن۔ کنایه از کمال استواری بنا وجهش ظاهر است و نیز کنایه از خرابی عمارت۔

بنه بستن۔ بضم اول و فتح نون کنایه از سفر کردن۔

بنا انداختن۔ مرادف سنگ خانه ریختن از مصطلحات۔

بند کردن۔ دو معنی دارد یکی محکم گرفتن و اسیر کردن دوم ذکر خود بر عضو کسی نهاده زور کردن و جمع کردن از مصطلحات و چراغ هدایت و شرح گل کشتی۔

بند بستن۔ توقع و طمع داشتن۔

بنون و بنین۔ هر دو بفتح اول بمعنی فرزندان و پسران از لطائف

بنگران۔ بالضم کاف عربی مفتوح برنجی را گویند که در ته دیگ بریان شده مانده باشد از لطائف۔

بن دندان۔ بضم اول بغایت الحاح و عاجزی کردن و در لطائف و رشیدی بمعنی کمال اطاعت و رغبت و تواضع۔

بنیان۔ بالضم بمعنی بنیاد خانه از منتخب۔

بنان۔ بالفتح سرهای انگشتان و این جمع بنانه است از بحر الجواهر و کشف۔

بن۔ بالضم بمعنی درخت و بمعنی بیخ درخت و پایان هر چیز و تخمی است که آنرا قهوه نیز گویند از لطائف۔

بندیوان۔ در اصل بندبان بود بمعنی کسیکه نگهبان قیدیان باشد و عوام در لفظ و معنی غلط کرده اند بجای بای موحده واو میخوانند که بجای بندی که بمعنی

بندیوان را بمعنی قیدی و اسیر گویند۔

بنیامین۔ بروزن اسرافیل نام پسر یعقوب علیہ السلام که برادر حقیقی یوسف علیہ السلام بوده و ابن یامین غلط است از منتخب و نام شاعر نیست۔

بنگو۔ بفتح و واو فارسی مضموم بمعنی اسپغول از برهان و سراج اللغات۔

بنگاه و بنگ۔ بالضم و جای رخت و اسباب و خانه و قبیله نه از لطائف و برهان و بعض شروح و سراج۔

بنیه۔ بکسر و بالضم اول و سکون نون بمعنی بنیاد و نهاد و آفرینش و وجود و سرشت آدمی از لطائف و منتخب و بحر الجواهر و کشف و صراح و بفتح اول و کسر نون و تشدید تحتانی بمعنی کعبه از شروح نصاب۔

بنده۔ مرکب از بند و ها که کلمه نسبت است و وضع آن در اصل برای عبید و جواری بود زیرا که در بند آیند و بفروخت میروند و بمرور ایام بر جمیع نوع انسان اطلاق یافته پس در حقیقت مضاف بسوی حق باشد و جمع آن بالف و نون قیاسی است و بها و الف نیز آمده بیت صائب ز بنده های باخلاص میشود ✽ هر کس بیک طرف بنهد امید و بیم را ✽ و چنانکه می گویند بنده این کار میکند بمعنی بنده این کار میکنم نیز محاوره است سلیمان گوید بیت

بنده ام وز بجر ورگذشت ✽ که برین در همین زنم فریاد ✽ از بهار عجم۔

بنفشه۔ بفتح اول و ضم نون گیاهی است دوائی درختش بغایت پست با شاخهای باریک و گلش برنگ کبود میباشد از برهان و در مؤید و مدار و کشف بضمتین

بنانه۔ بالفتح سر انگشت جمع آن بنان از منتخب۔

بنه۔ بالضم اول و فتح نون و هاء ملفوظ بمعنی رخت و اسباب از سراج و سروری۔

بنی شیبه۔ بفتح شین معجمه نام قبیله از عرب۔

بنگ سانی۔ سه آخر یای مجهول بمعنی بنگی که نشه کامل دارد

بنی طی۔ بفتح طا نام قبیله ایست از یمن که حاتم طائی منسوب بآنست از لطائف۔

بندی۔ بالفتح اسیر و گرفتار۔

فصل بای موحده مع الواو

بویا۔ بمعنی خوشبودار۔

بوعلی سینا۔ پدرش از ثقات بلخ و عمال آنجا بود و در ایام نوح بن منصور در شهر بخارا آمده بوعلی سینا در انجا متولد شد در سنه سه صد و هفتاد هجری بدو از ده سالگی از اکثر علوم بهره ور گشت و بعض علوم بعد آن بر و مکشوف گردید وزیر شمس الدوله شد و بیست کتاب در علوم تصنیف کرده در سنه چهار صد و بیست و هشت هجری ازین جهان درگذشت اشارات و حاصل محصول و شفا و نجات و قانون از تصانیف اوست از سراج اللغات از قول مجد الدین علی قوسی باختصار منقول شد

بوالعلا۔ کنیت پالوده و کنیت هنبق که در حماقت ضرب المثل بود و کنیت یکی از اولیای کبار از لطائف و نام اوستاد پدر خاقانی که خاقانی را از و رنجشی بمیان آمده بود از شرح خاقانی۔

بوالهیجا۔ بفتح های هوز کنیت حضرت علی کرم الله وجهه در اصل ابو الهیجا بود فارسیان این قسم الف را اکثر حذف نمایند

بوحنا۔ بفتح حای مهمله و تشدید نون کنیت یحیی علیه السلام از مؤید

بوم طلا۔ چیزیکه زمین آن طلائی باشد و نقش و نگارش از جنس دیگر۔

بواب۔ بالفتح و تشدید واو بمعنی دربان۔

بولهب۔ بفتحتین لام و ها عم رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم و نام او عبد العزی بود بواسطهٔ عداوت و دشمنی او بآنحضرت نفرین برو واقع شد لهذا ابولهب نامش کردند از لطائف و مولانا یوسف بن مانع در شرح نصاب نوشته که چون روی او تابان بود مثل شعله لهذا ابولهب کنیت یافت۔

بوالعجب۔ پدر تعجب یعنی صاحب تعجب و بمعنی شعبده باز دیگر نیز آمده

بوتراب۔ کنیت حضرت علی کرم الله وجهه چرا که روزی آن جناب در حالت غم و غصه بر زمین مسجد استراحت فرموده بودند پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم آمده رخسار و اندام ایشان را از خاک گرد آلوده دیده از راه شفقت برای بیدار کردن فرمودند قم یا ابا تراب ازان روز این کنیت مقرر گشت و باین کنیت جناب امیر تفاخر میکردند و بوتراب در اصل ابوتراب است فارسیان الف را اکثر حذف میکنند۔

بوطالب۔ در اصل ابوطالب است کنیت والد حضرت علی مرتضی کرم الله وجهه که عم پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم بود

بواعث۔ جمع باعث از شمسیه۔

بویزید یکی از اولیای کامل بودند رحمة الله علیه

بود۔ بواو معروف کنایه از هستی و وجود

بوسعید۔ در اصل ابوسعید است کنیت حضرت مرشد شیخ عبد القادر محی الدین جیلانی رحمة الله علیه

بوذ۔ بواو معروف و ذال معجمه بمعنی بود که بدال مهمله است از لطائف و این موافق قاعده است اگرچه درین زمان متروک شد و تفصیلش در رساله عبد الواسع و رساله ناجی مسطور است

بوتیمار۔ مرغیست سفید که بهندی بگلا نامند و گویند که مرغ مذکور بر لب آبها نشیند و از غم آنکه مبادا آب کم شود و با وجود تشنگی آب نخورد بهمین سبب بوتیمار گویند یعنی صاحب غمخواری از رشیدی۔

بواسیر۔ مرض مشهور و این جمع باسور و آن گوشت پاره باشد که در مقعد یا بینی پیدا شود از صراح و منتخب

بوار۔ بفتح هلاکی و خرابی از منتخب و بحر الجواهر و زبدة الفوائد و در بهار دانش لفظ بوار بمعنی مانند آمده است لیکن درینصورت کلمه فارسی باشد و بای موحده زائد است از نفس کلمه نیست۔

بور - بواو مجهول اسپ سرخ رنگ از رشیدی و کشف وسراج اللغات و لطائف و برهان ظاهر آنست که بهندی آنرا سرنگ گویند -

بوعمرو - نام یکی از هفت استادان علم قرات -

بوذر - بفتح ذال معجمه نام یکی از اصحاب که از زمرهٔ مهاجرین بود

بوی افزار - گرم مصالح الطعام مثل زیره و قرنفل و قاقله و دارچینی و غیره از برهان

بوناز - بواو معروف و نون و زای معجمه گیاهی است که بیخ خشک آنرا نهان کنند زود سبز شود -

بوس - بضم با و سکون همزه و سین مهمله بمعنی درویشی و شدت احتیاج و سختی از منتخب و شرح نصاب و لطائف و کنز و بضم اول و سکون واو بمعنی بوسه از بهار عجم -

بوفراس - بضم اول و کسر فا و سین مهمله کنیت شاعر قدیمی از عرب که نام فرزدق بود از منتخب -

بوقبیس - بضم قاف و فتح بای موحده نام کوه در قرب و جوار مکهٔ معظمه

بوالهوس - ترکیب لفظ بو که مخفف ابو باشد بمعنی پدر و صاحب و الف لام تعریف غلط است چراکه هوس لفظ فارسی است بمعنی آرزو پس داخل کردن الف ولام برو جائز نباشد بخلاف بوالفضول و بوالعجب و امثال آن که لفظ عربیست پس حق آنست که بلهوس بی واو والف است مرکب از لفظ بل بالضم و سکون لام که بمعنی بسیار باشد و از لفظ هوس بمعنی بسیار هوس چنانچه بلکامه بمعنی بسیار کام و بلغار و بلغاک و بلفضه بمعنی بسیار غار و شور و بسیار پیچ شرح بوستان از میر عبدالواسع هانسوی فقیر مولف کتاب گوید که آنچه میر عبدالواسع درینجا نوشته که هوس بفتحتین لفظ فارسی است بمعنی آرزو بمقتضای بشریت خطا واقع شد چراکه از قاموس و صراح و منتخب صریح معلوم میشود که هوس بفتحتین لفظ عربی است بمعنی آرزو درینصورت داخل کردن الف ولام برو جائز باشد چنانچه بوالفضول و بوالعجب و امثال آن و آنچه در برهان و جهانگیری نوشته است که هوس بالضم بواو مجهول بمعنی آرزو و امید است درینصورت لفظ هوس غالباً فارسی الاصل نباشد بلکه نوعی از تفریس باشد که لفظ هوس را بفتحتین است فارسیان بواو مجهول خوانده اند یا آنکه اتفاقاً مادهٔ لفظ عربی و فارسی متشابه الحروف واقع گشته باشد پس بلهوس بدون واو و الف چنانچه عبدالواسع فهمیده بر وزن ملتوش و گلدوز ثابت میشود و حال آنکه یکی از شعرا در کلام خود باین وزن نیاورده بلکه همه بوزن بوالعجب آورده اند فافهم -

بوش - بالفتح و شین معجمه بمعنی کر و فر و خودنمائی و قرو درویش بسیار عیال و بمعنی مردم مختلف درهم آمیخته و اوباش جمع انست و هذا الجمع مقلوب از لطائف و جهانگیری و صراح و برهان -

بوبلفع - نوعی از معجون دوائی

بوخلاف - کنیت ابلیس -

بوعلی دقاق - بفتح اول و تشدید قاف اول نام شاعریست از مؤید -

بوارق - بفتح اول و کسر رای مهمله جمع بارقه که بمعنی چیز روشن و بمعنی درخشندگی و روشنی باشد مشتق از برق که بمعنی درخشیدنست و بمعنی شمشیرها -

بوق - بواو معروف چیزی باشد از مس مانند شهنائی که ازان آواز مهیب و مکروه برمی آید از کنز و صراح و در لطائف نوشته که بهندی بهیپر گویند و آنچه در برهان نوشته که بوق نام مهرهٔ سپیدیست که بهندی سنکهه گویند درست نباشد -

بورق - بواو معروف و فتح رای مهمله چیزیست مانند نمک معرب بوره و بهندی آنرا کچلون گویند کذا فی المنتخب و بواو مجهول در ترکی نوعی از آش است که از شیر و جغرات پزند -

بوسحاق - نام طائفه ایست که ظاهراً آن طائفه شریر باشد یا مبغوض خواجه نظامی از شرح خان آرزو و صاحب برهان نوشته که نام کان فیروزه نام شاعر که اکثر بیان طعام میکند -

بوسلیک - بالضم و واو معروف و کسر لام و یای معروف و کاف عربی نام مقامی از دوازده مقام موسیقی از برهان و سروری و بدرچاچ در نظم آورده که وقت آن بعد زوال است و بعضی نوشته که بهندی آنرا توڑی گویند و بعضی گفته که شیر بر نغمهٔ بوسلیک عاشق است

بولوک - بضم اول و لام و هردو واو غیر ملفوظ و سکون کاف عربی در ترکی بمعنی شهر و محله و بمعنی فلک نیز آمده

بوک - بواو معروف بمعنی شاید و بمعنی مگر -

بورک - بالضم بر وزن کوچک نوعی از طعام و بمعنی سنبوسه نوشته اند از برهان -

بوزک - بالفتح و زای معجمه مفتوح آنچه سبزی یا سپیدی پنبه مانند چیزی که از هوای سرد بر نان کهنه یا اچار نشیند از برهان و رشیدی و سروری -

بونیگ - بضم اول و تحتانی و سکون نون و کاف فارسی نام تره است مثل سپرغم و آنرا بادرویه نیز گویند -

بول - بالفتح شاشه از منتخب -

بوتم - بواو معروف و فتح فوقانی بمعنی بچه و طفل و این لفظ ترکی است از لغات ترکی نوشته شد

بوتمام - نام شاعر از عرب -

بوالحکم - بفتح حای مهمله و فتح کاف قبل از انکار اسلام کنیت ابوجهل بود چون از اسلام انکار کرد کنیت او ابوجهل مقرر کردند -

بونجم - نام شخصی از شهرت شهلاب که بر لب موی سبلت بسیار داشت از شرح خاقانی -

بوم - بواو معروف بمعنی زمین که دران قلبه رانی نشده باشد و نام طائر منحوس و بمعنی سرشت و طینت و بضم اول و فتح واو بمعنی باشم از برهان و رشیدی و لطائف و در سراج اللغات نوشته که بوم بالضم طائریست منحوس و بدین معنی عربیست و آن غیر جغد است و کلان تر ازو باشد قوسی گوید که بوم در فارسی زمین که هنوز دران زراعت نکرده باشند و فرز بمعنی زمینیکه دران زراعت

کنند و بمعنی مطلق منزل وجا و مقام نیز آمده

بوداون ـ بریان کردن تخمها و مغزها از چراغ هدایت

بوسه خوردن ـ بوسه گرفتن از چراغ هدایت و صاحب بهار عجم نوشته که بوسه بلفظ کندن و چیدن و دزدیدن و پیچیدن و برافشاندن و ریختن و افگندن و زدن و نهادن و کردن و خوردن و دادن مستعمل است

بوقلمون ـ بفتح قاف و فتح لام نوعی از دیبای رومی که هر لحظه برنگ دیگر نماید از منتخب و بهار عجم و برهان و سروری مگر صاحب برهان نوشته که سوای معنی مذکور بمعنی حرباست و نام مرغیکه هر لحظه برنگ دیگر نماید ظاهرا این هر دو معنی اخیر مجاز باشد از معنی اول و در سراج نوشته که بوقلمون لفظ عربی است در اصل ابوقلمون بود فارسیان الف او حذف کردند چنانکه در ابوجهل و ابولهب و در صراح معنی آن دیبای زنگارنگ نوشته و قوسی گوید که فارسیان بوقلمون را لسبکدان الام نیز اوردند و این نوعی از تفرلیس است و در خیابان چنین نوشته که بوقلمون مخفف ابوقلمون چنانچه بوجهل مخفف ابوجهل بعضی گویند که غیر حرباست از حربا بزرگتر که صبح برنگی و شام برنگی نماید مگر فارسیان بمعنی زنگارنگ مستعمل کنند ـ

بوالحسن ـ کنیت حضرت علی کرم الله وجهه ـ

بوی پیراهن ـ بوی قمیص یوسف علیه السلام که قبل از ملاقات به یعقوب علیه السلام رسیده بود و گاهی ازین مراد باشد اندکی از آثار و مقدمات حصول وصل ـ

بوالحکیمان ـ بضم حای مهمله و فتح کاف بمعنی کم خردان و بی شعوران چه حکیم بضم حای مهمله و فتح کاف تصغیر حکم است که بکسر اول و فتح ثانی جمع حکمت باشد از شرح خان آرزو یا بمعنی ببدبنان باشد چه ابوالحکم بفتحتین و حای مهمله و کاف عربی کنیت ابوجهل بود از انجهت آنرا بجهت حقارت مصغر کرده جمع ساختند

بوالحکمان ـ بفتح حای مهمله و فتح کاف بغیر تحتانی مراد از ببدبنان چه ابوالحکم کنیت ابوجهل بود قبل از انکار اسلام چون از اسلام انکار کرد کنیت او ابوجهل مقرر کردند ـ

بون ـ بالضم و بالفتح جدائی و دوری و فرق میان دو چیز و بالفتح افزون آمدن از کسی بفضل از لطائف و منتخب

بوستان ـ مرکب از کلمه بو و کلمه ستان که بمعنی جای کثرت است از سراج ـ

بوغدان ـ چیزی است که قلندران دران اسباب گدائی نگاه دارند از لطائف ـ

بوسه بلب خویش زدن ـ در اصطلاح کشتی گیران آنست که دست ببازوی خود زنند و آواز برکشند و دست در دست حریف کرده بزور روند ـ

بو ـ بالضم سوای معنی مشهور بمعنی امید و طمع و سراغ و محبت و خوبی و بمعنی کاسکی و بمعنی شاید و مخفف بود که بفتح واو است و مخفف بوم که طائر منحوس است و در ترکی بمعنی اینکه اسم اشارت برای قریب است از رشیدی و سراج و لطائف و شرح قران السعدین و مصطلحات ـ

بوته ـ بواو مجهول نام ظرف کوچکی که از گل سازند و دران طلا و نقره گداز ند و ترکی بچه اشتر را گویند و لوا معروف درخت کوچک که بسیار بلند نباشد از رشیدی و سراج لغات ترکی ـ

بوزنه ـ بکسر زای معجمه جانور معروف است که بهندی بندر گویند از برهان و صاحب بهار عجم نوشته که بکسر زای معجمه مخفف ابوزنه بتشدید نون که کنیت میمونست که آنرا بفارسی کپی خوانند و زنه بکسر زای معجمه و تشدید نون بمعنی تهمت است کما فی الصراح فارسیان تصرف کرده بوزینه بیای اشباع کسره زای معجمه استعمال کنند و میتواند که بوزینه مخفف ابوزینه باشد و یای تحتانی عوض نون اول باشد بر قیاس دینار که در اصل دنّار بتشدید نون بوده بعوض تقدیم یای اشباع بنا شد و تخفیف عربی در فارسی شائع است بخلاف زبان

بوزینه ـ بکسر نون و تشدید تحتانی بمعنی بوزنه آورده اند

بوسیده ـ بمعنی کهنه فرسوده و مندرس در اصل بیای فارسی است و بیای عربی شهرت گرفته از شرح الشعرا

بوره ـ بواو معروف چیزی است مانند نمک تلخ مزه بهندی سهاگه گویند از برهان ـ

بومره ـ کنیت ابلیس از لطائف ـ

بوحنیفه ـ کنیت امام اعظم کوفی رحمة الله علیه و نام مبارک ایشان نعمان بود و بالضم ـ

بوشیده ـ بالفتح کرد و فریافته شده از لطائف

بودنه ـ بالضم و دال و نون مفتوح جانوری است که بهندی بتیر گویند از سراج

بولی ـ بفتح اول و سکون واو و لام بمعنای رسیده تیز کردن جانور شکاری را بر جانور دیگر و در هندی باولی شهرت دارد از چراغ هدایت ـ

بوتات نویسی ـ غلط است و صحیح بیوتات نویسی بزیادت تحتانی و ضم اول و ثانی و این جمع بیوت است و بیوت جمع بیت است که بمعنی خانه باشد ـ

بویحیی ـ بفتح یای تحتانی و سکون حای مهمله کنیت عزرائیل

بولسرى ـ نام درختیست که آنرا مردم مولسری گویند چه بول بالفتح بمعنی پیشاب است و سری بمعنی اسپ چون از بول اسپ حضرت سلیمان علیه السلام پیدا شده است لهذا باین اسم مسمی گشت ـ

بواسحاقی ـ کان فیروزه است در نیشاپور منسوب بواسحاق و گاهی همزه مکسوره را ازین لفظ حذف نمایند

بواقی ـ جمع باقی ـ

بوادی ـ جمع بادیه که بمعنی صحراست ـ

فصل بای عربی مع هاے هوز

بها ـ بفتح روشنی و رونق و زیبائی از منتخب و در فارسی بمعنی قیمت از لطائف

بهند رفتن حنا - بسیاهی زدن حنا از مصطلحات
بهجت - بالفتح شادمانی و تازگی و زیبائی و خوبی و بالضم چنانکه مشهور است غلط است از مدار و کشف و کنز و منتخب -
بهت - بضم اول و سکون ثانی و فوقانی بمعنی حیرت و تحیر از صراح -
بهنت - بفتح بای مخلوط الهاء و سکون نون نام هندی قومی از برهمنان -
بهیج - بفتح اول بر وزن فعیل بمعنی شادمان از لطائف
بهراج - نام بادشاهی -
بهرج - بالفتح و رای مهمله مفتوح و جیم بمعنی درم ناسره و هر چیز که زبون و باطل و بد باشد و این معرب نبهره است از رساله معربات و شرح نصاب و کنز -
بهرام چرخ - مریخ زیرا که آن سرخ است بر فلک پنجم
بهم بر آمد - یعنی در غضب شد از رشیدی -
بهزاد - بالکسر نام نقاشی که در عهد شاه اسمعیل صفوی در نقاشی ید طولی داشت از سراج اللغات -
بهار عنبر - نقاط سپید زردی آمیز که بعد از شکستن عنبر اشهب پدید می آید از مصطلحات و بهار عجم در چراغ هدایت نوشته انتشار بوی عنبر -
بهادر - بضم دال بمعنی شجاع و این لفظ ترکی است و بفتح دال گفتن خطاست از مؤید بلغات ترکی و برهان
بهار - بفتح اول فصل ربیع و آن در بلاد اقلیم چهارم و پنجم و ششم مدت ماندن آفتاب است در حمل و ثور و جوزا و در اقلیم دوم و سوم مدت ماندن آفتاب در حوت و حمل و هر گل عموماً و گل نارنج خصوصاً و نام آتشخانه و نام بتخانه و قسمی از جامه نفیس و بالکسر ملکی است معروف در هندوستان و بهار بفتح بلفظ روئیدن و دمیدن و جوشیدن و ریختن و افشاندن و آمدن و رسیدن و شگفتن مستعمل اند رشیدی و بهار عجم و سراج و برهان -

بهیر - بر وزن فقیر بازاریان لشکر ظاهر الفظ هندیست که تغیر لیس واقع شده -
بهگت باز - بفتح بای عربی مخلوط التلفظ بها و فتح کاف فارسی و سکون فوقانی و بای موحده و رای معجمه مرکبیست از جزو اول هندی و جزو ثانی فارسی فرقه است در هندوستان که امردان ایشان رقص کنند -
بهق - بفتحتین علتی است که اکثر باندام نوجوانان پدید آید هندی چهیپ گویند از منتخب و مؤید و مدار و کشف
بهل - بکسر ثانی بمعنی بگذار و این امر است از هلیدن از مؤید و کشف و رشیدی و سراج -
بهلول - بضم اول و واو معروف مرد خندان رو و پیشوای قوم که سردار باشد و نام عارفیست مشهور از منتخب و کشف -
بهرام - بالفتح نام بادشاه عراق که بسیار عادل و سخی بود چون اکثر شکار گورخر میکرد لهذا او را بهرام گور گویند و در فارسی نام ستاره مریخ که بر فلک پنجم است و نام روز بستم از هر ماه شمسی و نام سر لشکر هرمز بن نوشیروان که روزی هرمز بر وی غضب گرفته بود و بجهت تذلیلش چرخه و پنبه پیش او فرستاد بهرام همان زمان سلاح و اسباب سپاهگری بتاراج داد که چون من نزد بادشاه بحکم پیرزن پیدا گردم مرا سلاح چه کار از برهان و رشیدی و لطائف و سراج
بهائم - بفتح چارپایان مثل اسپ و شتر و گاو و غیره جمع بهیمه
بهیم - بر وزن نسیم نام اسپ از شرح نصاب -
بهرام چوبین - نام ندیم و امیر لشکر هرمز بن نوشیروان چون او بغایت لاغر و خشک اندام بود لهذا بهرام چوبین مشهور شد از سروری و برهان و کشف و سراج -
بهاران - بمعنی بهار الف و نون زائده است
بهلستان - بالکسر نام ملکی که به بهلسا مشهور است از فرهنگ نوشته شد -

بهمان - بالفتح اسمی است برای شخص مجهول غیر معین چنانچه فلان و این اسم در فارسی برای تمثیل استعمال چنانچه زید و عمرو و بکر در عربی از برهان و بهار عجم -
بهرمان - بالفتح گل عصفر که در عرف آنرا گل معصفر گویند و بهندی کسنبهه گویند و نوعی از بافته ابریشمی و بمعنی یاقوت سرخ از سروری و مدار و سراج و برهان و رشیدی
بهترین - منسوب به بهتر یعنی چیزیکه آنرا بهترین توان گفت و گاهی با و نون محض زائده باشد از بهار عجم -
بهتان - بالضم افترا بلفظ نهادن و کردن و بستن بصله لفظ بر مستعمل میشود از بهار عجم -
بهمن - بالفتح نام ماه شمسی و آن مدت ماندن آفتاب است در برج دلو یا پهاگن ماه هندی باندک تفاوت مطابقت دارد و نام روز دوم از هر ماه شمسی و نام عقل اول که فرشته است و بادشاهی که پسر اسفندیار بود او را نیز به نسبت آن فرشته این نام شده و نام دوائی و آن دو قسم باشد یکی بهمن سفید و آن نوعی از زردک صحرائی است و دیگر بهمن سرخ و آن بیخ درختی است که بجهت و نام پرده از موسیقی از رشیدی و لطائف و سروری و برهان و سراج -
بهشتی رو - کنایه از ساده رو چراکه در بهشت همه مردان سوای پیغمبر ما صلی الله علیه و آله و سلم ساده رو و در حالت نوجوانی خواهند بود و در رشیدی بمعنی خوبرو نوشته
بهو - بفتح اول و سکون ثانی قصر و ایوان و نشیمن از برهان و منتخب و شرح خاقانی -
بهنانه - بالفتح و بدو نون بمعنی بوزنه از کشف و برهان
بهره - بالفتح حصه و نصیبه بلفظ داشتن و بر داشتن و بردن بصله از مستعمل از بهار عجم -
بهیدانه - بارد رطب در درجه دوم لبیسر فه حاره و تب ها مفید مضعف معده -
بهیه - بفتح اول و کسر ثانی و تشدید تحتانی بمعنی روشن

وتابان وبالکسر نام میوه که آنرا بهی نیز گویند

بهیمه - بفتح اول چهارپایه از لطائف -

بهمنجه - بفتح اول و سکون ثانی و فتح میم و سکون نون و کسر جیم فارسی و فتح نون نام عیدیکه بروز دوم بهمن ماه کنند و روز دوم هر ماه شمسی را در پارسی نیز بهمن نام است چون نام ماه و نام روز مطابق افتد دران روز عید و جشن میکنند چون در روز بهمن ماه بهمن جشن کنند اقسام طعام پزند و گلهای بهمن سرخ و گلهای بهمن سفید چینند و بر طعام پاشند بهمین جهت جشن روز بهمن را بهمنجه گویند از رشیدی و برهان -

بهله - بالفتح دستانه باشد از پوست که میرشکاران و غیره بر دست پوشند از برهان و در سراج و مدار و بهار عجم بالکسر است -

بهیمی - بفتح اول و کسر ها و یای معروف و کسر میم منسوب به بهیمه که بمعنی چهارپایه است و قیاس میخواهد که بهمی هم بفتحتین بدون تحتانی باشد بقاعده نسبت حنفی در حنیفه -

بهی - بفتح اول و کسر ثانی و تشدید یا در عربی بمعنی روشن و تابان و خوب و زیبا فارسیان بتخفیف خوانند و بهی بکسرتین فارسی است بمعنی نیکوئی و بهتری وصحت و ترقی دولت و تندرستی مرکب از به و یای مصدری و نام میوه ولایتی که بهیدانه تخم اوست و آن دو قسم است شیرین و ترش شیرین معتدل رطب در درجه اول ترش بارد در اول و یابس در دوم از منتخب و بهار عجم و تحفة المومنین -

فصل بای موحده مع یای تحتانی

بینوا - بالکسر بیسامان و بی قوت و بی خوراک -

بیدبا - بالفتح و حرف چهارم بای موحده نام حکیمی که واعظ رای دابشلیم راجه هند بود

بیدا - بالفتح بیابان و دشت از کنز -

بیضا - بالفتح بمعنی روشن و سفید و بمعنی آفتاب نام شهر فارس که تفسیر بیضاوی منسوب بآنست از شروح نصاب -

بیت اقصی - عبارت از بیت المقدس و اقصی ازین گفت که آن مسجدیست که دورتر است از اهل مکه از تفسیر حسینی -

بیت الخلا - بفتح خای معجمه پاخانه -

بیوراسپ - بکسر بای موحده و یای مجهول و فتح واو و سکون رای مهمله لقب ضحاک است چه بیور بمعنی ده هزار است چون ضحاک مالک ده هزار اسپ خاصه بود لهذا باین لقب ملقب گردید از برهان و شرح قصائد خاقانی -

بلیست - بروزن چلیست نام عدد معلوم از سراج

بیوت - بضمتین خانها و این جمع بیت است که بمعنی خانه باشد از کنز -

بینات - بفتح اول و تشدید یای تحتانی مکسور و بعده نون بمعنی روشن کنندگان و حجتهای روشن و گواهان صادق و این جمع بینه است و بینات نوعی از حساب اعداد حروف ابجد است و آنچنان باشد که اسم هر حرف باعتبار تلفظ گیرند یعنی حروف دو حرفی یا دو حرف گرفته اشنا اول که مسمی اوست ترک کنند حرف ثانی که الف است باقی ماند ازان یکعدد مراد باشد همچنین از حروف سه حرفی حرف اول را ترک کرده دو حرف که باقی ماند اعداد آنها بگیرند باین حساب سین و شین و عین و غین هر یکی را شصت عدد باشد والف را یکصد و ده و صاد و ضاد هر یک را پنج و علی هذا القیاس با و تا و ثا و را و زا هر یک را یکعدد باشد و سر حروف را که می اندازند اعداد آنها را زبر نامند بضمتین -

بیات - بفتح اول و ثانی و در آخر فوقانی نام شعبه از موسیقی و در ترکی نام طائفه است از ترکیان و بعضی نوشته که قومی است از ترک و بعربی بمعنی شبانگاه و نام شعبه از چهار شرب و نصاب ترکی و لطائف -

بنجواست - بمعنی نی تلاش و بیغار و بمعنی ناطلبیده

بیعت - بالفتح فرمانبرداری کردن و عهد و پیمان و اخلاص خود را در دوستی فروختن و مرید شدن و گاهی مراد از عقد نکاح باشد از بهار عجم -

بیتوتت - بالفتح و حرف سوم و پنجم و ششم تای فوقانی شب باشی کردن در جای از کنز -

بیت - بالفتح بمعنی خانه و این ماخوذ است از بیتوتت که بمعنی شب گذرانیدن باشد چون اکثر اوقات بیتوتت در خانه میباشد لهذا خانه را بیت گفتند شرح نصاب از یوسف بن مانع -

بینونت - بالفتح و حرف سوم و پنجم نون بمعنی جدائی و مفارقت -

بید - بالفتح جمع بیدا که بمعنی بیابانست و بمعنی نابود و هلاک شدن و بالکسر در فارسی نام درختیست گویند که باره ندارد و مولف این کتاب بار سرو و بار بید هر دو دیده است مگر قابل خوردن نباشد مگر بید ساده بخوبی شگوفه ثمر ندارد و صاحب لطائف و سراج اللغات و بهار عجم و دیگر اهل لغت نوشته اند که بید هفده نوع است چنانکه گربه بید و خر بید و بید مجنون و مشک بید و بید موش و بید طبری و بید ساده و سرخ بید و سیاه بید و بید موله و بمعنی شعور و آگاهی چنانکه بیدار مقابل خفته ازینجاست و بمعنی بیهوده نیز آمده و نام دیوی از دیوان مازندران و نام کرمی که قالین و کاغذ و پشمینه را خراب سازد و نیز نام کتاب هنود که برهمنان آنرا کلام خدا گویند و آن در اصل یکی است مشتمل بر چهار دفتر و بهمین سبب چار بید گویند اول رگ بید بکسر رای مهمله و سکون کاف مخلوط التلفظ بها دوم ججربید بفتح جیم اول و ضم جیم ثانی سوم سام بید بکسر سین مهمله و بعده یای تحتانی چهارم اتهربن بید بفتح الف و فتح تای فوقانی مخلوط التلفظ بها و سکون رای مهمله و فتح موحده و سکون نون و در هر سه بید اول از امر و نهی و وعده و وعید

و مسائل احکام شریعت الشانست و در بید چهارم از اول
آفرینش تا آخر و هر چه درمیان آنست –

بیداد – بمعنی ظلم و ستم اگرچه قیاس میخواهد که بمعنی ظالم باشد
از سراج و صاحب بهار عجم نوشته که بیداد بمعنی ظلم و ستم
مرکب از بید و لفظ آد که کلمهٔ نسبت است چون او[illegible]
بید بار ندارد و لهذا ظلم را که عمل بیفائده است بدبخت
بید منسوب و مشابه کرده بیداد نام کردند و به معنی ظالم
مرکب از لفظ بی و داد –

بیطار – بالفتح و طای مهمله و رای مهمله بمعنی طبیب
چهارپایان از کنز و خیابان –

بیروزگار – بمعنی شخصیکه شغلی و کسبی نداشته باشد
سالک یزدی گوید بیت دل آواره ام بس بیقرار است
بهند زلف او بیروزگار است + بدانکه لفظ نا برای
نفی بر مشتقات و صفات داخل میگردد چنانچه نابالغ
و نامسموع و لفظ بی بر اسمای غیر صفت می آید چنانکه
بیروزگار و بی هنر اما در بعض جا بر عکس این نیز آمده
چنانچه توان که اسم غیر مشتق است بر و لفظ نا داخل
کرده ناتوان میگویند از بهار عجم –

بیدار – مرکب است از بید و لفظ دار که دال را حذف
کرده اند یا آنکه مرکب است از بید و لفظ ار که کلمه
نسبت است و بید بمعنی شعور است بیداری بلفظ
کشیدن مستعمل است از بهار عجم –

بیت المعمور – مسجدیست بر آسمان چهارم از
زمرد یا یاقوت مقابل کعبه بطوریکه از اینجا چیزی که
بیفتد بر بام کعبه آید و قبل از طوفان بر زمین کعبه بود
و معمور ازان نام شد که هر وقت از زیارت ملائک آباد
است از مدارک و بحر العلوم و کنز –

بید انجیر – درختیست که بهندی ارند گویند و بعضی
اند گویند و این لفظ در اصل باد انجیر بود بمعنی شگافته
و شکسته باد چون چوبش کمال نازک باشد از شدت
باد شکسته میشود یا باله بید انجیر شد از کشف وغیره –

بیدر – بیای مجهول و فتح دال نام شهری و ملک دکن –

بیر – بالکسر و یای معروف در عربی بمعنی چاه از
شرح نصاب و لطائف و صراح –

بئس المصیر – بد بازگشت و بد جای بازگشتن و این
کنایه از دوزخ باشد –

بیله ور – بیای مجهول و فتح واو و او فروش
وانکه دانهای آبگینه وغیره فروشند از مدار و در برهان
بیای فارسی آمده –

بی نوکر – بمعنی شخص نوکری پیشه که بجائی نوکر نباشد
غلط است بجایش صحیح نانوکر است چه لفظ نا برای
نفی بر مشتقات و صفات آید چنانچه اسم فاعل و
اسم مفعول و صفت مشبه مثلاً نابالغ و نامسموع و ناخلف
و لفظ بی برای غیر مشتق و صفات آید چون اسم
مصدر و اسم جامد مثلاً بیشعور و بی هنر و بی زر –

بیت المقدس – مسجدیست در ملک شام که حضرت
داود علیه السلام آنرا بنا نهاده و حضرت سلیمان علیه
السلام آنرا باتمام رسانیده قبلهٔ اکثر انبیا همان بوده است –

بیخویش – بمعنی بیخود و بیهوش از سراج –

بیاض – بالفتح سفیدی هر چیز و کاغذ ساده نانوشته
و نام شکلی از شانزده اشکال رملی و آنچه در گلستان
نوشته که اتفاق بیاض افتاد یعنی اتفاق نوشتن در بیاض
افتاد و لفظ نوشته در پنجا مقدر است و صاحب بهار عجم
چنین نوشته که اتفاق بیاض افتاد یعنی از سواد آوردن
به بیاض ای مسوده را صاف کرده –

بیض – بالفتح تخمهای مرغ جمع بیضه و بالکسر و یای معروف
زنان سپید و چیزهای مونث که سپید باشد در ینصورت
جمع بیضاست و ایام البیض تاریخ سیزدهم و چهاردهم و پانزدهم
از منتخب و صراح –

بیاع – بالفتح و تشدید یا خرنده و فروشنده و دلال –

بیع – خریدن و فروختن و این از لغت اضداد است از شرح نصاب

بیت اللطف کنایه از لولوی خانه از مصطلحات
و صاحب بهار عجم باین معنی بیت النطف نوشته است
بضم نون که بعد لام است و فتح طای مهمله چه نطف
جمع نطفه است –

بیت الشرف – بفتحتین و شین معجمه و رای مهمله خانهٔ کلانی
و بزرگی و باصطلاح منجمین برجیکه در ان یکی را از هفت
ستارهٔ سیاره سعادتی و شرف حاصل شود چنانچه
شرف آفتاب در برج حمل و شرف قمر در ثور و شرف
مشتری در سرطان و زهره را در حوت و عطارد را در سنبله
و مریخ را در جدی و زحل را در میزان –

بیت العتیق – بمعنی کعبه و معنی لفظی آن خانهٔ قدیم
است چراکه اول برای عبادت آدم علیه السلام مقرر
بود و بعد طوفان نوح ابراهیم علیه السلام تجدید آن کردند
و عتیق بمعنی کریم و معزز هم آمده است یا آنکه آزاد کرده
شده است از غرق طوفان یا آنکه آزاد است از دست غلبه
کردن ظالمان از تفسیر مدارک و بحر مواج –

بیذق – بفتح اول و فتح ذال معجمه بمعنی پیادهٔ شطرنج
و آن معرب پیاده است از مدار و رسالهٔ معربات و بهار عجم
و حالا آن پیاده را گویند که منتهای خانهای شطرنج رسد
لیکن محققین شطرنج آن دو پیاده را نامند که روبروی شاه و
فرزین نهند عام ازینکه بمنتهای خانها رسد یا نرسد –

بیرق – بالفتح بمعنی علم و نشان فوج وغیره که کوچک
باشد از سروری و برهان و لغات ترکی –

بید مشک – درختیست که گلش زرد باشد مائل باندک
سبزی و سیاهی بیشتر از ظهور برگ بشگفد لیکن خوشبو –

بیلک – بالکسر و یای مجهول نوعی از پیکان تیر که پهن باشد
از کشف و رشیدی و برهان و بالفتح نام امیر از سپاه خلان

بیجک – بالکسر و یای معروف و فتح جیم عربی و کاف عربی
لفظ هندی است بمعنی آنچه سوداگران قیمت خرید جنس
با تمامی اخراجات محصول و کرایه وغیره نوشته نزد خود نگاه دارند
تا هنگام فروخت آن ملاحظه اش نموده سود و منفعت
سوای از جمع و سرمایهٔ خود بگیرند –

بیسراک — بالکسر و یای مجهول و سین مهمله و کاف عربی بمعنی شتر جوان و بمعنی شتر بچه هم آمده از برهان و سروری و در رشیدی نوشته که بمعنی گفته شتر که یادر رش عربی و بدرش ودکوهان باشد و هم صاحب برهان باز نوشته که بمعنی استر که بهندی آنرا اچر گویند نیز آمده و در سراج اللغات نوشته که بیسراک بباے موحده و یای مجهول و سین مهمله شتر جوان بر قوت و آنکه بعضے بمعنی خر الاغ و اشتر نوشته صحیح نیست چرا که بدان معنی بیراک است بدون سین مهمله —

بیرنگ — بیاے مجهول و نون و کاف فارسی نمونه که پیش از بناے عمارت کشند و بمعنی نقشه تصویر که هنوز دران رنگ آمیزی نکرده باشند و به معنی گروه نقاشان که بر کاغذ سوزن زده دوده یا سپیده میگذرانند و بر اثر آن انچه مطلوب باشد مینگارند و بمعنی ظهور وحدانیت حق تعالی از برهان و رشیدی و سراج و بهار عجم و لطائف و مؤید —

بیدبرگ — نوعی از پیکان که بصورت برگ بید باشد از رشیدی و برهان و شرح قران السعدین و سراج —

بیگ — بالکسر و کاف فارسی بمعنی امیر از لغات ترکی —

بیگلربیگ — هر دو یاے مجهول و هر دو کاف فارسی و فتح لام بمعنی امیر الامرا و سپه سالار این لفظ ترکی است از بهار عجم —

بیت المال — خانه که مال غنیمت و مال متوفی لبعد ضبط دران نگاهدارند از بهار عجم و در لطائف بمعنی آن مال که همه مسلمانان را دران حقی باشد —

بیل — بیاے مجهول آلتی است آهنی که سر آن پهن باشد بدان زمین را کاوند و بمعنی چوبیکه بیک سر آن قطعهای تخته وصل کنند و کشتی را بدان میرانند از برهان و رشیدی —

بی سرودل — بے پروا —

بیت الغزل — بیت انتخابی و بهتر از بهار عجم —

بیم — خوف بلفظ کشیدن و بردن و داشتن و کردن و دادن و آوردن مستعمل از بهار عجم —

بیت الحرام — بمعنی کعبه و حرام مصدر است یعنی منع و درینجا مصدر بمعنی اسم مفعول است یعنی خانه که منع کرده شده است بسبب بزرگی از قتالی که درو باشد یا از بعضے مباحات از تفسیر بیضاوی —

بیرم — بالفتح و رای مهمله مفتوح بمعنی گرد بر یعنی برمه نجاران و بمعنی تیر بزرگ و نوعے از پارچه باریک و ترکی بمعنی عید و جشن از رشیدی و شرح نصاب و مؤید و سراج —

بیگم — بکسر کاف فارسی زن عمده و بفتح کاف فارسی بمعنی امیر من لغات ترکی —

بیژن — بیای مجهول و زای معجمه مفتوح نام پهلوانی پسر گیو که خواهر زاده رستم بود و بر منیژه دختر افراسیاب عشق داشت و در چاه محبوس مانده مصیبتها کشید از جهانگیری و مدار و در برهان بزای فارسی است —

بیابان بفتح از کشف و بعضے محققین نوشته اند که بیابان بکسر اول اصح باشد زیرا که در اصل بی آبان بود به معنی بی آب شونده یعنی صحرای بی آب چون بالف ممدوده آب که در حقیقت دو الف است لفظ دیگر مرکب شود الف اول ساقط گردد چنانکه سیماب و گلاب و الف و نون در آخر برای فاعلیت است —

بیستون — بالکسر نام کوهیست از رشیدی و در برهان نوشته که نام کوهی که فرهاد بحکم شیرین آنرا میکند و دران شکارها کرده و بعضے گویند که تا ازان راه جوی شیر برای شیرین روانه سازد و در شرفنامه و جهانگیری نوشته که فرهاد بتمنای شیرین آن کوه را بگفته پرویز کنده بود و همین اقوی است —

بیلقان — بالفتح نام شهری نه بکسر از کشف و برهان و در مؤید نوشته که بالفتح و لام موقوف و در خیابان نوشته که شهریست از ایران ظاهر امعرب بیلگان باشد مؤلف گوید که در صورت تعریب بالفتح اول و فتح لام صحیح باشد نه بسکون لام خطا چرا که در عربی اجتماع ساکنین بدون مد درست نباشد —

بیت الحزن بضم حای مهمله و سکون زای معجمه و بفتح هر دو نیز بمعنی خانه و حجره یعقوب علیه السلام که در ایام مهاجرت یوسف علیه السلام دران میماند و بیت احزان و کلبه احزان نیز گویند بفتح همزه و مجازاً خانه هر عاشق مهجور را نامند از بهار عجم —

بیگاهان وقت شب بالف و نون زائده —

بی قرین — بے مثل و بے نظیر —

بی سکون بمعنی کسیکه از شوخی بهیچ جا قرار نگیرد —

بیراولان — بکسر اول و تحتانی غیر ملفوظ و سکون را و ضم الف و واو غیر ملفوظ در ترکی بمعنی یک شونده —

بیران — بیای معروف بمعنی ویران از رشیدی و برهان و در سراج اللغات نوشته که بیران و بیرانه بمعنی ویران و ویرانه و در مدار الافاضل نوشته که بیران نام وزیر افراسیاب است او سر لشکر توران شده در لشکر کیخسرو شبخون آورده هفتصد پهلوان بقتل رسانیده بود —

بین بالفتح بمعنی فرق و فصل میان دو چیز و جدائی و بفتح اول و تشدید و کسر ثانی بمعنی آشکارا از کنز و صراح و بیای معروف در هندی نام سازیست که بزیر چوبیکه مثل گردن طنبور باشد دو کدو راست وصل کنند و بران چوب چند تار کشیده که مشابه بطنبوره مینوازند و آن نیز از یک نوع مشابهت دارد —

بیان — پیدا و ظاهر کردن چیزے و سخن پیدا و کشاده گفتن و فصاحت از شرح نصاب از یوسف بن خالد و صراح —

بیلزن — کنایه از دهقان و مزارع از شرح سکندرنامه —

بیاغالیدن جنبانیدن و آمیختن و برغلانیدن یعنی اغوا نمودن از برهان و رشیدی —

بئس القرین — هم پیوند زشت و مصاحب بد —

بید مجنون — نوعی از بید است که برگهای باریک دارد و شاخهای نازک —

بیرون — مقابل درون و برون بکسر اول مخفف

آلسنت بلفظ شدن و افتادن و زدن و جستن و آمدن و ماندن و دادن و کردن و کشیدن و آوردن و بردن مستعمل از بهار عجم —

بینی زدن + انکار کردن از بهار عجم —

بی حضور شدن — بمعنی بیمار شدن از بهار عجم و در چراغ هدایت بمعنی بی نماز شدن —

بیت غزل برکن — یک بیت یا دو بیت ضعیف المضمون که شاعر در چند اشعار برجسته و پرمضمون خود داخل نموده غزل باتمام رساند —

بیره برداشتن — کنایه از اراده کردن بالجزم چه در زمانهٔ سابق در سلاطین هند رسم بود که پیش امرا برای انصرام رسانیدن مهم بیره پان می انداختند هر کسی که آنرا برداشتی انصرام آن مهم بذمهٔ او واجب شدی —

بیضه در سر کسی شکستن و بیضه در کلاه در شکستن کنایه از مغلوب ساختن کسی از چهار شربت و در سراج اللغات بمعنی رسوا کردن —

بیضه افگندن — ترسیدن و زهره باختن از مصطلحات

بیرو — بی مروت —

بیگانه — غیر و ناآشنا و بمعنی نادر نیز آمده —

بی سکه — بیقدر و بیمقدار از مصطلحات —

بینی کوه — برآمدگی سر کوه از مصطلحات —

بینه — بالفتح و یای تحتانی مشدده مکسوره و نون مفتوح بمعنی حجت روشن و گواه از منتخب و شرح نصاب و کنز —

بیوه — در سکندری و مؤید بالفتح نوشته و صاحب بهار گفته که بکسر صحیح است —

بیجاده — بالکسر جوهریست سرخ که مانند کهربا خذ کاه کند و قسمی از آن زرد باشد از رشیدی و کشف و برهان و سراج —

بیضه — بالفتح تخم مرغ و بمعنی خود آهنی که سپاهیان بر سر نهند و بمعنی جماعت و گروه و بمعنی کرما و میان هر چیز و میان شهر و نواحی و نوعی از درد سر که بتمام سر محیط باشد از منتخب و لطائف و شرح تحفة العراقین و

شرح نصاب —

بیاره — بفتح بروزن شراره درختی که ساق آن افراشته نبود مثل کدو و خیار از سراج —

بیرانه — بالکسر بمعنی ویرانه —

بیبیه — بیای معروف بمعنی معشوقه و این مصغر است و مخفف بی بی است —

بیگه و بیگاه — بالکسر بمعنی وقت شام از برهان —

بی سر و سامانه — یعنی بطور بی پروایان —

بیله — بیای مجهول زمین خشکی را گویند که در میان آب دریا و رودخانه واقع شود و بمعنی بیلک و بمعنی رخساره و بمعنی خریطهٔ ادویه از جهانگیری و شرح خاقانی و بمعنی قباله و منشور نیز آمده و بیله در ترکی بکسر بای موحده و یای تحتانی غیر ملفوظ و فتح لام —

بیرله — بالکسر و تحتانی غیر ملفوظ ظاهر و لفظ بمعنی باهمیت

بیگوئی — بکاف عربی مرادف بکیش بی رفیق از مصطلحات

بیحضوری — بیماری و ناتوانی زیرا که موجب قصور در عبادت و معاش است —

بید طبری — نوعی از بید که شگوفه دارد —

بی اندامی — بی ادبی —

بیوگانی — بفتح موحده و ضم تحتانی و کاف فارسی شادی کتخدائی که آنرا در ترکی طوی گویند چه بیوک عروس را گویند از مصطلحات —

بی نمازی — کنایه از حیض از مصطلحات —

بیضاوی — منسوب بسوی بیضا که شهریست در فارس از لب الالباب —

بیت المالچی — کسیکه از طرف سلطان بر بیت المال مشرف باشد —

بیقرینگی — نیامیختن چیزی بچیزی و مراد از آن یکتائی در امر و ثانی نداشتن و رکاری از شرحی نوشته شد —

بیضی — بالفتح و ضاد معجمه رطوبتی است سفید و شفاف مانند سفیدی بیضهٔ مرغ در میان چشم مابین پرده

عنبیه و عنکبوتیه —

بیرونی — بمعنی بی توجهی و بیمروتی و بیرونقی از شرح زلیخا و قران السعدین —

بیرنگی — بیچونی حق و نزد محققان ظهور احدیت است و اشاره وحدت که عبارت از مرتبه بیمرتبه بود که اسقاط اضافات ذات مبرا از لباس اسما و صفات است تعالی و تقدس از برهان —

بید باغی — بی اتفاقی طبیعت که از ضبط خشم بهم میرسد —

بیجگری — بمعنای که ضد بهادری است —

باب بای فارسی

فصل بای فارسی مع الف

پا — ترجمه رجل و بمعنی بیخ و بنیاد و تمکین و استقرار و تاب طاقت همه مجاز است و بمعنی تخت که مقابل فوق است از بهار عجم —

پای ترسا — پیالهٔ شراب خوری —

پارسا — مرکب از پارس که مرادف پاس است و الف که چون لاحق کلمه شود افادهٔ معنی فاعلیت کند پس معنی ترکیبی پاسدار باشد چون او حافظ نفس خود است از منهیات لهذا باین اسم مسمی گشت و بمعنی پارسی یعنی منسوب بملک پارس باین معنی الف پارسا برای نسبت است مصرع ساقی بده بشارت پیران پارسا را + یعنی پیران پارسی را از رشیدی و برهان —

پالا — بمعنی اسپ کوتل از رشیدی و برهان —

پای کوب — بمعنی رقاص —

پاشنه کوب — کسیکه در پس گریخته بدود و بعربی متعاقب گویند

پا بر کاب — بمعنی رفتن —

پای شیب — مکانی است در راه مکه در آنجا عقبه است که چون شیطان بآنجا رسد در شیب می افتد از کتاب شرح خاقانی —

پان رخصت — در بعض بلاد هند رسم است که بوقت رخصت کردن پان بشخص رونده میدهند —

پابست - بمعنی بنیاد عمارت و بمعنی محکم و بمعنی گرفتار نیز آمده -

پانصدی ذات - بدانکه صاحب منصب پانصدی ذات را هشت لکه دام مقرر باشد چون چهل دام یک روپیه میشود بدین حساب هشت لکه دام را بست هزار روپیه شدند

پایکلات - بکاف عربی مکسور و در آخر فوقانی فنی است از کشتی که حریف را از کمر گرفته چنان بردارند که پایش بلند شود از بهار عجم -

پای تخت - شهری که بادشاه دران سکونت دارد و بعربی دار السلطنت گویند -

پای رنج - اُلی حرم و چیزیکه بقاصد یا مهمان داده شود از برهان و رشیدی -

پاسخ - بضم سین مهمله بمعنی جواب از برهان و کشف و رشیدی و مؤید و مدار -

پاید - بفتح یای تحتانی بمعنی قائم ماند -

پابندی - رسن و دام -

پامرد - برای مهمله مددگار که در کار کسے مردانه آید از لطائف و برهان -

پاژند - بفتح زای فارسی آلتی است آهنی که بدان آتش را شکنند و بگیرند و بمناسبت همین معنی نام تفسیر ژند که کتاب زردشت است در بیان دین آتش پرستی از رشیدی و برهان و مدار -

پازهر - زهر مهره در اصل پاد زهر بود یعنی پاک کننده زهر چه لفظ پاد بمعنی شستن آمده است بکثرت استعمال دال او حذف شد از جهانگیری و برهان و صاحب رشیدی چنان نوشته که پازهر مخفف پادزهر است مرکب از پاد بدال مهمله که بمعنی پاسبانی است یعنی مرکب پاس دارنده زهر و فادزهر معرب آن باشد -

پالگیر - نام قومی است در ملک دکن -

پاکار - پیادهٔ تحصیلے و خدمتگار و مزدور و خاکروب

پای کار - باضافت جائی که مصالح فراهم آورده زیر عمارت انبار کنند -

پاکیزنام - داو از کشتی که بیک دست پای حریف گرفته بدست دیگر رو برگردن آوردن -

پار - بمعنی سال گذشته که پارسال باشد -

پارار - سه سال گذشته را گویند -

پالغز - جای لغزیدن پا و بمعنی لغزیدن پا نیز آمده و گاهی مراد باشد ازین خرابی و جرم و خطا از برهان و بهار عجم -

پاسنگ - سیاهی و دلال و شوم قدم را نیز گویند از مصطلحات -

پاکش انداز - یعنی تمامش انداز ای حریف را بخوبے وجه زیرکن از بهار عجم -

پا افراز - بمعنی کفش از برهان -

پائیز - بکسر همزه که حرف سوم است و یای معروف و زای معجمه بروزن تاثیر بمعنے فصل خزان و آن مدت ماندن آفتاب است در میزان و عقرب و قوس و بعضی بمعنی تیرماه نوشته از رشیدی و برهان و جهانگیری و مؤید و کشف و لطائف -

پارس - بکسر حرف این لفظ که رای مهمله باشد اکثر از وزن شعر ساقط می آید و ساکن باشد بمعنی ملک فارس که موسوم است بنام پارس بن سام بن نوح علیه السلام زیراکه در تصرف او بود و در قدیم تمام ایران را پارس میگفتند و حالا هم شهر است غیر از یزد و کرمان و بیضا و اصطخر و فیروز آباد از کشف و برهان و رشیدی و خیابان و دیگر آنها و پارس در ترکی پلنگ ماده را گویند از فردوس اللغات -

پابوس - بمعنی پابوسیدن و پابوسنده هر دو آمده -

پاس - بمعنی محافظت و ربع روز یا شب چراکه نگاهداشت هر پهر بیک پاسبان تعلق دارد و بخاطر فقیر میرسد که چون اینقدر وقت را بشمار گهر بها پاس دارند لهذا مجازاً آن مدت وقت را پاس گویند از رشیدی و شمسی و برهان و در بهار عجم بمعنی بخشی از روز یا شب -

پالوش - کافور مغشوش و بسین مهمله و بای موحده نیز آمده از برهان -

پاغوش - بغین و شین معجمتین و واو معروف

غوطه از رشیدی -

پابندہ کیش - نام شهرے و بعضے شارحین گلستان پابند بمعنی زمین و گل و لای نوشته کیش نام جزیره -

پالایش - صاحب کردن -

پاداش - بشین معجمه مطلق جزا و جزاے بدن از برهان -

پای توغ - بضم تای فوقانی و واو مجهول و غین معجمه منصب علم برداری چه توغ در ترکی علم فوج را گویند -

پای کلاغ - بضم کاف عربی و غین معجمه مراد از قلم چراکه مثل پای زاغ سیاه و خشک میباشد و نوعی از خط ارباب دیوان که نهایت زشت باشد -

پایک - بفتح تحتانی بمعنی پیاده -

پاک - ترجمه طاهر و بمعنی همه و تمام نیز مستعمل است -

پادنگ - بفتح دال مهمله و سکون نون و کاف فارسی چوب شالی کوب که بهندی ڈھینکلی گویند و آن آلتی است چوبی گلخن افروزان و کاغذ سازان را که چوب پا بر یک سر آن نهند سر دیگرش بلند شود و همین که پا بر دارند سر آن در هاون رود مرکب از لفظ پا و دنگ که نام چوب مذکور است زیراکه بپا حرکت می یابد از برهان و رشیدی و غیر آن -

پالهنگ - رسنیکه بلجام بسته اسپ کوتل را بآن کشند در محاورهٔ هندی باگڈور خوانند و تحقیق آنست که پالهنگ مرکب است از لفظ پالا که بمعنی اسپ کوتل است و آهنگ و هنگ بمعنی قصد کردن و کشیدن بوقت ترکیب یک الف را بسبب اجتماع الفین حذف کردند پالاهنگ شد بعد ازان تخفیف نموده پالهنگ گفتند از خیابان و رشیدی و برهان -

پای در گل - گرفتار و حیران -

پایمال - بمعنی خراب -

پاچال - بجیم فارسی گوی باشد که جولاهه بوقت بافتن پای در آن اندازد و بهندی اگرگهه گویند از برهان -

پای دام — دامی باشد تا جانوران پرنده را با آوازه نسبوی خود کشند از برهان و در شرح نصاب نوشته که پایدام بمعنی تنگه که نوعی از دام است —

پاردم — بضم دال بمعنی قیچی زین اسپ از لطائف و برهان

پاسن — بکسر سین مهمله و سکون نون بمعنی پاشنه از شرح قران السعدین —

پاکوفتن — رقص کردن از برهان

پالائیدن — بمعنی صاف کردن از برهان —

پابرنجن — حرف سوم بای موحده مکسوره و نون و جیم عربی بمعنی خلخال از برهان —

پالودن — صاف کردن —

پارگین — بکاف فارسی بر وزن آستین جوی کوچک که دران آب حمام و غسلخانه و مطبخ و غیره جمع شود از مدار و برهان

پاریدن — پرواز کردن از برهان —

پاپیدان — حرف سوم یای تحتانی صف نعال اعنی صف آخرین مجلس که دران جا کفش از پا گذارند و بمعنی ضامن و کفیل و بمعنی رسن و گروه و بمعنی ایلچی گری و نگهبانی از برهان —

پالان — پلاسی که بر پشت خر اندازند —

پاییدن — پایداری کردن از خیابان —

پا علم رنگین کردن — بحذف اضافت پا آنست که کسی از فوج شکست یافته زیر علم خود ایستاده برای رنگین کردن پای علم گوسپند ذبح کنند

پا دراز کشیدن — غلطیدن و دعوی کردن از بهار عجم —

پای علم خواندن — کسیکه در ایام عاشوره بزیر علم حیدری خوانند —

پا بدر از کسی گردانیدن — کنایه از عاجز ساختن اوست چنانکه هندیان گویند ٹنگری تلے سے نکال دینا از شرح گلگشتی —

پاچناریان — بفتح جیم فارسی و نون و رای مهمله جمع پاچناری و پاچنار مقامی است در ایران که ساکنان آنجا ارذل و نامستعید اند لهذا هر مردم کم قدر و فرومایه و خدمتگار را پاچناری گویند از مصطلحات و چهار شربت —

پای پاچان — رسمی است درویشان را که چون کسی گناهی کند او را بصف النعال که مقام استغفار است بیک پا استاده

کنند و گوش او بدست او گیرانند از مؤید و برهان —

پای ورشن — بفتح شین معجمه و نون زیر غرفه نشین ایوان سلطان و این لفظ هندی است اصطلاح شاهان دهلی —

پای خاکی کردن — پیاده آمدن و قدم رنجه کردن از برهان و بعض شروح —

پا بقدر گلیم دراز کردن — بقدر دسترس و مقدار خود کار کردن —

پا بالا نهادن — دویدن و شتاب رفتن از مصطلحات

پا جفت کردن — در تلاش کاری سعی فوق از مقدور بجا آوردن از مصطلحات —

پا بسنگ آمدن — ضرب خوردن در پا از سنگی که در راه باشد بهندی ٹھوکر گویند و این کنایه است از پیش آمدن مخاطره —

پا گرفتن — قیام گرفتن از مصطلحات —

پاکیزه — منسوب بپاک زیرا که مرکب است از لفظ پاک و یزه که کلمه تصغیر و نسبت است و نظیر این آتشیزه بمعنی کرم شب تاب چون کلمه نسبت زائده نیز می آید میتوان گفت که پاکیزه مزید علیه پاک بود یا مرکب از لفظ پاکی و زه بود یعنی چیزیکه زاده از پاکی باشد از بهار عجم —

پاغنده — بضم غین معجمه غلوله پنبه منقول از جهانگیری —

پاتیله — دیگ دهن فراخ از برهان —

پاچاه — گوی باشد که جولاهه بوقت بافتن هر دو پا دران می اندازد و بهندی گرگه گویند از برهان —

پالگانه — بلام و کاف فارسی و نون بام بلند و دریچه خانه و پاسنگ ترازو از برهان —

پابرهنه — یعنی کهنه و چیزیکه سالها برو گذشته باشد —

پاگاه و پایگه — طویله اسپان مرکب است از پا که بمعنی پست و گاه بمعنی جاگه یعنی جای پای چهارپایان و هم مخفف پایگاه بمعنی قدر و مرتبه و منصب —

پاره بمعنی رشوت و این فارسیت قدیم از برهان و شرح نصاب —

پارسه — بسین مهمله گدا را گویند — و در برهان بمعنی گدائی نوشته —

پاچیله — بکسر جیم فارسی پاتابه از لطائف —

پادشاه — بیای فارسی صحیح است و ببای عربی هم آمده و اینکه در هندوستان ببای عربی شهرت دارد ظاهر از جهت آنکه جزو اول است از کلمه مذکور که بزبان هندی قبیح است و لفظ پادشاه مرکب است از پاد و شاه لفظ اول که پاد است بمعنی تخت باشد چه در اصل پات بود تای فوقانی را بدال بدل کردند لفظ پات بمعنی پاسبانی و پائیدن نیز آمده و لفظ شاه بمعنی خداوند است از برهان و جهانگیری و چراغ هدایت و غیره —

پایه — سوای معنی مشهور بمعنی مرتبه و رتبه و بمعنی زبون و خوار نیز آمده از لطائف —

پاکی — معروف و استره از مصطلحات —

پاچه — بجیم عربی در مردم اطلاق لیکن در کلام قدما یافته نشده و آنچه جمع آن پاچها گویند از تصرف فارسی زبانان منسوب است و بعضی گفته که مرکب است از پا بمعنی تحت که مقابل فوق است و چه که کلمه نسبت است چنانکه میانچی بر این تقدیر معنی ترکیبی آن منسوب به تحت باشد پس اطلاق آن بر فرومایه مجاز است از بهار عجم —

پاچناری — منسوب به پاچنار که مقامی است در ایران که ساکنان آنجا قوم ارذل باشند از مصطلحات و صاحب بهار عجم نوشته که اگرچه پاچناری قوم فرومایه را گویند لیکن در محاورات بمعنی خدمتگار دائم الحضور مستعمل است

پارگی — بکاف فارسی کهنگی و دریدگی و حوض کوچک که آب غسلخانه و مطبخ دران جمع شود —

پائین پرستی — خدمتگاری —

پاکوبی — کنایه از رقص —

پای کم آوردن از کسی — کوتاهی کردن در کار بمقابله کسی

پای نهادن بر چیزی — کنایه از ترک کردن آن چیز است

پالای — صاف کننده و بیزنده از برهان —

پارکالی — بکسر رای مهمله و یای معروف کنایه از مقدار قلیل چه پار بمعنی ذلیل و خوار و زبون و کالی طبقه خرد از شرح خان آرزو و مستفاد از لطائف و برهان —

پالانی - اسپ باربردار -

پایمردی - بمعنی مددگاری از خیابان -

فصل بای فارسی مع تای فوقانی

پتر - بفتحتین پارهای آهنی پهن کرده شده و این لفظ است مشترک در هندی و فارسی مگر در هندی تای فوقانی ثقیل باشد و آرند از شرح خاقانی -

پتک - بضم اول و سکون تای فوقانی و کاف عربی آهن سطبر بادستهٔ چوب که بدان آهن را سکوبند و بعربی آنرا مطرقه گویند و بهندی گهن نامند از برهان و شرح نصاب خصوصاً از شرحیکه از مولانا یوسف بن نافع است -

پتوه - بالفتح نوعی از کشتی که از چوب سازند و این لفظ هندی است -

پتیاره - بالفتح آفت و بلا از برهان -

فصل بای فارسی مع خای معجمه

پخچ - بفتح اول و سکون خای معجمه و جیم فارسی بمعنی کوفته و پهن شده و بمعنی پست نیز آمده و بمعنی پژمرده از برهان -

پخج - بضم بای فارسی و خای معجمه بزبان خراسان برازرا گویند یعنی سرگین آدمی وغیره از شرح گلستان و از لغات ترکی بثبوت میرسد که لفظ ترکی است -

پخته‌خوار - مردم آرام طلب گرانجان و بمعنی گدا هم آمده و بمعنی داماد نیز مستعمل شده از بهار عجم -

پخس - بفتح اول و سکون خای معجمه و سین مهمله بمعنی پژمرده و گداخته از برهان -

پخسید - بالفتح پژمرده و پخسیده از لطائف -

پخشه - بالفتح پنبه که از دانه جدا کرده شده باشد از رشیدی -

فصل بای فارسی مع دال مهمله

پد - بالفتح درختیست که ثمر ندارد از برهان -

پدرود - بالفتح و بالکسر بمعنی وداع از رشیدی و در بهار عجم بالضم و بالکسر وداع کردن و ترک گفتن -

پدیدار - بفتح اول بمعنی ظاهر او آشکارا از برهان -

پدر - بکسر اول و فتح دوم بروزن اسپند بفتح اول چنانکه مشهور است از موئد -

پدرام - بالکسر آراسته و خرم و بیای عربی بمعنی اسپ سرکش از رشیدی و موئد و مدار و جهانگیری و برهان -

فصل بای فارسی مع ذال معجمه

پذیرا - بفتح و بکسر و بمعنی مقبول و بمعنی استقبال نمودن -

پذیره - بالکسر بمعنی استقبال کردن و پیش کسی رفتن و بمعنی مقبول نیز آمده از مدار -

فصل بای فارسی مع رای مهمله

پرشکنا - بالضم مراد از معشوق و نیز میتواند که بمعنی عاشق باشد و الف در آخر برای فاعلیت است از شرح قران السعدین -

پروا - بالفتح بمعنی فرصت و التفات و توجه و فراغت و میل و رغبت از رشیدی و جهانگیری و چراغ هدایت و فرهنگ وسی گوید که بمعنی خوف و بیم و بعضی اهل تحقیق نوشته اند که لفظ پروا در عرف عام بمعنی احتیاج و التجاست اما بدین معنی نیست بلکه بمعنی فرصت و فراغت است لهذا صاحب سراج فرصت را بمعنی پروا نوشته و حق آنست که لفظ مشترک است گاهی بمعنی فرصت آید و انکار ازین دو معنی دور از حسنات است و چون در احتیاج از محتاج الیه خوفی و رعبی در خاطر می باشد بمعنی خوف و بیم نیز درست باشد از سراج اللغات و در بهار عجم نوشته که نفی پروا بلفظ نادشتن هر دو آمده -

پرهجا - بفتح اول و کسر رای مهمله و ضم ها بمعنی آتاقه یعنی کلغی -

پرده - بمعنی خیمهٔ خرد بمعنی سطرب از بهار عجم -

پرپا - کبوتر پاموز -

پرتاب - بالفتح بمعنی انداختن و نوعی از تیر که بسیار دور رود و مسافتی که میان موضع رها کردن تیر و محل افتادن تیر و قع باشد از برهان و سراج اللغات و غیر آن -

پرت - بالضم بمعنی پروا و از راه یکسو شود از لطائف -

پرند - بفتحتین حریر ساده و بافته ابریشمی و بمعنی تیغ و جوهر تیغ و پروین که آنرا ثریا گویند از کشف و رشیدی و برهان و جهانگیری و سراج اللغات و سروری -

پرستار - بفتح اول و ثانی بمعنی مطلق خدمتگار خواه غلام باشد خواه کنیز خواه مرد خواه زن که بخدمتگاری نوکر باشد و آنکه بعضی مردم هندوستان مخصوص بمعنی کنیز دانند خطاست از سراج -

پرده دار - دربان -

پروار - بالفتح و هر دو رای مهمله خانهٔ تابستانی که سرد باشد و ران جانوران چارپایه نگاهداشته پرورش نمایند تا فربه شود و مجازاً بمعنی فربه آید از رشیدی و بهار عجم و سراج -

پرگار - بالضم گاهی بمعنی دانا و عیار باشد و بالفتح قلم آهنی دو شاخه که بدان دائره کشند مجازاً گاهی بمعنی دائره و حلقه و طوق نیز می آید از شرح قران السعدین وغیر آن و بعضی پرگار بالفتح که بدان دائره کشند بکاف فارسی خوانند بدلیل آنکه معرب این فرجار است چه کاف فارسی را در تعریب بجیم عربی بدل کنند نه کاف عربی را -

پروردگار - بدال موقوف نه بکسر دال مرکب از پرورد که ماضی بمعنی مصدر است و گار بکاف فارسی افادهٔ معنی فاعلیت کند پس پروردگار مجموع بمعنی پرورنده و اکثر اطلاق این لفظ بر باریتعالی است -

پر - بالضم نقیض خالی و نسبت آن بظرف دیده شده چنانچه شیشه از شراب پر است و گاهی بمظروف نیز نسبت کنند و این کم است در نصورت حوض از آب پر است و آب در حوض پر است هر دو صحیح باشد و لفظ پر بمعنی بسیار نیز آمده و بالفتح بمعنی برگ کاه نیز آمده و بمعنی گوشه و کنارهٔ هر چیز از چراغ هدایت و رشیدی -

پرهٔ زنبور - خسبی از برقع جالی دار -

پریر - بفتح اول و یای مجهول و هر دو رای مهمله بمعنی پریروز از شرح نصاب و سراج و در بهار عجم نوشته که پریر بروزن حریر روز پیش از روز گذشته -

پرویز - بالفتح بروزن ابرنر نام بادشاه که او را خسرو گویند و او عاشق شیرین بود و نام پدرش هرمز بن نوشیروان است و او را پرویز از آن نام کردند که پرویز بزبان پهلوی ماهی را گویند و او شکار ماهی را بسیار دوست میداشت و مصنف مفتاح العلوم پرویز بمعنی عزیز و ارجمند نوشته و نیز نوشته اند که پرویز غربالی باشد که بدان شکر بیزند چون او شکرین کلام بود لهذا پرویز نام کردند از برهان و سراج اللغات -

پرداز - بالفتح و دال مهمله و زای معجمه بمعنی تحریر باریک که گرد تصویر و نقوش مصوران میکشند چنانچه بر تصویر برگ بجای رگهایش خطوط سازند و بمعنی آرایش و مشغول شدن -

پرورز - بفتح اول و سکون دوم و فتح واو در آخر زای معجمه فراویز یعنی سنجاف دامن جامه وغیره از برهان -

پرطاس - بالفتح و سین مهمله نام ولایتی است از حدود روس و نوعی از پوستین روباه که از ملک پرطاس پیدا شود از کشف و در قاموس نوشته که نام قومی است که رنگ ایشان سرخ باشد -

پرسیاوش و پرسیاوش - شکلی است بر آسمان از طرف شمال منطقه مرکب از بیست و شش کواکب و آنرا حامل راس الغول نیز گویند از شرح چغمینی فارسی و شرح تذکره نصیر الدین طوسی وغیره -

پریش - بفتح اول و یای تحتانی مجهول و شین معجمه صیغه امر است بمعنی پریشان بکن بترکیب اسم معنی اسم فاعل می بخشد چون خاطر پریش بمعنی پریشان کننده خاطر از برهان وغیر آن و در سراج اللغات بکسر بین و یاے مجهول آمده -

پرخاش - بالفتح جنگ و خصومت از برهان و فرهنگ ابراهیم شاهی بباے موحده -

پرشکستن مرغ - پر باهم جمع کردن مرغ برای پریدن -

پرستک - بکسر اول و کسر ثانی و سکون سین مهمله و ضم فوقانی و کاف عربی طائریست کوچک سیاه که در سقف عمارات پخته از پر آشیانه سازد و باسم ابابیل شهرت دارد از برهان و جهانگیری -

پردل - بهادر و شجاع -

پرتگال - بالفتح و تای فوقانی موقوف و کاف عربی نام ملکی و قومی از فرنگ که پرتگیش مبدل آنست و نوعی از ثمر است که بعد از هفت بار کشیدن حاصل میشود -

پرچم - بالفتح و جیم فارسی نیز بفتح چیزی است که از پشم سیاه ملیدا ساخته بسر علم بندند و بمجاز موی قسم گاو کوهی را نیز سگتمه باشند از سراج اللغات و در برهان و لطائف نوشته که بمعنی سیاهی دام گاو کوهی است و بمجاز بمعنی زلف و کاکل نیز می آید -

پرسم - بالفتح و ضم سین مهمله بروزن گندم آرد خشک که بر رغیف نان پاشند بهندی پلتهن گویند از برهان -

پرخچم - بضم اول و فتح خای معجمه کنایه از مبالغه در شعر و ... از شرح خاقانی -

پرپت زدن - بر دوش گردان و رفتار نمودن از اصطلاحات -

پرچین - بالفتح حصاری که از خار و چوب گرد کشت و خانه میسازند و نیز محکم شدن میخ وغیره در چیزی از برهان و مصطلحات -

پریشان - صاحب بهار عجم نوشته که یک تن است بمعنی پراگنده و در جهانگیری و برهان بفتح اول و یاے مجهول لیکن معروف فصیح است -

پرداختن - بالفتح مشغول شدن و نواختن ساز و فارغ شدن و خالی ساختن و آخر رسیدن و رفع نمودن و ترک کردن و تمام شدن و بمعنی آراستن از جهانگیری -

پرچین شدن - بالفتح محکم شدن چیزی در چیزی چون میخ آهنی در تخته فرو رفته محکم شود گویند که میخ پرچین شد از مصطلحات و سراج -

پرباد گشتن و پرباد شدن - هر دو بالضم متکبر و مغرور شدن

پرانیدن و پراندن - لاف زنی کردن و مبالغه در مدح کسی و تعریف بیجا کردن از مصطلحات -

پربیدن - تفاخر کردن و تکبر نمودن و جستن چشم مدام چنانچه جستن چشم و لب از شرح -

پرهین - بروزن لشترن بمعنی تره خرفه از برهان -

پرتابیان - بالفتح تیر اندازان از برهان و رشیدی -

پری خوان - افسونگر از برهان -

پرنیان - بالفتح حریر چینی که منقش باشد منقول از شرح نامه -

پرن - بفتحتین بمعنی پروین که بعربی ثریا گویند از سروری و برهان -

پروین - بالفتح شش ستاره کوچک که باهم مجتمع اند و آن در ایام زمستان از اول شب نمایان باشند -

پرویزن - بالفتح بمعنی غربال از سروری و برهان اللغات -

پرستو - بکسر اول و کسر ثانی و سکون سین مهمله و ضم تای فوقانی طائریست کوچک و سیاه که در سقف و عمارات پخته از پر آشیانه سازد و باسم ابابیل شهرت دارد از برهان و جهانگیری -

پرتو - بفتح اول و فتح تای فوقانی بمعنی فروغ و روشنی و عکس و شعاع که از جرم نورانی ظاهر شود و بمعنی سایه چنانکه مشهور شده خطاست از برهان و کشف و بهار عجم -

پرسه - بالضم گدایی رسمی از مصطلحات -

پرقانه - بمعنی موقلم نقاشان چه مصوران خط از پر باریک قاز خامه درست مینمایند از مصطلحات -

پروانه - نام جانور معروف و این مرکب از پرو انه بمعنی ستاره است و مجازاً بمعنی نور چراغ و شمع لفظ انه که کلمه نسبت است یا مرکب از پر و لفظ وانه بود که کلمه نسبت است چنانکه انگشتوانه بمعنی زنگیر و لفظ پروانه بمعنی روباهی که همراه شیر ماند و آواز بلند میکند و بمعنی خط حکم امیران بر عمال وغیره و نیز پروانجات جمع آن و این تصرف فارسی دانان مشهور است چنانکه فرمان که لفظ فارسی است جمع آن فرامین می آرند از بهار عجم

پرگنه - بالفتح اول و سکون ثانی و نات از برهان -

پرزه آنچه بر سقرلات بهم رسد و آنچه زنان بخود برگیرند و لیقهٔ دوات از برهان -

پره - بالفتح و تشدید ثانی صف لشکر و بمعنی برگ کاه خرد و کوچک از هر دو چیز و قفل که بوقت بستن در آنرا اندرون قفل داخل کنند بهندی جهبا گویند و بمعنی جانب راست و چپ و نرمهٔ بینی و یک سنگ آسیا و چرخ دولاب از لطائف و برهان -

پرده - بمعنی حجاب و آنچه از روده یا برنج یا نقره بر دستهٔ طنبور و ستار وغیره بندند برای نگاهداشتن انگشتان و حفظ مقامات موسیقی و بسبب کثرت استعمال بمعنی مطلق آهنگ مستعمل شده و بمعنی مقامات نیز آمده چنانچه پردهٔ عشاق و پردهٔ خراسان و پردهٔ عراق و پردهٔ یاقوت و پردهٔ و پرسال و پردهٔ بلبل و پردهٔ قمری و پردهٔ چغانه و تحقیق آنست که حقیقت مقامات دوازده گانه جدا است و حقیقت پرده و شعبه جدا از بهار عجم و سراج اللغات -

پوریای ولی - بالضم و حرف ثالث یای تحتانی لقب پهلوان محمود خوارزمیست و گاهی مراد باشد پهلوان کهن سال مشاق فن کشتی که سرآمد پهلوانان زورخانه بود لهذا هر کسیکه از کشتی گیران وارد زورخانه میشود اول قدمبوسی پوریای ولی میکنند ازین جهت گاهی از لفظ پوریای ولی مجازاً بمعنی معزز و مکرم گیرند از بهار عجم و چراغ هدایت و شرح گل کشتی -

پردهٔ عنبی - نام طبقه از طبقات هفتگانهٔ چشم است که ملتحمه و عنبیه و شبکیه و عنکبوتیه و شحمیه و صلبیه و قرنیه است از مصطلحات -

پرده زنبوری - خانه جالی دار -

پرده بازی - مرادف شب بازی از مصطلحات -

پردانی - بالفتح و حرف پنجم نون نام پیچی از کشتی و آن گرد حریف گشته یا لنگ ناگهان بر داشتن وا

جاری بودن است از بهار عجم و چهار شربت -

پرپای - بالفتح کبوتران پاموزه -

پری - بالفتح اول و یای معروف بمعنی مطلق جن و در عرف حال نوعی از زنان جن که بنهایت خوبرو باشند استعمال نمایند و بیای مجهول بمعنی روز گذشته است که مخفف پریر باشد و پریر نیز بیای مجهول است چون یای مجهول و واو مجهول در روزمرهٔ عراقیان بلکه اکثر اهل ایران نمانده و همه معروف شده بمعنی روز گذشته هم بیای معروف خوانند از سراج و بهار عجم و نیز در بهار عجم نوشته که پری نوعی از قماش است در نهایت ملایمی لیسان مخمل خوابگی هم دارد و زنگار رنگ میباشد و از آن مسند و فرش وغیره می سازند -

پریخوانی - افسونگری و عزیمت خوانی از لطائف -

پردگی - بالفتح و دال مهمله نیز مفتوح منسوب به پرده و مراد از آن محبوب پرده نشین باشد و گاهی بمعنی حاجب پرده هم آید از سراج اللغات و بهار عجم -

پر افشانی - ترک علائق کردن -

فصل بای فارسی مع زای معجمه

پز - امر است از پزیدن -

پزشک - بکسرتین و حرف ثانی زای معجمه و سکون شین معجمه و کاف عربی بمعنی طبیب از جهانگیری و برهان و در رشیدی بکسرتین و بای موحده -

پژمان - بفتح اول و سکون زای معجمه فارسی بمعنی بی رونق و غمگین از سروری و کشف و مؤید و در بهار عجم نوشته که پژمان مرکب از پژم که بمعنی کوه است و الف و نون نسبت بجهت انجماد طبیعت و افسردگی پژمرده و مانده و غمگین و هر چیز افسرده و بی نشو و نما اطلاق کنند و در برهان بهر سه حرکت حرف اول و در جهانگیری و رشیدی بالکسر و بالفتح -

پژوهیدن - بفتح اول و ضم زای معجمه فارسی جستن از کشف و در جهانگیری بکسر است و در سراج اللغات نیز بکسر اول بمعنی تفحص -

پژاوه - داش خشت پزان که در آن خشت پزند عوام آنرا پژاوه گویند

پژولیده - بکسر اول و زای فارسی پریشان گرده شده از برهان

پژمرده - بالکسر نیز مضموم بی رونق و غمناک و مجازاً بمعنی بی طراوت از برهان و جهانگیری و در سراج اللغات بالکسر و بالفتح هر دو آمده -

فصل بای فارسی مع سین مهمله

پست - بالکسر آرد غله بریان که بهندی ستو گویند از برهان -

پسر - مرادف پور و از شان اوست که گاهی مقطوع الاضافت هم آید از معتبر فطرت بیت دلم را برد باز انکه پسر بی رحم بارانی * متاع آرزو ارزان نمی و مطلب گران سازی * ملک گوید بیت دیرینه همکیش دلم زخمی او راست * ما را برادر است تراگر پسر عم است از بهار عجم -

پس خیز - شاگرد و نوشق کشتی گیران چرا که بعد از تمام شاگردان استاد بجهت تعلیم با او کشتی گیرد از بهار عجم و شرح -

پس - بالضم بمعنی پسر از لطائف و در بهار عجم نوشته که پس بالفتح ترجمه فاست که گاهی برای تعقیب آید و گاهی برای تفریع و تعقیب آنست که ثانی را محض تاخر زمانی باشد و اول را مدخلی در وجود ثانی نبود چنانکه گوئی اول زید آمد پس پدرش پس برادرش و تفریع آنست که اول را باوجود تقدم ذاتی و زمانی دخل در وجود ثانی بود چنانکه گفته شود که زید باکل سقمونیا مبادرت نمود پس او را اسهال شد اکل سقمونیا که علت و سبب برای اسهال است و از خواص لفظ پس یکی آنست که مقطوع الاضافت هم می آید چون پس کوچه و پس دیوار و پس فردا و پس نگاه -

پسراک - لفظ ترکی است بمعنی استر که از خصی خر نر اسب ماده پیدا میشود از مصطلحات -

پس آهنگ - بفتح سین که ترکی چنداول گویند از بهار عجم -

پس خم گرفتن و پس سر کردن - رو گردانیدن از مصطلحات -

پس چشم زدن - گریختن از چراغ هدایت -
پس کار از شکستن - ترک مقصود خود کردن و از کاری درگذشتن از سراج اللغات -
پس آورده - ریباسے پس‌خوردن از مصطلحات -
پسنده - بفتح اول و ثانی نوعی از کباب و آن قرصهای قیمه باشد که در روغن بریان کنند و گاهی بی روغن بریان کنند -
پسندیده - بکسر نون برگزیده از مؤید و در برهان بفتحتین است -
پس افکنده - بمعنی چیزیکه از چرخ بازگیرند و نگاه دارند برای وقت دیگر و بمعنی نهال طائران و سرگین دواب از سراج و برهان -

فصل بای فارسی مع شین معجمه

پشم دین آقا - لفظی است که در مقام تحقیر گویند از مصطلحات
پشت - معروف است و بمعنی شخص کون ده و هر چیز یکه برای تقویت نشه داخل شراب کنند از چراغ هدایت -
پشیز - بالفتح بر وزن کنیز بمعنی فلس و پول ریزه که ... مس باشد ظاهر آنست که در دیار عالمگیری مشهور است از سروری و رشیدی و حل لغات و در برهان بکسرتین آمده -
پشک - بالکسر و بالضم و کاف عربی سرگین شتر و گوسفند و آهو و موش بهندی مینگنی گویند از برهان و بالضم در ترکی بمعنی گربه و در لغات ترکی برای معنی گربه بکسر اول و فتح ثانی است -
پشتک - قسمی از حلوای -
پشنگ - بضم اول و فتح ثانی و سکون نون و کاف فارسی نام پدر افراسیاب از رشیدی و در برهان و سراج اللغات بفتحتین نام پدر افراسیاب و نام مبارزے -
پشکال - بالضم موسم برسات از برهان -
پشکل - بالکسر و کاف عربی بکسور سرگین شتر و گوسفند و موش از برهان -
پشت سر کسی دیدن - زوال کسے را دیدن از مصطلحات
پشین - بفتح اول و یای معروف نام پسر کیقباد از سراج و مؤید و برهان و مدار و رشیدی -
پشن - بفتحتین و در آخر نون نام مقامی است از مدار و رشیدی -
پشم در کلاه داشتن - عزت و اعتبار داشتن از مصطلحات و در چهار شربت بمعنی غرور دولت کردن -
پشم در کلاه نداشتن - بمعنی مفلسی و خواری از سراج -
پشم دکن - لفظے است که در وقت تحقیر گویند -
پشم کشیدن - بمعنی هلاک کردن -
پشت دست بزمین نهادن یا گذاشتن - کنایه از کمال فروتنی نمودن و زاری و فروتنی کردن -
پشت زدن و پشت پا زدن - بمعنی رد کردن چیزے از چهار شربت و سراج و مصطلحات -
پشت چشم نازک کردن - اغماز نمودن و تغافل کردن از چراغ هدایت و در کتابی معتبر بمعنی آزردگی و ناز آمیز بمعنی اظهار بدماغی و رنجش و در بهار عجم بناز و غرور دیدن -
پشت کمان بر کسی افگندن - کنایه از تیر انداختن بسوے کسے چه در حالت تیر انداختن پشت کمان جانب حریف باشد از مصطلحات -
پشت دست خائیدن - افسوس و ندامت از سراج
پشم دین و پشم قلمی - بنابر تحقیر و اهانت اسم کسی مقرر کنند از بهار عجم -
پشتواره - مقدارے از بار که بر پشت توان برداشت و پشتاره مخفف آنست از سراج اللغات -
پشت ماهی - کنایه از شب از رشیدی و برهان -
پشت گرمی - مددگاری و تقویت -

فصل بای فارسی مع فا

پف - بالفتح و کاف فارسی بمعنی دستار این لفظ هندیست
لغو - بالضم پف کردن از لطائف -

فصل بای فارسی مع کاف عربی و فارسی

پگ - بالفتح و کاف فارسی بمعنی دستار این لفظ هندیست
پکند - بفتح اول و سکون ثانی و نون فربه و کوتاه قد از جهانگیری -
پگاه و پگه - هر دو لفظ بفتح اول و کاف فارسی بمعنی سحر و فجر از برهان و بهای عربی بمعنی زود از سراج و بهار عجم -
پکلی - بالفتح و کاف عربی نام ضلع از مضافات کشمیر -

فصل بای فارسی مع لام

پلید - بدال صحیحست و بجای دال تای فوقانی نوشتن و گفتن خطاست -
پلاس - بالفتح و بسین مهمله چیزیست مثل کرباس که از ریسمان پوست درخت رسن یا قنب بهندی ٹاٹ گویند و نام درخت ڈھاک که گل آنرا ٹیسو گویند و در مدار و لطائف و سراج نوشته که نوعی از پشمینه سطبر و در بهار عجم نوعی از جامها که کم بها و بمعنی مکر و حیله نیز نوشته اند
پلنگتوش - نام شخصیکه بوکالت توران نزد شاه عباس رفته بود و بعضی از محققین نوشته که پلنگتوش بیای تحتانی است بمعنی پهلوان سینه چه پل بمعنی پهلوان و انک از حروف اضافت و توش بواو مجهول در ترکی بمعنی سینه -
پلارک - بفتح اول و چهارم شمشیر و جوهر تیغ و نوعی از فولاد از رشیدی و سراج و جهانگیری و برهان -
پلک - بفتحتین پوست گرداگرد چشم و بمعنی موی فرد نیز آمده و در بهار عجم نوشته که پلک بفتح اول و سکون لام لحاف چشم و بفتحتین نیز آمده -
پلنگ - بفتحتین نام درنده ایست از رشیدی و مدار و جهانگیری و لطائف و سراج و مؤید و بهار عجم و برهان کسانیکه بکسر اول و فتح لام خوانند یا بمعنی چهارپای دانند غلط است و سراج الدین علیخان آرزو علیه الرحمة در شرح گلستان هم نوشته اند که اکثر مردم بے تحقیق هندوستان پلنگ جانوری را دانند که بهندی

آنرا چیتا گویند و این خطاست زیرا که پلنگ جانور دیگر است که بعربی آنرا نمر گویند و چیتا را در فارسی یوز گویند نه پلنگ و در بهار عجم نوشته که پلنگ درنده ایست غیر از یوز که بهندی چیتا گویند و چارپائی چوبین و باین معنی هندیست که در اشعار بعضے اهل ولایت نیز واقع شده -

پل - بالضم معروف است و بمعنی پلس که آن قرص مسکوک باشد از برهان و آنچه که مثل فلوس از پشت بعضے اقسام ماهی برمی آید -

پل شکستن - محروم کردن از برهان و بهار عجم و بعضے گویند بمعنے غرق کردن -

پلکان - بالکسر و لام مشدد مفتوح و کاف فارسی بمعنی نردبان و زینه چوبین از چراغ هدایت -

پلاو - بالفتح بمعنی الفت و طعام معروف نه بالضم از مؤید و بهار عجم -

پلم - بضمتین بتخفیف لام درخت ڈهاک از برهان و سراج و بالفتح و تشدید لام زینه و مرتبه و ترازو و پایه و غیره نردبان از برهان -

پلیته - پنبه یا ریسمان یا لته تابداده و فتیله معرب آنست تم کلامه مؤلف گوید که فتیله لفظ عربیست غالبا مأخوذ از فتل که بمعنی ریسمان تافتن است ظاهرا پلیته مبدل فلیته خواهد بود و فلیته مشتق از فلیتة که بمعنی ناگاه است و فلیته بمعنی ناگاه گیرنده باشد یعنی جلد و ناگاه گیرنده شعله بآنکه فلیتة قلب فتیله باشد -

پلنگینه - مشابه بپوست پلنگ و نوعی از جامه که در نقوش مشابه بپوست پلنگ باشد -

پلغته - بضمتین و سکون فا بمعنی آتش پاره که بهوا آنرا ببرد و بهندی آنرا چنگاری گویند از رشیدی -

پلچی - بالضم و جیم فارسی الفلوس فروش بمعنی خرده فروش نیز آمده از رشیدی و اگر حرف اول بای تحتانی مضموم باشد بترکی گذربان و گدای راه نشین -

فصل بای فارسی مع نون -

پنجبا - جانور آبی که بفارسی خرچنگ و بعربی سرطان گویند -

پنج دعا - کنایه از پنج نماز -

پنج گشت - بفتح اول و ضم کاف فارسی نباتی است که بهندی سنبهالو گویند از برهان -

پنج نوبت - نوبت پنج وقت که بر در بادشاهان زنند و این از عهد سلطان سنجر مقرر شده است پیش ازین سه نوبت میزدند و نیز عبارت از آن پنج چیز که مینوازند چون دهل و دمامه و طبلک نامی و طاس و نیز کنایه از بانگ نماز پنجگانه از بهار عجم -

پنج و چهار - کنایه از نه فلک با پنج حواس و چهار طبع -

پنهان شکنج - کسیکه پیچ و تاب او مخفی باشد -

پنج گنج - در سراج اللغات نوشته که کنایت از پنج وقت صلوة خمسه و بعضی خمسه نظامی گفته و بعضی نوشته که عبارت است از پنج خزانه از جمله هشت گنج پرویز و آن اینست اول گنج بادآورد که آنرا شایگان نیز گویند دوم گنج گاو سوم گنج عروس چهارم گنج سوخته پنجم گنج شاد آورد از برهان و غیر آن -

پنج ارکان حج - نزد شافعی اول احرام بستن دوم سعی کردن میان صفا و مروه سوم وقوف عرفات چهارم مزدلفه پنجم طواف کعبه و نزد امام اعظم رح سه ارکان سوای سعی و مزدلفه -

پند - بالفتح نصیحت بلفظ کردن و بردن و پذیرفتن و شنیدن و دادن و گفتن مستعمل است -

پندار - بالکسر تصور و تکبر و خیال از برهان و جهانگیری

پنجره - هرچه مشبک باشد و آنچه از چوب و غیره جالی سازند -

پنبه دوز - بمعنی کهنه دوز غلط است صحیح پنبه دوز است برخلاف کفینه توز بمعنی کسیکه پارچه کهنه و خرقه و امثال آن دوزد از سراج اللغات -

پنج حس - یکجای بهادر شده بسین مهمله پنج قوتهای دریافت و آن سمع است و بصر و شم و ذوق و لمس

و تفصیل این در تحقیق حواس خواهم نوشت -

پنجه الماس - پنجه فولادی که کشتی گیران بر کمر زنش بهار زنند و الماس در پنجا بمعنی فولاد است از بهار عجم -

پنج نوش - نوعی است از ترکیب که مرکب باشد از سیماب و مس و آهن و فولاد و طلق و ریم آهن و این را بهندی پانچ اهرت گویند یعنی پنج آب حیات و اطبای فرس فقط ریم آهن را گویند و معرب آن فنجنوش است از شرح خاقانی -

پنبه دهن - کنایه از کم گو و کم سخن از بهار عجم -

پنبه کردن - بمعنی نرم ساختن و جاجب کردن از لطائف -

پنگان - بالکسر و کاف فارسی کاسه مسین که آنرا در آب اندازند و اندازه گهڑی گیرند و آن کاسه را نیز گهڑی گویند از لطائف -

پنج ارکان - عبارت از پنج بنای اسلام و آن کلمه طیبه و نماز و روزه و حج و زکوة است -

پنج نوبت زدن - اظهار جاه و منزلت کردن -

پنجگاه - اوقات نماز پنجگانه و نام پرده از موسیقی و گاهی کنایه از حواس خمسه باشد -

پنجره - هرچه مشبک باشد و آنچه در بعض عمارات جالی سازند و خانه چوبین که برای درندگان و طیور سازند -

پناه - بلفظ گرفتن و کردن و بردن و آوردن و داشتن مستعمل از بهار عجم -

پنجاه - بالفتح نام عدد معروف نه بالکسر چنانچه مشهور است از مؤید و برهان و غیر آن -

پنبه - در بهار عجم بالضم و در لطائف بالفتح -

پنج پایه - بالفتح جانوری باشد دریائی برابر غوک بهندی آنرا گیکره بالکسر و های و کاف فارسی و نون و جیم فارسی و کیکره نیز گویند و بعربی سرطان خوانند و نام برج چهارم از بروج فلک که آنرا سرطان نام است از برهان و غیر آن -

پنجهزاری - کسیکه منصب پنجهزاری ذات و زر د

بدانکه بیخ هزاری ذات راتایک کرور دام معین باشد چون دام چهلم حصه میشود پس کرور دام را دو نیم لک روپیه باشند و این منصب از دیگر منصبهای اعلی افزون ست —

فصل بای فارسی مع واو

پویه — بواو مجهول بمعنی دونده و دوان چنانکه گویند که اسپ را پویه کردم از برهان —
پور سینا — حکیم بو علی که نام پدر او سینا بود —
پور سقا — شیخ صنعان که در عشق دختر ترسا کفر اختیار کرده بود و باز هدایت یافت از شرح خاقانی —
پوت — بواو مجهول و تای فوقانی بمعنی جگر و احشا یعنی آنچه در سینه و شکم باشد چون قلیه از وے پزند آن را قلیه پوتی گویند از لطائف —
پوست تخت — بستر مختصر که از پوست شیر یا آهو وغیره باشد از مصطلحات و بهار عجم و سراج اللغات —
پوچ — بواو معروف بمعنی خالی و بیمغز بهار عجم
پوخ — بالضم و بواو غیر ملفوظ و خای معجمه سرگین آدمی لفظ ترکی است —
پود — بالضم بواو معروف و آن رشته و ریسمانی باشد که بعرض جامه آن را می اندازند هندی با نا گویند و تار و پود بمعنی تانا بانا می آید از برهان وغیر آن —
پولاد — بواو مجهول نوعی از آهن که بغایت سخت باشد از موید و کشف و رشیدی —
پوره — بالضم بر وزن نوره بمعنی پسر از برهان و سراج —
پور هاجر — کنایه از اسماعیل علیه السلام چراکه والده آن حضرت هاجره نام داشت —
پوز — بواو معروف و مجهول بمعنی بینی جهار پایان و چهره بهائم از برهان و سروری و لطائف —
پوزش — عذر و معذرت از برهان و سراج —
پوش — بواو مجهول امر پوشیدن از برهان و بعضی گویند که در اصل پوالست است یعنی بدو بالست —
پور پشنگ — افراسیاب —
پوشاک — پوش مخفف پوشش و اک لفظی است مفید معنی نسبت از رساله معتبر —
پوستین — قبا از چرم بعضی حیوانات و بمعنی عیب و بد است از برهان —
پوست کندن — کنایه از ظاهر ساختن و عیب کسی بیان کردن از مصطلحات —
پوست کنده گفتن — برملا و صریح گفتن —
پوشیدن — لازم و متعدی هر دو آمده از مصطلحات
پوسیدن — بسین مهمله سخت سوده شدن و از کهنگی قریب ریخته شدن از موید و شرح الشعرا و در هر دو بای موحده شهرت گرفته —
پویه — رفتار قریب دویدن از برهان —
پوشانه — بواو مجهول و شین معجمه و نون نام جائی است در کوهستان سر راه کشمیر از سراج اللغات —
پوست کنده — صریح و آشکارا از بهار عجم —
پوغل سیاه — مس سکوک که بهندی پیسا گویند از بهار عجم —
پوشیده — بمعنی خلعت و دام صیاد هر دو آمده —
پولچی — بضم اول و بواو معدوله و سکون لام بمعنی راهبر نوشته اند و این خطاست صحیح پولچی است بضم بای تحتانی و واو معدوله و سکون لام و جیم فارسی بمعنی گدائی راه نشین چه پول بالضم بر وزن پل در ترکی بمعنی راه و کلمه چی بمعنی دارنده و صاحب است —

فصل بای موحده مع های هوز

پهن شیم — شوخ و بیحیا از چهار شربت از مصطلحات و بهار عجم —
پهن — بفتح اول و سکون دوم بمعنی فراخ و عریض
پهلو تهی کردن — کناره کردن از کاری از لطائف و بهار عجم —
پهلو زدن — برابری کردن از لطائف و برهان —
پهلو کردن — بمعنی کناره کردن —
پهلو دادن — مددگاری نمودن از چراغ هدایت —
پهلو بچیزی زدن — برابری آن کردن از مصطلحات
پهلو خوردن — صدمه خوردن از مصطلحات —
پهلو نهادن — خوابیدن از مصطلحات —
پهلو دزدیدن — خویشتن را باز داشتن از چیزے بنهجی که کسے بر آن مطلع نشود از بهار عجم —
پهلو — بفتح اول و ثالث بمعنی شهر و زبان پهلوی منسوب بدانست چراکه این زبان در ایام قدیم منسوب با بوده و بمعنی مرد شجاع و دلاور و مرد صاحب جاه و مال و نام پسر سام بن نوح علیه السلام و پارس پسر او بوده و بفتح اول و ضم لام هر دو طرف سینه و شکم و بمعنی نفع و فائده از برهان و رشیدی و جهانگیری —
په — بالفتح کلمه تحسین است بمعنی خوشا و نعم از برهان —
په په — بفتح هر دو بای فارسی مرادف وه وه که مخفف واه واه است و این برای مطلق تحسین نیست بلکه برای تحسین حیرت آمیخته است و در ترکی از بهار عجم —
پهلوی — نام زبانی است از هفت زبان فارسی و آن زبان شهر است چه پهلو بمعنی شهر است و بعضی گویند منسوب بپهله که نام ملک رے و اصفهان و دینور است و جمعے گویند که پهلوانان پای تخت کیان بدان تکلم میکردند از برهان و در سراج اللغات نوشته که پهلوی منسوب به پهلو که بمعنی اعیان و ارکان است و مجاز از بر محل اجماع ایشان که اردو ست اطلاق کنند پهلوی زبان اردو ست و در بعضی منسوب بدربخانه بادشاه است —

فصل بای فارسی مع یای تحتانی

پیرا — بیای مجهول امر از پیراستن و بمعنی پیراینده یعنی کم کننده از چیزے برای زیبائی از بهار عجم —
پیلپا — نوعی از بخاری یا صراحی بزرگ و گزر آهنی

وحصه ادویه از رشیدی وبرهان —

پیل بالا — یعنی بمقدار قامت پیل —

پیر سر اندیپ — کنایه از آدم علیه السلام چراکه از بهشت بزمین سراندیپ افتاده بودند —

پیشیدست — نائب وپیشکار ونیز بمعنی غالب ومددگار از سراج وبهار عجم —

پیلیته پیچ — بکسر اول ویای مجهول وبعدلام تای فوقانی وبای فارسی ویای مجهول وجیم فارسی چیزیکه مثل فتیله تاب یافته باشد واین از اصطلاح لوطیانست ونام واو از کشتی که دست خود زیر بغل حریف برده بگردن او بپیچاند از شرح گل کشتی —

پی سپید — شوم قدم از مصطلحات —

پیلبند — تدبیریست در بازی شطرنج که در پس پیل خود دو پیاده نهند تا این هر سه تقویت همدگر نمایند ومهرهٔ حریف را بجانب طرف آمدن نه دهند وپیلبند حریف را به پیاده خود می شکنند —

پیش خورد — بمعنی چاشنی طعام وطعام اندک که نهار بدان شکنند از مصطلحات وبهار عجم —

پیش آمد — سلوک ورعایت —

پیش نهاد — بمعنی اراده ومنظور خاطر —

پیکار — بالفتح وکاف عربی بمعنی جنگ از کشف ودر برهان بکاف فارسی است ودر سراج اللغات هم نوشته که پیکار در برهان بکاف فارسی است وبکاف عربی شهرت دارد تم کلامه ودر بهار عجم نوشته که پیگار بکاف عربی است وبکاف فارسی نیز در برهان واقع است علی التقدیرین معنی ترکیبی آن امریکه نسبت داشته باشد بپا وآن عبارت است از اثبات قدم افشردن پا که از لوازم جنگ است وبمعنی جنگ وجدل مجاز است —

پیرانه سر — بمعنی حالت پیری از سراج اللغات ودر خیابان نوشته که لفظ آنه گاهی مفید معنی وقت باشد ومعنی آن وقت پیری سرست که عبارت است از سپیدی موی سر —

پیله ور — بیای معروف وبای مفتوح بمعنی شیشه گر وعطار وابریشم فروش از برهان —

پی سپر — بکسر سین مهمله وضم بای فارسی بمعنی پایمال از برهان —

پینه دوز — بروزن کینه توز بمعنی کسیکه پارچه بر کفش وجامه وخرقه وامثال آن دوزد از سراج اللغات —

پیشواز وپیش باز — در آخر هر دو لفظ زای معجمه ودر لفظ دوم قبل از الف بای موحده است بمعنی استقبال کردن است وبمعنی استقبال کننده از سراج وبهار عجم ومصطلحات —

پیش خیز — خدمتگار چالاک ونشید وآهنگ سرود از شرح نصاب —

پیش — بیای مجهول بمعنی برص وبمعنی مبروص یعنی کسیکه بر اندامش ولکهای سپید پیدا شده باشد از سراج اللغات وبرهان —

پیش رس — میوه که پیشتر از دیگر میوجات موسم خود پخته شود —

پیش — بمعنی ماضی وبمعنی حضور اکثر آید وبمعنی مستقبل شاذ ونادر است از سراج اللغات وصاحب بهار عجم انچه بمعنی مستقبل آورده اینست ع سر بازار رسوائی نشستم تا چه پیش آید ✤ بدر چاچ گو دیبت پیش وزین خاکدان جمع شدن روی نیست ✤ خاطر خود را چو زلف پیش پریشان مدار ✤ —

پیشکش — بمعنی نذرانه از مصطلحات —

پیش قبض — نوعی از اسلحه ونام فنی از کشتی وآن دست بر دست حریف کرده باوضاع مختلف بزور زدنست وبهندی آنرا کیلی نامند از کتاب بهار عجم وشرح گل کشتی —

پیشطاق — بمعنی صحن خانه ودروازهٔ بلند قصر وامرا وملوک وبمعنی صحن پیش دروازه از مصطلحات —

پیسرک — بالفتح وسین مهمله وراء مهمله وکاف عربی بشتر چران از رشیدی وصاحب کشف نوشته که لفظ ترکی است که بفارسی بسترو بهندی اشتر نامند —

پیش آهنگ — آنکه پیش پیش لشکر وقافله رود از کتاب بهار عجم —

پیچاک — بیای مجهول بمعنی پیچ وخم ودر بهار بمعنی طره وزلف —

پیل پال — پامال کردن کسی را باندا ختن در ته پیل از برهان وباضافت بمعنی بال السیار یعنی پیل محمول بال —

پیخال — بیای معروف وخای معجمه سرگین مرغان —

پیلسم — بکسر اول ویای معروف وفتح سین مهمله نام پهلوانی برادر پیران که سر لشکر افراسیاب بود که از دست رستم کشته شده از برهان وجهانگیری —

پیام وپیغام — بمعنی گزاردن وکردن ودادن ورسانیدن وآمدن وآوردن وبردن مستعمل از بهار عجم —

پیراستن — بالکسر بیای مجهول بمعنی وبعضی بفتح بمعنی کم کردن وبریدن چیزی بجهت آرایش وزیبائی آن مثلاً موی زیاده آدمی بریدن یا شاخ درخت نامناسب از درخت قطع کردن تا خوشنما گردد از سراج اللغات ورشیدی وبرهان وجهانگیری وموید —

پیرامون — بیای مجهول گرداگرد از رشیدی وبرهان —

پیرامن — در موید بفتح است مطابق رشیدی ودر برهان بالکسر ویای مجهول وضم میم چراکه مخفف پیرامونست ودر سراج پیرامن بالفتح بروزن پیرهن بمعنی گرداگرد چیزی —

پیش بین — دانا از برهان —

پیش دندان — چیزیکه نهار بدان شکنند از مصطلحات —

پیش کشیدن — در عتاب گرفتن از مصطلحات —

پیش دامن — بمعنی خادم از مصطلحات —

پیل افگندن — کنایه از عاجز کردن وغالب

آمدن از سراج و برهان –

پیشدادیان – اولاد هوشنگ که او در فارس اول عادل بوده است و بعضے یازده تن گفته اند کیومرث و هوشنگ و طهمورث و جمشید و ضحاک و فریدون و منوچهر و نوذر و افراسیاب و طهماسپ و گرشاسپ از برهان –

پیل را هندوستان یاد دادن – کنایه است از سعی و شورش آوردن پیل را و این مثل مخترع اهل ایران و توران است از شرح خان آرزو که بر سکندرنامه است –

پیخیتن – بیای پارسی از برهان و جهانگیری آن معروف است

پیر کنعان – کنایه از یعقوب علیه السلام –

پیمان پر شدن – عمر باخر رسیدن –

پیمان – بالفتح بمعنی عهد که در عرف آنرا قول و اقرار گویند

پی کردن – بمعنی رگ پی پا را از بالای پاشنه بشمشیر قطع کردن و از چنین قطع پای قابل رفتار نمیماند اگرچه زخم به شود و پی کردن گاهی بمعنی عاجز کردن و بے رفتار کردن نیز آید –

پیه گرگ بر بیرین مالیدن – مکر و فریب کردن از مصطلحات

پی سپران – بمعنی روندگان و مسافران و پامال کردگان –

پیلکو – بیای مجهول و کاف فارسی نام ملکی است بجانب زیر آباد از مصطلحات و آن در شرقی هند است و بالفتح و کاف فارسی قسمی از جواهر است –

پینو – بالکسر و یای معروف و ضم نون و واو معروف بمعنی جغرات خشک کرده شده که غربا از نان نان خورش سازند و ترکی آنرا قروت گویند و بمعنی مطلق جغرات نیز آمده از برهان و شرح نصاب و سراج اللغات –

پیشیرو – بفتح رای مهمله بمعنی خادم و بمعنی نشید و آهنگ سرود از مصطلحات – و بهار عجم –

پیرایه – بالکسر یای مجهول آرایش و لباس و بمعنی زیور از برهان و مؤید مگر مجهول را معروف خواندن فصیح است از سراج اللغات و بهار عجم –

پیغاره – بالفتح بمعنی سرزنش و طعنه از سروری و سراج و برهان و مؤید و کشف و قبل بالکسر یای مجهول –

پیغوله – بالفتح بمعنی گوشه از برهان و جهانگیری و مدار و مؤید و کشف –

پیله – بالکسر و یای معروف کرمی باشد که از وی ابریشم حاصل شود از برهان و در لطائف سوای معنی مذکوره بمعنی پلک چشم نیز نوشته و در سراج اللغات نوشته که پیله بروزن حیله بمعنی بیضه الجشیم که کرم تنیده در آن جا گیر دو بمعنی کرم تننده نیز آمده –

پیشگاه – صدر مجلس و فرشی که پیش ایوان و پیش تخت و مسند سلاطین و امرا میگسترانند و صحن خانه از سروری و برهان و رشیدی و بهار عجم – و کشف و مصطلحات و غیره –

پیشین گاه – وقت نماز ظهر و نماز ظهر را پیشین از آن گویند که جبرئیل رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم را اول از همه نمازها نماز ظهر تعلیم کرده بود –

پیاده – مرکب از پی بمعنی پا و آده که کلمه نسبت است برین تقدیر باید که بالفتح باشد لیکن مشهور بکسر است از بهار عجم –

پیسه – بالفتح و سین مهمله زر نقد و بدین مشترک است در هندی و فارسی و بالکسر و یای مجهول و سین مهمله بمعنی ابلق یعنی هر چیز که سیاه و سپید آمیخته باشد و بمعنی مبروص از برهان و بهار عجم و سراج –

پیخته – بمعنی سپیده –

پیر چهل ساله – کنایه از جبرئیل و در سراج اللغات نوشته که کنایه از قوت عاقله که در عمر چهل سالگی تمام و کامل میشود –

پیه – بیای معروف و های ملفوظ چیزے است سپید که بر گوشت باشد مانند روغن منجمد میباشد آنرا بهندی چربی گویند –

پیرافشانی – برای مهمله و شین معجمه کارهای جوانان در هنگام پیری کردن از چراغ هدایت و مصطلحات –

پیلی – بالفتح چیزی است سپید نرم و رپیچیدن و سخت در رستن که در بدن حیوانات بهم میرسد و آنرا در عربی عصب نامند و بهندی پتها گویند و بمعنی رگ شعاے عصب مذکور که بکمان و غیره چسپانند بمعنی پا و بمعنے نشان قدم و بمعنی دنبال و عقب و بمعنی برابر و بمعنی بار و کرت و مرتبه و بمعنی تاب و طاقت از جهانگیری و برهان و بالکسر حرفیست از حروف مخصوصه فارسی و این حرف در تعریب بفا بدل شود چون پیل و فیل و سپید و سفید و ببای موحده چون پرده و برده و تپ و تب و بجیم عربی چون پالیز و جالیز و بعضے بجیم چون پرویزن و غربیزن و بکاف تازی چون پنج و گنج بمعنی حلک چشم و بلام چون سرانداپ و سرانداپل و بمیم چون سپاروک و سماروک بمعنی کبوتر و لپواو چون چارپا و چاروا –

پیرکالی – بالفتح جنسے از لعل و نوعی از نوشادر و قسمی از یاقوت از چراغ هدایت و برهان و سراج –

پیلان سپری – پیلان کلان که بر آنها نشسته از دریا عبور کنند –

پیرانه سری – بمعنی حالت پیری از سراج اللغات و در خیابان نوشته که لفظ انه گاهی مفید بمعنی وقت باشد یعنی آن وقت پیری سر است که عبارت است از سپیدی موی سر –

پینکی – بکاف عربی بر وزن زیرکی بمعنی غنودگی و مقدمه خواب از مصطلحات –

پیشدستی – بمعنی نیابت و سبقت نمودن –

پیشانی – دو معنی دارد اول معروف دوم بمعنی سختی و بے شرمی و رشوخی از لطائف و در مصطلحات بمعنی لیاقت و شایستگی آمده و در بهار عجم بمعنے وسعت و فراخی و بمعنی قسمت و نصیب –

باب تای فوقانی

فصل تای فوقانی مع الف

تا — در لغت عرب خاک نرم و در فارسی بمعنی عدد چنانکه یکتا و دوتا و بمعنی ته جامه وغیره و بمعنی تخته کاغذ و مخفف تار که بر سر ساز بندند و بمعنی هرگز و زنهار چنانکه بیت ز صاحب غرض تا سخن نشنوی ٭ که گر کار بندی پشیمان شوی ٭ ع نادرستی هنر نپنداری ٭ و برای تنبیه یعنی برای آگاهی دادن چنانکه بیت تا چه خواهی خریدن ای مغرور ٭ روز درماندگی بسیم و غل ٭ و بمعنی اگر که کلمهٔ شرط است عرفی گوید بیت تا تیغ بکف یابی سر نفس جمع دستی زن ٭ تا سنگ بکف آید بر شیشهٔ هستی زن ٭ و برای ابتدای زمان چنانکه مصرعه تا عشق تو در سینه مکان است کراجا ٭ و برای انتها آید گاهی زمانی باشد چنانکه ع تا بروز جزا بپا بپایی ٭ و گاهی مکانی چنانکه ع ز مشرق تا مغرب طشتی از زر ٭ و برای ربط قائم مقام کاف ربط آید مصرعه نفرسود تا داغ شان برکشند ٭ و برای اختصار آید چنانکه بیت نفرسود تا کاروانان روم ٭ سوی کیدر فتند زان مرز و بوم ٭ و برای علت آید بیت ز من صورت نه بندد یعنی آزار خاطرها ٭ بیا و کس نجایم تا نباشم بار خاطرها — و برای بیان آید یعنی قائم مقام کاف بیانیه چنانکه بیت عمر گرانمایه درین صرف شد ٭ تا چه خورم صیف و چه پوشم شتا ٭ بیت دبیران نگر تا بر وزن سپید ٭ قلم چون تراشند از مشک بید ٭ و برای نتیجه و ترتب فائده آید بیت چشم من کرد بهر گوشه روان سیل سرشک ٭ تا سهی سرو ترا تازه بآبی دارد ٭ مصرعه — بیا تا بگردیم میدان خوش است ٭ و بمعنی همان دم و همین که یعنی برای شدت التزام بین الامرین و سرعت ترتب امر ثانی بر اول چنانکه بگوئی تا موش از سوراخ برآید گربه اش خورد و در نظم صائب گوید بیت تا نزا از او بر دیدم رفت جوش از قلقل من ٭ شیشه و نزدیک منزل کاروان از هم جدا ٭

و تای سمی یعنی تای بدون الف برای خطاب واحد آید و آن دو قسم است یکی تا که مضاف الیه افتد و آن در اواخر اسما آید و معنی تو دهد چنانکه رویت خوب است و علامت نیک و دوم مفعول واقع شود و آن در اواخر افعال و اسماء آید چنانکه اسپت را دوانیدم مصرعه نگویمت که همه ساله می پرستی کن ٭ و بمعنی خود آید ع گیرم که غمت نیست غم ما هم نیست مصرعه بر است سر ساگردی جبینم ٭ و زاید آید چون بالشت و بالش بمعنی تکیه و فرامش و فرامشت و دسترس و دسترست و تا در عربی هشت قسم آید تای تانیث که در آخر اسما واقع شود و در حالت وقف ها گردد ضاربه و مضروبه و فاسقه و مستوره و تای مصدریه چون ضاربیة و مضروبیة و رحمت و قناعت و غفلت و تای وحدت چون تمرة بمعنی خرمای واحد و حمامة بمعنی کبوتر یا قمری واحد و تای زائده چون تای تمرین و تای مبالغه چون تای علامه و فهامه و تای عوض چون عدة که در اصل وعد بود و تای نقل است تا که برای نقل کلمه از معنی وصفی بسوی معنی اسمی می آید چون تای کافیه و خلیفه زیرا که این هر دو لفظ در اصل بدون تای بودند و معنی وصفی پیداشتند حالا که از ان معنی وصفی منقول گشته اسم شدند تا بحیثیت دلالت هر سه بمعنی آورند و تای قسم و این مخبر بر لفظ الله در نیاید چون تالله بمعنی قسم خدا و این حرف بجیم تازی بدل شود چون غارت و غارج چنانکه در فرهنگ تحریری است ولت و لج و بجیم فارسی چون لت و لچ و چون باد افغل که بی اسدا باشد بدال مهمله چون توت و تود و بسین مهمله چون تیز که مقابل کند است و بکاف عربی چون چاشت و چاشتگ بمعنی اول روز و در تعریب بثای مثلثه و بطای مهمله بدل شود چون طهورث معرب تهمورث بدو تای فوقانی —

تاسا — بسین مهمله اندوه و ملال و اضطراب و بیقراری از برهان و لطائف —

تاب — بمعنی طاقت و توانائی و بمعنی رونق و بمعنی روشنی و بمعنی پیچیدگی و بمعنی گرمی و امر بر پیچیدن و امر بر رویدن و امر بر روشن کردن و این لفظ اکثر بقرینهٔ مرادف افادهٔ معنی مسکین چنانکه تاب و طاقت و پیچ و تاب و آب و تاب و تب و تاب و تک و تاب و لفظ تاب هرگاه که بمعنی پیچ باشد بکلمه خوردن و افتادن و افگندن و گرفتن و دادن مستعمل شود از بهار عجم —

تائب — بکسر همزه که حرف سوم است توبه کننده —

تاءشب — بفتح اول و ثانی و تشدید یای مضموم ساخته و آماده شدن —

تابوت — صندوق —

تارت — یکبار و یکمرتبه از کنز و منتخب —

تارات — جمع تارت و بعضے نوشته که در فارسی مبدل تاراج است —

تامات — بسکون ثانی و تشدید میم بمعنی کاملات چه این جمع تامه است که مونث تام باشد و تام بتشدید میم اسم فاعل است از تمام که مصدر است —

تاجیج — بدو جیم عربی زبانه زدن آتش —

تاراج — غارت کردن لفظ فارسی است بکلمه دادن و کردن مستعمل شود از بهار عجم —

تاریخ — وقت چیزی پدید کردن از منتخب و در اصطلاح تعیین کردن وقتی را از ابتدای امر عظیم و قدیم مشهور تا ظهور امر ثانی که عقب اوست تا که دریافته شود بزمانهٔ آینده دیگر مدت ظهور این امر ثانی بلحاظ نسبت بعد مدت امر قدیم مشهور اول —

تالد — بکسر لام مال کهنه و قدیم از کنز و منتخب —

تابید — جاوید کردن از منتخب —

تاشکند — بفتح کاف فارسی شهریست در توران —

تاروپود — بسکون واو عاطفه و ضم بای فارسی و واو معروف تارهای طول و عرض جامه

بہندی تانا یا ناگویند۔

تار۔ معروف است و ریسمان جامہ کہ بہندی تانا گویند و بمعنی تاریک و بمعنی میان سر و درینصورت مخفف تارک است و نام درختے مشابہ بدرخت خرما یا بمعنی مقرس تال است کہ برای ثقیل ہند است و در ترکی تار بمعنی تنگ است کہ ضد فراخ باشد۔

تاجر۔ بکسر جیم سوداگر و کسانیکہ بفتح و ضم جیم خوانند محض غلط۔

تار مار۔ بمعنی زیر و زبر و کج و پیچ و پریشان و پراگندہ و گاہے بہمین معنی تال مال نیز می آید از کشف و سراج اللغات و مصطلحات۔

تالار۔ چہار ستون در زمین فرو بردہ بالاے آن مانند تخت از چوب و تختہ پوشند از رشیدی و سراج اللغات و مصطلحات و جہانگیرے و برہان ظاہر ہمین ست کہ بہندی آنرا اٹانڈ گویند۔

تابعدار۔ این لفظ غلط است چراکہ لفظ تابع کہ صیغہ اسم فاعل است ترکیب لفظ دار را حاجت ندارد اگر اتفاق افتد بجایش تبعدار بدون الف یا فرمان بردار باید گفت۔

تاز۔ مخفف تازہ از لطائف و در لغت یا بمعنی (نام کتاب ہا) تاختن و بمعنی محبوب۔

تاج خروس۔ گلی است سرخ رنگ کہ در ہندی آنرا کلغہ گویند۔

تانس۔ خو گرفتن بچیزے۔

تاسیس۔ استوار کردن و بنیاد نہادن و نام حرف از حروف قافیہ از منتخب و شمسی۔

تاوش۔ بکسر زای معجمہ دویدن از برہان۔

تاش۔ بشین معجمہ بمعنی خداوند و یار و شریک و در ترکی یکے از الفاظ شرکت است چنانکہ کلمہ ہم کہ براے شرکت مستعمل میشود چنانچہ ہمراہ و ہم سبق و ہمچنین لفظ تاش در آخر اسمی آرند براے اشتراک پس خواجہ تاش بمعنی ہمسر خواجہ باشد یعنی بندگان یک خداوند و باین معنی مبدل داش باشد کہ لفظ ترکی است و بمعنی کلفت کہ بر روے بعض مردم پدید آید و بمعنی یار دہقان و غلام نیز آمدہ و در ترکی سنگ را گویند از برہان و جہانگیری و کشف و مدار و لغات ترکی۔

تالاش۔ بروزن شاباش بمعنی سعی و جستجو ظاہرا غلط است چراکہ در کلام اساتذہ و کتب لغت نیامدہ مگر اینکہ بگوئیم این لفظ ترکی است و در ترکی حرکات را بحروف علت ظاہر سازند پس الف اول بفتح تای فوقانی نوشتن این الف درست باشد و خواندنش نادرست۔

تاج شمع۔ شعلہ شمع از مصطلحات۔

تاغ۔ بغین معجمہ کوہ از لغات ترکی و در سراج اللغات نوشتہ کہ تاغ و تاخ اول بغین معجمہ و ثانی بخای معجمہ درختے است کہ آتش چوب آن دیر ماند خوبی گوید کہ قریب بدہ روز و در سامانے نوشتہ کہ آنرا آزاد درخت نیز گویند چنانکہ در قانون است۔

تای تشریف۔ یک خلعت از مصطلحات۔

تالیف۔ دو چیز یا چند چیز را باہم پیوستگی و ربط دادن و بمعنی جمع نمودن با ترتیب و گاہی تالیف کہ مصدر است بمعنی اسم مفعول نیز می آید درینصورت کتابی باشد کہ در آن از چند کتب مطالب شتی را جمع نمودہ باشند و این مستفاد است از کتب لغت و شروح۔

تالف۔ بروزن تاسف الفت و دوستی و سازگاری یافتن از منتخب و کنز و غیر آن۔

تانف۔ بضم نون مشدد عار و ننگ داشتن از منتخب۔

تائق۔ بکسر ہمزہ بمعنی شائق از نہایہ۔

تانق۔ بفتح اول و فتح ہمزہ و ضم تای فوقانی مشدد آرزومند شدن و بد خو شدن از لطائف۔

تاک۔ بکاف عربی درخت انگور و نام قومے است در نواحے دہلی و گجرات اند از مدار و برہان۔

تاجک۔ بکسر جیم عربی و کاف عربی اولاد عرب کہ در عجم بزرگ شدہ باشد و اکثر ایشان سوداگر باشند لہذا از تاجک گاہی سوداگر مراد باشد از برہان و سراج۔

تارک۔ بفتح رای مہملہ بمعنی میان سر آدمی و فرق سر از برہان و مدار و این تصغیر تار است کہ بمعنی میان سر

تاریک۔ در استعمال این لفظ خاص است و لفظ تیرہ عام چراکہ ہر چیز کہ تاریک باشد آنرا تیرہ میتوان گفت و آنچہ تیرہ باشد آنرا تاریک نمیتوان گفت از چراغ ہدایت۔

تاجیک۔ عرب زادہ کہ در عجم کلان شود و نام ولایتے و طائفہ کہ غیر عربی باشد از لطائف و سراج و در لغات ترکی بمعنی اہل فرس نوشتہ۔

تال۔ دو پیالہ کوچک کم عمق باشند از برنج کہ ہنگام رقص و سرود باہم زنند و بصدای آن اصول سرود نگاہدارند و این لفظ ہندی است از برہان بہار عجم۔

تاویل۔ باز گشت کردن از چیزے و تعبیر خواب و حیلہ شرعے و در اصطلاح گردانیدن کلام از ظاہر بسوے جہتے کہ احتمال داشتہ باشد و نیز عاقبت پدید کردن و گویند کہ تاویل مشتق از اول است پس تاویل گردانیدن کلام باشد بسوی اول و بیان کردن از عبارتی بعبارت دیگر از منتخب و مدار و فرہنگ حسینی و زبدۃ الفوائد و این از تحقیقات خانصاحب عبدالکریم خان مغفور است۔

تال مال۔ بمعنی پریشان از برہان۔

تامل۔ اندیشہ نمودن از منتخب۔

تاہل۔ بروزن تامل زن خواستن و صاحب عیال و اطفال شدن از منتخب۔

تاجیل۔ بکسر جیم بروزن تفعیل مہلت دادن۔

تاکید المدح بما یشبہ الذم۔ ستائش کسے بوجہے

نمودن که اگر بعد ازان خواهد که برای تاکید ستایش
صفت دیگر افزاید بلفظی آغاز کند که سامع را تصور آن
شود که بعد ازین ذم خواهد کرد لیکن چون بصفت
کمالی دیگر سو کند سامع را لذت افزاید بیت
لبش روح پرور ولی سیم وش ٭ شبش مهر فرسا ولی
روز پوش ٭ و تاکید الذم بما یشبه المدح خلاف آنست
تالم - درد یافتن از منتخب و شمسی و کنز -
تام - بتشدید میم بمعنی تمام و کامل -
تابین - در پی چیزی شدن و پس چیزی رفتن از
صراح و منتخب و صاحب مزیل الاغلاط نوشته که این
مصدر است بر وزن تفعیل بمعنی پیروی مگر استعمال
این مصدر بمعنی اسم فاعل درست است بمعنی پیروی کننده
چنانچه جمع این فارسیان تابینان می آرند -
تابدان - روزنیکه در عمارت برای آمدن روشنی
آفتاب گذارند -
تاردان - ظرفیکه دران برای طنبور و ستار تارها
نگاهدارند تا عند الحاجت بکار آید -
تازیان - شتابان از لطائف و بمعنی عربیان
عربی زبانان -
تابعین - باصطلاح محدثین جماعه مسلمانان که
یکی یا بیشتری از اصحاب رسول الله ملاقات
نموده باشند و تبع تابعین آنانکه تابعین را دیده باشند
تاهو - نوعی از شراب از برهان -
تاغه - بغین معجمه خالو از لغات ترکی -
تاسه - بسین مهمله بمعنی اندوه و ملال و بمعنی اضطراب
و بیقراری از برهان و لطائف و بهار عجم -
تابخانه - بمعنی حمام و خانه که دران تنور باشد یا
بخار از جهانگیری و بمعنی خانه جالی دار مشبک و
جا تنگیکه دران پیچ و تاب حاصل شود -
تابه - قرص آهن که بر آن نان پزند و بهندی توا گویند
تافته - قماش ابریشمی از بهار عجم -

تازیانه - آنچه بدان اسپ را زنند بهندی کوڑا
مرکب از تازی که اسپ تازی است و آن کلمه نسبت -
تاله - از باب تفعل حق پرستی و متاله بالضم بمیم و فتح
همزه و کسر لام مشدد عبادت و زاری کننده از
فرهنگ اخلاق ناصری -
تاتورا - بضم تای فوقانی و واو معروف نباتی
است که ثمر آن زهر باشد و بهندی دهتورا گویند
تادیه - بکسر دال و فتح یای تحتانی بمعنی رسانیدن
و گزاردن و ادا کردن از منتخب و صراح -
تاقی - بکسر قاف کلاه از لغات ترکی -
تازی - برای معجمه بمعنی زبان عربی و بمعنی اسپ
تازی و بمعنی سگ شکاری از برهان و در سراج اللغات
نوشته که تازی بمعنی عربی و این منسوب بتازه است
چون لفظ تازه بمعنی تازنده نیز آمده و در اوائل اسلام
عربان تاخت و تاراج بسیار در ایران کرده اند
جهت نسبت بتاز کرده -
تانی - بفتح اول و ثانی و تشدید نون مکسور بمعنی درنگ
و دیر از کشف و کنز و نوشته اند که این ماخوذ از اناست
که بکسر اول باشد بمعنی درنگ و دیر در وقت بکاری یافتن
تاسی - بفتح اول و ثانی و تشدید سین مهمله مکسور
اطاعت و پیروی کردن از منتخب -
تای - بمعنی جامه و بمعنی عدد و بمعنی تو که آنرا اته و لای
نیز گویند از برهان و جهانگیری و مدار بمعنی تخته کاغذ
و بمعنی طاق که ضد جفت باشد نیز گفته اند -
تازه دماغی - دانائی و خوشحالی -
تالی - بمعنی در پی رونده اسم فاعل است از تلو که
بالکسر بمعنی پس چیزی رفتن است و گاهی بمعنی
قائم مقام آید و باصطلاح منطق بمعنی جزو ثانی
قضیه شرطیه و جزو اول آنرا مقدم گویند چنانکه
در قضیه حملیه موضوع و محمول گویند و در شرطیه مقدم و
تالی خوانند چنانچه ان کانت الشمس طالعة فالنهار موجود

جزو اول را که ان کانت الشمس طالعة باشد مقدم گویند
و جزو ثانی را که فالنهار موجود باشد تالی نامند و این
ماخوذ از تلوست و نام اسپ چهارم و تفصیلش را
در تحقیق لفظ مجلی باید جست از شروح نصاب و غیر آن
تارمی - مخفف تارمیغ از شرح نصاب و سراج اللغات -
تانیث معنوی - باصطلاح نحویان اسمیکه دران
از علامات تانیث که تای فوقانی در آخر و الف ممدوده
و مقصوره است هیچ یکی نباشد مگر در استعمال عرب
ضمیر مونث بسوی آن راجع کنند یا علم مونث
باشد که دران علامات تانیث نباشد چون شمس و
ارض و عقرب و هند و زینب -
تاجیکی - نام مردی ترسا -

فصل تای فوقانی مع بای موحده

تبرا - بر وزن تمنا بمعنی بیزاری از لطائف -
تباب - بفتح هلاکت و زیانکاری از لطائف -
تبت - بر وزن علت و شدت نام جائیست
مشک خیز در میان شرق و شمال کشمیر که مشک خوب
از آنجا آرند و بتخفیف موحده نیز آمده از برهان و سراج اللغات
تبعیت - بفتحتین و کسر عین مهمله و تشدید تحتانی
پیرو شدن -
تبعات - بفتح اول و ثانی پیروان و لوازم چیزی
و گاهی مراد از عقوبات معاصی باشد و تبعات
اهتمام کنایه از رنجها و مشقتها -
تبرزد - قند سفید و نبات شفاف چون از غایت
سختی قابل آن نیست که آنرا به تبر شکنند تبرزد نام کردند
و طبرزد معرب آنست و در سراج اللغات نوشته
که تبرزد شکر سفید و سخت که گویا اطراف آن به
تبر تراشیده اند -
تلبد - بر وزن تولد بمعنی کندی ذهن -
تباعد - از همدیگر دور شدن از منتخب و کنز -
تبر - بالکسر بمعنی طلا که بفارسی آنرا زر گویند از لطائف و کنز -

تبار — بالفتح در عربی بمعنی هلاکی و در فارسی بمعنی خاندان و اولاد از منتخب و مدار —

تبختر — بفتح اول و ثانی و سکون خای معجمه و ضم تای فوقانی ناز و غرور خرامیدن بر وزن تفعلل رباعی مزید —

تبور — خسران و هلاک و کاهلی از لطائف —

تبذیر — بحرف سوم ذال معجمه پراگنده کردن و پدید آمدن گیاه از زمین و بی اندازه خرج کردن از منتخب —

تبحر — بر وزن تفعل بمعنی بسیار عالم شدن از کنز —

تبادر — باهم شتافتن و پیشی گرفتن در کاری از کنز —

تباشیر — گاهی این را معرب کرده طباشیر گویند و آن دوائی باشد سپید قدری مائل بکبودی که از میان نی پیدا شود و بمعنی روشنی اول صبح نیز آمده از مدار و جهانگیری و در سراج اللغات نوشته که تباشیر بمعنی اول هر چیز و تباشیر صبح اول صبح و سپیدهٔ آن در صورت لفظ غیر بیت چنانکه قدسی تصریح کرده و تباشیر دوای سپید که از نی پیدا شود فارسی است و طباشیر بطای مطبقه معرب آنست —

تبریز — نام شهریست در آذربائجان در اقلیم پنجم نام شعبه از موسیقی از چهار شعبت و غیره و مردمان آنجا اکثر آهنگر اند و جلال الدین سیوطی در لب اللباب نوشته که تبریز بالکسر شهریست قریب آذربایجان و این معرب آنست —

تباغض — باهم بغض و عداوت داشتن از کنز —

تبسط — بر وزن تفعل ماخوذ از بسط که بالفتح بمعنی کشادگی است —

تبیع — بر وزن ربیع و در آخر عین مهمله گاو یکساله از شروح نصاب و کنز —

تبع — بفتحتین پیروی کردن و بمعنی پیروان واحد و جمع هر دو آمده —

تبرع — بر وزن تصرف بمعنی بخشیدن چیزی و کردن کاری که واجب نباشد از منتخب و گاهی مجازاً بمعنی عبادت نفل آید —

تبلیغ — بمعنی رسانیدن —

تبوراک — طبل کوچک که مزارعان دارند بجهت رمانیدن طیور و نیز نام دو چوبی است که مزارعان بر یکدیگر زنند که تا مرغان بگریزند و بمعنی غربال و خوان و کفچهٔ آهنی از لطائف و جهانگیری —

تبوک — بفتح اول طبقی باشد مانند دف و نام موضع میان حجر و ناحیه شام که غزوه آنجا مشهور است از لطائف —

تبرک — برکت داشتن و مبارک گرفتن از کنز و گاهی بمعنی متبرک آید در صورت مصدر بمعنی اسم مفعول باشد —

تبت یداک — هلاک شود هر دو دست تو —

تبارک — بضم رای مهمله خجسته و مبارک کردن و بلند شدن و پاک گشتن و زیاده شدن و بزرگ شدن و بفتح را صیغهٔ ماضی معلوم از باب تفاعل بمعنی بزرگ شد چون اسم الهی را حال واقع میشود لهذا بمعنی بزرگ است مراو باشد و نام سورهٔ قرآنی —

تبجیل — بر وزن تفعیل بزرگ داشتن و عزت کردن و تعظیم کردن از کشف و منتخب —

تبعل — بضم عین مهمله مشدد شوهری —

تبتل — بفتحتین و تشدید تای فوقانی مضموم با خدا گرویدن و دل از دنیا بریدن از لطائف —

تبسم — آهسته خندیدن از منتخب و در آخر بهار دانش لفظ تبسم بمعنی نفس زدن و دم بخود کشیدن و گاهی ازین دم زدن و اظهار لاف و گزاف مراد باشد —

تبرم — بر وزن تبسم استوار شدن و بستوه آمدن و ملول شدن و مانده شدن از منتخب و غیره —

تبیان — بالکسر مصدر است از باب تفعیل بمعنی روشن و هویدا شدن معانی و آشکارا کردن از شروح نصاب و صراح و لطائف و کنز نوشته اند که گاهی بر نفس کلام هم اطلاق کرده میشود —

تبن — بکسر اول و سکون ثانی کاه خشک از کنز و منتخب —

تبیین — بالفتح و دو یای تحتانی بر وزن تمییز و تعیین بمعنی بیان کردن و آشکارا ساختن از منتخب و صراح و غیره آن —

تبرخون و طبرخون — چوبی باشد سرخ و سخت و گران از رشیدی و سراج اللغات و برهان و بعضی گویند که آن صندل سرخ است در برهان بمعنی القم —

تباین — بفتح اول و ضم یای تحتانی بمعنی تفاوت و فرق بودن و جدائی میان دو چیز —

تبرزین — نوعی از تبر باشد که سپاهیان در زین اسپ نگاه دارند از برهان و سراج اللغات —

تپیدن — گرم شدن و بمعنی اضطراب و بیقراری مجاز است و بطای حطی نوشتن رسم متاخرین است از بهار عجم —

تبخاله — بالفتح و خای معجمه آبلهای خرد که از گرمی تپ بر اطراف لب پدید آید و این علامت است مفارقت تپ بلفظ افتادن و دمیدن و زدن مستعمل و درین لفظ قلب اضافت است و تبدیل بای فارسی بعربی و زیادت ها و بیای فارسی و بدون ها نیز آمده از بهار عجم و سراج اللغات —

تبپاره — تپ و لرزه از لطائف و در بهار عجم نوشته که تبپازه بزای معجمه بمعنی تپ و لرزه بلفظ گرفتن و افتادن و زدن مستعمل —

تبعه — بفتح اول و ثانی و فتح عین مهمله تابعان و پیروان این جمع تابع است و لوازم و لواحق چیزی و بفتح اول و کسر بای موحده کاربد و عاقبت بد از منتخب و غیره —

تبقیه — بر وزن تصفیه باقی داشتن از کنز —

تبارک الله — بفتح رای مهمله بزرگ شد و پاک شد الله تعالی و استعمال این در موقع تعجب باشد —

تبیره — بفتح اول و کسر بای موحده و یای معروف

بمعنی طبل وکوس دهل از کشف و رشیدی —

تبصره — بفتح اول وسکون ثانی وکسر صاد بینا کردن ومراد از عینک نیز داشته اند از شمسی ومنتخب وکنز وغیره —

تبتی — بکسر اول وتشدید موحده مفتوح وکسر فوقانی منسوب به تبت که شهرے است در کوهستان جنوب هندوستان قریب کشمیر —

فصل تای فوقانی مع تای فوقانی

تتماج — بالضم وجیم عربی نام قسمے از آش است در ترکی از لطائف وسراج ومدار —

تتر — بفتحتین مخفف تاتار که شهریست در ترکستان —

تتابع — بضم بای موحده پیاپی شدن از منتخب —

تتبع — بفتح هر دو تای فوقانی وبای موحده مشدد ومضموم در پے چیزے رفتن بطلب آن از منتخب ودر مدار تفحص وتلاش ودر کنز پیروی کردن —

تتق — بضمتین بمعنی سراپرده از بهار عجم ومؤید ومدار وکشف ونیز صاحب کشف نوشته که این لفظ عربی نیست —

تتمیم — بروزن تعظیم بمعنی تمام کردن —

تتن — بضمتین در ترکی تنباکو را گویند —

تتمه — بفتح تای اول وکسر تای ثانی وتشدید میم مفتوحه بمعنی بقیه وآخر هر چیز وکسانیکه بکسر اول وفتح ثانی خوانند خطاست از کشف —

تتری — بفتح هر دو تای فوقانی منسوب به تتر که مخفف تاتار است وآن ملکی است از ترکستان ساکنان آنجا در سابق کافر بودند —

فصل تاے فوقانی مع ثای مثلثه

تثریب — سرزنش وملامت کردن از منتخب —

تثاوب — بفتح اول وثای مثلثه وضم همزه که بصورت واو است وبای موحده بروزن تفاعل حرکتی طبیعیست که بجهت دفع بخارات دهن باز میگردد وبفارسی خامیازه ودهن دره گویند وبهندی جماهی نامند —

تثلیث — باصطلاح منجمین بودن قمر باسعدی بمفاصله پنج برج یا نه برج چنانچه قمر در حمل باشد ومشتری در اسد یا آنکه مشتری در قوس باشد درین صورت از حمل تا اسد پنج خانه است واز حمل تا قوس نه خانه واین نظر تمام دوستی باشد واین ستاره سعد ناظر وخادم باشد قمر را واین را تثلیث از آن گویند که درمیان قمر وسعد بحساب درجات سوم حصه فلک باشد وآن چهار برج بود باینطور که سه برج سالم وبقدر یک برج از جمع کردن درجات برج قمر وبرج سعد حاصل آنکه میان قمر وسعد مفاصله یکصد وبست درجه حائل باشد واگر مفاصله سه برج یا یازده برج باشد این را نظر تسدیس گویند واین نیم دوستی باشد واگر بمفاصله چهار برج یا ده برج باشد این تربیع است نظر نیم دشمنی دارد واگر مفاصله یک برج یا هفت برج باشد این را مقابله گویند این نظر تمام دشمنی است واگر دو کوکب در یک برج باشند آنرا قران گویند ونظر تربیع وجمیع کار بد گیرند مگر تربیع ماه با مشتری برای بنای مسجد وکندن چاه وجوی بهتر وتربیع ماه با عطارد برای تعلیم خوب بود از شرح قران السعدین ومؤید ومدار ودیگر رسائل —

تثمیر — میوه چیدن وبمعنی نفع یافتن —

تثاقل — گرانبار شدن وگرانی خاطر —

فصل تای فوقانی مع جیم

تجارب — بروزن تفاعل همدیگر را آزمودن وبکسر رای مهمله جمع تجربه —

تجنب — دور شدن ویکسو شدن از منتخب —

تجدید — از سر نو ساختن ودر منتخب نو کردن —

تجرید — برهنه کردن چیزے را از زوائد اشیاکه بران باشد وپیراستن واصلاح نمودن و نام کتابیست از منتخب —

تجوید — نیکو کردن وسره کردن وحروف بمخارج ادا کردن —

تجرد — برهنه شدن وبرهنگی ومجازاً بمعنی ترک دنیا وقطع علائق —

تجلد — بضم لام مشدد چابکی وچالاکی نمودن در مقابله دشمن —

تجبیر — حرف سوم بای موحده مضموم مشدد وگردن کشی کردن از کنز ومنتخب —

تجاسر — بضم سین مهمله دلیری کردن وشوخی وگستاخی کردن از کشف وکنز ومنتخب —

تجار — بالضم وتشدید جیم سوداگران واین جمع تاجر است —

تجهیز — بروزن تجویز ساختن اسباب مرده وساختن اسباب عروس —

تجهز — آماده شدن از منتخب —

تجسس — جستجو کردن وخبر رسیدن از منتخب —

تجمش — بروزن تفعل از جمش که بالفتح است ودر منتخب نوشته که جمش بالفتح ستردن موی واز بازی وبازی وعشق ورزیدن کسے —

تجرع — بفتحتین وضم رای مهمله مشدد وعین مهمله بمعنی جرعه جرعه نوشیدن واندک اندک نوشیدن از منتخب وغیر آن —

تجویف — خالی کردن ودر محاوره آنچه که درمیان چیزے خالی باشد —

تجفیف — خشک کردن از منتخب —

تجاهل — باوجود دانستن خود را نادانسته وانمودن —

تجمل — شان وشکوه وجمال وآرایش خود نمودن از کنز ومنتخب —

تجشم — بسین مهمله برگزیدن کسی را ازمیان قوم وقصد کردن بچیزے وتناور شدن وبکار بزرگ شدن از منتخب —

تجشم — بشین معجمه رنج ومشقت کشیدن از کنز ومنتخب ومدار —

تجربه — بفتح اول وسکون جیم وکسر رای مهمله بمعنی

از نالیش و بالفظ گرفتن و کردن مستعمل از بهار عجم و منتخب و تذکره و تفرقه نیز بروزن تجربه است که مذکور است۔

تجزیه — بزای معجمه پاره پاره کردن و تقسیم کردن چیزی را از منتخب و غیر آن —

تجلیه — زدودن و تجلی و روشن و آشکارا کردن —

تجلی — آشکارا شدن از کنز و در منتخب روشن و آشکارا کردن و جلوه کردن و باستعمال فارسیان کنایه از تجلیهٔ نور الٰهی که موسی علیه السلام را بر طور ظاهر شده بود و موسی علیه السلام از آن بیهوش شده بس تجلی بلفظ داشتن و شکستن و تراویدن و دمیدن و کردن مستعمل از بهار عجم و گاهی فارسیان تجلی را تجلا میخوانند اگرچه یای ماقبل مکسور را الف خواندن قاعدهٔ عربی است لیکن این تصرف نوعی از تفریس است چنانکه تمنی را تمنا و تماشی را تماشا میخوانند —

تجنی — بنون مشدد و مکسور گناه بر کسی بستن —

فصل تای فوقانی مع حای حطی

تحت الثری — عبارت از زیر زمین چه ثری بالفتح اول و ثانی خاک نمناک را گویند —

تحاریب — بضم رای مهمله باهم جنگ کردن از کنز —

تحیت — بفتح اول و کسر ثانی و تشدید یای تحتانی مفتوح سلام گفتن و دیر ماندن و پادشاهی و ملک از صراح و منتخب —

تحمید — نیک ستودن و پی در پی ستایش کردن از منتخب

تحدید — تیز کردن و حد چیزی پیدا کردن از منتخب —

تحذیر — بالفتح و ذال معجمه مکسور بمعنی ترسانیدن از کشف —

تحریر — آزاد کردن غلام و کنیزک و بمعنی نوشتن و پاکیزه گفتن و نوعی از نغمه که به پیچیدگی آواز باشد بهندی گتکری گویند و بمعنی خطهای باریک که از مو قلم نقوش و تصاویر کشند و نام کتاب در علم اشکال هندسه از اقلیدس از کنز و کشف و بهار عجم و مصطلحات —

تحشیر — بشین معجمه تنگ داشتن نفقه بر اهل و عیال از لطائف و برهان —

تحجر — بفتح اول و فتح حای مهمله و ضم جیم مشدد و مثل سنگ سخت گردیدن چیزی —

تحزیز — بهر دو زای معجمه تیز کردن صراح —

تحرز — بروزن تصرف و تقدیم رای مهمله پرهیز کردن و خویش را نگاهداشتن از منتخب —

تحریض — برای مهمله و ضاد معجمه کسی را بر جنگ برانگیختن از کشف و مدار —

تحت الشعاع — کنایه از دو روز یا سه روز که در آخر هر ماه میباشد که جرم قمر دران ایام از غایت باریکی از باعث قرب شمس بزیر شعاع و روشنی شمس از نظر معدوم میگردد و آن ایام منحوس است

تحف — بضم اول و فتح ثانی جمع تحفه مستفاد از فضل اکبری —

تحریف — گردانیدن سخن و چیزی را از وضع و حالت خود و موضوع خود از منتخب —

تحت الحنک — بحرف ششم حای مهمله مفتوح و فتح نون معمول زهاد است که یک پیچ عمامه از تحت حنک گذرانیده بسر پیچند و حنک بفتحتین بمعنی کام و زیر زنخ از مصطلحات —

تحریک — حرکت دادن و گاهی مجازاً بمعنی رغبت دادن و در غلانیدن آید —

تحرک — جنبیدن —

تحلیل — از هم گشادن چیزی را و حلال کردن و بجای فرود آمدن و فانی کردن چیزی را بگداختن و باصطلاح معماء و تخرجه کردن لفظی را یا زیاده و از هر بخش معنی علیحده گرفتن و بعضی را بحال خود گذاشتن چنانکه در معمای اسم اسد لفظ اسباب را بتحلیل دو جزو کردند یکی اس دوم باب و هر دو لفظ مراد اند یعنی الشان چنانکه لفظ اس بحال خود ماند و از لفظ باب مرادف او که در است خواسته شد و از لفظ در حروف را بحساب جمل اسقاط که کلمهٔ لانهایت اشارت است بدان حذف نمودند پس لفظ اس را بدال که از کلمهٔ در باقیمانده ملحق کردند اسم اسد حاصل شد —

تحویل — برگردیدن و برگشتن و برگردانیدن لازم و متعدی هر دو آمده و مستعمل بمعنی سپردن و حواله نمودن و داخل شدن از کشف —

تحتم — بحرف ثالث تای فوقانی بروزن تکلم بمعنی واجب شدن از کشف و کنز و منتخب —

تحکم — دعوی کردن و غلبه کردن و حکومت بزور و در خیابان نوشته که تحکم خواه مخواه حکم کسی قبول کردن —

تحجم — ببرون برآمدگی هر چیز و حجامت نمودن و مکیدن و باز داشتن و برآمدن پستان از بهار عجم —

تحشم — بفتحتین و ضم شین معجمه مشدد غضب نمودن و صاحب چاکران و خدمتگاران شدن —

تحزن — بروزن تاسف اندوهگین شدن از منتخب —

تحصن — در حصار شدن —

تحنن — بضم نون مشدد مهربانی کردن —

تحریمه — تکبیر اولی یعنی تکبیری که بعد نیت نماز گویند و این تکبیر از همه تکبیرات نماز اول میباشد و بمعنی اصلی این حرام گردانیدن بر خود کلام دنیا و دیگر حرکات و معاملات —

تحیته — بفتح اول و کسر حای مهمله و فتح یای مشدده بمعنی سلام و درود و بمعنی زندگانی دادن و ملک و پادشاهی از صراح و کنز و منتخب —

تحلیه — شیرین کردن و زیور بستن و کسی را صفت کردن از منتخب —

تحاشی — بیکسو شدن از کشف و کنز —

تحری — بروزن تسلی بمعنی صواب جستن و سزاوار و بهتر جستن و درنگ کردن بجای و قصد

قصد کردن بسوی قبله از لطائف و منتخب –

تحافی – بکسر فا یکسو شدن و جدا شدن از لطائف –

فصل تای فوقانی مع خای معجمه

تخم حنا – از مخزن معلوم میشود که مفرباه است –

تخریب – خراب کردن –

تخت حساب – منجمان را تختهٔ حساب میباشد که بر آن خاک انداخته نقوش حساب طالع درست کنند –

تخت – معروف و چاق شدن دماغ از نشه از مصطلحات و صاحب بهار عجم نوشته که تخت بمعنی اریکه مشترک است در عربی و فارسی –

تخالج – بضم لام ولجیم شک و سواس در دل آمدن از کنز –

تخریج – بیرون آوردن و ادب دادن بر نیکی –

تخته بند – بمعنی حبس و قید و بمعنی محبوس و قیدی و بمعنی چوب های کوچک که بر دست و پای شکسته بندند و بمعنی دست و پای شکسته که بران چوبها بسته باشند نیز آمده از رشیدی و برهان –

تخته نرد – تخته که بران بازی نرد بازند –

تخسیر – بمعنی کمی از لطائف و در منتخب و صراح بمعنی هلاک کردن –

تخش – بالفتح و شین معجمه کمان تیر ناوک از بهار عجم و در برهان نوشته که نوعی از کمانست که تیر کوچک دارد و قسمی از تیر است و در مصطلحات مرقوم است که نوعی از کمانست که تیر ازان تعبیه اندازند و در سراج اللغات آورده که تخش بالفتح بالا و صد رحلیش نوعی از تیر و تیر آتشبازی را گویند چون تخشیدن بمعنی بالا نشستن است تیر آتشبازی را بهمین سبب تخش نامند که در هوا بسیار بلند میرود و نیز نوشته که بعضی گویند که نوعی از کمان است

تخلیط – آمیختن و آمیزش کردن باطل در کلام از موارد –

تخشع – بروزن تکلف فروتنی و عجز کردن از کشف –

تخویف – بمعنی ترسانیدن –

تخاوف – باهمدیگر خوف نمودن –

تخالف – بضم لام مخالفت و دگرگونی –

تخلف – بروزن تصرف خلاف کردن در وعده –

تخماق – بالضم بمعنی میخ کوب و آن چوبی باشد که بدان میخهای خیمه کوبند این لفظ ترکی است از مصطلحات و لغات ترکی –

تخریق – پاره کرده از لطائف –

تخلق – بروزن تملق خلق گرفتن و خو کردن و خوش خو شدن از منتخب وغیره –

تختهٔ شلنگ – ورزش کشتی گیران است که هفت هشت تخته به دیوار قائم کرده و زنگها بسته بوضع معهود بران شلنگ زنند از مصطلحات و بهار عجم –

تختهٔ اول – لوح محفوظ از شرح مخزن اسرار –

تخیل – بروزن تفعیل خیال کردن و کسی را در خیال انداختن –

تخیل – بروزن تکلف در خیال آوردن از منتخب –

تخلخل – بدو خای معجمه اول مفتوح و دوم مضموم جدا شدن اجزای چیزی از یکدیگر ضد تکاثف از منتخب –

تخاقوئیل – بفتح اول و ضم قاف و کسر همزه سال مرغ چه تخاقو در ترکی بمعنی مرغ و ئیل بمعنی سال چنانکه دوره دوازده ماه را سال باشد همچنین ترکان را دورهٔ دوازده سال نیز مقرر است و هر سال را نامی علیحده باسم جانوریست پس تخاقوئیل نام سال دهم است از حساب دوازده سال و کسانیکه نام ماه فهمند غلط است –

تخم گل – گرهی باشد سرخ رنگ که بعد از برطرف شدن گل بر درخت گل پیدا میشود –

تخوم – بضمتین نشانها و حدود میان دو زمین نام شهر –

تخته بر سر شکستن – خراب و رسوا کردن از مصطلحات –

تخته زدن – رسم نصاری است که هنگام پرستش بعوض ناقوس تخته بر تخته زنند از شرح گلگشتی

تخم چیزی بر افتادن – کنایه از نابود و معدوم شدن آن از مصطلحات –

تخشیدن – بالا نشستن از برهان –

تخمین – اندازه کردن –

تخت سلیمان – نام مقام است در کشمیر –

تخت رونده – کنایه از اسپ –

تختنده – در ترکی بمعنی در تخت نون زائده است و لفظ ده بهای مختفی بمعنی در –

تخمه – بضم اول و سکون ثانی در فارسی اصل و نژاد و اولاد و بضم اول و فتح دوم و سوم در عربی بدهضمی طعام که از امتلای معده پیدا شود از برهان و رشیدی و لطائف و سروری و سراج –

تخلیه – خالی کردن از کنز –

تخطیه – بروزن تصفیه بمعنی خطا گرفتن در کار کسی از کنز –

تخاقوی – بفتح اول و ضم قاف بمعنی مرغ و این ترکی است از لغات ترکی نوشته شد –

تخم بازی – روز نوروز و روز عید کودکان و بیضه های رنگین بازی کنند از مصطلحات –

فصل تای فوقانی مع دال مهمله

تدریج – درجه بدرجه و پایه بپایه چیزی را بسوی چیزی بردن یعنی آهسته آهسته کاری کردن –

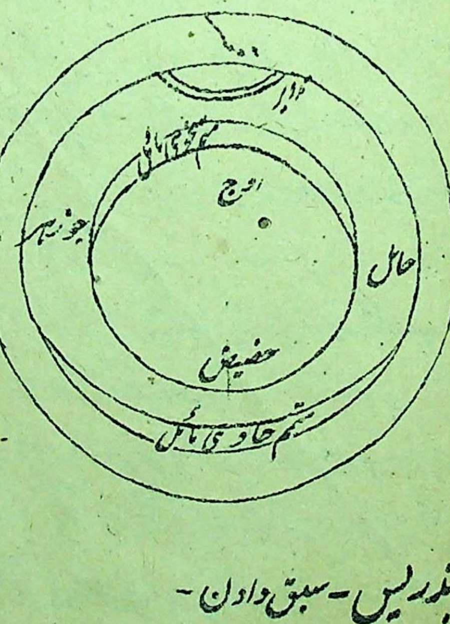
تدبر – بروزن تفکر پس کار اندیشیدن از منتخب –

تدبیر – در پس کاری درآمدن و در عقب کاری غور کردن از کشف و در صراح پایان کاری نگریستن –

تدمیر – هلاک کردن و بهلاک افگندن کسی را از منتخب –

تدویر – بمعنی لغوی گرد گردانیدن چیزی و باصطلاح علم هیئات فلک کوچک که میان فلک دیگر باشد از منتخب بدانکه هر فلکی از افلاک هفتگانه مرکب است از چند افلاک یعنی از چند اجزای مدور و همه اسمای اجزا اینست ممثل و مائل و جوزهر و مدیر و خارج المرکز و حامل و تدویر پس از حامل و خارج

المرکز تفاوت همین است که در فلک شمس خارج المرکز نامند و در افلاک دیگر حامل گویند و مشل و مائل مدیر هر سه بر یک شکل باشند یعنی هر یکی ازین هر سه بعد مرکوز شدن حامل آنچه باقی ماند بعد ز متمم مختلف الثخن تمام میگردد یکی حاوی حامل و دیگر محوی حامل در وقت حاوی و غلظ محوی جانب اوج و بسوی حضیض همچنین بر خلاف یکدیگر بدانکه فلک قمر مرکب است از چهار اجزا یکی مائل دوم حامل سوم تدویر چهارم جوزهر که محیط هر سه اجزای مذکوره است و فلک عطارد و دو مرکز این هر یا فلک یکی ممثل دوم مدیر سوم حامل چهارم تدویر و فلک شمس مرکب از دو فلک یکی ممثل دوم خارج المرکز و تدویر ندارد و شمس بسبب خارج المرکز شود بجای تدویر مذکور است و فلک هر ستارهٔ مریخ و مشتری و زحل هر یکی از آنها مرکب است از سه فلک یکی ممثل دوم حامل سوم تدویر سوای شمس هر یکی از سیاره در کنارهٔ تدویر خویش مذکور است و تدویر در ثخن حامل خود — اینجا شکل فلک قمر نوشته می شود که ازان سوای فلک عطارد شکل پنج فلک دیگر بقیاس منیر این آورد چون از جوزهر قطع نظر کنند صورت فلک زهره و مریخ و مشتری و زحل مشخص می شود و چون جوزهر و تدویر هر دو را از نظر اندازند شکل فلک شمس ظاهر میگردد —

تدریس — سبق دادن —
تدنیس — بنون و تحتانی و سین مهمله بچرک آلودن —

تدقیق — باریک کردن و نیک کوفتن از کنز و منتخب —
تدارک — بضم رای مهمله در یافتن چیزی که فوت شده باشد و بهم دیگر رسیدن از کنز —
تداخل — بهم در شدن در یکدیگر از منتخب و باصطلاح اطبا در غذای منهضم غیر منهضم را آمیختن —
تدوین — جمع نمودن و تالیف کردن از منتخب —
تداول — بضم واو از یکدیگر دست بدست فرا گرفتن و نوبت از یکدیگر گرفتن از کشف و کنز و منتخب —
تدیّن — بفتح اول و ثانی و ضم تحتانی مشدد دیندار شدن از کنز و منتخب —
تدهین — روغن مالیدن و چرب کردن —
تدسیه — بالفتح و سین مهمله مکسور و تحتانی تباه کردن و گمراه کردن —
تداوی — دوا کردن و درمان نمودن از کنز و منتخب —

فصل تای فوقانی مع ذال معجمه

تذبیب — بروزن تقریب دنباله پیدا کردن چیزی را از منتخب —
تذبذب — بفتح اول و ثانی و سکون موحده و ضم ذال معجمه دوم دودله شدن و متردد بودن و جنبیدن چیزی که بهوا آویخته باشد از منتخب —
تذهیب — اندوه کردن از منتخب و کنز —
تذکار — بالفتح ذکر نمودن و بالکسر خطاست چرا که سوای تبیان و تلقای هیچ مصدری بروزن تفعال بالکسر نیامده مگر اسم جنس و صفات برین وزن اکثر می آید چنانچه تمثال و تمساح و تلعاب بمعنی بسیار بازی کننده از رسالهٔ ابن حاجب —
تذکیر — نر گردانیدن و بمعنی یاد دهی کردن —
تذکّر — به تشدید کاف مضموم یاد کردن و بیاد آمدن —
تذلل — فروتنی نمودن و عجز کردن و خود را خوار داشتن از صراح —

تذرو — بفتح اول و ثانی که ذال معجمه است بمعنی خروس صحرائی و بدال مهمله نوشتن و خواندن و بمعنی کبک گفتن خطاست از جهانگیری و فرهنگ حکیم نور الدین و در سراج اللغات از فرهنگ قوسی نقل کرده که تذرو بذال معجمه مرغی از جنس ماکیان و خروس که در بیشهٔ استرآباد و مازندران بسیار باشد و بغایت خوشرنگ بود و باز سراج الدین علیخان آرزو قول قوسی رد کرده نموده و نوشته که مرا اعتماد بر قول قوسی است که صاحب زبان است —
تذکره — بکسر کاف بمعنی یادداشت و بمعنی یاد آوردن و پند دادن از کشف و کنز —

فصل تای فوقانی مع رای مهمله

ترسا — بالفتح انصار او آتش پرست و این لفظ رومی است از برهان و سراج —
ترطیب — تر کردن و تری در مزاج در آوردن —
ترتیب — راست کردن درجهٔ هر چیز و نهادن چند چیز را بمقام و مرتبهٔ خود —
ترتّب — بروزن تصرف راست و درست شدن —
ترکی ضرب — نوعی از اصول نواختن سازها —
ترهّب — راهب شدن از لطائف —
تراب — بالضم خاک خشک از شرح نصاب —
ترب — بالکسر و بای موحده بمعنی هم عمر که بفارسی همزاد گویند از صراح و شرح نصاب —
ترائب — بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است استخوانهای سینه و این جمع تریبه است و مجازاً بمعنی سینه آید از منتخب و صراح وغیره —
ترحّب — مرحبا گفتن از لطائف —
ترحیب — بمعنی تعظیم از لطائف —
ترتّب — بتشدید ثابت از کنز —
ترهیب — بروزن ترکیب بمعنی ترسانیدن از منتخب —
تربت — بالضم بمعنی خاک مجازاً بمعنی قبر از کنز —

ترت و مرت - بضم اول و فتح میم و سکون هر دو رای مهمله بمعنی زیر و زبر از لطائف -

ترهات - بضم اول و رای مهمله مشدده سخنهای باطل و بیهوده جمع ترهة که بمعنی باطل است از صراح و کنز -

تر دست - بمعنی چست و چالاک از رشیدی و برهان و بعضی محققان نوشته اند که بمعنی مشتاق و کاهل هم مستعمل در کاری که بدست تعلق دارد و در سراج اللغات بمعنی چالاک دست و اطلاق این لفظ بر کسانی کنند که عمل بدست نمایند چنانچه نقاش و کاتب -

ترنج - بضمتین میوه معروف و بمعنی چین و شکنج و بضم اول و فتح ثانی از کشف و برهان و جهانگیری و رشیدی و بمعنی مدار و بمعنی بوته کلان که بر هر چهار گوشه چادر و دوشاله و بعضی جامهای قبا و غیره از کلابتون و ابریشم الوان نقش کنند -

ترویج - بمعنی رواج دادن و روائی دادن -

ترویح - راحت دادن و خوشبو کردن از منتخب و صراح -

تراویح - جمع ترویح و بیست رکعت نماز نفل که شبهای ماه رمضان گذارند آنرا تراویح بدین سبب گویند که بعد هر چهار رکعت خود را راحت و آرام میدهند -

ترح - بفتحتین و حای مهمله بمعنی اندوه و غم که ضد فرح است از لطائف -

ترشح - تراویدن از منتخب و مجازاً بمعنی اندک بارش مستعمل میشود -

ترشیح - آب دادن و نام صنعتی از شمس -

ترجیح - بروزن تفصیل افزونی دادن و غالب شدن از تاج المصادر و منتخب و بالفظ داشتن و دادن و کردن و نهادن مستعمل از بهار عجم -

تربد - بضم و بای موحده نیز مضموم نام دوائی مسهل بهندی نسوت گویند -

تردید - باز گردانیدن و باز آوردن و زبون و ناسره گردانیدن از منتخب -

تردد - گردیدن و رفتن و آمد و شد کردن و مجازاً بمعنی فکر و اندیشه از تاج المصادر و منتخب و کنز -

ترصد - چشم داشتن از منتخب و شمس و کنز -

ترکی تمام شد - غرور او بر شدن از مصطلحات -

ترجیع بند - معنی این در لغت برگردانیدن بند است و در اصطلاح آنکه شاعر چند بند در بحر موافق و قوافی مختلف تصنیف نماید و بعد هر بند یک بیت معین را که متفق الوزن و مختلف القوافی هر بند باشد بار بار بیارد بلکه آن بیت مکرر مضمون بیت آخر هر بند مربوط باشد -

ترکیب بند - آنکه شاعر چند بند بحر موافق و قوافی مختلف تصنیف نماید و مابین هر بند بیتی علیحده در بحر مکرر متفق الوزن و مختلف القوافی حائل کند -

تره - بالفتح برای تفصیل آید بمعنی تازه و آبدار و خوشبو و پاکیزه چون شدست تره و شکر تره و کباب تره و بوسه تره و شور تره و لیره تره و کافور تره و سمند تره و لفظ تر بمعنی نادم و شرمنده نیز آمده از بهار عجم -

تریاق کبیر - معجونی است مرکب از مفردات و ادویه و این را تریاق فاروق نیز گویند و آن بفتح حیات و تقویت دل و دماغ -

ترکتاز - بالضم مطلق تاختن و بمعنی ناگاه تاختن بر سبیل غارت مثل تاختن ترکان و بمعنی مرد سپاهی و غارتگر از بهار عجم و سراج و مدار -

ترپر - بکسرتین و یای معروف و بفتح اول قطعه از جامه و قبا و آن شاملت باشد از برهان و کشف و مدار -

تراز - بالکسر نام شهری و نقوش جامه و مجازاً زینت و آرایش بالفتح نیز آمده و طراز بطای معرب آنست از رشیدی و در سراج اللغات نوشته تراز بالکسر علم جامه و بمعنی زینت و آرایش و نام شهریست از ترکستان که اهل آن بجمال مشهور شده آفاق اند و بفتح نیز گفته اند و قوی نوشته که طراز بفتح سجاف جامه و طراز آستین و گریبان و آن نقشی است که قبل ازین میکردند و کسب شهری از ترکستان -

ترس - بالضم و سین مهمله در عربی بمعنی سپر و در فارسی بمعنی چیز سخت می آید از کشف و رشیدی و مدوری و برهان -

تراوش - بالفتح افتادن و تراویدن بفتح بمعنی نم و قطره قطره از جهانگیری و سراج اللغات و لطائف و مصطلحات -

ترکش - در اصل تیرکش بود بمعنی جای تیر کشیدن بجهت کثرت استعمال کسره برای تخفیف بفتح بدل شده یا یا حذف کردند -

ترمش - بضمتین و بضم اول و سکون ثانی هر دو صحیح مزه معروف که بعربی حامض گویند از کشف و بهار عجم -

ترخیص - بهر دو صاد مهمله دستوری کردن در چیزی بوجه کمال و بار دیگر گفتن چیزی از کنز و کشف و منتخب -

ترخیص - رخصت کردن و اجازت دادن -

تربص - بروزن تحرمل و حرف سوم بای موحده و صاد مهمله چشم داشتن چیزی را و توقف کردن و غله نگاه داشتن برای گران فروختن از کشف و صراح و کنز و لطائف -

تراضی - بفتح اول و ضاد معجمه با یکدیگر راضی شدن در اصل تراضی بود یا بجهت تخفیف حذف شده است -

ترجیع - باز گردانیدن و در مصیبت انا لله و انا الیه راجعون گفتن -

ترفع - بلندی جستن و کنایه از غرور و تکبر از لطائف و غیره -

تراجع - بضم جیم باز گشتن و منقلب شدن و با یکدیگر رجوع کردن و حرکت کردن کواکب از حرکات الکری خود که از مغرب بسوی مشرق میباشد -

ترع - بضم اول و فتح ثانی و عین مهمله بمعنی سبزه زار از شرح نصاب و در کنز اللغات نوشته که ترع در بستانها

در درجه‌ها داین جمع ترجمه است که بالضم باشد

ترجیع — بفتح اول وثانی وسکون عین مهمله اول وضم رای مهمله دوم بالیدن کودک ونشو ونما گرفتن از منتخب وصراح —

تربیع — درمیان قمر وستاره دیگر تفاوت چهار برج یا ده برج باشد مثلاً اگر قمر درحمل باشد وزهره در سرطان یا قمر در جوزا باشد وزهره درحوت واین نظر دلیل دشمنی است ازمدار واین را تربیع ازان گویند که درمیان قمر وکوکب دیگر بحساب درجات منطقه آن دو درجه که چهارم حصه فلک بود وآن سه برج باشد یا نطوره که دو برج سالم بقدر یک برج از جمع کردن درجات برج قمر وبرج دیگر کوکب ودر منتخب چهار گوشه کردن چیزی را ونظر کردن کوکب از برج سوم که ربع فلک است بکوکب دیگر —

ترصیع — جواهر نشاندن در چیزی ودر سخن مقابله هر لفظ لفظی دیگر آوردن که قافیه بآن تواند شد وبعضی محققان چنین نوشته اند که ترصیع جواهر نشاندن در چیزی وباصطلاح شاعر یا منشی برابر هر کلمه دیگر بیارد که متفق الوزن وموافق القوافی باشد مثال آن از قرآن مجید اِنَّ الْاَبْرَارَ لَفِیْ نَعِیْمٍ وَاِنَّ الْفُجَّارَ لَفِیْ جَحِیْمٍ —

ترو ماغ — سر خوش نیم مست —

ترادیف — قرینه یا پیشی دو چیز یا بیشتر که باهم مشابه یکدیگر باشد —

ترف — بالفتح پنیر جغرات خشک از هر گیاه بود در برهان قاطع صاحب برهان قاطع نوشته که نان خورشی است که از جغرات می پزند —

ترفق — بروزن تملق بمعنی مهربانی کردن ونرمی نمودن —

تریاق — بالکسر معرب تریاک وآن دوای مرکب است معروف که بغداد وبدرا کوفته بخته در شهد امیزند وآن دافع اقسام زهرهای نباتی وحیوانی باشد —

ترقاق — بالضم پاسبانی ونگاهبانی از سراج اللغات واین لفظ ترکی است —

ترک — بالفتح وکاف عربی بمعنی گذاشتن وبلفظ گفتن وکردن ودادن وگرفتن مستعمل وبمعنی کلاه وگوشه کلاه وبمعنی خود آهنی وبالضم نام قومی منسوب بترک که پسری بود از فرزندان نوح علیه السلام ومجازاً بمعنی سپاهی وبمعنی معشوق ازمدار وجهانگیری وبرهان وبهار عجم ومؤید ولغات ترکی ومنتخب مگر فارسیان برای معنی خود آهنی وبعضی محل بکاف فارسی نیز استعمال کرده اند —

ترک فلک — ستاره مریخ وبعضی گویند که کنایه از آفتاب است —

تریاک — صاحب مؤید وبرهان ومدار بفتح وکسر اول نوشته اند ودر جهانگیری بفتح فقط بمعنی معجون مطلق فادزهر وبمعنی افیون ودر سراج اللغات نوشته که تریاک بالکسر بمعنی پازهر که دفع اثر زهر مهره گویند ومجازاً بمعنی معجون مفرح که رافع زهر باشد اطلاق کنند ودر مصطلحات نوشته که بمعنی افیون اصطلاح جدید افیونیان است که شهرت گرفته —

ترغاک — بالضم وغین معجمه وکاف عربی بمعنی پاسبان وپاسداری است این لفظ ترکی است از برهان

ترنگ — بفتحتین وکاف فارسی آواز کمان بوقت تیر انداختن از برهان —

ترنگا ترنگ — آواز تیغ بوقت زدن بر چیز سخت

ترازوی عدل — ترازو که بسنجیدن در هر دو پلهٔ آن کمی وبیشی نباشد بلکه برابر باشد —

ترحال — بالکسر وحاء مهمله کوچ کردن از [illegible] —

ترتیل — قرات قرآن باداء مخارج حروف بآهستگی وآرمیدگی —

ترهل — بروزن تجمل نرم گوشت شدن ونرم شدن عضو از کنز ومنتخب بمعنی سست شدن —

تراکم — بروزن تفاعل برهم نشستن وگرد آمدن از کثرت از صراح وکنز ومجازاً بمعنی ازدحام وانبوه —

ترخیم — بجای معجمه نرم گردانیدن وانداختن حرف آخر از کلمه منادی وغیر منادی —

ترنم — بضم نون بمعنی سرائیدن وسرودن از منتخب —

ترشدن — سست شدن ومنفعل شدن از چراغ هدایت وسراج وشمسی ومصطلحات —

ترواسن — فاسق وفاجر از صراح —

تریدن — بفتح کشیدن وبضم بمعنی رسیدن از برهان —

ترکی کردن — ظلم وتشلم کردن از رشیدی —

ترقیدن — شگافته شدن واین مستعمل ترکیدن است از جواهر الحروف —

ترجمان — بالفتح وجیم مضموم بمعنی فصیح تیز زبان وخوش تقریر وکسیکه داننده دو زبان باشد که صاحب یک زبان را بصاحب دیگر زبان فهماند واین معرب ترزبان است وضم جیم ازان است که زبان بضم اول آمده است وبفتح نیز آمده وبعد معرب کردن این لفظ مصدر وافعال واسمای ازان اخذ کردند چون ترجم یترجم ترجمة فهو مترجم چون دحرج یدحرج دحرجة فهو مدحرج از رساله معربات ملا عبد الرشید صاحب رشیدی ودر کشف ومدار ومنتخب نیز بضم جیم است ودر مؤید بفتح جیم ودر صراح بضم وفتح جیم بمعنی ایلچی ولفظ ترجمان بمعنی تاوان نیز آمده است چنانکه در بهار عجم یافته شد —

ترکمان — بضم اول وسکون ثانی نام قومی از ترک از لغات ترکی وبرهان ودر سراج نوشته که چون اینها از ترکان پایه کمتر دارند چنین موسوم شدند یعنی مانند ترکان وبعضی نوشته که مرکب نیست —

ترقین — بفتح اول وکسر قاف نزدیک بهم نوشتن سطرهای کتاب ونقطه واعراب کردن وآرایش دادن کتاب را وخضاب کردن بحنا وسیاه کردن وضعی را الف در حساب بخط از آنکه تا گمان نشود که

اینجا را برای نوشتن سفید گذاشته اند از منتخب و سراج —

ترن — بفتحتین گل نسرین از برهان —

ترنگبین — بفتحتین و کاف فارسی و آن دوائیست شیرین مثل شکر که مانند شبنم بر درختی خاص که خار در بیابان باشد منجمد میگردد از برهان —

تریدن — بفتح کشیدن و بضم بمعنی رسیدن از برهان —

ترکان — بالفتح و کاف عربی لقب زنان از عالم بی بی و بیگم از لطائف —

ترک چین — کنایه از آفتاب —

ترنجبین — بفتح اول و ثانی و سکون نون و ضم جیم معرب ترنگبین است و آن چیزیست مانند شهد که شیرینی بود قوام که بر خارهای درخت اشترخوار در ملک خراسان از هوا مانند شبنم می افتد و باز خشک شده مانند شکر سرخ میگردد از مدار و مؤید و رشیدی و بحر الجواهر —

ترازوی پولاد سنجان — کنایه از نیزه سبازان از سراج —

ترخان — بالضم و خای معجمه یکه پادشاه او را از تکالیف آداب معاف کرده باشد و بگناهی مواخذه نکنند و نوعی از سبزه که مانند پودینه با نان خورند قومی از ترکان چغتائی و نکیسو شریف را نیز گویند و لقب ابونصر خاقانی از رشیدی و خان آرزو در سراج اللغات نوشته که ترخان بمجاز در عرف حال بمعنی مسخره نیز مستعمل میشود —

تراز و شدن — تک سر تیر و نیزه از چیزی گذشتن و ماندن نصفی از آن طرف کماندار و مقابل شدن و برابر شدن از چراغ هدایت و رشیدی و سراج و برهان —

ترازوی سنگ زن — ترازو که یک پله آن زیاده باشد و دیگر کم از بهار عجم —

تره — بکسر اول و فتح ثانی بمعنی کینه و بفتح اول و کسر ثانی بمعنی باطل و بفتحتین و تخفیف و تشدید را در فارسی بمعنی برگ و بعضی نباتات که تخته با و نان خورند بهندی ساگ گویند از شرح نصاب و لطائف و کنز و غیره —

ترجمه — بفتح اول و سکون ثانی و فتح جیم بیان کردن مطالب زبانی بزبان دیگر و باخذ این ترجمان است که معرب ترزبان باشد و ترجمان بمعنی کسیکه کلام دو شخص متغایر اللسان را بیکدیگر بفهماند چون عربان ترزبان را معرب کرده ترجمان ساختند پس از ان مصدر و افعال و اسماء اشتقاق کردند چون ترجم یترجم ترجمة فهو مترجم چون دحرج یدحرج دحرجة فهو مدحرج اگرچه در لفظ ترجمان بفتح و ضم جیم بعضی اختلاف کرده اند چنانچه در منتخب و صراح است مگر در لفظ ترجمه بحرکت جیم اختلاف نباید کرد چرا که بر وزن دحرجه است و سوای این بحر الجواهر و کشف و منتخب و کنز و غیاث الاغلاط همه بفتح جیم تلفظ کنند —

ترقوه — بالفتح و قاف مضموم استخوان چنبر گردن که بهندی هنسلی گویند از منتخب و کنز —

تریاق اربعه — معجونی است دافع زهرها و مفید صرع و لقوه از ایلیش چهار است جنطیانا حب الغار زراوند مدحرج —

تراشه — بفتح اول است آهنی که از و سنگ را می تراشند —

ترکه — بفتح اول و کسر رای مهمله و فتح کاف عربی آنچه مال و متاع از مرده مانده از مؤید و منتخب و صراح و مدار —

ترنابه — بالفتح و مد نون بمعنی نان باشد از لطائف —

ترنجیده — بضمتین بمعنی پرچین و ترش رو از جهانگیری و برهان و در رشیدی نوشته که این لفظ از ترنج ماخوذ است بوصف چین و شکنج که بر پوست آن باشد —

ترفیه — بالفتح و کسر فا و سکون تحتانی و های ملفوظ بر وزن ترجیح بمعنی آسودگی از مؤید و در منتخب آسایش دادن و خوشوقت گردانیدن —

ترفه — بفای بی شد و مضموم و های ملفوظ آسودگی و دولتمندی —

ترانه — بمعنی سرود و نغمه و نوعی از سرود و در سراج اللغات و رباعی را نیز ترانه گویند —

تردامنی — گناهگاری و فاسقی —

ترجی — بفتحتین و کسر جیم مشدد امید داشتن بچیزیکه ممکن باشد —

تریاکی — کسیکه بافیون خوردن عادت دارد و نام شاعری —

ترانه های خزانگی — مراد ترانه های عمده و ترانه های پادشاهی یا امیری تصنیف کرده باشد —

ترسی — بالضم و سین مهمله هر چیزیکه بصورت سپر مشابه باشد —

تردماغی — حالت عقل و شعور بمعنی فرحت و سرور و مستی معتدل و بمعنی تازگی نیز آمده —

تراجی — باهم مراد داشتن —

تریاق لانی — باز هران و لان نام کوهی است از بهار عجم و منتخب —

تراخی — بر وزن فراخی بمعنی کاهلی و تقصیر نمودن از کشف و کنز و در منتخب تاخیر کردن —

تراهی — بفتح نوباده و میوه نو رسیده از برهان و جهانگیری و رشیدی و سراج —

ترخانی — بالضم و خای معجمه منصب مقرری پیش سلاطین ترکستان که صاحبش از جمیع تکالیف نوکری معاف باشد و مجازاً بمعنی مسخرگی نیز آمده از چراغ هدایت —

ترکتازی — بمعنی مطلق تاخت و بمعنی ناگاه تاختن بر سبیل غارت مثل تاختن ترکان و بمعنی عمر و چالاک و سپاهی باین معنی یای نسبت است از بهار عجم —

ترشی — بدماغی و ناخوشی و ظرافت از مصطلحات و در چراغ هدایت بمعنی درشتی و آزردگی —

تر نوازی — خوشخوانی مطرب از مصطلحات —

تراضی — از همدیگر رضامند و خوشنود شدن از کنز و منتخب —

ترمذی — بحرکات ثلاثه و کسر میم یا ضم آن و دو قول و ذال معجمه منسوب بشهر ترمذ که آن طرف جیحون است از لب الالباب سیوطی —

فصل تای فوقانی مع زای معجمه

تزویج — جفت کردن و قرین کردن مرد را زن دادن و زن را شوهر از منتخب —

تزاید — بفتح اول و ثانی و ضم یای تحتانی افزون شدن از منتخب —

تزاریه - بفتح بمعنی جنبها و شکلها که مشابه بیافتن زره باشد -
تزویر - مکر و فریب کردن و بیاراستن دروغ از صحاح و کنز اللغات -
تزعزع - بدو زای معجمه و بدو عین مهمله و حرف چهارم مضموم بمعنی جنبش از منتخب -
تزییف - بروزن تصریف بمعنی زبون و ناچیز کردن و ناسره گشتن از لطائف -
تزعیف - بعین مهمله هلاک کردن از صراح -
تزریق - ریا و نفاق و دروغ و کسے را بریا و نفاق و دروغ نسبت کردن -
تزک - بضمتین و کاف عربی بمعنی ترتیب و انتظام و ضابطهٔ لشکر و مجلس و این لفظ ترکی است گاہے توزک بزیادت واو نویسند مطابق رسم خط ترکی از اضاب ترکی و شمسی و لغات ترکی -
تزلزل - بفتحتین و حرف چهارم زاے معجمه مضموم لرزیدن و جنبیدن -
تزال - بروزن تامل لغزش و لغزیدن -
تزاحم - بزای معجمه و ضم حای مهمله بمعنی انبوهے و انبوه کردن از کنز -
تزئین - زینت دادن و آرایش کردن از منتخب -
تزریق بیان - بمعنے کاذب و دروغ گو -
تزاو - بفتح تای فوقانی و فتح زاے معجمه فارسی و در آخر واو یکے از سپاهیان و نام سردار از شرح خان آرزو بر سکندر نامه -
تزکیه - پاک گردانیدن و زکوٰة دادن از کنز -
تزکی - بضم اول و فتح زای معجمه و تشدید کاف عربی نام امیر بیست از امرای سلطان معز الدین از شرح -

فصل تای فوقانی مع سین مهمله

تسحب - بفتح اول فوقانی و حای مهمله مشدد و مضموم و بای موحده بمعنی ناز که معشوقان را بعاشقان باشد از شرح لضاب و منتخب و کنز -

تسوید البیوت - باصطلاح منجمین آنست که شکل دوازده خانهٔ بروج بر تخته یا کاغذ کشند و مطابق بودن کواکب در بروج فلکی در هر خانه آن اسم کوکب نویسند و در ان شکل نظر کرده نحوست و سعادت طالع مولود در یافت نمایند -
تسبیح - سبحان الله گفتن و بپاکی خدا را یاد کردن از منتخب و مجازاً بمعنی یکصد دانه در رشته کشیده نیز آمده از بهار عجم -
تسامح - بضم میم و حای مهمله آسان گرفتن از کنز و کشف و بمعنی نرمی کردن -
تسلیخ - در آخر خای معجمه پوست کندن -
تسافد - بضم فا و دال مهمله جماع کردن بهائم از کنز -
تسدید - راست و درست نمودن و درستی و استواری -
تسخیر - رام کردن و فرمانبردار کردن از منتخب -
تسوید - سیاه کردن و کنایه از نوشتن از کنز -
تسطیر - بمعنی نوشتن از منتخب -
تستیر - پوشیده کردن و پرده نشستن -
تسبیر - سبز کردن -
تسییر - سیر دادن و روان کردن و از شهر بدر کردن -
تساکر - بضم کاف خود را مست وانمودن بغیر مستی از لطائف -
تسویس - وسواس کردن -
تسدیس - شش گوشه کردن و باصطلاح اهل تنجیم اگر میان دو ستاره تفاوت شصت درجه و یا زیاده دو برج باشد چنانکه قمر در حمل باشد و مشتری در جوزا یا آنکه قمر در جوزا باشد و مشتری در حمل و این نیم دوستی است از مدار و این را تسدیس ازان گویند که میان قمر و کوکب دیگر مفاصله شصت درجه که سدس یعنے ششم حصهٔ فلک باشد واقع شود -
تس - بالضم در فارسی بمعنی گوز بی صدا از مصطلحات -
تسلس - بهر دو سین مهمله بروزن تملق بمعنی سالوسی و مکاری از لطائف -

تسلط - بر کسی دست یافتن و غلبه کردن از منتخب و شمسی -
تسویغ - در آخر غین معجمه روان کردن و روا نمودن از منتخب و مؤید و کشف -
تسویف - تاخیر کردن و درنگ انداختن و وعدهای فریب دادن از منتخب و مدار و کنز -
تسلسل - پیوسته شدن و روان شدن از کنز و منتخب و باصطلاح تسلسل عبارت است از وجود امور غیر متناهیه در یکوقت بسبیل توقف که یکی ازان موقوف بر دیگری باشد و آن دیگری بر دیگرے از انها و همچنین بے غیر نهایت چنانکه مراتب اعداد که غیر متناهی اند اگر یکوقت جمع شوند از جانب انتهای فرضی -
تسبیح سال - رشتهٔ سالگره از مصطلحات -
تسویل - آراستن کاری و سوال کردن و خواستن بزبان و نیز آراستن شیطان گناهان را در نفس مردم و افترا و سخن آرائی از منتخب و مدار و کشف و فرهنگ حسینی و لطائف و کنز -
تسهیل - آسان کردن و باصطلاح اهل معما یکے از تمهید است که انواع آن چهار است انتقاد و تحلیل و ترکیب و تبدیل انتقاد اشارت کردن است ببعض حروف چنانچه حرف اول را سر و رخ و لب و تاج و حرف وسط را میان و دل و کمر و حروف آخر را پا و دامن و غیره گفتن چنانکه برای اسم شمس درین مصرعه - اول شام و میان چمن و دامن نرگس + و تحلیل آنکه لفظ مفرد را دو پاره کرده عمل نمایند یعنے لفظی را که باعتبار معنی شعرے مفرد باشد باعتبار معنی معماے مرکب دارند بدو جز و یا بیشتر چنانکه در سهم تقے فرد چو بود مهر و مه ای طرقه ساقی + بود پیوسته رخسار تو باقی - لفظ باقی را که باعتبار معنی معماے مرکب داشتند از لفظ با که برای الصاق وصله می آید و از لفظ قی چون رخساره لفظ تو را که تای فوقانی باشد با لفظ قی ضم کردند تقی پیدا

که تای فوقانی باشد بالفظ فی ضم کردند نقصی پیدا شد
و ترکیب عبارت از آنست که دو لفظ را که در معنی
شعری هر یکی مستقل باشد یا غیر مستقل برای حصول
صورت اسمی آن هر دو لفظ را مرکب کرده یک
لفظ فرض نموده معنی آن مراد کنند چنانکه در اسم غم
بیت مرغ دلهای کسانیکه به پیام آن غمزه به صید
شود ساخته بیدانه و دام آن غمزه * از ترکیب لفظ
دام و لفظ آن و دان مرکب نموده و از دامان نعل انتقاد
حرف آخر غمزه که ها باشد مراد داشته و دانه کنایه از
نقطهٔ غین و از غمزه پس بنفی نقطه و نفی های غم حاصل شد
تبدیل عبارت است از آنکه بعض حروف را از کلمه
بجهت صورت گرفتن اسم مطلوب بحرف دیگر بدلالت کنایه
لطیف بدل نمایند چنانچه در اسم عوض بیت بر لب
حوض چون دهان شستی چشمهٔ خضر شد کنارهٔ حوض
چون کنارهٔ لفظ حوض را که حای حطی است بمرادف
چشمه که لفظ عین باشد بمناسبت تجانس لفظی
بحرف عین بدل سازند عوض پیدا میگردد —

تسالم — باهمدیگر صلح کردن از منتخب —

تسلیم — سپردن و سلام کردن و گردن نهادن بحکم از منتخب و بسلامت داشتن از کنز —

تسنیم — نهریست در بهشت که بالای غرفها جاری است از منتخب —

تساوی الطرفین — برابر شدن دو طرف —

تسخین — بالفتح و خای معجمه مکسور بمعنی گرم کردن که مقابل سرد کردن باشد و بالکسر بمعنی کفش که در پا کنند از شروح نصاب و مدار و کنز —

تسمین — فربه کردن و روغن بخورد کسی دادن از منتخب

تسویه — بالفتح و واو مکسور راست کردن و برابر کردن از منتخب و کنز —

تسعه — بالکسر و سکون سین مهمله و فتح عین مهمله بمعنی نه که عدد معروف است از کنز اللغات —

تسمیه — بالفتح و میم مکسور بتخفیف تحتانی مفتوح نام نهادن و بسم الله الرحمن الرحیم گفتن از منتخب و کنز —

تسمه بازی — دغلی و فریب و نوعی از قمار از مصطلحات و چراغ هدایت —

تساوی — بالفتح برابر شدن دو چیز از منتخب —

تس نفسی — بالضم مراد از هرزه گوئی از مصطلحات —

فصل تای فوقانی مع شین معجمه —

تشبیب — سوم و پنجم بای موحده و چهارم تحتانی ذکر احوال ایام شباب کردن و صفت معشوق از منتخب و در حدائق العجم نوشته که تشبیب در لغت آتش افروختن و باصطلاح شعرا آنچه در ابتدای قصیده قبل از مدح ممدوح بیتی چند در بیان عشق ذکر کنند چرا که شاعر بذکر معشوق آتش شوق را اشتعال میدهد —

تشعب — شاخ در شاخ شدن و گروه در گروه شدن

تشرب — نوشیدن و آشامیدن —

تشتت — بفتح اول و ثالث فوقانی مشدد مضموم و بعده باز فوقانی پراگنده شدن و پریشانی از منتخب و کنز

تشت — بروزن هشت آوند معروف و طشت معرب آنست از مزیل —

تشبث — بفتح اول و ثالث و تشدید بای موحده مضموم و ثای مثلثه چنگ در زدن —

تشنج — کشیده شدن عضو که از حرکت انبساطی باز ماند خواه از برودت خواه از یبوست —

تشطیح — بکسر طای مهمله و حای مهمله بیجائی کردن و باصطلاح صوفیه کلمات مخالف ظاهر شرع گفتن از منتخب —

تشریح — بکمال وضاحت بیان کردن و آشکار کردن و در اصطلاح اطبا بیان کردن حقائق و اشکال اعضای درونی و بیرونی و شمار استخوانها و بیان محل و پیوند هر عضو و بیان رگها و عصبها —

تشدید — استوار کردن و سختی نمودن از منتخب —

تشدد — سختی کردن —

تشهد — بروزن تولد کلمه شهادت خواندن و اشهد ان لا اله الا الله گفتن از منتخب —

تشاهد — بفتح اول و ضم ها باهم گواهی دادن و باهم حاضر شدن و ملاقات —

تشیید — برافراشتن بنا و اندائیدن دیوارها به گچ و جز آن و مجازاً بمعنی استوار و محکم کردن از منتخب و غیر آن —

تشحیذ — بحای مهمله و ذال معجمه تیز کردن کارد و شمشیر از کنز و منتخب —

تشهیر — شهرت دادن رسوائی کسی را چنان که کسی را بر خر سوار کرده بشهر گردانیدن —

تشمیر — دامن بمیان زدن و مجازاً بمعنی چستی و چالاکی از منتخب —

تشویر — اشارت کردن و خجلت و شرمساری از کشف و بهار عجم و منتخب و در کنز بمعنی شرمساری و اشاره کردن و در صراح بمعنی خجلت و اشاره کردن و در کتابی نوشته که عرق کردن از خجالت و اشارت کردن —

تشتر — بضم تای اول و فتح تای دوم نام شهر از مزیل —

تش — بالکسر مخفف تیشه —

تشویش — پریشان کردن از منتخب —

تشخیص — معین کردن چیزی و بمعنی اجاره گرفتن نیز مستعمل میشود —

تشخص — تعین یافتن و معین گردیدن —

تشنیع — زشت گفتن بکسی و ملامت کردن کسی را از منتخب و صراح —

تشیع — دعوی مذهب شیعه کردن و خود را شیعه

نمودن از منتخب —

تشریف — بمعنی بزرگ کردن و بزرگ داشتن و فارسیان بمعنی خلعت آرند که امرا و سلاطین بکسے دهند برای بزرگ گردانیدن او و بلفظ تشریف به لفظ پوشیدن و داشتن و برای معنی رفتن بلفظ بردن و دادن و آوردن و فرمودن مستعمل از بهار عجم —

تشویق — بآرزو در آوردن کسے را از منتخب —

تشوق — آرزومند نمودن از منتخب —

تشکک — در شک افتادن —

تشکیک — در شک افگندن کسی را از تاج و منتخب و کنز —

تشابک — بضم بای موحده باهم در آمیختن بیکدیگر و چیزها در یکدیگر در آوردن و بهم یکی کردن انگشتان و غیر آن و بمعنی انبوه و ازدحام چیزها مستعمل است —

تشبیک — در همدیگر کردن انگشتان و چیزهای طولانی در یکدیگر در آوردن —

تشکیل — صورت دادن و شکل کشیدن از چیزے از منتخب —

تشکل — بروزن توکل صورت گرفتن چیزی از منتخب —

تشمم — بوئیدن —

تشرین — بالف و یای معروف نام دو ماه در زبان رومی یکے را تشرین اول گویند و آنرا بهندی تقریباً کاتک گویند و دیگری را تشرین آخری نامند و آنرا بهندی تقریباً اگهن خوانند از مدار و شرح نصاب —

تشت و خایه — نام بازی که در بیضه مرغ شبنم پر کنند و دهن آن با دویه لازقه بند نمایند و در طشت گذاشته در آفتاب نهند آن بیضه بپرواز مے آید و بعضے گویند که سیماب پر کنند و بر آتش نهند از برهان —

تشمه — بروزن لشپه پیمانه روغن که بدان روغن در چراغ اندازند از برهان —

تشویه — بروزن تصفیه بیان کردن از کنز —

تشبیه — بلفظ دادن و کردن مستعمل از بهار عجم

فصل تای فوقانی مع صاد مهمله

تصویب — راست و درست داشتن کسی و فرو آوردن از منتخب —

تصفح — بفتح اول و ثانی و فای مشدد و مضموم و حای مهمله در کاری بخوبی به نظر کردن و صفحه صفحه نگریستن از منتخب و کشف و حاصل این تلاش و تفحص و جستجو است —

تصافح — بضم فا و حای مهمله دست یکدیگر گرفتن و این قائم مقام معانقه است —

تصحیح — راست و درست کردن و باصطلاح نظر موجودات سیاه گرفتن —

تصعید — بر آمدن بر جای بلند از منتخب و باصطلاح اطبا و موسیان اجزای لطیف بعض ادویه بتابند آتش از میان دیگ و غیره بسبب پختن آن منجمد ساختن چنانکه نوشادر و کافور و غیره را کنند —

تصاعد — بالا برآمدن بر جای بلند —

تصیید — بدو یای تحتانی صید کردن —

تصور — در دل خود صورت چیزی بستن و باصطلاح اهل منطق حصول صورت شی در عقل بغیر حکم چنانچه تصور زید و عمر و بکر و تصور غلام زید —

تصویر — بمعنی صورت کردن و این مصدر بمعنی اسم مفعول مستعمل است از کشف —

تصدیر — دیباچه نوشتن مقدم گردانیدن از منتخب —

تصویر — صورت که از سنگ و آهن و غیره باشد در مذهب شیعه شکستن آن واجب است بخلاف تصویر رنگ از مصطلحات —

تصنع — روغن نیکو نمودن از خود و آراستن زنان

تحسین خود نمودن از منتخب بمعنی خوشامد و چاپلوسی مستعمل —

تصلیح — در دسر دادن بلفظ دادن و کشیدن مستعمل —

تصلف — بروزن تصرف لاف زدن از منتخب و کنز —

تصاریف — گردانیدنها و گذشتنها و برگشتنها —

تصوف — پشمینه پوشیدن ماخوذ از صوف بالضم که بمعنی پشم و نوعے از پشمینه و باصطلاح از خواهش نفسانی پاک شدن و اشیای عالم را مظهر حق دانستن چون در زمان سابق صاحبان صفات مذکوره صوف میپوشیدند لهذا مجازاً اعمال و افعال ایشان را تصوف نامیدند و میتوانند که تصوف ماخوذ باشد از صوف بالفتح که بمعنی یکسو شدن و رد گردانیدن است چون واصلان حق از ماسوی الله یکسو میشوند و رد میگردانند لهذا کار ایشان را تصوف گفتند وجه آخر در کشف نیز مسطور است —

تصنیف — صنف صنف کردن و نوع نوع گردانیدن و جدا ساختن بعض نوع را از بعض از کشف و مؤید و در بعض کتب چنین نوشته که تصنیف نوع نوع گرفتن و جمع کردن ماخوذ از صنف که بالکسر است —

تصحیف — خطا کردن در کتابت و باصطلاح معما تغیر کردن در نقاط و حروف باثبات یا محو کردن از شرح بوستان و بعضے چنین تصریح کرده که تصحیف باصطلاح معما نقطے را بردن نقطه یا آوردن نقطه یا نقل نقطه بنقطے دیگر متغیر گردانند چنانچه بوسه را بتغیر نقاط توشه گردانند —

تصفیق — بحرف سوم فا برآوردن شراب از ظرفے بظرف دیگر از صراح و منتخب —

تصدیق — راست گو داشتن و راست پنداشتن و باصطلاح منطق تصور با حکم باشد چنانچه گوئی زید نویسنده است یا نویسنده نیست —

تصادق — با یکدیگر راستی نمودن و دوستی

وسخن از منتخب —

تصادم — بهم کوفتن و بهندی دهکا گویند وگاهی
همراه ازان انبوه باشد —

تصمیم — خالص کردن واستوار کردن از منتخب —

تصنیف نهادن — بمعنی بهتان کردن از شرح
قصائد خاقانی —

تصدیعه — زیادت ها در آخر این لفظ غلط است صحیح
تصدیع است بدون ها از بهار عجم فقیر مؤلف که اگر در
آخر لفظ تصدیعه تای فوقانی که از جهت وقف
های شده است برای مرة قرار دهند و بمعنی یکبار
درد سر دادن ای یکبار تکلیف دادن مستعمل نمایند
درست باشد و این مستفاد است از فصول اکبری —

تصفیه — صاف کردن و پاک نمودن —

تصدی — بروزن تسلی پیش آمدن از منتخب وصراح —

تصابی — امرد پرستی —

فصل تای فوقانی مع ضاد معجمه

تضعیف بیوت شطرنج — دوچند گردانیدن خانهای
شطرنج یعنی در هر خانهٔ شطرنج دوچند کردن اعداد
چیزے از اعداد خانه که بالای اوست مثلاً اگر در خانهٔ
اول یک برنج نهند در خانهٔ دوم دو برنج نهند و
در خانهٔ سیوم چهار برنج و در خانهٔ چهارم هشت برنج و در
خانهٔ پنجم شانزده برنج و در خانهٔ ششم سی و دو برنج نهند
علی هذا القیاس تا خانهٔ شصت وچهارم بدانکه مراتب
اعداد اینست اکن دهن سین سهسن ده سهسن
لکهن ده لکهن کرورن ده کرورن اربن ده اربن
کهربن ده کهربن نیلن ده نیلن پدمن ده پدمن و
سنکهن ده سنکهن مهاسنکهن پس اعداد برنج خانهٔ
شصت وچهارم شطرنج بالاتفاق اینست نود و دو سنکهه
بست وسه پدم سی وهفت نیل بست کهرب سی و ششش
ارب هشتاد وپنج کرور چهل وهفت لکه هفتاد وپنج هزار
هشت صد و هشت برنج واعداد برنج جمیع اعداد کل
خانهای شطرنج از خانهٔ اول تا خانهٔ شصت
وچهارم اینست یک مهاسنکه هشتاد وچهار
سنکه چهل وشش پدم هفتاد وچهار نیل
چهل کهرب هفتاد وسه ارب هفتاد کرور نود
وپنج لکه پنجاه ویک هزار وشش صد و پانزده برنج
چون این همه برنج را وزن کرده سنائی پخته
ساختم این شد هشتاد وسه کرب هفتاد وسه
ارب هفتاد و نه کرور چهار هزار چهار صد
ده من شد باقی ماند نه آثار سه ماشه هفت سرخ
وهفت برنج و بدانکه در بن وزن هر من چهل آثار
پخته وهر آثار بوزن هشتاد روپیه وهر روپیه ده ماشه
وشش سرخ وهر ماشه هشت سرخ وهر سرخ
هشت برنج و برنج وزن یکروپیه شش صد و هشتاد
وهشت میشود و روپیه های یک من پخته سه هزار
دو صد و حاصل ضرب آن در یک من پخته
دو کرور و بست لکه و شانزده هزار و دو صد و هشتاد
شد و اگر همه برنج تضعیف بیوت شطرنج را کسے
کرور من پخته هر روز وزن کند در دو هزار سه صد
و بست وهفت سال پنجاه و پنج ماه نه روز وزن
کرده شود وچهار هزار چهار صد ده من نه آثار
سه ماشه هفت سرخ وهفت برنج باقی ماند
والله اعلم بالصواب —

تضاد — بتشدید دال مهمله باهمدیگر ضد بودن
و باهمدیگر دشمنی کردن از کنز —

تضجع — بروزن تحیر حرف سوم جیم دلتنگی و بے
آرام شدن از غم از منتخب —

تضییع — بدو یای تحتانی بروزن ترجیح بمعنی
ضائع کردن —

تضرع — زاری کردن از منتخب و کنز —

تضعیف — دوچند گردانیدن از منتخب —

تضایق — بهمدیگر تنگ شدن و در یکجا گنجیدن
از منتخب اللغات —

تضرم — بفتح اول و ثانی و رای مهمله مشدده مفتوح صیغهٔ
امر بمعنی آتش برافروز از باب تفعل —

تضمین — پذیرانیدن وضامن گردانیدن کسی را
و در بیت دیگر آوردن و در آوردن شعر مشهور
دیگری را در شعر خود و چیزے را در میان
نهادن از منتخب —

فصل تای فوقانی مع طای مهمله

تطیب — بفتح اول و ثانی و یای تحتانی مشدد
مضموم و بای موحده خوشبو دار کردن خود و خوشبودار شدن

تطییب — بروزن تفعیل بدو یای تحتانی خوشبو کردن
و پاک کردن و خوش کردن از کنز —

تطهیر — پاک کردن از منتخب —

تطوع — بفتح اول و ثانی و واو مشدد مضموم و عین
مهمله فرمان بردن و انچه بر خود لازم نباشد
بجا آوردن یعنی مستحبات و نوافل از کشف
و منتخب و کنز —

تطرق — بفتح اول و ثانی و ضم رای مهمله
مشدد راه کردن و راه یافتن و شکسته شدن
از منتخب و غیر آن —

تطاول — بضم واو گردن کشی و تکبر از منتخب
و کنز و صراح و مراد بمعنی ظلم مستعمل میشود و در
خیابان نوشته که تطاول به معنی درازدستی و
کنایه از ظلم و تعدی —

تطویل — دراز کردن —

تطفیه — بروزن تصفیه میراندن و سرد کردن آتش —

فصل تای فوقانی مع ظای معجمه

تظاهر — باهم پشتی دادن و مددگاری کردن —

تظلیل — سایه انداختن و سایه داری از منتخب و غیر آن

تظلم — فریاد کردن و نالیدن از بیداد کسے
از منتخب و کنز —

فصل تای فوقانی مع عین مهمله

تعدا — بفتح اول و ثانی و تشدید دال بمعنی ظلم — و در اصل این لفظ تعدی بیای تحتانی است مگر فارسیان متصرف شده اکثر یای الفاظ این وزن را بدون قاعده عربی بالف بدل نمایند چنانکه تمنی و تولی و تجلی و تماشی را تمنا و تولا و تجلا و تماشا خوانند و این نوعی از تفریس است —

تعالی — بفتح لام بمعنی بلند شد و این صیغه ماضی معلوم است از باب تفاعل که اکثر اسم الهی را حال واقع میشود چنانچه خدا تعالی و حق تعالی یعنی برتر است خدا —

تعصب — بضم صاد مهمله مشدده و بای موحده حمایت کردن و یاری دادن و پشتی کردن و خویشاوندی کردن از کشف و کنز و مؤید و منتخب و لطائف

تعب — بفتحتین رنج و ماندگی از منتخب —

تعاقب — در پس گریخته دویدن —

تعضب — بضاد معجمه و بای موحده تیززبانی از منتخب

تعینات — بعد عین و یای تحتانی بروزن تحقیقات جمع تعین و فارسیان بمعنی متعین استعمال کنند و این مجاز است از بهار عجم —

تعیب — بتخفیف یای تحتانی ماتم پرسی کردن از منتخب

تعنت — بروزن تصرف عیب کسی جستن و بدگوئی از منتخب و کنز و خیابان —

تعداد — بالفتح شمار کردن و همچنین تکرار و تکرار نیز بفتح و هیچ مصدر بروزن تفعال بالکسر نیامده مگر دو یکی تبیان دوم تلقاء —

تعقید — پوشیده سخن گفتن چنانکه بتکلف نتوان دریافت و بسیار گره زدن و باصطلاح علم معانی تقدیم و تاخیر کردن الفاظ بجهت رعایت وزن و در مصطلحات نوشته که تعقید عبارت است مطلق آنکه در عبارت کلامی باشد که غیر ظاهر الدلالات باشد بر معنی مقصود از جهت عدم انتقال ذهن از معنی لغوی بسوی معنی مقصود متکلم بنابر ذکر لوازم بعیده بجهت وسائط کثیر با وصف انتفاع قرائن و لفظی آنست کلامیکه دلالت ظاهر ندارد بر معنی مقصود از جهت تقدیم یا تاخیر الفاظ یا بسببی دیگر از حذف و استثناء آن که موجب دشواری فهم معنی باشد و این دو قسم از معائب فصاحت و بلاغت است و بعضی نوشته که لفظی عیب است و معنوی هنر مثال تعقید لفظی مصرعه — چون برانی مسکنم افغان و زمی زین درم — مثال تعقید معنوی بیت از آن سو هزار و از ین سو هزار + چو باهم زده گشته ده صد هزار —

تعدید — شمار کردن —

تعند — عناد کردن و ستیزه کردن —

تعهد — سرانجام کار کسی بذمه خود گرفتن و حاضر کردن از کنز —

تعبد — بندگی کردن و عبادت کردن از شمسی و کنز —

تعود — بروزن تصرف عادت گرفتن و خوگر شدن از کنز —

تعوید — پناه دادن و در پناه آوردن از منتخب و مجازاً بمعنی آنچه ادعیه یا اعداد و اسمای الهی نوشته در گلو و بازو بندند بجهت پناه دادن از بلیات —

تعزیر — اول زای معجمه و ثانی رای مهمله کمتر از حد زدن و اقل درجه حد چهل دره است و بعضی گفته سیاست کردن کسی را بآن مقدار که مصلحت وقت باشد از منتخب و کشف و کنز —

تعسر — دشواری از منتخب —

تعطیر — خوشبو کردن از منتخب —

تعییر — بدو یای تحتانی سرزنش از منتخب —

تعطر — خوشبو شدن از منتخب —

تعبیر — بیان کردن و بیان نمودن معنی خواب بلفظ گردن و نهادن و راندن و رفتن و زدن مستعمل از بهار عجم —

تعذر — دشوار شدن کار و عذر و حجت آوردن از منتخب و صراح —

تعریس — بسین مهمله باخر شب فرود آمدن مسافر از لطائف —

تعیش — بروزن تصرف اسباب معیشت ساختن از منتخب —

تعطش — بروزن تصرف بمعنی تشنگی و تشنه شدن —

تعریش — بجنت یا کوشک بردن و سر بر داشتن و دهن باز کردن خر از لطائف —

تعریض — بکنایه سخن گفتن و بغیر آوردن از منتخب —

تعرض — پیش آمدن کسی از منتخب و بچیزی در پرداختن از کنز —

تعطف — مهربانی کردن از منتخب —

تعسف — بیراه رفتن از منتخب —

تعفف — پرهیزگاری و پارسائی از لطائف و منتخب —

تعارف — یکدیگر را شناختن و کلام روزمره —

تعاطف — باهم مهربانی کردن —

تعنف — سرزنش و درستی و ستم نمودن از منتخب —

تعرف — بروزن تکلف بمعنی شناختن —

تعویق — باز داشتن و در بند کردن و در کتابی نوشته که تعویق بمعنی ساختن و باز داشتن و در رنگ افگندن مشتق از عوق بالفتح که بمعنی باز داشتن است —

تعلیق — آویختن چیزی را از منتخب

تعمیق — دور اندیشیدن در کاری و غور کردن و ژرف کردن از منتخب وغیره —

تعمق — غور کردن و بکنه چیزی رسیدن از منتخب —

تعانق — بغلگیر شدن —

تعدیل — برابر کردن چیزی را بچیزی و راست و درست کردن از منتخب —

تعجیل — شتاب کردن در کاری پیش از وقت آن

و این مذموم است —
تعطیل — بیکار کردن کسی را از منتخب —
تعطل — بیکار ماندن —
تعلل — علت انگیختن و سبب پرسیدن بمعنی تاخیر و بهانه جوئی از آن مراد باشد از کنز و در کتابی نوشته که تعلل حجت انگیختن چون حجت باعث درنگ و تاخیر بود لهذا مجازاً بمعنی درنگ و تاخیر مستعمل میشود و باصطلاح اطبا اندک اندک خوردن چیزی را —
تعقل — فکر نمودن در کاری —
تعالی — بالفتح بمعنی بیا از لطائف —
تعجیل — عمل دادن از صراح —
تعمیم — عام و شامل گردانیدن چیزی را از منتخب —
تعلیم — کسی را چیزی آموختن فارسیان بمعنی لازم نیز آورده اند چنانچه گوید بیت — گروهی دید گرد اگرد یوسف + پی تعلیم دین شاگرد یوسف + بلفظ فرمودن و گفتن و دادن و کردن و یافتن و گرفتن مستعمل از بهار عجم —
تعلم — بفتح اول و ثانی و لام مشدد مضموم از کسی آموختن و بفتح اول و ثانی و لام مشدد مفتوح در صورت صیغه امر است بمعنی بیاموز از باب تفعل —
تعتم — حرف ثالث تای فوقانی مشدد مضموم درنگ و تاخیر کردن از صراح —
تعسس — بسین مهمله طمع داشتن —
تعشم — بمعنی پیر شدن و خشک شدن —
تعیین — بروزن تحقیق بدو یای تحتانی معین کردن و مخصوص نمودن چیزی را از میان چیزها مگر فارسیان یکی یا را برای تخفیف حذف نمایند و این نوعی از تفریس باشد —
تعدیل ارکان — باصطلاح فقه باهستگی راست و درست ادا کردن رکوع و سجود وغیره —
تعفن — بضم فای مشدده گنده شدن و بدبو شدن و مجازاً بمعنی بدبو —
تعاون — بضم واو باهم مددگاری یکدیگر کردن —

تعین — مخصوص شدن چیزی از میان چیزها از منتخب و گاهی مراد از هستی و وجود نیز باشد —
تعبیه — در صراح بمعنی آراستن و در منتخب بمعنی پنهان کردن و پوشیدن چیزی را و در خیابان نوشته که تعبیه بمعنی آراستن و بمعنی ساختن چیزی که غدری غریبه نماید —
تعدیه — گذرانیدن و فعل لازمی متعدی کردن از منتخب —
تعمیه — نابینا کردن و پوشیدن چیزی را بمعنی معما گفتن بمعنی اول و ثانی مجاز است از منتخب و کنز —
تعدی — تجاوز کردن از حد خود و مجازاً بمعنی ستم و ظلم آید از منتخب و کنز وغیره —
تعلیق — رسته که بر سر لجام اسپ باشد —

فصل تای فوقانی مع غین معجمه

تغلب — بفتح اول و ثانی و تشدید لام مضموم غلبه کردن و چیره شدن —
تغییر — بکسر یای تحتانی اول و سکون تحتانی بروزن تشریف و بروزن تقصیر مگر فارسیان یک یا را برای تخفیف حذف کنند و این نوعی از تفریس است و بلفظ دادن و کردن مستعمل از سراج و چراغ هدایت و بهار عجم —
تغار — بفتح بمعنی طشت گلی از برهان —
تغلیس — بالکسر و یای معروف و سین مهمله نام شهری که دار الملک ارمن است از شرح سکندرنامه و خان آرزو در رساله معربات تفلیس بالفتح و فا بجای تبلیس نوشته —
تغاق — بضم اول و سوم بمعنی سردار از لغات ترکی نوشته و نام پادشاهی —
تغافل — بلفظ داشتن و کردن و نمودن مستعمل است از بهار عجم —
تغابن — یکدیگر را در زیان افگندن و بزیان یکدیگری رفیقین و گاهی تجرید نموده بمعنی زیانکاری و زیان زده شدن و چون زیانکاری را افسوس لازم است مجازاً بمعنی افسوس خوانند از منتخب و خیابان

تغذیه — خورش دادن و پروردن از منتخب —
تغائی — بالفتح ترکی برادر مادر را گویند که بهندی ماموں نامند از لغات ترکی نوشته شده —
تغشی — بفتح اول و ثانی و شین معجمه مکسور بمعنی بیهوش شدن و غش آوردن —

فصل تای فوقانی مع فا

تفت — بالفتح گرم و سوخته و غضبناک و مجازاً بمعنی مفلس نیز آمده و نام جایی از مضافات یزد و سبد که برای نهادن گل و میوه سازند از مصطلحات و سراج و چراغ هدایت —
تفاوت — بهر سه حرکات درو درست باشد مگر ضمه ارجح است بمعنی دوری میان دو چیز از قاموس و صراح و منتخب و این خلاف قیاس مخصوص بهمین لفظ است —
تفتت — بروزن تقرب حرف سوم و چهارم تای فوقانی ریزه ریزه شدن از کنز —
تفث — بفتحتین و ثای مثلثه پریشانی و ناخن و موی زیر بغل و موی سر را تراشیدن و غسل کردن در روزهای حج و رمی و نحر وغیره از صراح و منتخب و کنز —
تفرج — بفتح اول و ثانی و رای مهمله مشدد مضموم بمعنی گشادگی یافتن در تنگی و دشواری بیرون آمدن و خوشحالی و در استعمال فارسی مجازاً بمعنی سیر و تماشا از منتخب و لطائف و مدار و در خیابان نوشته که تفرج در لغت بمعنی گشادگی گرفتن است و فارسیان اکثر بمعنی سیر و تماشا استعمال کنند چرا که سیر سبب گشادگی گرفتن خاطر تنگدلان است —
تفاح — بالضم تشدید فا و حای مهمله بمعنی سیب که میوه مشهور است —
تفضیح — فضیحت و رسوا کردن —
تفسیح — حرف سوم سین مهمله بمعنی فراخ کردن و فراخ از شمسی و کنز —
تفقد — گم شده را بازجستن و پرسش نمودن و مجازاً بمعنی دلجوئی و مهربانی و غمخواری از منتخب —

تفرد — یگانه شدن و خلوت گزیدن و نام پسر ابو المعقوب ترسا —

تفرید — یگانه کردن و تنها ماندن از منتخب —

تفنید — حرف پنجم نون است بمعنی نکوهیدن و کسی را بضعف رای و دروغ نسبت کردن از منتخب —

تفره — گریختن و ترسیدن و بیم گاری —

تفرس — دریافتن چیزی را در اول نظر بعلامات و آثار از منتخب و کنز —

تفلیس — بالفتح و سین مهمله معرب تبلیس نام شهر کبیر از ممالک ارمن است —

تفش — بفتح اول و کسر فا و شین معجمه نوابیت گریست —

تفتیش — کاویدن و کنداییدن و جستجو کردن از منتخب —

تفحص — کاویدن از منتخب —

تفویض — سپردن باز گذاشتن کار خود را بکسی یا بخدا —

تفریط — کاهی و کمی کردن در کاری و ضائع کردن از منتخب —

تفلسفت — فیلسوف شدن و هذیان و انکار حقائق کردن و سوفسطائی شدن از لطائف —

تفجع — دردمند شدن از منتخب —

تفزیع — حرف سوم زای معجمه ترسانیدن —

تفلسف — بالفتح و بسکون لام و سین مهمله بمعنی حکمت —

تفنگ — بالفتح بجاز گری و بالضم آب دهان انداختن از سراج و برهان و جهانگیری و در بهار عجم نوشته که تف از تفیدن بلفظ افگندن و زدن و کردن مستعمل است —

تفوق — برتری نمودن از منتخب و کنز —

تفاریق — بالفتح جدا نمودنها و تفرقه کردنها و این جمع تفریق است —

تفتیق — پاره کردن و کشادن از لطائف و منتخب —

تفنگ و تفنگ — بمعنی بندوق لفظ اول مبدل تپک که مصغر و تخفیف توپ است و لفظ دوم مرکب از تف که مبدل و مخفف توپ است و نگ کلمه نسبت و تشبیه چنانکه در پشنگ و دیرنگ و یونگ ملفظ —

انداختن و افگندن و سر دادن و خوردن مستعمل است نه بلفظ گذاشتن از بهار عجم —

تفاصل — از هم جدا نمودن و فرق نمودن —

تفاضل — از همدیگر افزون آمدن —

تفؤل — بفتح اول و ثانی و تشدید و ضم همزه که بصورت واو است فال نیک زدن و شگون نیک گرفتن از منتخب و غیره —

تفرق اتصال — باصطلاح طبیبان بمعنی زخم و جراحت —

تفخیم — بجای معجمه بزرگ کردن از منتخب و کشف —

تفحیم — بحای مهمله سیاه کردن و در تاریکی شب سیر کردن از لطائف —

تفنن — گونه گونه شدن و شاخ در شاخ شدن —

تفسیدن — بالفتح و سین مهمله گرم شدن از بان و غیاث با با —

تفسیان — بالفتح و سین مهمله نوابیت گرم از جهانگیری —

تفتان — حرف سوم تای فوقانی آنچه از آفتاب یا از آتش گرم شده باشد و قسمی از نان که آنرا بهندی پراٹها گویند از مصطلحات و غیره —

تفو — بضمتین بمعنی تف یعنی آب دهان از جواهر الحروف —

تفته — بالفتح سخت گرم شده از سروری برهان و مدار —

تفتیده — آنچه از آفتاب یا آتش گرم شده باشد —

تفرقه — بفتح اول و سکون ثانی و کسر را و فتح قاف و کسانیکه بفتح فا و سکون را خوانند خطاست بمعنی فرق کردن میان دو چیز یا چند چیز —

تفه — بفتح اول و کسر فا و سکون های ملفوظ بمعنی چیزی که هیچ مزه نداشته باشد مثل خیاره و کدو از شرح نصاب سروری —

تفاکه — بفتح اول و ثانی و کاف شده و مضموم و های ملفوظ میوه خوردن —

تفسیده — بالفتح و سین مهمله نوابیت گرم شده از برهان —

تفصی — بضاد معجمه بر وزن ترقی بمعنی از تنگی و دشواری خلاصی یافتن از منتخب و کنز —

فصل تای فوقانی مع قاف

تقا — بضم اول پرهیزگاری از لطائف و منتخب —

تقلیب — برگردانیدن و باژگونه کردن و بدل کردن حرفی را بحرفی —

تقلیب — باژگونه گشتنها و انقلابات و گردشهای زمانه —

تقلب — بسیار گردیدن و گردش —

تقریب — نزدیک گردانیدن و باصطلاح راندن سخن بوجهیکه مستلزم مطلوب باشد —

تقیید — بر وزن تفعیل بدو یای تحتانی بمعنی قید کردن و بند نمودن از منتخب —

تقیه — بضم یای تحتانی مشدد بر وزن تولد و کسانیکه بفتح یای تحتانی خوانند خطاست —

تقلید — بضم لام مشدد در گردن خود کاری گرفتن و پیروی کردن مجتهد —

تقاعد — بضم عین مهمله از کردن کاری باز نشستن و از کارهای باز ماندن از کشف و کنز —

تقلید — گردن بند در گردن انداختن و کار عهده کسی ساختن و در گردن خود کار بگرفتن و مجازاً بمعنی پیروی کسی بی دریافت حقیقت آن از منتخب و شمسی و فرهنگ حسینی و زبدة الفوائد —

تقذر — بضم ذال معجمه مشدد پلید داشتن از لطائف —

تقتیر — حرف سوم تای فوقانی تنگی کردن و نفقه بر عیال —

تقصیر — کوتاه کردن و سستی و کوتاهی کردن کاری از منتخب —

تقریر — سخن گفتن و قرار دادن باقرار آوردن از منتخب و بهار عجم —

تقرر — قرار گرفتن —

تقشیر — پوست دور کردن از حبوب و میوه و غیره —

تقاطیر — پیاپی قطره چکیدن از منتخب —

تقدس — پاک کردن و پاک شدن از منتخب و کنز —

تقدیس — پاکیزه کردن و بپاکی منسوب کردن از سراج —

تقطیع — لباس پیرایش و آرایش لباس —

تقدمة الجیش — بفتح اول و سکون ثانی و کسر دال بمعنی پیشوای لشکر از کشف اگرچه تقدمه مصدر است بمعنی پیش کردن مگر درینجا برای مبالغه بمعنی مفعول آمده از قبیل زید عدل —

تقلس — بر جستن چیزی و بالا جسته شدن جامه از لب و بهم

کشیده شده از کنز —

تقریع — برگفتن ملامت کردن و کوفتن و برگشتن از پهلو به پهلو و بیقراری از لطائف و منتخب و کشف و صراح —

تقاطع — باهم قطع نمودن یکدیگری را —

تقدم بالشرف — تقدم پیش بودن شی بر شی ثانی بدانکه تقدم بر پنج نوع است اول تقدم بالمکان چنانچه تقدم امام بر مقتدی این را تقدم بالرتبه نیز نامند دوم تقدم بالزمان چنانچه تقدم آدم علیه السلام بر محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم سوم تقدم چنانکه تقدم محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم بر آدم علیه السلام چهارم تقدم بالعلت چنانچه تقدم حرکت است بر حرکت کلید پنجم تقدم بالطبع و آن بودن شی مقدم بحیثیتی که محتاج باشد بطرف او متاخر و نبود متقدم علت تامه بر متاخر چنانچه تقدم وضو بر صلوة و تقدم واحد بر اثنین —

تقشف — بقوت اندک و جامه درشت و چرکین زیست کردن و بمعنی درویشی مستعمل و تقشف جلد عبارت از تیرگی و خشونت جلد از منتخب و حدود الامراض —

تقماق — بالضم پنج کوب که بعضی مردمان هند آنرا مُنچو گویند از مصطلحات و لغات ترکی —

تقبیل — بوسیدن و چیزی را بوسه دادن از کنز —

تقبل — بفتحتین و تشدید بای موحده مضموم پذیرفتن و قبول کردن — از منتخب —

تقاتل — یکدیگر را کشتن —

تقلیل — کم کردن و اندک نمودن —

تقلقل — بفتحتین و قاف ثانی مضموم بمعنی بیقراری و اندوه و آواز کردن صراحی از کشف و صراح —

تقویم — قیمت کردن و راست نمودن و حساب یکساله منجمان و آن ورقی چند باشد که دران حرکات و احوال کواکب سیاره ثبت نمایند و بمعنی قائم کردن چیزی و بمعنی صورت نیز از کشف و منتخب و شمسی و چند شروح —

تقسیم — بخش کردن و پراگنده کردن و نیکو کردن از منتخب و نام صنعتیست که شاعر در مصرعه چند چیز را ذکر کند بعده چند چیز دیگر ذکر نماید که بآنها هر واحد تعلق دارد —

تقدم — بضم دال مشدد پیش شدن و بفتح دال مشدده امر است از همین باب بمعنی پیش شو —

تقدمه — بروزن تکمله و تقدمه پیش کردن و در پیش شدن از منتخب و کنز مگر بمعنی مفعول آید بمعنی مقدمه و پیشوا مستعمل میشود و باصطلاح زری که پیش از کار بکارگر دهند و در فارسی پیشدادگویند از مصطلحات و بهار عجم —

تقضی — بضاد معجمه بروزن ترقی آخر آمدن مدت از کنز —

تقی — بتشدید تحتانی بروزن فعیل بمعنی ترسنده از خدا و مجاز بمعنی پرهیزگار مستعمل از شرح نصاب از مولانا یوسف بن محمد —

تقوی — بفتح اول و فتح واو و در استعمال فارسیان گاهی بکسر واو نیز مستعمل و درینجا این لفظ برای رعایت رسم الخط نوشته شد بمعنی ترسیدن و پرهیزگاری از کنز و منتخب —

تقاوی — قوت دادن و باصطلاح عمال زری که بمزارعان نادار دهند برای درستی کار زراعت —

فصل تای فوقانی مع کاف عربی و فارسی

تک و تا — بمعنی دویدن بپای خود و دوانیدن اسپ چه تک بمعنی دویدن بپای خود و تای مخفف تاز است بمعنی دوانیدن اسپ از سراج —

تکرج — بفتح اول و ثانی و ضم رای مهمله شد و جیم متغیر شدن لون و بوی و مزه طعام یا چیزی دیگر و این مصدر جعلی است از کرج که معرب کره باشد و کره بفتحتین و کاف عربی سبزی یا شکل پنبه چیزیکه در ایام برسات بر اچار و غیره پیدا آید بهندی پهپهوندی گویند —

تکاثر — بضم ثای مثلثه افزون شدن بمعنی بسیاری و افزونی مستعمل —

تکثیر — بثای مثلثه بسیار کردن از منتخب و باصطلاح علم حساب ضرب کردن دو عدد را که باهم برابر نباشند چنانچه هفت را در نه ضرب کردن —

تکثر — بسیار شدن از منتخب —

تکسیر — بسیار شکستن چیزی را و باصطلاح تعویذ نویسان تقسیم کردن اعداد و حروف بر خانهای تعویذ بنهجیکه از هر طرف شمار برابر افتد —

تکسر — شکسته شدن از منتخب —

تکریر — و تکرار هر دو بالفتح بار بار گردانیدن و بارها باز آمدن چیزی است از منتخب —

تکفیر — کفارت دادن و کسی را کافر خواندن و پوشیدن و صاحب مسترشد گفته که تکفیر بمعنی کافر خواندن روایت نشده و صاحب قاموس نیز نیاورده اما در کتب بسیار مستعمل کرده اند از منتخب —

تکاور — بفتح اول و کاف فارسی و فتح واو بمعنی اسپ تیزرو و این مرکب است از تک که بمعنی دویدن باشد و از لفظ آور که صیغه او ست از برهان و جواهر الحروف —

تکش — بفتحتین و کاف عربی و شین معجمه نام بادشاه ترکان از برهان و مدار و کشف —

تکریع — برای مهمله و عین مهمله بروزن تحمیل بمعنی وضو کردن و این ماخوذ از کارع است که بمعنی پاچه باشد چون در وضو دست و پا شسته میشوند لهذا تکریع گفتند از شرح نصاب یوسف بن ماقع —

تکلف — بر خود رنج نهادن و از خود چیزی نمودن که آن در او نباشد از منتخب —

تکلیف — کسی را در رنج انداختن و کار فرمودن کسی را که باندازه طاقت او نباشد از منتخب و غیر آن و در بهار عجم نوشته که فارسیان بمعنی مطلق کار فرمودن آزند و لهذا کردن مستعمل پس تکلیفات شرعیه بنا بر مشهور از قسم ثانی است —

تکین — بروزن تمرن چگونگی دانستن —

تکاثف — بضم ثای مثلثه سطبر و غلیظ شدن و فراهم آمدن از صراح —

تکثیف — سوم ثای مثلثه سطبر و غلیظ شدن و فراهم آمدن از صراح —

تگ — بالفتح و کاف فارسی بمعنی قعر چاه و ته و پایان چیز چون ته حوض و بن چاه و عمق و بمعنی دویدن و این

لفظ بکاف عربی نیز آمده است از برهان و سوی گرد در سراج اللغات نوشته که لفظ تگ بکاف فارسی صحیح است و آنچه سروری و برهان بکاف عربی نوشته اند از خطاست۔

تگرگ ـ بفتح اول و ثانی و هر دو کاف فارسی بمعنی ژاله که بهندی اولا گویند و در سراج نوشته تگرگ بمعنی آب بسته که از آسمان بارد و بعضی بمعنی ژاله نوشته و ژاله بمعنی شبنم نیز دیده شده۔

تکاسل ـ خود را کاهل و سست نمودن از منتخب۔

تکاهل ـ خود را کاهل نمودن۔

تکفل ـ ضامن و متعهد چیزی شدن از منتخب۔

تکرم ـ بفتحتین و رای مفتوح صیغهٔ امر از تکرم که بفتحتین و تشدید رای مضموم است مصدر بمعنی بخشیدن۔

تکلم ـ بفتح لام صیغهٔ امر از تکلم که بضم لام است مصدر بمعنی سخن گفتن۔

تکوین ـ هست نمودن و در وجود آوردن و پیدا کردن از منتخب و کنز و اصل آن کون بالفتح که بمعنی بودن است۔

تکون ـ بضم واو مشدد هست شدن و بودن از منتخب و کنز۔

تکلان ـ بالضم بمعنی اعتماد و توکل از منتخب و کنز۔

تگین ـ بکسر تین و کاف فارسی نام بادشاه خراسان که پدر سلطان محمود بود و در لطائف تگین بفتح اول بمعنی پهلوان و آتش و حوض خرد۔

تکفین ـ کفن پوشانیدن مرده را۔

تکانیدن ـ بکاف فارسی بمعنی فشاندن از بهار عجم۔

تکافو ـ حرف چهارم فا باهمدیگر برابر شدن از منتخب و کنز و صراح۔

تکلتو ـ بفتح اول و فتح کاف عربی و ضم تای فوقانی بمعنی خوگیر اسپ این لغت ترکی است و در مصطلحات نوشته که تکلتو خوگیر اسپ که آنرا نمدزین گویند و ریش که باختلاط سبل دراز شده باشد و در چراغ هدایت بمعنی نمدزین و ریش که سبلت داخل کرده و دراز ساز ند۔

تکاپو ـ بکاف عربی و فارسی هر دو آمده از برهان و بمعنی دویدن بسیار۔

تکمه ـ بالضم گوی گریبان از برهان و لغات ترکی که بهندی آنرا گهنڈی گویند و بمعنی حلقه کوچک که از ان گوئی گریبان را بگذرانند و در هندوستان مشهور است ظاهرا درست نیست۔

تکیه ـ لفظ عربیست بمعنی پشت بچیزی گذاشتن و بمعنی متکا نیز آمده و بمعنی چیزیکه بران پشت گذارند و مکان بودن فقرا از چراغ هدایت و در بهار عجم نوشته که تکیه بالش و چیزیکه بران تکیه زنند و این فارسی است ماخوذ است از تکاه بروزن کلاه که در عربی بدین معنی آمده و مجازا پشت و پناه را گویند و مکان بود و باش فقرا و بمعنی اعتماد مجاز است بلفظ کردن و زدن و دادن و آوردن و داشتن مستعمل۔

تکله ـ بالضم و کاف عربی نام پادشاه شیراز از برهان۔

تکه ـ بالکسر و تشدید کاف عربی مفتوح بمعنی ازاربند از شرح نصاب و کنز۔

تکافی ـ برابر شدن باهم از منتخب۔

تکامشی ـ بفتح اول و کاف فارسی و فتح میم و کسر شین معجمه کلمهٔ مرکب است از تگ و مشی و الف برای اتصال است چنانکه در تکاپو و دواد و پس معنی تکامشی بمعنی تکاپو و بسیار دویدن باشد و چون لفظ تگ بمعنی عقب و پس نیز می آمد درین صورت الف برای اشباع شود و بمعنی آن تعاقب باشد یعنی در پی کسی دویدن۔

فصل تای فوقانی مع لام

تلالا ـ بفتح عربی روشنی و بمعنی نعرهٔ قلندران از مؤید۔

تلقاء ـ بالکسر و قاف بمعنی طرف و جانب که مقابل و با شد و جهت و برابر و دیدار کردن و دیدن از صراح و منتخب۔

تلا ـ بکسر بمعنی ذهب که فارسیان عربی دان بطا نوشته اند از عالم طبیب از سراج اللغات۔

تلب ـ بالضم گروه و طائفه از لطائف۔

تلهب ـ بضم های مشدد شعله زن شدن آتش و زبانه کشیدن آتش۔

تلقیب ـ ملقب گردانیدن و لقب دادن۔

تلخ کمیت ـ کمیتی که رنگش مائل بسیاهی باشد۔

تلاج ـ بفتح و در آخر جیم عربی شور و غوغا و کشف و سراج و برهان۔

تلهج ـ بروزن تموج شیفتگی و حرص از منتخب۔

تلمیح ـ بحای مهمله نگاه سبک بسوی چیزی از منتخب و باصطلاح اهل معنی اشارت کردن در کلام بقصه یا آوردن مصطلاحات نجوم و موسیقی وغیره یا در کلام خود آوردن آیات قرآن مجید یا احادیث۔

تلویح ـ بحای مهمله اشارت کردن و درخشان کردن و روشن و ظاهر ساختن و کتابی در اصول فقه از منتخب و کنز۔

تلخ ـ بسکون لام از بهار عجم سوای معنی معروف بمعنی رنگ سیاه نیز آمده و در مصطلحات نوشته که تلخ معروف است و بمعنی ناگوار و ناملائم و بمعنی سیاه نیز می آید و نام جائیست که هوائش شدید البرودت است۔

تلمیذ ـ بالکسر بمعنی شاگرد و این معرب تلمید است که بفتح باشد از منتخب و مدار۔

تلامیذ ـ بمعنی شاگردان و این جمع تلمید است۔

تلمذ ـ بفتح اول و ثانی و میم مشدد مضموم و ذال معجمه بمعنی شاگردی از مؤید۔

تلذذ ـ بفتح فوقانی و ذال مضموم مزه گرفتن۔

تلبیس ـ جامه پوشیدن از منتخب و بمعنی مکر و فریب مستعمل چراکه از مکر و فریب آدمی ارادهٔ خود را می پوشد۔

تلاش ـ بروزن خراش بمعنی سعی و جستجو از لغات ترکی و تلاش بروزن شاباش خواندن غلط مگر نوشتن درست بعضی گمان برند که لفظ تلاش عربی است و برای معنی تلاش کننده لفظ متلاشی از تلاش اختراع کنند اینهم محض غلط اند و صحیح بجای متلاشی لفظ تلاشی است چراکه لفظ تلاش ترکی است از بهار عجم و سراج۔

تلخیص ـ خلاصه کردن و صاف کردن و نام کتاب در علم معنی از منتخب و شمسی و مدار۔

تلمع ـ بفتح اول و ثانی و ضم میم مشدد بمعنی روشن شدن

و درخشیدن از منتخب۔

تلف بفتحتین بمعنے ہلاک شدن و بمعنی ضایع و تباہ هم مستعمل

تلفیف۔ درہم پیچیدن از منتخب و کنز۔

تلقف۔ حرف سوم قاف مشدد و مضموم زود فرا گرفتن چیزے را و چالاکے نمودن از منتخب۔

تلافیف۔ بہر دو خانیک در پیچیدنها و این جمع تلفیف است۔

تلہف۔ بروزن تکلف بمعنی دریغ و بمعنی اندوه از کشف و منتخب و کنز۔

تلفیق۔ فراہم آوردن و ترتیب دادن از منتخب و لطائف و صراح و مدار۔

تلک بمعنی کیل و پیمانه از مصطلحات و بکسر اول و سکون لام و فتح کاف در عربی ترجمه لفظ این که اسم اشارت است برای قریب۔

تلنگ۔ بکسر اول و فتح لام نام ملکی است از دکن که آنرا تلنگانه نیز گویند و حیدرآباد دار الملک آنست و بکسر تین بمعنی زدن انگشت بر دف و دائره و مثال آن از سراج و در مصطلحات لبسر انگست نواختن دف و دائره و مرادف کوک تیر آید و بادل مضموم حاجت و خواہش و تلنگے بمعنی گدا و حاجتمند تلنگانه بمعنی گدایانه۔

تل۔ بالفتح و تخفیف لام و تشدید نیز آمده زمین بلند و پشته از کشف و برہان و چراغ ہدایت و لطائف و کنز و سراج اللغات و لغات ترکی ظاہر او رصورت مشدد بودن معرب و مخفف است۔

تلال۔ بکسر اول گریوہا و پشتہا۔

تلثیم۔ بثای مثلثه بروزن تکریم بوسیدن و بوسه دادن چیزی را از منتخب و این لفظ را بسین مہمله نوشتن غلط است

تلثم۔ بثای مثلثه بروزن تکلم بوسه دادن و بوسیدن

تلاطم۔ باہمدیگر طپانچه زدن و بر یکدیگر زدن موجہای دریا از منتخب و کسانیکه تلاطم را بدو طاے مہمله نویسند خطا است۔

تلویم۔ ملامت کردن از لطائف۔

تلقین۔ فہمانیدن و تعلیم کردن از منتخب و کنز و ماخوذ از تلقن بمعنی فہمیدن و گرفتن سخن از کسی و در بہار عجم نوشته که تلقین بلفظ کردن و زدن و آوردن و داشتن و دادن مستعمل۔

تلوین۔ گوناگون کردن و باصطلاح اہل تصوف نام یکے از مقامات فقر۔

تلون۔ بضم واو مشدد و رنگارنگ شدن از منتخب

تلخ خرفان۔ کافر نعمتان۔

تلالو۔ بفتح اول و ضم لام ثانی و در آخر ہمزه بصورت واو بمعنی درخشیدن از کنز۔

تلو۔ بکسر اول و سکون لام بمعنی پیرو و بچه شتر که از پے مادر خود رود از کشف و مدار و صراح۔

تلامذه بفتح اول و کسر میم بمعنی شاگردان و این جمع تلمیذ است

تلخه۔ بالفتح و خای معجمه خلط صفرا و نیز بمعنی ظرف آن خلط که بہندی پتا گویند۔

تلنگ۔ دائره دف را با نگشتان زدن تا صدا برآید و به تلنگ دائره بدر کردن لوطیان ایران نوائی وارند که برای دفع مخل مجلس خود خوانند چون آن دفع شود گویند که به تلنگ دائره بدر کردیم از مصطلحات

تلتم و پیاله ہر دو نام جائی از چوالی برہان پور است۔

تلبیه۔ بروزن تذکره بمعنی لبیک گفتن حاجیان۔

تلوسه و تلوسه۔ بالفتح و حرف ثالث نیز مفتوح بمعنی اندوه و اضطراب و بیقراری از کشف و برہان و سراج۔

تله۔ بکسر اول و تشدید لام زر یکه بطلا شہرت دارد و طلا معرب ہمین تله است از رشیدی و تله بالفتحتین و تخفیف لام در ترکی بمعنی نوعی از دام صیادان طیور از برہان و سراج و در مصطلحات نوشته که تله بالفتحتین چیزے است که آنرا بخاک نہان کرده بدان جانوران را شکار کنند سوای دام و در چراغ ہدایت بالفتح و تشدید و تخفیف حلقه ہای موی دم است که بدان طیور را شکار کنند۔

تلبیت و تلبیته۔ بالفتح نام پرگنه شش گروه از دہلی

تلافی۔ دریافتن و بدست آوردن از کنز۔

تلاقی۔ یکدیگر را دیدن و با ہم ملاقات کردن از صراح

تلی۔ بفتح اول و کسر لام مخفف تالی که لفظ ہندیست

تلنگی۔ بکسر تین و کاف فارسی نیز و بعضی بفتح نواختن دف و دائره لبسر انگشت و بمعنی مروت و در ہندی نیز آمده و بمعنی گدائی نیز واقع شده از بہار عجم و دیگر شرح

تلاشی۔ مصدر رست بمعنی نیست شدن ماخوذ از لاشے از کنز۔

تلقی۔ بفتح اول و ثانی و تشدید قاف ملاقات کردن و پذیرفتن از مدار۔

فصل تاے فوقانی مع میم

تمام اجزا۔ بمعنی کامل و بے قصور از چراغ ہدایت

تماشا۔ لفظ عربیست مصدر از باب تفاعل در اصل تماشی بود ماخوذ از مشی فارسیان درین قسم مصادر یا را بالف بدل میکنند از عالم تمنا و تولا و تقاضا که در اصل تمنی و تولی و تقاضی است پس معنی تماشا باصل لغت بایکدیگر پیاده رفتن است چون یاران برای تفرج اکثر باہم پیاده سیر میکنند لہذا در عرف بمعنی تفرج و دیدن بشوق مستعمل شده ازین باعث بظرف دیده منسوب داشته اند و تماشا بالفظ کردن مستعمل است و با دیدن دیده نشده انیقدر ہست که تماشا بمعنی چیزیکه درو دیده تعجب یا بشوق نظر کنند مستعمل میشود و بمعنی ہنگامه نیز آمده از شرح گلستان از میر نور الله و مصطلحات و چراغ ہدایت و خیابان و در بہار عجم نوشته تماشا بلفظ داشتن و کردن و نمودن و دیدن ہم مستعمل است۔

تمنا۔ آرزو کردن در اصل بآخر این لفظ یای تحتانی است مگر فارسیان بالف نویسند و خوانند و این تصرف نوعی از تفریس است و در بہار عجم نوشته که تمنا بلفظ داشتن و کردن و پختن و بستن مستعمل است۔

تمغا۔ بالفتح و غین معجمه در ترکی بمعنے نشان و مہر

ودداغ که بر ران اسپ وغیره نهند و باج گرفتن از سوداگران ومردم که تمغا گویند غلط است از کشف وشرفنامه ولغات ترکی ودر مصطلحات نوشته که تمغا بالفتح باجیست که بر درهای بلاد ومعابر بحار از تجار گیرند و بمعنی مهر یکه بعد گرفتن باج بر اجناس تجار زنند و بمعنی فرمان سلطانی و کمر بستن شاعر مضمون درا-

تمشیت - بفتح اول وسکون میم وکسر شین معجمه وفتح یای تحتانی بروزن تفعلت ماخوذ از مشی بمعنی جاری کردن وروان کردن وکسانیکه بروزن تفعیل گویند غلط است چراکه درین حال یای تحتانی زائد میگردد وحال آنکه اصلی است-

تموهات - بفتح اول وسکون میم وکسر واو زراندوده وکنایه از سخنهای تملق وفریب-

تموج - موج زدن آب-

تملیح - نمک کردن در چیزی وآوردن شی ملیح از منتخب-

تمساح - بالکسر وسین مهمله وحای مهمله بمعنی نهنگ که جانور آبی است از منتخب ولطائف-

تماسیح - نهنگان این جمع تمساح است که بمعنی نهنگ باشد-

تمدیح - مدح کردن-

تمریخ بخای معجمه روغن یا مانند آن بریدن یا لیدن از منتخب-

تماسخ بفتح سین مهمله وخای معجمه بر گردیدن صورت کسی بصورت دیگر یکه بدتر از صورت نخستین باشد از منتخب-

تمجید - بزرگی نسبت کردن کسی را از صراح ومنتخب-

تمهید گستراندن وهموار ونیکو کردن کار از منتخب-

تمرد - سرکشی کردن از منتخب وشمسی وکنز-

تمر - بفتحتین خرمای خشک از منتخب نام زن اعرابی از لطائف ودر فارسی بفتح اول وسکون ثانی نام بیماریست که در چشم پیدا شود وبکسر اول وبضم میم بزبان ترکی آهن را گویند ونام یکی از سرداران مغل ونام بادشاه عظیم الشان که در هندوستان اهل هند آنرا تیمور خوانند بروزن زیتون ودر رسم الخط ترکی را تمیار نویسند که ضمه را بصورت الف وکسره را بصورت یا نویسند از برهان ومدار وشرح قران السعدین ولغات ترکی نوشته باشد-

تمام عیار - کامل عیار وخالص از بهار عجم-

تموز - بزبان رومی مدت ماندن آفتاب در برج سرطان ودر هند تقریبا ماه ساون چون درین ماه مذکور گرمی بسیار پیدا باشد لهذا در فارسی مجازا بمعنی شدت موسم گرما مستعمل از کشف وبرهان وسراج وخیابان-

تمییز - بدو یای تحتانی بر وزن تفعیل بمعنی جدا کردن ماخوذ از میز بالفتح اما فارسیان یک یا را بنابر تخفیف حذف کنند وتمیز بروزن عزیز میخوانند از چراغ هدایت وغیر آن-

تمارض - خود را بیمار نمودن بی مرض وخود را بتکلف مریض وانمودن از منتخب-

تمتع - برخورداری یافتن ومنفعت گرفتن از منتخب ودر بهار عجم نوشته که تمتع بلفظ دیدن وگرفتن وبردن وبرداشتن مستعمل است-

تمسک - چنگ در زدن در چیزی از منتخب-

تماسک - با هم چنگ در زدن وخویشتن را نگاه داشتن ومجازا بمعنی صبر وتحمل ووقار آمده-

تملک - مالک شدن-

تملیک بالکسر مالک گردانیدن کسی را بر مالی وبا چیزی از منتخب وکنز-

تمالک بفتح اول وضم لام باختیار خود بودن ومالک نفس خود شدن وبمعنی اختیار وطاقت مستعمل است از منتخب وغیر آن-

تمثال - بالکسر بمعنی صورت وپیکر ومجازا بمعنی فرمان بادشاهی جمع آن تماثیل آید از کشف ومنتخب-

تماثیل - حرف چهارم ثای مثلثه تصاویر واصنام وبمعنی فرمانها بادشاهی نیز آمده از سمسے-

تمحل - بفتح اول وثانی وضم حای مهمله مشدد بمعنی مکر وحیله نمودن از منتخب وکنز-

تمول - مالدار شدن ودولتمندی از منتخب وکنز-

تمهل - درنگ کردن از منتخب وکنز وصراح-

تململ - بفتح اول وثانی وسکون لام وضم میم بیقراری وبے آرامی وبمعنی حالتیکه درمیان خواب وبیداری باشد-

تمام - درست وکامل وکامل از منتخب-

تمتام - بالفتح بدو تای فوقانی کسیکه در کلام تای فوقانی بسیار تلفظ کند بهندی تو تلا گویند از منتخب وصراح-

تم - بالفتح آفتی است که در چشم پیدا شود ومانند پرده ومجازا بمعنی تاریکی وسیاهی آمد-

تمم - صیغه امر است بمعنی تمام کن-

تمرستان - بفتحتین بمعنی باغ خرما-

تمکین - جا دادن وپا برجای کردن بمعنی قدر ووقع از بهار عجم وکنز ونام یکی از مقامات سالکان-

تمکین کردن وتمکین دادن - مدح ووقع گذاشتن از مصطلحات-

تمکن جای گرفتن وقائم شدن از منتخب وکنز-

تمن - بضم اول وفتح میم ده هزار کس از شمسی ودر ترکی عبارت از بیست روپیه-

تمدن - بروزن تملق در شهر بودو باش کردن وانتظام شهر نمودن واجتماع اهل حرفه-

تمرن - بروزن تملق نرم شدن وعادت کردن بچیزی از منتخب-

تمره - بفتح اول وسکون میم بمعنی یک خرما از منتخب-

تمیمه - بمعنی تعویذ وبمعنی مهره سیاه وسفید که در گردن اطفال اندازند تمائم جمع آن از منتخب وصراح-

تمویه - بالفتح ودر آخر های ملفوظ بروزن تفویض بمعنی زراندوده کردن وآرایش نمودن وبمعنی مکر وفریب وتملق از منتخب ولطائف-

تمنی - آرزو کردن از منتخب-

تمغاچی - کسیکه از جانب کوتوال بر اجناس مهر کرده محصول وباج آن گیرد-

تمطے - بفتح اول وثانی وطای مهمله مشدد بمعنی خمیازه که بهندی انگڑائی گویند-

تمادی - بفتح بنهایت رسیدن ودراز شدن از منتخب وغیر آن-

فصل تای فوقانی مع نون

تنها - بمعنی خالی نیز آمده از مصطلحات-

تنگلوشا - بالفتح وکاف فارسی وواو معروف وشین معجمه نگارخانه وتصویرخانه رومیان از مؤید وشرح الشعرا وشارح قصائد خاقانی نوشته که نام حکیمی است که کتاب ارتنگ تصنیف اوست -

تنگتاب - معدوم الطاقة از بهار عجم -

تناسب - برهم مناسبت داشتن -

تنسوقات - بالفتح وضم سین مهمله وقاف عجائبات واشیای کمیاب از برهان ودر لغات ترکی بمعنی نادرات ونوشته که این جمع تنسوق است که لفظ ترکی است بمعنی نادر وصاحب رشیدی نوشته که تنسوق معرب تنسیج است و آن نوعی از جامهٔ نفیس که آن را تن زیب گویند ومجازاً بمعنی تحفه وچیز نفیس وعجیب ودر سراج نوشته که تنسوقات جمع تنسوق است وتنسوق معرب تنسیخ است بالفتح وسین مهمله مضموم وخای معجمه باشد مفرس تنسکه که لفظ هندیست بالفتح وشین مهمله مضموم وکاف عربی بهای مخلوط التلفظ و آن قسمی از جامهٔ نفیس که از ملک بنگاله آورند چون جامهٔ مذکور از تحفهای هندوستان است مجازاً هر تحفهٔ نفیس را گفته اند -

تنعمات - عیش وعشرتها -

تنزهات - بروزن تکلفات بی عیبهای خوبیهای وسیرهای باغ وبوستان از منتخب وغیر آن -

تنقیح - پاک وصاف کردن چیزی را از زوائد وعیوب وخالص کردن از صراح ومنتخب وکنز -

تنحنح - بفتح اول وثانی وسکون حای مهمله وضم نون دوم گلو صاف کردن از صراح -

تناسخ - بمعنی زائل شدن وزائل شدن روح از قالبی ودر آمدن آن بقالبی دیگر از منتخب -

تنومند - بمعنی قوی جثه وفربه وبعضی نوشته اند که تنومند بمعنی صاحب قوت چه تو بمعنی قوت ومند بمعنی صاحب وخان آرزو گوید که واو در ترکیب کلمهٔ دو حرفی ولفظ مند زیاده کنند چنانکه برومند -

تناد - باهم ندا دادن یکدیگر را یوم التناد کنایه از روز قیامت از منتخب ولطائف -

تنفیذ - بذال معجمه روان کردن فرمان ونامه از منتخب -

تندر - بالضم ودال مهمله مفتوح بمعنی بانگ رعد از برهان وسراج وشارح قصائد خاقانی بمعنی بلبل نیز نوشته -

تناور - بفتح واو بمعنی فربه وستبر از برهان ومؤید ودر سراج اللغات نوشته که تناور بفتح واو بمعنی قوی جثه ودر ترکیب است از تن ولفظ آور که کلمهٔ نسبت است -

تنگار - بالفتح وکاف فارسی دوای کانی است که بهندی سهاگه گویند وبکاف عربی دیده نشده از مدار وبرهان ورشیدی -

تنذیر - حرف سوم ذال معجمه بمعنی ترسانیدن -

تنگ شکر - فنی است از فنون کشتی و آن هر دو پای حریف تنگ گرفته زور بر سر وسینهٔ او آورده بر زمین زدن است از مصطلحات -

تنافر - نفرت نمودن وگریختن است وباصطلاح علم معانی اجتماع الفاظی چند که تلفظ با آنها ثقیل باشد واز تلفظ آن طبع نفرت گیرد چنانچه صدق قول وچنانچه عمارت توران وخصوصاً که یک کلام آن را دو بار بگویند چنانچه این الفاظ خواجه توجه تجارت میکنی -

تنویر - روشن کردن از کنز وبمعنی روشنی مستعمل -

تنشیر - پراگنده کردن -

تنور - لفظ فارسی است در صورت تشدید نون معرب آن از سراج -

تنگنار - بالفتح جاییکه در آن هر کس را دخل نباشد از برهان -

تنگوز - بالفتح وکاف فارسی مضموم وسکون زای معجمه وقبل از آن واو غیر ملفوظ بترکی خوک را گویند از لغات ترکی -

تنافس - باهم نفس زدن وفخر کردن -

تنقیش - نقش کردن -

تنگ عیش - مفلس ودردمند -

تنقیص - نقصان کردن -

تنصیص - بدو صاد مهمله ظاهر کردن از منتخب -

تناقض - ضد همدیگر شدن از منتخب -

تنشیط - نشاط آوردن وشادمانی نمودن از منتخب وکنز -

تنوع - گوناگون شدن وقسم قسم شدن از شمسیه -

تنازع - باهم خصومت کردن از منتخب وتنازع کردن باهم دو فعل با اسم ظاهر که بعد آنها باشد در فاعلیت چون ضربنی واکرمنی زید یا در مفعولیت چون ضربت واکرمت زیدا یا در فاعلیت ومفعولیت یعنی یکی فاعل را خواهد ودیگر مفعول را مثل ضربت واکرمنی زید پس مختار بصریین اعمال فعل ثانی است بجهت قرب او وفعل اول اگر اقتضای فاعل کند در صورت موافق اسم ظاهر در فعل مفرد ضمیر مستتر فرض کنند ودر غیر آن ضمیر بارز چنانچه ضربنی واکرمت زیدا وضرباني واکرمت الزیدین اگرچه در نصورت اضمار قبل الذکر لازم می آید لیکن نزد بصریین تنازع در فاعل جائز است واگر اول مفعول خواهد ضمیر مفعول را حذف کنند بشرطیکه آن هر دو فعل از افعال قلوب نباشند چنانچه ضربت واکرمت زیدا یعنی زدم او را وگرامی کردم زید را تا اضمار قبل الذکر لازم نیاید در مفعول وکسائی خلاف بصریین اضمار فاعل فعل اول روا ندارد وبخوف اضمار قبل الذکر بلکه حذف میکند ضمیر فاعل را یا از فعل اول وقرار اعمال فعل ثانی روا داشته بوقت خواستن فعل اول فاعل را برای خوف حذف فاعل با اضمار قبل الذکر واین هر دو ممنوع است ومختار کوفیین اعمال فعل اول است بجهت سبقت آن فقط -

تنصیف - دو نیم کردن چیزی را واز هم نصف نصف کردن از کنز -

تنسیق - انتظام وترتیب دادن از منتخب وکنز وصراح -

تنمیق - نوشتن از کشف وکنز -

تنبک - بالضم وحرف سوم بای موحده مفتوح دهل کوچک ونقارهٔ کوچک از رشیدی وجهانگیری وبمعنی ساز معروف که بعرف هندوستان آن طبله

گویند نیز آمده —
تنسک — بفتح اول و ثانی و ضم سین مهمله مشدد بمعنی خداپرستی از لطائف —
تنین فلک — بالکسر اشارت است بعقده راس و ذنب که محل تقاطع حال قمر است با مائل و بمعنی کهکشان نیز از برهان —
تنک — بضمتین و کاف عربی باریک و کم و اندک و لطیف از مدار و شکرستان و بهار عجم —
تنگ — بفتح اول و کاف فارسی خرباریستی باریکه خرآن را بر دو توار که بدان زین اسپ مضبوط کنند و کارنامه نقاشان و نام ملکی از بدخشان و نام ملکی از ترکستان و بمعنی قریب و نزدیک و بالضم کوزه که شکمش کلان و گردنش کوتاه و دهانش تنگ باشد و بالکسر منقار مرغان از رشیدی و برهان و موید —
تنزل — بکسر زای معجمه بمعنی فرو فرستادن و بمعنی قرآن مجید و نام کتابی در علم سلوک از لطائف و کنز و منتخب و غیر آن —
تناول — بضم واو فراگرفتن و برداشتن از کنز و مجازاً بمعنی خوردن مستعمل —
تنبول — بروزن مقبول برگ پان از برهان و این لفظ هندی کتابیست —
تنگ سال — بمعنی سال قحط و هلاک باران از بهار عجم —
تنبل — بالفتح و حرف سوم موحده مفتوح بمعنی آدم فربه و جاهل و کاهل و بیکاره و بالضم مکر و حیله از لطائف و برهان و لغات ترکی و سراج —
تناسل — از هم زائیدن از کنز —
تنعم — بناز و نعمت پرورده شدن از منتخب —
تنجیم — ستاره شناسی و مطابق قواعد علم نجوم ساعات سعد و نحس شناختن از منتخب و غیر آن —
تنسم — بروزن تکلم نفس زدن و دم بخود کشیدن و بوسیدن و هوا گرفتن از صراح و غیره —

تنعیم — بعین مهمله نام موضعی است بفاصله سه کروه از مکه بجانب شمالی مناسک عمره در انجا بعمل می آید و حج باتمام میرسد
تنظیم — جواهر برشته کشیدن و مجازاً بمعنی درستی و آراستگی شهر و دربار و غیره —
تنگ چشم — بخیل و ممسک دولت و صفت معشوق آید چراکه بسوی کسی نمی بیند از بهار عجم —
تبنگ تعلیم — بالضم تبنگی ست که بوقت تعلیم ورزش کشتی نوازند و این رسم ولایت است از بهار عجم —
تن زدن — بالفتح خاموش شدن از رشیدی و مدار و برهان و کشف —
تبنان — بالضم شلوار و پائجامه ترکی ست از برهان و لغات ترکی —
تینده لیسمان — چیزیست که بهندی آنرا اتیاگویند
تن — بالفتح بمعنی تنخواه و دفتر تن بمعنی دفتر تنخواه است از چراغ هدایت و بهار عجم —
تنخواه گرفتن — کون گرفتن از بهار شریعت و مصطلحات —
تنین — بالکسر و نون اول مشدد و مکسور و یای معروف بمعنی اژدها از مدار و کشف و منتخب و کنز —
تنانین — بفتح بمعنی اژدهاها و این جمع تنین ست —
تنیدن — جولاها و عنکبوت بمعنی بافتن نیز می آید بمعنی پیدا کردن هم آمده و گاهی بگرد چیزی گردیدن و توجه و التفات آید از بهار عجم و شرح —
تن در دادن — قبول کردن و راضی شدن از صراح —
تنگ ترکان — نام موضعی است از برهان —
تنباکو — بلفظ کشیدن مستعمل اهل زبان و لفظ نوشیدن محض خطاست از بهار عجم —
تندرو — بالضم بخیل از سراج —
تنقیه — پاک و صاف کردن از منتخب و کنز —
تنبیه — بمعنی آگاه و هوشیار کردن و مجازاً در عرف بمعنی زدن و قید کردن کوتاه اندیشان —
تنبه — بروزن توکل بمعنی آگاه شدن از منتخب —

تنزیه — دور کردن و پاک کردن از چیزهای زشت از منتخب و کنز —
تنزه — بروزن تصرف دور شدن از عیب و سبزباغ و سبزه و عمارات مجازاً بمعنی خوشی و بیغمی از منتخب و غیره —
تنوره — نوعی از پوشش که روز جنگ پوشند و آن مانند جوشن باشد و بمعنی جیغ زدن از رشیدی و برهان و سراج و بعضی بمعنی چار آئینه نوشته و بمعنی مشعل تیز نوشته اند
تنه — بفتحتین بیخ درخت از بالای زمین تا محل رسیدن شاخها و در مصطلحات بمعنی رام و مطیع نیز نوشته و در بهار عجم برای معنی دوم بضمتین است —
تنکه — بالفتح و کاف عربی بمعنی قرص رائج خواه از زر باشد خواه نقره یا مس و این معرب تکه است و تنگه بالضم و کاف فارسی تنبان چرمی که تا سر زانو باشد وقت کشتی گرفتن پوشند از مصطلحات و بهار عجم —
تنخواه — بلفظ دادن و گرفتن و کردن مستعمل از بهار عجم —
تنوفه — بفتح اول و ضم نون و فا بمعنی بیابان از شرح نصاب —
تنمیه — بروزن تصفیه افزایش و بالیدگی از کنز —
تن آسانی — راحت و آرام —
تنه خواری — کاهش تن کردن از باعث غم و اندوه و در بهار عجم بمعنی شکنجه و عذاب —
تناهی — بپایان چیزی رسیدن و باز داشتن از چیزی از منتخب و در کشف و کنز بمعنی نهایت پذیر شدن و بپایان رسیدن —
تنگ چشمی — کنایه از بخل بلحاظ آنکه صاحبش نسبت دون همتی بدنیای فانی پسند نموده و کنایه از کم نگاهی معشوق و این لفظ در صفت معشوق واقع شود از انجهت که معشوق از غرور حسن یا از فرط حیا بسوی کسی نمی بیند شرح سکندرنامه از خان آرزو —
تنگ درزی — بفتح اول و سکون نون و کاف فارسی و فتح دال بمعنی همپائی و اختلاط از چراغ هدایت و بعضی گویند که بضم اول و فتح نون و کاف عربی بمعنی [illegible]

وصل دو چیز یا بیشتر که محل وصل آنها بغور معلوم شود۔

تنگ حوصلگی۔ بفتح اول و سکون نون در ضمنین و کاف عربی نیز درست است وجه اول ظاهرست و وجه ثانی آنکه هر شی که ضخامت و سطبری کم دارد بعضی چیزها از رقت خود یا از سنگینی خود آنرا شکسته بدر میبرند از چراغ هدایت وغیر آن۔

تنگری۔ بکسر اول و سکون نون خفی و سکون نون کاف فارسی و رای مهمله مکسور و یای معروف و بکسر کاف نیز در زبان ترکی نام حق تعالی است از لغات ترکی و برهان و مدار۔

تنگ رای۔ بالضم کوتاه اندیش از بهار عجم۔

تنگنای۔ کوچه تنگ و بمعنی مطلق جای تنگ از بهار عجم۔

فصل تای فوقانی مع واو

تولا۔ بفتح اول و ثانی و تشدید لام محبت داشتن از منتخب و مدار بمعنی برگشتن و دوست داشتن و حکومت نمودن و بکار کسی قیام نمودن اگرچه باین معنی تولی بیای تحتانی است لیکن فارسیان بتصرف خود بالف خوانند چنانکه تمنی را تمنا گویند و بواو مجهول در فارسی بمعنی سگ بچه۔

توتیا۔ بضم بمعنی سرمه و بطا نوشتن خطاست از سراج و منتخب۔

توا۔ بفتح هلاکت از منتخب و لطائف۔

تو و خدا۔ در مقام قسم گویند همچنین خدا را بر تو بمعنی سوگند خدا آید از مصطلحات۔

تولب۔ بفتح اول و سوم و بای موحده بمعنی خر کره یعنی بچهٔ خر از منتخب و شرح نصاب۔

تواب۔ بفتح اول و تشدید واو توبه پذیرنده از منتخب۔

توریب۔ بالفتح بروزن توفیق کجی و کج نمودن و با ورب گرفتن۔

توپ۔ بواو مجهول و بای فارسی در ترکی بمعنی فوج است از لغات ترکی۔

توپ توپ بمعنی فوج فوج یعنی بسیار۔

تولیت۔ بفتح اول و کسر سوم والی گردانیدن و بدور رفتن از منتخب و در کنز والی گردانیدن بر عمل دادن بکسی و ذمه داری و پشت بر گردانیدن و چیزی را بانچه خریده باشد بکسی فروختن۔

توخت۔ بروزن سوخت بمعنی جمع کرده و اندوخته از برهان۔

توریت۔ بالفتح کتاب موسی علیه السلام۔

توضیح۔ بالفتح و کسر ضاد معجمه و حای مهمله روشن و پیدا ساختن و نام کتابیست در اصول فقه از منتخب و مدار۔

توشیح۔ حمائل در گردن انداختن و آرایش دادن و نام صنعت شعری که شاعری بطریقی شعر انشا نماید که چون حروف اول مصاریع یا ابیات جمع کنند اسمی بیرون آید چنانچه اسم محمد ازین رباعی من بر در جنت بهوی بستم دل تنگ ٭ حاصل ز لبت نیست بر دون از شیر نگ ٭ من با تو و تو با من مشکین سبب و روزها دارم سر آشتی تو داری سر جنگ ٭ چون حرفهای اول از مصاریع این دو بیت بترتیب یکجا کنند نام محمد پیدا میشود۔

توبیخ۔ ملامت و سرزنش از لطائف و منتخب و کنز۔

توی شاخ۔ فنی است از کشتی که دو دست در دون هر دو دست یا پای میان هر دو ران حریف انداخته زور کنند چه توی بمعنی اندر و نست و شاخ بمعنی دست و پاے از مصطلحات و بهار عجم۔

توکید۔ بالفتح استواری از شمسی و کنز۔

تولد۔ زاییده شدن بلفظ کردن مستعمل از بهار عجم۔

تولید۔ زایانیدن و پرورش کردن از منتخب و بمعنی پیدا کردن چیزی از خاصیت و تاثیر نیز مستعمل میشود۔

توقد۔ بضم قاف مشدد افروخته شدن آتش۔

توارد۔ بفتح اول و ثانی و ضم رای مهمله باهم یکجا فرود آمدن از منتخب و کنز و باصطلاح شعرا واقع شدن مصرع یا بیت از طبع دو شاعر بے اطلاع یکدیگر۔

توزیر۔ بفتح اول و کسر زای معجمه بدروغ بر ذمه کسے گناه بستن۔

توفیر۔ بسیار کردن و بسیار شدن از منتخب و کنز و در عرف انچه در اجاره فائده بر دارند۔

توقیر۔ عزت و حرمت نگاهداشتن از منتخب۔

تور۔ بواو معروف و رای مهمله نام پسر کلان فریدون که ملک توران منسوب باوست و نیز لازم ولایت توران است و بمعنی پهلوان و بهادر و نام گیاهی است ترش مزه و بمعنی رم و رمیدگی از لغات بابا و ترکے رشیدی و تور بواو مجهول در ترکی جالی را گویند که بر محفه سواری عرائس و بیگمات اندازند و بمعنی دام ماهی نیز آمده و بعربی تور بالفتح بمعنی تغار و کوزه آب و طبق و جمع آن اتوار از منتخب و مدار

توانگر۔ بضم اول در اصل بمعنی صاحب قوت است مرکب از توان بمعنی طاقت و گر کلمه نسبت و بمعنی مالدار مجاز است این لفظ را در اصل رسم الخط بدون الف نوشتن خطاست و خواندن روا باشد از بهار عجم و خیابان۔

تواتر۔ پے در پے شدن ماخوذ از وتر بالکسر بمعنی تنها تنها و یک یک بهم آمدن از منتخب وغیر آن۔

توز۔ بالضم بواو مجهول و تای مضمومه صیغه امرست و بمعنی اندوز و بترکیب اسم بمعنی جوینده و اندوزنده و دوشنده و نام پوست درختیست که مثل نے بر کمان و زین بکار برند از برهان و کشف و سراج و خان آرزو و در شرح سکندر نامه نوشته که توز را بهندی بهوج پتر گویند و در شرح خاقانی نوشته که توز قسمی است از کتان۔

توش۔ بواو مجهول و شین معجمه بمعنی سینه از لغات ترکی و در برهان بمعنی قوت و توانائی و جسم و بدن۔

توسط۔ میانه روی و اعتدال از شمسی و واسطه گردیدن۔

توقع۔ بضم قاف مشدد و در وجه از بی التفاتی بکسر و بالفتح قاف خوانند۔

تواضع۔ بضم ضاد معجمه فروتنی نمودن و خود را فرود

نهادن مردم از بی التفاتی بکسر ضاد خوانند -

توزع - بر وزن تصرف پراگندگی و پریشانی از کشف و منتخب و کنز -

توقیع - نشان کردن پادشاه بر نامه و منشور و بمعنی دستخط و نشانی پادشاه و فرمان پادشاهی که بقهر باشد بخلاف منشور از صراح و منتخب و کنز و مؤید -

تودیع - وداع کردن بهم دیگر و رخصت کردن -

توزیع - حرف سوم زای معجمه پراگنده کردن و بخش کردن از منتخب و لطائف و کشف -

تولیع - بر وزن تملق بمعنی حریص کردن و بیتابی -

توسع - فراخی کردن و فراخ بودن از صراح -

تورع - برای مهمله مشدد و مضموم پرهیزگاری -

توسیع - فراخ کردن از منتخب -

توجع - درد پیدا شدن -

توغ - بواو مجهول و غین معجمه بمعنی علم و نشان از لغات ترکی و سراج -

توفیق - در لغت چیزی را بچیزی برابر کردن و باصطلاح موافق گردانیدن خدا اسباب را موافق خواهش بنده تا آن خواهش و سرانجام یابد و استعمال لفظ توفیق در بهم رسیدن اسباب امور خیر باشد نه امورات شر -

توافق - باهم یکجا شدن و موافق بودن از منتخب و کنز و در صراح یکی شدن و هم پشتی کردن -

توثیق - بر وزن توفیق و حرف ثالث ثای مثلثه بمعنی محکم و استوار کردن از کشف و مدار و کنز -

توق - بالفتح آرزومندی و غلبه شهوت از منتخب -

توزک بضم اول و واو غیرملفوظ و ضم زای معجمه و کاف عربی لفظ ترکی است بمعنی سامان و آرایش و بمعنی انتظام و تربیت لشکر و مجلس و دربار -

توشک بضم اول و واو غیرملفوظ و سکون شین معجمه بمعنی فرش از لغات ترکی و در برهان و سراج بواو مجهول بمعنی نهالین -

تورک بضمتین و سکون رای مهمله و کاف فارسی بمعنی خرفه و آن تره معروفست از جهانگیری و در برهان بر وزن کوچک

توکل - سخت بریدن و دل برداشتن از اسباب دنیا و بحضرت مسبب الاسباب توجه نمودن -

توغل - بغین معجمه بر وزن توکل در صراح نوشته که بمعنی دور دور شدن و رفتن یعنی در کاری بمرتبه کمال رسیدن و مشق کامل داشتن -

توکیل - وکیل گردانیدن کار را بکسی گذاشتن از منتخب و کنز

توبال - بالضم واو معروف و بای موحده براده مس و آهن از برهان و کنز -

توشمال - بکاول خوان سالار از مصطلحات لفظ ترکی است

توابل - بالفتح و بای موحده مکسور بمعنی مصالح طعام مثل زیره و قرنفل و فلفل و غیره از مدار و کشف -

توهم - در وهم انداختن از لطائف -

توأم - بفتح اول و سوم بر وزن روزن آن یک بچه دیگر که از یک حمل زن پیدا شده باشد و بمعنی برج جوزا نیز می آید از مدار و منتخب -

توامان - بفتح اول و سکون دوم و فتح سوم بر وزن نوجوان آن هر دو بچه که از یک حمل زن زائیده شود و این تثنیه توأم است و بمعنی برج جوزا از منتخب و مؤید -

توران - بالضم ملکی است معروف منسوب بتور که پسر فریدون بوده از برهان -

توسن - بفتح اول و سکون واو و فتح سین مهمله و نون کره است که تند و شوخ و سرکش باشد از مدار و سراج و در کشف بالضم و صاحب بهار عجم در جواهر الحروف نوشته که ظاهر الصحیح بواو مجهول و شین معجمه است که بکثرت استعمال مهمله شده است چه توش بمعنی قوت و توانائی است تندروی و شوخی اسپ دال بر توانائی اوست -

توختن - بواو مجهول حاصل کردن و خواستن و جمع کردن و بمعنی ادا کردن و گذاردن و این از لغات اضداد است از برهان و لطائف -

توشقان - بضم اول و سکون شین معجمه و واو غیرملفوظ و قاف لفظ ترکی است بمعنی خرگوش از لغات ترکی و کشف

تولیدن - بواو مجهول بمعنی رسیدن از لطائف و برهان

تون - بالضم زهدان و حمام و سوراخ حمام و گلخن و جای سرگین انداختن از لطائف و برهان -

توانین - این لفظ غلط است صحیح تنانین است بمعنی اژدها یا این جمع تنین است -

توامان - بضم اول و فتح میم و واو و الف غیرملفوظ بمعنی گروه پرگنه و مبیع و بمعنی ده هزار و بمعنی زر نقد که بقدر بست روپیه باشد از لغات ترکی -

توان - بضم اول بمعنی زور و قوت و بفتح اول خطا - از کشف و برهان و بهار عجم و رشیدی و مؤید و جهانگیری و سراج

توقان - بالفتح آرزومندی و غلبه شهوت از منتخب -

توزین - بالفتح سنجیدن و وزن کردن -

تو - بالضم و بواو مجهول پرده و ته و لای از برهان و رشیدی و در بهار عجم نوشته که تو بواو معروف بمعنی اندرون چیزی و بواو مجهول بمعنی خود و ترا نیز آمده -

توره - بواو مجهول و رای مهمله در ترکی بمعنی رسم و قاعده مطلق و مجازاً شریعتی را گویند که چنگیزخان از خود وضع کرده از سراج حالا بمعنی حکم شدید پادشاهی مستعمل

توطیه - بالفتح گستردن و پی سپر فرمودن یعنی پامال کردن از منتخب و صراح و مجازاً تمهید مدعا را گویند -

تولاک الله - دوست دارد ترا الله تعالی -

توله - بالضم و بواو مجهول بچه سگ و نوعی از شکاری که بوی جانوران بوئیده شکار را از زیر بوته ها برآرد از برهان و رشیدی و مصطلحات -

تولچه - بمعنی توله که لفظ هندیست اسم وزن دوازده ماشه متاخرین فارس بعد حذف های مختفی لفظ چه زائد کرده نوعی از تفریس کرده اند از جواهر الحروف

توشه - بواو مجهول زاد راه مرکب از توش بمعنی قوت و توانائی یای نسبت بلفظ کشیدن و کردن و برداشتن و گرفتن و بستن مستعمل از بهار عجم -

توشه خانه - ظاهرا این لفظ غلط است صحیح توشک خانه است چه توشک بمعنی رخت است چنانکه در برهان و جهانگیریست -

توران شاه - نام وزیر -

توجه - بضم میم مشدد و بکسر جیم غلط است چنانکه بعضے مردم گویند بمعنی و بسوی چیزے یا بسوی کسے آوردن -

توجیه - گردانیدن رو بسوی چیزی و نیک بیان کردن از منتخب و نام حرکت ماقبل روی بساکن -

توبه - بالفتح از گناه بازگشتن و عوام بالضم گویند از منتخب و بلفظ گفتن و کردن و فرمودن و دادن و شکستن و بستن مستعمل از بهار عجم -

توسعه - بفتح اول و کسر سین مهمله فراخی و فراخ کردن گاهے از غیر ناقص هم برین وزن مصدر می آید -

توفیه - بفتح اول و کسر فا و فتح یای تحتانی تمام دادن و نیک وفا کردن -

تولیه - کار بذمه کسے کردن از صراح -

تولی - بفتح اول و ثانی و تشدید لام برگشتن و رو برو گردانیدن و حکومت نمودن و بکار کسی قیام نمودن از منتخب و مدار و کنز و صراح -

توازی - بزای معجمه باهم برابر شدن از منتخب -

توقی - بتشدید قاف مکسور از باب تفعل نگهبانی -

توزی - بالضم و زای معجمه نوعی از جامه نفیس و در سراج نوشته توزی نام جامه منسوب بشهر توز که شهریست از ملک فارس -

توانی - بالفتح سستی کردن و تقصیر کردن از منتخب -

توی - بالضم و واو مجهول در ترکی شادی و عروسی را گویند از برهان و در لغات ترکی بالضم اول و واو غیر ملفوظ و سکون یای تحتانی بمعنی شادی متاخرین بطا نویسند

تونی - بالضم و حروف سوم نون بمعنی کناس و زرد و دغا باز

توانائی - بضم اول از کشف -

توالی - پیاپی شدن از منتخب و کنز ماخوذ از والا که بمعنی پیهم بکاری نمودن است و باصطلاح اهل هیئت حرکت توالی افلاک سبعه سیاره را گویند که از مغرب بسوی مشرق است بترتیب پیاپی بودن بروج از حمل و ثور تا حوت چنانچه بهر روزه از حرکت خاص قمر معاینه میشود و این حرکت خلاف فلک الافلاک است که دائم از مشرق بسوی مغرب می باشد این حرکت خلاف التوالی سریع تر است از حرکات توالی بودن روز و شب تعلق بحرکت فلک الافلاک دارد -

تواری - بالفتح پنهان شدن و پوشیدگی از کشف و صراح و سروری و کنز -

فصل تای فوقانی مع های هوز

تهذیب - پاک کردن و اصلاح دادن از منتخب و کنز -

تهمت - بضم اول و فتح ثانی و فتح میم گمان بد کردن از منتخب و در بهار عجم نوشته این لفظ در فارسیان بسکون دوم مستعمل است و بلفظ کردن و انداختن و نهادن و زدن و بستن و کشیدن و برداشتن استعمال می یابد -

تهنیت - بفتح اول و سکون ثانی و کسر نون و فتح تحتانی مبارکباد گفتن و گوارا کردن از منتخب و صراح و کنز و در بهار عجم نوشته که بلفظ گفتن و دادن و کردن و ساختن -

تهیج - بفتح اول و ضم های هوز مشدد و جیم مشابه باش شدن -

تهج - بفتحتین آماسیدن است و باب تفعل برای تشبیه آید -

تهیج - بفتح اول و ثانی و ضم تحتانی مشدد و جیم برخاستن باد و غبار و غیره از لطائف -

تهجد - بروزن تکلف در شب خفتن و در شب بیدار شدن از کشف و منتخب و مجازا بمعنی نمازیکه صلی الله نصف شب از خواب برخاسته هشت رکعت یا مع وتر یازده یا زیاده ازین میگذارد -

تهدید - بمعنی ترسانیدن از منتخب -

تهی - آخر بجای تجه مضموم کسیکه مبتلای محطی آب و ... واته یا شد از مصطلحات -

تهور - بفتح اول و ثانی و تشدید واو مضموم مردانگی بقول حکما افراط قوت غضبی و آن مذموم است -

تهاکر - بتای اتصل و ضم کاف عربی لفظ هندیست بمعنی خداوند و هندوان در محاورات خود بر همسالک یعنی سمدهی اطلاق کنند -

تهوع - بروزن تصرف بشدت قی کردن از کشف و قاموس و منتخب و کنز و در کفایه حرکتی بود که از معده حادث شود برای دفع چیزے که در وی باشد بی آنکه چیزی دفع شود -

تهتک - بفتح اول و ثانی و ضم تای فوقانی مشدد و پرده دریدن و پرده دری و بی حیائی و رسوائی از منتخب و صراح و کنز -

تهلیل - لا اله الا الله گفتن -

تهمتن - بفتح اول و دوم و چهارم لقب رستم مرکب از تهم که بمعنی دلاور است و هم بمعنی بزرگ و قوی و تن بمعنی جثه و جسم از برهان و جهانگیری -

تهاون - بفتح اول و ضم واو خوار و حقیر داشتن از منتخب -

ته بلیش گذاشتن - فریب دادن -

ته لشان - آنچه بقبضه تیغ و غیره تارهای گندهٔ طلا و نقره را در آن کوفته می نشانند بطوریکه نقوش گلها پدید آید -

ته کردن زانو - باز نشستن چنانکه در نماز می نشینند -

تهیه - بفتح اول و کسر های هوز و فتح یای تحتانی مشدد آمادگی کردن از منتخب -

تهلکه - بالفتح و بهر سه حرکت لام بمعنی نیست شدن و مردن از منتخب -

ته جرعه - کنایه از شراب اندک که در ته جام بماند با اضافت و بے اضافت از بهار عجم -

ته گیره - چیزی است که آنرا ته دیگی گویند از مصطلحات

تهیگاه - بمعنی تهی و آن جائیست نرم بالای استخوان سرین و زیر استخوانهای پهلو -

ته بندی - باصطلاح صباغان رنگیکه برای تقویت پیش از رنگ مقصود دهند و بمعنی خربندی کتابت از مصطلحات

تهادی - بدال مهمله هدیه باهم فرستادن -

ته میدانی - باضافت مردم بی سروپا خانه بدوش از مصطلحات و در بهار عجم نوشته که جمعے از طوطیان که در ته میدان یک گوشه افتاده می باشد -

تهجی - بفتح اول و کسر نون و جیم مشدد و هجو گفتن کسے را و هجا کردن یعنی حروف مفرده را باهم دگر ترکیب دادن و حروف تهجی حروف با تا ثا را گویند -

ته جرعگی - اندک شراب که بعد از نوشیدن در پیاله باقی مانده باشد -

تهانی - بفتح اول و کسر نون باهم مبارکباد گفتن و تهنیت کردن باین معنی مصدر است از باب تفاعل و هم جمع تهنیت مثل تجارت بکسر را جمع تجر به چنانکه در فصول اکبر لیست -

فصل تای فوقانی مع یای تحتانے

تیر کاکل ربا - بمعنی تیر که از سر نشان بگذرد و لبسر هدف رسد و آنرا بعضے تیر سرگذار گویند از چراغ هدایت و مصطلحات نوشته تیر کاکل ربا بمعنی تیر که موی کاکل را از سر رباید و شخص را آسیب نرسد و این کمال مبالغه است در تیر اندازی -

تیبا - بالکسر بمعنی دفع کردن و انتظار و عشوه از لطائف -

تیغ سوزن ربا - تیغ سوزن دار تیغیکه بکمال آبداری سوزن را بردارد از مصطلحات -

تیناب - بروزن سیماب بمعنی خواب که بعربی آنرا رویا گویند از سراج -

تیر پرتاب - بفتح بای فارسی قسمی از تیر که بکار دور انداز آید و به نقصان نمیرسد از مصطلحات و در بهار عجم نوشته که بمعنی تیر هوائی تیر آمده -

تیغه پشت - قطار مهرهاے پشت -

تیناب - نام موضعی بمسافه یک فرسنخ از مصر از لطائف -

تیهوج - بالکسر و جیم عربی در آخر معرب تیهو که طائر است کوچکتر از کبک ظاهرا بهندی لوانامند -

تیماج - بالکسر و یای معروف و جیم عربی چرم بود که آنرا بلغار و ادیم نیز گویند و این لفظ ترکیست از کشف و بهار عجم و موید و در مدار بجیم فارسی است -

تیر چرخ - عطارد از برهان -

تیغ مهند - بضم میم و فتح ها و نون مشدد مفتوح تیغ ساخته هند چراکه در ملک عرب و ایران تیغ هندی اعتبار تمام دارد -

تیسیر - بالفتح بروزن تکبیر و تحریر آسان کردن و آسانے از کنز و منتخب -

تیمار - بالکسر غمخواری و خدمت کردن از برهان -

تیسر - بروزن تکبر آسان شدن از منتخب -

تیمور - بکسر تای فوقانی و ضم میم و سکون رای مهمله این لفظ ترکی است بمعنی فولاد و نام پادشاه مشهورست چون در ترکی قاعده است که بعد از حرف مضموم واو و بعد مفتوح الف و بعد مکسور یامی نویسند مگر آن واو و الف و یا در خواندن نمی آید درین لفظ نیز باو داو بخواندن نمی آید چراکه علامت کسره و ضمه است و اگر در نظم بسبب اشباع خوانده شود جائز باشد -

تیر - بالکسر معروفست و بمعنی ستاره عطارد و نام ماهے بزبان پارسی که بحساب هندی تقریبا ساون باشد و نام روز سیزدهم از هر ماهے و چوب رست سقف و کشتی و بمعنی طاقت و قدرت از کشف و لطائف و سراج -

تیار - بتشدید یا بمعنی جلد رفتار و جهنده و مواج از منتخب و صراح و آنچه در محاورات گویند که فلان چیز تیارست یعنی درست و مهیاست بمعنی مجاز باشد از معنی لغوی یعنی فلان چیز از باعث درستی خود جهنده و جلد رفتارست بسوی استعمال اے مقتضے استعمال است پس لفظ تیار عربی است کسانیکه فارسی گمان برند خطاست و در بهار عجم و چراغ هدایت و سراج اللغات نوشته اند که برای معنی آماده و مهیا طیار بطای مهمله است چه در اصل اصطلاح میر شکار آنست که جانور شکارے از کریز برآمده مستعد و آماده پرواز و شکار اندازی شود گویند که این جانور طیار شده چون باین معنی شهرت گرفته مجاز آهر شی مهیا را طیار گویند پس تیار و طیار هر دو طور صحیح باشد -

تیراور - مکار و حیله گر و قرمساق -

تیرساز - مضراب ساز -

تیز - بالکسر و یای معروف و زای معجمه صدائی که از راه پائین حیوانات برآید آنرا گوز نیز گویند از برهان و سراج -

تیس - بالفتح و سکون تحتانی و سین مهمله بمعنی بز نر که در گله فحل باشد بفارسی آنرا نهاز نامند و بهندی بوک گویند از منتخب و شرح نصاب و کنز -

تیر تخش - بفتح تای فوقانی و سکون خای معجمه و شین معجمه بمعنی تیر هوائے و تیر ناوک و تیر آتشبازی را نیز گویند از برهان و سراج -

تیر روی ترکش - بمعنی تیر خوب و بهتر که آنرا بیرون ترکش جا سازند و در انجا گذارند از چراغ هدایت -

تیش - بالکسر و یای مجهول و شین لفظ ترکی است بمعنی دندان و لفظ تیشه که آله نجار آنست ازین ماخوذ است و حرف یا برای تشبیه و مشابهت چنانکه در لفظ دندانه -

تیر کش - بمعنی تیردان که لفظ ترکش مخفف آنست از برهان و بمعنی سوراخیکه در دیوار قلعه و قصر ملوک برای انداختن تیر و بندوق بجانب دشمن میسازد -

تیقیظ - بالفتح و قاف و ظای معجمه بروزن تشدید بمعنی بیدار کردن و بمعنی بیداری مستعمل میشود -

تیقظ - بفتح و قاف و ظای معجمه بروزن تفکر بیدار شدن و بیداری از منتخب -

تیغ - مبدل تیز چون آمیز و آمیغ و ستیزه و ستیغ بر هر چیز برنده اطلاق کنند چون کارد و خنجر و شمشیر از بهار عجم و در مدار بمعنی پشت نیز آمده -

تیغ محرف - تیغ خمدار که زخمش عمیق می باشد اے تیغیکه بوقت زدن آن قدری دست را بیک جانب

خم کردہ زنند تا ز خم عمیق دہد
تیتق - بفتح اول و کسر ثانی بمعنی بدخواہ از شرح نصاب و کنز -
تیغال - بالکسر و بیای معروف و غین معجمہ بمعنی ترنجبین اہلہ
از برہان -
تیہ بنی اسرائیل - بالکسر بیابانے کہ موسیٰ علیہ السلام
با دوازدہ سبط بنی اسرائیل کہ در ہر سبط پنجاہ ہزار مردم
بودند چہل سال سرگردان و حیران و محبوس ماندند و
نتوانستند کہ بیرون آیند از مدار -
تیول - بضمتین و واو معروف جاگیر و مدد معاش و
این لفظ ترکی است از لغات ترکی نوشتہ شد و در مدار
تیول بفتح اول و ضم ثانی -
تیم - بالکسر و یای معروف در فارسی کاروان سرای و کنایہ
از دنیا از مؤید و بالفتح در عربی بمعنی بندہ از منتخب -
تیغ خم - تیغیکہ مثل محراب خم داشتہ باشد از مصطلحات -
تیر تام - تیر کامل و بے عیب -
تین - بالکسر و یای معروف بمعنی انجیر کہ میوہ معروف
است از کنز -
تیر بکسے دادن - سلاطین چون بکسے امان دہند و
خواہند کہ مزاحمتے از لشکریان باو نرسد تیر یکہ نام بادشاہ
بر و منقوش باشد از جبیۂ خاص باو دہند و این نشان
امان باشد از مصطلحات -
تیر کشیدن - درد کردن از مصطلحات -
تیمن - بابرکت شدن از منتخب -
تیغ شدن - روبرو شدن از بہار عجم -
تیغ بخاک کردن - کنایہ از ترک فتنہ و خونریزی
از مصطلحات -
تیغ و ترنج بمیان آوردن - کنایہ از امتحان
ماخذ آن تیغ و ترنج زلیخاست کہ بامتحان حسن یوسف
علیہ السلام بدست زنان مصر دادہ بود از مصطلحات
تیر کردن - جاری شدن خون از زخم تیر از مصطلحات
تیردان - قندیل تیر و بمعنی ترکش و برای تجریہ معتدست

از مصطلحات -
تیہو - بالکسر بروزن لیمو در سراج اللغات نوشتہ کہ
طائریست مشابہ بکبک لیکن کوچکتر ازو و این طائر
مخصوص ولایت است و در ہندوستان نباشد مگر آنکہ
از آنجا آرند چنانکہ سید امین الدینخان از کابل آوردہ
بود و مولف در دہلی آنرا دیدہ و تیہوج معرب است
تم کلامہ از سراج و در برہان نیز ہمین نوشتہ کہ طائریست
کوچکتر از کبک مولف گوید ظاہرا بہندی آنرا لوا نامند
تیرہ - بالکسر تاریک و مکدر و خشمناک از بہار عجم -
تیر دوکمانہ - تیریکہ چون کشادہ یابد بجای برسد و
از انجا جستہ بجای دیگر خورد از مصطلحات -
تیرخانہ - چوبہاے سطبر راست کہ ازان شقف
خانہ سازند -
تیر سبک زخمہ و تیر شکر زخمہ مراد از تیر بے خطا -
تیغ کوہ - بمعنی بلندی کوہ و سر کوہ و قلۂ کوہ از برہان
تیغ دودمہ - تیغیکہ بہر دو طرف او تیزی و آبداری باشد
تیہ - بالکسر سکون یای تحتانی و در آخر ہاے ملفوظ
بیابانیکہ روندہ دران ہلاک شود و بمعنی تکبر کردن و
رفتن بہر جا سرگردان و باصطلاح بیابانے کہ موسیٰ
علیہ السلام با دوازدہ سبط بنی اسرائیل کہ در ہر سبط پنجاہ ہزار
نفر بودند دران بیابان مدت چہل سال سرگردان
بودند از صراح و شرح نصاب و لطائف -
تیر دستی - بمعنی عصا -
تیرگی - تاریکی و سیاہی و بمعنی کدورت خاطر از برہان
تیرہ روزی - عیاری و مکاری از مصطلحات -
تیغ مغربی - نوعے از تیغ بعضے گویند کہ از ملک
مغرب می آید بعضی گویند کہ در شہر گجرات ساختہ
میشود بجانب دروازہ مغربی شہر مذکور ازین سبب
مغربے گویند -
تیغ کشیدن بینی - کنایہ از خشک شدن گوشت
بینی مریض و این علامت بدست از مصطلحات -

تی - بالکسر و یاے معروف مخفف تہی -
تی تی - بفتح ہر دو تای فوقانی لفظیست کہ مطربان ہنگام
رقص گویند چنانچہ رقصان ہند تا تا تھی گویند
و بکسر ہر دو تای فوقانی و ہر دو یای معروف طلب
کردن مرغ بچگان را برای دانہ از لطائف و غیر آن
و در زبانے از حروف انکار ست چنانچہ در فارسی تی تے -
تیر ہوائی - تیریکہ بہوا اندازند یعنی بسوی آسمان
اندازند و قسمی از آتشبازی از مصطلحات -
تیر گردانی - آنست کہ چون چیزی گم شود اسامی
حاضران بر دور پیالہ نویسند و تیر گذشتہ افسون خوانند
تیر خود بخود بحرکت آمدہ بر نام دزد بایستد از مصطلحات

باب ثای مثلثہ

فصل ثای مثلثہ مع الف

ثاقب - بکسر قاف و بای موحدہ بمعنی روشن و درخشان
از کشف و منتخب و نام درویست کہ صاحبش چنان
پندارد کہ کسے در اندام سوراخہا میکند از لطائف و کنز
ثاد - بدال بمعنی نم و سرما از منتخب و کنز -
ثار - انتقام خون کردن از منتخب وغیرہ -
ثالیل - حرف دوم ہمزہ ممدودہ و کسر لام بروزن
سراوین بمعنی اثرہا و این جمع ثؤلول است کہ بہندی
آنرا مسہ گویند -
ثانی اثنین - کنایہ از مثل و مانند و نظیر چراکہ عدد دوم
از مجموع دو عدد بالفرد در ذات و اکثر صفات
مثل عدد اول خواہد بود -
ثالث ثلاثہ - قوم نصاری کہ بسہ خدا قائل اند
حقتعالی و عیسیٰ و مریم -
ثاوی - بمعنی دم -

فصل ثای مثلثہ مع بای موحدہ

ثبات - بفتح بمعنی قرار و قیام از منتخب -
ثبت - بفتح اول و سکون ثانی قرار دادن و نوشتن

و حجت و مرد معتمد از منتخب و ثبت اگرچه مصدر است گاہے بمعنی اسم مفعول مے باشد چنانچه ثبت بمعنی قرار داده شده و نوشته شده و مرقوم مے آید

ثبور - بضمتین ہلاکت از منتخب و لطائف و در کنز ہلاک شدن و ہلاکا گفتن -

فصل ثاے مثلثه مع جیم عربی

ثج - بالفتح و جیم مشدد بمعنی ریختن آب و خون -

فصل ثاى مثلثه مع خاى معجمه

ثخن - بکسر اول و فتح خای معجمه بمعنی حجم و سطبری از کنز و منتخب -

ثخین - بفتح اول و کسر خای معجمه محکم و سطبر و غلیظ از منتخب و کنز و بحر الجواہر و در قاموس غلیظ و صلب

فصل ثاے مثلثه مع دال مہمله

ثدی - بکسر و فتح اول و سکون دال مہمله و بکسر یا نیز آمده پستان زنان و مردان از صراح و کنز و ابن حاجب نوشته که پستان مردرا ثندوه گویند و پستان بہائم را ضرع -

فصل ثاے مثلثه مع راى مہمله

ثریا - یعنی پروین و آن شش ستاره ایست متصل ہمدیگر و آن منزل سوم است از منازل قمر و در اصل لغت تصغیر ثروی که صیغه مؤنث افعل التفضیل است مشتق از ثرا که بمعنی کثرت است چون در ستارگان مذکور قدرے کثرت است لہذا بدین اسم مسمی گشتند از صراح و در بر جند شرح بست بابی نوشته که تصغیر در ثریا بلحاظ خردی کواکب اوست یا این تصغیر بجہت تعظیم باشد -

ثری - بفتح اول و ثانی و در آخر الف مقصوره بصورت یا خاک نمناک و زیر زمین از صراح و منتخب و غیر آن -

ثرب - بالفتح چادر یست از شحم بر معده و امعاء محیط شده از بحر الجواہر و منتخب و صراح و کنز و در حدود الامراض بفتحتین است -

ثروت - بفتح بسیاری مال و توانگری و نعمت و مہتری از لطائف و مدار و منتخب و کشف و صراح و کنز -

ثرید - بفتح بر وزن حمید نوعی از طعام که پارہای نان را در شوربای گوشت تر کنند از بحر الجواہر و لطائف -

ثرط - بالفتح سرگین از منتخب و صراح -

فصل ثاى مثلثه مع عین مہمله

ثعلب - بفتح اول و سکون عین مہمله و فتح لام و بای موحده بمعنی روباه از کشف و منتخب و کنز -

ثعالب - بفتح اول و کسر لام روباہہا جمع ثعلب -

ثعلبان - بالفتح و بزیادت الف و نون بمعنی روباه و در کنز ثعلبان بضم اول و سوم روباه نر -

ثعبان - بضم اول و سکون عین مہمله و بای موحده بای ہوز بمعنی مار بزرگ و اژدہا از کنز و منتخب -

ثعابین - بفتح اول و کسر بای موحده جمع ثعبان است که بمعنی اژدہا باشد -

ثعلبیه - بالفتح نام مقام ست -

ثعلب مصری - نام دوائی که درین تخفیف کرده اند چه این در اصل خصیة الثعلب بود و چه دوائے مذکور بیخ است بشکل خایهٔ روباه چون در نواحی مصر پیدا میشود و بمصر منسوب کنند ظاہر لفظ ثعلب مصری با ثعلب گفتن درست نباشد مگر آنکه گوییم چون لفظ خصیه مکروه است لہذا فقط بلفظ ثعلب موسوم کنند جائز باشد -

فصل ثاى مثلثه مع غین معجمه

ثغر - بفتح اول و سکون غین معجمه بمعنی دندان پیشین و سرحد میان ملک کفر و اسلام از منتخب و لطائف -

ثغور - بضمتین و غین معجمه بمعنی سرحدہا جمع ثغر از شکرستان و خیابان و بمعنی دندانہا -

ثغ - بالضم و غین معجمه بمعنی بت از برہان و بعضے محققان نوشته اند که چون در فارسی ثای مثلثه نیاید این لفظ فغ بفاست -

ثغره - بضم اول و سکون غین معجمه مغاکی که میان سینه و شکم باشد و مغاک زیر گلو از شرح نصاب و کنز -

فصل ثاے مثلثه مع فا

ثفر - بفتحتین و فا و رای مہمله بمعنی پاره دم که ہندوستانی دُمچی گویند از شرح نصاب -

فصل ثاے مثلثه مع قاف

ثقب - بالضم و بضمتین سوراخہا جمع ثقبه از صراح -

ثقف - بکسر اول و فتح قاف استواری -

ثقات - بکسر اول جمع ثقه و کسانیکه بضم خوانند خطاست از منتخب و کنز -

ثقل - بکسر اول و فتح قاف بر وزن عنب گرانی و گران شدن و بکسر اول و سکون ثانی گرانی بار و بفتحتین ہر چیز نفیس نگاہداشتنی از منتخب و قاموس -

ثقیل - گران و نام درد یست که عضو از ان گران معلوم میشود -

ثقلین - بفتحات اول و دوم و سوم بمعنی دو گروه و بمعنی عالم انس و جن از کشف و کنز -

ثقه - بکسر اول و فتح قاف اعتقاد کردن و استواری و مرد معتمد که بقول و فعلش مردم اعتماد کنند از کنز و صراح و منتخب -

ثقبه - بضم و حرف سوم بای موحده بمعنی سوراخ از صراح -

ثقبه عنبیه - بضم اول و کسر عین و فتح نون و کسر بای موحده سوراخی است در وسط طبقه عنبیه لسیاہی چشم مانند سوراخیکه در عنب یعنی انگور میباشد بوقت جدا کردن آن از چوب خوشه و آن سوراخ را که ثقبه عنبیه عبارت از انست بفارسی مردمک و بہندی تل گویند بکسر تای فوقانی و آن منفذ نور بصر است

فصل ثاى مثلثه مع کاف

ثکلی - بالفتح و لام مفتوح زنی که فرزند او مرده باشد از منتخب

فصل ثاے مثلثه مع لام

ثلاثا - بفتح دو تای مثلثه نام روز سه شنبه و این روز بر یہودان مبارک است از منتخب و کنز و کشف و مزیل -

ثلب - بالکسر و بای موحده شتر پیر و ثلبه ناقه پیر دندان

ریختہ از شرح نصاب و کنز۔
ثلث بالضم و بضمتین سوم حصہ ہر چیز از منتخب و صراح و صاحب مدار و کشف نوشتہ اند کہ ثلث بالضم بمعنی سوم حصہ و نام خطی از خطوط ہفتگانہ و آن ایست ثلث نسخ محقق ریحان رقاع ثلث تعلیق و متاخرین یک خط دیگر ازین استخراج کردہ اند کہ نامش نستعلیق باشد و اصلش نسخ تعلیق است زیرا کہ مرکب است از خط نسخ و خط تعلیق و ثلث را ازان ثلث گویند کہ دران سوم حصہ وصول قلم باشد۔
ثلج۔ بفتح اول و سکون لام و جیم عربی بمعنی برف از کشف و منتخب و کنز۔
ثلم۔ بالفتح بمعنی بریدن از لطائف۔
ثلثان۔ بالضم دو حصہ از جملہ سہ حصہ۔
ثلاثہ غسالہ۔ بفتح اول و فتح غین و سین مہملہ مشدد سہ پیالہ شراب کہ بوقت صبح نوشند و آن شوئندہ غمہا و شوئندہ کثافت بدن و مزیل کدورت الشربات باشد از کشف و مدار و مؤید۔
ثلہ بالضم و تشدید لام بمعنی گروہ مردم از منتخب و کنز۔

فصل ثاے مثلثہ مع میم

ثمرات۔ بفتحتین میوہ ہا و این جمع ثمرہ است۔
ثمد۔ بفتح اول و کسر میم آب اندک از شرح نصاب و منتخب و کنز و در صراح برای ہمین معنی بفتحتین است۔
ثمود۔ بفتح اول و ضم میم نام شخصی است از نسل نوح علیہ السلام بچہار واسطہ و بنی ثمود کہ است حضرت صالح پیغمبر است بثمود منسوب مشہور است ناقہ حضرت صالح را پے کردند بشومی آن ہمہ سوختند از لطائف و کنز۔
ثمر بفتحتین میوہ بار درخت و مال و زر و فرزند از منتخب۔
ثمار۔ بکسر میوہ ہا و این جمع ثمر است۔
ثمیر۔ میوہ دار۔
ثم بالضم و تشدید میم مفتوح بمعنی پس ماخذ و بالفتح و میم مشدد و مفتوح بمعنی آنجا۔
ثمن بفتحتین بمعنی قیمت و بالضم و بضمتین ہشتم حصہ چیزے از قاموس و منتخب و کنز۔
ثمانین۔ بفتح اول و کسر نون بمعنی ہشتاد از منتخب۔
ثمین۔ بفتح گران قیمت۔
ثمینہ۔ چیز گران قیمت۔
ثمرہ۔ صاحب قاموس و صراح نوشتہ اند کہ بفتحتین است نہ بسکون میم و دیگر آنکہ جمع این ثمار بالکسر و ثمرات بحرکات ثا و میم درست است۔
ثمانیہ۔ بفتح اول و کسر نون بمعنی ہشت کہ عدد معروف است از منتخب و کنز۔

فصل ثای مثلثہ مع نون

ثنایا۔ بالفتح چہار دندان پیشین دو از بالا و دو از زیر از منتخب و بالضم خطاست۔
ثنا۔ بالفتح ستایش از منتخب۔
ثنائی۔ بفتح اول بمعنے لفظ دو حرفی و دندان ثنایے ہر دو دندان پیشین۔
ثنی۔ بفتح اول و کسر نون و تشدید تحتانی بمعنی گاو و گوسپند و اسپ کہ در سال سوم باشد و اشتر شش سالا از شرح نصاب و در منتخب و کنز گاو و گوسپند کہ پا در سال سوم نہادہ باشد و شتر نیز آنکہ پا در ششم نہادہ باشد۔

فصل ثای مثلثہ مع واو

ثواب بمعنی مزد و جزای خیر در آخرت از منتخب۔
ثوب۔ بالفتح جامہ و لباس۔
ثواقب۔ بفتح اول و کسر قاف بمعنی روشنی ہا و لوامع۔
ثوابت۔ بفتح اول و کسر بای موحدہ بمعنی ستارگان غیر متحرک کہ حرکت بذات خود نداشتہ باشند سوای این سبعہ سیارہ اگرچہ بحرکت بعض ثوابت حکما قائل اند اما چون نہایت بطی السیر اند لہذا حرکت انہا معتبر ندارند چنانچہ نسر کہ در بیست و چہار ہزار بسال یک دورہ تمام میکند۔
ثور۔ بالفتح گاو نر بمعنی مطلق گاو و لبقر عام است خواہ نر خواہ مادہ و نام برج دوم فلک و آن بصورت گاو نر است۔
ثؤلول۔ بہر دو واو معروف و واو اول بدل از ہمزہ است گوشت پارہ کہ بر اعضا پدید آید بہندی مسا گویند جمع آن ثآلیل است۔
ثوم۔ بالضم سیر بہندی لسن گویند۔
ثوران۔ بفتحتین بمعنی جوشش و بر خاستن گرد و فتنہ از کشف و بحر الجواہر و منتخب و کنز۔
ثوبان۔ بالفتح و بای موحدہ نام غلام آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم۔
ثوانی۔ بالفتح جمع ثانیہ کہ بمعنی دوم است و شصتم حصہ دقیقہ۔

فصل ثاے مثلثہ مع یاے

ثیاب بکسر اول جامہاے پوشیدنی و این جمع ثواب است۔
ثیبات بفتح اول و کسر یاے تحتانی مسدد زنان شوہر دیدہ۔
ثیبہ۔ بفتح اول و کسر یای تحتانی مشددہ و فتح بای موحدہ ضد بکر بمعنی زن شوہر دیدہ خواہ شوہرش زندہ باشد خواہ مردہ۔

باب جیم عربی

فصل جیم عربے مع الف

جابلسا بالضم بای موحدہ و سین مہملہ نام شہریست در سرحد مغرب و بعضے گویند شہریست در عالم المثال از برہان۔
جابلقا بضم بای موحدہ و قاف نام شہریست بسر حد مشرق و بعضے گویند شہریست در عالم مثال از برہان۔
جام جہان نما عبارت از جام کیخسرو کہ احوال خیر و شر عالم ازان معلوم می شد۔
جان من و جان شما۔ یعنی شمار اسوگند جان من دمرا سوگند بجان شما یا آنکہ جان من فدای جان شما باد و نیز جائیکہ کمال اتحاد باشد گویند یعنی جان من و جان شما ہر دو یکے است۔
جاری مجری۔ بفتح دوم قایم مقام۔
جالب۔ بکسر لام و بای موحدہ بسوی خود کشندہ چیزی را۔
جاہلیت۔ زمانہ کہ پیش از زمانہ رسول صلی اللہ علیہ و سلم

بود که قبائل عرب آنها را می پرستیدند۔

جالوت۔ نام بادشاه کافر که طالوت بهمراهی حضرت داؤد علیه السلام او را شکست داد از لطائف۔

جامه صورت۔ جامه که تصویرات دران نقش کرده باشند از مصطلحات۔

جاے فلان پیدا است و سبز است و خالی است در مقام یاد کسی گویند یعنی درینجا آدمی باید از مصطلحات

جامهٔ فتح۔ جامه که در جنگ زیر زره پوشند و ادعیه و آیات مثل انا فتحنا بران نقش کرده باشند از مصطلحات

جامح۔ بحای مهمله سرکشی کننده۔

جاوید۔ بکسر واو و یای تحتانی مجهول بمعنی همیشه و بفتح واو خطاست از برهان و مؤید و کشف و سروری۔

جاحد۔ بکسر حای مهمله منکر و انکار کننده باوجود دانستگی۔

جار۔ همسایه و بمعنی نگهبان و شریک و زنهار داده شده از کنز و در ترکی لفظ جار بدو معنی آمده یکی بمعنی ندا کردن منادی دوم بمعنی جمعیت از لغات ترکی۔

جائر۔ آنکه از راه حق میل براه باطل و جور کننده و ستمگار از منتخب

جار بلجار۔ در شرح شمیسیه بمعنی شکست و پست نوشته و تحقیق اینست که چون لفظ جار در ترکی بمعنی ندا و آواز دادن است و لفظ بل بضم موحده در ترکی بمعنی فراوان و بسیار لهذا جار بلجار عبارت از اندک طلب و بسیار طلب باشد یا آنکه بلجار بالضم در ترکی بمعنی وعده نیز آمده و جار بمعنی ندا و آواز دادن پس جار بلجار مجموع بمعنی طلب و وعده باشد۔

جاندار و جانه دار۔ سلاحدار و بمعنی دوست و مددگار نیز آمده۔

جاگیر و جای گیر۔ بزیادت تحتانی قطعه از ملک که بهنگام تعیین منصب از سرکار بادشاهی بامرا مقرر گردد و این لفظ اگرچه در اشعار متاخرین ایران واقع است مگر اصطلاح هندیانست نه زبان خود شان از سراج و غیره۔

جاغر۔ بفتح غین معجمه چینه دانه مرغان که بتازی حوصله گویند از سراج و برهان و رشیدی۔

جاج نگر۔ بدو جیم عربی نام شهر در هند از برهان و در سراج نوشته که بدین نام شهری در هند نیست بالفعل ظاهرا همین جاج مئو است که قصبه ایست از قنوج۔

جاپوزه۔ بپای فارسی و زای معجمه شهریست از ترکستان۔

جاموس۔ در آخر سین مهمله معرب گاومیش که مخفف گاومیش است از رسالهٔ معربات و درین دیار مردم این زمانه بجهت تفرقه نر و ماده نر را جاموس گویند بمعرب و ماده را گاومیش خوانند چنانکه اصل است

جالینوس۔ نام حکیمیست و این معرب گالینوس است که بواو معدوله باشد از رسالهٔ معربات۔

جاورس۔ بفتح واو و سین مهمله معرب گاورس و آن (چینه ۱۲) نوعی از غله باشد۔

جالس۔ نشیننده و نشاننده۔

جاش۔ بشین معجمه توده غله دانبار هر چیز از شرح نصاب و در برهان و لغات ترکی بجیم فارسی است و اصح همین است۔

جاحظ۔ بحای مهمله و ظای معجمه نام عالمی مشهور و آنکه حدقه چشم او بیرون برآمده باشد از منتخب۔

جائع۔ بمعنی گرسنه از منتخب۔

جامع۔ بمعنی مسجدی که دران نماز جمعه گذارند۔

جاتلغ۔ بتای فوقانی و غین معجمه لفظ ترکیست بمعنی کلیچه خیمه و بادریشه از سراج۔

جاف۔ بتشدید فا بمعنی خشک از شرح نصاب۔

جاثلیق۔ بفتح ثای مثلثه لقب رئیس ترسایان در بلاد اسلام و او زبر دست بطریق انطاکیه است و بعد از جاثلیق مطران است و بعد ازان اسقف و بعد ازان قسیس و بعد ازان شماس از منتخب۔

جائهوک۔ بواو مجهول گیاهیست بغایت باریک درمیان آب استاده و پیدا میشود بهندی کائی گویند۔

جامغول۔ بغین معجمه و واو مجهول بمعنی حرامزاده و شریر از لطائف۔

جاعل۔ بکسر عین مهمله گرداننده و پیدا کننده و سازنده۔

جاجم۔ بکسر جیم دوم نوعی از فرش رنگین لفظ ترکی است از برهان۔

جام۔ پیاله شرابخوری و ولایتیست از خراسان مولد عبدالرحمن جامی رح و لقب حکام ولایت سنده و بهفت تا از هر چیز و شیشه های حمام از بهار عجم و سراج۔

جازم۔ بکسر زای معجمه قطع کننده و ساکن کننده حرف متحرک را و عزم استوار کننده از منتخب۔

جام جم۔ بفتح حرف چهارم که جیم عربیست نام کتاب۔

جاثوم۔ بالضم ثای مثلثه بمعنی کابوس از منتخب۔

جا برای کسے خالی کردن۔ از روی تعظیم بجای خود نشاندن از مصطلحات۔

جار زدن۔ منادی کردن از مصطلحات۔

جام خالی دادن۔ امتحان کردن ساقی هوش مست را از مصطلحات۔

جان بردن۔ زندگانی کردن۔

جا گرم کردن۔ کنایه از قرار گرفتن در جاے تا دیری از جهانگیری و سراج۔

جانشین۔ بمعنی قائم مقام۔

جامه گذاشتن۔ مردن اولیا و سلاطین از جهان شریعت و مصطلحات۔

جاثمین۔ بجیم بے حرکت شدگان و هلاک شدگان بر جای ماندگان از منتخب و لطائف۔

جان۔ بتشدید نون نام ابو الجن که پدر جن و پریان بود از صراح و مؤید و گاهی این لفظ مجازا بر نوع جن اطلاق کنند۔

جان جان۔ باضافت کنایه از روح اعظم و اشاره بذات حق تعالی و مرادف آتش تیز زیرا که خلقت جان یعنی پدر جن از آتش بوده است و نوعی از نان که چینه

تو باشد بہندی پراٹھا نامند از برہان وغیرآن

جامہ سرخ پوشیدن سلطان - در غضب وقہر بودن سلطان از مصطلحات -

جامہ کن - بفتح کاف عربی جامہ خانۂ حمام از لطائف -

جان در میان داشتن - کنایہ از نہایت مہر ومحبت از مصطلحات -

جام جہان بین - عبارت از جام کیخسرو کہ احوال خیر وسر عالم ازان معلوم می شد -

جانان - بمعنی جان والف ونون در آخر آید ہمچنین در جاویدان از رسالہ عبد الواسع -

جان دارو - بمعنی تریاق ونوشدارو از برہان وسراج -

جادو - بمعنی ساحر وسحر ہر دو آمدہ وخان آرزو در سراج نوشتہ کہ انچہ در رشیدی نوشتہ کہ جادو ساحر وجادوئی بیائے نسبت بمعنی سحر است وعوام جادو سحر را گویند وساحر را جادوگر این غلط است مؤلف گوید کہ فی الواقع در کلام قدما جادو بمعنی ساحر است ودر کلام شعرای معتبر ہند مثل امیر خسرو وفیضی وشاعران متاخرین ایران جادو بمعنی سحر وجادوگر بمعنی ساحر بیش ازانست کہ بعداد توان کرد پس تغلیط این ہر دو لفظ بر سبیل اطلاق درست نباشد واز نتخب کہ در برہان جادو بمعنی سحر وساحر ہر دو آید -

جام جم وجام کیخسرو - مناسبت جام بجمشید آنست کہ جمشید جام را احداث نمودہ وکیخسرو جامی ساختہ بود مشتمل بر خطوط ہندسی چنانچہ از خطوط ودر رقوم دوائر اسطرلاب ارتفاع کواکب وغیرہ معلوم نمایند ہمچنین او ازان جام حوادث روزگار معلوم سیکرد چنانچہ در کتب تواریخ مسطور است ونیز جام جم نام کتابیست -

جار اللہ - نام عالمی اجل کہ صاحب تفسیر کشاف است ساکن شہر زمخشر -

جاذبہ - قوتی است کہ در اعضا موجود است تا انچہ مناسب ومفید باشد جذب کند وبمعنی تاثیر وکشش محبت نیز مستعمل

جانانہ - معشوق از برہان -

جانہ - نام یکی از انصار ودر فارسی بمعنی جان بزیادت ہا -

جارحہ - بکسر رای مہملہ وبعدہ حای مہملہ بمعنی دست چراکہ جرح کہ بمعنی خستہ کردن وکسب کردن است از دست می بر آید از شرح نصاب کنز -

جائزہ - صلہ وانعام وخطی مستقیم کہ برای علامت تصحیح مقرر کردہ اند از مدار وکشف ولطائف ودر مصطلحات نوشتہ کہ جائزہ بمعنی صلہ وانعام وباصطلاح اہل دفتر صورت الفی است کہ بر سر اعداد بعد مقابلہ وتصحیح کشند وآن علامت صحت باشد -

جاریہ - حرف چہارم یای تحتانی بمعنی کشتی وسفینہ وبمعنی آفتاب وبمعنی کنیزک ودختر وآب روان است جمع آن جواری بفتح جیم می آید از مدار وکشف ومنتخب -

جامہ - رخت پوشیدنی وگستردنی وصراحی وپیالۂ شراب بمعنی اخیر مزید علیہ جام است از بہار عجم -

جادہ - بتشدید دال لغط عربیست بمعنی راہ باریک وراہ راست کہ در صحرا از آمد ورفت مردم پدید می آید ودر فارسی بتخفیف دال مستعمل است از کنز وچراغ ہدایت -

جالہ - چوبی چند بیکدیگر بندند ومشکی چند بر باد کردہ بزیر آن تعبیہ کنند وبران نشستہ از دریا عبور کنند از رشیدی وبرہان -

جارچی - در ترکی نقیب ومنادی کنندہ لفظ ترکی است از مصطلحات -

جام عالی - پیالۂ بسیار کلان -

جام فرعونی - فرعون را جامی بود از زر کہ چہار کس آنرا در مجلس بدور می آوردند از شرح خاقانی -

جائی - بمعنی گل جانبی جوہی -

جانی - منسوب بجان کہ بمعنی روح وحیات است باین معنی لفظ فارسی است ونیز صیغۂ اسم فاعل بمعنی گنہگار از جنایت کہ بمعنی گناہ وتقصیر باشد ونیز منسوب بجان کہ پدر پریان وجنات بود واگرچہ باینمعنی نون جان مشدد است مگر فارسیان مخفف خوانند ودرین

ہر دو صورت لفظ جانے عربی ست -

جالی - جلا دہندہ وزداینندہ کدورت ومصفا وروشن کنندہ -

جاگی - بکاف فارسی روزینہ ووظیفہ وجامہ کہنہ وماہیانہ کہ بہ بہای جامہ بدہند ودر دیگر چرچام باقیماند بعد از نوشیدن شراب از کشف وبہار عجم ودر رشیدی ومدار ودر سراج نوشتہ کہ جاگی بفتح میم راتبہ ووظیفہ واین مرکب است از کلمۂ جامہ وکلمۂ گی کہ بکاف فارسی برای نسبت است جاگی در اصل بمعنی بہای جامہ باشد بعد ازان بمجاز بمعنی خوراک کہ بنوکر وغلام دہند شہرت گرفتہ -

جادوئی - سحر وساحری -

جاربردی - بفتح بای موحدہ نام شرح شافیہ واین منسوب است بجاربرد کہ شہریست ولفظ جاربرد معرب چاربرد است کہ بجیم فارسی وبای فارسی است وکسانیکہ جاربردی بکسر با خوانند خطاست از مؤید -

جافی - جفا کنندہ وجور کنندہ -

فصل جیم عربی مع بای موحدہ

جبا - بفتح جیم وفتح بای موحدہ پیالۂ خود را بدیگری تواضع کردن از مصطلحات وچراغ ہدایت -

جبرا - از روی بے اختیاری -

جب - بالضم وتشدید بای موحدہ بمعنی چاہ -

جبت - بالکسر ودر آخر تای فوقانی بمعنی بت وکاہن وساحر وسحر وہرچہ غیر خدا پرستیدہ شود از منتخب وصراح -

جبروت - بفتحتین عظمت وبزرگی وتکبر ودر اصطلاح سالکان عالم عظمت وجلال اسمای صفات الہی ومرتبۂ وحدت را گویند کہ حقیقت محمدیست وتعلق بمرتبۂ صفات دارد از منتخب ومدار وکنز وکشف -

جبایت - بکسر اول وچہارم یای تحتانی گرد کردن مال خراج از منتخب -

جبات - بضم اول جمع جابہ است کہ بمعنی گرد

کنندهٔ مال خراج است۔

جبال راسیات۔ بکسر سین مهمله بمعنی کوهها

بلند و استوار از لطائف۔

جبل الرحمة۔ کوهیست میان عرفات۔

جبلت۔ بکسرتین و لام مشدد مفتوح آفرینش

از صراح و مؤید و کشف و کنز۔

جبائر۔ بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است

جمع جبیره و آن چوبهای کوچک باشد که بر عضو

شکسته می بندند از صراح۔

جبر۔ بالفتح و سکون بای موحده شکسته را بستن و نیکو کردن

حال کسی را و به زور به کاری واداشتن کسی را از منتخب۔

جبهٔ درویش۔ کنایه از آفتاب زمستان از رشیدی۔

جبلج۔ بفتحتین کوه۔

جبال۔ بکسر اول کوهها۔

جبین۔ بفتح پیشانی لغة عربیست و بکسر خطاست

از مدار و کشف و منتخب۔

جبن۔ بفتحتین و بضم اول و سکون ثانی پنیر سفیدی

که از آب و شیر جدا کنند و ماء الجبن آبی است که بعد از

جدا کردن سفیدی شیر باقی ماند و آن اگر از بز باشد

در بعضی امراض بکار برند عوام از نافهمیدگی مال جوبن

گویند و بضم اول و سکون بای موحده بمعنی نامردی یعنی

ترسیدن از جنگ از مدار و شرح نصاب و بحر الجواهر

و قاموس و کشف۔

جبان۔ بفتح بمعنی بددل و نامرد یعنی ضد بهادر و

شجاع از کشف و قاموس و بفتح اول و تشدید با

بمعنی صحرا و بیابان از لطائف۔

جبا کردن۔ بفتح دادن پیاله خود بحریف از روی

تواضع از چراغ هدایت و مصطلحات۔

جباه۔ بکسر اول پیشانی‌ها و این جمع جبهه است که

بمعنی پیشانی باشد۔

جبله۔ بالضم کوهان شتر از کنز۔

جبر و مقابله۔ علمیست از فنون حساب که دانسته می‌شود

بآن بسیاری از مجهولات عددیه بزیادت کردن و

کم کردن اعداد در مبادی مطلوب چه جبر در اصطلاح این علم

بمعنی زیاده کردن است و مقابله بمعنی کم کردن و ساقط کردن

جبجبه۔ بفتح هر دو جیم و سکون بای موحده اول و فتح موحده

ثانی بمعنی شکنبه یعنی معده از شرح نصاب و در کنز بالضم هر دو جیم

جبین گرفته۔ ترش رو از مصطلحات۔

جبریه۔ بفتحتین جماعتی است که میگویند بنده را در کار

اختیار نیست و بسکون با خطاست از منتخب۔

جبانه۔ بالفتح و تشدید ثانی و بعد الف و نون بمعنی

صحرا و دشت از منتخب و کنز۔

جبهه۔ بالفتح پیشانی و منزل دهم از منازل قمر و آن چهار

ستاره است که بر پیشانی برج اسد واقع شده از

کشف و بحر الجواهر۔

جبلی۔ بکسرتین و لام مشدد و نیز مکسور و یای معروف

خلقی و طبعی و پیدایشی از مدار و خیابان و جبلی بفتحتین

منسوب بجبل که بمعنی کوه است و بسکون بای موحده

خطاست از کشف۔

فصل جیم عربی مع ثاء مثلثه

جث۔ بالفتح و تشدید ثای مثلثه از بن برکندن از منتخب۔

جثمان۔ بالضم بدن و تن از صراح و شرح نصاب۔

جثه۔ بتشدید ثای مثلثه بدن و تن مردم و غیره از منتخب۔

فصل جیم عربی مع حاء مهمله

جحد۔ بالفتح و بفتحتین انکار کردن بدانستگی از منتخب۔

جحود۔ بفتحتین دیده و دانسته انکار کردن از صراح و منتخب۔

جحش۔ بالفتح بچهٔ خر و بچهٔ اسپ و نام صحابی از منتخب۔

جحمرش۔ بفتح جیم و میم و کسر را مهمله زن پیر از کنز و صراح۔

جحیم۔ یکی از نامهای هفت دوزخ و آتش بسیار

قوی و بلند از منتخب۔

جحی۔ بضم جیم و کسر حای مهمله مخفف جوحی نام مسخره۔

فصل جیم عربی مع خاء معجمه

جخدب۔ بضم جیم و سکون خای معجمه و فتح دال مهمله

و ضم آن نیز بخلاف قولین و بای موحده نوعی

از ملخ که سر خرنگ و دراز باشد از جار بردی و غیر آن۔

فصل جیم عربی مع دال مهمله

جدت۔ بالکسر و تشدید دال نو شدن و تازگی

و نوی از شرح نصاب و شمسی و منتخب و کنز۔

جدید۔ هر چیز که نو باشد و جدیدی بزیادت یای

تحتانی غلط است و نام بحری از فوزده بحور شعر چه اکثر

این بحر نو پیدا کرده شده است و مستعمل این بحر

مخبون است فعلاتن فعلاتن مفاعلن۔

جدد۔ بفتحتین و هر دو دال مهمله بمعنی زمین هموار از

شرح نصاب و کنز و بفتحتین بمعنی راهها جمع جاده

از منتخب و کنز۔

جد۔ بالفتح بمعنی بخت و نصیب و بزرگی و توانگری

و پدر پدر و پدر مادر و بالکسر بمعنی کوشش و ضد هزل

از کنز و منتخب و صراح و کشف و لطائف۔

جدار۔ بکسر اول دیوار از لطائف و صراح۔

جدر۔ بفتح و ضم اول و سکون ثانی دیوار و بضمتین

جمع جدار که بمعنی دیوار است و بفتحتین نشان گزیدن

و آبله برآمدن از صراح و غیره

جدوار۔ بالفتح بیخی است مخروطی شکل سیاه رنگ

بهندی نربسی گویند۔

جدیر۔ بر وزن فقیر بمعنی لائق و سزاوار از کنز و صراح

جار خش۔ بالکسر نام شطرنج باز کامل و این مسموع

است از بعض اساتذه یا آنکه جد بالکسر بمعنی کوشش

و رخش بمعنی اسپ که مضاف است بسوی بازی یعنی

چون بکوشش اسپ بازی می انگیزد۔

جدع۔ بالفتح بینی و گوش و دست بریدن و بند

کردن از منتخب۔

جدال۔ بالکسر جنگ و خصومت کردن از صراح۔

جدل۔ بفتحتین بمعنی جنگ و پیکار و بلفظ داشتن

مستعمل از بهار عجم۔

جدول۔ بالفتح بمعنی نهر و بسبب مشابهت مجازاً بمعنی خطوط شنگرف وغیره که گرد صفحه کشند از مدار و کشف۔

جداول۔ بفتح اول و کسر واو جمع جدول بمعنی خطوط و انهار۔

جدران۔ بالضم دیوارها جمع جدر بالفتح و بالضم از منتخب و صراح۔

جدیدان۔ بفتح روز و شب از منتخب و صحاح۔

جده۔ بالضم و دال مهمله مشدده مفتوح و در آخر ها نام شهر بر کناره بحر مکه از صراح و مؤید و کشف و مزیل و صاحب منتخب نوشته که باین معنی بالکسر است و بالفتح بمعنی مادر مادر و مادر پدر۔

جدری۔ بضم اول و سکون ثانی و رای مهمله و یای معروف نوعی از آبله که بر اندام اطفال پدید آید بفارسی چیچک گویند از بحر الجواهر و منتخب و در صراح بضم اول و فتح ثانی و بفتحتین هم آورده۔

جدی۔ بفتح اول و سکون دال بر غالب نام برجیست از بروج آسمان و ستاره است نزدیک قطب شمالی که بعربی آن ستاره را قطب گویند و اهل ریاضی این ستاره را بجهت امتیاز از برج جدی بضم جیم بفتح دال و تشدید یای تحتانی خوانند از منتخب و فارسیان باین معنی بتخفیف یا نیز آرند۔

فصل جیم مع ذال معجمه

جذر۔ بالفتح و بالکسر و سکون ثانی اصل هر چیز و از بیخ برکندن از صراح و منتخب و باصطلاح علم حساب جذر بمعنی عددیکه چون در نفس خودش ضرب کنند عددی دیگر حاصل آید و آنچه بعد از ضرب حاصل آید آنرا مجذور گویند و جذر باعتبار اضافت مجذور خود دو قسم است یکی جذر منطق یعنی جذر برای عدد منطق و دیگر جذر اصم یعنی جذر برای عدد اصم پس جذر منطق آنست که چون عدد سالم را در نفس خودش ضرب کنند عددی دیگر سالم پدید آید چنانچه عدد سه که چون سه را در سه ضرب کنند نه حاصل میشود و همچنین عدد چهار را که چون چهار را در چهار ضرب کنند شانزده حاصل میشود و پس درین هر دو مثال عدد سه و چهار جذر است و عدد نه و شانزده مجذور که هر دو عدد منطق اند و دیگر جذر اصم و آنچنانست هر عددیکه چون آنرا مجذور فرض کنند برای آن جذر سالم بهم نرسد مگر آنکه کسر درو واقع باشد چنانچه عدد دو که اگر برای آن جذر تجویز کنند یک عدد سالم و یک سبع باشد چون که این را در نفس خودش ضرب کنند نه عدد سالم و چهل و سه حصه منجمله چهل و نه حصه یک عدد حاصل آید چون در کامل شدن دو کسر شش جزو از چهل و نه جزو مذکور باقی ماند لهذا جذر مذکور تقریبی شد نه تحقیقی و چون این قسم جذر بر مجذور خود دلالت صریح دال و ناطق نیست بلکه باشارت تقدیریه دلالت می کند پس گویا اصم است اگرچه اصم بفتحتین بمعنی کر و ناشنوا است لیکن چون کر مادرزاد را گنگی لازم است لهذا مجازاً بمقابله منطق که بضم میم و کسر طای مهمله بمعنی گویاست لفظ اصم بمعنی گنگ مستعمل میشود و جذر اصم محض بمقابله منطق است و الا جذر اصم سالم را وجود نیست۔

جذع۔ بالکسر تنه درخت و بفتحتین بمعنی گاو و اسپ که بسال سوم باشد و شتر که بسال پنجم و گوسپند که بسال دوم باشد از لطائف و منتخب۔

جذوع۔ بضمتین تنه های درخت از لطائف و منتخب۔

جذم۔ بالکسر بیخ هر چیز و اصل عمارت از شروح نصاب و منتخب۔

جذام۔ بضم اول بیماری است از فساد خون که بدن را میگدازد از منتخب و لطائف و صراح۔

جذلان۔ بالفتح شادان و خوش از منتخب۔

جذوه۔ بهر سه حرکت اول بمعنی پاره آتش از منتخب۔

جذره۔ بفارسی ماوراء النهر شراره آتش را گویند از شروح نصاب۔

جذبه۔ بالفتح یکبار کشیدن و مستعمل است بمعنی کشش قلبی۔

فصل جیم مع رای مهمله

جرجیس باقیا۔ بکسر هر دو جیم نام پیغمبریست که بانواع عقوبت او را می کشتند و باز بامر الهی زنده میشد و امت را دعوت میکرد ظاهرا باقیا بجهت آنست که بعد از مردن باز زنده میشد۔

جرب۔ بفتحتین و بای موحده مرض خارش از کشف و منتخب و بحر الجواهر و صراح۔

جراب۔ بکسر اول انبان و پوست گاو از منتخب و شرح نصاب۔

جریب۔ معرب گری که بفتح کاف فارسی بمعنی پیمانه است از رساله معربات۔

جرست۔ بالفتح و رای مهمله مشدده مفتوحه و فتح سین مهمله نیز و تای فوقانی آواز برهم زدن چیزی و برهم سودن دندان و آواز جریدن کمپاس از رشیدی و صراح و بتخفیف نیز آمده از کشف و مدار و برست بکسر جیم و سین مهمله نیز از توابع جرست است بمعنی آوازی که وقت بریان کردن کباب برمی آید و از مجموع جرست و برست کنایه از شور و غوغاست و مراد از فتنه و شر و غمازی و این لغت ماوراء النهر است از شمسی فرهنگ نور الدین۔

جراحت۔ بالکسر ریش و زخم و بالفتح خطاست از بهار عجم و منتخب و بحر الجواهر و کنز و صراح۔

جریح۔ در آخر حای مهمله زخمی و مجروح۔

جرح۔ بالضم بمعنی ریش و زخم از منتخب و بحر الجواهر۔

جراد۔ بالفتح بمعنی ملخ از کشف و منتخب و بحر الجواهر۔

جرید۔ قاصد و جاسوس از لطائف۔

جرائد۔ بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است بمعنی دفترها۔

جرومد۔ بفتح و تشدید را و واو عاطفه و فتح میم و تشدید دال بمعنی قبض و بسط جر بمعنی کشیدن و مد بمعنی دراز کردن یعنی فراهم کردن و پهن ساختن چنانچه

امواج بحر محیط را حال است و تحقیق این ست که بجاے جرد مد لفظ جزر و مد صحیح است۔

جزر- بفتح جیم و سکون زای معجمه و در آخر رای مهمله بمعنی بازگشتن آب دریا و کم شدن آن و این خلاف المد است چنانکه در قاموس و صراح و منتخب مسطور است۔

جریر- بفتح هر دو و در آخر رای مهمله بر وزن فعیل نام شاعر عظیم الشان از شعرای عرب از تواریخ ابن خلکان و کشف لطائف

جرنغار و برنغار- بضم اول و ثانی و سکون نون و غین معجمه فوج جانب دست چپ پادشاه در روز جنگ و لفظ دیگر یعنی برنغار بضم اول و ثانی فوج جانب دست راست پادشاه در روز جنگ و این هر دو لفظ ترکی ست از لغات ترکی۔

جرار- بالفتح و تشدید رای مهمله اول بسیار کشنده و لشکر بسیار و انبوه که از بسیاری مردم آهسته روند از سراج و کشف و منتخب و برهان و کنز۔

جره- بالفتح و تشدید را کشیدن و بن کوه و گناه کردن و حرکت زیر و سبو ها جمع جره از منتخب و در فارسی جره بفتح شگافیکه در زمین باشد و مجازاً بمعنی لقب و کوچه سلامت و بالضم زین اسپ از رشیدی و بهار عجم۔

جراز- بضم اول و در آخر زاے معجمه بمعنی تیغ و شمشیر بران از شروح نصاب و کنز۔

جرز- بفتحتین و در آخر زای معجمه زمین بے گیاه از شروح نصاب و کنز۔

جرس- بالکسر یا بالفتح و سکون را و سین مهمله بمعنی آواز نرم چون آواز زنگله مناسب این معنی بود او را جرس بفتحتین گفتند از شرح نصاب مولانا یوسف و کنز و در بهار عجم نوشته که جرس بفتحتین و رای کلان و گھڑیال- گھنٹہ ۱۲

جرجیس- بکسر هر دو جیم بر وزن ادریس نام پیغمبری است که بانواع عقوبت او را میکشتند و باز بامر الٰهی زنده می شده است خود را دعوت میکرد از منتخب۔

جرلیش- بشین معجمه بر وزن فعیل بمعنی بلغور که بهندی دلیا گویند از شرح نصاب۔

جرف- بضمتین مکانیکه آنرا سیل کنده باشد از کنز و صراح و در منتخب بمعنی آبگیر نوشته۔

جرک- بفتح اول و سکون دوم و کاف فارسی حلقه معرکه کشتی گیران از چراغ هدایت۔

جرثقیل- بضم جیم و تشدید را که مکسور است بکسر اضافت نام علمی ست که دران قواعد کشیدن و بر داشتن بارهاے گران مندرج است چنانچه گردون که بارها به شهرت دارد و بهندی گاڑی و چھکڑا گویند یکی از جمله اقسام جرثقیل است۔

جرم- بالضم بمعنی گناه و بالکسر بمعنی جثه و تن و اطلاق این لفظ بر علویات و سفلیات هر دو آید چون جرم کوه و جرم خاک و جرم قمر و جرم شمس و اکثر استعمال این در جمادات باشد از بهار عجم و در سراج نوشته که جرم بالکسر بمعنی جسم است و اکثر اطلاق این بر فلکیات و معدنیات باشد و گاهی بر جوهر عضو حیوان هم مجموع جسم حیوان و بفتحتین گر نیز و چاره از منتخب۔

جرائم- بفتح جیم و کسر همزه که حرف چهارم است بمعنی گناهها و خطاها و این جمع جریمه است که بمعنی گناه و خطا باشد۔

جریم- بریده از زین از منتخب و شارح گل کشتی بمعنی جرمانه هم نوشته است۔

جرین- بالضم جائیکه خرما خشک کنند از منتخب و صراح۔

جریان- بفتحتین روان شدن آب و غیره از کشف و بهار عجم و در خیابان نوشته که در فارسی بسکون ثانی نیز مستعمل است۔

جرمه- بفتح اول و سکون ثانی اسپ نقره خنگ از موید و برهان و در بعض کتب بمعنی سبز خنگ نوشته اند۔

جراره- بالفتح و تشدید ثانی لشکر گران و نوعیست از کژدم که بر زمین کشان میرود و در زمین اهواز بسیار میباشد هر کسی را که میگزد خون از هر بن مویش روان میشود مگر مسافر را نمیزند از منتخب و غیره

جره- بالضم و رای مهمله مشدد و بمعنی دلیر و شجاع و بمعنی اسپ که بران سوار شوند و بمعنی نر و فحل مطلقاً و بمعنی نر باز خصوصاً یعنی جره نر ست و باز ماده النست و به نسبت باز جره کوچک و کم شکار و ضعیف می باشد باین معنی ترکیست از بهار عجم و مدار و برهان و جهانگیری و سراج و رشیدی۔

جره- بالکسر جیم و تشدید رای بمعنی نشخوار یعنی انچه چهارپایان گیاه خوار از معده بیرون آورده باز میخایند بهندی جگال گویند و باین معنی عربیست از شروح نصاب۔

جریده- بمعنی تنها و بمعنی شاخ درخت بی برگ و بمعنی دفتر نویسندگان از منتخب و برهان و خان آرزو در سراج نوشته که جریده بمعنی دفتر مرا ثابت نیست که عربی است یا فارسی۔

جرده- بالفتح بمعنی رنگ که سیاه باشد و بمعنی اسپ سبز خنگ نیز می آید از برهان۔

جرعه- بهر سه حرکت جیم یکبار آشامیدن و بالضم آن مقدار چیزے که یکبار در یکدم نوشیده شود از منتخب۔

جرگه- بالفتح و کاف فارسی مفتوح صف کشیدن و انبوه مردم و نوعی از شکار کردن که چند مردم گرد صید حلقه بسته میگیرند از بهار عجم و برهان و بالکسر خطاست و این لفظ ترکی ست۔

جرمانه- بالضم انچه از گنهگار گیرد و جریمانه که شهرت دارد درست نیست از بهار عجم۔

جریمه- بفتح اول و کسر ثانی بمعنی گناه از منتخب و صراح۔

جری- بفتح اول و کسر ثانی بمعنی دلیر از لطائف و بفتح اول و سکون ثانی بمعنی وکیل و رسول و بکسر اول و فتح ثانی و الف مقصوره بمعنی وظیفه و راتبه از لطائف۔

جرمی- بکسر اول و فتح ثانی منسوب بجرم که نام جائیست در ایران۔

فصل جیم مع زاے معجمه

جزو لایتجزی - چیزی است که از کمال خردی و باریکی قابل آن نباشد که آنرا دو جا یا سه جا تقسیم توان کرد و متکلمین قائل تقسیم آن نیستند و حکما تقسیم آنرا بوجوهات ثابت میکنند -

جزالت - بالفتح محکمی و استواری و خیلی و بزرگی و تمام شدن از کشف و صراح و منتخب و کنز -

جزر - بالفتح بریدن و شتر کشتن و میوه باز کردن از درخت و باز گشتن آب دریا و کم شدن و این خلاف مد است و بفتحتین زردک و درینصورت معرب گزر است از صراح و منتخب و قاموس -

جزائر - جمع جزیره و نام سلاح جنگی آن بندوقی کلان باشد -

جزء - بالضم قسمی است از جامه ابریشمی و گاهی بمعنی پاره چیزی می آید درینصورت مخفف جزو است که لفظ عربی باشد و در عبارت عربی همزه خوانند و در عبارت فارسی بدون همزه مگر در عبارت عربی این همزه اگر مضموم باشد بصورت واو نویسند چنانکه هذا جزوک و اگر مکسور باشد بصورت یا نویسند چنانکه مررت الی جزئک و اگر مفتوح باشد بصورت الف نویسند چنانکه رایت جزاک و در عبارت فارسی که لفظ جز بدون همزه نویسند چون آنرا اضافت نمایند بجای همزه واو نویسند چنانکه گویند جزو بدنست لفظ جز بدون واو کلمه فارسی است و همه جا بمعنی لفظ غیر آمد هرچند که مرادف لفظ غیر است مگر بخلاف لفظ غیر مقطوع الاضافت باشد یعنی بکسره که علامت اضافت است مستعمل نمیشود چنانچه نظامی فرماید مصرعه جز آن کز سخن بر نشانم گلی ؛ این از تحقیقات صاحب بهار عجم و خیر الله منجم است -

جزع - بفتحتین ناشکیبائی و بفتح اول و سکون ثانی بمعنی مهره سلیمانی که سفید و سیاه باشد و گاهی از لفظ جزع چشم مراد دارند باعتبار سفیدی و سیاهی

از منتخب و مدار و بحر الجواهر و کنز -

جزائل - چیزهای محکم و بسیار جمع جزیله -

جزیل - بزرگ و محکم از کنز و منتخب و صراح پر و بسیار -

جزل - بالفتح بریدن هیزم خشک و سطبر و سخن درست و محکم و خیر بسیار عطا و دانائی درست رای و آواز کبوتر و بفتحتین ریش کوهان شتر که از پالان بهم رسد از منتخب و صراح -

جزم - بالفتح بریدن و ساکن کردن حرف را و نحوی که از آن بر نگردد و بمعنی یقین نیز آمده از منتخب -

جزیله - محکم و بسیار -

جزو دیده - بالضم نابینا از شرح سکندرنامه -

جزورسی - بضم اول کفایت اندیشی و بخل -

فصل جیم مع سین مهمله

جسارت - بفتح دلیری از منتخب و شارح فاضل نوشته که جسارت بمعنی تجاوز و گذشتن است لهذا پل را جسر گویند که بدان تجاوز واقع میشود و چون در دلیری تجاوز از حد خود میشود لهذا دلیری را جسارت گفتند -

جسد - بفتحتین تن بعضی گویند که خاص جسم آدمی را گویند از شرح نصاب -

جسر - بفتح اول و سکون ثانی پل که بر رودها و انهار بندند از صراح و کنز و منتخب -

جسته کلاغ - بالفتح ورزشی است که کشتی گیران یک پا را بجفته گا گذاشته بر در کیپامش کلاغ از جائی بجائی بر جهند از مصطلحات -

جسک - بالفتح درد و رنج و بلا از برهان و لطائف -

جسته رگ - بالفتح خبردار از لطائف -

جسم - اسم عام است از هر چیز که طول و عرض و عمق دارد و در جسم و جرم فرقی نیست مگر آنکه استعمال جسم در چیزهای کثیف است و استعمال جرم در چیزهای لطیف و اینهم کلیه نیست -

جسیم - فربه و صاحب جسم -

جسم تعلیمی - مقداری که برای آن طول و عرض و عمق باشد

فصل جیم مع شین معجمه

جشا - بالضم بمعنی آروغ از منتخب -

جشب - بفتح اول و کسر ثانی و بای موحده طعام سخت یعنی نان بی نان خورش از منتخب و شرح نصاب -

جشش - بالفتح کوفتن و شکستن از صراح -

جشیش - بهر دو شین معجمه بر وزن فعیل بمعنی بلغور خواه پخته باشد خواه خشک که بهندی دلیا گویند از شرح نصاب -

جشن - بفتح اول و سکون ثانی و نون مجلس شادی و بمعنی خوشی و کامرانی از جهانگیری و کشف -

جشن سده - بفتح سین مهمله و فتح دال نام جشنی که بروز دهم بهمن ماه کنند از برهان -

فصل جیم مع صاد مهمله

جص - بالفتح و تشدید صاد معرب گچ که چونه عمارت باشد و بالکسر نیز آمده از منتخب -

فصل جیم مع عین مهمله

جعد - بالفتح موی مرغول سر و بالضم خطاست از منتخب و سروری و موید و صراح و کشف -

جعفر - بفتح اول و ثالث بمعنی جوی خرد و پدر قبیله از بنی عامر و نام مردی از صراح و منتخب و نیز نام مردی که آنرا جعفر برمکی گویند و نزد بعضی نام کیمیاگر و نام برادر عم زاده رسول الله صلعم که ایشانرا جعفر طیار گویند زیرا که بعد شهادت حق تعالی ایشان را بال و پر داده بود که در باغات عالم برزخ پرواز میکنند -

جعاشیش - بفتح اول و هر دو شین معجمه بمعنی گدایان از لطائف جمع جعشوش و در صراح جعشوش بمعنی مرد درست رو است -

جعل - بضم اول و فتح ثانی جانوریست سیاه پر دار

مشابه بزنبور که در سرگین و نباتات پیدا می شود و بفتح اول و سکون ثانی بمعنی گردیدن و گردانیدن از منتخب و کشف و لطائف و در اصطلاح نقل خبریکه بران دعوے اصل نمایند۔

جعبه بر وزن کعبه بمعنی ترکش از بهار عجم و منتخب و کشف۔

جعده ساده۔ باصطلاح عُرفای موسیقی عبارت از ساده خوانی و جعد پرخم بجای معجمه کنایه از مبالغه در تحریرات و لا و نیز از شرح خاقانی۔

جعفری۔ گلی ست زرد رنگ و مجازاً بمعنی مطلق رنگ زرد و در بهار عجم جعفری نوعے از صد برگ۔

جعلی۔ بالفتح چیز نقلے را گویند که مثل چیز اصلی باشد۔

جعفر برمکے۔ نام وزیر هارون رشید۔

فصل جیم مع غین معجمه

جغ۔ بضم چوبی که بر گردن گاو قلبه نهند بهندی جوا گویند و بالفتح چوبکه در حجرات گرد انند تار و غن بر آید از برهان و سروری و شرح نصاب۔

جغرافیان۔ بضم و حرف پنجم فا دانندگان علم جغرافیه یعنی دانندگان علم هیأت ارض و اشکال اقلیم و ربع سکون۔

جغله۔ بالکسر و بالضم امرد و ساده رو از مصطلحات و در لغات ترکی امرد رقاص۔

فصل جیم مع فا

جفا۔ بالفتح و بی همزه بمعنی ستم و بالضم و المد خاشاک سیل و چرک زر و نقره از لطائف و منتخب و در بهار عجم نوشته که جفا بمعنی ستم بلفظ کردن و زدن و رفتن و آمدن و گفتن و کشیدن و بردن و دیدن و جستن و گستردن مستعمل است۔

جفان کالجواب۔ بکسر جیم و بکسر نون مع التنوین و فتح جیم ثانی و کسر بای موحده کاسهای بزرگ همچو حوض۔

جفت۔ بالضم ضد طاق و هر شی که دوگان باشد و زن و شوهر و نر و ماده و بمعنی هر دو گاو قلبه از رشیدی۔

جفیر۔ بر وزن فقیر بمعنی ترکش از شرح نصاب و کنز و صراح وغیره۔

جفت کردن نظر۔ بغور تمام نظر کردن از مصطلحات۔

جفر۔ بالفتح بره و بزغاله چهار ماهه و چاهیست بمکه و نام علم معروف که ازان بر احوال غیب آگاهی ست و چاه از منتخب و صراح وغیره۔

جفاف۔ بفتح خشک شدن از منتخب۔

جفن۔ بالفتح پژمرده و خوار از لطائف۔

جفته طاق۔ بالضم کنایه از دو ابرو۔

جفتک۔ بالضم جفت سرخاب که بهندی چکوی چکوا گویند از برهان۔

جفته زدن۔ بالضم اعلام کردن چراکه جفته بمعنی سرین است از مصطلحات۔

جفت شدن۔ جماع کردن۔

جفت ران۔ بالضم کسیکه قلبه رانی کند۔

جفن۔ بفتح و سکون ثانی پلک چشم و نیام شمشیر و باین معنی بالکسر نیز آمده از صراح و منتخب و قاموس۔

جفان۔ بکسر کاسهای بزرگ و شاخهای رز جمع جفنه از لطائف و صراح۔

جفته۔ بالضم و حرف سوم تای فوقانی لگدیکه اسپ و خر بسر دو پا اندازد از رشیدی و بمعنی جاه و گو و سوراخ از لطائف و بمعنی سرین و کفل آدمی از سراج و چراغ هدایت و بالفتح بمعنی خمیده و کج و باین معنی بجیم فارسی نیز آمده از برهان۔

فصل جیم مع قاف

جق جق۔ بفتح هر دو جیم شور و غوغای بمعنی از مصطلحات

فصل جیم مع کاف عربی و فارسی

جگربند۔ مجموع جگر و شش و دل وغیره کنایه از فرزند از برهان و خیابان و لطائف و سراج۔

جگر۔ بفتحتین جیم و کاف هر دو عربی معرب لفظ هندیست که اصلش جهگر است و معنی آن باد تند غبار آگین است که از مغرب وزد و بکسر اول و فتح کاف فارسی عضو معروف و گاهے مجازاً بمعنی رنج و غم و غصه و ترس و انتظار و تاب و طاقت آید از سراج اللغات و بهار عجم۔

جگر بند پیش زاغ نهادن۔ کنایه از اختیار محنت و بلا از بهار عجم۔

جگر داشتن۔ تاب و طاقت داشتن از مصطلحات۔

جگر باختن۔ بد دلی و ترسیدن از بهار عجم و چهار شربت۔

جگر گوشه۔ کنایه از فرزند عزیز۔

جگی جگی۔ بهر دو جیم مکسور و هر دو کاف فارسی و هر دو یاے معروف لفظی که هنگام عجز و اضطرار گویند و لفظ جگی جگی بمعنی غبغب که گوشتے نرم زیر زنخدان باشد از سراج۔

فصل جیم مع لام

جلا۔ بالفتح و در آخر همزه و در محاورهٔ فارسی بے همزه از خانمان بیرون کردن کسی را یا از خود ترک وطن کردن و بالکسر سرمه یا سرمه ایست مخصوص و بمعنی زدودن یعنی از زنگ پاک کرده روشن ساختن و بالفتح و تشدید لام بمعنی بسیار جلا دهنده و این لفظ بهمه معانی عربیست و جلا بکسر بمعنی دوم بلفظ کردن و دادن و زدن و گرفتن مستعمل از منتخب و صراح و کشف و بهار عجم۔

جلساء۔ بضم جیم و فتح لام همنشینان و این جمع جلیس است از کنز۔

جلباب۔ بالکسر بمعنی چادر از منتخب و کشف و صراح و حل اللغات۔

جل آب۔ بالضم و تشدید لام باضافت سبزے که بروی آب استاده بند و از مصطلحات۔

جلب۔ بالفتح کشیدن و بفتحتین بیع و سود او سوده و نفع و آنچه برای فروختن از شهری بشهری برند و بالضم و بالکسر و سکون ثانی ابر تنک بی باران باین همه معانی عربیست و در فارسی بمعنی زن فاحشه و بمعنی شور و غوغا از لطائف و منتخب و سراج و بهار عجم و کشف۔

جلاب۔ بالفتح و تشدید لام بمعنی کشیده و چیزے را

اڑ جائے بجائے برندہ و کسیکہ دوات را برای فروختن از جائے بجائے کشد کذا فی اصطلحات و بالضم و تشدید لام معرب گلاب و بمعنی شربت کہ از قند و گلاب سازند بانیطور کہ قند را در گلاب قسم اول و بہتر باہم آمیختہ جوش دہند و در شیشہ نگاہدارند بغایت مفرح است از منتخب و رسالہ معربات و کتب طبیہ و در سراج اللغات نوشتہ کہ جلاب معرب گلاب کذا فی القاموس غایتش تشدید از تعریب بودہ از کتب لغت بمعنی شربت قند دریافت شدہ و انورے این لفظ را بہ تخفیف لام نیز بامعنے اوردہ است و انچہ لفظ جلاب بمعنی مسہل در ہندوستان رواج دارد در صحبت آن تامل است ظاہر اصطلاح اطبائے فارسی است فقیر مولف گوید کہ وجہ استعمال لفظ جلاب بجای لفظ مسہل آنست کہ مسہل بمعنی جاری کنندہ شکم است چون این لفظ خیلے مکروہ بود لہذا بجائے آن جلاب گفتند مجازاً اطلاق جزو بر کل۔

جلافت۔ بالکسر میان تہی بودن مجازاً بمعنے جہل و حماقت ماخوذ از جلف بالکسر کہ بمعنی خم تہی و حیوان شکم دریدہ تہی کردہ است از منتخب و صراح۔

جلاوت۔ بفتح جیم روا و جلاو روشنی و صفا۔

جلالت۔ بالفتح بزرگ شدن و بزرگی از منتخب۔

جلوت۔ بالفتح ظاہر کردن و نمودن خود را بمردم و این ضد خلوت است۔

جلادت۔ بفتح جیم و دال مہملہ چستی و چابکی و دلیری از کشف و صراح از کنز۔

جلید۔ بفتح اول و یای معروف بر وزن فعیل بمعنی شبنمی کہ در ایام سرما منجمد گردد و آن برف است و جلیدی بمشابہت آن نام یکی از سہ رطوبات چشم است از کشف و سروری۔

جلد۔ بالفتح تازیانہ زدن و چست و چالاک و تیز و شتاب و بدین معنی مشترک است در عربی و فارسی و بالکسر پوست حیوان از منتخب و بہار عجم۔

جلود۔ بضمتین پوستہای حیوانات۔

جلمد۔ بر وزن سرمد بمعنی سنگ سخت۔

جلاد۔ بالفتح و تشدید لام در اصل بمعنی شخصیکہ درہ میزند چہ جلد بالفتح بمعنی درہ زدن است یا آنکہ ماخوذ است از جلد بالکسر بمعنی پوست کشندہ باشد چون ساقی و پوست کشئے نزدیک بہم اند بہر دو معنی استعمال یافتہ و از صراح مستفاد میشود کہ جلاد بمعنی سیاف از روی اصل است چہ تجالد و مجالدہ بمعنی شمشیر زدن یکدیگر را نوشتہ است از خیابان لیس انچہ در عرف بمعنی سیاف است کہ خونیان و مجرمان را بشمشیر قتل میکنند مطابق صراح باشد۔

جلمود۔ بضم جیم و میم سنگ سخت از منتخب۔

جلنار۔ بالضم و تشدید لام معرب گلنار از قاموس و رسالہ معربات۔

جلوریز۔ بکسر اول و فتح ثانی بمعنی سبک عنان و جلد و شتاب چہ جلو بمعنی عنان است از بہار عجم۔

جلیس۔ ہمنشین از منتخب۔

جلوس۔ بضمتین نشستن از منتخب بعض محققین نوشتہ اند کہ جلوس نشستن کسیکہ خوابیدہ یا ساجد باشد و قعود نشستن کسیکہ استادہ باشد۔

جلف۔ بالفتح بریدن و برکندن و بالکسر جفا کنندہ و خم تہی و حیوان پوست کندہ شدہ و شکم دریدہ و ہرچہ میان تہی باشد از منتخب و صراح۔

جلق۔ بفتحتین مشت زدن بشہوت و انزال کردن بیش از ادخال و این مبدل لق است بابدال از معجمہ بجیم چرا کہ در کلام عرب جیم و قاف در اسم واحد ہیچ جا جمع نشدہ مگر در لفظ معرب مبدل۔

جلج۔ بالفتح نام طائر خوش آواز از برہان و بالضم و تشدید پوشش ستوران و فارسیان بتخفیف می آرند و معرب گل از ہر درخت کہ باشد و جل بفتح جیم و تشدید لام مفتوح صیغہ ماضی بمعنی بزرگ است۔

جلیل۔ بفتح جیم و کسر لام در عربی بمعنی بزرگ از منتخب و

بضم جیم و فتح لام جل اسپ و نقاب چیزی از مصطلحات

جلاجل۔ بفتح جیم اول و کسر جیم دوم زنگولہای خورد کہ بر پا و در بند و در گردن اسپ و شتر و گاو اندازند و این جمع جلجل از منتخب و برہان و در بہار عجم نوشتہ کہ جلاجل بمعنی چیزی کہ قرص شکل از رویین سازند و در دف و دائرہ ہا تعبیہ نمایند و گاہی علیحدہ استعمال نمایند اگر کلان باشد جہانجہ نامند و اگر کوچک باشد تال گویند۔

جلال۔ بالفتح و تشدید گاو یکہ سپس افگندہ بخورد از مصطلحات و در بہار عجم بمعنی کناس کہ نجاسات را بر خر و غیرہ بار کردہ ببرد۔

جلائل۔ بفتح اول و کسر ہمزہ بزرگیہا۔

جلجلان۔ بضم ہر دو جیم کشنیز از منتخب و شرح نصاب۔

جلبان۔ بالضم و بائے موحدہ بمعنی ماش سبز از بحر الجواہر و برہان۔

جلدو۔ بالضم بمعنی انعام و صلہ و این لفظ ترکی است در مدار و بہار عجم و بالکسر نیز آمدہ۔

جلو۔ بکسر اول و فتح لام عنان اسپ و بمعنی اسپ کوتل ردوانیدن اسپ این لفظ ترکی است از بہار عجم و لغات ترکی و سراج۔

جلگہ۔ بالضم و سکون لام و کاف فارسی مرغزار این لفظ ترکی است۔

جلالہ۔ بالفتح لفظ اللہ است کہ در جزو ہی از اجزاے مصحف مجید متواتر پہلوی ہم واقع شدہ بنا بر تکرار جلالین گویند ارباب تفاسیر نوشتہ کہ در اثنائے قرات جلالین ہر دعائیکہ کنند درجہ قبول یابد بعضی گویند کہ اسم اعظم ہمین است از مصطلحات۔

جلال و جلالہ۔ بالتشدید کناسی کہ نجاست را از کوی و برزن بر خر و استر بار کردہ ببرد از مصطلحات و بہار عجم۔

جلوہ۔ بالکسر نوع خاص خود را بکسے نمودن چرا کہ بر وزن فعلہ بالکسر است کہ برائے حالت باشد از مدار و کشف و فرہنگ حسینی و لطائف و زبدۃ الفوائد و در منتخب و بہار عجم بالفتح است بمعنی نمودن و عرض

کردن خود را بر کسے و گاہے مجازاً بمعنی خرام معشوق نیز مستعمل میشود۔

جلی۔ بفتح اول و کسر لام و تشدید یا روشن و آشکار و باصطلاح کاتبان خط سطبر که بہ پر قلم نویسند۔

جلقی۔ بفتحتین کسیکه ذکر را بدست تا الیده انزال کند۔

فصل جیم مع میم

جمادی الاولی۔ بضم اول و فتح دال بحذف الف مقصوره در تلفظ که بصورت یاست چرا که چون الف از الف و لام تعریف بدرج کلام ساقط شد اجتماع ساکنین لازم آمد میان الف مقصوره و لام پس الف مقصوره را در تلفظ حذف کردند و جمادی صیغه مفرد و صفت مشبه است بر وزن حباری بمعنی افسرده و یخ بسته چون در آخر این لفظ الف مقصوره که علامت تانیث ست واقع گشت صورت مونث پیدا شد لهذا وصف آن بلفظ اولی که مونث اول ست آوردند نه بلفظ اول تا تطابق صفت موصوف در تذکیر و تانیث از دست نرود و جماد الاول چنانکه مشهور ست خطا ست از صراح و مزیل و مناظرة الانشا و منتخب و قاموس و صحاح و بحر الجواهر وغیره و در کتابی معتبر نوشته است که چون در وقت تسمیه شهور این ماه در ابتدای موسمی که دران انجماد آبها میشد واقع گشت لهذا باین اسم مسمی گشت۔

جمادی الاخری۔ بضم اول و فتح دال بحذف الف مقصوره که بشکل یای تحتانی ست و موصوف کردن بلفظ اخری یا بلفظ آخره اولی چرا که بیشتر باستعمال عرب همین ست و جمادی الثانی چنانکه مشهور شده بهتر نیست گویند که اطلاق لفظ ثانی آنجا باشد که برای او بعد ازان ثالث نیز بود از صراح و مناظرة الانشا و مزیل و صحاح و منتخب و قاموس و بحر الجواهر چون بوقت تسمیه شهور این ماه در آخر موسمی که دران انجماد آبها میشد واقع گردید لهذا باین اسم مسمی شد۔

جماعت۔ بالفتح گروه مردم و نام شکل از شانزده گانه اشکال رمل۔

جمعیت۔ بفتح جیم و سکون میم و کسر عین و یای تحتانی مشدد مفتوح فراهم آمدن و گروه مردم چون لفظ جمع بمعنی مجموع نیز مستعمل لهذا بالحاق او تا مصدر ساخته اند۔

جمادات۔ بالفتح چیزها که جان ندارند و اکثر اطلاق آن بر سنگها و چیزهای معدنی آید۔

جماد۔ بالفتح هر چیز که از حیوانات نباشد و بمعنی زمین سخت و هر چه که جان ندارد و زمینی که آب باران بدان نرسد از کشف و صراح و مدار و منتخب و موید و در منتخب نوشته که بدین معنی بکسر اول نیز آمده و هم در صراح نوشته که جماد بکسر اول جمع جمد ست که بالضم بمعنی جای بلند و سخت باشد۔

جمود۔ بضمتین منجمد و بسته شدن آب وغیره و افسرده شدن و بفتح اول و ضم میم بسته شده۔

جمد۔ بفتحتین بمعنی یخ از سروری و نصاب۔

جمشید۔ بیای مجهول و معروف خوانندش نیز درست نام بادشاهی اگر بلفظ خاتم و نگین و اسپ و تخت و باد و آصف و ماهی و طیور و امثال آن باشد مراد ازان حضرت سلیمان علی نبینا و علیه السلام ست و اگر بسبد و آئینه و آبحیوان و امثال آن باشد سکندر مراد ست و اگر بجام و شراب و بزم و جشن و نوروز و امثال آن باشد جمشید بادشاه مراد باید کرد از کشف و موید۔

جمهور۔ بضم بمعنی گروه و بفتح چنانکه مشهور شده خطا ست و همچنین هر اسم که برین وزن آید بالضم باشد چنانچه دستور و زنبور و عصفور و صندوق و مثل اینها مگر صعفوق بمعنی لئیم بالفتح است و نزد بعضی صعفوق عجمیت از مزیل و کشف و مدار۔

جماعه دار۔ انچه در عوام جمعدار مشهور شده از صحت خیلے بعید باشد از بهار عجم

جم غفیر۔ بالفتح و میم مشدد بمعنی هجوم عام و جماعت کثیر چه معنی جم گروه است و غفیر بغین معجمه و فا بر وزن فعیل بمعنی پوشنده باشد و ظاهر ست که گروه عظیم زمین را می پوشد از قاموس صراح و منتخب۔

جماهیر۔ بالفتح گروههای مردم این جمیع جمهور ست۔

جمار۔ بکسر اول سنگریزهای حاجیان و اشارت ست برمی الجمار یعنی انداختن سنگریزه چند که حاجیان در ادای مناسک حج میکنند از شرح خاقانی و جمار بمعنی سنگریزه انداختن نیز آمده چنانکه در منتخب۔

جمدهر۔ بالفتح لفظ هندی نوعی از خنجر۔

جمع انداز۔ کسیکه هر تیرش بر هدف رسد و خطا نشود از مصطلحات۔

جماش۔ بالفتح و تشدید میم و شین معجمه کثیر الجمش یعنی آنکه در بازی بسیار بود و نیز بمعنی شوخ و دلیر و بعضے فارسیان این لفظ را بجیم فارسی استعمال کنند درین صورت نوعی از تعریس میتوان گفت از بهار و فرهنگ بهلول۔

جمع۔ بالفتح همه و گروه مردم و نام صنعتی که شاعر چند چیز را در یک وصف جمع کند چنانچه بیت
فقر و کنج و خمول راحت دان ۞ شهرت و مال و جاه آفت دان ۞ اسم واحد را جمع کردن تفصیل این معنی کثیر النفع بدین نمط است بدانکه جمع اسمیست که دلالت کند بر زیاده از دو در یک معنی پس آن دو نوع است یکی سالم که صیغه مفرد در جمع سلامت ماند و آنکه بواو و نون است یا بیا و نون مر مذکر را و یا بالف و تاست مر مونث را پس جمع سالم موضوع برای قلت است و برای کثرت هم آید و جمع تکسیر دو قسم ست قسم اول جمع قلت که دلالت کند بر سه تا ده و وزنش چهار ست افعل بفتح اول و ضم عین و افعال بفتح و افعله بفتح اول و کسر عین و فعله بالکسر و این اوزان گاهی بمعنی کثرت هم آیند و قسم ثانی جمع کثرت که دلالت کند بر زیاده از ده و اوزانش بسیار ست چون فعل بضم چنانچه بذل جمع باذل وغیره و فعل بضم فا و فتح عین

چنانچه برق جمع برقه وغیره وفعل بالضمتین جمع فعال
چنانکه حبین جمع حبان وسقف جمع سقف وحمر جمع
حمار وغیره وفعل بکسر فا وفتح عین چنانچه فرق جمع فرقه
وغیره وفعله بالفتحتین چنانچه طلبه جمع طالب وغیره
وفعله بالضم فا وفتح عین چنانچه قضات جمع قاضی که در اصل
قضیه بود یا بحرکت خود وفتح ماقبل الف شده است وفعله بکسر فا
وفتح عین چنانچه قرده جمع قرد وغیره وفعل بالضم فا وتشدید عین
مفتوح چنانچه جهل جمع جاهل وغیره وفعال بالضم وتشدید عین
چنانچه جهال جمع جاهل وغیره وفعال بکسر فا چنانچه حبال جمع حبله
وکرام جمع کریم وغیره وفعول بالضمتین چنانچه قبور جمع
قبر وغیره وفعلان بالضم چنانچه رغفان جمع رغیف
وغیره وفعلان بالکسر چنانچه نیران جمع نار وغیره وفعلی
بالفتح فا ولام چنانچه مرضی جمع مریض وفعلی بکسر فا ولام
چنانچه حجلی جمع حجل وفعلا بالضم فا وفتح عین چنانچه
علما جمع عالم وافعلا بفتح همزه وکسر عین چنانچه انبیا
واطبا جمع نبی وطبیب وفعالی بفتح فا ولام چنانچه
صحاری جمع صحرا ویتامی جمع یتیم وفعالی بالضم فا وفتح
لام چنانچه اساری جمع اسیر وفعالی بفتح فا وکسر لام
چنانچه لیالی جمع لیل وفعالی بفتح فا وکسر لام وتشدید
یا چنانچه جوالی جمع جولایا وفعائل بفتح فا وهمزه چنانچه
رسائل جمع رساله وفواعل بفتح فا وکسر عین چنانچه
کواهل جمع کاهل وافاعل بفتح همزه وکسر عین چنانچه
اصابع جمع اصبع وافاعیل بفتح همزه وکسر عین
چنانچه اقالیم جمع اقلیم وتفاعل بفتح تا وکسر عین چنانچه
تجارب جمع تجربه وتفاعیل چنانچه تماثیل جمع تمثال
ومفاعل بفتح میم وکسر عین چنانچه مساجد جمع
مسجد ومفاعیل بفتح میم وکسر عین چنانچه مکاتیب
جمع مکتوب وفعالل بفتح فا وکسر لام چنانچه بلاغن جمع
بلغن وفعالین بفتح فا چنانچه سلاطین جمع سلطان
وفعالل بفتح فا وکسر لام چنانچه عنادل جمع عندلیب وفعالیل
بفتح فا چنانچه قراطیس جمع قرطاس وفعالله بفتح فا

وکسر لام اول چون تلامذه جمع تلمیذ وافاعله چون اساتذه
ومفاعله وفعالله فواعله نیز آمده است وسوای اینها
اوزان اسم جمع بسیار است وآن نیز در آخر این مبحث
گفته خواهد شد بدانکه کلمه ثانی را اکثر بروزن فعل یعنی
اسمیکه بفتح اول وسکون ثانی باشد بشرطیکه اجوف واوی
وصفت مشبه نباشد جمع بروزن فعول بالضمتین اکثر می آید
چنانچه فلوس جمع فلس وبشرطیکه اجوف واوی برین
وزن باشد جمعش بروزن افعال بفتح می آید چنانچه
اثواب جمع ثوب وهم جمع فعل که اجوف یائی بود وسماعاً
بروزن فعال بکسر می آید چون بحار جمع بحر وهم جمع
فعل سماعاً چند بروزن دیگر نیز مے آید چنانچه
رئلان بالکسر جمع رأل وبطنان بالضم جمع بطن
وسقف بضمتین جمع سقف وغزوه بکسر اول
وفتح ثانی جمع غزو وبروزن فعالی بفتح اول وکسر
لام نیز می آید چون اهالی جمع اهل وجمع قلت
این اکثر بروزن افعل بفتح اول وضم ثالث
آید چنانچه افلس جمع فلس وبروزن افعال
بالفتح از مفرد صحیح وافعله بفتح اول وکسر ثالث
وافاعل شاذ می آید چون افراد جمع فرد وانجده
جمع نجد واراهط جمع رهط واگر صفت مشبه برین
وزن باشد جمعش اکثر بروزن فعال بالکسر آید
چون صعاب جمع صعب وچون صفت اجوف
یائی بود بروزن افعل آید چون اشیاخ جمع
شیخ وسماعاً برچند وزن دیگر نیز می آید چنانچه
ضیفان بالکسر جمع ضیف ووغدان بالضم جمع
وغد وکهول بالضمتین جمع کهل ووراد جمع درود
سحل بالضمتین جمع سحل وسحا بضم اول وفتح ثانی
جمع سحل ورطله بالکسر جمع رطل بمعنی جوان ست
وکلمه ثانی که بروزن فعل باشد یعنی اسمی که بکسر اول
وسکون ثانی باشد بشرطیکه صفت مشبه نبود اکثر بروزن
فعول بالضمتین آید چون حمول جمع حمل وهم

جمع فعل بالکسر برچند وزن دیگر سماعاً نیز می آید
چون قدح بالکسر جمع قدح بالکسر بمعنی تیر بے
پر وپیکان وصنوان بالکسر جمع صنو وقرده بکسر
قاف وفتح راے مهمله جمع قرد ودبان بالضم
جمع ذیب وجمع قلت این اکثر بروزن افعال
مے آید چون احمال جمع حمل مے آید بروزن افعل
کم مے آید چون ارجل جمع رجل بالکسر واگر صفت مشبه
برین وزن بود جمعش اکثر بروزن فعال باشد چون
اجلاف جمع جلف وبروزن افعل بفتح اول وضم دوم
کم مے آید چون اجلف جمع جلف وکلمه ثلاثی که بروزن
فعل بود یعنی اسمی که بضم اول وسکون ثانی باشد
جمع آن اکثر بروزن فعول بضمتین وافعال
بالفتح آید چون قرود واقراء جمع قرء وبراهم
جمع این وزن برچند وزن دیگر هم می آید
سماعاً چنانچه خفاف بکسر اول جمع خف و
فلک بالضم جمع فلک مفرد وجمع هر یک وزن
وقرط بکسر اول وفتح ثانی جمع قرط واز اجوف واوی
که برین وزن باشد جمعش بروزن فعلان بالکسر
می آید سماعاً چنانچه عیدان جمع عود واگر صفت
مشبه برین وزن باشد جمعش بروزن افعال آید
چنانچه احرار جمع حر واسم ثلاثی که بروزن فعل بفتحتین باشد
بشرطیکه اجوف نبود اکثر جمعش بروزن افعال آید چنانچه
اجمال جمع جمل واگر اجوف بود بروزن فعلان بالکسر آید
چنانچه تیجان جمع تاج ونیران جمع نار وهم جمع این
وزن سماعاً برچند وزن دیگر نیز می آید چنانچه ذکور
بضمتین جمع ذکر وخربان بالکسر جمع خرب وازمن
بفتح اول وضم ثالث جمع زمن وحملان بالضم جمع
حمل وجره بالکسر جمع جار وحجلی بالکسر والف مقصوره
جمع حجل واگر صفت مشبه برین وزن آید جمعش اکثر
بروزن فعال بالکسر آید چون حسان جمع حسن و
نیز بروزن فعلان بالکسر آید چون اخوان جمع اخ

که در اصل اخو بود و فعلان بالضم چون ذکران جمع ذکر و فعل بضمتین چون نصف جمع نصف بمعنی میانه سال و افعال چون ابطال جمع بطل آید و اسمیکه بر وزن فعل بفتح اول و کسر ثانی باشد جمعش اکثر بر وزن افعال آید چون افخاذ جمع فخذ و هم جمع این وزن سماعاً بر وزن فعال بفتح کم می آید چنانچه نمور جمع نمر و اگر صفت مشبه برین وزن باشد جمعش بر وزن فعال چون وجاع جمع وجع بر وزن فعل بضمتین چون خشن جمع خشن و بر افعال چون انکار جمع نکر آید و بر وزن فعالی بفتح کم می آید چنانچه حداری جمع حذر و اسمیکه بر وزن فعل بفتح اول و ضم ثانی باشد جمعش اکثر بر وزن افعال چون اعجاز جمع عجز و بر وزن فعال بالکسر کم می آید چنانچه سباع جمع سبع و اگر صفت مشبه برین وزن باشد جمعش بر وزن افعال آید چنانچه الفاظ جمع لفظ و کلمه که بر وزن فعل بکسر اول و فتح ثانی باشد جمعش اکثر بر وزن افعال آید چون اعناب جمع عنب و بر فعول و افعال کم آید چنانچه ضلوع و اضلع جمع ضلع و کلمه که بر وزن فعل بکسرتین باشد جمعش بر وزن افعال آید چون آبال بالف ممدوده جمع ابل و کلمه که بر وزن فعل بضم اول و فتح ثانی باشد جمعش اکثر بر وزن فعلان بالکسر آید چنانچه صردان جمع صرد و هم جمع این بر وزن سماعاً برین اوزان آید چنانچه رباع بالکسر جمع ربع و ارطاب جمع رطب و اسمیکه بر وزن فعل بضمتین باشد جمعش بر وزن افعال آید چنانچه اعناق جمع عنق و اگر صفت مشبه باشد جمعش نیز بر وزن افعال آید چنانچه اجناب جمع جنب و کلمه که بر وزن فعلة بالفتح و سکون عین باشد جمعش بر وزن فعال بکسر آید چنانچه قصاع جمع قصعه و بر فعول و فعل بکسر اول و فتح دوم نیز آید چون بدور و بدر جمع بدره و بر وزن فعل بضم اول و فتح دوم

چون نوب جمع نوبه می آید و گاهی بر وزن فعائل نیز آید چون صرائر جمع صره بر وزن فعالی بکسر لام آید چون لیالے جمع لیله و کلمه که بر وزن فعلة بکسر اول و سکون ثانی باشد جمعش اکثر بر وزن فعل بکسر اول و فتح دوم آید چون لقح جمع لقحه بر وزن فعل بکسر اول و افعل بفتح اول و ضم سوم کم می آید چون لقاح جمع لقحه و انعم جمع نعمت و کلمه که بر وزن فعلة بضم اول و سکون ثانی باشد جمعش اکثر بر وزن فعل بضم اول و فتح ثانی آید چون برق جمع برقه و هم جمع این وزن بر وزن فعول آید چون حجور جمع حجره و فعل بکسر چون برام جمع برمه کم می آید و گاهی بر وزن فعائل نیز می آید چون جرائر جمع جره و کلمه که بر وزن فعلة بفتحات باشد جمعش اکثر بر وزن فعال بالکسر آید چون رقاب جمع رقبه و گاهے بر وزن افعل آید بفتح اول و ضم سوم آید چون انیق جمع ناقه که در اصل نوقه بود بر وزن فعل بالکسر و فتح ثانے آید چون تیر جمع تاره و بر وزن فعل بالضم نیز آید چون بدن جمع بدنه و کلمه که بر وزن فعلة بفتح اول و کسر ثانی باشد جمعش اکثر بر وزن فعل بفتح اول و کسر ثانی آید چون معد جمع معده و کلمه که بر وزن فعلة بضم اول و فتح ثانی باشد جمعش بر وزن فعل بضم اول و فتح ثانی آید چون تخم جمع تخمه و اسمیکه بر وزن فعال بالفتح باشد جمعش اکثر بر وزن افعلة بفتح اول و کسر عین آید چون ازمنه جمع زمان و هم جمع این وزن سماعاً بر وزن فعل بضمتین آید چون قذل جمع قذال و بر وزن فعلان بالکسر چون غزلان جمع غزال و بر وزن فعول چون عنوق جمع عناق آید و اگر صفت مشبه برین وزن آید جمعش بر وزن فعلان بضم اول و فتح ثانی چون جبار جمع جبان و بر وزن فعل بضمتین آید چون صنع جمع صناع و بر وزن فعال بکسر اول چون جیاد جمع جواد

آید و اسمیکه بر وزن فعال بالکسر باشد جمعش اکثر بر وزن افعلة بفتح اول و کسر عین و فعل بضمتین آید چون احمره و حمر جمع حمار و گاهی سماعاً بر وزن فعلان بالکسر چون صیران جمع صوار و بر وزن فعائل چون شمائل جمع شمال آید و اگر صفت مشبه برین وزن آید جمعش بر وزن فعل بضمتین چون کنز جمع کناز و بر وزن فعال مفرد و جمع بر یک وزن آید چون هجان جمع هجان و اسمیکه بر وزن فعال بالضم باشد جمعش اکثر بر وزن افعلة بفتح اول و کسر عین آید چون اغربه جمع غراب و گاهی بر وزن فعل بضمتین چون قرد جمع قراد و بر وزن فعلان بالکسر چون غربان جمع غراب و بر وزن فعلان بالضم چون رقان جمع رقان و بر وزن فعلة بالکسر چون غلمه جمع غلام و بر وزن فعل بالضم چون ذبب جمع ذباب آید و اگر صفت مشبه برین وزن باشد جمعش بر وزن فعلان بالکسر آید چون شجعان جمع شجاع و بر وزن فعلاء بضم اول و فتح ثانی چون شجعاء جمع شجاع آید و اگر بر همین سه وزن مذکوره مونث سماعی آید جمعش بر وزن افعل بفتح اول و ضم ثالث آید چون اعنق جمع عناق و اذرع جمع ذراع و اعقب جمع عقاب آید و اکمن بفتح اول و ضم ثالث شاذ است و اسمی که بر وزن فعالة مثلث الفا باشد یعنی فاء مضموم یا مفتوح یا مکسور بود جمعش بر وزن فعائل آید چون حمائم جمع حمامه و رسائل جمع رساله و ذوائب جمع ذوابه و اسمیکه بر وزن فعیل باشد جمعش اکثر بر وزن افعلة بفتح اول و کسر عین آید چون ارغفه جمع رغیف و بر وزن فعل بضمتین چون رغف جمع رغیف و بر وزن فعلان بضم چون رغفان جمع رغیف و گاه بر وزن افعلاء بفتح اول و کسر عین چون انصباء جمع نصیب و بر وزن فعال بالکسر چون فصال جمع فصیل و بر وزن افاعل بفتح اول و کسر عین چون افائل جمع افیل و بر وزن فعلان بالکسر چون

ظلمان جمع ظلیم و بر وزن افاعیل نیز چون احادیث
جمع حدیث و اگر مضاعف برین وزن آید جمعش بر وزن
فعل بضمتین کم آید چون سرر جمع سریر و اگر صفت
مشبه برین وزن باشد جمعش بر وزن فعلاء بالضم اول
و فتح ثانی آید چون کرما جمع کریم و بر وزن فعال
بالکسر چون کرام جمع کریم و بر وزن فعل بضمتین
چون نذر جمع نذیر و بر وزن فعلان بالضم چون
ثنیان جمع ثنی و بر وزن فعلان بالکسر چون خصیان
جمع خصی و بر وزن افعال بالفتح چون اشراف جمع
شریف و بر وزن افعلاء بفتح اول و کسر عین چون اصدقا
جمع صدیق و بر وزن افعله بفتح اول و کسر عین
چون احبا جمع حبیب و بر وزن فعول چون ظروف
جمع ظریف و گاهی بر وزن فعالی بفتح اول و چهارم
نیز آید چون یتامی جمع یتیم و اگر صفت مشبه ازین
وزن بمعنی مفعول باشد جمعش اکثر بر وزن فعلی بفتح
اول و فتح لام آید چون قتلی جمع قتیل و گاه بر وزن
فعلاء بضم اول و فتح ثانی چون قتلاء جمع قتیل و
بر وزن فعالی بضم اول و فتح لام چون اساری
جمع اسیر آید و مرضی بالفتح جمع مریض شاذ است و اگر
صفت مشبه بر وزن فعیله باشد جمعش اکثر بر وزن
فعائل بفتح آید چون صبائح جمع صبیحه و بر وزن
فعال بالکسر چنانچه صباح جمع صبیحه و گاهی بر وزن
فعلاء نیز آید چون خلفاء جمع خلیفه و اسمیکه بر وزن
فعوله باشد بالفتح جمعش اکثر بر وزن افعله بفتح اول
و کسر عین آید چون اعمد جمع عمود و بر وزن فعل
بضمتین چون عمد جمع عمود و گاهی بر وزن فعلان
بالکسر چون قعدان جمع قعود و گاهی بر وزن افعال
بالفتح چون افلاء جمع فلو بر وزن فعائل چون ذنائب
جمع ذنوب و اگر اسمی بر وزن فعوله بفتح باشد اول
جمعش بر وزن فعائل چون حمائل جمع حموله آید و
اگر صفت مشبه برین وزن باشد اکثر جمعش بر وزن

فعل بضمتین آید چون صبر جمع صبور و گاهی بر وزن
فعلاء بضم اول و فتح عین چون ودداء جمع ودود و بر
وزن افعال چون اعداء جمع عدو آید و اگر صفت
مشبه برین وزن برای مونث آید جمعش بر وزن
فعائل آید چون عجائز جمع عجوز و کلمه که بر وزن
فعول بضمتین باشد جمعش سماعاً بر وزن افاعیل
آید چون اعاریض جمع عروض و اگر اسمی بر وزن
فاعل باشد جمعش اکثر بر وزن فعائل بفتح آید
چون کواهل جمع کاهل بمعنی مابین هر دو شانه و
گاهی بر وزن فعلان بالضم چون حجران جمع حاجر
بر وزن فعلان بالکسر چون جنان جمع جان و اگر
صفت یعنی اسم فاعل و صفت مشبه برین وزن آید
جمعش اکثر بر وزن فعل بضم اول و تشدید عین مفتوح
آید چون جهل جمع جاهل و بر وزن فعال بالضم اول و تشدید
عین چون جهال جمع جاهل و بر وزن فعله بفتحتین چون
فسقه جمع فاسق و اگر ناقص باشد بر وزن فعله بالضم
اول و فتح ثانی چون قضاة جمع قاضی که در اصل
قضیة بود یا را متحرک ما قبل آن مفتوح یا را بالف
بدل کردند و بر وزن فعل بالضم چون بذل جمع باذل
و بر وزن فعلاء بضم اول و فتح ثانی چون شعراء جمع
شاعر و بر وزن فعلان بالضم چون صحبان جمع صاحب
و بر وزن فعال بکسر چون تجار جمع تاجر و بر وزن
فعول بضمتین چون قعود جمع قاعد و بر وزن فعالی
نیز آید چون طهاری جمع طاهر و بر وزن افاعیل نیز آید
چون اباطیل جمع باطل و فوارس جمع فارس شاذ
است و اگر مونث برین وزن باشد جمعش بر وزن
فواعل آید چون حوائض جمع حائض و بر وزن
فعل بضم اول و تشدید عین چون حیض جمع حائض و
اگر اسمی بر وزن فاعلة باشد جمعش اکثر بر وزن
فواعل آید چون کواثب جمع کاثبه و اگر صفت یعنی
اسم فاعل و صفت مشبه بر وزن فاعله آید جمعش نیز

بر وزن فواعل آید چون نوائم جمع نائمه و بر وزن
فعل بضم اول و تشدید عین مفتوح چون نوم جمع نائمه
و اگر اسمی بر وزن فعلی یعنی اسم چهار حرفی که رابع او
الف مقصوره باشد و فاء او بهر حرکت که باشد جمعش
بر وزن فعال بکسر آید چون اناث جمع انثی و اگر صفت
مشبه برین طور آید جمعش نیز بر وزن فعال آید چون
عطاش چون حرامی جمع حرمی و بر وزن فعالی بفتح اول
و کسر لام نیز می آید چون دعاوی جمع دعوی و اگر فعلی
بالضم مونث اسم تفضیل باشد جمعش بر وزن فعل بضم اول و
فتح ثانی آید چون صغر جمع صغری و اگر اسمی بر وزن فعلاء
بالفتح باشد جمعش بر وزن فعالی بفتح فاء و لام آید چون
صحاری جمع صحراء و بر وزن فعالی بکسر لام چون صحاری
جمع صحراء و بر وزن فعالی بفتح اول و کسر لام و تشدید یا چون
صحاری جمع صحراء و اگر صفت مشبه برین وزن باشد جمعش
بر وزن فعال بکسر چون بطاح جمع بطحاء و بر وزن فعالی
بفتح اول و کسر لام و تشدید یا چون عذاری جمع عذراء و اگر
صفت مشبه بر وزن فعلاء بضم اول و فتح ثانی باشد جمعش
نیز بر وزن فعال آید چون عشار جمع عشراء و کلمه که بر وزن
فعالی یعنی اسم پنج حرفی که آخرش الف مقصوره باشد
جمعش بر وزن فعالیات بضم اول و فتح لام آید چون حباریات
جمع حباری و گاهی بر وزن فعالی بکسر لام آید چون حباطی
جمع حبنطی و بر وزن فعائل نیز آید چون حبائر جمع حباری
و اگر اسمی بر صورت افعل آید یعنی بلا تعیین حرکت
اول و ثالث جمعش بر وزن افاعل آید چون اصابع
جمع اصبع و اجادل جمع اجدل و اگر صفت مشبه بر وزن
فعلان بضم آید چون حمران جمع احمر و بر وزن فعل بالضم
چون حمر جمع احمر و اگر اسم تفضیل برین وزن باشد
جمعش بر وزن افاعل آید چون افاضل جمع افضل
و اسمیکه بر وزن فعلان بحرکات ثلثه فا و سکون عین بود
جمعش بر وزن فعالین بفتح آید چون شیاطین و
سراحین جمع شیطان و سرحان و گاهی بر وزن فعال

بکسر نیز آید چون سُرح جمع سرحان وگاهے بر وزن فعالی بفتح اول وکسر لام وتشدید یا چون اناسی جمع انسان واگر صفت مشبه برین وزن باشد جمعش بر وزن فعال بکسر نیز آید چون غضاب جمع غضبان و بر وزن فعالے بفتح اول و فتح لام چون سکاری جمع سکران وجمعیکه از صفت مشبه بر وزن فعالی بفتح آید فا کلمه آنرا درین چهار لفظ ضمه داده می‌شود چون کسالے جمع کسلان وسکاری جمع سکران وعجالے جمع عجلان وغیاری جمع غیران و کلمه که بر وزن فعلان بفتح اول وکسر ثانی باشد جمع آن بر وزن فعالی بکسر لام وتشدید یای چون ظرابی جمع ظربان وگاهے بر وزن فعلی بکسر فا و فتح لام چون ظربے جمع ظربان و کلمه که بر وزن فعیل بفتح فا وکسر عین باشد جمعش بر وزن افعال آید بفتح چون اموات جمع میت و بر وزن فعال بکسر چون جیاد جمع جید و بر وزن افعلاء بفتح اول وکسر عین چون انبیاء جمع نبی آید وگاهے بر وزن فعلی بفتح نیز آید چون موتے جمع میت و لفظیکه بر وزن فعال بضم اول وتشدید عین باشد جمعش بر وزن فعالیل آید چون عواریر جمع عوار و لفظیکه بر وزن مفعول یا مفعال بالکسر باشد جمعش بر وزن مفاعیل آید چون ملاعین جمع ملعون و مفاتیح جمع مفتاح و لفظیکه بر وزن مفعل بضم میم وکسر عین باشد جمعش نیز گاهی بر وزن مفاعیل آید چون مناکیر جمع منکر و مقاطیر جمع مقطر و کلمه که بر وزن مفعل و مفعله بفتح میم یا بکسر میم باشد جمعش بر وزن مفاعل آید چون مساجد جمع مسجد و محامد جمع محمدت و مقاطع جمع مقطع و محاجم جمع محجمه و کلمه که بر وزن مفعل بضم میم وکسر عین باشد جمعش بر وزن مفاعل آید چون مطاقن جمع مطقن و کلمه که بهموزن مهری بالفتح و سیرية بضم اول وکسر رای مشدده وتشدید تحتانی و سعلار بالکسر و علنسوة بفتح اول و ثانی وسکون

نون وضم سین و قمحدوه بفتح اول و ثانی و عفرنی بالکسر باشد جمعش بر وزن فعالی بفتح اول و کسر لام چون مهاری و سراری و سعالی و قلانسی و قماحی و عفاری جمع مهری بر وزن فعالی بفتح اول و فتح لام و فعالی بفتح اول و کسر لام و تشدید یا نیز آید چون مهاری و مهارے و کلمه که بر وزن علباء و حرباء باشد جمع او بر وزن فعالی بفتح اول و کسر لام و تشدید یا بود و کلمه که بهموزن حرنفش و قرشیار و جباری و خرانق باشد جمعش بر وزن فعائل آید چون حرائف و قرائش و جبائر و خرائق و کلمه که بهموزن اقلیم و اقوال باشد جمعش بر وزن افاعیل آید چون اقالیم و اقاویل و کلمه که بهموزن تنصب و تجربه باشد جمعش بر وزن تفاعل بفتح اول و کسر عین چون تناصب و تجارب آید و کلمه که اول آن تا و رابع آن مده بود جمعش بر وزن تفاعیل آید چون تماثیل جمع تمثال و تصاویر جمع تصویر و کلمه که بهموزن بلغن بکسر اول و فتح ثانی باشد جمعش بر وزن فعالن بفتح اول و کسر لام آید چون بلاغن و جمع رباعی مجرد و هرچه ملحق آن باشد بر وزن فعالل آید چون جعافر جمع جعفر و قعادد جمع قعدد و جمع خماسی مجرد نیز برین وزن می‌آید مگر بحذف حرف خامس چون سفارج جمع سفرجل و جمع لفظ رباعی مزید یا ملحق بآن که حرف رابع آن مده باشد جمعش بر وزن فعالیل آید چون قراطیس جمع قرطاس و جلابیب جمع جلباب و قنادیل جمع قندیل و عصافیر جمع عصفور و جمع اسمیکه منسوب باشد یا عجمی باشد بر وزن فعاللة و مفاعلة و فعالة و فواعلة بفتح اول و کسر حرف چهارم می‌آید چون حنابلة جمع حنبلی و اشاعرة جمع اشعری و اساتذه جمع استاذ و تلامذه جمع تلمیذ که هر دو عجمی اند وگاهی لفظ جمع را بار دیگر جمع کنند چون اکالب جمع اکلب که جمع کلب است و جمائل که جمع جمال است و اناعیم جمع انعام و آن جمع نعم است و بیوتات جمع بیوت که جمع بیت است وگاهی جمع بر ماده واحد

خود نیاید چون نساء و نسوة و نسوان که جمع است لفظ جمع امرأة وگاهی جمع موافق قیاسی که مفرد آن میخواهد نیاید و این را جمع خلاف القیاس گویند و استعمال آن بر سمع موقوف است چون محاسن جمع حسن و مطاعم جمع طعام و مطاعن جمع طعنه و لواقح جمع ملقحه و طوایح جمع مطیحه و نصاری جمع نصرانی گاهی لفظی باشد که از اوزان جمع نباشد و معنی جمع دریافته شود و آنرا اسم جمع گویند چون رکب بفتح اول و سکون ثانی بمعنی سواران اسم جمع راکب و خدم بفتحتین بمعنی خادمان اسم جمع خادم و ضرب بفتح اول و کسر ثانی اسم جمع ضربان که بالکسر است و عبد بفتح اول و ضم ثانی بمعنی عابدان اسم جمع عابد و رجله بالکسر بمعنی پیادگان اسم جمع راجل و رفقه بضم اول و سکون ثانی بمعنی رفیقان اسم جمع رفیق و جامل بکسر میم اسم جمع جمل بمعنی شتر و عبید بر وزن فعیل بمعنی بندگان اسم جمع عبد و تُؤام بضم اول و سوم اسم جمع توام که بفتح اول است و قصباء بفتح اول و سکون ثانی اسم جمع قصب که بفتحتین بمعنی نی است و مشیخا بفتح میم و سکون شین معجمه و ضم تحتانی اسم جمع شیخ و صحابه بالفتح بمعنی یاران اسم جمع صاحب و چون از لفظ مفرد که بچیزی منسوب باشد یای نسبت حذف کنند آن مفرد در معنی جمع میشود چون روم جمع رومی و عرب جمع عربی و چون در آخر لفظے تای وحدت باشد هرگاه آن تا را حذف کنند بمعنی جمع آن لفظ میشود چون کلم بفتح کاف و کسر لام جمع کلمه و تمر بفتح اول و سکون ثانی جمع تمره و معد بکسر میم و سکون عین جمع معده و گاهی لفظے در معنی جمع میشود بزیاده کردن تا در آخرش چون کماة و حباة که مفرد آن کما و حباست هر دو بمعنی سماروغ و جمع بالف و تا در آخرش برای علم مؤنث می‌آید چنانچه هند و هندات و اگر صفت مؤنث باشد جمعش بالف و تا نیاید چنانچه حائض را جمع حوائض می‌آید نه حائضات و لفظیکه دروی تانیث است اسم بود یا صفت تای تانیث آن حذف کرده بالف و تا جمع نمایند تا اجتماع دو علامت تانیث لازم نیاید چنانچه

مضاربات و مسلمات جمع ضاربه و مسلمه و لفظے مذکر که صفت غیر عاقل باشد گاہے جمعش نیز بالف و تا آید چون سجل و سجلات بمعنی زن فربه و در فروغ و مرفوعات و لفظے که او را جمع تکسیر نیامده باشد جمعش نیز بالف و تا آید چنانچه سرادقات جمع سرادق یا آنکه در حماسی جمع تکسیرش بحذف خامس آمده باشد با بقاے اصول بالف و تا جمعش آرند چون سفرجلات جمع سفرجل که جمع تکسیرش سفارج آمده است بحذف خامس و لفظیکه بر وزن فعلة باشد بالفتح اول و سکون ثانی در حالت جمع بالف و تا عین کلمهٔ آن فتح یابد بشرطیکه اجوف نبود چون از تمره بسکون میم تمرات آید بفتح میم و اگر اجوف باشد عین کلمه همچنان در جمع ساکن ماند چنانکه در مفرد بود مثلاً از جوزه بیضه جوزات و بیضات آید بسکون واو و یا مگر قوم هذیل در اجوف نیز بطور صحیح و غیره فتح خوانند چنانچه از جوزه و بیضه جوزات و بیضات آرند بفتح واو و یا و لفظیکه بر وزن فعلة بکسر اول و سکون ثانی باشد در حالت جمع بالف و تا و عین کلمهٔ آن فتح و کسره یابد چون از کسره کسرات بکسر اول و فتح سین و هم کسرات بکسر اول و ثانی و بنی تمیم در صورت مذکوره بسکون عین کلمه نیز خوانند چنانچه کسرات بسکون سین و لفظیکه بر وزن فعلة بکسر فا و سکون عین اگر اجوف باشد مطلقاً یعنی خواه واوے خواه یائی یا ناقص واوی بود پس عین کلمه درین هر دو صورت در وقت جمع سکون و فتح یابد چون دیمات بسکون یا و بفتح یا جمع دیمه که اصل آن دومة بود بمعنی باران بے رعد و برق چون بیعات بسکون یا و فتح یا جمع بیعه بمعنی معبد نصاری چنانکه کنیسه معبد یهود و لفظیکه بر وزن فعلة بالضم اول و سکون ثانی باشد در حالت جمع عین کلمهٔ آن فتح و ضمه یابد چنانچه از حجره حجرات آید بالضم جیم و فتح را و بنی تمیم بسکون نیز خوانند چنانچه حجرات بسکون جیم

و لفظیکه بر وزن فعلة بالضم و سکون ثانی اگر ناقص یائی یا اجوف مطلقاً باشد درین حالت جمع عین کلمهٔ آن بسکون و فتح یابد مثال ناقص یائی چون از رقیه رقیات بالفتح و سکون قاف و حلیه حلیات مثال اجوف چنانچه از دوره و دوله دورات و دولات هر دو بسکون و فتح واو و اگر صفت مشبه صحیح یا مضاعف خواه بر وزن فعلة بالفتح باشد یا فعلة بکسر یا فعلة بالضم بود در حالت جمع بالف و تا عین کلمه بسکون آید فقط چون از صعبة صعبات از صفره صفرات و از صلبة صلبات و از مرة مرات و از شدة شدات و هر لفظیکه بر وزن فعلی باشد بحرکات ثلثه فا و سکون عین بشرطیکه مؤنث است بتقدیر یا لیس آن نیز حکم فعلة مثلثة الفا دارد چون انداز ارض ارضات بالفتح را چنانکه از تمره تمرات و جمع عرس عرسات بالضم را و فتحهٔ آن چنانچه از حجره حجرات و جمع غیر غیرات بسکون و فتح یاے تحتانی چنانچه از دیمه دیمات بسکون و فتح یا و جمع بواو و نون برای لفظے می آید که در آخر آن تای فوقانی نبود و علم باشد مذکر عاقل را چنانچه زیدون جمع زید یا آنکه صفت باشد مذکر را چنانچه ضارب و مضروب را جمع ضاربون و مضروبون مے آید و الف مقصوره را در چنین جمع بیفگنند چنانچه از مصطفے مصطفون می آید لیکن سنون جمع سنة و قلون جمع قلة و اهلون جمع اهل و ارضون جمع ارض خلاف القیاس است افعل فعلاء چنانچه احمر و فعلان فعلی چنانچه عطشان و صفتیکه مشترک باشد میان مذکر و مؤنث چنانچه جریح و صبور این هر سه قسم الفاظ را جمع بواو و نون مے آید و این جمع بواو و نون بحالت رفعی باشد و الا در حالت نصبی و جری همین جمع سالم مذکر بیای معروف و نون آید چنانچه رایت زیدین و ضاربین و مضروبین و مررت بزیدین و ضاربین و مضروبین۔

جمع الجمع۔ نزد صرفیان جمعیکه از لفظ جمع آورده باشند چون اکالب جمع اکلب که جمع کلب است و اناعیم جمع انعام که جمع نعم است و باصطلاح صوفیه شهود خلق است قائم بحق معنی اول از فصول اکبری معنی ثانی از لطائف۔

جمل۔ بفتحتین شتر نر و بالضم جیم و تشدید و فتح میم بمعنی حساب اعداد و حروف ابجد و باین معنی بتخفیف میم نیز آمده از صراح و این جمع جمل است و بفتح خوبی صورت و سیرت و بالضم و تشدید و تخفیف میم خوب روی و خوش سیرت و بالفتح و تشدید میم شتربان از منتخب۔

جمیل۔ خوب و نیکو و خوبصورت از منتخب۔

جماع الاثم۔ بکسر اول و هاے ثم بمعنی خوردن شراب چه اثم بمعنی شراب آمده و جماع الاثم بمعنی شراب نیز آمده از منتخب۔

جمام۔ بالفتح آسودگی اسپ بعد از ماندگی و بالضم و بالکسر آب منی که فحل را از ترک جماع حاصل شود و بهر سه حرکت پر و لبالب گشتن ظرف و پیمانه از منتخب۔

جمان۔ بالضم مروارید و مهره های سیمین که بشکل مروارید سازند از منتخب۔

جمازه۔ بالفتح اول و تشدید میم و زای معجمه صیغهٔ مبالغه بمعنی اشتر تیز رفتار از منتخب و در کتب فارسی بتخفیف میم نیز آمده۔

جمعه۔ بالضم و بضمتین روز آدینه منتخب۔

جمره۔ بالفتح اخگر آتش و شنگ ریزه و سنگ ریزه انداختن در حج سه مرتبه و نام مرض که آن شبوری چند همین باشد بغایت سرخ با سوزش عظیم و در فارسی حرارتے و بخاریست که در آخر زمستان بسه مرتبه از زمین بر میخیزد و در جمرهٔ اول زمین گرم میشود و در جمرهٔ دوم آب گرم میگردد و در جمرهٔ سوم نباتات گرم شود و برگ و شگوفه پدید آید از برهان و منتخب و لطائف۔

جمیله۔ خوب و نیکو و خوبصورت۔

جمهره۔ بالضم بمعنی بزرگ و بلند از بهار عجم۔

جمجمه - بالضم هر دو جیم کاسهٔ سر که آنرا کاچک سر گویند و قدح چوبین و چاهی که در شوربستان باشد از کشف و سروری و منتخب و شرح نصاب مولانا یوسف و کنز و مصطلحات -

جمع انگشتی - نوعی از کمالات تیراندازی که تیرها بسیار در یکجا زنند از چراغ هدایت -

جمالگی - بکاف فارسی بمعنی همه و درین لفظ یای مصدری است بمعنی جمله شدن و ها که در آخر لفظ جمله است بکاف فارسی بدل شده چنانکه در حالت نسبت مثل بندگی و خانگی بعضی محققین نوشته اند که میتواند که در اصل جملگی بوده از عالم تمامی که بدون یای مستعمل است از بهار عجم -

فصل جیم مع نون

جنگلی بکپا - نوعی از حیوانات بصورت انسان که یک پا دارد از تمیز و نطق بی بهره است بمجاز مردم بی شعور و بی تمیز را از مصطلحات -

جنود کبریا - کنایه از ملائک -

جناب - بفتح درگاه و آستانه و گرداگرد سرای و کنار ماخوذ از جنب که بمعنی پهلو و کناره باشد کسانی که برای این معنی بالضم خوانند غلط است چراکه جناب بالضم بمعنی درد پهلو است از منتخب و صحاح و لطائف و کنز و در فارسی جناب بفتح نام باری و بمعنی گرد و شرط و قمار و بالضم بمعنی دکان و بالکسر ریسمان باشد که بر گردن چارپایه بندند و هر جا که خواهند برند از برهان و غیر آن -

جنوب - بفتح طرف دست راست کسیکه روی بمشرق ایستاده باشد و بمعنی بادی که از طرف دست راست آن شخص وزد از صراح و منتخب و کشف و مدار و لطائف و کنز و مولانا یوسف بن نافع که از اکابر اهل تحقیق اند چنین نوشته اند که جنوب بادی که از جانب کعبه وزد چه کعبه را عرب یک شخص قرار داده اند که روی ویش بسوی مشرق است و جنوب ماخوذ از جنب است که بمعنی پهلو باشد و تخصیص جنب همین ازین سبب کردند که جنب یمین اشرف اعظم بدن است -

جنائب - بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است و موحده بمعنی اسپان آراسته که پیش سواری سلاطین و امرا برند و این جمع جنیبت است از منتخب و کنز و شمسی -

جنب - بفتحتین مرد بی غسل و بفتح اول و سکون ثانی بمعنی پهلو و کناره از منتخب -

جنیبت - بفتح اول و کسر نون و یای معروف و فتح موحده و تای فوقانی اسپ کوتل که پیش سواری سلاطین و امرا برند از کشف و بهار عجم و صراح -

جناة - بضم جیم جمع جانی که بمعنی گنهگار باشد -

جنت - بالفتح بهشت و در اصل بستانی را گویند که درختان او زمین را پوشیده باشد چه در هر لفظ عربی که جیم و نون باشد بمعنی خفا و پوشیدگی دران ملحوظ باشد چنانچه پری را جن ازان گویند که از نظر پوشیده است و جنین بمعنی بچه که در شکم پوشیده باشد -

جنه - بالضم بمعنی سپر که هر در امی پوشد از شرح نصاب مولانا یوسف بن نافع رحمة الله علیه -

جنابت - بفتح دوری و مجازاً بمعنی حالت غسل چراکه دران نیز دوری از طهارت باشد از کشف و بهار عجم -

جنایت - بکسر گناه کردن از منتخب و صراح و کنز -

جنایات - بکسر تقصیرات -

جناح - بالفتح بال مرغ و بازوی دست و مقدمهٔ لشکر که آن را هراول گویند و بالضم بمعنی گناه از مدار و منتخب و بحر الجواهر و کشف و صراح و بهار عجم -

جنبش زنخ - مسخرگی -

جند - بالضم لشکر و سپاه و نام دوا که خایهٔ سگ آبی باشد و بالفتح نام شهر از توران از شرح نصاب و برهان و کشف و منتخب و سروری و کنز -

جنود - بضمتین لشکرها و این جمع جند است از کشف و کنز -

جنید - بضم جیم و فتح نون و سکون تحتانی نام یکی از اولیای کامل ساکن بغداد -

جنتر - بفتح اول و سکون نون و ضم تای فوقانی لفظ هندیست نام سازی که آنرا بین نیز گویند و شکل او با تار و مشابهت دارد و دران چوبی باشد مثل گردن طنبوره و زیر هر دو سر آن دو کدوی مدور وصل کرده باشند و بران چوب که بالای هر دو کدو باشد مثل طنبوره تارها کشند پس آن چوب بمنزلهٔ شاهین ترازو است و هر دو کدو بمنزلهٔ هر دو پله و در بهار عجم نوشته که جنتر نوعی از بین است بزیادت چند تار از بین و بمعنی از آلات رصد -

جنس - بالکسر یک نوع از هر چیز که در اقسام چیزها باشد از منتخب و صراح و باصطلاح منطقیان جنس آنرا گویند که در تحت آن چند نوع مندرج بود و نوع آنرا گویند که تحت آن اصناف واقع شود و صنف آنرا نامند که در تحت آن افراد باشد چنانچه حیوان که جنس است و انسان نوع و فرنگی و حبشی و هندی و کوهی اصناف اند و اشخاص هر صنف افراد هستند -

جناس - بکسر اول در عبارت و شعر دو لفظ آوردن که در تلفظ مشابه باشند -

جنیبت کش - میر آخور از سراج -

جنف - بفتحتین میل کردن بسوی ظلم از شرح نصاب و کنز -

جناغ و جناق - بفتح و در آخر لفظ اول غین معجمه بمعنی شرط و گرو باشد که دو کس باهم بندند و بضم دامنه زین و زین پوش از رشیدی و برهان و لغات ترکی و در مصطلحات نوشته گرو که باهم بندند و آنرا امرایاد و فراموش نیز گویند -

جنگ - بالفتح و کاف فارسی بلفظ کردن و آوردن و پیوستن و افتادن و داشتن مستعمل میشود از بهار عجم و جنگ بالضم بیاض بزرگ که دران بر قسم اشعار

و غیره مندرج باشد از برهان۔

جنبک۔ بضم اول و فتح بای موحده جست کردن و خیز کردن از برهان۔

جنگلی پایک۔ حیوانی است بصورت آدمی که یکپا دارد از بهار عجم۔

جنبش اول۔ کنایه از حرکت فلک یا حرکت سیارات از برج حمل یا حرکت قلم قضا از بهار عجم و سراج۔

جندل۔ بالفتح بروزن صندل بمعنی سنگ بزرگ از شرح نصاب و لطائف۔

جنان۔ بفتح بروزن سحاب بمعنی دل و بکسر جیم جمع جنت که بمعنی بهشت است از کشف و قاموس و منتخب۔

جن۔ بالضم سپر و بالکسر پری و این اسم جنس پریان است که بر واحد و کثیر اطلاق میتوان کرد چنانکه انسان از شرح نصاب و لطائف۔

جنین۔ بفتح بروزن فعیل بچه که در شکم مادر باشد از منتخب و کشف۔

جنه۔ بالکسر و تشدید نون پریان از منتخب و جنه بالضم و تشدید نون بمعنی سپر فراخ از شرح نصاب۔

جنابه۔ بضم اول و حرف چهارم بای موحده دو کودک که بیک حمل متولد شوند بعربی توامان گویند و مجازاً بمعنی دوگان دوگان از برهان وغیره۔

جنازه۔ بالفتح و بالکسر تابوت مرده از منتخب و صراح و بهار عجم۔

جنی۔ بالکسر و تشدید نون مکسور جن واحد و جن اسم جنس است پریان را و جن مشتق از جنون است که بمعنی پوشیده شدن باشد چون پری صفت خفا و پوشیدگی دارد او را جنی گفتند و کسانیکه جمع جن اجنه گویند بفتح اول و کسر جیم و تشدید نون غلط است چراکه اجنه جمع جنین است و جنین بچه را گویند که در شکم باشد و جنی بفتح اول و کسر نون و یا مشدد میوه را گویند که از درخت چیده شود شرح نصاب از مولانا یوسف بن مالع۔

جنگ زرگری۔ جنگ بمصلحت و جنگ ساخته که بدون کینه باشد برای فریب دادن شخص دیگر از رشیدی و چهار شربت و برهان و سراج و مصطلحات۔

جنون دوری۔ بفتح دال مهمله نوعی از جنون که در ایام بهار بعضی جوانان را ظاهر شود از بهار عجم۔

جنس عالی۔ باصطلاح منطق آنکه فوق جمیع اجناس باشد چنانکه جوهر که فوق جسم مطلق است و جسم مطلق فوق جسم نامی و جسم نامی فوق حیوان است و حیوان فوق انسان بهمین جهت انسان را نوع سافل گویند۔

	فصل جیم مع واو	

جوز بویا۔ بمعنی جائفل۔

جوزا۔ بالفتح نام برجیست از بروج آسمان در اصل لغت جوزا بمعنی گوسپند سیاه که میان او سپید باشد و چون اینچنین گوسپند در میان گله گوسپندان سیاه مطلق بنهایت اظهر و نمودار باشند همچنین برج مذکور نیز بنسبت دیگر بروج کواکب روشنی دارد و در میان همه بروج ممتاز است لهذا باین اسم مسمی کردند و صورتش بشکل دو کودک برهنه است که بهمدیگر در آمده اند و سوای آن جوزا نام صورت دیگر است از صور جنوبی بصورت مرد قائم بر کرسی منطقه بسته و شمشیر حمائل انداخته و بدست راست عصای بالای سر گرفته و دست چپ در آستین کشیده و بدین معنی خواجه حافظ فرماید مصرعه جوزا سحر نهاد حمائل برابرم؛ از منتخب و شروح نصاب و برجندی شرح بست باب۔

جوی۔ بفتح اول و در آخر الف مقصوره بصورت یاست بروزن نوا بمعنی سوزش دل از عشق و محبت از منتخب و کشف۔

جورب۔ بالفتح موزه و آنچه پای را پوشد از کشف۔

جواب۔ بفتح پاسخ و باصطلاح بمعنی مقابل بفتح جیم و سکون واو و واقف ممدوده آبی که جو دران جوشانیده به بیمار دهند و آنرا آش جو نیز گویند و بفتح اول و ثانی و سکون سوم و کسر بای موحده حوضهای بزرگ باین معنی در اصل جوابی بوده جمع جابیه بیای تحتانی بجهت تخفیف حذف کرده اند از منتخب۔

جوع الکلب۔ علتی است که هر چند خورد سیر نشود و اشتداد اشتهای طعام و حرص بر ماکولات هیجان باشد و این مرض را شهوت کلبی نیز گویند۔

جواذب۔ بفتح اول و کسر ذال معجمه جمع جاذبه که بمعنی کشنده است و بمعنی کشش مستعمل میشود و بضم اول طعامی است که از شکر و برنج و گوشت پزند از منتخب۔

جودت۔ بالفتح نیکی و زیرک شدن و خوبی هر چیز و بالضم تیز رفتاری اسپ از منتخب و کشف و شروح نصاب۔

جوارح۔ بفتح اول و کسر رای مهمله و بعده حای مهمله بمعنی دست و پا و زبان و دیگر اعضای آدمی و جانوران شکاری از منتخب و کنز۔

جود۔ بالفتح نیکو و چیزهای نیک و باران بسیار و بالضم بخشش و سخاوت و نام وهی است از شرح نصاب و منتخب و لطائف و غیر آن۔

جوانمرد۔ سخی و کریم از سراج۔

جوهر فرد۔ جزو لایتجزی که نزد متکلمین قابل قسمت بهیچ وجه نباشد مگر نزد حکما قابل قسمت است و نزد شعرا کنایه از دهان معشوق۔

جواد۔ بفتح اول و تخفیف واو معنی لفظی بسیار جود کننده و یکی از اسمای صفات حق تعالی است و بمعنی اسپ تیز رفتار برای هر سه معنی مذکوره تخفیف واو است و تشدید واو خطاست از منتخب و قاموس و کنز السعادت و صراح و موید و کنز و لطائف۔

جوع البقر۔ مرضی است که جمیع اعضا را حالت گرسنگی طاری شود با وجود سیری معده۔

جوی شیر۔ شیرین معشوقه خسرو اکثر غذا الشیر میکرد گوسپند الش چهار کروه دور از شهر بر کوه میچریدند پرستاران آوردن شیر رنج می بردند فرهاد بحکم شیرین از کوه تا شهر نهری تیار کرد شبانان در آنجا در نهر شیر میدوشیدند بی زحمت در ینجا بحوض جمیع میشد۔

جویبار۔ جاییکه دران جوی بسیار باشد از صراح۔

جوزهر - بفتح اول و فتح زای معجمه و فتح ها معرب گوزهر و آن جزو اول است از اجزای فلک قمر که بر هر سه اجزای دیگران که آن حامل و تدویر است محیط گردیده و بمعنی هر یک از عقدهٔ راس و ذنب و آن دو نقطهٔ تقاطع حامل و مائل است و مجازاً بمعنی تیز تر آمده از برهان و موید و غیر آن -

جواره - بکسر و بضم نیز بمعنی همسائگی نه بفتح چنانکه مشهور است از صراح و منتخب و قاموس و کشف و مدار و کنز -

جوهر - معرب گوهر است بمعنی سنگ قیمتی و اصل هر شی و خلاصهٔ آن و باصطلاح چیزے که بذات خود قائم باشد و این جوهر ضد عرض است و عرض آنرا گویند که بذات خود قائم نباشد بلکه قیام عرض بوسیله جوهر باشد چنانکه لوح و نقش که لوح جوهر است و نقش عرض و جامه و رنگ جامه جوهر است و رنگ عرض و خان آرزو در سراج نوشته که جوهر معرب گوهر است بمعنی آهن و موج چوب و استخوان و این اطلاق فارسیان عربی دان است و الا در عربی بایں معنی یافته نشد -

جوذر - بالفتح و ذال معجمه مکسور معرب گوذر بمعنی بچه گاو دشتے از منتخب و رسالهٔ معربات -

جودر - بفتح اول و فتح دال مهمله گیاهی است که میان زراعت گندم جو میروید دانهٔ آن باریک باشد از برهان -

جور - بالفتح میل کردن از راستی و ستم کردن از منتخب و باصطلاح فارسیان نام خطی است که بر کنارهٔ جام می خواران ولایت میباشد چنانکه در برهان و مجازاً بمعنی جام پر و مالامال -

جوز - بالفتح معرب گوز که بفتح کاف فارسی است بمعنی وسط چیزی و بمعنی گردگان که بهندی اخروٹ گویند و ثمر بعضے درخت مدور باشد چنانچه جوز هندی بمعنی مغز ناریل -

جوائز - بضم اول و در آخر زای معجمه مضموم و آن آلتی است چوبے که بدان روغن از کنجد و عرق از نیشکر گیرند بهندی کولو گویند از برهان و کشف و مدار و جهانگیری و موید و رشیدی و سروری بفتح اول و در عربی گذر و گذشتن و روان شدن و روانی از منتخب و صراح -

جوائز - عطایا و انعامات و تحفها -

جوشن - بالفتح زره و جوشیدن دیگ و شوریدن دل و بالضم و بالفتح سینهٔ انسان از منتخب و صراح و بالضم در فارسی بمعنی حلقه و جوشیدن دیگ و شورش دل از برهان بهر دو معنی اخیر بتفاوت فتح و ضم توافق لسانین است و در بهار عجم نوشته که جوشن ترجمهٔ غور بلفظ زدن و کردن و گرفتن و برخاستن و دمیدن و بلند شدن و افتادن و نهادن و ریختن و آمدن مستعمل است -

جوارش - بضم اول و کسر راے مهمله و رای مرکب که خوش مزه و ها ضم باشد بخلاف معجون که دران خوش بودن مزه ضرور نیست و کسانیکه بفتح جیم و فتح راے مهمله گویند خطاست چراکه معرب گوارش است از بحر الجواهر -

جوع - بالضم گرسنگی از منتخب -

جوامع - جمع جامع و مجازاً بمعنی تمام و همه -

جواهر تسعه - گاهی مراد از نه فلک باشد و گاهی عبارت از نه جوهر باشد که بهندی نورتن گویند و آنها این است لعل و مروارید و الماس و زمرد و یاقوت و فیروزه و مرجان و نیلم و عقیق و بعضی بجای عقیق لهسنیا را شمارند و سوای اینها چند جواهر دیگر نیز اند -

جوف - بالفتح شکم و اندرون هر چیز و جای خالی که درمیان چیزی باشد و بالضم نوعی از ماهی از منتخب و کشف -

جوالق - بضم جیم و کسر لام معرب گوال که بمعنی جوال است بلکه جوال هم معرب گوال است از رسالهٔ معربات و رشیدی -

جوزق - بفتح جیم و بفتح زای معجمه غوزه پنبه قبل از شگفتن و مانند آن معرب گوزه و همین است بهرات از منتخب -

جوق - بالضم و واو معروف بمعنی فوج و گروه مردم و گروه مرغان و گروه جن و این لفظ ترکی است از لغات ترکی نوشته شده و در فرهنگ فخر قواس و شیرخانی بواو مجهول نوشته و در منتخب و بهار عجم و کشف بالفتح ظاهر او در صورت فتح معرب است چراکه در منتخب لفظ ترکی و فارسی بے تعریب نیامده و لفظیکه در و جیم و قاف باشد در کلام عرب نیاید مگر آنکه معرب باشد و در مصطلحات نوشته که جوق بالضم بمعنی گروه و در اصل لفظ ترکی است و بجیم فارسی بمعنی چوبیکه بر گردن گاو و گردون و قلبه و چرخ بندند -

جوسق - بفتح اول و سین مهمله مفتوح معرب کوشک از رسالهٔ معربات و سروری و برهان -

جوسنگ - مقدار جو از لطائف -

جوال - بضم اول چیزی که دران غله پر کرده بر خر و یابو نهند و بمعنی ولق و نوعی از پارچه درشت که درویشان پوشند نیز آمده از مدار و جهانگیری و موید و بهار عجم و کشف و بعضی جوال را بمعنی بدن و جسم نوشته شعر نظامی لبسند آورده اند بیت هم از بهر مردی هم از بهر مال ✽ بکوشیم تا جان بود در جوال ✽ ظاهرا این مجاز است و لفظ جوال معرب گوال است و بفتح اول در عربی بمعنی گرد برگردیدن از منتخب -

جوهر فعال - بتشدید عین بمعنی عقل عاشر چه حکما گویند که سوای نه فرشته و هشت فلک همه عالم را بحکم حق تعالی عقل عاشر آفریده است -

جوهر اول - کنایه از جبرئیل علیه السلام یا قلم یا نور محمدی صلعم یا آدم علیه السلام و نزد حکما کنایه از عقل اول -

جوزماثل - ثمر دهتوره -

جول - بواو مجهول بیابان -

جو گندم - ریش که سیاه و سفید باشد از مصطلحات -

جوامع الکلم - بفتح کاف و کسر لام چند احادیث اند که هر یک ازانها با وجود اختصار الفاظ و عبارت مطالب کثیره را مشتمل است -

جوعان - بالفتح گرسنه از منتخب -

جون - بالفتح نام رود جمنا -

جوزن - بالفتح بمعنی ساحر و جادوگر چراکه معمول

ساحران است که هرچه افسون خوانده میزند از شرح سکندرنامه و برهان و سراج۔

جولستان۔ بالضم بواو مجهول بمعنی بیابان هموار و این لفظ ترکی است صحیح بجیم فارسی برای مصلحتی درینجا نوشته شد از لغات ترکی و برهان و رشیدی۔

جوشن۔ بالفتح و شین معجمه و نون بمعنی سینه و زره و نوعی از لباس جنگ که غیر زره است چه در زره تمام حلقه باشند و جوشن مرکب از حلقه‌ها و پارچه‌های آهن باشد از برهان و بهار عجم مگر در بهار عجم بالضم و بواو مجهول نوشته و در سراج نوشته که جوشن مرکب است از جوش و کلمه شن که برای نسبت باشد و لفظ جوش بمعنی حلقه بفتح و ضم اول هر دو درست و ازین عالم است روشن که مرکب از رو بمعنی رخ و شن که کلمه نسبت است و لفظ گلشن نیز ازین عالم غایتش در جوشن یک شین را بسبب اجتماع دو شین حذف کرده‌اند۔

جولان۔ بفتح اول و ثانی و ثالث مگر در فارسی بسکون واو مستعمل بمعنی دویدن و دوانیدن اسپ و گردشتن با لفظ زدن و دادن و کردن مستعمل و بالضم بمعنی بجری که در پای مجرمان و گنهگاران اندازند از بهار عجم و کنز و منتخب و زبدة الفوائد و فرهنگ حسینی۔

جونکسفن۔ نوعی از فال زدن است۔

جو۔ بالفتح و تشدید واو بمعنی فرقی که درمیان زمین و آسمان است و بمعنی باد نیز آمده بمناسبت آنکه باد درامو ضع همین است۔

جواهر دارو۔ نوعی از سرمه که بآن جواهرات حل کنند بغایت مقوی بصر است۔

جوده۔ بالفتح نیکی و نیک شدن و خوبی و بالضم دویدن و نیک رفتن اسپ از منتخب و شرح نصاب و کشف اگرچه تکرر تنای مدوره نوشتن حاجت نبود مگر بپاس خاطر بعضے کسان ناچار چنین کرد۔

جونه۔ بالضم و واو معروف و نون بمعنی عطردان و طبلهٔ عطار از منتخب و شرح نصاب۔

جوبه۔ دورباش دوشاخه۔

جوله۔ بالفتح و لام مفتوح و های ملفوظ نساج و سفید باف و عنکبوت از رشیدی و غیره۔

جولیده۔ بالضم بمعنی ژولیده و پریشان۔

جواهر مجرده۔ عقول عشره و آن نزد حکما ده فرشته اند۔

جوشن بیره۔ بیای موحده و یای معروف و رای مهمله طعامی است که از آرد و فطیر سازند و قیمه در ان ریزند از مصطلحات۔

جوان سنگدیده۔ بمعنی بهادر ریاضت کشیده از مصطلحات۔

جواله۔ بالفتح و تشدید واو چیزیکه بسیار گرد گردنده باشد و شعله جواله آنرا گویند که چوبی و رازگرفته بهر دو سر آن مشعل افروخته بسرعت تمام آنرا گردا گرد سر و پهلوی خود بگردانند۔

جودی۔ بالضم نام کوهی که کشتی نوح علیه السلام بوقت نزول طوفان بران قرار گرفته بود از سروری۔

جوفی۔ بالضم نوعی از ماهی از کشف۔

جولقی۔ بالفتح و لام مفتوح و کسر قاف بمعنی ژنده پوش و قلندر پشمینه پوش از برهان۔

جوحی۔ بالضم و حای مهمله مکسور نام مسخره که بغایت ظریف بود از مصطلحات

جوهری۔ طائفه الیست که حقتعالی را جواهر میگویند و طول و عرض و عمق او ثابت میکنند و نام شاعری۔

جوهر ثانی۔ عقل دوم از عقول عشره۔

جواری۔ بفتح اول و کسر رای مهمله بمعنی کنیزان و دختران و کشتیهای دریا و چیزهای جاری شونده جمع جاریه از کشف و غیر آن۔

جوان و جوانی هر دو بالضم از شکرستان و مدار و بهار عجم بالفتح نوشته

جوز هندی۔ بمعنی مغز ناریل۔

جوز خراسانی۔ اخروت

جوزی۔ بالفتح منسوب بجوزه که نام قریه است منسوب است بآن عالمی بزرگ محدث۔

جولانی۔ پیپا کشرابی از مصطلحات و بهار عجم۔

فصل جیم مع ها

جهل مرکب۔ اعتقاد داشتن بر ماهیت چیزے بطوریکه داشتن او بخلاف ماهیت آن چیز باشد از بحر الجواهر چنانچه کسے پاره از زیبر البقره داند و جهل بسیط عدم فهم حقیقت چیزی را مطلقا چنانچه نداستن دوم این دو بار آن چیز را که بدان نبات سرخ را از رنگ سرخ و سفید۔

جهالت۔ بفتح نه بکسر از کشف و صراح۔

جهت۔ بکسر اول و فتح ثانی بمعنی طرف و جانب و بمعنی برای و سبب نیز مستعمل ملا اول در شرح دیوان حافظ نوشته هرگاه که لفظ جهت مراد ف طرف و جانب باشد بتاکید ورا از نویسند و وقتی که لفظ جهت مرادف کلمه برای و سبب باشد بتا می گرد و هر قوم نماید۔

جهد۔ بالضم و بالفتح بمعنی طاقت و کوشش و بالفتح رنج و مشقت از منتخب و صراح و مترجمی و ترجمه مقامات حریری و لطائف و در کنز بفتح کوشیدن و بالضم طاقت۔

جهد جهید۔ بفتح هر دو جیم کوشش بسیار کوشش کرده شده۔

جهاد۔ بالکسر اول با کفار کارزار کردن از منتخب۔

جهر۔ بالفتح آشکارا کردن آواز بلند کردن و خواندن از منتخب و کنز۔

جهار۔ بکسر آشکارا شدن از منتخب۔

جهاد اکبر۔ ریاضت فقر و نفس کشی و زهد۔

جهاد اصغر۔ باصطلاح صوفیان جنگ کردن با کافران

جهیز۔ بکسر تین و یای مجهول و زای معجمه آلهٔ جهاز بمعنی ساختگی اسباب و رخت برای دختر و مرده و زرقمار از لطائف و بهار عجم و مصطلحات۔

جهاز۔ بفتح کشتی بزرگ و فرج و پالان شتر و بکسر اسباب عروس و اسباب میت و مسافر از مزیل و منتخب و بحر الجواهر

جهد المقل۔ بضم میم و کسر قاف کوشش درویش و سعی اندک از لطائف۔

جهل۔ بالفتح نادانی و نادانستن و بالکسر خطا است از صراح و کشف و منتخب۔

جهول - بفتح سخت نادان از منتخب -

جهنم - بفتح نون مشدده نه بضم آن بمعنی چاه عمیق و نام دوزخ از منتخب و منتهی الارب و کشف و مدار -

جهانیدن - بکسر اول معروف است -

جهان - بکسر جهنده و جهان بمعنی عالم نیز بکسر جیم است چون از بسکه ناپایدار و بی ثبات است گویا که جهنده است از کشف و لطائف و خیابان و در بهار عجم و موید بفتح و کسره بمعنی روزگار و بعضی گویند که جهان در اصل گهان بود مخفف گاهان مرکب از گه بمعنی وقت و الف و نون نسبت چون موجودات ارضی را با وقات و ازمن تعلق تمام است لهذا بجهت تشبیه آن حروف اول گهان را بجیم بدل کرده جهان گفتند -

جهودانه - پارچهٔ زرد که جهودان بر دوش دارند و آن را علامت دانند از لطائف -

جهله - بفتح اول و دوم و سوم جمع جاهل است -

جهودی - بفتح جیم و ضم ها یک شخص از قوم جهود که کفار موسائی هستند و این مفرس یهود است حرف یا درین لفظ برای وحدت است و یهود یا جمع الست -

فصل جیم عربی مع یای تحتانی

جیب - بالفتح گریبان و پیرهن سینه و دل از منتخب و مجازاً بمعنی کیسه که زیر گریبان میدوختند حالا بر کیسه و دامن اطلاق کنند و این مجاز در مجاز است چنانکه فتیله شمعی را شمع گفتن و باصطلاح علم هیئت و هندسه جیب عبارت از نصف وتر بمقابله نصف قوس صورتش این است -

جیاب - بالکسر جمع جیب خلاف القیاس زیرا که قول بالفتح را که اجوف یائی باشد جمع بروزن فعال نمی آید -

جیاد - بالفتح و یای مشدد و مکسور بمعنی خوب سره و نیک و بکسر اول و سکون ثانی بمعنی گردن و عنق از منتخب -

جیاد - بکسر اول و تخفیف یا جمع جید که بمعنی سره و نیک است و بمعنی اسپان تیز رفتار در نیصورت جمع جواد است که بمعنی اسپ تیز رفتار باشد و بمعنی گردنها درین صورت جمع جید است بروزن عید که بمعنی گردن باشد -

جیش - بالفتح لشکر و جوشیدن دیگ و شوریدن دل از صراح و کنز -

جیوش - بضمتین لشکرها جمع جیش از کنز -

جیف - بکسر اول و فتح دوم جمع جیفه که بمعنی حیوان مرده بو گرفته است از صراح -

جیپال - بالفتح نام یکی از راجهای هند که سلطان محمود برو غالب آمده گاهی بمعنی مطلق بادشاه استعمال کنند -

جیتیل - بالکسر یای معروف و فتح تای فوقانی نوعی از سیم مسکوک و این لفظ هندیست و بعضی نوشته که بمعنی دام است که بیست و پنجم حصه فلس باشد -

جیم - این حرف بتای فوقانی و برای عربی و فارسی و بشین معجمه و بکاف فارسی بدل شود و جیم فارسی در تعریب بصاد مهمله بدل شود و بشین معجمه در فارسی و بیای تحتانی چون مورچانه و موریانه بمعنی زنگ آهن - و گاهی زائد هم آید چون لفج و لنج بمعنی لب -

جیحون - بفتح رودیست میان خراسان و ماوراء النهر نزدیک بلخ از منتخب و کنز -

جیران - بالکسر همسایگان جمع جار است که بمعنی همسایه باشد از کنز -

جیلان - بالکسر نام ملکی است و دهی است نزدیک بغداد و آنرا جیل نیز گویند کذا فی المنتخب -

جیوه - بالکسر و یای معروف بمعنی سیماب از برهان و لطائف -

جیغه - بیای معروف و غین معجمه زیوریست مرصع که آنرا بر سر دستار زنند از چراغ هدایت -

جیغه جیغه - چیزے بسازند که باسوده طلق یعنی ابرک که آنرا ابرق نیز گویند آمیخته زنان ولایت بر پیشانی و ابرو چسپانند مثل مقیس ریزه چنانچه جلال اسیر گوید خرد کرده جیغه جیغه ابروسا ؛ داده عرض جوهر هوا ؛ از چراغ هدایت -

جیفه - بالکسر حیوان مردار بو گرفته از منتخب و لطائف و کنز -

جیره - بروزن تیره طعام راتبه از چراغ هدایت -

جیبه - بالکسر و یای مجهول و بای موحده بمعنی تکبر و این لفظ ترکیست از لغات ترکی و در بهار عجم نوشته که جبه بالفتح در ترکی زره را گویند -

جیے - بالفتح نام پرگنه از ملک صفاهان از شرح خاقانی -

باب جیم فارسی

فصل جیم فارسی مع الف

چاروا - بمعنی چارپایه از برهان -

چارضرب - نوعی از اشغال صوفیان و نوعے از نوازش ساز که بهندی چوتالا گویند و در مصطلحات نوشته که چارضرب کنایه از تراشیدن موی ریش و بروت و ابرو که بعضی قلندران کنند -

چارمذهب - حنفی سافعی مالکی حنبلی -

چارقب - نوعی از لباس و این لفظ ترکی است -

چارسبب - علل اربعه یعنی علت مادی و علت فاعلی و علت صوری و علت غائی -

چارم اصطرلاب - کنایه از قرآن مجید زیرا که کتاب چهارم است بعد از توریت و انجیل و زبور -

چاشت - یک پهر روز برآمده و طعام آنوقت را نیز گویند از برهان -

چارده روایت - مراد از چارده روایت شاگردان هفت امام قرارت است چرا که هر امام را دو دو شاگرد اند -

چاچ - بهر دو جیم فارسی نام شهری است از توران که تاشکند شهرت دارد و کمان خوب از انجا آرند و شاش معرب همین است از بهار عجم و سراج -

چارمیخ - نوعی از تعذیب که مجرم را بچهار میخ دست و پا بندند از برهان -

چارشاخ - نوعے از تعذیب از لطائف -

چار - مخفف چاره و از سراج -

چاغر- این لفظ بجیم عربی صحیح باشد بمعنی چینه دانهٔ مرغان که بعربی حوصله گویند-

چار تکبیر- کنایه از ترک چیزی است چه این کنایه است بنماز جنازه چراکه در نماز جنازه فقط تکبیر میباشد-

چارمغز- تخم درختی است از قسم میوه بفارسی گردگان و بهندی اکھروٹ گویند از برهان و سروری-

چارنفس- نفس اماره نفس لوامه نفس ملهمه نفس مطمئنه-

چاؤش- بشین معجمه بروزن طاوس لفظ ترکی است بمعنی نقیب لشکر و قافله و این در اصل بدو واو است واو اول را بهمزه بدل کرده اند و بدون همزه بضم واو بروزن پاسخ نیز آمده از برهان وغیره-

چالش- بکسر لام بمعنی حملهٔ جنگ از برهان-

چالیش- خرامیدن از لطائف-

چاش- بشین معجمه بمعنی خرمن از کاه پاک کرده شده از برهان و لغات ترکی-

چار بالش- مسند از برهان-

چارم عرض- بعضی نوشته اند که مجازاً بمعنی انسانیت چه انسان مرتبهٔ چهارم است از جسم مطلق و جسم نامی و حیوان-

چامغ- بفتح میم و غین معجمه چاه عمیق از لطائف-

چاق- ترکی است بمعنی سطبر و قوی و بمعنی چست و تندرست و تازه از برهان و چراغ هدایت و لغات ترکی-

چارق- بضم رای مهمله نوعی از کفش صحرائیان این لفظ ترکی است از لطائف و سراج و مصطلحات-

چارطاق- نوعی از خیمهٔ چهار گوشه که بهند راوٹی گویند از رشیدی و سروری و لطائف و برهان و سراج-

چابک- بضم بای موحده چست و چالاک و جلد و تازیانه از برهان و بهار عجم و سراج و سروری-

چالیک- بیای معروف و کاف عربی نام بازی اطفال که بهندی گلی ڈنڈا گویند از برهان-

چاربرگ- نام گلی است و نزد بعضی لالهٔ کوهی-

چاردانگ- کنایه از چیزی که نسبت امثال خود چند باشد چه دینار شش دانگ میباشد و دانگ ششم حصهٔ دینار است پس چهار دانگ به نسبت دو دانگ زائد میباشد و لفظ چهار دانگ که گاهی در صفت هندوستان واقع میگردد و بنا بر آنست که چون عرض و طول هندوستان سوای ارض از اکثر بلاد عالم زائد است یا آنکه آبادی و تحصیل زر هندوستان به نسبت تحصیل دیگر بلاد عالم بیشتر است پس ازین سبب تمام عالم را یک دینار فرض کردند و هندوستان را ازان بمنزلهٔ چهار دانگ شمردند یا آنکه هندوستان در چهار اقلیم واقع است چنانکه در نقشهٔ ربع مسکون ظاهر است در فصل های مع الفا-

چال- اسپیکه مویش سرخ و سپید درهم آمیخته باشد و بمعنی مغاک و چاه چراکه های هوز بلام بدل میشود و در اوقات و بمعنی مرغیکه آنرا کبک گویند از رشیدی و برهان-

چارمنزل- شریعت طریقت معرفت حقیقت-

چارمرغ خلیل- کبوتر و زاغ و خروس و طاؤس حضرت خلیل بموجب امر حق تعالی گوشت هر یک ازان چهار بر سر کوهی نهاده باز بسوی خود طلب فرمود آنها زنده شده حاضر آمدند و در قرآن مجید بطور مذکور اشارت است بدانکه کبوتر کنایه از الفت خلق و از خروس شهوت و از زاغ حرص مال و از طاؤس زیب و آرایش ظاهری یعنی هر چهار صفات ترک کن-

چارخم- بفتح خای معجمه فنی است از کشتی و بمعنی کمال کشیده شدن کمان و نوعی از کمان خمدار از مصطلحات و چراغ هدایت-

چامیدن- شاشیدن از برهان-

چامین- بول و غائط از برهان-

چاویدن- فریاد کردن گنجشک را گویند از برهان و بمعنی خائیدن نیز از بهار عجم مستفاد میشود-

چاکران- بکسر کاف عربی مرکب است از چاک و ران

این کنایه است از فرج یا از و بر از لطائف-

چار تکبیر زدن- بمعنی ترک کلی و این کنایه از نماز جنازه است چراکه در نماز جنازه چهار تکبیر میشود از مدار و برهان-

چار طاق افگن- فراش از مدار-

چار زبان- کنایه از بسیارگوی و کثیر الکلام-

چار میخ شدن- کمال محکم شدن نیز نوعی از تعذیب مجرمان که در از بر زمین انداخته بچار میخ دست و پا بندند-

چار خوان- چهار جوی بهشت یا نیل و فرات و دجله و جیحون-

چار طوفان- عبارت از طوفان آب بر قوم نوح علیه السلام رسیده و طوفان باد بر قوم هود علیه السلام و طوفان آتش بر قوم لوط علیه السلام و طوفان خاک بر قوم صالح علیه السلام و بعضی نوشته که چار طوفان کنایه از جهل که ضد حکمت ست دوم جبن که ضد شجاعت است سوم حرص که ضد عفت است چهارم جور که ضد عدالت است-

چار کان- عبارت از کان آتشی که گوگرد و نوشادر کانی ازان برآید و بعضی نوشته که کنایه از کان لعل و یاقوت دوم کان آبی که مروارید و مرجان ازدست سوم کان بادی که نباتات قیمتی ازان خیزد و چهارم کان خاکی که الماس و زر و نقره ازان پیدا شود-

چار ارکان- اربعه عناصر-

چاره کن- ظالم و مکار-

چاه نسیان- چاه خراب و بے آب-

چاه ستاره جو- نوعی از رصد است که بعمق شصت گز چاهے کاوند و بالای آن پای بر آرند شصت گز بلند و آنرا مشبک ساخته نشینند و کیفیت نجوم و افلاک دریابند از مصطلحات-

چارسو- بازاریکه بهر چار طرف رسته و دکانها دارد بمعنی راه کلان که دران چار راه مجتمع شده باشد-

چهارگاه- نام شعبه از موسیقی و کنایه باشد از کالبد عنصری که مرکب از اربعه عناصر است-

چار آیینه — نوعی از لباس جنگ که چهار تختهٔ از آهن ساخته و در نباتهٔ با مخمل گرفته گرد پشت و سینه کشند۔

چارشانه۔ تنومند و قوی هیکل و فربه و ناموزون قد بد اندام از سراج و چراغ هدایت۔

چاقنده۔ در ترکی بمعنی در وقت چرا که چاق بمعنے وقت و هنگام و نون زائده و دہ بمعنی در۔

چارموجه۔ بمعنے گرداب۔

چارپاره۔ نوعے از رقص و نام سازیکه چهار وصل دارد از شرح خاقانی۔

چارگامه — بکاف فارسی اسپ تیز رفتار۔

چانه — بنون گرداگرد بان و بمعنے فک اسفل نیز نوشته اند و آن استخوان زنخ باشد۔ از سراج۔

چاره۔ علاج و تدبیر و مکر و فریب۔

چاشنی۔ اندک چیزی از شراب و طعام و بمعنی نمودار و مزه و شیرینی و چیزے اندک بقدر چشیدن باشد و قدرے حلاوت از بہار عجم و شرح سکندرنامه از خان آرزو و برهان و سراج و مدار۔

چاره جوی بهشتی — یکے از آب دوم از شیر سوم از خمر چهارم از عسل و بعضے نوشته که کنایه از جیحون سیحون و نیل فرات۔

چاپلوسی — چرب زبانی و خوشامد۔

چاچی — هر چیز منسوب بچاچ عموماً و کمان خصوصاً و چاچ شهریست از توران۔

چابکی — بضم بای موحده اسپ تیز رفتار از رشیدے۔

چاو چاوی — بجیم فارسی نام دوای ست و کسانیکه چاه گویند غلط است از برهان۔

چار بیستی — نام منصب که از طرف بادشاه باشد۔

فصل جیم فارسی مع بای فارسی

چپ انداز — کسیکه تیر بازگشتی زند از شروح سکندرنامه و در مصطلحات بمعنے مکار و حیال۔

چپقلش — بفتح اول و سکون بای فارسی و ضم قاف و فتح لام و شین معجمه جنگ شمشیر را گویند از لغات ترکی۔

چپ دادن — ترک کردن از مصطلحات

چپ رفتن و چپ دادن بمعنی مخالفت کردن از مصطلحات

چپچلیه — بفتح اول و سکون بای فارسی لیشتهٔ بلند یا کوه پارهٔ برف که کودکان بسر بر آن نشسته از بالا به نشیب بلغزند۔

چپاتی — نان تنک فطیری منسوب بچپات که در فارسی ملیا نچه را گویند چون ضرب دست به نسبت کلیچه نیاوره میخواهد لهذا چپاتی گفتند از برهان وغیره۔

فصل جیم فارسی مع تای فوقانی

چتر زدن — در زر شیت کشتی گیران که بر روے هر دو دست استاده شده هر دو پا را جفت کرده بگردش در آیند از شرح گل کشتی۔

فصل جیم فارسی مع خای معجمه

چخیدن — کوشیدن و ستیزه کردن از برهان و جهانگیری و در لطائف تند دم زدن و خود را بهم کشیدن بوقت جماع از خوشی۔

فصل جیم فارسی مع رای مهمله

چرخ قبا — مراد از دور دامن قبا یا چرخ چیست از اطلس ست و چرخ قبا باضافت مقلوب بمعنے قبای اطلس باشد از شرح قران السعدین۔

چرا — بفتح اول بمعنے چریدن و چراگاه و بکسر اول بمعنے برائے چه زیرا که این لفظ مرکب است از کلمهٔ چه که برائے استفهام ست و از لفظ را که بمعنے برائے باشد و صاحب مؤید و کشف و لطائف و برهان و ابراهیمی و دیگر محققان بکسر اول تحقیق کرده نوشته اند و سراج الدین علیخان آرزو در چراغ هدایت و خیابان نوشته که لفظ چرا موافق قاعده مکسور ست مگر چون صاحب رشیدی وغیره بفتح نوشته اند لهجهٔ دیگران و زبان قوم مخصوص ست پس باین معنی بفتح هم غلط نباشد اگر مخالف قیاس و محاورهٔ بعض مردم است و در سراج نوشته که چرا بکسر اول بمعنی برای چه لهجهٔ عراقیان ست و لهجهٔ دیگران بفتح اول و قیاس مؤلف مطابق عراقیان است۔

چرخاب — گرداب از مصطلحات۔

چرخ — بالفتح هر چیز که گرد و مدور و گردان باشد و آلتی ست که گره کلاتان را که آوند گلے بران میبازند و دولابیکه بر چاه استاده کنند و بمعنے آسمان و دور دامن قبا وغیره و نوعے از جامه از ابریشم و بعضے کو نوعے از اطلس که آنرا اطلس چرخی نامند و بمعنے رقص نیز آمده و گردیدن و بمعنے گریبان پیراهن و بمعنے کمان سخت و نام وهی از برهان و شرح قران السعدین و سراج و لطائف۔

چرخ بدن دارد — ای ویدن دارد از مصطلحات۔

چرب آخور — کسیکه روزگار بناز و نعمت گزارد و بمعنے فراخی وجه معاش از مصطلحات و شرح خاقانی۔

چرزه — بالفتح و در آخر زای معجمه نام طائر گوشت آن حلال است از برهان و سراج۔

چرخ انداز — کمانداریکه تیرانداز باشد از برهان و رشیدی۔

چراغ مدور — عبارت از چراغ بیفروغ و هم کنایه از آفتاب از مصطلحات۔

چرکس — بفتح اول و فتح کاف عربی در ترک قومیست از کفار۔

چراغ — صاحب مؤید بکسر نوشته و در مدار و برهان بفتح تحقیق نموده صاحب بهار عجم نوشته که برائے چراغ افروختن لفظ افروختن و برکردن و گرفتن و سوختن و روشن کردن و برائے اطفاء چراغ لفظ نشاندن و کشتن و خاموش کردن و گل کردن مستعمل لفظ چراغ بفتح اول بمعنے چریدن نیست آمده و بزیادت غین معجمه۔

چرغ — بالفتح و غین معجمه طائر شکاریست نوعے از شکره از مؤید و برهان و سراج۔

چرخ فلک — عبارت از عرش۔

چرک - بالکسر ریم که از زخم برآید بهندی آن را پیپ گویند و بمعنی چیز تیره که بر بدن و جامه پیدا شود بهندی میل گویند و کثافت آهن وغیره که در آتش جدا میشود از برهان -

چربک - بالفتح و بای موحده مفتوح بمعنی چربه نقاشان بمعنی نان تنک که بروغن بریان کنند بهندی پوری گویند و بمعنی سرشیر که بهندی ملائی گویند و بضم بمعنی دروغ و خوشامد و بمعنی طنز و تمسخر و بمعنی خجلت و بمعنی چیستان که بعربی لغز گویند و بهندی پهیلی نامند از لطائف -

چراغ از چشم پریدن - کنایه از صدمهٔ شدید بدماغ رسیدن چه درچنین حال در چشم مثل لمعهٔ برق متخیل میگردد -

چراغان - نوعی از تعذیب که سرگنهگاران راچند جا زخم زده بهر زخم یک فتیلهٔ افروخته میگذارند از مصطلحات

چربیدن - غالب آمدن و افزون آمدن -

چرخ کمان - بمعنی حلقهٔ کمان -

چرمدان - بالفتح بمعنی کیسه از لطائف -

چرخگی زدن - چرخ زدن و رقص کردن کشتی گیران در مقام غالب آمدن بر حریف از مصطلحات -

چرازن - بفتح اول بمعنی چرنده -

چرغواره - قندیل و چراغدان -

چربه - بالفتح کاغذ باریک قدری چرب کرده با پوست آهو که نقاشان آنرا بر تصویر و نقش دیگر نهاده نقل آن بردارند از چراغ هدایت و برهان و لطائف

چرده - بالفتح بمعنی رنگ مگر این لفظ با لفظ سیاه مستعمل میشود از مؤید و در برهان و رشیدی و سراج و جهانگیری رنگ و پوست روی آدمی و بجیم عربی خطاست

چرزه - بالفتح و حرف ثالث زای معجمه بمعنی پوست آدمی و حیوان تر برهان و کشف -

چرته - بمعنی رنگ و پوست آدمی از رشیدی و رسالهٔ عبدالواسع و برهان و ضبط حرکت اول کسی نکرده و غالباً بالفتح باشد بقیاس چرده -

چرخی - جنسی از جامهٔ ابریشمی از کشف -

چراغ آسمانی - برق از مصطلحات

چرخگی - بالفتح و یای معروف چرخ زدن و رقص کردن کشتی گیران بوقت غالب آمدن بر حریف و بعضی گویند که نام ورزشی ست که چرخ زنان بعمل آرند

چرخچی - فوج هراول از مصطلحات -

فصل جیم فارسی مع سین مهمله

چسته خوار - کسیکه اطعمهٔ مرغوب بی تلاش روزی او شود چراکه چسته چیز خوردنی ست از مصطلحات -

چس - بالضم گوز بی صدا از مصطلحات -

چسته - بالفتح و سین و تای فوقانی چیزی باشد از پوست اسپ و خر و شتر از برهان و بالضم شیردان گوسپند وغیره و آن معدهٔ اولین از هر دو معدهٔ حیوانات سبزه خوار از سراج و در رشیدی بالفتح بمعنی کفل و سرین و ران حیوانات نوشته -

فصل جیم فارسی مع شین معجمه

چشمداشت - توقع و امید -

چشت - بالکسر نام موضع -

چشم زد - بفتح زای معجمه و دال بمعنی طرفة العین که بهندی پل گویند و بمعنی اشاره کردن از چشم و چشم و زخم زدن و بمعنی هراسیدن -

چشم بند - افسون خواب بندی از چراغ هدایت -

چشم شور - چشم بد که زود اثر کند از مصطلحات -

چشمهٔ خضر - چشمهٔ آب حیات -

چشمهٔ شاپور - بدانکه شاپور نام شهریست از مضافات ارمن که دران چشمهٔ از الماس و دیگر جواهرات مرصع ساخته اند که درخشندگی او پا لغز نظر ست از شرح قصائد عرفی و در مصطلحات نوشته که چشمهٔ شاپور چشمه مشهور ست که شاپور بدست کاری هنروران در زمین ارمن از سنگ تراشیده و آنچنان صفا دارد که نظر بران نمی ایستد -

چشم خروس - دانه باشد سرخ رنگ و سرش سیاه بهندی گهنگچی گویند از رشیدی و جهانگیری و سراج و برهان -

چش - بالفتح مخفف چشم از برهان -

چشم و چراغ - کنایه از سبب بینائی و سرمایهٔ بصارت -

چشم زاغ - بیحیا از مصطلحات -

چشمک - اشارهٔ چشم بسوی کسی بسبیل اخفا از برهان وغیره

چشم بلبل - نوعی از قماش که آنرا بلبل چشم گویند از چراغ هدایت -

چشم - معروف و کنایه از قبول مسؤل و بمعنی امید و توقع و بمعنی چشم زخم و دانهٔ سیاه که آنرا چاکسو گویند از مصطلحات و چراغ هدایت -

چشم زخم - آزار و نقصان که از اثر نظر بد بکسی رسد از سراج و برهان -

چشم رسیدن - اثر نظر بد رسیدن از برهان -

چشم سیاه کردن - حسد کردن و رغبت کردن و طمع داشتن و روشن کردن چشم از رشیدی و برهان و مصطلحات -

چشم سرخ کردن - بمعنی طمع داشتن و بمعنی عاشق شدن و بمعنی خشمگین شدن -

چشم بندان - ساحران -

چشم را آب دادن - کنایه از تماشا کردن و دیدن چیز مرغوب از چهار شربت و برهان و سراج و بهار عجم -

چشم آب دادن - تماشا کردن از مصطلحات -

چشم گرم کردن - نظاره کردن و نیز کنایه از بیداری -

چشم زرد داشتن - حیا و آزرم داشتن از مصطلحات -

چشم بی آب داشتن - بیحیا بودن از مصطلحات -

چشم کردن - چشم زخم رسانیدن -

چشمها دیدن - کنایه از تجربهٔ بسیار از مصطلحات -

چشم دریده - بمعنی شوخ و بیحیا از مصطلحات -

چشم سیاه - اطلاق در تعریف چشم معشوق است و چون نسبت بخود کنند مراد چشم بی نور باشد یعنی از لفظ سیاه

تیره مراد دارند۔

چشم فرنگی - مراد از عینک۔

چشم حسکی بکسر حای مهمله وتشدید سین مهمله عبارت از چشم ظاهری

چشم روشنی - بمعنے مبارکباد از مصطلحات

فصل جیم فارسی مع غین معجمه

چغد - بالضم طائریست منحوس کوچکتر از بوم آن قسمے ست از بوم وکنگرهٔ قصر از لطائف تحفة السعادت وبرهان۔

چغر - بالفتح وزای معجمه بمعنے غوک وجر لستہ را گویند که وهانش بستہ نشود واندرون آن حیوک جمع از شرح نصاب ودر برهان بالضم ست وبالفتح نیز۔

چغ - بالفتح چوبیکه در حفرات گردانند بهندی ریٹی گویند وبالضم چوبیکه بر گردن گاو نهند بهندے جوا نامند از برهان۔

چغوک - بالفتح سرخاب از سراج اللغات ودر برهان بمعنی گنجشک

چغل - بضمتین بمعنے غماز از لغات ترکی۔

چغیدن - کشیدن ودم زدن از برهان۔

چغرشته - بالفتح ریسمان بردوک پیچیده که بهندے پینڈیا گویند از برهان۔

چغانه بفتح وضین معجمه ونون نام سازیست وآن چوبے باشد مانند مشته نداقان که سر آنرا اشگافته جلاجل چند دران تعبیه کنند واصول بدان نگاهدارند ونام از پرده موسیقے از رشیدے ومؤید وجهانگیری وسراج ومدار وکشف وبرهان۔

فصل جیم فارسی مع فا

چفت - بالضم حسیت وفربه وبفتح و بالفتح چوب بند باشد مربع گاهی شاخهای انگور بران میدارند بهندے ٹٹی گویند از برهان ورشیدی وسراج ولطائف۔

چفیدن وچفسیدن - بمعنے چسپیدن از برهان

چفته - بالفتح بمعنے خمیده وکج وبمعنے باج وبمعنے سرگوسفند وبمعنے تهمت وبرابر از لطائف

فصل جیم فارسی مع قاف

چقاچاق - آواز تیغ وتبر وجز آن که ببدن انسان درخورد واین لفظ مطابق المعنی ترکی است۔

چقماق - بالفتح آهنے ست که بر سنگ زده آتش بر آورند وبمعنے طعنه وسرزنش از مصطلحات۔

فصل جیم فارسی مع کاف

چکمه میرحاج - بفتح اول وکسر میم دوم چکمه در ترکے موزه ومرحاج مخفف میرحاج که قافله سالار حاجیان باشد ومیرحاج لقب شخصے بوده است که پاهاے گنده وطولانے داشت موزهٔ او اکثر پاره پاره میشد ودر لوطیان این مثل مقرر شد که حریف را گویند که از پنجا برو وگرنه گوشت را چکمه میرحاج کنم۔

چکاد - بفتح اول وکاف عربی ودال مهمله بمعنے پیشانی از برهان وسراج۔

چکس بفتحتین وسین مهمله نشیمن باز وجره وباشه از سراج اللغات ودر رشیدے بضمتین چوبیکه باز وباشه را بران نشانند ودر برهان وجهانگیرے بفتحتین وشین معجمه۔

چکش - بفتح اول وضم کاف وشین معجمه دست افزاریست آهنگران را که بدان آهن را بکوبند بعربے مطرقه از سراج ودر مصطلحات نوشته چکش بفتح وشین معجمه نشستگاه باز وجره وبلبل بهندے اڈا گویند ونیز دست افزاریست آهنگران را که آهن را بدان کوبند وبمعنے ترکیست۔

چگلمش - بکسر اول وسکون کاف فارسی وفتح لام وکسر میم وشین معجمه در ترکے نرجم کشیده باشد۔

چکاوک - بفتح اول وچهارم وبهر دو کاف عربے مرغلیست از گنجشک اندک بزرگ وخوش آواز وتاج بر سر دارد وبهندی چنڈول گویند ودر جواهر الحروف نوشته که پرنده است از گنجشک بزرگتر وخوش آواز که بهندوستان آنرا جل گویند بفتح جیم عربے وبعربے

قبره نامند وشارح نصاب بمعنے کبک نیز نوشته ونیز نام نوائے از موسیقے وبعضے بمعنے سرخاب که بهندی آنرا چکوی وچکوا گویند گمان برده اند بمناسبت تلفظیکه میان چکاوک وچکوا ست واین خطا ست از رشیدے وبرهان سراج۔

چک - بالفتح وکاف عربی بمعنی قباله وحد چیزے وزمین وباغ وبیعنامه ومنشور ودستهٔ ندافت وچوبی باشد پنجشاخه که خرمن کوفته را بدان سیکردانند وبمعنے برات ووظیفه ومخفف چکیدن از شرح وبرهان وسروری وسراج وجهانگیری وکشف ومؤید۔

چگل - بکسر تین وکاف فارسی شهریست بترکستان حسن خیز از برهان وسروری ومدار ورشیدے ومؤید ودر جهانگیرے بفتح اول وکسر ثانی ست۔

چلیدن - بکسر معنی آن معروف ست از کشف۔

چکان - بکسر بمعنی چکیده مشتق از چکیدن از مدار وکشف۔

چکین - بکسر تین وکاف عربی قوئی از کشیده که از ابریشم الوان که جامه وغیره نقش کنند از رشیدی ومدار وبرهان وکشف۔

چکره - بالفتح وکاف عربی بمعنی شیعنی آبیکه قطره چکد از لطائف وبرهان۔

چکمه - بالفتح در ترکی موزه را گویند۔

چک وچانه - چک زنک اسفل زنخ وچانه ذقن کنایه قابلیت واستعداد از مصطلحات۔

چکسه - بالفتح وسین مهمله پارچه کاغذ یا برگ درخت که دران دوا بسته پیچیده باشند بهندے آنرا پڑیا گویند از رشیدے۔

فصل جیم فارسی مع لام

چلیپا - بفتح اول وکسر لام ویاے معروف وبای فارسی چوب چهار گوشه بصورت دارے که نصاری حضرت عیسی علیه السلام را بزعم خود بران دار کشیده بودند شکلش این ست صلیب معرب همین چلیپاست از رشیدی وبرهان ومجازاً بمعنے کجدار

وپرخم باشد و در کشف مسطورست که نصاری آنرا
بربالای بندند و در سراج نوشته که چلیپا صلیب
نصاری ست و آن بشکل دار ست که باعتقاد ایشان
حضرت عیسے علیه السلام را بر آن دار کشیده اند و
ترسایان از طلا و نقره شکل آن ساخته بسبیل تبرک
در گردن آویزند تا احوال ایشان هردم یاد باشد
که در راه خدا این همه تصدیع کشیده اند۔

چلقب - بالکسر و قاف مفتوح و بائے موحده بمعنے جلته -

چلقد - بالکسر و قاف مفتوح بمعنے جلته -

چل - بالفتح امر از چلیدن و بمعنے رفتن و این مشترک
در فارسی و هندی و بکسر مخفف چهل که عدد معروفست
و بمعنے احمق و اینکه در هندستان شیخ چلی بزیادت
تحتانی شهرت دارد از ینجاست از سراج -

چلیدن - بالفتح مصدرست در فارسی و هندی
مشترک بمعنے رفتن و بمعنے رسیدن و سزاوار شدن
و لایق بودن از شرح گلگشتی -

چلستان - بروزن گلستان در ترکی درخت بی آب -

چلاو - بضم بمعنے خشکه برنج -

چلغوزه - بالکسر نام میوه که مغز تخم درخت چیڑ است
از جهانگیری و برهان و رشیدی و در موید
و مدار بفتح و در سراج بالکسر درخت صنوبر چون
غوزه آن بسیار ست چلغوزه نام کردند و مجازا
بار آنرا نیز گویند -

چلپاسه - بالفتح و بکسر جانوری شبیه بچرباک در سقف خانها
باشد بهندی چهپکلی گویند از سراج و برهان -

چلیپچی - بفتحتین و سکون بای فارسی و بعده
جیم فارسی بمعنے طشتیکه در آن دست شویند و
این ترکی ست مردم از ناواقفی چلمچی گویند از منتخب
ترکی نوشته شد و بعضے بکسر اول و فتح ثانی نوشته -

چلی - بکسرتین بمعنی احمق و بیعقلی از جهانگیری و مدار بضم
اول بمعنے نامردی نوشته -

فصل جیم فارسی مع میم

چمگردش - خرامش بهانه بچه از مصطلحات

چماق - بضم اول گرز آهنی شش پهلو و چوب دستی
سطبر که سر آن گره دار باشد و مجازاً بمعنے آلت تناسل از کشف
و مصطلحات و برهان و لغات ترکی و سراج -

چم - بالفتح خرام و رفتار ناز و پیچ و خم از برهان -

چمیدن بفتح خرامیدن و خمیدن از برهان -

چمان - بفتح بناز خرامان و برفتار از سبب ناز بهر
میل کننده از برهان و رشیدی و در لطائف بمعنی کرمهای
بول و غائط نیز نوشته -

چمن - در باغ مقامی خاص باشد که در انجا انواع گلها کارند
از مدار و سراج و در رشیدی چبوتره میان باغ که
چهار طرف آن کارند و یکے از اہل تحقیق نوشته که
چمن در اصل بمعنی جای خرام و رفتار است که گرد بر چهار
خیابان باغ سازند بعرف آنرا روش گویند بدلیل آنکه
چمن مرکبست که بمعنی چمیدن و خرام باشد و نون
که یکے از حروف نسبت ست و آنچه در بعض مقام
بمعنے خیابان باغ واقع شده مجاز است بلحاظ
مقارنت همدیگر -

چمین - بفتح بول و غائط از برهان و لطائف -

چمانه - بفتح کدوی منقش بصورت پیاله شراب که
در آن خورند و بمعنے خرامان و چمان و چمانه بزیادت
ها چنانکه روان و روانه از رشیدی و برهان و کشف -

چمچه - بالضم لفظ ترکی ست بمعنے قاشق و کفگیر کوچک -

چمی - بمعنی معنوی که مقابل صوری باشد از برهان -

فصل جیم فارسی مع نون

چند - عدد مجهول از سه تا نه و این لفظ گاهے بدلے
استفهام آید و گاهے برای خبر دادن بعد از لفظ
چند صیغه جمع آوردن در متاخرین رواج ندارد
از بهار عجم و مصطلحات وغیره -

چنار - بفتح درختے باشد در ولایت بسیار کلان گرد شاخ
بشکل پنجه انسان بس بهاراز و اگر باردو عمر هزار سال
رسد و بار ندارد و از موید و برهان و کشف و
مدار و بکسر خطاست -

چنبر - محیط دائره را گویند و بمعنے دف و حلقه و طوق
و بمعنے کمند و بمعنے فنید و بمعنے چرخ زدن از برهان -

چنگلوک - بالفتح کسیکه دست و پای کج و ناراست
شده باشد از لطائف -

چنگ - بالفتح پنجه دست و نام ساز و هر چیز که خمیده
باشد و کسانیکه لفظ چنگ را بمعنے پنجه بضم اول
خوانند خطاست از کشف و رشیدی و برهان
و جهانگیری و بهار عجم و مدار -

چنگال - بالفتح و کاف فارسی پنجه آدمی وغیره
از موید و بهار عجم و جهانگیری و مدار -

چنگل - بفتح اول و ضم کاف فارسی پنجه آدمی وغیره
از موید و برهان و جهانگیری و مدار -

چنداول - بالکسر و واو مضموم بمعنے ساقه فوج از
لغات ترکی و فوجے را گویند که برای حفاظت پس
لشکر می آید بخلاف هراول -

چندال - بالفتح فرومایه و بمعنے پاسبان نیز آمده
از چراغ هدایت -

چندان - بمعنے قدر معتدبه از مدار و مصطلحات

چنان - بضم و بعضے بکسر گویند کلمه اشارت بمعنے
مگر ضمه اقوی است چرا که در کلام اکثر قدما و بعضے
متاخرین چونان بواو دیده شده و این دلالت
صریح دارد که بضم اول است نه بکسر از چراغ هدایت

چنین - بضم اول در اصل چون این بود واو
والف را حذف کردند بجهت تخفیف چنین
شد چنانکه فردوسے دار در سلامت داشته
بیت منوچهره خندید و گفت انگهے
که چونین نگوید مگر ابلهی # و اکثر اشخاص هند و ولایت
بکسر چین گویند و جهش ظاهر نیکرد از شرح الشعرا

چنگیز خان - بکسر اول بادشاهی بود عظیم القدر کافر مذهب از ترکستان که در سنه پانصد و چهل و پنج بوجود آمده و هولاکو خان بن تولی خان بن چنگیز خان بغداد و اکثر امصار آن نواحی را در سنه ششصد و پنجاه و شش قتل نمود از نفائس الفنون و کشف و مدار -

چنگیز نژادان - اذبکان -

چنبر جهاندن - نیزه گردانیدن و بعضے نوشته که گرداگرد حریف اسپ دوانیدن -

چپاچپ - بفتح هر دو جیم فارسی بمعنی آواز تیر و تیغ یا چپ از پس ملے کا شبان ست از شرح خان آرزو -

چندان - بالفتح چوبیست خوشبودار و این بیشتر کسے باشند در هندی و فارسی صندل عرب همین ست -

چنویسمتین مخفف چون او از کشف و برهان و سراج -

چند مرده بمعنی قائم مقام چند مرد از مصطلحات -

چنگی - بالفتح چنگ نواز -

چنبر بازی - کنایه از چرخ زدن و رقص کردن -

چند مرده حلاجی - بمعنی موازنه چند حلاج چنانکه کسے برلاف زنی و خودستائی آید گویند ببینم چند مرده حلاجی چه از عهده چند منصور حلاج نواله برآید از مصطلحات -

فصل جیم فارسی مع واو

چوخا - بواو معروف و خای معجمه جامه پشمین کوتاه که نوعی از لباس فقراست لفظ ترکیست از رشیدی و سروری و برهان -

چوبیستی و چوبدست - بمعنی عصا که بهندی لاٹھی گویند -

چوگان رزم - کنایه از تیغ -

چوب گز - چوبیکه بدان پارچه و غیره پیمایش کنند -

چوب طراق - از طرف سلاطین شخصے در بارها معین و مامور باشد که هرکه از اطوار ادب برگردد او را چوب کاری کنند آن چوب را چوب طراق گویند از مصطلحات -

چوب محصل - چوبیکه در دست محصل باشد از مصطلحات

چوب تعلیم - چوبیکه معلم اطفال با دبان ادب کنند و بمعنی چوبیکه در دست اطفال نوآموز دهند تا به حروف گزار و اشکال آن محفوظ دارد از مصطلحات -

چوپان - بفتح اول و حرف سوم بای فارسی نگهبان -

چوشیدن - بروزن نوشیدن بمعنی مکیدن از برهان -

چوبک زن - مهتر پاسبانان و معمول آنست که چوبکے و تخته بدست گرفته شب میگردد و چوبک را بر تخته میزند تا از صدای آن دیگر پاسبانان بیدار شوند از سراج و بعضے بمعنی نقارچی نوشته اند -

چون - برای چند معنی آید اول چه وقت و قتیکه بمعنی وقتیکه حافظ فرماید بیت - خیال روے تو چون بگذرد بگلشن چشم ٭ دل از پے نظر آید بسوے روزن چشم ٭ و دوم برائے تشبیه که بمعنی مانند آید سوم برائے شرط چهارم برائے استفهام آید و بمعنی چگونه و پنجم بمعنی چرا نیز آید -

چولستان - بالضم و واو غیر ملفوظ بروزن گلستان در ترکے دشت بے آب را گویند از برهان و لغات ترکی -

چوخیدن - لغزیدن از برهان -

چوگان - مخفف چولگان که مرکبست از چول بمعنی خمیده و گان کلمه نسبت و صولجان معرب همین ست چون سر چوگان خمدار باشد لهذا باین اسم مسمی گشت از سراج -

چو - بواو مجهول حرف شرط ست و برائے تشبیه آید و برائے عطف هم آید -

چوتره - معروف و چوتره غلط ست و بعضے گویند که چوتره هندیست و چوتره فارسی از مؤید و رشیدی و برهان -

چوله - نام قوم از ترک -

چوگانی - اسپی که در چوگان بازی دود از مصطلحات -

چوبکے - چوبدار مصطلحات -

فصل جیم فارسی مع ها

چها - بکسر اول بمعنی چه بسیار -

چهار میخ حیات - کنایه از اربع عناصر -

چهار باد - صبا و دبور و شمال و جنوب صبا باد شرقی و دبور باد غربی از طرف مغرب وزد -

چه مه کرد که او ته خواهد کرد - سن این قریب خواهد آمد

چه مه کرد - یعنی چه حاصل کرد از مصطلحات -

چهار اقلیم هند - کنایه از تمام هند چرا که هندوستان در چهار اقلیم واقع ست -

چهار پیر - خلفای اربعه رضوان الله علیهم -

چهره پرداز - مصور -

چهره خیز - روشن و مجلا و مصفا -

چهار طبع - گرمی و سردی - و خشکی و تری -

چهار دانگ - تحقیق این لفظ در بیان لفظ چهار دانگ در فصل جیم فارسی مع الف گذشت -

چهره گردیدن و چهره شدن - حریف و مقابل شدن از چراغ هدایت -

چهار رکن - منار شامی و یمانی و عراقی و حجر اسود و این هر چهار از ارکان کعبه است -

چه مه کرد و ته کردن - جائے مستعمل کنند که شخصے متوجه کارے گردد از وے بزرگ تری هم لیاقت آن کار نداشته باشد مثال بادشاه چه مه کرد که وزیر ته خواهد کرد از چهار شربت -

چه بیژن - بکسر موحده و یاے مجهول و فتح زای معجمه چاهے که بیژن نام پهلوان را افراسیاب در آن قید کرده بود بسبب عاشق شدن بر منیژه نام دختر افراسیاب -

چهل تنان - گروهی از ابدال که حق تعالی عالم را بوجود ایشان قائم داده -

چه زهره - کنایه از محل هبوط زهره و آن برج سنبله است -

چهار تاره - نام ساز -

چهار گاه - نوعے از نغمه - از مدار

چهار موجه - بمعنی گرداب -

چهچهه - بالفتح آواز بلبل و مثله و این حکم کلمات اصوات دارد -

چه - این حرف برائے چند معنی آید اول برائے استفهام چنانکه چه میکنی دوم برای تعظیم چنانکه

مصرعہ چہ دلاورست دزدے کہ بکف چراغ دارد ۔ سوم برائے تحقیر۔ مصرعہ چہ باشد زبونے خراج آورے ۔ امثال دیگر مصرعہ من چہ باشم کہ بران خاطر عاطر گذرم ۔ چہارم برای کثرت مصرعہ چہ شبہا نشستم درین سیر گم ۔ پنجم براے تصغیر چنانکہ باغچہ و طاقچہ و سراچہ ششم براے علت چنانکہ ازانجا بر آمد چہ خوف دزدان بود مثال دیگر درین بیت چگونہ بر قدما اعتراض توانکرد چہ قدما ہرچہ گفتہ اند سند ست ہفتم براے تفصیل چنانکہ مصرعہ جہان یکسر چہ ارواح وچہ اجسام ۔ ہشتم مخفف چیز چنانکہ ہرچہ نباید دلبستگی را نشاید نہم براى تسویہ یعنے برابر شمردن دو چیز را کہ باہم مغائر اند چنانکہ بیت چہ مردانگی آید از رہزنان ۔ چہ مردان لشکر چہ خیل زنان ۔ دہم براے تسہیل چنانکہ مصرعہ چہ عمرے ست کو را بچندین خطر ۔ و باید دانست کہ مردم ایران کسرہ چہ را باشباع خوانند و ہندیان مجہول۔

چہرہ کشائی۔ بمعنے نقاشی و مصوری۔

چہ غمستی۔ بمعنے چہ غم بودی و این مرکبست از غم و است و یاے تمناے شرطیہ۔

فصل جیم فارسی مع یاے تحتانی

چیرہ دست۔ بمعنے غالب و سرکش۔

چیرہ بند۔ کسیکہ دستار رنگین و منقش بندد و باصطلاح ہندیان لولی کہ ہنوز بکر باشد۔

چیز مبیز۔ اندک و قلیل۔

چیز لیز۔ بہر دو کلمہ دریاے معروف و زاے معجمتین بمعنے بضاعت مزجات از لطائف۔

چیک چیک۔ آواز مرغان از لطائف۔

چیچک۔ بمعنی آبلہ لفظ ترکیست از سراج۔

چینہ دانہ۔ حوصلہ مرغان از برہان۔

چیلدو۔ بالکسر و یاے معروف و سکون لام و واو مجہول بمعنی انعام این لفظ ترکیست از لغات ترکے مگر در فارسے جلدو بکسر جیم عربے و سکون لام و واو معروف شہرت تمام دارد ظاہرا صفرس آنست۔

چیرہ۔ بالکسر و یای معروف بمعنے غالب و شجاع از چراغ ہدایت و برہان و در سروری بیای مجہول۔

چینہ۔ بالکسر رودۂ دیوار از برہان و دانہ کہ مرغان خورند۔

چیرہ دستی۔ غلبہ و سرکشی۔

چیچی۔ بیاى معروف لفظ ترکیست بمعنے دارندہ۔

باب حاى مہملہ

فصل حاى مہملہ مع الف

حاشا۔ بمعنے پناہ و بمعنے بعید ست وبا کسے دخالی و بمعنے مگر کہ کلمۂ استثنا ست و نام وادئی در آن نوعے از پود بینہ کوہی ست از مدار و کنز و کشف و برہان۔

حاجب۔ بکسر جیم و بای موحدہ بمعنے پردہ دار و دربان و چوبدار و بمعنے ابرو از لطائف و نوعے از ردیف ست کہ قبل از قافیہ واقع شود یا میان ہر دو قافیہ و ہر مصرعہ بیت دو قافیتین حائل گردد۔

حائب۔ بکسر ہمزہ کہ حرف سوم ست و باے موحدہ گنہگار از مدار و منتخب۔

حالب۔ رگیست دران و بمعنی دوشندہ شیر از لطائف۔

حانوت۔ بضم نون و واو معروف و تاى فوقانی بمعنے دکان از کشف و لطائف و منتخب۔

حارث۔ بکسر راے مہملہ و بعدہ ثاى مثلثہ بمعنی اسد و شیر درندہ و بمعنے زراعت کنندہ و مزارع و نام ابن ہشام کہ از صنادید عرب بود از کشف و لطائف و کنز۔

حانث۔ بکسر نون و بعدہ ثای مثلثہ گنہگار بسبب خلاف کردن قسم از کشف۔

حاج۔ بتشدید جیم صیغۂ اسم فاعل بمعنے حج کنندہ و ہم جمع حاجی بحذف یاى نسبت چنانکہ روم و یہود جمع رومی و یہودی مگر در فارسی بتخفیف آید از کنز و شکرستان و خیابان و منتخب۔

حاد۔ بتشدید دال حدت تیز و تند از کنز۔

حافد۔ بکسر فا بمعنے یار و دوست و مددگار و فرزند زادہ و دختر زادہ و مددگار و چاکران و برادر و زن از کنز۔

حارہ۔ بتشدید راے مہملہ بمعنے گرم کہ ضد سرد ست و بمعنے گرمی کنندہ۔

حاضر۔ بمعنے آگاہ۔

حافر۔ بکسر فا بمعنے سم اسپ و کنندۂ چاہ و جز آن و حوافر جمع آن از مدار و منتخب۔

حاجز۔ بکسر جیم و زای معجمہ مانع و حائل میان دو چیز و نام منزلی ست در راہ مکہ معظمہ از منتخب و صراح۔

حارس۔ بکسر را و سین مہملہ بمعنی پاسبان از منتخب۔

حافظ۔ معروف فارسیان بمعنے مطرب و قوال آرند از بہار عجم و چہار شربت و مصطلحات۔

حاق۔ بتشدید قاف بمعنے میان چیزی از منتخب۔

حاذق۔ بکسر ذال معجمہ زیرک و دانا و استاد در کار از منتخب و صراح و بدال مہملہ غلط۔

حائک۔ بکسر ہمزہ جامہ باف کہ بہندی جولاہہ گویند از لطائف و کنز۔

حامل۔ بردارندہ چیزی بر خود و باصطلاح علم ہیئت فلکی باشد میان ہر یک فلک از ین افلاک ششگانہ کہ تدویر کوکب در ثخن آن مرکوز باشد سوای فلک شمس و شکلش در تحقیق لفظ تدویر مرقوم شد در انجا باید جست۔

حامل راس الغول۔ شکل یازدہم از بست و یک اشکال شمالی کہ بر فلک مرتسم است بصورت مردی ہر پای چپ خود استادہ و پای راست داشتہ و دست راست بر سر نہادہ و بدست چپ سر دیو خوش شکان بموی سر گرفتہ کواکبش بست و شش۔

حال۔ عربانیکہ مرد مے باشند از منتخب و باصطلاح

فارسیان بمعنی رقص و وجد نیز نوشته اند و بمعنی گوی و چوگان نیز آمده در بابیمعنی در اصل بهای هوز ولندوار فارسی ست و بتشدید لام در عربی بمعنی فرود آینده۔

حائل۔ بکسر همزه باز دارنده و مانع شونده میان دو چیز از صراح و منتخب و لطائف۔

حام۔ نام پسر نوح علیه السلام که پدر سیاهانست از منتخب۔

حاتم۔ بکسر تا و بفتح آن نام سخی مشهور از عربی و منتخب و در مدار بفتح تا و در سکندری بکسر و میر نور الله در شرح گلستان بکسر تا تصحیح نموده و در شرح گلستان خان آرزو نوشته که شعرای متاخرین با خم و تم قافیه کنند و حاتم مذکور ابن عبد الله پسر سعد حاتم طائی منسوب بقبیله طی۔

حاتم اصم۔ یکی از اولیای اکمل است غیر از حاتم طائی از شرح بوستان میر عبد الواسع۔

حازم۔ بکسر زای معجمه آگاه و هوشیار و دور اندیش و پیش بین۔

حال گردیدن۔ متغیر شدن حال از مصطلحات۔

حال کردن۔ وجد کردن از مصطلحات۔

حال گو و حال گاه۔ میدانی گویند که در آن چوگان بازی کنند و حال شاید که از تغییر لهجه قوی ست در اصل هالگه بهای هوز چه هال در فارسی بمعنی گوی است۔

حاسه۔ بتشدید سین قوتی ست که دریابد چیز را چون باصره و لامسه وغیره و حواس جمع آنست۔

حاش لله و حاشا لله۔ پاکی و دوری خدای را این کلمه از منتخب۔

حاشیه۔ شتران جوان و بمعنی کناره و مردمان و شاگرد پیشه و خدمتگاران از منتخب۔

حاشیه قدیمه۔ حاشیه ایست المحقق دوانی بر شرح تجرید که از علی قوشجی ست و تجرید کتابی ست از نصیر الدین طوسی در علم عقائد شیعه مگر شارحین و محشیان منطق و حکمت بسیار بسیار دخل در آن داده اند و بدانکه حاشیه شرح ملا کو حاره گشت نا باز شرح نصاب۔

حاکی۔ حکایت کننده از کنز۔

حاوی۔ احاطه کننده و گرد اگرد گیرنده و از همه سو بر چیزی محیط شونده از کنز۔

حامی۔ حمایت کننده و نگاهدارنده از کنز۔

حافی۔ برهنه پا از لطائف و منتخب۔

حاضری۔ مرادف ماحضر یعنی طعام موجود از مصطلحات۔

حالی۔ بیای مجهول بمعنی وقتی و بیای معروف جلد و فی الحال و بمعنی کسیکه بزیور آراسته باشد و صاحب حلیه بود۔

حاجی۔ بتشدید جیم منسوب بحاجه و حاجه صفت است برای موصوف معروف که لفظ جماعت باشد و حاجه صیغه مؤنث اسم فاعل ست پس حاجی کسی ست که منسوب باشد بجماعه حاجه بحالت الحاق یای نسبت تای تانیث از آخر حاجه ساقط شد چنانچه در عامی و مغربی فارسیان بتخفیف جیم خوانند و بعضی توهم نموده اند که در اصل حاجج بوده بیک جیم را بیا قلب کرده اند بر اهل تتبع مخفی نخواهد بود که مثل این در صیغه اسم فاعل و دیگر اسما معهود نیست اگرچه در افعال این قسم آمده است۔

فصل حای مهمله مع بای موحده

حبذا۔ بفتح و تشدید موحده مفتوح و ذال معجمه کلمه مدح ست بمعنی خوب ست و بهتر است۔

حبا۔ بکسر اول بخشیدن از کنز و منتخب و صراح۔

حبلاح۔ بالضم و لام مفتوح زن آبستن از کنز۔

حبالی۔ بضم اول و فتح لام بمعنی زنان حامله این جمع حبلی ست از کنز۔

حباری۔ بضم اول و مهمله رای مهمله الف مقصوره بصورت یا نام طائریست برابر مرغابی و رنگ او زرد و سیاه باشد بفارسی آنرا چرز گویند از شرح نصاب از مولانا یوسف و صحاح و صاحب منتخب نوشته که آنرا بفارسی تعذری گویند۔

حب۔ بالضم و تشدید با دوستی و بالفتح بمعنی دانه از منتخب آنچه از دو لخت دانه گولی بند بند و بالکسر و تشدید با بمعنی دوست و دوستی از صراح۔

حبوب۔ بضمتین دانهها مثل گندم و نخود وغیره این جمع حب ست۔

حباب۔ بالفتح گنبد آب که بر روی آب ظاهر شود از قاموس و صراح و فرهنگ و بر دو کشف و در منتخب بضم ست و در بهار عجم بالضم و بالفتح بر دو نوشته و نیز منتخب حباب بکسر دوستی کردن و بالضم دوستی و مار و دیو۔

حبور۔ بضمتین شاد کردن و شاد شدن از منتخب و کنز و جمع حبر ست۔

حبر۔ بالکسر سیاهی دوات و بمعنی دانشمند و نیکو کار از منتخب و لطائف۔

حبط۔ بالفتح و نا مهمله نا چیز و معدوم و ضائع شدن از کشف۔

حبوط۔ بضمتین باطل و ناچیز شدن ثواب عمل از صراح۔

حبک۔ بفتح نیکو یا فتن جامه استوار و نیکو کردن هر چیز و بریدن و زدن و بضمتین راهها ای ستارگان و موی مجعد و شکن آب و زره و زرنگ توده و زره و الحبک مراد از آسمان از منتخب و لطائف۔

حبل۔ بفتح اول و سکون ثانی بمعنی رسن و بمعنی رگ چنانچه حبل الورید رگیست در گردن و بفتحتین حمل زنان از منتخب۔

حبائل۔ بفتح زنان حامله این جمع الجمع حبلی ست زیرا که حبلی را جمع حبالی آید و حبالی را جمع حبائل چنانکه حباری را جمع حبائر آید و بمعنی رسنها و یا بندها در صورتیکه جمع حباله باشد که بمعنی رسن و دام ست و بعضی نوشته که نام شیطان زنان هست چنانکه ابلیس شیطان مردانست و حبائل شیطان کنایه از زنان فاحشه۔

حبل المتین۔ بمعنی رسن استوار و اکثر مراد از آن قرآن مجید باشد۔

حباله۔ بکسر دام رسن۔ از منتخب۔

حبه۔ بالفتح و تشدید بمعنی دانه و بمعنی وزن یک جو که بهندی رتی گویند و نزد بعضی وزن جو متوسط از مؤیدو کتب طب۔

حبشی۔ بفتحتین منسوب بحبش و بسکون بای موحده خطاست از بدائع۔

فصل حای مهمله مع تای فوقانی

حتف۔ بفتح اول و سکون تای فوقانی بمعنی مرگ و موت از منتخب و کنز۔

حتم۔ بالفتح استوار کردن کار و حکم کردن و واجب گردانیدن کار بر کسی از منتخب۔

فصل حای مهمله مع ثای مثلثه

حث۔ بالفتح و تشدید ثای مثلثه بمعنی برانگیختن و تحریص از منتخب۔

فصل حای مهمله مع جیم عربی

حجی۔ بکسر حا و فتح جیم و الف مقصوره بصورت یا بمعنی عقل و خرد و کرانه چیزی از زمزمه گبران و بفتحتین حریص شدن و بخیل شدن و

و ملائم شدن از منتخب و لطائف و کنز و شرح نصاب

حُجّاب ـ بضم اول و تشدید جیم پرده داران و دربانان این حاجب است و بکسر اول و تخفیف جیم بمعنی پرده از منتخب ـ

حُجُب بضمتین بمعنی پرده ها این جمع حجاب است از منتخب

حُجّت ـ بالضم و تشدید دلیل و برهان از منتخب ـ

حِجامت ـ بکسر خون کشیدن بزخمهای کوچک استره بنشاخ گاو از صراح و بهار عجم و بحر الجواهر و همچنین هر مصدر یکه معنی آن بصنعتے تعلق دارد بکسر ست چنانکه حیاکت و خیاطت و دباغت و درست و صناعت و صیاغت و نجیره و بمعنے موی سر تراشیدن که در عرف مردم مشهور شده در هیچ کتابی یافته نشده ظاهر اغلط ست غایتش اصطلاح متاخرین باشد ـ

حِجابت ـ بکسر اول پرده داری و دربانی و ایلچی گری

حُجّاج ـ بضم حا و تشدید جیم اول جمع حاج که صیغه اسم فاعلست مضاعف بمعنی حج کننده و بالفتح نام امیری ظالم پدرش یوسف نام داشت نوشته اند که حجاج هفتاد هزار کس را ناحق کشته ست از منتخب و کشف و لطائف و تواریخ ـ

حُجَج ـ بضم اول و فتح ثانی و حرف سوم نیز جیم بمعنے حجتها و این جمع حجت ست و بکسر اول جمع حجه که بمعنے سال ست از کنز

الحجر الاسود ـ سنگیست سیاه در کعبه که مس کردن آن موجب ازالهٔ معاصی ست ـ

حَجر ـ بحر سه حرکت اول حرام و بازداشتن کسی را از تصرف و بفتحتین بمعنے سنگ و بکسر اول و سکون جیم خرد و عقل و بضم اول و فتح جیم جمع حجره و بفتح اول و سکون ثانی بمعنی بغل و کنار از کشف و منتخب ـ

حِجاز ـ بکسر اول نام ملکی ست از عرب که مکه و مدینه و طائف و شهرهای دیگر که ما بین یمن و نجد و غور واقع ست و نام مقامی ست از موسیقے از منتخب و مدار و صراح و مؤید و کشف و حجاز ماخوذ از حجز باشد که بمعنے میان دو چیزے در آمدن است چون ملک حجاز ما بین نجد که زمین بلند ست و تهامه که زمین نشیب ست حائل و حاجز ست لهذا بدین اسم مسمی گشت ـ

حجیز ـ بکسر حا و یای مجهول اماله حجاز که ملکی ست از عرب ـ

حَجَل بفتحتین بمعنی کبک که بهندی چکور گویند از منتخب بضم حا و فتح جیم حجله از لطائف ـ

حِجال ـ بکسر اول جمع حجله از لطائف ـ

حجت محکم ـ آلت مصنوعی که زنان جلق بخود فرو کنند از مصطلحات

حَجم ـ بر وزن بزم بر آمدگی چیزی و ستبری و جسامت چیزی از منتخب و صراح ـ

حَجّام ـ بالفتح و تشدید جیم خون کشیده باستره زدن از از منتخب درین زمان حلاق و موتراش را ان مجازاً حجام گویند که در زمانه قدیم این قوم شاخ هم میکشیدند ـ

حَجَلَه ـ بفتح اول و ثانی و ثالث مگر در استعمال فارسیان بسکون جیم مستعمل بمعنی موضعیکه به پیرایه ها آراسته کنند برای عروس بهندی چهپر کهٹ و آنچه در مردم بضم اول و سکون جیم مشهور شده غلط است از مدار و منتخب و کشف و صراح و بهار عجم ـ

حِجّه ـ بالکسر و بالفتح و تشدید جیم مفتوح بمعنے سال از شرح نصاب و بمعنے یکبار حج کردن از منتخب ـ

فصل حای مهمله مع دال مهمله

حُدی ـ بضم اول و فتح دال مهمله و بعده الف بصورت یا سرودے که در عرب شتربانان می سرایند و شتر بدان مست شده چالاک میگردد از مدار و در منتخب و صراح حدا بالضم اول بمعنے راندن شتر بنغمه ـ

حَدَب ـ بفتحتین بر آمدن پشت و کوژه پشتی و زمین بلند و بفتح اول و سکون ثانی بمعنی مهربانی کردن از منتخب و لطائف و کنز ـ

حداثت ـ بالفتح نو شدن و تازگی و نوے و اول چیزی از منتخب و کنز ـ

حدثات ـ بفتح اول و سکون ثانی زنان نوجوان ـ

حدت ـ بکسر اول و فتح دال بمعنی تنها بودن و تنهائی و از نیجاست علحده و بالکسر و تشدید دال تیزی و تندی از منتخب ـ

حدث ـ بفتح اول و فتح دال مهمله و بعد ثای مثلثه بے وضو شدن و بفتح اول و سکون ثانی طفل و امرد و مرد نوخاسته از منتخب و شکرستان و لطائف و صراح ـ

حدیث ـ بمعنے جز و سخن و چیز نو و در اصطلاح شرع سخن و فعل رسول صلی الله علیه و آله و سلم ـ

حدث ـ نو پیدا شدن چیزی و این صفت مخلوقات ست از منتخب و غیره ـ

حدائج ـ بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم ست و جیم عربی کجاوه ها پرده دار که زنان در ان نشینند و محفه های زنان

حد ـ بالفتح و تشدید دال حائل میان دو چیز و نهایت و کناره چیزی و زدن گنهگار را تا بار دیگر گناه نکند و باصطلاح منطق تعریف شی بذاتیات چنانکه تعریف انسان بحیوان ناطق بخلاف رسم که آن تعریف شے بعرضیات ست چنانکه تعریف انسان بماشے و ضاحک ـ

حداد ـ بالفتح و تشدید دال اول بمعنی آهنگر ـ

حدید ـ چیزیکه آنرا تیز کرده باشند و بمعنی آهن و این ماخوذ از حدست که بمعنے منع باشد چون حدید بمعنی آهن مانع تعرض دشمن ست لهذا بدین اسم مسمی گشت از منتخب و لطائف و شرح نصاب و کنز ـ

حدر ـ بفتح اول و سکون ثانی فرود آمدن از بالا به نشیب از صراح و قاموس ـ

حدس ـ بفتح اول و سکون دال مهمله دانائی و دریافتن و فراست از منتخب و کنز و کشف ـ

حدق ـ بالفتح گرد فرو گرفتن و بفتحتین سیاهی دیده ها و احدش حدقه و بمعنے بادنجان نیز آمده از منتخب ـ

حدائق ـ باغهای پر درخت که گرد آنها دیوار باشد از منتخب

حدثان ـ بفتح اول و سکون ثانی و ثای مثلثه بمعنے واقع که پیدا شود از کشف و در منتخب بفتحتین بمعنے حادثه و بالضم جوانان نوخاسته ـ

حدیث حسن ـ یکے از اقسام حدیث نبوی ست که آنچه پیغمبر صلے الله علیه و آله و سلم بر زبان ارشاد فرموده بصحبت روایات پیوسته باشد ـ

حداثت سن ـ بکسر سین مهمله و بعده نون بمعنی نوآزادگی و طفلی و خردسالی ـ

حدقه ـ بفتحات بمعنی سیاهی چشم از قاموس و منتخب و کنز و صراح

و بحر الجواہر و بعضے از محققین چنین نوشتہ اند کہ حدقہ بفتحات سیاہی چشم و حدقہ بالفتح کاسہ چشم نیز آمدہ بمعنی اول ماخوذ از حدق بفتحتین کہ بادنجان باشد بمناسبت سیاہی لون و بمعنی دوم ماخوذ از حدق بالفتح کہ مصدر ست بمعنے گرد چیزے فرو گرفتن چون کاسہ چشم جوہر چشم را گرد فرو گرفتہ ست لہذا کاسہ چشم را حدقہ گفتہ شد۔

حدیقہ۔ باغیکہ گرد اگرد او دیوار باشد یا پیرامون او احاطہ باشد از چوب و خار از منتخب و شرح نصاب۔

حدیبیہ بضم اول و فتح ثانی و سکون تحتانی و کسرہ موحدہ و تشدید تحتانی نام موضع قریب مکہ بدو فرسنخ از لطائف۔

حدبہ بفتحتین و بای موحدہ بر آمدگی پشت یعنی کوژی پشت از صراح۔

فصل حای مہملہ مع ذال معجمہ

حذا۔ بکسر اول و ذال معجمہ والمد بمعنی برابر از کشف و کنز۔

حذاقت۔ بفتح اول و ذال معجمہ و قاف بمعنی زیرکی و دانائی از صراح و منتخب و بدال مہملہ غلط۔

حذر۔ بفتحتین پرہیز کردن و بفتح اول و کسر ثانی بمعنے خائف و ترسایان۔

حذار۔ بکسر اول ترسیدن و خوف از لطائف۔

حذور و حذیر۔ ترسناک از لطائف۔

حذف۔ بفتح اول و سکون ثانی انداختن و دور کردن حرفے از کلمہ از منتخب۔

حذام۔ بفتح اول و کسر میم نام زنے از عرب از منتخب۔

حذو۔ بالفتح برابر کردن دو چیز را باہم و نام حرکت ماقبل روف و قید ست از منتخب و کنز در رسائل قوافی۔

حذیفہ۔ بضم اول و فتح ثانی و فا نام صحابی کہ واقف اسرار رسول اللہ صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم بود از لطائف۔

فصل حای مہملہ مع راے مہملہ

حرا۔ بکسر اول کوہی ست جائے شریفہ کہ حضرت رسالت پناہ صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم پیش از نبوت چند روز در غار آن کوہ بعبادت مشغول بودند از منتخب و حرا بالفتح بمعنے سزاوار چنانچہ حرمی بر وزن فعیل سزاوار ست۔

حرب۔ بالفتح کارزار و بفتحتین خشمگین شدن و بی برگی از صراح و منتخب۔

حراب۔ بکسر اول جمع حرب کہ بمعنے کارزار ست از لطائف و صراح

حروب۔ بضمتین جنگہا و کارزار ہا۔

حراقت۔ سوزش و سوختگی مگر در کتب معتبرہ لغات این لفظ بالف بنظر نیامد۔

حرقت۔ بالضم سوزش از صراح و مدار و منتخب و کنز۔

حرفت۔ بالکسر کسب و پیشہ از منتخب۔

حرکت۔ بفتح اول و ثانی و ثالث نہ بسکون ثانی چنانکہ مشہور ست لیکن بعضے استادان بسکون ثانے نیز نوشتہ اند مگر بہتر نیست ملا فوقی گوید بیت زبس خوش حرکت و شیرین ادا بود + کہ گر میداد تیزی خوشنما بود + بعضے عوام بتشدید کاف گویند محض ست از چراغ ہدایت و کشف و صاحب بہار عجم نوشتہ کہ حرکت بفتحات جنبش و این مصدر ثلاثی ست کہ از ہیچ صیغہ ثلاثی مجرد مشتق نشدہ۔

حرکات۔ بفتحات جمع حرکت فارسیان بسکون نیز آرند چنانچہ جائے طغرا آوردہ است از بہار عجم۔

حرمت۔ معزز و ارجمند شدن۔

حریت۔ بالضم و تشدید راے مہملہ مکسور و تشدید تحتانی آزادگی و آزاد شدن از قید بندگے یعنی غلام و مملوک کسی نبودن

حراثت۔ بکسر اول و حرف چہارم ثاے مثلثہ کشتکاری کردن و کشاورزی نمودن۔

حرث۔ بالفتح و ثاے مثلثہ بمعنے کاشتن و افروختن آتش و جمع کردن مال و قرآن خواندن و لاغر کردن ستور را از بسیار راندن از منتخب و لطائف۔

حراث۔ بالضم و تشدید راے مہملہ و در آخر ثاے مثلثہ مزارعان یعنے زراعت کنندگان و این جمع حارث ست کہ بمعنے زراعت کنندہ باشد از کشف و خیابان۔

حرج۔ بفتحتین و در آخر جیم عربے بمعنے تنگے و سختی مگر بلفظ مزاج کہ آن نیز بفتحتین ست بمعنے فساد ہرج و لفظ را بسکون رای مہملہ خوانند از صراح و مدار و منتخب۔

حر۔ بالضم و تشدید را بمعنے مرد آزاد و بندہ آزاد شدہ و بمعنے برگزیدہ ہر چیز و بچہ کبوتر و بالفتح و تشدید را بمعنی گرمے و گرم شدن و بمعنے زمین سنگلاخ و بالکسر فرج زن از منتخب و لطائف و کنز۔

حرور۔ بالضم گرما و بفتح باد گرم کہ بشب وزد و سموم باد گرم کہ بروز وزد و بمعنے گرمی آفتاب و آتش از منتخب۔

حروف چشمہ دار۔ آن حرفہای کہ دائرہ دار و مثل جیم و سین و شین و صاد وغیرہ از مہراج و نزد فقیر مؤلف صاد و ضاد و طا و ظا و ہا۔

حرف بارگیر۔ حرفیکہ تکیہ کلام کسی باشد از مصطلحات۔

حریرہ۔ جامہ ابریشمی و بمعنے مرد گرم شدہ از غضب و جز آن از منتخب

حرف جواہر دار۔ حرف خوب از مصطلحات۔

حرف ورق گیر۔ حرف درازی کہ تحریر آن ورق را در گیرد از مصطلحات۔

حرف گیر۔ عیب گیر۔

حرف گلو سوز۔ سخن تند و تلخ از مصطلحات۔

حرز۔ بالکسر پناہ گاہ و جاے استوار و مجازاً تعویذ از منتخب و صراح و کشف و لطائف و کنز۔

حرس۔ بالفتح نگاہبانی کردن و بفتحتین بمعنے نگہبانان از منتخب و صراح

حرض۔ بفتحتین و ضاد معجمہ بیماری کہ از عشق و اندوہ باشد۔ از فساد بدن و مرض کہ بموت کشد و فساد مذہب و فساد عقل از لطائف۔

حریف۔ ہم پیشہ و ہم کار بکسر را و تشدید را بمعنی تیز مزہ و گزندہ زبان از منتخب و صراح و کنز۔

حرف۔ بالفتح سخن و طرف و کنارہ و لب شمشیر و عیب و باصطلاح نحویان لفظیکہ معنی آن بدون انضمام کلمہ دیگر حاصل نشود چنانچہ در عربے من و ان و لی و علی و در فارسے از و در و بر و تا و بالکسر کسب کردن و بالضم حب الرشاد کہ آنرا بفارسی اسپندان و بہندے ہالون نامند از کشف و بحر الجواہر و کنز و مدار و برہان۔

حراق - بالضم وتشدید وتخفیف را بمعنی سوخته که از سنگ و چقماق بران آتش گیرند و بالفتح وتشدید بمعنی سوزنده از منتخب

حریق - سوزش و سوخته شده و آتش زبانه کشنده از منتخب و لطائف و صراح -

حرق - بالفتح سوختن و بفتحتین آتش از منتخب و صراح -

حریف دغل - نام داو از کشتی

حرم - بفتحتین احاطه گرداگرد خانه کعبه است آدمی محرم و دیگر حیوانات را دران قتل کردن حرام ست و فارسیان بمعنی اندرون سرای مردمان اشراف و بمعنی منکوحه و بمعنی کنیز نکیه با و وطی کرده شود نیز استعمال کنند از منتخب و لطائف و کشف و مدار و بهار عجم -

حرام - بفتح منع کردن و منع کننده و مار داو ناشائسته -

حریم - احاطه گرداگرد خانه -

حرف کم - حرف سهلی که تحقیر معنی طلب باشد -

حروف معجم - بضم میم و سکون عین مهمله و فتح جیم بمعنی حروف منقوطه لیکن بمطلق حروف تهجی مراد باشد از بهار عجم -

حرمین - بفتحتین عبارت از کعبه که در مکه معظمه واقع ست و روضه آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم که در مدینه منوره موجود است و باطلاق جزو بر کل یعنی مکه معظمه و مدینه منوره نیز آید -

حرمان - بالکسر ناامیدی از منتخب و در کنز بے نصیبی -

حران - بفتح اول و تشدید ثانی مرد تشنه و نام شهرے بشام که مولد زرتشت بود از منتخب و مؤید -

حرامیان - دزدان و رهزنان -

حرف در کار کسی کردن - بر قول او ایراد گرفتن از مصطلحات

حرون - بفتح اول و ضم ثانی سرکش از مدار و لطائف و کشف و سروری

حرف زدن - سخن گفتن -

حربه - بالفتح کارد و آلت جنگ و چوب دستی و نیزه کوتاه از منتخب و لطائف -

حرفه - بالکسر پیشه -

حرو - بالضم و تشدید زن آزاد که کنیز کسے نباشد و بالفتح سنگستان از لطائف -

حراقه - بالفتح و تشدید ثانی کشتی لفظ اغرازی و بالضم و تخفیف سوخته چقماق و شعله از لطائف و صراح و منتخب و در کنز حراقه بالضم و تشدید بمعنی کشتی دریا -

حرام توشه - حرام خوار و نمک حرام -

حراره - بفتح اول و هر دو رای مهمله بمعنی رقص کردن و تاب دادن دف را از آتش و آواز یکه از چند ساز و چند حلق یکبارگی برآید و غوغای مردم از لطائف و شرح

حرمگاه - محلسرا و بمعنی منکوحه و حلیله نیز آورند شبیه الحال باسم المحل فارسیان بر بعض جا بصفت معنی ظرفیت لفظ گاه و خانه زیاده کنند چنانکه شرمگاه و مکتب خانه و منزلگاه و بزمگاه و حرم سرا از مصطلحات -

حرز یمانی - از ادعیه چند است که رسول الله علیه و آله و سلم حضرت علی کرم الله وجهه را بوقت سفر یمن تلقین و تعلیم فرموده بودند -

حرامی - دزد و سارق و رهزن -

حرکت مذبوحی - کنایه از حرکت اندک بیفائده -

حرکات نفسانی - حرکاتی ست که موجب تحریک روح باشد مثل غضب و لذت و فرح و خوف و بیقراری دل و حزن و غم و خجالت و تصورات و تفکرات -

حرارت غریزی - بفتح غین معجمه و را سے مهمله مکسور و تحتانی و زای معجمه بمعنی گرمی طبیعی و گرمی خلقی که از حرارت اصلی روح در بدن باشد و آن بخار لیست لطیف که صعود میکند از جوف قلب و سارے میگردد در عراق و اعصاب -

حرارت غریبی - بفتح غین معجمه و کسر رای مهمله و تحتانی و بای موحده گرمی غیر طبیعی که خلقی و اصلی نباشد چنانچه گرمی که از ملاقات آفتاب بمزاج درآید و گرمی مواد گرمی تعفن که در بدن واقع شود و گرمی که از حرکت پیدا شود -

حری - بفتح اول و کسر رای و تشدید یا بمعنی سزاوار و لائق از منتخب و کنز و لطائف و شروح نصاب -

حرف چکیشی - سخن سخت و ناهموار -

حرف قالبی - آنچه از کسے بشنوند و بگویند یعنی نقل مضمون و ادراک مضمون از مصطلحات -

فصل حای مهمله مع زای معجمه

حزب - بالکسر و در آخر با موحده بمعنی گروه مردم از منتخب و لطائف

حزر - بفتح اول و سکون ثانی اندازه کردن غله را در کشت و میوه بر درختان از صراح -

حزاز - بسین مهمله مفتوح و دو زای معجمتین بمعنی سبوس سر که بهندی بهجا گویند از حدود الامراض -

حزم - بالفتح استواری و هوشیاری از کشف و صراح و منتخب و لطائف در اصل تنگ استوار بستن ست و مجازاً بمعنی استواری و آگاهی و بعض محققین چنین نوشته اند که حزم اندیشه کردن ست در عاقبت و استحکام امر موهوم و احتراز نمودن بقدر امکان از خلل و زلل آن -

حزام - بکسر اول تنگ ستور و دوست بند طفل بگهواره و منتخب -

حزیران - بفتح اول و زای معجمه ماه نهم از سال رومیان و آن مطابق ماه خرداد باشد و بانگ اتفاق مطابق اساڑھ است -

حزین - بفتح اول و کسر زای معجمه اندوهگین از مؤید و کشف -

حزن - بالضم و سکون ثانی و بفتحتین نیز بمعنی اندوه و بفتح اول و کسر ثانی غمگین از کشف و منتخب و لطائف -

حزمه - بالضم دسته کاغذ و دسته خوشه گندم بهندی آنرا کڈی گویند بتشدید دال هندی از شروح نصاب و منتخب

حزب الله - بالکسر عبارت از گروه مصلی -

فصل حای مهمله مع سین مهمله

حسنی - بالضم و سکون ثانی و فتح نون نیکتر و این مونث احسن است -

حسنا - بفتح اول و سکون ثانی و نون و الف ممدوده زن جمیله

حسن المآب - خوبی جای بازگشت و نیکوئی بازگشت و قرب الٰهی -

حسن طلب - طلب کردن چیزی را از کسی بکنایات و اشارات پاکیزه بطوریکه قبح سوال ظاهر نشود چنانچه

ستودن چیزی کسے را بیش بالکش —

حسب — بفتحتین اندازه و شمار چیزی و شرف و بزرگی از مال و جاه و دین و بمعنی موافق و این گاهی بالفظ نسب مستعمل میشود و بفتح اول و سکون ثانی شمردن و موافق و مماثل و مثل و بسنده شدن و مقدار چیزی و کافی و بس کننده از منتخب و بهار عجم و کنز و لطائف —

حسیب — بکسر سین و یای مجهول و بای موحده اماله حساب و بفتح اول و کسر سین و یای معروف بزرگوار و کافی و بمعنی حساب کننده —

حسنات — بفتحتین نکوئیها جمع حسنه از مؤید و کشف و مدار —

حسن بیجاح — نام ولی الله —

حسن صباح — نام پادشاهی که خلیه پر فطرت بود که بلباس فقر از امرا سازش کرده قلعه الموت بتصرف در آورده و در مصطلحات نوشته که حسن صباح نام مردیست که تفصیل مکاری او در کتب تواریخ مفصلا و در تذکره دولت شاهی مجملا مسطور است —

حسد — بفتحتین زوال نعمت کسی خواستن بلفظ بردن و کردن و داشتن مستعمل از بهار عجم —

حسن مقید — حسن مخلوقات است که گاهی معدوم و گاهی پیدا میشود و حدی و نهایتی دارد بخلاف حسن مطلق که آن نامحدود است —

حساد — بالضم و تشدید یای تحتانی جمع حاسد و این جمع حاسد است حسود بفتح اول و ضم ثانی بدخواه و بسیار حسد کننده از منتخب و مدار و بضمتین جمع حاسد و بمعنی مصدر نیز آمده یعنی بد خواستن و بضم اول و ثانی که بمعنی حاسد شهرت دارد غلط است از خیابان —

حسور — بضمتین مانده شدن و فرو ماندن بینائی از دور دیدن از منتخب و صراح —

حسیر — مانده و رنجه شده از لطائف —

حسن گلوسوز — بمعنی حسن ملیح و گلو سوز کنایه از چیزیکه بسیار شیرین باشد چرا که افراط شیرینی گلو را میسوزد پس معنی گلوسوز حسن شیرین باشد و شیرین مقابل نمکین است چون حسن سیاه را حسن ملیح و نمکین گویند لهذا بمقابل آن حسن سپید را حسن گلوسوز گفتند یعنی حسن شیرین چه چهار شربت حسن گلوسوز را عشق نیز مطبوع نوشته —

حسیس — بسه و سین مهمله بر وزن فعیل بمعنی آواز نرم و بانگ آتش از لطائف —

حساس — بالفتح و تشدید ثانی نیک یابنده از منتخب —

حس — بالکسر و سین مهمله مشدد و بمعنی دریافتن یکی از حواس خمسه انگشت —

حسن مطلع — بیت دوم از غزل و قصیده که بعد مطلع باشد —

حسن مطلق — حسن باری تعالی که عدم و تنزل ندارد —

حسوک — بفتح اول و ضم ثانی بمعنی خار و اسد و خارا بمعنی زشته و بدسرشت —

حس مشترک — بالکسر قوتی ست که آن قبول میکند جمیع صور محسوسات را که مرتسم و منقوش میشوند در حواس خمسه ظاهره پس حس مشترک بمنزله حوض است و پنج حواس ظاهری مثال پنج نهر که آب بحوض میرسانند و محل آن در جوف پیشانی است —

حسک — بفتحتین معرب خسک که بنجابی جهجه باشند و آن تخمی ست خار دار که بدر ابا بکار آید بهندی آنرا گوکهرو گویند و هم بمعنی خارهای آهنی که بصورت خسک سازند و در میدان جنگ که گذرگاه فوج دشمن باشد اندازند تا اسپ و پیاده دشمن افگار گردد از رساله معربات و بحر الجواهر و مؤید و مدار و برهان —

حسن ابدال — بفتحتین و سین مهمله و نون و فتح الف نام بزرگی و نام شهری که در آن مزار آن بزرگ واقع است —

حسن التعلیل — آنچه شاعر یا منشی اثبات کند صفت چیزی و ادعا کند برای ثبوت آن صفت سببی و علتی مناسب مگر در حقیقت سبب و علت آن نباشد مثال آن در فارسی امیر خسرو فرماید بیت لاله که بدل گره شد دشش دود ❊ از آه من است حسرت آلود ❊

حسام — بضم اول بمعنی شمشیر از مؤید و کشف و صراح و منتخب و شرح نصاب —

حسم — بالفتح بریدن و قطع کردن از منتخب —

حسان عجم — بفتح اول و تشدید ثانی لقب خاقانی چرا که چنانکه حسان بن ثابت مداح رسول اکرم بسیار کرده همچنین خاقانی نیز اکثر مدح و نعت آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم کرده است لهذا باین لقب مشرف شده —

حسن — بفتحتین خوب و نیکو و بالضم نکوئی و خوبی و محاسن جمع آن حسن در البنان کنایه از تناسب اعضا است یا خوشنمائی رنگ و استعمال این لفظ بجمیع جا است چنانچه حسن بهار و حسن گلستان و حسن عاقبت و حسن معاد و حسن سلوک و حسن قبول و حسن خدمت و حسن سعی و حسن ظن و حسن تدبیر و امثال آن تمام از بهار عجم —

حُسین — بضم اول و فتح ثانی تصغیر حسن است —

حسن بسن — سه حرف و لفظ بفتحتین بمعنی بسیار نیکو چرا که حسن بمعنی نیک است و بسن موکد و تابع او است و لفظ بسن علیحده معنی ندارد —

حسّان — بالفتح و تشدید بمعنی بسیار خوب و نام شاعر مداح رسول صلی الله علیه و آله و سلم که آنرا حسان بن ثابت انصاری و بکسر و تخفیف بمعنی خوبان از منتخب —

حسبان — بالضم شمار کردن و اندازه کردن و شمارها و احد جمع هر دو آمده و بمعنی عذاب بالکسر پنداشتن از صراح —

حساب نگرفتن — معتبر نداشتن و توجه نکردن از بهار عجم —

حساب از کسی برچیدن و برداشتن و بگرفتن — ترسیدن از و از مصطلحات —

حسو — بفتح اول و ضم ثانی آنچه شوربا و جز آن اندک نوشند از منتخب

حسابیه — منسوب بحساب نیست گفته که حساب تخلص شاعریست والله اعلم بالصواب —

حسمه — بفتحتین نمکی و نیکی از منتخب —

حسب الفرموده — غلط ست چرا که الف و لام بر کلمه فارسی نیارند و حسب الامر صحیح از غزل —

حسن برشته - بکسر بای موحده بمعنی سبزهٔ گلگون یعنی ملیحیکه از ته رنگش سرخی نمایان باشد از بهار عجم و در بهار شربت مرزا قتیل بمعنی حسینیکه بطی الزوال باشد و در شرح الشعرا بمعنی حسن پخته و تمکین -

حسی - بکسر حا و تشدید سین مکسور منسوب بیکی از حواس ظاهری

حسینی - بالضم اول و فتح ثانی نام مقام سرود از کشف - و آنرا در آخر شب سرایند -

حسبی و کفی بس ست مراد کافی ست مراکفی بفتح کاف و فتح فا صیغه ماضی ست در اصل کفانی بود بقرینه حسبی یا متکلم حذف کردند -

حسنی بفتحتین منسوب بامام حسن علیه السلام از لب اللباب -

فصل حای مهمله مع شین معجمه

حشا - بفتح انچه در شکم و سینه باشد از دل و جگر و سپرز و گرده و بمعنی اول اکثر مستعمل میشود از منتخب و شروح نصاب و لطائف -

حشمت - بالکسر بمعنی دبدبه و بزرگی و بفتح خطاست از مرحل و شمسی و در منتخب و صراح بالکسر بمعنی غضب و شرم و بفتحتین خدمتگاران و تابعان و بسکون شین نیز باین معنی آمده -

حشرات بفتحتین جمع حشره که این نیز بفتحتین ست بمعنی جانوران ریزه جانورانیکه در زمین سوراخ کرده خانه سازند لهذا بسوی زمین اضافت کرده حشرات الارض گویند از کشف و صراح مثل مار و راسو و موش -

حشر - بالفتح برانگیختن و مجازاً بمعنی قیامت و بفتحتین بمعنی گروه و انبوه از مدار و کشف و بهار عجم -

حشیش بفتح و هر دو شین معجمه و یای معروف بمعنی گیاه خشک از کشف و کنز -

حشایش - گیاههای خشک -

حشم بفتحتین چاکران و خدمتگاران که برای او غضب نمایند بر دیگران از منتخب و کشف و صراح و کنز -

حشو - بفتح اول و سکون ثانی بمعنی آگندن و بمعنی انچه از قسم پنبه و پشم در لحاف و بالش وغیره پر کنند و کلام زائد که در ادای مطلب واقع شود و بمعنی شتران خرد از منتخب و در شرح نصاب بمعنی شتر جوان -

حشفه - بفتحتین و فا که حرف ثالث ست نیز مفتوح بمعنی سر ذکر از بحر الجواهر و کنز -

حشاشه - بضم اول و هر دو شین معجمه اندک جان که در مریض و مجروح ماند و آنرا رمق نیز گویند از منتخب و شروح نصاب -

فصل حای مهمله مع صاد مهمله

حصا - بالفتح سنگریزه ها و این جمع حصات ست بحذف تا از لطائف و منتخب و کنز و در صراح سنگریزه -

حصبا - بالفتح و حرف سوم بای موحده بمعنی سنگریزه از منتخب و کنز

حصب بفتحتین هیزم و هر چه بدان آتش افروخته میشود از منتخب و صراح

حصات - بالفتح سنگریزه واحد و حصا بحذف تا جمع آن -

حصافت - بالفتح و حرف چهارم فا بمعنی استواری عقل و مطلق استواری و خشکی و تنگی از منتخب و صراح و کنز -

حصانت - بکسر اول استواری و بالفتح پرهیزگار و بکسر اول و ضاد معجمه بمعنی نگاه کردن بچه پرندهٔ غیری را شیر دادن از لطائف و کنز و منتخب

حصد - بالفتح و بفتحتین و در آخر دال مهمله درودن زراعت و گیاه خشک واستوار کردن از منتخب و غیره -

حصاد - بالفتح و در آخر دال مهمله درودن زراعت و غیره از منتخب

حصال - بکسر اول بمعنی قلعه و احاطه و نام از موسیقی از منتخب و برهان و سراج -

حصر - بالفتح گرد گرفتن چیزی را و احاطه کردن از منتخب

حصور - بالفتح مردیکه با وجود مردمی بزن میل نکند از منتخب

حصیر - بر وزن قصیر بمعنی بوریای خرما از کشف و سروری -

حصص - بکسر اول و فتح ثانی و در آخر نیز صاد مهمله جمع حصه و بفتحتین و دیدن و کم مو شدن سر از لطائف -

حصحص الحق - بفتح هر دو حا مهمله و سکون صاد مهمله اول و فتح صاد مهمله ثانی صیغه ماضی از باب باعی مضاعف بمعنی ظاهر شد حق -

حصرم - بفتح اول و سوم غورهٔ انگور از منتخب -

حصن - بالکسر جای پناه و قلعه و بالضم عفت زن از منتخب

حصون - بضمتین قلعه ها و بفتح اول و ضم ثانی مرد پرهیزگار از لطائف -

حصین - بفتح بر وزن متین بمعنی محکم و استوار و کشف و کنز و منتخب و در شرح نصاب بمعنی زندان -

حصان بکسر اسپ نر و نیکو که نسل آن نگاه داشته شود از منتخب

حصینه - بر وزن نگینه بمعنی استوار و محکم -

حصبه - بالفتح و بالضم و بفتحتین دانهای سرخ و باریک و سوزنده که بر بدن پدید آیند بفارسی سرخچه گویند از منتخب

فصل حای مهمله مع ضاد معجمه

حضرت - بالفتح نزدیکی و حضور و درگاه از منتخب و بهار عجم و صراح و بمعنی حاضر شدن و کلمهٔ تعظیم برای اسامی بزرگان شارح فاضل نوشته که حضرت بمعنی حضور ست و در عرف کلمهٔ تعظیم شده که بر همان شخص اطلاق کنند از غایت شهرت بر سامعه گرانی ندارد و شارحی نوشته که حضرت کلمه ایست مشعر بعظمت مسمی اکثر پیش از اسمای ابرار آرند لوطیان عموماً استعمال کرده باسمای الهی هم استعمال کنند -

حضرات - جمع حضرت کنایه از بزرگان و مخدومان چرا که لفظ حضرت درین زبان برای تعظیم مستعمل میشوند -

حضر بفتحتین بمعنی حضور که ضد سفر باشد یعنی خانه باشی و بشهر آمدن از صحرا و مخفف حضرموت که ملکی ست از ولایت یمن از شرح خاقانی و لطائف -

حضار - بالضم و تشدید ثانی بمعنی حاضران و این جمع حاضر ست -

حضور بضمتین مصدر ست بمعنی حاضر شدن نقیض غیبت و در عرف کلمهٔ تعظیم ست که بر ذات مخدومان اطلاق کنند تا لفظ غیبت از صراح -

حضاجر - بفتح اول و کسر جیم بمعنی گفتار که جانوری ست درنده بهندی هنڈار گویند بالضم و لفظ حضاجر غیر منصرف ست بقاعده نحوی بران تنوین و جر نمی آید چرا که منقول ست از صیغه منتهی الجموع چه در اصل حضاجر جمع حضجر ست که بکسر اول و فتح ثانی باشد حضجر بمعنی بزرگ شکم ست چون گفتار بسیار بزرگ شکم میباشد لهذا بر واحد اطلاق جمع کردند تا دلالت کند بر کمال بزرگ شکمی او و منصرف آنرا گویند که بر وی تنوین و جر آید و غیر منصرف باصطلاح نحویان آن باشد که بشرط بودن دو سبب یا یک سبب که قایم مقام دو سبب

باشد از اسباب تسعه منع صرف بر وی تنوین و جر نیاید حالت رفعی بر حرف آخرش ضمه آید و در حالت نصبی و جری فتح و اسباب منع صرف در کتب نحو تفصیل مسطور ست ـ

حضض ـ بضمتین و بهر دو ضاد معجمه دوائی ست که آنرا فیلزهره گویند از بحر الجواهر و مدار و منتخب

حض ـ بالفتح و تشدید ضاد معجمه بمعنی تازه از شرح نصاب

حضیض ـ پستی و نشیب از منتخب و دیگر کتب ـ

فصل حای مهمله مع طای مهمله

حطب ـ بفتحتین چوب و هیزم از منتخب ـ

حطبوق ـ بمعنی آشنا و یار نوشته اند شاید که دیده باشند

حطیم ـ بر وزن نسیم بمعنی شکسته و سنگ کعبه مابین رکن و زمزم و دیوار بیرون خانه کعبه بجانب مغرب که در آنجا ناودان کعبه است از منتخب و لطائف ـ

حطام ـ بضم اول بر وزن غلام بمعنی خرد شکسته شده و بمعنی ریزه گیاه خشک و ریزه هر چیز و کنایه از اندک مال دنیا از منتخب و بحر الجواهر و کنز و کشف و لطائف و در خیابان نوشته که حطام ریزه کاه مراد از آن مال دنیاست چه مال دنیا بمقابله درجات اخروی بالعوض انسان که اشرف المخلوقات ست حکم ریزه کاه دارد و بمقابله جزء من ہاسے غلط کسانیکه بتشدید طا خوانند خطاست ـ

حطمه ـ بضم اول و فتح ثانی آتش قهری و نام دوزخ از منتخب ـ

فصل حای مهمله مع ظای معجمه

حظائر ـ جمع حظیره ـ

حظ ـ بالفتح و تشدید ظای معجمه بهره و نصیب از منتخب و مدار و کشف و در بهار عجم نوشته که فارسیان بمعنی خوشی و خرمی استعمال کنند ـ

حظیره ـ احاطه که از چوب و نے برای حیوانات سازند و بمعنی احاطه قبرستان و گنبد قبر مستعمل از منتخب و مؤید ـ

حظی ـ بفتح اول و کسر ظای معجمه و تشدید تحتانی بمعنی صاحب منزلت و نام اسپ هشتم که در نصاب بصورت نظم بمحل هفتم واقع شده از شرح نصاب ـ

فصل حای مهمله مع فا

حفظ الغیب ـ کسی را در عقب او بخوبی و نیکی داشتن ـ

حفاوت ـ بالفتح والکسر و حرف چهارم دال مهمله حال پرسیدن و شادی آشکارا کردن و مهربانی نمودن از منتخب و غیره ـ

حفد ـ بالفتح خدمت شتاب نمودن و بضم اول و کسر فا و فتح دال مهمله بصیغه ماضی مجهول بمعنی خدمت کرده شده ـ

حفیر ـ گور کنده شده از منتخب

حفر ـ بالفتح زمین کندن از منتخب

حفص ـ بالفتح و صاد مهمله جمع کردن و آرمیدن و بچه شیر درنده و نام امام قرارت که قرارت او بر واج تمام دارد و این شاگرد عاصم کوفی ست و ابو حفص کنیت حضرت عمر رضی الله عنه از منتخب

حفاظ ـ بکسر اول و در آخر ظای معجمه عار و حمیت و مروت و نگهبانی و مواظبت کردن و پرهیزگاری از منتخب و بهار عجم و بالضم و تشدید فا بمعنی حافظان از لطائف ـ

حف ـ بالفتح و تشدید گرد چیزی شدن و پیراستن ریش و بروت و خدمت و مهربانی کردن و آواز کردن بال مرغ در پریدن از لطائف و منتخب ـ

حفصه ـ بفتح اول و سکون فا و صاد مهمله نام دختر حضرت عمر رضی الله عنه که در نکاح حضرت رسول صلی الله علیه و آله وسلم بود ـ

حفره ـ بالضم سوراخ و مغاک از قاموس ـ

حفله ـ بالفتح انبوهی و بسیاری ـ

حفی ـ مهربان ـ

فصل حای مهمله مع قاف

حقب ـ بالضم و بفتحتین هشتاد سال و بضمتین روزگار و بفتحتین تنگ پالان شتر از منتخب و لطائف

حقارت ـ بفتح خواری از صراح و منتخب و کشف و خیابان و بکسر اول که شهرت دارد بی اصل ست ـ

حقد ـ بالکسر بمعنی کینه و عناد از منتخب و کشف ـ

حقه باز ـ بمعنی بازیگر و حقه ظرفی باشد با سرپوش که اندرون آن چند طبقه باشد و در میان هر طبقه چیزی دیگر نماید و حقه باز مجازاً بمعنی عیار و مکار از برهان و مصطلحات ـ

حقیق ـ ثابت و سزاوار و لائق از منتخب ـ

حق ـ بالفتح و تشدید ثابت و سزاوار و واجب و بمعنی راستی و راست و درست و یکی از نامهای او سبحانه تعالی از منتخب و در محاوره فارسیان بمعنی مردن نیز آمده و در استعمال فارسی بمعنی مذکور بتخفیف اکثر آمده از مصطلحات و بالضم و تشدید چابک و گوی که در بندگاه استخوان باشد ـ

حقن ـ بالفتح باز داشتن و بند کردن چیزی را از خروج از کنز ـ

حقبه ـ بالضم و حرف سوم بای موحده بمعنی مدت هشتاد سال از منتخب ـ

حقه ـ بالضم و تشدید قاف ظرفی باشد از چوب که در آن مروارید و جواهرات و معاجین و عطر و غیره نهند و بالکسر و تشدید شتر بچه سه ساله که پا در چهارم گذاشته باشد از منتخب و در بهار عجم و مصطلحات نوشته که حقه مراد ف قلی چنانچه حقه لعل و حقه جواهر و حقه معجون و در هندوستان قلیان را نیز گویند لیکن در کلام شعرای ایران و توران بدین معنی دیده نشده مگر میر افضل ثابت و میر امامی در شعر خود آورده اند ثابت گوید بیت کشیدے حقه و در آتش غم سوختی ما را ٭ مبادا از آتش دودش شود نوخط رخ صافت ٭ ظاهر از محاوره هندی بسته باشد ـ

فصل حای مهمله مع کاف عربی

حکمت ـ دانائی و درست کرداری و نام علمیست که در آن بحث کرده شود باحوال اشیای موجودات خارجیه چنانکه هست در نفس الامر بقدر طاقت بشری و آن بر سه گونه است طبیعی و ریاضی و الٰهی طبیعی علمیست که بحث کرده شود در آن از اموری که در تعقل و وجود خارجی محتاج باشد بسوی ماده چنانچه آب و هوا و دیگر

اجسام بسیطه و مرکبه و ریاضی علمی ست که بحث کرده شود دران از اموریکه فقط در وجود خارجی محتاج بسوی ماده شود چنانچه مقدار و عدد خاص که موجود در مادیات ست نه مطلق عدد زیراکه بعضی از مطلق عدد موجود در خارج بدون ماده است چنانچه در عقول عشره و الٰهی علمی ست که بحث کرده شود دران از امور یکه بوجود خارجی و تعقل هردو محتاج نباشد بسوی ماده چنانچه بارتعالی و عقول و باید دانست که بعضی محققان چنین تفصیل کرده اند که حکمت دانستن چیزها باشد چنانکه هست و قیام نمودن بکارها چنانکه باید پس حکمت منقسم میشود بدو قسم یکی علمی و دیگرے عملی علمی تصور حقائق موجودات بود و این را حکمت نظری نیز گویند و عملی ممارست حرکات و مزاولت صناعات باشد و این را حکمت عملی خوانند حکمت نظری سه قسمت اول علم مابعد الطبیعت دوم علم ریاضی سوم علم طبیعی اما اصول علم مابعد الطبیعت دو باشد یکی علم الٰهی و دوم علم فلسفه اولی و فروع آن چند نوع ست چون معرفت نبوت و بحث امامت و احوال معاد اما اصول ریاضی چهارست علم هندسه و علم عدد و علم موسیقی و فروع آن علم مناظر و مرایا و علم جر اثقال اما اصول علم طبیعی هشت صنف باشد اولاً سماع طبیعی ثانیاً سماع عالم ثالثاً علم کون و فساد رابعاً آثار علوی خامساً علم معادن سادساً علم نباتات سابعاً علم حیوانات ثامناً علم نفس و فروع آن علم طب و علم احکام نجوم و علم فلاحت و غیر آن باشد اما علم منطق غیر ازین علوم ست و آن آلت ست برای تعلیم علوم هرچند از علوم حکمت که ارسطو آنرا وضع کرده لیکن داخل هیچ یکی ازین علوم نیست مگر در تحت نظری داخل ست و حکمت عملی سه قسمت اول تهذیب الاخلاق دوم تدبیر المنازل سوم سیاست مدن۔

حکم انداز۔ تیرانداز کامل که هرگز نشانه را خطا نکند از سروری

حک۔ بالفتح و تشدید تراشیدن و دور کردن و سودن چیزے را بچیزے از کنز۔

حکاک۔ بالفتح و تشدید ثانی حک کننده و بمعنے نگینه ساز هرکن و نام دردیست که از خاریدن اعضا سوزش بهم رسد از شرح نصاب۔

حکم۔ بالضم فرمان دادن و دانستن و باصطلاح منطقیین مراد از اثبات کردن امریکه قائل را سکوت بران صحیح باشد و بالفتح باز داشتن و سردهن اسپ کردن و بفتحتین میانجی کننده و داور و تمیز کننده نیک را از بد و نام شخصے ست و بکسر اول و فتح ثانی بمعنی حکمتها و نصیحتها ست جمع حکمت ست از منتخب۔

حکام۔ بالضم و تشدید کاف بمعنی حاکمان و این جمع حاکم است

حکیم۔ دانا و راست کار و خدا و ندیم علوم حکمت و اقسام علوم حکمت در بیان لفظ حکمت مذکور شد۔

حکمت العین۔ نام کتابی که در علم حکمت مثل میبذی و صدرا ست۔

حکه۔ بالکسر و تشدید کاف خارش که گاه گاه به بعضی اندامها پیدا میشود و آن خارش که مزمن باشد از شرح نصاب۔

حکمت یمانیه۔ شریعت محمدی صلی الله علیه و علی آله وسلم چه اهل عراق و فارس یکه لے از متعلقات ملک یمن شمارند۔

حکمت مدنی۔ قوانین انتظام شهر و بمعنی شریعت نبوی که ظهور آن از مدینه ست۔

حکمت عملی۔ دانستن انتظام احوال معاش و معاد بوجه کامل و افراد آن سه است تهذیب الاخلاق و تدبیر منازل و سیاست مدن۔

حکم بیاضی۔ یکے از اصناف حکم بادشاهی ست و آن از حکم دفتری معتبر باشد از مصطلحات۔

فصل حای مهمله مع لام

حلفاء۔ بالفتح و فا گیاهی ست که آن را دوخ گویند و لوخ نیز نامند که از ان بوریا بافند از شرح نصاب و کنز و بضم اول و فتح لام سوگند خورندگان این جمع حلیف ست

حلوا۔ بفتح اول و سکون لام مونث احلی بمعنی هر چیز شیرین

حلیب۔ شیر تازه و خام از کنز۔

حلب۔ بالفتح و بفتحتین شیر دوشیدن و بفتحتین نام شهری ست در شام از منتخب و لطائف۔

حلت۔ بکسر حا و تشدید لام مفتوح و تای فوقانی بمعنے حلال شدن و کشادگی۔

حلاوت۔ شیرینی۔

حلتیت۔ بکسر اول و سکون لام و کسر تای فوقانی و سکون تحتانی و بعد آن تای فوقانی انگوزه از شرح نصاب و منتخب۔

حلاج۔ بالفتح و تشدید لام و جیم بمعنے کسیکه پنبه را از پنبه دانه جدا کند و لقب حسین ابن منصور که انا الحق گفته بود چراکه روزے پنبه حلاجی را بانگ دیگر امت خود از پنبه دانه جدا کرده بود که حلاج از ان متحیر ماند۔

حل و عقد۔ کشادن و بستن۔

حلوای سپید رود۔ کنایه از میوه های شیرین چراکه از گرمی آفتاب پخته میشوند و دواین آتش بآن نمیرسد بخلاف حلوای معروف مصنوعی۔

حلوای شهید۔ نوعی از حلوا ست۔

حلبس۔ بالکسر پلاس و گلیم سطبر بالفتح و تشدید لام مکسور بمعنے دلیر و شجاع از منتخب و شرح نصاب۔

حلقه بگوش۔ کنایه از غلام و فرمانبردار چه در ولایت معمول ست که بگوش غلام حلقه می اندازند از طلا یا نقره یا برنج۔

حلاف۔ بالفتح و تشدید لام بسیار سوگند خوار از لطائف۔

حلف۔ بالفتح و بالکسر بمعنی سوگند خوردن و بفتحتین گیاهی که آنرا دوخ گویند و لوخ نیز نامند از منتخب و کنز۔

حلق۔ بالفتح گلوی و نای و موتراشیدن از کنز۔

حلاق۔ بالفتح و تشدید لام بمعنے موتراش یعنی استره و بمعنے حجام عرفی۔

حلک۔ بفتحتین سیاهی سخت از منتخب و در لطائف بالضم حالک سخت سیاه۔

حلاحل ـ بضم حای اول وکسر حای مهمله ثانی بمعنی مهتر و سید قوم یعنی سردار قوم از منتخب و شروح ـ

حل ـ بالکسر وتشدید لام روا شدن و از احرام بیرون آمدن و بالفتح وتشدید لام بمعنی گشادن و فرود آمدن و حلال شدن و بمعنی روغن کنجد از منتخب و صراح ـ

حلل ـ بضم اول وفتح ثانی جمع حله بمعنی جامه باشد از منتخب ـ

حلال ـ بالفتح وتشدید لام اول بسیار گشاینده گره و فروشنده روغن کنجد از منتخب ـ

حلول ـ بضمتین فرود آمدن از منتخب و کشف و باصطلاح حکمت اختصاص چیزی بچیزی بحیثیتی باشد که از اشارت بیکی عین اشارت بدیگر باشد چنانچه سواد بچشم و حلول دو قسمست سریانی و طریانی حلول سریانی آن بود که اجزای حال در اجزای محل در آید و حلول طریانی آن بود که اجزای حال در اجزای محل در نیاید بلکه مجموع در مجموع باشد و آنچه حلول کند آنرا حال گویند و آنچه دران حلول کند آنرا محل نامند ـ

حلم ـ بالکسر آهستگی نمودن در عقوبت کسی و بالضم و بضمتین خواب دیدن بالغ و آنچه دیده شود از منتخب ـ

حلام ـ بالضم وتشدید لام بچه بز و گوسپند و بره و آنچه در مردم لفظ حلوان برای معنی بچه گوسپند مشهور شده غلط است از منتخب و مؤید و بحر الجواهر و مدار و کشف ـ

حلیم ـ بردبار و در استعمال فارسیان نام آشی است معروف از بهار عجم ـ

حلاجی کردن ـ حرفهای سخت بتصریح یا بکنایه گفتن کسی را از مصطلحات و چراغ هدایت ـ

حلالی خواستن ـ چون کسی مشرف بمرگ شود استغفار حقوق از دیگران و بحل خواستن او از یاران از مصطلحات ـ

حلان ـ بالضم وتشدید لام بچه بز و گوسپند و آنچه در عرف لفظ حلوان برای معنی بچه گوسپند مشهور است غلط از منتخب و مؤید ـ

حلقه بر در زدن ـ کنایه از تفتیش حال و طلب صاحب خانه

حلو ـ بضم اول وسکون لام شیرین از کنز ـ

حلیلیه ـ پیاله معروف نزد متاویه ـ

حلفه ـ بالفتح و فا یکبار قسم خوردن از شرح نصاب ـ

حلبه ـ بالضم و حرف سوم بای موحده تخمی است زرد رنگ که تره آن میخورند بهندی میتهی گویند از منتخب و غیر آن ـ

حلمه ـ بفتحتین سر پستان از منتخب ـ

حلیه ـ بالکسر و بالضم بمعنی زیور و بالکسر بمعنی خلقت و صورت و خلقت و آرایش و صفت چیزی از منتخب و لطائف و کشف و صراح و مؤید ـ

حله ـ بالضم وتشدید لام بمعنی برد یمنی و جامه و ازار و رداء از منتخب و صراح و لطائف و سروری و بالفتح وتشدید لام نام شهر و قبیله و نام موضعی بشام و محله و بالکسر نام منزل در راه مکه و بمعنی مقام و منزل و مجلس از منتخب و لطائف ـ

حلقه ـ دائره مردم که عبارت از مجلس است ـ

حلیمه ـ نام دایه رسول صلی الله علیه وآله وسلم ـ

حلی ـ بضم اول وکسر لام وتشدید یا بمعنی زیورها که از سیم و زر باشد و این جمع حلیه است که بالکسر باشد و در فارسی بتخفیف نیز مستعمل میشود از منتخب ـ

حلوای مغربی ـ نوعی از حلوا که بغایت سفید باشد و دران مغز پسته و بادام بسیار می آمیزند و قرصهامی بندند ـ

حلوای مقراضی ـ نوعی از حلوا که میوه جات بغایت باریک تراشیده دران مخلوط نمایند ـ

حلوای پشمین ـ نوعی از شیرینی ـ

حلقچی ـ بفتحتین جلبی که شبرنی معروفست از برهان ـ

فصل حای مهمله مع میم

حمراء ـ بالفتح سال سخت وزن سرخ رنگ و هر شئی مؤنث که سرخ رنگ باشد از منتخب ـ

حمیراء ـ بالضم اول وفتح ثانی تصغیر حمراء و لقب حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها از منتخب و لطائف ـ

حمیقار ـ بضم حا وفتح میم و تحتانی و قاف وزن کوچک کرا احمق باشد ـ

حمار ـ بفتحتین گل سیاه و لای تی از منتخب ـ

حمی ـ بکسر اول وفتح میم و در آخر الف بصورت یا بمعنی سبزه زار یکه برای چریدن ستوران نگاهداشته باشند و بضم اول وتشدید میم مفتوح بمعنی تب گرم از منتخب و کنز ـ

حموضت ـ بضمتین و ضاد معجمه مفتوح ترشی از کشف و منتخب و کنز و صراح ـ

حماقت ـ بالفتح بیعقلی از منتخب و کشف ـ

حمرت ـ بالضم سرخی و بمعنی سفیدی نیز آمده از منتخب ـ

حماست ـ بفتح دلیری از منتخب ـ

حممت ـ بضم اول وتشدید میم گرمای سخت و سیاهی از

حمایت ـ بکسر نگهبانی ـ

حمیت ـ بفتح اول وکسر ثانی وتشدید تحتانی بمعنی غیرت و ننگ و بکسر اول وسکون میم وفتح تحتانی پرهیز نمودن و حفاظت و نگاهداشتن از منتخب و صراح و کنز ـ

حمات ـ بفتح اول گل و لای سیاه و در اصل حماء بود همزه را بتاء تانیث بدل کردند و بضم اول وتخفیف میم حمایت کنندگان با معنی جمع حامی ست و در رسم الخط عربی تای این لفظ گرد می نویسند بهر دو معنی مذکور از شروح نصاب و صراح و کنز ـ

حمد ـ ستودن و ستایش از منتخب و باصطلاح خاص بیان کبریا و جلال و عظمت حق سبحانه تعالی را گویند و بعضی از محققین چنین نوشته اند که حمد در لغت ثنا کردنست بزبان بر خوبی اختیاری کسی برای تعظیم وی چنانچه گوئی زید خوشنویس است و کتاب خوب میخواند و در اصطلاح فعلیکه آگاهی دهد از تعظیم منعم خواه بزبان باشد خواه بدل و خواه بدست و مدح آنست که ثنا بزبان باشد بر خوبی کسی که آن خوبی باختیار او نباشد چنانچه گوئی زید کمال حسین است و نهایت ذهین و نزد بعضی حمد و مدح مترادف نداختیاری و غیر اختیاری شرط نیست ـ

حمائد ـ بفتح اول وکسر همزه خوبیها و خصلتهای ستوده ـ

حمیر ـ بکسر اول وسکون میم وفتح تحتانی قبیله ایست از قبائل بنی سبا و ضحاک بادشاه از ان قبیله بود و بیت و موضعیست در بیابان عرب که گرگ آنجا بغایت درنده و خونریز باشد و بفتح اول وکسر میم جمع حمار است بعضی خران از منتخب و شرح دیوان خاقانی و شرح نصاب ـ

حمّص - بالکسر و تشدید میم مکسورہ و صاد مہملہ بمعنی نخود و بضم اول و تشدید میم مفتوحہ نیز آمدہ از منتخب و شروح نصاب -

حمّاض - بالضم و تشدید میم و ضاد معجمہ ترہ ایست ترش مزہ کہ آنرا بفارسی ترشہ گویند از شروح نصاب و منتخب -

حموق - بالضم و بضمتین نادانی و بیعقلی از منتخب و بحر الجواہر و کشف -

حمّال - بالفتح و تشدید میم بسیار بردارندۂ بار -

حمول - بضمتین دوائیکہ بر پارچہ آلودہ در دبر و قبل نہند و این اصلاح طب است بفتح اول بسیار بردارندۂ بار و مجازاً بمعنے صابر و متحمل -

حمل - بفتح اول و سکون ثانی برداشتن و بمعنے بار شکم و باریکہ برگردن بردارند و بالکسر باریکہ بر پشت یا بر سر کشند و بمعنے گناہ و بفتحتین بمعنی برہ و نام برج اول از افلاک از منتخب و صحاح و آن برج مذکور بصورت میش نرست صاحب دو شاخ سر او بطرف مغرب و دم او بطرف مشرق و پشت بشمال و پا بجنوب متوجہ شدہ است بسوی پشت خود و روزیکہ آفتاب درین برج داخل شود ہمان روز نوروزست و شرف آفتاب درین میشود و مدت ماندن آفتاب را درین برج فروردین گویند و بہندی تقریباً بیساکھ باشد و در ولایت ابتدای بہار ازین ماہ است و در ہندوستان این ماہ آخر بہارست و لفظ حمل بفتح بمعنے گمان بردن و قیاس نمودن نیز آمدہ -

حمائل - بفتح اول و کسر ہمزہ دوال شمشیر و آنچہ در بر آویزند از منتخب و کشف و ظاہراً قرآن مجید کوچک تقطیع را بہمین جہت حمائل گویند کہ او بسکہ قابل آن باشد کہ آنرا در بر توان آویخت و لفظ حمائل بمعنے ہار سے آید و صاحب صراح نوشتہ کہ حمائل جمع حمالہ است کہ بکسر اول باشد بمعنی دوال شمشیر تم کلامہ مگر در فارسی بمعنی مستعمل میشود -

حمیم - بمعنے گرم و آب گرم و خویشاوند و مرو تب گرفتہ از شروح نصاب -

حمام - بکسر اول بمعنی مرگ و بفتح بمعنے کبوتران و کبوتر و این لفظ بمعنے جمع و واحد ہر دو آمدہ در صورت جمع بودن حمامہ است از شروح نصاب و منتخب و حمائم نیز جمع آن سے آید و بالفتح و تشدید میم گرمابہ چراکہ گرم کنندۂ آبدان باشد از بحر الجواہر و کشف و لطائف -

حمائم - بفتح اول و کسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست جمع حمامہ کہ بمعنے کبوتر و ہر مرغ طوقدار است مثل فاختہ و قمری وغیرہ -

حمام زنان - بمجاز جای پر شور و غوغا از مصطلحات -

حمدان - بالفتح آلت تناسل از مصطلحات -

حمدون - بالفتح آلت تناسل و بعضے نوشتہ نام استاد معمار نام عمارتے گفتہ -

حمدونہ - بالفتح و حرف پنجم نون بوزنہ از مؤید و برہان و مدار -

حمرہ - بالضم نام شکلی از شانزدہ اشکال رمل -

حملہ - بفتحات بردارندگان این حامل ست -

حممہ - بضم اول و فتح میم بمعنی ہر کژدم از منتخب و صراح و شروح نصاب -

حمزہ - بفتح اول و سکون میم و زای معجمہ نام عم رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم و نام پہلوانی و گیاہی ست کہ آنرا ترہ تیزک گویند از صراح و منتخب -

حمامہ - بفتح کبوتر واحد و قمری و فاختہ و ہر مرغ طوقدار و حرف تا در آخر این لفظ برای تانیث نیست بلکہ برای وحدت ست از منتخب و کنز و کشف و شروح نصاب و بحر الجواہر و زبدۃ الفوائد -

حمومی - بفتح اول و ضم میم مشدد منسوب بحمومہ کہ نام مصنف اربع الالباب ست -

حمری - بالضم بمعنے سرخ منسوب بحمرت و در حالت الحاق یاے نسبت تاے مصدری حذف نمایند چنانکہ از صورت صوری و از فطرت فطری -

حملہ گیری - کنایہ از تحمل حملۂ حریف -

فصل حاے مہملہ مع نون

حنّی - بالکسر و تشدید نون مفتوح و الف مقصورہ بصورت یا برگ معروف کہ از ان دست و پا سرخ کنند در استعمال فارسے بالف نویسند و بتخفیف خوانند و در صراح نوشتہ کہ حنا بالکسر و تشدید برگ معروف و نیز حناے زمین لیس ہر دو معنے بالکسر ست و بتخفیف ہم درست -

حنبذ - بفتح اول و کسر نون و تحتانی و ذال معجمہ بزعال الاغر زبان کردہ شدہ از لطائف -

حنجر - بالفتح بمعنے حلق و گلو از لطائف و در منتخب حلقوم -

حنش - بفتحتین و شین معجمہ بمعنی مار از شرح نصاب و کنز -

حنوط - بالفتح اول خوشبوہاے در آمیختہ کہ بر مردہ ساخت و مالند از منتخب و کنز -

حناط - بالفتح و تشدید نون گندم فروش و خوشبو فروش از منتخب -

حنیف - راست در دین و کسیکہ از باطل بسوی حق مائل باشد و آنکہ بر ملت ابراہیم علیہ السلام باشد از منتخب -

حنق - بفتحتین کینہ و دشمنی و خشم گرفتن از شرح نصاب و صراح -

حنجرہ غلطک - خوش خواندگی سرود و نوعی از آواز کہ صوت را بحلق غلطانیدہ برآرند بہندی گٹکری گویند -

حنک - بفتحتین کام دہن کہ بہندی تالو گویند از منتخب -

حنظل - بالفتح و بالکسر تم گیاہی ست بشکل خربزہ لیکن کوچک تر از ان بغایت تلخ باشد بہندی کبیر پھیند اندائن و بعضے اندراین گویند از منتخب و لطائف -

حنین - بفتح اول و کسر نون آرزومندی و بسیار گریہ و بمعنی نالہ و بضم اول و فتح نون نام علامہ است کہ کتب یونانی را ترجمہ کردہ و نام موضعی ست میان مکہ معظمہ و طائف کہ در انجا کفار با حضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم جنگ کردہ بودند و نام موزہ دوز کہ از اہل دانش بود و اعرابی موزۂ حنین را قیمت کردہ نخرید حنین در غضب شد و از کوچہ دیگر رفتہ بر سر راہ اعرابی یک موزہ را آویخت و پیش رفتہ موزۂ دیگر را در راہ می انداخت و کمین کردہ بجائی نشست اعرابی موزۂ نخستین را دید گفت اگر موزۂ دیگر یابم بکار آید چون پیش موزۂ دیگر در راہ افتادہ یافت از شتر فرود آمد و زانوے شتر بست و برای گرفتن موزۂ اول برگشت حنین فرصت یافتہ شتر را در ربود و اعرابی دو موزۂ حنین بخانہ خود برگشت -

حنجرۂ غلطان - خوانندہ خوش خوان از مصطلحات -

حنای سر ناخن - کنایہ از چیزیکہ قریب بزوال باشد از مصطلحات -

حنان - بالفتح و تشدید نون بخشایندہ و رحمت کنندہ و یکے از اسماے الٰہی از کنز -

حنانه - بالفتح و تشدید نون اول نوحه کنند و نام ستون و آن چنان است که ستونے از چوب بود که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم پشت را بآن تکیه کرده خطبه میخواندند چون منبر مقرر شده بر منبر برآمده خطبه خواندند از ان ستون ناله برآمد مانند طفلے که از مادر جدا شود از لطائف -

حنیه - بفتح اول و کسر نون و تشدید تحتانی بمعنی کمانے که به تیر انداختن آواز کند از منتخب -

حنجره - بالفتح بمعنی حلق و گلو از لطائف و در منتخب حلقوم

حنطه - بالکسر و طای مهمله بمعنی گندم از منتخب -

فصل حاے مہملہ مع واو

حوبا - بالفتح و بای موحده بمعنی تن انسان از شرح نصاب و صراح و کنز -

حوض ترسا - حوضے باشد که ترسایان برآن شراب در آن انگور افشرند -

حورا - بالفتح بمعنی زن سفید پوست که سیاهی چشم او و موے او بغایت سیاه باشد -

حوت - بالضم ماهی و نام برج دوازدهم از فلک که بصورت ماهی است و آن خانه مشتری است -

حوبت - بالفتح و حرف سوم بای موحده گناه کردن از صراح -

حوائج - جمع حاجت خلاف القیاس اصمعی بجواز این انکار دارد و استعمال جمع سالم این که حاجات است بهتر باشد و جمع تکسیر حاجت حاج است چنانکه جمع هامه از صراح و او هام الخواص -

حواج - بفتحتین و تشدید جیم بمعنی حج کنندگان از منتخب و این جمع حاجه است چنانکه دواب و دابه و حاجه در اصل حاجه نفس حاجه بوده است موصوف را حذف کرده فقط صفت را قائم مقام موصوف ساخته جمع آن حواج می آید و میتواند که جمع حاج باشد که صیغه اسم فاعل است از حج چنانکه کواهل جمع کاهل و سواحل جمع ساحل و حواج در اصل حواجج بوده است جیم را در جیم ادغام کرده اند -

حوافر - بفتح اول و کسر فا بمعنی سمهای اسپان و این جمع حافره است که بمعنی سم اسپ و خر باشد از کشف و منتخب -

حور - بالفتح بروزن غور بمعنی نقصان از صراح و بالضم بروزن نور جمع حورا که بالفتح است بمعنی زنیکه سفیدی پوست و چشم او نهایت سفید و سیاهی چشم و موی او بغایت سیاه باشد و معشوقهای که در بهشت نصیب مومنان خواهند شد از کشف و مدار چنانکه بعضے محققان نوشته اند که فارسیان حور را بمعنی مفرد استعمال کنند لهذا بالف و نون جمع کرده حوران گویند و همین حال است لفظ مشائخان و اکابران و امرایان که هر سه لفظ بدون انضمام الف و نون که علامت جمع فارسی است جمع شیخ و اکبر و امیر است و این خالی از رکاکت نیست مولف گوید که چون حوران در کلام ثقات بسیار مستعمل شده است آن جایز بخلاف مشائخان و اکابران و امرایان چراکه اینها از ثقات مسموع نیست و خان آرزو نوشته که بعض از اساتذه لفظ عربی را که جمع باشد باز بالف و ها جمع کرده اند چنانکه میرزا محمد علی صائب گوید مصرعه ز لفش پیچ ستم میدهد بسر رشته امامها پس اگر بالف و نون جمع عربی را جمع کنند همین حال دارد -

حوار - انصار عیسی علیه السلام از شرح خاقانی -

حواس - جمع حاسه که بتشدید سین مهمله است آن قوتے است که حس میکنند و اقسام آن ده اند پنج ظاهری و پنج باطنی آنکه ظاهری اند اول آنها قوت باصره که از ان ادراک الوان و اشکال کرده میشود و دوم قوت سامعه که از ان ادراک اصوات کرده میشود سوم قوت شامه سیوم مشد که از ان ادراک بوهای خوش و ناخوش کرده میشود چهارم حس ذوق که آن قوت ذائقه باشد از ان ادراک مزه بعض اشیا کرده میشود پنجم حس لمس که آن قوت لامسه باشد آن در همه اعضا موجود است اما در دست زیاده خصوصا در جلد انمله سبابه و بابن حس درشتی و نرمی سردی و گرمی و مانند آن دریافته میشود و این همه را حواس خمسه ظاهری گویند و آن پنج حواس باطنی باشد حس مشترک خیال وهم و حافظه و متصرفه حس مشترک قوتے است در مقدم بطن اول از بطون ثلاثه دماغ و آن قبول کند جمیع صور را که مرتسم است در حواس خمسه ظاهره و پس این حواس خمسه ظاهره بمنزله جواسیس این حس مشترک را یا بمثابه انهار خمسه که آب بحوض میرسانند لهذا این را حس مشترک گویند و خیال قوتیست در موخر بطن اول از دماغ که نگاه دارد صور محسوسه را بعد غیبوبت و آن کنند حس مشترک ست و وهم قوتیست در آخر بطن اوسط و کار او آنست که چیزهای دیده و نادیده راست یا دروغ نقش بنماید خواه آنچیزها در عالم صورت باشد خواه نباشد مثلا اگر هزار آفتاب بر آسمان توهم کند و حال آنکه یکیست بیش نیست و این قوت در حیوانات غیر انسان بجای قوت عقل است بره مادر خود را بواسطه وهم شناسد و در رمه باوجود آنکه مادر ش در رمه گوسپند است و دیگر بنسبت دشمنی گرگ و دوستی سگ را به این قوت دریابد و این قوت تابع عقل نگردد و بخلاف قوتهای دیگر چنانکه شخص در خانه تاریک تنها با مرده مجاور باشد هر چند عقل حکم کند که مرده جماد است از وترس نباید کرد لیکن واهمه وسوسه می اندازد و مخالف میکند و حافظه قوتیست در اول بطن موخر دماغ نگاه میدارد هر چه از حواس ظاهره و باطنه بدو رسد متصرفه قوتیست در اول بطن اوسط و کار این ترکیب بعضے صور مع بعضے معانی و این قوت باعتبار استخدام نفس ناطقه در ترکیبات خود متفکره گویند و باعتبار استخدام وهم در ترکیبات خود متخیله گویند بدانکه مراد از صور که در اینجا مذکور شد آن چیزیست که ادراک آن بیکے از حواس ظاهری ممکن باشد چنانچه لذت و بصر و سمع و شم و مراد از معانی چیزیست که ادراک آن بیکے از حواس ظاهر ممکن نباشد چنانچه دوستی و دشمنی و برای تصریح شکل راس انسان مع شکل دماغ که مخروطی است نوشته میشود -

حوک - بالفتح تره ایست مثل سپرغم که آنرا بادرنگبویه گویند و بازاورنگ نامند از شروح نصاب و برهان و کنز نوشته که ریحان کوهیست که آن را بادروح نامند -

حول - بالفتح بازگشت و بازگردیدن و قوت و توانائی و گردگشتن و بمعنی سال و بفتحتین کج بین شدن و حول شدن و بکسر اول و فتح واو برگشتن و رفتن از جائی بجائی از منتخب و لطائف و صراح -

حواصل - بفتح اول و کسر صاد مهمله مرغیست سفید که اکثر بر کنار آبها نشیند و چون حوصله نهایت کلان دارد بر واحد اطلاق جمع کردند چه در حقیقت حواصل جمع حوصله است از منتخب و سروری و دیگر کتب -

حوامل — بالفتح زنان حامله۔

حواریان — بالفتح و یای تحتانی مشدد جماعهٔ دوستان عیسی علیه السلام و آنها گازران بودند یا سفید پوست بودند از لطائف۔

حوریان — بواو معروف مزید علیه حوران چه گاه در آخر لفظ حور یای زائده آرند چنانکه در بهیان و همیانی از جواهر الحروف۔

حور العین — بکسر عین بمعنی زنان سفید پوست فراخ چشم چه حور بالضم جمع حوراست و حورا بالفتح بمعنی زن سفید پوست که موی سرش و سیاهی چشمش بغایت سیاه باشد و سفیدی پوست و سفیدی چشم او نهایت سفید و عین بالکسر جمع عینا، بالفتح بمعنی زن فراخ چشم از تفسیر مدارک و کنز۔

حوصله — بفتح صاد مهمله بمعنی معدهٔ مرغ بهندی پوٹه گویند و بکسر صاد یا بسکون صاد خطاست از مؤید و بهار عجم و مدار و کشف و برهان۔

حوضه — بالفتح و ضاد معجمه شابه بحوض و ها در آخر برای تشبیه است یا آنکه های وحدت است که بوقف باشد و بمعنی یک حوض یا آنکه زائد باشد۔

حواره — بالضم نان سیدهٔ سفید رنگ۔

حوزه — بالفتح و زای معجمه نیز مفتوح بمعنی ناحیه و میان مملکت از کشف و صراح و منتخب و کنز۔

حواشی — جمع حاشیه و بمعنی خدمتگاران نیز می آید۔

حویشی — بفتح اول و یای مجهول اماله حواشی که جمع حاشیه است۔

حواری — بفتح و تشدید یا بمعنی گازر و سفید پوست و یاران عیسی علیه السلام و بمعنی مطلق یاری دهنده مجاز است و بضم اول و در آخر الف مقصوره بصورت یا نان سفید و آرد طعام و بتشدید واو نیز آمده از منتخب و لطائف۔

حوالی — بفتح اول و کسر لام و یای معروف بمعنی گرداگرد چیزی بدانکه لام این لفظ را کسره دادن و در آخر یای معروف خواندن تصرف فارسیان است زیراکه در حقیقت حوالی بفتح لام و در آخر الف مقصوره بصورت یاست و در استعمال عبارت عربی همیشه مضاف باشد بسوی یکی از ضمایر و درین حالت الف آخرش بطور الف لفظ علی بیای تحتانی تبدیل یابد چنانکه در حدیث صحیح بخاری اللهم حوالینا ولا علینا و درین مصرعهٔ بوستان مصرع حوالیه من کل فج عمیق — لام حوالیه را مفتوح باید خواند و مکسور خواندن غلط است از مزیل و صراح و قاموس و بهار عجم و غیره و نزد بعضے حوالی بفتح لام و در آخر یای تحتانی صیغهٔ تثنیه است بجهت تکریر که بضمیر مضاف شده نونش ساقط شده است وانچه بعضے گمان برند که حوالی بکسر لام جمع حول است چنانکه اهالی جمع اهل این قیاس خطاست زیراکه در لغت استعمال شرط است و قیاس را چندان دخل نیست۔

حویلی — بفتح اول و کسر واو و یای اول مجهول و یای ثانی معروف اماله حوالیست که بتصرف فارسیان بکسر لام و یای معروف باشد و الا حوالی در حقیقت بفتح لام است و بمعنی گرداگرد هر چیز و حالا خاص اسم احاطهٔ هر چهار دیوار خانه مقرر و مستعمل شده است مستفاد از بهار عجم۔

فصل حای مهمله مع یای تحتانی

حیثما — بفتح اول و سکون تحتانی و ضم ثای مثلثه بمعنی هرکجا از شرح نصاب۔

حیا — بفتح اول و در آخر همزه بمعنی شرم و بمعنی باران و فراخی سال و بدون همزه نیز آمده از منتخب و شروح و در کنز نوشته که بفتح اول و در آخر همزه بمعنی شرم و بفتح اول و بدون همزه بمعنی باران۔

حیضار — بالفتح و ضاد معجمه زنیکه بحالت حیض باشد۔

حیاطت — بکسر اول نگهبانی و احتیاط ماخوذ از حوط که بمعنی گرد آوردن و نگاه داشتن است۔

حیرت — بالفتح بر یک حال ماندن از تعجب۔

حیثیت — بفتح اول و سکون تحتانی و کسر ثای مثلثه و تشدید یای تحتانی مفتوح و این مصدر جعلی است مجازاً بمعنی وضع و اسلوب۔

حیات — بفتح اول و تشدید تحتانی جمع حیه که بمعنی مار است و حیات بمعنی کرمهای دراز نیز آمده و این لفظ در مثنوی بضرورت نظم بتخفیف آمده است و نیز لفظ حیات که بمعنی زندگی است مصدر باشد از ثلاثی مجرد لفیف مقرون در اصل حیوة بود بروزن غلبة واو متحرک ما قبلش مفتوح آن واو را بالف بدل کردند حیات شد و لفظ حیات را در رسم الخط عربی بتاء نویسند الف را بشکل واو و تای فوقانی را مدور نگارند۔

حیدر — بمعنی اسد و شیر درنده و لقب حضرت امیر المومنین علی کرم الله وجهه از بحر الجواهر۔

حیز — بالفتح و یای تحتانی مشدد و مکسور و بعده زای معجمه کرانهٔ هر چیز و بمعنی مکان از منتخب و صراح و باصطلاح حکما سطح باطنی جسم حاوی که مماس سطح ظاهری جسم محوی است و بکسر اول و یای تحتانی معروف بمعنی مخنث و باین معنی فارسی است از برهان و در سراج نوشته که حیز که بمعنی مخنث است بهای هوز صحیح باشد چراکه در فارسی حای حطی نمی آید۔

حیص بیص — بفتح اول و سکون یا و صاد مهمله و فتح موحده و سکون تحتانی و صاد مهمله و دو لفظ اند مجموع در محاورهٔ عرب بمعنی جنگ و غوغا لفظ اول بمعنی یکسو افتادن از راه و ثانی بمعنی سختی و تنگی از منتخب۔

حیاض — بکسر اول جمع حوض۔

حیف — بالفتح ظلم و ستم و جور از کنز و خیابان۔

حیال — بالفتح و تشدید یای تحتانی بسیار حیله کننده و مکار۔

حیل — بکسر اول و فتح ثانی جمع حیله و بالفتح بمعنی توانائی از منتخب و لطائف۔

حیض الرجال — غیبت و کلام بے فائده از لطائف۔

حی العالم — نباتی است و دوائی که همیشه سبز و خرم باشد از بهار عجم۔

حین — بالکسر وقت و هنگام و روز قیامت و بالفتح هلاکی و مرگ از صراح و منتخب و کشف و لطائف۔

حیوان — بفتحات مصدر است زنده بودن و زندگانی و بمعنی جاندار مجاز است فارسیان بهر دو معنی بیشتر بسکون ثانی استعمال کنند از بهار عجم و در حواشی بعض کتب منطق دیده شد و که حیوان بالتحریک بمعنی حیات است و بفتح اول و سکون ثانی صفت مشبه است چنانکه سکران۔

حیطان — بالکسر و طای مهمله دیوارها خانه و این جمع حائط است از کنز۔

حیتان — بالکسر و حرف ثالث تای فوقانی جمع حوت که بمعنی ماهی است از کنز۔

حیزبون — بالفتح و زای معجمه مفتوح و ضم بای موحده بمعنی

زال یعنی زن پیر از شرح نصاب وکنز۔

حیه۔ بالفتح وتشدید تحتانی بمعنی مار۔

حی کرده۔ بالفتح یعنی احاطه کرده و در قید آورده و گرفتار ساخته واین معنی از معنی جمع کردن و فرو گرفتن مستفاد است۔

حیره۔ بالکسر اکثر شارحان نصاب در تحقیق این لفظ عاجز شده اند که ظاهر اقوی پس سر البقاعی حیره میگفته باشند شارحی نوشته که حیره بجیم فارسی است بمعنی پس سر و این زبان قومی است از بلاد ماوراء النهر و در برهان نوشته است که قفا سر را یک لفظ هست بمعنی صورت و روی نیکو ظاهر اقومهای هوز را بجای حطی بدل نموده و در آخر ها زائد کرده باشند واین نزد فقیر مؤلف از توجیهات سابقه وجیه است والله اعلم بالصواب۔

حیطه۔ بالکسر بمعنی دیوار گرد چیزی بر آوردن از منتخب وبمعنی جای احاطه کرده شده مستعمل۔

حیاصه۔ بکسر اول وصاد مهمله و الیکه تنگ اسپ را بدان استوار کنند از منتخب و در مؤید بمعنی حلقهٔ تنگ اسپ۔

حیلوله۔ بالفتح واو معروف میان دو چیز در آمدن و حائل شدن۔

حیوانی۔ عبارت از گوشت خوردن آنچه از حیوان پیدا شود مثل شیر و جغرات و روغن وغیره واین اصطلاح عاملان افسون خوان ست از مصطلحات۔

حیی۔ بضم اول وفتح یای اول وتشدید یای دوم بمعنی شرمگین از لطائف۔

حی۔ بالفتح وتشدید بمعنی زنده و نام حق تعالی وبمعنی میان ده و قبیله از عرب وبمعنی جمع کردن و فرو گرفتن واسم فعل ست بمعنی بیا و حی علی الصلوة یعنی بیا بر نماز از منتخب و لطائف و برای همه معانی مذکوره در فارسی بتخفیف یا نیز می آید و در کنز نوشته که حی بالفتح وتشدید جمع کردن و گرد فرو گرفتن و بالفتح وتشدید و فتح یا اسم فعل ست بمعنی بیا۔

باب خاي معجمه

فصل خاي معجمه مع الالف

خا۔ اسم یکی از حروف تهجی واین حرف بجیم عربی بدل شود چون اسفاناج واسپاناج تره معروف وبشین معجمه چون افراختن و افراشتن وبغین معجمه چون ستیخ و ستیغ بمعنی چیز راست مانند نیزه و ستون وبقاف چون چقماخ وچقماق وبکاف عربی چون خمان و کمان وخمند و کمند وخرناو کرناو بهای هوز چون خاک و هاک وخای مصدر و ماضی در اکثر مصادر بزای عربی بدل شود چنانکه در دوختن و ریختن و سوختن و تافتن و باختن و ساختن و آموختن و آمیختن و آویختن و افروختن و اندوختن و بختن و پختن و پرداختن و گریختن و گداختن و نواختن و در شناختن بسین مهمله و در فروختن بمعنی بیع بشین معجمه بدل شود و آمیختن و گسیختن شاذ است از جواهر الحروف۔

خارا۔ سنگ سخت و نام نوای از موسیقی و نوعی از جامهٔ ابریشمی که مانند صوف موجدار باشد از رشیدی وکشف و برهان و بهار عجم و مصطلحات۔

خاتون یغما۔ کنایه از آفتاب از برهان و سراج۔

خاتون عرب۔ کعبه از برهان۔

خائب۔ بکسر همزه که حرف سوم ست وبعده بای موحده بمعنی ناامید و مایوس و بی بهره از منتخب و مؤید و کشف۔

خاطب۔ مرد زن خواهنده و خواستگاری کننده و شوهر و داماد۔

خار عقرب۔ کنایه از مریخ چراکه برج عقرب خانهٔ مریخ است۔

خاک مرکب۔ مراد از موالید ثلاثه که نباتات و جمادات وحیوانات باشد۔

خاک بر لب۔ قسم خوردن و انکار امری از چهار شربت و مصطلحات۔

خاربست۔ آنچه از خار گرد باغ و زراعت حصار سازند از برهان و سراج۔

خارق عادات۔ معجزه های انبیا و کرامتهای اولیا۔

خارپشت۔ بشین معجمه جانوریست مثل روباه که در زمین سوراخ کرده میماند و بر پشت او موم مثل دوک خارها باشد بهندی سیهی نامند۔

خاصیت۔ بتشدید صاد مهمله مکسور وتشدید یای تحتانی مفتوح طبیعت و خوی و اثر و در محاوره فارسی بتخفیف صاد وتشدید تحتانی بلکه بتخفیف هر دو درست و صحیح است۔

خات۔ بتای فوقانی غلیواج۔

خاج۔ چلیپا وصلیب نصاری از برهان۔

خاد۔ بدال مهمله بمعنی غلیواز از لطائف و سراج و برهان۔

خاوند۔ بالفتح واو مخفف خداوند از برهان و در سراج نوشته که خا مخفف خانه و وند بمعنی صاحب لیکن خاوند بمعنی مطلق صاحب مستعمل ست۔

خال زیاد۔ آنچه در ساخته بازی نرد حریف غالب را از اعداد مطلوب زائد افتد یعنی این کس را برای بردن بازی چهار عدد مطلوبست و بر کعبتین شش خال ظاهر شدند از انجمله چهار خانه را بهره گرفته دو عدد زائد را فرو گذاشت پس این دو عدد فرو گذاشته شده را که از حاجت زائد بودند خال زیاد گویند و در سراج اللغات نوشته که زیاد نام یکی از بازیهای نرد ست ماخوذ از معنی لفظ عربی چراکه در بازی مذکور در هر نقش یک خال زائد کرده اند و آن را خال زیاد گویند۔

خاربند۔ آنچه خار و چوب گرد باغ و کشت بندند برای محافظت۔

خالد۔ بکسر لام جاودان و همیشه و نام مردی که نهایت کریم بود از شرح دیوان خاقانی۔

خانهٔ خورشید۔ برج اسد۔

خالور۔ ببای موحده نام موضعیست از ترکستان

خارخار۔ تردد و تفکر و اندیشهٔ طبیعت امر مرغوب و غیر مرغوب از برهان و بهار عجم۔

خار شتر۔ نام گیاهیست خاردار که شتر آنرا برغبت تمام خورد آن را اشتر خار نیز گویند از جهانگیری۔

خانه گیر۔ نام بازی چهارم از جمله هفت بازی نرد و آن هفت اینست فاره و زیاد و ستاره و خانه و طویل و نهران و منصوبه از برهان و رشیدی۔

خانهٔ تیر۔ خانهٔ عطارد که برج جوزا است و آن از بروج بادیست۔

خاور - بفتح واو بمعنی مشرق و بمعنی مغرب نیز می آید از مؤید و سراج و بهار عجم و بعضے گویند که در اصل خاردر بود چراکه خار بمعنی ماه شب چهاردهم ست که بعربی بدر خوانند چون ظهور بدر از مشرق میباشد لهذا رای مهمله اول را بجهت تخفیف حذف کرده مشرق را خاور نامند -

خاسر - بکسر سین مهمله کسیکه در مال او زیان واقع شود و کسیکه نقصان خود کند -

خاطر - آنچه در دل گذرد و دل را نیز گویند چراکه در عرف دل صاحب خطره است از منتخب و بهار عجم و خیابان -

خاک جگر گیر - زمینیکه دل از آنجا بر آمدن نخواهد از مصطلحات -

خاک خوردن تیر - بر زمین افتادن و بر هدف نرسیدن تیر از مصطلحات -

خانه دار - بمعنی مالک خانه و بمعنی مردم خانه و پاسبان خانه از مصطلحات -

خاکسار - مانند خاک و مجازاً بمعنی ذلیل و خوار و گاہے اطلاق این لفظ بمعنی غریب و فانی کنند بسبیل مدح از برهان و خیابان -

خالی السیر - باصطلاح منجمان قمر را خالی السیر وقتے گویند که نظر هیچ کوکب باو نباشد و هرگاه حیات حیوانی مسلوب گردد هیچ کوکب را با طالع او نظر سعد یا نحس نباشد از شرح قصائد خاقانی -

خام سوز - چیزیکه از بالا سوخته گردد و از اندرون خام باشد از بهار عجم -

خایه ریز - نان خورشے که از بیضه مرغ سازند و آنرا خاگینه گویند از سراج -

خاک انداز - هرگاه که چیز کسے گم شود از همه اشخاص مظنون در جای خاک بیند از ند تا دزد چیز گم شده را در خاک پنهان کرده بیند از د تا دزد رسوا نشود از مصطلحات -

خانه رس - آن میوه که آنرا خام از شاخ جدا کرده در خانه پخته و رسیده کرده باشند -

خاموش - بمعنی خاموشی نیز می آید و همچنان لفظ مهمان بمعنی مهمانی و همچنین لفظ میانجی بمعنی میانجی گری

از چراغ هدایت -

خاش - بشین معجمه مادر زن و مادر شوهر از رشیدی -

خانه بدوش - مسافر و فقیر بے تعلق و رند بیخانمان و مردم بے قید و پریشان حال از بهار عجم وغیره -

خام ریش - بے عقل و مسخره از لطائف -

خافض - بکسر خا و ضاد معجمه فرو اندازه و حرکت کسره دهنده و نامے ست از نامهای حق تعالی و بمعنی آن خوار کننده جباران از منتخب -

خاضع - بکسر ضاد معجمه فرو اندازنده و فروتنی و تواضع کننده -

خاشع - عاجزی و فروتنی کننده -

خاطف - بکسر طای مهمله بمعنی ربا ینده و در صفت برق خاطف از ان واقع شود که بینائی مردم میرباید از بحر الجواهر و کنز -

خارق - از هم درنده و پاره کننده و مجازاً بمعنی کرامت ولی چراکه آن نیز عادت را پاره میکند -

خانق - بکسر نون خفه کننده گلو -

خایسک - بفتح یای تحتانی و سکون سین مهمله مطرقه آهنگران و زرگران که بهندی هتوڑا گویند از رشیدی و در برهان و سراج بکسر سوم که یای تحتانی ست -

خال - بزرگی و فرهنگ و تکبر و بمعنی برادر مادر که بهندی ماموں گویند و نقطه سیاه که بر اندام مردم باشد و این لفظ بهمه معنی عربی ست و مجازاً در استعمال فارسی بمعنی آبله و تبخاله نیز آمده از سروری و لطائف و منتخب و شرح نصاب و کنز -

خامل - گمنام و فرومایه از لطائف -

خاتم - بکسر تای فوقانی و فتح نیز انگشتری اگر مختار فصحای عجم بفتح آرند از کشف و صراح و بهار عجم و یکے از ثقات در تالیف خود نوشته که خاتم بفتح تای فوقانی مُهر و انگشتری و جز آن که بدان مُهر کنند چه فاعل بفتح عین بمعنی ما یفعل به مستعمل شود مثل العالم ما یعلم به الصابع لیس پس خاتم بمعنی ما یختم به باشد و آن انگشتری بست -

خام - چرم دباغت ناکرده و بمعنی خالص و شراب سقط از رشیدی و کشف و برهان و لطائف و در بهار عجم نوشته که خام مقابل پخته و پوست دباغت ناکرده و بمعنی خالص چون عنبر خام و سیم خام و باده خام و بمعنی بے اصل نیز می آید چون کار خام و خیال خام و سودای خام -

خارم - شگافنده پرده بینی و برنده بینی و مجازاً بمعنی مفسد و شریر آمده -

خانه ششم - کنایه از برج سنبله و هم بمعنی برجیکه از برج طالع ششم افتد و آن خانه بیماری و خوف و خطر است نزد منجمین -

خافقین - بکسر فا و فتح قاف مشرق و مغرب از مدار و کشف و لطائف و کنز -

خاتون - در ترکی از القاب زنان کبار ست اگر جمع این لفظ بتصرف فارسیان عربی دان خواتین آمده بطور فرامین از مدار و بهار عجم و لغات ترکی -

خان - لقب بادشاهان ترکستان و خطا و بمعنی رئیس و امیر از رشیدی و برهان و کشف و لطائف و جهانگیری و مؤید و لغات ترکی و در سراج نوشته که خان لقب سلاطین ترکستان ست و در ایران نیز داخل اسماے امرا و سلاطین میشود و بمعنی خانه و کاروان سرا نیز آمده است -

خان و مان - خان مخفف خانه و مان بمعنی رخت از بهار عجم و منقول از شرف نامه -

خانه بر خروس باز کردن - کنایه از خراب کردن خانه از چراغ هدایت -

خایه غلامان - نوعے از انگور از چهار شربت و مصطلحات -

خاطر نشان - در معنی این تامل ست و معنی این نشاننده خاطر باشد و این مناسب نمی نماید مگر بجایش خاطر نشین مستعمل شود بدانکه اگر نشان بمعنی علامت و رقم اراده کنند معنی نشان خاطر بمعنی منقوش خاطر باشد یا آنکه آنچه در ضمیر خطور کند آنرا خاطر گویند اگر خاطر نشان بمعنی نشاننده خاطرات و تفکرات گویند درست شود چه گاہے بسبب عدم

دریافت چیزے تردد باشد چون از حقیقتش آگاه شود آن گاہے نشانند تردد و اضطراب میگردد۔

خازن۔ بکسر زاے معجمه خزانچی و نگهبان خزانه از لطائف۔

خاقان۔ بادشاه بزرگ از لغات ترکی و در قدیم لقب بادشاهان چین و ترکستان بود و حالا بر هر بادشاه اطلاق کنند۔

خاوران۔ بمعنی خاور الف و نون زائد ست و خاور مشرق را گویند و در رشیدی مسطور ست که نام ولایتے است بسوی مشرق از ایران و در سراج اللغات ولایتے ست از خراسان۔

خانه آبادان۔ کنایه از شخص بے اندازه در کارها از چهار شربت

خاک ریحان۔ انچه در سفال خاک پر کرده ریحان و سبزه میکارند از شرح سیف الله احمد آبادی و خان آرزو۔

خاک مال کردن۔ بر زمین آوردن پهلوان را از چار شربت۔

خائن۔ بکسر همزه که حرف سوم ست بمعنی خیانت کننده و دغل باز۔

خاکدان۔ جائیکه بران خاک و خاشاک اندازند از برهان۔

خارقان۔ نام دهے ست نزدیک بسطام از لطائف۔

خانه کن۔ بفتح کاف خانه ویران کننده و ناخلف از لطائف و بهار عجم۔

خارچین۔ انچه برای محافظت گرد باغ و زراعت و دیوار خانه از خار و چوب بند سازند برای عدم دخول مردم غیره و حیوانات موذیه۔

خامه زدن۔ بمعنی خامه را قط زدن۔

خار در راه نهادن۔ کار مشکل پیش نهادن از مصطلحات۔

خاک فراموشان۔ کنایه از قبر از مصطلحات۔

خارج زدن۔ یعنی نزد قلب را خارج از دار الضرب سکه زدن از مصطلحات۔

خانه کردن کمان۔ کج شدن گوشهای کمان از وضع اصلی خود از مصطلحات۔

خایه نهادن۔ بیضه دادن مرغ و کردن کارے که ننگ بار آرد و بمعنی ترسیدن نیز آمده از مصطلحات۔

خالو۔ عربی ست و درین لفظ واو زائد ست برای تحسین کلمه و در لغت بمعنی برادر مادر ست و درین زمان بمعنی شوهر خاله شهرت تمام گرفته۔

خاکدان دیو۔ کنایه از دنیا۔

خازنه۔ بزای معجمه و نون خواهر زن چه مخفف خواهر ست از رشیدی و برهان و سراج و کشف و جهانگیری۔

خاگینه۔ نان خورش معروف چه خاگ بکاف فارسی بمعنے بیضهٔ مرغے ست کذا فی البرهان۔

خاره۔ برای مهمله بمعنی سنگ سخت و نوعے از قماش و آن در نور آفتاب پاره پاره شود چنانچه کتان در مهتاب از چراغ هدایت و سراج اللغات۔

خازه۔ بزای معجمه گل سرشته و گلابه که بر دیوار مالند از برهان و سروری۔

خالیه۔ حرف چهارم یای تحتانی بمعنی گذشته و قدیم۔

خاصره۔ بکسر صاد مهمله تهیگاه و کمر۔

خانقاه۔ بفتح نون مکان بودن مشائخ و درویشان معرب خانگاه مرکب از خانه و گاه از عالم منزل گاه و مجلس گاه فارسیان بسکون نون نیز استعمال کنند از بهار عجم۔

خانواده۔ خاندان خان مخفف خانه و واده بمعنی بنا و اصل از برهان۔

خاشه۔ بمعنی خاشاک۔

خاکروبه۔ گرد و خاشاک که از رفتن صحن و جا پیدا می آید۔

خاک انگیخته۔ مراد از کرهٔ زمین۔

خاک فیروزه۔ انچه فیروزه از کان درست و بزرگ بر آید نگینهٔ انگشتری و غیره سازند و انچه ریزهٔ باریک بر آید آنرا خاک فیروزه گویند از چراغ هدایت و بهار عجم۔

خاک مرده۔ زمینیکه رستنی دران نباشد از مصطلحات۔

خایه۔ بیضهٔ مرغان و بیضهٔ مردان و بیضهٔ دیگر چهارپایان نر۔

خاصه۔ بتشدید صاد مهمله وصفے باشد که یافته نشود مگر در یک شے مثل ضحک بانسان که در دیگر حیوانات یافته نمیشود و بتخفیف صاد و یای نسبت در استعمال فارسیان بمعنی چیز بهتر که لائق مردم خاص و امرا باشد و بهمین جهت نام نوعے از جامهٔ سفید و طعامیکه برای عمدگان پزند۔

خالصه۔ خاصه و ناآمیخته بچیزے و باصطلاح زمین و ملک بادشاهی که بجاگیر کسے نباشد معنی لغوی از منتخب۔

خانه خواه۔ چون مسافر در شهر وارد شود باهر که سابقه معرفت داشته باشد بخانه اش در آید صاحب آن خانه خواه است۔

خاصگی۔ بصاد مهمله و کاف فارسی مقرب و مصاحب بادشاه و رساله دار فوج و خزینه دار و کنیز بکه برایے مباشرت و معاشرت باشد و هر چیز نفیس و غریب از برهان و بهار عجم۔

خاکشی۔ نام دوائے بنام خوب کلان شهرت دارد۔

خانی۔ بکسر نون حوض کوچک از سراج و در مصطلحات نوشته که خانی قسمیست از زر مسکوک رائج در توران۔

خانهٔ ماهی۔ کنایه از آب۔

خارج آهنگی۔ بیرون شدن نغمه از پرده و از بحر و قواعد خود۔

خام دستی۔ ناتجربه کاری و مال بے مصرف خرج کردن از مصطلحات۔

خاتم بندی و خاتم کاری۔ آنکه از عاج و استخوان شتر و چوب و غیره گلها و نقوش بر بعض چیزها کنده وصل نمایند از بهار عجم۔

خاطی۔ کسیکه باراده خود خطا کند و مخطی کسیکه ارادهٔ صواب کند و بے قصد خطا از و ظاهر گردد از صراح۔

فصل خای معجمه مع بای موحده

خبا۔ بالفتح نهان کردن و پوشیدگی و باران و گیاه و بالکسر و در آخر همزهٔ ممدوده بمعنی خیمه از منتخب۔

خبایا۔ بفتح اول و چهارم یای تحتانی خیمه ها و پوشیدگیهاے هر چیز۔

خب - بالفتح وتشدید موج زدن دریا و مکار وحیله گر و دلیر و بکسر فریب دادن از منتخب ولطائف -

خب خب - بالفتح آواز بوسه از مصطلحات -

خبرت - بالکسر دانش ودانستگی وآزمایش وبالضم بهره از گوشت وجز آن ودانستن چیزے از منتخب -

خبث - بالضم پلیدی وپلید شدن وناخوش شدن از منتخب -

خبیث - پلید وناخوش -

خبث الحدید - چرک آهن که در وقت گداختن آهن از و بیرون آید وآنرا ریم آهن نیز گویند از منتخب -

خبار - بالفتح زمین نرم وسوراخناک از منتخب -

خبر بفتحتین بمعنی آگاهی وبمعنی سخنے که بدان اعلام کنند وبمعنی حدیث نبوی صلی الله علیه وآله وسلم و این لفظ گاہے بمعنی خبردار باشد مرزا جلال اسیر گوید بیت بیهوشی شراب نگاهش نیافتم ✣ وقتے خبر شدم که دل از کار رفته بود ✣ از منتخب وچراغ هدایت وبهار عجم ومصطلحات -

خباز - بالفتح وتشدید ثانی وزای معجمه نان پز -

خبز - بالضم ودر آخر زای معجمه بمعنی نان وبالفتح نان پختن از منتخب -

خبیس - بروزن فعیل بمعنی ظریف و خوش طبع از لطائف -

خبیص - بفتح اول وکسر ثانی ودر آخر صاد مهمله طعامیکه از روغن وخرما سازند از منتخب -

خبط - بالفتح آمیختگی عقل باجنون -

خباط - بضم اول دیوانگی -

خبن - بالفتح پیچیدن کنار جامه وجز آن ودوختن آن تا کوتاه شود ودور کردن حرف دوم ساکن از رکن چون از مستفعلن سین بیندازند متفعلن بماند مفاعلن بجای وے نهند واز فاعلاتن فعلاتن سازند از منتخب ورسائل عروض -

خبر کسے گرفتن وتدبیر کسے کردن - بمعنی کائیدن باشد از چهار شربت ودر چراغ هدایت نوشته که خبر کسے گرفتن بفتحتین باصطلاح لوطیان ولایت بمعنی زنا ولواطت بکسے کردن چون باحرف از مستعمل میشود این معنی منظور نباشد -

خبجه - بفتح خای معجمه وسکون بای موحده وجیم عربی تمرهندی وبجای موحده نون خواندن غلط است از سراج -

فصل خای معجمه مع تای فوقانی

ختار - بضم اول پاک کردن کشت از گیاه خودرو از مؤید ودر سراج بفتح اول -

ختام - بکسر موم ولک وغیره که بدان مُهر کنند از لطائف وصراح -

ختن - بفتحتین بمعنے داماد وبضم اول وفتح فوقانی نام شهرے در حدود چین از منتخب ولطائف وسروری -

ختامه - بکسر موم ولک وغیره که بران مُهر کنند ودر آخر تانیث زائده -

ختیعه - زنگیر که تیراندازان در سر انگشت پوشند -

ختمنه - بالفتح بیلغنے یا مهرچه در عربی ختم بمعنی مُهر کردن ونون زائد وحرف ہا در ترکی بمعنی بای نسبت -

ختلی - بالفتح اسپیکه از ختل آورند بالفتح ولایتیست از بدخشان وآنرا ختلان نیز گویند بزیادت الف و نون اسپ در انجا خوب پیدا میشود وبعضے اہل لغت نوشته اند که ولایتیست به ترکستان قریب بلخ از برہان وجهانگیری ورشیدی ومؤید ومدار و بالضم خطاست چراکه ختل بالضم وتشدید فوقانی مفتوح شهر دیگرست بماوراء النهر کذا فی المنتخب ولب الالباب وختلی بالفتح بمعنی فریبنده نیز آمده کذا فی الصراح والمنتخب ودر سراج نوشته که ختلی بالضم منسوب بختلان واکثر این لفظ بمعنی اسپ خوب می آید ودر نسبت الف ونون ساقط میشود -

فصل خای معجمه مع جیم

خجلت - بفتحات مصدرست بمعنی شرمنده شدن وخجالت بزیادت الف خطاست از مزیل الاغلاط وصراح ومعرب -

خجالت - بالفتح وخجلت بفتحات شرمندگی وحیا اکثر فارسیان خجلت را بسکون ثانی استعمال کنند وبلفظ کشیدن وبردن وبرداشتن ورسیدن ودادن استعمال کنند صاحب معرب باگوید خجالت از غلطهای عامه است مگر اکثر استادان بسته اند عرفی گوید بیت بخت بے ازرم آن کند خجالت عجز ✣ که ضعف باد محل زفاف باواماده صائب گوید بیت زراستی نبود شاخهای بے برا خجالتیکه من از قامت دوتا دارم ✣ از بهار عجم -

خج - مخفف خجالت -

خجسته بنیاد - لقب اورنگ آباد که شهریست در دکن -

خجند - بضم اول وفتح جیم وسکون نون قصبه ایست از ماوراء النهر از سراج -

خجیر - بکسر تین ویای معروف وقیل بفتح اول بمعنی خوب وپسندیده از سراج -

خچور - بضم اول وجیم فارسی وواو معروف بمعنی حدود ودر کتب فارسی خچور سغد آمده یعنی حدود ونواحی ملک سغد ودر مصطلحات وبهار عجم نوشته که نام جاییست دشوار گذار از ملک آذربایجان که تنگناها دارد و راهش صعب المرور -

خجلک - نام سردارے از سرداران مغلان -

خجل - بفتح اول وکسر جیم بمعنی شرمنده وبفتح اول و سکون جیم بمعنی شرم وحیا داشتن از منتخب وصراح -

خجسته - بضم اول وفتح جیم وسکون سین بمعنی مبارک وهمایون وبکسر جیم خطاست از برهان وجهانگیری و مدار ومؤید وغیره -

فصل خای معجمه مع دال مهمله

خدا - بالضم بمعنی مالک وصاحب چون لفظ خدا مطلق باشد بر غیر ذات باری تعالی اطلاق نه کنند مگر در صورتیکه بچیزے مضاف شود چون کدخدا وده خدا وگفته اند که خدا بمعنی خود آینده است چه مرکب ست از

کلمهٔ خود و کلمهٔ آ که صیغهٔ امر ست از آمدن و ظاهر ست که امر بترکیب اسم معنی اسم فاعل پیدا میکند و چون حق تعالی بظهور خود بدیگرے محتاج نیست لهذا باین صفت خوانند کذا از رشیدی و خیابان و خان آرزو و در سراج اللغات نیز از علامهٔ دوانی و امام فخر الدین رازی همین نقل کرده ـ

خدارت ـ بکسر اول پرده نشینی از منتخب ـ

خدلیعت ـ بفتح اول بر وزن نصیحت بمعنی مکر و فریب از منتخب ـ

خدمت ـ بدال مهمله چاکری کردن و در استعمال فارسی بمعنی تحفه و سلام و کورنش نیز آمده از منتخب و بهار عجم و غیره ـ

خدمات ـ بکسر اول و فتح دال مهمله جمع خدمت نه بسکون دال ـ

خداج ـ بالکسر و در آخر جیم بمعنی نقصان و ناقص و ناتمام و زادن پیش از وقت از لطائف و منتخب بفتح اول ـ

خدا جواب ده ـ کلمهٔ نفرین ست معنی خدا میر اداد از مصطلحات ـ

خدا بر دارد ـ بمعنی خدا میر انداد از مصطلحات ـ

خداوند ـ بمعنی صاحب و مالک و معنی ترکیبی این لفظ مانند صاحب و مالک ست چرا که کلمهٔ وند اینجا بمعنی مانند است و برای نسبت نیز می آید درین صورت باید که بر خدای تعالی اطلاق لفظ خداوند نکنند چرا که ترک ادب ست فتامل از رشیدی و در سراج نوشته که خداوند بمعنی مالک و صاحب یعنی مانند خدا چرا که لفظ وند کلمهٔ نسبت ست و معنی تشبیهی از ان حاصل میشود اگرچه بمعنی مانند خداست مگر اکثر بمعنی مالک مستعمل میگردد و اطلاق لفظ خداوند بر ذات حق تعالی در اشعار استادان بسیار ست و صاحب بهار عجم نوشته که در بعض محل لفظ وند در کلمهٔ خداوند محض زائد باشد ـ

خدر ـ بالفتح و تشدید دال بمعنی رخساره از منتخب و کنز و در فارسی گاهے بتخفیف نیز مستعمل میشود ـ

خداوندگار ـ بکاف فارسی لفظیست مرکب از خداوند و لفظ گار پس گار درینجا کلمهٔ نسبت ست که افاده معنی تشبیهی کند مثل خداوند از سراج و نیز سراج الدین علی خان آرزو در سراج اللغات نوشته که لفظ گار در کلمهٔ خداوندگار زائد ست چنانکه در فیروزمند و شادمند لفظ مند زائد ست و بعضے محققین نوشته اند که خداوندگار در اصل خداوندی گار بود گار کلمهٔ نسبت است یعنی منسوب بخداوندی یا را بجهت تخفیف حذف کرده اند ـ

خدر ـ بالکسر پرده و بفتحتین خوابیدگی و سستی اندام و بفتح اول و کسر ثانی بمعنی سست و بجس از منتخب و لطائف و شروح نصاب و صراح و کنز ـ

خدود ـ بفتح اول و ضم دال مهمله درشت و کالبالا از لطائف ـ

خدع ـ بکسر و فتح اول و سکون ثانی فریب دادن منتخب و صراح ـ

خداع ـ بکسر اول فریب دادن از منتخب ـ

خدنگ ـ بفتحتین درختیست که چوب آن نهایت محکم و صاف و راست باشد چون اکثر از چوب آن تیر میسازند لهذا مجازاً اسم تیر شده از مؤید و کشف و برهان و بهار و رشیدی و سراج و نوشته از تیر کوچک ـ

خدوک ـ بفتحتین و واو معدوله و سکون کاف عربی و بواو معروف نیز می آید بمعنی خشم و رشک و خجالت و اندوه و پریشانی و وسواس و دغدغهٔ خاطر از جهانگیری و لطائف و سراج و رشیدی و برهان ـ

خدم ـ بفتحتین چاکران و غلامان و این اسم جمع خادم ست از کنز ـ

خدام ـ بالضم والتشدید جمع خادم ـ

خدا خدا کردن ـ ترسان ترسان کار کردن از بهار شرب و در مصطلحات بمعنی پناه بخدا بردن ـ

خدایگان ـ بمعنی بادشاه و خداوند از کشف و مدار و مؤید بدانکه این لفظ مرکب ست از لفظ خدا و از لفظ گان که بمعنی لائق و سزاوار ست پس لفظ خدایگان بمعنی کسیکه او لائق خدا باشد یعنی سزاوار تقرب و عنایت خدای تعالی باشد بعض هندیان در بادی الرای گمان برند که خدایگان جمع ست و خیال نمی کنند که کاف از کجا آمد چرا که هرگاه که در آخر آن های مختفی باشد در حالت جمع ها را بکاف فارسی بدل کرده با الف و نون جمع کنند چنانکه بندگان جمع بنده و در آخر لفظ خدا های مختفی نیست که بکاف فارسی بدل گردد و لیکن اگر باین دلیل خدایگان را جمع گویند جائز باشد که صاحب بهار عجم در رسالهٔ جواهر الحروف نوشته است که کاف فارسی گاهے در غیر کلمهٔ ذات الها در حالت جمع زائد هم آرند چنانکه قمرگان بمعنی قمریان و درین باب شعر میر معزی هم سند آورده و در سراج اللغات نوشته که خدایگان مرکب ست از لفظ خدا و لفظ گان که کلمهٔ نسبت ست چنانچه رایگان و شایگان که در اصل راهگان و شاهگان بود یعنی آنچه که در راه یابند که مفت باشد و آنچه لائق شاه بود مگر آنکه در خدایگان گان نسبت افادهٔ تشبیه می کند چنانکه لفظ وند در خداوند یعنی شخصیکه مثل خدا مالک و متصرف و غالب باشد ـ

خدو ـ بضم اول و ثانی آب دهن که بهندی تهوک گویند از برهان ـ

خدیو ـ بضم اول و کسر دال و یای مجهول بمعنی خداوند از کشف و در مؤید و مدار بکسر و بضم نیز و در برهان و جهانگیری بکسر تین بمعنی پادشاه و خداوند و بعضے محققان نوشته اند که خدیو بضم اول مخفف خدیوند که امالهٔ خداوند ست و بعضے گفته اند که امالهٔ لفظ خدا ست چون الف بقاعدهٔ اماله یا شد اجتماع دو یا که ثقیل ست لازم آمد یای دوم را بواو کردند خدیو شد ـ

خدعه ـ بالضم و بالفتح و بفتحتین بمعنی مکر و فریب از شرح نصاب و مدار و کشف و منتخب و در کنز بضم ـ

خدیجه ـ بفتح اول و کسر دال بر وزن نتیجه مادر حضرت فاطمه رضی الله عنها منقول ست اول کسیکه از زنان ایمان آورد حضرت خدیجه بود کذا از مدار و شروح نصاب ـ

خدشه ـ بالفتح بمعنی خراش و مجازاً بمعنی شک و شبهه منتخب و صراح

خدری - بفتحتین جزولیست که حس عضو باطل کند از شرح نصاب

خدمتی - بیای معروف بمعنی تحفه و پیشکش و نذرانه اگرچه این لفظ عربیست اما بدین ترکیب فارسی استعمال یافته از سراج و برهان و بهار عجم -

فصل خای معجمه مع ذال معجمه

خذف - بفتحتین و ذال معجمه سفال ریزه از قاموس و صراح و در منتخب و کنز بزای هوز -

خذول - بفتح اول و ذال ثانی بمعنی شرمنده و بی بهره از لطائف -

خذلان - بکسر اول و سکون ذال معجمه بمعنی بی بهرگی فرو گذاشتن و باز ماندن از صراح و مؤید و مدار و کشف و کنز -

فصل خای معجمه مع رای مهمله

خرس در کوه بو علی سینا - جائیکه عدم دانائی ست هر نادان حکم دانا دارد از بهار عجم -

خراب - بفتح مصدر عربی ست بمعنی ویران کردن فارسیان باستعمال خود بمعنی ویران و ضائع آرند و مجازاً بمعنی مست و بیخود نیز آرند و بمعنی گدا و بمعنی ویرانه هم آید از منتخب و برهان و بهار عجم و سراج اللغات و رشیدی -

خرچوب - آن چوب کوچک که بر پوست کاسه رباب نهند و تارها بر آن کشند از شرح قران السعدین -

خروب - بالضم و رای مهمله مشدد مضموم نام گیاهی بهر بناکه بروید آن بنا خراب شود از لطائف -

خرب - بفتح اول و کسر ثانی بمعنی ویران از شرح نصاب و لطائف -

خرافات - بضم اول سخنان بیهوده و پریشان که خوش آینده باشند از مؤید و مدار و منتخب و کشف و صراح و این جمع خرافه است و خرافه مجازاً بمعنی کلام پریشان و بیهوده و در حقیقت خرافه بضم اول نام مردیست از عرب که پریان بر و عاشق بودند و او از آن عالم حکایات می کرد و مردم متعجب شده باور نکردندی لهذا هر سخن که قابل اعتماد نباشد آنرا خرافه و خرافات گویند از سروری -

خرافت - بضم اول کلام پریشان و بیهوده که قابل اعتماد نباشد و در حقیقت خرافه نام مردیست از عرب که پریان بر و عاشق بودند و او از آن عالم حکایات میکرد و مردم متعجب شده باور نکردندی لهذا هر سخن که آن قابل اعتماد نباشد آنرا خرافه گویند از سروری -

خرت - بالضم سوراخ سوزن از کنز -

خرق عادت - کنایه از کرامات اولیا چراکه خلاف عادت باشد -

خرابات - بتخانه و قمارخانه از برهان و سراج -

خرج - بالفتح و جیم عربی بیرون شدن و بر آمدن ضد دخل فارسیان بمعنی مالیکه آن را خرج توان کرد استعمال نمایند و بجیم فارسی از غلطی است مگر حالا از کثرت استعمال مردم عیب آن مستور گشت از بهار عجم وغیره -

خروج - بضمتین بیرون رفتن و بمعنی بغی شدن نیز آمده -

خراج - بفتح اول محصول زمین و باج و آنچه که بادشاه و حاکم از رعایا بگیرد و باین معنی بکسر خطاست و در بهار عجم نوشته که خراج بفتح آنچه از تحصیل مزروعات ملک از بادشاهان و رعیت بدست آید و آنچه حق صیانت و حفاظت از سوداگران گرفته شود باج است تم کلامه و بضم اول دملی در پشت که در بدن پدید می آید از منتخب و کنز و طراح و خان آرزو در خیابان نوشته که خراج بفتح باج و در فارسی بکسر شهرت دارد و بدانکه طور فارسیان است که مصدر باب تفعیل که بر وزن فعال بود بفتح اول آنرا بکسر اول خوانند و در بعضی مواقع چنانکه وقار و دیار و وداع و خراج و رواج که در اصل همه مفتوح الاول هستند فارسیان همه را بکسر اول خوانند همچنین حذف تای مفاعله از اواخر ناقص کنند چنانکه مدارا و مواسا و محاکا و محابا که در اصل مدارات و مواسات و محاکات و محابات ست همچنین بعضی الفاظ مضموم الفا را مفتوح خوانند چون صندوق و زنبور که بضم و بفتح شهرت دارد و این نوعی از تفریس ست چنانکه عرب در تعریب تصرفات نمایند همچنین فارسیان نیز تصرفات دارند از زبانهای دیگر پس این قسم الفاظ را در فارسی غلطی نتوان گفت اگرچه این قاعده در ظاهر مخالف قول اکثری از علماست بلکه مخالف بعضی اقوال خودم نیز هست اما آنچه بعد تحقیق و تنقیح به ثبوت پیوست نوشته آمد -

خرداد - بالضم نام ماه شمسی ست که بهندی تقریباً اساره باشد و نام روز ششم از هر ماه شمسی از برهان -

خرسند - بالضم بدون واو بمعنی قانع و بمعنی خوش و شادمان و راضی و بواو نوشتن خطاست از مؤید و سراج و برهان و جهانگیری -

خراد - بالفتح و تشدید ثانی آنکه چوب را بر چرخ خراشیده هموار کند چون ماخذ این لفظ در کتب معتبره لغات عرب یافته نشده و ملا نور الدین ظهوری در خوان خلیل بلفظ نهاد لفظ خراد را قافیه ساخته است ظاهراً طای خراط را فارسیان بتصرف خود بنای قرشت بدل کرده بجهت قرب مخرج بدال مبدل نموده اند و در صراح نوشته که باصطلاح شعرای عرب این عمل را اجازه گویند که در یک مصرعه حرف روی طای مهمله آوردن و در مصرعه دیگر دال آوردن -

خرائد - بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم ست نان کلیچه و شرمگین و درهای ناسفته از منتخب و صراح -

خردمرد - اول و چهارم مضموم بمعنی ریزه ریزه از لطائف -

خرد - بالضم ضد بزرگ و بمعنی ریزه هر چیز باین هر دو معنی بواو نوشتن نباید مگر هرگاه که ماضی خوردن باین معنی حاصل بالمصدر باشد بواو نویسند از سراج و بهار عجم و مؤید -

خرشید - بضم اول و کسر شین معجمه معنی ترکیبی آن آفتاب روشن چه خر بالضم بدون واو بمعنی آفتاب و شید بیای مجهول بمعنی روشن چون لفظ خر بالضم تنها استعمال کنند متاخرین بواو نویسند جهت امتیاز از لفظ خر بالفتح و چون با شید ضم کنند بدون واو نویسند از

رشیدی و در سراج اللغات نوشته که در لفظ خورشید واو معدوله است این را بی واو نباید نوشت اگرچه در رشیدی بی واو گفته است۔

خروار۔ بالفتح توده چیزے که بقدر بلندی جسم خر باشد یا آنکه چیزے که در بار بقدر برداشتن خر باشد یعنی خر آنرا تواند برداشت یا آنکه وار در اصل بار بود بقلب اضافت یعنی بار خرا بے باریکه معتاد برداشتن خر باشد یا آنکه خر بمعنی کلان و خر بار بمعنی بار کلان پس درین هر دو صورت اخیر بار را بمناسبت قرب مخرج بواو بدل کردند از مؤید و مدار و سروری وغیره۔

خر۔ بالفتح حیوان معروف که بعربی حمار گویند و بمعنی لای شراب و گل تیره و بمعنی بزرگ و کلان چنانچه خر پشته بمعنی پشته کلان و خرسنگ بمعنی سنگ بزرگ و بمعنی چوبکے که بر کاسه رباب و ستار و چنگ نصب کنند و تارها را بران کشند و آنرا خرک نیز گویند و بهندی گهرج گویند و گاہے از لفظ خر مراد مرد احمق باشد از شرح قران السعدین و جهانگیری و رشیدی۔

خرطنبور۔ چوب با استخوان کوچک که بر کاسه طنبور نصب کنند و تارها را بران کشند بهندی گهرج گویند۔

خرخیز۔ بالفتح بدو خای معجمه و اول رای و ثانی زای معجمه بر وزن پرویز نام ولایتیست از ترکستان قریب ختا از کشف و برهان۔

خردسوز۔ نام آتشخانه بجهت آنکه عقل بدریافت آن نرسد و بعضے نوشته که بزبانی خرد بمعنی گناه است از شروح و برهان۔

خرخز۔ بهردو خای معجمه مفتوح و در آخر زای معجمه نام شهرے از شرح۔

خرز۔ بالفتح و زای معجمه موزه دوختن و بالضم درزهای مشک و موزه و بفتحتین مهرها از منتخب۔

خرازه۔ بالفتح و تشدید ثانی چرم دوز از منتخب۔

خرمگس۔ بفتح اول و سوم و فتح کاف پارسی مگس کلان که بر جراحت کرم می اندازد۔

خروس۔ بضمتین و واو معروف مرغ خانگی از مؤید و کشف و برهان۔

خرکس۔ بضم کاف عربی بمعنی احمق از مصطلحات۔

خرس۔ بالکسر و سین مهمله جانوریست پشم دار که بهندی ریچه گویند و نام دو شکل ست بر فلک جانب شمال که بصورت خرس اند یکے را دب اکبر و دیگرے را دب اصغر نامند و خرس بالضم ضیافت جشن ولادت و جمع اخرس که بمعنی لال و گنگ ست و بفتحتین بمعنی گنگ شدن و گنگی و بالفتح خم که ظرف معروف ست از منتخب و کنز و شرح نصاب۔

خراس۔ بالفتح نوعے از آسیا که آنرا خر یا گاو میگرداند و جواز روغن گران که بدان از کنجد وغیره روغن گیرند و بالفتح و تشدید ثانی خم سازنده که آنرا کلال گویند از برهان و شرح خاقانی و کنز۔

خروش۔ بضمتین و واو مجهول بمعنی شور و غوغا از کشف و برهان۔

خروه فروش۔ بهندی آنرا البساطی گویند از چراغ هدایت۔

خروس عرش۔ در کتب منقولات مسطور ست که بالای عرش خروسے ست که پیش از صبح اول او بانگ کند بعد ازان باتباع او خروسان زمین در آواز آیند از بهار عجم و غیر آن۔

خرص۔ بالفتح و صاد مهمله تخمین کردن میوه بر درخت و زراعت بر زمین و دروغ گفتن و بالضم سنان و چوب نیزه و نخل پیراسته و حلقه زر و نقره و بالکسر شتر قوی و بفتحتین گرسنه شدن از منتخب و لطائف و صراح۔

خراط۔ بالفتح و ثانی مشدد و آنکه چوب را بر چرخ خراشیده هموار کند ماخوذ از خراطت و خراطی بالکسر زیادت یا محاوره عوام ست از مزیل و منتخب و بهار عجم۔

خرط۔ بالفتح چوب تراشیدن و هر چیز تراشیده و خراشیده صفا دادن از منتخب وغیره۔

خرلط۔ بط کلان و نیز بمعنی ابله و احمق مستعمل از لطائف۔

خرنیع۔ بالفتح و یای تحتانی مفتوح و عین مهمله بچه خرگوش از شرح نصاب۔

خرلیف۔ بمعنی خزان و آن وقتے باشد که آفتاب در میزان در آید از بحر الجواهر و در منتخب نوشته که این ماخوذ از خریف ست که بالفتح بمعنی میوه چیدن باشد چون درین موسم از درختان میوه چینند لهذا خرلیف گویند۔

خرف۔ بفتح اول و کسر رای مهمله بمعنی سخت پیر که تغیر در حواسش راه یافته باشد از کنز و پیر بے عقل و بفتحتین تباهی عقل از کلان سالی و بالفتح میوه چیدن از منتخب۔

خروف۔ بفتح اول بمعنی بره گوسپند وغیره از منتخب و صاحب نصاب بمعنی بچه خرگوش آورده۔

خرق۔ بالفتح دریدن و پاره شدن و بفتحتین شرمنده شدن و حمق و باصطلاح حکما شرم و حیا کردن در جائیکه شرم و حیا لازم نباشد از منتخب وغیره۔

خرلیق۔ پرده دریده شده از لطائف۔

خرسنک۔ بالکسر و سین مهمله مفتوح و کاف عربی نام بازی اطفال و آنچنان باشد که بر زمین دائره بکشند و یکے در میان دائره استاده شود و دیگران آمده اورا زنند و او پای خود را دراز کرده جنباند بهر کدام که پای او خورد او را بجای خود نشاند از رشیدی و سراج و برهان و در مصطلحات نوشته که خرسک بالکسر نام بازی اطفال که طفلے را خرس قرار دهند و اطفال دیگر گرداگرد او چرخ زنند بهر که لگد زند باز او را خرس سازند و نوعیست از مفروشات از عالم قالین و فرق آنکه ریشهای قالین را میتراشند و خرسک را تراشش نزنند ریشهای آن مثل پشم خرس آویزان باشد۔

خرچنگ۔ بالفتح پنجپایه بعربی سرطان گویند و بهندی آنرا گنگته نامند بکسر کاف فارسی و نون و بعضے کیکڑا گویند و آن جانوریست که در تالابها میباشد و نیز خرچنگ نام برج فلک که بعربی سرطان گویند از سروری و برهان و لطائف۔

خرسنگ۔ سنگ بزرگ و کلان از برهان و مصطلحات۔

خردل - بالفتح ودال مهمله مفتوح دانه باشد بغایت کوچک تیزمزه این عربیست نه فارسی بهندی رائی گویند از منتخب و بالفتح وکسر دال بمعنے نامرد وترسنده از برهان۔

خرطوم - بضم اول وطای مهمله بمعنی فیل و بفتح ازمدار وصراح۔

خرام - بکسر اول رفتار نرم با ناز ازمدار ومؤید وکشف وجهانگیری وسروری وبرهان۔

خرم - بفتح اول وسکون دوم شگفتن پرده بینی و پریدن وانداختن فا از فعولن وانداختن میم از مفاعلن از منتخب و بالضم وثانی مشدد ومفتوح بدون واو معدوله بمعنی تازه وسیراب مجازاً بمعنی شادمان وبتخفیف نیز آمده وباین معنی مشترک ست میان فارسی و عربی از منتخب وسراج وبهار عجم مگر بواو هم مینویسند بجهت دفع کراهیت التباس بلفظ خرو میم متکلم۔

خرق والتیام - پاره شدن وباز بهم پیوستن و حکما در خرق والتیام افلاک منکر اند۔

خرمن - بالکسر توده غلهٔ مالیده وبا کاه آمیخته یا تودهٔ غلهٔ صاف وبالفتح انبار خوشه ودرخت غله که هنوز ش از پای گاوان مالیده وشکسته نباشند ازمؤید وکشف وجهانگیری ومدار وسروری ودر برهان نوشته که خرمن بالکسر تودهٔ غلهٔ ناکوفته وبمعنی مطلق توده نیز آمده ودر سراج اللغات نوشته که خرمن بالکسر تودهٔ هر چیز عموماً وتودهٔ غله خصوصاً مگر حق آنست که بالفتح باشد چراکه خر بالفتح بمعنی بزرگ ومن بمعنی بار باشد مگر چون ترکیب این هر دو لفظ معنی قبیح نیز پیدا می کند لهذا حرف اول را مکسور خوانند۔

خراسان - نام ملکے در ایران ودر اصل بمعنی مشرق ست چون ولایت خراسان از فارس وعراق بطرف مشرق واقع ست لهذا باین اسم موسوم شد از جهانگیری وبرهان وسراج ونام پردهٔ از موسیقی۔

خرامان - بالکسر از کشف وبرهان بمعنی خوش رفتار۔

خرقه بدست کسے تازه کردن - باصطلاح صوفیه ازسرِنو بیعت شدن دیگر بیعت کردن از شروح سکندرنامه و بهار عجم۔

خرقه از کسے پوشیدن - مرید شدن از مصطلحات۔

خرگرفتن - کسے را احمق فرض کردن۔

خرکمان - بمعنی کمان کلان وسخت که مزارعان برای کشتن شغال وغیره دارند وچیز لیست که کمانگران کمان را بآن چاق کنند از مصطلحات وچراغ هدایت۔

خردر پیش خانه خود بستن خر در از بستن - کنایه از بے غم وفارغ البال بودن وعرض دادن جاه وشان خود را از مصطلحات۔

خراطین - معرب خراتین کرمے دراز که در زمین نمناک میباشد مرکب از خره که بمعنی گل ست وآتین بمعنی پیدا شده از سراج اللغات۔

خرمن کهنه بباد دادن - بدولت گذشته لاف زدن وغرور کردن از مصطلحات وبهار عجم۔

خرج راه شدن - در راه سفر مردن از چراغ هدایت۔

خرزن - بالفتح تازیانه از لطائف۔

خریدن - مشهورست وبمعنی رهانیدن از چیزے وبدین معنی باز خریدن نیز آمده از بهار عجم۔

خره - بالضم وبالکسر سرگین طیور از منتخب وغیر آن۔

خرخشه - بفتح هر دو خای معجمه بمعنی مجادله کردن از جهانگیری وکشف وسروری ومؤید ولغات ترکی۔

خرگاه - بالکسر بمعنی جای خوشی چراکه خر بالکسر بزبان پهلوی بمعنی خوشی الحال خرگاه بمعنی خیمه مستعمل است بمناسبت آنکه خیمه نیز جای خوشی ست از رشیدی ومدار ومؤید وکشف وصاحب برهان نوشته که خر بالفتح بمعنی کلان چنانکه در لفظ خرپشته وخرمگس ولفظ گاه بمعنی خیمه مطلق پس لفظ خرگاه بالفتح بمعنی خیمهٔ کلان باشد ودر سراج اللغات نوشته که خرگاه بالکسر بمعنی جای خوشی تحقیق آنست که خرگاه بفتح باشد موافق قیاس بمعنی جای بزرگ وکسر خا بسبب کراهیت فتح خاست که از اشتراک بمعنی حمار پیدا میشود۔

خربزه - بفتح اول وضم بای موحده بمعنی میوهٔ خوشبودار کلان چراکه خر بالفتح بمعنی کلان وبزه بضم موحده وفتح زای معجمه بمعنی میوهٔ شیرین وخوشبودار چون خربزه بنسبت اکثر میوه ها کلان وشیرین وخوشبودار است لهذا باین اسم مسمّی گردید از رشیدی ومؤید ومدار وسروری وسراج۔

خرمن ماه - بالکسر هالهٔ ماه از رشیدی ومصطلحات۔

خرده - بالضم بدون واو ریزهٔ هر چیز وبمعنی اعتراض وعیب ونکته از کشف وبرهان ولطائف وجهانگیری وهمچنین خرم وخرسند وخرد بمعنی کوچک را نیز متاخرین تحقیق کرده اند که بدون واو ست مگر بعضے بواو نیز روا داشته اند شرح زلیخا از محمد افضل اله آبادی وشرح گلستان از میر نور الله۔

خرقه - بالکسر جامهٔ پارینه وکهنه پاره دوخته از قاموس وصراح وکشف وبهار عجم ومنتخب با آنکه خرق بمعنے چاک شدن وپاره شدنست چون جامهٔ فقرا اکثر از پیش گریبان چاک باشد لهذا خرقه می گفته باشند۔

خرمهرهٔ سفید - که بعربی ناقوس گویند وبهندی سنکه نامند ومجازاً خرمهره های کوچک که در هندوستان در خرید وفروخت رائج ست از سراج ودر خیابان نوشته که خرمهره را در رشیدی بمعنی مهرهٔ بزرگ کم بها گفته ودر مؤید از شخصے نقل کرده که خرمهرهٔ عملی که آنرا رنگ داده بر گردنِ خر می بندند وظاهرا همان ست که بهندی کوڑی گویند واز ان آرائش خران سازند وخر درینجا بمعنی بزرگ نیست چنانکه صاحب رشیدی فهمیده وتتمهٔ کلامه فقیر مؤلف گوید که نقطهٔ خر در خرمهره که داخل نقود ست بمعنی حیوان که در عربی حمار گویند زیراکه ازان آرائش خران می سازند ولفظ خر در خرمهره که بمعنی ناقوس وسنکه است بمعنی بزرگ ولفظ خرمهره هم بمعنی چیزے سفید که در گلِ تالا بها بهم میرسد بهندی گهونگها گویند وبدین معنی در اصل خرمهره بود

چه خزه بالفتح بمعنی گل ولاے ست۔
خربنده ۔ آنکه خرکه خادم خر باشد۔
خر زهره ۔ درخت کنیر یک قسم آن گل سرخ دارد وقسم دیگر سفید از سراج و سروری و شمسی۔
خرابی بصره ۔ کنایه از خرابی جسم که موت باشد۔
خرگه مه ۔ کنایه از برج سرطان که خانهٔ ماه است خاصیت برج مذکور سرد و تر ست و گاہے از خرگه ماه هالهٔ ماه مراد باشد۔
خرپشته ۔ بمعنی کریوه و پشتهٔ کلان۔
خره ۔ بفتحتین کنجاره بمعنی ثقل روغن کنجد و سرشف و بمعنی توده خاک و گل تیره و بضم اول و فتح ثانی نوریست از حق تعالی مشتبه از مو که بعربی او را ضه و بهندی و بکها گویند و بفتحتین و بای ملفوظ بمعنی خروس و مجازاً بمعنی صراحی که آنرا بشکل خروس ساخته باشند از جهانگیری۔
خرابه ۔ ویرانه و مجازاً املاک غنیم را گویند۔
خریده ۔ بالفتح بر وزن خمیده بمعنی نارسیده و بکر و زن شرمگین و دُرِ ناسفته از منتخب و برهان و کنز و مؤید و سروری۔
خرزه ۔ بالفتح و حرف سوم زای معجمه آلت یعنی کیر و قضیب دراز و سطبر از لطائف۔
خرباچه ۔ بمعنی بچهٔ خر۔
خردله ۔ بالفتح و دال مهمله نیز مفتوح بمعنی یکدانهٔ خردل چراکه تا در آخر که بها بدل شده است برای وحدتست و بهندی آنرا رائی نامند۔
خرابی ۔ بیای مصدری اگرچه خراب خود مصدر ست بمعنی ویران شدن مگر در فارسی اکثر لفظ خراب بمعنی ویران مستعمل میشود لهذا یای مصدری ملحق کرده خرابی گویند۔
خراسانی ۔ نام طعام۔
خرج کردن چیزے ۔ بمعنی فرو خلتن چیزے از مصطلحات

	فصل خای معجمه مع زای معجمه	

خزان حنا ۔ بمعنی زردی رنگ حنا۔
خزرج ۔ بالفتح و رای مهمله و جیم قبیله ایست از عرب از لطائف۔

خزر ۔ بفتحتین بتقدیم زای معجمه بر رای مهمله ملکیست شمالی از ترکستان مردم آنجا سفید تنگ باشند از شرح خاقانی۔
خز ۔ بالفتح و تشدید در عربی نام نوعے از جامهٔ ابریشمی از سروری و لطائف و مولانا یوسف بن مانع در شرح نصاب نوشته که جامه ایست که آنرا از پشم و ابریشم بافند و در برهان مرقوم ستکه نوعے از پوستین است و در فارسی بالفتح بمعنی بلندی آن و مخفف خزان و امر از خزیدن و نام شهر از لطائف وغیر آن۔
خزف ۔ بفتحتین سفال از منتخب و کنز و در صراح بذال معجمه
خزعبیل ۔ بضم خا و فتح زای معجمه و سکون عین مهمله و کسر موحده بمعنی ناحق و باطل از منتخب و کنز۔
خزائن ۔ بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم ست جمع خزانه چنانکه رسائل جمع رساله۔
خزان ۔ در برهان و جهانگیری و سراج اللغات و مؤید و سروری بالفتح بمعنی مدت ماندن آفتاب در برج میزان و عقرب و قوس بهچنین در شرف نامه مذکور است و صاحب زفان گویا نوشته که صحیح تر آنست که نام روز نهم هم از شهریور باشد و حق اینست که خزان بالفتح مرکب از خز که بمعنی خزیدن ست و الف و نون نسبت یعنی موسم سرد که منسوب بخزیدن مکانات گرم است یا آنکه خز بالفتح نوعے از جامهٔ پشمین و پوستین ست و الف و نون نسبت یعنی منسوب بپوشیدن خز ست۔
خزران ۔ بفتح اول و سکون زای معجمه و بعده رای مهمله نام ولایت قریب ترکستان از جهانگیری و سروری و سراج
خزاعه ۔ بضم اول نام قبیلهٔ از عرب۔
خزانه ۔ بکسر صحیح و بفتح که مشهور ست خطا چنانکه محققان ظریف گفته اند الخزانه لا تفتح و در کشف نوشته که خزانه بالکسر خانه که در و مال نهند و در صراح بالکسر بمعنی گنجینه و خزائن جمع آن و در منتخب و قاموس بالکسر بمعنی گنجینه و گنجینه داری و در مؤید و مدار و لطائف و کنز نیز بکسر تحقیق کرده اند پس خزانه بمعنی مال و نقود کثیر مجاز باشد باطلاق ظرف بر مظروف یا باطلاق مصدر بر مفعول۔
خزینه ۔ سراج الدین علی خان آرزو نوشته که خزینه لفظ فارسی ست مبدل هزینه بمعنی خزانه و هزینه بمعنی خزانه در کتب لغت آمده و ظاهر ست که ابدال خای معجمه بهای هوز در کتب قوانین فارسیه جابجا مسطور ست و عبد الواسع در شرح بوستان نوشته که خزینه بفتح خای معجمه و یای معروف فعیله بمعنی مفعول می تواند بود لیکن در کتب لغت نیامده و در عبارت عربیه هم مستعمل نشده پس ظاهر آنست که خزینه بکسر اول و یای مجهول امالهٔ خزانه باشد و صاحب بهار عجم نوشته که خزینه در کلام استادان بمعنی مخزن نیز آمده۔
خزی ۔ بفتح اول و کسر ثانی و تشدید یا بمعنی رسوا و بکسر اول و سکون زای معجمه بمعنی رسوائی از منتخب و شرح نصاب۔
خزری ۔ منسوب بخزران که نام ملکیست از شرح سکندر نامهٔ خان آرزو۔
خزانگی ۔ منسوب بخزانه یعنی چیزیکه خاص و ممتاز بادشاه باشد و ترانهای خزانگی مراد از ترانهاے خاص که آنرا بادشاه یاد دارد و میسر آید یا آنکه آنرا بادشاه تصنیف کرده است۔

	فصل خای معجمه مع سین مهمله	

خست ۔ بالکسر و تشدید سین بمعنی بخیلی۔
خسارت ۔ بفتح هلاکی و گمراهی و زیان از منتخب۔
خساست ۔ بفتح ناکسی و زبون شدن و بمعنی بخل مستعمل از منتخب وغیر آن۔
خسر ۔ بالضم و عربی بمعنی زیان که در مقابلهٔ منفعت و سود ست و در فارسی بضمتین بمعنی پدر شوهر و پدر زن از منتخب و جهانگیر و رشیدی و سراج۔
خسور ۔ بفتح اول و ضم ثانی بمعنی زیان زده از لطائف
خس ۔ بالفتح خاشاک و کاه و بیخهای باریک و نوعے از گیاه که خوشبودار باشد و بالفتح و تشدید از عربی

بمعنی تخم کاهو و فرومایه و زبون و ناکس و بخیل و باین معنی در کتب فارسی بتخفیف مستعمل میشود از منتخب و کنز و برهان۔

خسائس۔ ناکسیها و زبونیها و چیزهای زبون۔

خسوف بضمتین در زمین فرو شدن و گرفته شدن ماه چنانکه کسوف گرفته شدن آفتاب را گویند از منتخب۔

خسف۔ بالفتح در زمین فرو شدن و گرفته شدن ماه از کنز۔

خسک بفتحتین لفظ فارسی ست دانه باشد خاردار که بهندی گوکهرو گویند و آنچه بشکل آن از آهن ساخته در میدان جنگ اندازند و بالکسر گل کاجیره از سراج۔

خسران۔ بالضم زیان از منتخب و کنز۔

خس بدندان گرفتن و خس بدهن گرفتن۔ عجز کردن و امان خواستن چون جنود بر جماعۀ غالب آیده آن جماعۀ مغلوب خس بدهن میگیرند که ما حکم گاه داریم کشتن ما روا نیست از رشیدی و برهان۔

خسرو۔ بالضم نام پسر سیاوش بن کیکاؤس و نیز نام پرویز بن هرمز بن نوشیروان که عاشق شیرین بود از مؤید و جهانگیری و کشف و مدار و برهان و مجازاً هر پادشاه را نیز گویند و در سراج اللغات و بهار عجم نوشته که خسرو بضم اول ست و بعضے بکسر اول گفته اند و همین کسره اقوی است که معربش کسرے دلالت بر کسره دارد و نیز کراهت لفظ خسر که پدر زنست متقاضی باین معنی ست اگرچه خسرو بالضم باشد مگر بکسره خواندن اولی ست و نیز صاحب بهار عجم از استاد خود نقل کرده که خسرو بضم اول و سوم باشد قلب خرسو چه خر بالضم آفتاب و سو بالضم فروغ ست پس معنی ترکیبی آن آفتاب فروغ باشد و نیز نوشته که دور نیست که مبدل خسرو باشد بمعنی خوبرو و نزد فقیر مؤلف خسرو بالکسر بودن درهم معرب خسروست و بالضم چنانکه مشهور ست درست نباشد چراکه درین صورت بر وزنے از هرده اوزان اصطلاح رباعی نمی ماند۔

خسته۔ بالفتح بمعنی تخم خرما و شفتالو و کنار و مثل آن و بمعنی خراب و عاشق و بیمار و بمعنی زخمی و شکسته و گاہے بمعنی مفلس آید از برهان۔

خسک دانه۔ بکسر اول و سکون سین تخم گل معصفر از برهان۔

خساره۔ بفتح زیان و هلاکی و گمراهی از منتخب۔

خسروانی۔ نوعے از سرود از سراج اللغات۔

فصل خاے معجمه مع شین معجمه

خشب بفتحتین و در آخر بای موحده بمعنی چوب و هیزم از لطائف و شرح نصاب۔

خشت۔ بالکسر نیزۀ کوچک آهنی بهندی سانگ از رشیدی و برهان و در سراج نوشته که خشت بالکسر معروف و نیزۀ کوچک که در میان آن حلقۀ ریسمان بافته بندند که انگشت سبابه در میان آن حلقه کرده بر دشمن اندازند۔

خشونت بضمتین درشتی و درشت شدن از منتخب و کنز۔

خشیت۔ بالفتح و شین معجمه مکسوره باشد ترسیدن و ترسانیدن از لطائف و منتخب۔

خشک بند۔ نوعے از علاج زخم که زخم را بدون بستن دوای تر علاج کنند از چراغ هدایت۔

خشک آورد۔ بمعنی خاموش ماند از لطائف۔

خشک زر۔ کنایه از آفتاب و بمعنی زر خالص۔

خشک قمار۔ خشتے که مقامران بران بجول اندازند از مصطلحات۔

خشک مغز۔ سودائی و دیوانه۔

خشک ریش۔ زخمیکه از بیرون خشک باشد۔

خشوع بضمتین و عین مهمله عجز و فروتنی و خوف از کشف۔

خشف۔ بالفتح چپیدن و دریافتن و بسنگ سر کوفتن و بالکسر بچۀ آهو از منتخب و شرح نصاب۔

خشک۔ بالضم بمعنی صرف و خالص و بمعنی بیفائده و بمعنی بخیل از برهان و چراغ هدایت و بهار عجم۔

خشوک۔ بضم زشت و حرامزاده و چرب زبان از لطائف۔

خشتک۔ بالکسر پارچۀ چهار گوشه که زیر بغل جامه و میان پاجامه دوزند و صاحب جواهر الحروف نوشته که کاف در آخر برای تشبیه است۔

خشم۔ بالکسر بمعنی غصه از مؤید و لطائف و ابراهیمی شرح اسکندرنامه و در سراج نوشته که خشم بالفتح بمعنی غضب و بکسر نیز گفته اند مگر فتح اقوی است۔

خشن بفتحتین و در آخر نون در فارسی بمعنی پلاس و در عربی بفتح اول و کسر ثانی بمعنی هر چیز که درشت باشد و نام دردیست که پوست عضو را سخت و درشت گرداند از برهان و منتخب و شروح نصاب۔

خشک پهلو۔ بمعنی بخیل از مصطلحات۔

خشخشه۔ بانگ کاغذ و جامۀ نو از مؤید و سروری۔

خشیه بفتح اول و سکون ثانی و بعده تحتانی بمعنی خوف از منتخب۔

خشک مغزی و خشک دماغی بمعنی دیوانگی و جنون۔

خشوی بضمتین مادر زن و مادر شوهر که بهندوستان خوشدامن گویند از رشیدی و کشف۔

خشکاری۔ بالضم آرد نابیخته که نخاله از و نگرفته باشند و در بعض نسخ خوشکاری بواو نوشته از شرح خاقانی۔

فصل خاے معجمه مع صاد مهمله

خصوصاً۔ بضم و تنوین مصدریست که مفعول مطلق فعل محذوف واقع شود یعنی خصصت خصوصاً از بهار عجم۔

خصب۔ بکسر اول و سکون صاد مهمله و باے موحده فراخی عیش و آسودگی و بسیاری گیاه در شهر آباد از منتخب وغیره۔

خصوصیت۔ بفتح اول و تشدید یاے تحتانی خاص کردن و خاص شدن چیزے را چراکه خصوص بفتح صفت مشبه است و یای تحتانی و فوقانی براے مصدریت و در قاموس و منتخب بضم و بفتح هر دو نوشته۔

خصر۔ بفتح اول و سکون ثانی میان مردم یعنی کمر و بفتحتین سرما و سرد شدن و بفتح اول و کسر ثانی بمعنی سرد ترجمه ابرد از منتخب۔

خصائص۔ بفتح جمع خصیصه که بمعنی خوها و اثرها باشد۔

خصل - بالفتح آنچه از قسم نقود بر سر داو قمار گذارند از چراغ هدایت و بهار و کشف و در منتخب نوشته که خصل بالفتح آنچه که بر روی گرو بندند و در برهان نوشته که خصل بالفتح داو و شرط گرو بندی در قمار -

خصام - بکسر اول جنگ و جدال کردن و جدل کنندگان و درین صورت جمع خصم است از منتخب -

خصم - بالفتح دشمن و بمعنی مالک و صاحب و ازین رو شوهر را خصم گویند از مصطلحات -

خصمین - تبر که بدان هیزم شگافند -

خصمانه - غور و پرداخت و این از عالم شفقت باشد که در اصل بمعنی دشمن است و درین صورت خصمانه تربیت باشد که بطور دشمن بر احوال شخصی نظر کرده او را تربیت نماید و بمعنی مانند دشمن و بمعنی حسد نیز و درین صورت الف و نون و های آن برای نسبت و تشبیه باشد یعنی مانند دشمن لیکن از چراغ هدایت و بهار عجم -

خصاصه - بالفتح و بر دو صاد مهمله بمعنی درویشی و بدحالی و بالضم آنچه بعد از آن چیدن در درخت انگور بماند از منتخب و لطائف -

خصمی - بیای معروف بمعنی دشمنی و گاهے بمعنی مالکیت و دهش در لفظ خصمانه مسطور است -

فصل خاے معجمہ مع ضاد معجمہ

خضرا - بالفتح سبزه و گیاه و هر چیز سبز مؤنث که سبز باشد و نام عمارتی است در هرات و بمعنی آسمان و بمعنی معظم قوم از منتخب و قاموس و صراح وغیره -

خضاب - بکسر رنگ حنا و گاه بمعنی وسمه و حنا نیز آمده و بمعنی گلگون نیز آمده بلفظ بستن و زدن و نهادن و کردن و ساختن و دادن و رسانیدن مستعمل از بهار عجم و بمعنی رنگین و خضاب کرده شده نیز می آید سعدی گوید مصرعه ملامش بخون دست و خنجر خضاب -

خضیب - بفتح بر وزن رقیب بمعنی رنگ کرده شده و رنگین از منتخب و بالضم اول و فتح ضاد معجمه نام غلام حبشی و بعضے باین معنی بصاد مهمله نیز نوشته اند -

خضب - بالفتح رنگ کردن و بالکسر چیزے که بدان موی را رنگ کنند از منتخب -

خضرت - بالضم سبزی از منتخب -

خضرات - بضم اول و سکون ضاد معجمه نباتات سبز تر کنایه از ترکاری و تره ها و این جمع خضر است چنانکه جیلیات جمع جبلی است -

خضر - بالکسر نام پیغمبر است علیه السلام و بفتح اول و کسر ثانی بمعنی شاخ سبز و کشت و تره و نام پیغمبر مذکور چرا که هر جا او می نشیند سبزه می روید یا آنکه سرش همه سبزه زار ها است یا آنکه قدمش برکتے دارد که هر جا گذرش می افتد آن سرزمین سبز و خرم میشود و در نبوت ایشان اختلاف است نزد بعضے نبی اند و نزد بعضے ولی و بفتحتین تازگی و سبزی غرض که لقب پیغمبر که ارمیا نام اصلی ایشان است بدو وجه است یکے خضر که بکسر اول و سکون ثانی باشد دوم خضر که بفتح اول و کسر ثانی باشد از لطائف و منتخب و کنز -

خضوره - بفتح اول سبز شونده و بضمتین سبزها -

خضوع - بضمتین فروتنی کردن از منتخب و صراح -

خضف - بمعنی جانب از شرح نصاب -

خضرای دمن - بفتح اول و سکون ضاد معجمه و کسر دال مهمله و فتح میم بمعنی سبزه که بر جای انداختن سرگین و خاکروبه بروید از منتخب و خضرای دمن کنایه باشد از زنان جمیل بد اصل و هر شے که بظاهر آراسته باشد و در حقیقت بے اصل و بد بود -

خضر خان - نام یکے از امرای هند که شاه تیمور آنرا نائب خود کرده متوجه سمرقند شد و بعد از چند سال خضر خان بر تخت دهلی نشست و نام یکے از سلاطین عجم -

خضاره - بضم اول بمعنی دریا از شرح نصاب و صراح -

فصل خاے معجمہ مع طاے مہملہ

خط استوا - استوا بالکسر و تای فوقانی نیز مکسور بدانکه خط استوا خطے ست موهوم که یک سر آن بمشرق و سر دیگر بمغرب که حکما در عین مقابله و محاذات دائره معدل النهار بر وسط زمین فرض کنند بنحویکه اگر دائره معدل النهار قاطع عالم شده زمین را هم قطع نماید پس زمین از جائیکه قطع شود همانجا خط استوا است و معدل النهار دائره ایست که تنصیف فلک می نماید از مشرق تا بمغرب و این دائره را معدل النهار از آن گویند که چون سیر آفتاب برین دائره می گردد لیل و نهار در جمیع عالم برابر میشود مگر در عرض تسعین و آفتاب را برین دائره اتفاق سیر در سال دو بار افتد یکے در اول حمل و دیگر در آخر سنبله و خط استوار را خط استوا از آن گویند که در انجا دوازده ماه لیل و نهار برابر میباشد بالتقریب و خط استوا از جنوب چین شروع شده بر کنگ و جزیره جمکوٹ گذشته بجنوب سراندیپ و جزائر زنگبار و جنوب سیاهان مغرب بحر اوقیانوس منتهی میشود و خط استوا مجازاً معدل النهار را نیز گویند -

خطبا - بضم اول و فتح ثانی و بای موحده خطبه خوانندگان این جمع خطیب است -

خطا - بکسر اول و سکون دوم و همزه بمعنی گناه مگر فارسیان همزه را بالف بدل کنند و بالفتح گناه کردن و نا راست که آن نقیض صواب است و گناهیکه بے اراده باشد و بدین معنی بحذف همزه نیز آمده است از منتخب و صراح و بفتح و بدون همزه نام شهریست مابین ترکستان و چین و توران -

خط ترسا - خط قوم ترسا که نهایت پرپیچ باشد -

خطایا - بالفتح جمع خطیه که بمعنی گناه کرده است از صراح -

خطوب - بضمتین جمع خطب که بفتح اول و سکون دوم بمعنی کار بزرگ باشد از لطائف -

خطاب - بکسر اول سخن باکسے رو برو گفتن و نام و لقب که در آن مدح باشد و بمعنی ضد غیبت و بمعنی عتاب نیز می آید معنی اول از منتخب و لطائف و دوم از لطائف و سوم

وچهارم از شمسی۔

خطب۔ بالکسر کلمه که خاطب وقت نکاح گوید بمعنی کلمه که رافع نزاع باشد وبضم خا وفتح طا جمع خطبه که دیباچهٔ کتاب را نیز گویند۔

خطبت۔ بالکسر کلمه که خاطب وقت نکاح گوید بمعنی کلمه که رافع نزاع باشد۔

خطوات۔ بضمتین گامها یعنی قدمها این جمع خطوه است۔

خط بغداد۔ نام خط دوم از طرف کناره از جملهٔ هفت خط جام جمشید واسامی آن خطها اینست اول خط جور که بالفتح جیم ست دوم خط بغداد سوم خط بصره چهارم خط ازرق پنجم خط ورشکر ششم خط کاسه گر هفتم خط فرودینه از برهان وبهار عجم ومدار ورشیدی ودر سروری مرقوم ست که خط لب جام را ازان خط جور نام نهادند که چون خواهند که حریفان بینداز ند تا خط جور پر کرده بید هند۔

خطر۔ بفتحتین قدر وجاه وعظمت وبزرگی وبمعنی آفت ودشواری واندیشهٔ ضرر از کشف ومنتخب وکنز وسروری وبرهان

خطیر۔ بمعنی بزرگ وعظیم از کشف۔

خط جواز۔ خطیکه برای گذشتن کالا ورونده بگذربانان نویسند از مصطلحات۔

خطف۔ بالفتح ربودن وخیره کردن برق بینائی را از منتخب۔

خطاف۔ بالضم وتشدید طا پرندهٔ که در عرف آنرا ابابیل گویند از کشف اللغات۔

خط ازرق۔ بفتح الف وسکون زای معجمه وفتح رای مهمله نام خط چهارم از طرف کناره بجملهٔ هفت خط جام جمشید از برهان ورشیدی۔

خط مندل۔ دائرهٔ عزیمت خوانان از مصطلحات

خط مستقیم۔ خط راست۔

خطام۔ بکسر اول مهار شتر از لطائف وصراح۔

خط ریحان۔ نام خطی از شش خط اختراع کردهٔ ابن مقله ونیز خطی که در عرض حروفش اقسام گلها نگارند وآنرا خط گلزار نیز گویند۔

خط از خون نوشتن۔ کنایه از کمال عجز ست از شرح سکندر نامه۔

خط بر آب کشیدن۔ کار بی فائده کردن وامر دشوار وصنعت عجیب نمودن۔

خط خاک کشیدن۔ کنایه از خجالت وانفعال از مصطلحات

خط کشیدن۔ کنایه از محو کردن ومتروک نمودن وبرطرف ساختن وبمعنی ریش بر آوردن وبمعنی نوشتن از برهان ومصطلحات۔

خطه۔ بالکسر وتشدید طا زمینیکه بجهت بنا کردن عمارت گرداگرد او خط کشیده باشند وحد وپیدا کرده شده باشد تا دیگری دران دخل نکند وبمعنی پارهٔ زمین ودر عرب شهر کلان را گویند از صراح ومنتخب ولطائف ومدار وکشف۔

خطیه۔ بفتح خا وکسر طا وتشدید یای تحتانی مفتوح گناه از منتخب۔

خطبه۔ بالکسر زن خواستن وبالضم آنچه با حمد ونعت خطاب ونصیحت ووعظ بخلق الله باشد وبمعنی دیباچهٔ کتاب نیز می آید از منتخب وکنز۔

خطفه۔ بالفتح یکبار درخشیدن وجستن برق که بینائی را ورباید وچشم را خیره کند۔

خط راه۔ مرادف خط جواز۔

خطوه۔ بالضم گام یعنی مسافتی که میان هر دو پا بوقت رفتار واقع شود از کشف ومنتخب وسروری وشرح نصاب۔

خط الماس وخط شهانی وخط عسلی۔ خطهای میگون از مصطلحات۔

خط دیوانی۔ خط شکستهٔ اهل دفتر از مصطلحات۔

خطی۔ بالفتح وطای مشدد منسوب بخطا که نام موضعیست وبمعنی نیزه درین صورت منسوب بموضع مذکور یا منسوب بخط در راستی ونوعی از بردیمانی ست که خطها دران بافته باشند وآن نسبت ساده قیمتی باشد از بهار

خطمی۔ بالکسر گل خیرو از کشف وبحر الجواهر وکنز۔

فصل خای معجمه مع فا

خفایا۔ بالفتح نهانیها از کشف وکنز۔

خفا۔ بفتح پوشیدگی از صراح وکشف ودر بحر الجواهر خفا بکسر بمعنی پوشش۔

خفر۔ بفتحتین بمعنی شرم وحیا ونگهبانی از شرح نصاب

خفیر۔ بمعنی شرمناک وفریادرس ونگهبان ورهبر وقاصد از لطائف۔

خفت وخیز۔ بضم آهستگی ودرنگ وتاخیر ونیز بمعنی جماع از رشیدی وبرهان وسروری ولطائف وبهار عجم وسراج۔

خفاش۔ بالضم وتشدید فا وشین معجمه نام طائر که آنرا شپره گویند از قاموس ومنتخب ومدار وبحر الجواهر

خفض۔ بالفتح ودر آخر ضاد معجمه فرود داشتن وانداختن کسی را از مرتبهٔ خود وکلمه را کسره دادن ونیز آسانی وعیش ونرم رفتن از منتخب۔

خفت۔ بالضم وتشدید موزه وبالفتح سبکی وچابکی از لطائف وکنز

خفاف۔ بالفتح وتشدید فا اول موزه دوز وموزه فروش۔

خفرق۔ بالکسر ورای مهمله بر کسر بمعنی زشت وبد از مدار ومؤید ودر کشف بفتح اول وثالث ودر لطائف نیز بفتح اول وسوم بمعنی زشت وبدخو ودر سراج اللغات

خفرق۔ بالفتح ورای مهمله مفتوح بمعنی بی غیرت واین معرب خفرگ ست چه خفر گیاهیست بغایت نرم ورگ بمعنی معروف درین صورت کنایه از سست ونرم رگ وبی غیرت ست وبعضی نوشته که بالفتح معرب خفرگ ست وخفرگ مخفف خفته رگ باشد یعنی سست رگ وبی غیرت وضمهٔ خا را بالفتح بدل کردند چرا که وزن فعلل بالضم در کلام عرب نیامده۔

خفریق۔ بمعنی زشت وبد از لطائف وخفریق اگرچه بمعنی بد ست مگر التزاماً بمعنی شرم وندامت آمده۔

خفیق۔ آواز رفتن آب وآواز وزیدن باد وصاحب خفقان وسر جنبانند از غلبهٔ خواب از منتخب ونام

مرض نیز نوشته اند۔

خفچاق ۔ بالفتح وجیم فارسی قومیست از ترکستان صحرا نشین و دشت خفچاق دشتی ست که دران قوم خفچاق بوده باشند وانچه بعضے گمان برند که قفچاق نام بیابانیست خطاست از لغات ترکی تحقیق نموده شد۔

خفتنگ ۔ بالضم وحرف سوم تاے فوقانی مرض کابوس از برهان۔

خفقان ۔ بفتحات ثلاثه نام مرض وبسکون ثانی خطا از مزیل و منتخب وکشف وصاحب بهار عجم نوشته که خفقان بفتحات گر فارسیان بسکون ثانی نیز آرند بمعنی طپیدن دل۔

خفتان ۔ بالفتح نوعی از جامه سپاهیان یعنی چلته از جهانگیری وکشف وبرهان وسراج ومدار و مؤید و رشیدی وسروری۔

خفاجه ۔ در برهان ومنتخب وسراج نوشته است که خفاجه بفتح اول وجیم عربی قبیله ایست در عرب از بنی عامر که اکثر آن قوم راهزنی می کنند وبجیم فارسی غلط است۔

خفچه ۔ بضم وجیم فارسی بمعنی چوبدستی کوچک که بر سر آن آهن سر تیز نصب کنند وبهلبانان برای راندن گاو در دست دارند از مصطلحات۔

خفیه ۔ بالضم پنهانی وپوشیده وآشکارا واین از لغات اضداد است از شرح نصاب وصراح۔

خفه ۔ بفتحتین فشردن گلو باشد وبمعنی گلو فشرده نیز آید از برهان وبهار عجم ودر جواهر الحروف نوشته که خفه در اصل خپه بود بپای فارسی بمعنی افشردن گلو وبمعنی آنکه او را گلو افشرده باشند مجاز ست۔

خفته ۔ بالفتح بمعنی خمیده ودرین مصرعهٔ مثنوی مصرعه لنگ ولوک وخفته شکل وبے ادب؛ بهمین معنی خمیده است از لطائف وبرهان ودر سراج اللغات بایں معنی بالضم نوشته است۔

خفتگی ۔ بفتح اول وثانی صحیح ست وبسکون ثانی چنانکه در مردم مشهور شده خطاست ودر اصل بمعنی افسردگی گاو ست وبمعنی ضبط غضب وآزردگی خاطر مجاز باشد۔

فصل خاے معجمه مع لام

خلفاء ۔ بضم اول وفتح لام جمع خلیفه۔

خلاء ۔ بالفتح آبخانه وجای خالی وخالی شدن از منتخب ووجود خلا نزد حکما محال ست ایشان میگویند که هرچه در عالم موجود ست ملاست وهر مکان وهر شے جه فدار که آنرا در عرف خالی گویند آنهم از هوا پر است۔

خلاب ۔ بفتح صحیح ست نه بکسر بمعنی آب وگل که در راهها بیباشد از برهان وکشف وسراج وجهانگیری ومؤید ورشیدی ودر خیابان نوشته که خلاب بالکسر وقیل بفتح زمین گلناک که پا دران بماند وبدشواری برآید وبعضے نوشته آب وگل که گنده شود۔

خلافت ۔ بکسر بجای کسے بعد وے بودن از صراح ومنتخب وکشف۔

خلت ۔ بضم اول وفتح لام ست وبمعنی دوستی و بالضم وسکون لام بغیر تشدید بمعنی خصلت نیکه از صراح وشرح نصاب۔

خلافت ۔ کهنه شدن وکهنگی از لطائف۔

خلاعت ۔ بکسر از مرض غم خوردن وبفتح از فرمان پدر ودیده بیرون آمدن وبیباکان وپریشان شدن و فسوق وفجور از منتخب ولطائف۔

خلقت ۔ بالکسر آفرینش از صراح۔

خلعت ۔ بالکسر جامهٔ دوخته که کسے را پوشانند و بفتح خواندن خطاست از قاموس ومؤید وکشف و منتخب ومدار ولطائف وسروری شارح فاضل نوشته که خلعت بالکسر ست چون مادهٔ این لفظ خلع ست بفتح اول بمعنی کندن جامه ودرخت وکشیدن کفش وغیره ودر نیست که در اصل خلعت جامه باشد که از تن خود کشیده بدیگرے دهند ودر بهار عجم خلعت بالکسر جامه که از تن خود کشیده بکسے دهند ودر عرف جامه که ملوک وامرا بشخصے بخشند و آن کم از سه پارچه نباشد۔

خلوت ۔ بالفتح ست نه بکسر بمعنی تهی شدن وتنهائی وخالی شدن مکان از غیر از مؤید ومدار وکشف ومنتخب ومزیل ودر بهار عجم نوشته که خلوت بالفتح خالی شدن ومجازاً بمعنی جای خالی وبلفظ گزیدن ودواشتن مستعمل وخلوت باصطلاح صوفیان دو نیم روز باشد که در گوشه نشنند برای عبادت از شرح۔

خلیج ۔ بفتح اول ویای معروف ودر آخر جیم عربی نهرے وجوے وشاخے که از دریا برآمده باشد از مؤید وکشف وبرهان ومصطلحات۔

خلع روح ۔ جان خود بجسم دیگرے انداختن واین علمیست جوگیان را۔

خلوت صحیح ۔ تنها بودن زن وشوهر بجهت هم بستری در مکانیکه طفلے یا گربه یا سگے یا حیوانے دیگر دران جا نباشد۔

خلخ ۔ بفتح اول وضم لام مشدد وبر وزن فرخ نام شهرے از ترکستان از سراج وسروری وکشف وبرهان وجهانگیری ولسان الشعرا ومدار ومؤید۔

خلد ۔ بالضم بقای دائم وهمیشگی ونام بهشت ونوعے از موش کور از صراح ومنتخب۔

خلود ۔ بضمتین همیشه وهمیشگی از منتخب۔

خلار ۔ بفتح نام موضعے از توابع شیراز که شراب آنجا خوب باشد از شرح دیوان خاقانی۔

خلیع العذار ۔ بفتح اول وضم عین مهملهٔ اول وکسره عین مهملهٔ دوم وبعده ذال معجمه دو کلمه مرکب اند بمعنے برآمده وفسار وشکسته پالهنگ کنایه از اسپ بے لگام وشتر بے مهار از کشف وصراح وسروری ومؤید چه خلیع بمعنی بیرون کرده شده وعذار بمعنے ساز که آنرا پالهنگ نیز گویند وبهندی باگڈور نامند۔

خلاش ۔ بکسر ودر آخر شین معجمه گل ولای که در راهها آبناک بیباشد از جهانگیری وبفتح شور وغوغا از برهان۔

خلش ۔ بفتح اول وکسر لام بمعنی خلیدن وبمعنی مخصوص ومناقشه مستعمل وبفتح لام خطاست از برهان۔

خلاص - بکسر اول بمعنی خالص و برگزیده و بمعنی صدق محبت و بمعنی بوتهٔ زرگران و بالفتح مصدرست بمعنی رستن و رهائی از منتخب و کشف و سروری و صاحب بهار عجم نوشته که خلاص بالفتح مصدرست و خلاصی بزیادت تحتانی نیز در محاورهٔ فارسیان واقع است مثال خلاص سعدی گوید بیت یکی گفت از چارسوی قصاص ۞ چه کردی که آمد بجانت خلاص ۞ مثال خلاصی شیخ علی شیرازی گوید بیت سفر از غم خلاصی کی دهد بخت نصیبان را ۞ همان در بحر باشد گرچه کشتی بر کنار آید ۞ و لفظ خلاص که مصدرست در محاورهٔ فارسیان بمعنی مفعول نیز آید یعنی بمعنی رها و آزاد -

خلوص - بفتحتین ساده و پاک شدن و مجازاً بمعنی دوستی و خالص دُردی که در ته چیزی مانده باشد از منتخب

خلط - بالکسر هر چیز که آمیخته شود و یکی از اخلاط اربعه که صفرا و خون و بلغم و سودا باشد و بالفتح آمیختن از منتخب -

خلیط - بمعنی شریک و انباز در حقوق ملک و شوهر و ابن عم و آمیزش کننده با کسی و گل آمیخته با کاه از منتخب و کنز -

خلع - بالفتح از جای برآمدن و بمعنی برآمدن عضو از بندگاه و بمعنی بیرون کردن جامه و موزه و بمعنی خلعت دادن و بالضم طلاق گرفتن زن بعوض بخشیدن مهر و کابین یا بدادن مال دیگر از کشف و منتخب اللغات و کنز -

خلع - بکسر اول جمع خلعت که می پوشند -

خلف - بالفتح بمعنی پس و فرزند بد اطوار و بفتحتین بمعنی از پس آینده و فرزند نیک و صالح و بالضم خلاف کردن وعده و بکسر اول و سکون ثانی پستان ستور و انسان و چیزی مختلف و مرد ستیزنده و بفتح اول و کسر ثانی شتر ماده های آبستن از منتخب و صراح -

خلاف - بکسر اول درخت بید و ناسازگاری کردن با هم در اصل معنی این … و الپس استاده شدنست و معنی ناسازگاری مجازست بلفظ کردن و افگندن و افتادن مستعمل از منتخب و کشف و شرح نصاب و بهار عجم و بعضی برای معنی درخت بید بفتح نیز نوشته اند -

خلوق - بفتح اول و ضم ثانی بمعنی بوی خوش از مدار و سروری و صراح و مؤید و کشف و از کتابی دریافت شد که در تاج اللغات و شرفنامه نیز همچنین است و در منتخب نوشته که نوعیست از بوی خوش -

خلاق - بکسر نوعی از خوشبو و بالفتح بهرهٔ تمام از نیکی و بالفتح و تشدید بسیار آفریننده و نام حق تعالی از منتخب -

خلق - بفتح اول و سکون ثانی آفریدن و آفریده و آفریده شدگان و آفرینش و اندازه کردن و دروغ گفتن و بضم و بضمتین خوی و عادت و مروت و اکثر اطلاق آن بدون قید بر نیک آید و گاهی بقید بد و گاهی بمعنی خوی بد آید و بمعنی دین و بفتحتین کهنه شدن جامه و بمعنی جامهٔ کهنه و بدین معنی بکسر لام نیز آمده از منتخب و بهار عجم و لطائف و صراح -

خلال - بکسر بمعنی درمیان و فاصلهٔ میان دو چیز و دوستی کردن مصدر از باب مفاعلت و دوستان و خصلتها از منتخب و کنز و در کنز بمعنی چوب دندان نیز نوشته و بمعنی خس و کاه نیز می آید ظاهرا این معنی از روی مجازست -

خلیل - بمعنی دوست صادق و لقب حضرت ابراهیم علیه السلام -

خلخال - بالفتح حلقهٔ طلا و نقره که در پای کنند و آنرا در فارسی پای برنجن گویند و نام شهریست در آذربائیجان از سراج و منتخب و برهان -

خل - بالکسر و تشدید لام بمعنی یار و دوست و بالفتح و تشدید لام بمعنی سرکه از سروری و شرح نصاب و کنز -

خلل - بفتحتین کشادگی و رخنه و تباهی کار بلفظ آمدن و افگندن و انداختن مستعمل از منتخب و بهار عجم -

خلم - بالکسر آب سطبر و غلیظ که از بینی می برآید و بعربی بمعنی یار و دوست از کشف و سروری و برهان برای معنی آب غلیظ بینی بالضم است -

خلجان - بفتحتین و حرف ثالث جیم عربی بمعنی خلیدن و کنایه از تردد و تفکر و وسواس از برهان و مدار و در بهار عجم نوشته که خلجان بوزن رمضان لفظ عربیست فارسیان گاهی بسکون ثانی نیز استعمال کنند -

خلاشان - کنایه از حاسدان و دشمنان و مفسدان -

خلقان - بضم اول و سکون لام و بعده قاف بمعنی کهنه از مدار و کشف و در صراح و خیابان نوشته که خلقان بالضم بمعنی جامهای کهنه باشد چرا که این جمع خلق بمعنی که بفتحتین بمعنی جامهٔ کهنه باشد -

خلع بدن - جان خود بجسم دیگری انداختن و جدا کردن بدن از روح و این عمل از جوگیان است که بریاضت حاصل می کنند و در اصطلاح حکما این عمل را سیمیا گویند بر وزن کیمیا -

خلان - بالضم و تشدید لام بمعنی دوستان و این جمع خلیل است بر وزن فعلان و بعضی گویند که در اصل خلال بود مشتق از خلت پس لام دوم را بنون بدل کردند از جهت قرب مخرج که هر دو وسطی اند -

خلیلی مرو - خلیلی از قسم آلو منسوب بمرو و مرو بر وزن سرو نام شهریست از ایران -

خلو - بضم اول و ثانی و تشدید واو خالی شدن و بالفتح خلوت کردن از منتخب -

خلاشه - بفتح و شین معجمه خاشاک از سراج -

خله - بفتح اول و ثانی بمعنی سیخ سرتیز و هر چیز که خلنده باشد مثل درفش و بمعنی چوب دراز که بآن کشتی را رانند و بمعنی دردی نیز آمده که چنان معلوم شود که کسی در عضو سوزن میخلاند از برهان و بعض شروح نقات (?)

خلاطه - بالضم انبازی آمیزش و معاشرت کردن با کسی از منتخب

خلابه - بفتح فریفتن بزبان از لطائف و منتخب -

خلیفه - از پس کسی آینده و در کار کسی قائم مقام کسی شونده و پادشاه و ولی عهد بدانکه خلیفه در اصل خلیف است بر وزن فعیل بمعنی پس آینده و بعده در آخر …

آن تا که برای نقل از معنی وصفی بمعنی اسمی مے آید
لاحق نموده بمعنی قائم مقام و نائب مناب استعمال
کردند و نظر از معنی وصفی که ازو مفهوم می شد برداشتند
چنانچه در لفظ کافیه و شافیه و تتمه و این تا را تاے
نقل گویند چرا که نقل می کنند مزید علیه خود را از معنی
وصفی بسوے معنی اسمی۔

خلال مائده۔ رشته سپید که بشیر و شکر و برنج می سرشند سویان گویند

خلاصی۔ این لفظ غلط ست چرا که خلاص بدون یا
خود مصدر ست از تالیفات نور الله خان آرزو و
بعضے گویند جائز باشد چرا که این نوعے از تصرف فارسیان ست

خلاق المعانی۔ بفتح اول و تشدید لام لقب خاقانی

خله جانی۔ بفتحتین لقب پهلوانیست که محمد قائم نام
داشت از چراغ هدایت و بهار عجم۔

فصل خای معجمه مع میم

خمود۔ بضمتین سرد شدن آتش و بیهوش شدن
و آرام گرفتن از لطائف و منتخب۔

خمار۔ بکسر اول بمعنی دامنی یعنی چادر باریک یک
عرض که زنان بر سر پوشند و بالفتح و تشدید میم بمعنی
خمر ساز و میفروش و بضم اول و تخفیف میم آنچه بعد
زائل شدن نشه شراب اعضا شکنی و درد سر
می باشد و در منتخب نوشته که خمار بقیه مستی ست که در سر ماند

خمیس۔ روز پنجشنبه و لشکری که پنج فوج داشته باشد
و آن مقدمه و قلب و میمنه و میسره و ساقه باشد
چنانکه در ترکی هراول و قول و جرنغار و برنغار و چنداول
از منتخب و لطائف و کنز۔

خمطا۔ بالفتح نوعے از اراک که میوه کوچک دارد و
اراک پیلو را گویند و شیر ترش و هر چیز ترش و هر چیز
تلخ و درخت خاردار از منتخب و صراح و شرح نصاب و صحاح

خمع۔ بالکسر و عین مهمله بمعنی گرگ درنده از منتخب و صراح و کنز۔

خمیازهٔ خشک۔ آرزوی بیجا حاصل از مصطلحات

خمول۔ بضمتین گمنام بودن و گمنامی از منتخب
و صراح و کنز و کشف۔

خمل۔ بفتح خای معجمه و سکون میم ریشهای جامه و
بمعنی خالص از منتخب۔

خم و چم۔ بفتح اول و فتح جیم فارسی ناز و ادا که از معشوق
هنگام خرام بروی کار آید از بهار عجم۔

خم زدن۔ کنایه از گریختن از بهار عجم۔

خم افلاطون۔ در کتب تواریخ نوشته اند که چون
افلاطون بسن پیری رسید در خم بزرگ نشست شاگردان
بموجب وصیت او سر خم محکم بسته در غار کوه نهادند

خماهن۔ بضم اول بروزن کشادن نوعے از سنگ است
تیره رنگ بسرخی مائل از برهان و سروری۔

خمیازه بر چیزے کشیدن۔ در آرزو و اشتیاق
آن چیز بودن از مصطلحات۔

خم کسے خوردن۔ فریب کسے خوردن از
مصطلحات و بهار عجم۔

خم اندر خم داشتن۔ مساوی و حریف بودن
از چراغ هدایت۔

خمخانه۔ بضم شراب خانه باعتبار آنکه اکثر در شرابخانه
خمها نهاده میباشند از برهان۔

خمسهٔ متحیره۔ پنج کواکب سیاره سوای قمر و شمس و آن
عطارد و زهره و مریخ و مشتری و زحل باشد و متحیره
ازان گویند که اینها را گاه گاهے رجعت میشود یعنی سیر
معمولی خود گذاشته بجانب عقب خود رفتار میکنند
باز ازان طرف برگردیده بسیر معمولی خود آیند۔

خمسهٔ مسترقه۔ بضم میم دوم و قاف بدانکه سال
شمسی سه صد و شصت و پنج روز و ربع روز ست مگر متأخرین
تاریخ فرس هر ماه شمسی را سی روزه گیرند و پنج روز زائد
را در آخر اسفندارمذ افزایند و این پنج روز را خمسهٔ مسترقه
گویند و ازان ربع روز باقی مانده در یک صد و بست
سال یک ماه جمع کرده سال صد و بستم را سیزده ماهه
گیرند و اسمای خمسهٔ مسترقه اینست اهنود اشنود اسفندا
دهشت هشتویش و خمسهٔ مسترقه ازان گویند که گویا این
پنج روز را از میان سال دزدیده اند و بعضے نوشته
که وزیرے از سلاطین عجم حاصل این پنج روز را از تمام
ممالک او همیشه میبرد و بحساب نمی آورد۔

خمیر مایه۔ چیزیکه منشاء زیادتی آن چیز باشد در عرف
فقط خمیر گویند از بهار عجم۔

خمره۔ بالضم و تخفیف میم بوریا و بالفتح مخفف خمیره
و بالضم و تشدید میم خم کوچک۔

خمیازه۔ لفظ مشترک ست بمعنی دهن دره و فازه
و هم بمعنی کشیدن اعضا بسوی بالا و این را خمیاز ازان
گویند که اعضا را بخم می گیرد از سراج۔

خم عیسی۔ یکے از معجزات عیسی علیه السلام بود که اگر
جامه صد رنگ را در خم می انداختند سفید و سیاه
بر می آمد از لطائف۔

فصل خای معجمه مع نون

خنفسا۔ بضم اول و فتح فا و سین مهمله کرم سرگین
غلطانک که در نجاست پیدا میشود بعربی آنرا جعل نیز
گویند و بهندی گبرونڈا۔

خنثی۔ بالضم و ثای مثلثه مفتوح بمعنی شخصیکه
علامات مرد و زن هر دو داشته باشد از منتخب و صراح و برهان

خنیا۔ بروزن دنیا بمعنی سرود و نغمه از برهان و سروری و سراج

خنگ بت۔ بالکسر و کاف فارسی و ضم بای موحده بمعنی
بت سفید و مجازاً پیاله بلور و نام عاشق از شرح خاقانی۔

خنیاگر۔ بضم مطرب و قوال۔

خنزیر۔ بالکسر خوک از منتخب۔

خنجیر۔ بالکسر بوئیکه از سوختن استخوان و پرم و چراغ
خاموش بر آید از برهان۔

خنصر۔ بالکسر و صاد مهمله مکسور و مفتوح هر دو وضع
بمعنی انگشت کوچک از منتخب۔

خنور۔ بفتح اول و ضم نون و واو معروف ظرف و کاسه
و آوند و مطبخ از برهان و لطائف و بمعنی گندمی غله و

کندوی آب نیز آمده۔

خندگار۔ بضم اول وسکون نون ودال مهمله موقوف وکاف فارسی مخفف خداوندگار ومجازاً بمعنے سلطان وشاهنشاه وبمعنی استاد ومعلم نیز آمده ودرین صورت مخفف خواندگار ست۔

خندریس۔ بروزن زنجبیل شراب کهنه وگندم کهنه از منتخب وکنز۔

خناس۔ بالفتح وتشدید نون دیو سر کشیده و واپس رونده از منتخب۔

خنافس۔ جمع خنفسا که کرمے باشد سیاه رنگ در سرگین ونجاست۔

خنوس۔ بضمتین پس چیزے نهان شدن وبالفتح اول وضم ثانی نهان شونده از منتخب ولطائف۔

خندق۔ بالفتح معرب کنده که بفتح کاف عربیست از رسالهٔ معرب۔

خنق۔ بفتح اول ونون مکسور خفه کردن گلو وکسیکه اورا خفه کرده باشند از لطائف وصراح۔

خنگ۔ بالکسر وکاف فارسی یعنی سفید خصوصاً اسپ سفید چون بسیاهی وسبزی مائل باشد سبزهٔ خنگ گویند واگر بسفید خالص باشد نقرهٔ خنگ گویند از رشیدی وخنک بضمتین وکاف عربی بمعنی سرد وخوش وخرم وگاهے بمعنی نامرد آید از سروری وسراج اللغات ولطائف و برهان وجهانگیری وکشف وسکندری لیکن مدار الافاضل بمعنی سرد بضم اول وفتح نون آمده۔

خنبک۔ بضم وبای موحدهٔ مفتوح برهم زدن کفهاے دست بنوعے که آواز باصول بر آید ونوعے از جامهٔ درشت که فقیران پوشند از برهان ودر کشف بمعنی خروش وسرود دم زدن۔

خنده جام۔ موج جام شراب۔

خنده زمین۔ دمیدن سبزه وریاحین از سراج۔

خنیده۔ بفتح اول بروزن رسیده بمعنی پسندیده از رشیدی ودر موید بالضم ودر برهان بفتح وضم هردو۔

خنگ بگسی۔ اسپ سفیده که بر اندامای سیاه یا سرخ باشند۔

فصل خای معجمه مع واو

خوشا۔ بمعنی بسیار خوش چه الف در آخر لفظ خوشا برای افادهٔ معنی کثرت ست۔

خوانان۔ بواو معدوله بمعنی خواننده وخطیکه بے تامل توان خواند از بهار عجم۔

خونبها۔ ترجمهٔ دیت یعنی زرے وچیزیکه در عوض خون بوارثان مقتول دهند از بهار عجم گاهے مجازاً بمعنی مقابل ومانند باشد۔

خود حساب۔ کسیکه محاسب اعمال خود باشد از مصطلحات۔

خون درمیان ست یعنی جنگ درمیانست از مصطلحات۔

خوست۔ بفتح خای معجمه که بوے ضمه دارد و واو معدوله بمعنی کوفته ومالیده از برهان۔

خواست۔ بمعنی خواستن وسوال کردن از خیابان۔

خوشهٔ چرخ۔ برج سنبله وگاهے برای این معنی فقط لفظ خوشه آید از برهان۔

خوخ۔ بالفتح وهر دو خا معجمه بمعنی شفتالو از شرح نصاب۔

خورداد۔ بالضم نام ماه شمسی ست که بهندی تقریباً اساڑه باشد ونام روز ششم از هر ماه شمسی ودر برهان این لفظ را بدون واو نوشتن اشارت کرده۔

خویشاوند۔ مانند خویش ومنسوب بخویش چه لفظ آوند برای افاده بمعنی مانند ونسبت آید درین صورت لفظ خویش بمعنی خود باشد نه بمعنی کسیکه در رشته قریب باشد پس چون برادران وخویشاوندان در رعایت وپاسداری خاطر مانند نفس خود باشند لهذا برادران وعزیزان را مانند جان خود تصور نموده خویشاوند گویند۔

خورد۔ بمعنی لائق از لطائف ودر سراج اللغات نوشته که خورد بضم واو معدوله بمعنی طعام وضد بزرگ بعضے گویند که برای معنی ضد بزرگ یعنی کوچک در اصل بے واو بوده والحال بواو شهرت دارد وبمعنی سزاوار ولائق تمام کلامه وخورد صیغهٔ ماضی از خوردن که بمعنے وارد ومتصل شدن چیزے بر چیزے چنانکه وارد شدن چوب وسنگ وغیره بر جسم مضروب بوقت زدن ضارب۔

خوشید۔ بواو مجهول وشین معجمه ویای معروف بمعنی خشک شد واین صیغهٔ ماضی ست از خوشیدن از کشف وبرهان۔

خواب صیاد۔ کنایه از غفلت ساخته از مصطلحات ودر چراغ هدایت بمعنی مکر وفریب۔

خوشنود۔ قلب خوشنود یا خوشنون که وند ودون هر دو کلمهٔ نسبت ست وخشنود بدون واو نیز رسم خط ست از بهار عجم۔

خود۔ بواو معروف بروزن نود بمعنی کلاه آهنی از برهان وبفتح اول و واو معدوله بمعنی خویش وگاهے زائد هم آید۔

خورشید۔ بکسر شین معجمه ویای مجهول ست اگر معروف خوانند آن فصیح وبعضے از متاخرین در لفظ خورشید نوشتن واو تجویز نکرده اند وکسانیکه بفتح شین خوانند خطاست انتهی دار ان وبرهان ومزیل ودر رشیدی نوشته که خور بالضم بمعنی آفتاب وشید بمعنی روشن چون خور بمعنی آفتاب تنها استعمال کنند بواو نویسند بجهت اشتباه از خر بالفتح که ترجمهٔ حمارست وچون باشید ضم کنند بے واو نویسند۔

خوید۔ بفتح اول وکسر واو بروزن لعید وخید بالکسر بغیر واو بروزن عید هر دو درست از سراج وچراغ هدایت وبهار ومزیل ودر سراج اللغات سه شعر در سند خوید وپنج شعر در سند خید از فرهنگ قوسی وغیره منقول ست۔

خورشید چه کرد که او نه خواهد کرد این مثل در جائے استعمال کنند که جد وپدر فلانی چه کردند که پسر اوشان خواهد نمود۔

خون کبوتر۔ شراب سرخ۔

خورده کار۔ بمعنی دانا ودقت پسنده باریک بین۔

خور۔ بفتحتین سستی ودر فارسی بالضم و واو معدوله بمعنی خوراک وطعام خوردنی وآفتاب ونام روز یازدهم از هر ماه شمسی در قدیم لفظ خور را که بمعنی آفتاب ست بے واو مینوشتند متاخرین بجهت رفع اشتباه بلفظ خر که بمعنی حمارست بعد واو

نویسند از رشیدی و برهان و فرهنگ حکیم نور الدین و جهانگیری و کشف -

خوار - بضم اول و فتح واو در عربی بمعنی آواز گاو و بضم اول و واو معدوله در فارسی بمعنی ذلیل و خراب و نام جائیست از عراق که زمین آنجا سخت و کم زراعت است از شرح قصائد خاقانی -

خواستار - طلبگار -

خورشید سوار - کنایه از سحر خیز و بیدار دل از سراج اللغات

خویش دار - مرد با احتیاط که خود را از آفات محفوظ دارد -

خوازه گر - بضم اول و واو معدوله و زای معجمه بمعنی خواهنده و خواهشگر از لطائف -

خوالگر و خوالیگر - بضم اول و یای معروف و کاف فارسی بمعنی طباخ و باورچی از کشف -

خوشگوار - بضم کاف فارسی بمعنی چیز شیرین یا مطلق لذیذ یکه طبیعت از خوردنش خوش شود از کشف و مؤید -

خود سوار - خود رای و خود سر از مصطلحات -

خوندگار - بضم اول و واو معدوله و سکون نون و دال مهمله موقوف و کاف فارسی صاحب امر و صاحب فرمان از رشیدی و باید دانست که مخفف خداوندگار است لقب سلطان روم نزد اهل ایران -

خوگر - بکسر کاف فارسی مخفف خوگیر یعنی شخصیکه بچیزی عادت داشته باشد از کشف و لطائف و در سراج اللغات نوشته که خوگر بفتح کاف فارسی بمعنی الفت گیرنده و این مخفف خوگار ست -

خواجه عبد القادر - نام یکی از استادان علم موسیقی که در فن نغمه و سرود و مهارت تمام داشت -

خون دار - بمعنی خونی از مصطلحات -

خونریز - بمعنی خون ریزنده و بمعنی خون ریختن که مصدر ست نیز آمده از بهار عجم -

خون خروس - کنایه از شراب سرخ -

خون ناموس - کنایه از شراب از مصطلحات -

خوش - بفتح خای معجمه که بوی ضمه دارد و واو معدوله و سکون شین معجمه بمعنی شاد و خوب و بضم خا غلط لهذا خوش با سرکش و غش قافیه کرده اند نه با هش و غامش و خمش از خیابان و لفظ خود نیز بفتح خای معجمه و واو معدوله و سکون دال ست لهذا خود را باید قافیه کنند از بهار عجم -

خویش - بواو معدوله قوم و قریب و بمعنی خود و انچه در هندوستان داماد را خویش گویند هر چند مجاز ست مگر بدین در محاورهٔ زبان دانان یافته نه شد از سراج و در لطائف بمعنی قلبه و مزارع و خوب و خوش نیز نوشته و صاحب بهار عجم نوشته که خویش مرادف خود مگر قدرے تفاوت ست چرا که لفظ خود فاعل فعل و تنبیه او واقع میشود بخلاف خویش زیرا که می گویند خود می کنند و نمیگویند که خویش می کنند و خویش مفعول و مضاف الیه واقع میشود

خواجه تاش - غلامان و نوکران یک خواجه هر یک مر دیگرے را خواجه تاش باشد از بهار عجم و کشف و مدار و برهان و سراج و نزد فقیر مؤلف تحقیق اینست که خواجه تاش دراصل خواجه داش باشد و دال را بجهت قرب مخرج تا بدل کرده اند و داش در ترکی مرادف بلفظ هم آید که بجهت اشتراک ست چنانچه یولداش بمعنی همراه و الداش بمعنی هم قوم و هم چشم -

خواب خرگوش - تغافل و فریب از کشف و سراج -

خواص - به تشدید صاد و در محاورهٔ فارسی بتخفیف جمع خاص که مقابل عام باشد و جمع خاصه بمعنی خدمتگاران و پرستاران ممتاز و بمعنی خدمتگار و مصاحب واحد نیز می آید از مصطلحات وغیره و صاحب بهار عجم گوید که بدین معنی اخیر اصطلاح متاخران هند ست -

خوض - بالفتح و ضاد معجمه در آب در آمدن و در چیزے در رفتن بفکر از کشف و منتخب و سروری -

خوش غلاف - شمشیر یکه باندک حرکت از نیام خود بخود بیرون آید

خواطف - بفتح اول و کسر طای حطی بای بابه و ما وصد سه بار

خوارق - افعال و خصائل که خلاف عادات دیگر مردان باشد و مجاز از کرامات اولیا -

خورنق - بفتح اول و دوم و چهارم که نون باشد و سکون رای مهمله بروزن سمندر لیب نام قصرے عجیب که نعمان بن منذر برای بهرام گور از سنمار معمار بنا کرانده بود از منتخب و مدار و مؤید و کشف و برهان -

خودک - بضم واو معدوله و فتح دال مهمله و کاف عربی بمعنی خلجان خاطره و سواس از سراج -

خوراک - مرکبست از خور که بمعنی خورش ست و اک کلمه ایست مفید معنی نسبت از رساله معتبر نوشته است -

خوشترک - بسیار خوشتر -

خول - بفتحتین حشم و خدم و دولت از منتخب -

خوال - بواو معدوله بمعنی طعام خوردنی و بمعنی دود چراغ از سراج

خوش قلم - کاغذ یکه بسیار صاف باشد که بخوبی توان نوشت از مصطلحات -

خواتم - بفتح اول و کسر تای فوقانی این جمع خاتمه است -

خودکام - خود رای از برهان -

خورشید لب بام - کنایه از آخر عمر -

خوش عنان - اسپ مطیع و فرمانبردار که باندک اشاره عنان بهر سو که خواهند بگردد -

خوشیدن - خشک شدن از برهان -

خوشانیدن - متعدی خوشیدنست بمعنی خشک شدن از خیابان

خوشدامن - مادر زن و مادر شوهر از برهان و سراج و بعضے محققان نوشته اند که این فارسی ساخته هند یا فارسی دانست

خوان - معروف ست و بلفظ گستردن و چیدن و نهادن و آراستن و ساختن و کشیدن و افگندن مستعمل از بهار عجم -

خوانین - بفتح اول جمع خان که لغت ترکیست که در اصل لقب بادشاهان ترکستانست و الحال بر لقب امرا مستعمل شده فارسیان عربی دان این لفظ را بطور عربی جمع کرده اند -

خواقین - جمع خاقان که بمعنی بادشاه بزرگست در ترکی -

خواتین - جمع خاتون ست که در ترکی بمعنی زن پرده نشین ست و این جمع بتصرف فارسیان عربی دان ست -

خورخجیون - بضم اول و واو معدوله و سکون رای مهمله و خای معجمه موقوف و کسر جیم عربی و سکون تحتانی و فتح واو دیویست که در زنان برای فاعلیت حلول کند از مؤید و شرح خاقانی۔

خوردن - معروف بمعنی وارد و متصل شدن چوب و سنگ ضارب بر جسم مضروب قدر چراغ هدایت بمعنی ملاقی شدن نیز آمده۔

خوزستان - بزای معجمه ولایتیست از فارس از برهان۔

خولنجان - بالضم و واو معروف و کسر لام و سکون نون و بعده جیم عربی دوائیست که آن بیخ برگ تنبول ست بهندی کلیجن گویند از مؤید و در بحر الجواهر بفتح۔

خواب پریشان - خواب موحش و خوابیکه با بیداری و بے آرامی آمیخته باشد از مصطلحات۔

خود را بکسے رسانیدن - باو برابری حاصل کردن از مصطلحات۔

خود فگن - یکه تاز از مصطلحات۔

خود شکن - فروتنی کننده از مصطلحات۔

خوی از بغل روان شدن - کنایه از شرمنده شدن از رشیدی۔

خوش نشین - کسیکه هر جا که او را خوش آید همانجا ساکن شود از مصطلحات۔

خو - بالضم بمعنی عادت از سراج و بالفتح گیاه خودرو که در کشتزار روید و چوب هارا که معماران بران نشسته کار کنند و بریدن و دور کردن گفته است و عشق پیچان از لطائف۔

خواسته - مال و زر و اسباب از برهان و در شرح نصاب آورده که چون مال را مردم میخواهند لهذا خواسته نام کرده اند۔

خون گرفته - اجل گرفته۔

خوله - بفتح خای معجمه که بوی ضمه دارد و واو معدوله کج و ناراست از برهان۔

خورده - بالضم ریزه هر چیز و بمعنی نکته و عیب و انگار از لطائف و جهانگیری و بعضے محققان این لفظ را بدون واو نوشتن صحیح گفته اند و صاحب بهار عجم این لفظ را بواو و بدون واو هر دو وضع نوشته۔

خواجه - بمعنی خداوند و در توران القاب سادات و بمعنی غلام خصی نیز اگرچه برای این معنی خواجه سرا مشهور ست مگر در هندوستان بجهت تمیز از لفظ خواجه کمال اکثر القاب عزیزان باشد الف حذف کرده خوجه می نویسند و می خوانند از چراغ هدایت و فقیر مؤلف لفظ خواجه را در لغات ترکی بمعنی مالک یافته از ین معلوم شد که این کلمه ترکیست و در بعض فرهنگها خواجه بمعنی وزیر نوشته اند۔

خوشگاه - باصطلاح لوطیان فرج از مصطلحات۔

خوره - بضم اول و واو معدوله و رای مهمله مفتوح نوعے از مرض که موی بریزاند از سروری و بهندی بالخوره گویند و در برهان بمعنی جذام ست و در سراج نیز بمعنی جذام۔

خوبانی - زرد آلوی خشک شده را گویند که مغز بادام دران می نهند از برهان۔

خودسری - تکبر و استغنا کردن از اطاعت کسے۔

خورای - بمعنی لائق منقول از شرفنامه۔

خون گرمی - الفت و محبت۔

خواری - بمعنی دشنام نیز آمده از بهار عجم۔

خواستگاری - طلب نمودن چیزے را اگر بمعنی شادی بقرز نسبت مناکحت مستعمل۔

خوی - بفتح اول و واو معدوله بمعنی عرق که بهندی پسینا گویند و بمعنی جامه لطیف ابریشمی سرخ رنگ و نام جائیست و بفتح اول و کسر واو و یای معروف بمعنی آب دهن از رشیدی و جهانگیری و سروری و مؤید و سراج و بمعنی جامه لطیف منقول از شرح قران السعدین مگر در سراج اللغات برای معنی آب دهن بیای مجهول و در جهانگیری برای آب دهن بضم اول۔

خودسازی - بتهذیب اخلاق خود کوشیدن و ظاهر خود آراستن از مصطلحات۔

خوزی - بر وزن روزی منسوب بخوز که نام ولائتیست که آنرا خوزستان نیز گویند از سراج۔

خواجه فرعی - خواجه نقلی که اصلی نباشد۔

خوردکاری - دقت پسندی و صنعت باریک و نازک که استادان دستکار نمایند از چراغ هدایت و بهار عجم۔

فصل خای معجمه مع ها

خه - بالفتح و های ملفوظ بمعنی خوشا و این یکے از کلمات تحسین ست گاهے برای تاکید تحسین خه خه مکرر نیز می آید از سراج۔

خه خه - بفتح خای معجمه واه واه و بسیار خوب۔

خهی - بفتح اول کلمه تحسین و تعجب چنانکه زہے در اصل خه بود و آنچه مردم خهی را بالقیاس زهی بکسر خا خوانند غلط است از سراج و مؤید و سروری و برهان۔

فصل خای معجمه مع یای تحتانی

خیفا - بالفتح و حرف سوم فا مؤنث اخیف ست و خیفا بمعنی اسپے ماده باشد که یک چشم سیاه و دیگر سپید دارد و بهمین مناسبت نام صنعتیست که یک کلمه آن منقوط و دیگر غیر منقوط باشد از شروح مقامات حریری۔

خیاب - بالفتح و تشدید تحتانی و در آخر بای موحده بے بهره و نا امید۔

خیریت - بتشدید یای تحتانی ثانی از کشف۔

خیرات - اعمال نیک این جمع خیرست و خیر در اصل اخیر بود صیغه افعل التفضیل همزه را حذف کرده حرکت یا بما قبل دادند۔

خیاطت - بکسر اول دوختن جامه از منتخب۔

خیبت - بالفتح و حرف ثالث بای موحده و بعده فوقانی بمعنی نا امیدی و یاس از کشف و در کنز بے بهرگی۔

خیانت - بکسر دغلی و ناراستی از منتخب و صراح۔

خیر باد - کلمه ایست که در وقت رخصت بایکدیگر گویند مجازاً بمعنی رخصت سفر مستعمل شود از بهار عجم۔

خیار - بکسر اول قسمے از ترکاری که آنرا اکثر خام میخورند و بمعنی اختیار و برگزیدن و برگزیدگان و در صفت خیار در فسخ بیع سه روز ست از [illegible] منتخب۔

خیر - بالفتح و تشدید یای مکسور و رای مهمله [illegible]

شبیه یعنی بسیار نیکوکار و بالفتح و تخفیف یا نکوئی باین معنی مسند راست و بمعنی نیکوتر درین صورت مخفف اخیر است که صیغهٔ اسم تفضیل باشد همزه را از اول حذف کرده حرکت یا بماقبل داده اند از منتخب و صراح وغیره۔

خیره سر ـ بیهوده گرد و بوالهوس و پریشان و سرکش۔

خیره خند ـ بهر دو خای معجمه و هر دو یای معروف بمعنی بیهوده۔

خیز ـ بیای مجهول و زای معجمه بمعنی موج آب و مستی بادهٔ کبوتر وقت نشاط نیز از موید۔

خیر و بیز ـ مرکب بدو یای مجهول و دو زای معجمه بمعنی ذوق و شوق و اختلاط و ارتباط۔

خیره کش ـ بالکسر و یای معروف و ضم کاف عربی ناحق کش و بی سبب کش و آنچه در موید بمعنی ضعیف کش نوشته خطاست از بهار عجم و سراج و در رشیدی و برهان و سروری بمعنی بیحیا و بیباک و ظالم۔

خیش ـ بالفتح نوعی از جامه که تارهایش سطبر باشد و آن از انواع کتان و قصب رومی باشد از قاموس و صحاح و صراح و صاحب بحر الجواهر نوشته که خیش بالفتح جلبابی باشد از کتان و صاحب منتخب گوید که خیش بالفتح نوعی از جامه است که تارهای سطبر دارد و صاحب موید الفضلا نوشته که خیش بالکسر و یای مجهول جامهٔ معروف که در بافت آن پنبه یا رسی کنند و صاحب رشیدی نوشته که خیش بالکسر بیای مجهول جامهٔ سطبر کلان که تارهای آن گنده باشد و تنگ عقص بافته باشند و صاحب مدار الافاضل نوشته که خویش بالکسر بیای مجهول جامه باشد پنبه آگنده و این پنبه را در بافت آن داخل کنند چنانکه پشم در غالیچه و صاحب جهانگیری نوشته که خیش بالکسر بیای مجهول نوعی از بافته که در بلاد گجرات و سند اکثر می بافند و در برهان نیز بالکسر است فقیر مؤلف گوید که چون از پنج کتب خاص لغات عرب معلوم شد که بالفتح و از پنج کتب دیگر دریافت گردید که بالکسر بیای مجهول است پس بوضوح پیوست که نزد فارسیان بالکسر بیای مجهول است و در محاورهٔ عرب بالفتح از خلاصهٔ تقاریر همه صاحبان فقیر را بثبوت میرسد که خویش همین است که در دیار ما آنرا کهیس گویند و این تفاوت از تغیر لهجهٔ هندیان است و آنکه بعضی صاحبان قید کتان آورده اند شاید که در بعض بلاد از تارهای کتان میبافته باشند و در بعض دیار پنبه می آمیخته باشند و چون قید تارهای گنده و سطبر کرده اند ازین سبب است که ریسمان آنرا ده تار کرده میبافند و برای تحقیق قول صاحب جهانگیری از تاجی که در بافتن کهیس مهارت تمام داشت پرسیدم که اصل کهیس از کدام ملک است گفت از ملک سنده و پنجاب پس اولی آنست که لفظ خیش را بالفتح خوانند مطابق قاموس و صحاح وغیرهما اگرچه بالکسر نیز صحیح است تا التباس نشود بلفظ خویش که در ملک ما بمعنی داماد مستعمل است و لفظ کهیس چنانکه مشهور است ظاهرا عند التحقیق از زبان ملغاز زیبا باشد والله اعلم بالصواب۔

خیلتاش ـ بالفتح دو کلمه مرکبست بمعنی گروه غلامان و نوکران که از یک رساله باشند و بمعنی صاحب و همراه آمده از رشیدی و در سراج اللغات نوشته که جماعت سپاه که شریک باشند در قوم و طائفه و فقیر مؤلف گوید که تاش درین لفظ مبدل داس است که بدال مهمله در ترکی کلمهٔ اشتراک است چنانچه در فارسی هم در همقوم و همگروه پس خیلتاش بمعنی همخیل باشد یعنی چندکس که در خیل یک صاحب حاضر باشند۔

خیاط ـ بکسر اول بمعنی سوزن و بالفتح و تشدید یا بمعنی درزی از منتخب و شروح نصاب و کنز و در مهذب و صحاح بکسر اول بمعنی رشته نیز آمده۔

خیط ـ بالفتح بمعنی رشته خیط اسود سیاهی شب و خیط ابیض روشنائی صبح از منتخب و کنز۔

خیبک ـ بالکسر و یای معروف و کاف عربی بمعنی مشک که دروی آب پر کرده می آرند از رشیدی و سروری۔

خیارک ـ بکسر اول قسمی از ورم و دنبل که در بن ران پیدا آید۔

خیطل ـ بالفتح و طای مهمله بمعنی گربه که حیوان معروف است از شرح نصاب۔

خیل ـ بالفتح سواران و گروه مردم وغیره و گلهٔ اسپان و بمعنی اسپ با رو بمعنی گله از کشف و صراح و مدار و منقول از شرفنامه و در بهار عجم نوشته که خیل بالفتح سواران و سپاهیان و این جمعیست که واحد ندارد و بعضی جمع آن خیول گفته اند فارسیان بمعنی مطلق جماعت و گروه استعمال کنند خواه ملائکه و پری خواه انسان و طیور و وحوش و حشرات۔

خیال ـ بفتح پندار و صورتیکه در خواب بینند یا در بیداری تصور کرده شود و بمعنی صورتیکه در آب و آئینه نماید از کشف و صراح و کنز و صاحب مزیل الاغلاط نوشته که بفتح صحیح است نه بکسر و صاحب بحر الجواهر گفته که بفتح نام قوتیست که نگاه میدارد چیزی را که قبول کرده است از حس مشترک از صورتهای محسوسه اگرچه غائب شوند آن صورتهای محسوسه و صاحب منتخب نوشته که بالکسر بمعنی تصور و پندار و در فرهنگی نوشته که آنچه در باغ و کشت برای ماندن طیور نصب کنند و در بهار عجم نوشته که خیال بالکسر بمعنی انداز و گمان و بلفظ بستن و یافتن و پیچیدن و کشیدن و دیدن و خاستن مستعمل و بلفظ پختن کنایه از طمع و توقع داشتن۔

خیول ـ بضمتین اسپان و سواران از کنز۔

خیام ـ بکسر اول جمع خیمه از منتخب و کشف و کنز و بالفتح و تشدید یای تحتانی بمعنی خیمه دوز از کنز و تخلص شاعرے۔

خیم ـ بکسر اول و فتح یای تحتانی جمع خیمه از منتخب و بالکسر و یای معروف در فارسی بمعنی خو و عادت از برهان و در سراج اللغات نوشته که اگرچه بمعنی خوی و عادت است مگر از کلام فردوسی بمعنی خوے بد ظاهر میشود۔

خیشوم ـ بالفتح و شین معجمه بینی و استخوان بینی از کنز۔

خیاشم ـ بفتح اول پرده های بینی و بنهای بینی۔

خیر مقدم ـ بفتح کلمه ایست که دوستی در وقت آمدن دوستی میگوید یعنی بقول نیک و استفسار حال آمدن یعنی خیر است آمدن تو۔

خیسیدن و خیسانیدن — بالکسر و یای مجهول بمعنی ترکردن از رشیدی —

خیزران — بالفتح و زای معجمه مضموم که حرف سوم ست درختی ست که بهندی بینت گویند و این معرب خیزرانست که بکسر اول و ضم با مجهول و وقف زای معجمه باشد یعنی زای معجمه نیز مجهول بعد خود ساکن است از رساله معربات و منتخب و مؤید و مدار و کشف و قنیه و برهان و در کتابی دیده ام که این لفظ مرکب است از خیز و امر از خیزیدن و گر از گرانیدن چون اکثر از چوبش بیشه چابک سپاهان میسازند و آن آله خیزانیدن و راندن اسپ ست لهذا باین اسم مسمی گشت —

خیروان — بالفتح نام موضعیست گویند که ظهور مهدی آخر الزمان آنجا خواهد شد —

خیرباد گفتن — رخصت و وداع نمودن و رخصت شدن از سراج اللغات —

خیو — بفتح اول و ضم تحتانی و واو معروف آب دهن را گویند و جهانگیری و در برهان نوشته که بالکسر و یای معروف و بفتح اول و ضم تحتانی نیز صحیح باشد و در سراج اللغات نوشته که خیو بالضم بمعنی تفیل بکسر اول و ضم دوم آب دهن اینکه در برهان بکسر اول و سکون دوم نوشته خطاست —

خیرو — بالکسر خطمی از سراج —

خیره — بالکسر و یای معروف در فارسی سرگشته و حیران و متحیر و لجباز و آشکارا و شوخ و دست تاریک و تیره و غنوده و خواب رفته و بیهوده و سرکش و دلیر و بیوجه و بی سبب از مؤید و لطائف و بهار عجم و سراج و سروری و رشیدی و برهان —

خیره — بکسر اول و فتح یای تحتانی لفظ عربیست بمعنی اختیار و برگزیدگی درین صورت مصدرست بمعنی نیکان و نیکوتران درین صورت جمع خیرست که بمعنی نیکو و نیکوتر باشد از شمس و منتخب و فصول اکبری —

خیمه — بالفتح صحیح و بالکسر خطاست چرا که این لفظ عربیست و در عربی یای مجهول هیچ جا نیامده مگر بندرت و رساله ابطال از مؤید و مزیل و کشف و سروری و صاحب بهار عجم نوشته که خیمه بالفتح بلفظ زدن و کشیدن و برکردن و برپا کردن و نصب کردن مستعمل و بلفظ افگندن هم آمده —

خیشخانه — بالفتح خانه امرا در موسم گرما از پارچه خیش سازند و آب بر آن پاشند و خیش قسمیست از کتان که ریسمانهای سطبر دارد و تنگ می بافند از شرح خاقانی و منتخب —

خیلخانه — خاندان از سراج —

خیری — بالکسر و بیای معروف بر وزن سیری گلی از انواع آن بسیار است زرد و سفید و سرخ و کبود و آن را خطمی گل خیری نیز نامند از برهان و بهار عجم و در سراج نوشته که این معرب خیر است —

خیلی — بمعنی بسیار از بهار عجم —

خیره رای — سست رای و پریشان فکر —

خیرگی — بمعنی حیرت و تیرگی و تاریکی و شوخی از برهان و بهار عجم —

خیمگی — بالفتح منسوب بخیمه که بوزن خیمه وزی باشد و هم بمعنی شخصی که در خیمه باشد و بمعنی فراش نیز آمده از بهار عجم —

باب دال مهمله

فصل دال مهمله مع الالف

داما — دریا از منتخب —

دارا — نام پادشاه و هر پادشاه را دارا گویند و گاهی مجاز تبطلات حق تعالی کنند چه دارا بمعنی دارنده و حق تعالی دارنده همه عالم است و بمعنی توانگر که مقابل نادار باشد از برهان و لطائف و غیره —

دار — بمعنی بیاری و در حرف دار در فارسی بدون همزه بمعنی دره دیوار از سروری و جهانگیری و سراج و برهان و صراح —

دار الشفا — دوا خانه و مطب طبیب —

دار الصفا — خانه کعبه —

دار الضرب — جاییکه دران سیم و زر سکه زنند بهندی ٹکسال گویند از بهار عجم —

دار الحرب — بفتح و حای مهمله و سکون رای مهمله و بای موحده ملک کفار که مطیع اسلام نباشد چون انگلستان ملک لائق غزا کردن ست لهذا دار الحرب گفتند —

دار الثعلب — بفتح ثای مثلثه و سکون عین مهمله و فتح لام و موحده علامتیست که بچوب بر بندند معروف بالخوره گویند —

داراب — پسر بهمن —

دامن شب — آخر شب —

داه عرب — کنایه از فتیله خوار از چراغ هدایت —

داب — در آخر بای موحده بمعنی خود عادت از سروری —

دار السلطنت — لقب لاهور —

دار الامارت — فی زماننا لقب کلکته —

دار البست — آنچه از چوبها برای ساختن عمارت بندند و معماران بر آن برآمده کار کنند و بمعنی چفت که تاک انگور و کدو بر آن اندازند از مصطلحات —

داج — بجیم عربی لفظ فارسی ست بمعنی تاریکی و تاریک و داج مشدد بجیم معرب آنست و نزد بعضی عربی الاصل بمعنی بسیار تاریک از سراج و منتخب و سروری و برهان —

داروی جراح — مراد از داروی بیهوشی —

دار الجهاد — در زمانه عالمگیر حیدرآباد را میگفتند —

داماد — بمعنی مرد نوکدخدا یعنی مردی که تازه شادی عروسی او شده باشد و آنچه در هندوستان بمعنی شوهر دختر شهرت دارد مجاز است و بعضی گویند که این لفظ دمادست مخفف دم آباد است —

دار الاسد — بمعنی جذام —

داد — عدل و انصاف و عطا و بخشش از بهار عجم —

داور — بفتح واو بمعنی حاکم و در اصل این لفظ دادور بود بمعنی صاحب داد پس بجهت تخفیف دال ثانی را حذف کرده از برهان و سراج —

دار — بمعنی مطلق چوب و درخت است و نیز چوبی دراز سرکج که در زمین فرو برده دزدان و گنهگاران را در گلو رسن بسته بدان کشند و بعربی بمعنی خانه و محله و سرای از سراج و برهان و بهار عجم —

دار العیار — جاییکه دران صرافان و نقادان از سیم و زر چاشنی گیرند و سره را از ناسره تمیز می کنند و درو سیم را بسنجند —

دار السرور — لقب بیجاپور —

دادار — بمد و دو دال مهمله بمعنی عادل مرکب است از داد و کلمه ار که مفید معنی

نسبت ست از سراج —

داور — بفتح دال ثانی بمعنی برادر و دوست و این لقب داور النهرست از لطائف و موید و رشیدی و جهانگیری و برهان و غیر آن —

دائرهٔ نصف النهار — دائره ایست سمت الراس و القدم که از جنوب بشمال بهر دو قطب عالم گذشته تنصیف معدل النهار و منطقة البروج میکند —

دار البوار — خانهٔ هلاکت بمعنی دوزخ از لطائف و بهار عجم —

دار القرار — نام بهشت از علمهٔ بهشت بهشت است و لقب منتخب دار —

دار و گیر — کنایه از حکومت و ریاست از بهار عجم و بمعنی جنگ و پیکار و ستیزه نیز آمده —

دابر — بکسر بای موحده پس رو و بقیهٔ چیزی و اصل از منتخب —

دانش آموز — بمعنی استاد و شاگرد هر دو آمده —

دارباز — بازیگری که بر نی و رسن برآمده بازی کند بهندی نت گویند —

دارائی شب اندر روز — نوعی از دارائی که بقدر یک انگشت سیاه و یک انگشت سفید باشد —

دار المرز — دار الملک و تخت گاه سلطان و شهر امیر صاحب ملک چه مرز بفتح میم و سکون رای مهمله و بعده زای معجمه بمعنی زمین آبادست —

داس — بسین مهمله آلتی ست آهنی که بدان کاه و زراعت را قطع کنند و بمعنی خس باریک که بر سر غلاف هر دانه خوشه گندم و جو باشد —

داش — بشین معجمه هر جائیکه دران آتش بسیار افروزند خواه دران خشت پزند خواه کاسه پزند خواه آهک پزند از رشیدی و جهانگیری و دارو سراج و بترکی بمعنی سنگ و بمعنی همتا و یکسان داش بمعنی همراه —

داحض — بکسر حای مهمله و ضاد معجمه لغزنده و دور شونده و باطل از منتخب و لطائف —

دامغ — بکسر میم و غین معجمه بیرون شکننده از منتخب —

دانق — بکسر و فتح نون معرب دانگ از چند کتب —

دار الملک — شهری که دران پادشاه سکونت دارد و آنرا دار الخلافت نیز گویند —

دانگ — در وزن دانگ اختلاف بسیارست مگر باتفاق اکثر فقهاء همین تحقیق شده که وزن دانگ شش حبه ست و در لطائف بمعنی حصه و بخش نیز گویند —

دال — بتشدید لام و بعربی بمعنی راه نماینده و دلالت کننده بر چیزی از منتخب و در فارسی طائر شکاری که آنرا عقاب نیز گویند از برهان و حرف دال باصطلاح تقویم علامت برج اسدست و هم علامت ستاره عطارد و بدانکه حرف دال بتای عربی بدل شود چون دالان و تالان بمعنی دهلیز خانه و بتای فوقانی چون خاد و خات بمعنی غلیواژ و شواد و شوات بضم شین معجمه طائریست که بفارسی چرز گویند و بعربی حباری نامند و بجیم عربی چون گرد و گرج بضم کاف فارسی نام ولایت و بذال معجمه چون آدر و آذر و در تعریب نیز بذال معجمه بدل شود چون استاد و استاذ و بزای معجمه چون مرخ و مرز و مرغ مرز بهندی لال چلائی گویند و بشین معجمه چون کوداب و کوشاب نام آتشی ست و بکاف فارسی چون کلند و کلنگ نام دست افزار و بلام چون دغ و لغ بالفتح زمین سخت و بی گیاه و بنون چون گزیده و گزینه بمعنی منتخب و چیده و برین قیاس نموده و نمونه و بواو چون بید و بیو بیای مجهول بمعنی کرمکیکه پشمینه را تباه کند و بها چون تبرزد و تبرزه نوعی از شکر سفید و بیای تحتانی چون آذربادگان و آذربایگان و باوند و باینده بمعنی زن بیوه و در آخر افعال افادهٔ معنی حال کند چون کند و زند و گذرد و در آخر اسما زائده آید چون شفتالو و پیرهن و پیرهند و نارون و ناروند —

داخول — بواو معروف — و

داخل — بضم خای معجمه بمعنی درگاه و دالان که بر در سلاطین برای نشستن مردم از چوب و سنگ سازند از رشیدی و برهان و در سراج و شرح قران السعدین چنین نوشته که داخل بمعنی سراپردهٔ بار عام و آن احاطه باشد که در پیش سراپردهٔ خاص پادشاه بکشند و بر دران غلام استاده کنند تا در وی کسی سوار گذشتن نتواند بسبب تنگی علم و نیز در سراج اللغات از برهان نقل کرده آنچه علامتیکه بر اطراف زراعت سازند بجهت منع وحوش و طیور —

دار الفیل — مرضی ست که ساق و قدم بزرگ شود و رنگش مائل بسیاهی و شبیه بپای پیل گردد و سبب آن ماده سوداست از کفایه —

داهول — بواو معروف مرادف هراسه و آن آدم شکلی برای رمانیدن وحوش و طیور در باغ و کشت سازند از منتخب —

دار الجلال — در زمانه سابق لقب دهلی بود —

دام — معروف و جانوران غیر درنده صحرائی که گیاه میخورند مثل آهو و گوزن و امثال آن نقیض دد که بمعنی چارپایان وحشی درنده است مثل شیر و پلنگ و گرگ و سگ از سراج دام بمعنی معروف بلفظ نهادن و چیدن و زدن و کشیدن و گستردن و انداختن مستعمل از بهار عجم و در مناسب امرا و سلاطین هند و خراج ملک دام عبارت از چهلم حصه روپیه و هم بمعنی بیست و پنجم حصه از فلوس و در اوزان ادویه دام پخته هژده ماشه و نزد بعضی بیست و یکماشه و دام خام دوازده ماشه —

دار النعیم — خانهٔ ناز و نعمت و مراد ازین بهشت است —

دار السلام — خانه سلامت و نام بهشت و نام جائیست در عرب از لطائف و منتخب و بعضی بغداد را نیز نوشته اند —

دابشلیم — بکسر موحده و یای معروف نام راجهٔ هند که بسیار دانا و عادل بود و قصه های کلیله و دمنه ازوست —

دائن — بکسر همزه که حرف سوم ست بمعنی قرض دهنده —

دادن — معروف و بمعنی کردن چون وعده دادن و بمعنی نهادن چون گوش دادن و بمعنی گفتن چون حال دادن و بمعنی گذاشتن چون کوچه دادن و بمعنی کشیدن چون جاروب از بهار عجم —

داستان — قصه و حکایت و شهرت و مثل و بازی و لقب زال پدر رستم از سراج —

دالان — الصحیح و دلان بتشدید لام بدون الف اول غلط است

بعیش معروف از موید وکشف و برهان ـ

دامغان ـ شهریست از اقلیم چهارم از ملک قهستان دور دار یخے دستہ که از طبرستان ـ

داغ گازران ـ آنچه بر پارچه لونتانی نهاده بگازر سپید تا که از شستن زائل نشود از شرح خاقانی ـ

دامن افشاندن ـ غرور و ناز کردن از شرح و سراج ـ

دامن چیدن ـ کناره کردن ـ

دامن بر زمین کشیدن ـ بغرور راه رفتن و رعونت و رعنائی از بهار شریعت و مصطلحات ـ

دامن بدندان گرفتن ـ عبارت از تیز گریختن از بهار عجم ـ

دامن چاک بودن ـ منسوب بودن دختر یا پسر از مصطلحات

داغ برنج زدن ـ آزار شخصی رسانیدن که او متاذی نشود از مصطلحات ـ

داو ـ در آخر واو بمعنی دیوار خواه پخته باشد خواه خام و آنرا دای نیز گویند و بمعنی زیاده کردن حصل قمار و نوبت قمار باختن و بمعنی مکر و حیله و بمعنی دشنام از سراج ـ

داهیه ـ بکسر ها و فتح تحتانی بروزن حادثه بمعنی سختی زمانه و حادثه از کشف و کنز ـ

دار الخلافت ـ هر شهر که تخت گاه بادشاه باشد خصوصاً لقب دهلی ست و آگره را نیز گویند ـ

دار القمامه ـ بضم قاف عبادت خانه ترسایان از موید و شرح خاقانی و هم در شرح مذکور بمعنے محل اجتماع زنان فاسقه نیز نوشته است و در منتخب جائیکه خاشاک و سرگین اندازند ـ

داغ گاه ـ دیوان کچهری چرا که کاغذها آنجا بمهر میرسند از مصطلحات ـ

داعیه ـ خواهش و اراده و دواعی جمع آن ـ

دامن کوه ـ صحرای پائین کوه از بهار عجم ـ

دانچه ـ بنون و جیم فارسی بمعنی عدس از برهان ـ

دافعه ـ آن قوتیست در بدن که بنهار غذائیه چون نضج شده باشد صلاحیت تحلیل شدن نداشته باشد آنرا مندفع گرداند ـ

دائره ـ بکسر همزه که حرف سوم ست خطا گرد و گردش زمانه از منتخب و نام سازیکه معروفست و نزد بعضے حلقه اهل مجلس اشکری که بر جا گرد آمده باشد و ظاهر این همه معنی مجاز ست بمعنی اول از منتخب فافهم ـ

داروغه ـ بضم بای موحده و واو معروف و غین معجمه بمعنے هندوانه که آنرا تربز گویند از شرح نصاب ـ

دابه ـ بتشدید بای موحده هر حیوان که بر زمین راه رود و غالب اطلاق این بر آن چهار پایه میشود که بران سوار شوند یا بار کشند از منتخب و لطائف ـ

داه ـ کنیزک از رشیدی و برهان ـ

دانیه ـ بکسر نون نزدیک شونده از کنز ماخوذ از دنو ـ

دانگانه ـ بدو نون و کاف فارسی آن باشد که جمعے چون بسیر و گشت روند هر کدام زری بدهند از آن سرانجام خوردنی کنند از لطائف و بمعنی درخت و متاع خانه نیز نوشته اند

دائره عظمی و دائره عظیمه ـ بدانکه دائره عظیمه آنرا گویند که تنصیف کره نماید که این دائره صغیره گویند و دائره عظیمه که از آن بیشتر بر فلک فرض کرده اند همگی نه اند اول معدل النهار و این را معدل النهار از آن گویند که چون سیر شمس برین دائره میگردد لیل و نهار برابر میشود در جمیع نواحی تقریباً مگر در عرض تسعین برابر نمیشود و شمس را برین دائره اتفاق سیر در سال دو بار می افتد یکی در اول حمل و دیگر در آخر سنبله و در تحت این دائره در عین محاذات این دائره یک دائره دیگر برابر زمین فرض کنند بنهجیکه اگر دائره معدل النهار قاطع عالم شده زمین را هم قطع نماید پس زمین از جائیکه قطع شده همان خط استوا است و خط استوا از آن گویند که در آنجا همیشه لیل و نهار برابر باشد بالتقریب دوم دائره منطقة البروج که دائره معدل النهار را آن تقاطع نموده است حمائلی و چون شمس بهر دو نقطه محل تقاطع رسد لیل و نهار در جمیع بقاع بغیر عرض تسعین و ما قرب بهمه برابر میشود و این دو محل تقاطع را دو نقطه اعتدال گویند و آن نقطه که چون آفتاب ازو بگذرد شمالی شود و سوی اعتدال ربیعی گویند آن راس حمل است و نقطه دیگر که مقابل آن ست چون آفتاب ازو گذرد جنوبی شود آنرا اعتدال خریفی خوانند و آن را راس میزان است و سیر شمس در تمامی ایام سال برین دائره میباشد و این دائره را منطقة البروج از آن گویند که تمامی دوازده بروج بر همین دائره واقع شده اند سوم دائره مارة بالاقطاب الاربعه و این دائره الیست که بر هر دو منطقة البروج و بر هر دو قطب معدل النهار و بر هر دو میل کلی گذاشته است و میل کلی عبارت است از غایت بعد منطقة البروج از معدل النهار چهارم دائرة الافق و این دائره الیست که تنصیف فلک میکند در میان مرئی و غیر مرئی یعنے دائره افق فرق میکند آن قدر فلک را که بالای زمین دیده میشود و میان آنقدر فلک که از نظر ناظر محجوب ست زیر زمین و طلوع و غروب کواکب باین دائره تعلق دارد و قطبین این دائره سمت الراس و القدم اند و این را افق حسی گویند و نزد محققین افق سه قسم است یکی را بیان کردم و بیان دوم و سوم تطویل را می خواهد و هر یکے ازین سه افق بلحاظ حرکت فلک حمائلی است و دولابی و رحوی دولابی بر خط استوا است و حمائلی در اکثر بلاد معموره عالم و رحوی یعنے مطبوب گردش آسیا بر عرض تسعین ست که قطب شمالی در انجا سمت الراس باشد پنجم دائره نصف النهار و این دائره الیست که بهر دو قطب عالم که عبارت از هر دو قطب معدل النهار ست گذشته سمت الراس و القدم میگذرد و تنصیف میکند آنقدر فلک را که فوق افق مرئی ست و بالقدر در غیر مرئی تنصیف خواهد کرد و این تعریف بلحاظ اکثر بلاد معموره ست چرا که در عرض تسعین صادق نمی آید ششم دائرة الارتفاع چون قوس ارتفاع کواکب ازین دائره ماخوذ است لهذا باین اسم مسمی گشت و این دائره میگذرد و سمت الراس و القدم و این دائره در روز و شب دو بار با دائره نصف النهار منطبق میگردد و در هر وقت از محل خود تجاوز میکند هفتم دائرة اول السموات و این دائره الیست که مرور می کند بسمتین الراس و القدم و بدو نقطه شرق و غرب و قطبین این دائره هر دو نقطه جنوب و شمال است و بر خط استوا منطبق میشود و بمعدل النهار و در افق جنوبی مقاطع معدل النهار باشد بدوایای قائمه و در آفاق مائله و مقاطع معدل النهار نیز باشد مگر بر غیر قوائم هشتم دائرة المیل

و این دائره ایست که مرور میکند بهر دو قطب معدل النهار و شناخته میشود باین دائره بعد کواکب سیاره از معدل النهار و میل منطقة البروج از معدل النهار باید دانست که هر دو نقطهٔ اعتدالین را میل نباشد و چون کواکب از نقطهٔ اعتدال تجاوز کنند پیوسته میل می افزاید تا بمیل کلی که نقطهٔ انقلابین ست نهم دائرة العرض و این دائره ایست که مرور میکند بر قطب بروج و شناخته میشود بآن عرض کواکب و بعضی متاخرین فن هیئت سه دائرهٔ دیگر بر دائرهٔ مشهورهٔ مذکوره دائرهٔ دهم نیز نوشته اند دائره وسط السماء الرویة نامند و آن میگذرد باقطاب منطقة البروج و افق و بهر دو قطب آن طالع و غارب اند بدانکه سه دائره ازین ده دائره که معدل النهار و منطقة البروج و مداره و بالاقطاب الاربعه باشند تشخصیه اند یعنی افراد اینها نیستند و هفت دائرهٔ باقی که دائرهٔ نصف النهار و ارتفاع و افق و اول السموات و میل و عرض و وسط السماء الرویه باشند نوعیه اند یعنی افراد کثیره دارند لیکن دائرهٔ افق متعدد نمی شود در موضع واحد همچنین نصف النهار و اول السموات بخلاف سه دائرهٔ باقیه که متعدد میگردند از شرح چغمینی فارسی و دیگر کتب علم هیئت –

داهی – دانا و زیرک از کشف –

داعی – دعا کننده و معنی خواهنده و طلب کننده و قصد کننده و اقتضا کننده –

دارائی – بمعنی بادشاهی و نوعی از پشمینه که مشهور است –

داروی بیهوشی – دوائیست که در شراب انداخته برای امتحان کس و ناکس بنوشانند که لائق مصاحبت سلاطین هست یا نیست از بهار عجم –

داغ درفشی – داغیکه درفش را گرم کرده دهند و بداغ درفشی اکثر سوراخ کردن در چیزی منظور باشد –

دامنی – چادر باریک تنک عرض و بیدرز –

دانی – بکسر نون ناکس فرومایه و پست و بمعنی نزدیک بمعنی اهل الدناوت و بمعنی ثانی از دنو –

داوری – بفتح اول بمعنی حکومت و قصد و ماجرا و بمعنی خصومت و جنگ و شکایت و جائیکه از برهان و سراج –

فصل دال مهمله مع بای موحده

دُبّا – بالضم و تشدید موحده بمعنی کدو از شرح نصاب لطائف –

دُبّ – بالضم و تشدید موحده بمعنی خرس از برهان و دب بالفتح لواطت و اغلام و بمعنی نقش و نگاری که بر جامه کنند و پنهان کردن و بالفتح و تشدید نرم رفتن از لطائف –

دباب – بالفتح لواطت و اغلام از لطائف –

دبیب – در آخر بای موحده بمعنی نرم رفتن از لطائف –

دباغت – بکسر پیراستن پوست و پاک کردن پوست از صراح و منتخب و گاهی مجازاً بمعنی آلودن و خشک کردن رطوبات اصلیه از چیزی آید –

دبور – بفتح اول و ضم بای موحده و واو معروف بادیکه از مغرب وزد و این باد را الطبایع شمارند از بحر الجواهر و سروری و منتخب و مولانا یوسف ابن بالغ در شرح نصاب نوشته که دبور با خوذ از دبر است که بمعنی پشت باشد و چون این باد از جانب پشت کعبه می وزد این را دبور نام کردند –

دب اکبر و دب اصغر – بضم اول و تشدید بای موحده دو صورت خرس اند از ترکیب کواکب قریب قطب شمالی یکی کلان و دیگر کوچک که آن هر دو را بنات النعش کبری و صغری و بنات النعش کبری نیز گویند –

دُبُر – بالضم و بضمتین نقیض قبل یعنی پشت و پس هر چیزه و مجازاً بمعنی مقعد از منتخب و بحر الجواهر و غیره –

دبیر – نویسنده و منشی از برهان و در بهار عجم نوشته که بمعنی منشی و محاسب هر دو آمده و در سراج اللغات نوشته که این لفظ نزد اکثر فارسی ست و نزد بعضی عربی و در یکی از رساله معتبره بنظر آمده که دبیر در اصل دو بیر بود بضم دال یعنی دو بیر حافظ است و منشی هم صاحب دو حافظ نظم و نثر میباشد و نزد بعضی دبیر بالفتح معرب همین دو بیر است –

دبوس – بفتح اول و واو معروف و سین مهمله بمعنی گرز آهنی و بتشدید معرب آن از سراج و برهان –

دبس – بالکسر و سین مهمله بمعنی دوشاب یعنی شیرهٔ انگور از برهان و لطائف –

دبق – بالکسر سریش از لطائف و شرح نصاب و گرو زنفا بضرورت نظم بکسر اول و فتح ثانی آمده و در صراح دبق بالفتح چیزی ست سپید مانند سریش که بدان شکار مرغ کنند –

دبیر فلک – عطارد از سراج اللغات –

دبران – بفتحتین نام منزل چهارم است از منازل قمر و آن یک کوکب ست نیک روشن و آن بجای چشم ثور واقع شده است چون کسی بوقت طلوع آن او را ببیند کور شود از شرح قران السعدین و منتخب –

دبستان – بفتح اول و کسر ثانی بمعنی مکتب و این لفظ در اصل ادبستان بود و چون مکتب جای ادب است این اسم مسمی شد از برهان و سراج –

دبه در پای پیل افگندن – بمعنی فتنه انگیزی از سراج –

دبیله – بروزن فتیله ورم کلان مدور –

دبه – بالفتح و تشدید صحیح و بالضم خطاست بمعنی ظرف چرمی که از چرم خام باشد اکثر دران روغن پر کنند از منتخب و لطائف و بهار عجم –

دبدبه – آواز طبل و نقاره و مجازاً بمعنی جاه و هیبت و بزرگی از فرهنگ حسینی و برهان و در سراج نوشته که ظاهرا این لفظ عربی ست –

دبیقی – بفتح نوعی از دیبای لطیف منسوب بدبیق که قریه ایست در ملک مصر از لب الالباب –

فصل دال مهمله مع ثای مثلثه

دثار – بکسر اول و ثای مثلثه هر جامه که ببدن ملصق نباشد و آنرا بر جامهٔ دیگر پوشند مثل چادر و رضائی از بحر الجواهر و کشف و سروری و کنز –

فصل دال مهمله مع جیم عربی

دجی – بضم دال و فتح جیم و در آخر الف مقصوره بصورت یا تاریکی شب از منتخب و صراح و مؤید –

دجاج – بفتح و کسر و هر دو جیم عربی ماکیان و خروس را نیز گویند از منتخب –

دجاجه – بفتح و کسر یک ماکیان یا خروس تا در آخر این لفظ علامت تانیث نیست بلکه برای وحدت است و نام شکلی از اشکال شمالی فلک که بصورت ماکیان ست –

دجله - بالفتح و بالکسر از قاموس و منتخب و بهار عجم رود یست که زیر بغداد او میرود و مجازاً هر رود را دجله گویند و صاحب سروری و مدار و کنز و کشف فقط بالکسر نوشته اند -

فصل دال مهمله مع حای مهمله

دحرجه - بالفتح و سکون حای مهمله و فتح رای مهمله و جیم عربی گردانیدن و غلطانیدن از کنز -

فصل دال مهمله مع خای معجمه

دختر آفتاب - شراب -

دخت - بالضم مخفف دختر از برهان -

دخ - بالضم و تشدید بمعنی دود آتش از شرح نصاب -

دختر رز - شراب انگوری از برهان -

دخل - بالفتح در آمدن و بمعنی آمدنی که مقابل خرج باشد و اعتراض کردن در کار و عمل کسی -

دخیل - آنکه در کار و عمل کسی دخل داشته باشد و غریب است از نه حروف قافیه که واقعه باشد در میان روی و الف تاسیس مثلاً غین در شاغل و ضاد معجمه در فاضل و در لطائف بمعنی دود و نخالت

دخان - بضم اول دود که بر آتش بر می آید از منتخب -

دخن و دخنه - بضم و نون غله باشد که آنرا ارزن و گاورس گویند و بهندی چینا نامند از کنز و شرح نصاب -

دخمه - بفتح اول و سکون خای معجمه بمعنی آن نمخانه که گفار عجم مردگان را در آن نگاه میداشتند و گورخانه گبران از رشیدی و برهان و کشف و سراج -

فصل دال مهمله مع دال مهمله

دد - بفتح دال اول و سکون دال ثانی هر چهارپایه که درنده باشد مثل شیر و گرگ و پلنگ و سیاه گوش از برهان -

دد - بفتح هر دو دال مهمله بمعنی چهارپایه که درنده باشد مثل شیر وغیره از برهان -

فصل دال مهمله مع رای مهمله

دریغا - بکسر نیز و درین لفظ الف زائد ست و می تواند که برای ندبه باشد که در آخر منادی زائد کنند برای مد صوت خان آرزو نوشته که دریغا را الله بود و بمعنی دریغ ست و بمعنی قیم [illegible]

خوشنما و لبسا جنی خوش ست و لبس ست -

درا - بفتح جرس در آخر این لفظ وقتیکه مضاف یا موصوف شود چون الف صلاحیت حرکت ندارد بجهت اظهار کسره یا می نویسند در فارسی همین حال ست بر لفظیکه در آخر آن الف یا واو باشد فافهم و فتح لفظ درا از سروری و کشف و مدار و برهان ست و در موید بکسر تحقیق کرده شده -

درخنگ دانا - درختیست در جزیرهٔ اندلس هر که برگ آن زیر سر نهاده خواب کند آنچه فراموش شده باشد یاد آید از شرح خاقانی -

درواء - بفتح اول و سکون ثانی درواء بمعنی سرنگون و آویخته و محتاج و بمعنی حاجت هم آمده از شرح خاقانی -

درب - بالفتح و بای موحده بمعنی دروازه و بالضم بمعنی عقل و عادت از صراح و منتخب وغیرهما -

درایت - بکسر اول عقل و دانش و دانستن از منتخب -

در و بست - کنایه از تمام یعنی بی تصرف غیری از بهار عجم -

درکات - بفتحات جمع درکه بفتحتین بمعنی ته و نشیب ست و این در مقابله درجاتست و درکات به معنی منازل دوزخ است -

درجات - بفتحات پایه های بلند جمع درجه و درجات سپهر سه صد و شصت اند -

درست - بضمتین بمعنی تمام و غیر ناقص و بمعنی اشرفی زر نیز و بمعنی درم و دینار از رشیدی و برهان و سراج -

دراست - بکسر اول دانائی و سبق دادن و سبق گرفتن از منتخب

درساعت - بمعنی فی الفور -

دریای ثالث - مراد از باران بدانکه دریا سه قرار داده اند اول انهار بهشت که بالای آسمان اند دوم دریای محیط که گرداگرد زمین ست سوم دریائیکه درمیان آسمان و زمین است و آن باران باشد شرح سکندرنامه از خان آرزو و سیف الدد و بهار عجم -

درج - بالفتح پیچیدن چیزی را در چیزی و نور دیدن کاغذ و طومار و شکن نامه و قصیده و نثر یکه شاعر یا منشی بر کاغذ نوشته با خود دارد و بجهت اظهار کمال و نام مقامی ست بر عرش که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بشب معراج از آن درگذشتند و بالضم صندوقچه و طبله که زیور و جواهر در آن نهند و بفتحتین جمع درجه و راهها و پایه های نردبان از منتخب و کشف و کنز و برهان و لطائف وغیره -

دربند - نام قلعه الیست و بمعنی مطلق قلع و حصار و بمعنی مطلق قلعه و حصار و بمعنی دروازه و نام شهر نزدیک شروان که آنرا باب الابواب گویند و بمعنی گذرگاه دریا که آنرا بندر گویند و فاصله میان دو ولایت از برهان و رشیدی

درومند - نام شهر و بمعنی مند و در و قفل بزیادت واو چنانکه تنومند و برومند -

دُرد - بالضم شراب تیره و هر گرد و ستی که در چیز رقیق ته نشین شود از لطائف و سراج -

درخور - لائق و سزاوار از برهان -

درود - بضمتین اگر از اطراف حق تعالی باشد رحمت مراد باشد و اگر از ملائک ست استغفار مراد باشد و اگر از جانب مومنان ست بمعنی دعا باشد و از بهائم و طیور یعنی تسبیح از موئید و رشیدی و جهانگیری و کشف و برهان و این لفظ بمعنی بریدن زراعت و قطع کردن چوب نیز آمده -

دُرر - بضم اول و فتح دوم جمع درّه بمعنی مروارید بزرگ است -

درّ - بالفتح و تشدید شیر گاو و گوسفند و غنیمت و کار نیکو و نکوئی و خوبی و خیر از ینجاست که گویند لله دره یعنی خدای راست خوبی و نکوئی او و بالضم مروارید بزرگ از منتخب و صراح و در بهار عجم نوشته که در بالضم و تشدید راو تخفیف آن فارسیان مطلق مروارید را گویند و در لغت عرب دره بروزن ثمره مروارید کلان گویند -

دریای اخضر - مراد از فلک و نام دریائی از هفت دریا که هر یکی شاخی از بحر محیط ست -

دَرَر - بفتحتین روان شدن عرق و شیر وغیره -

درخور - لائق و سزاوار از برهان -

دریابار - بمعنی دریای بزرگ و دوابهی را گویند که بر کنار دریا باشد از برهان و در لطائف بمعنی جزائر -

درودگر - بضمتین و واو معروف بمعنی نجار و این مأخوذ از درودن است که بالضم چوب زراعت قطع کردن باشد از رشیدی -

دروگر - بضمتین مخفف درودگر که استاد چوب تراش باشد و بکسر اول و فتح ثانی قطع کننده زراعت از برهان -

دروز - بضمتین و در آخر زای معجمه جمع درز که بمعنی محل پیوند دو چیز است از کنز -

درس - بفتح اول و سکون ثانی خواندن کتاب، لفظ گفتن و دادن و گرفتن و کردن و خواندن مستعمل از بهار عجم -

دردبیس - بفتح هر دو دال مهمله و سکون رای مهمله و کسر بای موحده و یای تحتانی معروف و سین مهمله بروزن فرنادیس بمعنی زن پیر و بمعنی سختی و بلا از شرح نصاب و لطائف -

درازگوش - نوعی از خر که گوش دراز دارد و قوم نصاری تعظیم آن کنند زیرا که مرکوب حضرت عیسی علیه السلام بوده است از شرح خاقانی -

درباش - بالضم مخفف دورباش و آن نیزه کوچک دوشاخه است که پیش سواری ملوک برند تا مردم آنرا دیده از راه دور شوند -

درویش - بمعنی خواهنده از درها و این در اصل درویز بود زا را بشین معجمه بدل کردند و درویز در اصل درآویز بود بمعنی آویزنده از در چون گدا بوقت سوال از درها می آویزد یعنی درها می گیرد لهذا گدا را درویش گفتند و بعضی محققان نوشته اند که درویش در اصل دریوز بود در میان یا و واو قلب مکانی کردند درویز شد بعده زا را بشین بدل کردند و دریوز صیغه امر است از دریوزیدن که بمعنی جستجو کردن است

این وجه آخرین مستفاد است از سراج اللغات و در وجه اول که سابق مذکور شد از مدار و موید و سروری و سراج بدانکه بمعنی اطلاق این لفظ بر عذار رسیدگان گوشه نشین صادق نمی آید و زیبا نمی نماید لهذا فقیر صاحب معرفت را بجهت تمیز در دلیش بضم دال باید گفت و درین صورت مرکب باشد از دُر که بمعنی مروارید است و دیش که در اصل داش بود مزید علیه وش که کلمه تشبیه است چنانکه ساده مزید علیه سر لعیده و او را کسره داده الف را بقاعده اماله بیای مجهول کردند کسی از اهل لغت این وجه نه نوشته فقیر مؤلف بدعای درویشان از قوانین فارسیه استخراج نموده اگر منصفان پسند نمایند فبها والا معذور دارند -

درفش - بضم اول پارچه قماش سه گوشه که به زر منقش کرده بر سر علم بندند و چون بمعنی درفشیدن لرزیدن است این را نیز درفش از آن گویند که از باد می لرزد و آلتی است که بدان در چرم سوراخ کنند آنرا بهندی ستالی گویند از رشیدی و سراج و صاحب مدار و موید نوشته که بفتحتین آلتیکه بدان در چرم سوراخ کنند و بضم اول و فتح ثانی بمعنی علم و نشان لشکر و در جهانگیری بهر دو معنی بفتحتین و بکسر اول و فتح ثانی نیز آمده و در برهان بکسر اول و فتح ثانی آلت چرم دوزان و علم فوج -

درخش - بضم اول و فتح ثانی و بضمتین نیز بمعنی برق و فروغ و روشنی را نیز گویند از برهان و جهانگیری و مدار و کشف و سراج -

درع - بالکسر زره از منتخب و مدار و کشف -

دریغ - بکسرتین افسوس و اندوه از برهان و سروری و موید و کشف -

دروغ - بضمتین کذب از موید و بفتح اول نیز آمده -

درنجف - بالضم و باضافت سنگیست سفید و شفاف مانند بلور که در میان آن موهای سیاه معائنه می شوند و آن موها را بجناب علی کرم الله وجهه نسبت کنند و تعظیم نمایند از بهار عجم -

درق - بفتحتین بمعنی سپر که از زخم تیغ حفاظت کند از کشف -

درک - بالفتح دریافتن و بفتحتین و بالفتح طبقه دوزخ از منتخب -

درّاک - بالفتح و تشدید را نیک دریابنده از منتخب -

درنگ - بفتحتین بمعنی فرصت و آهستگی از رشیدی و مدار و سراج و در برهان و لطائف بکسر اول -

درکل - بفتح اول و ضم کاف عربی لفظ مرکبست بمعنی بالکل و تمام -

دریتیم - مروارید بزرگ و آبدار که در صدف همین یک دانه تنها پیدا شده باشد از سراج اللغات -

درازدم - بضم دال و دوم حربا و ترسایان تعظیم آن کنند چرا که حربا تعظیم آفتاب میکند از شرح خاقانی -

درهم - معرب درم و وزن آن سه و نیم ماشه نزد اکثر و در تحفة المؤمنین و کنز وزن درم شش دانگ و دانگ دو قیراط و قیراط دو طسوج و طسوج دو جو میانه و باصطلاح فقه درهم شرعی بمقدار آن آنقدر باشد که در کف دست متوسط الحال آب قرار گیرد و در سراج اللغات نوشته که درم بکسر اول مخفف درهم است و درهم لفظ عربی است نه معرب چنانکه بعضی گمان برند که درم فارسیست و درهم معرب آنست و دراهم جمع آن چنانکه در کلام مجید در سوره یوسف واقع است هیچ یکی از محققان لغت قرآنی درهم را معرب نگفته لهذا سیوطی وغیره از معربات قرآنی آنرا نیاورده پس درم مخفف درهم باشد و این تخفیف از تصرف فارسیان است اگرچه در صراح درهم را معرب درم گفته -

درشن - بفتح اول و سکون ثانی و فتح شین معجمه و سکون نون لفظ هندیست بمعنی جهروکه یعنی دریچه مکانیکه بادشاه در آنجا می نشیند -

درمان - بالفتح علاج بیمار و بمعنی بگذارد در صورت امر -

دَرَن - بفتحتین ریم و آن گرمی است آبی که خون میکند از برهان -

درزن - بفتح اول و فتح زای معجمه بمعنی سوزن و اصل درزان بود بمعنی درز بند بدو زای معجمه یک زای معجمه حذف کردند درزن بمعنی سوزن بسیار آمده است یا آنکه نون برای نسبت بمعنی منسوب به درز -

درکار کردن - کسی را و آموختن و در حق کسی چیزی

صرف ساختن -

درخشیدن - بفتحتین تابیدن و پرتو افگندن از سروری و مؤید و برهان و سراج -

درویدن - بالضم و بالکسر بمعنی درودن -

درودن - بضمتین بروزن گشودن بمعنی چوب تراشیدن و زراعت قطع کردن - از برهان و مؤید و رشیدی و کشف -

درفشان - بفتحتین بمعنی روشن از برهان -

درون - بفتح اول و ضم ثانی بمعنے درمیان از برهان -

درائیدن - بفتح و بکسر آواز کردن جرس وغیره و گفتن از مؤید و برهان و سراج -

درفشیدن بضم اول و فتح ثانی لرزیدن و درفشان بمعنی لرزان از رشیدی و از برهان بفتحتین معلوم شده و از مؤید و سراج بضمتین -

درخشان بضمتین بمعنی لرزان و تابان از کشف و برهان -

دروغزن - کاذب و دروغگو -

در پوست افتادن و در پوستین افتادن - در عیب کسی غوص نمودن و ظاهر کردن عیب کسی از برهان و مصطلحات و بهار عجم و خیابان -

در پوست گفتن - سخن را بکنایه پوشیده گفتن -

در گرفتن - موافق آمدن و بر چیزے محیط شدن و سوختن و بمعنی اثر کردن و بمعنی برابر شدن صحبت و بمعنی روشن شدن آتش و چراغ از بهار عجم و چراغ هدایت -

در افتادن - باکسی در مقدمه بحث کردن و باهم جنگ و خصومت نمودن از برهان و جهانگیری -

در لوزینه سیر کردن و در مغز بادام سیر آمیختن - یعنی در خوشی کسی خلل و غم پیدا کردن از برهان و بهار عجم -

در سر کردن - بر باد دادن شرح سکندرنامه از خان آرزو و سیف الله -

در سر شدن - آخر شدن از شروح -

در برآوردن - بند کردن -

در کاسه نیم کاسه داشتن تشبیه کردن چیزی از راه فریب در چیزی و باین معنی زیر کاسه نیم کاسه داشتن نیز آمده از چراغ هدایت -

در خط شدن - درهم و خراب شدن و شرمنده شدن و منسوخ در و دستخیر و اندوه شدن از برهان و رشیدی و مصطلحات و بعضی نوشته که کنایه از عاجز شدن زیرا که چون کسے عاجز می شود و در دویدن با کسی خطی برگرد خود کشیده می نشیند -

در آب غرق افتادن - خجلت بسیار کشیدن از مصطلحات -

در آب و آتش بودن - بمحنت و مشقت مبتلا بودن از مصطلحات و چراغ هدایت -

در پای چراغ کمر بستن - رسم قلندران ولایت است مرید را بر سر مزار پیر سلسله برده بر پای چراغ کمر بسته استاده سازند و گویند کمر بسته چراغ ست کنایه از مستعد خدمت مریدی شدن ست از مصطلحات -

دراز شدن - خفتن از شرح الشعرا -

در جوال رفتن - فریب و غا خوردن از مصطلحات -

در خم بودن - در دفع کسے بودن از مصطلحات -

در کار گرفتن - کنایه از جماع کردن از مصطلحات -

در دل کردن - زاری کردن -

در پوست در آمدن - کنایه از واقف شدن از کسی -

درو - بکسر اول و فتح ثانی قطع کردن زراعت از برهان -

دروازه - نام حصاریست در روم از شرح قران السعدین -

درمکه - بفتح اول و سکون رای و فتح میم نان میده که سفید باشد از شروح نصاب -

دراعه - بضم و تشدید رای مهمله و فتح عین مهمله نوعی از جامه مشائخ از منتخب و مؤید و مدار و در کشف نوشته که آن فوطه باشد که بر دوش اندازند و در خیابان نوشته که دراعه بالضم و تشدید رای مهمله نوعے از جامه که اکثر از صوف باشد فارسیان به تخفیف نیز استعمال کنند -

دره - بالکسر و رای مهمله مشدد و دال چرمی که محتسب بدان حذر اند از منتخب و سروری و صراح و مؤید و کشف و کنز و دره بالفتح و به تشدید و تخفیف در فارسی بمعنے راهیکه در کوه باشد و بهمین حرکات بمعنی شکنبه که معده بهائم باشد و بالضم و تشدید را در عربی بمعنے مروارید بزرگ از رشیدی و صراح و کشف و برهان و منتخب -

دراجه - بفتح اول و تشدید ثانی و جیم عربی دو برج بزرگ که به طرفین دروازه قلعه میسازند از شرح خاقانی -

دریوزه و درویزه - هر دو بفتح دال و واو و یای مجهول آویختن از درهاے برای سوال یعنے گدائی از مؤید و کشف و جهانگیری و در سراج نوشته که دریوزه و دریوز بمعنی جست و جو کردن از در که عبارت از گدائی است و دریوز بمعنے گدا نیز آمده چه یوز بمعنے جست و جو و جوینده هر دو صحیح ست و درویزه مقلوب دریوزه است -

درمنه - بفتحتین و سکون میم و فتح نون نوعے از گیاه دوائے از رشیدی و سراج -

دریچه - بفتح اول و کسر رای مهمله و یاے معروف و جیم فارسی بمعنی در کوچک و همین شهرت دارد مگر در زیاده بودن یای تحتانی تامل ست لیکن اکثر استادان دریچه بزیادت یای تحتانی آورده اند چنانچه عرفی گوید بیت دریچه اش بصبا دیده سهیل یمن + شمیمش بهوا کعبه نسیم بهار + غالب ظن آنست که دریچه در اصل درمیزه بود که زای معجمه را بجیم فارسی بدل کردند و درمیزه مرکب است از لفظ در و لفظ میزه که بیاے تحتانی و زای معجمه باشد بمعنی خرد و کوچک در حالت ترکیب یا را ساکن کنند پس درمیزه بمعنی دروازه کوچک باشد چنانکه مشکیزه و ناویزه بمعنی مشک کوچک و ناو کوچک و بعضے دربچه نوشته اند بیای موحده و این خالی از غرابت نیست طغرا گوید بیت - روز و شب دریچه مشرق و مغرب باز ست + ورنه از تنگی این خانه نفس بسگیرد + از چراغ هدایت و خیابان -

درجه - بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی پایگاه و پایه از منتخب و بحر الجواهر و باصطلاح علم هیئت و نجوم سه صد و شصتم حصه از فلک باشد بدانکه فلک را چون دوازده بخش کنند هر بخش را برج نامند و چون برج را سی حصه کنند هر حصه را درجه گویند

چون درجه را شصت پاره سازند هر پاره را دقیقه خوانند
چون دقیقه را شصت جا قسمت کنند هر قسمت را ثانیه گویند
بدانکه چنانچه فلک را سه صد و شصت درجه است همچنین یکایک
آن زمین را نیز سه صد و شصت درجه فرض کنند لیکن این نه
که مسافت درجهٔ فلک با مسافت درجهٔ زمین برابر باشد
بلکه میان مسافت درجهٔ فلک و درجهٔ زمین تفاوت عظیم است
چنانچه مسافت درجهٔ فلک یازده لک و سی هزار و هفت هزار
و شش صد و بست و شش کروه باشد و مسافت درجهٔ زمین
تقریبا شصت و هفت کروه یا و کم میباشد —
درگه — بفتح اول و ثانی و ثالث مخفف درگاه و پایه زیرین آنکه
دریچانه و درخانه — بمعنی درگاه و دربار بادشاهان از بهار عجم
درسنه ترکی — تخم لسینتباج که شبیه بنانخواه میباشد و شش
مند و در آخر درجهٔ دوم گرم و خشک و لسینباج را بالفارسی خلال بکه
گویند و شاخها باریک دارد و آن نباتی ست غبار و اسپرش
یافته میشود در پیرو و گلش سفید و ارزق و شاخها القبه شبیری
از رنگ بیخ میروید از تحفة المؤمنین —
درازدستی — ستم و تعدی —
درازنفسی — پرگوئی یعنی کلام را طویل کردن و بسیار گفتن از بهار
وردی — بمعنی دردیکه در چیزی رقیق تهنشین شود و مجازاً
بمعنی شراب تیره و ربالدرد المنست که دردی لفظ عربی ست
و درد بدون یاے تحتانی فارسی —
درارهی — بفتح اول بمعنی ستارگان روشن و بزرگ و این
جمع دری ست که بمعنی ستاره روشن باشد —
دری — بالضم و تشدید راهی مکسور لفظ عربی ست بمعنی
ستارهٔ روشن که بزرگ باشد از صراح و سروری و کشف و
دری بفتح اول و کسر راهی مخفف لفظ فارسی ست بمعنی زبانی
از هفت زبان فارسی که بدره کوه منسوب است چه در زبانهٔ منقوت
از هفت زبان فارسی که بدره کوه منسوب ست چه مردم سابق
در درهای کوه روستائیان بدان ناطق بودند چون مخلوط بزبان
دیگر بود فصیح نخواندند و بعضی نوشته اند که در زمانه بهمن چون مردم
از اطراف بدرگاه او می آمدند مردمان زبان بکید نگیـ

بمعنی فهمیدند حکم کرد که زبانی وضع کنند که مردم بادشاه بدان
تکلم کنند لهذا دری نامند یعنی زبان درگاه سلاطین و این
زبان از دیگر زبانهای فارسی که پهلوی و فارسی هروی
هروی و زاولی و سکزی و سغدی باشد فصیح تر است از
رشیدی و برهان و در سراج اللغات نوشته که کبک را نیز دری گویند که
بدره کوه است اگرچه کبک دری نوعی علیحده است از کبک که
بجثه از دیگر کبکان کلان تر و برنگ بهتر باشد چنانچه این نوع
کبک در دره کوه بسیار یافته میشود و آنرا دری میخوانند —
دریوزگی — یعنی گدائی و درین لفظ کلمهٔ گی زائد است چنانکه
درایوزگی چراکه لفظ دریوزه بمعنی گدائی ست کما قیل و فقیر مولف
گوید که چون اصل دریوزه دریوزه بزیادت الف بمعنی سائل و
سائلی هر دو آمده پس دریوزه بمعنی سائل گرفته یای مصدری
بآن الحق کردند درین صورت های مختفی موافق قاعده
بکاف فارسی مبدل گشته دریوزگی شد —
درشتی — بضمتین سختی و بدخلقی و تند و بی و
فربهی از مصطلحات —
درزگیری — مربوط کردن و کمال وصل کردن
دو چیز را باهم —

فصل دال مهمله مع زای عربی و فارسی

دزدحنا — بالضم سفیدی که در دست و پا بعد بستن حنا ماند
از چراغ هدایت و بهار عجم —
دژهیخت — بکسر دال و سکون زای فارسی و ضم ها و
سکون خای معجمه و تای فوقانی بمعنی بیت المقدس از برهان —
دژ — بکسر اول و سکون زای فارسی بمعنی قلعه و حصار و بمعنی
زشت و بد از جهانگیری و برهان و در سراج نوشته که
دز بالکسر و زای عربی بمعنی قلعه و بعضی که بزای فارسی نوشته اند
درست نباشد پس بزای عربی صحیح ست —
دزلمش — بفتح اول و لام و کسر میم و ترکی بمعنی آراسته —
دژخیم — بکسر اول و سکون زای فارسی و کسر خای معجمه
و یای معروف بمعنی بدخصلت و زشت خو از سروری و
مؤید و رشیدی و برهان و جهانگیری و سراج —

دژم — بفتحتین و زای فارسی بمعنی افسرده و اندوهگین
از جهانگیری و برهان بکسر اول و فتح ثانی و بعضی محققین
نوشته که دژم بکسر اول و فتح ثانی آشفته و بد دماغ
و این در اصل دژ دم بود بمعنی آشفته و خشمگین —
دژن — بضم اول و فتح ثانی هر چیز که مزه آن تند
باشد از برهان —
دژروئین — نام قلعه که دختران گشتاسپ در وی محبوس
بودند اسفندیار آن قلعه را فتح کرد و خواهران خود را برآورد
دژروئین گاهی مراد باشد از آسمان —

فصل دال مهمله مع سین مهمله —

دست و پا — بمعنی سعی و تلاش از مصطلحات —
دست بالا — بمعنی غالب و معزز —
دست موسی — کنایه از آفتاب —
دست چرب — امداد و اعانت از مصطلحات —
دسومت — بضمتین بمعنی چربی که بهندی چکنائی
گویند خواه از روغن کنجد وغیره باشد خواه از روغن
گاو خواه از پیه —
دست — بالفتح بمعنی دارو — اول معروف است
که بعربی آنرا ید گویند دوم فائده و نفع — سوم نصرت و ظفر
و غلبه چهارم صدر و مسند که آنرا چار بالش نیز گویند
پنجم قوت و قدرت و توانائی ششم طرز و روش و قاعده
هفتم یک چیز تمام چون یک دست جامه یک دست سلاح هشتم کرت
چون یکدست بازی و یکدست شطرنج بمعنی یک کرت بازی و یک مرتبه
نهم دستور و وزیر از جهانگیری و رشیدی و لطائف و کشف
و در برهان سوای معانی مذکوره بمعنی فرصت و بمعنی
مرغان شکاری نیز نوشته و صاحب بهار عجم
نوشته که دست بمعنی فرصت نیز آمده و بمعنی مسند چار بالش
عربی ست لیکن فارسیان نیز استعمال کرده اند و
باصطلاح اطبا اجابت طبیعت را نیز گویند که
دفع فضلهٔ غذا ست
دست بر روی دست — بیکار و معطل بودن از مصطلحات

دست پخت - پخته دست و پرورده است از بهار عجم -

دست رنج - کسب پخته و صنعت و محنت و مشقت و اجرت و مزدی که در کار دست پیدا می شود از برهان و منقول از مجمع الفرس و شرفنامه سکندری از مصطلحات

دست پیچ - بمعنی دست آویز و ذریعه از چراغ هدایت و بهار عجم -

دست بند - عقد گوهرین که زنان بر دست بندند از مصطلحات و در بهار عجم نوعی از رقص که رقاصان دست یکدیگر را هم گرفته رقص کنند -

دست برد - بضم بای موحده بمعنی غلبه و فیروزی از برهان -

دست مزد - اجرت و مزدوری از مصطلحات و برهان -

دستور - بالفتح قانون و قاعده و طرز و آئین و بمعنی رخصت و اجازت و بمعنی وزیر و امیر صاحب مسند و این لفظ مرکب است از لفظ دست که بمعنی مسند و قدرت باشد و از لفظ ور که بمعنی صاحب آید بجهت تخفیف ما قبل واو را ساکن کردند چنانکه در گنجور و رنجور و دستور و بالضم معرب این چرا که وزن فعلول بالفتح در عربی نیامده از برهان و بهار عجم و رشیدی و سراج و رسالهٔ معربات -

دستیار - مددگار و بمعنی صلاح نیز آمده -

دساتیر - بفتح جمع دستور -

دستکار - بمعنی صنعت و بمعنی صانع و استاد و هنرمند از مصطلحات -

دست لب - متحیر و متاسف و بعضے بمعنی سلامے نیز گفته اند از بهار عجم -

دست پرور - پرورش یافته از دست از مصطلحات -

دست خر - کنایه از کیر خر لهذا در کلام قدما بمعنی دشنام مغلظ آورده از بهار عجم و چراغ هدایت و سراج اللغات -

دستگیر - گیرنده دست برای معاونت و مددگاری و بمعنی دست گرفته شده نیز آمده یعنی گرفتار و قیدی غرض که بمعنی اسم فاعل و اسم مفعول هر دو آمده از برهان و بهار عجم -

دستهٔ شمشیر - نام آلتست که بدان تیر راست کنند و بعضی گفته که آنرا بهندی بانک گویند و بدان تیر می تراشند از شرح قران السعدین -

دست افزار - بمعنی آلهٔ کار پیشه وران و کاسبان که بهندی هتیار گویند مثل تیشه و رنده و درفش و امثال آن از لطائف -

دست آموز - پرورش یافته بر دست از شرح -

دس - بالفتح و سین مهمله بمعنی مانند از برهان و در سراج نوشته که دس بالفتح بمعنی مانند با آنکه مخفف دیس باشد درین صورت بالکسر صحیح -

دست خوش - بمعنی چیزیکه از مالش دست فرسوده و مضمحل شده باشد و بمعنی عاجز و زبون و زیر دست و مغلوب و بمعنی تحفه و سخره باشد. از برهان و چهار شربت و رشیدی و لطائف و بهار عجم و خان آرزو و در شرح سکندرنامه بمعنی قدرت و استعمال دشوق نیز نوشته است -

دستکش - از مالش دست فرسوده شده و بمعنی شفقه نیز آمده و در مصطلحات بمعنی عصای کور نوشته و بمعنی مغلوب نیز نوشته -

دست باف - کنایه از آسمان -

دستار بزرگ - قلتبان از مصطلحات -

دست و دل - بمعنی قوت و همت -

دست بر دل کنایه از بیقرار و مضطرب زیرا که هر کرا دل می طپد دست بر دل خود می گذارد و در شرح الشعرا بمعنی عاجز و دست بر دل گذاشتن بمعنی تسلی کردن نیز آمده و منع کرده شده و باز داشته شده از خیابان و بهار عجم -

دسم - بفتح اول و کسر ثانی بمعنی چرب بفتحتین چربی و چرب شدن از منتخب -

دست کلیم - بفتح کاف عربی کنایه از آفتاب -

دستان - بالفتح جمع دست بر خلاف قیاس و نام زال که پدر رستم بود و بمعنی مکر و حیله و بمعنی سرود و نغمه و آواز و بمعنی افسانه از برهان و رشیدی و در سراج اللغات نوشته که دستان بالفتح جمع دست خلاف القیاس و مکر و حیله و لقب زال پدر رستم چرا که بافسون مشهور بود که سیمرغ پیش او حاضر مے شد -

دست برنجن - زیوری ست مانند حلقه که زنان بر بازو پوشند بهندی کنگن گویند از شرح نصاب -

دستر خوان - مخفف دستار خوان ست چرا که آن بمانند دستار که واضع آنرا بجهت پوشیدن خوان طعام وضع کرده و چون طعام خورند آنرا زیر خوان گسترند -

دست دادن - میسر شدن و بیعت کردن از سراج -

دست خون - بمعنی اخیر بازی که بعد از باختن مال و اسباب بازنده بخون خود داو نهد از شرح قصائد خاقانی -

دست شستن - ناامید شدن از سراج -

دست یافتن - غالب شدن از برهان -

دست و دهن بآب کشیدن - باصطلاح مذهب شیعیان بمعنی وضو است از چراغ هدایت -

دست بر سر نهادن - بمعنی سلام کردن سلام مردم ولایت چنین باشد که دست به سینه نهند -

دست در آستین کشیدن - معطل ماندن و موقوف کردن کار -

دست ستون زنخ ماندن - کنایه از متحیر ماندن -

دست بر دل گذاشتن و نهادن - تسلی کردن از چراغ هدایت -

دست از چیزی برکندن - ترک آن کردن از مصطلحات

دست برابر و گرفتن - تاب نظاره نیاوردن از مصطلحات -

دست پیمان - آنچه از نقد و جنس زیور قبل از فراجت بعروس دهند و مهر معجل و کابین و اسباب امادے از بهار عجم و غیره آن -

دست فرو کوفتن - آماده کشتی شدن -

دست جستن - بضم جیم گدائی کردن -

دست بر داشتن — دست خود بر زمین بر روز نهاده حریف را بدعوی گفتن که دست را از زمین بردار از شرح گلگشتی —

دست بالا کردن — کنایه از تظلم و فریاد از مصطلحات —

دست چوب بر سر کشیدن — اظهار شفقت و مدارا کردن از مصطلحات —

دست بر ترکش زدن — مهیای جنگ شدن از مصطلحات —

دست بدامان دادن — مرید شدن از مصطلحات —

دست پیش داشتن — منع کردن و کنایه از گدائی نیز از مصطلحات —

دست افشاندن — رد کردن و ترک کردن و بمعنی رقص کردن نیز آمده —

دست در گل داشتن — بکسر کاف فارسی مستعد تعمیر بودن از مصطلحات —

دست در کمر داشتن — رعنائی و خودنمائی کردن از مصطلحات —

دست بر پشت چنبر کردن — بفتح جیم فارسی و سکون نون و فتح بای موحده که از اجتماع نون با میم متلفظ میشود بمعنی دست بر پشت حلقه کردن یعنی هر دو دست مجرم در پس پشت او بهم بستن —

دستار بر زمین زدن — کنایه از داد خواستن و عجز و الحاح کردن از مصطلحات —

دستنبویه و دستنبو — گلوله باشد مرکب از عطریات و آنرا بجهت بوئیدن در دست دارند و هر میوهٔ خوشبو که آنرا ببویند و ثمری باشد کوچک تر از خربزه که آنرا بهندی کچری نامند از برهان —

دستارچه — رومال و شقهٔ علم و کمر بند و بمعنی رومال که در گلوی اسپ بندند و بمعنی هدیه و تحفه و بمعنی مبارکباد دادن نیز نوشته اند از شروح —

دستگاه — سرمایه و اسباب و بمعنی مغلوب نیز آمده و کارخانهٔ اهل حرفه و بمعنی مسخره از مصطلحات و چراغ هدایت —

دستمایه — بمعنی سرمایه —

دستگه — بجای صدر و مسند چرا که دست بمعنی مسند آمده و بمعنی قدرت و سامان —

دست بسته — بمعنی عجیب و غریب و آن صفت کار واقع شود چنانکه گویند فلانی کار دست بسته کرد از کتاب سراج اللغات —

دسته — بالفتح بمعنی مسخره و بمعنی جمعی از مردم از مصطلحات —

دستوانه و دستینه — زیوری ست که زنان در ساعد بندند از مصطلحات و برهان —

دستوری — بالفتح رخصت و اجازت از رشیدی و سروری —

دستبازی — زور آزمائی بقوت دست و ملاعبت و یا معشوق کردن و بازی شطرنج بهر مهره که دست نهند جان را بازند از مصطلحات —

دست چپی — امداد و اعانت کردن و ثروت و مکنت از بهار عجم —

	فصل دال مهمله مع شین معجمه	

دشت — بالفتح صحرا السکین این لفظ عربی ست و نزد اکثر مشترک است از سراج و بهار عجم و بالضم بمعنی بد و زشت از رشیدی و باین معنی در فارسی و هندی کتابی مشترک است —

دشخوار — بالضم و خای معجمه بمعنی مشکل و دشوار از رشیدی و کشف و سراج و برهان —

دشوار — بالضم مرکب از دش بمعنی زشت و وار کلمهٔ نسبت از بهار عجم —

دش — بالفتح خود آراستن از لطائف و بالضم بمعنی بد و زشت و ازین است دشنام یعنی نام زشت و دشمن بمعنی بدنفس و دشوار و دشخوار یعنی مشکل زیرا که مشکل مانند زشت ست در تنفر طبیعت از رشیدی —

دشت بیاض — نام جائی است در خراسان که ولی دشت بیاضی شاعر از انجاست از چراغ هدایت —

دشنام — بالضم در اصل دشت نام بود و دشت بمعنی زشت و نام عبارت از القاب و خطاب —

دشمن کام — کسیکه بحسب او دشمنان خراب و ذلیل باشند —

دشمن — مرکب از لفظ دش که بمعنی بد و زشت است و لفظ من که بمعنی نفس و ذات است پس دشمن بمعنی بدنفس باشد و این لفظ گاهی بمعنی مفرد آید و گاهی بمعنی جمع از رشیدی و بهار عجم و شارح فاضل نوشته که در اصل دشت من بود چه دشت بمعنی بد و زشت و من بمعنی دل و طبع پس معنی ترکیبی آن بد دل و زشت طبع باشد مولف گوید که درین لفظ توافق لسانین است بفارسی و هندی —

دشنه — بالفتح خنجر از برهان و سراج و در سروری مضموم و در کشف بالکسر است —

	فصل دال مهمله مع عین مهمله	

دعوت — بالفتح خواندن کسی را برای دادن طعام و غیره و بالکسر به پسری خواندن و در نسب دعوی نمودن از منتخب و صراح —

دعوات — بفتحتین جمع دعوت که بمعنی دعاست از خیابان و بسکون عین خطاست —

دعت — بفتحتین راحت و تن آسانی از صراح —

دعامت — بکسر ستون نهادن عمارت از کنز —

دعابت — بضم اول و حرف چهارم و بای موحده مزاح و ظرافت از منتخب —

دعای قدح — نام دعائیست از مصطلحات و در بهار عجم بمعنی نماز استسقا —

دع — بالفتح بمعنی بگذار این معنی صیغهٔ امر است و بفتح اول و تشدید عین مصدر است بمعنی دفع کردن از منتخب —

دعائم — بالفتح جمع دعامت ستونهای عمارت و غیره جمع دعامه بالکسر است —

دعا کردن و دعا گفتن — رخصت کردن و وداع شدن از مصطلحات —

دعوی بکرسی نشاندن — دعوی را بدلائل و گواهان ثابت کردن —

دعای جوشن — بفتح جیم و سین معجمه و لون دعاے معروف که در روز جنگ براے حفظ خود خواهند از مصطلحات —

دعای باران — نماز استسقا از مصطلحات :

دعاوی - بفتح اول و فتح واو جمع دعوی چنانکه فتوی و فتاوی و بکسر واو نیز درست است از شرح وصل الکبری -

دعی - بفتح اول و کسر ثانی و تشدید یا بر وزن فعیل بفرزندی گرفته شده که آنرا استبنی نیز گویند و به معنی حرامزاده و ولد الزنا نیز آمده از شرح نصاب لطائف -

فصل دال مهمله مع غین معجمه

دغدغش - بفتح دال و لام و سکون غین معجمه و تای فوقانی و کسر میم در ترکی بمعنی بشگفته شده -

دغل - بفتحتین و غین معجمه بکر و حیله و بمعنی مکار و حیله گر و دغاباز و بمعنی سیم و زر ناسره از برهان -

دغدغه - بالفتح بمعنی ترس و بیم و تشویش و میل نمودن بچیزی و بکسر اول و ثالث خارش حرکت پیهم چنبانیدن انگشتان زیر بغل و پهلوی کسی تا بخنده افتد از برهان و بهار عجم -

فصل دال مهمله مع فا

دفتر - مجموعه حساب این لفظ فارسی است از سراج -

دفاتر - جمع دفتر از عالم فرامین که جمع فرمان است -

دف - بالفتح و تخفیف در فارسی نام ساز معروف و بالضم و تشدید فا در عربی نام همان ساز معروف و بالفتح و تشدید فا در عربی بمعنی پهلو از برهان و مدار و بحر الجواهر -

دفق - بالفتح ریزانیدن آب از کنز -

دفن - بفتح اول و سکون فا در زمین پنهان کردن از منتخب -

دفائن - بفتح اول و کسر همزه جمع دفینه که مال مدفون باشد -

دفین - پوشیده از لطائف

دفتین - بالفتح و حرف ثالث تای فوقانی مکسور شانه جولاهه که در بافتن هر بار بدست حرکت میدهد از برهان و در بهار عجم نوشته که بمعنی مقوای خوشنویسان و نقاشان که در آن کاغذهای خود را باحتیاط نگاه دارند نیز آمده -

دفور - بالکسر و حرف سوم هم بر وزن فعل بالکسر بمعنی موسم گرما و جای گرم و بچه اشتر و لشیم الشعر از شرح نصاب -

دفینه - مالیکه در زمین کرده باشد -

دفلی - بالکسر خرزهره از برهان -

دفتر نمدی - معرفة الحصل و خرج زن و کتاب ... و بیاض نمدی نیز گویند از مصطلحات -

فصل دال مهمله مع قاف

دق شیخوخت - بفتح شین معجمه و سکون تحتانی و ضم خای معجمه سوستی بود که بر مزاج غالب شود بی حرارت و این مشابه بدق باشد و اکثر مشایخ را حادث شود و علامت آن لاغری و درشتی پوست -

دق الحصیر - بالفتح بوریا کوبی چون کسی خانه نو سازد و طعامی مهیا گرداند و مردم را دعوت کند آنرا در عجم بوریا کوبی و در عرب دق الحصیر گویند و بمعنی محنت و مشقت نیز آمده از لطائف

دق از دلبر - بفتح دال اول و کسر دال دوم و فتح بای موحده نام نی از گشتی از بهار عجم و در چراغ هدایت بمعنی خوش آینده مؤلف گوید که این اسم مرکب است از چهار لفظ دق بالفتح بمعنی کوفتگی و ملال است بسبیل مجاز -

دقیانوس - بالفتح نام بادشاه ظالم که اصحاب کهف بخوف جان از شهر خود گریخته در غار پنهان شده بودند از لطائف

دق - بالفتح بمعنی گدائی و نوعی از لباس پشمینه و بمعنی اعتراض و مواخذه کردن در کار کسی و نوعی از اقمشه نفیس و بالفتح و تشدید کوفتن و آرد کردن و بالکسر باریک و اندک و نام علتی است که آدمی را باریک کند از برهان و لطائف و منتخب و مؤید و در بهار عجم نوشته که دق بمعنی گدائی مجاز است زیراکه آن دیگر آنرا کوفتن است برای تحصیل مراد خود -

دقیق - آرد باریک و چیز اندک و چیز باریک از منتخب و لطائف

دق دلق - بفتح دال و لام معرب دک و لک است بمعنی صحرای بی گیاه و درخت از رشیدی -

دقاق - بالضم باریک و اندک و بکسر جمع دقیق که بمعنی باریک است و بالفتح و تشدید ثانی کوبنده چیزی و قصار که جامه را میکوبد و آرد و فروش از منتخب و غیره -

دقل - بفتحتین تیر کشتی و نخل پر بار و خرمای زبون از منتخب و شرح نصاب -

دقه - بالکسر و تشدید قاف باریکی و خامه و بالضم گرد و غبار و نمک با توابل آمیخته از منتخب و بالفتح و تشدید قاف و در آخر یای نسبت فارسی بمعنی چوبی که بآن چیزی را کوبند و لباس گدائی -

دقیقه - چیزیکه باریک باشد و باصطلاح نجوم دقیقه بمعنی یکپا حصه از شصت درجه و تمامی درجه های فلک سه صد و شصت باشد بدانکه فلک را دوازده برج اند و هر برج را سی درجه و هر درجه را شصت دقیقه و هر دقیقه را شصت ثانیه -

فصل دال مهمله مع کاف عربی و فارسی

دکرت - بفتح دال و ضم کاف عربی نام آلمسیت میان آذربیجان و شروان از شرح خاقانی -

دگرگ - بفتح هر دو دال و هر دو کاف فارسی آواز بهم زدن دندان از شدت سردی -

دک - بالفتح بمعنی تقدیر الهی و بمعنی گداو بمعنی محکم و مضبوط و صحرای بی گیاه از جهانگیری و در عربی بالفتح و تشدید کاف کوفتن و بمعنی هموار از منتخب -

دگل - بفتحتین و کاف فارسی بمعنی دغل که مذکور شد -

دکان - بالضم و تشدید کاف معرب دکان که بتخفیف است از رساله معربات و مدار و منتخب و کنز و مؤید و در خیابان نوشته که دکان به تشدید کاف و تخفیف آن هر دو صحیح در دکان بواو محض غلط است و قیاس بر و بنا رکه در اصل زنار بود به تشدید نون بیجاست زیراکه قیاس ور زبان پیش نمی رود مگر در صورت آمدن لفظ و در بهار عجم نوشته که دکان بالتشدید است فارسیان به تخفیف خوانند و نوشتن و خواندن آن بزیادت واو خطاست -

دکاکین - بفتح اول و کسر کاف دوم جمع دکان است از کنز -

دکان گردیدن - کنایه از گرمی بازار و پرمایه بودن

دکان از مصطلحات —

دکه — بالضم وتشدید کاف عربی مخفف دکان از مصطلحات و بالفتح وتشدید بمعنی فرس و دکه که لفظ هندی است ترجمه صدمه

دگله — بالفتح دکاف فارسی قبای سپاهیان که معروف است —

فصل دال مهمله مع لام

دلشب — باضافت نصف شب از برهان —

دلالت — راه نمودن و باصطلاح بودن شی بایں حیثیت که لازم می شود از علم آن شی علم بشی دیگر چنانچه از علم وجود مصنوع علم بوجود صانع حاصل میشود و اقسام دلالت بسیار است —

دلهاش — بالکسر تای مثلثه بمعنی شیر درنده که آنرا اسد گویند از شرح نصاب و کنز —

دلاص — بکسر اول وصاد مهمله بمعنی زره آهنی که رخشنده باشد بمعنی روشن و تابان نیز آمده از کنز و لطائف —

دلق — بالفتح معرب دله بمعنی لحاف اسیدان ولوعی از پشمینه که درویشان پوشند و فرومایه و ناکس و بفتح دال و کسر لام نیز از برهان و بفتحتین معرب دله که گربهٔ صحرائی است از پوست آن پوستین سازند از لطائف و صراح و منتخب —

دلاک — بالفتح بدست مالیدن بدن را و مالش دادن از منتخب و بفتحتین زوال آفتاب و غروب و سیاهی از لطائف —

دلاک — بالفتح وتشدید لام آنکه در حمام اندام مردم را بمالد و کیسه کند از لطائف —

دلوک — بفتحتین گشتن آفتاب از بالای سر و فرو شدن آفتاب و بالفتح آنچه بر تن مالند چون روغن که شبو دار از منتخب —

دلقک — بفتح دال و قاف نام مسخره از لطائف —

دلل — بفتحتین ناز و کرشمه —

دلال — بفتح و بکسر غمزه و اشاره بچشم از برهان و در مدار و سرورهی بکسر اول بمعنی ناز —

دلبل — بروزن بلبل نخود و خام و سبز که در غلاف باشد و آنرا بریان کنند و هر غله خام سبز که با خوشه آن بریان کرده بخورند خواه جو خواه گندم و مثل آن از برهان و رشیدی —

دلدل — بضم هر دو دال نام ماده استر سفید و بیابانی مائل که حاکم اسکندریه بحضرت رسول صلی الله علیه وآله وسلم فرستاده بود آنحضرت بامیر المومنین علی کرم الله وجهه بخشیده برای سواری از منتخب و صراح —

دلیل — راهبر و راهنما و در اصطلاح اهل مناظره عبارت است از آنچه لازم آید از دانستن وی دانستن چیزی دیگر و در اصطلاح اطبا بول رنجور را گویند که طبیب مرض بیماران از آن معلوم می کنند از لطائف —

دلبادل — بفتح هر دو دال نام خیمه کلان —

دل دادن — دل باختن —

دل و جان رایگان کردن — کمال اهتمام در کاری کردن

دل هدیا کردن — کنایه از سخاوت فوق المقدور از مصطلحات —

دل بچیزی دو ختن — متوجه کردن دل را بچیزی از مصطلحات —

دل گرفتن — رغبت کردن از مصطلحات —

دل بر لب دویدن — کنایه از گریه خونی کردن از مصطلحات —

دل دل کردن — بیقراری کردن از مصطلحات —

دل دویدن — عاشق شدن و طمع کردن از مصطلحات

دلو — بفتح اول و سکون لام ظرفیکه بدان آب از چاه کشند و نام برج فلک که وبال آفتاب ران است —

دلیده — غله از آسیا شکسته که آرد نشده باشد از برهان و سراج —

دلاله — بالفتح وتشدید لام اول زنی که دیگر زنان را بدراه کند

دلربا لقده — بالفتح شیرے که بعد از مایه زدن بسته شود از سراج —

دلربا لقده — بکسر لام دوم یعنی در دلربائی لق در ترکی علامت مصدر است مثل باق و لفظ ده بفتح دال بمعنی در که علامت ظرفیت است —

دله — بفتحتین و تخفیف گربه صحرائی از شرح نصاب و در مصطلحات به ها یعنی بمعنی روباه سفید و نام زن حیله گر —

دلائل ثلاثه — در اصطلاح فنانی الشیخ و فنانی الرسول و فنانی الله و نزد منطقیین دلالت مطابقی و دلالت تضمنی و دلالت التزامی

دلیلی — بهر دو یای معروف نوعی از سیب است —

دلدهی — تسلی کردن و دلیر کردن و عاشق شدن از جهانگیری و چهار شربت و مصطلحات —

دل گرمی — بمعنی مدد —

دلبستگی — علاقه معنوی —

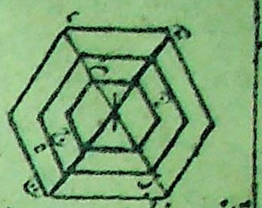
دلالت مطابقی — آنست که لفظ بر تمام موضوع له خود دلالت کند چنانکه دلالت لفظ انسان بر مجموعه حیوان ناطق که موضوع له اوست و این را مطابقی بهمین سبب گویند که مطابقت لفظ بر تمام موضوع له است که حیوان ناطق باشد و آنکه موضوع له معنی وضعی را گویند که واضع بر این معنی لفظی را وضع کرده باشد و مدلول معنی مرادی را گویند —

دلالت تضمنی — آنست که دلالت لفظ بر جزو موضوع له باشد در ضمن دلالت مطابقی چنانکه دلالت لفظ انسان بر حیوان یا ناطق در ضمن مجموعه حیوان ناطق و این را تضمنی برای همین گویند که مدلول یعنی حیوان یا ناطق در ضمن موضوع که حیوان ناطق باشد ملحوظ و مفهوم می شود —

دلالت التزامی — آنست که دلالت لفظ بتبعیت مطابقی بر چیزے باشد که آن چیزے خارج از حقیقت موضوع له آن لفظ باشد مگر لازم آن بود چنانچه دلالت لفظ انسان بر کاتب و ضاحک در ضمن معنی حیوان ناطق و این را التزام برای آن گویند که مدلول یعنی کتابت و ضحک لازم موضوع له است که حیوان ناطق باشد —

دلیل ترسی — بضم تای فوقانی و سکون رای مهمله و کسر سین مهمله عبارت از برهان ترسی است و این چون برهان سلمی است که مذکور شده و باین برهان ترسے ثابت میکنند در علم حکمت متناهی بودن ابعاد و ابطال می نمایند عدم تناهی ابعاد را ترسی از آن گویند که درین بحث شکلے می کشند بصورت ترس یعنی سپر باین وضع —

فصل دال مهمله مع میم

دماء - بکسر خون‌ها این جمع دم ست که بمعنی خون باشد

دمادمت - بفتح اول و چهارم تای مثلثه نرمی و همواری هر چیز و نرم خوئی

دم اسد - بفتح اول دم بمعنی دعوی و اسد لقب حضرت علی مرتضی کرم الله وجهه و خلاصه معنی دم اسد دعوی محبت علی مرتضی ست

دمار - بفتح دال بمعنی هلاک از منتخب و در فارسی بکسر اول شهرت دارد از نالم غراج و رواج و این نوعی از تفریس ست و تفصیل این معنی در تحقیق لفظ اخراج گذشت از خیابان و آنچه این لفظ بمعنی دماغ در هم شهرت دارد غلط محض ست -

دمر - بفتحتین منکوس از مصطلحات -

دمور - بضمتین بی دستوری در خانهٔ کسی رفتن از کنز -

دم کش شخصیکه همراه دیگری نغمه خواند و پیروی او کند و موید آواز شود و بمعنی مطلق سرائیدن نیز آمده از کتاب چراغ هدایت و بهار عجم -

دمع - بالفتح بفتحتین و عین مهمله بمعنی اشک چشم و باصطلاح حکما علتی ست که آب از چشم بیرون می آید از منتخب و لطائف و صراح -

دموع - بضمتین اشک‌های چشم و این جمع دمع ست که بمعنی اشک باشد -

دماغ - بکسر اول بمعنی مغز و اطبا چنین تشریح کرده اند که عضوی ست که محل روح نفسانی ست و آن مرکب ست از مخ و آورده و شرائین و غشائین رقیق که ملاقی نفس وی ست و غشای صلب که بیرون ازین غشاست و آن ملاصق قحف ست و شکل دماغ مثلثی مخروطی ست و لفظ دماغ را باین معنی که مذکور شد بفتح خواندن نباید چرا که معنی دماغ بفتح اول چیزی بر سر کوفتن ست و کسرهٔ لفظ دماغ که باین مذکور شد از منتخب و قاموس و بحر الجواهر و کشف و لطائف ثابت ست و گاهی لفظ دماغ بطریق مجاز بمعنی عجب و تکبر و نخوت نیز می آید و صاحب بهار عجم نوشته که دماغ بالکسر ست مگر در محاورهٔ فارسیان بفتح نیز جائز ست بمعنی مغز سر و بمعنی نخوت و غرور و مجاز ست و بمعنی نشه و کیف و بمعنی خواهش لیکن این معنی محل تعظیم آید -

دمشق - بکسر اول و فتح میم و بکسرتین نیز شهری ست پای تخت ملک شام بنا کردهٔ دمشاق بن نمرود از منتخب و کنز و در صحاح بکسر اول و فتح میم فقط در موید و مدار و کشف بکسرتین نوشته اند و خان آرزو در خیابان نوشته که لفظ دمشق از قاموس بکسر اول و فتح میم معلوم میشود و قیاس نیز همین میخواهد درین صورت آنچه فاضل چلپی در حواشی مطول بکسر میم گفته و آنچه شهرت دارد و آنکه با عشق قافیه کرده اند همه اشکالی دارند مگر آنکه گوییم لفظ عجمی ست زیرا که دمشق نام غلام نمرود آنرا بنا کرده برین تقدیر صحیح می تواند شد هر چند برای فارسیان ضرور نیست چرا که اینها در بعضی الفاظ عربیه تصرف گونه دارند و شارح فاضل نوشته که دمشق بکسر میم نیز بعضی جائز داشته اند -

دم گرگ - بضم دال و بضم کاف فارسی کنایه از صبح کاذب باعتبار درازی و بارکی و سفیدی مائل به سیاهی از رشیدی و بهار عجم و برهان -

دم - بالفتح و تخفیف میم در عربی بمعنی خون و این در اصل دمی بود یای آن حذف شد بکثرت استعمال و در کنز نوشته که دم در اصل دمو بود و در فارسی دم بالفتح بمعنی نفس و سخن و افسون و فریب و مکر و جرعه و اندکی از آب و باد آهنگران و بمعنی غرور و لبوی و تیزی شمشیر و هنگام و وقت و لاف از رشیدی و برهان و چراغ هدایت و بهار عجم و شرح نصاب و منتخب و لطائف و مصطلحات -

دمیم - زشت روی از لطائف -

دم تسلیم - وقت مردن و جان سپردن و بمعنی خاموشی و رضاطلبی از موید و مصطلحات -

دمیدن - مترادف رستن چون دمیدن سبزه و گل و بهار و بمعنی جوش زدن چون دمیدن خون و عرق و بمعنی دم دادن چون دمیدن کرنا و نی و صور و در دم و نفس و افسون و آه و بمعنی دریدن چون دمیدن باز و بمعنی طلوع کردن چون دمیدن صبح و آفتاب و غیره لازم و متعدی هر دو آمده از بهار عجم -

دماغ رسانیدن - مست و سرخوش شدن -

دماغ سوختن - محبت بسیار کردن و فکر بسیار نمودن -

دم سیاوشان - بفتح دال و کسر میم و کسر سین مهمله و واو چیزی ست سرخ رنگ که آنرا خون سیاوشان نیز گویند و بعربی دم الاخوین نامند

دمان - بفتح دال بمعنی خروشنده و دمنده و کنایه از مست و خشمناک و از غضب غران و غرنده و این لفظ صیغهٔ اسم فاعلست از دمیدن و ظاهر ست که بعضی از حیوانات در حالت غضب و مستی نفسها تند زنند چنانکه پیل و مار بزرگ و اکثر این لفظ در صفت پیل و اژدها و شیر واقع میشود از برهان و خیابان و سراج و صاحب بهار عجم نوشته که این لفظ در صفت نهنگ و دریا و سیل نیز آمده -

دم خر بمودن - بضم مزه کاری کردن از لطائف -

دمن - بکسر اول و فتح میم سرگین جمع گشته و مزبله که خاک و بو نجاست در آنجا اندازند و بمعنی مطلق سرگین از صراح و منتخب و برهان -

دم خوردن - فریب خوردن از سراج -

دم بستن - خاموش شدن از مصطلحات -

دم زدن - سخن گفتن از مصطلحات -

دماغ گرفتن - مرادف آستین بمعنی گرفتن از مصطلحات -

دماغ بیهوده پختن - کنایه از کثرت فکر و چون کثرت حرکت فکری باعث گرمی دماغ ست لهذا چنین گفته از خیابان

دم گاو - بضم اول و کسر میم تازیانهٔ بزرگ که گاو و خر بدان زنند و بمعنی نفیری و قرنای و آنرا گاودم نیز گویند از لطائف -

دم گو - بضم دال و فتح کاف فارسی کنایه از احمق و ظاهرا نام فنی از کشتی از بهار عجم -

دمه - بفتحتین باد و برف باهم آمیخته که در بعضی ایام سرما بود و آلتی باشد از مس که اکثر بصورت بط میسازند و در شکم و منقار آن سوراخی بود چون قدری آب در شکمش انداخته بر آتش نهند باد تند از سوراخ منقارش بیرون می آید

زنگال بسیار در نیم ساعت می افزود و بمعنی آلت میدان
آهنگران از برهان و شرح قران السعدین و شرح سکندرنامه
از خان آرزو و کشف و رشیدی و سراج —
دمدمه — بفتح هر دو دال فریب و چاپلوسی و مکر و حیله
و بمعنی نقاره و دهل و بمعنی آواز نقاره و سرکوب قلعه را نیز گویند
و آن برج مانند باشد که در محاذی قلعهٔ دشمن از چوب و
سنگ و گل سازند و بالای آن توپها نهاده بجانب قلعهٔ دشمن
گوله اندازند و در عربی بمعنی هلاک و دنداندن و خشم و غضب
و عذاب از سراج و لطائف و برهان و رشیدی و منتخب و کنز —
دمامه — بفتح نقاره از رشیدی —
دمنه — بالفتح و نون نام شغالی ست که بسیار مکار بوده قصهٔ
آن در کتاب کلیله و دمنه مسطور ست چون او بسیار مکار بوده
مجاز بر هر مکار و حیله‌گر اطلاق کنند از سراج و [illegible] بمعنی
شغال و روباه هر دو آمده از برهان و مؤید و سروری و در
عربی سرگین بر هم نشسته و نشپک کذا فی المنتخب —
دم لابه — بالضم و بای موحده دم جنبانیدن سگ کنایه
از چاپلوسی و تملق و عجز از برهان و سراج —
دم سیچه — بضم اول و یای معروف جانوری ست کوچک که
بار بار دم را حرکت میدهد بعربی صعوه و بهندی ممولا گویند
دم قمری — بفتح دال و ضم قاف نام لحنی از موسیقی از شرح خاقانی
دمکشی — در نغمه سرائی با دیگری موافقت کردن و
یاری آواز دیگری کردن —
دم نطقی — نام فنی از کشتی از بهار عجم —
دمیاطی — بالکسر نوعی از جامهٔ لطیف که از شهر دمیاط
که در ملک مصر ست آرند —
دموی — بفتح دال و فتح میم و کسر واو منسوب بدم که
بمعنی خون باشد —

فصل دال مهمله مع نون

دنیا — بالضم این جهان و معنی اصلی زن بسیار نزدیک
شونده است مشتق از دنو که بمعنی قریب باشد چراکه
دنیا اقرب ست بسوی آدمی بنسبت عقبی یا بمعنی
تر آن کثیف و خسیس و ناکس و بدین صورت مؤنث
ادنی ست مشتق از دنائت که بمعنی ناکسی و نابکاری ست
از شرح مقامات حریری و سروری و در آنکه الف لفظ
دنیا را بحذف الف لفظ عقبی و کبری و صغری وغیره برسم الخط
عربی و فارسی بشکل الف نویسند چراکه هرجا الف
که بعد یای تحتانی واقع شود بشکل الف نویسند چنانکه
دنیا و علیا وغیره مگر در لفظ یحیی علما بیا نگارند —
دنب — بالضم بمعنی دم بهائم —
دنائت — بکسر دال و فتح همزه که حرف چهارم ست
بروزن اطاعت بمعنی ناکسی و دونی و پست فطرتی
و کمینگی از منتخب و کشف وغیر آن —
دندان سفید — بمعنی خندان از برهان —
دندان بلند — اسپ پیرسال را گویند که از پیری
دندانش از گوشت بیخ خود اندکی بیرون برآمده باشد از شرح خاقانی
دنانیر — بفتح دال و کسر نون ثانی جمع دینار چراکه دینار
در اصل دنّار بود بکسر دال و تشدید نون پس نون
اول را بیا بدل کردند در حالت جمع نون اصلی که بیا بدل
شده بود باز آمد از بحر الجواهر —
دندان زر موسیقار — بشکل دندان چیزی در
موسیقار نصب کنند و بیشتر رنگ آن زرد باشد [illegible]
دندان دراز — بمعنی حریص از بهار عجم —
دنس — بفتحتین و سین مهمله چرک و چرکناک شدن و بفتح
اول و کسر نون بمعنی چرک آلوده که بهندی میلا گویند
از منتخب و شرح نصاب —
دنبه گشنگ — بشین معجمه و هر سه کاف عربی دنبه که در
آتش بزند و کاف سوم برای نسبت ست —
دنگ — بالفتح و کاف فارسی بروزن رنگ دیوانه و حیران
و بمعنی احمق و ابله و بمعنی نشانه و نقطهٔ پرکار و بمعنی صدائی
که از بر هم زدن برآید و شور و هوی قلندران و بالکسر
چوبی طویل و ستبر که بدان شالی بکوبند تا برنج از پوست
برآید و آن را شالی کوبی گلخن افروزان و کاغذیان از
برهان و جهانگیری و چراغ هدایت و لطائف و مصطلحات —
دنبال — بالضم بمعنی پس چیزی و عقب و دم حیوانات —
دن — بالفتح و تشدید نون در فارسی مستعمل بتخفیف نون
بمعنی خم بزرگ خم وار که بر زمین نتوانند ایستاد تا در زمین
گو نکنند و دنان بکسر جمع آن از منتخب و قاموس و الفاظ ادویه
لکن دال در ترکی ترجمه حروف ان که عربی ترجمه آن جمع عون باشد
دندان بکام فرو بردن — کنایه از ناامید شدن و
مستاصل شدن و در غضب شدن از برهان و سراج —
دندان تیز کردن — طمع کردن و کینه کردن از
برهان و سراج —
دندان کنان — بضم کاف عجز و الحاح و زاری کنان و
ترسان از برهان و لطائف —
دندان فلکن — قسمی از ماهی که گوشت آن بغایت لذیذ
و لطیف باشد از شرح خاقانی —
دنبه نهادن — فریب دادن از شرح خاقانی —
دندان سرخ کردن — رغبت کردن و خواهش کردن
از بهار عجم و مصطلحات —
دندان بفارسی نهادن — فهمیدن حرف و قبول
کردن از مصطلحات —
دندان — معروف بوسه از مصطلحات —
دندان بخون بردن — کنایه از صبر کردن و خون
جگر خود خوردن —
دندان بر جگر افشردن — دل بر هلاک نهادن و
جرات بر کاری دشوار نمودن از بهار عجم وغیره —
دندانی کردن — شرمنده کردن از مصطلحات —
دندان نمودن — خنده کردن از مصطلحات —
دنو — بضم دال و ضم نون و تشدید واو نزدیک شدن قریب از منتخب —
دنیه — بفتح اول و کسر نون و تشدید تحتانی ناکس و بداصل و سفله —
دنبه — بضم دال و سکون نون که بقرب بای موحده میم
بتلفظ می آید بمعنی سرین و دم نوعی از گوسفند که پهن
باشد که هندیان آنرا چکتی نامند و مجازاً باطلاق

جز و برکل مجموع گوسپند را دنبه گویند و نام طعامے و بمعنی مکر و فریب نیز آمده

دنباله ـ بالضم چیزے که مشابه به دنبال باشد و دنبال به معنے دم چارپایان درین صورت حرف ها برائے تشبیه باشد و بمعنی پس و عقب نیز آمده بااین معنی حرف ها زائد باشد ـ

دنی ـ بفتح دال وکسر نون وتشدید یا و در استعمال فارسی بتخفیف یا بمعنی ناکس و پست فطرت و سفله و به معنے نزدیک شونده بمعنی اول مشتق از دنائت وبمعنی ثانی مشتق از دنو از منتخب و لطائف ـ

دنیوی ـ بضم دال وسکون نون وفتح یا وکسره واو منسوب به دنیا و بضم دال وکسر نون وسکون غلط است و دنیاوی بسلامت داشتن الف نیز جائز از صراح و ابن حاج نوشته که دنیاوی بواو و دنیائی به همزه هر دو غلط ست ـ

دندان زدن ـ برابری و خصومت و دشمنی کردن از مصطلحات ـ

فصل دال مهمله مع واو

دوبالا ـ دوچند و مضاعف ـ

دواب ـ بفتح دال وبای موحده مشدد و جنبندگان و این جمع دابه است که بتشدید بای موحده باشد ماخوذ از دبیب که بمعنی بر زمین جنبیدن است و های تانیث در دابه برائے آنکه بر موصوف مونث باشد مثل تا از ذبیحه پس دابه در اصل لغت بمعنی جنبنده که مطلق جاندار باشد مگر اکثر استعمال این لفظ در حیوانات ست که بران سوار شوند و بار برند مثل اسپ و خر و شتر و فیل و استر و جاموش و گاو از منتخب ـ

دولاب ـ بالضم و واو معروف و بالفتح نیز چرخی که بآن از چاه آب کشند و این معرب دولاب ست که بواو مجهول باشد و دوالیب جمع آن از منتخب و غیر آن و در مصطلحات نوشته که دولاب باصطلاح پریشان حالی کنایه از قرض گرفتن و به دیگر قرض دادن است و در کتب لغت همچنین دیده شد والله اعلم بالصواب ـ

دوال قصب ـ کنایه از حلقه گریبان از شرح قران السعدین ـ

دوشاب ـ شیره انگور و شیره خرما از لطائف و منتخب ـ و بعض گفته که شیره انگور که آنرا یک دو روز نگاه دارند تا ترش شود و همین سبب آنرا دوشاب گویند که آب انگور ست و شب بران گذشته ـ

دولت ـ بالفتح گردش زمانه به نیکی و ظفر و اقبال و مال و چیزی که دست بدست بگردد و مال و ظفر را دولت ها همین سبب گویند که بنوبت بهرکسی میرسد و دست بدست می گردد و بالضم نوبت و غنیمت و غلبه در جنگ از منتخب و کنز و غیر آن و در صراح نوشته که دولت بالفتح و بالضم رسیدن مال و ظفر بسوی کسی ـ

دوردست ـ بمعنی جاے که رسیدن در انجا مشکل باشد از برهان ـ

دوات ـ لفظ عربی ظرفی که دران سیاهی کتابت نگاه دارند و کسانیکه داوات بمد الف خوانند خطا ست و بفارسی آمه خوانند بر وزن خامه از بهار عجم ـ

دوست ـ مقابل دشمن ماخوذ از دوسیدن به معنی چسپیدن و پیوستن چون دو تن باهم یکجان و یکدل میشوند هر کدام آن دیگر را دوست باشد و دوست در اصل دوسد بود صیغه امر بمعنی مفعول تا آخر در زائد است از قبیل کوس و کوست بمعنی نقاره و بالش و بالشت بمعنی تکیه از جواهر الحروف و بهار عجم ـ

دوویست ـ بضم اول وکسره واو و یای معروف بمعنی دو صد این خاص اسم دوصد ست و برین قیاس جاری نیست دوویست درم شرعی که بران ادای زکوة فرض میشود پنجاه و چهار توله و هشت ماشه و دو جو باشد از مدار ـ

دواج ـ بضم اول و در آخر جیم عربی بالاپوش و به تشدید واو نیز آمده از منتخب و در لطائف نوشته که بمعنی لباس و در برهان و سراج بفتح اول بمعنی لحاف و در سرمه دری بفتح اول بمعنی قبا ـ

دوزخ ـ بالضم و واو معروف و خای معجمه گیاهی ست که بآن بوریا بافند ـ

دوزخ ـ صاحب کشف نوشته که دوزخ بزای فارسی و آن هفت طبقه است بالای یکدیگر زیر هفتم زمین اول جهنم بعده لظی بعده حطمه بعده سعیر بعده سقر بعده جحیم بعده هاویه ـ

دود ـ دال اول مضموم و واو معروف بمعنی کرمها و این اسم جمع ست و واحد آن دوده که بمعنی یک کرم ست از منتخب و صراح و بحر الجواهر و کنز ـ

دولبد ـ بضم بای موحده عبارت از عرض و طول ـ

دوار ـ بضم اول گردش سر از علتی و بفتح اول و تشدید واو بسیار گردش کننده از منتخب و بحر الجواهر ـ

دوپیکر ـ برج سوم از دوازده بروج فلکی که آنرا جوزا گویند در برج مذکور بصورت دو کودک برهنه است که پهلو به پهلو در آمده اند و بهمین جهت عربی توامان نیز گویند ـ

دوتار ـ نام ساز مثل ستار ـ

دوائر ـ بکسره همزه که حرف چهارم است جمع دائره ـ

دور ـ بالفتح گردشتن و باصطلاح توقف الشئ علی نفسه و آن مستلزم تسلسل ست و بعضے چنین تعریف کرده اند که دور توقف شی بر دیگر و توقف دیگر بر همان شی چنانچه وجود مرغ موقوف بر بیضه و وجود بیضه موقوف بر وجود مرغ و لفظ دور بضم دال و واو غیر ملفوظ و سکون رای مهمله در رنگی بمعنی لفظ ست که حرفی ست برای اثبات مضمون جمله ـ

دورگیر ـ بالفتح بادشاه هفت اقلیم و تسخیر کننده آفاق ـ

دور قمر ـ از زمانه آدم تا این زمان همه دور قمر ست و دور هر کوکب سیاره هفت هزار سال میباشد و دور قمر دور آخر از جمله ادوار هفت ستارگان و آدم علیه السلام در ابتدای دور قمر پیدا شده اند از برهان و سراج اللغات و مولف گوید که چون از آئین اکبری دریافته میشود که تا امسال که سنه یکهزار و دو صد و چهل و دو هجری ست آدم علیه السلام را هفت هزار و یکصد و هفتاد سال شمسی گذشته ازین معلوم میشود که بالفعل دور قمر نیست بلکه دور زحل باشد و ازان تا حال یکصد و هفتاد سال شمسی گذشته اند ـ

دوچار — برودن خار بمعنی مقابل و باظهار و دخار است از برهان

دوربات — بالضم و چهارم بای موحده دو نیزه که در قدیم از دروازه ملوک در حین سواری نگاه میداشتند از شرح خاقانی —

دومار — کنایه از ضحاک چراکه در شانه ضحاک جراحت شده دومار پیدا گردیده بود —

دوال پاز — دغاباز از رشیدی —

دوس — بالفتح و سین مهمله خرمن کوفتن و پامال کردن و چیزی را روشن کردن و صیقل نمودن و نام قبیله از یمن از صراح و مؤید —

دوش — بمعنی شب گذشته و بمعنی روز گذشته صحیح نباشد منقول از شرفنامه —

دوشش — بمعنی داو دوازده که در بازی نرد پیدا شود —

دودکش — روزنیکه برای دود برآمدن در حمام وغیره سازند از مصطلحات —

دورباش — بواو معروف و شین معجمه نیزه باشد که سنان آنرا دو شاخه سازند و چوب آنرا بزر و جواهر زینت میدهند و پیشاپیش سواری پادشاهان برند بدان جهت که چون مردم آنرا از دور مشاهده کنند بدانند که سواری پادشاه می آید از راه دور شوند و راه را خالی سازند و نیز اگر کسی در روز جنگ کمند بجانب پادشاه اندازد بآن دفع کنند و قطع سازند و گاهی بطریق استغاثه از آه همراه باشند و گاهی کنایه باشد از موانع از لطائف و رشیدی —

دوافع — جمع دافع —

دوغ — بواو مجهول و معروف شیری که ازو مسکه برآورده باشند از بهار عجم —

دومرغ — روح و نفس ناطقه از شرح خاقانی و بعضی بمعنی صورت و هیولی نوشته —

دوحرف — مراد از لفظ کن که کلمه عربی است بمعنی شود این صیغه امر ست از کان یکون که حق تعالی روز ازل بر پیدا شدن مخلوقات امر کرده بود پس عالم بهمان زمان موجود شد —

دوالک — دوالی را گویند که بران قمار بازند و نام درختیست از برهان و خان آرزو در شرح سکندرنامه نوشته که دوالک نوعی از قمار بازیست که بدوال چرم میبازند —

دوک — بواو معروف آهن پاره که در چرخه ریسمان تابند از برهان

دواء المسک — بکسر میم و سکون سین مهمله معجونیست مقوی قلب که مشک جزو اعظم آنست —

دورترک — بسیار دور و در تراین معنی کاف برای تعظیم باشد چنانکه در رساله عبدالواسع و در رساله مجمع البحرین نوشته که این کاف زائد است —

دود آهنگ — روزنیکه از ان دود بیرون رود آنرا دودکش نیز گویند از مؤید —

دورنگ — منافق —

دول — بهر سه حرکت دال و فتح واو جمع دولت ست از قاموس و دول بضم اول و واو مجهول لفظ فارسی ست بمعنی دلو آبکش و بمعنی بکار و بیجا و بمعنی تیر گشتی و بمعنی خریطه و کیسه و ازینجاست خریطه را که بر میان بندند و میان گویند بضم دال و حذف واو از لطائف و مصطلحات —

دوال — بفتح تسمه چرم که بران چیزی را ببندند و تسمه سطبر که بدان نقاره را نوازند و بمعنی تیغ و شمشیر نیز آمده از برهان و جهانگیری و در سراج اللغات و رشیدی بضم دال است —

دورگل — بالفتح و ضم کاف عربی نوعی از سرود —

دوازده مقام — در اصطلاح موسیقی مقام پرده مفرد را گویند و آن دوازده اند چنانکه اول راست دوم اصفاهان سوم بوسلیک چهارم عشاق پنجم زیر بزرگ ششم زیر کوچک هفتم حجاز هشتم عراق نهم زنگله دهم حسینی یازدهم رهاوی دوازدهم نوا بعضی بجای صفاهان شباب نوشته اند —

دوازده امام — اول امام حضرت علی رض دوم امام حسن رض سوم امام حسین رض چهارم امام زین العابدین رض پنجم امام محمد باقر رض ششم امام جعفر صادق رض هفتم امام موسی کاظم رض هشتم امام علی موسی رضا نهم امام محمد تقی دهم امام محمد نقی یازدهم امام حسن عسکری دوازدهم امام مهدی سلام الله علیهم اجمعین —

دوستکام — کسیکه بسبب مراد دوستان مقصود او حاصل باشد از لطائف و سراج —

دویم — که بمعنی لفظ ثانی ست بزیادت یای تحتانی خلاف قاعده است چراکه یا در آخر آنش هیچ جا نیست لیکن بمعنی دوم در نظم بعضی استادان آمده است مگر صحیح دوم است بلا یای تحتانی و در بهار عجم نوشته که دوام بفتح همزه نیز آمده —

دونیم و بدونیم — دو پاره از بهار عجم —

دودمان — بالضم خاندان و قبیله و تبار از برهان و لطائف —

دوکدان — بواو معروف و کاف عربی چرخه که بدان ریسمان پنبه رسیند —

دوصحن — کنایه از آسمان و زمین —

دوشیدن — بالضم شیر از پستان گاو و بز وغیره برآوردن —

دون — بالضم بمعنی سوا و غیر و اندک و نزدیک و زیر مقابل فوق و حقیر و خسیس و سفله از لطائف و منتخب —

دونان — کمینگان و خسیسان —

دوزبان — منافق —

دورخ نهادن — کنایه از مات دورخی کردن چراکه چون بمقابله شاه حریف بر دو رخ نهاده کشت دهند بالضرورت او را مات واقع گردد —

دوران — بفتحات ثلاثه یعنی بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی گردش فلک که زمانه باشد و بمعنی گردش سر که مرض مشهور ست بدانکه هر لفظیکه برین وزن آید از مصادر و در و معنی حرکت و انتقال باشد پس آن لفظ بفتحات ثلثه می آید چنانچه دوران و جریان و طیران و سیلان و ثوران و جیران و فیضان و میلان و خفقان و غلیان و حیوان و جولان مگر فارسیان اکثر اینها را بسکون ثانی استعمال کنند و گاهی بفتحات —

دو برآوردن - خراب کردن از سراج اللغات -

دواندن - خجل کردن از مصطلحات و چراغ هدایت -

دو و کردن - ظهور کردن از مصطلحات -

دوش زدن - آگاه کردن از مصطلحات -

دو - بالفتح و تشدید واو بیابان از شرح نصاب -

دومو - کسیکه در سر یا در ریش او در ابتدای پیری موها سیاه و سپید باشد -

دو طفل هندو - مردم چشم از چراغ هدایت -

دو رو - منافق -

دوده - بضم دال و واو معروف و فتح دال ثانی از عربی بمعنی کرم و اصل این کرم که نوشته شد بکسر کاف عربی است و دود بالضم بدون ها و دیدان بالکسر جمع آن است از منتخب و بحر الجواهر و در فارسی دوده بمعنی خاندان و خویش و تبار و بمعنی دود چراغ از برهان و لطائف و چراغ هدایت و سراج اللغات -

دوحه - بالفتح و حاء مهمله درخت بزرگ از منتخب و صراح و کنز و شروح نصاب -

دوشیزه - دختر بکر و زن جوان که هنوز نزد یک مرد نشده باشد از جهانگیری و برهان وغیره -

دوشاخه - چوبی باشد دو شاخه که بطور شکنجه بر گردن مجرمان نهند از جهانگیری و برهان و سراج اللغات -

دوگاند - شعبه مقام حسینی و آن مرکب است از دو نغمه از رساله موسیقی و در بهار عجم نوشته که نام گلی ست و گاهی کنایه باشد از دو جهان -

دوال - بضم بهندی چهار چهبیلا گویند -

دودله - بکسر دال دوم متردد و گاهی بمعنی منافق -

دوگانه - دو رکعت نماز از سراج اللغات -

دوره - بواو مجهول مرتبان کوچک که درمیان آن شیخ هندی مجون نگاه دارند از لطائف -

دو اسپه - کنایه از سرعت و بمعنی شتاب جلد چرا که صاحب دو اسپ که بنوبت بر دیگری سوار میرفته باشد البته بنسبت صاحب یک اسپه و پیاده جلد راه طی خواهد کرد از رشیدی و برهان و بهار عجم -

دو قله - بضم قاف و تشدید لام بمعنی قلتین بمذهب شافعی این مقدار آب از استعمال غیر طاهر نمی شود -

دوپه ویلی - پیسه که دو بار بخیه شده باشد -

دو بیتی - نام منصب و صاحب این منصب را هشتاد هزار دام مقرر باشد چون چهل دام را یک روپیه میشود باین حساب دو هزار روپیه میشوند -

دو سری - بمعنی نفاق -

دو روئی - بمعنی نفاق از برهان -

دوائر فلکی - بدانکه دوائر عظام یعنی دائره‌های کلان که فلک را تنصیف می نمایند همگی ده اند اول دائره معدل النهار دوم دائره منطقة البروج سوم دائره مارة بالاقطاب الاربعة چهارم دائره میل پنجم دائره عرض ششم دائره افق هفتم دائره نصف النهار هشتم دائره اول السموات نهم دائره ارتفاع دهم دائره وسط السماء الرؤیة و سوای اینها دوائر صغار اند یعنی دائره‌های کوچک که فلک را برابر دو نیم نمی سازند و آنها بسیار اند از شرح چغمینی وغیره نوشته شد و تفصیل دوائر عظام در فصل دال مع الف نوشته شد در انجا باید جست -

دوستگانی و دوستکامی - لفظ اول بکاف فارسی و لفظ دوم بکاف عربی پیاله نوبت خویش که از راه محبت و اخلاص بدیگرے دهند از کشف و مدار و در سراج اللغات نوشته پیاله پر از شراب که دوستان بدوستان دهند که در یاد فلان بنوش و این منسوب بدوستان است یعنی معشوقان و در مصطلحات و بهار عجم دوستکامی پیاله خود را بدیگری دادن یا تواضع کردن -

دوال بازی - نوعی از قمار که تسمه را پیچیده میلے از آن میگذرانند از بهار عجم -

دوی - بفتح دال و کسر واو و تشدید یا آواز کردن گوش اگر آواز نرم غلیظ بود دوی گویند و اگر باریک دیگر بود طنین نامند و بمعنی آواز باد و آواز مگس و پشه و آواز بال مرغ هنگام پریدن از منتخب و لطائف و کتب طبیه و تاج الاسامی -

دوشاب اولی - هر ساعت بچیزی دیگر میل کردن مثل زنان باردار از مصطلحات -

دوائی - بزیادت یا مزید علیه دوا و این تصرف فارسیان متاخرین است و در قدیم نبود شرف الدین گوید

بیت - باده و خشم کسیه چون گردد دوائی می شود
پیر شد چون فتح ترزمو میانی میشود - از چراغ هدایت -

دوزخی - بالظهار فتح زای معجمه بجای یای معجمه موقوف منسوب بدوزخ -

دوالک بازی - مکاری و حیله بازی از مصطلحات -

دواعی - بفتح خواهشها و باعثها و این جمع داعیه است -

دواهی - بفتح حوادث و سختیهای زمانه و این جمع داهیه است که بمعنی حادثه و آفت باشد -

فصل دال مهمله مع ها

دها - بفتح زیرکی و جودت فکر از منتخب و صراح -

دهکیا - بکسر اول و کسر کاف عربی و بعده تحتانی رئیس ده و مقدم ده -

دهات - بضم اول و تخفیف تای فوقانی بمعنی زیرکان این جمع داهی ست -

دهنیت - بضم اول و سکون ها و کسر نون و تشدید تحتانی و بعده فوقانی بمعنی چربی و روغن خواه نباتی خواه حیوانی -

دهمت - بالضم سیاهی از منتخب -

دهشت - حیرت و سراسیمگی از منتخب -

ده آیت - دائره خورد که در زمانه قدیم در قرآن با جزوه آیت بشنگرفی از طلا وغیره میکردند و حالا بهر آیت میسازند از شرح خاقانی -

دهقنت - بضم و بالکسر کشاورزی و کار برزراعت -

دهان بند - بمعنی تعویذ که بنگوی گوسپندان بندند تا که از گرگ محفوظ مانند و بمعنی تعویذیکه برای زبان بندی دشمنان و بدگویان نویسند -

دهور - بضمتین جمع دهر که بمعنی زمانه است -

ده روزه - مدت قلیل از بهار عجم فقیر مولف گوید که ده روزه مدت قلیل ازان گویند که ده کنایه از عدد دو ست چراکه لفظ ده و داوه عدد باشد -

دهش - بکسر هین بمعنی سخاوت -

دهن تیغ - دم تیغ ست از مصطلحات -

داق - بکسر دال پوالالال از منتخب -

دهل - بضمتین نام ساز معروف از مؤید و سروری و مدار و کشف و رشیدی -

ده دل - منافق و بمعنی شجاع از لطائف و غیره -

ده عقل - نزد حکما همگی ده فرشته اند باین طور که اول حق تعالی یک فرشته پیدا فرمود پس آن فرشته یک فرشته دیگر و یک آسمان پیدا کرد و بعده فرشته دوم یک فرشته و یک آسمان پیدا ساخت همچنین ده فرشته و نه آسمان پیدا شدند و فرشته دهم همه عالم را بحکم حق تعالی پیدا کرد و عقل باصطلاح حکما آنست که در شرع آن را ملک گویند و بفارسی فرشته نامند -

دهقان - بالکسر دیهگان ست که مرکب ست از ده که بمعنی قریه باشد و لفظ گان که کلمه لیاقت و نسبت ست از رشیدی -

دهاقین - بفتح دال و کسر قاف جمع دهقان که مزارع باشد -

دهل دریدن - منع کردن کسی را از نغمه و آواز از شرح خاقانی از روی -

دهستان - بکسر هین نام ملکی ست و در بهار عجم نوشته که دهستان در مقابله شهرستان -

دهن - بالضم بمعنی روغن خواه از نباتات و خواه از حیوانات و حبوبات از شرح نصاب -

ده مرده - بفتح اول و سوم هرزه گو و بسیار گو از بهار عجم و سراج اللغات -

ده - بالفتح و های ملفوظ عدد معین و بهای مختفی نیز آمده و بالکسر و های ملفوظ بمعنی قریه و اینکه بعض به یای تحتانی گویند اغلب که صحیح نباشد زیرا که در کلام استادان یافته نشده از سراج اللغات و جامی در شرح سکندرنامه

خان آرزو چنین نوشته که ده و دیه هر دو آمده مثال دوم مولوی نظامی فرموده اند بیت ندیده چو روباه جای دگر * به نیز و یک آن دیه کرده گذر * و در لطائف نوشته که ده بالکسر کلمه نفرین و از پیش راندن و بالفتح امر معروف و نهی از منکر و لفظ ده بفتح دال و های مختفی در ترکی ترجمه لفظ در که حرف ظرفیت است -

ده زده - بالکسر بمعنی ده ویران -

دهل دریده - بمعنی رسوا و بعضی بمعنی خاموش شده نوشته از سراج اللغات -

ده دله - بفتح دال اول و کسر دال ثانی بمعنی طلبیدن و بمعنی بهادر و شجاع و بمعنی متردد و پریشان خاطر از برهان و لطائف -

دهره - بالفتح نوعی از شمشیر کوچک و دو مو که سر آن مانند سنان نیزه باریک باشد از سراج -

ده نه - بفتح دال و ضم نون بمعنی زیب و آرایش و زیباز برهان و صاحب بهار عجم نوشته که ده کنایه از زیب چرا که لفظ زیب بحساب ابجد نوزده عدد دارد که ده و نه بست -

دهنه - بالفتح کنار دریا و سرحد ملک و نام دوا که آنرا دهنه فرنگ گویند معرب آن دهنج ست -

دهکده - بالکسر بمعنی خانه که در ده واقع باشد بقلب اضافت -

ده دهی - بفتح هر دو دال و یای معروف بمعنی سره و خالص و کامل عیار از رشیدی و لطائف و در سروری بمعنی روشن از مصطلحات نوشته زر رائج و کامل عیار در هندی بارہ بانی گویند و از آئین اکبری همایون علیه الرحمه و مجدالدین علی قوسی نوشته زر یکه در آتش نهند مطلقاً ازان سوخته نشود و کم نگردد -

ده پنجی - زر کم عیار بسیار غش از مصطلحات -

دهری - بالضم پیر سالخورده و بالفتح و بالضم آنکه عالم را قدیم داند و بقیامت قائل نباشد و بالضم اول بجهت آنست که بناء حرکت بعض الفاظ در حالت نسبت تغیر می باید از منتخب و قاموس و صراح و در

جاربردی دهری بالکسر گفته -

دهن مصری - بالضم روغن بلسان -

دهی - بکسر بمعنی بسیار دهنده چراکه هرگاه با صیغه مضارع یای استمرار ملحق شود بمعنی ماضی گرداند -

دهن خوانی - بفتح دال الزام دادن از مصطلحات -

فصل دال مهمله با یای تحتانی

دیاقوذا - بهر دو دال مهملتین بزبان یونانی شربت خشخاش را گویند و حرف ششم را ذال معجمه خواندن صحیح نباشد از بحر الجواهر و برهان یا آنکه در صورت ذال معجمه معرب آن باشد -

دیبای - بیای مجهول حریر تنگ از سراج اللغات -

دیر مینا - بفتح دال و کسر میم معبد نصاری ست و کنایه از فلک از شرح خاقانی -

دیت - بکسر اول و یای تحتانی مفتوح بمعنی خون بها و آن در شرع ده هزار درهم ست از منتخب و لطائف و غیره و در بهار عجم نوشته که دیت را فارسیان بمعنی مطلق جریانه نیز آرند -

دیوث - بفتح و تشدید تحتانی و واو معروف و ثای مثلثه بمعنی بی غیرت و بی حمیت از منتخب و کنز و لطائف و قاموس و در رساله معربات نوشته که این معرب ست در اصل دیوث به تخفیف تحتانی و تای فوقانی بود و بعضی نوشته که دیوث بمعنی کسیکه زن خود را به دیگران دهد -

دیباج - بیای معروف و جیم عربی معرب دیباه و دیباه بزیادت ها همین دیباست که نوعی از جامه ابریشمی منقش باشد از سروری و کشف و صراح و منتخب و در رساله معربات نوشته که دیباج معرب دیباست بزیادت کردن جیم در آخر و معروف کردن یای مجهول -

دیولاخ - مسکن دیوان -

دیوزاد - کنایه از اسپ قوی هیکل و تیز رو -

دیوزد - کسیکه آسیب دیو بوی رسیده باشد از مصطلحات

دیوار بلند — کنایه از دولتمندی از مصطلحات —
دیو باد — گردباد از سروری و برهان —
دیو سفید — دیوی که رستم او را به مشقت تمام در مازندران کشته بود
دی بآذر — بالفتح حرف پنجم ذال معجمه مضموم نام روز هشتم از هر ماه شمسی از برهان و سراج و رشیدی —
دی بمهر — بالفتح نام روز پانزدهم از هر ماه شمسی از برهان و در رشیدی باین معنی دی بمهر به زیادت یای موحده مکسوره که بعد یای تحتانی آمده —
دیجور — بالفتح و جیم عربی مضموم و واو معروف شب تاریک و دیاجیر جمع آنست از منتخب و در لطائف نوشته که بمعنی شب تاریک و شب بیست و هشتم از هر ماه و در برهان بمعنی سیاه و تاریک نوشته و قید شب نکرده و در سراج نوشته که دیجور بمعنی تاریک مرکب از دیج است که اماله داج باشد و لفظ ور نسبت چنانکه در گنجور و رنجور و مزدور و مگر برین تقدیر بکسر اول باشد اگرچه داج در عربی بمعنی سیاه مستعمل ست گر در فارسی بمعنی سیاهی شب ست —
دیار — بکسر اول جمع دار ست که بمعنی خانه باشد و مجازاً بمعنی ملک و بلاد مستعمل و بالفتح و تشدید بمعنی باشنده و صاحب خانه —
دیو مار — بمعنی اژدها —
دیوگیر — نام شهر دولت آباد که در دکن است از برهان —
دیر — بالفتح در رشیدی گنبدیکه برای عبادت ساخته باشند و در برهان مطلق عبادتخانه ترسایان لیکن بمعنی معبد ترسایان لفظ عربی ست چنانکه در کنز آورده از سراج و در بهار عجم نوشته که دیر بالفتح پرستشگاه کفار و فارسیان بمعنی گنبد استعمال کنند —
دیدار — روی و چهره و بینائی و دیدن چشم از فرهنگ نورالدین و بهار عجم و برهان —
دینار — در اصل دنّار بکسر دال و تشدید نون بود نون اول را بیا بدل کردند تا ملتبس نگردد بان مصادر که بر وزن فعّال است چنانکه در قول حق تعالی و کذبوا بآیاتنا کذاباً جمع آن دنانیر می آید نون اصلی که بیا بدل شده بود باز در حالت جمع عود کرد از بحر الجواهر و منتخب لفظ دینار نام دوائی که شربت آن را شربت دینار گویند و آن تخم کشوث است که داخل اجزای شربت مذکوره است —
دیوسار — مانند دیو چه سار بمعنی مانند آید از سراج —
دیو هفت سر — کنایه از عرض باعتبار اقالیم سبعه از سراج و مؤید —
دیر باز — بیای موحده بمعنی درازی زمان و مدت و زمان دراز و قدیم خطاست صحیح باین معنی دیر پاز بیای تحتانی ست بجای موحده و لفظ باز مشتق از بازیدن که بمعنے حرکت کردن از سراج اللغات و جواهر الحروف —
دیز — بالکسر و یای مجهول و زای معجمه بمعنی رنگ و لون از برهان و لطائف —
دیبای شب اندر روز — نوعی از دیبائی که رنگش سیاه و سفید باشد از چراغ هدایت —
دیس — بیای مجهول و سین مهمله این لفظ برای تشبیه آید بمعنی همتا و مثل و مانند از سراج و برهان و لطائف —
دیک — بالکسر و یای معروف و کاف عربی بمعنی خروس از برهان —
دیر هرقل — دیری ست بنا ساخته هرقل بکسر ها و قاف لقب پادشاه روم —
دیو مردم — نوعی از حیوان که بهندی آنرا بن مانس گویند و بمعنی آدمیان شریر مفسدان نیز آمده از برهان و شروح —
دیهیم — بالفتح و یای دوم معروف بمعنی تاج از مؤید و شرفی و مدار و کشف و جهانگیری و سراج اللغات و برهان —
دیلم — بفتح دال و لام طائفه معروف و سختی و بلا و دشمنان و گروه و در اتراک از منتخب و بمعنی کسیکه مادرش از حبش و پدرش از ترک باشد یا بر عکس بود از مؤید و کنز و در سراج یعنی سراج اللغات نوشته که دیلم بیای مجهول و لام مفتوح نام ملکی است که موی مردم آنجا مجعد باشد —
دیم — بالکسر و یای معروف بمعنی روی و چهره و نوعی از جرم بود از جهانگیری —
دیّان — بالفتح و تشدید یا پاداش دهنده و قهر کننده و حساب کننده این اسمی است از اسمای صفات حق تعالی از منتخب و کنز و لطائف —
دیدن — بفتح هر دو دال در عربی بمعنی خو و عادت از کنز و بکسر اول در فارسی بمعنی ملاقات کردن و این در محاوره اهل ایران شائع ست —
دیبادین — بفتح دال و حرف سوم بای موحده کرد —
دی بدین — بالفتح بر وزن سرزمین هر دو نام روز بیست و سوم از هر ماه شمسی از برهان و سراج و رشیدی —
دین — بالکسر و یای معروف در فارسی نام روز بیست و چهارم از هر ماه شمسی و در عربی بمعنی مذهب و بمعنی پاداش و داوری و بمعنی حساب چنانکه مالک یوم الدین یعنی مالک روز حساب و بالفتح در عربی بمعنی وامیکه در و تعیین وقت مقرر باشد که در فلان روز ادا کرده خواهد شد اگر وقت ادای آن معین نباشد آنرا قرض گویند بمعنی فارسی از برهان و معنی عربی از منتخب —
دیدبان — شخصیکه بر جای بلند نشسته نظر در اطراف گمارد و از آمدن فوج دشمن قلعه نشینان را خبر رساند و بمعنی جاسوس نیز آمده از بهار عجم —
دیرمان — بالکسر بمعنے بقا و پایداری و بمعنی باقی و پایدار —
دیده سرخ کردن — طمع داشتن و بعضے گویند که بمعنی عشق ورزیدن ست —
دیدان — بالکسر و یای معروف جمع دود که بمعنی کرم ست که بالکسر باشد از کنز و صراح —
دیوان تن — مخفف دیوان تنخواه —
دیگ پر باد کردن — بر دیگدان نهادن دیگ برای طبخ طعام از مصطلحات —
دیر شدن — بمعنی تمام شدن و خراب شدن ست بجای ازین

بمعنی فوت شدن مستعمل شده از سراج و بهار عجم —

دیوان — بالکسر معرب دیوان که بیای مجهول است بمعنی جای جمع شدن مردم و مجازاً بمعنی دفتر محاسبه و کچهری و بمعنی دار العدالت و مکان نشستن ملوک و امرا و صاحب دار العدالت و صاحب مسند معنی داد و فریاد و ماجرا و بمعنی کتاب غزلها جمع آن دواوین بدو واو و دوا نین و دیاوین از منتخب و بهار عجم و کشف و غیر آن و شرلشی شارح مقامات حریری نوشته که دیوان در اصل دوان بود بکسر دال و تشدید واو پس بدل کردند واو اول او را بیای تحتانی بسبب کسرهٔ ماقبل آن و این معنی دلیل ست لفظ دواوین که جمع آن ست و لفظ دیوان در اصل لغت بمعنی جمع شدن ست مجازاً بمعنی دفتر مستعمل شده چه معنی اصل ماده این لفظ جمع و تالیف ست و از ینجاست که تدوین بمعنی جمع کردن و فراهم آوردن آمده و نیز گفته که این لفظ عجمی ست و وجه تسمیه اش آنکه روزی نوشیروان با اهل محاسبه امر کرد که متفق شده در یک روز فلان حساب بزودی درست کنید پس ایشان گذر کرد تا ببیند که چه بسیار نفیس دید که بجلدی تمام تر حساب می کردند و می نوشتند نوشیروان بجلدی ایشان متعجب گشت و گفت که ایشان دیوان هستند از ان وقت اسم اهل محاسبه و اسم اهل ایشان مقرر گشت چون یای مجهول در عربی نیاید یا را معروف کرده معرب ساختند —

دیوار کسی کوتاه دیدن — کنایه از عاجز و زبون دیدن از مصطلحات —

دینه — بالکسر و یای معروف و نون بمعنی دیروز یعنی روز گذشته منقول از مجمع الفرس و سراج و در بهار عجم نوشته که دینه منسوب بدی یعنی منسوب بروز گذشته —

دیرینه — بمعنی کهنه —

دیوچه — کرمی ست آبی دراز و سیاه که بهندی آنرا جونک گویند و بمعنی مگسی که از زمین برآید اکثر چوب و دیگر اشیا را ساخته گل کند و بهندی دیمک گویند از لطائف و سراج

دیه — بمعنی قریه مگر در کلام اهل لسان بنظر نیامده از مؤید و در سراج نوشته اغلب که صحیح نباشد زیرا که در کلام استادان یافته نشده و در شرح سکندرنامه خان آرزو نوشته که دیه و ده هر دو بمعنی قریه آمده مثال دوم مولوی نظامی فرماید بیت ندیده چو روباه چاره دگر ٭ به نزدیک آن ده کرده گذر ٭ و ابراهیم قوام در فرهنگ نوشته که دیه بمعنی قریه دیده نشده و در بهار عجم نوشته که دیه باشباع ده است —

دیوانه — در اصل بیای مجهول بوده بمعنی کسیکه منسوب و مشابه بدیوان باشد در صدد و حرکات نا ملائم و در آخر این لفظ که های مختفی ست برای نسبت مشابهت باشد از بهار عجم و سراج —

دیدن ماه نو دیوانه بجوش آمدن جنون — چون دیوانه ماه نو نگرد جنونش بالا میگردد از مصطلحات —

دیه — بیای مجهول حریر تنگ و مبدل از الف ست چنانکه خارا و خاره از سراج —

دیباه — مزید علیه دیباه از بهار عجم —

دیباچه — بیای مجهول و جیم فارسی مصغر دیبا ست و نوعی از جامهٔ ابریشمین که قباچه سلاطین ازان باشد که بجواهر مکلل تما ساز ند و آن از لوازم لباس بادشاهی ست چنانکه سامانی نوشته و بمناسبت آرایش خطبهٔ کتاب را نیز گویند و بعضی محققان نوشته اند که دیباجه بیای معروف و جیم عربی لفظ عربی ست بمعنی چهره و روی و رخساره کذا فی الکنز چون خطبهٔ کتاب بمنزله روی کتاب ست لهذا خطبهٔ کتاب را نیز مجازاً دیباجه گفتند و چون برهان و رشیدی نیز بیای مجهول و جیم فارسی نوشته اند پس ازینجا بخاطر میرسد که دیباجه بیای معروف و جیم معرب آن ست و نیز بعضی محققان نوشته اند که ماخوذ است از دیباج که معرب دیباه است بمناسبت زینت و رونق و حرف های مختفی در آخر لفظ دیباچه برای نسبت و مشابهت ست —

دیمه — بیای معروف رخساره و روشنی و نوعی از چرم از سراج و در عربی بمعنی همیشه و بارانی که پیاپی ببارد از منتخب —

دی — بالفتح نام ماه دوم آن مدت ماندن آفتاب ست در برج جدی بهندی ماه ماگه نامند و بعضی ماگه گویند و چون درین ماه بنهایت شدت سرما باشد لهذا گاهی از لفظ دی سرما مراد باشد و نام روز نهم از هر ماه شمسی و بمعنی شب تاریک باین معنی مخفف دیجور است بالکسر و یای معروف بمعنی روز گذشته و آنرا دیروز گویند از برهان و لطائف و غیره و در سراج اللغات نوشته که دی بالکسر بمعنی روز گذشته و بالفتح نام ماه دهم از سال شمسی که شدت زمستان درین ماه باشد و مجازاً لفظ دی بمعنی زمستان نیز می آید و آنکه لفظ دی را مخفف دیجور گویند و سند آن مصرعهٔ خواجه حافظ آرند مصرع زلف و رخ نمودی شمس و دی را ٭ خطاست چه دیجور صفت شب واقع شود نه آنکه دیجور مطلق شب سیاه را گویند و سبب این غلطی النسخه است و صحیح چنین ست مصرع زلف و رخ نمودی شمس فی را ٭ و فی بالفتح بمعنی سایه و درین صورت مقابله شمس و فی مشابهت زلف و رخ درست نشود و لیکن دی را مخفف دیجور فهمیدن موجب عدم فهم ست —

دین حنیفی — مراد از دین حضرت ابراهیم علیه السلام از شرح سکندرنامه —

دیوان بیگی — نوعی از کبوتران که پر و گلو سیاه باشد میان و باز و سفید بود از شمسی —

دیلمی — بفتح اول و لام نیز مفتوح نام قومی ست و گویند که قوم مذکور موی مجعد بسیان زنجیر دارند —

دیبازی — جنسی از جامهٔ ابریشمی و شراب لعل از سراج —

باب ذال معجمه

فصل ذال معجمه مع الف

ذا — بمعنی این مرد و این از اسمای اشارت ست برای مفرد مذکر قریب —

ذاب — در آخر بای موحده بمعنی عیب از منتخب و در لطائف بمعنی سخت تشنه چنانکه لبها از تشنگی خشک شده باشد و بمعنی گداخته —

ذات الجنب — بفتح جیم وسکون نون زخمی میباشد در حجاب و آن پرده است میان قلب ومعده واین زخم در بیرون بود گاهی در بیرون علامت با وجود درد پهلو وضیق النفس بود —

ذات — بمعنی صاحب وخداوند وبمعنی هستی وحقیقت هر چیز ونفس هر شی ومونث ذو بمعنی طرف وجانب ولفظ ذات عربی ست در حقیقت اسم اشارت است که های وقف داخل آن شده است واصل او ذاه بود وچون های جزو کلمه گردید بتا مبدل گشت ذات گفتند وبمعنی اصلی لفظ ذات مشار الیه است چون ماهیت هر شی مشار الیه میباشد لهذا بمعنی خداوند وبمعنی هر چیز مستعمل از شرح نصاب که از مولانا یوسف بن خالع است دیگر وخان آرزو در چراغ هدایت نوشته که لفظ ذات بمعنی قوم که در عرف مستعمل است غلط است زیرا که بدین معنی لفظ جات است بجیم وآن لفظ هندی الاصل است وسبب غلط بودنش آن باشد که ذال معجمه در هندی نمی آید پس ظنوا که در شعر خود لفظ جات را ذات بذال معجمه فهمیده آورده است خطا کرده تم کلامه وبخاطر ناقص مولف میرسد که لفظ ذات بمعنی قوم بذال معجمه نیز رسیده چرا که ذات مفرس جات باشد که بهندی قوم است بابدال جیم عربی بذال معجمه وقطع نظر از مینت تفریس جیم جات را بجهت فصاحت بزای معجمه بدل کرده ذات خوانده شود —

ذات بحت — بفتح بای موحده وسکون حای مهمله ذات تنها مراد حق تعالی جل شانه وبحت بمعنی صرف وخالص است —

ذات البروج — فلک هشتم که آنرا در شرع کرسی گویند

ذات العماد — بکسر عین صاحب بناهای بلند و ستونها چه عماد بکسر اول بمعنی بناهای بلند است وبمعنی ستون نیز از منتخب —

ذلت الصدر — خداوند سینه یعنی دلهای اسرار دل مراد از زبان اولیا وباصطلاح اطبا ورم سینه از لطائف —

ذاکر — یاد کننده —

ذائع — بکسر همزه که حرف سوم است وعین مهمله آشکار او فاش وپراگنده از کنز وکشف —

ذات عرق — بکسر عین مهمله وسکون را نام جایست که عراقیان از آنجا احرام بندند —

ذاک — بفتح کاف اسم اشارت بسوی بعید ترجمه اش بفارسی لفظ آن —

ذات الشمال — مراد از گنهگاران وکافران چرا که نامهٔ اعمال ایشانرا بدست چپ آید از لطائف —

ذاهل — بمعنی غافل از منتخب —

ذال — بنرم رفتن وشتاب رفتن از منتخب ونام حرف معروف بعضی اختلاف کرده اند که این حرف در زبان فارسی نیامده است وآنجا که یافته شود در اصل دال مهمله باشد مولانا شرف الدین علی نوشته که ذال معجمه در زبان اهل فارس است ولیکن باور الفهر بدال مهمله از جواهر الحروف —

ذات البین — بفتح بای موحده انچه متعلق بدو دوست باشد که میان دو کس باشد وبمعنی میانجی نیز آمده —

ذات الیمین — جانب دست راست وکسانیکه نامهٔ اعمال شان بدست راست آید مراد از نیکوکاران اند —

ذائقه — بکسر همزه که حرف سوم است نام قوتی که بدان مزهٔ چیزها دریافته شود وآن برظاهر زبان میباشد از منتخب وکسانیکه ذائقه را بمعنی مزه گویند غلط است —

ذات الکرسی — شکل دهم از اشکال شمالی وآن بصورت زنی است بر کرسی نشسته ودو دو بافریدگان اشته —

فصل ذال معجمه مع بای موحده

ذباب — بضم اول مگس از منتخب ومؤید وسر دندان در کشف ومدار وبحر الجواهر —

ذب — بالفتح وتشدید دور کردن وباز داشتن ودر دلالا عر شدن دکان ودشتی از منتخب ولطائف —

ذبیح — بمعنی المسبل ومذبوح —

ذبح — بفتح اول وسکون ثانی المسبل کردن از لطائف وسراج

ذبح اکبر — بکسر اول گوسفندی که ذبیح اسمعیل علیه السلام از بهشت رسیده بود وبمعنی قربانی عید الضحی —

ذبر — بالفتح نوشتن از منتخب وصراح —

ذبول — بضمتین لاغری وپژمردگی وبفتح اول وضم ثانی بمعنی لاغر وپژمرده از منتخب وکشف —

ذبال — بالضم جمع ذباله وذباله بالضم بمعنی فتیله که شعله لازم اوست از لطائف —

ذبیحه — بضم اول فتح ثانی وثالث ورمی پای بهر روی جا طور ....

ذبابی — بضم اول منسوب بذباب یعنی مگس ودر بعضی جا مگسی مراد باشد که سبز رنگ میباشد چرا که ذبابی اکثر در صفت زمرد واقع شده —

فصل ذال معجمه مع خای معجمه

ذخر — بضم اول وسکون ثانی چیزی نگاه داشتن ونگاه داشته شده برای وقتی از منتخب —

ذخیره — آن چیز که نگاه داشته شود که وقتی بکار آید از منتخب وصراح —

ذخائر — جمع ذخیره —

ذخره — بضم اول وسکون خا بمعنی ذخیره وبخیی از شکرستان —

فصل ذال معجمه مع رای مهمله

ذرب — بفتحتین وبای موحده نوعی از اسهال که طعام معده تغیر نپذیرد ورنگ کند گاهی اسهال شود وگاهی نشود از بحر الجواهر ومنتخب وکفایه —

ذریت — بضم اول وتشدید رای مکسور وتشدید یای تحتانی بمعنی فرزندان وفرزندزادگان وبمعنی نسل آدمی وجمع ذراری جمع آن بفتح اول از لطائف ومنتخب وصراح وکنز —

ذروح — بالضم وتشدید رای وحای مهمله کرمی ست بپردار بقدر بادام کوچک سرخ رنگ باخالهای سیاه خوردن آن سم است —

ذرایح — جمع ذروح از منتخب —

ذرور — بفتح اول وضم رای مهمله وواو معروف وبعده رای مهمله دیگر بمعنی دوای خشک که آنرا در چشم یا در جسم پاشند از منتخب وصراح وقرابادینات وکشف وکنز —

ذرائر — جمع ذره که مورچه خورد باشد از لطائف —

ذرت - بالفتح بمعنی مان یعنی بگذار از شرح نصاب -

ذراع - بکسر اول و عین مهمله بمعنی بازو و ارش و آن از سر آرنج تا انگشتان و در حیوانات از پارچه بالاتر را ذراع گویند و گز که بآن چیزها را پیمایند و اعرابان شتر با نام منزل هفتم از منازل قمر و آن ستاره چند است که بر ساعد پیکر اسد واقع شده اند از منتخب و کنز -

ذرائع - بمعنی وسیله‌ها این جمع ذریعه است از لطائف -

ذرع - بالفتح طاقت و بارش پیمودن و بفتحتین طمع و بچه گاو وحشی از کنز -

ذرق - بالفتح سرگین مرغ از منتخب -

ذروه - بالضم و بالکسر بمعنی بلندی کوه و بالای سر کوه از منتخب و صراح و کشف و در کنز بالاترین موضع چیزی برای هر دو نوشته و بالفتح خواندن خطاست -

ذریعه - بالفتح بمعنی وسیله و دست آویز و در اصل ذریعه شتری را گویند که صیاد پس آن پنهان شود تا صید را بزند از منتخب و کنز -

ذره - بالفتح و تشدید را مورچه خورد و آنچه در نور آفتاب از روزن برآید اجزای باریک باریک دیده میشوند و بمعنی مقدار یک صدم حصه از یک جو باشد و بالضم و تشدید را نام غله که آنرا ارزن گویند و بمعنی غله ذرت که آنرا بهندی جوار گویند و خوشه آن بالای درختش برشتها باشد نه در وسط درخت از منتخب و مدار و رشیدی و صراح و کشف -

ذرائی - بفتحتین و بفتح اول و سکون ثانی نوعی از نمک سخت و سفید از صراح -

ذعاف - بضم اول و عین مهمله زهر قاتل و زود جان برآرنده از کنز و منتخب -

ذفر - بفتح اول و فتح فا و بعده رای بوی خوش که تیز باشد و بمعنی بوی ناخوش که تیز باشد و بمعنی بوی بغل و از اینجاست مشک اذفر و بغل اذفر و این لغت از لغات اضداد است از بحر الجواهر و صراح و منتخب -

ذفیف - بمعنی زود و سبک از منتخب -

ذقن - بفتحتین زنخدان -

فصل ذال معجمه مع کاف عربی

ذکا - بضم اول بمعنی آفتاب و بفتح اول بمعنی دانش و تیزی طبع و زیرکی و افروختن و شعله کشیدن از منتخب و صراح و لطائف و کشف و مدار و سروری و شرح نصاب و کنز -

ذکر - بالکسر یاد کردن بزبان و بفتحتین آلت مرد و بمعنی نر که ضد ماده باشد و بمعنی فولاد از منتخب -

ذکور - بضمتین بمعنی مردان و این جمع ذکر است که بمعنی نر باشد که ضد ماده است

ذکر اره - بالکسر و حرف چهارم مفتوح و رای مهمله مشدد نوعی از ذکر درویشان که الفاظ آن بشرکت زبان و سینه باشد یعنی که بعد آره و اندازه کشیدن اره بیان مفهوم شود و بمعنی لفظ الله را بسوی دماغ کشند و الفاظ دیگر را بجانب قلب و سینه و این کشیدن و فرو بردن هر دو لفظ بآهنگ بلند و شدت باشد لیکن با آواز متوسط و همچنین

ذکی - بفتح اول و کسر کاف و تشدید یا بمعنی تیز طبع از لطائف -

فصل ذال معجمه مع لام

ذلت - بالکسر و تشدید لام بمعنی خواری و گناه از منتخب و قاموس و صراح و لطائف -

ذلاقت - بفتح اول و فتح قاف تیز زبانی و فصاحت بمعنی تیزی و صفائی تقریر از منتخب و کشف -

ذلق - بفتحتین تیز زبانی و بی آرام شدن و بیحال انداختن مرغ و تیزی هر چیز از منتخب و کنز -

ذلیق - تیز زبان و سنان تیز از منتخب و کنز -

ذلیل - خوار از منتخب و در لطائف بمعنی خوار و گنهگار و رام و مطیع و نرم و آسان -

ذل - بالضم و تشدید لام خواری و بالکسر نرمی و رام شدن از منتخب و مؤید و صراح -

ذلول - بفتح اول و ضم ثانی بمعنی رام یعنی نرم و مطیع -

ذلق بیان - بفتحتین فصیح و بلیغ -

فصل ذال معجمه مع میم

ذمت - بکسر اول و تشدید میم عهد و پیمان و عهده و ضمان

ذم - بالفتح و تشدید میم نکوهیدن و بد گفتن کسی او نکوهیدن از منتخب و لطائف و کنز -

ذمیم - نکوهیده و زشت و آب بمعنی و آب ناخوش و بمعنی چیزی که چون بیضه مور از مسام بدن انسان بیرون آید از منتخب و لطائف -

ذمائم - بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است جمع ذمیمه بمعنی بد و نکوهیده و چیز زشت است از خیابان -

ذمیمه - نکوهیده و زشت -

ذمه - بالکسر و تشدید میم عهد و امان و زنهار و ضمان و اهل ذمه اهل کتاب که بعهد و پیمان و زنهار اسلام در آیند از منتخب و صراح و کنز -

ذمی - بالکسر و تشدید میم اهل کتاب که زنهاری باشد منسوب بعهد و پیمان یعنی کافر مطیع الاسلام و جزیه گذار از منتخب و غیره -

فصل ذال معجمه مع نون

ذنب - بفتح اول و سکون نون بمعنی گناه و بفتحتین دم حیوانات و نام ستاره است که آنرا ذنب الفرس گویند و نام شکلی است در آسمان که از تقاطع منطقه فلک بعضی از فلک بصورت مار بزرگ بهم میرسد یک طرفش را راس گویند و طرف دیگر را ذنب از منتخب و لطائف و غیره -

ذنوب - بضمتین و بای موحده بمعنی گناهها این جمع ذنب است که بمعنی گناه باشد و بفتح اول و ضم ثانی بمعنی دلو بزرگ پر آب و دلو و بمعنی اسب دراز دم از منتخب و لطائف -

فصل ذال معجمه مع واو

ذوب - بالفتح و بای موحده گداختن و بمعنی نرم شدن از گرمی آفتاب از منتخب -

ذو الالباب - خداوند خالص یعنی خداوند عقل و صاحب فهم از لطائف -

ذو ناب - کنایه از درنده مثل گربه و سگ و گرگ و شیر چه ناب بمعنی دندان پیش است که بهندی آنرا کچلی گویند و بعضی کیلا مانند بیای معروف -

ذوائب - بفتح اول و کسر همزه و بای موحده بمعنی گیسوها و موهای پیش سر و این جمع ذوابه است از منتخب و کنز -

ذوات - بفتح جمع ذات که بمعنی خداوند و هستی و حقیقت هر چیز است -

ذوالخمار - بکسر خای معجمه نام مردیکه مقنعه بر رو انداختی و آن مردی بود کاهن و بنهایت شعبده و ازوی امور عجیبه ظاهر می شد از لطائف -

ذوالفقار - بفتح صحیح است نه بکسر فا نام تیغ حضرت مرتضی علی کرم الله وجهه و حقیقتش اینکه شمشیر عاص بن منبه که در جنگ بدر کشته شده بحضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم منتقل شده و ازان پیغمبر به مرتضی علی از منتخب و کشف و قاموس و صراح و فقار بفتح قطار استخوان مهرهای پشت از گردن تا کمر کذا فی المنتخب چون بر پشت شمشیر مذکور قطار مهرهای پشت یعنی عدیم الارتفاع ساخته شده بود لهذا باسم ذوالفقار موسوم شد چنانکه صاحب قاموس بهمین معنی اشارت کرده بسیف منقر معظم فیه حزوز مطمئنة عن متنه و آنکه درین زمانه نقل ذوالفقار شمشیر دو زبانه سازند تخیلات بر غلط بعضی متاخرین است -

ذوالمجاز - بفتح میم و جیم و زای معجمه نام بازاری ست در منا قریب مکه معظمه از صراح وغیره -

ذوق - بالفتح چشیدن چیزه از لطائف و منتخب و در بهار عجم نوشته که ذوق بالفتح چشیدن و چاشنی فارسیان بمعنی لذت و مزه و نشاط و خوشی آرند و بلفظ دادن چشیدن کردن و زدن و بردن و داشتن و انگیختن و دیدن و دریافتن و تراویدن مستعمل -

ذوالحبک - بضم حای مهمله و ضم بای موحده کنایه از آسمان چه حبک جمع حبیکه است که بمعنی راه در ریگ توده و شکن آب و شکن ذره و موی جعد باشد و ذوات الحبک نیز آمده -

ذوجسدین - بالضم و جیم عربی مفتوح و فتح سین مهمله و دال مهمله مراد از ستارهٔ عطارد چراکه خانهٔ او جوزا ست که آنرا جسدین و دو پیکر گویند زیراکه بصورت دو کودک عریان ست که بهم دیگر در آمده اند -

ذوالنون لقب یونس پیغمبر علیه السلام چراکه هفت روز در شکم ماهی مانده بود و نیز لقب ولی که ذوالنون مصری گویندش ذو بمعنی صاحب و نون بمعنی ماهی وجه این لقب آنکه روزی در سواری کشتی شخصیکه بر ایشان بدگمانی و زدی گوهر خود کرده بود بدعای ایشان ماهیان گوهرها در دهان گرفته بر آمدند ایشان گوهر از ماهی گرفته بدان شخص دادند -

ذوالقرنین - لقب سکندر از آنکه دو گیسو داشت چه قرن گیسو را گویند یا آنکه رسید بهر دو طرف عالم که مشرق و مغرب باشد یا آنکه کریم الطرفین بود از مادر و پدر یا آنکه داخل شده بود در نور و ظلمت از مجمع البحرین که جامع لغات قرآن و حدیث ست و بعضی محققین نوشته که ذوالقرنین که در قرآن مجید احوالش واقع ست بادشاهی دیگر بوده است نه سکندر رومی پسر فیلقوس ست چراکه میان این هر دو تفاوت زمانه بسیار ست -

ذوالنورین - لقب عثمان رضی الله عنه چراکه دو دختر رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در نکاح ایشان آمده بودند -

ذوالمنن - صاحب منتها و صاحب احسانها چه منن بکسر میم و فتح نون جمع منت است -

ذوالیزن - بیای تحتانی و زای معجمه نام بادشاه یمن که در دلیری و نیزه زنی معروف بود از موید -

ذوفنون - صاحب هنرها -

ذوبان - بالفتح و حرف سوم بای موحده بمعنی گداختن و گدازش و بمعنی بیقراری نیز آمده -

ذو - بالضم بمعنی خداوند از کنز -

ذوذوابه - بالضم و حرف سوم ذال معجمه مضموم و حرف ششم بای موحده و ذوذنابه - بضم هر دو ذال معجمه و حرف چهارم نون و ششم بای موحده هر دو دست بمعنی ستارهٔ منحوس که بشکل جاروب گاه گاه بر می آید و تحقیق این ست که اگر وقت طلوعش شعاع او بطرف مغرب باشد

ذوذوابه - خوانندش مستحسن بل انسب و اگر شعاع آن هنگام طلوعش بسوی مشرق باشد ذوذنابه گفتنش اولی است و نکته این تفریق بر ارباب خبرت محتجب نیست فافهم و تامل -

ذوابه - بضم اول و حرف چهارم بای موحده گیسو و موی پیشانی و علاقهٔ شمشیر از منتخب -

فصل ذال معجمه مع ها

ذهن دریا - گرداب و قعر دریا از مصطلحات -

ذهب - بفتحتین زر سرخ و طلا از کنز -

ذهاب - بفتح مصدر ست بمعنی رفتن و گذاشتن از رشیدی و شرح نصاب و لطائف بکسر و ذهاب و ایاب بمعنی رفتن و بازگشتن -

ذهلت - بالفتح بمعنی غفلت -

ذهول و ذهولت - بضمتین غفلت و فراموشی از لطائف و کنز -

ذهن - بالکسر فهمیدگی و زیرکی و قدرت مدرکه از مدار و منتخب و بهار عجم و لطائف و کشف و در فارسی بمعنی ته و باطن از مصطلحات -

ذهین - بفتح نه بکسر بر وزن متین بمعنی زیرک از منتخب و کشف -

ذهن کشتی - بکسر ذال معجمه و کسر کاف عربی بجا ماندن کشتی بسبب نبودن باد از مصطلحات -

فصل ذال معجمه مع یای تحتانی

ذیب - بکسر اول و سکون تحتانی و موحده بمعنی گرگ درنده و بجای تحتانی همزه نیز آمده از منتخب و کنز -

ذیاب - بکسر اول بمعنی گرگان این جمع ذیب است که بمعنی گرگ باشد از کنز -

ذیابیطس - بکسر اول و کسر نون و یای معروف و ضم طای مهمله و سکون سین مهمله نام مرض که نوعی از سلس البول است چون ذیابیطس بزبان یونانی دولاب را نیز گویند و صاحب این مرض آب بار باری نوشد و بول نیز بار بار میکند لهذا باین اسم مسمی گشت از برهان و بحر الجواهر و در حدود الامراض نوشته که لفظ ذیابیطس ست بفتح ذال معجمه و تحتانی بالف کشیده و کسر بای موحده و کسر نون و سکون تحتانی و ضم طای و سکون سین مهمله مولف گوید که برین تقدیر اگر نون را برای تخفیف حذف کنند

و بای موحده راسلاست و از نخبا آنکه مشهور است هم درست باشد —

ذیل — بالفتح دامن از کنز —

ذی بال — بکسر صاحب شان و صاحب عزت است و بمعنی صاحب بازو خطاست چراکه بال بمعنی بازو فارسی ست و لفظ ذی که عربی باشد ترکیب کردن بی محاوره و بر خلاف قیاس نباید کرد زیراکه ذو هوش در کتب لغات دیده نشده —

ذی سلم — بکسر اول و فتح سین مهمله و فتح لام نام مقام و سلم بفتحتین درختی ست خاردار —

ذی القعده — یعنی لفظی صاحب نشستن و چون این ماه از جملهٔ شهور حرام است که در انها محاربه حرام بوده پس عرب درین ماه از محاربه و مقاتله قعود میکردند ای باز می‌نشستند —

ذیحجه — حجه بالکسر و تشدید جیم بمعنی یکبار حج کردن و قیاس آنست که بالفتح باشد نه بکسر چراکه وزن فعل بالفتح برای مره آید و فعله بالکسر برای حالت و نوع آید پس چون درین ماه یکبار حج کرده می‌شود لهذا ذی الحجه یا آنکه حج بالکسر و تشدید جیم بمعنی سال هم آمده است چون این ماه انتهای سال باشد و سال برین کامل میگردد گویا که این ماه صاحب سال ست بهمین جهت ذی الحجه می‌گفته باشند —

ذی — بالکسر بمعنی خداوند و صاحب —

باب رای مهمله

فصل رای مهمله مع الف

را — این حرف علامت مفعول است و گاهی بمعنی برای آید چنانکه خدا را یعنی برای خدا و گاهی بدل اضافت آید چنانکه مصرعه کسان را شد ناوک اندر جریه یعنی ناوک آن کسان و گاهی افادهٔ معنی از سببیه کند چنانکه قضا را یعنی بسبب قضا و گاهی زاید باشد امیر خسرو گوید بیت گرچه تن من زپی هوز است و رحمت تو از پی این روز راست و مثال دیگر — بران مثال که توقیع تو بران نبوده زمانه طی نکند جز برای خارا و این حرف بجیم عربی بدل شود و بشین معجمه و بغین معجمه چون کنار و کنار یعنی کنارهٔ دریا و نهر و بکاف فارسی چون ریار و گیمار یبای معروف و زای معجمه نوعی از جامهٔ نفیس ابریشم چون چار و چال و این بسیار است و بنون چون لت انبار دلت انبان و استوار و استوان و بواو چون برمو برمو بمعنی انتظار و بها چون مور و موره بمعنی شانه آدم و در آخر کلمه برای نسبت آید چون هر بفتحتین بمعنی شیر بچه خانه زیراکه بمعنی شیر است و در آخر زائد نیز آید چون شنا و شنار بمعنی شناوری —

رانا — لقب راجهٔ جیپور و در چراغ هدایت نوشته که رانا بنون از الفاظ هندی ست یعنی راجه عموماً و لقب راجهای او دی پور که ملکی ست مابین مالوه و اجمیر و گجرات —

رؤسا — بالضم اول و فتح همزه که بصورت واو نوشته و سین مهمله و بعد الف همزه دیگر بمعنی سرداران این جمع رئیس است چنانکه شرفا جمع شریف —

راکب — سوار —

راسب — بکسر سین مهمله ته نشین و در روی شونده —

راس و ذنب — آنچه در آسمان از تقاطع منطقه فلک جوزهر و مائل بصورت مار بزرگ بهم رسد یک طرف سرش را راس گویند و طرف دیگر را ذنب و این را تنین فلک نیز گویند مستفاد از منتخب و برهان و صاحب قاموس گوید که تنین سفیدی ست در آسمان که تنه اش در شش برج و دمش در برج هفتم و سیر میکند چون کواکب سیاره —

راهب — بکسر ها و بای موحده پارسا و عابد ترسایان و بعضی نوشته که راهبان اکثر در کمر یا بر دست زنجیر می‌بندند از منتخب و غیره —

راست — بمعنی صدق و درست و نام مقامی ست از دوازده مقام موسیقی از کشف و بعضی نوشته اند که وقت آن بعد از طلوع تا چاشت است و بعضی گفته اند که بهندی سری راگ گویند —

رافت — مهربانی —

راوت — بفتح واو لفظ هندی ست بمعنی بهادر و مهتر از شرح قران السعدین —

رایت — علم لشکر از منتخب —

رایات — علمها و نشانهای لشکر از منتخب —

راحت — آرام و آسایش و بمعنی کف دست از منتخب و کشف و لطائف —

راسیات — جمع راسیه که بمعنی کوه و استوار است از لطائف —

رازیانج — معرب رازیانه که آنرا بادیان نیز گویند —

راجح — بکسر جیم و حای مهمله افزون و غالب و ذائق و بهتر و پله ترازو که از گرانی بوقت سنجیدن زیر ماند و مرجوح پلهٔ بالا —

رابح — بکسر بای موحده سود دهنده و نفع بخش —

راح — در آخر حای مهمله شاد شدن و شادمانی و بمعنی شراب کفهای دست و باین معنی جمع راحت است که بمعنی کف دست باشد از منتخب و لطائف و کشف و بمعنی راه و بمعنی قرار گرفتن نیز آمده —

راح روح — نام لحنی ست از سی لحن باربدی از سراج —

رامح — بکسر میم و حای مهمله نیزه دار و نیزه زن و سماک رامح ستاره است که نزدیک او ستاره دیگر ست که آنرا نیزه سماک گویند و سماک دیگر نیز است که نزدیک خود ستاره دیگر ندارد و آنرا سماک اعزال گویند یعنی بی سلاح از منتخب —

راسخ — استوار و برجا از منتخب —

راد — سخی و بهادر از رشیدی و سراج و برهان — و بتشدید دال در عربی بمعنی رد کننده —

رائد — بکسر همزه که حرف سوم است آنکه او را برای آب و علف فرستند و بمعنی دست آس از منتخب —

راوند — بفتح واو و دال دوای نباتی ست زرد رنگ مبرد بالعرض که باسهال گرمی جگر فرونشاند و مقوی قوت جاذبهٔ جگر است ریوند امالهٔ همین است از تحفة المؤمنین و غیره —

راصد — مراد از نجم —

راعی العباد — بکسر عین اول و دوم و یای تحتانی در عبارت فارسی غیر ملفوظ مگر در عربی بحالت نصبی بمعنی

نگهبان بندگان مراد از بادشاه ۔

راکد ۔ بکسر کاف آب استاده که جاری و روان نباشد از شرح نصاب ۔

راهدار ۔ بمعنی خوش رفتار خطاست وصحیح راهوار است بواو و رهوار نوعی که از رفتارست که بسیار رهوار بود و صاحب این رفتار را نیز گویند از سراج ۔

رامشگر ۔ بکسر بمعنی مطرب از برهان و نوشته اند که رامش مخفف آرامش ست چون آرامش دل می شود لهذا درینجا مجازاً اطلاق مسبب بر سبب کردند از سراج ۔

رائچوظر ۔ نام جائی ست ۔

راس ۔ بمعنی سر و بالای چیزے از منتخب ۔

رئیس ۔ سردار و مهتر قوم از منتخب ۔

رؤس ۔ بضم همزه وضم همزه که حرف دوم ست و سکون واو جمع راس که بمعنی سرست و گاهی بمعنی مهتران و سرداران آید ۔

رامش ۔ بکسر میم نغمه و سرود ۔

راش ۔ بشین معجمه توده و انبار غله عوام بسین مهمله خوانند از سروری و برهان و سراج ۔

راقص ۔ رقص کننده و نام ستاره است که در دهان اژدهای فلک واقع شده است ۔

رائض ۔ بکسر همزه که حرف سوم ست و ضاد معجمه کسیکه اسپان را ریاضت آموزد و آن چابک سوار باشد از سروری و کشف ۔

رابض ۔ بکسر بای موحده و ضاد معجمه بمعنی قلعه و ارچه ربض بفتحتین دیوار گرداگرد شهر را گویند کذا فی المنتخب ۔

راتع ۔ بکسر تای فوقانی بمعنی چرنده از شرح نصاب و منتخب ۔

رائع ۔ بالنده و افزون شونده و رساننده و خلیکه از کفف حاصل شود ۔

رادع ۔ بکسر دال مهمله و عین مهمله باز استاده کننده از چیزے از منتخب ۔

رافع ۔ بردارنده و حرکت پیش دهنده کلمه را و داد خواه و قصه و حال خود پیش حاکم برنده از منتخب ۔

راقع ۔ بقاف پیوند دوزنده بر جامه وغیره ۔

راغ ۔ بغین معجمه صحرای دامن کوه و مرغزار از برهان و بهار و سراج و کشف و رشیدی ۔

راوغ ۔ بکسر واو قریبی و حیله گر از روغ بالفتح از منتخب ۔

رؤف ۔ بفتح اول وضم همزه و سکون واو بمعنی مهربان ۔

راف ۔ بسباسه از برهان جادو تری و در نصاب باین معنی راب آورده و در سراج اللغات چبوتره بمعنی چبوتره ۔

راقف ۔ بهر دو فا بمعنی درخشنده از منتخب و صراح ۔

راتق ۔ بکسر فوقانی بمعنی بسته کننده اسم فاعل از رتق که بمعنی بستن ست کذا فی المنتخب ۔

راوق ۔ بفتح واو پالونه شراب یعنی جامه وغیره که بآن شراب صاف کنند از صراح و در مؤید نوشته که بمعنی شراب نیز آمده و در رساله معربات آورده که راوق معرب راوک ست و این حاج نوشته که راؤق بر وزن فاروق ست بمعنی پالونه شراب راوق بفتح واو تم کلامه حق این ست که راوق بفتح واو مخفف راووق ست که واو ثانی را حذف کرده و اول را فتح داده اند زیرا که در کلام عرب فاعل بضم عین نیامده است بر تقدیر در استعمال فارسیان راوق بمعنی شراب مجازاً باشد باطلاق سبب بر مسبب ۔

رائق ۔ بکسر همزه آب جاری و صاف و هر چه صاف و لطیف باشد ۔

راجل ۔ بکسر جیم پیاده از منتخب ۔

راس المال ۔ سرمایه تجارت از منتخب ۔

رام ۔ مطیع و الفت گرفته و فرمانبردار و نام روز بست و یکم از هر ماه شمسی و یک نوع درخت است از مؤید و کشف و سراج و برهان ۔

رای زن ۔ مراد از عاقل و دانا و بمعنی زیرک ۔

رایگان ۔ بکاف فارسی بمعنی مفت و بی عوض و چیزیکه در راه یافته شود از برهان و نوشته اند که رایگان راهگان بود یعنی لائق راه و در سراج اللغات نوشته که رایگان چیزیکه در راه یابند بی مشقت در اصل راهگان بود ها را بهمزه ماننده بدل کردند رائگان شد ۔

رای العین ۔ بفتح تحتانی دیدن بچشم ۔

رامین ۔ نام عاشق ویسه و نیز نام چنگی که چنگ خوب می نواخت و قیل نام واضع چنگ ست و بعضی نوشته که نام زن چنگ نواز از لطائف ۔

رائین ۔ بکسر نون که حرف سوم ست شلوار از برهان و مؤید ۔

راسن ۔ بفتح سین مهمله و نون گیاه دوائیست که بوی ناخوش دارد از برهان ۔

راز زمین ۔ باضافت سبزه و گلها از مؤید ۔

راه پیش گذاشتن ۔ رهنمائی کردن از مصطلحات ۔

راه کوه رفتن ۔ عمل لواطت کردن از مصطلحات ۔

رائحه ۔ بکسر همزه مطلق بو مگر بمعنی بوی خوش مستعمل از لطائف ۔

رالطه ۔ بکسر موحده صحیح است و بجاے موقوف خواندن خطاست الخیه بان چیزے را بچیزے بندند از منتخب لهذا بمعنی علاقه بستعمل ست ۔

راهیه ۔ بکسر بای موحده و تحتانی بمعنی زمین بلند از منتخب ۔

راسته ۔ بر وزن خاسته صف دکانهای بازار از برهان ۔

راحله ۔ بکسر حای مهمله ستور بارکش و شتر سواری و مرکب خواه نر باشد خواه ماده و تا در آخر برای مبالغه است از صراح و منتخب و لطائف وغیره ۔

راه ۔ بمعنی هوش از جهانگیری و در بعض فرهنگ بمعنی پرده سرود و بمعنی انتظار و بمعنی کرت و بار چنانکه صدره بمعنی صد بار ۔

راست مزه ۔ شیرین مزه ۔

راویه ۔ بکسر واو و یاء تحتانی شتر آبکش و ظرف آب از جرم از لطائف ۔

رابعه ۔ بکسر موحده و فتح عین مهمله چیز چهارم و نام زن زاهده که او پدر خود را دختر چهارم بود در بصره ۔

راست خانه ۔ بمعنی کسیکه راست و درست باشد از مصطلحات ۔

راه بریده ۔ بالاضافت راهیکه بسبب خطر قطاع الطریق غیر مسلوک باشد از مصطلحات ۔

راتبه ۔ حرف سوم فوقانی و چهارم موحده بمعنی ثابت

وبیک جا استاده و قرار گرفته مشتق از رتوب بضمتین بمعنی ثابت و ساکن شدن ـ

رادی ـ بدال مهمله سخاوت وجوانمردی و حکمت و شجاعت از لطائف ـ

رافضی ـ منسوب برافضه و رافضه گروهی از لشکری که سردار خود را گذارند و فرقه از شیعه که زید بن علی بن حسین بیعت کردند و از ان گفتند که از شیخین تبرا کن تا با تو همراهی کنیم زید انکار نمود و گفت که چگونه تبرا کنم از ایشان که وزیر و معاون جد من بودند پس ایشان او را رفض کردند یعنی گذاشتند تا آنکه حجاج او را شهید کرد از منتخب ـ

رامی ـ تیر و سنگ اندازه و تهمت کننده از منتخب و لطائف ـ

راعی ـ نگهبان و والی و حاکم و شبان یعنی چراننده چهارپایان از منتخب و شرح نصاب و خیابان ـ

راجی ـ بکسر جیم امیدوار از منتخب و لطائف ـ

راوی ـ روایت کننده و سیراب شونده و بمعنی کسیکه قصیدهٔ شاعر را بالحان خوش آوازی پیش ملوک خواند از منتخب و شرح خاقانی ـ

راقی ـ بکسر قاف افسونگر و عزیمت خوان و کسیکه برمریضان افسون و دعا بدمد از منتخب و غیر آن و بمعنی بالا رونده نیز آمده است ـ

راهوی ـ بضم ها و کسر واو نام مقامی ست از دوازده مقام موسیقی از برهان و بعضی نوشته که وقت آن از وقت طلوع است و بعضی نوشته اند که وقتش از صبح تا طلوع و بهندی آن را للت نامند ـ

رای ـ بمعنی عقل و فکر و بمعنی راجه بهند نیز آمده بمعنی اول و دوم عربی ست و بمعنی سوم هندی ست ـ

رامشی ـ مطرب از برهان وغیره ـ

رازی ـ منسوب بری بزیادت زای معجمه درین نام شهری ست ـ

راعنا گوی ـ کنایه از منافق و معنی راعنا این ست که مراعات کن ما را صحابه این معنی را قصد کرده بحضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم خطاب میکردند و یهود اندک تغیر داده راعینا می خواندند یعنی شبان ما حق تعالی صحابه را منع کرد که کلمه راعنا بار دیگر خطاب با آن حضرت نکنند بلکه انظرنا گویند کذا فی المنتخب ظاهرا آن یهود منافق باشند و کلمهٔ راعنا را بلهجه شگفته باشند که مومنان را راعنا مفهوم می شد و راعنا گوی همان راعناست که در تحت تلفظ آن راعینا متلفظ و مراد باشد ـ

راه خسروانی ـ نام نوائیست از موسیقی از مصنفات باربد از برهان ـ

راهب عسلی ـ بفتح و بای موحده و عین مهمله و فتح سین مهمله زاهد یهودان که پارچهٔ زرد بجهت علامت در زند چه عسلی پارچهٔ زرد را گویند یهودان برای امتیاز بر دوش جامه خود دوزند کذا فی البرهان و از منتخب چنین یافته شد که معنی لفظی راهب عسلی آن ست که راهب خوش آینده و مقبول خلق چه معنی عسل خوش آینده ساختن حق تعالی ست کسی را بسوی خلق ـ

راشی ـ رشوت دهنده

فصل رای مهمله مع بای موحده

ربا ـ بکسر اول زیاده شدن و نشو و نما کردن و زیاده گرفتن در وام و بیع از منتخب ـ

ربیب ـ پسری که آن زن از شوهر سابق آورده باشد پس آن کودک این شوهر حال را ربیب باشد ـ

رب ـ بالفتح و تشدید با خداوند و پرورنده و اصلاح آرنده و بالضم و تشدید آب انگور و انار و سیب وغیره که بپزند تا غلیظ شود و بالضم و تشدید و فتح با بمعنی بسیار و بمعنی اندک از منتخب و لطائف ـ

رباب ـ بفتح اول نام ساز معروف و ابر سفید و نام زنی جمیله که معشوق رعد نام عاشق بود و موضعی ست بمکه و کوهی در مدینه از منتخب و صراح و بعضی نوشته که رباب بمعنی ابر بزبان سریانی ست و در رشیدی و موید و سروری و کشف بمعنی نام ساز معروف بفتح اول است و در برهان نوشته که رباب بضم اول نام سازیکه آن طنبور مانند می بود بزرگ شکم و کوتاه دسته و بر روی آن بجای تخته پوست آهو باشد و در رساله معربات مسطور است که رباب معرب روداه است و معنی روداه آواز حزین دارنده است چه رود بمعنی آواز حزین است و ها برای نسبت و در سراج نوشته که رباب بفتح معرب رباب بضم ست ـ

رباعیات ـ بفتح چهار دندان که میان ثنایا و انیاب باشد و این جمع رباعیه است که بفتح اول بروزن ثمانیه باشد از منتخب ـ

رباح ـ بفتح اول و حای مهمله نام غلام آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم از شرح نصاب ـ

ربح ـ بالکسر و حای مهمله نفع و سود که در تجارت حاصل می شود از شرح نصاب ـ

ربع شداد ـ بفتح اول و سکون موحده مراد از باغ ارم

ربیع الآخر ـ بفتح خای معجمه صحیح ست نه ربیع الثانی که در استعمال عام ست چراکه استعمال عرب بیشتر ربیع الآخر است و بعضی گویند که اطلاق لفظ ثانی آنجا کنند که ربیع ثالث نیز باشد چون بوقت تسمیهٔ شهور این ماه در آخر فصل ربیع واقع شده بود لهذا باین اسم مسمی گشت از رسالهٔ علم نجوم که بسیار معتبر بود نوشته شد ـ

ربض ـ بفتحتین و ضاد معجمه دیوار شهرپناه بمعنی گرداگرد قلعه و بمعنی زن و بمعنی اهل خانه از زن و مادر و خواهر و باین معنی بالضم و بضمتین نیز آمده از منتخب و شرح نصاب و صراح و لطائف ـ

رباط ـ بفتح مسافرخانه و بکسر چیزیکه بآن سخت بندند چیزی را از لطائف ـ

رب النوع ـ فرشته که حق تعالی برای پرورش و حفاظت هر یک نوع از انواع نباتات و حیوانات و جمادات مقرر فرموده چنانکه برای پرورش هر نوع فرشتهٔ علیحده است ـ

ربع ـ بالضم چهارم حصهٔ چیزی و آلتی ست منجمان

را از قبیل اسطرلاب که بدان ارتفاع آفتاب و ساعتها و عملهای دیگر معلوم کنند و آنرا ربع مجیب نیز گویند
بضم میم و فتح جیم و تشدید یا و بالکسر تپ که دو روز درمیان گذاشته آید که از روز نوبت تا روز نوبت دیگر چهار روز باشد و بالفتح سرای و خانه و محله و منزل از منتخب و بحر الجواهر و شرح نصاب —
ربیع — موسم بهار و آن در هندی چیت و بیساکه است و در دیگر ولایت بیساکه و جیٹھ و نام مردی که او را ربیع بن فضل گویند —
ربیع الاول — چون بوقت تسمیهٔ شهور این ماه در ابتدای فصل ربیع واقع شده بود لهذا باین اسم مسمی گشت از رسالهٔ نجوم که بسیار معتبر بود نوشته شد —
ربودن — بضمتین بزور و غصب چیزی را از شخصی بردن از کشف —
ربع مسکون — ربع زمین که سکونت کرده شده انسان است و مراد از ربع مسکون هفت اقلیم است چرا که هفت اقلیم مانند هفت بساط مطوله از مشرق تا مغرب در ربع مسکون واقع اند برابر یکدیگر بدانکه زمین کروی شکل است بصورت گوی که دورهٔ آن هشت هزار فرسنگ است که بست و چهار هزار کروه باشد بحساب طول ربع مسکون دوازده هزار کروه است و عرض میانه آن شش هزار کروه حکما کرهٔ زمین را به صد و شصت بخش قسمت کرده اند هر بخش را درجه نامند و هر درجه شصت و هفت کروه یا و کم میباشد چون زمین کروی شکل است یک صد و هشتاد درجه تحت و یک صد و هشتاد درجه فوق و از جمله یک صد و هشتاد درجه فوق نود درجه جنوبی زیر دریای محیط است و نود درجه شمالی که خشک است از ان ربع مسکون نامند از جمله نود درجه ربع مسکون سی درجه از سمت قطب شمالی خارج نموده چرا که تمام کوههای برف است و در انجا جانوری کمتر زیست میکنند شصت درجه که باقی ماند محل آبادانی ست و نزد بعضی عرض معمورهٔ عالم از خط استوا تا پنجاه و نیم درجه است
و نزد بعضی شصت و شش درجه و طول معمورهٔ عالم از جزائر خالدات تا ساحل بحر محیط شرقی یک صد و هشتاد درجه مساحت تمام کرهٔ زمین شش کرور و ده لکه و نود هزار نهصد و هشت کروه است و مساحت معمورهٔ ربع مسکون بقول اکثری از ثقات یک کرور و چهل لکه و سی هزار دو صد و بست کروه است —
ربو — بفتح اول و سکون موحده کوته دمی از صدود الامراض —
ربقه — بالکسر حلقهٔ رسن از صراح و منتخب و کشف —
ربیبه — دختری که آنرا زن از شوهری سابق همراه آورده باشد از شرح نصاب —
ربوه — بالفتح زمین بلند از شرح نصاب و منتخب و در لطائف بحرکات ثلاثه بمعنی پشته و جای بلند و مراد از زمین بیت المقدس بجهت آنکه بلندترین زمینهاست گویند که زمین بیت المقدس از زمین هند چهار فرسخ بلندتر است —
ربزه — ببای فارسی و زای عربی بمعنی خورش و خرد از لطائف —
رباعی — بفتح اول شتر هفت ساله و گاو و اسپ و گوسپند چهار ساله و شتر هفت ساله را رباعی از ان گویند که بهفتم سالگی چهار دندان می شود و بضم اول در اصطلاح شعرای عجم چهار مصرع که مصراع چهارم با اول و ثانی هم قافیه باشد و در مصرع سوم لازم نیست که همان قافیه باشد و این رباعی در بحر هزج اخرب و اخرم مثمن آید و وزنش خاص این است لاحول و لاقوة الا بالله و اگر درین وزن نباشد آنرا قطعه گویند رباعی از سروری و شرح نصاب و در منتخب نوشته که رباعی بفتح اول اسپ و گاو چهار ساله که پا در سال پنجم نهاده باشد و گوسپند سه ساله که پا در چهارم نهاده باشد و شتر شش ساله که پا در هفتم نهاده باشد —

فصل رای مهمله مع تای فوقانی

رتب — بفتحتین درجه میان وسطی و سبابه از صراح —
رتاج — بکسر اول و جیم دروازهٔ بزرگ که در خرد میان او باشد و بمعنی بند در و شتران لاغر از لطائف —
رتق — بالفتح و سکون تای فوقانی بستن از منتخب —
رتق و فتق — هر دو لفظ بالفتح اول و سکون ثانی بمعنی بستن و کشادن از بحر الجواهر — و صراح —
رتم — بالفتح رشته که بجهت یادداشت بانگشت بندند و آنرا بفارسی یادآور گویند از لطائف —

فصل رای مهمله مع ثای مثلثه

رث — بالفتح و تشدید ثای مثلثه بمعنی کهنه از منتخب و در لطائف بمعنی بدحالی نیز آورده —

فصل رای مهمله مع جیم عربی —

رجاء — بفتح اول و بمد الف همزه بمعنی امید و امید داشتن بمعنی ترسیدن نیز آمده و بغیر همزه جانب و کنارهٔ چیزی مثل کنارهٔ آسمان و کنارهٔ چاه و بکسر اول چنانکه مشهور شده خطاست از شرح نصاب و صراح و لطائف و منتخب و کنز —
رجب — بفتحتین با خوف از ترجیب که بمعنی تعظیم است چون این ماه را عرب شهر الله گفتندی و تعظیم کردندی لهذا باین اسم مسمی شد و از پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم نیز روایت است که رجب جوی ست در بهشت شیرین و از برف سفید تر هر که درین ماه روزه دارد از ان جوی بیش آب دهند ازین سبب ماه مذکور را رجب نام کردند از رسالهٔ نجوم که کمال معتبر بود —
رجولت و رجولیت — بضمتین مردی و مرد بودن از صراح و منتخب —
رجعت — بالفتح بمعنی بازگشت و بازگشتن مرد بسوی زن مطلقه و بازگشتن کوکب سیاره سوای مهر و ماه از سیر طبیعی خود که از مغرب بسوی مشرق ست از منتخب و صراح و در لطائف بالضم —
رجز — بالکسر و در آخر زای معجمه بمعنی پلیدی و عذاب و شرک و بفتحتین نام بحری از نوزده بحور شعر که وزنش شش بار مستفعلن ست و هشت بار نیز و بمعنی اشعار یکه جریان در معرکه جنگها در مقام مفاخرت از مردانگی و شرافت قوم خود می خوانند و نوشته اند که رجز بفتحتین در لغت بمعنی

اضطراب و سرعت است و نیز نوشته اند که رجز نام بیماری شتر است که شتر در رفتن می لرزد و چون بحرکت کند باز ساکن شود چون در اول ارکان بحر رجز و سبب خفیف ست ازین جهت بعد حرکت سکونی واقع ست بدین مناسبت این بحر را رجز نام کرده است چند معانی اول از منتخب و سروری و کشف و باقی از عروض و غیره۔

رجس - بالکسر پلیدی و عقوبت گناه از منتخب۔

رجیع - هر چیز رد کرده شود و سرگین آدمی و ستور و نشخوار شتر لاغر از منتخب۔

رجف - بالفتح زلزله و سخت جنبیدن زمین و جز آن از منتخب و لطائف۔

رجل - بالکسر بمعنی پا و بفتحتین پیاده شدن و بفتح را و ضم جیم مردیکه بحد بلوغ رسیده باشد و بفتح را و بکسر جیم موی فرو هشته خلاف جعد از منتخب۔

رجال - بکسر اول بمعنی مردان جمع رجل از منتخب۔

رجم - بالفتح سنگ زدن و سنگسار کردن و نفرین و به گمان سخن گفتن و راندن و دشنام دادن از منتخب۔

رجوم - بالفتح راننده و بضمتین ستاره‌ها که بآن رانده شوند شیاطین از منتخب و لطائف۔

رجیم - سنگسار کرده شده و رانده شده از منتخب۔

رجم شیاطین - راندن شیاطین و آن نوعی از ستاره باشد مشتعله مانند که ملائک بدفع شیاطین از آسمان می اندازند و نزد حکما ابخارات بورقی ست که بکره ناری مشتعل مے شود۔

رجحان - بالضم و جیم و حای مهمله چربیدن ترازو و مانند آن بیک طرف و افزون آمدن از منتخب و بمعنی زیادتی و فوقیت نیز مستعمل میشود۔

رجله - بالفتح تره خرفه از منتخب و برهان۔

رجفه - بالفتح و حرف سوم فا لرزه زمین و جز آن از منتخب

رجعة القهقری - بهر دو قاف بجانب پاشنه خود رفتن چنانکه رو بسوی مغرب کرده بطرف مشرق رفتن چه قهقری بر وزن فعللی و قهقره بر وزن زلزله مصدرست بمعنی پس پا رفتن از صراح و مجمع البحار۔

فصل - رای مهمله مع حای مهمله

رحا - بفتح آسیا۔

رحماء - بضم اول و فتح ثانی جمع رحیم۔

رحی - بفتح اول و ثانی و در آخر الف مقصورت یا سنگ آسیا و مهره و سنگ را رحیان گویند بفتح اول و ثانی از صراح۔

رحلت - بالکسر کوچ کردن از منتخب و صراح۔

رحاح - بالفتح و در آخر حای مهمله فراخ از منتخب۔

رحیض - در آخر ضاد معجمه هر چیز که شسته باشد از منتخب۔

رحیق - شراب خالص و صاف از سروری و منتخب۔

رحل - بالفتح مسکن و منزل و رخت و اسباب و پالان شتر و کوچ کردن از صراح و منتخب و غیره و در قاموس بمعنی مرکب شتر نوشته است و مجازا بمعنی دو تخته چوبین که قرآن مجید را در آن نهند و هنگام تلاوت مستعمل۔

رحال - بکسر جمع رحل که بمعنی کوچ کردن و پالان شتر است

رحیل - بمعنی کوچ از منتخب و صراح۔

رحم - بفتح اول و کسر ثانی جای کودک در شکم آنرا زهدان گویند و بمعنی قرابت که در رحم شریک باشد و بفتح اول و سکون ثانی بخشودن از منتخب و مؤید و مدار و کشف۔

رحمان - مشتق از رحمت صیغه صفت مشبه معنی آن بخشاینده و اطلاق این لفظ بجز ذات حق تعالی بر دیگری روا نیست بخلاف رحیم زیرا که حق تعالی امر کرده است قل ادعوا الله او ادعوا الرحمن پس ازینجا ثابت شد که رحمن هم مثل لفظ الله که اسم ذات است حکم خصوصیت پیدا کرده و در رسم الخط بدون الف باید نوشت زیرا که رحمن یکی از نامهاے مسیلمة الکذاب هم هست و آن کافرے بوده که دعوی نبوت کرده پس نوشتن و ننوشتن الف بجهت تمیز و تفرقه باشد و دیگر آنکه در نوشتن الف اتباع خط قرآنی ست از شرح نصاب و صراح و غیره۔

رحبه - بالفتح و سوم بای موحده زمین فراخ و صحن مسجد و غیره و کاروان سرای از منتخب و غیره۔

فصل - رای مهمله مع خای معجمه

رخشا - مخفف رخشان۔

رخا - بالفتح نرمی و سستی و فراخی عیش از منتخب و کشف و صراح و کنز۔

رخوت - بفتحتین جمع رخت۔

رخت - بالفتح جامه و لباس و آنچه بدان جامه و کاغذ و غیره ساخته شود و بمعنی اسباب این معنی در اصل رخش بود شین معجمه بفوقانی بدل کردند نظامی گوید ع بپیچان عنان من از راه رخت، یعنی از راهیکه مرکب من باسانی بگذرد از جواهر الحروف و غیره۔

رخاوت - بفتح سستی از صراح۔

رخصت - بالضم ارزانی و اجازت و آسانی و وسعت در مسائل از منتخب و غیر آن۔

رخ - بالفتح رخنه و غم و غصه و بالضم رخساره و نام مرغی ست عظیم که فیل و کرگدن را می رباید و ببالا می برد و بمشابهت آن نام مهره شطرنج ست که از دو مهره رامی زند از منتخب و رشیدی و برهان و مؤید و سراج و در نفائس الفنون مسطورست که رخ جانوری ست مانند شتر و آنرا دو کوهان باشد و دندانهای پیشین او تیز بود و هیچ حیوانی ازو خلاص نتوان یافت پس ازین معلوم شد که چهارپایه باشد۔

رخش - بالفتح رنگ سپید و سرخ در هم آمیخته و بعضی گویند رنگیست میان سیاه و بور چون اسپ رستم همین قسم رنگ داشت ازین جهت اسپ رستم را رخش گفتندی و مجازا هر اسپ را رخش گویند از رشیدی و برهان۔

رخیص - در آخر صاد مهمله بمعنی ارزان از سروری و شرح نصاب۔

رخم - بفتحتین دوستی و مهربانی و نرمی۔

رخیم - مردم نرم آواز و ضعیف و کنایه از زاهد۔

رخام - بضم اول سنگ سفید و نرم از منتخب و صراح و

کشف و در برهان نوشته که اقسام آن زرد و سرخ نیز باشد و در خیابان نوشته که سنگ مرمر ست ۔

رخشان ۔ بالضم تابان و درفشان از برهان و رشیدی و موید و کشف ۔

رخیدن ۔ بالفتح منفس تند زدن از دویدن و بار برداشتن از رشیدی و برهان ۔

رخ کسی بردن ۔ کنایه از آبروے او ریختن از مصطلحات

رخت بستن ۔ سفر کردن از برهان و چهار شربت ۔

رخت افگندن ۔ مقیم شدن از برهان ۔

رخو ۔ بالکسر نرمی و سست شدن ۔

رخوه ۔ بالکسر وه ذی ست که اندام را سست گرداند از شرح نصاب و در اصل لغت بمعنی نرمی و سستی ست و حروف رخوه پیش هندی از حروف تهجی که به نرمی از زبان برآیند و آن سیزده حروف ست ثای مثلثه و حا و خا و ذال و زای معجمتین و سین و شین و صاد و ضاد و ظای معجمه و غین معجمه و فا و ها ۔

رخنه ۔ سوراخ و عیب و فساد ۔

	فصل رای مهمله مع دال مهمله	

ردا ۔ بکسر اول چادری که بر دوش گیرند از منتخب ۔

ردائت ۔ بفتح اول و فتح همزه که حرف چهارم ست فاسد و زبون شدن و تباه گشتن از منتخب و صراح ۔

رد ۔ بالفتح و تشدید باز گردانیدن و باز گشتن و باز آوردن از منتخب و بمعنی رده و دیوار و رده بالکسر و در آخر همزه یار و دوست از صراح ۔

رد و بدل ۔ بفتح اول و ضم ثانی و واو عاطفه و بای عربی مفتوح سخنهای کج و ناکرد که در حالت بحث و مکابره بر زبان آرند ۔

ردی الکیموس ۔ غذائیکه ورد خلط غیر معتدل القوام و الکیفیة پیدا شود ۔

ردیف ۔ کسیکه بر یک اسپ پس سوار نشیند در لطائف نوشته پس دیگری سوار شونده ماخوذ از ردف که بالکسر بمعنی سرین ست و بمعنی لفظ مکرر که در آخر مصراعها و ابیات آید ۔

ردف ۔ بکسر اول و سکون ثانی بمعنی سرین و بمعنی در پے هم در آمدن و پس سوار نشیننده و حرف علت ساکن ما قبل حرکت موافق که بی فاصله حرف ساکن پیش از حرف روی واقع مے شود ۔

ردیف سرطان ۔ کنایه از برج اسد ۔

رده ۔ بفتحتین بمعنی صف و قطار از لطائف و جهانگیری ۔

ردی ۔ بفتح اول و کسر دال و یای مشدد بر وزن تعجیل صاحب جید و به تشدید دال مکسور خطاست از مزیل الاغلاط ۔

	فصل رای مهمله مع ذال معجمه	

رذایا ۔ بفتح جمع رذیه بمعنی ناقه فرو مانده براه از صراح ۔

رذیلت و رذالت ۔ هر دو بفتح به معنے ناکسی و فرومایگی از صراح ۔

رذیل ۔ بفتح اول ناکس و فرومایه ۔

رذائل ۔ ناکسیها و فرومایگیها این جمع رذیلت ست ۔

رذاله ۔ بضم اول نقل چیزیکه خلاصه آن از و کشیده باشند کما فی القاموس و مجازاً بمعنی ناکس و فرومایه و بفتح اول نیز آمده درین حالت مصدر ست بمعنی ناکس و فرومایه شدن کما فی القاموس و المنتخب و درینصورت اگر بقیاس زید عدل مصدر بمعنی صفت گرفته بمعنی ناکس و فرومایه گویند جائز باشد چنانچه در مدار بضم و در کشف بفتح ست و رزاله بکسر اول و زای هوز چنانچه شهرت گرفته باین معنی در هیچ کتاب معتبر یافته نشده ۔

رذیله ۔ ناکسی و فرومایگی و زن ناکس و فرومایه از صراح و منتخب

	فصل رای مهمله مع زاے معجمه	

رزایا ۔ بفتح مصیبت ها از منتخب ۔

رزانت ۔ بفتح آهستگی و گرانباری و آرامیدگی از بحر الجواهر و صراح و در کشف و مدار بمعنی استواری ۔

رزم یازده رخ ۔ رزمی بوده است که یازده پهلوان ایران و یازده پهلوان توران دو دو باهم معارض شدند آخر پهلوانان ایران ظفر یافتند از شرح قصائد خاقانی ۔

رز ۔ بالفتح درخت انگور و بمعنی انگور که ثمر او ست و امر رزیدن که بمعنی رنگ کردن ست چنانکه در رنگ رز ست از سراج و برهان ۔

رزم ۔ بفتح اول و سکون ثانی بمعنی جنگ و جدل و بفتحتین صیغه متکلم مستقبل از رزیدن از سراج و برهان ۔

رزیدن ۔ بفتح رنگ کردن از برهان ۔

رزین ۔ بر وزن قرین بمعنی آرمیده و آهسته و گرانمایه و در فارسی بمعنی استوار مستعمل ست از کشف و موید و برهان و منتخب و صراح ۔

رزمه ۔ بالفتح پشتواره و بقچه جامه و رخت از موید و برهان

رژده ۔ بفتح اول و سکون زای فارسی و فتح دال مهمله بمعنی حریص بسیار خورنده از برهان ۔

	فصل رای مهمله مع سین مهمله	

رسوب ۔ بفتحتین و بای موحده چیزیکه در ته آب و شراب و بول و مثل آن نشیند آنرا در فارسی درد گویند بضم دال از منتخب و کشف مگر صاحب کشف بفتح نیز نوشته ۔

رسالت ۔ بکسر اول پیغام بردن و پیغمبری ۔

رستم یکدست ۔ نام پهلوان ست سوای رستم زال و آن یکدست مادر زاد بود از مصطلحات ۔

رسوخ ۔ بضمتین استواری و پا بر جا بودن از منتخب و صراح ۔

رسد ۔ بفتحتین حصه و کاروان و جنس غله از چراغ هدایت

رسن ۔ بازه بگیره بر رسن دود ۔

رستخیز ۔ بالضم قیامت و معنی ترکیبی روئیدن و برخاستن از کشف و موید و رشیدی و صاحب برهان و جهانگیری بالفتح نوشته اند و معنی ترکیبی رها شدن و برخاستن گفته اند ۔

رستاخیز ۔ بالفتح بزیادت الف و نزد بعضی الف برای عطف ست و در سراج اللغات رستاخیز و رستخیز بالضم ست بمعنی قیامت ۔

رسغ ۔ بالضم و بضمتین و غین معجمه پیوندگاه باریکی ساعد با کف و ست بهندی کلائی گویند از منتخب و صراح ۔

رستم برف ۔ از برف صورت پهلوان سازند که

پر هیبت باشد از مصطلحات -

رسول - بمعنی فرستاده شده و بمعنی پیغمبر یکه صاحب کتاب باشد بخلاف نبی که آن اعم ست خواه صاحب کتاب باشد خواه نباشد و لفظ رسول بمعنی قاصد و پیک نیز مستعمل ست از شرح نصاب -

رسل - بضمتین جمع رسول که بمعنی قاصد و پیغمبر ست -

رسائل - مکتوبات و نامه ها و همراهان و در لطائف بمعنے همزمانان -

رسیل - همراه پیغام برنده و فرستاده از لطائف -

رسم - بالفتح نشان و آئین و نوشتن و بمعنی داغ و بمعنی عادت از منتخب و لطائف و برهان و در سراج اللغات نوشته که رسم بالفتح قاعده و قانون و این لفظ عربی ست و مجازاً بمعنی وظیفه و مشاهره تمم کلام و باصطلاح منطق تعریف شئے بعرضیات چنانکه تعریف انسان بماشی و ضاحک بخلاف حد که آن تعریف شئی بذاتیات باشد چنانکه تعریف انسان بحیوان ناطق -

رسوم - نقوش و آئین ها و عادتها -

رسام - بالفتح و تشدید نقاش مصور مشتق از رسم که بمعنی نقش کردن ست از کشف و منتخب و در برهان و کشف نوشته که نام نقاش و نام آهنگر ست این قول هر دو خطاست -

رسیدن - معروف و بمعنی پخته شدن میوه و بفتح یافتن و بکمال رسیدن و این همه معانی مجازیست از صراح -

رسغ - بالضم و غین معجمه پیوندگاه سر دست و پا از منتخب و صراح -

رسته - بالفتح بمعنی صف یعنی چند چیز که پهلوی هم باشند دوکانهای بازار که تا دور برابر باشند از برهان و رشیدی و مدار و در سراج و چراغ هدایت نوشته که رسته بمعنی صف دکان و مجازاً بمعنی بازار و راه و بمعنی رها شده و آزاده بالضم بمعنی روئیده شده و بمعنی محکم نیز آمده و بالکسر صیغه اسم مفعول از رسیدن که اهل هند کاتنا گویند -

رساله - مصدر ست که بمعنی اسم مفعول مستعمل میشود -

رستی - بالضم و کسر تای فوقانی بمعنے راحت و فراغت و نعمت و بمعنی رزق و روزی و نان و حلوا از برهان و جهانگیری -

رسمی - بالفتح بمعنی چاکر و بمعنی خراج گذار -

فصل رای مهمله مع شین معجمه

رشا - بکسر اول بمعنی رسن و منزل بست و هشتم از منازل قمر و آن چند ستاره ست مسلسل مانند رسن و بالفتح بچه آهو -

رشافت - بالفتح نیکو قد شدن از منتخب و کنز -

رشادت - بفتح براه راست بودن -

رشح - بالفتح تراویدن آب از منتخب -

رشائح - بفتح و حای حطی رشحه و این جمع شاذ ست -

رشد - بضم اول و سکون ثانی و بفتحتین براه شدن و براه راست یافتن از منتخب و لطائف -

رشید - راه راست نماینده و راست تدبیر و نام پسر خاقانی از منتخب و لطائف -

رشاد - بفتح براه راست آمدن از منتخب و صراح و در بحر الجواهر بفتح بمعنی خردل و در مؤید و منتخب بمعنی تخم تره تیزک که آنرا هالون گویند -

رشتهٔ عمر - سالگره از مصطلحات -

رشمیز - بروزن شبدیز گرمی ست چوب خوار که بعربی ارضه و بهندی دیک گویند از برهان -

رش - بالفتح روز بیزدهم از هر ماه شمسی و نوعی از جامه ابریشمی و بمعنی بازو که بعربی عضد گویند و از سر انگشت تا آرنج و مسافت هر دو دست چون از هم باز کنند ظاهر این معنی مخفف آرش ست و بعربی بفتح اول و تشدید شین بمعنی چکیدن آب و اشک و آب زدن و باران اندک از سراج و جهانگیری و لطائف و منتخب -

رشف - بالفتح مکیدن از منتخب

رشتهٔ مریم - مروی ست که رشتهٔ حضرت مریم چنان باریک بودی که بدون تا کردن یافته نمی شد از شرح خاقانی -

رشته زدن - پیمودن طناب از شرحی نوشته شد -

رشته دراز دادن - مهلت و فرصت دادن و تنگ گرفتن -

رشکین - بالفتح و کاف عربی منسوب به رشک یعنی صاحب رشک و در سراج اللغات نوشته که این مرکب ست از رشک و کلمهٔ کین چون دو کاف بهم آمد یکی را حذف کردند اغلب که کاف تازی حذف کرده باشند بخلاف چرکین که کاف دوم راکه فارسی بود حذف کردند -

رشته بانگشت بستن - بمعنی یاد داشتن از مصطلحات -

رشتهٔ پیچان - مار پیچان از مصطلحات -

رشحه - بالفتح و حای مهمله آب که از جای تراوش کند و بجائی چکد از منتخب -

رشته - تار و سلک مروارید و رشته مانند چیزی که از میده ساخته باشیر و شکر خورند و بمعنی رسن و نام بیماری ست که مانند تار سطبر در پای بیرون می آید بهندی آنرا نارو گویند و در سراج نوشته که رشته بالفتح بمعنی رنگ کرده شده و بکسر معروف ست نام آشی و حلواست و آنکه در هندوستان بمعنی خویشی و قرابت مستعمل میشود در فارسی دیده نشده -

رشیقه - نیکو قد و زیبا اندام از منتخب -

رشاشه - بفتح اول و بدو شین معجمتین چکیدگی و تراوش آب در ریزش و بارش قطرهای باریک از منتخب و کشف و برهان و مدار و مؤید -

رشوة - بالکسر و بالضم آنچه بکسی دهند تا کار سازی ناحق کند و در فارسی قدیم آنرا پاره گویند از منتخب و شرح نصاب -

رشیدی - تخلص شاعری -

رشتهٔ خطائی - چیزی ست از قبیل ماهیچه مثل نخ ابریشم آنرا با نبات و گلاب آمیخته نوشند از مصطلحات -

رشتهٔ کاچی - نام طعام از قسم ماهیچه -

فصل رای مهمله مع صاد مهمله

رصانت - بفتح اول و فتح نون و تای فوقانی استواری و محکمی از منتخب و صراح -

رصد - بفتحتین چشم داشتن و بمعنی نظر کنندگان چوتره که به بلندی هفت صد گز بر قلهٔ کوه بلند می سازند و منجمان بران نشسته احوال کواکب معلوم کنند از لطائف

وکشف و مؤید و در شرح چمنی فارسے چنین بنظر آمده که رصد
چنان باشد که در صحرا پر گریوهٔ بلند که در غایت بلندی باشد
سطح آن را ہموار کرده بران سطح دو قصر مقابل یک دیگر
بنا کنند روی یکی بسوے شرق در روے دیگر بمغرب و
درمیان ہر دو قصر مسافت بقدر چہار بود و طول ہر یکی ازین
ہر دو قصر چہار صد گز باشد و بلندی ہر دو قصر صد گز بلکه زائد
و در تواریخ ولایت نامه مسطور ست که در ملک فرنگ رصد
عمارتی باشد که ارتفاعش قریب ہزار دست و چاه زیرش
پانصد دست خواہد بود و مدور و شمن از سنگ ترتیب
یافته و طبقهاے متعدد ساخته و بر سر گنبد بالاے آن برج کاله
شیشه نهاده و درمیان ہر طبقه سوراخی مدور بقدر ارتفاع یک
انگشت می سازند که روشنی آفتاب از بالاے طبقهاے
تا ته چاه نمایان باشد و درمیان طبقها جابجا کتابهاے علم ہیئت
و تنجیم نهاده باشند حکما بالا بر آمده بوسیلهٔ شیشه و دوربینهاے
کلان احسان برج و سیارها نمایند۔

رصاص ۔ بفتح اول و ہر دو صاد مہمله بمعنی ارزیر یعنی
قلعی که بهندی رانگ گویند از منتخب و بحر الجواہر و کشف۔

رصد و رکار بستن ۔ کار را بخوبی تمام کردن از مصطلحات

رصدگاه ۔ بفتح اول جاے امید و چوتره یا جگاه یعنی
جائیکه مردمان سوداگر باج و زکوة متاع خود دہند از برہان
و سراج و تحقیق آنکه براے معنی دوم سین مہمله نویسند
چراکه رصد بمعنی حصه و کاروان جنس غله باشد چنانکه در
چراغ ہدایت ظاہر ست که چوترهٔ یا جگاه محل آمدن
کاروان غله وغیره است۔

	فصل راے مہمله مع ضاد معجمه	

رضا ۔ بکسر خوشنودی و بفتح و مد خوشنود شدن و باصطلاح
اہل تصوف خوشنودی کردن ہر چه از قضاے الٰہی
به بنده رسد و فروتر ازین مرتبه صبر است و بالاتر ازین
مرتبهٔ تسلیم و لقب علی موسی ابن جعفر علیهما السلام
و در منتخب بهمه معنی بفتح نوشته و صاحب کشف و صراح
و منتخب اللغات و ابن حاج بمعنی اول بکسر نوشته انتهٰی

رضاعت ۔ بفتح و ضاد معجمه و عین مہمله شیر خوارے
بچگان از منتخب و کشف و صراح۔

رضیع ۔ طفل شیر خوار و ہمشیره یعنی دو طفل که از یک
دایه شیر خورده باشند ہر یکی مر دیگری را رضیع باشد۔

رضاع ۔ بفتح و بکسر شیر مکیدن بچه و شیر خوارگی از منتخب
و مدار و لطائف و صراح۔

رضوان ۔ بالکسر و بمعنی خوشنودی و نام فرشته
که موکل دربان بهشت ست از مدار و کشف و صراح و سروری۔

رضیه ۔ بفتح اول و کسر ضاد معجمه و تشدید تحتانی
خوشنودی کرده شده۔

رضویه ۔ بفتحتین و واو مکسور و تشدید تحتانی منسوب
با امام موسی علی رضا رضی الله عنه۔

رضی ۔ خوشنود از لطائف۔

	فصل راے مہمله مع طاے مہمله	

رطب ۔ بفتح اول و سکون ثانی بمعنی چیزے که از
رطوبت اصلی خود تر باشد یا نجاست و تاثیر تر باشد
و بضم اول و فتح ثانی بمعنی خرماے که تازه و تر باشد
و ہنوز خشک نشده باشد از منتخب و کشف و لطائف۔

رطل ۔ بالکسر و بالفتح پیمانهٔ نیم من یعنی نیم آثار و
من دوازده اوقیه و اوقیه چہل درم و گاہی بلفظ رطل
بمعنی پیالهٔ شراب آید که دران نیم سیر شراب گنجد و
بمعنی مطلق پیالهٔ شراب نیز آید از منتخب و کشف و بحر الجواہر و مہذب۔

رطل گران ۔ پیمانهٔ بزرگ از برہان۔

رطوبت اصلیه ۔ تری و رطوبت خلقی که در اعضاے ابدان ست

	فصل راے مہمله مع عین مہمله	

رعایا ۔ بفتح جمع رعیت چنانکه قضایا جمع قضیه بمعنی محکومان
و نگاهداشته شدگان از منتخب و غیر آن۔

رعا ۔ بکسر اول علف و گیاه و بفتح چریدن و چرانیدن
از صراح و در لطائف بکسر اول بمعنی گله گاو و گله گوسپند
وغیره و کشف بکسر اول شبانان و حاکمان۔

رعنا ۔ بفتح زن گول و سست از صراح و منتخب
و کنز و بمعنی زن خویشتن آرا از لطائف و کشف و
مؤید و خیابان و شرح خاقانی دریافت شده که رعنا
در محاوره فارسیان بالف مقصوره بمعنی زیبا و
خوشنما و چالاک و متکبر مستعمل مے شود و نام گلی که از
اندرون سرخ و از بیرون زرد باشد و مجازاً
بمعنی دو رنگ نیز آمده چنانکه سرو رعنا بمعنی سرو دو
رنگ۔

رعیبا ۔ بمعنی خائف از لطائف۔

رعایت ۔ بکسر نگاه داشت چیزے کردن از منتخب و صراح

رعونت ۔ بفتحتین نادانی و نرمی و سست شدن
و سرکشی و خود آرائی و زینت از سروری و منتخب
و کشف و مدار و مؤید و صراح و منتخب۔

رعیت ۔ بفتح اول و کسر اول و کسر عین مہمله یا مخففه
الراعی یعنی آنچه نگهبانی کند آنرا شبانان و گله بانان از فرہنگ۔

رعات ۔ بضم اول و در آخر تاے فوقانی نگهبانان
و مجازاً به معنے حاکمان و سلاطین و این جمع راعی ست۔

رعاث ۔ بکسر اول و ثاے مثلثه شارحان نصاب
نوشته اند که بمعنے گوشواره و گلوبند ست و بمعنی تاج
چنانکه در نصاب آورده بنظر نیامده و ہمین در کنز نوشته۔

رعد ۔ بالفتح آواز ابر و گویند که آواز فرشته است
که ابر را میراند از منتخب و نام عاشق رباب از لطائف۔

رعاف ۔ بضم اول خونیکه از دماغ براه بینی بر آید از
بحر الجواہر و مدار و مؤید و منتخب۔

رعشه ۔ بالکسر علتی ست که از ان دست آدمی بی اراده
میلرزد و از بحر الجواہر و در منتخب بالفتح۔

رعی ۔ بفتح اول و سکون عین چریدن و چرانیدن
و نگهبانی و بکسر اول و فتح عین گیاه که ستوران میخورند
از منتخب و لطائف۔

رعنائی ۔ خود آرائی و زیبائی۔

	فصل راے مہمله مع غین معجمه	

رغیب ۔ رغبت کننده از لطائف۔

رغائب - چیزہاے مرغوب واحدش رغیبہ -
رغد - بفتحتین عیش خوش ونعمت از منتخب ولطائف -
رغیف - گردۂ نان کہ برای پختن تقید رسے پہن
کردہ باشند از شرح نصاب -
رغام - بفتح خاک ریگ آمیز از شرح ونصاب ومنتخب -
رغم - بفتح اول وسکون ثانی خاک آلودہ شدن
ومکروہات دیدن وخوار شدن ومجازاً بمعنی کارے
بعکس کردن از منتخب ولطائف -
رغو - بحرکات ثلاثہ اول وسکون ثانی کفک کہ
بہندی جھاگ گویند از صراح -

	فصل رای مہملہ مع فا	

رفقا - بضم اول وفتح ثانی جمع رفیق از کشف ومدار
رفات - بضم شکستہ واز ہم ریختہ وریزہ ریزہ از منتخب
ولطائف -
رفاقت - بفتح ہمراہی از قاموس -
رفعت - بالکسر بلندی از منتخب وکنز -
رفاہت - بفتح ورفاہیت بفتح وتخفیف تحتانی
تن آسانی وفراخی عیش شدن از منتخب وصراح
وظہوری بہ تشدید یای تحتانی آوردہ مصرعہ کہ دارد
رفاہیتش کوچہ بند -
رفث - بفتحتین وثاے مثلثہ بمعنی جماع وفحش
یعنی سخنان زشت گفتن از منتخب وشرح
نصاب وکنز ولطائف -
رفد - بالکسر وبالفتح کاسۂ بزرگ وبخشش از
منتخب وصحاح -
رفس - بالفتح وسین مہملہ بپا زدن چیزے را
از منتخب ولطائف -
رفض - بفتحتین وبالفتح وضاد معجمہ گذاشتن و
ترک دادن از منتخب ولطائف -
رفع - بالفتح برداشتن وحرکت پیش دادن کلمہ
را وقصہ پیش حاکم بردن وبرداشتن غلہ از منتخب

ودرخیابان بمعنی معزولی -
رفرف - بفتح ہر دو رای مہملہ بمعنی بال جنبانیدن
مرغ تا فرود آید وطاق ودر عمارت وجامہاے سبز
وبالش وخیمہ وتام مقام اسرافیل علیہ السلام از منتخب -
رف - بالفتح آنچہ برای نشستن مردم بصورت طاق
پر در عمارت سازند وبرآمدگی باشد از دیوار از
صراح ومنتخب وکشف -
رفق - بالکسر نرمی وملاطفت از منتخب وصراح -
رفاق - بالکسر جمع رفیق از لطائف وصراح -
رفتن - معروف وبمعنی مردن واین مجاز است از مصطلحات
رفیع الشان - لقب شاہزادہ -
رفو - بفتح درست کردن واصلاح دادن جامہ از
مدار ومؤید وسراج اللغات وبرہان ودر منتخب بضم -
رفقہ - بالضم وسکون فا اسم جمع ست بمعنی گروہ ہمسفر از صراح
رفاہ - بکسر اول تن آسانی وفراخی عیش وہم
جمع رمجہ کہ بفتح اول وسکون ثانی بمعنی تن آسانی ست -
رفادہ - بکسر اول وحرف چہارم دال مہملہ پارچہ
چند تو بہم پیچیدہ کہ بر رگ فصد کردہ وغیرہ بندند ودر
فیدہ اما لہ ہمین ست از صراح ومنتخب -

	فصل رای مہملہ مع قاف	

رقبا - بضم اول وفتح قاف وبای موحدہ جمع
رقیب کہ بمعنی نگہبان وموکل ست -
رقطا - بالفتح ہر شی مونث کہ بران نقطہ ہاے
سیاہ وسفید باشند ونام صنعتی کہ دران یک
حرف منقوط ویک حرف غیر منقوط باشد -
رقص ملا - نوعی از رقص وباصطلاح لوطیان حرکت
جماع را گویند از مصطلحات -
رقاب - بکسر اول جمع رقبہ کہ بمعنی گردن ست
وبمعنی غلامان وکنیزان -
رقیب - بمعنی پاسبان ونگہبان ودو کس
کہ بہ یک معشوق عاشق باشند ہریکی مرد دیگرے را رقیب یکدیگر

چرا کہ ہر یکی از دیگری نگہبانی ومحافظت معشوق
می کند -
رقیت - بالکسر وتشدید قاف مکسور وتشدید یاے
تحتانی بندگی کردن وغلامی نمودن از لطائف -
رقابت - بفتح انتظار ونگہبانی از منتخب -
رقت - بالکسر وتشدید قاف نرمی وملائمی از لطائف
ومجازاً بمعنی گریہ مستعمل وبمعنی الفت ومحبت نیز آمدہ چنانکہ
در شروح ثقات است -
رقاد - بضم اول ودر آخر دال مہملہ بمعنی خواب و
خفتن از شرح نصاب وصراح ومنتخب -
رقود - بضمتین خواب کردن وخواب کنندگان جمع راقد از منتخب
رقاع - بکسر اول پارہا ونوشتہای مختصر واین جمع رقعہ است
ونام خطی ست از شش خط کہ ابن مقلہ وضع کردہ
از منتخب -
رقائق - چیزہای باریک کنایہ از اسرار ورموز -
رقاق - بضم اول نان تنک از منتخب -
رق - بالکسر وتشدید قاف بندگی وغلامے وبالفتح
وتشدید قاف پوست آہو کہ بروے نویسند از منتخب -
رقم اول - کنایہ از نور محمدی یا عرش -
رقص اصول - نوعی از رقص کہ بہ ہندے رقص
بارہ تال نامند -
رقائم - بفتح اول وکسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست جمع رقیمہ -
رقبہ - بفتحات را وقاف وبای موحدہ بمعنی گردن وبمعنی
بندہ وعبد وکسانیکہ بسکون قاف خوانند خطا مگر بفتح اول
وسکون بمعنی ریغیکہ نزدیک آب ودہ باشد از منتخب وبحر الجواہر
ومدار حالا مطلق زمین متعلقہ دیہ را گویند -
رقعہ - بضم اول وسکون قاف وفتح عین پارچہ جامہ
وکاغذ ومرسوم از بی التفاقی کہ بہ تشدید قاف مدوعین
خوانند غلط -
رقیہ - بضم اول وسکون قاف وتخفیف تحتانی بجد افسون
وبضم اول وفتح قاف وتشدید یای تحتانی منقود نامہ ...

رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم از منتخب و رقیه تصغیر رقیه است که بر وزن فعیله باشد از ماخذ ترقی از لطائف و بعضی بکسر قاف نوشته —

رقص کجگاه — بکاف عربی نوعی از رقص —

رقص چارپاره — نوعی از رقص از مصطلحات —

رقص روانی و رقص مولوی — هر دو از انواع رقص است از مصطلحات —

فصل رای مهمله مع کاف

رکاب — بکسر اول شتران سواری و حلقه آهنی که بر زین بندند تا وقت سواری پای در آن نهند از منتخب و در برهان نوشته که در فارسی رکاب بکسر اول بمعنی پیاله دراز هشت پهلو و بعضی نوشته که بمعنی پیاله دراز مجاز ست و در حقیقت بمعنی کشتی ست —

رکیب — بکسر بمعنی رکاب و این اماله رکاب ست —

رکوب — بالضم سوار شدن و بفتح مرد بسیار سواری کنند و ستور یکه لائق سواری باشد از منتخب و صراح —

رکاکت — بفتح سستی و ضعیفی و باریکی و بیغیرتی از منتخب و غیر آن —

رکعت — بالفتح بر وزن غفلت جزو صلوة که ربع صلوة است یا ثلث یا نصف آن باشد بشرطیکه رکوع در آن داخل باشد و اکثر مردم از بی التفاتی بر وزن صلوة و حیوة خوانند از مؤید —

رکضات — بفتحات دوانیدنهای اسپ و جنبانیدنهای پا بجهت مهمیز زدن اسپ —

رکناباد — بالضم نام تفرجگاهی از شیراز از سراج —

رگ بند — بعربی جبیره گویند و بهندی پتی نامند و آن خون را باز دارد —

رکابدار — کسیکه رکاب گرفته اغنیا را بر اسپ سوار سازد و کسیکه انواع حلویات و لوزیات بسازد از مصطلحات —

رکاز — بکسر اول و با زای معجمه گنج و خزانه که در زمین باشد از شرح نصاب و در منتخب بفتح ست —

رکض — بالفتح و ضاد معجمه پای جنبانیدن و اسپ تاختن

از کشف و صراح و بمعنی دوانیدن ستور از بحر الجواهر —

رکیک — سست و ضعیف و باریک و حقیر و آنکه بر الحجاج خود غیرت ندارد از منتخب —

رکو و رکوی و رکوه و رکوک — همه بفتحتین بمعنی لته و جامه کهنه و مطلق کرباس از برهان و سراج اللغات و در شرح نصاب بمعنی چادر یک تخته نیز نوشته —

رک — بالفتح و کاف عربی ضعیف شدن از لطائف اللغات —

رکن حطیم — یکی از ارکان کعبه است —

رکیدن — خود بخود سخن گفتن از روی قهر از برهان

رکون — بفتحتین آرام گرفتن و میل کردن بچیزی از منتخب و لطائف —

رکن — بالضم و در شرح نصاب بمعنی خویش او قریب و در منتخب جانب قوی چیزی و در مدار و کشف نوشته که رکن بالضم جزو اعظم هر شئی و کرانه کوه و قوت و گوشه دیوار —

رکین — بفتح اول محکم و استوار و مرد آهسته و آرمیده از منتخب

رگ کردن — بفتح اول و سوم و هر دو کاف فارسی بمعنی غرور و سرکشی —

رگ گفتن — سستی کردن از سراج —

رگ جان — شریان و آن رگی ست که بدل تعلق دارد —

رگوه — بالکسر یعنی ابریق چرمی که بهندی چهاگل گویند از لطائف و غیره

رکبه — بالضم و بای موحده بمعنی زانو از منتخب —

رکیه — بفتح اول و کسر کاف و تشدید تحتانی بمعنی چاه و چاه از شرح نصاب و منتخب —

رکی — بفتح اول و کسر کاف و تشدید تحتانی چاهها و این جمع رکیه است —

رکابی — بکسر اول طبقچه و پیاله شراب از شرح خاقانی و برهان

رکنی — بالضم و نون بمعنی زر خالص منسوب بکن که نام کیمیاگر ست که زر خالص میساخت از برهان و در سراج اللغات نوشته که رکنی بالضم زر خالص منسوب برکن الدین نامی که زر خالص رائج کرد چنانکه فردوسی نوشته —

رکن یمانی — یکی از ارکان کعبه است —

فصل رای مهمله مع میم

رمح — بالضم و حای مهمله بمعنی نیزه از کشف و مدار و صراح —

رماح — بکسر جمع رمح که بمعنی نیزه است و بالضم و تشدید میم بمعنی نیزه داران و نیزه سازان از لطائف و بالفتح و تشدید میم بمعنی نیزه باز کامل —

رمد — بفتح و دال مهمله بمعنی خاستن از منتخب و کشف و بحر الجواهر و مدار

رمد بفتحتین شرح گردیدن سفیدی چشم و آن اکثر با درد و جریان آب بود و این مستفاد ست از کتب طب و لغات —

رمش — بفتح اول و کسر میم گریختن و رمیدن —

رمص بفتحتین و صاد مهمله چرک سفید که در کنج چشم گرد آید و آنچه روان شود آنرا غمص گویند بفتحتین از منتخب —

رمق بفتحتین بقیه جان از منتخب —

رمک — بکسر اول بر وزن کتاب باد با نهاد این جمع رمکه است از صراح —

رمل — بالفتح بمعنی ریگ و نام علمی و بفتحتین نام بحری از نوزده بحور شعر که وزنش اکثر چنین باشد فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات از منتخب این بحر را از آن رمل گویند که رمل در لغت حصیر بافتن ست چون ارکان این بحر را قدری در میان دو سبب است و دو سبب در میان دو وتد پس گویا که اسباب او را با وتد بافته اند چنانکه حصیر را بار ریسمان می بافند و نزد بعضی ماخوذ از رملان باشد که بمعنی دویدن است بشتاب چون این بحر بسرعت و شتاب خوانده میشود رمل نام کردند و اصل این بحر هشت بار فاعلاتن است

رمال — بکسر اول بمعنی ریگها و این جمع رمل ست که بفتح اول و سکون ثانی بمعنی ریگ باشد از صراح و دیگر کتب —

رمیم — بوسیده و کهنه از کشف و لطائف —

رم — بالفتح گریختن از برهان و در سراج نوشته که رم بالفتح رمیدگی و در عربی نیز رم به تشدید بمعنی گریختن آمده است پس میتوان گفت که این از تصرف فارسیان ست و

بمعنی گلۂ اسپان و گوسپندان ظاهرا باین معنی مخفف رمه باشد و نام صحرا و بیابانی ست از برهان و مؤید-

رمان - بالضم و تشدید میم بمعنی انار از منتخب-

رمضان - بفتحات ثلاثه ماخوذ از رمض که بمعنی سوختن است چون ماه صیام گناهان را می سوزد لهذا باین اسم مسمی گشت از رساله علم نجوم که کمال معتبر بود نوشته شد یا آنکه مشتق از رمض ست بمعنی رمض سوخته شدن پای از گرمی زمین چون ماه صیام موجب سوختگی و تکلیف نفس ست لهذا باین اسم مسمی گشت از شرحی معتبر نوشته شد و در نصاب رمضان بمعنی سنگ گرم ست و از سنگ گرم پای روندگان می سوزند و شاید که بوقت وضع این اسم ماه صیام در شدت گرما باشد-

رمه - بفتحتین گله گوسپند از سروری و برهان-

رماعه - بالفتح و تشدید میم و عین مهمله بمعنی تار سر یعنی موضعی در سر که به طفلی نرم و جنبنده باشد بهندی تالو نامند از شرح نصاب-

رمکه - بالفتح اسپ ماده از شرح نصاب-

رمی - بفتح اول و سکون میم بمعنی انداختن و تیر انداختن و تهمت نمودن و دشنام دادن از منتخب و شرح نصاب-

فصل رای مهمله مع نون

رنگ بست - رنگی که دائم پایدار و برقرار و بی تغیر باشد از رشیدی و چراغ هدایت و سراج و برهان-

رند - بالکسر منکری که انکار او از امور شرعیه از زیرکی باشد نه از جهل و بالفتح بمعنی ربودن و در ربودن و بمعنی خوشبوی باشد و بمعنی گرد و خاک و تراشه چوب که از رنده کشیدن فرو می افتد از لطائف و شرح خاقانی-

رنود - جمع رند ست به تصرف فارسیان عربی دانان چه این قدم الفاظ فارسی را هم گاهی بطور عربی جمع آرند-

رندانه گرد - یعنی کار رندانه کرد از مصطلحات-

رنجور - در اصل رنج ور بود بجهت تخفیف قبل وا ...

ضمه داده واو را ساکن کرده اند-

رنگریز - این لفظ به یا و ست یای تحتانی غلط ست و صحیح رنگرز ست از کشف و سروری و مؤید و مدار و در سراج نوشته که رنگریز به یا و ست تحتانی بجای رنگرز غلط ست و اگر بمعنی نقاش و مصور و معمار گویند صحیح باشد-

رنگ آمیز - کنایه از نقاش-

رنگ - این لفظیست و یک معنی دارد اول مشهور ست که لون باشد دوم حصه و نصیب سوم عیب و عار چهارم رنج و محنت پنجم قوت و توانائی ششم جان هفتم شتر قوی هشتم مال و زر نهم نفع و فائده دهم زنده دولت یازدهم طرز و روش دوازدهم بز کوهی و گاو دشتی سیزدهم مکر و حیله چهاردهم روئیدن و رستن پانزدهم خوبی شانزدهم خوشی و تندرستی هفدهم خجلت و شرم هیژدهم خون نوزدهم رونق و لطافت بستم مایه اندک بست و یکم زر و سیم و زر دهی بست و دوم قمار و حاصل قمار بست و سوم خداوند دولت بست و چهارم پدر را گویند بست و پنجم خال بست و ششم نقطه بست و هفتم شیرین کار را گویند بست و هشتم جلاجل بست و نهم خشم و غضب سی ام ابریشم سی و یکم خیانت از جهانگیری و لطائف و برهان و در برهان دو معنی زیاده است یکی مال و اسباب دوم مثل و نظیر و بهشت معنی اخیر از معانی سی و یکم در برهان نیست-

رن - بالفتح مشقت و محنت ظاهرا مخفف رنج ست-

رنگ ریختن - طرح عمارت افگندن و بنای کار گذاشتن از چراغ هدایت و مصطلحات-

رنگ نه بستن - فائده نه برداشتن-

رنگ بر رو شکستن - زرد شدن رنگ چهره از کثرت غیرت و شرم یا از کثرت بیم و خوف-

رنگ کردن - دغا و فریب کردن-

رنگ یا آب بر روی کار آوردن رونق دادن-

رنگ بر آب زدن و ریختن منصوبه تازه برانگیختن

رنگ شادن و گرفتن - کنایه از متغیر شدن-

رنگ زنده - رنگ سبز و اخضر این هیچ مطلح از مصطلحات-

فصل رای مهمله مع واو

روستا - قریه و ده و مخفف روستائی از سروری و خیابان و کشف و برهان و سراج اللغات-

رویا - بضم اول و سکون واو که در حقیقت همزه است و یای تحتانی بمعنی آنچه در حالت خواب دیده میشود-

رؤسا - بضم اول و فتح همزه که بصورت واو نوشته شود و سین مهمله سرداران و این جمع رئیس ست-

روهینا - بواو مجهول و یای معروف و نون بالف زده نوعی از فولاد جوهر دار از برهان و مؤید و کشف-

روح توتیا - جسمیست که بعد از سوختن آنرا در چشم کشند و بمعنی شراب نیز آمده از مصطلحات-

روایت - بکسر نقل کردن سخن از منتخب-

روحات - بالفتح بوهای خوش و بادهای خنک و آسایشها و خوشیها-

روات - بضم اول نقل کنندگان سخن و آب آکشندگان و بمعنی ساقیان نیز آمده این جمع راوی ست-

روی دست - فنی از کشتی که آن پای در پای حریف بند کرده روی دست بر سینه حریف برد و زدن ست که از جاده رآید و کنایه از مکر و فریب و بمعنی طپانچه از مصطلحات و چراغ هدایت و متاع رویدست بمعنی متاع حقیر و خوار که در مکان بیرونی دکان میدارند و بعضی نوشته متاعی که آنرا بر کف دست نهاده در کوچه و بازار فروشند-

روعت - بالفتح خوف و ترس و بالضم دل و عقل-

روضات - بالفتح باغها و مرغزارها و این جمع روضه است-

رویت - بالضم و سکون ثانی و فتح تحتانی بمعنی دیدن بچشم و دانستن و بفتح اول و کسر واو و تشدید یه

تحتانی بمعنی فکر و تامل از منتخب و صراح -

روز باز خواست - روز قیامت -

روث - بالفتح و ثای مثلثه سرگین سار و ثه واحد و سرگین انداختن از منتخب و شرح نصاب بمعنی سرگین -

رواج - بالفتح مصدر ست بمعنی ضد کساد بازار و بکسر چنانکه مشهور شده تصرف فارسیان ست از کشف و مدار و مویل و منتخب و خیابان -

روتختج - بالضم و واو معروف و فتح سین مهمله و سکون خای معجمه و فتح زقانی و جیم معرب ردی سوخته و آن دوائی ست از برهان -

رواح - بفتح و در آخر حای مهمله صاحب کشف نوشته که وقتیکه میان عصر و مغرب باشد و در بحر الجواهر و صراح و منتخب بمعنی شبانگه و از زوال تا شب -

روح - بالفتح بمعنی آسائش و فرحت و تازگی و خنکی نسیم و بوی خوش و باد خوش آینده و بالضم بمعنی جان و رحمت و قرآن و نام حضرت عیسیٰ و نام جبرئیل علیه السلام از مؤید و مدار و منتخب و کشف و لطائف و صراح و روح بالضم نزد اطبا بخاری ست لطیف که متولد می شود در دل و باعث حیات و حس و حرکت میگردد و نزد فقها امر آلهی ست -

روائح - بفتح اول و بکسر همزه که حرف چهارم ست جمع رائحه که بمعنی بوی خوش باشد -

رواق مسیح - کنایه از فلک چهارم -

روز افتتاح - پانزدهم شهر رجب و وجه تسمیه آنکه در رحمت و درهای بهشت درین روز کشاده میشود و در کعبه نیز بجهت زایران کشاده می شود و بعضی گویند که زبان عیسی علیه السلام درین روز کشاده شده بود از لطائف -

روخ - بالضم و خای معجمه گیاهی ست دراز خالی از برگ و بار که بدان بوریا بافند از برهان و صراح -

روح مجرد - روح مطلق و جبرئیل علیه السلام را -

عیسی علیه السلام -

رو سفید - معزز و ممتاز و دولتمند از چراغ هدایت -

رود - بالضم بمعنی نهر که عظیم و جاری باشد و نام ساز و بمعنی روده گوسپند و غیره و بمعنی روده کمان و تار که بر دوی ساز ها کشند و بمعنی فرزند نیز آمده از برهان و کشف و در سراج نوشته که رود بالضم و بواو مجهول آب عظیم که جاری باشد و بمجاز تار کمان و تار ساز چرا که از روده بچه گوسپند سازند پس تار آهنی را روده نگویند چه از بسکه درین معنی شهرت دارد مجاز آ ساز را نیز نامند -

روی بند - برقع از مصطلحات -

روداد - ماجرا و احوال -

روزگار - بمعنی زمانه مطلق و به مجاز بمعنی امتداد مدت و فرصت و این لفظ مرکب ست از روز و کلمه گار که بمعنی کننده باشد چون زمانه حرکت فلک الاعظم ست که موجب حرکت افلاک دیگر می گردد و فلک شمس نیز از ان جمله است پس زمانه یعنی حرکت فلکی سازنده و کننده روز ست و روزگار بمعنی شغل و پیشه و نوکری نیز مستعمل و این در اصل روزه گار باشد پس ها در لفظ روزه برای نسبت ست یعنی آنچه بروز تعلق دارد و حالا به کثرت استعمال بدون ها نویسند و خوانند چنانکه از زبان اهل ایران باین معنی روزگار بفتح زای معجمه مسموع ست و این فتح را بر بودن ها دلالت می کند قاتل از سراج -

رودبار - جائیکه دران جویهای آب بسیار جاری باشند و بمعنی جوی عظیم نیز آمده از برهان و سراج -

روز بازار - بمعنی رونق و گرمی بازار و بمعنی جائیکه دران هر روز همین مردم جمع شده خرید و فروخت نمایند از برهان و سروری و سراج -

رو بدیوار - کنایه از حیران -

روز و گر - روز قیامت از مصطلحات -

روئین دژ - بدال و ژای فارسی قلعه بود از ولایت توران که ارجاسب نبیره افراسیاب والی آن قلعه دختران گشتاسپ را از بلخ برده دران قلعه محبوس ساخته بود و اسفندیار از راه هفتخوان رفته آن قلعه را فتح کرد از سراج -

رود خیز - بمعنی سیل و بمعنی موج -

روح القدس - قاف و دال هر دو مضموم حضرت جبرئیل علیه السلام از مدار -

روس - بالضم نام ملکی وسیع در اقلیم ششم و هفتم -

روناس - بواو معروف و نون و سین مهمله بیخ گیاهی که بدان هیچ رنگ کنند بهندی مجیٹهه گویند از برهان و سراج -

روزه مریم - نوعی از زهد و فقر ست که از شب نیت کرده همه روز از کسی کلام نکنند و گویند که این زهد ایجاد حضرت مریم ست و این را روزه مریم نیز گویند -

رو شناس - کنایه از شخص معروف و مشهور و بمعنی وجیه از برهان -

روکش - شرمنده کننده از چهار شربت و در سراج بمعنی حریف و در چراغ هدایت بمعنی حریف و مقابل -

روش - بفتح اول و کسر واو بمعنی رفتار و بمعنی طرز و بمجاز بمعنی راهی که در سر باغ باطراف چمنها سازند و بواو مجهول مخفف روشن که بنون باشد بحذف نون از سراج و برهان و جهانگیری -

روز بخش - باضافت روز ازل -

روض - بالفتح جمع روضه که بمعنی بوستان و مرغزار باشد از لطائف -

روابطه - جمع رابطه -

رؤف - بفتح اول و ضم همزه و سکون واو بمعنی بسیار مهربان از منتخب چون همزه را صورت مستند بهانیست بلحاظ کتابت درینجا نوشته شد -

رواق - بکسر و بضم بمعنی سقفی که در مقدم خانه سازند از مویل مولف گوید که ازین تقریر مستفاد می شود که همین ست که بهندی آسرا چهجه گویند و صاحب صراح و قاموس نوشته اند پرده که در

کشیده باشند از سقف و صاحب کشف و مدار بکسر نوشته و از منتخب بفتح و بضم بمعنی سقف و بمعنی ابر و سحاب و در چراغ هدایت بمعنی صاف و خالص نوشته و در برهان بکسر ست بمعنی پیشگاه خانه و ایوانی که در مرتبه دوم عمارت ساخته باشند۔

روباه تربک ۔ بضم فوقانی بمعنی انگوری که آنرا عنب الثعلب گویند از برهان ۔

رودنگ ۔ بواو مجهول و فتح دال و نون و کاف فارسی بیخهای باریک که جامها را بدان سرخ رنگ کنند هندی مجیٹه نامند از برهان و شرح نصاب ۔

روح مکرم ۔ جبرئیل علیه السلام از سروری و کشف ۔

روح الاعظم ۔ جبرئیل علیه السلام ۔

روز امید و بیم ۔ روز محشر ۔

روزهٔ مریم ۔ کنایه از خاموشی از مصطلحات ۔

روان ۔ بفتح بمعنی فی الحال و زود و بمعنی هر چیز یکه نابع و جاری باشد و بمعنی رونده و بمعنی روح و جان و نفس ناطقه و بعضے گویند که روان نفس ناطقه را گویند و جان روح حیوانی را گویند و نفس ناطقه را روان ازان گویند که همیشه در حرکت فکری ست و کسانیکه لفظ روان را به معنی روح بضم خوانند خطا ست از رشیدی و کشف و مدار و سروری و لطائف و مؤید و برهان و جهانگیری و در سراج اللغات و لطائف از رساله معراجیه شیخ ابو علی سینا منقول ست که مراد از روان نفس ناطقه است و از جان روح حیوانی ۔

روحانیان ۔ بالضم فرشتگان و پریان از سراج ۔

روح الامین ۔ جبرئیل علیه السلام از سروری و کشف روح نام جبرئیل ست و امین صفت اوست و خطاب امین ازان یافت که آنچه از کلام جناب الهی مسموع میکرد بعینه پیش پیغمبر علیه الصلوة و السلام ادا مینمود ۔

روشن ۔ در مؤید بواو مجهول ست و در رساله معربات نوشته که روشن بالفتح معرب روشن بالضم ست که بمعنی تابان ست و در سراج اللغات نوشته که روشن بالضم معروف ست و این مرکب ست از رو که بمعنی رخساره و چهره باشد و از لفظ شن که کلمه نسبت ست از عالم گلشن و جوشن چون چهره به نسبت دیگر اعضا ظاهر تر و نمایان تر ست لهذا هر شے تابان و ظاهر را روشن گفتند و بالفتح معرب آن ست ۔

رواشن ۔ ناودانهای عمارت ۔

روشنان ۔ بالضم ستارگان از کشف و برهان ۔

روشندان ۔ روزنیکه برای روشنی در خانه گذارند این لفظ من حیث القیاس درست نباشد چراکه خود روشن بمعنی تابان آمده ازین جهت جمع آن روشنان می آید مگر آنکه لفظ دان زاید باشد از عالم زنخدان از سراج وغیر آن یا آنکه روشن دان در اصل روشنی دان ست یا را بجهت تخفیف حذف کرده اند ۔

رواقیان ۔ حکما اشراقین که از مکاشفه احوال ضمائر معلوم میکردند و در کتابی نوشته بود که رواقیان ازان گویند که ایشان بر رواق نشسته معالجه بیماران میکردند و احتیاج به نبض گیری نداشتند ۔

روئین تن ۔ لقب اسفندیار ست گویند که بدعای یکی از صاحب کمالان عصر خود بر جلد بدن او تیغ و تیر کاری نمیکرد از سراج ۔

رودخیزان ۔ جمع رودخیز که بمعنی موج باشد ۔

روین ۔ بر وزن سوزن نام بیخهای باریک که جامه را بدان رنگ سرخ کنند هندی مجیٹه گویند از برهان و شرح سکندرنامه از خان آرزو ۔

روزن ۔ بالفتح معرب روزن بالضم کذا فی المغرب و روزن بمعنی سوراخ دیوار و سوراخ هر چیز و دریچه ۔

روازن ۔ ناودانها و دریچها و سوراخهای هر چیز ۔

روز دیر شدن ۔ در اصطلاح بمعنی ضائع شدن روز مولوی روم چند جا در مثنوی باین معنی آورده اند از لطائف ۔

رو نیافتن ۔ توجه و شفقت نیافتن ۔

روغن قاز مالیدن ۔ تملق و خوشامد کردن و فریب دادن از چراغ هدایت و چهار شربت و مصطلحات ۔

رو انداختن ۔ سوال کردن از چراغ هدایت و بمعنی عجز و الحاح نمودن از مصطلحات

روی دستی خوردن ۔ فریب خوردن و طپانچه خوردن از چراغ هدایت ۔

روساختن ۔ شرمنده شدن و خجالت کشیدن از چهار شربت و سراج و مصطلحات و برهان و چراغ هدایت و بمعنی تملق نوشتن نیز گفته اند ۔

رو فرمودن ۔ شرمنده کردن ۔

رو از سنگ داشتن ۔ بیحیا بودن ۔

رو کردن ۔ حاصل شدن و رو برو کردن و توجه کردن و بمعنی ظهور کردن ۔

رو فگندن ۔ عجز و الحاح نمودن این هر دو اصطلاح از مصطلحات ۔

رو بچیزی انداختن ۔ متوجه آن شدن ۔

رو گرفتن ۔ پوشیدن رو ۔

رو نداشتن ۔ بیحیا بودن ۔

روی چیزی نداشتن ۔ از شرمندگی مجال روبروی او نه داشتن ۔

رو دادن ۔ توجه کردن و حاصل شدن این پنج اصطلاح از مصطلحات ۔

رودخانه ۔ جای رود و آن زمینی باشد که سیلاب رود دران جاری شده باشد از سراج اللغات ۔

روزنامچه ۔ کاغذیکه دران حساب یا احوال هر روزه کسی مرقوم باشد ۔

روضه ۔ باغ و مرغزار یعنی سبزه زار از منتخب و لطائف و شرح نصاب ۔

رویه ۔ بفتح اول و کسر واو و تشدید تحتانی حاجت و

فکر و تامل در کاری از منتخب و صراح و بمعنی طریقه و دستور مجازست باطلاق سبب بر مسبب و در تشریح الحروف نوشته که روِیه بمعنی طریقه و دستور فارسی ست مرکب از رو که امرست از رفتن و کلمهٔ یه که در آخر امر معنی حاصل بالمصدر دهد و اول اصح ست -

روز سیاه - روز بد و نحس و روز ماتم از برهان -

روح الله - حضرت عیسی علیه السلام -

روحانی - بالفتح و حای مهمله منسوب بروح که بمعنی نسیم و آسایش و تازگی باشد یعنی از مقولهٔ آسایش و نسیم ست در لطافت و پاکیزگی و روحانی بالضم آنچه منسوب بروح و آنچه از مقولهٔ روح و جان باشد چنانکه میگویند این چیز روحانی ست بالضم و فتح هر دو خوانده اند و در لفظ روح بالفتح و بالضم در حالت نسبت الف و نون زائد می کنند از منتخب و غیر آن -

روعانی - بالضم و بعین مهمله بر وزن روحانی بمعنی دلی و عقلی منسوب بروع که بمعنی دل و عقل ست از منتخب -

روح حیوانی - بخاری ست لطیف که از لطافت اخلاط در دل بحسب امتزاجی مخصوص متکون میشود و بواسطهٔ شرائین اعضا منتشر گردد و اعضا را ابد و حیات و استعداد قبول حس و حرکت و تغذیه و تنمیه و تولید حاصل شود بقول معلم اول و محققان حکما یک روح واحد است او در هر محل و مظهری از و صورتی و اثری پیدا میشود چنانکه اگر به دماغ رسد نفسانی گویند و اگر بحکم بجگر رسد طبعی نامند بحسب ظاهر قول اطبا همین ست که هر یک را استقلال روحی علیحده است از کفایه منصوری و غیر آن -

روح نفسانی - آنچه از روح حیوانی بدماغ رسد کیفیتی دیگر پذیرد و این روح مفیض حس و حرکت میشود و قوت نفسانی بدان قائم باشد و مراد بدین روح نفس ناطقه است چنانکه در کتب الٰهی مراد بروح نفس ست -

روح طبعی - آنچه از روح بجگر رسد و از کیفیتی دیگر حاصل شود و قوت طبعی بدو قائم بود و از و تغذیه و تنمیه و تولید حاصل گردد از کفایه

روستائی - باشنده ده یعنی دهقان از جهانگیری و سراج -

رودکی - منسوب برودک که ناحیه است بسمرقند از لب الالباب ظاهر از رودکی شاعر قدیم که موجد غزل فارسی ست از انجاست پس از ینجا معلوم می شود که بکاف عربی ست و الله اعلم بالصواب -

روسپی - بواو مجهول و سین مهمله و بای فارسی زن فاحشه و بدکار و زن قحبه که لولی باشد از لطائف کشف و سراج و رشیدی و برهان -

روانی - بفتح اول و نون بسیار سیده نوعی از اصول موسیقی از چراغ هدایت -

روائی - بفتح بمعنی رواج و رونق و برآمدن حاجت و گاهی بمعنی برآوردن آید از چراغ هدایت و برهان و سراج -

روی - بواو معروف بمعنی چهره و سبب و طاقت و از ولد از جهانگیری و منقول از شرفنامه و بواو مجهول نوعی از فلزات که بهندی کانسی گویند از شروح و در عربی بفتح اول و کسر واو و تشدید یا بمعنی سیراب و تازه و نام حرف اصلی قافیه که مدار قافیه بر آن ست از لطائف و منتخب و در رسالهٔ عطائی مسطورست که روی را از روا گرفته اند و روا در لغت رسنی ست که بدان بار بر شتر بندند چون بنای ابیات بر قوافی ست و بنای قوافی برین حرف گویا که برین حرف ابیات برهم بسته میشود پس او را بروا تشبیه کرده اند و برای او نامی از ان اشتقاق کرده و چون گفت که روی در لغت بمعنی برهم تابنده است چنانچه برهم تابند در ریسمان اجزای ریسمان را جمع میکند این حرف نیز ابیات را با یکدیگر جمع میکند پس بر سبیل تشبیه این شخص روی نام کردند در روی در اصل به تشدید یا ست اما شعرای عجم آنرا بتخفیف استعمال کنند -

روشنائی - مرکب از روشنا که مخفف روشنان ست بمعنی روشن بزیادت الف و نون و یای مصدری بمعنی روشنی و نام دوائی چشم و نام شخصی که در افغانان ملحد پیدا شده بود و مسلمانان بضد آن او را پیر تاریکی گویند از سراج و فقیر مؤلف گوید که روشنائی بمعنی روشن شونده شدن ست مرکب از روشن و الف فاعلیت و یای مصدری و همزه برای رفع التقای ساکنین و مقیداند که یای نسبت باشد درین صورت روشنائی بمعنی نورست و پرتو که منسوب بمعنی روشن شونده فافهم -

روبه بازی - مکر و فریب و دغابازی -

فصل رای مهمله مع ها

رها - بفتح خلاص از لطائف -

رهبانیت - بالفتح و حرف سوم موحده و کسر نون و تشدید تحتانی زهد ترسایان و نصاری ست و آن باز داشتن نفس ست از حظوظ و لذات شرعیه چنانکه نکاح و غذای لطیف و غیره چنانکه زاهدان ترسایان برای دفع شهوت جماع آلت تناسل هم میبرند -

رهج - بفتحتین و جیم عربی گرد و غبار و شور و غوغا از منتخب -

ره آورد - سوغات و تحفه از برهان و در مصطلحات نوشته که ره آورد آن تحف را گویند که شخصی از سفر آید و چیزهای نامی دیگر شهرها پیش دوستان خود آرد -

رهگذر - بمعنی شاهراه و بمعنی سبب مجازاً مستعمل میشود -

رهص - بالکسر و صاد مهمله بیخ و بنیاد و بالفتح بنیاد دیوار و سنگریزه از منتخب و لطائف -

رهط - بفتح اول و سکون ثانی و طای مهمله بمعنی گروه و جماعت مردان از شرح نصاب و لطائف و منتخب -

رهق - بفتحتین نزدیک شدن و گمراه شدن و دروغ گفتن و برنشستن گروه بر چیزی و فرو پوشیدن خود را بر حرام و فساد داشتن و تباهی و دریافتن چیزی را و تکبر نمودن و بیهوش شدن و ستم کردن و عیب کردن و شتافتن از منتخب و لطائف و صراح -

ریعان - بضم اول ابتدای بلوغ -

ره انجام - اسپ تیز رفتار و مرکب و قاصد چراکه راه را بانجام میرساند از کشف و سروری و برهان و سراج و رشیدی -

رهان - بکسر اول گروها و گرو بستن بتاختن اسپ جمع و مصدر هر دو آمده از صراح و منتخب و لطائف -

ره داشتن - بمعنی انتظار بردن از شرح سکندر نامه و بعضی بمعنی حفاظت راه نوشته -

رهن - بالفتح بمعنی گرو و گرو کردن و گرو دادن از کشف و مدار و منتخب و قاموس -

رهانیدن - بفتح و بکسر خلاص کردن از کشف و موید -

رهیدن - بالفتح خلاص شدن از سراج و موید و برهان و جهانگیری -

رهاندن - بفتح آزاد کردن از بند -

رهین - بفتح گرو کرده شده از کشف -

رهبان - بالضم و حرف ثالث بای موحده صاحب موید و مدار و منتخب و صراح نوشته اند که بمعنی عابدان ترسایان چراکه این جمع راهب است و صاحب برهان نوشته که این لفظ مفرد است بمعنی زاهد قوم نصاری پرهیزگار و نیز صاحب مدار گفته که در ادات الفضلا این لفظ را مفرد نوشته بمعنی زاهد ترسایان و صاحب قاموس نوشته که این لفظ مفرد و جمع هر دو آمده و این مشتق از رهبت که بمعنی خوف باشد و راهب کسیکه از عذاب خدا خائف باشد و در لطائف از کشاف منقول است که رهبان بالضم ترسیدن و بالفتح ترسنده -

ره نشین - مراد از طبیب ره نشین -

رهمه - بالکسر باران نرم از شرح نصاب -

رهو - بالفتح زمین پست و نشیب از شرح نصاب و در منتخب جای بلند و در صراح نوشته که زمین پست و زمین بلند و این از لغات اضداد است -

ره - بالفتح بمعنی کرت و مرتبه و بمعنی قاعده و قانون و آهنگ و نغمه از برهان -

رهی - بکسر تین غلام و عبد از کشف و موید و در برهان

بفتح اول نوشته و در سراج نیز بفتح اول -

رهاوی - بفتح و در آخر یای معروف نام مقامی ست از دوازده مقام موسیقی از کشف و مدار و موید و برهان و رشیدی و جهانگیری و نوشته اند که وقت سرائیدن رهاوی از صبح تا طلوع ست و بهندی آنرا للت گویند -

فصل رای مهمله با یای تحتانی

ریخته پا - بمعنی تیز قدم و در مصطلحات نوشته که ریخته پا اسپی که تناسب اعضایش بکمال خوبی باشد گویا که بقالب ریخته اند -

ریمیا - بر وزن کیمیا نام علمی ست که از ان در هر جا که خواهند در یک لحظه بروند از مدار -

ریش بابا - نوعی از انگور از چهار شربت -

ریب - بالفتح بمعنی شک از منتخب و کشف -

ریاضت - بکسر اول رنج کشیدن از منتخب و در لطائف فرمانبرداری و نفس کشی و باصطلاح اطبا حرکتی ست ارادیه که انسان را مضطر گرداند به تنفس عظیم متواتر و بمعنی تعلیم اسپان که بجهت سواری باشد نیز آمده -

ریبت - بالکسر و فتح موحده و فوقانی بمعنی گمان و شک از شرح نصاب و در منتخب بمعنی تهمت و آنچه در شک افگند -

ریح - بالکسر بمعنی بوی مطلق خواه خوش باشد خواه ناخوش و بمعنی باد که در عالم می وزد و بادیکه در شکم باشد و نیز بادیکه بخلل آن در جای پیوند اندامها درد پیدا میشود از کشف و شرح نصاب -

ریخ - بیای معروف و خای معجمه سنجال مرغ -

ریشخند - استهزا و تمسخر از کشف و لطائف -

ریش برباد - بیای معروف غرور و تکبر از لطائف -

ریوند - نام دوا گویند که آن دق را دور کند و گرمی جگر بالعرض فرو نشاند و تفصیلش در راوند گذشت -

ریخته گر - کسیکه ظروف رویین غیره در قالب ریخته درست سازد و از مصطلحات -

ریچار و ریچال و ریچاله - بمعنی آچار از برهان -

ریش جغز - بیای مجهول و در آخر زای معجمه بمعنی پیسکه تا آنرا پاک نکنند به نشود از لطائف -

ریباس - بالکسر معرب و لواج رستنی باشد بغایت نازک و خود رومی که مردم آنرا میخورند مزه آن میخوش باشد یعنی ترش با اندک شیرینی از برهان و سراج اللغات و جهانگیری -

ریش - بیای معروف در عربی بمعنی پر مرغ و در فارسی بیای مجهول بمعنی جراحت و بمعنی مجروح و زخمی -

ریاض - بکسر اول مرغزارها جمع روضه به تبدیل واو بیا بجهت کسره ماقبل -

ریط - بالفتح و طای مهمله چادر یک تخته از شرح نصاب -

ریع - بالفتح و عین مهمله افزونی مزروعات و آنچه از زراعت حاصل شود و محصول زراعت از سروری و شرح نصاب -

ریق - بالکسر و یای معروف آب دهن و بمعنی ناشتا که بهندی نهار گویند از لطائف -

ریم - بالکسر و یای معروف چرکیکه بر بدن و جامه نشیند و آنچه سفید بزردی مائل غلیظ تر از خون از میان جراحت بدر آید و بمعنی کثافت فلزات چنانچه ریم آهن و ریم نقره از برهان و غیر آن -

ریخته دم - تیغی یا کاردی که ردی آن یعنی تیزی آب آن از زدن او بر چیز سخت شکسته و ریخته باشد -

ریگ ریختن - خراب کردن -

ریگ روان - زمینی ست بطرف جنوب که همیشه ریگ در ان جاری میباشد از برهان و شرح تقات -

ریحان - نام خطی و برگ کشت و سبزه و شاه سپرغم که آنرا ناز بو گویند و هر گیاه که خوشبو دارد و بمعنی گلهاے که سوای گل سرخ باشند و گاهی مجازاً بمعنی شراب آید از موید و کشف و منتخب و مدار -

ریاحین - بفتح اول جمع ریحان نه بکسر چنانکه مشهور شده -

ریان - بالفتح و یای تحتانی مشدد بمعنی سیراب و تر و تازه

از کشف و منتخب -

رین - بالفتح غالب شدن گناه بر کسی و خبیث و درشت نفس گشتن و بالکسر افتادن در چیزیکه بر آمدن ازان میسر نشود از منتخب -

ریعان - بالفتح و عین مهمله بمعنی اول و آغاز هر چیز و آغاز شباب که نوجوانی عبارت ازان ست از صراح و منتخب و مؤید و خیابان -

ریدن - بالکسر غائط کردن ای ثقل غذا از راه معین بیرون آمدن از کشف -

ریشیدن - بشین معجمه آمیختن و رنگ کردن از برهان و غیره

ریسیدن - بکسر و سین مهمله رشته پنبه و پشم از چرخه تافتن از برهان و سراج -

ریستن - بالکسر بمعنی ریدن از لطائف و برهان -

ریسمان - بالکسر رسن و تار باریک که از پنبه و غیره ریسنده

ریمن - بالکسر چرک آلوده و سرکش و مکار از برهان -

ریم آهن - کثافت آهن که در آتش جدا شود از برهان

ریمگین - چرک آلوده -

ریب المنون - بفتح میم حوادث روزگار از منتخب و لطائف -

ریو - بیای مجهول بمعنی مکر و حیله و فریب از کشف و برهان و سراج

ریش گاو - بمعنی احمق و ابله و خام طمع و مسخره از سروری و کشف و برهان و چراغ هدایت -

ریگ شوی - شستن ریگ تا خورده زر و نقره ازان حاصل کنند از مصطلحات -

ریه - بکسر اول و فتح ثانی بمعنی شش و لفظ شش بالضم نام عضو درونی که بهندی پهیپهرا گویند از شرح نصاب -

ریحانه - آنچه ازان ریحان کارند -

ریشه - بالکسر تنهای درخت که باریک باشد و بمعنی زلف و بمعنی طره دستار از مصطلحات و غیر آن و بیای معروف در عربی بمعنی یک پر مرغ -

ریباری - بالفتح و حرف سوم بای موحده مجاز و سوار یعنی سانڈنی سوار از آئین اکبری -

ریحانی - نوعی از شراب باشد رقیق و سبز رنگ و خوشبو و لطیف القوام و صافی از بحر الجواهر و قسمی از تنباکو سوختنی که بعطریات معطر کنند از لطائف -

ریسمان بازی - بمعنی بازیگری که نماز یان دار باز کنند از مصطلحات -

ریاضی - بکسر اول و ضاد معجمه قسمی ست از سه اقسام حکمت آن سه قسم این ست طبعی ریاضی الٰهی بدانکه در ریاضی بحث کرده میشود از امور یکه فقط در وجود خارجی محتاج بسوی ماده باشند چنانکه مقدار و عدد خاص که موجود در مادیات ست نه مطلق عدد و اقسام علم ریاضی چندست علم هندسه و علم عدد یعنی علم حساب و علم نجوم و علم موسیقی و علم مناظر و مرایا و علم جبر و مقابله و علم جر اثقال -

ریش قاضی - پنبه که در دهان شیشه شراب نهند از رشیدی و چراغ هدایت و بهار شربت و در سراج اللغات و برهان نوشته که ریش قاضی بمعنی لته که بر سر شیشه و کدو بندند تا ازان شراب صاف شده در پیاله بیاید و در مصطلحات نوشته که ریش قاضی باضافت صافی شراب پختن -

ریش گاوی - بمعنی حماقت -

ریزه خوانی - بیای مجهول و زای معجمه آواز پیچیده کشیدن از نغمات که آنرا تحریر گویند و بهندی کهٹکری بکاف مکسور مخلوط التلفظ بها و در آخر رای مهمله از چراغ هدایت -

ریزه کاری - خرد کاری از مصطلحات -

ریزه سرائی - نغمه سرائی از مصطلحات -

ری - بالفتح شهری ست در عراق عجم از برهان و در بعضی شروح سکندرنامه نوشته که میان ری و بخارا رود جیحون حائل ست و بالفتح و تشدید یای بمعنی سیراب شدن از منتخب و لطائف -

ریشمالی - بیای معروف و شین معجمه و لام دیوثی و بی حمیتی از برهان -

باب زای معجمه

فصل زای معجمه مع الف

زا - این حرف بجیم عربی بدل شود چون روزه و روج و ازه و اروج بمعنی قیمت و قدر و بجیم فارسی چون پزشک و پجشک و بسین مهمله چون ایاز و ایاس نام غلام سلطان محمود و بشین معجمه چون زلوگ و سلوک بمعنی دیوچه و بغین معجمه چون گریز و گریغ و بفا چون نازغند و نغند بمعنی بر جستن و بکاف تازی چون هزیدن و لکیدن و بهای هوز چون دروازه و درواه بمعنی سرنگون و بیای تحتانی چون آوازه و آوایه و در آخر زائد نیز آید چون ترب و ترب بضم تای فوقانی و فتح موحده از جواهر الحروف -

زاغ پا - بمعنی طعنه از سروری و در برهان طعنه و سرزنش و بعضی نام مرغی نیز نوشته اند -

زاج - بجیم عربی معرب زاک که بهندی پهٹکری گویند

زاد - در عربی بمعنی توشه که در سفر همراه برداردند و در فارسی بمعنی فرزند و بمعنی سن و سال از برهان -

زاهد - آنکه رغبت و خواهش دنیا ندارد و از مال و جاه و ناموس تعلق نگیرد از منتخب و لطائف -

زامیاد - نام روز بست و هفتم از هر ماه شمسی از برهان

زائر - زیارت کننده

زاجر - بکسر جیم منع کننده -

زاهر - روشن و بلند از منتخب -

زار - مکان و بیدان و بمعنی انبوهی و بسیاری هر چیز و بمعنی ضعیف و خوار و نالان از برهان و در لطائف بمعنی عجز و اندوه و در سراج نوشته که زار بمعنی مکان و کثرت و انبوهی چیزی چنانکه لاله زار و گلزار و بازار که بمعنی جای کثرت یاست ای مخففا با بمعنی طعام باشد و همچنین کار زار و بمعنی جنگ که محل کثرت

کاریست پس آنکه بمعنی مکان روئیدن گفته خطاست
بمعنی ضعیف چنانکه زار و نزار گویند مدون لفظ نزار
بدین معنی دیده نشده و زار در عربی بمعنی آواز نیز آمده
پس زاری بیای نسبت بمعنی آواز و فریاد بود و آنکه
عاشق زار و گریه زار بمعنی بسیار استعمال کنند پس
بدین معنی پارسی ست و بمعنی ناله عربی —

زئیر — بروزن فقیر بانگ شیر ورزنده و غریدن وی
از قاموس و صراح —

زادهٔ شش روز — کنایه از عالم چراکه از تحت الثری
تا عرش در شش روز حق تعالی پیدا کرده است —

زاغ — نام طائر معروف و بمعنی گوشهٔ کمان و آن پاره
شاخ سیاه باشد که بهر دو گوشهٔ کمان وصل کنند و نام
نوائیست از موسیقی و در عربی صیغهٔ ماضی ست بمعنی
گشت و میل نمود چنانچه مازاغ البصر و ماطغی موید این
معنی ست از لطائف و برهان و جهانگیری —

زاک — پھٹکری —

زادهٔ خاک — کنایه از زر و سیم —

زاهد خشک — زاهد بی ذوق عبادت از برهان —

زاخل — بکسر خای معجمه درخت زقوم از برهان —

زاحل — بحای مهمله رانده شونده و زائل شونده از منتخب —

زابل — بضم بای موحده و کسر آن نیز نام شهری از ولایت
سیستان و نام مقامی از مقامات شرود از سراج و چراغ هدایت و جهانگیری

زاغنول — بضم نون و واو مجهول نام سلاح آهنی مثل تیر
برنج دسته وار باریک نوک گاهی بدان جنگ کنند و گاهی
از ان زمین میکنند از مصطلحات و برهان —

زال — زن پیر فرتوت سفید موی و مرد پیر و نام پدر
رستم چراکه او سفید موی متولد شده بود از برهان و سراج —

زاوبوم — مقلوب بوم و زاد بمعنی وطن و زمینیکه در ان تولد شود

زابلستان — بضم بای موحده ملک سیستان —

زال مدائن — زالی بود در مدائن که حجرهٔ خود را بدست
نوشیروان نفروخت هر چند که نوشیروان قیمت آن می
افزود از شرح خاقانی —

زانو زدن — بمعنی نشستن با دب چنانکه در نماز می نشینند —

زاغ کمان — نوک گوشهٔ کمان از مصطلحات و چراغ هدایت

زاو — در آخر واو بمعنی بنیاد و بنای و معمار و بمعنی قوی
و پر زور از لطائف —

زائچه — آنچه منجمان و رمالان برای دریافت مدعا نقشی
بیا حال نوشته نگاهدارند تا بوقت حاجت تفصیل احکام
از ان معلوم کنند و این لفظ تقولاً مرکب ست از زای که بمعنی
زائیده است و لفظ چه برای تصغیر یعنی زائنده کوچک
چراکه احکام طالع مولود وغیره از ان بر می آید یا آنکه زائچه
در اصل بجیم عربی بوده باشد صیغه نسبت از ماخذ زیج بریا
نامزد بمعنی زن صاحب تمر فریج علمی ست که در ان
اصول احکام علم تنجیم مندرج ست بهندی زائچه
مولود را جنم پترا گویند —

زاوه — فرزند از برهان —

زاویه — کنج و مغوله و گوشهٔ خانه و گوشهٔ هر چیز از لطائف و صراح

زاویهٔ قائمه — چون بر خط راست مفروض خطی قائم
کنند پس سطحه که میان مفاصله ضلعین واقع شود آنرا زاویهٔ
قائمه گویند شکلش این ست قائمه ا قائمه —

زاویهٔ منفرجه — چون خطی بالائی خطی نهی کشند که مستقیم
نبود بلکه بیک طرف مائل باشد پس مفاصل ضلعین راکه
بطرف میلان ست زاویهٔ حاده گویند بتشدید دال
و مفاصله ضلعین راکه بطرف غیر میلان باشد آن را
زاویهٔ منفرجه نامند شکلش این ست حاده منفرجه —

زال کوفه — پیرزنی بود در کوفه که از تنور او طوفان
نوح جوشیده بود و باد صرصر ترسید از برهان —

زانو زدن با کسی — کنایه از نشستن با کسی —

زار نالی — ضعیف نالی از چراغ هدایت —

زاری — در عربی بمعنی معیوب کننده و عتاب کننده
کذا فی الصراح و در فارسی بمعنی ضعیفی و نالیدن و عجز
نمودن چنانکه در برهان و لطائف ست —

زاوی — ریزه و گوشهٔ هر چیز —

فصل زای معجمه مع بای موحده

زبان بقفا — گل نافرمان چراکه در پس گل مذکور چیزی
بصورت زبان گنجشک دیده میشود و بهمین جهت آنرا نافرمان
گویند چراکه شخصیکه فرمان سلطان قبول نکند برای
تعزیرش زبان او از پس گردن بیرون می کشند —

زبانا — بضم اول و حرف چهارم نون نام منزل شانزدهم
از منازل قمر و آن دو ستاره اند که از ان دو شاخ نیش
برج عقرب ست مستفاد از منتخب —

زبا — بالفتح و تشدید با نام دختر بادشاه جزیره که بسیار
دانا و صاحب غیرت بود و بضم اول و بدون تشدید با
پشته های بلند که آب سیل بدان نرسد از برهان و منتخب

زبیب — بروزن حبیب بمعنی میوه و آن انگور ست که
خشک کرده می آرند بهندی آنرا کشمش گویند و اکثر از افغان
این دیار آنرا منقی نامند —

زب — بالضم و تشدید بای موحده بمعنی ذکر کودکان
از شرح نصاب و در لطائف بالفتح بمعنی رائگان و
آسان نیز آورده —

زبرج — بکسر اول و ثالث زر و زینت و آرایش از
جواهر و قماش و ابر اندک که سرخی داشته باشد از منتخب —

زبان بند — تعویذی که برای زبان بندی دشمنان
و بدگویان نویسند —

زباد — عرق خطیهٔ حیوانیکه آن نوعی از گربهٔ صحرائی
باشد و آن عرق خوشبو دارد سیاه رنگ و سفید
بزردی مائل نیز باشد بقول شهدا از بحر الجواهر و کشف و موید
و منتخب و سروری و مدار و در برهان بضم و فتح مولف
گوید که بهندی آنرا مشک بلائی گویند و یکی از آشنایان
فقیر آنرا دیده است و در مصطلحات نوشته که گربه زباد
از گربه شهری اندکی کلان باشد و بوزن قدری مدار عود
و در زیر دم نافه دارد بمقدار جوز خرد تراوش مستی او سفید یا
زردی آمیز —

زبد - بفتحتین کف آب و کف شیر و مثل آن و کف سیم و زر گداخته و آن چرک زر و سیم باشد از منتخب و لطائف -

زبرجد - بفتح اول و ثانی و جیم نوعی از زمرد از برهان و در منتخب نوشته که جوهریست سبز رنگ بزردی مائل و این چیزی ست علحده از زمرد و نیز صاحب منتخب نوشته که صاحب صحاح و قاموس زمرد را بزبرجد تفسیر کرده است -

زبان بند خرد - کنایه از شراب از مصطلحات -

زبانگیر - جاسوس -

زبور - بفتح بمعنی نبشته فعول بمعنی مفعول و نام کتاب داؤد علیه السلام از منتخب و صراح و برهان -

زبر - بالفتح بر وزن ابر بمعنی نوشتن و بمعنی عقل و بمعنی توانا و محکم و بانگ بر زدن و بالکسر کتاب و بضمتین کتابها و آهن پارها و لوح محفوظ از منتخب و لطائف و بکسر اول و فتح ثانی در فارسی بمعنی حفظ خواندن از برهان -

زبان فروش - پرگوی و بسیار گوی از مصطلحات -

زبل - بالکسر سرگین اسپ و غیره از منتخب -

زبان - عضو معروف ست در وزمره قوی و این لفظ در آمد از بفتح و در رشیدی بضم و در بهار عجم و کشف بفتح و ضم و در سراج نوشته که آنچه در رشیدی لفظ زبان بضم اول نوشته تخصیص ضمه خطا ست بفتح نیز آمده ملک الطبیعه ایران بفتح ست غایتش هر دو صحیح اند

زبرقان - بکسر اول و سکون موحده و کسر رای مهمله و بعد و قاف نام مردی از اصحاب و بمعنی ماه تمام و گاهی ازین کاغذ سفید مراد باشد از منتخب و صراح و غیره -

زبون - بفتح اول شتر لگدزن و بمعنی عاجز و ضعیف و خوار و بیچاره از برهان و در سراج نوشته که زبون بفتح اول و بضمتین بمعنی اسیر و ضعیف نیز آرند و در ترکی بمعنی بد و زشت -

زبانیان - بفتح مردمان سرکش و دربانان دوزخ -

زباندان - فصیح و بلیغ از سراج -

زبان دادن - وعده و عهد و پیمان و شرط کردن از مصطلحات -

زبان تر کردن - سخن کردن از سراج -

زبان بر دیوار مالیدن - قناعت و توکل -

زبان به کسی یکی کردن - موافقت باکسی کردن -

زبان سنگین - زبان الکن -

زبان بر خاک مالیدن - کنایه از عجز این چهار اصطلاح از مصطلحات -

زبان ترازو - همان خار ترازو و زبانه از مصطلحات

زبانه - بفتح و بضم شعلهٔ آتش و آنچه بر پشت شاهین ترازوی زر سنج خاری باشد بهندی کانٹا گویند از رشیدی و برهان -

زبره - بالضم پارهٔ آهن و نام کوکبی روشن که بر دوش برج اسد واقع ست و آن منزل یازدهم ست از منازل قمر و بالکسر نوشته کتاب واحد از منتخب -

زبانیه - بفتح اول و کسر نون موکلان دوزخ این جمع زبانی ست از منتخب و صراح و غیر آن -

زبده - بالضم مسکه و خلاصه هر چیز از منتخب -

زباه - بضم اول در یات ها در آخر پشتهای بلند زمین که آب سیل بآن نرسد جمع زبیه بالضم و مثل ست در عرب بلغ السیل الزبی یعنی مشکل نزد دشوار شده کار انوری گوید ع چه کنی نقش نخیل بلغ السیل زباه - از منتخب -

زبیده - بضم اول و فتح بای موحده و سکون تحتانی زن هارون رشید و آن زن بسیار بزرگ همت و نیکوکار بود -

زبانی - بفتح اول و کسر نون بمعنی ستمروان و موکلان دوزخ و این جمع زبنی یا زبنیت ست ماخوذ از زبن که بمعنی برفع و بر داشتن ست کما فی البیضاوی و الصراح و القاموس فارسیان زبانی را مفرد استعمال کنند و بطور فارسی بالف و نون جمع کرده زبانیان آرند چنانچه حور را که جمع حورا ست بمعنی مفرد استعمال کنند و بالف و نون جمع کرده حوران گویند -

زبان گندمی - زبان ملائم گو -

زبان بازی - برابری و خصومت از مصطلحات -

فصل زای معجمه مع جیم

زجاج - بضم اول و دو جیم عربی آبگینه که بهندی کانچ گویند و بمعنی چیزیکه بصورت قندیل از آبگینه سفید و شفاف سازند و بمعنی شیشه که دران عرق گیرند نیز آمده و بفتح اول و تشدید جیم اول لقب یکی از ائمهٔ نحو از منتخب و صاحب لب الالباب نوشته که امام مذکور ساکن زجاجه بود که دهی ست به صعید مصر -

زجیر - باز دارنده از لطائف -

زجر - بالفتح باز داشتن و منع نمودن از منتخب و در خیابان نوشته که زجر در اصل بمعنی باز داشتن ست لیکن در محاورهٔ فارسیان بمعنی لازم آن که ضرب و سرزنش باشد مستعمل ست -

زچه - بالفتح و تشدید جیم فارسی زن نو زائیده از برهان و جهانگیری و مؤید -

فصل زای معجمه مع حای مهمله

زحیر - نام مرضی و صورتش این ست که رودهٔ فرودین که متصل بسفره است بی اختیار حرکتی در روی میکند بجهت دفع کردن براز و هیچ خارج نمی شود از ان گر رطوبت لزجه باخون آمیخته و بفارسی این حالت را پیچش گویند و در عرف بمعنی ناخوش و آزرده مستعمل ست اگر مجازاً بمعنی ناخوشی و آزردگی مستعمل شود بهتر باشد مگر آنکه گوییم جائیکه مبالغه منظور باشد مصدر را بمعنی اسم فاعل استعمال کنند چنانکه زید عدل پس درین صورت زحیر بمعنی ناخوش هم درست باشد -

زحف - بالفتح رفتن کودک بزانو و بشکم رفتن حیوان و به نقصان رسیدن تیر بنشانه بطوریکه تیر اول نزدیک بهدف بر زمین بیفتد بعد از ان بقوت باقی خود بهدف

رسد از منتخب و بعضی بمعنی منحط شدن تیر نیز گفته اند و در لطائف بمعنی خریدن و جمع شدن برای جنگ و رفتن نیز نوشته —

زحل — بضم اول و فتح ثانی ستاره سیاره که فلک هفتم تابد و آن نحس اکبر ست از منتخب و صراح و لطائف و در مدار نحسین ست —

زحم — بالفتح زحمت و انبوه از لطائف —

زحام — بکسر انبوهی از منتخب —

زحلوفه — بالضم و حرف پنجم فا جای لغزان سراشیب که کودکان بر کناره دریا سازند و از بلندی بسوی پستی می لغزند از صراح —

فصل زای معجمه مع خای معجمه

زخ — بالفتح بمعنی شور و بانگ و صدای جرس از برهان و در رشیدی بمعنی آواز حزین —

زخار — بالفتح به تشدید خای معجمه بمعنی بسیار پر و مالا مال شونده از آب مشتق از زخر بالفتح که بمعنی پر شدن دریا و رود از آب ست از منتخب و صراح و صاحب مؤید الفضلا نوشته که زخار لفظ فارسی نیز ست بمعنی نعره زننده و شور و بانگ کننده چه لفظ زخ در فارسی بمعنی شور و بانگ آمده است پس درین صورت مرکب ست از لفظ زخ و کلمه آر —

زخم دامن دار — زخم فربه از مصطلحات —

زخم تیز — عبارت از زخم عمیق از بهار عجم —

زخرف — بضم اول و ضم رای مهمله بمعنی زر و هر چه آراسته باشد و بمعنی آرایش از منتخب و کشف و صراح و مدار —

زخارف — بفتح اول و کسر رای مهمله آرایشهای دنیا و زر اندوده ها و ملمع کرده ها یعنی چیزهای ظاهر آراسته و باطن خراب از صراح و منتخب —

زخمه — هر چیز که بآن سازها را نوازند از برهان و در سراج نوشته که زخمه چوبک که بدان سازها نوازند بعربی مضراب و بهندی جوه گویند بفتح جیم عربی و در مصطلحات بمعنی حرکت جماع نیز نوشته —

زخرفه — بالفتح و بالضم آراستن و دروغ از منتخب و بمعنی تزئین که بظاهر آراسته باشد —

فصل زای معجمه مع دال مهمله

زدودن — بضمتین زنگ از چیزی دور کردن و صاف و روشن کردن آئینه و تیغ و غیره از مدار و مؤید و کشف و در برهان و جهانگیری بکسر اول و ضم ثانی و در سراج اللغات بکسر اول هر دو صحیح گفته —

زدن — بچند معنی آمده اول زدن بمعنی معروف چنانکه تیغ زدن و چوب زدن دوم بمعنی خوردن و نوشیدن چون ساغر زدن و قدح زدن و شراب زدن و کباب زدن سوم بمعنی کردن چون مشق زدن و چرخ زدن و نظر زدن و تغافل زدن و حیست زدن و در کلام قدما سلام زدن هم آمده لیکن محاوره حال نیست چهارم بمعنی مشابه بودن چنانچه این رنگ بفلان رنگ میزند پنجم بمعنی کشادن چون رگ زدن ششم بمعنی افگندن چون داو زدن و قرعه زدن هفتم بمعنی گردانیدن چون عنان زدن هشتم بمعنی افتادن و افگندن یعنی لازم و متعدی هر دو آمده چون شرر زدن نهم بمعنی سوختن و افروختن چون آتش زدن و شعله زدن دهم بمعنی مالیدن چون روغن زدن یازدهم بمعنی نصب کردن چون خیمه زدن و طویله زدن و علم زدن و دار زدن دوازدهم بمعنی نوشتن چون خال زدن و طرح زدن سیزدهم بمعنی نهادن و گستردن چون تخت زدن و تاج زدن و طره زدن و گل زدن چهاردهم بمعنی بستن چون گره زدن و زره زدن و شیرازه زدن و قفل زدن و کره زدن پانزدهم به معنی نواختن چون ستار زدن و طبل زدن و ساز زدن شانزدهم بمعنی گرفتن چون بوسه زدن هفدهم بمعنی غارت کردن چون راه زدن و زبان زده و دروغ زن هم ازینجاست نوزدهم بمعنی بر آوردن چون آبله زدن و زنگار زدن بستم بمعنی پاشیدن و ریختن چون آب زدن و نمک زدن و ناف زدن بست و یکم بمعنی قطع کردن چون پی زدن و ناف زدن بست و دوم بمعنی تاخت کردن و رسانیدن چون بر فوج زدیم بست و سوم بمعنی دیدن چون خال زدن بست و چهارم بمعنی راندن چون قلم زدن بست و پنجم بمعنی انداختن و داخل شدن چون بآب زدن و بآتش زدن و سوای این نیز آمده —

زدای — بکسر اول بروزن فزای پاکیزه و صاف کننده و بشرط ترکیب اسم از برهان —

فصل زای معجمه مع رای مهمله

زرقا — بالفتح و حرف سوم قاف هر زنی که چشم او به سبزی و کبودی باشد و نام زنی خاص از عرب که به تیزی بصر ضرب المثل است گویند که زرقا از یک روزه راه سوار را میدید از مؤید و منتخب —

زرنب — بفتح اول و فتح نون و بای موحده نام دوای که برگ درختی باشد از منتخب —

زراب — بفتح نام کوهی ست در نواحی بغداد و بمعنی شراب زر و زرنگ و بمعنی طلای محلول نیز آمده از برهان و بالفتح و تشدید رای مهمله نام گیاهی ست که بوی مشک دارد و از شرح خاقانی —

زرغب — بالفتح و غین معجمه مفتوح و بای موحده بمعنی کیمخت که نوعی از چرم ست —

زرتشت و زردشت و زردهشت — بفتح اول و ثانی بضم حرف سوم و بلفظ ثالث بضم دال و های نام مردی از نسل منوچهر شاگرد فیثاغورث در زمان گشتاسپ دعوی نبوت کرد و دین آتش پرستی وضع ساخت و مجوس پیغمبر دانند و نام او ابراهیم گویند و کتاب زند که ساخته اوست آنرا آسمانی دانند و این اسم مرکب ست از لفظ زر و کلمه دهشت که بمعنی بد و زشت ست و گاهی دال لفظ دشت

را تای فوقانی بدل کنند و گاهی بدال هار زاید کنند چون زر ریش آن شخص زشت و منوحش بود و اصلاً زرنمی گرفت لهذا این اسم خواندند و اکثر اهل اسلام او را کاذب دانند مگر فاضل سهروردی و علامهٔ شیرازی و علامهٔ دوانی و میر صدر الدین و چند علمای دیگر او را نبی و حکیم کامل دانند از رشیدی و کشف و برهان و مدار۔

زرین درخت ـ درخت اترج بمعنی ترنج و بعضی گویند که درخت دیگرست از بهار عجم و برهان۔

زر صامت ـ بصاد مهمله زر خاموش که همین طلا و نقره باشد و صامت مقابل ناطق چنانچه مال صامت زر و نقره است و مال ناطق غلام و کنیز و اسپ و فیل۔

زرت ـ بضم اول و سکون ثانی و تشدید نیز غله معروف که بهندی جوار گویند و خوشهٔ آن بر سر درخش باشد۔

زرنیخ ـ بکسر اول و نون و یای معروف بعده خای معجمه نام دوائی که بهندی هرتال گویند از بحر الجواهر و کشف۔

زر و رخ ـ کنایه از عاشق۔

زر سرخ ـ طلا و اشرفی۔

زر سفید ـ سیم و روپیه۔

زرباوند ـ بفتح اول و چهارم نام دوائی و آن دو نوع باشد یکی طویل و دیگر مدحرج از برهان و مؤید و کشف و نام شخصی۔

زرنباد ـ بفتحتین نام دوا که بهندی نرکچور گویند از بحر الجواهر و برهان و صاحب مدار و مؤید بفتح نوشته۔

زرد ـ بفتح اول و سکون ثانی لقمه فرو بردن بگلو و زره بافتن و بفتحتین بمعنی زره از منتخب و صراح و در سراج بمعنی بسیار خوردن و چون لفظ عربی ست برای فارسی غلط باشد و بالضم و سکون دوم و تشدید دوم نیز غله معروف که بهندی جوار گویند بدین معنی زرت بتای فوقانی نیز آمده۔

زراد ـ بالفتح و تشدید ثانی و در آخر دال مهمله بمعنی زره گر که زره را بسیار دوزد و نام عالمی ست از منتخب و لطائف و غیرها۔

زردو ـ بفتح اول و ثانی و واو معروف و دال مهمله نام موضعی ست بی آب در راه مکه معظمه از منتخب۔

زریر ـ گیاه و دوائی باشد که آنرا اکلیل الملک گویند و آنرا اسپرک نیز گویند و رنگ آن سبز مائل بزردی باشد از سراج اللغات و سروری و برهان و در رشیدی نوشته گیاهی زرد رنگ که بدان جامه را رنگ کنند و نیز صاحب برهان نوشته که بعضی گویند که برگ زرد چوب ست و بعضی گویند که گلی ست۔

زر ـ بالفتح اکثر بمعنی طلا و ذهب آید و گاهی بر نقره و سیم و روپیه و نقود نیز اطلاق کنند و بمعنی پیر فرتوت خواه مرد باشد خواه زن و بمعنی زال که پدر رستم بود و مخفف زرد هم آمده از برهان و سروری۔

زر مصر ـ زر خالص در ملک مغرب کانی ست که زر بهتر از ان حاصل میشود و چون مصر بملک مغرب قریب واقع شده بیشتر زر مغرب بمصر فروخته میشود لهذا زر را زر مصر نسبت کنند و بعضی نوشته که زر مصر عبارت از زر مسکوک مصر ست که خوش وضع میباشد۔

زر دست افشار ـ نوعی از زر بیش قیمت که خسرو پرویز داشت که مانند موم نرم بود از جهانگیری و برهان و در سراج نوشته که بعضی گویند که بکیمیا نرم کرده بود۔

زر ده گوش ـ منافق و مذبذب الحال از رشیدی و برهان و بهار عجم۔

زر خلاص ـ بکسر خاص معجمه زر خالص از مدار

زرع ـ بالفتح بمعنی روئیدن و رویانیدن و کاشتن و بمعنی کشت و زراعت از منتخب۔

زراف ـ بضم و فتح اول و تخفیف رای مهمله حیوانی که آنرا بفارسی اشتر گاو پلنگ گویند از منتخب و مدار و بحر الجواهر و کشف و در نفائس الفنون مسطور ست که او را دو شاخ باشد مثل آهو سیاه رنگ و گوش و پای او بگوش و پای گاو ماند و دهان و سوراخ بینی او به برهان و بمعنی گاو میش و دم مشابه بدم شتر و پوست او منقش بود چون پوست پلنگ و در سراج نوشته که دندانش بدندان خر ماند و دو دست دراز و هر دو پای کوتاه بیشتر در ولایت توبه بهم میرسد۔

زرق ـ بالفتح دروغ و مکر و ریا و نفاق و سرگین انداختن مرغ و گردیدن چشم و چکانیدن و اره و بجای و با ثقیم کبود چشمان و نابینایان و ریگ تودها و ستاره‌های نیزه و آبهای صاف جمع ازرق و بفتحتین کبود چشم و صاف شدن اسب و جز آن و بالضم و تشدید ثانی مرغی ست شکاری معرب چره از منتخب و کشف و بعضی بمعنی نوحه نیز نوشته اند۔

زراق ـ بالفتح و تشدید ثانی صاحب نفاق و ریا۔

زرشک ـ بکسر تین و سکون شین معجمه و کاف عربی نام دوائی که میوه باشد کوچک برابر نخود و ترش و سیاه رنگ مائل بسرخی از برهان و کشف و مدار۔

زرک ـ بفتحتین ریزه‌های ورق طلا از برهان و غیره

زر خشک ـ زر خالص از برهان و در سراج نوشته که خشک بمعنی تنها آمده یعنی زر که در آن آمیزش غیر نباشد

زرد چشم ـ نوعی ست از مرغان شکاری و اصناف آن چند ست مثل باز و باشه و چره شاهین و شکره و باسیره۔

زرفین ـ بالکسر و بالضم و کسر فا و یای معروف بمعنی حلقه در و زنجیر از منتخب و صراح و برهان۔

زرشاو ـ بشین معجمه و در آخر واو بمعنی زر خالص از سراج اللغات

زرد آلو ـ نام میوه چون آنرا خشک کنند خوبانی نامند۔

زره ـ بکسر تین و های ملفوظ معروف ست از بهار عجم و مؤید و مدار و کشف و برهان و جهانگیری۔

زرافه ـ بضم اول و تشدید ثانی و فا و نزد بعضی بفتح اول حیوانی ست که اشتر گاو و پلنگ نام دارد و چه گردنش بگردن شتر ماند و سمش بگاو و رنگش به پلنگ و دمش بدم آهو و دندان بدندان خر و هر دو دست دراز و هر دو پای کوتاه بیشتر در ولایت توبه بهم رسد از سراج و منتخب و به تخفیف نیز آمده۔

زرده ـ اسپ زرد رنگ از برهان۔

زراد خانه ـ بالفتح و تشدید بمعنی سلاح خانه۔

زراق خانه ـ بمعنی خانه که باشندگان آن اهل

نفاق دریا باشند۔

زرِ جعفری - زرِ خالص منسوب بجعفر کیمیاگر کذا فی المؤید اما آنچه در تواریخ ست آن ست که قبل از جعفر برمکی که وزیر هارون رشید بود زر مغشوش سکه می کردند چون او وزیر شد فرمود طلا را خالص کنند و بران سکه زنند از بهار عجم و صاحب سروری و برهان و رشیدی نیز همین نوشته اند لیکن باجمال۔

زرِ دهدهی - بفتح هر دو دال مهمله زرِ خالص و تمام عیار از سروری و سراج۔

زرِ دهمی - بکسر میم بمعنی زرِ خالص و این زری را گویند که عیار آن یک مرتبه از زرِ دهدهی کمتر باشد یعنی نه حصه طلاے خالص و یک حصه غش داخل باشد از برهان و سراج۔

زرِ رگنی بضم سوم زرِ خالص منسوب به رکن کیمیاگر بود از برهان۔

زرِ ششسری - زرِ خالص از برهان و در سراج اللغات نوشته که زرِ شش سری بمعنی زرِ خالص در ایام سابق بتے از چاے برآمده بود که شش سر داشت و همه جسم آن طلاے خالص پس آنرا شکسته مسکوک ساختند و در شرح خاقانی نوشته که اشرفی مسدس شکل یعنی قرص آن شش پهلو باشد۔

زرِ مغربی - زرِ خالص چه در ملک مغرب کانے ست که از انجا زر بسیار حاصل میشود از برهان و غیر آن۔

زرِ رومی - نوعے از زرِ خالص۔

زرنشان سازی - بمعنی کوفتگری که تارهای زر و نقره را بر قبضهٔ شمشیر وغیره می کوبند از چراغ هدایت۔

زرغونی - بالفتح و غین معجمه و واو معروف و نون و یاے مرکب معجون که در قوام قند ادویه را باریک کرده می آمیزند و آن پشت و گرده را قوت دهد و منی بیفزاید و این معجون را زرگونی ست چه آن رنگ رو را مثل زرِ سرخ و روشن می نماید۔

فصل زای معجمه مع عین مهمله

زعرور - بالضم نام میوه و بعضے گویند نوعے از کنار ست از رشیدی۔

زعاف بضم اول و عین مهمله و فا بمعنی قاتل و کشنده از صراح و منتخب۔

زعاق بضم اول و عین مهمله و قاف بمعنے شور مزه از صراح و منتخب۔

زعیم - بفتح اول کفیل و ضامن و بمعنی وکیل و بمعنی رئیس او مهتر از لطائف و صراح۔

زعم - بهر سه حرکت حرف اول و سکون عین مهمله لیکن فتح و ضم افصح ست بمعنی گمان و ظن از منتخب و صراح و بحر الجواهر۔

فصل زای معجمه مع غین

زغیر - بروزن فقیر بمعنی کتان که بهندی السی گویند از برهان و جهانگیری و رشیدی۔

زغن - بفتحتین غلیواز از برهان۔

فصل زای معجمه مع فا

زفت - بالفتح درشت و سخت و فربه و محکم و سطبر و پر و مالامال و طعم تیز که زبان بگزد و بالضم بخیل و بدخو و بدمزه و زمخت که در خوردن گلوگیر د مثل مازو و هلیله و بکسر نوعے از قیر و آن صمغے ست سیاه چسپنده که از درخت صنوبر حاصل شود از برهان و رشیدی و سراج و لطائف و در سراج نوشته که ظاهرا این معنے اخیر فارسی نیست۔

زفیر - بفتح اول و کسر فا دم بخود کشیدن بعد از ان بلند کردن و بمعنی و بلا و بانگ اول خر و شهیق آخر آن از منتخب۔

زفاف - بکسر اول فرستادن عروس بخانهٔ شوهر و عروس و داماد را هم بستر کردن از منتخب و لطائف و مدار و مؤید و بحر الجواهر۔

زفان - بضم و فتح بمعنی زبان از برهان۔

زفانه - بضم و بفتح زبانهٔ آتش از برهان و سراج۔

فصل زای معجمه مع قاف

زق - بالکسر و تشدید قاف بمعنی مشک که دران آب پر کنند از منتخب و شرح نصاب۔

زقوم - بالفتح و قاف مشدد و مضموم درخت ست تلخ زهردار که شیر ازان برمی آید بهندی آنرا تهوهر گویند و درختیست در دوزخ که خوراک دوزخیان خواهد بود و نام طعامیست عرب را که دران خرما و مسکه بهم آمیخته باشند و در فارسی بر معنی اول بتخفیف قاف نیز آمده از منتخب و لطائف و مدار و کشف۔

زقه - بالضم و تشدید قاف مفتوح آب و دانه که طائر از گلو برآورده در دهن بچه اندازد و بهندی آنرا چوگا گویند و دانیکه بشیر داده انداخته در دهن طفل اندازند و غیرمستعمل ست کذا فی المنتخب و غیره و در مصطلحات نوشته که زقه دار و ئیست که بوقت زادن بچه را و هند و بهندی گهونتی گویند۔

فصل زای معجمه مع کاف

زکریا - بفتحتین و کسر راے مهمله و تشدید یاے تحتانی نام نبی علیه السلام از مزیل الاغلاط۔

زکاء - بفتح اول و در آخر همزه بمعنی بالیدن و افزودن و افزون شدن و تنعم کردن از منتخب و صراح۔

زکاب - بفتح و در آخر باے موحده سیاهی که بدان کتاب نویسند از برهان۔

زکوٰة - بفتح اول و در رسم الخط الف این لفظ را بصورت واو و تا اگر نوشتن واجب ست چهلم حصهٔ از مال که بعد از سالے در راه خدا دهند و اقل درجهٔ آن مال دو صد درهم ست که شصت و پنج روپیهٔ این دیار می شوند۔

زگال - بضم اول و کاف فارسی انگشت که سیاه شده می ماند از رشیدی و برهان۔

زکیدن - بفتح غو غو و از قهر سخن کردن از برهان۔

زکی - بفتح اول و کسر کاف و تشدید تحتانی بمعنے پاک از فساد از شرح نصاب۔

فصل زای معجمه مع لام

زلیخا - بضم اول و فتح لام بروزن سویدا از بهار عجم و مزیل و مدار و برهان بدانکه زلیخا بضم اول و فتح لام تصغیر زلخا که صفت مشبه باشد مؤنث ازلخ ماخوذ از زلخ که بالفتح بمعنی جاے لغزیدن پاست کما فی الصراح و المنتخب چون زن معلومه بحسن و جمال محل لغزیدن پاے عقل بینندگان بود لهذا بدین اسم موسومه شد یا آنکه بکمال لطافت و صفا بدنش لغزان بغایت صافی

والمس بود این باعث بجل لغزیدن شناسیش دیده زلیخا نامش کردند این تصغیر بجهت ترحم و محبت است و یا برای تعظیم و بعضے محققان نوشته اند که مولد زلیخا ملک مغرب است اسم اصلی او بزبان سریانی راعیل بود و اسم زلیخا که شهرت دارد وضع کرده عربست و آنچه لفظ زلیخا در مردم بفتح اول و کسر لام شهرت دارد غلط است زیرا که هیچ وزنے از اوزان علم التصریف مؤید صحتش نمی شود و بعضے گویند که زلیخا بفتح اول و کسر لام هم درست باشد و نظیر این لفظ قرشیاست بمعنے نوعے از خرما و بعضے گویند که اسم عجمی است والله اعلم بالصواب۔

زلیبیا۔ بکسرتین نوعے از شیرینی که بهندی جلیبی گویند از مدار۔

زلفت۔ بضم درجه و منزلت و نزدیکی و پاره اول شب از منتخب و در فارسی گاہے مجازاً بمعنی دوستی آید۔

زلت۔ بالفتح و بالکسر و لام مشدد مفتوح بمعنی لغزش و لغزیدن و بکسر زال معجمه خواری از لطائف و در خیابان نوشته که زلت بمعنی لغزش که عبارتست از کار ناپسندیده و این لفظ را بطریق ادب استعمال کنند چنانکه زلت انبیا علیهم السلام۔

زلات۔ بالفتح و تشدید لام بمعنی لغزشها مراد از آن خطاها

زله بند۔ بفتح اول و تشدید لام کسیکه طعام پس مانده یک وقت را بوقت دیگر نگاه دارد۔

زلف۔ در اصل بضم اول و فتح لام لفظ عربیست جمع زلفه بالضم که بمعنی پاره شب است و فارسیان عربی دان تصرفات خود بسکون لام خوانند مجازاً بمناسبت سیاهی اطلاق بر شب کرده و موی مخصوص قریب گوش را زلف گفتند و صاحب کشف نیز نوشته که زلف جمع زلفه است و زلف پاره شب را گویند و بهمین مناسبت بفارسی موی مخصوص قریب گوش را زلف گویند چراکه هر دو سیاه هستند و خان آرزو در سراج نوشته که ظاهر الفاظ زلف مخفف زلفین باشد که بضم اول و کسر فا بمعنی زنجیر است پس بجهت تشبیه بر موی صدغ اطلاق کنند و از منتخب منقول است که زلف جمع زلفه

که بمعنی پاره شب است و بدین صورت نیز بنا بر تشبیه خواهد بود۔

زلق۔ بفتحتین لغزیدن و زمین هموار بی گیاه از منتخب و بمعنی بدست انزال کردن نیز آمده و بعضے مجازاً بمعنی خوشامد نوشته اند بمناسبت بمعنی لغزیدن۔

زلوک و زلو۔ هر دو لفظ بفتحتین کرمی باشد در تالابها که خون می مکد بهندی آنرا جوک گویند از کشف و صاحب جهانگیری هر دو لفظ را بالفتح اول و ضم لام و واو معروف نوشته و در برهان و سراج نیز بفتح اول و ضم لام۔

زلزال۔ بالکسر لرزانیدن و جنبانیدن از منتخب۔

زلازل۔ جمع زلزله۔

زلل۔ بفتحتین لغزش و بمعنی نقصان و کجی و در تراز و وجاے لغزش از منتخب و لطائف۔

زلال۔ بضم اول کرمے باشد که درمیان برف بهم رسد برابر انگشت و آن پر از آب صاف و آن کرم را اندک حیات و حرکتی باشد چون در عرب آب شیرین کمتر بهم رسد مردم عرب کرمهای مذکور را افشرده آبے که از آنها برآید می نوشند چراکه بغایت سرد و شیرین باشد و مجازاً هر آب شیرین را گویند از نسخه حیوة الحیوان نوشته شد که کمال معتبر است و از برهان نیز ثابت است و در سراج نوشته که زلال بالضم آب صاف و شیرین لفظ عربیست و بعضے گویند که کرمے است که در برف پیدا می شود۔

زلفین۔ بضم اول و کسر فا زنجیر از سراج۔

زله۔ بالفتح و تشدید در عربی آنچه از طعام بهر کسے نگاه دارند و پس خورده و طعامیکه مردم فرومایه از جاے بردارند و بفارسی کرمے ست پردار که در موسم گرما شبها آواز کند هندی جهینگر از منتخب و برهان و مؤید۔

فصل زای معجمه مع میم

زمخت۔ بفتحتین و سکون خاے معجمه مزه که مثل مزه هلیله باشد بهندی آن مزه را کسیلا گویند از مدار و بهار عجم و برهان و جهانگیری و در سراج بفتح اول و ضم میم۔

زمرد۔ بفتحتین و تشدید راے مهمله مضموم جوهریست سبز رنگ

و بعضے را مهمله نیز آمده از بهار عجم و کشف و مدار۔

زمیاد۔ بفتح اول و کسر میم و تشدید تحتانی و دال نام روز بیست و هشتم از هر ماه شمسی و بفتح اول و سکون ثانی نیز آمده از برهان۔

زمر۔ بالفتح نے نواختن و بے زدن و بفتحتین اندک مو شدن و اندک مروت شدن و بالضم اول و فتح میم گروهها و متفرقها از مردم و نام سوره قرآن از منتخب و لطائف۔

زمخشر۔ بفتحتین و خاے معجمه و فتح شین معجمه قصبه ایست از مضافات خوارزم مولد جارالله صاحب کشاف و نحو زمخشری کتابے در نحو از وست۔

زمهریر۔ بالفتح بمعنی سرمای سخت و آن سرمائیست که بدان کافران را عذاب خواهند کرد و مقام آن در وسط کره هوا و کره هوا تحت کره نار است و فوق کره ارض از لطائف و دیگر کتب و در علم حکمت آمده است که بخارات در یا تصاعد نموده چون بطبقه زمهریر رسد از برودت منجمد شده ابر گردد و در برهان نوشته است که زمهریر مرکب است از زم که بمعنی سرما سخت است و هریر بمعنی کننده است۔

زمین ولوار۔ نام ورزشے که استاده شده و دست بر دیوار بند کرده و زور بر دیوار زده بشتوز و غالیعنی ڈنڈ می کنند از مصطلحات و شروح۔

زمین دوز۔ نوعے از خیمه۔

زم۔ بالفتح نام رودے ست در مرو۔

زمام۔ بکسر اول مهار شتر و رسنے که در چوب بینی شتر بندند و بفتح خطا است از منتخب و مدار و مؤید و سروری و کشف و بهار عجم۔

زمزم۔ چاہے ست نزدیک کعبه از منتخب۔

زمم۔ بفتحتین استوار۔

زمستان۔ بفتح اول و کسر ثانی مرکب است از لفظ زم که بمعنی سردی ست و لفظ ستان که براے کثرت و نیز براے ظرفیت باشد از رشیدی۔

زمن۔ بفتحتین بمعنی زمانه و روزگار و وقت و بمعنی آفت و بفتح اول و کسر ثانی کسیکه از جا نتواند جنبید یا بیماری رفتن نتواند

دبرزور دست او روز وقتی بیجا مانده و بتلاشده بآفت زمانه از منتخب و لطائف وغیرہما۔

زمان - بمعنی ساعت و زمانه و روزگار و بمعنی مرگ و عهد و وقت و فرصت و هرگاه که لفظ زمان بمقابله زمین واقع شود بمعنی آسمان باشد از لطائف و شروح -

زمین - بفتح اول بمعنی معروف ست و این مرکبست بلفظ زم که بمعنی سردی بود و یا و نون نسبت چنانکه در سیمین و زرین چون جوهر ارض سرد ست لهذا باین اسم مسمی گردید و گاهی نون حذف کرده زمی هم گویند و در عربی لفظ زمین بر وزن فعیل بمعنی کسیکه پای او شل شود و از جای خود حرکت نتواند کرد و او را زمن نیز گویند بفتح اول و کسر میم ماخوذ از زمانت -

زمین مرده - زمین خشک که قابل زراعت نباشد از مصطلحات و غیره -

زمزمه - بفتح هر دو زای معجمه نغمه و ترنم باشد که باهستگی سرایند و کلماتیکه مغان وقت آتش پرستی بر زبان رانند از لطائف و منتخب و در برهان نوشته آنچه که آهسته آهسته سرایند چه زمزم بمعنی آهسته آهسته است و در خیابان نوشته که زمزمه در اصل زمزم ست که آن مرکب از دو زم ست که بمعنی آهسته باشد چون مغان و هماهای مذهب خود آهسته آهسته خوانند بدین معنی مجازا استعمل گردید -

زمردشاه - نام بادشاه -

زمین کینه - بلا اضافت شخصیکه سخت کینه باشد و کینه او بکمال خست و لیست فطرتی باشد -

زمره - بالضم گروه مردم از لطائف و منتخب -

زمجی - بکسرتین و جیم مشدد و در شرح نصاب بمعنی دنبه و در شرح دیگر بمعنی بیخ دم طائر نوشته و در منتخب محل روئیدن دم مرغ -

زمکی - بکسرتین و تشدید کاف مفتوح در شرح نصاب بمعنی دم مرغ و در شرحے بمعنی بیخ دم طائر نوشته و در منتخب محل روئیدن دم مرغ -

فصل زای معجمه مع نون

زناریج - جامه سپید ابار دار از شرح خاقانی -

زنار قدح - بمعنی خط قدح -

زنخ - بفتحتین و خای معجمه بمعنی زنخدان و ذقن و بمعنی طعنه و بیهوده نیز از رشیدی و سراج و بهار عجم -

زند - بالفتح نام کتاب زرتشت که او دعوی میکرد که از حق تعالی برمن نازل شده است گویند که بمعنی بزرگ و عظیم هم آمده و بعربی استخوان ساعد را گویند از برهان و رشیدی و جهانگیری و کشف و لطائف -

زنده رود - نام رود صفهان بمعنی لفظ رود بزرگ است چراکه زنده بمعنی کلان آمده از جهانگیری -

زنده پیل احمد - لقب بزرگے که شیخ احمد نام داشت ساکن جام که قریه است -

زنگانه رود - نام سازیکه زنگیان نوازند و نام رودخانه که از پهلوی زنگان میگذرد و زنگان شهریست از برهان و رشیدی -

زن بمزد - حرف پنجم زای معجمه قرمساق را گویند که زنان را بمزد دهان رسانند از برهان -

زنبور - بالضم معروف ست از قاموس و بهار عجم و بمعنی نوعے از پیکان تیر و بمعنے توپ کوچک که آن را زنبورک نیز گویند -

زنجار - بالکسر معرب زنگار چراکه فعلال بالفتح اول مختص رباعی مضاعف ست و در غیر آن جائز نیست چنانچه خلخال و سلسال -

زنهار - بالکسر بمعنی پناه و امان و مهلت و عهد و پیمان و برای تاکید باشد و بمعنی هرگز و بمعنی امانت و بیم و خوف و شکوه و شکایت و پرهیز و حسرت و افسوس و شتاب و جلد و هوش و آگاهی از برهان و جهانگیری -

زنهارخوار - بالکسر عهد شکن و پیمان گسل از برهان و رشیدی و کشف -

زندان سکندر - ته خانه ایست در شهر یزد گویند تابوت سکندر را دران گذاشته اند -

زندباف - بالفتح و حرف چهارم بای موحده بمعنی بلبل و قمری و فاخته از مؤید و کشف و برهان و رشیدی و سراج و جهانگیری مگر در بهار بپای فارسی -

زندلاف - بالفتح بلبل و قمری و فاخته و دیگر مرغان خوش آواز و بمعنی مجوس زندخوان نیز آمده از برهان -

زندیق - بالکسر آنکه قائل بدو صانع باشد و از هر دو بنور و ظلمت و یزدان و اهرمن تعبیر کند و آنکه ایمان بحق تعالی و آخرت نداشته باشد و آنکه ایمان ظاهر کند و بباطن کافر باشد و بعضے گفته اند این معرب زن دین ست یعنی آنکه دین زنان دارد ای دین او چون دین زنان بے اصل باشد مگر صحیح این ست که معرب زندیست یعنی آنکه اعتقاد بزند کتاب زرتشت دارد که قائل یزدان و اهرمن بود موافق قاعده تعریب قاف را در آخر زیاده کرده اند چون وزن فعلیل بالفتح در کلام عرب ندیده لهذا حرف اول را که زای معجمه است کسره داده اند از منتخب و رساله معربات و در خیابان نوشته که زندیق بالکسر معرب زندیک ست و آن مرکب ست از زند بالفتح که نام کتاب زرتشت ست و یای نسبت و کاف تصغیر برای تحقیر و کسر اول بجهت تعریب ست بمجاز و بمعنے بے دین و از دین برگشته و مختلط المذاهب اطلاق کرده مے شود -

زنبق - بالفتح و بای موحده مفتوح گلے ست خوشبو از منتخب و در سراج نوشته که معرب زنبه است و آن گلے ست سفید که برگهای دراز دارد و باندک خوشبو بعضے محققین نوشته اند که زنبق معرب چنبه است و چنبه گلے ست تیز بو و بادامی رنگ مصرعه طغرا مؤید همین ست مصرعه رخ زنبق طلسم رنگ کاهی ست ؛ و بمعنی روغن یاسمین نیز آمده چنانکه در منتخب و کشف مسطور ست -

زنبورک - در ترکی بندوق کلان کہ بر شتران نہادہ برند -

زنگ - جرس کہ بہندی گھنٹہ گویند و بمعنی ناقوس نیز آمدہ و باین ہر دو معنی ترکی ست یا مشترک و نام ولایتے ست وانچہ بر آہن و مس وغیرہ بسبب سردی نشیند و بمعنی پرتو ماہ و آفتاب و بمعنی تند و تیز و بمعنی آب شراب از برہان و سراج -

زنجبیل - بالفتح چشمہ الیست در بہشت و نام دوائی معروف و باین معنے معرب زنگویہ ست از سروری و رسالہ معربات -

زندہ پیل - بکسر اول بمعنے فیل بزرگ جثہ چہ زند بمعنی بزرگ و عظیم ست و لقب بزرگے کہ شیخ احمد نام داشت ساکن جام کہ قریہ است از برہان -

زنبیل - چرمیست کہ گدایان دران چیزہاے دریوزہ نگاہ دارند از سراج -

زنیم - بالفتح اول و کسر ثانی بروزن فعیل بمعنی یعنی آنکہ او را بدی نشانہ بود از شرح نصاب و در منتخب کسیکہ منسوب بقومے باشد و ازان نبود -

زندخوان - بالفتح کنایہ از بلبل و فاختہ از برہان -

زنگان - بالفتح نام شہرے ست در ایران مابین قزوین و تبریز و زنجان معرب آن ست از سراج اللغات -

زنگہ شاوران - بالفتح و کاف فارسی و شین معجمہ و واو نام پہلوانے ایرانی از شرح سکندرنامہ -

زنخ زدن - ہرزہ گوئی کردن از برہان -

زنخدان - درین لفظ کلمہ دان زائد ست از سراج -

زنگولہ بستن - حاصل کردن مرتبہ بلند در وقتے بعضے گویند دعوی مرتبہ بلند کردن و در ولایت رسم است کہ شاطر یا پہلوان چون بکمال فن رسد زنگولہ بندد از مصطلحات -

زنبورہ نوعے از پیکان تیر و بمعنی توپ کوچک از برہان و بعضے بمعنی مورچہ و نام ساز نیز گفتہ اند -

زناده - بالفتح بمعنی کلان و بزرگ از رشیدی

و در بعض لغت بزاے فارسی -

زنینہ - بفتح اول و کسر نون و سکون تحتانی و فتح نون دوم بمعنی تہمت کردن و گمان نیک یا بد بہ کسے بردن و بمعنی خشک پے از منتخب و صراح -

زنگولہ و زنگلہ - ہر دو لفظ بضم کاف فارسی بمعنی دراے و جلاجل و نام مقامے از موسیقی و زیور لیست نوعے از پازیب کہ بوقت رفتن و رقص کردن آواز کند از برہان و رشیدی و چراغ ہدایت وغیرہا -

زنگانہ - بالفتح نام پردہ موسیقی و نام رودخانہ از برہان

زنہاری کسیکہ امان طلبد و عہد و پیمان کند از برہان و بمعنی کافرے کہ بزنہار و پناہ مسلمانان در بلاد اسلام مقام سازد از شرح نصاب -

زنجیری - دیوانہ از برہان -

زنبوری - جامہ مشبک از مصطلحات -

فصل زاے معجمہ مع واو

زوایا - بفتح گوشہ ہا جمع زاویہ از منتخب و کشف و صراح -

زورا - بفتح قدح و ظرف نقرہ و دجلہ و شہر بغداد و موضعے ست در مدینہ نزدیک مسجد و نام بازار لیست در مدینہ از منتخب و برہان -

زوزا - بدو زاے معجمہ و واو مجہول در ترکی گریہ و نوحہ و شور و غوغا -

زویت - بضم اول و کسر واو و تشدید تحتانی بمعنی پیچیدہ شدن و طائفہ و پارہ از شب از لطائف -

زوج - بالفتح بمعنی جفت خواہ مذکر باشد خواہ مؤنث مگر فقہای متاخرین در مؤنث ہا زیادہ کردہ اند و زوجہ گویند اگرچہ نزد اہل لغت نیست و ابن حاج نوشتہ کہ ہر دو نر و مادہ مجموع را زوج گفتن خطاست زیراکہ ہر واحد را از نر و مادہ زوج باید گفت و ہر دو مجموع را زوجان یا زوجین باید خواند و زوج بمعنی عدد یکہ چون آنرا نصف کنند ہر دو حصہ مساوی باشد بغیر شکستن عدد مثلاً چہار و شش و ہشت -

زوولود - کنایہ از بیجا و بیحساب از مصطلحات -

زوذ - بضم اول و در آخر ذال معجمہ بمعنی ماہر و زیرک و بمعنی جلد و شتاب باشد و این موافق قاعدہ فارسی بعض بلاد ست کہ اگر قبل از دال حرف علت باشد آن دال را ذال معجمہ خوانند از لطائف وغیر آن -

زواہر - بفتح اول و کسر ہا بمعنے روشنہا و بلندہا جمع زاہرہ کہ بمعنی روشن و بلند ست کذا فی المنتخب و بمعنے شگوفہا نیز نوشتہ اند -

زواجر - بفتح اول و کسر جیم باز دارندگان و موانع -

زور - بالضم و واو معروف بمعنی دروغ از منتخب -

زود سیر - بیای مجہول کسیکہ از صحبت دوستان زود ملال آگین شدہ بر وے بیگانگی زند از مصطلحات -

زوار - بضم اول و تشدید واو زیارت کنندگان و این جمع زائر ست و بالفتح و تشدید واو صیغہ مبالغہ بمعنی بسیار زیارت کنندہ و ہم صیغہ نسبت و درین صورت بمعنی کسیکہ خدمت مزارات بزرگان پیشہ او باشد خصوصاً خادم زیارات ائمہ اثنا عشر را گویند رضی اللہ عنہم -

زود خیز - بمعنے چالاک از برہان -

زورق - بفتح اول و سوم کشتی خرد از منتخب و صراح و برہان

زوال - بفتح گشتن از حالے و دور شدن از حالے و نیست شدن از منتخب -

زوزن - بضم و واو مجہول و فتح زاے معجمہ ثانی نام شہرلیست در خراسان مابین ہرات و نشاپور از لب الالباب و رشیدی و در برہان بالفتح و در سراج نیز بالفتح -

زویعان - بفتح اول و کسر واو و سکون تحتانی و عین مہملہ شیطانان و شریران از لطائف و در قاموس مجمل نقل کردہ -

زو - بالضم مخفف زود کہ بمعنی جلد و شتاب است

زوالہ - گلولہ آرد خمیر کردہ را گویند کہ براے نان پختن طیار کردہ باشند از برہان -

زوزہ - بضم زاے اول و فتح زاے معجمہ ثانی بروزن کوزہ در ترکی بمعنی گریہ و نوحہ و شور و شغلہ یعنی غوغا از برہان

و در شرح نصاب و در سراج بواو مجہول۔

فصل زاے معجمہ مع ہا

زہرگیا۔ گیاہ زہردار از لطائف۔

زہربا۔ بباے موحدہ طعامیکہ زہر دران آمیزند براے ہلاک دشمن از لطائف۔

زہرا۔ بفتح اول وسکون دوم لقب حضرت فاطمہ رضی اللہ عنہا ازانکہ آنحضرتؑ سفید پوست بودند ماخوذ از زہرہ بالضم کہ بمعنی بیاض وحسن ست از مؤید ومنتخب۔

زہاب۔ بالفتح تراویدن آب بود از کنارہ چشمہ و رودخانہ وتالاب وامثال آن از لطائف۔

زہادت۔ بفتح پرہیزگاری ورغبت کردن بدنیا از منتخب۔

زہمت بالکسر بادگندہ بوے گوشت وبوی ماہی از صراح۔

زہرخند۔ خندہ کہ بحالت قہر وخجالت کنند از برہان۔

زہد۔ بالضم خلاف رغبت کردن وخواہش نمودن بلذات دنیا از صحاح ومنتخب۔

زہاد۔ بالضم وتشدید ہا ودر آخر دال مہملہ بمعنے پرہیزگاران واین جمع زاہد ست۔

زہ زاد۔ بفتح اول وواو عاطفہ بمعنے بچہ وفرزند ومراد ازین اہل وعیال وبعض عوام زہوذات گویند واین خطاست از جہانگیرے ورشیدی۔

زہار۔ بکسر اول فرج زن وذکر مرد از برہان وسوراخے درسنگ وغیرہ کہ آب ازان برآید۔

زہگیر۔ بالکسر چیزے مانند انگشتری باشد کہ از شاخ حیوان واستخوان وغیرہ سازند بوقت تیر اندازے در انگشت کنند از برہان۔

زہر۔ بضم اول وفتح ثانی جمع زہرہ است کہ بالفتح وبالضم بمعنے شگوفہ باشد از منتخب۔

زہیر بفتح اول وکسر ثانی شگوفہ دار درخت پرشگوفہ۔

زہف بالفتح سبک شدن وشتابیدن از منتخب ولطائف۔

زہق بفتحتین زمین ہامون وبکسر ہا تیز رفتار وبالفتح نیست شدن از منتخب ولطائف۔

زہوق بضمتین نیست شدن وہلاک شدن وباطل شدن وگذشتن تیر از نشانہ وبفتح اول نیست شوندہ از منتخب وصراح ولطائف۔

زہیدن۔ جوشیدن وبیرون آمدن از لطائف۔

زہرہ باختن۔ نامردی کردن از چہار شربت۔

زہدان۔ بالفتح بمعنے رحم کہ قرارگاہ نطفہ باشد از مؤید وکشف وبرہان

زہ برزدن۔ بمعنے گردن حدچیزی وشیرازہ بستن۔

زہر دارو بمعنے تریاق از برہان۔

زہازہ۔ بکسر ہر دو زاے معجمہ بمعنے آفرینہاے پیاپے وآفرین وتحسین کہ از ہر کنارہ باشد۔

زہ۔ بالکسر کلمہ تحسین وآفرین ولفظ زہی ازین ست وبمعنے چلہ کمان وکنارہ ہر چیزی چون زہ گریبان و زہ حوض وبالفتح نطفہ وبچہ وفرزند وبمعنے زادن از مدار ومؤید وکشف وبرہان وسراج وجہانگیری۔

زُہرہ۔ بمعنے ستارہ معروف اگرچہ در عربی باین معنے بضم اول وفتح ثانی وثالث صحیح ست لیکن فارسیان بسکون ثانی استعمال کنند از منتخب ومزیل وکشف ودر لطائف مرقوم ست کہ زہرہ دو خانہ دارد یکی ثور دوم میزان وجاے او بفلک سوم ست ورنگ او سفید واقلیم ماوراءالنہر حوالہ او ست ونیز نام زنی کہ ہاروت وماروت شیفتہ او بودند وبفتح اول وسکون ثانی بمعنے خوبی وآرایش وتازگی دنیا وبضم بمعنے سپیدی ونام قبیلہ از قریش وشگوفہ زرد یا مطلق شگوفہ وبالضم اول وفتح ہا ستارہ ناہید وشگوفہ زرد یا مطلق شگوفہ وبسکون ہا نیز آمدہ کما فی المنتخب وزہرہ بالفتح در فارسی بمعنی پوستی باشد مانند کیسہ کہ دران آب زرد تلخ پر باشد ودر آن بجگر ہر حیوان چسپیدہ میباشد وبمعنے دلیرے وشجاعت وقوت وقدرت از برہان وبہار عجم وکشف ومؤید ومدار وزہرہ کہ بمعنے شگوفہ باشد دران اختلاف ست در منتخب ومدار بضم اول وفتح ثانی ونیز در منتخب وکتابے دیگر بالضم ودر شرح نصاب وبہار عجم وکشف بفتحتین ونیز در مدار وبہار عجم وبرہان ومؤید بالفتح وصاحب قاموس نوشتہ است کہ زہرہ بالفتح وبفتحتین بمعنے شگوفہ زرد وبہجت ونضارت دنیا بالضم بمعنی بیاض وحسن۔

زہی۔ بکسر زا کلمہ تحسین ست۔

فصل زاے معجمہ مع یاے تحتانی

زیربا۔ بالکسر وحرف چہارم باے موحدہ نوعے از آش وطعام۔

زینب۔ بالفتح نام دختر جحش کہ در نکاح آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بود ونیز دختر آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ونیز نام دختر حضرت فاطمہ رضی اللہ عنہا کہ خواہر حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ بودند۔

زیادت۔ مصدر ست بمعنے افزودن لازم ومتعدی ہر دو آمدہ وزیادتی بیاے تحتانی زائدہ محاورہ عوام ست وزیاد بحذف تاے فوقانی نیز مستعمل فارسیان وصاحب بہار عجم چند شعر حافظ وصائب وشفیع برین سند آوردہ است۔

زیت۔ بالفتح ودر آخر تاے فوقانی روغن تخم درخت زیتون ودر بعض بلاد آنرا بچراغ مے سوزند وبراے دفع درد گزیدن زنبور اثر تمام دارد از منتخب ودیگر کتب شرح۔

زیردست۔ بمعنے مغلوب ومخفی وبمعنی شتاب۔

زیادات۔ نام کتاب فقہ حنفے از امام محمد رحمۃ اللہ علیہ از لطائف۔

زیافت۔ بکسر اول وفتح حرف چہارم کہ فاست بمعنے ناسرہ گے وناسرہ شدن از لطائف۔

زیج۔ بکسر ویای معروف وجیم عربے معرب زیگ و آن رشتہ باشد کہ بران طرح عمارت کنند وبمناسبت آن نام علمی ست در اصول احکام علم نجوم وہیئت کہ تقویم ازان استخراج کنند از منتخب وسراج اللغات وکشف وبرہان وقاموس ودر رشیدی ودر سراج الاستخراج وشرح

چینی فارسی چنین نوشته که زیج معرب زیک ست و آن رشته‌ها باشد که درست میکنند ازان بناجان مصور نقوش و تصویرات را در ساختن جامها همچنین زیج قانون تنجیم ست که در جداول آن اوضاع کواکب و خطوط طولی و عرضی که دران مقادیر حرکات مراکز کواکب باشد و حرکات تدابیر و اوجات معلوم میکنند۔

زیباج۔ بالکسر و سوم موحده و پنجم جیم عربی از طعام۔

زیاد۔ بکسر اول افزون و افزون شدن و نام مردے کافر که گواهی دروغ برای آنسرور صلی الله علیه و آله وسلم داده بود بدینکه آنسرور زنا کرده اند آنرا زیاد منکر گفتندے و نام بازی از هفت بازی نرد باین نوع که هر نقش که در کعتین افتد هنگام باختن یکے ازان زیاده باز زند از لطائف و نام هفت بازی نرد و در برهان باین ترتیب مسطور ست اول نمار دوم زیاد سوم ستاره چهارم خانه گیر پنجم طویل ششم هزاره هفتم منصوبه و در سراج نوشته که زیاد نام یکی از بازیهای نرد و اخوذ از معنی لفظ عربیست چراکه در بازی نرد کو در هر نقش یک خال زیاده کرده اند و آنرا خال زیاد گویند و نیز لفظ زیاد کنایه از عبد الله بن زیاد۔

زیر خورد۔ نام پرده از موسیقی که در آخر شب سرایند از لطائف۔

زیر آباد۔ بالکسر شهریست در اقصای بنگاله۔

زیاده سر۔ بمعنے سرکش و مغرور و خودپسند از برهان و بهار عجم و چراغ هدایت و در سراج نوشته که زیاده سر کسے که از اندازه خود قدم بیرون گذارد۔

زینهار۔ بالکسر بمعنی پناه و امان و ترک کردن و مهلت و عهد و پیمان و بمعنے هرگز و شکوه و شکایت و پرهیز از برهان۔

زیر۔ بالکسر و یای معروف آواز باریک که در مقابل بم باشد و بم آواز پر غلیظ را گویند و لفظ زیر بمعنی تار ساز که آواز باریک دارد نیز آمده و نام پرده از موسیقی و هر شے باریک را نیز گویند از لطائف۔

زیر فراز۔ بمعنی آواز حزین و آواز آهسته از برهان و بهار عجم۔

زیغ۔ بالفتح و غین معجمه میل کردن از حق بسوی دیگر از لطائف۔

زی و قاف۔ بیاے مجهول و واو عاطفه کنایه از سخنهاے بے ربط از لطائف۔

زیف۔ بالکسر زر ناسره و ناروا و بالفتح ناروا شدن درم از جهت غش از منتخب و در شرح نصاب زیف بالفتح درم ناسره۔

زیرچاق۔ بمعنے محکوم و مغلوب و نرم و فرمانبردار ترکی است از مصطلحات و چراغ هدایت و رشیدی و بهار عجم و چهار شربت و برهان و سراج۔

زیبق۔ بالکسر و یای معروف و فتح باے موحده و قیل بکسر باے موحده معرب جیوه که بمعنی سیماب ست از منتخب و غیره و در خیابان نوشته که زیبق در گوش افگندن باعث ناشنوائی و اذیت میگردد۔

زیبجک۔ روده بره شیرخوار که آنرا پاک کرده درهم پیچیده بر سیخ کباب کنند و بعضے گویند که گوسپند را از آلایش پاک نموده از مصالح پر کرده بریان سازند از برهان۔

زیرک۔ بالکسر عاقل و دانا و حکیم از برهان۔

زیر بزرگ۔ نام پرده از موسیقی که در نیم شب سرایند از لطائف۔

زیب۔ بالفتح آراستن و آرایش و خوبی و زینت از منتخب و لطائف و کشف۔

زیبان۔ بالکسر و یای مجهول و حرف سوم بای موحده بمعنے خوب و زیبا از برهان۔

زیر افگن۔ توشک و نام شعبه ایست از بست و چهار شعبه موسیقی از لطائف و برهان و در برهان نوشته که آنرا کوچک نیز گویند و در مصطلحات نوشته که بعضے آن را بعیر و بن گویند۔

زیره کرمان۔ بکسر کاف عربی بمعنی زیره سیاه که کرمان شهریست متصل بفارس شاید که در دیگر بلاد ایران زیره سیاه از کرمان میرفته باشد و در هندوستان از کشمیر آید۔

زیر سر کاسه نیم کاسه یافتن۔ فریب کسی ظاهر ساختن عجایبات مشاهده نمودن۔

زیاد کردن۔ معروف ست و کنایه از کم کردن از مصطلحات۔

زینه۔ بالکسر نردبان۔

زیگه۔ بالفتح چیزیست به شکل ترازو که پر بار کرده بر دوش برند از غرائب اللغات۔

زیر کاسه۔ نام آواز کشتی که دست زیر زانوی حریف زده از جا بر داشتن ست۔

زیر جامه۔ ازار و پایجامه از مصطلحات۔

زی۔ بالکسر اندازه و حد و بمعنے طرف و جانب و نزدیک و بالفتح بمعنے حیات و زندگی از برهان و بهار عجم و مدار در سراج اللغات نوشته که زی بالکسر مخفف زیست ست و بمعنے طرف و جانب لیکن ابن بای اضافت مستعمل نیست و زی بالکسر و تشدید یا در عربی بمعنی لباس و جامه کذا فی المنتخب و الصراح۔

زیتونی۔ بالفتح رنگی ست سرخ بزردی مائل۔

زیاده سری۔ خودپسندی و سرکشی۔

زیر بای۔ حرف چهارم باے موحده نوعے از طعام که آش ست۔

	باب زاے فارسی	
	فصل زاے فارسی مع الف	

ژاغر۔ بفتح غین معجمه و رای مهمله حوصله مرغان از برهان۔

ژاژ۔ بفتح هر دو زاے فارسی گیاهی ست سفید و نماردار و سخت و بدمزه که اشتر آنرا چندانکه بخاید بحلق فرو بردن نتواند۔

ژاژخا که سخنهاے بے معنے و بیفائده را گویند از ینجاست از رشیدی و برهان و سراج و جهانگیری و بهار عجم و مؤید و مدار۔

ژاله۔ بمعنے تگرگ که بهندی اولا گویند و بمعنی شبنم سعدی گوید شعر
ژاله بر لاله فرود آمده هنگام سحر * راست چون عارض گلبوی عرق کرده یار *
و بمعنے جاله و آن چنان باشد که چوبها و علف برهم بندند و چند پوست گاو پر باد کرده زیر آن نصب کنند و بران نشسته از آبهاے عمیق عبور سازند از لطائف۔

ژاژخائی۔ کنایه از بیهودگی و لاف از لطائف و غیره۔

ژخ۔ بالفتح و خای معجمه گوشت پاره سخت که بر اندام مردم پیدا می آید بهندی آنرا مسه گویند و بمعنے ناله و فریاد

وشور از برهان —

ژرد — بالفتح وسکون رای مهمله وبعده دال مهمله بمعنے بسیار خوردن از رشیدی وبرهان ظاهراً این لفظ مشترک ست بزبان عربی وفارسی مگر تفاوت اینقدر باشد که در عربی بزای عربی ودر فارسی بزای فارسی —

ژرف — بالفتح عمیق از برهان —

ژغژغ — بفتح هر دو زای فارسی وهر دو غین معجمه بمعنی آواز دندان که بوقت خاییدن چیز سخت یا بکثرت سرما یا بهنگام قهر وغضب می آید وبمعنے آواز یکه از جنبانیدن جوال گردگان وبادام بر آید از لطائف —

ژفک — بفتح اول وسکون فای وکاف عربی پیخال چشم وچرک کنجهای چشم از برهان —

ژفنیدن — بفتح اول بمعنے ترسیدن و طپیدن از برهان —

ژند — بالفتح بمعنے خرقه وکهنه وپاره ودلق وچقماق و بزرگ وعیب ونام کتاب زرتشت آتش پرست که او دعوی میکرد که از حق تعالی باو رسیده ونام کوهی ست از سراج وبرهان ورشیدی وکشف ومدار وجهانگیری —

ژندرود — نام رود اصفهان —

ژندباف — بالفتح بمعنے بلبل وقمری ومثل آن از مدار وبرهان وصاحب جهانگیری ومؤید بزای عربی نوشته وکسی وجه تسمیه این بیان نکرده شاید که چون سینه های بلبل وقمری وفاخته ولک لک وکبوتر ودراج چندان خوش رنگ ولطیف نباشند لهذا ژندباف میگفته باشند —

ژنده — بالفتح خرقه ودلق وپاره کهنه وهر چیز بزرگ وعظیم از برهان وسراج وبعضے بمعنے مست نیز نوشته اند —

ژندگی — بمعنی کهنگی از لطائف —

ژوهیدن — چکیدن آب از سقف خانه سبب باران باریدن از برهان —

ژوپین — بواو مجهول وبای فارسی ویای معروف نیزه کوچک که اهل هند آنرا سیل بیای مجهول گویند از کشف ورشیدی وجهانگیری ودر سراج نوشته نیزهٔ کوچک که سر آن دو شاخه باشد —

ژولیده — بالضم درهم وبرهم وپریشان از برهان —

ژیغ ژیغ — بهر دو یای معروف مبدل ژگ ژگ ست که بمعنے قطره قطره باشد —

ژیان — بکسر اول خشمناک از برهان وجهانگیری ومدار ودر سراج نوشته که ژیان بکسر خشمناک وتندخو واطلاق این لفظ بر جمیع درندگان وطائر شکاری کنند وبعضے انسان را نیز داخل کرده اند —

ژی — بالکسر این حرف بجیم عربی بدل شود چون کژ وکج ولاژورد ولاجورد وبسین مهمله چون تگژ وتگس بفتح فوقانی وفتح کاف عربی تخم انگور وبشین معجمه چون وژه ووشن بالضم بمعنے گزشت وناخوش و بکاف عربی نیز —

باب سین مهمله

فصل سین مهمله مع الالف

سالماً وغانماً — بمعنے دران حال که سلامت باشنده وغنیمت آرنده بود —

سارا — بمعنے خالص لیکن در غیر صفت عنبر ومشک و زر مستعمل نشده از رشیدی وسراج وبرهان ومنقول از مجمع الفرس ودر کشف نوعی از عنبر —

سالب — رباینده از منتخب —

ساخت — دوال وساز زین وزیور اسپ از برهان —

ساحت — بفتح حای مهمله کشادگی وفضای مکان وناحیه از منتخب —

سائحات — بکسر همزه که حرف سوم ست وحای مهمله زنان روزه دار وسیر کنندگان از منتخب —

ساعت — باصطلاح ارباب علم نجوم دو نیم گهری باشد ولفظ ساعت بمعنے قیامت نیز آمده وبمعنے اندک و زمان حال از منتخب —

ساونت — بواو بمعنے مردانه این لفظ هندی ست

سادات — جمع سادة ست که در اصل سیدة بود جمع تکسیر ساید وسائد بر وزن فاعل یعنی سید ست پس سادات جمع الجمع ساید باشد نه جمع سید از منتخب وغیره —

ساکت — بکسر کاف خاموش —

سآمت — بفتح اول وهر حرف دوم بر وزن ملامت بمعنے ملول شدن وستوه آمدن از منتخب وصراح —

سایه دست — باضافت مدد واعانت —

سایه رست — بضم رای مهمله کنایه از نازپرورده از مصطلحات —

ساج — بجیم عربی مرغ کنجد خواره وبمعنے چوب سیاه وبمعنے چوبیکه ازان کشتی سازند وبهندی آنرا سال گویند از رشیدی وبرهان وسراج وکشف ودر رساله معربات نوشته که ساج معرب سال که چوب معروف ست ودر صراح و منتخب بمعنی طیلسان ونوعے از سنگ که بدان صیقل کنند —

ساذج — بفتح ذال معجمه وجیم عربی معرب ساده ونیز نام دوائی که بهندی تیزپات گویند از برهان ومدار —

ساده لوح — کنایه از احمق وبی شعور —

سانح — بنون مکسور وحای مهمله بمعنے صیدیکه از جانب دست چپ بطرف دست راست تیرانداز در آید واین طور صید را مبارک دانند وبارح را که ضد این ست شوم گویند ونیز سانح چیزیکه ظاهر شود کسی را صراح ومدار ومؤید فقیر مؤلف گوید که از معنے لغوی سانح معلوم میشود که بمعنے ظهور چیزیکه مرغوب باشد مگر استعمال در ظهور مقدمات ناپسندیده ومتوحش ست وچنین دیده نشده —

سالخورد — بمعنی پیر وکهنه از برهان —

سازمند — ساخته وآراسته از برهان وبمعنے سازگار شرح سکندرنامه از خان آرزو —

ساعد — بکسر عین مهمله در صراح ومنتخب بمعنے بازو نوشته است ودر استعمال فارسیان مابین کف دست وآرنج را گویند —

سازه — مرغیست سیاه رنگ خوش آواز که فاکهای

سفید دارد و آن رفع ملخ میکند و بمعنے صاحب و خداوند چنانچه شرمسار و بمعنے سر نیز آمده چون نگون سار بمعنی نگون سر و بمعنے رنج و محنت نیز و این لفظ برای کثرت هم آمده چون کوهسار و شاخسار و بمعنے مثل و مانند نیز آید چون دیوسار و خاکسار و بمعنے جا چون نمکسار و بمعنے شتر چون ساربان از رشیدی و برهان و کشف و صراح۔

ساجور بجیم عربی و واو معروف قلاده و گلوبند سگ از برهان و در منتخب و صراح نوشته چوبیکه بر گردن سگ بندند۔

ساقی کوثر ـ حضرت رسالت پناه صلے الله علیه و آله وسلم و از طرف حضرت رسالت پناه صلے الله علیه و آله وسلم حضرت علی مرتضی رضی الله عنه ساقی کوثر خواهند شد۔

سائر ـ بمعنی باقی و جمیع و همه و بمعنی سیر کننده از منتخب۔ و مجازاً بمعنے مشهور نیز آمده و در خیابان نوشته که سائر بمعنے جمیع مشهور ست لیکن اکثر اهل تحقیق نوشته اند که بمعنی باقی ست و در جامع الرموز شرح مختصر الوقایه مسطور ست که سائر بهمزهٔ اصلے بمعنے باقی ست و مبدل آن بیاء بمعنے جمیع باشد مؤلف گوید که اکثر ثقات لغت عرب سائر بمعنے باقی نوشته اند و در صحاح و صراح بمعنے جمیع مرقوم ست و بشتر بهمین معنی مستعمل۔

ساطور ـ کارد بزرگ و خنجر از منتخب و کشف۔

سابقه سالار ـ مرکب بمعنے سردار۔

ساغر ـ بفتح غین معجمه پیاله شراب از مدار و بهار عجم و برهان

ساده پرکار ـ معشوق شوخ و عیار۔

ساز ـ سامان و اسباب چیزیکه مطربان نوازند مثل دف و چنگ و ستار و بمعنی ترکیب و بمعنے سلاح جنگ و مهمانی و ضیافت و چاق و توانا و موافق و ساز دار و مکر و حیله و مثل و مانند و نفع از لطائف و بمعنے رسن بازو دار باز از مصطلحات۔

سالوس ـ بواو معروف بمعنے خوشگو و چرب زبان از برهان و در سراج بمعنے فریب و فریبنده۔

سادس ـ ششم از منتخب۔

سایس ـ کرم بدبو که در چهار پائی باشند بهندی کهٹمل گویند از برهان

سائیس ـ بر وزن فائیه غلط ست و سائس بر وزن خامس و سئیس بر وزن رئیس تیمار دار اسپان از سراج و مؤید و مدار و بهار عجم۔

سائس ـ بکسر همزه سیاست کننده و بمعنے مطلق نگهبان خصوصاً نگهبان اسپان وغیره۔

ساق عروس نوعی از شیرینی ولایت از چهار شربت۔

سام ابرص ـ کرفش که آنرا چلپاسه نیز گویند از منتخب و برهان و در کنز سوسمار۔

سابع ـ هفتم۔

ساطع ـ بلند از منتخب۔

سامع ـ شنونده۔

سالغ ـ بکسر لام و غین معجمه گاو و گوسپند شش ساله از منتخب

سائغ ـ بکسر همزه که حرف سوم ست و غین معجمه گوارنده از مدار۔

سارغ ـ بفتح راے مهمله و غین معجمه در ترکے نام گلے ست زرد رنگ۔

سالف ـ پیش رفته از منتخب۔

سائل بکف ـ گدائے نادار که کاسهٔ گدائی هم نداشته باشد از مصطلحات۔

سارق ـ بکسر راے مهمله بمعنے دزد۔

سابق ـ بمعنے اول و پیش شونده و سبق دهنده کودکان۔

ساچق ـ بکسر جیم فارسی دستوریست که یک دو روز پیش از یوم شادی کتخدا اسبے از قسمے پیرایه و البسه مع سبوچه هاے شیرینے نقل و آرایش از طرف داماد بخانهٔ عروس فرستند و این لفظ ترکے ست از لغات ترکے نوشته شد۔

سائق ـ بکسر حرف سوم که همزه بصورت یاست بمعنے شخصیکه از پس راند نابینا را چنانکه قائد از پیش کشد نابینا را

از منتخب و کشف و لطائف و کنز۔

سارک ـ طائرست سیاه خوش آواز که خالهاے سفید ریزه ریزه دارد در جثه برابر هدهد از برهان۔

سالک ـ بالکسر لام راه رونده و باصطلاح صوفیه طالب تقرب حق تعالی که عقل معاش هم داشته باشد۔

سالوک ـ بسیار راه رونده چرا که صیغهٔ مبالغه است بمعنے مرد کثیر السلوک یعنی سیاح و بعضے مسلوک نوشته اند فقیر از مؤید و مدار و در برهان سالوک را بمعنے دزد و رهزن نوشته۔

ساده دل ـ نادان و احمق از برهان۔

ساحل ـ کنارهٔ دریا۔

سافل ـ فرود و پست۔

سائل ـ پرسنده و خواهنده و روان شونده و جاری از منتخب

سال ـ بزبان یونان کشتی را گویند و بهندے نام درخت معروف از سراج۔

سام ـ نام جد رستم و نام کوهی و رگ زدن و نام پسر نوح علیه السلام و رم و کورد از بیجاست سرسام بمعنے ورم دماغ و بمعنے آتش و از بیجاست جانوریکه در آتش می باشد سام اندر گویند الف در درج کلام افتاد سمندر شده و در عربی بمعنے مرگ و هلاک و زر سرخ ست از رشیدی و برهان و سروری و منتخب۔

ساتگین ـ بتاے فوقانی موقوف و کسر کاف فارسے در ترکے محبوب را گویند مجازاً پیاله شراب خورے از رشیدی و برهان و جهانگیرے و در مؤید فقط بمعنے پیالهٔ شراب خوری ست۔

ساسان ـ بهر دو سین مهمله نام پسر بهمن که از خوف خواهر خود که هماے نام داشت و بمذهب زردشتی در نکاح بهمن پدر خود بود فقیر شده سر در عالم نهاد و ساسانیان از نسل او یند از رشیدی و برهان و مدار و کشف و نیز صاحب برهان و کشف نوشته که ساسان در لغت بمعنے گدا و فقیر ست۔

سان - بمعنی طرز و روش و رسم و عادات و نظیر و مانند و سنگ فسان که بدان کارد و شمشیر را تیز کنند و سان بمعنی سرانجام و بمعنی سوهان و پاره و حصه از برهان و جهانگیری -

ساوین - بکسر واو سنگ سرخ رنگ که بهندی نپاری گویند از برهان -

ساربان - دارندهٔ ساره و لفظ سار بمعنی شتر ست چنانکه در برهان آمده -

سالیان - جمع سال خلاف قیاس و بمعنی سال واحد نیز درین صورت الف و نون زائد باشد چنانکه در بهار از مؤید و کشف و برهان و در سراج چنین نوشته که سالیان جمع سالی یعنی چیزیکه سال از ان قرار گرفته باشد و آن وقت و زمانه است پس سالیان بمعنی ازمنه و اوقات باشد -

سایه بر افگندن - توجه نمودن -

ساز بر تار بستن - کوک کردن ساز -

ساعت سنگین - ساعت منحوس -

ساخته رو - بمعنی شرمنده که روی خود ترش کرده باشد و کسیکه روی خود به تکلف آراسته باشد -

ساو - در آخر واو بمعنی باج و خراج و حصه و بهره و طلای خالص را نیز گویند که ریزه ریزه باشد از لطائف -

سازگاو - تسمهٔ چرم که بآن چهارپایه را بر اسپ بندند از لطائف -

ساخته - بمعنی مستعد و آماده -

ساده - امرد بی ریش و بمعنی احمق و نادان و بمعنی خالص از برهان -

ساچمه - بجیم فارسی موقوف در ترکی گلوله های خورد که در توپ و بندوق انداخته میزنند بهندی چهره گویند بفتح اول و تشدید را در مصطلحات نوشته که کیسهٔ پر از فلوس که بجای گلوله در توپ گذارند تا بسیار کس از غنیم کشته شوند -

ساحبه - بکسر حای مهمله و بای موحده باران شدید از شرح نصاب -

ساقه - بقاف دنبالهٔ لشکر و فوج پسین از منتخب

فوج معین که لشکر کی اثر را چنداول گویند از منتخب و مصطلحات -

سامعه - بکسر میم قوتیست در گوش که ادراک اصوات و آوازها میکنند -

سابقه - امریکه از پیشتر وسیلهٔ سرانجام کاری باشد و معرفت و شناختگی زمانهٔ سابق -

ساحره - زن جادوگر -

ساهره - روی زمین هموار از صراح وغیره -

ساناگچه و ساناچچه - سینه بند زنان که پستانها دران بندند از برهان -

ساره - نوعی از چادر و بمعنی پرده و بمعنی رشوت هم آمده و نام زنی نیک سیرت ظاهرا این بمعنی مخفف سائره است که زوجهٔ حضرت ابراهیم علیه السلام بود از برهان وغیره -

سالبهٔ کلیه - جمله که دران نفی کل باشد چنانکه لا شیء من الانسان بحجر -

سالبهٔ جزئیه - جمله که دران نفی بعض باشد چنانکه بعض الحیوان لیس بانسان -

ساوه - بفتح واو نام شهریست در عراق عجم مولد سلمان نام شاعر منسوب بآن ساوگی پس کاف فارسی را بجیم عربی بدل کرده ساوجی گویند از سروری و برهان -

سانحه - بمعنی صیدیکه از سوی دست چپ بطرف دست راست تیرانداز در آید و این طور صید را مبارک دانند و بارح را که ضد انیست شوم گویند و تفصیل این لفظ در لفظ سانح گذشت -

سالقه - بکسر لام و بعده قاف بمعنی زره ظاهرا ماخوذ از سلوق ست که دهی است در یمن که زره دران خوب میسازند چنانکه در منتخب و صراح -

سامری - بکسر میم و کسر را و تشدید یا مگر در استعمال فارسی بتخفیف یاست نام مردی باشندهٔ شهر سامره که او از بعض آثار جبرئیل را می شناخت خاک زیر پای مادیان جبرئیل را برداشته در جوف

گوساله که از نقره و طلا ساخته بود در انداخت گوساله زنده شده و بآواز آمد و جمعی کثیر را از امت موسی علیه السلام بسبب گوساله گمراه ساخت از منتخب و لطائف و قصهٔ این در تفاسیر بتفصیل مسطور ست -

ساعی - کوشنده و دونده و غماز و بدگوئی کننده از منتخب -

ساعت نجومی - دو نیم گهڑی -

سانگی - بکاف فارسی نامیوه از بهار عجم -

ساری - اثر کننده و در رونده بهمه اجزای چیزی و سرایت کننده از منتخب -

سال جلالی - نوعی از سال شمسی ست منسوب بتاریخ جلال الدین ملکشاه سلجوقی ایام سال سه صد و شصت و پنج روز هر ماه سی روزه گیرند و در آخر اسفندارمذ پنج روز افزایند و در سال چهارم شش روز تا الحال که یک و دو صد و چهل و دو هجری است سال تاریخ جلالی هفتصد و چهل و نه است -

ساهی - غافل و فراموش کننده از منتخب -

سازگری - بکاف فارسی نام پرده مرکب از عراق و اصفهان از سراج و جهانگیری و برهان -

ساقنی - ساق معروف ست و لفظ نی بکسر نون و یای معروف در ترکی علامت اضافت و بمعنی را نیز می آید -

فصل سین مهمله مع بای موحده

سبا - بفتح نام شهر بلقیس که در نکاح حضرت سلیمان علیه السلام آمده بود و بکسر غلط ست و شهر مذکور در ملک یمن ست در اقلیم اول و نیز نام پدر عبدالله از منتخب و مدار و کشف و مؤید و برهان -

سبعهٔ امعاء - بفتح اول و بضم عبارت از معده و شش روده که اثنای عشری و صائم و دقیق و اعور و قولون و مستقیم باشد -

سبکپا - تیز رفتار -

سبّ - بالفتح و تشدید موحده بمعنی دشنام و بالکسر بمعنی دستار از شرح نصاب و منتخب -

سبسب - بفتح هر دو سین مهمله و سکون هر دو بای موحده بمعنی بیابان و صحرا از شرح نصاب و منتخب -

سبب - بفتحتین رسن و هر چه بدان بدیگری پیوسته شود و پیوند و در اصطلاح حکما چیزی را گویند که موجود باشد فی نفسه و حاصل شود ازان وجود دیگری یعنی چیزیکه وسیله حصول چیزی باشد و باصطلاح لفظ دو حرفی که یکے ازان ساکن باشد و دیگرے متحرک یا هر دو متحرک -

سباحت - بفتح و کسر اول و فتح حای مهمله بمعنی شناوری از صراح و کشف و بحر الجواهر -

سبلت - بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی بروت یعنی موے لب از منتخب و بحر الجواهر و مزیل الاغلاط و بسکون دوم نوعی از تفریس باشد و در برهان و سراج بکسر اول و سکون دوم نوشته اند و بالضم چنانکه مشهور باشد خطاست -

سبعیت - بفتح اول و ضم با و کسر عین و تشدید تحتانی بمعنی درندگے و درنده شدن -

سبعه معلقات - شاعران فصیح و بلیغ عرب هفت قصیده که از روی تفاخر بر دروازهٔ کعبه آویخته بودند تا صادر و وارد هر دیار مشاهده نماید -

سبقت - بفتحتین پیشی گرفتن از منتخب -

سبت - بالفتح و در آخر تای فوقانی بمعنی روز شنبه از منتخب و لطائف -

سبات - بضم اول زمانه و بمعنی خواب و راحت و آسایش باشد و نام مرضے ست و آن خواب گران و طویل باشد چنانکه بدشواری بیدار شود از منتخب و لطائف و کتب طبیه و منقول از مهذب اللغات -

سبّاح - بالفتح و تشدید بای موحده و حای مهمله بمعنی شناور -

سبکروح - کنایه از مرد لطیف و ظریف و بی تعلق و بی تکلف و بی کبر و بی عناد و بمعنی مرد سبک رفتار و چست و چالاک در هر کار از شرح الشعر او بهار عجم و رشیدی سنے -

و سراج و مؤید و برهان -

سبّوح - بفتح اول و تشدید موحده و در آخر حای مهمله بمعنی ثنا کننده و بالضم بسیار پاک و این یکے از اسمای الٰہی ست از منتخب و صراح و گاہے ازین لفظ اشارت باشد به سبوح قدوس ربنا و رب الملائکه والروح -

سبع شداد - بالفتح و سین معجمه مکسور مراد از هفت افلاک فلکست و شداد بکسر جمع شدید ست و درینجا کنایه از فلکست -

سبد - بفتحتین ظرفی باشد از چوب بار یکه مؤید و برهان -

سبزوار - نام شهرے در ایران -

ساغر - بفتح اول و فتح غین معجمه نام پهلوان -

سبکسار - بمعنی فارغ البال از برهان -

سبک سر - فرومایه از سراج -

سبزکار - کسیکه از کارهای خوب سر زند از مصطلحات -

سبز و نیم سبز - حرف دوم و نهم و بای موحده و حرف سوم و دهم زای معجمه دو نوع از رنگ سبز که یکی بغایت سبز باشد و دیگری نیم سبز باشد مائل بزردی و مردم از ناواقفی سبز و نیم سیر گویند و بجاے موحده و زای معجمه هر دو جا تحتانی و رای مهمله خوانند از بهار عجم -

سبک خیز - زود خیز -

سبک مغز - بیعقل و بیوقار از منتخب -

سبز در سبز - نام نوائی از موسیقی از مصطلحات -

سبز - بالفتح معشوق بلیغ و نام شهریست در توران نواحی سمرقند -

سبوس - بفتح اول و ضم ثانی پوست یعنی آنچه که در غربال بعد بیختن باقی ماند از برهان و مدار و سراج -

سبط - بالکسر فرزند زاده خواه اولاد از پسر باشد خواه از دختر و طائفه از فرزندان یعقوب علیه السلام و بالفتح و بفتحتین و بفتح اول و کسر بای موحده بمعنی موے که جعد نباشد یعنی فروهشته باشد از منتخب و لطائف -

سبغ - بفتح اول و سکون ثانی و غین معجمه بمعنی بیفزا و بفتح اول و ضم ثانی بمعنی درنده مثل گرگ و شیر و غیره از مدار و بضم اول و سکون بای موحده بمعنی هفتم حصه از چیزی و هفتم حصه از قرآن و آغاز منزل گویند که برای تلاوت هفته مقرر کرده اند مثل ختم فمی بشوق از خیابان و لطائف -

سباع - بکسر اول بمعنی درندگان مثل گرگ و شیر و این جمع سبع ست که بفتح اول و ضم ثانی بمعنی درنده باشد -

سبق - بفتح اول و سکون ثانی پیش رفتن و از دیگران در گذشتن و بفتحتین آنچه گرو بندند در باب دراسپ دوانیدن و تیر انداختن و جز آن که مردم هند بهور گویند و مقدارے از کتاب که هر روز آموخته شود از منتخب وغیره -

سباق - بکسر پیشے کردن و در دویدن از منتخب -

سبّاک - بالفتح و تشدید موحده و کاف عربی بمعنی زرگر مشتق از سبک بالفتح که بمعنی زر و سیم گداختن است کذا فی المنتخب و السروری -

سبک - بفتح اول و ضم ثانی ضد گران از جهانگیری و برهان و بهار عجم و در سراج نوشته که سبک بفتح اول و ضم دوم ضد گران و کنایه از بیوقار و بمعنی چست و چالاک و بمعنی بے تعلق و بمعنی تعجیل و شتاب و نیز نوشته که این لفظ بلهجه عام بضمتین و بلهجه اهل ایران بفتح اول و ضم ثانی -

سبزک - نام طائر از برهان ظاهرا همین جانورست که بهندے آنرا نیل کنٹھ گویند -

سبع طوال - بکسر طاے مهمله مراد از سبع معلقات که مذکور شد -

سبل - بفتحتین آشوب و سرخی که در چشم پیدا شود از منتخب و در برهان نوشته که بمعنی موے واژگون که در اندرون پلک روید و در چشم

ے خلد از کتب طب معلوم شده مرضی ست که گاہے چشم سرخ و ممتلی شوند و عیان گردند و از ان چشم بخار و آب جاری گردد۔ سبل بضمتین بمعنی راہہا و درین صورت جمع سبیل ست که بمعنی راہ باشد۔

سبال بکسر جمع سبلت که معروف ست از لطائف۔

سبیل بمعنی راہ و طریق و بمعنی وقف نیز آمده و بمعنی آب و شربتی که در راہ خدا وقف کنند۔

سبز چشم۔ کبود چشم که در علم قیافه ببیر و سقی مخصوص ست از مصطلحات۔

سبکتگین بضمتین و تای فوقانی مکسور و کاف دوم فارسی نام پدر سلطان محمود غزنوی ست از مدار و مؤید و کشف و برهان و بعضے از محققین نوشته اند که سبکتگین بفتح تای فوقانی بمعنی سبک قدم است۔

سبزۂ گلگون معشوق ملیح سبز رنگ که از ته پوست او سرخی خون بسبب تازگی و نزاکت نمایان باشد۔

سبوحیان۔ مراد از ملائک چرا که سبوحیان بمعنی منسوبان به سبوح است و سبوح بمعنی بسیار پاک و نامی ست از نامهای حق تعالی اگر ملائک را سبوحیان باین وجه گفته شود که ملائک خود پاک اند از لوث بشریت یا آنکه منسوب اند به سبحانه تعالے شرح زلیخا از محمد ساجد۔

سبزان معشوقان سبز رنگ و ملیح۔

سبزان چمن۔ کنایه از درختان۔

سبز شدن۔ بمعنی روئیدن و بمعنی ظاهر شدن و معزز شدن از چهار شربت و مصطلحات۔

سبز کردن۔ کاشتن و رویانیدن۔

سبک عنان۔ تیز رفتار از برهان۔

سبطین۔ بالکسر و طای مهمله مفتوح مراد از ین امام حسن و امام حسین رضوان الله علیهما از لطائف۔

سبحان۔ اسم مصدر ست پاک کردن خدا را از بدی و بپاکی خواندن حق تعالی را از منتخب و صراح۔

سبعۃ الوان۔ هفت رنگ مشهور و آن سیاه و سپید و سرخ و سبز و زرد و کبود و گلگون که درین عباسی گویند و طعامهاے هفت رنگ و آن سنتهای فرعون ست از برهان وغیره۔

سبعین بفتح اول و کسر عین عدد هفتاد۔

سبو۔ بفتح اول و ضم بای موحده آوند آب که معروف ست از بهار عجم و کشف و در مدار بضمتین۔

سبحه۔ بضم دانهای در رشته کشیده که بعرف آن را تسبیح گویند و بالفتح خواندن خطاست از صراح و بهار عجم و منتخب و کشف۔

سبابه۔ بالفتح و تشدید انگشتی که قریب نر انگشت ست چون در عربی سب بالفتح بمعنی دشنام باشد در ایام جاهلیت در عرب رسم بود که چون کسے را دشنام دادندی بجانب وی باین انگشت اشاره می کردند بهمین جهت این را سبابه گویند و کسانیکه سبابه را بالضم خوانند خطاست و اهل اسلام سبابه را مسبحه نام کرده اند بضم میم و فتح سین مهمله و کسر بای موحده مشدد و حای مهمله از شرح نصاب و مدار و کشف و بحر الجواهر۔

سبعه۔ بالفتح بمعنی هفت و گاهی مراد از هفت قرارت باشد۔

سبزه۔ جانوریست سبزه رنگ مقدار کبوتر و آنرا سبزک نیز گویند و آن مرغ خوانیست از شرح قران السعدین۔

سبزۂ بیگانه۔ سبزۂ خودرو۔

سبز پیر۔ معشوق سبزه رنگ و ملیح و جوان از چهار شربت و سراج و چراغ هدایت۔

سبحان الله۔ بپاکے یاد کردن الله تعالی را و استعمال این کلمه اکثر در مقام استعجاب باشد۔

سبکی بفتح اول و ضم بای موحده بسکون آن بمعنی معروف که ضد گرانی باشد و نیز بمعنی بیعزتی و بیقدری۔

سباعی۔ بضم اول نوعی از شعر که هفت مصرعه باشد و گاهے ازان هفت فلک یا هفت ستاره مراد باشد۔

سبعی بفتح اول و ضم ثانی و کسر عین و بای مصدری بمعنی درندگی۔

سبع المثانی۔ بفتح اول و فتح میم کنایه از سوره فاتحه چرا که بسم الله هفت آیت ست مثانی جمع مثنی ست که بفتح میم و سکون ثای مثلثه و فتح نون باشد معدول از اثنان و بعضے نوشته که مثانی جمع مثنی ست که مخفف چون سورۂ فاتحه دو بار نازل شده یکی در مکه و بار دیگر در مدینه لهذا السبع المثانی مسمی شد یا آنکه در هر دوگانه دو بار خوانده میشود ای اعاده آن کرده میشود بخلاف دیگر سورها نزد بعضے سبع المثانی عبارت از تمام قرآن مجید۔

سبز بختی۔ نیک طالعی و خوش نصیبی و نیکبختی۔

سبکروحی۔ کمال بے تعلقی و بمعنی لطافت سخن گفتن نیز آمده از مصطلحات۔

سبک سری۔ حماقت و فرومایگی۔

فصل سین مهمله مع بای فارسی

سپیجاب۔ بکسرتین و یای معروف و جیم هر دو فارسی نام شهر از ترکستان۔

سپید بخت۔ نیک بخت و خوش نصیب۔

سپید دست۔ بمعنی مرد سخی و لقب حضرت موسے علیه السلام از برهان و در شرح خاقانی بمعنی دزد و خیانت پیشه نوشته۔

سپاناخ۔ بکسر اول و در آخر خای معجمه تره پالک۔

سپید۔ بکسرتین و یای مجهول بمعنی ابیض و نام قلعه توران و نام دیو و نام رود از برهان و رشیدی۔

سپید رود۔ نام رودیست مابین شروان و گیلان۔

سپند۔ نام کوهی از لطائف و تخمی ست معروف که برای دفع نظر بد سوختن آن مفید ست۔

سپهبد۔ بکسر اول و فتح ثانی و سکون و فتح بای موحده بمعنی سردار و سپه سالار از مدار و بهار عجم و کشف و در برهان بضم موحده۔

سپیدکار۔ بمعنی صالح و متقی از برهان۔

سپیدار۔ بفتح اول و کسر ثانی درختی باشد خوش قامت که بار نیارد در اصل سپید دار بود چون دو دال از یک جنس واقع شوند

یکحرف را ساقط میسازند از قبیل سپید بوکه در اصل سپید بید بود چرا که چوب آن سفید باشد از رشیدی و برهان —

سپوز — بکسر اول و ضم ثانی امر از سپوختن که بمعنی چیزی را بزور فرو بردن است و بمعنی برآوردن نیز آمده از لطائف —

سپیز — بفتحتین و در آخر زای معجمه عضویست اندرون شکم از مدار —

سپیش — بکسر اول و فتح ثانی و سین مهمله بمعنی پس و لپستر و لبعد از برهان —

سپاس — بکسر اول شکر از بهارعجم و برهان و جهانگیری و مؤید و مدار و صاحب بهارعجم نوشته که در تحقیقات خیر المحققین چنین است که معنی ترکیبی لفظ سپاس باشد اشتن سه چیز باشد که لسان و جنان و ارکان است یعنی زبان و دل و دست و پا از هر کدام هر چه صادر شود مشعر بتعظیم و تجمیل منعم باشد —

سپیش — بفتحتین و در آخر شین معجمه کرمی باشد که در جامهای مردم و سر پیدا شود و بهندی جون گویند از مدار و کشف و لطائف —

سپارش و سپارشت — هر دو بضم اول و کسر چهارم کسی را بکسی سپردن یا بنده کسی بکسی سپردن از بهارعجم —

سپیده دم — صبح صادق از برهان —

سپرغم — بکسر اول و فتح بای فارسی و فتح غین معجمه بمعنی ریحان که آنرا ازبو گویند و بهندی مروه نامند بفتح میم و واو چه بواسطه بوی خوش تقویت قلب میکند گویا که سپر است برای دفع غم از رشیدی و جهانگیری —

سپید رشدن — ظاهر و آشکارا شدن از برهان و بالکسر بمعنی نامور و معزز شدن —

سپاهان — بکسر اول نام شهری در ایران که آنرا معرب کرده اصفهان گویند اصفهان گویند و نام پردۀ از موسیقی —

سپندان — بکسر اول و فتح ثانی و بفتحتین نیز آمده و بمعنی خردل و هالون نیز نوشته اند که تخم تره تیزک و بمعنی و بمعنی مجمر نیز گفته و درینصورت مخفف سپنددان است یکی دال را حذف کرده از برهان و لطائف و در سراج نوشته که سپندان بکسر اول بعربی حریف و بهندی رائی گویند —

سپوزیدن — بکسر اول چیزی را بعنف در زور در چیزی فرو بردن —

سپر افکندن و سپر در آب انداختن — در جنگ نامردی کردن و عاجز شدن و سپر کسی را در آب انداختن یعنی کسی را در جنگ مغلوب کردن و عاجز کردن از رشیدی و برهان و غیره —

سپوختن — بکسر اول و ضم ثانی چیزی را در چیزی بزور فرو بردن و بمعنی برآوردن نیز از جهانگیری و برهان و این از لغت اضداد است و در برهان بفتح نیز آورده و در سراج نوشته که سپوختن و سپوزیدن بکسر اول بزور فرو بردن در چیزی و برآوردن بزور —

سپردن — بفتحتین دادن و تسلیم کردن و قناعت از مؤید و کشف و مدار و از بهارعجم نیز همچنین مفهوم میشود و صاحب مزیل الاغلاط بکسر اول و ضم ثانی بمعنی امانت گذاشتن نوشته است و بکسر اول و فتح ثانی بمعنی طی کردن راه رفتن و پامال کردن از رشیدی و صاحبان مدار و مؤید و کشف بضم اول و فتح ثانی بمعنی رفتن و پامال کردن نوشته اند و در جهانگیری برای همین معنی بکسر اول و ضم ثانی نوشته و نیز صاحب مدار بفتح اول و ضم ثانی نوشته است بمعنی رفتن و پامال کردن و در برهان بکسر اول و ضم ثانی چیزی را پیش کسی امانت گذاشتن و بمعنی قناعت کردن و پامال کردن و بکسر اول و فتح ثانی بمعنی طی کردن و راه رفتن و باین معنی بفتحتین نیز آمده و بفتحتین بمعنی بانتها رسیدن و تمام کردن و خان آرزو در سراج نوشته که سپردن پیش مؤلف بضم سین و کسر آن اختلاف لهجه است و همچنین بای فارسی که بعضی مضموم خوانند و بعضی مفتوح و معنی اصلی تفویض و تسلیم است بمعنی توکل و فروتنی مجاز و نیز بمعنی طی کردن حقیقت و بمعنی پامال مجاز است —

سپری شدن — بکسر اول و فتح ثانی طی شدن و گذشتن و تمام گشتن —

سپستان — بفتح اول در اصل سگ پستان بود و کاف تازی را بجهت تخفیف حذف کردند و آن ثمر درختیست که به پستان سگ مشابه باشد از رشیدی و در برهان بکسر تین —

سپیده — کنایه از روشنی صبح و نام دوائی معروف از برهان —

سپنجی سرای — بکسر اول کلبه فانیه یا دنیا و دوستان که بسیار است و بی ثبات باشد چرا که سه و پنج کنایه از سه و پنج روز که مدت قلیل است از سراج و کنایه از دنیا نیز باشد —

سپاری — بکسر چیزیست که بیان خورند از مزیل الاغلاط فارسی —

سپهری — بکسر اول و فتح ثانی بمعنی گذشته و آخر شده و بسر رسیده و این هر دو از مصطلحات و جهانگیری و برهان و مدار و مؤید و در سراج نوشته که سپری بودن جگری یعنی طی کرده شده و مجازا بمعنی تمام و آخر مستعمل مشتق از سپردن —

فصل سین مهمله مع تای فوقانیه

ستا — بکسر اول امر از ستودن و بمعنی ستاینده نیز نوعی از چادر باشد که آنرا شامیانه نیز گویند و نام لحنی است از موسیقی و بمعنی طنبوره که سه تار داشته باشد و درینصورت مخفف سه تار است و بمعنی سه پیاله شراب که بر ناهار خورند از لطائف —

ستانج — دو سه تا باهم آمیخته را گویند از جهانگیری —

ستاخ — بکسر اول و خای معجمه شاخ درخت که بس لطیف و نازک و رسته باشد و بمعنی مطلق شاخ درخت هم آمده از سراج —

ستد — بکسر اول و فتح ثانی صیغه ماضی بمعنی گرفت و باید دانست که دال ساکن و ما قبل مفتوح که علامت مضارع است سوای این سه صیغه ماضی در هیچ ماضی نیامده یکی زد دوم آمد سوم ستد —

ستاره سحر و ستاره صبح — ستاره زهره که در اخیر شب طلوع کند و گاهی بوقت شام نمایان میشود و بمعنی آفتاب نیز نوشته اند —

ستور — بضمتین استعمال این لفظ بر گاو و اشتر و اسب آید از جهانگیری و برهان و سراج و مدار و مؤید و کشف —

ستبر — بکسر اول و فتح فوقانی و سکون موحده ضد باریک و گنده و غلیظ و سطبر معرب همین است از برهان و سراج —

ستخر - بکسر اول و فتح فوقانی و سکون خای معجمه بمعنی تالاب ست از برهان و سراج -

ستر - بفتح در عربی بمعنی ستور و در فارسی مخفف استاد و بکسرتین بمعنی وزن پانزده مثقال از لطائف و برهان

ستر - بالکسر بمعنی پرده و بالفتح مصدر ست بمعنی پوشیدن و بفتحتین در فارسی مخفف استر که بهندی خچر گویند از سروری و مؤید و سراج -

ستار - بالفتح و تشدید پرده پوش و یکی از اسمای الهی ست و لوطیان و مقامران نظر بافعال ذمیمه خود خدا تعالی را بلفظ ستار باین اسم یاد میکنند -

ستیز - بکسرتین و یای مجهول جنگ و خصومت و خشم و ناسازگاری و ابرام بمعنی عم ست -

ستائش - بکسر اول و چهارم بمعنی ثنا و مدح و دعا و شکر و نعمت از برهان -

ستیهش - بکسرتین جنگ و ستیزه از برهان و کشف -

ستاک - بکسر اول و کاف عربی شاخ نورسته و نازک از درخت از جهانگیری و برهان و سراج -

سترگ - بضمتین بمعنی بزرگ و کلان از سراج و مدار

ستام - بکسر اول زیوری ست که خاص باسپ تعلق دارد از کشف و برهان و سراج

ستارن - بکسر ستار نواز چه لفظ مخفف ستار ست و بمعنی سیخ کباب که سه شاخه باشد -

ستدن - بکسر اول و فتح ثانی گرفتن از چراغ هدایت باید دانست که ازین مصدر سوای یک صیغه ماضی که ستد باشد دیگر افعال مشتق نشده است -

ستودن - بکسر اول و ضم اول هر دو بمعنی مدح کردن از سروری و برهان و جهانگیری و مؤید و در سراج اللغات نوشته که ستودن بکسر اول صحیح نیست چراکه ستایش حاصل بالمصدر ست دلالت بر کسره دارد -

ستودان - بضمتین گورخانه و مقبره گبران و آن خانه باشد که آتش پرستان تابوتهای مردگان را دران خانه نهند

از برهان و سراج و رشیدی و کشف -

ستاره شمردن - بیدار ماندن همه شب از برهان

ستیهیدن - بکسرتین ستیزه کردن -

ستردن - بضمتین موی تراشیدن از برهان و مؤید و کشف و در جهانگیری بکسر اول و ضم ثانی -

ستردن - بفتحتین و سکون رای مهمله و فتح دال بمعنی زن عقیمه که بهندی بانجه گویند و وجه تسمیه این ست که ستر بفتحتین حیوان معروف که آنرا خچر گویند و لفظ دن کلمه تشبیه است چون از حیوان مذکور توالد و تناسل نمی شود و پیدایش از خر نر و اسپ ماده باشد لهذا باین اسم مسمی گشت اگرچه معنیش از مؤید و کشف ثابت شده مگر وجه تسمیه باین تصریح از استفسار فقیر مؤلف ست و آنکه در برهان و سراج یافته -

ستون - بضمتین معروف ست از برهان -

ستان - بکسر بمعنی آستان و جای انبوه چیزها چون درگلستان و گاهی این لفظ را بمعنی مطلق جا نیز استعمال کنند چون شبستان و ادبستان و بمعنی کسیکه بر پشت خوابیده باشد که بهندی چت گویند بکسر سیم - فارسی که بمعنی صبر و طاقت از جهانگیری و مصطلحات و غیره

ستوده - بکسر مدح کرده شده از رشیدی -

ستوه - بضمتین بمعنی تنگ آمده و ملول و عاجز و بازمانده بمعنی صدر نیز آمده از مؤید و سراج و کشف و برهان

ستنبه - بکسر اول و فتح ثانی و سکون نون و بای موحده بمعنی صورت مکروه و نام دیو که بخواب ترساند از لطائف و برهان -

ستاره - نام ساز که آنرا ستار گویند از بهار عجم و بمعنی بخت و طالع از مصطلحات و بمعنی شمسه قبهای رنگین که معماران بر سقوف منازل میسازند از شرح خاقانی -

ستوقه - بفتح اول و ضم ثانی و فتح قاف معرب ستو که بمعنی درم ناسره است از منتخب و قاموس -

سته - بالکسر و تشدید بمعنی شش از منتخب و بکسر اول و تخفیف تا و های ملفوظ در فارسی بمعنی درم ناسره و این در اصل سه ته بود چراکه هر دو جانب آن دو ته نقره باشد و در میان یک ته مس باشد و ستوقه معرب اینست از شرح نصاب -

ستی - بفتح اول و یای معروف بمعنی فولاد آهن و نوعی از نیزه و سنان و بکسر زن نیک و خاتون از لطائف و برهان -

فصل سین مهمله مع جیم عربی

سجا - بفتح عنوان کتاب و نامه را گویند از برهان -

سجایا - بفتح خوها و عادتها جمع سجیه از منتخب -

سجیات - بفتح اول و کسر جیم و تشدید تحتانی و در آخر تای فوقانی خصلتها و عادتها -

سجع - بالفتح آواز طیور خوش آواز مثل بلبل و قمری و غیرها و نیز لفظیکه در آخر فقره نثر واقع شود و مناسب آن در آخر فقره دیگر نیز یک لفظ واقع شود و بیان این مدعا بعبارت دیگر سجع در لغت آواز قمری و باصطلاح عبارت از برابر بودن دو لفظ او آخر فقرتین است همچنانکه هر آواز قمری موافق یکدیگر میباشد اواخر کلمات اواخر فقرتین را بر حسب موافقت همدیگر سجع گفتند و سجع منقسم بود به سه قسم متوازی بزای معجمه مطرف بتشدید را متوازن سجع متوازی موافق بودن دو لفظ بحرف روی و وزن و عدد حرف چون گل و مل و بهار و مزار و سوری و دوری و مهجوری و مخموری و نظر و شکر و سجع مطرف موافق بودن دو لفظ بحرف روی فقط در وزن و عدد حروف مختلف چون کار و اطوار و منال و بود و وجود و سجع متوازن موافق بودن دو لفظ در وزن و عدد حروف و در روی مختلف چون اعمار و ارزاق و مراتب و مراسم و تحریر و تسوید پس سجع متوازن بنسبت سجع متوازی و مطرف مستحسن و مرغوب نیست بدانکه اطلاق لفظ قافیه در نظم میکنند و آنچه بصورت قافیه در اواخر

فقرات نثر باشد آنرا سجع گویند و اواخر آیات قرآن مجید را که بصورت قافیه باشد فواصل خوانند و واحد را فاصله نامند از کتب لغت و رسائل تحقیق کرده شد۔

سجف۔ بکسر اول و سکون ثانی پرده و بمعنے پرده شق و هشتن از منتخب۔

سجاف۔ بکسر اول بدون نون آنچه بر اطراف قباها دوزند و سنجاف بالفتح و نون چنانکه مشهورست غلط باشد از بهار عجم و مزیل الاغلاط۔

سجیل۔ بالکسر و تشدید جیم مکسور و تحتانی معروف معرب سنگ گل و آن نوعے از سنگ خام ست از شرح نصاب۔

سجل۔ بکسرتین و تشدید لام چک یا مهر و نامه که بمهر و دستخط قاضی درست شود و قباله شرعے و حکمنامه قاضی و بالفتح و سکون جیم دلو بزرگ پر آب از صراح و منتخب و کشف و بهار عجم و لطائف۔

سجال۔ بکسر اول دلوها جمع سجل و مصدر از باب مفاعله باهم فخر کردن و در آب خورانیدن و راندن و جز آن از منتخب۔

سجنجل۔ بکسر اول و فتح هر دو جیم بمعنے آئینه و این لفظ رومی ست از منتخب۔

سیچقان ئیل۔ بالفتح نام سال اول از دوازده سال که نزدیک ترکان مقررست بمعنی سال موش چه سیچقان در ترکے موش را گویند و ئیل بمعنی سال۔

سجین۔ بالکسر و تشدید جیم مکسور زندان سخت و کتاب که اعمال شیاطین و مجرمین دران مسطور است یا موضعے ست که در وی نامهای فجار و کفار بود و وادی ست در جهنم و سنگ لخت ست در طبقهٔ هفتمین از منتخب و لطائف و صراح۔

سیچقان۔ بالفتح و سکون جیم ناسی و قاف در ترکے موش را گویند از لغات ترکے نوشته شد۔

سجن۔ بالکسر بمعنی زندان و قیدخانه از صراح۔

سجاوندی کردن۔ کنایه از منقش کردن از مصطلحات۔

سجاده۔ بالفتح و تشدید مصلے از صراح و مدار و بهار عجم و مؤید و در سروری و کشف اللغات بالضم و بالفتح و صاحب مزیل الاغلاط فقط بالضم نوشته۔

سجده۔ در بهار عجم و کشف بالفتح و بالکسر و در مزیل فقط بالفتح در منتخب و صراح بالکسر نوشته و گفته که نام سورهٔ قرآن مجید سجده بالفتح ست۔

سجیه۔ بفتح اول و کسر ثانی و تشدید تحتانی خصلت و عادت از منتخب و کشف۔

سجود صمدی۔ در اصطلاح کشتی گیران سجده که بوقت آغاز کشتی یا بعد اتمام آن کنند از شرح گل کشتی۔

سجاوندی۔ کتابے در علم قرارت که دران علامت اوقاف نقطهاے طلا گذارند از مصطلحات۔

فصل سین مهمله مع حای مهمله

سحج۔ بالفتح و در آخر جیم خراشیدن و پوست باز کردن و بیماریست که از خراش روده بهم رسد از منتخب۔

سحوج بضمتین و در آخر جیم تراشیده شدن جلد۔

سحور۔ بفتح اول و ضم حای مهمله آنچه در رمضان باخر شب خورند از کشف اللغات۔

سحر۔ بالکسر افسون و جادو کردن و فریفتن و بفتحتین وقت آخر شب و زمان پیش از صبح از منتخب و بحر الجواهر و صراح و بعضے شراح نوشته که سحر آن وقت را گویند که ششم حصه از شب مانده باشد یعنے چهار پنج گهڑی شب باقی بود از لطائف۔

سحق۔ بالفتح سودن و سائیدن از منتخب

سحیق۔ بسیار سائیده شده۔

سحبان وائل۔ بالفتح نام مردی فصیح و بلیغ از عرب که پدرش وائل نام داشت و لفظ وائل بواو و کسر همزه که حرف سوم ست۔

سحر حلال۔ سعر و سخن فصیح و بلیغ که بمنزله سحر رسیده باشد و نام مثنوی از اهلی شیرازی بلا و بحر و قوافی مکرر بمعنی مختلفه از برهان و لطائف۔

سحیل۔ بالکسر و یای تحتانی مکسور بمعنی رشته از صراح۔

سحبان۔ بفتح نام مردے بغایت فصیح و بلیغ از عرب۔

سحرگاهان۔ الف و نون درین زائد ست چنانکه در روزگاران و بهاران از شرح ثقات شد۔

سحره۔ بفتحات بمعنے ساحران و این جمع ساحرست و سحره فرعون ساحرانے که با موسے علیه السلام معارضه کرده بودند۔

سحنه۔ بالفتح و حرف سوم نون بمعنے شکل و روے و صورت مردم از صراح و در منتخب بمعنے نرمی و تازگی پوست روے نیز نوشته۔

سحای۔ بکسر اول مهر نامه و آن در قدیم ریسمانے بود که بر نامه می پیچیدند تا کسے غیر نکشاید حالا لفافه رواج دارد از منتخب و غیر آن۔

سحابی۔ نام شاعر۔

فصل سین مهمله مع خای معجمه

سخت سا۔ نام داؤ از کشتی که هندیان گهسّا گویند۔

سخافت۔ بفتح اول و حرف چهارم فا بمعنے تنگی که بضمتین ست و سبکی که ضد سنگینی ست و بمعنے کم ظرفی و بیعقلی از منتخب و صراح۔

سخرت۔ بالضم استهزا کردن و تمسخر کردن۔

سخونت بضمتین گرم بودن از منتخب۔

سخوط۔ بفتح اول و ضم ثانی بمعنے مکروه از لطائف که منقول از قاموس ست۔

سخط۔ بفتحتین و خاے معجمه خشم و غضب از مدار و مؤید و در منتخب بالضم و بفتحتین قهر و در صراح بالضم و بالفتح و سکون ثانی۔

سخف - بالفتح سبک شدن و کم ظرف شدن از منتخب -
سخیف تنگ و سبک و بمعنی تنگ ظرف و جامهٔ اندک ریسمان و تنگ بافته شده از منتخب -
سخت جان - بمعنی سنگدل و بیرحم -
سخت خوردن - مخفف سخت کشیدن بسیار از چراغ هدایت -
سخت کمان - پهلوان و تیرانداز شه زور -
سخین - بفتح اول و کسر ثانی بمعنی آب گرم و هر چیز گرم باشد -
سخثیان - بالفتح چرم -
سختن - بالضم و فتح نیز بمعنی سنجیدن از مدار و برهان -
سخن - بضمتین و بضم اول و فتح ثانی و بفتح اول و ضم ثانی بهر سه وجه درست و گاہے اطلاق این لفظ بر شعر کنند از برهان و بهار عجم و کشف -
سخون بفتح اول و ضم ثانی بمعنی سخن و کلام از برهان -
سختو - بالضم و تای فوقانی و نیز مضموم روده گوسپند را گویند که دران گوشت و برنج و مصالح پر کرده بروغن بریان کرده باشند از برهان و رشیدی و سراج اللغات و مصطلحات -
سخت چاویده - هرزه و پوچ از چراغ هدایت -
سخت زه - سخت کمان از لطائف وغیره -
سُخره - بضم اول و سکون خای معجمه بر وزن جهره بمعنی تمسخر و خوش طبعی و آنکه بر و استهزا و خنده کنند یعنی مسخره و در فارسی بمعنی کار بی مزد که آنرا بهندی بیگار گویند از برهان و منتخب و بهار عجم و جهانگیری و مدار و خیابان و مؤید -
سخته - بالضم بر وزن پخته و بالفتح نیز بمعنی سنجیده و وزن کرده شده از برهان و رشیدی و کشف -

فصل سین مهمله مع دال مهمله

سداب - بضم اول و در آخر بای موحده گیاهی باشد مشهور و دینه از برهان و مؤید و جهانگیری و در مدار و کشف و بحر الجواهر بفتح اول و گویند که برای اسقاط حمل بکار آید و برای خواندن سحر و افسون نیز بکار برند -

سَداد - بفتح اول راستی و درستی در کردار و گفتار و راست و درست شدن از مدار و منتخب و لطائف و کشف و صحاح و بالضم اول بالمعنی چنانکه مشهور شده غلط است چرا که سُداد بالضم مرضیست که بان منفذ بینی و سینه بسته شود -
سد - بالفتح و تشدید دال بمعنی حائل و مانع میان دو چیز و بند کردن و استوار شدن چیزی از صراح و منتخب -
سدید - راست و درست و محکم و استوار از منتخب -
سدیر - بکسر و بالفتح نام قصر که نعمان بن منذر برای بهرام گور ساخته بود از منتخب و برهان -
سدر - بفتح اول و کسر دال مهمله بمعنی حیران که چشمش از حیرت باز ماند و بفتحتین تیرگی چشم که باگرانی و گردش سر پدید آید و بکسر اول و سکون دال کنار که میوهٔ معروف ست -
سدس - بالضم و بضمتین ششم حصه از منتخب و مؤید -
سدیس - بفتح اول گاو و گوسپند و اسپ پنجساله و اشتر هشت ساله از شرح نصاب -
سدق - لفظ ترکیست بمعنی ترکش از مصطلحات -
سدوم - بفتح اول و واو معروف نام قاضی شهر لوط و او فتوی بلواطت داده بود و مجازاً حاکم ظالم را نیز گویند و نام قریه از قریه های قوم لوط از برهان -
سدیو - نام دیویست که انگشتری حضرت علیه السلام برده بود از لطائف و نام برهمنے -
سهده - بفتحتین در فارسی نام جشنی از جشنهای مغان که بر وزن دهم ماه بهمن باشد و بضم و تشدید دال در عربی بمعنی آستانه و بمعنی گره مانند چیزی که در رودها یا در رگها در آید و راه را بند نماید از برهان و لطائف و صراح و رشیدی و غیر آنها و در سراج نوشته که سده بفتحتین و هم روز بهمن چون درین روز عدد عدد فرزندان آدم که کیومرث عبارت از انست بعد بصد رسیده لهذا روز جشن مقرر شده و لفظ صده در اصل بسین مهمله است که حالا بصاد مشهور شده -

سدنه بفتحتین و نون نیز مفتوح بمعنی دربانان و خادمان و این جمع سادن است از منتخب و کشف و بحر الجواهر -
سدره - بالکسر بمعنی درخت کنار و درخت کنار است بالای آسمان هفتم و آنرا سدرة المنتهی گویند و حد رسیدن جبرئیل علیه السلام همانجاست از منتخب و لطائف وغیرها -
سدرة المنتهی - بالکسر درخت کنار است بر فلک هفتم که منتهای اعمال مردم و نهایت رسیدن علم خلق و منتهای رسیدن جبرئیل علیه السلام ست و هیچ کس از ان نگذشته مگر پیغمبر ما صلی الله علیه و آله و سلم از منتخب و لطائف -
سدابی - کنایه از سبزه رنگ -

فصل سین مهمله مع رای مهمله

سرا - بفتح امر از سرائیدن و بمعنی خانه از رشیدی مولف گوید آنکه فقط لفظ سرای بمعنی مسافر خانه در مردم مستعملست ظاهر اورست نباشد بجای آن مهمانسرای باید گفت و بالفتح و تشدید در عربی بمعنی نرمی و راحت لیکن باین معنی در آخر همزه است فارسیان بدون همزه نیز آرند -
سرو رعنا - بمعنی سرو خوشنما و آراسته چرا که رعنا بمعنی زن خویشتن آرا باشد و گاهی مراد از ین معشوق بود و سرو رعنا بمعنی سرو دورنگ نیز نوشته اند -
سر در هوا بمعنی مشتاق و پریشان و آورده -
سراپا - بمعنی خلعت و بمعنی تمام از اول تا آخر و وصف تمام اندامهای معشوق -
سترا و ضرا - بفتح سین و تشدید را و واو عاطفه و فتح ضاد معجمه و تشدید راهر دو لفظ در اصل بالف ممدوده است بمعنی راحت و رنج مگر فارسیان بجهت تخفیف بالف مقصوره خوانند از خیابان -
سر تنها - باضافت یکه و منفرد از مصطلحات -
سرخاب - بالضم طائر معروف که بر کنار آبها نشیند وجه تسمیه آنکه ماده اش بخلاف طیور دیگر بوقت معهود حیض کند از مصطلحات و نام فنی از فنون کشتی و آن دست در کمر حریف انداخته بر زمین زدن ست و بمعنی گلگونه و

وغاده و بمعنے شراب و نام رودیست در نواحی کابل و نام کتاب در علم رمل و نام پسر رستم که اورا سهراب
بهم نام ست از برهان۔

سرکوب ۔ بلند تر از امثال و بمعنے دمدمه که از چوب و سنگ و گل جاے را بلند سازند براے جنگ قلعه از برهان۔

سرشیب ۔ بمعنے سرنگون۔

سرمه چوب ۔ میل سرمه۔

سرب ۔ بضمتین و باے موحده بمعنی آنک که بهندی سیسا گویند که ازان گولیهاے بندوق سازند از مدار و شروح نصاب۔

سرحساب بمعنے آگاه و خبردار از مصطلحات۔

سراب ۔ بفتح آنچه در ایام گرما مسافر تشنه را بتابش آفتاب ریگ صحرا از دور چون آب نماید و گاهی در شب ماهتاب نیز همچنین مینماید از منتخب و لطائف و بهار عجم و صراح وغیره و بضم خواندن خطاست۔

سرداب ۔ بالکسر معرب سرآبه بالفتح خانه که در زیر زمین سازند گرما بآن پناه برند و آب درانجا نگاه دارند تا سرد ماند از برهان و مؤید۔

سراندیپ ۔ در آخر بای فارسی بطرف جنوب هندوستان جزیره است که آنرا سیلان نیز گویند و آن قریب خط استوا است و شهرے دران جزیره واقع ست و آنرا سراندیپ نامند و بهندی سراندیپ را سنگلدیپ نیز گویند از سراج و خیابان۔

سرّیت ۔ رازے آنچه پنهان کرده شود از منتخب و صراح و در شمسی مجازاً بمعنی خصلت و طبیعت۔

سرعت ۔ بالضم بمعنے شتاب و مولانا یوسف بن مانع در شرح نصاب نوشته اند که فی الحقیقت معنے سرعت شتاب نیست زیرا که شتاب ترجمه عجلت ست و معنے سرعت زود کردن کاریست و فرق میان سرعت و عجلت آنست که سرعت عمل بسیار کردن ست در زمان اندک و عجلت که شتاب باشد کردن کاریست پیش از هنگام لیکن هر دو بجای همدیگر مستعمل میشوند و در منتخب ست که سرعت شتاب کردن بکاری در اول وقت و آن محمود ست و عجلت شتاب کردن پیش از وقت آن مذموم ست۔

سرادقات ۔ بالضم سراپرده ها و خیمه ها از منتخب و صراح۔

سرشت ۔ بکسرتین خمیر و طینت و آمیختگی و خلقت و مجازاً بمعنی طبیعت از مدار و مؤید و جهانگیری و برهان و سروری و لطائف و کشف و صراح۔

سرایت ۔ بکسر اول بمعنی تاثیر و در رفتن و اثر کردن چیزے در چیزے از لطائف و منتخب و صراح و درگذشتن از چیزے۔

سرانگشت ۔ بفک اضافت مستعمل ست و سواے این لفظ سر باکثر جا بفک اضافت آمده است از بهار عجم۔

سرِ دست ۔ بفتح اول و کسر راے مهمله بالفور و حالا و بلا اضافت بمعنی حقیر و کم عیار و نام چوب دستی قلندران از مصطلحات۔

سرقت ۔ بفتح اول و کسر راے مهمله و فتح قاف بمعنے دزدی کردن از منتخب و غیاث

سرپرست ۔ بمعنے خادم۔

سرمه مست ۔ سرمه که بشوخی و رعنائی در چشم کشند۔

سرم دست ۔ آنکه دست آوازه کار بسیار کردن از آبله خراشیده باشد مرسه اصطلاح از مصطلحات۔

سرخ بُت ۔ بالضم نام بت و رخ متجرع و نام معشوق از شرح خاقانی۔

سراج ۔ بکسر اول چراغ و آفتاب و بالفتح و تشدید را بمعنی زین فروش و زین ساز از منتخب و لطائف۔

سرج ۔ بالفتح زین که بر پشت اسپ نهند از منتخب و شروح۔

سرتاج ۔ کیسو پوش زنان از مصطلحات۔

سرفوج ۔ بقاف و واو معروف و نام داوار کشتی۔

سرح ۔ بفتح اول و سکون راے مهمله و حاے مهمله بمعنی ستور چرنده و چریدن و چرا گذاشتن و درختان از صراح و منتخب بمعنی آسانی نیز آمده۔

سرلوح ۔ نقش و نگار که بورق اول کتاب کنند۔

سرمد ۔ همیشه و دائم از منتخب و صحاح و لطائف و صراح۔

سرود ۔ بضمتین و واو مجهول و معروف هر دو درست بمعنے نغمه و سماع یعنی راگ از برهان و جهانگیری و مؤید۔

سرون ۔ بالفتح بمعنے زره۔

سرآمد ۔ بمعنی بهتر و ممتاز و سردار و صیغه ماضی بمعنے تمام شد۔

سرهنگ ۔ کوچه بند از چراغ هدایت و بمعنے اختیار و آگاهے راز نیز نوشته اند۔

سرو آزاد ۔ سروی که یک شاخ باشد و راست سته بود از رشیدی و کشف و برهان و بعضے ثقات نوشته اند که آزاد صفت سرو از این سبب ست که سرو را خزان نمی باشد گویا که سرو از تغیر خزانی آزاد است بخلاف دیگر درختان۔

سرخ بید ۔ نوعے از شفتلو بید ست از سروری و برهان۔

سرواد ۔ بالفتح و حرف سوم واو کلام منظوم و افسانه از برهان۔

سرو بند ۔ بمعنے عهد و عصر در محاوره گویند که فلان کار در سرو بند فلان بادشاه واقع شده۔

سرکنده ۔ جاے پناه و جاے محافظت و سبب نجات و وجه از مصطلحات۔

سر فلانی می جنبد ۔ یعنے زنده است و اعتبار دارد از مصطلحات۔

سرخ اسود ۔ نام بزرگے۔

سرز ۔ بالفتح فکر و خیال و زور و قوت و سردار و مقدم و مبلغ و خواهش چیزے و بمعنے فرق و زبده و خلاصه و

در عربی بالکسر و تشدید بمعنی راز پوشیده از برهان و منتخب و صراح —

سرشار — حرف سوم شین معجمه بمعنی لبریز و معنی ترکیبی آن از سر ریزنده است چه شار بمعنی ریختن باشد و نظیر این آبشار است و ظاهر ست چون ظرفی کمال پر میشود آنچه دران باشد از سرش میریزد و بعضی مردم که به هر دو شین معجمه گویند خطاست از رشیدی و سراج و برهان —

سرِ بریده تخت و اورنگ و سریر فعیل بمعنی مفعول مشتق از سر بالفتح که بمعنی بریدنست پس باعتبار بریده و نیز اشتقاق چوب تخت را سریر گویند از شرح نصاب و سریر نام خانه نیز ست کذا فی البرهان —

سر و مهر — بمعنی نجست و بیرحم —

سرائر — بکسر همزه که حرف چهارم ست بمعنی نهانیها و رازها و این جمع سریره است —

سر و کار — بمعنی خواهش و کار چه لفظ سر بمعنی میل و خواهش ست —

سرطبله دار — نوعی از جلد کتاب و قرآن مجید که بینی دار باشد

سرچشمه دار — کسیکه مخترع و مبتدع امری باشد —

سرخر — باضافت مخل و برهم زن کار و بمعنی گرانجان که نه بر جای خود در مجلس نشیند و نیز چوبیکه سر خر بدان برداشته بر کناره فالیز گذارند

سرعشر — بضم عین مهمله و آن آیت که بوقت بسم الله باطفال نوشته تبرکا سبق و هند از مصطلحات و در برهان نوشته که بفتح عین مهمله نقشی و نشانی که در حاشیه قرآن بر هر ده آیه کنند —

سر سبز — بمعنی جوان و بمعنی فائق و بهتر و خوش و خرم و آباد —

سر تیز — هر شئ نوکدار و نیز مجازا بمعنی سرکش و جنگجو —

سرو ناز — بمعنی سرو نورسته که شاخهای آن بهر سو مائل باشند از برهان و بهار عجم و مؤید —

سرانداز — معجر و مقنعه و بناز و نخوت خرامنده از مصطلحات

سرخس — بفتحتین و خای معجمه و سین مهمله شهریست عظیم در خراسان از فرید و منتخب و سراج —

سرشش — بکسرتین چیزیست چسپنده معروف از فرید و برهان —

سربخش — بمعنی حصه و بمعنی حصه کلان از برهان و شرح سکندرنامه —

سر جوش — شوربا و مثل آن که در اول جوش از سر دیگ بردارند یا شراب و گلاب و مثل آن که باول جوش بگیرند و آن خلاصه باشد از برهان و رشیدی و بمعنی هر چیز صاف و خلاصه از مصطلحات —

سرخوش — کسیکه از نشه شراب خوشحال باشد و کسی که مستی او باعتدال باشد از برهان و غیره و در سراج نوشته که مستی چند مرتبه دارد اول سرخوش بعد ازان تر دماغ بعد ازان سیه مست بعد ازان خراب —

سروش — بفتحتین نام جبرئیل علیه السلام و هر فرشته که پیغام خیر آرد و نام روز هفدهم از هر ماه شمسی از برهان و جهانگیری و مدار و سراج —

سرآغوش — بمعنی گیسوپوش زنان و آن مانند کیسه طویل باشد که گیسو را درمیان آن می اندازند و بران نقش و نگار از زر و جواهر میکنند و بالمعنی سر افواج بعجم نیز آمده و این طریقه مخصوص زنان ولایت ست در و پاکی باشد که مانند دام بافته باشند از رشیدی و برهان و شروح مصطلحات —

سرطراط — بکسر سین و هر دو طای مهملتین بمعنی پالوده از شرح نصاب —

سرخط — بمعنی تعلیم خوشنویسان و خط یادداشت روزنوکری

سراع — بکسر اول شاخهای تازه درخت انگور و این جمع سرع ست که بالفتح باشد از منتخب و صراح —

سریع — شتاب کننده جلد و نام بحری از عروض که وزنش اینست مفتعلن مفتعلن فاعلان چون درین بحر اسباب بیشتر اند از اوتاد و دیر گفته میشود —

سراغ — بضم اول و غین معجمه نقش پی و نشان پای آدمی و غیره و مجازا بمعنی تلاش و این لفظ ترکیست —

سری صاف — نام نوعی از جامه سفید که باریک باشد مائل بنفص —

سرشف — بالفتح و شین معجمه نیز مفتوح تخمی است زرد که ازان روغن گیرند بهندی سرسون نامند از برهان و مؤید —

سرزلف — کنایه از زلف از مصطلحات و در برهان بمعنی ناز و عشوه و عتاب —

سرمشق — قطعه نوشته خوشنویس که بعرف آن تعلیم گویند از بهار عجم و چراغ هدایت —

سُرادق — بضم اول و کسر دال سراپرده و شامیانه از مدار و فرید و منتخب و بعضی نوشته که این معرب سراپرده ست و این قول جای تامل ست —

سروق — بفتح اول و ضم ثانی بسیار دزدی کننده —

سرمق — بفتح اول و ثالث معرب سرمه نام تره که آنرا بهندی تهوا گویند از مدار و مؤید —

سرشک — بکسرتین قطره آب چشم که آن را اشک نیز گویند و بمعنی مطلق قطره نیز آمده از برهان و سروری و مؤید و بهار عجم —

سرهنگ — سردار لشکر و پیشرو لشکر و هراول و بمعنی نقیب و چوبدار نیز آمده و بمعنی پهلوان و کوتوال نیز و وجه تسمیه آنکه سر بمعنی سردار و امیر و هنگ بمعنی سپاه است از برهان و جهانگیری و سراج و رشیدی و بهار عجم —

سرمامک — نام بازی معروف که کودکان بازند بهندی دائی مجونا گویند از برهان و سراج —

سرچنگ — بفتح اول و فتح جیم فارسی و سکون نون و کاف فارسی دست را بز و ر بر سر کسی زدن از شرع الشعراء —

سر و برگ — بمعنی خیال و پرده —

سراویل — بفتح شلوار و پاجامه و درین لفظ اختلافست

نزد بعضے عربی است و پیش جمعی عجمی گروهی واحد گویند
و طائفه جمع دانند فقیر مؤلف گوید که سراویل جمع و
معرب است که بمعنی واحد مستعمل گردیده و ظاهرا در اصل
شلوار بوده که مرکب است از شل که بفتح شین معجمه
بمعنی ران است کذا فی البرهان و وار که کلمه بمعنی لایق
باشد پس لام را براے مهمله و راے مهمله را بلام بدل
کردند شروال حاصل شده و بعده معرب کردند بقاعده
تعریب شین معجمه را بسین مهمله بدل نمودند و اول را کسره
دادند چرا که وزن فعلال بالفتح در کلام عرب نیامده
سروال شد چون جمع کلمه خماسے که رابع آن
مده باشد بر وزن فعالیل مے آید ازینجهت جمع سروال
سراویل آورند مگر این لفظ جمع در محاورات بمعنی واحد
مستعمل شده است چنانکه لفظ حور که جمع حوراء است
و بمعنی واحد مستعمل شده ازین جهت فارسیان
بالف و نون جمع کرده حوران گویند۔
سرافیل۔ نام فرشته که مقرب خداست و حامل صور
سر حلقهٔ عقل۔ کنایه از عقل اول۔
سرمل۔ نام سرداری از مغلان۔
سرمای گل۔ سرمای خفیف که در ایام شگفتن گل سرخ
یعنی گلاب میباشد از شرح قران السعدین و مصطلحات۔
سرغول۔ باضافت شکلیست بر فلک بصورت مردی
که بر پای چپ خود استاده و پای راست برداشته و
دست راست بر سر نهاده و بدست چپ سر دیو
خونچکان بموے سر گرفته۔
سربال۔ بکسر حرف سوم بای موحده پیراهن
و زره که پوشیده شود از منتخب۔
سرسام۔ مرضے باشد که در دماغ ورم پیدا شده
خلل دماغ ظاهر میگردد و این مرکب است از سر که بمعنی راس
و سام بمعنی ورم از شرح قانون و رشیدی و نوشته اند
که صاحب این مرض از روشنی نیز ایذا یابد و بی آرام شود۔
سرانجام بمعنی عاقبت و پایان کار و آنکه گویند
کار سرانجام نشود یعنی بآخر رسانیده نشد آنکه سرانجام
بمعنے اسباب و سامان باشد از رشیدی و غیره و
در سراج اللغات نوشته که سرانجام بمعنے عاقبت
و آخر هر چیز و مجازا بمعنی سامان چون سامان و سبب
هر چیز موجب بآخر رسیدن و تمام شدن آن چیز است
لهذا مجازا بمعنے سامان هم آمده۔
سرتشیر۔ بکسر تین و فتح شین معجمه بزیادت میم بمعنی لشکر
که یکبار کمانگران آید از رشیدی و سراج۔
سردوم۔ بفتح اول و دال نام شخصے که
بسیار بد آواز بود۔
سرگرم بمعنے مشغول و در چراغ هدایت بجد در
کارے مشغول شونده و بمعنے مست نیز آمده۔
سرگردم بفتح کاف فارسی بمعنی قرابت شوهر از بهار عجم و منتخب
سرگم۔ بضم کاف فارسی بے ابتدا و بے انتها۔
سرم۔ بالضم در عربی دهان روده که مخرج ثفل است از منتخب
و صراح و سرم بکسر اول و راے مهمله مفتوح لفظ ترکیست بمعنی
دوال خراشیده و پوست خراشیده از مصطلحات۔
سرمه چشم۔ بهاے هوز موقوف شخص سرمه چشم کشیده از مصطلحات
سرطان بفتحات اول و ثانی و ثالث جانوریست در دریا
و تالابها برابر غوک متوسط مشابه بشکل عنکبوت که آنرا
بهندی گنگته گویند بکسر اول و رفتار آن گاهے
راست باشد بطرف سر گاهی کج باشد بطرف عقب
رفتار میکند و نام برج چهارم از بروج آسمان
زیرا که آن برج بشکل سرطان است و آن خانه قمر است
و مدت ماندن آفتاب را دران برج و در فارسی نیز نامند
و نام ورم سوداوی که سخت باشد و هر روز بزرگتر
شود و رگهای سرخ و سبز مثل دست و پای سرطان دران
ظاهر باشد از بحر الجواهر و کشف و کفایه منصوری و غیر آنها۔
سرغون بفتح اول و ضم ثانی شاخ سر حیوان و بهنگی و تیز
سرغین و کفل از برهان و جهانگیری و کشف۔
سرگین بضم اول و کسر ثانی معروف و گاهی این
لفظ بمعنی طرف پایین انسان نیز آمده۔
سرسشتن۔ بکسر تین خمیر کردن یعنی چیزی را در خمیر چیزی
آمیختن از برهان۔
سرائیدن۔ در جهانگیری بفتح اول و در مدار و
مؤید و کشف بفتح و بکسر اول و در برهان ضبط حرکت
نکرده بمعنے نغمه۔
سرودن بفتحتین بمعنی سرائیدن از کشف و
برهان نیز بضمتین مستفاد است چه دران سرود را
بضمتین نوشته است از چراغ هدایت۔
سرحان۔ بالکسر و حاے مهمله بمعنے گرگ در عربی
از لطائف و شرح نصاب۔
سرقین۔ بالکسر معرب سرگین است از منتخب و رساله معربات
سریان۔ بفتحات اول و ثانی و ثالث رفتن چیزے
در اجزاے چیزے از منتخب۔
سراے نعمان۔ قصر خورنق که نعمان بن منذر
بنا کرده بود بغایت خوبی و نزهت۔
سر بر خط نهادن و سر بر خط فرمان نهادن۔
اطاعت کردن از برهان۔
سرگران۔ مست و متکبر و خشمناک و ملول از برهان۔
سر انگشتان عنابی کردن۔ کنایه به نگینے
چیزے پرداختن۔
سرآوردن۔ بآخر رسانیدن و تمام کردن از سراج۔
سر کردن۔ شروع کردن و با تمام رسانیدن
و کامل کردن و سلوک کردن و معاشی نمودن از
چراغ هدایت
سرزدن۔ ظاهر شدن۔
سربرگرفتگان۔ اطاعت کنندگان۔
سرباز ماندن۔ حیران ماندن۔
سرکه فروختن۔ ابرو ترش کردن۔
سرکه جبین۔ ترش رو و بدخلق۔
سرمه خوردن۔ گنگ شدن۔

سرمه بگلو کشیدن - کنایه از گنگ شدن چون سرمه بارد و یابس ست گویند که از کثرت خوردن آن آواز بند میشود -

سر دادن - گذاشتن و رها کردن جانوران وغیره و آتش دادن بندوق و توپ را از شرح الشعرا -

سرکنگبین - یعنی سکنجبین که معروف ست چه سرکه بالکسر بمعنی سرکه و انجبین معرب انگبین -

سر در سر چیزی کردن - خود را بگذشتن و دادن سعی در طلب آن چیز از خیابان و در مصطلحات بمعنی سعی کردن در چیزے چه سر بمعنی خواهش و طلب ست -

سر نهادن - خواب کردن -

سر وازدن - اعراض کردن از مصطلحات -

سر افتادن - از حد متجاوز بودن از مصطلحات -

سر آمدن - آخر شدن و بمعنی کامل آمدن -

سر بند کسی گرفتن - از کارش خبر دار بودن از مصطلحات -

سر پا زدن - باضافت و بیک اضافت بمعنی لشت پا زدن و بپا چیزے را رد کردن از مصطلحات -

سر چین - زبده و برگزیده و دست چین نیز بهمین معنی است از مصطلحات -

سر خاریدن - توقف و بهانه کردن -

سر از چیزے بیرون آوردن - از عهدهٔ آن بر آمدن -

سر رخ شدن - در غضب شدن از مصطلحات -

سر خانه رساندن - فن را بکمال رساندن و باصطلاح موسیقیان آواز بلند را گویند -

سر در کاه کسیے نهادن - تابع و منقاد او بودن از مصطلحات -

سر رستی گرفتن - امداد و اعانت نمودن -

سر زده آمدن و رفتن - بیخبر آمدن ناگاه و رفتن -

سر سخت خوردن - باضافت سر بمعنی رسیدن صدمهٔ سخت از مصطلحات -

سر سخن مقطوع الاضافت عنوان داستان که آنرا شجره نیز نامند -

سر فتیله جیب شدن - کنایه از جماع از مصطلحات -

سر جنبانیدن - تحسین کردن و بمعنی امتناع از کارے نیز آمده -

سر قلیان - چلم حقهٔ تنباکو -

سر کن - بکاف عربی معنی وم یعنی سر و ان فرج از مصطلحات -

سر نگرفتن - موافقت نکردن در نگرفتن صحبت -

سر گوش گرفتن - مطیع و منقاد شدن -

سرو - بضمتین و بواو معروف بمعنی مطلق شاخ حیوان و پارهٔ شاخ آهو وغیره که برای نظر بد بگلوی اطفال آویزند و بمعنی پیالهٔ شراب خوری از برهان و شرح خاقانی و بفتح اول و سکون رای مهمله درخت معروف که راست میباشد -

سر داشتن ترازو - زیاده بودن یک پلهٔ ترازو از مصطلحات -

سروال - بالکسر بمعنی شلوار از مصطلحات -

سره - بالضم و تشدید را در عربی بمعنی ناف و بفتحتین و تخفیف در فارسی بمعنی خالص و پاکیزه و خلاصه و برگزیده و بیعیب از کشف و سراج و خیابان و برهان -

سراچه - بفتح بمعنی خانهٔ کوچک از برهان و بمعنی خیمهٔ کلان و نام ساز نوشته اند -

سر پنجه - بمعنی پنجهٔ دست و بمعنی زور و قوت و مجازاً بمعنی ظلم و تعدی و بمعنی مرد قوی دست که مشق زور پنجه رسانیده باشد و کنایه از مردم پر قوت و ظالم از برهان و بهار عجم و سراج و خیابان -

سر دابه - بالفتح و حرف سوم دال مهمله و پنجم بائے موحده ته خانه -

سر خچه - بالضم جوششی باشد سرخ رنگ که بیشتر بر اندام اطفال پدید آید از جهانگیرے -

سر خانه - باصطلاح موسیقیان بمعنی آواز بلند و بمعنی منتہای چیزے از مصطلحات و بمعنی پایه و رتبه از بهار عجم

سرو پیاده - سرو کوچک که بقدر قامت مرد پیاده بود و آن بسیار خوشنما باشد از چراغ هدایت و بهار عجم -

سراینده - بفتح و بکسر نغمه کننده از مؤید وغیره -

سرفه - بالضم و حرف ثالث فا جانوریست که درخت را سوراخ کند و بمشابهت آن نام علتی ست که بعربی سعال و بهندی کهانسی گویند از سروری -

سرقـــــــر - بفتح اول و کسر ثانی و قاف بمعنی دزدی از مدار و کشف و صراح -

سریه - بفتح اول و کسر ثانی و تشدید تحتانی لشکری که زیاده از پنج کس باشد تا چهار صد کس و باصطلاح اهل حدیث لشکر یکه حضرت رسالت پناه خود بذات مقدس در آن نباشد و بسر کرده گے یکے از اصحاب فرستاده باشد و بضم اول و تشدید را و مکسوره و تشدید تحتانی بمعنی کنیز یکه برائے جمع و تمتع باشد و این منسوب ست بلفظ سر که بکسر اول بمعنی جماع باشد و این ضمهٔ سین از تغیرات نسبت است از منتخب و مؤید و لطائف -

سر سیچه - بفتح طائر معروف که بهندے ممولا گویند از برهان -

سرزده - یعنی بیخبر از چراغ هدایت -

سرگزه و سرگزیه - بالفتح و کاف فارسے و زائے معجمه جزیه از کفار گیرند -

سراسیمه - بمعنی شوریده سر چه اسیمه بمعنی پریشان آمده از سراج -

سراقه - بضم اول و حرف چهارم قاف نام یکے از صنادید قریش از لطائف -

سرین گاه - بمعنی شقیقه غلط ست صحیح سرونگاه بواو معروف ست و سرون بفتح اول و ضم ثانی شاخ حیوان را گویند و سرونگاه موضعیکه از آنجا شاخ حیوان بر آید و آنجا را بعربی شقیقه و بهندی کنپٹی گویند

شرح سکندرنامه از خان آرزو۔

سرونگاه - بفتح اول وضم ثانی جای رستن شاخ حیوان و آن هر دو طرف سر ست در عرف آنرا بعربی شقیقه گویند از سراج۔

سرگروه - بفتح کاف عربی سرگروه و سردار۔

سراپرده - الف باب اضافت بمعنی پرده سرای و بمعنی خیمه نیز مے آید۔

سرپوشیده - بمعنے دوشیزه۔

سرسجده - سر نماز که بجای سجده نهند۔

سرزنده - سبز برگ چه زنده بمعنی سبز رُست

سرگذشته - از جان سیر آمده و ترک سر گفته این چهار اصطلاح از مصطلحات۔

سردستی - بمعنے ماحضر یعنی حاضر باشد و بمعنی چوبے که قلندران در دست دارند از برهان و مصطلحات و چراغ هدایت۔

سرکوچکی - فرومایگی و بےقدری و حقارت از برهان۔

سرنای - بالضم بمعنے شهنائی و این مخفف سورنای چه سور بمعنی شادی ست از برهان و سراج و بهار عجم۔

سروسهی - سرو دوشانه که هر دو شاخ آن راست رسته باشد چه سهی بکسر سین بمعنی راست ست از برهان و بهار عجم۔

سرکردگی - بمعنی سرداری۔

سری - بمعنے سرداری از برهان۔

سرخوشی - سرور نشه شراب و بمعنی مستی باعتدال از برهان و بعضی بمعنی نیم مستی نوشته۔

سربازاری - آواره بازار۔

سرکاری - بمعنے داروغگی و سربراهی کار و مختارے و اهتمام بسر انجام امری از چراغ هدایت۔

سربراهی - درستی۔

سربابائی - بهر دو بای موحده عربی بمعنی اظهار بزرگے از شرح گلگشتی۔

سرپے - بفتح اول و کسر رای مهمله و فتح بای فارسے بمعنے سرپازدن که بهندی ٹھوکر گویند۔

سرگوشی - در گوش کسی آهسته سخن گفتن۔

سرباری - کسیکه بار بر سر نهاده باشد و بمعنی بار سرو بمعنے بار اندک که بر بالای بار گذارند بعربی آنرا علاوه گویند از شرح بوستان و سراج۔

سرائیلی - مخفف اسرائیلی کنایه از سامری و دیگر کافران بنی اسرائیل۔

سراهیلی - بفتح اول و کسر بای موحده حیز و مخنث از برهان۔

سرکج پیشانی - ترشرو۔

سرسقطی - بفتح اول و کسر رای مهمله و تشدید یا و فتح سین مهمله و فتح قاف و کسر طای مهمله نام بزرگے از منتخب۔

سرآوری - بمعنی گردآوری از مصطلحات۔

سرپرستی - تیمار حال کردن۔

سرپائی - بمعنے جماع از مصطلحات۔

سرمه سلیمانی - سرمه که چون بچشم کشند مخفیات عالم معاینه کنند از مصطلحات۔

فصل سین مهمله مع زای معجمه

سزکا - بالکسر بمعنی اشتباه چه سز بالکسر در ترکی بمعنی شما و لفظ کا مرادف کلمه با و سز در اواخر کلمات ترکیبیه برای نفی آید چنانچه اتسز یعنی بے اسپ از مؤید و لغات ترکی۔

سزاول - بفتح اول و ضم واو بمعنے حاصل کننده و این لفظ ترکی ست۔

سزیده - لائق و سزاوار۔

سُست ریش - بمعنی احمق۔

فصل سین مهمله مع طای مهمله

سطرلاب بضمتین همان اصطرلاب که سابق مذکور شد

سطوت - بالفتح بمعنے قهر و بمعنے سخت گرفتن و حمله بردن از منتخب و کشف و صراح۔

سطح - بالفتح و حاے مهمله بام هر مکان که باشد و باصطلاح علم هندسه آنچه طول و عرض دارد و بے عمق از شرح نصاب۔

سطیح - بروزن فعیل و آخر حاے مهمله نام قلعه از قلاع خیبر

سطر - بالفتح نوشتن و رسته و صف و سطر کتاب از منتخب۔

سطبر - بکسر اول و فتح طای معرب ستبر بکسر اول و فتح تای فوقانی بمعنی کلفت و گنده و غلیظ۔

سطوع - بضمتین بلند شدن از منتخب و کشف۔

سطل - بالفتح و بالکسر آوندی باشد مثل طشت از برنج یا مس از مصطلحات و منتخب و صراح طاس دسته دار

فصل سین مهمله مع عین مهمله

سعد موفا - نیک بختے بسیار و نام ستاره مشتری و نیز نوشته اند که نام مردیست که بسیار باسعادت و وفا بوده۔

سعد و اسما - بفتح اول و واو عاطفه و فتح همزه و سکون سین مهمله او نام عاشق و دوم نام معشوقه که در عرب بوده اند۔

سعت - بفتح و بکسر اول و فتح عین مهمله و بعده فوقانی فراخی و گنجایش از منتخب و صراح۔

سعایت - بکسر اول و حرف چهارم تحتانی غمازی و بدگوئی از کشف و صراح۔

سعد ذابح - منزل بست و دوم از منازل قمر و آن دو ستاره است که میان آنها دوری بقدر یک ذراع و بطرف یکے از آنها کوکبے ست خرد که آنرا گویا می خواهد که ذبح کند از منتخب۔

سعد - بالفتح بمعنے نیک و نیک بختی و منزل بست و دوم از منازل قمر و آن دو ستاره است بر هر دو سرون جدی و یک ستاره دیگر ست نزد آن هر دو ستاره مذکور که آنرا شاة سعد گویند بمعنی گوسفند او که این سعد گویا آن گوسپند را ذبح میکنند و بهمین جهت آنرا سعد ذابح گویند و نام بادشاهے بالضم

هیج زبانی ست که بهندی ناگرموتها گویند از برهان و منتخب وغیره-
سعدالسعود- ستاره مشتری ونام منزل بست و چهارم از منازل قمر-
سعود- بفتحتین ستارگان باسعادت مثل زهره و مشتری وقمر و بفتح اول و ضم ثانی منزل بست و چهارم از منازل قمر و آن سه ستاره است خرد و بدنبال جدے و کتب داوازشرح بعض کتب مرقوم شد-
سعاد- بالضم اول نام زن محبوبه که در عرب بوده است-
سعر- بالکسر نرخ هر شئی که فروخته شود از مدار و مؤید-
سعتر- بالفتح گیاهی که بزلف خوبان تشبیه کنند و فقرا از ان نانخورش سازند و خشک کرده مداوا بکار برند والفاظ ادبیس گویند و در کتب طب بصاد نویسند تا بشعیر مشتبه نشود از منتخب وغیره-
سعداکبر- مشتری-
سعیر- آتش افروخته و زبانه آتش سوزان از منتخب و در لطائف نام طبقه چهارم از هفت طبقات دوزخ-
سعتر بازی- بالفتح زنیکه بآلت چوبین با زن دیگر جماع کند از برهان-
سعال- بضم اول بمعنی سرفه از منتخب-
سعدان- بالفتح نام موضعی از شروان-
سعدین- زهره و مشتری-
سعفه- بالفتح و حرف سوم فا قرحه باشد که برسر پیدا شود و در ابتدا قبرات متفرق باشند و متفرح شوند بعده خشک ریشه شود و بهندی گنج گویند-
سعی- بفتح اول و سکون عین بمعنی دویدن میان صفا و مروه هفت بار و اینهم از لوازم حج است و شتاب کردن و کسب کردن از صراح و مجازاً بمعنی کوشش مردم از لب التقاتی بفتح اول و کسر ثانی گویند-
سعدی- شاعر معروف منسوب بسعد بن زنگی بادشاه شیراز و نام ایشان مصلح الدین ست-

سعتری- بالفتح بمعنی زنیکه بآلت چوبین با زن دیگر جماع کند و مجازاً بمعنی شوخ و بدکار از برهان-

فصل سین مهمله مع غین معجمه

سغب- بفتحتین بهای موحده گرسنگی از شرح نصاب-
سغد- بالضم زمین نشیب که آب باران دران جمع شود و نام شهریست نزدیک سمرقند از برهان-
سغراق- بالضم قدح بزرگ و بفتح پیالهٔ مے و نیز بمعنی مے آمده و در صراح و رشیدی نوشته که سغراق بفتح کوزهٔ لوله دار و این لفظ ترکی ست-
سغبان- بفتح بمعنی گذشته از شرح نصاب-
سغبه- بالفتح وباے موحده مفتوح بمعنی فریفته و چیزے چرب از لطائف-
سغری- بالفتح سخت روئی وبیحیائی از لطائف-
سغدی- بالضم منسوب بسغد نام زبانے از جمله هفت زبان فارسی-

فصل سین مهمله مع فا

سفهای- بضم اول و فتح فا جمع سفیه که بمعنی نادانست
سفیدآب- اسرب سوخته و آنرا بعض مردم سفیدهٔ کاشغری گویند ظاهر اصحیح سفیدهٔ کاسه گریست چرا که اکثر بکار کاسه گران و نقاشان و مرهم سازان می آید-
سفارت- بکسر رسالت و پیغمبری از منتخب و صراح-
سفیدبخت- خوش نصیب و نیک بخت-
سفاهت- بفتح فرومائگی و بیخردی و سبکی عقل از بهار عجم و خیابان و صراح و منتخب-
سفت- بالضم سوراخ و بالکسر بمعنی کتف و دوش از رشیدی و کشف و مؤید و مدار و در تجری نیز بالضم نوشته و در برهان بالضم بمعنی دوش و بالکسر سطبر و محکم و دوش و در سراج اللغات از فرهنگ قوسی نقل ست که سفت بمعنی دوش
سفاح- بکسر اول و در آخر حای مهمله بمعنی زنا کردن و بالفتح و تشدید فا بمعنی مرد بسیار عطا و فصیح قادر بر سخن و بمعنی خونریز و لقب عبدالله بن محمد اول خلیفه از خلفای عباسی از منتخب و صراح-

سفاد- بکسر جستن نر بر ماده یعنی جماع حیوانات و بهائم از منتخب-
سفید- بکسر تمن یای ازکشف و رشیدی-
سفود- بالفتح و تشدید فای مضموم بمعنی سیخ که آنرا بابزن نیز گویند از منتخب و صراح-
سفر- بالکسر کتاب و نامه و بالفتح نوشتن از مدار-
سفیدار- بکسر تمن و یای مجهول و معروف نیز درختیست که پوستش سفید باشد و ثمر ندارد و شاخهای نازک دارد که بادنک باد در جنبش آید از سروری وغیره-
سفیر- رسول و پیک و قاصد از منتخب-
سفته گوش- غلام و کنیز و بمعنی مطیع از برهان و سراج
سفوف- بفتح اول و ضم ثانی آرد بیخته مطلقاً خصوصاً از ادویه از صراح و رساله ابن حاج-
سفک- بفتح اول و سکون ثانی ریختن خون از منتخب-
سفاک- بالفتح و تشدید فا خونریز و قاتل از منتخب و کشف
سفرجل- بفتحتین و جیم مفتوح میوهٔ بهی که آنرا به و آبی نیز گویند از منتخب-
سفال- بضم آوندگلی و خزف از مدار و مؤید و برهان و کشف و در جهانگیری بکسر و در سراج نوشته که سفال بضم و کسر هر دو صحیح باشد-
سفل- بالکسر و بالضم بمعنی پستی از منتخب و شرح نصاب
سفول- بضمتین بمعنی پستے و بزیر فرو شدن از منتخب و لطائف-
سفائن- بفتح اول و کسر چهارم که همزه است جمع سفینه بمعنی کشتیها و بیاضها-
سفاهان- بکسر نام شهر و نام پرده از موسیقی از کشف و مؤید
سفیان- بالضم نام دو کس از علمای حدیث-
سفن- بفتحتین پوست درشت از ماهی یا نهنگ وغیره که بر قبضهٔ شمشیر وصل کنند تا گرفت خوب شود و بمعنی موبهان آهنی و بضمتین جمع سفینه است که بمعنی کشتی باشد

از کشف و منتخب وصحاح -

سفتین - بکسر اول وکسر تای فوقانی بر وزن مسکین نام ولایتے از ترکستان از برهان -

سفینه کردن - ظاهر ونمودار کردن از مصطلحات -

سفید گردیدن و سفید شدن - نمودار ونمایان وآشکارا شدن ومعزز گردیدن از چراغ هدایت وسراج وبهار شربت ومصطلحات وبرهان -

سفتجه - بالضم معرب سفته که بهندے آنرا هندوی گویند از رساله معربات -

سفینه - بالفتح بیاض اشعار وکشتی دریا -

سفه - بفتحتین و های ملفوظ سبکی عقل ونادانی از منتخب -

سفله - بالکسر فرومایه از بهار عجم ومنتخب ونیز صاحب منتخب وکشف وصراح نوشته اند که بفتح اول وکسر ثانی ست وجمع مفرد نیست و بعضے از محققین نوشته که سفله بفتح اول وکسر فا اسم جمع ست گاہے بجهت تخفیف بکسر اول وسکون فا نیز استعمال کنند ودر قاموس بکسر اول وسکون دوم وبفتح اول وکسر دوم هردو گفته و بلفظ اسافل که دلالت بر جمعیت کند تفسیر نموده آنچه از نهایه جزری مستفاد میشود که اصل بفتح اول وکسر دوم ست ودر جامه مستعمل میشود واما گاہے بتخفیف بکسر اول وسکون دوم نیز میگویند چون فعله بفتح اول وکسر ثانی اما وزان جمع نیست ظاهر انیست که اسم جمع باشد ودر خیابان نوشته که این لفظ از کتب لغت بکسر اول وسکون دوم وفتح اول وکسر دوم هردو معلوم میشود واما بمعنے جمع است لیکن فارسیان بمعنے مفرد استعمال کنند -

سفته - بالضم نوعے از پیکان وبالفتح کاغذ زر که بهندے هنڈوی گویند وبمعنے تحفه وهدیه نیز وبالکسر چیز مسطر ومحکم خصوصًا جامه از رشیدے وبرهان -

سفید مهره بمعنی خرمهرۂ کلان که بهندی سنکه گویند بفتح اول -

سُفره - بالضم در عربی توشه دان مسافر ومجازًا

ومعنے دستار خوان که بران طعام چیده باشند وبفارسی بمعنے مقعد که مخرج غائط ست از بهار عجم وکشف ومنتخب ومدار وسروری وچراغ هدایت ومصطلحات بدانکه چون سفره را که بمعنے دستار خوانست با سفره که بمعنی مقعد باشد در تلفظ التباس واقع شده باعث استکراه طبائع گردید لهذا سفره را که برای معنی دستر خوانست ناچار بفتح مقرر کردند بجهت رفع التباس وبرائے معنے دیگر بالضم معین داشته شد چنانکه بود -

سفیه - بفتح اول وکسر ثانی ودر آخر های مظهر بروزن فصیح نادان وکم عقل از منتخب -

سفلی - بضم اول وسکون ثانی وفتح لام ودر آخر الف بصورت یا بمعنے پست تر واین مؤنث اسفل ست و بالکسر وبالضم وکسر لام منسوب بسفل که بمعنے پستے ست -

سفید چشمی - بیحیائی وسماجت از مصطلحات -

فصل سین مهمله مع قاف

سقمونیا - بالضم عصارۂ درختیست مائل بسبزی وزردی تلخ مزه از کشف ومؤید ومنتخب ومزیل وسرورے وصاحب بحر الجواهر نوشته که بالفتح است کما فی المعرب وتهذیب الاسماء -

سقاء - بالفتح وتشدید ودر آخر همزه مگر باستعمال فارسی بدون همزه کسیکه آب نوشاندن پیشه او باشد واین صیغه نسبت ست چنانکه حداد وطباخ وصباغ -

سقلاب - بالفتح ودر آخر موحده ولایت است از ترکستان بمنتهای بلاد شمالے قریب روم مردم آنجا سرخ رنگ باشند از سروری ومؤید وبرهان ومدار وبالضم خطاست -

سقرلات وسقلات - لفظ اول بفتح اول وکسر ثانی ولفظ دوم بالکسر نباتے که پشمینه معروف ست واز قاموس منقول ست که سقلات بالکسر جامه صوف از رشیدی ومؤید وبرهان ودر صراح نوشته که سقرلات بفتح جامه صوف غالب که این لفظ ترکے باشد -

سقایت - بکسر آب دادن از منتخب -

سقنقور - بفتح اول وثانی وسکون نون وضم قاف دوم جانوریست از حشرات الارض مشابه سوسمار یعنی مثل گوه گوشت او بغایت مقوی باه است از برهان -

سقوطرا - بفتح اول وچهارم وضم قاف نام جزیره که صبر آنجا خوب باشد -

سقر - بالفتح چرغ که مرغ شکاریست وبفتحتین بمعنے دوزخ از منتخب -

سقط - بالفتح وسکون دوم مردن چهارپایه وبکسرتین وبکسر اول وسکون ثانی بچه ناتمام از شکم افتاده وبفتحتین خطا کردن در کتاب ودر حساب از لطائف ودر منتخب بالکسر بچه ناتمام از شکم افتاده وبفتحتین آنچه افتاده باشد از چیزی ومتاع زبون وسهو وغلط در حساب ونوشتن ودر مدار بفتحتین مردن چهارپایه خصوصًا مردن اسپ وخر ودر خیابان نوشته که سقط بفتحتین در اصل بمعنی غلط وخطاست ومجازًا بمعنے بد گفتن مستعمل است -

سقلاط وسقرلاط - بالکسر جامۂ صوف که در عرف آنرا انبات گویند از رشیدی ومؤید وبرهان -

سقراط - بالفتح نام حکیمے از برهان وصاحب مدار از سکندری همین نقل کرده -

سقال - بکسر در ترکی ریش که بعربی محاسن ولحیه گویند از برهان ومؤید -

سقای نیل - کنایه از ابر چرا که نزد حکما پیدائش ابر از بخارات دریاست گویا که ابر سقائیست که از دریا آب می آرد یا آنکه ابر را سقای نیل از آن گفته که بارش ابر بر رودها آب میرساند وموجب زیادت آب رود میگردد -

سقم - بالضم وبفتحتین بمعنی بیماری از منتخب ودر صراح بالفتح -

سقیم - بیمار ومجازًا بمعنے چیز ناقص نیز مے آید -

سقام - بفتح بیماری وبکسر اول بمعنی بیماران درینصورت جمع سقیم ست از منتخب وصراح -

سقلاطون - بالفتح بمعنے سقلاط که در عرف آنرا انبات گویند

دآن پارچه است که در بعض جزائر از ابریشم بافند و بمعنے رنگ کبود هم نوشته اند از برهان —

سقط فروشان - کسانیکه میوهٔ افتاده را برداشته ارزان فروشند کنایه از شاعرانیکه الفاظ و معانی سهل و افتاده و مبتذل بهندش در اشعار بندند —

سقای مرغان - حواصل بلحاظ کلانی حوصله و گویاکه حوصلهٔ او بمنزلهٔ مشک اوست و در منتخب نوشته غریبیت که در زیر گلو آب نگاه میدارد —

سقط چین - ریزه هر چیز جمع آورنده از مصطلحات —

سقیفه بستن - کنایه از حرف فهامی دروغ بستن از مصطلحات

سقط - بالضم پاره که از چیزی بیفتد بمعنے پارهٔ ابرو چیزیکه ساقط شود و از نشے از لطائف و در منتخب بالفتح لغزیدن و افتادن —

سقایه - بکسر و بعد الف یای تحتانی پیمانهٔ آب و ظرفے که دران آب خورند و جای آب از منتخب کشف و مصطلحات — و آنکه در مساجد خزانه آب مهیا باشد باید که آنرا سقایه گویند و اینکه سقاوه بفتح اول و واو گویند خطا باشد —

سقیفه بفتح اول و کسر قاف صحیحست و عوام که بجاے آن شگوفه گویند خطاست چنانکه سخن دروغ را گویند فلانی شگوفه بسته است و تحقیقش اینست که سقیفه ایوانی بود پنهان که عرب برای مشوره های باطل دران جمع میشدند و مجازاً مشوره و سخن بیهوده را گویند از منتخب —

سقسطه - بفتح هر دو سین مهمله زیاده گوئی در چیزهای وهمی —

سقطی بفتحتین منسوب بسقط فروشی یعنی خرده فروشے و لقب یکے از اولیاے که ایشان را سری سقطے گویند بفتح هر دو سین و تخفیف رای مهمله از لب الالباب وغیره —

فصل سین مهمله مع کاف

سکبا - بالکسر و حرف سوم بای موحده نوعے از آش ست که از بلغور گندم و سرکه و نبات و گوشت و کشمش سازند از برهان

سکنی بضم اول و سکون کاف و فتح نون و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنے سکونت و ساکن شدن

بنجائی و بمعنے باشندهٔ خانه از منتخب و صراح —

سکوبا - بفتح اول و ضم کاف عربی و بای موحده نام مرد ترسا از مؤید —

سکاری - بفتح و بالضم مستان از منتخب —

سکرات بفتحتین بےشعوری و بیهوشی ها و تنگی که بوقت مرگ باشد از مؤید و کشف —

سکوت - بضمتین خاموشی از کشف —

سکینه - بفتح بر وزن غنیمت بمعنے آرام و آسایش با آهستگی از کشف و صراح —

سکنات - بفتح اول و دوم و سوم ضد حرکات این جمع سکنه است که بفتح اول و سکون ثانی بمعنے سکون و اقامت باشد چنانکه در منتخب ست —

سگسست - بضم سین اول و فتح کاف فارسی بمعنی انقطاع و بےسگسست و بمعنے بے انقطاع از لطائف —

سگ کیست - بمعنے کیست و چکاره است از چهار شر و بعضے نوشته که سگ کیست یعنی حمایت دار کیست —

سگنج بفتحتین و بفتح اول و ضم کاف عربی و بسکون نون و جیم عربی گنده دهن یعنی کسیکه از دهان او بدبو آید از کشف و سراج و مدار و جهانگیری —

سکباج - بکسر اول و سکون ثانی و بای موحده و جیم عربی معرب سکبا که نوعی از آش است که از سرکه و برنج یا بلغور سازند از لطائف —

سکه رائج - ترانه بود که هرگز از اصول و پرده بیرون نرود از شرح گلگشتی —

سکر - بالضم و تشدید کاف مفتوح معرب شکر که طعام را بدان شیرین کنند و بضم اول و سکون کاف بمعنی مستی و نشه از شرح نصاب و منتخب —

سکندر - نام بادشاهے مشهور از روم و بعضے اورا ذوالقرنین میدانند لیکن ذوالقرنین اکبر که خضر در زمان او بودند دیگرست و بعضے گویند که او فریدون بوده بمعنے سکندری خوردن اسپ یعنی بسر آمدن اسپ از بُره‌هاج

سگسار - مثل یعنی بد و پلید —

سگز - بالکسر و سکون کاف فارسی و زای معجمه کوهی ست از زابلستان مابین کیچ و مکران و دریاے سند هواز پهلوی آن میگذرد از برهان سگزی منسوب بآن نسبت و سگز بفتح سین و تشدید و کسر کاف عربی در ترکے نام عدد هشت که بعربی آنرا ثمانیه و بهندی آٹهه گویند —

سگالش - بکسر اول و کاف فارسی فکر و اندیشه و مشوره و این لفظ بکاف و فارسی هر دو آمده از برهان و رشیدی —

سکاک - بالفتح و تشدید کاف اول بمعنی آهنگر چه سک بالفتح و تشدید حلقهٔ آهن را گویند و بمعنے کسیکه بر درهم و دینار سکه زنند و بالضم اول و تخفیف کاف جوفی که میان آسمان و زمین است از منتخب و شرح نصاب و در منتخب بمعنی هوائیکه میان زمین و آسمان ست و یوسف بن نافع در شرح نصاب بمعنے باز نوشته —

سکسک - بالضم هر دو سین مهمله اسپ کم رفتار که راهوار نباشد و نام درختیست که آتش چوب آن دیر ماند از لطائف و مصطلحات —

سُک بضم اول و تشدید کاف عربے نوعی از خوشبوے که مرکب باشد و بالکسر و تخفیف کاف عربی در ترکے بمعنے سرکه و بالفتح و کاف فارسی نام قومی از ترک معنے اول و ثانی از برهان و منتخب —

سگال - بکسر اول و کاف فارسے خیال و اندیشه از برهان و سراج —

سکون - بضمتین آرام از مؤید —

سکان - بالضم و تشدید کاف باشندگان و این جمع ساکن ست و بمعنے دنباله کشتی از کشف و مصطلحات و صراح و خیابان —

سکنجبین - بکسر اول و ضم جیم معرب سکنکبین و این مرکب ست از سک که بکسر اول و سکون کاف عربے است بمعنے سرکه و از انگبین که بضم کاف فارسی بمعنی شهد است

واین ترکیب زمانهٔ سابق ست و فی زماننا بجای شهد قند یا شکر سفید داخل سکنند و در لفظ سکنجبین بضم جیم از کشف و مؤید بثبوت رسیده۔

سکین۔ بکسر اول و کسر کاف مشدده بمعنی کارد از منتخب و شرح نصاب۔

سکاهن۔ بکسر اول و کاف عربی رنگی باشد سیاه که آنرا از سرکه و آهن سازند چه سک بکسر سین بمعنی سرکه باشد و آهن معروف از برهان و جهانگیری و مدار۔

سگالیدن۔ بکسر کاف فارسی اندیشه کردن و قصد کردن از رشیدی و برهان۔

سکن بفتحتین انس و الفت و هرچه بوی آرام گیرند چون زن و فرزند و نام مردی و بفتح اول و سکون دوم بمعنی خانه از لطائف و صراح۔

سکندری خوردن۔ بسر درآمدن چه سکندر بزبان رومی سر را گویند از مصطلحات۔

سکه بر زر کردن۔ موافق گفته بعمل آوردن از مصطلحات۔

سکو۔ بکسر اول و ضم کاف و واو معروف چوبی باشد پنجشاخه دسته دار که بدان خرمن و غله کوفته گردانند و گاهی بباد دهند تا دانه از کاه جدا شود و بمعنی غله افشان که بهندی چهاج گویند از برهان و شرح نصاب۔

سگاچه بضم اول و جیم فارسی شکلی مهیب که آدمی از آن بخواب می ترسد یا پندارد که کسی گلوی من می افشارد و بعربی کابوس نامند از شرح نصاب و برهان۔

سکنه بفتحتین باشندگان و این جمع ساکن است از منتخب۔

سکینه۔ بضم اول و فتح کاف نام دختر حضرت امام حسین رضی الله عنه از منتخب و کشف و بفتح اول و کسر کاف آرام و آسایش و آهستگی و نام دختر هم بفتح آمده۔

سکه۔ بالکسر و تشدید کاف کوچه و محله و بازار و رسته و بمعنی آهن که بدان بر سیم و زر نقش کنند از منتخب۔

سکته۔ بالفتح مرضی است که حس و حرکت درین زائل شود و مریض چنان نماید که مرده است و نیز در قرآن خواندن بازدن و نوعی از حرفها که آن را های سکته گویند و در اصطلاح شعرا آنکه در وزن اندکی توقف باشد که قبیح نماید و در بعضی جا ملیح پندارند از منتخب و لطائف۔

سکیزه۔ بکسر زین و کاف عربی و یای معروف و زای معجمه بمعنی برجستن و لگد انداختن و غلطیدن از برهان و لطائف۔

سکره بضمتین و تشدید را کاسهٔ گلی که خرد باشد و اسکره بزیادت الف نیز آمده از لطائف۔

سک غرچه بفتح غین معجمه و جیم فارسی بمعنی سگ زبون و بی جرات و در شرح خاقانی بمعنی سگ صحرانشین۔

سگک وارونه۔ بفتح اول و فتح کاف فارسی و کاف عربی و دو واو و زای فارسی و نون نام داوی از کشتی۔

سگ جانی۔ سخت جانی و حریص بودن۔

سگزی۔ صاحب کشف نوشته که بفتح اول و سکون کاف فارسی و زای معجمه نام کوه رستم و در بابی از هفت زبان فارسی و در صراح نوشته که سگزی بالکسر و کاف فارسی و زای معجمه بمعنی سیستان چه سیستان را سگزستان گویند و نوشته اند که تولد رستم در انجا شده است۔

سکه خوردن دعوی نقش درست نشستن از مصطلحات

سکه مردی۔ غیرت و حمیت و آبرو و بعضی کنایه از لحیه گفته اند و بعضی کنایه از آلت رجولیت نوشته۔

سکندری۔ بسر درآمدن اسپ

سگلی بفتح سین و فتح کاف فارسی و کسر کاف عربی و یای معروف داوی کشتی که هر دو دست هر دو حریف در کار نباشد و پاها را هر دو حریف باهم بند کرده هر یکی بسوی خود کشند مثل بند شدن سگ با ماده از شرح گل کشتی۔

فصل سین مهمله مع لام

سلا۔ بالضم و تشدید لام خار خرما از صراح۔

سلوی بفتح اول و سوم نام مرغیکه آنرا سمانی گویند و بفارسی بودنه نامند و بهندی بتیر خوانند از منتخب۔

سلمی۔ بالفتح نام زنی معشوقه که در عرب بوده است و مجازاً بهر معشوق رااز کشف و منتخب و این اسم را گاهی بالف هم نویسند۔

سلب۔ بفتح اول و سکون ثانی ربودن و نیست کردن و بفتحتین ربودن و ربوده شده پوست حیوان و نوعی از لباس درشت مثل جوشن و خفتان که بروز جنگ پوشند از منتخب و کشف و بحر الجواهر۔

سلاب۔ بکسر جامهٔ ماتم از منتخب۔

سلحفات۔ بضم اول و فتح لام و سکون حای مهمله و فا و تای فوقانی بمعنی باخه که بهندی کچهوا گویند از شرح نصاب۔

سلاست۔ نرم و آسان و هموار شدن و روانی و باصطلاح روانی کلمات بسهولت و آسانی که در ان الفاظ ثقیل نباشد۔

سلاحدست۔ بکسر اول مرد سپاهی که سلاحدار باشد

سلامیات۔ بضم اول جاهای بیخ ناخن و در منتخب و صراح نوشته استخوانهای انگشتان دست و پا۔

سلطنت۔ دراز دستی و دراززبانی و بمعنی قهر و غلبه از منتخب و خیابان۔

سلت۔ بالضم و تای فوقانی بمعنی جو که غله معروف ست از شرح نصاب۔

سلوت۔ بوزن رحمت بمعنی و آرام و خوشی و بمعنی تسلی از منتخب و صراح و لطائف۔

سلالات۔ بضم اول جمع سلاله و معنی آن در اخیر فصل مسطور ست۔

سلامت۔ بی گزند شدن و بی عیب شدن و رهائی

یافتن از صراح و در محاورهٔ فارسی این مصدر بمعنی مفعول بسیار می آید بمعنی مسلم و سلامتی نیز و بمعنی درست نباشد چراکه سلامت خود مصدر ست حاجت بیای مصدری ندارد از مزیل و معبتی تصانیف خان آرزو و در بهار عجم و خیابان نوشته که ضابطهٔ فارسیان ست که در آخر بعض کلمات یای زائد لاحق کنند خواه اسم جامد باشد خواه مصدر خواه فارسی باشد خواه عربی چون ارمغان و ارمغانی و فلان و فلانی و قربان و قربانی و نقصان و نقصانی و جریان و جریانی و خلاص و خلاصی و فضول و فضولی و سلامت و سلامتی و سلامت نام زنی محبوبه از عرب -

سلاح - بکسر آله که بدان جنگ کنند از کشف -

سلیح - بکسر اول و کسر لام و یای مجهول و حاے مهمله اماله و سلاح -

سلّخ - بالفتح و تشدید لام و خای معجمه بمعنی پوست کن از لطایف و منتخب -

سلخ - بفتح اول و سکون لام پوست کندن و بمعنی روزیکه در شام آن هلال دیده شود و وجه تسمیه آنکه سلخ در لغت بیرون آوردن گوسپند از پوست باشد چون دران روز ماه از زیر شعاع آفتاب بیرون می آید لهذا روز مذکور باین اسم مسمی گشت از رساله علم نجوم که بغایت معتبر ست نوشته شد -

سلحشور - بکسر اول و فتح لام و سکون حای مهمله کسیکه ورزش و استعمال سلاح بسیار کند چراکه این مرکب ست از سلح که مخفف سلاح باشد و از لفظ شور که مشتق از شوریدن باشد و بمعنی شوریدن باهم زدن چیزها و استعمال و ورزش کردن از بهار عجم و برهان و کشف و سراج -

سلس - روان و هموار از منتخب -

سلف - بفتحتین در گذشتن و بمعنی پیش و پیشینگان و آبا و اجداد و گذشته و بالکسر شوهر و خواهر زن یعنی شوهران خواهران هر یک مرد دیگر را سلف باشد بفارسی همزلف گویند از منتخب و برهان و موید و شرفی

سلاحف - بفتح اول و کسر حای مهمله بمعنی باخاد و این جمع سلحفات ست -

سلاف - بضم اول آنچه از انگور چکیده پیش از فشاردن و بمعنی شراب از منتخب -

سلق - بالکسر چقندر که ترکاری ست معروف مشابه بشلغم از منتخب و برهان -

سلجوق - بالفتح نام مردی که پدر کلان بادشاهان سلجوق ست که اول ایشان معروف طغرل بیگ بن میکائیل بن سلجوق ست از سراج -

سلاق - بضم سرخ و غلیظ شدن پلک چشم از حدود الامراض -

سلمک - بفتح اول و سکون لام و فتح میم و کاف عربی آوازه ایست از جمله شش آوازه موسیقی و آن شش آوازه اینست شهناز و گردانیه و گوشت و سلمک و نوروز و سلمک از برهان و رشیدی و در مدار و شرح دیوانی نوشته که نام پرده است از موسیقی -

سلک - بالکسر رشته مروارید و غیره و بالفتح درکشیدن چیزے را در چیزے از صراح -

سلاک - بفتح بروزن هلاک خوشهٔ طلا و نقره از برهان عوام هند آنرا سلاخ گویند -

سلیک - بفتح اول و کسر لام بمعنی مسلک و چیزی که در چیزی کشیده شده باشد از منتخب -

سلوک - بضمتین راه رفتن و نیک روی کردن در امورات و باصطلاح صوفیان طلب تقرب حق تعالی -

سلّ - بالفتح و تشدید لام در عربی برکشیدن شمشیر و کارد و جز آن و باصطلاح اطبا بریدن رگ را گویند و بالکسر آنچه بیرون کشیده شود از چیزی و بمعنی نطفه و نام مرض و در فارسی نوعی از کشتی که از چوب و نی برهم بندند و یکی از اسلحه و آن نیزهٔ کوچک باشد که بهندی آنرا سبل گویند از منتخب و صراح و برهان -

سلاسل - بفتح سین اول و کسر سین ثانی بمعنی زنجیرها

آهن و غیره و این جمع سلسله است از منتخب -

سلسال - بالفتح آب شیرین و خوشگوار و آب صافی از منتخب و لطایف و کشف -

سلسبیل - بفتح هر دو سین مهمله بروزن زنجبیل نام چشمه ایست در بهشت و بمعنی چیز نرم و خوشگوار و شراب از منتخب و لطایف -

سلیل - بفتح اول و فتح ثانی فرزند و بچه از صراح و منتخب -

سلقل - بفتح سین و سکون لام و ضم قاف کلمهٔ ترکی ست بمعنی دست چپ سل بالفتح بمعنی چپ و قل بالضم بمعنی دست -

سلامان و ابسال - نام عاشق و معشوق و نام کتاب قصهٔ ایشان از جامی -

سلس البول - بفتح سین اول و کسر لام و فتح سین دوم مرضیکه بول بے اراده خارج شود از حدود الامراض و کسیکه بول را ضبط نتواند کرد و بفتحتین مرضیست که بول بے اراده بیرون می آید از منتخب -

سلالم - بفتح اول و کسر لام ثانی نام قلعه از قلاع خیبر از شرح نصاب -

سلام - بفتح اول در عربی بمعنی گردن نهادن و بے گزندگی و بے عیبی و سلام گفتن و نامیست از نامها حق تعالی از منتخب وغیره و در فارسی سلام بروزن کلام بمعنی صد هزار که بهندی لکهه گویند و در سراج اللغات از کتاب دبستان نقل کرده است که مراتب اعداد نزد فارسیان بدین گونه است یک ده صد هزار سلام یعنی صد هزار و صد سلام را شمار گویند و صد شمار را اشمار و صد اشمار را اراده و صد اراده را ارادا و صد ارادا را رار و صد رار را الی ارار گویند -

سلیم - درست و صاحب سلامت و مرد ساده دل و احمق و مار گزیده و باین معنی از روی تفاول نیک ست از منتخب و صراح و خیابان -

سلم - بفتح اول و سکون لام نام پسر بزرگ فریدون و

بالکسر و فتح و بفتحتین لوح اطفال از برهان و جهانگیری
و بفتحتین در عربی تام در ختیست و نیز نوعی از بیع است
و آن دادن بهای چیزیست بایع را پیش از تیار شدن
آن چیز بصفت شرائط شرعیه اول جنس چنانچه گندم یا
جو یا نخود دوم نوع چنانچه سرخ یا سفید سوم قدر چنانچه
یک من یا دو من چهارم وصف چنانچه قسم اول یا قسم
دوم آب داده یا غیر آب داده پاک از آلایش یا غیر
پاک از آلایش پنجم اجل یعنی وعده چنانچه بست روز یا یک
ماه ششم جای تسلیم یعنی مکان رسانیدن جنس مقرره
هفتم راس المال یعنی تعیین کردن مبلغ چنانچه ده روپیه
یا بست روپیه را و بضم اول و تشدید لام مفتوح بمعنی
نردبان چوبین و بکسر اول و سکون لام بمعنی صلح و
آشتی و باین معنی نیز عربی ست از کشف و لطائف و منتخب و صراح -
سلجم - بالفتح معرب شلغم و بشین معجمه خطاست چرا که
در تعریب شین معجمه بمهمله بدل میشود از رساله ابن حاجب -
سل کردن - روان کردن -
سلطان - بالضم بمعنی والی و حجت و قدرت از منتخب -
سلمان - بالفتح نام شاعری مشهور که او را سلمان
ساوجی گویند و نام یکی از اصحاب رسول الله صلی الله علیه
وسلم که او را سلمان فارسی گفتندی از مؤید -
سلو - بالفتح و بضمتین و تشدید واو خرسند شدن
و زایل شدن انبوه و فراموش کردن -
سلام ترازو - میل کفه ترازو بجانبی که جنس
باشد از مصطلحات -
سلسله - بالکسر سین دوم نیز مکسور بمعنی زنجیر
آهن و طلا و نقره وغیره و نام کتاب از منتخب و مجازاً
بمعنی نسل و اولاد و قرابت و هم بمعنی ترتیب اسامی
پیران طریقت تا باسم یکی از ناموران اهل ارشاد -
سلاله - بضم انچه بیرون کشیده شود از چیزی و نطفه
از منتخب و صراح و بمعنی بچه و طفل صغیر از سرلشی شرح
مقامات حریری و در کشف مجازاً بمعنی خلاصه -

سلیقه - سرشت و طبیعت از منتخب و صراح -
سلقه - بفتحتین و فا گذشته شده و گذشتگان
و بالضم ناشناشگون از منتخب وغیره -
سلمه - بالفتح و تشدید لام در ترکی مسجد و زنبیل و بعضی
نوشته اند که بمعنی ظرفیکه بهندی آنرا پتاره گویند از کشف
و برهان و لطائف و مؤید -
سلاحی - بکسر بمعنی سپاهی -
سلاخی - بفتح سین و تشدید لام و خای معجمه مکسور پوست
برکندن بزیادت مصدری بر سلاخ که صیغه نسبت
است از سلخ که بمعنی پوست کندن باشد -

فصل سین مهمله مع میم

سما - بفتح بمعنی آسمان و لفظ سما ماخوذ از سمو ست که بمعنی
بلندی باشد شرح نصاب از یوسف بن مالغ -
سمیرا - بفتح اول و یای معروف نام موضعیست در راه
مکه معظمه از برهان -
سمانی - بضم اول و فتح نون و در آخر الف بصوت یا
مرغیست که آنرا سلوی نیز گویند از شرح نصاب
و منتخب و بهندی بٹیر گویند -
سماعت - بفتح اول بمعنی شنیدن -
سماجت - بفتح اول و حرف چهارم جیم بمعنی زشتی
و عیب ناکی از منتخب -
سماحت - بفتح اول و حای مهمله جوانمردی از کشف
و منتخب چه سمح در لغت بمعنی سهل است تا چیزی را سهل
نگیرند بذل آن دشوار میباشد پس جوانمردی سهل گرفتن
و مال را در ضمن دارد و سماجت بمعنی سهل گرفتن و
اغماض کردن نیز آمده -
سمعت - بضم سین و سکون میم و فتح عین مهمله شنوانیدن
عمل خیر خود را بمردم چنانکه ریا نمودن اعمال حسنه
تا مردم نیک پندارند از منتخب -
سمرت - بضم گندم گونی از منتخب -
سمت - بالفتح راه راست و روش نیکو و قصد و آهنگ
و صورت و هیئت و جانب و بکسر سین و فتح میم داغ و
نشان و نقش از قاموس و منتخب و مدار و حل لغات
و زبدة الفوائد -
سمات - بکسر اول روشهای نیکو و صورتها و جانبها
و باین معنی جمع سمت بالفتح و بمعنی داغها و نشانها جمع
سمت ست که بکسر اول و فتح میم باشد -
سمج - بفتح اول و کسر میم و جیم عربی بمعنی بد و ناخوش
و زشت و بدمزه از منتخب -
سمچ و سمچه - بضم اول و سکون میم و جیم فارسی ته خانه
که زیر زمین سازند و گاوان و گوسپندان را دران
آرام دهند از لطائف -
سماح - بفتح و حای مهمله جوانمردی و بخشیدن از لطائف -
سماخ - بکسر اول و خای معجمه سوراخ گوش از بحر الجواهر
و این لفظ بسین و صاد مهمله هر دو آمده -
سمرقند - معرب سمرکند و صاحب مؤید و کشف
نوشته اند که در تواریخ طبری مرقوم است که سمر نام
بادشاهی و کند بزبان ترکان شهر را گویند و معنی ترکیبی
آن شهر سمر است تم کلامه و ابن خلکان در تواریخ خود و
سرلشی در شرح مقامات حریری نوشته اند که کند بکاف
عجمی بمعنی خراب کرده بود لهذا آن شهر را سمرکند گفتندی
حالا معرب کرده سمرقند گویند و صاحب رشیدی نوشته
که در اصل شمرکند بشین معجمه زیرا که شمر بن تفشیش بن
ابرهه با اهل مدینه سغد جنگ نموده و بعد فتح کردن مدینه
سغد را ویران کرده شهر از نو تعمیر نموده شمرکند
نام نهاده و کند در لغت ماوراء النهر بمعنی شهر
و قریه باشد -
سمیذ - بفتح اول و ذال معجمه بمعنی نان سفید میده
سمور - بفتح اول و تخفیف میم مضموم و واو معروف
نام جانوریست از قسم روباه که پوستش سرخ مائل
بسیاهی و تیرگی باشد از پوستش پوستینها سازند و
پوست حیوان مذکور را نیز سمور گویند از مؤید و لطائف

ولطایف وغیره ودر بحر الجواهر بفتح اول وتشدید میم۔
سمنار - بالکسر وحرف سوم نون نام معماری که بحکم نعمان
بن منذر بادشاه برای بهرام گور قصر خورنق ساخته بود
وبعد تمام شدن آن قصر نعمان معمار مذکور را از بالای
آن قصر بزیر انداخت تا مثلش بجای دیگر نسازد وبعربی
سنمار بکسرتین وتقدیم نون بر میم مشدد گویند از مؤید
ومدار وکشف وبرهان وجهانگیری۔
سمندر - بفتحتین وکسر دال وفتح دال وضم دال جانوری
باشد بشکل موش بزرگ که در آتش کده پیدا میشود وچون
از آتش بیرون می آید می میرد مخفف سام اندر چه سام
بمعنی آتش واندر کلمه ظرفیت از برهان وجهانگیری و
کشف ولطایف وبعضی نوشته که جانوریست پرداز که
در آتش نمیسوزد۔
سمر - بفتحتین افسانه وگاهی مجازاً بمعنی سخن از کشف ومنتخب
سم الفار - بالفتح ومیم مشدد مضموم وسکون لام
وبعده فا نوعی از زهرست وآن سنگی باشد سپید وزرد
وسرخ نیز که بهندی سنکهیا گویند ومعنی لفظی آن زهر
موش ست چه سم بمعنی زهر وفار موش را گویند وعوام
از غلطی آنرا سنبل کهار گویند از منتخب۔
سمسار - بالکسر وهر دو سین مهمله ورای مهمله لفظ
عربیست بمعنی دلال ودر عرف آنکه اجناس مختلفه مردم
فروشد از چراغ هدایت۔
سمت الراس - بالفتح بمعنی جانب سر واکثر ازین
لفظ میان فلک یعنی وسط السماء مراد باشد چه انسان را
کاچک سر خود محاذی وسط آسمان معلوم میشود۔
سمط بالکسر رشته مروارید از منتخب ودر صراح بالفتح۔
سموط - بضمتین رشته های مروارید از منتخب۔
سم الخیاط - بفتح سین مهمله وکسر خای معجمه سوراخ سوزن۔
سماط - بکسر اول بمعنی صف وستر خوان وسفره وقطار از
بهار عجم ومدار وسروری ومؤید ومنتخب وخیابان وصراح۔
سماع - بفتح شنیدن وبمعنی رقص وسرود ووجد مجازاً است
از لطایف وبهار عجم ودر منتخب وصراح بالفتح بمعنی شنودن
ودر مدار بفتح شنیدن سرود ودر سروری بالفتح بمعنی سرود
وصاحب کشف نوشته که بفتح مطلق شنیدن وبکسر اول در
فارسی بمعنی خاص سرود شنیدن ومجازاً بمعنی وجد وحالت
مشایخ نیز ودر شعر خواجه حافظ بمعنی سرود ونغمه آمده است
بیت ببین که رقص کنان میرود بناله چنگ ۞ کسیکه رخصه
نفرمودی استماع سماع۔
سمع - بالفتح بمعنی شنیدن وبمعنی شنوائی وگوش وبالکسر
بچه گرگ از کفتار از صراح ومنتخب ودر شرح نصاب
بمعنی بچه گرگ مطلق نوشته۔
سماق - بالضم وتشدید میم نام دوائیست وآن میوه باشد
ترش وبفتح وتخفیف میم نوعی از سنگ که سفید ونرم باشد
از مدار ومنتخب وصراح وسروری۔
سماک - بکسر اول نام ستاره وآن منزل چهاردهم است
از منازل قمر از کشف ومنتخب ومدار ونیز صاحب منتخب نوشته
که سماک دو هستند یکی را سماک اعزل ودیگری را سماک رامح
گویند وآن هر دو بمنزله دو پای برج اسد است رامح بکسر میم
وحای مهمله بمعنی نیزه دار وسماک رامح ستاره ایست که نزدیک
او ستاره دیگرست که آنرا نیزه سماک گویند وسماک دیگر
که اعزل باشد نزد خود ستاره دیگر ندارد وهمین سبب آنرا
سماک اعزل نامند واعزل بفتح اول وسکون عین مهمله و
فتح زای معجمه بمعنی مرد بی سلاح است ودر کفایة المنجمین آورده
سماک که منزل قمر ست سماک اعزل است که بر کتف سنبله واقع شده است
سمک - بفتح اول وسکون میم بمعنی سقف ومقدار
بلندی وبلند گردانیدن بفتحتین بمعنی ماهی از قاموس
ومنتخب وبرهان ولطایف ودر فارسی اکثر بمعنی آن
ماهی مستعمل میشود که زیر زمین ست وبر پشت آن ماهی گاو
بر شاخ آن گاو زمین وانوری در جای بمعنی ماهی بسکون
میم آورده۔
سموم - بفتح باد گرم وبضمتین بمعنی زهرها درین صورت
جمع سم است از بهار عجم وبحر الجواهر ومنتخب ومؤید۔
سم - بفتح وتشدید میم زهر وبمعنی سوراخ سوزن وبضم
در فارسی ناخن خصوصاً ناخن اسپ وخر ومثلهما وبالفتح
نام پهلوانی نیز است از صحاح وبرهان وغیره۔
سمان - بالفتح نام روز بست وهفتم از هر ماه شمسی از برهان
سمین - بفتح اول فربه وچیزی باشد سفید مشابه پیه
که در گوشت حیوان فربه پیدا می آید که بهندی سواج
گویند از کشف ومنتخب وکتب طبیه۔
سمن - بالفتح روغن گاو وغیره وبکسر اول وفتح
میم بمعنی فربهی وبفتحتین در فارسی گلی سفید وخوشبو
از کشف وصراح ومنتخب۔
سمکیان - بفتح اول وثانی وکسر کاف عربی کنایه
از اهل زمین چراکه زمین نزد اهل منقول بر پشت
گاو است وگاو بر پشت ماهی۔
سماطین - دو رویه ودو رسته از درختان
ومردم وغیر آن۔
سمع الکیان - بالفتح وکاف عربی مکسور کتابی
در علم حکمت طبیعی که بادشاهان با خود میداشتند
ومعنی آن شنیدن احوال وجودات ست از منتخب۔
سمو - بضمتین وتشدید واو بمعنی بلندی وبفتح
اول وضم میم بمعنی بلند۔
سمیطه - سلک مروارید۔
سمه - بکسر اول بمعنی پوشیده وپنهان آمده از برهان۔
سمنه - بضم ونون تخمیست از قسم میوه مثل بادام
ولسته وبهندی چرونجی گویند از برهان۔
سمینه - بفتح اول وکسر میم نام جامه که باریک و
نازک باشد از برهان۔
سم افگنده - کنایه از لنگ ومانده از رفتن
راه از رشیدی وسراج۔
سماعیلی - طایفه ایست گمراه که قضیب اسپ را
پرستش میکنند از مؤید۔
سمی - بفتح اول وکسر میم ویای مشدد همنام از

بحر الجواهر و کشف -
سمنانی - بالکسر و دو نون منسوب بسمنان که شهریست میان دامغان و خوار الری از لب الالباب و شیخ علاء الدوله سمنانی از انجاست -

فصل سین مهمله مع نون

سنا - بفتح و بدون مد بمعنی روشنی کمتر از ضیا و نور و با لمد بمعنی رفعت و بلندی و نام برگ گیاهیست که آن را اسهال میکند از منتخب و لطایف و کشف و شرح نصاب -
سنگپا - بمعنی سنگی که بهندی جهانوا گویند -
سنجاب - بالکسر و جیم عربی و بای موحده نام جانوریست که از پوست آن پوستین سازند و آن خاکستر گون باشد و پوست آنرا نیز سنجاب گویند از برهان و مدار و سروری و در تحفة الجواهر و کشف و جهانگیری بالفتح -
سنت - بالضم و تشدید نون مفتوح بمعنی راه و روش و عادت و باصطلاح فقه آنچه پیغمبر و صحابه بران عمل کرده باشند و امری که پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم آنرا همیشه کرده باشند مگر در عمر خود یک دو بار بقصد ترک هم کرده باشند از منتخب و لطایف و صراح -
سنگ پشت - جانوریست آبی که آنرا کشف و باخه نیز گویند و بهندی کچهوا نامند -
سنگ مجاعت - بفتح میم سنگی که برای دفع گرسنگی بر شکم بندند و این مسنون است و مجاعت بفتح بمعنی گرسنه بودن از منتخب -
سنگ لبت - بمعنی محکم و میوه که هنوز نارسیده باشد و اثر خامی در و ظاهر شود از لطایف -
سنوات - بفتحات جمع سنه که بمعنی سال است و قطب الدین علی شارح نقایه عرفی بمعنی زمین شور نوشته -
سنگین دست - کسیکه بتامل و تانی کار کند از مصطلحات -

سنج - بالفتح و جیم عربی دو طبق کوچک از روئین که باهم زنند و این معرب و مبدل جهنج است که لفظ هندی باشد و آنرا جهانج نیز گویند بمعنی وزن کردن و وزن و باین معنی مبدل سنگ است به تبدیل کاف فارسی بجیم عربی از سراج وغیره -
سنوح - بضمتین و حای مهمله ظاهر شدن شکار از سوی دست چپ و مجازاً بمعنی پیدا شدن حادثه از منتخب و کشف و صراح -
سنگلاخ - زمین سخت که چون آنرا کاوند سنگها بسیار بر آیند و جائیکه دران سنگ بسیار باشد از برهان چراکه لاخ بمعنی مکان کثرت چیز نیست و در لطایف بمعنی سنگ سخت نیز نوشته -
سنگ رومی تیغ - کنایه از شخص محکوم و مطیع امر از مصطلحات -
سنجد - بالفتح و جیم مکسور نام میوه که شبیه بعناب باشد از رشیدی و در بهار عجم و کشف و بالکسر -
سند - بفتحتین تکیه گاه و آنچه پشت بوی گذارند و پشت کردن چیزی را بچیزی و منسوب شدن بچیزی پشت به پشت و بمعنی بلندی چیزی از صراح وغیره و در فارسی بالکسر و سکون نون بمعنی حرامزاده و بدو شریر و قافیه معیوب ظاهراً مخفف سناد باشد و نام ملکی است از هندوستان و نام رود بزرگ در هند که آنرا دریای اتک نامند از منتخب و برهان و کشف و لطایف و سراج و صاحب مصطلحات نوشته که سند بالفتح سرگین انسانست که بغایت سطبر و سخت و گنده باشد -
سناد - بکسر اول و در آخر دال یکی از عیوب قافیه و آن اختلاف حرف است مانند زبان و زمین و داد یا ورد و دود و دید از منتخب و رسایل قافیه و معنی اصلی مخالف است -
سندباد - بالفتح و حرف چهارم بای موحده نام کتابیست تصنیف کرده حکیم ارزقی در نصایح و پند و حکمت در برهان بالکسر و در سراج نوشته که سند بالفتح و قیل بالکسر نام کتابیست از ازرقی شاعر در مواعظ و نام پسر گشتاسپ کور حکیم باشد و این از اقوال و حکایت کرده باشند پس باین تقدیر نام کتاب مذکور نصایح سند باد است -
سنجار - بالکسر و جیم عربی نام شهریست بمفاصله سه منزل از موصل و نام موضعی ست که مولد سلطان سنجر ست از منتخب و قاموس و رشیدی -
سنجر - بالفتح نام بادشاه عادل از برهان -
سنگسار - نوعی از سیاست که آدمی را تا کمر در خاک نشانند و بران سنگ باران کنند بحدیکه بمیرد از برهان و سراج -
سنقر - بسین مهمله و قاف هر دو مضموم پرنده ایست شکاری مثل باز که در هند و ستان بواسطه حرارت نزید و این ترکی است از لطایف و نام یکی از بادشاهان ترک و نام یکی از غلامان -
سنگر - بکسر اول و کاف فارسی بمعنی نیزه کوچک از فرهنگی نوشته شد -
سنگ زره - بمعنی محک -
سنگ انداز - مرادف کلوخ انداز و آن روزنهاست که در درون کنگرهای قلعه سازند بهندی رندگوینده و بفتح رای مهمله از مصطلحات و بمعنی فلاخن هم آمده و بمعنی جشنی و عشرتی که میخواران در اواخر ماه شعبان کنند و بمعنی سلخ ماه شعبان نیز آمده از برهان -
سنورد - بضمتین بمعنی سرحد که فاصله باشد میان دو ولایت و این ترکی ست -
سندس - بالضم و دال مهمله نیز مضموم و بعده سین مهمله قسمی از دیبای بیش قیمت بغایت رقیق و باریک و لطیف و نازک و بیشتر لباس بهشتیان از آن باشد -
سندروس - بضم و دال مهمله مفتوح و رای مضموم و واو معروف و سین مهمله و آن صمغیست زرد رنگ که آنرا کهربا گویند و در برهان بالفتح و در سراج نوشته

که سند و رس ... نیست زرد رنگ که روغن کمان وغیره ازان سازند و آن شبیه بکهربا باشد بلکه کهربائیکه درین دیار متعارف است ازان ساخته میشود۔

سنان کش - بمعنی سنان کشیده ای سنان دراز از شرح

سنجق - بالفتح وجیم عربی مضموم بلغت رومی بمعنی علم و نشان فوج و بمعنی کمربند نیز آمده از رشیدی و برهان و کشف و سراج و مؤید و منتخب و مدار۔

سنابرق - بفتح برق روشن و بطریق استعاره آه نیز مراد دارند از لطائف۔

سنگ دمشق - مراد از محک۔

سنگ - مجازاً بمعنی مقدار و گرانی و وزن و وقر و قیمت وقدر از سراج و چیزیست که آنرا از سنگ یا از چوب سازند و لعبت اصول برزنند تا آواز برآید سنجه یا ان آنرا چکچکی گویند بفتح هر دو جیم فارسی و دو کاف عربی در ایام عاشوره پیش علمها رواج تمام دارد و نیز بمعنی سنگ نرد است که کشتی گیران بر دوش گردانند

سنبوک - کشتی کوچک که رکاب جهاز باشد از مصطلحات۔

سنبل - گیاهیست خوشبو سیاه رنگ که در کتب طب آنرا سنبل الطیب نامند و بهندی آنرا بالچهر گویند و بمعنی خوشه گندم و جو چرا که چون تای وحدت در آخر لفظ سنبل لاحق کنند سنبله گویند و ظاهر است که هر دو بتشبیه بزلف دارند این معنی مسطوره را صاحب مدار از آداب الفضلا و ابراهیمی نقل کرده و صاحب سوید از شرفنامه آورده و صاحب کشف بعد معانی مذکوره اظهار کرده که در کوه رهتاس نواب خان زمان خان سنبل معاینه نموده بودند پس آن گیاهی دیگر بود سوای بالچهر و در برهان نوشته که گیاهیست خوشبو و سنبل الطیب نوعی از انست و خان آرزو در سراج اللغات نوشته که درین ایام در هندوستان گلی از ولایت آورده بودند که مانند نرگس پیاز دارد و گل آن مائل بکبودی است و خوشبو دارد و مرغول و برگ گلهای او قدری جودت دارد از بعض مردم شنیده شد که سنبل همین است و آنچه بعض پرسیاوشان را که بعربی شعر الجن خوانند و بهندی هنسراج نامند و نسبتی بزلف دارد سنبل گویند در فارسی باین معنی نیامده۔

سنام - بفتح کوهان شتر از منتخب۔

سنجابیان - بکسر اول قومیست که از ملک ایشان سنجاب پیدا میشود و سنجاب جانوری باشد که از پوستش پوستین سازند از شرح خان آرزو۔

سن - بالکسر و تشدید نون بمعنی دندان و بمعنی سال مقدار عمر از منتخب و صراح و مدار و شروح نصاب و در برهان نوشته که سن بالفتح در ترکی بمعنی لفظ تو است که در فارسی کلمه خطاب باشد۔

سندن - بکسر اول و فتح دال در ترکی ترجمه حرف از۔

سن سن - بفتح هر دو سین در ترکی بمعنی توئی توئی۔

سنسن - بکسر هر دو سین و سکون هر دو نون بمعنی حرام مغز و آن چیزیست سفید از جنس عصب که میان سوراخهای مهره پشت و گردن میباشد خوردن آن حرام است۔

سنین - بکسرتین بمعنی سالها و این جمع سنه است که بفتحتین بمعنی سال باشد از منتخب و بمعنی قحط و سالهای قحط از شرح نصاب و باید دانست که سنین بفتح هم جایز است و این جمع سالم مذکر سنه است چون لفظ سنه را که بفتحتین باشد بیا و نون جمع سالم آورند سین را کسره دادند بر خلاف قیاس تا دلالت کند بر شذوذ این جمعیت چرا که شرط جمع بیا و نون و بواو و نون بر تقدیر اسم علم مذکر عاقل است و درین لفظ این شرط فوت است و لفظ صفت هم نیست۔

سنون - بفتح اول و ضم ثانی بمعنی دارو ئیکه بر دندان مالند از منتخب۔

سنگزن - ترازوئیکه کم وزن باشد از برهان۔

سنگ کلان - در اصطلاح جوهر باشد مثل یاقوت و زمرد و الماس وغیره۔

سناسیان - بفتح اول و تشدید ثانی و کسر سین مهمله دوم جمع سناسی و آن فرقه ایست از فقیران هنود و این لفظ هندی است۔

سنان - بکسر نوک نیزه و تیر و تیزی هر چیز و بمعنی فسان که تیغ بران تیز کنند از منتخب و لطائف۔

سندان - بالکسر یکی از آلات آهنگران و زرگران که آهن و زر وغیره بران نهاده میکوبند بهندی آنرا اهرن گویند نه بمعنی آنکه بهندی آنرا گهن و هتوڑا نامند و بمعنی تنگه آهنی که بر تخته در از ... میکوبند تا اگر کسی صاحب خانه را از آمدن خود خبر کند حلقه را بران تنکه آهنی که سندان گویند بزند از برهان و سراج و لطائف و در بهار عجم و مؤید و کشف و مدار بالفتح۔

سنگ در دهان انداختن - خاموش بودن از مصطلحات۔

سنگ امتحان - سنگ محک۔

سنگ و تیغ مهر کردن - بمعنی معطل و بیکار کردن وجه در مصطلحات۔

سنگ یمن - کنایه از عقیق۔

سنگ در موزه افتادن - بے آرام و بیقرار شدن۔

سنگ در آب افگندن - در جای تمکن کردن و بمعنی پوشیده و پنهان کردن نیز آرند۔

سنگ بر سنگ ماندن - کنایه از آشوب عظیم از مصطلحات۔

سنگ رو - بیحیا از مصطلحات۔

سنگ لنو - بفتح نون ثانی سنگ سفید که آنرا مرمر گویند از شرح نصاب۔

سنجه - بالفتح سنگی که بران چیزها در ترازو وزن کنند از مدار۔

سنده - بالفتح سرگین آدمی که نهایت سطبر و گنده و سخت باشد از رشیدی و مصطلحات و در برهان بالضم

و در مدار بالکسر -

سنه - بفتحتین بمعنی سال و بکسر اول و فتح نون بمعنی غنودگی که مقدمهٔ خواب ست و بالضم و تشدید نون بمعنی راه و روش و عادت و بالکسر دندانهٔ چیزی و در فارسی بالضم و تشدید نون مفتوح بمعنی منکوحهٔ پسر و بدین معنی بضمتین نیز آمده از منتخب و مدار و برهان و جهانگیری -

سنگچه - تگرگ و ژاله و لفظ چه برای نسبت است از سراج -

سنگلاخه - انبوهی سنگها چه لفظ لاخ برای افادهٔ معنی کثرت آید از خیابان -

سنگ سراچه - بمعنی سنگ خانه چراکه سراچه تصغیر سرا باشد از خیابان -

سنبله - بالضم و حرف سوم بای موحده مضموم بمعنی یک خوشهٔ گندم و جو و مثل آن چراکه در آخر نای و خداست و نام برج ششم و آن بصورت دختر است دامن فرشته و سر او بمغرب و شمال و پای او بمشرق و جنوب دست چپ آویخته دارد با پهلوی خود و دست راست او بلند است برابر دوش و خوشهٔ گندم با بدان دست گرفته است بهمین سبب باسم سنبله مسمی است از شرح چغمینی فارسی و شروح نصاب -

سنینه - بکسر اول و فتح نون و یای تحتانی مشدد بمعنی روشن و بلند از منتخب -

سنبه - بالضم آلتی ست آهنی که بدان سوراخ کنند که بهندی برما گویند -

سنقصه - بمعنی تهمت از شرح خاقانی و در دیگر لغات معتبره یافته نشده -

سنائی - بفتح نام ولی که در حکمت و شاعری مرتبهٔ اعلی دارد از کشف -

سنی - بفتح اول و کسر نون رفیع و بلند و بمعنی روشن و تابان نیز آمده -

سنگ جانی - بیرحمی و سخت جانی -

سنبلی - نوائی از موسیقی -

سنگ شدن بیماری - سخت شدن بیماری از مصطلحات -

فصل سین مهمله مع واو

سوفسطا - بالضم حکمتی ست که بنای آن بر وهم بود از چهار شربت -

سودا - بمعنی سیاه و نام خلطی از اخلاط اربعه و در فارسی بمعنی دیوانگی و این مجاز است چراکه بسبب کثرت خلط سودا جنون پیدا میشود و گاهی بمعنی عشق آید و در ترکی بمعنی خرید و فروخت -

سوا - بکسر بمعنی غیر و بفتح برابری و برابر از منتخب -

سویدا - بضم اول و فتح ثانی نقطهٔ سیاه که بر دل است از منتخب و این تصغیر سودا باشد که مؤنث اسود است -

سوق الثلاثا - بضم اول و فتح هر دو ثای مثلثه نام نام بازاری ست در بغداد که روز سه شنبه در انجا خرید و فروخت میشود و در قدیم خانهای مجزول علمای ترسایان در انجا بود از منتخب و مؤید -

سواران آب - بمعنی حباب های آب از برهان -

سوغات - بضم بمعنی تحفه و هدیه از مدار و صاحب مؤید گوید که این لفظ ترکی ست و در لغات ترکی بفتح نوشته چنانکه مشهورست و خان آرزو در سراج نوشته که در صراح سوغ بالفتح بمعنی روان کردن عطا آمده درین صورت در اصل بمعنی چیزیکه برای کسی بقرستند و بمعنی ره آورد مجازا باشد تم کلامه پس ازین تقریر خان آرزو ظاهر میشود که سوغات لفظ عربی باشد -

سورت - بالفتح تیزی و حدت و تندی هر چیز و ظلم و خشم و بالضم شرف و منزلت و پارهٔ قرآن مجید و نام شهریکه در هند بر ساحل دریا مشهورست از منتخب وغیره -

سویت - بفتح اول و کسر واو و تشدید یای تحتانی بمعنی برابری و اعتدال از منتخب و کشف -

سومنات - بالضم و واو مجهول و میم موقوف نام بتخانه در ملک گجرات و در اصل این لفظ هندی ست سومناتهه بود چه بهندی سوم قمر را گویند و ناتهه بمعنی خداوند است چون آن بت را بهیکل قمر ساخته بودند لهذا باین اسم مسمی گردید و در استعمال فارسی حرف ها از آخر ساقط شده از سراج و کشف و رشیدی و مؤید و برهان -

سودت - بالضم سرداری و مهتری از بعضی شروح نصاب و در منتخب و شرح یوسف باین معنی بضم اول و سکون همزه که بصورت واو است و فتح دال بمعنی پیشوائی و ظاهر آنای این مبدل از دال است -

سوء المزاج - بمعنی مرض و بیماری چه سوء بالضم بمعنی بدیست -

سوانح - عبارت است از احوالات و روئیدادها مگر اکثر استعمال این لفظ در روئیدادهای متوحش و ناپسندیده باشد و این جمع سانحه است و تحقیق این در سانح و سانحه گذشت -

سواد - بفتح سیاهی رنگ و بمعنی حوالی شهر و نواحی و بمعنی ملکه و ذهن و بمعنی مسوده از مؤید و کشف و منتخب و صراح -

سؤدد - بضم اول و سکون همزه که بصورت واو است و بفتح دال اول و دال ثانی زاید برای الحاق ست بمعنی سرداری و پیشوائی از منتخب و صراح -

سود - بالضم در عربی جمع اسود که بمعنی سیاه است و در فارسی بمعنی فایده و نفع از لطائف -

سوهان گیر - کنایه از نرم و ملایم -

سوسمار - بالضم جانوریست که بهندی گوه گویند بکاف فارسی و واو مجهول از برهان وغیرها -

سوار - بضم بر وزن خوار بمعنی راکب و بکسر در عربی نام زیوریست که بهندی کنگن گویند از مدار و مؤید و محققی چنان نوشته که سوار بفتح بمعنی راکب است و بمعنی راکب دیگر سوار بها مجاز باشد چه مخفف اسوار است و اسوار مرکب است از لفظ اسو که بر وزن سمر و باشد مبدل اسپ و لفظ وار که کلمهٔ نسبت است -

سور - بالضم و واو معروف چند معنی دارد اول بمعنی جشن و شادی عروسی دوم رنگ سرخ و بهمین جهت لاله و گل مثل آنرا سوری گویند سوم رنگ خاکستری بسیاهی مائل مر اسپ و خر و شتر را چهارم در عربی بمعنی دیوار قلعه و شهرپناه پنجم در عربی بمعنی نیم خورده و پس خورده ششم باصطلاح اهل منطق لفظ کل و لفظ بعض است که وضع کرده اند بر آنچیزی که افراد موضوع و این معنی مجاز است از معنی چهارم کما لا یخفی و بضم اول و فتح واو سورهای قرآن از برهان و جهانگیری و رشیدی و منتخب وغیره

سوره نور - نام سورتی از سورتهای قرآن مجید -

سوختن زر - بمعنی تلف شدن زر تنخواه از چهار سرشت -

سوس - بواو معروف کرمی است که جامه ابریشمی را تباه کند و نام درختیکه بیخ آنرا اصل السوس گویند از برهان -

سوختگی نفس - تنگی دم که در حبس دم و دویدن پیدا آید

سوهنش - بالضم و واو معروف و کسر نون و شین معجمه براده که از سوهان فرو ریزد و براده آهن و الماس وغیره از سراج و برهان -

سوره اخلاص - قل هو الله -

سوط - بالفتح تازیانه و بتازیانه زدن از سراج -

سواع - بضم اول و عین مهمله نام بت قوم نوح علیه السلام که بصورت زنی بود از شرح نصاب -

سواطع - جمع ساطعه که بمعنی بلند است -

سوغ - بالفتح و غین معجمه جواز و روانگی و گوارائی از مدار و کشف -

سوء دماغ - مرض دماغ -

سوالف - بفتح اول و کسر لام بمعنی گذشتها و این جمع سالفه است از منتخب -

سوف - بالضم بمعنی حکمت از برهان و این لفظ یونانی است و در عربی بفتح سین بمعنی سرانجام و بمعنی زود باشد و این حرفیست که بر فعل مستقبل آید -

سوابق - گذشتها -

سوء طریق - بدی راه و بدراهی -

سوق - بالفتح راندن و روانی و بالضم بمعنی بازار و بمعنی ساقها درین صورت جمع ساق است از منتخب و غیر آن -

سویق - بفتح اول و کسر واو سیست که بهندی ستو گویند بفتح سین مهمله و تشدید فوقانی -

سواک - بفتح اول رفتار نرم و بمعنی برابر تو درین صورت مرکب از لفظ سوا که بفتح بمعنی برابر است و کاف خطاب و بکسر اول بمعنی مسواک از منتخب وغیره -

سوگ - بواو مجهول و کاف فارسی بمعنی ماتم و این لفظ مشترک است در هندی و فارسی از سراج -

سو و اتمک - بواو عاطفه هردو لفظ ترکی ست اول بالضم بمعنی آب و ثانی بالفتح بمعنی نان -

سواحل - کنارهای دریا و رود -

سؤال - بضم اول و فتح همزه که بصورت واو است بمعنی خواستن و پرسیدن از منتخب و کشف و صراح و بهار عجم و مزیل الاغلاط -

سؤول - بفتح سین و ضم همزه و سکون واو بر وزن فعول صیغه مبالغه بمعنی بسیار سوال کننده از [illegible] -

سوزن بال و سوزن پر - بچه مرغ سیخ پر از مصطلحات -

سواد اعظم - شهر بزرگ از برهان -

سوم - بالفتح گران فروختن و دقت نمودن و خواری و رنج کشیدن و بمعنی گیاه چریدن چارپایان از لطائف و منتخب

سوم - بکسر اول و ضم همزه و سکون میم ترجمه ثالث و بالکسر و همزه مشدد و مضموم و سکون میم نیز آمده و آله هروی گوید بیت - در صورت و معنی از تعظم * خوانندش دو جهان جهان سوم * از بهار عجم و خان آرزو در سراج نوشته که سوم بعضی گویند بضم اول و تشدید آن معدود سه که بعربی ثالث گویند و آله هروی در مدح قطب نامی گفته بیت قطب است سه حرف در تعلم * زان یافت دو قطب چرخ سوم * مؤلف گوید که بفارسی در آخر اعداد میم برای معدودی می آید چنانکه دوم و سوم و چهارم و ماقبل میم مذکور بضم و فتح هر دو آمده ضم چنانکه دوم گذشت و فتح چنانکه طالب نظیری در قصیده که قافیه و ردیفش ضم او کرم است همان دوم را بسته است و در هندی همین قسم می آید چنانکه ایکم بمعنی یکم و پنجم بمعنی پنجم چون موافقت درین دو زبان بیش از بیش است اینهم دلالت بر فتح دارد بهر حال لفظ سه های مختفی که دارد مکتوبی محض است در شمار نمی آید مثل که وچه پس سه را در ترکیب با میم معدود حال که وچه باشد یعنی های که وچه در حالت ترکیب بسبب کسره کاف وچی بیا بدل شود چنانکه کیم و چیم درین صورت سیم بیای ثابت شده چون درین حال اشتباه با میم که معدود ثلثین است میشود لهذا واو در کتابت معدود سه زیاده میکنند پس آنانیکه بضم ماقبل خوانند واو را نیز خوانند و آنانکه بفتح واو خوانند درین صورت تشدید واو حساب ندارد -

سواد بر گرفتن - خواندن و مطالعه کردن -

سواکن - بفتح اول و کسر کاف جمع ساکنه بمعنی باشندگان -

سولن - بواو مجهول نام رود -

سوسن - نام گلی ست آسمان گون در مؤید و کشف و برهان و مدار بالضم و واو مجهول و در منتخب بالفتح و صاحب بحر الجواهر نوشته که در تلخیص بالضم است و در قاموس بالفتح ظاهرا بالفتح معرب ست و بالضم فارسی -

سورنجان - بالضم و رای مهمله مکسور بیخ نباتی ست سفید از بحر الجواهر و برهان -

سوختن - باصطلاح شعرای ایران تن بعشق و جور معشوق در دادن و لفظ واسوختن بمعنی بیزار شدن از معشوق -

سوزیان - بواو معروف و زای معجمه موقوف و تحتانی سرمایه و غمزده و نفع و سود و تحفه و نثار از مؤید و برهان و جهانگیری -

سورن - برای مهمله لفظ ترکی ست الله اکبر یا مثل آن گفتن لشکریان بآواز بلند در هنگام تاختن بر خصم از مصطلحات -

سودان - بالفتح آدمیان سیاه -

سواد روشن کردن - ملکهٔ نوشتن و خواندن بهم رسانیدن از مصطلحات -

سواد کردن - نوشتن -

سوی کسی گرفتن - جانب کسی رفتن از مصطلحات -

سودائیان - سوداگران -

سو - بالضم در فارسی بمعنی طرف و در ترکی بمعنی آب و شراب از لغات ترکی و لطایف و سوء بالضم و در آخر همزه در عربی بدی و اندوه و تغیر مزاج بسوی رداءت و آتش و برص و هر آفتی و مرضی که باشد و بالفتح اندوهگین کردن و بد کردن و بد از منتخب و کشف و بحر الجواهر و در بیضاوی مسطور است و تنبیکه لفظ سوء مضاف باشد بالضم خوانند در سوء الحساب و سوء الدار و هنگامیکه مضاف الیه باشد بالفتح خوانند در ظن السوء و دائرة السوء -

سوزه - بمعنی تکمهٔ قبا و در رشیدی بمعنی پارچهٔ مربع که در بغل پیراهن دوزند و بمعنی تریز جامه نیز منقول ساخته -

سوخته - بمعنی جامهٔ سوخته که بران از سنگ و چقماق آتش گیرند و نام گنجی ست از گنجهای خسرو پرویز و بمعنی سنجیده و موزون و گویند که در ولایت روم مرد طالب علم را سوخته گویند از لطایف -

سوسه - بالضم کرم گندم از برهان -

سوسنی - اسپ کبود و هر شی که کبود و نیلی باشد -

سوری - بالضم نام گلی ست سرخ رنگ و هر گل و لاله را که سرخ باشد سوری گویند چه سور بمعنی سرخ است و نوعی از پیکان از جهانگیری و رشیدی -

سوانی - بفتح اول و کسر نون شتران آب کش و این جمع سانیه است -

سواقی - جمع ساقیه که بمعنی جوی خرد است -

سوفسطائی - بالضم قومی از حکمای باطل که نفی حقایق میکنند و آن سه قسم اند عنادیه و عندیه و لا ادریه عنادیه قائل بحقایق اشیا نیستند و میگویند که عالم وهم و خیالی ست و عندیه منکر اند ثبوت اشیا را و تابع اند اعتقادات خود را و میگویند اگر اعتقاد کنیم شی را جوهر جوهر ست و اگر عرض عرض است و اگر قدیم قدیم است و اگر حادث حادث است و لا ادریه منکر اند نه ثبوت را و نه نفی را از لطایف و برهان -

سوی - بالضم در فارسی بمعنی طرف و در ترکی بمعنی آب از لغات ترکی و لطایف -

سوزن عیسی - گویند که چون عیسی علیه السلام بآسمان ببردند در دامن ایشان سوزن بود بحکم الهی همین سبب بر فلک چهارم ماندند و بالاتر نبردند چرا که سوزن یکی از اسباب دنیاست از برهان و غیر آن -

سوقی - بالضم منسوب بسوق یعنی بازاری و بمعنی دوکاندار نیز آمده -

سوچی - بواو معروف و جیم فارسی آبدار و میفروش سوچیخانه بمعنی میخانه در زبان ترکی سو بمعنی آب و شراب است از مصطلحات -

فصل سین مهمله مع هاے هوز

سها - بضم اول ستاره ایست باریک در بنات النعش و آن متصل است باستارهٔ دوم از سه ستارهٔ بنات -

سهراب - بالضم و در آخر بای موحده نام پسر رستم که برای مقابلهٔ رستم در میدان آمده با رستم کشتی کرد و حال آنکه یکدیگر را نمی شناختند آخرش بصد خرابی رستم او را زیر کرده و دشمن خود پنداشته خنجر زد بعد از رسیدن زخم یکدیگر را شناختند رستم پشیمان شده بسیار افسوس کرد سود نداشت آخر سهراب بمرد -

سهولت - بضمتین بمعنی آسانی و بعضی مردم که سهولیت بزیادت یای تحتانی گویند خطاست -

سه ظلمت - کنایه از صلب پدر و شکم مادر و زهدان از سراج -

سهم السعادت و سهم الغیب - بقاعدهٔ علم نجوم دلائل مخصوصه باشند از مواضع کواکب در طالع مولود -

سه روح - روح حیوانی و نباتی و جمادی و این هر سه را سوالید ثلاثه نیز گویند از برهان و غیر آن -

سهاد - بضم اول و در آخر دال مهمله بمعنی بیخوابی از شرح نصاب و منتخب -

سهرند - بالکسر نام شهریست در هند که بعضی آن را سرهند گویند -

سه بعد - طول و عرض و عمق از کشف -

سهر - بفتحتین بیداری و بیدار بودن از منتخب و صراح و بالضم مرضیست که صاحبش را بیداری و بیخوابی مفرط باشد -

سه نوع - موالید ثلاثه -

سه قرقف - بفتح هر دو قاف سه کاسه است ز آن می که ترسایان از منتخب و برهان و در شرح خاقانی نوشته که نزد نصاری سه نوع شراب است چنانکه در قرآن مجید شراب سه نوع مذکور ست شراب طهور شراب زنجبیل و شراب سلسبیل -

سهیل - بضم اول و فتح ثانی نام ستارهٔ معروف و بکسر ثانی خطاست چرا که این بر وزن صیغهٔ تصغیر است از منتخب و غیره -

سهل - بالفتح آسان و زمین نرم و هموار از منتخب و صراح -

سهم - بالفتح در عربی بمعنی تیر که از کمان رها کنند و بمعنی حصه و بهره و در فارسی بمعنی بیم و خوف از منتخب و مؤید و لطایف و برهان -

سهام - بالفتح و تشدید ها بمعنی تیر انداز و بکسر اول و تخفیف ها بمعنی حصه ها و تیر ها باین معنی جمع سهم است که بمعنی تیر و حصه باشد و بضم اول و تخفیف تاریکی و تغیر چهره و لاغر شدن و بفتح و تخفیف شدت و حرارت تابستان و نیز اشارت باشد و بسهم الغیب که بفتح طهو

ونیز اشارت باشد بسهم الغیب که بفتح ظهور زائچه صاحب آنست که بران حکم نمایند و دیگر سهم السعادت که منشای دولت و اقبال صاحب طالع ست از منتخب و شرح خاقانی۔

سهیم۔ بفتح اول وکسر ها بمعنی شریک صاحب حصه از منتخب۔

سهم الحشم۔ نام عهده چنانچه سرلشکر و بخشی فوج از سروری۔

سه خواهران۔ سه ستاره اند پهلوی هم از جملهٔ هفت ستارهٔ بنات النعش۔

سه خوان۔ قومیست از نصاری که سه خدا میخوانند خدای عزوجل و عیسی و مریم علیهما السلام از برهان۔

سهو۔ بالفتح فراموشی و فراموش کردن و غافل شدن از منتخب۔

سهیله۔ بضم اول وکسر ثانی نوعی از خیمه۔

سه گاه۔ نغمهٔ سوم و شعبهٔ حجاز از مدار۔

سه مرتبه۔ کنایه از طفلی و جوانی و پیری و گاهی عبارت از ادنی و اوسط و اعلی۔

سه برگه۔ نام گلی است۔

سه اسپه۔ کنایه از کمال زود رونده از مصطلحات۔

سه قبله۔ قبلهٔ یهود و قبلهٔ نصاری و قبلهٔ مسلم و در شرح خاقانی نوشته که خانهٔ کعبه و بیت المقدس و بیت المعمور که قبلهٔ کروبیانست۔

سهروردی۔ بالضم و حرف چهارم واو مفتوح و حرف ششم دال مهمله منسوب بسهرورد که شهریست در عراق عجم۔

سه دامنی۔ نوعی از قباچه با چاکهای دراز و در شرح خاقانی نوشته جامهٔ حریر که سه چاک دارد دو از پیش و یک از قفا و این قسم جامه مخصوص رقاصان ولایت باشد۔

سهی۔ بفتح اول وکسر دوم بمعنی راست عموماً و سرو که بغایت راست باشد خصوصاً از برهان و جهانگیری و در سراج اللغات نوشته که سهی بفتح بر وزن صفی بمعنی راست و این جز در صفت سرو واقع نمی شود و بنابت سرو سهی قد و سهی قامت نیز گویند پس تنها سهی بمعنی راست نیامده۔

فصل سین مهمله مع یای تحتانی

سیمیا۔ بالکسر علم طلسم که از ان انتقال روح در بدن دیگری کنند و بهر شکل که خواهند در آیند و چیزهای موهوم در نظر آرند که در حقیقت وجود آنها نباشد از مدار و منتخب۔

سینا۔ بکسر نام جد شیخ بوعلی و بالفتح و بالکسر نام کوهیست بشام آنرا طور سینا گویند از منتخب و مؤید و کشف و در برهان بالکسر و بالفتح نام جد بوعلی و بالفتح نام کوه طور و در سراج بالکسر نام جد شیخ بوعلی۔

سیما۔ بالکسر نشان و علامتیکه شناخته شود بدان خیر و شر و مجازاً بمعنی پیشانی مستعمل است چراکه علامات خیر و شر در پیشانی مفهوم میشود از سروری و مؤید و صاحب بهار عجم نوشته که بمعنی نشانها که از کثرت سجود در پیشانی پیدا میشود و مجازاً بمعنی پیشانی و صاحب منتخب نوشته که بمعنی نشان و علامت و در مصطلحات نوشته که سیما لفظ عربیست بمعنی نشان و علامت کما قال الله تعالی سِیمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ مگر فارسیان مجازاً بمعنی پیشانی استعمال میکنند و سیّما بالکسر و تشدید یای تحتانی مفتوح بمعنی خاصه و خاص و کسانیکه باین معنی بالفتح خوانند خطاست۔

سیمابی شدن هوا۔ روشن شدن هوا و درینجا هوا بمعنی جوف آسمانست۔

سیلاب۔ بیای مجهول بمعنی سیل از مؤید و صاحب برهان نوشته که بالفتح است نه بکسر و همین صحیح است۔

سیراب۔ بیای مجهول ضد تشنه یعنی کسی و چیزی که از آب سیر باشد از مؤید۔

سیه تاب۔ رنگی باشد سیاه بنفشجی که آهن صیقل دیده را بآب لیمون و گرمی آتش رنگ کنند از سراج۔

سیخ جاروب۔ بمعنی خسی که جاروب از ان سازند۔

سیب۔ بالفتح و بای موحده بمعنی بخشش و دهش از لطائف و منتخب۔

سیاست۔ پاس داشتن ملک و حکم راندن بر رعیت و قهر کردن و هیبت نمودن و ضبط ساختن مردم از فسق به ترسانیدن حد زدن از منتخب و کنز۔

سیاه دست۔ بخیل۔

سیاقت۔ بکسر روان کردن۔

سیئات۔ بر وزن طیبات بمعنی معاصی و گناهها از منتخب و غیر آن۔

سیه مست و سیاه مست۔ بمعنی بدمست و مست بسیار۔

سیادت۔ بالکسر بزرگی و سرداری۔

سیاحت۔ بکسر اول و حای مهمله سیر در رفتن بر زمین از منتخب۔

سیرت۔ بالکسر عادت و طریقه از منتخب و در مصطلحات نوشته که فارسیان بمعنی عرض و ناموس آرند۔

سیّاح۔ بالفتح و تشدید ثانی و حای مهمله بسیار سیر کننده از منتخب

سید۔ بالکسر و یای معروف بمعنی گرگ درنده و بالفتح و یای مشدد و مکسور بمعنی پیشوا و مهتر قوم و سردار و بهمین معنی بتخفیف تحتانی بر وزن قید نیز آمده چراکه تخفیف یای مشدد جائزست چنانکه میت را بتخفیف میت خوانند بر وزن بیت و کسانیکه بیای مشدد و مفتوح خوانند خطاست۔

سیاه سفید۔ کنایه از غرب و شرق و شب و روز و زنگ و روم و شر و خیر و کفر و اسلام۔

سیه بهار۔ بمعنی بهار سبز و بعضی گویند که در بلاد سرد سیر در ایام ربیع سبزه گشت که از زیر برف از بس سردی سیرابی بغایت سبز مائل بکبودی و سیاهی بیرون می آید

آنرا سیه بهار گویند۔

سیه فور ۔ بالفتح و واو معروف نوعے از جامهٔ لطیف ابریشمی سیاه رنگ از رشیدی و کشف و برهان۔

سیه کار ۔ فاسق و بدکار۔

سیسنبر ۔ بکسر اول و تحتانی معروف و فتح سین مهمله دوم و سکون نون و فتح موحده و رای مهمله سبزه ایست میان پودینه و نعناع زیراکه چون پودینه را اگر زه وست نشان کنند سیسنبر روید و چون سیسنبر را اگر زه دیگر نقل کنند نعناع شود و بوی آن بغایت تیز گردد چون بر گزندهٔ زنبور و عقرب بمالند آرام بخشد و این لفظ معرب سیه سنبل ست از برهان و لطائف و رسالهٔ معربات۔

سیخ پر ۔ بچه جانور پرنده که هنوز پرهائش کامل نه برآمده خوب پهن نشده باشند و مانند خار نمودار شوند از برهان۔

سیب بخور ۔ بواو معروف نوعے از سیب که از پوست آنرا مانند عود بخور کنند از مصطلحات۔

سیاه پیر ۔ بمعنی غلام پیر از مصطلحات۔

سیر ۔ بکسر اول و فتح یای تحتانی در عربی عادتها و خصلتها این جمع سیرت ست و علم تواریخ و بیان احوال گذشتگان و بفتح اول و سکون بای بمعنی رفتن و رفتار و بفارسی بکسر اول و یای مجهول سوای معنی مشهور کنایه از بیزار و رنجیده و بیای معروف چیزیست که بهندی لهسن گویند۔

سیمبر ۔ بضم سین مهمله و فتح تحتانی و سکون میم و فتح بای موحده و رای مهمله لفظ هندی کنایه ست که سنسکرت گویند و نام جشن خواستگاری راجهای سلف آنچنان باشد که چون دختر راجه بحد بلوغ رسد پدرش تمام راجهای اطراف را طلبیده ضیافت میکند بگردن هر یکے از راجهای که دختر مذکور حمائل گل یا هار مروارید اندازد شادی دختر بآن کس مقرر شود۔

سینه باز ۔ کنایه از سیاه و سفید و مراد از پارهای سپاری که بخطوط سیاه و سفید باشد و بمعنی سینه کشاده

و بالیده از مصطلحات۔

سیاوش ۔ بکسر اول و ضم واو و بعده شین معجمه و صاحب بهار عجم نوشته که بفتح واو است و در سراج اللغات نوشته که بکسر اول و ضم واو هر دو صحیح و سیاوش بواو معروف بر وزن رداپوش نیز درست نام پسر کیکاوس و در شمشیرخانی مسطور ست که سیاوش پسر کیکاوس بسبب بهتان مادر غیر حقیقی خود از پدر رنجیده شده نزد افراسیاب که مخالف کیکاوس بود رفت افراسیاب از آمدنش خوش شده دختر خود را در نکاحش داد و بعد از چندے باغوای داماد دیگرش از دست افراسیاب بناحق کشته شد تم کلامه و در کتابے بنظر آمده که سیاوش بغایت خوش منش و عیاش بود و لهذا مجازاً از لفظ سیاوش معنی خوش و شادمان مراد دارند۔

سیاه گوش و سیه گوش ۔ نام درنده که از سگ خُرد و از گربه کلان گلابی مائل بسیاهی هر دو گوش او سیاه نوکدار و سریع الحرکة و بغایت جلد رو باشد۔

سیماب در گوش ۔ کنایه از کسیکه آواز نشنود یعنی کر باشد از برهان۔

سیم کش ۔ بکسر اول و ضم کاف مسرف و متلف سیم از شرح خاقانی۔

سیب آزالیش ۔ بالف ممدوده و زای معجمه و یای تحتانی و شین معجمه نوعے از سیب ست که در اصفهان بهتر باشد از شرح گلکشتی۔

سیاوش ۔ نام بادشاه۔

سیاوخش ۔ بکسر اول و فتح واو و سکون خای معجمه نام پسر کیکاوس از سراج۔

سیاط ۔ بکسر اول جمع سوط که بمعنی تازیانه است۔

سیاع ۔ بکسر اول و عین مهمله بمعنی کهگل که دیوار را بدان اندوده کنند از شرح نصاب۔

سیمرغ ۔ جانوریست مشهور و سیمرغ ازان گویند که هر لون که در پر هر یک مرغ میباشد همه در پرهای او موجود و بعضے گویند که بغیر ازین اسم فرضی وجود ندارد از کشف و صاحب برهان سیمرغ را عنقا نوشته است۔

سیوف ۔ بضمتین شمشیرها جمع سیف۔

سیاف ۔ بالفتح و تشدید ثانی شمشیرزن و بمعنی قاتل و جلاد و خونریز۔

سیاق ۔ بکسر اول راندن از منتخب و کشف و در مؤید نوشته که بمعنی پای بند بازست بدانکه چون در علم حساب تحریک زبان و راندن قلم بسرعت تمام ست لهذا علم حساب را سیاق می گفته باشند یا آنکه حفظ حساب بمنزلهٔ بازست که از دست خواطر اکثر پرواز مینماید و نوشتن آن برای یادداشت بمنابهٔ پای بند ست ازین سبب قواعد نوشتن حساب را سیاق نام کردند۔

سیئ الخلق ۔ مرد بد اخلاق۔

سیر آهنگ ۔ بالکسر بیای مجهول بمعنی بلند آهنگ و درینجا لفظ آهنگ بمعنی آواز ست۔

سیف اسفرنگ ۔ سیف هم شاعر باشنده اسفرنگ و اسفرنگ بالکسر و سین مهمله و رای مهمله و فا و نون و کاف فارسی شهریست قریب سمرقند۔

سیگ ۔ بالکسر و یای مجهول و کاف فارسی بمعنی آلت تناسل مردان از لغات ترکی۔

سیامک ۔ بکسر اول و فتح میم نام پسر کیومرث از برهان۔

سیکنک ۔ بیای معروف و کاف عربی مفتوح و فتح نون و کاف عربی دیگر بمعنی آهسته و این لفظ ترکی ست از لغات ترکی نوشته شد۔

سیاه سال ۔ بمعنی خشک سال۔

سیول ۔ بضمتین سیلابها و این جمع سیل ست۔

سیه چال ۔ بجیم فارسی چاه بے آب که مجرمان را دران محبوس نمایند و لفظ چال در اصل چاه بود هارا بلام بدل کرده اند چنانکه در جواهر الحروف۔

سیال - بالفتح وتشدید تحتانی رقیق وجاری شونده -

سیر حاصل - بیای مجهول جائیکه زراعت دران بهتر باشد -

سیورغال - بضمتین وواو معروف وغین معجمه بمعنی مدد معاش واین لفظ ترکی ست از مدار و در لغات ترکی بفتح اول وضم تحتانی و واو معدوله وسکون رای مهمله وغین معجمه بمعنی انعام -

سیه گلیم - بکسر کاف فارسی بمعنی بدبخت وبیدولت از برهان وسراج -

سیاه قلم - بمعنی نوعی از تصویر که بسیاهی کشند وهیچ رنگ آمیزی نداشته باشد وآن اکثر خاصهٔ فرنگ ست و معشوق ملیح را نیز گویند از مصطلحات -

سیه کام - بدبخت ونامراد -

سیه کردن چشم - بمعنی روشن کردن چشم مستعمل از مصطلحات -

سیاه چشم - طائر شکاری را گویند چراکه چشم بعض نوع طائر شکاری سیاه میباشد مثل بحری وشاهین وچرغ وغیره واین لفظ گاهی در صفت معشوق واقع میشود بدو وجه یکی آنکه سیاهی چشم موجب حسن وخوبی ست ودیگر آنکه طائر شکاری سیاه چشم بی وفا باشد بخلاف طائر شکاری زرد چشم که در عرف آنرا کلال چشم گویند -

سیم - آبی که در کشتی درآید وملاح آنرا بیرون میباشد از شرح قران السعدین -

سیل عرم - بالفتح وعین مهملهٔ مفتوح وکسر رای مهمله آب بسیار جاری که سد رود را شکسته باشد چه عرم بمعنی رود خانه وسدیکه پیش رودخانه گرفته باشند بهندی بنده گویند از منتخب وظاهر ست که این قسم آب جاری که بنده را شکسته روان شده باشد بغایت تند وتیز وپرهیبت باشد وسیل العرم اشاره است بسوی آیت فاعرضوا فارسلنا علیهم سیل العرم وبدلناهم بجنتیهم جنتین ذواتی اکل خمط واثل وشیء من سدر قلیل -

سیام - بکسر اول نام کوه نزدیک سمرقند از برهان -

سیه بادام - چشم معشوق از برهان -

سیلان - بفتح اول وسکون ثانی نام جزیره ایست که از کوهش یاقوت بهتر حاصل میشود وآن بطرف جنوب هندست وبفتح اول وثانی در عربی جاری شدن آب وخون وغیره از برهان ورشیدی وصراح وسراج -

سیران - بالفتح مصدرست بمعنی سیر کردن ورفتار نمودن -

سیحون - بفتح اول وحای مهمله نام رودیست و صاحب لطائف نوشته رودیست میان اندجان و سمرقند ودر مدار نوشته که نهر هندیست بعضی گویند که آب سندست وفغانان آنرا باسین وهندیان نیلاب واکثری دریای اٹک گویند واٹک قلعه ایست بر کنارهٔ دریای مذکور وبعضی گمان برند که رود گنگ است از تحقیقات خان مغفور عبدالکریم خان ودر کشف نیز همین اختلاف ست وصاحب منتخب نوشته که نهریست بماوراء النهر ونهریست بهند -

سین - این حرف بجیم عربی بدل شود چون ریواس وریواج که رستنی ست مخوش وبجیم فارسی چون خروس وخروج وبدال چون پاس وپاد بمعنی حفاظت وبزای معجمه چون سماروغ وزماروغ وبشین معجمه چون کستی وکشتی که پهلوانان کنند وفرسته وفرشته و لفا چون چست وچفت بالضم بمعنی جامهٔ تنگ وچسپان وبلام چون سیج ولیج بمعنی رخساره وبواو چون باتس ویاتو بیای عربی وواو معروف بمعنی ترنج وبهای هوز چون خروس وخروه وآماس وآماه وسین مصدر و ماضی ومضارع وامر در بعض الواب بواو بدل شود چون جستن وجست وجوید وجو ورستن ورست و میروید وبروی ودر بعض الواب بهای هوز چون کاستن وکاست ومیکاهد وبکاه وبیای تحتانی چون آراستن وآراست می آراید وبیارای از جواهر الحروف -

سیب تاتین - نوعی از سیب -

سیلی بستن وسیلی کشیدن - بمعنی سیلی زدن از مصطلحات -

سیم برسنگ زدن - کنایه از جماع کردن از مصطلحات -

سیاه پستان - زنیکه فرزند او نزید از برهان -

سیه زبان - کسیکه دعای بد او اثر کند -

سیاه شدن زبان - از کار افتادن زبان بسبب بدگفتن -

سیه بادام افشاندن - رسمی ست در ولایت که بر تابوت مرده بادامها را سیاه کرده می افشانند -

سیاهی کردن - نمودار شدن از چراغ هدایت -

سیخ شدن - راست شدن -

سیماب شدن - گریزان شدن وناپدید شدن ولرزان شدن -

سیر در لوزینه کردن - کنایه است در شادی کسی غم انداختن -

سیر آمدن - ملول شدن وتنگ آمدن از سراج -

سیم سوخته - نقرهٔ نرم وخالص از برهان ورشیدی ودر جائی بمعنی لاجورد بنظر آمده -

سیئه - بالفتح ویای تحتانی مشددهٔ مکسور وبعده همزهٔ مفتوحه بدی وگناه صغیره -

سیبه - بالکسر ویای معروف وفتح بای موحده ترکی ست بمعنی مورچه وآن خندقی باشد در پناه آن جنگ سازند -

سیاهه - باصطلاح متصدیان دفتر مسودهٔ روزنامچه که آمدنی نقود یا اجناس هر روزه بطریق اجمال بلا تفریق وتفصیل بیکجا می نگارند -

سیه جرده - بفتح جیم عربی ودال مهمله بمعنی سیاه رنگ چه جرده بمعنی لون ورنگ است از برهان وگاهی از سیه جرده مراد باشد شخص ملیح سبز رنگ -

سیاه - بمعنی غلام حبشی از سراج -

سیبی بدوگرده - بالکسر و یای مجهول کنایه از مساوی و برابر -

سیاره - بالفتح و تشدید یای تحتانی بمعنی قافله و کاروان و ستاره که بحرکت خود متحرک باشد و آن هفت اند قمر عطارد زهره شمس مریخ مشتری زحل -

سیه نامه - فاسق و گنهگار از برهان -

سیه کاسه - بخیل و ممسک -

سیه خانه - بدبخت خانه ویران کرده بمعنی زندان و خیمه صحرانشینان عرب از مصطلحات -

سیلی - بکسر اول و ثالث و هر دو یای معروف ضربتی که بر گردن زنند و آنچنان باشد که چهار انگشت دست را راست کنند و زنند و دست تیغ وار بر گردن مجرمان زنند از جهانگیری و رشیدی و برهان و در چراغ یای اول را مجهول گفته نام ورزشیست کشتی گیران که پنجه را دوا کرده بر بازو و ران و سینه و زانو زنند -

سی - بالکسر و یای معروف بترکی ترجمه لفظ او که ضمیر غائب است و بمعنی را نیز آید و برای اضافت هم آرند -

سینه بازی - کنایه از دورنگی چرا که سینه باز دورنگ میباشد یعنی سیاه و سفید -

سیکی - بالکسر و کاف عربی مکسور و هر دو یای معروف بمعنی شرابی که چندان جوش دهند و صافش کنند که از سه حصه آن یک حصه باقی مانده باشد و این در اصل سه یکی بود از رشیدی و در برهان بیای مجهول بر وزن نیکی -

سیم قراری - روپیه های خوراک -

سیه کاری - کنایه از ظلم و شوخی -

سیری - بالفتح نام دیه -

سیر السوانی - بفتح هر دو سین مهمله و کسر نون بمعنی رفتار شتران آب کش و آن نهایت سست باشد -

باب شین معجمه

فصل شین معجمه مع الف

شانه بهار - مراد از نبت اندک یعنی آن مقدار مال که در قیمت خرید شانه کفایت کند -

شاداب - بمعنی سیراب و پر آب و تر و تازه از برهان و سراج -

شاه مغرب - کنایه از هلال اول ماه -

شاب - در آخر بای موحده مشدد و در استعمال فارسی مخفف بمعنی مرد جوان از کشف -

شاه عرب - حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله وسلم -

شامخات - جاهای بلند و بلند بهیا خصوصا بلند بهای کوه -

شامت - بفتح میم بدفالی و بکسر میم شادی کننده بر خرابی و مکروهی کسی از صراح و منتخب -

شات - گوسپند و این لفظ را اکثر بتای مدوره نویسند از لطائف -

شاه بیت - بیتی که از همه ابیات غزل یا قصیده بهتر باشد -

شاخ نبات - آنچه بصورت شاخ در کوزه های نبات بر رشته بسته شود و نام معشوقه خواجه شمس الدین حافظ شیرازی رحمة الله علیه از بهار عجم -

شاخ - شاخ درخت و شاخ حیوان و پاره جامه و نوعیست از پیاله دراز و صراحی -

شاخ شاخ - بمعنی پاره پاره -

شاماخ - در آخر خای معجمه نام غله معروف سفید رنگ که بهندی سانوان گویند -

شاهرخ - نام بادشاهزاده و نام مردی که شاطر بود در شطرنج بازی و بمعنی شهرخی که در شطرنج میباشد و آن کشت دادن است بحریف بطرزی که ضرب بر رخ او نیز واقع شود -

شامخ - بکسر میم و خای معجمه بمعنی بلند از منتخب -

شاهد - حاضر و گواه و فارسیان بمعنی صاحب حسن استعمال کنند و در بیت باب دوم گلستان بمعنی خوب و خوشنما از خیابان -

شادمند - این لفظ غلط است چرا که لفظ شاد صفت است بمعنی شادشونده پس بلفظ مند که بمعنی صاحب است بترکیب درست نباشد بجای آن شادمند صحیح است از تحقیقات خان آرزو و مؤلف گوید که اگر مخفف شادمان گویند درست میتواند شد -

شاگرد - در اصل بمعنی خادم است و بمعنی تلمیذ بمجاز شهرت گرفته از خیابان مؤلف گوید ظاهر الفظ شاگرد در اصل شاه گرد بوده زیرا که خادمان گرد اگرد شاه و گرد امیر خود استاده شده مترصد صدور فرمان و خدمت میباشند بدین جهت خدمتگاران را بعربی حواشی گویند -

شارد - بکسر رای مهمله و بعده دال مهمله بمعنی رونده از منتخب و مجازاً بمعنی پریشان مستعمل -

شاذ - بتشدید ذال معجمه جدا شده و تنها مانده و منفرد و باصطلاح صرفیان لفظیکه خلاف قیاس و بمعنی مطابق قوانین و قواعد کلیه نباشد از منتخب و صراح وغیره -

شادخوار - بمعنی آسوده و خوشحال و فارغ بال -

شاخدار - دیوث و خودبین -

شاطر - بکسر طای مهمله دلاور و چالاک و بمعنی پیک و شطرنج باز و شوخ و بیباک و آنکه بر پنج آورده باشد اهل خود را به خواری از لطائف و صراح و منتخب و مولانا یوسف بن مانع در شرح نصاب نوشته که شاطر بمعنی دزد و گره بر و شطرنج باز و چالاک و این همه معانی بمناسبت آنست که شاطر ماخوذ از شطر است که بمعنی دور کردن باشد پس شاطر بمعنی کسیکه حیله کند که دور از ذهن و عقل مردم بود و هم کلامه و فرقه از سپاهیان چالاک که بلباس خاص خود پیش سواری سلاطین و امرا دوند -

شاعر - داننده و دریابنده و شعر گوینده -

شاپور - بضم بای فارسی نام بادشاهی و نیز نام پهلوانی از کشف و سروری و برهان نوشته که نام مصوری که میانجی بود میان خسرو و شیرین -

شانه سر - بمعنی هدهد از سراج -

شاره - شهر و مدینه و عمارت بلند و ریختن آب و سماع در خش و غش که در طلا و نقره باشد و جامه باریک رنگین که بهندی ساری گویند و نام طائر که بهندی آنرا

پهنا گویند وراه گشاده و فراخ و بادشاه غرجستان از برهان وجهانگیری وسراج۔

شارمار۔ نوعی از مار بزرگ از شرح خاقانی۔

شاخ بدیوار۔ بمعنی گردن کش ومغرور از مصطلحات۔

شادبهر۔ خوش حال ونیک نصیب از برهان وسراج۔

شاشتر۔ بهردو شین معجمه وفتح فوقانی بروزن باختر بزبان سنسکرت نام علم عقائد وفقه هنود است۔

شاخ آبنوس۔ کنایه از مجمر آبنوس از شرح خاقانی۔

شاش۔ بهردو شین معجمه معرب چاچ که آنرا الحال تاشکند گویند از رساله معربات ودر فارسی بمعنی پیشاب از برهان۔

شاباش۔ مخفف شادباش بمعنی نیاز وپیشکش نیز آمده از کشف ورشیدی وسراج وبهار عجم ومصطلحات۔

شاخص۔ بکسر خای معجمه وصاد مهمله مرد چشم باز مانده وحیران از منتخب۔

شائع۔ بکسر همزه که حرف سوم ست بمعنی آشکارا وفاش یعنی مشهور از منتخب۔

شلع۔ بمعنی آشکار وفاش از لطائف۔

شارع۔ بکسر رای مهمله وعین مهمله راه راست وراه بزرگ وصاحب شرع وعالم وعامل که تعلیم دین بمردم کند از کشف ومنتخب ولطائف۔

شاه بداغ۔ بضم بای موحده ودر آخر غین معجمه نام شخصیکه خدمت شمع وچراغ شاه عباس داشت۔

شارغ۔ بفتح رای مهمله وغین معجمه بمعنی دستار واین لفظ ترکی است از شرح خاقانی۔

شارف۔ بکسر رای مهمله شتر ماده که پیر باشد از شرح نصاب ومنتخب۔

شاهق۔ بکسر سوم بمعنی بلند وبنای بلند وباصطلاح اطبا جنسی ست از اجناس نبض که در حرکت میل ببلندی داشته باشد یعنی اجزای آن در ارتفاع محسوس گردد وسبب آن شدت حاجت به ترویج از منتخب وکتب طبیه۔

شاروغ۔ بکسر رای مهمله روشن وتابان وبمعنی آفتاب از منتخب۔

شاق۔ بتشدید قاف بمعنی دشوار وکار دشوار از منتخب۔

شادی مرگ۔ موتیکه بسبب شادی بسیار که یکبارگی در طبیعت در آید پیدا میگردد ونام جای نیز است۔

شالنگ۔ بفتح لام وکاف فارسی آنچه بعوض چیز فوت شده چیز دیگر از کسی بگیرند بهندی آنرا گهی گویند از مدار ودر برهان چنین نوشته که شخصی را در عوض دیگر بجهت طلبی که از دیگری دارد بگیرند بهندی آنرا اول گویند بواو مجهول وبمعنی بر جستن پیاده وشاطران ونوعی از گلیم که زیر فرش دوزند۔

شالهنگ۔ بالام وهای مفتوح ونون وکاف فارسی بمعنی مکر وحیله وگرو یعنی رهن وظلم وستم وسرکش از جهانگیری ومؤید وغیره۔

شاک۔ مرد با سلاح تمام یعنی سلحدار وسپاهی ماخوذ از شکه که بمعنی سلاح ست وبمعنی شک کننده وگمان برنده از صراح وغیره۔

شارک۔ بفتح رای مهمله وکاف عربی نام طائر سیاه رنگ که بهندی مینا گویند از برهان۔

شاه لعمرک۔ بفتح لام وفتح عین مهمله وضم رای مهمله کنایه از سرور کائنات صلی الله علیه وسلم از رشیدی۔

شاخل۔ بضم وکسر خای معجمه نام غله از برهان که آنرا بهندی ارهر گویند۔

شاغل۔ بکسر غین معجمه مانع وبازدارنده از منتخب۔

شال۔ نوعی از چادر باقسام الوان که در کشمیر از موی ونبه بافند چون دو شال را جمع کنند دوشاله گویند۔

شاه نحل۔ بفتح نون وسکون حای مهمله بمعنی بادشاه زنبوران شهد ودر زنبوران شهد یک زنبور کلان باشد وهر جاکه او رود همه در پس او روند ونیز لقب امیر المومنین علی کرم الله وجهه چه آنحضرت را یعسوب المومنین لقب ست ویعسوب بادشاه زنبوران شهد را گویند۔

شاخ گل۔ معروف ست وکنایه از معشوق از مصطلحات۔

شاقول۔ بقاف چیزیست از برنج وآهن وسنگ که بر ریسمان آویخته معماران کجی وراستی دیوار معلوم کنند از مصطلحات۔

شاه اسپرغم۔ بمعنی ریحان که آنرا نازبو گویند۔

شاه قام۔ لفظیست که شطرنج بازان بوقت مات خوردن حریف گویند ظاهرا قام در اصل بفتح میم است صیغهٔ ماضی یعنی شاه باز ایستاده از حرکت ورفتار خود ای مات شد۔

شام۔ بمعنی طعام شام از مصطلحات ونام ملکیست چراکه آن ملک بجانب مشامهٔ کعبه یعنی بجانب یسار کعبه واقع ست چه عرب کعبه را شخصی قرار داده اند که رو بمشرق ست۔

شاگرد فاستقم۔ بحذف الف وکسر قاف کنایه از سرور کائنات صلی الله علیه وآله وسلم از رشیدی بلحاظ فحوای آیت فاستقم کما امرت یعنی پس استوار باش چنانکه امر کرده شده تو۔

شایان۔ لائق وسزاوار از برهان۔

شائیدن۔ لائق بودن۔

شانیدن وشاندن۔ بمعنی شانه کردن ومخفف نشاندن از جهانگیری۔

شائگان۔ بمعنی فراخ وبمعنی لائق وسزاوار وهر چیز بهتر وخوب را نیز گویند که لائق شاه باشد چه در اصل شاهگان بود هارا بهمزهٔ ملینه بدل کردند ونام گنجی از گنجهای خسرو پرویز وبمعنی بیگار یعنی کار بیمزد چراکه اینهم تعلق بشاه وحاکم دارد ونوعی از قافیهٔ معیوب چنانکه صیغه های اسم فاعل راکه گریان وخندان باشد بالفظ زمان وفغان قافیه کنند یا آنکه یا ونون نسبت را با یا ونون که از ذات کلمه باشد قافیه آرند مانند سیمین وآهنین را با جبین وکمین یا الف ونون جمع را با الف ونون اصلی قافیه نمایند چنانکه دوستان ویاران را بزبان وکمان قافیه سازند وهمچنین صفات وحادثات وکائنات وامثال آن قافیه فقط یکجا آوردن درست باشد

از برهان و سراج۔

شادن ۔ بکسر دال مهمله بمعنی بچهٔ آهو از شرح نصاب۔

شادروان ۔ بضم دال مهمله بساط و فرش و پرده و شامیانه و سایبان از بهار عجم و برهان و جهانگیری و در مؤید بفتح دال و در رشیدی ضبط حرکت نکرده و در سراج اللغات نیز بضم دال است۔

شارستان ۔ بمعنی شهرستان و شهر از برهان و در مدار بمعنی شهرستان و قصبهٔ بزرگ که اطرافش باغهای بسیار باشد هم کلاسه و بتوان که بمعنی جائیکه گذرگاه آب باشد یا گذرگاه مردم چه در جهانگیری و برهان شار بمعنی راه فراخ در ریختن آب مسطور ست لبعد از تحریر مقام از تالیفات بعض ثقات به ثبوت پیوسته که شارستان جاده که بشهر پیوسته باشد۔

شاریدن ۔ آب ریختن از برهان و جهانگیری۔

شاهین ۔ طائریست شکاری و چوب راست ترازو که بهر دو جانب آن سر دو پله آویزند از برهان و رشیدی و باین معنی ثانی ترکی ست و بجای ها همزه نیز آمده و بعضے بمعنی زبانهٔ ترازو نیز نوشته اند و آن چیزے باشد که بوقت برداشتن ترازو در دست گیرند۔

شاوران ۔ بواو نام شهریست از برهان و سراج۔

شاه نشین ۔ نوعے از عمارت۔

شام غریبان ۔ نام شهریست سوای معنی معروف۔

شابران ۔ بباے موحده نام شهرکه آنرا شادران نیز گویند از مؤید۔

شادمان ۔ مرادف شاد و لفظ مان زائد است چنانکه الف و نون در شادان و ظاهر از ین عالم است مسلمان که باندک تغیر و تحریف و تخفیف این صورت گرفته از خیابان۔

شان ۔ در فارسی خانهٔ زنبوران که دران عسل باشد و نوعے از پارهٔ سفید و در عربی بمعنی شوکت و عظمت و بمعنی کار و حال و بمعنی حق چنانچه این آیت در شان

اوست ای در حق اوست از برهان و لطائف و صراح و منتخب و رشیدی و سروری۔

شاه ترکان ۔ اف اسیاب۔

شانه بین ۔ کنایه از فال گیر و این فال مخصوص بشانهٔ بز میباشد از بهار عجم و مؤلف را مسموع است که در ولایت بر شانه بز نقشے می نویسند و بحساب آن پے بمقصود برند۔

شانه در آب گذاشتن ۔ کنایه از مهیاے آرائش بودن از مصطلحات۔

شاه ۔ در آخر واو بمعنی خالص چنانچه زر شاه بمعنی زر خالص کذا فی سراج اللغات۔

شاملو ۔ طائفه از قزلباش و قزلباش فرقه ایست از مغلان ایران و در یکے از لغات ترکی نوشته که شاملو بمعنی شامی چراکه لفظ لو بضم لام و واو معروف در ترکی براے نسبت آید۔

شاخ آهو ۔ کنایه از کمان از برهان و رشیدی۔

شاتو ۔ بتاے فوقانی در ترکی نردبان باشد از مصطلحات۔

شارقه ۔ بمعنی چیز روشن و روشنی آفتاب۔

شاقه ۔ بتشدید قاف بمعنی دشوار از منتخب۔

شاهنشاه ۔ بادشاهان بادشاه و این مخفف شاهان شاه است از برهان۔

شاطر زاده ۔ کنایه از خدمتگار چست و چالاک۔

شانه ۔ حرف ثالث نون نام سلاح از فرهنگ سکندر نامه و چیزیست معروف که بآن موی آراسته کنند و کتف مردم و بمعنی راچهٔ جولاهه و بمعنی لوح جولاهه نیز آمده۔

شائسته ۔ بروزن باسته بمعنی لائق و بهتر از برهان۔

شائبه ۔ بکسر حرف سوم که همزه است بمعنی آمیزش چیزے و چیز بهتر و آلودگی از صراح۔

شاخ شانه ۔ بهر دو شین معجمه قسمے از حیله و تهدید گدایان که شاخ گوسپند را بیکدست و شانه گوسپند را بدست دیگر گرفته آن هر دو را بصوتے باهم می مالند که

صدای غریب از ان بر می آید تا مردم از ان متنفر شده زود چیزے باو میدهند از برهان و سراج اللغات و نیز در سراج اللغات نوشته که در هندوستان بمعنی آوردن وجوه و حقوق در امری مستعمل است۔

شاره ۔ دستار منقش که در هندی چیره گویند و نوعے از جامهٔ باریک و رنگین از برهان۔

شاد گوشه ۔ زن مطربه از فرهنگ سکندر نامه۔

شاد چینی ۔ بجیم فارسی و یاے معروف و نون نوعے از حنا از برهان۔

شاکی ۔ شکایت و گله کننده۔

شاطی ۔ کنارهٔ دریا و رود از شرح نصاب و منتخب۔

شاهین ترازوی ۔ کم سنجیدن بچالاکی و دست۔

شافعی ۔ بکسر فا و اسم امام مذهب منسوب بشافع که جدش بود از فرزل و لب الالباب۔

شاخچه بندی ۔ پیوند کردن درخت و بهتان و تهمت سازی و بمعنی لعبت بازی از رشیدی و برهان و سراج اللغات و مصطلحات۔

شانه آویزی ۔ نوعے از تعذیب که آدمی را شانه برسن بسته می آویزند از چراغ هدایت۔

شانه گردانی ۔ عبارت از پشت گردانیدن ای روگردانی و اعراض کردن از مصطلحات و چراغ هدایت۔

شاهی ۔ زریست مسکوک ایران که پنجاه دینار است از مصطلحات۔

شاد خواری ۔ شراب خوردن بے مزاحمت غیر از مصطلحات۔

شامی ۔ بمعنی وقت شام۔

شانی ۔ بکسر نون بمعنی دشمن از صراح۔

فصل شین معجمه مع باے موحده

شباب ۔ بفتح اول نام پرده از علم موسیقی و در عربی بمعنے جوانی و جوانان باین معنے جمع شاب باشد و بکسر اول بمعنے نشاط است و بضم اول و تشدید ثانی جوانان باین معنے هم جمع شاب است از منتخب و صراح۔

شب - بالفتح وتشدید وای مثل نامه که بهندی بهشکری گویند وبمعنی جوانی وجوان شدن آتش افروختن وبمعنی جنگ وبلندی هر چیز از منتخب وصراح ودر کشف بمعنی بهشکری بکسر اول ست -

شبت - بفتح اول وکسر ثانی ودر آخر فوقانی نام تره که بهندی سویا گویند از بحر الجواهر -

شبکات - بفتح اول ودوم وسوم جالیها عمارات وداهها (؟) -

شب برات - باضافت شب پانزدهم شعبان که دران شب ملائکه بحکم الٰهی حساب عمر وتقسیم رزق می کنند -

شبح - بفتحتین ودر آخر حای مهمله شخص وجسم وکالبد جمع آن اشباح از قاموس ومنتخب وصاحب منتخب ودار بالفتح نیز نوشته -

شب شمه کرد - یعنی در هم گریخت از مصطلحات -

شبگرد - بکاف فارسی مفتوح عسس وکوتوال -

شبور - بالفتح وتشدید بای موحده مضموم بمعنی نفیری وناۓ که از روئین سازند واین معرب شیپور ست از برهان ورساله معربات -

شبر - بالکسر وجب که آنرا بدست نیز گویند وآن مسافتے از سر ناخن خنصر تا سر ناخن نر انگشت که بهندی آنرا بالشت گویند ونام شمر بن ذوالجوشن که قاتل امام حسین رضی الله عنه بوده است از منتخب وبرهان ومدار وکشف ومؤید ولطائف وصاحب منتخب نوشته که بالفتح وتشدید بای عربی مفتوح نام حضرت امام حسین رضی الله عنه وباین معنی بتخفیف با نیز آمده -

شبیر - بالفتح وتشدید بای عربی مکسور نام امام حسین رضی الله عنه از منتخب ودر لطائف وبرهان ببای فارسی نوشته وگفته که بلغت سریانی مصغر خوب است -

شبر وشبیر ومشبر - اول بالفتح وتشدید بای مفتوح وثانی بالفتح وتشدید بای مکسور وثالث بر وزن محدث هر سه نام فرزندان هارون علیه السلام که حضرت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم بدان نامها حسن وحسین ومحسن را می خوانند از منتخب ودر برهان ولطائف بهاۓ فارسی است -

شبگیر - بمعنی شب وبمعنی سحرگاه وآخر شب وسفر کردن ورواهی شدن در شب پیش از سحر وبعد از نیم شب ونام مرغیکه در آخر شب آواز حزین کند از برهان ومصطلحات ورشیدی وبهار عجم وبمعنی مردیکه با آخر شب بعبادت برخیزد -

شبیار - بالفتح بمعنی دوائیست تلخ که بهندی ایلوا گویند از جهانگیری وبرهان ومؤید ودر بحر الجواهر دوائی مرکب مسهل که در آخر شب خورند -

شب قدر - باضافت در تعیین این اختلاف است مگر نزد اکثرے شب بست وهفتم رمضان است وعبادت این شب برابر عبادت هزار ماه باشد -

شب زنده دار - بمعنی کسیکه تمام شب در عبادت بیدار ماند -

شب افروز - بمعنی زلفت که زمیلش از نقره باشد از مصطلحات -

شبانروز - بمعنی شب وروز چرا که الف بمعنی واو عاطفه است وشبان روز بزیادت نون مخفف شبانه روز است عرفی گوید مصرعه شبانه روز زند شاطر سپهر شلنگ -

شبدیز - نام اسپ خسرو پرویز گویند که رنگ آن اسپ سیاه بوده وشبدیز بمعنی شب رنگ است چه دیز بیای مجهول وزای معجمه رنگ را گویند ونوشته اند که شبدیز از همه اسپان جهان چهار وجب بلند تر بود وآنرا از روم آورده بودند از برهان ورشیدی وسراج اللغات ودر سروری مسطور است که شبدیز نام اسپ شیرین بوده از لفظ شب ولفظ دیز که کلمه نسبت است واین در اصل ولیس بود سین مهمله را بزای معجمه بدل کردند ودر لطائف نام لحنے از موسیقی -

شب اندر روز - نوعے از جامهٔ ابریشمی که سیاه وسفید باشد از کشف وچهار شربت ومصطلحات -

شب پوش - جامهٔ خواب وبمعنی کلاه نیز آمده -

شباط - بضم اول نام ماه رومی ست که بهندی اقریبا پهاگن باشد از برهان وشروح نصاب ودر صحاح بسین مهمله گفته -

شبع - بکسر اول وسکون موحده وعین مهمله سیری از طعام وغیره واین نقیض جوع ست از صراح -

شب چراغ - گوهرے باشد قیمتی که بشب مانند چراغ روشنی دهد گویند که گاؤ مانند جانورے در دریا می باشد هنگام شب بجهت چریدن از آب بیرون می آید واین گوهر را از دهن برآورده بر زمین می نهد وبروشنی آن میچرد وبازه بدهان گرفته بدریا میرود ومردم بکمین نشسته آن گوهر را میربایند از برهان -

شباک - بالفتح وتشدید موحده وکاف عربی بمعنی سوراخ کننده -

شب چک - باضافت وبالفتح جیم فارسی وکاف عربی بمعنی شب برات که دران چراغان وآتشبازی کنند از بهار عجم وسراج -

شب آهنگ - قصد کننده بوقت شب ونام ستارهٔ روشن که در بعضے ایام بوقت شام تابان شود ودر بعضے ایام از صبح طلوع کند وبمعنی بلبل از برهان وسراج اللغات وبعضے نوشته شب آهنگ ستارهٔ که وقت شام اول از همه ستارگان نمایان شود وآن معین نیست وآنرا ستارهٔ بشب کش نیز گویند چنانکه در شرح سکندرنامه از نواب امانی خان وعلی شیر آمده مگر سیف الله احمد آبادی ومحمد شاه هر دو شارحان سکندرنامه شب آهنگ را بمعنی شبانگاه نوشته وبعضے اهل لغت بمعنے ستارهٔ شعرے گفته اند وآن ستارهٔ روشن است که بعد از جوزا بر آید -

شب رنگ - نام اسپ سیاوش از سراج اللغات -

شب کوک - گدائے باشد که شبها بر درخت آمده سوال کند از برهان -

شبک - بالکسر دوک وبادریسه دوک وبفتحتین دام

صیاد از لطائف۔

شِبل - بالکسر بچۂ شیر درنده از منتخب۔

شبم - بفتحتین سرما و سرد شدن و بفتح سین و کسر بای موحده که بمعنی چیز سرد از منتخب و شرح نصاب۔

شبنم - رطوبتیست که از هوا بر درختان مترشح شود و نام جامهٔ سفید و باریک و لطیف۔

شبان - بضم اول بمعنی چوپان و کسیکه نگهبانی مواشی در صحرا کند از برهان و مؤید و کشف و در سراج اللغات نوشته که شبان بفتح اول و قیل بضم لیکن بفتح اقوی است زیراکه شبها نیز محافظت گوسپندان میکنند الف و نون درین لفظ برای نسبت است و هم در برهان نوشته که این لفظ بالفتح نیز درست است و در رشیدی فقط بالفتح است و بضم اول و تشدید بای موحده بمعنی جوانان درین صورت لفظ عربی است جمع شاب که بمعنی جوان است از منتخب۔

شبان وادی ایمن - کنایه از موسی علیه السلام که ده سال شبانی حضرت شعیبؑ کرده آخر شعیب علیه السلام دختر خودش نامزد کرده از برهان و غیر آن۔

شبگیر زدن - سحر شب کوچ کردن از چراغ هدایت۔

شب نشین - شبها در مجلس نشستن و بمعنی نشینندهٔ شبها از مصطلحات۔

شبخون - بوقت شب پنهان بر دشمن تاختن وقت شب و قتل کردن فوج دشمن را و در سکندرنامه همه جا بمعنی مطلق جنگ و قتال آمده از برهان و شرح و بدانکه ترکیب این لفظ باضافت مقلوبی است و در صورت قلب کسرهٔ اضافت هیچ یکے از مضاف و مضاف الیه نباشد و در بعضے محل این لفظ بسکون بای موحده موافق قیاس می آید و در بعضے محل این لفظ بخلاف قیاس بضرورت نظم بزیادت اشباع کسرهٔ بای موحده واقع میشود چنانچه باین طور در اشعار ثقات بسیار موجود است۔

شبستان - خانه که شبها دران باشند از سراج۔

شبجان - بالفتح بمعنی پرشکم۔

شب رو - بالفتح دزد که شبها برای دزدی رفتن کار او باشد و بمعنی اهل الله که بشب بیدار باشد۔

شبه - بفتحتین و بای مختفی دانهای آبگینه که بهندی پوته گویند از مدار و مؤید و کشف و خیابان و در برهان و سراج و جهانگیری نوشته که نام سنگیست سیاه و براق که سبک و نرم باشد مانند کهربا و در عربی بهای مظهر ملفوظ بمعنی برنج که آن از ترکیب مس و جست حاصل شود و بهندی آنرا پیتل گویند و بکسر اول و سکون موحده و های ملفوظ و بکسر اول و فتح موحده بهر دو صورت بمعنی مثل و مانند و نظیر از بحر الجواهر و کشف۔

شبکه - بفتحات دام صیاد از منتخب۔

شبانه - بالفتح و تشدید ثانی و بعد الف و نون طائریست خوش آواز بفتح اول و تشدید موحده و حرف چهارم نیز بای موحده بمعنی آتش افروزنده شرح سکندرنامه از خان آرزو و سیف الله و غیرهما۔

شبینه - چیزیکه بران شب گذشته باشد و از گذشتن شب در مزه یا رنگ آن تغیر شده باشد بهندی آنرا باسی گویند

شبیه - بروزن فصیح بمعنی نظیر و مشابه و مانند و در اصطلاح تصویرے که مطابق شکل و صورت شخص معین کشیده باشد۔

شبلی - بالکسر نام یکے از اولیای کامل۔

فصل شین معجمه مع بای فارسی

شپش - بفتحتین و بای فارسی و هر دو شین معجمه کرم خورد که در جامهٔ مردم پیدا شود از برهان و مدار و بهار عجم و نیز در برهان نوشته که بکسرتین و بفتح اول و ضم ثانی هم آمده۔

شپلق - بالفتح و لام نیز مفتوح بمعنی طپانچه از لغات ترکی۔

شپلیدن - بالکسر بمعنے افشردن از جهانگیری و رشیدی و در برهان بالفتح۔

فصل شین معجمه مع تای فوقانی

شتا - بکسر اول موسم سرما و زمستان است۔

شتّٰے - بالفتح و تشدید تای مفتوح و در آخر الف بصورت یا بمعنے پراگنده و این جمع شتیت است که بمعنے پراگنده باشد و در استعمال لفظ شتّٰی بمعنی کثرت و بسیاری چیزے مراد میگیرند چراکه پراگندگی اعداد را کثرت و بسیاری لازم است از منتخب و غیره۔

شتّان بینهما - بفتح اول و تشدید ثانی و فتح نون بسیار فرق است میان هر دو۔

شتر - بضمتین استانه بروزن اشتر حیوان معروف از برهان و مدار و بهار عجم و بفتح اول و سکون ثانی در فارسی بمعنے کناره و گوشه از برهان و نام قلعه بایران و در عربی شتر بالفتح بریدن و بفتحتین بریده شدن و برگشتگی پلک از بالا و پائین و شگافتن پلک از چشم زیرین و نوعیست از تصرف عروض در بحر هزج که بدان تصرف مفاعیلن را مفاعلن سازند از منتخب۔

شتر غلط - بفتحتین و سکون لام نام داؤ از شرح گل کشتی۔

شترمرغ - نوعیست از مرغ که در بعضے از اعضا مشابه به شتر باشد گویند که آن آتش هم میخورد۔

شتل - بفتحتین انچه که در قمار بازی حریف برده بعد از گرو برون اندکے از زر حاصلهٔ خود حاضران مجلس قمار را بدهد از برهان و مدار و مصطلحات و این ترکی ست۔

شتم - بالفتح دشنام از منتخب و لطائف۔

شتلم - هر سه حرف از اول مضموم بمعنی ظلم و تعدی از برهان۔

شترغو - بکسر اول و ضم ثانی و غین معجمه مضموم و واو معروف نام سازیست که مطربان نوازند لفظ ترکی ست از لغات ترکی۔

شتر گربه - هر چیز مخالف و نامناسب و نامشابه را گویند از برهان۔

شترچهره - هرآن دوستی که باهم نامناسب و مخالف باشد در چراغ هدایت بمعنی کلام بے نسبت -

شتردلی - بضمتین بددلی و نامردی که ضد بهادریست از رشیدی -

فصل شین معجمه مع جیم عربی

شجاعت - بفتح صحیح ست و بضم غلط قوتے است متوسط میان جبن و تهور از مزیل الاغلاط و منتخب و صراح -

شجاع - بهر سه حرکت اول و مشهور بضم شین بمعنی دلیر و بهادر و نوعے از مار بزرگ از منتخب و صراح -

شجرهٔ کلیم - درختیکه موسی علیه السلام در وادی ایمن تجلی کوه طور تجلی انوار حق تعالی بران درخت مشاهده نموده بود و این را شجر طور و نخل طور نیز گویند -

شجن - بالفتح بازداشتن حاجت کسے را از کار و بار و بمعنی راه وادی بسیار درخت و اندوه و اندوهگین شدن و غم و حاجت و شاخ درهم شده بشاخ دیگر و شعبه و شاخ از هر چیز از منتخب و لطائف مگر در لطائف بفتحتین است بمعنی اندوه و حاجت و در سراج اللغات بفتحتین بمعنی سرمای سخت -

شجعان - بالکسر جمع شجاع -

شجره - بالفتح بمعنی درخت و بمعنی نسب نامه و آنچه مشائخان اسامی پیران خود بترتیب نوشته بمریدان دهند -

فصل شین معجمه مع حامی مهمله

شح - بفتح اول و کسر ثانی حرف دوم و سوم هر دو حای حطی بمعنی بخیل و حریص از صراح و منتخب -

شحیح - بخیل از منتخب و صراح و لطائف -

شحم حنظل - بفتح حای مهمله و سکون نون و فتح ظای معجمه مغز ثمرهٔ حنظل و آن دوائی ست تلخ مسهل بلغم -

شحم - بالفتح پیه که بعرف آنرا چربی گویند از منتخب -

شحن - بالفتح پر کردن و راندن و دور کردن از منتخب و لطائف -

شحون - بفتح قومی و بزرگ از لطائف -

شحنه - بکسر اول و سکون حای مهمله و فتح نون مردیکه او را بادشاه برائے ضبط کارها و سیاست مردم در شهر نصب کند بعرف آن را کوتوال و حاکم گویند و این لفظ بفتح غلط ست از قاموس و صراح و منتخب و مزیل الاغلاط و بهار عجم و صاحب خیابان گوید که شحنه در مدار الافاضل بفتحتین گروهے نگهبانان شهر و پارسیان بسکون حا استعمال نمایند -

شحمه - بالفتح اندکے پیه و چربی و نرمهٔ گوش و بناگوش از منتخب -

فصل شین معجمه مع خامی معجمه

شخ - بالفتح و خای معجمه کوه و زمین و دامن کوه و زمین سخت و هر چیز که محکم و سخت و باشد مثل کمان وغیره و مخفف شاخ خواه درخت خواه شاخ گاو وغیره از برهان و رشیدی و بهار عجم مگر شخ بمعنی سخت ترکی ست -

شخار - بکسر اول چیزیست از قسم نمک که بهندی سجی گویند بالفتح و تشدید جیم از کشف و مدار و در برهان بفتح اول بر وزن چهار -

شخص - بالفتح کالبد مردم و جز آن همان انسان وغیره از منتخب یوسف بن مالع در شرح لغصاب نوشته که شخص ماخوذ از شخوص ست که بمعنی پدید آمدن چیز نیست -

شخول و شخیل و شخل - هر سه لفظ بفتح اول بمعنی صفیر و بانگ و فریاد و نعره و بناخن کندن و بمنقار گزیدن جانور گوشت را از لطائف -

شخ کمان - تیراندازی که کمان او بسیار سخت باشد و کشیدن کمان سخت دلیل بر قدرت و قوت بسیار است -

شخالیدن - خلانیدن و خراشیدن از برهان -

شخولیدن - پژمردن و فریاد کردن از برهان -

شخیدن - بمعنی لغزیدن از برهان -

شخودن - ریش کردن بناخن از لطائف و در سراج بمعنی خراشیدن از برهان -

شخوده - بناخن خراشیدن -

فصل شین معجمه مع دال مهمله

شد - بضم بمعنی رفت و گذشت و بالفتح و تشدید دال در عربی بمعنی استوار کردن و باصطلاح موسیقیان نغمه را بلند و پست کردن تا وقتیکه موافق مدعا راست آید از برهان و منتخب و بعضے نوشته که بمعنی دراز کشیدن آواز و در جهانگیری بمعنی راست و بلند کردن نغمه و مولانا یوسف کوسج در شرح اخلاق ناصری نوشته که شد استخراج نغمه واحد بسیطه است و در چراغ هدایت مسطور ست که باصطلاح فارسیان دراز کشیدن آواز و حروف است لهذا شد کردن زمزمه بمعنی دراز کشیدن زمزمه است -

شد و مد - بهر دو دال مهمله مشدد لفظ عربی است فارسیان بمعنی شان و شوکت و تکلف استعمال نمایند از چراغ هدایت -

شدیار - بالضم و سکون دال مهمله و یای تحتانی و رای مهمله زمینے را گویند که برای زراعت بقلبه رانی شگافته زیر و زبر کرده باشند از مؤید و لطائف و کشف و برهان و در رشیدی بالکسر -

شد مخالف - بفتح اول و کسر دال مشدد و زیرا که مضاف است بمعنی آواز بلند که بشد و مد تمام برائے از جا در آوردن حریف بر کشند -

شدق - بفتحتین فراخ شدن کنج دهن و بالکسر کنج دهن از لطائف و صراح و منتخب -

شد پهلوان - بالفتح و باضافت آواز بلند ست که کشتی گیران در اول کشتی گرفتن بر می کشند از مصطلحات -

شده - بالفتح بمعنی علم و نشان -

شدید - باصطلاح علم قرات کم رفیست که صوتش از

مخرج او بسته شود اگر او را ساکن خوانی آواز بقوت برآید و آن همه هشت حرف است همزه و جیم و دال مهمله و کاف و قاف و طای مهمله و بای موحده و تای فوقانی از قصد و الکبری و دیگر کتب

شد عراقی - بالفتح نام مقامے ست و هم صوت تکیه پهلوانان عراق و لوطیان باواز بلند دردناک در عالم مستی برکشند و الفاظ آن بیشتر یللم و یللی باشد از شرح گلگشتی -

فصل شین معجمه مع رای مهمله

شرا - بکسر اول و مد خریدن و فروختن و این از لغات اضداد است از صراح و منتخب -

شری - بفتح اول و ثانی و در آخر الف مقصوره بصورت یا بیشه و صحرای پر درخت و نقطهاے سرخ پر خارش که بر جلد بدن پدید آید بهندی آن را پتی گویند بالکسر از صراح و شروح نصاب و مدار الافاضل -

شرفا - بضم اول و فتح رای مهمله جمع شریف -

شرکا - بضم اول و فتح ثانی جمع شریک -

شرب - بالکسر نصیب و بهره از آب و بالضم نوشیدن و بالفتح در فارسی بمعنی کتان تنک و باریک از منتخب و رشیدی -

شراب - هر شی رقیق که نوشیده شود و اگر اکثر مستعمل بمعنی می و خمر است و باصطلاح اطبا بمعنی شربت دوا چنانکه شراب بنفشه یعنی شربت بنفشه -

شربت - بالضم مقدار یکبار خوردنی و آشامیدنی از آب و غیر آن و باین معنی بفتح نیز آمده و بالفتح یکبار آشامیدن از منتخب و نیز شربت باصطلاح اطبا مقدار دوای خشک باشد که یکبار خورده شود و شربت بالکسر و تشدید ثانی بمعنی بهی و چه شدن از شرح نصاب -

شریعت - جوی بزرگ و جای بر آب بر آمدن و کنار آب به که خلائق از انجا آب خورند و راه پیدا کرده خدا برای بندگان در دین محمدی بعبادات و معاملات از شریعت نصاب و منتخب و صراح -

شرج - بفتح اول و سکون ثانی و جیم عربی اردوانشدن آب از سنگستان در رود و لیست بیمن و دروغ گفتن و بر یکدیگر چیدن و استوار بستن خریطه و بفتحتین کمکستان و فراخی وادی و شگاف کمان و بند خیمه و یک خایه از خایه دیگر بزرگ تر شدن از منتخب -

شرح - بفتح اول و سکون ثانی کشادن و بیان کردن و آشکارا کردن از منتخب -

شرح تجرید - شرحیست از علامه قوشجی بر تجرید که متن است در علم عقائد شیعه از خواجه نصیر الدین طوسی -

شرب الیهود - بالضم بمعنی لغوی شراب خوردن یهود است چون آن قوم از خوف مسلمانان شراب بسبیل اختفا خورند بمعنی پنهان شراب خوردن مستعمل از مصطلحات و چراغ هدایت و مدار -

شراب پشت دار - شرابیکه ادویه مقویه انداخته کشند -

شراب طهور - بکسر بای موحده و فتح طای مهمله شراب پاک که در بهشت نصیب بهشتیان خواهد شد -

شربت دینار - شربتے دوائیست زرد رنگ مسهل و دافع قبض و دینار بزبان یونانی تخم کشوث را گویند چنانکه در منتخب اللغات است چون تخم مذکور داخل این شربت است لهذا شربت دینار نامیدند -

شرر - بفتحتین یکپاره آتش از صراح و مؤید -

شرار - بفتح پارهای آتش که جهند از منتخب و صراح اگر در استعمال فارسیان بمعنی آتش پاره واحد -

شرور - بضمتین بدیها و شرارتها -

شراب شیراز - نوعے از شراب انگوری سرخ رنگ که بهتر از اقسام شرابهای ایران -

شرطه - بالضم باد موافق و نشانی و علامت و باد موافق را شرطه از همین جهت گویند که علامت روان شدن جهاز و دور شدن طوفان است از مدار و رشیدی و لطائف و سراج و در منتخب و صراح نوشته که شرط بالفتح لازم گردانیدن و لازم شدن چیزے در بیع و مانند آن و تعلیق کردن کارے را بکارے و نشتر زدن و عهد و پیمان و بفتحتین نشان و میر نور الله در شرح گلستان نوشته که شرطه بفتح باد موافق و بضم نشتر زدن حجام -

شراع - بکسر اول و عین مهمله بادبان کشتی از شرح نصاب و صراح -

شرح مطالع - بفتح میم کتابیست در علم منطق از ملا قطب الدین -

شروف - بالفتح و تشدید رای مضموم بمعنی زبردان تخته باشد که بر هر دو سر آن دسته از چوب تعبیه کنند و بدان گل و خاک کشند و در شرفنامه بمعنی منقل گذاشته از رشیدی -

شریف - هر شئے بزرگ قدر و مرد بزرگ قدر و نجیب و اصیل و بمعنی حاکم مکه معظمه که سید باشد از خیابان -

شرح مواقف - بفتح میم و کسر قاف شرحیست از میر سید شریف بر مواقف که متن است در علم عقائد کلام از قاضی عضد -

شراسیف - بفتح اول و کسر سین مهمله سرهای استخوانهای پهلو که سوی شکم باشد و استخوانهای نرم که در پهلو باشند و این جمع شرسوف است که بالضم باشد از منتخب -

شرف - بفتحتین بمعنی بزرگی از مدار و مؤید و منتخب و شرف آفتاب در درجه نوزدهم برج حمل است و در منزل بطین و شرف ماه در درجه سوم برج ثور و در منزل ثریا و عطارد را در سنبله و زهره را در حوت و مریخ را در جدی و مشتری را در سرطان و زحل را در میزان از شرح قران السعدین وغیره -

شرق - بالفتح بمعنی آفتاب تابان و روشن و جای بر آمدن آفتاب از منتخب -

شروق - بفتحتین بر آمدن آفتاب و شگافتن گوشت گوسپند و جز آن از منتخب و مجازاً بمعنی ظهور و روشنی -

شرک - بفتحتین جوشش بود از غلبه خون و بمعنی حلقهای دام و بمعنی راه وسیع و بزرگ از برهان و لطائف -

شراک - بکسر اول دوال نعلین که بر عرض آن باشد از منتخب و در مدار بفتح -

شرنگ - بفتحتین و سکون نون و کاف فارسی خربزهٔ صحرائی که خوش رنگ و خوش شکل باشد لیکن بغایت تلخ مزه بود بعربی آنرا حنظل خوانند و بهندی پهر کهیندوا و اندرائن نامند از کشف و رشیدی و سراج و برهان -

شروان - بالکسر و واو نام شهر خاقانی -

شروین - بالفتح بر وزن بروین نام قلعهٔ شروان است از جهانگیری -

شراب انداختن - بمعنی شراب ساختن -

شرطین - بفتحات سه حرف اول تثنیهٔ شرط یعنی علامت و دو ستاره است در اول حمل و آن منزل اولین ست از منازل قمر از منتخب و در شرح قران السعدین نوشته که شرطین دو ستاره که بجای هر دو شاخ برج حمل واقع شده اند و آن تثنیهٔ شرط است که بضم اول که بمعنی اول هر چیز باشد -

شرح کشاف خواندن - کنایه از زیاده گوئی کردن و هرزه گوئی نمودن از چراغ هدایت و مصطلحات و بهار عجم -

شریان - بالکسر و حرف سوم یای تحتانی هر رگی جهنده و دران روح به نسبت خون زیاده میباشد از منتخب -

شرائین - بفتح رگهای جهنده این جمع شریان است از منتخب -

شرحه شرحه - بفتح و رای مهمله یعنی پارچه پارچه از منتخب و لطائف -

شریجر - بفتح اول و یای معروف و جیم عربی کمانیکه از نی سازند -

شرمه - بالفتح بمعنی شرمنده و خجل -

شرطیه - کنایه از قضیهٔ شرطیه چنانچه ان کانت الشمس طالعة فالنهار موجود -

شراب گذشته - شراب بی مزه از کیفیت افتاده از مصطلحات -

شره - بفتحتین غالب شدن حرص از منتخب و مدار و کشف و صراح و مؤید و سروری و لطائف و صاحب لطائف از حل لغات نقل کرده که شره بکسر اول نشاط و تیزی و جوانی و حرص و در منتخب و صراح بفتح اول و کسر ثانی بمعنی حریص -

شرطه - بالضم باد موافق مراد و ثانی و علامت از مدار و لطائف و رشیدی و سراج -

شرفه - بالضم و حرف سوم فا و عربی بمعنی کنگرهٔ عمارت و بالفتح در فارسی هر آواز را گویند خصوصاً آواز پا از برهان و سروری و منتخب و لطائف -

شرمنده - اسم فاعل از شرمیدن و در استعمال متاخرین بمعنی ممنون آید اگرچه شرم اسم جامد است مگر فارسیان گاهی از اسم جامد هم اشتقاق نمایند چنانکه از دیو دیوید و بعضی از محققین که به اشتقاق جامد قائل نیستند نوشته اند که شرمنده بفتح میم است در اصل شرم مند بوده بقاعدهٔ معروف میم اول را حذف کردند چنانکه دردمن و سپید دیو بوده و های مختفی در آخر برای تشبیه آورده اند چنانکه در لفظ دندانه و زبانه بمعنی مشابه بدندان و مشابه بزبان پس شرمنده بفتح میم بمعنی شخصیکه مشابه بصاحب شرم باشد فافهم -

شرعه - بالکسر و عین مهمله رودهٔ کمان و چلهٔ کمان از شرح نصاب -

شرزه - بالفتح خشمناک و مهیب و سهمناک و این لفظ اکثر در صفت شیر و پلنگ واقع شود از رشیدی و مؤید و کشف و برهان و سراج و بهار عجم -

شرذمه - بکسر شین معجمه و سکون رای مهمله و کسر ذال معجمه جمعی اندک از مردم و پارهٔ از میوه وغیره از منتخب -

شراره - بفتح آتش پاره واحد که بجد از صراح و منتخب -

شرره - بفتح اول و ثانی و ثالث یکپارهٔ آتش که بجد از صراح و این لفظ بعین حرکات مذکوره بمعنی جمع شرر نیز آمده چنانکه خبثه جمع خبیث است و این استفاد است از فصول اکبری -

شربتی - نام جامهٔ ابریشمی باریک و لطیف و نازک و نام نوعی از شیرینی از سراج و رشیدی و در چراغ هدایت شربتی نوعی از زردآلو تخمش ست سیاه رنگ قریب بشکل و خاصیت تخم ریحان و نوعی از رنگ است -

شراب زدگی - کمال بیهوش شدن از نشهٔ شراب -

فصل شین معجمه مع سین مهمله

شست - بالفتح نام عدد معروف که آنرا شصت بصاد مهمله نویسند بجهت رفع التباس از معانی دیگر و آنها اینست نیشتر حجام و تار ساز و حلقهٔ زلف بمعنی زنار و صیغهٔ ماضی مخفف نشست و بمعنی گرفت سوفار تیر و قلابی که بدان ماهی شکار کنند آن آهنی باشد سر کج و مضراب ساز و حلقهٔ کمند و سر انگشت از مدار و رشیدی و بهار عجم و چراغ هدایت و لطائف و برهان و جهانگیری گویند که گرفت سوفار تیر را از آن شست گویند که بوقت گرفتن تیر و کمان انگشتان بشکلی متشکل میشوند که در عقد انامل برای عدد شصت باشد -

شست میر - بالفتح تیرانداز کامل هنر -

شست گیر - تیرانداز -

شستک - آلت چرمین که بالونان برای رفع حکه بکار برند و بمعنی کیر و قضیب نیز آمده -

شستری - بالضم و حرف سوم تای فوقانی مفتوح نوعی از دیبای نفیس منسوب بشهر شستر -

فصل شین معجمه مع شین معجمه

شش جهت - بکسر جیم و فتح هاء بمعنی اطراف عالم که مشرق و مغرب و جنوب و شمال و تحت و فوق باشد -

ششپر - حرف سوم بای فارسی مفتوح نوعی از گرز آهنی که سر آن شش پهلو دارد -

ششدر - کنایه از جائیکه رهائی از آن دشوار باشد و مجازاً بمعنی عاجز و حیران و متحیر مستعمل و ششدر

در حقیقت شش خانه است که در بازی نرد میباشد چون هر یکی از کعبتین تا شش نقش میدارد لهذا دو تخته باشند که بر هر یکی ازان دوازده در منقوش می باشند باین طور که بر یمین و یسار هر تخته شش شش در میشوند و در میان سمای یمین و یسار اندکی فاصله می باشد پس هرگاه که مهره در میان در یکه منتهای تخته است بند گردد از شش خانه جانب خود هیچ خانه رفتن نتواند تا آنکه رهائی آن بدون رهائی دادن حریف دیگر محال است و گاهی از لفظ شش در کنایه باشد از شش جهات عالم۔

شش دانگ عیار ۔ کنایه از کامل عیار و بمعنی ناقص عیار هم آمده۔

شش روز ۔ ایام آفرینش عالم کما قال الله تعالی الله الذی خلق السموات والارض فی ستة ایام۔

شش ۔ بالضم نام عضو یست درون سینه که بهندی پهیپهرا گویند۔

شش دانگ ۔ مراد از تمام چیزیست چرا که شش دانگ را یک دینار میشود از قهستانی شرح مختصر فقه۔

شش ارکان ۔ ستهٔ ضروری را گویند یعنی شش چیز که تا وقتیکه انسان زنده است بی اینها نباشد اول هوا که محیط ابدانست دوم اکل و شرب سوم حرکت و سکون بدنیه چهارم حرکت و سکون نفسانیه مثل غضب و فرح و خوف و حزن و خجالت پنجم نوم و یقظه یعنی نوم و بیداری ششم استفراغ و احتباس مثلاً خروج بول و غائط و جماع و فصد و حجام و احتباس عدم خروج چیزهای مذکوره است از بدن۔

شش پستان ۔ بضم شین اول بمعنی نرم پستان و افتاده پستان۔

شش خاتون ۔ شش ستارهٔ سیاره سوای آفتاب۔

ششم زمین ۔ کنایه از ولایت روم از مؤید۔

شش ضربه ۔ باصطلاح نرادان شش بازی را گویند که پیاپی از حریف برد و بعضی گویند که داو شش نرده بازی از حریف برد۔

شش روزه ۔ عبارت از عالم که از عرش تا فرش در شش روز ساخته شده است۔

شش دره ۔ محل هلاک و کنایه از عجز و تحیر و ابهام است بشش جهت مذکوره۔

شش سری ۔ بمعنی زر خالص و تمام عیار را گویند که در خراسان بتی بود از طلای خالص که شش سر داشت اهل اسلام آنرا شکسته چون زر آن بسیار خالص بود لهذا زر کامل عیار را شش سری تعبیر می کنند از برهان و دیگر کتب۔

فصل شین معجمه مع طای مهمله

شطحیات ۔ بالفتح و حای مهمله مکسوره و یای تحتانی مشدد باصطلاح صوفیه چیزهای مخالف ظاهر شرع گفتن و کلمات خلاف شریعت بر زبان آوردن از منتخب و در کشف نوشته کلماتیکه بوقت مستی و ذوق بی اختیار از بعضی واصلین صادر میشود چنانکه گفتن منصور انا الحق و گفتن جنید لیس فی جبتی سوی الله و گفتن بایزید بسطامی با عظم شانی سبحانی این کلمات خلاف شرع را نه رد کرده اند نه قبول منقول از معدن المعانی۔

شطرنج ۔ بالکسر از قاموس و مؤید و مدار و منتخب و بهار عجم و دیگر اهل لغت نیز بالکسر نوشته اند و بفتح ضعیف گفته اند چرا که معرب است و وزن فعلل بالفتح در کلام عرب نیامده صاحب بهار عجم نوشته که این معرب سترنگ است که لفظ فارسی ست بمعنی تخیله بصورت آدمی باشد و لهذا آنرا مردم گیا نیز گویند چون اکثر مهرهای این بازی بنام انسان است بمجاز این بازی را نیز سترنگ گفته اند و نیز صاحب بهار عجم نوشته که بعضی محققین چنین گفته که معرب چترانگ ست که لفظ هندی ست معرب از چتر که بمعنی عدد چهار است و انگ که بمعنی عضو ست و بمجاز بمعنی رکن استعمال یافته لهذا چترانگ را گویند که چهار رکن داشته باشد و این بازی نیز چهار رکن دارد سوای شاه و فرزین که فیل و اسپ و رخ و پیاده است و بعضی معرب شدرنج که مرادف رفت رنج باشد و بعضی معرب صد رنگ گفته اند و رنگ بمعنی حیله و نام واضع شطرنج حکیم لجلاج است بعرو جیم تم کلامه و بعضی محققین نوشته اند که واضع شطرنج صصه بن داهر بن فیلسوف است صاحب رشیدی در جائی نوشته که شطرنج بمعنی اقسام غله که بهم آمیزند پس ازین مستفاد میشود که شطرنج معرب آن باشد و بمناسبت آمیزش اقسام مهرهای بازی معروف را نیز شطرنج گفته باشند و خان آرزو در سراج اللغات نوشته که اگرچه لفظ شطرنج را صاحب قاموس بالکسر نوشته لیکن بالفتح هم صحیح است۔

شطر ۔ بالفتح و سکون ثانی بمعنی نیمی هر چیزی و بمعنی جانب و طرف و جهت و نیمهٔ پاره از چیزی از منتخب و صراح۔

شط ۔ بالفتح و تشدید طای مهمله رود و کنارهٔ دریا و جوی از شرح نصاب و صراح و لطائف۔

شطط ۔ بفتحتین از اندازه درگذشتن و جور کردن از منتخب۔

شطل ۔ بفتحتین طای مهمله معرب شتل چون جماعتی قمار بازند و کسیکه در میان ایشان خالی نشسته باشد پس قمار بازانیکه از حریف خود نقد ستانند چیزی بآن مرد که خالی نشسته است میدهند از کشف۔

شطن ۔ بفتحتین رسن دراز از منتخب و شرح نصاب و صراح۔

شط مغلیجان ۔ نام چشمه۔

شطری ۔ بالفتح بمعنی یکنیمه و مستعمل بمعنی بعضی و اندکی۔

شطاحی ۔ بالفتح و تشدید طای مهمله و حای مهمله بیحیائی و شوخی از منتخب و غیر آن۔

شطرنجی ۔ شطرنج باز و نوعی از فرش۔

فصل شین معجمه مع ظای معجمه

شظایا ـ بالفتح اول و ظای معجمه و حرف چهارم یای تحتانی بمعنی دندانهای هر چیز و پاره و ریشه های هر چیز جمع شظیه است از منتخب و در لغات طب نوشته که شظایا بمعنی ریشهای حرام مغز ـ

فصل شین معجمه مع عین مهمله

شعب ـ بالفتح بمعنی شگاف و غار و بالکسر راهها که در کوه باشد و بضم شین و فتح عین جمع شعبه است از منتخب و کشف و بحر الجواهر ـ

شعاب ـ بکسر اول راهها که در کوه باشد و شگافها و درزها و این جمع شعب است از شرح مقامات حریری و منتخب ـ

شعیب ـ بضم شین معجمه و فتح عین و یای تحتانی و بای موحده نام پیغمبریست از منتخب ـ

شعر ـ بالفتح موی آدمی وغیره و نوعے از جامه باریک ابریشمی بعضے نوشته که آن سیاه رنگ می باشد و بالکسر بمعنی دریافتن و دانستن و در اصطلاح سخن موزون و مقفی که قائل قصد موزونی آن کرده باشد و نزد بعضے محققین قافیه در شعر بودن شرط نیست از مؤید وغیره و مولانا یوسف در شرح نصاب نوشته که شعر بمعنی معرفت چیزهای باریک است و حالا بنظم مخصوص شده و اول کسیکه در عربی شعر گفته یعرب بن قحطان است شعر اولش اینست شعر الناس من اب وام ٭ خلیفت جمل و لطیف ظلم ٭ ثم کلامه و بعضے محققان نوشته که اول کسیکه در فارسی شعر گفته بهرام گور ست و شعر اول اینست بیت منم آن پیل دمان و منم آن شیر یله ٭ نام بهرام مرا و پدرم بوجبله ٭ و بعضے نوشته که مصرعهٔ ثانی چنین ست و از معشوقهٔ او ست در جواب او مصرعه نام بهرام ترا و پدرت بوجبله ٭ والله اعلم بالصواب ـ

شعار ـ بکسر اول جامهٔ که زیر جامهٔ دیگر پوشند یعنے جامهٔ که متصل ببدن باشد یا جامه که ببدن چسپیده ماند مثل تهبند و ازار و کلاه و آن جامهٔ بالا را دثار گویند مثل چادر

ورضائی از کشف و منتخب و صراح ـ

شعور ـ بفتحتین دانستن و دریافتن از منتخب و بحر الجواهر

شعائر ـ عبادات و قربانیها واحدش شعیره ـ

شعیر ـ بر وزن فقیر نام غله معروف که بفارسی و هندی آنرا جو گویند از منتخب و مولانا یوسف بن مانع در شرح نصاب نوشته که شعیر ماخوذ از شعر ست که بمعنی موی باشد زیرا که جو موی بر سر دارد و گندم ندارد یا آنکه کواره دارد

شعبده باز ـ بفتح بازیگر که کارها و بازیهای تعجب افزا ظاهر کند

شعف ـ بفتحتین و عین مهمله شیفته گردانیدن دوستی کسے را و تمام گرفتن دوستی دل را از منتخب و صراح ـ

شعریان ـ بالکسر هر دو شعرے بمعنی عبور و غمیصا یا شعرے شامی و شعرے یمانی و این تثنیه شعریست نه جمع ـ

شعبان ـ چون درین ماه خیر کثیر منشعب می گردد و ارزاق عباد منشعب میشوند و تمامی امورات مقدرهٔ عالم علحیده علحیده میشوند لهذا باین اسم مسمیٰ گشت از کتابے معتبر نوشته شد ـ

شعلین ـ بالضم و لام بکسور منسوب بشعله یا و نون برای نسبت ست چنانکه زرین و سیمین ـ

شعبده ـ بالفتح و بای موحده نیز مفتوح بر وزن دهرچه بمعنی بازی که بسحر و فن کنند از کشف و مؤید و مدار ـ

شعشعه ـ بفتح هر دو شین معجمه و سکون عین مهملهٔ اول و فتح عین مهملهٔ دوم بمعنی روشنی آفتاب و بآب آمیختن شراب و بمعنی شراب نیز گفته اند از مدار و منتخب و کسانیکه بیک عین نویسند خطاست صاحب منتخب نوشته که بمعنی پرتو و روشنی آفتاب چنانکه مشهور است در کلام عرب نیامده ـ

شعبه ـ بالضم طائفهٔ از هر چیز و بمعنی شاخ درخت و باصطلاح موسیقی بمعنی نغمه که از نغمهٔ دیگر بر آورده شود چنانکه شعبه بست و چهار اند و شعبه از هر مقام و مقام دوازده گانه مشهور اند از کشف و مؤید وغیره ـ

شعله ـ بالضم درخشش و زبانهٔ آتش و بفتح خطاست از منتخب و مؤید و کشف و صراح ـ

شعلهٔ جواله ـ بفتح جیم عربی و تشدید واو و تخفیف واو نیز بمعنے شعله که گرد بر گرد و بسیار گردنده باشد و آن چنان باشد که بهر دو سرے نے مشعلها بسته گردسر و دوش خود می گردانند بسرعت تمامتر بهندی آنرا بنیٹی گویند ـ

شعله زاده ـ بکنایه از ابلیس و شیطان از مصطلحات ـ

شعبهٔ رقص زرینه ـ حرف هشتم زای معجمه و تحتانی مخفف نام شعبهٔ از موسیقی از مصطلحات و جراغ هدایت

شعری ـ بالکسر و رای مهمله مفتوح بر وزن حربا گر در استعمال فارسی رای مهمله را مکسور کرده بر وزن ولی خوانند و آن ستارهٔ روشن ست که بعد از جوزا بر آید چنانچه در آخر زمستان سر شام بر فلک نمایان میشود و شعری دو هستند یکے را شعری عبور خوانند بفتح عین بواسطهٔ آنکه از مجره عبور کرده است و آن بسیار روشن است و دیگرے را شعری غمیصا نامند بضم غین معجمه و فتح میم بجهت آنکه گویا او خواهر سهیل ست که از و دور افتاده بر و میگرید که چشم او چرک آلوده شد یعنی کم روشنی دارد و آن روشن نیست و مشهور شعری عبور ست که آنرا در ایام جاهلیت بعضے قریش بخدائی پرستش میکردند هر جاکه فقط شعری مذکور شود مراد از شعری عبور باشد که بغایت روشن ست و سوای شعری عبور شعری غمیصا مجازاً اطلاق شعری بر یک دو ستارهٔ دیگر نیز گویند از منتخب و مؤید و بحر الجواهر وغیره ـ

شعری شامی ـ ستاره ایست کم روشنی که بطرف شمال طلوع میکند چون ملک شام بجانب شمال واقع است لهذا بشام نسبت کردند و در برجندی شرح بیست بابی نوشته است که شعری شامی را شعری غمیصا نیز گویند ـ

شعری یمانی ـ ستاره ایست روشن که بطرف جنوب تابد چون یمن بطرف جنوب غرب واقع ست لهذا بیمن نسبت کردند نوشته اند که غروب او بطرف

یمن باشد و بعضے نوشته که شعری یمانی سُہیل را گویند و این خطاست چرا که از شرح تذکرهٔ نصیر الدین طوسی و شرح چغمنی فارسی ہمین واضح میشود که سُہیل سوای شعری یمانی ست و در برجندی شرح بست بابی نوشته که شعری یمانی را شعری عبور نیز گویند۔

فصل شین معجمه مع غین معجمه

شغب ۔ بالفتح و بفتحتین و غین معجمه شور و خروش و فتنه و فساد از بہار عجم و منتخب۔

شغاد ۔ بفتح و در آخر دال مهمله نام برادر رستم که رستم را بحیله در چاه انداخته کشت از برہان و سراج۔

شغ ۔ بالفتح و بالضم شاخ حیوان که از میان تہی باشد از برہان۔

شغاف ۔ بفتح غلاف قلب و پردهٔ دل و سویدای دل یا حجاب اندرون دل از منتخب و صراح۔

شغف ۔ بالفتح شدت محبت از بحر الجواہر و در کشف بفتحتین غلاف دل رسیدن محبت و دوستی و در منتخب رسیدن چیزے در پردهٔ دل و بفتحتین در آویختن چیزے بچیزے و شیفته گردانیدن و رسیدن دوستی بمیان دل از مهذب۔

شغال ۔ بالفتح جانور معروف از مؤید و برہان۔

شغل ۔ بالضم و بضمتین و بالفتح و بفتحتین بر چهار وجه درست بمعنی کار و بے فرصتی و باز داشتن از منتخب۔

شغبه ۔ بالفتح پوست بعضے اندام که از کثرت کار کردن سخت و درشت و سیاه شود و مجازاً بمعنی ذلیل و خوار از شرح بوستان از عبد الواسع و بعضے شغبه را بمعنی فریفته نوشته اند۔

فصل شین معجمه مع فا

شفا ۔ بکسر اول و در آخر همزه صحت و تندرستی بعد از مرض و نام کتابے از بو علی سینا که کتاب غلو جامع جمیع علوم معقول ست مثل منطق و حکمت و طب و بفتح اول و بے همزه بمعنی آخر عمر و کنار و طرف هر چیز

پس بهر دو معنی اول بفتح خواندن خطاست از بهار عجم و کشف و ابن حاج و صراح و منتخب۔

شفقت ۔ بفتحتین مهربانی از منتخب و کشف و صاحب بهار عجم گوید که این لفظ را اکثر فارسیان بفتحات استعمال کرده اند اگرچه در عرف بسکون ثانی شهرت دارد و در خیابان نوشته که شفقت بتحریک و تخفیف بمعنی مهربانی چنانکه در صراح است و تحقیق اینست که شفقت بفتحات در اصل لغت بمعنی ترس ست چون مهربان از آفات و بلیات دوست خود را ترسان نه باشد مجازاً بمعنی مهربانی مستعمل شده۔

شفت ۔ بفتحتین بمعنی لب۔

شفاف ۔ بالفتح و تشدید چیزے لطیف که از پس آن چیز دیگر را توان دید چنانکه آب و شیشه و بلور وغیره۔

شف ۔ بالکسر و تشدید بمعنی کمی و این از لغات اضداد است از شرح نصاب۔

شفاجرف ۔ بفتح شین و ضم جیم و رای مهمله آب و کناره وادی و آنگیر چه شفا بالفتح بمعنی کناره و طرف و جرف بضمتین بمعنی وادی و تالاب و آنگیر۔

شفق ۔ بفتحتین سرخی شام و بامداد و مرزا صائب گوید
بیت تا چون شفق مدام رخت لاله گون شود ٭
بے باده مگذران چو شفق صبح و شام را ٭ باقر کاشی۔
گوید بیت ریزد چنان بدامن بستان سحر شراب ٭
سرخ ٭ زان گونه ریخت ست شفق در کنار صبح ٭
از بهار عجم۔

شفشاهنگ ۔ بفتح اول و بر دو شین معجمه تختهٔ آهن که در ان سوراخها باشند بزرگ و باریک زرگران تار طلا و نقره وغیره برای دراز کردن در ان سوراخهای کشند بهندی جنتر گویند از برہان۔

شفتین ۔ بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی هر دو لب۔

شفتالو ۔ میوهٔ معروف و نیز بمعنی بوسهٔ معشوق از رشیدی و بهار عجم و چهار شربت و برہان و مؤلف

کتاب را شعریست که چهار نام میوه بصنعت ایهام در ان درج شده بیت ز باغ حُسن غوبانے که بے آبی مبادا ان را ٭ بجز شفتالو شیرین بهی دیگر نمیدارد۔

شفاه ۔ بکسر اول لبها و این جمع شفت ست که در اصل شفه بوده از صراح۔

شفره ۔ بالفتح آلتے ست کفشگران را که بدان چرم را قطع کنند بهندی راپی گویند و بضم پلک چشم که مژه بروے روید از منتخب۔

شفعه ۔ بالضم همسائگی از منتخب و صراح۔

شفته ۔ بروزن هفته بیضه مانندی باشد از ریسمان که بر دوک پیچیده شود از برہان۔

شفوی ۔ بفتحتین منسوب بشفت که بمعنی لب ست چون شفت در اصل شفه بود ہا را در حالت نسبت بواو بدل کرده شفوی گویند چنانکه منسوب بشهر غزنه را غزنوی گویند از منتخب وغیره و در صراح و هم در منتخب نوشته که شفوی درست نباشد چنانکه مشهور شده و صحیح شفهی است و حرف شفوی با و فا و میم ست۔

شفتالوی اردی ۔ بالف ممدوده قسمے از شفتالو۔

شفتالوی کاردی ۔ قسمے از شفتالوی نفیس۔

فصل شین معجمه مع قاف

شق عصا ۔ بفتح اول و کسر قاف مشدد و چرا که جرا انشقاق است بمعنی مخالفت جماعه اسلام از قاموس و صراح و کنایه از جنگ و جدال چه از کثرت ضرب چوب و عصا شکسته میشود۔

شقرت ۔ بالضم رنگے ست که زردی مائل باندک سرخی باشد از مفرح القلوب و در بحر الجواهر نوشته که رنگیست میان سرخی و زردی و در منتخب نوشته که سرخی با سیاهی آمیخته۔

شقاوت ۔ بفتح بدبختی ست از منتخب۔

شقر ۔ بفتح اول و کسر قاف و رای مهمله لالهٔ کوهی از شرح نصاب و برہان۔

شقدار ۔ بالکسر حاکم دیهات و عامل پرگنات۔

شق الانفس - بالکسر مشقت نفسها از لطائف -

شق نقیض - بالکسر و تشدید قاف اول بکسوری بمعنی صورت و طور نقیض و نقیض رفع الشیء باشد چنانکه الانسان که اصل است و لا الانسان نقیض آن -

شقائق نمط - نوعے از جامه و فرش که گلدوزی باشد از شروح ثقات -

شقائق - لاله و این مفرد و جمع یکسان آید از بحر الجواهر و صراح و گاہے مجازاً بمعنی مطلق گلها آید -

شق - بالفتح و تشدید قاف بمعنی شگاف و شگافتن و دشوار آمدن کار بر کسے و نام یک قلعه از قلاع خیبر و بالکسر و تشدید بمعنی نیمهٔ چیزے و پارهٔ از چیزے و کرانهٔ کوه و برادر و دوست از منتخب و صراح و لطائف -

شقیق - بمعنی برادر از شرح نصاب -

شقاق - بکسر یکطرف گرفتن و مخالفت و دشمنی کردن از منتخب و لطائف -

شقائق نعمان - نوعے از لاله که بغایت سرخ باشد نعمان بالضم نام بادشاه از عرب لاله مذکور را از کوہستان آورده بود و بعضے گفته اند که بادشاه مسطور لاله موصوف را نهایت دوست داشت از منتخب و مدار و صاحب بحر الجواهر نوشته که نعمان بالضم بمعنے خون است پس نسبت کردن لاله را بخون بسبب سرخی آن نسبت -

شقه - بالضم و قاف مشدد پارچهٔ جامه و کاغذ وغیره و در منتخب بمعنی جامهٔ پیش شگافته و پارچه که بر سر علم بندند -

شقشقه - بدو شین معجمه مفتوح و دو قاف بانگ کردن شتر -

شقیقه - بدو قاف بمعنی جای نرم که میان گوش و پیشانی است و بمعنی درد نیم سر از صراح -

شقی - بالفتح بدبخت -

فصل شین معجمه مع کاف عربی

شکرپا - بمعنی لنگ و آنکه لنگے در پا داشته باشد از شرح قران السعدین و مصطلحات -

شکوے - بالفتح و در آخر الف مکسوره بصورت یای زائده چنانکه در لفظ دعوے و بشرے بمعنی گله کردن و گله از صراح و منتخب و شکوه بهای هوز نوشتن خطا است -

شکیبا - بکسرتین صبر کننده از برہان -

شکرخواب - خواب خوش و خواب سحر از برہان -

شکرلب - بمعنی معشوق و کسے که لب بالای او شگافته باشد -

شکیب - بکسرتین و یای مجهول بمعنی صبر و آرام و بفتح خطا است از مؤید و کشف و برہان و سراج و جهانگیری -

شکرآب - کنایه از اندک رنجشے و کدورتے ظاهری که در میان دوستان و درمیان عاشق و معشوق واقع شود از چراغ هدایت و رشیدی و برہان و بهار عجم و کشف -

شگفت - بکسرتین و کاف عربی بمعنی تعجب و بمعنی متعجب و عجیب و غریب و بکسر اول و ضم کاف فارسی نیز آمده بمعنی از هم گشودن غنچه از برہان و مدار و مؤید و رشیدی و جهانگیری و در سراج نوشته که شگفت بکسرتین و کاف عربی بمعنی تعجب و بفتحتین بمعنی واشدن گل و بهر دو معنی بکاف فارسی شهرت دارد و آنچه تحقیق پیوسته تفاوت السنه است بهر دو کاف صحیح ست -

شکایت - بکسر گله کردن -

شکنج - بکسر اول و فتح دوم بمعنی تاب و پیچ و بفتح اول و ضم کاف گرفتن عضو بدو ناخن چنانکه بدرد آید -

شکل بدیهی الانتاج آنست که حد اوسط در صغری محمول باشد و در کبری موضوع بشرط آنکه صغری موجبه باشد خواه کلیه خواه جزئیه و کبری کلیه باشد خواه موجبه باشد خواه سالبه بدانکه شکل مرکب باشد از دو قضیه و قضیه بمعنی جمله است پس قضیهٔ اول را صغری گویند و قضیهٔ دوم را کبری نامند و لفظ مکرر که در آخر صغری و وسط کبری واقع شود آنرا حد اوسط گویند چون حد اوسط را دور کنی از شکل نتیجه حاصل آید و موضوع بمعنی مبتدا است و محمول بمعنی خبر و شکل بدیهی الانتاج شکل اول باشد از اشکال اربعه مثال شکل اول یعنی شکل بدیهی الانتاج کل انسان حیوان و کل حیوان جسم و نتیجه این کل انسان جسم مثال شکل ثانی کل انسان حیوان و لاشی من الحجر بحیوان نتیجه اینست لا شیء من الانسان بحجر مثال شکل ثالث کل انسان حیوان و کل انسان ضاحک نتیجه اینست بعض الحیوان ضاحک مثال شکل رابع کل انسان حیوان و کل ناطق انسان نتیجه اش اینست بعض الحیوان ناطق -

شکرخند - بمعنی تبسم از برہان -

شکر - بالضم سپاس و ثنا گفتن منعم را بسبب حصول نعمت از وخان آرزو در خیابان نوشته که شکر فعلے ست که دلالت کند بر تعظیم منعم بسبب انعام او خواه بزبان خواه بقلب خواه بارکان و جوارح یعنی دست و پا تم کلامه و بالفتح و سکون کاف بمعنی فرج زن و در فارسی بفتحتین و تخفیف و تشدید کاف بمعنی شیرینی معروف و گاہے مجازاً بمعنی لب معشوق و بوسه نیز آید و نام زن جمیله که خسرو برغم شیرین در عقد آورده بود و بکسر اول و فتح کاف عربی بمعنی شکسته و شکار کننده و بفتحتین و کاف عربی و کاف فارسی نیز زنبور سیاه که بهندی بهونرا گویند از برہان و منتخب و بحر الجواهر و کشف و لطائف و مصطلحات -

شکار - بمعنی قصد کشتن حیوان گاه بمعنی حیوانیکه کشته شده باشد از مصطلحات و بهار عجم -

شکرریزه - آنچه در شب عروسی بر سر عروس و داماد نثار کنند از برہان و سراج و بعضے گفته که کنایه از جلوه کردن است چه وقت جلوه و نکاح بر سر عروس و داماد شکرریزی کنند و بمعنی گریهٔ شادی نیز آمده -

شکرخش - بمعنی نشوه از مصطلحات -

شکرلنگ - کسیکه فی الجمله لنگ باشد از مصطلحات -

شکررنگ - ناخوش و بدنما -

شکسته رنگ - مراد از زرد رنگ -

شکیل - بکسرتین رسن اسپ و بمعنی مکر و فریب از برہان -

شکال - بکسر اول و کاف عربی ریسمانیکه بر دست و پای اسپ و شتر بر بندند و بمعنے

تکرد حیله و بالفتح و کسر کاف بسیار شکل کننده و ظریف از لطائف

شکار قبیل - آنرا گویند که همه جانوران شکاری را یکبارگی برای گرفتن صید سر دهند۔

شکفتن - بکسر اول و ضم کاف عربی کشوده شدن غنچه و بکاف فارسی نیز آمده از برهان۔

شکیفتن - بکاف عربی و یای مجهول بمعنی صبر کردن شرح بوستان از عبد الواسع۔

شکوهیدن - بفتحتین عظمت خویش اظهار کردن و ترسیدن از مؤید و لطائف و در جهانگیری بکسر بمعنی ترسیدن۔

شکردن - بکسر بمعنی شکستن و شکار کردن از برهان۔

شکوخیدن - بضمتین لغزیدن و افتادن از برهان۔

شکولیدن - پراگنده کردن از برهان۔

شکنجیدن - بکسر اول و ضم ثانی گرفتن عضوے باشد بسر ناخن از لطائف۔

شکنجه کردن - بکسر اول رنجانیدن و تنگ نمودن کسے را۔

شکستن - بکسر از جهانگیری و در برهان بفتحتین۔

شکسته ناخن - عبارت از بے قوت و بے استعداد۔

شکم خاریدن - بهانه کردن و عذر آوردن از برهان۔

شکر و با مجمر انداختن - در بعض بلاد بجهت بخور و تعطیر محفل درمیان شکر براده عود آمیخته در مجمر میسوزند تا دود خود دیر ماند۔

شکم در خویش وزیدن - کنایه از ترسیدن از مصطلحات۔

شکوه - بضمتین و کاف عربی و واو مجهول بمعنے حشمت و بزرگی و مهابت و شان و شوکت و بکسر اول و ضم دوم بمعنی ترس و بیم از برهان و مدار و کشف و لطائف۔

شکوفه بکسر اول و کاف عربی مضموم گل درخت میوه و مطلق غنچه و گل درختان و بمعنی قے که طعام غیر منهضم معده از دهان بیرون آید از جهانگیری و برهان و مصطلحات و در رشیدی و مؤید و بهار عجم بفتحتین و در بودن کاف عربی اتفاق همه است۔

شکرانه - بالضم و الف و نون برای لیاقت۔

شکره - بکسر اول و فتح کاف و فتح رای مهمله مرغ شکاری که معروف است از برهان و سروری و مؤید۔

شکنجه - بمعنی عذاب و نوعے از تعذیب و آلتے است مشهور مجلدان را از سروری و خیابان۔

شکنبه - بکسر اول و فتح کاف و سکون نون و بای موحده بمعنی معدهٔ حیوانات که بعد از خوردن آب غذا در آن جمع میشود۔

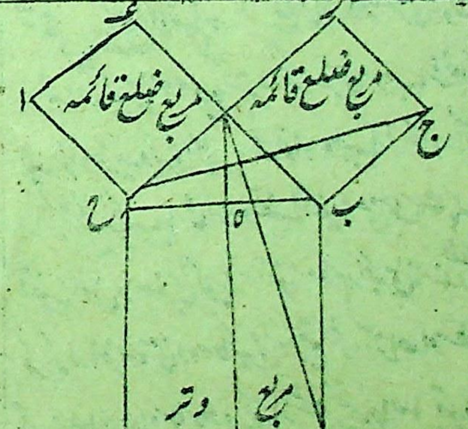
شکم بنده - حریص بسیار خوار۔

شکر پاره - سنبوسه که درون آن از قند و مغز بادام نکوفته پر بود از سراج۔

شکر رنگی و شکر رنجی - آزردگی و رنجشی که میان دوستان گاهے واقع شود۔

شکر تری - شکر سپید این ایجاد فارسی دانان هند است از بهار عجم۔

شکل عروسی - شکلے است برای اثبات این مطلوب که هر دو مربع ضلعین قائمه مساوی مربع وتر این قائمه باشد و این شکل را از آن عروسی نام کردند که عروس در لغت بمعنی کثرت مال است پس این شکل نیز کثیر النفع است مانند کثرت مال یا آنکه بجهه عروس این شکل مشابهت دارد و جه بجهت تشکل و جه باستتار انواع محاسن و آن شکل اینست۔

فصل شین معجمه مع کاف فارسی

شگر - بفتحتین و کاف فارسی زنبور سیاه از مؤید و در برهان بکاف عربی چنانکه در سکندرنامه آمده مصرعه
زیستان هر یک شگر خورده شیر۔

شگرف - بکسر اول و فتح کاف فارسی زیبا و نیکو و عجیب و بمعنی بزرگ اگر در اشیا استعمال کنند بمعنی زیبا باشد و اگر بمردم استعمال کنند بمعنی صاحب شکوه و بزرگ باشد از مؤید و کشف و برهان و جهانگیری و لطائف و مدار و سراج و فرهنگ قوسی

شگال - بکسر بمعنی شغال از برهان۔

شگن - بفتحتین فال گرفتن و این مفرس لفظ سگن است که بضم سین مهمله با شد مگر بر لفظ سوگن که بهندی نیک ست گن بمعنی اثر۔

فصل شین معجمه مع لام

شلیخا - بفتح اول و یای معروف و خای معجمه نام مردیکه از اصحاب عیسی علیه السلام بود از مؤید و غیر آن۔

شلوار - بالفتح بر وزن هموار بمعنی ازار و این مرکبست از شل که بمعنی ران ست و لفظ وار که کلمهٔ نسبت ست بهار عجم و غرائب و سراج۔

شلف - بالفتح زن فاحشه از برهان۔

شلاق - بالفتح و تشدید لام لفظ ترکیست بر و در دست زدن بر سر کسے از مصطلحات و در لغات ترکی کسے را چوب زدن است و در سراج اللغات بمعنی ضرب دست و مجازاً بمعنی کوفت نیز مستعمل است و در مصطلحات بمعنی شوخ و فتنه انگیز نیز آمده۔

شلتاق - بالفتح و حرف سوم تای فوقانی در ترکی بمعنی جنگ و خرخشه

شلتوک - بفتح اول و سکون ثانی و ضم تای فوقانی و واو معروف و کاف عربی بمعنی شالی یعنی برنج که هنوز در پوست باشد از برهان۔

شلنگ - بفتحتین و سکون نون و کاف فارسی برجستن از جائے بجائے از رشیدی و برهان و سراج و در کشف بکسر آمده۔

شلک - بالکسر و تشدید لام مکسور و کاف عربی آواز چند بندوق که یکبارگی سر دهند و این لفظ ترکی ست از لغات ترکی نوشته شد۔

شلیل - بفتح اول و کسر لام و یای معروف نوعے از شفتالو از رشیدی و در جهانگیری نوشته که بکسرتین نام میوه است که رنگ سرخ و سپید دارد و در برهان نوشته که میوه ایست شبیه بشفتالو و در سراج نوشته که نوعے از شفتالو که بعضے آن تمام سرخ

باشد و بعربی نام جامه ایست که در زیر زره پوشند کذا فی المنتخب

شل - بالفتح بعربی آنکه دست و پای او حرکت نتواند کرد و بفارسی هر چیز سست و نرم و بکسر اول نیزه کوچک و بالضم و بالکسر نام میوه که بهندی بیل گویند -

شلائین - بفتح بر وزن سلاطین بمعنی شوخ و ناخوش و محکم و سخت در گیرنده بچیزی از لغات ترکی و چراغ هدایت و بهار عجم و در سراج نوشته که شلائین بر وزن شخصی که بسیار ابرام کند و از منع باز نماند و مجازاً بمعنی عاشق آید -

شله - بضم اول و فتح لام مخففه نوعی از طعام که برنج را در آب گوشت بطور هریسه می پزند و نا واقفان این دیار آنرا شوله گویند بواو مجهول و فقیر مؤلف بعضی ثقات را دیده که بضم و تشدید لام گویند و آن برای معنی مذکور بر کرده و محض خطا چرا که شله بالضم و تشدید لام بمعنی لته حیض آمده است و بمعنی فرج زن و بمعنی بت و بت پرست نیز و بفتح اول و تشدید لام جای سرگین انداختن و بفتح و تخفیف لام بمعنی قصاص و این تحقیق از رشیدی و مؤید و مدار و برهان و جهانگیری است و در سراج نوشته که شله بضم اول و فتح لام نوعی از طعام معروف و اینکه در هندوستان شوله بواو مجهول شهرت دارد اصل آن دیده نشده و بضم اول و تشدید لام فرج زنان و جای پلید بها که در کوچه باشد و لته خون حیض یعنی باین معنی بفتح اول گفته اند و این اقوی است -

شلائینی - شوخی و چسپیدگی بکاری -

فصل شین معجمه مع میم

شمولاً و استقلالاً - استقلالاً کنایه از کردن کار براه خود بی اتباع و رفاقت دیگران و شمولاً یعنی بالتبع و به پیروی دیگری بکاری در آمدن چنانچه پادشاهی تابع پادشاهی شود جمیع امرای همراهش نیز مطیع آن پادشاه غالب شوند بنصب لفظ شمول و استقلال بجهت آنست که بمحل خود در ترکیب حال واقع شده است -

شمات - بضم اول و تشدید میم و در آخر تای فوقانی شاد شوندگان بمکروهی و خرابی کسی و این جمع شامت است که بکسر میم اسم فاعل از شماتت باشد -

شماتت - بالفتح شاد شدن بر خرابی کسی از منتخب و صراح

شمبلیت - بفتح اول و سکون میم و فتح بای موحده و کسر لام و یای معروف و تای فوقانی نام گلی است زرد رنگ و بمعنی تخم حلبه که بهندی میتهی گویند از برهان و شمبلید و بر وزن تمهید نیز آمده -

شمبلید - بالفتح و فتح بای موحده نام گلی است که زرد رنگ باشد و تخم حلبه و آن دانهای زرد رنگ باشد که بهندی میتهی گویند از برهان و شملید بر وزن تمهید نیز آمده -

شمشاد - بالکسر نام درختیست که بلند باشد و چوب آن نهایت محکمی دارد و چون درختش خوشنما باشد لهذا آنرا از اقسام سرو دانند و بمعنی ریحان و مرزنگوش نیز و بفتح هم آمده از برهان و جهانگیری و صاحب رشیدی ضبط حرکت نکرده و گفته که نوعی از سرو باشد و بمعنی ریحان نیز و در مؤید و مدار بالفتح و در سراج نوشته که شمشاد بکسر اول نام درختی است که چون آن در غایت سختی و صفا بود و درختش راست و موزون و برگهایش بسبب باریکی و هجوم بموی خوبان مشابهت دارد و گاهی مراد از آن موی خط باشد که بر عذار خوبان پیدا شود و گاهی بزلف و طره تشبیه کنند پس این همه مجاز خواهد بود و در تحفه بمعنی ضربه جوش گفته که آنرا بهندی مرده خوانند -

شمشیر - مرکب است از شم که بمعنی ناخن باشد و بمعنی دم شیر نیز آمده چون آله مذکور یعنی تیغ مشابه بناخن شیر است در شکل یا مشابه بدم شیر لهذا باین اسم مسمی گردید از بهار عجم و برهان و جهانگیری و رشیدی -

شمر - بفتحتین در فارسی حوض کوچک و تالاب و شیر که بهندی بالائی گویند از برهان و سراج و رشیدی و شمر بفتح اول و سکون ثانی در عربی بمعنی خرامیدن از منتخب و شمر بکسر اول و سکون نام شخصی علیه اللعنة که قاتل امام حسین بوده -

شموس - بفتح اول و در آخر سین مهمله سرکش و بد خو از سروری و منتخب و کشف و بضمتین جمع شمس که بمعنی آفتاب است -

شماس - بالفتح و تشدید میم مهتر ترسایان که میان سر تراشد و در عبادتخانه نشینند از منتخب و در برهان نوشته که نام شخصی است که دین آتش پرستی وضع کرده اوست -

شمع - بفتحتین بمعنی موم از قاموس و در منتخب نوشته که بفتحتین بمعنی موم و بسکون میم چنانکه مشهور است مولد است یعنی پیدا از اختلاط عرب بعجم بهم رسیده و صاحب بهار عجم گوید که در فارسی بسکون میم مستعمل است بمعنی چیزیکه از موم یا از پیه ساخته روشن می کنند و این مجاز است از قبیل تسمیة الشیء باسم مادته و آنرا بفارسی شماله گویند

شموع - بضمتین جمع شمع است -

شمول - بضمتین فرا گرفتن چیزی را و محیط شدن بر چیزی از منتخب و لطائف

شمل - بفتح اول و سکون میم پریشانی و پراگنده و جمع شدن و فرا گرفتن از منتخب و صراح پیدا که این لفظ از لغات اضداد است -

شمال - بالفتح بادیکه از طرف قطب و بنات النعش وزد و بکسر دست چپ و بمعنی عادت و جانب قطب و بنات النعش را نیز مجازاً شمال بکسر گویند چرا که در اصل لغت شمال بمعنی دست چپ است و این جانبی است که بطرف چپ کعبه منسوب است چه عرب کعبه را شخص قرار داده اند که رو بمشرق است و پشت او بمغرب و بهمین سبب دبور را از دبر بمعنی پشت کعبه مسمی کرده اند و همچنین شمال را از شامه گرفته اند که دست چپ کعبه باشد از منتخب و صراح و لطائف و کنز و وجه تسمیه از شرح نصاب که از مولانا یوسف بن مالع است -

شمائل - بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است بمعنی خصلتها و عادتها و بمعنی شکل و بمعنی شاخهای نورسته درخت از صراح و منتخب و برهان و صاحب بهار عجم گوید که شمائل بمعنی خصائل است مگر فارسیان بمعنی صورت و تقطیع و وضع استعمال کنند -

شم - بالفتح وتشدید در عربی بمعنی بوئیدن وبالضم وبسکون میم غیر مشدد در فارسی پاپوش ونعلین چرمی معنی اول از منتخب ومعنی ثانی از سروری وجهانگیری ولطایف وصاحب رشیدی گوید که بالفتح پا افزار چرمین یعنی پاپوش وبمعنی نفرت وبیهوشی وبمعنی ناخن ودر برهان نوشته که شم بالفتح در فارسی بمعنی فریب ونفرت وپریشان وافغان ونوحه وناخن ووسم که بضم وال است وبعض شراح نوشته اند که شم بالضم نوعی از ابریشم که ناقص باشد وبمعنی نقطهای نیلی که زنان هند بر دست وپا نقش کنند ودر سراج نوشته که شم بالفتح بمعنی ناخن واز ین است شمشیر که در اصل بمعنی ناخن شیر است وبالضم پا افزار چرمین -

شمیم - بادبوی خوش برآمیخته ودر سراح بمعنی بوئیدن -

شمائم - بفتح اول وکسر همزه که حرف چهارم است خوشبوهایی که بوئیده شوند واین جمع شمیمه است نه جمع شمیم -

شماسیان - بالفتح وتشدید میم قومیست که کافر شده ودر برهان وسراج نوشته بمعنی جماعت که بردین آتش پرست باشند -

شمعون - بالفتح نام مردی ونام یکی از برادران یوسف علیه السلام که بقتل یوسف علیه السلام مشوره کرده بود ونام یکی از اصحاب عیسی علیه السلام -

شمع ایمن - باضافت وفتح همزه وفتح میم آنچه موسی علیه السلام در وادی ایمن بر درختی تجلی نور حق تعالی دیده بودند -

شمن - بفتحتین بت پرست از برهان وسراج -

شمیدن - بوئیدن واین از جمله لغات معربه است که فارسیان دران تصرف کرده تحریف نموده انداز عالم طلبیدن وفهمیدن زیرا چه ماخوذ است از شم بمعنی بوئیدن لیکن بعد نوشتن به تحقیق پیوست که شمیدن بمعنی بوکردن نیامده بلکه باین معنی هم شنیدن بنون است وبمیم تحریف از سراج مگر شمیدن در اصل فارسی بمعنی رمیدن وبیهوش شدن وپریشان شدن وترسیدن آمده چنانکه در مؤید وجهانگیری است -

شمار بدست چپ کردن - کنایه از شمار صدها وهزاران چراکه در حساب عقد انامل حساب مات والوف بدست چپ کنند وشمار احاد وعشرات بدست راست تمامیه -

شمیده - بمعنی بیهوش وپریشان از مؤید وجهانگیری وغیره -

شمه - بالفتح وتشدید در عربی بمعنی بوی اندک ویکبار بوئیدن چیزی وبکسر اول وفتح میم وفارسی سهر شیر که بهندی آنرا املائی گویند وبرای معنی اول بالکسر خطاست از کشف ومنتخب وبرهان وجهانگیری ولطایف ودر سراج نوشته که شمه بکسر اول وفتح میم بمعنی سهر شیر وبالفتح وتشدید میم که بمعنی اندک مشهور است لفظ عربی باشد ماخوذ از شم بمعنی بوئیدن مجازا در فارسی بمعنی اندک وکم مستعمل شده -

شمسه - بالفتح وحرف سوم سین مهمله بمعنی تابدان ونعمی قرص زر اندوده که در قبه یعنی کلس بیاباشد -

شمسیه - بفتح وسین مهمله مکسور وتشدید تحتانی نام رساله است در علم منطق -

شمامه - بالفتح بوی خوش که از چیزی بوئیده شود وبالفتح وتشدید میم نوعی از خربزهٔ کوچک صحرائی خوشبودار که بفارسی دستنبو گویند وبهندی کچری وسینده نامند از منتخب وبعضی اهل لغت نوشته که شمامه دستنبو وآن گلوله باشد بصورت گوی مرکب از خوشبوها که آنرا بدست دارند وببویند -

شمامچه - بفتح چیزی خوشبودار که بوئیده شود -

شماسی - بالفتح وتشدید میم در برهان وسراج نوشته که بمعنی شخصی است که بردین شماس باشد وشماس نام آتش پرست است -

شماخی - بفتح اول وکسر خای معجمه قصبه ایست قریب شیروان از مؤید -

شماعی - بالفتح وتشدید کسیکه شمع ریزد آری فارسیان اکثر بیای حطی در آخر صیغه اسم فاعل زیاده کنند چنانکه قناوی از مصطلحات -

فصل شین معجمه مع نون

شنوا - بفتحتین بمعنی شنونده وسمیع -

شنا - بکسر اول بمعنی شناوری ونام درختی است که هندیان آنرا اوتنگن گویند وآنرا شنونیز نامند از شرح گلکشتی ومؤید وسراج ومدار وبرهان -

شنعت بالضم وشناعت - بفتح هر دو لفظ بمعنی زشتی وبدی وطعنه از بحر الجواهر ومنتخب وصراح ودر تاج بکسر -

شنات - بفتح بروزن ثبات دشمن دارندگان واین جمع تکسیر شانی است که مهموز اللام باشد -

شنبلید - بالفتح وبای موحده نیز مفتوح ویا معروف نام گلی است که زرد رنگ باشد وبمعنی تخم حلبه وآن دانهای زرد رنگ باشد که تره آنرا پخته می خورند وبهندی میتهی گویند از مؤید ورشیدی وسروری وسراج وکشف وبرهان ومدار وجهانگیری -

شناسنده - مقیدی شناسنده وحید گوید بیت شعر بیداد داوار ناتوانی های ماست چو می شناسانه هر دم موی تیغ تیز را - از چراغ هدایت وبهار عجم -

شنقار - بالضم وقاف وبجای قاف غین معجمه هم آمده نام طائر شکاری سفید رنگ برابر عقاب لیکن در قوت از عقاب زیاده وبسیار کمیاب است واین لفظ ترکی است ودر رسم الخط ترکی شونقار نویسند بزیادت واو علامت ضمه ماقبل از برهان -

شنار - بکسر اول بمعنی شناور وبمعنی شوم ونامبارک وخرابی وبمعنی ننگ وعار ودر عربی بمعنی دشمن از لطایف -

شنایع - بدیها وزشتیها -

شنیع - بفتح بمعنی بد وزشت -

شنجرف - بفتح وجیم عربی مفتوح مبدل شنگرف وشنجرف بسین مهمله معرب آن -

شنگ - بالفتح وکاف فارسی در اصل دزد وراهزن است وبمجاز بمعشوق اطلاق کنند وبمعنی شوخ

و ظریف از سراج و رشیدی و برهان -

شنگول - بروزن مقبول بمعنی شوخ و زیبا از برهان سراج و رشیدی

شنگل - بالفتح و کاف فارسی مضموم بمعنی شوخ و عیار و راهزن از برهان -

شنیدن - بفتح اول بمعنی سمع یعنی سخن را گوش کردن و بمعنی بوئیدن درین قول برهان و جهانگیری و مؤید و مزیل و غیرها متفق اند و در شکرستان نیز نوشته که خراسانیان هر دو معنی بفتح خوانند و در مدار بهر دو معنی بکسر من و در کشف بکسر تین بمعنی سمع و بفتح اول بمعنی بوئیدن مگر قول متفق علیه اقوی است -

شنفتن - بفتح اول و ضم نون و سکون فا بمعنی شنیدن از رشیدی -

شنقار شدن - بضم اول بمعنی مردن سلاطین جغتائی استعمال کنند از چهار شربت -

شن - بالفتح و تشدید نون مشک آب که کهنه باشد از منتخب و شرح نصاب -

شنگه - بکسر اول و فتح نون نام ورزشی است که بهندی آنرا ڈنڈ گویند از شرح گل کشتی -

شنوسه - بکسر اول و واو معروف و بعده سین مهمله بمعنی عطسه از رشیدی و سروری و در برهان بفتح اول آمده و در سراج بفتح هر دو شین معجمه نوشته و گفته که بسین مهمله نیز آمده -

شناه - بفتح اول بمعنی شناوری از مؤید و سراج و مدار و برهان -

شنشنه - بکسر شین معجمه اول و سکون نون اول و کسر شین معجمه دوم و فتح نون دوم بمعنی خو و طبیعت و عادت لیکن استعمال این لفظ بمعنی خوی بد است از منتخب و شرح نصاب -

شنزبه - بفتح اول و سکون نون و فتح زای معجمه و موحده و های مختفی نام گاویست که بر تزویر شغالی که دمنه معروف و موسوم است زلفته شده با شیر جنگ کرده کشته شده -

فصل شین معجمه مع واو

شوا - بکسر بمعنی بریان از شرح نصاب و در برهان نوشته که در عربی بمعنی گوشت بریان و در فارسی سختی پوست دست و پا بسبب بسیار کار کردن -

شوری - بالضم و واو معروف و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی مشوره از منتخب -

شوائب - بکسر همزه که حرف چهارم است و بای موحده آمیز شها و آمیختگیها و آلودگیها -

شوربخت - بمعنی بدبخت -

شوات - بفتح و ضم اول و تای فوقانی سرخاب از برهان و جهانگیری و در تحفة السعادت و شرح سروری بمعنی چرز که بعربی حباری گویند و بعضی گویند که فنیل مرغ -

شوکت - بالفتح خار و قوت و تیزی و شدت و هیبت از منتخب -

شوخ - بواو معروف و خای معجمه بروزن نوخ بمعنی بمعنی چرک بدن و ریم اندام که بهندی میل گویند از رشیدی و کشف و برهان و جهانگیری و در سراج نوشته که بواو مجهول بیباک و دلیر بمعنی چابک و چالاک و بمعنی چرک جامه و غیره -

شوامخ - بکسر میم و خای معجمه چیزهای بلند و بلندیها این جمع شامخه است مشتق از شموخ بمعنی بلند شدن -

شوارد - بفتح و رای مهمله مکسور بمعنی رمندگان و پریشانیها از کشف و در ترجمه مقامات حریری نوشته که شوارد در لغت جمع شارده است که بمعنی شیرباده و رسنده و گریزنده -

شواهد - جمع شاهد -

شور - بالضم غلغله و شهرت و آواز بلند و بمعنی عشق و جنون و در آخر اسما بمعنی دارنده و ورزش کننده هم چون سلحشور و بمعنی نمکین و نمک و بالفتح در عربی بمعنی مشوره و کنکاش کردن از فردوس اللغات -

شورمور - نوعی از مور که بغایت خورد باشد از شرح خاقانی

شوشتر - نام شهر از ایران و در سراج اللغات نوشته که شوشتر بروزن نوتر نام شهریست از خوزستان که دیباهای آنجا بخوبی مشهور است -

شورگز - بفتح کاف فارسی و زای معجمه نوعی از درخت گز که در زمین شوره روید از رشیدی و برهان -

شونیز - بواو و یای معروف و زای معجمه تخمیست سیاه که بهندی کلونجی گویند از سراج -

شوط - بالفتح تگ و گشت از صراح -

شواظ - بضم اول و ظای معجمه بمعنی شعله آتش از شرح نصاب

شوارع - بکسر رای مهمله و عین مهمله راههای بزرگ و راههای راست از منتخب -

شواهق - بلندها و بلندیها این جمع شاهقه است که ماخوذ از شهوق باشد و شهوق بضمتین بمعنی بلند شدن است

شوارق - روشنیها و چیزهای روشن -

شوک - بالفتح بمعنی خار -

شوال - وجه تسمیه آنکه درین ماه عرب سیر و شکار میکردند و از خانهای خود بیرون میرفتند مشتق از شول که مصدر است بمعنی برداشته شدن -

شواغل - جمع شغل -

شورغال - که بمعنی روزینه مشهور است این لفظ غلط است چراکه در کتب یافته نشده و در مدار نوشته که سیورغال بضم سین مهمله و ضم یای تحتانی و واو معروف و غین معجمه بمعنی مدد معاش و در لغات ترکی بفتح اول و واو معدوله و سکون رای مهمله بمعنی انعام نوشته است -

شوم - بالضم مصدر است بمعنی بدفالی و واو این لفظ بدل از همزه است از صراح و منتخب فارسیان بمعنی منحوس آرند مصدر را بمعنی اسم مفعول و در محاوره اردو مجازا بمعنی بخیل مستعمل میشود -

شورچشم - کسیکه نظر او بچیزها ضرر رساند و مردم را بیمار نماید از شرح نصاب و سراج -

شوراندن - پریشان کردن -
شوخگن - بالضم وکاف فارسی مکسور بمعنی جامهٔ و بدن که پر چرک باشد بهندی آنرا میلا گویند از برهان و شرح نصاب -
شوخ ترازو - بمعنی دغل ماخوذ از سنگ کم ترازو داشتن از مصطلحات -
شوله - بالفتح منزل نوزدهم از منازل قمر آن دو ستاره اند بر منتهای دم عقرب بجای نیش بغایت منحوس -
شوشه - بالضم بمعنی توده و لشتهٔ هر چیز و سلاک زر و نقره و آهن وغیره از کشف و برهان و سراج -
شوریده - شوریده و پریشان حال و مجازاً بمعنی دیوانه و عاشق -
شوره - چیزیست معروف مثل نمک و نام گیاهی است و در سراج نوشته که شوره زمین نمناک و خاک شور و نوعی از درخت گز -
شوهره - بفتح اول و سوم و چهارم بمعنی سهره که گلهارا برشته بسته بر سر عروس و داماد بندند -
شور آبه - آب شور در ین لفظ ها برای اسمیت است چنانکه در سبزه و سفیده -
شومی - بواو معروف بمعنی نحوست اگرچه شوم مصدر است حاجت بیای مصدری ندارد لیکن فارسیان در او آخر بعض مصادر عربی که در محاورهٔ خود بمعنی اسم فاعل و اسم مفعول مستعمل میکنند یای مصدری بطور فارسی زیاده میسازند چنانکه خلاص و خلاصی و مست و مستی و سلامت و سلامتی همچنین شوم و شومی -
شوره پشتی - شوخی و کج ادائی از مصطلحات -
شوهی - بالضم شوهر از برهان -

فصل شین معجمه مع های هوز

شهروا - بالفتح درم و دینار ناسره که خاص در یک شهر رایج باشد و این در اصل شهر روا بود یک را مطابق قاعدهٔ معروف حذف کردند و نیز آن درم ناسره که یکی از ملوک ظالم در ملک خود بزور رایج کرده بود در ملک دیگران رواج نیافت از رشیدی و سراج و جهانگیری و برهان مؤلف گوید ظاهرا این معنی در اصل شهر روا بود و در منتخب نوشته که نوعی است از خربزه که کوچک باشد بقدر تخم خرما -
شهدا - بضم اول و فتح ثانی جمع شهید -
شهر خدا - ماه رجب و ماه رجب را اصم گویند که بمعنی ناشنوا و کر است چراکه روز قیامت همه شهرها یعنی ماه ها را بگواهی دادن گناهان که مردم دران شهر کرده باشند طلب کنند همه شهور گواهی دهند مگر ماه رجب گواهی ندهد و گوید که من اصم بودم گواهی نتوانم داد یا آنکه رجب را ازان اصم گویند که دران آواز تیغ و تیر بر نیاید و بانگ جدال شنیده نشود زیراکه آن از شهور حرام است جنگ دران ممتنع بوده است از شرح قران السعدین -
شهبا - بفتح اول و سکون ثانی و حرف سوم بای موحده مؤنث اشهب بمعنی مادیان سفید و سیاه که سفیدی آن غالب باشد بر سیاهی آن از شرح خاقانی -
شهلا - بالفتح زن میش چشم از منتخب و نوعیست از نرگس که ورق گل آن بجای زردی سیاهی میباشد مشابه چشم انسان همان نرگس است و آن قسم که زرد است آنرا عبهر گویند و در سراج نوشته که شهلا بمعنی چشم سیاهی که مایل بسرخی باشد -
شهاب - بفتح نام رنگ سرخ معروف که در اصل شاه آب بود از برهان و جهانگیری و بکسر اول ستاره روشن و بمعنی شعلهٔ آتش بلند شده و ستاره مانند چیزیکه بشکل انار آتشبازی بر فلک دوان میشود و آن رجم شیاطین است و نزد حکما آن دخان ارضی است که بکرهٔ نار رسیده مشتعل میشود از مؤید و منتخب و صراح و مدار و لطایف و دیگر کتب و در مدار و لطایف نوشته که بفتح بمعنی بچهٔ سگ است -
شهلاب - بالفتح نام ملکی است که روباه آنجا در ازموی باشد از شرح خاقانی -
شهب - بضمتین کواکب روشن از منتخب -
شهوت - بالفتح آرزو و شوق نفس بطرف حصول لذت و منفعت از بحر الجواهر و سروری و در شمسی نوشته که شهوت بمعنی مطلق آرزو و خواهش خواه آرزوی طعام باشد خواه آرزوی جماع -
شهامت - بفتح بزرگی و توانائی و شادمانی و چستی و دلیری از منتخب و کنز -
شهادت - خبر درست و گواهی دادن و کشته شدن بر امر حق بسخط و حاضر شدن و ظاهر شدن و آگاهی قاطع و گواهی دادن بوحدانیت حق تعالی و رسالت رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم و گاهی شهادت مراد از کلمهٔ شهادت باشد از منتخب و تاج المصادر و صراح وغیرها -
شهر بند - بمعنی حصار و بمعنی مقید و محبوس و زندان -
شهید - بمعنی گواه و کشته شدهٔ بیگناه یا در راه خدا و آنکه از علم او هیچ غایب نباشد از منتخب و نام شاعری -
شهود - بضمتین حاضر شدن و بمعنی حاضر شدگان و گواهان جمع شاهد از منتخب و در لطایف نوشته که شهود در اصطلاح سالکان رویت حق است که از مراتب کثرت و موهومات صوری عبور نموده بمقام توحید عیانی رسیده در صور جمیع موجودات مشاهدهٔ حق نماید و غیریت دور شده هر چه بیند حق بیند -
شهرود - نام سازیست مثل موسیقار از برهان و در سراج نوشته که شهرود نام رودیست در عراق و نام سازیست و تار هم که بر سازها بندند -
شهریور - بفتح اول و کسر را و یای مجهول و فتح واو نام ماه شمسی و آن مدت ماندن آفتاب است در برج سنبله بانذک تفاوت با کوار که ماه هندی است مطابقت دارد -
شهر - بمعنی ماه که مدتی است مشهور و این را ازان شهر گویند که چون مردم نظر کنند بسوی هلال پس شهرت پیدا شود آن را از طیبی گویند در کشاف است نوشته شده و شهر که ترجمه بمعنی ماه باشد فارسی است -

شهریار - بادشاه بزرگ و عادل از برهان -
شهواره - هر شی بهتر و عمده که لایق بادشاه باشد از برهان -
شهوره - بفتحتین با هاها و این جمع شهر است که بمعنی ماه باشد -
شهیر - بمعنی مشهور از لطائف -
شهادت مستوره - شهید شدن شخصی در شهر که قاتل آن معلوم نباشد پس فقهای شرع شریف آنرا شهادت کامل ندانند و احکام شهید بران جاری نسازند و بهمین سبب آنرا غسل و کفن دهند و الا شهید را غسل و کفن نمیدهند -
شه نیمروز - کنایه از آدم صفی علیه السلام و کنایه از پیغمبر ما صلی الله علیه و آله و سلم و کنایه از رستم بن زال وجه تسمیه سیوم معنی در برهان مسطور است -
شهناز - بالفتح و حرف ثالث نون و زای معجمه نام نوائی از موسیقی از مصطلحات و در لطائف بمعنی عروس نیز آمده و بعضی نوشته اند که نام خواهر جمشید است که ضحاک آنرا بنکاح آورده -
شهر سبز - نام شهریست از توران نزدیک سمرقند از سراج -
شهر تاش - همسایه و هم شهر -
شهیق - بفتح بمعنی آخرین آواز خر و زفیر آواز اولین خر کذا فی المنتخب چه در آواز خر دو قسم صوت می باشد یکی باریک و دیگر ثقیل باریک را زفیر گویند و ثقیل را شهیق -
شهلان - بالفتح نام کوه از برهان شاید که بدل از شیلان باشد -
شهربانو - دختر یزدجرد بادشاه ایران که در خلافت حضرت عمر رضی الله عنه اسیر آمده بود و بنکاح امام حسین رضی الله عنه در آمده امام زین العابدین رضی الله عنه ازو متولد شده اند -
شهره - بالضم بمعنی سره که از نگها ترتیب نهند و این مسموع است -
شهبره - بالفتح و بای موحده و رای مهمله هر دو مفتوح بمعنی پیر زن از شرح نصاب -
شهبه - بالضم کلمه ایست که در مقام نفرت و کراهت استعمال کنند از برهان و لطائف -
شهنشاه - بادشاه عظیم الشان و این مخفف شاهان شاه است بحذف کردن دو الف از برهان و جهانبان -

شهیله - بالفتح و لام نیز مفتوح بمعنی پیرزن از شرح نصاب -
شهوت کلبی - علتی است که هر چند خورد اشتها و اشتهای طعام و حرص بر ماکولات همچنان باشد و این مرض را جوع الکلب نیز گویند -
شهر نبی - مدینه منوره -
شهنائی - نام ساز که آنرا سرنا گویند از برهان -
شهیدی - تره تیزک که از اندرون شرخ بر آید -
شهی - بادشاهی و بمعنی داماد و هر چیز شیرین را نیز گویند و بمعنی حلوائی که از نشاسته و تخم مرغ پزند از لطائف و در عربی بمعنی هر چیزیکه آرزو پیدا کند و مرغوب باشد -
شهری - بالفتح نوعی از سرود که بزبان پهلوی باشد از مصطلحات -
شهوی - بالفتح منسوب بشهوت بحذف فوقانی -
شهوانی - بالفتح منسوب بشهوت که بمعنی خواهش نفس و آرزوست بزیادت الف و نون چنانکه نفسانی -

فصل شین معجمه مع یای تحتانی

شیدا - بالفتح آشفته و دیوانه از برهان و سراج -
شیوا - بیای مجهول فصیح و بلیغ از برهان و سراج -
شیر خدا - ترجمه اسد الله یکی از القاب حضرت علی کرم الله وجهه -
شیر بها - بیای معروف مراد از زر و قماش و زیور که از جانب داماد بخانه عروس برند تبرکی ساچق و بهندی بری گویند از برهان و بهار عجم -
شیب - بالفتح در عربی بمعنی پیری و سفید مو شدن و بالکسر و یای معروف دوال باریک که بر دنباله تازیانه وصل کنند تا بوقت زدن آواز بر آید و بالکسر یای مجهول در فارسی مخفف نشیب از مؤید و منتخب و سراج -
شیب و تیب - هر دو لفظ بیای مجهول بمعنی سرگشته و مدهوش از برهان -
شیر قلاب - بیای مجهول و ضم قاف آهنی که قلندران بر سر دوال کمر دوزند و آن اکثر بصورت شیر باشد

بهندی بکسوا گویند از چراغ هدایت -
شیخوخت - بالفتح و بد و خای معجمه بمعنی پیری بعد از پنجاه سالگی تا آخر عمر از منتخب -
شیبت - بالفتح پیری -
شیشه ساعت - نوعی از گهریال است و آنچنان باشد که سر دو شیشه را باهم دهان ملاقی کرده می بندند و سوراخی باریک دران گذارند و آن مقدار ریگ در شیشه اندازند که در عرصه یک گهری از شیشه بشیشه بریزد باز منقلب کنند تا از ان بدیگری ریزد -
شیر مست - بیای معروف بچه آهو و آهو و غیره که از بسیار خوردن شیر مادر خود مست گردد -
شیر خشت - بیای معروف و کسر خای معجمه نام دوائے مسهل مشابه بقند معرب شیر خشک بابدال کاف عربی بتای فوقانی از بهار عجم -
شیث - بالکسر و در آخر ثای مثلثه نام پیغمبر که پسر آدم علیه السلام بود کسانیکه در آخر این لفظ شین معجمه نویسند محض خطا است -
شیخ - بالفتح بمعنی خواجه و پیر از شرح نصاب -
شید - بالفتح بر وزن قید بمعنی مکر و فریب و بالکسر یای مجهول بمعنی روشنی و بمعنی آفتاب از برهان و بالکسر بیای معروف در عربی آنچه دیوار را بدان اندایند مثل آهک و گچ و بالفتح بگچ و جز آن اندودن دیوار از منتخب -
شیاد - بالفتح و تشدید یا مکار و فریب دهنده -
شیرگیر - کسیکه او را نشه مستی شراب متوسط باشد و بمعنی معزز و صاحب مرتبه از بهار عجم و در برهان نوشته که بمعنی نیم مست است و بمعنی مست نیز آمده و در لطائف نیز بمعنی نیم مست و در سراج نوشته که شیر گیر مرتبه از مستی و در مصطلحات نوشته کسیکه کیفش رسا باشد و از جا در نیاید و خودداری نماید -
شیپور - بالفتح و بای فارسی و عرض دواؤ معروف نام ساز که در جنگ نوازند و آنرا نفیری گویند و نای رومی نیز گویند از رشیدی و برهان -

شیر و شکر - نوعی از جامهٔ ریشمی نفیس -

شیوهٔ بزاز - عبارتست از آنکه در فروختن اشیاء خریداران را اول جنس ناقص نمودن و بعد از آن جنس کامل و بهتر را بنظر خریدار نمایش دادن تا تمیز نیک و بد کرده قدردانی پدید و معمول بزازان همین است که اول جامهٔ ناقص را می‌نمایند -

شیشه باز - کنایه از مکاره و دغاباز از برهان و فرقهٔ بازیگران رقاص که شیشه بر سر گرفته رقص کنند -

شیخ الرئیس - لقب بو علی سینا -

شیاف ابیض - بکسر اول نام دوای چشم است مرکب از چند ادویه که سوزش و سرخی چشم را مفید بود چه واعظم آن سفیدهٔ کاشغری است -

شیر غلط - بیای مجهول و فتح غین معجمه و سکون لام نام داو از کشتی که چون حریف بر زمین بیندازد دست و پا و شکم خود را بطوری بر زمین چسپانیدن که هر چند حریف زور کند پشت این کس بر زمین رسانیدن نتوانند چه شیر اصلا به پشت نمی‌خوابد -

شیوع - بضمتین آشکارا شدن -

شیر مرغ - بیای معروف مراد از چیز عجیب و کمیاب و نادر -

شیرین باف - نوعی از جامهٔ لطیف که آنرا الغلط سری صاف گویند و از بعضی اساتذه مسموع است بمعنی جامه که نه نهایت غفص باشد و نه نهایت تنگ که بهندی آنرا امیثا گویند -

شیشه بر سنگ - کنایه از شکسته و خراب -

شیشاک - بالکسر و بیای معروف و حرف سوم شین معجمه و کاف عربی بمعنی بچهٔ گوسپند یکساله در باب و چهار تاره و این لفظ ترکی است از لطائف -

شیشه دل - نامرد -

شیم - بکسر اول و فتح ثانی عادتها و خوها و باین معنی جمع شیمه است و بالکسر و یای معروف نوعی از ماهی که درم دار باشد از منتخب و برهان و سراج -

شیراندام - کسی است که سینه فراخ و باریک کمر و بازو

سطبر باشد از مصطلحات -

شیر علم - تصویر شیر که بر جامهٔ علم دوزند بر بے القول غلطه بیت ناظرین

شیرین - نام معشوقهٔ فرهاد و بمعنی عزیز و نایاب از مصطلحات -

شین - بالفتح در عربی بمعنی زشتی و عیب این خلاف زین است و در فارسی بالکسر و یای معروف بمعنی بنشین چراکه مخفف نشین است از منتخب و سراج و کشف و برهان و نام یکی از حروف تهجی و این حرف بتای فوقانی بدل شود چون بخش و بخت و بجیم عربی چون کاش و کاج و بجیم فارسی چون پاشان و پاچان و بسین مهمله چون شارک و سارک نام طایر سیاه که بهندی مینا گویند و بغین معجمه چون ستیغ و ستیغ بمعنی جوال و بلام چون اسپ گوش و اسپغول تخم دوائیکه بگوش اسپ مشابه باشد و به ها چون شنگ و پاهنگ و بیای فارسی خیار که برای تخم نگاه دارند و شین مصدر و ماضی و مضارع و امر به رای مهمله بدل شود چون از کاشتن کار و و از برداشتن بردار و از انباشتن انبار و از گماشتن گمار و از گشتن گرد و افادهٔ معنی نسبت نیز کند چون پوپش بمعنی هدهد باشد لال بانگ که پوپو کند و پوپ کاکل مرغان باشد و آن پر چند است بالیده بر سر آنها و بالش تکیه که در قدیم از بال و پر مرغان میساختند و چمچش بمعنی سر شیر از جواهر الحروف -

شیذمان - بالفتح و ذال معجمه مضموم بمعنی گرگ درنده مطلق یا نوعی از گرگ -

شیوا زبان - بالکسر و یای مجهول فصیح و بلیغ و تیز زبان -

شیر گردون - برج اسد و بمعنی آفتاب از برهان -

شیر شادروان - تصویر شیر که بر فرش و پرده در می‌کشند از مؤید -

شیلان - بالکسر و یای معروف و بیای مجهول نیز بمعنی سفره و خوان طعام و دسترخوان و مجازاً بمعنی طعام نیز آمده و نام میوه که آنرا عناب نیز گویند از برهان و سراج و رشیدی و بهار عجم و مؤید و کشف

شیون - بالکسر و یای مجهول نوحه و نالهٔ ماتم و در بعضی و بالفتح بمعنی نوحه و فریاد و بضمتین و واو معروف جمع شان و هم جمع شین که بمعنی زشتی و عیب است از رشیدی و برهان و کشف و غیره -

شیر هشتن - بیای معروف حسرت خوردن -

شیر گیر شدن - دلیر و چیره شدن از مصطلحات

شیشه بر سر بازار شکستن - افشای راز کردن از مصطلحات -

شیردان - بیای معروف و دال مهمله گوسپند و غیره را باشد از شکنبه بالای شکنبه چیزی باشد مثل کدو از چراغها آیت -

شیخکان - بالفتح و کاف عربی جمع شیخک که تصغیر مع التحقیر شیخ است -

شیروان - بالکسر و بیای مجهول و واو نام شهریست از برهان و سراج -

شیبان - بالفتح و حرف سوم بای موحده نام ولی و نام قبیله از لطائف و در منتخب نوشته که نام دو قبیله است -

شیبیدن - بر وزن لبسیدن بمعنی لرزیدن و سرشته آرد و غیره و مجازاً بمعنی فریفته شدن -

شیهه - بالکسر و یای معروف آواز اسپ که بعربی صهیل گویند از برهان و سراج -

شیمه - بالکسر و یای معروف طبیعت و عادت و خوی از منتخب

شیفته - عاشق و مدهوش از برهان -

شیوه - بیای مجهول ناز و کرشمه و طرز و روش و بمعنی هنر و کمان از برهان -

شیرویه - بیای مجهول نام پسر خسرو پرویز بمعنی شجاع و صاحب از برهان و سراج -

شیعه - قومی و گروهی علیحده که جمع شوند برامر از مؤید و در منتخب بمعنی اتباع و انصار -

شیرخانه - بیای معروف بمعنی میخانه از مصطلحات

شیشه - معروف و بمعنی آئینه نیز آمده و معائب گوید

بیت شیشهٔ ناموس شکستگر غربت برسان تا کجا
صبر کنی ور نه زنگار وطن ها از مصطلحات -
شیفتگی - بیهوشی و حیرانی از برهان -
شیر برفی - در بعضی ملکهای سرد اطفال از برف صورت
شیر میسازند اسپان از دیدن آن رم خورند از چراغ هدایت -
شیشه بنادی - نوعی از صفیر است که انگشتان
بر دهان نهاده آواز کنند از مصطلحات -
شیدی - بالکسر و یای معروف لقب حبشیان از بین
جهت هر حبشی را شیدی گویند -
شیلانچی - دارو غهٔ باورچیخانه و بمعنی مجز عقاب و
این لفظ ترکی است از لغات ترکی نوشته شد -
شیر ماهی - بیای مجهول نوعی از ماهی بزرگ که از
دندانش دسته های مشت قبض سازند از مجری و مدار -
شیرین کاری - کار را بوجه احسن سر انجام دادن -
شیشه بازی - فنی است از رقاصی که رقاصان
شیشه و صراحی پر از گلاب و آب بر سر گذارند و رقص
آغاز کنند و با وصف حرکات رقص شیشه از سر نمی افتد
و اگر کج میشود بحرکات اصول بر گردن و بازو نگهدارند
و بمعنی حقه بازی نیز آمده از مصطلحات و نیز آنچه
که اطفال در شیشهای کوچک رنگ سرخ پر کرده
بازی می کنند -
شیعی - بالکسر و سکون یای معروف منسوب بشیعه علی
بن ابی طالب کرم الله وجهه از لب الالباب -
شیخ نجدی - لقب شیطان است زیرا که چون قریش
برای قتل رسالت پناه صلی الله علیه وآله وسلم جمع شدند
ناگاه شیطان بصورت پیری در آمد چون پرسیدند که کیستی
گفت که من شیخم از ملک نجد می آییم و در بین مشوره
با شما شریکم از رشیدی و برهان -

باب صاد مهمله	
فصل صاد مهمله مع الالف	

صاحب جوزا - شعله و چراکه جوزا خانهٔ عطارد است -
صاحب - بمعنی وزیر و یار و بمعنی مالک و خداوند
نیز مستعمل و این لفظ مقطوع الاضافت است یعنی
کسرهٔ اضافت برین نمی آید مگر بندرت چنانچه صاحب
دل و صاحبقران و صاحب غرض سعدی شیرازی
فرماید مصرعه نه صاحب غرض تا سخن نشنوی ؛
از منتخب و بهار عجم و برهان -
صائب - بکسر همزه که حرف سوم است بمعنی رسا
و رسنده و تخلص شاعری که محمد علی نام داشت -
صامت - بکسر میم بمعنی خاموش و زر و سیم و صامت
اموال و مال صامت کنایه از زیور و نقود و غیره
و در مقابله مال ناطق که عبارت است از کنیز و غلام
و چهار پایه از منتخب و دیگر کتب -
صاروج - بواو معروف و جیم عربی آهک آمیخته
بخاکستر و جز آن معرب ساروج از منتخب و صراح -
صالح - بمعنی نیکوکار و نام پیغمبریست که بدعای او
ناقه از سنگ پیدا شده بود -
صافی کشاد - تیری که بوقت رها شدن از شست صاف
و آزاد بر آید و این چنین تیر کج نمیرود و نشانه خطا نمی کند -
صاعد - بکسر عین مهمله از پستی بسوی بلندی رونده -
صادر - از جای بیرون آینده پس صادر و وارد بمعنی
رونده و آینده مستعمل است شرح نصاب از یوسف -
صابر - لقب ایوب علیه السلام -
صاحب فراش - بکسر فا کنایه از مریض و بیمار چرا که
بیمار اکثر بر فرش افتاده میباشد -
صاع - زمین پست و نام پیمانه ایست که چهار مد باشد
و هر مد یک رطل و ثلث رطل باشد از شرح نصاب
و منتخب و یکی از محققین در رساله اوزان نوشته که صاع
دو صد و سی و چهار توله باشد -
صائغ - بکسر همزه که حرف سوم است بمعنی زرگر از کشف و منتخب
صالغ - بکسر لام و غین معجمه گاو و گوسپند شش ساله بر آنکه

سن گاو و گوسپند که از شش سال گذشت نام
ندارد از شرح نصاب -
صاف - بتشدید فا صف کشنده و بتخفیف فا مخفف
صافی است بحذف یای تحتانی ماخوذ از صفا و لفظ صاف
در فارسی بمعنی شراب صاف نیز مستعمل میشود -
صارم - بکسر رای مهمله تیغ برنده مشتق از صرم که
بمعنی قطع است از شروح نصاب -
صائم - بکسر همزه بمعنی روزه دار و نام روده دوم
از جمله شش روده شکم از منتخب و کتب طبیه -
صاحبقران - بکسر را آن مولود که وقت افتادن
نطفه پدرش در رحم مادرش یا بوقت ولادت او قران
عظمی باشد و برج قران در طالع بود و بعضی گویند که در سال
ولادت او زحل و مشتری را قران عظمی باشد و این نوع
قران بعد از سالهای فراوان واقع میشود و این چنین مولود
را بادشاهی دیر ماند و این لفظ صاحبقران لقب امیر تیمور است
که بادشاه شش اقلیم بوده است و ثانی صاحبقران یا صاحبقران
ثانی بمعنی بادشاهی که قربت نسبت به امیر تیمور رسیده باشد و این
لفظ این چنین تا آخر عبارت مولف است و تحقیقات سابق
از کشف و مؤید و مدار و از اسکندری منقول است
آنکه وقت ولادت او زهره و مشتری را قران باشد -
صاحب الزمان - لقب حضرت امام مهدی علیه السلام
صاع ستان - زکوة خوار یعنی فقیر و محتاج که گندم یا
جو در صدقه عید الفطر از مردمان غنی بستاند -
صافن - بکسر فا رگیست در ساق و اسپیکه بر سه پای و
کنارهٔ سم پای چهارم استاده شود و این چنین اسپ
تیز رو باشد از منتخب و کفایه و غیر آن -
صائبه - رساو رسنده -
صاعقه - بکسر عین برقیکه از ابر بر زمین افتد -
صاحبی - قسمی از انگور است و نام جامه ابریشمی مخطط
از بهار عجم و چهار شربت و مصطلحات -
صافی - بمعنی صاف و بمعنی اسم فاعل ماخوذ از صفا

چنانکه قاضی از قضا و راضی از رضا و صاف مخفف آنست و در استعمال فارسیان جائیکه دوا یا شراب یا پلنگ بدان یالایند -

صابری - بهای موحده نام شاعری -

صابون سلطانی - توزیع حاکم یعنی تقسیم نمودن حاکم چیزی را بر جماعتی -

فصل صاد مهمله مع بای موحده

صبا - بفتح و قصر بادیکه از طرف مشرق وزد و بعضی گفته که باد مشرقی که در ایام بهار وزد و اول اصح است و نام نغمه از موسیقی و بفتح اول و مد میل کردن دل بچیزی و بازی کردن با کودکان و عاشقی و بکسر اول و مد بمعنی کودکی و طفلی از لطائف و منتخب و شرح نصاب و ابن حاج -

صب - بالفتح و تشدید با بمعنی ریختن و ریخته شدن آب و بمعنی عاشق از منتخب -

صبب - بفتحتین زمین نشیب و عاشق شدن از منتخب -

صباحت - بفتح خوبروئی و سفیدی رنگ انسان ضد ملاحت -

صبوح - بفتح اول شرابیکه بوقت بامداد خورده میشود ضد غبوق که بوقت شام خورند از کشف و بحر الجواهر و مؤید و صاحب مدار نوشته که بضمتین مصدر از آن در وقت صبح -

صبیح - خوبرو و سفید رنگ ضد ملیح که سبز رنگ و نمکین باشد -

صباح - بفتح اول بامداد و بمعنی خوب و جمیل و بالفتح و تشدید بای موحده صاحب حسن و شعله قندیل و نام مردی فرد که آنرا حسن صباح نیز نامند از منتخب -

صبر - بفتح اول و کسر ثانی است و سکون ثانی جایز نیست مگر بضرورت شعری و آن عصاره تلخ است از درختی که بهندی ایلوا گویند از منتخب و مزیل و کشف و بحر الجواهر و خان آرزو در خیابان نوشته که از مصراع معلوم میشود که صبر بمعنی دوای تلخ بفتح اول و کسر دوم است اما از تا موس معلوم میشود که شعرای عرب بسکون دوم جایز داشته اند بنابر ضرورت درین صورت تصرف فارسیان نباشد که بسکون دوم می خوانند و لهذا در مدار نوشته که صبر بالفتح معروف است و نوعی از دوا و بعضی گویند که بمعنی دوای تلخ بکسر اول و سکون ثانی نیز جایز است چه هر اسمی که بفتح اول و کسر ثانی باشد در ان کسر و فتح اول و سکون ثانی نیز جایز است چنانکه در کَتِف و کَتْف و کِتْف و در فَخِذ و فَخْذ و فِخْذ و در کَذِب و کَذْب و در کَبِد و کَبْد و در مَعِدہ و مَعْدہ -

صبّار - بالفتح و تشدید بسیار صبر کننده -

صباح الخیر - کلمه ایست که هنگام طلوع صبح معاشران باهم گویند -

صبور - بفتح اول و ضم ثانی صابر و شکیبا و کسیکه جلدی نکند در انتقام از مؤید و بحر الجواهر -

صباغ الارض - مراد از آفتاب چراکه جمادات و نباتات و حیوانات را رنگ از تاثیر آفتاب میرسد -

صباغ - بالفتح و تشدید ثانی و غین معجمه رنگریز از منتخب -

صبغ - بالکسر و غین معجمه بمعنی رنگ و در بحر الجواهر نوشته که صبغ بالفتح رنگ کردن -

صباغ فلک - عبارت از ماه است از شرح خاقانی

صبیان - بالکسر کودکان این جمع صبی است و بضم نیز آمده از منتخب -

صبیه - بفتح اول و کسر بای موحده و تشدید یای تحتانی مفتوح بمعنی دختر -

صبغة الله بالکسر ملت و دین محمدی -

صبره - بالضم بمعنی جاش که توده غله و غیره باشد که هنوز آنرا وزن نکرده باشند از شرح نصاب و منتخب -

صبوری - بفتح اول در کار تعجیل نکردن از منتخب -

صبوحی - بفتح اول شراب بامداد از کشف و در مصطلحات بوقت صبح شراب خوردن -

صبی - بفتح اول و کسر بای موحده و تشدید یای تحتانی بمعنی کودکی که از شیر باز شده باشد و بکسر اول و فتح بای موحده و در آخر الف بصورت یای تحتانی طفلی و کودکی از منتخب و شرح نصاب -

صبح آخرین و صبح دوم و صبح ثانی - هر سه بمعنی صبح صادق -

فصل صاد مهمله مع حای مهمله

صحنا - بالکسر بمعنی صحنات که مذکور خواهد شد -

صحاب - بالکسر جمع صاحب از منتخب و صراح و مزیل -

صحب - بالفتح اسم جمع صاحب است و اصحاب جمع الجمع است از منتخب و کشف -

صحابت - بفتح اول و حرف چهارم بای موحده مفتوح یار شدن و یاری کردن از منتخب و صراح و مستعمل بمعنی مع و بکسر اول خطا است -

صحنات - بالکسر و حرف سوم نون و پنجم فوقانی نام نانخورشی که در ملک مصر سازند که ماهی فربه پاره پاره کرده سه روز بنمک نگاه دارند و بعد از آن نمک و سماق و عرق لیمو در ظرف کنند و در آفتاب نگاه دارند و بچوبی حرکت دهند تا نمک و ماهی آمیخته شود و بعد از آن استخوان او را از گوشت کرده می خورند از منتخب و بحر الجواهر -

صحت - بالکسر و حای مهمله مشدد و معروف بروزن همت که بمعنی تندرستی که ضد بیماری است از منتخب و بهار عجم و کسانیکه صیحت گویند بزیادت یای تحتانی بعد صاد محض خطا و غلط صریح -

صح - بالضم درست و تندرست از لطائف -

صحاح - بالفتح تندرستی و پاک شدن از عیب و بالکسر تندرستان جمع صحیح و صحاح نام کتاب لغت عربی است بعضی بفتح و بعضی بکسر گفته اند فتح افصح از منتخب و مزیل -

صحیح - تندرست و پاک از عیب از منتخب و آنکه مردم از بے التفاتی بر وزن شئ خوانند و حای دوم را تلفظ در نیارند محض خطا است -

صحیح نگار - اخبار نویس -

صحرا نیوش - بمعنی صحرانورد از شرح قران السعدین
صحاف - بکسر اول کاسهای بزرگ و همین از لطائف
و در منتخب جاهای جمع شدن آب و بالفتح و تشدید حا
بمعنی مجلد کتاب -
صحف - بضم اول و فتح ثانی و بضمتین نیز جمع صحیفه
از منتخب مگر در استعمال فارسیان بسکون ثانی نیز آمده
چنانچه نظامی گوید مصرعه - گه از صحف پیشینیان
درس گیر - و همچنین لفظ ظلمات و لفظ ازلی را
بسکون ثانی آورده اند -
صحنک - بالفتح طبق کوچک و رکابی و این تصغیر صحن
است که بمعنی طبق بزرگ باشد -
صحن - بالفتح طبق بزرگ و طشت فراخ و صحن خانه
و زمین هموار از منتخب و لطائف و چراغ هدایت -
صحو - بالفتح هوشیار شدن و هوشیاری از مستی و پاک بودن
آسمان از ابر و غبار از منتخب و لطائف و باصطلاح صوفیه بمعنی
گم و نابود کردن اوصاف رشادات و سکر بمعنی استیلای سلطان حال و
بعضی اینچنین گفته که صحو بمعنی عود کردن بطرف ترتیب افعال
و فنا بمعنی سقوط اوصاف بشری -
صحیفه بمعنی کتاب و رساله از منتخب -
صحابه - بفتح یاران و یاری نمودن از صراح و منتخب
صحت نامه - قولیست در علم موسیقی ساخته نصیر الدین
طوسی از چراغ هدایت و بهار عجم -
صحاری - بفتح جمع صحرا -

فصل صاد مهمله مع خای معجمه

صخره صما - بفتح هر دو صاد مهمله و تشدید میم سنگی است
در بیت المقدس که در هوا معلق مانده چون یکبار زنی
حامله را از خوف در زیر آن وضع حمل شده بود لهذا دیواری
بزیر آن سنگ کشیده اند و گویند که دیوار با آن سنگ وصول
نیافته هنوز در هوا معلق است -
صخب - بفتحتین و بای موحده بمعنی فغان و فریاد
بوقت زجر کردن از شرح نصاب و صراح -
صخر - بالفتح سنگ بزرگ از منتخب -
صخره - بالفتح سنگ بزرگ بسنگی و سنگی است در
بیت المقدس آنرا صخره صما نیز گویند بفتح صاد و تشدید میم
از منتخب و لطائف و نام جنی ست از جنیان و در خیابان
نوشته که نامش دیویست که به بدخلقی شهرت دارد و انگشتری
سلیمان علیه السلام برده بود -
صخریه - بالفتح سنگستان -

فصل صاد مهمله مع دال مهمله

صدا - بالفتح آوازی که از گنبد و کوه و چاه و غیره
باز آید و مطلق هر آواز را نیز گویند از برهان و منتخب -
صدارت - بالفتح بالانشینی از منتخب و کشف و نام
منصبی ست که قریب وزارت باشد و بمعنی شروع و
ابتدا کردن و بمعنی پیش رسائی -
صدی ذات - نام منصبی ست که صاحب آن
منصب را در لکهه دام مقرر باشد چون یک روپیه چهل دام
می باشد پس دو لکهه دام برابر پنج هزار روپیه میشوند -
صدد - بفتحتین و هر دو دال مهملتین نزدیکی و مقابله و
برابری چیزی از منتخب و کشف و مجازا بمعنی قصد نمودن
و در پی شدن مستعمل -
صدر خجند - بضم خای معجمه و فتح جیم عربی لقب بزرگی است
صدر بالفتح بمعنی بالانشین و امیرست و خجند نام شهریست در توران -
صدید - زردآب که از زخم و جراحت بیرون آید از
منتخب و بحر الجواهر -
صد - بالفتح عدد معروف لفظ فارسی است در اصل بسین
مهمله بود قدما بجهت رفع اشتباه بکلمه دیگر که سد که باشد بمعنی
حایل و مانع اسم عدد را بالصاد نوشتند -
صدر - بالفتح سینه و اول و بالای هر چیز و بمعنی پیشگاه
خانه و ابتدای و بمعنی بالانشین و امیر و صاحب منصب
معروف و بازگشتن و بدر آمدن از جای از منتخب
و لطائف و کشف -
صدور - بضمتین سینه او بالانشینان و مصدر نیز است
بمعنی از جای بیرون آمدن از شروح نصاب -
صداع - بضم اول و عین مهمله بمعنی درد سر و این ماخوذ
از صدع است که بمعنی شگافتن باشد از شرح نصاب و منتخب -
صدغ - بالضم و غین معجمه بمعنی جائیکه میان گوشه ابرو و
گوش است و آنرا شقیقه نیز گویند و بمعنی موی پیچیده که آویخته
باشند بران - و صفع از منتخب و بحر الجواهر -
صدف - بفتحتین معروف است و نوعی از پیاله کوچک
بجهت شراب خوری و سه ستاره است بشکل مثلث برد در قطب
که آنرا صدف قطب گویند از شرح خاقانی -
صدق - بالفتح و بالکسر راستی خلاف کذب و بعض
گفته بالفتح راست گفتن و بالکسر راستی و بالفتح نیزه
راست و سخت و بالضم راست گویان و بضم بضمتین جمع
صدوق از منتخب -
صادق - راست گوینده از منتخب -
صداق - بکسر و بفتح بمعنی کابین و مهر زن از خیابان -
صدیق - بالکسر و تشدید دال بسیار راست گو و نهایت
راست پندارنده سخن کسی را و لقب حضرت ابو بکر رضی الله عنه که
بر نبوت و معراج حضرت صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم
اول از همه ایمان آورده و بفتح اول و تخفیف دال بکسر
بمعنی دوست و دوستان مفرد و جمع هر دو آمده از منتخب
و لطائف و غیرهما -
صد برگ - گلی است زرد رنگ که بهندی گیندا گویند
و بمعنی هر گلی که به نسبت دیگر اقسام خود برگ بسیار داشته
باشد که در محاوره دیار ما آنرا هزاره گویند از
بهار عجم و چراغ هدایت -
صدغتین - بضم هر دو صدغه -
صدره - بالضم بمعنی سینه پوش و بمعنی کرته خورد و
پیراهن نیم تنه و غیر آن -
صدغه - بالضم و غین معجمه جای نرم که میان گوشه ابرو و گوش است -
صد و چارده - مراد از سورتهای قرآن که صد و
چارده است یا آنکه صد و چارده قلب چارده صد باشد

مشهور است که در وجود آدمی هزار و چهار صد هفتاد است و هر هفت برای فایده دیگر است -

صدمه - بالفتح یک نوبت کوفتن دو چیز باهم و آسیب رسانیدن از منتخب -

صدقه - بفتح اول و ثانی و ثالث آنچه براه خدا بفقرا دهند و بسکون دال خطاست از مزیل و منتخب و کشف -

صدقه جاریه - مثل نهر و چاه و پل و مسجد و غیره مثل اینست -

	فصل صاد مهمله مع رای مهمله	

صرافت - بالفتح سره کردن و خاص بودن و گردانیدن -

صرامت - بالفتح دلاوری و چالاکی و بریدن و قطع کردن از صراح و در مجموع اللغات بمعنی بزرگی -

صرح - بالفتح و حای مهمله قصر و کوشک و بنای عالی و آشکارا کردن و بفتحتین خالص از هر چیز از منتخب و لطائف -

صریح - ظاهر و آشکارا -

صراح - بضم اول خالص هر چیز و خالص و نام کتاب لغت و بمعنی روشنائی از صراح و مؤید -

صرد - بضم اول و فتح ثانی مرغیست بزرگ سر که گنجشک را شکار کند از منتخب و در ترجمهٔ شافیه نوشته که آنرا در فارسی کاک بهندی لٹوره گویند -

صرح ممرد - بضم میم و تشدید را قصر درخشان ساده و هموار و کنایه از فلک -

صریر - آواز قلم که بر وقت نوشتن بر آید و بانگ ملخ و آواز نعلین وقت رفتار و آواز در بوقت بستن و کشادن از منتخب و شرح نصاب و بحر الجواهر -

صرصر - بفتح هر دو صاد مهمله باد تند و باد سخت سرد از لطائف -

صراط - بکسر اول بمعنی راه راست و نام پلی است که بر سر دوزخ باشد و آن از موی باریک تر است و از شمشیر تیز تر از منتخب -

صرع - بالفتح افگندن بر زمین و نام مرضی که صاحب او مرض خود را بر زمین می افگند بهندی آنرا مرگی گویند نقوذ بالله منها معنی لغوی اول از منتخب -

صرف - بالکسر هر شی خالص و شراب خالص که در آن آب بیامیخته باشد از منتخب و بحر الجواهر و بالفتح سره کردن زر و سیم و گردانیدن و خرچ کردن و بوته و حیله و حادثه و گردش زمانه و دو از چگون کردن چیزی و نام علم معروف -

صروف - بضمتین حوادث -

صرم - بالفتح معرب چرم و بمعنی بریدن و قطع کردن از صراح و منتخب -

صریمه - بفتح اول عزیمت و قطع کردن کاری از منتخب -

صرخه - بالفتح و خای معجمه افغان و بانگ و عذاب از منتخب -

صرفه - بالفتح و فا ستاره ایست روشن و آن منزل دوازدهم است از منازل قمر و بمعنی بخل و تنگی در خرچ و بمعنی فایده و نفع و بمعنی حیله و مکر و بمعنی افزونی و بمعنی فضل در غزل و فرصت از سراج و منتخب و لطایف و چراغ هدایت -

صره - بالضم و رای مهمله مشدد همیان از قاموس و کشف و خیابان و مؤید و صراح -

صرعی - بالفتح بمعنی کسیکه او را مرض صرع باشد -

	فصل صاد مهمله مع عین مهمله	

صعب - بالفتح دشوار و سرکش و بضم خطا است از منتخب و کشف و مؤید -

صعاب - بکسر اول دشوارها و این جمع صعب است که بمعنی دشوار و سرکش باشد -

صعوبت - بضمتین دشواری از منتخب و کشف -

صعید - بفتح اول و کسر عین مهمله خاک در روی زمین و شهری بوده در مصر پانزده روز راه بطول از منتخب -

صعود - بضمتین بالا رفتن و بالا بر آمدن و بفتح اول بالا رونده و بلندی ضد هبوط و عذاب از لطائف و بحر الجواهر -

صعلوک - بالضم و واو معروف بمعنی فقیر و دزد و شبرو از منتخب و کشف -

صعقه - بالفتح و حرف سوم قاف بیهوشی از منتخب و لطائف -

صعوه - بالفتح در منتخب نوشته که مرغیست برابر گنجشک که سینه سرخ دارد و کشف و لطائف و مدار نوشته که طایر معروف بهندی ممولا گویند -

صعرور - بالفتح گرز و گورخران از صراح -

	فصل صاد مهمله مع غین معجمه	

صغری - بالضم و در آخر الف مقصوره بمعنی مؤنث یا زن کوچک تر و هر شی مؤنث که کوچک باشد و در اصطلاح اهل منطق قضیهٔ اول را گویند نه هر دو قضیه شکل چراکه آن مشتمل بر اصغر و اصغر موضوع نتیجه را گویند زیراکه موضوع نتیجه اکثر خاص می باشد و خاص نسبت عام قلیل است از روی افراد چنانکه کل انسان حیوان و کل حیوان جسم پس کل حیوان انسان صغری است و کل حیوان جسم کبری است و نتیجه این هر دو کل انسان جسم پس لفظ انسان موضوع نتیجه است یعنی مبتدا آن و لفظ جسم محمول نتیجه است یعنی خبر آن و ظاهر است که افراد انسان اصغر است یعنی قلیل است به نسبت جسم مطلق که اکبر است یعنی کثیر است در افراد زیراکه جسم جمادات و نباتات و حیوانات همه را شامل است -

صغیر - بمعنی خرد و کوچک -

صغر - بکسر اول و فتح غین معجمه خردی و کوچکی از کشف و مدار و مؤید و شرح نصاب -

صغار - بفتح خواری و ستم و کوچکی و بکسر خردان این معنی جمع صغیر است و هم جمع صغری است چنانکه کرام جمع کریم و اناث بکسر جمع انثی -

صغر سن - بکسر اول و فتح غین معجمه و کسر را و کسر سین مهمله و نون مضاف و مضاف الیه خردی

عمرو خرد سالی —
صغری موجبه کلیه — کل انسان حیوان کبری موجبه جزئیه بعض الحیوان کاتب و بدانکه از ترکیب چنین صغری کبری شکل مسمی الانتاج که شکل اول باشد حاصل نمیشود بلکه هیچ یکی از اشکال اربعه صورت نه بندد چون این شکل را نعمت خان عالی از جانب قاضی اظهار کرده ازین سبب غلط آورده تا دلالت کند بر حماقت و بیعقلی قاضی —

فصل صاد مهمله مع فا

صفا — بفتح پاکی و بیغش و بی کدورت شدن و نام کوهچه در مکه معظمه و کوهچه دیگر که مروه نام دارد نیز از آنجا است و حاجیان در میان صفا و مروه که تخمیناً دو صد قدم مسافت دارد سعی کنند ای سیدوند و این دویدن یکی از لوازم حج است از منتخب و کشف —

صفرا — بالفتح خلطی است زرد رنگ از اخلاط اربعه که بفارسی آنرا تلخه گویند و بهندی پت نامند و اخلاط اربعه اینست اول خون که مزاج آن گرم تر است دوم بلغم و آن سرد تر است سوم صفرا و آن بغایت گرم است بخشکی چهارم سودا و رنگ آن سیاه است و طبعیت سرد و خشک و گاهی صفرا بمعنی تلخی آید بمناسبت آنکه خلط صفرا تلخ می باشد و جوش و غلبه صفرا را خوردن ترشی فرو می نشاند و صفرا بمعنی هر شی زرد رنگ و بمعنی کمان که بآن تیر می اندازند نیز آمده از منتخب و شرح نصاب وغیره

صفوارا — بفتح نام دختر شعیب علیه السلام که در نکاح موسی علیه السلام بود از لطائف —

صفوت — بهر سه حرکت حرف اول و سکون دوم و فتح واو برگزیدگی و خلاصه کردن و صاف شدن و بمعنی برگزیده و آنچه صاف باشد از تیرگی و غش از منتخب و قاموس و مدار و مؤید و کشف و بحر الجواهر —

صفرت — بالضم زردی از مؤید و بحر الجواهر —

صفت — بکسر اول و فتح ثانی بیان کردن حال و علامت و نشان چیزی و باصطلاح فرق میان وصف و صفت آنست که وصف کلمات مدح مادح را گویند و صفت خصایل که در ذات ممدوح باشند و باصطلاح صرف اسم فاعل و اسم مفعول و صفت مشبه و افعل التفضیل —

صفح — بالفتح و حای مهمله بمعنی عفو کردن گناه و درگذشتن از خطای کسی از منتخب و کشف —

صفایح — تختها و سنگهای پهن و پاره های هر شی که مثل کاغذ پهن باشند و این جمع صفیحه است —

صفدر — بالفتح از هم درنده صف لشکر —

صفار — بالفتح و تشدید فا نام بادشاهی که در اذیل ظروف رویین می ساخت —

صفر — بالکسر بمعنی تهی و خالی و مجازاً بمعنی خالی بودن از میان و بمعنی دائره کوچک باین شکل ٥ که در علم حساب برای ده چند کردن عددی بطرف راست آن عدد مینویسند فی زماننا در عربی و فارسی بعوض آن دائره کوچک نقطه مینویسند مگر در هندی همون صفر نگارند و نیز صفر در اصطلاح اهل تقویم علامت ستاره زهره است و نیز صفر مذکور یعنی نقطه علامت برج حمل است در تقویم و بهمین جهت از لفظ صفر کنایه باشد برج حمل و بالضم بمعنی زردی و بمعنی رویین که بهندی کانسی گویند و بفتحتین نام ماه معروف و این ماخوذ است از صفر بالکسر که بمعنی خالی است چرا که چون این ماه صفر بعد محرم واقع است قبل از ظهور پیغمبر ما صلی الله علیه و آله و سلم قتال در ماه محرم حرام بود ازین سبب در ماه صفر مردم عرب برای قتال بیرون رفتند و خانه ها را خالی می گذاشتند لهذا این ماه را صفر نام کردند و بعضی نوشته اند که بوقت وضع کردن اسم این ماه موسم خزان برگ ریز بود و برگ درختان زرد میشدند لهذا این ماه را صفر نام کردند و درین صورت ماخوذ از صفر بالضم است که بمعنی زردی باشد از منتخب و لطائف و بحر الجواهر و رساله نجوم که غایت معتبر است و از بعضی کتب معتبره دیگر —

صفیر — آواز طایران و آواز یکه برای طلب مرغان کنند و این معرب سیل است از منتخب و لطائف و بحر الجواهر و رساله معربات —

صفع — بالفتح سیلی زدن از لطائف —

صفصاف — بالفتح درخت بید از منتخب و کشف و بحر الجواهر —

صفصف — بفتح هر دو صاد مهمله زمین هموار از منتخب

صفیق — پوست درشت و در منتخب نوشته که بمعنی جامه سفت بافته که تنک نبافته باشد و روی سخت که حیا نداشته باشد —

صفاق — بکسر اول پوستی که بر گرد روده ها در افتاده باشد و این یک پرده است از سه پرده شکم تا لفظ باشد از منتخب —

صف نعال — بکسر نون صف آخرین که بجانب بیرون باشد که اهل مجلس متصل آن نعلین ها زپا گذارند نعال جمع نعل است و نعل بمعنی پاپوش و کفش است —

صفاهان — بکسر نام شهریست که آنرا اصفهان نیز گویند و این معرب سپاهان است در زمین آن کان سرمه است که سرمه آن نهایت خوب باشد و نام پرده از موسیقی که در آخر شب سرایند —

صفوان — بفتح اول و سکون ثانی سنگ هموار و نام مردیست که منافقان تهمت ام المؤمنین عائشه بدان نسبت کرده بودند از منتخب —

صفّه — بالضم و تشدید فا ایوان خانه و دالان از منتخب

صفوه — بهر سه حرکت بمعنی خلاصه —

صفقه — بالفتح یکبار دست بر دست کسی زدن در بیعت و بیع از منتخب —

صفیه — بفتح اول و کسر فا و تشدید تحتانی نام یکی از ازواج مطهرات حضرت رسول الله صلی الله علیه و سلم —

صفت مشبه — نوعی از اسم فاعل است که بر وزن فاعل نباشد و بمعنی ثبوت باشد یعنی صفتیکه در ذات موصوف خود دائم موجود باشد و این را صفت مشبه ازان گویند که مشابه بصیغه اسم فاعل است در تذکیر و تانیث

وتشنیه وجمع بودن۔

صفویه ۔ بفتح اول وثانی وکسر واو وتشدید یای تحتانی منسوب بشاه صفی که از اولاد آئمهٔ اثناعشر بوده است شاه تیمور بر کمال معنوی او اعتقاد تمام داشت شاه اسمٰعیل نبیرهٔ او بسلطنت اعلی رسید شاه طهماسپ و شاه عباس و دیگر سلاطین متاخرین ایران از اولاد او هستند۔

صفی ۔ برگزیده ودوست صافی وخالص هر چیز ولقب آدم علیه السلام از منتخب ونام مردی۔

صفوی ۔ بفتحتین منسوب بشاه صفی که درویش صاحب کمال بود اولادش بادشاه شدند۔

فصل صاد مهمله مع قاف

صقالت ۔ بکسر اول صیقل کردن۔

صقر ۔ بالفتح بمعنی چرغ که مرغ شکاریست وهر مرغی که شکار کند از بحر الجواهر ومنتخب۔

صقال ۔ بالفتح وتشدید قاف مهره کش وصیقل کننده از لطایف وبکسر اول بروزن وصال زدودگی شمشیر وآئینه از منتخب۔

صیقل ۔ زدوده شده وروشن از منتخب۔

فصل صاد مهمله مع کاف

صک ۔ بالفتح وتشدید کاف کوفتن وزدن ونامه وقباله معرب چک از منتخب۔

صکاک ۔ بالفتح وتشدید ثانی کسیکه قبالهای شرعی نویسد از کشف۔

فصل صاد مهمله مع لام

صلا ۔ بفتح آواز دادن برای طعام خورانیدن یا چیز دادن وبکسر بمعنی بریان از مدار ولطائف ومنتخب ودر سراج نوشته که صلا بفتح آواز کردن بسوی کسی برای دادن چیزی خواه طعام باشد خواه غیر آن مگر در کتب معتبرهٔ عربیه برین معنی دیده نشد۔

صلیب بادپروا ۔ بجیم بای موحده بهفتم دال هشتم بای فارسی دهم واو چوب چهار گوشه که در تابدانها بجهت منع دخول حیوانات سازند از شرح خاقانی۔

صلب ۔ بالفتح بردار کردن وبالضم مهرهای پشت یعنی استخوان پشت وبمعنی سخت از صراح ومنتخب وکشف وبحر الجواهر وصاحب منتخب نوشته که برای معنی سخت بفتحتین نیز آمده۔

صلیب ۔ بفتح اول وکسر لام بمعنی سخت وبمعنی بردار نهاده شده وچوبیست که ترسایان در زنار بندند وبفارسی آنرا چلیپا گویند ونوشته اند که این معرب چلیپ است او شکلش این است + ووجهش آنکه چون عیسی را بر آسمان بردند طرطوس نام شخصی را که همشکل حضرت عیسی بود بردار کشیدند وبعد این واقعه ترسایان آنرا عیسی پنداشته شکل دار بمجلسی از چوب تراشیده در گلو در آویختند وتعظیمش کردند و صلیب بمعنی آن خط چهار گوشه که از تقاطع خط محور ومعدل النهار در فلک عند الذهن فرض کرده میشود و چهار ستاره اند که در قرب نسر واقع شده اند از مدار وبحر الجواهر وکشف ومنتخب۔

صلت ۔ بالفتح وبالضم وتشدید لام کشاده پیشانی وچیز آشکارا وسخاوت از منتخب وغیره۔

صلات ۔ بکسر عطایا وانعامات۔

صلاحیت ۔ بتخفیف تحتانی بروزن کراهیت از منتخب۔

صلوات ۔ بهر سه حرف اول مفتوح جمع صلوة فارسیان بسکون دوم از عالم ظلمات نیز آرند از چراغ هدایت۔

صلابت ۔ بفتح سختی وسخت شدن از منتخب۔

صلوة ۔ دعا وآمرزش ورحمت ونماز از منتخب ودر صراح نوشته که بمعنی نماز ودعا از بنده وبمعنی رحمت از خدای تعالی وبمعنی درود بر رسول وفرشتگان ودر شرح نصاب نوشته که صلوة ماخوذ از صلا که بمعنی سرین است چون نماز کنند ودر سجود سرین برمی دارد این فعل را صلوة گفتند وبعضی معنی لغوی صلوة تحریک الصلوین نوشته اند یعنی جنبانیدن هر دو سرین ومعنی نماز منقول است ازین معنی۔

صلاح ۔ بفتح نیکی ضد فساد وبکسر آشتی ومصالحه از منتخب۔

صلد ۔ بالفتح سخت وصاف از صراح۔

صلیبی خط ۔ کنایه از خط چهار گوشه ودر سکندرنامه مراد از جریب مساحت۔

صلع ۔ بفتحتین وعین مهمله موی پیش سر رفتن و بفارسی کل بودن وبهندی گنج گویند وصاحب این مرض را اصلع نامند۔

صلف ۔ بفتحتین بمعنی لاف زدن از منتخب وشرح نصاب۔

صلصل ۔ بروزن بلبل بمعنی فاخته وبقیهٔ آب در حوض وموی پیشانی اسپ ونام موضع ونام آبی است از مؤید ومدار ومنتخب۔

صلصال ۔ بالفتح گل با ریگ آمیخته وگل خشک وخام که چون انگشت بران زنند آواز برآید که خمیر آدم علیه السلام از ان بود از کشف ومنتخب۔

صلیل ۔ آواز آهن وآواز ضرب شمشیر از منتخب وغیره۔

صلاصل ۔ بفتح صاد اول وکسر صاد ثانی بمعنی فاخته ها وموهای پیشانی اسپ وقدح ها۔

صلح کل ۔ طریقه صوفیانست که تا آل همه مذاهب واحد دانسته با مردمان مختلف المذاهب خصومت نداشتن وبا دوست ودشمن باشتی بسر بردن۔

صلهٔ رحم ۔ بکسر اول وفتح لام وفتح رای مهمله وکسر حای مهمله محبت وسلوک داشتن با خویش واقربا۔

صلصله ۔ بفتح هر دو صاد مهمله آواز زنجیر وآهن وجرس از شرح نصاب۔

صلبیه ۔ بالضم وبای موحده مکسور وتشدید تحتانی نام پردهٔ هفتم از هفت پردهٔ چشم که اندرون همه پرده هاست

صلایه ۔ بکسر اول وحرف چهارم تحتانی سنگی که بدست گرفته دارو سایند وبمعنی سنگ پهن که دران دارو سایند از منتخب وبحر الجواهر۔

صلة - بکسر اول و فتح لام انعام و عطا دادن و بمعنی پیوستن و پیوند و خویشی از منتخب و صراح -
صلیبی - قوم نصاری -

فصل صاد مهمله مع میم

صما - بالفتح و تشدید میم زن کر و سنگ سخت از منتخب
صمت - بالفتح و سکون میم و بضم اول خطاست بمعنی خاموشی از کشف و منتخب و غیره -
صموت - بالضم خاموش شدن از منتخب -
صمدیت - بفتحتین و کسر دال مهمله و تشدید یای تحتانی مفتوح بزرگی و بی نیازی و پاک شدن از عادات حیوانی -
صماخ - بکسر اول و در آخر خای معجمه بمعنی سوراخ گوش از مؤید و کشف و بحر الجواهر و مدار و منتخب و در بحر الجواهر بمعنی سوراخ و بلیده نیز نوشته -
صمد - بفتحتین مهتر و بی نیاز و بلند و دائم و قومی که تشنه و گرسنه نباشد از منتخب و در نهایه ابن اثیر جزری نوشته آنکه قصد کرده شود بسوی او در انجاح حوائج -
صماد - بکسر اول جاهای بلند و زمین های درشت و این جمع صمد است که بفتح اول و سکون میم باشد و بفتح اول آنچه میان تهی چون دار نباشد -
صمغ - بفتح اول و سکون میم چیزیست لزج که از بعض اشجار حاصل شود و بهندی گوند گویند و بفارسی ژد نامند بفتح زای فارسی و دال مهمله از بحر الجواهر و مزیل و رشیدی و بالکسر و بفتحتین چنانکه مشهور خطاست -
صمیم - خالص و خلوص و ته دل و میانه دل و بمعنی مرد ناشنوا که ادراک اصوات نکند از کشف و کنز و تاج و منتخب و صراح و بهار عجم و در بحر الجواهر نوشته که صمیم میان هر چیز و خلاصه هر چیز -
صمصام - بالفتح شمشیر بران از منتخب -
صمم - بفتحتین کری و گرانی گوش و ناشنوائی از منتخب -
صم و بکم - بضم صاد و ضم بای موحده بمعنی کران و گنگان و این هر دو لفظ جمع اصم و ابکم است استعمال جمع بجای مفرد برای مبالغه باشد در کثرت یا آنکه فارسیان بعض جا صیغه جمع در مقام مفرد استعمال کنند چنانکه حور که جمع حوراء باشد از خیابان -

فصل صاد مهمله مع نون

صنعاء - بالفتح و بدون نون و در آخر قصبه ایست در یمن مگر در حالت نسبت نون در آخر خلاف قیاس زیاد کرده صنعانی گویند از مدار و بحر الجواهر و کشف و مؤید و لب الالباب و منتخب -
صناعت - بکسر اول پیشه و کار از منتخب و کشف و صراح -
صنعت - بالفتح پیشه و هنر از کشف و صراح و منتخب و در بهار عجم بالفتح و بالضم -
صنج - بالفتح و جیم معرب چنگ نام ساز معروف که آنرا مینوازند و بمعنی دو طبق رویین که آنرا بر یکدیگر میزنند و درین صورت معرب جهانج باشد که لفظ هندیست هر کلمه که دران صاد و جیم جمع میشود معرب باشد چراکه صاد و جیم در کلمه عربی الاصل جمع نمیشود از صراح و منتخب و شرح نصاب وغیره -
صنادید - بفتح مهتران و بزرگان و این جمع صندید است از کشف
صنوبر - درخت چلغوزه که بهندی چیڑ گویند و در مدار نوشته که صنوبر درخت چلغوزه و سرو ناز را نیز گویند -
صنع - بالضم کار کردن و آفریدن و نکوئی کردن برکسی از کشف و مدار و منتخب و صراح -
صنف - بالکسر هو النوع المقید بالصفات العرضیة الکلیة از بحر الجواهر و بعضی باین وضع تصریح کنند که صنف بمعنی قسمی از اقسام هر نوع از انواع موجودات چنانکه حیوان جنس است و انواع او بقر و فرس و جمل و انسان وغیره باشد پس چنانکه اقسام جنس را انواع گویند همچنین اقسام نوع را صنف نامند چنانچه اصناف نوع فرس ترکی و تازی و کچهی و کوهی است و اصناف نوع انسان چینی و رومی و هندی و حبشی و فرنگی -
صنوف - بضمتین جمع صنف -
صندوق - بالضم هر لفظ که بر وزن فعلول آید بالضم باشد چنانچه زنبور و عصفور و جمهور مگر صعفوق بالفتح در سوید و خیابان نوشته که تحقیق آنست که صندوق بضم اول است نه بفتح چراکه فعلول و فعلیل بفتح در کلام عرب نیامده مگر بفتح خواندن اینچنین الفاظ نوعی از تغیر است زیراکه فارسیان هر لفظیکه برین وزن آمده بفتح اول خوانند چنانکه زنبور و جمهور و صندوق -
صنادیق - بفتح اول جمع صندوق -
صنم - بفتحتین بمعنی بت و در محاورهٔ فارسیان بکنایت بسبب خوبی صورت بر معشوق اطلاق کنند -
صنعان - بالفتح نام بزرگیکه هفت صد مرید داشت و شیخ فرید الدین عطار رحمه الله از مریدان اوست گویند که از بد دعای حضرت غوث الاعظم بر دختر ترسا عاشق شده از اسلام در گذشت مگر بآخر هدایت غیبی دست او گرفت از مؤید و کشف و مدار -
صنان - بضم اول بوی بغل و گنده بغل از منتخب و شرح نصاب
صنوان - بالکسر درختهای خرما که از یک بیخ بر آمده باشند و دو جوی از یک چشمه و برادران که از یک مادر و یک پدر باشند از منتخب -
صندلی - نوعی از تخت کوچک که بهندی چوکی گویند

فصل صاد مهمله مع واو

صوم العذراء - روزهٔ حضرت مریم علیها السلام -
صوب - بالفتح طرف و جانب از کشف و مدار و در منتخب صوب بالفتح راستی که ضد خطا باشد و راست رفتن -
صواب - بالفتح راست و درست که ضد خطا باشد و بمعنی راستی و درستی از منتخب وغیر آن -
صولت - بالفتح حمله بردن از منتخب وغیر آن و بمعنی رعب و هیبت مستعمل -
صور مرئیات - بضم اول و فتح واو و فتح میم و کسر

همزه و تشدید تحتانی صورتها اشیا که دیده میشود و بنظر می آید

صوابدید - بمعنی صلاح و تجویز -

صور - بالضم شاخ حیوان که آنرا میتوازند و انچه اسرافیل روز محشر خواهد دمید یکبار جهت میرانیدن و بار دیگر برای زنده کردن و میان هر دو نفخه چهل سال مفاصله باشد و صور بضم صاد و فتح واو بمعنی صورتها بایں معنی جمع صورت است -

صوامع - بفتح اول و ثانی و کسر میم عبادت خانه های ترسایان این جمع صومعه است -

صوارف - بمعنی حوادث و گردشهای زمانه از منتخب مستفاد از معانی لفظ صرف -

صواف - گاوان و اسپان و شتران تیز رو که بر سه پا ایستند و تیل شترانی که برای قربانی استاده باشند از لطایف -

صوف - بالضم بمعنی پشم بعض حیوانات و نوعی از جامه گنده پشمی از بحر الجواهر و در شرح نصاب موی دنبه و میش -

صواعق - جمع صاعقه که بمعنی آتشی است که از ابر بر زمین می افتد -

صوارم - تیغهای برنده و تیز -

صوم مریم - نوعی از روزه است که از شب نیت کرده همه روز از کسی کلام نکند و این زهد حضرت مریم است از شرح خاقانی -

صولجان - بالفتح و لام نیز مفتوح و جیم عربی بمعنی چوگان و در اصل لغت صولجان بمعنی عصای سر کج و خمیده مشتق از صلج کن که بمعنی کجی است کذا فی المنتخب چون چوگان نیز سر کج می باشد لهذا چوگان را هم صولجان گویند و صولجان معرب چوگان نیست چنانکه اکثر اهل لغت گمان برده اند و اگر صولجان را معرب چوگان گویند زیاده بودن لام را وجهی نباشد و تحقیق اینست که چون چوگان که چوبی سر کج باشد در اصل چول گان بوده مرکب از چول که بفتح بمعنی خم و کجی است و لفظ گان برای نسبت پس چول گان را که اصل لغت است معرب کرده صولجان گفتند -

صون - بفتح اول و سکون واو نگهبانی -

صور عبد الرحمن - بضم اول و فتح ثانی کتابیست در بیان اشکال بروج و دیگر صورتهای آسمانی تالیف عبد الرحمن صوفی که یکی از حکمای متاخرین بوده است -

صور علمیه - بضم اول و فتح واو باضافت باصطلاح صوفیه انچه موجود شده و موجود خواهد شد چرا که اینهمه موجودات صورتهائی است که قبل از ظهور همه در علم حق سبحانه ثابت بودند -

صومعه - بالفتح و میم و عین نیز هر دو مفتوح عبادتخانه ترسایان و نصاری که سر آن بلند و باریک سازند و مجازا عبادتخانه اهل اسلام را نیز گویند از منتخب و فرهنگ -

صوفیچه - نام جامه صوفیان -

صورت بازی - صورت خود را بوضع و شکل دیگرے ساختن بهندی بهروپ گویند از مصطلحات :

صورت نوعی - جوهریست که چون بجسم مطلق لاحق شود او را انواع علحده سازد یعنی صورت نوعی حقیقتیست که بدان هر نوع را امتیاز و تفرقه از انواع دیگر حاصل آید -

صوری - بالضم و بواو معروف منسوب بصورت -

صوفی - پشمینه پوش زیرا که صوف پشم را گویند و در اصطلاح فقرا صوفی آنرا گویند که نگاهدارد دل خود را و صاف دارد خاطر خود را از خیال غیر حق از کشف و لطایف و در شرحی معتبر از شروح نوشته که صوفی منسوب بصوفه است که قومی بود از اهل تجرد در ایام جاهلیت که خدمت کعبه میکردند و خدمت خلق برای حق مینمودند پس اهل تصوف منسوب بایشان شدند و صوفی بمعنی مخلص نیز آمده است -

فصل صاد مهمله مع ها

صهبا - بالفتح شراب انگوری از منتخب و بحر الجواهر و بفکر ناقص مولف بمعنی شرابیکه مایل بسرخی باشد چرا که صهبا مونث اصهب است و اصهب صفت مشبه از صهوبت

صهیب - بضم اول و فتح ثانی و سکون تحتانی و در آخر بای موحده نام یکی از اصحابه رسول صلی الله علیه و آله و سلم که از روم آمده مشرف باسلام شده بودند گویند بغایت فصاحت و شیرینی کلام داشتند از منتخب وغیره -

صهوبت - بضمتین و حرف چهارم موحده مفتوح بمعنی رنگ سرخ مایل بزردی و سفیدی و از صراح ظاهر میشود که رنگ سفید مایل بسرخی که در بین دیار آنرا گلابی گویند و در بحر الجواهر نوشته که رنگ سرخ که در موی سر و ریش بعضی مردم باشد و در منتخب گفته که رنگ سرخ به تیرگی مایل و در مفرح القلوب نوشته که صهوبت رنگی است متوسط میان سرخی و زردی که مایل تر باشد بسفیدی -

صهریج - بالکسر و جیم آوار آب و حوضی که در وی آب جمع شود از منتخب و لطایف و صراح -

صهر - بالکسر بمعنی خسر یعنی پدر شوهر و پدر زن هر دو را صهر گویند و خویش شوهر و خویش زن و بمعنی شوی دختر و شوی خواهر از منتخب و شرح نصاب -

صهیل - بفتح اول و یای معروف آواز اسپ از منتخب

صهوه - بالفتح میان پشت اسپ از صراح -

صه - بالفتح و سکون ها اسم فعل ست بمعنی امر یعنے خاموش باش از منتخب -

فصل صاد مهمله مع یای تحتانی

صیت - بالکسر آوازه و ذکر خیر از منتخب و صراح -

صیانت - بکسر اول نگهداشتن و نگاهبانی از منتخب

صیرورت - بالفتح بمعنی گردیدن و شدن -

صیاح - بکسر اول و حای مهمله بمعنی آواز و نوحه و فغان از شرح نصاب و منتخب -

صید - جانوریکه آنرا شکار کنند و هم بمعنی مصدر است بمعنی شکار کردن از کشف و لطایف و منتخب و بحر الجواهر

صیاغ - بالفتح و تشدید تحتانی و غین معجمه زرگر از منتخب و کشف -

صیف - بالفتح موسم تابستان بمعنی ایام گرما

صیقل - بفتح زداینده آئینه و تیغ وجز آن و تیز کننده و بمعنی آلت زدودن مجاز است و بمعنی صیقل کردن نیز آمده از منتخب -

صیام - بکسر اول جمع صوم که بمعنی روزه است -

صید حرم - وحشی که در سرزمین حرم باشد کشتن و شکار کردن آن حرام است و اطلاق حرم بر زمین حوالی مکه معظمه کنند باین حدود واربعه که بطرف مشرق از مکه تا شش کروه و بجانب شمال دوازده کروه و بسمت مغرب هیزده کروه و بسوی جنوب بست و چهار کروه -

صیغه - در لغت نوعی ریختن زر در قالب و خلقت و طریقه واصل کذا فی المنتخب و الکشف و باصطلاح صرف هیئة حاصلة للکلمة باعتبار تقدیم الحروف و تاخیرها و حرکاتها و سکناتها و صیغه باصطلاح خاص بمعنی نکاح نیز آمده از مصطلحات -

صیحه - بالفتح و حای حطی بمعنی بانگ و آواز و فغان و عذاب از منتخب و لطایف و موید و کشف -

صیرفی - بالفتح بمعنی صراف که درم و دینار را کژرا نیده سره را از ناسره دریابد و تصرف کننده در کارها و خوشنویسی و تخلص شاعری از کشف و منتخب و صراح و لطایف و غیره -

صیقلی - سنگ فسان -

باب ضاد معجمه
فصل ضاد معجمه مع الف

ضاب - در آخر بای موحده درختی تلخ مثل حنظل و زقوم -

ضار - به تشدید رای مهمله ضرر رساننده -

ضاجر - بکسر جیم دلتنگ و بی آرام از غم و مضطرب از منتخب و خیابان -

ضاغط - بکسر غین معجمه و طای مهمله نام دردیست که صاحب خشم بندارد که آن عضو را می افشرند از شرح نصاب -

ضاغوط - بضم غین معجمه حالتیست که آدمی خفته بندارد که کسی گلوی من می فشارد از شرح نصاب و بحر الجواهر -

ضاحک - بکسر حای مهمله بمعنی خندان و خنده کننده -

ضال - به تشدید لام بمعنی گمراه از منتخب -

ضالین - به تشدید لام مکسور بمعنی گمراهان -

ضان - بمعنی میش و بمعنی بدبوی بدن آدمی از بحر الجواهر و منتخب و شرح نصاب -

ضابطه - بکسر بای موحده نگاهدارنده هر شی را بجد خود بش و مستقل بمعنی قاعده و دستور -

ضاری - در پی صید دونده از صراح -

فصل ضاد معجمه مع بای موحده

ضب - بالفتح و تشدید با بمعنی سوسمار که جانوریست آنرا بهندی گوه گویند از شرح نصاب و منتخب -

ضباح - بضم اول و بای موحده و حای مهمله آواز روباه از شرح نصاب -

ضبع - بفتح اول و ضم ثانی و عین مهمله بمعنی جانوری که آنرا کفتار گویند و بهندی هنڈار نامند و بسکون با نیز آمده و بفتح اول و سکون ثانی بمعنی بازو و بغل از صراح و منتخب و بحر الجواهر -

فصل ضاد معجمه مع جیم

ضجرت - بالضم و سکون تنگدلی و بی آرامی از غم از کشف و در منتخب بالفتح -

ضجور - بفتح اول و ضم جیم و رای مهمله بمعنی تنگ دل و مضطرب و غمگین از کشف و بحر الجواهر -

ضجر - بفتح اول و کسر جیم تنگدل و غمگین -

ضجیع - در آخر عین مهمله بروزن فعیل بمعنی همخوابه و هم بستر از منتخب و لطایف -

فصل ضاد معجمه مع حای مهمله

ضحک - بکسر اول و سکون حای مهمله بمعنی خنده که با آواز باشد

ضحاک - بالفتح و حای مهمله مشدد بمعنی بسیار خنده کننده و نام بادشاه ظالم که درمیان شانه او جراحت پیدا شده و زان مارهید اگردیده بود که دماغ مردم غذای آن مار میشد و آخر ضحاک بدست فریدون گرفتار شده و لفظ ضحاک بمعنی نام بادشاه مذکور معرب ده آک است یعنی خداوند ده عیب و ده عیبش اینست اول زشت روئی دوم کوتاهی قد سوم بیدادگری چهارم دروغ گوئی پنجم بدعملی ششم پلیدی هفتم بسیار خواری هشتم بی شرمی نهم بیخردی دهم بدزبانی از رشیدی و کشف و شرح نورالله و منتخب و یکی از ثقات نوشته که بوقت تولد دو دندان پیشین داشت چون مادر و پدرش عرب بودند از روی تفاول ضحاک نام کردند بمعنی بسیار خنده کننده و این قول عند العقل راجح است -

ضحل - بالفتح و حای مهمله آب اندک از منتخب و صراح -

ضحیم - بحای مهمله کسیکه کجی در دهان و یا بگردن یا در زنخدان او باشد از منتخب -

ضحو - بالفتح چاشت گاه از منتخب و در لطایف بمعنی روشن و آشکارا شدن و طعام چاشتگاه خوردن -

ضحکه - بالضم آنکه مردم بروی خندند از منتخب -

ضحوکه - بالضم - آنچه مردم را بخنده آرد و آنکه بروی مردمان خندند و بالفتح زن بسیار خنده کننده و راه فراخ -

فصل ضاد معجمه مع خای معجمه

ضخامت - بفتح و خای معجمه بزرگ تن شدن و سطبر و سطبری از منتخب -

ضخیم - بزرگ جثه و سطبر -

فصل ضاد معجمه مع دال مهمله

ضد - بالکسر خلاف و فرق درمیان ضد و نقیض آنست که نقیض نه جمع شود و نه مرتفع شود مثلاً عدم و وجود و ضدین جمع نمیشوند لیکن مرتفع شوند مثلاً سواد و بیاض از بحر الجواهر -

فصل ضاد معجمه مع رای مهمله

ضرار - بالفتح و رای مهمله مشدد سختی و گزند از منتخب -

ضرب - بالفتح زدن و بیان کردن و آمیختن چیزی

بچیزی و تیز رفتن و بمعنی مانند و مثل و نوع از هر چیز و بمعنی لفظ آخر و شیر و آشکار اکردن و بفتحتین شهد سفید غلیظ از منتخب و کشف و بحر الجواهر۔

ضروب۔ بضمتین بمعنی انواع و اقسام از مهذب الاسماء۔

ضرب الازب۔ بکسر زای معجمه بمعنی ضربیست که هر چند به شود نشان آن بماند از خیابان۔

ضراب۔ بکسر بر جستن نر بر ماده و با کسی شمشیر زدن و بفتح اول و تشدید را بر درم سکه زننده و زود زدن از منتخب و لطایف۔

ضریبت۔ بفتح اول و کسر ثانی و چهارم بای موحده بمعنی خوی و طبیعت از منتخب۔

ضراعت۔ بفتح زاری و عجز از صراح و منتخب و لطائف

ضرارت۔ بفتح گزند رسانیدن و نابینا شدن از منتخب و کشف۔

ضرورت۔ بفتح حاجت و بیچارگی از کشف و منتخب و صراح۔

ضرب و قسمت۔ ضرب بمعنی زدن عددی در عددی چنانچه سه را در پنج ضرب کردند پانزده شد و قسمت بمعنی تقسیم کردن عددی را بر عددی چنانچه هیژده را بر شش تقسیم کردند بهر سه واحد سه سه رسید۔

ضریح۔ بحای مهمله قبر ضرایح جمع آن از منتخب۔

ضرب الفتح۔ نوعی از نواختن نوبت و نقاره که در وقت فتح نوازند و آنرا شادیانه گویند از چراغ هدایت در رساله موسیقی۔

ضرب کسور۔ از ضرب کردن کسور اعداد عدد سالم کمتر بهم میرسد و این نوع ضرب بنسبت ضرب اعداد سالم مشکل است

ضریر۔ نابینا که بینائی او رفته باشد و بیمار و لاغر از منتخب و بحر الجواهر۔

ضرار۔ بکسر اول یکدیگر را ضرر رسانیدن و مسجد ضرار مسجدی بود که منافقان ساخته بودند حق تعالی در هدم آن امر فرموده از منتخب و بحر الجواهر۔

ضر۔ بالفتح و الضم گزند و سختی و بدحالی و لاغری و زیان و نقصان و بالکسر و بالضم زن خواستن بر زن پیشین از منتخب و لطایف۔

ضرس۔ بالکسر و سین مهمله بمعنی دندان بزرگ یعنی دندان آسیا که بهندی داڑھ گویند از شرح نصاب و لطایف و بحر الجواهر۔

ضراط۔ بضم اول بمعنی تیز یعنی ریحی که آواز از شکم با سفل بر آید از مدار و کشف و صراح و منتخب و بحر الجواهر۔

ضرع۔ بفتح و عین مهمله پستان گاو و گوسپند و مانند آن و بفتحتین زاری و فروتنی و گیاهی است از منتخب و لطایف و بحر الجواهر۔

ضریع۔ بفتح گیاهی است که بر کنار آب روید بغایت بدمزه که از سمیت آن هیچ چارپایه نزدیک وی نتواند شد از منتخب و برهان

ضرزیک۔ بکسر اول و کسر زای معجمه و یای معروف نوعی از توپ۔

ضرب المثل۔ زدن مثل یعنی آوردن مثل چیزی در کلام۔

ضرغام۔ بالکسر شیر درنده و بالفتح غلط است از مدار و بحر الجواهر و منتخب۔

ضرام۔ بکسر اول هیزم باریک و ریزه که بدان آتش افروزند از شرح نصاب۔

ضروان۔ نام دهی است از لطایف۔

ضرتان۔ بالفتح و تشدید را دو زن که در نکاح یک مرد باشد۔

ضربان۔ بفتحتین و بای موحده طپیدن دل و نوعی از درد است که شرائین بشدت تمام حرکت کنند بهندی لپک گویند از حدود الامراض و شرح نصاب۔

ضربه۔ بفتح اول و سکون ثانی و بای موحده پاسنگ که بدان قمار می بازند و آنرا قرعه نیز گویند۔

ضره۔ بالفتح و تشدید رای مهمله زنی که بر زنی آورده شود

آنرا بفارسی انباغ گویند و دستی نیز و بهندی سوت و سوکن گویند هر کدام مر دیگری را ضره باشد از منتخب

ضروری۔ بفتح منسوب بضرورت بحذف تا۔

ضربی۔ بفتحتین و کسر بای موحده منسوب بضرب که بمعنی شهد است۔

فصل ضاد معجمه مع عین مهمله

ضعف۔ بالکسر دو چندان و بالفتح بیهوشی و نقصان عقل و بالضم سستی و ناتوانی بدن از مدار و منتخب و مزیل۔

ضعاف۔ بکسر جمع ضعیف از لطایف۔

ضعف التالیف۔ آنچه بر خلاف محاوره باشد چنانچه درین مصرعه بعضی گمان برند مصرعه حکیمی سخن بر زبان آفرین ٭ چراکه فصل میان اسم دال مفید معنی فاعلیت باشد درست نیست مثالی دیگر مصرعه همه از مهر او خون دل آشامم ٭ و مصرع ثانی این بیت بیت درو صوکن همین استنجا و وارم دست و رو دیگر نیم را ما

فصل ضاد معجمه مع غین معجمه

ضغط۔ بالفتح افشردن و تنگ کردن از کشف و منتخب

ضیغم۔ گزنده و درنده از منتخب۔

ضغن۔ بالکسر و سکون ثانی بمعنی کینه از منتخب و شرح نصاب و لطایف۔

ضغاین۔ بفتح کینها و احدش ضغینه۔

ضغطه۔ بالفتح یکبار فشردن و بالضم سختی و مشقت و تنگی و فشارش از منتخب و بحر الجواهر۔

ضغینه۔ بر وزن نگینه بمعنی کینه از منتخب و شرح نصاب۔

فصل ضاد معجمه مع فا

ضفیر۔ بفتح اول و فا و کسر ثانی موی سر که بافته باشند از کشف۔

ضفائر۔ جمع ضفیره که بمعنی موی بافته است۔

ضفدع۔ بالکسر و دال مهمله نیز مکسوره و عین مهمله بمعنی غوک و این لفظ بفتح دال نیز آمده مگر ضعیف است از

صراح و بحر الجواهر و در منتخب به حرکات ثلثه و نام ورمی است که مانند غوک در حلق پیدا شود۔

ضفادع - بفتح غوکها و این جمع ضفدع است۔

ضفیره - موی پیچیده و جمع کرده بر سر از منتخب۔

ضفه - بالفتح و تشدید فا کناره رود از شرح نصاب و در منتخب بالکسر۔

فصل ضاد معجمه مع لام

ضلالت - بفتح گمراهی از منتخب۔

ضلت - بکسر اول و تشدید لام گمراهی۔

ضلع - بالکسر و سکون لام و بکسر اول و فتح لام از منتخب و بحر الجواهر و غیر آن و بعضی بفتح نیز گفته اند بمعنی استخوان پهلو۔

ضلال - بفتح گمراهی از موید و لطایف اللغات۔

فصل ضاد معجمه مع میم

ضماد - بکسر اول داروی که با آب یا بچیز رقیق دیگر سرشته بر اندامی پهن کنند و آنرا بهندی لیپ گویند از منتخب و موید و کشف و بحر الجواهر۔

ضمور - بضمتین ضعف و لاغری و بفتح اول و ضم ثانی لاغر از بحر الجواهر۔

ضمیر - بفتح اول اندیشه خاطر و اندرون و آنچه در دل گذرد و نهانی و راز نهدار و بحر الجواهر و کشف و موید و منتخب و بضم اول و فتح میم نام غلام آنحضرت صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم۔

ضمائر - جمع ضمیر

ضمن اللفظ - صنعتی است در علم شعر و آنچنان باشد که از میان لفظی لفظ دیگر بدر کو رسازند چنانچه درین بیت بیت تو بی نظیر جهانی و من نظر نکنم ؛ بجانبی که ندارد رخ تو تاب نظر۔

ضم - بالفتح و تشدید میم بمعنی پیوستن و فراهم آوردن چیزی را با چیزی و نام حرکت که آنرا پیش گویند مگر در کلمه مبنی از منتخب بدانکه حرکت پیش را ضم از آن نامند

که بضم الشفتین یعنی فراهم آمدن هر دو لب حاصل میشود از عبد الرحمن حاشیه شرح ملا۔

ضمیران - بالفتح و یای تحتانی مضموم بمعنی سپر غم که آنرا ریحان و نازبو نیز گویند از موید و کشف و لطایف و مدار و بضم و فتح میم و بفتح اول و ثالث بمعنی سپر غم که آنرا نازبو نیز گویند و در صراح ضومران نوشته بفتح اول و ضم میم۔

ضمین - بفتح اول بمعنی ضامن۔

ضمن - بالکسر و سکون میم اندرون از موید و کشف و لطایف

ضمان - بالفتح پذیرفتاری از لطایف و در محاوره این دیار آنرا ضامنی گویند۔

ضمیمه - بمعنی چیزیکه آنرا با چیزی فراهم و جمع کرده باشند۔

فصل ضاد معجمه مع نون

ضنت - بالکسر و تشدید بمعنی بخل و بخیلی از منتخب۔

ضنک - بالفتح تنگ و تنگی در هر چیز از منتخب و لطایف

ضنین - بروزن فعیل بمعنی بخیل از منتخب۔

ضنی - بفتح اول و کسر نون بمعنی لاغر از شرح نصاب۔

فصل ضاد معجمه مع واو

ضواحک - چهار دندان که میان انیاب و اضراس واقع است از منتخب و در بحر الجواهر نوشته که چهار دندان پیش۔

ضو - بالفتح روشنی آفتاب۔

فصل ضاد معجمه مع یای تحتانی

ضیا - بالکسر روشنی آفتاب بدانکه ضیا از نور قوی تراست و نور از سنا قوی تراست از شرح نصاب۔

ضیاعات - بکسر اول و عین مهمله زمینهای مزروعه۔

ضیر - بالفتح گزند و نقصان از منتخب و لطایف۔

ضیق - تنگی دم و کوته دمی و نام مرضیکه بهندی دمه گویند۔

ضیاع - بکسر و عین مهمله دهها و زمینهای مزروعه جمع ضیعه بالفتح از منتخب و لطایف۔

ضیف - بالفتح بمعنی مهمان و مهمانان مفرد و جمع هر دو آمده از منتخب

ضیوف - بضمتین مهمانان۔

ضیق - بالکسر بمعنی تنگی و بالفتح و تشدید یای مکسور بمعنی تنگ از منتخب۔

ضیغم - بفتح اول و سکون تحتانی و فتح غین معجمه گزنده و شیر درنده از منتخب۔

ضیم - بالفتح نقصان کردن در حق کسی و ستم کردن و از مضرت نا اندیشیدن در انتقام۔

باب طای حطی

فصل طای حطی مع الف

طاطا - سر پست کردن چنانکه در رکوع کنند از بحر الجواهر و غیرها۔

طاها - نام سوره قرآن و نام پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم چراکه اشارت است از طاهر۔

طاب - بوی خوش از بحر الجواهر۔

طامات - لاف و گزاف صوفیان در باب اظهار کشف و کرامات خود و هرزه گوئی از رشیدی و کشف و برهان و بهار عجم و موید و در سراج نوشته که طامات بمیم بروزن حاجات در اصل عربی ست بتشدید میم و فارسیان بتخفیف استعمال کنند بمعنی اقوال پراگنده و سخنان بی اصل و پریشان که بعضی صوفیان برای گرمی بازار خود گویند و در رشیدی نوشته که طامات جمع طامه بتشدید میم بمعنی داهیه و حادثه عظیم مگر در فارسی بتخفیف میم بمعنی سخنان بلند صوفیه مستعمل میشود۔

طاغوت - بضم غین معجمه و تای فوقانی نام بت و نام دیوی از لطایف۔

طالوت - نام سرداری از بنی اسرائیل که سقا بود با جالوت نام کافر جنگ کرده داود علیه السلام که از سپاهیان طالوت بودند جالوت را کشتند طالوت وعده که از داود علیه السلام کرده بود از آن برگشت و دشمن

گردید بعد مردن او داود علیه السلام ملک او شد از منتخب و لطائف

طالح - بکسر لام و حای مهمله مرد بدکردار که ضد صالح باشد -

طامح - بکسر میم سرکش و بلند از منتخب -

طافح - بکسر فا و حای مهمله بمعنی بدمست که پر شده باشد از شراب از کشف و بحر الجواهر -

طاس - بسین مهمله در اصل فارسی تاس است بتای قرشت فارسی زبانان عربی دان بطای حطی نویسند در رواج گرفت از عالم طپیدن و طلا و بمعنی طشت کلان و کاسه گهری و نیز نام جامه زرتار از چراغ هدایت و در منتخب نوشته ظرفیست که در و آب و شراب خورند و هیچ نگفته که معرب است و در شرح نصاب نوشته که طاس از لغات مولد است یعنی عربی نیست بلکه از ان گرفته اند -

طاقدیس - بقاف و دال مهمله و یای معروف و سین مهمله نام تخت خسرو پرویز که طول آن یک صد و هفتاد ذراع و عرض آن یکصد و بست ذراع و مکلل بجواهر بوده و در سراج تفصیل آن بسیار نوشته است بتطویل پنداشته ننوشتم -

طایر قدس و طاوس عرش - جبرئیل علیه السلام

طالع - بکسر لام بمعنی بر آینده و صعود کننده و باصطلاح منجمان برجی که هنگام ولادت یا وقت سوال چیزے از افق شرقی نمودار باشد و اثر هر طالع از دوازده گانه در نحوست و سعادت علیحده است از منتخب -

طائع - فرمانبردار از منتخب -

طارف - بکسر رای مهمله مال که تازه و نو و بهتر باشد شرح نصاب از یوسف بن نابغ -

طایف - طوف کننده و خیال که در خواب نماید و نام ناحیه ایست قریب مکه در ملک حجاز بسبب آنکه جبرئیل علیه السلام آن ناحیه را بدست گرفته گرد خانه خدا طواف نموده بود از منتخب و غیر آن

طابق - بفتح بای موحده معرب تابه و آن ظرف آهنی است مدور که بران نان پزند -

طارق - بکسر رای مهمله حادثه شدید و ستاره که قریب بصبح طالع شود و هر شی که بشب ظاهر شود و کسیکه بشب راه رود از ین باعث دزد و ساحر را نیز طارق گویند از لطائف

طالق - بکسر لام صاحب بائن یعنی رها از شرح نصاب -

طاق - بنا رخمیده و محراب و نوعی از جامه پوشیدنی و آن فرجی و جبه بند دار باشد و بمعنی تنها و فرد که ضد جفت باشد و نام درختی از منتخب و برهان و در شرح نصاب و در رساله معربات نوشته که طاق بمعنی بنا رخمیده و محراب معرب تاک است و بمعنی فرد که ضد جفت باشد معرب تا است و درین صورت قاف در آخر زیاده کرده اند -

طاخک - بفتح خاء معجمه ثمر آزاد درخت از بحر الجواهر -

طابق النعل بالنعل - بمعنی مطابق کننده کفش با کفش یعنی قدم نهنده بر قدم پیش روندگان و بفتح بای موحده و بفتح قاف بمعنی آنکه مطابق آمد کفش با کفش و باین معنی در جای استعمال کنند که این چیز بآن مطابق آمد مگر در بهار دانش وجه اول هست که سابق مذکور شد -

طائل - بکسر همزه بمعنی فایده از منتخب -

طارم - بالفتح رای مهمله و ضم آن نیز بمعنی خانه چوبین و خانه بلند و بالاخانه و این لفظ معرب تارم است از بحر الجواهر و بهار عجم و کشف و مدار و مؤید و در برهان بالفتح رای مهمله فقط و در سراج بالفتح و ضم رای هر دو نوشته و در مصطلحات گفته که در حرکت رای طارم اختلاف است بعضی مفتوح و بعضی مضموم آرند و سالک قزوینی بکسر آورده چرا که به ابوالمکارم قافیه ساخته -

طالقان - نام شهر از لطائف -

طاعون - بضم عین مهمله ورمی بود که در خصیه یا پستان یا بغل یا بن ران واقع شود از ماده سمی که عضو را فاسد کند و قی و غثیان و غشی و خفقان همراه آن بود از کفایه منصوری و در لطائف شامت و مرگ عام و در بحر الجواهر نوشته که بثره باشد کوچک مانند باقلا بسرخ یا سیاه یا سوزش بسیار و در حدود الامراض مرقوم است که بثره باشد بقدر کنار صحرائی یا کبودی و سوزش و تپ با قی لازم او است

طاعن - تیر زننده و طعنه زننده از منتخب -

طاجن - بفتح جیم عربی بمعنی تابه که چیزی را بران بریان کنند از شرح نصاب -

طاوس علوی آشیان - کنایه از آتش

طاحونه - بضم حای مهمله و [illegible] نون بمعنی آسیا و طاحون نیز آمده از شرح نصاب -

طائر سدره - جبرئیل علیه السلام از برهان -

طابه و طیبه - هر دو نام مدینه منوره از شرح نصاب

طاقه - یک عدد جامه از برهان و در شرح قران السعدین نوشته که چنانکه در اسپ اس و در فیل زنجیر آرند همچنین در جامه طاقه مستعمل کنند و طاقه بمعنی توانائی و یک تو رسن و پاره سبزه

طائفه - بمعنی گروه مردم و پاره از چیزی از منتخب -

طاری - ظاهر شونده بر کسی ناگاه و فرود آینده از جای از منتخب -

طاغی - بکسر غین معجمه از حد درگذرنده و کسیکه از حد طاعت و ادب در گذشته باشد و این ماخوذ از طغیان است و طاغی در گلستان کنایه از فرعون -

طاقی - بقاف نوعی از کلاه از برهان -

طامه کبری - بتشدید میم و ضم و فتح رای بمعنی قیامت -

طاهر تاقی - بدو تای فوقانی بفک اضافت یعنی باسقاط کسره که در میان این صفت و موصوف بود تخلص است که طاهر نام داشت و الکن بود بجای قاف و کاف تا می گفت و او یکی از ملازمان میرزا مهدی که معشوق میر نجات بود از شرح گل کشتی -

طافی - بکسر فا آنچه بر سر آب از سبکی و لطافت بالا بر آید ضد راسب و راسب آن چیز است که در آب و مثل آن ته نشین شود مانند دُرد -

طاس بازی - نوعی از بازی بازیگران و آن چنان باشد که طاس را بهوا انداخته بر سر چوبی یا نی میگیرند و بران میگردانند و بمعنی شعبده بازی نیز آمده و گاهی مراد از ان فریب باشد از چراغ هدایت -

طائی - منسوب بطی که قبیله است در عرب که حاتم منسوب آنست و در لفظ طی دو یاست اول مدغم دوم غیر مدغم چون یای نسبت که در عربی مشدد می باشد در آخر آن در آورند بجهت ثقالت اجتماع چهار یا از هر دو یای اصلی اول را بالف بدل کردند و ثانی را بهمزه و فارسیان یای نسبت لفظ عربی را نیز بتخفیف خوانند -

فصل طای مهمله مع بای موحده

طباطبا - بفتح هر دو طای مهمله لقب اسمعیل بن ابراهیم بن حسن بن علی علیهم السلام زیرا که در زبان لکنت داشت و بجای قاف طا می گفت آورده اند که در ایام خرد سالی بروز عید والد بزرگوار او با و فرمود که چه نوع جامه برای تو مهیا کنم او گفت طباطبا یعنی قبا قبا از آن روز اسمعیل را لقب طباطبا مشهور گشت و اولاد او را سادات طباطبائی گویند از منتخب وغیره -

طبطاب - بالفتح چوگانی است که سر آن مانند کفچه سازند و گوی در آن نهند و بر هوا افگنند چون بفرود آمدن رسد باز بر طبطاب برونند همچنین نگذارند که بر زمین آید تا از هال نگذارند و بفارسی آنرا تخته گوی بازی گویند از منتخب و صراح -

طب - بهر سه حرکت و تشدید با حذاقت و نرمی و سحر از منتخب -

طبابت - بکسر پزشکی از کشف -

طباشیر صبح - کنایه از سفیدی صبح صادق از برهان -

طبخ - بالفتح و خای معجمه پختن و پزانیدن -

طبیخ - آب چیز جوشانیده شده -

طباخ - بالفتح و تشدید بای موحده بمعنی پزنده طعام و بمعنی باورچی مستعمل -

طبرزد - بمعنی نبات معرب تبرزد چون بسیار سخت باشد گویا که اطرا فش را به تبر تراشیده اند یا آنکه بسبب سختی به تبر شکسته میشود از منتخب و رساله معربات -

طباق الاضداد - بکسر اول موافق کردن چند چیز که ضد همدگر باشند یعنی در پی یکدیگر آوردن آنها -

طباشیر - معرب تباشیر و آن دوائی باشد سفید مایل بقدری کبودی بهندی بنسلوچن گویند از بحر الجواهر و منتخب -

طبلک باز - نقاره کوچک باشد که بازداران و میر شکاران همراه خود دارند هرگاه که صید برابر زمین نشسته یا در آب شناور بینند آن نقاره را بنوازند تا از آواز آن صید از جای خود برخاسته به پرواز آید و ایشان باز را بران سر دهند و این از سراج مستفاد است -

طبس - بفتحتین و سین مهمله نام شهر -

طبع - بالفتح سرشت مردم که بران آفریده شده و مهر نهادن بر نامه و سکه زدن بر سیم و زر و بمعنی نقش کردن از منتخب و لطایف -

طباع - بالفتح و تشدید با صاحب طبیعت ذکی و بمعنی کوزه گر نیز آمده و بکسر اول و تخفیف با سرشت و خوی مردم که زایل نشود از منتخب و بهار عجم و کشف و میر نور الله در شرح گلستان نوشته اند که طباع بکسر بمعنی طبیعت و سرشت مردم و طباع در جای استعمال نمایند که صاحب آنرا شعور باشد و طبیعت را در مقامی استعمال کنند که صاحبش را شعور نبوده باشد و طبع را در هر دو محل آرند کذا فی بعض المعتبرات و لفظ طباع بکسر اول جمع طبع و جمع طبیعت هم می تواند شد چنانکه بحار جمع بحر و صباح جمع صبیحه مستفاد از فصول اکبری و شافیه -

طباق - بکسر موافق کردن دو چیز را با هم و طبقاتی که بعضی بر بعضی باشند از منتخب -

طبق - بفتحتین موافق و برابر یعنی هر شی که برابر آن شی دیگر باشد از منتخب و مزیل و ظرف معروف و نام علتیست که اسپ را پیدا میشود و آن ورمی است که گرد ناف اسپ بهم رسد و در لطائف نوشته که بکسر اول و سکون با بمعنی طریق و دستور و در مصطلحات نوشته که طبق عملی است که زنان حکه با هم کنند که صرف مالیدن و سائیدن عضو مخصوص است با یکدیگر -

طبل - بفتح اول و سکون بای موحده نقاره کلان و بفتحتین چنانکه شهرت دارد غلط است -

طپیدن - بفتح اول و کسر بای فارسی مبدل تپیدن و در اصل بمعنی گرم شدن است چون کمال گرمی را بیقراری لازم است لهذا مجازاً بمعنی غلطیدن می آید -

طبل از زیر گلیم بر آمدن - کنایه از ظاهر شدن راز کسی -

طبل در زیر گلیم بودن - کنایه از پوشیده ماندن راز کسی -

طبل خوردن - رمیدن و خود را کناره کردن از مصطلحات -

طبرخون - بید سرخ از برهان و در مدار چوبیست سرخ رنگ تلخ مزه و در مجموع اللغات و فردوس اللغات بمعنی صندل سرخ نوشته -

طپانچه - درین لفظ بجای طا تای فوقانی نوشتن صحیح باشد چرا که لفظ فارسی است از مزیل و خان آرزو در چراغ هدایت نوشته که طپانچه از مدار بای موحده معلوم میشود و فصحای عراق ببای فارسی خوانند مولف گوید که طای مطبقه در فارسی نیامده و متاخرین بسبب اختلاط عرب و عجم که در بعض الفاظ تصرف گونه کرده اند برخی را بطای مطبقه نوشته اند مثلاً طلا و طپیدن و طپانچه وغیره تم کلامه -

طبله - بالفتح صندوقچه کوچک -

طبایع اربعه - اول سرد و تر دوم سرد و خشک سوم گرم و تر چهارم گرم و خشک -

طبیعی - بفتح اول و فتح بای موحده و کسر عین مهمله منسوب به طبیعت چرا که حرف ثالث را اگر یا باشد در حالت نسبت حذف کنند چنانچه مدنی منسوب بمدینه و بهمین حرکات نام فنی از فنون حکمت و بفتح اول و سکون ثانی نیز آمده و درین صورت منسوب بطبع شد -

طبقرهی - بالفتح و ثانی نیز مفتوح نام مقامی و قبیل

طبقه از کشف و برهان -

طبی - بالکسر و بالضم پستان چارپایه از منتخب و صراح

طبری - بفتحتین کنایه از لب معشوق منسوب بطبر درینجا مخفف طبرزد ست که بمعنی نبات باشد -

فصل طای مهمله مع حای مهمله

طحلب - بالضم ولام مفتوح و بای موحده سبزی که بر آب استاده جمع میشود بهندی کائی گویند از منتخب

طحال - بکسر اول سپرز و بضم اول بیماری است که در سپرز بهم رسد از منتخب -

طحن - بفتح اول و سکون ثانی آرد کردن غله وغیره از منتخب

فصل طای مهمله مع رای مهمله

طرفا - بالفتح و حرف سوم فا درخت گز که بهندی جهاو گویند -

طروب - بفتح اول و ضم ثانی بمعنی شادمان و بضمتین شادیها از لطائف -

طریقت - راه و در اصطلاح سالکان تزکیه باطن و شریعت تزکیه ظاهر است و این معنی را لغان صاحب عبدالکریم خان مغفور از منهاج تحقیق کرده اند -

طراوت - تازگی از منتخب نه بمعنی تری -

طرائیث - بر وزن ثای مثلثه نام میوه از برهان -

طرح - بالفتح انداختن و دور کردن و قایم کردن بنای مکان و نمونه عمارت نو و بمعنی نقاشی و کناره گرفتن از کارها از لطائف و منتخب و در چراغ هدایت بمعنی فروختن جنسی بزور بر رعایا و در خیابان نوشته که طرح رسمی است مقرر که حکام ظالم جنس خود را قیمت افزوده بر رعایا و زیردستان دهند -

طراح - بالفتح و تشدید ثانی مهمله بمعنی نقاش -

طرد - بالفتح بر وزن مرد و بفتحتین نیز بمعنی راندن و دور کردن و استعمالش اکثر در گریزانیدن هوام باشد مثل مگس و زنبور و موش و پشه وغیره از منتخب و لطائف و مدار و کشف وغیره -

طرفدار - بفتحتین پادشاه عظیم الشان و حاکم سرحد نشین از رشیدی و برهان -

طرار - بالفتح و تشدید را بمعنی تیز زبان و دزد و گره بر از برهان و خیابان و طرار ماخوذ است از طر که بفتح و تشدید تیز کردن و بریدن باشد -

طریر - بر وزن فقیر مرد خوبصورت و خوش لقا از منتخب

طرائر - بفتح خوبصورتان و چیزهای که تیز و روان باشد -

طر - بالفتح و تشدید بمعنی تیز کردن پیکان و بریدن و شکافتن و بالضم بمعنی همه و جمیع از منتخب و لطائف -

طره - بضم طای و فتح رای اول موی پیشانی و کرانه هر چیز و دامن و ادیما و نقوش جامه و کنارهای بام و این جمع طره است از صراح و منتخب وغیر آن -

طراز - بکسر نقش و نگار هر چیز و نقش و علم جامه و بمعنی سنجاف و بفتح نام شهری حسن خیز او خدود ترکستان و بهر دو معنی معرب تراز است از قاموس و لب الالباب و مدار و بهار عجم و برهان و زبدة الفوائد و ابراهیمی -

طرابلس - بضم اول و بای موحده و ضم لام و سین مهمله شهریست بشام و شهریست بمغرب و این لفظ رومی است و معنی آن بزبان رومی سه شهر است از منتخب و در خیابان نوشته که طرابلس بفتح اول و ضم بای موحده و لام بلده است از شام و بلده از مغرب و بعضی گویند که لفظ رومی است بمعنی معموره چنانکه در قاموس است -

طرطوس - بفتح نام پهلوانی و نام دیه پر رونق -

طرسیقوس - بضمتین و هر دو واو معروف و طرسقیوس بالضم هر دو یکی است نام پادشاهی از نصاری از بعضی گویند حکیمی بود نصرانی از موید وغیره -

طریف - غریب و نادر و نو زاده از لطائف و منتخب -

طرائف - چیزهای لطیف و خوش و مالهای نو و تازه -

طرف - بفتحتین کناره و بمعنی جانب و پاره از چیز و حصه و بفتح اول و سکون رای مهمله بمعنی چشم و جنبانیدن چشم و جنبانیدن پلک و نگریستن و بمعنی گوشه و کناره و باستعمال فارسی بمعنی کلیچه که برای آرایش بندند و بمعنی بند زر و نقره که بر کمر بندند و بمعنی ساخت اسپ هم آمده از بحر الجواهر و مدار و برهان و کشف و رشیدی و لطائف و منتخب و موید و باستعمال فارسی طرف بفتحتین بمعنی مقابل از مصطلحات و بهار عجم و در چراغ هدایت نوشته که طرف بفتحتین لفظ عربی است مگر فارسیان بمعنی حریف استعمال کنند و گاهی بمعنی وقت آید چنانچه طرف صبح و طرف شام و نیز در مصطلحات نوشته که طرف بفتحتین بدون صله لفظ بستن بمعنی فایده آمده است و بضم اول و فتح ثانی جمع طرفه که بالضم بمعنی معشوق مستعمل میشود و طرف بالکسر بعربی بمعنی اسپ خوش اصل و گرانمایه از کشف و مدار و شرح نصاب -

طرق - بالضم و بضمتین جمع بمعنی راهها این جمع طریق است از موید و منتخب وغیره -

طریق - راه و این ماخوذ از طرق که بالفتح است بمعنی کوفتن چون پای روندگان راه را می کوبد لهذا راه را طریق گفتند از شرح نصاب و بمعنی نخل نیز آمده و طریق باصطلاح رمل نام شکلی است از اشکال شانزده گانه رمل

طراق - بالفتح آوازیکه از زدن تازیانه برآید -

طربال - بالکسر و حرف سوم بای موحده بمعنی مناره بلند و هر بنا بلند و صومعه بلند از منتخب -

طرفدار پنجم - کنایه از مریخ چه فلک پنجم جای اوست از برهان و سراج -

طرم - بالکسر شهد غلیظ از منتخب و شرح نصاب -

طرف بستن - حاصل کردن فایده و نفع برداشتن چه طرف بمعنی کلیچه کمر است و بستن موجب زینت است از رشیدی و برهان و بهار عجم و چهار شربت و وجه تسمیه که مذکور شد از رشیدی -

طرفة العین - بفتح طای مهمله و سکون را یکبار بر هم زدن پلک چشم از منتخب و مزیل و کسانیکه بضم طای خوانند محض غلط است -

طرف شدن - مقابل و حریف شدن از مصطلحات

طرف گرفتن - حمایت کردن و گوشه نشینی از برهان و سراج -

طرح کردن و ریختن و افشاندن - بنا ے چیزے انداختن -

طرغوازن - بفتح نقیب و چوبدار از برهان -

طرخان - بالفتح نام بادشاه ترکستان و شخصیکه بادشاه خدمات خود او را معاف کرده باشد و نام تره خوردنی از برهان و سراج -

طرخون - بالفتح و خای معجمه درختیست که عاقر قرحا بیخ آنست از برهان و در سراج نوشته که چوب بید سرخ است و این معرب است -

طریان - بفتحتین حادث شدن و وارد شدن چیزی بر چیزی شرح نصاب از یوسف بن مانع -

طرقوا - بفتح اول و تشدید رای مهمله مکسور و ضم قاف و در آخر الف زائده غیر ملفوظ علامت واو جمع صیغه امر حاضر است بمعنی راه دهید و یکسو شوید معمول است که نقیبان عرب پیش سلاطین طرقوا طرقوا گویند -

طرفه - بفتح و حرف سوم فا یکبار چشم بر هم زدن و نقطه سرخی که در چشم پیدا میشود از ضربه و سقطه و نام منزل نهم از منازل قمر و آن دو کوکب است بمنزله دو چشم برج اسد از منتخب و کشف و برهان و غیره و بالضم چیز نو و خوش و مجازاً بمعنی معشوق -

طره - بالضم و تشدید رای مهمله بمعنی زلف و موے پیشانی و کناره هر چیز و علاقه مقیش و بمعنی سقفیکه از چوب و خشت بر در دروازه ها سازند و آنرا باران گیر گویند و بهندی چهجا نامند از منتخب و صراح و بهار عجم و مصطلحات و چراغ هدایت و برهان -

طراده - بفتح اول و واو جامه رنگین که بر سر علم و نشان بندند و در مؤید بجای واو دال مهمله نوشته

طریده - بفتح اول و یای معروف بمعنی حمله غالباً مشتق از طرد که بمعنی گریزانیدن هوام باشد از بهار عجم و مدار

و خان آرزو در شرح سکندرنامه نوشته که طرید معرب تریه که بمعنی شور است و مؤلف گوید میتواند که طرید بکسر اول و یای مجهول اماله طراد باشد که بمعنی یکدیگر حمله آوردن است کذا فی المنتخب اگر از معنی اشتراک و تقابل تجرید کرده بمعنی حمله آوردن گویند مضایقه ندارد -

طریق گشته - یعنی شرمنده شده از شمسی مؤلف گوید که طریق در اصل بمعنی کوفته و مضروب است خاطر آدم خجل و شرمنده نیز کوفته می باشد -

طریقه - روش و مذهب و نزد منجمین مدت طی کردن قمر مسافت این پانزده درجه از نوزدهم درجه میزان که محل هبوط شمس است تا سوم درجه عقرب که محل هبوط قمر است و این مدت را که تقریباً یک شبانه روز و دو پهر باشد طریقه محترقه نامند و بغایت منحوس است

طرفی - بالفتح و یای مجهول بمعنی اندکی از خیابان -

طرے - بفتح اول و کسر ثانی و تشدید تحتانی بمعنی تازه و نو -

طراحی - بالفتح و تشدید رای مهمله و حای مهمله بمعنی نقاشی مستفاد از لطائف -

فصل طای مهمله مع سین مهمله

طسوج - بالفتح و تشدید سین مهمله و واو معروف و جیم عربی کرانه و ناحیه و ربع دانگ که مقدار دو حبه است معرب تسو از منتخب و در رساله اوزان نوشته که طسوج بیست و چهارم حصه هر چیز را گویند -

فصل طای مهمله مع شین معجمه

طشت - معرب تشت معنی معروف است از سراج -

طشت گر و کاسه گر - هر دو نام سازنده یعنی ساز نواز که در زمان سابق بوده -

طشت کسی از بام افتادن - رسوا شدن کسی و فاش شدن راز کسی از چار شربت -

طشت و خایه - نوعی از بازی که بیضه مرغ را خالی کرده از شبنم یا سیماب پر کنند و در طشت نهاده بآفتاب گذارند بیضه برقص می آید و کنایه از آسمان و زمین از برهان -

فصل طای مهمله مع عین مهمله

طعم - بالفتح مزه و لذت و بالضم خوردنی یعنی طعام و طعمه مرغ از صراح و منتخب و مؤید و کشف -

طعان - بکسر اول نیزه زدن و نیزه زنندگان باین معنی جمع طاعن است -

طعن - بالفتح نیزه زدن و عیب گیری کردن در کار کسی از منتخب و در قاموس بمعنی سیر و رفتار نیز آورده -

طعمه - بالضم خورش و روزی و بالفتح یکبار چشیدن از منتخب و صراح و مؤید و مدار

طعنه - بالفتح یکبار نیزه زدن و عیب جوئی کردن از منتخب

فصل طای مهمله مع غین معجمه

طغرا - بالضم نوعی از خط پیچیده حروف که بآن خط بر فرمان بادشاهان القاب نویسند ظاهراً این لفظ ترکی است از بهار عجم و برهان و در مناظرة الانشا نوشته که طغرا خط سطری باشد بخط پیچیده که القاب و اسم سلطان باشد مثل السلطان الاعدل الاعظم جلال الدین اکبر بادشاه غازی -

طغماج - بالفتح و در آخر جیم فارسی نام ولایتی از ترکستان و این لفظ صحیح طمغاج است بتقدیم میم بر غین معجمه چنانکه در برهان و سراج است -

طغرل - بضم اول و سکون ثانی و کسر رای مهمله نام بادشاه از بادشاهان سلجوق و بضم اول و ثالث بر وزن بلبل جانوریست شکاری طائر مثل باز و عقاب از برهان و سراج و مدار و بهار عجم و در چهار شربت نوشته که طغرل بتای فوقانی در ترکی بحری را گویند که طائر شکاری معروف است مؤلف گوید که تغرل بتا مبدل بهمین است

طغان - بضم نام یکی از بادشاهان ترک و مخفف طغیان نیز آمده -

طغیان - بضم از حد در گذشتن از منتخب و لطایف و مجازاً بمعنی افزونی و کثرت استعمال این در افزونی چیزهای نامرغوب و ازین باعث گاهے بمعنی ظلم و بیفرمانی آمده -

طغرل شدن - مردن سلاطین جغتائی از چهار شربت -

طغان شاه - بضم اول نام بادشاه عظیم القدر از اولاد افراسیاب -

طغیانی - بزیادت یا در آخر لفظ طغیان ظاهر اورست نباشد چرا که طغیان خود مصدر است حاجت بیای مصدری ندارد و دیگر آنکه گوئیم معمول فارسیان است که در آخر بعض مصادر یای مصدری زاید کنند چنانچه فضول و فضولی و خلاص و خلاصی و سلامت و سلامتی -

فصل طای مهمله مع فا

طفل شب - کنایه از ماه -

طفولیت - بفتح اول و تشدید یای تحتانی بمعنی کودکی و طفلی و این مصدر جعلی است بزیادت واو بخلاف القیاس و نظیر این رجولیت -

طفیف - قلیل و ناتمام از منتخب -

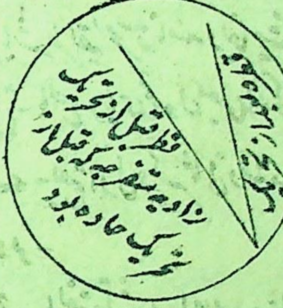
طفل - بالکسر نوزاده از آدمی و حیوان جمع و مفرد آمده از منتخب -

طفیل - بضم اول و فتح ثانی اسم شاعر کوفی که ناخوانده در مجالس طعام میرفت از منتخب و مجازاً هر شخص که بدون طلب همراه مردم مدعو بدعوت رود و گاهی متقدمین یا در آخر زاید کرده طفیلی گویند و گاهی لفظ طفیل در محاوره فارسی مجازاً بمعنی وسیله و ذریعه آید و گاهے یای طفیلی مصدری باشد بمعنی طفیل شدن -

طفل هندو - مردمک چشم از برهان -

طفل چهل روزه - کنایه از آدم علیه السلام از آنکه در چهل روز طینت او سرشته شد از سراج -

طفره - بفتح اول و سکون فا برجستن و فرصت اندختن و فاصله که میان کار رها افتد از منتخب و کشف و صراح و نزد اہل حکمت طفرة الزاویه عبارت است ازینکه شے صغیر اکبر گردد از شی کبیر بی آنکه مساوی کبیر شود و تقریرش اینکه زاویه که پیدا میشود فیما بین محیط دائره و قطر آن اعظم باشد از جمیع زاویه های حاده که پیدا شوند در میان دو خط مستقیم و برهانش مذکور است در مقالهٔ ثالثه تحریر اقلیدس و قتیکه اندک حرکت دادیم سر قطر را بجانبی با وجود ثابت ماندن سر دیگرش پس ازین حرکت آن زاویهٔ حاده که از هر سه اقسام صغیر تر بود ناگاه زاویهٔ منفرجه گردید که اکبر اقسام خود است و نگشت در اثنای حرکت مذکور و زاویهٔ قائمه که متوسط الحال بود در خردی و کلانی و این نیست مگر طفره که شی صغیر با شی متوسط برابر نشده ناگاه کبیر گردید و صورتش این ست -

طفاوه - بضم اول و حرف چهارم واو بمعنی دائره که گرد آفتاب واقع شود و دائره گرد ماه را هاله گویند از منتخب -

فصل طای مهمله مع قاف

طقطق - بفتح اول آواز باهم زدن دو چیز سخت از لطایف

فصل طای مهمله مع لام

طلا - بالکسر دوای رقیق که بر عضو بمالند و بمعنی زر سرخ و صاحب رشیدی نوشته که غالباً لفظ طلا معرب تلا است که لفظ هندیست بکسر فوقانی و تشدید لام بمعنی زر و بمعنی طمع کردن و طمع نیز آمده است و در سراج نوشته که طلا بمعنی زر سرخ در اصل بتای قرشت بود و بسبب اختلاط عجم و عرب بطای مطبقه نوشته اند حتی که مطلا بمعنی زر اندوده استعمال کنند -

طلوب - بفتح اول بمعنی طالب از لطایف -

طلاب - بالضم و تشدید لام بر وزن جلاب جمع طالب -

طلب - بالضم و سکون لام و بای موحده معرب تلب بمعنی گروه مردم از برهان و لطائف و سراج -

طلعت - بالفتح دیدار و دیدن روی از منتخب و سراج -

طلاقت - بفتح و حرف چهارم قاف بمعنی کشادگی زبان و تیز زبانی و لقلقه از بحر الجواهر و کشف و منتخب -

طلح - بالفتح و حای مهمله درختیست بزرگ خاردار در ریگستان و بمعنی شگوفهٔ خرما و بمعنی درخت موز که بهندی کیله گویند از منتخب و شرح نصاب و مدار -

طلای دست افشار - نوعی از زر بیش قیمت که خسرو پرویز داشت مانند موم نرم بود چنانکه در زر دست افشار صاحب جهانگیری و برهان نوشته -

طلع - بالفتح شگوفهٔ خرما از منتخب -

طلوع - بر آمدن آفتاب و هر ستاره و بمعنی مطلق بر آمدن بر کوه و جز آن از منتخب -

طلاق - بفتح رها شدن زن از قید نکاح و بمعنی کشادگی و روانی و آزادگی و نشاط نیز آمده -

طلق - بفتح اول و سکون ثانی درد که زنان را وقت زادن پیدا شود و آنرا درد زه نیز گویند و نوعی از سنگ که سفید و براق و طبق بر طبق باشد آنرا ابرق نیز گویند و چون ابرق محلول را بر چیزی بمالند آتش آن چیز را نسوزد از منتخب و صراح وغیره و مجازاً بمعنی شراب آید بمناسبت آنکه ابرق محلول که مانند آب میشود اکسیر اعظم است و شراب را نیز در فواید قریب اکسیر دانند و بهمین جهت شراب را طلق روان نیز گویند و در حدود الامراض برای معنی درد زه بفتحتین نوشته و بالکسر حلال و رها شده و بر آمده از چیزی چنانکه در منتخب و صراح است -

طلق محلول - آنچه کیمیاگران بحکمت و ترکیبات ابرق را مثل آب میگردانند و این اکسیر اعظم است -

طل - بالفتح و تشدید لام باران قطره های باریک و بمعنی شبنم از منتخب -

طلل - بفتحتین جسم و کالبد و تن و جثه و نشانهای خانهای ویران اطلال جمع آن از منتخب و برهان -

طلسم - بکسرتین آنچه خیالهای موهوم بشکل عجیب در نظر می آرند و نیز بشکلی و بصورتی مهیب که بر سر دفاین وخزاین تعبیه کنند از مدار و بهار عجم و کشف و از بعض کتب دریافت شده که طلسم از اجزای ارضی و سماوی ساخته میشود یعنی از بعض ادویه و ساعات مخصوصه فقیر مؤلف گوید که ظاهر الفظ طلسم لفظ یونانی است عربی نیست چه در تقدیر عربی بودن بکسرتین آمدن این لفظ وجهی ندارد چراکه این وزن در کلام عرب نیامده اگر عربی بودی بکسر اول و فتح ثانی بر وزن مسطر آمدی -

طلق حلال باردان - صاحب موید نوشته که بفتح اول مجموع بمعنی شراب طلق بمعنی خالص و حلال بمعنی بیرون آمده و باردان بجای موحده صراحی باید دانست که بر معنی هر دو لفظ اول کتب لغات معتبره گواهی نمیدهد و دیگر آنکه شراب راکه حرمت آن منصوص است حلال گفتن کفر است فقیر مؤلف گوید که مطلق مجازاً بمعنی شراب و مطلق حلال عبارت از شراب مثلث که مباح است و آن شیره انگور باشد که دو ثلث آن بجوشیدن بسوزد و یک ثلث باند سکر نمی آید و منافع آن قریب بخمر است یا آنکه طلق بالکسر بمعنی آنچه بر آمده باشد از چیزی موصوف و حلال صفت آن پس مجموع صفت موصوف مضاف بسوی ناردان مثل که مخفف انار دانه است یعنی آب حلال که بر آمده است از دانهای انار یا آنکه حلال بالتخفیف را مخفف حلال بالتشدید گویند درست میتواند شد چراکه شراب کشاینده سدها و مسامات است -

طلجن - بالفتح این در لغت مضاب است و در دیگر کتب دیده نشده است مگر در منتخب طاجن نوشته و معرب تابه گفته و نزد مؤلف طاجن معرب تابه نیست چه طاجن ماخوذ از طجن است که بمعنی بریان کردن باشد ظاهرا طلجن از تحریف کاتبان است و صحیح طالجن باشد -

طلبیدن - بفتحتین ماخوذ از طلب که لفظ عربی است همچنین چند مصدر عربی است که از تصرف فارسیان تصریف آنها بطریق فارسی می کنند مثل فهمیدن از فهم و رقصیدن از رقص و طلبیدن از طلب و بلعیدن از بلع که بمعنی چیزی را بگلو فرو بردن است و غارتیدن از غارت از چراغ هدایت و خیابان و دیگر شروح محققین -

طلیعه - بفتح اول و کسر لام و عین مهمله فوجی که بشب حفاظت لشکر و شهر کنند و مقدمهٔ لشکر را نیز گویند ای فوجی که پیشتر و لشکر باشد تا از دشمن واقف میشود از منتخب و کشف -

طلایه - بفتح و حرف چهارم یای تحتانی فوجیکه بشب حفاظت شهر و لشکر کنند از منتخب و کشف و مدوم اینجا که طلاوه گویند خطاست و صاحب بهار عجم در رساله جواهر الحروف نوشته است طلایه که بمعنی فوج محافظ لشکر است در اصل طلایع بود جمع طلیعه مگر فارسیان بمعنی مفرد استعمال کنند چنانکه بجای عجیب عجایب و بجای ملک ملایک چنانکه سعدی گوید مصرعه ملایک صورتی طاؤس زیبی؛ و مشایخ و امرا و اولیا همین حال دارد -

طلبه - بفتح هر سه حرف اول بمعنی طالبان و این جمع طالب است -

طلحه - بالفتح درختی و نام یکی از اصحاب عشرهٔ مبشره رضی الله عنهم -

طلاق رجعی - طلاقی که بعد آن مدت در میان عدت رجوع کردن بزن بدون نکاح جایز باشد و آن یکبار یا دو بار بلفظ طلاق گفتن است بخلاف طلاق باین که رجوع کردن دران بدون نکاح جایز نباشد و آن گفتن است زن را انت باینة و آنچه در معنی این باشد و بخلاف طلاق مغلظه که دران تا زن منکوحه شخص دیگر شده طلاق نیابد نکاح با آن زن شوهر اول را جایز نباشد و آن سه طلاق دادن است -

طلق روان گوهری - کنایه از شراب انگوری -

فصل طای مهمله مع میم

طمانینت - بضم طای مهمله و کسر نون اول و یای معروف و فتح نون ثانی بمعنی سکون قلب و کسانیکه طا و بیک نون اول خوانند و نون ثانی را ندانند خطا است از منتخب و مزیل و از فصول اکبری همین معبر بین است مگر انصراح جواز حذف یک نون ظاهر میشود -

طمث - بالفتح و ثای مثلثه بمعنی خون حیض و حایض شدن و جماع از منتخب و لطایف -

طمغاچ - بالفتح و در آخر جیم فارسی نام ولایتی است از ترکستان از برهان و سراج -

طمس - بالفتح ناپدید کردن و دور شدن و در اصطلاح صوفیه فنای رسوم و عادات است بالکلیه در صفات حق تعالی و این انتهای مرتبه است از لطایف و کشف و منتخب -

طماع - بالفتح و تشدید میم بسیار طمع کننده و بالضم و تشدید میم طمع کنندگان درین صورت جمع طامع است -

طمع - بالفتح و بفتحتین امید و حرص از منتخب -

طمطراق - بضم هر دو طا بمعنی کر و فر و شان و تجمل از برهان و کشف و مدار و صاحب موید نوشته که طم بمعنی عنوان و طراق بمعنی آوازهٔ خوشی و طمطراق ازین مرکب است -

طمع خام - تمنای امریکه ممکن نباشد -

طم و رم - بالکسر و واو عاطفه و کسر رای مهمله دو کلمه است مرکب بمعنی مال بسیار از لطایف -

طمانین - آرام و آسایش از لطایف -

طماقه و طماغه - بضم اول هر دو یکی است بابدال قاف بغین معجمه بمعنی کلاه باز و چره و غیره و این لفظ ترکی است -

فصل طای مهمله مع نون

طناب - بکسر ریسمان خیمه از بهار عجم و در مدار بفتح و کسر -
طنب - بفتحتین بمعنی شبک و بضمتین طناب خیمه از صراح و مدار و منتخب -
طنجیر - بالکسر جیم عربی مکسور بروزن دیگیر بمعنی پاتله که آن ظرف معروف است از شرح نصاب -
طنز - ناز و سخریه و سخن بر موز گفتن و طعنه از لطایف -
طناز - بالفتح و تشدید بسیار سخن بر موز گوینده و ناز کننده و در رفتار بناز کننده و شوخ از لطایف و مدار -
طنبک - بالضم نوعی از دهل کوچک معرب تنبک از برهان و در سراج نوشته که طنبک دهلی باشد دم دراز که بازیگران وغیره در بغل گرفته نگاه دارند و این در اصل تتامی قرشت بوده -
طنگ - بالفتح بمعنی صدا و آواز از لطایف -
طنین - بفتح اول بروزن قرین آواز مگس و زنبور و پشه و بانگ گوش و آواز طاس و آواز طنبور از لطایف و منتخب -
طنبور و طنبوره - بالضم ساز معروف و این معرب تونبره است که لغت هندیست بمعنی کدوی تلخ چون ساز مذکور در اصل از کدو است لهذا باین اسم مسمی گشت از بهار عجم و بهار و منتخب و رشیدی چنین نوشته که طنبوره معرب تنبوره است و تنبوره در اصل دنباره بود و بره آنست که در عرف آنرا دنبه گویند چون ساز چون ساز مذکور مشابه بدم بره است لهذا باین اسم مسمی گردید -
طنطنه - بفتح هر دو طای مهمله آواز طنبوره و رود و بربط و بمعنی کر و فر از لطایف و منتخب و برهان و بمعنی آواز نقاره و کوس نیز مستعمل شده زیرا که از هر دو نقاره یکی زیر باشد و دیگر بم پس آواز زیر را طنطنه نامند و آواز بم را دمدمه -

	فصل طای مهمله مع واو	

طوبی - بالضم و بای موحده مفتوح مؤنث طیب بمعنی خوشبوتر و پاکتر و گاهی بمعنی عیش خوش و بشارت بود و جنت آید نام درختی است در بهشت که بر خانه از اهل جنت شاخی از آن باشد و میوه های گوناگون و خوشبوها از آن حاصل آید و گاهی فارسیان برای این معنی طوبی بکسر بای موحده نیز خوانند از لطایف و منتخب وغیره -
طور سینا - بالضم و سین مهمله مفتوح کوهی است بشام که موسی علیه السلام را بر آن تجلی شده بود از منتخب -
طوغا و کرها - بفتح طا و فتح کاف قدری خوش و قدری ناخوش از خیابان -
طویت - بفتح طا و کسر واو و تشدید یای تحتانی مفتوح بمعنی پیچیدگی و نیت و اندیشه و چاه از منتخب و زبدة الفواید -
طوارق - بفتح اول و کسر همزه که حرکت چهارم است و حای مهمله حوادث و آفات و بلاها کی از صراح -
طود - بالفتح و دال آخر دال مهمله کوه کلان از صراح و منتخب -
طور - بالضم بمعنی مطلق کوه و بزبان سریانی نیز کوه را طور میگویند و آن کوه که موسی علیه السلام را تجلی بر آن شده بود آنرا طور سینا نام است و فقط طور نیز استعمال کنند -
طویله در - سلک مروارید -
طومار - بالضم نامه و صحیفه از منتخب و در کشف مکتوب دراز -
طوامیر - بفتح و میم مکسور جمع طومار -
طوس - بالضم معرب توس و آن شهریست در خراسان و نام شخصی از رساله معربات -
طوسیقوس - بضم اول و فتح واو و یا و واو ثانی هر دو معروف بهر دو سین مهمله و قاف زاید نصرانی و حکیم ایشان و نزد بعضی نام پادشاهی از نصاری -
طوالع - بفتح جمع طالعه و نام کتابی است -
طوع - بالفتح و عین مهمله رغبت و اطاعت آنچه واجب نباشد بجا آوردن -

طوغ - بواو مجهول و غین معجمه لفظ ترکی است بمعنی نشان فوج و طای این مبدل از تای فوقانی است -
طوف - بالفتح گرداگرد چیزی گردیدن از لطایف و بمعنی مطلق سیر گشت نیز می آید -
طواف - بفتح و تخفیف گرد چیزی گشتن و بالفتح و تشدید واو خادم که بنرمی و مهربانی خدمت کند و مرد لب با رطواف کننده از منتخب -
طوق - بالفتح وسع و طاقت و توانائی و گردن بند و حلقه و هر چه مدور باشد گرد چیزی بر آمده باشد از منتخب و صراح و در مصطلحات نوشته که طوق چیزیست از عالم علم که شکل پنجه بر آن نصب کنند -
طوارق - بفتح اول و کسر را ست مهمله حوادث که بشب از آسمان فرود می آیند و سختیهای زمانه جمع طارقه از منتخب و کشف -
طوطک - بواو معروف نام ساز -
طویل - دراز و نام بحریست از نوزده بحور اشعار و این بحر با شعار عرب تعلق دارد و در شعر فارسی در بحر کمیاب چه اگر در فارسی مطبوع نیست اصل این بحر فعولن مفاعیلن است چهار بار مثالش - بیت - دلارام ما را اگر بوعده وفا بودی ؛ هنوعی گر بدی کاخر تسلی بودی ؛ و این بحر را ازین جهت طویل گویند که واضع علم عروض بخلاف این بحر بعض بحور را مسدس وضع کرده بود و بعضی دیگر مثمن از سبب زحافات کوتاه هم میشوند و مجزو هم میگردند بعضی یک رکن از آخر هر مصرعه می اندازند بخلاف این بحر که مثمن وضع کرده و مجزو هم نمی آید و بعضی گویند که در سار کان این بحر اوتاد مقدم اند بر اسباب و وتد طویل است بنسبت سبب و آنچه در عام به بحر طویل شهرت دارد بحر رمل مثمن مخبون است که آنرا مضاعف کرده بر شانزده

رکن بنا نمایند۔

طول امل۔ کنایه از حرص دنیا۔

طوفان۔ بالضم سیل غرق کننده و شدت باد تند و هر چیز که بسیار غالب باشد و همه را فراگیرد از منتخب۔

طوطیه۔ اول طای حطی نوشتن غلط است صحیح بتای فوقانی باشد بر وزن تزکیه بمعنی گستردن و تمهید کردن و پی سپر فرمودن۔

طویله۔ بیای معروف مشتق از طول و آن رسنی دراز باشد که بدان پای چند اسپان بندند و مجازاً بمعنی مکان و عمارتیکه دران اسپان را نگاهدارند و آن عمارت اکثر جا طویل باشد که دران چند اسپان را مقام باشند و کسانی که لفظ طویله را بیای مجهول خوانند خطا است مگر آنکه این را از تصرف فارسیان دانند چنانکه مدهوش و غوطه که هر دو لفظ بواو معروف است و فارسیان بواو مجهول خوانند و طویله بمعنی سلک و رشته مروارید از بهار عجم و منتخب و لطائف و کشف و مؤید۔

طوی۔ بالضم و واو معروف معرب توی که بتای فوقانی و واو مجهول است و در ترکی شادی عروسی را گویند کذا فی البرهان مؤلف را از کتاب معتبر بثبوت رسید که طوی بضم طا و واو غیر ملفوظ که علامت ضمه طاست و سکون واو در ترکی شادی را گویند و در اصل بتای قرشت است مگر متاخرین تای این لفظ را بطا مبدل نموده اند و بضم طا و فتح واو و الف بصورت یا نام دا ولیست در شام که آنرا وادی ایمن نیز گویند از منتخب و بفتح طا و فتح واو و الف بصورت یا بمعنی گرسنگی از شرح نصاب۔

طوطی۔ معرب توتی از رشیدی و آن طائریست سبز که بعرف آنرا طوطا نامند و نیز توتی بهر دو تای فوقانی طائری کوچک است که در ایام رسیدن توت پیدا می آید و خوردن توت را دوست میدارد و این منسوب بتوت است۔

فصل طای مهمله مع های مهمله

طهماسپ۔ بالفتح و سین مهمله ساکن چنانکه در فارسی لفظ پارس و کارد و در آخر بای فارسی نام یکی از بادشاهان ایران که سخی و عادل بود از مدار و برهان و گویند که او جد بادشاه عباس بود و در سراج نوشته که طهماسپ نام بادشاه ایران و او پسر شاه اسمعیل بن حیدر صفوی ست و او بادشاه دوم از سلاطین صفویه است۔

طهارت۔ بالفتح پاک شدن از منتخب و بمعنی وضو و استنجا مستعمل۔

طهمورث۔ نام بادشاهی ست از ابنای هوشنگ که شیطان را مرکب خود ساخته بود و در اول و آخر این لفظ تای فوقانی خواهد بود از برهان و سراج۔

طهر۔ بالضم پاک شدن از حیض و ایام پاکی که ضد ایام حیض باشد۔

طهور۔ بفتح اول و ضم ثانی بمعنی پاک کننده و پاک۔

طهیر۔ پاک کننده و پاک۔

طهران۔ بالکسر معرب تهران که شهریست در ایران۔

طٰه یٰسین۔ هر دو لفظ نام سورهٔ قرآن مجید و در حقیقت این هر دو اسم مبارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم ست طٰه کنایه از یا طاهر است و یٰس اشارت ست با اسم یا سید۔

فصل طای مهمله مع یای تحتانی

طیب الادا۔ کنایه است از خوش آواز و خوشگو از فردوس اللغات۔

طیب۔ بالکسر و در آخر بای موحده بوی خوش و خوشی و پاک شدن و خوش طبعی از منتخب و کشف و بفتح اول و کسر یای تحتانی مشدد بمعنی حلال و لذیذ و پاک۔

طیب و مطیب۔ هر دو بیای تحتانی مشدد نام هر دو پسران نبی صلی الله علیه و آله وسلم و در مردم نام ایشان طیب و طاهر مشهور است از منتخب و فرهنگ۔

طیبات۔ بالکسر خوش طبعیهای و ظرافتها۔

طیبت۔ بالکسر و حرف ثالث که بای موحده است مفتوح بمعنی مزاح و خوش طبعی و حلال شدن از منتخب۔

طینت۔ بالکسر و حرف ثالث نون اندکی از گل و سرشت و خو از منتخب۔

طیهوج۔ بالکسر و یای معروف و ضم ها و جیم عربی معرب تیهو و آن مرغی باشد شبیه بکبک لیکن از کبک کوچک تر از برهان بعضی گویند که بهندی آنرا لوا نامند۔

طیر۔ بالفتح مرغ و مرغان این لفظ جمع و مفرد هر دو آمده است از منتخب و در شگرستان نوشته که طیر اسم جمع است احیاناً بر واحد نیز اطلاق کنند۔

طیار۔ بالفتح و یای تحتانی مشدد بمعنی پرواز کننده فارسیان مجازاً بمعنی مهیا و آماده و مستعد استعمال کنند و تحقیق آنست که این لفظ در اصل قوشچیان یعنی میر شکار آنست که چون جانور شکاری از کریز برآمده مستعد و آماده پرواز و شکار اندازی میشود گویند که این جانور طیار شد چون باین معنی شهرت گرفته مجازاً هر شی مهیا را طیار گویند و بتای فوقانی نوشتن و در فارسی بودن این لفظ محل تامل ست از بهار عجم و چراغ هدایت و سراج فقیر مؤلف گوید که تیار بتشدید بمعنی جلد رفتار و جهنده و موجیست چنانکه در منتخب و صراح پس بمعنی درست و مهیا مجازاً باشد از معنی لغوی تفصیلش در باب تای فوقانی نوشته ام۔

طی کش۔ روزه دارنده طی و روزه طی چنان باشد که بعد سه روز طعام خورند اگرچه بوقت شام نشسته چهار قطرهٔ آب افطار می کنند۔

طیش۔ بالفتح و شین معجمه سبکی و سبک شدن و رفتن عقل و خطا شدن تیر از نشانه از منتخب و صراح و در خیابان مجازاً بمعنی غصه و بید ماغی۔

طیف۔ بالفتح خیال که در خواب نماید از منتخب۔

طیران۔ بفتحات هر سه حرف اول بمعنی پریدن و بسکون نیز آمده مگر اصل اول ست از منتخب و بهار عجم۔

طی لسان۔ بالفتح و یای تحتانی مشدد مکسور جدا که مضاف ست بسوی لسان بمعنی نوردیدن زبان مراد از خاموشی ست و گاهی کنایه از استعداد گفتن باشد۔

طیلسان۔ بالفتح و حرف لام هر سه حرکت موتا لسان نوعی از ردا و فوطه که عربان و خطیبان و قاضیان

بر دوش اندازند از صراح و منتخب و برهان۔
طین۔ بالکسر گل و خاک نمناک از شروح نصاب۔
طیان۔ بالفتح و تشدید یای تحتانی بمعنی گرسنه و چیده و گلکار یعنی کلال و نام شاعر بیهوده گو از منتخب و شروح خاقانی۔
طیره بالفتح بمعنی خشم و غضب و بالکسر خفت و سبکی و خجالت و عیب از خیابان و برهان و رشیدی و بهار عجم و کشف و منتخب و خان آرزو در سراج اللغات و صراح خاقانی نوشته که طیره بیای معروف بر وزن خیره بمعنی غمناک و خجل نیز آمده و آنچه سروری گوید که از بیت سعدی ع و چه طیره عقل است و دم فرو بستن ۰ الخ بمعنی خجلت و آزردگی مستنبط میشود مولف گوید که در عربی طیره بالفتح خشم و غضب آمده چون در بیت مذکور درست نمیشود غایتش آنکه از خشم مراد سبب خشم خواهد بود و طیره بکسر اول و فتح تحتانی و رای مهمله بمعنی فال بد از منتخب و صراح۔
طیاره۔ کنایه از اسپ تیز رفتار و این مجاز است و در برهان نوشته که بمعنی کشتی و جهاز تیز رو۔
طیبه۔ بفتح اول و سکون یای تحتانی و فتح بای موحده اسم مدینه منوره از صراح و منتخب۔
طی۔ بالفتح بر وزن می نام قبیله ایست از یمن که حاتم طائی منسوب بآنست و بالفتح و تشدید یا بمعنی گرسنگی و بمعنی نوردیدن و نوردن چیزی و نام علتی که از ان موی حلقه دار میشود از منتخب و مؤید و لطائف رشیدی و در بهار عجم نوشته که فارسیان این لفظ را اکثر بتخفیف هم استعمال کنند وقتیکه بمعنی نوردیدن باشد۔

باب ظای معجمه

فصل ظای معجمه مع الالف

ظاهر۔ میدان عقب شهر و قصبه ای حوالی شهر و قصبه

فصل ظای معجمه مع بای موحده

ظبی۔ بفتح اول و سکون بای موحده آهو از منتخب۔
ظباء۔ بکسر اول آهوان این جمع ظبی است از منتخب۔

فصل ظای معجمه مع رای مهمله

ظرفا۔ بضم اول و فتح رای مهمله و فا جمع ظریف از منتخب۔
ظرافت۔ بالفتح دانائی و زیرکی و خوش طبعی از منتخب۔
ظریف۔ زیرک و دانا و خوش طبع از منتخب۔
ظراف۔ بالفتح و تشدید رای شخصیکه بدرجه کمال زیرک و خوش طبع باشد از منتخب۔
ظرف۔ بالفتح زیرکی و آوند که در ان چیزی نگاه دارند از منتخب و در مصطلحات نوشته که در محاوره فارسی ظرف بمعنی حوصله آرند تم کلامه۔

فصل ظای معجمه مع عین مهمله

ظعن۔ بالفتح و عین مهمله بمعنی کوچ کردن و رفتن از لطائف و منتخب۔
ظعین۔ رونده و کوچ کننده از لطائف۔
ظعینه۔ بعین مهمله زنی منکوحه که در هودج باشد از صراح۔

فصل ظای معجمه مع فا

ظفر۔ بفتحتین فیروزمندی و بالضم ناخن از منتخب۔

فصل ظای معجمه مع لام

ظلمت۔ بالضم تاریکی از منتخب و در صراح بالضم و بضمتین۔
ظلمات۔ بضمتین و این جمع ظلمت است و در نظم بسبب ضرورت شعری بسکون لام نیز جایز داشته اند از مدار و بهار عجم و منتخب و مزیل۔
ظلیت۔ بالکسر و تشدید لام و تشدید یای تحتانی بمعنی سایه شدن از شمسی۔
ظلف۔ بالکسر سم شگافته چون سم گاو و گوسفند و آهو و مانند آن بخلاف سم اسپ و خر و بغل و گورخر که آنرا حافره گویند اظلاف جمع آن از منتخب و دیگر کتب معتبره۔
ظل۔ بالکسر و تشدید لام سایه و خیال و نمونه و سایه اول روز و فی بالفتح سایه آخر روز را گویند از منتخب۔
ظل ظلیل۔ سایه که دائم مانده سایه کشیده و دراز و سایه تمام و کمال از منتخب و صراح و مؤید و مدار۔
ظلال۔ بالفتح سایه ابر و جای سایه دار و بکسر اول جمع ظل است از منتخب و صراح۔
ظلم۔ بالضم ستم و گذاشتن چیزی در غیر محل آن و بفتحتین تاریکی و تاریک شدن و بضم اول و فتح لام جمع ظلمت است از منتخب و لطائف۔
ظلوم۔ بفتح اول و ضم ثانی صیغه مبالغه بمعنی سخت ظالم و بغایت ظلم کننده از کشف و لطائف۔
ظلام۔ بالفتح تاریکی اول شب و بکسر اول جمع ظالم و بالفتح و تشدید لام بسیار ظلم کننده و سخت ظالم و بمعنی مطلق ظالم نیز می آید از کشف و صراح و منتخب و شمسی۔
ظل زمین۔ کنایه از شب از برهان۔
ظل الله۔ سایه خدا و باصطلاح بادشاه را گویند چه سایه بمعنی مناسب دست و حکایت میکند از ذات شخص بادشاه نیز همین حال دارد بذات الهی که انتظام مملکت بذات او است چنانچه انتظام وجود ممکنات بوجود باری تعالی از خیابان۔
ظلمات ثلثه۔ کنایه از سه تاریکی که یونس علیه السلام را پیش آمد یکی تاریکی شب دوم تاریکی شکم ماهی سوم تاریکی قعر دریا و بعضی گویند کنایه است از کدورت طبعی و هوای نفسانی و صفات حیوانی از برهان و در منتخب نوشته که ظلمت شکم مادر و مشیمه و پشت پدر۔
ظلمه۔ بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی ظالمان و این جمع ظالم است
ظله۔ بالضم و تشدید لام سایبان و صفه و آنچه سایه کند و ابری که سایه افگند از منتخب و لطائف و صراح۔
ظلمانی۔ بفتحتین تاریک و این منسوب بظلم که بفتحتین است نه بضم بمعنی تاریک شدن و الف و نون ماقبل یای نسبت در بعض محل زیاده آرند چنانچه در نورانی و حقانی و جسمانی

فصل ظای معجمه مع میم

ظما۔ بفتحتین تشنگی و تشنه شدن و بالکسر مدت تشنگان از لطائف و منتخب۔

فصل ظای معجمه مع نون

ظنت۔ بالکسر و تشدید نون بمعنی تهمت از صراح۔
ظنون۔ بفتح اول بدگمان۔
ظن۔ بالفتح و تشدید بمعنی گمان بمعنی تهمت و در اصطلاح غلبه یکی از طرفین وقوع و لا وقوع از لطائف و منتخب و مدار الافاضل

فصل ظای معجمه مع ها

ظهار - بکسر اول بمعنی هم پشت شدن و گفتن مرد زن خود را که تو بر من پشت مادر منی باین گفتن مرد را زن حرام میشود تا کفاره ندهد حلال نگردد از منتخب -

ظهر - بالضم هنگام زوال و بالفتح بمعنی پشت و بفتحتین درد پشت از منتخب

ظهیر - بفتح اول بمعنی هم پشت و بمعنی یاری دهنده و پشتی کننده این لفظ جمع و مفرد هر دو آمده و بمعنی آنکه پشت او درد کند از منتخب و نام شاعری از فاریاب -

ظهاره - بکسر اول بمعنی ابره قبا و غیره از شرح نصاب -

فصل ظای معجمه مع یای تحتانی

ظئر - بکسر اول و سکون همزه و رای مهمله دایه که بچه غیر را شیر دهد از منتخب و شرح نصاب چون همزه درین لفظ یک گونه صورت یای تحتانی دارد لهذا برای مبتدیان درینجا نوشته -

باب عین مهمله

فصل عین مهمله مع الف

عاقرقرحا - بکسر قاف اول و فتح قاف دوم حای مهمله نام دوائی معروف از مؤید -

عاشورا و عاشورا و عشورا - روز دهم محرم الحرام از منتخب و صراح و در آخر لفظ عاشورا الف را بها بدل کرده عاشوره نوشتن غلط است -

عالم آب - نشه شراب و عالم شراب بر حالت بیهوشی از بهار عجم -

عاریت - بتشدید یای تحتانی و تخفیف آن نیز آنچه بدهند و بگیرند از منتخب و مؤید و در صراح نوشته که منسوب بسوی عار چرا که طلبیدن آن عار و ننگ است -

عاهت - بمعنی آفت از منتخب و کشف -

عاهات - آفتها و سختیها از منتخب -

عاطفت - مهربانی کردن -

عابث - بکسر بای موحده و ثای مثلثه بازی کننده از لطائف -

عارج - بکسر رای مهمله بالا برآینده -

عالم برزخ - مقام ارواح که مابین موت و قیامت است -

عاد - قومی که هود علیه السلام برسالت ایشان آمده بودند و ایشان از نسل عاد بن سام بن نوح علیه السلام بودند از باعث نافرمانی حق بطوفان باد هلاک شدند از منتخب و غیره -

عاقد - عهد کننده و گره زننده -

عائد - بازگردنده و عود کننده از منتخب -

عاذر - بفتح ذال معجمه نام مردیکه بی ایمان مرده بود عیسی علیه السلام بعد از چهل سال او را زنده کرده مسلمان ساخته بودند -

عاطر - بکسر طای مهمله بوی خوش دارنده -

عاقر - بکسر قاف بمعنی عقیم و نازاینده درین مذکر و مؤنث برابر است یعنی در تانیث تا نیارند -

عابر - بکسر بای موحده عبور کننده و در راه گذر کننده

عامر - آباد کننده و آباد برین تقدیر عامر بمعنی معمور باشد چون دافق بمعنی مدفوق و نام مردی از منتخب -

عار - ننگ و عار از مدار -

عالم صغری - و عالم صغیر - هر دو کنایست عبارت از انسان و جسم انسان چرا که هرچه درین عالم کبیر موجود است نظیرش در اعضای جسم انسان نیز موجود باشد چنانچه روح بادشاه و عقل وزیر و حسد و بغض و قهر و رحم و حیا و علم از بدان و نیکان ملک که سپاه او هستند و دماغ آسمان و چشم و گوش و منخرین و دهان سبعه سیاره و استخوان کوه و موی نباتات و رگها انهار علی هذا القیاس -

عالم امر - عالم ارواح و عالم ملائکه -

عارض - عرض دهنده لشکر و شمار کننده لشکر یعنی بخشی فوج یا سالار فوج و آنچه لاحق شود بچیزی و خساره و ابر پراگنده در افق و مطلق ابر نیز از منتخب و کشف و در لطائف نوشته که آنچه در محاورات است بمعنی خساره عارض بفتح راست و برای معنی دیگر بکسر رای مهمله -

عاطف - مهربانی کننده و برگرداننده و اسپ ششم از جمله ده اسپ که بدان گرد بسته دوانند از منتخب -

عاکف - بجای مقیم شونده و در مسجد برای عبادت نشیننده از منتخب -

عاشق و معشوق - دو نگین متغایر اللون که در یک خانه انگشتری باشند از چراغ هدایت -

عاق - سرکش با مادر و پدر از منتخب -

عائق - بکسر سوم که همزه است بمعنی مانع و باز دارنده و برگرداننده از منتخب -

عاجل - بکسر جیم شتاب کننده و آنچه بشتاب باشد و بی مهلت گاهی مراد باشد ازین دنیا از منتخب و صراح و غیره -

عاطل - برهنه و خالی از پیرایه و بیکار از منتخب -

عالم مثال - عالمیست لطیف تر نسبت این عالم اجسام هر چیزیکه درین عالم بنظر می آید نظیر آن عالم موجود است -

عائل - بکسر همزه بمعنی درویش -

عادل - برابر کننده و داد گر و بمعنی ضد فاسق که در شرح گواهی او معتبر باشد -

عاذل - بکسر ذال معجمه ملامت کننده از منتخب -

عاصم - بکسر صاد مهمله باز دارنده و نگاهدارنده و نام یکی از قرای سبعه که حفص شاگرد اوست -

عالم - بکسر لام دانا و داننده و بفتح لام جهان و مخلوقات از منتخب و مؤید و بعضی از محققین نوشته اند که فاعل بفتح عین وزنیست که مفید معنی اسم آله میشود چنانکه خاتم بفتح تای فوقانی بمعنی ما یختم به پس عالم بفتح لام به معنی ما یعلم به باشد چون از دیدن عجائبات جهان علم بر قدرت و ذات حق تعالی حاصل میشود لهذا جهان را عالم گویند و مجازاً بمعنی انواع مخلوقات آید و در محاورات فارسی دارد و بمعنی حالت و صورت نیز مستعمل میشود -

عام - بمعنی سال و بتشدید میم همه را فرا رسنده و ضد خاص از منتخب

عادیان - کسانیکه منسوب بقوم عاد بودند -

عامل دریا و کان - کنایه از آفتاب از سراج -

عامر و عامره - آباد کننده و آباد و معمور از منتخب و کشف -

عارفه - زن شناسا و شکیبا از منتخب و بمعنی مهربانی نیز آمده

عاصفه - بکسر صاد مهمله و فا باد تند و سخت از منتخب و

وکشف عواصف جمع آن۔

عانه۔ بفتح نون زیرناف۔

عارضی۔ آنچه لاحق شود بچیزی۔

عادی۔ هرچیز که عادت شود منسوبست بعادت بحالت الحاق یای نسبت تای مصدر را از آخر افتاد و بهم منسوب بقوم عاد که کافر بودند و بمعنی دشمن و بیداد کننده۔

عالم هیولانی۔ عالم اجسام۔

عامری۔ منسوب بقبیلهٔ بنی عامره۔

عاری۔ بمعنی برهنه از منتخب۔

عامی۔ در اصل به تشدید میم ست منسوب بعامه اما فارسیان حرف مشدد را اکثر مخفف سازند از خیابان۔

عاصی۔ گناهگار و بی فرمان و باصطلاح اطبار معده که اثر مسهل نه پذیرد و رگی که در فصد خون ندهد و ابر سیاه که بارش نکند۔

عائلی بکسر همزه که حرف سوم ست بمعنی درویشی از لطائف۔

فصل عین مهمله مع بای موحده

عبا۔ بالفتح گلیم از مدار و کشف و در منتخب گفته نام پوششی ست۔

عبد المطلب۔ بضم میم و تشدید طا و کسر لام نام جد رسول الله صلی الله علیه وسلم۔

عب۔ بالفتح و تشدید بای موحده پی در پی خوردن آب و بدهان پری خوردن آب از منتخب۔

عباب۔ بالضم سیل بزرگ و پری و بسیاری و بلندی آب و اول هرچیز از منتخب۔

عبوست۔ بضمتین ترش روئی۔

عبودیت۔ بضمتین بندگی از منتخب۔

عبرت۔ بالکسر بمعنی اندیشه و پند گرفتن از منتخب و مؤید و صراح و مؤلف گوید ظاهرا چون عبرت بالکسر بروزن فعله است و فعله بالکسر برای حالت و نوع باشد پس معنی لغوی عبرت مخ خاص عبور کردن طبیعت ست از غفلت بسوی آگاهی و آنچه اهل لغت بمعنی اندیشه و پند گرفتن نوشته اند مجاز است۔

عبارت۔ بالکسر بیان و تعبیر کردن۔

عبد الله ابن زیاد۔ یکی از امرای یزید پلید ملعون گویند که او در احتساب خیلی تاکید داشت۔

عبید۔ بفتح اول و کسر موحده بمعنی بندها و غلامان و این جمع عبد نیست بلکه اسم جمع است که معنی جمع دارد و بضم اول و فتح موحده تصغیر عبد از فصول اکبری و منتخب و کشف۔

عباد۔ بکسر بندهای خدا از منتخب و بضم اول و تشدید موحده عبادت کنندگان و باین معنی جمع عابد ست۔

عبیر۔ نوعی از خوشبوهای خشک که بهر جا بهم باشند از سراج و در منتخب نوشته که نام خوشبوئیکه از صندل و گلاب و مشک سازند و در صراح و مؤید و کشف و هم در منتخب نوشته نوعی از خوشبوئی با زعفران آمیخته ظاهرا قول سراج اللغات مطابق محاوره است۔

عبهر۔ بفتح اول و ثالث نرگس که در میان آن زرد باشد بخلاف شهلا که سیاه باشد۔

عبور۔ بضمتین گذشتن از آب از منتخب و در استعمال بمعنی مطلق گذر کردن از راهی و بفتح اول بمعنی ستاره شعری نیز آمده۔

عبر۔ بالفتح تعبیر خواب گفتن و بالضم بسیار از هر چیز و بمعنی گروه و بمعنی گرمی چشم و بالکسر باج که بوقت عبور دریا گیرند و بالضم و بالفتح کرانه جوی و رودخانه و بکسر اول و فتح دوم عبرت گرفتن و اشک باریدن از منتخب وغیره۔

عبد القادر۔ نام یکی از استادان علم موسیقی۔

عبس۔ بالفتح و بفتحتین ترشروئی و بول و سرگین خشک و بالفتح نام شخصی از لطائف و منتخب۔

عباس دبس۔ بفتح دال و هر دو سین مهمله نام مردیکه بلطائف الحیل مشهور بود چنانکه در جامع الحکایات قصهٔ او مسطور ست و دبس قبیله است از یمن و ابن عباس از همان قبیله بود و در لطائف نوشته که عباس دبس بفتح دال و سکون موحده نام گدائی ست که بسیار مکار و مضحک بود۔

عبوس۔ بضمتین و سین مهمله ترش روئی و نام بهاریکه از ان چینها بر پیشانی می افتد و بفتح اول و ضم ثانی شخصیکه ترش رو باشد از منتخب و کشف۔

عباس۔ بالفتح و تشدید ثانی بمعنی شیر درنده از منتخب و نام عم پیغمبر صلی الله علیه وسلم که خلفای عباسیه منسوب باو هستند و نام فرزند حضرت علی کرم الله وجهه از زوجهٔ دیگر که بعد وفات حضرت فاطمه بنکاح آورده بود۔

عبد المناف۔ بفتح میم نام جد جد رسول الله صلی الله علیه وسلم

عبق۔ بفتح اول و کسر بای موحده بمعنی خوشبودار از شرح نصاب

عبد الملک بن مروان۔ یکی از خلفای بغداد که بسیار ظالم بود۔

عباسیان۔ اولاد عباس عم رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم۔

عبد الرحمن۔ نام یکی از ائمهٔ علم هیئت که صور عبد الرحمن از وست۔

عبد الجنه۔ بکسر جیم و تشدید نون کابوس از منتخب۔

عبره۔ بالکسر محصولات که از کشتی نشینان و جهاز نشینان گیرند و محصولات راهداری و بمعنی عبور نیز آمده و گاهی مجازا بمعنی خراج ملک هم آید از شرح و در شرح نصاب نوشته که عبره بالفتح بمعنی اشک چشم۔

عبده۔ بفتح اول و ثانی و ثالث جمع عابد که بمعنی پرستنده است و بالفتح و ضم دال و ضم ها بمعنی بنده او و در لطائف نوشته که عبده مخفف انا عبده است یعنی بنده اویم۔

عبقری۔ بالفتح و قاف بمعنی جامهٔ لطیف که عجیب و غریب باشد و بمعنی هر چیزیکه نفیس و بهتر باشد و این منسوب است بعبقر و عبقر موضع است در بادیهٔ عرب که جن بسیار در انجا مانند عربان هر چیز نفیس را که می بینند بعبقر نسبت کنند از شرح نصاب۔

عباسی۔ منسوب بعباس و رنگی سرخ کبودی مائل و نیز کنایه از رنگ سیاه چرا که خلفای عباسیه لباس سیاه را مقبول خود ساخته بودند۔

عبری و عبرانی - بالکسر نام زبان اہل کنعان -

فصل عین مهمله مع تاے فوقانی

عتیب - بکسر تین و یاے مجهول نالہ عتاب بمعنی عتاب
عتب - بالفتح خشم گرفتن و بفتحتین فرجه میان سه پایه
و دستلی ایا میان و سطلی و منبر از منتخب -
عتاب - بکسر ملامت کردن و خشم گرفتن و ناز کردن
و بالفتح و تشدید نام مردی شاعر از منتخب -
عتبات - بفتحات آستانه ها و تخته ها و امور ات
ناپسندیده -
عترت - بالکسر و حرف دوم و چهارم فوقانی خویشان
و نزدیکان و فرزندان از منتخب و مدار و مؤید -
عتاد - بکسر اول و آخر دال مهمله بمعنی طیار ے
و اسباب سفر مثل سواری و توشه و مشک آب و
کاسه از شرح نصاب -
عتید - حاضر و مهیا از لطائف -
عتق - بالکسر آزادی و آزاد شدن از منتخب -
عتیق - بر وزن فعیل دیرینه و کهنه و آزاد شده
و گرامی و برگزیده از منتخب -
عتاق - بفتح آزاد شدن غلامان و کنیزان و غیره -
عتیل - بر وزن فعیل بمعنی تشنه از لطائف -
عتل - بضمتین و تشدید لام درشت آواز و ستمگار
و نیزه و سطبر از منتخب و لطائف -
عتو - بضمتین و تشدید واو سرکشی از منتخب -
عتبه - بضم اول و سکون ثانی و فتح باے موحده نام
مردی و بفتحات چوب پائین در که پا بران می نهند و
تخته و نام شکلے از علم رمل از مدار و صراح و منتخب
و زبدة الفوائد -
عتی - بالضم و بالکسر و تشدید از حد درگذشتن و تکبر
نمودن و بنهایت پیری رسیدن از منتخب -
عتابی - بضم اول قسمی از خارا که جامه معروف است
از شرح خاقانی -

فصل عین مهمله مع ثای مثلثه

عثرت - بکسر اول و سکون ثانی لغزش و بسر
درافتادن از منتخب -
عثرات - بکسر اول و فتح ثانی و ثالث لغزشها و
بسر درافتادگیها -
عثر - بفتح اول و سکون ثانی درافتادن -
عثار - بکسر اول و زای مهمله بمعنی بسر درآمدن از
لطائف و در منتخب عثاره بفتح بسر درافتادن -

فصل عین مهمله مع میم

عجب - بضم اول و سکون ثانی تکبر و خود بینی
و مرد متکبر از صراح و منتخب و مؤید -
عجاب - بضم اول شگفت و تعجب از منتخب -
عجلت - بالکسر شتابی از مدار و منتخب -
عجالت - بکسر اول شتاب کردن و بضم چیزیکه بشتاب
حاضر آورده شود از کشف -
عجادات - بکسر اول و دال مهمله بمعنی دانهای انگور
مستفاد از منتخب -
عجاج - بفتح هر دو جیم بمعنے غبار و گرد از شرح
نصاب -
عجز - بالفتح و بالکسر عاجز شدن و ناتوانائی از
مدار و بهار عجم و بحر الجواهر و منتخب و کشف و عزیل
و بفتح اول و ضم جیم بمعنی سرین از کشف و در منتخب
باین معنی بفتح اول و کسر جیم نیز و در شرح نصاب باین معنی
بالضم و سکون جیم نیز آمده -
عجوز - بفتح اول و بدون ها بمعنی پیرزن و عجوزه بها
نوشتن خطا ست چرا که در وزن فعول که بمعنی اسم
فاعل باشد مذکر و مؤنث یکسانست از مدار و لطائف
و صراح و مؤید و صحاح و بحر الجواهر و منتخب -
عجائز - زنان پیر جمع عجوز از کشف و منتخب -
عجف - بفتح اول و کسر جیم لاغر و بفتحتین لاغری
از شرح نصاب و منتخب -

عجاف - بکسر اول لاغران از منتخب -
عجول - بفتح اول شتابنده و حیران از شمس اللطائف
عجل - بالکسر بچه گاو که آنرا گوساله گویند و نام
قبیله از عرب از منتخب -
عجیل - بفتح اول باشتاب از قاموس -
عجم - بالفتح نقطه نهادن بر حروف و اعراب
حروف و بالضم گند زبانان و باشندگان ملک
عجم و بفتحتین بمعنی ملکے که غیر عرب باشد خصوصاً
بمعنے ملک ایران و توران و مردم غیر عرب را نیز
عجم گویند و حب و دانه خرما و انگور و دانه هر چیز
از منتخب و مؤید گویند که چون مردم دیگر بلاد
در ملک عرب می رفتند و از باعث ناواقفے
زبان عرب با عربان کما حقه مکالمه کردن نمیتوانستند
و خاموش مے ماندند اهل عرب ایشان را عجم میگفتند
یعنی گنگ و کند زبان هستند -
عجن - بالفتح خمیر کردن -
عجین - بمعنی خمیر از منتخب -
عجاله - بضم و بکسر هر چه بشتاب حاضر آورده
شود از منتخب و صراح -
عجه - بالضم و تشدید بمعنی خاگینه که از سفیده خاکیان
سازند از شرح نصاب و در منتخب بالفتح و تشدید -
عجوه - بالفتح خرمائیست نیکو و بهتر در مدینه
منوره هر که هفت خرمای عجوه صباح بخورد از
گزند زهر ایمن باشد -
عجمی - بفتحتین نه بسکون جیم منسوب بسوی عجم
از لب الالباب و در شرح خاقانی نوشته که
عجمی مخفف اعجمی و اعجمی بمعنے کند زبان و آنکه عربی
زبان نباشد -

فصل عین مهمله مع دال مهمله

عدا - بکسر اول جمع عدو که بمعنی دشمن است و بالکسر
و در آخر همزه دویدن را در پی یکدیگر زدن و

اندا ختن از منتخب و صراح۔

عدت۔ بالکسر و دال مشدده و بعده فوقانی بمعنی شمار و بمعنی ایام طلاق زنان که دران مدت شوهر نکنند برای مطلقه سه حیض یا سه ماه و برای بیوه چهار ماه و ده روز و عدت زنان حامله وضع حمل و لفظ عدت بالضم و دال مشدده بر وزن مدت بمعنی طیاری و آمادگی چیزی و ساخته و ساز که برای دفع حاجات باشد از صراح و کشف و بحر الجواهر و منتخب۔

عدات۔ بالضم اول و تخفیف دال و تای فوقانی جمع عادی که بمعنی دشمن و بیداد کننده و از حد در گذرنده است از منتخب و صراح۔

عد۔ بالفتح و تشدید بمعنی شمردن از لطائف۔

عداد۔ بکسر اول و در آخر دال بمعنی شمار از منتخب۔

عدید۔ بمعنی نظیر و بمعنی شمار و شمرده شده و مردگا بمعنی بسیار و فراوان آید از منتخب۔

عدول۔ بضمتین برگشتن از راه و اعراض و در گذشتن و جمع عادل بفتح اول و ضم ثانی گواه مقبول مردم راست گو و بسیار عادل از لطائف وغیره۔

عدیل۔ هم سنگ و برابر در قدر و مرتبه از منتخب و دو کس که هر دو جانب یک کجاوه نشینند هر یکی مر دیگری را عدیل باشد۔

عدل۔ بکسر اول و سکون ثانی بار یک طرف که بر پشت ستور بر بندد بفتح اول و سکون ثانی داد دهنده و مرد صالح که شائسته گواهی باشد و بمعنی مانند و نظیر و برابر کردن چیزی را بچیزی و بمعنی داد و انصاف و دادگری را بهمین جهت عدل گویند که ظالم را بر مظلوم برابر کنند و اصطلاح نحویان عدل خروج اسم باشد از صیغه اصلی خود بدون قاعده تفصیلش بهمین فصل مرقوم میشود۔

عدوان۔ بضم اول و حرف سوم واو بمعنی دشمنی کردن و ستم و طغیان از لطائف و بمعنی دشمنان در صورت جمع عادیست که بمعنی دشمن و بیداد کننده باشد۔

عدن۔ بالفتح و سکون دال مهمله اقامت و در جائی همیشه بودن و باغهای بهشت که مردم همیشه دران خواهند بود و بعضی ثقات نوشته که چون عدن بمعنی استقامت است بهشت را عدن بهمین سبب گویند که بهشتیان دائم دروی اقامت خواهند داشت و بفتحتین نام جزیره است در حدود یمن که مروارید خوب از آنجا حاصل شود پس لفظ عدن را بفتحتین بمعنی بهشت آوردن خطا و بیجا۔

عدنان۔ بالفتح نام یکی از اجداد رسول صلی الله علیه و آله و سلم که بغایت فصیح بودند و نسب عربان تا بعدنان بالاتفاق به ثبوت میرسد۔

عدلین۔ بفتح اول و سکون دال و فتح لام دو مرد صالح شایسته گواهی۔

عدو۔ بفتح اول و ضم دال و تشدید و تخفیف واو بمعنی دشمن از مدار و کشف و منتخب۔

عدوه۔ بالضم کناره رود از شرح نصاب۔

عده۔ بالکسر و تشدید بمعنی گروه و شمار مدتی که دران مدت زن مطلقه را با مرد دیگر نکاح جائز نباشد و آن سه ماه است از شرح نصاب و منتخب۔

عدل تقدیری۔ بدانکه عدل باصطلاح نحویان خروج اسم باشد از صیغه اصلی خود بدون قاعده و آن بر دو قسم است تحقیقی که خروج آن از اصل محقق باشد و دلالت کند بر وی دلیل بدون منع صرف چون ثلث و مثلث که معدول است از ثلثه ثلثه زیرا که چون یافتند اینها را غیر منصرف پس محتاج شدند بوجود سببین و یافتند دران وصف و آن بدون سبب دیگر سبب منع صرف نباشد و سبب دیگر دران موجود نبود پس دانسته شد اینکه درینها عدل است و دلالت میکند بر و دلیل دیگر سوای منع صرف و آن اینست که چون معنی مکرر باشد لفظ نیز مکرر بود و درینجا معنی مکرر است نه لفظ پس دانسته شد که اصل اینها لفظ مکرر باشد و آن ثلثه ثلثه است و تقدیری که خروج اسم باشد از اصل مقدر و دلیل نباشد بر وی غیر منع صرف چون عمر که معدول است از عامر چون یافته شد غیر منصرف و نبود در وی سببی غیر علمیت و آن افادت نمیکند فقط در سبب منع صرف پس فرض کرده شد خروج او از عامر۔

فصل عین مهمله مع ذال معجمه

عذرا۔ بفتح بمعنی آشکارا و بمعنی دختر دوشیزه و زن بکر و نام معشوقه که وامق بر وی عاشق بود و نام برج سنبله چرا که برج مذکور نیز بصورت دختریست که در دست او خوشه گندم است و نام منتهای غلبه بازی نرد از کشف و صراح و منتخب و مؤید و مدار و زبانی ثقات مسموع است که دختر دوشیزه را عذرا ازان گویند که مجامعت با وی تعذر تمام دارد یعنی دشوار است۔

عذب۔ بالفتح آب شیرین و خوش مزه و خوشگوار از بحر الجواهر و شرح نصاب و در منتخب خوردنی و نوشیدنی و خوشگوار۔

عذوبت۔ بفتح خوش مزگی آب و بمعنی شیرینی دیگر اشیای سوای آب مجاز است از کشف و منتخب و دیگر شروح و رسائل۔

عذار۔ بکسر زیر بناگوش که رستگاه خط ریش است یعنی رخساره و عارض و عذار اسپ بضم خواندن خطاست از مدار و کشف و صراح و منتخب و مؤید و بحر الجواهر۔

عذر۔ بالضم بهانه و معذور داشتن از صراح۔

عذیوط۔ بکسر اول و سکون ذال معجمه و فتح تحتانی و بسکون واو و طای مهمله کسیکه بجز از انزال براز اند

خارج شود از حدود الامراض و صراح و مجازاً گاهی بر مرض مذکور نیز اطلاق کنند۔

عذر لنگ - بهانهٔ ضعیف و سست و بهانهٔ پوچ و مسموع از سراج اللغات و چراغ هدایت و برهان۔

عذر زنان - کنایه از حیض۔

عذاب الهون - بضم های هوز بمعنی عذاب خواری۔

فصل عین مهمله مع رای مهمله

عرق النسا - بکسر عین مهمله و فتح نون و سین مهمله و الف مقصوره نام رگی است که از سرین تا شتالنگ آمده و علت و دردی که در رگ مذکور بهم رسد آنرا نیز عرق النسا گویند و بهندی رانگهن نامند از حدود الامراض و صراح و بحر الجواهر۔

عروة الوثقی - بضم اول و ضم واو دوم و سکون ثای مثلثه و فتح قاف بمعنی دست آویز محکم و عروه که بمعنی رسن شهرت دارد خطاست۔

عرا - بفتح و قصر یعنی بدون همزه در آخر بمعنی درگاه و ساحت سرای و بالد گشاده که بیحجاب و صحرای بیدرخت و گیاه که هیچ چیز دران پناه نتوان پرداز صراح و منتخب و بکسر اول باصطلاح شطرنج باران مهره که میان شاه خود و رخ حریف حائل سازند برای حفاظت شاه۔

عرفا - بضم اول و فتح ثانی جمع عارف چنانکه علما و شعرا جمع عالم و شاعر۔

عروس عرب - کعبهٔ معظمه از برهان و سراج۔

عروب - بفتح اول و ضم ثانی و بای موحده زنیکه شوهر خویش را دوست دارد و زنی خنده رو و زنیکه او شوهر خود را دوست دارد و مستفاد از منتخب و تفاسیر۔

عرب - بفتحتین ملکیست معروف و بالضم و بفتحتین مردمان ملک عرب که باشندهٔ شهرها باشند از صراح و منتخب مرد عربی شهرباش از کشف۔

عرفات - بفتحات نام جای ایستاده شدن حاجیان بروز عرفه که روز حج است و آن صحرائیست فراخ بفاصلهٔ نه کروه از مکه حاجیان در آنجا ایستاده شوند و لبیک و ادعیه خوانند و نماز ظهر و عصر در آنجا گذارند و بمکه باز گردند از کشف و صراح و غیره۔

عرصات - بفتحات جمع عرصه از کشف و در منتخب بمعنی قیامت۔

عرات - بضم برهنگان جمع عاری۔

عرض حیات - بخوبی و خوشی گذاشتن ایام زندگانی از مصطلحات۔

عرعر - بفتح هر دو عین مهمله بروزن صرصر درختیست که قسمی از سرو باشد و آن سرو کوهی است از کشف و منتخب و برهان و مؤید و از ثقات مسموع است که بهندی آنرا چیڑ گویند که روغن چوب آن معروف است۔

عرق بهار - عرقیکه از گل نارنج و ترنج بطور گلاب کشند و بمعنی شراب نیز آورده اند۔

عرض عمر - کنایه از لذت عمر۔

عرق ریز - خادم و بمعنی خجلت دهنده نیز آمده۔

عروس - بفتح اول زن نوکدخدا و مرد نوکدخدا مگر در عرف اطلاق این بیشتر بر زن کنند بضمتین خواندن خطاست از مدار و کشف و منتخب و صراح و بهار عجم و خزبل و لطائف۔

عرائس - بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است جمع عروس که بمعنی زن نوکدخدا و نیز بمعنی مرد نوکدخدا باشد و بر تقدیر معنی ثانی جمعش عُرُس می آید بضمتین از منتخب۔

عرس - بالکسر زن یا شوی و بالضم و بضمتین طعام عروسی و نکاح از منتخب و صراح و مجازاً بمعنی مجلس طعام فاتحه بزرگان که بروز وفات بعد از سالی کنند چراکه رحلت از غمکدهٔ دنیا بمنزلهٔ شادی عروسی است بحق عاشقان حق چنانکه سعدی فرموده بیت عروسی بود نوبت ماتمت ؛ اگر نیک روزی بود خاتمت۔

عرش - تخت و سقف از شرح نصاب۔

عریش - کازه و کلبه و موضع مرتفعی ببستی که بران شاخهای انگور افتاده میمانند از لطائف۔

عرض - بالفتح ظاهر کردن چیزی را بر کسی و پهنائی و متاع در رخت خانه و بمعنی ملامت و دیوانگی و بفتحتین چیزیکه قائم بچیز دیگر باشد مثل رنگ بر جامه و حروف بر کاغذ پس جامه و کاغذ جوهر باشد چراکه بذات خود قائم است و رنگ و حروف عرض چراکه قیام آن بوسیلهٔ جامه و کاغذ است و بمعنی بیماری ذرنجیکه بسبب رنجی حادث شود چنانکه صداع که بسبب تپ حادث شود و تپ که بسبب وجعی پیدا گردد و لفظ عرض بالکسر بمعنی ناموس و آبرو و بدن و جسد و بالضم بمعنی کرانه و جانب از منتخب و کشف و صراح و مدار و لطائف۔

عروض - بفتحتین ظهور بمعنی عارض شدن و بفتح اول نام علمی است معروف که بدان اوزان بحور دریافته میشوند و در وجه تسمیهٔ این سیفی در رسالهٔ عروض بسیار وجه نوشته منجمله آن دو وجه اینست که خلیل بن احمد در مکهٔ مبارکه باین علم ملهم شده یکی از اسمای مکه عروض است این علم را باسم مکه خواند تیمناً یا آنکه عروض بمعنی معروض است و این علم نیز معروض علیه شعر است که شعر را بران عرض میکنند تا موزون از ناموزون جدا شود و جزو اخیر مصرعهٔ اول هر بیت را نیز عروض گویند این الفاظ سوای رسائل عروض از کشف و منتخب نیز تحقیق نموده چون تذکرهٔ عروض در میان آمد برای خوشی طالبان قدری بیانش ضرور می نماید حامداً و مصلیاً و مسلماً میگوید بندهٔ کمترین غیاث الدین که چون بعض اوقات طالبان را بعروض حاجت می افتد لهذا از منهاج العروض که مستخرج است از رسالهٔ ضیاء الدین خزرجی و حدائق السحر رشید وطواط و معیار الاشعار

خواجه نصیر الدین طوسی و رسالهٔ سلمان ساوجی و هم
از حدائق البلاغت و عروض سیفی و حدائق العجم
محمد بن قیس و رسالهٔ شمس الدین فقیر و تشریح الحروف
و غیره مقدمات ضروری انتخاب نموده شد اول
باید دانست که شعر در لغت بمعنی دریافتن و دانستن
است و باصطلاح عبارت است از کلام موزون
و مقفی که بقصد متکلم صادر شود و بعضی قافیه را
داخل تعریف شعر نشمرده اند که رعایت قافیه
برای تحقیق نفس شعر نیست بل امر عارضی است
و سکاکی در مفتاح همین قول را رجحان داده و نزد
بعضی قصد متکلم نیز در شعر لازم نیست و این قول مردود است
اگر کلام موزون بی قصد واقع شود آنرا شعر نگویند
چنانکه در قرآن مجید ثم اقررتم و انتم تشهدون ثم
انتم هؤلاء تقتلون باید دانست که موجد و مدون
علم عروض خلیل بن احمد است که اوزان را از اشعار
عرب تتبع نموده مقرر کرد و پانزده بحر ساخته و ادعای
حصر درین اوزان نمودن دور از کار است و این
بحور را در لفظی چند منتظم و مضبوط ساخته اند و آن
الفاظ را اصول و افاعیل و تفاعیل گویند
و ارکان نیز نامند آن ده است و نزد بعضی هشت
و این افاعیل نزد اکثر از دو جزو ترکیب یافته
سبب و وتد سبب در لغت ریسمان است و در
اصطلاح عروض کلمهٔ دو حرفی را گویند اگر حرف دوم
آن ساکن باشد سبب خفیف نامند چون بر و سر اگر
هر دو متحرک باشد سبب ثقیل نامند چون همه در
مد حروف ها که در مثال این هر دو کلمه می نویسند
محض برای اظهار حرکت ما قبل او است و تلفظ
در نمی آید و وتد در لغت میخ را گویند و باصطلاح
عروض کلمهٔ سه حرفی است اگر حرف آخرش ساکن
باشد وتد مجموع نامند و بعضی وتد مقرون هم گویند
مثل زمن و چمن و اگر حرف وسطش ساکن باشد

وتد مفروق گویند مانند لاله و ژاله ها است این نیز
بجهت اظهار حرکت ما قبل و نزد بعضی بنا و فاعل
بر سه رکن سبب و وتد و فاصله و فاصله در لغت
بمعنی ستون است و باصطلاح فاصله نیز بر دو قسم
است صغری و کبری فاصلهٔ صغری کلمهٔ چهار حرفی
که سه حرف اولش متحرک بود چنانچه لفظ فاصله
کبری کلمهٔ پنج حرفی که چهار حرف اولش متحرک
باشد چون بشکنش و بعضی از عروضیان فارسی گفته اند
که سبب سه قسم است خفیف و ثقیل و متوسط مثال
سبب متوسط یک متحرک و دو ساکن چون کار و یار
و وتد نیز بر سه قسم است وتد مجموع و وتد مفروق و وتد
کثرت مثال وتد کثرت و آن دو متحرک و دو ساکن
باشد چون جهان و نهان و فاصله نیز سه قسم گفته اند
صغری و کبری و عظمی پس عظمی پنج متحرک و از دو
یک ساکن و مثال آن از آیه اعتبار ساقط فصل
بدانکه افاعیل عروض که ده است بعضی خماسی است
و بعضی سباعی لیکن خماسی از آنها دو باشد
فعولن و فاعلن هر یکی مرکب از وتد مجموع و سبب
خفیف و سباعی هشت است مفاعیلن و فاعلاتن و مستفعلن
هر یک ازین سه مرکب است از یک وتد مجموع و دو سبب
خفیف چهارم متفاعلن پنجم مفاعلتن هر یکی ازین
مرکب است از یک وتد مجموع و یک فاصله صغری ششم مستفعلن
مس تفع لن هفتم فاعلاتن هشتم مفعولات و هر یک
ازین مرکب است از دو سبب خفیف و یک وتد مفروق
فصل بدانکه بحر را از تکرار بعضی افاعیل یا از ترکیب
بعضی ببعضی حاصل میشود همگی نوزده است تمامی آنها
بلا ترتیب درین قطعه مجتمع قطعه رجز خفیف و رمل
منسرح دگر مجتث ؛ بسیط و وافر و کامل و هزج طویل و
مدید ؛ مشاکل و متقارب سریع و مقتضب است ؛
مضارع و متدارک غریب نیز جدید ؛ و بعضی عروضیان
پارسی یازده بحر دیگر استخراج کرده اند و بیان آنها

در آخر همین رساله آورده خواهد شد و آن عریض و
عمیق و صریم و کبیر و بدیل و قلیب و حمید و صغیر و
اصم و سلیم و حمیم است فصل بدانکه اول خلیل بن احمد
بنای عروض برین پانزده بحر گذاشته بود طویل
و مدید و بسیط و کامل و وافر و رمل و هزج و رجز و
منسرح و مضارع و سریع و خفیف و مجتث و متقارب
و بعد از و ابو الحسن اخفش بحر شانزدهم که
متدارک است پیدا کرده و بعد از و بحر قریب و جدید
و مشاکل از محدثات متاخرین است فصل بدانکه
طویل و مدید و بسیط و وافر و کامل مخصوص عرب است
فارسیان درین پنج بحر شعر کمتر گفته اند و جدید و
قریب و مشاکل مخصوص عجم و باقی یازده بحر مشترک
در عرب و عجم و ازین بحور بعضی از تکرار یک رکن
حاصل آید و بعضی از دو رکن انچه از یک رکن حاصل
آید هزج و رجز و کامل و وافر و متقارب و متدارک است
و انچه از دو رکن صورت میگیرد طویل و مدید و بسیط و
سریع و خفیف و مجتث و منسرح و مضارع و مقتضب است
بدانکه بیت در بحر طویل بچهار فعولن مفاعیلن تمام
میشود و مدید از فاعلاتن فاعلن چهار بار و بسیط
از مستفعلن فاعلن چهار بار و وافر از مفاعلتن
شش بار و کامل از هشت متفاعلن و هزج از هشت
مفاعیلن و رجز از هشت مستفعلن و رمل از هشت
فاعلاتن و سریع از مستفعلن مستفعلن مفعولات
دو بار و منسرح از مستفعلن مفعولات چهار بار و
خفیف از فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن دو بار و
مضارع از مفاعیلن فاعلاتن چهار بار و مقتضب
از مفعولات مستفعلن چهار بار و مجتث از مستفعلن
فاعلاتن چهار بار و متقارب از هشت فعولن و
متدارک از هشت فاعلن و قریب از مفاعیلن
مفاعیلن فاعلاتن دو بار و جدید از فاعلاتن
فاعلاتن مستفعلن دو بار و مشاکل از فاعلاتن مفاعیلن

مفاعیلن دو بار فصل اتم اجزای بیت هشت رکن
است بر سبیل کثرت و آنرا مثمن گویند و الا بعضی از شعرا
بعض بحور را بر شانزده رکن بنا کرده اند و بعضی بر سی و
دو بیتی که در و شش رکن باشد آنرا مسدس نامند و اگر
بیت چهار رکن دارد و آنرا مربع گویند مگر شعرای عجم
بیشتر استعمال مثمن و مسدس کرده اند و استعمال مربع نهایت
قلیل و مثلث و مثنی در فارسی هرگز نیامده مگر در عربی
فصل بدانکه از جمله بحور سریع و خفیف مسدس الاصل
یعنی مثمن نمی آیند مسدسی که اصلش مثمن باشد آنرا مجزو
خوانند باعتبار کم کردن جزوی از ان و هر بحری که در
ارکانش تغیرے راه نیابد آنرا سالم گویند و آنچه متغیر گردد
مزاحف نامند فصل رکن اول مصرعه اول را صدر گویند
و رکن آخر مصرعه اول را عروض و رکن اول مصرعه دوم را
ابتدا و مطلع و رکن آخر مصرعه دوم را ضرب و عجز و هر رکن
که در میان این هر چهار ارکان باشد آنرا حشو نامند فصل
در کیفیت تقطیع بدانکه تقطیع در لغت پاره پاره کردن و
باصطلاح عروض اجزای بیت هر بحر را باجزای افاعیل
آن بحر که این بیت در آنست برابر نمودن بوجهیکه هر متحرک
در برابر متحرک و هر ساکن در مقابله ساکن بیاید و اختلاف
حرکات که ضمه و فتحه و کسره باشد اعتبار نیست چنانچه لفظ
الهی بر وزن فعولن و ثنا گفتن را بر وزن مفاعیلن
شمارند در تقطیع حروف ملفوظه معتبر است نه مکتوبه الف
ممدوده که در اول کلمه مے آید بجای دو حرف شمارند
و کسره اضافت جائیکه باشباع باشد حرف اعتبار نمایند
چنانچه من شیدا را بر وزن مفاعیلن دارند و حرف
مشدده را بجای دو حرف شمارند و الف وصل را گاهی
ساقط کنند و گاهی بحال دارند و اگر بعد از مده دو حرف
ساکن واقع شود همچو گوشت و چیست و ساخت و مانند آن
در میان مصرعه باشند اگر آن دو ساکن در برابر یک متحرک
واقع شوند ساکن اول متحرک واقع شود و ساکن دوم ساقط و اگر
مد ساکن در برابر دو متحرک واقع شوند هر دو ساکن متحرک گردد

چنانچه او خواب و خورد و خواجه و خوش ساقط میگردد و واو
عطف را گاهی بجای حرکت شمارند و گاهی بجاے
حرف ساکن و هاے گریه و خنده گاهی ساقط و گاهی
سلامت و نون ساکن بعد حرف مده اگر در وسط افتد ساقط
میشود و اگر در آخر مصرعه افتد اکثر بحال ماند و هر تا که قبل از و
یک ساکن باشد چون در میان بیت افتد متحرک محسوب میشود و اگر
در آخر بیت واقع شود در حساب ساکن گردد چنانکه تامست و
پرست بدانکه در تقطیع دانستن اوزان بحور و ارکان آن واجب
و ضرورست تا امتیاز تقطیع حقیقی و غیر حقیقی حاصل شود مصرعه
بنام جهاندار جان آفرین در بحر تقارب که حقیقی است اینچنین
تقطیع توان کرد بنام فعولن جهاندار فعولن زجان آ فعولن فرین
فعول و در وزن غیر حقیقی نیز تقطیع نموده میشود بنام خدا جهاندا
مفاعیل جان آفرین مستفعلن وزن آخر از اوزان هیچ یکی از
بحور نیست فصل چون اوزان اصلی بحور سالم معلوم شد زحافات
و علل هم باید دانست بعضی نوشته که زحف در لغت از اصل و زحاف
و باصطلاح تغیرات چندست که در اصول افاعیل واقع میشود و ملاک
تغیرات بر سه قسم است بنقصان یا بافزایش یا بتسکین متحرکے
و نزد بعضی زحاف بکسر در لغت رسیدن تیر نزدیک نشانه و
باصطلاح متقدمین ارباب عروض مثل ضیاء الدین خجندی
و مجد الدین بحری و رشید وطواط مولف حدائق السحر و خواجه
نصیر الدین طوسی صاحب معیار الاشعار و سلمان ساوجی
و غیرهم زحاف ساکن یا حذف کردن حرف آخر سبب
خفیف یا ثقیل را گویند پس در صورت همین حرف اول و
سوم و ششم افاعیل مزاحف نمی شود چراکه حرف اول و سوم
و ششم نخستین حرف سبب یا وتد است تغیرات این حرف
را علل وغیره گویند و بعضی همه را زحاف نامند آسامی
زحافات اضمار بالکسر در لغت لاغر کردن اسپ و باصطلاح
ساکن کردن تای متفاعلن است و نقل کنند بلفظ مستفعلن
چراکه ضابطه عروضیان است که اگر رکنی از زحاف یا علل
غیر مانوس گردد لفظ مانوس هم وزن او بجایش نهند
خبن بالفتح در لغت پنهان کردن و نزد بعضی نوردیدن

دامن و دوختن آن تا کوتاه شود و باصطلاح اسقاط
حرف دوم ساکن از رکن چنانکه از فاعلن فعلن بکسر عین شود و
از فاعلاتن فعلاتن بکسر عین گردد و از فاع لاتن منفصل فعلاتن
مے آید و در مستفعلن چون خبن کنند متفعلن بماند مفاعلن بجایش
نهند و از مفعولات معولات ماند منقول به فعولات کنند و بعضی
مفاعیل بجایش نهند و مس تفع لن منفصل نیز در خبن حکم
مستفعلن متصل دارد و هر بحر یکه ازین پنج رکن خالی است
مخبون نمیگردد و قص بالفتح گردن شکستن و درینجا اسقاط
حرف دوم متحرک از رکن چنانچه از متفاعلن مفاعلن کنند
و قص جز در بحر کامل نمے آید طی بالفتح اسقاط حرف چهارم
ساکن از دو سبب خفیف که بی فاصله در اول رکن واقع
شود چنانچه از مستفعلن مستعلن بماند پس مفتعلن بجای آن
نهند و از مفعولات مفعلات بماند پس فاعلات بضم تا بجایش
نهند و در مس تفع لن منفصل طے نمی آید و طی در بحر بسیط
و رجز و سریع و منسرح و مقتضب وقوع می یابد و در بحر
کامل نیز می آید لیکن بشرط اضمار عصب بالفتح عین
و سکون صاد مهملتین فراهم کردن شاخهای درخت
برای بریدن و نزد بعضی خشک شدن آب دهن و در دهن
و درینجا ساکن لام مفاعلتن را گویند بجهت لفظ غیر مانوس
مفاعیلن بجایش نهند و عصب در غیر بحر وافر نمی آید
قبض گرفتن به پنجه و درینجا اسقاط حرف پنجم ساکن است
چنانچه از رکن مفاعیلن و فعولن در اول مفاعلن و
در ثانی فعول بضم لام میشود و این زحاف در بحر طویل
و هزج و متقارب و مضارع وقوع می یابد عقل بالفتح
بستن بازو و ساق شتر درینجا اسقاط لام متحرک چنانچه
از مفاعلتن مفاعلن کنند و این به بحر وافر اختصاص دارد
کف بالفتح باز داشتن درانجا اسقاط حرف هفتم ساکن است
چنانچه از فاعلاتن فاعلات بضم تا و از مفاعیلن مفاعیل
بضم لام کنند و این زحاف در بحر طویل و مدید و هزج و
رمل و خفیف و مجتث و مضارع واقع میشود و زحافات
مفرد همین هشت است فصل زحافات مزدوجه یعنی مرکب از

دو زحاف خبل بفتح فای معجمه و سکون موحده دست و پا بریدن و درینجا اجتماع خبن و طی را گویند که بیان این هر دو گذشت چنانچه از مستفعلن متعلن بماند فعلتن بجای آن نهند و در مفعولات معلات بماند فعلات بجایش نهند و این خاص بهمین دو رکن و در بحر منسرح و غیره آید خزل بالفتح خای معجمه و سکون زای معجمه بریده شدن و درینجا اجتماع اضمار و طی است چنانچه از متفاعلن متفعلن سازند و این مختص بهمین رکن است و این رکن مختص به بحر کامل شکل بالفتح پای چارپایه بربستن درینجا اجتماع کف است و این خاص در رکن فاعلاتن و مستفع لن آید چنانچه از فاعلاتن فعلات بضم تا و از مستفعلن متفعل بضم لام بماند مفاعیل بجائش آرند و این در بحر خفیف و مدید و رمل و مجتث آید نقص کم کردن درینجا اجتماع عصب و کف چنانچه از مفاعلتن مفاعیل کنند و این مختص بحر وافر است قائم مقام زحاف و آن تشعیث است تشعیث در لغت پراگنده شدن و درینجا حذف یکی از دو حرف متحرک است در وتد مجموع که در فاعلاتن باشد تا فالاتن بماند یا فاعاتن پس مفعولن بجای آن نهند و این تغیر در بحر مدید و خفیف و رمل و مجتث می آید و در مضارع نمی آید معاقبه در لغت از پی دیگر آمدن است و باصطلاح دو سبب خفیف را که در شعری مجتمع باشند از زحاف مامون و سلامت داشتن است جوازا یا یکی از انها را وجوبا نگاهداشتن و این اجتماع هر دو سبب خواه از روی وضع باشد در یک رکنی چنانکه در مستفعلن و مفاعیلن خواه از زحاف چنانچه متفاعلن از اضمار مستفعلن شود و در مفاعلتن از عصب مفاعیلن شود خواه از اتصال یک رکن بر رکن دیگر مثلا در بحر رمل فاعلاتن فاعلاتن سبب آخر رکن اول و سبب رکن ثانی را سالم داشته تن فا گوئی یا نون سبب اول را حذف کرده ت فا حاصل کنی یا الف سبب ثانی را دور کرده تن ف خوانی این هر سه صورت معاقبه است و جائز نیست که ت ف گوئی چراکه تفعلا بحذف حرف دوم هر دو سبب مذکور منجر بفاصله کبری میشود و عروضیان

این را ثقیل می پندارند معاقبه در مدید و منسرح و رمل و وافر و هزج و خفیف و طویل و کامل و مجتث می آید و در کامل و وافر بشرطیکه مضمر و معصوب باشد مراقبه در لغت بایکدیگر نگهبانی کردن و باصطلاح معا حذف نکردن دو سبب خفیف مفاعیلن و مفعولات و مستفعلن را گویند و در مشاکل و قریب و جدید مراقبه لازم است و در سریع و منسرح غالب در بحر خفیف مراقبه جائز مکانفه در لغت فرا گرفتن یکدیگر را و باصطلاح در سریع و منسرح و بسیط و رجز سه حال جائز داشتن است یعنی درین بحور جائز است که هر دو سبب خفیف را معا سلامت دارند یا معا حذف کنند یا یکی را سلامت و یکی را ساقط کنند بدانکه علل جمع علت و باصطلاح از اول یا از آخر رکن سوای زحافات مذکوره چیزی کم کردن یا بیش نمودن است پس از انجمله انچه در آخر زیاده شود نیست اول اذالت بکسر همزه بمعنی دامن دراز کردن و درینجا یک الف در وتد مجموع که در آخر رکن باشد زیاده کردن است پیش از ساکن چنانچه در متفاعلن متفاعلان و در فاعلن فاعلان و در مستفعلن مستفعلان و این در رجز و متدارک و بسیط و کامل و سریع و منسرح و مقتضب واقع میشود و در عروض و ضرب بیشتر وقوع می یابد و در حشو کمتر و در صدر و ابتدا ممنوع دوم تسبیغ بسین مهمله و غین معجمه تمام کردن است درینجا یک الف در آخر سبب خفیفی که در عروض و ضرب واقع باشد زیاده کردن است چنانچه در فعولن فعولان و در فاعلاتن فاعلاتان پس منقول شود بفاعلیان بدو یا و در مفاعیلن مفاعیلان و این در هزج و رمل و مضارع و متقارب و مدید و طویل و مجتث امکان وقوع دارد سوم ترفیل بفا و این کشیدن و دراز کردن و درینجا بر وتد مجموع که در عروض و ضرب واقع شود سبب خفیف زائد کردن است چون متفاعلن را مرفل نمایند متفاعلن تن شود و متفاعلاتن منقول گردد چون مستفعلن را مرفل کنند مستفعلن تن شود مستفعلاتن منقول گردد و این در بحر عربی مختص به بحر کامل است و در رجز

نیز آمده و انچه اول افاعیل زیاده کنند خزم بفتح خای معجمه و بسکون زای معجمه حلقه در بینی شتر و غیره کردن است درینجا یک حرف یا دو حرف یا سه حرف یا چهار زیاده کردن است و در تقطیع شمار نمی کنند و آن مخصوص باشعار عرب باشد و قدما در فارسی بیک حرف آورده اند و متاخرین استعمال نکنند و از جمله علل انچه از آخر افاعیل ساقط شود نه اول حذف در لغت انداختن و درینجا اسقاط سبب خفیف است از آخر رکن پس در فعولن فعو و در فاعلاتن فاعلا و در مفاعیلن مفاعی بماند اول الفعل بفتح عین بسکون لام و ثانی را بفاعلن و ثالث را بفعولن منقول می کنند و حذف می آید در رمل و طویل و متقارب و مجتث و مدید و هزج و خفیف قطف بفتح قاف و سکون طای مهمله بریدن خوشه انگور و غیره و درینجا اسقاط سبب خفیف است از آخر و ماقبل آن ساکن کردن چنانچه از مفاعلتن مفاعل بسکون لام میماند فعولن بجایش نهند و این مختص به بحر وافر است قصر کوتاه کردن و درینجا اسقاط حرف ساکن است از سبب خفیفی که در آخر رکن باشد و ماقبل آن ساکن کردن چنانچه از فاعلاتن فاعلات بسکون تا پس فاعلان بجایش نهند و از فعولن فعول بوقف لام و از مفاعیلن مفاعیل بوقف لام میماند قطع بالفتح بریدن و درینجا اسقاط یک حرف است از آخر وتد مجموع و ماقبل آنرا ساکن کردن است چنانچه از مستفعلن مستفعل بماند مفعولن بجایش نهند و از متفاعلن متفاعل ماند فعلاتن بجای آن نهند و از فاعلن فاعل بسکون لام ماند فعلن بسکون عین بجایش نهند اما در مذهب نصیر الدین طوسی و اتباعش قطع در فاعلاتن چنانست که سبب خفیف از آخرش بیندازند و از وتد مجموعش حرف ساکن را اسقاط نموده ماقبل را ساکن گردانند درینصورت نیز فاعل بسکون لام می ماند و منقول بفعلن میشود چنانچه در فاعلن گفته آید و این در بحر رجز و کامل و رمل و متدارک و بسیط و مدید و سریع و خفیف

و مجتث و مقتضب وقوع یابد حذذ بفتح حای مهمله و دو
ذال معجمه کوتاه شدن ست درینجا اسقاط وتد مجموع است
از آخر رکن پس در مستفعلن مستفع و در فاعلن فا و در
متفاعلن متفا می ماند اول را فعلن بسکون عین و ثانی را
بفتح و ثالث را فعلن بتحریک عین منقول می سازند و
این تغیر در بحر کامل و در جزو متدارک بیشتر آید صلم بالفتح
گوش از بن بریدن درینجا اسقاط وتد مفروق است
از آخر رکن مفعولات و درینصورت مفعو می ماند منقول
بفعلن بسکون عین میشود و این در بحر سریع و منسرح و
مقتضب می آید وقف و آن در لغت بمعنی ایستادن است
و درانیجا ساکن کردن تای مفعولات بضم تای را گویند
درینصورت منقول بمفعولان میگردد و این تغیر در سه بحر
بوقوع می آید سریع و منسرح و مقتضب کسف بسین
مهمله و آن در لغت بریدن پاشنه شتر است و درینجا سقوط
حرف هفتم چنانچه از مفعولات مفعولا بماند مفعولن بجایش
آرند وقف و کشف در بحر سریع و منسرح و مقتضب می آید
بتر بفتح بای موحده و سکون فوقانی بریدن دم را گویند
و از بیخ برکندن و درانیجا اجتماع ثلم و حذف در رکن فعولن
و اجتماع قطع و حذف در فاعلاتن و اجتماع خرم و جب در
مفاعیلن چنانچه در فعولن فع و در فاعلاتن فعلن بدل
از فاعل و در مفاعیلن فع بدل از فا آرند و این بحر
تقارب و هزج و رمل و مضارع و مجتث و خفیف آید
بعضی رکنی را که در وی بتر واقع شود ملقب با بتر کنند و
بعضی مقطوع محذوف و بعضی اخرم و مجبوب نامند از جمله
علل آنچه از اول رکن ساقط شود ده است اول خرم بفتح
خای معجمه و سکون رای مهمله شگافتن پره بینی و درینجا اسقاط
حرف اول از وتد مجموع که در رکن اول آید و این تغیر اگر تنها
در مفاعیل باشد بنام خود است یعنی خرم گویند و آن ساقط
کردن میم مفاعیلن است فاعیلن ماند مفعولن بجایش آرند
و در هزج و مضارع افتد و الا در هر موضعی بلقب خاص
شود مثلا اگر فعولن را خرم تنها کنند اثلم گویند یا قبض

اثرم نامند و قس علی هذا اثلم رخنه کردن و درینجا حرف اول
از رکن فعولن افگندن عولن بماند و بدل آن فعلن آرند
ثرم بفتحتین و تای مثلثه و رای مهمله شکستن دندان پیش
درینجا اجتماع خرم و قبض در فعولن یعنی فا و نون آنرا
ساقط کردن عول بماند فاع بجایش نهند و اثرم می نامند
این هر دو در طویل و متقارب افتد شتر بفتحتین شین معجمه
و تای فوقانی بریده شدن و برگشتگی پلک و درینجا اجتماع
خرم و قبض در مفاعیلن یعنی حرف اول و پنجم آنرا ساقط
کرده فاعلن کنند و اشتر نامند خرب ویران شدن و درینجا
اجتماع خرم و کف در مفاعیلن یعنی بعد سقوط حرف اول و
هفتم فاعیل بضم لام بماند مفعول بضم لام بجایش نهند اشتر
و اخرب هر دو در هزج و مضارع افتد عضب بضاد معجمه
شکسته شاخ و درینجا آمدن خرم در مفاعلتن یعنی حرف اول
ساقط کنند و مفتعلن بجای فاعلتن آرند و اعضب نامند
مخصص بوافر قصم بفتحتین قاف و صاد مهمله شکستن دندان
و درینجا اجتماع خرم و عصب بصاد مهمله در مفاعلتن یعنی
حرف اول آنرا ساقط کرده حرف پنجم را ساکن کنند
فاعلتن بسکون لام ماند مفعولن بجایش آرند و اقصم
نامند جمم بفتحتین بی نیزه شدن مرد در جنگ درینجا اجتماع
خرم و عقل در مفاعلتن یعنی حرف اول و پنجم را ساقط
کنند فاعلتن بماند فاعلن بجای آن نهند اجم گویند
عقص بفتح عین مهمله و سکون قاف پیچیدن موی کلاله
درینجا اجتماع خرم و نقص یعنی از مفاعلتن حرف اول و هفتم
ساقط کردن و پنجم را ساکن نمودن چنانچه مفعول منقول از
فاعلت شود و اعقص نامند این چهار خاص بحر وافر اند
رفع برداشتن درینجا اسقاط یک سبب خفیف است از جزوی
که در اول دو سبب خفیف باشند چنانچه در مستفعلن فاعلن
بدل از تفعلن آرند و در مفعولات مفعول بدل از عولات
آرند و مرفوع نامند در بحر منسرح و رجز می آید فصل کباب
جدید که متاخرین بعد از خلیل بن احمد استخراج کرده اند
جب بفتح جیم و سکون موحده خصی کردن درینجا دو سبب خفیف

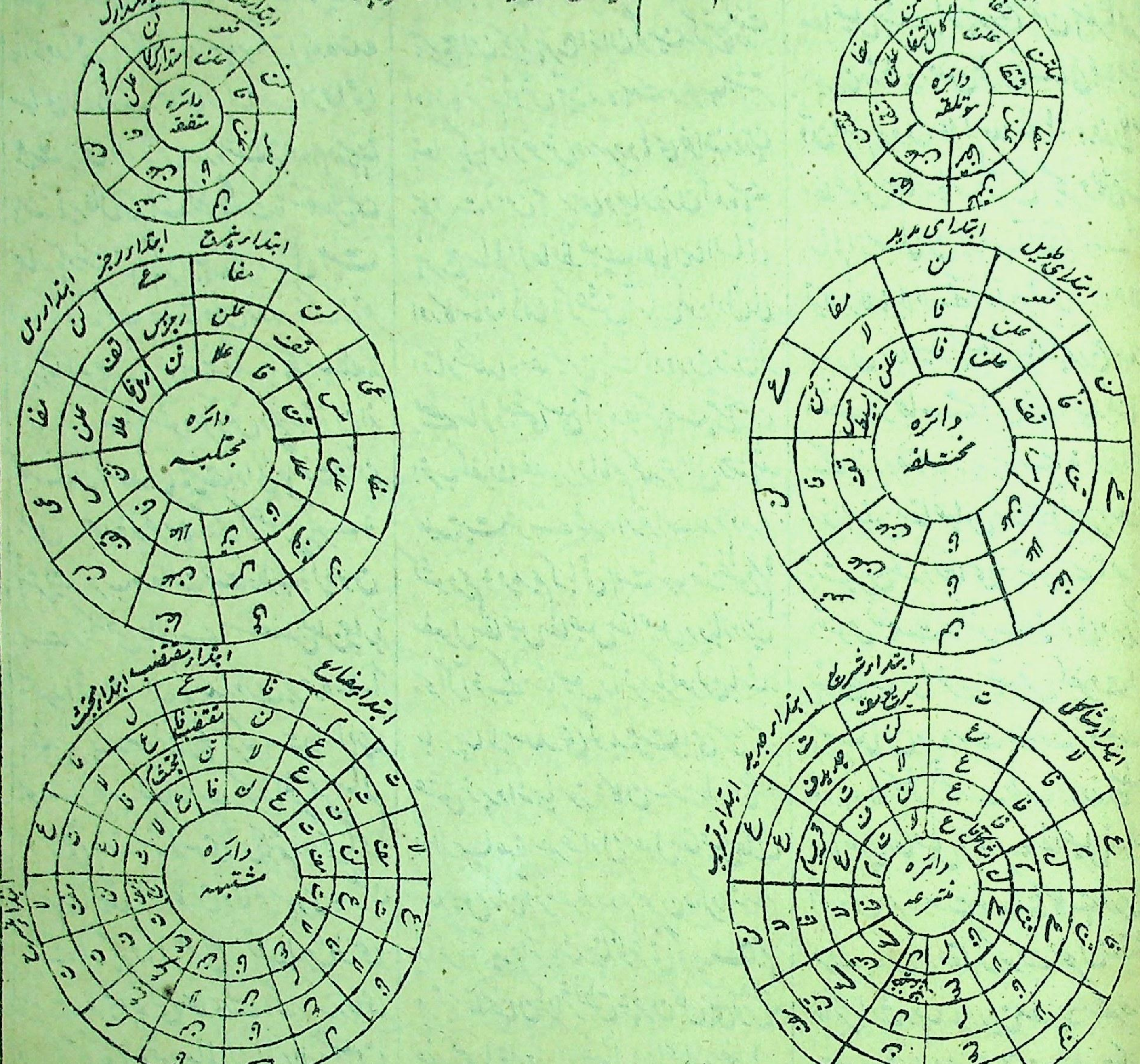
از آخر مفاعیلن دور کردن یعنی چون از مفاعیلن عیلن
دور کنند مفا باقی ماند بدلش فعل آرند هتم بالفتح دندان از بن
شکستن درینجا اجتماع حذف و قصر چون مفاعیلن الی از مفا
دیا یا حرکت ماقبل از قصر نیفتد مفاع بماند فعول بدل کنند
زلل بفتحتین و رای معجمه بی گوشتی ران درینجا اجتماع خرم و
هتم چون از مفاعیلن میم و لن و یا یا حرکت ماقبل دور شود
فاع بماند و این هر دو یعنی جب و هتم و زلل در هزج و مضارع
افتد خلع بالفتح بیرون کردن جامه و درینجا اجتماع خبن
و قطع چون مستفعلن را خبن کنند مفاعلن کنند مفاعلن شود و
بعده از مفاعلن بقطع فعولن گردد و چون در فاعلن این جزء
عمل کنند فعل میگردد حجف بفتح جیم و سکون حای مهمله نقب
کردن و درینجا از فاعلاتن خبن کرده فعلاتن کنند و باز
فعلا را که فاصله صغری است ساقط کنند تن بماند فع بجایش
نهند مجحوف گویند ربع بالفتح چار شدن و درینجا اجتماع
خبن و قطع و بتر در فاعلاتن یعنی حذف نمودن الف
فا و تن و الف علا پس فعل بسکون لام بماند و در رمل و
مضارع آید نحر گلو بریدن و درینجا اسقاط هر دو سبب
و تای مفعولات است چون لا بماند فع بدلش آرند و منحور
گویند و این بسریع و منسرح و مقتضب آید جدع بفتح جیم و
سکون دال مهمله بینی و گوش و دست بریدن و درینجا اسقاط
هر دو سبب خفیف است از مفعولات و اسکان تاست چون
لات بماند فاع بجایش نهند مجدوع نامند و این در بحر
سریع و منسرح و مقتضب آید فصل در فروع بعض
افاعیل بسیار مستعمل فروع مفاعیلن پانزده است
اول مفاعیلان مسبغ دوم مفاعلن مقبوض سیوم مفاعیل
بضم لام مکفوف چهارم مفعولن اخرم پنجم مفعول بضم لام اخرب
ششم فاعلن اشتر هفتم فعولن محذوف هشتم مفاعیل
بوقف لام مقصور نهم فعول بوقف لام اهتم دهم فعل
بفتح عین مجبوب یازدهم فاع ازل دوازدهم فع ابتر
سیزدهم فاعلان مشتوف مسبغ چهاردهم مفعولان
اخرم مسبغ پانزدهم فاعلان اشتر مسبغ شانزدهم فعولان

مخذوف مسبغ فروع فاعلاتن سیزده است اول
فاعلیان مسبغ دوم فعلاتن بکسر عین مخبون سوم فاعلات
بضم تا مکفوف چهارم فعلات بکسر عین وضم تا مشکول پنجم
فاعلن محذوف ششم فاعلان مقصور هفتم فعلان بکسر عین
مخبون مقصور هشتم فعلن بسکون عین ابتر و بعضی مقطوع
و محذوف نامند نهم مفعولن مشعث دهم فعلان بسکون
عین مقطوع مسبغ یازدهم فعل بفتحتین مربوع دوازدهم
فع مجحوف سیزدهم فع مجحوف مسبغ فروع مستفعلن
نیز سیزده اول مستفعلان بذال دوم مفاعلن مخبون
سوم مفاعلان مخبون بذال چهارم فعلن بسکون عین
مجدوع پنجم فع مجذود و محذوف ششم مفتعلن بکسر عین
مطوی هفتم مفتعلان مطوی زال هشتم مفعول مقطوع
نهم فعولن مخلع دهم فعلتن بفتح عین و لام مخبول یازدهم
فاعلن مرفوع دوازدهم فاعلان مرفوع مذال سیزدهم
مستفعلان مرفل فروع مفعولات چهارده است
اول مفاعیل بضم لام مخبون دوم مفاعیل بوقف لام مخبون
موقوف سوم فاعلات بضم تا مطوی چهارم فاعلات بوقف
تا مطوی موقوف پنجم فعلات بفتح عین وضم تا مخبول ششم
فعلات بوقف تا مخبول موقوف هفتم مفعولان موقوف
هشتم مفعولن مکسوف نهم فاعلن مطوی مکسوف دهم فعولن
مخبون مکسوف یازدهم فعلن بسکون عین اصلم دوازدهم فاع
مجدوع سیزدهم فع منحور چهاردهم مفعول بضم لام مرفوع
فروع فعولن هشت است اول فعولان مسبغ دوم فعول بضم
لام مقبوض سوم فعول بوقف لام مقصور چهارم فعل
بفتح عین و سکون لام محذوف پنجم فعلن بسکون عین
اثلم ششم فعلان بسکون عین اثلم مسبغ هفتم فاع اثرم هشتم
فاع ابتر فروع فاعلن پنج است اول فعلن بکسر
عین مخبون دوم فعلن بسکون عین مقطوع سوم فعل
بفتح عین و سکون لام مخبون مقطوع چهارم فع مجذود
پنجم فعلان مذال فصل در الفکاک بحور و دوایر آنها
باید دانست که بعضی از بحور منفک و علیحده از بعضی دیگر

میشوند بسبب آنکه ارکان عشرهٔ مذکوره بتقدیم و تاخیر
اسباب و اوتاد و فواصل بعضی از بعضی صورت دیگر حاصل
میشود و خلیل ابن احمد و متبعان او برای سهولیت تفهیم
الفکاک بحر را از یکدیگر پنج دائره وضع نموده برای هر دائره
نامی مناسب مقرر کرده بود و بعده فارسیان یک دائره
مخترعه افزوده همگی شش دائره مقرر کرده اند چنانچه بهمین
تقدیم و تاخیر اجزای بحر طویل و مدید و بسیط از یک دائره
مستخرج میشود مثلاً اگر فعولن مفاعیلن را چهار بار بدور
برخط دائره نویسی و از فعولن آغاز نمائی بحر طویل باشد و اگر
از لن لفظ فعولن آغاز کنی و لن مفاعیلن فعو چهار بار
بگوئی بر وزن چهار فاعلاتن فاعلن میشود که بحر مدید است
و اگر از عیلن شروع سازی و چهار بار بگوئی عیلن فعولن
مفا بر وزن مستفعلن فاعلن میشود که بحر بسیط است
و نام این دائره مختلفه باشد باختلاف ارکان سباعی
و خماسی و بحر وافر و کامل از یک دائره است چه اگر هشت
مفاعلتن بر خط دائره نویسی از مفا آغاز نمائی بحر
وافر است و از علتن آغاز کنی و علتن مفا چهار بار بگوئی بر وزن
چهار متفاعلن میشود که بحر کامل است و این دائره را بنابر
الفت و اتحاد ارکان مؤتلفه نامند و هزج و رجز و رمل از
یک دائره است زیرا که اگر مفاعیلن چهار بار بر خط دائره
نویسی و از مفا آغاز کنی هزج است و اگر از عیلن آغاز
کنی و عیلن مفا خوانی بر وزن مستفعلن میشود که بحر رجز است
و اگر از لن شروع کنی و لن مفاعی بگوئی بر وزن فاعلاتن
گردد که رمل است و نام این دائره مجتلبه باشد بسبب جلب ارکان
از دائره مختلفه و بحر منسرح و مضارع و مجتث و مقتضب از یک
دائره بیرون آیند زیرا که اگر مفاعیلن فاعلات مفاعیلن
فاعلات را یک یک و دو دو حرف جدا جدا بر خط دائره نویسی
و از میم مفاعیلن آغاز نمائی و بر تای فاعلات دوم تمام کنی
بحر مضارع مثمن مکفوف است و اگر از عیلن آغاز کنی و گوئی
عیلن فاعلات مفاعیل فاع لات مفا بر وزن فاعلات
مفتعلن فاعلات مفتعلن میشود که بحر مقتضب مثمن مطوی است

و اگر از لام مفاعیل شروع نمائی و گوئی لن فاعلات مفاع
بر وزن مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن میشود که بحر مجتث
مثمن مخبون است و اگر از لات آغاز کنی و گوئی لات مفاعیل
فاع لات مفاعیل فاع بر وزن مفتعلن فاعلات مفتعلن
فاعلات میشود که بحر منسرح مثمن مطوی است و این دائره
را مشتبه گویند وجه تسمیه اشتباه حس تفولن فاعلاتن است
مستفعلن و فاعلاتن مستفعل چه اول و ثانی مجتث
و خفیف و مضارع تعلق دارد و ثالث و رابع به بحور
دیگر و سریع و جدید و قریب و خفیف و مشاکل از
دائره مخترعه همه مسدس بر می آیند زیرا که مفتعلن
مفتعلن فاعلات را دو دو یک یک حرف جدا جدا
بر خط دائره نویسی از مف آغاز نمائی و بر لات تمام
سازی بحر سریع مطوی حاصل میشود و اگر از فای
مفتعلن شروع نمائی و گوئی از تعلن مف تعلن مف
تعلن فاعلات مف بر وزن فعلاتن فعلاتن مفاعلن
میشود که بحر جدید مخبون است و اگر از علن متفعلن
آغاز نمائی و بگوئی علن مفت علن فاع لات مفت
بر وزن مفاعیل مفاعیل فاعلات می شود که بحر
قریب مکفوف است و اگر از تای مفتعلن دوم آغاز
کنی و گوئی تعلن فاعلا تمف فعلن مف بر وزن
فعلاتن مفاعلن فعلاتن میشود که بحر خفیف مخبون
است و اگر از لات آغاز نمائی بگوئی لات مف علن
مفت علن فاع بر وزن فاعلات مفاعیل
مفاعیل میشود که بحر مشاکل مکفوف است اما
متقارب تنها یک دائره داشت و آنرا
منفرده می گفتند ابو الحسن اخفش از آن بحر
متدارک استخراج نموده متفقه نام نهاده
باین طریق که چون هشت فعولن مثلاً بر خط
دائره بنویسی و از فعو آغاز کنی بحر متقارب است
و اگر از لن آغاز نمائی و بگوئی لن فعو بر وزن
فاعلن میشود و آن بحر متدارک است۔

این است تمام بیان در حقیقت دوایر بحور

فصل چون از ینهمه معلوم شد اولی دانسب است که ابیاتے چند در نظیر اوزان مستعمل کثیر الوقوع هر بحر مع اوزان وافاعیل هریکی نوشته شود تا تمیز کمیت وکیفیت هر بحر حاصل آید بحر طویل این بحر باشعار عرب تعلق دارد وشعر فارسی درین بحر کمیاب چراکه نزد فارسیان مطبوع نیست وطویل ازین جهت نام شد که در علم عروض سوای این بحر بعض بحور را مسدس وضع کرده بود بعض دیگر را که مثمن وضع کرده مجزو هم می آیند یعنی یک رکن از هر مصرعه می اندازند بخلاف این بحر که مثمن وضع کرده بجزو هم نمی آید بحر طویل سالم از سلمان ساوجی بیت باحسان توئی حاتم برفعت توئی کسرے بفرمان توئی آصف برهان توئی عیسے ؛ مثال دیگر بیت چه گویم نگارینا که با من جفا کردی ؛ قرارم ز دل بردی زصبرم جدا کردی ؛ فعولن مفاعیلن چهار بار و گاهی بعضے ارکان مقبوض محذوف مسبغ نیز می آید بحر طویل وعروض وضرب مقبوض از سعدی بیت سری طیف من یجلو بطلعته الدجی ؛ شگفت آمد از بختم که این دولت از کجا ؛ بر وزن فعولن مفاعیلن فعولن مفاعلن ؛ فعولن مفاعیلن فعولن مفاعلن بحر مدید سالم این بحر را ازان جهت مدید گویند که مدید در لغت بمعنی کشیده است این بحر را از بحر طویل کشیده اند وبعضی گویند که دو سبب در دو طرف ارکان سباعی او کشیده شده است از جامی بیت دل ز هجرت ای صنم خون خود را می خورد ؛ جان بدستت ای پسر جا بتن مید رود ؛ فاعلاتن

فاعلن چهار بار بحر بسیط سالم بسیط در لغت گسترانیده
است در ابتدای رکن سباعی از دو سبب گسترانیده شده
یا آنکه در ابتدای ارکان او اسباب گسترانیده شده
سباعی را دو سبب و خماسی را یک سبب از جامی
بیت چون خار و خس روز و شب افتاده ام در رهت
باشد که بر حال من افتد نظر ناگهت ٭ مستفعلن فاعلن
چهار بار مثال دیگر درهمین بحر از سیفی بیت
ای باد صالت دلم شادان زدور فلک ٭ هجر
تو بر خاطرم چون بر جراحت نمک ٭ بحر بسیط صدر و
ابتدای سالم و حشو و عروض و ضرب مجنون از
گلستان سعدی بیت دانی چه گفت مرا آن
بلبل سحری ٭ تو خود چه آدمی کز عشق بیخبری ٭
اشتر بشعر عرب در حالت است و طرب ٭ گر ذوق
نیست ترا کژ طبع جانوری ٭ مستفعلن فعلن چهار بار
بحر وافر وافر آن گویند که درین بحر حرکات بسیار
باشد چنانچه در هر رکن پنج متحرک است یا آنکه درین
بحر اشعار عرب بسیار است بحر وافر مثمن سالم
از سیفی چه شد صنما که سوی کسی بچشم وفا نمی نگری ٭
ز رسم جفا نمیگذری طریق وفا نمی سپری ٭ مفاعلتن
هشت بار بحر وافر مربع از نصیر الدین طوسی
بیت بدی چه کنی بجای کسی ٭ که او نکند بجای
تو بد ٭ بحر کامل مثمن سالم از جمال الدین حسین
بصنوبر قد دلکشی اگر ای صبا گذری کنی ٭ بهوای
جان حزین من دل خسته را خبری کنی ٭ متفاعلن
هشت بار بحر کامل را کامل ازان نامند که همچنانکه در
دایره وضع کرده اند همچنان تمام مستعمل است
بحر کامل مثمن مضمر بیت صنما خیالت را چه شد
که بماند از دل الفتی ٭ خجلم ز داغت کز وفا بسرم
گذارد منتی ٭ بحر کامل از سعدی بلغ العلی
بکماله ٭ کشف الدجی بجماله ٭ حسنت جمیع خصاله
٭ صلوا علیه و آله ٭ رکن صلوا علی بر وزن مستفعلن

و باقی همه متفاعلن در بحر کامل اگر سالم مقابل
مضمر یا بالعکس آید جائز است در یک بیت بحر
هزج این بحر را هزج ازان گویند که هزج در لغت
آواز با ترنم خوش آینده است و عرب بیشتر
اشعاریکه باواز خوش در سرودها می خوانند درین
بحر است و این بحر برسی و چهار وزن آمده است
هزج سالم از حافظ بیت الا یا ایها الساقی
ادر کاسا و ناولها ٭ که عشق آسان نمود اول ولی
افتاد مشکلها ٭ مفاعیلن هشت بار درین وزن اگر
بعضے سالم و بعضی مسبغ آرند جائز است هزج مثمن
اخرب مکفوف مقصور از امام محمد غزالی رحمة الله
علیه بیت شورے شده از خراب عالم دیده
کشودیم ٭ دیدیم که باقی است شب فتنه غنودیم ٭
مفعول مفاعیل مفاعیل مفاعیل دو بار درین
بحر اگر آخر یکے مفاعیل در آخر دیگر فعولن باشد
جائز چنانکه سعدی گوید بیت ای مرغ سحر
عشق ز پروانه بیاموز ٭ کان سوخته را جان شد و
آواز نیامد ٭ مصرعهٔ اول مفعول مفاعیل مفاعیل
مفاعیل و رکن آخر مصرعهٔ دوم فعولن و اگر در حشو سالم
و اخرب آید جائز باشد چنانکه عرفی گوید ؎ حجم
مرتبهٔ خانخانان کز اثر نطق ٭ چون گل همگی گوش کند
جذر اصم را ٭ بر وزن مفعول مفاعیلن مفعول
مفاعیل مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن
هزج مثمن اخرب یعنی صدر و ابتدا و حشو
بعضی اخرب و باقی سالم از حافظ ای بادشه
خوبان داد از غم تنهائی ٭ دل بیتو بجان
آمد وقت است که باز آئی ٭ مفعول مفاعیلن
مفعول مفاعیلن دو بار هزج مثمن مقبوض
از سیفی دلم برون شد از غمت غمت
ز دل برون نشد ٭ زبون شدم که بود
کوز دست غم زبون نشد ٭ هزج مثمن مکفوف

از جامی ترا لعل شکر ریز و مرا چشم گهر بار ٭
تر خنده بود خوی مرا گریه بود کار ٭ بر وزن
مفاعیل هشت بار هزج مثمن اشتر ناصر علی
دیدن و ز خود رفتن طرز آشنائی ها ٭ پیش
آن صنم بودن عالم جدائی ها ٭ بر وزن فاعلن
مفاعیلن چهار بار هزج مجرد یعنی مسدس
سالم از سلمان چو دید آن لولوے لعل
تو لالا ٭ بلالائی در آمد لولوے لالا ٭
بر وزن مفاعیلن شش بار هزج مسدس
مقصور از جامی الهی غنچه امید بکشای ٭
گلی از روضهٔ جاوید بنمای ٭ بر وزن
مفاعیلن مفاعیلن مفاعیل نسخهٔ یوسف زلیخا
و شیرین خسرو نظامی و مثنوی ناصر علی
و مثنوی غنیمت و مثنوی نه لآلی درین وزن است
هزج مسدس اخرب مقبوض مکفوف از
سلمان در دست پدر ست و دست خازن
نور است بچشم دشمنت نار ٭ بر وزن مفعول
مفاعلن مفاعیل و بجای مفاعیل فعولن
آوردن هم درست و بدانکه گاهی درین وزن
حرف ساکن در مقابلهٔ حرف متحرک واقع شود
جائز باشد چنانکه درین مصرعه مصرعه چون
رخصت های بو حنیفه ٭ تای رخصت که ساکن
است در مقابلهٔ متحرک واقع گشت و درین بیت
فیضی بیت نقش همه دید در مقابل ٭
اسکندر ز آئنه وهی از دل ٭ رای اسکندر
که ساکن است در مقابلهٔ متحرک او فتاد و مثنوی
نلدمن و تحفة العراقین و لیلی مجنون نظامی
بر همین وزن است بدانکه فصحای عجم اوزان
رباعی که آنرا دو بیتی و ترانه نیز گویند از
همین بحر هزج اختراع کرده اند و آن بهمین بحر
اختصاص دارد و بست و چهار وزن برای

آن در دو شجره مقرر کرده اند یکی شجرهٔ اخرب که
رکن اول آن مفعول باشد و دیگر شجرهٔ اخرم که
رکن اول آن مفعولن باشد و هر یکی ازان هر دو
شجره دوازده وزن دارد و مجموع این اوزان
از اجتماع مفاعیلن سالم و نه قسم زحافات دیگر
ظاهر میگردد و آن زحافات اینست خرم و خرب
و قبض و کف و هتم و جب و شتر و بتر و زلل چون
رکن مفاعیلن را اخرم نمایند مفعولن شود و چون
اخرب نمائی مفعول بضم لام شود و چون مقبوض
نمائے مفاعلن گردد و چون مکفوف آرے
مفاعیل بضم لام شود و چون مجبوب سازی فعل
بسکون لام گردد و چون اهتم نمائی فعول شود بوقف
لام و چون جب را با خرم جمع کنی فع ماند و آنرا ابتر
گویند و چون هتم را با خرب جمع کنی فاع شود آنرا
زلل خوانند و چون اشتر نمائی فاعلن شود چنانکه
در زحافات مفصل ذکر شد اوزان شجرهٔ اخرب
اینست اول مفعول مفاعلن مفاعیلن فاع دوم
مفعول مفاعیل مفاعیلن فاع سوم مفعول
مفاعلن مفاعیل فعل چهارم مفعول مفاعیلن
مفعولن فاع پنجم مفعول مفاعلن مفاعیلن
فع ششم مفعول مفاعیل مفاعیل فع هفتم مفعول
مفاعیلن مفعول فعول هشتم مفعول مفاعیلن
مفعولن فع نهم مفعول مفاعیلن مفعول فعل
دهم مفعول مفاعیل مفاعیل فعول یازدهم مفعول
مفاعلن مفاعیل فعول دوازدهم مفعول مفاعیل
مفاعیل فعل اوزان شجرهٔ اخرم و آن اینست
اول مفعولن مفعولن مفعول فعول دوم مفعولن
مفعول مفاعیل فعولن سوم مفعولن مفعولن
مفعول فعل چهارم مفعولن فاعلن مفاعیل
فعول پنجم مفعولن مفعولن مفعولن فاع ششم
مفعولن مفعول مفاعیلن فاع هفتم مفعولن
مفعول مفاعیل فعل هشتم مفعولن فاعلن مفاعیلن
فع نهم مفعولن مفعولن مفعول فع دهم مفعول
مفعول مفاعیلن فع یازدهم مفعولن فاعلن
مفاعیل فعل دوازدهم مفعولن فاعلن مفاعیل
فع و اجتماع هر چهار وزن ازین اوزان بست و چهار
مذکوره در یک رباعی جائز هست هفتم بحر رجز و این را
ازان رجز نامند که رجز بفتحتین در لغت اضطراب
و سرعت است و عرب را اکثر اشعارے که در معرکها
بمقام مفاخرت خود سرایند درین بحر است و
در چنین اوقات آواز مضطرب و حرکات سریع
می باشد ازین جهت بدین اسم مسمی گردید و بعضی
گویند که رجز بالفتح شتری را گویند که چون حرکت
کند باز ساکن شود و درین بحر در اول ارکان دو سبب
خفیف است و بعد حرکتی سکون ازین جهت رجز
نامیدند رجز مثمن سالم از خسرو اے چهرهٔ
زیبای تو رشک بتان آذری ٭ هر چند وصفت
می کنم در حسن زان زیباتری ٭ وزنش مستفعلن
هشت بار و بعض استادان رجز سالم را بر سه دو
رکن آورده اند از عبد الواسع جبلی یا احسن
الشی المحذر ٭ زان سرو قد سیمبر ٭ کز عشق او
گشتم سمر ٭ با کام خشک و چشم تر ٭ تشنه لب و خسته
جگر ٭ بر کنده جان افگنده سر ٭ کرده ز غم زیر و زبر
دنیا و دین و جان و تن ٭ آید بچشم هر نفس عالم
ز عشقش چون قفس ٭ بے او مرا فریاد رس ٭ شبها
خیال اوست بس ٭ تا چند باشم چون جرس ٭ بی
او خروشان از هوس ٭ هرگز مباد احوال کس ٭
در عشق چون احوال من ٭ رجز مثمن مطوی بیت
می شگفد گل بچمن از نسیم سحری ٭ ده چه شود
گر نفسے پهلوی باده خوری ٭ وزنش مفتعلن
هشت بار رجز مثمن مطوی مخبون از سعدی
آنکه نبات عارضش آب حیات می‌خورد ٭ در شکرش
نگه کند هر که نبات میخورد ٭ وزنش مفتعلن مفاعلن
چهار بار رجز مثمن مخبون مطوی از جامی فغان
کنان هر سحری بکوی تو می گذرم ٭ چو نیست ره
سوی تو ام بیام و دری نگرم ٭ بر وزن مفاعلن
مفتعلن چهار بار و درین بحر اگر مفتعلن بجائے مفاعلن
آید مضائقه ندارد و رجز مثمن مطوی مخبون
مقطوع از جامی سر و نخواست که او نیست بدین
رعنائی ٭ ماه نگو مست که مه نیست بدین زیبائی ٭
بر وزن مفتعلن مفاعلن مفتعلن مفعولن رجز
مسدس سالم بیت ساقی بعشرت گوش رو در ان
گل ٭ مگذار از کف جام تا پایان گل ٭ مستفعلن
شش بار رجز مسدس مخبون از جامی کنونکه
گرد واز بهار خوش هوا ٭ فزون شود بهر دل
اندر نشاط هوا ٭ بر وزن مفاعلن شش بار رجز
مسدس مطوی بیت نیست مرا جز تو نگاری دگری ٭
مے نکنی هیچ بکارم نظرے ٭ وزنش مفتعلن شش بار
بحر رمل این را رمل ازان گویند که رمل
در لغت حصیر بافتن است چون ارکان این بحر را
وتدی میان دو سبب است و دو سبب در میان
وتد گویا که اوتاد را با اسباب بافته اند چنانکه
حصیر را بریسمان می بافند یا آنکه رمل نوعی از سرود است
و این برین وزن باشد یا آنکه از رملان ماخوذ
کرده اند که نوعی از دویدن شتر است بشتاب
چون این بحر از کثرت اسباب خفیف بسرعت و بشتاب
خوانده میشود لهذا رمل نامیدند رمل مثمن سالم
بیت شکل دل بیرون برون که تو داری نباشد
دلبری را ٭ خواب بند سیاه چشمت کم بود جادوگری
را ٭ وزنش فاعلاتن هشت بار رمل مثمن صدر
و ابتدا سالم و حشو مخبون و عروض و ضرب
مخبون و مقصور از سلمان چشم دولت ز سواد
قلمت گشت بصیر ٭ باغ دانش ز سحاب کرمت سبز است

نظیری بر وزن فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلان رمل مثمن صدر و ابتدا سالم و حشو مخبون و عروض و ضرب مجحوف سلمان آن کند قهر تو با ظلم که با گل دی ٭ آن کند لطف تو با عدل که با تن می ٭ بر وزن فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فع رمل مثمن مسبغ سلمان تا یکی گریم بزاری همچو ابر نوبهاران ٭ از سر اندوه و حسرت در فراق گلعذاران ٭ فاعلاتن فاعلان فاعلاتن فاعلیان رمل مثمن یک رکن مشکول و یک سالم علی الترتیب حافظ بلازمان سلطان که رساند این دعا را ٭ که بشکر پادشاهی ز نظر مران گدا را ٭ فعلات فاعلاتن فعلات فاعلاتن رمل مجنون مشعب از نصیر الدین طوسی چه کنم هر چه کنم با تو نمیدارد سود ٭ بجز آن حیله ندانم که از عشقت بگریزم ٭ فعلاتن فعلاتن فعلاتن مفعولن رمل مثمن صدر و ابتدا و حشوها سالم و عروض و ضرب محذوف بیت هر کرا بینم سخن با او ز هر جا می کنم ٭ تا کنند ذکر تو حیله تقریب پیدا می کنم ٭ وزنش فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن رمل مثمن مشکول بیت قدری بخند و از رخ قمری نمای ما را ٭ سخنی بگوی و از لب شکری نمای ما را ٭ فعلات فاعلاتن فعلات فاعلاتن ٭ رمل مثمن صدر و ابتدا مخبون و حشو بعضی سالم و بعضی مخبون و عروض و ضرب سالم از سعدی ٭ نه بر اشتری سوارم ٭ نه چون اشتر زیر بارم ٭ نه خداوند رعیت نه غلام شهریارم ٭ غم موجود و پریشانی معدوم ندارم ٭ نفسی میزنم آسوده و عمری میگذارم ٭ بر وزن فعلاتن فاعلاتن فعلاتن فاعلاتن، فعلاتن فعلاتن فعلاتن فاعلاتن رمل مثمن صدر و ابتدا سالم و حشوها مخبون و عروض و ضرب مخبون محذوف میر نجات باز دل بر وزن پرسی باید پیری ٭ غیر اندام نمی تو چه کشتی گیری ٭ فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن مثنوی گل کشتی میر نجات درین بحر است و شعر مذکور هم از انست رمل مثمن

مجنون بیت شکرت را شده گرد سپه مور مرتب ٭ کسی نیز نخواهم که کند سایه بران لب ٭ فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلاتن بعضی رمل مجنون را بر شانزده رکن بنا کرده اند و در عرف نادانان از غلطی بحر طویل گمان برند مثالش از عصمت الله بخاری رنگ رخسار و در گوش و خط و خد و قد و عارض و خال لبت ای سرو پریرو دی آسمن بر ٭ شفق و کوکب و شام و سحر و طوبی و گلزار بهشت است و هلال و طرف چشمهٔ کوثر ٭ فعلاتن شانزده بار رمل مسدس سالم سیفی ای نگارین روی دلبران مای ٭ رخ مکن پنهان چه اندر جان مای ٭ فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن رمل مسدس محذوف بیت گفت زاهد از بهشتم ده خبر ٭ گفتمش زنهار نام ده مبر ٭ فاعلاتن فاعلاتن فاعلن مثنوی حضرت مولانا جلال الدین رومی و منطق الطیر شیخ فرید الدین عطار و نان و حلوا از بهاء الدین آملی در همین بحر است رمل مسدس مخبون مقصور سیفی شکرین لعل تو کان نمک است ٭ گرچه شکر نه مکان نمک است ٭ فاعلاتن فعلاتن فعلات رمل مسدس مخبون محذوف بیت محتشم زاده زبس نخوت و جاه ٭ می خرامید ظریفانه براه ٭ فاعلاتن فعلاتن فعلن و همین وزن مثنویها کم واقع شده اند بحر سریع چون درین بحر سبب آبا بیشتر انداز او تاد رود تر گفته میشود لهذا سریع نام کردند و این بحر را در فارسی همه ارکان مطوی آرند و سالم نیامده مگر بتکلیف بحر سریع مطوی موقوف سعدی وقت ضرورت چو نماند گریز ٭ دست بگیرد سر شمشیر تیز ٭ مفتعلن مفتعلن فاعلان و درین وزن اگر مقطوع مقابل مطوی آرند جائز است تقدیم و تاخیر شرط است چنانچه نظامی فرموده بیت هست کلید در گنج حکیم ٭ بسم الله الرحمن الرحیم ٭ بر وزن مفتعلن مفتعلن فاعلان ٭ مفعولن مفعولن فاعلان ٭ درین وزن اگر عروض و ضرب مخنک باشد جائز است چنانکه

در آخر یک مصرعه فاعلن مطوی مکسوف و در آخر مصرعه دیگر فاعلات مطوی موقوف درین بحر گاهی حرف موقوف در مقابلهٔ حرف متحرک واقع شود و جائز باشد چنانکه خاقانی فرماید بیت حلقه ارکم شود از زلف تو ٭ خاتم جم خواهی تا دان آن ٭ پای خواهی موقوف است که بجای حرف متحرک افتاده مصرعه اول بر وزن مفتعلن مفتعلن فاعلن و ثانی بر وزن مفتعلن مفعولن فاعلات ٭ و درین بحر است قران السعدین مخزن الاسرار و مطلع الانوار و درین وزن اگر صدر با ابتدا سالم آید و حشو مطوی و عروض و ضرب موقوف جائز است سلمان صورت اقبال ترا بر جبین ٭ انا فتحنا لک فتحا مبین ٭ مستفعلن مفتعلن فاعلان ٭ مستفعلن مفتعلن فاعلان سریع مطوی مکسوف مجدوع از جامی ای گل رویت سنبل خیز ٭ زلف سیاهت آتش تیز ٭ مفتعلن مفعولن فاع ٭ و درین وزن اجتماع طی و کشف در حشو جائز است بحر منسرح منسرح در لغت بمعنی آسان چون درین بحر سببها مقدم اند بر اوتاد آسان تر گفته میشود و سالم نیامده منسرح مثمن مطوی موقوف سیفی آنکه دلم صید او ست میر شکار من است ٭ دست بخونم نگار کرده نگارین است ٭ مفتعلن فاعلات مفتعلن فاعلات ٭ و مفتعلن فاعلن نیز درست است و فاعلن فاعلن اگر با آن جمع شود نیز جائز چنانکه سعدی فرماید بیت ابلق دوتای فلک رست شد از خرمی تا چو فرزند زاد مادر ایام را ٭ منسرح مثمن مطوی منحور و ضرب منحور سعدی فرماید در گلستان بیت دیده اهل طمع بنعمت دنیا ٭ پر نشود همچنانکه چاه بشبنم ٭ مفتعلن فاعلات مفتعلن فع منسرح مثمن اخرب سیفی سیفی گذر شد در شهر آن پریرو ٭ تا روز ها ی زوران آید بجانب او ٭ مفعول فاعلاتن دو بار منسرح مسدس مطوی بیت شاهجهان بادشاه باشد و بر کرم خلق شاه با نه بود ٭ مفتعلن فاعلات مفتعلن منسرح

مسدس اخرب مکفوف بیت ای نازنین که ماه منی
امشب ؛ رحمی بکن چون شاه منی امشب ؛ مفعول فاعلات
مفاعیلن دوبار بحر خفیف سبکترین بحورست در عربی
مسدس آید فارسیان به ندرت مثمن هم آورده اند بحر خفیف
مسدس صدر و ابتدا سالم و باقی مجنون از جامی
سبزها نودمیده یار نیامد ؛ تازه شد باغ و آن
نگار نیامد ؛ فاعلاتن مفاعلن فعلاتن بحر خفیف
صدر و ابتدا سالم و حشو مجنون و باقی مقطوع و
اگر عروض فعلن آید و ضرب فعلات یا فعلان یا بالعکس
جائز است سعدی کس نه بیند که تشنگان
حجاز ؛ بر لب آب شور گرد آیند ؛ و نسخه نام
حق و ماقیمان و هفت پیکر نظامی و هشت بهشت
امیر خسرو و حدیقهٔ حکیم سنائی در همین بحر است
بحر خفیف عروض و ضرب مشعب از جامی
وقت گل شد هوای گلشن دارم ؛ ذوق جام
مدام روشن دارم ؛ فاعلاتن مفاعلن مفعولن
بحر مضارع چون مضارعت بمعنی مشابهت
است این بحر را مضارع ازان گویند که با بحر
منسرح مشابهت دارد و درین که جزو دوم این
دو بحر وتد مفروق دارد و جزو دوم مضارع
فاع لاتن است مشتمل بر فاع و جزو دوم منسرح
مفعولات مشتمل بر لات بفهم تا و خلیل گفته که مشابه
است به هزج درین که در ارکان این هر دو بحر
اوتاد مقدم اند بر اسباب مضارع مثمن
مکفوف مقصور از جامی بیت خوش آن
موسم بهار که بر طرف لاله زار ؛ نهد یار گلعذار
بلعل جام خوشگوار ؛ مفاعیل فاعلات مفاعیل
فاعلات دوبار مضارع مثمن اخرب عروض و
ضرب سالم از خسرو خواهم که سیر بینم روی چو یا
سمینش ؛ لیک آفت است چشمش کسے خورسم از
کمینش ؛ مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن

دوبار مضارع مثمن اخرب مسبغ از جامی
اے لعل نوش خندت کام شکر دهانان ؛ سر دهانت
بیرون از فهم نکته دانان ؛ مفعول فاعلاتن مفعول
فاعلان دوبار مضارع مثمن اخرب محذوف
از گلستان سعدی بیت دیدار می نمائے
و پرهیز مے کنی ؛ بازار خویش و آتش ما تیز می کنی ؛
مفعول فاعلاتن مفعول فاعلن مضارع
مثمن اخرب مکفوف از عرفی اے مرتفع بنسبت
ذات تو شان علم ؛ کلک گهرفشان تو رطب اللسان
علم ؛ مفعول فاعلات مفاعیل فاعلات دوبار
مضارع مسدس مکفوف عروض ضرب محذوف
از جامی خوشا جلوهٔ جمال تو دیدن ؛ خوشا
میوهٔ وصال تو چیدن ؛ مفاعیل فاعلات
فعولن دوبار بحر مقتضب اقتضاب بریدن
است این بحر را از بحر منسرح بریده اند چراکه ارکان
این هر دو بحر یک است و اختلاف همین در ترتیب
است مقتضب مثمن از سیفی بالبت چه می
طلبم باده نزد جان چه بود ؛ بارخت چه می نگرم
بنده پیش خان چه بود ؛ فاعلات مفتعلن فاعلات
مفتعلن دوبار مقتضب مطوی مقطوع از سیفی
وقت را غنیمت دان آنقدر که بتوانی ؛ حاصل
از حیات اے جان یکدم است تا دانی ؛ فاعلات
مفعولن چهار بار و گاہے درین وزن در وسط
مصرع یک حرف از تقطیع زائد فتد و این امر را
مروج گویند چنانکه درین بیت می پرست ایجادم نشئه
ازل دارم ؛ همچو دانه انگور شیشه در بغل دارم ؛
رای انگور زائد است بحر مجتث اجتثاث از بیخ
برکندن است مسدس این بحر را از خفیف برکنده اند
چراکه الفاظ این هر دو یکی است اینجا مستفعلن مقدم
بر هر دو فاعلاتن و در خفیف درمیان مجتث مثمن
مجنون از سیفی ز دور نیست بسر نظر بروی تو مارا

چه دولت است قعانی اد ازقد تو قبارا ؛ مفاعلن
فعلاتن مفاعلن فعلاتن دوبار بحر مجتث مثمن مجنون
مقصور از سیفی ببسکه درد تو بر جان ناتوان نیست
هلاک من طلبد هر که مهربان نست ؛ مفاعلن فعلاتن
مفاعلن فعلات دوبار و گاہے رکن آخر فعلاتن و
گاہے فعلن و گاہے فعلان از حافظ غلام
نرگس مست تو تاجداران اند ؛ خراب بادهٔ لعل
تو هوشیاران اند ؛ بحر متقارب زیراکه اوتاد
با اسباب او بهم نزدیک اند بحر متقارب
مثمن سالم بیت ز شرم رخست، لاله را داغ
بر دل ؛ ز رشک قدت سرو را پاے در گل ؛
فعولن هشت بار متقارب مثمن مقصور یا محذوف
از سلمان نه چون نور رایت بود آفتاب و که
این از خطا آید آن از صواب ؛ فعولن فعولن فعولن فعل
یوسف زلیخای فردوسی و بوستان و سکندرنامه و
شاهنامه بر همین وزنست متقارب مثمن اثلم از
حافظ من رند عاشق و آنگاه توبه ؛ استغفر الله
استغفر الله ؛ فعلن فعولن فعلن فعولن دوبار
متقارب مثمن مقبوض اثلم از حافظ گرم بخوانی
درم برانے ؛ دل حزین را بجای جانی ؛ فعولن
فعلن چهار بار متقارب اثرم مقصور از جامی
ای شب زلفت غالیه سای ؛ وی مه رویت غالیه
پوش ؛ فاع فعولن فاع فعول متقارب
مسدس سالم از سیفی ز درد جدائی چنانم
که از زندگانے بجانم ؛ فعولن فعولن فعولن
دوبار و بعضی تقارب اثلم را بر شانزده رکن بناده اند
از عصمت الله بخاری زہے دو چشمت
بخون مردم ؛ کشاده تیر و کشیده خنجر ؛ رخی چو باهت
صباح دولت ؛ خط سیاهت شب معنبر ؛ فعول فعلن
هشت بار و بعضی بجاے فعول فعلن مفاعلاتن
هشت بار نوشته اند و احتمال بحور دیگر نموده اند

و اشاعر می درین وزن یکحرف از تقطیع زائد بسته شده و این را زحوت غیر مروج خوانند مصرعه اگرچه صد سال زبیخود و بیهانجاک راهت فتاده باشم + لام سال از تقطیع زائد است و این قسم زیادت ممنوع باشد بحر متدارک این را متدارک ازان گویند که تدارک در لغت دریافتن و پیوستن است یکدیگر را اسباب این بحر دریافته است او تا داین را یا آنکه ابو الحسن اخفش این بحر را پیدا کرده بر بحرهای دیگر که خلیل ابن احمد پیدا نموده او در پیوست اصلش فاعلن هشت بار متدارک مثمن سالم از سیفی حسن و لطافت ترا بنده شد مهر و مه + خط و خال ترا مشک چین خاک ره + فاعلن هشت بار متدارک مثمن مخبون از سلمان چو خشت نمود گل باغ ارم + چو قدرت نمود قد سرو چمن + فعلن بحرکت عین هشت بار و بعضی متدارک مخبون را بر شانزده رکن بنا کرده اند چنانچه بیت حی انه مسلم صد له که قدح کش گردش سر نشود + بجل ست سبکسری آن قدری که دماغ جنون زده تر نشود + وزنش فعلن بحرکت عین شانزده بار متدارک مثمن مقطوع از جامی تا کی ما را در غم داری + تا کی آری بر من خواری + فعلن بسکون عین هشت بار متدارک مثمن مخبون مقطوع از جامی سنبل سیه بر سمن فزن + لشکر حبش بر ختن مزن + فاعلن فعل فاعلن فعل و بعضی متدارک مقطوع بر شانزده رکن بنا کرده اند بحر قریب مخصوص فارسیست و قریب ازان گویند که به بحر مضارع قربتی دارد یا آنکه بعد از خلیل ابن احمد مولانا یوسف نیشاپوری وضع کرده بحر قریب مسدس مکفوف بیت خداوند جهان بخش شاه عادل + شهنشاه جوان بخت رای کامل + مفاعیل مفاعیل فاعلاتن بحر قریب مسدس اخرب مکفوف عروض و ضرب سالم از سیفی تا طبع رب برقرار باشد + مداح درشهر یار باشد مفعول مفاعیل فاعلاتن بحر قریب اخرب حشو اهتم عروض سالم و ضرب سبغ نعمت خان در تشابه قطعه نصاب گفته بیت سر فوج جوشا بسیری لغت + از علم لغت سر انجمه بر باد + مفعول فعول فاعلاتن ضرب فاعلیان بیز در هم بحر جدید غریب هم نامند زیرا که این بحر تازه پیدا کرده شده دانسته اند بعد از خلیل ابن احمد و ابو الحسن اگرچه اصلش فاعلاتن فاعلاتن مستفعلن است لیکن اکثر سالم نمی آید بحر جدید مخبون از سیفی چه قدت گرچه صنوبر گشته سری + نبود چون قد سرو صنوبر که فعلاتن فعلاتن مفاعلن بحر مشاکل این بحر با بحر قریب مشاکلت دارد زیرا که ارکان هر دو یکی است انجا فاعلاتن مقدم بر دو مفاعیلن و درین مؤخر اصلش فاعلاتن مفاعیلن مفاعیلن است و سالم نمی آید و اکثر مسدس آمده و گاه متاخرین مثمن نیز آورده اند بحر مشاکل مثمن مکفوف از جامی خیز و طرب چمن گیر با شمع سمن رو + گاه دمنبی ترجیع گاه بشنو سخن نی + فاعلات مفاعیل فاعلات مفاعیل چون از بحور فارسی تعلیه جمهور فراغت شد بیان بحور بستی هشت بوضع عده لازم آمد باید دانست که بعضی عروضیان از دائره مختلفه سوای طویل و مدید و بسیط و بحر دیگر را که عریض و عمیق باشند انفکاک کرده اند عریض از جزو سوم دائره مذکور ابتدا ساخته اند مفاعیلن فعولن چهار بار عمیق را از جزو پنجم شروع نموده اند لن فعولن مفاعی که بروزن فاعلن فاعلاتن میشود چهار بار چون اشعار درین هر دو بحر نیافته اند لهذا از درجه اعتبار فرو افتاده و بعضی از عروضیان فارسی مثل بهرامی سرخسی و بزرجمهر قسمی و امثال ایشان سوای دوازده گانه مذکوره یک دائره دیگر مسمی بمنعکسه بزعم خود پیدا کرده اند و جمله بحر آن هفت صریم و کبیر و ذلیل و صغیر و اصم و قلیب و حمید و سلیم و حمیم بحر صریم مفاعلن فاعلات فاعلاتن دوبار بحر کبیر مفعولات مفعولات مستفعلن دوبار بحر ذلیل مستفعلن مستفعلن فاعلاتن دوبار بحر قلیب فاع لاتن فاع لاتن مفاعیلن دوبار بحر حمید مفعولات مستفعلن مفعولات دوبار بحر صغیر مستفعلن فاعلات مستفعلن دوبار بحر اصم فاع لاتن مفاعیلن فاعلاتن دوبار بحر سلیم مستفعلن مفعولات مفعولات دوبار بحر حمیم فاع لاتن مستفعلن مستفعلن دوبار چون این بحور مستحدثه اخیره در بحور عربیه سابقه باعتبار قواعد ارکان و اوزان بعضی ببعضی مندرج اند و عند التامل تغایر کلی ندارند لهذا به تفصیل انها هیچ فائده ندانسته برهمین قدر اختصار افتاد و تمام شد رساله معراج العروض۔

عوف - بفتح اول و سکون ثانی بوی خوش و بالضم شناختگی و نکوئی و احسان از منتخب۔

عووق - بضمتین رگهای بدن و بیخهای درخت جمع عرق بالکسر

عرق - بفتحتین خوی اندام و آبیکه از چیزها طبخ او دیده حاصل کنند و بالکسر بیخ رگ بدن و بیخ درخت بار کیه از موئید و منتخب و بحر الجواهر بفتح اول و سکون ثانی گوشت از استخوان باز کردن و استخوانیکه گوشت از وی باز کرده باشند از منتخب۔

عراق - بکسر اول بدانکه عراق دو هستند یکی عراق عجم که خراسان و صفهان داخل آنست و دیگری عراق عرب و ملک آن از دی و جله است و بغداد داخل آنست و عراق در لغت بمعنی کناره دریا است چون هر دو ملک مذکور بر کناره دریا واقع شده است لهذا عراق گویند عراق عجم بر کناره رود جیحون است و عراق عرب بر کناره دجله و فرات و عراق نام مقامیست از موسیقی که بوقت چاشت سرایند۔

عراک - بالکسر انبوهی کردن و بفتح اول و تشدید رای مهمله سخت مالنده و گوشمال دهنده و کارزار کننده از منتخب و صراح و مصطلحات۔

عروسک - بفتح اول منجنیق کوچک و آن از آلات جنگ قلعه گیری ست و لعبت که دختران بآن بازی کنند و نام میوه هست از قسم زرد آلو از مصطلحات و رشیدی و برهان و بهار عجم و مدار و سراج -

عرض عام - بفتحتین باصطلاح منطقیان کلی است که صادق می آید بر چیزها که مختلف باشند در حقیقت و جزو افراد نباشد چنانکه ماشی که صادق ست بر انسان و فرس و بقر که مختلف اند در حقیقت و جزو ایشان نیست -

عرم - بفتح اول و کسر ثانی بمعنے رودخانه و سدی که پیش آب رودخانه گرفته راه آب مسدود سازند از منتخب -

عرمرم - بکسر عینین و فتح هر دو را و سکون هر دو میم بمعنے لشکر نوشته اند و بعضی گویند که ترکی ست و در بعضی اقسام ترکی بعین مهمله هم می آید و الله اعلم بالصواب -

عروس عدن - عبارت از ماه از برهان و سراج -

عرقچین - نوعی از کلاه که در زیر دستار پوشند از مصطلحات و سراج و رشیدی و برهان و بعضے بمعنے رومال هم نوشته اند -

عرجون - بالضم و جیم مضموم چوب خوشه خرما که بشکل داس خمیده می باشد -

عراقین - تثنیه عراق ست چرا که عراق دو اند یکے عراق عرب و دیگری عراق عجم در منتخب نوشته که عراقین کوفه و بصره نیز باشد -

عرفان - بالکسر و فا بمعنے شناختن لیکن مستعمل بمعنے شناختن و معرفت حق تعالی است و بمعنی شرم و حیا نیز آمده کذا فی المصطلحات -

عرق کردن - خجالت کشیدن از مصطلحات -

عرق ریختن - شرمنده شدن و بمعنی سعی در کاری کردن -

عرین - بفتح اول بر وزن قرین بمعنی بیشه و صحرا پر درخت و شیر را اکثر بآن نسبت کنند چنانچه گویند شیر عرین و بعضی که از ناواقفی بجای عین مهمله غین معجمه خوانند خطاست از کشف و شرح نصاب و منتخب -

عرخو - بالفتح و تشدید را و ضم خای معجمه آواز گربه سگ هنگام خشم از لطائف -

عرقیه - بفتحتین و قاف مکسور و تشدید تحتانی رومال کوچک که بآن عرق پاک کنند از سراج -

عروه - بالضم گوشه هر چیز و دسته هر چیز و دسته کوزه و آفتابه و هر چیز که مثل آن باشد که بدست می توان گرفت و کسانیکه بمعنی رسن گویند در هیچ کتاب دیده نشده ظاهرا خطاست و نام مردی که بر عفرا نام زنی عاشق بود از مؤید و مدار و منتخب و کشف -

عریکه - بر وزن طریقه بمعنے طبیعت و بمعنی کوهان شتر از منتخب و کشف -

عراضه - بضم اول و ضاد معجمه آنچه مسافر برای دوستان خود تحفه بیارد از شرح نصاب -

عرضه - بالفتح یکبار ظاهر کردن چیزی را بر کسی و در منتخب آشکارا کردن و عرض نمودن و بالضم همت و حیله و در میان انداخته شده و پیش آورده شده و آنچه پیش کشیده شود و بمعنی سپر نیز مستعمل ست -

عرینه - بضم اول نام قومی که همگی زاهد هستند از شرح خاقانی -

عرضگاه - بفتح اول و سکون ثانی میدان شمار کردن سپاه -

عراده - بالفتح و رای مشدد و بعد الف دال مهمله نوعی از آلات جنگ قلعه گیری و آن آلتی باشد کوچکتر از منجنیق که بدان سنگ بر سر خصم اندازند از منتخب و سراج و رشیدی و بهار عجم -

عربده - بفتح اول و بای موحده بر وزن ولوله بمعنے بدخویی و جنگجویی از کشف و منتخب و بهار عجم و صحاح -

عرفه - بفتحات روز نهم ذیحجه چرا که در روز ایستاده شدن حاجیان است در مقام عرفات و بسکون ثانی خطاست از مدار و کشف و غیره فقیر مؤلف گوید عوام هند که یک روز پیشتر شب برات و عید الفطر و نهم ماه محرم را نیز عرفه گویند خطا است -

عرصه - بالفتح میدان و بساط شطرنج از کشف -

عروسی - بالفتح شادی نکاح -

عراقی - تخلص شاعری -

عرق مدنی - بالکسر نام بیماری که بفارسی آن را رشته نامند و بهندی نارو گویند -

عرش ثانی - عبارت از کرسی که بر آن همه ستارگان هستند -

عرشی - تخلص شاعری -

عرض بیگی - بکسر بای موحده و یای مجهول و کاف فارسی کسیکه سوال و حاجات مردم را بعرض بادشاه رساند -

عرای - بالفتح صحرای بی درخت و گیاه که هیچ چیز در آن پناه نتوان برد از منتخب و بکسر اول باصطلاح شطرنج بازان مهره که میان شاه خود و رخ حریف حائل سازند برای حفاظت شاه از کشت و بعضی مردم که بجای عرای لفظ عراب گویند بزیادت بای موحده خطاست -

عرگوزی - بالضم و رای مهمله مشدد و کاف فارسی مضموم و زای معجمه بگوزه سرگین بر آوردن چه عر بالضم بمعنے سرگین است کذا فی اللطائف و در مصطلحات عرگوزی بفتح اول و تشدید رای مهمله بمعنے شور و غوغای بی محل -

عربی - به فتحتین منسوب بعرب و مردم از بی اتفاقی بسکون را خوانند -

فصل عین مهمله مع زای معجمه

عزا - بالفتح صبر بر مصیبت و صبر کردن و در آن استقامت ورزیدن و شکایت کردن و در عرف حال مجازا بمعنے ماتم پرسی و نسبت داشتن بکسی یا بچیزی از منتخب و صراح و مدار و کشف و غیره -

عزی - بالضم و تشدید زای معجمه و در آخر الف مقصوره بصورت یای مؤنث اعز و نام بت ست و آن درختی بود که عرب آن را می پرستیدند بحکم پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم خالد بن ولید آن درخت را بسوخت از منتخب و

قاموس فارسیان این لفظ را بتخفیف هم آورده اند۔
عزل ونصب۔ لفظ اول بالفتح و لفظ ثانی بالفتح اول و سکون صاد مهمله و مردم بضم عین و بفتح صاد خوانند و آن خطاست بمعنی تغیر و بحالی۔
عزب۔ بفتحتین و بای موحده مرد مجرد که زن نداشته باشد از کشف و منتخب و بمعنی زن بی شوهر نیز آمده۔
عزلت۔ بالضم جدا شدن از زن و فرزند و گوشه نشینی برای عبادت از کنز۔
عزیمت۔ سول نهادگی و قصد و آهنگ و افسون از منتخب
عزمات۔ بالفتح جمع عزم۔
عزهات۔ بکسر اول و سکون زای معجمه و در آخر فوقانی بمعنی سست یعنی کسیکه قوت باه از او زایل شده باشد از شرح نصاب
عز۔ بالکسر و تشدید بمعنی غرت و ارجمندی که خلاف ذل باشد و بالفتح و تشدید بمعنی غلبه از کشف و مدار۔
عزیز۔ ارجمند و مرغوب و کمیاب و غالب و لقب پادشاه مصر بزمانه قدیم وزیران مصر را عزیز لقب می بود از موید و کشف و لطائف و صراح و منتخب۔
عزوجل۔ بفتح اول و فتح زای معجمه مشدد و واو عاطفه و فتح جیم و تشدید لام مفتوح هر دو صیغه ماضیست بمعنی غالب شده و بزرگ شده و این ماضی برای دوام است۔
عزرائیل۔ نام فرشته که قابض ارواح است۔
عزازیل۔ نام شیطان۔
عزال۔ بالضم و تشدید بعضی بتخفیف نام پرده موسیقی که آن شعبه ایست از زنگوله از کشف۔
عزل۔ بالفتح بیکاری و بیکار کردن کسی را و بالضم خطاست از مدار و منتخب۔
عزم۔ بالفتح اراده و قصد و آهنگ کردن و بالضم نیز آمده از منتخب و مدار و کشف۔
عزائم۔ افسونها و ادعیه که برای احضار جنیان و پریان خوانند و آیات قرآن مجید که برای شفای بیمار خوانند و فرائض خدا واجب کرده بر بندگان از

منتخب و صراح و مصطلحات۔
عزو۔ بالفتح نسبت کردن بچیزی و شکیبائی کردن بر مصیبت از صراح وغیره۔

	فصل عین مهمله مع سین مهمله	

عسی۔ بفتحتین و در آخر الف مقصوره و بصورت یا بمعنی قریب است و نزدیک است که چنین شود و بمعنی یقین و شاید هم آمده از لطائف و کشف و منتخب۔
عسرت۔ بالضم دشواری از منتخب۔
عسجد۔ بالفتح و جیم مفتوح بمعنی زر و طلا و بمعنی جواهر چون در و یاقوت از منتخب و صحاح و مدار و شرح نصاب و کشف
عسر۔ بالضم و بضمتین دشواری و دشوار شدن کار و بفتح اول و کسر سین مهمله بمعنی دشوار و مشکل و از شروح نصاب و منتخب۔
عسیر۔ بفتح اول و کسر ثانی بمعنی دشوار از منتخب۔
عسکر۔ بالفتح معرب لشکر کذا فی المعرب صراح و در منتخب نوشته که عسکر بمعنی لشکر و بسیار از هر چیز و تاریکی شب و محله ایست به نیشاپور و نام سامره که شهریست میان حرمین و از انجاست امام علی نقی عسکری و امام حسن عسکری و عسکران عرفه و منا۔
عساکر۔ بکسر کاف لشکرها جمع عسکر۔
عسار۔ بالفتح درویشی و تنگدستی از شرح نصاب۔
عسعس۔ بفتح اول و فتح عین دوم و سین دوم صیغه ماضی از عسعسه که بمعنی تاریکی در آوردن شب است از صراح۔
عس۔ بالضم و تشدید قدح بزرگ از صراح و منتخب۔
عسس۔ بفتحتین کسیکه بمحافظت شهر شب گردد از منتخب و کشف و در لطائف نوشته که عسس جمع عاس است که بمعنی شحنه شب باشد و در فارسی بر مفرد اطلاق کنند۔
عسل۔ بفتحتین بمعنی شهد۔
عسن۔ بضمتین و در آخر نون بمعنی پیه کهنه از صراح و منتخب و صحاح۔
عسقلان۔ بفتح اول و فتح قاف نام شهریست

بشام و نام رود نیز نوشته اند از منتخب وغیره۔
عسکری۔ منسوب بعسکر که شهریست از خوزستان و اهواز میان بصره و فارس از تقویم البلدان و در منتخب نوشته که دهی ست میان حرمین و کنایه از امام علی نقی عسکری و امام حسن عسکری و نوعیست از شراب که از نیشکر سازند از موید و کشف وغیره۔
عسلی۔ بفتحتین پارچه زرد که یهودان بجهت امتیاز بر دوش جامه دوزند از برهان و سراج۔

	فصل عین مهمله مع شین معجمه	

عشا۔ بکسر اول تاریکی شب که وقت نماز شب است و بفتح اول طعامیکه بشب خورند و عشا بفتح اول و بی همزه بمعنی شبکوری از منتخب و مدار و کشف۔
عشب۔ بالضم و بای موحده گیاه تر از منتخب۔
عشرت۔ بالکسر صحیح و بفتح خطاست بمعنی خوشدلی و خوش زندگانی کردن باهم از بحر الجواهر و قاموس و صراح
عشرات۔ بفتحتین جمع عشره که آن دهائی گویند و دهائی همه اند چنانکه ده و بست و سی و چهل و پنجاه و شصت و هفتاد و هشتاد و نود۔
عشیت۔ بفتح اول و کسر شین معجمه و تشدید تحتانی و بعده فوقانی بمعنی شبانگه۔
عشیر۔ بروزن فقیر بمعنی کسیکه بکسی یکجا زندگانی کند و بمعنی خویشاوند و همسایه و بمعنی دهم حصه از چیزی از کشف و موید۔
عشائر۔ بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است بمعنی خویشان و قبائل و این جمع عشیره است۔
عشر عشیر۔ لفظ اول بالضم بروزن شکر و لفظ ثانی بروزن فقیر بمعنی حصه دهم از دهم حصه چیزی پس آن صدم حصه میشود از مجموعه اول چنانکه عشیر صد ده است و عشر ده است از موید و کشف وغیره۔
عشر۔ بالفتح دهم حصه از چیزی گرفتن و بالضم دهم حصه از چیزی و بمعنی ده آیت قرآن مجید۔ گویند که دندان از

قدیم رسم قاریان این بود که شاگرد خود را هر روز ده
آیت سبق میدادند و بضم اول و فتح ثانی هر نباتی که
شیر دهد خصوصاً درخت آک و بفتحتین عدد معروف که
بفارسی آنرا ده گویند و دو زن چنانکه عشره ده مرد از
منتخب و برهان و شمسی و دیگر کتب و شروح۔

عش۔ بالضم و شین معجمه مشدد آشیانهٔ مرغ از لطائف۔

عشاق۔ بالضم و شین مشدد جمع عاشق و نام مقامی ست از
دوازده مقام موسیقی که آنرا دو گهری روز باقی مانده می سرایند۔

عشوق۔ بفتح اول و ضم ثانی بسیار عشق کننده و صاحب عشق۔

عشق۔ بالکسر بسیار دوست داشتن چیزی از منتخب
و نزد بعضی اطبا مرضی ست از قسم جنون که از دیدن صورت
حسین پیدا میشود و عبدالرزاق شارح ظهوری از شرح اسباب
و فتوحات الحکم نقل کرده است که عشق ماخوذ از عشقه
و آن نباتی ست که آنرا لبلاب گویند چون بر درختی بپیچد
آنرا خشک کند همین حالت عشق ست بر هر دلی که طاری
شود صاحبش را خشک و زرد کند و در مصطلحات بمعنی
سلام و وداع نیز نوشته چه اصطلاح آنزا دانست که بجای
سلام علیکم عشق الله گویند۔

عشیران۔ بروزن فقیران نام شعبه از بوسلیک که یکی
از پرده های موسیقی ست از کشف و مدار۔

عشق پیچان۔ نباتی ست که در درخت پیچد گل آن
سرخ باشد و در عرف آنرا عشق پیچه گویند۔

عشر خوان۔ طفل نوآموز قرآن خوان چرا که طفل را
اول ده آیت بطریق تبرک سبق دهند و بمعنی قاری
کلام الله شریف و مجازاً بمعنی معزول از رشیدی و
در مصطلحات شخصی که بر گور مرده قرآن خواند۔

عشوه۔ بهر سه حرکت عین و سکون شین معجمه کار
پوشیده کردن از صراح و قاموس و در منتخب بهر سه حرکت
اول بمعنی آتش که در شب از دور دیده شود و در مدار و کشف
و بهار عجم و مؤید عشوه بالکسر بمعنی ناز و فریب حرکت معشوق
که دل عاشق بدان فریفته شود و کسره افصح است۔

عشیره۔ خویشان و تبار و اهل خانه از منتخب۔

عشره کامله۔ بالفتح ده چیز کامل که نگاه یابند در روزه
حاجیان که سه روزه در ایام حج دارند و هفت بعد از حج
و این حکم بر کسانی ست که قدرت قربانی ندارند۔

عشقه۔ بفتح اول و کسر ثانی و قاف بمعنی عشق
پیچان از برهان۔

عشیقه۔ بمعنی معشوقه۔

عشاری۔ نام صنعت شعری۔

فصل عین مهمله مع صاد مهمله

عصا۔ بالفتح چوب دستی و صیغهٔ ماضی از عصیان بمعنی
بیفرمانی کرد و اشاره باین آیت و عصی آدم ربه فغوی
و باصطلاح آلت تناسل۔

عصب۔ بفتحتین بمعنی پی و آن چیزیست سفید که
حس و حرکت و مضبوطی اعضا بدان ست و در منتخب و
صراح نوشته که عصب بفتحتین بمعنی پی ها جمع عصبه مؤلف
گوید که ازینجا معلوم شد که اعصاب جمع الجمع عصب است
و در شرح نصاب از صحاح منقول است که عصب بمعنی
پی زرد است نه بمعنی پی سفید که آنرا عقب نامند۔

عصبیت۔ بفتح اول و ثانی طرفداری استواری
و خویشاوندی۔

عصمت۔ بالکسر باز داشتن خود را از گناه و بالفتح
خطاست از بحر الجواهر و غزلی و باصطلاح اطلاق این
لفظ بر پاکی ست که از ابتدای وجود تا انتهای عمر گناه
کبیره خصوصاً زنا نکرده باشد۔

عصبات۔ بضم اول و تخفیف صاد مهمله و در آخر فوقانی
که بمعنی پسران خویشاوندان نرینه باشد از جانب پدر۔

عصات۔ بضم اول و تخفیف صاد مهمله و در آخر
فوقانی جمع عاصی و بتشدید صاد خطاست چه در اصل
عصیه بود بر وزن فعله بضم اول و فتح ثانی و ثالث
یای متحرک ماقبل آن مفتوح آن یا را بالف بدل کردند
عصات شد و بر همین قیاس قضات جمع قاضی
و رُوات جمع راوی و وُلات جمع والی و غُزات جمع
غازی غرض که هر اسم فاعل که ناقص باشد جمع آن
بر همین وزن آید از فصول اکبری و شافیه۔

عصفر۔ بضم اول و ضم فا گل کاجیره که بهندی کسنبه گویند
و جامه که برنگ آن سرخ شود آنرا معصفر گویند و گل را گل معصفر
گفتن چنانچه مردم میگویند خطاست از قاموس و منتخب۔

عصار۔ بالفتح و تشدید صاد روغنگر و بالضم خطاست
از قاموس و منتخب و اسم هر پیشه و بهمین وزن باشد چنانکه
قصار و خیاط و حلاج و غیرهم از کشف و منتخب۔

عصافیر۔ بالفتح جمع عصفور ست بمعنی گنجشکان۔

عصفور۔ بالضم گنجشک و بالفتح خطاست۔

عصر۔ بالفتح روزگار و زمانه و بمعنی آخر روز و بمعنی
افشردن از شمسی و صراح۔

عصیر۔ شیرهٔ انگور و غیر آن گاهی مجازاً بمعنی شراب انگوری

عصعص۔ بضم هر دو عین مهمله و هر دو صاد مهمله بر وزن
بلبل استخوان پائین پشت و سرین قریب مقعد از منتخب و کتب
طب همین مستفاد ست و در منتخب بفتح هر دو عین نوشته۔

عصام۔ بکسر اول دوال مشک آب که بدان مشک را از آب
بردارند از منتخب و صراح و در شرح نصاب میگه مشک و نام
مردی نیکو خصلت که حاجب نعمان بن منذر بود۔

عصیان۔ بالکسر مصدر است و در اصل لغت معنی آن
سخت شدن ست پس گناه را عصیان ازان نام کردند که
آدمی از گناه سخت دل میشود شرح نصاب از یوسف بن بالغ

عصو۔ بالفتح بعصا زدن از شرح نصاب۔

عصابه۔ بالکسر نوعی از جامه که بدان سر بندند از
مدار و کشف و بالفتح خطاست۔

عصبه۔ بفتحتین پی که حس حرکت و پیوستگی مفاصل
اندام بدانست جمع آن عصب و اعصاب می آید و هم عصبه
بفتحتین پسران و خویشاوندان نرینه از جانب پدر و عصبه
بالضم گروه مردان از ده تا چهل از صراح و منتخب۔

عصیده۔ بروزن قصیده نوعی از حلوا است از منتخب۔

عصاره - بضم اول ثفل چیزی که افشرده شود و بمعنی آنچه بفشاردن بیرون آید از آب و روغن وجز آن از منتخب و شرح نور الله -

فصل عین مهمله مع ضاد معجمه

عضب - بالفتح وضاد معجمه ساکن وبای موحده در اصل بمعنی قطع و بمعنی تیغ مستعمل شده از شرح نصاب -

عضبیت - بالفتح وموحده مکسور وتشدید تحتانی تیز زبانی

عضد - بفتح اول وضم ثانی بمعنی بازو و همین اصل و بالفتح و بالضم و فتح اول وکسر ثانی و بفتحتین و این چهار وجه فرع ست از منتخب وصحاح وصراح و بالفتح یاری دادن ونام بادشاهی از بادشاهان شیراز -

عض - بالفتح وتشدید بدندان گزیدن از منتخب -

عضرفوط - بفتح عین وسکون ضاد معجمه و فتح رای مهمله وضم فا وطای مهمله بفارسی آنرا کرماسو گویند از عجایب دوری منتخب جانوریست سفید نرم که انگشت دختران را بدان تشبیه کنند -

عضل - بفتحتین گوشت پاره پاره پیهای کتف و مانند آن واحدش عضله از منتخب

عضو - بالضم اندام و بالفتح خطاست از بحر الجواهر و مدار و کشف وصراح ومنتخب -

عضاده - بضم اول وتخفیف ضاد معجمه ودال مهمله چوب طرف در که آنرا بازوی در گویند از منتخب و بکسر اول قطعه باشد مستطیل ملصق بر پشت اصطرلاب که آنرا بجهت احکام بگردش می آرند -

فصل عین مهمله مع طای مهمله

عطای کبری - کنایه از عمر طبعی که یکصد و بیست سال باشد -

عطب - بفتحتین و بای موحده بمعنی هلاک که بعرف آنرا هلاق گویند از منتخب وصراح ولطائف -

عطلت - بالضم بیکاری از صراح -

عطالت - بکسر بیکاری و بطلی مگر در لغات معتبره باین معنی یافته نشده -

عطارد - بضم اول بکسر را ستاره معروف که بر فلک دوم تابع آنرا دبیر فلک گویند علم و عقل بدو تعلق دارد و شرف او در سنبله و وبال او در حوت از صراح و قاموس منزل و تقادیم و نام دوائیکه آنرا سنبل رومی گویند و باصطلاح کیمیاگران بمعنی جست که یکی از فلزاتست از تحفة المؤمنین وغیره -

عطر - بالکسر خوشبو و بوی خوش و بالفتح خوشبو شدن و خوشبو کردن از قاموس و بحر الجواهر و مدار و کشف و منتخب وصراح -

عطار - خوشبو فروش و در محاوره مردم بمعنی دوا فروش مستعمل و این خالی از کراهت نیست از کشف -

عطاس - بضم اول بمعنی عطسه عارضه که عطسه آرد از منتخب وشرح نصاب -

عطاش - بالکسر تشنگان و بالضم بیماری تشنگی که هر چند آب خورده شود تشنگی نرود از منتخب -

عطش - بفتحتین تشنگی از صراح -

عطف - بالفتح گردانیدن و پیچیدن و میل کردن و مهربانی وسنجاف دامن جامه از بهار عجم و بحر الجواهر و مؤید و منتخب و مدار -

عطل - بفتحتین زن بی پیرایه از منتخب و بمعنی حرف بی نقطه مثل دال و سین و لام و میم -

عطن - بفتحتین جای آب خوردن شتران از شرح نصاب و در منتخب آرامگاه گوسپندان نزدیک آب -

عطشان - بفتح اول وسکون ثانی و شین معجمه بمعنی تشنه و بمعنی تشنگی نیز آمده -

عطوفه - بالفتح زن مهربان -

عطر جهانگیری - عطریکه از گلاب گیرند چون این عطر سابق نبود نور جهان بیگم در عهد جهانگیری ایجاد نموده لهذا بعطر جهانگیری موسوم شده از چراغ هدایت -

فصل عین مهمله مع ظای معجمه

عظام - بضم اول و فتح ثانی بمعنی بزرگان این جمع عظیم ست

عظمت - بکسر سه حرف اول مفتوح بمعنی بزرگی و قدر از قاموس و بحر الجواهر و کشف و صراح و منتخب و بسکون ظای معجمه و ضم و فتح اول چنانکه مشهورست خطا باشد -

عظم - بالفتح استخوان و بالضم بزرگی از مؤید و کشف و منتخب و بکسر اول و فتح ظای معجمه بمعنی کلانی ضد صغر -

عظام - بالکسر بمعنی بزرگان و کلانان و باین معنی جمع عظیم ست و بمعنی استخوان ها درین صورت جمع عظم ست که بالفتح بمعنی استخوان باشد و بالضم و تشدید ظای او تخفیف آن بمعنی بزرگ از منتخب -

فصل عین مهمله مع فا

عفرا - بالفتح نام معشوقه عروا -

عفرنا - بفتح و سکون را مهمله و نون بمعنی شیر درنده از شرح نصاب

عفونت - بضمتین بد بوئی و گنده شدن چیزی -

عفریت - بالکسر بمعنی دیو از منتخب و صراح -

عفاریت - بفتح بمعنی دیوان این جمع عفریت ست -

عفت - بالکسر و تشدید فا پرهیزگاری و پارسائی و بمعنی احتراز از محرمات خصوصا از شهوت حرام از منتخب وغیره -

عفص - بفتح اول و سکون فا و صاد مهمله نام دوائیست که آنرا مازو گویند و بفتح اول و کسر فا هر چیزی که مزه آن تلخ و ترش باشد که تنگی دهن باشد از منتخب و صراح -

عفاف - بفتح پارسائی و پرهیزگاری از منتخب و صراح -

عفیف - مرد پارسا و پرهیزگار از حرام -

عفعف - بفتح هر دو عین مهمله آواز سگ -

عفن - بفتحتین گنده شدن هوا و گوشت و جز آن و بفتح اول و کسر فا بمعنی گنده و بدبو -

عفو - بفتح اول و سکون فا بر وزن سرو از خطا درگذشتن و ترک کردن عقوبت گناه در حالت قدرت از کشف و منتخب وغیره مگر در ابتدای باب چهارم بوستان لفظ عفو بفتح اول و ضم ثانی و تخفیف واو آمده است چنانچه مصرع ع عفو کردم از وی عملهای زشت - و این نوع از تفریس ست و بفتح اول و ضم فا و تشدید واو بسیار درگذرنده از گناه کسی -

عفیفه - زن پارسا و پرهیزگار از حرام

فصل عین مهمله مع قاف

عقول اولی - کنایه از عقول عشره که حقتعالی اول

از همه عالم آن ده فرشتگان را پیدا ساخت واین قول حکمای هنداست لفظ عقوق که جمعیست بلفظ اولی که صیغه مؤنث واحد است صفت آورده چراکه جمع حکم مؤنث دارد

عقب - بفتح اول وکسر قاف وبای موحده بمعنی پاشنه وفرزند وفرزندزاده وبالضم وبضمتین پایان کار وعاقبت وبفتحتین پی که از آن چله کمان سازند وبفتح اول وسکون ثانی مصدر ست بمعنی پس چیزی درآمدن از منتخب و صراح وانوری برای معنی پس چیزی بفتحتین آورده است

عقاب - بکسر اول عذاب نمودن وشکنجه کردن وبالضم مرغ شکاری سیاه وهر چیز بلند که بسیار بلند باشد وسنگ بزرگ برآمده از کوه ومجازاً بمعنی بلندی مطلق نیز آمده و رشته کوچک که در سوراخ گوش کنند برای گوشواره و باصطلاح کیمیاگران بمعنی نوشادر از منتخب وصراح وشمسی وشرح سکندرنامه وغیره -

عقرب - بالفتح بمعنی کژدم ونام برج هشتم از بروج آسمان وآن بصورت کژدم ست ومجازاً بمعنی منحوس آید -

عقارب - بفتح اول ورای مهمله مکسور جمع عقرب ست که بمعنی کژدم است -

عقیب - پیرو وآنچه پس باشد -

عقبات - بفتحات راههای دشوار واین جمع عقبه است -

عقل مجرده - یکی از عقول عشره -

عقده - بالفتح گره دادن وبمعنی پیمان ونکاح وبیع کردن وبفتحتین گرفتگی زبان در سخن وبالکسر بمعنی سلک مروارید وگلوبند که آنرا بهندی هار گویند وبضم اول وفتح ثانی جمع عقده بالضم که بمعنی گره ست از مؤید و بهار عجم ومنتخب وکشف وصحاح -

عقائد - جمع عقیده که چیزی راحق دانسته در دل خود محکم گرفتن ست -

عقاقیر - بفتح اول ودو قاف ویای معروف ورای مهمله جمع عقار که بالضم وبقاف مشدد ست بمعنی ادویه که از قسم بیخ نباتات ست از بحر الجواهر ومنتخب وصراح -

عقر - بالفتح وسکون قاف نازائیده شدن وعقیم شدن زن وپی کردن ستور را وباز داشتن از رفتن از منتخب ولطائف -

عقیر - نازاینده ونا امید از لطائف ومنتخب -

عقار - بالفتح آب وزمین زراعت واراضی وملک و قریه وخرابن وبمعنی متاع واسباب وبضم اول شراب می از منتخب وشرح نصاب وصراح ولطائف وکشف ومدار -

عقوره - بفتح اول وضم قاف بمعنی سگ گزنده از منتخب وشرح نصاب -

عقد زفاف - باضافت عبارتست از نکاح -

عقعق - بفتح هر دو عین طائریست سیاه وتیز پرواز ودر منتخب نوشته که مرغیست سیاه وسفید که آنرا عکه و زاغ دشتی گویند -

عقوق - بضمتین نافرمانی پدر وما در کردن از منتخب -

عقیل - بفتح اول وکسر قاف مرد بزرگ وبسیار دانا وزانو بند شتر ونام پسر ابی طالب که داناتر بود بنسبت قریش -

عقل - بالفتح خرد ودانش وآن قوتی است نفس انسان را که بدان تمیز حقائق اشیا کند وآنرا نفس ناطقه نیز گویند ومولانا یوسف بن مانع در شرح نصاب نوشته که عقل در اصل لغت مصدر است بمعنی بند وپا بستن چون خرد ودانش مانع رفتن طبیعت بیشو وبسوی افعال ذمیمه لهذا خرد ودانش را عقل گویند ودر اصطلاح حکما بمعنی ملک یعنی یک فرشته از ده فرشتگان که نزد ایشان معین هستند -

عقول - بفتح خردمند وبضمتین جمع عقل که بمعنی دانش است وجمع عقل که بمعنی ملک وفرشته ست چه نزد حکما مقرر است که حق تعالی اول یک فرشته پیدا کرد وپس آن فرشته یک فرشته دیگر ویک آسمان پیدا کرد وبعده فرشته دوم یک فرشته ویک آسمان پیدا کرده وبعده فرشته سوم یک فرشته ویک آسمان پیدا کرده وبعده فرشته چهارم یک فرشته ویک آسمان پیدا کرده وهمچنین ده فرشته ونه آسمان پیدا شدند وهمین ده فرشتگان را عقول عشره گویند ونزد اکثر حکما زیاده از اینها تحقق نیست -

عقل فعال - بفتح وتشدید عین مهمله بصیغه مبالغه عقل عاشر که فرشته دهم ست ونزد حکما همه افراد عالم راهمون پیدا کرده است وجبرئیل همین عقل فعال ست چنانچه در هیندی مسطور ست -

عقل اول - فرشته که اول از نه فرشته دیگر پیدا شده وجوهر اول نیز آنرا گویند ودر برهان نوشته که عقل اول نور محمدیست ودهم کنایه از جبرئیل علیهما الصلوة والسلام

عقل کل - کنایه از جبرئیل وکنایه از نور محمدی وگاهی کنایه از عرش اعظم باشد از برهان ورشیدی -

عقال - بکسر اول رسنی که بدان ساق شتر بندند یا پای دیگر ستوران بندند از بهار عجم وکشف -

عقد انامل - نوعی از اساب شمار مسنون که باشکال بستن وکشادن انگشتان ست واسمای اعداد ملحوظ دارند وتفصیلش اینست که برای واحد خنصر دست راست فرو باید گرفت وجهت دو بنصر را با خنصر ضم کردن برای سه وسطی را نیز چنانکه در عقد دست یا بین الناس معهود ومتعارفست ولیکن درین سه عقد باید کرد که رؤس وناملها نزدیک باصول اصابع باشد وبرای چهار خنصر را رفع باید کرد وبنصر ووسطی را مفقود گذاشتن وبرای پنج بنصر را نیز رفع کردن وجهت شش وسطی را رفع کرده فقط بنصر را فرو باید گرفت چنانچه سر انمله آن بر وسط کف باشد وبرای هفت بنصر را هم برداشته خنصر تنها را عقد باید گرفت چنانچه سر انگشت نیک مائل باشد بجانب زند دست یعنی قریب بمنتهای کف بسوی ساعد وبرای هشت بنصر را همان باید کرد وبرای نه با وسطی نیز همان باید کرد که درین عقود ثلاثه اخیر سرهای انگشتان بر طرف کف باشد تا به عقود ثلاثه اول مشتبه نگردد وبرای ده سر ناخن سبابه دست راست را باطن مفصل اول انمله ابهام یعنی نر انگشت باید نهاد چنانکه فرجه میان دو انگشت

بحلقهٔ مدور مشابه باشد و برای بست طرف عقد زیرین
سبابه که متصل وسطی ست بر پشت ناخن ابهام باید نهاد
چنانچه پنداری انمله ابهام را درمیان اصول سبابه و وسطی
گرفته اند لیکن وسطی را در دلالت عدد بست دخلی نباشد
چه اوضاع او برای عقود احاد متغیر و متبدل گردد و اتصال
ناخن ابهام بطرف عقد زیرین سبابه بحال خود دلالت
بر بست کند و برای سی ابهام را قایم داشته سر انمله
سبابه بر طرف ناخن او باید نهاد چنانکه وضع سبابه با
ابهام شبیه باشد بصورت قوس در رود آن و برای
چهل ناخن انمله ابهام بر ظهر عقد زیرین سبابه باید نهاد
چنانکه میان ابهام و طرف کف هیچ فرجه نماند و برای
پنجاه سبابه را قایم نداشته ابهام را تمام خم باید کرد و
بر کف باید نهاد محاذی سبابه و برای شصت ابهام را
خم داده باطن عقدهٔ دوم سبابه را بر پشت ناخن ابهام
باید نهاد و برای هفتاد ابهام را قایم داشته باطن عقدهٔ
اول یا دوم سبابه بر پشت ناخن ابهام باید نهاد چنانکه
پشت ابهام تمام مکشوف باشد و برای هشتاد ابهام
را منتصب گذاشته طرف انملهٔ سبابه را بر پشت مفصل انمله
اولی باید نهاد و برای نود سر ناخن سبابه را بر باطن مفصل
عقدهٔ دوم ابهام باید نهاد و باید دانست که آنچه در دست راست
دلالت بر عقدی از عقود احاد کند از یکی تا نه در دست
چپ دلالت بر همان عقدی از عقود الوف کند از یکهزار
تا نه هزار آنچه در دست راست دلالت بر عقدی از عقود
نه گانه عشرات کند از ده تا نود در دست چپ دلالت
بر همان عقدی از عقود مآت کند از یکصد تا نه صد بدانکه
باصابع هر دو دست بدان صور نه گانه مذکوره اعداد
از یکی تا نه هزار و نهصد و نود و نه ضبط توان کرد و برای
عقد ده هزار طرف انملهٔ ابهام را متصل باید ساخت بطرف انملهٔ
سبابه چنانکه سر ناخن ابهام برابر باشد و طرفش بطرف او
عقیم بمعنی نازاینده خواه مرد باشد خواه زن درین لفظ
مذکر و مؤنث برابر است از منتخب و صراح و عقیم آنست که
نطفهٔ او قابل زرع نباشد۔

عقاب افگن۔ کنایه از حلقه بگوش یعنی مطیع غلام
چه عقاب بمعنی رشته است که در سوراخ گوش کشند برای
انداختن حلقه از شرح خان آرزو۔

عقاب آسمان۔ چند ستاره است بصورت عقاب
آنرا النسر الطائر نیز گویند۔

عقابین بضم و بای موحده و یای معروف خارهای
آهنین از شروح سکندرنامه و در مصطلحات بضم اول
و فتح بای موحده دو چوب بلند که مجرمان را بدان ببندند

عقیان۔ بالکسر و حرف سوم یای تحتانی بمعنی زر که
آنرا طلا نیز گویند از شرح نصاب۔

عقبان بالکسر و حرف سوم بای موحده جمع عقاب که بمعنی
شکنجه و عذاب است بالضم جمع عقاب که پرنده معروف است

عقد روان و عقد تمکین نکاح متعه از مصطلحات۔

عقبه بفتحات راه دشوار در کوه و جای دشوار و در
از امر سخت و عظیم نیز از مدار و منتخب۔

عقده۔ بالضم گره از منتخب۔

عقله بالضم بمعنی بند و نام شکلیست منحوس از اشکال رمل از منتخب

عقیله۔ سردار قوم و بهترین هر چیز و برگزیده ترین از
منتخب و لطائف و بمعنی رسن و پای بند۔

عقیقه۔ بدو قاف بر وزن فعیله ضیافت نام نهادن و
موی ستردن طفل بروز هفتم از ولادت از شرح نصاب۔

عقوه۔ بالفتح بمعنی میدان و صحن سرا از شرح نصاب۔

عقول عشره۔ ده فرشتگان چه نزد اکثر حکما همگی
ده فرشته اند که اول حق تعالی یک فرشته پیدا کرد
و پس آن فرشته یک فرشته دیگر و یک آسمان پیدا کرد
و بعده فرشته دوم یک فرشته و یک آسمان پیدا کرد
همچنین ده فرشته و نه آسمان پیدا شدند و فرشته دهم
همه عالم را بحکم حق تعالی پیدا کرد۔

عقربی۔ نوعی از لعل که جوهر مشهور است۔

عقل کلی۔ همان عقل کل که مذکور شد۔

فصل عین مهمله مع کاف عربی

عکس و طرد۔ یکی از صنایع شعری که نصف مصرع را
الفاظ قلب کرده مکرر آرند چنانچه درین مصرع مصرع
باده چه کنی نهان نهان چه کنی باده۔

عکس بالفتح باز گونه گردن و آنچه در آب و آئینه و مثال آن شبیه پیدا آید

عکاظ بضم اول و ظای معجمه نام بازاریست میان نخله و طائف

عکه۔ بالفتح و تشدید کاف نوعی از کلاغ و آن ابلق باشد
از برهان و در مؤید نوشته که نیست که آنرا عقعق نیز گویند

عکاشه بضم اول و شین معجمه عنکبوت از لطائف۔

عکس مستوی۔ در اصطلاح منطق در قضیه حملیه آنست
که موضوع را محمول سازند و محمول را موضوع چون کل
انسان حیوان عکس او چنین باشد بعض الحیوان انسان
و در شرطیه آنست که مقدم را تالی سازند و تالی را
مقدم چون ان کانت الشمس طالعة فالنهار موجود
عکس چنین باشد که ان کان النهار موجوداً فالشمس طالعة۔

فصل عین مهمله مع لام

علا بضم اول و فتح نیز بلندی و بزرگی از صراح۔

علیا۔ بالضم و حرف سوم یای تحتانی هر چیز که بلندتر
باشد از دیگران و این تانیث اعلی ست آنچه در گلستان
حدیقه علیا نویسند خطاست صحیح غلیا بالفتح غین معجمه و
بای موحده است بمعنی باغیکه درختانش بهم برآورده دارند
چنانکه در صراح است۔

علت اولی۔ کنایه از عقل اول۔

علالا بفتح شور و غوغا از لطائف و برهان و رشیدی

علت آفتاب۔ مرکب بمعنی یرقان۔

علت۔ بالکسر و تشدید لام بیماری و وجه و سبب
چیزی از منتخب و صراح۔

علات بفتح و تخفیف لام بمعنی سندان که بر آن آهن را نهاده
می کوبند بهندی آنرا اهرن گویند از شرح نصاب۔

علت مشایخ۔ بیماری ست که از [illegible] سودا
در مقعد بعضی پیران خارشی پیدا میشود که مقتضی مفعولیت

گردد نعوذ بالله منها -

علم نظر - علم مناظره که دران آداب بحث بیان کرده شود و بمعنی علم عقلی چنانچه منطق و حکمت از شرح قران السعدین آ

علاقه دستار - بمعنی طره دستار از مصطلحات -

علف - بفتحتین خورش ستوران و دیگر بهایم از منتخب و در برهان نوعی از گیاه -

علاف - بالفتح و تشدید لام بمعنی کاه فروش از منتخب و بمعنی کسیکه کاه و دانه و هیزم فروشد نیز آمده -

علق - بفتحتین خون بسته و کرم سیاه آبیکه خون جلد بند میمکد و آنرا بفارسی زلو و بهندی جونک گویند و هر چیزیکه بچیزی در آویخته شود از منتخب -

علوق - بضمتین در آویختن و دوست داشتن و بسته شدن خون زن در رحم با نطفه مرد در ابتدا ایام حمل -

علل - بکسر اول و فتح لام سببها و بیماریها جمع علت از منتخب

علیل - بیمار از منتخب -

علت اصلی - عقل اول -

علی الحال - کنایه از زود و شتاب -

علت عالم - کنایه از عقل اول -

علم - بفتحتین رایت و نشان لشکر و بمعنی کوه چون در این هر دو وضوح و سطوع یافته میشود لهذا مجازاً بمعنی مشهور و معروف مستعمل میگردد و بمعنی نقش جامه و بمعنی اسم خاص را نفس و احد یعنی نامیکه مرد یا زن و غیره بدان معروف باشد چنانچه زید و زینب و مکه و جیحون و جایی که در لب بالا میباشد و بالکسر آگاه شدن و دانش و دانستن از منتخب و کشف -

علم کلام - عبارت از علمی ست که دران علم مقدمات نقلی را بدلایل عقلی ثابت کنند و صاحبان این علم متکلمین گویند از چهار شربت -

علوم - بضمتین جمع علم که بمعنی دانستن و دانش است و جمع علمی که بمعنی دانستن ماهیت فن خاص ست و علوم مدونه اینست علم صرف علم نحو علم لغت علم معانی علم بیان علم عروض علم قافیه علم انشا علم رسم الخط علم معما علم مناظره علم قرأت علم تفسیر علم حدیث علم فقه علم فرایض علم اصول علم کلام علم منطق علم حکمت و آن مشتمل است بر بسیار علوم بعضی از آنها درینجا مذکور و بعضی نه علم هیئت علم هندسه علم عدد و علم طب علم فلاحت علم کیمیا علم نجوم علم موسیقی علم مناظر و مرایا علم جبر و مقابله علم جر اثقال علم رمل علم جفر علم طلسم علم قیافه علم مساحت علم اصطرلاب علم محاظرات و آن لطیفه گوئی و حاضر جوابی ست و علم تعبیر و علم تعویذات و علم تصوف و علم اخلاق و علم تواریخ وغیره -

علام - بالفتح و تشدید لام بمعنی دانا تر و بسیار دانا -

علی الرغم - بفتح رای مهمله و سکون غین معجمه مجازاً بمعنی برخلاف و برعکس چه رغم بمعنی خاک آلوده شدن و خوار گشتن است کذا فی المنتخب پس برخلاف و برعکس کردن کسی گویا که خاک آلوده شدن و خوار گشتن او ست -

علویان - بضمتین سادات و بضم و بکسر اول و سکون لام ملایک و کواکب از رشیدی و برهان -

علان - بکسر اول و تشدید لام نام مردی دستکار و صناع و نام قلعه نزدیک صنعا از منتخب وغیره -

علن - بفتحتین بمعنی آشکارا شدن و آشکارا از صراح و شرح نصاب

علیین - بالکسر و تشدید لام مکسور و دو یای تحتانی و نون غرفهای بهشت جمع علیه و خانهای بلند و بهشت و کتاب اعمال بندگان صالح از منتخب و مؤید و قیل علیین اسم مفرد است بمعنی بهشت و قیل آسمان هفتم و قیل قائمة العرش الیمنی و قیل سدرة المنتهی از شرح مقامات حریری و فردوس اللغات -

عالیتین - در مثنوی بمعنی نکال الآخرة والاولی است از لطایف -

علم الیقین - دانستن امری یا چیزی باشد بکمال یقین بکیفیت و ماهیت آنکه اصلا بوی شک و شبه دران نباشد بشرطیکه آنرا دیده نباشد این قسم نخستین است از سه اقسام یقین که علم الیقین و عین الیقین و حق الیقین باشد -

علم شدن - بفتحتین ظاهر شدن -

علو - بضمتین و تشدید واو بلندی از صراح و بالکسر و بالضم نیز و این لفظ را فارسیان گاهی بضمتین و تخفیف واو آرند درین صورت نوعی از تفریس باشد -

علاوه - بکسر اول باری که بر سر باری نهند و هر چیزیکه بالای چیز دیگر باشد و چیزیکه بر سر چیزی زیاده کنند بفارسی آنرا سربار گویند از منتخب و بحر الجواهر و صراح و بالفتح خطاست -

علانیه - بفتح اول و کسر نون و تخفیف یای تحتانی بمعنی آشکارا کردن از منتخب و در صراح آشکارگی -

علیقه - بالفتح بمعنی توبره که بدهان اسپان بسته دانه میخورانند از شرح نصاب -

علاقه - بالفتح آویزش دل و مناسبت میان دو چیز و رابطه معنوی با کسی داشتن مثل دوستی و دشمنی و نوکری و آنچه بدان معیشت توان کرد و بکسر اول جسم ظاهری که بسته و آویزان باشد بچیزی مثل دوال تازیانه و شمشیر و علاقه زیور و پالکی وغیر آن از مدار و مؤید و منتخب و کشف و فرهنگ شیخ ابراهیم -

علیه - بفتح اول و کسر لام و تحتانی مشدد بمعنی بلند از منتخب

علوفه - بضمتین و فا بمعنی خوردنی و خوراک از کشف -

علی الله - شور و غوغا و فریاد از رشیدی -

علاله - بالضم بقیه شیر و باقی هر چیز و بمعنی شی قلیل از شرح مقامات حریری و منتخب -

علت تامه - بتشدید میم سبب کامل -

علی - بفتح اول و کسر لام و تشدید تحتانی بمعنی بلند و نام حق تعالی و نام خلیفه چهارم کرم الله وجهه نام پدر خاقانی که نجاری میکرد و بفتح لام و در آخر الف بصورت یا حرف است ترجمه بر و در جای مخفف علیک السلام نیز آمده -

علوی - بفتحتین بمعنی اولاد حضرت علی کرم الله وجهه

و مصطلح آنست که علوی بفتحتین آنرا گویند که از اولاد حضرت علیؑ باشند مگر از اولاد حضرت فاطمه رضی الله عنها نباشد و بضم اول و سکون لام و بکسر اول و سکون لام بمعنی ملک یعنی فرشته و کوکب از لب اللباب و برهان ۔

علی قاپی ۔ بقاف و بای فارسی بمعنی دروازهٔ بلند چه در ترکی قاپی بمعنی دروازه است و علی قاپی کنایه از دروازهٔ ملوک و سلاطین است از مصطلحات و در چراغ هدایت نوشته که علی قاپی بقاف و بای فارسی مقامی ست در صفاهان که آستانهٔ امیر المومنین علی علیه التحیات مقرر کرده اند و آن حکم کعبه دارد که دخل آن ایمن ست از آفات ۔

علم ریاضی ۔ علمیست که بحث کرده میشود دران از امورکی که فقط در وجود خارجی محتاج بسوی ماده باشند چنانچه مقدار و عدد خاص که موجود در مادیات است و اصول این علم چهار است علم هندسه و علم عدد و علم نجوم و علم موسیقی و فروع آن چون علم مناظر و مرایا و علم جبر و مقابله و علم جر اثقال ۔

علم حضوری ۔ بدانکه علم صورت حاصله نزد عقل را گویند و آن بر دو قسم است یکی علم حصولی و دیگری علم حضوری علم حصولی علمی ست که بواسطه حصول صورت در ذهن باشد و مراد از صورت مفهوم و ماهیت کلی است یعنی تصور حیوان ناطق بی لحاظ اعراض جسمانی من حیث حیوان ناطق مثلا اگر تصور انسان کنی فوراً بی لحاظ اعراض جسمانی در ذهن آید که حیوان ناطق است و اگر تصور فرس یا حمار کنی بالبداهه معلوم گردد که حیوان صاهل است یا حیوان ناهق و هیچگونه تصور اعراض جسمانی نمیشود زیرا که این قسم علم حاصل میشود بواسطه حصول صورتیکه در ذهن است و علم حضوری علمی است که حصول صورت بذهن نمیشود بلکه بحضور شی بلا واسطه صورت باشد چنانچه علم نفس ناطقه بر نفس خود و بصفات منضمه خود اگر نفس ناطقه تصور نفس خود نماید بحصول صورت نمی تواند شد زیرا که اگر صورت نفس در نفس حاصل شود اجتماع المثلین لازم آید همچنین علم عقول بر نفسهای خود و علم باری تعالی بر نفس خویش و صفات خود و بر جمیع ممکنات بر مذهب بعضی علم حضوریست که جمیع ممکنات نزد او سبحانه تعالی موجود است و محتاج بحصول صورت نیست ۔

علامه و علامی ۔ هر دو لفظ بفتح عین و تشدید لام بمعنی بسیار دانندهٔ و تا و یا در آخر این هر دو لفظ برای تانیث و نسبت نیست بلکه هر دو برای مبالغه و یا آنکه درین هر دو اهده و علامت مبالغه است مگر اطلاق این هر دو لفظ بر حق تعالی نکنند جهت شائبهٔ تای تانیث و یای نسبت از منتخب ۔

علم لدنی ۔ بفتح لام و ضم دال و تشدید نون علمیکه کسی را از نزد حق تعالی محض بفیض فضل او حاصل شود حال آنکه از استادی نیاموخته باشد لدن در اصل عربی بمعنی نزد است ۔

علت غائی ۔ عبارت از امریکه مدعای حصول چیزی مقصود اصلی از ساختن کاری باشد بدانکه علت یعنی سبب آن چیز را گویند که بدان توصل کنند برای حصول امری دیگر و این علت که آنرا سبب نیز گویند بر چهار قسم است چه سبب در مسبب داخل بود یا خارج اگر داخل بود بالقوه آنرا علت مادی گویند بتشدید دال چون نسبت چوب با سریر و اگر داخل بود بالفعل آنرا علت صوری گویند چون صورت سریر که مربع باشد یا مسدس و اگر خارج بود اگر آن سبب موجد اوست آنرا علت فاعلی گویند چون نجار و اگر ایجاد برای آنست آنرا علت غائی گویند چون جلوس بر سریر پس علت غائی در ظهور موخر از همه علتهاست و در ذهن و تعقل از همه مقدم و علت غائی در اصل علت غایتی بود یعنی علتی که غایت و منتهای جمیع علتهای اربعه است تای فوقانی را در حالت الحاق یای نسبت حذف کرده غائی گفتند و بدانکه اطلاق علت غائی در افعال حضرت حق سبحانه تعالی روا ندارند چرا که حق تعالی در خلقت اشیا محتاج بغرضی نیست این منفعتها که دیده میشود بجهت اظهار صنائع خود آفریده است ۔

فصل عین مهمله مع میم

عما ۔ بفتح و تخفیف میم گمراهی و نابینائی و بمعنی ابر سطبر و غلیظ و بمعنی ابر تنک رقیق مانند دود از منتخب و غیره ۔

عمیاء ۔ بالفتح زن نابینا و هر چیز مونث که نابینا باشد و در منتخب پوشیدگی و چیز پوشیده ۔

عمارت ۔ بالکسر آبادی و آباد کردن از منتخب و بمعنی هر مقام آباد ۔

عمادات ۔ بکسر اول و حرف چهارم دال مهمله بمعنی ستونها و بناهای عالی ۔

عمرانات ۔ بکسر اول آبادیها این جمع عمران است که بالکسر بمعنی آبادی باشد از کشف و منتخب ۔

عمرو لیث ۔ بفتح اول و سکون میم و واو زائده غیر ملفوظ و فتح لام و تحتانی و ثای مثلثه نام بادشاهی که بانی شیراز بود و این نام مرکبست از اسم مخصوص و لقب چرا که لیث بمعنی اسد است و واو زائده درین اسم برای علامت عمرو بالفتح ست تا که فرق ماند میان عمرو بالضم از کشف و مدار و غیره ۔

عمید ۔ پیشوای قوم از منتخب و صراح ۔

عمود ۔ بفتح اول و ضم ثانی بمعنی ستون و چوب خیمه و گرز و شاهین تراز و و مهتر قوم از منتخب و صحاح و مدار و کشف و باصطلاح آلت تناسل و باصطلاح علم هندسه هر خط که واقع میشود بر خطی باین وضع که ثابت شود از ملاقات آن هر دو خط قائمه یا دو قائمه پس هر یکی ازان دو خط عمود است بر دیگری باین شکل

عماد ۔ بکسر اول بمعنی ستون و بناهای بلند جمع عماده از منتخب و صراح و صحاح و در کشف و منتخب نوشته است که این لفظ بمعنی مفرد و جمع هر دو آمده ۔

عمد ۔ بفتح اول و سکون ثانی باختیار کار کردن و قصد و آهنگ و بضمتین و بفتحتین بمعنی ستونها جمع عمود از منتخب و صراح ۔

عمر ۔ بالفتح و بضم اول و سکون میم اسم للمدة التی فیها

عمارة البدن بالحیات یعنی لفظ عمر اسم است برای مدتی که دران عمارت ای آبادانی بدن میشود بسبب حیات از طیبی شرح مشکات وصراح و عمرو بالفتح و سکون میم اسم شخصی درین صورت در آخر این لفظ واو زائده نوشتن ضرور است بدین صورت عمرو مگر این واو بخواندن نمی آید چراکه برای فرق و امتیاز ذات از لفظ عُمَر که بضم اول و فتح میم اسمی علیحده باشد و بر عکس نکردند چراکه بضم ثقیل است و بالفتح خفیف پس حرف زائده نوشتن در خفیف مناسب دانسته و گاهی عمر راکه بضم عین و فتح و تخفیف میم ست فارسیان بضرورت نظم بتشدید میم آرند۔
عمور بفتحتین گوشت میان دندانها و گوشت بیخهای دندان از منتخب وصراح۔
عمش بفتحتین و شین معجمه ضعف بصر و رفتن شب اکثر اوقات بواسطه علتی از منتخب۔
عمر خاص ـ لقب جرجیس پیغمبر که کافران سه بار او را کشتند و باز زنده شد۔
عمر عاص ـ بعین و صاد مهملتین نام صحابی گویند که دوبار جوان شده یا جوانی ثانی کنایه از اسلام از شرح خاقانی۔
عمق ـ بضمتین تنگ چاه و حوض و دریا وغیره آنها و بالضم ژرف شدن از مؤید و منتخب۔
عمعق ـ بفتح هر دو عین مهمله نام شاعر۔
عمال ـ بضم اول و تشدید میم جمع عامل آنچه بعضے عمالان نویسند خطاست چه صیغه جمع را باز بطور فارسی جمع کردن چه حاجت و این را بر لفظ حوران قیاس نباید کرد چراکه عمالان در نظم ثقات واقع نشده و در نثر اعتبار نشاید۔
عمر خیام ـ بضم عین و فتح میم و فتح خای معجمه و تشدید تحتانی نام شاعری که رباعیات او در بیان شراب بسیار است۔
عم ـ بالفتح و تشدید میم برادر پدر از منتخب۔
عموم ـ بضمتین فراگرفتن همه را از صراح۔
عمیم ـ تمام و همه را فراگیرنده از صراح و منتخب۔

عمائم ـ بفتح عین و کسر همزه که حرف چهارم است بمعنے دستارها این جمع عمامه است که بمعنے دستار باشد۔
عمان ـ بضم نام شهریست به یمن بر کناره بحر اعظم یعنی دریای محیط لهذا دریای اعظم را بآن نسبت کرده دریای عمان گویند از کشف و منتخب و مؤید و کنز و تاج اللغات و عمان بالفتح و تشدید نام شهریست از شام و جمع عم که بمعنی برادر پدر باشد اگرچه لفظ عربی ست جمع آن اعمام می آید مگر گاهی فارسیان لفظ عربی را بطور الفاظ فارسی جمع کنند و نظیر آن لفظ ملکان ست جمع ملک که بمعنی بادشاه باشد انوری گوید مصرع زور که ملکان خنگ ابرق و ابلق + و برین قیاس است لفظ غلامان از خیابان۔
عمران ـ بالکسر آبادی و نام پدر موسی علیه السلام و نام پدر حضرت مریم و نام ابوطالب عم حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم از منتخب۔
عمو ـ بالفتح گمراهی و خواری و فروتنی از منتخب و بفتح عین و ضم میم بمعنی برادر پدر درین صورت واو زائده بود بر لفظ عم از چراغ هدایت و همچنین در لفظ خالو که در اصل خال بود بمعنی برادر مادر که درین زمانه بمعنی شوهر خاله مستعمل است۔
عمل گمیو ـ نوائی ست از موسیقی که بهندی دهناسری گویند از مصطلحات۔
عمامه ـ بکسر اول و تخفیف میم اول بمعنی دستار از منتخب و مدار و سکندری و بحر الجواهر و کشف و قاموس و بهار عجم و بتشدید میم نیز آمده است۔
عمله ـ بالکسر کار و عمل و بالفتح نیکی و بفتحتین کارکنندگان درین صورت جمع عامل ست از منتخب و مدار۔
عملخانه ـ دیوانخانه۔
عمه ـ بالفتح و تشدید میم خواهر پدر و گروهی از مردم۔
عمده ـ بالضم آنچه بروی اعتماد کرده شود از مدار و صحاح۔

عمره ـ بالضم عبادتی ست حاجیان را و آن چنان باشد که احرام بسته از مکه بموضع تنعیم که بفاصله سه کروه است از مکه میروند و در آنجا چند رکعت نفل گزارده باز بمکه شریف آمده طواف خانه کعبه میکنند۔
عمادی ـ بکسر اول نام شاعری۔
عماری ـ بفتح و تشدید میم آنچه بر پشت پیل نهند و دران نشینند و آن معروف ست منصوب بعماره که نام واضع آنست و عماری بفتح و تخفیف نیز آمده از کشف و سراج و مؤید و برهان و مجازاً بمعنی گردون در ته خواه اسپان کشند خواه نرگاوان و در مصطلحات عماری بتخفیف میم معروف است و در اصل محمل شتر است و بمعنی تابوت نیز آمده۔
عمی ـ بضم اول و سکون میم و یای تحتانی بمعنی کوران جمع اعمی و بفتح اول و فتح میم و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی کوری و نابینائی۔
عمر طبع ـ عبارت از عمر یک صد و بست سال است چراکه نزد حکما عمر نوع انسان صد و بست سال باشد و کمی و بیشی آن بعوارض۔

فصل عین مهمله مع نون

عنا ـ بفتح رنج و مشقت از منتخب و صراح و کشف۔
عنقا ـ بالفتح طائریست دراز گردن که نزد بعضے وجود فرضی دارد چراکه هیچ کس آنرا ندیده است و عنقا آنرا بهمین جهت گویند که طویل العنق بوده باشد و بفارسی نام آن سیمرغ ست و در نفائس الفنون از تفاسیر مسطور است که در زمین اصحاب الرس مرغی بس عظیم با چهار پا و روی مانند آدمی و با پرهای الوان و با فراط درازی گردن پیدا شده بود هر جا که کودکی دیدی ببردی آن قوم پیش حنظله بن صفوان که پیغمبر ایشان بود رفته از ان شکایت کردند حنظله دعا کرد حق تعالی آن مرغ را در بعضی از جزائر انداخت و او دران جزائر فیل و اژدها را شکار کرده می خورد

تم کلامه و نام سازی و آن نیز گردن دراز دارد و نام نوائی از موسیقی و بمعنی سختی زمانه و لفظ عنقا بالضم غلط باشد چنانکه مشهور است از رشیدی و برهان و بهار عجم و کشف و سراج۔

عنقای مغرب - بفتح اول و ضم میم و سکون غین معجمه و کسر رای مهمله مرغی بود بس عظیم و دراز گردن و مغرب ازینجهت گویند که طیور را فرو می برد و اطفال و دختران را نیز بلع میکرد از منتخب و بعضی نوشته اند که بفتح رای بمعنی نو و غریب آورده شد چون عنقا را حق تعالی بهیئت عجیب و غریب پیدا کرده بود ازینجهت مغرب گفتند و بعضی مغرب بمعنی مخفی و نابود نوشته اند۔

عندلیب - بالفتح و دال نیز مفتوح بمعنی بلبل و بالکسر خطاست از منتخب و مؤید و مدار و کشف۔

عنب - بکسر اول و فتح نون و موحده بمعنی انگور که میوه معروف است۔

عنان تاب - اسپی که فقط باشاره عنان بگردد از شروح سکندر نامه۔

عنایت - بفتح و بکسر قصد کردن و اهتمام داشتن بچیزی از منتخب و در صراح رنج کشیدن بجهت کسی۔

عنکبوت - نام کرم معروف و نام طبقه از طبقهای اصطرلاب که آن مشبک باشد۔

عنت - بفتحتین و تای فوقانی گناه و فساد و هلاک از منتخب و لطائف۔

عنود - بضمتین بر خلاف حق کاری کردن و ستیزه کردن و بفتح اول و ضم ثانی بمعنی ستیزنده و گمراه از منتخب و لطائف۔

عنید - ستیزنده و سرکش از منتخب۔

عناقید - بفتح اول و کسر قاف جمع عنقود بالضم که بمعنی خوشه انگور است از منتخب۔

عنصر - بضم اول و ثالث بمعنی اصل و بنیاد و نزد اطبا خاک و باد و آتش از بحر الجواهر و کشف۔

عنبر - خوشبوئیست معروف گویند آن سرگین جانور بحریست که بصورت گاو باشد بعضی گفته که منبع آن چشمه ایست در دریا و صحیح آنست که مومی ست خوشبو که در کوهستان هند و چین از زنبور عسل که انواع گیاه خوشبو میخورد بهم میرسد و سیل آنرا بدریا میبرد و شست و شو میدهد و اکثر جانور بحری آنرا فرو میبرد و نمیتواند که هضم کند آنرا بیندازد و ازینجهت بعضی گمان برند که سرگین آن جانور است از بعضی ثقات مسموع شده که مگس عسل در میان عنبر یافته اند و بآتش میگدازد و این نشان ظاهر است که موم باشد والله اعلم بالصواب از منتخب۔

عنبر و جوهر - لواو عاطفه نام غلامان است۔

عنان گردش - کنایه از کاوه دادن اسپ از شرح سکندر نامه۔

عنف - بضم اول و سکون ثانی درشتی کردن و تندی و ستیزه نمودن از منتخب و صراح۔

عنیف - بفتح اول درشت و تند و ستیزنده از صراح۔

عنق - بضمتین گردن از منتخب و صراح و بحر الجواهر و مؤید و مدار و لیکن صاحب منتخب بضم و فتح ثانی نیز نوشته۔

عناق - بفتح بزغاله ماده از شروح و منتخب و بعضی نوشته اند که از حین ولادت آن تا چهار ماهگی۔

عنادل - بفتح اول و کسر دال جمع عندلیب که بمعنی بلبل است بدانکه هر اسمی که پنج حرفی یا شش حرفی باشد در حالت جمع یک حرف یا دو حرف از آخر آن اسم ساقط میکنند چنانکه سفارج جمع سفرجل و عنادل جمع عندلیب۔

عنوان - بالضم دیباچه و سرنامه و اول هر چیز و آنچه فهمیده شود از چیزی از منتخب و مدار و کشف و مؤید۔

عنفوان - بضم اول و ضم فا بمعنی اول هر چیز و آغاز جوانی از منتخب و کشف و قاموس و مؤید و مدار۔

عنین - بالکسر و تشدید نون مکسور جوانی که بر جماع قادر نباشد آنرا درعرف نامرد گویند از مدار و کشف و عنی بحذف نون آخر خطاست و بعضی گویند اگر عنی را منسوب کنند بسوی عنه که مصدر است بحذف تا گفته شود صحیح باشد۔

عنبریان - قومیست از عرب منسوب بعنبر که پدر قبیله از تمیم است این مستفاد از منتخب است۔

عنان - بکسر اول لگام و معارضه و آنچه از آسمان ظاهر شود در وقت نظر کردن بدان از منتخب و در لطائف عنان بفتح نواحی آسمان نوشته است و در صراح بفتح بمعنی ابر نیز آمده۔

عنان دادن - دوانیدن اسپ۔

عنان زنان رفتن - کنایه از شتاب رفتن سوار۔

عنان بر عنان - بمعنی برابر و همسر از برهان و سراج۔

عنان ورزیدن - کنایه از باز ماندن از سراج۔

عنان گران کردن - بمعنی استادن سوار۔

عن - بالفتح این لفظ را نحویان حرف گویند ترجمه این در فارسی لفظ از باشد و استعمال عن در محل مجاوزت است یعنی از چیزی گذشتن یا صوری بود مانند رمیت سهما عن القوس که تجاوز تیر است از کمان یا معنوی کقوله تعالی فلیحذر الذین یخالفون عن امره از شرح نصاب مولانا یوسف بن بانع۔

عنبیه - بکسر اول و فتح نون و کسر موحده و تشدید تحتانی نام طبقه سوم از هفت طبقات چشم لون آن مختلف میباشد در بعضی اشخاص سیاه و در بعضی اشهل و در بعضی ازرق بود از کفایه منصوری وغیره۔

عنبرچه و عنبرینه - نوعی از زیور مثل دهکدهکی که جوف آن از عنبر پر کنند و گرد آن مروارید آویزند از برهان و مصطلحات و سراج و در چراغ هدایت بمعنی شمامه۔

عنکبوتیه - صفحه بالائین اصطرلاب که مدار اکثر احکام اصطرلاب بر آنست و طبقه چهارم از طبقات چشم و آن غشای رقیق است مانند نسج عنکبوت۔

عنکبوتی - صفحه مشبک بر اصطرلاب۔

عنصری - تخلص شاعر قدیم۔

عنوشی - اسباب شادی از جانب داماد لائق است

که درین لفظ بجای عین الف نویسند۔

فصل عین مهمله مع واو

عوا۔ بالفتح وتشدید بمعنی سگی که بانگ وفریاد بسیار کند ونام منزل سیزدهم از منازل قمر وآن پنج کواکب است بر سینهٔ سنبله ونام شکل نجم از اشکال شمالی و آن بصورت مرد ایستاده است ودستها کشیده بدست راست عصا گرفته وکواکبش بیست ودو وبضم اول و تخفیف واو بانگ گرگ وسگ وشغال وروباه وآهو از منتخب وشرح نصاب وغیره۔

عوجا۔ بالفتح وجیم بمعنی کمان تیراندازی از شرح نصاب۔

عود الصلیب۔ بالضم چوبیست از درخت خاص که ترسایان بدان صلیب سازند وچون آنرا در گلوی اطفال آویزند بخواب نترسند وصرع را بسیار مفید از منتخب وغیره۔

عواقب۔ پس آیندگان وآن چیزها که پس چیزی آیند وانجامهای کار۔

عورت۔ بالفتح اندام شرم وهر چه از دیدن آن نمودن آن شرم آید از منتخب وصراح وبمعنی زن که در عرف شهرت دارد مجاز است وبمعنی رخنه وصف لشکر وحصار که ازان بیم وهراس باشد از منتخب ومجازاً بمعنی دشواری نیز آید۔

عوارت۔ بهر سه حرکت همین بمعنی عیبها۔

عوج۔ بالضم وواو معروف وجیم نام مردی طویل القامت که در زمان آدم علیه السلام بوجود آمد وتا زمان موسی علیه السلام زیست عمرش سه هزار وپانصد سال شد طوفان نوح علیه السلام تا کمر او بود موسی علیه السلام عصای خود بر کعب او زد وبیفتاد وبمرد ونام پدر او عوق بالضم است وانچه که در مردم عوج بن عنق مشهور شده خطاست صحیح عوج بن عوق است وبکسر اول وفتح واو بمعنی کجی از منتخب ولطائف وصراح۔

عوائد۔ بفتح اول وکسر همزه که حرف چهارم است بازگردندگان وسودها ومنافع وفوائد وصله ها و مهربانیها از منتخب وصراح واین جمع عائده است۔

عود۔ بالفتح بازگشتن وبمعنی شتر پیر که نر باشد وبالضم وواو معروف بمعنی چوب مطلق از هر درخت که باشد ونام چوبیست خاص که رنگش سیاه باشد چون در آتش سوزند بوهای خوش دهد بهندی آنرا اگر گویند ونام سازی که آنرا بربط گویند از منتخب وصحاح ولطائف وشرح نصاب۔

عوذ۔ بالفتح وذال معجمه بمعنی پناه بردن از منتخب۔

عور۔ بالضم وواو معروف بمعنی برهنه از کشف ولطائف ودر منتخب بالفتح وعور بفتحتین یک چشم کور شدن وبالفتح وکسر واو بد باطن وبعضی نوشته که عور بالفتح مرضی باشد که در بن ناخن پیدا شود۔

عوز۔ بفتحتین وزای معجمه نایافت ودرویش شدن از منتخب ولطائف۔

عود سوز۔ بمعنی مجمر۔

عوص۔ بالفتح وصاد مهمله دشواری از کشف۔

عویص۔ بصاد مهمله دشوار ومشکل از شرح نصاب۔

عوض۔ بکسر اول وفتح واو وضاد معجمه بمعنی بدل چیزی ومردم از بی اتفاقی عیوض گویند وآن غلط است از منتخب ومدار وکشف ومؤید وبهار عجم۔

عوارض۔ بالفتح جمع عارضه۔

عواصف۔ بفتح اول وکسر صاد مهمله بمعنی بادهای سخت وتند از منتخب۔

عواطف۔ مهربانیها از منتخب۔

عوارف۔ شناسندگان وصابران واحسان کنندگان وخوشبوها مستفاد از منتخب ومجازاً بمعنی بخششها نیز آمده۔

عوائق۔ بالفتح موانع وحوادث این جمع عائقه است که بمعنی مانع باشد مشتق از عوق بالفتح که بمعنی باز داشتن وبرگردانیدن است از منتخب۔

عول۔ بالفتح کسی را عیال خود ساختن وبسیار عیال شدن وبخشش وقسمت زیاده کردن وغلبه کردن وجور نمودن ونفقه دادن عیال را وآواز برداشتن وگریه کردن ومیل کردن ودشوار شدن کار وبفتح اول وکسر واو اعتماد وتکیه بر کسی از لطائف ومنتخب۔

عویل۔ بر وزن فعیل آواز گریه از منتخب۔

عوالم۔ بفتح اول وکسر لام جمع عالم بفتح لام باشد بمعنی جهان۔

عوام۔ بتشدید میم جمع عامه بتشدید میم که از عموم ماخوذ است بمعنی همه مردم وبفتح اول وتشدید وتخفیف واو اسپ تیز رو از صراح وغیره۔

عوان۔ بفتح اول کدبانو وزن میانه سال وبمعنی زنیکه او را شوهر باشد وبفتح وتشدید واو بمعنی سخت گیرنده وظالم وزجر کننده وسرهنگ دیوان سلطان از منتخب ولطائف ومدار وکشف۔

عون۔ بالفتح یاری ومددگاری از منتخب۔

عواره۔ بالفتح وتشدید واو بمعنی بددل از شرح نصاب۔

عویصه۔ بمعنی مشکل ودشوار۔

عوالی۔ بالفتح چیزهای بلند واین جمع عالیه است که بمعنی بلند باشد۔

عودی۔ بالضم رنگی است مشابه بچوب عود وآن رنگی باشد سیاه مایل باندک سفیدی وسرخی ونوعی از جامهٔ ابریشمی که رنگش سیاه باشد۔

عود قماری۔ بضم قاف عودیکه از قمار آورده شود وقمار بضم اول نام شهریست در شهرهای هند قریب دریای شور بطرف جنوب کذا فی البرهان ودر سراج نوشته که قمار بالضم نام شهریست از هند چون قاف در هندی نیست ظاهراً قمار بضم معرب کمار باشد چنانچه قند معرب کند ودر منتخب ولطائف وبحر الجواهر وکشف باین معنی قمار را بفتح قاف نوشته است۔

فصل عین مهمله مع ها

عهد۔ بالفتح زمانه وروزگار وپیمان وسوگند وغیرها از منتخب ولطائف۔

عهود۔ بضمتین زمانها وپیمانها وسوگندها۔

عهر - بالکسر و بالفتح و بفتحتین زنا کردن از منتخب -

عهن - بالکسر بمعنے پشم رنگین از منتخب و ابن حاج -

فصل عین مهمله مع یای تحتانی

عیشا - بالفتح و شین معجمه قرارگاه بچه در رحم مادر و آن اسباب که بچه بدان در رحم موجود گردد از مؤید وغیره -

عیادت - بکسر اول بیمار پرسی از منتخب و مدار و کشف و صراح و فرهنگ و لطائف و بالفتح دیده نشده و ظاهر اخطاست -

عین الحیوٰة - چشمه آب حیات -

عید - بالکسر روز جشن مسلمانان و این جشن را ازان عید گویند که عید بمعنی آنچیز که دران عود کند فرح و شادی از سر یشی و در منتخب و صراح نوشته که عید بالکسر هر چه باز آید چون بهر سال عود میکند لهذا عید گفتند -

عیاذ - بکسر اول و ذال معجمه بمعنی پناه و پناه گرفتن از مدار و کشف و منتخب -

عیر - بالفتح گورخر وحشی و بمعنی خر اهلی که خر شهری باشد و رفتن اسپ بجولان کردن و بالکسر قافله و هر مرکبی که بدان غله آرند از منتخب -

عیار - بکسر اول چاشنی زر و سیم که آنرا بهندی بانگی گویند و بمعنی ترازوی زر سنج از مدار و مؤید و لطائف و در بهار عجم و منتخب بالفتح بمعنے سنجیدن و چاشنی زر و سیم و بالفتح اول و تشدید ثانی مرد بسیار آمد و رفت کننده و مرد بسیار حرکت ماخوذ از عیر بالفتح که بمعنی بهر سو رفتن اسپ است بجولان -

عین القطر - بکسر قاف نام روغنی سیاه و بد بو که بر شتران خارش دار مالند و بعضی گویند چشمه گوگرد که بمعنے مس گداخته از مؤید و منتخب و در شرح نصاب نوشته که عین القطر چشمه مس گداخته که حق تعالی برای سلیمان علیه السلام روان کرده بود و در بهار نوشته که عین القطر روغنی ست سیاه که بوی گنده دارد و بر شتران گرگین مالند و بعضی اهل تحقیق نوشته اند که عین بمعنے چشمه و قطر مخفف قطران که بمعنی روغن درخت درخیر است -

عین الهر - بکسر ها و تشدید رای مهمله جوهریست قیمتی که به چشم گربه مشابهت دارد و بهندی لهسنیا نامند از چراغ هدایت -

عین محیر - بضم میم و فتح حای مهمله و تشدید تحتانی و رای مهمله قسمی از عین که حرف ست و این اصطلاح خوشنویسان ست از چراغ هدایت -

عین الثور - ستاره ایست که آنرا دبران گویند اگر کسی بوقت طلوع آنرا ببیند کور شود و آن ستاره برج ثور را بجای چشم واقع شده است -

عیس - بالکسر و سین مهمله شتران سپید که سپیدی شان بسرخی آمیخته باشد از منتخب و گاهی ازین لفظ قافله مراد باشد -

عیش - بالفتح خوش زندگانی کردن از منتخب و صراح -

عیاش - بالفتح و تشدید خوب زندگانی کننده از منتخب -

عیص - بالکسر و صاد مهمله درخت بسیار پیچیده و انبوه و نام پسر حضرت اسحق علیه السلام که رومیان از اولاد او یند از منتخب و صراح -

عیوق - بالفتح و تشدید تحتانی مضموم نام ستاره که سرخ رنگ و روشن ست در کنار راست کهکشان که پس ثریا بر آید و پیش آن شود از منتخب و آنرا عیوق ازان گویند که او گویا نگهبان ثریاست مشتق از عوق بمعنے باز داشتن و نگهبان و باز دارنده است از عیوق مکروه از برجندی شرح بست بابی -

عین الدیک - چشم خروس و آن دانه ایست سرخ رنگ که سرش سیاه باشد بهندی آنرا گهنگچی گویند -

عیال - بکسر اول بمعنی زن و فرزندان و دیگر توابع از منتخب و لطائف و کشف و مدار و صراح و فرهنگ و بالفتح خطاست -

عین الکمال - چشم زخم یعنی نظر بد که بچیز زیبا و خوش ضرر رساند -

عیون - بضمتین چشمها و بمعنی چشمهای آب و نام کتاب حکمت از بوعلی سینا و بالفتح اول بمعنی شور چشم یعنی کسیکه نظرش ضرر رساند از صراح و منتخب و کشف و فرهنگ و منهاج و بالفتح خطاست -

عیان - بکسر اول دیدن بچشم و بمعنی ظاهر مجاز ست از منتخب و صراح و کشف و فرهنگ و منهاج و بهار و بالفتح خطاست -

عین - بالکسر زنان خوش چشم و این جمع عیناست که بمعنے زن خوش چشم ست و بالفتح چشمه آب و آفتاب و زانو و دینار و زر سرخ و مال و باران و ابری که از قبله بر آید و چشم و بهتر و برگزیده هر چیز و ذات هر شی و برادر مادری و پدری و شخص و نفس و حقیقت هر چیز و اهل خانه و قوم و جاسوس و دیدبان و جای روان شدن آب و دیدار و نظر کردن از منتخب و صراح و مؤید و کشف و معانی لفظ عین بسیار ست چنانچه صاحب منتخب چهل و هشت معنے نوشته و بعضی برین نیز زیاده کرده اند -

عین الیقین - بکیفیت و ماهیت چیز پی بردن و یافتن بعد دیدن آن بچشم بدانکه یقین را سه مرتبه است یکی علم الیقین که دانستن امری یا چیزی باشد بکمال تیقن بکیفیت و ماهیت آنکه اصلا بوهمی شک دران نباشد دوم علم الیقین و آن دیدن چیزیست بچشم خود مثلا دیدن آتش از دور و این به نسبت اول قویست سوم حق الیقین و آن داخل شدن است دران چیز با خود آن چیز گردیدن یا دران محو شدن مثلا داخل شدن در آتش که از دور دیده میشود و سوخته شدن دران و این یقین از یقین دوم نیز اقوی ست و بعضی چنین مثال آورده اند که چنانچه شخصی میداند که خوردن زهر میکشد این علم الیقین ست و اگر دید که روبروی او کسی زهر خورد و بمرد علم الیقین است و اگر خود بخورد و در نزع افتاد این حق الیقین است -

عیب بردن - ظاهر کردن عیب از مصطلحات -

عیله - بالفتح درویشی از منتخب -

عیبه - بالفتح و حرف سوم بای موحده بمعنی جامه دان و آن صندوق مانند ظرفی باشد از چرم که دران رخت و سلاح و جامه نگاه دارند از منتخب و شرح نصاب و

در شرح خاقانی بمعنی جوشن نوشته۔
عیقه۔ بالفتح وقاف بمعنی کناره جوی وساحل رود از منتخب
عین الله۔ یعنی حفظ خدا فرد علی عینیه عین الله چه چشمان سیاهستش + چه مژگان سنان آسا چه مردا فگن نگاهستش + از مدار۔
عیسیٰ۔ نام پیغمبر معروف علیه السلام معرب الیسوع که لفظ سریانی ست از رساله معربات۔
عینا۔ بالفتح وحرف پنجم تای فوقانی بمعنی حروف عینهای معبر ترکی یای معروف در آخر کلمه برای ضمیر غایب آید بمعنی او
عی۔ بکسر اول وتشدید یای عر ماندگی در کار ودرماندن شدن بسخن از منتخب۔
عین النبی۔ نام چشمه در مدینه منوره۔

باب غین معجمه

فصل غین معجمه مع الف

غانما۔ درانحالت که غنیمت دارنده باشند۔
غاب۔ بیای موحده بیشه ها وصحراها خصوصاً بیشه هائیکه دران شیر باشد واین جمع غابه است از منتخب وصراح۔
غابات۔ بیشه ها وصحراها۔
غائر۔ فرو شونده ودر نشیب فرو رونده وزمین پست
غاتفر۔ بسکون تای فوقانی وفتح فا وراء مهمله نام محله ایست از سمرقند از سراج ورشیدی ودر لطائف نوشته نام شهریست از ترکستان خوبان خیز ودر برهان
غاتقر۔ بنون وقاف نام شهریست از ترکستان و اول اصح۔
غافر۔ بکسر فا بمعنی پوشنده وبخشنده گناه از لطائف۔
غابر۔ بکسر بای موحده بارنده وهلاک شونده وماضی ومستقبل لیکن بمعنی زمانه استقبال بیشتر مستعمل از لطائف ودر منتخب آینده ورونده۔
غائب باز۔ شطرنج باز کامل که خود از حریف دور نشسته بواسطه دیگری مهره شطرنج را داند وبر حریف مات کند۔
غارس۔ بکسر رای مهمله وسین مهمله درخت نشاننده۔
غاشیه بافان ریش۔ کنایه از مردمان مسخره۔
غائص۔ بصاد مهمله غوطه زننده۔
غائط۔ سرگین آدمی وتحقیق آنست که غائط در اصل بمعنی زمین پست ومغاک است چون در صحرا مردم برای قضای حاجت در زمین پست می نشینند لهذا کنایةً سرگین آدمی را گویند وگاهی مجازاً بمعنی سرگین دیگر حیوانات از منتخب وکشف۔
غارتیدن۔ تاراج کردن ماخوذ از غارت که لفظ عربیست از عالم طلبیدن وفهمیدن از سراج ورشیدی
غاریقون۔ بضم قاف نام دوایی مسهل که اسهالش بجهت اخراج خلط بلغم مفید۔
غائله۔ بکسر ثالث بمعنی شر وبدی وآفت وناگاه گیرنده ماخوذ از غول که بالفتح بمعنی ناگاه گرفتن وهلاک کردن ورنج ومشقت است از منتخب وصراح ومؤید وکشف وغیر آن۔
غاشیه۔ قیامت وبیماری اندرون وزین پوش اسپ وپالان از منتخب۔
غالیه۔ خوشبوی معروف وآن مرکب باشد از مشک وعنبر وکافور ودهن البان وغیره از منتخب۔
غازه۔ بزای معجمه گلگونه وآن سرخی باشد که زنان بر روی مالند از برهان وسراج۔
غادیه۔ بدال مهمله ویای تحتانی ابریکه بامداد پیدا شود وبامداد از لطائف وصراح۔
غاذیه۔ بذال معجمه وتحتانی نام قوتیست که در غذا تصرف کند وآنرا مشابه جوهر بدن گرداند ومتصل وملصق باعضا نماید
غالی۔ گران قیمت بمقابله کم بها۔
غانی۔ حرف سوم نون بمعنی بی نیاز وتونگر وبمعنی سرود کننده
غازی۔ بعربی کشنده وقتل کننده کفار وبفارسی بمعنی دارباز وبازیگر که بهندی نٹ گویند از رشیدی وبرهان
غائی۔ منسوب بغایت که بمعنی نهایت چیز است۔

فصل غین معجمه مع بای موحده

غبرا۔ بالفتح والمد بمعنی زمین واین مونث اغبر است ودگاهی در نظم همزه ساقط شود از کشف ومنتخب ولطائف وشرح نصاب۔
غبیرا۔ بضم اول وفتح موحده شراب گاورس ونام میوه که آنرا سنجد گویند از منتخب۔
غب۔ بالکسر وتشدید موحده بمعنی یکروز در میان تب آمدن ودر هفته یک روز ملاقات کسی کردن از منتخب
غبغب۔ بالفتح هر دو غین معجمه گوشت آویخته زیر ذقن از منتخب وآن مردم پرگوشت را از لوازم خوبصورتی است۔
غبب۔ بفتحتین گوشت آویخته زیر ذقن وآن را طوق گلو نیز گویند وآن از لوازم حسن ست از منتخب
غباوت۔ بفتح وچهارم واو کند ذهنی۔
غبن فاحش۔ خساره صریح وبسیار در خرید جنس بنهجیکه دو شخص ماهر از دستورات خرید وفروخت خساره زیاده از حد عادات دران تجویز نمایند۔
غبوق۔ بفتح اول شراب شبانگه وآخر روز از منتخب۔
غبن۔ بفتحتین خطا واقع شدن در رای وتدبیر وبفتح اول وسکون ثانی زیان یافتن در خرید وفروخت بالفظ کشیدن مستعمل از شرح نصاب وبهار عجم ومنتخب وکشف ومدار۔
غبین۔ ضعیف رای از لطائف۔
غبطه۔ بالکسر وطای مهمله آرزو بردن بحال کسی بی آنکه زوال او خواهد از منتخب۔
غبی۔ کند ذهن۔

فصل غین معجمه مع ثای مثلثه

غث۔ بالفتح وتشدید لاغر وبمعنی فاسد وتباه شدن گوشت وهر چیز مجازاً گوشت گنده وریم از منتخب۔
غثیان۔ بفتحتین وثای مثلثه شوریدن دل یعنی تقاضای طبیعت برقی بی حرکت از منتخب وصراح۔

فصل غین معجمه مع جیم فارسی

غچک۔ بکسر اول وفتح جیم فارسی وکاف عربی نام سازیکه بهندی سارنگی گویند از فرهنگ حکیم نور الدین

و در جهانگیری و سراج و بهار عجم و برهان بازیچهٔ آنرا الماخچه گویند

فصل غین معجمه مع دال مهمله

غدا - بالفتح و تخفیف دال بمعنی فردا و در اصل غدو بود از شرح نصاب -
غدد - بضم اول و فتح ثانی جمع غده که بضم و تشدید گره مانند چیزی سرخ که در گوشت یا پیه پیدا شود -
غدر - بالفتح بیوفائی از منتخب و صراح -
غدیر - بفتح اول و یای معروف و رای مهمله بمعنی تالاب که آب باران و سیل دران جمع شده ماند از منتخب و غیره -
غدار - بالفتح و تشدید دال بمعنی بسیار بیوفا از منتخب -
غدق - بفتحتین آب بسیار از منتخب و صراح -
غدو - بضمتین و تشدید واو بمعنی بامداد و بفتح اول و سکون دال بمعنی فردا از لطائف و منتخب و شرح نصاب -
و غدوه بالفتح میان فجر و طلوع آفتاب از منتخب -

فصل غین معجمه مع ذال معجمه

غذی - بکسر میم و یای مجهول اماله غذا از شرح خاقانی -

فصل غین معجمه مع رای مهمله

غر - بالفتح و کسر اول و تخفیف رای مهمله بمعنی پیرش که از ماهی بر آورند و هر چه چسپنده باشد و بالفتح و تشدید رای مهمله و همزه هر چیز مؤنث که سفید و روشن باشد از منتخب و صراح و فردوس اللغات -
غریب - نادر و مسافر -
غرقاب - بالفتح و بقلب اضافت بمعنی آب عمیق -
غرب - بالفتح و سکون را فرو نشستن و بمعنی مغرب و بمعنی دلو کلان که بدان آب از چاه کشند و بمعنی ناسور رود که بگوشه چشم که بطرف بینی ست پیدا میشود و بفتحتین نام درختی که کبود رنگ باشد و در لب رودخانها روید و لغات آنرا ید گویند از منتخب و شرح نصاب و در صحاح بمعنی درخت سفیدار نوشته و بضمتین بمعنی غریب و نادر -
غراب - بضم در عربی زاغ را گویند و نوعی از کشتی دریا -
غرامت - بفتح تاوان زده شدن و پشیمانی و عذاب از کشف و صراح -
غریزت - چهارم زای معجمه بر وزن فضیلت بمعنی سرشت و طبیعت از منتخب -
غرث - بالفتح و ثای مثلثه گرسنگی از شرح نصاب -
غرر - بفتحتین روشنائی و خطره و گرد و شرطیکه در بیع و جز آن کنند و بیع غائب یعنی بیع چیزیکه در تصرف بایع نباشد چون بیع ماهی در آب و مرغ در هوا و جز آن و این منهی است و بضم اول و فتح ثانی سپیدیها و اول چیزها و سپیدیهای پیشانی و بهترهای هر چیز و سرداران قوم و درین صورت جمع غره است و در غرر بمعنی مرواریدها بهتر و برگزیده از لطائف و موید و منتخب -
غرغر - بالفتح هر دو غین معجمه چرخیکه ریسمان را بران بکشند از جهانگیری -
غرار - بکسر اول کمی و نقصان در هر چیز و نادانی و تیزی شمشیر و طریقه و طور و کاسد شدن بازار از لطائف و منتخب -
غرور - بضمتین مصدر است بمعنی فریفتن و بفتح اول فریبنده از لطائف و صراح -
غر - بالکسر و تشدید مرد غافل و نا آزموده کار و بالضم و تشدید بزرگان و مشاهیر و سپیدیهای پیشانی و درین صورت جمع اغر است و در فارسی بالفتح و تخفیف بمعنی بددل و زن فاحشه و قحبه و بالضم مرضیست که خصیه از مقدار کلان شوند و گاهی این مرض در پوست گلو پیدا میشود از لطائف و منتخب و شرح نصاب و جهانگیری -
غرائر - بهر دو رای مهمله بمعنی جوالهای جمع غراره و بمعنی خوهای نیک و ضامنان و جوانان کار نا آزموده باین معنی جمع غریر و بمعنی نقصانها و بمعنی روشها و طرزها و تیزیهای شمشیر و بمعنی نیزه و تیرها و مقدار مدتهای چیز و باین معنی جمع غرار است از منتخب -
غرس - بالفتح درخت نشاندن و درخت در زمین نشانده شده از منتخب -
غرش - بضم اول و رای مهمله مشدد و مکسور آواز کردن و هیبت از سراج -
غرض - بفتحتین و ضاد معجمه بمعنی هدف و نشانه و مجاز مطلب و مقصود و حاجت از شروح نصاب و کشف و موید و منتخب و قاموس و بهار عجم -
غرف - بضم اول و فتح ثانی جمع غرفه معروف -
غرق - بفتحتین مصدر است بمعنی تمام فرو رفتن در آب و از سر گذشتن آب و غیره و مشهور و مستعمل بسکون رای است و بفتح اول و کسر رای مهمله بمعنی غریق از کشف و قاموس و منتخب و بهار عجم -
غرانیق - جمع غرنوق که بمعنی جوان زیبا شکل است و غرانیق العلی مراد از اصنام از لطائف و منتخب و غیرها -
غرچه - بفتح اول و فتح جیم فارسی بمعنی احمق و نادان از جهانگیری -
غربال - بالفتح مبدل کربال بکسر و معرب آن و بعضی گویند که مبدل کربال است و معرب نیست و بمعنی پرویزن از خیابان و در منتخب بالکسر و معرب -
غردل - بالفتح و دال مهمله مکسور بمعنی بددل که ضد شجاع باشد چرا که غر بالفتح قحبه است از رشیدی و برهان -
غرم - بالضم تاوان و بفارسی بمعنی میش کوهی سعدی گوید مصرعه پس از غرم آهو گرفتن به پی + از موید و رشیدی و شرح نصاب و برهان و سراج -
غرام - بالفتح حرص و عشق و شیفتگی و هلاک و عذاب از کشف و منتخب و مدار -
غریم - تاوان زده از لطائف -
غراب البین - بضم اول و فتح بای موحده دوم زاغ سیاه دشتی که از شومی نشستن خود مباینت و مفارقت انداز و میان دوستان و اقربا و در صراح بمعنی زاغ ابلق یا زاغ سرخ منقار و بعضی گویند نوعی از زاغ که منقار و پای او سرخ باشد و آنرا نحس دانند و گویند که اگر کسی از خانه بر آید و زاغ مذکور را ملاقی شود دلالت میکند بر فراق در میان او و مطلوب چنانکه در خیابان -
غرق - کشیدن تمام و مائل کشیدن از شرح قران السعدین

غرّان - بالفتح وتشدید رای شور کننده وآواز گران وهیبت برآرنده -

غرین - این لفظ در صفت شیر واقع میشود لیکن این لفظ را بغین معجمه خواندن وبمعنی شور کننده فهمیدن محض خطاست صحیح بعین مهمله است بمعنی بیشه وصحرا که دران شیر باشد کذا فی المنتخب -

غرثان - بالفتح وثای مثلثه گرسنه -

غریان - شور کننده -

غرو - بالفتح بر وزن سرو بمعنی نی که ازان قلم سازند از برهان ودر شرح نصاب بفتحتین -

غریو - بکسرتین ویای مجهول شور وغوغا از مؤید وبرهان وفرهنگ -

غرفه - بالفتح یکبار آب بر داشتن بدست وبالکسر وبضم بر داشتن آب بدست وبالضم بقدر یک مشت وبالا خانه برکنار بام از منتخب وکشف واز لطایف بمعنی دریچه نیز مستفاد میشود -

غرقه - بالفتح بمعنی غریق چه در غرق های نسبت است -

غرچه - بالفتح وجیم فارسی مخنث ونادان وزبون از برهان -

غراره - بالفتح ناآزموده کار شدن وفریب خوردن وبکسر جوال از منتخب -

غرغره - بالفتح هر دو غین معجمه لفظ عربیست بمعنی گردانیدن آب در گلو فارسیان تفریس کرده غراره گویند -

غریب زاده - لولی زاده از مصطلحات -

غرّه - بالضم وتشدید رای سفیدی پیشانی اسپ بزرگتر از درم وسید قوم وبهتر از هر چیز واول روز ماه را که غره گویند بر وجه استعاره از پیشانی ماخوذ است وغرّه بالکسر وتشدید بمعنی فریفتگی از منتخب وکشف ومؤید ودر لطایف بالفتح وتشدید فریفته شدن وبکسر اول وتشدید فریفتگی وغافلی -

غریزی - بفتح اول ویای معروف وحرف چهارم زای معجمه بمعنی طبیعی چه غریزه بمعنی طبیعت است از کشف -

غریبی - دوری از خان ومان وتماشی ست بسیار نفیس از مصطلحات -

فصل غین معجمه مع زای معجمه

غزا - بالفتح با دشمن دین جنگ کردن از صراح -

غزات - بضم اول وزای معجمه مخفف وتای فوقانی جمع غازی که قاتل کفار باشد بتشدید غلط است -

غزوات - بفتحات جمع غزوه که معنی آن بیاید خواهد شد -

غزار - بفتح اول ودر آخر رای مهمله در شرح خاقانی نوشته که بمعنی گرداگرد دیوار ودرون منزل ودر منتخب وصراح وغزاره بزیادت تا بمعنی بسیاری وبسیار شدن شیر وآب ومیوه وجز آن -

غز - بالضم قومی از ترکان که بزمان سلطان سنجر خراسان را غارت کردند -

غزال - بفتح آهو بره وبمعنی آفتاب نیز آمده از مدار وکشف ومؤید وبحر الجواهر ومنتخب وبهار عجم -

غزل - بفتحتین بازی کردن محبوب وحکایت کردن از جوانی وحدیث صحبت وعشق زنان وبالفتح رشتن ودرلیسیدن وبمعنی رشته وریسمان ورسن آمده از مدار ومنتخب وصراح -

غزنین وغزنی وغزنه - بفتح اول وسکون ثانی هر سه یکی ست نام شهر مولد محمود غزنوی -

غزاله - بالفتح بچه آهو که ماده باشد وبمعنی آفتاب وبکسر اول خطاست از منتخب -

غزوه - بالفتح جنگ مومنین با کفار بجهت اسلام بشرطیکه رسول علیه السّلام یا امام وقت دران جنگ همراه باشد واگر جنگ مومنین با کفار بسرکردگی امام وقت نباشد آنرا سریه گویند -

غزالی - بفتح اول وتخفیف ثانی منسوب بغزاله که قریه است از مضافات طوس مولد امام محمد غزالی رحمة الله علیه از لب الالباب بعضی گویند که غزّالی بتشدید زای معجمه منسوب بغزّال که ریسمان فروش باشد چون باریسمان فروشی ایشان را دوستی کمال بود لهذا باین نسبت شد باید دانست که این وجه محض خطاست

فصل غین معجمه مع ژای فارسی

غژب - بالضم وبای موحده دانه انگور که پخته وتازه باشد از برهان ورشیدی -

غژ - بالفتح امر ست از غژیدن که بمعنی نشسته بسر راه رفتن ست بطور اطفال از برهان ولطائف -

غژم - بالفتح دانه انگور که پخته وتازه باشد از برهان ورشیدی -

غژیدن - بالفتح نشسته بسرین راه رفتن بزور بازو ودست از برهان -

غژگاو - بالفتح نوعی از گاو ست که از دم آن پرچم علم ومگس ران سازند وآن قسم گاو در کوهستان که مابین خطا وهندوستان ست بهم میرسد بهندی آنرا سری گاو گویند بضم سین مهمله از صراح -

فصل غین معجمه مع سین مهمله

غسق - بفتحتین تاریکی اول شب از منتخب -

غسّاق - بالفتح وتشدید سین وتخفیف آنچه سرد وگنده چون زرد آب وریم جراحت وجز آن از منتخب وشرح نصاب -

غسک - بفتحتین جانوریست کوچک گزنده بهندی کهٹمل گویند از برهان -

غسل - بضمتین وبضم اول وسکون ثانی شستن وشستن تمام بدن وبالفتح بمعنی مطلق شستن هر چیز که باشد وبالکسر آبیکه بدان شسته شود از منتخب وصراح -

غسلین - بالکسر آبیکه بدان جراحت یا چیز دیگر را شسته باشند وآنچیز که از بدن ودرختان روان شود مثل خون وریم وزرد آب از صراح ومنتخب ومولانا رفیع الدین شاه دهلوی تغمده الله بغفرانه در رساله احوال قیامت نوشته اند که غسلین چشمه ایست در دوزخ که کثافتها وآلودگیهای کفاران دران جمع شود -

غساله - بالضم آبیکه بدان روی ودست شویند وهر آبیکه بعد شستن بجای افتد از منتخب -

غسل خانه - عبارت از حمام -

فصل غین معجمه مع شین معجمه

غشا ر - بکسر اول پوشش و پرده و غلاف و بمعنی پوست تنگ و باریک که بهندی جهلی گویند از منتخب و مدار و مؤید و بحر الجواهر۔

غش - بالکسر و تشدید شین معجمه کدورت و بالفتح بمعنی ظاهر کردن خلاف آنچه در دل باشد و بمعنی خیانت کردن و آمیزش چیزی کم بها از زر و نقره و مشک و شراب و بمعنی بیهوشی و بدین معنی در اصل غشی بیای تحتانی بود که لفظ عربی باشد فارسیان یا را از ان لفظ حذف کرده با لفظ کردن مستعمل کنند چنانچه گویند فلانی غش کرد از مؤید و تاج المصادر و بهار عجم و چراغ هدایت و منتخب و مدار و سکندری و فرهنگ حسینی و زبدة الفوائد مگر صاحب صراح نوشته که بالکسر خیانت کردن و صاحب کشف نوشته که بالفتح کدورت و بکسر غیب و خیانت و در لطائف بالکسر بمعنی خیانت و کدورت و تشویش و بالفتح مصدر است بمعنی خیانت کردن۔

غشیان - بالکسر جماع کردن و بفتحتین بیهوش شدن از لطائف۔

غشاوه - بکسر پرده از منتخب۔

غشی - بالفتح بیهوش شدن و بیهوش گردانیدن و جماع کردن از لطائف و منتخب۔

فصل غین معجمه مع صاد مهمله

غصب - بفتح اول و سکون ثانی بستم گرفتن چیزی را از کسی و قهر کردن بر کسی از منتخب۔

غصص - بضم اول و فتح صاد اول جمع غصه از منتخب۔

غصن - بالضم و صاد و نون شاخ درخت از منتخب۔

غصون - بضمتین شاخهای درخت این جمع غصن ست از منتخب و در کتب طب بمعنی چینها و شکنها۔

غصه - بالضم و تشدید اندوه گلوگیر از منتخب و صراح اگرچه این لفظ در مردم بمعنی مطلق خشم و قهر مستعمل شده لیکن تحقیق اینست که لفظ غصه مجازاً بمعنی خشمی ست که آنرا از خوف کسی ضبط کرده باشد و باین معنی معنی مجازی را بمعنی حقیقی مناسبتی باقی میماند لهذا فصحا اطلاق غصه بر حق تعالی جائز ندارند بلکه درین مقام لفظ قهر و غضب مستعمل می نمایند۔

فصل غین معجمه مع ضاد معجمه

غضوب - بفتح اول و ثانی بسیار غضبناک و خشمگین۔

غضات - بفتح بر وزن حیات درختی صحرائی مانند کنار که آتش چوب آن دیر ماند و این جمع غضاست از منتخب و برهان ظاهرا در استعمال فارسیان بمعنی واحد شهرت یافته چنانکه حور که جمع حوراست و بمعنی واحد شهرت گرفته۔

غضنفر - بفتحتین و سکون نون و فتح فا بمعنی شیر درنده از منتخب و شرح نصاب۔

غضن - بالفتح و تشدید ضاد چشم خوابانیدن و فرو داشتن آواز و تحمل کردن و بر دشمن مکروه و نقصان کردن از منتخب۔

غضبان - بفتح اول و سکون دوم صیغه صفت مشبه از غضب بمعنی قهرناک و خشمناک از کنز و در استعمال فارسی بمعنی سنگی که از منجنیق بسوی قلعه خصم اندازند از سراج اللغات و برهان و رشیدی۔

غضائری - بفتح نام شاعری مداح یمین الدوله محمود سبکتگین۔

فصل غین معجمه مع طای مهمله

غطا - بکسر اول و طای مهمله بمعنی پرده پوشش از کشف و صراح و منتخب و لطائف۔

غطیط - بدو طای مهمله بر وزن غلیظ بمعنی آواز خرخر که از گلوی بعض مردم بحالت خواب کابل بر می آید از منتخب۔

غطریف - بالکسر و رای مهمله مهتر و شریف و جوانمرد از منتخب۔

فصل غین معجمه مع فا

غفر - بالفتح پوشیدن و آمرزیدن گناه و پنهان کردن و نام منزل پانزدهم از منازل قمر و آن سه کوکب است کج مج در میزان و بمعنی جماعت نیز از منتخب۔

غفیر - بر وزن فقیر بمعنی بسیار و جمع که زیاده از ایشان نتوان دید و بمعنی پوشیده از منتخب و کشف۔

غفص - بالفتح و صاد مهمله تن دارد و لک و سطبر و فربه از فردوس اللغات چون این لفظ در دیگر کتب معتبره لغات یافته نمیشود و ظاهرا در اصل گبز بوده بمعنی سطبر و قوی چنانکه در برهان هست موافق قاعده فارسی کاف فارسی را بغین معجمه و بای موحده را بفا و زای معجمه را بسین مهمله بدل کرده غفس کردند و بعده سین مهمله را بدستور عربی و فارسی بصاد مهمله بدل نمودند۔

غفران - بالضم آمرزش۔

فصل غین معجمه مع لام

غلبا ر - بفتح اول و سکون لام و بای موحده و بعد الف همزه بمعنی موضعی که درختانش بهمدیگر پیوسته و در هم و با انبوه باشند و غلبه بضم اول جمع آن و غلبار بضم اول خواندن محض غلط چرا که صیغه مؤنث است از فعل افعل فعلاء۔

غلا - بالفتح بمعنی قحط و گران شدن نرخ غله و هر چیز از منتخب و صراح۔

غلات - بضم اول و تخفیف لام و تای فوقانی بمعنی از حد درگذشتگان جمع غالی۔

غلبات - بفتحات جمع غلبه۔

غلیواژ - بکسرتین و یای مجهول طائریست معروف که آنرا زغن نیز گویند و مرکبست از غلیوا بمعنی سرگشتگی و این در وی ظاهر است و نوشته اند که آن سالی نر و سالی ماده باشد و بعضی گویند که در شش ماه این انقلاب میشود از کشف وغیره۔

غلس - بفتحتین و سین مهمله تاریکی آخر شب از منتخب و لطائف۔

غلط - بفتحتین خطا کردن در سخن و حساب و کتاب و غلط بمعنی فاعل یعنی غلط کننده و بمعنی مفعول یعنی غلط کرده شده نیز می آید و غلطی بزیادت یای تحتانی محاوره ناواقفانست و غلط بر دو گونه است غلط عوام و غلط عام پس غلط عام آنست چنانکه لفظ منصب که بکسر صاد می آید و بفتح شهرت دارد و علما و شعرا با لب و تب و عجب قافیه آرند و غلط عوام چنانکه لفظ تعنات بمعنی شخصیکه تعین گردیده باشد بطرفی یا کاری و این محاوره عوام است از بهار عجم و فرید و منتخب

غلاظ بضم اول و ظای معجمه بمعنی سطبر و درشت و بکسر اول جمع غلیظ از منتخب۔
غلیظ۔ سطبر و درشت ضد رقیق از منتخب و بمعنی ناپاک در خلایق شهرت عظیم گرفته و یافته نشد۔
غلظ۔ بکسر اول و بفتح لام سطبری و سطبر شدن از منتخب
غلق۔ بالفتح در بستن و بفتحتین چوبی ست که بدان در را به بندند و بفارسی کلیدان گویند۔
غلطک۔ مبدل غلتک نه معرب بمعنی غلطیدن و کیمیا را از پهلو به پهلو گردیدن و پایه ارابه که آن مدور و غلطان باشد از رشیدی و سراج و برهان۔
غلول بضمتین خیانت کردن در غنیمت و آب روان در میان درختان و بفتح اول طعامیکه اندرون شکم پرورنا توان زود گوارا شود از منتخب و لطائف۔
غل۔ بالضم طوق آهنی و بند و تشنگی و بالکسر کینه و خیانت و کدورت از بحر الجواهر و مدار و مؤید و کشف و صراح۔
غلیل۔ تشنگی و تشنه و کینه از لطائف و منتخب و غیرهما۔
غلل۔ بفتحتین تشنگی و سوزش و بضمتین تشنگان و این جمع غلیل است از منتخب و صراح۔
غلام بمعنی کودک و مجازاً بمعنی نوکر و بنده۔
غلیان۔ بالفتح و حرف سوم یای تحتانی بمعنی بر شیدن و جوش از منتخب و مؤید و نیز لفظ غلیان بمعنی حقه مستعمل چرا که آب حقه بسبب کشیدن بجوش می آید و بعضی غین را بقاف بدل کرده قلیان بکسر قاف خوانند و بعضی گویند غلیان بفتحات لفظ عربی است بمعنی جوش درین صورت بفتح اول باید و فارسیان بجهت تخفیف لام را ساکن کنند از چراغ هدایت و بهار عجم۔
غلمان۔ بکسر جمع غلام و اطلاق غلام بر امرد میشود و در بهشت نیز مخلوقی بصورت امردان در خدمت اهل جنت خواهند بود اگرچه لفظ غلمان صیغه جمع ست مگر در فارسیان بمعنی مفرد مستعمل و این لفظ از عالم حور است که جمع حورا است که بالفتح باشد و در فارسی بمعنی مفرد مستعمل است از چراغ هدایت۔
غلتبان۔ بالفتح و تای فوقانی و بای موحده نام سنگی باشد گرد و دراز و مردم بی حمیت و دیوث را غلتبان ازان گویند که چنانچه آن سنگ در اختیار گردانده باشد آن شخص نیز محکوم زن خود باشد و غین را بقاف بدل کرده قلتبان نیز گویند از جهانگیری۔
غلو بضمتین در لغت بمعنی دست بلند کردن تا آنقدر که توان بلند کرد از منتخب و در لطائف بمعنی هجوم و بمعنی از حد در گذشتن نیز آمده و باصطلاح علم معانی نوعی از انواع مبالغه و آن آنچنان باشد که مدعای متکلم بحسب عقل و عادت هر دو محال باشد چنانچه نظامی فرماید بیت ز سم ستوران دران پهن دشت زمین شش شد و آسمان گشت هشت۔
غلاله۔ بکسر جامهٔ کوچک که در زیر جامه یا زره پوشند از منتخب و کشف و صراح غلاله بضم اول در فارسی بمعنی زلف معشوق از برهان و سراج۔
غلامه بفتحات بمعنی زبردستی و زور از منتخب و کشف۔
غلوله بضمتین و واو معروف بمعنی جوش و هجوم نوشته مگر در کتاب معتبر بنظر در نیامده۔
غلمه بفتح اول و سکون لام تیزی شهوت و بالکسر جمع غلام از منتخب۔

فصل غین معجمه مع میم

غمر الرداء بالفتح فرو گرفتن چادر اندام و باصطلاح جوانمرد و فراخ جود و مرد بسیار خیر عیب پوش از منتخب و مؤید و در شرح خاقانی بمعنی سخاوت زیرا که سخاوت فرو می پوشد عیوب صاحب خود را چنانکه چادر فرو می پوشد صاحب خود را مجازاً بمعنی کریم بسیار خیر از قبیل زید عدل۔
غمرات بفتحتین سختیها و انبوهها مردم و بسیار بهای آب از صراح۔
غمد۔ بالکسر نیام شمشیر و کارد از مؤید و مدار و منتخب و کشف و قاموس و صراح۔
غمر۔ بالفتح و سکون میم آب بسیار و فرا پوشیدن آب چیزی را و انبوهی و کینه کردن و تشنه شدن و جوانمرد و سخی و بالکسر کینه و تشنگی و بالضم نادان و کارنا آزموده و احمق از منتخب و لطائف و شروح نصاب۔
غمار بضم اول و بفتح اول و رای مهمله بمعنی انبوهی و بسیاری از صحاح و صراح۔
غمگسار بضم کاف فارسی بمعنی غمخوار چه گساردن بمعنی خوردن ست از سراج۔
غمز۔ بالفتح اشارت کردن بچشم و سخت افشردن و تهمت کردن و سخن چینی از لطائف۔
غماز۔ بالفتح و تشدید میم سخن چین و اشاره کننده بچشم و طعنه زننده از لطائف۔
غمص بفتحتین و صاد مهمله بمعنی زفک یعنی چرک چشم و بنجال چشم از شروح نصاب۔
غموص بفتح اول و صاد مهمله نام قلعه از قلاع خیبر از شروح نصاب۔
غمض بفتح و ضاد معجمه زمین پست و مغاک و پوشیده و دور از فهم بودن سخن و بالضم غنودن از منتخب و صراح۔
غموض۔ بضمتین و ضاد معجمه مشکلات هر فن و پوشیدگیهای علم و هنر۔
غمائم۔ جمع غمامه که بمعنی ابر واحد است۔
غمام۔ بفتح بمعنی ابر و سحاب از منتخب۔
غم۔ این لفظ عربی است بتشدید میم و در فارسی بتخفیف میم مستعمل میشود و هرانکه در کلمه مفرد فارسی الاصل حرف مشدد هیچ جا نیامده مگر بضرورت او غام چنانکه شپر که در اصل شب پر بود نام طائر معروف و فرخ که در اصل فرخ بود و بندرت در نظم واقع شده بعادت نظم در نثر نیز مشدد خوانند چنانکه کله و پله اگر لفظ عربی که حرف آخرش مشدد باشد در فارسی چنان فارسی یعنی بدون الف و لام

واقع شود آنرا هم در فارسی بتخفیف باید خواند چنانچه غم و هم که بمعنی اندوه است و قد و خد و در و حر و غیر ذالک که همه با شد دستند و در فارسی همه را مخفف باید خواند مگر در نظم بضرورت تشدید ظاهر کنند چنانچه مصرعه
تو آن دُرِ مکنون یکدانهٔ + اما در صورت ترکیب عربی الا سلو با اصل کلمه را رعایت کرده تشدید ظاهر کردن انسب و اولی است چون عوام الناس و خواص الملوک و حراج بیت الله که در اصل عوام و خواص و حواج بود اینهمه از رسالهٔ عبدالواسع وغیره نوشته شد۔

غمدان ۔ عمارتی بود بسیار عالی در نیشاپور و کنایه با شد از دنیا از شرح خاقانی و برهان۔

غمان بفتح غمناک از لطائف۔

غمزه ۔ بابرو و چشم اشاره کردن معشوق و بمعنی افشردن نیز از منتخب و برهان۔

غمجه ۔ بالضم و جیم عربی لب خورده ابای جرعه از صراح۔

فصل غین معجمه مع نون

غنا ۔ بکسر توانگری و بی نیازی و دولتمندی و بکسر اول و مد یعنی در آخر همزه بمعنی نغمه و سرود خوانی و بالفتح و المد سود و نفع و فائده و بالفتح و تشدید نون و در آخر همزه جای انبوه چیزی چون قریهٔ غنا بمعنی دیه بسیار مردم و روضهٔ غنا بمعنی باغ بسیار درخت از صراح و شرح نصاب و منتخب و رسالهٔ ابن حاج۔

غنچهٔ آب ۔ بمعنی حباب آب از سراج۔

غنیت ۔ بضم اول و سکون نون و فتح تحتانی بمعنی مالداری و توانگری۔

غنج ۔ بالفتح و جیم عربی کرشمه و ناز از مؤید و مدار و منتخب و در فرهنگی معتبر اعتدال حرکات معشوق و صاحب منتخب و صراح بالضم نوشته اند بمعنی کرشمه و ناز و در برهان غنج بالفتح بمعنی حرکت چشم و ابرو۔

غند ۔ بالضم بمعنی پیچیده و فراهم آمده و جمع شده و بهم بر آمده از مؤید و کشف و سراج و برهان و جهانگیری۔

غنجار ۔ بالفتح گلگونه از مؤید و مدار و برهان۔

غنجک ۔ بالکسر بمعنی غیچک که نام سازی ست و بعضی کمانچه را گویند۔

غنم ۔ بفتحتین بز و گوسفند از منتخب۔

غنائم ۔ مالهای غنیمت۔

غنچه ۔ بالضم و جیم عربی گل ناشگفته در اصل گنجه بود بضم کاف فارسی ماخوذ از گنجیدن چراکه در ذات او گنجیدگی ست بجهت آنکه برگ غنچه در اندرون باهم مجتمع و گنجان می باشد لهذا چنین گفته کاف فارسی را بغین معجمه بدل کردند برای فصاحت و قیل به جیم فارسیست از بهار عجم و مؤید و مدار و برهان و منقول از شرفنامه و ابراهیم شاهی۔

غنه ۔ بضم و تشدید نون آواز بینی و تحریری ست از موسیقی که در هنگام غنا سرائیدن بخیشوم بینی و دماغ ادا کنند از منتخب و شرح خاقانی۔

فصل غین معجمه مع واو

غوایت ۔ گمراهی از منتخب۔

غوث ۔ بالفتح و ثای مثلثه فریادرس و فریاد از منتخب و صراح و نیز یکی از آن دو تن که یمین و یسار قطب باشند از شمسی۔

غوتج ۔ بواو معروف و جیم فارسی پیش نر شاخدار جنگی لفظ ترکیست۔

غور ۔ بالفتح در عربی بمعنی عمق و قعر هر چیز و زمین پست و فرو رفتن و فائده رسانیدن و بالضم و واو مجهول در فارسی نام ملکی است از عجم از منتخب و صراح و برهان و لطائف۔

غوص ۔ بالفتح و صاد مهمله در آب غوطه زدن از منتخب۔

غوامض ۔ پوشیدگیهای کلام و معانیهای باریک۔

غوک ۔ بواو مجهول جانوریست که در آب و زمین نمناک میماند بعربی آنرا ضفدع گویند از جهانگیری و در برهان غوک بروزن دوک نوشته و به فتحتین مبدل گوک که بمعنی زمین کنده و عمیق است۔

غوائل بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است بمعنی سختیها و بدیها و بلاها و این جمع غائله است از کشف و منتخب۔

غول ۔ بواو معروف در عربی نوعی از جن و دیو که در صحرا و کوه میباشند بهر شکل که خواهند بر می آیند و نام ستاره است که آنرا سر غول نیز گویند و بواو مجهول در فارسی بمعنی گوش و بمعنی انبوه سپاه از برهان و در ترکی فوجی را گویند که سردار در آن باشد۔

غوام ۔ بتشدید میم موهای سر که پیشانی و قفا را فرو گیرد استفاده از منتخب و صراح۔

غوغائیان گلبن ۔ کنایه از بلبلان۔

غوطه ۔ بواو معروف نه بواو مجهول چراکه در لفظ عربی بواو مجهول نمی آرند به معنی فرو شدن در آب و نام شهریست۔

غوره ۔ بواو مجهول انگورهای نارسیده که مزهٔ آن ترش میباشد از سراج۔

غوزه بفتح اول و زای معجمه پوستی که بالای پنبه باشد و هنوز نه ترقیده باشد و این لفظ در اصل گوزه است مرکب از گوز که بفتح کاف فارسی بمعنی چارمغز باشد و هاء نسبت که افاده معنی تشبیه کند از سراج۔

غوانی ۔ جمع غانیه بمعنی زنی که بسوی خود خوش باشد و بحسن خویش از زیور آرایش بی نیاز بود از منتخب۔

غواشی ۔ پرده ها و خیمه ها و زین پوشها و بیهوش کنندگان و بیماریهای اندرون از منتخب۔

غوادی ۔ ابرهای بامداد جمع غادیه از صراح۔

غوچی ۔ بالفتح و جیم فارسی گوخر یعنی مناک کوچک از برهان۔

غَوِیّ - بفتح اول وکسر واو وتشدید یا بمعنی گمراه از لطائف -

فصل غین معجمه مع یای تحتانی

غَیبت - بالفتح ضد حضور و با آنکه عیب کسی در قفای او گفتن -

غیابت - بالفتح آنچه بپوشد چیزی را و غائب شدن در عمق و تنگ چاه و غیره -

غَیلوبت - بالفتح و دو بای موحده ناپدید شدن از صراح و مجازاً بمعنی مفارقت نیز مستعمل شده -

غیث - بالفتح و ثای مثلثه بمعنی باران که از ابر می بارد از منتخب و صراح -

غیاث - بکسر اول و ثای مثلثه بمعنی فریادرسی و فریادرس و چیزی که بدان مخلصی یابد از مؤید الفضلا و صراح و مدار و کشف و فردوس اللغات -

غیر - بالفتح منفعت رسانیدن و آب خورانیدن باران زمین را و بمعنی جز و دیگر و مغایر از منتخب و صراح و لطائف -

غیر مکرر - عبارت از شخص اجنبی که سابق از و ملاقات نشده باشد -

غیار - بکسر پارچه زرد که یهودان بر جامه نزدیک دوش می دوزند تا مفهوم شود که از قوم یهود است از منتخب و مؤید -

غیور - بفتح بر وزن غفور بمعنی بسیار غیرت کننده و رشک برنده از منتخب و شرح نصاب -

غیژ - بالکسر و یای مجهول و زای فارسی امر است از غیژیدن که بمعنی نشسته بزور دست و سینه رفتن است چنانکه اطفال هیرست و بایان روند از لطائف -

غیض - بالفتح کم شدن آب و مراد ازین آب اندک و مجازاً بمعنی بخشش اندک و در فردوس اللغات بمعنی صحرا و بیشه و بالکسر در منتخب بمعنی شگوفه -

غیظ - بالفتح و ظای معجمه خشم سخت از منتخب و در لطائف خشم پنهان از عجز -

غیر منصرف - آنست که در آن دو علت یا یک علت که قایم مقام آن دو علت باشد از نه علت منع صرف یافته شود و حکم آن نیامدن کسره و تنوین است مگر بضرورت و آن نه علت مذکور اینست اول عدل چون عمر و ثلث دوم وصف چون احمر و اسود سوم تانیث چون حمرا و حبلی و طلحه و زینب چهارم و پنجم معرفه و عجمه چون ماه و جور و اسمعیل و ابراهیم ششم جمع یعنی وزن منتهی الجموع چون مساجد و صحائف و مصابیح و تماثیل هفتم ترکیب چون بعلبک هشتم الف و نون زائدتان چون عثمان و عطشان نهم وزن فعل چون شمر و احمد -

غیداق - بالفتح نام موضعی از ترکستان از برهان و در شرح خاقانی غیلاق بلام نوشته نام موضعی در دشت قبچاق که تیر خوب در آنجا می شود -

غیل - بالکسر و یای معروف بیشه ها و صحراها و نیستان و بالفتح شیر که زن در هنگام جماع یا هنگام آبستنی بطفل دهد و آن بغایت مضر است در حق طفل و بمعنی آب روان بر زمین و نام آبی ست که در پایه کوه ابو القبیس واقع است از منتخب و شرح نصاب -

غیم هاطل - ابر ریزنده چه غیم بمعنی ابر و هاطل بمعنی ریزنده از لطائف -

غیم - بالفتح بمعنی میغ یعنی ابر که آسمان را بپوشد از لطائف و منتخب و شروح نصاب -

غیوم - بضمتین جمع غیم ست -

غیلان - بالفتح نام شاعر و بالکسر دیوان جمع غول ست از منتخب -

غین - بالفتح بمعنی ابر و ابر که آسمان را بپوشد و بمعنی تشنگی و تیرگی از منتخب و لطائف و صراح و غین بمعنی بلبل بمناسبت آنکه بلبل را بفارسی هزار گویند بلحاظ هزار دستان بودن او و حرف غین نیز هزار عدد دارد پس بلبل را نیز بطریق تعمیه غین گفتند و نام یکی از حروف تهجی ست صاحب رشیدی گوید که این حرف در فارسی کم آمده گاهی بجیم عربی بدل شود چون مغلاغ و مغلاج بمعنی ترکیبی آنکه کودال باز نیست مغ بمعنی کودال و لاغ بمعنی بازی و بخای معجمه بدل شود چون چرغ و چرخ نام پرنده شکاریست و بقاف چون آروغ و آروق و بمیم چون غلغلیچ و غلمیچ خاریدن زیر بغل و پهلو تا خنده آید و بواو چون کاغنه و کاونه بکاف عربی کرمیست سرخ پر زهردار با نقطه های سیاه در فالیزها بهم رسد و بها چون اسیر غم و اسیر هم و در آخر زائده هم آید چون چرا و چراغ بمعنی چریدن -

غیضه - بالفتح و ضاد معجمه بیشه جنگل از منتخب -

غیبه - بفتح اول و حرف سوم بای موحده ترکش و جعبه و پارهای آهن که آنرا در بکتر و جوشن بکار برند از برهان -

غیداقی - بالفتح نوعی از تیر بغایت محکم که سنگ را می شکند و از شهر غیداق آرند که از ترکستان ست از برهان -

غیّ - بالفتح و تشدید یا گمراهی از لطائف -

غیر وقوعی - ناشایستگی و نالایقی و امر که بوجود نیامده باشد -

باب فا

فصل فا مع الف

فا - بمعنی با چنانکه فا او گفت با او گفت از لطائف و غیره و حرف فا در مضارع بعض مصادر بیای تحتانی بدل شود بقاعده کلی چون از گرفتن گیرد و ادا و چون از شنفتن شنود و بیای عربی از کوفتن کوبد و از یافتن یابد و بخای معجمه چون فلاده و خلاده بمعنی سراسیمه بغین معجمه چون فلیو و غلیو و بکاف عربی چون فلاده و کلاده بدال مهمله بمعنی مذکور و بها چون تفو و تهو بمعنی تف بالضم -

فال طغرا - فالیست که بر ابتدای صفحه قرآن مجید بسم الله یا اسم حقتعالی بر آید و این مبارکست از شرح خاقانی -

فاخته ضرب - نوعی از اصول که آنرا اصول فاخته ضرب نیز گویند -

فاریاب - معرب پاریاب و آن شهری ست در خراسان در حوالی بلخ وطن ظهیر فاریابی که شاعریست معروف از سراج و رسالهٔ معربات -
فاراب - شهریست در نواحی ترکستان آنطرف آب سیحون مولد معلم ثانی شیخ ابونصر فارابی و این فاراب شهریست دیگر سوای فاریاب از سراج و منتخب و لب الالباب و برهان -
فائت - بکسر همزه که حرف سوم ست نیست شونده و فوت کننده -
فالج - بکسر لام و جیم عربی استرخا و سستی نیمه بدن آدمی در عرض بواسطهٔ خلط بلغمی که بدن از حرکت باز ماند از منتخب و بفتح لام نیز گفته اند -
فالق الاصباح - بکسر حرف هفتم شگافندهٔ سپیدهٔ صبح از سیاهی شب و آن حق تعالی ست -
فاسخ - تباه و فاسد کننده و تباه و فاسد شونده و برگردانندهٔ بیع و غم از منتخب -
فاقد - بکسر قاف و سکون دال مهمله گم کننده و لفظ گم در ینجا بضم کاف فارسی ست از کشف و مدار -
فواد - بضم اول و فتح حرف دوم که همزه ست بسبب ضمهٔ ماقبل خود بصورت واو نوشته شد بر وزن مراد از منتخب بمعنی دل و در لطائف و شرح نصاب فواد بضم اول بمعنی دل و درون دل -
فارد - یگانهٔ زمان و جدا از منتخب -
فانیذ - بکسر نون و ذال معجمه شکر سفید از منتخب -
فاقد البصر - نابینا -
فاتر - بکسر تای فوقانی سست و زبون و آب نیم گرم از منتخب و لطائف -
فاجر - بکسر جیم مرد بدکردار و زانی از منتخب -
فاکر - بکسر کاف عربی اندیشه کننده و درکاری -
فار - موشان واحدش فاره و بمعنی نافهٔ مشک از منتخب -
فائز - بکسر همزه که حرف سوم است و زای معجمه بمعنی رسنده و رهائی و فیروزی یابنده از منتخب -
فارس - بکسر رای مهمله بمعنی سوار اسپ و خداوند اسپ و نام ولایتی است از ایران که چهار شهر دارد اول شیراز دوم صفاهان سوم کرمان چهارم یزد و در رسالهٔ معربات نوشته که فارس بکسر رای معرب پارس که بسکون رای ست ولایت معروف -
فاس - بسین مهمله تبر که بدان چوب و غیره تراشند و شگافند از منتخب و شرح نصاب -
فانوس - در اصل بمعنی سخن چین ست فانوس شمع را از ینجهت گویند که روشنی بیرون میدهد از منتخب -
فاش - بشین معجمه بمعنی آشکارا و ظاهر و این مبدل پاش است از سراج -
فایش - بمعنی فراپیش -
فاحش - بکسر حای مهمله از حد درگذرنده در بدی و هر بدی که از حد درگذرد از منتخب -
فائض - بکسر همزه که حرف سوم ست فیض دهنده -
فاقع - بکسر قاف و عین مهمله هر چیز که بسیار زرد و درا باشد -
فافا - زبان بسته و لکنت کننده در سخن از فردوس اللغات -
فاروق - فرق کننده میان حق و باطل و لقب حضرت عمر رضی الله عنه و نام تریاقی ست که فرق میکند میان صحت و مرض از منتخب -
فائق - بکسر همزه که حرف سوم ست بهتر و برگزیده و افزون از منتخب و نام کتابی است در علم حدیث از جار الله زمخشری صاحب تفسیر کشاف -
فالق - شگافنده و برآورندهٔ چیزی از منتخب -
فاتق - بکسر تای فوقانی شگافنده از منتخب -
فاق - سوفار تیر ظاهر الفظ ترکیست از چراغ هدایت و آنچه از استادان فن تیراندازی مسموع شده این است که فاق ریسمان خام که در وسط چلهٔ کمان بعرض یک انگشت بپیچند تا سوفار بران بند کرده زه بکشند -
فال - بمعنی شگون و بلفظ زدن و دیدن و کشودن و گرفتن و جستن و برآوردن و بستن مستعمل از بهار عجم -
فام - رنگ و لون از سراج و در برهان بمعنی قرض و وام نیز نوشته -
فاطن - زیرک و دانا از لطائف -
فئتین - بکسر اول و فتح همزه بمعنی دو گروه مردمان این تثنیهٔ فئة است -
فاخره - گرانمایه و نیکو از هر چیز از منتخب و مراد از مال فاخر جواهرات باشد -
فاره - برای مهمله موش و بمعنی نافهٔ مشک و بکسر رای مهمله و هاء ملفوظ بمعنی تیز رفتار و بمعنی زیرک از منتخب و شرح نصاب -
فاژه - بزای عجمه فارسی دهن دره که بسبب جنبهائی گویند از سراج و در برهان بمعنی خمیازه نوشته -
فئه - بکسر فا و فتح همزه که حرف دوم است و سکون ها که در اصل لام بوده در حالت وقف ها شده است فارسیان اینچنین ها در اکثر جا مختفی خوانند پس لفظ فئه بمعنی گروه مردمان است از منتخب -
فائحه و فائح - بکسر همزه که حرف سوم است و حای مهمله بوی خوش دهنده و بوی خوش ماخوذ از فوح که بمعنی دمیدن و بوی خوش آمده از منتخب و منقول از زبدة الفوائد -
فاکه - بکسر کاف و فتح ها و در آخر تای فوقانی که آن نیز در حالت وقف ها شده است بمعنی میوه مثل انگور و خرما و سیب و انار و غیره و فواکه جمع آن -
فاطمه - بکسر طای مهمله زنیکه بچه دو ساله را از شیر گرفته باشد و نام جگر گوشهٔ حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم از منتخب -
فاجئاره والیه - تضرع کنید بسوی او و جئار بالفتح تضرع کردن کذا فی الصراح از لطائف -

فاتحه - بکسر تای فوقانی بمعنی زنیکه کشاینده باشد مؤنث فاتح و نام سوره‌ که در اول قرآن واقع است چون افتتاح آغاز قرآن بدان میشود لهذا آنرا فاتحه گویند و چون سورهٔ مذکور در اول قرآن واقع است لهذا فاتحه مجازاً بمعنی اول و آغاز چیزی باشد۔

فاخته - بکسر خای معجمه لفظ عربیست نام طایر معروف فارسیان بخای موقوف استعمال کنند۔

فاضله - بزرگ و افزون و بمعنی عطا۔

فاصله - بصاد مهمله باصطلاح عروض دو قسم است یکی صغری و آن کلمه چهار حرفی باشد چون جبل تنوین و دیگر فاصلهٔ کبری و آن کلمهٔ پنج حرفی باشد چون سمکة بتنوین۔

فارسی و پارسی - هر دو یکی است نام زبانی معروف و این زبان به پارس پسر پهلو بن سام بن نوح علیه السلام منسوب است و این هفت گونه است یکی پارسی صرف که مردم بلاد پارس که اصطخر دار الملک آن بود بدان سخن کنند دوم پهلوی که مردم ری و نهاوند و مضافات آن بدان تکلم کنند و این منسوب به پهلوست و پهلو بالفتح بای فارسی و فتح لام بمعنی شهر است پس پهلوی بمعنی شهریست چون در زمان سابق همین ری و همدان و نهاوند وغیره شهر بودند لهذا این زبان را پهلوی گویند سوم دری که در دربار کوه روستا بدان ناطق بوده اند چون این زبان مخلوط بزبان دیگر نبود لهذا فصیح خوانند و این سه زبان متداول و متعارف است و چهار زبان دیگر که هروی و سکزی و زاولی و سغدی باشد متروک و مطروح است هروی بفتحتین و سکزی بکسر سین مهمله و سکون کاف عربی و زای معجمه و زاولی بزای معجمه و ضم واو و سغدی بضم سین مهمله و سکون غین معجمه و در رسالهٔ ناجی مرقوم است که شیخ ابن حجر شارح صحیح بخاری گفته است که فارسی منسوب بفارس بن غاموربن یافث بن نوح علیه السلام است و بعضی گویند که منسوب است بفارسیان که ایشان پدرام ابن ارفحشد بن سام بن نوح اند چون پدرام ده پسر بودند همه ایشان سوار پس بزبان عرب فارس سوار را گویند ایشان بدین نام موسوم شدند و زبان ایشان بلقب ایشان ملقب و منسوب شد۔

فانی - فنا شونده و نیست پیر از شرح نصاب۔

فانوس خیال و فانوس خیالی - فانوسی باشد که اندرون آن گرد شمع یا گرد چراغ بر چیزی حلقه تصاویر از کاغذ تراشیده وصل کنند و آن چیز را بگردش آرند عکس تصاویر از بیرون فانوس یک گونه لطف می نماید از سراج و برهان۔

فصل فا مع ثای فوقانی

فتا - بفتح مرد جوان و بمعنی شجاع و سخی نیز آمده۔

فتح الباب - کشادگی کارها و آغاز موسم برسات از لطائف۔

فتوت - بضمتین و تشدید واو مفتوحه بمعنی جوانمردی و مروت از مدار و منتخب و صراح و مؤید۔

فترت - بالکسر بمعنی سستی و ضعف و زمان میان دو پیغمبر و در صراح بهر دو معنی بالفتح است۔

فتات - بفتح اول زن جوان از صراح۔

فترات - بکسر اول و فتح دوم جمع فترت۔

فتح - بالفتح بمعنی کشادن و کشایش و نام حرکت حروف که آنرا بالفارسی زبر گویند و استعمال آن در بنیاست و این حرکت را فتح ازان گویند که بتلفظ آن دهن افتتاح می یابد و نام فنی است که از فنون کشتی و آن حریف را از پس در آمده و میان کمر دست انداخته بالا کشیدن است از مصطلحات وغیره۔

فتوح - بضمتین و حای مهمله کشایشها یا بمعنی جمع فتح و بمعنی کشایش و شادی درین صورت مصدر است۔

فتور - بضمتین سستی و سست شدن و مجازاً بمعنی خرابی از مدار و بحر الجواهر و لطائف و قاموس۔

فتر - بالکسر و سکون تا و رای مهمله فرجه میان سبابه و ابهام و فرجه بالضم و جیم عربی کشادگی و فرق میان دو چیز از شرح نصاب و منتخب۔

فتس - بالفتح کاویدن و جست و جو کردن از منتخب و صراح۔

فتق - بالفتح کشادگی و شگافتن و نام بیماری که خصیه کلان شود از منتخب و کشف۔

فتراک - بالکسر دوالی که بر زین اسپ آویزند بجهت بستن شکار وغیره از سراج و مجمع الفرس و برهان۔

فتن - بکسر اول و فتح ثانی لفظ عربیست بمعنی فتنه‌ها چراکه جمع فتنه است و بفتحتین بر وزن چمن نام شهریست در گجرات معرب پتن از سراج و برهان و منتخب۔

فتنه بر چیزی شدن - عاشق بر چیزی شدن از سراج۔

فتیان - بالکسر و حرف سوم یای تحتانی بمعنی مردان جوان از منتخب۔

فتان - بالفتح و تشدید فوقانی فتنه انگیز از کشف و منتخب۔

فتادن - بضم اول و بکسر اول۔

فتنه - عذاب و دیوانگی و باصطلاح بمعنی عاشق و فریفته و بمعنی معشوق هم آمده از منتخب وغیره۔

فتحه - بالفتح حرکت زبر و استعمال نزد لغویان در مبنی و معرب هر دو آمده۔

فتیله - ماخوذ از فتل که بالفتح است بمعنی تافتن و تابیدن و کسانیکه فلیته بتقدیم لام خوانند خطاست از بهار عجم و بعضی گویند اگر فلیته مشتق از فلت بمعنی ناگاه گفته شود و بمعنی آن ناگاه گیرندهٔ شعله ای چابک گیرندهٔ شعله گویند درست باشد۔

فتاته - بفتح اول و هر دو تای فوقانی بمعنی ریزهٔ هر چیز از برهان و سراج۔

فتوی - بالفتح و در آخر الف مقصوره بصورت یا حکم شرع از منتخب و کشف۔

فتی - بفتح اول و فتح فوقانی و در آخر الف مقصوره بصورت یای تحتانی بمعنی مرد جوان از وقت بلوغ تا چهل

سالگی و بمعنی سخی نیز آمده از شرح نصاب و در لطائف نوشته که بفتح جوان و جوانمرد و بضم جوانان و بفتح و کسر ثانی و تشدید تحتانی مرد جوان و بالف دراز نیز نویسند و بالالف نیز خوانند۔

فصل فا مع جیم عربی

فجاء۔ بالکسر و بضم اول و مد مفاجات ناگاه گرفتن از لطائف و کشف و منتخب۔

فجیعت۔ بروزن حقیقت درد سخت و مصیبت از مهذب و صراح و منتخب۔

فجعت۔ بالفتح دردمندی و مصیبت۔

فجاجت۔ بکسر اول و هر دو جیم بمعنی خامی و ناپختگی از منتخب۔

فج۔ بالفتح و تشدید جیم راه کشاده میان دو کوه از منتخب و صراح۔

فجور۔ بضمتین برانگیخته شدن بر معاصی و زنا کردن و بالفتح مرد بدکار از منتخب۔

فجار۔ بالضم و تشدید جیم عربی جمع فاجر و بالفتح و تشدید بسیار بدکاری کننده از مدار۔

فجل۔ بالضم و بضمتین ترب و بالفتح و بفتحتین سست شدن و سطبر شدن از منتخب و در لطائف بکسر اول و فتح جیم سست و نامرد۔

فجفج و فجفجه۔ بضم هر دو فا سخنی که در افواه افتد بطریق اخفا و سخن با هم آهسته گفتن و این معرب با مبدل پچپچه است از لطائف۔

فجره۔ بفتح اول و ثانی و ثالث زناکاران و بدکاران و این جمع فاجر است۔

فصل فا مع حای مهمله

فحوی و فحواء۔ بالفتح و در آخر الف مقصوره و ممدوده هر دو آمده بمعنی مضمون و معنی از کشف و منتخب و سالار بن حاج۔

فحش۔ بالضم و حای مهمله و شین معجمه از حد درگذشتن بدی از صراح و مؤید و مدار و منتخب۔

فحص۔ بالفتح و صاد مهمله بمعنی پژوهیدن و کاویدن

چیزی از شرح نصاب و منتخب۔

فحل۔ بفتح اول و سکون ثانی بمعنی نر که ضد ماده باشد و ستاره سهیل از منتخب و لطائف۔

فحول۔ بضمتین بمعنی مردان و نرهای حیوانات و این جمع فحل است از منتخب۔

فحم۔ بالفتح و بفتحتین بمعنی زگال انگشت که بهندی کوئلا گویند از منتخب۔

فحاوی۔ بالفتح جمع فحوا که بمعنی مضمون و سخن است

فصل فا مع خای معجمه

فخامت۔ بفتح بزرگی و قدر و سطبری و بلندی از منتخب۔

فخت۔ بالفتح و در آخر تای فوقانی بروزن تخت بمعنی روشنی ماه از شرح نصاب۔

فخ۔ بالفتح بمعنی تله و آن نوعی از دام است که بدان مرغان را شکار کنند از برهان و شرح نصاب۔

فخذ۔ بالفتح و سکون ثانی و ذال معجمه و بفتح اول و کسر ثانی بمعنی ران از منتخب و شرح نصاب۔

فخار۔ بالفتح نازیدن و بکسر بسیار ناز کننده و بالفتح و تشدید خا سفال پخته و گل خشک۔

فخور۔ بضم نازیدن و بفتح اول و ضم ثانی بسیار نازنده از منتخب و فردوس اللغات نازان و متکبر و سرکش۔

فخیم۔ بزرگ قدر و هر چیز بزرگ از منتخب۔

فخر الدین۔ نام عالم اجل و محقق اکمل جامع معقول و منقول که از تعداد مصنفاتش خامه و زبان ملول و ایشان را امام فخر الدین رازی گویند۔

فخفره۔ بفتح هر دو فا بروزن مسخره غله جو از سراج اللغات و رشیدی و لطائف و در برهان بمعنی غله جو و سبوس آرد گندم۔

فخری۔ بالفتح و خای معجمه و رای مهمله نوعی از انگور از کشف و بهار عجم و چهار شربت و فردوس اللغات۔

فصل فا مع دال مهمله

فدا۔ بکسر اول سربها و سر خریدن و آنچه فدا کرده شود

و بمعنی مصدر هم آمده۔

فدامت۔ بالفتح درشتی و جفاکاری از منتخب۔

فدفد۔ بفتح هر دو فا بمعنی صحرا و زمین هموار از لطائف و منتخب۔

فدک۔ بفتحتین نام دهی که پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم در آنجا باغ خرما داشتند از صراح و مؤید و غیره۔

فدان۔ بالفتح و تشدید دال در صحاح نوشته آلت اشتر زین و در منتخب گفته که هر دو گاو را باهم بندند در قلبه که چیزی است بهندی آن را جوا گویند که بر گردن هر دو گاو قلبه دار را بنهند۔

فدیه۔ بالکسر آن چیز که اسیر را بدان بخرند و بمعنی سربها و صدقه از منتخب و صراح۔

فدوی۔ بالکسر سربها دهنده و عوض کسی جان دهنده و قربان شونده از فردوس اللغات۔

فصل فا مع ذال معجمه

فذلک۔ بفتح بروزن مسالک اگرچه الف به سبب رسم الخط مکتوب نیست باصطلاح بمعنی باقی و بقیه چیزی از شرح خاقانی و در مؤید نوشته که باصطلاح محاسبان دفتر مجمع حساب بعد تفصیل۔

فصل فا مع رای مهمله

فرا۔ بفتح بروزن سرا بمعنی پیش که بعربی قبل گویند و بمعنی نزدیک و دور و بالا نیز آمده و این کلمه ایست که گاهی زائد می آید از سراج و در عربی بمعنی گورخر از منتخب و شرح نصاب و فرا بالفتح و تشدید ثانی بمعنی پوستین دوز و لقب نحویست از منتخب۔

فربی۔ بفتح اول و سکون را و فتح با و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی فربه و کلان انوری آورده است از جهانگیری۔

فرادی۔ بضم اول و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی تنهایان یعنی تنها تنها و این جمع فرد است از منتخب و صحاح۔

فریب۔ بکسرتین و یای مجهول عشوه و مکر و دغا و طلسم از برهان و کشف۔

فرس اصطرلاب۔ میخی باشد در وسط اصطرلاب

قدری مرتفع از سطح عنکبوت و قطب اصطرلاب را بدان استوار کنند و آن مشابه باشد بشکل سر اسپ۔

فراست۔ بکسر اول بمعنی سرعت فهم و ادراک و زیرکی و دانائی و قیافه و آن علمی است که از صورت پی بسیرت برند و بفتح اول سواری اسپ کردن و دانائی در مقدمهٔ اسپان و اسپ شناختن از عزیل و منتخب و بهار عجم۔

فروسیت و فروست۔ سواری اسپ و شناختن اسپ از منتخب۔

فراهت بالفتح زیرکی و استادی و نیک رفتاری اسپ از منتخب۔

فرات۔ بضم اول آب خوش و آب شیرین و نام رود نزدیک کوفه از منتخب و شرح نصاب۔

فرصت۔ بالضم در منتخب نوشته که بمعنی نوبت چیزی و در فردوس اللغات آرام یافتن و مهلت دادن و بعض اهل لغت بمعنی موافقت روزگار نوشته۔

فرتوت۔ بالفتح بمعنی پیر سخت سالخورده از لطائف و برهان و در سراج نوشته که بمعنی سالی خورده و از کار رفته و این صفت پیر واقع میشود۔

فرت۔ بالکسر و تار فوقانی بمعنی شتابی و جلدی از بهار عجم۔

فرث۔ بالفتح و ثار مثلثه سرگین که در شکنبه باشد از لطائف و منتخب و در لطائف بمعنی شگافتن و پاره پاره کردن جگر نیز نوشته

فرج۔ بفتح اول و سکون ثانی و جیم عربی اندام نهانی زن و مرد و رخنه و شگاف در دریچه و شگافتن و کشادن و کشادگی میان دو چیز و واشدن اندوه و بفتحتین بمعنی کشایش و آسایش و بمعنی واگشتی و مصارعت ظاهرا بمعنی اصطلاح عجمیان است و بضم اول و فتح را بمعنی شگافها جمع فرجه از منتخب و لطائف و صراح و شرح گلگشتی۔

فروج۔ بضمتین و جیم عربی شگافها و اندامهای نهانی زن و مرد و درین صورت جمع فرج است و بضم اول و فتح و تشدید رای مهمله مضموم و واو معروف بمعنی جوزهٔ مرغ خانگی جمع آن فراریج می آید از صراح و منتخب و شرح نصاب۔

فرخج۔ بالفتح و خار معجمه مفتوح و جیم عربی بمعنی زشت و در برهان و سراج نوشته که بفتحتین و خار معجمه ساکن بمعنی نازیبا و زشت۔

فرح۔ بفتحتین و حار مهمله شادی و شادمانی و سرور و بفتح و کسر ثانی بمعنی شادمان از منتخب۔

فرخ۔ بفتح اول و سکون ثانی و خار معجمه در عربی جوزهٔ مرغ خانگی و بچه هر مرغ و افراخ جمع آنست و بفتح اول و ضم رار مشدد در فارسی بمعنی مبارک و همایون و زیبا و درین صورت مرکب است از کلمه فر که بمعنی زیبائی و شکوه است و رخ که بمعنی چهره باشد و در اصل فررخ بود بمعنی کسیکه در روی او فر و زیبائی باشد دو حرف از یکجنس بهم آمده ادغام کردند از منتخب و سراج و لطائف و برهان و صراح و شرح نصاب۔

فرفخ۔ بفتح هر دو فا و سکون رار مهمله و خار معجمه بمعنی ترهٔ خرفه و این معرب پرپهن است از منتخب و رسالهٔ معربات و شرح نصاب۔

فرسخ۔ بالفتح و سین مهمله مفتوح و خار معجمه مقدار سه میل و این معرب فرهنگ است و هر میل چهار هزار قدم شتر راهوار است از منتخب و لطائف و رسالهٔ معربات و در برهان نوشته که هر میل چهار هزار گز و هر گز شش مشت و در سراج نیز نوشته که میل چهار هزار گز و هر گز بست و چهار انگشت۔

فراخ بمعنی آن معروفست گاهی مجازا بمعنی بسیار آید از سراج

فراسخ۔ بفتح اول و ثالث و کسر سین مهمله جمع فرسخ۔

فرود۔ بضمتین بمعنی زیر و تحت از کشف و در برهان بکسر اول و ضم ثانی۔

فرجد۔ بالفتح و جیم عربی نیز مفتوح بر وزن ابجد بمعنی پدر جد از برهان و رشیدی و کشف۔

فرخ آباد۔ بخار معجمه نام شهر در ایران۔

فرغند۔ بالفتح و غین معجمه مفتوح و سکون نون بمعنی اکاس بیل و آن نباتی است که بر درختان خاردار پیچد از لطائف۔

فرصاد۔ بکسر اول و صاد مهمله توت که میوهٔ معروف است از برهان و مدار و موید و در منتخب و صحاح نوشته که بمعنی توت یا توت سرخ۔

فرقد۔ بالفتح گوساله و هر یکی از آن دو ستاره که نزدیک قطب است از منتخب و قاموس۔

فرند۔ بکسرتین و سکون نون معرب پرند بمعنی شمشیر و بمعنی جوهر شمشیر و جامهٔ معروف است از منتخب و قاموس و صحاح و رسالهٔ معربات و در سراج بکسر اول و فتح ثانی۔

فرسته۔ بکسرتین و تار فوقانی مفتوح صحیح باشد و فرسنده بجای آن غلط۔

فرزین بند۔ آنست که فرزین بتقویت پیاده که پس او باشد مهرهٔ حریف را پیش آمدن ندهد چرا که اگر مهرهٔ حریف پیاده را کشد فرزین بمقام او خواهد گرفت۔

فرزد۔ بضمتین و بفتحتین و سکون زای معجمه گیاهی است که نهایت سبز باشد از برهان و مدار۔

فرزند۔ بفتح اول و سوم پسر و دختر هر دو را گویند۔

فرائد۔ جمع فریده که بمعنی مفرد و تنهاست۔

فرس طنبور بمعنی خرک و آن چوبی یا استخوانی باشد که بر طنبور نصب کنند بهندی گهرج گویند۔

فر۔ بالفتح و تشدید در عربی بمعنی گریزنده و در فارسی بالفتح و تخفیف شان و شوکت و بمعنی نور و پرتو و در مؤید بمعنی زیبا و لفظ فرخ ازین مرکب است از سراج۔

فراخور۔ بمعنی لائق و سزاوار از سراج۔

فرخار۔ بالفتح و خار معجمه نام شهریست در ترکستان حسن خیز منسوب بخوبرویان از برهان و سراج و رشیدی و در مؤید و کشف بمعنی بتخانه نیز نوشته۔

فرار۔ بکسر اول گریختن و ترسیدن و بالفتح و تشدید را بسیار گریزنده از صراح و منتخب و کشف و بحر الجواهر و قاموس و مؤید و لطائف۔

فرجار۔ بالکسر معرب پرکار زیرا که فعلال بفتح اول

درکلام عرب غیر از رباعی مضاعف نیامده چنانچه
خلخال و سلسال۔

فرقیب۔ بروزن شبگیر بمعنی بنفشه که گل معروف است
و در برهان نوشته که باین معنی عربیست۔

فرفر۔ بفتح هر دو فا بمعنی زود زود از جهانگیری۔

فرغر۔ بفتح فا و فتح غین معجمه تالاب کوچک از برهان۔

فراز۔ بفتح اول و در آخر زای معجمه بمعنی کشاده شده و
بسته شده و بمعنی بالا که ضد نشیب است و بمعنی نشیب
نیز آمده و بمعنی فرود و زیر و بمعنی بر که بعربی اعلی گویند
چنانکه فراچشم بمعنی برچشم لیکن بدین معنی اسم است نه
حرف و بمعنی پهن و کشاده و بمعنی عقب و بمعنی در
آمده و فرازخته بمعنی قریب و نزدیک و بمعنی پیش که
بعربی قبل گویند و روشن و بلند و جمع و فراهم و زائد
نیز آمده از سراج و برهان و جهانگیری و لطائف۔

فرز۔ بکسر و در آخر زای معجمه مخفف فرزین که مهره
شطرنج است و آن بمنزله وزیر بود و رفتار آن
کج میباشد از برهان۔

فرادیز۔ بفتح یای معروف سنجاف دامن جامه از برهان۔

فرابرز۔ بفتح و بای موحده مضموم و سکون رای مهمله و بعده
زای معجمه نام پهلوانی از سپهداران ایران از سراج۔

فریبرز۔ اما که فرابرز نام پهلوانی و نام پادشاهی
از شرح خاقانی۔

فرامرز۔ بفتح و میم مضموم نام پسر رستم بن زال از سراج۔

فرفوز۔ بفتحتین تابش از برهان و بمعنی فرو و زیر آمده
ظاهرا بدین معنی بذال معجمه باشد چراکه هر دال مهمله
که قبل او حروف علت باشد آنرا ذال معجمه خواندن
هم رواست و فرفوز بفتح اول و سکون ثانی و کسر واو
مخفف فرادیز که بمعنی سنجاف جامه است۔

فریز۔ بفتح اول و یای معروف گیاهی است خوشبو که
بهندی مرچیاگند گویند از برهان و شرح نصاب
و بعض بزای فارسی گفته۔

فرلیب۔ بفتح اول و یای معروف و سین مهمله بعربی چیزیرا
گویند که از چوب سازند از صراح و چنبر در پنجاب بفتح جیم
فارسی و سکون نون و بای موحده مفتوح از برهان۔

فرس۔ بفتحتین و سین مهمله بمعنی اسپ و بالضم اهل
بلاد فارس از منتخب و مزیل۔

فراس۔ بالفتح شیر درنده و بفتح و تشدید را بمعنی
خادم اسپ۔

فردوس۔ بکسر دال مهمله مفتوح نام بهشت و
بعضی گفته که طبقه اعلای بهشت و بوستانیست که آنچه
در همه بوستانها بود دران موجود باشد از درخت
انگور و خرما و جز آن از منتخب و در برهان نوشته
که بمعنی باغ انگور است و در رساله معربات نوشته
که فردوس معرب پردوس کذا فی تاریخ البیهقی و
در قاموس گوید که فردوس بستانیکه در وی جمع بود
آنچه در همه بساتین بود و در اصل عربیست یا رومی
یا سریانی که بعربی نقل کرده اند و نیز گفته که فردوس
بمعنی وسعت و فراخی و منه الفردوس تم کلامه۔

فرادیس۔ بفتح اول و کسر دال و یای معروف جمع فردوس از منتخب۔

فرنگیس۔ بفتحتین و سکون نون و کسر کاف فارسی
و یای مجهول و سین مهمله نام دختر افراسیاب که در نکاح
سیاوش بود و کیخسرو پسر اوست از برهان و جهانگیری۔

فراست شناس۔ قیافه شناس و قیافه علمی است که
بدان از صورت سیرت شناخته میشود۔

فرس۔ بفتحتین جمع فرس که بمعنی اسپ باشد۔

فریش۔ بفتح فا و رای مهمله مکسور و یای مجهول و شین
معجمه بمعنی تاخت و تاراج از سراج۔

فرش۔ بالفتح بساط و بلفظ کردن و افگندن و
انداختن و کشیدن مستعمل از بهار عجم۔

فراش۔ بکسر اول جامه خواب و فرش و گلیم و بساط و
بفتح اول پروانه که جانوریست معروف بر شمع و چراغ
بسوزد و از کشف و شروح نصاب و منتخب۔

فرو کشت۔ فرود آینده و در جای وا اقامت کننده
بمکانی و بمعنی مصدر نیز آمده یعنی فرود آمدن در جایی۔

فرص۔ بضم اول و فتح ثانی و صاد مهمله جمع فرصت از
شرح نصاب و منتخب و بالفتح بمعنی بریدن و دریدن و شگافتن۔

فرض۔ بالفتح تعیین کردن و وقت چیزی مشخص کردن
و عطا دادن و اندازه کردن و فرموده و لواجب
کرده خدا و نوعی از خرما از منتخب و صراح۔

فرائض۔ بکسر همزه که حرف چهارم است فرموده خدا
از نماز و روزه و زکوة جمع فریضه و نام علم تقسیم
میراثها از منتخب۔

فرط۔ بالفتح بمعنی زیادتی و غلبه از صراح و منتخب۔

فرع۔ بالفتح بمعنی شاخ درخت از منتخب۔

فروع۔ بضمتین شاخها و باصطلاح اهل علم بمعنی علم فقه۔

فروغ۔ بضمتین بمعنی روشنی از جهانگیری و رشیدی گوید۔

فرق۔ بالفتح جدا کردن و کشادن راه میان موی
سر و بالکسر رمه گوسپندان و بکسر اول و فتح ثانی گروهها
جمع فرقه از منتخب و در لطائف نوشته که فرق بالفتح
بمعنی سر که بعربی راس گویند و بمعنی کشادگی میان موی
سر که در هندی مانگ گویند و در برهان نوشته که بفتح
اول و سکون ثانی بمعنی میان سر۔

فرزدق۔ بفتحتین و سکون زای معجمه و فتح دال
مهمله لقب شاعر مشهور از عرب۔

فریق۔ گروهی که از قومی جدا شده بموضع دیگر رود از
شرح نصاب و در منتخب نوشته که فریق گروه بیشتر از فرقه۔

فروق۔ بضمتین بمعنی فرق کردن و بفتح اول و
ضم ثانی فرق کننده از لطائف۔

فرسنگ۔ بالفتح مقدار سه میل و هر میل چهار هزار گز
و هر گز بقدر شش مشت از برهان و در سراج نوشته
که فرسنگ مقدار سه میل و هر میل چهار هزار گز و هر گز
بست و چهار انگشت و بعضی دوازده هزار ذراع
و هر ذراع بست و چهار انگشت برهم نهاده و هر انگشت

شش جو شکم بر شکم نهاده و سطبری هر جو هفت موی دم اسپ و در منتخب نوشته که میل چهار هزار قدم شتر را میوار است۔

فرنگ۔ بفتحتین و کاف فارسی نام ملک معروف و کنایه بمعنی صبح و سفید و پر نور از شرح گل کشتی۔

فرنجک۔ بفتحتین و سکون نون و فتح جیم عربی و کاف عربی کابوس و آن شیئی دگرانی باشد که در خواب بر مردم افتد از برهان و بعضی نوشته که نوعی از دیو است که بخواب مردم را زیر کشد۔

فرهنگ۔ عقل و ادب و اندازه هر چیز نگاه داشتن و بمجاز بمعنی کتاب لغات فارسی چنانکه فرهنگ جهانگیری و فرهنگ رشیدی از برهان و سراج و لطائف۔

فرگل۔ بالفتح و کاف فارسی مضموم نوعی از پیراهن سرهائی از بهار عجم۔

فرجام۔ بالفتح بمعنی انجام و انتها و آخر و نکوئی آخر کار از برهان و رشیدی و لطائف و بهار عجم و در سراج نوشته که همه اهل لغت فرجام را بمعنی آخر کار و انتها و مرادف انجام نوشته اند لیکن مرا بمعنی عافیت معلوم میشود و بمعنی لائق پس نافرجام بمعنی بد عافیت و بمعنی نالائق باشد۔

فرزان۔ بالفتح علم و دانش از برهان۔

فروردین۔ بالفتح و واو مفتوح و سکون را مهمله و کسر دال و یا معروف مدت ماندن آفتاب در برج حمل و آن سی و یک روز است و این ماه سر سال باشد و اول ماه از سه ماه بهار ولایت همین است و بهندی این ماه را تقریباً بیساکهه گویند و روز نوزدهم هر ماه شمسی را نیز فروردین نام است از رشیدی و برهان و سروری۔

فریفتن۔ بکسرتین فریب دادن از کشف۔

فرامین۔ جمع فرمان و این تصرف فارسی زبانان عربی دان است که جمع لفظ فارسی را بطور عرب آورده اند از بهار عجم۔

فراوان۔ بکسر بسیار از کشف۔

فروزان۔ بضمتین روشن از کشف و برهان۔

فروکش شدن بمعنی ماندن و توقف کردن در جایی و فرود آمدن از چراغ هدایت و بهار عجم و رشیدی۔

فرستادن۔ بکسرتین معروفست مستفاد از برهان

فرزین۔ بالفتح نام مهره شطرنج لفظ فارسی است و بالکسر معرب آن چه فعلیل و فعلول بفتح اول در لغت عرب نیامده لهذا شطرنج را که بفتح اول لفظ فارسی است در حالت تعریب بالکسر گویند و همچنین بر جبین از مؤید و مدار و مزیل و کشف و برهان و در خیابان نوشته که فرزین بالفتح نام مهره که وزیر شطرنج است در اصل فرزان بود بمعنی عاقل لهذا فرزانه بمعنی عاقل است بزیادت ها محققی پس اطلاق این بر مهره مذکور مجازاً بود زیرا که مهره مذکور را وزیر دانند و وزیر عاقل بود و فرزین بالکسر معرب آنست۔

فرزین نهادن۔ کنایه از کج نهادن چرا که رفتار فرزین کج میباشد۔

فریدون۔ بکسرتین نام بادشاهی عظیم الشان که او ضحاک را کشته بادشاه شده بود از سروری و مدار

فراگرفتن۔ آموختن و یاد گرفتن و معلوم کردن از چراغ هدایت۔

فرس افگندن۔ عاجز ساختن۔

فرمان رسیدن۔ اجل مقدر رسیدن

فروخوردن۔ تحمل کردن۔

فرقان۔ بالضم قرآن مجید و آنچه جدا کننده حق از باطل باشد از لطائف و منتخب۔

فرقدان و فرقدین۔ بفتح اول و سوم و چهارم نام دو ستاره نزدیک قطب شمالی که گرداگرد قطب میگردند و مدام از شام تا صبح ظاهر باشد و غائب نمی شوند از صحاح و غیره۔

فرمودن معروفست بمعنی آمدن و رفتن از مصطلحات

فرجو۔ بالضم فرصت جوینده از لطائف۔

فرو۔ بالفتح بر وزن سرو بمعنی پوستین روباه از منتخب

فرسوده۔ بالفتح چیزیکه کهنه و ریخته شده باشد از برهان

فرغانه۔ بالفتح و غین معجمه و نون نام ولایت است از ماوراء النهر مابین سمرقند و اندجان و نام شعبه از موسیقی و آن شعبه از نهاوند است از سراج و برهان۔

فروزینه۔ بالضم آنچه که بدان آتش افروزند از خاک و خاشاک و بمعنی چقماق از سراج و برهان۔

فره۔ بالفتح و تشدید را مهمله مفتوحه بمعنی شان و شوکت و حشمت و بکسرتین و تخفیف را مهمله و ها ملفوظ بر وزن گره بمعنی زیادتی و غلبه و سبقت و ظفر و بمعنی زیاده و افزون و غالب و مظفر از سراج و کشف و بفتحتین و تخفیف بمعنی خوش از لطائف و در منتخب بفتحتین بمعنی سخت شاد شدن۔

فرزانه۔ بالفتح حکیم و دانشمند و این منسوب است بفرزان که بمعنی دانش و حکمت است از برهان و جهانگیری۔

فرزجه۔ بالفتح و حرف سوم زا معجمه مفتوح و جیم عربی پارچه که از ادویه تر کرده در دبر و یا قبل نهند و این معرب پرزه است از بحر الجواهر و رساله معربات۔

فرومایه۔ بکسر اول بمعنی بد اصل و بی هنر از مزیل و کشف و برهان۔

فرشته۔ بکسرتین در اصل فرسته بود بسین مهمله اسم مفعول از فرستادن است پس سین مهمله را بشین معجمه بدل کرده اند و فرشته ترجمه ملک است که ماخوذ از الوکة باشد که بمعنی فرستادن است از برهان و مؤید و رشیدی و جهانگیری و بهار عجم و سراج اللغات و نیز در سراج نوشته که فرشته در اصل پرسته بفتحتین بمعنی عبادت کننده ماخوذ از پرستیدن۔

فروخته۔ بکسر اول بیع کرده شده و روشن از برهان و مزیل۔

فرجه۔ بالضم و جیم عربی کشادگی و اندکی فرق که میان دو چیز باشد و شکاف چیزی و بفتحتین از تنگی و دشواری بیرون شدن از مدار و بحر الجواهر و کشف و صراح و شرح نصاب۔

فرلیسه۔ بسین مهمله صیدی که شیر یا یوز یا سگ گردن

از شکسته باشد و بمعنی بادبیزن نیز آمده۔
فرهیخته - بالفتح و هاء مکسور و یاء تحتانی و خاء معجمه بمعنی ادب آموخته شده۔
فربه - بفتح اول و کسر باء موحده معروفست و اطلاق این لفظ بر حیوانات می شود۔
فریه - بالکسر و یاء تحتانی دروغ و افترا از منتخب۔
فراه - بفتح نام شهریست نزدیک سجستان و ازانجاست ابونصر فراهی صاحب نصاب الصبیان از منتخب و در شرح نصاب نوشته که شهریست نزدیک هرات۔
فرضه - بالضم و ضاد معجمه از بنادر مکانی را گویند که باج از مترددین و تجار می ستانند از شرح خاقانی و در صراح نوشته که دهانه جوی و جای برآمدن بکشتی از لب دریا۔
فریضه - فرموده خدا از نماز و روزه از منتخب و صراح۔
فراشه - بالفتح و تشدید راء و شین معجمه بمعنی جاروب نوشته اند۔
فرخوده - بالفتح و غین معجمه مضموم بمعنی سرشته پیچیده از لطائف۔
فریفته - بکسرتین و یاء مجهول در اصل فریبنده بود باء موحده را بفاء و دال را بفوقانی بدل کرده تحتانی ثانی بجهت تخفیف حذف کردند بمعنی فریب خورده و مجازاً بمعنی عاشق آید۔
فرفته - مخفف فریفته۔
فرائض پنجگانه - نماز پنجگانه یا ارکان ایمان که پنج است چنانکه صوم و صلوٰة و حج و زکوٰة و یکبار خواندن کلمهٔ شهادت و نزد بعضی خمس که بسادات میدادند۔
فرخنده - بفتح اول و ضم و فتح خاء معجمه هر دو درست است از مدار و موید۔
فروجه - بالفتح و تشدید راء مضموم و جیم عربی چوزهٔ مرغ یعنی بچهٔ ماکیان۔
فرفره - بفتح هر دو فا چرم مدور بدو سوراخ که کودکان در رشته کشیده بدو دست بچرخ آرند بهندی
پهرکی گویند از جهانگیری۔
فرجی - بالفتح و جیم عربی و نوعی از قبای بی بند کشاده پیش بعضی تکمه افزایند و بیشتر بر فراز جامه پوشند از آیین اکبری۔
فری - بفتح اول با شان و شوکت و پیر نوروز یا منسوب بفر و بکسرتین مخفف فریه بمعنی افزون و غالب است۔
فردی - بالفتح و دال مهمله و یاء مجهول کلمه مرکب است یعنی یگانه و فرد بودی از حواشی مثنوی مولانا روم۔

فصل فا مع زای معجمه

فزع اکبر - بفتحتین کنایه از قیامت۔
فزع - بفتحتین و عین مهمله بمعنی خوف و ترس و بیم و بفتح اول و کسر ثانی بمعنی ترسان از منتخب و صراح و بحر الجواهر و لطائف و شرح نصاب۔
فزودن - بضمتین زیاده کردن از کشف۔
فزون - بضمتین بمعنی افزون و قیل بفتح اول۔

فصل فا مع سین مهمله

فسحت - بالضم فراخی و کشادگی مکان از منتخب و صراح و مدار و موید۔
فسخ - بالفتح و خاء معجمه فساد کردن در رای و بیکار گردانیدن بیع و نکاح و برگردانیدن عزم از منتخب و در صراح بمعنی زائل کردن۔
فسار - بکسر چیزی است از چرم که بر کله اسپ باشد و بعضی آنرا تخته گویند و مخفف افسار نیز که بمعنی رسن اسپ از شرح نصاب و کشف۔
فسوس - بکسر اول و واو مجهول بازی و ظرافت و مسخره و استهزاء و بمعنی دریغ و حسرت و بواو معروف نام شهر دقیانوس از برهان و جهانگیری و در رشیدی بضمتین است مخفف افسوس بمعنی دریغ و استهزاء۔
فستق - بالضم و ثانی و فوقانی مفتوح معرب پسته و بضم ثانی نیز درست از منتخب و رساله معربات و در کشف بکسر اول و فتح فوقانی۔
فسوق - بضمتین بمعنی فسق و بفتح اول و ضم ثالث مردی که همیشه فسق کند از منتخب۔
فسق - بالکسر ترک امر حق نمودن و کار بد کردن از منتخب۔
فسکل - بکسر اول و سوم نام اسپ ده و از دهم و در منتخب نوشته که این نام نام اسپ دهم است۔
فاستقم - بفتح اول و کسر قاف اشارتست بآیه کریمه فاستقم کما امرت یعنی پس استوار باش ای محمد چنانکه امر کرده شده تو۔
فسردن - بضمتین از سردی منجمد شدن از سراج و برهان و سروری و مدار و موید و جهانگیری و کشف۔
فسائیدن - بهمزه و فسانیدن بنون هر دو درست بفتح اول افسون کردن و رام کردن از برهان۔
فسان - بفتح نوعی از سنگ که بدان کارد و شمشیر تیز کنند و بمعنی چیزی که بهندی ... آنرا اگر ... کارد و شمشیر تیز کنند و بهندی سان گویند نیز آمده از برهان و در مدار بکسر۔
فسون - بضمتین افسون از مدار و موید و برهان و کشف گویند که فسون آنرا گویند که دران کلمات کفر نباشد بخلاف سحر۔
فسیح - بفتح بمعنی فراخ از شمس۔
فسقه - بفتحات ثلاثه بمعنی فاسقان و این جمع فاسق است۔
فسده - بفتحات ثلاثه فساد کنندگان و این جمع فاسد است۔
فسانه - بفتح مخفف فسانه بمعنی سرگذشت و ماجرا و بمعنی حکایت بی اصل مجازست از سراج و برهان۔
فسانیده - بفتح افسونگر۔
فستقی - بالضم رنگی است سبز بزردی مائل مشابه برنگ مغز پسته و این معرب پستی است

فصل فا مع شین معجمه

فشار - بفتح بمعنی افشردن و باین معنی بکسر نیز آمده از برهان و بهار عجم و جهانگیری و بضم اول هذیان و بیهوده و دشنام و باین معنی هم فارسی است از لطائف وغیره۔

فشفشه - بفتح هر دو فا گیاهی است که آن را شعر شتر گویند از مؤید.

فشنر - بفتح هذیان و بیهوده از لطائف -
فش - بالفتح مرادف وش بمعنی مانند و بمعنی شمله دستار و بمعنی موی یال اسپ از مؤید و برهان و رشیدی و کشف و سراج -
فشافش - بفتح هر دو فا آواز تازیان در جنگ و آواز تیر اندر معنی پی در پی از برهان -
فشردن - بفتحتین چیزی را بشت بر درگرفتن یا بر چیزی یا نهاده زور کردن از سراج و مؤید و مدار و کشف -
فشاردن - بکسر بمعنی فشردن و خلانیدن از مؤید -
فشاندن - در کشف بکسر اول -

فصل فا مع صاد مهمله

فصل الخطاب - احادیث نبوی که فاصل است میان حق و باطل یعنی جدا کننده است حق را از باطل و هر کلامیکه فصیح و روشن باشد و فرق کننده بود میان حق و باطل از منتخب و غیره
فصل قریب - باصطلاح منطق آنکه نوع خود را از جمیع مشارکات در جنس امتیاز دهد چون ناطق به نسبت انسان -
فصاحت - گشاده سخن شدن و تیز زبانی و خوشگوئی از منتخب باصطلاح علم معانی خالی بودن کلام است از الفاظیکه زبان زد بلغا نباشد و از صفت ترکیب کلمات یعنی تراکیب غیر مانوس الفاظ ثقیل و درشت و اجتماع دو حرف از یکجنس که موجب ثقل است چنانچه درین الفاظ جمع علم و صدق قول که دو عین و دو قاف جمع شدند و الفاظ غیر مانوس لغات مشکله کذا فی مختصر المعانی و دیگر رسائل
فصد - بالفتح رگ زدن و بسین مهمله نوشتن خطاست از مؤید و منتخب و صحاح و مدار و بحر الجواهر -
فصل بعید - باصطلاح منطق آنکه نوع خود را از مشارکات در جنس فی الجمله امتیاز دهد چون حساس به نسبت انسان -
فص - بالفتح و تشدید بمعنی نگینه که انگشتری نشانند و بالکسر و بالضم نیز آمده از کشف -
فصوص - بضمتین هر دو صاد مهمله بمعنی نگینها جمع فص است و نام کتابیست در علم تصوف از شیخ محی الدین بن عربی در بیان اسرار حقیقت الهیة
فصال - بالکسر بمعنی مفارقت دادن از شیر باز داشتن کودک را جمع فصیل بالفتح

و صاد و شد بمعنی جدا کننده تر و گاهی مجازاً بمعنی دربان و پرده دار آید یا صفت پرده دار واقع شود چرا که جدا کننده است باریافتگان را از بیگانگان -
فصیل - بچه شتر از شیر مادر جدا کرده شده و دیوار قلعه و عوام که صفیل گویند غلط است از منتخب و مدار و مؤید و کشف و سراج
فصل - بالفتح یک موسم از چهار موسم سال و یکجنس از جنس و پاره از کلام و جدا کردن و جدا شدن و پرده و حجاب میان دو چیز و باز داشتن و بریدن از منتخب و مجازاً بمعنی قطع چیزی نیز آید چنانچه فصل چوب بمعنی قطع چوب و باصطلاح منطق چیزیست که تمیز دهد شئی را از مشارکات ذاتیه و واقع میشود در جواب ای شئی هو فی ذاته چنانچه ناطق که تمیز میدهد انسان را از دیگر حیوانات که شریک اند او را در حیوانیت -
فصول چهارگانه - زمستان تابستان ربیع خریف -
فصلی - بعد از حمد و صلوة میگوید محمد غیاث الدین مؤلف این کتاب که آنچه حقیقت تاریخات از آئین اکبری و رساله قاضی نجم الدین خان و دیگر رسائل تقاویم و زیجات و کتب تواریخ بوضوح پیوسته بسبیل اختصار نوشته و تعریف تاریخ چنین کرده اند یوم معلوم منسوب الیه زمان یاتی علیه یعنی روز معین که ایام دیگر را بدو باز جویند بدانکه فصلی تاریخیست از سال شمسی که بفصل تعلق دارد اما ماخذ آن تاریخ هجری قمری باشد و تفصیل این اجمال برین منوال است که در عهد جلال الدین اکبر بادشاه هرگاه که در دفاتر تحصیل خراج هندوستان طرز جدید بسیاق میرزایان فارس قرار یافت بجهت جمعیت اسلام تاریخ سنت بکرماجیت که در دفاتر هند از قدیم معمول بود بر ورده سال هجری قمری که در آن وقت بود مندرج ساختند لیکن چون مدار تحصیل خراج بر فصول شمسیه است لهذا تفاوت بسیار پیدا شدن گرفت ازین باعث بقولی دیوان ٹوڈرمل و بقولی میرزایان فارسی در آنوقت که سنین هجری نهصد و هفتاد و یک بود و اتفاقاً در آن ایام همه سال هجری که غره محرم باشد بایام ابتدای فصل خریف که در قرب زمان جهد الین زمانی که نزد هندیان یازدهم درجه سنبله است مطابق فتاده از آنوقت سنین هجری را بآن قدر که گذشته بود فصلی

نام نهاده آغاز سال از تحویل شمس بسنبله که تقریباً ابتدا ماه کوار و شروع هنگام درودن زراعت فصل خریف باشد مقرر ساختند چون سال تاریخ هجری که قمری بود در دفاتر تحصیل خراج بسبب تعلق فصل که بسال شمسی متعلق گردیده و دیگر مقدمات سال تاریخ هجری بدستور قمری بدستور سابق بحال ماند پس بمقابله تعداد ایام هر دو تاریخ در مدت دو سال و شش ماه و شانزده روز و چهار گهڑی زیادت یکماه در شهور قمری پدید گشت چرا که سال شمسی سه صد و شصت و پنج روز و ربع روز باشد و سال قمری سه صد و پنجاه و چهار روز و بست و دو گهڑی باشد و در پنجا مراد از روز مجموع روز و شب است که کل شصت گهڑی باشد پس ازینجا دریافت شد که سال قمری کوتاه باشد از سال شمسی بده روز و پنجاه و سه گهڑی و نه پل و سال شمسی دراز باشد از سال قمری بهفت گهڑی کم یازده روز تقریبی و همین زیادت یکماه را هندیان ماه لوند گویند بعد انقضای مدت هفتاد سال فصلی شمسی زیادت سه سال و چند روز بر هفتاد سال هجری قمری بظهور می آید چنانچه در وثایق مکتوبه عهد نورالدین جهانگیر تفاوت هجری و فصلی بدو سال است و در ابتدای عهد عالمگیر اورنگ زیب تفاوت سه سال چنانکه در اخیر عهد اورنگ زیب میر محمد جعفر رعی برای امر واحد مطابق سنه هجری و فصلی دو تاریخ گفته تاریخ هجری لفظ ظهیر است و تاریخ فصلی لفظ ظهور و میان این هر دو تاریخ تفاوت مقدار چهار سال است و در قبالجات مرقومه زمانه محمد شاهی تفاوت پنج سال بنظر آمده و در هنگام نا الیوم که یکهزار و دو صد و چهل و دو هجری است و یکهزار و دو صد و سی و چهار فصلی تفاوت میان سنین هر دو تاریخ بهشت سال رسیده همچنین بزمانه آینده تفاوت در ترقی خواهد ماند در کتب اخبار مذکور است که یکی از اهل کتاب بجناب امیرالمؤمنین علی مرتضی کرم الله وجهه آمده گفت که شما در کتاب خود میخوانید لبثوا فی کهفهم ثلث مائة سنین و ازدادوا تسعا یعنی درنگ کردند اصحاب کهف در غار خود سه صد سال و زیاده کرده اند مردم نه سال دیگر و ما زیاده هم سه صد در کتاب خود نیافته ایم پس مخالفت میان هر دو کتاب از چه راه است حضرت امیرالمؤمنین فرمودند سه صد در کتاب شما بحساب یونانیان است و در کتاب ما بحساب عرب سه صد سال یونانیان سه صد و نه سال عرب میشوند کتابی متعجب شده اسلام آورد و پس این قول حضرت

امیرالمؤمنین کرم الله وجهه تمام اشعار بر همین معنی است که تفاوت شمسی و قمری
در یک سال سه روز است و در سی و سه سال یک سال می‌رسد بیان سال
هندیان و وجه پدید آمدن ماه ادهک که بعرف ماه لوند گویند بدانکه
نزد هندیان سال چهار قسم است یکی سال نچهتر دوم سال نشتری سوم سال شمسی
چهارم سال قمری بیان سال اول و ثانی که رائج نیست بطویل می‌انجامد ترک
نموده بیان شهور سال شمسی نمیست که کرهٔ فلک بر دوازده حصه تقسیم شده است
و هر حصه را بعربی برج گویند و اسمای بروج دوازده گانه اینست حمل ثور جوزا
سرطان اسد سنبله میزان عقرب قوس جدی دلو حوت هندیان برج را
راس نامند و اسامی دوازده راس بطریق ترجمهٔ هر برج مذکور اینست میکهه
برکهه متهن کرک سنگهه کنیا تلا برچهک دهن مکر کنبهه مین شمس
بحرکت خاص خود که از مغرب بسوی مشرق است مسافت هر یکی را از
حمل و ثور و سرطان و اسد و سنبله و ... دیگر طی می‌نماید و جوزا را سی و دو روز
و هر یکی را از میزان و عقرب و دلو و حوت سی روز قطع میکند و قوس
و جدی هر یکی را بیست و نه روز چند ساعت طی می‌نماید و مدت ماندن
آفتاب را بر هر برج ماه شمسی میگویند پس مجموع مدت دوازده شهور شمسی که
مذکور شد سه صد و شصت و پنج روز و پانزده و نیم گهری باشد و ابتدای
این سال از سنکرات میکهه گیرند یعنی از تحویل حمل شهور سال قمری هندیان
اینست از وقتیکه قرص قمر تکمیل شده شروع بانحطاط و نقصان کند
از همان وقت ماه قمری ایشان شروع میشود و هنگامیکه قرص قمر کامل
و بدر تمام گردد ماه ایشان نیز تمام و کامل میشود و آن روز آخر
ماه را ایشان پورن ماشی گویند و آن مطابق تاریخ سیزدهم
ماه هلالی عربی است روز دیگر آن که چهاردهم ماه عربی باشد و قرص
شروع به نقصان و انحطاط کند ایشان آن روز را پردا نامند
و ابتدای ماه قمری هندی از همین روز کنند و اسمای شهور قمری
هندی اینست چیت بیساکه جیٹهه اساڑهه ساون بهادون کوار
کاتک اگهن پوس ماگهه پهاگن و در هر سال شش ماه از این شهور که
بطور شهور عرب سی روزه باشد و هر یکی از شش ماه باقی است و نه روز
و دو گهری و چهل پل باشد پس مجموعی مدت دوازده شهور قمری که مذکور
شد سه صد و پنجاه و چهار روز و بست و دو گهری باشد چون دانسته
شد که سال شمسی که به دوازده سنکرات تعلق دارد سه صد و پنج روز و
پانزده و نیم گهری باشد و سال قمری هندی سه صد و پنجاه و چهار روز

و بست و دو گهری پس تفاوت این باشد که سال شمسی ده روز و پنجاه
و سه و نیم گهری کلان باشد از سال قمری لهذا از یکهزار و چهارصد و دو
و هفده گهری در دو سال و نه ماه شمسی ترکیب شود بعد ازین از یکهزار و چهار ...
روز و نیم گهری در دو سال و دو ماه قمری ترکیب می‌یابد چون در مقابله تعداد
ایام شهور شمسی شهور قمری را بسبب قلت تعداد ایام خورد در هر سال
شش و نیم گهری کم یازده روز آمد همانند ازین باعث در مقابله
مدت دو سال و نه ماه شمسی بسبب اجتماع ازین زیادت چیزی کم
یازده روز که در سال قمری است دو سال و دو ماه و در دو سال
و دو ماه قمری هم می‌رسند برای آنکه شهور شمسی کلان هستند و شهور
قمری کوچک بهمین جهت در سال سوم قمری بعد سر ماهی که ایام
کسور مجتمع شده مدت یکماه تکمیل میشود و آن مدت را بالفعل در
باسم همان ماه موسوم ساخته آن سال سوم را سیزده ماه گیرند یعنی آن
زیادت یکماهه در همان دو سال و نه ماه در جمع نموده از نظر می اندازند
و علیحده بحساب ملحوظ ندارند تا سال قمری با سال شمسی برابر ماند و
آن ماه زائد را ادهک ماس گویند بفتح همزه و کسر دال و ها مخفی و
سکون کاف عربی و عامه خلائق لوند نامند و این ماه زائد را از
جهت تکرار واقع شود و سوای این هفت ماه در پنج دیگر اتفاق ...
نگردد اگر در سال سوم بنا بر تطابق شهور شمسی و قمری و تدارک و
تفاوت آنها یکماه را مکرر نگیرند زیادت ایام شهور قمری را
بهمان شهور قمری مندرج نسازند بالفعل هر ماه هندی بطور
شهور عرب بهر موسم دائر و سائر گردد گاهی ماه اساڑهه در زمستان
آید و گاهی پوس در تابستان بعد و نزد جمهور در دو سال و هشت
ماه و پانزده روز و سی گهری زیادت یکماه فراهم آید والله اعلم
بالصواب بیان تاریخ رومی بدانکه اکثری از تواریخ مبنی بر شهور
شمسیه اند چنانچه چند تاریخ متعارفه بتقدیم اسمای شهور آنها مذکور
میگردد اسامی شهورهٔ شهور تاریخ رومی که ابتدای آن از
مهرجان یعنی کاتک گیرند اینست تشرین اول تشرین آخر کانون
اول کانون آخر شباط آذار نیسان ایار حزیران تموز آب ایلول
این سال رومیان سه صد و شصت و پنج روز و ربع روز است و
هر یک از تشرین آخر و نیسان و حزیران و ایلول سی روز باشد و
هر یک از ماههای دیگر سی و یک روز الا شباط که بست و هشت روز است

و آن ربع زائد که در مدت چهار سال یکروز تمام میشود در ماه شباط
افزایند و کبیسه گویند مبدای این تاریخ از عهد سکندر است
که تا این زمان دو هزار و یکصد و سی و هشت سال شمسی میشوند
بیان تاریخ انگریزی بدانکه اسامی شهور مشهورهٔ تاریخ انگلشی
اینست جنوری فروری مارچ اپریل مئی جون جولائی آگست
ستمبر اکتوبر نومبر دسمبر سال ایشان مانند سال رومیان است
هر یک از اپریل و جون و ستمبر و نومبر را سی روزه و هفت ماه دیگر را
سوای فروری سی و یک روزه شمارند و فروری بست و هشت روز
تا سه سال اعتبار کنند و در سال چهارم همان کسر ربع زائد را
یکروز تمام گرفته در آخر فروری افزایند و بست و نه روز گیرند و آنرا
کبیسه باشد قاعده برای دریافت کبیسه اینست که سنه عیسوی را
بر چهار تقسیم نمایند اگر خارج القسمت صحیح بلاکسر باشد آن سنه را
سال کبیسه دانند اگر یک باقی ماند سال اول از سه سال بلا کبیسه بود
و اگر دو ماند سال دوم و اگر سه ماند سال سوم و مبدای این تاریخ از زمان
ولادت حضرت عیسی علیه السلام گرفته اند لهذا تاریخ عیسوی گویند
و درین زمان یکهزار و هشتصد و بست و هفت سال است
ازین تاریخ و یکم ماه جنوری که سر سال ایشان است بعد ده روز از
تحویل آفتاب در برج جدی که شروع دی ماه فارسی از آن
تحویل است بشمار شان شهور انگلشی قاعده دریافت
کبیسه نظم آورده اینست نظم جنوری و فروری و مارچ و اپریل
مئی و جون و جولائی و آگست و نیز ستمبر بدان و هشت اکتوبر
نومبر هم دسمبر آخرین از شهور سال انگریزی بسان رومیان
پس بود اپریل و جون و نیز ستمبر و گر شد نوامبر این همه سی
روزه باشد در میان فروری دو کم بود لیکن بسال چارمین
یک برین افزا کبیسه و نه گردد عیان هفت باقی
سی و یک روزه است گر قسمت کنی سالهای عیسوی بر چار تا ای
مهربان بر نیاید کسر گر سال کبیسه شد همین ور بر آید پس بترک
کسر کن تقسیم آن گر یکی ماند ز سال کبیسه اول است ور دو
دوم ور سه سوم سال باشد بگمان بیان تاریخ فارسی
یزدجردی اسامی شهور تاریخ فارسی که آنرا تاریخ یزدجردی نیز
گویند اینست فروردین اردی بهشت خرداد تیر مرداد شهریور مهر

آبان آذر دی بهمن اسفندار مذ سال ایشان در تعداد ایام برابر سال رومیانست لیکن هر ماه را سی روزه گیرند و پنج روز زائد را در آخر اسفندار مذ زیاده کنند و آن پنج روز را خمسهٔ مسترقه گویند و آن کسر ربع را تا صد و بیست سال نگاه داشته بعد صد و بیست سال جمع کرده یک ماه تمام میگیرند و نام ماه روزها نیز نزد فارسیان نامی مشهور است از چهره بهمن اردی بهشت شهریور اسفندیار خرداد مرداد دی بآذر آبان خور ماه تیر گوش دی بمهر مهر سروش رشن فروردین بهرام رام باد دیبادین دین ارد اشتاد آسمان زامیاد مار اسفند انیران بهر ماه روزیکه نامش با نام ماه مطابق افتد عید کنند و اسماء خمسهٔ مسترقه اینست اهنود اشنود اسفندمد وهشت وهشتوش مبدا این تاریخ از اول پادشاهی یزدجرد است تا اینوقت یکهزار و یکصد و نود و شش سال گذشته و مبدا سال درین تاریخ از تحویل آفتاب باول درجه برج حمل گیرند آنروز را نوروز نامند بیان تاریخ جلالی سالش مشهور است و تاریخ جلالی را تاریخ ملکشاهی نیز گویند چنانچه اسامی مشهور است یزدجردی لیکن بجهت کبیسه سالش بر یزدجردی رابع میم است بیا زده سال این تاریخ سه صد و شصت و پنج روز و پنج ساعت و چهل و نه دقیقه اعتبار کنند و هر ماهی را سی روزه گیرند و خمسهٔ مسترقه را در آخر اسفندارمذ زیاده کنند و در سال چهارم که یک روز از کسر ربع جمع شود در آخر خمسهٔ مسترقه افزایند تا شش روز گردد آنرا کبیسه گویند و مبدا این تاریخ عهد جلال الدین ملکشاه سلجوقی است که تا این زمان هفتصد و چهل و نه سال گذشته بیان هر دو تاریخ هندی که سال یکی را سنبت و سال دیگری را ساکا گویند اسامی شهور تاریخ هندی که سال آنرا سنبت گویند اینست چیت بیساکه جیٹه اساڑه ساون بهادون کنوار کاتک اگهن پوس ماگه پهاگن و این تاریخ سنبت منسوب براجه بکرماجیت است تا اینوقت ازین تاریخ یکهزار و هشتصد و هشتاد و چهار سال سپری شده هرگاه راجه سالباهن بر راجه بکرماجیت بجنگ غالب آمد بعوض سنبت بکرماجیت تاریخ خود نیز مقرر نموده سال آنرا بساکا موسوم ساخت تا امروز از ساکا سالباهن یکهزار و هفتصد و چهل و نه سال منقضی شده و ابتدای این هر دو تاریخ از شروع

ماه چیت که آفتاب در برج حوت باشد گیرند بدانکه نزد منجمان هند بر روز یازدهم از تحویل آفتاب ببرج حوت مساوات لیل و نهار ثابت باشد چنانکه هند شب و روز را شصت بخش مساوی کنند هر بخشی را گهری گویند و هر گهری شصت پل باشد و هر پل شصت بپل و هر بپل که بکسر با و عربی و فتح با فارسی است مقدار شش نفس آدمی معتدل المزاج با اعتبار وضع دیدن خشم و غیره باشد بیان تاریخ هجری اسامی مشهوره شهور قمری هلالی که در تاریخ عرب متداول میباشد اینست محرم صفر ربیع الاول ربیع الآخر جمادی الاولی جمادی الاخری رجب شعبان رمضان شوال ذی القعده ذی الحجه چون عرب ابتدای ماه از روز دوم رویت هلال گیرند و آنرا غره نامند و بروز رویت هلال منتهی نمایند و آنروز را سلخ گویند و هر سال شش ماه ازین شهور هلالی سی روزه باشند و شش ماه بست و نه روزه پس تمامی مدت دوازده شهور هلالی سه صد و پنجاه و چهار روز باشد و مبدا این تاریخ هجری از زمان هجرت حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله و صحابه و سلم از مکه معظمه بمدینه منوره است لهذا سال این تاریخ را سنه هجریه نامند و در وقت تحریر رساله هذا یکهزار و دو صد و چهل و دو سال است و در عجائب البلدان آورده است که سبب وضع تاریخ هجری آنست که ابی موسی اشعری که حاکم یمن بود در زمان خلافت حضرت عمر رضی الله عنه نامه نوشت که از جانب شما مکاتیب که بمن صادر میشاید تاریخش معلوم نمیشود که کدام وقت نوشته شده باید که بار دیگر اگر نامه بمن نگارند تعیین تاریخ آن باید پس حضرت عمر رضی الله عنه با صحاب پیغمبر علیه الصلوٰة و السلام بجهت وضع تاریخ مشوره نمودند بعضی گفتند که بنای تاریخ بر ولادت سرور کائنات باید نهاد که واقعه عظیم بود عمر رضی الله عنه این را پسند نکرد که مرا این امر سبب یاد وفات آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم هر لحظه غمی تازه رو خواهد داد و بعضی گفتند که بنای کار بر بعثت آن سرور موجودات باید ساخت آنهم نیز نه پسندیدند که ازین اندوه دائم زیاده خواهم کشید زیرا که در آنوقت بضلالت گرفتار بودم هرگاه که تاریخ کفر خودم یاد خواهد آمد بتنگنجه هموم خواهد گشت پس این عقده را تا انجمن مرقوم ساخته بامیر المومنین علی مرتضی رضی الله عنه فرستادند آنحضرت اشارت

بهجرت فرمودند پس بنا بر اشارت آنحضرت مبدا تاریخ از هجرت نمودند چه هجرت ابتدا از ظفر و نصرت و قوت اسلام بود و از آنوقت روز بروز دولت اسلام ترقی پذیرفت و هجرت عبارت است از تشریف بردن حضرت خیر البشر از مکه معظمه بسبب ایذای کفار بسوی مدینه منوره بتاریخ بست و هفتم صفر و داخل شدن بمدینه بدوازدهم شهر ربیع الاول و این تجویز تاریخ هجری بسال هفتدهم بوده است از هجرت یعنی بوقت معین کردن تاریخ هجری هفتده سال بر هجرت گذشته بود و چون آنحضرت صلی الله علیه و آله و صحابه و سلم اراده هجرت از ابتدای محرم پیش نهاد خاطر داشتند لهذا هنگام وضع تاریخ هجری ابتدای محرم معتبر داشتند این تفاوت یکماه و بست و شش روزه را از نظر انداختند یا آنکه محرم اشهر از شهور حرام بود و از بنیاد بعثت ابتدا از محرم کردند بیان تاریخ جلوسی تاریخ جلوسی آنست که مبدا سال آن از تاریخ جلوس پادشاهی بر تخت سلطنت باشد شمار سنین این تاریخ تا حیات سلطان عهد مستعمل گردد و بعد رحلتش منقطع شود چنانکه بالفعل سال جلوسی پادشاه دین پناه معین الدین محمد اکبر ثانی بستم است و ابتدای سال از تاریخ هفتم ماه رمضان است بیان تاریخ الهی تاریخ الهی عبارت است از تاریخ جلوس جلال الدین اکبر پادشاه که بسوم ربیع الثانی سنه نهصد و شصت و سه هجری اتفاق افتاده سال و ماه شمسی حقیقی است کبیسه درین تاریخ نیست نام ماه و نام روزهای فارسی یعنی قدیمی یزدجردی را بحال خود گذاشته است و شمار روزهای ماه از بست و نه تا سی و دو باشد بموجب بیت مشهور بیت لا و لا لب لا و لا کا شش مه است ⁂ لل کط و کط لل شهور کوته است ⁂ دو روز پسین را که سی و یکم و سی و دوم باشد بروز و شب مسمی ساخت بالفعل که سنه هجری یکهزار و دو صد و چهل و دو است سنه تاریخ الهی دو صد و هفتاد و یک است بیان تاریخ ترکی این را تاریخ ایغور و تاریخ غازانی نیز گویند و اسامی شهور تاریخ ترکی اینست آرام آی ایکندی آی اوچنج آی تورتنج آی بیشنج آی آلتنج آی ایتنج آی سکزنج آی توقزنج آی اونج آی اون بیرنج آی اون ایکنج آی سال ترکان بطور هندیان قمری باشد گاهی سی روز و گاهی بست و نه روز و بسال سوم یک ماه کبیسه بدستور اهل هند افزوده سال سوم را سیزده ماهه

ماه گیرند و نام ماه سیزدهم نیست سوای این و ابتدای سال از اجتماع
شمس و قمر که در برج دلو واقع شود و حساب ابتدای هر ماه از اجتماع
گیرند اگر اجتماع پیش از نیم روز شود از همین روز ابتدای ماه کنند و اگر
بعد از نیم روز شود از روز دیگر ابتدا کنند بهمین جهت همیشه ماه ترکیه
یکروز یا دو روز از ماه عربیه بیشتر بود و مبداء این تاریخ از ابتدای
پادشاهی غازان است که تا این وقت چهار هزار و یکصد و بست سال
ازین تاریخ سپری شده بود و ابوریحان گوید که ترکان اعداد
بر سالها تا صد و دو می افزایند و بر دوازده قسمت کنند آنچه باند
از سال موش آغاز شمرند و بهر حیوانی که رسد سال وی باشد
هر چند آغاز سال معلوم نگردد لیکن ازین حساب بخوبی شناسا
بدست می افتد که کدام سال است ازین دوره و نام دوازده سال
اول سیچقان ئیل یعنی سال موش سیچقان بکسر سین مهمله و سکون
جیم فارسی و قاف بمعنی موش ئیل بر وزن پیل بیای تحتانی ثانی معروف
بمعنی سال دوم اود ئیل بضم اول و سکون واو و دال مهمله موقوف
بمعنی سال گاو سوم بارس ئیل بمعنی سال پلنگ چهارم توشقان
بفتح فوقانی و کسر واو و سکون شین معجمه و قاف بمعنی سال خرگوش
پنجم لوی ئیل بلام و واو مجهول و کسر یای تحتانی اول بمعنی سال نهنگ
ششم ییلان ئیل بکسر یای تحتانی اول بمعنی سال مار هفتم یونت ئیل
بضم یای تحتانی و واو معدوله و سکون نون و تای فوقانی بمعنی سال اسپ
هشتم قوی ئیل بواو مجهول بمعنی سال گوسپند نهم پیچی ئیل بیای عربی
مکسور و یای معروف و جیم فارسی بمعنی سال بوزینه دهم تخاقو ئیل
بفتح تای فوقانی و خای معجمه و قاف مضموم بمعنی سال مرغ یازدهم ایت ئیل بکسر
اول و یای معروف و تای فوقانی بمعنی سال سگ دوازدهم تنگوز ئیل بفتح
تای فوقانی و سکون نون و ضم کاف فارسی و زای معجمه ساکن بمعنی سال
خوک تاریخ آدم علیه السلام هفت هزار و یکصد و هفتاد سال شمسی
از ابتدای آدم تا اینجا گذشته تاریخ طوفان سر آغاز از حادثه
طوفان گیرند سال شمسی حقیقی و ماه قمری ابتدای سال از حمل گیرند
تا این سال چهار هزار و نهصد و بست و هشت سال گذشته تاریخ بخت
نصر آغاز از عنفوان فرمانروایی او سال شمسی سی صد و شصت و پنج روز
بی کسر هر یک ماه سی روزه و پنج روز در آخر سال افزایند دو هزار و
نهصد و هفتاد و نه سال تا حال گذشته تاریخ موسی علیه السلام

سه هزار و یکصد و سی و هفت سال شمسی گذشته تاریخ جدهشتر
بدانکه بیشتر در هندیان سنبت راجه جدهشتر رواج داشت راجه
مذکور نزد ایشان در آغاز کلجگ عامل بوده و تمام جهان را برگشاده
تا این زمان از سنبت یا الت او چهار هزار و نهصد و بست و هشت
سال شمسی گذشته تاریخ ابراهیم علیه السلام چهار هزار و
دو صد و ده سال گذشته تاریخ داود علیه السلام سه هزار و پانصد
و چهل و دو سال گذشته تاریخ منجم مطابق قول اهل فارس
آغاز آن از ابتدای آفرینش گیرند گویند که در آن هنگام همگی سیاره
در اول حمل بودند که سال شمسی باشد تا اکنون یک لک و هشتاد
و چهار هزار و نهصد و سه سال گذشته تاریخ ابتدای آغاز عالم بقول
حکمای هند ۱۹۵۵۸۰۴۹۳۳ یعنی یک عرب و نود و پنج کرور و پنجاه
و هشت لک و چهار هزار و نهصد و سی و سه سال شمسی گذشته و قول
حکمای هند است که حق سبحانه تعالی درین عالم فانی چهل و سه لک و
بست هزار سال شمسی را یک دور آفریده است مشتمل چهار قرن قرن
اول را ست جگ نام باشد مدت آن ۱۷۲۸۰۰۰ یعنی هفده لک و
بست و هشت هزار سال بوده است قرن دوم را ترتیا نام باشد مدت
آن ۱۲۹۶۰۰۰ یعنی دوازده لک و نود و شش هزار سال بوده است قرن
سوم را دواپر نام باشد مدت آن ۸۶۴۰۰۰ یعنی هشت لک و شصت
و چهار هزار سال بوده است قرن چهارم را کلجگ نام است ابتدای
آن از گهر بدی اماوس یعنی بست و هشتم ماه که ماه چیت بود و این زمان
عمل اوست مدت آن ۴۳۲۰۰۰ یعنی چهار لک و سی و دو هزار سال است از آن
تا اکنون منجمله مدت کلجگ ۴۹۲۸ یعنی چهار هزار و نهصد و بست و هشت
سال گذشته ۴۲۷۰۷۲ یعنی چهار لک و بست و هفت هزار و هفتاد و
دو سال باقی مانده اند هرگاه که باقی کلجگ تمام خواهد شد دوره
دیگر بهمین ترتیب مذکور شروع خواهد گشت والله اعلم بالصواب

فصل فا مع ضاد معجمه

فضا بالفتح و ضاد معجمه زمین فراخ و فراخی زمین و کشادگی صحن
خانه و میدان از منتخب و بحر الجواهر و مؤید و کشف و صراح و بکسر جمع است
فضلاء بضم اول و فتح ثانی و ثالث جمع فاضل از منتخب
فضح بالفتح رسوائی
فضوح بضمتین و حای مهمله رسوائی از منتخب

فضول الفضل بفتح اول و لام موقوف و سکون فا کنایه از زیادتی و غیر کار آمد
فضل بن ربیع نام وزیر هارون رشید که پسر ربیع حاجب منصور بود و
و نام حاجب علی بن عبید الله که در فضیلت یگانه عصر بود از مؤید
فضل بالفتح افزونی و زیادت و بخشش و غلبه کردن
بکسی بفضیلت و نام شاعر از منتخب
فضائل افزونیها و هنرها و درجات بلند جمع فضیلت از منتخب
و بعضی نوشته اند که فضائل نعمتهای باطنی و فواضل نعمتهای ظاهر
فضیل بضم اول و فتح ثانی نام ولی کامل از لطائف
فضول مصدر است بمعنی افزونی و جمع فضل بمعنی زیادتها و
افزونیها و بالفتح اول و ضم ثانی بمعنی یاوه گوی و کسیکه با فعال غیر ضروری پردازد
فضاله چین بضم اول عبارت از باغبان که شاخهای زاید را می تراشد
فضله بالضم پس مانده خورد و نیز شاخهای که بعد از چیدن میوه
قابل ثمر نباشد و نزد اطبا آنچه بعد از هضم از بدن بفعل یا قوات
از معده و مثانه و دماغ و غیره خارج شود
فضاله بالضم اول زیاده آمده از چیزی و آنچه زاید از هر چیزی
باشد و بمعنی شاخهای بمیوه و برگهای ریخته و بمعنی شاخهای
که از آن میوه چیده باشند و آمده در اجابل گل و بار نباشد
و بمعنی پس مانده طعام و فضله نیز نوشته اند و نام یکی از غلامان
حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم که با سیر
آمده بود و در شرح نصاب بامعنی بفتح اول نوشته و در منتخب بضم
فضه بالکسر تشدید ضاد معجمه بمعنی نقره از منتخب و غیر آن
فضائل اربعه اول حکمت دوم شجاعت سوم عفت چهارم
عدالت بدانکه صفات اجناس این هر چهار فضیلت و بیان
انواع اینها نیست حکمت را دو قسم است یکی قوت نظری و آن
ادراک حقایق اشیاست بقدر طاقت بشر تا بشناختن حضرت
واجب الوجود که مطلوب حقیقی است رسد دوم قوت عملی و آن
قیام کردنست با فعال نیکو تا باخلاق پسندیده نفس را عادت
شود پس انواع حکمت چهار است اول ذکا که از بسیار ادراک
نفس ناطقه چنان قوی شود که استنباط نتایج از مقدمات بسرعت
توجه تواند نمود دوم صفای ذهن که آن ملکه استعداد استخراج مطلوب است
بی اضطراب و تشویش سوم حسن تعقل آن صیانت از سهو و خطا

چهارم تحفظ و آن چنانست که صور معقوله محسوسه را نیکو ضبط نماید تا در وقت احتیاج بلاحظهٔ آن بآسانی رو نماید و شجاعت آنکه انبعاث قوت غضبی ست که نفس ناطقه را در مهالک و مخافت منشرح نماید و شش انواع است اول کبر نفس و آن قیام کردن نفس ناطقه است در کارهای بزرگ و برداشت و مشقتی که در ضمن آن رو نماید التفات نمودن دوم علو همت که نفس ناطقه را در طلب تحصیل کمالات انسانی بکار دنیای جهان بلحوظ نظر اعتبار نباشد سوم حلم یعنی ثبات و استقامت هنگام غضب و سبکساری و اضطراب نکردن در مشاهدهٔ امور ناملایم چهارم تواضع یعنی خود را بر کسانیکه در جاه و فضیلت از و کمتر باشند برتری ننهد و البشرط اعتدال چنانکه قوت عاقله آنرا پسندیده دارد پنجم حمیت و آن لفظ احکام شریعت و محافظت حرمت خود و حرمت احباب خود باشد از امور نالایق ششم رقت یعنی نرم دلی و شفقت بر ابنای جنس بر وجهی که مشاهدهٔ آلام و مکارهٔ ایشان منجر شود بلی آنکه اضطرابی در احوال و اقوال پدید آید و عفت آنست که شهوت مطیع نفس ناطقه شود تا تصرف او بحسب اقتضای عقل باشد و انواع این هفت است اول حیا که بلاحظهٔ افعال قبیحه و احتراز نمودن از الم پشیمانی و لحاظ استحقاق که در ضمن آن حاصل آید دوم حسن الهدایه یعنی راغب بودن در اکتساب فضائل و در دفع مکاره قرار حقیقی الامکان کوشش نمودن سوم صبر و آن ضبط کردن قوای نفسانیست از اقدام قبیحه از روی قدرت و اختیار و بعضی صبر را دو قسم گفته یکی صبر از مطلوب دوم بر مطلوب چهارم قناعت و آن چنان بوده که نفس کار ماکول و ملبوس را سهل فرا گرفته بهمان قدر که سد ضرورت او کند از هر جنس که باشد اقتصار نماید پنجم وقار و آن اطمینان نفس است در تحصیل مطلوبات و احتراز از شتاب زدگی ششم حریت و آن کسب اکتساب مال است از مکاسب جمیله و سیرت پسندیده و صرف آن در وجوه لایق که موافق شریعت و حکمت باشد هفتم سخاوت و آن ملکهٔ صرف کردن مال است بآسانی در مراعات مسکینان و محتاجان بر وجه اعتدال و ملاحظهٔ مصرف استحقاق و عدالت آنست که همه قوتهای بایکدیگر اتفاق کنند و قوت ممیزه را امتثال نمایند تا اثر انصاف در وی ظاهر شود و انواع عدالت پنج است اول صداقت و آن دوستی صادق است بر وجهیکه هر چه در حق خود خواهند

بر دوست پسند نمایند و آنچه بر خود نه پسندند بر دوست روا ندارند دوم وفا و آن جوانمردیست با طبقات بنی نوع خصوصًا با اقارب و این را صلهٔ رحم گویند سوم تسلیم و آنچنان بود که با امر الٰهی و نواهی شرعی و اوضاع نبوی رضا دهد و بحسن قبول تلقی نماید اگرچه موافق طبع او نباشد چهارم عبادت و آن تعظیم الٰهی است و بجا آوردن فرائض و واجبات پنجم توکل و آنچنان بود که در سعی کار خود بجد بسیار رود و توکیل بجمع الوکیل نموده خیالات سعی خود و تاثیر بغیر بر طرف سازد۔

فضولی بالضمتین بمعنی مصدر شایع است اما فضول بالضم جمع فضل مصدر است بر وجهی یا مصدری و در آن وجهی معقول ندارد مگر آنکه ضابطهٔ فارسیان چنانست که گاهی در آخر کلمه یا زائده لاحق کنند خواه اسم جامد باشد یا مصدر یا فارسی باشد یا عربی چون ارمغان و ارمغانی و فلان و فلانے و قربان و قربانی و جریان و جریانے و خلاص و خلاصی و سلامت و سلامتی از بهار عجم و خیابان و در منتخب و شرح نور الله نوشته که فضولی بالضمتین بمعنی شخص صاحب فضول که بکار لا یعنی مشغول شود و زیاده سخن کند و کلامی میتواند که فضولی بالفتح اول و یای مصدری بمعنی کردن کار غیر ضروری باشد چه فضول بفتح اول و یای مصدری بمعنی کسی است که بافعال غیر ضروری پردازد و در هر صورت بالضم اول خواندن خطاست۔

فصل فا مع طای مهمله

فطنت - بالکسر زیرکی و دانائی از کشف۔

فطانت بالفتح زیرکی و دانائی از منتخب و کشف و صراح و قاموس۔

فطرات - بالکسر آفرینش و دانائی و صدقهٔ عید رمضان و آن دو آثار گندم باشد یا چهار آثار جو سر آدمی بخانه بر غنی از منتخب و کشف و فطر - بالفتح شگافتن و آفریدن و روزه گشودن و بالکسر روزه گشادگی و روزه کشایندگان بمفرد و جمع هر دو آمده از منتخب و کنز و قاموس۔

فطیر - آرد سرشته ضد خمیر متعارف۔

فطس بفتحتین پهن بینی شدن و پهن بینی از لطائف۔

فطیس - بالکسر و طای مشدد و یای معروف و سین مهمله مطرقه بزرگ یعنی تپک کلان که بدان آهن را میکوبند بهندی آنرا گهن گویند۔

فطرت - اول پیدایش ارواح۔

فطام - بالکسر اول موقوف کردن شیرخوارگی کودک بعد عمر دو سالگی بمعنی شکستگی بمفارقت از هر چیز از لطائف و منتخب۔

فطن - بالکسر و بالفتح و بالضم بضمتین و بفتحتین زیرک شدن و زیرکی و بفتح اول و کسر ثانی بمعنی زیرک و دانا از منتخب۔

فطری - بالکسر خلقی و پیدایشی و این منسوب بفطرات است۔

فصل فا مع ظای معجمه

فظ - بالفتح و تشدید بد خوی و سخت دل و درشت سخن از منتخب و فظیع بمعنی شنیع و قبیح که در قبح از اندازه بگذرد از صراح و منتخب

فصل فا مع عین مهمله

فعل ناقص مثل کان و صار و اصبح و ظل و امسی و اضحی الا ازان گویند که معنی آن بدون خبر فائده تام نمی بخشد بخلاف سائر افعال چنانچه گفته شود که کان زید بمعنی کان قائم فائده تام نبخشد تا وقتیکه قائما نگوئیم نگردد

فعال - بالفتح و تشدید عین بمعنی بسیار کار کننده و بکسر اول و تخفیف عین جمع فعل که بمقابلهٔ اسم و حرف باشد خواه فعل بمعنی کار باشد فعل و انفعال هر دو لفظ بواو عاطفه فعل کار و کردار چنانچه حرکت نجار در بریدن چوب و انفعال اثر پذیرفتن چنانچه بریده شدن چوب از بریدن نجار

فصل فا مع غین معجمه

فغفور - بالفتح نام پادشاه چین و در اصل فغپور بود بمعنی پسر بت چه فغ بالفتح بمعنی بت است و پور بالضم فارسی بمعنی پسر چه چینیان پدر و مادر شاه را نذر بت کرده بودند باین اسم مسمی گشت از رشیدی۔

فغ - بالفتح بمعنی بت که بعربی صنم گویند از برهان و سراج و بالضم ایست

فغاک بالضم اعل الباد و ناداران از برهان و سراج و بعضی بمعنی حرامزاده نیز نوشته اند

فغان بالضم اول بمعنی ناله و فریاد و این لفظ بکسر شهرت دارد مگر از لهجهٔ عرب بضم اول مسموع است و فغان از ناله ابلد تر باشد انتهی از چراغ هدایت و صاحب بهار عجم و جواهر الحروف نوشته که فغان در اصل بمعنی ناقوس است زیرا که فغ بالضم بمعنی بت است و الف و نون برای نسبت حالا بمعنی ناقوس مهجور گشته و بمعنی ناله و فریاد مستعمل شده۔

فغانے - تخلص شاعری۔

فصل فا مع فا

فف - بالضم هر دو پسیم پیچید که یکبار برور رسیدن بهندی پهوک گویند از شمسے و غیره

فصل فا مع قاف

فقها- بالضم اول و فتح ثانی دانشمندان علم شریعت جمع فقیه-
فقاهت- بالفتح دانشمندی و دریافتن و دانستن-
فقاح- بالضم و تشدید قاف و حاء مهمله گل و شگوفه هر چیز از منتخب
فقد- بالفتح گم کردن و گم شدن از صراح و منتخب و درینجا هر دو لفظ گم بضم کاف فارسی است-
فقیر- درویش که قوت و کفاف چند روزه عیال داشته باشد و مسکین آنکه بسیار محتاج باشد و هیچ ندارد از منتخب
فقاره- بالفتح مهرهای پشت از گردن تا کمر از منتخب-
فقاع- بالضم اول و عین مهمله بمعنی بوزه که از برنج سازند نوشته می آرد از بهار عجم و سراج و در بحر الجواهر نوشته که بمعنی شراب غیر مسکر و در لطائف بمعنی شیشه و حباب نیز و بعضی بمعنی پیاله و کوزه آورده اند و خان آرزو در شرح سکندر نامه بمعنی شربت نوشته و در منتخب می نوشت قوم را که بضم اول و تشدید قاف شرابیکه از جو و غیر آن سازند-
فقع- بالضم اول و فتح ثانی مخفف فقاع که نوعی از شراب است و بفتحتین نوعی از سماروغ از برهان-
فقید المثل- بکسر میم بی مثل و عدیم النظیر-
فقع گشادن- بمعنی تفاخر کردن و لاف زدن و تحسین نمودن از برهان و مؤید-
فقدان- بالضم و بالکسر گم شدن و گم کردن از منتخب و صحاح و کشف و درینجا لفظ گم بکاف فارسی است-
فقه- بالکسر و هاء ملفوظ دریافتن و دانستن و علم نیک مخصوص شده بعلم معرفت احکام شریعت از منتخب و شرح نصاب-
فقاه- بالفتح دانائی از شرح نصاب-
فقیه- بر وزن فصیح بمعنی دانشمند و دانای علم شرع-
فقره- بالکسر استخوان مهره پشت و پاره از نثر بمنزله مصرعه بیت از منتخب اللغات-

فصل فا مع کاف عربی

فکاهت- بالضم اول مزاح و بالفتح بمعنی خوش طبعی از منتخب-
فکرت- بالکسر اندیشه از منتخب-
فکر- بالکسر اندیشه و بالفتح نیز آمده و بکسر اول و فتح ثانی جمع فکرت از منتخب و شافیه-
فگار- بکسر اول و کاف فارسی بمعنی مجروح و بمعنی جراحت هر دو آمده از سراج و برهان و ازینجاست دلفگار بمعنی عاشق و کسانیکه دلفگار بمعنی معشوق گمان برند خطاست-
فکیف- بمعنی ترکیبی پس چگونه از فردوس اللغات و صاحب بهار عجم نوشته که فکیف برای استفهام حالت است که بجهت علو شان امری و غرابت مرتبه آن دیده و دانسته استفسار کرده میشود و در کاف که بعد وی آرند برای بیان وقت و حالت باشد چنانکه در عبارت ابو الفضل یکی ازین روابط در القیام و لا کافی است فکیف که اینهمه دوائی جمع شده باشند-
فک- بالفتح و تشدید جدا کردن و چیز بهم در شده از یکدیگر و خلاص نمودن و آزاد کردن و هر یکی از دو استخوان که دندان دران مرکوز اند زیرین را فک اسفل و بالائین را فک اعلی گویند و بمعنی جبر انا سند از منتخب و لطائف و صراح-
فگانه- بالفتح و کاف فارسی و نون بچه که پیش از ایام ولادت ساقط شود از سراج و برهان-

فصل فا مع لام

فلا- بالفتح بیابان از لطائف-
فلونیا- معجونی است مکیف که افیون نیز دارد بالفتح دران داخل کنند از مصطلحات-
فلزات- بکسرتین و تشدید زاء معجمه یا فوقانی جمع فلز است که بکسرتین و تشدید زاء معجمه جواهر سنگی گداخته شود و در آتش آنها هشت مشهور است مثل آهن و ارزیز و مس و سیم و زر و سرب و جست و سیماب و در روئین اختلاف است بعضی گویند که مرکب است و بعضی گویند که روئین دو قسم است یکی کانی و آن کمیاب است و دیگر مصنوعی و آن بسیار است و متعارف از همه گران تر است و از همه سبکتر ارزیز و برنج و روئین از ترکیب جست و مس از زیر حاصل میشود از صراح و کشف و قاموس و بحر الجواهر و مدار و شرح نصاب و غیره-
فلاحت- بالفتح و حاء مهمله کشاورزی از صراح-
فلات- بالفتح و در آخر تاء فوقانی بمعنی بیابان که خالی از آب و گیاه باشد و صحرای فراخ از منتخب و شرح نصاب-
فلاکت- بالفتح فلک زدگی و ناداری و گردش زمانه از فردوس اللغات و این مصدر جعلی است وضع کرده متاخرین-
فلاح- بالفتح و حاء مهمله رستگاری و فیروزی و بقا و ماندن در خوبی بالفتح و تشدید لام بمعنی کشاورز و برزگر از منتخب-
فلز- بکسرتین و تشدید زاء معجمه و بضمتین جوهر کانی که گداخته میشود از منتخب
فلک اطلس- عبارت از فلک الافلاک که آن را در شرع عرش گویند چه اطلس بمعنی درم بی سکه است پس چنانکه درم بی سکه از نقوش ساده میباشد همچنین فلک نهم که عرش باشد نیز از نقوش کواکب ساده است-
فلوس- بالفتح پول که از مس میباشد و جمع آن فلوس بضمتین است اهل هند بجای مفرد هم لفظ جمع استعمال کنند و درین نظر است از کشف
فلج- بالفتح فا و کسر لام و جیم بمعنی شگافنده و بمعنی تبر بزرگ که بدان هیزم شگافند و بکسر تا و فتح لام نیز آمده-
فلق- بالفتح شگافتن و بفتحتین سپیده صبح صادق از کشف
فلک- بالضم اول و سکون لام بمعنی کشتی که بدان از دریا عبور نمایند و بمعنی کشتیها مفرد و جمع این لفظ بر یک وزن آمده و بفتحتین بمعنی آسمان و افلاک و فلک بضمتین جمع آن از منتخب و صراح و در مصطلحات نوشته که فلک بفتحتین نام چوبیست که در هر دو سر سوراخ کنند و ریسمان از و بگذرانند مسلمانان در هر دو پای طفل بی بازی گوش او فگنده تا بر زند تا مرتب شود و نگاه چوب زنند
فلک الافلاک- عبارت است از فلک نهم که آن آسمان آسمانها است یعنی بالای همه افلاک و بر همه محیط است و بلسان شرع آن را عرش نامند بدانکه عالم همه یک کره است مرکزش مرکز زمین افلاک همه نه اند گرد یکدیگر بر آمده مانند پوستهای پیاز از آن نه یکی فلک الافلاک است که محیط شده است جمیع افلاک و مبداء آسمانها از فلک الافلاک است و بفلک قمر منتهی شوند و در جوف فلک قمر کره آتش است و در جوف آن کره هوا و در جوف کره هوا کره آب است و در میان کره آب کره خاک است و کره خاک و کره آب هر دو بمنزله یک کره اند چه آب کره خاک را که زمین باشد احاطه تمام نکرده است بلکه ربعی از کره زمین از آب کشوف است و بدانکه دور کره زمین بست و چهار هزار کروه است و طول ربع مسکون از مشرق تا بمغرب دوازده هزار کروه و عرض شش هزار کروه و قطر زمین هفت هزار و ششصد و سی و پنج کروه و بعد مقعر فلک

قرار سطح زمین چهل هزار و ششصد و شصت و شش فرسنگ است و بعد مقعر فلک شمس از زمین یک لک و چهل و هفت هزار و ششصد و ده فرسنگ است و بعد محدب فلک ثوابت که مقعر فلک الافلاک است از روی زمین سی و هشت لک و بیست و شش هزار و شصت و شش فرسنگ است و بعد محدب فلک الافلاک بجز خدای پیدا کننده کسی نمی داند و الله اعلم بالصواب برای تفهیم و تصریح طالبان شکل افلاک و کره های عناصر که مجموع عالم باشد نوشته میشود فلک الافلاک که بلسان شرع عرش نامند.

فلاسنگ - بمعنی فلاخن و بیابان از لطائف -

فلفل - بضم هر دو فا و بکسر هر دو فا دوا معروف و آن دانه ایست سیاه و بشد معرب پلپل از منتخب و در بحر الجواهر فقط بالضم هر دو فا نوشته -

فلخودن - بالفتح و خاء معجمه پنبه را از پنبه دانه جدا کردن از برهان -

فلخیدن - بالفتح پنبه را محلوج کردن از منتخب -

فلیوان - بالفتح بیهودگان و احمقان -

فلاخن - بفتح اول و فتح خاء معجمه چرا که مخفف فلاخان است بمعنی آلت سنگ اندازی که از ریسمان دوتا سازند بهندی گوپهن گویند و فلاخن بضم خاء معجمه چنانکه مشهور است خطا باشد ازینجاست که بعض استادان بالفاظ من و گلشن قافیه کرده اند مصرع چو سرو در بر ما -

فلاخان - بفتح بمعنی فلاخن از برهان -

فلان - بضم اول بمعنی شخص غیر معلوم این لفظ عربیست فارسیان یا در آخر آن زیاده کرده فلانے گویند چنانکه در قربانی کرده اند چه در اصل قربان است بمعنی فدیه از صراح و در منتخب و مؤید و کشف و دارو مزیل نیز بضم اول است و بفتح اول خطا است -

فلسطین - بکسر اول و فتح لام و سکون سین مهمله و کسر طاء مهمله نام ملکے است در شام از لب الالباب -

فلو - بفتح اول و ضم ثانی و تشدید واو بمعنی کره اسپ و کره خر یکساله که از شیر باز کرده شده باشد از صراح -

فلیو - بفتح اول و کسر لام و یاء مجهول بمعنی بیهوده و بخانه از لطائف -

فلک ثابته - بمعنی فلکی است که کواکب ثابته یعنی کواکب غیر سیاره بر وی مرکوز اند و آن فلک هشتم است در شرع آنرا کرسی نامند و حکما آنرا فلک البروج گویند -

فلکه - بضم با در لشیه و آن چوبک مدور میان سوراخ بود که بر ستون خیمه نهند و قرص کوچک سوراخدار که در دوک چرخه میگشت از منتخب و مؤید -

فلذه - بالکسر و ذال معجمه بمعنی پاره جگر از منتخب -

فلسفه - بالفتح حکیم و دانشمند شدن از منتخب و میر نور الله نوشته که این مصدر است جعلی از فیلاسوفا ماخوذ کرده اند -

فلاسفه - بفتح اول و کسر سین مهمله حکیمان و دانشمندان این جمع فلسفی است که بمعنی حکیم باشد -

فله - بضم اول و فتح لام مخفف شیر نخستین حیوان نو زاده که چون بر آتش نهند منجمد و بسته شود و بهندی آنرا کهیس و پیوسی گویند از کشف و رشیدی و سروری و در برهان بالفتح و تشدید و تخفیف لام -

فلاطوسی - نام حکیم از برهان و بعضے شارحان سکندر نامه نوشته که فلاطوس نام پهلوانے بوده است و در کشف مسطور است که جوست که نهایت ملاعو ر و در فرهنگ آمده که فلاطوس زن یکی و مرد را گویند

فلابے - معجونیست مکیف که افیون و بذر البنج دران داخل کنند از مصطلحات -

فلس یونانی - بمعنی خرمهره نوشته اند مگر در کتب لغت یافته نشد -

فلسفی - بفتح اول و سکون ثانی و سین مهمله و فا بمعنی حکیم و دانشمند این منسوب است بفلسفه که بمعنی حکیم و دانشمند شدن است کذا فی المنتخب

	فصل فا مع میم	

فم - بفتح و تخفیف میم بمعنی دهان از شرح نصاب لطائف و در منتخب بهر سه حرکت بمعنی دهان بتشدید میم نیز آمده -

	فصل فا مع نون	

فنا - بکسر اول بمعنے حوالی و نواحی و بمعنی گرداگرد خانه و پیش سرای که فراخ و گشاده باشد و بفتح اول سپری شدن و نیست بودن و نزد صوفیان نیست شدن تفرقه و تمیز در میان حدوث و قدم از منتخب و لطائف -

فنح - بفتح اول و سکون نون و حاء مهمله سیر نشدن اسپ از آب یعنی کمتر نوشیدن از سیری از منتخب و صراح -

فند - بالفتح دروغ و خطا و سستی رای از صحاح و منتخب و در استعمال فارسی بمعنی مکر چنانکه در برهان است -

فنجنوش - بفتح اول و بفتح جیم و ضم نون ثانی و شین معجمه ریسم آهن مصنوعی از برهان -

فندق - بضم اول و ضم دال میوه ایست ولایتی سبز خرنگ برابر کنار مشابه بسر انگشتان آنرا بندق نیز گویند گاهی کنایه ازان باشد لب معشوق و گاهی سر انگشت حنابسته معشوق در هندوستان که تخم فندق از ولایت می آید آنرا نیز فندق میگویند و بدو ابکار میبرند و لفظ فندق بمعنی گوی که بدان بازی کنند و بمعنی کاروان سرای که بر راه باشد و نام ضیعیست از منتخب و بحر الجواهر و مدار و بهار عجم و برهان و در لطائف بکسر اول و ضم دال

فنک - بفتحتین و کاف عربی جانوریست پوستین سفید رنگ که از پوستش پوستین سازند و پوستش را نیز فنک گویند از سراج و برهان -

فنجان - بکسر اول و جیم عربی و در آخر نون پیاله کوچکی که دران قهوه پر کنند و این ظاهر معرب پنگان است که در فارسی بمعنی پیاله باشد از مصطلحات

فن خوردن - و فنا خوردن -

فندق بستن - سر انگشتان بحنا رنگین کردن -

فن - بالفتح و تشدید در عربی حال و گونه و نوع از هر چیز و راندن از منتخب و در استعمال فارسی بتخفیف نون بمعنی هنر و داد گشتی -

فندق شکستن - کنایه از بوسه دادن یعنی بوسه گرفتن از بهار عجم -

فندن زدن - آن باشد که دست چپ راست کنند و سر انگشت سبابه دست راست بنوعی در مابین انگشت شبابه و وسطی دست چپ زنند که آواز بر آید از بهار عجم و برهان -

	فصل فا مع واو	

فوحات - بالفتح و حاء مهمله بوهای خوش از منتخب و شمسے -

فوات - بالفتح بمعنی نیستی و در گذشتن از منتخب -

فوت - بالفتح در گذشتن اجوف است و تار این اصلی است از صراح

اگرچه این لفظ مصدر است لیکن در عرف مردم بمعنی نهایت مستعمل میشود —

فوهات ـ بالفتح دهنها جمع فوه که بمعنی دهان است —

فوج ـ بالفتح و جیم عربی گروه و بالفظ کشیدن مستعمل است از بهار عجم

فواتح ـ بالفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است و حاء مهمله چیزهای خوشبو دهنده و بوهای خوش از منتخب —

فواد ـ بالضم اول و فتح همزه که حرف دوم است و لیکن بسبب ضمه ما قبل خود بصورت واو نوشته میشود و برون مراد بمعنی دل و بمعنی درون دل کذا فی المنتخب و اللطائف و شرح النصاب و الصراح و در منتخب نوشته که فواد بالفتح و واو بمعنی دل نادرست تم کلامه در اینجا مکرر نوشته شد بنابر مصلحتی تا جوینده دریابد —

فولاد ـ بالضم و واو معروف معرب پولاد از کشف و شرح نصاب

فور ـ بالفتح و راء مهمله بمعنی هنگام و ساعت و زود و بمعنی جوش خورده و دیگ باشد خواه در چشمه و جز آن از منتخب و کشف و بالضم و واو معروف بروزن نور نام بادشاه قنوج از برهان —

فوز ـ بالفتح و زای معجمه رستن و رسیدن بخوبی بمقصد و فیروزی از منتخب و کشف و در لطائف نوشته که فوز بالضم معرب پوزه که بمعنی بینی چهارپایان و چهره بهائم است —

فواق ـ بالضم بروزن غراب بادیکه از سینه برآید زیرا که معده صعود میکند بطرف فوق بفارسی آنرا اکهک گویند بکسر همزه و ها و کاف عربی هچکی بهندی نامند از منتخب و قاموس و غرائب اللغات و در منتخب نوشته که هم بمعنی حالتیکه بوقت نزع شخص را میشود —

فواضل ـ بخششهای بزرگ و عطاها کذا از منتخب و بمعنی با التحقیق نوشته که فواضل جمع فاضله که صیغه اسم فاعل باشد چون صفت فاعلیت امر متعدی است لهذا استعمال فواضل مراد صفات متعدیه میباشد یعنی صفاتیکه از فاعل بسوی مفعول منتقل تواند شد چنانچه عطا و علم و هنر و ادب و فضائل جمع فضیلت است که صیغه صفت مشبه باشد چون صفت مشبه از اوصاف لازم ذاتیه است لهذا استعمال فضائل مراد اوصاف لازمه میباشد یعنی در صفاتیکه متعدی بسوی غیر شده نتواند چنانکه حسن و ذکاء و قوت و حیاء و جهالت وغیره —

فواصل ـ بکسر صاد مهمله کلمهای اواخر آیات قرآن مجید بمنزله قوافی در شعر از منتخب —

فوال ـ بالضم و واو معروف و فتح فاء دوم سپاری که با برگ تنبول بخورند و این معرب پوپل است از منتخب و کشف و رساله معربات —

فوم ـ بالضم سیر که بهندی لسن گویند و بمعنی گندم از شرح نصاب و منتخب و برهان —

فوران ـ بالفتح جوش و بالضم نام شهر قنوج از برهان —

فواره ـ بالضم و تخفیف سرجوش از بحر الجواهر و صاحب بهار عجم نوشته که این لفظ مستحدث فارسی زبانان عرب دان است از ماده فور که بمعنی جوشیدن است اشتقاق کرده اند تم کلامه و در صراح نوشته که فواره بالفتح و تشدید واو معروفست بعضی گویند که ظاهر صیغه مبالغه است از فور بمعنی جوشیدن لیکن در عربی مستعمل نیست پس از تصرف فارسیان متعرب باشد و از قاموس بمعنی منبع آب دریافته میشود تم کلامه و در منتخب نوشته که فواره بالضم آنچه از دیگ جوش کند و بالفتح و تشدید واو بسیار جوش کننده تم کلامه فقیر مولف گوید که فواره بالضم اول و تخفیف بهواره که لفظ هندی الاصل است منسوب به پهوار که بهندی قطرات باریک را گویند و الف آخر را که بقاعده هندی برای نسبت بود بجهت تخفیف حذف کرده تا بنقل کی و را و آخر الفاظ عربی برای نقل از معنی وصفی بمعنی اسمی می آید لاحق کردند چنانچه تا در لفظ خلیفه و ذبیحه و کافیه و شافیه و تعریب لفظ هندی بسیار است چنانکه قرنفل و اطریفل معرب کرن پهول و تری پهل —

فوطه ـ بالضم کمربند و جامه نادوخته و لنگ حمامی و بمعنی دستار و رومال نیز آمده و بمعنی از ریکه رعایا داخل خزانه نمایند و در اصل فوته بتاء فوقانی بوده و فوطه بطا تصرف است از صراح و مؤید و مصطلحات و بهار عجم —

فوه ـ بالضم بوی خوش چنانکه در مغرب دیوان است و صاحب مهذب اللغات بالفتح نوشته از بحر الجواهر و بالفتح بروزن نوع بمعنی دهان و افواه جمع آن از منتخب و بالضم و تشدید واو مفتوحه و حاء مخففه بمعنی چوبهای باریک که مایل بسرخی باشد و جامه را بدان رنگ سرخ رزند و بهندی آنرا مجیٹھ گویند از برهان و سراج —

فواکه ـ بفتح اول و کسر کاف و ها لفظ میوها و این جمع فاکهه است که بمعنی میوه باشد

فصل فا مع ها

فهرست ـ بکسر اول و سوم آنچه تفصیل باشد و را عدد و ابواب و فصول وغیره در ابتدای کتاب غیر آنکه در آن طریق اجمال اسامی ابواب فصول وغیره بیان کنند و بعربی آنرا فهرس گویند بحذف تا و در صورت فهرس معرب است از برهان و سراج و در مؤید و در رشیدی فهرست را بالفتح نوشته —

فهد ـ بالفتح بمعنی یوز که جانور شکاریست بهندی چیتا گویند از منتخب و شرح نصاب —

فهرس ـ بکسر اول و سوم معرب فهرست از سراج و رساله معربات وغیره

فصل فا مع یای تحتانی

فیفاء ـ بالفتح و حرف سوم نیز فاست بمعنی بیابان هموار از شرح نصاب و صراح —

فیجا ـ بالفتح جوش جمع از شرح خاقانی و در دیگر کتب لغت یافته نشد مگر در صراح و منتخب بمعنی فیح و فیجه بمعنی مذکور است و در برهان فیجا بالفتح و جیم عربی بمعنی خمیازه و قشعریره و بادیکه بوقت باریدن برف وزد

فیوحات ـ بضمتین و حاء مهمله دمیدنهای بوی خوش از بهار و شکوفهای بسیار و این جمع الجمع فیح است که بالفتح بمعنی دمیدن بوی خوش باشد کذا فی المنتخب و جمع فیح فیوح است —

فیحنج ـ بفتح اول و سکون تحتانی و ضم حاء مهمله و فتح دال معجمه و جیم عربی حالتی باشد مثل حالت تپ که خمیازه و خارش و سرخی روی چشم از آثار اوست این لفظ معرب پیدشه است از حدود العالم

فید ـ بالفتح نام قلعه ایست در راه مکه معظمه که فید نام شخصی آنرا بنا کرده از منتخب و در کشف و سروری و برهان نام موضعیست در راه مکه در لب اللباب نام شهر در راه مکه و در منتخب و برهان بمعنی خرامیدن و نفع نیز آمده —

فیل شهره ـ ترکیبی است در بازی شطرنج که برای حفاظت شاه و دیگر مهرها خود و پس پیل خود دو پیاده نهند تا این هر سه تقویت و تایید یکدیگر نمایند و مهره حریف را بدین طرف آمدن ندهند —

فیروزمند ـ درین لفظ کلمه مند زائدست و بعضی محققین نوشته که زائد نیست بلکه گاهی الحاق حرف نسبت هم ملحق به معنی مصدر کنند پس در صورت تغیر فیروزمند بمعنی فیروزی باشد و ازین قبیل است مان در شادمان

فیروز ـ بالکسر و یاء معروف و بالفتح نیز معرب پیروز که بیای مجهول آید بمعنی کامیاب چون یاء مجهول در عربی نباشد در تعریب یا قبل آنرا که مکسور و گاهی مفتوح خوانند لهذا در قاموس است که فیروزآباد بفتح و کسر نام شهر از سراج و رساله معربات —

فیلقوس - نام پدر سکندر، این مرکبست از لفظ فیلق که بمعنی لشکر است و از لفظ اوس که بمعنی امیرست حاصل آن امیر لشکرست از کشف۔

فیلاقوس و فیلقوس - نام حکیمی و نام پدر سکندر از برهان۔

فیثاغورس - بالفتح و غین معجمه مضموم نام حکیمی است و این معرب پیتاگورس است بکسر و فتح کاف فارسی و واو معدوله باشد از رساله معربات۔

فیض - بالفتح و ضاد معجمه بسیار شدن آب و روان شدن آب از اطراف برزده ریختن آب و چیز بسیار و فاش شدن خبر از منتخب و لطائف و سراج و شرح نصاب۔

فیلسوف - بالفتح بمعنی حکیم و بمعنی فرهنگ و دوستدار علم و حکمت چه لفظ فیلسوف مرکبست از فیلا که بزبان یونانی بمعنی محبت و دوست باشد و از لفظ سوفا که بمعنی علم و حکمت باشد و معرب فیلسوف فلسفه آید و فیلسوف منسوب بآنست از بحر الجواهر و کشف و در برهان نوشته که فیلسوف مخفف فیلاسوف بمعنی دوستدار حکمت چه فیلا بالفتح بمعنی دوستدار و سوف بمعنی حکمت۔

فیصل - بالفتح فا و صاد مهمله حاکم و حکمی که فصل کند میان حق و باطل و فارسیان بمعنی انفصال استعمال کنند و این مجازست از منتخب و بهار عجم۔

فیل تن - توده چیزیکه بقدر قامت فیل باشد۔

فیجن - بالفتح و جیم مفتوح بمعنی سداب و آن گیاهی است مثل پودینه از برهان و منتخب۔

فیروزه کهن - فیروزه کهنه بهتر و خوش رنگ و بیش قیمت باشد۔

فیضان - بفتحات ثلاثه بمعنی ریخته شدن آب از بسیاری و جاری شدن آب و فاش شدن خبر از منتخب و کشف و بهار عجم بدانکه هر لفظی که بر وزن باشد از مصادر و در وی معنی حرکت و انتقال باشد بسبب آن لفظ بفتحات ثلاثه می باشد چنانچه حیوان و سیلان و جیران و سیلان و غشیان و دوران و جولان و طیران و ثوران و هیجان و غیرهم مگر فارسیان بعضی را ازین الفاظ بسکون ثانی هم آورده اند مثل غیر آن۔

فیل باران - باران آخر برشکال که آن بشدت باشد از مصطلحات۔

فیروزه - بالکسر و یای معروف معرب پیروزه که جوهریست سبز زنگاری رنگ و بفتح اول نیز آمده۔

فیلوله - بالفتح و لام مضموم ضعف رای و تدبیر و خواب کردن بوقت عصر و آن سبب جنون است از شرح نصاب۔

فئه - بکسر فا و فتح همزه که حرف دوم است و حرف سوم های مخفی که در اصل فی بوده پس لفظ فئه بمعنی گروه مردمان است کذا فی المنتخب

این لفظ درینجا بنا بر مصلحت مکرر نوشته شد۔

فی الجمله - بمعنی من وجه و اندکی و بمعنی حاصل سخن و مجمل کلام از شرح نور الله۔

فیروزه بوسحاقی - نوعی از فیروزه خوب که کان او منسوب بحاکم نام شخصی در نیشاپور پیدا نموده بود شرح سکندر نامه از خان آرزو و دیگر ثقات۔

فیروزه حبابی - فیروزه که بشکل حباب برانگیخته و گنبد دار باشد۔

فی - بالفتح سایه هر شی از زوال یعنی سایه هر چیز که بعد نصف النهار باشد و ظل سایه پیش از نیمروز از منتخب و در لطائف نوشته که بمعنی مذکوره بمعنی خراج و غنیمت و باز گشتن و جماع و بکسر و فتح که در عربی یکی از حروف جاره باشد در فارسی ترجمه آن لفظ در است۔

فیافی - بفتح اول و فای دوم مکسور بیابان ها و این جمع فیفا است از کنز۔

	باب القاف	
	فصل قاف مع الالف	

قاقم انگشت نما - قاقمی که موی دراز بقدر انگشت بست از وی دارد از شرح قران السعدین و بخاطر ناقص فقیر مؤلف میرسد که عبارت از پوست قاقمی باشد که مع دم آن باشد که بصورت انگشت می باشد دیدم داشتن آن دلیل اصالت بوده باشد یا آنکه قاقم انگشت نما از آن بهتر باشد چرا که چیز بهتر را با انگشت نمایند۔

قاضی بیضا - صاحب تفسیر بیضاوی در بیضا شهریست در فارس۔

قالب - بفتح لام و بکسر لام هر دو درست یعنی قالب خشت و نقش و چیزیکه بدان نقش و هیئت بر جامه کنند بهندی آنرا چهاپه گویند و بمعنی جسم و بدن از منتخب و مدار و خیابان و بحر الجواهر و چراغ هدایت۔

قاب - در آخر بای موحده خوان طعام این لفظ ترکی است از بهار عجم و مصطلحات نوشته که قاب لفظ ترکی است بمعنی آوند و ظرف چون طبق و ظرف طعام است آنرا قاب نیز گویند و بمعنی استخوان آرنج و پا باشد و در عربی قاب بمعنی مابین قبضه کمان و خانه کمان و مقدار چیزی کذا فی المنتخب و در چراغ هدایت نوشته که قاب بمعنی خانه عینک و آینه و ساعت و امثال آنکه بطور خانه باز و بند میشود پاسنه نامند۔

قامت - بمعنی قد و شارت است باین کلمات که بوقت استاده شدن امام در تکبیر گویند قد قامت الصلوٰة۔

قانت - بکسر نون فرمان برنده و دعا خواننده در نماز و خاموش از منتخب و لطائف۔

قاذورات - بضم ذال معجمه پلید پلیدیها و نجاست از منتخب۔

قاضی چرخ - ستاره مشتری که سعد اکبرست۔

قاری نشسته - شیشه دوزنیکه از حیض عاجز و بی زاینده باشد از منتخب۔

قائد - بکسر همزه که حرف سوم است عصاکش مردم کور و بمعنی لشکر کش و سردار فوج از منتخب۔

قاصد - آهنگ کننده و راه راست رونده و چوب شکننده و گاهی در استعمال فارسی بمعنی مستعد قتل هم می آید۔

قار - براء ذعار و در ترکی برف را گویند و لعب بمعنی قیر و آن صمغی است سیاه لهذا النسبت این لفظ بچیزهای سفید و سیاه هر دو کنند از سراج و برهان و لغات ترکی و قار بمعنی قیر از منتخب و نیز عربی قار براء مشدد بمعنی قرار گیرنده که صیغه اسم فاعل است از قرار۔

قاصر - کوتاهی کننده از منتخب۔

قاطر - در ترکی استر را گویند که بعربی آنرا بغل نامند و بهندی خچر گویند ظاهر این لفظ بتای قرشت فوقانی بوده متاخرین بطا بدل کرده اند۔

قاتشکر - در ترکی بمعنی آمیخته اند۔

قاسر - بکسر سین مهمله بزور بر کاری دارنده از صراح و منتخب۔

قاشور - بضم شین معجمه اسب یازدهم از شرح نصاب و در منتخب نوشته اسب دهم از ده اسب که پس همه اسبان دود آنرا سکل نیز گویند۔

قادر انداز و قدر انداز - بمعنی تیرانداز کامل هنر و غلط است از رشیدی و بهار عجم و برهان و چراغ هدایت۔

قائم انداز - شطرنج باز کامل و بی نظیر و مرادف بمعنی غالب از بهار عجم و برهان۔

قاز - بزاء معجمه نام طایر معروف و این لفظ ترکی است از سراج و غیره و آن نوعی از بط است۔

قاموس - دریای عمیق و جای ژرف ترین از دریا و میان دریا و نام کتابی است در لغت از مجد الدین بن یعقوب فیروزآبادی از منتخب و شرح نصاب از یوسف بن ملنع۔

قابوس - بیای موحده و سین مهمله نام پادشاهی جرجان کاوس از منتخب و بعضی نوشته که نام حکیمی که پادشاه و هنر آباد بوده۔

قاش - لفظ ترکی است بمعنی ابرو و بمعنی پاره و دراز که از جانب طول میوه تراشیده باشند بہندی بھانگ گویند۔

قاصّ - بتشدید صاد مهمله قصه خوان و واعظ و سرگذشت گوینده و خبر دہنده از منتخب و قاموس۔

قامع - قمع کننده و خوار گرداننده از منتخب۔

قارع - بعین مهمله زننده بقرعه و شور گشتی کننده و کسیکه بر جوی سر او بعلت ریخته باشد بقول کننده شورت و کسیکه بار الہی از راه فرماید از منتخب وغیره۔

قاع - در آخر عین مهمله بمعنی زمین ہموار و فراخ از کشف و منتخب۔

قاصرات الطرف - زنانی که گوشه چشم بسبب غیرت بسر گردانند۔

قاف - نام کوه که گرداگرد عالم است و گفته اند که از زمرد است از منتخب۔

قاطع طریق - بمعنی قطاع الطریق که رہزن باشد۔

قاتق و قتق - در ترکی بمعنی ترشی که در آشها کنند از سراج۔

قاشق - بضم شین معجمه چمچه و این لفظ ترکی است۔

قادر علی الاطلاق - صاحب قدرت بر ہر کاری۔

قاق - لفظ ترکی است بمعنی گوشت خشک کرده شده که آن را بریان کرده بخورند و مجازاً بمعنی لاغر و نزار از برہان و منتخب نوشته که بمعنی مرد بسیار دراز و در رساله معربات نوشته که قاق بمعنی قسمی است از نان معرب کاک نیست بلکه تصرف فارسی زبانان است که میخواہند که بمخرج حرف فرزند کاک را قاق گویند۔

قائل - بکسر ہمزه گوینده و قیلوله کننده از منتخب و در عرف بمعنی اقرار کننده بر خطای خود۔

قابل - پیش آینده و قبول کننده و سال آینده و سزاوار و پسندیده و ضامن از منتخب۔

قال مقال - گفتگوی بسیار از چراغ ہدایت۔

قاقم - بضم قاف دوم جانوریست که پوستش بغایت سفید و ملائم باشد و از آن پوستین میسازند از برہان۔

قائم - باصطلاح شطرنج بازان آنکه ہر دو حریف برابر باشند از فردوس اللغات۔

قازغا - بزا و غین معجمتین یک مین از لطائف و در غرائب اللغات نوشته که قزغان بمعنی ظرف آہنی که در آن برنج اندازند چیزی بریان نمایند آن را کرداغی گویند و این لفظ ترکی است

قاآن - بروزن سامان لفظ ترکی است نام پادشاه پسر الغ و منکو و باذل پسر چنگیز خان و حالا لقب پادشاه ترکستان و مجازاً ہر پادشاه جلیل القدر را گویند از نفائس الفنون و رشیدی۔

قاطن - بکسر طای مهمله مقیم۔

قاطنین - مقیمان و باشندگان ضد مسافرین۔

قاب قوسین - مقدار دو کمان۔

قال کردن - حرف زدن و نغمه خواندن۔

قانون - این لفظ سریانی است یا یونانی بمعنی اصل ہر چیز و مسطر کتاب و مسطر جدول نیز مقیاس ہر شئی یعنی آله اندازه کردن ہر چیز و مجازاً بمعنی قاعده و دستور و نام کتاب ابو علی ابن سینا در علم طب و نام ساز معروف و آن تخته باشد پہن با تارہای بسیار تا لفظ مقیاس ہر شئی از بحر الجواہر و صراح و قاموس و شرح نصاب و باقی از جاہای دیگر و در برہان نوشته که قانون معرب کانون است و برای معانی مذکور است

قاش زین - بمعنی حنای زین

قائم رخچین - مغلوب و عاجز شدن از برہان و بہار عجم۔

قارن - بفتح رای مهمله نام پہلوانی در زمانه رستم از برہان و نام پسر خانخانان نام عبد الرحیم۔

قاین - برادر شوہر و برادر زن از لغات ترکی۔

قاقلتین - ہر دو الایچی سرخ و سفید۔

قالب تہی کردن - بیہوش شدن و جان دادن از شرح الشعرا۔

قان - بمعنی خون و این لفظ ترکی است از لغات ترکی نوشته شد۔

قافیه شایگان - قافیه که مستلزم ایطای جلی که حرف زائد را باصل قافیه گردانند چنانکه دلیران و مردان را با جان و زبان یا آہنین و رنگین را با نسرین و چین یا خندان و گریان را با کمان و مکان یا خوردن و خفتن را با گلشن و سوسن قافیه آرند شایگان در فارسی کاری که بحکم حاکم کنند بی مزد و منت بیگار گویند چون کار بیگار زشت و خراب باشد بعضی این قسم قوافی نیز بسبب بی اہتمامی و زشتی بآن کار شباہت دارد لہذا این نیز شایگان نام نہادند از رسائل قوافی نوشته شد

قافیه تنگ شدن - عاجز شدن در گفتار و کردار از برہان و سراج۔

قاطعین - مسافرین۔

قانتین - بکسر نون و کسر تای فوقانی فرمان برندگان و دعا خوانندگان در نماز و خاموشان۔

قالین - لفظ ترکی است بمعنی قالیچه که فرش مشہور است۔

قاپو - بضم بای فارسی لفظ ترکیست بمعنی دروازه و بضم بای عربی در ترکی بمعنی فرصت۔

قاذفیه - بکسر ذال معجمه و فتح موحده و این لفظ را که مفصوص بقرآن آید معنی این لفظ قاذفیه تمام ہمه است از مدار و شرح نصاب بہار عجم وغیره۔

قابنجانه - قمارخانه چه قاب بای موحده در اصل بمعنی استخوان است که بدان قمار میبازند از چراغ ہدایت۔

قارورہ - حقه باروت و نوعی از پیکان و بمعنی شیشه کوچک که در آن بصورت مثانه سازند و در آن بول بریزند و چون بول را نیز بدین نام خوانند پس این مجازاً باشد بتسمیه حال باسم محل از بحر الجواہر و لطائف۔

قاقله - بضم قاف دوم الایچی کلان که پوست آن سرخ مائل به تیرگی باشد از برہان۔

قاه قاه - خنده باواز از برہان۔

قابله - بکسر بای موحده در اصل لغت بمعنی متکفل و ضامن است که بمعنی دایه که بوقت تولد طفل پرورش و خدمت بچه در جه کند از شرح نصاب یوسف بن نائع۔

قارعه - حادثه زمانه و سختی و بمعنی قیامت از منتخب و لطائف۔

قاہره - غالب و چیره و زبردست و نام شہر در مصر از منتخب وغیره۔

قافیه - در لغت از پی رونده است و این لفظ را از قفو گرفته اند و قفو بمعنی از پی رفتن است چون بیشتر الفست که قافیه در پی باقی الفاظ بیت یا در پی اکثر آنها واقع میشود گویا از پی آنها میرود لہذا قافیه نام گردید و باصطلاح عبارت است از مجموع آنچه تکرار یابد در الفاظ متشابہة الاواخر یا لفظی متغایر المعانی که واقع اند در اواخر مصراع ها یا بیت ها از رساله عطائی و دیگر رسائل قافیه۔

قاعده - بکسر عین مهمله زن نشسته و بمعنی دستور و بنیاد از منتخب۔

قافله - بکسر فا گروه از سفر باز گردنده ماخوذ از قفول که بمعنی از سفر بازگشتن است کذا فی الصراح حالا برای قفول خیر بمعنی گروه بسفر رونده نیز استعمال نمایند۔

قائمه - بمعنی پایه از مؤید و باصطلاح علم هندسه آنرا گویند که خطی مستقیم را بر خطی مستقیم مفروض بنهجی نصب قائم کنند که از هر دو پهلویش دو زاویه برابر یکدیگر پیدا شود پس هر یکی را ازین زاویتین زاویه قائمه گویند و هر یکی را ازان خطوط که بدانها زاویه قائمه پیدا شود عمود نامند تکلیش اینست
قانی - بکسر نون بمعنی بسیار سرخ از شرح نصاب و منتخب و درین لفظ بسیار سرخ و است ظاهرا توافق لسانین باشد میان عربی و ترکی -
قاری - خواننده از منتخب -
قاسی - سخت و سیاه دل از منتخب -
قاصی - بصاد مهمله بنهایت رسنده از منتخب و بمعنی بعید و باشنده راه دور مستعمل -
قاضی - حکم کننده و داد کننده -
قاپی - بکسر بای فارسی در ترکی دروازه را گویند -
قالی - نام قوم -
قاپچی - ببای فارسی بمعنی دربان و این لفظ ترکی است -

فصل قاف مع بای موحده

قبا - بفتح جامه و دو تهی معروف و بالضم موضعیست نزدیک مدینه منوره که مسجد قبا منسوب بان است از منتخب -
قبعثری - بفتحتین شتر بزرگ که بار بسیار کشد و جانوریست در دریا و چیزی سخت بزرگ خلقت و نام شاعریست معروف بفصاحت از منتخب
قباچه - قبای کوچک از برهان قاطع -
قباب - بکسر اول و دو بای موحده جمع قبه و بهندی قبه را کلس نامند و قباب بالضم چنانکه مشهور شده خطاست از کشف و منتخب
قبب - بکسر قاف و فتح بای موحده اول جمع قبه -
قبقاب - بفتح و بدو قاف و بدو بای موحده نعلین چوبین و بمعنی دروغگوی و شتر مست آواز کننده و شیر غرنده و اندام فراخ زن و مهره ایست که بدان جامها را مهره کنند از منتخب -
قباحت - زشتی و بدی -
قبج - بالفتح و جیم عربی معرب کبک که طائر معروفست از منتخب
قبح - بالضم زشتی از منتخب -
قبیح - زشت و نازیبا -
قبائح - زشتیها -
قبوح - بفتح اول و ضم ثانی زشت و زبون از فردوس اللغات
قباد - بالضم نام یکی از پادشاهان کیان و نام پدر نوشیروان داد از آل ساسان بود و نام معزالدین که پادشاه دهلی بوده است و هر پادشاه عظیم را گویند از برهان و سراج و لطائف و در جامع الحروف نوشته که در اصل این لفظ کواد بود زیرا که قاف در فارسی نمی آید
قبق انداز - بفتحتین تیرانداز بهدف زننده چه قبق بفتحتین در ترکی کدو را گویند و در زمانه قدیم ترکان کدوی از چوب دراز آویخته نشانه میزدند حالا بجای کدو طشت را میزنند
قبله گاه مجوس - کنایه از آتش از برهان -
قبس - بالفتح و سکون ثانی و سین مهمله آتش گرفتن و بفتحتین پاره آتش که سر دود باشد از شرح نصاب و صراح -
قبص - بالفتح و صاد مهمله بسر انگشتان گرفتن با چیزی و بفتحتین درد شکم و درد جگر و شادمانی ابر رکی و بفتح اول و کسر با و شادمان از منتخب
قبض - بفتحتین درد و گرفتگی شکم از بحر الجواهر و بفتح اول و سکون ثانی گرفتن و گرفتگی و در عروض نام زحاف و آن انداختن حرف پنجم ساکن است چون در بحر هزج یا مفاعیلن مفاعلن بماند و در بحر متقارب از فعولن نون بیندازند فعول بماند بضم لام -
قبچاق - بکسر نام دشتی است میان توران ترکستان که اتراک آنجا بسیار بیرحم و مردم کش میباشند متاخرین از عالم تسمیة المحل باسم الحال اهل آنجا را نیز قبچاق گویند و مجازا لفظ قبچاق بمعنی بیباک نیز می آید از برهان و لغات ترکی و شروح -
قبول - بفتح اول پذیرفتن و این وزن مصدر شاذ است و بضمتین پیش آمدن از صراح و منتخب و کشف و بمعنی که باد تابر آفرافرسوده قبول گویند غلط است از مؤید و قبول در استعمال فارسی اکثر بمعنی مقبول آید
قبل - بالضم و ضمتین گروه و بمعنی صدر بر که بمعنی جانب پشت است و بکسر قاف و فتح بای موحده بمعنی طرف و جهت و جانب و مجازا بمعنی طاقت هم آمده و بفتح اول و سکون ثانی ضد بعد یعنی پیش و بفتحتین بلندی زمین از منتخب و کشف و بحر الجواهر -
قبائل - گروهها جمع قبیله از منتخب -
قبیل - پذیرفتار و بمعنی گروه مردم از منتخب -
قبة الاسلام - بالضم لقب شهر بخارا و در منتخب نوشته که لقب بصره است
قبا کردن - چاک کردن جامه و پیراهن از بهار عجم و چراغ هدایت و جهانگیری و سراج -
قبه - بالضم و تشدید بای بنای گرد آورده چون گنبد و هر چه مثل آن باشد چون قبه سر و قبه عماری از منتخب و گاهی مراد ازان چتر و خیمه و حقه باشد و بمعنی کنگره و کلس نیز آید و در رساله معربات نوشته که معرب کپه است و در شرح خاقانی بمعنی سواد شهر نوشته
قبرغه - بفتح قاف و ضم بای موحده و سکون رای مهمله و غین معجمه ترکی است بمعنی پهلو و استخوان پهلو -
قبالت - بالفتح پذیرفتاری کردن و مجازا بمعنی ضامنی نامه و خط اقرار گویند از منتخب و صراح و مؤید و کشف و مدار و در لفظ بکسر چنانکه مشهور است
قبله - بالضم بوسه و بالکسر کعبه و جهتی که بدان رو کنند و رخا ران از منتخب و در شرح نصاب مولانا یوسف بن بالغ نوشته که قبله در اصل لغت بمعنی یک نوع پیش کرده شده چه فعله بالکسر برای نوع باشد و اگرچه قبله مصدر است مگر بمعنی مفعول مستعمل -
قبیله - گروهی و جماعتی را گویند که از اولاد یک پدر باشند از بیان
قبضه - بالفتح آنچه در دست گیرند و دسته چیزی و بالضم مقداری که در مشت در آید و بقدر یک مشت از هر چیزی از منتخب و مدار و صراح -
قبره - بالضم و تشدید بای موحده طائریست خوش آواز و تاجی مثل هدهد بر سر دارد و از شرح نصاب در منتخب نوشته که چکاوک است که آنرا پستونیز گویند عوام آنرا ابابیل نامند و در مؤید بمعنی سرخابه نوشته -
قباق انگلی - بفتح اول و ثانی و الف غیر ملفوظه و سکون قاف بمعنی هدف زدن تیراندازان باشد که چوبی طویل یا پنجاه گز طول در میدان استاده کرده طشت مس یا نقره و غیره بالای چوب تعبیه نمایند و سواران دوان دوان در اثنای دوانیدن اسپ تیر یا تفنگ بران طشت میزنند و در زمانه قدیم سلاطین ترک بجای طشت کدوی طلائی یا نقره ازان چوب می آویختند چه قبق بفتحتین و بفتح اول و ضم ثالث در ترکی کدو را گویند -
قبولی - قسمی از پلاو که برنج با دال نخود آمیخته می پزند -
قبط - بالکسر و طای مهمله منسوب بقبط که شخصی بود از نبیرگان نوح علیه السلام

و قبطیان که اهل مصر و تابعان فرعون بودند از اولاد قبط‌اند۔
قبضهٔ بهرامی۔ نوعی از گرفت قبضهٔ کمان است و آنچنان باشد که خنصر و بنصر و وسطی قبضه را گرفت نمایند و سبابه و ابهام را حلقه دار کرده چند تیر آن میگیرند تا بوقت نزد انگشتی هر بار حاجت بکشیدن تیر از ترکش نیفتد و این گرفت قبضهٔ کمان منسوب است به بهرام که یکی از استادان فن تیراندازی بوده است۔

فصل قاف مع تاء فوقانی

قتلی۔ بفتح اول و سکون ثانی و فتح لام و در آخر الف مقصوره بمعنی مقتولان این جمع قتیل است۔
قتوغ۔ بفتح اول و کسر ثانی ماست و کشک را این ترکیب است یعنی شیرتر که در آتش کنند و نان خورش سازند از برهان و سراج۔
قتیل۔ بمعنی مقتول می آید یعنی کشته شده خواه زن باشد خواه مرد از کشف و منتخب۔
قتال۔ بکسر اول باهم جنگ و سلاح و کارزار کردن و بالفتح و تشدید تا بسیار کشنده و قتل کننده۔
قتام۔ بفتح بمعنی گرد و غبار از منتخب و شرح نصاب۔
قتی۔ بالضم و تشدید در ترکی صندوقچه را گویند۔

فصل قاف مع تاء مثلثه

قثا۔ بالکسر و تشدید ثاء مثلثه بمعنی خیار و در از منتخب و شرح نصاب۔
قثد۔ بالفتح خوردن خیار و بالکسر شتر بزرگ کوهان از منتخب و بفتحتین بادرنگ آن از خیار کوچک باشد از منتخب و شرح نصاب و بحار۔

فصل قاف مع جیم فارسی

قچ۔ بالضم میش نر شاخدار جنگی از برهان و لطائف ظاهرا این لفظ ترکی است۔

فصل قاف مع حاء مهمله

قح۔ بالضم و تشدید بمعنی ساده و خالص از تربیت و جفاکار از منتخب۔
قحف۔ بالکسر سر یعنی استخوان فوق دماغ از قاموس و صراح و کشف۔
قحطان۔ بالفتح نام یکی از نبائر سام بن نوح علیه السلام۔
قحبه۔ بالضم زن بدکار و فاحشه مشتق از قحاب که بالضم است بمعنی سرفه و سعال چون فاحشه عرب بسرفه و دم زدن با آواز مرد طلب مینمایند لهذا بدین اسم موسوم شد۔

فصل قاف مع دال مهمله

قدمت۔ بالکسر و قدامت بفتح دیرینه شدن و کهنگی۔
قدح۔ بالفتح شگافتن و شکستن و خوردن کرم چوب و دندان را و آتش زدن و عیب کردن و طعنه زدن و نسب کسی و آن خفه مع باشد و بفتحتین کاسهٔ بزرگ و بالکسر تیر بی پیکان و تیر قمار و آن ده دازده تیر باشد که عرب بدان بازی کنند از صراح و مؤید و کشف و منتخب و لطائف۔
قد۔ بالفتح و تشدید دال بدرازی شگافتن و از بیخ بریدن و کوتاه کردن سخن و بریدن بیابان و بالا و قامت و تقطیع و اعتدال و پوست بزغاله که از آن ظروف سازند از منتخب و تخفیف الف نیز آمده۔
قدید۔ بالفتح بر وزن شدید یعنی گوشتی که آنرا در آفتاب خشک کرده نگاهدارند تا بوقت حاجت بریان کرده بخورند و پارچه‌ها آن گوشت را دراز و تنگ می تراشند تا زود خشک شود از منتخب و برهان و کشف۔
قدر۔ بالکسر بمعنی دیگ خواه سیمین باشد خواه سفالین یا کلان باشد یا کوچک و بفتح اول و سکون ثانی عزت و بزرگی و بزرگ داشتن و اندازهٔ چیزی و اندازه کردن و قسمت و روزی و توانگری بیسیار و طاقت و بفتحتین قضا و حکم و نهایت و اندازهٔ چیزی و حکم کلی مجمل الهی در روز ازل و اندازه کردهٔ خدا تعالی برای بنده و مرادف تقدیر از منتخب و از بهار عجم و در مصطلحات نوشته که قدر بفتحتین و بفتح اول و سکون ثانی برابر و مساهم و شریک نیز آمده و در خیابان نوشته که قدر بسکون دال و فتح آن هر دو صحیح است چنانکه در صراح آمده بمعنی اندازه کردهٔ خدا برای بنده و بمعنی مطلق اندازه نیز آمده تم کلامه۔
قدر انداز۔ تیرانداز بخطا که تیرش بخطا نرود و از چراغ هدایت و رشیدی و برهان۔
قدس۔ بالضم و بضمتین پاکیزگی و پاک و نام کوهی از منتخب و در کشف و صراح بضمتین پاک و پاک شدن و بالضم و سکون ثانی نام کوهی در زمین نجد و کوهی است در زمین بیت المقدس۔
قدوس۔ بالضم و تشدید بسیار پاک و نامی از نامهای حق تعالی۔
قدر مشترک۔ عبارت است از مفهوم کلی که در افراد خود مشترک باشد مانند وجود مطلق که باعتبار مقدار اسیت مشترک در افراد موجودات مثل حیوان و انسان و غیره۔
قدر اول۔ بدانکه جمله کواکب مرصوده که یکهزار و بست و دو اند از نیما اشکال بروج و غیره مرکب شده اند هرگاه که مقادیر این کواکب مرصوده باعتبار کلانی و کوچکی مختلف است پس شش قسم قرار داده اند هر قسمی را قدر علیحده است و تفاوت هر قدر از قدر دیگر قدری است از آنجمله پانزده کواکب قدر اول پانزده اند و کواکب قدر ثانی چهل و پنج و کواکب قدر ثالث دو صد و هشت و کواکب قدر رابع چهار صد و شصت و چهار و کواکب قدر خامس صد و سیزده و کواکب قدر سادس چهل و هفت از شرح چغمینی فارسی۔
قدم۔ بکسر اول و فتح دال دیرینه شدن و دیرینه و کهنگی و قدیم بودن و یکی از صفات حق تعالی است از کشف و منتخب و صراح و بفتحتین بمعنی پای و مقدم حصه از هر چیز که سایهٔ آن بگیرند و مسافت میان هر دو پای در رفتار۔
قدوم۔ بضمتین مصدر است بمعنی آمدن از جای و باز آمدن از سفر و بفتح اول و ضم دال بمعنی تیشهٔ نجاران از منتخب و شرح نصاب۔
قدر خان۔ بفتحتین لقب بادشاه چین از برهان و بعضی گفته اند که لقب بادشاه ترکستان است۔
قد کشیدن۔ ظاهر و نمایان شدن۔
قدغن۔ بالفتح و غین معجمه نیز مفتوح ظاهرا لفظ ترکی است و بمعنی تاکید و تقید۔
قدردان۔ بفتح قاف و سکون دال صحیح باشد بعضی مردم از بی اتفاقی دال را نیز متحرک خوانند و این خطا است۔
قدسیان۔ بالضم فرشتگان و صلحا و اولیاء الله۔
قدم بر سر چیزی نهادن۔ بمعنی ترک آن چیز کردن از مصطلحات۔
قدوه۔ بالکسر و الضم بمعنی پیشوا از منتخب و کشف۔
قدر پایه۔ بفتحتین بمعنی اندک مقدار۔
قدوری۔ بضمتین منسوب بسوی قدور و این لفظ قدور جمع قدر بالکسر بمعنی دیگ سفالین و غیره از لب اللباب۔
قدیمی۔ در آخر این لفظ زیادت یا خطا باشد چنانکه در زیاده و جدید۔
قدغنچی۔ بمعنی تاکید کننده و بمعنی دربان و چوبدار و محفظ از چراغ هدایت۔

فصل قاف مع ذال معجمه

قذی بفتح اول و ثانی و در آخر الف مقصوره بصورت یا خاشاکی که در چشم افتادن و بمعنی خاشاک و بکسر اول خاک باریک از منتخب و مؤید۔

قذر بفتحتین پلیدی و نجاست و بفتح اول و کسر ذال معجمه پلید از منتخب و در لطائف بفتحتین۔

قذف بفتح سنگ انداختن و دشنام دادن و برنا و بدی نسبت کردن و قی کردن و بفتحتین بیابان فراخ از منتخب و لطائف و شرح نصاب۔

قذعمل بضم اول و فتح ذال معجمه و سکون عین مهمله و کسر میم شتر فربه از جاربردی و ترجمه شافیه الاسعد۔

قذال بفتح پس سر از دو طرف سر و دنبال گوش اسپ از منتخب و مؤید۔

فصل قاف مع رای مهمله

قردمانا بضم قاف و ضم دال کرد یامی صحرائی و برهان۔

قرناوکرنا بفتح در اصل خرنا بود بمعنی نای بزرگ زیرا که خر بمعنی کلان مے آید خای معجمه بقاف و کاف بدل شد و از جواهر الحروف۔

قربی بالضم بای موحده مفتوح و در آخر الف بصورت یا بمعنی نزدیکی و خویشی از منتخب۔

قرا بکسر اول بمعانی و بضم اول دیها جمع قریه و بالضم و تشدید را جمع قاری بالفتح و تشدید را خوش خوان از منتخب و چون مرغ نهنده آرام دوست باشد لهذا مجازا بمعنی گرانجان نیز آمده و بفتح اول و تخفیف و در ترکی رنگ سیاه را گویند۔

قرء بضم اول و سکون را و بعد آن همزه بمعنی طهر که ضد حیض است و بمعنی حیض نیز آمده و این از لغات اضداد است از شرح نصاب و منتخب۔

قرطعب بکسر اول و سکون را مهمله و فتح طای مهمله و سکون عین مهمله و بای موحده بمعنی شیء قلیل از جاربردی۔

قراب بکسر اول و بای موحده نیام تیغ و خنجر و یا یکدیگر نزدیک شدن و نزدیکی از منتخب و سراج و بعضی بمعنی جریب مساحت و مشکهای آب نیز نوشته اند و در مصطلحات نوشته که قراب بکسر اول لغت ترکی است بمعنی نیام تیغ و مجد الدین علی قوسی این لفظ را بهمین معنی عربی نوشته پس توافق لسانین باشد۔

قرب بکسر اول و فتح ثانی و بای موحده مشکهای آب جمع قربه از لطائف۔

قریب نام بحرے از نوزده بحور اشعار۔

قرانات بکسر جمع الجمع قرن است که مدت سی سال باشد و قرانات جمع قران است و قران بکسر جمع قرن چنانچه جمع جمرات۔

قرت بالضم و تای فوقانی حجرات خشک و یک دم آب و این لفظ ترکی ست از فردوس اللغات۔

قروت بفتحتین و در آخر فوقانی در ترکی پنیر حجرات خشک شده از فردوس اللغات۔

قرارات خوردگاه و علوفه های سپاهیان از شرح قران السعدین۔

قروت شدن صحبت بر هم خوردن صحبت از چار شربت۔

قرارت بکسر اول بر وزن ہدایت بمعنی خواندن و در اصطلاح نام علم تجوید و از مخارج بر آوردن حروف و این لفظ بر وزن حکمت نیز آمده۔

قراح بفتح و حای مهمله آب صاف و خالص هر چیز از منتخب و شرح نصاب۔

قرح بالفتح و حای مهمله زخم کردن و ریشی که بفساد منجر شود از شرح نصاب و منتخب۔

قروح بضمتین جمع قرحه که بمعنی جراحت است از منتخب۔

قرده بالکسر و دال مهمله بوزینه که آنرا کپی نیز گویند از منتخب۔

قراد بضم اول و دال مهمله بمعنی کنه و آن جانوریست که در بدن سگ اکثر باشد در هندی چچڑی گویند۔

قرمریست خنکی چشم و خنک چشم یعنی شادمان از لطائف۔

قراقر بفتح قاف اول و کسر قاف ثانی جمع قرقره که بفتح هر دو قاف است بمعنی آواز شکم که در اندرون شکم مفهوم و مسموع شود از بحر الجواهر و مزیل۔

قر بالضم و تشدید را مهمله بمعنی سرما که فصل زمستان باشد و سردی و بالفتح و تشدید چیزی که سرد باشد از شرح نصاب۔

قرص مار نام دوائے مرکب از مار و دیگر ادویه که دافع زهر مار است۔

قراسنقر بفتح اول و ضم سین مهمله و سکون نون و ضم قاف لفظ ترکی است نام مرغ شکاری سیاه رنگ و گاهی کنایه باشد از شب و نام بادشاهی و نام غلامان ترک نیز میباشد و سنقر بمعنے سنقر سفید و کنایه از زور۔

قرمز بکسر اول و سکون دوم و چهارم که را معجمه است و آن چیزے باشد که بدان ابریشم را سرخ رنگ رزند و در حقیقت آن جانوران باشند کوچک بقدر نخود که در بیشه کلک از زمین پیدا میشوند آنرا خشک کرده نگاه دارند بوقت حاجت جوش داده رنگ سرخ حاصل نمایند و لفظ قرمز معرب و مخفف کرم کوست چون در اصل کرم کژ بوده یعنی کرمیکه بدان کژ یعنی ابریشم را رنگ دهند پس معرب کرده قرمز شد بعده تخفیف کرده قاف دوم را حذف کردند قرمز شد از سراج و در برهان بکسر اول و سوم بمعنی جانوران کوچک که بدان ابریشم را رنگ سرخ دهند و در سراج هدایت بکسر اول و فتح میم۔

قرادیس بفتح اول و ضم بای موحده بلندی پیش زین که آنرا خانه زین گویند از برهان۔

قرناس بالضم بینی کوه از قاموس نیز نام دوست۔

قرطبوس بکسر قاف و سکون را و فتح طای مهملتین و ضم بای موحده بلای عظیم و داهیه از جاربردی۔

قریض بفتح اول و کسر ثانی و ضاد معجمه بمعنی شعر یعنی کلام منظوم از منتخب و بالضم قاف و فتح را نام قبیله است از یهود از لطائف و سراج۔

قرب فرائض آنکه حق تعالی مانند سالک فاعل و مدرک باشد و بنده با قوای اعضای و جوارح خود بمنزله آله وی شود از کشف و بعضی نوشته که قرب فرائض بمعنی قرب حق که بنده را بسبب ادای فرائض حاصل شود۔

قرط بالضم و طای مهمله گوشواره از منتخب و کشف و سراج و در برهان نوشته که قرط بالضم آواز غرغر بردن آب بگلو است۔

قرداطا بالکسر بعضی از شارحان سکندرنامه بمعنی سفینه و کشتی نوشته و بعضی نوشته اند که قرداطا صفت اند چنانکه بس صفت اند و در مدار الافاضل و مؤید قرداطا بمعنی خیک نوشته و آن مشک چرمین باشد که آنرا پر باد کرده بران نشسته از دریا عبور نمایند واللہ اعلم بالصواب۔

قرع بالفتح و عین مهمله کدو که تره سبز باشد و بمعنی کوفتن در زدن و بفتحتین ریختن موی سر نعلبتی و بضم اول و فتح ثانی جمع قرعه که بدان فال زنند از شرح نصاب و منتخب و در جائے یکے از شارحان نصاب در ترجمه لفظ جمی گفته که قرع لفظ ترکی است بمعنی چراگاه پس این هیچگونه درست باشد چرا که عین مهمله در ترکی نمی آید غالباً در نصورت قرغ باشد بضمتین و غین معجمه که قرق و قورق مبدل است واللہ اعلم بالصواب۔

قراملغ - بفتح شهریست در حد شرقے ایران -

قرقف - بفتح هر دو قاف بمعنی شراب و نام سه کتاب ترسایان در مذهب او وشان از منتخب و مؤید و شرح نصاب -

قرناق و قرنق - بالضم و حرف ثالث نون خدمتگار و کنیزک این لفظ ترکی است از لطائف -

قرنق - بالفتح آواز ناکیان باین معنی لفظ عربیست کذا فی المنتخب و بالفتح و ترکی بمعنی دنبه کذا فی المدار و بالضم نیز و در ترکی بمعنی نگهبانے و در مصطلحات قرق بالضم بمعنی منع و باز داشتن و در چراغ هدایت قرق شدن بفتحتین بمعنی منع شدن -

قرطق - بالضم معرب کرته یعنی پیراهن معروف -

قرمساق - بضم قاف و فتح را و سکون میم هر که زن خود را بدیگران دهد لفظ ترکی است از لغات ترکی نوشته شده -

قرنفل - بفتحتین و ضم فا نام دوائی است معروف و این معرب کرنا پهول است و بمعنی آن در هندی گل گوش چرا که کرن در هندی گوش را گویند و پهول ترجمه گل است چون اکثر زنان هند در سوراخ گوش گذارند لهذا باین اسم مسمی گشت از سراج و رشیدی -

قراول - بفتح اول و ضم واو لفظ ترکی است بمعنی کسیکه به بندوق شکار اندازد از بهار عجم و در چراغ هدایت شکار انداز از بندوق انداز و در شمسی بمعنی پیشرو لشکر و در لغات ترکی بمعنی شکار و فوجیکه برای تعیین مکان جنگ معین شود و در مصطلحات فوجیکه پیش پیش رود و دور سپاهی زدن یعنی نمودار شدن دشمن خبر دهد چه قراول در ترکی سپاهی را گویند -

قرب نوافل - مولانا عبد الرحمن نوشته اند که بنده سالک فاعل و مدرک باشد و حقتعالی آله وی شود از کشف و نیز و بمعنی قرب حقتعالی که بنده را بسبب التزام نوافل حاصل شود -

قرمل - بکسر قاف و کسر میم شترکره بختی از منتخب -

قرام - بکسر اول پردهٔ تنک و باریک و بمعنی پردهٔ رنگین و منقش نیز نوشته از کشف و منتخب و مدار -

قرم - بالفتح شتر نر و مهتر قوم از منتخب و شرح نصاب -

قراقرم - بفتح قاف اول و ضم قاف ثانی و ضم رای مهملهٔ ثانی لفظ ترکیست نام شهری از ترکستان -

قرن - بفتح اول و سکون ثانی شاخ حیوان و گیسو و مدت طویل و در تعیین آن اختلاف است صاحب قاموس نوشته که صد سال و در منتخب سی سال یا هشتاد سال یا صد سال و در برهان هشتاد سال و بعضی گویند که سی سال است و در صراح و کشف وغیره سی سال و فی زماننا همین معتبر است مگر انوری در شعر خود برای همین معنی بفتحتین آورده و در منتخب نام موضع بفتحتین بدر قبیله الیست از یمن و اویس قرنی از آن نسبت -

قرین - مصاحب و همنشین و یار از منتخب و بمعنی مثل و نظیر هم آمده -

قراطغان - بفتح قاف و ضم طای مهمله و غین معجمه نام پادشاه عراق یا قراطغان بسیمه بسکون ح صورت قراطغان شاه که پادشاه عراق بوده کودکان برای بازی از پشم سازند -

قرطین - بالضم و طای مهمله مفتوح دو گوشواره و حضرت حسین رضی الله عنهما نیز مراد دارند از مدار و لطائف -

قرص روئین - بمعنی گهریال و این لفظ ساخته هندیان است تازی نیست -

قرون - بضمتین جمع قرن بمعنی شاخهای حیوان و زمانهای طول -

قرابین - بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است جمع قربان از منتخب -

قربان - بالضم چیزی که در راه خدا تعالی تصدق کنند و بدان تقرب جویند بخدا از منتخب و قربان در محاورهٔ فارسیان بمعنی کمان دان و آن جوالی باشد که در ترکش و خنجه حمائل دارند و در کردن اندازند بطوریکه ترکش پس و پیش بماند و گاهی سواران کمان خود را در آن جوال نگاه دارند و قربان بالفتح بمعنی نزدیک شدن و نیز کنایه از جماع باشد از منتخب و در لطائف و کشف و صراح باین معنی بالکسر است -

قران - بکسر اول قرین شدن و اتصال چیزی بچیزی و حج و عمره باهم کردن و باصطلاح علم نجوم یکجا شدن دو کوکب از جمله هفت کواکب سیاره سوای شمس در برجے بیک درجه یا بیک دقیقه قران زهره با مشتری و قران ماه با زهره یا مشتری در حق مولود و برای کردن هر کار بغایت نیکو است و صاحب قران کسیکه وقت ولادت او زهره و مشتری را قران باشد و برج قران در طالع او باشد و صاحب قران لقب امیر تیمور است که پادشاه شش اقلیم بوده است بدانکه چون کرهٔ راسی حصه کنند هر حصه را درجه گویند و چون درجه را شصت حصه کنند هر حصه آنرا دقیقه نامند بدانکه مجتمع شدن قمر را با شمس اجتماع نامند و مجتمع شدن یکے از خمسه متحیره را با شمس احتراق آن کوکب گویند و خمسه متحیره پنج کوکب سیاره را نامند سوای شمس و قمر و اینها را متحیره ازان گویند که گاه گاه این پنج کوکب را در سیر خود تحیر میشود یعنی در رفتار از پیش روی خود دیر گشته بسوی عقب بر گردند و گاهی بر جای خود وقوف نمایند -

قرآن - بالضم و مد الف کلام الله است و آن صد و چهارده سوره است و شش هزار و ششصد و شصت و شش آیه و پانصد و چهل رکوع و جمله آیات مذکوره بروایت جار الله زمخشری صاحب کشاف در یکهزار قصص است و در یکهزار مثل و در وعد یکهزار و در امر یکهزار و در نهی یکهزار و در وعید پانصد و در حلال و حرمت و یکصد در دعا و شصت و شش در ناسخ و منسوخ و اقوال -

قرآن - مصدر است بمعنی خواندن که مستعمل شده بمعنی مفعول -

قرابه - بالفتح بتخفیف و تشدید را ظرف بزرگ شیشه شراب و صراحی از کشف -

قرحه - بفتح و های مهمله طبیعت آدمی از منتخب -

قره - بالضم و تشدید را مهمله بمعنی خنکی و سردی از صراح کشف و مؤید و بعضی بمعنی رحمت و روشنی نوشته اند مگر اول اصح است چه در عرف مردم قره بمعنی مردمک چشم شهرت دارد و غلط مشهور است و مردمک ازین مناسبت تفاؤلاً که چشم را سردی و خنکی بموافقت تمام است و در منتخب بمعنی روشنی چشم و در لطائف بمعنی روشنی چشم و خنکی -

قرط - بالضم گوشواره واحد از منتخب -

قرقره - بفتح هر دو قاف نی که دران سیل بهنگام کلاه کردن میگردد از شرح خاقانی -

قربه - بالکسر و بای موحده بمعنی مشک آب از منتخب -

قراضه - بضم اول و ضاد معجمه ریزهٔ زر و سیم از منتخب و در اصل لغت قراضه بضم اول ریزهٔ هر چیز که از مقراض قطع شده بر زمین افتد مگر بمعنی ریزهٔ زر مستعمل -

قرقے شدن معامله - برهم خوردن و صورت نگرفتن معامله از چراغ هدایت و مصطلحات -

قرعه - بالضم چوب پاره یا آنچه از برنج در رو‌ئین سازند که بدان فال گیرند و بالفتح کدو سے تر از منتخب -

قریه - بالفتح ده و موضع -

قرینه - پیوسته شدن چیزی بچیزے و مناسبت معنوی میان دو امر و مناسبت ظاهری میان دو چیز و آنچه در مصرع بجز در وسط هر دو مصرع بیت واحد دو لفظ قافیه دارد و واقع شود -

قرحه - بالضم و حاء مهمله ریش و جراحت از منتخب و سراج و در حدود الامراض بالفتح زخمی که در آن ریم پیدا شده باشد -

قرون خالیه - بضمتین و خاء معجمه زمانهاے گذشته از مدار -

قرشی - بضم قاف و فتح راء مهمله و کسر شین معجمه منسوب بطرف قریش که نام قبیله ایست معروف و پدر آن قبیله نضر بن کنانه از اجداد حضرت پیغمبر صلعم و قریش در اصل تصغیر قرش است قرش بالفتح جانور عظیم الجثه ایست در دریا که بر تمامی جانوران بحرے غالب باشد و بقول غلبه بلقب قبیله مذکور مشهور شده از فرهنگ شرح شافیه و لب اللباب و منتخب و غیره و در صراح قرشی بضم اول و فتح ثانی و قریشی بسلامت و شین یا هر دو صورت درست نوشته و لهذا خاقانی تحفة العراقین قریشی آورده است -

قرطی - نوعی از پارچه که سبز و سیاه باشد ظاهر امنسوب بقرطه که گندنا را گویند -

قرمزی - عبارت از سرخ رنگ است منسوب بقرمز است -

قربانے - درین لفظ یاء تحتانی زائد است چرا که ضابطه فارسیان است که گاهی در آخر کلمه یاء زائده لاحق کنند چنانکه فلانے و فلان و فضولے و فضول و خلاصی و خلاص پس قربانے بمعنی آنکه در عید اضحی شتر یا گوسپند ذبح کنند -

قروطی - بضمتین و تاء فوقانی نام آشی است که از جزرات خشک پزند -

فصل قاف مع زاے معجمه

قزح - بضم اول و فتح ثانی و حاء مهمله نام کوهی و نام فرشته موکل ابر -

قزاگند - بفتح قاف و فتح کاف فارسی و سکون نون جامه که از ابریشم خام آگنده کنند و در روز جنگ بپوشند تیغ بران کار نمیکند چه قز بمعنی ابریشم خام است از رشیدی -

قز - بفتح قاف و سکون زاء معجمه نوعی از ابریشم که کم بها باشد و این لفظ قز معرب کز است بفتح کاف عربی و سکون زاء فارسی از رشیدی و سراج و کشف -

قزلباش - بکسرتین لفظ ترکی است بمعنی سرخ سر و کنایه از سپاهی که شاه اسمعیل صفوی ایجاد کرده که همه لشکر خود را تاج قرمزی که دوازده ترک داشت پوشانید چون قزل بمعنی سرخ است و باش بمعنی سر از آن روز این لقب بر ایران بر لشکریان ماند و از عدد ترک کلاه که دوازده اند عدد ائمه اثنا عشر علیهم السلام منظور داشت از سراج -

قزاق - بالفتح و تشدید زاء معجمه در ترکی بمعنی رهزن از لغات ترکی

قزل - بکسر اول و کسر زاء معجمه سرخ و احمر این لفظ بایمعنی ترکی است از مؤید و کشف و لغات ترکی و بفتحتین لفظ عربی لنگی است بفتح اول و کسر ثانی بمعنی لنگ از کشف و منتخب -

قزل ارسلان - بکسر اول و ثانی و فتح الف و سین مهمله مرکب است از دو کلمه و این لفظ ترکی بمعنی شیر سرخ چه قزل بمعنی سرخ و ارسلان بمعنی شیر و قزل ارسلان لقب پادشاه است که ممدوح ظهیر فاریابی بود از کشف و غیر آن چون پادشاه مذکور لنگ بود بعضی گفته اند که مرکب باشد از عربی و ترکی درین صورت بفتح اول و کسر ثانی صحیح باشد چه در عربی قزل بفتح قاف و کسر زاء معجمه بمعنی لنگ است -

قزغان - بالفتح و غین معجمه پاتیله بزرگ از برهان -

قزوین - بالفتح و کسر واو و یاء معروف نام شهری است اندر ایران در عراق عجم -

فصل قاف مع سین مهمله

قسطا - بالضم نام کتاب در احکام دین آتش پرستی که لوقا نام حکیم تصنیف نموده است از مؤید الفضلا -

قساوت و قسوت - بفتح اول و چهارم سخت دلی و سیاه دل شدن از منتخب -

قسمت - بالفتح حصه کردن و بالکسر اسم آن یعنی حصه از مزیل -

قسر - بالفتح بزور برکاری داشتن از منتخب و در قسری حرکت قسر که بمعنی دور حرکت چیزی که محرک آن دیگرے باشد -

قسطاس - بالکسر و بالضم کپان یعنی ترازوی بزرگ که همیشه از آنرا تگ گویند و این لفظ رومی است از کشف و قاموس و منتخب و برهان و مدار -

قسیس - بکسر اول و تشدید سین مکسور و سکون تحتانی و در آخر سین مهمله دانشمند و عالم دین نصاری معرب کشیش از مؤید و منتخب -

قسط - بالفتح و طاء مهمله بیداد و جور کردن و بالکسر داد و عدل و بمعنی حصه و نصیب و پاره از چیزی و بالضم نام چوبیست که برای امراض برودت دوا باشد و آن دو قسم است تلخ و شیرین بهندی تلخ آنرا کوٹ گویند بضم کاف عربی و تاء هندی از منتخب و غیره -

قسام - بفتح و تشدید بخشنده و حصه دهنده و سوگند بسیار خورنده -

قسم - بفتحتین سوگند و بکسر اول و سکون ثانی بهره و بخش و صنف و بفتح اول و سکون ثانی بمعنے قسمت کردن و بخش نمودن از منتخب و غیر آن -

قسیم - قسمت کننده اگرچه در منتخب نوشته که قسیم بمعنی قسمت کننده در لغت عرب نیامده اگر خان آرزو در خیابان و جهبات بسیار بمعنی قسمت کننده موجه ساخته است و بمعنی شریک و هم بخش و قسیم بمعنی خوبرو نیز آمده -

قسطنطین - بالضم بروزن پر تمکین لفظ رومیست نام پادشاه بانی شهر قسطنطینیه که الحال باستنبول در روم شهرت دارد و آن دار الملک روم است از سراج -

قسطنطینیه - بضم اول و سکون ثانی و فتح طاء اول و سکون نون و کسر طاء ثانی و سکون تحتانی و کسر نون و تشدید تحتانی مفتوحه نام شهریست که آن دار الملک روم است از لب اللباب و مؤید و قاموس و برهان -

قسامه - بالفتح سوگند دادن پنجاه مردم را و چنان باشد که چون در قریه کسی کشته شود و اهل قریه گویند که قاتل آن مارا معلوم نیست پنجاه کس را از اهل قریه سوگند دهند از منتخب و شرح نصاب -

قسیمه - در نصاب بمعنی نافه مشک نوشته -

قسوه - بالفتح سخت دل شدن از منتخب -

قسوره - بالفتح و واو و راء مهمله نیز هر دو مفتوح بمعنی شیر درنده از منتخب -

قسطلانی - بالفتح منسوب بطرف قسطله که نام شهرے است و بالضم خطا باشد از مزیل -

فصل قاف مع شین معجمه

قشیب - بر وزن لهیب بمعنی جامهٔ نو و چیز نو از شرح نصاب
قشر - بالکسر پوست اندر پوست درخت و میوه و پوست حیوان و جز آن عرض که هر پوست را قشر گویند از لطائف و منتخب
قشور - بفتح اول و ضم ثانی دارویی است که بر چهره مالند تا رنگ رو صاف شود و بضمتین پوستها جمع از منتخب -
قشّ - بالفتح و تشدید بعد از لاغری فربه شدن آدمی و ستور و نکوئی یافتن ستور از منتخب و لطائف -
قشف - بالکسر تغیر شده و رنگ برگردیده و بفتحتین سیه شدن روی از آفتاب و خشکی پوست از درویشی و تنگی معاش از صراح و منتخب -
قشلاق - بالکسر جای گرم که زمستان در آن بسر برند لفظ ترکیست
قشون - بضمتین لفظ ترکی است در حقیقت بدون واو است برای اظهار ضمه در ترکی منوشته فارسیان اکثر قشون را بواو معروف خوانند بمعنی گروهی از فوج از سراج و لغات ترکی -
قشقه - بفتح هر دو قاف بمعنی نشانی که هندوان بر پیشانی از صندل و غیره سازند از سراج -
قشعریره - بضم قاف و فتح شین معجمه و سکون عین مهمله و کسر رای مهمله و سکون تحتانی و فتح رای مهمله ناگاه موی بر بدن خاستن از دیدن [illegible]

فصل قاف مع صاد مهمله

قصوی - بضم و سکون ثانی و فتح واو و در آخر الف مقصوره بمعنی غایت انتها و نهایت و دور و بالای چیز و مؤنث اقصی است از کشف و غیره
قصب - بفتحتین نی و هر چیز مانند نی باشد چون نی قلم و جامه باشد که از کتان و ابریشم بافند و بفتح اول و سکون ثانی بمعنی بریدن و قصاب ازین است از منتخب و در خیابان نوشته که قصب بمعنی جامه معرب کسب است بفتحتین و کسب بکاف عربی جامه است که در هند مشهور است نوعی از بافته‌های ابریشمی -
قصب الجیب - بفتحتین قاف و صاد و جیم عربی مکسور و سکون تحتانی و بای موحده نوعی از خرما و گیاهی است که اندک شیرینی دارد از خیابان و گویند که آن بیخ گیاهی است که در قرب دریا روید و بعضی قصب الجب نوشته اند بضم جیم و تشدید بای موحده بمعنی چاه پس قصب الجب بمعنی نی که بصحرا در میان چاه‌های کهنه میروید و بعضی قصب الجیب بفتح جیم گفته اند و آن پاره کوچک از نی باشد که نامه بران نامهای اسرار در آن نهاده بکیسه جیب پنهان ساخته بمسافات بعیده میبرند و بعضی محققین قصب الجیب نوشته اند بفتح حای مهمله و کسر بای موحده و سکون تحتانی بمعنی نیشکر و درین صورت در فقره گلستان بجای نیشکر لفظ شکر بنویسند یا نسطوری که قصب الجیب حدیثش را همچو شکر میخورند -
قصارت - بفتح جامه شستن یعنی پیشه گازری از منتخب -
قصد - بالفتح بمعنی آهنگ و بمعنی میانه از هر چیز معتدل را قصد گویند و بمعنی راه راست رفتن و میانه روی را هم از شرح نصاب و منتخب -
قصار - بالفتح و تشدید گازر از مدار -
قصر - بالفتح کوشک و کوتاهی و جامه شستن از منتخب -
قصیر - کوتاه و کوتاهی کنند و نام غلامی که بسیار دانا بود -
قصور - بضمتین کوتاهی و عاجز شدن و فرو ماندن از چیزی و جمع قصر که بمعنی کوشک است و کوشک خانه بزرگ را گویند که از سنگ و خشت و جز آن سازند از منتخب و نام شهر از توابع لاهور -
قصص - بکسر قاف و فتح صاد مهمله اول جمع قصه و بفتحتین مصدر است بمعنی حکایت کردن و نزد بعضی بمعنی قصه است درین صورت اسم جمع قصه باشد نه جمع قصه -
قص - بالفتح و تشدید صاد بمعنی سینه یا استخوان آن از منتخب
قصب السبق - بفتحتین قاف و صاد و بفتحتین سین مهمله و بای موحده گویند که بفاصله بعید یک نی بر زمین استاده میسازند و سواران از دور باتفاق یکدیگر اسپ بسوی آن نی یکبارگی میدوانند اول کسیکه از جمله سواران سبقت کرده آن نی را از زمین بردارد در همه سواران معزز و ممتاز میگردد و از همه نقد مشروطه میگیرد -
قصیل - غله جو نو دمیده و نارسیده که بفارسی خوید گویند از لطائف -
قصد کردن - اراده خون کسی کردن -
قصب السبق بردن - غالب آمدن و سبقت و پیشدستی کردن
قصابگان - جمع قصاب است بطور فارسی لیکن خلاف قیاس و گویند که نام قسمی از مرغان است از شرح قران السعدین و صورتیکه بمعنی قسمی از مرغان باشد بکاف عربیست جمع قصابک که غالباً کرگس باشد و در رشیدی نوشته که قصابک مرغیست بغایت تیز پر و خوش رفتار که بر لب آبها نشیند -
قصبه - بفتحات شهر کوچک و یا ده کلان و بمعنی نی و هر چه مثل نی باشد و نای گلو و قصبه کوچک نوشته خطاست از کشف و رشیدی و منتخب
قصب الذریره - بفتح ذال معجمه و کسر رای مهمله و یای معروف و رای مهمله دوای معروف که بهندی آنرا چرائته گویند بکسر جیم فارسی -
قصعه - بالکسر کاسه بزرگ از بحر الجواهر و شرح نصاب بالفتح -
قصبچه - پارچه از قسم کتان -
قصیده - در لغت بمعنی مغز سطبر و غلیظ و در اصطلاح شعرا نظمی که هر دو مصرع بیت اول با مصرعهای ثانی ابیات دیگر هم قافیه باشد و در آن مدح یا ذم یا وعظ یا حکایت یا امثال آن بیان شود و کمتر از پانزده بیت نباشد وجه تسمیه آنست که در قصیده معنی جلیل کثیر مندرج میگردد که در مذاق طبع مستقیم لذیذ آید -

فصل قاف مع ضاد معجمه

قضا - بفتح حکم کردن و گزاردن و واجب ادا کردن و آفریدن و تمام کردن و بیان نمودن و بمعنی عبادتیکه وقت آن گذشته باشد و در شرح نقایه بنظر آمده که قضا آنست که حکم الهی در حق مخلوقات بنهج واقع شده و قدر آنچه بتدریج بر طبق آن حکم ازلی بر عرصه ظهور میرساند لهذا قضا امر است و قدر امور و در لطائف چنین نوشته که فرق میان قضا و قدر آنست که قضا حکم ازلی در مرتبه تفصیل گاهی لفظ قضا بمعنی اتفاقاً و اراده حق نیز آمده چنانکه قضا را چنین باشد -
قضا را - بمعنی از قضا چنانکه درین محل کلمه را بمعنی از باشد از رساله سیره نوشته شد -
قضیب - بفتح اول و کسر ثانی و یای تحتانی و موحده شاخ درخت و مجازاً ذکر مردان و جز آن از لطائف -
قضات - بضم اول و تخفیف ضاد معجمه و تای فوقانی جمع قاضی و بمعنی تشدید ضاد معجمه خطاست همچنین هر اسم فاعل که ناقص باشد جمع آن بر همین وزن قضات آید بضم اول و تخفیف ثانی چنانکه رواة جمع راوی و غزاة جمع غازی و ولاة جمع والی
قضیه منعکس - در محاوره عبارت از مقدمه که بالعکس تمام واقع شود و باصطلاح منطقیان آن باشد که گردانیده شود در جزو اول را ثانی و جزو ثانی را اول بر وجهی که ایجاب و سلب و صدق اصل محفوظ باشد نه کلیت و جزئیت

وکذب اصل چنانچه قضیهٔ منعکسه از کل انسان حیوان بعض الحیوان انسان مے آید و این را قضیهٔ منعکسه مستویه گویند۔

قضیم۔ چرمی که ستور را دهند از شرح نصاب۔

قضیبان۔ بالضم و بالکسر و موحده شاخهای درخت این جمع قضیب است که بمعنی شاخ درخت باشد از منتخب و خیابان۔

قضاعه بضم اول و عین مهمله چیزیست بصورت سگ که در آب میباشد و خایه آنرا جند بیدستر گویند و نام قبیله است از عرب از شرح نصاب۔

قضیه بفتح اول و کسر ثانی و یای تحتانی مشدده بمعنی مطلوب و در منتخب بمعنی گزاردن و خبر و حکم و باصطلاح منطق مرکبیست که احتمال دارد صدق و کذب را که باصطلاح نحو آنرا جمله خبریه گویند چنانکه العالم حادث و زید قائم۔

قضیه کلیه۔ آنست که حکم کرده شود دران بر جمیع افراد موضوع مانند کل انسان حیوان۔

قضیه مهمله۔ آنست که نبود موضوع او شخص معین و نباشد دران بیان کلیت و جزئیت چنانچه الانسان حیوان۔

قضیه جزئیه۔ آنست که حکم کرده شود دران بر بعض افراد موضوع مثل بعض الحیوان انسان۔

قضیه انشائیه۔ اگرچه قسمت خانی رد قائل او درست لیکن هیچ قضیه از قضایای منطقیه باین اسم موسوم نیست مگر آنکه از قضیه انشائیه مراد جمله انشائیه باشد۔

فصل قاف مع طای مهمله

قوّدا بالفتح نریست که بفارسی آنرا سنگخوار گویند از منتخب و لطائف که در از گردن مثل طاؤس بیابان مسافران را دلیل باشد بر زمین که در آنجا آبست قطعاً۔

قطعاً۔ بالفتح بمعنی هرگز۔

قطاب۔ بکسر اول جیب یعنی گریبان جامه از منتخب و در آئین اکبری نوشته که بضم اول نوعی از سنبوسه است۔

قطب بضم میخ آهنی که آسیا بران میگردد و سید قوم و سالار که مدار کار بروی باشد و اصل هر چیز از منتخب و باصطلاح اهل هیئت قطب یکی از آن دو نقطه است که محاذی یکدیگر بر هر دو پهلوی کره معین کنند که چون کره را حرکت دولابی دهند آن هر دو نقطه از جای خود تجاوز نکنند بخلاف دیگر اجزای کره چون معلوم شد قطب فلک الافلاک در جنوب و شمال عالم واقع شده اند و بقدرت الهی دو ستاره در محل هر دو قطب پیدا گشته اند انها را نیز مجازاً قطب گویند چون ربع مسکون ربع شمالی ارض است لهذا قطب شمالی در همه بلاد عالم مرئی میگردد و در بعض جزائر که قریب خط استوا واقع اند قطب جنوبی و شمالی هر دو مرئی میگردند بعضی از رویت قطب جنوبی منکر اند و نیز لقب آن ولی که انتظام ملکی یا شهری در عالم معنوی بحکم الهی در قبضه اقتدار او مفوض باشد۔

قطرب۔ بالضم و راء مهمله نیز مضموم و بای موحده قسمی از جعلان است و قطرب در اصل اسم کرمیست سیاه که بر روی آب ایستاده بحرکات مختلفه غیر انتظام میگردد بمناسبت آن نام مرضی که نوعی از انواع جنون و دیوانگی است صاحب این مرض در هیچ جا قرار نگردد از همه گریزان باشد از سدیدی و منتخب۔

قطعیت بریدگی و جدائی در در شدن۔

قطره وزد کنایه از ابر و بعضی آفتاب را گویند از سراج و رشیدی۔

قطوره بفتح چیز رقیق که در گوش یا بینی چکانند از منتخب۔

قطر۔ بالفتح باران و بالکسر مس گداخته و بالضم کرانه چیزی از منتخب و صراح و کشف و باصطلاح علم هندسه هیئت خطی که در میان دائره کشند بنهجیکه آن خط بر مرکز دائره گذشته تنصیف دائره نماید بدانکه قطر هر شی مدور از مسافت دور آن شے تقریباً سومی حصه میباشد۔

قطار۔ بکسر اول شتران برابر برابر شده و بر یک نسق رونده و چند حسام که پهلوی همدیگر باشند و بفتح اول خطاست از منتخب و صراح و کشف و بهار عجم و در لطائف گفته که قطار در عرف بمعنی ده شتر است و بالفعل در هند پنج شتر را قطار گویند و در مصطلحات نوشته که قطار بمعنی توده شتر فراهم آمده حالا اطلاق آن جمع هر چیز که باشد و اقع میشود۔

قطمیر بالکسر پوست باریک که بر تخم خرما میباشد یا نقطه سفید که بر پشت خرما میباشد یا شگاف تخم خرما یا آن رشته که در میان شگاف تخم خرما باشد و گاهی کنایه بمعنی شی قلیل و کوچک نیز می آید و قطمیر نام سگ اصحاب کهف است از منتخب و صراح و کشف و شرح نصاب۔

قطاس بضم اول و سین مهمله معرب قوتاس که لفظ ترکی است بمعنی موی دم گاو کوهی که آنرا غژگاو گویند از برهان و غیر آن از لغات ترکی نیز۔

قط بالفتح و التشدید بمعنی بریدن ناخن و خامه و از نیجاست قط قلم و بالکسر گربه نر که جانور معروفیست و بالفتح و بالضم و تشدید طا و تخفیف آن بمعنی هرگز و همیشه و این کلمه تاکید زمانه گذشته است و بالفتح و تشدید طا بمعنی بس نیز آمده و از نیجاست فقط از منتخب۔

قطع بالفتح بریدن بمعنی بر یادت یا نوشتن غلط است از بهار عجم۔

قطف۔ بالفتح چیدن میوه و جز آن و خراشیدن آهسته را و قطف بهمه ور و بالکسر بمعنی میوه و بار درخت که پخته باشد و بفتحتین نام تره ایست که آنرا اسفاناخ رومی و سرمق نیز گویند و بهندی بتهوا نامند از منتخب و شرح نصاب۔

قطوف بضمتین میوه ها جمع قطف است از منتخب۔

قطاف۔ بکسر وقت چیدن میوه و چیدن انگور از منتخب و در لطائف بمعنی کام نهنگ نیز نوشته۔

قطائف۔ چادر بار پیچیده جمع قطیفه و بمعنی لوزینه و نان لوزینه در شته که از میده گندم سازند آنرا نیز قطائف گویند از منتخب و در لطائف نوشته که حلوائیست نفیس۔

قطاع الطریق بضم اول و تشدید ثانی بمعنی رهزنان که مال مسافران را بغارت برند یا قتل کنند یا بفریب کشند۔

قطاریق۔ باے دهوی جنگ بمعنی شور و غوغا که بوقت جنگ و امثال آن مے برآید از لطائف۔

قطران۔ بالکسر نام شاعری و نام شهری و نام روغنی باشد سیاه و بدبو که از درخت عرعر که سرو کوهی باشد میگیرند و آن را بر شتران خارش دار میمالند از برهان و در بحر الجواهر بمعنی روغن مذکور بالفتح است و در منتخب بالفتح و بالکسر مولف گوید ظاهر ان روغن چیز است۔

قطره زدن دویدن و سعی کردن و تیز رفتن از برهان و بهار عجم و سراج و رشیدی و در مصطلحات نوشته که قطره کشیدن و کردن و فشاندن و برداشتن نیز بمعنی سعی کردن و دویدن آمده۔

قطره زن ۔ دونده و تیز رفتار از بهار عجم۔

قطن۔ بالضم و بضمتین بمعنی پنبه و پنبه زار و بفتحتین استخوان میان هر دو سرین و بیخ دم مرغ از منتخب۔

قطن معروفست و حقیقة این لفظ بر کاتب صادق می آید یا بر کار روحانی بر مقط اطلاق کنند مجاز باشد از بهار عجم و چراغ هدایت و مصطلحات۔

قطره ـ بالفتح بمعنی دویدن و پارهٔ آب که از جائی چکد از منتخب
قطیعه و قطیع ـ گلهٔ گوسفندان و گاوان و اسپان و غیر آن از منتخب و شرح نصاب ـ

قطامه ـ بالفتح و تشدید زن بسیار شهوت ماخوذ از قطم که بمعنی تیزی شهوت است از مصطلحات ـ

قطعه ـ بکسر اول و سکون ثانی پاره از هر چیز و در اصطلاح شعرا دو بیت یا زیاده مطلع دارد یا ندارد گویا که آن پاره از غزل یا قصیده بریده شده است از مدار و کشف و بهار عجم و بمعنی بالفتح خطاست مگر بعضی فصحای متاخرین جائز هم داشته اند

قطالی ـ بر وزن گلابی مثل سنبوسه چیزیست که در روغن بریان نمایند و در فارسی بودن این لفظ نظر است از سراج ـ

قطنیه ـ بضم قاف و سکون طا و کسر نون کرباس بافته که از ابریشم نیمه باشد و بمعنی جامهٔ مشروع که تار آن از ابریشم و پود آن از ریسمان نیمه باشد

فصل قاف مع عین مهمله

قعود ـ بضمتین مطلق نشستن و نشستن بعد از خوابیدن و شتر جوان از منتخب ـ

قعر ـ بالفتح تک چاه و بن چاه و غیر آن و عمق چیزی از لطائف و غیره

قعلی ـ بالفتح شکاری را گویند که جانوران شکاری را یکبارگی سر دهند تا همه جانوران را یکبارگی شکار کنند و تحقیق این لفظ در کتابی معتبر یافته نشده و قعل بکسر اول و ضم غین معجمه در ترکی خروس صحرائی را گویند و این از اهل لسان بثبوت پیوسته ـ

قعده ـ بالفتح نشستن و بالکسر نوعی از نشست و بالضم مرکبی که بر آن شبان سوار شوند و چیزی که بر آن سوار شوند از منتخب و لطائف ـ

قعقعه ـ بفتح هر دو قاف و سکون عین مهمله اول آواز کاغذ و پوست خشک و آواز سلاح از منتخب ـ

قعیده ـ بالفتح زنیکه همنشین شوهر خود باشد از شرح نصاب ـ

قعلیچی ـ بفتحتین میر شکار ـ

فصل قاف مع فا

قفا ـ بفتح پس گردن و پس سر از منتخب و شرح نصاب و مجازاً بمعنی مطلق پس و عقب و بمعنی وقت غیبت نیز و مشت که بر پس گردن کسی زنند ـ

قفل ابجد ـ نوعی از قفل است که در آن چند حلقه پهلو به پهلو باشند و بر سر پهلوی حلقه ها چند حروف ابجد کنده باشند چون حروف پهلوی حلقه ترتیب حروف ابجد تا لفظ مرتب شود قفل بگشاید و اگر حروف بر پهلو در هم باشند قفل هرگز گشاده نشود ـ

قفار ـ بفتح و را مهمله نان بی نان خورش و زمین خالی از آب و گیاه از منتخب و لطائف ـ

قفر ـ بالفتح زمین خالی از آب و گیاه و گرسنه ماندن و بفتحتین کم شدن یعنی اندک گوشت شدن از منتخب و لطائف ـ

قفاهیر ـ بالفتح بمعنی صورت در روی نیکو از برهان و در نصاب قفار چیره بجای خطی نوشته اند و آنچه شارحان آنرا دو لفظ پند شته و در معنی آن تکلفات کرده اند ظاهر اغلاط است و صاحب فردوس اللغات بجای خطی نوشته بمعنی آرزو و خوش روی

قفیز ـ بالفتح اول و کسر ثانی و یای معروف و زای معجمه پیمانه ایست مقدار دوازده صاع و هر صاع هشت رطل باشد و رطل نیم آثار بود و از زمین مقدار یکصد و چهل و چهار گز شرعی از منتخب و در رسالهٔ معرب نوشته که قفیز معرب کفیز است ـ

قفل و سعاص ـ چیزی باشد از آهن که حلقه های آهنی دارد که بستن و گشادن آن خالی از اشکال نیست و اهل آنرا گورکهدهندا گویند از بهار عجم و سراج و رشیدی ـ

قفس ـ بفتحتین پنجرهٔ مرغان این لفظ بسین و صاد هر دو عربیست لیکن این قدر است که استعمال این لفظ در فارسی بسین و صاد هر دو میشود و در عربی فقط بصاد از سراج و کشف و غیره ـ

قفانبک ـ بکسر قاف و فتح نون و سکون بای موحده و کسر کاف لفظ اول از مطلع قصیدهٔ امرء القیس که شاعری نامور بوده است در عرب و آن مطلع اینست بیت قفا نبک من ذکری حبیب و منزل ÷ بسقط اللوی بین الدخول و حومل ÷ و معنی بیت اینست که باستید تا بگریم از یاد کردن حبیب و منزل حبیب که نام آن سقط اللوی است و آن واقع است درمیان دخول و حومل که هر دو نام مکانست ـ

قفل ـ بضم اول و سکون ثانی و بضمتین نیز آمده معنی معروف است از صراح و فصول اکبری ـ

قفا خاریدن ـ شرمنده شدن از چراغ هدایت

قفه ـ بالضم و تشدید فا بمعنی زمین بلند از صراح و از منتخب نیز همین مستفاد میشود مگر بمعنی بلند و جای مستقل دور مصطلحات که قفهٔ مینار بمعنی نشیمن که بالای مینار سازند

قفل رومی ـ نوعی از قفل که بغایت محکم باشد ـ

فصل قاف مع قاف

ققنس ـ بضم قاف و سکون قاف ثانی و ضم نون و سین مهمله چرا که مخفف ققنوس است که لفظ یونانی باشد و بفتح نون غلط و آن مرغیست که موسیقی را از آواز او حکما استخراج کرده اند و عمرش هزار سال باشد و جفت ندارد و توالد و تناسل او باینطور میباشد که هرگاه پیر میگردد هیزم جمع کرده درمیان آن می نشیند و از منقار خود که بسیار سوراخ دارد آواز میکند از هر سوراخ منقارش مرودی علیحده بر می آید و سر دیگه بهند آنرا دیپک گویند نیز بر می آید و در آن هیزم آتش افروخته میشود و آن مرغ سوخته خاکستر میگردد و بعضی نوشته که در منقارش سه صد و شصت سوراخ باشد چون موتش آید در هیزم نشسته سرود آغاز اند و از آواز خود مست گشته بال بهم میزند چندانکه آتش از بال و هیزم میسوزد پس بقدرت الهی باران بر آن خاکستر میبارد و دران خاکستر یک بیضه پیدا میشود و باز همان جانور از آن بیضه بیرون می آید و بفارسی آنرا آتش زن گویند از کشف و برهان و مؤید و مدار و لطائف ـ

فصل قاف مع لام

قلم دست و پا ـ استخوان ساق و آرنج از مصطلحات ـ

قلما ـ بالفتح و تشدید لام بمعنی اندک از شرح نصاب

قلولا ـ بفتح اول و ثانی بمعنی فاز که مرغ معروفست از شرح نصاب و مولانا یوسف بن باتع شارح نصاب بالضم اول و فتح لام نوشته

قلا ـ بفتح دشمنی و دشمن داشتن کسی را از منتخب و کشف و بضم بدون همزه بمعنی اسپیکه رنگش بادامی و از موی یال تا دم او خطی سیاه بر پشتش باشد ـ

قلیب ـ بر وزن فعیل و در آخر بای موحده چاه یا چاه کهنه

که خام باشد از منتخب و شرح نصاب۔

قلوب۔ بکسر قاف و ضم لام و واو غیر ملفوظ و سکون بای موحده در ترکی بمعنی کرده که صیغه ماضی است از کردن با ما مر را بطه۔

قلاب۔ بالضم و تشدید لام خار آهنی خمیده حلقه مانند که چیزی بدان توان آویخت و بالفتح و تشدید لام گرداننده از سره بناسره یعنی دغاباز از لطائف۔

قلب۔ بالفتح واژگون و برگردانیده شده و بمعنی دل و گویند که دل را قلب نام ازان شد که در سینه واژگون او نهاده است و نیز لفظ قلب بمعنی میان هر چیز و سیم و زر ناسره و غیر خالص و نام منزل هژدهم از منازل قمر و آن سه ستاره است ستاره میانگی سرخ و بزرگ که بجای قلب عقرب واقع شده و بمعنی فوج میانه وسط لشکر که بادشاه دران باشد و چهار فوج دیگر که جناح و ساقه و میمنه و میسره بود پیرامون آن باشد از کشف و منتخب و لطائف۔

قلعه گلاب۔ بضم کاف فارسی نام قلعه ایست که بر کوه لیلوله واقع است و زندانیان را دران نگاه دارند از مصطلحات۔

قلت۔ بضم و تای فوقانی ماش هندی از برهان و بکسر اول و تشدید لام کمی و کمیابی۔

قلم نیست۔ حساب و پرسش نیست از مصطلحات۔

قلم دست۔ کسیکه بقلم کار کند۔

قلیچ۔ بکسر تین و یای معروف و جیم فارسی شمشیر از لغات ترکی و در تتمه قلج بکسر تین و بدون یا و این لفظ ترکی است۔

قلاج۔ بالضم و تشدید لام و جیم عربی بزور کشیدن چیزی مثل کشیدن کمان و مقدار درازی هر دو دست طغرا گوید مصرعه چون پنجه بقلاج زدی سوی کمان ٭ و لفظ قلاج ترکی است از چراغ هدایت و لغات ترکی و سراج۔

قلح۔ بفتحتین و حای مهمله زردی دندان و چرک آلودگی آن۔

قلائد۔ بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است جمع قلاده۔

قلعه بغداد۔ باصطلاح لوطیان شکم را گویند۔

قلم بند۔ سازنده قلم که نقاشی بدان کنند و آنچه بقید تحریر آورده شده باشد۔

قلمکار۔ نوعی از بافته که بنقوش الوان منقش باشد۔

قلندر۔ در اصل کلندر بود بکاف عربی بمعنی کنده ناتراشیده که پس در اندازند تا در وا کشاده نگردد و پس تنها آن قلندر بسبب اختلاف عرب و عجم قلندر بقاف شد لفظی معرب گفته اند و اول صحیح است از خیابان و در جواهر الحروف نوشته که در اصل غلندر بغین معجمه بوده۔

قلقطار۔ بالضم و قاف ثانی مفتوح زاگ که بهندی پهٹکری گویند از برهان۔

قلاوز۔ بفتح اول و ضم واو و زای معجمه لفظ ترکی است بمعنی راهبر و مقدمه لشکر و سوارانیکه محافظت لشکر کنند از برهان و سراج و لطائف و در لغات ترکی بفتح قاف و کسر واو۔

قلیدس۔ بالضم قاف و فتح لام و سکون تحتانی و کسر دال مهمله و سین مهمله نام حکیم و نام کتاب او در اشکال علم هندسه این مخفف اقلیدس است۔

قلس۔ بالفتح و سین مهمله آنچه از گلو یکدفعه برآید از طعام و آنچه بدو بار و سه بار آید آنرا قی گویند از منتخب و صراح۔

قلقاس۔ بالضم بدو قاف و سین مهمله اروی که بهندی است معروف که آنرا بخته نان خورش سازند از برهان۔

قلاشی۔ بالضم و شین معجمه بیهوده و هرزه ظاهرا بمعنی مخفف قلاشیت باشد یعنی بگو هرچه خواستی آورده و در فرهنگ بمعنی مبلغ خانه مرقوم ساخته ظاهرا بمعنی مزید حماش خواهد بود از لطائف۔

قلاش۔ بالفتح و تشدید لام و شین معجمه بی نام و ننگ و مفلس و شهره و بیخیر و مجرد و لوند و این لفظ ترکی است از برهان و سراج۔

قلوص۔ بفتح اول و ضم ثانی و صاد مهمله شتر ماده جوان از منتخب و شرح نصاب۔

قلاع۔ بکسر اول و عین مهمله جمع قلعه و بضم اول جوشش دهان که بیماری معروف است از منتخب۔

قلع۔ بالفتح برکندن و نیز نام معدن ارزیز از منتخب۔

قلاق۔ بالفتح نام ملکی است از ترکستان و نام قومی از ترک۔

قلپاق۔ بیای فارسی در ترکی کلاه را گویند از مصطلحات۔

قلچاق۔ بضم اول و بجیم فارسی در ترکی دستانه آهنی از مصطلحات۔

قلاق۔ بضم اول لفظ ترکی بمعنی گوش از لغات ترکی۔

قلق۔ بفتحتین بیقراری و بی آرامی و بفتح اول و کسر لام بیقرار و بی آرام و ترسان۔

قل۔ بالضم در ترکی غلام را گویند و بعربی صیغه امر بمعنی بگو۔

قلقل۔ بضم هر دو قاف آواز ریختن آب یا شراب از شیشه و صراحی و مجازا بمعنی کلام مهمل و بمعنی حب قلقل که در آنست مشابه پلپل گرد۔

قلل۔ بضم اول و فتح ثانی سرهای کوه جمع قله۔

قلزم۔ بفتح اول و ضم زای معجمه موضعیست درمیان مصر و مکه و مضافات بحر بطرف او گرده شود و جراکه بر کناره بحر محیط واقع است از قاموس و در رشیدی نوشته که بر دو دیست در حوالی خوارزم و در لطائف قلزم بضم اول و سوم دریا و چاه بسیار آب و بفتح سوم نیز آمده و در عجائب المخلوقات است که دریایست که از هند برآید و قلزم نام شهریست که بر کنار آن آبادست بان نام خوانند و فارسیان آنرا قلزم سر گویند تم کلام و در بهار عجم نوشته که فارسیان قلزم را بالضم اول و فتح زای معجمه میخوانند و در مؤید قلزم بمعنی دریا و چاه عمیق بسیار آب نیز نوشته اند که قلزم ماخوذ از قلزمه و بمعنی آن ابتلاع است یعنی فرو بردن چیزی بگلو چون دریای مذکور بغایت عمیق است لهذا قلزم گفتند۔

قلم۔ بالفتح بریدن و [illegible] کشیدن و ناخن گرفتن و بفتحتین خامه تراشیده [illegible] هر چه بریده و مقطوع باشد ماخوذ از قلم بالفتح که مذکور شد و بمعنی اندکی از موی سر که بهر دو جانب میان ابرو فرو گذاشته بمقراض میبرند از بحر الجواهر و منتخب و شرح نصاب یوسف و از بعض شروح و باصطلاح تصوف عقل اول را گویند۔

قلقان۔ بالفتح و بدو قاف در ترکی سپر را گویند که بهندی ڈهال گویند۔

قلیان۔ بالکسر حقه تنباکو کشی این در اصل غلیان بود بفتحتین که لفظ عربیست بمعنی جوشیدن فارسیان ترکی و آن تصرف نمودند بکسر اول و گاهی بفتح اول و سکون دوم بمعنی حقه تنباکو کشی آرند بمناسبت آنکه بوقت دم کشیدن آب در آن بجوش میشود چنانکه در حقه آبگینه بیشود

قلتبان۔ بالفتح و حرف سوم تای فوقانی بی غیرت و دیوث یعنی کسیکه بر احوال قبیح زن خود واقف گردد و چشم پوشی نماید و این مجاز است در اصل قلتبان سنگی را گویند که مد در ز

دراز باشد و آنرا بر بام نو ساخته می غلطانند تا هموار و محکم گردد و شخص بی غیرت و بیچاره را از ان قلتبان گویند که چنانکه آن سنگ را در گردیدن اختیار نیست و اختیارش بدست گرداننده است همچنین او نیز محکوم زن خود است در اصل غلتبان بغین معجمه بود بجهه قرب مخرج بقاف بدل شده از برهان و رشیدی و لطائف و جهانگیری۔

قلتین بضم قاف و تشدید لام مفتوح و فتح فوقانی بمعنی دو خم بزرگ که دران یکهزار و دو صد رطل عراقی آب بگنجد پس بقدر انگنجیدن دو خم آب در مذهب شافعی رح از استعمال نجس نمی شود۔

قلمزن۔ کنایه از نویسنده و بمعنی مصور نیز آمده از سراج۔

قلم پاک کن بضم کاف و دوم پاک کننده قلم و آن پارچه پشمینه یا کرباس باشد که بدان قلم سیاهی آلوده را پاک کنند۔

قلم در کشیدن۔ کنایه از محو کردن از سراج۔

قلم بناخن شکستن۔ بسزا رسانیدن۔

قلم در سیاهی نهادن یعنی رقم بدبختی کشیدن از رشیدی و بسزا رسانیدن۔

قلم بدم شمشیر افتادن۔ دندانه دار شدن شمشیر و دم کش برگشتن از مصطلحات۔

قلمرو ملکی و ولایتی که دران نوشته قلم پادشاهی یا امیری رود و مردم آنجا نوشته او را قبول نمایند و درین لفظ از ترکیب اسم و امر معنی اسم ظرف پیدا شده یعنی محل روان بودن قلم کسی خلاصه معنی قلمرو ملک مطیع است۔

قلابه۔ بضم قاف و تشدید لام خار آهنی خمدار که بدان ماهی گیرند ماخوذ از قلب بمعنی برگردانیدن۔

قلعه قهقه۔ نام قلعه در ایران از متعلقات اذربایجان که در استحکام ضرب المثل روزگار است۔

قله۔ بالضم و تشدید لام سر کوه و بالای سر هر چیز و سبوی بزرگ از منتخب و بعضی نوشته خم آبیکه دران سه صد من آب گنجد هر من دو رطل باشد و بالضم و تخفیف لام نوعی از الوان اسپ که اکثر زردی باشد مثل رنگ بادام و از موی یال تا دم او خط سیاه بر پشت باشد۔

قلیه بفتح اول و کسر دوم و تشدید تحتانی گوشت بریان کرده شده و باستعمال گوشتی که در روغن میان دیگ بریان کرده نان خورش سازند از کشف و منتخب و بحر الجواهر۔

قلاده۔ بکسر اول و دال مهمله گلوبند و گردن بند سگ و شتر از فردوس اللغات۔

قلبه۔ بالضم و بای موحده چوبی دراز آهن زده که بدان بواسطه جفت گاو زمین را شگافند از برهان۔

قلنغه بفتحتین و سکون نون و غین معجمه لفظ ترکی بمعنی مهمانی و خوراک پیاده که بر ودیه بر رعایا بیرون و از فرهنگ نوشته شد۔

قلنسه بفتحتین و سکون نون و سین مهمله کلاه ظاهر این مخفف قلنسوه است از فردوس اللغات وغیره۔

قلعه۔ بالفتح عمارت سنگین و حصار از کشف و مؤید و مدار و صراح و مزیل و در منتخب بالکسر۔

قلقله بفتح هر دو قاف جوش و بیقراری و جنبانیدن حرف ساکن در مخرجش باشد تا حروف قلقله پنج اند قاف و دال و طا مهملتین و بای موحده و جیم و بالضم آواز صراحی و شیشه بوقت بر آوردن شراب و مثل آن۔

قلعی۔ بالفتح و کسر عین مهمله منسوب بقلعه که نام معدنیست که از ریزها خالص ارزیز می خیزد از صراح۔

قللر اقاسی بضم اول و ترکی سرور غلامان قلل غلام و کر بفتح لام و سکون را مهمله حرف جمع و اقاسی سردار از مصطلحات۔

قلی و قل هر دو بالضم بمعنی غلام و بنده لفظ ترکی است از مؤید و مدار۔

قل علی۔ بالضم نام کبوتر باز از رشیدی۔

قلیچی بضم و لام مشدد مضموم و سکون قاف ثانی و جیم فارسی بمعنی نوکر باشد مگر نوکر پادشاه نباشد از مدار و بمعنی خدمتگار نیز آمده۔

قلی۔ بالفتح و سکون لام بر تابه بریان کردن چیزی از منتخب و بالکسر شخار که بهندی آنرا سجی گویند از مدار و بحر الجواهر و مؤید و برهان قلیه بکسر تین بمعنی شخار و بضم اول و کسر لام و ترکی بمعنی غلام۔

قلمی۔ بفتحتین قسمی از برد که مخطط باشد بخطوط درشت۔

قلاوزی۔ بفتح اول و ضم واو و کسر زای معجمه بمعنی پیش رو و مقدمه لشکر بودن از رشیدی و سراج و برهان۔

قلاب۔ بالفتح و تشدید لام و بای موحده نادرو فرو سی و دغابازی۔

قلندری۔ نوعی از خیمه۔

قلاهی۔ بالفتح نوعی از اسپ مگر در کتابی معتبره یافته نشده ظاهرا همانست که در بیان لفظ قله گذشت۔

	فصل قاف مع میم	

قما۔ بالضم و تشدید میم کنیزک و نام دوائی که برای افزودن قوت باه بکار آید بهردو معنی ترکیست از لطائف وغیره۔

قمرا۔ بفتح اول و سکون میم و بعد الف همزه بمعنی ماهتاب یعنی روشنی ماه از شرح نصاب۔

قماج۔ بضم اول و جیم فارسی نوعی از نان است و آنرا کماج نیز گویند ظاهر الفاظ ترکیست۔

قمح۔ بفتح و حای مهمله گندم و پست خشک خوردن از منتخب و در لطائف گندم و پست۔

قماره۔ بکسر اول و در عربی هر بازی که دران شرط و گرو بندند و هر بازی که دران زر بشرط داده و گرفته شود و بضم اول نام شهریست در نهای هندوستان قریب دریای شور بطرف جنوب که عود خوب از انجا پیدا میشود از برهان و سراج و بحر الجواهر و منتخب و لطائف نوشته اند که قمار بفتح اول نام موضعیست از بلاد هند که عود آنجا بهتر باشد و نیز در سراج نوشته که چون قاف در هندی نیست ظاهرا قمار معرب کمار باشد که نام جایست در هند بوده باشد۔

قمر بفتحتین ماه و باصطلاح کیمیاگران نقره۔

قمطر بکسر اول و فتح میم و سکون طای مهمله شتر فربه و مرد کوتاه و صندوقی که در و کتاب را نگاه دارند از منتخب و قاموس و بمعنی خریطه کتاب نیز نوشته اند۔

قماش۔ بضم اول رخت و اسباب و جامه ابریشمی و متاع خانه و بمعنی جوهر و طبیعت نیز آمده از منتخب و کشف و صراح و مؤید و لطائف۔

قماط - بکسر اول پارچه که طفل نوزاده را دران پیچند و بر بالاے آن ریسمان بر پیچند مگر رومی طفل کشاده دارند و این رسم ولایت است و در هندوستان این رسم را کمتر مے شناسند و بفارسی آنرا غنداغ گویند بضم غین معجمه از منتخب و سروری و بستے و بمعنی پارچه جامه که طفل تو را آید و بران بول و براز کند غلط است -

قمح - بالفتح و بعین مهمله عمود زدن و هرچیزی شکستن و خوار گردانیدن از منتخب و صراح -

قمل - بالفتح و تخفیف میم سپش و بفتحتین سپش شدن و شکم کلان شدن و بضم و تشدید میم مفتوح بمعنی کنه و ملخهای دبه یعنی جمع قمله است از منتخب و در برهان بضم و بتخفیف میم سپش و تشدید میم کنه کنه جانوری است که در گوسپند و شتر و گاو مے افتد و جون مے مکد -

قمقام - بالفتح و هر دو قاف کار و بزرگ از مؤید و صراح و در منتخب بالفتح دریا و بمعنی مهتر و نوعی از سپش و آن کنه ریزه باشد -

قمم - بکسر اول و فتح ثانی جمع قمه بمعنی سر هر چیز و مجازاً بلندیها -

قم - صیغه امر است بمعنی برخیز و استاده شو و بالضم و تشدید میم نام شهریست درمیان ساوه و اصفهان و بالفتح و تشدید میم جاروب کردن خانه را معنی دوم از لب الالباب و معنی سوم از منتخب -

قمین - بر وزن فعیل سزاوار و لائق از شرح نصاب

قمران و قمرین - هر دو تثنیه قمر که عبارت از شمس و قمر است بجهة تغلیب قمر زیراکه در محاورهٔ عرب قمر مذکر است و شمس مؤنث چنانکه مادر و پدر را والدین گویند نه والدتین -

قمه - بالضم و تشدید میم سر هر چیز و بلندی هر چیز و بمعنی گرد از منتخب و غیره و در فردوس اللغات نوشته که قمه بمعنی کلس که بر سر گنبد نصب کنند و بفتحتین و تخفیف در ترکی نام سلاح است و دو پیه که بکمر مے بندند -

قمرغه - بفتح اول و ضم میم و سکون را مهمله و فتح غین ستجمه شکارگاه که امراء و سلاطین در احاطه کلان آهو و گوزن و غیره میگذارند از لغات ترکے نوشته شده -

قمره - بالفتح قمارخانه و قمار -

قمقمه - بضم هر دو قاف نام ظرفیست کوچک که بفارسی آنرا کوزه گویند -

قمحدوه - بفتح اول و دوم و سکون حاء مهمله و ضم دال و فتح واو پس سر یعنی آدم خوابیده که رو بسوی آسمان کند و مجازاً امرے که بر زمین ملاقی گردد -

قمامه - بضم اول خار و خاشاک که از خانه روفته شود و گروه آدمے از منتخب و در شرح قصائد خاقانی نام شهر ملحدان -

قمی - بالضم و تشدید میم و تخفیف میم نیز آمده منسوب بقم که نام شهریست در ایران و تخلص شاعری که ملک نام داشت و او یکی از ملازمان سلطان ابراهیم شاه عادل تخت نشین بیجاپور بود و او دختر خود را بنکاح ظهوری داده بود -

قمچی - بالفتح و جیم فارسی در ترکی تازیانه را گویند -

قمارے - بفتح قاف و کسر رای مهمله جمع قمری که نظائر معروف است -

فصل قاف مع نون

قنب - بالکسر و تشدید نون مفتوح و موحده درختیست که برگش نشه آرد و بهندی بهنگ گویند -

قندیل آب - نوعی از قندیل آبگینه بلوری که آنرا آب پر کرده و روغن بران انداخته فتیله میان آن روشن نمایند

قنات - بالفتح کاریز و نیزه و استخوان مهره پشت از منتخب و شرح نصاب و بمعنی بیرون گریاس که قائم مقام دیوار باشد ترکیست -

قناعت - بالفتح رضی شدن باندک چیز از صراح و بهار عجم و مزیل و خیابان و منتخب و شکرستان و در کشف بکسر نوشته -

قنوت - بفتحتین فرمان برداری و دعا خواندن و خاموشی از کشف و منتخب نام دعای معروف و کاریز ها و مهره هاے پشت از لطائف -

قنوات - بفتحتین کاریزها جمع قنات و معنی کاریز در بیان لفظ کاریز مسطور است -

قند - بالفتح شکر کذا فی المنتخب و در سراج نوشته که قند معرب کند است و لفظ کند مفرس گفته است که محاورهٔ اهل پنجاب باشد -

قناد - بالفتح و تشدید نون و دال مهمله قند ساز و حلوائی -

قنفذ - بالضم و سکون نون و ضم فا و ذال معجمه و بفتح فا نیز آمده خارپشت و آن جانوریست خزنده که بر پشتش مثل دوک خارها باشد و بهندی آنرا ساهی گویند از منتخب و لطائف -

قند مکرر - قندیکه آنرا دوبار صاف کرده باشند و باین عمل بغایت مصفے تر میشود و اکثر مراد از قند مکرر لبان معشوق باشد از رشیدی -

قنطار - بالکسر یک پوست گاو پر زر و بعضی گفته اند که یکصد و بست [۱۲۰] رطل از طلا و نقره از منتخب و برهان -

قنبر - بالفتح و بای موحده نام غلام حضرت علی کرم الله وجهه -

قنار - بضم قاف چوبے یا آهنی طویل که قصابان گوسپند سلخ کرده بدان آویزند و قطعه قطعه کرده فروشند از مصطلحات -

قنطیر - بکسر اماله قنطار -

قندز - بضم قاف و سکون نون و ضم دال مهمله و زای معجمه نام ولایتی است قریب بظلمات و نام جانورے سیاه رنگ مشابه سگ که در ترکستان میباشد و از پوست آن پوستین سازند مجازاً پوست آنرا نیز قندز گویند از برهان و سراج و کشف و نیز در سراج نوشته که بعضی گویند قندز سگ آبی است غالباً این لفظ ترکی است و در لغات ترکی نوشته که قندر بالضم نام ولایتی است مابین بلخ و بدخشان و جانور آبی که پوست او بغایت گرم بود و خیه بیدستر خایه اوست

قنص - بالفتح شکار کردن و دام نهادن -

قنوط - بفتحتین ناامید و ناامید شدن از منتخب -

و شرح نصاب و در لطائف بفتح اول و ضم ثانی نا امید

قنوع۔ بضمتین قانع شدن از لطائف۔

قناع۔ بکسر پردهٔ پوشش که بالای مقنعه باشد و بعضی بمعنی مقنعه گفته از منتخب۔

قنداق۔ بالضم چوبکه تال بندوق را در وی اندازند لفظ ترکیست از لطائف و مردم هندوستان داقی کننده گویند

قنق۔ بضمتین مهمان و بفتح نون نیز آمده ظاهر ترکیب از لطائف۔

قندیل۔ بکسر صحیح و بالفتح خطاست و آن معروف که در آن چراغ می افروزند و نیز چیزی باشد میان تهی که تیرها در آن اندازند برای کمال محافظت تیر از چراغ هدایت و در رسالهٔ معربات قندیل معرب کندیل بالفتح۔

قنوان۔ بالکسر خوشه ها از کشف و در منتخب نوشته که خوشه های خرمای تازه جمع قنو است و در خوشه خرما بدین معنی مثنیه۔

قنوقن۔ بالکسر در ترکی بنام کارد و شمشیر را گویند۔

قنو۔ بالکسر خوشهٔ خرما از منتخب و شرح نصاب۔

قنتوره۔ بفتح اول و سکون نون و ضم فوقانی و رای مهمله نوعی از جامه رنگین است که دامنش کوتاه باشد و بند بسیار دارد و هم بمعنی چیزیست از سقرلات که بر جراب بندند تا گرد در جراب نرود از مصطلحات۔

قینه۔ بالکسر و بالضم سرمایه از بحر الجواهر و تشدید از منتخب۔

قینینه۔ بالکسر و نون مشدد و مکسور و بعده تحتانی ساکن و بعد آن نون و این لفظ به تخفیف هم آمده آوندی که شراب در آن پر کنند مثل شیشه و صراحی و غیره و قنانی جمع آن از بحر الجواهر و صراح۔

قنطره۔ بالفتح پل که بر دریا بندند از منتخب و صراح و قاموس

قنادخانه۔ جائیکه قند سازان در انجا قند سازند و بهندی کهنڈسال گویند۔

فصل قاف مع واو

قوا۔ بضم اول جمع قوت در اصل قوو بود واو متحرک ماقبل او مفتوح آن را در الف بدل کردند قوا شد

قوبا۔ بضم و واو معروف و بای موحده علتی است که بر جلد بدن پدید آید بهندی داد گویند۔

قوس السما۔ عبارت از نصف فلک یا ربع مسکون و غیر آن چرا که چون تمام فلک مرئی و غیر مرئی بشکل دائره تصور کرده شود پس نصف آن یا ثلث آن یا ربع آن البته بصورت قوس باشد یا آنکه از قوس السما قوس قزح مراد باشد۔

قوچاقلاشوب۔ در ترکی بمعنی بغلگیر کرده۔

قورت۔ بواو معروف و ضم رای مهمله و تای فوقانی جغرات خشک از لغات ترکی۔

قولنج۔ بضم اول و فتح لام در دی معروف که در روده قولون حادث شود و بکسر لام نیز آمده از منتخب و بحر الجواهر و در حدود الامراض و در مؤید بود ار بکسر لام و در برهان نوشته که معرب کولنج که درد شکم باشد۔

قوچ۔ بالضم و واو معروف و جیم فارسی میش نر شاخدار جنگی و قچ بحذف واو نیز آمده این لفظ ترکیست از برهان و سراج و خیابان۔

قول شارح۔ مرکبی است که محمول باشد بر معرف بفتح رای تا فائده دهد تصور آن و قول بمعنی مرکب و شارح شرح کننده و این مرکب که شارح معروف میباشد بدین جهت قول شارح گویند چنانکه حیوان ناطق قول شارح است که محمول باشد و لفظ انسان معرف مشروح۔

قوس قزح۔ بضم قاف و فتح زای معجمه و حای مهمله کمان شکلی رنگین و ملون که در هوای ابر ظاهر می شود و آنرا کمان رستم و کمان شیطان نیز گویند قوس قزح از آن گویند که قزح ماخوذ است از قزح بضم بمعنی زرد و سرخ و سبز یا آنکه ملبند است ماخوذ باشد از قزح بمعنی ارتفاع یا منسوب است بقزح که نام فرشته است موکل ابر از منتخب و در لطائف از کنز آورده که قزح نام شیطانست و از ینجا قوس قزح یعنی کمان شیطان نقیر مؤلف گوید ظاهرا شیطان از آن منسوب کرده اند که چون شیطان نیز از جنس دیو است و دیو نسبت که هر چیز که از مقدار خود کلان باشد بدیو منسوب کنند و سبب ظهور قوس قزح اینست وقتیکه آفتاب قریب بافق مکشوف باشد و محاذی او از ابر می ترشح قطرات صغار بر انبوه باشد پس آن ترشح قطرات مذکور برابر دیگر بود که تا افق که قریب است بدین شده باشد در غیر صورت از کناره منقسم هلالی آفتاب عکس در آن قطرات مترشحه می افتد پس آن کمان را که از آن قطرات مترشحه بجانب آفتاب نا در افتد لیکن قیت او نشان هست کمان از شکلی ملون بنظر می آید و لیکن در مجمل تفصیل جمیع مواجد دقیق مولف را در آنچه فکر ثاقب خود نگشته شد و چون در بعضی کتب حکمت برین باعث ظهور قوس قزح اتفاق افتاد و مطابق یافت الحمد لله علی الفائده و این فقیر درین عمر سی و شش ساله خود از عکس ماه هم قوس قزح وقت شب دیده است مگر آن سفید بود۔

قواد۔ بالفتح و تشدید واو و دال مهمله دلال بمعنی مردیکه عورت و قلتبان از لطائف و غیره۔

قود۔ بفتحتین دال مهمله قصاص از منتخب و صحاح و لطائف

قواعد۔ نام کتابیست و جمع قاعده۔

قوس النهار۔ عبارت از مقدار مسافت سیر ظاهری شمس از افق مشرقی تا افق مغربی چرا که چون تمام فلک مرئی و غیر مرئی را بصورت دائره فرض کنند نصف آن بالضرور بشکل قوس باشد پس نصف مرئی فلک را که سیر شمس در روز باشد قوس النهار گفتند

قوری۔ بواو مجهول در ترکی سلاح و آهن را گویند

قومس۔ بالضم و واو معروف نام شهریست۔

قواس۔ بالفتح و تشدید واو کمان ساز۔

قوش۔ بالضم و واو معروف و شین معجمه مرغ شکاری کذا فی المنتخب و غیر آن و در لغات ترکی نوشته که قوش بضم قاف و واو معدوله غیر ملفوظ و سکون شین معجمه بمعنی مرغ شکاری مثل باز و جره و شکره و شاهین عموما

و بمعنی باز خصوصًا۔

قوارع۔ حوادث زمانه و سختیها جمع قارعه۔

قورق۔ بضم اول و سکون رای مهمله لفظ ترکی است مطابق قاعده ترکی واو علامت ضمه قاف است پس قورق بروزن لفظ سرخ شد بمعنی ممنوع و منع کرده شده از چراغ هدایت و بهار عجم و در یار بمعنی نگهبانی و در لغات ترکی که نهایت معتبر است چنین نوشته که قورق بضم قاف اول و واو معدوله یعنی غیر ملفوظ و ضم رای مهمله و سکون قاف بمعنی احاطه و در فرهنگ بمعنی شکارگاه نوشته و یکی از اصحاب تحقیق نوشته که قورق بضم قاف و واو معدوله غیر ملفوظه و ضم رای مهمله بمعنی ممنوع و منع شده چنانچه اثر گوید بیت قورق شد گفتگوی می بدان نحو؛ که ساقی نامه شد از نسخها محو؛ و در فرهنگ بمعنی قید و بند نوشته۔

قونشیلق۔ در ترکی بمعنی همسایگی۔

قوافل۔ جمع قافله۔

قوّال۔ بالفتح و تشدید واو مرد زبان آور و بسیار سخن و در عرف سرود گوی را گویند از منتخب و لطائف۔

قول۔ بالفتح در عربی گفتار و در اصطلاح سیقان نوعی از سرود که دران عبارت عربی نیز داخل باشد و در ترکی بضم اول فوج و میان و انبوه سپاه و نیز در لغات ترکی قول بضم قاف و واو معدوله و سکون لام بمعنی دست و بازو و بعلام آنچه در مردم متعارفست که بوقت عهد و پیمان دست را بدست دیگر میدهند و میگویند که با قول دادیم و با قول گرفتیم درینصورت لفظ قول ترکیست پس لفظ قول را بمعنی بفتح خواندن و عربی دانستن خطاست۔

قوی ئیل۔ بضم قاف و کسر همزه که بدل یای تحتانی است بمعنی سال گوسپند چه قوی بترکی گوسپند را گویند و ئیل بمعنی سال بدانکه نزد حکمای ترکستان دوره دوازده سال معین است و هر سال را از ان نام یکی از حیوانات منسوب کنند و احکام آنها را از خوی آن جانوران استنباط نمایند و قوی ئیل سال هشتم است از دوازده سال مذکوره و آن اینست سیچقان ئیل اود ئیل بارس ئیل توشقان ئیل لوی ئیل ئیلان ئیل یونت ئیل قوی ئیل پیچی ئیل تخاقو ئیل ایت ئیل تنگوز ئیل۔

قوام۔ بالفتح راستی و اعتدال و بکسر اول نظام و اصل چیزی از مؤید و منتخب و کشف و لطائف و نهادن و ابقای چیزی۔

قوائم۔ بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است پایهای چیزی که قیام آن چیز بدانست جمع قائمه و دست و پای آدمی و بهائم از لطائف و کشف و فردوس اللغات۔

قویم۔ بفتح اول و کسر واو بمعنی راست و استوار۔

قوم۔ بالفتح گروه مردان از شرح نصاب یوسف۔

قویمه۔ بفتح اول و کسر واو هر چیز مؤنث که راست و استوار باشد۔

قواره۔ بضم اول پاره هر چیز و پارچه مدور که خیاط وقت تقطیع پیراهن از محل گریبان بر می آرد و چیزیکه از اطراف آن بریده شود از منتخب و مؤید۔

قوقه۔ بضم قاف اول و فتح قاف دوم تکمه کلاه و تکمه گریبان و امثال آن این لفظ ترکی است از رشیدی و برهان و سراج۔

قورمه۔ بفتح اول و ضم واو و سکون رای مهمله بمعنی مطلق بریان خصوصًا گوشت بریان از لغات ترکی۔

قوصره۔ بفتح اول و صاد مهمله خریطه و جوال خرما که از برگ خرما سازند از لطائف۔

قوه۔ بضم و تشدید واو قوت و استعداد و امکان۔

قولقچی۔ بضم و سه دو قاف و جیم فارسی لفظ ترکی است بمعنی نوکر و خدمتگار از مصطلحات و غیره۔

قوشچی۔ بالضم میر شکار۔

قورچی۔ بالضم سلاحدار و آهنگر از مدار چه قور در ترکی سلاح را گویند و در لغات ترکی قورچی بمعنی اهتمام کننده دربار بادشاه نوشته۔

قورچی باشی۔ سردار سلاحداران و داروغه سلاح خانه این لفظ مرکبست از قور که سلاح و ادوات حرب را گویند و چی علامت فاعلیت و باش بمعنی سر و حرف یای حرف اضافت است۔

قورغی۔ بضم قاف و واو در ترکی طنابی که گرد خیمه برای بند و بست بندند و حالا استعمال رخ بند و بست و ضبط نمایند است۔

قوچی۔ بضم قاف و واو معدوله و سکون یا در ترکی گوسپند را گویند و بضم اول و تشدید واو مکسور در عربی منسوب بقوه بحذف تای فوقانی مصدری۔

قوای طبیعی۔ تعلق آنها بجگر است و آن جاذبه و ماسکه و هاضمه و غاذیه و دافعه و نامیه و مولده است۔

قوای حیوانی۔ آنکه از دل منبعث شود و مختص بحیوان باشد چون حرکت قلب و نبض و قوتیکه حافظ حیات است و قوت که بدن را از نقص نگاه میدارد و غضب و شهوت و فرح از عوارض اوست۔

قوای نفسانی۔ از دماغ منبعث باشد و چون باصره و شامه و سامعه و ذائقه و لامسه و حس مشترک و خیال و متفکره و واهمه و حافظه۔

فصل قاف مع ها

قهبلس۔ بالفتح و بای موحده نیز مفتوح و کسر لام و سین مهمله بروزن جحمرش بمعنی ذکر و قضیب مرد یا بزرگ و سطبر از ان جنس از شرح نصاب و منتخب۔

قهرمان۔ بفتح اول و سکون ها و فتح رای مهمله معرب کهرمان بمعنی کارفرما از برهان و در رساله معربات و منتخب بمعنی حکم با جلال و قهر و بعضے محققین چنین نوشته اند که در لفظ قهرمان کلمه مان از کلمات نسبت است یعنی منسوب بقهر که بمعنی غلبه است پس قهرمان بمعنی حاکم باشد و مجازًا بمعنی حکومت با جلال و بعضی محققین نوشته اند که قهرمان بفتح اول و ثانی لفظ ترکی است بمعنی کارفرما۔

قهستان۔ بضم اول ملکے است از خراسان۔

قهوه - بالفتح تخمی است مخصوص راکه لبسیاهی که آنرا بن گویند بضم با و جمه و در بعضی بلاد آنرا کوفته جوش داده آبش نوشند و در شرح نصاب نوشته که قهوه بالفتح شراب بجهة آنکه اقتها می آرد یعنی ارزو ناکردن بطعام -

قهقاه - بفتح هر دو قاف خنده بسیار با آواز بلند و نام قلعه در ایران از توابع ملک طوس از برهان وغیره -

فصل قاف مع یای تحتانی

قیامت - بکسر اول مصدر است بمعنی قائم شدن و قیامت معروف را قیامت بهمین سبب گویند که دران وقت مردگان زنده شده قیام خواهند کرد و نیز لفظ قیامت در فارسی بمعنی نهایت و بسیار و کار عجیب مستعمل می شود چنانچه فلان طفل قیامت شوخ است از بهار عجم و سراج -

قیادت - بکسر اول قائد شدن یعنی رهبری نمودن و مجازاً بمعنی قرم ساقی و دلالی نیز آید -

قیح - بالفتح و حای مهمله ریم و آن خون متعفن است که سفید مائل بزردی و غلیظ میگردد از شرح نصاب -

قید بند - قلعه و حصار از کشف -

قیر - بالکسر بروزن میر روغنی است سیاه که شتران گرگین مالند و صمغی است سیاه و چسپنده که بر کشتی و جهاز مالند تا آب بدرزهای کشتی نرود از برهان و در بهار عجم بمعنی رال نوشته و در لطائف مثل برهان و در منتخب چیزیست که بر کشتی و شتران مالند -

قیصر - بالفتح لقب بادشاه روم است هر کسیکه باشد بدانکه بزبان رومی قیصر آن طفل را گویند که مادرش پیش از آنکه او را زاید خود بمیرد و شکم مادرش را بشگافند و آن فرزند بیرون آید چون اول بادشاهان قیاصره که اغسطوس نام داشت همچنین بوجود آمده بود بنابران بدین اسم مسمی گشت از انروز هر بادشاه روم را قیصر گویند از برهان -

قیصور - بالفتح نام شهریست بجانب شرقی دریای محیط که کافور خوب در آنجا پیدا میشود از برهان و سراج و نیز نام دیگر شهریست که در کوهستان کابل واقع است از برهان -

قیراز - بالفتح و زای معجمه کنیز و خدمتگار از لطائف -

قیس - بالفتح و سین مهمله نام مجنون عاشق لیلی بود و نام جزیره است در نیمروز و در فیصورت معرب کیس است از منتخب -

قیاس - بکسر اول اندازه و اندازه گرفتن میان دو چیز و برابر گردانیدن در فکر یکی را با دیگری در حکمی از منتخب و مؤید و بهار عجم و کنز و کشف و صراح و باصطلاح منطقیان قولی است مرکب از دو جمله که لازم آید از وی نتیجه و این را باصطلاح منطق شکل نیز گویند -

قیقاوس - بالفتح معرب کیکاوس و شکلی است بر فلک از اشکال شمالی بصورت مثلث بزرگ -

قیراط - بالکسر و طای مهمله بمقدار آنکه که چهار جو میانه باشد از منتخب و از الفاظ الادویه و معصومی و کتاب حکیم محمد شریف خان شاهجهان آبادی نیز همین به ثبوت میرسد که قیراط بمقدار آنکه است که چهار جو میانه باشد و در شرح وقایه پنج جو و اینهم باندک زیادتی قریب بانست و در کنز الفقه و قنیه یکجو و در کشف نوشته که قیراط یک حبه و چهار خمس حبه و حبه یکجو باشد و قیل شش و نیم جو و در منتخب است که صاحب قاموس نوشته که قیراط در هر شهر مختلف باشد در دوران عرض که مختار اکثری قول منتخب است که قیراط بمقدار آنکه است -

قیاس مع الفارق - قیاس کردن چیزی را بر چیزی بلا مناسبت و اشتراک میان هر دو -

قیماق - بالفتح سر شیر که بهندی ملائی گویند از لغات ترکی -

قیفال - بالکسر یای معروف و فا رگیست که گشادن آن بخون گرفتن سردردی و گلو مفید باشد بهمین سبب در عرف سرد رگ گویند از منتخب -

قیل - بالکسر نام بیابانی است و کنایه از کلام و سخن و در فیصورت مخفف قیل و قال است که اول ماضی مجهول بمعنی گفته شد و ثانی معروف بمعنی گفت چون در کلام عرب مخصوصاً کلام مباحثه این دو لفظ بیشتر اتفاق می افتد از غیرت مجازاً بمعنی کلام و سخن مستعمل میشود از لطائف و مؤید و مدار و بالفتح بمعنی بادشاه و اقیال جمع آن -

قیام - بکسر قاف استادن از بحر الجواهر و صراح و کشف -

قیم - بکسر اول و فتح ثانی قیمتها این جمع قیمت است و بفتح قاف و تشدید یای مکسور بمعنی برپا دارنده از منتخب -

قیوم - بفتح اول و ضم تحتانی مشدد صیغه مبالغه بمعنی بسیار قائم شونده یکی از اسمای الهی -

قیطون - بالفتح آنچه از نخ ابریشم بافته آنرا بر زه دامن یا گریبان جامه دوزند از مصطلحات و این ترکیست -

قیروان - بالفتح و رای مهمله مضموم نام شهریست در منتهای ملک مغرب در نواحی افریقیه از منتخب و لب اللباب و در برهان و لطائف بالکسر و یای معروف و رای مهمله موقوف و نیز در لطائف و منتخب نوشته که معرب کاروانست -

قیامت کردن - کارهای عجیب و غریب کردن و زیاده از طاقت در کاری کمال نمودن از شرح انشعرا و برهان -

قین - بالفتح آهنگر باین معنی عربیست از شرح نصاب و بترکی زن منکوحه و نیام کارد و شمشیر -

قیله - بالکسر بمعنی قیلوله از لطائف ظاهرا بالفتح مخفف قیلوله باشد و بیای معروف نوعی از فتق که بزرگ شدن خایه باشد -

قیصریه - نام شهر -

قیدافه - بفتح قاف و حرف پنجم فا و بدال مهمله و بعضی بذال معجمه نیز نوشته اند نام نوشابه ملکه ملک بردع از رشیدی -

قیلوله - بالفتح و واو معروف خواب نیمروز و در منتخب نوشته خواب چاشتگاه -

قی - بالفتح رد طعام و نام زمینیکه مسکن بعضی مغلان شده است از شرح قران السعدین -

قیسی - بالفتح قسمی از زر آوازه چهار شربت

قیچی - بالفتح مقراض و این لفظ ترکیست از بهار عجم -

قیروطی - بالفتح و واو معروف بلغت یونانی موم روغن را گویند از برهان -

قیاس اقترانی - بدانکه قیاسیکه باصطلاح منطقیان است بر دو قسم ست اقترانی و استثنائی اقترانی آنست که در وے نتیجه بالفعل مذکور نباشد بلکه بالقوه بود یعنے مادهٔ نتیجه در صغری و کبری موجود باشد مگر در ترتیب اجزای آن موجود نباشد چنانچه العالم متغیر وکل متغیر حادث پس نتیجهٔ وے العالم حادث باشد و اقترانی را اقترانی ازان گویند که اقتران و مقارنت با نتیجه است و بالفعل موجود نیست یعنی هیئت حاصلهٔ نتیجه مذکور نیست بلکه مادهٔ آن موجودست و استثنائی آن ست که در وے عین نتیجه یا نقیض او بالفعل مذکور باشد چنانکه ان کانت الشمس طالعةً فالنهار موجود لکن الشمس طالعةٌ پس نتیجهٔ وے النهار موجود باشد بالفعل موجودست بهیئت خود و اگر چنین استثنا کنند ان کانت الشمس طالعةً فالنهار موجودٌ لکن النهار لیس بموجود پس نتیجهٔ وے الشمس لیست بطالعة باشد درینصورت در قیاس نقیض نتیجه موجودست که عبارت ست از الشمس طالعة -

باب کاف عربی

فصل کاف عربی مع الف

کالا - اسباب و رخت و متاع که غیر حیوان باشد از برهان و سراج -

کارکیا - بکسر کاف دوم که کاف عربیست و یار تحتانی مقلوب الاضافت ست یعنے کیاے کار بمعنے خداوند کارها که کارها بدو متعلق باشند و آن عبارت ست از بادشاه از سراج و لطائف و در برهان بکاف دوم فارسی بمعنی وزیر نوشته و بعضے اهل لغت بمعنے کارفرما و کارپرداز نیز نوشته اند و بمعنی یک عنصر از اربعه عناصر نیز در برهان و لطائف مرقوم ست -

کاغذ حلوا - کاغذیکه حلوا دران پیچند پس آن کاغذ بیکار میگردد و لهذا هر چیز ناکاره را گویند و بعضے گفته که نوعے از کاغذ ست بغایت نفیس -

کاکا - برادر کلان و بمعنی غلام قدیم که در خانه پیر شده باشد و بهندی افغانی برادر پدر را گویند از برهان -

کاسب - بکسر سین مهمله کسب و پیشه کننده -

کارآب - باضافت شراب خوردن از مصطلحات -

کاتب - دانا و منشی نثر که آنرا دبیر نیز گویند و نویسنده از منتخب -

کارطلب - کنایه از شجاع و بهادر -

کات - نام شهرے از خراسان که نزدیک خوارزم واقع ست و نوعے از برنج و عصارهٔ چوب درختیکه با برگ تنبول خورند از جهانگیری -

کافت - تفحص و این صیغهٔ ماضی بمعنی مصدر یست -

کاشت - زراعت کردن و این ماضی بمعنے مصدر است از برهان -

کافر نعمت - پوشندهٔ نعمت و ناسپاس -

کاسات - جمع کاسه که بمعنی پیاله است -

کائنات - موجودات و مخلوقات -

کاج - بجیم عربی احول و بمعنی کاشکی که کلمهٔ تمنا و افسوس ست و باین معنی جیم مبدل از شین ست و نام درختے از قسم صنوبر از برهان و لطائف سوای اینمعنی بمعنی سیلی نیز نوشته است که بر گردن مجرم زنند -

کاخ - بخای معجمه قصر و کوشک از برهان و در لطائف بمعنے باران نیز نوشته -

کاسد - بکسر سین مهمله بیرواج یعنی متاع و نقدی که از باعث نقصان آن کسے برغبت نستاند -

کاربند - عمل کننده و اطاعت کننده از برهان -

کارد - برای مهمله موقوف بفتح آن معنی معروفست -

کالبد - لام موقوف و ضم بای موحده قالب هر چیز و بمعنی تن و بدن آدمی و دیگر حیوانات و بفتح با نیز گفته اند از سراج و برهان -

کاغذ باد - باضافت و بے اضافت کاغذ یست معروف که برشته بسته بهوا کشند از مصطلحات -

کاد - بدال مهمله حرص و شره از لطائف -

کائد - بکسر همزه بمعنی مکار -

کارمند - خدمتگار -

کاغذ - معرب کاغد که بدال مهمله است و کاغد معرب از کاغ که بمعنی بانگ باشد و بدال مهمله که کلمهٔ نسبت ست از بهار عجم -

کافر - بکسر فا بمعنی ساتر و پوشنده چون بیدین دین حق را بپوشد و باسلام نمیگردد کافر گفتند و فارسیان بفتح فا نیز استعمال کنند چنانچه کافر را با خنجر قافیه سازند از لطائف و مؤید و کشف و بهار عجم و منتخب و نیز در همین کتب مذکور ست که کافر بمعنی رود بزرگ و کشاورز و شب تاریک و آنکه بالای زره جامه پوشند این همه مجاز ست از معنی ساتر -

کاریگر - مزید علیه کارگر -

کافور - دوای خوشبو و مفید معروف و نام چشمه است در بهشت از برهان -

کافور خوار - سرد و نامرد از برهان -

کالینجر - بروزن بالین بر نام قلعه ست در هندوستان از سراج -

کاچار - اسباب خانه از سراج و برهان -

کاسهٔ فغفور - پیالهٔ چینی -

کاغذ زر - تمسک و قبالهٔ هندوی و برات و غیره از خیابان -

کارزار - جنگ و مقابله چراکه آن محل کثرت کار و حرکات مردم ست -

کاسر - بکسر سین مهمله شکننده و نام دردیست که صاحبش آن عضو را پندارد که می شکند از شرح نصاب -

کامگر - مخفف کامگار -

کاسه گر - نام مطربے که واضع قول است و نام لحنے است از شرح خاقانی -

کار - بمعنی فعل ست و مجازاً صنعت و پیشه و هنر و زراعت و کشت و امر بد بمعنی و گاهے در اواخر

اسم بمعنی فاعل و مفعول وهم چون جفاکار و میناکار و بمعنی جدل چنانکه کارزار از سراج و برهان۔

کاشغر۔ بفتح غین معجمه شهریست از توران در اقلیم پنجم مابین توران و ترکستان و چین۔

کاغذ گیر۔ پنجره و دریچه که بطلق و کاغذ گرفته باشند از مصطلحات۔

کار خیر۔ باصطلاح فارسی دانان هند نکاح دختر را گویند۔

کاز۔ بزای معجمه خانه که از نی و علف سازند و مکانیکه از شاخهای درخت بران گذارند چنانکه مزارعان و شبانان در بیابان و صیادان وقت پنهان شدن برای صید سازند و بمعنی صومعه که بر کوه سازند مجاز است از سراج و رشیدی و برهان و کشف و جهانگیری و صاحب برهان بمعنی درخت صنوبر نیز نوشته و گفته که برای معنی درخت صنوبر بزای عربی و فارسی هر دو آمده و لفظ گاز بکاف فارسی و زای عربی بمعنی دندان و مقراض که برای جامه و کاغذ بریدن باشد یا برای طلا و نقره قطع کردن یا برای گل گرفتن شمع که آن را گلگیر نیز گویند و بمعنی علف و گیاه که بزبان هندی آن را گهاس گویند بار مخلوط التلفظ را که بر غیر هندی تلفظ آن دشوارست حذف کردند و سین مهمله بزای معجمه بدل کردند و توافق این دو زبان بسیارست کذا فی سراج اللغات والرشیدی واللطائف۔

کاریز۔ بیای مجهول بر وزن فالیز جوی آب را گویند که مزارعان و باغبانان بصنعتی در زیر زمین بکاوند که آب آن بالای زمین روان شود از برهان و سراج و زبانی لبعض اهل ولایت۔

کاژ۔ بزای فارسی احول و قسمی از صنوبر که آن را صنوبر صغار گویند از برهان و جهانگیری و رشیدی و مؤید۔

کاس۔ بسین مهمله نقاره و بمعنی خوک که جانور معروف است و بعربی جام پر شراب و بمعنی مطلق جام نیز نوشته اند از برهان و منتخب و شرح نصاب و صراح۔

کاوس۔ بادشاهی بود عظیم الشان که رستم از نوکران او بود و او را کیکاوس نیز گویند و بعضی نوشته اند که او نمرود بود و در اصل این لفظ بدو واو است و درین زمان برسم خط بیک واو است مانند طاؤس واو اول را بهمزهٔ ملینه بدل کرده اند از جهت تخفیف از سراج۔

کابوس۔ بضم بای موحده و واو معروف و سین مهمله حالتیست که مرد خفته را فرو میگیرد و آن چنان باشد که آدمی شکل مهیب یا هنگامهٔ آفتی در خواب دیده میترسد به نهجیکه بدن همه گران معلوم میشود و خروش کردن باواز درست هم نمیتواند و اکثر بودن این حالت را اطبا مقدمهٔ صرع نوشته اند و این را غوطه و نیدلان نیز نامند و بفارسی سگاچه گویند از منتخب و لطائف و شروح نصاب و بعضی کابوس را بمعنی ابله و نادان نیز نوشته اند۔

کاورس۔ نوعی از غله که بهندی چینا نامند و آن ریزهٔ باریک باشد از مصطلحات و مؤید و بعضی بمعنی غله باجرا نوشته اند لیکن اول اقوی است۔

کاویانی درفش۔ علم فریدون منسوب بکاوه و آهنگر و آن چرمی بود از پلنگ که کاوه بوقت کار کردن بر میان می بست فریدون بجنگ ضحاک آن را بر علم بسته بود و بعد از فتح آن را بجواهر مرصع کرده از برهان و سراج۔

کاش۔ بشین معجمه کلمهٔ آرزو و افسوس و نام شهری و بمعنی شیشه و آبگینه باشد بمعنی معرب کاچ ست که لفظ هندی باشد بتبدیل جیم فارسی و شین معجمه از برهان و سراج۔

کاکل شمع۔ دودیکه بر سر شمع باشد۔

کاغ۔ بغین معجمه آتش و بمعنی نشخوار چارپایان و ناله و فریاد و آواز زاغ و نام طائری از برهان۔

کاف۔ مخفف شگاف و نام جزیره و این حرف برای چند معنی آید اول برای بیان آن بعد یای صفت و اسمای باشارت آید مصرعه گلی که یک ورقش آبروی نه چمن است ۞ و گاهی این کاف از یای توصیفی بدل افتد چنانکه بیت او بود و هم دو شنائی بجمع ۞ که سوز لیش در سینه باشد چو شمع ۞ و گاهی حذف هم باشد مثال آن بیت با من گفته بمن هر سو نظر گفتم بچشم ۞ سوی من بین و بین سوی دگر گفتم بچشم ۞ و گاهی در آخر مصرعه ساکن هم آید چنانچه بیت نگرود و دو رمن بیازد و تا که ۞ نه پرسی حال من ای آفتاب جهان ۞ دوم برای معنی تعلیل که آن برای اظهار علت مدعا می آید و قائم مقام زیرا که بود مثال آن مصرعه جفا مکن که جفا رسم دلربائی نیست ۞ سوم کاف مفاجات و این را فجائیه نیز گویند و معنی ناگاه و بیک چنانچه بیت لشکر اسلام چو آنجا رسید ۞ بود زمین تشنه که دریا رسید ۞ چهارم کاف نتیجه و ترتب و تفریقیه نیز نامند چنانکه درین عبارت که جهل سال مشق کردم که خط من شانه پیدا کرد و مثال دیگر چنانچه درین مصرعه مصرعه ای بیخبر بکوش که صاحب خبر شوی ۞ پنجم کاف عطف چنانکه در ابتدای مصرعهٔ این بیت بیت ای لب اسپ تیز رو که بمانده ۞ که خر لنگ جان بمنزل برد ۞ ششم کاف ربط و آن اکثر برای ربط میان دو جمله و میان مبتدا و خبر واقع شود و مثال آن بیت گفتم که دلم گفت که پر خون کنمش ۞ گفتم چشم گفت که جیحون کنمش ۞ هفتم کاف که امید و این در محل استفهام آید و استفهام سه قسم است انکاری و تقریری و استخباری مثال انکاری بیت که میگوید که بر عزم سفر بست ۞ بقتل عاشق مسکین کمر بست ۞ و مثال تقریری بیت که بر فروزد هر بامداد مطلع صبح ۞ که بر فراز د هر شب بلند صبح شفق ۞ مثال استخباری مصرعه فراق و هجر که آورد در جهان یا رب ۞ و کاف استفهام در آخر مصرعه باشباع نیز می آید چنانچه درین بیت بیت گریه قتل من مسکین بداری راست گو

جز تو کافر خصم جان عاشقان زار کو ❊ باید دانست
که مردم ایران کاف استفهام را باشباع کسر
خوانند و هندیان مجهول ❊ هشتم کاف تفصیل و آن
بمعنی بلکه و یا چنانکه بیت ❊ من بر آن گل عارض غزل
سرایم و بس ❊ که عندلیب تو از هر طرف هزار انند ❊
نهم برای تردید چنانچه حافظ فرماید بیت ❊ اگر تو زخم
زنی به که دیگری مرهم ❊ وگر تو زهر دهی به که دیگری تریاک ❊
دهم کاف بمعنی از چنانکه سعدی گوید قطعه ❊ ترک
احسان خواجه اولی تر ❊ کاحتمال جفای بوابان ❊
بتمنای گوشت مردن به ❊ که تقاضای زشت قصابان ❊
یازدهم کاف بمعنی هر که چنانکه بیت ❊ دگر کشور آباد بیند
بخواب ❊ که دارد دل اهل کشور خراب ❊ دوازدهم کاف
تصغیر و آن در آخر کلمه آید و ما قبلش مفتوح باشد چون
مرغک و چولک و تنگک سیزدهم کاف برای تحقیر
چون مردک چهاردهم کاف برای تعظیم چنانچه بهترک
و خوشترک پانزدهم کاف برای ترحم چون طفلک
و مالک شانزدهم کاف بمعنی تاکید و آن تاکید کاف
تعلیل است و فرق میان هر دو همین است که ما بعد
این برای تاکید ما قبلش باشد چنانکه درین بیت
بیت ❊ محبت را لبس از قطع محبت لذتی باشد ❊ که
شاخ نخل پیوندی به از اول ثمر دارد ❊ ناصر علی
گوید بیت ❊ محبت کیک و دگر استخوانم توتیا گردد ❊ که از
سائیدن صندل کجا نقصان رسد بو را ❊ هفدهم کاف
تشبیه و آن در فارسی معنی چنانچه دهد بیت ❊ چنان
مخور در زنگی بجام را ❊ که زنگی خورد مغز بادام را ❊ و از
همین قسم است کاف بمعنی همچو بیت ❊ منیت در جنگ
سلحدار که او ❊ شود هیچ و تا دار که او ❊ صاحب
جواهر الحروف نوشته که گاهی کاف تشبیه در آخر
کلمه ساکن واقع میشود چنانکه ترک بمعنی در و یکه مانند
ترک چوال ودوز مجلد و خشتک بمعنی پارچه چار گوشه که
زیر بغل جامه و میان پاجامه دوزند چرا که مشابه به

بخشت باشد و در عربی کاف تشبیه بر اول کلمات
عرب مفتوح می آید و آن کلمات را مجرور سازد چنانچه
درین شعر شعر فطوبی لباب کبیت العتیق ❊ حوالیه
من کل فج عمیق ❊ هیزدهم کاف خطاب و آن در
اواخر کلمات عربی مضاف الیه واقع شود چنانچه
کاف الله معک و گاهی کاف خطاب مفعول واقع
شود و معنی ترا دهد چنانچه حماک الله و جزاک الله و گاهی
کاف خطاب بمعنی خود آید چنانچه کما اثنیت علی نفسک
نوزدهم کاف فاعل و آن در فارسی کمتر آید چنانچه گوزک بمعنی
گوز کننده بستم کاف مفعول اینهم کم آید چنانچه بچک بمعنی گلوله
ابریشم و غیره که پیچیده شده باشد و در جواهر الحروف بجای کاف
فاعل و کاف مفعول کاف نسبت نوشته چون چوشک بمعنی لوله معروف
کوزه لوله دار منسوب بچوشیدن که بمعنی مکیدن نسبت و بردک
بمعنی لغز و چیستان منسوب به برده بحذف هاے مختفی
و کوک منسوب بکو که بمعنی فضله و نجاست است بست و یکم کاف زائد
چنانکه در لفظ جز که مولوی قوم فرماید بیت ❊ گه چنین بنماید و گه ضد این ❊
جز که حیرانی نباشد کار دین ❊ جامی می فرماید بیت
اینهمه شور و اضطراب که چه ❊ وین همه ترک خورد و خواب
که چه ❊ و از همین قسم کاف برای تکیه کلام چنانکه در
شرع الشعر نوشته مثالش از زلالی بیت ❊ نخواهم
جان از و یارک گردد ❊ که میترسم که شادی مرگ گردد ❊
درین بیت مقصود کاف ثانی در مصرعهٔ ثانی است
مثال دیگر در زیادت کاف بمصرعهٔ چهارم این قطعه
هاتفی قطعه طراز نده داستان کهن ❊ چنین شد جلی
بند بکر سخن ❊ که از فر اقبال شاهنشهی ❊ که از فتنه شد آن
ممالک تهی ❊ و زیادت کاف در اواخر بعضی اسما هم
آید چنانکه کفک بمعنی کف آب و جز آن و زلوک و لوک
و رکو در کوک و گاهی کاف بعد قبل لفظ تا بسر رود
صورت زائد باشد بست و دوم کاف تمثیل چنانچه
درین بیت بیت ❊ می لعل گون از بط سرنگون ❊
روان همچنان کز بط کشته خون ❊ بست و سوم کاف

تعریف است بمعنی معرفه و صفت چنانچه سعدی
فرماید بیت ❊ درین بوم حاتم شناسی مگر ❊ که فرخنده
خوئیست نیکو سیر ❊ بست و چهارم کاف دعا چنانچه
سعدی فرماید بیت ❊ مرا حاجتی بشانه عاج داد ❊ که
رحمت بر اخلاق حجاج باد ❊ بست و پنجم کاف نفی و
این را تفصیلیه و استفهامیه هم گویند زیرا که بمعنی نفی
و تفصیل و استفهام هر سه ازو مستفاد می شود مصرعه
جوی مشک بهتر که یک توده گل ❊ مصرعه خزینه تهی
به که مردم برنج ❊ مثال دیگر چنانچه سعدی فرماید بیت
شرف النفس بجود است و کرامت بسجود ❊ هر که این هر دو
ندارد عدمش به که وجود ❊ بست و ششم کاف صله
بمعنی کسی مثالش درین عبارت هر که با این دوست است
من دوست اویم یعنی هر کسیکه با این دوست است
بست و هفتم کاف بمعنی اگر بیت ❊ چه کم گردد که سوی
عاشق زار ❊ کنی از لطف اسپ بد خو نگاهی ❊ بست
و هشتم کاف بمعنی هر که یعنی شرط چنانچه بیت ❊ گفته بودی
که بیایم که بجان آئی تو ❊ من بجان آمدم اکنون تو چرا می نائی ❊
بست و نهم کاف بمعنی هم چنانچه درین بیت بیت ❊
اعتمادی بوفای منتی کاو نیست ❊ گر همه وحی
نباید که ترا باور نیست ❊ مثال دیگر بیت ❊ هر سوخته
جانی که بکشمیر در آید ❊ گر مرغ کباب است که با بال و پر
آید ❊ سی ام کاف بمعنی کس چنانچه درین بیت
بیت ❊ هر که راستی از ان نرگس جادو باشد ❊ اختر
سوخته اش دیده آهو باشد ❊ سی و یکم کاف معترضه
بیت ❊ چشم بداندیش که بر کنده باد ❊ عیب نماید هنرش
در نظر ❊ سی و دوم کاف بمعنی قلت مثالش بیت ❊
اندک اندک بهم شود بسیار ❊ دانه دانه است غله
در انبار ❊ سی و سوم کاف بمعنی تا مثال آن سخن یاد
از پدر خود نخواهم گفت که مردم عیب من نکنند سی چهارم
برای نسبت چنانکه چوشک کوزه لوله دار منسوب
بچوشیدن که بمعنی مکیدن است و بردک بمعنی چیستان

ولغز منسوب به پرده بدانکه این کاف عربی بالف بدل شود چون کالفته و آلفته بمعنی آشفته و بلام چون تاوک وتادل بمعنی گاو وخرجوان وکوچ ولوچ بمعنی احول وبمیم چون لبشک ولبشم بفتح موحده بمعنی شبنم وبها چون تارک وتاره بمعنی فرق سر وچکاوک وچکاوه نام پرنده وبخای معجمه چون ساماکچه وشاماخچه بمعنی سینه بند زنان وبغین معجمه چون گزگاو وغرگاو وبکاف فارسی برای نسبت آید چون شنگ بمعنی شوخ وظریف مرکب از لفظ شن بمعنی ناز وکرشمه ونیز در جواهر الحروف نوشته که بکاف فارسی گاهی در غیر کلمه ذات الها در حالت جمع زائد هم آرند چنانچه قمرگان بمعنی قمریان ودرین باب شعر میر معزی بسند آورده ونیز کاف فارسی تبدیل یابد بغین معجمه چون گاو وغاو وگلوله وغلوله وبدال مهمله چون آونگ و آوند واورنگ واورند بمعنی تخت وبالف چون گستاخ واستاخ وبهاء عربی چون گلغونه وبلغونه وبجیم عربی چون گوال وجوال بالضم وبواو چون گل وول بالضم وگراز ووراز بالضم خوک نر وبیای تحتانی چون زرگون وزریون۔

کاشف ـ پیدا کننده وبرهنه کننده از منتخب۔

کاک ـ در منتخب نوشته که نان تنک وکنک معرب اوست ودر سراج قرص نان روغنی۔

کابک ـ بضم موحده آشیانه مرغان عموماً وخانه کبوتران خصوصاً از برهان۔

کاچک ـ بجیم فارسی وبکاف عربی استخوان فوق سر از برهان وسروری۔

کاواک ـ خالی وبی مغز وهر چیزکه میان تهی باشد از برهان وسراج۔

کاچال ـ بجیم فارسی اسباب خانه از برهان۔

کابل ـ بضم بای موحده نام شهری از بلاد شمالی هندوستان متصل ملک توران تا لفظ شهری از برهان است۔

کامل ـ نام بحریست از نوزده بحور اشعار۔

کاکل ـ بضم کاف دوم عربی موی میان سر مردان وکودکان وموی گردن اسپ از برهان وسراج ودر چراغ هدایت نوشته که کاکل موی تارک سر لهذا تیری راکه سرگزار باشد تیر کاکل زبا گویند۔

کافل ـ بکسر فا ضامن از منتخب۔

کاهل ـ بکسر ها سست ومیان دوکتف ستور از منتخب۔

کام ـ مراد ومقصود وبمعنی سقف حلق که بهندی تالو گویند وبکاف فارسی قدم وبمعنی ده وقریه از لطائف وکام بکاف عربی بزبان هندی بمعنی شهوت وجماع است۔

کام ناکام ـ چار ناچار۔

کاظم ـ بکسر ظای معجمه خشم فرو خورنده ولقب امام موسی رضا ابن جعفر صادق علیهما التحیة از منتخب۔

کالم ـ بضم ضد باکره یعنی زنیکه بکارت او رفته باشد از سراج وبرهان ودر رشیدی زنیکه شوهر او مرده باشد یا او را طلاق داده باشد واین لفظ فارسی است۔

کاه کهنه بباد دادن ـ لاف زدن از بهار عجم ورشیدی ودر برهان لاف زدن وفخر کردن ودر سراج نوشته که حکایات وسخنان زمانه گذشته بجهت عظم شان خود گفتن وبعضی نوشته اند که کار بیفائده کردن وبعضی نوشته که ازاله خواری نمودن ازین عبارت کاه کهنه بباد دادن اینهمه معانی مرقومه مستفاد میشود فتامل۔

کار فرمودن ـ بعمل آوردن ودرج نمودن۔

کارد باستخوان رسیدن ـ کنایه از تنگ آمدن وقریب بهلاک شدن از چهار شربت۔

کابین ـ بکسر بای موحده ویای معروف زری که بهنگام نکاح بذمه مرد مقرر کنند بعربی آنرا مهر گویند از برهان وسراج ورشیدی وبعضی بمعنی مهر موجل نوشته اند۔

کار بستن ـ بعمل آوردن از شرح سکندر نامه۔

کار یکرو کردن ـ قطع معامله وقطع دوستی کردن۔

کانون ـ آتشدان مطلقاً خواه کوره آهنگران خواه گلخن خواه منقل ونام دوماه است بزبان رومی یکی کانون اول که تقریباً بهندی پوس باشد ودوم کانون آخر که تقریباً بهندی ماگهه باشد از برهان ومنتخب وشرح نصاب ابو نصر فراهی۔

کاسه لیسان ـ حریصان وگدایان ودون همتان از برهان۔

کاسه در زیر آن نیم کاسه یافتن ـ فریبی که ظاهر ساخته عجائبات مشاهده نمودن۔

کاسه بند کردن ـ خوشامد نمودن وطمع داشتن۔

کاسه بر سر کسی شکستن ـ رسوا کردن کسی را از مصطلحات۔

کار بجان رسیدن ـ قریب بهلاک رسیدن۔

کالیدن ـ درهم وپریشان شدن وگریختن واصح آنست که بکاف فارسی است از رشیدی۔

کاویان ـ بفتح واو وحرف چهارم یای تحتانی بتقدیر مضاف ست وحذف یای نسبت یعنی درفش کاویانی منسوب بکاوه آهنگر وآن پوست پلنگ بود که کاوه بوقت کار کردن بر میان می بست چون بجنگ ضحاک فریدون آنرا بر علم بست بود مبارک افتاد لهذا آنرا بجواهر قیمتی مکلل نموده بود از شرح دیوان خاقانی۔

کاروان ـ قافله از برهان۔

کافتن ـ بمعنی شگافتن از سراج وبرهان۔

کاویدن ـ کندیدن از سراج۔

کاستن ـ کم شدن گاهی بمعنی کم کردن نیز می آید از سراج۔

کاهکشان وکهکشان ـ چیزیست بشکل جاده در آسمان از ستارهای خرد باهم آمیخته که بشبها گاهی بنظر می آید از سراج وگویند که کاهکشان را از آن کاهکشان گویند که آن مشابه است بخطیکه بر زمین نرم از کاه وخار کشیدن پیدا آید۔

کافور خوردن ـ کنایه از عدم رجولیت یعنی نامرد شدن از سراج۔

کائن ـ بکسر همزه که حرف سوم ست موجود شونده

از منتخب مشتق از کون بالفتح که بمعنی بودن و هست شدن ست و کائن بفتح کاف و فتح همزه و تشدید تحتانی مکسور و سکون نون و کائن بکسر همزه بروزن ضامن و کأی بفتح کاف و سکون همزه و یای تحتانی مکسور منون و کی بفتح کاف و سکون تحتانی و همزه مکسور منون و کا بفتح کاف و سکون همزه این هر پنج الفاظ در حقیقت یک لغت اند یعنی کم خبریه که معنیش لفظ بسیار باشد چنانکه کم رجل عندی یعنی بسیار مردانند نزد من لیس معنی کائن رجل عندی همین ست و احتراز کم استفهامیه کرده است یعنی کم استفهامیه لفظ چند ست چنانچه کم رجلا عندک یعنی چند مردانند نزد یک تو کائن اصل همه است باقی هر چهار الفاظ مذکوره تنوین شده اند از ان و لفظ کائن مرکب است از کاف تشبیه و لفظ ای استفهامیه و تنوین آنرا علی گه اسپون ظاهر نویسند کقوله تعالی و کاین من قریة از بهار شرح نصاب —

کاهن — بکسر ها فال گیرنده از آواز جانوران و ساحر و غیب گوئی از لطائف و منتخب —

کاین و من کان — بکسر همزه که حرف سوم ست و واو عاطفه و فتح میم کنایه از مخلوقات —

کامن — بکسر میم پنهان و پوشیده شونده از لطائف و منتخب —

کاشان — نام شهر —

کاف ران — شگافیکه قریب بن ران ست و این کنایه از فرج است از لطائف —

کاف و نون — کنایه از لفظ کن که کلمهٔ عربیست بضم کاف صیغهٔ امر بمعنی شو یعنی موجود شو از کان یکون اول حق تعالی کن گفت قلم پیدا گردید بعده قلم بحکم الهی همه اشیا پیدا کرد و قلم عبارت از عقل و حقیقت محمدیست از شرح زلیخا و غیر آن مستفاد از مرآة العارفین —

کاه در دهن گرفتن — کنایه از عجز و زنهار خواستن چه زنهاری برگ کاه در دهن گرفته امان میخواهد و این رسم هندوستان است از مصطلحات —

کار کسے شدن — مردن کسے از مصطلحات —

کار کسے ساختن — کشتن کسے را از مصطلحات —

کاسهٔ سرنگون — مفلس و نادار از مصطلحات —

کاو کاو — تجسس و تفحص از برهان و سراج و بعضے بمعنی کاوش و آواز دادن نیز نوشته —

کالیو — بیاے مجهول سرگشته و حیران و دیوانه و احمق از برهان و سراج —

کامرو — بواو معروف نام ولایت ست باقصای بنگاله که ملک مشرقی هندوستانست —

کاوه — نام آهنگریست که بر ضحاک خروج کرده فریدون را بر تخت نشانده بود و لفظ کاوه بمعنی شجاع است بشرطیکه بار از یاد و شمرند از سراج —

کالیوه — بیای مجهول سرگشته و حیران و احمق و دیوانه از برهان و سراج و رشیدی و کشف و سروری و جهانگیری و در لطائف بمعنی کر و ناشنوا نیز نوشته —

کالیده — بیای معروف پریشان و درهم از رشیدی و کشف —

کامه — بمعنی کام و مقصود و مراد و نان خورشے است ترش مزه از برهان و لطائف —

کاشانه — خانهٔ کوچک و محقر از برهان و سراج و لطائف و در بهار عجم و رشیدی نوشته که خانهٔ زمستانیکه در ان شیشها در تابدانها برای روشنی وصل کرده باشند مانند حمام چه کاش بمعنی شیشه است —

کازه — بزای معجمه مغاکے که صیادان دران نشینند و بران شاخهای درخت گذارند تا صید او را نه بیند و خانهٔ مزارعان که از نے و علف سازند و بمعنی صومعه که بر سر کوه سازند مجاز ست و بمعنی ریسمانے که بر درخت وغیره آویزند و اکثر زنان و کودکان دران نشسته در هوا آیند و روند از سراج و برهان و لطائف و رشیدی و مؤید و قیل برای معنی اخیر بکاف فارسی است و زار عربی و برای باقی معنی اولین بکاف عربی و زار فارسیست —

کابیشه — بکسر بای موحده و یای معروف و شین معجمه گل عصفر که بهندی کسنبه گویند از برهان —

کازیره و کاجیره — اول بزای فارسی مکسور و یاے معروف و ثانی بجیم عربی بمعنی گل عصفر که بهندی کسنبه گویند —

کارنامه — مرقع تصاویر که نقاش برای اظهار کمال خود طیار سازد و بمعنی جنگ نامه و کتاب تواریخ و کتاب قوانین ریاست و عدالت که آنرا کتاب آئین و دستور العمل نیز گویند از کشف و ابراهیمی و مؤید و مدار و برهان و سراج —

کاله — متاع که آنرا کالا نیز گویند و کدوے شراب و بمعنی خربزهٔ خام و زمینیکه برای زراعت طیار ساخته باشند از لطائف و مصطلحات —

کار دست بسته — کار مشکل که از دست دیگران بآسانی صورت نه بندد از چراغ هدایت و بهار عجم —

کافه — بتشدید فا بمعنی همه از منتخب و صاحب غرائب الاغلاط نوشته که این لفظ در عربی مستعمل می شود مگر منون لیکن در فارسی بے تنوین آید —

کارگاه — محل ساختن چیزها خصوصاً بافتن جامه از سراج —

کاورسه — هر چیز ریزه و باریک که در خردی مشابه بکاورس باشد —

کارطلبی — بهادری و جنگ جوئی —

کافرماجرائی — کافرماجرا شدن و کافرماجرا کسیکه حال او مانند حال کافر باشد و بمعنی ظلم و بیداد مجاز ست از بهار عجم —

کالیوگی — سرگشتگی و دیوانگی —

کارکیائی — بکسر کاف دوم که کاف عربیست و یای تحتانی امیری و بادشاهی و کارفرمائی و بیانش بتفصیل لفظ کارکیا گذشت —

کاشی — منسوب بکاشان که شهریست در ایران —

کاخ مشتری — برج حوت —

کاتب وحی — حضرت عثمان رضی الله عنه از برهان —

کادی — بکسر دال مهمله نباتیست که گلش کمال خوشبو باشد بهندی آنرا کیوڑا گویند از سراج و برهان —

کاسه بازی — نوعے از رقص و بازیست از عالم شیشه بازی و صراحی بازی و تحقیق آنست که کاسه باز کسے باشد که حرقه میپوشد و از زیر خرقه ظرفها برمی آرد

و در مصطلحات نوشته که دو سه کاسهٔ چینی پر از آب میکنند و کاسه بازان واژگون شده کاسهارا بر پشت گذارند و بتحریک سرین آنرا جنبانند و بدوش خود رسانند و قطرهٔ آب از آن نریزد و مجازاً بمعنی مکاری و حیله گری آید۔

کاغذ شامی ۔ بغایت سفید و شفاف و نفیس باشد۔

کافی ۔ بس شونده که بدیگر حاجت نگذارد و ضمان کننده و مجازاً بمعنی وافی و کار گذار و کار نده و پیشکار و نام کتابی در علم فقه و نام کتابی در علم نحو از منتخب و لطائف و در هندی نام

کاوی ۔ بکسر واو بآتش داغ دهنده بر عضو از منتخب۔

کاسموی ۔ موی خوک چه کاس بمعنی خوک ست۔

کاشکے ۔ کلمهٔ تمنا در اصل کاش که بود ها مختفی که در آخر کاف بیانی بود بسبب کسر کاف بیاء تحتانی بدل کرده کاشکے مینویسند از جواهر الحروف۔

کاراسی ۔ جانوریست که آواز خوش دارد و نام حکیم که پیش سلطان محمود احوال سلاطین ماضیه میخواند از سراج۔

کاتبی ۔ بکسر تاء فوقانی شاعرے بود عظیم القدر صاحب نسبت باوجود کمال شاعری در فن خوشنویسی مهارت تمام داشت و نوعے از ملبوسات۔

کاولی ۔ بمعنی لولی از مصطلحات۔

فصل کاف مع بای موحده

کبریا ۔ بالکسر بمعنی بزرگی از منتخب۔

کبراء ۔ بضم اول و فتح ثانی بزرگان و این جمع کبیر ست۔

کبوتر پرپا ۔ بهر دو بای فارسی قسمے از کبوتر که پر بر پا دارد و در پرواز ضعیف باشد از مصطلحات۔

کبری ۔ بضم اول و فتح را و در آخر الف مقصوره بشکل یای مؤنث بزرگ تر و باصطلاح منطق جزو ثانی را کبری از آن گویند که همیشه کلیت و ثبوت باشد چنانچه العالم متغیر و کل متغیر حادث پس العالم متغیر صغری است و کل متغیر حادث کبری ست و بعضے نوشته اند که قضیهٔ ثانی را کبری از آن باشد که مشتمل ست بر اکبر و اکبر محمول نتیجه را گویند زیرا که محمول نتیجه اکثر عام باشد و عام نسبت خاص اکبر ست یعنی کثیر ست در افراد چنانکه کل انسان حیوان صغری ست و کل حیوان جسم کبرے ست و نتیجهٔ این هر دو کل انسان جسم پس لفظ انسان موضوع نتیجه است و لفظ جسم محمول آن ظاهر ست که افراد جسم مطلق اکبر ست یعنی کثیر ست از افراد انسان زیرا که جسم جمادات و نباتات و حیوانات همه را شامل ست۔

کبیب ۔ بر وزن نصیب بسر در آمده و بر روے افتاده از لطائف۔

کبت ۔ بالفتح خوار کردن و هلاک کردن و برو افگندن از لطائف و صراح۔

کبریت ۔ بالکسر یاء معروف و تاء فوقانی گوگرد که بهندی گندهک گویند و بمعنی زر و نقرهٔ خالص نیز از منتخب و لطائف۔

کبد ۔ بفتح اول و کسر ثانی و سکون ثانی و دال مهمله جگر که عضو رئیس ست در پهلوی راست و اکباد جمع آن و بفتحتین از سختی از شروح نصاب و صراح۔

کباد ۔ بضم اول درد جگر از شروح نصاب و صراح۔

کبود ۔ بفتح اول بر وزن حسود نیلگون از برهان۔

کباب تر ۔ عبارت از برف از شروح سکندر نامه۔

کباب قندهار ۔ نوعے از کباب از چراغ هدایت۔

کبریت احمر ۔ گوگرد سرخ کنایه از اکسیر چرا که اکسیر ازو ساخته میشود و آن جزو اعظم اکسیر طلا ست و گوگرد سرخ بغایت کمیاب است۔

کبر ۔ بالکسر بزرگی و بزرگ شدن و بکسر اول و فتح ثانی کلان سالی و پیری و بفتحتین میوه ایست ترش مزه و دراز ترا ز سپاری که از آن اچار سازند و در ملک خراسان بسیار پیدا میشود از منتخب و لطائف و شروح نصاب۔

کبار ۔ بکسر اول بزرگان و این جمع کبیر ست و بالضم و التشدید موحده بسیار بزرگ و بمعنی بزرگان یعنی جمع اکابر ست۔

کبائر ۔ گناه های بزرگ این جمع کبیره است۔

کبس ۔ بالفتح و سین مهمله بخاک انباشتن چاه و جوے و سر بگریبان فرو بردن و بمعنی شبخون بردن و بفتحتین به پیشانی در مغاک افتادن و بسر پیش آمدن و بکسر خاک که چاه بدان انباشته میشود از لطائف و منتخب۔

کبش ۔ بالفتح و شین معجمه گوسپند نر یعنی میش نر شاخدار جنگی از منتخب و لطائف۔

کبوتر دم ۔ بفتح دال مهمله بوسهٔ خاطر خواه و بضم دال قلمیست بطرز خاص تراشیده که مشابه بدم کبوتر باشد از مصطلحات۔

کبرسن ۔ بکسر اول و فتح باء موحده و کسر راء مهمله و کسر سین مهمله و تشدید نون کلانی عمر و کلان سالی و پیری۔

کباب در رسانیدن ۔ پختن کباب از مصطلحات۔

کبوتر یاهو ۔ نوعے از کبوتر که آوازش یاهو ده از بهار عجم۔

کبیسه ۔ بر وزن هریسه در لغت چاه و جوی بخاک انباشته و سر بگریبان کشیده و باصطلاح یازده روز و پاؤ بالا از سال شمسی که در مقابلهٔ قمری زائد می افتد و آنرا جمع کرده سال سوم قمری هندی را سیزده ماهه گیرند بهندی لوند نامند و هر زیادت ایام و ماه که در حساب سال دیگر اقوام افتد آنرا در ماهے و یا روزے داخل نمایند۔

کبیشه ۔ بضم کاف و فتح باء موحده و سکون تحتانی و شین معجمه نام غلام حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم۔

کباده ۔ بفتح کمان بسیار نرم و بمعنی لیز نرم که پهلوانان کشند و چله اش از آهن باشد از مصطلحات۔

فصل کاف مع بای فارسی

کپنک ۔ بفتحتین کاف عربی و بای فارسی و فتح نون و کاف عربی نمد یکه مردم بینوا در زمستان بر دوش گیرند۔

کپان ۔ بالفتح و بای فارسی مشدد ترازوی کلان که بدان هیزم و قماش و جز آن می سنجند و وزن کنند بهندی تک گویند از کشف و برهان و در سراج بتخفیف بای فارسی نیز آمده۔

کپی ۔ بفتح اول و کسر بای فارسی و یای معروف میمون و بوزنه از لطائف و جهانگیری و برهان و بعضے نوشته که بمعنی بوزنهٔ سیاه و در سراج نوشته که ببای موحده بتشدید و تخفیف بمعنی بوزنه و آنچه بعضے بمعنی بوزنهٔ

سیاه نوشته اند اصلی ندارد۔

فصل کاف مع تای فوقانی

کتاب۔ بکسر اول نوشته و بمعنی نوشتن و اندازه و فرض کرده آزاد کردن غلام و کنیزک بمعاوضهٔ مال الشان، و بالضم و تشدید نویسندگان و بمعنی مکتب و دبیرستان از منتخب و صراح و لطائف و کشف، و بالضم و تخفیف نیز بمعنی مکتب آمده و یکی از ارباب تحقیق نوشته که کتاب بکسر اول یکی از اوزان باب تفعیل است بمعنی نوشتن پس بمعنی مکتوب مستعمل بدین اعتبار که مصدر بمعنی مفعول گرفته میشود و در خیابان نوشته که کتاب بالضم و تشدید نویسندگان چرا که این جمع تکسیر کاتب است و بمعنی مکتب ها و دبیرستان و در قاموس نوشته که صحیح بمعنی نویسندگان ست و بمعنی مکتب و دبیرستان چنانکه در صحاح ست خطاست و بعضی محققان نوشته که خطا نیست بلکه مجاز است۔

کتب۔ بضمتین جمع کتاب از منتخب۔

کتائب۔ بفتح اول و کسر همزه جمع کتیبه که بمعنی لشکر است۔

کتیب۔ بفتح اول و کسر ثانی بر وزن نصیب نوشته شده و بکسرتین و یای مجهول امالهٔ کتاب و امالهٔ آن را گویند که حرکت ما قبل الف را بکسر میل دهند بطرزیکه الف بصورت یای مجهول پیدا شود و در تلفظ و در کتابت نیز چنانچه کتاب و کتیب و رکاب و رکیب و حساب و حسیب و اقبال و اقبیل و در الفاظ فارسی نیز اماله می کنند چنانکه ازیر و آبید امالهٔ آزار و آباد۔

کت۔ بالفتح لفظ هندیست بمعنی چارپائی و درینجا تفریس کرده اند از مصطلحات۔

کترو۔ بفتح اول و کسر ثانی کوهان شتر از منتخب و صراح و شرح نصاب۔

کتوره ش۔ بمعنی آورده۔

کتف۔ بفتح اول و کسر ثانی و این اصل است و بکسر اول و سکون ثانی و بفتح اول و سکون ثانی و فرع آن بمعنی شانهٔ مردم از مدار و کشف و صحاح۔

کتل۔ بضم اول و فتح ثانی زمین بلند در صحرا از رشیدی۔

کتم۔ بالفتح پنهان داشتن و راز پوشیدن و مجازاً بمعنی پوشیدگی و پرده و بفتحتین گیاهیست که بدان خضاب کنند از منتخب و در لطائف بفتحتین گیاهیکه خلط کرده میشود بوسمه و در برهان نوشته که لفظ عربیست بالفتح بمعنی پوشیدن و اخفا و برگ نیل که از آن وسمه سازند و بفتحتین گیاهیست شبیه بوسمه که داخل بوسمه کنند۔

کتام۔ بالفتح پنهان داشتن راز از لطائف۔

کتمان۔ بالکسر پوشیدن راز و پوشیدگی و پوشیدن گواهی و غیر آن از لطائف۔

کتان۔ بالفتح و تشدید و تخفیف فوقانی هر دو درست نوعی از جامهٔ باریک که از پوست گیاهی بافند و بمعنی تخمیست که روغن چراغ از آن حاصل کنند بهندیش السی نامند و در سراج نوشته که کتان مخفف و مشدد جامه ایست معروف که شاعران پاره شدن آن بسبب نور ماه گفته و بعضی گویند که مکرر آزموده شده که این معنی را اصلی نیست تم کلامه و بعضی گویند که جامهٔ مذکور را از پوست ساق درخت کتان که تخم معروفست بافند چنانکه در شرح نصاب نوشته که در بعضی بلاد پوست ساق درخت کتان کشیده ریشه ریشه کرده مثل ریشم و پنبه ریسند و از آن جامه می بافند و آن جامه در مهتاب قوت ندارد۔

کتابیون۔ بفتح اول و ضم بای موحده بر وزن فلاطون نام دختر قیصر روم که در نکاح گشتاسپ بود و اسفندیار از و متولد شده از برهان و جهانگیری و مؤید۔

کتیبه۔ بر وزن نصیبه بمعنی لشکر و نام قلعه ایست از قلاع خیبر از منتخب۔

کتاره۔ بالفتح لفظ هندیست که کتاره بتای هندی و بحذف ها مشهورست از برهان و بعضی بمعنی خنجر و شمشیر نیز نوشته و در رشیدی مسطورست که در اصل قتالهٔ است و عربیست و اهل این چنین گویند۔

کتکه۔ بالضم عصای کوچک و سطبر و این لفظ ترکیست۔

کتابه۔ بکسر اول بر وزن و ساده آنچه بخط جلی نسخ یا نستعلیق یا بخط طغرا بر مساجد و مقابر و دروازهٔ امرا نویسند و یا نقش کنند از برهان و مؤید دارد و کشف۔

کتبه۔ بفتح اول و سکون تای فوقانی و بای موحده مصدر است بر وزن فعلة بمعنی یکبار نوشتن و در رسایل گاهی بمعنی مفعول نوشتن آرند و بفتحتین جمع کاتب۔

کتابی۔ بالضم و تشدید منسوب بکتاب که بالضم و تشدید بمعنی مکتب و دبستان است و بکسر اول و تخفیف فوقانی بمعنی کافر کتابی که دین منسوخ دارد۔

کتان مشقالی۔ نوعی از کتان که آن نفیس باشد از شرح۔

فصل کاف مع تای مثلثه

کثیب۔ توده ریگ گرد آمده بلند شده از منتخب۔

کثب۔ بضمتین و بای موحده توده های ریگ بلند شده۔

کثرت۔ بسیار شدن و مجازاً بمعنی انبوه مردم نشستن و بمعنی علائق دنیوی نیز باشد۔

کثرات۔ جمع کثرت۔

کثافت۔ بفتح ضد لطافت و سطبر و غلیظ شدن و فراهم شدن از منتخب وغیره۔

کثیر۔ بسیار و وافر۔

کثیف۔ سطبر و تیره ضد لطیف از لطائف و منتخب۔

کثبان۔ بالضم خاک تودهٔ بلند از لطائف و در صراح ریگ توده های بلند و این جمع کثیب است۔

فصل کاف مع جیم عربی و فارسی

کجا۔ معروف و بمعنی هر جا نیز آمده از مصطلحات۔

کج مج۔ بفتح کاف و فتح میم آنکه سخنش فصیح نباشد و زبانش بکلمات خوب جاری نباشد از رشیدی و سراج۔

کجواج۔ بالفتح و هر دو جیم عربی بمعنی کج و نگون مرکبست از کلمهٔ کج و لفظ واج که مبدل باز ست بمعنی نگون۔

کجدار و مریز۔ عجائبات و احکامیکه بجا آوردن آن دشوار باشد۔

کجک۔ آنکس که فیلبانان در دست میدارند و چیزیست

کرطاس فیتق را بدان آویزند بمعنی چیزیست که مردم ولایت بر و در گریبان دوزند و چوبیکه دہل و کوس را بدان نوازند از مصطلحات

کچل - بضم اول و فتح جیم فارسی بد رفتار و خراد و این ہندیست -

کچکول - کاسۂ گدایان از برہان -

کجیم و کجین - بفتح کاف و کسر جیم عربی بمعنی برگستوان و آن پوششے باشد که بروز جنگ بر اسپ اندازند بہندی پاکھر گویند و این ترکیست از برہان و لغات ترکی -

کچه گل کردن - کنایه از ظاهر شدن و فاش گردیدن راز نهانی و عیب پنهانی باعتبار بازی کچه که در دستها پنهان کنند و هرگه اشارت بدان کنند و از ان برآید بازی را ده سیر دار از برہان و سراج و چار شربت -

کجاوه - بفتح آنچه بر پشت شتر بندند و دو شخص در آن مقابل یکدیگر نشینند از برہان -

کچه - بفتحتین و تخفیف جیم فارسی انگشتری بے نگین که خانه نگین هم نداشته باشد بہندی آنرا چهله گویند از برہان و بہار عجم و سروری و جہانگیری و رشیدی و سراج و بالضم و تشدید جیم عربی چیزیست که طفلان از پارهای کرپاس مدور سازند و بدان بازی کنند از منتخب -

فصل کاف عربی مع حاء مهمله

کحل الجواهر - سرمه که دران مروارید ناسفته و دیگر جواهرات انداخته بسایند برای روشنی چشم از کشف -

کحل - بالضم سرمه -

کحال - بفتح اول و تشدید حا سرمه کش یعنی کسیکه سرمه و دوا بچشم مردم کشیدن پیشۀ او باشد -

کحیل - بفتح اول و کسر تا سرمه دار و کسیکه سرمه بچشم خود کشیده باشد -

کحلی - بالضم سرمه رنگ و نام جامه است سیاه که بیشتر زنان ولایت پوشند از مؤید -

فصل کاف مع خاء معجمه

کخ کخ - بکسر هر دو کاف کلمه است که در محل نفرت گویند و بمعنی آواز خنده و بالضم هر دو کاف آواز سرفه از لطائف -

کخ - بالضم نام گیاهیست که بدان بوریا بافند و بمعنی کرم که در میوه و غیره می افتد و صورت مهیب که طفلان را بدان بترسانند و بمعنی صورت زیبا که از چوب و غیره ترتیب داده و لباس رنگین پوشانند نیز آمده و بالکسر مزۀ تلخ و کلمۀ نفرت و باز داشتن از برہان و شرح دیوان خاقانی -

فصل کاف مع دال مهمله

کدخدا و کتخدا - صاحب خانه و بمعنی لائق و سزاوار نیز آمده از چراغ ہدایت -

کدخدا و کدبانو - خداوند خانه و بی بی خانه و باصطلاح منجمان دو اصلی است که استخراج عمر مولود از ان کنند از سراج -

کد - بالفتح خانه و ده از سراج و برہان -

کدر - بفتح اول و کسر دال مهمله تیره و مکدر از شرح نصاب و بفتحتین بمعنی تیرگی و تیره شدن و در فارسی بمعنی کادی که بہندی کیوڑا گویند و آن گلیست معروف از منتخب و برہان و سراج -

کدیور - بکسرتین و یای مجهول مزارع و دہقان و بزرگتر از مؤید و جہانگیری و سروری و برہان و مدار بفتح اول و در برہان بمعنی صاحب خانه نیز نوشته و در سراج بفتح و یای مجهول و فتح واو و رای مهمله رئیس ده و خداوند خانه و مجازاً بمعنی زراعت کننده و باغبان و تحقیق آنست که کدیور را ماله کداور که مرکبست از کد که بمعنی خانه و ده باشد و کلمۀ ور بمعنی صاحب و الف میان هر دو کلمه زائد است چه هرگاه که کلمۀ دو حرفی را با کلمۀ در ترکیب دهند الف در میان زائد کنند چنانچه در تناور و قداور -

کدس - بالضم و سین مهمله خرمن ناکوفته از شرح نصاب و صراح -

کدوی حجام - کدوی باشد کوچک و مدور که حجامان بعد استره زدن بر زخمهای حجامت چسپانند تا خون بکشد -

کدام - بضم اول برای استفهام باشد و اطلاق این بر ذوی العقول و غیر ذوی العقول هر دو آید -

کده - بالفتح خانه و ده از سراج و برہان -

کدیره - بمعنی مکدر و پوشیده نوشته اند -

فصل کاف مع ذال معجمه

کذب - بالکسر دروغ و بفتح اول و کسر ثانی بمعنی دروغے یعنی چیزیکه بدروغ ساخته باشند و در دغلوی بمعنی دروغ هم آمده از صراح و منتخب -

کذاب - بالکسر و تشدید ذال معجمه دروغ گفتن و بالفتح و تشدید ذال معجمه دروغگو از منتخب -

کذا و کذی - بمعنی چنان و چنین و کنایه از دشنام -

فصل کاف مع راء مهمله

کرا - بکسر اول کرایه دادن و کرایه از منتخب -

کرویا - بالفتح و واو مکسور و تحتانی بر وزن اغنیا نوعے از زیره که مقوی معده است از برہان -

کربلا - بفتح مشهد حضرت امام حسین صلوات الله علیه ظاهراً این لفظ در اصل کرب بلا بوده باشد بار اول را حذف کرده اند چرا که چون دو کلمه را ترکیب دهند و آخر کلمۀ اول و اول کلمۀ آخر از یک جنس باشد آخر کلمۀ اول را حذف کنند -

کرمی - بفتح اول و ثانی و در آخر الف بصورت یا مرغ جباری که نر باشد و آغاز خواب از منتخب -

کرب - بالفتح اندوه که نفس بازگیرد و بے آرام گرداند اندوهگین را و بفتحتین بے آرامی و اندوهگین شدن از منتخب و لطائف و بحر الجواهر و مدار -

کروب - بضمتین جمع کرب -

کرنب - بفتحتین و سکون نون و بای موحده کلم که آنرا کرم کله گویند از برہان و سراج و مدار و در منتخب بالفتح و نون مفتوح -

کرسی اصطرلاب - چیزیست بلند در اصطرلاب که عروۀ اصطرلاب بدو بسته باشد -

کربت - بالضم اندوه از منتخب -

کرت - بفتح و تشدید را نوبت و بار چنانکه سه کرت بمعنی سه بار

کرات - بالفتح و تشدید را بار با جمع کرت و بضم کاف

و تخفیف را جمع کرده که معنی گوی باشد یا سرچه بشکل گوی مدور باشد۔

کراہیت۔ بفتح اول وکسر ہا و تخفیف یای تحتانی ناپسندی از صراح و در خیابان نوشته که کراہیت بروزن صلاحیت و بتخفیف نه بتشدید ناپسند داشتن۔

کرخت۔ بفتح اول وثانی وسکون خای معجمه بمعنی عضو بے حس وحرکت و بمعنی سخت مستعمل از برہان۔

کروت۔ نام ظرف آب۔

کراث۔ بالضم وتشدید را وثای مثلثه گندنا از منتخب۔

کرخ۔ بفتح اول وسکون ثانی وخای معجمه دہے ست قریب بغداد و قیل محله از بغداد و بفتحتین مخفف کرخت از لطائف وبرہان وسراج۔

کرد۔ بالفتح کار وعمل و بالکسر نیز ہمین معنی آمده و بالضم طائفه است از صحرا نشینان و بمعنی قطعه زمین که کنارہای آنرا بلند ساخته درمیانش زراعت کنند و آبگیر و بمعنی شبان از برہان ولطائف ورشیدی وسروری وجہانگیری۔

کره ناکشاد۔ بضم اول بمعنی اسپ که ہنوز بران سواری نکرده باشند۔

کردار۔ بالکسر طرز وروش از سراج و در جہانگیری وبرہان کار وعمل وفعل و بعضے نوشته که کردار اگرچه بالکسر مشہور ست مگر قیاس میخواہد که بالفتح باشد چراکه چون بر لفظ آر که افاده معنی مصدری کند صیغه ماضی را بیارند ماضی بمعنی مصدر شود چنانکه گفتار ورفتار ودیدار۔

کردگار۔ بالکسر نام حق تعالی و معنی لفظی این لفظ کننده طرز ست از سراج و در رشیدی نوشته که معنی ترکیبی این لفظ خداوندگار کرد و بالفتح بمعنی کار وگار بمعنی خداوند۔

کر۔ بالفتح ناشنوا یعنی کسیکه گوش او چیزے نشنود از برہان وسراج و بالفتح وتشدید را در عربی بمعنی بازگشتن وباز گردانیدن وحمله بردن و بالضم پیمانه است وآن دوازده وسق ست و ہر وسقے شصت صاع و نام دو رود ست یکے در شروان که زیر ملک بردع ہم گذرد ودیگرے در فارس از منتخب ولطائف وبرہان۔

کرار۔ بالفتح وتشدید را اول بازگردنده وبازگرداننده وبتکرار حمله برنده واز ینجاست لقب حضرت علی رضی کرم الله وجہه زیراکه آنحضرت در جنگ بر صف اعدا بار بار حمله می بردند وہیچ اندیشه نمیکردند از منتخب ولطائف وغیرہما۔

کرور۔ بضمتین بازگشتن و واگردیدن از منتخب وغیرآن۔

کردر۔ بالفتح ودال مہمله نیز مفتوح زمین سخت و پشته پشته از برہان ومؤید۔

کرباس۔ بالکسر وبای موحده وسین مہمله جامه سفید معروف از منتخب ومؤید ومدار و در سراج نوشته که این معرب کرپاس ست که بالفتح باشد و در رساله معربات نیز نوشته که کرباس معرب کرپاس ست که بفتح اول وبای فارسی لفظ ہندی کپاس باشد بمعنی پنبه ومجازا بمعنی جامه که از پنبه ساخته شود ودر رساله تعریب اول را کسره واز ان داده اند که وزن فعلال بالفتح فا از غیر مضاعف در کلام عرب نیامده است۔

کراریس۔ بفتح اول ویای معروف جزوہاے کتاب ومی پاره ہای قرآن مجید واین جمع کراسه است که بضم وتشدید را باشد۔

کریاس۔ بالکسر ویای تحتانی وسین مہمله در کتب لغات عرب مثل صراح وقاموس بمعنی طہارت خانه که بربام ساخته باشند مگر در منتخب بمعنی بالاخانه و درگاه و دربہا و در کشف ومدار و جہانگیری ومؤید بمعنی بالاخانه و دربار بادشاه وامرا۔

کرس۔ بکسر اول وسکون را مہمله سرگین باہم نشسته از صراح و در خیابان نوشته که عجین کرس سرگینے باشد که بگل وآب آمیخته کہگل سازند۔

کرگس۔ بفتح وکاف دوم فارسی مفتوح وسین مہمله طائرے ست معروف مردار خوار که بہندی گدھ گویند بکسر کاف فارسی اکثر پر او در تیر بکار برند ومجازا بمعنی ہای تیر را نیز کرگس گویند و کرگسان گردون دو ستاره اند بصورت کرگس یکے را نسر طائر و دیگر را نسر واقع گویند از لطائف وغیرآن۔

کرفس۔ بفتحتین وسکون فا وسین مہمله دوائیست مانند اجواین بوی آن ناخوش وتیز باشد وآن معہود ولایتی ست واز خواص یکے اینست که کژدم گزیده اگر بخورد فی الحال بمیرد از منتخب ولطائف۔

کرپس۔ بالفتح چلپاسه۔

کرفش۔ بفتح اول وسکون ثانی وفتح فا وشین معجمه چلپاسه وآن جانوریست که در سقف خانها باشد بہندی چھپکلی گویند از برہان وسراج۔

کرش۔ بالفتح وفتح اول وکسر را وشین معجمه شکمبه ستور نشخوار زننده از منتخب۔

کراع۔ بضم اول وعین مہمله پاچه گوسپند وگاو پاچه بمعنی ساق حیوانات ست و بمعنی کوه وگروه اسپان ولفظیکه آن اسپان را فراہم آورند از منتخب۔

کرع۔ بفتحتین آب باران استاده وآب بدہان خوردن از جوی وباریک ساق شدن از منتخب ولطائف۔

کرگ۔ بفتح وکاف دوم فارسی مخفف کرگدن وآن جانوریست که بہندی گینڈا گویند از رشیدی وسراج وبرہان و در بعض شروح سکندرنامه نام ملکے از روس نوشته بفتح ہردو کاف عربی دہے ست متصل بکوه لبنان فی القاموس و در منتخب بفتحتین قلعه است بنواحی بلغار و در برہان بفتح ہردو کاف عربی نام پرنده است دم دراز که سیاه و سفید باشد و بیشتر بر کنارہاے آب نشیند وآن را عقعق نیز گویند۔

کرناٹک۔ بالفتح ونون وتای ہندی مفتوح وکاف عربی نام شہریست از ملک دکن۔

کرنگ۔ بضم اول وفتح ثانی وسکون وکاف فارسی بروزن تفنگ اسپ سرخ رنگ از برہان ورشیدی وکشف۔

کردک۔ بالضم ودال مہمله مفتوح وکاف عربی قوس بیکل وبکسر اول بیچاو زبان آور در فرہنگے دیده شده۔

کرم۔ بفتح اول وسکون ثانی درخت انگور وبفتحتین مروت وسخاوت وعزیزی وبزرگواری از منتخب ولطائف

وشرح نصاب نیز در لطائف نوشته که کرم بالضم بمعنی غم واندوه سخت۔

اکرام ۔ بکسر اول بزرگان واین جمع کریم ست۔

کروم ۔ درختان انگور وغمها واندوه ها از لطائف۔

کرشم ۔ بکسرتین بمعنی کرشمه از لطائف۔

کروهام ۔ کردارهای من از حواشی مثنوی معنوی نوشته شده۔

کرکم ۔ بضم هردو کاف عربی زعفران از مدار۔

کرزم ۔ بالفتح وحرف سوم زا معجمه مضموم گیاهے باشد خوشبو از سروری ومدار وابراهیمی۔

کران ۔ بکسر اول معربی نام سازکه آنرا بربط نیز گویند وبفتح اول وفارسی بمعنی کناره چیزے وانتهای چیزے از کشف وبرهان ورشیدی ومدار۔

کرمان ۔ بالکسر نام شهریست از قاموس ولطائف ودر منتخب نوشته که بفتح اول ست وگاهے بالکسر آید فرش آنجا بغایت نفیس باشد وزیره سیاه از نواحی آن خوب بهم میرسد۔

کرکن ۔ بفتح هردو کاف عربی غله سبز ونیم پخته را گویند که بریان کنند خواه نخود باشد خواه گندم وجو از سراج وبرهان۔

کردستان ۔ بضم کاف وکسر دال ملکیست از ایران۔

کرگدن ۔ بفتح اول وسکون ثانی وفتح کاف فارسی وفتح دال مهمله جانوریست شبیه بگاومیش وفیل ودر جسم کوچک از فیل وکلان از گاومیش وپوست او بغایت سخت باشد ویک شاخ دارد بر پیشانی رسته بهندی گینڈا گویند وآنچه بعضے از اهل لغت نوشته که چند فیل را شکار کرده میخورد وبچه آن خاردار باشد وبعد پنج سال متولد میشود همه خرافات ست از سراج وبرهان۔

کرانیدن وکراندن ۔ هردو متعدی کردن ست وکنانیدن که در عوام مشهور ست غلط باشد باین قاعده که هر مصدر لازم را که متعدی سازند الف ونون ماقبل دن که علامت مصدر ست آرند چنانچه از گردیدن گردانیدن اگر علامت مصدر تن باشد اول امر آن مصدر برآورند وبعد آن الف ونون ویا زائد کرده بدال ونون مصدر متعدی نمایند وگاهے یا را ازان حذف سازند چنانچه از سوختن سوزانیدن وسوزاندن از رسیدن رسانیدن ورساندن از نهر الفصاحت ونزد اکثرے کنانیدن صحیح باشد بقاعده که در مصادر صاحب تن مذکور شد چه نزد ایشان در متعدی کردن مصادر صاحب تن ودن قاعده واحد ست چنانچه از رمیدن وسائیدن وخواندن ماندن وسایاندن وخواناندن می آید۔

کراجیدن ۔ بجیم عربی فریاد کردن مرغ خانگی بوقت بیضه نهادن از برهان۔

گزاریدن ۔ بضم وبکسر خرامیدن بناز وبکاف فارسی نیز آمده از برهان۔

کردن ۔ سوای معنی معروف بمعنی شدن نیز آمده چنانچه نور الله خان آرزو در شرح گلستان بمقام باب پنجم نوشته اند۔

کرس وارکس ۔ بواو عاطفه مغرب ومشرق از سراج وقران السعدین۔

کرگسان گردون ۔ دوستاره بصورت کرگسے یکے را نسر طائر ودیگرے را نسر واقع گویند۔

کروبیان ۔ بفتح وتشدید وتخفیف را مضموم وواو معروف وبا موحده وتحتانی فرشتگان مقرب از برهان ولطائف۔

کرامت کردن ۔ دادن۔

کرد ۔ بکسر اول وفتح ثانی کشتی خرد که در دریا باشد از جهانگیری۔

کرباسو ۔ بالفتح وبا موحده وضم سین مهمله بمعنی چلپاسه که بهندی چهپکلی گویند از سراج۔

کراسه ۔ بضم اول وفتح سین بمعنی قرآن مجید ومطلق کتاب از برهان ودر منتخب بالضم وتشدید را مهمله وتخفیف آن جزوے از کتاب وپاره از کلام الله این لفظ عربیست۔

کرانه ۔ بفتح اول ونون بمعنی کناره هر چیز از برهان ورشیدی۔

کرایه ۔ بکسر اول ویا تحتانی اجرت بار کردن اسپ وشتر وبهل واجرت نشستن خانه ودکان از برهان وبعضے بمعنی برابری وسزاواری نیز نوشته واین لفظ عربیست که فارسیان از جنس کلام خود میدانند۔

کرانیده ۔ بکسر اول کرایه کننده از سراج واین مشتق از مصدر جعلی ست از عالم طلبیدن وفهمیدن زیرا که لفظ کرایه عربیست۔

کرسنه ۔ بالفتح وسین مهمله ونون هردو مفتوح غله ایست تیره رنگ که طعم آن مابین عدس وماش ست از برهان وصاحب مصطلحات نوشته که بهندی آنرا مٹر گویند۔

کره ۔ بضم اول وتخفیف را مهمله بمعنی گوی که بدان بازی کنند وهر چیز مدور وگرد که مثل گوی باشد وبضم وتشدید بچه اسپ خرد بمعنی تازیانه وبضم اول وسکون دوم وظهار ها ناخوشی وبختی ورنج وبفتح اول وسکون ثانی جبر وناخوشی وبفتح اول وکسر ثانی بر وزن خجل بمعنی گریه ونام مرغوب و بضمتین مخفف کروه که بهندی کوس گویند وبمعنی اسپ وتازیانه وبمعنی کوس فارسی ست وباقی عربی از منتخب و لطائف وبرهان ومدار وچراغ هدایت۔

کروه ۔ بضمتین بهندی کوس گویند وآن چهار هزار گز مسافت زمین باشد ونزد بعضے سه هزار گز وهر گز دو ذرع وهر ذرع هشت گره از مؤید وسروری وبرهان وجهانگیری ودیگر کتب هیئت هندیان ویونانیان ورسائل مساحت وحساب اگرچه در کتب مذکوره در تعیین کروه اختلاف بسیار ست مگر خلاصه همین ست که نوشتم۔

کرشمه ۔ بکسرتین اشارت بچشم وابرو از بهار عجم وبرهان ومجمع الفرس ودر رشیدی وکشف بفتحتین۔

کرم پیله ۔ بکسر اول وبکسر با فارسی کرم ابریشم از لطائف۔

کراری ۔ بالضم وتشدید را مهمله وثانی مثلثه گندناگون۔

کربلائی ۔ نوعے از لباس وقماش۔

کری ۔ بفتح ناشنوائی۔

کرکی ۔ بالضم وکاف دوم عربی مکسور بمعنی کلنگ که طائر معروف ست از منتخب۔

کرپزی ۔ بالضم وبا فارسی مکسور سکاری وحیله گری وبمعنی شجاعت ودانائی هم آمده از کشف وبعضے محققان بضم کاف فارسی وبضم با عربی نوشته بیانش خواهد آمد ان شاء الله تعالی

کروبی - بفتح و رای مهمله مشدده مضموم و کسر بای موحده بمعنی فرشته مقرب و در خیابان نوشته که کروبی قسمی ست از ملائکه مقربه و در قاموس ست الکروبی بتخفیف الرا ساداة الملائکه و بتشدید را نیز واقع شود

کرسی - بالضم تخت کوچک و فلک هشتم و کرسی خط برابر و بمقام خود واقع افتادن حروف در نوشتن و کرسی ایوان و خانه عبارت است از بلندی زمین ایوان و خانه از لطائف و چراغ هدایت -

فصل کاف مع زای معجمه

کزاز - بضم کاف و هر دو زای معجمه دردیست که از سختی سرما در بندگاه گردن و سینه بسبب تشنج و انجماد اعصاب پیدا میشود از بحر الجواهر و کشف و حدود الامراض -

کژ - بفتح و زای عربی بمعنی کج نوعی از ابریشم کم قیمت که قز معرب آنست از برهان -

کزلک - بکسر اول و ثالث و هر دو کاف عربی کارد کوچک از مؤید و برهان و کشف و مدار و سروری مگر در جهانگیری بکاف فارسی مفتوح و کسر لام و کاف دوم عربی و در سراج نوشته که بکاف عربیست و قیل بکاف فارسی و بالفتح و بکسر اول و لام مفتوح بمعنی مطلق کارد کوچک -

کژک - بفتح و زای فارسی آنکس که فیلبانان بر سر فیل زنند -

کژدم - بفتح کاف و زای عربی و فارسی هر دو درست و بکاف فارسی چنانکه گمان برند خطاست -

کزم - بالفتح سبزه باشد که بر کنار حوض و لب جوی روید از برهان -

کژمژ زبان - بفتح اول و ثالث و دوم و چهارم زای فارسی طفلی که زبانش بکلمات خوب جاری نباشد از رشیدی و در برهان بمعنی غیر فصیح و در سراج نوشته که بمعنی کسیکه زبانش راست نگردد و لفظ کژ مبدل کج است و مژ از توابع اوست -

کزبره - بالضم و بای موحده مضموم و زای مهمله مفتوح کشنیز سبز از برهان و شرح نصاب -

کژه - بفتحتین و زای فارسی گوشت پاره که در حلق آویزان باشد بهندی کوا نامند و بعضی کاگ گویند از غرائب اللغات

و برهان و بمعنی کارد بزرگ خمدار که بدان گوشت قیمه کنند و در جایی بمعنی مژه و زحمت دیده شده -

کژزخمه - بد عمل و دغاباز از سراج -

فصل کاف مع سین مهمله

کسا - بکسر اول بمعنی گلیم که آن را پوشند از منتخب -

کسری - بالکسر و رای مهمله مفتوح و در آخر الف بصورت یا لقب نوشیروان و در قاموس ست که کسری معرب خسرو که بمعنی واسع الملک ست از سراج و در رساله معربات و در خیابان نوشته که کسری معرب خسرو و لقب نوشیروان و لقب دیگر ملوک فارس و مدائن لهذا جمع اکاسره می آید -

کسنی - بفتح اول و فتح نون و در آخر الف مقصوره بصورت یا نوعی از کاسنی صحرائی که تلخ باشد -

کسب - بالضم کنجاره روغن و آن ثفل روغن ست و بالفتح بمعنی حاصل کردن و مجازاً بمعنی هنر و پیشه از لطائف و منتخب وغیره

کسوت - بالکسر جامه پوشیدنی از منتخب -

کسالت - بفتح کاهل شدن از منتخب -

کساد - بفتح اول و دال مهمله ناروائی متاع و بی رواجی اشیا و عدم خریداری آن از منتخب و سراج و هم در سراج نوشته که کسادی بزیادت یا نیز آمده -

کسر - بفتح اول و سکون ثانی شکستن و شکستگی و حرکت زیر چراکه تلفظ آن بانکسار لب زیرین حاصل میشود و بالکسر و فتح سین پاره ها جمع کسره از منتخب وغیره -

کسور - بضمتین جمع کسر از منتخب و بیشتر استعمال این لفظ در پاره های اعداد آید چنانکه نصف و ثلث و ربع و خمس وغیره -

کسیر - شکسته شده -

کس - بالفتح بمعنی یار و رفیق مرد شریف و بمعنی مطلق آدمی نیز می آید از خیابان -

کسوف - بضمتین گرفتن آفتاب و ماه و بدحال شدن و در عرف کسوف در آفتاب و خسوف در ماه گویند از منتخب -

کسیف - پوشیده و بدحال و ترش رو از منتخب -

کسل - بفتحتین کاهلی و سستی از منتخب و بحر الجواهر و مؤید و مدار -

کسال - در حاشیه مثنوی این لفظ را بمعنی دو و جدا نوشته است و در لطائف وغیره یافته نشد ظاهرا صحیح بکاف فارسی باشد -

کسیل - بضم اول رفع کردن و فرستادن از لطائف و مؤلف گوید که این لفظ بکاف فارسی صحیح باشد -

کسلان - بالفتح کاهل و سست -

کس و کو - هر دو کاف عربی بمعنی اقربا و رفقا از مصطلحات -

کسیده - ناسره و متاع بی رواج از صراح و منتخب -

کسمه - بالفتح موی چند که عوض زلف آن را مقراض کنند و خم داده بر رخساره آویزند از سراج و رشیدی و برهان و کشف -

کسائی - بکسر اول نام شخصی ست قاری و نحوی مشهور که او اکثر کسا یعنی گلیم میپوشید از منتخب -

کسنی - بالفتح مخفف کاسنی از برهان -

کسی - این لفظ برای نکره ذوی العقول می آید چنانچه گوئی کسی دریجا نیست یعنی آدمی دریجا نیست و در غیر ذوی العقول استعمال این لفظ نباید ساخت و آنچه بعضی گویند کسی حویلی و کسی خط و امثال اینها محض غلط است از نهر الفصاحه وغیر آن و در لفظ کسی یا اصلی نیست گاهی برای نکره باشد و گاهی برای وحدت و در مصطلحات نوشته که لفظ کسی سوای معنی معروف بمعنی ضمیر متکلم و مخاطب نیز آید مثال معنی اول از فطرت

بیت از تن سرم جدا کن و از من جدا مباش ٭ بی رحم باش جان کسی بیوفا مباش ٭ مثال معنی دوم اشرف گوید **بیت** بیا که بر سر راهت نگاهم از عینک ٭ بکف گرفته ترازوی انتظار کسی ٭

کستی - بالضم و سین ماخوذ از کستن که بمعنی مالیدنست و بمعنی کوفتن نیز و مجازاً بمعنی آنکه دو شخص ایستاده باهم آویخته زورآزمائی کنند از برهان و جهانگیری و بهار عجم و مؤید -

فصل کاف مع شین معجمه

کشکاب - بالفتح آش جو که بر بیماران دهند از برهان -

کشتاسپ - نام پادشاہ چون این لفظ بکاف فارسیست لہذا التفصیل آن در کاف فارسی مسطورست۔

کشت - بالکسر زراعت و باصطلاح شطرنج بودن شاہ دران خانہ کہ اگر در انجا سوای شاہ مہرۂ دیگر باشد کشتہ شود۔

کشوث - بضمتین و واو معروف و ثای مثلثہ نام دوائیکہ تخم آن را بسریانی دینار گویند و شربت دینار ازآنست از برہان۔

کشاد - بضم کاف عربی و فارسی صیغۂ ماضی ست از کشادن و بمعنی فراخ و تیر از کمان رہا کردن و بمعنی خوشی و فتح نیز آمدہ از برہان رشیدی و در جواہر الحروف نوشتہ کہ لفظ کشاد را مردم فارسی بکاف فارسی و اہل ماوراء النہر بکاف عربی استعمال کنند۔

کشدار - بکسرتین پاسبان و چوکیدار۔

کشم - بکسر اول و فتح میم نام دیہ ایست از ولایت ترشیز و بالفتح و بالکسر و میم مکسور مخفف کاشمیر کہ شہر معروف ست از برہان۔

کشور - بالفتح از جہانگیری و بہار عجم و در برہان و مؤید و کشف و مدار بالکسر ست بمعنی ملک و صاحب مدار نوشتہ کہ ہر کشور از کشورہای ہفتگانہ بیکی از سبعۂ سیارہ تعلق دارد چنانچہ ہند متعلق بزحل است و چین بمشتری و ترکستان بمریخ و خراسان بآفتاب و ماوراء النہر یعنی توران بزہرہ و روم بعطارد و بلخ بقمر۔

کشکنجیر - بضم اول و سکون شین معجمہ و فتح کاف عربی و سکون نون و جیم عربی مکسور و یاء معروف و راء مہملہ چیزیکہ بدان دیوار قلعہ می شکنند بمعنی توپ مجازست و این مخفف کوشک انجیر ست و معنی ترکیبی این لفظ قلعہ شگاف ست از جہانگیری و سراج و در مؤید بمعنی گوہ نوشتہ۔

کشاورز - بفتح اول و چہارم و در آخر زاء معجمہ مزارع و دہقان از مؤید و برہان و جہانگیری و رشیدی و کشف و صاحب مدار بکسر اول نوشتہ و بعضی گویند کہ در اصل کشت ورز بود تا را برای تخفیف حذف کردند و الف زیادہ نمودند و صاحب جواہر الحروف وغیرہ نوشتہ کہ در اصل کشت آور بود تا را بجہت تخفیف حذف کردند و قاعدہ است کہ زاء معجمہ را در فارسی بعد بعض الفاظ زائد ہم می آرند۔

کشنیز - بالضم تخم معروفست از مؤید و کشف۔

کش - بالفتح بغل و سینہ و کمر از رشیدی و برہان و در کشف بمعنی تہیگاہ و در برہان نوشتہ کہ کش نام شہریست از ماوراء النہر نزدیک نخشب ابن مقنع ہر شب ماہے از چاہے کہ در نواحی شہر کش واقع ست می بر آورد۔

کشیش - لفظ ترکیست بفتح اول و بدو شین معجمہ بروزن حریص پیشوا و معلم ترسایان و زاہد نصرانیان و بت پرستان از مؤید و کشف و برہان و چراغ ہدایت و لغات ترکی و رشیدی۔

کشاف - بالفتح و تشدید شین معجمہ بسیار پیدا کنندہ و بسیار پردہ کشایندہ و نام تفسیر از جار اللہ زمخشری۔

کشف - بالفتح برداشتن پردہ از روی چیزے و کشادہ و برہنہ کردن و بفتحتین جانوریست کہ در آب ماند و آنرا باخہ و سنگ پشت گویند از لطائف و منتخب۔

کشک - بالفتح و ہر دو کاف عربی دوغ خشک شدہ و بعضے گویند کہ بمعنی جو مقشر و نام طعامیست مثل ہریسہ کہ از آرد گندم یا جو و شیر گوسپند راست کنند از برہان و سراج و بضم اول و فتح ثانی بمعنی قصر و ایوان چرا کہ مخفف کوشک باشد و بکسر اول و ثانی در ترکی بمعنی پاسبانی از لغات ترکی نوشتہ شدہ۔

کشکول - بروزن مقبول کاسۂ بزرگ کہ گدایان دارند از سراج و جہانگیری و برہان۔

کشخان - بالفتح و خاء معجمہ قلتبان و دیوث از برہان۔

کشیشان - زاہدان نصاری و تفصیلش در کشیش گذشت۔

کشیمان - بمعنی جمع نیز آمدہ از مصطلحات۔

کش زدن - بالفتح دست در گردن حریف زدہ زور کردن از چراغ ہدایت و در شرح گل کشتی بضم کاف نوشتہ یعنی دست در گردن حریف انداختہ زور کردہ بر زمین زدن۔

کشاد نامہ - بضم کاف عربی و فارسی فرمان پادشاہی و پروانۂ معافی و طلاق نامہ از برہان وغیرہ۔

کشتہ - بالکسر بروزن رشتہ بمعنی آلو و شفتالو و زرد آلو و امثال آن کہ دانہ آنہا بیرون ساختہ خشک کردہ باشند از برہان و در آئین اکبری نوشتہ کہ کشتہ بالکسر چیزیست مرکب از عود و لوبان و صندل و لادن و مشک و نبات و گلاب قرص بستہ نگاہ دارند در سوختن بوے خوش دہد و بالضم بمعنی مقتول و مجازاً بمعنی عاشق۔

کشمیزہ - غورۂ انگور کہ در ابتدا برابر کشنیز باشد۔

کشتی - بالفتح سفینہ کہ در دریا باشد و نوعے از پیالۂ شراب از برہان و مؤید و رشیدی و سراج و نیز صاحب رشیدی نوشتہ کہ تحقیق آنست کہ بفتح کاف فارسی ست منسوب بگشت و سیر و کشتی بالضم بمصارعت دار بروی تحقیق این لفظ بدین معنی بسین مہملہ است منسوب بگستن کہ بمعنی کوفتن ست چون دو کس باہم کشتی گیرند یکے مر دیگر را میخواہد کہ بر زمین بکوبد از رشیدی و در جہانگیری و برہان و سروری و بہار عجم نیز لفظ این بدین معنی بسین مہملہ تحقیق شدہ۔

کشکچی - بکسر اول و ثانی پاسبان۔

فصل کاف مع ظای معجمہ

کظت - بالکسر و تشدید ظاء معجمہ و تاء فوقانی پری معدہ و پری مطلق از شرح نصاب۔

کظم - بالفتح خشم فرو خوردن از منتخب۔

کظیم - خشم فرو خورندہ از منتخب۔

فصل کاف مع عین مہملہ

کعب - بالفتح و باء موحدہ بشتالنگ و بمعنی استخوان مربع کہ بدان بازی نرد بازند معنی اول از منتخب و لطائف و باصطلاح علم حساب نام مرتبۂ سوم ست از منازل جبر و مقابلہ چنانچہ مرتبۂ اول را شے گویند و مرتبۂ ثانی را مال و مرتبۂ ثالث را کعب چون شے را در شے ضرب کنند مال گویند و چون مال را در ہمان شے ضرب کنند کعب نامند مثلاً عدد سہ را شے فرض کردیم چون سہ را کہ شے باشد در سہ ضرب کردیم نہ حاصل شد و این نوع حاصل ضرب

را مال خوانند و چون مال را که نه است باز در شش که سه است ضرب نمائی بست و هفت حاصل شود و این قسم حاصل ضرب را که بمرتبهٔ سوم است کعب نامند و نام پدر قبیله از عرب و نام بازی اطفال و نام یکی از اصحابست کعب بن زبیر که مداح حضرت صلی الله علیه و آله وسلم بود۔

کعوبت بفتحتین و حرف چهارم بای موحده نحوست و دشواری از شمسی این لفظ که در نامهٔ ابوالفضل آمده است بمعنی مذکور مناسب مقام نمی نماید و نه موافق لغات معتبره پس از صراح و قاموس وغیره بمعنی بلندی و ترفع مفهوم میگردد و چون مرادف شماتت واقع شده و شماتت بمعنی شاد شدن ست بر رنج دشمنان پس کعوبت هم بمعنی بلندی و ترفع خود باشد بر مخالفان و غالب اینست که کوبت باشد بضم کاف و ضم همزه بمعنی شکستگی و بدحالی چنانکه از قاموس و صراح ظاهر میشود و آنچه در نسخهای حال بعین یافته میشود باتباع تحریف کاتبان قدیم است۔

کعیت بضم اول و فتح عین مهمله و سکون تحتانی و بعده فوقانی بلبل از صراح و شرح نصاب۔

کعک بالفتح نوعی از نان روغنی و شیرین و این معرب کاک ست از شرح نصاب و رسالهٔ معربات و مؤید۔

کعب غزال و کعب الغزال نوعی از شکرپاره از برهان و بعضی گویند که آنرا بهندی بتاسه گویند۔

کعب گرگ پیکان استخوان شتالنگ گرگ که پیکان برپای خود بندند بخاصیت آن از رفتن بازمانده نشوند۔

کعبتین دو پانسه باشند کوچک از استخوان مربع شش پهلو که بر پهلوی هر یک پانسه از یک تا شش عدد نقش کنند و بدان نرد بازند از کشف وغیره۔

کعبه اسم بیت الله در اصل بمعنی مرتفع است چون خانهٔ کعبه از زمین مرتفع و بلند است لهذا الکعبه نام کردند یا مرتفع است از رده مراتب از شرح نصاب و در صراح نوشته از آنکه کعبه مربع و چهار گوشه است چه تکعیب بمعنی چهار گوشه کردنست و بمعنی پانسهٔ قمار بازی هم آمده از آنکه پانسهٔ بازی نرد مربع و چهار گوشه باشد۔

کعب لنگری نام شخصی که نهایت خسیس و خوش رو بود و بهر طعام پی میبرد۔

فصل کاف مع فا

کف الخضیب بالفتح و تشدید فا مضموم و فتح خای معجمه و کسر ضاد معجمه و یای معروف و بای موحده نام ستاره ایست سرخ رنگ بجانب شمال که چون بدائرهٔ نصف النهار رسد وقت اجابت دعاست و کف خضیب بدون الف و لام تعریف بمعنی دست رنگین از منتخب وغیر آن۔

کفالت بفتح ضامن شدن متعهد شدن از مدار وغیر آن۔

کفایت بکسر بس شدن و کافی شدن و سود گرفتن از منتخب و بکسر اول و حرف چهارم همزه مانند بهم گریستن قوم۔

کفات بضم اول جمع کافی بمعنی دانایان کارگزار۔

کفت بفتح کاف عربی بمعنی شگافت و ترکانید و این صیغهٔ ماضی ست از کفتن از برهان۔

کفتار بالفتح جانوریست صحرائی که بهندی هوندار گویند از لطائف وغیر آن و بعضی گویند بمعنی زن ساحره نیز ست که جگر مردم بنگاه خویش برآورده میخورد و بهندی ڈائن نامند و اصل اینست که کفتار در فارسی ڈائن و در هندی نام همان درنده است که بیشتر سگ را شکار میکند چون زن ساحرهٔ مذکور آن درنده را بسحر کرده سواری شود مجازاً زن ساحره جگر خوار را گویند۔

کفر بالضم ناگرویدن و ناسپاسی و بالفتح بمعنی پوشیدن و کوزهٔ بزرگ از منتخب و صراح۔

کفور بضمتین ناسپاسی و بالفتح اول و ضم ثانی ناسپاسی کننده از نعمت از منتخب۔

کفلیز و کفچلیز بالفتح و جیم فارسی و یا معروف و در هر دو لفظ زای معجمه نام جانور آبی از قسم وزغ و بمعنی کچه که دران سوراخ سوراخ باشند از لطائف۔

کف بالفتح و تشدید پنجه و کف دست و بمعنی باز ایستاده کردن کسی را و دوپاره دوختن جامه را بر یکدیگر و نابینا کردن و خرقه و لقمه و ساقط کردن حرف هفتم رکن بحر چون نون فاعلاتن و مفاعلتن و در فارسی بالفتح و تخفیف بمعنی کف دست و باد بمعنی زبد چنانچه کف دریا و کف صابون و بمعنی سوختهٔ چقماق از منتخب و لطائف و صراح۔

کفاف بفتح اندازه و آن قدر معاش که کفایت کند و دست نمی سازد از طلب و آن روزی معاش و خرچ روزمره باشد از بحر الجواهر و منتخب و کشف و لطائف و صراح و خیابان۔

کفک بفتحتین کف دست و بمعنی کف آب و کف صابون و کف شیر و امثال آن از شرح نصاب۔

کفل بفتحتین سرین آدمی و حیوان و بالکسر بهره و حصهٔ چیزی و آنکه بر ستور نتواند نشست و گلیم که بر پشت ستور اندازند از منتخب و لطائف و برهان و بحر الجواهر و بهار عجم۔

کفیل متعهد و ذمه دار و ضامن و قبول کنندهٔ کاری بر خود از منتخب وغیر آن۔

کف دعا گرفتن دست بدعا برداشتن۔

کفتین بالکسر و تشدید فا و تای فوقانی مفتوح هر دو پلهٔ ترازو۔

کفیدن بالفتح ترکیدن از برهان۔

کفانیدن ترکانیدن از برهان۔

کف کردن بمعنی خوردن از مصطلحات۔

کفن پاره کردن شفا یافتن از بیماری و ضعف و نجات یافتن از آفت و مهلکه۔

کفران بالضم ناسپاسی۔

کفن بفتحتین لفظ عربیست فارسیان گاهی تفریس کرده کفن را بسکون فا آرند شفائی گوید ؎ از لته حیض خواهرت کفن کند۔

کفو بضمتین همجنس و هم نسب و مانند و همتا و این لفظ بضم اول و سکون ثانی نیز آمده از صراح۔

کفچه بالفتح چمچهٔ کلان سر پارکه بصورت کفچه بهن میکنند۔

کفه بالفتح و تشدید فا پلهٔ ترازو و هر چیز که مثل آن گرد باشد از منتخب اللغات و لطائف و مدار و مؤید و کشف و صراح و تاج اللغات و نیز در لطائف نوشته که بضم و تشدید بمعنی حاشیهٔ پیراهن و بفتح و تخفیف در فارسی خوشه نیکو فته و آنچه در هوا نه باشد۔

کفاره - بالفتح و تشدید فا پوشندهٔ گناهان و آن بدل جنایت باشد مثلاً در شکستن قسم و خوردن روزه معاوضه گناه نماید و کفارهٔ قسم یک بنده آزاد کردن یا سه روزه داشتن یا ده مسکین را طعام یا ده مسکین را کسوت پوشانیدن و کفارهٔ صوم دو ماه روزه داشتن یا شصت مسکین را طعام از منتخب و کشف و فتاوی فیروزشاهی و

کفیده - بفتح اول بمعنی ترقیده و شگافته از کشف و فرهنگ حسینی از برهان و سروری -

کفره - بفتح اول و ثانی و ثالث جمع کافر -

کفشگی - بالفتح و در آخر یای معروف نام داو کشتی که چون حریف دریابد که هیچ جا خودش در بند خصم نیست گاه سر پا بر خصیه اش نهد تا مغلق بر زمین آید از شرح گل کشتی -

فصل کاف مع لام

کلا - بالفتح و تشدید لام حرف ست برای رد سخن پیشین حاصل معنی آن اینست که چنین نیست که گاهی بر آمسلم داشتن سخن غیر باشد درین صورت اسم باشد بمعنی حق ست و بتخفیف لام بمعنی گیاه تر از کشف و صراح و بکسر اول و تخفیف لفظی موضوع برای معنی تشبیه و درین حالت بدون اضافت مستعمل نمی شود -

کلیسیا - بکسر اول و ثانی و یای مجهول و سین مهمله پرستشگاه کفار از کشف و مؤید و مدار و برهان -

کلب عوا - بفتح عین مهمله و تشدید واو سگ بسیار فریاد کننده و نام منزلی از منازل قمر و آن چهار ستاره اند بصورت سگ آواز کننده -

کلب - بالفتح سگ و بفتح اول و کسر لام بمعنی دیوانه و گزنده از منتخب

کلاب - بکسر اول جمع کلب که بمعنی سگ باشد از منتخب -

کلب کلب - لفظ اول بفتح کاف و سکون لام و لفظ دوم بفتح کاف و کسر لام بمعنی سگ گزنده و سگ دیوانه از منتخب -

کلوب - بالضم و تشدید لام مضموم و بای موحده ابزار آهنگر که بدان آهن گرم را بگیرند از منتخب -

کلوخ کوب - آلتیست که مزارعان بدان کلوخ

فلان را بکوبند و بشکنند از خیابان -

کلک خسپ - بفتحتین و کاف عربی و ضم خای معجمه مفلس پریشان حال چه کلک بمعنی گلخن ست از چراغ هدایت و بعضی بجای خسپ لفظ چسپ بفتح جیم فارسی نیز نوشته اند و کلک بمعنی خاکستر نیز مرقوم ساخته اند -

کلات - بفتح دیه و قریه و قلعه بالای کوه و نام شهری از کشتی از چراغ هدایت وغیره -

کلفت - بضمتین و سکون فا و بعده فوقانی بمعنی گنده و درشت و ناهموار از برهان و بهار عجم و بالضم و فتح فا کدورت و رنج و اندوه باین معنی عربیست از منتخب و صراح -

کلالت - بفتح مانده شدن و کند شدن و بی پدر و مادر شدن و بی فرزند شدن از منتخب -

کلاءة - بکسر اول بروزن ومعنی حراست و حفاظت از منتخب -

کلانوت - بفتح اول و نون و فتح واو قومیست از مطربان و این لفظ هندی ست -

کلکج - بجیم عربی ستیزه کننده -

کلنته - بروزن سمنده آلتی آهنی که بدان زمین را برای زراعت بکاوند بهندی کسی گویند از سروری و سراج و برهان -

کلید - بکسر تین آنچه که بدان قفل بگشایند -

کلهٔ قند - بفتح کاف و تشدید لام کوزهٔ قند -

کلب الجبار - ستاره ایست بصورت کلب -

کلوخ انداز - سوراخها که در دیوار قلعه سازند که از میان آنها سنگ و کلوخ بر دشمنان اندازند و الحال از آنها به بندوقها جنگ میکنند و جشنی و عشرتی و شراب خواری که در هفتهٔ آخرین ماه شعبان کنند و بمعنی فلاخن نیز آمده از برهان و رشیدی و بهار عجم -

کلس - بکسر اول و سکون لام و سین مهمله لفظ عربیست بمعنی آهک سفید و چونا و آهکی که بدان عمارت سازند و بفتحتین و سین مهمله در هندی قبه را گویند که بر گنبد عماری و بروج و مساجد و کنگره های عمارات نصب کنند -

کلیات خمس - بدانکه در منطق پنج کلی ست اول جنس چون حیوان دوم نوع چون انسان سوم فصل چون ناطق چهارم خاصه چون ضاحک پنجم عرض عام چون ماشی -

کلاغ - بالضم و فتح زاغ وحشی از برهان -

کلمرغ - بالفتح نوعیست از کرکس سرخ سر که بر سرش پر نباشد از سراج و برهان -

کلف - بفتحتین داغهای تیره که بر رخساره بعضی مردم پدید آید و بمعنی عشق از شرح نصاب منقول از کنز و مؤید و قاموس در منتخب نوشته که بالفتح شیفته شدن بچیزی -

کلمح البرق - مثل درخشیدن برق یعنی بزودی تمام -

کلک - بالکسر نی میان خالی را گویند و نی قلم را نیز گویند و بفتحتین بمعنی نشتر حجام و فصاد که بهندی آنرا اچهنا گویند و بمعنی شوم و ناسازگار و بلا و سختی و درد و سر و بالفتح بمعنی بغل و آغوش و بالضم بمعنی پشم نرم و دنبه از سراج و مصطلحات و برهان و لطائف -

کلنگ - بفتحتین و نون و کاف فارسی ابزاریست که بدان زمین و دیوار بکاوند و بالضم اول و فتح لام پرنده ایست مشابه بسارس و نام سازی از برهان و شرح نصاب و در لغات ترکی بهمین معنی اول بالضم اول و فتح لام نوشته و گفته که بفارسی آنرا کلنگ نامند و در جواهر الحروف نوشته که بفتح اول و ثانی مبدل کلنگ زیراکه دال مهمله با کاف فارسی بدل میشود -

کلال - بفتح اول در عربی ماندگی اعضا و خیرگی و کندی و بضم اول در فارسی بمعنی کسیکه ظروف از گل سازد از منتخب و برهان -

کل - بالفتح کسیکه سر او بی مو باشد از جوشش سر این معنی ترکیست و بالفتح و تشدید لام بمعنی گنگ و لال درین صورت لفظ عربیست و در منتخب بمعنی کند شدن زبان و بالضم و تشدید بمعنی همه و جمیع و در لطائف نوشته که این لفظ مفرد است که بمعنی جمع آید و در اصطلاح صوفیه کل واحد مطلق را گویند کل اسم حق تعالی است باعتبار حضرت واحدیت و الهیت جامع اسما مجموعست

کلکل - بفتحتین بسی چند از مرغ مخصوص که بادشاهان

و جوانان بدستار و کلاه نهند و آنرا جیغه و کلغی نیز گویند از برہان و در عربی شگفتگی مرغزار با گلها مستفاد از صراح و بالکسر گنگگی و بستہ زبانی از لطائف۔

کلیل و کالکل ۔ بهر دو کاف مفتوح ہرزہ گوئی از مصطلحات۔

کلمکل ۔ بفتح ہر دو کاف عربی و فتح میم و سکون ہر دو لام شور و غوغا۔

کلیل ۔ بفتح کُند و سست و ماندہ شدہ و خیرہ و گنگ از منتخب و صراح۔

کلام ۔ بفتح سخن گفتن و باصطلاح علم نحو لفظے ست کہ متضمن باشد دو کلمہ را یعنی مرکب باشد از دو اسم یا فعل و اسم کہ نسبت یکے بدیگرے باشد بدینوجہ کہ فائدہ تام دہد چنانچہ زیدٌ قائمٌ و قام زیدٌ و کلام علمے ست کہ در ان مسائل نقلی را بدلائل عقلی ثابت کنند و متکلم دانندۂ آن علم ست از منتخب و چہار شربت۔

کلام مستانف ۔ عبارت ست از کلام الٰہی و وحی۔

کلم ۔ بالفتح خستہ و مجروح کردن و بفتح اول و کسر لام سخنہا جمع کلمہ از منتخب۔

کلوم ۔ بضمتین جراحتہا از شروح نصاب۔

کلیم ۔ سخنگو و ہم سخن و مجروح و لقب موسیٰ علیہ السلام چراکہ اکثر با حق تعالیٰ کلام میکردند و تخلص شاعر۔

کلبتان و کلبتین ۔ بفتح اول و فتح بار موحدہ و فتح تار فوقانی آلتے ست آہنگران راکہ بدان آہن گرم را گرفتہ بدست دیگر از مطرقہ میکوبند و آنرا انبر و ماشہ نیز گویند و بمعنی گلگیر شمع نیز آمدہ از برہان و سراج و شروح نصاب ظاہر این ہر دو لفظ تثنیہ کلبہ است کہ یک پرۂ آنرا میگفتہ باشند۔

کلیتین ۔ بضم اول و فتح یار تحتانی و فتح تار فوقانی ہر دو گردہ و این تثنیہ کلیہ است۔

کلیدان ۔ بفتح اول کندہ را گویند کہ بر پای وزدان و گنہگاران نہند و بکسر اول آلت بست و کشاد در باغ و در و حجرہ و قفل را نیز گویند از برہان و کشف و مؤید۔

کلاشکن ۔ بفتح نوعے از نعاداکہ بغایت سخت باشند از برہان۔

کلید افگندن ۔ در ولایت رسم ست کہ چون زنان آنجا بفال گوش متوجہ شوند افسونے خاص بر کلید دمیدہ بر سر راہ اندازند از مصطلحات۔

کلہ بر کلہ کسے زدن ۔ کنایہ از دعویٰ برابری انشتن از مصطلحات۔

کلاغ گرفتن و کلاغ زدن ۔ طعنہ زدن و استہزا کردن از مصطلحات۔

کلاہ انداختن و کلاہ بہوا انداختن و کلاہ بر آسمان انداختن ۔ کنایہ از کمال ذوق و شادمانی و خوشحالی از رشیدی و بہار عجم و شخصے کلاہ انداختن بمعنی عاجزی کردن نیز نوشتہ۔

کلاہ افگندن و کلاہ برکشیدن ۔ مراد از تعظیم چراکہ در بعضے ملکہا برای تعظیم دیگرے کلاہ خود را از سر برگیرند چنانچہ در اہل فرنگ معمول ست۔

کلاہ گوشہ شکستن ۔ فخر کردن۔

کلوخ خشک بر لب مالیدن ۔ کنایہ از مخفی و پنہان داشتن امرے از برہان۔

کلو ۔ بضمتین و واو مجہول بمعنی کلان تر و رئیس محلہ و بعضے بکسر اول خواندہ اند از لطائف و بضمتین و واو معروف در عربی صیغہ جمع امر حاضر بمعنی بخورید و در ینصورت بعد واو الف زائدہ ہم مینویسند برای علامت تمیز واو جمع از واو اصلی۔

کلمہ ۔ بفتح اول و کسر لام و فتح میم بمعنی سخن از کشف و مدار و منتخب و در لطائف بمعنی یک سخن و نیز در منتخب نوشتہ کہ باصطلاح نحویان کلمہ لفظیست مفرد کہ معنی داشتہ باشد و منطقیان کلمہ فعل را گویند۔

کلہ ۔ بالکسر و تشدید لام انچہ مثل خیمۂ کوچک از جامۂ باریک و تنک بجہت منع پشہ و مگس سازند از رشیدی و منتخب و برہان و بہار عجم و صاحب کشف و مؤید بمعنی خیمہ و سائبان نوشتہ و کلہ بالضم و تخفیف لام و ہای ملفوظ معروف است کہ بر سر پوشند و بمعنی آلت تناسل و بمعنی حرکات جماع از مصطلحات و چراغ ہدایت۔

کلتہ ۔ بالفتح و تار فوقانی بمعنی اندک و بمعنی دُم بریدہ و کسیکہ حرف بمخرج گفتن نتواند و چوبدست کوچک و سطبر بہندی آنرا سونٹا و گتکہ گویند از جہانگیری و کشف و برہان و در سراج نوشتہ کہ در اصل بمعنی بریدہ و مقطوع است لہذا کلتہ دُم بمعنی بریدہ دم و کلتہ پر بمعنی بریدہ پر و کلتہ زبان بمعنی گنگ و ہر شی ناقص را مجازا کلتہ گویند۔

کلافہ ۔ بمعنی کلاوہ و فنے ست از کشتی کہ ہر دو پا خود بگردن حریف بند کردہ او را اشکل کلافہ بہ پیچ فاء کلافہ مبدل از واو ست در اصل کلاوہ بود از مصطلحات۔

کلیچہ ۔ بضم اول و کسر لام نان خمیری میدہ۔

کلاوہ و کلابہ ۔ بفتح و در لفظ دوم بعد الف با موحدہ ریسمانیکہ بر چنگلوک تنند بہندی انٹیا گویند از برہان و سراج۔

کلاتہ ۔ بفتح و حرف چہارم تار فوقانی بمعنی دہ کوچک و بمعنی مزرعہ از برہان و شرح نصاب۔

کلیہ ۔ بضم اول و سکون لام و تخفیف تحتانی مفتوح گردہ کہ عضو درونی معروفست و بضم اول و تشدید لام مفتوح و تشدید یار تحتانی بمعنی ہمگی و ہمہ بودن از منتخب و باصطلاح منطق مفہومے بوجہیکہ منع نکند نفس تصور او از وقوع شرکت در وے چنانچہ مفہوم انسان کہ حیوان ناطق است صادق می آید بر زید و بکر و خالد و غیرہ۔

کلپترہ ۔ بفتح اول و سکون لام و فتح بار فارسی و سکون تار فوقانی و رای مہملہ بمعنی نادرست از کشف و مدار و سروری و در برہان و سراج بمعنی بیہودہ و بیمعنی۔

کلنبہ ۔ بضمتین و سکون نون و بار موحدہ کلیچہ کہ از حلوا و مغز بادام پر کنند از سراج۔

کلالہ ۔ بضم اول موی پیچیدہ و بمعنی زلف نیز آمدہ و این لفظ بکاف فارسی نیز آمدہ از برہان و غیر آن۔

کلبہ ۔ بالضم و بار موحدہ خانۂ کوچک و بمعنی گوشہ و دکان ہم آمدہ از برہان۔

کلاہ ۔ بضم اول معروفست و بمعنی تاج پادشاہی مدہ از برہان

کلیلہ ۔ نام شغالے ست کہ قصۂ او در کتاب کلیلہ دمنہ مسطور ست از لطائف۔

کلاپیسه ـ بفتح اول وبای فارسی مکسور و یای مجهول و سین مهمله گشتن چشم باشد از حال خود چنانکه سیاهی چشم پنهان شود بلذت بسیار شهوت یا بواسطهٔ ضعف یا بجهت خشم و اعراض از لطائف ـ

کلاسه ـ بکسر اول و سین مهمله ماخوذ از کلس که بالکسر ست بمعنی چونا و آهک و گچ چنانکه در کنز آمده پس معنی کلاسه آنچه از چونا ساخته باشند چنانکه حباله بمعنی دام که از حبل ساخته میشود شرح گلستان از عبد الغنی و سراج و آنچه بعض شارحان گلستان و بعض اهل لغت کلاسه بضم اول نام موضع گفته اند ظاهر اخطاست چراکه در مسجد تخصیص موضع دیگر گنجایش ندارد ـ

کلامی ـ منسوب بعلم کلام و علم کلام عبارت از معرفت عقائد ست بادلهٔ عقلیه مؤید بنقل وگاهے مراد از کلامی شخص که ذوق توحید عیانی نیافته باشد و در راه معرفت الٰهی بپای استدلال رفته باشد از لطائف ـ

کلک فرنگی ـ نوعے از قلم که آنرا حاجت بدوات نباشد و آن چوبے میان تهی باشد و اندرون آن میلے از قسم آهن مصنوعی یا از سرب محکم کرده می نهند که بوقت نوشتن آن میل مذکور بکاغذ سوده حروف مائل بسیاهی ظاهر میگردند و پادشاهان و امیران اکثر بدان قلم بر عرائض مردم دستخطی نمایند ـ

کلی جزئی ـ باصطلاح منطق کلی آنست که مفهوم او از شرکت اباء نکند چنانچه حیوان و جزئی آنست که مفهوم او اباء کند از شرکت چنانچه زید و عمرو ـ

فصل کاف عربی مع میم

کمثری ـ بیانش در آخر این فصل مسطور ست ـ

کمخاب ـ صاحب کشف گفته که بالکسر صحیح ست و در برهان نوشته که بالکسر و بالفتح هر دو صحیح و در رشیدی نوشته که بالکسر صحیح نیست چراکه خاب کم دارد و خاب بمعنی آنست که آنرا بهندی رد نوا گویند بضم یعنی پشم باریک ـ

کمات ـ بفتح و در آخر تای فوقانی سماروغ و آن چیزیست سفید بشکل بیضه و بعضے صورت چتر در ایام برسات از زمین روید و بضم کاف بمعنی دلاوران و سپاهیان این جمع کمی است که بمعنی دلاور باشد از صراح و منتخب و این لفظ را بهر دو معنی بتای مدور مینویسند ـ

کمیت ـ بضم اول و فتح میم و سکون تحتانی بمعنی شراب لعل انگوری که بسیاهی زند و اسپ سرخ رنگ که بسیاهی زند و یال و دم او سیاه باشد و نام شاعرے از عرب و بفتح اول و تشدید میم مکسور و تشدید تحتانی بمعنی چندی و مقدار چیزے که سنجیده شود یا پیموده شود یا شمرده شود شرح نصاب از نوسف ابن ابی نعم و برهان و رشیدی و منتخب و صراح و غیره آن ـ

کمند وحدت ـ ریسمانے باشد از ابریشم و غیر آنکه درویشان و صوفیان بوقت مراقبه گرد کمر و زانو پیچیده می نشینند از مصطلحات و بهار عجم و چراغ هدایت ـ

کمر وحدت ـ بمعنی کمند وحدت از مصطلحات ـ

کماچ ـ بضم اول و جیم فارسی نوعے از نان ست که سطبر باشد و بمعنی بادر لیسه و خیمه و این لفظ ترکیست از برهان و مصطلحات ـ

کمند ـ در اصل خمند بود زیراکه معنی خم و پیچ و انعطاف در وظاهر ست از جواهر الحروف ـ

کمربند ـ چاکر و بمعنی میان بند ـ

کماد ـ بکسر اول و در آخر دال مهمله گرم کردن عضوے بچیزیکه آن چیز را اول از آتش گرم کرده باشند از کشف ـ

کمر بکمر ـ بمعنی بلندی به بلندی چه کمر بمعنی بلندی آمده و بمعنی برابر برابر نیز آمده از سراج و کشف و برهان ـ

کمر ـ بفتحتین معروف ست یعنی میان و بمعنی میان بند که بهندی پٹکا گویند و باین معنی مجاز ست و گریوه میان کوه را نیز گویند از چراغ هدایت و سراج و در خیابان نوشته که کمر در اصل بمعنی میان ست و بمعنی بند یکه بر کمر بندند مجازاً شهرت گرفته پس کمربند راکه بعضے غلط گویند محل نظر ست ـ

کمیز ـ بضم اول و کسر میم بروزن گریز بمعنی بول و بکسر اول نیز آمده و بکاف فارسی نیز نوشته اند از برهان ـ

کمک ـ بفتحتین اعانت و مددگاری چه در کار و بار و چه در جنگ از لغات ترکی نوشته شد ـ

کمال ـ تمام و تمام شدن و تخلص دو شاعر یکے از اصفهان و دیگر از خجند از منتخب و مؤید ـ

کمان رستم ـ قوس قزح از مصطلحات ـ

کم ـ بالفتح و تخفیف میم در عربی بمعنی چند و بمعنی بسیار و بالضم و تخفیف میم ضمیر جمع مذکر مخاطب بمعنی شما و بالفتح و تشدید میم مقدار چیزے و بالضم و تشدید میم بمعنی آستین و بالکسر و تشدید غلاف شگوفه و اکمام جمع این هر دو از منتخب و غیره و لفظ کم بالفتح در فارسی و لفظ اندک هر دو اگرچه برای معنی تقلیل ست لیکن اکثر بمعنی نفی مطلق آید از جواهر الحروف ـ

کمم ـ بفتحتین نام تالاب در کشمیر ـ

کمین ـ پنهان شدن در جائے بقصد دشمن یا شکار از برهان و در منتخب پنهان شونده در کارزار و جز آن و در سراج نوشته که کمین بروزن نگین لفظ عربیست از ینجاست که صاحب قاموس بمعنی کسے آورده که بقصد کسے پنهان نشیند و کمینگاه جای شخص مذکور کمین کردن مجازاً بمعنی پنهان شدن بقصد کسے یا چیزے و میتواند که کردن اینجا بمعنی شدن باشد چنانکه سعدی فرماید ؎ طبع ترا تا هوس نحو کرد ؎ و نیز مجازاً بمعنی کمینگاه آمده چنانکه فلانے در کمین ست و در فارسی بمعنی چیز کم آمده ـ

کمزن ـ بالفتح و زای معجمه مفتوحه بمعنی کم همت نوشته اند و بعضے گفته که کمزن یعنی ذکرش کم کن یعنی ذکرش ترک کن ـ

کمان ـ در اصل خمان بود بفتح خای معجمه منسوب بخم بتغیر السنه خا بکاف بدل شده از برهان ـ

کم چیزے گرفتن ـ بفتح اول و اضافت نا شده و بالو انگاشتن بدانکه لفظ کم در مقام معدوم و نفی مطلق استعمال کنند از مصطلحات ـ

کمند حلقه کردن ـ مستعد صید و پیکار بودن ـ

کمان کسے کشیدن ـ هم آورد او شدن و از عهدهٔ آن بر آمدن از مصطلحات ـ

کمون - بفتح و تشدید میم مضموم نام دوائی است که بهندی زیرا گویند از منتخب و بحر الجواهر معجون کمونی ازین مرکب باشد -

کمر باختن - کمر شکستن و طاقت ماندن از بیم و غم -

کمر گشادن - ترک دن کاری و فراخ کردن از برهان -

کمان شیطان - قوس قزح -

کمان از طاق بلند آویختن - از ظهور امر عظیم و کار عجیب تفاخر کردن معمول ست که چون کسے فتح عظیم میکند کمان خود را از جای بلند می آویزد -

کمانچه - نام سازے معروف که مضراب آن کمان شکل چیز لیست از برهان و سراج -

کمانه - کمان نجاران که برمه را بدان بگردش آرند از برهان -

کمر کوه - میان کوه از سراج -

کمان جوله - بجیم عربی و واو مجهول بمعنی قربان که کمان را دران گذارند چرا که جوله بمعنی ترکش ست چون قربان بے ترکش نبندند لهذا چنین گفته شد از سراج -

کمان گروهه - بضم کاف فارسی و ضم رای مهمله و واو مجهول کمانیکه دران غلوله نهاده رها کنند از برهان و بهندی آنرا غلیل گویند -

کمثری - بالضم و تشدید میم مفتوح و سکون ثار مثلثه و فتح رار مهمله و الف مقصوره بصورت یا نام میوه که آنرا بفارسی امرود گویند از منتخب و شرح نصاب -

کمی - بفتح کاف و کسر میم و تشدید یا بروزن فعیل بمعنی دلاور و دلیر که باسلاح باشد از شرح نصاب و منتخب -

کماهی - بفتح اول و کسر ها و فتح یا و در محاوره فارسی بسکون یا بمعنی چنانچه آن مقدمه هست -

کماینبغی - بمعنی چنانچه که سزاوار ست درین لفظ کاف حرف تشبیه و لفظ ما زائده چرا که بعد کاف تشبیه لفظ ما زائده آرند تا حرف جاره بر فعل نیاید و ینبغی صیغه مضارع از ابتغار که ناقص یائی است از باب انفعال بمعنی سزاوار شدن -

فصل کاف عربی مع النون

کنده پا - بالضم و بار فارسی چوب کلان و سنگین که سوراخے چند داشته باشد که پای گنهگاران دران انداخته بند کنند -

کنب - بفتحتین ریسمانے ست که آنرا از پوست کتان سازند و آن نهایت محکم باشد و نوعے از خیار ست و بمعنی برگ و تخم بنگ و بعربی بمعنی چرک دست و پا از برهان -

کنشت - بالضم اول و کسر نون و سکون شین معجمه و فوقانی تحتانه از مدار و کشف و جهانگیری و در رشیدی آتشکده نوشته و در برهان بهمان حرکات مذکوره بمعنی معبد یهود و در سراج نیز بهمان حرکات مذکوره بمعنی عبادت خانه کفار -

کنیت - بالضم و سکون نون و فتح تحتانی و تار فوقانی نامیکه در اول آن لفظ اب باشد به نصب یا بجر یا برفع یا لفظ ام باشد یا ابن یا بنت چون ابو الحسن رض و ابی بکر رض و ابا هریره رض و ام الکتاب و ام کلثوم رض و ابن حاجب و ابن السبیل و بنت الکرم بمعنی شراب انگوری و بنت الصدر بمعنی اندیشه و گاهی لفظ کنیت در فارسی بمعنی مطلق لقب هم مستعمل میشود -

کنایت - بکسر پوشیده سخن گفتن و سخن پوشیده و باصطلاح چیزے را بچیزے در ذهن تشبیه کرده اسم مشبه را مخفی داشته نام مشبه به مذکور ساختن مثال آن **بیت** لولو از نرگس فرو بارید و گل را آب داد ✤ و ز تگرگ روح پرور مالش عناب داد ✤ یعنی معشوق رنجیده شد و اشک از چشم فرو بارید و رخساره را آب داد و از دندان بر رنج پرور لب خود را مالش داد -

کنجد - بالضم و جیم عربی مفتوح تخمیست معروف که از ان روغن گیرند بهندی آنرا تل گویند بکسر تار فوقانی -

کند - بالفتح بمعنی شکر و قند معرب اینست و نام ولایتے نجند و بترکی مطلق ده را گویند از سراج و در برهان بمعنے جراحت و ریش و بمعنی گریبند و گریختن نیز آمده و در مصطلحات نوشته که باصطلاح تیر اندازان کشش ست که بعد کشیدن کمان و حالت گشاد تیر کنند -

کنود - بفتح اول و ضم نون و دال مهمله بمعنی ناسپاس و زمینیکه در و گیاه نروید و بضمتین ناسپاسی از لطائف -

کنگر - بالضم و کاف دوم فارسی مضموم مخفف کنگره که بالای عمارات سازند از سراج -

کندر - بالضم اول و سوم صمغ درختیست مشابه بمصطگی از منتخب

کنار - بفتح کناره چیزے و گوشه و طرف و بکسر بمعنے بغل و آغوش و بالضم اول ثمره است خوش مزه بهندی آن را بیر گویند از برهان و صاحب رشیدی خلاف آن نوشته که بکسر گوشه هر چیز و طرف و بفتح بغل و صاحب کشف نیز بفتح بمعنی بغل گفته -

کنداور - بالضم دانا و حکیم و پهلوان از رشیدی -

کننده در خیبر - بفتح کنایه از حضرت علی کرم الله وجهه -

کند پیر - بالضم کاف و سکون نون و دال مهمله موقوف و کسر بار فارسی و یار معروف پیرزن سالخورده -

کنز - بالفتح و زای معجمه گنج و خزانه و نام کتابے در علم فقه و نام کتابے در لغت -

کنوز - بضمتین جمع کنز که معرب گنج است -

کنیز - بفتح اول و کسر ثانی بمعنی زن مملوکه و پرستار زنان و بمعنی دختر بکر و دوشیزه نیز آمده از برهان و در جهانگیری بکسرتین -

کناس - بالفتح و تشدید نون و سین مهمله آنکه خاشاک خانه مردم روبد و آنرا بفارسی هندوستان خاکروب و بمجاز بمعنے جلاد و گردن زننده نیز آمده و بکسر اول و تخفیف نون جای خواب کردن آهو و گوزن از صراح و غیره -

کنائیس - بفتح کاف و کسر همزه که حرف چهارم است و سین مهمله مساجد و معابد ترسایان از کشف و منتخب -

کنگاش - بالکسر و نون خفی و کاف دوم فارسی و شین معجمه مشورت و صلاح پرسی و این لفظ ترکی ست از بهار عجم و سراج و مدار و مؤید و جهانگیری و لغات ترکی -

کنگش - بکسر کاف عربی و فتح کاف فارسی بمعنی مشوره و این مخفف کنگاش ست -

کنش - بفتح اول و کسر نون و شین معجمه بمعنی کینه و بضم کاف و کسر نون بمعنی کردار و عمل از مصطلحات -

کنف - بفتحتین جانب و کناره و پناه از منتخب و مؤید و کشف-

کنیزک - کاف آخر این لفظ جزو کلمه نیست بلکه برای تصغیر یا تحقیر-

کنجشک - بضم و کسر جیم طائر معروف و نام چوبیست در ساز و در برهان و مزیل و مؤید این لفظ بضم کاف فارسی و کسر جیم ست و در جهانگیری نیز بضم کاف فارسی و فتح جیم-

کنگ - بضم کاف دوم فارسی فربه و قوی هیکل و خوشه خرما و بالکسر بمعنی بیجا و زبان آور و بالفتح بمعنی بال مرغ و بازوی انسان و شاخ درخت و بضم کاف فارسی بمعنی انسان نیز بیان از لطائف-

کنام - بضم اول آرامگاه بهائم و آشیانهٔ مرغان صحرا و چراگاه از سروری و لطائف و برهان-

کندلان - بالضم و دال مهمله نیز مضموم خیمهٔ کلان و بزرگ که پیش دروازهٔ بادشاه استاده کنند و این لفظ ترکی ست از رشیدی و برهان-

کنان - بفتح اول بمعنی کهنه و بالکسر بمعنی پوشش عالم از شرح نصاب-

کن - بالکسر و تشدید نون بمعنی پرده و پوشش و بضم کاف در عربی صیغهٔ امر ست بمعنی شو مشتق از کان یکون کوتاه و اشارت باشد بامر حق تعالی در روز ازل در باب پیدا شدن موجودات از منتخب و شرح نصاب و بکسر اول در ترکی بمعنی پس و عقب-

کن مکن - بمعنی امر و نهی که حکومت عبارت از نست از برهان-

کنعان - بالفتح نام پسر نوح علیه السلام که کفر ورزیده بود و نام شهر یعقوب علیه السلام و نام پدر نمرود از شرح خاقانی و مؤید و برهان-

کنده شدن - بالضم بند شدن-

کنده کردن - بالضم نام داو از کشتی و آن پای خود را در پای حریف بند کرده زور بر سینهٔ حریف آوردن ست از شرح-

کندن - بالفتح معروف ست و بمعنی رسیدن نیز آمده-

کن فکان - بضم کاف و فتح فا حاصل معنی این مجموع شو پس شد مراد از عالم موجودات-

کن فیکون - کنایه از عالم موجودات-

کنون - بضمتین بمعنی اکنون از برهان-

کندو - بالضم خم بزرگ که از گل سازند و در ان غله پر کنند از لطائف-

کنایه - بکسر اول و حرف چهارم یای تحتانی پوشیده سخن گفتن بطوریکه معنی آن صریح و ظاهر نباشد-

کناشه - بفتح اول و بدون نون کهنه و بکسر اول کیش ترکه آنرا ترکش گویند از منتخب و برهان و شرح نصاب-

کنه - بالضم و در آخر های ملفوظ در عربی بمعنی پایان هر چیز و وقت کار و حقیقت چیزی و بفتحتین و های مختفی در فارسی جانوریست کوچک که بر سگ و دیگر جانوران چسپد بعربی آنرا قراد گویند بضم قاف از برهان و سراج و منتخب و غیر آن-

کنده - بالضم هر چوب سطبر و بزرگ و بمعنی چوب کلان سوراخدار که پای مجرمان بسوراخ داخل کرده بمیخ بند نمایند و نام فنی از کشتی و بالفتح بمعنی خندق و لفظ خندق معرب همین ست از برهان و لطائف و مصطلحات-

کنیسه - بکسر نون و یای معروف و سین مهمله معبد گبران و ترسایان از برهان و صراح-

کناره - بفتح معروفست از برهان و جهانگیری و رشیدی-

کنجاره - بالضم و جیم عربی آنچه بعد از کشیدن روغن ثفل کنجد وغیره ماند از برهان-

کناسه - بضم اول و سین مهمله خاشاک و آنچه بجاروب از جای رُفته گردد از منتخب-

کندوری - بالفتح و دال مهمله مضموم سفره و دستارخوان طعام از برهان و لطائف و سراج-

کنج کاوی - بضم کاف عربی و جیم عربی و کاف عربی و واو بمعنی تفحص و تلاش و دقت و غور و امعان-

کنده کاری - هر دو کاف عربی مفتوح نقشها که بر چوب و سنگ و امثال آن کنند از مصطلحات-

فصل کاف عربی مع واو

کوکب - بفتح هر دو کاف و بای موحده ستارهٔ روشن و بزرگ از منتخب-

کولاب - بواو مجهول بمعنی تالاب از برهان-

کواعب - بفتح اول و ثانی و کسر عین مهمله و بای موحده زنان نارپستان و این جمع کاعب است از منتخب-

کوداب - بالضم و واو مجهول و دال مهمله و بای موحده آشی باشد آنرا از شیرهٔ انگور پزند از برهان-

کوچه سلامت - خیمه‌ئی باشد بسیار کج و پیچ که اهل محاصره از میان مورچال خود و پناه کجی بالش بقرب قلعهٔ غنیم میرسند-

کوه رحمت - نام کوهیست قریب مکه که آنرا جبل الرحمة گویند-

کوست - بالضم بمعنی صدمه از برهان-

کوسج - بالفتح و سین مهمله نیز مفتوح و جیم عربی معرب کوسه که معنی آن در تحقیق کوسه مذکور ست از برهان و رسالهٔ معربات-

کوخ - بضم و واو مجهول و خای معجمه خانهٔ که از نی و علف سازند و خانهٔ بی روزن و گیاهی که از ان حصیر بافند و بمعنی کرم چنانکه در فلان چیز کوخ افتاده از برهان و سراج و لطائف-

کود - بالضم و واو معروف و دال مهمله تودهٔ خرمن غله و تغییر مجموعه هم ست که در مقابلهٔ پراگنده باشد از برهان-

کون و فساد - بالفتح موجود شدن و تباه گردیدن-

کوه زمرد - مراد از شئ محال-

کوچه بند - بمعنی محفوظ و کوچه که هر دو سر آن دروازه بنا کرده باشد که بوقت اندیشهٔ آفتی آنها را بند نمایند-

کور - بالفتح و رای مهمله افزونی و پیچ دستار از صراح-

کوکنار - بالضم و واو مجهول و کاف عربی و نون غوزهٔ خشخاش مرکب از کوک که بمعنی سرفه است و نار که ترجمه رمان زیراکه بسرفه مفید ست از برهان و سراج-

کورر - بضم کاف و فتح رای مهملهٔ اول در ترکی بمعنی می بیند-

کون خر - بالضم نادان و احمق و مرد بی عقل از برهان و رشیدی و در سراج نوشته که کونِ خر باضافت کنایه از مرد بی تمیز و احمق-

کوته نظر - ناعاقبت اندیش از برهان-

کویر - بر وزن دلیر زمین بی آب و سراب از برهان و در

شرح انصاب بکاف فارسی بمعنی زمین هموار۔

کوتر ۔ بالفتح و تار فوقانی مفتوح بمعنی کبوتر۔

کوزه قمار ۔ شخصیکه زر بقمار بازان وام بدهد چون بتقاضای از انها بازستاند در کوزه جمع نماید۔

کوز ۔ بواو معروف و زای معجمه در عربی بمعنی کوزه و هر ظرف دسته دار از منتخب و در فارسی بمعنی خمیده و دوتا شده و بمعنی پشت خمیده از برهان و سراج و بالضم کاف و واو معدوله و سکون زای معجمه در ترکی چشم را گویند که ترجمه عین است از لغات ترکی۔

کوس ۔ بالضم و واو مجهول و سین مهمله نقاره بزرگ و بمعنی کوفتن آسیب و صدمه و نقاره را بهمین مناسبت کوس گویند و بمعنی صف لشکر و سیره فوج و قطار و نوعی از بازی که مشابه شطرنج ست و بمعنی گوشه بهامه و گلیم و پلاس نیز آمده و بمعنی ایما و اشارت از برهان و سراج و رشیدی۔

کوش ۔ بالضم و واو مجهول و شین معجمه نام روز چهاردهم از هر ماه شمسی از برهان و مؤید و در رشیدی باین معنی بکاف فارسی ست۔

کورنش ۔ بضم کاف و سکون رای مهمله و واو غیر ملفوظ که بقاعده ترکی علامت ضمه ما قبل است و بضم نون و شین معجمه بمعنی خم شده سلام کردن و کسانیکه واو را ملفوظ کنند خطاست از لغات ترکی۔

کوکلتاش ۔ برادر رضاعی از لغات ترکی لهذا برادر رضاعی پادشاه را کوکلتاش خان لقب باشد مؤلف گوید که برادر رضاعی درینجا مراد از پسر دایه نیست بلکه شخص دیگر باشد و کوکلتاش مرکب است از کوکه و تاش و لام تجعیل زیرا که کوکه پسر دایه را گویند و تاش مبدل داش که کلمه اشتراک ست چنانکه در فارسی لفظ هم پس کوکلتاش بمعنی هم کوکه باشد یعنی دو شخص که شریک دایه خورده باشند بالضرور پسر آن دایه آن هر دو شخص را کوکه باشد و آن هر دو شخص باهم کوکلتاش باشند یعنی هم کوکه و آنچه کوکلتاش بمعنی پسر دایه گویند ظاهرا مجاز باشد که او را در ترکی بلفظ کوکه نامند۔

کوف ۔ بواو معروف بوم که طائر منحوس ست از فردوس اللغات۔

کوه محروق ۔ کوهی است در راه مکه۔

کوک ۔ بواو معروف و کاف عربی بمعنی آواز پست یا بلند و تخم کاهو که خوردنش خواب آرد و بواو مجهول هم آهنگ کردن سازها را با یکدیگر و موافق ساختن آواز تارها و اصوات و بمعنی سرفه که آن را بعربی سعال گویند و ازین جهت غوره خشخاش را کوکنار گویند که بسرفه مفید ست و بترکی بواو معروف بمعنی کبود و نیلگون از برهان و سراج و جهانگیری و رشیدی و بهار عجم و کوک بضم کاف و واو غیر ملفوظ و سکون کاف عربی در ترکی بیخ و ریشه درخت بمعنی چاق و تندرست از لغات ترکی نوشته شده۔

کودک ۔ مرکب از کود که بمعنی فضله و نجاست است چون اطفال بیهوش در ریدن اختیار و احتیاط ندارند لهذا چنین گفتند و این تحقیق هرچند در ظاهر بکرده است لیکن بیان واقعی را چه چاره نمایش و عرف بر پسر امرد و نابالغ اطلاق کنند از جواهر الحروف۔

کوپلک ۔ بضم کاف و واو غیر ملفوظ و سکون تحتانی و فتح لام در ترکی پیراهن۔

کوچک ۔ بمعنی خرد و نام مقامیست از دوازده مقام موسیقی از چار شربت۔

کوشک ۔ بالضم و واو معدوله و سکون شین معجمه قصر و بنای بلند از برهان و بواو مجهول و فتح شین نیز آمده۔

کول ۔ بالضم و واو مجهول تالاب و مغاک و بفتحتین پوستینی که از پوست میش بزرگ دوزند و بعضی بمعنی گلیم کهنه نوشته و در هندی بفتحتین بمعنی نیلوفر آفتابی که گلش سرخ باشد و آنرا بهندی کمل نیز گویند از برهان و سراج و رشیدی۔

کوچک ابدال ۔ باصطلاح قلندران مریدی را گویند که از دیگر مریدان صغیر و خرد سال باشد از چراغ هدایت و چار شربت۔

کوتوال ۔ مفرس لفظ هندیست بمعنی صاحب قلعه چه در اصل کوٹوال بود بتای ثقیل هندی۔

کوتل ۔ بواو معدوله غیر ملفوظ و فتح تار فوقانی مرکب ست از لری خاص این الفاظ ترکیست از لغات ترکی۔

گوپال ۔ بضم و واو معروف و بار فارسی گرز آهنی از برهان و سروری و رشیدی۔

کواعب انجم ۔ بنات النعش۔

کوک شدن ۔ موافق شدن ساز یا سازها از بهار عجم۔

کوک کردن ۔ موافق کردن ساز و موافق کردن آواز از برهان

کوکن ۔ بالضم بروزن موهن نام ولایتیست از ملک دکن که بر ساحل دریای شور ست و در فارسی بمعنی جغد که طائر منحوس ست و بمعنی دُمَل از برهان و رشیدی و سراج۔

کون ۔ بالفتح بمعنی بودن و هست شدن از منتخب و بمعنی دنیا و این جهان مستعمل میشود و در شرح نصاب نوشته که کون بالفتح مصدر ست بمعنی موجود شدن چیزی و عالم موجودات را کون ازان گویند که بعد از نابودن بود شد و در بستان نوشته که در عرفی چیزی حادث را گویند یعنی سابق نبود و حالا پیدا کرده شد۔

کوهکن ۔ لقب فرهاد زیرا که خسرو پرویز بفریب وعده وصل شیرین کوه بیستون را از فرهاد کند انید و راه هموار پیدا ساخته بود از سراج

کون خاریدن ۔ پشیمان شدن از سراج و برهان۔

کوردین ۔ بروزن پوستین جامه پشمین و گلیم از برهان و جهانگیری و مؤید

کورگان ۔ بالضم و واو معروف و رای مهمله موقوف و کاف دوم فارسی آنکه از جانب مادر هم بادشاه زاده باشد از مدار و در لغات ترکی نوشته که شخصیکه نسبتش بسلاطین رسد و نسبت دامادی هم داشته باشد و در سروری بکاف اول فارسی و کاف دوم عربی بمعنی بادشاهی که دختر خاقان چین در حباله نکاح او باشد۔

کوالیدن ۔ بفتح و بالضم بالیدن نشو و نما یافتن و غیره از برهان۔

کوه ماران ۔ تلیست در کشمیر از مصطلحات۔

کوستن ۔ بروزن و معنی کوفتن از برهان۔

کودن ۔ بالفتح و دال مهمله مفتوح اسپ پالانیکه بار بر و نهند و بمعنی شخصیکه تیز فهم و زیرک نباشد مجازست از منتخب و در سوید اسپ گران رو و کم رفتار و در خیابان از قاموس نقل کرده که این لفظ عربیست

کوهان ۔ بواو مجهول بر آمدگی و بلندی پشت شتر و بلندی شانه گاو

کوچه دادن ۔ گذاشتن راه برای کسی تا بگذرد از چراغ هدایت

کوچه یافتن - راه یافتن کوچه -
کوچهٔ خموشان - قبرستان -
کور شدن چشم فلان - یعنی بزعم فلان از مصطلحات -
کوچهٔ نو - محلهٔ نولیان از مصطلحات -
کوکو - بضم هر دو کاف عربی نوعی از پلاو و نوعی از ماکولات که از بیضهٔ مرغ سازند از مصطلحات و در رشیدی آواز فاخته -
کو - بالضم بواو معروف بمعنی کوچه و بمعنی محله و خانه نیز آمده و کلمه ایست که برای استفهام ذوی العقول نیز می آید چنانچه مصرعه کو دوستی که حال مرا پرسشی کند ⁂ و بکسر کاف فارسی بمعنی مغاک -
کوره - بالضم بواو معروف و را مهمله آتشدان آهنگران و مسگران و جاییکه خشت و گچ و امثال آن پزند لیکن باین معنی عربیست کما فی القاموس و نوشته اند که معرب باشد و نیز در عربی کوره بمعنی شهر و قصبه و آبادی و ناحیه بواو مجهول در فارسی بمعنی حصه و بهره و پنجم حصهٔ از ملک فارس از سراج و رشیدی و برهان و منتخب و مدار و در بعضی فرهنگ نوشته که کوره بفتح کاف فارسی بمعنی ویران و جای خراب -
کوکبه - بفتح هر دو کاف و بای موحده در عربی بمعنی اختر کما فی القاموس و بمعنی انبوه و جماعه نیز عربیست و مجازاً بمعنی فر و شکوه و حشمت و گوی مصقل از سراج و کشف و در منتخب بمعنی بزرگی و ستاره و در برهان نوشته که چوبی باشد بلند و کج که از سر آن گوی فولادی مصقل آویزند و پیش سواری ملوک میبرند و آن از لوازم بادشاهی است و بمعنی انبوه مردم نیز آمده -
کوهه - بواو مجهول بر آمدگی هر چیز و بر آمدگی پشت گاو و شتر و مجازاً بمعنی دوش انسان نیز آمده از برهان و سراج و رشیدی و در برهان و سروری بمعنی حمله و نهیب نیز آمده -
کوه پایه - زمین دامن کوه از برهان و مصطلحات -
کوفشه - بر وزن گلدسته سرین آدمی از برهان -
کوزه - بضم گلی باشد سفید رنگ مشابه گل نسرین -
کورگه - بفتح اول و ضم واو و سکون رای مهمله و فتح کاف فارسی بمعنی نقاره این لفظ ترکیست بعضی محققان نوشته اند که در آخر این لفظ بجای ها الف باید نوشت و کورگا باید خواند از سراج و رشیدی و در لغات ترکی بضم اول و فتح را و واو معدوله و فتح کاف فارسی بمعنی نقارهٔ کلان نوشته -
کوکه - بالضم در ترکی برادر رضاعی -
کوسه - بواو مجهول کسیکه بعد از وقت بر آمدن ریش موی ریش او روئیده نباشد از برهان -
کوفته - بمعنی آسیب رسیده و آزار کشیده و از محنت و شقت مانده شده و بمعنی گلولهٔ قیمهٔ گوشت و آنچه از وجه قلتبانی و دیوثی حاصل نموده شود از مصطلحات -
کواکب مرصوده - یکهزار و بست و پنج ستارهٔ ثوابت اند که اهل هیئت از قواعد رصد آنهارا معلوم کرده چهل و هشت صور که بر فلک مرتسم اند از انها مرکب است از انجمله دوازده صور بر نقش منطقة البروج واقع اند که دوازده بروج مشهوره عبارت از انست و بست و یک صور بجانب شمال منطقة البروج واقع شده و پانزده صور بجانب جنوب منطقة البروج و تفصیل کواکب و صور در فصل بای موحده مع سین مذکور شد باین عبارت بست و یک پیکر نور الوان شمالی -
کوپله - بضم کاف و واو مجهول و بای فارسی حبابی که در آب و شیر رقیق پیدا میشود و شگوفه و قفل و موی فرق و کلاه از برهان -
کوه - بضم و تشدید واو مفتوحه روزن که در دیوار گذارند از شرح نصاب -
کوتاه پاچه - کوتاه قامت و نام جانور چار پایهٔ صحرائی از مصطلحات -
کوچک دلی - نازک دلی و بمعنی بیرحم و ترحم نیز نوشته اند -
کور مقری - بضم میم کور مادر زاد از خیابان و دیگر تحقیقش در لفظ مقری خواهد آمد -

فصل کاف عربی مع ها

کهربا - مهره باشد زرد رنگ چون آن را بر چرم سوده بکاه قریب کنند کاه را بجذب میکشد -
کهولت - بضمتین دو موشدن یعنی در ریش موی سیاه و سفید پیدا شدن از کشف و منتخب -
کهبد - بالضم و بای موحدهٔ مفتوح زاهد کوه نشین و بالکسر صراف و خزانه دار از برهان -
کهر - بفتحتین رنگی باشد مخصوص اسب و استر و آنرا کمیت هم گویند از رشیدی و برهان و در سراج نوشته که گمان دارم که این لفظ بکسر اول و فتح دوم باشد چه کلامهٔ و بکسر کاف بهای مخلوط التلفظ و سکون رای مهمله لفظ هندیست و آن صوتی باشد موسیقی دانان هند را که آواز را بحنجره می غلطانند -
کهنه سوار - سر آمد پهلوانان و نایب استاد کشتی گیران -
کهف - بفتح اول و سکون ثانی پناه و بمعنی غار از کشف و منتخب -
کهول - بفتح اول و ضم ثانی مرد یکه در ریش او موهای سیاه و سفید باشد -
کهل - بالفتح مرد میانه سال یعنی نه جوان باشد و نه پیر بلکه در میان جوانی و پیری باشد -
کهین - بکسر تین کوچکترین از برهان و سراج -
کهر شاد خوان - بکسر کاف بهای مخلوط التلفظ نام مطربی که صوت کهر خوب ادا میکرد -
کهکشان - بالفتح سفیدی باشد طولانی که شبها مثل راه در آسمان نماید از برهان و مولف گوید که خصوصاً در موسم برسات از سر شام نمایان باشد یک سر آن بجنوب و دیگر بشمال و گاهی از وضع منحرف هم میباشد و این را کهکشان از آن گویند که مشابه بدانست که کسی کاه را در رسن بسته بر زمین بکشد آلوده کشد و خطها از آن بر زمین پدید آیند -
که - بالفتح مخفف کاه و بالضم مخفف کوه و بالکسر بمعنی کوچک و کم رتبه از سراج -
کهنه - بفتح اول و ثانی و فتح نون جمع کاهن که بمعنی غیب گوی و فال گیر باشد -
کهینه - بکسر تین بمعنی خرد و کوچک -
کهنه فعله - بضم کاف و کسر فا مکار و حیله کننده و تجربه کار -
کهی - بفتح اول و یای معروف فوجی باشد علیحده که باطراف و جوانب رفته برای لشکر خاص کاه و دانه و هیمه و غیره بیارد -

فصل کاف عربی مع یای تحتانی

کیا - بکسر اول بمعنی پهلوان و خداوند و پاکیزه از لطائف و برهان -
کیپا - بکسر کاف و یای معروف نوعی از طعام که روده باریک گوسپند را پاک کرده و در جوف آن گوشت قیمه و دال نخود و برنج و مصالح پر کرده در روغن پزند از لغات ترکی نوشته شد -

کیسہ فدا - بیای معروف و سین مهمله آنکه عوض الصرف اوقات بعزت کیسه ها زر انداخته بکر بندد و با زر مشغول شده تراقب و نکنند -

کیاست - بکسر اول و فتح سین مهمله زیرکی و دانائی از منتخب و مدار و کسانیکه بکاف فارسی خوانند محض غلط چراکه این لفظ عربیست و در عربی گاف فارسی نمی آید -

کیمخت - معروف نسبت بساقی در کاف فارسی آورده که اصل این گیو آوخت بوده چه گیو قسمیکه در ترکستان بنهان شده از پوست گورخر کیمخت بساختند از و دیگران آموختند از چراغ هدایت -

کیت و ذیت - بفتح کاف و فتح ذال معجمه و فتح هر دو تای فوقانی بمعنی چنان و چنین -

کینونت - بالفتح و نون اول مضموم و نون دوم مفتوح بمعنی بودن و آفرینش و پیدائش از منتخب و غیره -

کیفیت - بالفتح و تشدید تحتانی دوم مفتوح چگونگی و حالت و وضع که حاصل باشد در چیزی و در فارسی بتخفیف نیز آمده -

کیومرث - نام پادشاهیست که اول در جهان پادشاهی کرده و در جهانگیری و غیر آن نوشته که گیومرث بفتح کاف فارسی و تای فوقانی بمعنی زنده و گو یا چه گیو بمعنی گویا و مرث بمعنی زنده و آنچه متأخرین بکاف عربی و ثای مثلثه مشهور است درست نباشد چراکه این اسم فارسی است و در فارسی ثای مثلثه نیامده و خان آرزو در سراج و چراغ هدایت نوشته که گیومرث بکاف فارسی و فتح میم و تای فوقانی است چه گیو قلب گوی است بمعنی گویند و مرث مبدل مرد است که بدال مهمله باشد پس معنی ترکیبی آن مرد گویا باشد و ظاهرا پادشاه مذکور خوش کلام بوده و طلاقت لسان هم داشته باشد بدین لقب ملقب گردید و در رساله معربات ملا عبد الرشید صاحب رشیدی و منتخب چنین نوشته که کیومرث بفتح کاف عربی و فتح میم و ثای مثلثه معرب گیومرت است که بکسر کاف فارسی و فتح میم و تای فوقانی باشد و معنی ترکیبی آن پیشوای زمین است چه لفظ گیو بمعنی زمین است و مرت بالفتح بمعنی سید و پیشوا و این کلمه بزبان سریانی است یا یونانی چنانچه گیومتریا که بمعنی علم هندسه است گیو بمعنی زمین و متریا بمعنی اندازه و مرد و مارت بمعنی سید چنانچه مارث مریم گویند یعنی حضرت مریم را -

کیقباد - معنی لفظی آن عماد و مرجع است چه کی بمعنی اصل و

دقباد در اصل عنباد بوده بغین معجمه بمعنی برحق بعین بالقاف بدل کردند نام پادشاهی عظیم الشان از ایران که کمال عیاش بوده بسال پادشاهی کرد از برهان و لقب معز الدین که پادشاه دهلی و ممدوح امیر خسرو بود -

کید - بالفتح در عربی بمعنی مکر و حیله و فریب بر سگالی از صحاح و صراح و بالکسر و یای مجهول مخفف کیدار که یکی از راجهای هند است که با سکندر بوده و نام یکی از معبودان هنود و نام ستاره منحوس که بهندی کیت نامند از برهان و شرح سکندر نامه از خان آرزو -

کیاد - بالفتح و تشدید تحتانی و دال مهمله مکار و بسیار حیله گر -

کیفر - بالفتح و فا مفتوح و رای مهمله پاداش و جزای عمل بد از کشف و بهار عجم و سروری و در برهان جزای نیکی و بدی و در سراج مکافات و سزای بدی -

کینه ور - بضم فوقانی و واو مجهول و رای مهمله کینه اندوز و بمعنی کینه کش -

کیکاوس - نام پادشاهی از ایران که رستم از رفیقان او بود و نام برادر معز الدین کیقباد سلطان دهلی -

کیس - بالفتح و تشدید یای تحتانی مکسور و سین مهمله بمعنی زیرک و دانا از بحر الجواهر و مدار و منتخب و بالکسر بمعنی کیسه کما فی المنتخب -

کیوس - بفتحتین جمع کاسه -

کیلوس - بروزن محبوس غذا که در معده طبخ اول یافته مثل آش جو شده از برهان و غیر آن -

کیموس - بروزن محبوس نام صورت غذا که در طبخ دوم در جگر پخته میشود و آن مثل آب صافی باشد از برهان و بعضی از اهل تحقیق چنین نوشته که کیموس آنچه طبخ می یابد در جگر و عروق و آن بصورت اغذیه باشد یعنی که این لفظ سریانی است -

کیش - بالکسر و یای مجهول و شین معجمه بمعنی خوی و عادت و بمعنی ترکش که در آن تیر گذارند و بمعنی دین و مذهب و نام شهری در جزیره بحر فارس و نوعی از کتان و نام جانوری که از پوستین سازند و در رخت شطرنج و لفظیست که بوقت شطرنج بازی در محل خود گویند و در برهان این بجای آن کشت گویند و این خطاست چه کیش صیغه امر بمعنی دور شو و در شطرنج نیز همین مراد است از برهان و رشیدی -

کین سیاوش - نام نحویست از موسیقی از مصنفات باربد از جهانگیری -

کیند قاطع - بکسر اول و یای مجهول نام کوکب منحوس و مدار و آن قاطع اعمار است ظاهرا مصغر کیت است که بیای مجهول در هند نام ستاره منحوس است -

کیف - بالفتح بمعنی چگونه و این اسم مبهم است غیر متمکن و مبنی بر فتح و این برای پرسیدن حال باشد از صراح و باصطلاح عرضی که قبول قسمت بالذات نکند چنانچه سواد و بیاض و بمعنی نشه و مستی و چیزی که نشه و بیهوشی آرد مجاز است از فردوس اللغات و غیره -

کیف ما تیفق - بهر طور که اتفاق می افتد -

کیف ما اتفق - بفتح کاف و فا و اسقاط همزه و الف در تلفظ بهر طور که اتفاق افتاد -

کیک - بالفتح و هر دو کاف عربی کرمیست گزنده و سرخ رنگ و از برهان -

کیل - بالفتح بمعنی پیمودن و پیمانه هر دو آمده از منتخب -

کیال - بالفتح و تشدید یا پیمانه و چیزی را به پیمانه پیمائش کننده -

کیف و کم - چگونه و چند و باصطلاح کیف عبارتست از عرضی که قبول قسمت بالذات نکند چنانچه سواد و بیاض و کم عرضیست که قبول قسمت بالذات کند چنانچه خط و سطح و جسم و برای تفهیم عام چنین تعریف هم میتوان کرد که کیف صفتیست که دریافت شدت و ضعف آن تعلق دارد و بذات خود قسمت پذیر و مگر بتابعیت محل خود چنانچه حرارت و برودت و طعمها و بوها و الوان و خوبی و زشتی و همیت ترباقیت اشیا و علم و جهل و جود و بخل و غیر آن هر دو و کم آنست که بذات خود قابل قسمت باشد و دریافت مقدار آن بوزن یا عدد یا پیمایش تعلق دارد چنانچه جمیع اشیای ذی جسم -

کیوان - بالفتح نام ستاره زحل که بر فلک هفتم است و مجازا افلاک هفتم را نیز گویند از سراج اللغات -

کیان - بفتح پادشاهان عظیم الشان و آن چهار پادشاه بودند کیکاوس و کیخسرو و کیقباد و کی لهراسپ کیومرث تامل است از برهان و رشیدی -

کین - بالفتح گوشت اندرون فرج زن از شرح نصاب -

کیک در شلوار یا در موزه افتادن - بی قرار و مضطرب شدن از برهان -

کیهان - بالکسر بروزن ایشان بمعنی جهان و روزگار و دنیا و بفتح اول نیز آمده و بکاف فارسی هم صحیح است بعلت تغیر لهجه از برهان و سراج -

کیفدان - ڈبہ معجونات منشی و در مصطلحات نوشتہ کہ ظرفے باشد کہ خانہای متعدد دران باشد و حقہ ہای کہ معاجین دران گذارند -

کیلہ - بالفتح پیمانہ -

کے - بالفتح و تخفیف بروزن مے در فارسی کلمہ ایست کہ برای استفہام زمان می آید و بمعنی شہنشاہ و بلند قدر و این نام را در بلندی و قدر از کیوان گرفتہ اند کہ بلند ترین کواکب سیارہ است و کے بمعنی عادل و لطیف و اصیل ہم آمدہ است و در قدیم جہار باد و شاہ را کے میگفتند کیکاوس و کیخسرو و کیقباد و کی لہراسپ و لفظ کی بالفتح و تشدید یا در عربی بمعنی داغ کہ آہن را بآتش گرم کردہ بر عضو نہند از برہان و رشیدی و کشف و منتخب -

کیانی - بالفتح منسوب بکیان کہ جمع کی باشد پس کیانی بمعنی چیزی کہ لائق شاہان عظیم الشان باشد از خیابان -

کیلوکہری - نام دیہے کہ قریب دہلی بود الحال در انجا مقبرۂ ہمایون بادشاہ است -

باب کاف فارسی

فصل کاف فارسی مع الف

گا - در تسلی ترجمہ حرف باکہ برای الصاق صلہ آید و ترجمہ حرف راکہ حرف ربط ست و در بعضی جا افادۂ مفعولیت نیز می کند -

گاد - بدال مہملہ ماضی از گادن کہ بمعنی گائیدن و جماع کردنست

گاؤعنبر - جانوری باشد شبیہ بگاؤ کہ در دریا میماند گویند کہ عنبر فضلۂ اوست و در اصطلاح گاؤعنبر کنایہ از مالدار فائدہ دہ -

گاؤزور - کسیکہ بریاضت فنون کشتی در نہایت قوت باشد از مصطلحات -

گاؤزوار - بضم زای معجمہ و سکون رای مہملہ و واو نام داؤ از کشتی کہ آنرا در ہندی دھوبی پاٹ گویند و آنچنان بود کہ دست حریف کشیدہ سینہ و بازوی او را بر پشت خود آوردن و خود را خم ساختہ تکان او دنستہ بنحویکہ حریف از بالای پشتش از صدمۂ تکان انجا در آمدہ سر بر دی پا در زمین افتد از شرح گل کشتی -

گاؤسر و گاؤسار - نام گرز فریدون چراکہ سر آن گرز بصورت گاؤ بود از جہان گیری -

گار - برای مہملہ لفظیست کہ بمعنی کنندہ می آید چون ستمگار و گنہگار و خدمتگار و بمعنی لائق آید چون رستگار ای لائق رستن و بمعنی سبب چون روزگار بمعنی سبب روز و شب و یادگار بمعنی سبب یاد آمدن کسے از جواہر الحروف

گاز - بزای معجمہ نوعی از مقراض و گلگیر شمع و بمعنی علف و گیاہ کہ بہندی گھاس گویند کہ خوراک بعضے جہار پایانست و بمعنی دندان ناب از رشیدی و برہان و جہانگیری و کشف و مؤید و در سراج نوشتہ کہ گاز بمعنی علف و گیاہ کہ بہندی گھاس گویند بہاء مخلوط التلفظ کہ بر غیر ہندی بتلفظ آن دشوار ست آن ہا را حذف کردند و سین مہملہ را بزای معجمہ بدل کردند و توافق درین دو زبان بسیار ست -

گارش - بزای فارسی جا و مقام از برہان -

گاورس - بفتح واو و سین مہملہ از تقریر صاحب تحفۃ المؤمنین وغیرہ معلوم میشود کہ غلہ ایست بفارسی ارزن و بہندی چینا نامند و صاحب مصطفوی نوشتہ کہ آنرا بہندی باجرا گویند و جاورس معرب ہمین ست -

گاوریش - بمعنی احمق و مسخرہ و خام طمع از برہان

گال - نام غلہ کہ بسیار ریزہ باشد کہ آنرا گاورس نیز گویند از برہان و لطائف و آئین اکبری و غیر آن دریافت شد کہ بہندی آنرا کنکنی گویند و نیز در برہان بمعنی مشغول و فریب و مکر و بمعنی فریاد و غلطیدن و بمعنی دور و بعید و شغال و نوعی از عنکبوت و غوزۂ پنبہ و خروس و نوعے از گل -

گام - قدم و پا و مسافتے کہ بوقت رفتن میان ہر دو پا واقع شود و بمعنی لجام اسپ از برہان و در خیابان بمعنی اسپیکہ راہے مخصوص معروف داشتہ باشد و در شرح شارح فاضل بمعنی اسپ سست رفتار -

گاودم - بضم دال مہملہ قرنا کہ آنرا کرنا نیز گویند -

گان - لائق و سزاوار از برہان و این لفظ در آخر اعداد برای تعین تعداد آید چنانکہ دوگان و سہ گان و در بہار عجم نوشتہ کہ گان و گانہ تمیز مبہم اعداد ست چنانکہ خور ہفتگان و بادام ہشتگانہ و دوگانہ و چہار گانہ را ہمین قیاس ست

گاوزادن - میراث و نفع کثیر گرفتن و انتفاع کلی یافتن از رشیدی و بہار عجم و برہان -

گاوگردون - برج ثور -

گاوگون - احمق از برہان و مصطلحات -

گاوسفالین - کنایہ از خم شراب از شرح خاقانی -

گاوآہن - آہنے باشد نوکدار کہ بر قلبہ نصب کنند تا بدان زمین شگافند از برہان -

گاوزمین و گاوشری - گاویکہ زمین بر پشت او و آن گاو بر پشت ماہی ست -

گاو در خرمن کردن - کار کسے پامال کردن و رسوا کردن و خراب و تباہ ساختن -

گائیدن - جماع کردن -

گاؤ - بمعنی صراحی کہ آنرا بصورت گاؤ ساختہ باشند از برہان

گاژہ - بزای معجمہ فارسی آشیانیکہ از شاخ درخت یا از چوب سقف آن کنند و اطفال دران نشستہ بہوا جنبند بہندی جھولا نامند و بمعنی خانہ کہ بر کنار فالیز سازند و بمعنی کمینگاہ صیاد و صومعہ کہ بر کوہ باشد و بامعنی اخیر بکاف عربی ہم آمدہ از برہان و رشیدی و جہانگیری

گاہ - بمعنی تخت بادشاہی و بمعنی وقت و جای و خیمہ و بمعنی داو قمار از برہان و رشیدی -

گاودوشہ و گاودوش - ظرفے باشد خاص کہ دران شیر گاو و غیرہ دوشند از جہانگیری -

گانہ - لفظیست از ادات زائدہ و افادۂ تکرار کند کہ در آخر ہر یک از اعداد در آورند و ہمان عدد بی کم و زیادہ مفہوم گردد از برہان و در خیابان نوشتہ کہ این لفظ در آخر اعداد برای تعداد آید چنانکہ دوگانہ و سہ گانہ و پنجگانہ و یگانہ کہ در اصل یک گانہ بود برای رفع ثقالت کاف اول را حذف کردند یگانہ باقی ماند -

گاوتازی - لاف و گزاف زدن نامرد در مقابلۂ حریف از چراغ ہدایت و غیرہ و در برہان غلبہ نمودن و خصم را استخوان تہدید گفتن -

گاوپرداری یعنی گاویکہ آنرا در خانہ سر و بام تابستان

نگاہداشتہ وغذای لائق وادہ فربہ نمودہ باشند مطابق تحقیق رشیدی کہ در لفظ پرور نمودہ ہست۔

فصل کاف فارسی مع بای عربی و فارسی

گپ بفتح کاف فارسی و بای فارسی کلام و سخن یعنی گرافہ نیز از رشیدی و در لغات ترکی بمعنی صحبت و اختلاط نیز نوشتہ۔

گبر بفتح اول و سکون بای عربی آتش پرست از برہان۔

گبز بالفتح و زای معجمہ قوی و ستبر۔

گپی بکسر اول و کسر بای فارسی و یای معروف در ترکی کلمۂ تشبیہ لفظ مانند آید کہ حرف تشبیہ ہست۔

فصل کاف فارسی مع دال مہملہ

گد بالفتح مخفف گدیہ از لطائف۔

گدیہ بالکسر گدائی کردن از برہان۔

فصل کاف فارسی مع ذال معجمہ

گذشت صیغۂ ماضی ست و بمعنی راہ و گذرگاہ و بمعنی پس و بعد نیز آمدہ از رشیدی و غیر آن۔

گذر بضم اول و فتح ذال معجمہ چنانکہ از سراج اللغات ثابت میگردد بمعنی گذشتن و بمعنی معبر و بمعنی راہیکہ بجہت عبور دریا معین باشد۔

گذارش ادا کردن و این لفظ بزای معجمہ نوشتن ہم درست ہست از جہانگیری و بہار عجم و برہان۔

گذاف بضم اول گفتار بیہودہ از مؤید و سراج اللغات و برہان گزاف بکسر اول و زای معجمہ بروزن خلاف و قیل بضم بمعنی بیہودہ و در رشیدی بضم اول و زای معجمہ چیزیکہ بہ تخمینہ و گمان گویند مجازاً بمعنی ہرزہ و بیہودہ و بمعنی بسیار و بیحساب نیز آمدہ۔

گذاردن ادا کردن و پیشکش نمودن از سراج اللغات و برہان و بعضے محققان نوشتہ اند کہ گذاردن بذال معجمہ ترک کردن و بزای ہوز بمعنی ادا کردن۔

گذاشتن بذال معجمہ و زای معجمہ ہر دو درست از جہانگیری و سراج۔

گذافہ بضم اول و حرف چہارم فا ہر چہ کہ بہ تخمین و گمان بے وزن و کیل و وزن نکردہ باشند از ینجہت بمعنی بسیار و بیحساب آید و مجازاً بمعنی ہرزہ و بیہودہ از رشیدی و در برہان بزای معجمہ۔

گذارہ آنچہ از حد در گذرد از مصطلحات و در چراغ ہدایت بمعنی بیحد و بیحساب و کامل و بسیار۔

فصل کاف فارسی مع رای مہملہ

گرا بالفتح و تشدید رای مہملہ بمعنی حجام و بمعنی غلام از لطائف و رشیدی۔

گریزپا غلام و کنیزکہ ہر بار گریزد۔

گران رکاب بکسر اول رای مہملہ و دوم مکسور مقابل سبک عنان بمعنی متحمل و باتمکین و کسیکہ در جنگ ثابت قدم باشد و از حملۂ خصم انجاز نرود از سراج اللغات و رشیدی و مؤید و برہان و بہار عجم۔

گران کردن رکاب بمعنی سوار شدن۔

گرفت بکسرتین ماضی از گرفتن و این صیغۂ ماضی اکثر بمعنی مصدر می آید و بمعنی لاف و طعنہ و اعتراض و مواخذہ ہم آمدہ از برہان و بہار و در خیابان نوشتہ کہ گرفت متعدی و لازم ہر دو آید چنانچہ گویند کہ آواز فلانے گرفت یعنی بند شد۔

گرنج بضم اول و کسر رای مہملہ و سکون نون و جیم عربی برنج کہ از شالی گرفتہ میشود از برہان و شرح نصاب۔

گرگانج بضم اول و سکون نون نام دار الملک ولایت خوارزم از برہان۔

گرج بالضم و جیم عربی نام ولایت کہ آنرا گرجستان نیز گویند و بضم کاف و جیم ہر دو فارسی شوشہ یعنی پارچہ و قماش خربزہ و ہندوانہ و غیرہ و بالفتح شگاف گریبان و کرتہ و پیراہن و بکسر اول و فتح ثانی و جیم فارسی بمعنی گچ کہ در عمارات بکار آید از لطائف۔

گرد بالضم پہلوان و دلاور و بالفتح بمعنی شہر و نوعی از ابریشم نفیس و بمعنی آفتاب و بمعنی غم و بمعنی نفع از رشیدی و لطائف و برہان۔

گربہ بید نوعے از ہفتدہ انواع بید۔

گرگ بند گرفتار گرگان و کنایہ از زبون و اسیر از برہان و رشیدی و شرح سکندرنامہ از خان آرزو۔

گرد باد بالکسر معروفست کہ بہندی بگولا نامند۔

گر بالفتح مرض خارش و نام رودے سر حد ملک غزان و کلمۂ ایست کہ بمعنی سازندہ و کنندہ آید چون شیشہ گر و حیلہ گر و بمعنی صاحب و دارندہ آید چون خصومت گر و توانگر و اکثر استعمال این لفظ در چیزے کنند کہ جعل جاعل را تصرف ہست در آن چیز باشد چون شمشیر گر و آہنگر و زرگر مجازیست زیراکہ جعل جاعل را در ذات زر و آہن ہیچ دخلے نیست از جواہر الحروف و رشیدی و مؤید۔

گران سر متکبر از برہان۔

گرفتن خاطر رنجیدن خاطر از بہار شریعت۔

گردبر بالکسر و دال موقوف و ضم بای موحدہ برندۂ نجاران از رشیدی و شرح نصاب۔

گردگر بفتح اول و ضم ثانی و بفتح کاف فارسی دوم بروزن کبوتر نامیست از نامہای حق تعالی و معنی آن مرادبخش ست از رشیدی و برہان۔

گرگر بفتح ہر دو کاف فارسی نامیست از نامہای حق تعالے و معنی آن صانع الصنائع است و بمعنی تخت بادشاہان نیز آمدہ از برہان۔

گرفتار معروف و بمعنی گرفتاری نیز آید از مصطلحات۔

گراز بضم اول و در آخر زای معجمہ خوک نر و بمناسبت دلیری و شجاعت آن بمعنی مرد بہادر و دلیر و شجاع آید و نیز بر مرد ظالم و ستمگر اطلاق کنند از سراج اللغات و برہان و کشف و سروری و جہانگیری و در برہان بمعنی رفتار بناز کردن و بمعنی بیل آہنی کہ بدان زمین شگافند نیز آوردہ۔

گربز بالضم و بای موحدہ نیز مضموم بمعنی مکار و حیلہ گر چراکہ در اصل گرگ بز بود یعنی گرگ بصورت بز از رشیدی و برہان و جہانگیری و مؤید۔

گرم خیز چالاک از برہان۔

گریز آنچہ در قصائد از ابیات حالیہ یا بہاریہ و غیرہ بدون آوردن حرف فاصل یکبارگی بمدح ممدوح انتقال نمایند۔

گربہ روس گربۂ خانگی چراکہ در ایران اکثر گربہ روس می پرورند۔

گرس بالضم مخفف گرسنگی۔

گرایش بکسر اول میل و رغبت از برہان۔

گرد بالش بالکسر و لام نیز مکسور بالش کوچک و مدور کہ بوقت خواب زیر رخسار نہند بہندی گلتکیہ گویند بفتح کاف فارسی و میتوان کہ گلتکیہ بضم اول باشد مخفف گول تکیہ و لفظ گرد بالش بر ہمین دال ست و بعض اہل لغت قائل اند کہ ماقبل شین بالش کسرہ و فتح ہر دو صحیح۔

گریغ بضم اول و یای مجہول و غین معجمہ گریز و گریختن از برہان و سراج اللغات۔

گرفتن چراغ خاموش کردن چراغ۔

گردک بالکسر و دال مہملہ مفتوح خیمہ و حجلہ و چیستان کہ آنرا پہیلی گویند و نوعے از نان لطائف۔

گربک - بالفتح باقلای در آب جوشانیده و نوعی از خربزه در مقابله سرده و آن سفید رنگ شیرین و معطر باشد تصغیر گرم هم است از برهان -

گردن باریک - ملائم و مطیع و منقاد -

گران سنگ - بکسر اول مرد با تمکین و وقار و بمعنی جنانا و قایع از برهان و سراج -

گرگ - بالفتح و هر دو کاف فارسی نام شهر -

گرم - بمعنی جلد و شتاب -

گرگ اسیاده م - بالضم و حرف نهم دال مهمله مفتوحه کنایه از جلیم

گرفتم - معروفست و مجازا بمعنی فرض کردم -

گرزم - بالضم و زای معجمه مفتوح نام برادر اعیانی اسفندیار از برهان و بفتح کاف عربی و حرف سوم زای معجمه مضموم هم گیاهی باشد خوشبودار از سروری و مدار و ابراهیمی -

گرسنه چشم - کنایه از ممسک و بخیل و حریص و گدا از برهان -

گران - بکسر اول بمعنی ثقیل و سنگین که مقابل سبک باشد و نیز ارزان و هر چیز که قیمت به نسبت دیگر اشیا زائد داشته باشد از برهان و بهار عجم و مدار و مؤید و نیز در سراج اللغات مسطور است که بعضی این لفظ را بتغیر لهجه بفتح نیز خوانده اند و هم نوشته که لفظ گران بمعنی شخص ناگوار و مکروه طبع که وجودش بر مردم گران باشد -

گران جان - مردم سخت جان و مردم بسیار سست و کاهل و بیزار از برهان

گردن - بالضم پهلوان و دلاور از رشیدی و در برهان بفتح است -

گرگان - بضم اول و هر دو کاف فارسی نام شهر از ایران معرب آن جرجان باشد از برهان -

گردنان - بالضم پهلوانان و دلاوران و در رشیدی بالفتح -

گرائیدن - در مدار بکسر اول و در جهانگیری بفتح اول و در سراج و برهان بکسر اول ستفاده شو بمعنی رغبت کردن و میل نمودن -

گرستن - بکسرتین مخفف گریستن از مؤید و برهان -

گریبان - بکسرتین و یای مجهول مرکبست از لفظ گری بکسرتین و یای مجهول بمعنی گردن و عنق و کلمه بان که بمعنی دارنده و محافظ باشد از بهار عجم و رشیدی و جهانگیری و برهان مؤلف گوید که یای مجهول را اگر معروف خوانند مضائقه نباشد بلکه فصیح نماید -

گرالیستن - بکسر اول میل و رغبت کردن از سراج -

گرگین - بالضم و حرف سوم کاف فارسی مکسور نام پهلوانی ایرانی و بالفتح صاحب مرض خارش از لطائف و سراج -

گرم خون - بمعنی بسیار دوست و محب از برهان -

گرم جوشیدن - بسیار محبت کردن و تپاک نمودن -

گردون - فلک و ارابه که بهندی گاڑی گویند و بمعنی رتھ و بہل نیز باشد کما فی بهار عجم و در خیابان نوشته گردون آسمان و ارابه که بهندی گاڑی گویند و چرخی که یکی از اسباب جر ثقیل است و مخفی نماند که گردون مرکبست از گرد بمعنی گردیدن و واو و نون که در اصل الف و نون بود پس گردان اصل گردون باشد و تبدیل حرف علت بسیار است -

گرزمان - بزای معجمه و میم بر وزن پهلوان بمعنی فلک الافلاک از جهانگیری

گرازیدن - بضم اول خرامیدن بناز از برهان و جهانگیری -

گرازان - بضم اول خرامان از برهان -

گربه کسی با نبان فروشدن کنایه از کمال کامیابی او -

گردمان - نام موضع از شروان -

گرد بر آوردن پامال کردن و هلاک ساختن از برهان -

گربه گون بضم هر دو کاف بکار و حیله گر و محیل از سراج و برهان

گرد بر آمدن بالکسر تلاش و تفحص کردن گرد چیزی گردیدن -

گردن خاریدن - اظهار تفکر و تحیر از بهار شربت -

گربه مشکین - بالضم میم مضموم و شین معجمه نوعی از گربه صحرائی که بعربی زباد گویند بفتح زای معجمه و بای موحده و بیانش در زباد گذشت -

گردگان - بالکسر میوه ایست که مثل بادام شکسته مغز آن میخورند و آنرا جوز نیز گویند و چار مغز هم نامند و بهندی آنرا اکهروٹ خوانند -

گربه در انبان - مکر و حیله و مکار از لطائف -

گرگن - بضم هر دو کاف فارسی غله سبز پیلکن گرده شده از جهانگیری

گربه در بغل داشتن - مکر و حیله کردن از مصطلحات -

گره بباد زدن - تکیه و اعتماد بر کار بی بقا کردن -

گرده پوشیدن بالفتح بالیدن خاک زمین و غبار بدن هنگام کشتی

گرد کردن بواو مفتوح ظهور کردن گرد و گرد کردن نیز بلند رفتن تیر است از مصطلحات و بکسر اول بمعنی جمع کردن از چراغ هدایت -

گرفتن - بکسرتین سوای معنی معروف بریدن چون گرفتن شاخ و گرفتن ناخن و بمعنی بند کردن چنانچه در راگرفتم و در خبرا گرفتم و بمعنی کندن چنانچه دندان گرفتن بمعنی دندان کندن و بمعنی فرض کردن و بمعنی شروع کردن از مصطلحات -

گرو - بکسر اول و فتح ثانی و واو بمعنی رهن و مجازا بمعنی شرط آید از بهار عجم

گروهه - بضمتین گولی بندوق و گلوله کمان از جهانگیری -

گران سایه - کنایه از مردم عالیقدر و صاحب شکوه و تمکین از برهان و سراج -

گرده - بالفتح و دال مهمله خاکه نقاشان و آن زغال سوده است که در پارچه بسته باشد و بر کاغذی که در آن نقش گلها و تصویرات سوزن نهاده باشند مالند تا از آن سوراخها طرح نقش بر کاغذ دیگر نشیند و آن کاغذ سوزن زده را نیز گرده گویند -

گرگینه - بضم هر دو کاف فارسی بمعنی مطلق پوستین از برهان -

گرمابه - بالفتح و حرف پنجم بای موحده بمعنی حمام از سراج -

گردانیه - بفتح دال مهمله و نون تحتانی نام پرده از موسیقی

گرلوه - بفتح و کسر بمعنی پشته یعنی زمین بلند از مؤید و کشف و برهان و در جهانگیری فقط بالفتح -

گرسنه - بضم اول و فتح ثانی و سکون سین مهمله کسیکه او را اشتهای طعام باشد و بضم اول و سکون ثانی و فتح سین نیز صحیح از بهار عجم و در برهان و مزیل بضمتین -

گرگ باران دیده - بمعنی آزموده کار و گرم و سرد روزگار دیده از مصطلحات -

گرزه - بالضم و زای معجمه مفتوح کفچه مار بزرگ و بمعنی مهیب

گره - بفتحتین بمعنی سیو و درین لفظ نوعی از توافق لسانین است و بکسرتین و های ملفوظ بمعنی عقده از مؤید و برهان -

گردکوه - نام کوهیست در نواحی ری از لطائف -

گروه - بضمتین جماعه مردم از برهان و کشف -

گرفته - بکسرتین لاف و طعنه از مؤید و برهان و بهار عجم و جهانگیری

گردروی - بالکسر تسبیحی باشد از مروارید که زنان بجهت آرائش بر گرد روی خود بندند از برهان و در چراغ هدایت بمعنی آئینه فولادی که مدور باشد -

گرای - بکسر اول میل و رغبت و خواهش و قصد و صیغهٔ امر هم هست با معانی مذکوره از برهان -

گرگ آشتی - بنابر مصلحت خود بطریق فریب ظاهرا با دشمن صلح کردن از برهان وغیر آن -

گرم و داغی - کنایه از تکبر باشد -

گردناهی - بالکسر از قسم بازیچهٔ اطفال است که آنرا بهندی لٹو گویند از نوادر الالفاظ -

گران جانی - سستی و کاهلی -

گرم جوشی - محبت و اختلاط کردن و تپاک نمودن -

گرازانی - کنایه از جرأت و دلیری -

گرسنه چشمی - حرص و گدائی -

فصل کاف فارسی مع زای معجمه

گزپا - نام جانوریست که پایش دراز باشد -

گزیت - بفتح اول و کسر ثانی و سکون تحتانی خراج و جزیه که از کفار گیرند و آنچه شهرت دارد بالکسر و فتح تحتانی است و معرب آن جزیه باشد از برهان -

گزیه - بفتح اول و یای معروف بمعنی جزیه که از کفار ستانند از سراج -

گزند - بفتحتین بر وزن کمند بمعنی آفت و آسیب و رنج از برهان و رشیدی و سراج و قنیه و مؤید و هم در برهان و مدار و ابراهیمی و بهار عجم و مزیل و جهانگیری بضم اول و فتح ثانی آورده اند -

گزیره - بضم اول چاره و علاج از سراج اللغات و برهان -

گزار - بضم اول نشتر حجام و فصاد و نقش باریک که نقاشان بدان تعیین شکل النقوش و تصاویر سازند و امر گزاردن از برهان و رشیدی و میر نورالله در شرح گلستان نوشته که گذار و گذاردن بمعنی رها کردن و ادا کردن است و مردم که بذال معجمه مشهور شده غلط محض است بزای معجمه صحیح باشد -

گزر - بفتحتین زردک که بهندی گاجر گویند از برهان و در برهان و مدار و کشف بکسر اول و فتح ثانی و در مؤید بفتحتین و بذال معجمه و گزر بضم اول و فتح زای معجمه بمعنی راه از جهانگیری -

گز - بالفتح و زای معجمه درختی باشد که بیشتر در کنارهای رودها نهال روید و بهندی جهاو گویند و نوعی از تیر بی پر و پیکان که سر دو سر آن باریک و میان او گنده و سطبر باشد از برهان و مؤید و رشیدی و مدار و جهانگیری -

گزارش - ادا کردن از برهان و مؤید و رشیدی و مدار و جهانگیری و لفظ گذار و گذر و گذشتن از سراج اللغات بذال معجمه ثابت گردید -

گزاف - بکسر اول بر وزن غلاف بیهوده و هرزه و بمعنی بسیار و بیجا از برهان و سراج اللغات و جهانگیری و هم در برهان و سراج نوشته که این لفظ بضم اول نیز آمده است و میر نورالله احراری در شرح گلستان نوشته که گزاف بضم اول و بکسر اول غلط است و در تعریب جزاف گویند بکسر برعایت وزن مصدر چنانچه قتال -

گزلک - بکسر اول و سوم کارد کوچک که نوعی از کارد و قلمتراش که سر آن برگشته باشد و بنابر ایشان باریک و این لفظ بکاف عربی نیز صحیح است از برهان و در سراج بکاف عربی بالفتح اول و سوم نیز نوشته -

گزشم - بالضم و سکون زای فارسی درخت سده که آنرا گویند که درخت پشه غال است و بعربی شجرة البق خوانند از برهان و سراج -

گزم - بفتح اول و سکون زای عربی درخت گز که بهندی جهاو گویند از برهان و سراج و نوعی از درخت گز باشد مشابه بدرخت سرو و بالفتح و کاف عربی بمعنی جزیره باشد که بر کناره حوض و لب جوی بندند از برهان -

گزکردن - بگز پیمودن -

گزیدن - بفتح نیش زدن و بدندان بریدن و گرفتن چنانکه مار و کژدم و مار است و بالضم اول پسند نمودن و اختیار کردن از برهان -

گزین - بالضم اول منتخب و پسندیده از سراج و بهار عجم و در بعض شروح و رسائل مسطور است که گزین صیغهٔ امر است از گزیدن بمعنی اسم مفعول -

گزاردن - بزای هوز ادا کردن از جهانگیری و برهان و در شرح بوستان از عبد الواسع مرقومست که گزاردن که بمعنی ادا کردن باشد بزای هوز است و گذاردن که بمعنی ترک کردن باشد بذال معجمه و میر نورالله احراری در شرح گلستان نوشته که گذاردن بمعنی رها کردن و ترک کردن که در مردم بذال معجمه مشهور شده غلط است بزای معجمه صحیح باشد -

گزره - نوعی از تیر و پیکان باشد و چوبیکه بدان نقاره نوازند -

گزیده و گزیه - هر دو بفتح خراج و جزیه و رشوت از رشیدی و لطائف و مؤید -

گز الهی - عبارت از گز اکبری و آن چهل و یک انگشت است -

گزبازی - نوعی از رقص از بهار عجم -

فصل کاف فارسی مع سین مهمله

گستاخ دست - بضم چابک دست از برهان -

گستاخ - بالضم شوخ و چالاک و بی ادب -

گسار - بضم بمعنی خورنده چنانکه غمگسار و میگسار از سراج اللغات و برهان و بعضی چنین نوشته که گسار بمعنی شکننده چیزیکه نرم باشد یا پیچیده شود و گاهی بطریق اسم بدو مرکب باشد و گاهی مجازا بمعنی خورنده آید چرا که از خوردن چیز کم میگردد و از مقدار خود شکسته می شود چنانچه میگسار و غمگسار -

گسل - بضم اول و کسر ثانی امر از گسیختن از برهان -

گسیل - بضم اول و کسر ثانی و یای مجهول بمعنی دفع کردن و مرخص کردن و فرستادن از لطائف -

گستهم - بضم اول و فتح تای فوقانی و فتح ها بر وزن محترم نام پسر نوذر ابن منوچهر و نام یکی از پهلوانان ایران از برهان -

گستردن - بفتح و ضم اول و فتح تای فوقانی پهن کردن و فرو چیدن از برهان وغیر آن -

گسستن - بضم اول و فتح ثانی شکستن چیز نرم که پیچیده شود -

فصل کاف فارسی مع شین معجمه

گشتاسب - بضم اول و سکون شین معجمه و فتح فوقانی و الف و سین مهمله و بای موحده هر سه ساکن نام بادشاهی که پدر اسفندیار روئین تن بود از برهان و سراج -

گشت - بالفتح سیر و گردیدن -

گشاد - بضم اول و دال مهمله بمعنی فتح و ظفر و خوشی و بمعنی رها کردن تیر از شست از برهان و در جواهر الحروف نوشته که لفظ گشاد را مردم فارس بکاف فارسی و اهل ماوراء النهر بکاف عربی استعمال نمایند -

گشته - بالفتح خوشته -

گشنیز - بالکسر تخم معروفست از مزیل و برهان و در عرف بفتح کاف عربی شهرت دارد -

گش - بالفتح و شین معجمه خوب و خوش رفتار بانازو تکبر از برهان و سراج اللغات و رشیدی و کشف -

گشن - بفتحتین و در آخر نون بر وزن چمن و بفتح اول و سکون ثانی نیز بمعنی بسیاری و انبوه و گنجان از هر چیز که باشد و بضم اول و سکون ثانی بمعنے نخل و نر که مقابل ماده است و بمعنے طالب نر شدن و بارور شدن مادهٔ سائر حیوانات و بارور شدن درخت خرما از مدار و کشف و مؤید و برهان و سراج و رشیدی و سروری منقول از ادات الفضلاء گویند که بدرخت خرما که بار نیارد اندر درخت خرمای دیگر که میوه دار باشد دو چهار خرما گرفته درین درخت بی بری نهند بقدرت الٰهی آن درخت بے ثمر مثمر می گردد -

گشنی - بالضم و نون مکسور بمعنی جفتی نر با ماده و بارور کردن درخت خرما از برهان و غیر آن -

گفتن - بمعنی کردن شرح دیوان حافظ از بهلول -

فصل کاف فارسی مع لام

گل رعنا - گل دو رنگ و آن گلے باشد از اندرون سرخ و بیرون زرد از بهار عجم -

گل گلاب - باصطلاح بعضے هندوستان کنایه از شراب -

گل مهتاب - پارچهای مهتاب که از میان برگ درختان بر زمین می افتد و نام گلے که آنرا بهندی چاندنی گویند -

گل شگفت - یعنی امر غریبی ظاهر شد -

گل گشت - بالضم سیر جاهائے مرغوب -

گل حکمت - بکسر کاف و کسر لام و کسر حاء مهمله آنچه پارچه های کرباس بگل رقیق آلوده کرده بر ظرف گلی یا شیشه وصل کنند تا باتش ترقیده نشود -

گلاج - بضم و جیم عربی قسمے از حلوا از برهان -

گل تسبیح - امام التسبیح از مصطلحات -

گل سر سبد - کنایه از سرمایه رونق و چیزیکه از امثال خود بهتر و معزز و ممتاز باشد چه معمول گلفروشان و باغبانان است هر گلے که از جمله گلها کلان و بهتر باشد آنرا بر سر سبدے که از گلها پر باشد می نهند -

گلقند - معروف و کنایه از لب معشوق از مصطلحات -

گلبند - بالضم و بای موحده مفتوح و سکون نون از جامهائے رنگین که بهندی باندهنو گویند -

گلنار - نوعے از انار ست که سوائے گل ثمر ندارد مگر گل آن کلان و صد برگ میباشد برابر گل گلاب و آن را گلنار فارسی نیز گویند از برهان و سراج -

گل ابر - قطعهٔ ابر -

گل شکر - بمعنی گلقند -

گلزار - بزای هوز نوشتن صحیح ست و بذال معجمه محض غلط چرا که لفظ زار در کلمهٔ گلزار از عالم لاله زار و سبزه زار و کشت زار است و کلمهٔ زار برائے کثرت و ظرفیت می آید -

گلوسوز - در چراغ هدایت بمعنی خوشنما و خوش آینده نوشته و در بهار عجم بمعنی شیرین آورده چرا که چیزے که بغایت شیرین باشد گلو را میسوزد و لهذا شیرین را گلوسوز گفتند و حسن گلوسوز یعنے شیرین عبارت است از حسن صبیح در مقابل حسن ملیح که حسن سیاه و نمکین باشد -

گل گز - بالضم و کاف فارسی دوم مفتوح و زاء معجمه رنگے ست سرخ مائل بانذک کبودی که در عرف آنرا عباسی نامند و آن رنگیست که مشابه بگل گز باشد و گز درختیست که بهندی جهاؤ گویند از رشیدی و سراج -

گل ریز - نوعے از آتشبازی که بهندی پهلجهڑی گویند -

گل نشاط - کنایه از شراب از سراج اللغات -

گل صد برگ - بمعنی گل سرخ و گلنار فارسی نیز و نام گلے ست که زرد رنگ میباشد و آن را بهندی گیندا گویند از بهار عجم -

گلبانگ - آواز قلندران و شاطران از سروری و چراغ هدایت لیکن بمعنی مطلق شور مرحوم که در وقت شادی میباشد مستعمل میشود و در برهان بمعنے آواز شاطران و آواز بلبل آورده و در فردوس اللغات بمعنی آواز خوش و مژده بیکبار -

گل - بالضم معروف ست هر جا که لفظ گل بلا اضافت باسم و رنگے مذکور شود خاص گل سرخ مراد باشد که بعربی ورد گویند و اگر مضاف باشد بسوی درختے دران صورت عام ست چنانچه گلهائے سوسن و گل نرگس و لفظ گل بمعنے اخگر آتش نیز ست و لفظ گل مجازاً بمعنے نتیجه نیز آمده و نیز بمعنی بهتر و خوب و گل بالکسر خاک با آب آمیخته و گاهے بمعنی خاک بنجم و خشک شده نیز باشد از برهان و غیر آن -

گل چشم - سفیدی کوچک که بر سیاهی چشم پیدا آید -

گلزار ابراهیم - در تفاسیر منقول ست وقتیکه نمرود ابراهیم علیه السلام را در آتش انداخت آتش بحکم الٰهی سرد گردید و اقسام گلها در آنجا شگفتند -

گلیم - بکسرتین جامهٔ پشمین معروف که از پشم میش بافند از بهار عجم -

گلبانگ - نام لحنے از لحنهای موسیقی -

گلخن - بالضم و خاء معجمه مفتوح بمعنے آتش نگاه و توده از آتش و آن است که دران حمام گرم کنند علیه برهان و معنی ترکیبی این لفظ آتشی شد باشد چه گل بالضم بمعنے اخگر آتش ست و خن مخفف خانه از برهان و سراج و مدار و کشف و مؤید و مجازاً بمعنے جائے اندا ختن خس و خاشاک نیز گفته اند و نزد فقیر مؤلف اصح اینست که گلخن مرکب باشد از گل که بضم کاف عربی در ترکی خاکستر را گویند چنانکه در بعض لغات ترکی دیده شد و خن مخفف خانه درینصورت اطلاق این لفظ برای هر سه معنی که مذکور شد درست میشود و الا برای معنی اخیر که عرفی در قصیده آورده است قباحت پیدا خواهد شد بیت **عرفی**

شاید ار گلبن صفت در گلخن از فیض هوا
پرده های عنکبوت انگیزد از هر تار گل +-

گل کردن - بالضم ظاهر و نمودار شدن و بمعنی خاموش

کردن و روشن کردن چراغ نیز آمده از برهان و مصطلحات وسراج و بهار عجم و در مصطلحات نوشته که گل کردن در موارد و کلام اساتذه لازم دیده شده مگر جلالای طباطبا در فقرهٔ که بتعریف چشمه در ناک ست متعدی آورده یعنی بمعنی ظاهر و نمودار کردن۔

گل شدن۔ ظاهر شدن از بهار عجم۔

گلگون۔ بمعنی سرخ رنگ و نام اسپ شیرین که معشوقهٔ فرهاد و معشوقهٔ خسرو پرویز بوده و مجازاً هر اسپ بهتر را گلگون گویند از برهان و سراج و کشف۔

گلبن۔ بالضم و حرف سوم بای موحده مضموم بمعنی درخت گل سرخ از برهان و بفتح بای موحده خواندن خطا است۔

گلفشان۔ نوعی از آتشبازی که بهندی پھلجھڑی گویند۔

گل فرستادن و گل آهیختی فرستادن۔ کسی را برای مقابلهٔ خود طلبیدن از مصطلحات۔

گلشن۔ جای گل و این مرکب ست از گل و شن که کلمهٔ نسبت ست از سراج۔

گلستان۔ بضم اول و کسر ثانی و سکون سین مهمله و گاهی بضم اول و سکون ثانی و کسر سین مهمله نیز می آید بمعنی معروف ست۔

گلان۔ بالضم قسمی از نان میده از سراج۔

گل خواندن۔ باصطلاح قماربازان ولایت همه نقد خود را در یکبار بر داو نهادن چه وقتیکه همه نقد خود را یکبار بر داو می نهند آنوقت لفظ گل بضم کاف فارسی بر زبان میرانند چنانچه قماربازان هند درچنین حالت لفظ جهل بضم جیم عربی مخلوط التلفظ به ها میگویند۔

گلزمین۔ باضافت و بلا اضافت بمعنی قطعهٔ زمین خوب از مصطلحات۔

گل چیدن۔ معروف و بمعنی تماشا کردن از مصطلحات۔

گل میزان۔ زهره چرا که میزان خانهٔ زهره است۔

گل خودرو۔ در آخر دال و واو مجهول بعضی از گلهای نباتات متعارفه که بصحرا و حوالی باغ خود بخود روید مثل لالهٔ کوهی و غیره۔

گل بیگانه۔ گل خودرو و بعضی بمعنی گل نو نوشته اند۔

گل غنچه۔ بمعنی گلگونه که بر رو مالند از برهان۔

گلکجم۔ بالضم و حرف سوم کاف فارسی و جیم عربی شادمی که بار دوز عقیقه مولود کنند از برهان۔

گلگونه۔ رنگی ست که زنان بر رو مالند از برهان و در رسالهٔ از کتب طبیت بنظر آمده که گلگونه دوای مرکب ست از سفیده و روسفیده و تخم حنظل و روغن یاسمین که برای جلا و صفای رنگ رو بر چهره مالند و بعد از نیم ساعتی بآب گرم بشویند۔

گل پیاده۔ هر گلی که بوتهٔ کوچک داشته باشد مثل نرگس و لاله و سوسن و بنفشه و غیره بمعنی گل خودرو از بهار عجم و رشیدی و چراغ هدایت و مصطلحات و برهان۔

گلمالہ۔ بالکسر آلتی ست معماران که بدان گل را بر دیوار مالند بهندی آنرا کرنی گویند۔

گلمه۔ بکسر اول و فتح ثانی بتخفیف شکایت از بهار عجم و برهان۔

گلاله۔ بضم اول موی مجعد و پیچیده و بمعنی زلف از رشیدی و جهانگیری و برهان و سراج و در سراج و برهان نوشته که این لفظ بکاف عربی نیز آمده و در برهان بمعنی قمیص نیز آورده۔

گلکنده۔ بضم اول و ضم کاف عربی و سکون نون و دال مهمله مفرس و مخفف گول کنده نام قلعهٔ که بفاصلهٔ سه کروه از حیدرآباد واقع است۔

گل کوزه۔ گلی سفید مشابه بگل نسرین مگر قدری از آن کلان باشد و در خوشبو کم از سراج۔

گلغونه۔ بمعنی گلگونه۔

گلستان زاده۔ بمعنی گل و سبزه و بمعنی داه زاده و کنیزک زاده از مصطلحات۔

گلابه۔ بکسر گل و لای گل بآب سرشته که بدان دیوار اندایند۔

گل آتشی۔ گلی که آنرا بهندی سدا گلاب نامند و بعضی نوشته که همین گل سرخ ست که از آن گلاب گیرند از چراغ هدایت۔

گل جعفری۔ گلی ست زرد رنگ۔

گل بهشتی و گل بهاری۔ بمعنی گل کشتی۔

گلاب طبری۔ گلابیکه در طبرستان حاصل شود۔

گلنار فارسی۔ قسمی از انار که گل آن صد برگ و بغایت سرخی و گلانی بمقدار گل صد برگ باشد۔

گل کشتی۔ گلی که پهلوانان بارادهٔ کشتی نزد پهلوانی دیگر فرستند و این رسم در ولایت شایع ست نام مثنوی از میر نجات در اصطلاحات کشتی از چهار شربت۔

گلشنی۔ تخلص شاعری۔

گلابی۔ بضم اول و کسر بای موحده نوعی از شیشه کوچک مدور رنگین و منقش باشد و قسمی از امرود از مصطلحات۔

گلانی۔ بضم اول و کسر نون گلفروش و باغبان۔

گلین کوی۔ بالکسر کنایه از زمین از سراج اللغات و برهان۔

گل مشکی۔ بالضم نام گلی که رنگش سیاه باشد۔

فصل کاف فارسی مع میم

گمیز۔ بکسر میم و یای معروف و زای معجمه بول که در عرف آنرا پیشاب گویند از برهان و جهانگیری و مؤید۔

گمگم۔ بضم هر دو کاف فارسی آواز کندیدن نقب از شرح

گمزران۔ بالضم معدوم و خراب کننده و نازک۔

گمان۔ بمعنی شک۔

گم زده۔ گمراه۔

گم گرفتن چیزی۔ معدوم انگاشتن آنچیز را و قصد ننمودن بآن چیز۔

گم بودگی۔ بالضم هراسان شدن از شرح سکندرنامه

فصل کاف فارسی مع نون

گندنا۔ بالفتح نوعی از سبزهٔ خوردنی مثل سیر از برهان۔

گنبد آب۔ عبارت از حباب۔

گنج دیوار بست۔ بمعنی گنجیکه مثل دیوار بلند افتاده باشد و نام گنجی ست که شخصی پسر صغیر داشت بوقت مردن مال خود را برای آن پسر در بنای دیوار نهاده

بعد از مدتی چون دیوار قریب افتادن گشته بود حضرت خضر علیه السلام برفاقت حضرت موسی علیه السلام آن دیوار اشکسته باز درست ساخت که تا مال یتیم از دست دیگران محفوظ ماند۔

گُنج ـ بالضم بمعنی گنجائش از لطائف و در برهان۔

گَنج ـ بالفتح بمعنی مال کثیر بدانکه خسرو پرویز را هشت گنج بود اول گنج عروس که خود جمع کرده بود دوم گنج بادآورد سوم گنج دیبا خسروی چهارم گنج افراسیاب پنجم گنج سوخته و درینجا لفظ سوخته بمعنی سنجیده است ششم گنج خضرا هفتم گنج شادآورد هشتم گنج مار۔

گنج بادآورد ـ بفتح دال گنج دوم از هشت گنج خسرو پرویز و وجه تسمیه اش اینکه قیصر روم از خوف پرویز چندین کشتی از زر سرخ پر کرده بجزیرهٔ میفرستاد و باد مخالف آن کشتی ها را بسوی ملک پرویز آورد و پرویز آن مال را گرفت لهذا آن مال را گنج بادآورد نام کردند از برهان و رشیدی و مؤید و مدار و کشف و در چهار شربت نوشته که گنج بادآورد باصطلاح مال مفت را گویند۔

گُنبد ـ بالضم و بای موحدهٔ مفتوح و دال مهمله نوعی از عمارت مدور که معروفست و بمعنی جستن لیکن نوعی از جستن ست چنانچه بچهار پا جستن آهو و اسپ و کنایه از سرین نیز باشد از سراج و مصطلحات و برهان۔

گنبد چار بند ـ عبارت از دنیا بلحاظ اربعهٔ عناصر و بعضی آسمان را نیز گویند باعتبار شرق و مغرب و جنوب و شمال از سراج۔

گَند ـ بالفتح بوی بد و در هندی گندهه بدال مخلوط التلفظ بها بمعنی مطلق بوی و همین سبب عطار را گندهی گویند از خیابان۔

گُندپیر ـ بالضم و دال مهمله موقوف و کسر بای موحده و یای معروف و رای مهمله بمعنی زال و عجوز یعنی پیرزن سال خورده از برهان و رشیدی و در سراج اللغات نوشته که گندپیر بفتح کاف فارسی میتوانند که بضم کاف عربی و بای فارسی باشد بمعنی کسیکه حافظه اش کند بود و بمجاز بمعنی پیرخرفت مستعمل شده لهذا افتد فیر بتقاوت و فا معرب آن آمده است اگر بکاف فارسی میبود در تعریب بجیم بدل میشد و فقیر مؤلف را نیز در قاموس بنظر آمده که قندفیر معرب گندپیر ست پس از قاعدهٔ تعریب دریافت میشود که گندپیر بکاف عربی و بای فارسی ست۔

گنجور ـ خزانه دار در اصل گنجور بود مرکب از گنج و کلمهٔ ور که بمعنی دارنده و خداوند ست پس باقبل واو را بجهت تخفیف تلفظ ضمه داده واو را ساکن کردند و همین حال ست رنجور و مزدور را از سراج و غیر آن۔

گُنجشک ـ بالضم و جیم عربی بکسور پرنده است مشهور از مؤید و برهان و مرزیل و در جهانگیری بفتح جیم نیز بودن کاف فارسی در اول باتفاق ست۔

گنبدگل ـ بمعنی غنچهٔ گل و پیاله از برهان۔

گنگل ـ بالفتح و سکون نون با غنه کاف فارسی سخره و هزل و ظرافت از لطائف۔

گنبد ناگون ـ کنایه از سبز رنگ کل یا ازرک سیاهی۔

گندیدن ـ بوی بد دادن چیزی۔

گنج شایگان ـ این نیز نام گنج بادآورد ست که مذکور شد چون شایگان بمعنی فراخ و لائق و سزاوار ست و هر چیز بهتر و خوب را نیز گویند که لائق شاه باشد چه شایگان در اصل شاهگان بود یعنی لائق شاه چون گنج بادآورد گنج فراوان و بهتر بود لهذا شایگان نیز نام کردند و کار نیکو و زر را نیز شایگان گویند چون گنج بادآورد نیز بی محنت بدست افتاده بود لهذا گنج شایگان نام کردند از برهان و غیر آن۔

گنج روان ـ کنایه از گنج قارون چرا که پیوسته در زیر زمین حرکت بسوی تحت میکند۔

گنج قارون ـ امام قرطبی گفته که چهل تن کلید های گنج قارون میکشیدند و هر کلید بمقدار انگشت بود و امام ثعلبی گفته که خزانهٔ قارون چهار صد هزار انبان بود پر از زر و نقره و بدعای موسی علیه السلام قارون و جمیع خزانهٔ او در زمین فرو رفته و تا قیامت بسوی اسفل سافلین فرو خواهد ماند۔

گنبد مینا شکستن ـ کنایه از سرین را خود بر داشتن برای شغل بد از مصطلحات۔

گنجاره ـ بالفتح بمعنی گلوله از برهان۔

گُنشه ـ بالضم و رای مقابل یار که چنانچه ریسمان و جامه آگنده و بمعنی گلولهٔ خمیر که برای نان بهر دو دست مالیده میگستند از برهان۔

گنجه ـ بالفتح نام شهری که نظامی علیه الرحمه از انجا بود۔

گنجینه ـ منسوب به گنج و جای گنج و مجازاً باطلاق ظرف بر مظروف بمعنی مال کثیر نیز می آید۔

گنج گاو ـ نام گنجیست از گنجهای جمشید و آن در زمانهٔ بهرام گور ظاهر شده بود گویند دهقانی زراعت را آب میداد ناگاه سوراخی در انجا بود که تمام آب دران سوراخ میرفت دهقان بهرام را خبر کرد و بهرام گور آنجا را کندیدند عمارتی وسیع ظاهر شد و در ان عمارت گاو میشها از طلا ساخته بودند مرصع بجواهر قیمتی و گرد آنها دیگر شکلهای وحوش و طیور از زر و جواهر ساخته بودند بهرام گور آن گنج را گرفته بفقیران و محتاجان داد از رشیدی و برهان۔

گنج الهی ـ قرآن مجید از سراج۔

گنده معزی ـ سخن تکبر گفتن از رشیدی۔

فصل کاف فارسی مع واو

گوارا ـ بضم اول هر چیز که خوش مزه باشد و بطبیعت خوش آید و زود هضم بود و بفتح خطاست از برهان جهانگیری و بهار و بهار عجم و کشف و لطائف۔

گونیا ـ بواو معروف و کسر نون و یای تحتانی تختهٔ مثلث باشد مائل بطول که معماران و نجاران

دارند و گجی و راستی چوب و عمارت را بدان معلوم نمایند از سراج اللغات و برہان۔

گویا۔ بمعنے گوئی الف در آخر زیادہ است استعمال این لفظ اکثر بجہت تشبیہ باشد۔

گوا بضم اول و بفتح مخفف گواہ از بہار و کشف و برہان۔

گوداب۔ بواو مجہول و دال مہملہ و بائے موحدہ نام طعامیست کہ از گوشت و برنج و مغز نخود و مغز گردگان بپزند و آن را بسرکہ و دوشاب ترش کنند از برہان و سراج و نیز در سراج نوشتہ کہ بعضے بمعنے طعام زیر بریان گفتہ و در رشیدی نوشتہ کہ برنج را در گوجوش ترید کردہ بپزند۔

گوشت بفتحتین و شین معجمہ و تائے فوقانی نام یکے از شش آوازہ موسیقی و آن نوروز و مایہ سلمک و گوشت و شہناز و گردانیہ باشد از سراج و برہان چراغ ہدایت۔

گوشت پیچ۔ بمعنے گوشمال از سراج۔

گوگرد سرخ۔ کنایہ از اکسیر چرا کہ اکسیر از وے ساختہ شود و آن جزو اعظم اکسیر ست۔

گوگرد۔ بالضم و کاف دوم کہ فارسی ست مکسور دوائیست معدنی کہ آن را بہندی گندہک گویند از برہان۔

گوسفند۔ بمعنی میش مقابل بز چنانکہ معز در عربی مقابل ضان ست کما یستفاد من القاموس و الصراح و بعضے نوشتہ اند کہ اطلاق گوسفند بر میش و بز ہر دو آمدہ از سراج۔

گوار بضم اول ہر چیز خوردنی یا نوشیدنی کہ بذائقہ خوش مزہ آید و زود ہضم باشد و بالفتح خطا ست از برہان و جہانگیری و بہار عجم۔

گور۔ بالضم و واو مجہول خر صحرائی کہ آن را گور خر گویند و این مجاز ست یا بجہت تخفیف گور خر را گور فقط گفتہ اند و در رشیدی چنین نوشتہ کہ گور بفتح نام ملک و قومیست از برہان و نام ولایتے است از بنگالہ و بالضم بواو مجہول بمعنے قبر و بمعنے دشت ہموار و از نجاست کہ خر وحشی را گور خر گویند یعنے خر گور و در برہان بواو مجہول بمعنے عیش و عشرت و شراب و بمعنی صحرا و زمین ہموار۔

گورخر۔ بمعنے خر صحرائی چہ گور بمعنے صحرا و زمین ہموار و دشت ست از برہان۔

گوہر۔ ذات شے و اصل ہر چیز و جوہر معرب آنست خواہ بمعنے یاقوت و لعل وغیرہ باشد خواہ بمعنی جوہر شمشیر وغیرہ و در برہان گوہر بمعنے مروارید و بمعنے مطلق جواہرات چنانچہ لعل و یاقوت و زمرد و الماس وغیر آن و بمعنے اصل و نژاد و ذات و بمعنے فرزند و بمعنے صفات نہانی و عقل و فرہنگ۔

گویر۔ بفتح اول و یای مجہول و رای مہملہ و در شرح نصاب بمعنے زمین ہموار و در برہان بمعنی سراب کہ از دور آب می نماید و بمعنی صحرا۔

گوشیار۔ بر وزن ہوشیار لقب حکیمے کہ ابو الحسن نام داشت و شیخ ابو علی سینا شاگردی او نمودہ است از برہان و در رشیدی بکاف عربی نام منجمے۔

گوشۂ زنجیر۔ بمعنے حلقۂ زنجیر۔

گوالبار۔ بالضم و بای موحدہ بار سنگین۔

گوشت خر۔ کنایہ از چیزے کہ ہیچ بکار نیاید۔

گودرز۔ بالفتح و دال مہملہ مفتوح نام پہلوانے از ایران و نام بادشاہ از برہان۔

گوز۔ بفتحتین و زای معجمہ مخفف گوزن و بفتح اول و سکون واو بمعنے گردگان و جوز معرب آنست و بواو مجہول بادیکہ از راہ پائین با آواز بر آید از برہان و بضم اول و واو غیر ملفوظ و سکون زای معجمہ در ترکی چشم را گویند۔

گوارش۔ بضم اول و کسر رای مہملہ خوش مزگی و ہضم طعام و نام دوای مرکب برای ہضم طعام بشرطیکہ خوش مزہ باشد و جوارش معرب آنست از برہان و سراج و مؤید و مدار و کشف۔

گوش۔ بواو مجہول معروفست و مخفف گوشت و نام روز چہاردہم از ہر ماہ شمسی از جہانگیری و رشیدی و سراج و برہان۔

گوش تا گوش۔ از این سر تا آن سر۔

گوک۔ بفتحتین و در آخر کاف عربی مغاک و خندق کوچک و بضم اول و واو غیر ملفوظ و سکون کاف فارسی دوم در ترکی آسمان و رنگ کبود را نیز گویند۔

گول۔ بالضم و واو مجہول ابلہ و نادان و احمق و بمعنے مکر و فریب و بضم اول و واو غیر ملفوظ و سکون لام در ترکی بمعنی تالاب کوچک و بفتحتین بمعنی پشمینہ یا موہائے آویختہ کہ درویشان و محتاجان پوشند از برہان و سراج و مصطلحات و سروری و رشیدی۔

گوال۔ بضم اول بمعنی جوال و جوال معرب آنست از سراج۔

گور چشم۔ نوعے از جامۂ حریر کہ در بافت آن بشکل چشم گور خر ان نقوش کنند چنانکہ در ہندوستان پارچۂ بلبل چشم رواج دارد از سراج و برہان۔

گوزم۔ بالضم و زای معجمہ بمعنی چشم من چہ در ترکی گوز بمعنی چشم و میم برای متکلم و این لفظ بلہجۂ ازبکان بکاف عربی ست و بلہجۂ قزلباشان بکاف فارسی از لطائف۔

گورگان۔ بواو مجہول و ہر دو کاف فارسی بمعنی کسیکہ لائق عیش و عشرت باشد چہ گور بمعنے عیش و عشرت و شراب ست و گان بمعنی لائق و سزاوار از برہان و لقب شاہ تیمور نیز از بعض کتب دریافت می شود و ہر بادشاہ جلیل القدر را گورگان گویند۔

گورخان۔ لقب بادشاہ خطا و ختن از سراج

گوش کردن۔ بمعنے شنیدن۔

گوش مالیدن۔ بدون دعوی بکار عظیم مستعد شدن از شروح سکندر نامہ۔

گوی گریبان۔ تکمہ کہ بر گریبان دوزند۔

گوزن۔ بفتحتین و زای معجمہ جانوریست و آن نوعے از گاو کوہی ست کہ بہر دو شاخش چند شاخ دیگر رستہ باشد بہندی آن را بارہ سنگھا

گویند از سراج و برہان۔

گوی بردن۔ فوقیت یافتن و زیادت کردن و غالب آمدن از برہان۔

گون۔ بواو معروف بمعنی رنگ از سراج۔

گوہر خاتون۔ نام زن سلطان سنجر۔

گوان۔ بفتح بمعنی پہلوانان و دلاوران۔

گوبان۔ بواو مجہول و دال مہملہ و بای موحدہ بمعنی کوہان شتر وغیرہ از لطائف۔

گورکن۔ بفتح کاف دوم عربی نام جانورے چہارپا کہ بہندی بجو گویند۔

گوالیدن۔ بضم و فتح بالیدن و رخت وغیرہ از مؤید و برہان۔

گوش دادن۔ شنیدن۔

گوش ساغر مالیدن۔ ساغر را بکف آوردن و منوشی کردن۔

گو۔ بالفتح اول و سکون واو مغاک و زمین نشیب و بمعنے شجاع و معتبر و بزرگ و بواو معروف بمعنی گوئیکہ بچوگان بازی بآن کنند و بواو مجہول بمعنی گاو کہ بعربی بقر خوانند از برہان و سراج۔

گودہ۔ بواو معروف و دال مہملہ لفظ ترکی ست بمعنے بدن و تن از مصطلحات۔

گوشوارہ۔ باصطلاح اہل دفتر وسط عرض یک ورق دفتر ست کہ عقد میزان آنجا نویسند و باصطلاح شعرا مطلع کہ بعد مقطع آرند و نام زیور ست کہ در گوش کنند از مصطلحات وغیر آن۔

گوی انگلہ۔ بضم ہر دو کاف فارسی و فتح ہمزہ و سکون نون تکمہ و حلقہ کہ بر گریبان وغیرہ دوزند گوی بمعنی تکمہ و انگلہ بمعنے حلقہ کہ دران تکمہ گذارند از سراج و برہان۔

گوسالہ۔ بالضم و واو مجہول بچہ گاو باشد و بمعنے بچہ شتر و بچہ فیل نیز و بمعنی مطلق بچہ ہم آمدہ چہ گو بواو مجہول بمعنے خرد و کوچک آمدہ است پس گوسالہ بمعنی خرد سالہ باشد و گو بواو مجہول بمعنے گاو ہم نوشتہ اند و یا برای نسبت باشد پس معنے گوسالہ گاو یکسالہ باشد از برہان و در سراج چنین نوشتہ کہ گوسالہ بالفتح بچہ گاو چہ گو بالفتح مخفف گاو ست و سالہ در اصل بالہ بود چہ بال بمعنے آرام و قرار ست یعنی چیزیکہ گاو بدان آرام میگیرد و آن بچہ او ست۔

گونہ۔ بالضم رنگ و لون و طور و وضع و اسلوب۔

گو بیازہ۔ طعامیست متعارف و در بلخ از برہان و بعضے نوشتہ کہ نام ترۂ بدبو۔

گوگدہ۔ بضم اول و واو غیر ملفوظ و سکون کاف فارسی و فتح دال در ترکی لفظ مرکب ست بمعنی در آسمان چہ گوک بمعنے آسمان و دہ بہای مختفی بمعنی در۔

گوچی۔ بالفتح مغاک کوچک از برہان۔

گوش ماہی۔ بمعنی صدف و پیالہ از برہان۔

گوئی۔ صیغۂ خطاب ست از گفتن و مجازاً بمعنی تشبیہ نیز آید از چراغ ہدایت و برای شک نیز می آید۔

گوتازی۔ بفتح اول و تای فوقانی و زای معجمہ لاف و دعوی بے حقیقت و بر غلبہ دروغ بر حریف۔

فصل کاف فارسی مع ہای ہوز

گہنبایت۔ نام شہریست در دکن۔

گہگیر۔ بہر دو کاف فارسی اسپے کہ تن بسواری ندہد از مصطلحات۔

گہوارۂ دیو۔ فنے ست از فنون کشتی کہ دو حریف یکدیگر را تکان دہند تا یکے دیگری را غافل کردہ بر زمین اندازد و گاہے کنایہ باشد از آدم بدطینت۔

گہوارہ۔ بالفتح نوعے از چارپائی کہ برای راحت اطفال در ہوا آویزند۔

گہ۔ بالفتح بمعنے جاے و وقت و بمعنے صبح و بمعنے بوتۂ زرگران کہ زر و نقرہ دران گدازند و بمعنی زود و شتاب و بمعنی کوچک نیز آمدہ از برہان و جہانگیری۔

فصل کاف فارسی مع یای تحتانی

گیا۔ بکسر اول بمعنے گیاہ از برہان۔

گیپا۔ بالکسر و یای معروف و بای فارسی قسمے از پلاؤ و در لغات ترکی بکاف عربی نوشتہ لہذا در فصل کاف عربی بتفصیل مرقوم شد۔

گیرا۔ بیای معروف بمعنے گیرندہ۔

گیت۔ بیای معروف و تای فوقانی بزبان ہندی نوعے از سرود ست مثل دھرپد۔

گیومرت۔ بفتح میم نام بادشاہے کہ اول در جہان بادشاہی کرد و بیانش در فصل کاف عربی مع یای تحتانی گذشت۔

گیج۔ بیاے مجہول و جیم عربی پریشان و پراگندہ مغزی از لطائف و مصطلحات۔

گیرودار۔ فرماندہی و حکومت و حکمرانی و بمعنی جنگ نیز آمدہ از خیابان و برہان و میر نور اللہ در شرح گلستان نوشتہ کہ گیرودار ہر دو صیغۂ امر ست یعنی این را بگیر و آن را نگاہدار کہ در مقام حکومت گفتہ میشود و کنایہ از کر و فر سلطنت و امیری۔

گیسودار۔ مولازادہ یعنی پسر غلام و بمعنی ستارۂ دمدار از مؤید۔

گیرنگ۔ بالکسر بروزن نیرنگ نام قصبہ از برہان۔

گیل۔ بالکسر ملکے ست کہ آن را گیلان گویند۔

گین۔ بیای معروف صاحب و خداوند و بمعنی پُر و مملو و در بعضے صورت مخفف آگین ست از رشیدی۔

گیہان۔ بالفتح بمعنی روزگار و جہان از برہان و در سراج نوشتہ کہ گیہان بالکسر و قیل بالفتح بمعنی جہان و بکاف فارسی و عربی ہر دو صحیح ست باعتبار تغیر لہجہ و بعضے از محققین نوشتہ اند کہ گیہان بیای مجہول اما لہ گاہان ست منسوب بگاہ یعنی وقت و زمانہ چون اکثر اشیای عالم تعلق باوقات دارند لہذا بمعنی جہان آید۔

گیلان۔ بالکسر نام ملکیست و نام دہے ست نزدیک بغداد مولد حضرت شیخ عبد القادر رحمۃ اللہ علیہ جیلان معرب آنست۔

گیسو۔ بیای مجہول خان آرزو در سراج نوشتہ کہ قدسی گوید گیسو موے دراز یکہ از ہر دو جانب دراز کشیدہ باشد چنانکہ در گلستان سیاہی گیسوان تافتہ و بعضے مرادف زلف نوشتہ و از اشعار متاخرین ظاہر میشود کہ گیسو غیر زلف ست **قاسم** مشہدی گوید **بیت** یکسر مو در سر لیلی و شان بکار نیست

انچه مے آید زیاد از زلف گیسوے شود۔

گیو۔ بالکسر و یای مجهول نام پسر گودرز پهلوان ایرانی از برهان

گیسو بریده۔ زن بے حیا۔

گیوه۔ نوعے از کفش نمدے۔

گیتی۔ بالکسر عالم و دنیا از سراج۔

گیلی۔ بالکسر و هردو یاے معروف منسوب بگیل که ملکے ست از طبرستان و گیلی کنایه از اسپ بهتر چرا که اسپ آنجا خوب و بهتر باشد و گیلی قومے از مغلان نیز هست و قیل نام امیرے از امراے مغل۔

گیدی۔ بهر دو یای معروف مرکب از گید که بمعنی غایط است و یای نسبت و غایط از شش ماه نر و شش ماه ماده میگردد لهذا بر مردے که رجولیت و غیرت ندارد اطلاق کنند از رسالهٔ معتبر۔

باب لام

فصل لام مع الف

لالا۔ بمعنی بنده و غلام و خدمتگار و بمعنی روشن و درخشان مگر استعمال این لفظ بمعنی روشن و درخشان اکثر بالفظ مولوی آید از بهار عجم و سراج و برهان و جهانگیری مؤید۔

لا۔ بعربی حرف نفی است و بفارسی بمعنے برده و توکه آنرا ته نیز گویند و لابرلا بمعنے تو بر تو از مؤید و بمعنی مقراض ظاهرا این معنی کنایه است بمقراض بمشابهت شکل لا۔

لاریب۔ بفتح را مهمله بیشک و آنچه دران شک نباشد۔

لازب۔ بکسر زاے معجمه و باے موحده بمعنے چسپنده از کشف و صراح و ضربت لازب ضربے راگویند که نشان آن بعد به شدن باقی ماند۔

لاک پشت۔ بکاف عربی باخه که بهندی کچهوا گویند و لاک بمعنی کاسهٔ چوبین ست از برهان۔

لات۔ بتاے فوقانی نام بتے که قوم شعیب علیه السلام اورا می پرستیدند از شرح نصاب۔

لاهوت۔ عالم ذات الٰهی ست که سالک را دران مقام فنا فی الله حاصل میشود و مرتبهٔ صفات را جبروت و مرتبهٔ اسمارا ملکوت نامند از کشف اللغات و بعضے گویند که لاهوت در اصل لا هو الا هو ست و حرف تا زائد و قانون عرب است که چون کلمات مغلقه گویند چیزے حذف نمایند و چیزے زیاده کنند تا نامحرمان محروم از حقیقت آن باشند پس لاهو نفی ست یعنے نیست تجلی صفات مر طائفهٔ افراد را و لفظ هو اسم ذات است الا هو مگر تجلی ذات و حق اینست که لاهوت در اصل لغت مصدر ست بر وزن فعلوت مشتق از لاه چنانکه رغبوت و رحموت و لاه اصل لفظ الله است ماخوذ از لیه بمعنی پوشیدن و در پرده رفتن و کذا فی الصراح۔

لائح۔ بحاء مهمله درخشان و پیدا شونده از منتخب و صراح۔

لاقح۔ بکسر قاف و حاء مهمله آبستن و آنچه نخل را بوے جفتی دهند و بادیکه ابر پیدا کند و درخت را بارور کند لواقح جمع آن از منتخب۔

لاخ۔ بخاے معجمه بمعنی جای و مقام مگر بدون ترکیب گفته نمیشود همچون سنگلاخ بمعنے جائیکه دران سنگها باشد و دیولاخ بمعنے جای دیوان و لاخ بمعنی بسیاری و انبوهی نیز می آید از سراج و برهان و سروری۔

لابد۔ بضم بای موحده و تشدید دال مهمله بمعنی ناچار و ناگزیر و بالضرور مرکب از لا که حرف نفی ست و بد بمعنے چاره و عوض از منتخب۔

لاد۔ بدال مهمله ردهٔ دیوار و نوعے از دیبا و نوعے از عطریات و بمعنی قلعه از برهان۔

لاغر۔ بفتح غین معجمه بمعنی معروفست از بهار عجم وغیره۔

لاتذر۔ بفتح فوقانی و فتح ذال معجمه صیغهٔ نهی بمعنی مگذار۔

لاچار۔ بمعنی ناگزیر مستعمل میشود لیکن صحیح ناچار بنون ست چه ترکیب لفظ چار که فارسی ست بالفظ لا که کلمهٔ عربیست برای نفی باوجود موجود بودن ناکه لفظ فارسی ست وجهے ندارد از بهار عجم۔

لاهنور۔ نام شهر لاهور۔

لال شهباز۔ درویشے که صاحب کمال بوده است مگر اکثر قلندران باو اعتقاد تمام دارند و بوقت بنگ نوشی اورا یاد میکنند۔

لاقیس۔ بکسر قاف و یای معروف و سین مهمله نام دیوے که در نماز بخاطر وسوسه اندازد از سروری و مدار و کشف و صاحب رشیدی بجاے قاف فا گفته و نوشته که بعضے کسان بجای فا قاف خوانند و در برهان بفا نوشته و گفته که بقاف نیز آمده و در سراج اللغات بقاف است و از منتخب هم قاف مستفاد می شود۔

لاس۔ بسین مهمله ابریشم فرومایه از برهان۔

لامساس۔ بکسر میم اقتباس است از آیهٔ کریمه فاذهب فان لک فی الحیوة ان تقول لامساس یعنی گفت موسے علیه السلام سامری گوساله ساز را که پس برو از میان ما پس بدرستیکه هست ترا از عقوبت در زندگی که گوئی هر کرا که نزد تو آید که سودن مکن مرا یعنے دور شو از من چرا که هر که نزدیک شدی باو اورا و آن کس را تپ گرفتے ازین هم مردمان ازو و او از مردمان گریزان مے بود از تفسیر حسینی۔

لاش۔ بشین معجمه در ترکی تن مرده راگویند و بعربی مخفف لاشے که معدوم عبارت از انست۔

لامع۔ روشن و درخشان از منتخب۔

لاذع۔ بکسر ذال معجمه و عین مهمله سوزان و سوزنده از منتخب وغیره

لاغ۔ بغین معجمه هزل و ظرافت و خوش طبعی از برهان و لطائف۔

لادغ۔ بکسر دال مهمله و غین معجمه بمعنے گزنده و نام دردیست که پوست را میگزد و چنانکه مار و کژدم میگزد از منتخب و شرح نصاب و بعضے شارحان نصاب نوشته که بذال معجمه و عین مهمله نام دردیست که صاحبش پندارد که کسے از آتش میسوزد۔

لاتکف۔ بضم کاف و تشدید فا از باب نصر

ینصر بمعنی باز استاده مشو و باز استاده مکن۔

لاحق - بکسر حار مهمله آنکه از پس آمده واصل شود وانچه از عقب بچیزے پیوندد۔

لالنگ - بفتح لام ثانی و سکون نون و کاف فارسی بمعنی زله و پس خورده از لطائف۔

لال - در ترکی بمعنی گنگ یعنے زبان گرفته و بمعنی رنگ سرخ مشترک است میان فارسی و ہندی ولاله ہم مرکب ست از لال که بمعنے سرخ ست و ہا که کلمۂ نسبت است و جوہریست سرخ رنگ قیمتی که آنرا لعل گویند و لعل معرب لال ست از بہار عجم و برہان و سراج۔

لایعقل - بفتح تحتانی و کسر قاف و باستعمال فارسیان لام آخر بوقف خوانده میشود صیغۂ مضارع منفی ست برای استمرار می آید و در صفت حیوان واقع میشود بجہت اظہار کمال نادانی او یعنی الحال ہم بیعقل است و در استقبال ہم بیعقل خواہد ماند۔

لاطائل - بیفائده چه طائل بمعنی فائده است از منتخب۔

لایزال - دائم و بیزوال این صیغۂ مضارع منفی ہست از باب خاف یخاف که برائے استمرار در صفت حق تعالی واقع شود بجہت اظہار کمال بیزوالی او یعنے الحال ہم بے زوال ست و در استقبال ہم بیزوال خواہد ماند۔

لالای چشم - عبارت از مردمک چشم باعتبار سیاہی آن چراکه لالا غلام را گویند و غلام حبشی سیاه باشد۔

لائم - بکسر ہمزه که حرف سوم ست بمعنی ملامت کننده از صراح۔

لایعلم - بفتح لام دوم صیغۂ مضارع منفی است و میم این در محاورۂ فارسیان بوقف خوانده میشود واین برائے استمرار نیز می آید و صفت حیوان واقع می شود بجہت اظہار کمال نادانی او یعنے الحال ہم نادان ست و در استقبال ہم بیعلم و موصوف بنادانی خواہد ماند۔

لام - زره یا و یک زره را لامه گویند و نام حرف که زلف خوبان را بآن تشبیه کنند از منتخب و در شرح خاقانی نوشته که در فارسی نوعے از کلاه نمدی که فقیران بر سر نهند و نیز حرف لام برای مهمله بدل شود و بکاف عربی نیز۔

لئیم - ناکس و بخیل از منتخب و صراح و بعضے نوشته که فرق در لئیم و بخیل آنست که لئیم آنکه نه خود میخورد و نه دیگری را میدہد و بخیل آنکه خود میخورد و دیگرے را نمیدہد۔

لاجرم - ناگزیر و بالضرور و لاعلاج چه لا حرف نافیه است و جرم بفتحتین بمعنی علاج و گزیر و چاره۔

لازم - مقابل متعدی و آنکه در عرف لازمی میگویند بزیادت تحتانی غلط است چراکه لازم خود صیغۂ اسم فاعل ست حاجت بیای فاعلیت ندارد و در متعدی یاے اصلی ست مقابل لام کلمه زیراکه صیغۂ اسم فاعل ست از تعدی که بمعنی گذشتن چیزے باشد از یکے بدیگرے۔

لانسلم - بضم نون و فتح سین مهمله و کسر لام مشدد و ضم میم بمعنی سلامت نمیدارم یعنی قبول نمیکنم مگر در نظم فارسی ضم میم را تلفظ نمیکنند و میم را موقوف خوانند۔

لاونعم - بفتح نون و فتح عین مهمله ہر دو حرف ایجاب اند لا برای نفی و انکار بمعنے نے و نیست و نعم برائے اثبات و اقرار بمعنی آرے و بلے۔

لالایان - غلامان و خدمتگاران از جہانگیری و برہان۔

لائیدن - سخن گفتن و لاف زدن و ہرزه گوئی کردن از سراج و برہان۔

لاشکن - نام کوہے ست از برہان۔

لان - نام کوہے ست از برہان۔

لاچین - در ترکی شاہین شکاری را گویند۔

لادن - بفتح دال مهمله نام خوشبوئیکه مثل دوشاب سیاه و رقیق باشد آنرا عنبر عسلی نیز گویند از برہان۔

لامان - بمعنی فریب و دروغ از شرح خاقانی وانبوہی و بمعنی بیوفائی وامر ست بمعنی بجنبان و بمعنی مغاک از لطائف۔

لاو - در آخر واو گل سفید که بدان دیوار خانه سفید کنند از برہان۔

لابه - بفتح بای موحده و ہای مختفی بمعنی تملق و چاپلوسی و خوشامد و بمعنی فریب و عجز و اخلاص مجاز ست از برہان و کشف و سراج۔

لانه - بفتح نون و ہای مختفی بمعنی خانۂ زنبور بے شہد و آشیانۂ مرغان از برہان و کشف۔

لاغیه - بکسر غین معجمه و تحتانی گیاہیست شیردار بسیار گرم و بعربی بمعنی باطل و زن بیہوده گو را گویند از برہان و منتخب۔

لاہره - نوعے از صورت کشتی که بدان از دریا عبور کنند و این لفظ ہندی ست۔

لاجرعه - بضم جیم و سکون رار مهمله یکبارگی ہمه نوشیدن انچه در پیاله باشد بے آنکه دم گرفته اندک اندک نوشند۔

لاحقه - بکسر حار مهمله آنکه از پس واصل شده باشد و آن چیزیکه بعد اول در رسد یا خوذ از لحوق که بمعنے از دنبال چیزے پیوستن است۔

لامحاله - بفتح میم و حار مهمله و در آخر تار مصدریه که بحالت وقف ہا شده است معنی لفظی آن این است که نیست باز گردیدن و در اصل چنین ست لامحالة من ہذا الامر یعنی نیست باز گردیدن ازین کار پس خلاصۂ معنی لامحاله بالضرور ست از ترجمۂ مشکوٰة شریف و کسانیکه میم را مضموم خوانند و در آخر ہائے ضمیر دانند غلط و در سراج و منتخب نوشته که محاله بفتح میم بمعنے چاره و گزیر و لامحاله بمعنی ناچاره و ناگزیر۔

لامسه - بکسر میم و سین مهمله قوتیست در جلد بدن انسان که بسودن چیزے ادراک نرمی و سختی آن چیز میکند۔

لامه - بمعنی زره که از حلقہائے آہنی سازند از منتخب و صراح۔

لاوه - بواو نام بازی اطفال که بہندی گلی ڈنڈا گویند از برہان۔

لادنه - بدال و نون گیاہے ست که از پوست ساق آن رسن بافند بہندی سن گویند از برہان۔

لایه - بیای تحتانی رده دیوار و تاے جامه و کاغذ و

در عرف آنرا نه گویند۔

لازقه۔ بکسر زای معجمه و قاف هر چیز که چسپنده باشد مثل سریش۔

لاله۔ منسوب بلال بمعنی سرخ یا آنکه های زائده لاحق شده مثل خان و خانه و آن گلی است معروف که چند قسم می باشد لاله کوهی و لاله صحرائی و لاله نعمانی و لاله شقائق و لاله دلسوخته و لاله دلسوز و لاله خطائی و لاله خودرو و لاله سفید و لاله زرد و لاله عباسی و لاله ریحانی و لاله مقراضی و لاله دختری از برهان و مصطلحات و منقول از شرفنامه ظهیر الدین محمد بادشاه در واقعات بابری نوشته که قریب سی و چهار نوع لاله در بعضی از اطراف کابل بملاحظه آمده

لاشه۔ بمعنی زبون و لاغر و ضعیف مطلق خواه انسان خواه حیوان و اکثر این لفظ صفت اسپ و خر واقع میشود و بمعنی خر نیز آمده و مرده از آدمی و دیگر حیوانات از برهان و بهار عجم و کشف و خیابان و سروری و مدار و مؤید و جهانگیری

لالی۔ بفتح اول و دوم ثانی و کسر لام بر وزن سجالی بمعنی مروارید های بزرگ و این جمع لولوست و بضم اول چنانکه مشهور شده خطاست۔

لامانی۔ بکسر نون زره پوشی از مؤید زیرا که لام زره را گویند و در شرح دیوان خاقانی منسوب بفریب و دروغ و در جهانگیری بمعنی گزاف۔

لانی۔ بکسر نون منسوب بلان که نام کوهی است از مضافات آذربیجان و تریاک لانی منسوب بآنست از لطائف

لابدی۔ بضم بای موحده و تشدید دال آنچه که بالضرور باشد و ازان چاره نبود۔

لای۔ گل تیره که در ته حوض و جوی آب باشد و بمعنی درد شراب و تای جامه و کاغذ و ریسمان چنانکه یک لای جامه و یک لای ریسمان و بعربی آنرا طاقه گویند و بمعنی گفتار و کلام و نوعی از بافته رابه ریشمی از برهان و سراج و رشیدی۔

لا و وام ذاتی۔ سلب کردن صفتی از شئی در وقتی از اوقات چنانکه کل کاتب متحرک الاصابع بالضرورة ما دام کاتبا لا دائما ای لا شئی من الکاتب بمتحرک الاصابع بالفعل۔

لاابالی۔ بضم حرف ثالث که همزه است صیغه متکلم واحد از مضارع بمعنی باک ندارم و در فارسی بمعنی شخصی بیباک و بی پروا مستعمل است و بجای همزه مضموم واو نوشتن و خواندن خطاست از مؤید و مدار و کشف

لااحصی۔ بضم اول و سکون حای مهمله و کسر صاد مهمله اشارت است بحدیث شریف نبوی صلی الله علیه و آله وسلم لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفسک یعنی شمار نتوانم کرد صفات را بر تو توئی حق تعالی چنانکه توصفت کردی بذات خود

فصل لام مع بای موحده

لبا۔ بکسر لام یعنی فله و آن شیر غلیظ است که از وقت زادن حیوان تا سه روز میباشد بهندی کهیس گویند و پیوسی نیز نامند از شرح نصاب و منتخب

لب چرا۔ آنچه از قسم نخود و میوه که مردم بوقت صحبت داشتن در میان انداخته باهم میخورند از برهان۔

لب۔ بالضم و تشدید بمعنی عقل و خالص هر چیز و مغز بادام و مثل آن از منتخب و کشف۔

لباب۔ بضم اول و هر دو بای موحده مغز و خالص هر چیز و نام کتاب از منتخب۔

لبوب۔ بضمتین خلاصه های هر چیز و مغزهای تخم بعضی درختان میوه۔

لبیب۔ بر وزن نصیب عاقل و دانا از سروری و منتخب

لبلاب۔ بالکسر هر دو بای موحده نام گیاه که آنرا عشق پیچان گویند از برهان۔

لباسات۔ بکسر اول کنایه از تملق و چاپلوسی و این جمع لباس است چنانکه جمادات و نباتات جمع جماد و نبات۔

لبث۔ بالفتح و در آخر ثای مثلثه بمعنی درنگ و دیر کردن از منتخب

لباده۔ بضم اول و دال مهمله چوبیکه بر گردن گاو و قلبه و دگاو گردون نهند بهندی آنرا جوه گویند بضم جیم و لباده بفتح اول بمعنی جامه بارانی از نمد از سراج و لطائف و نفائس و برهان

لبد۔ بضم لام و فتح بای موحده و دال مهمله مال بسیار و بر نهاده از شرح نصاب۔

لبید۔ بفتح اول و یای معروف چو امال خسرو و نام شاعری مشهور از عرب از منتخب و لطائف۔

لبس۔ بالضم و بالفتح پوشیدن جامه و بالکسر جامه پوشش از صراح و منتخب۔

لب حبش۔ چاشنی که به آن دریافت مزه چیز کنند از مصطلحات

لبق۔ بفتح اول و سکون ثانی زیرکی و هوشیاری و تماق و چرب زبانی و بفتح اول و کسر ثانی بمعنی زیرک و هوشیار و چرب زبان از منتخب و صراح و لطائف و نیز در لطائف نوشته که بفتحتین لائق شدن و استاد شدن در کار۔

لبیک۔ بالفتح و تشدید بای موحده مفتوح و سکون تحتانی یعنی استاده ام در خدمت تو استادنی و گاهی بعد لبیک لفظ سعدیک نیز می آید و معنیش چنین باشد باری میدهم یاری دادنی از منتخب و این کلمه ایجاب است هرگاه مخدومی خادمی را بطلب ندا کند خادم در جواب گوید لبیک و حاجیان نیز این لفظ را در مقام عرفات بار بار گویند

لبن۔ بفتحتین شیر خوردنی و بفتح اول و کسر ثانی خشتهای خام لبنه واحد آن از منتخب۔

لبان۔ بفتح صمغی است که آنرا کندر گویند از منتخب و برهان۔

لبون۔ بفتح شیر دار گاهی لبون بمعنی ابن اللبون و بنت اللبون نیز آمده و ابن اللبون و بنت اللبون بمعنی شتر بچه دو ساله که پا در سوم نهاده باشد از شرح نصاب

لب بلب جنبش۔ بضم جیم کنایه از بسیار

جستن واز ہر کسی سراغ مقصود پرسیدن از مصطلحات

لب برچیدن - فراہم آوردن لبہا برای گریہ وخندہ از مصطلحات -

لب زدن - خاموش شدن وہم بمعنی گفتن واین از قسم اضداد است از مصطلحات -

لب واشتن ولب ودندان داشتن - لیاقت وشایستگی داشتن -

لب گزیدن - تاسف کردن وندامت کردن وخشمگین شدن وشرم وحیا نمودن وبمعنی منع کردن -

لب شیرین کردن - تبسم کردن -

لب نان - باضافت کنارۀ نان -

لبنان - بالضم وحرف ثالث نون نام کوہیست در شام نزدیک جبل عامل کہ مسکن عقر است از منتخب وخیابان وبرہان -

لبیشہ - بفتح اول وکسر ثانی ویار مجہول وشین معجمہ بروزن ہمیشہ آلۂ لباشہ وآن حلقۂ ریسمان باشد کہ بر چوبے نصب کنند ولب بالاے اسپ بدافعال را دران نہادہ تاب دہند تا عاجز شود وحرکت ناپسندیدہ نکند از سراج ورشیدی وبرہان -

لبنہ - بکسر لام وسکون موحدہ وفتح نون خشت واحدہ وبمعنی اندکے برآمدگی مربع کہ بہر دو طرف عضادۂ اصطرلاب باشد وسوراخی دران بامی باشد -

لباچہ - بفتح بمعنی فرجی وبالاپوش از سراج وبرہان ظاہرا آن نوعیست از قبا -

لباس عباسی - کنایہ از لباس سیاہ زیرا کہ از بعض تواریخ بہ ثبوت میرسد کہ خلفاء عباسیہ سیاہ پوشی را شعار خود ساختہ بودند -

فصل لام مع تار فوقانی

لت - بالفتح زدن وکوفتن ودر رشیدی کہ بمعنی لگد زدن نوشتہ ہندیست مخفف لات چو توافق درین دو زبان بسیار است صحیح باشد ولت بمعنی پارہ نیز آمدہ چنانکہ گویند لت لت کردم بمعنے پارہ پارہ کردم ولتہ کہ بمعنی پارہ جامہ مستعمل است ازین ماخوذ باشد ولت بمعنے کتان کرقماشے ست معروف ولت بمعنی شکم واز این مرکبست لت انبان از سراج اللغات وبرہان -

لت انبار ولت انبان - بالفتح بمعنے بسیار خوار وشکم پر است مرکب از لت کہ بمعنے شکم ہست ولت انبان کسیکہ شکم او مثل انبان باشد ولنبان ظرف چرمین مثل مشک ومیتوان گفت کہ مرکب از لت بالضم باشد کہ مخفف لوت ست ولوت بمعنی طعام لذیذ است درینصورت لت انبان لت انبار بضم اول بود از سراج ودر جواہر الحروف نوشتہ کہ نون در آخر لت انبان در بدل از راء مہملہ آمدہ است

فصل لام مع ثار مثلثہ

لثم - بضمتین بوسیدن وبوسہ دادن چیزیرا

لثہ - بحرکات ثلثہ وتشدید ثار مثلثہ گوشت گرداگرد دندان از منتخب وشرح جزری ملا علی قاری وبالکسر سہو اکثر است

لثغہ - بفتح لام وکسر ثار مثلثہ وفتح قاف نوعے از شب بمعنی ا وبالکسر خطاست -

فصل لام مع جیم عربی وفارسی

لجاجت - بفتح مبالغہ کردن وستیزہ کاری کردن از کشف وصراح ومنتخب وکنز -

لجلاج - بفتح اول وہر دو جیم عربی بمعنی ستیزہ از کشف ومؤید وصراح ومدار ومنتخب -

لجج - بضم اول لام وفتح جیم اول جمع لجہ کہ بمعنے میان دریا وعمیق ترین موضع دریاست -

لجوج - بدو جیم بمعنی ستیزہ کنندہ -

لجلاج - بالفتح وہر دو جیم عربی آنکہ در سخن زبانش درماندہ وسخن درست گفتن نتواند ونام واضع شطرنج وبعضے نوشتہ اند نام شاطر شطرنج است نہ اسم واضع وبعضے گویند نام شاطر شطرنج دمرشد عمار یاران از کشف ومنتخب وبرہان وسراج وجہانگیری ومؤید ورشیدی وبعضی لجلاج گویند وجیم اول را لجاج حطی گمان برند وبعضے بجای جیم اول یار تحتانی خوانند این ہر دو طور غلط محض -

لچ - بالضم وجیم فارسی برہنہ ونام قومی است کہ بزرگان ایشان سینہ عریان میداشتند از مؤید

لچک - بجیم فارسی وکاف عربی لفظ ترکی است بمعنی معجر وپاک مربع کہ دران تکلف بکار برند از مصطلحات

لجام - بکسر معرب لگام از بہار عجم ومنتخب رشیدی -

لجین - بضم اول بروزن حسین بمعنی سیم خالص از منتخب

لچن - بضم اول وفتح جیم فارسی زن قحبہ ودر برہان بمعنی برہنہ وعریان ومجازاً بمعنی کونی -

لجہ - بضم وتشدید جیم عربی میان دریا وعمیق ترین موضع دریای ژرف از منتخب ولچہ بالفتح وتشدید جیم فارسی مفرس لچہ کہ لفظ ہندیست

لجی - بضم لام وتشدید جیم عربی منسوب دریا دریاے ژرف وبر آب از منتخب -

فصل لام مع حار مہملہ

لحا - بضم جمع لحیہ بالکسر کہ بمعنی ریش مرد است

لحد - بفتحتین نوعی از قبر از منتخب -

لحاظ - بکسر وظار معجمہ نگاہداشتن بچشم چیزیرا وبفتح دنبالۂ چشم از صراح وبحر الجواہر -

لحاف - بکسر جامۂ پنبہ دار شب خوابی فرا گندہ از منتخب

لحوق - بضمتین بہم پیوستن ودو چیز یا بیشتر وبدنبال چیزے پیوستن از منتخب -

لحیان - بالکسر نام شکلے از شانزدہ اشکال رمل بدینصورت ؞ ودر لغت مرد صاحب ریش دراز -

لحن - بالفتح وسکون ثانی آواز خوش کہ با نغمہ باشد وخوش خواندن قرآن وجز آن وبمعنی خطائیکہ در گفتن باشد وآن نوعے از قافیہ معیوب از صراح ومنتخب وغیاث

لحظه - مقدار یکبار نگاه کردن بگوشهٔ چشم از منتخب و لطائف

لحیه - بالکسر حرف ثالث یای تحتانی بمعنی ریش که بر چهرهٔ مردان می باشد -

لحمه - بالضم طعمه باز از شکار او و بمعنی پود جامه که بتار بافته بهندی بانا گویند از منتخب -

لحقه - بفتحات از پس رسندگان و از دنبال پیوستگان این جمع لاحق است -

فصل لام مع خاء معجمه

لخت - بالفتح گرز آهنی و بمعنی پارهٔ چیزی که چیزی اندکی از برهان و رشیدی -

لخ - بالضم گیاهی است که بدان بوریا بافند و آن برکنارهٔ انهار روید از منتخب -

لخت در - بمعنی تخته دروازه -

لخاف - بکسر لام بمعنی سنگهای سپید تنگ یعنی کم حجم از شرح نصاب و منتخب -

لخشیدن - بالفتح لغزیدن از برهان -

لخشان - بالفتح چیزی صاف که بر آن نشست و بلغزد

لخچه - شعله آتش و اخگر از برهان -

لخشه - بالفتح و شین معجمه شعله آتش و اخگر از برهان

لخلخه - بفتح هر دو لام و هر دو خاء معجمه خوشبوئی چند که آنها را بهم آمیخته می بویند از منتخب و برهان -

فصل لام مع دال مهمله

لد - بالضم جمع الد که بمعنی گمراه تر و سخت تر بد است و نام موضع بشام از لطائف -

لدغ - بالفتح گزیدن مار و کژدم از منتخب و صراح و ابن حاج نوشته آنکه بموخر خود نیش زند مثل زنبور و کژدم گزیدن آنرا لدغ و لسع گویند و آنکه بدندان گزد مثل سگ و ساغ و مار گزیدن آنرا نهش نامند -

لدیغ - بفتح و غین معجمه مار گزیده -

لدغدن - بالفتح و سکون دال مهمله و غین معجمه نیش زدن مار و کژدم از قاموس و منتخب

لدنی - بفتح اول و ضم دال مهمله و نون مشدد و مکسور آنچه کسی را بدون سعی او و کوشش بغیر عوض بفضل خویش از نزد خود حق تعالی عطا فرموده باشد یا بدون تعلیم غیر از نزد طبیعت و ذهن او باشد این منسوب است بلدن که بمعنی نزد است -

فصل لام مع ذال معجمه

لذائذ - بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است جمع لذت مستفاد از شروح شافیه -

لذع - بالفتح و ذال معجمه و عین مهمله سوختن آتش کسی را و سوزش دادن کسی را از منتخب -

لذاغ - بالفتح و تشدید ذال معجمه سوزاننده -

فصل لام مع راء مهمله

لر - بالفتح و راء مهمله در ترکی حرفیست علامت جمع که چون بعد مفرد آید جمع گرداند چنانچه اسب لر یعنی بسیار اسبان از مدار و برهان و لر بالضم طائفه از صحرائیان که از شیاطین و کنیزان سلیمان علیه السلام بوجود آمدند و بمعنی روستائی و مراد احمق مستعمل از مصطلحات

فصل لام مع زاء معجمه

لزاب - بفتح اول و کسر زاء معجمه و باء موحده چسپنده بچیزی از لزوجت بفتحتین و جیم عربی مفتوح چسپیدگی از منتخب

لزج - بفتح اول و کسر زاء معجمه و جیم هر چیزی که چسپنده باشد مثل سریش از منتخب و قاموس -

فصل لام مع سین مهمله

لسع - بالفتح و سین مهمله و عین مهمله گزیدن مار و کژدم وغیره از کشف و صراح و منتخب -

لسان الحمل - بفتح حاء مهمله و میم گیاهی است ابرگش مشابه بزبان بره و تخمش را بالفارسی بارتنگ گویند برای دفع اسهال نافع

لسان - بکسر اول زبان و بفتح و تشدید سین مهمله فصیح الکلام و تیز زبان -

لسن - بفتح اول و کسر سین مهمله و در آخر نون فصیح وزبان آور و بضمتین جمع آن یعنی فصیحان زبان آوران و بضم اول و سکون ثانی جمع السن که بمعنی فصیح و زبان آور است و بفتحتین فصاحت و زبان آوری از منتخب وغیر آن -

فصل - لام مع شین معجمه

لشکری - مرد سپاهی از شرح گلستان -

فصل لام مع صاد مهمله

لص - بالکسر و تشدید صاد مهمله دزد و سارق جمع آن لصوص از منتخب -

فصل لام مع طاء مهمله

لطمات - بفتحات طپانچها -

لطف - بالضم نرمی و تازگی از صراح -

لطیف - نیکوکار و پاکیزه و نرم از بهار عجم و منتخب

لطائف الحیل - بکسر حاء مهمله و فتح یای تحتانی نکوئی های حیله ها و خوبیهای حیله ها -

لطیم - سیلی خورده نام اسپ سیم از شرح نصاب -

لطمه - بالفتح طپانچه -

لطیفه - نکوئی و چیز نیک و نازک از منتخب -

لطائف سته - بکسر سین مهمله و تشدید تاء فوقانی مقرر است که سالک بمراتب علیا معرفت واصل نمیگردد تا این شش لطیفه او را روشن نگردد اول لطیفه نفس است محل آن ناف باشد دوم لطیفه قلب است محل آن دل است که جانب آن بسیار باشد سوم لطیفه روح است که محل آن سینه جانب یمین چهارم لطیفه سر است که محل آن فم معده که مابین یمین و یسار سینه است پنجم لطیفه خفی است که محل آن در پیشانی باشد ششم لطیفه اخفی است که محل آن مصحف سر است و اینها را اطوار سته نیز گویند -

فصل لام مع ظاء معجمه

لظی - بفتحتین و ظاء معجمه نام دوزخ و آتش زبانه زننده از منتخب و مؤید و کشف و صراح و مدار -

فصل لام مع عین مهمله

لعب - بفتح لام و کسر عین مهمله بمعنی بازی از منتخب و در صراح بفتح لام و سکون عین و بفتح لام و کسر عین هر دو طور نوشته -

لعل مذاب - بضم میم و ذال معجمه و موحده بمعنی لعل گداخته و این کنایه است از شراب سرخ انگوری از برهان

لعاب - بضم اول آب دهن و آب هر چیزی که غلظت و چسپیدگی دارد و بفتح اول و تشدید عین بازیگر -

لعبت - بالضم و بای موحده مفتوح و چیزی که بان بازی کنند و تصاویر جامه که دختران بازی کنند از منتخب و صراح و مؤید

لعوق - بفتح داروی رقیق که لیسیده شود از منتخب و کشف

لعمرک - بفتح اول و ثانی و ضم رای مهمله اشارت بدین آیه لعمرک انهم لفی سکرتهم یعمهون یعنی سوگند بحیات تو ای محمد بدرستی که کفار قوم تو همچو قوم لوط در گمراهی خویش حیران و سرگردان اند -

لعل - بفتحتین و تشدید لام حرف ترجی ست بمعنی امید چیزی که وصول آن ممکن باشد و گاهی بمعنی شاید آید از منتخب و لطائف و لعل بفتح اول و سکون ثانی معرب لال بمعنی هر چیز سرخ عموماً و بمعنی جوهر سرخ قیمتی خصوصاً از رساله معربات و در سراج نوشته که لعل معرب لال ست که بهندی و فارسی مشترک باشد تا تصرف فارسیان عربی دانست و در بهار عجم گفته که لعل جوهریست سرخ رنگ و این در اصل بالف بود که فارسیان معرب بعین مینویسند میر صدر الدین محمد در جواهر نامه آورده است آنکه میگویند معدن لعل در بدخشان است از سستی تامل است زیرا که معدن آن مخفی بود تا در زمان خلافت اواخر عباسیان در ارض ختلان زلزله عظیم پدید آمده و کوه سکنان شگافته و کان لعل پیدا گشت و لعل از شهر بدخشان نمی خیزد بلکه از معادن دیگر در بدخشان آورده میفروشند و بدان شهرت گرفته بعل انواع بسیار تاتی و پیازی و تمری و لحمی و عنابی و نقمی و اولسی و دودشانی و لعل پیکانی و لعل عقربی و لعل قطبی و آن نگینه دار بهن باشد -

لعلین - بمعنی سرخ و این منسوب به لعل که جوهر یست -

لعل پیکانی - لعلی که آنرا بشکل پیکان تراشیده باشند و زنان از ان گوشواره سازند از مصطلحات

لعل پیازی - نوعی از کم رنگ

لعل قطبی - قسمی از لعل که نگینه دار بهن باشد -

لعل عقربی - نوعی از لعل -

لعلی - بالفتح رنگی ست سرخ که مصوران و نقاشان بکار برند

فصل لام مع غین معجمه

لغوب - بفتحتین رنج و رهی و درمانده شدن از منتخب و کنز و لطائف

لغت - بضم اول و فتح غین معجمه زبان قوم را گویند هر زبانی که باشد و باصطلاح الفاظیکه معانی آن شهرت ندارد و لفظ لغت در اصل لغو بود واو متحرک ماقبل او مفتوح آن واو را بالف بدل کردند بعده التقای ساکنین شد میان الف و تنوین الف را حذف کردند و عوض آن تا در جالیش آوردند لغت شد

لغات - جمع سالم بحذف لام کلمه -

لغز - بضم لام و فتح غین معجمه و زای معجمه سوراخ موش دشتی و آن بغایت پیچدار باشد لهذا نام نوعی از کلام مبهم که بفارسی چیستان گویند -

لغ - بالکسر کلمه ایست که در ترکی افاده اثبات کند بمعنی است از مدار

لغو - بالفتح بیهوده گفتن و سخن باطل و هر چه بکار نیاید و بالضم نوع سخن و زبان قومی از منتخب و صراح -

لغونه - بمعنی آرایش و گلگونه از مدار -

فصل لام مع فا

لفت - بالکسر و تای فوقانی بمعنی شلغم از منتخب -

لفج - بالفتح و جیم فارسی و فیل عربی در اصل بمعنی پارچه گوشت بی استخوان و مجازاً بمعنی لب سطبر آید و گاهی بمعنی مطلق لب آید از سراج و برهان و رشیدی و لطائف

لفاح - بالضم و تشدید فا و حا نوعی از لو نیا ... چون بادنجان که زرد شود از صراح و منتخب و در تحفة المومنین نوشته که ثمر یبروج ست و یبروج بجای مهمله بیخ نباتی ست بصورت انسان که بفارسی مردم گیا گویند -

لفظ - بالفتح و ظای معجمه بیرون افگندن از دهان و سخن گفتن از منتخب و غیاث التحقیق و بعضی بمعنی مطلق انداختن نوشته اند -

لفت - بالفتح و تشدید فا بمعنی در پیچیدن و لفت از منتخب بمعنی در پیچیدن پراگنده را -

لفیفه - هر چیز پیچیده و در هم در دوست و کلمه که دران دو حرف علت باشد از منتخب -

لفچن - بالفتح و جیم فارسی بفتح و کسر بمعنی مردیکه لب سطبر و بزرگ داشته باشد از صراح و برهان -

لفچه - بالفتح و جیم فارسی بمعنی کاله پرکاله و گوشت بی استخوان از برهان و مؤید و رشیدی -

فصل لام مع قاف

لقا - بکسر اول و قاف بمعنی دیدار از صراح و مؤید و کشف و مدار و در سروری بفتح و بمعنی جماع نوشته -

لقب - بفتحتین نامیکه دران معنی مدح یا ذم منظور باشد بخلاف علم که دران هیچ معنی منظور نباشد از لطائف

لقاح - بکسر اول و در آخر حای مهمله آبستن و حامله شدن از منتخب -

لقوماجس - این لفظ را خان آرزو در شرح سکندرنامه نقوماجس تحقیق کرده بفتح نون و قاف و کسر جیم و سین مهمله نام حکیم که پدر ارسطو بود

لقط - بالفتح چیز افتاده را برداشتن و برچیدن از منتخب

لقیط - بچه که در راه افتاده یافته باشند و آنرا از زمین برداشته باشند از شرح نصاب و منتخب -

لق و دق - لفظ اول بفتح اول و لفظ دوم که تابع اول ست بفتح دال مهمله بمعنی زمین هموار سخت که گیاه و درخت نداشته باشد و این در

اصل لغ و مغ بفتحتین سمجه بود از سراج

لق - بالفتح نی موصاف از لطائف

لقلق - بفتح هر دو لام معرب لکلک که طائر آبی است مار و ماهی را شکار کند -

لقطه - بالضم چیز افتاده که برداشته شود از زمین و برچیده شده از منتخب -

لقیه - بالضم ملاقات از لطائف -

لقمهٔ خلیفه - نوعی از حلوا است که بغایت لفیس باشد از برهان

فصل لام مع کاف

لکنت - بالضم گرفتگی زبان در هنگام سخن گفتن که بهندی هکلا گویند -

لک - بالفتح و کاف عربی ابله و نادان و نیز عدد معروف که صد هزار باشد لیکن باین معنی هندیست زیراکه هندیان برای شمار مرتبه ها مقرر کرده اند چنانکه در کتب حساب مرقوم است و نزد فارسیان و تازیان مرتبه مقرر نیست غیر از یک و ده و صد و هزار و بمعنی چیزیکه مثل صمغ بر درخت کنار وغیره در هند منجمد میشود و نیز هندیست بلکه انکه لتعریب کرده اند و بالضم بمعنی کُند و سطبر و ناتراشیده و لته کهنه از سراج و در لغات ترکی نوشته که بالضم لک بمعنی سطبر و گنده ترکی است و در برهان و لطائف بالضم بمعنی چیزیکه از رنگ سرخ گیرند

لکوک - بفتحتین جمع لک که معرب و مفرس لک بمعنی صد هزار است و آن بهندی نام صد هزار است

لکلک - طائر آبی است -

لگن - بفتحتین و کاف فارسی طشت که در ان دست شویند و بترکی چلاپچی گویند و بمعنی شمعدان و منقل نیز آمده از جهانگیری و مصطلحات و سراج و برهان

لکه - بالضم و تشدید کاف عربی و های مختفی بمعنی داغ و پارچه از بهار عجم -

لگنه - بکسر لام و سکون کاف فارسی و نون انگشتان

پا تا بن ران و این قلب لنگ است -

لکهنوتی - در زمانه سابق شهری بوده است در اقصای شرقیه ملک بنگاله و بعضی نوشته که نام ملک گور که ولایتی است از بنگاله -

فصل لام مع میم

لما - بفتح لام و تشدید میم بمعنی هرگاه و بمعنی الا و یکی از حروف جازمه باقیه استغفر فیه -

لمعات - بفتح اول و ثانی روشنیها و نام کتابیست در علم حدیث

لمتر - بفتح لام و سکون میم و ضم تای فوقانی و رای مهمله فربه و تهی و مبدل از لطائف -

لمس - بالفتح سودن چیزی را بدست یا بعضوی و بمعنی حاجت و بمعنی جماع از منتخب و لطائف -

لموع - بضمتین درخشیدن و بمعنی روشنی ها و تابشها باینمعنی جمع لمعه است که بمعنی درخشیدن باشد -

لم یزل - همیشه و پاینده و بیزوال و عبارت از ذات حق تعالی و لم یزل در اصل لم یزال بود چون لم جازم بر یزال در آمد آخرش را جزم کردند الف بالتقای ساکنین افتاد -

لم - بالفتح و سکون میم حرفیست برای نفی و بکسر لام و فتح میم بمعنی چرا فارسیان در محاورات خود باینمعنی نیز میم را ساکن خوانند و بمعنی سبب پرسی و حجت و اعتراض مستعمل نمایند و در محاوره عربی در صورت الحاق یا نسبت میم را مشدد خوانند -

لمعان - بالفتح درخشیدن از صراح

لمحه - بالفتح درخشیدن برق و یکبار اندک دیدن چیزی را از منتخب و مدار و کشف و مجازاً بمعنی زمانه اندک که بمقدار قلیل باشد -

لمه - بکسر لام و تشدید میم موی که از بناگوش گذشته باشد از منتخب

لمعه - بالفتح روشنی اندک و بالضم پاره از عضو که خشک مانده باشد در وضو و غسل از منتخب -

فصل لام مع نون

لنج - بالضم و جیم عربی بمعنی لب و بالفتح خرام ناز از سراج و برهان -

لنگ کمر - بکسر لام و اضافت نام فنی از فنون کشتی که پای خود را در پای حریف بند کردن و در وقت بر کمر کش آوردن است تا بزمین افتد از مصطلحات

لنگر - چیزیست آهنی گران وزن که کشتیبانان بر جای خود نگاه دارند و طعام که بفقرا و مساکین میدهند و جای که در آنجا طعام بفقرا دهند از مصطلحات و غیر آن

لنگ سرکش - بکسر فنیست از فنون کشتی و آنچنان باشد که پای خود را بعضوی از اعضای حریف بند کرده بزور کشید نست -

لنبک - بفتح لام و سکون نون و ضم میم ... بمیم است و فتح بای موحده و کاف ... نام سقای ملازم بهرام گور که در مروت و مهمان نوازی شهرت تمام داشت از برهان -

لنگ - بالفتح آنکه از پا رفتن نتواند و بمعنی آلت تناسل و در اثنای سفر مقام در جای کردن و بالضم فوطه و لنگی و بالکسر بمعنی ساق و از بیخ ران تا ناخن پا و در هندی لنگ بالکسر بمعنی آلت تناسل از سراج و مصطلحات و برهان -

لنگر انداختن - قرار گرفتن و مقام کردن -

لنگ بره بر لنگ زدن - گریختن از مصطلحات و برهان

لنگ بره - قسمی از آش است که از آرد گندم میسازند و بر ران نهاده مثل رسن میتابند و بریان کرده در گوشت می پزند -

لنگ تهاکی - بکسر حریف بجای انداختن که پا پیچ پس زدن از مصطلحات

لنگری - بالفتح نوعی از طشت بزرگ منسوب بلنگر

لن ترانی - هرگز نخواهی دید مراد مجازاً بمعنی خودستائی باشد و بیانش در لفظ ارنی گذشت -

فصل لام مع واو

لوا - بکسر اول علم فوج و نشان لشکر و بفتح اول

خطاست از بهار عجم و مؤید و کشف و صراح و مدار۔
لوقا۔ بواو معروف و قاف نام حکیمی یونانی پدر قسطا
و بعضی گویند که قسطا نام کتاب است از برهان۔
لوشا۔ بواو معروف و شین معجمه نام حکیم از برهان و مؤید
لوح پا۔ تخته چوبی که جولاهه بانگشتان پا محکم
میگیرد از شرح نصاب۔
لوب۔ بالضم و واو معروف و بای موحده زمین
سنگستان بی آب از شروح نصاب۔
لواهب۔ آتشهای شعله زن و این جمع لاهب
است چنانکه سواحل جمع ساحل۔
لوزیات۔ بفتح حلوای بادام۔
لوعا۔ بالفتح و عین مهمله سوزشهای دل در
دوستی کسی از منتخب۔
لوعت۔ بالفتح سوختن بدو دوا و سوزش
دل از عشق از منتخب۔
لوت۔ بواو معروف و تای فوقانی برهنه و بواو مجهول
اقسام طعامهای لذیذ و بمعنی کودک امرد از برهان۔
لوت پوت۔ اقسام طعامهای لذیذ از لطائف۔
لوث۔ بالفتح و ثای مثلثه بمعنی آلودگی از منتخب
لوزینج۔ معرب لوزینه۔
لوچ۔ بالضم بواو معروف و جیم فارسی بمعنی احول
و بمعنی برهنه از رشیدی و در لغات ترکی بهر دو معنی مذکور
بضم لام و واو غیر ملفوظ و سکون جیم فارسی نوشته
ظاهرا همین اصح است۔
لواعج۔ بعین مهمله و جیم بمعنی سوزشها جمع لاعجه که بمعنی
سوزنده است از صراح۔
لولوچ۔ هر قماشی که آنرا مثل مکتوب بپیچند چنانکه
دارائی و اطلس و ساتن۔
لوح۔ بالفتح و حای مهمله هرچه پهن باشد از استخوان
و چوب و سنگ و غیره و درخشیدن برق و پیدا شدن
ستاره و جز آن و بالضم هوای میان زمین و آسمان یعنی جو

و فرقیکه میان زمین و آسمان است از منتخب و شرح نصاب و صحاح
لوائح۔ بفتح و شین جمع لائحه و نام کتاب در
تصوف از مدار و آنچه در ابتدای تاج المدائح
ظفر لوائح بمعنی جمع لوح مستفاد میشود در هیچ
کتاب لغت و صرف بثبوت نمیرسد۔
لوخ۔ بواو معروف و خای معجمه گیاهی است که بر
کناره انهار روید و بوریا ازان بافند۔
لورکند۔ بواو مجهول و فتح کاف عربی مغاک
که از سیل بر زمین پیدا میشود از برهان۔
لوید۔ بفتح اول و یای مجهول بمعنی لوی از رشیدی
و در برهان دیگ و پتیله سرگشاده۔
لور۔ بالضم و بواو مجهول زمینیکه سیلاب آمده
باشد و کمان حلاج و نوعی از کشتی و سفینه از رشیدی و برهان
لوز۔ بالفتح و زای معجمه بادام از منتخب۔
لوس۔ بواو مجهول و سین مهمله تملق و چاپلوسی
لواش۔ بفتح و شین معجمه در ترکی نان تنک و نرم
از گندم از رشیدی و برهان و مدار
لوش۔ بواو مجهول و شین معجمه بمعنی ریسش
بمعنی وحل و خلاب و گل سیاه و بمعنی کج دهن و صاحب
خدام نیز آمده از مؤید و برهان۔
لوط۔ بالضم نام پیغمبری که زنان او کافر بود و قوم او بامرد
مشغول می شد حق تعالی زمین شهر ایشانرا منقلب ساخت
و بر باقیماندگان سنگ و آتش بارید۔
لواحظ۔ بفتح اول و کسر حای مهمله و ظای معجمه دنباله های
چشم از صراح۔
لوامع۔ بفتح اول و کسر میم اثرهای روشن و پرتوهای
درخشان و این جمع لامعه و لامع است۔
لوک۔ بالضم و واو مجهول و کاف عربی نوعی
از شتر که بار میبرد و آنکه بزانو و دست راه رود بطور
اطفال از شدت ضعف و سستی و بمعنی عاجز نیز
و زبون از رشیدی و سروری و لطائف۔

لولاک۔ اشارت است بلولاک لما خلقت الافلاک
بمعنی اگر نه بودی تو البته نه پیدا کردمی افلاک
را و این حدیث قدسی است و حدیث قدسی
آنرا گویند که آنحضرت را بخواب وحی رسیده باشد
لوی ئیل۔ بواو مجهول سال نهنگ که ترکان مقرر است
لول۔ بواو مجهول بی شرم و بیحیا و بمعنی بی شرمی
و بیحیائی از رشیدی و غیر آن و لوله آبریز که آنرا
بهندی ٹونٹی گویند۔
لوم۔ بالفتح ملامت کردن از کشف و مدار و صراح
و قاموس و بعضی بمعنی بخل نیز نوشته اند ظاهرا این مجاز باشد
لولوشم۔ بفتح هر دو لام و فتح شین معجمه بعض شارحان
سکندرنامه نوشته که نام گلی است۔
لوح طلسم۔ لوحی باشد که طریق کشادن طلسم بران
تخته تحریر کرده در میان طلسم تعبیه نمایند۔
لوریان۔ بواو مجهول و رای مهمله و یای تحتانی قومی است
صحرانشین که اکثر ایشان را دزدی و رهزنی باشد و بازیگری
و بکوچه سرائیدن نیز پیشه دارند و مهرهای بلور بازی
کنند و بلوری کنایه از پیاله بلور از برهان و شرح خاقانی
لوکان۔ بواو مجهول و کاف عربی آنکه بزانو و دست
راه رونده باشد از رشیدی۔
لوزینه۔ بالفتح و زای بلوائیکه دران مغز بادام انداخته باشند از برهان
لوحش الله۔ بفتح لام و فتح حای مهمله در اصل لا اوحشه الله
بود و معنی آن وحشت نداد الله تعالی فارسیان
در وقت تعظیم و استعجاب بمعنی خوش و تحسین استعمال
کنند چنانکه گویند بروی فلان صد لوحش الله ای صد آفرین
و صد تحسین از بهار عجم و رشیدی۔
لوح ناخوانده۔ علم لدنی و در بعض شروح مراد از
کتب غیر مروج و در بعضی شروح کنایه از لوح محفوظ
لولیشه۔ بفتح و بای معروف و شین معجمه ریسمانی که بوقت
نعلبندی لب اسپ بدان بندند از سروری و رشیدی
لواشه۔ بکسر اول و شین معجمه نام فنی از فنون کشتی

چراغ هدایت۔

لولی۔ معروف‌ست و این منسوب بلول ست که بمعنی بی‌شرمی و بیباکی باشد از رشیدی۔

لوذعی۔ بالفتح و ذال معجمه مفتوح و کسر عین مهمله بغایت زیرک و زود یابنده معنی از منتخب و شرح نصاب و صراح

لوطی۔ بواو معروف رند و کودک باز چراغ هدایت و در مصطلحات بمعنی بیباک و نامفید که بهندی پال گویند

لوطی اللّٰهی۔ یعنی بانگاهی خدا بجهت عظم شان بانگا را بخدا منسوب کرده اند۔

لوری۔ نام طائفه است که بازیگری و سرائیدن بکوچه‌ها پیشه ایشان باشد از برهان۔

فصل لام مع های هوز

لهب۔ بفتح اول آتش شعله زدن۔

لهب۔ بفتحتین و بار موحده شعلهٔ آتش۔

لهراسپ۔ بضم اول و سکون الف و سین مهمله نام بادشاهی است از مؤید و برهان۔

لهات۔ بفتح و تای فوقانی بمعنی ملاذه یعنی گوشت پاره که در حلق معلق باشد از بحر الجواهر و کشف

لهانور۔ یکی از نامهای شهر لاهور۔

لهزه۔ بالفتح و زای معجمه در آمیختن مشت زدن سینه از منتخب و لطائف

لهف۔ بفتحتین دریغ خوردن و اندوهگین شدن از لطائف و صراح و منتخب

لهو۔ بفتح بازی و جماع کردن از منتخب۔

له۔ بالفتح در ترکی ترجمه باکه برای معنی معیت آید در اصل اله بود بکسر همزه۔

لهنه۔ بالضم و حرف ثالث نون طعام ناشتا یعنی آنچه نهار خورند از کشف و در شرح مقامات حریری بمعنی طعام قلیل که بزودی پیش مهمان نهند تا بدان شغل کند قبل از غذای ضیافت۔

لهجه۔ بالضم و جیم طعام ناشتا یعنی نهاری و بالفتح زبان محاوره و وضع تکلم و آواز خویش و لغت

فصل لام مع یای تحتانی

لیلة الاسری۔ شب معراج۔

لیلا۔ بالفتح معشوقهٔ قیس که بمجنون مشهورست۔

لینت۔ بالکسر یای معروف و فتح نون و بعده فوقانی بمعنی ملائم و نرمی از کشف۔

لیت۔ بفتح لام و سکون تحتانی و فتح فوقانی کلمه ایست که بوقت آرزوی چیزی گویند و بفارسی ترجمهٔ این کاشکی باشد از منتخب و بعضی نوشته اند که لیت برای آرزوی چیزیکه حصول آن ناممکن باشد بخلاف لعل که برای آرزوی چیزیست که حصول آن ممکن باشد

لیامت۔ بکسر ملامت کردن از لوم بالفتح

لیث۔ بالفتح و ثای مثلثه شیر و که آنرا اسد نیز گویند از منتخب

لیاذ۔ بکسر اول و در آخر ذال معجمه بمعنی پناه گرفتن۔

لیلة البدر۔ شب چهاردهم که قرآن نوره بکمال رسد

لیلة القدر۔ بفتح قاف و سکون دال شبی است در سال یکبار و در تعین آن اختلاف روایات است مگر نزدیک اکثر شب بست و هفتم رمضان است عبادت این شب بهتر از عبادت هزار ماه است

لیوس۔ بفتح لام و ضم تحتانی و سین مهمله بمعنی عبث از شرح نصاب

لیثرغس۔ بکسر اول و ضم ثای مثلثه و ضم غین معجمه سرسام بلغمی از حدود الامراض۔

لیغ۔ بالکسر و غین معجمه بدل از لطائف۔

لیف۔ بالکسر و یای معروف چیزی باشد که آنرا از پوست درخت خرما میسازند از برهان و در کشف و منتخب ریشه پوست درخت خرما و بعضی نوشته که چیزیست نرم که از درخت خرما حاصل شود۔

لیام۔ بکسر لام بخیلان این جمع لئیم ست از سرور و منتخب و مؤید

لیق۔ بالکسر صوف دوات۔

لین۔ بالکسر نرمی ضد خشونت از منتخب و حروف لین واو و الف و یای تحتانی ساکن ماقبل مفتوح۔

لیسیدن۔ خائیدن از برهان و در عرف چیزی را بانگشت یا زبان گرفته خوردن۔

لینه۔ بالکسر تنهٔ درخت خرما از صراح و شرح نصاب۔

لیقه۔ بالکسر و یای معروف صوف دوات که در سیاهی تر کنند از منتخب و برهان۔

لیلی۔ بفتح لام و سکون تحتانی و کسر لام دیگر و یای معروف و مجهول هردو وضع درست نام معشوقهٔ قیس و این اسم معرب است بابن تصرف که لیلی باعتبار قاعده عربی شاید که در اصل لیلا باشد چه مؤنث فعل صفتیکه معنی لون و عیب وغیره داشته باشد بروزن فعلا می آید چون لون معشوقهٔ مذکوره سیاه بود لهذا باین اسم مسمی شد فارسیان همزهٔ آخر را اعتبار ندارند لیلی را بالقاعده خود لیلی کردند بیای مجهول چون نزد ایشان اکثر جا یای مجهول را معروف خواندن افصح است لهذا یای آخر لیلی را معروف خواندند۔

لیالی۔ بفتح جمع لیل است بمعنی شبها۔

باب میم

فصل میم مع الف

ما۔ بدون همزه نفی ست بمعنی نیست و کلمه استفهام است بمعنی چه چیست و اسم موصول است بمعنی آنچه از منتخب و کنز و ماء با همزه بمعنی آب است میاه جمع آن از منتخب

مانا۔ بمعنی شبیه و نظیر و ماننده و بمعنی تحقیق و بمعنی شاید و همانا یعنی پندارم و گویا از رشیدی و برهان و خیابان

مؤدی۔ بضم میم و فتح همزه که بصورت واو است و دال مهمله مفتوح مشدد و الف مقصوره بصورت یا بمعنی ادا کرده شده و رسانیده شده و گاهی بمعنی مضمون و معنی نیز آید از منتخب و کنز و کشف

ماوی۔ در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی برجای برگشتن یعنی خانه خود از منتخب۔

مانیا — بنون و بعده تحتانی نوعی از جنون است که صاحبش را خصلت درندگان باشد که اکثر غضبناک بود و قصد ایذای مردم نمودن خاصیت او بود از کفایه منصور

ماشری — بکسر شین معجمه ورمی و موی بود که بر سر و روی و پیشانی ظاهر شود و این لفظ سریانی است از مدود الامراض و بهار عجم و برهان و بحر الجواهر —

مالیخولیا — خلل دماغی و سودا و خیال خام و صحیح مانخولیا بنون از برهان و بهار عجم و غیر اینها

ماخولیا — بواو معروف مخفف مالیخولیا که بکسر لام و سکون نون و ضم خاء معجمه و واو معروف و کسر لام و دوم و تحتانی و بالف کشیده لغت یونانی است بمعنی مرضی که در دماغ بهم رسد ترجمه این لفظ سیاه بود چون مرض مذکور سودا است لهذا باین نام خوانند از عالم تسمیة الشی باسم مادة و مالیخولیا به تحتانی بجای نون چنانکه مشهور شده غلط است از بهار عجم و خیابان و برهان و در حدود الامراض نوشته که لفظ یونانی است و بتقدیم لام اول نون است و قبل یای تحتانی و بعد دو لام مکسور است مشهور و در اصل لام اول مفتوح نوعی از جنون که در فکر فساد بهم رسد مگر صاحبش ایذا بکسی نرسد

ماجرا — آنچه گذشته باشد و سرگذشت احوال زمانه گذشته —

مانیشا — بکسر میم دوم و یای معروف و شین معجمه ... است بغایت بد مزه ... و شین معجمه و مهمله خواندن و نوشتن خطاست از برهان —

مار افسا — افسونگر ماران ... بمعنی مطلق افسونگر نیز آید

ماسوا — بکسر سین مهمله ... ذات باری تعالی است و آن همه موجودات و مخلوقات است —

ماضی — آنچه گذشت و زمانه گذشته

مامن رضا — یعنی جای امن رضا و این اشارت است بمشهد مقدس طوس که مزار مطهر موسی امام علی موسی رضا در آنجاست و این پیش بعضی مگر کعبه دانند هر گناه که در آنجا آید از بازخواست گناه ایمن باشد از خیابان —

مادر بخطا — دشنام مشهور و مادر بخطا کسی که ... نشینی

ما بقا — آنچه از چیزی باقی مانده باشد بمعنی بسیار خورده نیز مستعمل

مآب — بمد همزه جای بازگشتن از منتخب —

مآرب — بمد همزه که بر وزن مطالب است بمعنی حاجهای حاجت خواستن جمع مأرب که اسم ظرف است و هم مصدر میمی مأخوذ از ارب بالکسر بمعنی حاجت است از منتخب و منقول از زبدة الفوائد —

ماهتاب و مهتاب — بمعنی ماه و پرتو ماه هر دو آمده و معنی دوم مشهور است و معنی اول خواجه جمال الدین سلمان راست بیت
ازین تتق چه حاصل سبز راچو ازان ؛ نه قرص مهر بر آید نه گرده مهتاب ؛ خواجه نظامی فرماید بیت حریر فاقی و پرنیان
چو مهتاب تابنده در روشنی از بهار عجم —

ماه نخشب — ماهی که حکیم ابن عطا مشهور باسم المقنع بسحر و شعبده از سیماب و دیگر اشیا ساخته بود ... و ماه شب از چاهی که در پائین کوه سیام ... بر می آید تا چهار فرسنگ نور رسد و نخشب بفتح نون و سکون خای معجمه بای موحده نام شهری است در ملک ماوراء النهر از نخشب تا سمرقند سه روزه راه است و از آن چاه تا نخشب فرسنگ است و این مقنع بضم میم و فتح قاف و تشدید نون مفتوح و عین مهمله از رشیدی و برهان —

ماه در عقرب — بوقت بودن ماه در اخیر برج عقرب کردن کار نیک ممنوع است

مات — در اصطلاح شطرنج بازان گرفتار و مقید شدن شاه شطرنج ظاهر الفظ مات در اصل صیغه ماضی خواهد بود بفتح تا و کوفتاده از ... حالا بکثرت استعمال آنرا موقوف خوانند و بکسر اول و فتح همزه بر وزن صفت بمعنی صد که عدد معروف است و بکسر میم و مد همزه بر وزن صراط بمعنی صدها از کنز —

مافات — آنچه فوت شده —

ماقوت — نوعی از حلوا از برهان —

ماهیت — بکسر ها و تشدید تحتانی بمعنی حقیقت چیزی مستعمل بدانکه این مصدر جعلیست تراشیده اهل منطق و حکمت معنی لفظی ماهیت چیستی این شدن باشد مرکب از ما موصوله و هی بکسر ها و فتح یا ضمیر مؤنث واحد باشد و علامت جعل تا مصدری مگر یای لفظ هی بجهة اجتماع یاآت حذف شده است

ماء الحیوة — آب حیات و باصطلاح هندوستان دوا است

مرکب از شهد و تنکار و روغن زرد که بهر فلز کشته آمیخته آتش دهند آن فلز زنده میگردد —

مائت — حرف سوم همزه مکسور بمعنی میت

مؤونت — بفتح میم و ضم همزه و سکون او و فتح نون بر وزن عذوبت بمعنی بار محتاج معاش چون نفقه و سکوت و محنت و رنج کشیدن از منتخب کشف و کنز و مدار و در خیابان نوشته که مؤونت در اصل بمعنی بار و مشقت و در عرف بمعنی خرج

ملفت — بضم میم و حرف ثانی همزه بصورت واو باکسی خو گرفتن و خوگر شدن از کنز

مؤاخات — بضم میم و حرف ثانی همزه بصورت واو و خای معجمه با هم برادری داشتن

ماست — بر وزن راست بمعنی جغرات از برهان

ما بعد الطبیعه — چیزیکه سوای طبیعت است یعنی علم الهی

ماج — بجیم عربی بمعنی ماه از برهان —

مارج — بکسر را مهمله و جیم عربی آتش که دود نداشته باشد از منتخب و قاموس و نام پدر نوع جن چنانکه آدم نام نوع انسان است

ماریچ — پرچم و بعضی بمعنی پرچم علم لشکر نوشته و آنچه مصوران شکلی بوضعی کشند که گویا چند مار با هم پیچیده اند

ما یحتاج — بضم یای تحتانی در اصل ما یحتاج الیه بود بمعنی آنچه حاجت کرده شود بسوی آن و در استعمال لفظ الیه که صله است حذف نمایند

مائده مسیح — مائده بر وزن واسطه ابر خوانی بر عیسی علیه السلام نازل شد و در آن ماهی بود بریان بیخار که روغن از و میچکید و بر یک سر آن نمک و متصل دم آن سرکه و بر حوالی خوان انواع تره ها چیده و پنج گرده نان بر یکی روغن زیتون و بر دیگری عسل و بر سوم روغن زرد و بر چهارم پنیر و بر پنجم قدید یعنی گوشت بریان از تفسیر حسینی

مالح — بکسر لام و خای مهمله شور و نمکین از کنز —

مانح — بکسر نون و حای مهمله سخی و بخشنده و کریم از منتخب و کنز

ماح — بحای مهمله سفیدی تخم مرغ و مح بالضم و حای مهمله زرده بیضه مرغ را گویند از کنز —

ماسخ — بکسر سین مهمله و خای معجمه بمعنی تفنگ یعنی بیزه که بهندی پهینگا گویند از منتخب و تحفة المومنین —

مانند - بفتح نون حرف تشبیه از بهار عجم -
مارسفند - بکسر همزه که حرف چهارم است نام روز بست و نهم از ماه شمسی -
ماست بند - پنیر ساز -
ماء الورد - گلاب که عرق گل باشد
ماجد - بکسر جیم مرد بزرگوار -
مأخذ - بفتح خاء معجمه و ذال معجمه جائیکه چیزی را از آن گیرند
مأخوذ - گرفته و گرفتار -
ماهر - بکسر ثالث استاد کار از منتخب و صراح -
ماهور - بواو معروف و رای مهمله نام شعبهٔ موسیقی از برهان
مؤخر - بضم میم و فتح همزه که بعضی واو است خاء معجمه مشدده مفتوح و رای مهمله بمعنی بدر آخر آورده شده نام قمر البست و ششم از منازل قمر از منتخب -
ماجور - اجر داده شده و ثواب داده شده از منتخب -
ماوراء النهر - مخفف ماوراء النهر یعنی آنچه آنسوی رود باشد چون ملک توران از ایران آنسوی رود جیحون واقع است ملک توران را ایرانیان بعربی وار ماوراء النهر نامند -
مادندر - زن پدر که مادر غیر حقیقی این کس باشد
ماحضر - بفتح حاء مهمله و فتح ضاد معجمه آنچه که حاضر شود در خوان و بفارسیان اسم طعام قلیل بی تکلف که موجود و حاضر باشد لهذا بلحاظ اسمیت یای تنکیر را آخر آورده ماحضری گویند الا یای تنکیر را در لفظ ماهی چه معنی دارد بخلاف لفظ مادام که از جهت ما مصدریه آمده شده است برای تعیین وقت چیزی بلفظ ماهی چیزی لیکن چونکه نزد فارسیان مادام را اسمیت برای چیزی معین مستعمل نشده است لهذا یای تنکیر را آوردن سبب خطا از بهار عجم و مصطلحات و خیابان
مآثر - بمد همزه و کسر ثاء مثلثه آثار و نشانهای نیک و کارهای پسندیده از منتخب و کشف -
مارمهره - بضم میم دوم مهره باشد که از سر مار بیرون می آرند و نیز بمعنی پادزهر از برهان -
مار نه سر - بضم نون کنایه از فلک از برهان بلحاظ آنکه مجموع فلک نه طبق است -

مأثوره - بضم ثاء مثلثه اثر پذیرفته و خبر داده شده در لغت عرب نیاید مگر فارسیان می آرند صحیح بجای آن مأثور است وادعیه ماثوره یعنی ادعیه که از آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم منقول است از مدار و منتخب -
مالک دینار - لقب یکی از اولیای الله است روزی آن بزرگ در کشتی نشسته بود یک دینار از ناخدا گم شد آن ناخدا بر آن بزرگ تهمت دزدی کرد آن بزرگ بجناب الهی نمود ماهیان آنقدر دینار در کشتی ریختند که اگر آن ناخدا توبه از خطای خود نمیکرد کشتی از بار دینار غرق شدی از شرح سکندرنامه
مایوس - آنچه که از و امید بریده شده باشد یعنی بی امید که آنرا در عرف ناامید گویند و لفظ مایوس در لغت عرب نیامده مگر مستعمل است از بهار عجم -
مانوس - خو گرفته شده و بمعنی پسند و مرغوب -
ماورآب و آتش - بمعنی گریه کننده با سوز و گداز از برهان
مالیده گوش - آگاه و هوشیار شده -
مائع - بکسر همزه که حرف سوم است و عین مهمله هر چیز که رقیق باشد مثل روغن و سرکه و شهد و مثل آن از مدار
ماه مقنع - بضم میم و فتح قاف و فتح نون مشدد و عین مهمله همان ماه نخشب که مذکور شد چرا که مقنع نام همان حکیم است که ماه از طلسم ساخته بود و نورش تا چهار فرسنگ میرسید
ماغ - بغین معجمه بطی است سیاه که اکثر بر آب نشیند و بمعنی میغ و بمعنی بخار که در ایام سرما گاه گاهی بوقت صبح میباشد بهندی کوئل گویند و نوعی از کبوتر و بمعنی حلق نیز آمده از برهان و لطائف
مازاغ - اشارت است بآیه کریمه مازاغ البصر و ما طغی یعنی آنحضرت در شب معراج در مقام قرب نگردانید چشم را بسوی دیگر اشیا و نه بیفزود از حکم خدا اما تا غیه در زاغ صیغه ماضی است از زیغ که بمعنی کج و میل کردن است -
مأووف - بفتح میم و بضم همزه که حرف دوم است و سکون واو بر وزن مقول بمعنی آفت رسیده شده از منتخب -
مار پیکر درفش - کنایه از شب یا آسمان -
مألوف - خو گرفته شده و دوستی کرده شده -

مایعرف - بضم یای تحتانی بصیغه مجهول مراد متاع خانه و مالیکه بسبب آن کسی باشد از مصطلحات -
ماق - حرف دوم الف بمعنی گوشه چشم که بطرف بینی است و همین لفظ بفتح میم و سکون همزه که بصواب الفت است نیز بمعنی گوشه چشم که بطرف بینی است از شرح نصاب -
مارق - از دین بیرون رونده و گمراه از منتخب
ماصدق - بفتح صاد و بفتح دال مهمله در اصل ماصدق علیه بوده یعنی آنچه صادق شد بر آن بر مجاز بمعنی مضمون و بمعنی مستعمل
مالایطاق - بفتح تحتانی آنچه که در قدرت و طاقت کسی نباشد
مالک - بکسر لام نام سوداگری که یوسف علیه السلام را از اخوان او خریده بود و نام فرشته که مالک دوزخ است و بعضی گویند که دربان دوزخ است -
مامک - بفتح میم دوم تصغیر مام که بمعنی مادر است و این تصغیر برای ترحم باشد نه بمعنی تصغیر حقیقی و تصغیر تحقیری و در مخاطبات بوقت ترحم دختر را نیز گویند و نام بازی اطفال و آنرا سر مامک نیز نامند -
مار ضحاک - ماریکه در شانه پشت ضحاک پیدا شده بود و همیشه سر آدمی میخورد و نیز کنایه از سر زنجیر از رشیدی -
مال - معروف است مال را مال از آن گویند که طبع انسان مائل بسوی آن میباشد از مؤید و باصطلاح اهل حساب مال آنرا گویند که عددی را در نفس خودش ضرب کنند آنچه حاصل شود آنرا مال گویند چنانکه چهار را در چهار ضرب کردند شانزده حاصل شد پس این شانزده را مال گویند و مجذور نیز نامند و آن چهار را جذر خوانند لیکن اینقدر در مال و مجذور فرق است که اول را در جبر و مقابله اطلاق کنند و ثانی را در عدد و نهایت
مآل - بمد همزه بر وزن مقال جای رجوع و جای بازگشت و بمعنی انجام کار مستعمل است و این لفظ صیغه اسم ظرف است از اول که بر وزن قول است بمعنی باز گردیدن -
مالامال - اگرچه بمعنی بسیار و کثیر است لیکن

ما را بمعنی پر و مملو مستعمل میشود مؤلف گوید هر چند که در کتب عربی و فارسی تلاش نموده مگر دریافت نشد که در کتب مالا مال لفظ مال برای کدام معنی است آخر بمش بالقای غیبی چنان قریب صواب مینماید که در ترکیب مال مصطلح اهل حساب است که چون عددی را در نفس خودش ضرب کنند آنچه حاصل شود آنرا مال گویند پس مالا مال بالف اتصال بمعنی مال با مال باشد و ازین کثرت مال مفهوم شد و مثال کثرت مال این ست چنانچه پنج را در پنج ضرب کردیم بست و پنج حاصل شد و این مال است پس این مال را که بست و پنج باشد در بست و پنج ضرب کردیم ششصد و بست و پنج حاصل شد چون ششصد و بست و پنج را ضرب کردیم سه لکه و نود هزار و ششصد و پنج بهم رسد علی هذا القیاس چون اجتماع مالها را کثرت لازم است لهذا مالا مال بمعنی وافر و فراوان باشد و فراوانی شی موجب پری ظرف است ازین باعث مجازاً بمعنی پر و مملو آید این مجاز در مجاز است و بعضی گویند درین ترکیب مال مخفف مالی است اسم فاعل از ملا بهمزه اسم فاعل بسبب کسرهٔ ماقبل یا گردیده مالی شد بعده بکثرت استعمال یا افتاد چنانکه از لفظ صافی یا ساقط شده صاف ماند مال بمعنی پر حاصل شد بعد ازان الف اتصال لاحق نمودند پس مالا مال بمعنی پر با پر باشد و ازین کثرت پری چیزی حاصل گشت

مامول — امید داشته شده۔

ماکول — خوردنی و آن چیز که خورده شود و خورده شده

مؤجل — بضم میم و فتح همزه که بصورت واو است و فتح جیم مشدد بر وزن منور بمعنی فرصت و مهلت داده شده از منتخب

ماول — بضم میم و فتح همزه که بصورت الف است و تشدید واو مفتوح بر وزن منور تاویل کرده شده و کلام از ظاهر بخلاف ظاهر گردانیده شده۔

مائل — بکسر همزه که حرف سوم است خمیده و میل کننده و خواهش کننده و نام جزو اعظم فلک قمر که در ان حامل مرکوز است و در حامل تدویر و تدویر قمر و بیانش در تحقیق لفظ تدویر گذشت۔

ماینجل — آنچه قابل واشدن نیست۔

مآکل — بالف ممدوده و کسر کاف جمع مأکل که مصدر میمی است بمعنی خوردن و اطلاق این بر ماکول بطریق مجاز است از قبیل اطلاق مصدر بر مفعول چنانچه خلق بمعنی مخلوق

ما قل و دل — بفتح قاف و دال و تشدید هر دو لام کنایه از کلام قلیل که دلالت کند بر مراد و بر جا بیاید

مآثم — بمد همزه که حرف دوم است و کسر ثار مثلثه گناهای جمع مأثم که مصدر میمی است بمعنی آثم۔

ماهم — بمعنی ما در سازر برهان۔

مادام — از افعال ناقصه است بمعنی تا وقتی که بدانکه ما در لفظ مادام مصدریه است که فعل مدخول خود را بمعنی مصدر گرداند و مادام صورت فعل است و در معنی اسم و احکام اسم برین جاریست چنانچه توقیت پس این لفظ مادام برای توقیت مضمون جمله مدخول خود می آید و بمعنی مدام و همیشه نیز آمده چنانچه در تحفة العراقین مگر بدین معنی الف اول زائده باشد

ماعون — بضم عین مهمله بمعنی زکوة مال و آنچه بدان معاونت جویند و اسباب خانه مثل دیگ و تابه و آتش و کلند و مثل آن از منتخب و شرح نصاب۔

مائن — دروغگو از منتخب۔

مامون — امن کرده شده و محفوظ و پسر امین نام خلیفه بغداد که پسر هارون رشید بود۔

مامن — بفتح میم دوم بمعنی جای امن۔

مارن — بکسر را مهمله بمعنی سر بینی آنقدر که نرم باشد از منتخب و شرح نصاب

ماوراء النهر — ملکی است در بخارا و ولایتی آنجا از شرح خاقانی

مانوعین — بفتح میم دوم و کسر عین مهمله و یای معروف بمعنی آب و آن که ظاهر و صاف باشد و معین صیغه اسم مفعول است از عین چنانکه مبیع از بیع از منتخب و قاموس و صراح۔

مالیولیان — بضم بار موحده شخصیکه بمرض علت ابنه گرفتار باشد از لطائف

ماژندران — بفتح زای فارسی ملک طبرستان از توابع ایران در اقلیم چهارم و در زمانه قدیم آن ملک مسکن دیوان بود از برهان و غیر آن۔

ماچین — ملکی ست در جنوب چین و مشرق هندوستان

ماکیان — بکاف عربی لفظ مفرد است بمعنی یک مرغ خانگی که ماده باشد و نر آنرا خروس گویند از برهان

مادیان — لفظ مفرد است جمع نیست بمعنی یک اسپ ماده و حاجت بالحاق لفظ اسپ اول نیست اسپ مادیان گفتن خطا باشد و ماده دیگر حیوانات را مادیان نگویند خاص ماده اسپ را گویند ظاهر همین است که مادیان تمام لفظ است و میتواند که مزید علیه ماد بود چون سالیان بمعنی سال از بهار عجم۔

مان — بمعنی خانه و اسباب و متاع و بمعنی ما باشد که ضمیر متکلم مع الغیر است و بمعنی ما را و هر انیز می آید و صیغه امر است از ماندن بمعنی بگذار و بمعنی باش و بجان نیز آید و بمعنی تشبیه و نظیر و مانند از برهان و لطائف و خیابان

مائتین — بکسر میم و فتح همزه و فتح تار فوقانی لفظ عربیست بمعنی دو صد چرا که تثنیه مائه است که بمعنی صد باشد و باصطلاح موسیقیان عجم نام یکی از اصول موسیقی است از بهار عجم و چراغ هدایت۔

مائین — بکسر میم و کسر همزه و سکون یار تحتانی بمعنی صدها این جمع مائه است بحذف تار فوقانی۔

ماه کنعان — کنایه از یوسف علیه السلام

مامیران — بیار معروف بیخی است مشابه بزرد چوب

کہ بدو اے چشم بکار آید از مدار و برہان۔

ماہتاب بگز پیمودن۔ کنایہ از کردن کار محال و حرکت لغو و بیفایدہ از بہار عجم و غیر آن۔

مؤتمن۔ بضم میم و سکون ہمزہ کہ بصورت واو است و فتح تاء فوقانی و فتح میم ثانی بمعنے معتمد و امین از منتخب و زبدۃ الفوائد۔

مادون۔ ماسوا و بمعنی فرو تر نیز آمدہ۔

ماشو۔ بضم شین معجمہ غربال از مصطلحات۔

ماکو۔ بضم کاف عربی و واو معروف آلتی ست آہنی جولاہگان را کہ بہندی آنرا نال گویند از کشف و لطائف بر حاشیہ

مائدہ۔ بکسر حرف سوم کہ ہمزہ است بمعنی خوان پر از طعام و نعمت از کشف و کنز و مدار۔

ماشہ۔ بفتح شین معجمہ آلتیست آہنی آہنگران را کہ آہن گرم کردہ بدان میگیرند و گاہی چخماق را بدان بند و مگشند بہندی سنسی گویند و بمعنی توتہ بندوق کہ دران فتیلہ یعنی تو ڑہ نہادہ و زبارو ت پیالہ بندوق آتش میرسانند از برہان و جہانگیری۔

ماہچہ۔ آنچہ از زر و سیم شکلی مثل ماہ مدور ساختہ و صیقل زدہ بر سر علم و چتر نصب کنند از برہان۔

ماہیچہ۔ بکسر ہا و یاء معروف و جیم فارسی رشتہ ہای میدہ گندم کہ پختہ با شیر و شکر میخورند بعربی اطریہ گویند از کشف

ماشورہ۔ بضم شین معجمہ و واو معروف بمعنی نی پارہ کوچک میان تہی کہ جولاہگان دارند و ریسمانے بران پیچیدہ در ماکو نہادہ میبافند و نیز بمعنی ریسمان خام کہ بر دوک پیچیدہ میشود بہندی آنرا اینڈی گویند و مطلق لولو را ماشورہ گویند از بہار عجم و برہان و کشف۔

ماثورہ۔ بضم تاء مثلثہ جز اداہ شدہ و ادعیہ ماثورہ بمعنی ادعیہ کہ از ان حضرت و صحابہ منقول است از منتخب و مدار۔

ماشطہ۔ بکسر شین معجمہ بمعنی زنیکہ موے سر زنان را شانہ میکردہ باشد و عروس را آرائش کند آنرا مشاطہ نیز گویند ماخوذ از مشط بالکسر بمعنی شانہ است۔

ماسکہ۔ بکسر سین مہملہ نام قوتی ست کہ نگاہ دارد غذا را در معدہ از منتخب۔

مؤلدہ۔ بضم میم و فتح ہمزہ کہ بصورت واو است تشدید لام مکسور قوتیست کہ از خون تحصیل منی کند و آنرا مستعد قبول صورت انسان و غیرہ کند۔

ماجدہ۔ بکسر جیم زن بزرگوار۔

ماہہ۔ بمعنی برمہ کہ بدان سوراخ کنند و بمعنی ماشہ کہ نام وزن است از برہان۔

مادبہ۔ بضم دال مہملہ و فتح باء موحدہ ضیافت

مالسنتہ۔ مانند کردہ شدہ از لطائف۔

مارگرزہ۔ بضم کاف فارسی و سکون راء مہملہ و فتح زاء معجمہ مار سیاہ کفچہ دار۔

ماربہ۔ دایہ و مادر خواندہ از مؤید۔

مایہ۔ بمعنی اصل و مادہ و بمعنی مقدار نیز آمدہ از خیابان و در برہان نوشتہ کہ مایہ بمعنی مادہ کہ حقیر باشد و نام گاوی کہ فریدون را شیر میداد و بمعنی دستگاہ و سامان و عنان

مادہ۔ بتشدید اصل ہر چیز و سامان و ترکیب ہر شے کہ مدد باشد برائے غیری و زیادت متصلہ بچیزے از منتخب و زبدۃ الفوائد و در صراح بمعنی افزونے پیوستہ و لفظ مادہ در خطوط مرسلہ گاہے بجائے لفظ باب و لفظ مقدمہ مستعمل میشود چنانکہ در مادہ سعی فلان و در مادۂ ارسال رسل و رسائل۔

مارچوبہ۔ نام دوائیکہ بعربی ہلیسون گویند و در کشف نوشتہ کہ گیاہی ست دافع زہر مار و کژدم و ہم گرہ لقب و مار بود

ماضیہ۔ بمعنی گذشتہ۔

مانی۔ نقاشی بود در روم کہ بدروغ دعوی نبوت میکرد و نقاشی را معجزۂ خود ساختہ خلائق را دعوت میکرد و کتاب ارژنگ ادہم تصنیف اوست از تحفۃ السعادت

ماحی۔ بکسر حاء مہملہ محو کنندہ و نیست و نابود کنندہ۔

ماحضری۔ بفتح حاء مہملہ و فتح ضاد معجمہ و یاء تنکیر نہول تصرف فارسیان طعام قلیل نہ تکلف کہ بوقت حاجت موجود و حاضر باشد۔

مالایعنی۔ آنچیز کہ مراد نداری کسی از و۔

مالی۔ پر کنندہ و پر شوندہ۔

ماورای۔ آنچہ پس چیزی باشد و بمعنی ماسوا نیز آید

ماقی۔ بکسر قاف و تخفیف یا گوشہ چشم کہ بطرف بینی است از شرح القاب

ماہ جلالی۔ عبارت از ماہ شمسی کہ منسوبست بتاریخ جلال الدین ملک شاہ سلجوقی و بعضے ماہ جلالی مراد از ماہ فروردین دارند چرا کہ آفتاب را شرف درین ماہ مے باشد و در ابتدا اے دفتر دوم ابو الفضل ماہ جلالی منسوب است بتاریخ جلال الدین محمد اکبر بادشاہ کہ آنرا ماہ الٰہی نیز گویند و ابتدا اے آنماہ از تحویل آفتاب است از برجے برجے۔

ماری۔ در ترکی بمعنی ہلاکت۔

ماکانی۔ بکاف عربی و کسر نون نام شہر و ماکان نام بادشاہی کہ شہر مذکور منسوب بادست از شرح خاقانی۔

مائی۔ بمعنی آبی یعنی منسوب باب و مخفف ماوراء النہری۔

مارحمیری۔ بکسر حاء مہملہ و سکون میم و فتح یاء تحتانی کنایہ از ضحاک از قبیلہ حمیر بود۔

مالشگری۔ بکسر لام و شین معجمہ و کاف فارسی لاعبت بازہان از بہار عجم۔

مازنی۔ بکسر زاء معجمہ اسم نحو یست منسوب بسوے مازن کہ قبیلہ ست از تمیم از لب الالباب۔

ماہ یمانی۔ روئے مبارک آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ و صحابہ وسلم از رشیدی

فصل میم مع باء موحدہ

مبرا۔ بضم میم و فتح موحدہ و تشدید راء مہملہ بیزار شدہ و پاک کردہ شدہ از منتخب و کنز۔

مبتغا۔ بضم میم و سکون موحدہ و فتح فوقانی و غین معجمہ خواستہ شدہ و آرزو از منتخب و کنز

مبالا۔ بضم میم مخفف مبالات بمعنی پاک داشتن۔

مبا - بفتح مخفف مباد از لطائف -

مبارا - بضم در اصل مبارات بود بمعنی بیزاری نمودن از یکدیگر از منتخب

مبدء - بالفتح صیغه اسم ظرف از ثلاثی مجرد بمعنی محل آغاز کردن وجای آشکارا شدن و بالضم ودال مهمله بکسوره وبعده همزه صیغه اسم فاعل از باب افعال بمعنی آغاز کننده وآشکارا کننده وآفریننده و بالضم ودال مهمله مفتوح صیغه اسم ظرف از باب افعال بمعنی محل آغاز کردن وجای آشکارا کردن واین لفظ در هر سه وضع مذکوره گاهی ذات حق تعالی مراد باشد و در صورت ظرفیت بمعنی مطلع غزل و قصیده نیز می آید -

مباسطت - بضم میم وفتح سین مهمله باکسی فراخی ورزیدن واین عبارت از دوستی است

مباعدت - دوری ومفارقت -

مبتغیات - بضم میم وسکون موحده وفتح فوقانی فتح غین معجمه وبعده تحتانی بمعنی آرزوها از رشیدی -

مبردات - بضم اول وفتح ثانی وتشدید راء مهمله بکسوره سرد کنندگان وادویه سرد که فراج را سرد بخشند از کنز وغیر آن

مبرات - بضم میم وفتح موحده وتشدید راء مهمله هر چیز مؤنث که پاک کرده باشد -

مبهوت - حیران از کشف ومدار اسم مفعول از بهت که بضم اول بمعنی حیرت است -

مبالات - بضم باک داشتن واندیشه کردن از کشف وصراح وسروری ومنتخب وکنز -

مبارزت - بتقدیم راء مهمله مفتوح بر زاء معجمه مفتوحه بمعنی جنگ وکارزار از کشف ومنتخب -

مبادرت - بفتح دال پیشی گرفتن وشتابی کردن ودلیری نمودن از کشف ومنتخب وکنز -

مباشرت - بفتح شین معجمه جماع کردن وبخود بکاری ورشدن از کنز ومنتخب وکشف -

مبیت - بفتح میم وکسر بای موحده ویای معروف وفوقانی بمعنی شب گذرانیدن وجای شب گذرانیدن ماخوذ از بیات بفتح که بر وزن افعال بمعنی شب کردن است یا مشتق از بیتوتت که مصدر بمعنی شب گذرانیدن است از مهذب وغیر آن -

مبات - بفتح شب گذرانیدن وجای شب گذرانیدن

مباینت - بفتح یای تحتانی که حرف چهارم است از همدگر جدا شدن از منتخب -

مباهات - بضم اول نازیدن وتفاخر کردن بچیزی از منتخب وکنز -

مبیت - بالفتح عار وننگ از لطائف -

مبعوث - در آخر ثاء مثلثه برانگیخته شده یعنی پیدا کرده شده از کنز -

مبتهج - شادان -

مبهج - بالضم وسکون بای موحده وکسر ها وجیم و بضم میم وفتح موحده وتشدید بای بکسوره بمعنی خوش وشادمان کننده -

مباح - بضم حلال داشته شده وجائز داشته شده -

مباو - بفتح صحیح وبضم خطا نفی باد که برای دعا باشد

مبرد - بالکسر سوهان وبضم میم وفتح با وراء مشدد مکسور سرد کننده وبفتح راء مشدد نام نحوی است ماهر فن نحو از منتخب -

مبتر - بضم اول وفتح موحده وفتح تاء فوقانی مشدد دم بریده وبی فرزند وخراب بمعنی دشمن نیز آمده -

مبشر - بضم میم وفتح بای موحده وکسر شین معجمه مشدد خبر خوش رساننده -

مبذر - بضم میم وفتح با وذال معجمه مشدد مکسور اسراف کننده بمعنی وبیهوده خرج کننده از منتخب وکنز -

مبرور - نکوئی کرده شده -

مباشر - بضم میم وکسر شین معجمه اختیار کننده وبخود بکاری ورشونده وجماع کننده -

مبرز - بالفتح وتقدیم راء مهمله بر زاء معجمه مفتوحه بمعنی پایگاه از منتخب وبضم میم وفتح تا وتشدید زاء مهمله مکسور بمعنی ظاهر وروشن وبزرگی نامور -

مبارز - بضم اول وتقدیم راء مهمله بر زاء معجمه آنکه باکسی بجنگ بیرون آید وآن سپاهی باشد این صیغه اسم فاعل است از مبارزت که بمعنی بیرون آمدن باشد در جنگ بمقابله حریف از منتخب بشرح نصاب ابو یوسف -

مپاش - بفتح میم وبای فارسی وبای مجهول وشین معجمه بالام مپاش یعنی مرغیه -

مبدع فیاض - بضم میم وسکون موحده وکسر دال مهمله وکسر همزه بمعنی آغاز کننده بسیار فیض رسان واز این مراد حق تعالی باشد -

مبسوط - فراخ کرده شده ونام کتاب فقه از کنز -

مبدع - بضم ودال مکسور از خود چیزی پیدا کننده از کشف -

مبتدع - بالضم وفوقانی مفتوح وکسر دال مهمله بدعت کننده از لطائف -

مبضع - بکسر میم وفتح ضاد معجمه نشتر فصاد از منتخب صراح -

مبیع - بفتح میم وکسر ثانی خریده شده وفروخته شده از کنز -

مبرقع - بضم اول وفتح موحده وسکون راء مهمله وفتح قاف وعین مهمله نام نغمه از موسیقی از بهار عجم وچراغ هدایت -

مبلغ - بالفتح جای رسیدن ومقام وکشیده حد و نهایت وبمعنی مقدار وبمعنی اندک وبمعنی بسیار از مؤید وکشف وبهار عجم ومبلغ بر وزن منقش بمعنی رسانیده شده وبکسر لام رساننده ومبلغ بضم میم وسکون موحده وفتح لام نیز بمعنی رسانیده شده صیغه اسم مفعول از ابلاغ است ومشتق از بلوغ که بمعنی رسیدن وکامل شدن است چنانچه گویند که این کودک بالغ شده ودر فارسی نیز ترجمه بلوغ که رسیدن است بمعنی کامل شدن بسیار می آید چنانچه گویند

که این میوه رسیده است اسے پخته و کامل شده است
همچنین مبلغ نیز بمعنی کامل و جید است و این لفظ اکثر
در انشا صفت زر نقد واقع میشود مگر این صفت قبل
از موصوف مے آید چنانچه مبلغ ده روپیه یعنی چنین
روپیه ها که سازنده آنرا جید و کامل الصفات خود پرداخته
ساخته است و تا سره و غیر جید نیست و بعضے
نوشته اند که مبلغ بفتح اول و سوم مصدر میمی است
که در صفت زر نقد بمعنی اسم مفعول واقع میشود ۔

مبدرق بضم میم و فتح موحده و سکون دال مهمله و کسر رای مهمله بمعنی رهبر ۔

مبارک بفتح با برکت کرده شده و خجسته کرده شده از منتخب

مبال بفتح جای بول یعنے محل پیشاب که عبارت از فرج زن و قضیب مرد باشد ۔

مباقل ۔ بفتح میم و کسر قاف مزرعه باقله چنانکه کشت زار پیاز و سیر و بادنجان و شلجم و حلبه یعنی میتهی ۔

مبتذل ۔ بالضم و ذال معجمه مفتوح بمعنی ذلیل و خوار و بیقدر

مبطل ۔ بالضم و طای مهمله مکسور باطل کننده ۔

مبل ۔ بضم میم و کسر ثانی ریزنده و صحت یافته و ترکننده و اشکبار از لطائف ۔

مبرم ۔ بالضم محکم و استوار از کشف ۔

مبهم بضم پوشیده و فروبسته از منتخب ۔

مبتسم بضم میم و سکون بای موحده و فتح تای فوقانی و کسر سین شگفتگی کننده و دندان سفید کننده

مبین بضم میم و کسر موحده آشکارا کننده و آشکارا شده و بضم میم و تشدید یای تحتانی مکسور بیان کننده و فتح تحتانی بیان کرده شده از منتخب ۔

مبرهن ۔ بضم میم و فتح موحده و سکون رای مهمله و فتح ها بحجت های روشن و بدلائل قاطع ثابت کرده شده

مبسوطه ۔ فراخ و فراخی کرده شده و چیز غیر مرکب ۔

مبرده ۔ بضم اول و فتح ثانی و تشدید رای مکسور چیزهاے سرد کننده و سردی دهنده ۔

مبطخه ۔ بالفتح و طای مهمله و خای معجمه بمعنی فالیز خربزه از کنز

مبثوثه بفتح میم و سکون موحده و دو ثای مثلثه پراگنده و پریشان از صراح و منتخب ۔

مبادی عالیه ۔ ملائک و عقول عشره ۔

مباهله ۔ همدیگرے را نفرین کردن یعنی دعای بد کردن از منتخب و کنز

مبالغه بضم میم و فتح لام سخت کوشندگان در کارے و باصطلاح صفات محموده یا مذمومه شخصی بطریقے بیان کردن که مستبعد نماید یا محال اگر بعقل و عادت ممکن باشد مبالغه تبلیغ گویند و اگر بعقل ممکن و بعادت ناممکن باشد مبالغه اغراق خوانند و اگر بعقل و عادت هر دو محال باشد مبالغه غلو نامند ۔

مباهی ۔ بضم میم نازکننده و فخرکننده ۔

مبقی ۔ بضم میم و کسر قاف باقی دارنده چیزے و قایم برپا دارنده ۔

مبادی ۔ بضم میم آشکارا کننده و صیغه اسم فاعل از مبادات که بمعنی آشکارا کردن است و بفتح میم جمع مبدء که صیغه اسم ظرف است بمعنی جای آشکارا شدن ۔

مبهی ۔ بتقدیم بای موحده بر یای تحتانی پیدا کرده قوت باه و بدون یای تحتانی و تشدید یا غلط است از مزیل بدانکه مبهی منسوب است بمبهه که صیغه اسم فاعل است بر وزن مصور از باب تفعیل ماخوذ از باه بحذف یای تحتانی مکسور بقانونے که بحذف یای مکسور از یای مشدد که ماقبل او حرف صحیح باشد در وقت نسبت چون سیدی و مبهی ۔

مبنی بفتح میم و سکون بای موحده و کسر نون بنا کرده شده و در اصطلاح صرفیان لفظیکه حرف آخرش همیشه بر وضعے که هست ثابت باشد و باختلاف عوامل متغیر نشود و بفتح میم و سکون با و فتح نون و در آخر الف مقصوره بمعنی جای بنای چیزے ۔

مبانی بفتح میم جاهاے بنا و این جمع مبنی است که بفتح میم و فتح نون بمعنے جاے بناست گاهے بمعنی مضامین باشد و گاهی کنایه از اعضا و اندام باشد

مبتنی بضم میم و سکون موحده و فتح فوقانی و کسر نون بنا کننده و بنا شونده و بفتح نون بنا کرده شده ۔

مبخل بضم اول و خای معجمه بخیلی و بخل نسبت کرده شده

فصل میم مع تای فوقانی

متکا ۔ بالضم و تشدید تای مفتوح بمعنی تکیه گاه از کشف و مدار و متکای ریسمانی عبارت است از رسنی که از ریسمان پنبه یا پشم بافند و درویشان بوقت مراقبه گرد اگرد کمر و هر دو زانو بسته آنرا کمند و قید نیز گویند و بهندی سیلی نامند

متی ۔ بفتح میم و فتح تا بمعنی کی و چون و هرگاه از کنز

متمنی ۔ بضم میم و فتح تا و فتح میم و نون مفتوح الف بصورت یا بمعنی آرزو کرده شده از کنز ۔

متبنی ۔ بضم میم و فتح تا و فتح بای موحده و نون مشدد مفتوح و در آخر الف بصورت یا فرزندی گرفته شده یعنی شخصی که او را کسی بفرزندی گرفته پرورده باشد از شرح نصاب

متوفی بضم میم و فتح فوقانی و واو و تشدید فا وفات یافته شده اسم مفعول از توفی که تفعل است ۔

متاب بفتح بازگشتن و جای رجوع از منتخب ۔

متراکب ۔ برهم نشسته از منتخب ۔

متعاقب ۔ بضم میم و کسر قاف از پس همدیگر دونده و از پس دونده ۔

متاعب ۔ بفتح میم و کسر عین مهمله رنجها و ماندگیها جمع تعب خلاف قیاس ۔

متعذب بعین مهمله و ذال معجمه مشدد مکسور خوشگوار

متانت بفتح میم و فتح تا استواری و محکمی از منتخب ۔

متشابهات ۔ آیات مخفی المعنی از کنز ۔

متممات بضم اول و میم دوم مشدد و مکسور تمام کننده ها و کامل کننده ها ۔

متمنیات بضم اول و فتح تای فوقانی و فتح میم

ونون مشدد ومفتوح آرزو کرده شده ها۔
متیمنات ۔ برکت ها وچیزهاے بابرکت۔
متعنت بضم میم وفتح تار فوقانی وفتح عین ونون مشدد مکسور سهو وخطای کسی جوینده وعیب گیرنده از کنز
متحمات ۔ بضم میم وفتح تا وفتح حاء مهمله وتار فوقانی مشدد مکسور واجب شوندگان۔
متاع روی دست ۔ کنایه از متاع کم بها که در بیرون دکان ها میدارند یا بر دست نهاده میفروشند از بهار عجم۔
متوج ۔ بضم میم وفتح تار فوقانی و واو مشدد وجیم بمعنی تاج نهاده شده۔
متفرج ۔ بفتح رار مهمله مشدد وجای سیر وتماشا
مترشح ۔ بکسر شین معجمه تراونده۔
متلطخ ۔ بتشدید طار مهمله مفتوح وخار معجمه آلوده از صراح ومنتخب
متعود ۔ بفتح عین مهمله وسکون واو مشدد مکسور ودر آخر دال مهمله بمعنی خو کرده وعادت کننده از منتخب
متضاد ۔ بضاد معجمه ودال مهمله مشدد وبمعنی باهم مخالفت کننده
متردد ۔ متفکر وبمعنی رونده نیز آمده۔
متعند ۔ بکسر نون مشدد بر وزن متفکر دشمن وبدخواه وعناد کننده۔
متعبد ۔ بکسر بار موحده مشدد عبادت کننده وبسیار عبادت کننده وبتکلف عبادت کننده۔
متصاعد ۔ بضم میم وکسر عین مهمله بالا بر آینده بلندی جوینده
متمرد ۔ بکسر رار مهمله بر وزن متولد بمعنی سرکش ونافرمان وباغی از منتخب۔
متبلد ۔ بر وزن متردد کند ذهن واحمق۔
مترصد ۔ امیدوار وچشم داشت دارنده از صراح۔
متکسر ۔ بکسر شین مهمله مشدد ومکسور شکننده وشکسته شونده
متبحر ۔ بضم میم وفتح تار فوقانی وفتح بار موحده وحار مهمله مکسور مرد بسیار علم از منتخب
متضرر ۔ بفتح رار مشدد اول ضرر رسانیده شده وبکسر آن ضرر رساننده۔
متشاعر ۔ خود را بزور شاعر گوياننده۔
متعسر ۔ دشوار۔
متعذر ۔ بکسر ذال معجمه مشدد دشوار از منتخب وکنز
متنفر ۔ رمنده ونفرت کننده از کنز۔
متبادر ۔ بکسر دال مهمله پیشی گیرنده وبسرعت شتابنده بسوی ذهن۔
متلبس ۔ جامه پوشنده وپنهان شده وپوشیده
متعطش ۔ تشنه۔
مترش ۔ بفتح رار مهمله مشدد بصیغهٔ اسم مفعول از باب تفعیل مرد ریش تراشنده واین تصرف فارسی زبانان متعرب است که از تراشیدن که کلمهٔ فارسی است بطور عربی اشتقاق کرده اند از بهار عجم۔
متفحص ۔ کاونده وجستجو کننده مستفاد از منتخب
متخصص ۔ خصوصیت دارنده۔
متعرض ۔ پیش آینده وسائل۔
متسلط ۔ بفتح لام مشدد برگماشته شده کسیکه برو دست یافته باشند وبکسر لام بر کسی دست یابنده وغلبه کننده از منتخب وکنز۔
متساقط ۔ باهم فرو ریزنده۔
متورع ۔ بکسر رار مهمله مشدد پرهیزگار وپارسا از کنز۔
متوزع ۔ بکسر زار معجمه مشدد پراگنده وپریشان از منتخب وکنز
متاع ۔ هرچه از وی نفع گیرند از هدار۔
متفرع ۔ بکسر رار مهمله مشدد فرع چیزے شونده واز چیزی مثل شاخ بیرون آینده۔
متصدع ۔ بکسر دال مهمله درد سر یابنده واین لفظ بجای مصدع بکسر دال که بمعنی درد سر دهنده است آوردن خطاست چنانچه بعضے در انشا می نویسند که متصدع خدمت میشوم درین صورت مصدع باید نوشت۔
متسع ۔ بمعنی فراخ شونده۔
متدرع ۔ زره پوش۔
متضرع ۔ زاری کننده۔
متبوع ۔ پیروی کرده شده۔
متنوع ۔ بضم میم وفتح فوقانی وفتح نون وکسر واو مشدد گوناگون شونده از صراح۔
متضعف ۔ بر وزن متصرف بسیار ضعیف شونده چراکه باب تفعیل برای مبالغه نیز می آید یا برای ضرورت۔
متکاثف ۔ غلیظ وستبر شده ضد متخلخل از منتخب۔
متصف ۔ بفتح صاد صفت کرده شده از کنز۔
متلف ۔ بالضم ولام مکسور بمعنی تلف کننده وخراب وضایع کننده
متحف ۔ بالضم وتشدید تار فوقانی مفتوح وکسر حار مهمله تحفه دهنده وبفتح حاے مهمله تحفه کرده شده۔
متعفف ۔ بفتح عین مهمله وکسر تشدید فا اول متقی وپارسا
متضائف ۔ باهمدیگر نسبت دارنده۔
مترادف ۔ در پس یکدیگر سوار شونده وبمعنی پی در پی نیز مستعمل میشود ودو سه لفظ که در معنی شریک باشند چنانچه قلب وجنان وفواد که هر سه بمعنی دل است۔
متلهف ۔ بر وزن متصرف افسوس خورنده وانده گین از منتخب
متعنف ۔ سرزنش کننده ودرشتی وخوئی نماینده۔
متمزق ۔ بکسر زار معجمه پاره شونده از منتخب وصراح۔
متطرق ۔ بر وزن متفرق راه یابنده وراه پیدا کننده
متضائق ۔ باهم تنگی کننده۔
متعارک ۔ بعین مهمله وکسر راء مهمله مالنده گوش وگوشمال دهنده وخراشیده ومحو ومندرس کننده وحاجت روائی کننده وکامیاب شونده وکارزار کننده وانبوه شونده از صراح ومنتخب۔
متکفل ۔ ضامن ومتعهد از منتخب وکنز۔
متزلزل ۔ بفتح زار معجمه اول وکسر زار معجمه دوم لرزنده وجنبنده از کنز ومنتخب۔
متخلل ۔ بکسر لام مشدد اول خلل انداز۔
متماثل ۔ بکسر ثار مثلثه مشابه ومانند همدیگر شونده
متفاءل ۔ فال گیرنده این لفظ را بواو نوشتن خطاست

خطاست بجای واو همزه نوشتن و خواندن صحیح باشد باین شکل متفائل۔

متاهل۔ صاحب اهلبیت خداوند خانه و صاحب زن و فرزند۔

متمائل۔ میل و خواهش کننده و در خم و خم شونده ماخوذ از تمائل بمعنی خمیدن۔

متداول۔ بفتح واو از یکدیگر نوبت بنوبت گرفته شده و دست بدست گردانیده شده۔

مترسل۔ برونده تحمل نامه فرستنده۔

متعال۔ بضم بلند شونده و در اصل متعالی بود اسم فاعل از تعالی که ناقص واویست از تفاعل در حالت رفعی ضمه بر یا ثقیل بود ساقط کردند بعده اجتماع ساکنین شد میان یا و تنوین یا را حذف کردند و در اصنعه وقف کرده تنوین هم ساقط گردید متعال باقیمانده۔

متالم۔ بکسر لام مشدد دردمند و درد ناک از کنز۔

متلاطم۔ بکسر طار مهمله همدیگر طپانچه زننده و بیکدیگر لطمه زننده و این لفظ اکثر در صفت دریا و شدید الموج واقع میشود از منتخب۔

مترجم۔ بضم میم و سکون تار مهمله و فتح جیم ترجمه کرده شده از زبانی بزبانی دیگر بیان کرده شده و بکسر جیم ترجمه کننده۔

متبسم۔ بکسر سین مهمله مشدده بمعنی آهسته خنده کننده که هیچ آواز از دهن بیرون نیاید و بمعنی شگفته نیز مستعمل میشود از کنز۔

متراکم۔ بکسر کاف بر هم نشیننده و گرد آینده و کنایه از هجوم و انبوه کننده از کشف و منتخب و کنز۔

مترسم۔ بکسر سین مهمله مشدد نویسنده و رسم کننده و صاحب رسم

متظلم۔ بکسر لام مشدد دادخواه۔

متلسم۔ بضم میم و تشدید تار فوقانی مفتوح و فتح سین مهمله داغ کرده شده و بنشانی مخصوص کرده شده از صراح۔

متحتم۔ بفتح حار مهمله و کسر تار فوقانی مشدد واجب و لازم از حتم بالفتح بمعنی استوار کردن از کنز و منتخب۔

متعلم۔ بکسر لام مشدد تعلیم گیرنده یعنی تلمیذ و شاگرد از کشف۔

مترنم۔ بکسر نون مشدد سراینده از منتخب۔

متیم۔ بضم میم و فتح تار فوقانی و فتح یار تحتانی مشدد مشتاق و دردمند از لطائف۔

متمم۔ بکسر میم مشدد اول تمام کننده و کامل کننده۔

متنعم۔ بناز و نعمت گذران کننده۔

متدین۔ بفتح دال مهمله و کسر یار تحتانی مشدد بمعنی دیندار۔

متن۔ بفتح میم و سکون تار فوقانی بمعنی پشت و بمعنی استوار و جای بلند و سخت و مجازاً بمعنی عبارت کتابی که شرح آن توان کرد معانی مذکوره بفتحتین خواندن خطاست که متن بفتحتین در فارسی صیغه نهی ست از رسیدن۔

متین۔ بفتح استوار و محکم و یکی از اسمار رسول صلی الله علیه و آله و سلم۔

متهاون۔ بضم میم و کسر واو سستی کننده و در منتخب بمعنی خوار و حقیر داشته شده۔

متحصن۔ بکسر صاد مهمله مشدد در حصار نشننده و قلعه نشین۔

متالهین۔ بضم میم و فتح فوقانی و فتح همزه و تشدید لام مکسور و کسر ها بمعنی پرستش حق کنندگان و عبادت کنندگان حق و حکمار صاحب اسلام

متقن۔ بالضم و قاف مفتوح استوار و محکم از شرح نصاب منتخب

متباین۔ بکسر همزه از هم جدا شونده۔

متکون۔ بکسر واو مشدد هست شونده و موجود شونده

متلون۔ بکسر واو مشدد رنگ برنگ شونده۔

متمکن۔ بکسر کاف مشدد و مکان گیرنده و جاگیرنده و باصطلاح اسمی که در آخر آن اعرابهای مختلف پیدا آیند باختلاف عوامل۔

متکلمین۔ صاحبان علم کلام و علم کلام علمی است که دران مقدمات علم منقول را بدلائل عقلی ثابت کنند و عقائد را با دله عقلیه موجه سازند۔

متنبه۔ بفتح نون و بار موحده مشدد مکسور و بار ملفوظ خبردار و آگاه۔

متداوله۔ بواو مفتوح از یکدیگر نوبت بنوبت گرفته شده و دست بدست گردانیده شده۔

متقنه۔ بالضم و قاف مفتوح بمعنی استوار و محکم۔

متنوعه۔ گوناگون شونده و نوع نوع شونده و اقسام اقسام شونده۔

متخیله۔ خیال کرده شده و محل خیال که دماغ باشد و بکسر یای تحتانی قوتی است در دماغ که ترکیب بعضی صور ببعض معنی میکند و گاهی چیزهای دیده و نادیده راست یا دروغ را نقش می نماید۔

متاجره۔ باهم تجارت کردن۔

متجبره۔ بفتح جیم و کسر بار موحده فرقه ظالمان و جماعه ظلم کنندگان۔

متضاده۔ بدال مشدد مفتوح باهمدیگر ضد کننده۔

متناهیه۔ بپایان چیزی رسنده و بنتهای چیزی رسنده

متتالیه۔ بر دو تار فوقانی مفتوحه بمعنی پی در پی آینده و پس یکدیگر رونده ماخوذ از تلو بفتحتین و تشدید واو بمعنی در پی کسی رفتن از منتخب۔

متدارکه۔ دریابنده چیزی را که از دست رفته باشد

متة۔ بفتح اول و ثانی بمعنی برمه که نجاران چوب را بدان سوراخ کنند۔

متعذبه۔ خوردنی و نوشیدنی خوشگوار و عقوبت و عذاب کننده

متکی۔ بضم میم و تار مشدد مفتوح و کسر کاف تکیه کننده

متناهی۔ بپایان رسنده و بنهایت رسنده۔

متولی۔ برسر کار باشنده و دوستی دارنده از منتخب۔

متمنی۔ آرزومند و بفتح نون مشدد آرزو کرده شده

متعدی۔ تجاوز کننده از حد خود باصطلاح علم صرف و نحو فعلی را گویند که معنی آن فعل از فاعل تجاوز کرده تعلق گیرد بمفعول و ضد آن لازم است که معنی آن فقط بفاعل تمام شود و مفعول را نخواهد۔

متمشی۔ بکسر شین معجمه جاری و روان شونده از منتخب

متواری۔ بضم میم و فتح تار فوقانی و کسر رار مهمله پوشیده شونده و پنهان شونده از کشف و انوری

وانوری بسکون دوم بسته است و این سکون نوعی از تفریس است –

متوازی – بکسر زاء معجمه باهم برابر شونده از منتخب –

متساوی – باهم برابر شونده –

متصدی – پیش آینده از تصدی که بمعنی پیش آمدنست از منتخب و صراح و از پیش آینده درینجا مراد پیشکار است –

متاذی – بفتح سوم و ذال معجمه مشدد مکسور ایذا یابنده و آزرده شونده –

متعالی – بلند شونده اسم فاعل از تعالی بکسر لام است از باب تفاعل از ناقص ماخوذ از علو –

متوالی – پیاپی شونده و پی در پی آینده –

متلالی – بضم میم و فتح تاء فوقانی روشن و تابان اسم فاعل از تلالو که بر وزن تفعلل است رباعی مزید ماخوذ از لولو که بمعنی مروارید است و این قسم اشتقاق از جامد در کلام عرب مستعمل است چنانچه اعرق بمعنی رسید در عراق ماخوذ از عراق که جامد است –

متلقی – بکسر قاف مشدد ملاقات کننده و بفتح قاف مشدد و بمعنی ملاقات کرده شده –

متجلی – بفتح جیم و کسر لام مشدد روشن و آشکارا –

متحلی – بفتح حاء مهمله و کسر لام مشدد زیور پوشنده و آراسته شونده

مترقی – بکسر قاف مشدد افزون شونده –

متراقی – بقاف افسون خوان –

متلاشی – بکسر شین معجمه پریشان و خراب و معدوم در صیغه ماخوذ است از لاشی و این قسم اشتقاق از مرکبات بسیار آمده و آنچه که در مردم متلاشی بمعنی تلاش و تلاشی کننده مشهور است محض غلط چراکه تلاش لفظ ترکی است و از الفاظ ترکی و فارسی بطور عربی اشتقاق کردن خطاست اگرچه بندرت بعضی فارسیان کرده اند والنادر کالمعدوم –

متمادی – بضم میم و فتح فوقانی و کسر دال بمعنی دراز

متغاثی – فریاد خواه که زبان زد بعضی مردم میشود محض غلط چراکه این را از ثلاثی مزید ناقص میدانند و حال آنکه مصدرش که بمعنی اجوف است صحیح بجای آن مستغاثی است بمعنی داد خواه بدو وجه یکی آنکه مستغاث صیغهٔ اسم مفعول است بمعنی کسیکه از و داد رسی خواهند چنانکه مستعان و یاء تحتانی در آخر برای نسبت است یعنی منسوب مستغاث و آن داد خواه باشد دیگر آنکه مستغاث صیغهٔ مصدر میمی نیز بتحقیق شد چراکه مصدر میمی بر وزن صیغهٔ اسم مفعول و ظرف می آید و یاء تحتانی برای نسبت یعنی منسوب باستغاثه فافهم –

متحظی – بحاء مهمله و کسر ظاء معجمه مشدد بمعنی بهره ور اسم فاعل از تحظی که تفعل است مجردش حظوة بکسر که ناقص واوی است بمعنی بهره مندی از صراح –

فصل میم مع ثاء مثلثه

مثنی – بالضم و ثاء مثلثه مفتوح و تشدید نون مفتوح دو بار کرده شده و دوم گردانیده شده از منتخب و کنز –

مثوی – بالفتح و در آخر الف مقصوره بصورت یا جای آرام و قرار از کشف و کنز و منتخب

مثقب – بالکسر و قاف مفتوح و باء موحده آنچه بدان در چیزی سوراخ کنند بهندی آنرا برما گویند این صیغهٔ اسم آله است از ثقب که بالفتح است بمعنی سوراخ کردن از منتخب –

مثاب – بفتح اول و در آخر باء موحده جای باز آمدن و جای انبوه آب و جای انبوه آدمیان و بالضم راهی که در کوه باشد و بمعنی جزا و پاداش و ثواب داده شده از لطائف و منتخب –

مثالب – بکسر لام و باء موحده عیبها و رسوائی ها از منتخب

مثیب – بضم اول و کسر ثانی پاداش دهنده و باعتدال مزاج باز آینده از منتخب –

مثبت – بضم اول و سکون ثاء مثلثه و فتح باء موحده نوشته شده و ثابت کرده شده و بفتح ثانی مثلثه و باء موحده مشدد مفتوح برقرار داشته شده از منتخب –

مثوبت – بفتح میم و ضم ثاء مثلثه و فتح موحده بمعنی جزای نیکی –

مثوبات – جمع مثوبه بمعنی نیکی و جزای نیکی و این جمع مثوبه است یعنی ثواب داده شده و ثواب بمعنی مزد عبادات است در آخرت از کشف و غیر آن –

مثلث – سه گره شده و سه تا و سه گوشه و نام خوشبوی که قرصهای آنرا سه گوشه می سازند و بعضی گویند که آن خوشبو را مثلث از آن گویند که از مشک و صندل و کافور مرکب سازند و نوعی از شراب که بعد صاف کردن سوم حصه خود مانده باشد و آنرا بفارسی سیکی نامند چه در اصل سه یکی بود و باصطلاح فقها نوعی از شراب و آن شیره باشد که دو ثلث آن بجوشیدن بسوزد و ثلث بماند منافع آن قریب بخمر است و باصطلاح اهل لغت بمعنی لفظی که برای یک معنی حرف اول آنرا بهر سه حرکت که فتحه و ضمه و کسره است خواندن صحیح باشد و گاهی کنایه از کلمه سه حرفی باشد چنانکه لفظ مهر و ماه که هر یک سه حرف دارد و شکل دماغ انسان نیز مثلث است چنانکه شکلش در فصل حاء مهمله مع الواو مرقوم شد و مثلث نام شکلی است از اشکال علم تعویذات سه در سه که همه نه خانه دارد و آن به نسبت مربع موثر تر باشد و قومی از نصاری که به سه خدا قائل اند و نوعی از جلوس دب و نام شکلی سه گوشه از اشکال علم هندسه از مدار و تحفة المومنین و بهار و دیگر کتب لغت

مثالث – بفتح میم و کسر لام سه تا و گاهی کنایه باشد از ساز مطربان –

ازبیاز مظریان —

مثمر - بالضم بسکون ثاء مثلثه وکسر میم میوه دارنده ومیوه آورنده

مثرو دلیطوس - بالفتح ورای مهمله مفتوح وکسر دال مهمله ویای معروف وطاء مهمله وواو معروف وسین مهمله بزبان یونانی دوائیست مسهل واین مخفف مثرو دلیطیس است —

مثرو دلیاس - بالفتح وحرف چهارم دال مهمله مراد ازطاس کلانی که دران عرقهای ثرید میخورند وثرید پارها نان در شوربا ترکرده شده را گویند —

مثلث متساوی الاضلاع - شکلیست سه گوشه از اشکال علم هندسه که هرسه خط مستقیم آن برابر باشند مثالش برحاشیه نوشته میشود وبجهت تمیز مثلث متساوی الساقین ومثلث مختلف الاضلاع نیز برحاشیه نوشته میشود —

مثلثات الافلاک - مراد از برج افلاک است زیراکه مجموع دوازده بروج سه برج آتشی اند حمل اسد قوس وسه برج بادی جوزا میزان دلو وسه برج خاکی ثور سنبله جدی وسه برج آبی سرطان عقرب حوت —

مثقال - بالکسر نام وزنیست که چهار ونیم ماشه باشد از کشف وقرابادین محمد شریف خان شاهجهان آبادی اگرچه درین اختلاف بسیار کرده اند مگر اقوی همین است —

مثیل - بکسر ثاء ویای مجهول امالهٔ مثال —

مثال - بکسر اول شبیه ونظیر وتصویر وحکمنامه قاصی وبمعنی مانند وفرمان بادشاهی وپروانه مطلق حکم وعالم مثال عالمیست فروتر از عالم ارواح وآنچه زیر عالم ظاهریست مثل آن در عالم مثال است وخواب که می بینند آنرا صور عالم مثالی گویند از چراغ هدایت وکشف —

مثل - بالکسر بمعنی مانند وبفتحتین مانند وصف حال و داستان وقصه که مشهور شده باشد وقصه وحکایتی که برای ایضاح مطالب آرند از منتخب ودر شرح مثنوی نوشته که مثل بالکسر مساوی در جمیع صفات را گویند و مثال را مساوات در جمیع صفات شرط نیست —

مثمن - بضم میم وفتح ثاء مثلثه وتشدید میم مفتوح هشت پهلو وهشت کرده شده وگاهی کنایه باشد از بهشت زیراکه بهشت نیز هشت اند —

مثلث نشان - دیگر از آداب پیش خود نشانده ای دو زانو نشاننده وظاهر است که در حالت دو زانو نشستن شکل مثلث ظاهر میشود —

مثلث آتشین - کنایه از حمل واسد وقوس —

مثابت ومثابه - بفتح اول وحرف چهارم بای موحده این لفظ برای تشبیه آید بمعنی مانند از کشف واین لفظ در حقیقت اسم ظرف است مشتق از ثوب واز ثوبان که بمعنی بازگشت باشد مثل منزله که از نزول است پس تجسیر کرده بمعنی مطلق جای باشد وبمعنی حد ومرتبه مستعمل میشود —

مثاله - بکسر میم فرمان بادشاهی ومنشور —

مثانه - بفتح کیسهٔ بول که در شکم میباشد —

مثله - بضم میم وفتح لام وگوش وبینی بریدن عقوبت کردن از منتخب وصراح لیکن این مصدر بمعنی اسم مفعول مستعمل میشود چنانکه بمعنی مخلوق ودر بعضی کتب بمعنی اعضا بریده شده ودم بریده شده وپوست برکنده وموی تن برکنده نوشته اند —

مثوبه - بفتح میم وضم ثاء مثلثه وچهارم بای موحده جزای نیکی واجرت عبادت در آخرت از صراح —

مثانی - بفتح دو ثاء های وبمعنی سورهٔ فاتحه ازان که دوباره خوانده میشود در دو رکعت وبمعنی تمام قرآن مجید بسبب قران آیهٔ رحمت وآیهٔ عذاب از صراح وبعضی از محققان نوشته که مثانی جمع مثنی است که بفتح میم وسکون ثانی وفتح نون باشد معدول از اثنان بمعنی دو دو ویا آنکه مثانی جمع مثنی باشد که بضم میم وفتح ثانی وتشدید نون مفتوح باشد یعنی تثنیه کرده شده —

مثنوی - منسوب بمثنی که بفتح میم وسکون ثاء مثلثه وفتح نون والف مقصوره اسمیست معدول از اثنین اثنین که ترجمهٔ آن بفارسی دو دو باشد الف مقصوره مطابق قاعده در حالت الحاق یای نسبت بواو بدل کردند چون در ابیات مثنوی در هر بیت قافیه علیحده باشد لهٰذا ابیات مختلف القوافی را مثنوی نام کردند

مثلث بادی - عبارت از جوزا ومیزان ودلو —

مثلث خاکی - عبارت از ثور وسنبله وجدی —

مثلث آبی - عبارت از سرطان وعقرب وحوت —

فصل میم مع جیم عربی وفارسی

مجلکا - لفظ ترکیست بمعنی عهدنامهٔ مجرمان —

مجرا - بالضم روان وروان کرده شده وبالفتح جای روان شدن وجای جاری شدن ونام حرکت روی از منتخب وکشف وشمس العلوم وبرسم الخط عربی در آخر این لفظ الف مقصوره بصورت یاست وباصطلاح بعضی متاخرین هندوستان ملاقات امرا وسلام وتسلیمات را گویند —

مجتبی - بالضم ودر آخر الف مقصوره بصورت یا برگزیده شده از منتخب وکنز —

مجسطی کشا - یکه حل مسائل کتاب مجسطی نماید از برهان

مجازا - بضم مخفف مجازات بمعنی بیکدیگری را جزا دادن وبدله دادن واین تصرف فارسیان است چنانکه مواسات ومدارات ومدارا گویند از خیابان —

مجزا - بضم میم وفتح جیم وتشدید زاء معجمه پاره پاره کرده شده وجزو جزو علیحده کرده شده —

مجاذیب - بفتح کشیده شدگان وربوده شدگان واین جمع مجذوب است از منتخب —

مجیب - بضم جواب دهنده وقبول کننده از منتخب

مجاب - بضم جواب داده شده وقبول کرده شده از منتخب

مجتنب - بضم ونون مکسور از چیزی دوری کننده از کنز

مجردات - عبارت از عقول عشره ونزد بعضی

ارواح و ملائک۔

مجملات۔ آیاتی کہ معنی آن محتاج بہ تفصیل باشد۔

مجهورات۔ نزد قاریان از جملہ حروف تہجی نوزدہ حرف است سوای دہ حروف مهموسہ۔

مجانبت۔ بضم اول و فتح نون و فتح موحدہ از چیزے دور شدن و از کاری یکسو شدن از منتخب۔

مجاعت۔ بفتح و عین مهملہ و فوقانی گرسنگی از منتخب۔

مجاملت۔ نکوئی کردن از منتخب۔

مجانست۔ بفتح نون باهمجنسے و همقومی۔

مجاورت۔ بضم میم و فتح واو قرب و همسائگی۔

مجیب۔ بفتح میم و کسر جیم و تشدید تحتانی و بعدہ فوقانی بمعنی آمدن۔

مجالست۔ بضم میم و فتح لام همنشینی۔

مجابات۔ بضم میم سخنهای جواب دادہ شدہ۔

مجازات۔ بضم پاداش دادن و جزا دادن در نیکی و بدی از کنز و منتخب و کشف۔

مجتث۔ بضم میم و سکون جیم و فتح تای فوقانی و تشدید ثای مثلثہ بمعنی از بیخ برکندہ شدہ و نام بحریست از نوزدہ بحور شعر چراکہ اجتثاث از بیخ برکندن است چون مسدس این بحر را کہ مستفعلن فاعلاتن است از بحر خفیف برکندہ گرفتہ اند زیراکہ در ارکان این هردو بحر اختلاف همین است کہ درین بحر مستفعلن مقدم ست بر دو فاعلاتن و در خفیف در میان ست و از مزاحفات این بحر وزن اکثر آید مفاعلن فاعلاتن مفاعلن فاعلات۔

مج۔ بالفتح و تشدید جیم ماش کہ غلہ معروف ست از منتخب و در رسالہ معربات نوشتہ کہ مج بالضم و تشدید جیم معرب منگ کہ بهندی بمعنی ماش سبز ست۔

مجنح۔ بروزن مفرح صاحب جناح یعنی صاحب بازو۔

مجتهد۔ بالضم جهد کنندہ و اجتهاد کنندہ و راہ صواب طلب کنندہ۔

مجید۔ بزرگوار و گرامی از صراح۔

مجمد۔ بضم میم و فتح جیم و تشدید میم مفتوح چیز رقیق کہ از سردی منجمد شدہ باشد از لطائف۔

مجهود۔ استطاعت و قدرت کردہ شدہ و کوشش کردہ شدہ۔

مجعد۔ بضم میم و جیم و تشدید عین مفتوح موی مرغول۔

مجدد۔ بکسر دال مهملہ مشددہ اول از سر نو کنندہ کاری و بفتح دال از سر نو پیدا کردہ شدہ از منتخب۔

مجدود۔ صاحب بخت و روزی و نام حکیم سنائی از منتخب۔

مجاهد۔ بکافران کارزار کنندہ و کوشش کنندہ۔

مجد۔ بفتح اول و سکون ثانی بزرگی و بزرگوار شدن و بضم میم و کسر میم و تشدید دال کوشش کنندگان در کاری از منتخب و صراح۔

مجرد۔ تنها و تارک دنیا و مرد بی زن و باصطلاح حکما چیزی از ممکنات کہ منزہ از مادہ بود چون عقول و نفوس کہ اهل شرع ملائکہ و ارواح خوانند۔

مجمر۔ بالکسر و میم دوم مفتوح انچہ دران عود سوزند و زگال افروزند از کشف و بهار عجم و مؤید و مدار و قاموس و صراح و حل اللغات و در منتخب بالکسر و بالضم و نام شکل سیزدهم از پانزدہ اشکال جنوبی کو آتش ہفت است۔

مجبر۔ بضم اول و کسر جیم بمعنی دستگیر و پناہ دهندہ از لطائف۔

مجدر۔ بروزن منور آنکہ آبلہ در آبلہ وی شکستہ باشد و مجاز بمعنی منقش این صیغہ اسم مفعول ست از تجدیر ماخوذ از جدر بفتحتین کہ بمعنی نشان گزیدن شتر کہ بر گردن شتر و خر باشد کذا فی المنتخب و صراح۔

مجذور۔ حرف ثالث ذال معجمہ مضموم در اصطلاح حساب مضروبی کہ بضرب حاصل آید مثلا دو را در دو ضرب کردند چهار حاصل شد این چهار را مجذور میگویند و دو را جذر از منتخب۔

مجاور۔ بکسر واو همسائگی کنندہ۔

مجبور۔ بعد از شکستگی بستہ شدہ و بزور بر کاری داشتہ شدہ از منتخب۔

مجتاز۔ بالضم و تای فوقانی و زای معجمہ گذشتہ شدہ و تجاوز کنندہ از منتخب۔

مجاز۔ بالفتح راہ و جای گذشتن و ضد حقیقت و بمعنی کلمہ کہ در غیر معنی حقیقی خود مستعمل شود و معنی موضوع حقیقی آن متروک نشدہ باشد بلکہ در معنی موضوع و غیر موضوع بعلاقہ مشابهت یا ظرفیت یا سببیت و غیر آن تحقیق باشد چنانچہ در اصل بمعنی حیوان ناطق ست و بعلاقہ مشابهت کہ علاقہ باشد بر مرد احمق اطلاق کنند و علاقہ ظرفیت چنانچہ خوان خواستند یعنی طعام خواستند و علاقہ سببیت چنانچہ اطلاق شمس بر ضو و اطلاق کل بر جزو مثلا انامل را اصابع چنانچہ یجعلون اصابعهم فی آذانهم و اطلاق جزو بر کل مثلا تمام سورہ فاتحہ را الحمد گفتن و اطلاق آلہ الشی بر آن شی مثلا حروف و خط را قلم گفتن و کلام زبان و تسمیۃ الشی باسم مایؤل الیہ مثل شیرہ انگور را شراب گفتن کقولہ تعالی انی اراني اعصر خمرا و تسمیۃ الشی باسم ماکان چنانچہ یتیم گفتن کسی را بعد بلوغ و تسمیۃ الشی باسم مادتہ چنانچہ تیغ را آهن گفتن و علی هذا القیاس چون بیان اقسام مجاز خالی از تطویل و تکلف نبود برای امثال آن همین قدر بسند نمود۔

مجوز۔ بتشدید واو مکسورہ روا دارندہ کاری و بفتح واو تجویز کردہ شدہ و روا داشتہ شدہ از منتخب و غیرہ۔

مجاهز۔ بزای معجمہ ساختگی کنندہ و اسباب دارندہ۔

مجس۔ بفتحتین و تشدید سین مهملہ جای دست نهادن طبیب بر نبض بیمار از منتخب و در صراح بکسر میم و فتح جیم۔

مجلس۔ بکسر لام جای نشستن و بفتح لام نشستن از منتخب۔

مجالس۔ بفتح میم و کسر لام جمع مجلس۔

مجلس نویس۔ حضور نویس یعنی واقعہ نویس دربار بادشاهی۔

مجوس۔ قوم آتش پرست کہ از تابعان زرتشت اند

از برهان و در منتخب پرستندگان ماه و آفتاب و آتش مجوسی واحد آن و در قاموس و رساله معربات نوشته که مجوس معرب منجگوش یعنی صغیر الاذن چون واضع دین مجوس مرد خرد گوش بود لهذا چنین گفتند۔

مجحص ۔ پیچ کرده شده از لطائف۔

مجامع ۔ بفتح میم اول و کسر میم ثانی جاهای جمع شدن۔

مجداف ۔ بالکسر چوب پهن سه پهلو که بر پهلوی کشتی می بندند و کشتی را بآن میرانند و بهندی آنرا پاته گویند از منتخب و شرح نصاب۔

مجوف ۔ بر وزن مشرف بمعنی چیزیکه جوف کرده شده باشد و از اندرون خالی باشد۔

مجفف ۔ بضم میم و فتح جیم و فاء اول مشدد مکسور خشک کننده از کنز۔

مجهول ۔ نادانسته شده و نوعی از فعل که فاعل آن معلوم نباشد۔

مجال ۔ بفتح جای جولان کردن که میدان باشد و مصدر میمی بمعنی جولان و مجازاً بمعنی قدرت و طاقت مستعمل از کشف و منتخب۔

مجمل ۔ بفتح میم دوم فراهم آورده و درهم کرده و آیه که معنی آن محتاج به تفصیل باشد از منتخب۔

مجبول ۔ بفتح حرف سوم بای موحده مضموم آفریده شده و طبعی و جبلت کرده شده از منتخب۔

مجذوم ۔ کسیکه آنرا بیماری جذام باشد آن علتی ست که خون فاسد شده اعضای صغار بیر بریزند۔

مجزوم ۔ منقطع و بریده شده و بمعنی یقین کرده شده۔

مجان ۔ بالفتح و تشدید جیم مفت و هرزه و رایگان از منتخب و شرح نصاب۔

مجون ۔ بضمتین بیباکی کردن و شوخی و هزل از منتخب۔

مجن ۔ بکسر میم و فتح جیم و تشدید نون سپر که پناه زخم تیغ و تیر ست از شرح۔

مجنون ۔ جنون زده و دیوانه و لقب قیس که عاشق لیلی بود از منتخب

مجانین ۔ بفتح دیوانگان و این جمع مجنون است۔

مجمع البحرین ۔ جایی که دران دو دریا جمع شده باشند و نام مقامی که موسی و خضر علیهما السلام دران ملاقات کرده اند و آن جایی ست که آنجا دریای روم و دریای فارس جمع شده اند۔

مجزو ۔ بزای معجمه بحر مسدسی ست که در اصل وضع مثمن باشد آنرا مجزو گویند باعتبار دور کردن جزو وی ازان۔

مجاهده ۔ رنج و مشقت و کوشش و با کافران جنگ کردن از منتخب

مجنده ۔ بضم میم و فتح جیم و نون مشدد مفتوح جمع کرده شده و جای جمع شدن از منتخب و مجنده بمعنی لشکر جمع کردن ست از منتخب و مدار و مجازاً بمعنی پامال چرا که جای جمع شدن لشکر را پامالی ضرور ست۔

مجمع علیه ۔ بضم میم اول و فتح میم دوم اجماع کرده شده بران یعنی متفق علیه۔

مجنه ۔ بکسر میم و فتح جیم و تشدید نون مفتوحه نام بازار قریب جایی بمکه معظمه از شرح نصاب۔

مجاوبه ۔ بضم میم و فتح واو کسی را جواب دادن از منتخب و کنز۔

مجره ۔ بکسر میم و فتح جیم و رای مشدد و مفتوح کهکشان و آن خط سفید ست که بشب در آسمان پیدا میشود از منتخب

مجسطی ۔ بکسر میم و فتح جیم و سکون سین مهمله و کسر طای مهمله نام کتابی ست در علم ریاضی مشتمل بر دلائل و اول اشکال علم هندسه موجد آن بطلیموس است و در اصل نام علمی است بهیئت افلاک و زمین و مقادیر حرکات و کمیت ابعاد و اجرام و بزبان یونانی بمعنی ترتیب ست زیرا که این علم پیش از بطلیموس برین ترتیب نبود و بعضی نوشته که از حکیم اقلیدس ست و بالفعل که مجسطی موجود است ترجمه آنست که نصیر الدین طوسی تحریر کرده۔

مجلّی ۔ بضم میم و فتح جیم و تشدید لام مکسور روشن کننده و نام اسپ اول که از همه اسپان رهان پیشتر باشد و معمول سواران عرب بود که در میدان معارضه آمده گروه ها بسته بجهت امتحان همه اسپان برابر استاده کرده یکبار سگ بهم میتاختند هر اسپیکه از همه اسپان پیش شود آنرا مجلّی گویند و هر که عقب او باشد آنرا مصلّی نامند از تصلیه که بمعنی سرین گرفتن ست و نمازی را که مصلّی گویند ازان جهت ست که در سجود سرین بر میدارد و چون اسپ دوم سر خود را بر سرین اسپ اول نهاده مصلّی گویند و هر که پس از مصلّی باشد آنرا مسلّی و ازین ترتیب چهارم را تالی و پنجم را مرتاج بالکسر و علی هذا القیاس تا ده و دوازده را نام است و باقی را نیست چنانچه دوازدهم را که از همه پس باشد آنرا فسکل نامند و تا سکیت که اسپ دهم باشد همه اهل لغت متفق اند و در بیست تا فسکل که یازدهم و دوازدهم باشد شک کرده اند از رشیدی و شرح نصاب و بضم میم و فتح جیم و لام مشدد مفتوح جلا داده شده و روشن و آشکارا کرده شده و بفتح میم و سکون جیم و فتح لام صیغه اسم ظرف بمعنی جای زدودن و روشن و آشکارا کردن۔

مجازی ۔ بالفتح منسوب بمجاز یعنی غیر حقیقی و بضم میم جزا دهنده و پاداش دهنده از کشف۔

مجالی ۔ بفتح میم و کسر لام جمع مجلا است که بفتح میم و فتح لام صیغه اسم ظرف ست بمعنی جای جلا که آینه باشد پس مجالی بمعنی آینه هاست و بمعنی جاهای جلوه۔

مجاری ۔ بفتح میم و رای مکسور جاهای جاری شدن چیزی و راههای روان شدن چیزی۔

مجی ۔ بفتح میم و کسر جیم بمعنی آمدن از شرح نصاب۔

فصل میم مع حای مهمله

محابا ۔ بضم اول و در اصل محابات ست که فارسیان استعمال کنند بمعنی فروگذاشتن و مروت و راعات و صلح و نگهداشت و لحاظ از منتخب

و مزیل و کشف و مدار—

محاکا— بضم میم مخفف محاکات که بمعنے باهم سخن گفتن است از منتخب—

محذی— بالکسر و ذال معجمه مفتوح آلتے ست که بدان چرم و وزان چرم را قطع کنند بهندے رانپی گویند از شرح نصاب—

محلے— بضم میم و فتح حاے مهمله و فتح لام مشدد آراسته شده و زیور داده شده وصفت کرده شده و مجازاً بمعنے چهره آبدار منتخب و مدار و کنز—

محیا— بضم اول و فتح حاے مهمله و تشدید یاے تحتانے بمعنے چهرهٔ انسان و غیر آن و در آخر الف مقصوره بصورت یا هم مے نویسند—

محمد بن یحیی— امام محمد غزالی رحمة الله علیه—

محب— بضم میم و کسر حا مهمله دوست دارنده—

محراب— بالکسر خانه و صدر مجلس و طاق درون مسجد که بطرف قبله باشد چون طاق مذکور آله حرب شیطان ست لهذا محراب نام کردند—

محسوب— بشمار آورده شده—

محلب— بالکسر و لام مفتوح و باے موحده ظرفے باشد که شیر دران دوشند و نیز نام درختیست خوشبودار که تخم آنرا حب المحلب گویند از منتخب و لطائف و برهان—

محتسب— منع کننده از چیزها که در شرع ممنوع باشد و بشمار آرنده از منتخب—

محتجب بضم میم و کسر جیم در پرده شونده و پوشیدهٔ پنهان

محمدت— بفتح میم و سکون حا و کسر میم ثانی و فتح اول ستایش از منتخب و صراح—

محسنات— بضم میم و فتح سین مهمله جمع محسنه آنچه نیک داشته شده باشد و بمعنے نکوئیها مستعمل—

محاملت— باهم بار برداشتن

محتجبات— بالضم جیم مکسور و باے موحده زنان پرده نشین—

محاربات— بفتح راے مهمله جنگها و کارزارها—

محاکمات بضم میم جمع محاکمه که بمعنے رفع نمودن خصومت ست

محکمات بضم و کاف مفتوح آیات ظاهر المعنی یعنے آیاتیکه معنے آن صریح باشد بر یک وجه—

محاکات بضم میم باهم حکایت کردن از منتخب—

محبت— بفتح صحیح ست و آنچه بضم مشهور ست غلط چه مصدر میمی از ثلاثی مجرد بضم اول مستعمل نشده از تحقیقات میر نور الله احرارے—

محاذات— بضم اول بر وزن ملاقات مقابله و روبرو شدن و در برابر هم شدن چیزی بچیزی دیگر از منتخب—

محیات بضم میم و فتح حا و تشدید یا جماعة زنده کرده شده

محاضرات بضم میم و فتح ضاد معجمه معلومات و یاد داشته شدها و سخنهای موافق حال و حکایات سلف مناسب مقام یعنے علم تواریخ و بمعنے حاضر شدنها نیز آمده—

محاورت— بالضم پاسخ دادن—

محاورات— همکلامیها—

محمول بالمواطات— باصطلاح منطق خبر بودن از شئی بلا واسطهٔ کلمهٔ دیگر یعنے بدون ترکیب کلمهٔ دیگر چنانچه ضارب در زید ضارب و دیگر محمول بالاشتقاق باشد و این محمول ست بواسطهٔ کلمهٔ دیگر چنانچه مال در زید ذو مال که محمول ست بواسطهٔ ذو

محامات— بضم از کسے دفع کردن چیزے را و نگاهداشتن از صراح—

محاولت— طلب کردن و خواستن—

محدث— بضم میم و سکون حاء مهمله و کسر دال و تاء مثلثه نو پیدا کننده و بفتح دال نو پیدا کرده شده و بے وضو گردیده و بضم میم و فتح حا و تشدید دال مکسور داننده علم حدیث و اخبار نبوی صلی الله علیه و آله وسلم

محلوج— بالفتح و در آخر جیم عربی پنبه از دانه پاک کرده شده

مح بضم میم و تشدید حاء مهمله زردهٔ تخم مرغ از کنز—

محامد— بفتح میم اول و کسر میم دوم ستایشهای خصلتهاے نیک این جمع محمدت ست—

محمود— حمد کرده شده و نام پادشاهی است و نام فیلی ست از افیال ابرهه که بجهت هدم کعبه آورده بود و نام شخصیکه از مشاهیر مسخرگان ایران بود و در عهد اکبر در هند آمده از منتخب و مصطلحات—

محمد— صلی الله علیه و آله وسلم بن عبد الله بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد المناف بن قصے بن کلاب بن مره بن کعب بن لوے بن غالب بن فهر بن مالک بن نضر بن کنانه بن خزیمه بن مدرکه بن الیاس بن مضر بن نزار بن معد بن عدنان تا اینجا بالاجماع ست و بعده مختلف فیه والنضر هو ابو قریش فے قول الجمهور مطلب بضم بطا مشدد و مناف بفتح میم قصے بصیغهٔ تصغیر کلاب بکسر مره بضم و تشدید لوے تصغیر فهر بالکسر نضر بفتحتین خزیمه صیغهٔ تصغیر مضر بضم میم و فتح معجمه نزار بکسر معد بالکسر از کرمانی شرح صحیح بخارے و معنی لفظ محمد بسیار ستوده شده—

محور— بالکسر و واو مفتوح صیغهٔ اسم آله از حور بالفتح که بمعنے گردیدن ست و بمعنے تیر چرخ که چرخ دولاب بدان میگردد و باصطلاح ریاضی خطیست موهوم که یکسر آن بقطب شمالی و یک سر آن بقطب جنوبی پیوسته است از کشف و منتخب—

محیر— بضم میم و فتح حا و تشدید تحتانی مکسوره نام پردهٔ موسیقے موافق ټوڈے هند از مدار و غیر آن و بعضی گویند که پردهٔ حسینے ست—

محل نظر— مقام فکر و کنایه از جای اعتراض—

محتکر— بالضم و کاف عربی مکسور غله فروش که به نیت گرانے غله را نگاهدارد—

محرور— گرم مزاج و لاغر از منتخب—

محشور— حشر کرده شده یعنی روز قیامت برانگیخته شده

محضر - بالفتح وضاد معجمه مفتوح سجل قاضی و حضور و حاضر شدن و جاے حاضر آمدن و وقت حاضر آمدن ونیک محضر کسیکه غائب را به نیکی یاد کند -

محرر - بضم میم وکسر رای مهمله نویسنده و آزاد کننده و بفتح رای اول نوشته شده و آزاد کرده شده از منتخب -

محشر - بالفتح و شین معجمه مکسور مطلق جای گرد آمدن مردم در روز قیامت و این لفظ بفتح شین نیز آمده از صراح و قاموس و منتخب و ترجمه مقامات حریری -

محذور - بضم ذال معجمه آنچه ازان ترسیده شود از منتخب -

محظور - بظاء معجمه حرام کرده شده و منع کرده شده از منتخب -

محترز - بالضم و رای مکسور احتراز کننده و خویش را نگاهدارنده از لطائف -

محبس - بالفتح و سکون حای مهمله و کسر موحده و سین مهمله جاے حبس و زندان -

محسوس - دانسته و دریافته شده بیکی از حواس خمسه و بمعنے آشکارا از منتخب و لطائف -

محروس - نگاهداشته شده -

محشوش - بالفتح و هر دو شین معجمه سوخته شده و آلوده و مکروه ماخوذ از حش بالفتح و تشدید که بمعنے افروختن آتش و چسپانیدن پر تیر و براز و قضای حاجت ست چنانکه در صراح و قاموس و منتخب است

محیص - بروزن فعیل و بصاد مهمله گردیدن از چیزے و رستگاری یافتن و خلاص گردانیدن از لطائف -

محرص - بضم میم و فتح حاے مهمله و کسر رای مهمله مشدد و صاد مهمله در حرص و آز اندازنده و بفتح رای در حرص و آز انداخته شده -

محرض - بضم میم و فتح حا و کسر رای مشدد و معجمه در غلاننده و کسے را بر جنگ انگیزنده و بفتح را در غلانیده شده و بر جنگ انگیخته شده -

محیض - بروزن فعیل و بضاد معجمه حالت حیض از لطائف -

محض - بالفتح و ضاد معجمه شیر خالص و هر چیز خالص از منتخب -

محیط - درگیرنده و احاطه کننده و دریای شور که تمام زمین را احاطه کرده است و نام کتاب از امام محمدؒ از منتخب -

محظوظ - بهره مند و بختور از منتخب -

محتظ - بالضم بهره ور و مجازاً بمعنے خوش و مسرور -

محفوف - بدو فا گرداگرد گرفته شده از منتخب -

محذوف - بریده شده و اسپ دم بریده از منتخب و مدار و باصطلاح عروض رکنے که از آخران سبب خفیف که دو حرف باشند انداخته باشند چون از مفاعیلن لن بنیداز ند مفاعی بماند فعولن بجای آن نهند -

محرف - بضم میم و فتح حا و تشدید رای مهمله مفتوح برگردانیده شده از راستی یعنی کج و بکسر را برگرداننده از راستی یعنے کج کننده -

محترف - بالضم و رای مهمله مکسور هم پیشه -

محترق - بالضم و فتح تا و کسر رای مهمله سوخته شونده و سوخته از منتخب

محقق - بضم میم و فتح حای مهمله و قاف اول مشدد و مکسور تحقیق کننده و آنکه سخن را بدلیل ثابت کند و مدقق آنکه دلیل را بدلیل ثابت کند و باصطلاح صوفیه کسیکه بر حقیقت اشیا کما ینبغی منکشف گشته باشد و این معنی کسے را میسر ست که از حجت و برهان گذشته بمرتبه کشف آلهی رسیده باشد و بعین العیان مشاهده نموده باشد که حقیقت همه اشیا حق ست و بغیر از وجود واحد مطلق موجودے دیگر نیست و موجودیت اشیاے دیگر بجز اضافت بیش نیست از لطائف و در صورتیکه قاف اول را مشدد مفتوح خوانند بمعنے آن چیز که تحقیق شده باشد و نام خطی از شش خط که ابن مقله آنرا وضع کرده است -

محقوق - راست و درست کرده شده از لطائف -

محق - بفتح میم و سکون حا باطل کردن و پاک کردن و کاهیدن و کاهانیدن و سوختن گرما چیزے را و بضم و کسر حا آنکه حق بجانب او باشد از منتخب و لطائف و بمعنی امر معقول -

محاق - بضم و بکسر و بفتح هر سه آمده و کاستن ماه و ابتداے آن از شب پانزدهم باشد و بمعنے سه روز آخر ماه که دران ایام ماه ناپدید میشود از لطائف و منتخب و کشف و مدار -

محرق - بضم میم و سکون حا و کسر را سوزاننده و بفتح را سوزانیده شده -

محک - بفتحتین و کسر اول و فتح حای مهمله نیز بمعنی سنگ زر که کش که سیاه باشد و بران آزمائش زر کنند از بحار عجم و مؤید و کشف و مدار -

محراک - بالکسر بسیار حرکت دهنده و بسیار افسوس کننده و یکی از نامهای اسرافیل علیه السلام از لطائف -

محافل - بالفتح جمع محفل که بمعنے جاے جمع شدن مردم ست ماخوذ از حفل بالفتح که بمعنے گرد آمدن ست از صراح -

محال - بضم امر نابودنی که بودن آن ممکن نباشد و بفتح اول جاهای فرود آمدن و جاهای گشادن و مستعمل میشود بمعنے مطلق جای درینصورت جمع محل است و محال بالفتح در اصل محالل بود و لام را در لام ادغام کردند محال شد و محال بکسر میم و تخفیف لام مکر و حیله از مؤید و کشف و مدار -

محلول - حل کرده شده -

محتمل - بضم میم ثانی مفتوح احتمال کرده شده -

محمل - بالفتح و میم دوم مکسور کجاوه که بر شتر بندند و هودج و این صیغه اسم ظرف ست از حمل بالفتح که بمعنے بار برداشتن است -

محاول - بضم گردنده و حواله کننده -

محجل - بضم میم و فتح حا و تشدید جیم مفتوح اسپ سرخ رنگ یا سیاه که هر چهار پاے او سفید باشد از منتخب -

محصل - بضم میم و فتح حا و تشدید صاد مهمله مکسور تحصیل کننده و بسیار حاصل کننده و بتشدید صاد مفتوح حاصل کرده شده و بفتح میم و سکون حای مهمله و فتح صاد مهمله جاے حاصل شدن -

محیل - بضم میم و کسر حاے مهمله و سکون تحتانی حیله گر -

محول - بروزن مصور بواو مشدد گرداننده و

حواله و سپرد کننده و بفتح واو مشدد سپرد کرده شده —

محمول — بمعنے مظنون یعنی گمان کرده شده و بار برداشته شده و باصطلاح منطقیان بمعنے خبر که در مقابله مبتدا است و این محمول مقابل موضوع میباشد و منطقیین مبتدا را موضوع گویند چنانچه الانسان حیوان پس انسان موضوع ست و حیوان محمول است —

محتوم — واجب کرده شده و حکم کرده شده —

محتشم — بالضم و شین معجمه مکسور صاحب خدم و حشم —

محرم — بضم اول و فتح حا و را مهمله مشدد مفتوح بصیغهٔ اسم مفعول حرام کرده شده و حرام داشته شده و نام ماه چون درین ماه در ایام جاهلیت قتال بر مردم حرام بوده است لهذا ماه مذکور باین اسم مسمے گردید از رسالهٔ نجوم و دیگر کتب و بضم میم و کسر رای مخففه کسیکه احرام حج بسته و بمعنی در حرم رونده و بالفتح و را مفتوح آنکه در حرم او یا بدو ماو نکاح حرام باشد و مجازاً بمعنے واقف کار نیز آید از مؤید و کشف و بالضم خطاست —

محن — بکسر میم و فتح حا جمع محنت و بالفتح و سکون حا بمعنے آزمودن از کشف و مدار —

محزون — بالفتح اندوهگین —

محجن — بالکسر و جیم مفتوح چوگان از شرح نصاب —

محضرون — حاضر شدگان از لطائف —

محصن — بالضم و صاد مهمله مکسور و بعده نون مرد یکه زن کند از مدار و منتخب —

محی الدین — بضم میم و سکون حا و کسر یا و بضم میم و فتح حا و تشدید یا مکسور نیز صحیح —

محاسن — بفتح میم و کسر سین نکوئیها این جمع حسن است خلاف قیاس و بمعنے ریش مردان نیز از صراح و منتخب —

محو — بفتح میم و سکون حا ستردن و زائل کردن و پاک کردن حروف و نقوش را از لوح و جز آن و نیز نام موضعے ست و سیاهی ماه و باصطلاح صوفیان گم نابود و زائل و معدوم شدن افعال و صفات و عادت بشری و فارسیان بمعنے شیفته و عاشق و دیوانه نیز می آرند

از لطائف و چراغ هدایت و غیر آن —

محشو — بفتح و شین معجمه مضموم و تشدید واو آگنده و پر کرده شده و مملو فارسیان بتخفیف نیز مے آرند —

محبره — بالفتح و حرف سوم باے موحده مفتوح و رای مهمله دوات از منتخب و در صراح بایمعنی بالکسر ست و مجازاً بمعنے قلمدان نیز آمده —

محفه — بفتح اول و ثانی و تشدید فا مفتوحه و بکسر اول و باقی بدستور نیز بمعنے هودج مانند چیزیکه کهاران بردوش برند از منتخب و مدار —

محله — بفتحتین و تشدید لام مفتوح جاے فرود آمدن و منزل و مقام مردم از مؤید و کشف و بضم خطاست —

محوطه — بضم میم و فتح حاء مهمله و تشدید واو مفتوح و طاے مهمله جای احاطه کردن و جای نگاهداشتن و جاے گرد آوردن و این صیغهٔ اسم ظرف ست از باب تفعیل که در و حرف علت ست سوای لام کلمهٔ تعلیل و تبدیل نمے پذیرد و بفتح میم و سکون حا غلط است چه صحیح داشتن حرف علت در صیغهٔ ظرف اجوف از ثلاثی مجرد بدون موافع ثابت نشده با آنکه در اصل محوط به بوده باشد بفتح میم و ضم حا و سکون واو از کثرت استعمال صله یا حذف شده فقط محوط بمعنے اسم ظرف مستعمل شده است —

محرابگه — عبارت از مسجد —

محاربه — با کسے جنگ و کارزار کردن —

محاکمه — بضم میم و فتح کاف نزد حاکم رفتن برای دفع خصومت و منصف شده رفع خصومت نمودن از صراح

محکمه — بالفتح جاے حکم کردن قاضے —

محجوبه — زنے پرده نشین و چوبے که در پس دروازه مے نهند از کشف —

محیله — بضم میم و کسر حا زن حیله کننده —

محافه — بضم چیزیست مانند هودج که زنان دران سوار شوند بدانکه محافه بضم میم بدون تشدید درست

نباشد صحیح به تشدید فاست چراکه این صیغهٔ اسم ظرف مضاعف ست از باب مفاعلة مگر آنکه فارسیان اگر بتخفیف خوانند جائز باشد —

محجمه — بالکسر و حرف سوم جیم عربے مفتوح آلهٔ حجامت کردن و آن استره باشد کوچک که بهندے پچهنه گویند یا شیشهٔ حجام یا کدوے حجام که دران خون میکشند و حجامت درینجا بمعنے استره زدن است براے خون کشیدن و بمعنے کسب حجام عرفی نیز آمده —

محتاله — بالضم زن حیله گر و مکاره از کشف و منتخب —

محروسه — نگاهبانی کرده شده و ممالک محروسه کنایه از ملک خود است چراکه اکثر آدمی چیز خود را حراست میکند و در عرف کنایه از ملک پادشاهی ست —

محاوره — بضم میم و فتح واو با هدیگر کلام کردن و پاسخ دادن یکدیگر را از صراح و کنز و غیر آن —

محاصره — بضم میم و فتح صاد از گرد اگرد بند کردن راه کسے از منتخب —

محترقه — بالضم و راے مهمله مکسور و فوقانیه وران و صنعتگران از کنز و این در اصل صیغهٔ اسم فاعل واحد مونث ست از باب افتعال که صفت واقع شده موصوف او مثل لفظ فرقه و جماعه همیشه محذوف میباشد ازین جهت اطلاق در معنی جمع مینمایند چنانکه معتزله —

محکیه — بالفتح و کاف مکسور و تشدید تحتانے حکایت کرده شده —

محکوم علیه و محکوم به — بیان هر دو درین ترکیب ست چنانچه زید قائم پس درینجا لفظ زید را محکوم علیه گویند و لفظ قائم را محکوم به نامند بدانکه لفظ هو در عربے و لفظ است در فارسے و لفظ استن در یونانے و لفظ هی در هندے رابطه ست حکمیه دلالت میکند —

محمودہ - بالفتح سقمونیا کہ دوائی ست تلخ و مسہل برائے صفرا و بلغم از تحفۃ المؤمنین و برہان -

محادثہ - باہم سخن گفتن -

محتوی - گردا گرد گیرندہ و محیط شوندہ از منتخب -

محاذی - بضم اول و کسر ذال معجمہ مقابل و رو برو و برابر شوندہ از منتخب مشتق از حذو بالفتح کہ بمعنے برابر کردن دو چیز است -

محی - بضم میم و سکون حا زندہ کنندہ در اصل محیے بود بر وزن مکرم ضمہ بر یا بود انداختند یا را ساکن کردند اجتماع ساکنین شد میان یای ثانے و تنوین یا را حذف نمودند محے ماند و بضم و فتح حا و تشدید یا نیز بمعنے زندہ کنندہ و این در اصل محیے بودہ ضمہ بر یا دشوار بود انداختند باجتماع ساکنین یا حذف شد محی ماند درینصورت از باب تفعیل ست -

محرابی - نوعے از شمشیر و بمعنے مسجد نیز آمدہ -

فصل میم مع خاء معجمہ

مخلی - بضم اول و فتح ثانی و فتح لام مشدد رہا کردہ شدہ و خالی کردہ شدہ از کنز و منتخب -

مخاطب - بضم میم و کسر طاء مہملہ رو برو سخن گویندہ و گاہے مراد ازان خشم و عتاب کنندہ باشد و بضم میم و فتح طا کسیکہ با او سخن گفتہ شود و بمعنے نام و لقب کردہ شدہ و گاہے مراد ازان عتاب کردہ شدہ نیز باشد -

مخلب - بکسر میم و سکون خاء معجمہ و فتح لام و باے موحدہ چنگال مرغ شکاری و چنگال شیر از -

مخالب - بفتح میم و کسر لام چنگالہای جانوران شکاری مثل باز و جرہ و شیر و غیرہما -

مخرب - بضم میم و فتح خاء معجمہ و تشدید راء مہملہ معمور و ویران کنندہ -

مخضب - بضاد معجمہ مشدد و مفتوح رنگین کردہ شدہ و بہمہ لبتہ شدہ -

مخاطبات - بضم میم و فتح طاء مہملہ باہم کلام کردن ہا و گاہی مراد ازان مراسلات و مکاتبات باشد -

مخادعت - بضم میم و فتح دال مہملہ مکر و فریب دادن از منتخب

مخادعات - بضم میم و فتح دال مکرہا و فریبہا از شمسے -

مخدرات - بضم میم و فتح خاء معجمہ و فتح دال مشدد زنان پردہ نشین ماخوذ از خدر بالکسر کہ بمعنے پردہ است و بکسر دال مہملہ مشددہ ادویہ کہ بیخوابی و سستی اندام آرد از منتخب و چراغ و کنز

مخالطت - باکسے در آمیختن از منتخب و کنز -

مخافت - بضم میم و فتح فا بمعنے خوف و ترسیدن از کنز و منتخب و این مصدر میمی از ثلاثی مجرد در اصل مخوفت بود و او متحرک ماقبل آن حرف صحیح ساکن حرکت واو نقل کردہ بما قبل دادند و او در اصل متحرک بود ماقبل آن اکنون مفتوح گردید آن واو را بالف بدل کردند مخافت شد و بضم میم و کسر فا آہستہ خوانندہ و بفتح فا آہستہ خواندہ شدہ -

مخلات - بالکسر توبرہ کہ بدانہ پر کردہ بدہان اسپ بندند از شرح نصاب -

مخزونات - بزاء معجمہ و نون کنایہ از پوشیدگیہا و ارادہ ہای مخفی -

مخطورات - فکرہا و اندیشہ ہا و آن چیزہا کہ بخاطر رسیدہ باشند و چیزہاے کہ دران خوف باشد -

مخالفت - بفتح لام نہ بکسر لام -

مخافتت - بضم میم و فتح خاء معجمہ و دو تاے فوقانے بر وزن مفاعلہ آہستہ خواندن از قاموس -

مخفت - بفتح میم صیغہ نہے ست از خفتن بر خلاف قیاس شرح عبد الواسع بر بوستان -

مخنث - بمعنی چیزے بمعنے کسیکہ او را بدستکاری از رجولیت ساقط کردہ باشند اسم مفعول از تخنیث کہ ماخوذ است از خنث بالکسر بمعنے سستی و دوتاست چون از مرد رجولیت دور کردہ شدہ چالاکی و استواری مردانہ نمیباشد لہذا مخنث گفتند و خنث بمعنے مذکور در صراح مسطور ست -

مخرج - بفتح اول و سوم جاے بیرون بر آمدن و بضم و کسر را بیرون آورندہ -

مخ - بالضم و تشدید مغز سر و مغز استخوان و مجازاً خلاصہ ہر چیز را گویند از منتخب و تحفۃ المؤمنین -

مخضود - بضاد معجمہ درخت پاک کردہ شدہ از خار از منتخب

مخلد - بضم میم و فتح لام مشدد و بمعنے ہمیشہ -

مخطور - بمہملہ نزدیک کردہ شدہ و اندیشہ و انچہ در دل گذرد

مخدر - بضم میم و فتح خاء معجمہ و تشدید دال مہملہ مکسور بیحس و سست کنندہ اندام و بمعنے در پردہ نشانندہ و بفتح دال مہملہ مشدد بیحس و سست کردہ شدہ و در پردہ نشانیدہ شدہ -

مخبر - بالضم و باء موحدہ مکسور خبر دہندہ و گاہی از ین لفظ چہرہ انسان نیز مراد باشد چرا کہ چہرہ از احوال باطن خبر میدہد و مخبر صادق عبارت از حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم -

مخیر - بضم و فتح خاء و یاء تحتانی مشدد مفتوح اختیار دادہ شدہ و بکسر یاء تحتانی مشدد اختیار بکسے دہندہ و مرد نیکوتر و بسیار خیر کنندہ -

مخمر - بر وزن منور سرشتہ شدہ و باراز منتخب -

مخمس - پنج گوشہ کردہ شدہ و نوعے از نظم کہ معروف ست و نام نوعی از اصول موسیقی کہ بہندی آنرا تال و نزد عجم اصول ہفدہ است چنانکہ مخمس و ترکی و دور کبیر و دور ثقیل و خفیف و چہار ضرب و فرفشان و مائتین و ضرب الفتح و اصول فاختہ و چنبر و نیم ثقیل و فرو از صد و رمل و شاہنج -

مخدوش - خراشیدہ و خراش داشتہ شدہ از منتخب و مراد ازان وسوسہ کردہ شدہ -

مخروش - خراشیدہ شدہ مشتق از خرش بالفتح کہ بمعنی خراشیدن است چنانکہ در منتخب و قاموس واقع ست و درین لفظ نوعے از قبیل توافق لسانین ہست در عربی و فارسے -

مخلص - بالضم و کسر لام اخلاص کنندہ و بضم میم و فتح لام خالص کردہ شدہ و بفتح میم و فتح لام جاے اخلاص و محل اتمام و ہم مصدر میمی ست بمعنی رہائے

وخلاصی و بر وزن منور آزاد و رہانیدہ شدہ و پاک کردہ
شدہ و خلاصہ کردہ شدہ ـ
مخیص ـ بفتح میم و کسر خاء معجمہ و ضاد معجمہ دروغ
روشن گرفتہ شدہ از منتخب و شرح نصاب ـ
مخاض ـ بفتح میم و ضاد معجمہ دردزہ یعنے دردی کہ
بوقت ولادت زنان لاحق میشود و بمعنے شیر مادہ
آبستن و در نصاب مراد از مخاض ابن مخاض و ابن
مخاض شتر بچہ کہ بسال دوم درآمدہ باشد و اگر
بچہ مادہ باشد بنت مخاض نامند و بمعنے درکار
درآمدن و جاے درآمدن از منتخب و شرح نصاب ـ
مخلط ـ بضم میم و فتح خاء معجمہ و تشدید لام مکسور آمیختہ
کنندہ و بفتح لام مشدد و آمیختہ شدہ از منتخب ـ
مخلوط ـ آمیختہ شدہ ـ
مخیط ـ بکسر میم و سکون خاء معجمہ و فتح یاء تحتانی و طاء مہملہ
سوزن و بفتح میم و کسر دوم دوختہ شدہ از لطائف ـ
مختبط ـ بالضم و تاء فوقانی و کسر موحدہ و طاء مہملہ
خواہندۂ چیزی از کسی بی وسیلہ و سابقۂ معرفتی و در
شب سوال کنندہ از جہت شرم و عار از منتخب ـ
مخطط ـ بضم میم و فتح طاء مہملہ اول مشدد ہرچہ
باخطوط باشد و معشوق صاحب خط ـ
مخبط ـ بضم میم و فتح خاء معجمہ و باء موحدہ مشدد
مفتوح درہم آمیختہ و گاہے ازان مراد باشد معنی
فاسد و تباہ از لطائف و غیر آن ـ
مخاط ـ بضم میم و در آخر طاء مہملہ آب بینی از کشف
و بحر الجواہر و منتخب ـ
مخروط ـ خراشیدہ شدہ و جسمیکہ بشکل گزر یعنی زردک
یکسر آن سطبر و یک سر آن باریک باشد ـ
مخلع ـ بضم میم و فتح خاء و تشدید لام مفتوح و عین
مہملہ خلعت دادہ شدہ ـ
مخلوع ـ بیرون آوردہ شدہ و برآوردہ شدہ ـ
مخترع ـ بالضم و راء مہملہ مکسور اختراع کنندہ و کارنو

بیرون آرندہ از منتخب ـ
مخادع ـ بضم میم و کسر دال مکر و فریب کنندہ ـ
مخلی بالطبع ـ رہا کردہ شدہ با طبع یعنے
بلا تکلف و بے اندیشہ ـ
مخالف ـ باصطلاح موسیقان نام شعبہ
مقام عراق و مخالف مرکب از پنج نغمہ باشد و آنرا
بوقت زوال بسرایند ـ
مخلف ـ بضم میم و فتح خاء معجمہ و تشدید لام واپس
گذاشتہ شدہ و بضم میم و سکون خاء معجمہ و کسر لام شتری کہ
از نہ سالگی درگذشتہ باشد از صراح و غیرہ ـ
مختلف ـ بالضم و لام مکسور اختلاف کنندہ
و کنایہ از ہندو چراکہ ہندوان باہم در اکثر مقدمات
اختلاف دارند در مقابلہ متفق کہ عبارت از
مسلمان ست و مختلف بالضم و لام مفتوح اختلاف
کردہ شدہ و بمعنے لغتے کہ دران اختلاف باشد
کہ عربی ست یا فارسے ـ
مخوف ـ بر وزن مقول بمعنے ترسیدہ شدہ و
خوفناک از منتخب و صراح و غیرہ و بعضے نوشتہ اند کہ
خوف مصدر لازم است بمعنے ترسیدن نہ متعدی
بمعنے ترسانیدن پس صیغۂ اسم مفعول از و آمدن
محل تامل است غالبا حرف جر درین لفظ مقدر
باشد یعنے در تقدیر مخوف عنہ باشد چنانکہ لفظ
مشترک کہ از مصدر لازم ست در حقیقت مشترک فیہ
بود ثم کلامہم و مخوف بر وزن منور صیغۂ اسم مفعول
از تخویف ست در صورت بکسر واو بمعنے ترسانیدہ باشد ـ
مخاوف ـ بفتح میم و کسر واو بمعنے جاہای خوف از منتخب ـ
مخراق ـ بالکسر بمعنے درہ کہ از کرباس بہم پیچیدہ
بکسے زنند از منتخب ـ
مخرق ـ بضم میم و فتح خاء معجمہ و تشدید راء مہملہ مکسور
پارہ کنندہ و از ہم درندہ
مخنق ـ بضم میم و سکون خاء معجمہ و فتح نون گلو گرفتہ شدہ

مخنوق ـ گلو افشردہ شدہ ـ
مخذول ـ خوار کردہ شدہ از منتخب ـ
مخاذیل ـ جمع مخذول ست ـ
مختل ـ بالضم و تاء فوقانی مفتوح و تشدید لام و در فارسی
بتخفیف لام مستعمل بمعنی خلل یافتہ شدہ ـ
مخلخل ـ بفتح ہر دو خاء معجمہ چیزی کہ اجزا ایش
باہم خوب چسپان و متصل نباشند ـ
مختال ـ بالضم متکبر از منتخب ـ
مخائل ـ بفتح میم و کسر ہمزہ جمع مخیلہ کہ بمعنے محل خیال ست و بمعنی آثار
و علامات و جاہای خیال و گمان بردن از منتخب و غیرہ ـ
مخاذیم ـ مخدومان و بزرگان و این جمع مخدوم ست ـ
مخیم ـ بضم میم و سکون خاء معجمہ و فتح یای تحتانی جای برپا کردن
خیمہ و بضم میم و فتح خاء معجمہ و تشدید یاء تحتانی مفتوح بر وزن
معظم جای استادہ کردن خیمہ در صورت از باب افعال
و در صورت ثانی از باب تفعیل و فتح اول خطاست چہ ہر گاہ
کہ از ثلاثی مجرد گرفتہ شود مخام باید نوشت چنانکہ مقام و
منام از منتخب و بہار عجم و صراح ـ
مختصم ـ بضم میم و کسر صاد مہملہ خصومت کنندہ ـ
مختوم ـ مہر کردہ شدہ و مقفل و بند کردہ شدہ ـ
مختم ـ بضم میم و فتح خاء و تاء فوقانی مشدد مفتوح مہر کردہ شدہ و مقفل
مخاتیم ـ جمع مختوم ست و مختوم بمعنے مہر کردہ شدہ پس پیمانہ ہا را
مخاتیم ازان نامند کہ مہر پادشاہ بر آنہا میباشد از شرح نصاب ـ
مخازن ـ بفتح میم و کسر زاء معجمہ جمع مخزن کہ بمعنی جای نہادن خزانہ است
مخزون ـ در خزانہ نہادہ شدہ از منتخب ـ
مخزان ـ بالفتح نام معبد ترسایان کہ باسم بانی معروف ست
مخطوبہ ـ زن خواستگاری کردہ شدہ از منتخب ـ
مخدرہ ـ بضم میم و فتح خاء معجمہ و دال مہملہ مشددہ
مفتوح زن پردہ نشین ماخوذ از خدر بالکسر کہ بمعنے
پردہ است از صراح و منتخب ـ
مخرقہ ـ بالفتح و قاف شرمندگی و تیرگی و
بالکسر تیغ چوبین کہ بعضے قلندران دارند و نام

آلہ بازی از لطائف و صراح و بعضے بمعنے فرقۂ درویشان نوشتہ۔

مخبیدہ۔ بالفتح اول و کسر خاء معجمہ خبیسدہ و لغزیدہ و مجازاً بمعنے خراب کردہ از برہان۔

مخاصمہ۔ باہم خصومت و دشمنی کردن۔

مخیلہ۔ بضم میم و فتح خاء معجمہ و فتح یاء تحتانی مشدد مفتوح محل تخییل کہ دماغ باشد چرا کہ دماغ جاے خیالی است و بضم میم و فتح دوم و تشدید تحتانی مکسور نام قوتی ست کہ آنرا خیال نیز گویند۔

مخمصہ۔ گرسنگے مفرط و سوزشی کہ از گرسنگی در سینہ و شکم پیدا شود و مجازاً بمعنے غم عظیم و اضطراب انگیز مستعمل از رسالہ و منتخب۔

مخمل دو خوابہ۔ نوعے از مخمل کہ ہر دو طرف پشم دارد و رنگین و ملائم و یکسان باشد۔

مخطے۔ بالضم و طاء مہملہ مکسور کسیکہ ارادہ صواب کند و بی قصد از و خطا ظاہر گردد و خاطی کسیکہ بارادہ خود خطا کند از صراح۔

مخاطی۔ بضم میم و کسر طاء مہملہ خطا کنندہ از باب مفاعلہ و قسمی از بلغم کہ مشابہ باب بینی باشد۔

مخروطی۔ باصطلاح علم اشکال ہندسی چیزیکہ یکسر آن مدور پہن باشد و سر دیگر باریک بتدریج بود چنانکہ شکل گزر باشد۔

مخلصے۔ بالفتح رہائی چہ مخلص بالفتح مصدر میمی ست و زیادت یاء مصدری بعد مصدر عربی از تصرف فارسیان ست چنانچہ سلامت و سلامتی و فضول و فضولی۔

فصل میم مع دال مہملہ

مداوا۔ بضم میم دوا کردن و درمان کردن و این مخفف مداوات ست کہ بمعنی درمان کردن باشد چنانچہ محابا و مواسا مخفف محابات و مواسات ست از کنز۔

مداوی۔ بضم میم و در آخر الف بصورت یا صیغہ اسم مفعول دوا کردہ و درمان کردہ شدہ از کنز۔

مدارا۔ بضم میم رعایت کردن و صلح و آشتی نمودن این در اصل مدارات بود در کلام فارسیان گاہے تا را بیجا افکندہ و در عربی تمام مستعمل ست و ہمچنین محابا و مواسا از منتخب۔

مدی۔ بالفتح اول و ثانی و در آخر الف مقصورہ بصورت یا بمعنے غایت و نہایت از منتخب۔

مدحت۔ بالکسر ستایش از صراح۔

مداہنت۔ بالضم میم و فتح ہا و فتح نون ظاہر کردن بخلاف آنچہ در دل باشد از قاموس و در منتخب بمعنی نفاق و دروغ گفتن و در صراح و مدار بمعنی چرب زبانی و خوشامد و دیگر بمعنی سستی کردن۔

مدرکات۔ بالضم عقلہا و دانشہا۔

مداوات۔ بضم اول و دوا کردن و درمان نمودن۔

مداعبت۔ مزاح و خوش طبعی و بازی کردن۔

مدارات۔ بضم میم صلح و آشتی و رعایت کردن و بفتح میم خطہاے سیر کواکب کہ حکما بر کرۂ افلاک فرض کنند۔

مدعیات۔ بضم میم و تشدید دال مہملہ مفتوح و فتح عین مہملہ جمع مدعا و الف در حالت جمع بیا بدل شدہ۔

مُدت عِدت۔ بکسر عین مہملہ و تشدید دال مفتوح ایام بعد طلاق کہ دران عرصہ زن شوہر نکند بر طلاے مطلقہ سہ حیض یا سہ ماہ و برکسے بیوہ چہار ماہ دہ روز و عدت و عدت زنان حاملہ وضع حمل۔

مدیح۔ بروزن فصیح ستایش۔

مدائح۔ بفتح میم و کسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست و حاء مہملہ ستایشہا و این جمع مدیحہ ست۔

مداد۔ بکسر میم سیاہی دوات از منتخب۔

مدید۔ کشیدہ شدہ و دراز و نام بحری از عروض۔

مد۔ بالفتح کشش و افزونی و درازی و نظر کردن بسوے چیزے و خطیکہ بر الف نویسند و خطے دراز کہ در حساب نویسند از منتخب و بضم و تشدید دال مہملہ نام پیمانہ و آن نزد اہل عراق دو رطل باشد از صراح۔

مدار۔ جاے دور و جاے گردش از منتخب و بمعنی دائرہ و دورہ و حلقہ نیز آید۔

مدر۔ بفتحتین کلوخ و گاہے کنایہ باشد از زمین و بضم میم و کسر دال و تشدید را جاری کنندہ بول از منتخب۔

مدبرہ۔ بضم میم و سکون دال و فتح باء موحدہ پشت دادہ و واپس شدہ

بمعنے کسیکہ دولت و بخت او را پشت دادہ باشد یعنے برگشتہ باشد و بضم میم و فتح دال و تشدید باء موحدہ مکسور تدبیر کنندہ و صاحب تدبیر و بالفتح باء موحدہ مشدد پرورده شدہ و تدبیر کردہ شدہ و بندہ کہ از پس مرگ صاحب خود آزاد شود از منتخب۔

مدرارہ۔ بالکسر بسیار آب ریزندہ و ابر بسیار بارندہ و بمعنے باران نیز آید از منتخب و صراح و شرح نصاب۔

مدروس۔ بسین مہملہ کہنہ شدہ و ناپدید شدہ و بیرونق و خواندہ شدہ۔

مدارس۔ بکسر راء مہملہ جاہا درس گفتن جمع مدرسہ از منتخب۔

مدہوش۔ بواو معروف بروزن مسرور لفظ عربیست صیغہ اسم مفعول بمعنے متحیر و سرگشتہ و حیران از صراح و منتخب آنچہ فارسیان این لفظ را بواو مجہول بمعنے مست و بیہوش مے آرند نوعے از تفریس ست چنانکہ خان آرزو در خیابان نوشتہ کہ مدہوش لفظ عربیست بواو معروف بمعنے متحیر یا خوذ از دہش فارسیان گاہی واو معروف لفظ عربی را مجہول خوانند چنانکہ غوطہ و مدہوش پس این نوعے از تفریس باشد و لفظ مدہش کہ بمعنے متحیر ست فارسیان مجازاً بمعنی بیہوش استعمال کنند۔

مدقوق۔ کوفتہ شدہ و لاغر و باریک کردہ شدہ از لطائف۔

مدقق۔ کار باریک کنندہ و نکتہ ہای باریک پیدا کنندہ و در لطائف نوشتہ آنکہ دلیل را بدلیل ثابت کند۔

مدرک۔ بضم میم و سکون دال و کسر راء مہملہ فہمندہ و رسندہ و دریابندہ از لطائف و منتخب۔

مدخل۔ بالفتح و خاء معجمہ نیز مفتوح دخل کردن و داخل شدن و جاے دخل در صورت معنے اول مصدر میمی است و در صورت معنے ثانی اسم ظرف و بضم اول و خاء معجمہ مکسور بمعنے دخیل و بفتح خا جاہای دخل کردن و داخل کردہ شدہ از مؤید و منتخب و کشف۔

مداخل۔ بالفتح میم و کسر خاء معجمہ جاہای دخل بمعنی آمدنی مستعمل و باہم بافتن و در ہم دوختن دو چیز و چنانکہ بوسہ دادن

گردنان رعنا بر دست و پا بستند و اما کسی که بیت را
نیز گویند از مصطلحات —

مد بلبل — ناله بلبل —

مدلل — بالضم میم و فتح دال و کسر لام مشدد دلیل ثابت
کننده و بفتح لام مشدد که بدلیل ثابت کرده شده —

مدمل — بضم میم اول و فتح میم دوم مشدد و مکسور آنچه
جراحت را از ریم پاک کرده فراهم آرد —

مدلول — باصطلاح اہل منطق معنی را گویند —

مدعم — بالکسر و عین مہملہ مفتوح نام غلام آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم و بامعنی بغین معجمہ غلط از شرح نصاب —

مدغم — بالضم و غین معجمہ مفتوح حرفیکہ در حرف ہم جنس
خود در آمده باشد و بمعنی پیوستہ و در ہم رفتہ و درج
کرده و پوشیده نیز آمده و در اصل بمعنی او ناام لگام
در دهان اسپ در آوردن ست از منتخب و صراح و غیره

مدام — بضم شراب و بمعنی ہمیشہ ذاشتہ شده و اسم مفعول
آنا دست از صراح و کشف و منتخب و مدار —

مدلہم — بضم میم و سکون دال و فتح لام و کسر ہا سخت
سیاه و تاریک از شرح نصاب —

مدینۃ الاسلام — لقب کوفہ کہ دار الملک عراق عرب ست

مدین — بفتح میم و سکون دال و فتح تحتانی نام شہریست
بر کنار دریای مغرب از برہان و لطائف —

مدائن — بفتح میم و کسر ہمزه جمع مدینہ و آن ہفت شہر بودند
آباد ان در حوالی بابل اکنون ہمہ خراب اند از برہان
و غیر آن و در شرح دیوان خاقانی و منتخب
نوشتہ کہ شہریست در عراق عرب تختگاه نوشیروان

مدہامتان — بضم میم و سکون دال و فتح ہا و سکون میم
مشدد و مفتوح دو تا کہ فوقانی باغ سبز و سیر اب کہ
از غایت سبزی بسیاہی زند از منتخب و بعضی بمعنی دو برگ نوشتہ

مدائن — بضمتین شہرہا و این جمع مدینہ ست کہ بمعنی شہر باشد —

مدیون — قرضدار از کشف و مدار —

مدون — بر وزن ملون جمع کرده شده از مدار و منتخب

مده و لین — بالفتح و تشدید دال باصطلاح صرفیان
حرف علت ساکن کہ حرکت ماقبلش موافق آن
باشد چنانکہ واو ساکن ماقبل مضموم و یاے ساکن
ماقبل مکسور و الف ساکن ماقبل مفتوح باشد و لین بالکسر
حرف علت ساکن سواے الف کہ ماقبلش مفتوح باشد —

مدینہ — بمعنی مطلق شہر و نام شہر خاص کہ مرقد حضرت
رسالت پناه صلی اللہ علیہ وسلم در آنست و لفظ مدینہ ماخوذ
ست از تمدن کہ بمعنی جمع شدن است چون انواع مختلفہ در
انواع مردم در شہر جمع میشوند لہذا مدینہ میگویند —

مدرسہ — بالفتح و را مہملہ مکسور جای درس و تدریس از مزیل —

مده — بالکسر و تشدید دال ریم کہ از جراحت بدر می آید و بالفتح
و تشدید باصطلاح صرفیان حرف علت ساکن کہ حرف ماقبلش
موافق آن باشد چنانچہ واو ساکن ماقبل مضموم از صراح و غیره —

مدرکہ — بضم میم و سکون دال و کسر را مہملہ قوتی ست در انسان کہ
ادراک حقائق اشیا کند و آن عقلست و ذہن —

مدنی — بفتحتین میم و کسر نون باشنده شہر و منسوب بمدینہ
از لفظ مدینہ در حالت نسبت یاو ہا حذف کرده شده است —

فصل میم مع ذال معجمہ

مذکی — بضم میم و فتح ذال معجمہ و تشدید کاف مفتوح گلو
بریده شده و بسمل از منتخب و شرح نصاب —

مذہب — بالفتح بر وزن مکتب جای رفتن و راه و مجازا
بمعنی دین و آئین و بضم میم و فتح ذال و ہا مشدد مفتوح
زر اندوده کرده شده و بکسر ہا مشدد زر اندوده کننده از منتخب و کنز —

مذاب — بضم میم و در آخر با موحده گداختہ شده از کشف و برہان

مذہوب — زر نگار و زر اندوده —

مذنب — بضم میم و سکون ذال معجمہ و کسر نون گناہگار از کنز —

مذبذب — بضم اول و فتح ذال اول و سکون موحده
اول و فتح ذال معجمہ ثانی متردد و بر یک حال و یکجا
قرار نگرفتہ شده —

مذلت — بفتح اول و ثانی و تشدید لام مفتوح
خوار شدن —

مذ — بالضم در عربی بمعنی ابتدای زمان و آن زمان از
منتخب و در فارسی بالضم و بالفتح بمعنی صاحب و خداوند و اکثر
مرکب می آید ہمچو اسفہبد از مداز برہان —

مذکر — بضم و فتح ذال معجمہ و کسر کاف مشدد یاد دہنده
و بفتح کاف بمعنی مرد و نر کہ ضد ماده باشد از منتخب —

مذکور — اگرچہ در عربی صیغہ اسم مفعول ست و فارسیان
بمعنی ذکر نیز استعمال کنند از چراغ ہدایت —

مذاق — بفتح میم و تخفیف ذال معجمہ چشیدن و بمعنی چشیدنگاه
و محل قوت ذائقہ کہ کام و زبان ست و مذاق صیغہ
اسم ظرف ست از ذوق کہ بمعنی چشیدنست از منتخب و
در مصطلحات نوشتہ کہ مذاق در اصل بمعنی ذائقہ ست و اظہار شوق پیش معشوق
مذموم سید و زشت و آنکہ او را بد گفتہ باشند از کشف و منتخب

مذاق کردن — بفتح عبارت ست از ظاہر نمودن بی اختیاری
شوق بوس و کنار و غیر آن کہ در محل رغبت و شہوت
و مستی و ہا از چراغ ہدایت —

مذخوره — ذخیره کرده شده —

مذمومہ — ہر چیز کہ بد و زشت باشد —

مذکر سماعی — مردیکہ مطیع زن خود باشد از مؤید و برہان

مذی — بفتح رطوبت ست کہ در غلبہ شہوت ظاہر میشود
از بحر الجواہر —

فصل میم مع راے مہملہ

مرتجا — بضم میم و سکون را مہملہ و فتح فوقانی و جیم
امید داشتہ شده از لطائف —

مراء — بکسر جدال و ستیزه کردن و خود نمائی از منتخب و غیر آن —

مرعی — بفتح میم و سکون راے مہملہ و فتح عین مہملہ در آخر
الف مقصوره بصورت یا چراگاه و بمعنی گیاه سبز و
چسپیدن از منتخب —

مربی — بضم میم و فتح را و تشدید با موحده مفتوح
و در آخر الف بصورت یا تربیت کرده شده و پرورده
شده و آنچہ از قسم میوه در قوام قند یا شکر پرورند —

مرتضی — پسندیده از منتخب و کنز و لقب حضرت علی کرم اللہ وجہہ

مرضی - بالفتح وضاد معجمہ مفتوح ودر آخر الف بصورت یا بیماران واین جمع مریض ست از منتخب بضم میم وفتح را وتشدید ضاد معجمہ مفتوح بمعنی پسندیدہ -

مرحبا - این لفظ در عربیہ براے تعظیم مہمان گویند مرحب مصدر میمی است بمعنی فراخ شدن والف علامت نصب ست چراکہ در ترکیب مفعول مطلق واقع شدہ بحذف فعل در اصل چنین بود رحبت بک الدار مرحبا یعنی فراخ شد براے تو خانہ فراخ شدنی پس بجہت تخفیف فعل را مع متعلق حذف کردند ونصب را براے دلالت حذف آن باقی گذاشتند مرحبا باقی ماند

مرایا - بفتح اول وحرف چہارم یاے تحتانی آئینہ ہا این جمع مراۃ است خلاف قیاس ست مستعمل نیست از صراح وغیرہ

مرغ عیسی - شپر وخفاش از برہان -

مردم گیا - بالفتح گیاہی باشد کہ بیخ آن شبیہ بسر آدمی بیا باشد وبعضے نوشتہ کہ بشکل تمام جسم آدمی ہم بادہ وہم بود وبر کنندہ آن ہلاک شود ہمیرد از برہان -

مرغ مسیحا - شپر وخفاش -

مرو - بالضم وحرف سوم واو فال نیک از بہار عجم لطائف

مرغ قبلہ نما - آلتی شکلی خرد بصورت مرغ سازند بہر طرف کہ خواہند بگردانند مگر سر آن مرغ بطرف قبلہ قرار میگیرد

مرکوب - سواری کردہ شدہ -

مرغوب - پسندیدہ ومقبول وخواہش نمودہ شدہ -

مرعوب - بعین مہملہ ترسانیدہ شدہ -

مرتعب - بالضم وعین مہملہ مکسور خائف وترسندہ -

مرہوب - صیغہ اسم مفعول از رہب درست نباشد چراکہ رہب بالضم ترسیدن لازم ست وصیغہ مفعول از لازم درست نباشد بجاے آن مرعوب بعین مہملہ صحیح باشد از رعب کہ بمعنے ترسانیدن ست چنانکہ در صراح

مرحب - بالفتح وحاے مہملہ مفتوح فراخ شدن جاے فراخ از منتخب

مرطوب - رطوبت ناک وفربہ از منتخب -

مراقب - بضم میم وکسر قاف چشم دارندہ یعنی امیدوار وترسندہ ومراقبہ کنندہ ونگہبان -

مربوب - بالفتح بمعنے مخلوق از لطائف -

مرسوب - بتہ نشستہ شدہ وررد ہر چیز -

مرکب - بضم میم وفتح را وتشدید کاف مفتوح بروزن منور سیاہی نوشتن کہ در دوات انداختہ بدان کتابت کنند بمعنے چیزے در چیزے نشانیدہ شدہ وترکیب دادہ شدہ وبفتح میم وسکون را وفتح کاف آنچہ بران سوار شوند از قسم اسپ وکشتی مگر اکثر بمعنے اسپ مستعمل وگاہی بمعنی کشتی وسفینہ ہم می آید از کشف ومنتخب وصراح

مراکب - بفتح میم وکسر کاف آن چیزہا کہ بر آنہا سوار شوند

مرتب - راست ودرست کردہ شدہ ودرجہ بدرجہ ودر مرتبہ ومقام ہر کدام آوردہ شدہ -

مرتکب - بالضم وکاف مکسور بشروع کنندہ در کارے وسوار شوندہ ونیز بمعنی ورزندہ وگناہ کنندہ از کنز ومنتخب

مرتبہ اول حساب - کنایہ از احاد ست وآن از یک تا دہ باشد

مرتبہ دوم حساب - کنایہ از عشرات وآن از دہ تا صد است

مرابطات - بضم میم باہم ربط واشتہا -

مرافعت - بضم میم وفتح فا وعین مہملہ پیش بردن وسخن ودعوی نزد حاکم بردن از منتخب وکنز ومدار -

مراقعات - عرضہ داشتہا کہ بخدمت بزرگان نویسند

مراسلات - مکتوبہا کہ بمساویان نویسند -

مرئیات - بالفتح ہمزہ مکسورہ یاے تحتانی مشدد چیزہا کہ دیدہ شدہ

مرابحت - بفتح تلفی است ویدہ ومنتخب -

مردشت - نام جاے -

مرابحت - بفتح باے موحدہ وحاے مہملہ سود ومنفعت بہم کردن از کنز

مراقبت - بضم میم وفتح قاف وباے موحدہ چشم داشت ونگہبانی وحراست از منتخب وکنز -

مراجعت - بفتح جیم بازگشتن از منتخب -

مراغبت - خواہش ورغبت -

مرافقت - بفتح فا وقاف ہمراہی ورفاقت کردن از صراح

مرحمت - بفتح میم وسکون را وفتح حاے مہملہ وفتح میم ومہربانی نمودن

مروت - بضمتین وتشدید واو مفتوحہ مردمی ومردی واین ماخوذ ست از مرء کہ بمعنے مرد باشد از مؤید وکشف ومزیل وصراح وبضم اول وفتح ثانی خطا است -

مراعات - بضم باہم چراگردن وگماشتن بگوشہ چشم نگریستن مجازا بمعنے سلوک ورعایت از منتخب وغیرہ -

مرامات - بفتح مقاصد ومطالب -

مرآۃ - بالکسر وسکون را مہملہ ومد الف وتاے فوقانی آئینہ این صیغہ اسم آلہ است از رویت بمعنے اسباب دیدن این در اصل مرئیہ بودہ بروزن مفعلۃ یاے متحرک ما قبل مفتوح آن یا را بالف بدل کردہ مرآۃ شد وکسانیکہ مرآۃ بکسر میم وسکون را وفتح الف غیر ممدود بروزن مفعل گویند خطا ست چراکہ تا را این اصلے نیست کہ در مقام لام فعل افتد بلکہ زائدہ است ومرات بالفتح والف غیر ممدودہ مفتوح بمعنے زن از منتخب -

مرکب زرین پشت - کنایہ از شتر دو کوہان از شرح قران السعدین -

مرقات - بالکسر وحرف سوم قاف نردبان وزینہ این لفظ را بتا مدورہ ہم نویسند از صراح -

مرغبات - بضم اول وفتح دوم وتشدید غین معجمہ مفتوح بمعنے چیزہاے پسندیدہ ومرغوب -

مرکز مثلث - کنایہ از زمین باعتبار ابعاد ثلاثہ کہ طول وعرض وعمق وار دار شرح دیوان خاقانی -

مرگ پیچ - نوعے از پیچ دستار وآنچنان باشد کہ یک پیچ از دستار تاب دادہ حلقہ وار بطرف گوش وگردن مے آویزند وآنرا مرگ پیچ ازان نامند کہ دارندہ آن خود را از شجاعت گرفتار مرگ میدانند واین معمول بہادران ست -

مرج - بفتحتین وجیم عربی آشفتہ شدن کار وفساد وتباہی مگر وقتیکہ بالفظ ہرج ہم آید بسکون را خوانند وہرج مرج ہر دو لفظ را بسکون ثانی آرند ولفظ مرج بفتح میم وسکون را بمعنے چراگاہ وزمین نیز آمدہ از منتخب

ومزیل ولطائف وصراح —

مراخ - بفتح وحاے مہملہ رفتن وروان شدن وبمعنے جاے راحت وآسایش وبالضم موضعے کہ شتران بسوے روند وآرام گیرند وبکسر میم نشاط وشادے از شرح مقامات حریری ومنتخب وشرح نصاب —

مروح - بضم میم وفتح را وتشدید واو مکسور وحاء مہملہ راحت ونشاط وآسایش دہندہ وخوشبودار گرداننده وبفتح واو راحت وآسایش داده شده از منتخب وکنز —

مرح بفتحتین وحاء مہملہ سخت شاد شدن وتکبر کردن وفاسد شدن از منتخب ولطائف —

مُربح بضم میم وفتح راء مہملہ وتشدید باء موحدہ مکسور وحاے مہملہ سودمند ونفع بخش —

مرابح - بفتح منافع وسودہاے بمعنے مربح —

مرجوح - بمعنے مغلوب —

مرتاح - بالضم وبالکسر وتاء فوقانی وحاء مہملہ صاحب راحت ونشاط واسپ یکجم از ده اسپان کہ تفصیل آن در مجلی گذشت از منتخب وشرح نصاب —

مرشح - بفتح شین مشدد وچکیده شده وسیراب —

مرغ مسیح - خفاش کہ بتازیے شپره نامند گویند کہ چون عیسے علیہ السلام خواست کہ مرغے بسازد وصورت مرغ مرتب ساخته نفس دردمید بقدرت حق تعالے زنده شد لیکن مقعدش فراموش ساخته بود ندیمرد وبعد از ان حق تعالی مرغے بہمان صورت پیدا کرد —

مرغ صبح - بلبل وخروس —

مرخ — بالفتح وخاے معجمہ روغن مالیدن ونام درختے وچوب آتش زنہ از لطائف ومنتخب —

مرکز چرخ - کنایہ از زمین —

مرداد - بالضم وہردو دال مہملہ نام ماه فارسے کہ مدت ماندن آفتاب ست در برج اسد وآن تقریبًا بہندی بہادون باشد ونام روز ہفتم از ہر ماه شمسے از کشف وبرہان وجہانگیری ودر رشیدی بفتح —

مرتد - بضم میم وسکون را وفتح فوقانی وتشدید دال مہملہ از اسلام ومسلمانی برگشته شده —

مرمد - بضم میم اول وفتح میم دوم رمد کرده شده ورمد بفتحتین درد وسرخی چشم را گویند از منتخب ولطائف —

مردود - بالضم میم وفتح را مہملہ وفتح دال مشدده اول باز گردانیده شده —

مَرید - بفتح میم متمرد وسرکش وبیرون رونده از فرمان خدای تعالی ورانده شده وبضم میم اراده کننده از منتخب ولطائف وکشف —

مرتقد - بالضم وقاف مفتوح خوابگاه از لطائف —

مرقد - بالفتح وقاف نیز مفتوح خوابگاه صیغہ اسم ظرف از رقود کہ بمعنے خواب ست ومجازًا قبر را گویند از کشف ومنتخب —

مربد - بالکسر وباء موحده مفتوح جاے نشاندن شتر وغیره وبمعنے جایکہ خرما دران خشک کنند از منتخب وشرح نصاب —

مرفد - بالکسر وفاء مفتوح کاسہ بزرگ از شرح نصاب ومنتخب —

مرد - بالفتح بے ریش شدن واز حد درگذشتن وبالضم جمع امرد وبفتحتین بدست مالیدن ودر آب ترکردن ومیوهٔ تازه درخت اراک از منتخب ولطائف —

مرصاد - بالکسر وصاد مہملہ ودال راه فراخ از کشف ومؤید ولطائف —

مرصد - بالفتح جای نگاہداشتن وموضع چشمداشت وانتظار چیزے ومراصد جمع آن از منتخب —

مرشد - بالضم وشین معجمہ مکسور راه راست نماینده از منتخب

مرصود - چشم داشته شده واز رصد معلوم کرده شده وکواکب مرصوده در فصل کاف مع الواو مذکور شد —

مرغ بیضۂ فولاد - تصویر مرغ کہ از آہن ساخته بر خود فولاد نصب کنند چراکہ بیضہ بمعنی خود فولاد سے ست کذا فے المنتخب —

مراصد - جمع مرصد —

مر مزاد - یعنے در لغز ہمیشہ مباد —

مرگ تو مبارکباد - در محلے گویند کہ فتنۂ تازه برپا شود از مصطلحات —

مرور بفتحتین گذشتن ورفتن —

مُر - بالضم وتشدید راء مہملہ در عربے بمعنے تلخ ودوائیست از عرب وصمغ درختیست کہ بہندے آنرا بول گویند وبالفتح ریسمان وکلند وبمعنے رفتن ودر فارسے بالفتح وتخفیف بمعنے عدد وپنجاه از ین سبب صد را دو مر گویند وگاہے مجازًا بمعنے شمار آید وگاہے بمعنے بیحد وبسیار باشد واین لفظ فائده معنے حصر کند وگاہے زائد ہم آید برائے تحسین کلام از منتخب ولطائف وشرح نصاب —

مرئی - مرد توانا وبازہره در سن دراز سخت تا فتہ از صراح ومنتخب —

مرغزار - بفتح میم وسکون را وغین معجمہ موقوف جاے را گویند کہ دران سبزه بسیار رستہ باشد چہ مرغ بالفتح نوعے از گیاه باشد کہ آنرا فرز ونیز گویند وبہندی دوب نامند بواو معروف موحده از لطائف وبرہان

مرغ آتشخوار - کبک وبعضے گفتہ کہ بمعنے سمندر —

مرغ سحر - بمعنے بلبل وبعضے گفت کہ خروس لیکن اول اقوی است از برہان —

مرغ نامہ بر - کبوتر وہدہد —

مریخ زحل خوار - کنایہ از انگشتدان مجمر از مؤید —

مراعات النظیر - رعایت کردن آن قسم الفاظ را کہ باہم مناسبت دارند یعنے اسماے چیزہا را کہ جمع

نمودن که با یکدیگر مناسبت داشته باشد مثل گل و خار
بلبل و تیر و کیش و کمان و زه و قربان و غیره —
مرکوز — محکم نشانیده شده و مأخوذ از رکز که بمعنی سر نیزه
و جز آن در زمین فرو بردن است —
مرجز — بضم میم اول و فتح را و فتح جیم عربی مشدد و زای
معجمه نوعی از شعر و باصطلاح اهل انشا قسمی از سه اقسام
نثر که مرجز و مسجع و عاریست پس مرجز نثری باشد
که کلمات فقرتین اکثر جاها هم وزن باشند در
تقابل یکدیگر بدون رعایت سجع مثال خیال ناظم
بی تعلق قامت دلربائی ناموزون ست و قیاس
ناثر بی تمسک کاکل سودائی نامربوط و علی هذا القیاس.
مثال دیگر از نثر مرجز غریزی راست صرف اوقات
بی فکر واهب کارساز و خرج انفاس بی ذکر قادر کردگار
مضرت تمام و خسر کمال دارد عنایت قادر قدیر
و عواطف واهب کریم نصیب حال و قرین کار
باد و این قسم نثر بسیار قلیل الاستعمال است
و مسجع عبارتی که کلمات یک دو جا یا زیاده در
مقابله چنان واقع شوند که قافیه میتواند شد
و عاری آنکه از شرائط مرجز و مسجع عاری بود
لیکن با سلاست آن متانت هم باشد —
مرز — بالفتح و در آخر زای معجمه زمین و بعضی گفته که زمین
آباد آن و قابل زراعت و بمعنی سرحد و بمعنی خیابان
و بمعنی موش و بالضم سوراخ مقعد و بمعنی مجامعت نیز
آمده از برهان و مدار و سروری و لطائف و جهانگیری —
مرغز — بفتح میم و سکون رای مهمله و فتح غین معجمه و زای معجمه
نام موضعی در ولایت —
مرکز — میان چیزی و محل استاده کردن چیزی و نقطه که
میان دائره پرکار باشد در اصل این لفظ صیغه
اسم ظرف از رکز بالفتح که بمعنی چیزی نوکدار مثل نیزه و
جز آن در زمین فرو بردن ست پس نقطهٔ دائرهٔ پرکار
را بهمین جهت مرکز گویند که آن جای است که نوک پرده
پرکار را دران فرو برده پیرو دیگر دائره میکشند و
مرکز عبارت ست از زمین باوسط کرهٔ عرض —
مرؤوس — بفتح میم و سکون را و ضم همزه و سکون واو و سین
مهمله تابع و خادم و کنایه از رعیت —
مرس — بفتحتین و سین مهمله بمعنی رسنیکه در گلوی
اسپ و سگ و غیره بندند از چراغ هدایت و در
برهان چنین نوشته که مرس بالفتح نام میوهٔ سی خوش
و بعربی بدست مالیدن و مکیدن طفل انگشت را
و بفتحتین طبیب و کحال و در منتخب نوشته که مرس
بالفتح مرد بسیار ممارست کننده و در بان کننده و
تر کردن خرما در آب و انگشت خائیدن کودک و
دست بمندیل پاک کردن و مرس و مرسی بفتحتین بمعنی رسن و رسنی آویختن از دلو
مرزنجوش — بفتح میم و سکون رای مهمله و فتح زای معجمه و سکون نون
و ضم جیم عربی و واو معروف و شین معجمه معرب مرزنگوش
و آن نوعی از ریحان ست که خوشبو دار باشد و زلف
و خط معشوق را بدان تشبیه کنند بهندی دونه گویند
در اصل مرزه گوش بود چه مرزه بمعنی موش است
چون برگش شبیه گوش موش باشد لهذا باین اسم مسمی گشت
از رشیدی و کشف و منتخب و رسالهٔ معربات —
مرتعش — بضم میم و سکون را و فتح فوقانی و بکسر عین
و شین معجمه رعشه دار و لرزان از لطائف —
مرعش — بالضم و فتح عین مهمله نوعی از کبوتر که در
هوا معلق میزند و حلقه میشود از منتخب و بعضی نوشته
که این نوع کبوتر اکثر نامه بر باشد —
مرعش — بالفتح و غین معجمه مفتوح شهری ست در شام از منتخب
مرشیس — بالفتح بمعنی ریش کرب ای زخمی و مجروح
مکن و مبدل مریز چراکه رای معجمه بشین معجمه تبدیل میابد چنانکه در جواهر الحروف
مرشوش — بهر دو شین معجمه چکیده شده و پاشیده
شده از آب و غیر آن از صراح —
مرصوص — بالفتح و بهر دو صاد مهمله استوار کرده شده
و بنا بار زیر بر آورده شده از منتخب —
مرتاض — بضم میم و تای فوقانی و ضاد معجمه ریاضت
کننده و صاحب ریاضت و باصطلاح اهل تصوف
ریاضت بمعنی رام کردن نفس سرکش ست و رنج کشیدن
در عبادات و علم و هنر از منتخب —
مربض — بفتح میم و سکون را و کسر بای موحده و ضاد
معجمه جای گوسپندان از منتخب و شرح نصاب —
مروض — بفتح میم و ضم رای مهمله ریاضت داده شده
و رام نموده شده و در لطائف بضم میم و فتح را و واو
مشدد مفتوح ریاضت داده شده و بواو مکسور ریاضت دهنده
مرض — بفتحتین بیماری از منتخب —
مرط — بالکسر و طای مهمله گلیم از صوف و جز آن از منتخب
و در مهذب نوشته که نوعی از چادر ست —
مربط — بالفتح و بای موحده مکسور جای بستن خصوصا مکان
بستن حیوانات و بالکسر چیزی که بدان چیزی را بندند از منتخب
مرتع — بفتح میم و سکون را و فتح فوقانی و عین مهمله چراگاه
و سبزه زاری که بهائم دران چرند و چراگاهی که آب و علف
دران بسیار باشد از کشف و منتخب —
مراتع — بفتح میم و کسر فوقانی چراگاههای چارپایان
این جمع مرتع ست از منتخب —
مرقع — بضم میم و فتح را و تشدید قاف مفتوح کتاب
تصاویر و خرقه و دلق درویشان چراکه این هر دو چیز
رقعه رقعه و پاره پاره بهم جمع کرده شده میباشند
از کشف و غیر آن —
مربع — بفتح موحده هر چیز که چهار گوشه باشد و هر چیز که
عرض و طول آن برابر باشد و نوعی از نشست امرا و سلاطین که
متعارف ست و نوعی از نقش تعویذ که شانزده خانه دارد —
مرابع — بفتح میم و کسر موحده منزلها و امکانها —
مرصع — بفتح صاد مهمله مشدد و اسم مفعول از ترصیع
ماده اش رصع بفتحتین بمعنی چسپیدن چیزی
و در استعمال بمعنی آنچه که دران جواهرات بر نشانده
باشد و بمعنی نظم و نثری که الفاظش با مقابل

خود ہموزن و ہمسجع باشند۔

مرصوع ـ بمعنے مرصع۔

مرتفع ـ بالضم فا مکسور بلند شونده و بلند و از جای بیرون شونده و بفتح برداشته شده۔

مرجع ـ بفتح میم و کسر جیم جای باز گشتن از صراح۔

مرفوع ـ بلند داشته شده و برداشته شده و رفع کرده شده و حرکت رفع داده شده از منتخب و کنز۔

مروع ـ بفتح اول و ضم سوم ترسانیده شده و نگاه داشته الروع الفزع از قاموس و لطائف۔

مرتبه جمع الجمع ـ مقام وحدت و ظهور اول۔

مرغ ـ بالفتح و غین معجمه نوعے از گیاه که با نبوہے روید بغایت سبز و نازک باشد بهندی دوب گویند و بعربی بمعنے غلطیدن ستور در علف و جز آن و بالضم بمعنی آفتاب و هر طائر که بال و منقار دارد و نوعے از صراحی و بفتحتین در عربی آب دهن را گویند از رشیدی و منتخب و برهان و کشف و مدار و سروری و جهانگیری و صاحب بهار عجم نوشته که خاص خروس را مرغ گفتن اصطلاح هندیان ست

مرادف ـ بضم میم و کسر دال در پے کسے نشیننده و لفظے که با لفظ دیگر در معنے شریک باشد۔

مروق ـ بضم میم و فتح را و فتح واو مشدد صاف کرده شده و مصفا و شراب پالوده که اصلا غش دران نبود و بکسر واو رواق سازنده یعنے معمار و کسیکه پرده بر سقف خانه بندد و بکسر اول و سکون دوم و فتح سوم در شگفت آوردن و خوشحال ساختن از لطائف و منتخب۔

مراق ـ بکسر میم و تشدید قاف در اصل نام پرده عشائی ست که زیر جلد محسوس شکم ست و زیر آن صفاق و زیر آن پرده ثرب است که بر معده و جگر و طحال و امعا محیط ست چون ماده سودا در معده یا طحال و غیره جمع شود نفخ در پرده مراق واجب میکند پس ابخره از ان ماده سودا تصاعد کرده بدماغ رسیده باعث اختلال حواس و خیالات فاسده میشود و گاهی این مرض که مالیخولیا

مراقی همین ست فقط مراق نامند و بعضے نوشته که صاحب این مرض را بسبب تصاعد ابخره متکاثره گردن گنده و سطبر میشود و سوزش شانه هم لازم۔

مرفق ـ بالکسر و فا مفتوح آرنج که بندگاه ساعد یا بازو ست و بفتح نیز آمده از منتخب و صراح۔

مرق بفتحتین شوربا از منتخب و شرح نصاب۔

مراهق ـ بضم میم و کسر ها کودکے که نزدیک بلوغ رسیده باشد از منتخب۔

مرافق بضم میم و کسر فا همراه و رفاقت کننده و بفتح میم و کسر فا بمعنے آرنجها و آنچیزها که بدان نفع یابند کذا فی الصراح۔

مرغک ـ بالضم نام سرود از شرح قران السعدین۔

مرده ریگ ـ بالضم و یای مجهول و کاف فارسی باچیز و فرومایه از چراغ هدایت و در لطائف و برهان بمعنے فرومایه و واماندہ یعنے چیزے را گویند که از مرده باز ماند باشد و آنرا بعربی میراث گویند و مرده ری نیز آمده۔

مرغ زیرک ـ مرغیست معروف که بدو پا از درخت آویخته شده با آواز بلند حق حق گوید و بعضے طوطے نیز نوشته اند و بعضے مراد از ابلیس دارند و بعضے از هاروت و ماروت اراده نمایند از لطائف۔

مرغ شب آهنگ ـ بمعنے بلبل۔

مرکز خاک ـ کنایه از زمین یا میان اندرون زمین

مردمک ـ سیاهی کوچک که درمیان سیاهی چشم باشد و مردمک آنرا همین سبب گویند که صورتے کوچک بشکل آدمی دران بنماید و ازینجهت در عربی انسان العین گویند و بهمین جهت در هندی پتلی نامند اگرچه درین زمان پتلی در هندی سیاهی کلان را گویند و آن سیاهی کوچک که در حقیقت پتلی همان ست۔

مرجل ـ بالکسر و جیم عربی مفتوح بمعنے دیگ مسین بزرگ از کشف و منتخب۔

مرتجل ـ بضم میم و فتح فوقانی و فتح جیم عربی شعر خطبه بدیهه گفته شده و لفظیکه از معنے بمعنے دیگرے بی مناسبت

نقل کرده شده باشد با وجود لحاظ معنی اول از منتخب و دیگر کتب

مرغول ـ بروزن مقبول بمعنی پیچ و تاب موی پیچیده و آواز مرغان و نوعی از آواز خاص مطربان که با پیچیدگی باشد از بهار عجم و برهان و رشیدی و جهانگیری۔

مرسل ـ بضم میم و فتح سین مهمله فرستاده شده و بمعنے صاحب کتاب الله تعالے۔

مرسول ـ این لفظ من حیث اللغت عربی صحیح نیست بجای لفظ مرسول لفظ مرسل بفتح سین مهمله بمعنے فرستاده شده استعمال باید کرد از بهار عجم و لفظ مرسل بمعنے فرستاده شده در هیچ کتاب یافته نشده چراکه اسم فاعل و اسم مفعول از رسالت که مصدر ثلاثی مجرد ست در کلام عرب مستعمل نشده۔

مرفه الحال ـ بضم میم و فتح رای مهمله و تشدید فای مفتوح و های مضموم و سکون لام اسم آسوده حال و خوش معاش از مدار۔

مراحل ـ بفتح میم و کسر حا منزلها و جمع مرحله است از منتخب

مربع مستطیل ـ جسم چهار گوشه درازی دارنده چنانکه تقطیع کتاب باشد۔

مرسوم ـ آئین کرده شده و نشان کرده شده و گاهے مراد از لفظ مرسوم درماهه و روزینه باشد چراکه هرچه امرا و سلاطین برای کسی معین کنند آنرا در دفتر خود نشان میکنند ای مینویسند۔

مراسم ـ نشانها و آئینها از منتخب و غیر آن

مرجوم ـ رانده شده و سنگسار کرده شده از منتخب و غیر آن

مرتسم ـ بضم میم و کسر سین مهمله نقش گیرنده از منتخب۔

مرام ـ بفتح مراد و مطلب مرام صیغه اسم ظرف ست مشتق از روم بالفتح که بمعنی طلب و جستن و قصد است از قاموس و منتخب و صراح۔

مردم ـ بمعنی یک آدمی و بسیار آدمیان چراکه این لفظ را بمعنی مفرد و جمع هر دو استعمال کنند و سیاهی چشم که محل بصر است و مردمک تصغیر آنست از بهار عجم و رشیدی و مدار۔

مرخم ـ بضم میم و فتح را و خای معجمه مشدد مفتوح نرم کردانیده شده

وکلمهٔ منادی که حرف آخر آن انداخته شده باشد بجهت تخفیف نزد فارسیان هرگاه که حرف آخرش انداخته شده باشد منادی بودن آن ضرور نیست۔

مراحم ـ مهربانیها جمع مرحمت۔

مراهم ـ مرهمها که بر زخم بندند۔

مرتهن ـ بضم میم و فتح فوقانی و کسر ها گرو دهنده و گرو گیرنده و میر نور الله در شرح گلستان نوشته که لفظ مرتهن بمعنی مقبول محبوب‌دل‌ها چنین است باید که بمعنی لازم باشد پس صیغهٔ مفعول صورت نمیگیرد و صیغهٔ اسم فاعل درین عبارت که کشتگان او مرتهن راست نمی آید مناسب درین محل مرهون است مگر آنکه مرتهن بفتح ها بجذف و ایصال یعنی مشترک فیه است مرتهن فیه ملاحظه نمایند و حاصل آن مرهون میشود مگر چون اصحاب هر پایه لفظ ابتیاع را که بمعنی قبول نمودن بیع است بمعنی استعمال نموده و کالای خریده را بابتاع بصیغهٔ مفعول آورده و همچنین اشترا از بیر متعدی آورده و مشتری بالفتح را بمعنی بیع استعمال کرده پس مرتهن بصیغهٔ مفعول درست باشد۔

مرکن ـ بکسر میم و سکون را و فتح کاف عربی بمعنی تغار و لگن از صراح و منتخب۔

مردان ـ بضم میم و سکون را و بعده دال مهمله بمعنی کودکان ساده رو این جمع امرد است۔

مرهون ـ گرو کرده شده۔

مرجان ـ بالفتح مروارید خرد و لولو بمعنی مروارید کلان از تفسیر بحر مواج و صراح و قاموس هیچ یکی از لغات عربی بمعنی جوهر سرخ رنگ که بهندی مونگا گویند نوشته بلغات معتبرهٔ فارسی مثل فرهنگ جهانگیری و رشیدی هم یافته نشده مگر در برهان نوشته که مرجان در عربی بمعنی مروارید خرد است و بمعنی جوهر سرخ رنگ نیز عربی ست و در مدار هر دو معنی آورده و در منتخب نوشته که مرجان مروارید خرد و بمعنی بسد۔

نیز آمده ظاهرا بمعنی فارسی ست زیرا که در لغت عرب باین معنی یافته نشده تم کلامه و مسموع ست که مرجان بمعنی جوهر سرخ رنگ است در آب دریای شور مثل نباتات میروید چون از آب بیرون می آرند سنگ میگردد و گاهی مثل چوب کرم خورده میشود و بیخ مرجان در اودیه بارها بنظر آمده۔

مرزبان ـ بالفتح و حرف سوم زای معجمه موقوف زمیندار و مالک زمین چرا که مرز بمعنی کنار زمین گویند کنایه از حاکم و بادشاه و نگاهدارندهٔ سرحد و بضم زای معجمه معرب آنست از برهان و جهانگیری۔

مرغ سلیمان ـ هدهد از برهان۔

مرغ مجنون ـ مرغیکه در موی سر مجنون آشیانه کرده بود۔

مرغ زرین ـ مرغیست برابر ماکیان مشابه بشکل دراج و اندک بطاؤس نیز مشابهتی دارد و پر و بالش مانند زر درخشان و لمعان میدارد و بگر لون او بسبزی مائل میباشد و کلغی نیز میدارد۔

مرغ آمین ـ بالف ممدوده ستارهٔ کف الخضیب زیرا که منجمین مقرر است که هر کس که وقت طلوع کف الخضیب دعا کند مستجاب شود و در مصطلحات نوشته که فرشته ایست که در هوا پرواز کند و همیشه آمین گوید هر دعایی که با آمینش برسد مستجاب شود۔

مرغ شبخوان ـ کنایه از بلبل چرا که اکثر در ایام بهار بوقت شب آواز میکند۔

مرو شاهجهان ـ نام شهریست از خراسان۔

مرد میدان ـ کنایه از حریف و مقابل۔

مربع نشستن ـ چارزانو نشستن چرا که بطور نشستن امرا و سلاطین ست۔

مرگ نو ـ در مصطلحات بمعنی فتنهٔ تازه نوشته است و بعضی بمعنی عشق نوشته اند۔

مرجو ـ بفتح میم و ضم جیم و تشدید واو امید داشته شده از منتخب

مرغ حق گو ـ مرغیست که شبها بدو پا از درخت آویزان شده باواز بلند حق حق گوید و آنرا مرغ زیرک نیز گویند از برهان۔

مرو ـ بالفتح بر وزن سرو نام شهریست از خراسان و نام گیاهی ست خوشبودار از برهان۔

مره ـ بالکسر و تشدید را صفرا که خلطی ست زرد رنگ و تلخ و از جملهٔ اخلاط چهارگانه و بمعنی قوت و توانائی و عقل و بالفتح و تشدید بمعنی یکبار از منتخب و صراح و کنز۔

مراره ـ بفتح میم و هر دو رای مهمله زهره که هر حیوان که بهندی آنرا پته گویند از منتخب و شرح نصاب۔

مرصوص ـ بهر دو صاد مهمله بار زیر استوار کرده شده۔

مرتبه ـ بضم میم و فتح را و تشدید فوقانی مفتوحه درست کرده شده و در چهار مرتبه نوشته شده۔

مروه ـ بفتحات بر سه حرف اول در عربی بمعنی دیوان سرکشی و متمردان و سرکشان این جمع مارد است از منتخب و بفتح میم و سکون در فارسی بمعنی شجاع و بهادر و بالضم معروف و مجازاً بمعنی عاشق آید۔

مرغوله ـ بالفتح پیچ و تاب و موی پیچیده و آواز مرغان و نوعی آواز خاص مطربان که با پیچیدگی باشد از بهار عجم و برهان و رشیدی و جهانگیری۔

مروحه ـ بالکسر و واو و حای مهمله هر دو مفتوح باد کش و باد زن این صیغهٔ اسم آله است از روح که بالفتح باشد بمعنی آسایش و نسیم از مؤید و بهار عجم و منتخب۔

مرسله ـ بالضم و سین و لام هر دو مفتوح فرستاده شده و آویخته کرده شده و زیوریست که زنان در گلو او یزند ظاهرا بهندی آنرا هار گویند از بهار عجم و کشف۔

مرسوله ـ بمعنی فرستاده شده غلط است و بجای آن صحیح مرسله است بفتح سین زیرا که این مصدر ارسال آمده است نه از رسالت از مزیل۔

مرضعه ـ بالضم و ضاد معجمه مکسوره و فتح عین مهمله زن شیر دهندهٔ اطفال یعنی دایه۔

مرحله ـ بفتح میم و فتح حای مهمله منزلگاه و کوچگاه و منزل و بمعنی جای رخت و اسباب ماخوذ از رحل که بمعنی پالان شتر و رخت و اسباب است هم بمعنی پالان نهادن

بر شتر و کوچ کردن از منتخب و کنز و بمعنی مقدار مسافت چهار فرسنگ و نوعے از عمارات که پیرامون قلعهٔ جنگی ساخته دیران نشسته جنگ کنند۔

مراغه۔ بفتح میم و غین معجمه نام شهر از ولایت آذربیجان در عربی بمعنی غلطیدن جانور نیز است خواه طائر باشد خواه چهارپایه درینصورت اسم ظرف ست از روغ بالفتح بمعنی غلطیدن حیوان از قاموس و صراح و منتخب و بهار عجم و کشف و برهان۔

مُراقبه۔ بضم میم و فتح قاف امید داشتن و نگاه داشتن چیزی را و تراشیدن و گردن فرو انداختن و باصطلاح حضور دل ست با خدا و غیبت از ماسوا۔

مرصوده۔ از رصد معلوم کرده شده بدانکه کواکب مرصوده یک هزار و بست و پنج ستاره ثوابت اند که اهل هیئت از قوانین رصد معلوم کرده اند چهل و هشت صور که بر فلک مرتسم است از انها مرکب اند و تفصیل آن صور در فصل بای موحده مع سین مهمله مذکور شد۔

مرافعه۔ دعوے پیش حاکم بردن۔

مروه۔ بالفتح و واو مفتوح کوهی ست در مکهٔ معظمه از منتخب۔

مرثیه۔ بالفتح و کسر ثاء مثلثه و فتح یاء تحتانی صفت مرده از کشف و صراح و مدار و منتخب و بسین مهمله نوشتن و تشدید تحتانی خواندن خطاست۔

مراتب ستّه۔ و باصطلاح صوفیان اول احدیت که اعتبار ذات فقط است و بعالم غیب نیز مسمے میگردد و بقول بعضے وحدت که مسمی بتعین اول و برزخ کبری و قابلیت محض مے شود و ثانی وحدانیت که اعتبار ذات ست باسماء و صفات تفصیلاً ثالث ارواح مجرده که عبارت از عقول عالیه

و ارواح بشریه است رابع ملکوت که حاوی نفوس سماوی و بشریه است و آنرا عالم مثال هم گویند خامس عالم ملک که کنایه از اجسام و اعراض باشد و بعالم شهادت نیز مسمے میگردد سادس عالم انسان کامل که محل جمیع مراتب است

مراتب چهارگانه۔ شریعت و طریقت و معرفت و حقیقت

مرغان اولی اجنحه۔ بضم الف و کسر لام و فتح الف و سکون جیم و کسر نون و فتح حاء مهمله طائران صاحب بازوها و این کنایه ست از فرشتگان۔

مرکبات امتزاجیه۔ از یازده تا نوزده و غیر امتزاجیه از بست و یک تا نه و نود۔

مرتقی۔ بالضم و کاف مکسور بلند کننده و بالا رونده

مروی۔ بالفتح و واو مکسور روایت کرده شده۔

مرطی۔ بالفتح لاشتر لیکن در شرح قصاب یافته نشده۔

مردم آبی۔ نوعی از حیوان آبی ست که بصورت انسان میباشد سفید پوست و بغایت نازک اندام۔

مرتشی۔ بالضم و شین معجمه کسور رشوت ستاننده از منتخب

مروتی۔ مروت در عایت۔

مربی۔ پرورش کننده و بفتح بای موحده و در آخر الف بصورت یا پرورده شده و انچه از قسم میوه در شیرهٔ قند پرورده کنند

مرضی۔ بفتح اول و کسر سوم صیغهٔ اسم مفعول بمعنی پسندیده و بضم میم و فتح راء و تشدید ضاد معجمه مفتوح و در آخر الف بصورت یا نیز بمعنی پسندیده۔

مری۔ بفتح میم و کسر راء مهمله و یاء مشدد بر وزن امیر جسمے لحمی ست بصورت روده اندرون گلو که راه آب و طعام ست و قصبهٔ ریه که منفذ دم است بالای مری مذکور ست و بمعنی گوارا و هضم و بضم میم و تشدید راء مهمله چیزیست که بفارسی آنرا آبکامه و بهندی کانجی نامند و آن آبی باشد که دران غلهٔ مطبوخ انداخته ترش کنند و بکسر تین و یاء مجهول در فارسی کوشیدن و ستیزه و برابری کردن با کسے در مرتبه از منتخب و بحر الجواهر و کشف و برهان و صراح و لطائف و کنز۔

مرتضوی۔ بضم میم و فتح تا و فتح ضاد معجمه منسوب بمرتضی علی کرم الله وجهه هر لفظیکه در آخر آن الف مقصوره باشد چون یای نسبت در آخر آن آرند الف را بواو بدل کنند در عربی یای نسبت را مشدد خوانند و در فارسی مخفف۔

مراعی۔ بضم میم و کسر عین مهمله رعایت کننده و نگهبانے و چراننده و بفتح میم سبزه زارها که ستوران را دران چرانند و بمعنی چرانندهٔ شدگان و بمعنی رعایت با نیز آمده۔

مردی۔ بکسر میم و کسر دال بعضی مهمله یعنی چوبی دراز که ملاحان کشتی را بدان رانند از منتخب۔

مربع طولانی۔ هر چیز چهار گوشه که دو ضلع از دو ضلع آن زیاده باشد

مرئی۔ بفتح میم و سکون راء و کسر همزه بمعنی دیده شده این صیغهٔ اسم مفعول است از رویت در اصل مرئوی بود بر وزن مفعول واو و یا در یک کلمه بهم آمدند واو را یا کردند و یا را در یا ادغام ساختند و ماقبل یا را بکسره بدل کردند برائے مناسبت یا مرئی شد۔

مرائی۔ بضم ریا کننده و خود نما و این صیغه اسم فاعل ست از ریا که مصدر ثلاثی الوقوع از باب مفاعله است و در اصل مرائی بر وزن مقارب بود ضمه بر یا ثقیل بود انداختند اهل عرب بسبب التقای ساکنین که یا و تنوین ست یا را حذف کنند و فارسیان بسبب عدم استعمال تنوین حذف یا روا نمیدارند۔

مرجان جنوبی۔ قسمے از مرجان که از طرف جنوب بعمل میآید ابتر باشد

مرجان مرسوبی۔ نوعی از مرجان که تیره رنگ و ناقص باشد

مرکب تقییدی۔ آن مرکب را گویند که بصفت موصوف باشد چون رجل قائم یا مضاف الیه چون غلام زید درین هر دو صورت موصوف و مضاف مقید بصفت خود و مضاف الیه خود ست۔

مرطوبی۔ شخصے فربه بلغمی مزاج که فربهی او بدون اسباب ظاهری باشد۔

مراثی۔ بفتح میم و کسر ثاء مثلثه جمع مرثیه۔

مرگی۔ بالفتح و کاف فارسی بمعنی وبا از مصطلحات۔

فصل میم مع زاء معجمه

مزکّی ـ بالضم میم و فتح زاء و تشدید کاف مفتوح و در آخر الف بصورت یاء زکوٰة داده شده و پاک کرده شده از منتخب۔

مزایا ـ بالفتح افزونیها جمع مزیت که بمعنی افزونی و فضیلت است مجازاً بمعنی عطایا و انعامات مستعمل میشود۔

مزیّب ـ بالضم میم و فتح زاء معجمه و تشدید تحتانی مفتوح و باء موحده زیب داده شده و این لفظ صناعی است ماخوذ از زیب که کلمهٔ فارسی ست از عالم مزلف و مشوش و ملبب۔

مزاحمت ـ بالفتح حاء مهمله تنگی نمودن بکسی از منتخب۔

مزلّت ـ بالفتح میم و کسر زاء معجمه و تشدید لام لغزیدن و بالفتح زاء معجمه جای لغزیدن۔

مزخرفات ـ بالضم میم و فتح دوم و سکون معجمه و فتح راء مهمله جمع مزخرف بمعنی دروغها که مثل راست آراسته باشند از صراح و غیره۔

مزیّت ـ بالفتح میم و کسر زاء معجمه و تشدید یاء تحتانی مفتوح افزونی و زیادت و فضیلت از منتخب و مؤید و صراح و بالضم میم و فتح زاء معجمه و تشدید تحتانی روغن زیت مالیده شده و در بعض نسخ توقیعات کسری بجای این لفظ مزین نوشته است و همین اصح ست۔

مزجات ـ بالضم اندک و بی اعتبار از کنز و میر نور الله در شرح گلستان نوشته که مزجات صیغه اسم مفعول ست بتاء تانیث از ازجاء بمعنی چیزی را بسهولت از جائی بجائی بردن چون متاع قلیل بسهولت از جائی بجائی برده میشود لهذا متاع قلیل البضاعت مزجات گویند مؤلف گوید بر تقدیر یکه از ازجا باشد که باب افعال ست در اصل مزجیه بود بر وزن مکرمه بجهت فتح ماقبل الف گشته مزجات گردید و چونکه لفظ البضاعت بسبب وجود تاء مؤنث لفظی ست لهذا الفاظ مزجات که صیغه مؤنث ست صفت آوردند۔

مزاولت ـ چیزی را با چیزی قرین کردن از کشف و در کنز در چیزی کوشیدن و در صراح رسیدن بکاری۔

مزاحفات ـ بالضم میم و کسر حاء مهمله و فتح فاء بحورها که درینها زحاف واقع شده باشد و زحاف بکسر اول باصطلاح عروض افتادن و ساقط شدن یک حرف یا دو حرف از رکن اصلی بحر یا زیاده شدن حرفی بر رکن اصلی۔

مزگت ـ بالکسر و کاف فارسی نیز مکسور و تاء فوقانی بمعنی مسجد از جهانگیری۔

مزدوج ـ بالضم با دال مهمله و واو مفتوح و جیم مقرون و بهم آمیخته شده و باصطلاح اهل بدیع بمعنی مثنوی۔

مزاج ـ بالکسر آمیزش و باصطلاح اطبا کیفیتی که از آمیختن چیزها بهم رسد مثلاً رنگ سرخ که از آمیختن برگ تنبول و کتها و چونا پیدا میشود و سرشت و طبیعت انسان را بهمین سبب مزاج گویند که کیفیتی از امتزاج عناصر اربع بهم میرسد۔

مزیج ـ بکسر میم و یاء مجهول و جیم عربی اماله مزاج۔

مزج ـ بالفتح و جیم آمیختن از منتخب۔

مزاح ـ بکسر میم و حرف دوم زاء معجمه و در آخر حاء مهمله باهم خوش طبعی کردن و بالضم میم خوش طبعی از منتخب و در صراح بالضم و بالکسر مصدر ست بمعنی لاغ و خوش طبعی کردن۔

مزید ـ بالفتح زیادتی و افزونی و افزون کرده شده و در صورت معنی اول و دوم مصدر میمی ست و بمعنی سوم اسم مفعول ست از زاد یزید زیادة که اجوف یائی باشد مثل باع یبیع از منتخب و کشف۔

مزرّه ـ بالضم میم و فتح زاء معجمه و تشدید راء مهمله مفتوح زره پوش۔

مزاد ـ بالفتح و در آخر دال مهمله توشه دان و بالضم میم زیاده کرده شده از لطائف۔

مزعفر ـ بالضم میم و فتح زاء معجمه و سکون عین مهمله و فتح فاء زعفرانی و زرد رنگ و نوعی از پلاو شیرین که برنج آن بزعفران و غیره رنگ کنند۔

مزامیر ـ بالفتح میم اول نیهای که آنرا مینوازند جمع مزمار بالکسر که بمعنی نای است از منتخب و در عرف جمیع ساز مطربان را گویند۔

مزدور ـ بالضم مرکبست از لفظ مزد که بمعنی اجرت است و کلمهٔ ور که بمعنی صاحب و خداوند ست بجهت رفع ثقل ماقبل واو را ضمه داده و واو را ساکن کردند و بالفتح میم که مشهور ست خطاست از بهار۔

مزوّر ـ بروزن مصور آنچه از قسم غذا برای تسلی بیمار پزند و طعام نرم که بعض [illegible] و بکسر واو مکر و فریب کننده و دروغگو۔

مزمار ـ بالکسر نی که آنرا مینوازند از منتخب و شرح نصاب۔

مزر ـ سخت و صلب از صراح۔

مزار ـ بالفتح جای زیارت اکثر اطلاق این لفظ بر قبر کنند از منتخب۔

مزهر ـ بکسر میم اول و فتح میم دوم سازی عود که مینوازند از منتخب و در لطائف بمعنی بربط نیز نوشته که مخفف مزمار ست که بمعنی نای باشد۔

مز ـ بالفتح و تشدید زاء معجمه مکیدن و بالضم مزهٔ ترش و شیرین بهم آمیخته که آنرا بفارسی میخوش گویند و بالکسر بمعنی افزونی از منتخب و در خیابان نوشته که مز بالضم در عربی بمعنی لذت که از امتزاج ترشی و شیرینی بهم رسد۔

مزارع ـ بالضم میم و کسر راء مهمله زراعت کننده و کشاورز و بالفتح میم جمع مزرع که بمعنی کاشتنگاه و دیه کوچک ست۔

مزاد کردن متاع ـ نرخ متاع بالا کردن از مصطلحات۔

مزالف ـ بالفتح میم و کسر لام جاها انبوه و جای جمع شدن از منتخب۔

مزاحف ـ بالضم میم و کسر حاء مهمله باصطلاح عروض رکن غیر سالم یعنی رکنیکه دران تغیر شده باشد۔

مزلف ـ بروزن منور معشوق صاحب زلف و نوخط و این تصرف فارسی زبانان متعرب ست محمد اسحق شوکت گوید بیت
مزلف ست رخ خامه ام ز نجبت سیاه
سواد شام فراقم خط لب جام ست
از بهار عجم و در مصطلحات بمعنی معشوق نوخط و در چراغ هدایت نوشته که مزلف لفظی است صناعی فارسی زبانان متعرب که بطریق صیغه عربی آورده اند ماخوذ از زلف که لفظ فارسی از عالم نزاکت که از لفظ نازک تراشیده اند۔

مزخرف ـ بالضم میم و فتح دوم و سکون خاء معجمه و فتح را

مموّه وفا آراسته و زر اندوده و دروغ که مثل راست آراسته کرده شده باشد از صراح و منتخب۔

مزالق - بفتح میم و کسر لام جاهاے لغزیدن۔

مزدک - بالفتح نام مردے در غایت فصاحت و ذکا است در زمان پدرِ نوشیروان مذهب اباحت یعنی بعضے اشیا اختراع کرده چون نوشیروان پادشاه شد مزدک را با رفیقانش بقتل رسانید و این اسم بزاء فارسی اصح است از برهان وغیره۔

مزال - بضم لغزش و جای لغزش۔

مزیل - بضم میم و کسر زاء معجمه و تحتانی معروف دور کننده آثار چیزے۔

مزاحم - بکسر حاء مهمله تنگی بر کسے کننده و رنج رساننده و انبوهی کننده۔

مزدحم - بضم میم و سکون زاء معجمه و فتح دال و فتح حای مهمله ازدحام کرده شده و بکسر حای مهمله ازدحام کننده و انبوهے کننده۔

مزمن - بالضم و میم ثانی مکسور دیرینه و کهنه و بمعنی لنگ و بر جا مانده شونده و بر کسیکه دست و پایش از حرکت و فتاً باز مانده باشد از منتخب و مهذب و لطائف وغیره۔

مزین - بضم میم و فتح زاء معجمه و تشدید تحتانی مفتوح آراسته و بکسر تحتانی مشدّده در محاورهٔ بعضے عربانِ حال بمعنی حلاق که در عرف آن را حجام گویند۔

مزن - بالضم باران از منتخب و در شرح نصاب بمعنی ابر و در صراح بمعنے ابر سفید۔

مزیدن - بفتح مکیدن از برهان۔

مزدلفه - بضم میم و فتح دال مهمله و لام مفتوح و فا نام جائے بمکهٔ معظمه۔

مزبله - بالفتح و باء موحده و لام هردو مفتوح جای سرگین انداختن و جای نجاست انداختن این اسم ظرف ست ماخوذ از زبل بالکسر که بمعنی سرگین ست از منتخب و کشف۔

مزابله - بفتح میم و کسر باء موحده جاهای نجاست و جاهای سرگین انداختن این جمع مزبله است۔

مزدوجه - بالضم و دال مهمله و واو و جیم عربی هر سه مفتوح

همقرین شده و بهم آمیخته شده از منتخب۔

مزاده - بفتح توشه دان از صراح و کشف و منتخب و لطائف۔

مزلقه - بالضم و لام مکسور و بعده قاف لغزشگاه از منتخب۔

مزلفه - بالضم و لام مکسور و فا نزدیک آورده شده و فراهم آورده شده و انبوه کرده شده از منتخب۔

مزفه - نام یکے از آلات جولاها۔

مزی - بفتح مخفف مزیت بمعنی زیادت و افزونی از کنز وغیره۔

فصل میم مع زاء فارسی

مژگان - بالضم و بالکسر جمع مژه است گاهے بر مفرد استعمال شود و در اصل بفتح زاء فارسی ست مگر بسکون را بیشتر مستعمل گردیده مسیح کاشی گوید بیت
چشمت بدامنِ مژگان بر کباب دل ٭ آتش زند که بال سمندر شکسته است ٭ از مصطلحات۔

مژده - بالضم و بالکسر بشارت خبر خوش از برهان و کشف و بهار۔

مژدگانی - بکاف فارسی چیزے و نقدیکه بمژده رسان دهند از مصطلحات۔

فصل میم مع سین مهمله

مسار - وقت شام از منتخب و لطائف۔

مستثنیٰ - بالضم و تاء فوقانی مفتوح و سکون ثاء مثلثه و فتح نون بیرون آورده شده و خاص کرده شده صیغهٔ اسم مفعول ست از استثنا اصل او ثنا بمعنی چیزے را ممتاز کردن و باصطلاح نحویان آن چیزیکه بیرون کرده شده باشد از حکم ماقبل بقید الا یا بانچه در معنی الا ست از کنز و منتخب و غیر آن۔

مسیحا - لقب حضرت عیسیٰ علیه السلام چنانکه در قرآن مجید لفظ واقع ست پس زیادت الف تصرف فارسیان باشد از بهار عجم و در رساله معربات نوشته که مسیحا معرب مشیحاست که بشین و خاء معجمه باشد بمعنی مبارک در زبان سریانی۔

مستوفا - تمام گرفته شده و الف این لفظ بصورت یا هم نویسند۔

مسمّٰے - بضم میم و فتح سین مهمله و میم ثانی مشدد مفتوح نام کرده شده یعنے صاحب نام۔

مسبّحانِ ملاء اعلیٰ - بضم میم و فتح سین و تشدید باء موحده مکسور و کسر نون و فتح میم و فتح لام و کسر همزه که بصورت الف ست و فتح الف و سکون عین و فتح لام و در آخر الف بصورت یا تسبیح کنندگان گروه برتر و این کنایه است از فرشتگان۔

مسجدِ اقصیٰ - در آخر الف مقصوره بصورت یا نام بیت المقدس که مسجدیست در شام۔

مسلوب - بوزن مغلوب ربوده شده از منتخب و کنز۔

مستوجب - بضم میم و فتح تاء فوقانی و کسر جیم سزاوار و لائق از کنز۔

مستطاب - بالضم خوش آمده و پاک آمده و لذیذ اسم مفعول از استطابت ماخذ این طیب ست از منتخب و کشف و لطائف۔

مستحب - دوست داشته شده از منتخب و لطائف و باصطلاح فقها آن فعل از عبادات که رسول صلی الله علیه و آله وسلم ثواب آن بیان فرموده اند یا گاهے خود کرده باشند۔

مستجاب - جواب داده شده از منتخب و مجازاً بمعنے قبول کرده شده مستعمل۔

مستجیب - اجابت کننده از لطائف۔

مستصحب - بسکون صاد مهمله و کسر حاے مهمله صحبت دارنده از لطائف۔

مسیلمه کذاب - بضم میم و فتح سین و سکون تحتانی و کسر لام نام کافرے که بزمان رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم دعوی نبوت کرده بود۔

مستودعات - بالضم و تاء فوقانی مفتوح و سکون واو و فتح دال مهمله و عین مهمله امانتها از منتخب و در شمسی چیزهاے امانت داشته شده۔

مسامحت - بضم میم اول و فتح میم دوم و حاء مهمله باهم کار آسان گرفتن و گاهے تجرید کرده بمعنی آسان کردن کار کسے و آشتی و آسانی کردن و سهل

گرفتن و دلیر و جری بر امری سهل پنداشته توجه بآن نکردن مشتق از سمح بالفتح که بمعنی جوانمردی و آسان گرفتن است از منتخب و لطائف و کشف و مدار۔

مسائلت ـ بفتح میم و سکون سین و فتح همزه که بصورت الف ست و فتح لام بر وزن منقبت بمعنی درخواستن انچه که بعض مردم ناواقف بوزن متانت خوانند خطاست۔

مساهمت ـ بضم میم و فتح ها بمعنی مشارکت از منتخب۔

مسالمت ـ باهم صلح کردن و آشتی از صراح۔

مستعلیات ـ حروفیکه خواندن آنها زبان را بحنک اعلی بردارد و بعضی نوشته که سر زبان بکام رود و آن هفت حرف ست صاد و ضاد و طا و ظا و خا معجمه و غین معجمه و قاف و حروف منخفضه سوای اینهاست۔

مساهلت ـ بضم آسان گرفتن و سهل پنداشتن از منتخب و مجازاً بمعنی سستی کردن نیز مستعمل۔

مُست ـ بالضم غم و اندوه و گله از برهان و بهار عجم۔

مُسکرات ـ بالضم و کاف عربی مکسور آن چیزها که نشه و مستی آرد مثل شراب و بنگ و امثال آن۔

مستلذات ـ بالضم و لام مفتوح و ذال معجمه مشدد چیزهای مرغوب که بدان لذت گیرند۔

مسافت ـ بفتح دوری بیابان و این ماخوذ ست از سوف بالفتح که بمعنی بوگرفتن ست چون راهبر در بیابان راه گم میکند خاک آنجا گرفته میبوید و معلوم میکند که در راه راست ست یا راه را گم کرده پس بکثرت استعمال نام دوری میان منازل و غیره شد از منتخب و صراح و کنز۔

مساحت ـ بکسر میم پیمودن زمین از منتخب و کشف و صراح و بهار عجم و بحر الجواهر و لطائف و بفتح میم غلط است۔

مساعدت ـ بضم میم و فتح سین و فتح عین مهمله یاری کردن از کنز۔

مسخنات ـ بضم میم و فتح سین و خای معجمه مشدد مکسور و نون گرم کنندگان از کنز۔

مسواة ـ بالکسر بیخچه باشد که بدان زمین را راست کنند از شرح نصاب۔

مسحات ـ بالکسر و حای مهمله بیلچه که بآن از زمین گل کنند از منتخب و در شرح نصاب بمعنی بیلچه۔

مسارعت ـ باهم شتابی و جلدی نمودن۔

مساومت ـ حرف چهارم واو با کسی درنگ کردن در بیع بر آنکه ارزان فروختن و وقت نمودن خریدن و فروختن از منتخب۔

مساوات ـ بضم میم بر وزن ملاقات برابری کردن و برابر آمدن از کشف و منتخب و کنز۔

مسکنت ـ بالفتح و کاف مفتوح بر وزن مفعلت مفلسی از شرح نصاب۔

مسؤلات ـ آن مقدمات که در واقعات موجود باشد و اکثر مردمان را بران اطلاع نباشد۔

مسکت ـ بضم میم و کسر کاف خاموش کننده۔

مستنبطات ـ بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون نون و فتح موحده و طای مهمله و فوقانی جاهای بیرون آوردن چیزی و بیرون آورده شدها این جمع مستنبط است که اسم ظرف و اسم مفعول ست از استنباط و این ماخوذ از نبط که بمعنی آب بر آمدن از زیر زمین و چاه است از صراح۔

مستغیث ـ بغین معجمه و در آخر ثای مثلثه فریاد خواه یعنی داد خواه از منتخب۔

مستحث ـ بالضم و حای مهمله مکسور و تشدید ثای مثلثه بر انگیزنده و بفتح حا مهمله بر انگیخته شده از لطائف۔

مستغاث ـ بالضم کسیکه از و داد رسی خواهند۔

مستحدث ـ بالضم و حای مهمله ساکن و فتح دال مهمله چیز نو پیدا کرده شده و بکسر دال مهمله چیز نو پیدا کننده از منتخب۔

مستخرج ـ بکسر را مهمله بیرون آورنده و بفتح را بیرون آورده شده۔

مسیح ـ دوست و بسیار پیمایش کننده زمین بمناسبت این دو معنی لقب عیسی علیه السلام زیرا که آنحضرت دوست حق بودند و از باعث تجرد اکثر بسیر و گشت می بودند و بمعنی دروغگو و بمعنی آنکه یک چشم و یک ابرو نداشته باشد بمناسبت این دو معنی لقب دجال نیز هست و بعضی گفته اند که لقب دجال مسیح است بر وزن سکین و مسیح بر وزن صحیح لقب عیسی است و مسیح بمعنی پاره از نقره و زر بی سکه که سکه اش فرسوده شده باشد از منتخب و لطائف۔

مسح ـ بالفتح دست مالیدن و جماع کردن از منتخب۔

مساح ـ بالفتح و تشدید سین بسیار پیمایش کننده زمین از منتخب۔

مستملح ـ بالضم نمکین۔

مسامح ـ بضم میم و کسر میم دوم آشتی کننده و در کاری با کسی آسانی کننده و دلیر کننده۔

مستراح ـ بالضم و حای مهمله جای آسائش و فراغت و جای راحت و مجازاً کنایه از پایخانه نیز مراد باشد چراکه آن هم جای آسائش و فراغت ست و لفظ مستراح بالفتح مرکب ست از لفظ مست و لفظ راح که بمعنی شراب است پس مستراح باضافت مست بسوی راح بمعنی مست شراب ست چنانکه ملا نظامی در سکندر نامه بمذمت دنیا گفته مصرع که
هم مستراح ست و هم مستراح۔

مستروح ـ بالضم و رای مهمله ساکن و واو مکسور آسوده شونده و بوی خوش برنده و بفتح واو جای آسائش در مصدر انیکه استرواح ست تعلیل نکرده اند بر اصل خود گذاشته اند از صراح و کنز۔

مستقبح ـ بقاف و موحده و حا مهمله زشت شده اسم فاعل از استقباح۔

مسطح ـ بضم میم و فتح سین مهمله و فتح طا مشدده و حای مهمله پهن و گسترده شده۔

مسلح ـ بضم میم و فتح سین مهمله و کسر لام مشدده و حای مهمله سلاح دار و صاحب سلاح۔

مسخ ـ بالفتح و خای معجمه بر گردانیدن صورت بصورتی دیگر که بدتر از صورت نخستین باشد و رفتن مزه چیزی از منتخب و سیزده چیز ست که حق تعالی بسبب افعال بد ممسوخ گردانیده اول فیل که مرد لوطی بود دوم خرس که کودکان را مخنث میکرد سوم خرگوش زنی بود که از حیض غسل نکردی چهارم کژدم که غماز بود پنجم سوسمار که غارتگر بود ششم خوک که خلاف امر پیغمبر کارها کردی هفتم روباه که دزد بود هشتم باخه که زانی بود نهم زاغ که شکیبر بود دهم فاخته که سوگند دروغ خوردی یازدهم کنجشک که مال

حرام میخورد دوازدهم موش زنی بود که با جبرت توجه کرد سیزدهم بوم که تغیر مذهب خود کرده و بعضی بست ونه نوشته والله اعلم بالصواب۔
مسلخ۔ بفتح میم و فتح لام جای پوست کشیدن چهارپایان وگاهی مجازاً بمعنی ذبح کردن حیوانات۔
مسلوخ۔ گوسپند بز پوست کنده شده
مسیخ۔ بی مزه از صراح۔
مستمند۔ بالضم اندوهگین وغمگین مجازاً بمعنی حاجتمند واین مرکب ست از مست بالضم که بمعنی غم واندوه باشد وکلمه مند بمعنی صاحب وخداوند کذا فی البرهان ودر خیابان نوشته که مستمند بالضم حاجتمند چه مست بالضم بمعنی حاجت
مستبعد۔ بکسر عین دوری خواهنده و دور شمرنده و بفتح عین دوری جسته شده و دور شمرده شده و بمعنی بعید و شاذ استعمال میشود
مسد۔ بفتحتین رشته درخت و ریسمان لیف خرما و ریسمان پشم شتر از منتخب
مستسعد۔ بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون سین مهمله دوم و کسر عین مهمله نیکبخت و سعادت جوینده و یاری خواهنده از منتخب
مستزاد۔ بالضم و زای معجمه زیاده کرده شده و نوعی از شعر که در آخر هر مصرعه کلمه زیاده از وزن آورند از لطائف۔
مسترد۔ بالضم و رای مهمله مفتوح و دال مهمله مشدد باز پس داده شده و واپس داده شده از منتخب۔
مساعد۔ بضم میم و کسر عین مهمله یاری دهنده۔
مسهد۔ بر وزن منور بیدار کرده شده۔
مسند۔ بالفتح تکیه گاه و بالش بزرگ از منتخب و بهار عجم و لطائف و بالضم و نون مفتوح روزگار و زمانه و دلیر خوانده و حرامزاده و چیزی که بآن تکیه داده باشند چیزی را و چیزی که پشت بآن داده شود و کسیکه پناه باو برده شود و باصطلاح نحویان خبر را مسند و مبتدا را مسند الیه گویند و فعل نیز مسند میشود چنانچه در ضرب زید ضرب مسند ست و زید مسند الیه۔
مستبد۔ بالضم و بای موحده مکسور تنها بکاری ایستاده شونده از منتخب
مستجد۔ بالضم و تای فوقانی مفتوح و کسر جیم نو و از جدید ست از لطائف

مستند۔ بالضم و تای فوقانی مفتوح و فتح نون چیزی که بآن پشت داده شود و کسیکه پناه باو برده شود از منتخب و بکسر نون پشت بچیزی دهنده و پناه جوینده از لطائف۔
مستعد۔ ساختگی و آمادگی چیزی دارنده از منتخب۔
مستعاد۔ بالضم و تای فوقانی مفتوح و عین مهمله و دال مهمله سود و نفع گرفته شده و این صیغه اسم مفعول است از استعاده که ماخوذ ست از عائده که بمعنی سود و نفع باشد چنانکه در صراح ست و نظیر این مستفاد ست ماخوذ از فائده۔
مستفاد۔ بالضم و فا و دال مهمله فائده گرفته شده و آنچه که بطریق فائده حاصل شده باشد۔
مسترشد۔ بالضم و شین معجمه مکسور راست روی خواهنده و رهنمائی طلب کننده و بمعنی مرید مستعمل۔
مسرد۔ بالکسر و رای مهمله مفتوح و دال مهمله آلتیست آهنی که بدان چرم سوراخ کنند از شرح نصاب۔
مستلذ۔ بالضم و لام مکسور و ذال معجمه مشدد لذت گیرنده و مزه یابنده
مسخر۔ بضم میم و فتح سین مهمله و خای معجمه مشدد مفتوح رام و فرمانبردار کرده شده و مطیع از منتخب۔
مستقر۔ بالضم و قاف مفتوح و تشدید رای مهمله جای قرار و مستقر الخلافه در عهد اکبر بادشاه لقب بلده آگره بود۔
مستور۔ پوشیده شده و پوشانده و این صیغه اسم مفعول بمعنی اسم فاعل نیز آمده کما قال الله تعالی حجاباً مستوراً از منتخب
مستجیر۔ بالضم و جیم مکسور پناه جوینده و زنهار خواهنده از منتخب و در لطائف بمعنی پناه و پناه دهنده نیز آورده۔
مستعار۔ بعاریت گرفته شده اسم مفعول از استعاره ماخوذ از عور
مستعیر۔ بالضم و عین مهمله مکسور عاریت خواهنده
مسمار۔ بالکسر میخ آهنی از بهار عجم و مؤید۔
مستشار۔ بالضم و حرف چهارم شین معجمه صیغه اسم مفعول بمعنی مشورت کرده شده یا آنکه باو مشورت کنند و ازو صلاح پرسند۔
مستنیر۔ بالضم و کسر نون که حرف چهارم ست طلب روشنی کننده و نور جوینده و بمعنی مطلق روشن نیز آمده۔
مستجار۔ بضم آنکه طلب امن ازو کنند۔

مسیر۔ بفتح اول و کسر ثانی مصدر میمی ست بمعنی رفتن و سیر کردن و صیغه اسم ظرف ست بمعنی جای رفتار از منتخب و لطائف
مستبشر۔ شاد شونده و مژده طلب کننده از منتخب۔
مستنکر۔ بد و زشت۔
مستیسر۔ بالضم و فوقانی مفتوح و کسر سین مهمله دوم آماده شونده از صراح
مستکبر۔ بالضم و بای موحده مکسور گردن کش و متکبر و مغرور۔
مستمر۔ بضم میم اول و کسر میم دوم و تشدید رای مهمله استوار و روان و پیوسته و دائم از منتخب۔
مستظهر۔ بالضم و سکون ظای معجمه و کسر ها یاری خواهنده و قوی پشت شونده از منتخب۔
مسمر۔ بضم اول و فتح سین و میم ثانی مشدد مفتوح میخهای آهن و لکره و غیره کوفته شده۔
مسکر۔ بضم میم و سکون سین مهمله و کسر کاف هر چه که نشه و مستی آرد۔
مستبصر۔ بکسر صاد مهمله بینا دل شونده از لطائف۔
مستتر۔ بر وزن معطر بمعنی پوشیده۔
مستنصر۔ یکی از خلفای عباسیه۔
مستدیر۔ بضم میم و کسر دال هر چه گرد باشد و مدور۔
مسفر۔ بضم میم و فتح فا روشن و سفید از منتخب و غیره
مسجور۔ بجیم پر و بالا مال از آب از منتخب و صراح
مستتر۔ بالضم و تای فوقانی اول مفتوح و فوقانی دوم مکسور پنهان و در پرده شونده و این لفظ بفتح تای فوقانی دوم خطاست چرا که استتار بمعنی در پرده شدن لازم ست و ظاهر ست که صیغه اسم مفعول از لازم نمی آید۔
مستشعر۔ پنهان در دل خود ترسنده۔
مستخبر۔ بضم و کسر بای موحده خبر جوینده
مساس۔ بکسر میم و بهر دو سین مهمله سودن بدست و جماع کردن از مدار و کشف
مس۔ بالفتح و تشدید سین مهمله بدست مالیدن و سودن بدست و جماع کردن از منتخب و برهان۔
مستانس۔ بضم میم و کسر نون الفت گیرنده و خوگر از منتخب
مسدس۔ بضم میم و فتح سین و تشدید دال مهمله مفتوح شش پهلو و قسمی از اقسام شعر که بر اصل بیت چهار

مصراع افزوده باشد۔

مسقط الراس - بالفتح وقاف مکسور وطای مهمله مولد و وطنی که در انجا تولد شود و مسقط بکسر قاف صیغهٔ اسم ظرف ست از نصر ینصر خلاف القیاس بمعنی جای افتادن راس و راس بمعنی سر چون وقت ولادت اول سر مولود بر زمین می آید لهذا مخصوص سر کرده بتحقیق لفظ مسقط از چار بر دمق سعدیه تفتازانی۔

مستوحش - وحشت جوینده۔

مستنبط - بالضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون نون و کسر موحده و طای مهمله بیرون آورنده آب و علم و مانند آن و بالفتح بای موحده بیرون آورده شده و جای بیرون آوردن چیزی از منتخب۔

مستنباط - این لفظ غلط ست بجای آن مستنبطات صحیح ست که مذکور شد۔

مسمط - بضم میم و فتح سین و تشدید میم دوم مفتوح و طای مهمله در در رشته کشیده شده و سلک مروارید و در اصطلاح صنعت شعریست که شاعر در سه مصراع یا بیشتر یک قافیه را رعایت کند و مصراع چهارم یا افزون آنرا بحالت خود گذارد پس مربع و مخمس و مسدس و مسبع و مثمن و معشر از افراد مسمط است و مسمط صیغهٔ اسم مفعول ست از تسمیط که بمعنی مروارید در رشته کشیدن باشد چون در صنعت مسمط در اواخر چند مصراع قوافی متماثل بهم می آرند بمروارید در رشته کشیدن مناسبتی تمام دارد یا آنکه مسمط از ان گویند که تسمیط در لغت چیزی بفتراک زین بستن ست چون شاعر چند مصراع خود با بیت دیگری مربوط و منضم می کند گویا که چیزی بفتراک زین بستن ست۔

مسلط - بضم میم و فتح سین و تشدید لام مکسور برگمارنده کسی را بر کسی و مجازا بمعنی غالب و زور آور و بفتح لام بمعنی شخصیکه او را بر کسی گماشته باشند و مجازا بمعنی مغلوب۔

مستیقظ - بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون یای تحتانی و کسر قاف و ظای معجمه بیدار از منتخب۔

مسبع - بضم میم و فتح سین و تشدید بای موحدهٔ مفتوح هفت بخش کرده شده و چیزیکه هفت پهلو داشته باشد و نوعی از شعر که هر بند او هفت مصرعه داشته باشد۔

مسرع - بضم میم و کسر رای مهمله شتاب کننده و بسیار تیز رفتار۔

مستودع - بالضم و فتح دال امانت گاه و بکسر دال امانت نگاه دارنده از منتخب۔

مسمع - بالکسر گوش و بمعنی رسته میانهٔ دیوار از منتخب۔

مستبدع - بدیع و عجیب شمرده شده۔

مسامع - بفتح میم اول و کسر میم دوم گوشها۔

مستطیع - بالضم صاحب استطاعت و صاحب قدرت۔

متتبع - بالضم و تای فوقانی اول مفتوح و تای دوم ساکن و کسر بای موحده پیروی کننده۔

مستطاع - بالضم فرمانبردار و مطیع از لطائف۔

متوسع - بالضم و تای فوقانی مفتوح فراخ از لطائف۔

متساوی الاضلاع - بالضم چیزی مثلث یا مربع وغیره که همه گوشهای آن برابر باشد۔

مستجمع - بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون جیم و کسر میم دوم جمع کننده و فراهم آرنده۔

مسجع - بالضم میم و فتح سین و تشدید جیم مفتوح سخن با قافیه و نام صنعتی که شاعر شعر را چهار حصه کند بعده رعایت سه سجع حصهٔ چهارم را بر قافیه که بنای شعر بر آن نهاده است تمام کند چنانچه درین بیت حضرت شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی بیت باز آ و در چشم نشین ای دلستان نازنین کاشوب و فریاد از زمین تا آسمانم می رود و همچنین منشی در عبارت مسجع رعایت چند سجع در هر فقره نماید۔

مساغ - بفتح میم و در آخر غین معجمه جای روانی چیزی و جای روان شدن و جواز از منتخب و در لطائف نوشته که ماخوذ از سوغ ست که بمعنی آسان گلو فرو شدن شراب و طعام باشد۔

متحیف - بالضم و حاء مهمله مکسور ستم کننده از لطائف۔

متخیف - بالضم و خاء معجمه مکسور ترسنده و خوفناک از لطائف۔

مسرف - بالضم و رای مهمله مکسور بی اندازه خرج کننده و بیجا خرج کننده از لطائف و منتخب۔

مستغرق - بالضم و رای مهمله مکسور غرق شونده و همه را فرا رسنده و تمام توانائی خود کار کننده و کامل و بفتح را خواندن خطاست از منتخب و غیره۔

مساق - بالفتح جای راندن از لطائف و منتخب۔

مسبوق - آنکه کسی یا چیزی بر وی سابق شده باشد و بمعنی از پیش افتاده۔

مسترق - بالضم و رای مهمله مفتوح دزدیده شده از استراق و بضم میم و سکون ثانی و فتح فوقانی و فتح را و تشدید قاف به بندگی گرفته شده و سر کرده شده از لطائف و منتخب۔

مستشرق - بالضم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون شین معجمه و کسر رای مهمله روشن و تابان از لطائف۔

مستوثق - بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و کسر ثای مثلثه استواری گیرنده و استوار۔

مسلک - بفتح میم و فتح لام راه و این صیغهٔ اسم ظرف است از سلوک که بمعنی رفتن باشد از لطائف و منتخب۔

مسالک - بفتح میم و کسر لام راهها و این جمع مسلک است۔

مستهلک - بضم میم و کسر لام هلاک شونده۔

مسلک - نام سازی که به بین نوازند از بدار۔

مسلوک - رفته شده و در رفتن کرده شده۔

مستمسک - بکسر سین مهمله دوم چنگ در زننده از منتخب۔

مسک - بکسر معرب مشک که بضم و شین معجمه است و آن دوای خوشبو معروف ست از منتخب۔

مستاصل - بالضم و صاد مهمله مفتوح از بیخ بر کنده شده از منتخب۔

مستاهل - بضم میم و سکون سین مهمله و فتح فوقانی و سکون همزه و کسر ها سزاوار و لائق۔

مستذل - بفتح ذال معجمه خوار و ذلیل داشته شده۔

مسال - بفتح میم و تشدید لام جوالدوزها و این جمع مسله است بمعنی سوزن کلان از لطائف۔

مستحیل - بالضم و حاء مهمله مکسور محال و ناممکن و از حالی بحالی گردنده و حیله گزار از منتخب و لطائف وغیره۔

مستمال - بالضم بسوی خود میل داده شده و تسلی دلاسا نموده شده از منتخب

مستقل - بالضم و قاف مکسور و تشدید لام صاحب استقلال و محکم و پا برجا و تنها بکاری استاده شونده و بمعنی اندک شمار کننده از منتخب و لطائف و در مصطلحات نوشته که در استعمال فارسیان بمعنی زن منکوحه و دکانهای زیر خانه که مالک از کرایهٔ آن منتفع شود۔

مستقبل - بالضم و بای موحده مکسور چیزی آینده و پیش آینده و زمانهٔ آینده که مقابل ماضی و حالست و بفتح بای موحده باصطلاح مصوران تصویر دو چشمی که هر دو چشم و هر دو رخساره دارد در مقابلهٔ نیمرخ که باصطلاح مصوران تصویر یک چشمی را گویند۔

مستعجل - بالضم و جیم مکسور شتابنده و شتاب کننده از منتخب

مسیل - بفتح میم و کسر سین مهمله و سکون تحتانی جای روان شدن آب از منتخب۔

مسجل - بضم میم و فتح سین و تشدید جیم مفتوح سجل کرده شده و سجل بکسرتین و تشدید لام قبالهٔ با مهر است از منتخب و گاهی مجازاً بمعنی درست و آراسته۔

مستطیل - بالضم و تای فوقانی مفتوح و کسر طای مهمله و سکون یای تحتانی جسم دراز و باصطلاح هندسه جسمی دراز که طول و عرضش برابر نباشد شکلش اینست

از کشف و بهار عجم و غیر اینها۔

مسحل - بالکسر و حای مهمله مفتوح گورخر از شرح نصاب۔

مسئول - بالفتح و همزهٔ مضموم و واو ساکن خواسته شده۔

مسلول - بالفتح و لام اول مضموم برکشیده شده و برآورده شده از منتخب و سیف مسلول بمعنی شمشیر برهنه که برکشیده شده باشد از نیام و نیز مسلول بمعنی کسیکه او را مرض سل باشد نعوذ بالله منها۔

مستدل - بالضم و دال مکسور و تشدید لام طلب دلیل کننده از لطائف۔

مستبدل - بالضم و کسر دال بدل کننده و بفتح دال بدل کرده شده از لطائف۔

مسهل - بضم و کسر ها دوائیکه شکم را جاری کند۔

مسلسل - بضم میم و فتح هر دو سین مهمله بزنجیر بسته شده و با هم پیوند داده شده و آنچه از قسم منقش بر دور عماری و غیره دوزند از منتخب و چراغ هدایت۔

مستهام - بالضم سرگشته و حیران از صراح۔

مسموم - بالفتح کسیکه او زهر خورده باشد۔

مساهم - بضم و کسر ها شریک و انباز۔

مسام - بالفتح سوراخهای بغایت باریک که در تمامی جلد بدن آدمی و غیره زیر هر موی باشد و عرق و بخارات از آنها دفع میشود و این لفظ در اصل مسامم بود جمع مسم که صیغهٔ اسم ظرف باشد از سم که بالفتح بمعنی سوراخ است پس در صیغهٔ واحد و جمع میم را در میم ادغام کرده مسم و مسام ساختند مسم بفتح اول و ثانی و تشدید میم واحد است و مسام بفتح اول و ثانی و تشدید میم جمع آنست فارسیان بتخفیف میم خوانند۔

مستقیم - راست که ضد کج باشد و بمعنی هر چه که راست استاده باشد۔

مستخدم - بضم میم و کسر دال خدمت خواهنده و بفتح دال کسیکه از او خدمت خواهند۔

مستدام - بالضم همیشه و همیشگی خواهنده از منتخب و صراح۔

مستلزم - بکسر زای معجمه لزوم خواهنده و لازم گیرنده۔

مسلم - بضم میم و سکون سین و کسر لام آنکه اسلام دارد و بضم میم و فتح سین و تشدید لام مفتوح باور داشته شده و سلامت داشته شده و سپرده شده از منتخب۔

مستنیر - طلب روشنائی کننده و روشن از لطائف۔

مستتم - طلب تمامی کننده و تمام از لطائف۔

مستشم - بالکسر و کسر میم دوم بوینده۔

مستهان - بضم میم و سکون و فتح تای فوقانی ذلیل و خوار و سبک در نظر مردم۔

مستهجن - بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون ها و فتح جیم مکروه و زشت و عیب گرفته شده از صراح۔

مستعان - بالضم یاری خواسته شده یعنی کسیکه از و استعانت کنند و یاری خواهند۔

مستعین - بالضم اعانت خواهنده و مدد جوینده۔

مستبین - بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و کسر موحده و تحتانی واضح و روشن و ظاهر و آشکارا از منتخب۔

مسن - بکسر میم و فتح سین و تشدید نون نوعی از سنگ است که بران کارد و شمشیر تیز کنند بفارسی فسان گویند و این غیر چرخ ست که بهندی سان گویند و بضم میم و کسر سین پیر سالخورده و بضم میم و فتح سین بمعنی صاحب سنان از منتخب و شرح نصاب و غیره۔

مسکین - بالکسر صیغهٔ مبالغه بروزن مفعیل بمعنی بسیار بیحرکت و بی قوت و در قاموس گفته کسیکه تنگدستی و فقر او را از حرکت و قوت باز داشته باشد و اهل شرع مسکین کسی را گویند که هیچ ندارد و فقیر کسی را نامند که آنقدر مال نداشته باشد که زکوٰة بران واجب شود۔

مساکین - بفتح جمع مسکین۔

مسکن - بالفتح و کسر کاف خلاف قیاس چراکه این صیغهٔ اسم ظرف ست از باب نصر ینصر بمعنی جای سکونت و مقام و بعضی بفتح کاف نیز گفته اند موافق قیاس از چار بردی و منتخب و غیره و بضم میم و کسر کاف مشدد تسکین دهنده و فرو نشاننده۔

مسمن - بضم اول و فتح میم دوم بروزن محکم بمعنی فربه از روی خلقت و بروزن معظم فربه کرده شده و بکسر میم دوم فربه کننده از منتخب

مسلمان - اگرچه تحقیق لفظ مسلمان کما حقه دشوار مگر آنچه بفقیر میسر شده اینست نوشته اند که مسلمان در اصل مسلم مان بود مان بمعنی مانند یعنی مانند مسلم چنانچه آسمان مرکب ست از لفظ آس و لفظ مان چون در فارسی حرف آخر لفظ اول و حرف اول لفظ آخر از یک جنس باشد یک را حذف کنند لهذا از مسلم مان یک میم را حذف کردند مسلمان شد و برین تقدیر مرکب از لفظ عربی و فارسی ست و بعضی گویند که مسلمان جمع مسلم ست بطریق فارسی مثل مومنان جمع مومن لیکن بمعنی واحد مشهور ست چنانچه حور که جمع حورا ست و بمعنی واحد شهرت کرده جمع آن حوران می آرند همچنین جمع مسلمان

مسلمانان آرند ظاهر ابهرو و توجیه مذکور کما حقه صادق نمی آیند چراکه بهر دو وجه سکون سین ثابت شود و حال آنکه هیچ جا در اشعار متقدمین و متاخرین سین مسلمان بسکون واقع نشده بلکه همه جا مفتوح ست حق اینست که در لفظ مسلمان که بضم میم و فتح سین لفظ فارسیست و لفظ مسلم که کلمه عربی ست اتفاقاً ماده متحد افتاده چنانچه در خلب و خلاب که اول بفتحتین عربی ست بمعنی وحل و ثانی فارسی و اسوار بالضم عربی ست بمعنی براسپ نشیننده و اسوار بالفتح فارسی پس ضرور نیست که مسلمان از اسلام ماخوذ باشد بلکه فارسی بحت ست و مفرد ست نه مرکب و واحد ست نه جمع والله اعلم بالصواب۔

مستحسن بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون حای مهمله و فتح سین مهمله دوم و نون بمعنی نیکو شمرده شده و پسند نموده شده و بکسر سین دوم نیک پندارنده۔

مسئله بفتح میم و سکون سین و فتح همزه که حرف سوم ست و فتح لام در خواستن و پرسیدن چیزی را که از آن چیز مردم پرسند و در مردم پرسیده شود و محل پرسیدن در مقدمات عقلی و نقلی این لفظ بفتح اول و ثانی و فتح لام و بدون همزه نیز درست ست از منتخب و غیره و بعضے مردم که بسکون سین و بدون همزه خوانند خطا و غلط ست۔

مستهه بفتح میم و سکون سین و کسر فوقانی و سکون های ملفوظ صیغه نفی است از سهیدن بمعنی ستیز یعنی ستیزه مکن از لطائف و بضم میم و سکون و فتح فوقانی در عربی طعمه طیور شکاری مثل باز و جره و شکره۔

مستحاضه بالضم زنیکه او را زیاده از ایام حیض خون می آید۔

مسیح یکشبه ـ خمر دوشابه۔

مسرجه بفتح میم و سکون سین و فتح رای مهمله و جیم چراغدان از کنز۔

مستمره بضم میم و سکون سین مهمله و فتح فوقانی و کسر میم و تشدید رای مهمله بمعنی روان و استوار و دائمی از منتخب۔

مسیحه بضم میم و کسر سین مهمله و یای معروف و جیم فارسی مخفف موسیچه و آن طائریست سفید مشابه بقمری و بعضے صعوه را گویند از برهان و مدار۔

مستطاعه بالضم قدرت داشته شده و دسترس داشته شده۔

مسایره ـ برابری گرفتن از صراح۔

مُسَوَّده ـ بضم میم و سکون ثانی و فتح واو و تشدید دال بمعنی سیاه و مجازاً بمعنی نوشته و آنچه اول سرسری نوشته باشد تا بار دیگر آنرا بصفا و خوبی نویسند و این لفظ ماخوذ از اسوداد ست که بر وزن افعلال ست چراکه هر لفظے که دران معنی لون باشد اکثر از باب افعلال می آید چنانکه احمرار و اخضرار و اصفرار و اسوداد و در کلام الله شریف نیز مسوده از باب افعلال واقع شده و اذا بشر احدهم بالانثی ظل وجهه مُسْوَدًّا و هو کظیم و آنچه که بعض مسوده گویند بضم میم و فتح سین و تشدید واو خطاست چراکه لفظ مسوده از باب تفعیل در کلام عرب مستعمل نشده بعضے محققان فرموده اند که اینهمه تقریر مذکور راست نمی آید چراکه مسوده بتشدید دال در کلام مجید بمعنی مطلق سیاه است نه بمعنی سیاه کرده شده و نه بمعنی نوشته شده پس مسوده بضم میم و تشدید واو درست باشد و فتح سین چراکه تسوید بمعنی نوشتن که مصدر آن نسبت در کلام اکابر و ثقات بسیار آمده اگرچه اسم مفعولش در کلام عرب نیامده و آنچه بعضے مسوده گویند بفتح میم و فتح سین و سکون واو غلط ست و آنکه بعضے مسود بر وزن مشغله گویند آن نیز غلط است۔

مست گذاره مست که مستی او از حد گذشته باشد۔

مستانفه ـ بضم اول و کسر نون از سر نو گیرنده و آغاز کننده و رام و آهسته و یکسو استاده شونده و مجازاً بمعنی جدا و علحده نیز آمده از صراح و منتخب و غیره۔

مسبحه ـ بضم میم و فتح سین و کسر موحده مشدد و حای مهمله انگشت شهادت که آنرا سبابه نیز گویند از کشف۔

مستکره ـ بضم میم و کسر رای مهمله و های ملفوظ مکروه و ناخوش و زشت دانسته چیزے را۔

مستبرخی ـ بکسر خای معجمه سست فروهشته شونده از منتخب۔

مستقصی بضم و قاف و صاد مهمله بنهایت چیزی رسنده۔

مستولی بالضم و تای فوقانی مفتوح بر کسے دست یابنده و غلبه کننده۔

مسی بضم میم و کسر سین و تشدید یای تحتانی بدکردار و بدافعال از کشف۔

مسیحی بفتح میم و سکون سین و کسر حای مهمله نوعی از موزه که صلحا و امرا در پا کنند۔

مستضیئی بالضم و ضاد معجمه مکسور روشنی گیرنده و روشنی خواهنده۔

مستوفی ـ بالضم و تای فوقانی مفتوح و کسر فا تمام را فرا گیرنده و سر دفتر اهل دیوان که از دیگر محاسبان حساب گیرد از کشف و غیره۔

مستلقی ـ بالضم و قاف مکسور بر قفا خوابنده یعنی بپشت به بستر کرده دست و پا دراز کننده۔

مستسقی بضم میم و کسر قاف آب خواهنده برای نوشیدن و صاحب مرض استسقا چون در بعض اقسام استسقا تشنگی بسیار باشد لهذا صاحبش را مستسقی گویند۔

مستدعی ـ بکسر عین مهمله درخواست کننده از کنز۔

مستوی ـ بالضم برابر و هموار از لطائف۔

مساوی بضم میم برابر و بفتح جمع مسیه که بمعنی بدی و گناه است از کشف۔

مستکفی کفایت خواهنده در هر کار و نام خلیفه بغداد۔

مستغاثی بضم و غین معجمه و ثای مثلثه بمعنی فریادی و داد خواه صحیح باشد بدو وجه یکے آنکه مستغاث صیغه اسم مفعول ست بمعنی کسیکه از و داد رسی خواهند و آن حاکم باشد یاے تحتانی که در آخر لفظ مستغاثی است برای نسبت باشد یعنی منسوب بمستغاث و منسوب بمستغاث داد خواه باشد و وجه دیگر آنکه مستغاث صیغه مصدر میمی باشد چراکه مصدر میمی بر وزن صیغه اسم مفعول و ظرف می آید و یاے تحتانی برای نسبت یعنی منسوب باستغاثه یا آنکه یاے تحتانی برای فاعلیت باشد درین صورت مستغاثی بمعنی استغاثه کننده باشد چنانچه کسبی بمعنی کسب کننده باشد فافهم۔

مُسَلّی بضم میم و فتح سین مهمله و تشدید لام مکسور ماخوذ از تسلیه که بمعنی غم از دل بردنست بهمین مناسبت نام اسپ رستم است از ده اسپان که تفصیلش در محلے گذشت و بکسر میم و تشدید لام مکسور نام درویست که صاحبش چنان پندارد که کسے سوزن کلان در بدنش میخلاند از شرح نصاب۔

مساعی - بفتح میم و کسر عین مهمله دویدنها و شتاب کردنها جمع مسعاة که مصدر میمی است بمعنی سعی -

مسترضی - بضم میم و کسر ضاد معجمه رضا جوی و خوشنودی خواهنده و بفتح ضاد معجمه راضی و رضامند -

فصل میم مع شین معجمه

مشتها - بضم مرغوب و در لطائف بمعنی آرزو -

مشرب - بفتح میم و فتح رای مهمله آب آشامیدن و جای آشامیدن از منتخب و بمعنی مذهب و دین و آئین مجاز است بمناسبت انتفاع معنوی ازو و بالکسر پیاله و کوزه -

مشوب - بفتح میم و ضم شین معجمه و سکون واو معروف بمعنی مفعول آمیخته شده و مخلوط از منتخب و لطائف و کشف -

مشارب - آشامیدنها و جاهای آشامیدن -

مشاورت - بضم میم و فتح واو مشورت کردن از منتخب -

مشایعت - بضم میم و فتح تحتانی و عین مهمله مشتق یا کسے یاری کردن و پیروی نمودن و چند قدم همراه کسے رفتن برای رخصت از منتخب و کشف -

مشاکلت - بضم کاف همشکل بودن و مانند شدن از منتخب -

مشتهیات - بضم میم و سکون شین و فتح فوقانی و فتح ها و بعده تحتانی اشیای مرغوب و آرزو داشته شده ها -

مشکات - بالکسر طاقچه فراخ که دران چراغ و قندیل گذارند و در رسم الخط صحیح این لفظ مشکوة بواو و تاء مدور مگر بخواندن الف خوانده میشود و همین حال دارد لفظ صلوة و زکوة و حیوة درینجا بجهت افادهٔ عام بالف و تای دراز نوشته شد از منتخب و کشف وغیره -

مشرقات - بضم میم و کسر را چیزهای درخشنده کنایه از ستارگان

مشتوت - بدو تای فوقانی پراگنده و مجازاً آثار یا جامه قبل از بافتن

مشمومات - عطریات و چیزهای خوشبو که بوئیده شوند -

مشتت - بضم میم و فتح شین معجمه و تای فوقانی مشدد مفتوح و بعده فوقانی دیگر پریشان و پراگنده و متردد -

مشیت - بفتح میم و کسر شین معجمه و تشدید تحتانی مفتوح خواستن از منتخب و کنز مگر استعمال این لفظ مختص گشته بمعنی خواهش و مرضی حق تعالی و در خیابان نوشته که مشیت ارادهٔ الهی و پیش بعضے مشیت خاص ست از اراده چنانچه از امام جعفر صادق علیه التحیات مرویست که از بعضے ارادتهاے الهی انبیا و اولیا را خبر میشود بخلاف مشیت که ازان انبیا و اولیا را اطلاع نباشد -

مشائخ - بفتح میم و کسر همزه که حرف چهارم ست پیران این جمع شیخ ست بخلاف القیاس از منتخب و غیر آن نیز بجای دیگر در منتخب نوشته که مشائخ جمع مشیخه ست و مشیخه جمع شیخ ست پس ازین ثابت شد که مشائخ جمع الجمع شیخ ست عجب که در عرف مشائخ را بمعنی شخص واحد اطلاق کنند و برای جمع الف و نون زائد کرده مشائخان گویند -

مشک را کافور کرد - یعنے موے سیاه را سفید کرد از مؤید -

مشهد - بالفتح جای حاضر شدن و شهادت گاه و قبرستان شهیدان و نام شهری در ایران که بزبانه قدیم آنرا طوس میگفتند چون مزار شریف حضرت علی موسی رضا علیه السلام دران شهر واقع است لهذا آنرا مشهد مقدس گویند -

مشید - بفتح میم و کسر شین معجمه گچ کرده شده و مجازاً بمعنی استوار و محکم کرده شده و بضم میم و فتح شین و تشدید یای مفتوح بگچ و چونا محکم کرده شده و بکسر یای مشدد بگچ و چونا محکم کننده و این ماخوذ از شید است که بفتح یا بمعنی گچ و چونا از منتخب -

مشک بید - نوعے از هفتده انواع بید که گل آن خوشبو باشد انچه که بعض شاعران مشک بید بمعنی چوب سیاه بسته اند غالباً بمناسبت لفظ مشک که سیاه باشد چنین تجویز کرده اند -

مشعر - بالضم و عین مهمله مکسور خبر دهنده و بالفتح و عین مهمله مفتوح جای قربانی حج در مکه و جای موضعی سر تراشیدن حاجیان و جای عبادت از منتخب و صراح -

مشاعر - بفتح میم و کسر عین جاهای عبادت حاجیان و جاهای قربانی کردن جمع مشعر و انچه مشاعر بمعنی راهها شهرت گرفته در کتب لغات معتبره یافته نمیشود مگر صحیح بجای آن مشارع باشد بفتح میم و کسر رای مهمله بمعنی راهها جمع مشرعه که اسم ظرف ماخوذ از شرع که بمعنی راه گشادن ست -

مششدر - بروزن مثقال متحیر ماخوذ از ششدر و این لفظ فارسی زبانان عربی دان ست از بهار عجم -

مشجر - بروزن منور جامه که نقوش صورتهای درخت داشته باشد از منتخب -

مشکور - پسندیده و ستوده از منتخب -

مشار - بضم اشارت کرده شده از مؤید -

مشاهیر - بفتح جمع مشهور و مجازاً بمعنی بزرگان و نامداران

مشیر - بضم میم و کسر شین معجمه صاحب مشورت از مؤید و مدار و در لطائف بمعنی مشورت کننده و اشارت کننده -

مشهر - بکسر ها شهرت دهنده و بفتح ها شهرت داده شده -

مشتهر - بروزن منور شهرت داده شده -

مشمر - بضم میم و فتح شین و تشدید میم مکسور دامن بمیان بند شده برای دویدن و بفتح میم دوم عبارت از اسپ تیز رفتار مستعد دویدن از شرح خاقانی -

مشوش - بضم میم و فتح شین اول و تشدید و کسر واو پریشان کننده و بفتح واو پریشان کرده شده از منتخب -

مشمش - بکسر هر دو میم و سکون شین معجمه زردآلو و آنرا خوبانی نیز گویند و آن میوه ایست شیرین از منتخب -

مشت و درفش - کنایه از امر دشوار از مصطلحات -

مشاط - بالضم و بالکسر شانه که آنرا در مو و غیره کشند از منتخب و شرح نصاب -

مشاع - بضم میم و عین مهمله مشترک و تقسیم ناکرده شده و آشکارا و فاش کرده شده از لطائف و منتخب و اکثر استعمال آن در زمین ست چنانکه در مدار نوشته که مشاع زمین مشترک که قسمت کرده شده نباشد -

مشارع - بفتح میم و کسر رای مهمله بمعنی راهها جمع مشرع که اسم ظرف باشد ماخوذ از شرع که بمعنی راه گشادن ست -

مشبع - بضم میم و سکون شین و فتح بای موحده و عین مهمله سیر کرده شده و فتحه و ضمه و کسره آنقدر پر خوانده شود که الف از فتحه و واو از ضمه و یا از کسره پیدا شده باشد -

مُشَعشَع و مُشَعشَعَه بضم میم و فتح هر دو شین معجمه و هر دو عین مهمله و شمع و شراب آب آمیخته از صراح۔
مُشتاع بضم میم و سکون شین و تای فوقانی و عین مهمله آشکارا کرده و فاش کرده شده و از منتخب۔
مُشَنّع بضم میم و فتح شین و تشدید نون مفتوح و عین مهمله بد و زشت و ملامت کرده شده۔
مُشرِف بضم میم و سکون شین معجمه و کسر رای مهمله بلند و بر بالا شونده و خبردار شونده که بالای نویسندگان متعین شود تا از خیانت ایشان خبردار بوده باشد و قریب و مستعد شدن ظهور امری از خیر یا شر از منتخب و شمسی و لطائف و نیز در لطائف مسطور ست که بفتح اول و سوم بمعنی جای بلند و باول مضموم و ثانی مفتوح و رای مشدد بزرگی داده شده۔
مشعوف بعین مهمله شیفته و عاشق و محب از منتخب و صراح
مشغوف بغین معجمه کسیکه اندرون پردهٔ دلش چیزی رسیده باشد از صراح و منتخب۔
مشاق بفتح میم و تشدید قاف سختیها این جمع مشقت ست و بفتح میم و تشدید شین بسیار مشق کاری کننده۔
مشفق بضم میم و کسر فا مهربانی کننده و ترسنده و کسیکه مهربانی کند از منتخب و صراح
مشتق بضم اول و سکون دوم و فتح فوقانی و تشدید قاف و فارسیان بتخفیف هم آرند لفظی از لفظی گرفته شده از صراح
مُشَوَّق بضم میم و فتح شین و تشدید واو مکسور بآرزو درآورنده کسی را و بفتح واو مشدد بآرزو درآورده شده از منتخب و بفتح میم و ضم شین بر وزن مفعول بمعنی مشتاق و اگر مخفف معشوق خوانده شود هم درست است۔
مُشَبَّک بضم میم و فتح شین و تشدید بای موحده مفتوح و کاف عربی هر شی که دران سوراخ سوراخ باشد بهندی آنرا جالی گویند۔
مُشک بالضم و بالکسر هر دو طور صحیحست چرا که اهل فارس بکسر میم و اهل ماوراء النهر بضم میم خوانند و مسک بالکسر و سین مهمله معرب آنست از رشیدی و بهار عجم۔
مشتنگ بضم میم و فتح شین بر وزن تفنگ نوعی از

غله و بمعنی دزد و راهزن از برهان۔
مشترک باصطلاح اهل لغت لفظی که دو یا زیاده از دو معنی دارد و آن لفظ را برای هر معنی وضع کرده باشند و علاقه از علاقهای مجاز دران یافته نشود چنانکه جاریه که بمعنی کنیز و آفتاب و کشتی و از همین قبیل لفظ عین که برای بسیار معنی ست۔
مشاکل بضم میم و کسر کاف مانند شونده و مشکل شونده و نام بحریست از نوزده بحور عروض از منتخب و غیر آن۔
مشتمل بضم میم اول و کسر میم دوم گرداگرد فرا گیرنده و بر بالای چیزی محیط شونده از منتخب۔
مشتعل بضم میم و کسر عین مهمله شعله زن و سوزان و زبانه کشی۔
مشتغل بضم میم و کسر غین معجمه مشغول شونده و بمعنی رو می گردانند چنانچه درین بیت **بیت** از سهو لبی جانان بجان مشتغل ئی بذکر حبیب از جهان مشتغل ئی در مصرعهٔ اول بمعنی مشغول شونده و در مصرعهٔ ثانی بمعنی روی گردانیده یعنی بسبب عشق معشوق بجان و دل مشغول ماندای از ته دل و صدق جان خواهان او هستند و بیاد او از جهان روی گردانند اما لفظ اشتغال از باب افتعال ست که بتغیر صله معنی آن تغیر میشود چنانکه لفظ رغبت که بمعنی خواهش ست چون صلهٔ آن عن آید بمعنی اعراض گردد چنانکه در حدیث من رغب عن سنتی فلیس منی همچنین لفظ اشتغال را هرگاه بلفظ از که ترجمهٔ عن است استعمال کنند معنی آن روی گردانیدن بود شرح بوستان از عبد الواسع۔
مشتمال بالضم و لاکی و مالشی که کشتی گیران بر بازوی خود ها باهم مشتها زنند تا سخت گردد۔
مشمول از همه سو فرا گرفته شده و احاطه کرده شده از منتخب
مشام بفتح میم اول و تشدید میم دوم مگر استعمال فارسی بتخفیف خوانده میشود محل قوت شامه که در منتهای بینی و مقدم دماغ ست در حقیقت این لفظ صیغهٔ جمع است که بمعنی واحد استعمال یافته مشام در اصل مشامم بود جمع مشم که صیغهٔ اسم ظرف ست از شم که مصدر ست بمعنی بوئیدن

پس در صیغهٔ واحد و جمع میم را در میم ادغام کرده مشم و مشام ساختند۔
مشعر الحرام بفتح میم و سکون شین و فتح عین و ضم رای مهمله یکی از جاهای قربانی حج در مکهٔ معظمه و یکی از مقامهای عبادت از صراح چه شعیره قربانی حج را گویند۔
مشؤم بفتح میم و سکون شین و ضم همزه و سکون واو بر وزن مفعول بمعنی منحوس صحیح ست چه این صیغهٔ اسم مفعول ست از شام یشام شوما که مهموز العین باشد و مشوم بر وزن مقول نیز جائز ست و آنچه که در عوام شهرت یافته که منحوس ست بفتح میم و سکون یای تحتانی و ضم شین و سکون واو غلط ست چنانکه صاحب منتخب در تعریف کلمه باین معنی اشارت نموده است و صاحب مزیل الاغلاط نیز همین تحقیق کرده و صاحب صراح نوشته که عامه میشوم گویند
مشعل وادی کلیم تجلی که موسی علیه السلام را در وادی ایمن در تاریکی ظاهر شده بود۔
مشعل کشان قومیست از کفار از بهار عجم گویند که ایشان مشعل برافروخته بخانهٔ تاریک جامهٔ دختران نو خطبه بخند پسران امر کنند که هر یکی جامه بردارد و صاحب آن جامه در نکاح او باشد۔
مشائین بفتح میم و تشدید شین معجمه و کسر همزه که حرف چهارم ست جمع مشار که صیغهٔ نسبت ست مثل حداد یا مبالغه مثل قتال چون با بعد الف زائده واقع شده همزه بدل شد مشائی گردید چون بیا و نون جمع کردند مشائین شد و مشائین طائفه است از حکما که در ادراک حقائق بسیار اشیا مشی و رفتار بدلائل میکنند یعنی بدلائل و علامات بمقصود فائز میشوند۔
مشحون پر کرده شده از منتخب۔
مشت زن کشتی گیر چه معمول کشتی گیران ست که قبل کشتی بر دوش و بازوی خود مشت زنی کنند تا بدن سخت و استوار شود از خیابان۔
مشرقین بفتح قاف عبارت از مشرق و مغرب بدانکه مشرق و مغرب را دو مشرق گفتن بنا بر تغلیب است و تغلیب آنرا گویند که یک شی غالب را از دو شی که باهم مقابل باشند غلبه داده اطلاق آن بر دیگری

نو ورد بهان اسم ست غالب را تغنیه نمایند چنانکه مشرق و مغرب را مشرقین گویند بلحاظ شرافت طلوع از مشرق و شمس و قمر را قمرین گویند بلحاظ آنکه شمس در محاورهٔ عرب مؤنث سماعی ست و قمر مذکر پس مذکر از مؤنث غالب و اشرف ست و والدین بلحاظ آنکه والد بنسبت والده غالب و اشرف ست چراکه نسبت پسر به پدر تعلق دارد یا آنکه مشرقین بجهت آن گویند که مشرق دو هستند یکی مشرق صیفی که مطلع اطول الایام باشد دیگر مشرق شتوی که مطلع اقصر الایام باشد پس بعد میان مشرق شتوی و صیفی بلحاظ درجات کرهٔ ارض سه هزار و یکصد و سی و هفت کروه باو بالا میشود والله اعلم بالصواب۔

مشک بر زخم افشاندن - کنایه از تازه کردن زخم و ایذا رسانیدن چراکه زخم از مشک تباه میشود۔

مشک در شراب کردن کنایه از بیهوش کردن بخوبی۔

مشاهره - بالضم و فتح ها ماه بماه چیزی دادن ماهیانه از منتخب و خیابان۔

مشاهده - بضم میم و فتح ها دیدن و با کسی در جائی حاضر بودن از منتخب و لطائف۔

مشوره - بفتح میم و ضم شین و سکون واو صلاح و رای و کنگاش و باین معنی بسکون شین و ضم واو نیز آمده از صراح و منتخب و قاموس و بفتح واو چنانکه مشهور ست بثبوت نرسیده و این صاحب موافق وجه اول تعلیل پسند نموده۔

مشرفه - بضم شین و فتح شین و کسر رای مشدده و نامه و رساله که از طرف شخص اعلی باشد بسوی ادنی۔

مشرعه - بفتح جای آب خوردن از لطائف۔

مشافهه - بفتح فا بعدهٔ های هوز بعدهٔ تای فوقانی که بوقف باشد است بر وزن مفاعله رو برو شدن و رو برو سخن گفتن از منتخب و کشف و کنز۔

مشربه - بالکسر ظرفیکه از آن آب خورند از منتخب و لطائف۔

مشاعره - بضم میم و فتح عین بر وزن مفاعله باهم شعر خواندن۔

مشعره - بالفتح جای شعر خواندن از کشف۔

مشغله - بالفتح و غین معجمه شور و غوغا و کار و بار از کشف و منتخب و شرح نصاب۔

مشیمه - بفتح و یای معروف پوست رقیق که بر بچه وقت ولادت پیچیده می باشد و نام پردهٔ ششم از هفت پردهای چشم از کشف و منتخب و صحاح و غیره۔

مشار الیه - بضم میم و تنوین ضمه برای جواله کنایه از معتبر و ترجمهٔ این لفظ اشارت کرده شده بسوی او یعنی انگشت نما و در خیابان و غیره نوشته که چون شخص ذی عزت را مردم بیکدیگر باشاره می نمایند لهذا بمعنی کسیکه بجاه و جلال رسد که مردم بسوی او باانگشت اشاره کنند۔

مشعله - بالفتح و بالکسر بمعنی مشعل از شمسی۔

مشاطه - بالفتح و تشدید شین زن شانه کش که موی زنان را شانه کردن و عروسان را آرائش دادن پیشهٔ او باشد و بالضم خطاست از منتخب و کشف و بهار عجم و بعضی نوشته که مشاطه در استعمال فارسیان بتخفیف نیز آمده اگرچه کم آمده و در عرف حال دلاله را نیز گویند از خیابان و چراغ هدایت۔

مشتری - بالضم اکثر بمعنی خریدار و گاهی بمعنی فروشنده نیز آمده و نام ستاره که بر فلک ششم است اهل تنجیم آنرا اسعد اکبر دانند و آنرا قاضی فلک نیز گویند بفارسی برجیس و بهندی برسپت نامند و خانهٔ او قوس و حوت و شرف او در سرطان و باصطلاح کیمیاگران مهوسان مشتری بمعنی ارزیز ست که بهندی رانگ گویند۔

مشکوی - بالضم و کاف عربی مضموم و واو مجهول بتخانه و مجازاً حرم سرای امرا و ملوک از سروری و برهان جهانگیری مؤید و کشف و در برهان بالفتح نیز گفته است۔

مشتی - بیای مجهول کنایه از اندک مقدار و بمعنی جماعهٔ قلیل۔

مشقی - تخته و کاغذکه بر آن مشق حرف کرده باشند۔

مشوی - بالفتح و کسر واو بمعنی بریان از منتخب۔

مشی - بفتح میم و سکون شین رفتن بروی از منتخب و شرح نصاب۔

مشتهی - بالضم و حرف سوم تای فوقانی و های مکسور خواهش کننده و آرزومند و بمعنی اشتها پیدا کننده و غلط است چراکه این متعدی بیک مفعول ست برای معنی اشتها پیدا کننده مشتهی صحیح باشد۔

مشهی - بضم میم و فتح شین و تشدید های مکسور صیغهٔ اسم فاعل است متعدی بدو مفعول بمعنی آرزو دهنده یعنی اشتها پیدا کننده از تشهیه که مصدر ست از تفعیل و باب تفعیل از ناقص بر وزن تفعله می آید۔

فصل میم مع صاد مهمله

مصلا - بالضم میم و تشدید لام مطلق جای نماز و عیدگاه هر شهر خصوصاً عیدگاه شیراز که آن جائیست بغایت خوش و خرم و سیرگاه۔

مصطفی - برگزیده شده از منتخب صاف کرده شده ای مصفا از صفا و میم آن بشری از فردوس اللغات و غیر آن۔

مصاب - بالضم میم مصیبت زده و رنج رسیده شده۔

مصائب - بفتح میم و کسر همزه که حرف چهارم ست و بای موحده مکروهات و شداید و رنجها از کنز بدانکه همزه مصائب مبدل از یاست خلاف القیاس کما فی زبدة الصرف۔

مصب - بفتحتین و تشدید با جای ریختن آب و غیره۔

مصاعب - بفتح میم و کسر عین دشوار یها و جاهای دشوار۔

مصیب - بضم میم و کسر صاد و تحتانی و موحده نیک رسنده بحقیقت کار و بچیزی و صواب یابنده از کشف و لطائف۔

مصافات - بالضم میم و حرف چهارم فا بمعنی دوستی و اخلاص از منتخب و کشف و کنز۔

مصابرت - بفتح موحده صبر کردن از منتخب۔

مصفات - بالکسر و حرف سوم فا آنچه بآن چیزی صاف کنند و بپالایند از صراح۔

مصمت - بضم میم و سکون صاد و فتح میم دوم و تای فوقانی آگنده میان خلاف مجوف و بمعنی منبهل و زخمیکه از اندرون پر شده و هر دو لب آن بهم آمده به میشود و بمعنی اسپ یکرنگ و بر وزن مخمس بمعنی خاموش کرده شده از منتخب و شرح نصاب و کنز۔

مصارعت - بضم میم و فتح رای مهمله کشتی کردن و باهم یکدیگر را بر زمین کوفتن از منتخب و کنز و غیر آن۔

مصلحت - بفتح لام صلاح کار مقابل مفسده از صراح و منتخب۔

مصاهرت - بضم میم و فتح ها داماد کردن و خسر کردن و این از هر دو جهت باشد از صراح۔

مصادمت - با هم آسیب و صدمه رسانیدن -

مصلح - بضم میم و سکون صاد و کسر لام و حای مهمله بصلاح و نکوئی آرنده -

مصالح - بکسر لام جمع مصلحت فارسیان درین مقام مصلحت را بمعنی مصلح که صیغهٔ اسم فاعل هست استعمال نمایند چرا که مصالح را بمعنی اسباب و سامان چیزے مستعمل کنند از بهار عجم وغیره و در منتخب نوشته که مصالح بمعنی چیزها یکه بدان اصلاح چیزها نمایند ضد مفاسد و در چراغ هدایت مصالح بمعنی ضروریات عمارت مثل چوب و خشت و آهک نیز نوشته و عبدالواسع در شرح بوستان نوشته که مصالح بفتح لام مقلوب ما یصلح است از قسم محاصل بمعنی ما یحصل و همچنین مواجب بمعنی ما وجب صیغهٔ جمع نیست نزد مؤلف غالب آنست که ما یصلح در اصل مصلح به باشد یعنی آنچه مصلح باشد چیزے را و میتواند که مصالح جمع مصلح باشد که بضم میم و کسر لام صیغهٔ اسم فاعل است از صلاح چنانکه مطافل و مشادن جمع مطفل و مشدن -

مصباح - بالکسر و حای مهمله چراغ و بمعنی پیاله که در آن صبوحی خورند و نام کتاب در نحو از منتخب و کنز -

مصابیح - بفتح میم و کسر بای موحده و تحتانی و حای مهمله جمع مصباح که بمعنی چراغ باشد و نام کتابیست در علم حدیث -

مصاعد - بفتح میم و کسر عین مهمله جاهای بلند -

مصعد - بالفتح جای بالا بر آمدن و بضم و فتح صاد و کسر عین مهمله مشدد بر جای بلند بر آینده از منتخب -

مصائد - بفتح شکار اندازیها جمع صید خلاف القیاس چنانکه محاسن جمع حسن است -

مصرعه شد - مصرعهٔ خوبی که بفکر بفیض مبدء فیاض از غیب بزبان رسد از مصطلحات -

مصدر - بالفتح جای صادر شدن و جای بازگشتن و جای بیرون آمدن و کلمه که ازان افعال و صفات اشتقاق شوند و بضم میم و تشدید دال مفتوحه مقدم داشته شده و صدر کرده شده یعنی باول و ابتدا آورده شده از منتخب -

مصر - بالکسر بمعنی هر شهر که باشد و نام شهر خاص و مصر بمعنی تیزی هر چیز آمده و بمعنی شمشیر و حد میان دو چیز و بضم اول و کسر صاد و تشدید رای مهمله بر کارے استاده شونده از منتخب و لطائف و برهان -

مصیر - بالفتح بازگشتن و جای بازگشتن ماخوذ از صیر بالفتح که بمعنی گشتن و میل کردن ست از کشف و شرح نصاب و منتخب -

مص - بالفتح و تشدید مکیدن از منتخب -

مصوص - بفتح میم و ضم صاد و در آخر نیز صاد مهمله مرغ بریان که از ادویهٔ گرم مثل کرفس و زیره و سداب پر کرده در سرکه پرورده باشند از کشف و منتخب -

مصدع - بضم میم و فتح صاد و کسر دال مشدد و درد سر رساننده و جدا جدا کننده از منتخب -

مصراع - بالف و مصرع بدون الف هر دو درست است بمعنی یک تخته در که آنرا لخت در و طبقهٔ در نیز گویند و بهندی کواڑ نامند و نیمهٔ بیت را ازانجهت مصرع خوانند که همچنانکه از دو طبقهٔ در هر کدام طبقه را که خواهند باز و فراز توان کرد و دیگرے نتواند بود و چون هر دو طبقه را باهم فراز کنند یک در باشد از بیت نیز هر کدام مصرع را که خوانند بے دیگرے بیت نتواند بود از منتخب و بهار عجم و عروض سیفی -

مصرع - بضم میم و فتح صاد و تشدید رای مهمله مفتوح و عین مهمله مصرع آورده شده -

مصنع - بالفتح و نون مفتوح و هم مضموم و عین مهمله قلعه و کاریز و آبگیر و حوض از منتخب -

مصاقع - بفتح میم و کسر قاف جمع مصقع بالکسر که بمعنی فصیح و بلیغ ست از منتخب -

مصاف - بفتح میم و تشدید فا جمع مصف بفتحتین و تشدید فا اسم ظرفست بمعنی جای صف زدن اگرچه معنی لفظ مصاف جاهای صف زدنست لیکن مجازاً بمعنی جنگ و مقام جنگ مستعمل میشود و بضم خطاست لفظ عربی که حرف آخر آن مشدد باشد فارسیان بتخفیف خوانند چنانکه در قد و خد پس فا مصاف را در فارسی بتخفیف خواندن درست باشد از جمل اللغات و مدار و خیابان -

مصاحف - بفتح میم و کسر حای مهمله جمع مصحف -

مصحف - بالضم و بالکسر چیزیکه در و صحیفه ها و رساله ها جمع کرده شود از منتخب مؤلف گوید بمناسبت همین معنی مستعمل ست بمعنی قرآن مجید و بضم میم و فتح صاد و تشدید حای مفتوح لفظیکه بتغییر نقاط لفظ دیگر شود و چون ازین معنی تغییر یافته بعید و از او شه...

مصارف - بفتح میم و کسر را جمع مصرف بالفتح ست بمعنی محل صرف کردن -

مصروف - بازگردانیده شده -

مصرف - بفتح میم و کسر را اسم ظرف بمعنی جای خرچ کردن و بضم میم و کسر را صیغهٔ اسم فاعل بمعنی صرف کننده -

مصداق - بالکسر آلهٔ صدق و مجازاً آنچه موافق چیزے باشد و بمعنی گواه و گواهی نیز از منتخب و بمعنی دلیل راستی سخن و چیزیکه آنرا راست وا نماید از زبدة الفوائد و کشف -

مصقول - روشن و صاف کرده شده -

مصیقل - بضم میم و فتح صاد و سکون یا و قاف مفتوح روشن کرده شده و از زنگ و تیرگی پاک کرده شده و بکسر قاف روشن کننده و صاف کننده از منتخب و این ملحق برباعی بزیادت یا -

مصاقل - بفتح میم و کسر قاف جمع مصقله است -

مصون - بفتح میم و ضم صاد و سکون واو بر وزن مقول بمعنی نگاه داشته شده و محفوظ و کسانیکه مصئون نویسند و خوانند بزیادت همزه میان صاد و واو غلط محض ست زیرا که اجوف است ماخوذ از صون نه مهموز العین -

مصران - بالکسر تثنیهٔ مصر و کنایه از کوفه و بصره از شرح خاقانی -

مصادره - بضم تاوان جرم ستانیدن و تاوان دادن از منتخب و کنز -

مصطبه - بفتح میم و سکون صاد و فتح طای مهمله و فتح بای موحده میخانه از مدار و در قاموس نوشته که مسطبه بالکسر میخانه و بصاد مهمله و بضاد معجمه هر دو آمده -

مصوره - قوتیست که صادر میشود از وی خطوط اعضا و شکلهای آنها یعنی این قوت باذن خالق هر جزو منی را می پوشاند صورت عضوی بر وجهیکه بقتضای نوع صاحب منی باشد پس اگر منی مختلط از دو نوع باشد

حیوان متولد از ان باهر دو نوع من وجه مشابهت
میکند چنانچه بغل یعنی استر که مشکل فرس مینماید و مشکل حمار۔

مصافحه بضم میم و فتح فا و حاء مهمله دست بهمدیگر گرفتن
بوقت ملاقات و این قائم مقام معانقه است از منتخب و غیر آن۔

مصرعهٔ ریخته کنایه از مصرعهٔ بهتر که بی تکلف و بی محنت فکر
موزون شده باشد از بهار عجم و چراغ هدایت۔

مصرعهٔ پیچیده عبارت از مصرعی که مضمونش دقیق باشد۔

مصرعهٔ برجسته مصرعهٔ بهتر که بی تکلف و بی محنت فکر
بفیض مبدء فیاض از غیب بخاطر رسد از مصطلحات۔

مصقله بالکسر آلتیست آهنی که بدان کارد و شمشیر و آئینه
فولادی را از زنگ پاک نمایند و روشن کنند از کنز۔

مصلی بضم میم و فتح صاد و کسر لام مشدد نماز گزارنده
و درود و برنبی فرستنده و نام اسپ دوم از ده اسپان که از
همه مقدم باشد و از اول موخر و تفصیلش در تحقیق لفظ مجلی
گذشت و بضم میم و فتح صاد و فتح لام مشدد نماز گاه و جای
نماز گزاردن و در اصطلاح فقها بمعنی عیدگاه است و گویند
که مصلی شیراز یعنی عیدگاه آنجا فضای نفیس دارد
چنانچه سیرگاه اکثر خلائق آنجاست۔

مصری منسوب بمصر و آنچه که مردم نبات را مصری
گویند غلط مگر بوجهی جائز هم میگردد که سابق در ملک عرب
نبات بهتر سوای مصر از هند و غیره نمیرسید چون چیزی
در ملکی بسبب خوبی مخصوص باشد اسم آن ملک بیای
نسبت و بدون یای نسبت اسم آن چیز میگردد
چنانچه ظرف چین را چینی و اسپ ترکستان را ترکی و
نمک سانبهر را سانبهری علی هذا القیاس۔

مصطکی بضم میم و سکون صاد و فتح طاء و کاف عربی
مفتوح و در آخر الف بصورت یا صمغیست زرد رنگ
که بیا شهرت گرفته لهذا درینجا نوشته شد۔

مصطفوی بدانکه این لفظ بزیادت واو خطاست
چرا که در لفظ مصطفی و مرتضی الف را که خامس بود حذف
کرده یای نسبت می آرند درین صورت مصطفی و مرتضی
هر دو بیای معروف صحیح بود مرتضوی و مصطفوی بزیادت
واو خطا باشد چنانکه باکثر مقام در کلام خواص و عوام
واقع است مگر چون در تصانیف ثقات بسیار آمده است
لهذا چندان محل تعریض نیست انجار بردی و دیگر کتب و رسائل۔

فصل میم مع ضاد معجمه

مضی یا مضی بفتح هر سه میم و فتح هر دو ضاد معجمه
بمعنی گذشت آنچه گذشت۔

مضاء بالفتح روانی و درگذشتن از منتخب و غیر آن۔

مضراب بالکسر آنچه بدان ساز را نوازند از کنز۔

مضاربت مال بکسی دادن برای تجارت که نفع
آن بشرکت باشد از منتخب۔

مضاجعت باهم یکجا خفتن از کشف و کنز۔

مضادت بضم میم و تشدید دال مهمله باهم ضد بودن
و باکسی دشمنی کردن۔

مضافات بضم متعلقات و منسوبات۔

مضاهات بضم میم بچیزی مانند شدن از منتخب۔

مضلت بفتح میم و کسر ضاد معجمه و تشدید لام مفتوح
جای گمراهی و زمین که در وی راه گم شود از صراح۔

مضجج بضم میم و کسر ضاد معجمه و تشدید جیم بانگ و
ناله کننده از لطائف و منتخب۔

مضمر بضم میم دوم مفتوح در دل داشته شده و نهان و
پوشیده ماخوذ از ضمیر بمناسبت آنکه ضمیر هر کسی نهان باشد و
بضم میم اول و فتح ثانی و تشدید میم دوم مفتوح اسپ تیز رفتار
و باریک میان و بمعنی اسپ فربه نیز آمده از منتخب و غیر آن۔

مضامر بفتح میم و تشدید راء مهمله جمع مضرت بمعنی گزندها و نقصانات۔

مضمار بالکسر صیغه اسم آله از ضمر که بفتح است و ضمر در لغت
بمعنی لاغری ست معمول عربان چنان است که اول
اسپان را فربه کنند و بعده بتدریج بمیدان میگردانند پس
عرق از بدن اسپان جاری میشود و قدری ازین
ریاضت لاغر میشوند و باین مناسبت مضمار میدان
را گویند که دران اسپان را دوانند از شرح شرح‌ای
شرح مقامات حریری و مؤید۔

مضامیر جمع مضمار است که بمعنی میدان ریاضت اسپان باشد۔

مضطر بالضم و طاء مهمله مفتوح ضرر رسیده و
مجازاً بمعنی بی اختیار و بیچاره از منتخب و این صیغه
اسم مفعول باشد از اضطرار که از باب افتعال است
بدانکه هر مصدری که از باب افتعال باشد و فاء کلمه او ضاد
معجمه یا صاد مهمله واقع شود تای افتعال را بطاء مهمله
بدل کنند چنانچه در اضطراب و اضطرار و اصطبار که در اصل
اضتراب و اضترار و اصتبار بود۔

مضر بضم و فتح ضاد و رای مهمله نام پدر قبیله از عرب و بضم میم
و کسر ضاد و تشدید را ضرر رساننده و بفتح میم و فتح ضاد
و تشدید را جای گزند و جای تنگی از منتخب۔

مضجع بالفتح و جیم مفتوح خوابگاه از کشف و منتخب۔

مضاجع خوابگاهها۔

مضیع بضم میم و کسر ضاد معجمه ضائع کننده۔

مضارع بضم میم و کسر رای مهمله شریک و شبیه
از منتخب و مانند شونده از صراح و مضارع اسم فاعل
است از مضارعت که بمعنی مشابهت باشد و صیغه
مضارع را ازان مضارع گویند که مشابهت دارد با اسم
فاعل در حرکات و سکنات و عدد حروف و صفت
نکره چون رجل یضرب و ضارب و دخول لام ابتدای
چون ان زیدا لیضرب و لضارب و مشابهت دارد
با اسم جنس در عموم و خصوص یعنی چنانچه اسم جنس
اطلاق کرده میشود و مشترک می باشد در میان افراد
و مخصوص میباشد بلام عهد چون الرجل همچنین مضارع
مشترک میباشد میان حال و استقبال و مخصوص میباشد
بسین و سوف و لام مفتوح و وجه اشتقاق مضارعت
بمعنی مشابهت از ضرع آنست که گویا اسم فاعل و
مضارع از زبانه که بمنزله ضرع واحد ست شیر میخورند
پس هر دو اخوین رضاعی شدند وجه دیگر آنکه چون
مضارعت در حقیقت ماخوذ ست از ضرع که بالفتح

بمعنی پستان گاو و گوسپند بیست پس مضارع بمعنی بچه باشد که با بچهٔ دیگر از پستان حیوان واحد شیر خورد و گویا بمعنی حال و استقبال و در بچه اند که از لفظ واحد که بمنزلهٔ پستان ست باهم شیر میخورند و از وجود می آیند و درینجا مجازاً با اطلاق ظرف بر مظروف لفظی را که معنی حال و استقبال ازان پیدا می آید مضارع نام کردند و مضارع نام بحریست از بحور اشعار و آن بحر را ازان مضارع نامیدند که مضارع بمعنی مشابه است و این بحر نیز به بحر منسرح مشابه است و دران که جزو دوم هر یکی ازین دو بحر مشتمل ست بر وتد مفروق و بعضی نوشته که این مشابه است به بحر هزج ورین معنی که در ارکان این هر دو بحر اوتاد مقدم اند بر اسباب۔

مضاف۔ بضم میم منسوب و متعلق۔

مضاعف۔ بضم میم و فتح عین دوچند و در اصطلاح حرف هر کلمه که در آخر آن دو حرف از یک جنس آیند۔

مضائق۔ بفتح میم و کسر همزه که حرف چهارم ست جاهای تنگ از کنز۔

مضیق۔ بفتح میم و کسر ضاد معجمه جای تنگ از منتخب۔

مضحک۔ بالفتح و حاء مهمله مفتوح جای خندیدن و چیزی و کسیکه بروی خندند و بضم میم و کسر حا خنده آرنده از منتخب وغیره۔

مضمحل۔ بضم میم اول و فتح میم دوم و کسر حاء مهمله و تشدید لام مگر در فارسی تشدید لام خواندن ضرور نیست بمعنی نیست و محو شونده و ناچیز و سست از کشف و منتخب و زبدة الفوائد

مضمون معنی لغوی آن در میان گرفته شده و ماخوذ از ضمن بالکسر

مضاده۔ بضم میم و تشدید دال مهمله باهم ضد بودن درین صورت مصدر ست از باب مفاعله و بمعنی چیزی مؤنث بایکدیگر ضد کننده و باین معنی صیغهٔ مؤنث اسم فاعلست از باب مفاعله

مضلّه۔ بفتح میم و کسر ضاد معجمه و تشدید لام جای ضلالت و گمراهی۔

مضایقه۔ بضم میم و فتح تحتانی نه بکسر آن همچنین هر لفظیکه بروزن مفاعله باشد حرف چهارم آن مفتوح باشد بعض مردم از بی التفاتی بکسور خوانند چنانچه مباشرت و مطالقه و معانقه و مطالعه و معالجه و معالفه و

مکالمه و ملائمت و ملاحظه و مناقشه و مراسله و قس علی هذا البواقی۔

مضغه۔ بالضم و غین معجمه گوشت پاره از صراح و آن مقدار چیزیکه در یکبار خائیده شود۔

مضی۔ بضم میم و کسر ضاد و تشدید تحتانی روشن شونده و روشن کننده اسم فاعل از اضاءت که لازم و متعدیست

مضاهی۔ بضم میم بمعنی مانند و مشابه۔

فصل میم مع طای مهمله

مطایا۔ بالفتح چهارپایه هاییکه بر پشت آنها سوار شوند مثل اسپ و شتر و غیر آن و این جمع مطیه است از منتخب و صراح۔

مطرا۔ بضم میم و فتح طای مهمله و تشدید رای مهمله تازه و تازی کرده شده و گاهی مجازاً بمعنی مصفا و آبدار۔

مطا۔ بفتح بمعنی پشت از شرح نصاب۔

مطبب۔ بفتح اول و ثانی و تشدید موحده جائیکه طبیب دران نشسته معالجه مریضان نماید۔

مُطیَّب۔ بضم میم و فتح طا و تشدید تحتانی مکسور بوی خوش دهنده و پاک شونده و بفتح تحتانی پاک و خوشبودار کرده شده۔

مطلب۔ بالفتح جای طلب و بفتحات ثلاثه نهی از طلبیدن و بضم میم و تشدید طای مفتوحه و کسر لام اسم ابن عبد المناف جد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم۔

مطنب۔ بضم میم و کسر نون درازی دهنده و بسیار گو از منتخب

مطویات۔ بفتح میم و سکون طا و کسر واو و تشدید تحتانی چیزهای پیچیده شده و مطویات ضمیر کنایه از اراده ها۔

مطعومات۔ خوردنیها و طعامها۔

مطرات۔ بفتح میم و فتح طا بارانها جمع مطره که بمعنی بارانست

مطاوعت۔ فرمانبرداری کردن از منتخب۔

مطارحات۔ باهم سخن انداختنها و خوشامد و تملقها۔

مطمح۔ جای بلند داشتن نظر از صراح و در منتخب جای افتادن و مجازاً بمعنی جای طمع۔

مطرح۔ بالفتح جای انداختن چیزی و کیسه و ظرف صیاد آن که صید را گرفته دران نگاه دارند از منتخب وغیره۔

مطبخ۔ بفتح و بای موحده مفتوح جای پختن و بضم میم و کسر موحده پخت کننده طعام و آنرا در محاوره باورچی گویند۔

مطبوخ۔ هر چیزیکه آنرا با آتش پخته باشند خصوصاً جوشاندهٔ ادویه و شوربا پخته شده

مطرود۔ بروزن مردود رانده شده از منتخب۔

مطرد۔ بضم میم و تشدید طای مفتوح و کسر را استقیم و یک و تیره شونده و پس یکدیگر شونده و بکسر میم و سکون طا نیزهٔ کوتاه که بدان وحوش را زنند و صید کنند از منتخب و صراح و در شرح دیوان خاقانی جامه که در زیر جامه پوشند۔

مطر بفتحتین بمعنی بارانست از منتخب و صراح و مؤید و مدار و در شرح خاقانی مطر بکسر میم و فتح ثانی بمعنی تازگی نوشته۔

مطیر۔ بروزن فعیل بارنده ماخوذ از مطر که بفتحتین بمعنی بارانست و بضم میم و فتح طا و یای تحتانی مشدد و بمعنی خجالت زده و معبور تصاویر طیور۔

مطار۔ بفتح پریدن و جای پریدن از لطائف۔

مطرز۔ بضم میم بروزن منور زینت داده شده و طراز کرده شده از منتخب

مطلس۔ بضم میم و فتح طا و لام مشدد مفتوح و سین مهمله روپیه بی سکه و درم و دینار بی نقش۔

مطلع۔ بضم میم و تشدید طا و کسر لام خبر دهنده و بفتح لام خبردار کرده شده و بفتح میم و کسر لام جای بر آمدن کوکب و مجازاً بیت اول از غزل و قصیده که هر دو مصراع قافیه داشته باشد۔

مطالع بفتح میم جمع مطلع و نام کتابیست در علم منطق۔

مطبوع۔ طبع کرده شده۔

مطامع۔ بفتح جمع طمع است خلاف قیاس چنانکه محاسن جمع حسن۔

مطمع۔ بفتح هر دو میم جای طمع داشتن چیزی۔

مطبوع۔ خوش آینده و مرغوب طبع۔

مطاوع۔ بضم میم و کسر واو و عین مهمله فرمانبرداری کننده از منتخب

مطاع۔ بضم اطاعت و فرمانبرداری کرده شده یعنی بکسیکه مردم اطاعت او کرده باشند و مطیع او شوند۔

مطرف۔ بضم میم و فتح طای مهمله و رای مهمله مشدد و

بمعنی اسپی که سر و دم او سپید باشد یا سیاه و دیگر اعضا برنگ دیگر از صراح و منتخب و نوعی از سجع و آن الفاظیست که موافق باشد بحرف روی و مخالف بوزن و اعداد حروف چون وقار و اطوار و حال و خیال و در شرح قران السعدین بمعنی مزین بزینت ماخوذ از طرف بالفتحتین که بمعنی بند زر و نقره است که بر کمر بندند و مطرف بضم اول و فتح راء چادر علم و غیره از صراح۔

مطاف بفتح میم جای گرد اگر گشتن و طواف کردن از منتخب۔

مطلق آزاد شده از قید و حصر و بی خصومت گردان کرده شده و آنکه آن را قید نباشد از کشف و منتخب۔

مطبق بضم میم و فتح طا و بای موحده مشدد و مفتوح تو بر تو بر کرده شده و سر پوشیده و نوعی از پارچه که از طرف خلج آرند۔

مطوق بضم میم و فتح طا و تشدید واو مفتوح در طوق کرده شده۔

مطاعم بفتح میم و کسر عین مهمله خوردنیها و طعامها جمع مطعم که مصدر میمی ست بمعنی مفعول۔

مطران بالفتح و بالکسر سر گروه نصاری و سر گروه مهتر قوم کفار و گویند که مطران اکثر زنجیر بر اندام خود پیچیده دارد از قاموس و غیر آن۔

مطلق العنان آزاد و بی تعرض گذاشته شده عنان۔

مطحن بالکسر و حای مهمله مفتوح آسیا از لطائف۔

مطعون سنان نیزه زده شده و مجازاً بمعنی عیب و خواری یاد دهانیده شده از منتخب و غیر آن۔

مطین بروزن مزین گل اندوده شده۔

مطمئن بضم میم و سکون طا و فتح میم دوم و کسر همزه و بعده نون که در اصل مشدد است آرمیده و سکون گیرنده۔

مطارحه بضم میم با کسی گفتن و مجازاً بمعنی مشهور شدن و گاهی بمعنی خوشامد نیز مستعمل می شود۔

مطایبه بضم میم و فتح تحتانی و بای موحده با کسی خوش طبعی و مزاح کردن از منتخب و کشف۔

مطموره پنهان کرده شده مشتق از طمر بالفتح که بمعنی در زیر خاک کردن و پوشیدن ست و مطموره کنایه از نهانخانه و ته خانه از سروری و زبدة الفوائد و منتخب و کشف۔

مطیه بفتح میم و کسر طای مهمله و تشدید تحتانی بمعنی سواری و مرکب از منتخب و کشف۔

مطوعه بضم میم و تشدید واو مکسور و عین مهمله جماعتی جهاد کننده بی آنکه بر ایشان واجب باشد۔

مطالعه بضم میم و فتح لام بچیزی نگریستن برای وقوف یافتن بر آن از منتخب۔

مطهر بالکسر و سکون طا و فتح ها آفتابه و ظرفی که بدان وضو کنند۔

مطرقه بالکسر و رای مهمله مفتوح و قاف پتک و چکش آهنگران که بهندی هتوڑا و گهن گویند از منتخب و کنز۔

مطالبه طلب نمودن و باز جستن۔

مطربه بضم میم و کسر رای مهمله و بای موحده زنیکه مردان را شادی و طرب آرد۔

مطبخی بالفتح باورچی۔

مطوی بالفتح و کسر واو در هم پیچیده شده از منتخب۔

مطاوی بفتح میم و کسر واو پیچیدگیها و شکنها و نوردها جمع مطوی از منتخب و غیره۔

فصل میم مع ظای معجمه

مظاهرات بالضم و کسر ها پشتی دادن و حمایت کردن از کشف۔

مظفر فیروزمندی داده شده و نام بادشاهی ست۔

مظل بکسر میم و فتح ثانی و تشدید لام سایبان۔

مظالم بفتح میم و کسر لام ستمها این جمع مظلمه است که بفتح میم و کسر لام بمعنی ستم باشد و عدالت گاهها و جاهائیکه در آن ظالمان را بسزا میرسانند۔

مظلم بضم میم و سکون ظای معجمه و کسر لام تاریک از منتخب و شرح نصاب و بفتح میم و کسر لام جای تاریک۔

مظان بفتح اول و فتح ظای معجمه و تشدید نون جاهای گمان بردن اگرچه این لفظ جمعست لیکن گاهی بمعنی واحد هم می آید چنانکه لفظ مشام۔

مظنه بفتح و کسر ظای معجمه و تشدید نون موضع ظن یعنی جای گمان بردن از قاموس و موید و رشیدی و منتخب و کنز و صراح۔

مظله بکسر میم و فتح ظا و تشدید لام مفتوح بمعنی سایبان از صراح۔

مظلمه بفتح میم و سکون ظای معجمه و کسر لام ستم کردن و خواهی کردن از صراح و بضم میم و سکون ثانی و کسر لام تاریک۔

فصل میم مع عین مهمله

معما بضم میم و فتح عین مهمله و میم دوم مشدد و مفتوح پوشیده شده و کور و نابینا کرده شده از کنز و منتخب و در لطائف نوشته که معما بمعنی کلام پوشیده و باصطلاح کلامیکه بوجه صحیح دال باشد بر اسمی بطریق رمز و ایما که پسند طبع سلیم باشد و در بعض کتب چنین نوشته که معما بمعنی بی دیده و بی نظر و در اصطلاح کلامیکه دلالت کند بطریق رمز و ایما بر اسمی بطریق قلب یا تشبیه یا بحساب جمل یا بوجهی دیگر۔

معهذا بفتح اول و ثانی بمعنی با این یعنی با وجود این معنی۔

معجر بضم میم و فتح عین مهمله و جیم از مشهور و سرگوار در باتم زده۔

معاد بضم میم و دال مهمله با کسی عداوت داشتن و چیزی بیاپی کردن و این مخفف معادات ست۔

معرا بضم میم و فتح عین و تشدید را بمعنی برهنه۔

معی بکسر میم و فتح عین روده که در شکم باشد از کنز و شرح نصاب۔

معاتب بضم میم و کسر تای فوقانی عتاب کننده و بفتح فوقانی عتاب کرده شده از کنز۔

معایب بفتح میم و کسر یای تحتانی عیبها و بدیها جمع معیب که مصدر میمی ست بمعنی عیب از صراح۔

معاقب بضم میم و کسر قاف عقوبت و عذاب کننده۔

معیب بضم میم و کسر عین بر وزن منیر عیب کننده و عیبدار و بفتح عیب۔

معجب بالضم و جیم مکسور و بعده موحده متکبر و خویشتن بین و خودپسند اسم فاعل از اعجاب که بمعنی خوبی خود دیدن و بخود نازیدن ست از منتخب و کنز و صراح۔

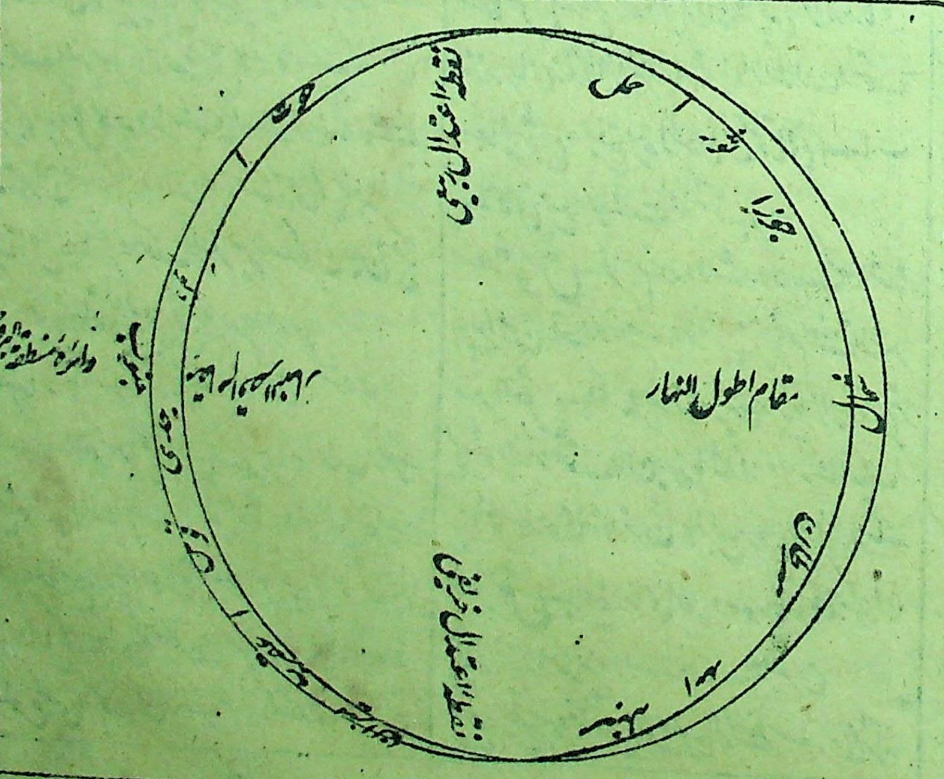
معرب بضم میم و فتح عین و تشدید رای مهمله مفتوح از عجمی بعربی آورده شده و این نوعی از لغت ست که در اصل عجمی باشد و عرب در آن تصرف کرده از جنس کلام خود ساخته باشند و بالضم و تخفیف را مفتوح اعراب داده شده و اعراب حرکات حروف را گویند و باصطلاح نحو لفظیکه مختلف گردد آخر آن باختلاف عوامل

معقب - بضم میم و فتح عین مهمله و تشدید قاف مکسوره در پس افگننده
معذرت - بفتح میم و سکون عین و کسر ذال معجمه عذر خواستن از جرم
معاندت - باهم دشمنی و عناد کردن -
معدلت - بالفتح و دال مهمله مکسور عدل و داد -
معیت - بفتح میم و کسر عین و تشدید تحتانی مفتوح همراهی و گاهی ازین لفظ اشاره باشد باین آیت اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصّابِرِین -
معیشت - زندگانی و زیستن و آنچه بآن زندگانی کنند از کنز و صراح
معاونت - بفتح واو یاری کردن از صراح
معاشرت - بضم میم و فتح شین معجمه باهم زیستن و باکسی زندگانی نمودن از منتخب و غیر آن -
معاودت - بازگشتن از منتخب و غیر آن -
معاقبت - عذاب کردن یعنی عقوبت زدن و بستن کسی را از منتخب و کنز
معاتبت - عتاب کردن از منتخب و کنز -
معظمات - کلانها -
معضلات - بضم اول و سکون دوم و کسر ضاد معجمه بمعنی مشکلات -
معاضدت - یاری دادن و بازوی یکدیگر بودن -
معونت - بفتح میم و ضم عین و سکون واو و فتح نون یاری دادن از منتخب و صراح -
معرفت - بکسر رای مهمله شناختن -
معادات - با یکدیگر عداوت کردن و باکسی دشمنی کردن
معراج - بالکسر آله عروج و آن نردبان است از منتخب
معارج - نردبانها این جمع معراج است از منتخب و صراح -
معوج - بضم میم و سکون عین مهمله و واو مفتوح و جیم مشدد کج و ناراست از منتخب
معرج - بالکسر نردبان و بالفتح محل برآمدن و بضم میم و فتح عین و فتح رای مشدد و جیم جامه است نفیس و منقش و معرج گر بمعنی بافنده معرج و معرج گران فلک عبارت از قضا و قدر که کارخانه داران افلاک اند از منتخب و مؤید و شرح سکندرنامه و بعضی نوشته که عبارت از عقول عشره و آن ده فرشتگان مقرب اند که باعتقاد حکما افلاک ساخته اوشان است -
معابد - بفتح میم و کسر بای موحده عبادت خانها که این جمع معبد است

معید - بضم میم و کسر عین و سکون یای تحتانی اعاده کننده و بار بار گوینده تا یاد گرفته شود
معد - بضم میم و کسر عین و تشدید دال آماده و طیار کننده و بفتح عین آماده و طیار کرده شده -
معدود - شمار کرده شده و چیز اندک -
معتضد - بالضم و ضاد معجمه مکسور یاری گیرنده از منتخب
معاهدت - بفتح میم و کسر ها با کسی عهد بستن و باهمدیگر عهد کردن از منتخب
معبد - بالفتح و بای موحده نیز مفتوح عبادت گاه و جای پرستش نصاری از مؤید بمعنی جای عبادت مسلمانان نیز آمده و بضم میم و فتح عین مهمله و تشدید بای موحده مفتوح بعبادت کرده شده -
معدد - بروزن مشدد خداوند شمار گردانیده شده و ساز و سامان داده شده از منتخب -
معربد - بضم میم و فتح عین و سکون را و فتح موحده جنگجو و بدخوار از منتخب -
معاد - بفتح جای عود و بمعنی جای بازگشت و مجازاً عالم آخرت را گویند
معتمد - بالضم و میم ثانی مکسور اعتماد کننده بر کسی و بفتح میم دوم اعتماد کرده شده
معاند - بضم میم و کسر نون عناد کننده و دشمن -
معهود - بالفتح قدیم و کهنه و پیمان کرده شده -
معتاد - بالضم عادت گرفته شده و عادت گیرنده از منتخب و غیره

معتدی - بضم میم و سکون عین در اصل معتدی بوده یا در حالت جری و رفعی یا ساقط شد بمعنی از حد درگذرنده و سخت ستمکاره
معاذ - بفتح و در آخر ذال معجمه جای پناه و پناه دادن -
معدل النهار - بضم میم و فتح عین و تشدید دال مکسور و این دائره ایست که تنصیف فلک می نماید از مشرق بسوی مغرب و قطب شمالی این دائره محسوس و معروف ست و قطب جنوبی این دائره دیده نمیشود مگر بر زمین خط استوا و ما یقرب منه و این را معدل النهار از آن گویند که چون سیر شمس برین دائره واقع میگردد لیل و نهار برابر میشود در جمیع نواحی تقریباً مگر در عرض تسعین برابر نمی شود و شمس را برین دائره اتفاق سیر در سال دو بار می افتد یکی در اول حمل و دیگر در آخر سنبله و در تحت این دائره در عین محاذات دائره دیگر بر روی زمین فرض کنند بنهجیکه اگر دائره معدل النهار قاطع عالم شده زمین را هم قطع نماید پس زمین از جائیکه قطع شود همانجا خط استوا است شکل دائره معدل النهار و منطقة البروج نوشته میشود -

شکل معدل النهار و منطقة البروج

معیار ـ بالکسر ترازوی زر سنج و سنگ محک از منتخب و کشف و شرح نصاب

معشر ـ بفتح میم و سکون عین مهمله و فتح شین معجمه صیغهٔ اسم مکان ست از عشرت که بمعنی زندگانی کردنست از ین جهت گروه دوستان و خویشان را معشر گویند شرح نصاب از مولانا یوسف بن یالیغ و منتخب و بضم میم و فتح عین و تشدید شین مفتوحه بمعنی ده گوشه ـ

معاشر ـ بفتح میم و کسر شین معجمه گروههای دوستان و بمعنی مطلق گروه نیز آمده و این جمع معشر ست و بضم میم و کسر شین معجمه با کسی زندگانی کننده یعنی همصحبت و رفیق ـ

معسر ـ بضم میم و سکون عین و سین مهمله مکسور تنگدست و درویش و بضم میم و فتح عین و سین مهمله مفتوح مشدده بمعنی دشوار از لطائف ـ

معمار ـ بالکسر بسیار عمارت کننده و این صیغهٔ مبالغه است چنانکه منعام بمعنی مرد بسیار بخشش و چون عمارت بمعنی آبادی است لهذا بنا را که بفتح و تشدید صیغهٔ نسبت است بجهت تفاول و تیمن معمار گفتند و بعضی گویند که معمار صیغهٔ اسم آله است چون بنا بالتشدید محکوم بانی یعنی حاکم بنا میشود مجازا بر و اطلاق آن کردند فافهم ـ

معصفر ـ بضم میم و فتح عین و سکون صاد مهمله و فتح فا و بعده رای مهمله چیزیکه بگل کاجیره آنرا رنگ کرده باشند چه عصفر بضم اول و ثالث گل کاجیره است کذا فی بحر الجواهر و گل کاجیره را بهندی کسنبه گویند و بعضی استادان معصفر را که بروزن معنبر ست بمعنی گل کاجیره نوشته اند و فیه تامل از بهار عجم و منتخب و بضم میم و سکون عین و فتح صاد و فتح فا خاقانی بمعنی گل کاجیره آورده است ـ

معشار ـ بالکسر ده یک گرفتن از منتخب و کشف ـ

معسکر ـ بضم میم و فتح عین لشکرگاه از منتخب و مؤید و بفتح خواندن خطاست چراکه اسم ظرف رباعی بضم آید ـ

معبر ـ بالفتح و بای موحده نیز مفتوح بمعنی عبور و جای عبور و محل گذر و جای گذشتن از دریا و بالکسر بای موحدهٔ مفتوح کشتی و آنچه بدان از دریا عبور کنند و بضم میم و فتح عین و بای موحده مشدد مفتوح تعبیر کرده شده و بکسر بای مشدد و تعبیر کننده و بیان کننده از منتخب و لطائف ـ

معابر ـ بفتح میم و کسر بای موحده کشتیها که بدان از دریا عبور نمایند و گذرهای دریا که از انجا مردم عبور کنند ـ

معیر ـ بضم میم و کسر عین و یای تحتانی بعاریت دهنده چیزی را ـ

معاصر ـ بضم میم و کسر صاد هم عهد و هم زمانه ـ

معرکه گیر ـ کشتی گیر و دیگر اهل بازی که در بازار مردم تماشائی را جمع کنند از بهار عجم ـ

معجر ـ بالکسر بمعنی مقنعه و روپوش زنان از منتخب و صراح ـ

معجز ـ بضم میم و سکون عین و کسر جیم و زای معجمه عاجز کننده و خرق عادت و کرامات نبی ـ

مغز ـ بفتح میم و سکون غین و زای معجمه بمعنی بز که حیوان معروف ست بهندی آنرا بکری گویند از شرح نصاب ـ

معکوس ـ نگونسار ـ

معانس ـ بفتح میم و کسر نون و سین مهمله دختران دوشیزه جوان چه این جمع مانس ست که مصدر میمی باشد بمعنی فاعل که عانس ست ماخوذ از عنس و عنوس در خانه ماندن زنست بعد بلوغ بخانهٔ پدر بی شوی ـ

معارس ـ بسین مهمله منزلهای فرود آمدن از صراح ـ

معاش ـ بفتح زندگانی کردن و آنچه بآن زندگانی کنند و جای زندگانی و نیز دنیا را گویند از لطائف و منتخب ـ

معایش ـ بفتح میم و کسر یای تحتانی اسباب زندگانی جمع معیشت از منتخب ـ

معشوش ـ فراهم آورده شده و کسب کرده شده و پیراهن رقعه دوخته شده از منتخب و نیز نام صنعتے از شعر ـ

معراض ـ بالکسر و ضاد معجمه تیر بے پر که آنرا بفارسی تیر گز گویند از منتخب و آن تیری باشد که هر دو سر آن باریک و میانش سطبر چون ناشو محرف شده از مجمع مرغان چند شکار میکنند ـ

معرض ـ بالفتح و رای مهمله مکسور جای ظاهر کردن چیزے و بفتح را مهمله نیز درست از منتخب و صراح ـ

مع ـ بفتح میم و فتح عین مهمله بمعنی با که لفظے ست بمعنی همراهی و اسم جامد ست از اسمای لازم الاضافة و آنچه بعضے مردم بجای مع معه بزیادت ها نویسند خطاست مگر آنکه آنرا ضمیر مذکر واحد دانند و بعضے خوانند بالوقف منظور خواننده نمی ـ

معرِّف ـ بضم میم و فتح عین مهمله و تشدید رای مکسور تعریف کننده و شناخت کننده و بمعنی کسیکه در مجلس سلاطین و امرا مردمان را بجای لائق هر کدام نشاند و شخصے باشد که چون کسے پیش سلاطین و امرا رود و مجهول الحال باشد اوصاف و نسب او بیان کند تا در خور آن مورد عنایت بحال او شود و باصطلاح منطق چیزیکه موصل باشد بسوی مطلب تصوری چنانکه حیوان ناطق موصل ست بمعرف انسان و بفتح رای مشدد شناخته شده و تعریف کرده شده ـ

معروف ـ شناخته شده و مشهور و بمعنی نیکوئی و نام ولی الله و باصطلاح علم صرف فعلیکه نسبت بفاعل داشته باشد و مجهول فعلی باشد که نسبت بمفعول دارد ـ

معارف ـ بفتح میم و کسر را آشناسائی و جاهای شناختن و آشنایان و اهل علم و فضل و ناموران ـ

معلف ـ بکسر میم و سکون عین و فتح لام آخور اسپان و چیزیکه بدان اسپان علف خورند از شرح نصاب ـ

معتکف ـ بضم و کسر کاف در مسجد برای عبادت نشیننده و از چیزے باز ایستاده شونده ـ

معاف ـ بضم میم در اصل معافی بود بروزن منادی صیغهٔ اسم مفعول از باب مفاعله که مصدرش معافات است بروزن مناجات ماخوذ از عفو پس در استعمال فارسیان الف از آخر معافی که مقلوب ست از یا ساقط شده چنانکه در لفظ صاف که در اصل صافی بود صیغهٔ اسم فاعل در استعمال فارسی یا از آخر آن افتاد چنانکه از لفظ متعال که در اصل متعالی بود یا از آخر آن در حالت وقف ساقط شد پس معاف بفتح میم چنانکه شهرت دارد غلط ست ـ

معطوف ـ پیچانیده شده ـ

معترف ـ بالضم و رای مکسور اقرار کننده ـ

معلق - بضم میم و فتح لام آویخته شده و معلق زدن حرکت کردن دار بازان و بازیگران بوضعی که وارگون گشته بسرعت باز راست شدن چنانکه کبوتران کنند بهندی کلا گویند بفتح کاف عربی و بهندی بازی نیز گویند و همین قسم از ورزش کشتی گیران ست -

معوق - بضم میم و فتح عین و تشدید واو مفتوح باز داشته شده و در بند داشته شده و مجازاً بمعنی مشکل و دشوار مستعمل

معلاق - بالکسر آنچه بدان چیزی را در آویزند و خار آهنی که قصابان بدان گوشت را بیاویزند از منتخب وغیره -

معارک - بفتح میم و کسر رای مهمله جاهای جنگ و میدانهای کارزار و این جمع معرکه است از شرح نصاب -

معلم الملائک - لقب شیطان از چهار شربت -

معول - بفتح میم و ضم عین و سکون واو بر وزن مقول بمعنی اعتماد کرده شده صیغهٔ اسم مفعول از عول که بمعنی اعتماد و تکیه کردن ست کذا فی المنتخب و بفتح میم و سکون عین و فتح واو جای تکیه و اعتماد و جای استعانت و در خیابان معول بضم میم و فتح عین و تشدید واو مفتوح اعتماد کرده شده و هم بمعنی اعتماد کردن زیراکه بصیغهٔ اسم مفعول از تعویل مصدر میمی هم آمده و تعویل بمعنی اعتماد کردن ست و بکسر میم و سکون عین و فتح واو بمعنی کلنگ آهنی که بدان سنگ را شگافند کذا فی الکشف و المنتخب -

معاقل - بفتح میم و کسر قاف سرحدها و جاهای پناه و مکانهای قلب و مشکل قلعها -

معامل - بضم میم اول و کسر میم ثانی معامله کننده و در سکندرنامه کنایه از مشتاق و آرزومند چنانکه اکثر شارحین ثقات نوشته اند و بمعنی خرید و فروخت کننده

معضل - بضم میم و سکون عین و کسر ضاد معجمه دشوار و مشکل کننده از منتخب

معقول - بمعنی بسته شده و پناه برده شده و پسندیدهٔ عقل -

معیل - بضم میم و کسر عین شخصیکه بسیار عیال دارد از منتخب

معطل - بیکار مانده و فرو گذاشته از کشف و آنکه بر ثبوت ذات حق تعالی منکر باشد -

معقل - بضم میم و فتح قاف مشدد و شتر که بازو و ساق بر سینه باهم بسته باشند ماخوذ از عقال -

معجل - بضم میم و فتح عین و جیم مشدد مکسور شتاب کننده و پیشی گیرنده و بفتح جیم مشدد و شتاب کرده شده و بی مهلت -

معلول - چیزیکه اثر العلت و سبب های ضروری او ثابت کرده باشند و بمعنی بیمار خطاست زیراکه از علت که بمعنی بیماریست صیغهٔ صفت علیل می آید نه معلول از قاموس و رسالهٔ ابن حاجب و منتخب لیکن باوصف این معنی در کلام بعض ثقات واقع شده -

معلم اول - کنایه از ارسطو از بهار عجم چراکه علم حکمت را اول ارسطو بقید کتابت آورده تعلیم نمود و قبل از ارسطو حکمای سابق حکمت را بشاگردان زبانی تعلیم می نمودند -

معتل - بالضم و تشدید لام صیغهٔ اسم فاعل از اعتلال بمعنی بیمار شونده و باصطلاح صرفیان فعلی یا اسمیکه در آن حرف علت باشد

معصم - بکسر میم و سکون عین و فتح صاد مهمله جای دست بر نجن یعنی ساعد از شکرستان و صراح -

معجم - بالضم و جیم مفتوح حروف ا ب ت ث الی آخره چراکه این ترکیب و ترتیب وضع عرب نیست بلکه وضع کردهٔ عجم ست و بمعنی حروف نقطه دار از کشف و مؤید و صاحب دقائق الانشا نوشته که معجم حروف منقوطه را از انجهت نامند که اعجام در لغت بمعنی ازالهٔ اشتباه است چون بنقطه رفع اشتباه میشود لهذا حروف منقوطه را معجمه گویند و بعض جمیع حروف تهجی را معجمه میخوانند چراکه چنانکه بنقطه رفع اشتباه میشود بعدم نقطه ازالهٔ اشتباه میگردد و معجم بر وزن معظم نوعی از لغات عرب و آن لفظیست که در حقیقت عربی باشد مگر اهل عجم آنرا بسیار استعمال کنند و از جنس کلام خود دانند از شرح نصاب -

معمم - بضم میم و فتح عین و کسر میم مشدد صاحب عمامه و دستار -

معزم - بضم میم و فتح عین و کسر زای معجمه مشدده عزیمت خوان و افسونگر و بفتح زای معجمه بمعنی افسون زده -

معلوم - کنایه از مال و زر و درم و دینار و بمعنی فهمیده و از کشف و مدار و شرح گلستان و در خیابان نوشته که معلوم در فارسی بمعنی زر مستعمل ست بدانجهت که زر باینهمه شهرت که دارد احتیاج نام بردنش نیست چنانکه لفظ الیقین بمعنی مرگ و بعضی بمعنی فخیره نیز گفته اند

معالم - بفتح میم و کسر لام عبارتست از عالم و جهان چه معالم جمع معلم که بکسر میم و سکون عین صیغهٔ اسم آله است بمعنی علامت چون این جهان همه دلالت و علامتهاست بر صانع خود لهذا جهان را معالم گفتند -

معتصم - بالضم و فتح تای فوقانی و کسر صاد مهمله چنگل زننده در چیزی برای استعانت و نجات و پناه گیرنده -

معلم - بضم میم و فتح لام نقشدار و مخطط و منقش چه علم بفتحتین بمعنی نقش و نشان ست از منتخب و بالضم میم و فتح عین و کسر لام مشدد آموزاننده و ناخدا و ملاح جهاز را نیز گویند چراکه او ماهر احکام کشتی و جهاز باشد و بفتح لام تعلیم داده شده و آداب آموزانیده شده و اکثر استعمال این لفظ در حیوانات ست چون سگ معلم و یوز معلم و طوطی معلم و علی هذا القیاس

معصوم - نگاهداشته شده و باز مانده شده از گناه از خیابان و منتخب

معان - بفتح میم جای یاری دادن و در نصاب بمعنی مطلق جا گفته از شرح نصاب -

معمعان - بفتح هر دو میم و هر دو عین مهمله بمعنی شدت موسم گرما از شرح نصاب -

معنون - بضم میم و فتح عین و سکون نون و فتح واو عنوان کرده شده یعنی دیباچه کرده شده -

معن - بفتح میم و سکون عین مردی بود از عرب بغایت سخی و بلند همت از برهان -

معلق کشیدن نوعی از ورزش کشتی که سر بر زمین گذاشته از طرف غلطیدن باشد بهندی کلابازی گویند -

معلق زدن - وارگون گشته باز بسرعت راست شدن چنانکه کبوتران و داربازان کنند -

معلق زن - دارباز و بازیگر و رقاص از برهان

معجون - سرشته شده و خمیر کرده شده و باصطلاح اطبا ادویهٔ چند سائیده که بشهد یا قوام قند آمیخته باشد خواه خوش مزه باشد یا تلخ بخلاف جوارش که دران خوش مزه بودن شرط است۔

معین - بفتح میم و کسر عین جاری و روان از قاموس و شرح نصاب و منتخب و کشف و مدار و صراح و این صیغهٔ اسم مفعول ست از عین و عینان چنانکه از بیع مبیع و بضم میم و کسر عین یاری دهنده و بضم میم و فتح عین و یای تحتانی مشدد و مفتوح مخصوص و مقرر کرده شده از منتخب

معدن - بالفتح و دال مهمله مکسور بمعنی کان از مؤید و مدار و منتخب و کشف و بهار عجم و بحر الجواهر۔

معادن - بفتح میم و کسر دال مهمله بمعنی کانها جمع معدن که بمعنی کانست

معفو - بفتح میم و سکون عین و ضم فا و تشدید واو عفو کرده شده و معاف نموده شده۔

معاهده - بضم میم و فتح ها با یکدیگر عهد و پیمان بستن۔

معانقه - باهم گردن مقارن ساختن و باهم بغلگیر شدن۔

معبله - بالکسر و بای موحده پیکان دراز و پهن از شرح نصاب۔

معصره - بکسر میم و سکون عین و فتح صاد مهمله آنچه چیزی را بآن افشرند و جوار روغنگران و بضم میم و فتح عین و تشدید صاد مفتوح افشرده شده۔

معنی بیگانه - معنی بهتر و لطیف و عمده که پیش از وی کسی نه بسته باشد۔

معشوقه - در لفظ آخر معشوقه نظر بقاعدهٔ عربیه تای تانیث است لیکن بقانون فارسیان تای تانیث نیست و این های نسبت که در اواخر اکثر الفاظ زیاده کنند چنانچه درین بیت سلیم بیت مفلس چو شدیم سو با او آوردیم که معشوقهٔ روز بینوائی ست خدا جو همین قسم در عیار و رقیبه از مصطلحات و خیابان۔

معجزه - بالضم و جیم مکسور عاجز کننده و چون خرق عادتی که از نبی صادر شود که از آوردن مثل آن خلق عاجز آید این را معجزه گویند و چون از ولی خرق عادتی پیدا گردد آنرا کرامت خوانند و چون خرق عادتی از کافر بظهور آید آنرا استدراج گویند۔

معزی الیه - بفتح میم و سکون عین مهمله و کسر زای معجمه و یای تحتانی بمعنی منسوب الیه و بضم میم و تشدید زای معجمه و بدون یای تحتانی غلط است چه معزی بر وزن مرضی صیغهٔ اسم مفعول از عزی یعزی عزاء و عزاء در لغت نسبت داشتن بکسی یا بچیزی کذا فی المنتخب و الصراح۔

معاینه - رو برو چیزی را دیدن از منتخب و باهم بچشم چار شدن۔

معده - بفتح میم و کسر عین عضو آدمی که طعام دران قرار یابد و بضم شود از منتخب و قاموس و کشف و صراح و مؤید و بکسر میم و سکون عین و بفتح میم و سکون ثانی نیز آمده است۔

معتوه - بهای ملفوظ بر وزن مفعول دل شده و بیعقل و بیهوش که گاهی بطور دیوانگان کلام کند و گاهی بوضع عاقلان از صراح و غیر آن۔

معرکه - بفتح میم و سکون عین و کسر رای مهمله جنگ گاه و جای کارزار و این صیغهٔ اسم ظرف است از عرک که بمعنی مالیدن و گوشمال دادن و خراشیدن ست چون دلیران در کارزار یکدیگر را میمالند لهذا جنگ گاه را معرکه اسم شد از منتخب و شرح نصاب ابن یوسف بن مانع۔

معذبه - بضم میم و فتح عین و تشدید ذال معجمه مکسور و بای موحده شکنجه و عذاب کننده یعنی در رنج اندازنده۔

معامله - بضم میم اول و فتح میم دوم باهم عمل کردن و کار کردن۔

معتمد به - بالضم شمار گرفته شده یعنی معتبر و قابل اعتبار۔

معاذ الله - بفتح میم و فتح ذال معجمه معاذ مصدر میمی ست که در ترکیب مفعول مطلق فعل محذوف واقع شده و آن اعوذ باشد پس در اصل اعوذ معاذ الله بود یعنی پناه میخواهم پناه خواستن بخدای تعالی۔

معتزله - بضم میم و سکون عین و فتح فوقانی و کسر زای معجمه فرقه است که میگویند که بدنیا و آخرت دیدن حق تعالی ممکن نیست و نیز میگویند که نیکی از خدا است و بدی از نفس و مرتکب کبیره نه مومن ست نه کافر و واصل بن عطا که مقدم این جماعه است شاگرد شیخ حسن بصری بود روزی در مسجد با شاگردان دیگر این حکایت میکرد که مرتکبان کبائر نه مومن اند و نه کافر و اثبات منزلة بین المنزلتین میکرد شیخ این سخن بشنید و فرمود اعتزل عنی یعنی جدا شده و دور شده از ما ازین سخن این اسم معتزله بران فرقه ماند از لطائف۔

معنی - در آخر الف مقصوره بصورت یا و در استعمال فارسی بیای معروف قصد کرده شده و جای قصد کردن و جای خواستن از مؤید و کنز و منتخب و کشف معنی در اصل معنوی بر وزن مفعول بود واو را بیا بدل کردند بقاعده که چون واو و یا جمع شوند و اول ایشان ساکن واو را بیا بدل کنند پس یا را در یا ادغام کردند و ضمهٔ نون را بکسره بدل کردند برای مناسبت یا بعده یای اول را برای تخفیف حذف نموده کسره را بفتح بدل کرده یا را با الف بدل نمودند معنی شد مگر بنوشتن بیا نویسند و فارسیان نظر بصورت مکتوبی معنی خوانند بکسر نون و اگر معنی را اسم ظرف گیرند اصلش بر وزن مفعل باشد یای متحرک ماقبل مفتوح یا را با الف بدل کردند درین صورت تعلیل کمتر میشود۔

معانی - بالفتح جمع معنی ست و نام علمیست که شناخته میشود بآن احوال لفظ عربی و غیره بنحویکه بسبب آن مطابق باشد لفظ بمقتضای حال و آنچه نگاه دارد از وقوع خطا در ادای معانی مطلوبه و آنچه باز دارد از سختی و شواری مضمون و بد اسلوبی عبارت حاصل میشود بدان بلاغت کلام و آن منحصر میشود در هشت باب باب اول در احوال اسناد خبری ثانی در احوال مسند الیه بحذف آن و عدم حذف آن ثالث در احوال مسند بحذف و غیر حذف آن رابع در احوال متعلقات فعل چنانچه حذف مفعول و تقدیم آن بر فعل و غیر ذلک خامس در قصر بالفاظ استثنا و این از قسم حصر ست سادس در بیان انشا و انواع آن کثیر ست از انجمله تمنی و ترجی و استفهام و قسم و تعجب و امر و نهی و غیره سابع در بیان وصل و فصل چنانکه عطف بعضی جمله بر بعض و ترک آن ثامن در ایجاز یعنی آوردن کلام مختصر که حاوی معانی کثیره باشد بحذف مضاف و غیره و در اطناب و مساوات و آن برای ایضاح و تفصیل اجمال باشد و چون علم بیان و علم بدیع در

تحت علم معانی مندرج میشود لهذا ذکر آن هر دو نیز
درین جا مناسب والنسب بیان آن علمیست که شناخته
شود بآن ایراد معانی و در انحای مختلفه کمی و بیشی در
وضوح دلالت و آن منحصرست در سه باب باب اول
در تشبیه باب دوم در مجاز و استعاره باب سوم در
کنایه بدیع علمیست که شناخته میشود بآن وجوه تحسین کلام بعد
رعایت مطابقت کلام بمقتضای حال و بعد وضاحت دلالت الفاظ
بر معنی و بدیع دو قسم ست لفظی و معنوی بیان آن بدیع لفظی و
انواع آن بسیارست منجمله آن تجنیس و مقلوب و رد العجز
والتزام ما لا یلزم واین را اعنات نیز نامند و تتلون و ذو قافیتین و
توشیح و تعطیل و منقوطه و تسمیط و رقطا و خیفا و مقطع و موصل
و ملمع و مصحف و متضمن اللفظین و غیره بیان بدیع معنوی و
اصناف آن نیز بسیارست از انجمله ایهام و محتمل الضدین و
این را ذو الوجهین نیز نامند و تاکید المدح بما یشبه الذم و
حسن التعلیل و تجاهل العارف و مبالغه و لف و النشر و
سیاقة الاعداد و تنسیق الصفات و ارسال المثل و
جمع مع التفریق و تلمیح و اعتراض الکلام و التفات و
مراعات النظیر و معما و لغز و تاریخ و غیره۔

معافی۔ بضم میم و کسر فا صیغهٔ اسم فاعل بمعنی عفو کننده

معزی۔ بضم میم و فتح عین و کسر زای معجمه مشدد
تعزیت کننده و بکسر عین و یای نسبت منسوب بمعز
از نام حق تعالی و نام یکی از سلاطین و معزی تخلص
شاعریست از شعرای متقدمین ایران و معزی
بالفتح بر وزن مرضی بمعنی منسوب۔

معطی۔ بالضم و کسر طای مهمله عطا کننده از منتخب۔

معلم ثانی۔ کنایه از ابو نصر فارابی چرا که کتب حکمت
یونانی را که ارسطو و غیره تحریر کرده اند اول ابو نصر فارابی
آنها را از یونانی بعربی مترجم نموده تعلیم کرد۔

معدنی۔ نام جامه ایست سرخ رنگ از شرح قران السعدین

معتنی۔ بضم میم و سکون عین و فتح فوقانی و کسر نون
تیمار دارنده و اهتمام کننده۔

معالی۔ بفتح بلندیها این جمع معلی است که بفتح
میم و سکون عین و فتح لام مصدر میمی ست بمعنی علو۔

معروری۔ بضم میم و سکون عین و فتح رای مهمله و
سکون واو و کسر رای مهمله ثانی بر وزن مخشوشن ست از
باب افعیعال اعروریت الفرس رکبته عریانا معروری
بمعنی راکب اسپ برهنه پشت از لطائف۔

فصل میم مع غین معجمه

مغرا۔ بضم میم و فتح غین معجمه و تشدید رای مهمله شگفت
و تعجب داشته شده و بسریش چسپانیده از منتخب و صراح۔

مغادرت۔ با یکدیگر بی وفائی کردن۔

مغیث۔ بضم میم و کسر ثانی و در آخر ثای مثلثه فریادرس از منتخب

مغاث۔ بضم میم و ثای مثلثه نام چوب دوائی و آن چوب
درخت صحرائی ست از برهان و منتخب۔

مغمد۔ بضم میم و فتح غین معجمه و فتح میم مشدد پوشیده
کرده شده و شمشیر در غلاف کرده شده۔

مغفر۔ بکسر میم و فتح فا خود آهنی صیغهٔ اسم آله است از
غفر که بمعنی پوشیدن و پنهان کردن است از کشف و بهار عجم۔

مغیر۔ بضم میم و کسر غین معجمه غارت کننده و شتاب کننده از لطائف

مغبر۔ بضم میم و غین معجمه ساکن و فتح بای موحده و تشدید
رای مهمله غبار آلوده و تیره رنگ از منتخب۔

مغمز۔ بضم میم و فتح غین معجمه و کسر میم مشدد و زای معجمه
بچشم و ابرو اشاره کننده و غمازی کننده۔

مغموز۔ در آخر زای معجمه متهم و معیوب از صراح۔

مغژ۔ بفتح اول و ثانی و زای فارسی صیغهٔ نهی
از غژیدن که بمعنی نشسته رفتن ست بطور اطفال۔

مغرس۔ بالفتح و سکون غین معجمه و فتح را و بعده سین
مهمله جای نشاندن درخت از منتخب۔

مغشوش۔ بهر دو شین معجمه خیانت کرده شده و آمیزش
کرده شده و هر چیز که غیر خالص باشد از لطائف و منتخب۔

مغص۔ بالفتح و صاد مهمله پیچش شکم و پیچش ناف و درد
کردن روده از منتخب و لطائف۔

مغتبط۔ بالضم و در آخر طای مهمله بمعنی محسود از منتخب

مغبوط۔ محسود۔

مغ۔ بالفتح عمیق و ژرف و بمعنی رود خانه و بالضم
آتش پرست از برهان و لطائف۔

مغرف۔ بالضم و رای مهمله مکسور بکف دست
آب گیرنده از لطائف۔

مغلاق۔ بالکسر قفل و قلاب که بدان در را بندند از منتخب

مغلق۔ بضم میم و سکون غین معجمه و فتح لام در بسته شده
و کلامیکه دریافت معنی آن مشکل باشد از منتخب۔

مغلوق۔ بالفتح در بسته شده۔

مغاک۔ بفتح لفظ فارسی ست معروف منسوب بمغ
که بمعنی عمیق ست و کلمهٔ اک برای نسبت ست۔

مغلول۔ طوق تعذیب در گردن انداخته شده۔

مغزل۔ بالکسر و زای معجمه مفتوح دوک۔

مغول۔ بفتحتین واو معدوله و سکون لام قومیست
معروف در لغات ترکی نوشته که لفظ ترکی ست بمعنی
عمده فرقهٔ ترک و بمعنی ساده دل نیز از لغات ترکی
و در بعضی از فرهنگها بمعنی شهر بیز نوشته اند۔

مغسل۔ بالضم و سین مهمله غسل دهنده و بفتح سین غسل داده شده

مغتنم۔ بفتح نون غنیمت پنداشته شده و غنیمت گرفته شده۔

مغابن۔ بفتح میم و کسر بای موحده بن های ران از صراح۔

مغیلان۔ بضم میم و یای معروف درخت ببول
که بهندی کیکر نیز گویند در اصل ام غیلان بود که معنی
آن مادر دیوان ست چه ام بالضم و تشدید بمعنی مادر و
غیلان بالکسر جمع غول و لفظ ام مجازا برای ملازمت
و مجاورت می آید ضمهٔ الف را بمیم داده الف را بجهت تخفیف
حذف کردند پس لفظ مغیلان مفردست و جمع مغیل نیست
چنانکه بعضی گمان برند از منتخب و بعض شروح گلستان
و در برهان نوشته که مغیلان بر وزن سلیمان نام درخت
خار دارست و در صراح و قاموس مرقوم ست که ام غیلان
بضم اول و فتح غین معجمه درخت سمره که آنرا طلح نیز گویند

و آن درختان بزرگ اند خاردار در ریگستان عرب از منتخب

مغبون - حرف ثالث بای موحده بمعنی زیان رسیده شده از منتخب

مغ در سر کردن - خاموش شدن از زبان -

مغز تر کردن - سخن گفتن -

مغاره - بفتح میم غاری که در کوه باشد از منتخب و کنز و بمعنی جای غارت کردن چرا که اسم ظرف از غارت هم درست میتوان شد از شرح نور الله -

مغلقه - بالضم در بسته شده و سخن مشکل -

مغرفه - بالکسر و حرف چهارم فا کفگیر و کفچه از منتخب و کنز و شرح نصاب

مغلظه - بضم اول و فتح لام مشدد و ظای معجمه سطبر و درشت از منتخب و در کنز بمعنی استوار کرده شده -

مغالطه - بالفتح و طای مهمله جایی که مردم دران باشتباه و غلطی افتند -

مغبوطه - در فرهنگ کشائش نامه بمعنی حسد کرده شده نوشته و در کتب لغت یافته نه شده مگر بمعنی حسد کرده شده -

مغره - بالفتح گلیست سرخ رنگ بهندی گیرو گویند بکسر کاف فارسی

مغربی - اشرفی و درست زر بعضی نوشته که در ملک مغرب کان طلاست که طلای آن سرخ و بهتر میباشد اشرفی که از طلای آن کان ساخته می آرند آنرا مغربی گویند در اصل درست مغربی بود چون چیزی بسبب خوبی بجائی خصوصیت دارد بجهت تخفیف نام آن چیز حذف کرده یای نسبت بنام آنجا لاحق کرده اسم آن چیز قرار دهند چنانچه دبیقی که نوعی از جامهٔ ابریشمی باشد در اصل منسوب ست بدبیق که نام شهریست شیخ سعدی فرماید بیت زشت باشد دبیقی و دیبا ٭ که بود بر عروس نازیبا ٭

مغنی - بضم میم و فتح ثانی و تشدید نون مکسور مطرب و سرود گوینده و بضم میم و سکون ثانی و کسر نون بی نیاز گرداننده -

مغری - بالضم چسپنده و لزوجت پیدا کننده و در غلانندهٔ کسی را بر جنگ از صراح -

مغتذی - بالضم غذا یابنده از لطائف -

مغزی - قسمی از حلواست که بغایت سفید باشد مغز پسته و بادام دران آمیخته قرصها بندند -

فصل میم مع الفا

مفاجا - بالضم میم و حرف چهارم جیم عربی مخفف مفاجات بمعنی ناگاه

مفاجات - بضم میم و حرف چهارم جیم عربی ناگاه شدن -

مفاخرت - بضم میم و فتح خای معجمه با کسی فخر کردن و نازش کردن در بزرگی و هنر از منتخب -

مفاوضت - بواو و صاد مهمله باهم راز گفتن و مشوره کردن و بیان کردن سخن بنرمی از صراح و غیر آن -

مفاوضات - بضم میم و فتح واو مکتوبات که اعلی با دانی نوشته باشد و مراسلات مکتوباتیکه بمساوی نوشته باشد -

مفردات - جمع مفرد که بمعنی تنهاست و در اصطلاح حروف تهجی که علیحده علیحده نویسند و اسامی اعداد از یک تا ده -

مفترضات - بالضم چیزهای فرض کرده شده -

مفلوج - فالج زده -

مفجج - بضم میم و سکون فا و کسر جیم اول خام و ناپخته دارنده و این ضد منضج ست -

مفرح - بضم میم و فتح فا و کسر رای مهمله مشدد و بعده حاء مهمله فرحت دهنده و نام دوای مرکب که شیرین و خوش مزه و خوشبو مقوی دل و جگر باشد از منتخب و غیر آن -

مفضح - بضم میم و فتح فا و کسر ضاد معجمه مشدد و حاء مهمله رسوا کننده

مفاتیح - بالفتح جمع مفتاح که بمعنی کلید ست -

مفتاح - بالکسر نام کتاب از سکاکی در علم معانی -

مفسج - بضم میم و فتح فا و سین مهمله مشدد مکسور و جیم معجمه نام دردیست که صاحبش چنان می پندارد که آن عضو را پاره پاره می کنند از شرح نصاب -

مفقود - گم کرده شده و یافته نه شده از منتخب -

مفتقد - بضم اول و قاف مفتوح گم کرده شده و نایافته شده و در لطائف بمعنی تفقد کرده شده یعنی باز پرس کرده شده -

مفرد - بضم اول و سکون فا باصطلاح یعنی فارسیان بنده فرمانبردار از شرح گلگشتی -

مفکر - بضم میم و فتح فا و کسر کاف مشدد و فکر کننده -

مفتقر - بالضم و حرف چهارم که قاف ست مکسور بمعنی محتاج

مفخر - بالفتح مصدر میمی ست بمعنی فخر و نازیدن بچیزی -

مفر - بفتح میم و فتح فا و تشدید رای مهمله اسم ظرف از فرار بمعنی جای گریختن یعنی جائیکه دران گریخته نشیند و از آفت امن یابد و بمعنی راهیکه ازان راه توان گریخت و بمعنی گریختن نیز آمده -

مفطور - پیدا کرده شده و شگافته شده از منتخب -

مفروز - در آخر زای معجمه جدا کرده شده از منتخب -

مفاز - بفتح و زای معجمه رسیدن گاه -

مفاوز - بفتح میم و کسر واو جاهای رسیدن و منازل و مقامات و این جمع مفاز ست -

مفرش - بالفتح آنچه جامهٔ خواب و رخت دران نهند از منتخب و بمعنی بستر و فرش و جامهٔ خواب از کشف و بهار عجم و بمعنی جامه دان که آن را از چرم سازند مثل صندوق از مؤید -

مفروض - فرض کرده شده -

مفوض - بکسر واو کار بکسی واگذارنده و بفتح واو بکسی واگذاشته شده از منتخب -

مفیض - بضم میم و کسر فا فیض رساننده -

مفرط - بالضم و رای مهمله مکسور و طای مهمله از حد درگذرنده و مجازاً بمعنی کثیر و بسیار از کنز و منتخب و صراح -

مفزع - بفتح میم و سکون فا و فتح زای معجمه و عین مهمله پناه گاه از منتخب

مفرغ - بفتح میم و سکون فا و فتح رای مهمله و غین معجمه جای ریختن آب از صراح -

مفروغ - ریخته شده -

مفرق - بضم میم و فتح فا و کسر رای مهمله مشدد پراگنده کننده و بالفتح و رای مهمله مکسور بمعنی فرق و آن خطیست که ظاهر میشود از دو نیم کردن موی سر بهندی مانگ گویند از شرح نصاب

مفیق - بضم میم و کسر فا بهوش آرنده و بهوشیار از لطائف و غیر آن -

مفلوک - مبتلای فلاکت یعنی فلک زده و مفلس و تباه و این اسم مفعول از مصدر جعلی ست -

مفضل - بضم میم و فتح فا و فتح ضاد معجمه مشدد افزون کرده شده و فوقیت داده شده و بکسر ضاد معجمه افزون

وفوقیت دهنده و بضم میم و سکون فا و کسر ضاد معجمه نیکوئی کننده و افزون کننده از منتخب۔

مفضول - فضیلت داده شده۔

مفصل - بفتح میم و سکون فا و کسر صاد مهمله بر وزن منزل پیوندگاه اندام از بحر الجواهر و بضم میم بر وزن منور تفصیل کرده شده و نام کتابیست۔

مفاصل - بفتح میم و کسر صاد مهمله پیوندگاههای اندام۔

مفتول - پیچیده و تار تافته خواه از ابریشم خواه از طلا و نقره۔

مفخم - بضم میم و فتح فا و فتح خاء معجمه مشدده بزرگ داشته از منتخب۔

مفتتن - بضم اول و سکون دوم و کسر دو تای فوقانی مفتوح فتنه انگیخته شده و در فتنه انداخته شده از لطائف۔

مفتون - در فتنه انداخته شده و شیفته و عاشق از لطائف و منتخب۔

مفتنین - فتنه اندازان۔

مفاوضه - یکدیگر را سپردن و در صراح انبازی کردن و برابری کردن در کاری و در محاورهٔ اهل انشا بمعنی خط و رساله مستعمل کنند و در خیابان نوشته که بمعنی انبازی کردن و مجازاً بمعنی جماع نیز مستعمل شده شارح فاضل نوشته که چون معنی اصل مادهٔ این لفظ سپردن است مفاوضه که بر وزن مفاعله است بمعنی سپردن هر یکی خود را بدیگری و ازین کنایه بجماع واضح ست۔

مفرغه - بفتح میم و غین معجمه جای ریختن چیز رقیق از صراح و منتخب۔

مفرده - بضم در لغت بمعنی تنها و در اصطلاح اهل دفتر جمع را گویند از جهت آنکه قرینه ندارد۔

مفازه - بفتح میم و زاء معجمه جای رهائی یافتن و جای فیروزی و بیمنا و تفولاً بمعنی بیابان نیز آمده تا باسانی از و گذشته شود از منتخب و کنز و لطائف و غیر آنها۔

مفتری - بالضم دروغ گوینده بر کسی بهتان و تهمت نهنده بر کسی۔

مفضی - بضم میم و کسر ضاد معجمه رسانیده و مباشرت کننده از منتخب۔

فصل میم مع قاف

مقتدا - بالضم کسیکه مردمان پیروی او نمایند۔

مقلیاثا - بالفتح و لام مکسور و حرف ششم ثاء مثلثه و لغت سریانیست بمعنی تخم تره تیزک که آنرا الون گویند از برهان۔

مقتضب - بضم میم و فتح ضاد معجمه بریده شده و نام بحر چون این بحر را از بحر منسرح بریده اند یعنی ارکان این دو بحر یکی ست و اختلافات همین در ترتیب است اصل منسرح مستفعلن مفعولات است چهار بار و اصل مقتضب مفعولات مستفعلن چهار بار با آنکه عروض و ضرب این بحر را گاهی قطع هم مینمایند و می اندازند۔

مقیت - بضم میم و کسر قاف و در آخر تای فوقانی توانا و روزی دهنده و نگاه دارنده و گواه و معاصر از منتخب و صراح۔

مقاومت - بضم میم و فتح واو با کسی برابری کردن از کنز۔

مقدرت - بفتح میم و کسر سوم قدرت و توانائی و توانگر بودن از منتخب و صراح۔

مقت - بالفتح دشمنی۔

مقتنیات - بالضم اسباب دنیوی سرمایه کرده شده۔

مقامات - بفتح کنایه از مراتب و قواعد و حکایات عبارت عربیه چنانکه مقامات حریری و مقامات بدیعی و مقامات هندی بمعنی جا و راه عرب۔

مقاسات - بضم رنج کشیدن از منتخب و کنز۔

مقالست - بفتح اول مصدر میمی بمعنی گفتار از کنز۔

مقبوح - دور داشته شده از خیر از خیابان و در ان منقولست از قاموس و در صراح بمعنی زشت۔

مقصد - بفتح میم و کسر صاد مهمله جای قصد و بفتح صاد مهمله بنا بر آنکه شهرت دارد درست نباشد چرا که قصد یقصد از ضرب یضرب آمده است کذا فی الصراح۔

مقاصد - بفتح میم و کسر صاد نام کتابیست در علم کلام۔

مقام محمود - درجهٔ اعلی از رضا و نام مقامیست که آنحضرت در شب معراج آنجا رسیده از لطائف و غیر آن۔

مقلد - بضم میم و فتح قاف و تشدید لام مکسور و دال مهمله عمل کننده بر قول کسی بغیر دلیل و مجازاً بمعنی نقال آید۔

مقعد - بالفتح جای نشستن و مجازاً محل مخصوص و بر باشنده از مدار و کشف و بحر الجواهر و مؤید و منتخب۔

مقاعد - بفتح میم و کسر عین جاهای نشستن۔

مقود - بالکسر و واو مفتوح ریسمان و پالهنگ۔

مقالید - بفتح میم جمع مقلاد بالکسر کلیدها و معرب است از منتخب۔

مقر - بفتحتین و تشدید را جای قرار و آرام و بضم میم و کسر قاف و را مشدد اقرار کننده از منتخب۔

مقشر - بر وزن منور پوست دور کرده شده و این از تقشیر است که بمعنی پوست دور کردن باشد و تقشیر از باب تفعیل است که برای ازالهٔ ماخذ می آید از منتخب و غیره۔

مقامر - بضم اول و کسر میم دوم قمار باز و حریف از مدار و کشف و مؤید و منتخب۔

مقطر - بر وزن منور قطره قطره چکانیده شده۔

مقور - بر وزن منور بمعنی مدور و دوار گرده شده از شرح خاقانی۔

مقعر - بضم میم و فتح قاف و تشدید عین مفتوح جای عمیق و جای مغاک و سطح باطنی کره که مجوف باشد۔

مقولات عشر - یک جوهر و نه عرض پس افراد جوهر پنج است یکی جسم و دوم هیولی سوم صورت چهارم نفس ناطقه پنجم عقل یعنی ملائکه و نه عرض اینست اول کیف دوم کم سوم این چهارم متی پنجم اضافت ششم وضع هفتم فعل هشتم انفعال نهم ملک بکسر میم و تفصیل این همه در فصل نون مع الالف در بیان نه عرض مذکور خواهد شد۔

مقاطر - بضم میم و کسر طا چکانیده آب و مثل آن۔

مقصوره - کوتاه کرده شده و بمعنی منحصر و کفایت کرده شده و شسته شده۔

مقادیر - بفتح میم اندازها و این جمع مقدار است۔

مقاهیر - بفتح قهر کرده شدگان جمع مقهور۔

مقوقس - بضم میم و فتح هر دو قاف و سین مهمله قریب که طوق دارد و لقب حاکم مصر و اسکندریه که ترسا بود و بحضرت پیغامبر ایمان آورده و لقب هر که بادشاه مصر و اسکندریه باشد از منتخب و لطائف۔

مقیاس - بالکسر اندازه و آنچه که بدان اندازه گیرند از لطائف و منتخب۔

مقتبس - بضم میم و کسر بای موحده آتش گیرنده و روشنی گیرنده از منتخب و لطائف۔

مقوس - بالکسر و واو مفتوح رسن اسپان و بضم میم و فتح قاف و تشدید واو مفتوح چیزیکه خمیده باشد مانند کمان از منتخب۔

مقناطیس - بالکسر سنگ آهن ربا که بهندی چمک گویند بضم جیم فارسی و تشدید میم مفتوح از مدار و سوید و کشف و در بحر الجواهر بالفتح و بجای قاف غین معجمه نیز آمده و در رساله معربات نوشته که مقناطیس معرب مکناطیس که لفظ یونانی است۔

مقرنس - بضم میم و فتح قاف و فتح نون عمارتیکه آنرا بصورت قرناس ساخته باشند و قرناس بالضم بمعنی کوه و مراد از مقرنس عمارت بلند و بنای عالی از منتخب و برهان بمعنی منقش و بمعنی پارچه که معماران بران نقش کنند هم درج و غلط است۔

مقدمة الجیش بضم میم و کسر دال مهمله لشکریکه پیش فرستاده شده باشد و کسیکه از غایت شجاعت پیشرو لشکر باشد بمعنی اول از منتخب و در صراح بزرگ لشکر۔

مقیش - بروزن مشوش تار نقره و کذا آنرا ابریشم کرده باشند از بهار عجم و بخاطر مؤلف میرسد که این صیغه اسم مفعول است از باب تفعیل ماخوذ از قیش چون لفظ قیش در قاموس و صراح و منتخب و غیره یافته نشد و ظاهر الفظ عربی نیست و فارسی هم نباشد چراکه قاف در فارسی نیاید غالباً قیش معرب کیش باشد که لفظ هندیست بمعنی موی سر و تعریب از لفظ هندی بسیار آمده است چنانکه قرنفل معرب کرن پهل و اطریفل معرب تری پهل پس مادهٔ قیش را در باب تفعیل برده اسم مفعول ازان مقیش برآورده‌اند بروزن مشوش و در حقیقت مقیش بمعنی چیزیست که بر اطرافش تارهای نقره و غیره در کشیده و بطور موی سر دوخته باشند حالا بعضی بی پروایان هند بر تارهای نقره که بریده باشند اطلاق مقیش کنند چنانچه گل عصفر را گل معصفر گویند پس اسم مقیش بضم میم و تشدید قاف مفتوح و سکون تحتانی شهرت دارد درست نباشد چراکه برین وزن صیغه اسم مفعول از هیچ باب نیامده و سوای آن معمول چنانست که هرگاه اسم مفعول یا اسم فاعل از لفظ عجمی یا جا بد خود نمایند اکثر از باب التفعیل میسازند۔

مقتنص - بضم میم و سکون قاف و فتح فوقانی و کسر نون و صاد مهمله شکار کننده و اسیر کننده و کسب کننده از منتخب و لطائف۔

مقص - بکسر میم و فتح قاف و تشدید صاد مهمله ستیکه آن هر دو دست چهارپایه بندند در وقت دوشیدن از منتخب

مقبص - بالکسر و فتح بای موحده و صاد مهمله رسن که پیش اسپان باکشیده دارند تا راست ایستند از صراح۔

مقط - بکسر میم و فتح قاف و تشدید طای مهمله بمعنی قط زدن و آن را قط گیر نیز گویند۔

مقرط - بضم میم و فتح قاف و فتح رای مهمله مشدده و طای مهمله بگوشواره زینت داده شده۔

مقنع - بروزن ملمع نام مردیکه پسر او ابن مقنع کنیت داشت و عطا نام او بود و عطا بسحر و طلسم ماه از چاه برمی آورد که نخشب و کش و غیره از و روشن میشد و آن ماه را ماه مقنع نیز گویند اگرچه ساخته ابن مقنع بود و این اطلاق ازان قبیل ست که گوئی منصور را بردار کردند چه آن کسیکه انا الحق گفت و او را بردار کردند حسین بن منصور نام داشت نه منصور فقط از شرح قران السعدین۔

مقاطع - بضم میم و کسر طا قطع کننده چیزیرا با جاره گیرنده و بفتح میم بمعنی جاهای اتمام و انتها۔

مقطع - بالضم و طای مکسور قطع کننده معاملات و دعاوی مردمان و بضم میم و فتح قاف و طای مشدده مفتوح بریده شده و چیزیکه تندرا از اطرافش آراسته و پیراسته کرده باشند و بکسر میم و سکون قاف و فتح طا بمعنی مقراض و بفتح میم محل انتها و اتمام و آخر بیت غزل و قصیده و بمعنی قطع کردن نیز آمده و برین صورت مصدر میمی ست۔

مقراضک - قفس ست از کشتی و آنچنان باشد که هر دو پای خود را همچو مقراض در گردن حریف انداخته زور کردن از چراغ هدایت۔

مقال - بفتح میم گفتگو این مصدر میمی ست۔

مقبل - بضم میم و سکون قاف و کسر بای موحده قبول کننده فرمان حق و روی بچیزی کننده و صاحب اقبال و دولت و بفتح بای موحده قبول کرده شده و روآورده شده و بضم میم و فتح قاف و تشدید بای موحده بوسیده شده۔

مقتل - بالفتح جائیکه اگر در انجا زخم رسد بمیرد و زمینیکه کسی در انجا قتل شده باشد معنی اول از لطائف۔

مقاتل - بضم میم و کسر تای فوقانی مقاتله و کارزار کننده و بفتح تا فوقانی مقاتله و کارزار کرده شده۔

مقل - بالفتح سخن چینی کردن و بد گفتن کسی را پیش کسی و نگریستن بچیزی و فرو بردن آب و غیر آن و بالضم صمغیست معروف که بهندی گوگل گویند و میوه درختیست مانند کنار و بضم میم و کسر قاف و تشدید لام درویش و فقیر و اندک کننده از منتخب و لطائف و تحقیقین جمع مقال که بمعنی سخن ست نیز در لطائف بمعنی گرز و گوپال نوشته۔

مقلقل - بضم میم هر دو قاف مفتوح بیقرار و بمعنی شراب نیز آمده۔

مقول - بالکسر و واو مفتوح زبان از منتخب

مقیل - بفتح نیمروز خفتن و جائیکه شراب خوردن از لطائف

مقام - بضم میم و بفتح میم مصدر ست بمعنی استادن و هم بضم میم و بفتح میم اسم ظرف ست بمعنی جای استادن کذا فی الصراح و مدفریل نوشته که بفتح میم جای قیام و بضم میم مصدر بمعنی اقامت و در کشف مقام بفتح جای استادن و در اصطلاح موسیقی مقام پرده سرود را گویند و آن دوازده اند اول راست دوم شباب سوم بوسلیک چهارم عشاق پنجم زیر بزرگ ششم زیر کوچک هفتم حجاز هشتم عراق نهم زنگله دهم حسینی یازدهم رهاوی دوازدهم نواز از کشف و بهار عجم و در رساله موسیقی نگر صاحب کشف بجای حجاز و زنگله

باخرزو نهاوند آورده. بعضی بجای شباب صفاهان آورده اند و در لطائف نوشته که مقام در اصطلاح سالکان اقامت بنده است در عبارت در آغاز سلوک بدرجه که آن توسل کرده است و شرط سالک آنست که از مقامی بمقامی دیگر ترقی کند تا از نود و نه مرتبه تلوین درگذرد و بصد م مرتبه تمکین مقام کند و مراد از تمکین زوال بشریت ست که آن را مرتبه فقر و فنا گویند۔

مقدم۔ بفتح میم و سکون قاف و فتح دال از سفر یا از جای باز آمدن و هنگام قدم نهادن و جای قدم نهادن و بضم میم و کسر دال پیش رونده و دلیر و کنج چشم که اطراف بینی باشد و بضم و فتح قاف و تشدید دال مکسور پیش کننده و بفتح دال پیش کرده شده و نام منزل بست و ششم از منازل قمر و آن دو ستاره روشن است در برج دلو که بفاصله یک نیزه دیده میشود و باصطلاح منطقیان جزو اول قضیه شرطیه را مقدم نامند و جزو ثانی را تالی گویند چنانچه ان کانت الشمس طالعة فالنهار موجود جمله اول که ان کانت الشمس طالعة باشد مقدم ست و جمله ثانی که فالنهار موجود باشد تالی۔

مقسم۔ بفتح اول و کسر سین مهمله جای تقسیم از صراح۔

مقرم۔ بضم میم و سکون قاف و کسر را مهمله شتر نر از شرح نصاب۔

مقتحم۔ بضم میم و سکون قاف و تای فوقانی و حای مهمله مکسور اختیار کننده و غالب آمده و ظالم۔

مقحم۔ بضم میم و سکون قاف و فتح حای مهمله در چیزی اندا ختته شده از منتخب۔

مقوم۔ بکسر واو مشدد بر وزن مصور قیمت کننده و راست کننده از کشف و منتخب۔

مقدم العین۔ بضم میم و سکون قاف و کسر دال گوشه چشم که بطرف بینی ست از شرح نصاب و صراح۔

مقصود کن فکان۔ کنایه از ذات حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلم۔

مقنن۔ بضم میم و فتح قاف و نون اول مشدد مکسور قانون بر آرنده و قانون شناس اسم فاعل از تقنین که مصدر جعلی ست ماخوذ از قانون که لفظ رومی ست مستعمل در عربی۔

مقراض شتر گردن۔ بضم شین معجمه و فتح کاف فارسی نوعی از مقراض که کج باشد از چراغ هدایت۔

مقبره۔ بفتح میم و سکون قاف و فتح و ضم بای موحده گور مرده از کنز و صراح۔

مقلقله۔ بضم میم و فتح هر دو قاف آواز صراحی و شیشه از فرهنگ۔

مقاسمه۔ با کسی سوگند خوردن و کسی را چیزی بخشیدن۔

مقلد پیشه۔ مراد از نقال و رقاص و غناگر۔

مقصوره۔ بالفتح بمعنی حجره کوچک از قاموس و در کنز بمعنی تخت حجله و در مدار و کشف جای استادن امام در مسجد۔

مقابله۔ بضم میم و بای موحده مفتوح با هدیگر برابر کردن و باهدیگر رو برو شدن و باصطلاح علم نجوم نظر ستاره بستاره دیگر بفاصله نصف دور فلک که یک صد و هشتاد درجه باشد یعنی شش برج مثلاً قمر در چهارم درجه سرطان باشد و مشتری در پنجم درجه جدی و این دلیل بر تمام دشمنی ست۔

مقدمه۔ بضم میم و بکسر دال مشدد و پیش رونده و آنچه پاره لشکر که پیش فرستند یا مطلبی که بیشتر گفته شود برای آسانی فهم مطالب دیگر از مدار و مؤید و منتخب و بفتح دال مشدد و اسم مفعول ست بمعنی پیش داده شده از منتخب و بتخفیف دال خطا۔

مقنعه۔ بالکسر چادر باریک که یک عرض باشد از کشف و منتخب و بحر الجواهر۔

مقراضه۔ بالکسر نوعی از پیکان دو شاخه و نام حلوائیست از رشیدی و برهان و مصطلحات۔

مقرعه۔ بالکسر چوبیکه بآن بزنند و تازیانه و این صیغه اسم آله است از قرع بالفتح که بمعنی کوفتن ست۔

مقله۔ بالضم تمام کاسه چشم با سفیدی و سیاهی و ابن مقله نام خوشنویس که موجد شش خط ایجاد کرده۔

مقارنه۔ جمع شدن دو کوکب در یک برج از منتخب

مقایسه۔ با کسی قیاس کردن از منتخب۔

مقری۔ بضم میم و سکون قاف و کسر رای مهمله خواننده و تعلیم کننده قرآن اطفال را و کور مقری عبارت از حافظ نابینا که کودکان را خواندن قرآن می آموزاند و بیشتر چنین حافظان نابینا که از ایام طفولیت نابینا میگردند در جوانی و پیری خود را گاهی در خواب بینا می بینند و شخصی که در جوانی و یا پیری نابینا می گردد همیشه خود را در خواب بینا می بیند۔

مقتدی۔ بالضم و دال مهمله کسی و پیروی کننده و بفتح دال آنکه مردم پیروی او کنند یعنی پیشوا۔

مقتضی۔ بالضم و کسر ضاد معجمه تقاضا کننده و بفتح ضاد معجمه و الف مقصوره تقاضا کرده شده از لطائف۔

مقضی۔ بالفتح و ضاد معجمه مکسور گزارده شده و تمام کرده شده از منتخب و لطائف۔

مقتفی۔ بالضم از عقب در آینده از لطائف۔

مقتنی۔ بضم میم و سکون قاف و فتح فوقانی و کسر نون سرمایه دار و سرمایه دهنده از لطائف۔

مقنی۔ بضم میم و سکون قاف و کسر نون کاریز کننده

مقدمه نحو زمخشری۔ نام کتاب در علم نحو از جار الله زمخشری صاحب تفسیر کشاف۔

مقرضی۔ قسمی از حلوا۔

مقراض هندی۔ مقراض هند که بهتر باشد و بعضی گویند که نوعی از مقراض که برگ تنبول فروشان دار هند کیهان بدان با آن پیرایش میکنند یا آنچه فوفل را بآن ریزه ریزه کنند۔

فصل میم مع کاف

مکتسب۔ بضم میم و سکون کاف و فتح فوقانی و کسر سین مهمله بسعی خود حاصل کننده چیزی و بفتح سین مهمله بسعی و طلب حاصل کرده شده و حاصل کردن چیزی بسعی خود۔

مکب۔ بضم میم و کسر کاف و تشدید بای موحده بر رو در افتنده و بر رو در اندازنده و بفتح کاف بر رو انداخته شده مشتق از اکباب که بمعنی بر رو افکندن و بر رو افتادن ست

لازم و متعدی هر دو آمده از منتخب و کنز و خیابان -
مکوکب - بضم میم و فتح هر دو کاف عربی و بای موحده ستاره دار کرده شده و آنچه از زر و نقره مسمار داشته باشد -
مکعب - بضم میم و فتح کاف و عین مهمله مشدد مفتوح و بای موحده چهار گوشه کرده شده و زمینکه نارستان باشد -
مکاسب - بفتح میم و کسر سین مهمله کسبها و پیشه‌ها و این جمع کسب ست خلاف القیاس -
مکروب - اندوهناک از لطائف -
مکاتب - بضم میم و فتح تای فوقانی و موحده غلامی که برضای مالک خود قیمت خود را متکفل شود که از مزدوری خود بمالک خویش ادا نماید و آزاد گردد -
مکونات - بضم میم و فتح کاف و تشدید واو مفتوحه و نون و تای فوقانی بمعنی مخلوقات و موجودات -
مکنت - بضم میم بمعنی قدرت و توانگری از مدار و مؤید و منتخب و بالفتح باین معنی خطاست -
مکاوحت - بضم میم و حرف پنجم حای مهمله کوشیدن و دشمنی کردن و دشنام دادن از منتخب و صراح -
مکرمت - بضم راء مهمله بزرگی و نوازش از کشف و صراح و مؤید -
مکاشحت - بشین معجمه و حاء مهمله دشمنی کردن از کنز -
مکیدت - بفتح میم و کسر کاف بد اندیشی از منتخب و صراح -
مکانت - بفتح پایگاه و مرتبه و عزت از صراح -
مکافات - بضم میم با هم برابر شدن و برابر ساختن و پاداش و سزای بد از منتخب و صراح و کنز و غیر آن و این در اصل مکافیه بود یای متحرک ماقبل او مفتوح آن یا را بالف بدل کردند مکافات گردید و این مصدر بمعنی حاصل بالمصدر مستعمل میشود -
مکث - بالفتح و سکون کاف و ثای مثلثه درنگ کردن و انتظار نمودن و بالضم و بالکسر بمعنی درنگ از صراح و منتخب -
مکائد - جمع مکیده بمعنی بدسگالی و بد اندیشی از خیابان -
مکید - بضم کید کننده از لطائف -
مکثار - بالکسر و ثای مثلثه کثیر الکلام و بسیار گو از شرح مقامات حریری -

مکسور - شکسته و کسره داده شده یعنی حرکت زیر داده شده -
مکفر - بضم میم و فتح کاف و تشدید فای مکسور کفاره دهنده و کافر خوانده کسی را از منتخب -
مکرر - بار بار کرده شده و باصطلاح یعنی غیر مرغوب ست -
مکس گیر - بهر دو کاف فارسی عنکبوت -
مکنوز - خزانه کرده شده و مجازاً بمعنی پنهان داشته شده -
مکاس - بضم میم و کاف عربی و سین مهمله توقف کردن صاحب کالا در بیع از مصطلحات -
مکناس - بالکسر و نون و سین مهمله جاروب از لطائف -
مکیس - بضم میم و کسر کاف و یای مجهول و سین مهمله اما له مکاس در معامله نهایت طلبی کردن و تنگی گرفتن در بیع از جهانگیری و کشف و منتخب و صاحب مؤید نوشته که مکیس بمعنی مرد با وقار و در اصل این لفظ بثای مثلثه بود و فارسیان بسین مهمله می نگارند و بعضے بمعنی نقصان و کمی نوشته‌اند و در برهان بمعنی نهایت تاکید و مبالغه کردن در کارے و بمعنی باج و خراج اول اصح ست -
ملتمس - بالضم و تای فوقانی مفتوح و کسر نون و سین مهمله خس و خاشاک ربینده از لطائف -
مکتنف - بالضم پناه جوینده و یکسو شونده از لطائف -
مکفوف - در لغت پیراهن نوردیده و باصطلاح عروض رکن هفت حرفی که حرف هفتم ساکن او از آخر او انداخته باشند چون از مفاعیلن نون چیده از ند مفاعیل بماند بضم لام -
مکوک - بفتح میم و ضم کاف بمعنی ماکو جهندی نال گویند که جولاهه دارد -
مکبول - حرف سوم بای موحده بند کرده شده و محبوس از منتخب -
مکلل - بضم میم و فتح کاف و فتح لام مشدد بمعنی درخشان و لمع کرده شده و تاج بر سر نهاده شده از منتخب -
مکحل - بضم میم و تشدید حای مهمله برون

سوره سرمه سا و بالضم و حای مهمله مفتوح بمعنی سرمه دان از منتخب -
مکحول - بحای مهمله سرمه سا -
مکیل - بفتح میم و کسر کاف و سکون یای تحتانی پیمانه پیموده شده -
مکاییل - بفتح میم جمع مکیال بالکسر که بمعنی پیمانه است از شرح نصاب -
مکمل - بضم میم و فتح کاف و تشدید میم مکسور تمام و کامل گرداننده و بفتح میم ثانی تمام و کامل گردانیده شده -
مکیال - بالکسر پیمانه -
مکتتم - بالضم و هر دو تای فوقانی مفتوح پوشیده و از نهان کننده
مکارم - بفتح میم و کسر را نوازشها و بزرگواریها و این جمع مکرمت ست -
مکرم - بالضم و را مهمله مکسور نوازنده و بخشش کننده و بضم میم و فتح کاف و تشدید رای مفتوح گرامی کرده شده و بزرگ داشته شده و بکسر را گرامی کننده -
مکتوم - پوشیده و کتمان از راز از منتخب -
مکون - بضم میم و فتح کاف و تشدید واو مفتوح هستی نموده شده و پیدا کرده شده -
مکان - جای بودن صیغه اسم ظرف ست مشتق از کون بالفتح که بمعنی بودن ست و بمعنی مطلق جا مستعمل -
مکنون - پنهان داشته شده و این صیغه اسم ظرف است ماخوذ از کن بالفتح که بمعنی پوشیدن ست از کشف و منتخب و غیرها چون گوهر قیمتی و خوش آب را بمحافظت پوشیده دارند لهذا مجازاً گوهر مکنون گوهر قیمتی و خوش آب را گویند -
مکین - مکان دارنده و صاحب مکان -
مکمن - بفتح هر دو میم و سکون کاف جای پنهان شدن و کمینگاه صیغه اسم ظرف از کمون که بمعنی پنهان شدن ست از منتخب -
مکامن - بفتح میم اول و کسر میم ثانی جمع مکمن که بمعنی جای پوشیده شدن است از منتخب -

مُکران - بفتح نام شهری
مُگس ران - بفتحتین و کاف فارسی بهندی مورچهل و چونری گویند که از پر یا دم طاوس و موی دم گاو کوهی سازند -
مُکتَسِبه - بالضم کسب کرده شده و بجهت حاصل کرده شده -
مکرعه - بفتح مشتاب آب از لطائف -
مکابره - بزرگی خود بر دیگرے ثابت کردن و معارضه و غلبه و جنگ کردن با کسے از منتخب و کشف -
مکنسه - بکسر میم و سکون کاف و فتح نون و سین مهمله جاروب از صراح -
مکتب خانه - اگرچه عند التحقیق این ترکیب غلط است چرا که لفظ مکتب که صیغه اسم ظرف باشد بمعنی جای کتابت حاجت بلفظ خانه ندارد مگر بعض استادان بسبیل تجرید در شعر خود آورده اند چنانچه میرزا محمد علی صائب گوید بیت
تا مبادا آگاه از ذوق گرفتاری شوند ٭ میکنم آزاد طفلان را ز مکتب خانها ٭ مگر اولی همین است که ازین قسم الفاظ اجتناب نمایند -
مکلاوه - بالضم لفظ هندیست بمعنی گونا معمول هندوانست که بکر عروس را بخانه آرند -
مکاره - بفتح میم و تخفیف کاف و کسر رای مهمله و هاے ملفوظ بر وزن مساجد بمعنی مکروهات یعنے رنج و سختیها و بفتح میم و تشدید کاف و فتح را و هاے مختفی زن بسیار مکر کننده -
مکاتبه - باهمدیگر نامه نوشتن و مجازا نامه را نیز گویند و بنده را بمال او فروختن از منتخب -
مکاشفه - دشمنی آشکارا کردن و جنگ سلا کردن و ظاهر شدن اسرار امور غیبی در دل ولی الله -
مُکتَسی - بالضم و سین مهمله مکسور پوشنده و گلیم در بر کشنده از اکتسا کذا فی المنتخب -
مکاری - بضم میم خرنده و کرایه دهنده یعنی کسیکه اسپ و شتر و غیره بکرایه دهد از منتخب و لطائف و مصطلحات -
مُکتَسِبی - حاصل کرده شده و چه مکتسب بضم میم و فتح سین مهمله مصدر میمی نیز است بمعنے

اکتساب و چون یاے نسبت بمصدر ملحق شود گاہے معنی مفعول حاصل می آید -
مُکفی - بالضم و فای مکسور کفایت دهنده -
مُکتَفی - کافی و بسند کننده بچیزے از صراح -
مکافی - بضم میم بمعنی مساوی و برابر از صراح -

فصل میم مع لام

ملجا - بالفتح و حرف چهارم همزه که بصورت الف ست بمعنی جاے پناه ماخوذ از لجا که بمعنی پناه گرفتن ست -
ملا - بفتح میم و در آخر الف بمعنی آشکارا و گاہے عبارت از انجمن و محفل و بفتح میم و در آخر همزه بمعنے گروه مردم اشراف و بزرگ از کنز و منتخب و بضم میم و تشدید لام و بعد الف همزه صیغه مبالغه بمعنی بسیار پر یعنی پر بسیار از علم ماخوذ از ملو که بمعنی پریست چنانچه کبار بالضم و تشدید بمعنی بسیار بزرگ فارسیان این قسم الفاظ ممدوده را مقصوره خوانند مگر در اضافت و صفت -
ملتجا - بالضم و جیم عربی جاے پناه و پناه گرفتن از شرح نصاب و لطائف -
ملتقی - بضم اول و فتح قاف جاے بهم رسیدن دو چیز و جاے وصل از منتخب -
ملکا - بفتح میم و سکون لام نام مرد یکه فقیه و مجتهد ترسایان بوده است از مؤید -
ملک بدا - نام شخصے -
ملأ الاعلی - بفتح میم و ضم همزه که حرف سوم ست و سکون لام و فتح همزه و سکون عین و فتح لام و در آخر الف بصورت یا گروه فرشتگان در عالم علوی چه ملا بفتحتین بر وزن فعل بمعنی گروه مردم اشراف و اعلے بمعنی برتر صیغه اسم تفضیل -
مُلبَّب - بضم میم و فتح لام و تشدید موحده مفتوحه و بعده موحده دیگر بمعنی لبالب و این لفظ از روی حقیقت غلط است مگر جانبه صحت دارد لهذا جائز باشد

چرا که ظریفان بوقت ظرافت الفاظ فارسی را بوضع الفاظ عربی بیتر اشند چنانکه مغزن بمعنی بسیار روغن از روشن شده بمعنی متحیر و بخبر و مغرلات بمعنی معشوق صاحب زلف از مزیل و غیره -
ملتهب - بضم میم و سکون لام و فتح فوقانی و کسر ها و باے موحده شعله زن و آتش نهانه کشنده و فروزان از منتخب و لطائف -
ملاعب - بفتح میم و کسر عین بازیها -
ملازمت - بفتح زاے معجمه پیوسته بودن بجای باز کسے از منتخب و کسانیکه بذال معجمه نویسند محض بیجا -
ملاحت - نمکینی و نوعے از لون آدمی که مائل بسیاهی باشد و چون درین قسم رنگ یک گونه تابشے و لمعان می باشد که طبیعت ادراک خوبی و کیفیت آنرا مطبوع و مرغوب میداند لهذا بلحاظ مرغوبیت آنرا به نمکینی صفت کردند فافهم -
ملکت - بالضم بادشاهی از منتخب -
ملکات - بفتح میم و فتح لام جمع ملکه که قوت حصول هر شے است در طبیعت -
ملاست - بفتح نرمی و صافی و همواری از صراح -
ملابست - باهمدیگر مشابهت داشتن از منتخب -
ملامست - جماع کردن و بهمدیگر سائیدن از منتخب -
ملبوسات - جامه هاے که لباس ازان ساخته می شود و جامهاے پوشیدنی -
ملایمت - بضم میم و فتح یاے تحتانی سازواری بهر چیز فراهم آوردن و مجازا بمعنی نرمی از منتخب و صراح -
ملتفت - بضم میم و کسر فا گشته بسوے کسے یا بچیزے نگرنده از صراح -
ملت - بکسر میم و فتح لام مشدد و در منتخب بمعنے دین و در لطائف و شرح نصاب بمعنی گروه و در صراح کیش و شریعت -
ملکوت - بفتحتین بادشاهی و پروردگاری و تصرف و عالم فرشتگان و باصطلاح صوفیان عالم معنی که عالم ارواح

است از مدار و کشف و کنز و بعضے بمعنی عالم غیب نوشته و در بعضے از رسائل تصوف مسطور ست که ملکوت مقام عبادت فرشتگانست یعنی طاعت بے قصور و بے فتور حاصل شود چنانکه مقام عبادت ملائکه است-

ملوث- بضم میم و فتح لام و تشدید واو مفتوحه و ثاے مثلثه آلوده از منتخب-

ملیح- نمکین و مجازاً ضد صبیح که سفید لون باشد از منتخب و کنز و غیرهما-

ملح- بضم میم و کسر لام و تشدید حاے مهمله مبالغه کننده در کارے-

ملاح- کشتیبان و این ماخوذ ست از ملح بالفتح که بمعنی بهر دو بال تپیدن مرغ ست از منتخب-

ملواح- بالکسر و حای مهمله مرغیکه بدام بندند تا آنرا دیده دیگر مرغان بیایند از سروری و منتخب-

ملخ- بفتح میم و خاے معجمه نام شهرے از سروری و در برهان نام جزیره-

ملحد- بضم میم و کسر حاے مهمله از راه حق برگردنده و فاسق و بے دین از منتخب-

ملند- بفتح اول و لام مضموم و نون و دال مهمله صیغه نهی است بمعنی لاف و گزاف مزن از لندیدن بالضم که بمعنی لاف و گزاف باشد از لطائف-

ملتحد- بالضم و حاء مهمله پناهگاه از لطائف و صراح-

ملاذ- بفتح جاے پناه و بفتح اول و تشدید ذال معجمه بمعنے چیزهاے لذیذ جمع ملذ که بر وزن مهم ست و بفتح اول و تشدید لام دروغگو که گوید و نه کند از کشف و منتخب-

ملک عنبر- بادشاه عنبریان که قومے بود از عرب که در بعضے بلاد دکن تسلط داشتند-

ملک نیمروز- رستم چراکه او بادشاه سیستان بود و ملک سیستان را نام نیمروز ست از برهان-

ملبوس- جامه پوشیدنی مثل پیراهن قبا و دستار و کلاه و غیره-

ملابس- بفتح میم و کسر موحده و سین مهمله جمع ملبس که بمعنی پوشش و لباس ست کما فی الصراح-

ملتبس- بالضم و باے موحده مفتوح پوشیده و اشتباه کرده شده-

ملماس- بالکسر در ابیات ملحقه نصاب بمعنی قلم آورده و در دیگر کتب لغت یافته نشد-

ملخص- بضم میم و فتح لام و خای معجمه مشدد و مفتوح و صاد مهمله پاک کرده شده و خالص و خلاصه کرده شده از منتخب و شرح نصاب و بمعنی مختصر نیز آمده-

ملاط- بکسر میم و طاء مهمله گلے که بآن سنگ و خشتهای دیوار را وصل کنند از منتخب و شرح نصاب-

ملتقط- بضم میم و فتح قاف و طاء مهمله برچیده شده و رفو کرده شده و برداشته شده و بکسر قاف برچیننده و رفو کننده و بردارنده از لطائف-

ملحوظ- بدنباله چشم نگریسته شده از صراح-

ملمع- روشن و درخشان کرده شده و آنچه بورق طلا روشن کنند و در اصطلاح صنعتیکه یک مصرعه عربی و یک مصرعه فارسی یا بیتے عربی و فارسی داشته باشد-

ملتاع- بضم و حرف ثالث تای فوقانی و عین مهمله بمعنی سوزنده و مجازاً بمعنی مشتاق و حریص-

ملهوف- اندوهگین و مظلوم از کشف و منتخب-

ملق- بفتح میم و کسر لام آنکه بزبان چاپلوسی کند و در دل اخلاص نداشته باشد و بفتح محو کردن و دوست داشتن و چاپلوسی و بفتحتین زمین هموار از لطائف و بعضے نوشته که بفتحتین آواز آب که از خشت انداختن بر می آید-

ملصق- بضم میم و کسر صاد مهمله درچسپنده و بفتح صاد چسپیده شده از منتخب-

ملحق- بکسر حاء مهمله درسنده و درساننده و دریابنده و آنچه بآخر چیزے پیوسته شود از صراح و منتخب-

ملک- بفتحتین فرشته و آنچه قائم شود باو کارے و بفتح میم و کسر لام بمعنی بادشاه و بالکسر مالک چیزے شدن و آنچه ملک کسے بود و در راه راست و هیئتے که از جامه پوشی حاصل شود و گاہے مجازاً بمعنی جامه آید و بالضم بادشاه شدن از منتخب و در شرح اصطلاحات صوفیه نوشته که ملک بالضم ماسوا الله از ممکنات موجوده و مقدوره و در اصطلاح صوفیه از عالم شهادت عبارت ست چنانچه ملکوت عالم غیب و جبروت عالم انوار قاهره و لاهوت عالم ذات حق و بعضے نوشته که ملک بفتح میم و کسر لام بزبانه قدیم امیر را نیز می گفتند-

ملیک- بفتح میم و کسر لام مالک و صاحب و نام حق تعالی از لطائف-

ملاک- بکسر میم اصل چیزے و آنچه چیزے باو قائم باشد از منتخب-

ملا جلال- کتابی در منطق و این شرح تهذیب ست از ملا جلال-

ملل- بکسر میم و فتح لام اول جمع ملت که شریعت و دین و مذهب ست و اطلاق ملت بر دین حق یا باطل هر دو آمده و ملل و نحل بمعنے دینها و مذهبها چه نحل جمع نحله است که بالکسر بمعنی مذهب سواے اسلام باشد کذا فی المنتخب-

مل- بضم میم شراب از لطائف و برهان-

ملک الکلام- بفتح میم و کسر لام لقب شخصے که ملا سالمی نام داشت از مصاحبان ابراهیم عادل شاه ممدوح ظهوری-

ملثوم- بالفتح و ثاء مثلثه بوسیده و بوسه داده شده از منتخب-

ملثم- بضم میم و فتح لام و تشدید ثاء مثلثه مفتوح بوسیده شده-

ملتئم- بضم میم و سکون لام و فتح تاے فوقانی و فتح همزه زخمے که بسته شده و هر دو لب آن بهم دیگر پیوسته شده باشد و بکسر همزه التیام و پیوستگی دهنده از صراح-

ملتثم- بضم میم و حرف چهارم ثاء مثلثه مفتوح جامی بو و بوسیده شده و بکسر ثاء مثلثه بوسنده-

ملحم - بضم میم و سکون لام و فتح حای مهمله نوعی از پارچه ابریشمی که نهایت ملائم باشد از منتخب و مؤید -

ملتزم - بضم میم و فتح زاء معجمه موضعیست نزدیک رکن یمانی در محاذی کعبه حاجتمندان در انجا دعا میکنند و بکسر زاء معجمه بخود لازم گیرنده از منتخب -

ملوم - بفتح میم و ضم لام ملامت کرده شده از منتخب و صراح -

ملازم - بضم میم و کسر زاء معجمه همیشه باشنده بجای با نزد کسی از منتخب و بمناسبت همین معنی نوکر را گویند -

ملام - بفتح اول مصدر میمی ست بمعنی ملامت کردن و جای ملامت -

ملهم - بضم میم و سکون لام و کسر ها الهام کننده یعنی در دل افگننده از جنس خیر و آن حق تعالی ست و بفتح ها الهام کرده شده -

ملائم - بضم میم و کسر همزه که حرف چهارم ست بمعنی نرم و فراهم آینده و بمعنی موافق و مناسب طبع -

ملوین - بفتح روز و شب از کشف بحر الجواهر و مؤید و منتخب -

ملک یمین - بکسر میم در اصطلاح فقه بمعنی کنیز و غلام چه یمین در لغت بمعنی غلبه است و غلام و کنیز از غلبه اسلام می آید حالا مجازاً غلام و کنیز زرخرید را نیز ملک یمین گویند -

ملون - بضم میم و فتح لام و تشدید واو مفتوح رنگ آمیزی کرده شده و رنگارنگ کرده شده -

ملقن - بالضم و قاف مفتوح تلقین کرده شده و بکسر قاف تلقین کننده از لطائف -

ملاعین - بفتح میم و کسر عین جمع ملعون -

ملآن - بفتح میم و سکون لام و مد همزه و نون بروزن فعلان پر کننده و مجازاً بمعنی پر از شرح نصاب -

ملطیه - بفتح اول و ثانی و کسر طای مهمله و تشدید یای تحتانی نام شهریست در روم که در ابتدای اسلام مسکن کفار بود و آنچه در بعض نسخ گلستان ملیطه بروزن قصیده نوشته است غلط است از صراح و تقویم البلدان -

ملتحمه - بضم میم و کسر حای مهمله طبقه اول بیرونی که مماس هواست از هفت طبقات چشم که صور و اشکال که دیده میشود اول دران می افتد -

ملازه - بضم میم و فتح زاء معجمه گوشت پاره که اندرون حلق آویخته میباشد بهندی آنرا کاگ گویند از برهان و در مدار بزاء فارسی ست -

ملاحظه - بضم میم و فتح حای مهمله و ظای معجمه بگوشه چشم نگریستن از کشف -

ملاطفه - با کسی نکوئی کردن و مجازاً مکتوب و فرامین را نیز گویند بمعنی اول از منتخب -

ملکه - بفتحات ثلاثه قوت حصول شی در ذهن و قدرت کردن کاری که تمکن گردد و طبیعت کسی از منتخب و بحر الجواهر و بفتح میم و کسر لام زن پادشاه -

ملاغنه - بفتح میم و کسر غین جمع ملعونست خلاف القیاس و بضم میم و فتح عین صیغه اسم مفعول از مفاعله و تا در آخر برای تانیث ست چرا که این لفظ در صفت جمع واقع ست و لفظ جمع نزد نحویان حکم مؤنث دارد که در ابو الفضل افاغنه ملاغنه است -

ملازاده - نام کتاب در علم معانی ست و در اصل نام مصنف اوست و در اصطلاح کنایه از آلت جولیت -

ملاحده - بفتح میم و کسر حای مهمله جمع ملحد و این در اصل ملاحد بود تا یعنی ها در آخر بجهت تاکید معنی جمع زیاده کرده چرا که گاهی در آخر صیغه جمع منتهی الجموع وغیره تا بجهت تاکید جمع زائد می آرند چنانکه ملائک و ملائکه و صیاقل و صیاقله جمع صیقل از شرح اصول اکبری -

ملک شاه - نام پادشاه عظیم الشان از سلجوقیان که نظام نام وزیرے داشت که بسیار سخی و کریم الطبع بود -

ملکات فاضله چهارگانه - حکمت و شجاعت و عفت و عدالت -

ملکات ردیه هشتگانه - حسد و بغض و بخل و حرص و کذب و غضب و کبر و بی حیائی -

ملکات فاضله - خصلتهاے خوب -

ملحمه - بالفتح و حاے مهمله جای جنگ عظیم و در صراح فتنه و جنگ بزرگ گویا ماخوذ از لحم ست چنانکه مسلخه از سلخ از لطائف -

ملاعبه - بضم میم و فتح عین مهمله با کسے بازی کردن از منتخب -

ملائکه - فرشتگان جمع ملک ست در اصل ملائک بود تا بجهت تاکید معنی جمع زیاده کرده اند چنانکه ملاحده جمع ملحد و صیاقله جمع صیقل -

ملعقه - بکسر و عین مهمله مفتوح و بعده قاف چمچه و قاشق و آهنی و باصطلاح اطبا نام وزن معین ست از معجونات و عسل چهار مثقال را ملعقه نامند و از دوهای دیگر یک مثقال را ملعقه گویند و مثقال چهار و نیم ماشه باشد و لفظ ملعقه بضم میم نیز نوشته اند و از منتخب بالکسر -

ملک آوازه - بلند آوازه -

ملهی - بضم میم و سکون لام غافل کننده و در بازی آرنده -

ملاهی - بفتح بازیها از کشف و منتخب -

ملک قمی - ملک الشعرا پایه تخت سلطان ابراهیم عادل شاه تخت نشین بیجاپور و او دختر خود را بظهوری داده بود -

ملتوی - بالضم پیچیده و پیچ در پیچ شونده و نوعی از حرکت نبض که همچو ریسمان پیچیده شود -

ملتانی - در ولایت مطلق هند و را ملتانی گویند از چراغ هدایت -

ملتجی - بالضم پناه جوینده از لطائف -

ملی - بالضم و میم مکسور توانگر از لطائف -

فصل میم مع میم

مملکت - بفتح اول و سکون ثانی و ضم لام و فتح کاف مقام سلطنت و بمعنی پادشاهی و بفتح و کسر لام نیز آمده از قاموس و منتخب و کنز -

ممات - بفتح مرگ از کنز و ممات مصدر میمی ست در اصل موت بروزن مفعل بود واو متحرک ماقبل آن حرف صحیح ساکن حرکت او نقل کرده بماقبل دادند

واو در اصل متحرک بود الکنون ما قبلش مفتوح گشت آن واو را بالف بدل کردند مُمات شد۔

مماثلت ۔ مانند شدن از منتخب۔

ممازجت ۔ آمیختگی و ارتباط۔

ممانعت ۔ بضم اول و فتح نون باز داشتن و منع کردن۔

ممرضیت ۔ بکسر میم اول و سکون ثانی و ضاد معجمہ مکسور و تشدید تحتانی ابسیار مریض شدن و مجازاً بمعنی غلطی۔

ممقوت ۔ بقاف و تای فوقانی بر وزن مفعول دشمن گرفتہ شدہ و دشمن از مؤید و کنز و خیابان۔

ممائزت ۔ حرف پنجم زا معجمہ جدا ساختن و تمیز کردن۔

ممارات ۔ بفتح گذشتہ باد و بجراہا از لطائف و بضم اول با کسے رفتن و خصومت و عداوت دستیز و کردن از منتخب۔

مماشات ۔ بضم اول و شین معجمہ با کسے رفتن و ہمراہی کردن از منتخب۔

مماطلت ۔ بطای مہملہ دفع الوقتہ و فرصت نمودن و پس افگندن کارے از منتخب۔

ممارست ۔ بضم اول و فتح راے مہملہ کوشیدن و تفحص کردن و تجربہ نمودن و در کارے رنج نمودن و درمان کردن از مدار و صراح و منتخب و کنز و کشف و سروری۔

ممزوج ۔ آمیختہ شدہ و شرابیکہ با گلاب یا دیگر عرق بارد آمیختہ باشند۔

ممتزج ۔ بالضم و زاء معجمہ مکسور آمیزندہ و آمیختہ شوندۃ

مملوح ۔ در آخر حای مہملہ بمعنی نمکین و بمعنی دیدہ شدہ و درین صورت قلب ملموح ست۔

ممنزح ۔ بضم میم اول و فتح میم دوم و فتح زاے معجمہ مشدد و حاے مہملہ جامہ است قیمتی بار یشم کتان و بمعنے آب خانہ از شرح دیوان خاقانی و دیگر کتب معتبرہ یافتہ نشدہ۔

ممانخ ۔ بضم اول و کسر سین مہملہ و خاء معجمہ مسخ کنندہ یعنی

برگردانندۂ صورت اصلی را بصورت زشت۔

ممتد ۔ کشیدہ و دراز شدہ از منتخب۔

ممہد ۔ بضم اول و فتح ثانی و ہای مشددہ مفتوحہ گستردہ شدہ و نیکو کردہ شدہ و بکسر ہا گسترانندہ از منتخب۔

ممرد ۔ بضم اول و فتح میم دوم و در آخر دال مہملہ بر وزن منور بنای درخشان و سادہ و ہموار از منتخب۔

ممد ۔ بضم اول و کسر دوم و تشدید دال مدد کنندہ از منتخب۔

ممسد ۔ بضم اول و فتح دوم و کسر دال مشدد اول نام دردے کہ از آن عصب اندام کشیدہ می شود از شرح نصاب۔

ممکن الوجود ۔ آنست کہ نہ وجودش ضروری و عدم آن ضروری بود و آن مخلوقات ست۔

ممر ۔ بفتحتین و راے مشدد راہ و جاے گذشتن و مجازاً بمعنے سبب نیز مستعمل ست از مدار و مؤید و منتخب۔

ممطر ۔ بضم اول و سکون دوم و کسر طاے مہملہ بارندۂ باران۔

ممیز ۔ بضم اول و فتح ثانی و تشدید تحتانی مکسور و زاء معجمہ تمیز کنندہ و جدا کنندۂ خوب را از زشت۔

مماس ۔ بضم اول و سین مہملہ مشدد باہم سائیدہ شدہ و باہم سایندہ و جای بہم سودن چہ اسم فاعل و اسم مفعول و اسم ظرف ست از مفاعلہ و ماخذ این مس ہا ست بالفتح و التشدید کہ مضاعف ست۔

ممضوغ ۔ بضاد و غین معجمتین خائیدہ شدہ۔

ممالک ۔ بالفتح مقامہاے بادشاہی و این جمع مملکت ست از کشف و منتخب۔

مملوک ۔ بندہ از منتخب۔

ممالیک ۔ بفتح اول و کسر لام جمع مملوک ست و آن غلام و کنیز و دیگر اشیا باشد۔

ممسک ۔ بالضم و سین مہملہ مکسور چنگ در زنندہ و باز دارندہ از خرچ و بمعنی بخیل از صراح۔

مماثل ۔ بضم میم بچیزے مانند شوندہ و برابر از منتخب۔

ممل ۔ بضم میم اول و کسر میم ثانی و تشدید لام ملول کنندہ۔

ممتحن ۔ بالضم و تاے فوقانی و حاے مہملہ ہر دو مفتوح آزمودہ شدہ از منتخب۔

ممنون ۔ بالفتح نعمت دادہ شدہ و منت نہادہ شدہ و نقصان کردہ شدہ از لطائف۔

ممتہن ۔ بالضم خوار کردہ شدہ ماخوذ از مہانت از لطائف۔

ممکن ۔ بالضم و کاف مکسور دست دہندہ و پیدا شوندہ و گاہے بمعنی مخلوق و انسان نیز آید و بضم اول و فتح دوم و تشدید کاف مفتوح قائم و پا بر جا کردہ شدہ و بکسر کاف مشدد قائم و بر جا کنندہ کسے را۔

مملو ۔ بفتح اول و سکون دوم و ضم لام و تشدید واو پر کردہ شدہ صیغہ اسم مفعول ست از ملأ در اصل مملوء بر وزن مفعول الف ہمزہ را بواو بدل کردند و او را در واو ادغام کردند مملو شد و فارسیان بتخفیف ہم آرند و نیز درست باشد بضم میم اول و سکون دوم و فتح لام بر وزن مکرم درین صورت نیز صیغہ اسم مفعول ست از باب افعال ماخوذ از ملأ کہ بمعنی پر کردن باشد۔

مموہ ۔ بضم اول و فتح ثانی و تشدید واو مفتوح زر اندودہ و ملمع کردہ شدہ از منتخب و دروغے کہ بفریب آن را مانند راست گردانیدہ باشند و نام صنعتے ست۔

ممسحہ ۔ بکسر و سین مہملہ و حاے مہملہ آلہ یعنے چیزے کہ بدان چیز دیگر را بمالند و بمعنی گلمالۂ معماران مستعمل از شرح نصاب۔

ممسک الاعنہ و ممسک العنان ۔ نام شکل دوازدہم از اشکال شمالی بصورت مرد استادہ بیک دست تازیانہ و بدست دیگر عنان اسپ کو اکبش چہار دہ۔

ممضی ۔ بفتح میم اول و سکون میم ثانی و کسر ضاد معجمہ

وتشدید یا گذشته شده و روان کرده شده۔

منسلی۔ بالضم پریدا آگنده واین اسم فاعلست از انسلاء۔

فصل میم مع نون

منا۔ بکسر اول موضعیست در مکهٔ معظمه که مقام بازارست و حاجیان در انجا قربانی کنند و بضم اول امیدها چرا که جمع منیه است کہ بالضم بمعنی آرزو و مقصد باشد و بالفتح مقدار و اندازه و برابر دو من که در وزن و سنجیدن مقررست و بمعنی منازل نیز آمده برین تقدیر مخفف منازل باشد از منتخب و غیر آن۔

مناوی۔ بضم میم و فتح دال و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی آواز داده شده و خوانده شده و مرادف ندا نیز آمده از منتخب۔

منساء۔ بکسر میم و سکون نون و سین مهمله عصا از کنز و شرح نصاب و صراح۔

منشا۔ بفتح میم و سکون نون و فتح شین معجمه و بعده همزه بصورت الف و آنچه که مردم بعد الف که در حقیقت همزه است همزهٔ دیگر نویسند خطاست و اگر نویسند بالای الف باید نوشت بجهت اشارهٔ این معنی که الف نیست همزه است بمعنی جای پیدا شدن و جای بودن مگر در عرف بمعنی سبب مستعمل میشود۔

منقی۔ بضم میم و فتح نون و تشدید قاف مفتوح و در آخر الف بصورت یا پاک کرده شده و صاف کرده شده چنانچه مویز منقی و آمله منقی مویز میوهٔ معروفست که در دوا بکار آید و منقی صفت آنست یعنی مویزیکه آنرا از تخمش پاک و صاف کرده باشند و بعض مردم که مویز را منقی گویند و از لفظ مویز غافل میشوند غلطی عظیم ست۔

منقلا۔ بالکسر و حرف سوم قاف فوج پیش یعنی هراول۔

منکوب۔ خراب و بدحال و سختی رسیده شده از منتخب و کشف و کنز۔

منتخب۔ بالضم و خاء معجمه مفتوح برگزیده شده و این صیغهٔ اسم مفعول ست از باب افتعال از کنز و کشف۔

منکب۔ بالفتح و کاف مکسور کتف و دوش از صراح و مؤید و منتخب و کنز و مدار۔

منجلاب۔ بالفتح و جیم عربی مفتوح مغاکی که باشد که آب حمام یا آب باورچی خانه و امثال آن در آن جمع شود و ظاهرست که آن نهایت مکروه و بدبو باشد از زبان و جهانگیری و در خیابان نوشته که صاحب بهار عجم گوید در ترکیب این لفظ ظاهر آنست که مرکب باشد از منجل که اسم ظرف ست از نجل که بمعنی انداختن چیزیست و لفظ آب پس منجلاب بمعنی جای انداختن آب باشد۔

مناقب۔ بفتح میم و کسر قاف اوصاف حمیده۔

منصب۔ بفتح میم و کسر صاد مهمله جای بر پا شدن و مجازاً بمعنی رتبه و عهدهٔ جلیل القدر که برای امراز حضور بادشاه هندوستان مقرر گردد و بفتح صاد خطاست از مؤید و کشف و مزیل و از تحقیقات خان آرزو چنین بتحقیق رسید که لفظ منصب که بفتح صاد شهرت دارد با قتضای ضابطهٔ تصریف بکسر صاد باید و این غلط عام ست نه غلط عوام بهر آنکه غلط بر دو گونه است یکی غلط عام چنانکه لفظ منصب که بکسر صاد ست و بفتح صاد گرفته شود چنانکه شعرای عامه با لفظ لب و غبغب قافیه کرده اند و دیگر غلط عوام چنانکه لفظ تعینات بمعنی شخص تعین کرده شده بطرفی و کاری و این استعمال عوامست تم کلامه۔

منسکب۔ بضم میم و سکون و فتح سین مهمله و کسر کاف آب ریزنده و گریه بسیار کننده از منتخب۔

مناب۔ بفتح میم و در آخر بای موحده جای استادن و نیز بمعنی استادن بجای کسی از منتخب۔

منتسب۔ بالضم و سین مهمله مکسور نسبت دارنده با کسی۔

مندوب۔ بالفتح لفظیکه در حالت مصیبت یا گریه بطریق نوحه متلفظ نموده شود۔

مناکب۔ بفتح میم و کسر کاف دوشها و کتفهای مردم۔

منقلب۔ بضم میم و کسر لام برگردنده و واژگون شونده و باصطلاح منجمین قسمی از اقسام ثلاثهٔ بروج دوازده گانه باعتبار تاثیرات سعادت و نحوست در طالع برج منقلب کار راست و درست نیاید و بالفتح لام مصدر میمی ست بمعنی برگشتن و هم اسم ظرف بمعنی جای برگشتن و واژگون شدن چون این از باب انفعال است لهذا اسم مفعول ازین نمی آید از قاموس و غیر آن و آنچه در منتخب بمعنی مفعول نوشته از تصرف کاتبان ست۔

منسجب۔ بسین مهمله و جیم کشیده شونده از لطائف و منتخب۔

مناکیب۔ بالفتح میم و کسر کاف خراب و بدحالان و سختی رسیدگان این جمع منکوب ست۔

منوب۔ بفتح میم و ضم نون و سکون واو و بای موحده نیابت کرده شده۔

منشعب۔ بالضم و شین معجمه مفتوح و کسر عین مهمله شاخ در شاخ شونده و نام کتابیست در علم صرف۔

مناسبت۔ بالفتح سین مهمله باهم نسبت داشتن از منتخب۔

مناومت۔ بضم میم و فتح دال همنشینی از منتخب۔

منافرت۔ با کسی نزد حاکم رفتن برای اثبات بزرگی حسب و نسب از منتخب و صراح۔

منعوت۔ لغت کرده شده و صفت کرده شده۔

منافات۔ بالضم از هم جدا شدن و نفی کردن هر یکی هر دیگری را نفی کردن چنانکه نقیض ضدیت که میان شب و روز و گرمی و سردیست از کشف۔

منشآت۔ بضم میم و سکون نون و فتح شین معجمه و الف ممدوده و تای فوقانی بر وزن مفعلات انشا کرده شده و این جمع منشی ست که بضم میم و سکون نون و شین معجمه صیغهٔ اسم مفعول باشد از انشا و مراد از منشآت مسودات و عبارات و تصنیفات ست۔

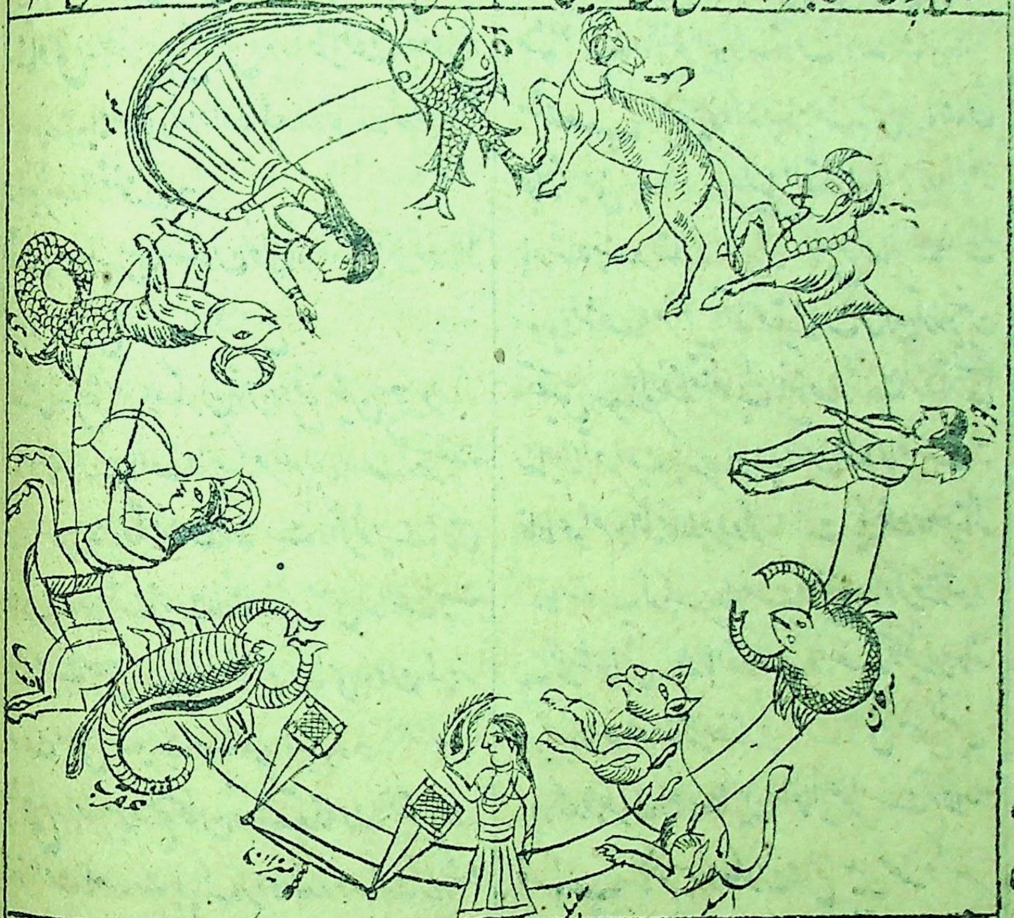
منیت۔ بضم میم و سکون نون و فتح تحتانی آرزو و مقصود و بفتح میم و کسر نون و تشدید تحتانی مفتوح موت و مرگ از منتخب و بهار و بحر الجواهر و کنز۔

منقصت۔ بفتح و سکون نون و کسر قاف و فتح صاد مهمله نقصان و عیب از مهذب۔

منقضت۔ بفتح میم و کسر قاف و ضاد معجمه شکسته و شکستگی از شمسی۔

منحوت - بحای مهمله تراشیده شده از لطائف -
منحت - بالکسر وحای مهمله تیشه و رنده از شرح نصاب -
منحات - بالکسر وحای مهمله رندهٔ نجاران از شرح نصاب -
منامات - بفتح بمعنی خوابها -
منبت - بفتح میم وسکون نون وکسر موحده جای رویدن و بضم میم و فتح نون و فتح موحدهٔ مشدد رویانیده شده و باصطلاح نقاشان ومعماران نقشے که از زمین خود اندکے بلند باشد چنانکه نقش سکه بر روپیه از کنز وغیر آن -
منهیات - بفتح میم وسکون نون وکسر ها و تشدید تحتانی افعال بد که کردن آنها در شرع منع کرده شده است -
منات - بفتح میم نام بتے در عرب که هذیل و خزاعه که هر دو قبیله اند از عرب آنرا می پرستیدند از لطائف -
منفعت - بفتح میم وسکون نون وفتح فا و فتح عین مهمله سود مندی از صراح -
منت - بالکسر وتشدید نون مفتوح نکوئی واحسان کردن با کسے از منتخب و در صراح نوشته که منت نعمت دادن و بیان کردن نیکی خویش بر کسے و در بعض کتب نوشته که شمار کردن منعم نعمتهای خود را بر نعمت داده شده و بار نعمت بر کسے نهاده مرهون احسان خود پنداشتن و معترف شدن منعم علیه بنعمتهای منعم و صاحب بهار عجم نوشته که لفظ منت بالفظ داشتن و نهادن و برداشتن و شستن و کشیدن پذیرفتن مستعمل میگردد -
مناکحت - بضم میم وفتح کاف نکاح کردن از منتخب -
منازعت - بضم میم وفتح زا با کسے در چیزی کوشیدن و با کسے در بر آوردن حق خود کشاکش کردن و خصومت کردن از منتخب ولطائف -
منقبت - بفتح میم وسکون نون وفتح قاف هنر و ستودگی و باصطلاح محامد وثنای اهل بیت واصحاب کبار رضوان الله تعالی علیهم اجمعین -

مناظرات - بضم میم وفتح ظای معجمه باهم بحث کردنها -
منبعث - بضم میم وسکون نون وفتح موحده وکسر عین مهمله وثای مثلثه برانگیخته شونده -
منطقة البروج - بالکسر دائره است که همه دوازده بروج برهمین دائره واقع شده اند واین دائره بشکل منطقه یعنی میان بند بحوالی افلاک سبعه بر آمده است واین دائرهٔ منطقة البروج دائرهٔ معدل النهار را تقاطع نموده است حمائلی چون شمس بهر دو نقطهٔ محل تقاطع رسد لیل و نهار در جمیع بقاع غیر عرض تسعین وما یقرب منه برابر باشد و دو محل تقاطع را دو نقطهٔ اعتدال گویند وآن نقطه که چون آفتاب از وی در گذرد شمالی شود ویرا اعتدال ربیعی نامند وآن راس حمل ست ونقطهٔ دیگر که مقابل آنست چون آفتاب از وی گذرد جنوبی شود آنرا اعتدال خریفی گویند وآن راس میزان ست و سیر شمس دائما برین دائره واقع می باشد و شکل دائرهٔ منطقة البروج و دائرهٔ معدل النهار اینست

منسوج - بالفتح وجیم عربی بافته شده واین ماخوذ است از نسج که بمعنی بافتن ست و نیز قسمے از بافتهٔ ابریشمی از شرح بوستان -
منتج - بالضم وتای فوقانی مکسور نتیجه دهنده -
مندرج - در آمده در چیزے از منتخب -
منشد ... **مج** - بضم اول وکسر میم دوم در هم رفته و داخل شونده -
منهج - بفتح اول و سوم راه راست و راه گشاده از منتخب و صراح -
مناهج - بفتح میم وکسر ها راههای راست واین جمع منهج ست از منتخب وکنز -
منهاج - بالکسر راه راست وگشاده از کنز ومنتخب وصراح -

منتسج - بضم میم وسکون نون وفتح فوقانی و فتح سین بافته شده -
منج - بالضم مگس سبز که گوشت را گنده کند و کرم اندازد -
منضج - بضم میم وسکون نون وکسر ضاد معجمه وجیم پخته کننده وریزنده میوه و ریش و خلط و ماده را از صراح -
منقح - بضم میم وفتح نون وفتح قاف مشدد وحاء مهمله پاک کرده شده وصاف کرده شده و چیزے که از دروغ پاک باشد -
منسرح - بضم میم وسکون نون وفتح سین مهمله وکسر رای مهمله وحای مهمله آسانی و روانی کرده شده ونام بحری چون ارکان این بحر بسبب ما مقدم اندبر وتد لهذا

آسمان تر گفته بشود و بعضی نوشته اند که انسراح از جامه بیرون آمدنست آین بجرم و رنقصان زحافات بجایی میرسد که بقدار دو رکن خویش میرسد لهذا این انحصار را به بیرون آمدن از جامه تشبیه کردند ۔

منفخ ۔ بالکسر و حرف سوم فای مفتوحه و بعده خای معجمه دمهٔ آهنگران و آن پوست حیوان باشد که از ان باد بآتش میرسانند از منتخب و بضم میم و فتح نون و کسر فا مشدد و در دمنده و آنچه که باد در شکم بسیار پیدا کند ۔

منسوخ ۔ نیست گردانیده شده و رد کرده شده ۔

منتسخ ۔ بکسر سین مهمله نسخه گیرنده و نسخه خواننده و بفتح سین نسخه گرفته شده و بعضی بمعنی رد کرده شده نیز نوشته اند ۔

مناخ ۔ بفتح محل خواب جای آسودگی از لطائف ۔

منفسخ ۔ بفا و سین مهمله فاسد و تباه ۔

منقاد ۔ بالضم و قاف رام و مطیع و فرمانبردار و فروتنی کننده از منتخب و لطائف ۔

منعقد ۔ بالضم و عین مهمله مفتوح و کسر قاف بسته شونده از منتخب ۔

منسد ۔ بضم میم و سکون نون و فتح سین مهمله و تشدید دال بسته شونده ۔

من یزید ۔ نوعی از بیع که هر که از دیگر خریداران قیمت زیاده دهد و خرید نماید و بمعنی فروخت کالا و بمعنی بازار نیز نوشته اند ۔

منشد ۔ بضم میم و سکون نون و کسر شین معجمه شعر خواننده ۔

منضد ۔ بالضم و فتح نون و فتح ضاد معجمه مشدد بر همدیگر چیده شده از منتخب ۔

منجمد ۔ بالضم و فتح جیم و کسر میم دوم بسته و فسرده شونده چنانکه آب یا روغن و غیره از سردی بسته گردد ۔

منتقد ۔ بالضم و قاف بکسور نقد ستاننده و بفتح قاف سره کرده شده و پاک از لطائف ۔

منفرد ۔ بضم میم و کسر رای مهمله تنها ۔

منده ۔ بضم میم و فتح نون و کسر دال مشدد و اول پرده و رنده که راز کسی فاش کند از شرح نصاب ۔

منفذ ۔ بفتح میم و سکون نون و فتح فا و ذال معجمه جای درگذشتن و جای جاری شدن و ازین معنی راه مراد است ۔

منقار ۔ بالکسر نول مرغ و آلهٔ دانه چیدن و آلهٔ چوب کندن از شرح نصاب ۔

منشار ۔ بالکسر و شین معجمه اره که بدان چوبها قطع کنند از منتخب ۔

منذر ۔ بضم میم و سکون نون و کسر ذال معجمه ترساننده و یکی از اسمای پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم که آنحضرت نیز کفار را از عذاب دوزخ می ترسانیدند از شرح نصاب ۔

منظر ۔ بالفتح و ظای معجمه مفتوح جای نظر با آنکه این لفظ گاهی بمعنی چشم باشد چرا که چشم محل خروج نظر و جای پیدا شدن بصرست و گاهی بمعنی چهره و رو می آید زیرا که چهره موضع واقع شدن نظرست چنانکه اکثر نظر بر چهره می افتد و گاهی بمعنی دریچه که بر سر بام و غیره باشد مستعمل میشود چرا که دریچه جائیست که در انجا نشسته نظر باطراف میکنند اجمالاً از کشف و از تتبع کلام اساتذه معلوم شده ۔

مناظره ۔ جمع منظر ۔

منخر ۔ بکسر میم و سکون نون و فتح خای معجمه سوراخ بینی و فتح میم و کسر خای معجمه نیز آمده از منتخب و غیر آن ۔

منکر ۔ بالضم و کاف مفتوح بد و قبیح و ناشائسته و امر قبیح که هر که بیند انکار کند و نامشروع و بمعنی ناشناخته شده و نام فرشته از دو فرشتگان که در گور سوال کنند و بالضم و کاف مکسور انکار کننده از مدار و کشف و مؤید و منتخب و لطائف ۔

منجر ۔ بضم میم و سکون نون و فتح جیم کشیده شونده و در اصل منجرر بود و را در را ادغام یافت صیغهٔ اسم فاعل از انجرار که بر وزن انفعال ست ماخوذ از جر که بمعنی کشیدن باشد ۔

منار ۔ بالفتح چراغدان و جای بلند که بران چراغ فروزند چراکه این صیغهٔ اسم ظرف ست بمعنی جای نور و مجازاً جای بلند اذان گفتن و ستون که از خشت یا سنگ بر یمین و شمال مساجد بنا کنند شاید که در زمانهٔ قدیم بران چراغ می افروخته باشند بهمین سبب آنرا منار گویند و درین زمان که آنرا مینار گویند بزیادت تحتانی غلط محض ست از مؤید و منتخب و مؤید و غیره ۔

منشور ۔ پراگنده شده و فرمان پادشاهی از منتخب و بعضی گویند بمعنی فرمان پادشاهی که در لطف و عنایت باشد ۔

مناشیر ۔ بفتح فرمانهای پادشاهی این جمع منشورست ۔

منتشر ۔ بالضم پراگنده از منتخب ۔

منبر ۔ بالکسر آلهٔ بلند شدن که بجای خطیب باشد و این صیغهٔ اسم آله است از نبر که بمعنی برداشتن ست از صراح ۔

منابر ۔ بفتح میم و کسر بای موحده جمع منبر ۔

منبور ۔ بفتح میم و سکون نون و دال مهمله و ضم موحده و واو معروف مانده و پریشان حال از کثرت حرکت و رفتار ۔

منوچهر ۔ بکسر میم و واو معروف مخفف مینوچهر بمعنی بهشت رو که نام نبیرهٔ ایرج ست از جانب دختر و ایرج پسر فریدون بود از برهان ۔

مناصر ۔ بضم میم و کسر صاد یاری دهنده اسم فاعل از مناصرت و بفتح میم جاهای یاری دادن از لطائف ۔

منکدر ۔ تیره از لطائف ۔

منکسر ۔ بضم میم و کسر سین مهمله شکننده ۔

منصور ۔ یاری داده شده و نام فقیر کامل مشهورست در تواریخ ابن خلکان مسطورست که نام ایشان حسین بود و نام پدر ایشان منصور باسم پدر خود معروف گشته اند و ایشان را حلاج ازان گویند که روزی بر دکان حلاجی نشسته بودند حلاج را کاری فرمودند حلاج انکار کرد که من بکار خود مشغولم ایشان گفتند که تو بر

سن عوض تو کار یکم حلاج برای کردن کار ایشان رفت چون بعد اندک دیر باز آمد همه پنبه دوکان خود محلوج یافت متعجب گردید از آن روز لقب ایشان حلاج مشهور شد۔

منثور۔ بثای مثلثه ور ناسفته و بمعنی متفرق و پراگنده و کلامیکه منظوم نباشد۔

مناخر۔ بفتح میم و کسر خای معجمه جمع منخر که بکسر اول بمعنی سوراخ بینی ست۔

مناخیر۔ بفتح میم جمع منخر که بالکسر بمعنی سوراخ بینی است و مناخیر در کنایه از تخته کم عرض که برکنارهٔ یک تخت ملصوق کنند تا تخت دیگر بوقت بستن دروازه بران قرار گیرد و آنرا بینی در گویند و مناخیر اگرچه صیغهٔ جمع است لیکن در ترکیب با لفظ در بمعنی واحد مستعمل ست۔

منحدر۔ بالضم و حای مهمله مفتوح و کسر دال از بالا بزیر آینده از منتخب۔

منزجر۔ بزای معجمه و جیم عربی باز مانده۔

منفطر۔ بفا و طای مهمله شگافته شونده۔

من الاخیر۔ بالفتح آن مقدار باریکه چون بر کشتی بار نهند کشتی غرق شود از لطائف۔

منتهز۔ بضم میم و کسر های و زای معجمه فرصت یابنده و غنیمت شمار کننده یعنی غنیمت داننده و جنبش دارنده۔

منغمس۔ بالضم و غین معجمه و کسر میم دوم و سین مهمله آب فرو رونده یعنی غریق از صراح و منتخب۔

مندرس۔ بضم میم و سکون نون و فتح دال مهمله و کسر رای مهمله و سین مهمله کهنه و فرسوده خصوصاً جامهٔ کهنه از منتخب و لطائف وغیر آن۔

منکوس۔ بالفتح و سین مهمله نگونسار و سرنگون از منتخب و لطائف۔

منطمس۔ بالضم و طای مهمله و سین مهمله فرو نشیننده و نیست و محو شونده از لطائف۔

منگلوس۔ بالفتح و سکون نون و کاف فارسی و ضم لام نام شهرے در هند که در نواحی آن فیل خوب و بهتر پیدا میشود از رشیدی۔

منفوش۔ بفا و شین معجمه پنبه و پشم زده شده ای بکمان ندافی از هم پاشیده شده۔

منقاش۔ بالکسر و قاف و شین معجمه موی چینه که بدان موی را از بدن بر کنند از منتخب و بمعنی نهرنی که بدان ناخن و حرف غلط تراشند۔

منش۔ بفتح میم و کسر نون خو و طبیعت از مدار و کشف و جهانگیری و بهار عجم۔

منجوش۔ ماهیچهٔ علم ظاهرا مبدل منجوق ست۔

منیوش۔ بفتح میم و سکون نون و ضم تحتانی و شین معجمه صیغهٔ نهی ست از نیوشیدن بمعنی مشنو از برهان۔

مناص۔ بفتح میم و صاد مهمله گریختن و باز پس شدن و خویش را باز کشیدن و گریزگاه از منتخب و صراح۔

منصوص۔ بهر دو صاد مهمله بکمال تفحص بتحقیق رسانیده شده و آنچه از آیت صریح غیر محتاج بتاویل یا از حدیث صریح بثبوت رسانیده شده باشد۔

منغص۔ بضم میم و فتح نون و غین معجمه مشدد مفتوح و صاد مهمله مکدر و تیره از صراح۔

منقرض۔ بالضم و قاف و کسر را و ضاد معجمه بریده شونده۔

منخفض۔ بالضم و خای معجمه و کسر فا و ضاد معجمه به نشیب افتاده و پست شونده۔

منقبض۔ گرفته شونده و تنگ بسته شونده۔

مناقض۔ بضم میم و کسر قاف شکننده و مخالف۔

مناط۔ بفتح میم مصدر میمی ست بچیزے در آویختن و بمعنی در آویختگی و پیچیدگی مستعمل که حاصل بالمصدر ست و هم صیغهٔ اسم ظرف بمعنی جای در آویختن چیزی ماخوذ از نوط که بمعنی در آویختن ست و مجازاً گاهے بمعنی مطلب و مقصد نیز مستعمل میکنند از لطائف و منتخب وغیر آن۔

منوط۔ بفتح میم و ضم نون وابسته و بچیزے در آویخته شده از منتخب۔

منخرط۔ بضم میم و خای معجمه و کسر رای مهمله چیزے که بسبب تراشیدن همه اطرافش صاف و مصفا شده باشد و مجازاً بمعنی آراسته و درست شونده و در مجموع اللغات منخرط بمعنی در میان چیزے در آینده و در صراح در کشیده شونده در رشته۔

منبسط۔ بضم میم و سین مهمله مکسور کشاده شونده و گسترده شونده و گاہے مجازاً بمعنی مسرور و خوش حال و انبساط آرنده آید۔

منیع۔ بروزن فعیل باز دارنده و مجازاً بمعنی محکم و استوار چراکه هر چیز استوار غیر را از مداخلت باز میدارد۔

مناع۔ بالفتح و تشدید نون بسیار منع کننده۔

منقلع۔ بکسر لام بر کنده شونده۔

منوع۔ بضم میم و ضم نون باز دارنده و بسیار منع کننده از لطائف۔

منقنع۔ بکسر نون دوم قناعت کننده از لطائف۔

منبع۔ بفتح میم و سکون نون و فتح بای موحده چشمه و این صیغهٔ اسم ظرف ست از نبوع که بمعنی بر آمدن آب ست از زمین۔

منابع۔ بفتح میم و کسر بای موحده جمع منبع۔

منتجع۔ بضم و فتح جیم نیکو کاه و جایگاه آب و گیاه از لطائف و صراح۔

منطبع۔ بالضم و طای مهمله و کسر موحده منقوش شونده از منتخب۔

منافع۔ بفتح میم و کسر فا جمع منفعت۔

مندفع۔ بضم اول و کسر فا دفع شونده۔

منازع۔ بضم میم و کسر زای معجمه با کسے در چیزی و اکوشنده۔

منتهی الجموع۔ وزن جمعے که باز آنرا جمع نتوان ساخت چنانچه وزن مفاعل و مفاعیل که این هر دو وزن را بار دیگر جمع کرده جمع الجمع نمی خوانند بخلاف دیگر اوزان جمع چنانچه اکالیب جمع اکلب و اکلب جمع کلب است۔

منصبغ - بضم میم و سکون نون و فتح صاد مهمله و کسر موحده و غین معجمه رنگین شونده -

منیف - بضم میم بر وزن مقیم پاک و بزرگ و بلند و زیاده از منتخب

منزحف - بفتح زای معجمه و کسر حای مهمله دور شونده از سمت معقولیت و دور شونده از وزن صحیح از شرح خاقانی -

منکشف - بکسر شین معجمه واشونده و کشاده و برهنه شونده

منحرف - خمیده و برگشته شونده -

منعطف - بکسر طای مهمله خم گیرنده و برگردنده -

منصرف - بکسر رای مهمله از حالی بحالی برگردنده و در اصطلاح نحو اسمیکه قبول کند کسره و تنوین را بخلاف غیر منصرف که کسره و تنوین را قبول نمیکند -

منجنیق - بفتح میم و سکون نون و فتح جیم و کسر نون دوم و یای معروف نوعی از فلاخن بزرگ که بر سر چوب قوی تعبیه کنند و سنگهای کلان دران نهاده بر دیوار قلعه زده دیوار می شکنند و این معرب من چه نیک است و الا در خاص عربی جیم و قاف در هیچ کلمه نیامده است چون در زمانه سابق آله مذکور بجهت قلعه گیری کمال مفید بود لهذا افتخاراً باین اسم مسمی گشت بعد ازان معرب کردند از مدار و کشف و برهان و لب اللباب و مؤید و منتخب و غیره -

منجوق - بالفتح و جیم عربی مضموم ماهچه علم و چیزی آن چیزی باشد که از زر و سیم و غیره ریخته کرده بر سر علم لشکر و غیره می نهند و این لفظ معرب است از مدار و مؤید و کشف و برهان و بعضی نوشته که طاسکی که بر سر علم نصب کنند -

منشق - بضم میم و سکون نون و فتح شین معجمه و تشدید قاف شگافته شونده و پاره شونده -

منفق - بضم میم و کسر فا نفقه دهنده از لطائف -

منخرق - دریده شونده -

منطیق - بالکسر و طای مهمله نیز مکسور و سکون یای تحتانی فصیح الکلام و نیک سخن گو از منتخب -

منطق - بالفتح و طای مهمله مکسور سخن گفتن و سخن و گفتار و نام علمیست معروف و تعریفش اینست آلة قانونیة تعصم مراعاتها الذهن عن الخطاء فی الفکر و بالکسر طای مهمله مفتوح میان بند و کمر بند و بضم میم و کسر طا گویا و کلام کننده از منتخب و غیر آن

منطوق - سخن و کلام و بمعنی مضمون و معانی نیز آمده

منطبق - بضم میم و کسر موحده برهم نهاده شونده و در مجاز آب بمعنی برابر و موافق آینده -

منفک - بضم میم و سکون نون و فتح فا جدا گردنده از لطائف -

منتهک - بضم میم و سکون نون و فتح تا و کسر تای فوقانی پرده دریده شونده از لطائف -

منهمک - بالضم و میم دوم مکسور کوشنده در کاری و مبالغه کننده دران کار از منتخب و صراح -

مناسک - بفتح میم و کسر سین مهمله جاهای عبادت حاجیان و بمجاز ذکر محل و اراده حال بمعنی اعمال و افعال حج چنانچه طواف کعبه و رمی الجمار و سعی میان صفا و مروه یعنی دویدن میان صفا و مروه و وقوف عرفات یعنی ایستادن در عرفات و قربانی و بستن احرام و غیر آن جمع منسک است که بمعنی عبادت گاه حاجیان باشد

منسک - بفتح میم و سکون نون و فتح سین مهمله عبادت گاه و جای قربانی حاجیان و این ماخوذ است از نسک بالضم که بمعنی عبادت کردن و قرآن خواندن و قربانی کردن است از منتخب -

مندگ - بالفتح پاره پاره و در فرهنگ میر عضد الدوله بمعنی کساد و ناروائی متاع مرقوم ساخته از لطائف -

منسلک - بالضم و لام مکسور در آینده در چیزی و سلک شونده از منتخب و منقول از زبدة الفوائد -

منهلک - خود را در هلاک اندازنده از لطائف -

من ذلک - بالکسر در لغت بمعنی از انجمله و در اصطلاح اهل دفتر خرج را گویند -

منهل - بفتح میم و سکون نون و فتح ها چشمه در چراگاه و صحرا که مردم و بهائم ازان آب نوشنده و این ماخوذ از نهل است که بمعنی سیراب شدن باشد از منتخب و صراح و غیر آن -

مناهل - بفتح میم و کسر ها جمع منهل که بمعنی چشمه باشد -

منزل - بفتح میم و کسر زای معجمه جای فرود آمدن لیکن اکثر بمعنی جای مستعمل است که مسافران بجهت خواب و آرام دران فرود آیند و بمعنی مطلق خانه و مکان نیز مستعمل میشود و بضم میم و فتح زای معجمه فرود آورده شده و فرود فرستاده شده -

منازل - جمع منزل و منازل قمر نزد اهل تنجیم بست و هفت اند و هندیان منزل قمر را نچهتر گویند اول شرطین که بهندی اسونی گویند دوم بطین بهندی بهرنی سوم ثریا بهندی کرتکا چهارم دبران بهندی روهنی پنجم هقعه بهندی مرگ سر ششم هنعه بهندی اردرا هفتم ذراع بهندی پنربس هشتم نثره بهندی پکه نهم طرفه بهندی اشلیکها دهم جبهه بهندی مگها یازدهم زبره هندی پوربا دوازدهم صرفه بهندی اترا سیزدهم عوا بهندی هست چهاردهم سماک بهندی چترا پانزدهم غفره بهندی سوانت شانزدهم زبانا بهندی بساکها هفدهم اکلیل هندی انورادها هژدهم قلب هندی جیشتا نوزدهم شوله هندی مول بستم نعائم هندی پورباکهاڑ بست و یکم بلده هندی اترکهاڑ بست و دوم سعد ذابح هندی سرون بست و سوم سعد بلع هندی دهنشتا بست و چهارم سعد اخبیه هندی ست بکها بست و پنجم سعود هندی پوربابهادرپت بست و ششم مقدم هندی اترابهادرپت بست و هفتم موخر هندی ریوتی بدانکه هریکی از بروج دوازده گانه از دو منزل و پاو بالا مرکب است -

مندمل - بضم میم اول و کسر میم دوم جراحتیکه گوشت فراهم آمده به شده باشد -

منجل - بالکسر درمیم عربی مفتوح داسی که بدان زراعت و غیره درروند و بالفتح جای اندختن چیزی باشد از شرح نصاب و منتخب -

منعل - بضم میم و فتح نون و عین مهمله نعل شده و آنچه بشکل نعل اسپ باشد و عین منعل کنایه از هلال -

منحل - بالضم و حای مهمله مفتوح و تشدید لام گشاده شونده از منتخب -

منخل - بکسر میم و فتح خای معجمه پرویزن و غربال و بضم میم و ضم خای معجمه و بالفتح خا نصح از منتخب و صراح -

منقل - بضم میم و فتح قاف آتشدان که آنرا مجمر نیز گویند از مدار و در کشف بضم اول و سوم -

مندیل - بکسر میم و دال مهمله دستار و دستارچه که بر میان بندند از کشف و مؤید و منتخب و بمعنی رومال و پارچهٔ نادوخته نیز نوشته اند -

مندل - بفتح میم و سکون نون و فتح دال مهمله دایره که افسونگران و عزایم خوانان گرد گیرد خود بر زمین کشند و بزبان هندی نوعی از دهل که آنرا پکهاوج نیز گویند از برهان و سروری و مصطلحات -

منحول - بالفتح و حای مهمله شعر دیگری که بی تغیر الفاظ و مضمون بنام خود خوانده باشد از منتخب و سروری و صراح -

منوال - چوبی باشد جولاهگان را که هر قدر جامه بافته میشود بران می پیچند و مجازاً بمعنی طور و دستور مستعمل کنند از منتخب و شرح مقامات حریری و در صراح بمعنی نوردیده بافنده -

منال - بفتح میم جای یافتن چیزی و محل حصول شئ چنانکه اراضی ملک و جاگیر و باغ و مزرعه و دکان که ازینهمه محل حصول مال و زر هستند از مؤید -

منبل - بالفتح و حرف سوم بای موحده نیز مفتوح کاهل و سست و بد اعتقاد از برهان و در لطائف بمعنی کاهل و بد اعتقاد و بمعنی محل زخم و نام دوائی که بر زخمهای تازه استعمال کنند -

منفعل - بضم میم و کسر عین مهمله شرمنده و اثر چیزی پذیرنده از منتخب -

منتقل - بضم میم و کسر قاف از جای بجایی رونده -

منام - بالفتح جای خفتن و خوابگاه از منتخب -

منهوم - حریص و گرسنه از لطائف و منتخب -

منعم - بضم میم و سکون نون و کسر عین مالدار و نعمت دهنده -

منعام - بالکسر و عین مهمله بسیار بخشش کننده از منتخب و صراح -

منتسم - بضم میم و سکون نون و فتح فوقانی و کسر سین مهمله النسیم گیرنده و مجازاً بمعنی بوی خوش گیرنده -

منهزم - بضم میم و کسر زای معجمه از میان جنگ گریزنده و لشکر شکست خورده -

منهدم - بضم میم و کسر دال مهمله ویران شونده و عمارت افتاده از هم ریخته -

منسجم - بسین مهمله و جیم آب و اشک روان شونده از منتخب و صراح -

منجم - بجیم مکسور روشن و تابان از لطائف -

منخرم - بخای معجمه بمعنی بریده و گوش سوراخ کرده شده از لطائف -

منتقم - بضم میم و کسر قاف انتقام گیرنده و کینه کشنده از کسی -

منتظم - بضم میم و کسر ظای معجمه راست و درست شونده از صراح و منتخب اگرچه از باب افتعال است مگر متعدی نیامده -

منضم - بفتح ضاد معجمه و تشدید میم پیوسته شونده و آمیخته شونده و فراهم آینده بچیزی -

مناظم - جاهای پیوستن و جاهای ترتیب و نظم -

منم - بضم میم و کسر نون و تشدید میم سخن چینی کنند از لطائف -

منع کلیم - کنایه از جواب لن ترانی -

منعدم - بکسر دال نیست شونده و در خیابان نوشته که بعضی گویند این لفظ غلط است و صحیح معدوم ظاهراً از آنست که انفعال قبول فعل میخواهد و عدم چیزی نیست که شی آنرا قبول کند و صاحب مزیل الاغلاط نوشته که منعدم لفظ غلط است چرا که انفعال محقق بعلاج و تاثیر است مگر استعمال آن بسیار است -

منان - بالفتح و تشدید نون اول احسان و نیکی کننده و نعمت دهنده و منت نهنده و یکی از اسمای حق تعالی -

منون - بفتح میم و ضم نون زمانه و مرگ و ریب المنون بمعنی حوادث روزگار از منتخب و بضم میم و فتح نون و فتح واو و تشدید و تنوین واو شده -

منن - بکسر میم و فتح نون اول جمع منت از لطائف -

منتن - بضم میم و سکون نون و کسر تای فوقانی گنده و بدبو از کشف -

منکبین - بفتح میم و کسر کاف و فتح موحده هر دو کتف و این تثنیه منکب است -

منگیدن - بالفتح و کاف فارسی آهسته زیر لب سخن گفتن از لطائف -

منخرین - بکسر میم و فتح خای معجمه و فتح رای مهمله هر دو سوراخ بینی -

من - بالکسر بزبان عربی ترجمهٔ لفظ از و بمعنی بر نیز آمده و بالفتح بمعنی کسی و آن و کیست و باین معنی برای جمع و مفرد هر دو آمده و بفتح میم و تشدید نون نعمت دادن و منت نهادن و نقصان کردن و گز انگبین و ترنجبین و هر رطوبتی شیرین که بر برگ بعض درختان منجمد شود و مثل بید انگبین و شیرخشت و بمعنی ترنجبین که بر قوم موسی علیه السلام باریده بود و نام وزن معین که دو رطل باشد و این من بیشتر مستعمل اطباست و من هندی چهل سیر است و وزن سیر در هر ملک مختلف باشد از منتخب و برهان و کشف

وصراح وغیره وصاحب بهار عجم چنین نوشته که لفظ من در فارسی ضمیر متکلم واحد است گاهی آنرا صیغهٔ غائب هم سازند چنانکه در قصهٔ شاه وگدا مصرع کاش من هم کبوترے بودی و بمعنی نسبت هم چنانچه دشمن بمعنی شخص منسوب بدی که مخفف دشمن است بمعنی زشت یعنی کسیکه در ذات او شر باشد و لفظ من بمعنی توده نیز آمده چنانچه خرمن بالفتح بمعنی توده گاه و سوراخی که در وسط شاهین ترازو سازند که رشته ازان گذرانیده وقت سنجیدن بدست گیرند و من را بمعنی مرا نیز آمده صاحب بهار گوید بیت لبسکه عادت دل من را مروت باشد نگزم گرببیم انگشت ندامت باشد ـ

منهیان ـ بالضم خبر دهندگان در نجا این لفظ بجهت بعضی مبتدیان نوشته شد ـ

منصه ـ بفتح میم وفتح نون وتشدید صاد مهمله مفتوح جای ظاهر شدن چیزے لهذا بلحاظ همین معنی بمعنی تحت یا سریر که عروس را بران نشانند جلوه دهند و او را برداماد و دیگر ناظرین آنجا ظاهر کنند و این لفظ بکسر میم نیز آمده و بضم میم وتشدید نون غلط است از منتخب و زبده ومؤید ومدار و در صراح بکسر آلهٔ برداشتن یعنی تخت و سریر که بدان عروس را از دیگران ممتاز و بلند گردانند ـ

منسف ـ بالکسر و سین مهمله و فا چک وآن چوبے باشد پنج شاخه که خرمن کوفته را بدان میگردانند و آلهٔ علف افگندن و چیزیست که خرمن کوفته را بدان بر باد دهند از شرح نصاب و منتخب و سروری و برهان ـ

مناظره ـ بضم میم و فتح ظای معجمه با هم نظر کردن یعنی فکر کردن در حقیقت و ماهیت چیزی و بمعنی با هم بحث کردن مستعمل میشود و نام علمیکه دران قوانین مباحثه مندرج است از منتخب وغیره ـ

منطقه ـ بالکسر و طای مهمله مفتوح وقاف میان بند که بهندی آنرا پیکه گویند از کشف و کنز و منتخب و بحر الجواهر و منطقة البروج نام دائره است که بیانش در همین فصل گذشت ـ

منکوحه ـ زن نکاح کرده شده از کنز ـ

منیژه ـ بفتح میم و یای مجهول و زای فارسی نام دختر افراسیاب که بیژن نام پهلوان پسر گیو برو عاشق بود از جهانگیری و برهان ـ

مناره ـ بفتح نشان که در راه از سنگ و خشت برپا کنند و در اصل لغت بمعنی چراغ پایه باشد ظاهرا وجه تسمیه آن باشد که سابق برای راه یافتن مسافران چراغی بر مناره می افروختند زیرا که در بلاد عرب شبها میروند از خیابان ـ

منطوقه ـ کلام و سخن ـ

مناصفه ـ بضم میم و فتح صاد مهمله بدو نیم کردن چیزے را از منتخب و کنز ـ

منقله ـ بضم میم و قاف بر وزن سنبله بمعنی مجمر از برهان ـ

منوب عنه ـ بفتح میم و ضم نون و تخفیف واو تحقیک کسے که گارش نائب او باشد ـ

منزل گاه ـ مخفی نماند که منزل خود بمعنی جای نزول است لفظ گاه با وے بیکار مینماید لیکن جوابش آنست که ترکیب منزل گاه بقلب اضافت است که در اصل گاه منزل بود و لفظ گاه بمعنی مطلق زمین یا مقید نظر بصفت مطلقه و منزل بمعنی مکان خاص پس درین صورت اضافت عام بسوی خاص باشد و در کلام فصحا منزلگاه بسیار آمده است و منزل بالفظ کردن و گرفتن و بردن و افتادن مستعمل از بهار عجم ـ

مناحه ـ بفتح میم و حای مهمله مصدر میمی است بمعنی ماتم کردن و نیز بمعنی جای نوحه و ماتم از شرح نصاب ـ

منزه ـ بضم میم و فتح نون و زای معجمه مشدد و مفتوح پاک و دور گردانیده شده از زشتیها و بکسر زای معجمه در اصطلاح صوفیه شخصی است که ذات حق را بالصفت تنزیه دانسته باشد و از حیثیت ظهور در مظاهر ندیده نه بسته باشد از لطائف ـ

منافسه ـ بضم میم و فتح فا و بعده سین مهمله رغبت کردن در چیزے بطریق مساوات و معارضه کردن و حسد بردن از منتخب و صراح ـ

منتبه ـ بضم میم و سکون نون و فتح فوقانی و کسر موحده و هاے ملفوظ بمعنی آگاه از لطائف ـ

مناقشه ـ بضم میم و فتح قاف با هم برکندن هر او چیزے را بسوی خود و نزاع کردن با کسے و دور و دراز گرفتن در چیزے ـ

مناصله ـ بصاد مهمله با کسے برابری کردن در تیراندازی از منتخب و مجازا بمعنی مسافت آمده ـ

منکسره ـ شکسته شونده و فرقهٔ شکسته حال ـ

منصوبه ـ چیزی برپا کرده شده و تدبیر کار و بازی شطرنج و نام بازی هفتم از هفت بازی نرد ـ

منذفه ـ بضم میم و بدال مهمله و فا چیزے ندف کرده فراهم آورده که بهندی گاله گویند از مصطلحات ـ

منحنی ـ بضم میم و حای مهمله مفتوح و کسر نون ثانی خمیده و کوژ پشت و مجازا بمعنی ضعیف و ناتوان نیز استعمال کنند ـ

منطوی ـ بالضم نور دیده شونده و درهم پیچیده شونده ـ

منسی ـ بفتح میم و سکون و کسر سین مهمله و تشدید تحتانے فراموش کرده شده از کشف و منتخب وغیره ـ

منقی ـ بضم میم و فتح نون و تشدید قاف مکسور پاک و صاف کننده از آلایش و بفتح قاف پاک کرده شده و آنچه که بعض مردم مویز را که میوهٔ معروف است منقی نامند و لفظ منقی را صفت مویز نمیدانند غلطے عظیم است و بیانش بتفصیل گذشت ـ

منافی ـ بضم میم نیست کننده و باطل کننده ـ

منتفی ـ نیست شونده ـ

منفی ـ بالفتح نیست کرده شده ـ

منوی ـ بالفتح و واو مکسور نیت کرده شده

مناهی - بفتح افعال باز داشته شده یعنی افعالیکه در شرع ممنوع باشد و این جمع منهی است که بفتح میم بمعنی باز داشته شده باشد از منتخب -

منی - بفتح میم و کسر نون و تشدید تحتانی در عربی بمعنی آب پشت و بتخفیف تحتانی در فارسی بمعنی تکبر و خودبینی مرکب از لفظ من و یای مصدری و بکسر میم و سکون نون و یای مجهول اماله منا که بازاری است در مکهٔ معظمه که محل قربانی است -

منیلی - بالفتح و حرف سوم بای موحده بد اعتقادی و منکری دکاهلی از برهان -

منبی بضم میم و سکون نون و کسر موحده خبر دهنده از کشف و منتخب -

منهی - بضم میم و سکون و کسر ها خبر دهنده از کشف و بفتح میم و سکون نون و کسر ها نهی کرده شده و منع کرده شده و مجازاً بمعنی بد و زبون -

منزوی - بضم میم و زای معجمه مفتوحه بکسو شونده از خلق و گوشه نشین از منتخب -

منجلی - روشن و آشکارا و از وطن بیرون رونده از منتخب -

منطفی - چراغ فرو نشسته و یا آتش و گرمی فرو نشیننده -

منثنی - بضم میم و سکون نون و ثای مثلثه و کسر نون دوم سرنگون و دو تا از لطائف -

منشی - آغاز کننده و از خود چیزی گوینده از منتخب -

منادی - بضم میم و کسر دال ندا دهنده که برای اظهار امر حاکم در شهر بگردد و فارسیان بمعنی ندا استعمال کنند از کشف و منتخب و نیز صاحب منتخب نوشته که منادی بضم میم و فتح دال صیغه اسم مفعول بمعنی خوانده شده یعنی ندا داده شده و بمعنی ندا نیز آمده بربن تقدیر مصدر میمی است با آنکه در اصل منادات باشد تا را حذف کردند چنانکه در مدارا که در اصل مدارات بود و فارسیان منادی بکسر دال خوانند چنانکه موسی و عیسی و لیلی و صاحب بهار عجم چنین نوشته که منادی

آواز دهل که برای آگاهی مردم باشد بالفظ کشیدن و زدن مستعمل -

فصل میم مع واو

مواسا - بضم میم یاری کردن و رعایت و صلح کردن و غمخواری نمودن و این لفظ در اصل مواسات بود در استعمال فارسیان تای آخر افتاد و همچنین مدارا و محابا هر دو لفظ بضم میم بمعنی مصالحه و نرمی در اصل مدارات و محابات بود و ضابطهٔ فارسیان است که حرف تا از ناقص باب مفاعله حذف کنند بسبیل جواز از سراج و تاج و منتخب و مدار -

موسی - در عربی استره که از آن موی سر تراشند و نام پیغمبر معروف علیه السلام باین معنی لفظ موسی مرکب است از مو و سا که بزبان سریانی اول بمعنی تابوت و ثانی بمعنی آب است چون ایشان را فرعون اندر دریای نیل در تابوت یافته بود و لهذا باین اسم مسمی شدند معنی اول از منتخب و معنی ثانی از رسالهٔ عبد الواسع و شرح رشیدی در شرح مقامات حریری نوشته که بزبان قبطی مو بمعنی آب و شا بالشین معجمه بمعنی شجر چون ایشان را در آب قرب اشجار یافته بود و لهذا موشا نام کردند بعده معرب کرده شین معجمه را بسین مهمله بدل ساختند و بطور اسمای ناقص یائی بیا نوشتند و بالف خوانند -

مولی - بفتح میم و فتح لام آزاد کننده و غلام دیاری دهنده و بمعنی خداوند و مهتر و همسایه و یار و غلام آزاد کرده شده از کنز و لطائف و منتخب و صراح و شرح نصاب و این لفظ مصدر میمی است که بمعنی اسم فاعل و اسم مفعول مستعمل میشود و میتواند که صیغه اسم مفعول باشد بربن تقدیر در اصل مولوی بود بر وزن مفعول واو و یا بهم آمدند اول ایشان ساکن آن واو را بیا بدل کرده یا را در یا ادغام نمودند و ضمه لام را بکسره بدل ساختند برای مناسبت یا بعده یای اول را برای تخفیف حذف کرده کسره را بفتح بدل کردند یای متحرک ما قبل آن مفتوح یا را بالف بدل ساختند مولی شد مگر بکتابت بیا نویسند چنانکه اکثر نحویین در لفظ معنی همین تقریر بیان کرده اند و فارسیان گاهی مولا بالف نویسند چنانکه اجرا را که در رسم الخط عربی اجری نویسند -

موصی - بضم میم و فتح واو و تشدید صاد مهمله مفتوح وصیت کرده شده و بضم میم و سکون واو و فتح صاد نیز درست -

موفا - بضم میم و فتح واو و تشدید فاو فا کرده شده و مجازاً بمعنی تمام و کامل نیز می آید -

موتی - بالفتح و تای فوقانی مفتوح مردگان از کنز و این جمع میت است -

موش خرما - جانوریست که بهندی گلهری گویند از چراغ هدایت -

موجب - بکسر جیم لازم کننده -

موجب - بفتح میم و کسر جیم جمع موجب که بفتح جیم است بمعنی لازم گردانیده شده و مقرر کرده شده از بیع و مثل آن انچه گویند که موجب او در سرکار چیست یعنی لازم گردانیده شده بمباشر و چیست یا مقرر داشته شده در بیع اوقات او چیست پس موجب که جمع است بمعنی واحد مستعمل میشود از قسم حور و مشائخ هر دو جمع است و بمعنی واحد مستعمل تا آنکه موجب بفتح میم و فتح جیم مقلوب او جب است بمعنی انچه که لازم شده چنانکه محاصل مقلوب احصل و میتواند که موجب بضم میم و فتح جیم صیغه اسم مفعول باشد از باب مفاعله بمعنی لازم گردانیده شده و مقرر داشته شده و این وجه خوب بی تکلف است فافهم -

موکب - بالفتح و کاف عربی مکسور و موحده گروه سواران که در سواری امیر خود باشند از کشف و منتخب و در برهان بفتح کاف بمعنی سپاه و لشکر و در صراح نوعی از رفتار و جمع سواران و در کنز بمعنی گروه سواران -

مواکب - بفتح میم وکسر کاف گروههای سواران و لشکرهاے سواران -

مودب - بضم میم وفتح همزه که بصورت واو است وتشدید دال مکسور ادب دهنده وبفتح دال مشدد ادب داده شده -

مواهب - بفتح میم وکسر ها بخششها جمع موهبت -

مواظبت - بضم میم وفتح ظای معجمه وبای موحده دائم بریک کار بودن وهمیشه کردن کاری ومداومت نمودن بر کاری از کشف ومنتخب وکنز -

موالات - بضم میم باکسی دوستی وپیوستگی داشتن وپے درپے کردن کارے از کشف ومنتخب وکنز وصراح -

مواسات - بضم میم یاری کردن وبمال وتن باکسی غمخوارے کردن از منتخب وصراح وکنز وکشف ولفظ مواسات مهموز الفا ناقص است که همزهٔ آن بواو مقلوب مکتوب شده مثال واوی نیست چنانکه بظاهر دیده میشود -

مواصلت - بضم میم وفتح صاد پیوستن از منتخب وصراح -

موات - بالفتح آنکه بیجان باشد وزمین خشک وبے خداوند وبالضم مرگ از منتخب وصراح -

موافات - بضم میم وحرف ثانی همزه بصورت واو وفای معجمه برادری کردن وبرادر گرفتن کسی را از کشف وکنز -

مودت - بفتح میم وواو وفتح دال مهمله مشدد دوست داشتن از صراح -

موهبت - بفتح میم وکسر ها وفتح موحده بخشش از کنز وصراح -

مواطات - بضم میم وطای مهمله بمعنی موافقت کردن از صراح وباصطلاح منطقیین خبر گشتن چیزی بلاواسطه مر مبتدا را ای بدون انضمام کلمهٔ ذو وغیر آن چنانچه زید قائم بخلاف زید قیام که آن حمل صحیح نمی باشد مگر بواسطه ذو ای زید ذو قیام -

موعظت - بالفتح وعین مهمله مکسور پند دادن وپند از صراح -

موازات - بضم میم وزای معجمه مقابله وبرابری -

موونت - بفتح میم وضم همزه وسکون واو وفتح نون بار وگرانے وتعب از صراح ودر منتخب نوشته که باحتیاج معیشت چون نفقه وتوشه سفر ورنج ومحنت -

موازرت - بتقدیم زای معجمه برای مهمله وزارت ووزیری کردن ویاری دادن از منتخب -

موادعت - وداع کردن -

موثرات - بضم میم وفتح همزه که بصورت واو است وتشدید ثای مثلثه مکسوره تاثیر کنندگان وگاهے کنایه باشد از ستارگان -

مواحرت - باکسی مشورت نمودن از منتخب -

مواریث - بفتح میم ودر آخر ثای مثلثه جمع میراث -

مورث - بضم میم وکسر را میراث رساننده وبمجاز یا بتجرید بمعنی مطلق رساننده مگر در کتب معتبره لغات باینمعنی یافته نشده از منتخب وقاموس دریافته میشود که مورث بضم میم وفتح واو وتشدید رای مهمله مکسور باشد بمعنی برانگیزنده وافروزنده ومشتعل کننده -

موسرج - بواو معروف وفتح سین مهمله وفتح رای مهمله وجیم عربی معرب موسره وآن خروج طبقهٔ عنبیه است وآن ورا ابدالبقر بسر مور باشد از محیط الامراض -

موشح - بضم میم وفتح واو وفتح شین معجمه مشدد وحای مهمله زیور داده شده وآراسته صیغهٔ اسم مفعول از توشیح وتوشیح در لغت وشاح در گردن انداختن آست ووشاح بضم وکسر حمائل وگلوبند مرصع را نیز گویند که نوعی از زیور زنان است وتوشیح باصطلاح اهل بدیع نام صنعتی است در شعر که یک حرف از سر هر مصرع یا از سر هر بیت گرفته جمع کند اسم شخصی یا مصرعی حاصل شود -

موذن تسبیح - امام تسبیح وموذن تسبیح فلک عبارت است از آفتاب -

مولد - بفتح میم وکسر لام جای ولادت ووطن وزمان ولادت وبضم میم وفتح واو وکسر لام مشدد زاینده وپیدا کننده وبفتح لام مشدد شخصی عجمی که در عرب پرورش یافته باشد وبمعنی لفظ عجمی که عرب در کلام خود استعمال کنند وشخصی دو تخمه چنانچه پدرش از هند ومادرش از حبش باشد ونوعی از لغت عرب وآن لغتی است که در اصل موضوع نیست مگر از لغت اصلی گرفته اند از منتخب ومؤید وشرح نصاب -

موروده - بر وزن موجوده دردرگور کرده شده ودوظیفه خوانے نموده شده -

مولود - زائیده شده وآن پسر ودختر باشد وبمعنی زمان زائیدن نیز آمده از منتخب -

موالید - بفتح فرزندان واین جمع مولود است وگاهی از موالید موالید ثلاثه مراد باشد که نباتات وجمادات وحیوانات است زیرا که این هر سه بچگان عناصر افلاک اند -

موعد - بفتح میم وکسر عین وقت وعده کردن وجای وعده کردن -

مواعید - بفتح میم وکسر عین جمع میعاد است بمعنی وعده کردن وجای وعده وزمان وعده باشد -

موعود - وعده کرده شده -

مودود - دوست داشته شده -

مواجید - بفتح میم وکسر جیم حالتها وقصدها که باستماع نغمه صوفیان را میباشد واین جمع وجد است خلاف القیاس -

موجد - بضم میم وکسر جیم از نو پیدا کننده چیزی را -

موبد - بالضم وواو معروف وکسر بای موحده حکیم ودانشمند آتش پرستان از برهان ودر مؤید وسروری وجهانگیرے بفتح موحده ودر رشیدی وغیره نوشته که موبد بمعنی پیر می فروش چه مو در ترکی بمعنی درخت انگور است چون مغان درخت انگور را پرورش می نماید واز آن شراب سازد لهذا موبد گویند ولفظ بد بمعنی صاحب وخداوند است وبعضی مو بمعنی پند وحکمت نوشته اند پس معنی ترکیبی آن خداوند حکمت باشد وبمعنی بضم میم وفتح همزه که بصورت واو است وتشدید موحده

مفتوح بمعنی همیشه اخوذ از ابد۔

مواد ـ بفتح میم وتشدید دال مگر فارسیان بتخفیف خوانند جمع ماده که بمعنی اصل هر چیز وزیادت متصله بچیزی است۔

موائد ـ بفتح میم وکسر همزه که حرف چهارم است جمع مائده که بمعنی خوان پر طعام باشد۔

موکد ـ بضم میم وفتح واو وکسر کاف مشدد تاکید کننده وبفتح کاف تاکید کرده شده واستوار۔

مورد ـ بفتح میم وکسر رای مهمله جای آب خوردن مردم وبهائم در صحرا وآب خور ومحل فرود آمدن همچنین اسم ظرف که مثال واوی ویائی باشد بکسور العین می آید چنانچه موطن وموضع وموعده ومورد وموقف وموسم ومولد ومیسر گاهی مصدر میمی باشد بمعنی ورود وبضم میم وفتح واو وفتح رای مهمله مشدد بمعنی گلگون وسرخ رنگ مشابه بگل ولفظ مور فارسی بضم میم وسکون واو معروف وسکون رای مهمله نام درختی است که آنرا بعربی آس گویند وبرگش بغایت سبزی وطراوت باشد کذا فی البرهان۔

موفور ـ بسیاری کرده شده وتمام از صراح ومنتخب۔

موسیقار ـ بالضم نام سازیست که در ان نی های کوچک وبزرگ باندام مثلث باهم وصل کنند ونوشته اند که موسیقار نام پرنده ایست که در منقار او سوراخها بسیار باشد واز ان سوراخها آوازهای گوناگون می آید حکما علم موسیقی را از ان استخراج کرده انداز برهان ومؤید وکشف۔

موثر ـ بضم میم وواو معروف وکسر تای مثلثه اثر کننده از لطائف وبضم میم وفتح همزه که بصورت واو باشد وتای مثلثه مشدد مکسور تاثیر کننده۔

مویسر ـ بضم میم وواو معروف وکسر سین مهمله توانگر از لطائف۔

موتمر ـ بضم میم وواو معروف وتای فوقانی مفتوح وکسر میم دوم فرمانبردار ومشورت کننده از لطائف ومنتخب۔

موخر ـ بضم میم وسکون واو وکسر خای معجمه گذشته

چشم بطرف گوش از شرح نصاب وبضم میم وفتح همزه که بصورت واو باشد نام منزل قمر وآن دو ستاره است مثل مقدم ومصرح موت۔

موفر ـ بضم میم وفتح ثانی وتشدید فای مکسور زیاده کننده وبفتح فا زیاده کرده شده وبسیار کرده شده۔

موت احمر ـ موت سخت از لطائف۔

موش کور وموشک کور ـ قسمی از موش که بروز کور میباشد وبشب بینا۔

موجز ـ بالضم وجیم عربی مفتوح وزای معجمه کوتاه ومختصر ونام کتابیست در علم طب۔

موز ـ بالفتح وزای معجمه بروزن جوز درختیست که میوهٔ معروف است از برهان۔

موج خیز ـ دریا چرا که در اصل بمعنی جای خاستن موج است زیرا که چون امر با اسم مرکب گردد پنج قسم معنی حاصل شود چنانچه معنی اسم فاعل از تیزرو وتیرانداز ظاهر است ومعنی اسم مفعول از خاکبیز وپارچه بیز یعنی خاک ریخته شده واز پارچه بیخته شده ومعنی مصدر چنانچه خونریز بمعنی خون ریختن ومعنی اسم ظرف چنانچه موج خیز بمعنی جای خاستن موج که دریا وتالاب باشد ومعنی اسم آله چون مگس ران که بهندی آنرا چنور گویند ببول نغمه۔

مویز ـ بفتح ویای معروف قسمی است کلان از انگور که خشک کرده نگاه دارند مردم عام آنرا منقی گویند وبهندی داکه نامند۔

مونس ـ بضم میم وکسر نون وسین مهمله همدم وآرام دهنده از منتخب۔

موسس ـ بضم میم وفتح همزه که بصورت واو است وسین مهمله اول مشدد مکسور استوار کننده۔

موحش ـ بتشدید حای مهمله مکسور بروزن مصور بمعنی رماننده ورمیدگی دهنده وبضم اول وسکون ثانی وکسر مهمله اندوهگین کننده از صراح ومنتخب۔

مواعظ ـ بفتح میم وکسر عین مهمله وظای معجمه پندها ونصیحتها

موقع ـ بفتح میم وقاف مکسور جای واقع شدن وجای افتادن از منتخب وبفتح قاف نیز آمده وبضم میم وفتح واو وتشدید قاف مفتوح توقیع کرده شده وبلند کرده شده۔

مواقع ـ بفتح میم وکسر قاف جاها ومحلها جمع موقع۔

مورجح ـ بضم میم وکسر جیم بدر آرنده ودرونا که از منتخب۔

مودع ـ بضم میم وکسر دال مهمله پدرود کننده بمعنی رخصت کننده وبفتح دال پدرود کرده شده۔

موزع ـ بضم میم وفتح واو وتشدید زای معجمه مکسور پراگنده کننده وتقسیم کننده از منتخب۔

موضع ـ بالفتح وضاد معجمه مکسور جای نهادن چیزی وبمعنی مطلق جا مستعمل۔

مولع ـ بضم میم وواو معروف وفتح لام وعین مهمله صیغه اسم مفعول بمعنی حریص گردانیده شده از منتخب ومدار وکشف وصراح۔

موضوع ـ نهاده شده وساخته شده وباصطلاح علمی بمعنی مقصودی که از ان در علمی بحث کنند ودر اصطلاح منطقیان بمعنی مبتدا که در مقابله خبر باشد وخبر که در مقابله مبتدا باشد آنرا محمول گویند چنانچه الانسان حیوان پس انسان موضوع وحیوان محمول اوست۔

موی دماغ ـ بتخفیف مخل عیش وسبب بیمزگی باشد از بهار عجم وچراغ هدایت ومصطلحات ودر چهار شربت بمعنی کسیکه از بدهٔ مصاحبان کسی باشد۔

موقف ـ بفتح میم وسکون واو وکسر قاف جای ایستادن ازصراح وجای ایستادن حاجیان وآن صحرائیست بفاصله سه فرسنگ از مکه وحاجیان در انجا شب باش شده از صبح تا آخر ظهر ایستاده باشند وآنرا عرفات نیز گویند۔

مواقف ـ بفتح میم وکسر قاف وجاهای ایستاده شدن این جمع موقف است۔

مولف ـ بضم میم وفتح همزه که بصورت واو است وکسر لام مشدد ولغت دهنده جمع کننده چیزهای متفرق را

باهم گرد و بفتح لام جمع کرده شده از منتخب —

موظف - بضم میم و فتح واو و ظای معجمه مشدد مکسور وظیفه کننده و وظیفه دهنده و بفتح ظای معجمه وظیفه کرده شده و وظیفه داده شده —

موصف - بضم میم و فتح واو و فتح صاد مهمله مشدد توصیف کرده شده —

موقوف - ایستاده کرده شده و باصطلاح صرف حرف اخیر لفظی که از پیوستن با بعدش باز ایستاده کرده شده باشد یا نه فقط حرکت او و باصطلاح عروض حرکتی که حرف هفتم متحرک او را ساکن کرده شود چنانچه تای مفعولات بوقف ساکن کنند —

مولف - خر گرفته شونده و ساز دارانده از منتخب و صراح —

موفق - بضم میم و فتح واو و کسر فای مشدد توفیق دهنده —

موثق - بضم میم و فتح واو و کسر ثای مثلثه مشدد بمعنی استوار یافته از آن و ثوق از منتخب —

مواثیق - بفتح میم و کسر ثای مثلثه عهدها و پیمانها و استوار پیماها و این جمع میثاق است که بکسر اول بمعنی عهد و پیمان و استواری باشد —

موق - بضم میم و سکون واو گوشه چشم بطرف بینی از شرح نصاب —

مؤق - بضم میم و سکون همزه که بصورت واو است گوشه چشم بطرف بینی از شرح نصاب —

مؤتفک - بضم میم و سکون همزه که بصورت واو است و تای فوقانی و کسر فا برگردانده شده و بازگردانده از چیزی و در صراح نوشته که مؤتفکات شهرهای قوم لوط که برگردانیده شده است و بادهای که مختلف وزد از هر جهتی —

موصل - بفتح میم و سکون واو و کسر صاد مهمله نام شهری است در عراق و نام جزیره و جای وصل و بضم میم و صاد مهمله مکسور بمعنی رساننده و بضم میم و فتح واو و صاد مهمله مشدد مفتوح وصل کرده شده و پیوند کرده شده از مؤید و کشف و مدار و مزیل و لب اللباب —

مورچال و مورچل - بواو مجهول و جیم فارسی مفتوح سفالی را که بجهت گرفتن قلعه در اطراف آن کنند از برهان و اهل این دیار آنرا مورچا گویند —

مؤمل - بضم میم و فتح همزه که بصورت واو است و کسر میم مشدد و امیدوار و نام اسپ هفتم که بضرورت در بیت نصاب بمقام هشتم واقع شده است از شرح نصاب —

مؤجل - بضم میم و فتح همزه که بصورت واو است و فتح جیم مشدد فرصت و مهلت داده شده —

موکل - بضم میم و فتح واو و فتح کاف مشدد شخصیکه کار و بار باو سپرده باشند و بکسر کاف سپارنده کار بدیگری از لطائف —

مول - بالضم معشوق زن زانیست و حرامزاده و زنگ و تاخیر و امر است بمعنی باش و بمعنی توبه و بمعنی ناز و غمزه از برهان و لطائف —

موهم - بضم میم و سکون واو و کسر ها در وهم و غلطی اندازنده

موسوم - نام نهاده شده و نشان کرده و بمعنی داغ زده

مولم - بضم میم و سکون واو و کسر لام درد مند کننده و درد رسانیده از صراح و منتخب —

مؤثم - بضم میم و فتح همزه و ثای مثلثه مشدد مفتوح گنهگار و مجرم از لطائف —

موسم - بفتح میم و سکون واو و کسر سین مهمله هنگام چیزی و بفتح سین غلط است از کشف و مؤید و صراح و

موسم - بضم میم و فتح همزه که بصورت واو باشد و سین مهمله مشدد و مفتوح بمعنی اسم کرده شده —

مو بر آوردن زبان قلم - بیکار ماندن قلم از نوشتن چه وقتیکه مو بر زبان قلم می آید حرف درست نوشته نمیشود —

موطن - بفتح میم و کسر طای مهمله جای وطن از کشف

موازین - بفتح جمع میزان است —

مؤتمن - بضم میم و سکون همزه که بصورت واو است و فتح فوقانی و کسر میم امانت دار و این اسم فاعل است از ائتمان بروزن افتعال ماخوذ از امانت —

موقن - بضم میم و کسر قاف یقین کننده —

مؤذن - بضم میم و فتح همزه که بصورت واو است و تشدید ذال معجمه مکسور بانگ نماز گوینده و بضم میم و سکون واو و کسر ذال معجمه اسم فاعل از باب افعال بمعنی آگاهی دهنده و بانگ نماز گوینده —

موییدن - بواو مجهول گریستن و نوحه کردن —

موبیان - بالضم و یای تحتانی گریان و نوحه کننده

مو بر تن تیغ کشیدن - در کمال غضب و خشمناکی آمدن

مو بکف آمدن - محال بودن کاری از رشیدی

مو بر آوردن زبان - کنایه از امر محال بظهور آوردن

مولوه - بضم اول و ثالث که لام باشد و هر دو واو معروف شاخ حیوان است که آنرا جوگیان نوازنده مثل ناقوس و آنرا بهندی سنگی گویند از کشف و برهان و در رشیدی نوشته که شاخ درختیست که آنرا مجوف کرده مینوازند —

موسیچه - بضم میم و واو معروف و کسر سین مهمله و یای معروف و جیم فارسی مرغیست سفید برابر قمری از مدار و کشف و برهان و نیز در برهان نوشته که بعضی صعوه را موسیچه گویند

موازنه - بضم میم و زای معجمه مفتوح و نون با چیزی هموزن بودن از کشف و کنز —

موقنه - بضم میم و واو معروف و کسر قاف و نون زن صاحب یقین از لطائف —

مودعه - بفتح دال و عین مهملتین سپرده شده از لطائف

موضعه - بضاد معجمه و عین مهمله باهم شرکت کردن از منتخب

مویه - بالضم و واو مجهول و تحتانی گریه و نوحه از مدار و سروری و کشف و برهان و رشیدی و مؤید —

مومی الیه - لفظ مومی بضم میم و واو معروف و بفتح میم دوم بروزن موسی صیغه اسم مفعول است از ایماء یعنی اشاره مومی الیه اشاره کرده شده بسوی او و کسانیکه بواو مجهول و کسر میم ثانی و یای معروف خوانند غلط است

مزبل ودیگر کتب صرف —

مواجهه بضم میم وفتح جیم بروزن مفاعله باهم روبرو شدن

موجه بضم میم وفتح واو وتشدید جیم مفتوح وهای ملفوظ خوب وپسندیده وانچه بسوی او رجوع کرده شود از منتخب —

موچینه — بالضم وجیم فارسی مکسور ویای معروف آلتیست آهنی که از ان موی از بدن می چینند —

موالید ثلاثه — بفتح میم کنایه از نباتات وجمادات وحیوانات نباتات انچه که از زمین روید وبالیدگی داروای از قسم درختان باشد وجمادات انچه از قسم سنگ وگل باشد وحیوانات انچه که جاندار باشد وبارادهٔ خود جنبش وحرکت کند —

موادعه — یکدیگر را وداع کردن —

موله — بضم میم وفتح واو وکسر لام مشدد وهای ملفوظ شیفته وعاشق ودیوانه از منتخب ومجازاً نوعی از انواع درخت بید که آنرا بید مجنون نیز نامند —

مواخذه بضم میم وفتح خای معجمه وذال معجمه گرفت کردن —

موئینه — پوستین یعنی لباسیکه از پوست حیوانات پشم دار سازند

مورچانه بجیم فارسی ونون زنگاریکه در ذات آهن دررود وتصیقل دور وکم شود از خیابان ودر جواهر الحروف نوشته که مور بمعنی معروف وچانه حرف نسبت مفید معنی تشبیه معنی زنگ آهن —

مورچه — نوعی از مور که بغایت خرد باشد وزنگ که درذات آهن دررود —

موریانه — حرف چهارم تحتانی بروزن ومعنی مورچانه —

مولوی — بفتح میم وفتح لام منسوب بمولا که بمعنی خداوند است بعد الحاق یای نسبت الفی که رابع بود بواو بدل شد زیراکه الف مقصور در آخر کلمهٔ سه حرفی وچهار حرفی بوقت نسبت بواو بدل میشود —

مواشی بفتح میم جمع ماشیه که بمعنی ستور بسیار راه رونده است اندراج واطلاق این لفظ بر مطلق چهار پایهای بارکش نمایند

موؤدی — بضم میم وفتح همزه که بصورت واو است وتشدید دال مهمله مکسور بمعنی رساننده —

موری — بضم رهگذر آب صحن خانه واین در فارسی وهندی مشترک است از شرح قران السعدین ودر برهان نوشته که موری بمعنی رهگذر آب خانه ولوله کوزه ونوعی از بافتهٔ ابریشمی ونام ولایت از ترکستان وبعضی نوشته که موری نوعی از آتش است —

موازی — بضم میم مقابل ومحاذی —

موی بینی شخصیکه گرده ومخل وسبب بیدماغی باشد از بهار عجم وچراغ هدایت ومصطلحات ودر چهار شربت بمعنی کسیکه زبدهٔ مصاحبان وخلاصهٔ مقربان کسی باشد —

موالی — بفتح میم یاران وخداوندان جمع مولاست —

موشک دوانی — نوعی از آتشبازی اطفال که در هندوستان نیز متعارف است ودر مصطلحات نوشته که موشک دوانی کنایه از فتنه انگیزی وموشک از انواع مشهورهٔ آتشبازی است —

مومیائی — چیزیست سیاه رنگ وآن دو قسم باشد یکے عملی دوم کانی عملی چنان باشد که طفلی سرخ رو وسرخ مو گرفته پرورش نمایند چون عمرش قریب لیسی سال رسد کندوی سنگین راست کنند وآن کندو را بشهد وادویه پرکنند وآن جوان را دران کنند وسرش استوار کرده بند نموده تاریخش بران منگارند چون یکصد وبست سال منقضی گردد آنرا می گشایند هرچه ازان شهد وآدمی دران کندو میماند از مومیائی باشد برای اصلاح شکستگی هر عضو همان عضو آن شخص بکار برند وبعضی محققان چنین نوشته که مومیائی نام قریه است از مضافات پارس قریب آن در کوه تالابے است بعد از سالی دران چشمه جوش می آید برکنارش وسومتی مانند موم منجمد میگیرد ومردمان حاکم آنجا بران چشمه متعین اند وسومت را میگیرند وآنرا بآن قریه منسوب کرده مومیائی نامند از مدار وکشف ونیز صاحب کشف نوشته که بر دران چشمه غربالے از مس وصل کنند وبعد از سال غربال را بر میدارند ودران چیزے در راهم مومیائی یابند وصاحب برهان ورشیدی نوشته که در اصل موم آئین بود چراکه چون از کان برمی آرند مانند موم نرم باشد از کثرت استعمال تغیر داده مومیائی گفتند

موسیقی — نام علم سرود واین لغت سریانی است گاهی بحذف چهارم که یای تحتانی باشد استعمال کنند وموسیقی گویند از بهار عجم ومصطلحات ودر زبان یونانی بمعنی لحن است بدانکه ابتدای موسیقی بقول فخر الدین رازی رحمة الله علیه از حکیم فیثاغورس تلمیذ سلیمان علیه السلام است ونزد بعضی از حضرت داود علیه السلام وبعضی گویند که ققنس نام پرندیست از آوازش حکما استخراج علم موسیقی کرده اند ومطابق دوازده برج فلکی دوازده مقام مقرر کرده اند وشعبهای مقامات را موافق ساعات لیل ونهار بست وچهار قرار داده اند واسامی مقامات دوازده گانه اینست اوّل راهوی دوم حسینی سوم راست چهارم حجاز پنجم بزرگ ششم کوچک هفتم عراق هشتم صفاهان نهم نوا دهم عشاق یازدهم زنگله دوازدهم بوسلیک وهر مقام دو شعبه دارد یکی از پستی آن مقام خیزد ودیگرے از بلندی آن مقام پیدا شود وهر شعبه مرکب از چند نغمه باشد بدانکه شعبهای مقام راهوی اول نوروز عرب وآن مرکب از شش نغمه باشد ودیگر نوروز عجم وآن نیز مرکب از شش نغمه باشد شعبهای مقام حسینی اول دوگاه وآن مرکب از دو نغمه باشد دوم محیّر وآن مرکب از هشت نغمه شعبهای مقام راست یکے پنجگاه وآن مرکب از پنج نغمه دوم مبرقع شعبهای مقام حجاز اول سه گاه وآن مرکب از سه نغمه دوم حصار وآن مرکب از هشت نغمه شعبهای مقام بزرگ اول همایون دوم نهفت شعبهای مقام کوچک اول رکب وآن مرکب از شش نغمه دوم بیات وآن مرکب از پنج نغمه شعبهای مقام عراق اول مخالف وآن مرکب

اند پنج نغمه دوم مغلوب و آن مرکب از هشت نغمه شعبهای
مقام عراق اول مخالف و آن مرکب از پنج نغمه دوم مغلوب
و آن مرکب از هشت نغمه شعبهای مقام نوا اول نوروز
خارا و آن مرکب از پنج نغمه دوم ماهور و آن مرکب از شش
نغمه شعبهای مقام صفاهان اول تبریز و آن مرکب
از پنج نغمه دوم نشاپور و آن مرکب از شش نغمه شعبهای
مقام عشاق اول زابل و آن مرکب از سه نغمه دوم اوج
و آن مرکب از هشت نغمه شعبهای مقام زنگله اول چهار
گاه و آن مرکب از چهار نغمه دوم عزال و آن مرکب از پنج
نغمه شعبهای مقام بوسلیک اول عشیران و آن مرکب از ده نغمه
دوم صبا و آن مرکب از پنج نغمه بدانکه از ترکیب دو دو مقام شش
آهنگ ایجاد کرده اول سلمک آن از پستی صفاهان و بلندی
زنگله خیزد دوم گردانیه و آن از پستی عشاق و بلندی راست سوم
نوروز و آن از بلندی حسینی و پستی بوسلیک چهارم گوشت
و آن از پستی حجاز و بلندی نوا پنجم ماره و آن از پستی کوچک
و بلندی عراق ششم شهنواز و آن از پستی و بلندی رهاوی
خیزد و بدانکه گوشه چهل و هشت است از انجمله آنچه بتحقیق رسیده
اینست اول بهار نشاط دوم غریب سوم سوار چهارم غزی پنجم
بیات ترک ششم سرفراز هفتم لبسته نگار هشتم بیات گردانیه نهم
نهاوند دهم صفا یازدهم دلبر دوازدهم اوج کمال
سیزدهم نگار چهاردهم وصال پانزدهم شهری شانزدهم
عشیران هفدهم عزال هیجدهم عشرت انگیز نوزدهم بحر کمال
بستم اصلی لبست و یکم اعتدال لبست و دوم گلستان
لبست و سوم تبریز کبیر لبست و چهارم حیرت لبست و پنجم
جمالی لبست و ششم روح افزا لبست و هفتم معتدل لبست و هشتم
مغنوی لبست و نهم پهلوی و دیگر نغمات موسیقی بسیار اند
از انجمله اندکی نوشته می شوند باغ سیاوشان
و باد نوروز و بانگ عنقا و بند شهریار و بهار شکفته
و بهمن و چغانه و دو بر سال و پرده زنبور و پرده قمری
و پرده یاقوت و پنجه کبک و پوشنگان و تخت اردشیر
و بار و زنه و تیر و باخرز و خارکش و خانه عنقا

و خراسان و خرآسیا و بزرگ و خسرو و داد آفرید و دل
انگیزان و روکیف در خش و زنگ و زرا شتخوار و جامه دران
و راه خسروانی و راه قلندر و راهگان و سروی و زرین
چراغ و زنگانه و زیر بزرگان و زیر خسرو و سیر بهار و
سپهیدان و سیوار تیز و شاد باد و شباب و فانوس
و غول کاسه گر و قیصران و گنج فریدون و لینا و نار شیرین
و نار نوروز و ناقوسی و نخجیرگاه و نغمه عنقا و نوای چکاوک
و نوای خارکس و نوروز خردک و نوش لینا و نوشینه و نیم راست
و آرایش و ازاد و سروستان و سوای این سی لحن باربد
به بالدی است و آن در کتب لغت مرقوم است و اوقات
سرائیدن مقامات بدانکه وقت سرائیدن
رهاوی از صبح صادق تا طلوع بعد ازان وقت
حسینی است تا یکپاس روز برآمده باز وقت عراق
تا نیم روز پس ازان وقت راست در همین نیمروز پس
ازان وقت کوچک تا یکپاس روز باقی مانده بعده
بوسلیک و بعده وقت عشاق است تا زردی آفتاب
و شام و وقت زنگله تا یکپاس شب بعده وقت حجاز
بعده وقت بزرگ بعده در نیم شب وقت نوا و بعده
وقت صفاهان تا طلوع صبح صادق بیان بحر اصول
که در هند تال گویند بدانکه تا لها نزد عجم هفده است اول
مخمس دوم ترک ضرب سوم دو یک چهارم دور پنجم ثقیل ششم
خفیف هفتم چهار ضرب هشتم درفشان نهم ماتین دهم ضرب
بفتح یازدهم فاخته ضرب که آنرا اصول فاخته نیز گویند دوازدهم
چنبر سیزدهم نیم ثقیل چهاردهم اوفر پانزدهم از صد شانزدهم
رمل هفدهم هزج چون از موسیقی فارسیان قدری
بیان نموده شد بالضرور از راگ هندیان نیز
اندکی نوشته میشود باید دانست که الحان و آواز
را در اصطلاح اهل هند سُر بضم سین مهمله گویند پس سُر
همگی هفت اند اول کهرج که آنرا اسر نیز گویند دوم
رکهب سوم گندهار چهارم مدهم پنجم پنجم بفتح بای فارسی
و سکون نون و جیم فارسی مفتوح ششم دهیوت بکسر

دال مهای مخلوط التلفظ و یای مجهول و واو و تای
فوقانی هفتم نکهاد بکسر نون سَ رِ گَ مَ پَ دَ نِ اشارت
باین سرهاست بحرف اول اسامی اینها و الف ها مجموع
یک حرف است و این هفت حروف را در عرف هندیان
سرگم گویند بدانکه نزد هندیان همگی شش راگ است
و بهر راگ پنج راگنی متعلق است اسامی شش راگ نیست
اول بهیرون دوم مالکوس سوم هندول چهارم سری راگ
پنجم میگه راگ ششم دیپک بدانکه چون در تعین راگنیها
بهر راگ اختلاف بسیار است لهذا اختلاف دو سه رسائل
بیان کرده میشود آنچه توافق راگنیها نزد غلام رضا مولف
رساله اصول النغمات الآصفی و دیگر متاخرین این
فن ثابت است برینگونه است راگنیهای بهیرون اول
بهیروی دوم راگ کلی سوم گوجری چهارم گهت پنجم گندهاری
ششم اساوری راگنیهای مالکوس اول باگیسری
دوم تودی سوم دیسی چهارم سوها پنجم کهری ششم
ملتانی راگنیهای هندول اول بوریا دوم بسنت
سوم للت چهارم پنجم پنجم دهناسری ششم بارواراگنیهای
سری راگ اول گوری دوم پوربی سوم گورا چهارم تروان
پنجم مالسری ششم جیت سری راگنیهای میگه راگ
اول مدمات دوم گوند سوم سد سارنگ چهارم بدهنس
پنجم ساونت ششم سورتهه راگنیهای دیپک اول چهایانات
دوم همیر سوم کلیان چهارم کدارا پنجم بهاگ ششم امین و
بعضی چنین تقسیم کرده اند راگنیهای بهیرون اول
بهیروی در سرورت وقت صبح خوانند دوم بیراری و ...
در سرورت اواخر روز سوم مدمات و آنرا در سرورت در اول
روز خوانند و نزد بعضی در وسط روز چهارم سندهوی
در سرورت در اواخر روز پنجم بنگال در سرورت در اواخر روز
خوانند راگنیهای مالکوس اول تودی آنرا در سرورت
بعد از یک پهر روز برآمده خوانند دوم گوری آنرا در
سرورت در اواخر روز خوانند سوم کنگلی و آنرا کنگری نیز
گویند و آنرا در سرورت وقت صبح خوانند چهارم کهنبهاوتی

آنرا در سرود رت بعد نصف شب خوانند پنجم کوکب آنرا
در سرود رت در آخر شب خوانند راگنیهای هندول نیز
پنج است اول رام کری و آنرا رام کلے نیز گویند در
بسنت رت بوقت صبح خوانند دوم دیساکھ آنرا در بسنت
رت در اوائل روز خوانند سوم للت در بسنت رت بوقت صبح
خوانند چهارم بلاول و آنرا براری نیز گویند در بسنت در
اوائل روز خوانند پنجم پٹ منجری آنرا در بسنت رت در نصف
شب خوانند راگنیهای دیپک اول دیسی و آنرا در گریکھم رت
در دوم پهر شب خوانند سوم نٹ آنرا در گریکھم رت در آخر روز
خوانند چهارم کیدارا آنرا در گریکھم رت در نصف شب خوانند
پنجم کانھرا آنرا در گریکھم رت در پهر اول شب خوانند
راگنیهای سری راگ نیز پنج است اول مالسرے آنرا
در ہیم رت در سوم پهر روز خوانند دوم مارو ابراے
مهابه موقوف در ہیم رت در آخر روز خوانند سوم
دهناسری و آنرا در ہیم رت در اواخر روز خوانند
چهارم بسنت و آنرا در روزهای بسنت در نصف روز
خوانند پنجم اساوری و آنرا در پهر روز برآمده خوانند
راگنیهای میگھ راگ پنج است اول مالکی آنرا در برسات در
نصف شب خواند دوم ملار آنرا در برسات در نصف
شب خوانند فی زماننا در موسم برسات بهر وقت خوانند
سوم گوجری آنرا در برسات در پهر اول روز خوانند چهارم
بھوپالے آنرا در برسات در پهر اول شب خوانند پنجم دیسکار
آنرا در برسات در اواخر شب و در اوائل روز خوانند
پترهاے و بهارجاهاے راگهاے مذکوره
پترهای بھیرون دیوساکھ و للت و بهرکھ و مادهو و بلاول
و بنگال و بھیاس و پنجم و بهارجاهای هشتگانه پترهای
مذکور سوها و بلادلے و سورٹھی و کنبھاری و انراپی و
بهن گوجری و پٹ منجری و بیره پترهای مالکوس گندهار
و سندهو و کرو ترنجهن و شهانا و سنگیست بللته و مالی گوره
و کامودے بهارجای پترهای مذکور دهناسری مالسرے
و سکھرلئے و درگار گندهار و بھیم پلاسی و کامودی و
پترهای هندول بسنت و مالوه و مارد اوکس و بکهار
و للنگ و بهن و ڈهول بهارجاهای پترهای مذکور لیلادینے
و کیسرے و جیتی و پوربی و پاورانی و ترون و یوگری و سنبے
پترهای و دیپک کسم و ڈستک و نٹ نارایں و بهرو و ست
و رهس منگلا و منگلاس و ٹنک و اڑانا بهارجاهای پترهای
مذکور منگل گوجرے و مجاونذی و مالگوجری و بھوپالی
و منوهر و اهیرے و ایمن و همیر پترهای سری راگ
سر پرون و کولاہل و سنادنت و سنکرون و راکیرے
و کھٹ راگ و بڈهنس و دیسکار و بهارجاهاے
پترهای مذکور بحیاو دهان جیتی و کنبه و سوهنی و سرو و کھیم
و سرکهیا و سرستی پترهای میگھ راگ کلاهی و راگیسرے و
سهانا و پور باد و کانهرا و تلنگ و هستنه و سنکر ابهرن
بهارجاهاے پترهاے مذکور کرناٹ و کادو دی و
کدمنات و بهاری و مانجه و بیح و پٹ منجرے و
سدهنات و بعضی چنین نوشته اند که نزد هندیان شش
راگ است و آنرا سوده گویند و سی راگنی که آنرا سنکیرن
نامند و چهل و هشت پتر یعنی پسران راگنی هاے آنرا
سالنگ گویند باقی همه بهارجاهاست آنرا سوده
سالنگ نامند پس هر راگ را پنج راگنی سنکیرن
و هشت هشت پتر سالنگ حاصل شدند و سوده
سالنگ یعنی بهارجاها را شمار نیست باید دانست که سنکیرن
آن راگنیهاست که بر وقت راگ سرایند و سالنگ آنکه
وقت معین ندارد بدانکه اول راگ بھیرون است
فصلش کوار و کاتک و وقتش از دو گھڑی شب
باقی مانده تا صبح است پنج سنکرین یعنی راگنیهای
وقتی او اینست یکی کھٹ راگنی دوم رام کلی سوم
دیو گندهار چهارم بھیاس پنجم بلاول و هشت سالنگ
یعنی راگنیهای مختلف الاوقات او اینست یکی سوهو
دوم کھٹ سار سوم چودہستک چهارم ولیساکھ پنجم سنکرین
ششم سوده هفتم همیر هشتم بھیرو دی راگ دوم مالکوس
فصلش در ماه اگهن و پوس و وقتش از طلوع
تا یکپاس پنج راگنی وقتی او اینست یکی گوجری دوم
بلاوے سوم ٹوڈی چهارم مالسری پنجم اساوری هشت
راگنی مختلف الاوقات او اینست یکی الهیا دوم بنگال
سوم گندهاری چهارم کلیان پنجم ایمن ششم بنگالی هفتم
پٹ منجری هشتم بیراٹھو راگ سوم هندول فصلش ماه
بیساکھ وقتش از یکپاس روز برآمده تا قریب دوپهر
پنج راگنی وقتی او اینست یکی بسنت دوم للت سوم
بھیم پلاسی چهارم دیسکار پنجم کھنباوتی و هشت راگنی
مختلف الاوقات او اینست یکی پنجم دوم دهول سوم
بڈهنس چهارم بهوپالی پنجم میام ششم جیت سری هفتم
پرج هشتم بھتیار راگ چهارم سری راگ فصلش جیٹھ
و بیساکھ وقتش از یکپاس روز باقی مانده تا شام پنج راگنی
وقتی او اینست یکی دهناسری دوم ٹنک سوم پوربے
چهارم گوری پنجم کنگلی و هشت راگنی مختلف الاوقات
یکی سری رون دوم مالی گورا سوم ترون چهارم راج هنس
پنجم سرو ششم بچتر هفتم مالو هشتم کرناٹ پنجم دیپک راگ
فصلش جیٹھ و اساڑھ وقتش از دوپهر تا یکپاس
روز باقی مانده پنج راگنی وقتی او اینست یکی سارنگ دوم
دیوگرے سوم گورسارنگ چهارم کافی پنجم نٹ هشت
راگنی مختلف الاوقات او اینست یکی کیدارا دوم
منگل سوم کوکب چهارم مدمادهو پنجم پوربل ششم بروی
هفتم کھماچ هشتم کلاهتکی راگ ششم میگھ ملار
فصلش ساون و بھادون وقتش از نیم شب تا صبح کاذب
در هنگام بارش باران از یکپاس روز گذشته تمام روز و شب
پنج راگنی وقتی او اینست یکی ملهار دوم جهنجوٹی سوم کانهرا
چهارم سورٹھ پنجم سنکر ابرن هشت راگنی مختلف الاوقات
او اینست یکی کموده دوم اڑانه سوم گونڈ چهارم بهاگ پنجم
جهنجولی ششم کلاپربین هفتم سانونت هشتم بلهاری باقی
سوده سالنگ یعنی بهارجا این را شمار نیست اسامی
بعض ازان نوشته میشود ؛ مادهو + بیاکی + نیمه کی +
مادهولی + ندگری + سوهنی + اهیری + تلنگی + گوجری

مرہٹی پلنتی + گوکرلا + کادبلی لچھما + اندجالی + ساکھ
ارد + بھوڑ + چندرہاس - کالنکا + کرناٹی ہمال + ساونے +
ہاردی + بنگلی + کانگنی + ٹکر + رواڑی ہیم سنگرالا + بیرارے
سانبھر + سسان + اندی + سوبھارنک + چندزیب +
ردہنی + چندرکوس + سرتی + سگھرائی + بھوپال گوشک
چھندمہار + نندائی + اوبہار + گودائی + کور + کاموری +
کورنگ + بریلی + اورتبی + سیوتی + کنہیری + جر + ترینی +
لنک دھن + کنتھا + کھل + چیتک + کودہنی + گجرتی +
کنبھاری + بانجھہ + جنگم + اہیری + کول + رامان +
کنتھل + کلنگ + کوناگری + کال بیلی + سن مودہ + ساگر
سانبھیری + دیسکلی + نیگ مال + سندہوی + کلائی +
لیلاوتی + حیت بہاری + چینی پریوی + نیکھاری +
سیام کلی + دیوکلی + سہنکم + بھولا + لوہالی کلکت + دیاوتی +
پوریا + کن ساگر + روپ منجری + سندہو + تہارے +
کہادومون + غمازہ فردوس گت + یکت + بادی رمال ساے +
سالنگ + بات + اکیر + بکت مالی + کریخ سارگری + سندروے +
ناگ دھن + ٹھمری + سورکھی + جالندری + نٹ نراین +
چتادری + کومل + موروبک + دہوریا + اینہمہ اقسام نہیا
لبسیارست اسامی دوازدہ تال کہ نزد ہندیان مقرر اند
اول جلد اکتالہ دوم تال ہولی کہ آنرا دھیما اکتالا نیز
گویند سوم تال پرویک کہ آنرا دومزبہ نیز گویند چہارم جلد
تتالا کہ آنرا اترتیا نیز گویند پنجم تال سہ مزبہ کہ توسط باشد
در جلد تتالا و دہیما تتالا ششم دہیما تتالا ہفتم تیورا د
ہشتم سورفاختہ نہم جہتالا دہم چوتالا یازدہم اڑاچوتالا
دوازدہم تال سواری کہ آنرا چیلگن نیز گویند -

فصل میم مع ہا

مہرگیا - بکسر اول و کاف فارسی مکسور مردم گیاکہ بعربی
بیروح گویند و بہندی لکھمنی گویند ہر کہ بیخ آنرا کہ بصورت
انسان میباشد باخود دارد ہمہ خلق برو مہربان باشند و
اورا ہمہ مردم دوست دارند و بعضی گویند کہ مہرگیا گل آفتاب
پرست ست کہ آنرا سورج مکھی گویند از برہان و مصطلحات

مہنا - بضم میم و فتح ہا و تشدید نون گوارا و ہاضم و خوش مزہ
از بہار عجم و منتخب -

مہرا - بضم میم و فتح ہا و تشدید را انبک پختہ شدہ ای
چیزیکہ در آب بگرمی آتش خوب پختہ شدہ ملائم گردد از
منتخب و مؤید و برہان و دیدار -

مہلا - بفتحتین و تنوین مصدر ست کہ مفعول مطلق
واقع میشود بحذف فعل فاعل و بمعنی امر مستعمل میگردد
ای مہل یعنی آہستہ باش از صراح و شرح نصاب -

مہرشفا - بضم میم و کسر شین معجمہ انچہ عزائم خوانان بر ریسمان
دمیدہ گرہ زدہ در گلوی مریضان اندازند -

مہرۂ تپ - مہرہ ایست کہ بالخاصیت دفع تپ کند -

مہرب - بفتح اول و سوم بای موحدہ گریزگاہ و
مہارب جمع آنست از لطائف -

مہرب - گریختہ -

مہیب - بفتح میم و کسر ہا مرد سہمناک کہ خوف و سہم ازو
بارز و مردم ازو ترسند از منتخب و شارح فاضل نیز
در شرح گلستان نوشتہ کہ مہیب بفتح میم مثل مبیع است
و بضم میم کہ شہرت گرفتہ خطاست چراکہ باب افعال
ازین مادہ مستعمل نشدہ ست مولف گوید از ہیبت
کہ مصدر لازم ست مہیب بفتح میم صیغہ اسم مفعول بدون
تقدیر حرف جر درست نباشد پس مہیب در حقیقت
مہیب منہ ست بمعنی ترسیدہ شدہ ازو از صراح و قاموس
و در مؤید بفتح میم است -

مہذب - بضم میم و فتح ہا و کسر ذال معجمہ مشدد و بای
موحدہ پاک کنندہ از عیوب و بفتح ذال معجمہ مشدد و پاک
کردہ شدہ از عیوب و نام کتابی ست در علم لغت عرب و
مہذب الاخلاق بمعنی خوش خلق و نیک خصلت از منتخب -

مہب - بفتحتین و بای موحدہ مشدد جای ہبوب یعنی
جای وزیدن باد از مدار و منتخب -

مہتاب - معروف و این لفظ مقلوب ماہتاب است کہ در اصل
تاب مہ بود پس اطلاق آن بر ماہ درست نباشد لیکن مدت ہا ست

چنانکہ در لغت قدیمہ نوشتہ شدہ و اضافت آن بہلال و ماہ
و بدر درست نباشد مگر آنکہ بمعنی روشنی مجازاً گرفتہ آید چنانچہ
سعیدای اشرف گوید بیت فیض پیران چو نوجوان نبود
مہتاب و ہلال و بدر یکسان نبود لیکن این قسم
اضافت در ہمین بیت دیدہ شدہ از چراغ ہدایت -

مہارت - بفتح میم و رای مہملہ استادی از صراح و بحر الجواہر

مہلت - بالضم درنگ و آہستگی و فرصت از منتخب و صراح -

مہابت - بفتح میم و فتح بای موحدہ لفظ عربی است بمعنی ترس
و خشم و بزرگی از صراح فارسیان بمعنی شکوہ و شان آرند از
چراغ ہدایت و بہار عجم -

مہیج - بضم میم و کسر ہا و بعدہ تحتانی و جیم برانگیزندہ و غبار
برانگیزندہ و بمعنی ہر دو معنی بضم میم و فتح ہا و تشدید یای
تحتانی مکسور نیز آمدہ و اصل این مہیج است -

مہج - بضم میم و فتح ہا و جیم جمع مہجہ کہ بمعنی جان و روح است

مہراج - بالفتح لقب بادشاہ زنگ و قیاس میخواہد کہ
لقب سلاطین سلف ہند باشد -

مہند - بضم میم و فتح ہا و تشدید نون مفتوح شمشیری کہ
ساختہ ہند باشد از صراح -

مہاد - بفتح میم و سکون ہا گہوارہ گستردن و ہر موضعیکہ
برای طفل مہیا سازند از صراح و منتخب و برہان -

مہاد - بکسر میم بستر و بساط و فرش از منتخب و صراح بدانکہ
این لفظ مفرد است و جمع مہد نیست -

مہرۂ سفید - ناقوس کہ بہندی سنگہ گویند -

مہار - بالکسر سخت بیہودہ گو از منتخب -

مہذار - بکسر میم و حرف سوم ذال معجمہ بیہودہ گو از صراح -

مہاجر - بضم میم و کسر جیم مفارقت کنندہ از خانہ و اقربا یعنی مسافر و کسیکہ
با رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہجرت نمودہ باشد از مکہ بسوی مدینہ

مہر - بالکسر محبت و بمعنی آفتاب و نام ماہ شمسی
کہ آنرا بہندی کاتک گویند و نام روز شانزدہم
از ہر ماہ شمسی و در مصراع قران السعدین مصرعہ
آمدہ از مہر شد و ہم بمہرہ کنایہ از بہان کردہ چہ بہان

در هندی کتابے آفتاب را گویند و مهر بالفتح در عربی بمعنی کابین و آن نقد و جنس باشد که بوقت عقد نکاح ذمهٔ مرد مقرر کنند و بالضم معروف است درین صورت بلفظ کردن و زدن و گذاشتن و بستن و نهادن مستعمل میشود و هر چهار معنی اول از رشیدی و جهانگیری و برهان و باقی از بهار عجم۔

مهجة الاحجار۔ بالضم کنایه از جواهرات مثل زمرد لعل و یاقوت وغیره۔

مهار۔ بکسر چوبی کوچک که در بینی شتر کنند و ریسمان بدان بندند و در عرف بمعنی ریسمانیکه بدان چوب بندند از مزیل و منتخب و در برهان بفتح است و بضم میم خطاست۔

مهجور۔ جدائی کرده شده و گذاشته شده و سخن پریشان و ناحق و منه قوله تعالی اتخذوا هذا القرآن مهجورا از منتخب و صراح۔

مهموز۔ بزای معجمه بمعنی معیوب و عیب کرده شده و کلمه که یکی از حروف اصلی او همزه باشد از صراح و منتخب۔

مهماز۔ بالکسر خار آهنی که بر پاشنهٔ موزهٔ سواران باشد و این صیغهٔ اسم آله است از همز که بمعنی فشردن و زدن است از صراح و منتخب

مهمیز۔ بالکسر و میم ثانی نیز مکسور و یای مجهول زای معجمه میخ آهنی که بر پاشنهٔ موزهٔ سواران باشد و این در اصل مهماز بود بقاعدهٔ اماله الف را بیا بدل کردند از منتخب و مؤید و بهار عجم و مدار و کشف۔

مهرهٔ نماز۔ قرصی باشد برابر کف دست از خاک شفا که بعضے از امامیه مذهبان در نماز سجده بران گذارند۔

مهم ساز۔ کسیکه مفعول باشد یا دلال زنان۔

مهندس۔ بضم میم و فتح ها و سکون نون و سین مهمله اندازه گیرنده و کسیکه در علم هندسه و اشکال عالم باشد از مدار و منتخب و صراح۔

مهبط۔ بضم میم و سکون ها و کسر موحده و طای مهمله جای فرود آمدن۔

مهجع۔ بضم میم و کسر جیم و عین مهمله بخواب رونده و بفتح میم خوابگاه از لطائف

مهالک۔ بفتح میم و کسر لام جاهای هلاک۔

مهلل۔ بضم میم و فتح ها و لام اول مشدد و مکسور تهلیل کننده یعنی کلمه لا اله الا الله خوانده۔

مهبل۔ بفتح میم و سکون ها و کسر بای موحده دهان فرج زن از شرح نصاب

مهمل۔ بضم اول و میم ثانی مفتوح فروگذاشته شده یعنی متروک و بیکار از مدار و کشف۔

مهول۔ بفتح میم و ضم ها ترسناک از لطائف۔

مهیل۔ بفتح میم و کسر ها و سکون تحتانی جای ماخوذ از مهول و بمعنی ریخته مشتق از هیل بالفتح که بمعنی فرو ریختن است از صراح و منتخب۔

مهل۔ بفتحتین آهستگی و درنگ و زمان و بالضم مس گداخته از صراح و بفتح میم و کسر ها در فارسی صیغه نهی است که بمعنی مگذار از هلیدن بمعنی گذاشتن و رها کردن است۔

مهلهل۔ بفتح میم و فتح هر دو ها از سر داده شده و جامهٔ باریک و تنگ و رقیق بافته شده از صراح۔

مهموم۔ اندوهگین۔

مهام۔ بفتح اول و تشدید میم آخر جمع مهم و این در اصل مهامم بود از مزیل و دیگر کتب قواعد عربیه۔

مهم۔ در میان هم اندازنده و هم بالفتح و تشدید میم بمعنی اندوه است پس مجازاً امر عظیم و کار دشوار را مهم گویند چراکه کار دشوار طبیعت را در اندوه و فکر می اندازد و کنایه از فرو راز بهار عجم و منتخب و صراح و کشف و خیابان۔

مه برکوهان۔ مرکب نام سرود است۔

مهان۔ بضم میم اهانت کرده شده یعنی ذلیل و خوار از کشف و سروری و منتخب۔

مهین۔ بکسر تین و یا و نون در آخر زائده در فارسی بمعنی بزرگتر و بفتح میم و کسر ها و یای معروف در عربی بمعنی سست و ضعیف و مجازاً بمعنی حقیر و خوار و ماء مهین عبارت از آب منی از کشف و بضم میم خوار دارنده اسم فاعل از اهانت۔

مهیمن۔ بضم میم و فتح ها و سکون تحتانی و کسر میم ثانی آنکه امین کند دیگرے را از خوف و گواه صادق و این یکے از اسمای الٰهی است از صراح و مدار و در کشف بمعنی مهربان و از منتخب نگهبان و مهربان محققین را در تحقیق مهیمن سه قول است یکی آنکه اصلش مؤامن است اسم فاعل از آمن یؤمن ایماناً ماخوذ از امن بالقای همزه باب افعال در مضارع و اسم فاعل وغیره همزه اول را بدل کردند و ثانی را بیا بخلاف قیاس چنانچه در صحاح و صراح مذکور است دوم آنکه اصلش مأیمن است بروزن مفیعل اسم فاعل از ایمنه است بروزن فیعله که ملحق است بدحرج بالحاق یا بعد فا پس همزه را بدل کردند برخلاف قیاس و این قول مختار بیضاوی و مدارک وغیره است سوم آنکه اسم فاعل است از هیمنه که بمعنی حفاظت است ملحق بدحرج درین صورت ها اصلی است و یا برای الحاق و این مختار صاحب شمس العلوم و جلالین است۔

مهرگان۔ بالکسر و کاف فارسی نام ماه خزان و آن مدت ماندن آفتاب است در برج میزان۔

مهرجان۔ بالفتح و رای مهمله مفتوح معرب مهرگان از منتخب

مهران۔ بالفتح نام دریائی۔

مهمان۔ بالکسر معروف است و این مرکب از مه که بمعنی بزرگ است و مان بمعنی خانه و یا آنکه لفظ مان برای تشبیه باشد یعنی مانند بزرگ است در عزت و لفظ مهمان بمعنی مهمانی نیز آمده است از بهار عجم و رشیدی و دیگر کتب۔

مهما امکن۔ بفتح میم و سکون ها و فتح حرف پنجم و ضم هفتم بمعنی تا وقتیکه ممکن باشد مهما حرف شرط است و امکن که صیغه ماضی است فعل شرط اوست۔

مهره چیدن۔ بازیگر و حقه باز۔

مهتاب بگز پیمودن۔ کنایه از کار محال که سر انجامش ممکن نباشد

مهره بطاس انداختن - در چراغ هدایت نوشته که مهره بطاس انداختن آنست که سابق بر در گاه سلاطین طاس بصفت جوش میگذاشتند و در وقت انقضای ساعت مهره که بدان تعبیه بودی می افتاد و آوازی برمی آمد و در عرب جال بمعنی گوز زدن نیز مے آید -

مهجو - بفتح میم و سکون ها و ضم جیم عربی و تشدید واو هجو کرده شده -

مهمه - بفتح هر دو میم بیابان از شرح نصاب و بضم میم اول و کسر ها و تشدید میم دوم در اندوه انداخته و مجازاً بمعنی فخر ورنده چراکه کار ضروری آدمی را در اندوه و غم مے اندازد -

مهموسه - نوعی از حروف تهجی که بصورت نرم و پست ادا شود و آن اینست سین مهمله و تای فوقانی و شین معجمه و حای مهمله و ثاء مثلثه و کاف عربیه و خای معجمه و صاد مهمله و فا و ها سے هوز و سوای اینها همه مجهوره است -

مهینه - بکسر اول و ثانے بزرگ -

مهنه - بکسر میم و سکون ها و بعده نون موضعی است در خراسان مولد انوری -

مهجه - بضم میم و سکون ها و فتح جیم عربی بمعنی جان و روح و خون سیاه دل و مجازاً بمعنی خلاصه هر چیز از شرح نصاب و منتخب و کشف -

مهچه - بالفتح و جیم فارسی مخفف ماهچه و آن چیز است که بصورت ماه مدور از زر و سیم ساخته و صیقل زده بر سر علم فوج نصب کنند کذا فی البرهان -

مهالک - بفتح میم و کسر لام جای هلاک از کنز -

مهره - بالضم در فارسی معروف است که بهندی منکا گویند و در عربی بمعنی کره اسپ از منتخب و صراح و بمعنی مهره اسپان بفتحتین جمع ماهر که بمعنی استاد است -

مه - بالفتح بمعنی مکن و این از اسمای افعال است بمعنی امر و در فارسی بالکسر بمعنی بزرگ و سردار قوم و بالفتح مخفف ماه -

مهی - بضم میم و فتح ها و تشدید یای تحتانی در عربی بمعنی آماده کننده و بکسرتین و تخفیف تحتانی در فارسی بمعنی بزرگی و سرداری -

مهربانی شفقت و نوعی از جامه لطیف از بهار عجم -

مهتدی - بضم میم و کسر دال هدایت کننده و بفتح دال هدایت کرده شده -

مهتابی - چیزے بمهتاب رسیده چنانچه کتان ماهتابی یعنی کتان ماهتاب رسیده ای کتان شق گردیده و بمعنی از رنگ شکسته و عمارتی کوچک که بر لب حوض برائے سیر مهتاب بسازند و نوعی معروف از آتشبازی از مصطلحات -

مهدی - بالفتح هدایت کرده شده و بالضم هدایت کننده و رهنما -

فصل میم مع یا

میرزا - بیای معروف بیشتر از القاب شهزادگان بود و حالا بر سردار زادگان استعمال کنند و در ایران بر سادات اطلاق نمایند غالباً در اصل امیرزاده بود که الف آن از کثرت استعمال حذف شده چنانچه در بوجهل و بولهب یعنی ترکیبی آن امیر زاده باشد برین تقدیر هرا بحذف تحتانیه چنانکه مشهور است درست نباشد گر بعض استادان آورده اند چنانکه عبدالرزاق فیاض گوید بیت برین وسیله که میرزا سعید ما نها نه چه خوب کرد که فیاض رفت از دل ما نه و نیز یکے از شعرا گفته بیت میرزا هیمه قیمت جامه زرتاری نیست ٭ پیوسته سپهر بر سر یاری ملست ٭ از بهار عجم و چراغ هدایت -

مینا - بالکسر شیشه شراب نیز آبگینه رنگین که بدان بر طلا و نقره نقاشی کنند و اکثر آن سبز باشد اگرچه سفید و سرخ نیز باشد و جمع آن مینس نوشته که جوهریست سبز و بالفتح طائر معروف که سیاه رنگ باشد و بامعنی لفظ هندی است در بهار عجم و برهان و غیر آن -

میم کاتب - کنایه از کور چشم از برهان و مدار -

میراب - باغبان که آب رسانی درختان ذمه او باشد و دار و غه گذر دریا که کشتیها باختیار او باشند -

میزاب - بالکسر و یای معروف و زای معجمه و بای موحده ناودان یعنی بناله که راه بدر رو آب بام باشد و این معرب است از شرح نصاب و صراح -

میت - بفتح میم و تشدید یای مکسور و تای فوقانے بمعنی مرده و میت در اصل میوت بر وزن فیعل بود و بس واو را بیا بدل کرده او را در ادغام نمودند گاهی تخفیف کرده میت میگویند بفتح میم و سکون یا و درین مذکر و مونث برابر است از صراح -

میمنت - بفتح میم اول و فتح میم دوم و فتح نون برکت و سعادت از کنز و قاموس -

میقات - بالکسر بمعنی وقت و هنگام کار و وعده گاه و بمعنی آنجا که احرام حج در آنجا بندند و آن پنج اند ذوالحلیفه و ذات عرق و جحفه و قرن و یلملم از رشیدی و صراح و مختصر فقه و میقات با اسم موسی علیه السلام عبارت است از وقت وعده و جاے وعده که حق تعالے بموسی در آن کلام کرده بود و موسی سوال دیدار ساخت جواب لن ترانی رسید یعنی هرگز نخواهی دید و الیکن نگاه کن بسوئے کوه که قوت تجلی از تو بیشتر دارد پس اگر کوه برقرار ماند در جای خود بهنگام تجلی من پس بیند اندکه تو نیز به بینی مرا پس آن هنگام که تجلی کرد حق تعالی بدان کوه گردانید آن کوه را پاره و بیفتاد موسی بیهوش -

میلاد - بالکسر زمان ولادت از منتخب و نام شهری و نام پهلوان ایرانے از برهان و مؤید -

میعاد - بالکسر با یکدیگر وعده کردن و جای وعده کردن و زمان وعده از منتخب و صراح -

میمند - بفتح هر دو میم قصبه ایست از مضافات غزنین از سروری و رشیدی -

میسر - بضم میم و فتح یا و تشدید سین مهمله مفتوح آسان کرده شده اسم مفعول از تیسیر یا خوار بیسر بضم که بمعنی آسانی است و کسانیکه بامعنی بفتح میم گویند غلط است و بفتح میم و سکون یا و کسر سین قمار باختن از منتخب و کشف و صراح -

میزر - بالفتح و حرف ثالث زای معجمه مفتوح ازار بند و چادر ازار از مدار و لطائف و کشف و در برهان نوشته که میزر بروزن قیصر دستار و مندیلی که بر سر بندند و در منتخب و رشیدی بالکسر و یاے معروف بمعنی زیر جامه و شلوار ظاهر امیزر و بالکسر بیای معروف عربی است و بالفتح فارسی است چنانکه از صراح مفهوم میگردد -

میسور - بالفتح آسان و آسان شدن و میسور مصدر است بر وزن مفعول از کشف و منتخب -

میر - بالکسر مخفف امیر -

میر آخور - داروغهٔ اصطبل -

میر شبگیر - کوتوال شهر که بوقت شب بجهت پاسبانی در کوچه و بازار گردد -

میر بحر - داروغهٔ گذر دریا -

میزد - بکسر و یای مجهول و زای معجمه اسباب ضیافت و بمعنی کرایه برای طعام نهاده و خورند از برهان و در مؤید بمعنی ضیافت -

میخ دوز - عدیم الحرکت -

میش گوش - نام غلام

میخوش - بالفتح و خای معجمه مضموم و واو معدوله و شین معجمه مزهٔ ترش که در آن شیرینی هم باشد از برهان -

میر آتش - داروغهٔ توپخانه -

میغ - ابر سیاه و گاهی بمعنی مطلق سیاه مگر وقتیکه در مقابله باغ آید بمعنی سفید است از لطائف -

میثاق - بالکسر و ثای مثلثه عهد و پیمان و استواری از شرح نصاب و صراح و روز میثاق عبارت است از روز ازل که ارواح بربوبیت حق اقرار آوردند که بجواب آیت الست بربکم قالوا بلی بیان آنست -

میق - بفتح میم و کسر یا بمعنی گریبان از شرح نصاب -

میم مطوق - بضم میم و فتح طا و تشدید واو مفتوح کنایه از الف کوفیان که عبارت از آلت مردی باشد از برهان و بعضی بمعنی میم حلقه دار نوشته -

میمک - شاشه از لطائف -

میسک - بالکسر یای معروف نام پارچه که از شهر نوشاد آرند -

میل - بالفتح در عربی خمیدن و خمیدگی و جنبیدن و خواهش و در فارسی بالکسر فارسی است بمعنی آنچه که بدان سرمه در چشم کشند و منار که بجهت علامت فرسنگ در راه سازند و بمعنی کروه و آن چهار هزار درعه است و هر ذراع بیست و چهار انگشت از منتخب و صراح و غیره و یوسف بن نافع در شرح نصاب نوشته است که میل چهار هزار قدم باشد و میل بمعنی میخ آهنی یا مسی که بر سر گنبد نصب کنند و در بهار عجم نوشته که میل ثلث فرسنگ است که آنرا کروه گویند چون بر سر هر کروهی علامت برای تمام شدن کروه بصورت میل ساخته باشند مجازاً آن مسافت را نیز میل گویند و نیز لفظ میل بمعنی چوب وزن دار که بکار ورزش پهلوانان آید بهندی مگدر گویند -

میکال و میکائیل - نام فرشته که برزق رسانیدن مخلوقات مامور است از صراح -

میم - این حرف در فارسی برای چند معنی آید اول برای ضمیر متکلم که فاعل باشد چون کردم و گفتم دوم برای نسبت آید چنانچه نیلم منسوب برنگ نیل و آن جوهری باشد قیمتی سوم بمعنی خود آید بیت گفتم که بیرم کلف از رخ آن نجیب غبار غم بمویم * چهارم میم بمعنی هستم آید چنانچه ع مستم ز غم عشق تو مستم مستم * الی آخره پنجم بمعنی اضافت ای بمعنی مضاف الیه چنانچه دلم و زبانم ششم بمعنی تعیین ای برای تعیین محل اعداد چون چهارم و پنجم و غیرهم و فصل هفت که صاحب جواهر الحروف نوشته که میم در آخر اعداد افادهٔ فاعلیت کند چنانچه در یکم و دوم و سوم و مانند آن ای ما قام به الوحدة و ما قام به الاثنینیة و علی هذا القیاس و لهذا در عربی واحد ثانی و ثالث و مانند آن می آید و ما قبل این میم در لفظ دوم مفتوح می باشد بجهت رفع ثقالت اجتماع ضمات و در سائر اعداد مضموم گاهی این میم در آخر عدد محذوف هم آید هفتم بمعنی تانیث چون خانم و بیگم هشتم میم زاید چنانچه بخانه خودم میروم و چرا و چرام بمعنی چریدن نهم بمعنی نهی چنانچه مکن و مگو و مدان دهم برای ضمیر متکلم که مفعول باشد و افادهٔ معنی لفظ مرا دهد چنانچه نظامی فرماید مصرع بدان ارم ای مصلحت خواه من * یعنی بران دار مرا و میم گاهی بنون بدل شود چون بجیم و بجین بمعنی برگستوان و بام و بان بمعنی رنگ و گاهی بجای میم بدل شود چون برم و برخ بالفتح بمعنی تالاب و بغین معجمه چون پیمانه و پیغانه و بفا چون نخیر و فخیر بمعنی خار مهمیز و بها چون تازم و تازه بمعنی خانه چوبین و طارم معرب آنست و میم مصدر ماضی و مضارع و امر و اسم فاعل بیای تحتانی بدل شود چون آید و پاید -

میشوم - بالفتح این لفظ غلط است صحیح مشوم بفتح میم و سکون شین است و تفصیلش در فصل میم مع الشین مرقوم است در انجا باید دید -

میمون - بالفتح خجسته و مبارک و نام مردی و در نامه بمعنی بوزنه از برهان و این لفظ را بمعنی مبارک استعمال باید کرد باحتمال معنی دیگر که مکروه است -

میان - وسط چیزی و بهمین جهت بمعنی کمر مستعمل میشود زیرا که کمر در وسط بدن واقع شده است و بهمین سبب غلاف تیغ و غیره را گویند چرا که سلاح در میان آن میماند از بهار عجم -

میلان - بالفتح خمیدن و خواهش طبیعت از صراح -

میامن - بفتح میم اول و کسر میم ثانی برکتها و سعادتها و این جمع میمنت است و اندامهای جانب راست جمع میمنه که بمعنی راست باشد -

میزبان - بالکسر و یای مجهول و زای معجمه کسیکه مهمان را طعام خوراند چه لفظ میز بمعنی اسباب ضیافت و کرایه طعام است و کلمهٔ بان بمعنی دارنده -

میدان دادن - جا خالی کردن برای کسی از روی تعظیم -

میدان - بالفتح بر وزن فعلان از مید بالفتح بمعنی جنبیدن پس اطلاق بر زمین فراخ بطریق مجاز باشد و میدان بکسر میم بر وزن میزان اسم آله باشد از ودن بفتح اول و سکون ثانی بمعنی لاغر ساختن چون سواری و گشت زمین فراخ چارپایه را لاغر میکند لهذا میدان گفته چنانچه مضمار از ضمر ماخوذ است و ضمر بضمتین بمعنی لاغر میان شدن است و بعضی نوشته اند که میدان بفتح فارسی و میدان بالکسر معرب آن از شرح گلستان از نور الله و باصطلاح جوهریان بمعنی عرض و طول یاقوت و زمرد و غیره -

می در گریبان کردن - بزور شراب دادن -

میدان کشیدن - خود را جمع کرده پس رفتن برای برجستن از چراغ هدایت -

میامین - بفتح میم اول وکسر میم ثانی اشخاص مبارک و چیزهای مبارک این جمع میمون است -

مین - بفتح میم وسکون یای تحتانی دروغ گفتن و دروغ از منتخب و بکسر میم و یای غیر ملفوظ وسکون نون در ترکی ضمیر متکلم مفرد ترجمه لفظ من -

میتین - بکسر میم ویای مجهول وکسر فوقانی منجنی است آهنی که بدان در سنگ شگاف اندازند از برهان وغیره -

میرزائی کشیدن - ناز برداری کردن -

میل در دیده یا در چشم کشیدن - کسی را نابینا ساختن چراکه میل را گرم کرده در چشم کشیدن باعث کوری چشم است -

میگون - بفتح وکاف فارسی رنگیست مائل بسرخی -

مینو - بکسر میم ویای معروف وضم نون وواو معروف عالم علوی وبهشت وبعضی بمعنی فلک نوشته ونیز بمعنی نگینه زنگین که بزیورها بکار برند آنرا میناه نیز گویند وبمعنی مرواز رشیدی وبرهان ومدار وکشف وبهار عجم ودر موید نوشته که گوهریست نفیس -

میاه - بکسر میم آبها جمع ماء که در اصل ماه بود بمعنی آب از کشف وغیر آن -

میوه - بالکسر وبالفتح هر دو آمده شرح سکندر نامه از خان آرزو وبهار عجم وبرهان -

میمنه - بالفتح طرف دست راست ونام فوجیکه بطرف دست راست بادشاه یا امیر در وقت جنگ استاده باشد از کنز -

میسره - بالفتح توانگری وطرف دست چپ ونام فوجیکه بطرف دست چپ بادشاه در وقت جنگ استاده باشد از کنز وغیره -

میانخانه - باصطلاح موسیقیان آواز متوسط را گویند از مصطلحات -

میذنه - بالکسر وذال معجمه ونون جای اذان گفتن از لطائف -

میمونه - نام زنی است در کشتی از چراغ هدایت -

میده - بالفتح آرد پارچه بیز ومخفف مائده که بمعنی خوان پر طعام است -

میانجی - قاصد ونیز بمعنی ایلچی گری ظاهرا مرکب است از میان ولفظ گی که بکاف فارسی کلمهٔ نسبت است پس کاف را بجیم بدل کرده چنین خوانده اند از بهار عجم ومصطلحات مؤلف گوید که چون لفظ میانه را بیای متصل کردند هاء مختفی بکاف فارسی بدل شده بجیم عربی مبدل گشت ویا آنکه مرکب باشد از میان ولفظ چی که کلمهٔ ترکی است که برای معنی صاحب فعل ونسبت وارنده است پس بجهت تخفیف جیم فارسی بجیم عربی بدل گشت -

میل کلی - بفتح میم وضم کاف وتشدید لام ودوم محل غایت بعد منطقة البروج از معدل النهار ومسافت آن بست وسه ونیم درجه است -

میر آخور باشی - سردار کارکنان اصطبل بادشاهی -

میخی - نوعی از جبه وخرقه درویشان که دو ته جامهٔ سفید را برشتهای نیلی سطر جابجا دوزند از برهان وغیر آن -

میانداری - دلالی ودر کاری واسطه بودن وقلبتانی وترمساقی وباصطلاح کشتی گیران دو کس که باهم کشتی گیرند آنها را از هم واکردن ونگذاشتن که باهم زور کنند از مصطلحات -

باب النون

فصل نون مع الالف

نا - حرف نفی است بر مشتقات وصفات که کنایه از صیغهٔ اسم فاعل واسم مفعول است داخل میگردد چنانچه نابالغ ونامسموع ولفظ بی بر اسمای غیر صفت که مصادر واسمای جامد باشد داخل میشود چنانچه بی علم وبی شعور ونیز در چند موضع برخلاف این قاعده مستعمل است چنانچه نامراد وناهنجار ونا انصاف وناتوان ونا امید وناسپاس ونا امن وناکام اما لفظ ناقبول معنی دارد که قبول بمعنی مقبول در استعمال فارسی آمده است چنانکه سلامت بمعنی سالم ولفظ ناقوت بمعنی بی قوت ونایاب وناوان به ثبوت نمیرسد مگر آنکه دان مخفف دانا باشد یا آنکه دان بمعنی داننده آمده است پس میتواند که لفظ نا بران داخل شده باشد ونظیر این لفظ ناسازی است بمعنی ساز نکننده واین چنین خلاف قاعده در کلام اساتذه بسیار است سعدی گوید بیت امید هست پرستندگان مخلص را ۞ که نا امید نگردند زآستان اله ۞ حافظ فرماید بیت حافظ از مشرب قسمت گله ناانصافی است ۞ طبع چون آب وغزلهای روان ما را بس ۞ -

ناشتا - بکسر شین معجمه گرسنه بودن یعنی نهار ماندن از بامداد که چیزی نخورده باشد از کشف وموید وبرهان -

نان وحلوا - نام کتاب وآن مثنوی است مختصر در جواب مثنوی مولوی روم از شیخ بهاء الدین آملی -

نام خدا - باضافت بمعنی قسم خدا از شرح الشعرا -

ناخدا - ملاح از برهان ودر اصل ناو خدا بوده واو را حذف کرده اند -

نازا - بزای معجمه ماده هر حیوان که زائیده نباشد -

نان با - مخفف نان آبانی که طباخ وخباز باشد -

ناب - در فارسی خالص وصاف وبیغش وبعربی شتر ماده پیر ودندان نشتر سباع که آنرا بفارسی دندان نیشک گویند وبهندی کچلی نامند وبعضی هندیان کیله نامند بیای معروف از منتخب وکشف وبرهان وشرح نصاب وصراح -

ناصب - برپا قائم کننده ودشمن دارنده وحرکت زبر دهنده در کلمهٔ معرب -

ناخن آفتاب - آتش از موید -

ناسوت - عالم اجسام که دنیا واین جهان باشد وگاهی مجازاً بمعنی شریعت وعبادت ظاهری -

ناشرات - بکسر شین معجمه وراء مهمله وفوقانی بادهای تند از منتخب -

نابت - بکسر بای موحده رویانده ۞ رویده -

ناخواست - بی اختیار از بهار عجم و در برهان بمعنی بی طلب و بی تلاش -

ناداشت - بمعنی مفلس -

ناگرفت - بمعنی ناگاه از برهان -

ناشناخت - بمعنی ناشناخته شده بدانکه ناشناخت برخلاف قیاس واقع شده بجای بی شناخت از خیابان -

ناگاج - بکاف فارسی وجیم عربی ناگاه از برهان -

ناهج - بکسر ها وجیم عربی راه رونده و راه فراخ پیدا کننده از صراح -

نارنج - معرب نارنگ از رسالهٔ معرب -

نافه‌بیج - درد پیچش -

ناضح - بکسر ضاد معجمه وحای مهمله شتر آب‌کش از شرح نصاب و صراح -

ناچخ - بفتح جیم فارسی و سکون خای معجمه نیزهٔ کوچک از سروری و رشیدی و برهان و کشف و دو رویه بضم جیم فارسی -

ناسخ - بکسر سین مهمله نویسنده و نیست کننده و دور کننده -

ناگزرد - بضم کاف فارسی و فتح زای معجمه بمعنی ضروری و ناگزیر -

ناورد - بفتح واو جنگ و جدال و تاختن از برهان -

ناقد - بکسر قاف سره کننده درم و دینار -

نامراد - این لفظ غلط است صحیح بی‌مراد از مزیل مگر از بهار عجم مستفاد میشود که اگرچه این لفظ خلاف قاعده لیکن چون نظائرش بسیار است جائز باشد چنانچه ناامید و ناسپاس وغیره -

نامهٔ سفید - نهایت صالح و نیک اعمال -

نارد - بفتح رای مهمله و سکون دال مهمله جانوری است که بر پوست حیوانات پیدا شود و خون بمکد از برهان -

ناهد - بکسر ها دختر نارپستان ای دختری که پستانش نو برآمده باشند از برهان و منتخب -

ناهید - بیای معروف ستارهٔ زهره که بر فلک سوم تابد آنرا مطربهٔ فلک گویند از برهان -

نافذ - بکسر فا و ذال معجمه جاری شونده و این لفظ اکثر صفت امر و حکم واقع میشود از منتخب -

ناگوار - بضم کاف فارسی بدمزه و بد ذائقه و طبیعت ناخوش آینده و نا با ضم و بفتح کاف فارسی خطاست از برهان -

ناچار - لاعلاج و لابد و بالضرور از برهان و بمعنی عاجز و برای این معنی لاچار گفتن صحیح نباشد چراکه چار کلمه فارسی است مخفف چاره پس نفی آن به لفظ لا که کلمه عربیه است درست نیست -

ناهار - شخصی که از صبح چیزی نخورده باشد در اصل ناآهار بود الف ممدوده را بجهت تخفیف حذف کرده اند آهار بمعنی خورش و طعام است از رشیدی و بمعنی تشنه نیز آمده -

ناگزیر - ناچار و لاعلاج یعنی بالضرور -

ناسور - این لفظ بسین و صاد هر دو فصیح صحیح است از بحر الجواهر و منتخب و کشف

ناصر - یاری دهنده -

ناظر - نویسنده که بالای نویسندگان مقرر گردانیده شود و ناسا که ایشان را نظر کرده باشد از شمسی و بمعنی خواجه‌سرا نیز آمده

نافر - رمنده و نفرت کننده و خارج از منتخب -

ناهموار - به نشیب و فراز و بمعنی بی‌ادب و نالائق -

ناقور - بقاف نای بزرگ و صور از لطائف و منتخب -

نادر - شی قلیل کمتر چراکه ندر در لغت بمعنی برآمدن است و شی قلیل نیز از عدد کثرت برآمده است از شرح مقامات حریری و گاهی نادر بمعنی معدوم نیز می‌آید در صراح نوشته که نادر اسم فاعل از ندر که بمعنی افتادن است و بمعنی تنها و غریب شدن نیز آمده -

ناطور - بطای معجمه نگهبان -

نار - بمعنی انار که میوهٔ معروف است و بعربی آتش را گویند از برهان -

ناموس اکبر - قاعده و دستور بزرگ و شریعت چراکه در لغت حکمی ناموس بمعنی تدبیر سیاست است و لقب جبرئیل علیه السلام از اخلاق جلالی و دیگر کتب -

ناشر - پراگنده و فاش کننده و پراگننده چیزی و خوشبو دهنده -

ناشز - بکسر شین معجمه و زای معجمه بلند نشیننده از صراح و منتخب -

ناز - بزای معجمه نورسته و درخت سرو و صنوبر و بمعنی بیدماغی و بی‌پروائی و استغنائی معشوق و بمعنی فخر نیز آمده از برهان و بهار عجم و مدار -

ناموس - عصمت و عفت و توقع حرمت از خلق و شتن و نیکنامی و تدبیر و سیاست و ملائک و احکام الهی و جبرئیل علیه السلام و قاعده و دستور و بانگ و صدا و صاحب راز و کارهٔ صیاد و مکر و حیلهٔ نهانی از برهان و منتخب و صراح وغیرها -

ناکس - بفتح کاف عربی فرومایه و نالائق و نااهل و بکسر کاف در عربی بمعنی نگونسار -

ناخس - بکسر خای معجمه و سین مهمله دردیست که صاحبش پندارد که سوزن میخلانند -

نارس - بفتح رای مهمله میوهٔ خام و ناپسیده از چراغ هدایت

ناوس - بر وزن طاوس و در جهانگیری بمعنی آتشکده و در موبد وغیره عبادت خانهٔ کفار -

ناس - اسم جنس است بمعنی یک آدم و بمعنی آدمیان مفرد و جمع هر دو آمده -

ناقوس - خرمهرهٔ کلان که هنود و ترسا بوقت عبادت خود نوازند و در شرح گلگشتی نوشته که ناقوس عبارت از زنگ بزرگ است که ترسایان در وقت کلیسا از سقف خانه آویزند و بروز یکشنبه از صبح تا وقتیکه مردم از نماز فارغ شوند نوازند -

ناتراش - و ناهموار و بی‌ادب و سفله از برهان

نادنوش - بمعنی شنیدن و شراب نوشیدن و حاصل معنے عشرت و طرب است از بہار عجم و خیابان

نان خورش - انچہ کہ نان بآن خوردہ شود خواہ آن چیز نمکین باشد خواہ شیرین خواہ ترش بہندی سالن گویند

ناعش - بکسر عین مہملہ زندگانی بخشندہ النعش المقابر از قاموس -

نامشخص - بی تحقیق و نامعین و در مصطلحات نوشتہ کہ بمعنی کسی است کہ بر یک وضع و یک حالت نباشد

ناقص - کم شدہ و باصطلاح صرفیان لفظی کہ حرف آخری از حروف اصلی آن حرف علت باشد -

نافض - بکسر فا و ضاد معجمہ افشانندہ یعنی جنبانندہ و تپی کہ بلرزہ آید از صراح و بحر الجواہر و کشف -

ناحفاظ - بکسر حای مہملہ و فا و ظای معجمہ بے شرم و فاسق و بے احتیاط از بہار عجم -

ناصع - بکسر صاد مہملہ و عین مہملہ خالص از منتخب و قاموس و کشف و صراح -

نان کلاغ - بضم کاف عربی و غین معجمہ گیاہی است کہ تخم آنرا بر نان باشند آنرا زاغ دوست دارد بہمین جہت نان کلاغ نامند از رشیدی و بہار عجم و برہان -

ناہق - بکسر ہا خر تیز از منتخب و شرح نصاب -

ناسق - بسین مہملہ انتظام و ترتیب کنندہ -

نازک - بضم زای معجمہ و معنی آن معروف است و فارسیان متعرب نزاکت را از لفظ نازک تراشیدہ اند و لفظ نزاکت در اشعار استادان بسیار است از بہار عجم و برہان -

ناوک - بفتح واو نوعی از تیر و آن کوچک تر باشد و ناوک در اصل مصغر ناوہ است و آن چوبے باشد مجوف میان خالی و بعض گویند کہ نادی باشد دراز آہنین کہ تیر را در آن گذاشتہ بوضع مخصوص بزہ کمان بند کردہ می اندازند و کمان آنرا کمان تخش گویند بکثرت استعمال تیر آنرا مجازاً ناوک نام شدہ و این مجاز است باطلاق ظرف بر مظروف از بہار عجم و برہان و سروری و لطائف و مصطلحات -

ناسک - بکسر سین مہملہ عبادت کنندہ در راہ حق تعالے و قربانے کنندہ از منتخب و کشف -

ناروانگ - آب انار و خلاصہ انار از لطائف -

ناف خاک - کنایہ از مکہ معظمہ از برہان و گاہی بمعنی مطلق زمین آید -

ناک - لفظی است کہ برای اتصاف موصوف بصفتے در آخر کلمات آرند و بمعنی آلودہ و آغشتہ از برہان و در مدار و رشیدی بمعنی خداوند و صاحب آمدہ -

نال - انچہ مانند رشتہ از میان قلم وقت تراشیدن بر می آید و بمعنی نیشکر و در دوخانہ کوچک و نی میان تہی از منتخب و کشف و برہان ظاہراً بمعنی اول مشترک است درمیان عربی و فارسی -

ناعم - بکسر عین مہملہ نام یکی از قلاع خیبر از شرح نصاب -

نائم - بکسر ہمزہ کہ حرف سوم است خفیہ و خوابیدہ -

ناتمام - ناقص و نابالغ -

ناملائم - نامناسب و درشت و امر خراب و بد -

ناکام - نامراد و بمعنی ناچار و بالضرور از برہان -

نادم - پشیمان -

ناف عالم - مکہ معظمہ -

نامردم - ناکس چہ مردم لفظی است کہ بر مفرد و جمع اطلاق کنند از مصطلحات -

نافرجام - کسیکہ نکوئی آخر کار ندشتہ باشد و لفظ نافرجام خلاف باشد از عالم نامراد و ناہنجار از خیابان -

ناف زمین - کنایہ از مکہ معظمہ شاید کہ وجہش چنین باشد منقول است از بام کعبہ تا بیت المعمور کہ بر فلک چہارم باشد نوری مملو است کہ رابطہ است میان آسمان و زمین چنانچہ جنین را در رحم مادر غذا بواسطہ ناف میرسد ہمچنین خیر و برکات سماوے از کعبہ باطراف و اکناف زمین میرسد لہذا کعبہ را ناف زمین گفتند پس مجازاً اسم کشدہ و اگر مراد در وسط کرہ ارض بودی بالضرور بر وسط حقیقی خط استوا میبود و حال آنکہ از خط استوا البتہ درجہ بطرف شمال واقع است و نیز در وسط ربع مسکون ہم نیست چراکہ در اقلیم دوم است نہ در چہارم -

نارون - بفتح واو قسمی از انار کہ آنرا گلنار فارسی گویند گلشن کلان و صد برگ باشد بغایت انبوہی و بغایت سرخی در مقدار برابر گل سرخ و تام خشبیت بغایت خوش اندام و بر برگ و سایہ دار از بہار عجم و برہان و جہانگیری و نیز صاحب بہار عجم نوشتہ کہ نارون بضم واو مبدل نار بن است کہ درخت انار باشد -

نازنین - مرکب است از ناز و لفظ نین کہ کلمہ نسبت است از بہار عجم و صاحب کشف نوشتہ کہ نازنین بضم زای معجمہ بمعنی نازک اندام است -

ناگزاران - بضم کاف فارسی بمعنی ناگزیر و ضرور و لابد -

ناتوان - بی طاقت و این خلاف قیاس است بلی تو ان باید و اگر گوئی مخفف ناتوانا ست ظاہراً این قسم تخفیف درست نباشد چراکہ الفیکہ افادہ فاعلیت کند حذف نتوان کرد از چراغ ہدایت و صاحب بہار عجم نوشتہ کہ این چند لفظ بر عکس قاعدہ مستعمل است چنانکہ ناانصاف و ناامید و ناسپاس و ناتوان و نامراد و ناکام -

ناتوان بین - بمعنی حاسد زیراکہ کسے را توانا دیدن نمی تواند -

ناردان - دانہ انار و در برہان نوشتہ کہ انار دانہ ترش آ

ناودان - راہ بدر رو آب بام

ناربن - بضم موحدہ درخت انار

نائیدن - فخر کردن از برہان -

نائبان - نگہبان غار چراکہ نای بمعنے غار آمدہ از فرہنگی نوشتہ شد -

ناخن بدل زدن - اثر کردن بدل و بیقرار کردن

از چراغ هدایت و مصطلحات -
ناف زدن - قطع کردن ناف طفل نو زائیده -
نام بریخ زدن - فراموش کردن و محو کردن از برهان
نان در روغن افتادن - خاطر خواه کامیاب شدن و نفع یاب گشتن از چراغ هدایت -
نازک خیالان - عارفان و فکر کنندگان در صنایع حق تعالی -
ناسکان - بکسر سین مهمله عبادت کنندگان -
ناخن بسنگ آمدن - کنایه از امر ناملائم پیش آمدن
ناخن گذاشتن - کنایه از کمال بیم و عجز از چراغ هدایت -
نارو - ظاهرا بمعنی درخت چنار و بمعنی سرو نیز نوشته اند
ناتراشیده - بی ادب از مصطلحات -
نارسیده - ناپخته و خام و نابالغ از برهان -
ناخنه - بضم خای معجمه و فتح نون دوم گوشتی باشد مائل بسفیدی مشابه بناخن که در کنج چشم پیدا شود اگر علاج آن نکنند سیاهی چشم را فرو پوشد و کور گرداند از برهان و کفایه -
نائزه - لوله آفتابه و نی میان خالی از برهان و نی باره که بسین ناکو از آن میگذارند -
نازله - سختی و حوادث زمانه از منتخب -
نائبه - بکسر همزه که حرف سوم است و بای موحده مفتوح حادثه و واقعه و تپ گرم از کشف و منتخب و زبدة الفوائد
ناله - آواز بلند که از سوز دل باشد و بمعنی مطلق آواز نیز آمده و بمعنی جوی خرد از بهار عجم و برهان و جهانگیری و کشف و مدار -
نائحه - بکسر همزه و حای مهمله گریه و ناله و مصیبت -
ناصیه - موی پیشانی از صراح و منتخب مگر در کتب فارسی بمعنی پیشانی مستعمل است -
نانخواه - تخم گیاه است چون خوردن آن اشتهای طعام پیدا میکند نانخواه نام کردند بهندی جوائن گویند در اصل نام این بهندی آن جوائن بود آن بهندی غله را گویند و جوائن بمعنی خورانندہ نون اول را برای تخفیف حذف کرده اند -
ناظوره - بظای معجمه محبوبه و معشوقه -
ناوه - بواو بمعنی راه بدرر و آب بام و آن اکثر از چوب بود یا از سفال بهندی پرناله و در برهان نوشته که چوب کوتاه میان خالی -
نافله - بکسر فا عطیه و بخشش غیر واجب و نماز سنت و عبادتیکه بر بنده واجب نباشد از صراح و منتخب -
نابه - ببای موحده شراب خالص از فرهنگی نوشته شد
نامیه - قوتی است در جسم حیوانی و نباتی که جسم را در طول و عرض و عمق بالیدگی بخشد -
ناسره - بفتح سین مهمله غیر خالص درم و دینار که عیبی در آن پیدا باشد و گاهی مجازا بمعنی سخن بد آید و درین لفظ کلمه نا برای نفی است -
ناحیه - بکسر حای مهمله کرانه و کنج و طرفی از ولایت از صراح و غیره
نابهره - بفتح بای موحده و سکون ها بمعنی بزرگ و عظیم و بمعنی فرومایه از رشیدی و برهان -
ناجیه - بکسر جیم و بعده تحتانی نجات یابنده و رستگار از عقوبت -
ناف هفته - روز سه شنبه -
نازل منزله - بمعنی قائم مقام -
نابغه - ببای موحده و غین معجمه نام شاعر مداح نعمان بن منذر -
نائره - آتش و شعله و بمعنی دشمنی و گریزنده و رسنده و بهمین مناسبت نام حرف آخر از نه حروف قافیه چون ایرج ثت بر کناره حروف قافیه است گویا از میان حروف گریخته و رمیده کناره گرفته است از صراح و رساله عطائی -
ناشی - پیدا شونده و نوجوان از لطائف -
ناسی - بکسر سین مهمله فراموش کننده از لطائف
ناتناهی - بی پایان و بی انتها -
ناهی - منع کننده و باز دارنده از کاری -
نادانشتی - مفلسی و بی شرمی و بی اخلاصی از برهان -
نای - بمعنی نی که آنرا نوازند و بمعنی گلو و حلق از برهان و بمعنی کوچه نیز آمده و در شرح نصاب نوشته که بعربی بمعنی نزدیک کردن و دور کردن و این از لغات اضداد است -
نامی ترکی - قرنای از برهان -
نامی - در فارسی بمعنی نامور و معزز و معروف و در عربی بمعنی بالنده و نمو کننده از برهان -
ناجیکی - بفتح جیم عربی نام یکی از زاهدان ترسا از شرح خاقانی -
ناجی - بکسر جیم رستگار از عقوبت و نجات یابنده و ...
نارسه - جن و پری و بمعنی دوزخی نیز آمده -
ناشپاتی - بشین معجمه و بای فارسی و تای فوقانی میوه ایست مشابه بامرود و زردی -
نار فارسی - دانها باشد که بر جلد بدن پیدا شود پر آب رقیق شدید الحرقت -
نانبائی - مخفف نان بائی یعنی طباخ که نان را بامیخمر پزد و شد

فصل نون مع بای موحده

نبا - بفتح خبر از منتخب و کشف -
نبات - بفتح گیاه و هر سبزه و درخت که از زمین روید و نوعی از قند مصفا که بعضی اهل هند آنرا مصری گویند
نبت - بالفتح گیاه و رستن گیاه از منتخب -
نبالت - بفتح بزرگواری و آگاهی و مشهور شدن از منتخب -
نبوت - بضمتین و تشدید واو خبر دادن و پیغمبری -
نباح - بالضم و بکسر بانگ غیر معتاد سگ که در عرف آنرا ناله سگ گویند از منتخب و کشف و صراح -
نبرد - بفتح اول و ثانی جنگ و جدال و قتال از برهان -
نبذ - بالفتح و ذال معجمه چیز اندک و پاره و لقیه چیزی و بندی بزیادت یای وحدت بمعنی بعضی و اندکی از منتخب و بحر الجواهر و کشف و صراح -

نبیذ ـ شرابی که از خرما و جو وغیره سازند و در استعمال فارسی این لفظ بدال مهمله نیز صحیح باشد از منتخب و لطائف و صراح و بعضی بمعنی چیزی نوشته که بهندی آنرا بوزه گویند ـ

نبائر ـ بالفتح پسرزادگان جمع نبیره و این جمع بتصرف فارسیان عربی دان است که لفظ فارسی را بطور عربی جمع کنند چنانکه فرامین جمع فرمان و خوانین جمع خان آورده اند ـ

نباش ـ بالفتح و تشدید ثانی و شین معجمه کفن دزد و کفن کش از منتخب و صراح ـ

نباض ـ بفتح نون و تشدید موحده و ضاد معجمه نبض شناس و این مبالغه نیست بلکه صیغهٔ نسبت است چنانچه عطار و حداد ـ

نبع ـ بالفتح بیرون آمدن آب از چشمه ـ

نبق ـ بالفتح بار درخت کنار نبقه واحد از منتخب ـ

نبیل و نبیله ـ بفتح و بای موحده و یای معروف بزرگ و دانا و نیکو و فربه از منتخب و لطائف ـ

نبائل ـ بزرگان و کارهای بزرگ و نیکو تنها و این جمع نبیله است

نبل ـ بالفتح تیر انداختن و نیز آگاهی از منتخب و در لطائف بمعنی فرا پیش کشیدن و بفتحتین بمعنی بزرگ و خرد و باین معنی از لغات اضداد است کذا فی شرح نصاب و الصراح ـ

نبه ـ بالفتح و در آخر ہای ملفوظ آگاه شدن و بفتح اول و کسر ثانی و ہای ملفوظ نام غلام پیغمبر صلعم که آزاد کرده بودند او را از منتخب و در شرح نصاب بضم نون و فتح با نام غلام مذکور ـ

نبیره ـ بر وزن صغیره فرزندزاده عموماً فارسی است بمعنی پسرزاده خصوصاً گاهی دخترزاده را نیز گویند از برهان و رشیدی و جهانگیری ـ

نبله ـ بضم سنگ که بدان استنجا کنند از شرح نصاب ـ

نبرده ـ بفتحتین دلاور و بهادر از سروری و لطائف و برهان ـ

نبیه ـ و در آخر ہای ملفوظ بر وزن فعیل آگاه و آگاهی دهنده از لطائف ـ

نبیسه ـ بیای معروف و بسین مهمله بفارسی دخترزاده و بعضی گویند که بمعنی پسرزاده نیز آمده از برهان و رشیدی ـ

نبی ـ فعیل است بمعنی فاعل اگر مشتق از نبا است که بمعنی خبر دادن باشد پس نبی بمعنی خبردهنده بود یا مشتق از نبو که بمعنی علو و ارتفاع باشد چون مرتبه نبی از دیگر مخلوقات اعلی است نبی گفتند و نبی عام است خواه صاحب کتاب باشد یا نباشد و رسول خاص است بآنکه صاحب کتاب باشد از شرح نصاب و نبی بضم اول و کسر ثانی موحده و یای معروف بفارسی قرآن و مصحف و کلام الهی از رشیدی و برهان و در کشف باین معنی بکسرتین نیز آمده ـ

نبض ملتوی ـ قسمی از حرکت نبض است که مانند ریسمان پیچیده محسوس میشود و این دلالت بر سوء حال مریض کند ـ

فصل نون مع تای فوقانی

نتائج ـ زادگان جمع نتیجه از منتخب ـ

نتائج و آثار ـ موالید ثلاثه و حرارت و برودت و رطوبت و یبوست ـ

نتن ـ بالفتح بوی بد از کشف و کنز ـ

نتین ـ بفتح نون و کسر تای فوقانی چیزیکه دران بوی بد آید ـ

نتو ـ بضمتین ارتفاع و برآمدگی هر چیز ـ

نتیجه ـ بیرون آورده شده و تراشیده شده مشتق از نتج بالفتح که بمعنی تراشیدن و بیرون کردن است و باصطلاح منطق قولی است که حاصل شود از امتزاج جزوهای صغری و کبری باندافتن لفظ مکرر که آنرا حد اوسط گویند چنانچه از العالم متغیر و کل متغیر حادث العالم حادث حاصل میشود ـ

فصل نون مع ثای مثلثه

نثا ـ بفتح نون و ثای مثلثه بمعنی خبر از شرح نصاب و صراح

نث ـ بالفتح و تشدید فاش کردن از منتخب و کشف ـ

نثار ـ بضم آنچه بیفشانند هر چیز از منتخب و در کشف و صراح نوشته که نثار بکسر مصدر است بمعنی افشاندن و پاشیدن از قسم نقد و جنس بر فرق کسی بسبیل تصدق و بالضم آنچه از زر و گوهر که پاشیده شود ـ

نثر ـ بالفتح پراگنده کردن و پراگنده و سخن پاشیده از مدار و بحر الجواهر و صراح ـ

نثره ـ بالفتح منزل هشتم از منازل قمر و آن دو ستاره است از قدر چهارم نزدیک یکدیگر در برج اسد از صراح و آئین اکبری و در یکی از رسائل معتبره هیئت و تنجیم نوشته که نثره چون پارهٔ ابر است بر سینه سرطان و در میان چهار کوکب بر شکل مربع منحرف ـ

فصل نون مع جیم

نجبا ـ بضم نون و فتح جیم و بای موحده بزرگواران و برگزیدگان و این جمع نجیب است از منتخب ـ

نجوی ـ بالفتح و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی راز از شرح نصاب و صراح ـ

نجیب ـ مرد اصیل و شریف و بمعنی شتر گزیده و نیک رفتار از منتخب و صراح ـ

نجائب ـ بفتح شتران و این جمع نجیب است که بمعنی شتر گزیده است از منتخب و سروری و صراح ـ

نجابت ـ بفتح اصالت و بزرگواری و گرامی شدن از کشف و صراح ـ

نجاست ـ بفتح پلیدی از کشف

نجدت ـ بالفتح شجاعت و دلیری از صراح ـ

نجات ـ بفتح رستگاری از بهار عجم و کشف و قاموس و صراح ـ

نجاح ـ بفتح اول و در آخر حای مهمله رستگاری و فیروزی و روائی حاجت از مدار و کشف و صراح و منتخب ـ

نجح ـ بالضم و در آخر حای مهمله فیروزی و برآمدن حاجت از صراح و منتخب ـ

نجد - بالفتح زمین بلند خلاف غور و نام ملکے از عرب میان حجاز و عراق و میان بصره و مکه که زمین آن بلند است به نسبت تهامه و حجاز و بمعنی آرایش خانه و غلبه کردن بشجاعت و رنج دیدن و بمعنی پناه و بمعنی خوشی و خرمی از منتخب و لب الالباب و شرح نصاب و قاموس و صراح -

نجاد - بکسر نون و دال مهمله بند شمشیر که بر دوش و سینه حمائل اندازند از صراح و منتخب -

نجار - بفتح نون و تشدید جیم درود گر -

نجس - بفتحتین بمعنی پلید شدن و پلید و ناپاک و بمعنی دوم بفتح نون و کسر جیم نیز آمده از منتخب و صراح و مؤید -

نجف - بفتحتین نام شهریست که مرقد حضرت علی کرم الله وجهه در آنست -

نجاق - بجیم فارسی نام سلاحی است از بهار عجم و چراغ هدایت

نجل - بالفتح نسل و اولاد و نزد بمعنی انداختن چیزی را از منتخب و صراح -

نجم - بالفتح ستاره و هر گیاهی بی تنه که آنرا به هندی بیل گویند مثل درخت کدو و خیار و عشق پیچان وغیره و نام پروین که آنرا ثریا نیز گویند و بدین معنی الف و لام لازم آن باشد از منتخب -

نجده - بالفتح شجاعت و دلیری از صراح و مجازاً بمعنی شجاع و بمعنی سرد و نیز نوشته اند -

نجار شروان - بکسر شین معجمه کنایه از امام خاقانی که شاعر معروف است چراکه پدر ایشان پیشه نجاری میکرد -

نجاشی - بالفتح نام پادشاه حبشه از صراح -

فصل نون مع حای مهمله

نحوست - بضمتین از منتخب و کشف -

نحافت - بفتح لاغرے و ناتوانے از منتخب و بحر الجواهر و صراح -

نحت - بالفتح تراشیدن از کشف -

نحلت - بالکسر کابین زن دادن بے عوض و بے طلبی و پیدا کردن و دعوی کردن و ترفض حسن و بخشش بے عوض و مذهب باطل از صراح و منتخب -

نحر - بالفتح شتر کشتن و بر سینه زخم زدن از منتخب و کشف و لطائف

نحریر - بالکسر بروزن دلگیر دانشمند و زیرک از کشف و منتخب -

نحاریر - بفتح دانشمندان و زیرکان این جمع نحریر است که بمعنی دانشمند باشد -

نحاس - بضم نون و سین مهمله مس که بهندی تانبا گویند و دود بے شعله آتش و بکسر نون سرشت و اصل و طبیعت از منتخب و صراح و شرح نصاب -

نحیف - لاغر و نزار و مرد عاجز از شرح نصاب و منتخب

نحسین فلک - بفتح سین مهمله مراد از زحل و مریخ -

نحول - بضمتین لاغری و گداخته شدن از بحر الجواهر و لطائف و صراح -

نحل - بالفتح مگس انگبین و بکسر نون و فتح حا بمعنی مذهب و درین صورت جمع نحلت است که بمعنی مذهب باشد از منتخب و مدار و نیز صاحب منتخب نوشته که نحل بمعنی مذهبهای باطله -

نحو - بالفتح بمعنی سوی و راه و مانند و نام علمیکه اعراب کلام عرب بدان دانسته شود و قصد و آهنگ و اسلوب و برگردانیدن از منتخب وغیره -

نحله - بالضم بخشش و عطا و صدقه و بالفتح کابین دادن زن و زنبور واحد از قاموس و صراح -

نحی - بالکسر و سکون حای مهمله مشک که از پوست گوسپند سازند از شرح نصاب و صراح مشک روغن -

فصل نون مع خاے معجمه

نخشب - بالفتح و شین معجمه مفتوح و بای موحده نام شهر در ترکستان که حکیم ابن عطا که بمقنع شهرت دارد از چاهے که در نواحی آن شهر است بسحر و شعبده ماه برمی آورد که قریب چهار فرسنگ روشنی آن میرفت و باز در همان چاه پنهان میشد از برهان -

نخل تابوت - نوعی از آرایش است که بر تابوت مردگان سازند و این رسم در ایران شائع بود و حالا هم در هندوستان یافته میشود و لیکن طلبکه میت پیر و سالخورده باشد بلا شائبه نخل گویند بیت کشته تیغ تو آن نیست که در شهر کسی نخل تابوت مرا بیند و شیون نکند از چراغ هدایت و مصطلحات

نخوت - بالکسر و خای معجمه بزرگی و تکبر از منتخب و مدار -

نخ - بفتح تار و رشته خواه از ابریشم باشد خواه از جنس دیگر و صف لشکر و پلاس و گلیم از برهان -

نخله نبی محمود - نام موضعی است مابین مکه و طائف از صراح و در برهان نوشته که باغ حیاست در راه مکه معظمه -

نخیر - بکسر تین و یای معروف و رای مهمله آواز بینی از بحر الجواهر و نخیر بروزن فقیر در فارسی بمعنی زمینیکه تخم در آن باشند چون سبز شود از آنجا بجای دیگر نقل کنند و بمعنی مرد فرومایه و بمعنی کمین کردن نیز آمده از برهان -

نخچیر - بالفتح و جیم فارسی شکار کردن و شکار کرده شده و جانور صحرائی مثل آهو وغیره و شکارگاه از برهان و بهار عجم و مزیل و بجیم عربی خطاست -

نخل طور - درختیکه موسی علیه السلام را در وادی ایمن بجوالے کوه طور تجلی انوار حق تعالے بران درخت مشاهده شده بود -

نخاس - بفتح نون و تشدید خای معجمه و سین مهمله بازاریکه دران غلامان و اسپان و دیگر حیوانات فروخته شوند و نخاس باین معنی مجاز است چه بحقیقت سوق النخاسین باشد زیرا که نخاس صیغه نسبت است بمعنی برده فروش و بهائم فروش ماخوذ از نخس که بمعنی سر انگشتان بکسے فشردن است چون معمول بهائم فروشان است که برای دریافت فربهی و لاغری و دریافت دیگر عیوب در جسم حیوانات جابجا سر انگشتان میخلانند و می افشرند لهذا نخاس گفتند -

نخاع - بضم و بفتح و بکسر حرام مغز یعنی مغز مهرهای پشت از منتخب و بحر الجواهر و صراح -

نخخ - بالفتح و عین مهمله آب منی از شرح نصاب و صراح -

نخل - بالفتح درخت خرما و بمعنی بیختن آرد وغیره از منتخب و صراح -

نخیل - بر وزن وکیل درخت خرما و درختهای خرما بر مفرد و جمع اطلاق این لفظ میشود و ظاهرا جمع نیست بلکه اسم جمع است از صراح و غیر آن -

نخله بنی هلال - نام موضعیست در راه مکه معظمه و آن نخلستانی است از شکرستان و بنی هلال قبیله است از عرب -

نخل ماتم - نخل تابوت که مذکور باشد -

نخل مریم - عبارت از نخلیکه چون حضرت مریم در زمان تولد حضرت عیسی علیه السلام از درد زه بیقرار شده در صحرا زیر درخت خرما که خشک بود رفتند از برکت آن عفیفه درخت مذکور سبز شد -

نخل موم - درخت چوگل یا پرمیوه که از موم الوان سازند

نخست و نخستین - هر دو بفتحتین بمعنی اول از مدار و برهان و کشف و مزیل و مؤید و در تشریح الحروف نوشته که یا و نون در نخستین زائد است -

نخل بن - بضم موحده درخت خرما -

نخجوان بفتح اول و حرف سوم جیم عربی نام شهریست -

نخله - بالفتح یک درخت خرما از صراح -

نخاله - سبوس یعنی آنچه که بعد بیختن آرد در غربال وغیره باقی ماند از صراح -

نخودی - نوعی از رنگ است که مشابه برنگ نخود باشد -

فصل نون مع دال مهمله

ندا - بکسر آواز کردن و بفتح تری و نم از شرح نصاب -

ندماء - بضم اول و فتح دال مصاحبان و این جمع ندیم است از منتخب -

ندب - بفتحتین و موحده داو بهفت باشد در بازی نرد و در عربی شرط و گرو تمار از رشیدی و برهان و در شرح خاقانی نوشته که ندب افزون کردن بازی نرد است وقتیکه بازی چرب شود و مرتبه بهفت رسد و چون از هفت بیازده رسد که نهایت افزونی بازی است گویند که فره برد و آنرا تمامی ندب نامند و آنکه پی در پی یازده ندب برد گویند که عذرا برد -

ندب - بالفتح گریستن بر مرده و خواندن محاسن او و بفتحتین نشان زخم از صراح و منتخب -

ندرت - بالضم تنهائی و کمی و تنها بودن از کشف و منتخب

نداوت - تری و نمناکی -

ند - بالکسر و تشدید دال مانند و همتا و نظیر و نام بت نیز است از لطائف و شرح نصاب و صراح -

ندیده - همتا و نظیر از لطائف و صراح -

ندیر - منفرد و تنها و غریب از صراح و منتخب -

ندیم - همنشین امرا و سلاطین و پشیمان از صراح و منتخب

ندم - بفتحتین پشیمانی از منتخب و صراح -

ندمان - بالفتح از منتخب -

ندبه - بالضم و بای موحده مفتوح نوحه و شیون و اشعار تمامی خواندن از منتخب وغیره -

فصل نون مع ذال معجمه

نذیر - بفتح نون و کسر ذال معجمه بر وزن وزیر ترساننده و یکی از اسمای پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم از کشف و لطائف و منتخب و صراح -

نذر - بفتح نون و سکون ذال معجمه پیمان و آنچه بر خود واجب گردانند مثل روزه و صدقه برای خدا تعالے و طعام فاتحه روح بزرگان و آنچه از نقد و جنس پیش امرا و سلاطین گذرانیده ملاقات کنند و بفتح اول و ضم ثانی حیران و ترسان و بفتحتین ترس و بیم از مدار و کشف و لطائف و صراح -

فصل نون مع رای مهمله

نرگس شهلا - بفتح شین معجمه نوعی از نرگس که بجای زردی در آن سیاهی میباشد از مدار و در چراغ هدایت وغیره نوشته که نرگس شهلا نرگسی است سفید مائل بسیاهی -

نرد - بالفتح نام بازی است در مقابل شطرنج و بمعنی تنه درخت نیز آمده از جهانگیری و برهان -

نرگس - بکسر کاف فارسی از مدار و برهان -

نرجس - بکسر جیم معرب نرگس از صراح -

نرگ - بفتح نون و سکون رای مهمله و کاف فارسی حلقه زدن لشکر برای شکار و بمعنی زورخانه پهلوانان از شرح گلگشت

نرم نرم -

نریمان - بفتح نون و یای معروف نام جد رستم از برهان -

نردبان - بالفتح زینه

نرگسه زدن چشمک زدن از چراغ هدایت

نره دیو - بمعنی دیو نر از برهان

نره - بفتحتین و تشدید و تخفیف هر دو آمده بمعنی آلت رجولیت که بعربی ذکر گویند و بمعنی شاخ درخت و بمعنی زشت چنانکه نره دیو از لطائف -

نرگسه - بالفتح و کاف فارسی قبه که از سنگ یا چوب وغیره که بر سقف عمارات و دروازها سازند و برگرد آن گلها نشانند از شرح خاقانی و در بعضی از کتب نوشته که آنچه از عاج گلهای نرگس تراشیده بر سقف وغیره خاتم بندی کنند

نرم آهنی - عاجزی و زبونے -

نرگسے - یعنی قلیه نرگسی و آن چنان باشد که بیضهای مرغ را جوش داده پوست دور کرده در قیمه پیچیده می پزند و بوقت خوردن هر بیضه را از کارد دو نیم کرده می نهند زردی و سفیدی آن مشابه بگل نرگسی بنماید و قسمی از پلاو و بمعنی اشاره کردن بچشم از عالم چشمک زدن و بمعنی طنز کردن و نام شاعری معروف از مصطلحات

نرسی - بالضم نام شاهزاده و بالفتح نیز نوشته چنانکه در جهانگیری -

فصل نون مع زای معجمه

نزاکت - بفتح فارسیان اشتقاق این لفظ از لفظ نازک بطور الفاظ عربی کرده اند و حال آنکه فارسی است و در عربی هیچ اصل ندارد از مزیل -

نزاهت - بالفتح دور شدن از بدی و پاکی از عیب از کشف و صراح و منتخب -

نزهت - بالضم دوری از عیب و زشتی و بمعنی پاکیزگی و نکوئی از کشف و صراح و لطائف و منتخب و در خیابان بمعنی خوشحالی -

نزد - بالفتح مخفف نزدیک از برهان و نیز صاحب مؤید و کشف نوشته که بالکسر است و قیل بالفتح -

نژاد - بفتح و زای فارسی اصل و نسل از مدار و مؤید و کشف و در برهان بکسر -

نژند - بفتح و کسر اول و زای فارسی مفتوح سرنگون و پست و خوار از لطائف و مؤید و کشف و زفان گویا و در برهان بفتح و کسر اول و فتح ثانی اندوهگین و بمعنی سرگشته و پست و خشمگین -

نزر - بفتح اول و سکون دوم اندک و قلیل از شرح نصاب و منتخب و کشف و صراح -

نزار - بالفتح لاغر از رشیدی -

نزع - بالفتح کشیدن چیزی را از جای خودش و جان کندن از لطائف و منتخب و صراح -

نزاع - بکسر اول آرزومند شدن و آرزومندی و باهم کشاکش کردن بخصومت از منتخب و صراح -

نزف - بالفتح همه آب از چاه کشیدن و سست گردانیدن و رفتن خون و بمعنی جریان خون از حد و دا الامراض و صراح و منتخب -

نزل - بالضم ضیافت و مهمانی که پیش مهمان گذارند از کشف و بهار عجم و منتخب و صراح -

نژم - بکسر نون و فتح زای فارسی بخاریکه در هوای زمستان بصبح پدید آید بهندی کوهل گویند از رشیدی و در جهانگیری بفتح و در برهان بکسر و بفتح -

نزاکت کردن - اظهار نازک مزاجی خود کردن از چراغ هدایت -

نژاده - بفتح زای فارسی اصیل و نجیب از برهان و سروری و کشف -

نزه - بفتح اول و کسر زای عربی و هاء ملفوظ پاک از عیب و مجازاً بمعنی تازه و خوب از لطائف -

نزولی - محل فرود آمدن سپاه و مردم و پادشاه و امیر

فصل نون مع سین مهمله

نسار - بکسر اول زنان و این جمع امراة است خلاف قیاس که از ماده مفرد خود نیست از صراح -

نسیاً منسیّاً - بفتح نون و سکون سین مهمله و فتح میم و سکون نون دوم و کسر سین دوم و تشدید تحتانی بمعنی فراموش از یاد رفته یعنی کمال فراموش -

نسیب - بروزن نقیب شخص عالی النسب و هم از لطائف

نسب - بفتحتین نسل و نژاد از صراح و بکسر اول و فتح ثانی جمع نسبت است -

نسبت - کنایه از مناسبت سرود یا وقت چه سرود و نغمه را باقتی معین نسبتی است یا آنکه نسبت بمعنی پردهٔ سرود باشد چراکه هر دو پرده صورت میگیرد از نسبت و ترکیب آوازهای پست و بلند از شرح سیف الله احمد آبادی و خان آرزو

نسمات - بفتحتین و مهادیوهای خوش -

نسوت - بکسر نون و فتح واو و تای فوقانی زنان این جمع امراة است خلاف القیاس از صراح -

نسیج - بفتح نون و یای معروف و جیم عربی بافته و جامه و نوعی از حریر زر بافته از کشف -

نسائج - جمع نسیجه که بمعنی جامه باشد و نوعی از حریر زربافته -

نساج - بالفتح و تشدید سین مهمله و جیم بافندهٔ جامه

نسج - بالفتح و جیم بافتن جامه و بافته -

نسخ - بالفتح و خای معجمه دور کردن و زائل کردن و رد کردن چیزی را بچیزی که بهتر از آن باشد و بمعنی کتاب نوشتن و نیز نام خطیست از شش خط که اختراع کردهٔ خواجه عماد الدین یاقوت مستعصمی است چون خواجه مذکور خط نسخ را اختراع کرده خطوط دیگر پیش از آن منسوخ شدند بهمین سبب خط نسخ گویند از مؤید و منتخب و کشف و بضم اول و فتح ثانی جمع نسخه که کتاب باشد -

نسق بند - بفتحتین عامل ملک -

نسر - بالفتح کرگس و نام بتی است -

نستر - بالفتح مخفف نسترن -

نسطور - بالفتح نام مردی صاحب مذهب و مجتهد ترسایان از مؤید و کشف -

نسر طائر - شکلی است بر فلک بصورت کرگسی که پران باشد بجانب شمال از منطقة البروج و آنرا عقاب نیز گویند -

نسناس - بالفتح دو نون و دو سین مهمله نوعی از حیوان که بر یک پای جهد از منتخب و کشف و صاحب حیات الحیوان نوشته که نسناس بالکسر نوعی از حیوان است که بصورت نصف آدمی باشد چنانکه یک گوش و یک دست و یک پای دارد و بطور مردم در عربی کلام کند و صاحب برهان نیز بالکسر نوشته است و در تواریخ بهجت العالم نوشته که نسناس در نواحی عدن و عمان بسیار است و آن جانوریست مانند نصف انسان که یک دست و یک پا و یک چشم دارد و دست او بر سینه او باشد و بزبان عربی تکلم کند و مردم آنجا او را صید کرده میخورند -

نسر واقع - ستاره ایست روشن بصورت کرگسی که از بال افگنده آینده باشد و آن بجانب قطب جنوب است از منتخب و در برجندی شرح بست بابی نوشته که ستاره ایست روشن با دو ستارهٔ دیگر و این هر سه ستاره مثال مثلث کوچک واقع شده اند بجهت مشابهت او بکرگسی که بال هم آورده باشد و آن دو ستاره بمنزلهٔ دو بال اوست

نسفت - بالفتح برکندن بناء و بفتحتین نام شهر از لطائف -
نسق - بفتحتین روش و دستور و ترتیب دادن از بهار عجم و مؤید و منتخب و مدار -
نستعلیق - نام خط معروف و در اصل نسخ تعلیق بود چراکه این خط را از خط نسخ و خط تعلیق استخراج کرده اند چون اسم خطے مقرر گشت و در اسم تخفیف ضرور است بجهت تخفیف خای معجمه را حذف نموده اند -
نسک - بفتح اول و سکون ثانی و کاف عربی نام غله ایست که بهندی آنرا مسور گویند و بالضم هر دفتر را نام باشد از دفاتر پاژند و این هر دو معنی فارسی است و بالضم در عربی بمعنی عبادت و قربانی و بضمتین قربانیها درین صورت جمع است از لطائف و برهان و صراح -
نسیم - باد نرم از مدار و صراح و منتخب و چیزیکه بوی خوش دارد از خیابان -
نسیان - بالکسر فراموشی و فراموش کردن و بالفتح آنکه فراموشی بر و غالب باشد از صراح -
نسرین - بالکسر نام گلی سفید خوشبودار که بفارسی آنرا نسترن گویند و بهندی سیوتی نامند و بالفتح چنانکه مشهور است دیده نشده و بفتح اول و ثالث تثنیه نسر و آن دو ستاره است هر یک بصورت کرکس یکی را نسر طائر گویند و دیگرے را نسر واقع از کشف و بحر الجواهر و لطائف و برهان -
نسترن - بفتح اول و ثالث و رابع لفظ فارسی است و آن گلی است خوشبودار که بعربی آنرا نسرین گویند و بهندی سیوتی نامند از برهان و بهار عجم و رشیدی -
نسوان - بالکسر زنان این جمع امراة است نه از ماده مفرد از صراح -
نستعلیق حرف زدن - الفاظ فصیح و بلیغ به تکلف گفتن و الفاظ بمخرج ادا کردن -
نسو - بفتح نون و ضم ثانے و واو معروف نرم و هموار از برهان -

نستعلیق گو - کسیکه الفاظ فصیح و بلیغ بتکلف گوید و الفاظ بمخرج ادا کند -
نسبت حکمیه - علاقه که میان موضوع و محمول الطرفین اثبات یا نفی واقع باشد چنانچه العالم حادث و زید قائم و زید لیس بقائم و العالم لیس بقدیم چنانچه آوردن کلمه است یا نیست در اواخر جملهای عبارت فارسی
نسیه - بالکسر آنچه نقد نباشد و بمعنی امید و وعده ادای آن کرده باشد از منتخب و مؤید -
نسخه - بالضم نوشته شده از کشف -
نسقچی - بالفتح اول و ثانی و قاف و جیم فارسی چوبدار و انتظام کننده شهریان و لشکریان -
نسطوری - نام دانشمند ترسایان و در برهان بمعنی ترسا گفته

فصل نون مع شین معجمه

نشا - بفتح اول و سکون ثانی و همزه و اینجا بعد خط مستقیم خطے کج منحنی نویسند بیجاست و اگر بالفرض نویسند بالای خط مستقیم نویسند تا اشارت شود که خط مستقیم درینجا الف نیست بلکه همزه است و این لفظ را بر وزن سرا گفتن غلط است و بصورت نشه نوشتن هم خطاست بمعنی آفریدن و نو پیدا شدن و مجازاً بمعنی جهان و عالم مستعمل میشود -
نشیب - بکسر ثانی و یای مجهول پستی و زمین پست از کشف و مدار و برهان و مؤید -
نشدت - بالکسر جستجو کردن گم شده را از منتخب -
نشکنج - بالکسر و کاف عربی مضموم و نون و جیم عربی گرفتن گوشت کسی بدو سر انگشت یا بدو سر ناخن چنانکه بدرد آید از برهان و جهانگیری و در کشف بفتح اول و سوم -
نشید - بفتح اول و کسر شین معجمه و یای معروف شعر خواندن و آواز بلند کردن از منتخب و صراح و در محاوره فارسیان بکسر ثانی و یای مجهول سرود و آواز خوانندگی از لطائف و در برهان و مدار بکسر ثانی و یای مجهول سرود و آواز خوانندگی -
نشتر - بکسر مخفف نیشتر آلت فصد کردن از برهان و بهار عجم
نشر - بالفتح بوی خوش و دگر باره سبز شدن گیاه و بریدن چوب به آره و گستردن و فاش کردن خبر و مجازاً بمعنی زندگی و بفتحتین پراگنده شدن و پراگنده و پراگندگان واحد و جمع یکسان آمده از منتخب و صراح -
نشخوار - بضم اول و خای معجمه بر وزن دشوار آنچه گاو و شتر و گوسپند خورده خود را باز از معده بدهن آورده بخایند و فرو برند بهندی جگال گویند از برهان ظاهرا این لفظ ترکی باشد چراکه در لغات ترکی هم بنظر آمده -
نشوار - بالکسر نشخوار -
نشور - بضمتین زنده شدن و صبح نشور مراد از صبح روز قیامت از صراح و منتخب -
نشاپور - بکسر اول نام شهر در خراسان و اصل این نه شاپور است چه لفظ نه بمعنی شهر است و شاپور نام بادشاه و نشاپور نام شعبه از مقام نوا از برهان -
نشز - بالفتح و زای معجمه بلند نشستن و بلندی جستن و جای بلند و بفتحتین نیز آمده -
نشوز - بضمتین و زای معجمه ناسازگاری کردن زن با شوهر از منتخب
نشاط - بفتح خوشی و شادمانی و بکسر اول باین معنی غلط مگر بکسر اول جمع نشیط است که بمعنی شادمان باشد چنانکه کرام جمع کریم از کشف و منتخب و بحر الجواهر و بهار عجم و مؤید و مزیل و صحاح -
نشاف - بالفتح و تشدید شین معجمه جاذب و در خود کشنده و بفتح و تخفیف جنون و دیوانگی و خبط از لطائف -
نشف - بالفتح جذب کردن و در خود کشیدن جامه خوی عرق را و بفتحتین نوعی از سنگ سیاه که با خشونت باشد و بالکسر کاسه سر و قدح چوبین از لطائف -
نشوق - بفتح آنچه ادویه رقیق در بینی اندازند -

نشیم - بکسر تین و یای مجهول و معروف هر دو درست مخفف نشیمن بمعنی آشیانه و آرام گاه از برهان و رشیدی -
نشیمن - بکسر تین و یای مجهول و فتح میم خلوتخانه و آرام گاه و آشیانهٔ مرغان از جهانگیری و کشف و برهان و مؤید و بهار عجم -
نشاندن - بفتح متعدی نشستن -
نشاتین - بالفتح و حرف ثالث همزهٔ مفتوحه بصورت الف و آنچه بالای خط مستقیم خطی کج بمعنی نوشته میشود اشارت است برآنکه الف نیست بلکه همزه است غرض که لفظ نشاتین بروزن کعبتین و فرقدین است و آنکه بعض مردم بروزن امامین گویند محض غلط است و معنی نشاتین دنیا و آخرت است -
نشان - علم فوج و فرمان شاهزاده -
نشو - بفتح نون و سکون شین معجمه پیدا شدن از نطائف و گاهی بمعنی روئیدن و بالیدن است و نشو و نما بهر دو لفظ بفتح نون است و کسانیکه لفظ نما را بضم نون خوانند غلط خوانند -
نشاره - بضم براده چوب عاج و غیرهما از بحر الجواهر و منتخب -
نشاسته - بفتح نه بکسر معروف است چون در ساختن آن درّی مغز گندم را در آب می نشانند بهمین سبب نشاسته گویند -
نشره - بالضم هدیه که برای اطفال نویسند و بمعنی تعویذ و افسون نیز آمده از منتخب و صراح و در مدار بالفتح بمعنی شادی ختم قرآن و در برهان بالفتح آنچه باز عفران و شنگرف بروز مکتب نشینی بر روی تختهٔ اطفال نویسند -
نشه - بفتح نون و شین معجمه مشدد و بروزن پشه بیهوشی و کندی حواس که از خوردن شراب و بنگ وغیره پیدا شود و کسانیکه برای این معنی نشاء بالف و همزه نویسنده غلط است -
نشکرده - بالکسر و کاف فارسی مکسور و دال آلتی است آهنی که بدان کفش دوزان چرم را قطع کنند و بهندی رانپی گویند از برهان -

فصل نون مع صاد مهمله

نصاب - بکسر نون آن مقدار مال که زکوة بر آن واجب شود و اقل درجهٔ آن از نقره دو صد درم بود و از طلا بیست مثقال و اکثر درجهٔ آنرا حدّ معین نیست و وزن درم شش دانق است چهار طسوج و طسوج دو حبه و حبه دو جو و جو شش خردل و وزن مثقال بست قیراط و قیراط پنج جو زکوة مال چهلم حصهٔ آن مال باشد بعد هر سال از شرح نصاب و لفظ نصاب در کتب فارسی اکثر بمعنی مال و زر و سرمایه مستعمل میشود -
نصب - بالفتح برپا کردن و دشمن داشتن و حرکت زبر در کلمهٔ معرب چنانکه فتح در کلمهٔ مبنی و بفتحتین بت آنچه برپا کنند بهر پرستش و بدین معنی بضمتین و بفتح اول و سکون ثانی نیز آمده از منتخب و صراح -
نصفت - هر سه حرف اول مفتوح داد دادن انصاف از صراح و منتخب بکسر اول و سکون ثانی غلط چنانکه مشهور است -
نصرت - بالضم یاری کردن و یاری دادن و بالفتح خطاست از کشف و منتخب و بهار عجم -
نصوح - بفتح و حای مهمله صاف و خالص و توبهٔ استوار که باز گناه هرگز نکند و نیز نام مردیکه در حمام زنانه ملازم بود قصهٔ توبه کردن او در مثنوی معنوی مشروح است از لطائف -
نصر - بالفتح یاری دادن و بضم نون و فتح صاد مشدد یاری دهندگان جمع ناصر و پدر قبیلهٔ از بنی اسد از منتخب -
نصیر - بفتح نون مددگار و نیز قبیلهٔ است از یهود از لطائف -
نص - بالفتح و تشدید صاد مهمله نیک باریکی کردن در پرسیدن تا غایت آنرا بدانند و بلند کردن چیزی از صراح و منتخب و بمعنی آشکارا کردن از کشف و لطائف و باصطلاح علم اصول نوعی از آیات قرانی که ظاهر و ممتاز گرداند کار متشابه را که این نیکوست و آن بد چنانچه قوله تعالی احل الله البیع و حرم الربوا چراکه کفار می گفتند که بیع و ربا هر دو برابر است و گاهی اطلاق نص بر آیت ظاهر کنند که بو صاحت بر معنی مقصود دلالت داشته باشد بلکه فارسیان هر کلام صریح و بر ظاهر را نص گویند -
نصوص - آیات قرآن که معنی آنها صریح و آشکارا باشد -
نصیف - بفتح چادر نادوخته یعنی یک عرض باشد و نیمه هر چیز و خادم از شرح نصاب -
نصل - بالفتح و سکون صاد پیکان تیر و نیزه و نصول بضمتین و نصال بکسر اول جمع آن از شرح نصاب -
نصال - بکسر پیکانها -
نصب العین - بالفتح مد نظر و منظور خاطر و مقابل چشم -
نصرانی - بالفتح عیسوی مذهب چراکه یکی از اسمای عیسی علیه السلام ناصر نسبت از آنکه مولد آنجناب قریهٔ ناصره بوده است از مضافات بیت المقدس در ولایت شام و این نسبت بحذف الف است و زیادت الف و نون چنانکه در حقانی -
نصیری - بضم نون و فتح صاد و سکون تحتانی نام طائفه است منسوب به نصیر که یکی از فدائیان حضرت علی کرم الله وجهه بود که آن حضرت را خدا میگفت و آنحضرت او را بقتل میرسانیدند باز او زنده میشد و قصهٔ حیات و ممات او مشهور است از مصطلحات پس نصیری بمعنی فدوی جان نثار در راسخ الاعتقاد مستعمل است -
نصفی - نوعی از پیالهٔ شراب از مدار و برهان و کشف و بهار عجم و سروری و ضبط حرکت نه کرده بخاطر مؤلف میرسد که نصفی بالکسر و یای معروف بمعنی آن پیالهٔ شراب خواری که کدوی خشک را در نیم ساخته نصف اسفل را صاف کرده پیاله سازند و مجازاً هر پیاله گی را گفته باشند -

فصل نون مع ضاد معجمه

نضارت - بفتح نون تازگی و آبداری از منتخب -
نضرت - بالفتح تازگی از منتخب -
نضج - بالضم و جیم رسیدن میوه و پختن هر چیز و پختن ریش و پختن ماده و خلط از صراح و باصطلاح اطبا لائق خروج شدن خلط بتغلیظ شدن رقیق یا برقیق شدن غلیظ -
نضیج - میوهٔ پخته و دمل پخته و مادهٔ پخته هر چیز که پختگی آن از آتش نباشد -
نضح - بالفتح و حای مهمله آب کشیدن از صراح -
نضار بضم نون زر و بمعنی طلا و خالص هر چیز از لطائف و صراح -
نضیر - تازه و آبدار و بمعنی زر و نیز قبیله از یهود از لطائف و منتخب -
نضر - بفتح اول و سکون ثانی زر و بمعنی تازه رویی از صراح و بفتحتین چیز خالص از لطائف -

فصل نون مع طای مهمله

نطاة - بفتح و طای مهمله و تای مدوره نام قلعه خیبر از شرح نصاب -
نطع - بالفتح بساط و فرش چرمین و پوستیکه درویشان بر میان بندند از لطائف و غیره و در منتخب بالفتح و بفتحتین بساط -
نطاق - بکسر نون کمربند که بهندی پٹکه گویند از بهار عجم و منتخب -
نطق - بضم نون و سکون طای سخن گفتن و بضمتین جمع نطاق که بمعنی میان بند است و بمعنی قوسی از فلک از منتخب -
نطول - بضمتین بر عضو ریختن آبی که بدواها جوشانیده باشند و بفتح اول و ضم ثانی بمعنی آن آب بدارو دواها جوشانیده که بر عضو ریزند از صراح و منتخب -
نطع پوشان - کنایه از پهلوانان چرا که وقت کشتی تنبان از چرم می پوشند از مصطلحات -
نطعی - تنبان چرمی که استاد کشتی گیران پوشند از مصطلحات -
نطی - این لفظ بنون و طای مهمله و تحتانی که بنام فرخ شهرت دارد غلط است و بلام و ظای معجمه مفتوح و الف مقصوره صحیح است -

فصل - نون مع ظای معجمه

نظام الدین اولیا - خان آرزو علیه الرحمه در جایی نوشته است که غالباً لقب ایشان نظام الاولیاست مردم هند نظام الدین اولیا گویند اطلاق اولیا که جمع ولی است بر یک فرد کنند -
نظافت - بالفتح پاکیزگی از کشف و مدار و منتخب -
نظارت - بفتح نظر کردن و نگریستن بچیزی از منتخب -
نظر تثلیث - بیانش در تثلیث گذشت -
نظر - بفتحتین نگاه و بمعنی فکر نیز آمده -
نظر غلط انداز - عبارت است از آنچنان نگاه معشوق که عاشقان را بالغلطی اندازد یعنی هر یکی چنان پندارد که خاص نگاه بسوی من کرده است -
نظیف - بفتح اول و کسر ظای معجمه بر وزن شریف حلال و پاک و طاهر از کشف -
نظر تنگ - مرادف تنگ چشم -
نظم - بالفتح بهم پیوستن سلک مروارید و در کشیدن جواهر در رشته از بحر الجواهر و منتخب و صراح و مجازاً کلام موزون که در مقابلهٔ نثر باشد -
نظام - بالفتح و تشدید ظای معجمه نام حکیمی که از معتزله بوده به آخر قائل اجزای غیر متناهیه بالفعل در جسم گردید و اعتقادش برانیست که قطع مسافت نامحدود در زمان معدود متعذر است مگر بطفره و بکسر نون و تخفیف ظای معجمه رشته جواهر و آراستگی هر چیز و نام وزیر ملکشاه سلجوق که اسم تمام آن نظام الملک است و بضم نون و تشدید ثانی جمع ناظم -
نظم آرای شروان - کنایه از خاقانی -
نظر یافتن - ترتیب یافتن و فیض پذیر شدن از مصطلحات -
نظاره - بفتح و تخفیف نگریستن بچیزی و فارسیان باین معنی به تشدید هم استعمال کنند از بهار عجم و بالفتح و تشدید بمعنی نظر کنندگان از منتخب و صراح و قاموس -
نظارت پیشه - نگهبان و خواجه سرا -
نظارگی - بکاف فارسی بمعنی نظر کننده و قیاس مقتضی آن نیز هست که بمعنی مصدر باشد از بهار عجم -
نظری - بفتحتین و آن قسم اول است از هر دو قسم حکمت و حکمت نظری را حکمت علمی نیز گویند و آن تصور حقائق موجودات باشد و قسم دوم حکمت عملی است و اقسام نظری بسیار است چنانچه علم هیئت و علم مناظر و مرایا و تشریح و علم معادن و نباتات وغیره -

فصل نون مع عین مهمله

نعمار - بفتح اول و سکون ثانی و در آخر همزه و بمعنی نعمت و این اسم جنس است نه صیغه جمع چنانکه بعضی گمان برند چرا که فعلا بفتح اول و سکون ثانی از اوزان جمع نیست از صراح و قاموس و بعضی شراح و محشیان نوشته اند که این اسم جمع نعمت است و اسم جمع آنرا گویند که معنی جمع دارد و از اوزان جمع نباشد -
نعل بها - مالیکه فدیه ولایت خود بلشکر دشمن قوی دهند تا تاراج نکنند -
نعاب - بالفتح و تشدید عین و در آخر موحده بچهٔ زاغ چنانچه در دعای داؤد علیه السلام یا رزاق النعاب فی عشه از بحر الجواهر عش بالضم عین و تشدید شین معجمه آشیانه و گویند که بچهٔ زاغ را دهن سرخ میباشد مادر و پدرش آنرا آتش پنداشته میگریزند بحکم الهی پشها آنرا آتش پنداشته پروانه وار در دهان بچه می افتند و قوت آن همان میشود -
نعیب - بفتح اول و در آخر موحده آواز زاغ شرح نصاب -
نعمت - بالکسر دسترس مال و روزی و نازه آسائش و نکوئی و نکوئے و عطا از منتخب و بحر الجواهر و کشف -

نعت - بالفتح تعریف و وصف کردن از منتخب اگرچه لفظ نعت بمعنی مطلق وصف است لیکن اکثر استعمال این لفظ بمعنی مطلق ستائش و ثناے رسول الله صلعم آمده است و بمعنی صیغه اسم فاعل و اسم مفعول و صیغه صفت مشبه نیز می آید -

نعوت - بضمتین جمع نعت -

نعاج - بکسر اول و در آخر جیم جمع نعجه که بمعنی میش است -

نعاس - بضم نون و سین مهمله غنودگی و بخواب شدن از لطائف و مدار و منتخب و کشف -

نعش - بالفتح و شین معجمه جنازه خواه میت مسلمان باشد خواه نامسلمان باشد و بنات النعش را نیز گویند که آن چند ستاره اند مشهور -

نعل در آتش - بیقرار چه هرگاه کسی را بمحبت خود بیقرار خواهند نام او بر نعل اسپ نوشته در آتش نهند و افسونی خوانند مطلوب بمحبت طالب خود بیقرار میگردد و حاضر شده مطیع میشود از رشیدی و لطائف و در برهان بمعنی اضطراب و بیقراری نوشته و همین وجه مذکور بیان ساخته -

نعوظ - بضمتین و ظاے معجمه استادگی ذکر از بحر الجواهر و منتخب -

نعناع و نعنع - بالفتح و در آخر عین مهمله پودینه از شرح نصاب -

نعیق - بر وزن رفیق بانگ زاغ از منتخب -

نعال - بکسر نون جمع نعل که بمعنی کفش است و نعل اسپ -

نعل - بالفتح کفش و بمعنی آهنی که زیر پاشنه کفش تعبیه کنند و چیزیست از چوب کنده گران سنگ که کشتی گیران در کشیده بر سر و دوش گردانند و هم چیزیست از عالم لسیمان که بکار توپ کشتی آید از مصطلحات -

نعم البدل - بکسر نون و سکون عین مهمله و فتح میم و بفتحتین بای موحده و دال مهمله بمعنی بهتر بدله و نیک عوض و نعم فعل مدح مبنی علی الفتح و لفظ بدل فاعلش و مخصوص بالمدح همان چیزیست که آنرا نعم البدل گویند -

نعم - بکسر نون و فتح عین مهمله جمع نعمت و بفتحتین کلمه ایجاب تصدیق بمعنے آری و بلی و نیز بفتحتین بمعنی چهار پایه مثل شتر و گاو و گوسپند و بالضم تازگی و نرمی و نکوئی و بکسر نون و سکون عین مهمله و فتح میم فعل مدح بمعنی فتح بمعنی نیک از منتخب و لطائف و سراج و مؤید -

نعائم - بفتح نام منزل بستم از منازل قمر و آن چهار ستاره است بشکل مربع در برج قوس که بزحل نسبتی دارد از صراح و غیره و جمع نعامه که شتر مرغ باشد و آن پاره هاے آهن گرم آتشین را میخورد -

نعیم - بهشت و بمعنی نعمت و نیکی و دسترس و مال و ناز از کشف و منتخب و صراح و مؤید -

نعمان - بالضم نام یکی از ملوک عرب که آنرا نعمان بن منذر گویند و او براے بهرام گور کوشکی خورنق نام از سنمار معمار تعمیر کرانده بود و نیز نام امام اعظم ابوحنیفه رحمه الله علیه و نام مردیکه نوشیروان او را از زیر پای پیل انداخته بود و بالفتح نام رودخانه است از منتخب و کشف و صراح و لاله نعمان و شقائق نعمان نوعیست از لاله که نهایت سرخ باشد گویند که آنرا نعمان پادشاه از کوهستان بشهر آورده بود و بعضی گویند که نعمان او را بسیار دوست میداد است -

نعل افگندن و نعل ریختن - دویدن و ماندن اسپ اندر رفتار از لطائف

نعل در آتش نهادن کسی را بیقرار کردن از لطائف

نعل بر بدن - داغ بصورت نعل بر بدن از مصطلحات

نعل وارژگون بستن - مردم را در جستجوی خود در شک انداخته بطرف خلاف مقصود سرگردان کردن -

نعلین چوبین - انچه مثل کفش از چوب ساخته بوقت استنجا و وضو در پا کنند -

نعامه - بفتح نون شتر مرغ از شرح نصاب و منتخب و صراح -

نعجه - بالفتح و جیم میش از لطائف -

فصل نون مع غین معجمه

نغمات - بفتحات آوازهاے خوش از کشف - نغمهای نیم ملک - نغمهاے ناتمام -

نغزک - بالفتح و زای معجمه مفتوح هر شی خوب و لطیف و هر کار اندک که بخوبی باشد و نام میوه هندی که آنرا انبه گویند از برهان و غیر آن ظاهر النغزک نام انبه ایجاد هندیان فارسی دان است -

نغل - بفتح اول و کسر غین معجمه جای شب باشی چهار پایان در صحرا و بمعنی سیراب شدن و در عربی بمعنی بدن است و کینه وری و بفتحتین تباه شدن از لطائف -

نغول - بفتح اول و واو مجهول و معروف نیز جائیکه در صحرا براے شب باشی گاوان و گوسپندان سازند و بضمتین بمعنے عمیق و ژرف و بمعنے دور و بعید و دراز و تمام و کامل و بکسر اول نردبان از لطائف

نغم - بفتحتین جمع نغمه از منتخب -

نغنغه - بفتح هر دو غین معجمه آواز لطیف و نغمه و سرود از لطائف -

نغوله - بفتح اول و واو مجهول موی پیچیده که آنرا بهندی جوڑه گویند از بهار عجم و در جهانگیرے و جمع الفرس و برهان بمعنی زلف خوبان -

نغولے - بمعنی تعمق و غور از لطائف -

فصل نون مع فا

نفس رہا - بفتحتین کلامیکه خواندن و تلفظ آن سهل باشد نه بدشواری -

نفاست - بفتح زچه شدن زن و حسد و بخیلے کردن و بمعنی خوبی و پسندیدگی و لطائف از منتخب و کشف و صراح -

نفرت - بالکسر نوعی رمیدگی از چیزی و بالفتح یکبار رمیدن و رمیدگی -

نفحات - بفتحات بوهاے خوش -

نفخات - بفتح اول و ثالث خای معجمه دمیدنهای جمع نفخه -
نفت - بالفتح و بعضی بالکسر نوشته قسمی از روغن که از زمین جوشد و بیان آن در لفظ بطای مهمله خواهد آمد از لطائف و مؤید و برهان و مدار -
نفاثات - بالفتح و تشدید فا و ثای مثلثه زنان دردمنده سحر بر عقدها از زنان ساحره -
نفث - بالفتح دردمیدن و فضله چیزی از دهان انداختن از منتخب و صراح -
نفح - بالفتح و حای مهمله دمیدن بوی خوش و وزیدن باد از لطائف و صراح -
نفائح - بفتح نون و کسر حرف چهارم که همزه است و حای مهمله بوهای خوش -
نفخ - بالفتح و خای معجمه دمیدن و پرباد شدن -
نفوخ - بفتح اول و ضم ثانی و خای معجمه اردویه خشک که در بینی دمند -
نفاد - بفتح اول و دال مهمله سپری شدن از صراح -
نفاذ - بفتح و ذال معجمه گذشتن تیر از جائیکه بدان رسد و جاری شدن فرمان و نامه از منتخب و صراح و نام حرکت وصل وقتیکه خروج باو پیوندد و حرکت خروج و مزید را نفاذ نیز گویند -
نفوذ - بضمتین و ذال معجمه درگذشتن و جاری شدن فرمان و نامه و اثر کردن از منتخب و صراح -
نفس الامر - حقیقت کار و اصل مدعا بمعنی ثابت و تحقیق و کار واقعی -
نفیر - فریاد و ناله و آواز و بمعنی گریزنده و نفرت کننده بمعنی کرنای -
نفر - بفتحتین گروه مردم از سه تا ده فارسیان بر یک کس اطلاق کنند و بمعنی چاکر هم آمده از لطائف و منتخب و صراح و بهار عجم و ملک -
نفور - بفتح اول و ضم ثانی گریزنده و رمنده -
نفاس - بکسر ایام زچگی زن از قاموس و صراح و کشف و بحر الجواهر و منتخب و بمعنی خون ولادت -
نفائس - بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم باشد جمع نفیسه -

نفس - بفتحتین دم و آن جذب نسیم است از راه بینی یا دهان برای ترویح قلب و دفع بخار است با بیرون راه و این هر دو حرکت بمعنی برآمدن و فرو رفتن دم مجموع یک نفس باشد و جمع آن انفاس آید و نفس بفتح اول و سکون ثانی بمعنی جان و روح و حقیقت شی و ذات و عین هر چیز در این صورت جمع آن نفوس و انفس باشد و نفس در اصطلاح تصوف سه قسم است اگرچه در حقیقت همین یک روح است مگر چون بهر صفتیکه موصوف میگردد مناسب آن صفت موسوم میشود و آن سه قسم است اول نفس اماره یعنی سخت امر کننده بطرف لذت و حظوظ فانی ممنوعه کما قال الله تعالی ان النفس لامارة بالسوء دوم نفس لوامه بمعنی بسیار ملامت کننده خود را بوقوع معاصی بهدایت نور دل این نفس صلحا و اولیا را حاصل باشد از این سبب الله تعالی او را مقسم بقسم گردانیده لا اقسم بالنفس اللوامة سوم نفس مطمئنه و آن از صفات ذمیمه صاف شده با خلاق حمیده متصف گشته بقرب الهی فائز شده باطمینان میرسد لهذا باین خطاب مشرف است یا ایتها النفس المطمئنة ارجعی الی ربک راضیة مرضیة از کشف و نزد بعضی نفس چهار قسم است سه قسم همان است که مذکور شد چهارم نفس ملهمه آنکه ارادات مختلفه از ان در دل راه یابد و در قاموس و صراح نفس بالفتح بمعنی روح و خون و تن و چشم زخم نیز آمده و در چراغ هدایت نوشته که نفس بمعنی آلت تناسل نیز مستعمل -
نفوس - بضمتین جانها و ارواح این جمع نفس است که بفتح اول و سکون ثانی باشد بمعنی جان -
نفیس - چیزیکه قیمتی و گرانمایه و لطیف و پسندیده باشد از منتخب و صراح و در لطائف بمعنی حاسد و بخیل است که از قاموس نقل کرده و در صراح نیز باین معنی یافته میشود -
نفض - بالفتح و ضاد معجمه فشاندن و جمی نفض از بجا است

از منتخب و صراح -
نفط - بالکسر و بالفتح گر بکسر افصح روغنی است و آن دو قسم باشد سیاه و سپید بهتر سفید است در ملک شیروان از زمین مینجوشد و گاهی مجازاً باروت را نیز گویند لفظ معرب نفت است از لطائف و منتخب و مؤید و مدار و در خیابان نوشته که نفط بالکسر دارو نیکه حکما ساخته اند هر جا که اندازند آتش درگیرد -
نفاع - بالفتح و تشدید ثانی و عین مهمله بسیار سود رساننده و بالضم جمع نافع -
نفاغ - بکسر نون و غین معجمه قدح بزرگ از برهان -
نفاق - بفتح روان و رواج یافتن متاع خود کساد و بالکسر دوروئی از منتخب و کشف -
نفل - بفتح اول و سکون فا عبادتیکه بر بنده واجب نباشد از کشف و منتخب و صراح
نغول - دور و بعید و عمیق و فهمیدگی و غور از لطائف و برهان -
نفس کل - کنایه از عرش -
نفی کردن - دور کردن و نیست کردن و از شهر بدر کردن
نفرین - بالکسر دعای بد از برهان -
نفس کشادن - بفتحتین کلام کردن -
نفس سوختن بمعنی تنگ شدن دم از کثرت رنج بردن و محنت کشیدن چنانکه بعد از دویدن و غوطه زدن حالتی طاری شود از بهار عجم و در چهار شربت نوشته که نفس سوختن کنایه از محنت
نفس راست کردن - کنایه از توقف کردن و آرام گرفتن
نفس اماره - خواهش طبیعت انسان که بسوی لذات دنیوی باشد اماره بفتح اول و تشدید میم صیغه مبالغه است بمعنی بسیار امر کننده و سخت حکم کننده -
نفوس ثلاثه - اماره و لوامه و مطمئنه یا آنکه کنایه از ارواح ثلاثه که روح حیوانی و روح نباتی و روح جمادی است
نفوس قدسیه - ذاتهای پاک و ارواح ابرار و اخیار و ملائک -

نفس ناطقہ۔ باصطلاح حکما روح وجان را گویند۔
نفقہ۔ بفتحات اول وثانی وثالث آنچہ بعیال واطفال خورش دہند از مدار۔
نفخہ۔ بالفتح وخای معجمہ یکبار دمیدن از منتخب۔
نفحہ۔ بالفتح وحای مہملہ بوی خوش۔
نفاجہ۔ بفتح نون وجیم عربی بمعنی رقعہ مربعہ زیر آستین واین معمول عرب است از قاموس۔
نفطہ۔ بالکسر آبلہ از صراح ومنتخب وشرح نصاب
نفس کلی۔ ہیئت مجموعی نفوس انواع موالید ثلاثہ۔
نفس بہیمی۔ جان حیوان چارپایہ مراد ازین نفس امارہ۔
نفس نباتی۔ روحیکہ در نباتات بمعنی سبزہ ودرختان می باشد۔
نفی۔ بفتح اول وسکون ثانی راندن ودور کردن ودور شدن از صراح وبمعنی شہر بدر کردن چنانچہ نور اللہ در شرح گلستان نوشتہ۔

فصل نون مع قاف

نقا۔ بالضم پاکیزگی از لطائف۔
نقبا۔ بضم نون وفتح قاف وموحدہ جمع نقیب۔
نقرہ پا۔ نام طائریست کہ رنگ پای آن سفید باشد
نقدا۔ بمعنی بالفعل وفی الفور مستعمل۔
نقاب۔ بکسر پردہ کہ برخ آویزند یا چیز نفیس انداز ند وبفتح نون باین معنی خطاست وبالفتح وتشدید قاف سوراخ کنندہ ونقب کنندہ از منتخب وصراح ومدار ومؤید وبہار عجم۔
نقطۂ انتخاب۔ نقطہ کہ بر حاشیہ کتاب برای یادداشت محاذی بیت مطبوع وچیز پسندیدہ گذارند وباصطلاح صوفیہ ذات بحت حق سبحانہ تعالی۔
نقب۔ بفتح اول وسکون ثانی سوراخ کردن در دیوار وسوراخ بمعنی سرنگ نیز آید از بہار عجم ومنتخب وصراح۔
نقمت۔ بالکسر عقوبت وکینہ وعذاب از لطائف ومنتخب وقاموس۔
نقابت۔ بکسر ستودگی وبفتح ستودن از صراح۔
نقرات۔ بالکسر فقرات سرود کہ آنرا می سرایند ہندیان آنرا تک گویند بضم فوقانی وبعضی کڑی نامند
نقاوت۔ بالفتح پاکیزگی از صراح۔
نقل روح۔ عمل بعضی از اہل ریاضت کہ روح خود را بجسم دیگری برند بشرطیکہ آن جسم از جان خالی باشد واین عمل را خلع بدن نیز گویند۔
نقاد۔ بالفتح وتشدید قاف بسیار سرہ کنندہ درم ودینار را از منتخب۔
نقد۔ بالفتح آمادہ کردن ودادن وسرہ کردن درم ودینار از منتخب وصراح وبمعنی سیم وزر سکہ گاہی مجازاً بمعنی دل وذات آید وبمعنی فی الحال وبمعنی پسر نیز آید۔
نقش زیاد۔ در برہان نوشتہ کہ اسم بلاست واینچہ قابل دیدن نباشد تم کلامہ ودر لطائف وغیرہ نوشتہ کہ زیاد نام بازی دوم از ہفت بازی نرد چراکہ ہر نقش کہ در کعبتین افتد ہنگام باختن یکی ازان زیادہ بازند ودر سراج اللغات نوشتہ کہ در بازی مذکور در ہر نقش یک خال زیادہ کردہ اند وتحقیق این در بیان لفظ خال زیاد مفصل مذکور شد وہمان اصح است۔
نقار۔ بکسر اول ورای مہملہ کینہ وعناد۔
نقیر۔ اصل درخت وچاک خرد کہ بر پشت تخم خرما باشد وبمعنی خستہ خرما ورشتہ در شگاف خرما باشد وظرفی باشد از بیخ درخت کہ دران شراب نگاہ دارند وبمعنی نادان وبمعنی حقیر ونقیر وقطمیر از اندک وبیش مراد دارند وگاہی بلحاظ نسبت اندکی وبیشی کنایہ از صغیر وکبیر باشد از لطائف ومنتخب وکشف ومدار ودیگر کتب ونزد فقیر نقیر وقطمیر کنایہ از جزئیات مقدمات واز مردم عوام کہ رو شناس نباشد۔
نقر۔ بالفتح کوفتن از لطائف ودر منتخب بمعنی دانہ چیدن مرغ ودر صراح بمعنی دانہ چیدن مرغ وکندن چوب وسوراخ دمیدن وعیب کردن۔
نقطۂ خاک۔ کنایہ از زمین۔
نقطہ۔ نوک ریزہ قطرہ کوچک بمقدار نقطہ کہ از نوک قلم بر کاغذ ریختہ شود۔
نقوماجس۔ بفتح نون وواو معروف وکسر جیم وسین مہملہ نام پدر ارسطو واو استاد سکندر بود از شرح سکندر نامہ از خان آرزو
نقرس۔ بالکسر وراء مہملہ نیز مکسور نام دردیست کہ شدید باشد وخاص بانگشتان پای وشتالنگ پیدا میشود۔
نقش۔ بالفتح جنسی از سرود قوالان کہ وضع کردۂ خراسانیان است وبمعنی داو بازی نرد کہ بر وفق مراد آید وبمعنی لیاقت وسزاواری چنانکہ شاعری فرمودہ بیت لباس زرکش شاہی چہ نقشہا دارد چو تن بر ہنہ نقش بوریا دارد از شرح دیوان خاقانی ومدار وتحفۃ السعادت۔
نقص۔ بالفتح وصاد مہملہ کمی وکم شدن وکم کردن وبالضم چنانچہ مشہور شدہ خطاست از صراح ومدار ومنتخب وکشف وبہار عجم ومیر نور اللہ در شرح گلستان نوشتہ کہ نقص بالفتح متعدی است ونقصان لازم۔
نقض۔ بالفتح شکستن از منتخب۔
نقیض۔ در لغت بمعنی شکنندہ وباصطلاح منطق رفع شی یعنی نفی شی چنانکہ کل انسان حیوان وبعض الانسان لیس بحیوان این ہر دو قضیہ باہم نقیض اند باعتبار نفی واثبات اول صادق است ودیگر کاذب بدانکہ میان نقیض وضد فرق کردہ اند نقیض آنکہ نہ جمع شود ونہ معدوم چنانکہ ہست ونیست وحیات وممات وضد آنکہ جمع نشوند وہر دو معدوم گردند چنانکہ سپید وسیاہ ممکن نیست کہ جمع شوند مگر میتوانند کہ ہر دو نباشند بلکہ زرد باشد۔
نقط۔ بضم نون وفتح قاف جمع نقطہ۔
نقاط۔ بکسر اول جمع نقطہ وبضم نون محض خطاست

چراکه وزن فعال بالضم از اوزان جمع نیست از کشف و بهار عجم و منتخب

نقع - بالفتح غبار و گرد و از شرح نصاب و صراح -

نقوع بالفتح آنچه از قسم ادویه و میوه در آب تر کنند از کشف و منتخب و در بحر الجواهر آبیکه در ان ادویه تر کرده باشند -

نقیق - بانگ خوک و ماکیان از صراح -

نقطه شک - نقطه که برای یادداشت مقام بر حاشیه کتاب محاذی لفظ مشکوک گذارند و باصطلاح صوفیه این جهان ظاهری را گویند -

نقرهٔ خنگ - بی اضافت اسپ سفید که رنگ آن مانند سیم روشن باشد و لفظ خنگ در فارسی بمعنی مطلق سفید است چنانکه جت خنگ بمعنی بتے که سفید باشد از بهار عجم و چراغ هدایت -

نقل - بالفتح و سکون قاف از جائے بجائے بردن و از جائے بجائے رفتن از لطائف و منتخب و در بحر الجواهر و منتخب نوشته که آنچه بعد شراب از قسم ترش و نمکین و کباب وغیره خورند آنرا نُقل بضم اول گویند و در قاموس و مزیل نوشته که باین معنے بفتح نون صحیح است و بضم نون چنانکه در عالم مشهور شده غلط است و در صراح نوشته که نَقل بالفتح از جائے بجائی بردن و بضم ما ینقل به علی الشراب -

نقول - بضمتین جمع نقل -

نقطهٔ مقابل - کنایه از همسر گاهے کنایه از حریف باشد از بهار عجم -

نقطهٔ موهوم بمعنی نقطه که باعتبار یکی باشد که وجود آنرا وهم تصور کند و بظاهر محسوس نباشد و بعضی آن را جزو لایتجزے و جوهر فرد نیز گویند از بهار عجم و دیگر کتب -

نقطهٔ رنجیدن - کنایه از فال زدن رمل از مصطلحات -

نقش زدن - واد بردن از مصطلحات -

نقش بد نشستن نقشیکه بمراد نه نشیند -

نقش جهان - باغی است در صفهان -

نقش بر آب کشیدن - کنایه از کار عبث کردن

دارتکاب امر بے ثبات -

نقطهٔ سهو - نقطه که بسهو بر حرف غیر منقوط داده باشند و آن قابل حک باشد از بهار عجم -

نقش قرینه - مراد از نقش مقابل ای نقشیکه در مقابله نقش دیگر باشد هر دو باهم مطابق میباشد -

نقاوه - بضم نون برگزیده و خلاصه از صراح و منتخب و مزیل و بفتح خطاست -

نقله - بفتحات اول و دوم و سوم نقل کنندگان و این جمع ناقل است -

نقره - بالضم سیم گداخته و بمعنی چاهک خصوصاً چاهک پس گردن انسان در انتهاے موی سر و نام قریه است از صراح وغیره -

نقطهٔ زره - عبارت از سر میخ که در حلقه زره وصل میکنند تا سر حلقه کشاده نگردد -

نقطه - بالضم معروف است و در اصطلاح حکمت و هندسه بمعنی منتهای خط از منتخب -

نقبه - بضم و حرف سوم موحده خارش که آن مرض باشد از یبوست و غلبه خون -

نقیعه - بالفتح و یای تحتانی و عین مهمله نام ضیافت قدوم سفر از شرح نصاب و صراح -

نقی بفتح اول و کسر قاف و تشدید یا پاک و خالص و بکسر اول و سکون قاف مغز استخوان از منتخب و لطائف

نقصانی بمعنی نقصان و درین لفظ یای تحتانی در آخر زائد است چنانچه در سلامتی و خلاصی وغیره و همچنین در شیدائے نیز زائد است از خیابان -

نقش عروسی - سرود که در هنگام شادی نکاح مخصوص است بهندی شهره گویند -

فصل نون مع کاف

نکبا - بالفتح و حرف ثالث بای موحده بادی که از طرف وزد و آن بغایت بد است خصوصاً در حق جهاز از منتخب وغیره و در شرح نصاب نوشته که نکبا بمعنی بادیکه بکج وزد یعنی نه از مشرق بود نه از مغرب و نه از جنوب و نه از شمال بلکه از یک گوشه از چهار گوشهاے میان این چهار طرف مذکور وزد و مثلاً از میان جنوب و مشرق یا از میان مغرب و شمال علی هذا القیاس -

نگیسا - بکسر تین و کاف فارسی و یای مجهول و سین مهمله نام مطربیکه نوکر خسرو پرویز بود از مدار و کشف و برهان و ابراهیمی و جهانگیری و موئید و فقیر مولف گوید که اگرچه اهل لغت یای مجهول نوشته اند مگر هرگاه که معروف خوانده شود تصحیح مینماید و مجهول را معروف خواندن جائز است -

نکبت - بالفتح خواری و رنج و خشکی از قاموس و صراح و کشف مگر در منتخب و مدار و مزیل بالکسر -

نکهت - بفتح اول و سکون کاف عربی بوی خوش و بوی دهان از منتخب و صراح و بکاف فارسی محض غلط چراکه کاف فارسی در الفاظ عربی نمی آید و در آخر کلمه تای فوقانے ما قبل مفتوح در فارسی نمی آید مگر آنکه نوعے از تفریس گفته شود -

نکات - بکسر جمع نکته از منتخب و مدار و بهار عجم و مزیل و بضم محض خطا چراکه وزن فعال بالضم از اوزان جمع نیست -

نکابت - بکسر اول و فتح موحده گزند بدسمن رسانیدن از منتخب -

نکت - بضم اول و فتح کاف جمع نکته و بفتح اول و سکون ثانی کاویدن زمین و بسر و را فگندن از منتخب و صراح و قسمی از طعام -

نکث - بکسر اول و سکون کاف و ثای مثلثه تاب باز کردن از رسن و شکستن عهد از منتخب و مجازاً بمعنی مطلق شکستن و قطع آید -

نگار - بکسر نقش و بت که بعربی صنم گویند و بمعنی معشوق و محبوب و بمعنی نقشیکه از حنا بر دست و پای معشوقان کنند از برهان و کشف -

نگین سوار - نگینه را گویند که در انگشتری یا زیور دیگر نشانیده باشند و غیر نشانیده را نگین پیاده گویند از مصطلحات و بهار عجم -

نکر - بالضم و بفتحتین ناسپاسی و ناخوشی و شگفت و مجازاً بمعنی عذاب از لطائف -

نکس - بالضم و سین مهمله بازگشتن بیماری یعنی عود کردن مرض و بالفتح سرنگون کردن و نگونسار افتادن از لطائف و منتخب و صراح -

نکوهش - بکسر اول سرزنش و ملامت از کشف و مدار و رشیدی و جهانگیری مگر در سروری و برهان بفتح اول -

نگین عاشق و معشوق - دو نگین مختلف اللون که در یک خانه نشانیده باشند از بهار عجم -

نگ - بالفتح و کاف فارسی مخفف نگینه -

نکال - بفتح عقوبت و رنج از لطائف و منتخب و صراح و مدار -

نکل - بکسر نون و سکون کاف بند آهنی که بر پای مجرمان نهند از منتخب و شرح نصاب و صراح -

نکول - بفتحتین از سوگند خوردن باز ایستادن و بددلی و اعراض از لطائف -

نگون - بکسر نون و ضم کاف فارسی خم شده از برهان و مؤید -

نکوهیدن - بکسر اول سرزنش و ملامت کردن از مدار و مؤید و رشیدی و جهانگیری و در برهان بفتح اول و بکسر اول نیز گفته -

نگران - بکسر نون و فتح کاف فارسی بیننده و منتظر از برهان -

نکته - سخن پاکیزه که پوشیده باشد یعنی هر کس آن را نداند و بمعنی نقطه نیز آمده از منتخب و بهار عجم -

نکره - بفتح اول و کسر ثانی ناشناسی و ناشناختگی یعنی ضد معرفه از منتخب و کشف -

نکوهیده - بفتح اول ملامت کرده شده و بد و زشت از برهان و مزیل مگر در جهانگیری بکسر اول -

نگاربسته - بمعنی معشوق -

نگار ارمنی - مراد از شیرین که فرهاد بر وی عاشق بود -

فصل نون مع میم

نما - بفتح بالیدن و افزایش و بلند شدن از کشف و مؤید و منتخب و صراح -

نموذج - بفتحتین و ذال معجمه و جیم معرب نمونه از مزیل و از جای دیگر معلوم شد که معرب نموده است نه معرب نمونه فافهم و تامل -

نمرود - بالضم نام پادشاه کافر از مزیل -

نمودن و نمود - هر دو لفظ بفتحتین معنی لفظ اول مشهور است و معنی لفظ دوم علامت و نشان چیزی و ظاهر بمعنی رونق و خوبی ظاهری و بمعنی وجود نیز آمده -

نمر - بالفتح نون و کسر میم پلنگ که درنده مشهور است از لطائف و شرح نصاب -

نمیر - بر وزن فقیر آب خوشگوار و شیرین از کشف و شرح نصاب -

نماز - بفتح پرستش و خدمتگاری و نیاز از برهان و جهانگیری و کشف -

نمش - مرضی است از امراض جلد و آن قطع مستدیر باشد گاه شود که همچو کلف پهن باشد و سبب آن دم سوداویست -

نمک چشی - بمعنی نمک چشیدن -

نمص - بالفتح و صاد مهمله موی چیدن از منتخب -

نمط - بفتحتین و طای مهمله فرش و بساط رنگین و بساط شطرنج و روش و دستور از مدار و منتخب و صراح و بمعنی پرده سرود نیز آمده -

نمائق - بفتح اول و کسر چهارم که همزه است جمع نمیقه که بمعنی مکتوب است -

نمارق - جمع نمرقه که بمعنی بالش است از منتخب -

نمطهای تنگ - پردهای دقیق از سرود از شرح سکندرنامه -

نمل - بفتح اول و سکون میم مور و نام مرضی است که دانها بر اندام ظاهر شوند از منتخب -

نموم - بفتح اول و ضم ثانی بسیار غمازی کننده -

نمام - بالفتح و تشدید سخن چین و غماز و نام گیاهی خوشبودار از منتخب و صراح -

نمیم - بفتح غماز -

نمکین - بفتحتین منسوب بنمک نه بسکون میم و در اصطلاح بمعنی مسخره آمده -

نمد زین - نمده باشد که زیر زین بر پشت اسپ نهند و آنرا خوگیر نیز گویند از برهان -

نمازی کردن - پاک کردن و صاف نمودن -

نم نداشتن - مفلس و نادار بودن از مصطلحات -

نمک خوردن و نمکدان شکستن نمک حرامی کردن از مصطلحات -

نماز بردن - پرستش کردن و عاجزی نمودن -

نمایان - بضم نمودار شونده و مجازاً بمعنی کلان و بسیار چرا که هر چه کلان و بسیار باشد بالضرور ظاهر و نمایان میشود

نمو - بفتحتین و تشدید واو بالیدن و افزایش از منتخب و کشف و صراح و در فارسی بتخفیف هم آید -

نمیقه - بر وزن فصیله نوشته شده و مکتوب مشتق از نمق که بمعنی نوشتن است از صراح -

نمرقه و نمرق - هر دو بالضم و رای مهمله بالش کوچک از منتخب و در کشف بالفتح -

نمونه - بفتحتین نمودار کار از مدار و در جواهر الحروف نوشته که نمونه در اصل نموده بود چرا که دال بنون بدل میشود -

نمله - بالفتح شوری چند صفراوی بود که بتدریج بهم گشته بیکدیگر متصل شوند با کل بصفرت از کفایه منصوری -

نما چادر سیه - شوری باشد شبیه بگاورس و اصل آن سرخ و سر آن سفید از کفایه منصوری -

نمامی - بالفتح و تشدید غمازی -

فصل نون مع نون

ننگ - بفتح نون و کاف فارسی در فارسی

بمعنے شرم و بالکسر در ترکے ترجمه لفظ را و برای اضافت نیز آید۔

ننگین۔ معیوب و زشت از لطائف۔

فصل۔ نون مع واو

نوا۔ بفتح مطلق آواز و نام مقامی است از دوازده مقام موسیقی و بمعنی سامان و اسباب توانگری و لشکر و سپاه و شکر و سپاس و فرزند و نبیره و پیشکش و نذرانه و بمعنی سازگاری و قوت و خوراک و بمعنی گرفتاری و قید و بعوض کسی دیگری را در قید نشاندن و نام طائفه از مغلان و مخفف نواه که بعربی تخم خرما را گویند از برهان و کشف و لطائف و رشیدی و بهار عجم و چراغ هدایت۔

نوروز خارا۔ بخای معجمه نام شعبه از مقام نوا از برهان۔

نوش گیا۔ گیاهی است که دفع سموم کند۔

نواب۔ بفتح و تشدید واو بسیار نیابت کننده و بالضم و تشدید نیابت کنندگان جمع نائب۔

نوائب۔ بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است و موحده مصیبتها این جمع نائبه است از کشف۔

نوروز عرب۔ نام شعبه از رهاوی از مدار و بهار عجم و مؤید و چراغ هدایت

نوات۔ بفتح خسته خرما یعنی خرما از منتخب۔

نوخت۔ بمعنی موافق و مطابق و برابر و لائق از مصطلحات۔

نوابت۔ بفتح اول و کسر بای موحده رستنیها و گیاهها۔

نوبت۔ بالفتح وقت چیزی و بمعنی مصیبت و کرت و مرتبه از منتخب و برهان و بمعنی نقاره و خیمه و پاس و محافظت۔

نوشت۔ اول مضموم و ثانی مکسور و کسر تین نیز تحریر نمودن و پیچیدن از جهانگیری۔

نوافج۔ بفتح اول و کسر فا در آخر جیم جمع نافج است معرب نافه۔

نوند۔ بضمتین و سکون نون ثانی بمعنی اسپ تیز رفتار از سروری و کشف و برهان و مدار و رشیدی۔

نوشاد۔ بالفتح و شین معجمه شهریست حسن خیز که خوبرویان منسوب است از جهانگیری و مدار و برهان و در کشف بالضم بواو مجهول۔

نوید۔ بضم نون و کسر واو و یای مجهول خبر خوش از جهانگیری و برهان و لطائف و در بهار عجم و مؤید بفتح نون و یای مجهول و آنچه در مردم بفتحتین مشهور شده خطاست۔

نورد۔ بفتحتین پیچ و تاب و بساط و فرش و چوبی باشد جولاهه را هر قدر جامه که بافته میشود بران می پیچد و بمعنی برابر و جنگ و خصومت و بمعنی درخور و لائق و دامن پیرهن از برهان و جهانگیری و لطائف و در مؤید و مدار نوشته که نورد بمعنی پسندیده و جنگ و بساط پیچیدن و جامه و کنج و گوشه و سوراخ و در بعض شروح سکندرنامه نوشته که نورد عبارت از سوراخ روباه چراکه آنهم پیچ و پیچ میباشد۔

نوبر۔ میوهٔ نورس و دختر نارپستان۔

نور۔ بالفتح بر وزن جور و نوره بمعنی شگوفه سفید و شگوفه زرد از بحر الجواهر و صراح و منتخب و کشف۔

نوبهار۔ نام آتشکده از برهان و در کشف نام بتخانه۔

نوکر۔ بضم نون و واو مجهول بمعنی چاکر از سروری و کشف و برهان و بهار عجم و در رشیدی بفتح نوشته و گفته که ظاهر این لفظ ترکی است۔

نوش آذر۔ نام آتشکده۔

نوار۔ بضم و فتح اول چیزی باشد بطور رسن که بدان چارپائی بافند و بر خیمه دوزند و بکسر اول خطاست از مزیل و کشف

نوشادر۔ بالضم و واو مجهول و شین معجمه و ضم دال مهمله دوائیست شابه بنمک نوش بمعنی تریاق و آدر بمعنی آتش یعنی تریاقی است که از میان آتش بهم میرسد از برهان و در جهانگیری بفتح دال۔

نوائر۔ بفتح شعلها و این جمع نائره است که بمعنی شعله باشد

نوذر۔ بفتح اول و فتح ذال معجمه نام پسر منوچهر از جهانگیری۔

نوشهر۔ نام قصبه ایست نزدیک شروان۔

نونیاز۔ عاشق نو و طفل نومشق۔

نوز۔ بالضم مخفف هنوز از برهان۔

نوروز۔ روز اول ماه فروردین که رسیدن آفتاب است بنقطهٔ اول حمل از برهان و در مدار نام پردهٔ حسینی۔

نورس۔ میوهٔ نورسنده و هر چیز تازه و نام کتابیست بقوانین علم موسیقی در زبان هندی که سلطان ابراهیم عادل شاه ممدوح ظهوری تصنیف کرده و در هندی نورس نه حالت است که بنای اشعار هندی بران باشد اول سنگار رس بکسر سین مهمله و خفای نون با غنه و کاف فارسی و آن بیان آرایش و زیور و تعریف معشوق است دوم هاس رس و آن خوشی و طرب است که بشنیدن ذکر مرغوب حاصل شود سوم کرنا رس بفتح کاف عربی و ضم رای مهمله و نون بالف کشیده و آن حالت افزونی غم و اندوه که احتمال هلاک دارد چهارم رودر رس بضم را و سکون دال و ابجده رای مهمله دیگر بر وزن شکر و آنحالت خفگی و نخشش باشد پنجم بیر رس بکسر بای موحده و یای معروف و آنحالت شجاعت و روزمندی باشد ششم بهی رس بفتح بای موحده مخلوط التلفظ بها و سکون تحتانی مجموع بر وزن نی و آنحالت خوف و هیبت باشد هفتم بابهتس رس بکسر بای موحده و یای معروف و فتح موحده مخلوط التلفظ بها و سکون فوقانی و سین مهمله حالت استکراه از خباثت و نجاستها باشد هشتم ادبهت رس بفتح الف و سکون دال و ضم بای موحده مخلوط التلفظ بها و سکون تای فوقانی حالت استعجاب که بدیدن اشیای عجیب حاصل شود نهم سانت رس بسین مهمله بالف کشیده و نون و تای فوقانی هر دو ساکن بر وزن کان بیان وحدانیت ذات حق تعالی و حقائق فقر و تجرد باشد

نوامیس۔ جمع ناموس۔

نوش۔ بواو مجهول شیرین و گوارا و آب حیات و بمعنی

زندگی و فا در زهر و تریاق و شهد راز لطائف و برهان و سروری و کشف۔

نوط - بالفتح آویختن از منتخب۔

نوخط - چیز نو بر روی کار آمده و بمعنی معشوق خط نو میده از مصطلحات وغیره۔

نوع - بالفتح گونه و قسم و اهل منطق کلی را گویند که بر واحدهای که حقیقت آن یکی باشد واقع شود چنانکه انسان که بر زید و عمرو و خالد اطلاق کنند و فرس که هر فرس را فرس میتوان گفت و بقر که بر هر بقر اطلاق کنند۔

نوفاع - بالضم و فا و غین معجمه نام شهریست از برهان

نوروز بزرگ - نام نغمه از موسیقی از برهان

نول - بالفتح و سکون واو در عربی عطا و بخشش و در فارسی بضم نون و واو مجهول منقار مرغان و ناوزه و مشربه و کوزه از لطائف و برهان۔

نوع سافل - نوعی را گویند که تحت جمیع انواع باشد و تحت آن نوع دیگر نباشد اگرچه صنف و اشخاص باشند چنانکه انسان را نوع سافل گویند که تحت حیوان و جسم نامی و جسم مطلق است که هر یک از ایشان نوع اضافی اند و مندرج اند تحت جوهر که جوهر را جنس عالی گویند۔

نواخل - بفتح اول و کسر خای معجمه جمع نخل خلاف قیاس

نوال - بفتح عطا و بخشش از صراح۔

نون والقلم - کنایه از دنیا چراکه دوات و قلم و نوشتن و خواندن همه از لوازم دنیاست و نام دنیا و نام سوره در سیپاره لبت و نهم۔

نوم - بالفتح خواب از صراح۔

نواختن - برادر ساندن و خوش کردن و بمعنی سرائیدن و از ساز و نقاره آواز بر آوردن از برهان و زبدة الفوائد و باصطلاح کشتی گیران بر زمین زدن حریف را نواختن گویند از شرح گل کشتی۔

نوان - بفتح خرامان و بمعنی جنبان و لرزان و کوژ و خمیده و دوتا و کهنه و لاغر و آگاه و هوشیار از برهان

نون - مخفف کنون و تنه درخت و در عربی بمعنی ماهی و شمشیر و نام شهری و بمعنی دوات و سیاهی دوات و بمعنی شب و چاه زنخدان و حرف نون بحساب جمل یعنی ابجد پنجاه عدد دارد از لطائف و صراح و کشف و برهان و مؤید و جهانگیری و نیز حرف نون برای افاده چند معنی آید اول معنی نفی کند چون نه کرد و نه گفت دوم بمعنی تردید کلیم گوید رباعی بیت که حنا زیب فضای تن اوست ⁂ کوهی است که لاله زار در دامن اوست ⁂ نی نی غلطم که آسمان دگر است ⁂ دور رنگ حنا شفق به پیراهن اوست ⁂ سوم نون مصدر چنانچه در لفظ کردن و گفتن چهارم نون ربط که افاده حکم کند چون خوشتن بمعنی خوش است و دو بیرن یعنی دو بیرست پنجم زائد چون پاداشن و پاداش ششم نون استفهام چنانچه سعدی گوید بیت نه ما را در جهان عهد وفا بود ⁂ جفا کردی و بد عهدی نمودی ⁂ هفتم نون نسبت چنانچه رمین منسوب بر رم و برنجن منسوب به برنج و گاهی بمیم بدل شود چون بان و بام بمعنی پشت سقف خانه و بلام بدل شود چون نیلوفر و لیلوفر و چندن که صندل معرب آنست و بها چون مرزن و مرزه بمعنی موش۔

نوشیروان - بضم نون و واو مجهول و کسر شین معجمه و یای معروف بمعنی شیرین جان و نام بادشاه که چون کمال عادل و خوشخو بود باین لقب ملقب شد از مدار و کشف و برهان و مؤید و در شرحی معتبر چنین دیده شده که نوشیروان مرکب است از لفظ نو بالفتح که ترجمه جدید است و شیر بمعنی اسد و لفظ وان حرف تشبیه یعنی مانند شیر نو یعنی شیر جوان

نوئین - بضم نون و واو مجهول بروزن رونین و اصل داماد را گویند و ترکان سلاطین را باین لفظ خطاب کنند و بمعنی امیر اعظم از برهان و کشف و مؤید و در رشیدی ضبط حرکت نکرده و بمعنی بادشاهزاده و امیر اعظم نوشته و در بهار عجم نوئین بفتح نون بروزن پروین مخفف نو آئین است مرکب از لفظ نو بمعنی تازه و لفظ آئین بمعنی رسم و آرایش اگر در نوئین لفظ آئین را بمعنی آرایش گیرند نوئین بمعنی شخصی باشد که بطرز تازه با رایش جلوه گر شده باشد و بمناسب خوبی آن اطلاق این لفظ بر داماد و امیر کنند و اگر لفظ آئین را بمعنی رسم منظور دارند نوئین بمعنی بادشاهی یا امیری باشد که رسمهای نو ایجاد کند

نوبر کردن - میوه تازه اول بار در ان فصل خوردن یا چیدن۔

نوربان - بالفتح و رای مهمله نیز مفتوح چیزی را گویند که کسی از جای فرستد و تحفه و سوغات و مزد و عطا و صله شعر از برهان و کشف و سروری۔

نوآئین - زیبا و آراسته از برهان۔

نوشتن - بکسر تین کتابت کردن و بفتحتین بمعنی پیچیدن و نوردیدن از برهان و مؤید و مدار و در جهانگیری بفتح اول و کسر ثانی بمعنی کتابت و بمعنی پیچیدن و نوردیدن۔

نوشین - شیرین منسوب بنوش که بمعنی شهد باشد از برهان

نوازان - بفتح و زای معجمه نام پرده از موسیقی از شرح قران السعدین۔

نوشدارو - تریاق و شراب و پازهر از برهان و انچه در کتب طب مسطور است نوشدارو معجونی است شیرین مزه مفرح قلب مقوی معده و دوائیست که دفع جمیع آلام و جراحتها کند۔

نواخانه - زندان از سروری و برهان۔

نوباوه - بالفتح و ثالث بای موحده و حرف پنجم واو میوه که اول رسیده باشد یعنی میوهٔ تازه و نورسیده و بمعنی مطلق تازه نیز می آید از کشف و رشیدی و سروری و بهار عجم و چراغ هدایت و جهانگیری و در لسان الشعرا و برهان بمعنی تحفه و یکی از ثقات در شرح بوستان نوشته که نوباوه بمعنی انچه که باغبانان از گل و میوه و تره ها سبدی بطرز مطبوع بهم چیده بخدمت ملوک و امرا برند۔

نوره - بالفتح آهک یعنی چونه قلعی شده و بالضم است از منتخب و در مصطلحات نوشته که نوره بضم اول و فتح دوم چیزیست که برای دور کردن موی از بدن بکار برند و آن آهک و زرنیخ بهم سائیده است و در برهان باین معنی بضم اول و سکون ثانی است -

نوای فاخته - نوعی از نغمه تال موسیقیان که آنرا سور فاخته نیز گویند -

نواله - بکسر معروف است از مؤید و کشف و در بهار بفتح -

نوشابه - بضم نون و واو مجهول نام ملکه که بادشاه ملک بردع بود و باسکندر ملاقات کرد از جهانگیری -

نوشته - بکسر تین کتابت کرده شده -

نوکیسه - نو دولت از چراغ هدایت -

نوشه - بالفتح بادشاه نوجوان و نوداماد را نیز گویند و بالضم و واو مجهول بمعنی خوش خرام از برهان -

نوبرده - بفتح موحده غلام نوخریده و برده بالفتح در ترکی غلام را گویند -

نوحه - بالفتح و حای مهمله گریه کردن باواز در بیان مصیبت -

نوچه - بالفتح و جیم فارسی جوان نوخاسته از چراغ هدایت -

نوبهاری - نام نوائی از موسیقی از مدار و مؤید -

نوی - بفتح اول و کسر واو تازگی و بضم نون و کسره واو و تشدید آن تجدید و در عربی بفتح نون و در آخر الف مقصوره بصورت یا تخم خرما و غیر آن از منتخب و برهان و لطائف -

نوادی - بفتح نون و کسر دال مهمله بهلول شارح دیوان حافظ نوشته که لفظ ترکی است بمعنی ندیدی -

نوروزی - تحفه که بروز نوروز بخدمت شاه برند از شروح -

نوبتی - نقارچی و پاسبان و خیمه بزرگ و اسپ کوتل از برهان و بهار عجم -

نوری - بواو معروف طوطی سفید از چراغ هدایت و مصطلحات نوشته که نوری جانوریست قرمز رنگ براق که تمام نقش چون منقار طوطی سرخ منقار شده لیکن ورای طوطی است و نیز قسمی است از زردآلو -

نواخوانی - سرود سرائیدن و در مصطلحات نوشته که نوا مقامی است از سرود پس نواخوانی بمجاز سخن خوب و خوش را گویند و انچه بطریق طنز و استهزا گفته شود -

نورانی - بالضم روشن منسوب بنور الف و نون الحاقی است چنانچه در عقلانی و ربانی و بالفتح منسوب بنور که بفتح اول بمعنی شگوفه است -

نواصی - جمع ناصیه که بمعنی موی پیشانی است -

نواحی - بکسر حای مهمله کنارهای ملک و این جمع ناحیه است -

نواهی جمع نهی یعنی انچه که در شرع ممنوع باشد -

فصل نون مع ها

نها - بضم عقابها -

نهیب - بکسر تین و یای مجهول مالک نهاب است که لفظ عربی باشد بمعنی هیبت و ترس و بیم و عظمت آواز نهیب و غارت و بفتح اول بروزن نقیب بمعنی غارت مکرر از مدار و صراح و مؤید و کشف و منتخب و جهانگیری -

نهاب - بکسر اول غارت و غنیمتها از صراح -

نهب - بالفتح غنیمت و غارت از صراح و منتخب -

نهوکت - بضمتین فرسودگی و لاغری از صراح و منتخب -

نهمت - بالفتح همت بستن و قصد و اراده کردن بر چیزی و حریص نمودن و بمعنی مراد از لطائف و کشف و صراح و منتخب و مدار و مؤید -

نهضت - بالضم و ضاد معجمه در منتخب و کشف بمعنی برخاستن و قصد کردن لیکن بمعنی کوچ مستعمل میشود -

نهفت - بکسر اول و ضم ثانی پنهان و نام شعبه موسیقی از مقام بزرگ از برهان و رشیدی -

نهج - بالفتح راه راست و راه پیدا و راه کشاده از منتخب و صراح و کشف و کنز و بهار عجم و نیز صاحب بهار عجم نوشته که فارسیان بضمتین نیز استعمال کرده اند چنانچه درویش واله هروی راست بیت هر کسی بر نهج رفت در آسایش تمام
غنچه از راه دل تنگ و گل از روی گشاد -

نهاد - بکسر بنیاد و خلعت از برهان -

نهاوند - بضم اول نام شهر از عراق عجم و نام پرده از موسیقی که بهنگام شب سرایند و نهاوند بضم نون اصلش نوح آوند بوده حای حطی را بجای هوز بدل کرده واو بجهت تخفیف حذف نمودند و لفظ آوند کلمه نسبت است چون شهر کو بنا کرده نوح علیه السلام لهذا نهاوند گویند یعنی منسوب نوح و در اثبات ضم نون قاموس و لب الالباب متفق اند و در مدار و برهان بکسر نون و در رشیدی نهاوند بکسر اول در اصل نه آوند بود یعنی شهرستان چه نه بالکسر شهر را گویند و آوند بمعنی ظرف چون آن شهر عظیم بود بدین جهت آنرا آوند شهرها نام کردند -

نهار - بفتح اول کسیکه از بامداد چیزی نخورده باشد در اصل نااهار بود چه اهار بمعنی خورش است و در عربی بمعنی روز از برهان -

نهی منکر - بضم میم و فتح کاف عربی باز داشتن و منع کردن از ممنوعات شرعیه -

نهاز - بکسر اول و زای معجمه بز نر که ماده های گله را بارور گرداند از شروح نصاب و در برهان نوشته که نهاز بضم اول گوسفند نر که پیشاپیش گله رود -

نهش - بالفتح گزیدن مار و سگ و غیره بدندان پیش گرفتن از منتخب و صراح -

نهوض - بضمتین و ضاد معجمه کوچ کردن و روان شدن و حرکت کردن و برخاستن از صراح و غیر آن -

نه عرض - بدانکه موجود منقسم است بدو قسم یکی واجب الوجود دوم ممکن الوجود پس واجب الوجود واجب بالذات است که وجودش ضروری باشد باعتبار ذات وی و آن حق سبحانه و تعالی است که بسیط محض است و مرکب از جنس و فصل نیست و ممکن الوجود آنکه وجودش ضروری نبود و نه عدم آن ضروری بود و آن مخلوقات است بدانکه

ممکن الوجود بر دو قسم است یکی جوهر و آن عبارت ست از
ممکنی که قائم بذات خود باشد یعنی محتاج محل نباشد
و عرض بخلاف آن افراد جوهر پنج است یکی جسم و آن
عبارت است از چیزیکه قابل ابعاد ثلثه بود و ابعاد ثلثه
طول و عرض و عمق باشد دوم هیولی سوم صورت
چهارم نفس ناطقه پنجم عقل که بلسان شرع آنرا ملک
گویند یعنی فرشته و آن نزد حکمای مشائین منحصر اند در ده که
آنها را عقول عشره گویند و نزد اشراقین و متکلمین غیر محصور
اند و قسم دوم ممکن الوجود عرض است و آن نه است
اول کیف و آن باعتبار ذات خود نه مقتضی قسمت بود
نه مقتضی عدم قسمت اگرچه بمتابعت محل خود قسمت
قبول کند چنانچه سواد و بیاض و حرارت و برودت و غیره
آن اگر بجسم عارض شوند منقسم گردند و چون به نقطه عارض
شوند اصلا منقسم نگردند و این کیف دو قسم است یکی
کیف جسمانی چنانچه بیان کردیم و دیگر کیف نفسانی که بنفس
ناطقه عارض شود چنانکه علم و جهل و جود و بخل و غیر آن دوم
کم و آن عرضی است که تعقلش موقوف بر تعقل غیر نبود و با
عتبار ذات خود قابل قسمت باشد و آن دو قسم است
منفصل که در وی اجزای متمائز الوجود بالفعل موجود باشند چو
عدد که مرکب است از احاد و آن احاد در وی جدا جدا موجود باشند
و متصل که قابل تقسیم بود ولیکن اجزای متمائز الوجود در وی بالفعل موجود
نباشند چنانچه امتداد چیزی که چند گز باشد سوم این و آن حالتی است
که عارض شود جسم را بسبب بودن آن در زمان چهارم مضاف یعنی
اضافت و آن عبارت است از نسبت میان دو چیز
چنانچه وصف ابوت که نسبت است میان اب و ابن ششم
وضع و آن عبارت است از هیئتی که حاصل شود
چیزی را باعتبار نسبت وی بسوی امور داخله و خارجه
چون هیئت قیام و قعود و استلقا که پشت بزمین ملصق کردن
هفتم فعل و آن هیئتی است غیر قار که حاصل شود در فاعل بطریق
تجدد بسبب تاثیر کردن وی در منفعل چنانکه هیئتی که حاصل
میشود در آره کش بوقت اره کشی هشتم انفعال و آن هیئتی غیر قار
که حاصل شود در منفعل بطریق تجدد بسبب تاثیر کردن
فاعل دران بطریق مذکور چون هیئتی که حاصل
میشود در چوب وقت اره کشی بسبب قبول کردن
وی اثر اره کشی نهم ملک بکسر میم که آنرا جده نیز گویند
بکسر جیم و فتح دال مهمله مخففه و آن هیئتی است که حاصل شود
در جسم بسبب احاطه کردن امور خارجیه که انتقال کنند
بانتقال جسم از مکانی برابر است که احاطه جمیع اجزای جسم کنند
یا بعض اجزای او را چون هیئتی که حاصل شود آدمی را از
تقمص پوشیدن یا از جبه یا از کلاه پوشیدن یا عمامه بستن
این دو بیت که هر یکی جامه یک جامه و نه عرض است
نوشته میشود بیت میرزی و از منیکو در شهر خجسته نشین امروزه
باخواسته نشسته از کرو عوضش فیروزه بیت بعد درست
لیسے عاشق دل شکسته هسیه کرد و جامه تنگ نشسته —

نهیق — بالفتح بانگ خر از منتخب و صراح —

نهنگ — بالفتح جانور آبی معروف از برهان —

نهال — بکسر درخت معروف نورسته و بمعنی کامیاب مجاز است و بمعنی بستر و توشک هم آمده است و بمعنی انتکا نیز از برهان و بهار عجم —

نهال ساختن — بمعنی کاشتن —

نهالین — توشک و بمعنی غلاف نیز آمده —

نهنبن — بضمتین و سکون نون و فتح موحده سرپوش دیگ از برهان و جهانگیری و رشیدی و در سروری بالفتح اول و ضم ثانی —

نهفتن — بکسر نون و ضم ثانی معروف است از رشیدی و مزیل و برهان و در مؤید بضمتین و در جهانگیری بکسرتین —

نهانخانه — تهخانه از برهان —

نه — بالفتح در ترکی بمعنی با که ترجمه حرف معیت است —

نهیه — بضم نون و سکون ها و فتح تحتانی خرد و نقل از شرح نصاب و صراح —

نهیغوده — بضم نون و سکون ها نوعی از قمار که بهندی آنرا نوتیره گویند —

نهبیه — بالضم و حرف سوم بای موحده غارت از لطائف و در منتخب غارت کردن —

نهی — بالفتح و سکون ها باز داشتن و منع کردن و بالضم نون و فتح ها و در آخر الف مقصوره بشکل یا عقلها و خردها و این جمع نهیه است از صراح و لطائف و منتخب —

نهاری — کنایه از طعام صبح و در عرف نوعی از شوربای گوشت که بوقت صبح خورند —

فصل نون مع یای تحتانی

نیا — بکسر بمعنی جد یعنی پدر پدر و بمعنی پدر مادر نیز آمده و بمعنی برادر مادر که بهندی ماموں گویند و بمعنی قدر و عظمت از برهان و رشیدی و لطائف و کشف و مدار و زبان گویا —

نیاب — بکسر اول و در آخر موحده دندانهائیکه درمیان دندان آسیا و دندان پیشین واقع شده اند و این جمع ناب است چنانکه دیار جمع دار از لطائف و غیر آن —

نیرنجات — بالفتح و رای مهمله مفتوح و سکون نون و جیم عربی سحرها و افسونها و این معرب نیرنگ است بعد تعریب بالف و تا جمع کرده شده از لطائف و بهار عجم و کشف

نیابت — بکسر بجای کسی ایستادن از کشف و منتخب —

نیارست — بفتح نون بمعنی نتوانست از جهانگیری

نی قسبت — حرف سوم بای موحده مفتوح بهندی جهیر

نیمارست — سند کوچک از مدار و بهار عجم —

نیمراست — پرده موسیقی از بهار عجم —

نیت — بالکسر و یا مشدد عزم و اراده و در فارسی بتخفیف هم آمده

نیم سفت — کنایه از ناتمام از برهان —

نیرانج — بالفتح معرب نیرنگ —

نیم تاج — نوعی از تاجست که از دیبا بافند و بجواهر مرصع کنند از مصطلحات —

نیمرخ — تصویر یک چشمی چراکه آن نصف چهره دارد —

نیله گبود — قسمی است از رنگ اسپان —

نیر — بالفتح وتشدید تحتانی مکسور صیغهٔ مبالغه است بمعنی بسیار نور کننده بمناسبت کثرت نور آفتاب را گویند وگاهی نیر اصغر ماه را نامند از کشف ومدار وبکسر نون ویای معروف چوب کیه بر گردن گاو نهند از شرح نصاب —

نیلوفر — دو قسم باشد آفتابی وماهتابی سرخ باشد وبوقت طلوع آفتاب شگفته میشود وبهندی آنرا کول گویند ودیگر ماهتابی وآن دو نوع است یکی سفید محض ودیگر سفید مائل بکبودی واین هر دو نوع بوقت شام شگفته می شود ودر ادویه یونانیان همین بکار برند وخان آرزو در چراغ هدایت نوشته که نیلوفر سوای گل معروف که در آب روید گلی است دیگر که بعباره آن بر درخت دیگر پیچد وآن نیلی باشد قاسم گون آبادی در شاهنامهٔ اسمعیل صفوی گوید بیت سپر محکم بدوش نیکبختان ❊ چو نیلوفر که پیچد بر درختان ❊ ودر رساله معربات نوشته که نیلوفر معرب نیلوپل است —

نی عسکر — مراد از قلم چراکه قلم عسکر که موضعیست از آن خوب میباشد از شرح خاقانی —

نیشاپور — بالفتح نام شهریست در خراسان که معدن فیروزه در حدود آن است ونام شعبهٔ از موسیقی از برهان ودر کشف بالکسر ورشیدی وغیره نوشته که در اصل نه شاپور بود یعنی شهر شاپور چراکه در فارسی قدیم نه بالکسر شهر را گویند لهٰذا هوز بیای تحتانی بدل شده —

نیک محضر — یعنی نیک حضر است یعنی حضور کمافی الصراح یعنی کسیکه او نیک حضور باشد از خیابان —

نیمکاره — صنعت گری را گویند که بدست افراز دیگران کار کند وانچه اجرت یابد بالک دست افراز حصه دهد —

نیمبر — فنی است از کشتی از چراغ هدایت —

نیمروز — ولایت سیستان ودر عجائب البلدان مرقوم است که چون حضرت سلیمان علیه السلام در آنجا رسیدند زمینی دیدند پر آب دیوان را فرمود تا خاکریز کنند دیوان در نیم روز خاکریز کردند لهٰذا به نیمروز موسوم شد از رشیدی وبرهان ودر بعضی شروح چنین دیده شده که خسرو چین بانجا رسید آنرا بوقت نیمروز لشکرگاه کرد واز آن روز باین اسم موسوم شد وبعضی گویند آن ملک را ستم در وقت نیمروز فتح کرده بود ونام پرده از موسیقی —

نیاز — بکسر حاجت از رشیدی وجهانگیری —

نیریز — بالکسر هر دو یای مجهول ودر آخر زای معجمه نام شعبه از پرده صفاهان ونام دهی است از فارس از رشیدی ومدار وبرهان ومؤید —

نیایش — بکسر اول زاری وستایش وتحسین ودعا وآفرین از مدار ومؤید وزفان گویا از برهان وبعضی از محققان نوشته اند که نیایش در اصل نیازش بود زای معجمه به تحتانی تبدیل گرفته واین تبدیل در جواهر الحروف نیز نوشته است —

نیوش — بکسر اول ویای مجهول صیغهٔ امر است بمعنی بشنو اکثر باسم مرکب شده بمعنی اسم فاعل آید —

نیش — سوای معنی معروف بمعنی دندان دراز نوکدار که بهر دو جانب دهان سباع وخوک وغیره باشد —

نیاق — بکسر نون جمع ناقه —

نیک — بفتح اول وسکون ثانی جماع ونام حقیقی جماع در عربی همین است ودیگر اسمای مشهوره مجاز است وبکسر اول ویای مجهول در فارسی مرادف قوب وبمعنی بسیار نیز آرند —

نیرنگ — بالکسر ویای معروف مکر وفریب وطلسم وسحر وافسون ومجازاً بمعنی عجائبات نیز آید وبمعنی نقشه تصویر که نیز کال بر کاغذ طرح کنند از بهار عجم وجهانگیری ودر کشف ومؤید ومدار بفتح ودر برهان بکسر وبالفتح —

نیم لنگ — بالکسر ولام مکسور وکاف فارسی قربان کمان از بهار عجم وبرهان وابراهیمی —

نیم رنگ — رنگ باخته وناقص وناتمام از شرح الشعرا —

نیلک — نوعی از جامهٔ ابریشمی —

نیل — بروزن سیل بمعنی یافتن از کشف ولطائف وصراح ومنتخب —

نیال — نام بادشاه ونام غلام سلطان —

نیم هلال — کنایه از لب معشوق از برهان —

نیام — بکسر نون جمع نوم که بمعنی خواب باشد چنانچه صیام جمع صوم وهم جمع نائم که بمعنی خفته باشد چنانچه تجار بکسر جمع تاجر ودر فارسی بمعنی غلاف کارد وشمشیر —

نیر اعظم — عبارت از آفتاب —

نیلم — بکسر نون وفتح لام جوهریست قیمتی نیلگون —

نیلوفر ماتم — سیه پوشان ماتم گل نیلوفر باعث سیه‌رنگی بر سر زنند از مصطلحات —

نیاگان — بکسر نون وکاف فارسی اجداد واین جمع نیاست خلاف قیاس چراکه کاف فارسی در جمع بدل از های مختفی می آید وحال آنکه در نیا نبوده از کتاب لطائف ورشیدی —

نیرین — بفتح نون وتشدید یای مکسور وفتح رای مهمله تثنیهٔ نیر مراد از آفتاب وماهتاب —

نیران — بالکسر ویای معروف جمع نار که بمعنی آتش است چنانچه نیجان جمع تاج از شرح مقامات حریری —

نیوشیدن — بکسر اول ویای مجهول بمعنی شنیدن از برهان —

نیدلان — بفتح نون وضم دال مهمله بروزن زرمان سنگینی وگرانی که در خواب بر مردم افتد یا صورت مهیب در خواب نماید وآدمی از دیدن آن متحیر شود بعربی کابوس گویند ودر جهانگیری وبرهان ورشیدی بالضم دال ودر منتخب وصراح بضم وبفتح دال واین لفظ عربی است که در جهانگیری ورشیدی آورده اند —

نی انبان — نام سازیکه از نی وچرم سازند از بهار عجم ولطائف —

نیسان — بالفتح وسین مهمله نام ماه ششم از ماههای رومیان وآن مدت ماندن آفتاب در برج حمل از قطرات باران این ماه در صدف مروارید پیدا شود وباران این ماه را نیز مجازاً نیسان گویند از برهان وشرح نصاب —

نیین - بکسر نون و کسر یای تحتانی اول و سکون یای دوم منسوب بنی یا و نون برای نسبت است چنانکه در سیمین و زرین و خانۂ نیین را بهندی چهپر گویند که در هندوستان رواج دارد از خیابان -

نیوان - عاشق -

نیم ته کردن - از کمر گرفته انداختن از مصطلحات -

نیل کشیدن - داغ گذاشتن -

نیل بزبان رفتن - کنایه از شهرت امر غیر ممکن چراکه چون نیل سیاه شود امر دور از کار را شهرت و هند و این مثل مشهور است در ملک ایران و هند از مصطلحات -

نیم کاسه در زیر کاسه داشتن - کنایه از مکر و حیله از مصطلحات -

نیکی کردن و بآب انداختن - بے توقع عوض نیکی کردن -

نی در ناخن کردن - نوعی از تعذیب است -

نیرو - بالکسر و یای مجهول دوا و زور و قوت از مدار و برهان و کشف و مؤید و فرهنگ و در جهانگیری بیای معروف و مؤلف گوید ظاهرا همین فصیح است که بواو و اوسعروف خوانده شود و نیز در ایران معمول است که در اکثر جا که بیا مجهول را معروف میخوانند -

نیم کله - کلاه عربی نیم ساخته و ناتمام -

نیم کاره - ناکام و نیم ساخته و ناقص از برهان -

نیمه - بالکسر و یای معروف نصف و بمعنی طرف و جانب -

نیم خایه - کنایه از فلک باعتبار آنکه کروی شکل است و همیشه نیم نظر می آید و نیم زیر زمین مخفی می ماند -

نیشه - بالفتح نے کوچک میان نهی یا چیزی که در اصل نیچه بود و جیم فارسی را بشین معجمه بدل کردند و آنرا شبانان مینوازند -

نیله - جانوریست صحرائی کلان تر از گوزن که آنرا نیله گاو نیز گویند -

نیفه - بکسر و یای مجهول و فا بند کش ازار که معروف است و بمعنی پوستین و بمعنی بقچه از لطائف و خان آرزو در سکندرنامه نوشته که نیفه بمعنی پوستینی که از پوست حوالی ناف روباه سازند و آن بغایت نرم و لطیف باشد و در برهان نیفه بمعنی پوستینی که از پوست شکم روباه سازند و بمعنی بقچه نیز آمده مؤلف گوید که نیفه بمعنی بند کش ازار اماله نافه باشد یعنی چیزیکه نسبت بناف دارد چه حرف ها در نافه برای نسبت است بهمین جهت نافۂ مشک را نافه گویند که از ناف آهوی برآید و ها برای نسبت بسیار آید چنانچه دسته و دنبه منسوب بدست و دنب -

نیزه - بالفتح ترجمه رمح از بهار عجم و بالکسر شهرت دارد و مؤلف گوید که در اصل بمعنی نے کوچک است چراکه مرکب است از لفظ نی بالفتح که معروف باشد و لفظ زه که برای تصغیر آید چنانچه در مشکیزه و نادیزه پس از لفظ نیزه یک یا بجهت تخفیف حذف کرده اند -

نی - بالفتح معروف است و بالکسر و یای مجهول کلمه البته که برای نفی آید از برهان و بهنچ و بکسر نون و تشدید تحتانی در عربی بمعنی خام چنانچه گوشت خام و هر چیز ناپخته و بکسر اول و یای معروف در ترکی بمعنی لفظ را که علامت مفعول باشد بمعنی عربی از منتخب و شرح نصاب -

نیزه خطی - بفتح اول و بالکسر اول علی اختلاف القولین و فتح خای معجمه و تشدید طا بمعنی نیزه که بسیار راست باشد منسوب بخط احد دو کتاب از برهان و در مصطلحات نیزه خطی بکسر خای معجمه و تشدید طای مهمله بمعنی نیزه که منسوب بخطه است و خطه نام موضعی است در یمامه که در انجا نیزه خوب پیدا مے شود و بعضی گویند که در انجا از جاے دیگر آورده مے فروشند -

نیم آدمی - کنایه از مطلق زن زیرا که زن را در گواهی بمنزله یک مرد داشته و در دیوان خاقانی کنایه از والده خاقانی است از شرح نصاب -

باب الواو

فصل واو مع الف

وا - تا رسیده و کشاده و جدا از برهان و اشارات از واویلا -

والا - نوعی از جامۂ ابریشمی باریک و بمعنی بزرگ قدر منقول از کشف اللغات -

واویلا - بمعنی افسوس چه لفظ وا کلمه ندبه است و ندبه بالضم بمعنی نوحه و ماتم و ویل بمعنی افسوس و اندوه و در آخر الف برای صوت که در حالت ندبه در آخر الفاظ پیدا مے کنند -

واهی العزا - بضم عین و مد بمعنی سست آرزو است از لطائف -

واجب - دائم و همیشه و بمعنی لازم و سزاوار شونده و باصطلاح حکما آنکه در وجود و بقاے خود محتاج غیر نباشد و آن حق تعالی است -

واهب - بکسر ها و بای موحده بخشنده -

واقعه طلب - سفر و جنگجو -

والی عقرب — کنایه از ستارهٔ مریخ چراکه برج عقرب خانهٔ مریخ است —

وافی الحسب — بفتح حای مهمله و فتح سین مهمله و بسکون سین نیز کسیکه در شرف مال و دین و علم و دیگر کمالات کامل باشد —

واضع چهار کتاب — حق تعالے که توریت بر موسے علیه السلام و زبور بر داؤد پیغمبر علیه السلام و انجیل بر عیسے علیه السلام و قرآن مجید بر حضرت محمد مصطفےٰ صلے الله علیه واله و اصحابه وسلم نازل ساخت —

واخواست — محاسبه و مطالبه و بازخواست —

وارث — میراث گیرنده —

واضح — روشن و هویدا و بمعنی روشن و تابان از شرح نصاب —

واسطة العقد — بکسر سین مهمله و ضم تاے فوقانی و کسر عین مهمله و سکون کاف گوهر کلان و بیش قیمت که در وسط حقیقی همه گوهرهاے گلوبند و حمایل باشد و انچه بمعنے امام تسبیح شهرت گرفته خطا است —

وارد — درآینده و بمعنی قاصد و پیک از شرح نصاب وغیره —

وان یکاد — اشارت است بتمام آیت که براے دفع چشم زخم خوانند و آن آیت اینست وان یکاد الذین کفروا لیزلقونک بابصارهم لما سمعوا الذکر ویقولون انه لمجنون —

واف — بکسر بمعنی پیش کسے رونده و انکه بر مرکب نجیب سوار شود از منتخب —

واجب الوجود — آنکه ذات او مقتضے وجود او باشد چنانچه ذات باری تعالی که ذات او در وجود محتاج غیر نیست —

وامانده — بسکون نون باغنه بمعنی بقا و قیام و باقی ماندن از شرح سکندر نامه —

وار — بمعنی مانند و لائق و طرز و روش و دستور و کلمهٔ نسبت چون سوگوار و تقصیروار —

واشهر — بکسر شین معجمه نام شهر —

واگیر — بکاف فارسی ورزشی است پهلوانان را که یک یک دست بر دیوار نهاده بجانب دست بر سینه زور کنند تا سینه برآمده و پهن شود از چراغ هدایت —

واسط — بکسر سین مهمله نام شهریست در ملک عراق عرب و واسط ازان نام کردند که میان بغداد و شهر بصره واقع است و در بشیهٔ زمین آن خوب قلم بهم میرسد و سواے این چهار قریهٔ دیگر نیز واسط نام دارند از لب الالباب و منتخب وغیره —

وازع — بزای معجمه و عین مهمله بازدارنده و سالار لشکر و حاکم و سلطان از منتخب —

واهند — نهنده چیزی در جاے و بمعنی پیدا کننده و سازنده مستعمل —

واقف — ایستاده شونده و بمعنی داننده از منتخب و کشف —

وامق — بکسر میم دوست دارنده و نام مردیکه بر عذرا عاشق بود از لطائف و برهان —

واق — نگهدارنده یعنے شفیع و نام پرنده ست —

وابل — بکسر موحده باران بزرگ قطره و نام قبیله ست از عرب از منتخب و صراح و لب الالباب و کتاب شرح نصاب —

وائل — بکسر همزه که حرف سوم است قبیله است از عرب و نام قریه از لب الالباب —

وال — در فارسے نوعے از ماهی فلوس دار و بعربی پناه بردن و پناه از جهانگیرے و منتخب و رشیدے —

وام — قرض و بمعنی رنگ و لون نیز آمده از برهان —

واردن — برای مهمله مضموم و در برهان و جهانگیری بمعنے بازگونه و نگون و معکوس و در بهار عجم بمعنی نامبارک آمده است —

واژون — بضم زای فارسی نگون و نامبارک از بهار عجم و برهان و در خیابان نوشته که مخفف است وازگون —

والان — بادبان که بزبان هندی آنرا سوف گویند از برهان —

وان — شهریست از ولایت ترکان و حرف تشبیه بمعنے مانند و بمعنی دارنده نیز آید از برهان —

وادی ایمن — عبارت از صحرائیکه حضرت موسیٰ علیه السلام بازوجهٔ خود بوقت شب دران صحراے رفتند اتفاقاً بسبب وضع حمل آن عفیفه جست و جوے آتش نمودند ناگاه از دور روشنی بنظر آمد چون قریب رفتند بر درختی نور یافتند و ندا بموسے علیه السلام از غیب ندا رسید و اولین معراج ایشان این بود و ایمن بفتح اول و سکون یا و فتح میم بمعنی صاحب جانب یمین صیغهٔ صفت مشبه است ماخوذ از یمین که بمعنی دست راست است چون وادی مذکور بجانب دست راست موسی علیه السلام واقع بود لهذا وادی ایمن گفتند و بعضی نوشته که وادی مذکور بجانب راست کوه طور واقع است —

واشدن — شگفته شدن و بمعنی جدا شدن و از تکلیف بر آمدن از مصطلحات —

واخوردن و برخوردن — ملاقات کردن از بهار عجم —

وارث تاج و نگین — کنایه از شاهزاده —

واقع شدن — کنایه از دوچار شدن —

واکشیدن — دراز کشیدن بزور و حیله چیزی از کسے حاصل کردن —

والوسیدن — بباے موحده و سین مهمله اعراض کردن —

واکردن - کشاده و فارغ نمودن -
واسوختن - باصطلاح شعرای ایران بیزار شدن
و اعراض و روگردانی کردن از معشوق ظاهرا و حقیقت
شعرا انیجاست از چراغ هدایت -
واو - این حرف در کتب فارسی بر چند قسم آید اول
واو لزوم که میان لازم و ملزوم در آید چنانکه درین مصرعه
مصرع - من و دست و دامان آل رسول و درین بیت
من و زاهدان و تقوی :: تا یار سر کدام دارد ::
دوم - واو استبعاد و آن میان مستبعد و مستبعد منه بفتح عین در آید چنانکه درمیان من و انکار در شعر حافظ
شعر - من و انکار شراب این چه حکایت باشد :: غالبا
اینقدر عقل کفایت باشد :: مثال دیگر بیت
از تو برگیرم و دل با دگری یار کنم :: ای بقربان تو صد
دل من و این کار کنم :: سوم واو عطف و آن اکثر
درمیان دو مفرد واقع شود ساکن خوانند مفتوح نباید
خواند چنانچه مصرع من و تو درمیان کاری نداریم ::
خواه در نظم باشد خواه در نثر و اگر درمیان دو جمله واقع
شود او را مفتوح علاوه باید خواند و گاهی مخذوف هم
باشد صائب گوید مصرع بقدر هر سکون راحت بود بنگر
مراتب را :: دویدن رفتن استادن نشستن خفتن و مردن ::
و در بعض محل حذف واو عاطفه موجب مزید فصاحت و
بلاغت باشد چنانکه بیت قربان شوم ترا که در اندیشهٔ
منونیم :: اخلاص من محبت من اعتقاد من :: و میان
اعداد واو عطف آوردن مخل فصاحت است چنانچه
درین مصرع - بوسه گرفتم از لبش یک دو سه چار پنج شش ::
چهارم - واو تصغیر و آن در آخر اعلام و اسما واقع شود
چنانچه پسرو یعنی پسر کوچک و شیخو یعنی شیخ کوچک
پنجم واو قسمیه آن حرف در اول اسمای عربی در آید چنانچه
واللیل و والشمس و الضحی و والله و قسم باید
خورد را جر دهد یعنی حرف آخر آن اسم را کسره دهد ششم
واو زاید و آن آنست که در کلام احتیاج معنیش نباشد

خصوصا بر لفظ لیکن و مخففات او چنانچه ولیکن و وسعی
و ولیک سعدی گوید مصرع گرای هکنجت این شکل بست
ولیکن قلم در کف دشمن است :: هفتم واو بمعنی مع آید
سعدی گوید مصرع پیری و صد عیب چنین گفته اند :: و
بعضی این را واو تسویه گفته یعنی پیری برابر صد عیب است ::
هشتم واو بمعنی تقابل فیضی گوید بیت عشق است
و هزار شعله در تاب :: عقل است و هزار رشته بر آب ::
و نزد بعضی این واو برای تسویه است و بعضی این را واو
تشبیه گویند نهم واو نسبت چنانچه هندو و جاگو و بنگو و
چپو که نوعی از بافته پشمینه است چه چپ بمعنی پشم هم آمده
والو بمعنی شلوغ دهم واو حالیه شاعر گوید بیت از غم
ز ناتوانی و افسوس زندگی است :: دندان نمانده در
دهن و لب گزیدنی است یازدهم واو اشمام ضمه
چنانچه در لفظ خوش و خود و خورد و این واو را معدوله نیز
نامند دوازدهم - واو بمعنی یا چنانچه سعدی گوید
بیت گل همین پنج روز و شش باشد :: وین گلستان
همیشه خوش باشد :: سیزدهم واو تخفیف یعنی از تخفیف
کردن لفظ او پیدا شود چنانچه درین بیت
دل متحیر که چه داند ورا :: عقل درین گم که چه خواند ورا ::
چهاردهم واو معدوله چنانچه در لفظ تو و چو و دو و این
واو را بیان ضمه هم گویند پانزدهم واو برای
معاوضه چنانچه عرفی گفته بیت زشوق کوی تو
باد و گلم نغمه چه سود :: هزار جان گرامی و یک قدم
رفتار :: و باید دانست که واو گاهی بالف بدل شود
چون فروغ و فراغ بالضم بمعنی تاب و روشنی و کوس و
کاس بمعنی نقارهٔ بزرگ و بهای عربی بدل شود چون نوشته
و نبشته و بهای فارسی چون واو و پاو بمعنی زنگ و بفا
چون یاوه و یافه و کلاوه و کلافه و بدال مهمله چون کالیو
و کالیده بمعنی پریشان و بمیم چون سوزه و میزه و پرواسیدن
و برماسیدن بمعنی مس کردن چیزی را و بیای تحتانی
چون شغو و شیر و انگور و انگیر و شبین بمعنی خدیو و خدیش

یعنی حفظ الله -
واقعه - بکسر قاف و فتح عین مهمله خواب و بمعنی جنگ
و حادثه و سختی و زمان قیامت و مردن و حال کارزار
از کشف و منتخب و مصطلحات -
واله - بکسر لام و های ملفوظ یعنی غیر مختفی لفظ عربی است
صیغه اسم فاعل بمعنی شیفته و سرگشته در عشق و مفتون و
فتح لام بدین معنی غلط است از منتخب و مدار و سراج و
لطائف و بفتح لام و های مختفی قسمی از حریر ابریشمی باریک
از جهانگیری و لطائف و برهان -
واهله - زن نوح علیه السلام از لطائف -
واعیه - بکسر عین مهمله و یای تحتانی حافظ و نگهبان و فریاد
کننده از کشف و لطائف و سراج -
وایسر - بفتح رای مهمله آزاد و فارغ البال -
واقصه - بقاف و صاد مهمله نام شهری است از دیار کوفه از سراج
وامانده - بمعنی پس مانده و باقی مانده و پس خورده -
واگویه - بکاف فارسی و یای تحتانی گفتگو و مکابره
از چراغ هدایت واگو بمعنی بازگفتن حرف شنیده را که
بسندی چنانچه گویند -
واعجباه - بمعنی ای تعجب و این در مقام تاسف گویند
الف و ها در آخر الفاظ در حالت ندبه بجهت مد صوت زیاد کنند
واهیه - حرف چهارم یای تحتانی است از هم افتاده
از کشف و منتخب و بمعنی گمراه -
واهمه - قوتی است که ادراک معنی جزئیه کند که بمحسوسات
تعلق دارد مثلا صداقت و عداوت و بعضی محققان
چنین نوشته اند که کار واهمه آنست که چیزهای دیده و
نادیده راست یا دروغ نقش نماید خواه آن چیزها
در عالم صورت باشند خواه نباشند مثلا هزار آفتاب بر آسمان
توهم کنند و حال آنکه یکی است بیش نیست و این قوت
تابع عقل نگردد بخلاف قوتهای دیگر چنانچه شخصی در خانهٔ
تاریک تنها با مرده مجاور باشد هر چند عقل حکم کند مرده جماد
است از ترس با وجود عقل قوت واهمه وسوسه میدهد و خائف گرداند

واِلّا — بدانکه درمعنی هر لفظ واِلّا استعمال لفظ واِلّا غلط محض است چراکه درچنین مقام الامرکب است از لفظ آن که کلمهٔ شرط است و از لفظ لا که کلمهٔ نفی است پس با وجود لای نافیه لفظ نه که مرادف لای برای نفی باشد هیچ حاجت ندارد —

واپه — حاجت و مراد و مجاز ابمعنی مقدمه و بمعنی معتاد هر چیزی مثل خوراک کوکنار و افیون از مصطلحات و چراغ هدایت —

واشی — بکسر شین معجمه دروغ گو از منتخب و صراح —

واهی — بمعنی سست از مدار و صراح —

وارستگی — بفتح رای مهمله آزادگی و فارغ البالی —

وافی — بکسر فا تمام و کمال —

واقی — بکسر قاف نگاهدارنده مشتق از وقایت که بمعنی حفاظت است —

واعی — بکسر عین مهمله نگاهدارنده و یادگیرنده از لطائف و صراح —

والی — دوست و حاکم و مالک و بمعنی خویش و قریب نیز آمده —

وادی — رودخانه و رهگذر آب سیل یعنی زمین نشیب هموار که درخت که جای گذشتن آب سیل باشد و بمعنی صحرای مطلق نیز آمده و بمعنی مقدمه و معامله نیز مستعمل میشود از لطائف و شرح نصاب وغیره —

واجبی — بجیم و بای عربی وظیفه و روزینه —

وارفتگی — مضمحل شدن و گداز یافتن از چراغ هدایت —

واسوختگی — بمعنی سوختگی —

فصل واو مع بای موحده

وبر — بفتح واو و سکون موحده و رای مهمله جانوریست شبیه بگربه و بفتحتین بمعنی پشم شتر وغیره از صراح —

وبص — بفتح واو و کسر موحده و تحتانی و صاد مهمله بمعنی درخشیدن از صراح —

وبال — سختی و گرانی و عذاب منقول از تاج اللغات و آنکه وبال آفتاب در دلو باشد و وبال قمر در جدی و وبال عطارد در قوس و حوت و زهره را در عقرب و حمل و مریخ را در میزان و ثور و مشتری را در جوزا و سنبله و زحل را

در سرطان و اسد —

فصل واو مع تای فوقانی

وتد — بفتحتین میخ چوبین از منتخب و شرح نصاب — و در لطائف و مدار و صراح و کشف و شرح نصاب و دیگر بفتح واو و کسر فوقانی —

وتر — بالکسر تنها و طاق که مقابل جفت است و بفتحتین زه کمان و تار ساز از منتخب و صراح —

وتیره — راه و روش نهاده و دستور از لطائف و صراح —

فصل واو مع تای مثلثه

وثاق — بفتح و کسر بند و قید از منتخب و لطائف و مدار و کشف و صراح و همه اهل لغت درین متفق اند و برای معنی خانه و حرم سرا مختلف اند از لطائف وثاق بضم و کسر بمعنی خانه و در کشف بضم بمعنی خانه و در سروری و بهار عجم بفتح بمعنی خانه و در مدار باین معنی بکسر نوشته —

وثوق — بضمتین استواری و اعتماد از منتخب و تاج اللغات —

وثیق — استوار از صراح —

وثن — بفتحتین بت که از سنگ و دیگر اشیا سازند از منتخب و کشف و لطائف و صراح —

وثیقه — استواری عهد و پیمان و عهدنامه از منتخب و صراح —

وثنی — بفتحتین و بکسر نون بت پرست —

فصل واو مع جیم عربی

وجا — بکسر خصی کردن و کشتن و بفتح ترس و اندوه و سیلی زدن از صراح —

وجب — بفتحتین و بای موحده لفظ عربی است بمعنی بدست که بهندی و اردو بالشت گویند — از دار —

وجوب — بضمتین واجب شدن و لازم شدن و سزاوار و مقرر شدن و تقاضا کردن ذات وجود خود را هستی خود را و ناممکن بودن عدم او از صراح وغیره و گاهی مراد

از ان ذات حق تعالی باشد —

وجنات — بفتحات هر سه حرف اول جمع وجنه که بمعنی رخساره آدمی باشد که بلند برآمده باشد و بمعنی رخسار ایجا نیز و بعضی آن پهلوی بینی و زیر چشم میباشد و آن مجاز است اگرچه جز رخساره گاه بمجاز از رخساره گفته میشود از منتخب و کشف —

وجاهت — بفتح ناموری و روشناسی و عزت و مکتبرایه خلاصت از کشف و فرائد و صراح —

وج — نام دوائیست از منتخب —

وجد — بالکسر توانا شدن و توانگر شدن و یافتن و بالفتح اندوهگین شدن و شگفته شدن از منتخب و لطائف و صراح و در عرف حالت ذوق و شوق که صوفیان سماع پسند را میشود —

وجود — بضمتین یافتن مطلوب و هستی از لطائف و منتخب و کشف و صراح و بمعنی جسم و بدن که در عرف مستعمل است در کتب لغت یافته نشد مگر آنکه مجاز باشد و چون زبان زد بعضی ثقات است ظاهرا درست باشد —

وجار — بکسر جای ماندن گفتار و گرگ از شرح نصاب —

وجور — بفتح واو و ضم جیم داروی رقیق که در حلق ریزند از منتخب وغیره —

وجیز — بزای معجمه بر وزن فعیل کوتاه و مختصر از شرح نصاب —

وجع — بفتحتین درد از کشف —

وجیع — دردناک از منتخب —

وجل — بفتح واو و کسر جیم کسیکه از وهم ترسان باشد و بفتحتین مصدر است بمعنی ترسیدن از منتخب و لطائف و شرح نصاب —

وجدان — بالکسر گم شده را یافتن و دانستن و دریافتن از کشف و کنز و منتخب و صراح —

وجه — بالفتح رو و چهره و طریقه و طور و بمعنی ذات و حقیقت چیزی و آنچه بدان معاش کرده شود چنانچه زمین و مشاهره و بمعنی سوی و جانب از منتخب و مدار و کنز و صراح —

وجهة — بالکسر جائی متوجه و در آخر این لفظ تای فوقانی است که در حالت

خلاف و تنگیه و موضعی که رو بطرف آن کرده شود از منتخب ۔
وجنه ۔ بهر سه حرکات واو و فتح نون موضع رخساره آدمی که بلند برآمده است از منتخب ۔
وجوه ۔ بضمتین جمع وجه که معنی آن مذکور شد ۔
وجیه ۔ بروزن فعیل مرد روشناس و خداوند جاه و مرد خوبصورت و هر چیز خوشنما از منتخب و صراح ۔

فصل واو مع حای مهمله

وحدت ۔ یگانه شدن و تنهائی و یکی بودن از منتخب ۔
وحید ۔ یگانه و تنها ۔
وحدت الوجود ۔ باصطلاح متصوفین جمیع موجودات را همه یک وجود حق سبحانه تعالی دانستن و وجود ماسوا را محض اعتبارات شمردن چنانچه موج و حباب و گرداب و قطره و ژاله همه را یک آب پنداشتن ۔
وحش ۔ بفتح واو و سکون حا وحشیان صحرا و این جمع وحشی است و بفتح واو و کسر حا بمعنی درشت از لطائف ۔
وحوش ۔ بضمتین جمع وحش و وحش جمع وحشی است یعنی جانوران صحرائی ۔
وحل ۔ بفتحتین و حای مهمله گل و لای و زمینیکه باب نرم شده باشد از منتخب و مدار و قاموس ۔
وحدان ۔ بالضم جمع واحد ۔
وحی منزل ۔ بضم میم و فتح زای معجمه عبارت از قران مجید ۔
وحی ۔ بالفتح پیغام خدا و سخن نرم ۔
وحدت نوعی ۔ واحد بودن از روی نوع چنانچه زید و عمرو و خالد و ولید را هم وحدت نوعیست زیرا که ایشان همه انسان اند ۔
وحشی ۔ جانور صحرائی رمنده از مردم و جانب چپ و جانب بیرونی از بعض اندام و مقابله انسی که جانب درونی اندام را گویند مثلاً پشت دست را جانب وحشی گویند و کف دست را جانب انسی نامند از منتخب و کشف ۔
وحدت ارادی ۔ واحد دانستن خدای تعالی را یعنی مسلمان شدن باعتقاد خود و اراده خود از گفته انبیا و بعضے چنین نوشته که یکدل بودن مردمان باراده خود بلا اجبار چنانچه تابعان انبیا را باشد ۔
وحدت قهری ۔ واحد دانستن خدای تعالی یعنی مسلمان شدن بقهر و غلبه سلاطین اسلام و بعضی چنین نوشته وحدتیکه مردمان را بقهر و غلبه کسی حاصل شود چنانچه نوکران سلاطین را که بظاهر بحکم حاکم متفق و متحد باشند و بباطن اتحادی ندارند ۔

فصل واو مع خای معجمه

وخامت ۔ بفتح ناسازگاری و دشواری و گرانی از منتخب ۔
وخ ۔ بالفتح مرادف واه واه ۔
وخ وخ ۔ کلمه ایست که در وقت خوش آمدن چیزی گویند از مصطلحات ۔
وخش ۔ بالفتح و شین معجمه نام شهریست از ولایت ختلان و بفتحتین نام مرضیست که بهائم را باشد از لطائف و سروری و در لب الالباب گفته که شهریست در نواحی بلخ و در برهان بفتحتین نام بیماریست که اسپ را در پای پیدا شود و بالفتح نام شهری از بدخشان ۔
وخم ۔ بفتح اول و کسر ثانی ناگوار و ناسازگار از لطائف ۔
وخیم ۔ بفتح اول و کسر خای معجمه و یای معروف دشوار و گران و بدگوار از منتخب و در کشف بمعنی بد و زشت ۔

فصل واو مع دال مهمله

ودیعت ۔ امانت از منتخب ۔
وداج ۔ بکسر اول و جیم عربی و بفتح اول نیز آمده بمعنی رگ گردن و آن دو رگ است هر دو را وداجین و دو جان گویند ۔
ودود ۔ بفتح اول و ضم ثانی دوست از لطائف ۔
ود ۔ بالضم و تشدید بمعنی دوستی و بالفتح و تشدید نام بت قوم نوح علیه السلام که بصورت مرد بود در شرح نصاب ۔
وداع ۔ بالفتح پدرود کردن از منتخب و مدار و بهار عجم و کشف و صراح و منزل و بکسر خواندن نوعی از تفریس باشد ۔
ودع ۔ بفتحتین مهره سفید که از دریا برآید بهندی سنکهه گویند از منتخب و برهان ۔
ودائع ۔ امانتها جمع ودیعت از منتخب ۔

فصل واو مع رای مهمله

وراء ۔ بفتح و مد بمعنی پس و عقب و جانب پس و بمعنی فرزند و بمعنی سوا و غیره و بفتح و قصر یعنی بدون مد بمعنی مخلوقات از جن و انس و در فارسی بتخفیف او را از لطائف ۔
وردمزی ۔ بفتح واو و ضم میم و فتح موحده مشدده و در آخر الف بصورت یا بمعنی گلقند ۔
ورقا ۔ بالفتح و سکون را و قاف فاخته و کبوتر از منتخب و صراح ۔
ورخج ۔ بالفتح و خای معجمه مفتوح و جیم عربی زلعبن ملبد از برهان ۔
وریتج ۔ بالفتح و تای فوقانی و یای معروف و جیم عربی نام طائری که بعربی آنرا اسا و سمانی گویند از برهان ۔
ورد ۔ بالفتح گل سرخ که عرق آنرا گلاب گویند از منتخب و بکسر کار هر روزه دائمی و موضع آب خوردن و آب برداشتن از شرح نصاب ۔
ورود ۔ بضمتین بجائی اندر آمدن از شرح نصاب و صراح ۔
ورید ۔ بروزن حدید رگ گردن از منتخب و نزد اطبا هر رگی که در آن جهندگی و حرکت نباشد بخلاف شریان ۔
ورخش ۔ ورمیکه در بن ناخن پیدا شود ۔
ورع ۔ بالفتح پرهیزگاری و بفتح واو و کسر را پرهیزگار از منتخب ۔
وراق ۔ بالفتح و تشدید کاغذ برنده و مردیکه دیبا و درم بسیار دارد و بمعنی نویسنده و بتخفیف سبزی زمین اندگیاه از لطائف و منتخب و مؤید ۔
ورق ۔ بفتحتین برگ درخت و کاغذ بریده و بفتح واو و کسر را درم نقره و بسیم سکوک و بضم واو و سکون را کبوتران جمع باین معنی جمع ورقاست که بفتح بمعنی کبوتر و فاخته باشد ۔
ورک ۔ بفتح واو و کسر را سرین و کفل و بسکون را نیز آمده از منتخب

وردوک — بروزن مردود و در آخر کاف عربی لفظ هندی است آنچه از کاه و نی راست کنند بهندی چهپر گویند از برهان و رشیدی —

ورناک — بالکسر و حرف سوم نون نام چشمهٔ که در کشمیر است —

ورل بفتحتین جانوریست شبیه بسقنقور و سوسمار از برهان —

ورق الخیال — بنگ که بهندی بهنگ گویند —

ورم — بفتحتین آماس و دراغ کردن از منتخب و مدار و کشف و صراح —

ورق خام — بجای محبه کاغذ اهل دفتر که حک و اصلاح دران واقع نشده باشد و از ان دیانت و خیانت این جماعه معلوم میشود —

ورق ریختن — مات کردن و خراب کردن —

ورخوردن — ملاقی شدن —

ورق گردانیدن — فعل عبث کردن و عیب جالبی خود نهفتن و وضع قدیم خود یکبارگی ترک نمودن —

ورطه — بالفتح محل هلاکی و زمینیکه دران راه نباشد و مجازاً بمعنی گرداب مستعمل و یک آبدر خطاست از منتخب و بحر الجواهر و لطائف و صراح و کشف —

ورثه — بفتحات ثلاثه میراث یابندگان و این جمع وارث است از منتخب و مدار —

وری — بفتح واو و کسر رای مهمله و یای مجهول امالهٔ وراکه بمعنی مخلوقات است —

فصل واو مع زای معجمه

وزارت — بکسر از صراح و رز — بکسر گرانی و بار گران و پشتواره و برداشتن بار بر پشت و بمعنی گناه و بمعنی سلاح و جمع آن اوزار از منتخب و لطائف و صراح —

وزیر — آنکه در برداشتن بار کسی شریک باشد از منتخب و ظاهرا چون وزیر در مقدمه برداشتن بار سلطنت و ریاست با سلطان متفق میباشد لهذا باین لقب ملقب شده —

وزش — بفتح اول و کسر ثانی وزیدگی باد و این حاصل بالمصدر ست از وزیدن —

وزغ و وزغ — بفتحتین و غین چرپا از منتخب و در مدار و در جهانگیری و رشیدی بمعنی غوک نوشته اند و در برهان نوشته که نوعی از چلپاسه است و در صراح بمعنی جانوریست چون غوک —

وزن — بفتح اول و سکون ثانی از صراح و بفتحتین غلط است و در فارسی بمعنی عزت و وقار نیز مستعمل است —

وزان — بالفتح و تخفیف در فارسی بمعنی روان است و در عربی بالفتح و تشدید بسیار وزن کننده و بالضم و تشدید وزن کنندگان —

وزغه — بفتحتین و غین معجمه چرپا از منتخب و در مدار و جهانگیری و رشیدی بمعنی غوک نوشته اند و در برهان نوشته که نوعی از چلپاسه است و در صراح نوشته که جانوریست چون گربه —

فصل واو مع سین

وسطی — بضم واو و سکون سین مهمله و در آخر الف بصورت یا بمعنی انگشت میانگی و این تانیث اوسط است یعنی درمیان او فتاده تر و در خنصر و بنصر نون زائده است اما بنصر و خنصر بس بنصر دلالت بر وضوح و قوت میکند و خنصر که بمعنی خردی و کوتاهی است دلالت بر معنی عجز و کوتاهی میکند و این هر دو باعتبار قوت و ضعف خود مسمی بدین اسم شده اند شرح نصاب از یوسف بن مالح —

وستا — بالفتح ستایش خدا از مدار و در سکندری بالضم —

وسعت — بالضم فراخی از منتخب —

وساطت — بفتح درمیان شدن و واسطه و وسیله شدن از منتخب و کشف و صراح —

وسمت — بالفتح داغ کردن و مجازاً تهمت کردن از مدار —

وسیت — بالفتح نزدیکی و دست آویز از لطائف —

وسخ — بالفتح و بفتحتین و خای معجمه چرک و ریم که بهندی آنرا میل گویند و بمعنی ریمناک نیز آمده از منتخب و صراح و مدار و لطائف و کشف —

وسائد — بفتح واو و کسر همزه که حرف چهارم است بالش ها و این جمع وساده است —

وساوس — بفتح اول و کسر واو ثانی جمع وسواس —

وسط — بالفتح و سکون ثانی بمعنی درمیان هر چیز و بفتحتین چیزیکه میانه باشد یعنی متوسط بود در طول و قصر و فربهی و لاغری و دیگر کیفیات از کشف و منتخب و صراح و در لطائف و مدار و شرح نصاب نوشته که بفتحتین بمعنی میانه که عبارت از میان حقیقی و مرکز باشد و اسم چیزیست که درمیان واقع شود مثل انگشت وسطی و بفتح واو و بسکون سین ظرف مبهم است بمعنی درمیان —

وسائط — بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است جمع وسطه و بمعنی وسیله ها مستعمل از منتخب —

وسیط — بالفتح بروزن فعیل آنکه در نسب میانه و در محل رفیع باشد و کتابی است در فقه از لطائف و منتخب و صراح —

وسع — بالضم فراخی و دسترس و توانائی از منتخب و کشف و صراح —

وسم — بالفتح نشان کردن و عیب و نشان و داغ از لطائف و صراح —

وسیم — بروزن فعیل بمعنی حسن الصحبه یعنی خوبصورت و جمیل و نشان کرده شده از صراح و غیره و بعضی نوشته که نام درخت است که شاخ آن سیاه و سفید باشد —

وسن بفتحتین بروزن چمن خواب و غنودگی که مقدمهٔ خواب است از لطائف و بفتح واو و کسر سین و نون بمعنی خفته از شرح نصاب و صراح —

وساده — بکسر بالش و بالین از منتخب و صراح و مدار و کشف

وسمی — بالفتح باران بزرگ قطره از شرح نصاب و باران اولین بهار از منتخب —

وسنی — بفتح واو و سکون سین و کسر نون دو زن که بیک شوهر داشته باشند یعنی هر یکی مر دیگری را دوستی باشد از برهان —

فصل واو مع شین معجمه

وشتا بضم و بای فوقانی شرح زند که کتاب مغ آتش پرستان است از برهان —

وشات ـ وشات بالضم و تخفیف شین و تای فوقانی سخن چینان و غمازان و دروغ گویندگان جمع واشی چنانکه قضات جمع قاضی ـ

وشت ـ بالفتح خوب و خوش از لطائف ـ

وشاح ـ بکسر و بالضم واو و شین معجمه و حای مهمله که بهندی هار گویند و بمعنی گلوبند از منتخب ـ

وش ـ بالفتح خوب و خوش و سره بمعنی شبیه و نظیر و مانند و نام شهر از ترکستان و نوعی از بافته ابریشمی و شمله و دستار از برهان و جهانگیری ـ

وشق ـ بفتحتین در عربی باریک شتر را گویند و آن شصت صاع باشد از منتخب و در ترکی بفتحتین نوعی از پوستین و آن در اصل جانوریست در ترکستان برابر روباه سفید رنگ که داغهای سیاه بران باشد از برهان و در لطائف نوشته که بفتحتین نوعی از پوستین و بضمتین غلام ساده رو ظاهرا باین معنی مخفف وشاق است ـ

وشاق ـ بالضم خدمتگار و غلام ساده رو و این ترکی است از لطائف و کشف و رشیدی و در برهان بکسر اول بمعنی کنیز آمده ـ

وشیک ـ بفتح واو و کسر شین معجمه و یای معروف و کاف عربی شتابی کننده و بمعنی پیک تیز رفتار از صراح و غیره ـ

وشل ـ بفتحتین اب اندک از صراح ـ

وشتن ـ بالفتح رقص کردن از برهان ـ

وشی ـ بفتح نوعی از جامهٔ ابریشمی منسوب بشهر وش است از موئد و در منتخب بمعنی جامهٔ رنگین ـ

فصل واو مع صاد مهمله

وصایا ـ بالفتح جمع وصیت ـ

وصب ـ بفتحتین و بای موحده بیماری و رنج از منتخب و شرح نصاب ـ

وصلت ـ بالضم پیوند و خویشی و پیوستگی و بالفتح پارهٔ چیزی از منتخب ـ

وصمت ـ بالفتح عیب از بحر الجواهر و صراح ـ

وصیت ـ اندرز کردن عازم سفر یا شخصے قریب الموت دوست خود را که بعد من چنان و چنین باید کرد ـ

وصید ـ آستانه از لطائف و صراح ـ

وصال ـ بالفتح و تشدید بسیار پیوند کننده و بالضم واو و تشدید جمع واصل و بکسر و تخفیف پیوستن ـ

وصله ـ بالفتح پارهٔ جامه و کاغذ و غیره ـ

وصی ـ آنکه باو وصیت کرده باشند از منتخب و نیز کنایه باشد از حضرت علی کرم الله وجهه ـ

فصل واو مع ضاد معجمه

وضع ـ بالفتح نهادن از منتخب و بمعنی ترتیب یا بمعنی ساختن نیز مستعمل و بالضم واو و سکون ضاد معجمه بمعنی آن بچه که نطفه برای جسم آورد آخر ایام طهر نزدیک بحیض در رحم مادر بسته شود و مضغه گردد و آن بچه ضعیف الخلقت باشد از شرح نصاب و منتخب و کشف و صراح ـ

وضیع ـ بفتح واو و کسر ضاد معجمه و عین مهمله بروزن فصیل فرومایه و ناکس از منتخب و کشف و صراح ـ

وضو ـ بضمتین مصدر است بمعنی روشستن و مجازا بمعنی رو و دست و پا شستن برای نماز و بفتح واو بمعنی آبیکه بدان وضو کنند از منتخب و مدار و کشف و فرهنگ و شرح نصاب از یوسف بن مالخ ـ

وضیمه ـ بالفتح بروزن مدینه ضیافت ماتم از شرح نصاب و منتخب و کشف ـ

وضاحت ـ بالفتح و تشدید ثانی و حای مهمله بسیار روشن و بمعنی روشن کننده ـ

فصل واو مع طای مهمله

وطا ـ بفتح رفتن و پایمال کردن و بکسر واو و همزه در آخر با کسی موافقت کردن و جامه که بر هودج و غیر آن بپوشند از موئد و بمعنی بستر نهالین و لباس از منتخب و لطائف و غیره ـ

وطر ـ بفتحتین حاجت از منتخب ـ

وطواط ـ بفتح واو و طای مهمله پرستوک که آنرا خطاف نیز گویند و بهندی ابابیل نامند و لقب شاعری بسبب کوتاهی و لاغری جسم او بمعنی اول از منتخب ـ

وطی ـ بفتح واو و سکون طا بمعنی جماع و پایمال کردن از صراح

فصل واو مع ظای معجمه ـ

وظیفه ـ چیزیکه برای کسے هر روزه مقرر شده باشد از منتخب و صراح ـ

فصل واو مع عین مهمله

وعا ـ بکسر واو و مد آوند و ظرف از کشف و صراح ـ

وعید ـ وعده بد و این خاص در باب شر و بدی مستعمل است چنانچه کسے گوید که من ترا فردا خواهم زد و مثل آن خلاف که آن در خیر مستعمل است از بهار عجم و منتخب و لطائف ـ

وعود ـ بضمتین جمع وعده ـ

وعوع ـ بفتح هر دو واو و سکون هر دو عین مهمله آواز سگ از لطائف و در شرح نصاب آواز شغال و گرگ ـ

وعده ـ نوید دادن در نیکی و خبر دادن در بدی مگر اکثر در نیکی و خیر مستعمل است از منتخب و لطائف و کتاب بهار عجم

فصل واو مع غین معجمه

وغا ـ بفتح واو و غین معجمه جنگ و شور و غوغا و بکسر واو خطاست از صراح و کشف و منتخب ـ

وغد ـ بفتح اول و سکون غین معجمه کمینه و فرومایه و ناکس از منتخب و صراح ـ

فصل واو مع فا ـ

وفا ـ بالفتح وعده بجا آوردن و لب بردن دوستی و عهد سخن از منتخب و صراح ـ

وفات ـ بفتح مصدر است از مجرد بزیادت تا بمعنی مرگ از منتخب و غیر آن

وفاقت ـ بکسر بموافقت و سازواری کردن ـ

وفد ـ بفتح واو و سکون فا برسولی و ایلچی گری پیش کسے رفتن و جمع وافد نیز آمده از منتخب ـ

وفود ـ بضمتین در آخر دال مهمله جمع وفد است و وفد بالفتح اسم جمع وافد است و وافد بمعنی برسولے پیش کسے رونده و بمعنی آنکه بر مرکب نجیب سوار شود بس وفود که جمع الجمع وافد است بمعنی رسولان و پیغام برندگان سواران مرکب نجیب باشد از منتخب و صراح و بعضے بمعنی گروه و قبیله نوشته مگر بکتب معتبره لغات باین معنی دیده نشده ـ

وفور ـ بضمتین تمام شدن و بسیار شدن و بمعنی بسیار مستعمل از منتخب و صراح و بفتح مستعمل است ـ

وفاق ـ بکسر واو سازگاری کردن از صراح و منتخب و بمعنی محبت و اتفاق مستعمل میشود ـ

وفق ـ بالفتح سازوار و موافق و پسندیده از منتخب و صراح و کشف و مدار ـ

وفضه ـ بضاد معجمه بر وزن قبضه بمعنی ترکش از شرح نصاب ـ

وفی ـ بفتح واو و کسر فا و تشدید یا تمام و کامل از صراح ـ

فصل واو مع قاف

وقاحت ـ بفتح بیحیائی و بی شرمی و بی ادبی از منتخب و کشف و صراح و مدار و خیابان ـ

وقایت ـ بکسر نگهداشتن و پناه چیزے و هر چه بدان چیزے نگاهدارند و مقوای کتاب و نام کتابی در فقه از صراح و مدار و منتخب و کشف ـ

وقیعت ـ بفتح بمعنی ملامت و عیب گوئی از عقب مردم و غمازی از منتخب وغیره ـ

وقعت ـ بالفتح بسختی و آسیب کار از منتخب و صراح ـ

وقیح ـ در آخر حای مهمله بر وزن فعیل بی شرم از لطائف ـ

وقاد ـ بفتح واو و تشدید قاف و در آخر دال مهمله فروزنده و بسیار افروخته شونده ـ

وقود ـ بفتح واو و ضم قاف و در آخر دال مهمله هیزم و آنچه بدان آتش افروزند و بضمتین مصدر است بمعنی آتش افروختن ـ

وقید ـ بفتح واو و کسر قاف آنچه بدان آتش افروزند مثل هیزم و کاه از منتخب ـ

وقار ـ بفتح آرمیدگی و آهستگی و حلم و تمکین و گرانباری ماخوذ از وقر بالفتح بمعنی گرانبار شدن بسنت از صراح و منتخب و کشف و غیرها و قاموس و بحر الجواهر و بکسر واو خواندن نوعی از تفریس است ـ

وقر ـ بالکسر و سکون قاف باری که آنرا خر یا استر تواند برداشت و مقدار آن چهل صاع باشد و بالفتح و سکون قاف گرانی گوش و گران شدن و مجازاً بمعنی حلم و تمکین از منتخب و صراح وغیره ـ

وقاص ـ بالفتح و تشدید قاف و صاد مهمله گردن شکننده از صراح و منتخب و در مدار و کشف بمعنی جنگجو و در شرح دیوان حافظ نوشته که نام یکی از اصحاب که در فن کمانداری و تیراندازی مهارت تمام داشت ـ

وقاع ـ بکسر جماع و جنگ از لطائف و صراح ـ

وقع ـ بفتح جای بلند از صراح و مجازاً بمعنی اعتبار وغیره ـ

وقائع ـ بفتح رویدادها و حوادث و احوال و اخبار کارزارها جمع وقیع که بمعنی فتنه و قتل است پس بمعنی اول مجاز باشد از معنی اخیر از صراح وغیره و کسانیکه جمع واقعه دانند خطاست ـ

وقوع ـ بضمتین افتادن و فرود آمدن مرغ از منتخب و مجازاً بمعنی ظاهر شدن هر شی ـ

وقیع ـ بلند و رفیع ماخوذ از وقع که بمعنی جای بلند و سر کوه است ـ

وقف ـ بفتح واو و سکون قاف ایستادن در جایی و ایستادن و توقف نمودن در کلام و دانستن و مطلع شدن و آنچه در ملک کسی نباشد و براه خدا آنرا گذاشته و در بعضی جا بمعنی مطلق عطا مستعمل میشود از صراح ـ

وقوف ـ بضمتین دانستن و آگاهی و بمعنی ایستادن از کشف و منتخب و صراح ـ

وقواق ـ بالفتح نام جزیره است و درانجا درختان باشند که ثمر آنها بصورت انسان باشد نر و ماده طول هر یک یک بدست از مقام ناف بچوبی بدرخت پیوسته بوقت شب گریه میکنند و سخن هم مینمایند و میجنبند و چون از درخت جدا کنند بمیرند و مجازاً آن درخت را نیز وقواق گویند از برهان و شرح خاقانی ـ

وقایه ـ بکسر نگهداشتن و پناه چیزے و هر چه بدان چیزی را نگاهدارند و مقوای کتاب و نام کتابے در فقه از صراح و مدار و منتخب ـ

وقیه ـ بضم واو و کسر قاف و تشدید تحتانی نام وزن مقرری و آن چهل درم باشد از لطائف ـ

وقی ـ بفتح اول و سکون ثانی نگهداشتن ـ

فصل واو مع کاف

وکالت ـ بفتح و بکسر از منتخب و کشف و صراح ـ

وکر ـ بالفتح آشیانه مرغ از منتخب و کشف و صراح و لطائف ـ

وکس ـ بالفتح و سین مهمله نقصان و زیان از لطائف ـ

وکاف ـ بکسر پالان خر و اسپ از منتخب و صراح ـ

وکیره ـ بفتح بر وزن فعیله ضیافت بنای خانه نو از شرح نصاب ـ و صراح ـ

فصل واو مع لام

ولا ـ بکسر دوستی و محبت و پیاپی کردن کاری و نزدیکی ایام و بفتح یاران و میراث بنده آزاد از کشف و منتخب و لطائف و کنز ـ

ولد الزنا ـ زاده حرام و در اصطلاح پروانها و کرمها و دیگر حشرات که در ایام برشگال پیدا میشوند و بطلوع ستاره سهیل میمیرند ـ

ولات ـ بضم واو و تخفیف لام و فوقانی جمع والی بمعنی حاکمان و دوستان و بتشدید لام خطاست همچنین قضات بتخفیف ضاد معجمه جمع قاضی ـ

ولادت ـ بکسر زائیدن از منتخب و کشف ـ

ولایت ـ بکسر یک ملک بادشاه و زمین آبادان و

ه تکفل کارکسی شدن و تصرف و دوستی و حکومت و
امارت سلطان و تقرب بندهٔ نیک باخدای تعالی
و بفتح یاری دادن و صداقت از تفسیر جلالین و قاموس
و مدار و مزیل و منتخب و بهار عجم و کشف و صراح —

ولوج — بضمتین و جیم عربی در آمدن چیزی بچیزی از منتخب

ولیعهد — متصرف و حاکم وقت و باصطلاح بمعنی کسیکه بادشاه او را بحین حیات خود باراده و مرضی بر جای خویش نشانده مختار سلطنت گرداند —

ولود — زنیکه فرزندان بسیار آرد —

ولید — کودک و نام چند اشخاص از منتخب —

ولع — بفتحتین و عین حرص و فریفتگی و بالضم بمعنی دروغ از کشف و منتخب و خیابان —

ولوع — بضمتین حریص شدن و بفتح اول و ضم ثانی حریص از منتخب و صراح —

ولوغ — بضمتین و غین معجمه آب خوردن سگ و دهن بآب نهادن سگ بقصد خوردن از منتخب و غیره —

وله — بفتحتین سرگشتگی و عشق و خشم و غضب از لطائف و منتخب —

ولوله — بفتح هر دو واو و لام گفتن از منتخب بمعنی جوش و خروش مستعمل است و در برهان بمعنی آشوب و غوغا و در صراح بانگ و فریاد —

ولیه — بفتح واو و کسر لام و تشدید یای تحتانی پالان خر و اسپ از شرح نصاب —

ولیمه — بروزن رقیمه بمعنی ضیافت عروسی یعنی ضیافت شادی کدخدائی از منتخب و کشف و صراح —

ولی — دوست صدیق و یاری دهنده و متصرف و صاحب و خداوند و بندهٔ نیک مقرب بجناب حق تعالی و این لفظ مقطوع الاضافت می آید چنانکه ولی عهد و ولی نعمت از قاموس و بهار عجم —

فصل واو مع نون

ون — بالفتح میوهٔ زیره که اندرون سفید می باشد بهندی جردنجی گویند و کلمهٔ تشبیه است بمعنی مانند از جهانگیری —

ونده — بالفتح تره تیزک از جهانگیری —

ونی — بفتح واو و سکون نون سستی کردن در کارها و ماندگی از صراح و شرح نصاب —

فصل واو مع ها

وهاب — بالفتح و تشدید ها و بای موحده بسیار بخشنده —

وهاج — بالفتح و تشدید ها افروخته و فروزان و روشن و درخشنده از منتخب و کشف و مدار و صراح —

وهج — بالفتح شعله زدن و بفتحتین افروختگی و سوزش آتش از منتخب —

وهاد — بکسر واو و در آخر دال مهمله زمینهای پست و نشیب و آن جمع وهده است از صراح —

وهق — بفتحتین کمند از شرح نصاب —

وهم — بالفتح رفتن دل بسوی چیزی بی قصد و گمان بردن از منتخب و صراح —

وهن — بالفتح بروزن صحن بمعنی سستی از منتخب و کشف و لطائف و مولانا یوسف بن مانع در شرح نصاب نوشته که استعمال این لفظ درست شدن اعضا است —

وهده — بالفتح زمین پست و نشیب و هموار از شرح نصاب و صراح —

وه — بالفتح کلمهٔ تعجب و تحسین و افسوس از خیابان —

وهله — بالفتح ترسیدن و ترس و نوبت و کرت از منتخب و صراح

وهمه — بالفتح دردزه و درد ولادت —

وهبی — بالفتح بخشیده شده و عطا کرده شده —

وهی — بالفتح سست شدن و استعمال این لفظ در چیزهای نرم کنند مثل سست شدن جامه شرح نصاب از یوسف بن مانع —

فصل واو مع یای تحتانی

ویس — بالکسر و یای مجهول و سین مهمله نام معشوقهٔ رامین بر و عاشق بود و بالفتح در عربی کلمهٔ استحقار است از لطائف و منتخب و برهان —

ویح — بفتح واو و سکون تحتانی و حای مهمله کلمهٔ مدح و بمعنی رحمت و کلمهٔ ترحم و تحسین و کلمهٔ افسوس و کلمهٔ تنبیه و کلمهٔ زجر بمعنی [illegible]

ویل — بفتح در عربی بمعنی وای باشد که کلمهٔ افسوس است و بمعنی عداوت و سختی و شور و فغان بر مصیبت و بمعنی هلاک و نام وادی است در دوزخ از صراح و لطائف و منتخب و بهار عجم و در شرح نصاب نوشته که ویل در اصل وای بوده است بمعنی حزن لام را زیاده کرده اند و از اصل [illegible]

ویران — بالکسر و یای معروف معنی آن معروف است از بهار عجم —

باب ها

فصل ها مع الف

ها — در عربی اسم فعل امر است بمعنی بگیر از شرح نصاب و در فارسی حرف جمع و گاهی زائد نیز می آرند چنانچه آدابها چه آداب جمع ادب است حاجت بلفظ ها ندارد و حرف ها بر دو قسم است اول های مظهر بضم میم و فتح ها یعنی خوب بتلفظ آید و آن در اول و اوسط و آخر کلمات آید چنانچه لفظ هر چند و همه و مهر و چهر و ماه و گواه دوم های مختفی و آن در آخر کلمات واقع شود و بتلفظ در نیاید و اکتفا بحرکت ما قبلش کنند و این های مختفی بر چند قسم است اول آنکه بلحوق بفعل ماضی گردد بجهت افادهٔ اتمام حرکت و این ها زائد باشد برای فصاحت چون گفته و کرده و نشسته و برخاسته و این ها را بتلفظ آوردن فصاحت نیست هم چنین های آشکارا و خارا که بالف مبدل شده است مستحسن التلفظ نباشد دوم های نسبت چنانچه زمانه منسوب بزمان و نوعی است از های نسبت اگرچه آن در حقیقت های زائده است مگر مقید بهست که اکثر بعد یا و نون نسبت ملحق شود چنانچه زرینه و پشمینه و سفالینه و کمینه و نظائر این بسیار است و قسمی دیگر است از های

نسبت که بعد یا و نون نسبت واقع نشود و منسوب الیه از
ماده صورت منسوب نباشد چون دستهٔ یعنی آنچه از اجزای
بعضی اشیا که بدست گرفته شود سوم هاى فاعل چنانچه
هرکاره و ناکاره و گوینده و جوینده چهارم هاى مفعول و آن
بعد صیغهٔ واحد ماضی مطلق آید و معنی شده ازو مستفاد
شود چنانچه خریده و گزیده و چکیده و کشته وغیره پنجم هاى
تسمیه و آن آنست که در آخر اسما و افعال ملحق سازند و نسبت
اصل ماده علم قرار دهند چنانچه لاله و سبزه و زرده و نیله
و سفیده و دیده و گرده و خاکه و پیمانه و نشانه و زیره
ششم هاى مقداریه و آن برای تعیین مقدار در اواخر
اسما آید چنانچه یک روزه و یک شبه و دو ماهه و صد
ساله و ده مرده هفتم هاى وقف و آن در اواخر اسمای
عربی در بدل تای قرشت و گاهی در بدل تای مصدریه
و گاهی در بدل تای تانیث وغیره آمده چنانچه رحمت و
رحمه و دولت و دوله و حکمت و حکمه و عاقله و کامله و بالغه
و زاهده و جمیله و مستوره هشتم هاى ضمیر مذکر مخفف هو و آن
در عبارت عربی آید چنانچه دام اقباله و نواله و کماله و جماله
و سلمه نهم هاى تشبیه و آن در اواخر اسما بعد الف و نون
جمع آید چون دوستانه و حکیمانه و عاشقانه و ظریفانه و شاهانه
و غریبانه و کریمانه و عاقلانه و دیوانه و دندانه یعنی چیزیکه
مشابه بدندان باشد و زبانه بمعنی شعله زیرا که مشابهت
بزبان است و گوشه مشابه بگوش زیرا که گوش هر دو کناره
کناره روی است نه در وسط روی دهم هاى حالیه و آن بعد
فعل ماضی وغیره آید و معنی حالت ازو مراد دارند چون
خفته افتاده بود و نشسته میخورد و سواره میرفت یازدهم
هاى عاطفه که موصله نیز نامند چنانچه خورده رفت و شنیده
هر دو از طعام فراغت یافته سوار خواهم شد و بعضی این
هارا هاى تعقیبه نیز نامند دوازدهم هاى باشد که در وسط
کلمهٔ زایده آید چنانچه رستم و رستهم نام پسر زال بن سام و
زردشت و زردهشت نام واضع دین آتش پرستی
سیزدهم هاى امیه زیرا که در آخر بعض اسما واقع میشود
چون خامه و آمه بمعنی دوات و جامه غله و کله چهاردهم هاى
مصدریه چنانچه زاره بمعنی زاری و بدانکه ها گاهی بالف
بدل شود چون هیچ و ایچ و بهای عربی چون کوهه و
کوبه بکاف و واو مجهول بمعنی موج آب و بهای فارسی
چون کوه کوب ترجمه جبل و بجیم عربی چون ناگاه و ناگاج
و ماه و ماج و بخای معجمه چون هلاپوش و خلاپوش بمعنی
آشوب و غوغا و خزینه و خزینه و هستو و خستو بمعنی مقر و معترف
و بدال چون شنبه و شنبد بمعنی اول روز هفته و بسین مهمله
چون راه و راس و بغین معجمه چون بلهم و بلغم بوزن و معنی
مرهم و بفا چون نه و تف و بالضم و بکاف عربی چون پروانه
و پیروانگ جانوریکه پیشاپیش شیر آواز کند و بلام چون چاه و
چال و بمیم چون باسره و باسرم بهای عربی و سین و
رای مهملتین زمینیکه برای زراعت آراسته باشد و
پناه و پنام و بواو نیز بدل شود و بیا چون راهگان و رایگان
ههنا - بفتح هاى اول و بعده الف در تلفظ نه در کتابت
و ضم هاى دوم و نون بالف کشیده بمعنی اینجا -
هائب - بکسر همزه که حرف سوم است و بای موحده
ترسنده و بیمناک از شرح نصاب -
هارب - بکسر رای مهمله و موحده گریزنده از لطائف و منتخب -
هادم اللذات - بمعنی ویران کنندهٔ لذتها و این لقب
ملک الموت است یعنی فرشته که قابض ارواح است -
هات - بکسر تا اسم فعل بمعنی امر یعنی بخش و بیار از منتخب -
هاروت - نام یکی از آن دو فرشته که در چاه بابل
آویخته شده اند اگر کسی بر سر آن چاه جادو
رود تعلیم کنند - از برهان -
هار - بمعنی افتاده و منهدم شونده از منتخب هار
در اصل حائر است عین او را که همزه است و
در اصل واو بود حذف کردند خلاف قیاس
مثل شاکی نه مقلوب حائر است چنانکه بعضی گمان
برده اند زیرا که اعراب او مثل اعراب صحیح است
نه مثل قاضی از جاربردی و لفظ هار در هندی بمعنے
حمائل گل است و در فارسی نیز مستعمل میشود -
هاپور - نام شهر قریب دهلی -
هابط - بکسر بای موحده و طای مهمله فرود آینده از شرح نصاب
هاع - بعین مهمله بددل و عزول از صراح -
هایع - مرد بددل و عزمول از منتخب و صراح -
هاتف - بکسر تای فوقانی آواز دهنده و بهمین سبب
بمعنی فرشته که از عالم غیب آواز دهد و این اسم فاعل است از اهتاف
که بمعنی آواز دادن است از کشف و منتخب و لطائف -
های مشقق - بضم میم و فتح شین معجمه و تشدید قاف مفتوح
کنایه از هاے دو چشمی -
هال - لفظ فارسی است بمعنی الایچی سفید و قرار و آرام
و میلها که بجهت چوگان بازی بهر دو سر میدان از
سنگ و گچ سازند -
هاطل - بکسر طای مهمله ابر بسیار بارنده از منتخب و لطائف
هابیل - نام فرزند آدم علیه السلام که قابیل او را کشت -
هائل - بکسر همزه که حرف سوم است هولناک و شدید و
ترساننده مشتق از هول -
هادم - بکسر دال مهمله شکسته کنندهٔ عمارت و خراب و
ویران کنندهٔ بناها -
هایم - شیفته و سرگشته شونده در عشق و سرگردان در
غیر راه است و سخت تشنه شونده از منتخب -
هاشم - بکسر شین معجمه نام پدر جد رسول الله صلی الله علیه
و آله وسلم که کمال خوش خلق بودند -
هارون - نام پیغمبرے که برادر کلان موسی علیه السلام
بودند و برفاقت موسی قیام داشتند و نام خلیفهٔ بغداد
که او را هارون رشید میگفتند نهایت صاحب مروت بود و بمعنی قاصد
و پیک و نقیب و پاسبان نیز آمده است از کشف و برهان -
هامان - نام کافریکه وزیر فرعون بود از کشف و برهان و لطائف
هاون - بفتح واو چیزی باشد از چوب یا از آهن یا برنج
که دران غله یا ادویه بکوبند از بحر الجواهر و برهان و بهار عجم
و در صراح نوشته که هاون بفتح واو معرب هاون است آلة الدق

باشد جمع آن هوا وین مثل قانون و قوانین پس حذف کردند
از ان واو ثانی را فتح دادند و اول را چرا که در کلام عرب
فاعل بضم عین نیامده —

هامون — بوا معروف دشت که زمین او هموار باشد از سروری و لطائف و برهان —

هان — بمعنی خبردار باش و این کلمهٔ تنبیه است از برهان —

هامه — کاسهٔ سر و پیشانی و مهتر و بمعنی بوم و نیز جانور پرنده از منتخب و کشف —

هائله — هولناک و ترساننده —

هاله — بفارسی آنرا خرمن ماه گویند و آن دائره باشد که گاه گاه گرداگرد ماه و آفتاب پیدا میشود و آن علامت باران باشد و بعضی نوشته که هالهٔ ماه دلیل باران و هالهٔ مهر دلیل بقا تله از منتخب و غیره و در فارسی بمعنی لون و رنگ بمعنی قرار و آرام از برهان —

هاویه — نام دوزخ هفتم و آن آخرین و اسفل طبقه است از هفت طبقات دوزخ از لطائف —

هالگاه — میدان چوگان بازی —

هاروتی — بمعنی قاصدی و نقیبی و پاسبانی —

هاروق — بمعنی ساحر و ساحری از فرهنگی نوشته شد —

هاشمی — منسوب به هاشم که جد عبد الله و پدر عبد المطلب و پسر عبد مناف بود —

های هوائی — بمعنی هائے هو —

فصل ها مع بای موحده

هبا — بفتح غبار و گرد و هوا که از روزن در آفتاب پیدا آید از منتخب و لطائف و صراح و مجازاً بمعنی حقیر و ذلیل و خوار و ناچیز —

هبوب — بضمتین و در آخر نیز موحده وزیدن باد از منتخب و صراح

هبت — بکسر اول و فتح بای موحده در آخر فوقانی بخشیدن و بخشش —

هبط — بفتح اول و سکون موحده فرود آوردن و نقصان کردن از منتخب اللغات —

هبوط — بضمتین فرود آمدن از کشف و منتخب بدانکه هبوط کواکب ضد شرف است چون کوکب بمحل هبوط رسد دلیل است بر پستی احوال منسوبات آن کوکب و هبوط آفتاب در میزان است در درجهٔ نوزدهم و هبوط قمر در عقرب در درجهٔ سیوم در منزل زبانا —

هبل — بضم اول و فتح موحده نام بتی که در کعبه نهاده بودند و بکسر اول و فتح موحده و تشدید لام بمعنی کاهل و گران تن از منتخب و صراح و قاموس —

هبه — بکسر اول و فتح موحده بخشیدن از منتخب —

هب لی — بفتح ها و کسر لام اشارت و تلمیح است بدعای سلیمان علیه السلام که گفت رب هب لی ملکا لا ینبغی لاحد من بعدی ای پروردگار ببخش مرا ملکی که سزاوار نیست و نزیبد هیچ کس را از پس من —

فصل ها مع تای فوقانی

هتر — بکسر اول و سکون ثانی سخن بیفائده و سختی زمانه و مجازاً بمعنی غیبت و پرده دری از منتخب و غیره —

هتاک — بالفتح و تشدید فوقانی پرده در یعنی کسیکه پرده از راز مردم بدرد از شرح نصاب —

هتیه پور و هتیه پول — هر دو یکیست نام جای که در عهد شاه جهان بادشاه دو فیل مست برای سیاست یکی را بجانب راست و دیگری را بسوی چپ می بستند —

هتنال چی — کسیکه هتنال را سر دهد و هتنال لفظ هندیست بمعنی توپ کوچک که بر پشت پیل برند —

فصل ها مع جیم

هجا — بکسر و جیم هجو کردن و نکوهیدن و باعراب واکردن حروف را از کشف و منتخب و صراح و حروف هجا کنایه از الف با تا ثا تا آخر —

هجرت — بالکسر گذاشتن و جدا شدن از خانمان —

هجعت — بالفتح و عین مهمله مفتوح و فوقانی خواب و خفتن از شرح نصاب —

هجود — بضمتین بشب بیدار بودن و خفتن و بشب نماز کردن و این از لغات اضداد است از کشف و صراح —

هجر — بالفتح مصدر است بمعنی جدائی کردن و بالکسر اسم مصدر است بمعنی جدائی از کشف و لطائف و صراح —

هجیر — بالکسر و تشدید جیم مکسور و تحتانی و رای مهمله خوی و عادات و هجیر بفتح ها و کسر جیم بر وزن فعیل گرمای نیمروز و حوض فراخ از منتخب و شرح نصاب و صراح —

هجوع — بضمتین و عین مهمله خواب و آرام از کشف و صراح و مدار و منتخب —

هجل — بالفتح زمین نشیب میان دو کوه از شرح نصاب و صراح و مدار و منتخب بفتحتین —

هجو — بفتح اول و سکون جیم بد گفتن و بعض مردم از بی التفاتی بفتح اول و جیم خوانند غلط است —

هجمه — بالفتح گلهٔ شتران که از چهل شتران زیاده باشند از شرح نصاب و صراح —

هجری — منسوب بهجرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم که بمنتهای مقصدی و صاحب عجائب البلدان آورده است که سبب وضع تاریخ هجری آنست که ابی موسی اشعری که حاکم یمن بود در زمان خلافت حضرت عمر رضی الله عنه نامه نوشت که از جانب شما مکتوبهائے که بمن صدور مینماید تاریخش معلوم نمیشود که کدام وقت نوشته شده باید که اگر بار دیگر نامه بنگارند تعیین تاریخ آن باید پرداخت پس خلیفهٔ دوم با اصحاب پیغمبر علیه الصلوة والسلام بجهت وضع تاریخ مشوره نمود بعضی گفتند که بنای تاریخ بر وفات سرور کائنات باید نهاد که واقعه عظیم بود خلیفهٔ دوم این پسند نکرده که هر گاه ازین امر سبب یاد وفات آنحضرت صلی الله علیه و سلم هر لحظه غمی تازه رو خواهد داد و بعضی گفتند که بنای کار بر بعثت آنسرور موجودات باید ساخت این معنی را نیز نه پسندید که ازین اندوه و الم زیاده خواهم کشید زیرا که دران وقت

ضلالت گرفتار بودم هرگاه که تاریخ کفر خودم یاد خواهم آمد
بشکنجهٔ هموم کشیده خواهم شد پس این عقد که
بالانجیل مرقوم ساخته بحضرت علی مرتضی علیه السلام
فرستادند آنحضرت اشارت بهجرت فرمودند پس بنا بر
اشارت آنحضرت مبدء تاریخ از هجرت نمودند چه هجرت
ابتدای ظفر و نصرت و قوت اسلام بود از الوقت
روز بروز دولت اسلام ترقی پذیرفت و هجرت عبارت
است از آمدن پیغمبر العلیه از مکه معظمه بسبب ایذای کفار
بمدینهٔ منوره بتاریخ بست و هفتم صفر از مکه برآمده سه روز
در غار توقف فرموده بغرهٔ ربیع الاول از غار روانه شده
بتاریخ دوازدهم ربیع الاول بمدینه داخل شدند و این تجویز
تاریخ هجری بسال هفدهم بوده از هجرت یعنی بوقت
معین کردن تاریخ هجری هفده سال بر هجرت گذشته بود
چون آنحضرت اراده هجرت از ابتدای محرم پیش نهاد
خاطر داشتند لهذا بوقت تاریخ ابتدای عزم معتبر گشته
این تفاوت یکماه و بست و شش روز از نظر انداختند
با آنکه محرم اشهر از شهور حرام بود ازین باعث ابتدا از
محرم کردند —

فصل ها مع دال مهمله

هدا — بضم اول راستی و راه راست از منتخب —
هدایا — بالفتح جمع هدیه بمعنی تحفها از منتخب —
هدات — بضم ها و تخفیف دال و تای فوقانی هدایت
کنندگان و این جمع هادی است —
هدر — بفتحتین مباح شدن خون ریختن کسی را باطل
و ضائع و ناچیز شدن از کشف و صراح و لطائف و منتخب —
هدیر — بانگ کبوتر و بانگ شتر از منتخب و صراح —
هداع — بدال مهمله بدل ابکشف و در کتب لغت یافته
نشده مگر هزاع بکسر اول و زای معجمه عربی بمعنی فرد ضعیف و
بددل در قاموس مسطور است —
هدم — بالفتح ویران کردن و برافتادگی بنا و خرابی و

بالکسر جامه کهنه از منتخب و صراح و لطائف —
هدان — بکسر بددل و احمق از منتخب و صراح —
هدن — بالضم صلح از منتخب —
هده — بالضم حق و فائده و بیهوده و بیهده هم آمده است از رشیدی —
هدیه — بفتح اول و کسر دال و تشدید یاء تحتانی بمعنی
تحفه و بسکون دال و فتح یای تحتانی نیز بکلام ساتذه
مستعمل است و باصطلاح قیمت قرآن مجید را گویند از منتخب
صراح و بهار عجم و کشف و مؤید و لطائف —
هدی — بفتح اول و سکون دال شتر و گوسپند که بکعبه
برای قربانی فرستند از لطائف و منتخب و بضم ها و فتح
دال و در آخر الف بصورت یا بمعنی راستی و
راه راست نمودن از صراح —

فصل ها مع ذال معجمه

هذیل — بضم اول و فتح ذال معجمه و سکون تحتانی نام قبیله
است از عرب از لطائف —
هذیان — بفتحتین و ذال معجمه سخنهای بیهوده گفتن
در بیهوشی مرض از منتخب و کشف و صاحب بهار عجم
نوشته که این لفظ را فارسیان بسکون ثانی نیز گفته اند

فصل ها مع رای مهمله

هرا — بالفتح و تشدید رای مهمله گلولها از زر و نقره مشابه
بهلیله که در ساخت زین اسپ بکار برند مجاز است بمعنی
مطلق زیور و حمائل اسپ و بالضم و تشدید شور و فریاد
و آواز مهیب و بمعنی ترس و بیم و درخشیدن و بکسر اول و
تخفیف را مخفف هرات از جهانگیری و برهان —
هرب — بفتحتین و بای موحده فرار کردن و گریختن و
شدت حزن از مؤید و لطائف و صراح —
هرات — بفتح از مؤید و صاحب بهار عجم نوشته که اگرچه
لفظ هرات نام شهرے دار الملک خراسان است
بکسر شهرت دارد و مگر فاضل چلپی در حواشی مطول هرا را

بفتح اول آورده تم کلامه و در لب الالباب و برهان نیز
بفتح است —
هرهفت — کنایه از زینت زنان و آن هفت آرایش
است مر زنان را و آن وسمه و حنا و گلگونه و سفیداب و زرک
و غالیه و سرمه از برهان و بهار عجم ظاهر این آرایش زنان ولایت است
و در بعضی فرهنگ چنین بنظر آمده و زبانی بعضی نیز مسموع شده
که آرایش هرهفت زنان هندوستان هست پوشاک و زیور و حنا
و سرمه و پان و مسی و آراستگی موی سر —
هرج — بفتحتین و جیم عربی گشتگی شتر از منتخب گریاد بالفتح فتنه
و آشوب از منتخب و صراح —
هر — بالکسر و تشدید بعربی گربه را گویند که حیوان معروف
است و بالفتح و تخفیف در فارسی کلمه است که افادهٔ معنی
عموم کنند و گاهی افادهٔ معنی شرط کند چنانکه گوئی هر که اینجا
آید او را اسلام کنم و آوردن این لفظ بر صیغه جمع در کلام
قدما شائع است خصوصاً در قصائد خاقانی و همچنین
درین عبارت ابو الفضل که بر آمدن بهر وجه مناسب
میدانند از بهار عجم و لفظ هر بالفتح و تشدید بمعنی ساختهٔ اسپ
مثل زین و لگام از سروری —
هریر — بروزن فقیر بانگ سگ از منتخب و کنز —
هرگز — بفتح بمعنی هیچ وقت و هیچ زمان و همیشه لایزال
از رشیدی و برهان —
هرمز — بضم اول و سوم و در آخر زای معجمه روز اول
از هر ماه شمسی و نام ستارهٔ مشتری و نام پسر نوشیروان
که پدر خسرو پرویز بود از جهانگیری —
هرماس — بالکسر شیر درنده از منتخب —
هرمس — بکسر اول و سوم و سین مهمله اسم ادریس پیغمبر
علیه السلام که هم نبی و هم بادشاه و هم حکیم بود در ریاضی را
که حساب و هندسه و هیات و نجوم باشد پیدا کرده از برهان
و مدار سگر صاحب برهان این لفظ را بضم اول و سوم
نوشته و گفته که و حکیم دیگر هرمس نام بوده اند و صاحب جامع الحروف
نوشته که معرب هرمز است که مخفف هرمزات بمعنی مشتری —

هراول - بکسر اول وضم واو فوجیکه از همه پیش باشد از لغات ترکی
هرقل - بکسر ها وکسر قاف لقب بادشاه روم وآنرا عظیم الروم نیز گویند واین لفظ بکسر اول وفتح ثانی وسکون قاف نیز آمده است از منتخب وصراح -
هرم - بفتحتین پیری وسخت پیر شدن وبفتح اول وکسر ثانی مرد پیر کهن سال از بحر الجواهر وکشف ومنتخب وشرح نصاب وصراح ومدار
هردم - نام شهر ونام پهلوان از فرهنگی نوشته شد -
هرزشان هرزشان - یعنی بقعه ومکان شان از فرهنگ مثنوی
هرمان - بفتحتین بنائیست در ملک مصر وآن دو گنبد است سنگین بغایت قدیم که حکما قبل از طوفان تعمیر کرده اند وبعضے گویند که ادریس علیه السلام ساخته اند وآن از طوفان خراب نشده حضرت علی کرم الله وجهه از صورت طلسمش که کرکسی است پنجپایه را در پنجه گرفته تاریخ بنایش معلوم فرموده اند بنی الهرمان النسر فی السرطان ازین ظاهر میشود که تقریباً پنج هزار سال پیشتر از آدم این بنا شده است چه حالا نسر در جدی است ونسر در دو هزار سال یک برج طے میکند -
هرسه دکن - کنایه از بیجاپور وحیدر آباد ودولت آباد -
هرو - بالفتح ودر آخر واو زدن هراوه وهراوه بکسر اول چوبدستی گنده را گویند از شرح نصاب وصراح -
هراسه - بکسر اول صورتیکه باغبان در باغ وفالیز برای محفوظ ماندن از طیور سازند از مصطلحات -
هرزه - بالفتح بیهوده از مدار وبهار عجم -
هرآنند - بفتح اول وسکون ثانی والف ممدوده بمعنی ناچار وبفتح را چنانکه بعضے گمان برند خطاست از جهانگیری وبرهان
هراه - بکسر هرات -
هرسیه - بکسر اول وسوم وچهارم که سین مهمله است وتشدید تحتانی منسوب بهرمس که نام ادریس علیه السلام است او نام حکیم
هره - بکسر وتشدید گربه ماده از شرح نصاب -
هروله - بفتح اول وسکون ثانی وفتح واو نوعی از رفتار که آنرا پویه نیز گویند از لطائف

هرلسیه - بسین مهمله نوعی از آش است که از گندم کوفته وگوشت وروغن ونمک ومصالح راست کنند از آئین اکبری -
هری - بکسر تین نام شهریست در خراسان مشهور بهرات از برهان وبعضے نوشته که هری بکسر تین بمعنی فرو ریختن گنج است چون آن شهر را بسبب فرو ریختن گنج تعمیر کرده اند لهذا باین اسم مسمی شد -
هرای - بالفتح وتشدید رای مهمله بلیله وگلولهاے زر ونقره مشابه به بلیله که در ساخت زین اسپ و براق بکار برند وبالضم بمعنے ترس وخوف ودم خشیدن وآواز مهیب وباین معنے بفتح اول هم درست است وبالکسر بمعنے فرو ریختن از برهان ودر بعضے شروح قرآنی بمعنے زین مرصع نیز نوشته وبمعنی گلوله که در جرس زنگوله میبندند
هردو یکی - بیای آخر معروف فنی ست در کشتی که یکدست از بالای دوش حریف گذرانیده بر پشت کمرش رسانیده ودست دوم در میان هر دو رانش در آورده هر دو دست خود را باهم منضم ساخته بزور بر زمین زدن است از مصطلحات وشرح گل کشتی -
هرزه درائی - بکسر وفتح دال مهمله بیهوده گوی چه درائیدن بمعنی آواز کردن است جرس را بهمین جهت درا گویند از خیابان -
هرزه لاے - بیهوده گو چرا که لائیدن بمعنی گفتن است -
هروی - بفتحتین منسوب بسوی هرات که شهریست بخراسان وهروی بفتحتین نام قسمی از هفت اقسام فارسی وظاهر این نیز منسوب بهرات است تا لفظ خراسان از لب الالباب وباقی از جای دیگر

فصل ها مع زاے معجمه

هزار آواز - کنایه از بلبل -
هزار جریب - نام مقام که مسکن شیعیان است در ایران از مصطلحات -
هزت - بالفتح وتشدید زای معجمه مفتوحه عطش وطرب -
هزیمت - بالفتح شکست از منتخب -
هزج - وجیم در لغت آواز باترنم خوش آینده است ونام بحرے از بحور شعر چون سرودهای عرب اکثر باین وزن است لهذا این بحر باین اسم مسمے گردید

وزنش هشت بار مفاعیلن است الحمی او زحافات اضعاف این بهار است -
هزار میخ - نوعی از لباس فقرا که رشتهای گنده جابجا دوزند -
هزبر - بفتحتین جانور آبی که آنرا اسهنبد او دگویند بواو مجهول وترکی قندز از جهانگیری -
هزار - بلبل ونام بازی چهارم نرد از برهان وکشف وبهار عجم ودر رشیدی نوشته که هزار نوعی از بلبل است -
هزبر - بکسر اول وفتح ثانی که زای عربی است شیر درنده از کشف ومنتخب ومدار وصراح وبضم اول وزای فارسی چنانکه بعض مردم گویند خطاست -
هزاهز - بالفتح هر دو ها جنبش وگریختگی که از ترس خصم در لشکر افتد -
هزاع - بکسر اول وعین مهمله مرد ضعیف بددل از قاموس وصراح
هزال - بضم اول لاغری از کشف ومنتخب وصراح -
هزل - بفتح اول وسکون ثانی سخن بیهوده ومسخرگی ولاغر کردن از منتخب وصراح -
هژده هزار عالم - صاحب بصائر آورده است که در هر ربعی از ارباع عالم از شرقی وغربی وجنوبی وشمالی چهار هزار وپانصد عالم است که مجموع هژده هزار عالم است ودر خلاف المناقب از سید علی همدانی مذکور است که عالم سه صد وشصت هزار باشد وبعضے گویند هفتاد هزار وبعضے هژده عالم گویند چنانچه عقلیه ونوریه وروحیه ونفسیه وتبعیه وجسمیه وعنصریه ومثالیه وخیالیه وبرزخیه وحشریه وجنانیه وجهنمیه واعرافیه وروئیه وصوریه وجمالیه وکمالیه و مجموع این عوالم در دو عالم ظاهر وباطن که غیب وشهادت است مندرج است از لطائف وبعضی چنین نوشته که عالم عقول وعالم ارواح وعالم افلاک که نه است وعالم عناصر که چهار است وعالم موالید که سه باشد مجموع هژده میشود -
هزار داستان - بلبل از برهان -
هزمان - بالفتح مخفف هر زمان از جهانگیری -
هزار پایه - کرمیست معروف که بهندی کنسلائی گویند -
هزه - بالفتح وتخفیف وتشدید جنبانیدن از لطائف -
هزینه - بروزن خزینه بمعنی خزینه وبمعنی خرج ونفقه عیال

بمعنی همیشه از برهان و رشیدی —

هزارخانه — شکنبه گوسپندان که آنرا چارخانه نیز گویند —

هزاری — نرد گشتی گیران کسیکه هر روز هزار تخته شلنگ نماید —

فصل ها مع شین معجمه

هشت بهشت — یکی خلد دوم دار السلام سوم دار القرار چهارم جنت عدن پنجم جنت الماوی ششم جنت النعیم هفتم علیین هشتم فردوس —

هشت — بالکسر صیغهٔ ماضی است از هشتن بمعنی گذاشتن —

هشت صفات — معرفة الله و علم و شکر در همه حال و رضا به قسمت ازلی و صبر بر بلا و قلت رزق و التعظیم لامر الله والشفقة علی خلق الله و عفت —

هش — بالفتح و تشدید شادان و کشاده روی از منتخب وغیره و بالضم در فارسی مخفف هوش —

هشاش — بالفتح و تشدید هر دو شین معجمه خندان از صراح —

هشت و چهار چشم فلک — کنایه از دوازده برج فلک —

هشتن — بالکسر گذاشتن و رها کردن از برهان —

فصل ها مع ضاد معجمه

هضم — بالفتح و ضاد معجمه شکستن چیزی و شکستن طعام در معده از لطائف و صراح —

هضبه — بالفتح و بای موحده زمین بلند و پشته از صراح و انصاب —

فصل ها مع طای مهمله

هطلان — بالفتح باران ضعیف که چند روز متواتر بارد از صراح و منتخب وغیره —

فصل ها مع فا

هفت دریا — اول دریای اخضر که عرض آن پانصد فرسنگ باشد و جزائر آباد بسیار دارد و یکی از جزائر آن سراندیپ ست بر جانب شرقی آن چین و غربی آن یمن و شمالی هند و جنوبی دریای محیط و طول این بحر هزار فرسنگ دوم دریای عمان بجانب شرقی آن فارس و غربی آن قصبهٔ عمان و بهمین سبب آنرا بحر عمان گویند و بر شمال آن عراق عرب و خوزستان و جنوبی بحر هند و طول این دریا یک صد و هفتاد فرسنگ سیوم دریای قلزم چه قلزم شهریست کوچک بر کنارهٔ دریا که دریای آبان نام خوانند و آنرا بحر احمر نیز گویند طولش برابر طول ربع مسکون و عرضش چهار صد و شصت فرسنگ چهارم دریای بربر و آن لجه الیست از بحر هند و جزیرهٔ قنبلو از بلاد فرنگ درین بحر است که در عهد خلفای عباسیه مسلمانان فتح کردند و طول این بحر یک هزار و سه فرسنگ و عرضش متفاوت در بعضی محل دو صد فرسنگ نهایت پهنائیش دو صد و شصت فرسنگ پنجم دریای لوقیانوس که بلاد و اقصای ملک مغرب بساحل این بحر منتهی میشود و جزائر خالدات درین بحر است و ابتدای این از خط استوا بجانب مغرب و چون این بحر بر شمالی و غربی روسیه و فرنگ است بحر ظلمات نیز خوانند و آنجا نور آفتاب کمتر رسد و وقت نصف النهار مثل صبح صادق روشنی بود و باقی همه وقت شب طول این بحر یک هزار و سه صد و سی و شش فرسنگ ششم دریای قسطنطنیه که آنرا بحر الروم نیز گویند طولش از بحر قان که شعبهٔ بحر محیط است تا انقاع سکندر یک هزار و سه صد فرسنگ و عرضش از اسکندریه تا دیار فرنگ دو صد و شش فرسنگ هفتم دریای اسود که آنرا بحر ازان نیز گویند چه ازاق موضعیست بر ساحلش و بر جانب شرقی آن طاهان است و آن حد ملک چنگیز خانست که دشت قبچاق مشهور است و طول این دریا یک هزار و سه صد میل و از کعب الاحبار رضی الله عنه روایت است که حق تعالی هفت بحر بدین تفصیل آفریده اول بحر محیط که آنرا نبطش نام باشد دوم بحر قیس سوم بحر اصم چهارم بحر مظلم پنجم بحر مرماش ششم بحر ساکن هفتم بحر باکی ازین بحرها هر یکی بر دیگری محیط است کما قال الله تعالی والبحر یمده من بعده سبعة ابحر از تذکرهٔ مراة الخیال مرقوم شده و در برهان نوشته که هفت دریا اینست اول دریای چین دوم دریای مغرب سوم دریای قلزم چهارم دریای بنطش پنجم بحر طبریه ششم بحر جرجان هفتم بحر خوارزم —

هفت قرا — بالضم قاف و تشدید را اول نافع دوم ابوعمرو سوم ابن عامر چهارم عاصم پنجم حمزه ششم کسائی هفتم عبد الله ابن کثیر —

هفت — بالضم دمی از شراب و آب که تبرک قرئت و غیره بجرعه نامند از برهان —

هفت هشت — کنایه از گفتار خصومت انگیز از مصطلحات —

هفوت — بالفتح لغزش و خطا کردن و مجازاً بمعنی بیهوده گوئی از منتخب و صراح —

هفت قرارت — قرات اول از نافع مدنی است قرات دوم از عبد الله ابن کثیر مکی قرات سوم از ابو عمرو بصری و قرات چهارم از بن عامر شامی قرات پنجم از عاصم کوفی قرات ششم از حمزهٔ کوفی قرات هفتم از علی کوفی ملقب بکسائی —

هفتاد و دو ملت — باید دانست که همگی ملتها هفتاد و سه اند یکی ازان سنت و جماعت و هفتاد و دو سوای آن بدانکه در اصل شش گروه اند رافضیه خارجیه جبریه قدریه جهمیه مرجیه و هر گروهی ازینها دوازده فرقه دارد —

بیان فرقه های رافضیه اینست علویه که حضرت علی کرم الله وجهه را نبی گویند ابدیه علی را شریک دانند شیعه گویند هر که حضرت علی را از جمیع صحابه دوست تر ندارد کافر ست اسحاقیه گویند که نبوت ختم نشده است زیدیه گویند در امامت نماز بجز اولاد علی دیگری را نشاید عباسیه بجز عباس ابن عبد المطلب کسی را امام ندانند امامیه زمین را از امام غیب خالی ندانند و نماز نگذارند مگر پس بنی هاشم نارسیه گویند هر که خود را بر دیگری فاضل داند کافر است متناسخیه گویند چون جان از قالب بر آید روا است که در کالبد دیگری در آید لاعنیه طلحه و زبیر و عائشه را لعنت کنند راجعیه گویند که علی بار دیگر بدنیا

خواهد آمد و حالا در ابر میماند مرتضیه گویند که بجنگ پیش آمدن با پادشاه مسلمانان روا نیست **بیان فرقه های خارجیه** — ازرقیه گویند کسی در خواب نکوئی نه بیند زیرا که وحی منقطع شده است ریاضیه گویند که ایمان قول صالح و عمل صالح و نیت و سنت است ثعلبیه گویند که کار های ما حاصل شده اند بخواب حق تعالی نه بقدرت و خواهش او خازمیه گویند فرضیه ایمان شناخته نشده است خلفیه گویند که گریختن از مقابلهٔ کفار که دو چند باشند کفر است کوزیه گویند که بدن بدون بسیار مالش پاک نمیشود کنزیه گویند دادن زکوة فرض نیست معتزله گویند که شر بتقدیر الهی نیست نماز با امامت فاسق روا نیست و ایمان از کسب بنده است و قرآن مخلوق است و مردگان را از دعا و صدقه نفع نمیرسد و معراج بیش از بیت المقدس نیست و کتاب و حساب و میزان هیچ نیست و فرشتگان از مومنین افضل اند و رویت حق در قیامت نخواهد شد و کرامت اولیا هیچ نیست و اهل جنت را خفتن و مردن است و مقتول بموت خود نمی میرد و علامات قیامت مثل دجال و غیره هیچ نیست میمونیه گویند ایمان بالغیب باطل است محکمیه گویند حق تعالی را بر خلق حکم نیست سراجیه گویند که احوال پیشینیان بی حجت است و انکار کردن بر آن واجب اخنسیه گویند نمیرسد جزای عمل و اجر آن به بنده **بیان فرقه های جبریه** مضطریه گویند که خیر و شر همه از خدا است و نیست بنده را در آن هیچ اختیار افعالیه گویند برای بنده فعل است و لیکن بدون قدرت و اختیار معیه گویند برای بنده فعل و قدرت است بغیر طاقت دادن حق تعالی تارکیه گویند که بعد از ایمان چیز دیگر فرض نیست بخشیه گویند هر که هست نصیب خود می خورد پس چیزی دادن کسی را ضرور نیست متمنیه گویند که خیر آن خیر است که نفس بدان تسلی یابد گستاخیه گویند ثواب و عقاب زیاده نمیشود بعملی حبیبیه گویند که دوست هرگز عذاب نکند دوست خود را خوفیه گویند که دوست هرگز نترساند دوست را فکریه گویند که فکر در معرفت حق از عبادت بهتر است حسبیه گویند که در عالم قسمت نیست حجتیه گویند که چون کارها بتقدیر خدا است بر بنده هیچ حجت نیست که بدان گرفتار شود **بیان فرقه هائے قدریه** — که میگویند بنده مختار فعل خود است و در اتمام امور بمدد حق تعالی محتاج نیست احدیه گویند که ما را بفرض اقرار است بر سنت انکار ثنویه گویند که نیکی از یزدان است و بدی از اهرمن کیسانیه گویند که افعال ما مخلوق است یا نه شیطانیه گویند که شیطان را وجود نیست شرکیه گویند که ایمان غیر مخلوق است گاه باشد و گاه نباشد وهمیه گویند که فعلهای ما را مکافات نیست و بدیه گویند دنیا فانی نیست ناکثیه گویند خروج بر امام جائز است قبریه گویند که توبه گنهگار قبول نیست قاسطیه گویند که کسب علم و مال و حکمت و ریاضت فرض است نظامیه گویند که حق تعالی را شئی گفتن روا نیست متولفیه گویند نمیدانیم که شر مقدر است یا نه **بیان فرقه های جهمیه** که متفق اند بر اینکه ایمان بالقلب است نه بزبان و منکر عذاب قبر و منکر منکر نکیر و حوض کوثر و ملک الموت و کلام حق بموسی علیه السلام اند و اختلاف دارند در میان خودها معطلیه گویند که اسمای حق تعالی و صفات او مخلوق اند متربصیه گویند که علم و قدرت و مشیت مخلوق اند و خلق غیر مخلوق است متراقیه گویند که حق تعالی در مکان است واردیه گویند هر که در دوزخ رود باز بر دون نخواهد آمد و مومن بدوزخ نخواهد رفت حرقیه گویند که اهل دوزخ چنان سوزند که از ایشان یک اثر در دوزخ نماند مخلوقیه گویند که قرآن و توریت و انجیل و زبور مخلوق اند عبریه گویند که محمد رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم مردی بود عاقل و حکیم نه رسول فانیه گویند که جنت و دوزخ هر دو فنا خواهند شد واقفیه گویند بود معراج بروح نه بتن و حق تعالی مرئی است و رد بینا عالم را قدیم و قیامت را منکر اند لفظیه گویند قرآن کلام محمدی است نه کلام الهی مگر معنی قرآن کلام الهی است قبریه منکر عذاب قبر اند واقفیه گویند که در مخلوقیت قرآن ما را توقف است **بیان فرقه های مرجیه** — که بر این متفق اند که پیغمبران برای نظام کار عالم خوف و رجا مینمایند و گرنه حق تعالی بی نیاز است از عذاب کردن بر بندگان تارکیه گویند هیچ چیز دیگر بعد ایمان فرض نیست شائیه گویند هر که گفت لا اله الا الله بکند هر چه خواهد هیچ عذاب نیست راجیه گویند بنده بطاعت مقبول و بمعصیت عاصی نمیگردد شاکیه شک دارند در ایمان خود گویند که روح ایمان است نمیه گویند ایمان علم است هر که نداند جمیع اوامر و نواهی پس آن کافر است عملیه گویند که ایمان عمل است منقوصیه گویند ایمان گاهی زیاده میشود و گاهی کم مستثنیه گویند ما مومنان هستیم ان شاء الله تعالی اشریه گویند قیاس باطل است صلاحیت دلیل ندارد بدعیه گویند اطاعت امیر واجب است اگر چه امر کند بمعصیت مشبهه گویند حق تعالی آدم را بصورت خود آفریده است حشویه گویند واجب و سنت و مستحب همه واحد اند ابو القاسم رازی هفت فرقه دیگر هم از ایشان بر آورده کرامیه دهریه عالیه باطنیه اباحیه براهمیه شعریه و اسماء بعضی از ایشان سوفسطائیه و فلاسفه متنابه و مجوسیه هم یافته شده —

هفت دوزخ — گویند که دوزخ یکی است مگر طبقات هفت دارد و اسامی هفت طبقات که هر یکی دوزخ مشهور است اینست بلا قید ترتیب یکی سقر دوم سعیر سوم لظی چهارم حطمه پنجم جحیم ششم جهنم هفتم هاویه صاحب لطائف معنوی نوشته که هاویه از همه اسفل است

هفتاد و دو شاخ — عبارت از هفتاد و دو ملت یا هفتاد و دو درجه که در وجود آدمی باشند از کتابی نوشته شد

هفت اختر — عبارت از هفت ستاره سیاره اول قمر که بفارسی ماه گویند و بهندی سوم نامند و جایش بفلک اول دوم عطارد که بفارسی تیر گویند و بهندی بدهنا مند

و جای آن بفلک دوم سوم زهره که بفارسی ناهید و بهندی سکر نامند و جای آن بفلک سوم چهارم شمس که بفارسی خورشید و بهندی آیت نامند و جای او بفلک چهارم پنجم مریخ که بفارسی بهرام گویند و بهندی منگل نامند و جای او بفلک پنجم ششم مشتری که بفارسی برجیس گویند و بهندی برسپت نامند جای او بفلک ششم هفتم زحل که بفارسی کیوان گویند و بهندی سنیچر نامند جای او بفلک هفتم

هفت کشور — عبارت از هفت ملک که محل سلطنت کلان هستند ظاهراً آن چین و ترکستان و هند و توران و ایران و روم و شام و بعضی بجای ترکستان فرنگ را شمار کنند و بهتر آنست که به هفت کشور مراد از هفت اقلیم باشد که حکما هفت حصه ربع مسکون را قرار داده اند

هفت پیر — مراد از هفت قاری که اسامی شان اینست اول نافع مدنی دوم عبد الله ابن کثیر مکی سوم ابو عمرو بصری چهارم ابن عامر شامی پنجم عاصم کوفی ششم حمزه کوفی هفتم علی کوفی ملقب بکسائی —

هفت گیسودار — از جمله چهل و هشت صورت فلکی هفت صورت را گیسودار گویند و آن عوا و ذات الکرسی و حامل راس الغول و ممسک الاعنه و مراة مسلسله و جبار که آنرا جوزا نیز گویند و سنبله باشد —

هفتخوان اسفندیار — بیانش بعد هفتخوان رستم مذکور خواهد شد —

هفت جوش — هفت فلزات بهم آمیخته که آنرا اژدهات گویند و آن بغایت محکم باشد و آن هفت فلزات اینست یکی زر دوم نقره سوم مس چهارم جست پنجم آهن ششم اسرب هفتم ارزیر پوشیده نماند که فلزات همه نه اند هفت مذکورست هشتم روی نهم سیماب و روی که از کان بر می آید بغایت کمیاب است و آنچه درین دیار متعارف است روی جعلی است مرکب از مس و ارزیر یا برنج که بهندی پیتل نامند نیز مرکب است از مس و جست و سیماب لیاقتی ندارد که یکی از فلزات آمیخته شده ظروف یا مثل آن ساخته شود تا لفظ بهم آمیخته از بهار عجم و بابی

از برهان و جای دیگر

هفت خط — خطوط سبعه که در جام جمشید بود و بدین ترتیب اول خط جور بفتح جیم و را مهمله است این خط بر کناره جام بود و بالای همه خطوط دوم خط بغداد که زیر خط جور است سوم خط بصره چهارم ازرق و این خط را خط سبز و خط سیاه و خط شب نیز گویند پنجم خط ورشکر و این خط را خط اشک و خط خطیره نیز گویند ششم خط کاسه گر هفتم خط فرودینه و این خط را خط مزور هم خوانند از بهار عجم و برهان و رشیدی —

هفت سبع — سبع بروزن ربع مراد از هفت حصه قرآن مجید که آنرا هفت منزل گویند بجهت آنکه قاریان سلف در یک هفته ختم قرآن مجید مقرر نموده اند چنانکه تعیین سورها بحروف فمی بشوق کرده اند و ترتیبش اینست اول روز از سوره فاتحه شروع کنند دوم روز از سوره مائده سوم روز از سوره یونس چهارم روز از سوره بنی اسرائیل پنجم روز از سوره شعرا ششم روز از سوره والصافات هفتم روز از سوره قاف و نزد بعضی بلحاظ معنی کلام الله هفت قسم است اول وعده دوم وعید سوم وعظ چهارم قصص پنجم امر ششم نهی هفتم ادعیه از شروح لغات —

هفت اورنگ — هفت ستاره بنات النعش —

هفت رنگ — سیاه و سفید و سرخ و سبز و زرد و کبود و عباسی که آنرا گل گزد ترخری گویند —

هفت هیکل — هفت دعاست که در هر روز هفته یک دعا ازو خوانند که موجب امن و سلامت باشد

هفت امام — امام اعظم ابو حنیفه امام شافعی امام مالک امام احمد ابن حنبل امام ابو یوسف امام محمد باقر امام جعفر

هفت لای چشم — هفت پرده چشم چه لفظ لای بفارسی بمعنی پوست

هفت پرده چشم — یعنی هفت طبقه چشم و آن هفت طبقه اینست اول طبقه ملتحمه که از همه بیرونست و مماس هواست دوم طبقه قرنیه سوم عنبیه و لون آن مختلف باشد در اشخاص چهارم عنکبوتیه پنجم شبکیه ششم مشیمیه هفتم صلبیه و مابین عنبیه و عنکبوتیه رطوبتی ست که بیضی نام دارد و مابین عنکبوتیه و شبکیه

دو رطوبت اند یکی جلیدیه و دیگری زجاجیه از کتب طبیه [illegible]

هفت قلم — کنایه از هفت خط معروف و آن هفت اینست اول ثلث دوم محقق سوم توقیع چهارم ریحان پنجم رقاع ششم نسخ هفتم تعلیق از بهار عجم و برهان —

هفت اندام — بحسب ظاهر اول سر دوم سینه سوم پشت چهارم و پنجم هر دو دست ششم و هفتم هر دو پا و بحسب باطن دماغ و دل و جگر و سپرز و شش و زهره و معده و بعضی بجای معده گرده نوشته اند از لطائف و موافق تفسیر حسینی چشم و گوش و زبان و بطن و فرج و دست و پا و نام رگی ست و آنرا همین سبب هفت اندام گویند که بفصد آن خون سر و سینه و پشت و دست و پا خارج میشود —

هفت اقلیم — آنچه از مفرح القلوب و شرح چغمینی و شرح تذکره محقق طوسی و مرآة الخیال و تقویم البلدان و دیگر کتب به ثبوت پیوسته اینست که زمین کروی شکل است بصورت گوی دو ربع جنوبی و یک ربع شمالی آن در آب غرق است و یک ربع شمالی مکشوف و این را ربع مسکون گویند هفت اقلیم و جزائر و صحراها و جبال درهمین محصور است حکما عرض ربع مسکون را از خط استوا نود درجه تخمینه کرده اند و از انجمله سی درجه سمت قطب شمالی خارج نموده عرض اقالیم سبعه را شصت درجه یافته اند و عدم قابلیت آبادی سی درجه مذکوره بنا بر غلبه برودت است که بسبب بعد آفتاب در انجاست هفت اقلیم مانند هفت بساط مطوله از مشرق تا مغرب در ربع مسکون واقع است برابر یکدیگر و خط استوا از جنوب عرض چین شروع شده بر گنگ دژ که از زمین چین است و مستقر شاهان چین مشهور بر آمده بر جزیره جمکوت گذشته بعد از آن بجزائر ارض ذهب و بر جنوب سراندیب و جزائر زنگ میرسد و بر شمال جبال قمر گذشته بر جنوب سیاهان مغرب در آمده بجر او قیانوس منتهی شود اقلیم اول ابتدای آن در وست اینست جزیره و قواق که آن در سر حد مشرق و بعضی بلاد چین مثل تبون و خانقوو

تا الجو و خنسا و سیلی و جزیره سراندیپ و دیگر جزائر هند
و یمن و مخا بندر و ثغره و سبا و حضرموت و عدن و مرباط
و شجره و ظفار و قلهات و زبید و شرجه و حلی و جبله و صعده
و مارت و دنار و جرش و سرین این هر هشت از یمن است
و ارم که بشداد منسوب است و بلاد زنگبار و معدن الذهب
و بلاد النوبه و قصبه عمان و حبشه و بربره و مکرو رود نقله
و ملبه و سنوا ابل و بلد شیلا و سفاله و سلجماسه و جابلسا و خافه
و بربیسا و رغاده این هر سه نیز از سودان و زنج است
و جزیره کرک و بعضی بلاد حجاز طول این اقلیم سه هزار
و بست و دو فرسنگ است و عرض یک صد و چهل و هفت
فرسنگ و درین اقلیم بست کوه و سی نهر و مردم این اقلیم
سیاه رنگ باشند طول نهار درین اقلیم دوازده ساعت
و ربع و میانه آن سیزده ساعت و نصف اقلیم دوم اماکن
که درین اقلیم است **اینست** — توابع عمان و توابع یمن
و یمامه و توابع حجاز است و تهامه و مکه مبارکه در ابتدای
اقلیم دوم است و مدینه منوره قریب وسط دوم و طائف
و هجره و فید و قطیف و خیبر و توابع حبش و قیروان و بعضی
بلاد افریقیه و بلاد صعید مصر مثل قفط و قوص و اخمیم و عیذاب
و اسیوط و سخا و حلوان و اقصر و ارمنه و بعضی بلاد ملک
مغرب مثل رعه و سوس و رودنت و سیلا و ولایت
بحرین و جده و سقوطره و اکثر بلاد هند مثل منصوره و دولت آباد
که سابق دیوگده نام داشت و احمد نگر و مثن و جبلپور بندر
و ولایت تلنگانه و گلکنده یعنی حیدرآباد که تختگاه تلنگانه
است و بندر محمدآباد و گجرات و برهانپور که سرحد خاندیس است
و کهنبایت و سورت و سومنات و ناگور و صوبه برار و
اجمیر شریف و بنارس و شریف آباد و ساتگام و سلیم آباد
و کوروستاره گانو سری همت و جنت آباد و کورگات
و باربک آباد و جهانگیرآباد و اکبرنگر مسمی براج محل و اوریسه
ولایتی است میان حیدرآباد و بنگاله و بهار و کوچ از
توابع بنگاله و گورکان صاحب شرح چغمینی فارسی و
ملتقة الحبال و دهلی را ازین اقلیم شمرده اند و صاحب

مفرح القلوب که از متاخرین و باشنده دهلی است
دهلی را از اقلیم سوم نوشته طول این اقلیم دو هزار
و هشت صد و سی و دو فرسنگ و عرض یک صد
و سی و دو فرسنگ و درین اقلیم بست و هفت کوه و
و همین قدر انهار و رنگ مردم میان سواد و سمرت
یعنی گندم گون مائل بسیاهی و درین اقلیم طول انتها
سیزده ساعت و نصف و ربع باشد اقلیم سوم اماکن که
درین اقلیم باشند **اینست** — بیت المقدس و شام و فلسطین
ولایتی است و سوس و بعضی بلاد افریقیه و توابع قیروان
و طرابلس مغرب و بعضی بلاد ملک مغرب مثل اسقی که در انتهای
ملک مغرب است و لمطه و فارس و قسطنطنیه و سطیف
و افریقیه کشوریست از ملک مغرب بجانب مشرق سبیطله
داخل افریقیه در ابتدای ملک مغرب و سوسه از افریقیه و
طرابلس از افریقیه در شرقی قیروان و دمشق شهریست
در شام و بعلبک قریب دمشق و عسقلان و یافا و رمله
و قیساریه و شوبک و کرک و این هشت شهر نیز از شام
است و از بلاد عراق عرب مثل حله و نهروان و از بلاد
کرمان و هرموز و بیرو سیرو رزند و سیرجان و مدین و مباط
و طبریه و مدائن و حلوان و نهروان و قسلنجه و قسطاط و قاهره
و اسکندریه و مصر و هربان و عین الشمس و فیوم و بلبیس
و الرصفا و اشمونین و بلیه این خصیب و نیف و قلزم
شهریست بر کناره بحر یمن و نسبت داده میشود بدان
دریا تنیس و این دوازده نواحی مصر است و ارجان
از بلاد فارس و شیراز و بغداد و کوفه و نجف شهریست
دو فرسنگ از کوفه و تبوک و اهواز و بصره و اسطو برد
و ابرقوه و اصطخر و بیضا و کازرون و عسکره قادسیه و
رومیه و عراق عرب و بابل و اصفهان و فیروزآباد
و ششتر و کرمان و سجستان و کیچ و بست و رخج و خواش
و خورستان و دورق و جیق و غزنین و کابل و میمند
و قندهار و سند و دیالپور و ملتان و کچه و مکران و ولایت
افغانان و زابلستان و سیستان و پشاور و لاهور و نگرکوت

و سرهند و هانسی و حصار و تهانیسر و پانی پت و دهلی
و شاهجهان آباد و رامپور مسمی مصطفی آباد و آگره معروف
به اکبرآباد و لکهنؤ و اوده و بلگرام و کالپی و متهرا و کشمیر
و شمال ترکستان و معظم بلاد چین و طول این اقلیم دو هزار
و دو صد و چهل و چهار فرسنگ و عرض یک صد و شانزده
فرسنگ و درین اقلیم سی و سه کوه و بست و دو نهر و رنگ مردم این
اقلیم اسمر است یعنی گندم گون غایت طول نهار درین اقلیم چهارده
ساعت و نصف اقلیم چهارم اماکن که درو باشند اینست طنجه و در انتهای مغرب
و افرنجه و جزیره نار و دوس و قبرس و غرناطه و مالقه و جنوب اندلس
و انطاکیه و طرطوس و طرابلس و شام و حلب و حمص و حماه و دمشق
و تلمسان و انده النصیبین و تدمر و موصل و ارمیه و سر من رای
و دیلم الموت و نفرش و قم و قومس و کاشان و سمنان
و استرآباد و جرفادقان و قزخان و اسفراین و جرجان و طوس
و نیشاپور و جرین و خبوشان و ترشیز و جنابا و قهستان ولایتیست
که طبس و چند از مضافات اوست و توران و زوزن
و سرخس و فاریاب و بسطام و ناطل و قصر شیرین و دینور
و طالقان و نسا و لوقان و قائن و ختلان و وخش
و شومان از بلاد ترک و خراسان ولایتی است وسیع
و مرو شاهجان و مرو رود و میمنه و دشت خاوران و غور و بلخ
و میمنه و اندخو و ترمذ و بدخشان و غرجستان و کردستان
و بادغیس و توابع فارس و دامغان و شیراز و قومس
و اصفهان و عراق و مشهد و طهران و دماوند و طبرستان
و امل و اسمدار و ساوه و گیلان و قزوین و ابهر و زنجان
و سهرورد و طارم و اردستان ولایتی است متضمن پنجاه و ده
و خواف و جام و تربت و سبزوار و توابع هرات و
و سطان و زواره و سلطانیه و ری و همدان و نهاوند
آذربیجان و تبریز و از بعضی دیار بکر و روم و اردبیل
و مراغه و اردباد و خلخال و تبت و بعضی بلاد خطا و ختن و بلاد
شمال چین طول این اقلیم دو هزار و دو صد و شصت
و شش فرسنگ و عرض نود و نه فرسنگ و درین اقلیم
بست و پنج کوه و بست و دو نهر و رنگ مردم در میان

گندم گونی وسفیدی غایت طول نهار درین اقلیم چهارده ساعت باشد ونصف ربع اقلیم پنجم اماکن که درو باشند اینست مثل الجزیره واندلس وبعضی بلاد روم مثل عموریه وقونیه واقصرائی وقیصریه وسواس وملطیه وتوقات وارزل وشروان ومرید ویوع وحجابه وزمخشر وبخارا نزد بعضی از پنجم ونزد بعضی از چهارم ایلاق وقسطنطنیه یعنی استنبول که تختگاه روم است ویونان وعلیان وارس وبعضی بلاد اندلس مثل اشبونه که در غربی اندلس است ومدینه ولید وطلیطله ومرسیه وشاطبه وطرطوسه ولارده وطرگونه واین هشت شهر از اندلس است وشلونه در آخر اقلیم پنجم خارج از اندلس است وداخل فرنگ وشماخی وقیا وشاس وطنطله قلیچ واران وسجستان وارمینیه وگرجستان وبقلان وگنجه وخوارزم وشمالی بلاد خراسان وماوراء النهر ولایتی است شرقیش فرغانه غربیش خوارزم وشمالیش تاشکند جنوبیش بلخ وسمرقند از معظم بلاد توران وکش ونسف یعنی نخشب واوش وتفلیس وغرشستان واندجان واسفره وخجند وصدد وطراز وکاشغر وسط بلاد ترکستان طول این اقلیم یک هزار وهفت صد وهشتاد وهفت فرسنگ وعرضش هشتاد وچهار فرسنگ ودرین اقلیم سی کوه وپانزده نهر ولون مردم سفید ونهایت طول نهار درین اقلیم پانزده ونصف ساعت اقلیم ششم اماکن که درو باشند اینست سقالیه وسیلونه واوائل ششم در شرق اندلس واربونه در شرق اندلس متصل بلاد فرنگ وبردال وبعضی بلاد ترکستان مثل جند وفاراب وتوابع بلاد روم ورومیه وافرنجه وسقسین وباب الابواب وخلان وسلیبوزین وبلاد روس مثل آس والان ومردفان وبرطلس وخزر وبلاد فرنگ واسپیجاب وفرخاره وجرکس ومعظم بلاد ترکستان مثل الماغ وبیش تانع وقراقرم واکثر مردمان ایشان صحرائی اند وفاراب وطراز وختن وچگل وتاتار وخوزر وکیماک طول این اقلیم یک هزار وپانصد ویازده فرسنگ وعرض هفتاد ویک فرسنگ ودرین اقلیم ده کوه وچهل نهر ومردم این اقلیم سرخرنگ وطول نهار پانزده ساعت ونیم ربع اقلیم هفتم اماکن که درین اقلیم اند اینست جابلقا وبلاد صقالیه وسقلاب وتوابع روس وتوابع فرنگ وهرقلسه بلغار در جنوب این اقلیم بلاد ترکستان مثل خلخ وترخان وکنمال دیگر ترکان صحرانشین ودر مابین شمال وشرق این اقلیم دیار یاجوج وماجوج انطرف سد سکندر ودرین اقلیم عمارت کمتر وبلغار شهریست درین اقلیم که در اوائل فصل گرما شفق در آنجا غائب نمی شود که سفیده صبح ظاهر می گردد وکوتاهی روز در بلغار چهار ساعت وشب بیست ساعت وباز برعکس میشود وطول این اقلیم یک هزار ویک صد وسه فرسنگ وعرض شصت ویک فرسنگ ودرین اقلیم دو کوه وچهل نهر ولون مردم این اقلیم سرخ است مگر مائل بسفیدی وباید دانست که طول معموره ربع مسکون از ساحل غربی بحر محیط تا ساحل شرقی آن نزد بطلیموس یک صد وهفتاد وهفت درجه وعرض هفتاد ونه ونزد اکثری از جزائر خالدات که در منتهای جانب غربی آبادی ربع مسکون است تا گنگ دژ که در منتهای شرقی است طول آبادی یک صد وهشتاد درجه است وعرض از خط استوا که در منتهای جنوبی است تا منتهای آبادی جانب شمال شصت وشش درجه بدانکه مقدار مسافت هر درجه ارضی شصت وشش نیم میل باشد وشش صد وشصت وشش گز دقیقه ارضی یک میل وچهارصد وچهل وچهار گز میل کروه را گویند وکروه چهار هزار گز باشد۔

اٹک	طول یک صد وشش درجه وپنج دقیقه۔	عرض سی وسه درجه وبست وچهار دقیقه۔	اقلیم سوم	ملک هند
اجمیر	طول یک صد ویازده درجه وپنج دقیقه۔	عرض بست وپنج درجه وپنجاه دقیقه	اقلیم دوم	ملک هند
اجین	طول یک صد ودوازده درجه وسی دقیقه۔	عرض بست ودو درجه وپنجاه دقیقه۔	اقلیم دوم	مالوه ملک هند
احمد آباد	طول یک صد وهشت درجه	عرض بست وسه درجه	اقلیم دوم	ملک هند
اسکندریه	طول شصت ویک درجه	عرض سی درجه	اقلیم سوم	ملک مصر
اصطخر	طول هشتاد وهشت درجه	عرض سی ودو درجه	اقلیم سوم	ملک فارس
اصفهان	طول هشتاد وшش درجه وچهل دقیقه	عرض سی وسه درجه وپنجاه دقیقه	اقلیم چهارم	ملک ایران
آگره یعنی	طول یک صد دوازده درجه	عرض بست وهفت درجه	اقلیم سوم	ملک هند
اکبرآباد	درجه چهل وپنج دقیقه			
اله آباد	طول یک صد وشانزده درجه وپنجاه دقیقه	عرض بست وشش درجه وپنجاه ودو دقیقه۔	اقلیم سوم	ملک هند
امروهه	طول یک صد وچهارده درجه وچهل وپنج دقیقه	عرض بست وهشت درجه وچهل دقیقه۔	اقلیم سوم	ملک هند
انطاکیه	طول هفتاد ویک درجه وبست وشش دقیقه۔	عرض بست وپنج درجه وسی دقیقه۔	اقلیم چهارم	ملک شام
اورنگ آباد	طول یک صد ویازده درجه وسی دقیقه	عرض نوزده درجه وپنج دقیقه	اقلیم دوم	ملک هند
اوده	طول یک صد وشانزده درجه وپنجاه دقیقه	عرض بست وسه درجه چهل وپنج دقیقه۔	اقلیم سوم	ملک هند

باب الابواب	طول هشتاد و پنج درجه	عرض چهل و سه درجه	اقلیم پنجم ملک ارمنیه
بابل	طول هشتاد درجه	عرض سی و دو درجه	آخر اقلیم سوم ملک عراق عرب
پانی پت	طول یک صد و سیزده درجه و بست و دو دقیقه	عرض بست و هشت درجه و پانزده دقیقه	اقلیم سوم ملک هند
پتنه	طول یک صد و نوزده درجه و دوازده دقیقه	عرض بست و شش درجه و چهل دقیقه	اقلیم سوم ملک هند
بخارا	طول نود و هفت درجه	عرض سی درجه	اقلیم چهارم ملک توران
بدخشان	طول هشتاد و چهار درجه و بست و چهار دقیقه	عرض سی و چهار درجه و سی دقیقه	اقلیم چهارم ملک توران
بدایون	طول یک صد و چهار درجه	عرض بست و هفت درجه و بست دقیقه	اقلیم سوم ملک هند
برهانپور	طول یک صد و هشت درجه	عرض بست و دو درجه	اقلیم دوم ملک هند دکن
بسطام	طول یک صد و نه درجه و سی و پنج دقیقه	عرض سی و پنج درجه و ده دقیقه	اقلیم چهارم ملک ایران
بست	طول یک صد درجه	عرض سی و سه درجه	اقلیم سوم ملک ایران
بصره	طول هشتاد و چهار درجه	عرض سی درجه	اقلیم سوم ملک عراق عرب
بعلبک	طول هفتاد درجه و چهل و پنج دقیقه	عرض سی و پنج درجه و پانزده دقیقه	اقلیم چهارم ملک شام
بغداد	طول هشتاد درجه	عرض سی و هشت درجه	اقلیم سوم ملک عراق عرب
بلخ	طول هشتاد و هفت درجه و پنج دقیقه	عرض سی و شش درجه و پنج دقیقه	اقلیم چهارم ملک خراسان
بنارس	طول یک صد و هفده درجه	عرض بست و شش درجه	اقلیم دوم ملک هند
بهوپال	طول یک صد و یازده درجه	عرض بست و سه درجه	اقلیم دوم ملک هند دکن
بیجاپور	طول یک صد و پنج درجه و سی دقیقه	عرض هفده درجه و بست و دو دقیقه	اقلیم دوم ملک هند دکن
بیت المقدس	طول شصت و شش درجه	عرض سی و یک درجه	اقلیم سوم ملک شام
پیشاور	طول یک صد و شش درجه و چهل دقیقه	عرض سی و یک درجه	اقلیم سوم ملک هند
تبریز	طول هشتاد و دو درجه	عرض سی و چهار درجه	اقلیم چهارم ملک ایران
تبوک	طول پنجاه و سه درجه	عرض سی درجه	اقلیم دوم ملک عرب
تبت	طول یک صد و ده درجه	عرض چهل درجه و پنج دقیقه	اقلیم چهارم ملک هند
تلمسان	طول بست و چهار درجه	عرض بست و سه درجه	اقلیم سوم ملک مغرب

تهانیسر	طول یک صد و دوازده درجه و سی و سه دقیقه	عرض بست و نه درجه	اقلیم سوم ملک هند
ٹھٹھه	طول هشتاد و دو درجه و سی دقیقه	عرض بست و پنج درجه و ده دقیقه	اقلیم دوم ملک هند
جدّه	طول هفتاد و هفت درجه	عرض بست و یک درجه و پنج دقیقه	اقلیم دوم ملک عرب
جرجان	طول نود درجه	عرض سی و هفت درجه	اقلیم چهارم ملک ایران
جلال آباد	طول یک صد و پنج درجه پنج دقیقه	عرض سی و چهار درجه	اقلیم سوم ملک هند
جگکوٹ	طول یک صد و هفتاد درجه و پنج دقیقه	عرض دو درجه	اقلیم اول ملک جزائر هند
جند	طول نود و هفت درجه و ده دقیقه	عرض چهل و سه درجه و سی دقیقه	اقلیم پنجم ملک ترکستان
جنوه	طول چهل و یک درجه و پنج دقیقه	عرض چهل و یک درجه و بست و دو دقیقه	اقلیم پنجم ملک صنعا
جونپور	طول یک صد و شانزده درجه و شش دقیقه	عرض بست و شش درجه یازده دقیقه	اقلیم سوم ملک هند
حجر	طول هفتاد و دو درجه	عرض بست و سه درجه	اقلیم دوم ملک عرب
حلب	طول هفتاد و دو درجه و سی دقیقه	عرض سی و چهار درجه و پانزده دقیقه	اقلیم چهارم ملک شام
حله	طول هفتاد و نه درجه	عرض سی و یک درجه و سی دقیقه	اقلیم سوم ملک عراق عرب
حمص	طول هفتاد و پنج درجه	عرض سی و پنج درجه	اقلیم چهارم ملک شام
حیدرآباد	طول یک صد و چهارده درجه و پنج دقیقه	عرض هفده درجه و بست و دو دقیقه	اقلیم دوم ملک دکن
خانقوه	طول یک صد و شصت درجه و پنج دقیقه	عرض چهارده درجه و پنج دقیقه	اقلیم اول ملک چین
خانجو	طول یک صد و شصت و دو درجه و پنج دقیقه	عرض چهارده درجه و پنج دقیقه	اقلیم اول ملک چین
ختن	طول یکصد و شش درجه و پنج دقیقه	عرض چهل و دو درجه	اقلیم پنجم ملک ترکستان
خجند	طول یکصد درجه و سی و پنج دقیقه	عرض چهل و یک درجه و پنجاه و پنج دقیقه	اقلیم پنجم ملک ترکستان

خوارزم	طول نود و چهار درجه و پنج دقیقه	عرض چهل و دو درجه و چهل و پنج دقیقه	اقلیم پنجم ملک ایران
دمیاطه	طول شصت و سه درجه	عرض سی و یک درجه	اقلیم سوم ملک مصر
دمشق	طول هفتاد درجه	عرض سی و هشت درجه	اقلیم سوم ملک شام
دولت آباد	طول یکصد و یازده درجه و هیجده دقیقه	عرض بست و دو درجه و سی دقیقه	اقلیم دوم ملک دکن
دهلی	طول یکصد و بست و دو و هیجده دقیقه	عرض بست و هست درجه و یازده دقیقه	اقلیم سوم ملک هند
ڈھاکہ	طول یکصد و بست و دو درجه و یازده دقیقه	عرض بست و نه درجه و سی و پنج دقیقه	اقلیم سوم ملک بنگاله
دنار	طول هفتاد و هفت درجه	عرض سیزده درجه و سی دقیقه	اقلیم اول ملک یمن
رامپور	طول یکصد و چهارده درجه و سی و شش دقیقه	عرض بست و هشت درجه و چهل دقیقه	اقلیم سوم ملک هند
راج محل	طول یکصد و بست و یک درجه و پنج دقیقه	عرض بست و پنج درجه و پنجاه و پنج دقیقه	اقلیم سوم ملک بنگاله
رمله	طول شصت و شش درجه و پانزده دقیقه	عرض سی درجه و ده دقیقه	اقلیم سوم ملک فلسطین شام
زبید	طول هفتاد و چهار درجه و بست دقیقه	عرض پانزده درجه و سی و چهار دقیقه	اقلیم اول ملک یمن
سرونج	طول یکصد و چهارده درجه و چهل و دو دقیقه	عرض بست و چهار درجه و چهل و هشت دقیقه	اقلیم سوم ملک هند
سری نگر	طول یکصد و دوازده درجه و پنجاه و دو دقیقه	عرض سی و سه درجه و ده دقیقه	اقلیم سوم ملک هند
سراندیپ	طول یکصد و سی درجه و پنج دقیقه	عرض دو درجه و سی دقیقه	اقلیم اول جزیرهٔ هند
سرمن رای	طول هفتاد و نه درجه	عرض سی و یک درجه	اقلیم سوم ملک عراق عرب
سنبهل	طول یکصد و چهارده درجه بست و شش دقیقه	عرض بست و هشت درجه و سی دقیقه	اقلیم سوم ملک هند
سومنات	طول یکصد و هفت درجه	عرض بست و دو درجه	اقلیم دوم ملک دکن
سمرقند	طول نود و نه درجه	عرض چهل درجه و پنج دقیقه	اقلیم پنجم ملک توران
سوس	طول چهل و پنج درجه و سی دقیقه	عرض بست و دو درجه	اقلیم دوم ملک مغرب
سرهند	طول یکصد و یازده درجه و سی دقیقه	عرض بست و نه درجه و سی دقیقه	اقلیم سوم ملک هند
سیالکوٹ	طول یکصد و هشت درجه و سی و پنج دقیقه	عرض سی و دو درجه و چهار دقیقه	اقلیم سوم ملک هند
سیوط	طول شصت و یک درجه و چهل و پنج دقیقه	عرض بست و هشت درجه و دو دقیقه	اقلیم سوم ملک مصر
شیراز	طول هشتاد و هشت درجه	عرض بست و نه درجه	اقلیم سوم ملک فارس ایران
صنعا	طول هفتاد و هفت درجه و چهارده دقیقه	عرض چهارده درجه و سی دقیقه	اقلیم اول ملک یمن
طائف	طول هفتاد و شش درجه و بست دقیقه	عرض بست و یک درجه و هیجده دقیقه	
طرطوس	طول هفتاد درجه و پانزده دقیقه	عرض سی و چهار درجه و ده دقیقه	
طرابلس شام	طول شصت و نه درجه	عرض سی و هشت درجه	اقلیم چهارم ملک شام
طرابلس مغرب	طول چهل درجه	عرض سی و دو درجه و سی دقیقه	اقلیم سوم ملک مغرب
طنجه	طول هیجده درجه	عرض سی و پنج درجه	اقلیم چهارم ملک مغرب
طوس	طول نود و دو درجه	عرض سی و هفت درجه	اقلیم چهارم ملک ایران و خراسان
عدن	طول هفتاد و پنج درجه	عرض ده درجه	اقلیم اول ملک یمن
عسقلان	طول شصت و شش درجه و سی دقیقه	عرض سی و دو درجه	اقلیم سوم ملک شام
غزنه	طول یکصد و پنج درجه	عرض سی و سه درجه	اقلیم سوم ملک زابلستان
فاریاب	طول نود و نه درجه و سی و پنج دقیقه	عرض سی و شش درجه و چهل و پنج دقیقه	اقلیم چهارم ملک خراسان
قبد	طول هفتاد و هشت درجه	عرض بست و شش درجه	اقلیم دوم ملک عرب
قبرس	طول شصت و شش درجه و چهارده دقیقه	عرض سی و شش درجه	اقلیم چهارم ملک شام
قطیف	طول هفتاد و چهار درجه	عرض بست و پنج درجه	اقلیم دوم ملک عرب
قلزم	طول شصت و چهار درجه	عرض سی و سه درجه و نه دقیقه	اقلیم سوم ملک مصر
قنوج	طول یکصد و پانزده درجه و پانزده دقیقه	عرض بست و شش درجه و پنجاه و نه دقیقه	اقلیم سوم ملک هند
قندهار	طول یکصد و شش درجه	عرض بست و هشت درجه و پنج دقیقه	اقلیم سوم ملک هند

قیروان	طول چهل و یک درجه	عرض سی و یک درجه	اقلیم سوم	ملک مغرب
کابل	طول یکصد و پنج درجه و پانزده دقیقه	عرض سی و یک درجه و بست دقیقه	اقلیم چهارم	ملک هند
کانگڑا	طول یکصد و ده درجه و سی و پنج دقیقه	عرض سی درجه و پنجاه دقیقه	اقلیم سوم	ملک پنجاب
کالپی	طول یکصد و پانزده درجه	عرض بست و پنج درجه و سی دقیقه	اقلیم سوم	ملک هند
گجرات	طول یکصد و هشت درجه و بست و هشت دقیقه	عرض بست و سه درجه	اقلیم دوم	ملک هند
کرانه	طول یکصد و سیزده درجه	عرض بست و هشت درجه و چهل دقیقه	اقلیم سوم	ملک هند
کشمیر	طول یکصد و هفت درجه و هشت دقیقه	عرض سی و سه درجه	اقلیم چهارم	ملک هند
کوفه	طول هفتاد و نه درجه	عرض سی و یک درجه	اقلیم سوم	ملک عراق عرب
گوالیر	طول یکصد و چهارده درجه	عرض بست و سه درجه و پنجاه و شش دقیقه	اقلیم دوم	ملک هند
لاهور	طول یکصد و نه درجه و بست و دو دقیقه	عرض سی و یک و پنجاه دقیقه	اقلیم سوم	ملک پنجاب
لکهنؤ	طول یکصد و شانزده درجه و سیزده دقیقه	عرض بست و شش درجه و سی دقیقه	اقلیم سوم	ملک هند
لودهیانه	طول یکصد و ده درجه و چهل دقیقه	عرض بست و نه درجه و ده دقیقه	اقلیم سوم	ملک هند
مدینه	طول هفتاد و پنج درجه و بست و دو دقیقه	عرض بست و پنج درجه و هشت دقیقه	اقلیم دوم	ملک عرب
مدائن	طول هشتاد درجه	عرض سی و سه درجه	اقلیم سوم	ملک عراق عرب

مدین	طول شصت و هفت درجه	عرض بست و هشت درجه	اقلیم سوم	ملک عرب
مرعش	طول هفتاد و یک درجه و چهل دقیقه	عرض سی و شش درجه	اقلیم چهارم	ملک شام
مرو	طول فد و چهار درجه و چهل دقیقه	عرض سی و چهار درجه و سی دقیقه	اقلیم چهارم	ملک خراسان
مصر	طول شصت و سه درجه	عرض سی درجه	اقلیم سوم	ملک مصر
مکه	طول هفتاد و هفت درجه و ده دقیقه	عرض بست و یک درجه و چهل دقیقه	اقلیم دوم	ملک عرب
مونگیر	طول یکصد و بست درجه و یازده دقیقه	عرض بست و شش درجه و شش دقیقه	اقلیم سوم	ملک هند
موصل	طول هفتاد و هفت درجه	عرض سی و شش درجه و سی دقیقه	اقلیم چهارم	ملک عراق عرب
نهروان	طول هشتاد و نه درجه و چهل و پنج دقیقه	عرض سی و دو درجه	اقلیم سوم	ملک عراق عرب
واسط	طول هشتاد و دو درجه	عرض سی و سه درجه	اقلیم سوم	ملک عراق عرب
هرات	طول نود و چهار درجه و بست و دو دقیقه	عرض سی و چهار درجه	اقلیم چهارم	ملک خراسان
هردوار	طول یکصد و سیزده درجه	عرض بست و نه درجه چهل دقیقه	اقلیم سوم	ملک هند
همدان	طول یکصد و سیزده درجه	عرض بست و نه درجه و چهل دقیقه	اقلیم سوم	ملک هند
یمامه	طول هفتاد و هشت درجه	عرض بست و یک درجه	اقلیم دوم	ملک عرب

هفت مردان - عبارت از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و خلفای اربعه و حسنین و بعضی نوشته که اشارت از اقطاب و اوتاد و نقبای و نجبای و ابدال و غوث و اخیار و بعضی گویند که مراد ازین اصحاب کهف اند که هفت مرستند و یک سگ -

هفت زمین - صاحب جواهر التفسیر از تکملة القصص نقل کرده اند که زمین هفت اند نام اول رتکا دوم خلد و آن مسکن عقارب جهنم است سوم عرق و آن محل عناکب دوزخ است چهارم عربیا و آن آشیان مازان زهرات پنجم مولتا ششم سجین و دران دفتر اعمال فساق است هفتم عجیبا و آن موضع ابلیس و اتباع اوست تم کلامه و بعضی نوشته اند که هفت زمین عبارت از هفت اقلیم است

هفت خواهران - کنایه از هفت کوکب بنات النعش

هفتخوان - عبارت از منزل راهیکه رستم از آن راه برای خلاص کیکاوس که دیوان او را بحوالی قلعه مازندران قید کرده بودند بهفت روز رفته بود و در هر منزل آفتی بپیش می آمد رستم آنرا دفع میکرد چنانچه در منزل اول رستم بخواب بود که شیری قصد رستم کرد رخش رستم آن شیر را کشت در منزل دوم اژدهای پیدا شده آخر از دست رستم کشته شد در منزل سوم زنی ساحره بفریب دادن رستم آمد آخر از دست رستم کشته شده در منزل چهارم اولاد نام دیوی با لشکر خود بجنگ آمد رستم لشکر او را قتل کرد اولاد بگریخت در منزل پنجم اولاد را گرفتار ساخت در منزل ششم ارژنگ نام دیو بجنگ

امد بعد از کشتی بسیار رستم سر او را از تن برکند و در منزل ششم بسیار دیوان گشته بید نام سردار دیوان مطیع گردید بعد از ان با دیو سپید که سردار بسیار دیوان بود رستم کشتی کرده زیر ساخته بخنجر سینه او را چاک کرده و کاوس را از بند رها کرده و شاه مازندران بعد از جنگ بسیار کشته مظفر و منصور بایران باز آمد۔

هفتخوان اسفندیار ۔ عبارت است از هفت منزل راه روئین دژ که در ان هفت مهلکه عظیم بود و اسفندیار برای رهائی خواهران خود بان رفته بود چنانچه در منزل اول دو گرگ بودند خونخوار و در منزل دوم شیر و در منزل سوم اژدها و در منزل چهارم زن جادوگر و در منزل پنجم سیمرغ و در منزل ششم باد و باران و برف و رعد و ژاله و در منزل هفتم آب عمیق پیش آمد اسفندیار هر هفت بلا را دفع کرده سالم بروئین دژ رسید و از همین جهت که گنج هفتخوان شهرت یافته

می کشید چون اسفندیار بروئین دژ رسید بمکر و حیله لشکر ارجاسپ شاه را که او خواهران اسفندیار را در قلعه قید کرده بود شکست داد و شهر را غارت نمود و خواهران خود را از قید رها کرده با غنائم کثیر پیش پدر آورد۔

هفته ۔ بالفتح معروف و بمعنی کسیکه از بسیار راه رفتن مانده شود از سراج۔

هفت نه ۔ آرایش و زیور و اسباب عروسی و نه ده نیز گویند و می تواند که هفت نه مراد از تارهای ساز باشد چه بربط و مثل آن نه و هفت تار می بندند از شرح قران السعدین

هفتگاه ۔ عبارت از هفت اقلیم۔

هفت گنجینه خان آرزو در شرح سکندرنامه نوشته که از رسم سلاطین ایران بود که هفت خزانه میداشتند یا آنکه هفت گنجینه مراد از هفت گونه بخشش پادشاهان باشد و آن هفت اینست اول نقود دوم جواهر سوم البسه چهارم حیوانات پنجم اطعمه ششم اراضی هفتم باغات

هفت کوه ۔ اول کوه قاف در کتاب معجم البلدان مسطور است که کوه قاف بگرد عالم برآمده است بلندی او قریب فلک رسیده و خرمش از زمرد است و کبودی هوا از عکس اوست دوم کوه دماوند و بلندیش مقدار صد جریب سوم کوه سراندیپ و نقش قدم آدم علیه السلام در آن کوه است از انگشت پا تا پاشنه هفتاد گز شمرده اند و در عجائب المخلوقات آورده که بر آن نقش قدم هر روز باران می بارد چهارم کوه گلستان در نواحی طوس واقع است طول این بسیار نوشته اند پنجم کوه ورن و آن کوهی بلند است از بلاد مغرب تخمینا هزار فرسنگ ششم کوه لزگیان آنرا جبل فتق تیز گویند و این کوه کشیده شده است از ساحل بحر خزر نزدیک دربند بجانب جنوب و این کوه وسعت عظیم دارد هفتم کوه چین این کوه از حد چین می آید و می کشد بجانب مغرب تا حد فرغانه و کش سمرقند و متصل میشود بغرجستان و بدخشان و می پیوندد بکوه بلخ و غور غزنین و بسیار این کابل و افغانستان در آید و در نواحی پنجاب و کشمیر بگذرد و شاخی از ان تا حد و دسجام و اصفهان رسد و بکوه قارن پیوندد و متصل میشود بجبال مورنگ و آشام و سلهت و بملک بنگاله و اودیسه رسد و نادون و کمایون و سرینگر و الموره و بربت نیپال داخل همین کوه است و این کوه عظیم ترین کوههاست بعد کوه قاف و در هند آنرا کوه سوالک خوانند و سوای اینها دو کوه دیگر نوشته اند یکی جبل النور دوم جبل قمراز تذکره مراة الخیال۔

فصل ها مع قاف

هقعه بفتحتین و عین مهمله نام منزل پنجم از منازل قمر و آن سه ستاره در حوزه انزدیک یکدیگر و گرد از منتخب۔

فصل ها مع کاف

هکذا ۔ بفتح ها که در تلفظ بعد آن الف است و فتح کاف و فتح ذال معجمه بمعنی همچنین۔

هکهک ۔ بضم هر دو ها و سکون هر دو کاف عربی فواق که بهندی آنرا هچکی گویند از برهان۔

فصل ها مع لام

هلا ۔ بفتح کلمه تنبیه است بمعنی آگاه باش از مدار و برهان و منتخب و مجمع الفرس۔

هلب ۔ بالضم و بای موحده موی خوک از شروح و صراح

هلک ۔ بالضم بالای و تیق از منتخب و منتخبین و منقار یکمک و فواق و بضم اول چوبیکه آنرا مانند پایه ترازو سازند و از سر چوب منجنیق آویزند و پر از سنگ کرده بجانب خصم اندازند از برهان۔

هلاهل ۔ بفتح های اول و کسر های دوم نام زهر قاتل که هیچ دوا و تریاق علاج پذیر نباشد از مدار و برهان و کشف و رشیدی و فرهنگ جهانگیری و در تحفة المؤمنین مسطور است که هلاهل نام کوهی است در حد و د چین و هیچ نباتی در آنجا بهم میرسد که آن زهر باشد نامش بنام کوه او مشهور شده درین صورت اگر هلاهل را بتقدیم بلفظ زهر استعمال کنند اولی و انسب می نماید۔

هل ۔ بالکسر قاقله صغار یعنی الائچی سفید و صیغه امر است از هلیدن بمعنی بگذار و در کنجاره که آن نخاله کنجد و سرشف روغن گرفته باشد و بالضم بمعنی آغوش و بالفتح در عربی کلام استفهام است بمعنی آیا چنین باشد از لطائف و مصطلحات۔

هلال ۔ بکسر اول ماه نو تا سه شب و این ماخوذ از هلل است که بمعنی کمی و ضعیفی باشد از شرح نصاب ابو یوسف بن مانع و در اصطلاح فارسیان بمعنی تراشش ناخن نیز آمده چرا که آن نیز بصورت هلال باشد و هم کنایه از پیاله

هلال هلال ۔ پاره پاره و لخت لخت

هلم ۔ بفتح ها و ضم لام و تشدید میم مفتوح بمعنی بیا امر است از آمدن۔

هللم بفتحتین و ضم لام دوم نام بازی است که اطفال شهر کرمان بازند

هلیدن ۔ بکسر تین و یای معروف گذاشتن از برهان

هلیون ۔ بکسر اول و فتح تحتانی گواهی است که تخم آنرا بدوا بکار برند از صراح۔

هلاکو ۔ بضم اول لفظ ترکی است در اصل هولاکو خان است بن تولی خان بن چنگیز خان و آن بادشاهی ظالم که در سنه شش صد و پنجاه و شش بغداد و دیگر امصار را قتل نمود

از نفائس الفنون۔

هلیسه۔ بفتح اول و کسر لام و یای معروف و سین مهمله ستونی باشد که انجا مردمان کشتی را بدو بی از ند و بران ستون ریسمانی پیچند و مردمان بجانب خود میکشند تا بکناره برسد از فرهنگ شمسی و در مصطلحات نوشته که هلیسه چوبکی باشد پهن که کشتیهای کوچک را بدان رانند و ملاحان وقت راندن هلیسه هلیسه گویند

هلیه۔ بالفتح چوبکی باشد پهن که کشتیهای کوچک را بدان رانند از مصطلحات۔

هلی۔ بکسرتین بمعنی بگذاری صیغه امر است از هلیدن با یای خطاب

فصل ها مع میم

همانا۔ بفتح این لفظ برای ظن آید یعنی برای گمان غالب بمعنی پنداری و گویا و شاید از مدار و برهان و کشف و رشیدی وغیره و در قنیه و آداب الفضلا بمعنی بالیقین و بالضم خطا است و در خیابان نوشته که همانا مرکب است از هم که زائد نیز آید و چنانکه همچنان و همچنین و از لفظ مانا پس همانا نیز بمعنی پندارے باشد۔

همتا۔ بالفتح و حرف سوم فوقانی برابر و مثل و مانند۔

همت۔ بالکسر و تشدید حزن و فکر و مجازاً اراده بلند و قصد دل و اندازه از بهار عجم و منتخب و کشف و صراح وغیره و مجازاً بمعنی دعا نیز مستعمل۔

همیا۔ همراه۔

هما۔ بضم اول مرغیست که استخوان میخورد و بر سر هر کسی سایه او افتد بدولت و سلطنت رسد و نام دختر بهمن که بشریعت زردشتی در نکاح بهمن بود و داراب ازو متولد شد از جهانگیری وغیره

هم پشت۔ مؤید و مددگار۔

همدست۔ شریک و متفق و برابر و هم قدرت از برهان

هم آورد۔ حریف جنگ و بمعنی باولی که پیل وغیره را دهاند از فرهنگ و مصطلحات۔

همسر۔ بمعنی برابر و زوجه منکوحه۔

همار۔ بفتح اندازه و حساب و همیشه و در عربی بالفتح و تشدید بسیار گو۔

همز۔ بالفتح و زاء معجمه بچشم اشاره کردن و فشردن بر پنجه و ضغطه آوردن و عیب کردن و زدن و سوختن از صراح

همنفس۔ رفیق و همکلام۔

هم زلف۔ شوهر خواهران۔

همسایک۔ آنکه آنرا بهندی سمدهی گویند۔

همتنگ۔ موافق و برابر۔

همسنگ۔ برابر و هموزن۔

همس۔ بالفتح و سین مهمله نرمی آواز و آواز نرم از منتخب وغیر آن۔

همال۔ بفتح بر وزن کمال بمعنی انباز و همتا از مدار و [illegible] و کشف و جهانگیری و در برهان مسطور است که این لفظ بالضم اول نیز آمده۔

هم مقیل۔ همخوابه از لطائف۔

هموم۔ بضمتین اندوهها و اندیشها و این جمع هم است که بفتح ها و تشدید میم بمعنی اندوه باشد

همم۔ بکسر ها و فتح میم اول همتها و قصدها این جمع همت است

همام۔ بضم مهتر قوم و مرد بزرگ از مدار و لطائف و کشف و در شرح نصاب نوشته که همام بضم مهتر قوم که بار اندوه [illegible] باشد و این ماخوذ از همت است۔

هم۔ بالفتح و تشدید میم لفظ عربی است و بمعنی اندوه و بمعنی قصد کردن از کشف و منتخب و در شرح نصاب نوشته که بفتح اندوه و اندیشه و مصدر نیز آمده و بمعنی خواستن و قصد کردن و بالکسر و تشدید میم مرد سخت پیر که ضعیف باشد و در مفرح القلوب نوشته که هم بالفتح حالتی است که بیک لحظه خوف لاحق شود و بیک لحظه رجا پس هم حالتی است میان خوف و رجا و در صورت فتح اول و تخفیف میم لفظ فارسی است مرادف نیز صاحب بهار عجم نوشته که فرق در لفظ نیز و لفظ هم آنست که آوردن لفظ هم بر معطوف و معطوف علیه هر دو صحیح باشد چنانکه گویند هم نماز کردم و هم روزه گرفتم بخلاف لفظ نیز که تنها بر معطوف آید و ایضاً لفظ هم در مفردات آید چنانکه هم زید را زدم و هم عمرو را بخلاف لفظ نیز که جز جمله نیاید چنانکه زید را زدم و هم عمرو را و اگر جمله دوم بنابر ضرورت در صورت مفرد باشد اصل در جمله خواهد بود و ایضاً لفظ هم بر لفظی داخل میشود که آن لفظ محمول هم باشد بر مدخول نشود مثلاً همراز گویند بمعنی دو کس که راز دار یکدیگر باشند نه آنکه همراز دار گویند و همین قسم همداستان و همراه و امثال آن غرضکه لفظ هم از حروف عاطفه است و افاده اشتراک فی الامر می کند چنانکه در امثله مذکوره و در چراغ هدایت مسطور است که لفظ هم بالفتح نیز گاهی جمع میشود و گاهی تنها فقط زائد باشد

همگنان۔ بفتح اول و سکون میم و کسر کاف فارسی و حرف چهارم نون بمعنی همه کسان و این جمع همگین است به آوردن الف و نون جمع و حذف یای تحتانی و این لفظ در اصل بفتحتین بود بجهت توالی حرکات میم را برای تخفیف ساکن کرده اند چنانکه مژگان بسکون ثانی خوانند جمع مژه که بفتح ثانی باشد و لفظ همگین بفتحتین منسوب است بلفظ همه با آوردن یا و نون نسبت چنانکه در سیمین و زرین و ها که در آخر لفظ همه بود بجای نسبت بعد بکاف فارسی بدل شده است و بعضی نوشته اند که همگنان جمع همگی است بجهت تخفیف تحتانی را بحذف کرده اند و نون زائده آورده میم را ساکن کرده اند و نزد بعضی مخفف انبیان است بمعنی ایشان همگی و بکاف عربی خواندن خطاست از بهار عجم و مدار و کشف و برهان و رشیدی و جهانگیری

همایون۔ بضم مبارک و خجسته از برهان و این لفظ مرکب است از لفظ هما و کلمه یون که برای نسبت آید

همیدون۔ بیای مجهول بمعنی همچنین و اکنون از بهار عجم و جهانگیری و برهان و خیابان و شرح سکندرنامه

بمعنی همیدان نیز نوشته چراکه در لهجهٔ ایرانیان اکثر الف
بواو بدل میشود —
همیان — بالفتح وبفتحتین کیسهٔ زر و بالکسر معرب آن
از بهار عجم وجهانگیری وبرهان ومنتخب —
همقران — این لفظ درست آمده است مگر لفظ همقرین
لفظ هم زائد زیراکه قرین صیغهٔ صفت مشبهه است بمعنی یار و
مصاحب نه بمعنی مصدر از بهار عجم —
همان — بفتح اول صحیح وبضم اول غلط است چراکه در
اصل هم آن بود واین از ثقات ومحققان مسموع است
واشارت است بچیزیکه در خاطر ملحوظ باشد ومرادف
لفظ دیگر هم می آید —
همدان — بالفتح قبیله ایست از یمن وبفتحتین نام شهری
است از ایران وهمذان بفتح وذال معجمه معرب آن
از منتخب وخیابان —
همدامان — دو کس که دو خواهر بنکاح داشته باشند
هر یکی مر دیگری را همدامان باشد در محاورهٔ اهل زبان از
بهار عجم وچراغ هدایت —
همداستان همکلام وهم صحبت از برهان —
همعنان — همراه وبرابر از برهان —
همچو — حرف تشبیه وبمعنی همچنین نیز آمده از چراغ هدایت
همترازو — مقابل وهم قوت وبرابر —
همخوابه در آخر این لفظ ها زائده است —
هماره — بفتح اندازه وحساب وبمعنی همیشه زیراکه این معنی
مخفف همواره است از لطائف وبرهان —
همهمه — بانگ کردن شیر درنده از منتخب —
همه — بمعنی احاطه اثر وشمول اجزا می آید وجمع کردن آن
با یای وحدت غرابتی دارد طالب کلیم گوید
مصرعه کوتاه میشود همه شمعی سوختن — سعدی گوید
بیت همه تخت وملکی پذیرد زوال — نماند بجز ملک ایزد
تعال — ولهم آن اینست که همه را بمعنی هر استعمال کرده چراکه
هرگاه کلمهٔ هر بر لفظ همه داخل میشود مرکب افاده معنی هر یکی کند
وفرق درمیان لفظ هر وهمه آنست که هر برای شمول افراد است
من حیث المجموع وهمه من حیث الافراد لهذا اخیر هر دو را منفرد
جمع واقع میشود چنانکه صائب گوید بیت زهره
کیست که عشاق ترا صید کند — می شناسد همه کس اهل البستان ترا
همای — بضم اول مرغ معروف که استخوان میخورد وبر سر
هر کسی که سایهٔ آن افتد بدولت وسلطنت میرسد ودر آخر
این لفظ یای تحتانی ضروری نیست وگاهی می آید وگاهی
نمی آید از برهان وغیره —
همگی — بفتحتین وکاف فارسی یدعلیه همه بمعنی تمامی و همه
یا آنکه همگی مخفف همگین است وهمگین مرکب از همه وگین که
حرف نسبت است بر سبیل زیادت چنانکه لفظ مند در
فیروزمند از بهار عجم ومدار وکشف
همراهی — بمعنی برابری ومدد نیز آمده از مصطلحات —

فصل ها مع نون

هندبا — بالکسر دال مهمله وبای موحده تخم کاسنی از برهان
وشرح نصاب —
هنگفت — بالفتح وکاف فارسی مغموم بمعنی مغفص وسطبر
وگنده از کشف ورشیدی وسروری —
هندوی چرخ — کنایه از ستارهٔ زحل از برهان
هند — بالکسر نام زنی که قاتل امیر حمزه بوده است از منتخب وغیره
هنجار — بالفتح راه وجاده ومجازاً بمعنی طرز وروش وقاعده
ورنگ ولون از بهار عجم ولطائف وبرهان وجهانگیری ودر مدار بکسر
هنگامه گیر — هجوم کننده وبازیگر وشخصی که بر سر کوچه هنگامه
گرفته نشیند وبفریب تعویذات وادویه مردم را جمع کند
تا چیزی از ایشان اخذ نماید شرح بوستان از میر عبدالواسع وبرهان
هنوز — بفتح اول وضم نون وواو معروف بمعنی تا حال
وتا اکنون وکسانیکه تا هنوز بزیادت لفظ تا گویند غلط است
چراکه فقط لفظ هنوز بمعنی تا موجود است از مدار وبرهان وکشف
هنگ — بالفتح وکاف فارسی قصد واراده وهوش وزور
وقوت وبمعنی شکاف وغار وقوم سپاه وفوج وضربه ضد از لطائف وبرهان
هنگام — بمعنی وقت وبمعنی هنگامه ومجمع از برهان ورشیدی
هندوستان — ملکی است وسیع در اقلیم اول و
دوم وسوم وقدری در چهارم وصاحب مرآة العالم نوشته
که طول ممالک محروسهٔ هندوستان از لاهری بندر
متعلق ٹھٹھه تا تهانه بندر اسال متعلقهٔ صوبهٔ بنگاله یک
هزار وهفت صد وچهل کروه وعرض از سرحد تبت
اقصای صوبهٔ کشمیر تا قلعهٔ شولاپور یک هزار ویک صد
وهفتاد وشش کروه وتحصیل هندوستان نه ارب وبیست
چهار کرور وهفتده لک وشانزده هزار وهشتاد ودو دام
است چون چهل دام را یک روپیه میشود بحساب
روپیه باز تحصیل هندوستان بیست وسه کرور وده
لک وچهل ودو هزار ونهصد وهفت روپیه میشود ودر
سنه پانصد وهشتاد وهشت هجری سلطان قطب الدین ایبک
غلام سلطان معز الدین سام که او را سلطان
شهاب الدین نیز خوانند اول از همه سلاطین اسلام
هندوستان را فتح کرده وتفصیل صوبهای هندوستان
اول صوبهٔ شاهجهان آباد دهلی طول آن یکصد و
شصت وپنج کروه وعرض آن صد وچهل کروه حد
غربی این صوبه لودهیانه شرقی پلول وجنوبی رداوی
وشمالی کوه کماؤن دوم صوبهٔ مستقر الخلافه اکبرآباد
وعرض آن صد کروه حد شرقی این صوبه گهاٹم پور و
شمالی دریای گنگ وجنوبی چندپورے وغربی
پلول سوم صوبه الهآباد طول از مجهولی جونپور تا کوه
جنوبی صد وشصت کروه عرض از گذر دریای گنگ
تا گهاٹم پور صد وبست کروه شرقی صوبهٔ بهار غربی
صوبهٔ اکبرآباد شمالی صوبهٔ اوده جنوبی ماهونگڑهه
چهارم صوبهٔ اوده واوده شهریست بزرگ که
بهندی آنرا اجودهیا نامند وبهرائچ ولکهنؤ و
خیرآباد وبلگرام داخل این صوبه است طول
این صوبه از سرکار گورکهپور تا قنوج صد وپنج
صد کروه وعرض از کوه شمالی تا حد لاهوتالبع
الهآباد صد وپانزده کروه پنجم صوبهٔ پٹنه مشهور بعظیم آباد

این صوبه را صوبه بهار نیز گویند طول این صوبه از گرهی
تا رهتاس صد و بست کروه عرض از ترهت تا شمالی کوه
صد و ده کروه مشرق رویه این صوبه صوبه بنگاله و غرب
رویه اله آباد و شمالی و جنوب کوه بزرگ سرکار بهار
و حاجی پور و مونگیر ششم صوبه بنگاله دار الایالت این
صوبه شهر ڈهاکه که موسوم بجهانگیرنگر است و سرکار بنگاله
بر ساحل دریای شور است و نزدیک آن کامروپ که
آنرا کامرو گویند پیوسته آن ولایت آشام بسیار
وسیع طول این صوبه از بندر چاتگام تا گدهی چهار صد
کروه و عرض از کوه شمالی تا پایان سرکار بدالیون دو صد
کروه مشرق رویه این صوبه دریای شور و غرب صوبه بهار
و در شمال ولایت کهیچ و جنوب اوریسه سرکار تانده
و فتح آباد و سلهت و شیره و چاتگام و شریف آباد و سلیمان آباد
آباد کهورگهات هفتم صوبه اوریسه بست و نه قلعه پخته دارد
و طول این صوبه یک صد و هشت کروه و عرض صد کروه
هشتم صوبه خجسته بنیاد اورنگ آباد اول این شهر را نام
دهانگری مشهور بود بعد ازان بدیوگده موسوم شده
بود بعد سلطان محمود فخر الدین دولت آباد نام کرد
اورنگ زیب عالمگیر نزدیک قلعه مذکور اورنگ آباد
طرح کردند طولش صد و پنجاه کروه و عرضش صد کروه نهم
صوبه برار و برار ملکی است میان دو کوه طولش دو صد
کروه عرضش صد و هشتاد کروه پوناد افضل این صوبه است
صوبه دهم خاندیس برهانپور دار الملک این صوبه است
طولش هفتاد و پنج کروه و عرض او پنجاه کروه و بجانب شرق
این صوبه برار است و شمالی مالوه یازدهم صوبه مالوه دار الملک اوجین است
طولش دو صد و چهل کروه و عرضش دو صد و سی کروه و در شمالی این
صوبه نرور و غربی گجرات و اجمیر دوازدهم صوبه دار الخیر اجمیر قلعه
چتور از توابع این صوبه است و حاکم این قلعه را رانا
گویند شهر سانبهر نزدیک شهر غدیر است که طول غدیر چهار
کروه و عرض یک کروه آب بغایت شور و درون
غدیر بسیار قطعات زمین لسان مزرعه شمالی ازان اطراف

کناره بلند کنند و زمین را از کلند نرم کرده از آب غدیر
پر میکنند بعد پانزده شانزده روز که زمین تمام آب را
جذب می کند تمام قطعه زمین نمک آمود میشود و آنرا
از کلند ها کنده بر کناره می اندازند طول این صوبه از
آمیر تا بیکانیر و جیسلمیر صد و شصت و هشت کروه و عرض
از نهایت سرکار اجمیر تا بانسواره صد و پنجاه کروه شرق
رویه او اکبرآباد و غرب رویه پالپور تابع ملتان و شمالی
قصبات شاهجهان آباد و جنوب گجرات احمدآباد و سرکار های
این صوبه چتور و اجمیر و جودهپور و ناگور و سروهی و بیکانیر
سیزدهم صوبه گجرات صورت که بندر نامور است و چند
بندر دیگر از توابع اوست و بهروچ داخل همین است
از بندر گهوگه تا بندر رام العد و بست و پنج کروه طول دارد
و هفتاد و دو کروه عرض دارد جانب شرقی این صوبه
احمدآباد و شمالی کچهه جنوبی و غربی دریای شور چهاردهم
صوبه تهتهه درین صوبه از حدود ملتان داوچ و کچ و مکران
شمال رویه کوههای خارا بلند و مساکن قوم بلوچ و بعضے
افغانان و جانب جنوب از اوچ تا گجرات کوههاے
ریگ و نرگاه رئیس آنجا جیسلمیر است طول این صوبه
از کچ و مکران دو صد و پنجاه کروه و عرض از قصبه بدهن
تا بندر لاهری صد کروه مشرق رویه این صوبه گجرات
احمدآباد است و غرب رویه کچ و مکران شمال بهکر جنوب
دریای شور سرکار چهار دارد تهتهه و سیوستان و
نصیرپور و امرکوت پانزدهم صوبه ملتان پاک پتن و دیپال پور
تابع این صوبه است چون از کثرت سیرابی آب بیل جنگل
انبوه بسیار است لهذا این دیار را لکهی جنگل نیز گویند
طول این صوبه از فیروزپور تا سیستان چهار صد کروه
عرض از خط لور تا جیسلمیر صد و بست و پنج کروه خاور رویه
سرکار سرهند غرب رویه کیچ مکران شمالی سورکوت جنوبی
اجمیر و سرکار های این صوبه ملتان است و دیپال پور
و بهکر شانزدهم صوبه دار السلطنت لاهور و لاهور مصرے
است بزرگ بر کنار دریای راوی و باغ شالامار

بمقابله باغ کشمیر شاهجهان بادشاه در قرب شهر لاهور
احداث فرموده است و پنج دریای ملک پنجاب اینست
اول ستلج دوم بیاه سوم راوی چهارم چناب پنجم
دریای بهت و مابین دریای بهت و دریای سندلوناره
دوابه مشهور است و این دریای سند در میان هندوستان
و کابل و زابلستان حائل است طول این صوبه از آب
ستلج تا دریای سنده صد و هشتاد و هفت کروه شرق رویه
سهرند و غرب ملتان شمال کشمیر جنوب دیالپور هفدهم صوبه
کشمیر و درین صوبه دوازده پرگنه زمین است که دران عمارات
رویه سرکار پکهلی داخل این صوبه است طول این صوبه
از خیبر تا دریای کشن گنگ صد و بست کروه و عرض
هشتاد هیجدهم صوبه کابل و این صوبه چند تومان دارد
یکی ازان پیشاور است طول این صوبه از اتک بنارس
تا هندوکوه صد و پنجاه کروه عرض از قراباغ قندهار تا چغان
سرای صد کروه شرق رویه دریای سند و غرب رویه غور
شمالی اندراب و بدخشان و هندوکوه و جنوبی فرملاده
نوزدهم صوبه قندهار طول این صوبه صد کروه و عرض دو صد
شصت کروه شرقی آن سند شمالی غور و غرجستان کابل و
غزنین میان شرق و شمال بیان بعد مسافت یعنی بلاد
هندوستان بدانکه از شاهجهان آباد تا لاهور یک صد و
پنج کروه جریبی تا سرهند پنجاه و دو کروه و از سرهند تا لاهور
پنجاه و سه کروه و از سرهند کانگره چهل و نه کروه بجواره
بست و پنج کروه و کانگره از بجواره بست و چهار از لاهور
اتک شصت و دو کروه از آنجا پیشاور چهارده و نیم
و از کابل غزنین سی کروه و از لاهور ملتان هفتاد و دو
ملتان بهکر یک صد و شش از بهکر سیوهان پنجاه و پنج
کروه و از تهتهه هفتاد و پنج کروه و از بهکر تا قندهار
یک صد و هفتاد و هفت و از لاهور بکشمیر براه تیره پنجال
هفتاد و شش کروه تا تهتهه سی و چهار کروه از انجا
کشمیر چهل و دو از شاهجهان آباد و اکبرآباد براه راست
چهل و چهار کروه و از اله آباد بنارس بست و نه کروه

و نصفت از بنارس سهسرام بست و شش کروه ازانجا پتنه
چهل و یک و ازانجا مونگیر سی و هفت و ازانجا گرهی
سی و یک و ازانجا اکبرنگر عرف راج محل بست و دو کروه
و از اکبرنگر عرف ڈهاکه یک صد و شانزده کروه و از اکبر
نگر اوڑلیسه یک صد و سی و سه کروه از شاهجهان آباد
اجمیر هشتاد و یک کروه و از شاهجهان آباد سورت براه
برهانپور سه صد و یازده کروه اکبرآباد چهل و چهار کروه
و ازانجا برهانپور یک صد و هفتاد و هفت کروه و ازانجا
سورت نود کروه که همگی سه صد و یازده باشد و از شاهجهان آباد
احمدآباد براه اجمیر دو صد و پنجاه و سه کروه و از احمدآباد
سورت پنجاه و یک از شاهجهان آباد خضرآباد پنجاه و دو
داله آباد براه گڈه مکتیسر یک صد و سی و شش و نورنگر
چهل و سه و از نورنگر مخلص پور بست یک کروه از مخلص پور
بست و یک روه از مخلص پور کانگره شصت و هشت کروه
و از شاهجهان آباد نوپ نگر عرف سیولی هشت کروه خانم
سکارپور شش و نیم کروه و پالم چهار کروه و تال پت پنج
کروه و از اکبرآباد برهان پور یک صد و هفتاد و هشت
گوالیار بست و هشت ازانجا سرونج پنجاه و هشت و ازانجا
زبده پنجاه و یک و نیم و ازانجا برهانپور چهل کروه و ازانجا
اورنگ آباد دو صد و بست و یک کروه و از شاهجهان آباد
رتهنپور نود و چهار کروه اکبرآباد چهل و چهار کروه از اکبرآباد
اجمیر هشتاد و چهار کروه هنڈون بست و هفت و ازانجا
ٹونک سی و دو باقی اجمیر از شاهجهان آباد هر دو از چهل و
چهار کروه و مرادآباد چهل و حصار چهل و چهار و از اکبرآباد بارهی بست
و دو کروه و ازانجا روپ پارس یازده و از شاهجهان آباد چونپور
یک صد و هفتاد و شش کروه الهآباد یک صد و پنجاه و پنج
و ازانجا جونپور بست و یک و از اکبرآباد فتح پور هشت کروه و از
اکبرآباد سوکر سیزده کروه و شوردن بست و چهار کروه و اناده بست
هشت کروه و از شاهجهان آباد گورکهپور یک صد و شصت
اکبرآباد چهل و چهار و ازانجا لکهنو شصت و هشت و ازانجا اوده
بست و هفت و ازانجا گورکهپور بست و یک و از شاهجهان آباد

قنوج نود و شش و گوپامئی بست و شش و ازانجا انباله
نوزده و ازانجا سرهند بست و ازانجا دریای ستلج گذر
لودهیانه نوزده و ازانجا گذر گوبند وال نوزده و ازانجا
لاهور سی و هفت و از شاهجهان آباد حیدرآباد سه صد
و هفتاد و یک و اورنگ آباد دو صد و شصت و پنج و ازانجا
حیدرآباد یک صد و شش اند و پنجاه و ازانجا پنجاه و شش و
ازانجا شاهجهان آباد بیجاپور سه صد و پنجاه و هفت اورنگ آباد
دو صد و شصت و پنج بیجاپور نود و دو و احمدآباد بست و هشت
و نربد بست و هشت بیجاپور سی و پنج از اورنگ آباد قلعه شولاپور
هفتاد و دو کروه قلعه بدر یک صد و پنج و نیم قلعه اودگیر شصت
و سه و از شاهجهان آباد کشمیر براه سو پنج دو صد و از کشمیر تبت خرد شصت
کروه و از اورنگ آباد قلعه کلیانی یکصد و بست کروه از شاهجهان آباد
بخارا چهار صد و چهل و هفت کروه تا کابل و صد و شصت از بخارا بلخ
نود و هفت ازانجا بخارا هشتاد و یک کروه و از شاهجهان آباد کابل
دو صد و شصت قندهار براه کابل سه صد و شصت و هشت و از کابل
قندهار یکصد و شش و از کابل تا غزنین سی کروه و از قراباغ یازده
کروه و ازانجا قندهار سی کروه و از قندهار اصفهان چهار صد و شصت
و سه تا قلعه بست و سی یک کروه و ازانجا مسراقی پنجاه و نه و
ازانجا هرات پنجاه و ازانجا مشهد هفتاد و پنج و ازانجا اصفهان
دو صد و چهل و نه از شاهجهان آباد حسن ابدال یکصد و هفتاد و
شش و از حسن ابدال کوهاٹ سی و هفت کروه و از شاهجهان آباد
متهرا سی و یک و نیم کروه و هاسونی یکصد و بست و از رهتاس
خورد دو صد و بست کروه و خیرآباد یک صد و شانزده و از کشمیر
تا پیشاور نود و هفت کروه حسن آباد هفتاد و دو و ازانجا بست
و پنج پیشاور از گذر جیلم تا کابل براه اٹک یکصد و شانزده کروه
و از شاهجهان آباد ڈهاکه یکصد و ده کروه براه سرهند و از سلطان
تا کابل سه صد و پنج و از گلشن آباد اورنگ آباد شصت و چهار
کروه و از اکبرآباد امر یکصد و هفتاد و سه و از دولت آباد
تا بندر جول هشتاد و یک کروه و از سانبهر تا برهانپور یک
صد و نود و هشت و از برهانپور دولت آباد براه اوسین گڈه
شصت و چهار و از شاهجهان آباد اسیر دو صد و هفتده

و از اکبرآباد اوجین یکصد و بست و شش و از شاهجهان آباد
تا احمدآباد دو صد و چهل و چهار و احمدآباد سورت یکصد
و بست و پنج و از شاهجهان آباد سهارنپور سی و چهار و از سلطان
مرادآباد یکصد و بست و هفت تا شاهجهان آباد هفتاد
و چهار و ازانجا مرادآباد چهل و سه و از لاهور شمس آباد یک
صد و شصت و پنج و از شاهجهان آباد تا تهانه سند اپل
هشت صد و نود و سه و نیم کروه جریبی و نه کروه جریبی
کروه رسمی یک یک کروه و سه ربع کروه می باشد
و این بطرف مشرق و مغرب است که بندر اپل
پانصد و هشتاد و هفت کروه طرف مغرب که قراباغ
است نهصد و شش کروه بطرف تبت جنوب از
شاهجهان آباد که سمت شمال است سه صد و سی کروه
از شاهجهان آباد قلعه شولاپور که بطرف جنوب است صد
و چهل و دو کروه هست طول و عرض ممالک محروسه
هندوستان که نوشته آمد۔

هندو زن ۔ زن ساحره از شرح سکندرنامه۔

هندوانه افگندن ۔ کنایه از نهایت ترس و بیم هندوانه
ترکی است و زینجا کنایه از بیس افگندهٔ حیوان که گرد و سخت و
کلان باشد از چراغ هدایت۔

هندوانه در کون کسی غلطانیدن کنایه از بسیار
ترسانیدن از چهار شربت۔

هندو ۔ منسوب بهند درین لفظ واو برای نسبت
است و این نسبت خصوصیت بذوی العقول دارد
و لفظ هندو در محاورهٔ فارسیان بمعنی دزد و راهزن و غلام
می آید از خیابان۔

هنیده ۔ بضم اول و فتح نون و سکون تحتانی
و دال مهمله صد شتر و بمقدار صد عدد از منتخب و صراح

هنعه ۔ بفتحتین و بالفتح داغ پس گردن شتر و نام منزل
ششم از منازل قمر در برج جوزا و آن پنج ستاره
است بر دوش جوزا الطرف چپ از کشف و منتخب و صراح

هندوانه ۔ بالکسر تربز که ثمر معروف است۔

ہندسہ — بالفتح اندازہ گرفتن و این معرب اندازہ است بابدال ہمزہ بہا و حذف الف چون در کلام عرب دال و زای فاصلہ در کلمہ جمع نمیشود لہذا زا را بسین مہملہ بدل کردند ہندسہ باشد از منتخب و صراح و در حاشیہ تحریر اقلیدس نیز ہمچنین بنظر فقیر مولف درآمدہ و ہندسہ نام علمی ہست کہ ازان معرفت اشکال و مقادیر اشیا حاصل میشود و رقم اعداد را نیز گویند از مدار و مؤید و کشف و در برہان این لفظ را بالکسر نوشتہ و در بعضی فرہنگہا این لفظ را بمعنی مکر و فریب نوشتہ اند

ہندوکوہ — نام کوہی کہ از کابل جہل کروہ پیش است

ہنگامہ — مجمع مردم و بمعنی وقت و ہنگام نیز آمدہ از رشیدی

ہنی — بفتح اول و کسر نون و تشدید یا بر وزن فعیل خوشگوار و گوارندہ و بالضم از منتخب و کشف و صراح

ہندی — کنایہ از تیغ و شمشیر از برہان۔

ہنگامہ بندی — نموداری۔

فصل ہا مع واو

ہوا — بالمد جوف فلک یعنی فرجہ کہ میان آسمان و زمین است و بمعنی خالی و باد ساکن کہ جوف ہر مکان باشد و بالقصر آرزو و اشتیاق و میل نفس امارہ و بی فرزندی مادر از مدار و لطائف و صراح و کشف و ترجمہ جریر و آنچہ در مردم ہوا بجای لفظ باد مستعمل میشود خلاف محاورہ اہل علم است و لفظ ہوا باصطلاح سازنوازان بمعنی گرمی و گرم نمودن سازہ از آتش۔

ہویت — بضم اول و کسر واو و تشدید تحتانی مفتوحہ و بعدہ فوقانی مرتبہ وحدت و ذات باری تعالی و لاہوت از کشف۔

ہودج — بالفتح و دال مہملہ مفتوحہ و جیم عربی کجاوہ کہ دران زنان سوار شوند و عماری شتر از منتخب و کشف

ہوادج — بفتح اول و کسر دال عماریہای شتر کہ دران زنان می نشینند جمع ہودج است۔

ہوج — بالفتح و بفتحتین نادانی و شتابی از منتخب

ہود — بالضم بواو معروف نام پیغمبر علیہ السلام کہ بدعا بر قوم عاد طوفان باد آمدہ بود و نام سورہ قرآن شریف و بمعنی توبہ کردن و بحق بازگشتن از لطائف و صراح

ہورمز — بضم اول و واو معروف و ضم میم و سکون زای معجمہ ستارہ مشتری از جہانگیری و مؤید

ہور — بالضم و بواو مجہول در فارسی بمعنی آفتاب و گویند کہ نام ستارہ نیز ہست کہ بعد از ہزار سال طالع میگردد از کشف و در خیابان نوشتہ کہ ہور بمعنی آفتاب است و ظاہرا ہور در اصل سور باشد بسین مہملہ و واو معروف چنانکہ در زبان کتابی اہل ہند است و سین مہملہ بہا در ہر دو زبان بدل میشود و کثرت توافق این ہر دو زبان بیش از حد است۔

ہواجس — بفتح اول و جیم عربی مکسور و سین مہملہ خطرات شیطانی کہ در دل گذرند و این جمع ہاجسہ است و ہاجسہ بمعنی چیزی کہ در دل گذرد از منتخب و کشف و در شمسی نوشتہ کہ ماخوذ از ہجس است و ہجس بمعنی آواز نرم کہ شنیدہ شود و لفہم نیاید پس ازین وسواس مراد باشد و معنی ہجس در صراح نیز ہمین است۔

ہوس — بفتحتین و سین مہملہ نوعی از جنون از صراح و قاموس و در منتخب بمعنی دیوانہ شدن و باصطلاح فارسیان بمعنی آرزو و شوق چیزی و عشق خام و ناقص

ہوش — بواو مجہول زیرکی و بمعنی جان و بمعنی مرگ و ہلاک از رشیدی و برہان۔

ہول — بالفتح ترسانیدن از منتخب و لطائف و صراح و بمعنی خوف و بیم و در شرح نصاب نوشتہ کہ نیز لفظ ہول بالفتح بمعنی گوی کہ بدان طفلان بازی کنند

ہوی اول — بالضم باصطلاح کشتی گیران بار اول از مصطلحات۔

ہوام — بفتح اول و ثانی و تشدید میم بر وزن شمام بمعنی حشرات الارض مثل مار و کژدم و راسو و جز آن و ہر خزندہ و گزندہ و این جمع ہامہ است از منتخب و کشف و لطائف

ہون — بالفتح در عربی بمعنی آرام و آہستگی و وقار و نرمی و سبکی و در فارسی بمعنی زراعت کہ بر کلوخ باشد و بالضم در عربی بمعنی خواری و بیعزتی و در فارسی کلمہ تاکید و کلمہ استکراہ از منتخب و صراح و برہان و لطائف و نیز در برہان نوشتہ کہ نوعی از دنیار است کہ در ملک دکن رائج است فقیر مولف گوید کہ باین معنی بضم ہا و سکون نون و واو غیر ملفوظ لفظ ہندی است و ہون اختراعی قسمی از ہون است کہ واضع آن اختراعی نام راجہ شدہ باشد واللہ اعلم بالصواب۔

ہوان — بفتح خواری و بیعزتی از منتخب و صراح و مؤید

ہوا گرفتن — پرواز کردن از مصطلحات۔

ہوائی شدن — پرواز نمودن

ہو — بالضم و واو معروف بمعنی خوف از برہان و اسم ذات باری تعالی و باصطلاح لوطیان آواز بلند آوازی کہ کشتی گیران برای گرمی ہنگامہ و فقرہ بر کشند

ہوو — بفتح اول و ضم واو و سکون واو دیگر بر وزن آلو بمعنی اتباع یعنی ہر یکی ازان دو زن کہ در نکاح یک مرد باشند و در برہان بضمتین۔

ہوالہ — بفتح و تشدید واو ہولناک۔

ہوا خوردن بادہ — کنایہ از زائل شدن کیفیت شراب چہ تصرف ہوا مزیل نشہ شراب است از مصطلحات

ہوائی — محب و عاشق و دوست و آرزومند و بوالہوس و پریشان و باجی کہ سوی مقرری بخزانہ سلاطین میرسد مصطلحات و قسمی از آتش بازی۔

ہولگی — بفتح اول و کسر لام و کسر کاف فارسی و یای معروف بمعنی ترسانیدہ شدہ و ہراسان و مجازا بمعنی مضطرب و این منسوب است بہولہ کہ بالفتح باشد بمعنی یکبار ترسانیدن چہ وزن فعلہ بالفتح برای مرت باشد پس بحالت الحاق یای نسبت ہای ہوز موافق قاعدہ فارسی بکاف فارسی بدل شدہ چنانکہ در بہدگی۔

فصل ها مع یای تحتانی

هیجا ـ بفتح کارزار و جنگ از کشف و منتخب ـ

هیولا ـ ماده هر شئی و ماهیت هر چیز و اصل هر شئے و حکما چنین تعریف کنند که جوهر یست که محل باشد صورت جسمی را و جوهر اول را نیز گویند و نزد صوفیه دو قسم است یکی روحانی که آنرا روح اعظم نامند دوم جسمانی که آنرا طبیعت کل خوانند و متکلمان حقائق اشیا نام کنند و بعضی نوشته که هیولی مخفف و مرکب هیئت اولی است بمعنی اصل شئی ـ

هیمیا ـ بالکسر و یای معروف علم طلسم است

هیهات ـ بعید شد و این اسم فعل است یعنی آنکه معنی فعل ماضی دارد و آنکه در مقام تاسف هیهات هیهات گویند معنی آن چنین باشد یعنی بعید شد مراد مقصود از منتخب و مدار و کشف و فارسیان بمعنی تحیر و تعجب استعمال کنند ـ

هیئات ـ بروزن غیرت ساخته شدن و صورت و شکل و تهیه از بیجاست و نام علمی است که بدان اشکال افلاک و مساحت کره ارض دریافته میشود و هیئات بالف ممدوده بروزن خیرات جمع هیئات است از کشف و غیاث

هیلاج ـ بیای معروف و جیم عربی حسابی است منجمان را که بدان دلیل عمر را شناسند و مجاز آنچه مولود را نیز گویند از مؤید و شروح ـ

هیج ـ بالفتح و جیم عربی غبار و بمعنی برانگیخته شدن و بتشدید تحتانی مکسور بروزن سید بمعنی برانگیزنده از منتخب

هیربد ـ بالکسر و یای معروف و بضم بای موحده خادم آتش کده چراکه هیر بمعنی آتش است و بد بمعنی صاحب و خداوند از سروری و برهان ـ

هیز ـ بالکسر و زای معجمه مخنث از برهان و جهانگیری ـ

هیچکس ـ ناکس از مصطلحات ـ

هیاکل ـ بفتح اول و کسر کاف جمع هیکل ـ

هیکل ـ بالفتح جثه بزرگ است در از از جسم و شکوه و عظمت و بنای بلند و بتخانه و صورت و شکل و حمائل و تعویذ از منتخب و کشف و برهان و مدار و صراح ـ

هیل ـ بالکسر و یای معروف دانه ایست که بهندی آنرا الائچی سفید نامند ظاهر این معرب هیل است که بیای مجهول باشد و بعربی قاقله صغار گویند از منتخب و برهان

هیولای اول ـ کنایه از جوهر اول ـ

هیکل الروم ـ نام بتخانه که در روم بوده است

هیم ـ بالفتح سرگشتگی و بالکسر شتر تشنه و در فارسی بیای مجهول بمعنی هیزم سوختنی ـ

هیزم ـ بالفتح و زای معجمه مضموم چوب خشک سوختنی از بهار عجم و خان آرزو در شرح سکندر نامه نوشته که بلغت گردستان لغت را گویند درین صورت مخفف هیزم است

هیصم ـ بالفتح و صاد مهمله مفتوح شیر درنده از منتخب و صراح و قاموس ـ

هیچمدان ـ نادان و نے علم ـ

هیون ـ بفتح اول و واو معروف شتر و اسپ از مدار و کشف و برهان و جهانگیری و رشیدی ـ

هیجان ـ بالفتح و بفتحتین برانگیخته شدن از مدار و کشف و منتخب و صراح ـ

هین ـ بالکسر سیلاب و بمعنی اینک و بگذار و بشتاب و آگاه باش و کلمه زجر از مدار ـ

هیمان ـ بالفتح سرگشتگی و حیرانی از صراح و منتخب

هیاسه ـ بالکسر بمعنی دوال ـ

هیمه ـ بالکسر و یای مجهول هیزم سوختنی و بالفتح نیز آمده از برهان

هیلیه ـ بالکسر و یای مجهول مخفف هلیله از شرح خاقانی ـ

هی ـ بالفتح بزبان دری و هندی بمعنی هست و کلمه تنبیه است که برای آگاه کردن گویند و گاهی در مقام تحسین آید و بمعنی افسوس و زجر نیز آمده از لطائف و برهان ـ

هیولانی ـ منسوب بهیولا که ماده هر شئی را گویند و در حالت نسبت نون زائد هم می آرند چنانکه در حقانی و ربانی و روحانی الف و نون زائده است ـ

هی مری ـ لفظ ترکی است از الفاظ بارگیر که بیان در مخاطبات خود آرند از لطائف ـ

باب یای تحتانی

فصل یا مع الف

یا ـ در فارسی از حروف عاطفه و افاده تردید کند گاهی بر معطوف علیه و معطوف هر دو آید سعدی فرماید

بیت ـ یا مکن با پیلبانان دوستی ٭ یا بنا کن خانه در خورد پیل ٭ درینصورت مدخول یکی منفی و مدخول دوم مثبت باشد و گاهی واو عاطفه نیز با وی جمع شود خصوصاً در اشعار قدما و بعربی برای ندا آید از بهار عجم و چراغ هدایت و بدانکه حرف یا بر دو قسم است معروف و مجهول معروف بر چند قسم است نسبتی و خطابی و مصدری و لیاقتی و تکلمی و فاعلی و مفعولی و تشبیهی و برای مبالغه اول یای نسبت چنانچه حجازی و هندی و رومی و لاجوردی و آبی و روغنی و بحری و جلوسی و چون نسبت بعد الف و واو واقع شود همزه مکسور را زائده قبل از یا آرند بجهت دفع اجتماع ساکنین چون طلائی و کهربائی و عیسائی و صفائی روی و سیاهی موی و گاهی الف را که آخر اسم باشد حذف کنند و درین همزه زائده نیارند چنانچه بخارا و بخاری و اگر یای نسبت بعد از هاى مختفی در آید درین صورت گاهی آن ها را در تلفظ بهمزه مکسور بدل کنند و یا را در کتابت داخل نهند و علامت همزه بالای آن ها نویسند چنانچه جامهٔ لبسته و شکل بیضه و گاهی یا سلامت ماند چون سرمئی و همین حالست یای خطاب چنانچه گفته و سفته و کرده و بنده و شرمنده و چون بکلمه که آخر الف یا ها و یای تحتانی باشد یای نسبت ملحق کنند آن الف و ها و یا را بواو بدل کنند چون موسی و موسوی و عیسی و عیسوی و دنیا و دنیوی و سامانه و سامانوی و مهنه و مهنوی و گنجه و گنجوی و دہلی و دہلوی

وگاهی هاى آخر درحالت نسبت حذف نمایند چنانکه
مکه ومکی وبنگاله وبنگالی وگاهی آخر کلمه را بوقت الحاق یای
نسبت بکاف فارسی بدل کنند چون خانه وخانگی وپرده
وپردگی وبیعانه وبیعانگی وگاهی الف ونون زایده
قبل از یای نسبت در آرند چنانچه ربانی وحقانی ونفسانی
وظلمانی وجسمانی ونورانی وچون در کلمه حرف ثالث
یای تحتانی باشد درحالت الحاق یای نسبت آن
یا را گاهی حذف نمایند چون مدنی منسوب بمدینه وقریشی
منسوب بقریش وحنفی منسوب بحنیفه یعنی ابوحنیفه وگاهی
قبل یای نسبت حرف زای معجمه زیاده آرند چون رازی
ومروزی منسوب بری ومرو دوم یای خطاب وآن
بعد اسما وافعال آید در آخر افعال معنی تو دهد چنانچه
گفتی وبخواهی گرفت وبردی وهرگاه بعد اسما آید
معنی هستی از و مستفاد میشود چنانچه هنوز طفلی یعنی
طفل هستی ومرد تیز هوشی یعنی تیز هوش هستی سوم
یای مصدری وآن بعد اسما آید چنانچه تری وتازگی
ورعنائی ورسوائی ودانائی وبینوائی وساده لوحی وشکستگی
ودانستگی ویای مصدری با مصدر عربی نیز لاحق میشود
ونزد بعضی صحیح ونزد بعضی غلط لیکن در اصل صحت ندارد
چون سلامتی وخلاصی وصفائی چهارم یای لیاقت
وآن در اواخر مصادر آید چنانچه خوردنی وکشتنی ورفتنی
وگذاشتنی یعنی لائق خوردن ولائق کشتن ولائق
رفتن ولائق گذاشتن پنجم یای متکلم واین تقلید عربیان
است ودر آخر اسما والقاب آید چنانچه الهی ومخدومی
واستادی واعتقادی وقبله گاهی یعنی الٰه من واستاد من
ومخدوم من واعتقاد من وقبله گاه من صائب
گوید بیت نویسد نوخطی آن کتاب این صفحه را درانده تو
قبله گاهی خوانده آن محراب ابرو را ششم یای فاعل
وآن بعد اسما آید ومعنی کننده دهد چنانچه کسبی وکفایتی
وغوغائی وفریبی ووسواسی یعنی کسب کننده وکفایت
کننده وغوغا کننده وفریب کننده ووسواس کننده مگر معنی

این یا بیای نسبت قریب‌تر است هفتم یای مفعول
چنانچه مهری وسندی وانتخابی یعنی مهر کرده شده
وسند کرده شده وانتخاب کرده شده واین نیز بیای
نسبت قریب است هشتم یای تشبیهی نظامی گوید بیت
زاغ بفر تو همائی کند ٭ سرکه رسد پیش تو پائی کند واین
یا بیای مصدری قریب است نهم یای مبالغه چنانچه
علامی وفهامی ثانی یای مجهول وآن نیز بر چند قسم است
چنانچه یای وحدت ویای توصیف ویای تنکیر ویای تخصیص
وشرط وجزا وتمنا واستمرار واظهار اضافت وتعظیم وتحقیر
وزائده ویای مقدار ووقایه وجمع اول یای
وحدت وآن معنی یکی دهد وهمیشه مجهول ملحق با نکره
گردد واصلا بمعرفه ملحق نشود چون پادشاهی ودرمی وگدائی
ونگاهی واگر بعد های مختفی آید بهمزه بدل گردد سعدی
گوید ع یکم روز بر بنده دل بسوخت دوم یای توصیفی
واین را یای اشارت ویای ایمائی نیز گویند وکاف
بیان برای صله بعد آن آید خواه متصل چنانچه درین
مصرعه یاد وصلی که دل از هجر خبردار نبود ٭ خواه کاف
بفاصله آید چنانچه درین بیت قاتلی خون مرا ریخت
که در روز جزا ٭ نظر از خار بهنگامه محشر نکند ٭ مثال یای
توصیفی بعد ها در مصرعه اول ویای زائده در مصرعه
ثانی ع خوش بنده که باشد منظور ایزد پاک ٭ به بنده
که دارد این قدر در زمانه سوم یای تنکیر از وی معنی
اطلاق مستفاد میشود وتعیین نباشد چنانچه درین مصرعه
در خرابات مغان نیست چو من شیدائی چهارم یای
تخصیص واز وی جانب خاص در ذهن ایما نماید بیت
من ماز دور تماشای گلستان کسی ٭ به نگاهی شده خورسند
ز بستان کسی ٭ ودرین ع شاد بادا خدایا دل ایرانی را
پنجم یای شرط وجزا واین گاهی بعد شرط وجزا هردو آید
چنانچه بیت گر امروز بودی خداوند جاه ٭ نکردی خود
از کبر در وی نگاه ٭ ششم یای تمنا وآن در مقام
حسرت در آخر صیغه ماضی ملحق سازند چنانچه درین بیت

چه بودی که پایم درین کار گل ٭ بلغزیدی فرو رفتی از کام
دل هفتم یای استمرار وآن در آخر صیغه ماضی در آید
واز و معنی دوام مستفاد شود چنانچه درین بیت ع
گرفتی کمر بند زور آزمای ٭ وگر کوه بودی بکندی ز جای
نخوردی که خاطر بر آسایدش ٭ ندادی که فردا بکار آیدش
هشتم یای اظهار اضافت وآن بعد الف وواو
ساکن آید چنانکه درین جای او ویای او در روی او وموی
او نهم یای تعظیم چنانکه درین بیت بردل کنم و مجلس
آرائی ٭ سیمی قدی سمن اندام راه سیمائی دهم یای
تحقیر یعنی اندک واستخفاف وحقارت آید چنانکه درین
بیت حافظ شیرازی بیت یار دارد سر صید دل حافظ یاران
شاه بازی بشکار مگسی می آید ٭ درین بیت شاهبازی
برای تعظیم است ویای مگسی برای تحقیر یازدهم یای
زائده وآن بعد الف وواو آید بهیچکه اگر دور کنند در معنی
خلل نیاید چنانکه خدا وخدای وهما وهمای وبو وبوی
وخو وخوی ع خدای راست مسلم بزرگی والطاف
ودرین مصرعه همای بر سر مرغان از ان شرف
دارد ونیز یای زائده باشد که در آخر بعضی اسمای
عربی وفارسی ملحق شود چنانکه نور باران ونور بارانی وارمغان
وارمغانی وفلان وفلانی وهمیان وهمیانی وقربان
وقربانی وزیادت وزیادتی وفضول وفضولی وانتظار
وانتظاری وحضور وحضوری وغلط وغلطی وقحط وقحطی
وخلاص وخلاصی ونقصان ونقصانی ودر جواهر الحروف
برای این همه الفاظ سند شعرا واستاد مسطور است
دوازدهم یای جمع چون آمدیم وکردیم ورفتیم سیزدهم
یای مقدار چنانچه درین بیت سخن‌ها بار خاطر بود کوهی
نبودش صاحبی صاحب شکوهی چهاردهم یای ملحق
با حرف رابطه گردد چون دانا هستی یعنی دانا است
وشیدا استی یعنی شیدا هست پانزدهم یای وقایه واین
در منادی وحرف ندا واسطه باشد واصلی نباشد چنانکه در
لفظ خدایا بخلاف ساقیا وحرف یا گاهی بدال بدل

چون رونیک و رودنگ و بلام چون نامی و نال بمعنی نی و بہا چون روینده و رویهنده بمعنی نشو و نما کننده از جواہر الحروف۔

یاسا۔ بسین مہملہ بترکی ماتم را گویند از برہان و مجازاً بمعنی قتل مستعمل و در لغات ترکی بمعنی قتل و غارت و قصاص نوشته

یارا۔ قوت و توانائی و طاقت از برہان۔

یا اسفی۔ بفتح ہمزه که حرف سوم است و فتح سین مہملہ و فتح فا و در آخر الف بصورت یا بمعنی وای افسوس اسف بفتحتین اندوه و غم و لفظ یا در اول و الف در آخر ہر دو برای مد صوت کنایه از فریاد و آه و بجای تعجب و تحیر نیز آید از کشف و لطائف۔

یاقوت۔ نام خوشنویس که غلام معتصم بالله بود و معتصم بالله یکی از خلفای عباسیه بوده است و یاقوت جوہریست معروف و آن چہار نوع است سرخ و زرد و کبود و سفید و یاقوت سرخ ہفت لون باشد بہرمانی و رمانی و ارغوانی و وردی و خمری و خلی و لحمی و بعضے گنبدی یعنی جگری نیز نوشته اند از جواہر نامه مرقوم شد و یاقوت نوعی از پلاو است که برنج آن سرخ باشد نام خمیره

یاسج۔ بفتح سین و جیم عربی تیر پیکان دار از برہان و در فرہنگے معتبر بمعنی پیکان دو کارده نوشته و بعضی بمعنی نیزه نوشته اند و گاہی مراد از ین آه مظلومان باشد

یافوخ۔ بضم فا و در آخر خای معجمه نرمه سر که در حالت شیرخوارگی متحرک باشد بہندی تالو نامند از صراح و غیره

یاد۔ چنانکه مصدر می آید بمعنی دل و خاطر نیز می آید چنانکه گویند فلان چیز از یاد من رفت از چراغ ہدایت۔

یادبود۔ بمعنی یادگار

یادگار۔ نشان از برہان و مجازاً بمعنی فرزند نیز می آید و در چراغ ہدایت نوشته که یادگاری بیای نسبت نیز بمعنی یادگار۔

یار غار کنایه از یار شاطر چرا که پیغمبر علیه الصلوة والسلام وقتیکه از مکه بارادهٔ ہجرت بر آمدند براه در میان غار سه روز متواری بودند حضرت صدیق رض ہمراه بودند ازین جہت یار غار کنایه از یار صادق است

یازده در۔ کنایه از یازده منفذ و مجری که در بدن ہست اول و دوم ہر دو سوراخ گوش سوم و چہارم ہر دو سوراخ بینی پنجم و ششم ہر دو مجرای چشم ہفتم و ہشتم دہان که مشتمل بر دو منفذ است یکی راه آب و طعام که آنرا مری گویند۔ دوم راه تنفس که بقصبه ریه تعلق دارد نہم و دہم راه بول که مشتمل بر دو مجری است یکی سوراخ بدر رفتن بول دیگری راه انزال منی یازدہم منفذ براز و بعضی چہار دیگر بریں افزوده در بدن پانزده در قرار داده اند یکے سوراخ کام و دہن که از دماغ بسوی حلق میرسد دوم ناف که راه قوت جنین است سوم و چہارم منافذ ہر دو پستان

یاور۔ بفتح واو مددگار این لفظ در اصل یار ور بود بتقدیم رای مہمله بر واو که مزید علیه یار است بعده قلب مکانی کردند میان را و واو یاور شد از بہار عجم مؤلف گوید شاید که در اصل یاری ور باشد که بجہت تخفیف را و یا را حذف کردند

یاقوت میدان دار۔ حرف یازدہم دال مہمله یاقوت که ہمین باشد و سطح آن مستوی و ہموار بود۔

یار۔ مددگار و مخفف یارا که بمعنی طاقت است۔

یادر۔ بفتح دال روز دوازدہم از ہر ماه شمسی از برہان

یاتمشلر۔ بفتح یا و سکون تای فوقانی و الف غیر ملفوظ و کسر میم و سکون شین معجمه و فتح لام و رای مہمله در ترکی بمعنی داخل شده اند۔

یاس۔ در فارسی مخفف یاسمن و در عربی بمعنی ناامید از برہان

یابس۔ بکسر بای موحده و سین مہمله خشک و خشکی کننده

یای معکوس۔ یای کلان که طویل باشد بجانب دست راست کاتب۔

یانع۔ بکسر نون و بعده عین مہمله میوهٔ رسیده و پخته از منتخب و کشف و لطائف و صراح۔

یاغ۔ بغین معجمه بترکی بمعنی روغن از لغات ترکی نوشته شد

یارق۔ بضم رای مہمله روشن و سفید این لفظ ترکی است

یال۔ گردن که ترجمه عنق است و بمعنی موی گردن اسپ و باین معنی مجاز است از بہار عجم و کشف و جہانگیری و برہان و رشیدی و سروری و مدار و از لغات ترکی دریافت شد که این لفظ ترکی است۔

یال گوپال بضم کاف عربی و واو معروف و بای فارسی مرکب بمعنی شان و شوکت و تن و توش از چراغ ہدایت

یا و دال۔ بواو عاطفه اسم دو حرف است حرف یا بشکل ی که در مفردات می نویسند در تقویم علامت برج دلو است و ہم علامت مشتری و دال علامت برج اسد است و ہم علامت عطارد

یاوگیان۔ گمرہان

یاسین۔ نام یکی از سورتہای قران مجید که در ابتدای آن ثنای رسول الله صلی الله علیه و سلم مذکور است و نزد بعضی یاسین یکی از اسمای آنحضرت صلی الله علیه و سلم و نیز نوشته اند که یا حرف ندا و سین کنایه از لفظ سید از تفسیر حسینی و غیره و در بیضاوی مسطور است که سین مخفف انیسین که تصغیر انسان و تصغیر درینجا برای تعظیم باشد۔

یاختن بخای معجمه دست بقصد کاری دراز کردن و بیرون کشیدن و ظاہر کردن از کشف و رشیدی و برہان

یازدن و **یازیدن**۔ ہر دو بزای معجمه دست دراز کردن و بقصد کاری بدست دراز کردن و بالیدن از کشف و برہان و مدار۔

یازان۔ حمله کردن و دست دراز کردن از لطائف

یاسمین۔ گلی است خوشبو و آن دو قسم است یکی سفید و دیگری زرد و بہندی ہر دو قسم را چنبیلی گویند از الفاظ الادویه و تحفة المومنین و در منتخب نوشته که گلی است زرد و خوشبو و در برہان نوشته که یاسمین و یاسمن و یاسمون ہر واحد بمعنی گل معروف و آن سفید زرد و کبود میباشد

یارستن بفتح رای مہمله طاقت داشتن از برہان و مدار

یاہو۔ بواو معروف نوعی از کبوتر که مانند یاہو از دہان آن بر آید

یابو — ترکی است بمعنی اسب بارکش —
یارنامه — بالفتح بمعنی کارنیک از برهان —
یاوه — گم و ناپدید و هرزه و بیهوده از برهان و این لفظ ترکی است
یانه — بزیادت الف برسم خط ترکی و فتح نون در ترکی بمعنی طرف و جانب —
یاقه — سقاق در ترکی گریبان جامه را گویند —
یافه — بفا گم شده و مفقود و سخنان بیهوده و پوچ از لطائف و برهان و جهانگیری —
یازنده — بقصد کاری دست دراز کننده
یاسه — بسین مهمله آرزو و بمعنی حکم و قانون و سیاست از لطائف و برهان —
یاره — بفتح رای مهمله زیوریست که بدان آرایش ساعد کنند هندی آنرا کنگن گویند از کشف و رشیدی و برهان و سروری
یارگی — بکاف فارسی قدرت و توانائی از برهان
یارفروشی — کنایه از تحسین و تعریف کردن یار از برهان و مصطلحات —
یاوگی — بواو و کاف فارسی گم شدن و هرزه گوئی از برهان
یای — در ترکی کمان تیراندازی و موسم تابستان از لغات ترکی —
یاغی — بکسر غین معجمه دشمن و بمعنی بیفرمان از لغات ترکی
یافه درای — بیهوده گو
یافتن بازی — فریب خوردن —
یابشری — یا حرف نداست و بشری بمعنی بشارت منادی یعنی ای بشارت بیا که این وقت تست یا ندا برای تعجب یعنی ای عجب بشارت است یا آنکه بشری نام یار برآرنده یوسف علیه السلام است از چاه که منادی واقع شده هذا ملخص المدارک و جامع البیان و بحر مواج —
یاقوت رمانی — بضم رای مهمله و تشدید میم نوعی از یاقوت که رنگش مشابه برنگ دانه انار باشد
یاقوت گرگانی — بهردو کاف فارسی نوعی از یاقوت که معدن آن در نواحی شهر گرگان واقع است و گرگان شهریست در عراق عجم که معرب آن جرجان است
یاقوت جگری — نوعی از یاقوت که رنگ خوش آل بسیاهی باشد مشابه برنگ جگر —

فصل یای تحتانی مع بای موحده

یباب — بفتح بمعنی خراب از منتخب و صراح —
یبوست — بضمتین خشکی از منتخب —
یبروح — بالفتح و واو معروف و حای مهمله بیخ تفاح که بفارسی مردم گیاه و بهندی لکهمنی گویند از الفاظ الادویه و منتخب و قاموس
یبس — بالضم خشک شدن از منتخب
یبروح الصنم — بحای مهمله بمعنی مردم گیا و آن بیخ گیاهی است که مشابه بمرد و زن بهم پیوسته دستها بر همدیگر حمائل کرده و پاها درهم محکم ساخته نر را پای راست بر پای چپ ماده افتاده باشد ماده را برعکس آن هرکه او را کنده از زمین جدا کند بمیرد از شرح خاقانی —
یپلیلو — بفتح اول و فتح بای فارسی و سکون لام اول و ضم لام مقامی که از شهر دور ده اسباب غله و غیره برای فروختن بدانجا آرند بهندی آنرا منڈی و گنج گویند از لطائف و در برهان بتقدیم نون است بر بای فارسی و در رشیدی بمعنی قافله و متاع

فصل یای تحتانی مع تای فوقانی

یتوع — بفتح اول و ضم فوقانی و واو معروف و عین مهمله هر درخت که شیردار باشد مثل زقوم و انجیر و عشر بمعنی اگ از کشف و منتخب و برهان و الفاظ الادویه —
یتمش — بفتح اول و سکون فوقانی و کسر میم و سکون شین معجمه در ترکی بمعنی رسیده یت بمعنی رسید و مش بکسر میم بجای ها علامت مفعول —
یتورمس — بفتح یا و ضم تای فوقانی و واو غیر ملفوظ و سکون رای مهمله و کسر میم و سکون شین معجمه در ترکی بمعنی رساننده
یتاق — بفتح پاسبانی یعنی چوکی از بهار عجم و کشف و برهان و رشیدی
یتیم — طفل بی پدر گاهی بمعنی بی مادر باشد و طفلیکه پدر و مادر ندارد دیتیم الطرفین گویند و کسانی که آنرا یتیم و یسیر گویند خطاست از مدار و غیره و بمعنی غلام و دزد و عیار و در صراح بمعنی سقور بیمار و در جواهر بی نظیر و طفل بی پدر
یتن — بالفتح بچه که برعکس معمول تولد شود یعنی اول پای او بیرون آید از شرح نصاب و صراح —
یتاق — پاسبان از سروری و برهان —

فصل یای تحتانی مع ثای مثلثه

یثرب — بفتح اول و سکون ثای مثلثه و کسر رای مهمله و بعده بای موحده نام مدینه منوره از کشف و مؤید و صراح و منتخب

فصل یای تحتانی مع حای مهمله

یحیی — بالفتح نام پیغمبریست علیه السلام و نام مردیکه بغایت سخی و جواد بوده است —
یحموره — بالفتح و واو معروف و رای مهمله گورخر از شرح نصاب
یحموم — بالفتح دود سیاه از منتخب و شرح نصاب و صراح

فصل یای تحتانی مع خای معجمه

یخ در بهشت — نوعی از حلوا از برهان —
یخناچ — بتحتانی مفتوح و خای معجمه و در آخر جیم فارسی لفظ رومی است بمعنی تصویر عیسی علیه السلام که بر دیوارهای معابد نصاری میباشد آنرا ایقنو گویند و آب آنرا تبرکاً میگیرند —
یخ — بالفتح فرق میان برف و یخ آنست که برف مثل غبار میبارد و یخ چون موم گداخته بر کوه و دشت قطره قطره میچکد و مثل سنگ سفید میگردد
یخدان — صندوق اطعمه و حلویات از مصطلحات
یخ خوردن — سردمهری کردن و افسرده دلی از شرح
یخچه — ژاله از برهان —
یخشی — بفتح اول و سکون خای معجمه و کسر شین معجمه و یای معروف خوب و نیک و مبارک و بهتر از کتاب ترکی نوشته شد —
یخنی — بالفتح و کسر نون ذخیره یعنی آنچه بدارند از مال یا طعام که بوقت حاجت بکار آید از سروری و لطائف و کشف و صاحب برهان نوشته که

که یخنی بمعنی پخته و مطبوخ و ذخیره و آن هر چیز که از اسباب و غله نگاه دارند که بوقت حاجت بکار آید و گوشت پخته شده –

فصل یای تحتانی مع دال مهمله

ید بیضا – دست روشن و سفید که دست موسی علیه السلام باشد که باتش سوخته شده بود و حق تعالی آنرا العوض آن معجزه والیشان کرده که هرگاه در بغل خویش دست را ضم کرده می برآوردند مثل آفتاب روشن بنظر آمدی و مجازاً بمعنی کرامات و خرق عادات –

ید طولی – بفتح اول و کسر دال مهمله و واو معروف و فتح لام هر دو لفظ موصوف و صفت بمعنی دست دراز و ازین کنایت است از مهارت و کمال الصنائع و هنرها که بدست تعلق دارد –

ید – بالفتح و تخفیف دال دست و نعمت و دولت و نیکی و ملک و منت و قدرت و قوت و خواری از منتخب و شرح نصاب –

ید بیضا نمودن – معجزه و کرامات نمودن چون موسی علیه السلام دست گریبان خود کرده می برآوردند روشن چون پنجه و خورشید ظاهر میشد –

فصل یای تحتانی مع رای مهمله

یرغا – بالفتح و غین معجمه راهوار و تیز رو و بمعنی یلغار نیز نوشته از لطائف –

یرت – بالضم و تای فوقانی منزل را گویند از هبهاله ترکی نوشته شد –

یراش – بضم و شین معجمه نهضت و توجه از لطائف –

یرلیغ – بکسر اول و لام مکسور و یای معروف و غین معجمه فرمان بادشاهی لفظ ترکی است از کشف و بهار عجم

یراق – بفتح اسلحه سپاه مثل شمشیر و سپر و تیر و کمان وغیره و گاهی بمعنی مطلق سامان و اسباب و مصالح هر چیز آید از لغات ترکی و مدار و مصطلحات –

یرقان – بفتحات زردی چشم و بدن از منتخب و در حدود الامراض بسکون ثانی نیز جائز داشته و در چراغ هدایت نوشته که در اشعار استادان بسکون دوم نیز آمده درین صورت لفظ ارنی و لفظ حرکت را که هر دو متحرک اند بسکون دوم نیز توان خواند –

یرملون – لفظی است که درین لفظ برای یادداشت قاعدهٔ قرات شش حروف را جمع کرده اند هرگاه که بعد نون ساکن و نون تنوین یکی از حروف یرملون واقع شود و آن نون را از جنس آن حروف گردانیده باهم ادغام کنند با غنه مگر در لام و را غنه نکنند چنانچه من یوم و من ربهم و من ماء و من لبن و من دال و من نور و خیراً یره و خیر من مشرکة –

یرغو – بالفتح و ضمه غین معجمه و واو معروف سیاست از رساله ترکی

یراعه – بفتحتین و عین مهمله مفتوح نی قلم و کرم شب تاب و مرد بد دل از منتخب و شرح نصاب –

یره – بفتحتین در ترکی بمعنی زمین از لغات ترکی نوشته شد

فصل یای تحتانی مع زای معجمه

یزگدار – سردار فوج طلیعه –

یزدجرد – بفتح و جیم عربی مضموم نام بادشاهی که نبیره زاده نوشیروان عادل بود از برهان –

یزک – بفتحتین و زای معجمه و کاف عربی محافظان لشکر و مقدمه لشکر که آنرا قراول نیز گویند و آن جمعی از سوار است که از لشکر خود پیش روند تا از فوج دشمن خبردار باشند و فوج طلیعه که بهندوستان آنرا تلاوه گویند و بمعنی مطلق فوج نیز آمده از بهار عجم و کشف و رشیدی و سروری و جهانگیری

یزدان – بالفتح یکی از اسمای حق تعالی است در فارسی چه فارسیان قبل از اسلام و وفد امید التسند یکی یزدان و آنرا فاعل خیر میگفتند و دیگر اهرمن و آنرا فاعل شر میگفتند از برهان –

یزنه – بالفتح و زای معجمه و نون در ترکی شوهر خواهر از رشیدی و لغات ترکی و برهان –

یزدی – منسوب بیزد که بالفتح و دال مهمله نام شهریست از توابع شیراز

فصل یای تحتانی مع سین مهمله

یسارت – توانگری از مدار و منتخب و لطائف

یسار – بفتح توانگری و ثروت و دست چپ از منتخب و کشف و صراح –

یسر – بالضم و بفتحتین آسان شدن و آسانی و بفتح اول و کسر سین بمعنی آسان از منتخب و صراح و لطائف

یسیر – بروزن فقیر اندک و بمعنی آسان از کشف و منتخب و صراح –

یساق – بفتح مهم و تیاری جنگ و بمعنی دیوان و دربار از لغات ترکی –

یساول – بفتح اول و ضم واو لفظ ترکی است بمعنی میر ترک و نقیب و چوبدار –

یسل – بفتحتین و یسال بالفتح هر دو لفظ بمعنی پره فوج از مصطلحات

فصل یای تحتانی مع شین معجمه

یشب – بالفتح و در آخر بای موحده نام سنگی قیمتی که مائل بسبزی باشد از کشف و منتخب و برهان –

یشک – بفتح اول و سکون ثانی و کاف عربی دندان بزرگ شتر و فیل و گرگ و اسپ و سگ که بعربی ناب و بهندی کچلی و کیلا گویند بیای معروف از رشیدی و سروری و برهان

یشم – بالفتح معرب یشب نام سنگی قیمتی که مائل بسبزی باشد از کشف و منتخب و برهان –

فصل یای تحتانی مع عین مهمله

یعقوب – و کبک نر و نام نبی علیه السلام که پدر یوسف علیه السلام بودند و این لفظ عربی نیست عبرانی است و نام مردی امام و مجتهد مذهب نصاری از کشف و برهان و صراح وغیر آن –

یعسوب – بروزن یعقوب بمعنی امیر زنبوران شهد و آن زنبور نر باشد کلان تر از تمامی زنبوران شهد هر جا که اورود همه زنبوران شهد تابع باشند و مجازاً بمعنی سرگروه قوم و یعسوب المومنین لقب مرتضی علی رضی الله عنه زیرا که در هنگام خلافت آنحضرت تمامی مومنین مصادقین

در هر امر تابع و پیروان انجاب بودند۔
یعوق۔ بفتح اول و ضم عین مهمله نام بتی است از بتان قوم نوح علیه السلام که بصورت اسپی بود از شرح نصاب و منتخب
یعنی۔ صیغه واحد مذکر غائب فعل مضارع معلوم بمعنی میخواهد و قصد میکند و مصدر آن عنایت است که بمعنی قصد کردن است چنانچه در منتخب۔

فصل یای تحتانی مع غین معجمه

یغما۔ بالفتح و غین معجمه غارت و تاراج و نام شهری از ترکستان که بخوبرویان منسوب است از کشف و برهان
یغوث۔ بفتح اول و غین معجمه و ثای مثلثه نام بتی است که بصورت شیر بود از شرح نصاب۔
یغمائی غارت کرده شده و منسوب بیغما که شهریست از ترکستان

فصل یای تحتانی مع فا

یفاع۔ بفتح و عین مهمله زمین بلند از شرح نصاب و صراح و منتخب
یفن۔ بفتحتین پیر مرد فرتوت از شرح نصاب و صراح۔

فصل یای تحتانی مع قاف

یقلمشمر۔ بفتح یا و سکون قاف و فتح لام و کسر میم و سکون شین معجمه در ترکی بمعنی خوش آمده اند۔
یقین۔ بی شبهه و بمعنی مرگ نیز آمده از منتخب و بعضی اهل تحقیق تعریف چنین کرده اند که یقین چیزیست که زائل نشود بتشکیک مشکک و شک آنست که مساوی الطرفین باشد در وجود و عدم و ال الطراف راجح را ظن نامند و طرف مرجوح را وهم گویند و در صراح نوشته که گاهی از یقین عبارت ظن باشد و از ظن یقین بدانکه یقین سه مراتب دارد اول علم الیقین دوم عین الیقین سوم حق الیقین علم الیقین دانستن امری یا چیزی باشد باقوال ثقات یا بطریق تواتر که اصلا شک و شبهه دران نباشد و عین الیقین آنست که چیزی را بچشم خود دیده بر ماهیت آن یقین حاصل کرده باشد و حق الیقین آنست که کیفیت و ماهیت چیزی را کما ینبغی بجمیع حواس دریافته باشد و این قسم اعلی ترین اقسام یقین است۔

یقظ۔ بفتح یا و کسر قاف و ضم قاف هر دو آمده و ظای معجمه بیدار که ضد خفته است از صراح۔
یقظان۔ بالفتح بیدار از صراح۔
یقطین۔ بالفتح و طای مهمله مکسور درخت کدو و هر درختیکه بر زمین پهن شود مثل چنار و خربزه و غیره از منتخب
یقظه۔ بفتحات و حرف ثالث ظای معجمه بیداری که ضد خواب است از منتخب و مؤید و بحر الجواهر و کشف۔

فصل یای تحتانی مع کاف

یک قبیب کنایه از حق تعالی۔
یکدست۔ یکسان از چراغ هدایت
یکجهت۔ متفق۔
یکصدی ذات بدانکه منصب یکصدی ذات را دو لکه دام مقرر باشد چون یک روپیه را چهل دام باشد پس دو لکه دام را پنجهزار روپیه میشوند۔
یکتاره۔ کنایه از اندک۔
یک چشمه کار۔ کار خوب آراسته از مصطلحات
یک بغل۔ کنایه از مقدار بسیار از چراغ هدایت
یک چشم۔ مرکب بمعنی آفتاب از شرح سکندرنامه از سیف آباد احمد آبادی و خان آرزو۔
یک قلم۔ همه و بالکل۔
یگان۔ یکسان و مردان نامعین در اصل یکگان بوده است کاف عربی را بجهت تخفیف حذف نموده اند
یکران۔ بفتح اول و سکون کاف فارسی اسپ اشقر یعنی سرخ رنگ که موی یال و دم او سفید باشد از مدار و شرفنامه و کشف و در سروری بکاف فارسی بمعنی اسپیکه رنگ آن میان زردی و سرخی باشد مؤلف گوید که ظاهرا ازین تقدیر سمند مفهوم میشود و در جهانگیری بکاف عربی اسپ خوب و سرآمد و در برهان نوشته که بکاف عربی اسپ اصیل و خوب را گویند و نیز نوشته که بعضی گویند اسپیکه اشقر رنگ باشد بشرطیکه موی یال و دم سفید دارد و نیز نوشته که بعضی گویند بمعنی اسپیکه بوقت استادن سم یا استاده شود و یک پای پیشین قدری کوتاه ساخته کناره سم را بر زمین نهد و این چنین اسپ بسیار تیزرو باشد و در رشیدی بمعنی اسپ بهتر و گران قیمت مگر قید کاف عربی و فارسی نکرده و بعضی نوشته اند که بمعنی مطلق اسپ هم مستعمل میشود۔
یکی خوردن۔ از صولت کسی خود را پس گرفتن و حیران و سراسیمه شدن از مصطلحات۔
یک خانه گشتن کمان۔ مراد از آنکه یک خانه کمان غالب و خانه دیگر مغلوب آید و کج شود از شرح قران السعدین
یک رو کردن۔ قطع کردن بالکلیه از مصطلحات
یک پشت ناخن۔ کنایه از مقدار قلیل
یک طرف افتادن۔ مقابل شدن و طرف شدن
یک جلو۔ بکسر جیم عربی و فتح لام تیز رو از مصطلحات
یکرو۔ مخلص صادق و بی نفاق که در حضور و غیبت نیک گوید
یگانه۔ در اصل یک گانه بود چنانکه دوگانه و سه گانه
یکدله۔ متفق و شجاع۔
یکدندانه۔ یکسان از مصطلحات۔
یکی۔ مزید علیه یک است و معنی هر دو برابر است و فرقی ندارد مگر در بعض محل فرق آن طبع سلیم میداند از بهار عجم
یکرکابی۔ حرف ششم یای موحده بجد شدن در کاری و شتابی از رشیدی و در برهان بمعنی اسپ کم تل و بمعنی مستعد کاری شدن۔
یکچشمی۔ بیک نظر همه نیک و بد را دیدن از شرح سکندرنامه
یک تهی۔ بفتح فوقانی جامه یک تهی چنانکه در ایام گرما پوشند
یکرنگی۔ بی نفاق از برهان۔

فصل یای تحتانی مع لام

یلدا۔ بالفتح شب تاریک و درازترین شبی است که در آخر درجه قوس واقع شود یعنی در شبهای ماه آذر که بهندی پوس گویند واقع شود و آن درازترین همه شبهای سال است و آنرا نحس گرفته اند از برهان و مدار و صاحب کشف از زفان گویا نقل کرده که شب یازدهم که آفتاب

در ہندی باشد یعنی شب یازدہم ماہ پوس کہ آنرا ہندی ماگھہ گویند و آنچہ مولف را از علم نجوم تحقیق شدہ آنست کہ در روزیکہ آفتاب یازدہم درجۂ برج قوس طی نماید کوتاہ تر از ہمہ روزہای سال ہمان روز ہست و دراز تر از ہمہ شب ہای سال شب آن روز ہست و این اتفاق در عشرۂ دوم آذر ماہ می افتد و آذر مطابق پوس باشد با اندک تفاوت۔

یلسب — مردیکہ بلوازم ازدواج عمل نماید از شرح قصاید خاقانی۔

یلوج — بفتحتین وضم واو و جیم عربی بمعنی پیغمبر از رسالۂ تحر مدار۔

یلغار — بالفتح ترکی ست بمعنی دویدن بر فوج دشمن در اصل ایلغار بود چون در ترکی ہر یکی را از حرکات ثلثہ بشکل مناسب ہر یکی از حروف علت نویسند الف اول فتح یای تحتانی است و الف دوم فتح غین معجمہ پس ایلغار بدین تحقیق در تلفظ بوزن خنجر باشد و گاہی در کتابت الف اول را نمی نویسند۔

یلدگز — بفتح اول و سکون ثانی و ضم دال مہملہ و فتح کاف فارسی و زای معجمہ نام پدر قزل ارسلان۔

یلمق — بالفتح و میم مفتوح معرب یلمہ کہ بمعنی قباست از منتخب۔

...راق — بالفتح نام بادشاہ ترک از شرح خاقانی۔

...ل — بالفتح پہلوان و شجاع و آزاد از سروری و برہان و بالضم در ترکی راہ را گویند از لغات ترکی۔

... — خوابانیدن تیغ از مصطلحات۔

...یمہ — بفتحتین و بای موحدہ نوعی از زرہ کہ از پوست بعضی حیوانات سازند از شرح نصاب و صراح۔

... ہاشدہ و سردادہ شدہ و گذاشتہ شدہ ... روان و تاراج و زن فاحشہ از برہان و رشیدی و منتخب

... بالضم آنچہ در تغاری بحیوانات خورانند لفظ ترکی است از شرح گلکشتی۔

... — بفتح اول و تشدید لام اول و کسر لام دوم و یای ... مہمل کلمہ ایست کہ جوانان در ہنگام نشاط گویند از مصطلحات

یلچی — بالضم راہبر و پیک و گذربان و گدای راہ نشین

چہ یل بام در ترکی نام راہ و چی بمعنی دارندہ از برہان

فصل یای تحتانی مع میم

یماک — بفتح اول و کاف عربی نام بادشاہی است و نام غلام قیصر روم از موید وغیرہ

یمک — بفتحتین نام شہریست چین خیز و نام بادشاہی از برہان

یمام — بالفتح کبوتر صحرائی از کنز۔

یم — بالفتح و تشدید میم دریا از منتخب در استعمال بتخفیف ہم می آید۔

یمان — بالفتح منسوب بیمن کہ ملکی است بطرف جنوب ہند مائل بمغرب ہم می آید۔

یمن — بالضم خجستہ شدن و برکت و مبارکی و بفتحتین ملکی ست معروف در اقلیم اول و دوم چون آن ملک بجانب یمین کعبہ ست لہذا یمن گفتند چہ اہل عرب کعبہ را شخصی قرار دادہ اند کہ رو بسوی مشرق است و پشت او بمغرب از صراح و شرح نصاب از یوسف بن مانع

یمین — بالفتح دست راست و طرف دست راست و بمعنی سوگند و توانائی و قوت و منزلت نیکو از منتخب و کشف و لطائف۔

یمکن — بضم اول و سکون میم و کسر کاف و ضم نون صیغۂ مضارع معروف بمعنی امکان میدارد و ماخوذ از امکان مگر فارسیان در محاورات خود نون یمکن را موقوف اے ساکن میخوانند۔

یمہ — بکسر یا و فتح میم بمعنی خوراک این لفظ ترکی است از لغات ترکی نوشتہ شدہ و کسانیکہ یمہ داران را بمعنی روزینہ داران فہمند و نویسند خطاب است اصح یمہ داران۔

یمانی — منسوب بیمن کہ نام ملکی است معروف بجانب یمین کعبہ از طیبی شرح مشکوۃ شریف و الف در لفظ یمانی عوض یکی از دو یای مشددہ است پس گفتہ میشود یمانی بالف و تشدید یا تا جمع نشود عوض و معوض مگر یمانی بتخفیف تحتانی یا بمعنی بتشدید یا۔

فصل یای تحتانی مع نون

ینگا — بالفتح و کاف فارسی زن برادر بوزن عم و بمعنی کدبانو و بمعنی مشاطہ نیز آمدہ از لطائف۔

ینبوع — بالفتح چشمۂ بزرگ از کشف و منتخب و لطائف

ینابیع — بفتح و یای تحتانی معروف و عین مہملہ چشمہای بزرگ آب و این جمع ینبوع است از منتخب

ینگ — آئین و روش و نام جزیرہ۔

ینپلو — بفتح یا و فتح نون و سکون بای فارسی و ضم لام کاروان و قافلہ و بازاریکہ دران از ہر طرف اجناس آوردہ فروشند از برہان و در لطائف بتقدیم بای فارسی بر نون

فصل یای تحتانی مع واو

یوم الحساب — روز قیامت کہ مدت پنجاہ ہزار سال باشد

یواقیت — بالفتح جمع یاقوت۔

یوح — بواو معروف و حای مہملہ آفتاب از منتخب و قاموس و کشف و مدار۔

یوم التناد — روز قیامت چراکہ یکی مر دیگری را دران روز ندا خواہد داد کہ بفریاد من برس و کسی نخواہد رسید از لطائف و لفظ تناد در اصل تنادی بود مصدر از باب تفاعل یا از آخر بجہت وقف ساقط شدہ است

یوم النشور — روز رستخیز چہ نشور بمعنی زندہ شدن است از صراح۔

یورہ — بضم یا و واو غیر ملفوظ و فتح رای مہملہ اول در ترکی بمعنی بیان میکند۔

یوم الباحور — حرف ششم بای موحدہ و ہشتم حای مہملہ بمعنی روز بحران و تعداد تعیین آن نزد اکثر اطبا چنین است کہ از روز ابتدای مرض بروز پنجم افتد یا ہفتم یا نہم یا یازدہم و چہاردہم و ہفتدہم و نوزدہم و بستم و بست و یکم و بست چہارم و بست و ہفتم۔

یوزہ — بواو معروف و زای معجمہ درندہ کہ آہو را صید کند و خوردن پنیر را بسیار دوست دارد و بہ چیتا گویند و بمعنی جستن و تلاش کردن و در یوزہ اینجاست و در ...

ترکی لفظ یوز بمعنی صد باشد که نام عدد معروف است از لطائف وخیابان وغیره ـ

یونس ـ بالضم وهر سه حرکات نون مگر ضم نون افصح است اسم نبی علیه السلام که ماهی ایشان را فرو برده بود از قاموس و مدار

یواش ـ بضم اول وشین معجمه اسپ کوتل اسپ نرم رفتار و ریاضت داده که لائق سواری بزرگان باشد واین ترکی است از لطائف ـ

یورش ـ بضم یا و واو غیر ملفوظ وضم رای مهمله وشین معجمه لفظ ترکی است بمعنی بر دشمن دویدن و سواری کردن بر مهم بتعجیل و کوچ کردن از مدار و لطائف و لغات ترکی

یوغ ـ بالضم وغین معجمه و واو مجهول چوبیکه بر گردن گاو قلبه نهند بهندی جوا نامند از لطائف ـ

یونت ییل ـ بضم یا و واو معدوله که علامت ضم یای است وسکون نون و فوقانی وکسر تحتانی و سکون تحتانی دیگر بمعنی سال اسپ از رساله ترکی نوشته شد

یونان ـ بالفتح مگر مشهور به ضمه وآن ملکی است در اقلیم پنجم داخل روم که بنام یونان ابن یافث بن نوح آباد شده از لب الالباب

یوزیدن ـ طلب نمودن وجستن ـ

یویه ـ بواو مجهول وحرف ثالث یای تحتانی قصد وعزم

یوزنگه ـ بضم اول و واو معدوله وسکون زای معجمه و فتح فوقانی وکاف فارسی جای بودن خانه وبعض بمعنی جای چوکی نوشته از لطائف ـ

یوزه ـ بواو معروف وزای معجمه تنه درخت از مؤید

یوفی ـ بواو معروف وفای مکسور بیهوده گو از لطائف

یولچی ـ بضم یا و واو معدوله وسکون لام وکسر جیم فارسی محافظ راه وراهدار از لغات ترکی چه یول بالضم راه و چی بمعنی دارنده و بمعنی گدائی که سر راه نشیند

یوفی ـ بواو معروف و آخر یای وحدت بمعنی رنگ است از شرح خاقانی ـ

یوزباشی ـ سردار صد کس از لغات

فصل یای تحتانی مع های

یهودا ـ بفتح نام برادر کلان یوسف علیه السلام

یهود ـ جمع یهودی بمعنی جهودان از

فصل یای تحتانی مع یای تحتانی

ییلاق ـ جای سرد هوادار که فصل تابستان واین ترکی است از مصطلحات و رشیدی

ییل ـ بروزن فیل بمعنی سال از لغات ترکی

ییلان ـ بروزن فیلان لفظ مفرد است بمعنی مار

خاتمة الطبع ـ پس از سجده ریزی خامه بزرین نگار بر محد سخن آفرینی که مفتاح کنوز مقنوعه لغات را بدست طلاقت لسانی نوع انسان داده که ما فی الضمیر خویش را بدان را حسب مرادات در مجاری امور بیان نمایند ونعت سرور رسالت پناهی که بمواد انا افصح العرب والعجم حسن فصاحت گفتار شریفش حاشیه بخش حلاوت ایمان کام جان اهل معنی است و بلاغت و کمالاتش معرفت دستگاهان را در بند نطق طبع آموزی بر ضمائر اشراق تنویر نقد خبر جیان جمع لغات ونظارگیان گلزار مصطلحات ارباب صبح خندان حید روشن هویدا باد که درین ایام و آوان مبارک و میمون صحیفه هدایت آئین و مجاله عبارات لطافت قرین حلال معویص المقامات مسمی به **غیاث اللغات** که از صحاح کتب لغات درین زمان بهتر ازین کتاب مسطور که بر حاشیه اش کتاب **چراغ هدایت** بطور حاشیه مرسم است چند بار درین مطبع نامی بزیور انطباع آرایش پذیر شده هم موجود گودام است مگر اکثر شائقین علم بالذات کتاب غیاث اللغات را میدانند و چراغ هدایت را بادی پسند نمی فرمایند پس بجهت پسندیدگی ازانزرین ایشان صرف کتاب غیاث اللغات سابق ازین هفت بار بعد بطرز خوش اسلوب و آئین مرغوب در مطبع اوده اخبار واقع لکهنو مملوکه عالیجناب معلی القاب منشی **نول کشور** صاحب سی آئی ای دام اقباله بهمین که در کتاب موصوف یک سه حصه نموده هر لغت را از آغاز سطر بقلم ممتاز تحریر نموده عمده کار پردازان مطبع قالب طبع پوشانید اکنون بکثرت خواهش شائقین و منشاخ مطبع موصوف الصدد واقع کانپور عن شر الدهور بار هشتم که بحقیقت بار اول است بماه ستمبر ۱۸۹۰ع بحلیه طبع محلی گردانید از افضال ایزد متعال امید قویست که بنظر نظارگیان جلوه استحسان نماید و بپیمن عالم را متمتع افزاید ـ

تاریخ طبع از افضل الامثال والاقران ابو ناظم مولانا محمد حامد علیخان صاحب حامد مصحح مطبع خلف حافظ غ

بحکم منشی گردون جناب
معانی پاک ولفظش خوبصورت
هر آنکو دید گفت از بی تکلف
چو سال عیسوی را فکر کردم
نوشتم ناگهان از روی الهام
عجب زیبا لغات بهجت آئین
۱۸۹۰ع

غیاث طبع گشته زینت آگین
عبارت صاف و پر صحت مضامین
شود مقبول رب عزت آمین
بمنقوطه مکرر راحت افزا ایین

ازعجم سے چند نام اُن نام آوران شہر سخنوری و بیشہ گستری پرُوری و شاعری کے حوالہ قلم ہوتے ہیں جنکی زباندانی کی سند کے اس کتاب لاجواب میں شمار یہ آئین اور بہار ہین۔ میر معزی۔ ملا طغرا۔ بابا ےسہانی جہانی گیلانی۔ اسیری لاہجی۔ لفیجہ مصری۔ حکیم شفائی۔ شیخ العارفین۔ سنجر کاشی۔ باغر مشہور۔ سید محمد عرف عرفی۔ خواجہ شیخ نظامی۔ راستہ چلپی۔ ملا نسیم مشہور بجودی شیرازی۔ حکیم لی محمد قلی سلیم۔ خواجہ شیراز۔ نور الدین ظہوری ربیعہ آصفی۔ مولوی معنوی۔ مسعود سعید سلمان محسن تاثیر۔ ابوطالب کلیم آملی۔ ملا مفید بلخی۔ مرزا مظفر فطرت۔ مرزا بیدل۔ سراج المحققین شیخ ناصر علی۔ مرزا محمد زمان راسخ۔ مرزا طاہر وحید مرزا صائب۔ ملا طاہر غنی۔ محمد شفیع سالم۔ میر سعید اشرف ابو النصر نصیر بدخشانی۔ مرزا فصیحی ہروی۔ ملا ساقی تکلو علی خراسانی ملا سالک یزدی۔ میر نجات۔ نظام دست غیب افضل الدین خاقانی۔ خواجہ جمال الدین سلمان باقر کاشی۔ شفیع اثر۔ ملا محمد شریف۔ ملا زمانی یزدی۔ درویش والہ ہروی۔ بابا فغانی۔ ملا قاسم مشہدی۔ حکیم فردوسی۔ میر حسن دہلوی میر اسمعیل خجند۔ مرزا یحیی مازندرانی۔ ملا عبد اللہ ہاتفی۔ محتشم کاشی۔ ملا سالک قزوینی۔ مرزا تقی آقا۔ اور اور یکتایان میدان سخندانی ایرانی و تورانی۔ خراسانی و گیلانی۔ جنکا نام و نشان لکھنا طول کلام ہے۔ منظور اشتہار سے فقط آگاہی خاص و عام ہے۔ ہمین قدر بس است + در خانہ اگر کس است + ایک مدت دراز سے بیک فکر جستجو کوچہ بکوچہ کو بکو

شدید یز قلم کو شہر بہ شہر و بسو بسو لگا یو کوئی نسخہ صحیح نخرہ بہار عجم کا اگر دستیاب ہوتا تو قطرز جدید و حسن اہتمام سے طبع ہوتا عرصہ بعید تک غواص تلاش سفینان دماغوں میں غوطہ لگا یا فرش زمین سے تا عرش برین سب ڈھونڈھ آیا لیکن گوہر مقصود کہین نہ ہاتھ آیا کوئی نسخہ صحیح خاطر خواہ بہم نہ پہونچا آخر الامر جو یندہ یابندہ ہے اُسے فضل کرتے نہین لگتی بار + نہ ہوا اُس سے مایوس امیدوار + تائید بانی حضرت خضر کی سراغ رسانی دوستون کی مہربانی سے ایک نسخہ قدیم بوسیدہ کرم خوردہ نہایت صحیح و عمدہ بہم پہونچا نعمت غیر مترقبہ جانکر طبع کا اہتمام کیا کہ حسن اتفاق سے دوسرا نسخہ بھی اُسی کے ہمراہ بہم سنگ مل گیا اب قند مکرر ہو گیا عنایت پروردگار سے سامان حسب دلخواہ مہیا ہو گیا مصححان ہوشمند و فاضلان وقت پسند سے دونون کتابون کا مقابلہ کراکے زر خالص کو غل و غش سے خالی کرایا محک امتحان پر چڑھایا خوشنویسان اعجاز رقم و کاتبان جادو قلم خوش فہم چیدہ چیدہ مذاق شعر و شاعری کے لذت چشیدہ نثر و نثاری کے صحبت دیدہ تجربہ کار عالم پسندیدہ کو یہ کتاب لکھنے کو دیگئی کہ کمال وضاحت و خوشخطی سے تین کالم مین بآئین خوش و طرز نو تحریر فرمائین۔ موالید ثلاثہ کا عالم مرقع تصویر قرطاس مین تمام عالم کو دکھلاوین صناعان چین و روم کو شرماوین۔ الحمد للہ کہ برسون کی محنت و جانفشانی مین اس مسرت و شادمانی نے منہ دکھایا حسب خواہش و رغبت خوشنویسون نے لکھا صحت مین اہتمام بلیغ کیا گیا کہ مکرر سہ کرر ایک ایک لفظ ایک ایک

صرف کیا علاوہ بر جہ ہے دو جلدون مین ساری کتاب۔ حرف الف سے حرف ذال معجمہ تک ہر ہر فصل مین ردیف وار التزام ہے۔ جلد دوم مین حرف رائے مہملہ سے یائے تحتانیہ تک کے لغات و مصطلحات و محاورات کا انتظام ہے بفضلہ تعالی جلد اول و دوم پوری چھپ کر طیار ہوئی واقعی وہ حسن و صفائی و خوبی و زیبائی ہے۔ جام جہان نما ہے جسمین دکھائی دیتی ساری خدائی ہے۔ عقل کا کام غور کا مقام ہے کہ ستر ادیدہ و یوسف را شنیدہ شنیدہ کے بود مانند دیدہ + — یہ کتاب لاجواب قابل دید ہے نہ شنید۔ ادنی تامل سے خردوران دانشور و دانشوران خردپرور کو واضح ہوگا کہ یہ ترغیب و تحریص بغرض جر منفعت ہی یا بنظر فیض عام اور یہ اہتمام بلیغ و صرف کثیر بنا بر افادہ عوام ہے نہ برائے حصول نام ع قدر جوہر شاہ داند یا بداند جوہری + قدردان ہنر پیشہ و سالکان نیک اندیشہ سے امید ہے کہ ایسی کتاب نایاب خرید فرمائین تعویذ بازو و حرز جان بنائین۔

کتاب ہفت قلزم
ملقب
بہ فرہنگ لغت

ایک بڑی عمدہ کتاب مبسوط فن لغت فارسی کی ہے کہ جسمین بائیس ہزار سات سو سترہ لغات و اصطلاحات و استعارات و کنایات زبان فارسی کے حسب جس ترکیب اور جن جن معانی کثیر الوقوع

ترکی لفظ یوز بمعنی صد باشد که نام عدد معروف است از لطائف و خیابان وغیرہ—

یونس— بالضم و بہر سہ حرکات نون مگر ضم نون افصح است اسم نبی علیہ السلام کہ ماہی ایشان را فرو بردہ بود از قاموس و صراح

یواش— بضم اول و شین معجمہ اسپ کوتل ... را اسپ نرم رفتار و ریاضت دادہ ... جیسا کہ منصب و ابن ترکی است ... ہے نفس الامر مین یہ کتاب بڑی

یورش— ... کوئی لفظ کثیر الاستعمال یا نادر الاستعمال معجم ... اس کتاب کثیر المفادسے فروگذاشت نہین ہوا اور حقیقت اگر غور کیجیے تو معلوم ہوتا ہی کہ لغت ایک عجب فن لطیف ہی اور ام العلوم کو کلید کشائیش ابواب سب علمون کی ہی لاریب اس نادر علم لغت کی طرف ہر اہل علم صاحب تحقیق کو ہر وقت احتیاج ہی کہ انسان بدون صحت و تحقیق الفاظ کے ہر مطلب عبارت کا سمجھنے مین محتاج ہی یہ کتاب جامع لغات بہت مشہور عالم پسند ہی یہ وہی کتاب ہی کہ جو دیکھنے کو میسر نہین آتی تھی۔ اور اس خوبی اور اہتمام کے ساتھ تالیف کی گئی کہ سب کتابین لغات فارسی کی کتب خانہ شاہی سے فراہم ہوکر باجتماع جم غفیر علماے نامدار لکھنؤ مثل مولوی اوحدالدین مرحوم بلگرامی اور مولوی اسمٰعیل مغفور لندنی کہ جنکا تبحر علمی اور معلومات لغت ایک جہان پر روشن ہی بخاص الخاص توجہ اور نفس نفیس التفات شاہی سے بعہد دولت ابو المظفر معزالدین شاہ زمن غازی الدین حیدر بادشاہ بحرفت خزانہ بیشمار سالہا سال کی محنت مین ۱۲۴۲ھ مین سات جلدمین مرتب ہوکر مطبع سلطانی چھاپہ ٹیپ مین چھپی تفصیل ہر ہفت جلد—

۱- جلد مین بیان لغات کا حرف ہمزہ ممدودہ سے برعایت ترتیب حروف اول و ثانی و ثالث ثاے مثلثہ تک ہی—

۲- جلد مین لغات جیم تازی سے حرف یای ... و سکون ... سکون تحتانی و ...

یونان— بالف ... پنجم دا خا بجہ تک—

۳- جلد مین لغات راے قرشت سے حرف شین منقوطہ تک—

۴- جلد مین صاد مہملہ سے کاف تازی تک

۵- جلد مین حرف کاف فارسی سے حرف میم تک—

۶- جلد مین حرف واو سے یاے مثناۃ تحتانی تک—

۷- جلد مین چھہ بحر اور سات ساحل اور اٹھائیس گھاٹ اور تیرہ پایاب و سات لنگر اور گیارہ رود اور تین جہاز و تیس موجہ اور چونتیس سفینہ کا بیان ہی اور تغیر ان الفاظ کے ساتھ کہ بجاے فصل او باب ہین محض بمناسبت نام کتاب مؤلف نے خود لکھے ہین یعنی کنایہ ہی یہ بیان حروف تہجی مفردات و حروف مرکبات و اضافت وغیرہ و صرف پارسی و اقسام نظم و نثر و صنائع لفظی و معنوی کہ انتہا درجہ بزبان فارسی ہی اور بیان عروض و قافیہ مع مثالون کے خوب لکھا ہی—

شرح صنائع لفظی

۱ صنعت مقلوب مستوی و غیر مستوی	۲ صنعت رد العجز علی الصدر	۳ صنعت قطار البعیرین
۴ صنعت اعنات	۵ صنعت لزوم	۶ صنعت مزدوج
۷ صنعت متلون	۸ صنعت ذوقافیتین	۹ صنعت توشیح
۱۰ صنعت معقد	۱۱ صنعت مشجر	۱۲ صنعت مربع
۱۳ صنعت مثمن	۱۴ صنعت محذوف	۱۵ صنعت واسع الشفتین
۱۶ صنعت موصل الشفتین	۱۷ صنعت تعلیل	۱۸ صنعت منقوط
۱۹ صنعت مردف	۲۰ صنعت جامع الحروف	۲۱ صنعت مرافق
۲۲ صنعت عکس	۲۳ صنعت مکرر	۲۴ صنعت رقطا
۲۵ صنعت اختفا	۲۶ صنعت تصغیر	۲۷ صنعت مقطع
۲۸ صنعت موصل	۲۹ صنعت ارصاد	۳۰ صنعت مشاکلہ
۳۱ صنعت ملمع	۳۲ صنعت تصحیف	۳۳ صنعت تبدیل
۳۴ صنعت استدراک	۳۵ صنعت تضمین	۳۶ صنعت مرقات
۳۷ صنعت اظہار فی الضمیر	۳۸ صنعت اقسام تاریخ گوئی صوری و معنوی	۳۹ صنعت اشتراک و [illegible]
۴۰ صنعت فوق النقط	۴۱ صنعت تحت النقاط	۴۲ صنعت تعریب
۴۳ صنعت متضمن اللغتین	۴۴ صنعت ذات النقطہ	✢

شرح صنائع معنوی

۱ صنعت ایہام	۲ صنعت محتمل الضدین	۳ صنعت تشبیہ اور اقسام اسکے
۴ صنعت تفسیر	۵ صنعت تاکید المدح بما یشبہ الذم	۶ صنعت تاکید الذم بما یشبہ المدح
۷ صنعت حسن التعلیل	۸ صنعت سوال و جواب	۹ صنعت رجوع
۱۰ صنعت تجاہل	۱۱ صنعت مبالغہ	۱۲ صنعت لف و نشر
۱۳ صنعت المذہب الکلامی	۱۴ صنعت القول بالموجب	۱۵ صنعت سیاق الاعداد
۱۶ صنعت تنسیق الصفات	۱۷ صنعت ارسال المثل	۱۸ صنعت تعجب
۱۹ صنعت تعلیق	۲۰ صنعت جمع مع اقسام و اعمال	۲۱ صنعت جمع و تفریق و تقسیم
۲۲ صنعت حسن الطلب	۲۳ صنعت مدح موجہ	۲۴ صنعت اطراد
۲۵ صنعت کلام الجامع	۲۶ صنعت ترجمہ	۲۷ صنعت الہزل یراد بہ الجد
۲۸ صنعت تلمیح	۲۹ صنعت اعتراض الکلام قبل التمام	۳۰ صنعت التفات
۳۱ صنعت استعارات	۳۲ صنعت تضاد	۳۳ صنعت مراعات النظیر
۳۴ صنعت حسن مطلع	۳۵ صنعت براعت استہلال	۳۶ صنعت تخفیف
۳۷ صنعت حسن تخلص	۳۸ صنعت حسن مقطع	۳۹ صنعت ابداع
۴۰ صنعت محمول قلب	۴۱ صنعت توصیف	۴۲ صنعت ہجو
۴۳ صنعت سرقات شعری	۴۴ صنعت بدیہہ	✢

الحاصل ایسی جامع کتاب زبان فارسی کی ہندوستان مین کمتر ہی اول جلد سے چھٹی جلد تک یعنی حرف ہمزہ سے یاے مثناۃ تحتانی تک کا بیان ہی اور جلد ہفتم مین اقسام صنائع و بدائع کا سارے حصہ کتاب مین مذکور ہی چونکہ یہ کتاب بوجہ زیادہ قیمت کے نہایت نایاب تھی آخر الامر جناب منشی نول کشور صاحب نے بنظر رفاہ شائقین ساتون جلد کو ایک جلد مین یکجا طبع کرایا اور ہر جلد علٰحدہ بھی ہی اور ہر لغت سر سطر سے ہی ✢